24

పుట	పఙ్క్తి	విషయాః
౧	౨	మంగళశ్లోకాః
	౧౫	శ్రీభాష్యావతరణమ్
౨	౧౫	అఖిలేత్యాదిశ్లోకవ్యాఖ్యా
౫	౨౦	పారాశర్యేత్యాదిశ్లోకవ్యాఖ్యా
౭	౧౫	ప్రతిజ్ఞావాక్యవ్యాఖ్యానమ్
	౩౧	సమన్వయాధ్యాయారంభే జిజ్ఞాసాసూత్రశ్రీభాష్యవ్యాఖ్యానమ్
౮	౮	అథశబ్దార్థః
౯	౧౯	అతశ్శబ్దార్థః
౧౦	౧౪	కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వసమర్థనారమ్భః
౧౧	౧౩	షష్ఠ్యర్థవిచారః
౧౩	౭	బ్రహ్మశబ్దార్థః
౧౬	౧౦	జిజ్ఞాసాశబ్దార్థః
	౨౬	యాదవప్రకాశీయసూత్రార్థనిరాసః
౧౭	౨౦	ఐకశాస్త్ర్యసమర్థనమ్
౨౧	౧౪	కర్తృబ్రహ్మవిచారయోః క్రమనియామకోక్తిః
	౨౫	అధ్యయనవిధినిరూపణంమ్
౨౭	౧౪	రాగతఃప్రవృత్తిసమర్థనమ్
౩౩	౮	లఘుపూర్వపక్షః
౪౦	౧౯	లఘుసిద్ధాంతః
	౨౧	సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసః
	౩౦	వాక్యజన్యజ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వనిరాసః
౪౩	౨౧	భక్తేరుపాయత్వసమర్థనమ్
౫౦	౧౧	భక్తేఃకర్మాంగత్వసమర్థనమ్
౫౨	౧౮	సాధనసప్తకోక్తిః
౫౮	౧౭	సాధనచతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వనిరాసః
౬౦	౨౮	దుఃఖత్రయాభిఘాతజ్ఞానస్య పూర్వవృత్తత్వనిరాసః
౬౩	౧౬	మహాపూర్వపక్షారమ్భః
	౨౫	బ్రహ్మసత్యత్వప్రపంచమిథ్యాత్వోపపాదనమ్
౬౫	౩౨	అవిద్యానిరూపణం
౬౮	౨౯	అవిద్యాయా ఐక్యజ్ఞాననివర్త్యత్వమ్
౭౦	౯	ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యమ్
౭౨	౫	భేదాభేదశ్రుత్యోర్విరోధే అభేదశ్రుతి ప్రాబల్యం
౭౩	౩౨	సత్యాదివాక్యస్య వస్తుమాత్రపరత్వమ్
౮౧	౨౩	ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వమ్
౮౨	౨౫	భేదదూషణమ్
౮౪	౨౯	సదనుభూత్యోరైక్యమ్
౮౫	౧౦	అనుభూతేస్స్వయంప్రకాశత్వసమర్థనమ్
౮౭	౨౭	అనుభూతేర్నిత్యత్వమ్
౮౮	౧౫	అనుభూతేర్నిర్వికారత్వమ్
	౨౨	అనుభూతేస్సజాతీయాదిభేదరాహిత్యమ్
౯౩	౧౪	అనుభూతేరాత్మత్వమ్
	౨౩	జ్ఞాతురనాత్మత్వమ్
౯౪	౧౭	అహమర్థస్యానాత్మత్వమ్
౯౬	౧౩	మహాసిద్ధాంతారమ్భః
	౨౩	సమ్యక్శాస్త్రజ్ఞానహేతుభూతభక్తినిరూపణమ్
౯౮	౧౨	నిర్విశేషవస్తునో ప్రామాణికత్వమ్
	౨౨	స్వానుభవస్య సవిశేషవిషయత్వమ్
౧౦౦	౨౯	శబ్దస్య సవిశేషవిషయత్వమ్
౧౦౧	౨౩	ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వమ్
	౩౦	నిర్వికల్పకనిరూపణమ్
౧౦౩	౧౧	నైయాయికాభిమతనిర్వికల్పకఖండనమ్
౧౦౪	౨౧	భేదాభేదవాదనిరాసః
౧౦౬	౧౮	ఆనుమానికాదేస్సవిశేషవిషయత్వమ్
	౨౯	సన్మాత్రగ్రాహిప్రత్యక్షభఙ్గః । భేదదూషణనిరాసశ్చ
౧౦౯	౧౮	జాతేస్సంస్థానరూపత్వసమర్థనమ్
౧౧౧	౧౬	సంస్థానస్యభేదరూపత్వసమర్థనమ్
౧౧౨	౨౦	మిథ్యాత్వానుమానభఙ్గః
౧౧౬	౧౯	సదనుభూత్యభేదనిరాసః
	౨౩	అనుభూతేః స్వయంప్రకాశత్వశిక్షణమ్
౧౧౮	౧౫	స్వయంప్రకాశానుభూతేర్నిత్యత్వనిరాసః
౧౨౧	౧౭	నిర్విషయానుభూతినిరాసః
౧౨౩	౧౯	అనుభూతేర్నిర్వికారత్వనిరాసః
	౨౮	సంవిదో నిర్భేదత్వనిరాసః
౧౨౬	౨౫	సంవిద ఆత్మత్వనిరాసః
౧౨౮	౨౪	అహమర్థాత్మత్వసమర్థనమ్
౧౩౨	౮	అహమర్థస్య జ్ఞానస్వరూపత్వ జ్ఞానగుణకత్వసమర్థనం

శ్రీశ్రుతప్రకాశికాసహిత చతుస్సూత్రీశ్రీభాష్యవిషయానుక్రమణికా

పుట	పఙ్క్తి	విషయాః	పుట	పఙ్క్తి	విషయాః
౧౩౭	౧౧	జ్ఞాతుర్మిథ్యాత్వనిరాసః	౨౩౨	౨౮	తిరోధానానుపపత్తిః
౧౩౯	౧౦	జ్ఞాతృత్వస్య విక్రియాత్మకత్వాన్తఃకరణధర్మత్వనిరాసః	౨౩౩	౧౭	స్వరూపానుపపత్తిః
			౨౩౬	౧౧	ప్రమాణానుపపత్తిః
౧౪౨	౧౮	పరోక్తజ్ఞాతృత్వనిర్వాహనిరాసః	౨౩౯	౧౨	తమసోదృశ్యత్వ సమర్థనమ్
౧౪౭	౩	సుషుప్త్యాదావహమర్థస్ఫురణసమర్థనమ్	౨౪౦	౧౬	అవిద్యాప్రత్యక్షనిరాసః
౧౫౦	౨౯	ముక్తావహమర్థానువృత్తిసమర్థనమ్	౨౪౮	౭	అవిద్యానుమాననిరాసః
౧౫౪	౩౦	శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యనిరాసః	౨౫౦	౧౯	అనిర్వచనీయత్వానుపపత్తిః
౧౫౭	౨౩	అసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తినిరాసః	౨౫౪	౧౦	సత్ఖ్యాతిసమర్థనమ్
౧౬౧	౨౩	స్ఫోటవాదనిరాసః	౨౬౧	౨౩	అవిద్యాపరత్వేన పరోక్తశ్రుతినిర్వాహః
౧౬౪	౯	శ్రుతిఘట్టః	౨౬౪	౧౩	స్మృతిపురాణానామవిద్యాపరత్వనిరాసః
	౧౩	సద్విద్యాయాస్సవిశేష విషయత్వస్థాపనమ్	౨౮౩	౨౮	నివర్తకానుపపత్తిః
౧౬౮	౨౬	పరవిద్యాయాస్సవిశేషవిషయత్వస్థాపనమ్	౨౮౪	౧౨	తత్త్వమస్యాదివాక్యార్థవిచారః
౧౬౭	౧౧	అఖణ్డార్థ సామానాధికరణ్యనిరాసేన సత్యాదివాక్యస్యసవిశేషవిషయత్వస్థాపనమ్	౨౭౩	౧౩	అపర్యవసానవృత్తినిరూపణమ్
			౨౭౭	౧౯	మతాన్తరేషు సామానాధికరణ్యానుపపత్తిః
౧౮౨	౩౦	నిర్గుణ సగుణవాక్యయోర్విషయ విభాగేనావిరోధః	౨౯౧	౩౦	సంగ్రహేణసిద్ధాన్తోపన్యాసః
			౨౯౮	౩౦	నివృత్త్యనుపపత్తిః
౧౮౬	౨౨	ఆనందవల్ల్యాస్సగుణవిషయత్వమ్	౩౦౦	౨౫	మహాసిద్ధాన్తసమాప్తిః
౧౯౯	౧౦	జ్ఞేయత్వజ్ఞాతృత్వనిషేధనిరాసః		౨౬	జిజ్ఞాసాధికరణపూర్వపక్షః
౧౭౦	౩౧	ఆనందత్వానన్దిత్వయోరవిరోధః	౩౦౪	౮	జిజ్ఞాసాధికరణసిద్ధాన్తసిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్తినిరూపణమ్
౧౭౧	౧౬	భేదతన్నిషేధశ్రుతీనామవిరోధసమర్థనమ్			
౧౭౭	౭	పురాణఘట్టః	౩౦౮	౨౦	అపూర్వఖణ్డనమ్
	౧౯	సవిశేషపరస్మృతిపురాణవచనాని	౩౦౯	౧౦	శేషలక్షణమ్
౧౯౭	౩౧	పరోక్తస్మృతిపురాణవచనానాం స్వమీచీనార్థకథనమ్	౩౧౫	౪	జన్మాద్యధికరణపూర్వపక్షః
౨౦౩	౭	ఉపబృంహణవిధినిరూపణమ్	౩౨౨	౨౦	జన్మాద్యధికరణసిద్ధాన్తః
౨౦౪	౧౯	విష్ణుపురాణప్రాశస్త్యమ్	౩౨౯	౫	శాస్త్రయోనిత్వాధికరణపూర్వపక్షః
౨౧౬	౬	ప్రకార్యద్వైతప్రకారాద్వైతవివేకః	౩౩౮	౧౮	ఏతదధికరణసిద్ధాన్తః
౨౨౧	౧౪	ద్వాసుపర్ణేతి శ్రుత్యర్థవిచారః	౩౪౨	౧౫	సమన్వయాధికరణపూర్వపక్షః
౨౨౨	౬	ముక్తజీవబ్రహ్మణోస్స్వరూపైక్యనిరాసః	౩౬౭	౧౬	ఏతదధికరణసిద్ధాన్తః
౨౩౧	౨౨	సప్తవిధానుపపత్త్యారమ్భః	౩౮౬	౩౨	చతుస్సూత్రీసమాప్తిః
	౩౧	ఆశ్రయానుపపత్తిః			

జయాబ్దే మేషశుద్ధశ్రీభాష్యకారావతారభే । సంపూరితంచతుస్సూత్రీశ్రీభాష్యంకృపయాహరేః ॥

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

తత్రోదా శాస్త్రార్థస్య సుగ్రహత్వాయ మహాచార్యోక్తాధికరణార్థసంగ్రహః ప్రకాశ్యతే

శ్రియఃపతిః పరమకారుణికో భగవాన్ సర్వేషాం పురుషాణాముపాదిత్సిత జిహాసితేష్టానిష్టతత్సాధనానాం త్యాజ్యోపాదేయ విభాగార్థం * హర్తుం తమస్సదసతీ చ వివేక్తుమీశో మానం ప్రదీపమివ కారుణికో దదాతీత్యుక్తరీత్యా వేదాన్తాఖ్యప్రమాణం ప్రదాయావతారాదిముఖేన తద్విషయజ్ఞానం చోదపాదయత్. తచ్చ * నారాయణాత్సముత్పన్నం జ్ఞానం కృతయుగే స్థితమితి కృతయుగే తథైవావర్తత. అనన్తరం తస్మిన్ * కించిత్తదన్యథాభూతం త్రేతాయాం ద్వాపరే ఖిలమిత్యుక్తరీత్యా ఖిలే సతి * సజ్జీర్ణబుద్ధయో దేవా బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః । శరణ్యం శరణం జగ్ముర్నారాయణమనామయమ్ । తైర్విజ్ఞాపితకార్యస్తు భగవాన్ పురుషోత్తమః । అవతీర్ణో మహాయోగీ సత్యవత్యాం పరాశరాత్ । ఉత్సన్నాన్ భగవాన్ వేదానుజ్జహార హరిస్స్వయం । చతుర్ధా వ్యభజత్తాంశ్చ చతుర్వింశతిధా పునః । శతధా చైకధా చైవ తథైవ చ సహస్రధా । కృష్ణో ద్వాదశధా చైవ పునస్తస్యార్థవిత్తయే । చకార బ్రహ్మసూత్రాణి యేషాం సూత్రత్వమఞ్జసా । ఇత్యుక్తరీత్యా నష్టజ్ఞానైః బ్రహ్మరుద్రాదిభిరర్థితో భగవాన్ వ్యాసరూపేణావతీర్య వేదానుద్ధృత్య తాన్ విభజ్య తదర్థజ్ఞానాయ సూత్రాణి ప్రణిణీషన్ పూర్వభాగవైశద్యార్థం స్వశిష్యేణ జైమినినా సూత్రాణాం ప్రణీతత్వాత్ తదఙ్గీకృత్య ఉత్తరభాగవైశద్యార్థం బ్రహ్మసూత్రాణి స్వయమేవ చకార. ఏవం చ * అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యారభ్య * అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యన్తం భాగద్వయాత్మక వేదైక్యైకప్రబన్ధవ్యాఖ్యానతయా ఏకం శాస్త్రం; ఉక్తం చ వృత్తికృతా బోధాయనేన * సంహితమేతచ్ఛారీరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిరితి. తత్ర జైమినీయేన పశుపుత్రవృష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మిక ఫలసాధనం ధర్మో నిరూప్యతే. తత్ర ప్రథమేఽధ్యాయే వేదస్య విధ్యర్థవాద మన్త్రనామధేయాత్మకస్య ప్రవర్తననివర్తన ప్రాశస్త్యజ్ఞాపనానుష్ఠేయార్థప్రకాశనధాత్వర్థావచ్ఛేదముఖేన ధర్మే ప్రామాణ్యం నిరూపితమ్. ద్వితీయే శబ్దాన్తరాభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయ భేదాత్కర్మభేదో నిరూపితః. తృతీయే శ్రుతిలిఙ్గాదిభిరఙ్గం విచారితమ్; చతుర్థే క్రత్వర్థపురుషార్థనిరూపణపూర్వకం ప్రయుక్తిర్నిరూపితా, పఞ్చమే శ్రుత్యాదిభిః క్రమో నిరూపితః. షష్ఠే త్వధికారీ. సప్తమే సామాన్యాతిదేశః. అష్టమే విశేషాతిదేశః. నవమే ఊహః. దశమే బాధః. ఏకాదశే తన్త్రం ద్వాదశే ప్రసఙ్గః. తతః పరమధ్యాయచతుష్టయేన సఙ్కర్షసంజ్ఞకేన దేవతాస్వరూపం నిరూపితమ్. ఏవం జైమినీయేన పూర్వభాగప్రతిపాద్యం కర్మ నిరూపితమ్. తతశ్శారీరకేణాధ్యాయచతుష్టయేన ఉత్తరభాగప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ నిరూప్యతే. తత్ర పూర్వద్వికేన చేతనాచేతనవిలక్షణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మస్వరూపం నిరూప్యతే. ఉత్తరద్వికేన సోపాసనం ఫలం నిరూప్యతే. తత్ర సమన్వయాఖ్యప్రథమేఽధ్యాయే వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా బ్రహ్మణః కారణత్వం నిరూప్యతే. తత్రాయోగవ్యవచ్ఛేదాఖ్యప్రథమపాదే బ్రహ్మ కారణమేవేతి సమర్థ్యతే. తత్ర ప్రథమం చతుస్సూత్ర్యా శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వశఙ్కా నిరాక్రియతే. తత్ర జిజ్ఞాసాధికరణే ప్రథమే వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర ఆద్యవ్యుత్పత్త్యసమ్భవాత్ వ్యవహారే చ కార్యపరతయైవ వ్యుత్పత్తేస్సర్వశబ్దానాం కార్యార్థబోధకతయా సిద్ధవస్తుబోధనాసమ్భవాత్ సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి వేదాన్తానాం ప్రామాణ్యం నాస్తీత్యప్రామాణికమిదం బ్రహ్మవిచారరూపం శాస్త్రమనారమ్భణీయమిత్యాశఙ్క్య - అమ్బాదిశబ్దానామఙ్గులినిర్దేశపూర్వక బహుప్రయోగేణ సిద్ధవ్యుత్పత్తిస్సమ్భవతీతి వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్రాపి శబ్దానామాద్యవ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్

ప్రీతా త్తేసుఖమాస్త ఇత్యాది వృద్ధవ్యవహారే చ సిద్ధవ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్. శబ్దానాం సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యాద్వేదాన్తవాక్యానాం సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యమస్తీతి తద్విచారరూపం శాస్త్రమారమ్భణీయమిత్యుక్తమ్. —— యద్యపి శబ్దానాం పరినిష్పన్నవస్తుబోధనశక్తిరస్తి- తథాపి లక్షణతః ప్రతిపన్నస్యైవ శబ్దబోధ్యత్వాత్. విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వేన జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా బ్రహ్మలక్షణత్వాసమ్భవాత్. పూర్వప్రతిపన్నాకారాన్తరాసమ్భవేన తేషాముపలక్షణతయా వా తదసమ్భవాచ్చ బ్రహ్మ న వేదాన్తవేద్యమిత్యాశఙ్క్య- అవిరుద్ధవిశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వేన, సార్వజ్ఞ్యాదేః పూర్వప్రతిపన్నాకారాన్తరస్య సమ్భవేన చ జన్మాదీనాం విశేషణతయా ఉపలక్షణతయా చ బ్రహ్మలక్షణత్వసమ్భవేన బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తం ద్వితీయే జన్మాద్యధికరణే—— తృతీయే శాస్త్రయోన్యధికరణే- యద్యపి బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యం- తథాపి కారణభూతస్య బ్రహ్మణః అనుమానవేద్యత్వేన, ప్రమాణాన్తరాగోచరస్యైవ శాస్త్రవేద్యత్వేన, బ్రహ్మ న వేదాన్తవేద్యమిత్యాశఙ్క్య - సామాన్యతో దృష్టానుమానస్య జీవవిలక్షణవిషయత్వాభావేన బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తమ్ —— చతుర్థే సమన్వయాధికరణే యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ, తథాపి బ్రహ్మణః ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావేన ప్రయోజనరూపత్వాభావాత్ శాస్త్రప్రమాణకత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య, సిద్ధరూపస్యాప్యనవధికాతిశయానన్దరూపతయా నిరతిశయపురుషార్థత్వాద్బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం సమ్భవతీత్యుక్తమ్—— ఏవం చతుస్సూత్ర్యా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యసమర్థనరూపం పరీక్షణీయస్థాపనం తత్పరికరస్థాపనం చ కృతమ్. అథ ప్రమేయవిశేషపరీక్షా క్రియతే ఈక్షత్యధికరణే * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యత్ర సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేదంశబ్దవాచ్యమచేతనం ప్రతి కారణత్వేన కారణస్య చ కార్యసాజాత్యావశ్యంభావాదచేతనం ప్రధానమేవ సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యం కారణమిత్యాశఙ్క్య- ఈక్షతిశ్రవణాత్, చిదచిచ్ఛరీరకస్య పరస్య సర్వసాలక్షణ్యసమ్భవాచ్చ సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరమాత్మేత్యుక్తమ్—— ఆనన్దమయాధికరణే * తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యత్ర ఆనన్దమయః ప్రత్యగాత్మా * శారీర ఇతి జీవాసాధారణశరీరసమ్బన్ధశ్రవణాదిత్యాశఙ్క్య. నిరతిశయదశాశిరస్కాభ్యస్యమానానన్దయోగాత్, పరమాత్మని చిదచిద్వస్తుశరీరతయా శారీరత్వసమ్భవాచ్చానన్దమయః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్—— అన్తరధికరణే - యద్యపి శరీరమాత్రేణ సమ్బన్ధమాత్రం పరమాత్మని సమ్భవతి- తథాపి కరచరణాదియుక్తశరీరవిశేషేణ ఉపకరణోపకరణిభావలక్షణసమ్బన్ధస్య జీవాసాధారణత్వాత్, అన్తరాదిత్యవిద్యాయాం * హిరణ్యశ్మశురిత్యాదినా శరీరవిశేషసమ్బన్ధశ్రవణాచ్చ ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినో జీవత్వావగమాత్, * స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇత్యానన్దమయస్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినశ్చైకత్వావగమాత్. ఆనన్దమయో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - అన్తరాదిత్యవిద్యాయామేవ అపహతపాప్మత్వాదీనాం జీవేష్వసంభావిత ధర్మాణాం శ్రవణాత్ - పరమాత్మనోపి కరచరణాదియుక్తాప్రాకృతనిత్యవిగ్రహసద్భావాచ్చ ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పరమాత్మేత్యానన్దమయోపి తదభిన్నః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్—— ఆకాశాధికరణే * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాకాశశబ్దేనాభిధానాదాకాశ ఏవ కారణమిత్యాశఙ్క్య - సర్వాణి భూతానీతి సర్వశబ్దవాచ్యచేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చం ప్రత్యాకాశస్య కారణత్వాసమ్భవాత్, ఆసమన్తాత్కాశత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ఆకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః, ఆకాశశబ్దవాచ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్—— ప్రాణాధికరణే కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితికత్వేన ప్రసిద్ధప్రాణో జగత్కారణమిత్యాశఙ్క్య - శిలాకాష్ఠాదిష్వచేతనస్వరూపే చ తదసమ్భవాత్, ప్రాణయతీతి వ్యుత్పత్త్యా బ్రహ్మణః ప్రాణం ప్రత్యపి ప్రాణత్వేన, తదసాధారణనిఖిలజగత్ప్రవేశనిష్క్రమణలిఙ్గాచ్చ ప్రాణశబ్దవాచ్యః పరమాత్మేత్యుక్తమ్—— జ్యోతిరధికరణే * అథ యదతః పరో దివో

జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి వాక్యే జ్యోతిశ్శబ్దశ్రవణాత్, స్వవాక్యవిరోధిలిఙ్గాభావాచ్చ ప్రసిద్ధజ్యోతిరేవ కారణమిత్యాశఙ్కాయాం-
స్వవాక్యవిరోధిలిఙ్గాభావే ఽప్యుపక్రమవాక్యే సర్వభూతపాదత్వరూపవిరోధిలిఙ్గశ్రవణాత్ జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యః పర
మాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్— ఇన్ద్రప్రాణాధికరణే * ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరితి వాక్యే * మాముపాస్స్వేతి హితత
మోపాసనకర్తృతయోక్తస్యేన్ద్రశబ్దేన వ్యపదేశాత్, దుపక్రమ ఏవ తత్త్వాప్రహాననరూపలిఙ్గదర్శనాచ్చ హితతమోపాసనక
ర్తృతయోక్తః ప్రసిద్ధేన్ద్ర ఏవేత్యాశఙ్కాయాం- బహుషు వాక్యేషు పరమాత్మలిఙ్గదర్శనాత్, స్వహావాక్యాపేక్షయా ఉపక్ర
మస్య దుర్బలత్వాచ్చ ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్ట ఇన్ద్రశరీరకః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్ ॥ ....

ఇతి ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః

ఏవం ప్రథమే పాదే చిదచిద్విలక్షణకా
రణాస్తిత్వరూపాయోగవ్యవచ్ఛేదః కృతః అథ త్రిపాద్యామన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః క్రియతే. తత్ర అస్పష్టజీవాది లిఙ్గక
పాదే ద్వితీయే సర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణే * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి వాక్యే సర్వమిదం బ్రహ్మేతి చతుర్ముఖాదిస్థావరాన్త
సర్వతాదాత్మ్యోపదేశాచ్చతుర్ముఖాదితాదాత్మ్యస్య జీవ ఏవ సంభవాత్, బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవేత్యాశఙ్కాయాం * త
జ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేతి హేతుతయా జన్మాదీనాం ప్రసిద్ధవదుపదేశాత్, తేషాంచ పరమాత్మసమ్బన్ధితయా ప్రసిద్ధేః. సర్వశరీరకస్య పర
స్య సర్వతాదాత్మ్యోపపత్తేశ్చ బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.—— అత్త్రధికరణే * యస్య బ్రహ్మ చ క్ష
త్త్రం చోభే భవత ఓదన ఇత్యాదివాక్యే కర్మనిమిత్తభోక్తృత్వశ్రవణాదత్తా జీవ ఏవేత్యాశఙ్కాయాం- మృత్యూపసేచనత్వసా
మర్థ్యసిద్ధచరాచరాదనస్య జగదుపసంహారరూపత్వాత్, తస్య చ పరమాత్మాసాధారణత్వాదత్తా పరమాత్మేత్యుక్తమ్——
అన్తరాధికరణే * య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇత్యాదివాక్యే చక్షుష్యవస్థితస్య ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, తత్ప్రసి
ద్ధేశ్చ ప్రత్యక్షయుక్త్యాగమైః ప్రతిబిమ్బజీవాదిత్యాదిషూపపత్తేః, అక్షిపురుషస్తేష్వన్యతమ ఇత్యాశఙ్కాయాం- సంయద్వా
మత్వాదీనాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః, తస్య చ చక్షుష్యవస్థానస్య * యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదిషు ప్రసిద్ధత్వాత్, అక్షి
పురుషః పరమాత్మేత్యుక్తమ్— అన్తర్యామ్యధికరణే * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యాదివాక్యోక్తోఽన్తర్యామీ * ద్రష్టా
శ్రోతేతి వాక్యైకరణాయ తజ్జ్ఞానత్వావగమాద్యోగవిశేషయుక్తో జీవ ఏవేత్యాశఙ్కాయాం- ఏతేనైవ వాక్యేన సర్వనియమ
నస్య పరమాత్మధర్మస్య వ్యపదేశాద్ద్రష్ట్రాదిశబ్దానాం రూపాదిసాక్షాత్కారపరతయా తేషాం పరమాత్మన్యుపపత్తేశ్చ
అన్తర్యామీ పరమాత్మేత్యుక్తమ్———అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణే * అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాది
వాక్యే * అద్రేశ్యమిత్యాదినా నిషిధ్యమానస్య పృథివ్యాద్యచేతనగతదృశ్యత్వాదేః పృథివ్యాదిసజాతీయసూక్ష్మా
చిదుపస్థాపకత్వాదక్షరం ప్రధానం, అక్షరాత్పరతః పరశ్చ జీవ, ఇత్యాశఙ్కాయాం - సర్వజ్ఞత్వాదీనాం పరమాత్మధర్మా
ణాం ప్రతిపాదనాదక్షరః పరమాత్మా * అక్షరాత్పరతః పర ఇతి, అక్షరాదవ్యక్తాత్పరో యః ప్రత్యగాత్మా - తస్మాదపి
పరః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్—వైశ్వానరాధికరణే * ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరమిత్యాదివాక్యే వైశ్వానరశబ్దస్య
జాఠరభూతతృతీయదేవతాపరమాత్మసు అవిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాత్పరమాత్మేత్యనిర్ణయ ఇత్యాశఙ్కాయాం - సాధారణస్య
వైశ్వానరశబ్దస్య ముముక్షుభిః పృచ్ఛ్యమానత్వాదిభిః పరమాత్మలిఙ్గైర్విశేష్యమాణత్వాత్పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయ ఇతి
సిద్ధాన్తితమ్—

ఇతి ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

ఏవమస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని నిరూపితాని- తృతీయే స్పష్టజీవాది లిఙ్గకపాదే ద్యుభ్వాద్యధికరణే * య
స్మిన్ ద్యౌరిత్యాదివాక్యే * సంహతా యత్ర నాడ్య ఇతి నాడీసమ్బన్ధశ్రవణాద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం జీవ ఇత్యాశఙ్కాయాం *
అమృతస్యైష సేతురిత్యమృతోపాయత్వస్య పరమాత్మాసాధారణస్య శ్రవణాత్, హృదయద్వారా నాడీసమ్బన్ధస్య ప
రమాత్మన్యుపపత్తేశ్చ ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్——భూమాధికరణే * తరతి శోకమాత్మవిదితి

ప్రక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యవసాయిత్వాత్, ప్రాణాదూర్ధ్వం చ అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇత్యాది ప్రశ్నప్రతివచనాభావేన ప్రకరణస్యావిచ్ఛిన్నత్వాత్, ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రత్యగాత్మైవ * యత్ర నాన్యత్పశ్యతీత్యాది వాక్యే భూమశబ్దనిర్దిష్ట ఇత్యాశఙ్క్య- * ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽపి సత్యశబ్దవాచ్యస్య భూమ్నోఽధికతయా నిర్దేశాద్భూమా పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్——అక్షరాధికరణే * ఏతద్వై తదక్షరమిత్యాదివాక్యే అక్షరశబ్దస్య ప్రధానే జీవే చ ప్రయోగదర్శనాదక్షరశబ్దవాచ్యస్తయోరన్యతర ఇత్యాశఙ్క్య కాలత్రయవర్తివికారాశ్రయస్య ఆకాశశబ్దవాచ్యస్య ప్రధానస్యాప్యాధారతయా నిర్దిష్టోఽక్షరః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్——ఈక్షతికర్మాధికరణే * యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుషమభిధ్యాయీతేత్యాదివాక్యే * పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతీక్షతి కర్మతయా నిర్దిష్టః పురుషః, ద్విమాత్రముపాసీనస్య అన్తరిక్షలోకప్రాప్తిమభిధాయ త్రిమాత్రముపాసీనస్య ప్రాప్యతయోక్తస్య బ్రహ్మలోకస్య అన్తరిక్షలోకాత్పరత్వేన చతుర్ముఖలోకత్వాచ్చతుర్ముఖ ఇత్యాశఙ్క్య * యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమిత్యాదినా ఈక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వేన వ్యపదేశాత్, తత్పరమవ్యోమ్నోఽప్యన్తరిక్షాత్పరత్వసమ్భవాచ్చ పరమాత్మేత్యుక్తమ్——దహరాధికరణే * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇత్యాదివాక్యే ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాదన్వేష్టవ్యాన్తరాభావాచ్చ దహరాకాశో భూతాకాశ ఇత్యాశఙ్క్య- ఉత్తరవాక్యేషు దహరాకాశసమ్బన్ధితయా అపహతపాప్మత్వాది ప్రతిపాదనాత్, తేషామేవాన్వేష్టవ్యత్వాచ్చ దహరాకాశః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్——ప్రమితాధికరణే అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుష ఇత్యాదివాక్యే అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రవణాత్ * అఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇత్యాదిషు జీవస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రవణాత్, అఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవ ఇత్యాశఙ్క్య * ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి భూతభవ్యేశానత్వశ్రవణాత్ * అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వస్య హృదయోపాధికస్య పరమాత్మన్యుపపత్తేః, అఙ్గుష్ఠమాత్రః పరమాత్మేత్యుక్తమ్——దేవతాధికరణే దేవాదీనాం నిర్దుఃఖానాం అశరీరత్వేన అర్థిత్వసామర్థ్యయోరభావేన బ్రహ్మవిద్యాయామధికారో నాస్తీత్యాశఙ్క్య- సృష్టిప్రకరణేషు ఉపాసనప్రకరణేషు చార్థవాదేషు శరీరప్రతిపాదనాత్తాపత్రయాభిభూతత్వాచ్చ అర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సమ్భవాత్తేషామప్యధికారోఽస్తీతి సిద్ధాన్తితమ్——మధ్వధికరణే వస్వాదీన్ ప్రతి వస్వాదీనాముపాస్యత్వాయోగాత్ మధ్వాదివిద్యాసు వస్వాదీనామనధికార ఇత్యాశఙ్క్య - వస్వాదిశరీరకబ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాత్. కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వస్య ప్రాప్యత్వసమ్భవాచ్చ మధ్వాదివిద్యాసు వస్వాదీనామధికారోఽస్తీతి సిద్ధాన్తితమ్——అపశూద్రాధికరణే రైక్వేణ జానశ్రుతిం శూద్రేత్యామన్త్ర్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యాయా ఉపదిష్టత్వాచ్ఛూద్రాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీత్యాశఙ్క్య, శూద్రశబ్దస్య శోచితృవాచకత్వాచ్ఛూద్రాదీనామధ్యయననిషేధేన సామర్థ్యాభావాచ్చ న శూద్రాదీనామధికార ఇత్యుక్తమ్—— అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణే * ఆకాశో హ వై నామ రూపయోర్నిర్వహితేత్యాది వాక్యే ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తాత్మా * అశ్వ ఇవ రోమాణీత్యనన్తరవాక్యే ముక్తస్య ప్రకృతత్వాదిత్యాశఙ్క్య * నామరూపయోర్నిర్వహితేతి నామరూపనిర్వోఢృత్వస్య పరమాత్మాసాధారణస్య శ్రవణాత్, * బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి పరమాత్మనోఽప్యనన్తరప్రకృతత్వాచ్చాకాశః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తితమ్॥ ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయపాదః

ఏవం స్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని నిరూపితాని. చతుర్థే స్పష్టతరజీవాదిలిఙ్గకపాదే ఆనుమానికాధికరణే * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః ఇత్యాదివాక్యే * మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పర ఇతి తన్త్రసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాత్తన్త్రసిద్ధమబ్రహ్మాత్మకమవ్యక్తశబ్దవాచ్యం ప్రధానమిత్యాశఙ్క్య * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా రథిరథాదిభావేన రూపితాత్మశరీరాదిషు రథత్వేన రూపితస్య శరీరస్యేహ అవ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాన్న బ్రహ్మ

త్మకం ప్రధానమభిధీయత ఇతి సిద్ధాన్తితమ్—||౨|| చమసాధికరణే * అజామేకామిత్యాదివాక్యే * ప్రజాస్సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్యేణ సృష్టృత్వాదిప్రతీతేరజాశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మికా ప్రకృతిరభిధీయత ఇత్యాశఙ్కాయాం- అబ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణే విశేషహేత్వభావాత్, * అణోరణీయానిత్యాదిశాఖాన్తరవాక్యేనాజాయా బ్రహ్మాత్మకత్వావగమాత్ - బ్రహ్మాత్మక ప్రకృతిరేవ అజాశబ్దేనోచ్యత ఇత్యుక్తమ్.—||౩|| సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణే * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఇతివాక్యే పఞ్చశబ్దవిశేషితాత్పఞ్చజనశబ్దాత్పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతేరిదం వాక్యం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదకమిత్యాశఙ్కాయాం- యస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయాఽవగతానాం పఞ్చజనానాం తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యః పృథగ్భావాన్నేదం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదకమిత్యుక్తమ్—||౪|| కారణత్వాధికరణే * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఇత్యాదిషు ఏకస్మాత్సృష్టేరనామ్నానాత్ బ్రహ్మైకకారణత్వం నిశ్చేతుమశక్యమిత్యాశఙ్కాయాం * తస్మాద్వా ఏతస్మాదిత్యాదిషు సార్వజ్ఞ్యాదిగుణయుక్తస్యైవ కారణత్వోక్తత్వాత్ సదాదిశబ్దానామపి తత్పరత్వోపపత్తేః బ్రహ్మైకకారణత్వం నిశ్చేతుం శక్యమితి స్థితమ్—||౫|| జగద్వాచిత్వాధికరణే * యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేత్యాదివాక్యే * యస్య చైతత్కర్మేతి కర్మసమ్బన్ధశ్రవణాద్వేదితవ్యతయోక్తం న బ్రహ్మ - కిం తు జీవ ఇత్యాశఙ్కాయాం, క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వాత్ జగత్కారణభూతః పరమాత్మైవ వేదితవ్యతయోపదిష్ట ఇత్యుక్తమ్—||౬|| వాక్యాన్వయాధికరణే * న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి ఆత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యాదివాక్యే * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి ద్రష్టవ్యతయోక్త ఆత్మా తన్త్రసిద్ధపురుషః- తస్యైవ ఆదిమధ్యావసానేషు ప్రతిపాదితత్వాదిత్యాశఙ్కాయాం * అమృతత్వస్య తు నాశాస్తీత్యాదినా అమృతత్వప్రాప్తిహేతుతయా ఉపాస్యత్వకారణత్వాది ప్రతిపాదకవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వ ఏవాన్వయసామఞ్జస్యాద్ద్రష్టవ్యతయోక్తః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్—||౭|| ప్రకృత్యధికరణే లోకే నిమిత్తోపాదానయోర్భేదదర్శనాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ నిమిత్తమాత్రం నోపాదానమిత్యాశఙ్కాయాం సర్వశక్తేర్బ్రహ్మణ ఉభయవిధకారణత్వోపపత్తేః * బ్రహ్మవనమిత్యాదిషూభయవిధకారణత్వప్రతిపాదనాచ్చ బ్రహ్మోపాదానమపీత్యుక్తమ్—||౮|| సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణే పూర్వాధికరణానుదాహృతవాక్యవిశేషేషు యేషు జగత్కారణత్వమాత్రం శ్రుతం- న త్వీక్షణవిశేషాదయః పరమపురుషాసాధారణా ధర్మాః శ్రుతాః- తేషు యథాప్రతిపన్నవస్త్వభ్యుపగమే విరోధాభావాత్ న పరత్వమాత్మపరమిత్యాశఙ్కాయాం- పరబ్రహ్మాసాధారణధర్మాన్తరాశ్రవణేపి జగత్కారణత్వస్యేక్షణవిశేషాదివత్ పరమపురుషాసాధారణ్యస్య పూర్వైరధికరణైర్నిర్ణీతత్వాత్ జగత్కారణత్వమేవ చిదచిద్విలక్షణ సర్వవిధకారణభూత పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదేవతావిశేషపరత్వసాధకమితి తేష్వపి వాక్యేషు స ఏవ ప్రతిపాద్యత ఇతి సిద్ధాన్తితమ్. —— ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః ——

—— ఇతి ప్రథమోఽధ్యాయః ——

ఏవం ప్రథమాధ్యాయే చిదచిద్విలక్షణం బ్రహ్మ నిఖిలజగదేకకారణమిత్యుక్తమ్—అనన్తరమస్యైవార్థస్య సమ్భావితసమస్తప్రకారదుర్ధర్షణత్వఖ్యాపనాయ ద్వితీయోఽవిరోధాధ్యాయ ఆరభ్యతే. తత్ర ప్రథమే స్మృతిపాదే స్వపక్షే కారణవిషయే పరోక్తదూషణ పరిహారః క్రియతే— ||౧|| తత్ర ప్రథమే స్మృత్యధికరణే వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మకారణత్వపరత్వే మహర్షిప్రణీతాయాస్సాఙ్ఖ్యస్మృతేర్నిరవకాశత్వప్రసఙ్గాత్ ప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యాశఙ్కాయాం- మన్వాదిమహర్షిప్రణీతానాం బహ్వీనాం స్మృతీనామనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్ బ్రహ్మైవ కారణమిత్యుక్తమ్. ||౨|| యోగప్రత్యుక్త్యధికరణే యోగస్మృతేః సర్వవేదప్రవర్తనాధికృతహిరణ్యగర్భప్రణీతత్వాత్తదనురోధేన వేదాన్తార్థనిర్ణయః కార్య ఇత్యాశఙ్కాయాం- హిరణ్యగర్భస్యాపి క్షేత్రజ్ఞభూతస్య రజస్తమోఽభిభవసమ్భవాత్తదుక్తపురాణాన్తరవ

ధ్యేగ స్మృతిరపి తన్మూలేతినతయా వేదాన్తోపబృంహణం కార్యమిత్యుక్తమ్—॥౩॥ విలక్షణత్వాధికరణే అచేతనస్య జగతః సర్వజ్ఞాత్ బ్రహ్మణోవిలక్షణత్వాద్విలక్షణయోః కార్యకారణాసమ్భవాచ్చ చేతనంప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యాశఙ్క్య- విలక్షణానామపి గోమయవృశ్చికాదీనాం కార్యకారణభావదర్శనాద్బ్రహ్మైవ జగత్కారణమిత్యుక్తమ్—॥౪॥ శిష్టాపరిగ్రహాధికరణే కణాదాక్షపాదబుద్ధాదీనాం పరమాణుకారణవాదే సంవాదాత్తత్పక్షానురోధేన కారణంవక్తవ్యమిత్యాశఙ్క్య- తావన్మాత్రసంవాదేపి తర్కమూలకత్వావిశేషాత్ పరమాణుస్వరూపేపి క్షణికత్వాద్యవాన్తరవివాదసమ్భవాచ్చ తేపిపక్షా అనాదర్తవ్యా ఇత్యుక్తమ్—॥౫॥ భోక్త్రాపత్త్యధికరణే చిదచిద్వస్తుశరీరకస్య బ్రహ్మణః కారణత్వే సశరీరత్వాత్ సుఖదుఃఖభోక్తృత్వప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య- సుఖదుఃఖానుభవస్య కర్మనిమిత్తత్వాదకర్మవశ్యస్య నసుఖదుఃఖభోక్తృత్వప్రసఙ్గ ఇత్యుక్తమ్—॥౬॥ ఆరమ్భణాధికరణే బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిః కార్యకారణయోరన్యత్వాత్ బ్రహ్మణోఽన్యజ్జగదిత్యాశఙ్క్య * వాచారమ్భణమిత్యాదిభిః కార్యకారణయోరనన్యత్వప్రతిపాదనాత్, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం అవస్థాన్తరపగత్వేనోపపత్తేశ్చ బ్రహ్మణోఽనన్యజ్జగదిత్యుక్తమ్—॥౭॥ ఇతరవ్యపదేశాధికరణే జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వే జీవస్యాపి బ్రహ్మణోఽనన్యత్వాద్ధితరూపజగదకరణాహితరూపజగత్కరణాదిదోషప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య * య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిభిర్జీవబ్రహ్మణోర్భేదవ్యపదేశాత్ నహితాకరణాదిదోషప్రసక్తిరిత్యుక్తమ్—॥౮॥ ఉపసంహారదర్శనాధికరణే కులాలాదీనాం ఘటాదినిర్మాణశక్తానామపి ఉపకరణసాపేక్షత్వదర్శనాత్ బ్రహ్మణ ఉపకరణరహితస్య కారణత్వం నసమ్భవతీత్యాశఙ్క్య. క్షీరాదీనాముపకరణరహితానామపి దధ్యాద్యారమ్భకత్వదర్శనేన విచిత్రశక్తేర్బ్రహ్మణ ఉపకరణ రహితస్యాపి జగదారమ్భకత్వం సమ్భవతీత్యుక్తమ్—॥౯॥ కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణే నిరవయవస్య బ్రహ్మణః కారణత్వే కృత్స్నస్యాపి బ్రహ్మణః ఏకకార్యోపయుక్తత్వప్రసక్తాత్ బ్రహ్మకారణత్వమసమఞ్జసమిత్యాశఙ్క్య- బ్రహ్మణః నిరవయవత్వస్య విచిత్రజగత్కారణత్వస్య చ శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్, శ్రుతిప్రతిపన్నస్యార్థస్య యుక్త్యాబాధాయోగాచ్చ బ్రహ్మకారణత్వం సమఞ్జసమిత్యుక్తమ్—॥౧౦॥ ప్రయోజనవత్త్వాధికరణే బ్రహ్మణోఽవాప్తసమస్తకామస్య ప్రయోజనాభావాజ్జగత్స్రష్టృత్వం నసమ్భవతీత్యుక్తే- అవాప్తసమస్తకామస్యాపి లీలారూపప్రయోజన సమ్భవాత్స్రష్టృత్వం సమ్భవతీతి పరిహారః ...ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః...

ఏవంస్వపక్షేపరైరుద్భావితాదోషాః పరిహృతాః, అనన్తరం స్వపక్షరక్షణాయ పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్యన్తే ద్వితీయేనతర్కపాదేన—॥౧॥ తత్ర రచనానుపపత్త్యధికరణే ప్రధానస్యాచేతనత్వాదచేతనానాం చేతనాధిష్ఠితానామేవ కార్యారమ్భకత్వస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం నిశ్చితత్వాత్ కేవలప్రధానకారణవాదే జగద్రచనానసమ్భవతీత్యుక్తమ్—॥౨॥ మహద్దీర్ఘాధికరణే పరమాణూనాం నిరవయవత్వేన ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానామధికపరిమాణద్రవ్యారమ్భకత్వానుపపత్త్యాదిభిః కాణాదపక్షోప్యసమఞ్జస ఇత్యుక్తమ్ — అనన్తరం బౌద్ధాః ప్రతిక్షిప్యన్తే—॥౩॥ సముదాయాధికరణే క్షణికానాం పరమాణ్వాదీనాం కార్యారమ్భకత్వానుపపత్త్యాదిభిః వైభాషికసౌత్రాన్తికపక్షావపి అసమఞ్జసావిత్యుక్తమ్ —॥౪॥ ఉపలబ్ధ్యధికరణే యోగాచారాభిమతం జ్ఞానానామర్థశూన్యత్వమాశఙ్క్య- జ్ఞాతురర్థవిశేషసిద్ధిరూపతయైవ జ్ఞానస్యోపలబ్ధేః, స్వాప్నజ్ఞానవద్బాధాదర్శనాచ్చ తదయుక్తమిత్యుక్తమ్—॥౫॥ సర్వథానుపపత్త్యధికరణే సత్త్వాసత్త్వయోరవస్థావిశేషరూపత్వాదసదితి ప్రతిజ్ఞాయామపి సదితి ప్రతిజ్ఞాయామివ మాధ్యమికాభిమతతుచ్ఛత్వానుపపత్తేస్తన్మతమనుపపన్నమిత్యుక్తమ్—॥౬॥ ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణే కృత్స్నంజగత్సత్త్వాసత్త్వాదిభిరనేకాన్తమితి జైనమతమాశఙ్క్య- ఏకస్మిన్వస్తుని సత్త్వాసత్త్వాదీనాం విరుద్ధధర్మాణామనుపపత్తేః తదప్యనాదరణీయమిత్యుక్తమ్ —॥౭॥ పశుపత్యధికరణే వేదవిరుద్ధత్వాదసామఞ్జస్యాచ్చ పశుపతిమతమనాద

రణేష్విత్యభాణి—||౮|| ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణే * వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణో నామజీవో జాయత ఇత్యాదిషు వేదవిరుద్ధస్య జీవోత్పత్త్యాదేః ప్రతిపాదనాత్పఞ్చరాత్రతన్త్రమప్రమాణమిత్యాశఙ్క్య - జీవాదిశబ్దానాం జీవాద్యభిమానివరబ్రహ్మవ్యూహపరత్వేన జీవోత్పత్తిప్రతిపాదనపరత్వాభావాత్ పరమాప్తనారాయణప్రణీతత్వాత్పఞ్చరాత్రశాస్త్రమపి ప్రమాణమిత్యుక్తమ్ ⟵ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః⟶

ఏవం పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్తాః- అథ స్వపక్షస్య నిర్దోషత్వఖ్యాపనాయ చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య కార్యతాప్రకారో విశోధ్యతే అనన్తరపాదద్వయేన- తత్ర వియత్పాదే తృతీయే—||౧|| వియదధికరణే, ఛాన్దోగ్యే అగ్న్యాదీనామివోత్పత్త్యశ్రవణాత్ వియన్నోత్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదావాకాశస్యాప్యుత్పత్తిశ్రవణాత్. ఛాన్దోగ్యేఽపి ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానేన వియదాదేరపి కార్యత్వావగమాచ్చ వియదుత్పద్యత ఇత్యుక్తమ్—||౨|| తేజోఽధికరణే * వాయోరగ్నిరిత్యాదిషు వాయ్వాదిభ్య ఏవాగ్న్యాదీనాముత్పత్తిశ్రవణాత్ కేవలవాయ్వాదిభ్య ఏవాగ్న్యాద్యుత్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య * తేజ ఐక్షత * ఆప ఐక్షన్త ఇత్యాదిభిర్బ్రహ్మాసాధారణధర్మేక్షణశ్రవణాత్ తత్తచ్ఛరీరాద్బ్రహ్మణ ఏవాగ్న్యాదీనాముత్పత్తిరిత్యుక్తమ్— ||౩|| ఆత్మాధికరణే * తదైక్షత బహుస్యాం... లోకే... యేన జీవాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి, సన్ సృజ్యమానా... జీవానాముత్పత్తిప్రతిపాదనాదాత్మోత్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య * న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదిషు జీవస్యోత్పత్తినిషేధాత్. ఉత్పత్తివాదినాం దేహసమ్బన్ధాభిప్రాయత్వాచ్చాత్మా నోత్పద్యత ఇత్యుక్తమ్—||౪|| జ్ఞాధికరణే * యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యాదినా జ్ఞానమాత్రత్వవ్యపదేశాత్ జ్ఞానమాత్రస్వరూప ఆత్మేత్యాశఙ్క్య * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదిషు జ్ఞాతృత్వప్రతిపాదనాత్ జ్ఞానస్యాపృథక్సిద్ధధర్మతయా తచ్ఛబ్దేన జ్ఞాతుర్వ్యపదేశోపపత్తేశ్చ జ్ఞాతైవాత్మేత్యుక్తమ్—||౫|| కర్త్రధికరణే * ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదిషు గుణానామేవ కర్తృత్వప్రతిపాదనాదాత్మాఽకర్తేత్యాశఙ్క్య * స్వర్గకామో యజేతేత్యాదీనాం భోక్తారమేవ కర్తారం నియుఞ్జానానాం శాస్త్రాణామర్థవత్త్వాత్ * ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదీనాం జీవస్య సాంసారికకర్మకర్తృత్వస్య గుణసంసర్గాయత్తత్వప్రతిపాదనపరత్వాచ్చాత్మా కర్తేత్యుక్తమ్—||౬|| పరాయత్తత్వాధికరణే జీవస్య స్వతః ప్రవృత్తిశక్త్యభావే విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాజ్జీవస్య కర్తృత్వం స్వాతన్త్ర్యేణేత్యాశఙ్క్య * అన్తః ప్రవిష్ట ఇత్యాదిభిః పరమాత్మాధీనత్వశ్రవణాత్, తదధీనత్వేఽపి ప్రథమప్రవృత్తౌ చేతనస్య స్వతన్త్రతయా శాస్త్రానర్థక్యాభావాచ్చ పరాధీనమేవ కర్తృత్వమిత్యుక్తమ్—||౭|| అంశాధికరణే * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యాదివాక్యైర్జీవబ్రహ్మణోర్భేదదర్శనాత్ పరమపురుషాదత్యన్తభిన్నో జీవః - అథవా * తత్త్వమసీత్యాదివాక్యేషు జీవబ్రహ్మణోరైక్యోపదేశాదవిద్యోపహితం బ్రహ్మైవ జీవ ఇత్యాశఙ్క్య - నానాత్వవ్యపదేశాదైక్యోపదేశాచ్చ అత్యన్తం భేదస్వరూపైక్యయోరనుపపన్నత్వాదవిద్యోపహితబ్రహ్మణ ఏవ జీవత్వే సుఖదుఃఖభోగవ్యతికరప్రసఙ్గాచ్చ పరమాత్మనో విశేషణతయాఽంశో జీవ ఇత్యుక్తమ్ ⟵ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః⟶

ఏవం వియదాదీనాముత్పత్తిర్నిరూపితా- అనన్తరం జీవోపకరణానాముత్పత్తిర్నిరూప్యతే చతుర్థేన ప్రాణపాదేన ||౧|| తత్ర ప్రాణోత్పత్త్యధికరణే * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టానామిన్ద్రియాణాం ప్రళయకాలేఽప్యవస్థానప్రతీతేరిన్ద్రియాణి నోత్పద్యన్త ఇత్యాశఙ్క్య * ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదివాక్యే ఇన్ద్రియాణాముత్పత్తిశ్రవణాత్ * అసద్వా ఇత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వాచ్చ ఇన్ద్రియాణ్యుత్పద్యన్త ఇత్యుక్తమ్—||౨|| సప్తగత్యధికరణే * సప్త ఇమే లోకా యేషు చరన్తీత్యాదివాక్యే సప్తానామేవ జీవేన సహ గతిశ్రవణాత్ సప్తైవేన్ద్రియాణీత్యాశఙ్క్య * దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇత్యత్ర ఏకాదశశ్రవణాత్ హస్తాదీనామపి దేహస్థజీవో

పకరణత్వావిశేషాదేకాదశేత్యుక్తమ్—॥౩॥ అణ్వధికరణే * సర్వ ఏవ సమాః సర్వేఽనన్తా ఇత్యాదినాఽఽనన్త్యశ్రవణాత్
ఇన్ద్రియాణి విభూనీత్యాశఙ్క్య * ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీత్యుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్
ఉత్క్రాన్తికాలే పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వాత్, ఆనన్త్యశ్రుతేశ్చ ఉపాసనార్థత్వాదానన్త్యపరత్వాచ్చ అణూనీ
త్యుక్తమ్—॥౪॥ వాయ్వధికరణే * యః ప్రాణస్స వాయురిత్యుపదేశాత్ ప్రాణో వాయుః యద్వా ఉచ్ఛ్వాసాది
షు ప్రాణప్రసిద్ధేః వాయుక్రియైవ ప్రాణ ఇత్యాశఙ్క్య * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే పృథగుపదేశా
త్, అవస్థావిశేషాపన్నస్యైవ వాయోః ప్రాణత్వేన యః ప్రాణస్స వాయురిత్యుపదేశోపపత్తేః, ప్రాణస్స్పన్దత ఇతి
క్రియావతి ప్రాణప్రసిద్ధేశ్చ న వాయుక్రియా ప్రాణ ఇత్యుక్తమ్—॥౫॥ శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణే * సర్వం హీదం ప్రాణేనా
వృతమిత్యాదిశ్రవణాత్ ప్రాణో విభురిత్యాశఙ్క్య * తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీత్యుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్ *
సర్వం హీదమిత్యాదివాక్యస్య సర్వేషాం ప్రాణాధీనజీవనత్వప్రతిపాదనపరత్వాదణుత్వమిత్యుక్తమ్—౬ జ్యోతిరాద్య
ధిష్ఠానాధికరణే జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాం చ ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం స్వాధీనం నైరపేక్ష్యప్రతీతేరిత్యాశఙ్క్య * య
స్యాగ్నిశ్శరీరమిత్యాదావగ్న్యాదీనాం పరమాత్మాధీనస్వరూపత్వప్రతిపాదనాత్ తేషామధిష్ఠానం పరమాత్మాధీనమిత్యుక్త
మ్॥౭॥ ఇన్ద్రియాధికరణే సర్వేషాం ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాజ్జీవోపకరణత్వావిశేషాచ్చ సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణీత్యాశ
ఙ్క్య * ఇన్ద్రియాణి దశైకం చేత్యాదిషు ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తానామేవ ఇన్ద్రియత్వవ్యపదేశాత్ * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇ
త్యాదివాక్యే పృథఙ్నిర్దేశాచ్చ ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తానీన్ద్రియాణీత్యుక్తమ్—॥౮॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే * అ
నేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి నామరూపవ్యాకరణస్య జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్ వ్యష్టిసృష్టిర్హిరణ్యగర్భకర్తృకేత్యా
శఙ్క్య * నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి త్రివృత్కుర్వత ఏవ నామరూప
వ్యాకరణోపదేశాత్, త్రివృత్కరణస్య హిరణ్యగర్భకర్తృకత్వానుపపత్తేః * అనేన జీవేనేతి జీవశబ్దస్య జీవశరీరకప
రమాత్మపరత్వాచ్చ హిరణ్యగర్భశరీరకపరమాత్మకర్తృకైవ వ్యష్టిసృష్టిరిత్యుక్తమ్॥ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః॥

శ్రీ ఇతి ద్వితీయాధ్యాయః శ్రీ

ఏవమాద్యేన విషయద్వికాభిఖ్యేనాధ్యాయద్వయేన చేతనాచేతనవిలక్షణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మేతి స్థాపితమ్
విషయద్వికాభిఖ్యేనానన్తరాధ్యాయద్వయేన బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయస్సహ తత్ప్రాప్తిప్రకారశ్చిన్త్యతే. తత్ర తృతీ
యే ఉపాసనాధ్యాయే ఉపాయభూతముపాసనం చిన్త్యతే. తత్ర జీవదోషపాదే ప్రథమే జాగ్రదాద్యవస్థస్య జీవస్య దో
షాః, ఉభయలిఙ్గపాదే ద్వితీయే పరమాత్మనో నిర్దోషకల్యాణగుణాకరత్వం చ ఉపాసనారమ్భాయ ప్రాప్యవ్యతిరిక్తవైత
ష్ణ్యజననార్థం, ప్రాప్యతృష్ణాజననార్థం చ ప్రతిపాద్యతే—॥౧॥ తత్ర తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణే దేహాద్దేహాన్తరం
గచ్ఛన్. తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వాత్ తైరసమ్పరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతీత్యాశఙ్క్య * వేత్థ యథేత్యాదిప్ర
శ్నప్రతివచనాభ్యాం భూతసూక్ష్మసమ్పరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతీత్యుక్తమ్—॥౨॥ కృతాత్యయాధికరణే లోకాన్తరాత్ప్రత్య
వరోహన్ జీవః * ప్రాప్యాన్తం కర్మణ ఇత్యాదిభిర్లోకాన్తరే కృత్స్నకర్మఫలానుభవస్యోక్తత్వాత్ కర్మశేషరహిత ఏవ
ప్రత్యవరోహతీత్యాశఙ్క్య * తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదిభిః ప్రత్యవరూఢానాం పుణ్యపాపసమ్బన్ధశ్రవణా
త్ * ప్రాప్యాన్తమిత్యాదేశ్చ ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిషయత్వాచ్చ కర్మశేషసహిత ఏవ ప్రత్యవరోహతీత్యుక్తమ్॥
౩॥ అనిష్టాదికార్యధికరణే * యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీతి అవిశేషేణ సర్వేషాం
గతిశ్రవణాత్పాపకారిణోఽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీత్యాశఙ్క్య * అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే ఇ
త్యుక్త్వా * తే ధూమమభిసమ్భవన్తీత్యాదినా ఇష్టాదికారిణామేవ పితృయాణవచనాత్. * చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గ

చ్ఛన్తీతివచనస్యాపీష్టాదికారివిషయతయానేయత్వాత్ - పాపకారిణశ్చన్ద్రమసంనగచ్ఛన్తీత్యుక్తమ్——॥౪॥ తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణే * అథైతమేవాధ్వానంపునర్నివర్తన్తేయథేతమాకాశం ఆకాశాద్వాయుంవాయుర్భూత్వా ధూమోభవతీత్యాదివాక్యే జీవస్యాకాశాద్యవస్థాపత్తిః శ్రద్ధావస్థస్య సోమభావవదవిశేషాదాకాశాదిశరీరకత్వాపత్తి రిత్యాశఙ్కాయాం- సోమభావఇవ ఆకాశాదౌసుఖదుఃఖభోగాభావేనతచ్ఛరీరకత్వానుపపత్తేరాకాశాద్యాపత్తిర్నామతత్సంయోగకృతతత్సాదృశ్యాపత్తిరిత్యుక్తమ్——॥౫॥ నాతిచిరాధికరణే జీవస్యాకాశాదిప్రాప్తౌతత్రతత్రావస్థానే కాలవిశేషనియమోనాస్తి- విశేషహేత్వభావాదిత్యాశఙ్కాయాం, వ్రీహ్యాదిప్రాప్తౌ * అతోవైఖలుదుర్నిష్ప్రపతరమితి విశేషకృచ్ఛ్రనిష్క్రమణత్వాభిధానాదాకాశాదిప్రాప్తావచిరేణ నిష్క్రామతీత్యుక్తమ్——॥౬॥ అన్యాధిష్ఠితాధికరణే * మేఘోభూత్వాప్రవర్షతితఇహవ్రీహియవాఓషధివనస్పతయస్తిలమాషాజాయన్తఇత్యాదివాక్యే దేవాజాయతఇత్యాదివత్ జాయన్తఇతివచనాదాత్మనోపివ్రీహ్యాదిశరీరజాయన్తఇత్యాశఙ్కాయాం- ఆకాశాదిమేఘపర్యన్తవత్ కేవల తద్భావాపత్తివచనాదన్యాధిష్ఠితేషు సంశ్లేషమాత్రమిత్యుక్తమ్ ——తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః——

——॥౧॥ అథ సన్ధ్యాధికరణే * నతత్రరథానరథయోగానపన్థానోభవన్తీత్యాదినా * సహికర్తేతి ప్రకృతస్యజీవస్య కర్తృత్వశ్రవణాత్ స్వాప్నార్థసృష్టిస్తస్యైవేత్యాశఙ్కాయాం - జీవస్యసంసారదశాయాంసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనావిర్భావేన విచిత్రార్థసృష్ట్యశక్తత్వాత్ * యఏషుసుప్తేషుజాగర్తీత్యాదౌ స్వాప్నసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వావధారణాత్ స్వాప్నసృష్టిః పరమాత్మకర్తృకైవేత్యుక్తమ్——॥౨॥ తదభావాధికరణే * అథయదైతత్పురుషస్సుప్తఇత్యాదివాక్యేషు * నాడీషుసుప్తః * పురీతతిశేతే * సతాసోమ్యతదాసమ్పన్నఇతి నాడీపురీతద్బ్రహ్మణాం సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్, యుగపజ్జీవస్యానేకత్రవృత్త్యసమ్భవాచ్చ తేషాంసుషుప్తిస్థానత్వం వికల్పేనేత్యాశఙ్కాయాం-త్రయాణాం సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్, ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవత్ నాడ్యాదీనాం కార్యభేదాత్సముచ్చయేసమ్భవతిపాక్షికబాధగర్భవికల్పాసమ్భవాత్ సముచ్చయేనైవస్థానత్వమిత్యుక్తమ్——॥౩॥ కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణే సుషుప్తౌసర్వోపాధివినిర్ముక్తస్య సతాసమ్పన్నస్య ముక్తాదవిలక్షణత్వాత్ ప్రబోధసమయే సుప్తాదన్యఏవోత్తిష్ఠతీత్యాశఙ్కాయాం పూర్వకృతపుణ్యాపుణ్యయోస్తేనైవానుభావ్యత్వాత్, యఏవాహంసుప్తస్సఏవప్రబుద్ధోస్మీతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స్వాపమాత్రేణ ముక్తత్వే మోక్షశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాచ్చ సుప్తఏవోత్తిష్ఠతీత్యుక్తమ్...॥౪॥ ముగ్ధాధికరణే స్వాపాదిష్వేవ మూర్ఛాప్రసిద్ధ్యుపపత్తే, రవస్థాన్తరకల్పనే ప్రమాణాభావాచ్చ సుషుప్త్యాదిష్వన్యతమావస్థైవ మూర్ఛేత్యాశఙ్కాయాం- జ్ఞానప్రసరాభావేన జాగరస్వప్నయోరనన్తర్భావాత్, హేతువైషమ్యాకారవైషమ్యాభ్యాం సుషుప్తిమరణయోరనన్తర్భావాచ్చ పారిశేష్యాన్మరణార్థసమ్పత్తిరూపావస్థాన్తరం మూర్ఛేత్యుక్తమ్...॥౫॥ ఉభయలిఙ్గాధికరణే జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాదిస్థానేషు తత్తత్స్థానప్రయుక్తాః జీవస్యయేదోషాః- తేపరమాత్మనోపిసమ్భవన్తి - తత్రావస్థానాదిత్యాశఙ్కాయాం * అపహతపాప్మా * నిరవద్యం నిరఞ్జనమిత్యాదిభిరుభయలిఙ్గత్వశ్రవణాత్తత్రస్థితస్యాపి నదోషస్పర్శ ఇత్యుక్తమ్——॥౬॥ అహికుణ్డలాధికరణే అచిద్వస్తునోబ్రహ్మరూపత్వం అహికుణ్డలవదవస్థాభేదేన- అథవాప్రభాప్రభావత్తారివఏకజాతియోగేన ఇత్యాశఙ్కాయాం- పక్షద్వయస్యాప్యనుపపన్నత్వాత్ జీవవదంశాంశిభావేనేత్యుక్తమ్——॥౭॥ పరాధికరణే * ఏషసేతుర్విధరణఇతిపరబ్రహ్మణస్సేతుత్వవ్యపదేశాత్, సేతుశబ్దస్యచ కూలాన్తరప్రాప్తిహేతౌ ప్రసిద్ధేః- అతోన్యత్ ప్రాప్యమస్తీత్యాశఙ్కాయాం, సినోతి- బధ్నాతిస్వస్మిన్నసఙ్కీర్ణం సర్వంచిదచిద్వస్తుజాతమితివ్యుత్పత్త్యాసేతుశబ్దస్య అసఙ్కీర్ణధారణపరత్వాత్ * యస్మాత్పరంనాపరమస్తీత్యాదినా పరాన్తరనిషేధాచ్చ బ్రహ్మణోన్యత్ప్రాప్యంనాస్తీత్యుక్తమ్——॥౮॥ ఫలాధికరణే ॥*॥ యజేతస్వర్గకామఇత్యాదిశాస్త్రంస్వర్గకామకర్తవ్యతయాయా

గాద్యభిధానాన్యథానుపపత్త్యా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వ మవగమయతీతి ధర్మ ఏవ ఫలప్రద ఇత్యాశఙ్క్య * అన్నాదో వసుదానః * ఏష హ్యేవానన్దయాతీత్యాదిభిః తత్తత్కర్మభిరారాధితస్య పరమాత్మన ఏవ భోగాపవర్గరూప సకల ఫల ప్రదత్వ శ్రవణాదశ్రుతాపూర్వాదికల్పనాయోగాచ్చ పరమాత్మైవ ఫలప్రద ఇత్యుక్తమ్ ....

తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

బ్రహ్మోపాసనేచ్ఛాజననార్థం జీవస్య సదోషత్వం పరస్య కల్యాణగుణాకరత్వం చోక్తం. అథ గుణోపసంహారపాదే తృతీయే బ్రహ్మోపాసనానాం గుణోపసంహారవికల్ప నిర్ణయార్థం విద్యాభేదాభేదచిన్తా క్రియతే—॥౧॥ తత్ర సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణే అనేకాసు శాఖాసు శ్రూయమాణా(నాం)న్యాః) వైశ్వానరవిద్యాదికా(నాం)యాః) కిమేకవిద్యాత్వం- ఉత నేతి సంశయే- అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణాన్తరస్య చ భేదకత్వాచ్ఛాఖాన్తరే తయోరవర్జనీయత్వాచ్చ విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య * వైశ్వానరముపాస్త ఇతి చోదనాయా అవిశిష్టత్వాల్, ధ్యేయైక్యా, దాఖ్యారూపావిశేషా, దవిశేషపునశ్శ్రవణాదేః ప్రతిపత్త్రుభేదనిబన్ధనత్వాచ్చ నవిద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్—ఏవం చోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైక్యముక్తమ్- అతఃపరం కాశ్చన విద్యా అధికృత్య చోదనాద్యవిశేషోఽస్తి నాస్తీతి విచార్యతే—॥౨॥ తత్రాన్యథాత్వాధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * దేవా ఉద్గీథమాజహ్రుః అనేనైనానభిహనిష్యామ ఇత్యాదినా * దేవా ఊచుః హన్తాసురాన్ యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యాదినా చామ్నాతయోరుద్గీథవిద్యయోరభ్యస్త ప్రాణభావోద్గీథవిషయత్వాల్ రూపాద్యవిశేషాదేకవిద్యాత్వమిత్యాశఙ్క్య-ఛాన్దోగ్యే * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి ప్రస్తుతస్యైవ ప్రణవస్య ప్రాణదృష్ట్యా ఉపాస్యత్వాత్, వాజసనేయకే తు కృత్స్నోద్గీథవిషయత్వాచ్చ రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్—॥౩॥ సర్వాభేదాధికరణే ఛాన్దోగ్యకౌషీతకిశాఖాయాం చ జ్యేష్ఠశ్రేష్ఠ్యగుణేన ప్రాణోపాసనం విధీయతే- తత్ర ఛాన్దోగ్యే వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితతయా ఉపాస్యత్వా దితరత్ర తద్విధురతయోపాస్యత్వాత్, రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - కౌషీతకివాక్యేవసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణసమ్బన్ధిత్వాసుక్తావపి తత్సమ్బద్ధినాం వాగాదీనాం ప్రాణాయ తత్స్థితిత్వాది ప్రతిపాదనేన వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణసమ్బన్ధస్యార్థసిద్ధత్వాద్రూపభేదాభావాద్విద్యైక్యముక్తమ్— ॥౪॥ ఆనన్దాద్యధికరణే అన్యప్రకరణశ్రుతానామన్యత్రోపసంహారే ప్రమాణాభావాత్ ఆనన్దాదయః న సర్వవిద్యానుయాయినః ఇత్యాశఙ్క్య సర్వవిద్యాసు గుణినో బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్ - గుణానాం చ గుణ్యపృథగ్భావా, దానన్దాదీనాం స్వరూప నిరూపకత్వాచ్చ ఆనన్దాదయ స్సర్వవిద్యానుయాయిన ఇత్యుక్తమ్ — ॥౫॥ కార్యాఖ్యానాధికరణే ఛాన్దోగ్య వాజసనేయకయోః * స హోవాచ కిం మే వాస ఇత్యాప ఇతి * తస్మాదశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామేదిత్యాదౌ, చాచమనే విధి ప్రత్యయశ్రవణాత్ ప్రాణవిద్యాఙ్గమాచమనాన్తరం విధీయత ఇత్యాశఙ్క్య * కిం మే వాసః * అద్భిః పరిదధతీత్యాదిభిరుపక్రమోపసంహారయోర్వాక్యస్యాపాం ప్రాణవాసోదృష్టిపరత్వప్రతీత్యా ఆచారప్రాప్తమాచమనమనూద్య ఆచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం విధీయత ఇత్యుక్తమ్—॥౬॥ సమానాధికరణే వాజసనేయకేఽగ్నిరహస్యే బృహదారణ్యకే చ శాణ్డిల్యవిద్యా ఆమ్నాయతే- తత్రాగ్నిరహస్యే సత్యసఙ్కల్పత్వాది విశిష్ట ఉపాస్యః ఇతరత్ర వశిత్వాదిగుణక ఇతి రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య- ఉభయత్రాపి మనోమయత్వాదికే సమానే సతి వశిత్వాదేశ్చ సత్యసఙ్కల్పత్వ గుణాదభిన్నత్వాద్రూపభేదాభావాన్న విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్—॥౭॥ సమ్బన్ధాధికరణే బృహదారణ్యకే * తద్యత్సత్యమసౌ స ఆదిత్య ఇత్యాదినా ఆదిత్యమణ్డలే అక్షిణి చ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతిశరీరకత్వేన ఉపాసనముక్త్వా * తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం * తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ద్విరహస్యనామనీ ఉపాసనవిషయతయా ఆమ్నాయేతే- తత్ర వ్యాహృతిశరీరకస్య సత్యస్యోభయత్రాప్యుపాస్యత్వేన రూపభేదాభావేన విద్యై

శ్యాన్నామద్వయమపి స్థానవిశేషానియమేన ఉభయత్రాప్యనుసన్ధేయమిత్యాశఙ్కా - బ్రహ్మణ ఏకత్వేప్యేకత్రాదిత్యమణ్డలస్థానతయాఽన్యత్రాక్ష్యాధారతయా ఉపాస్యత్వేన రూపభేదాద్విద్యాభేదే స్థానవిశేషవ్యవస్థయైవ నామద్వయమనుసన్ధేయమిత్యభిహితమ్—॥౮॥ సమ్భృత్యధికరణే * బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సమ్భృతానీతి వాక్యావగతయోః బ్రహ్మణి జ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యోశ్చ విద్యావిశేష మనారభ్యాధీతత్వాత్ సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీ సర్వవిద్యాస్వప్యుపసంహార్యే ఇత్యాశఙ్కా. హృదయాద్యల్పస్థానవిషయాసు ద్యువ్యాప్త్యైరుపసంహర్తుమశక్యత్వాత్, సమ్భృతేశ్చ తత్సాహచర్యాత్, తయోర్న సర్వత్రోపసంహార ఇత్యుక్తమ్॥...॥౯॥ పురుషవిద్యాధికరణే ఛాన్దోగ్యే తైత్తిరీయకే చ ఆమ్నాతయోః పురుషవిద్యయోరైక్యమాశఙ్కా - రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్—॥౧౦॥ వేధాద్యధికరణే * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదిమన్త్రాణాం విద్యాఙ్గత్వమాశఙ్కా - అన్యత్ర లిఙ్గాదిభిర్వినియోగాత్ న విద్యాఙ్గత్వమిత్యుక్తమ్ ॥౧౧॥ హాన్యధికరణే * పుణ్యపాపే విధూయ * సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యాదిషు ఆమ్నాతానాం హానాదిచిన్తనానాం వికల్పేనానుష్ఠానమిత్యాశఙ్కా - ఉపాయనస్య హానిశేషత్వాత్సముచ్చయేనైవ సర్వత్రానుష్ఠానమిత్యుక్తమ్—౧౨॥ సామ్పరాయాధికరణే ఉపాసకస్య దేహవియోగకాలే అర్చిరాదిమార్గే చ కర్మనాశ ఇత్యాశఙ్కా - దేహవియోగానన్తరం ఉపాసనఫలవ్యతిరేకేణానుభావ్యభోగాభావాత్ కృత్స్నకర్మణామపి దేహవియోగకాల ఏవ నాశ ఇత్యుక్తమ్—॥౧౩॥ అనియమాధికరణే ఉపకోసలవిద్యాదిషు ఆమ్నాతార్చిరాదిగత్యా తన్నిష్ఠానామేవ బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యాశఙ్కా * యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యమిత్యాదిషు శ్రుతిస్మృతిషు సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామర్చిరాదిగతిప్రతిపాదనాత్ సర్వేషామర్చిరాదిగత్యైవ బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యుక్తమ్—॥౧౪॥ అక్షరధ్యధికరణే అస్థూలత్వాదీనాం స్వప్రకరణశ్రుత విద్యామాత్రసమ్బన్ధ ఇత్యాశఙ్కా వ్యావృత్తబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపత్తేరస్థూలత్వాదిభిర్వినా అసమ్భవాదానన్దాదివత్తేషామపి సర్వవిద్యానుయాయిత్వమిత్యుక్తమ్— ॥౧౫॥ అన్తరత్వాధికరణే బృహదారణ్యకే ఉషస్తికహోళప్రతివచనశ్రుత్యోర్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్కా - ప్రశ్నైకరూప్యాద్విధిపదైక్యాచ్చ విద్యైకేత్యుక్తమ్— ॥౧౬॥ కామాద్యధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోరామ్నాతా దహరవిద్యా భిద్యత ఇత్యాశఙ్కా. రూపైక్యాద్విద్యా న భిద్యత ఇత్యుక్తమ్ ॥౧౭॥ తన్నిర్ధారణానియమాధికరణే ఉద్గీథాద్యాశ్రయాణ్యుపాసనాని కర్మసు నియమేనానుష్ఠేయానీత్యాశఙ్కా - పృథక్ఫలత్వేన గోదోహనాదివదనియమేనానుష్ఠేయానీత్యుక్తమ్—॥౧౮॥ ప్రదానాధికరణే దహరవిద్యాయాం గుణచిన్తనే దహరచిన్తనం నానువర్తనీయమిత్యాశఙ్కా. దహరమాత్రాద్గుణవిశిష్టదహరస్య భిన్నత్వేన విశిష్టానుసన్ధాన సిద్ధ్యర్థం గుణచిన్తనే దహరచిన్తనమావర్తనీయమిత్యుక్తమ్—॥౧౯॥ లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణే తైత్తిరీయకే నారాయణానువాకస్య ప్రకృతదహరవిద్యోపాస్య విశేషనిర్ధారణార్థత్వమాశఙ్కా, భూయసీషు విద్యాసు శ్రుతానక్షరాదీననూద్య నారాయణత్వ విధానాత్సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వమిత్యుక్తమ్—॥౨౦॥ పూర్వవికల్పాధికరణే * బృహదారణ్యకే * మనశ్చితో వాక్చిత ఇత్యాదినాభిహితమనశ్చితాదయోఽగ్నయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇత్యాశఙ్కా * తేహైతే విద్యాచిత ఏవేతి విద్యార్థచితత్వవచనాత్ విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇత్యుక్తమ్—॥౨౧॥ శరీరే భావాధికరణే ఉపాసనదశాయాం జీవస్య కర్తృత్వాద్యాకారేణానుసన్ధానమిత్యాశఙ్కా - అపహతపాప్మత్వాద్యాకారేణైవానుసన్ధానం కర్తవ్యం- అపహతపాప్మత్వాద్యాకారస్యైవ ప్రాప్యత్వేన ప్రాప్తైశ్చ యథోపాసనభావ్యత్వాదిత్యుక్తమ్—॥౨౨॥ అఙ్గావబద్ధాధికరణే ఉద్గీథోపాసనాని యాసు శాఖాసు - తాస్వేవ తేషామనుసన్ధానమిత్యాశఙ్కా - సామాన్యేనోద్గీథాదిసమ్బన్ధితయా విహితత్వాత్, సర్వత్రోద్గీథాదేస్సన్నిహితత్వాచ్చ సర్వశాఖాసూద్గీథాద్యుపాసనాని సంబధ్యేరన్నిత్యుక్తమ్—॥౨౩॥ భూమజ్యాయస్త్వాధికరణే త్రైలోక్యశరీరక వైశ్వానరోపాసనే ద్యుమూర్ధ

త్వాదీనాం వ్యస్తోపాసనం. వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ ఉపాసనం వా కర్తవ్యం ఇత్యాశఙ్కాయాం * మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదితి వ్యస్తోపాసనే ప్రత్యవాయకథనాత్సమస్తోపాసనమిత్యుక్తమ్—॥౨౪॥ శబ్దాదిభేదాధికరణే సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనామైక్యమాశఙ్కాయాం శబ్దాదిభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్ — ॥౨౫॥ వికల్పాధికరణే ఫలవిశేషార్థం విద్యానాం సముచ్చయ ఇత్యాశఙ్కాయాం- బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలవిశేషాభావాద్విద్యానాం వికల్ప ఏవేత్యుక్తమ్—॥౨౬॥ యథాశ్రయభావాధికరణే పూర్వపక్షీకృత ఏవోద్గీథాదివిద్యానామనుష్ఠానానియమః కైశ్చిల్లింగైరాక్షిప్య సమాహితః........

తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః

ఏవం విద్యైక్యనానాత్వే చిన్తితే- సమనన్తరమఙ్గసాదేన విద్యాఙ్గచిన్తనం క్రియతే— ॥౧॥ పురుషార్థాధికరణే విద్యాఙ్గత్వాత్కర్మణః పురుషార్థ ఇత్యాశఙ్కాయాం * తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతీతి శ్రవణాత్ కర్మాఙ్గకాద్వేదనాత్పురుషార్థావాప్తిరిత్యుక్తమ్—॥౨॥ స్తుతిమాత్రాధికరణే * స ఏష రసానాం రసతమః పరార్ధ్యోఽష్టమో య ఉద్గీథ ఇత్యాది వాక్యానాముద్గీథాదిస్తుతిపరత్వమాశఙ్కాయాం- రసతమత్వాదీనాం ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తత్వాదుద్గీథాదిషు రసతమత్వాదిదృష్టివిధానార్థానీత్యుక్తమ్ —॥౩॥ పారిప్లవాధికరణే * ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిత్యాద్యాఖ్యానానాం * ఆఖ్యానాని శంసన్తీతి శంసనార్థత్వమాశఙ్కాయాం * మనుర్వైవస్వత ఇత్యాదినా శంసనే వినియుక్తానామాఖ్యానానాం విశేషితత్వాత్ * ప్రతర్దన ఇత్యాద్యాఖ్యానాని విద్యాశేషభూతానీత్యుక్తమ్ —॥౪॥ అగ్నీన్ధనాద్యధికరణే ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు యజ్ఞాద్యభావాత్తదఙ్గికా బ్రహ్మవిద్యా తేషాం న సమ్భవతీత్యాశఙ్కాయాం * యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి * ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తీత్యాదిశ్రుతేస్తేషామపి బ్రహ్మవిద్యావగమాత్తేషాం విద్యా అగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షేత్యుక్తమ్—॥౫॥ సర్వాపేక్షాధికరణే యద్యూర్ధ్వరేతసాం విద్యా యజ్ఞాద్యనపేక్షా- తర్హి గృహస్థేష్వపి యజ్ఞాద్యనపేక్షేత్యాశఙ్కాయాం * యజ్ఞేన దానేనేతి శ్రుతేః యజ్ఞాద్యపేక్షైవేత్యుక్తమ్ —॥౬॥ శమదమాద్యధికరణే యజ్ఞాదీనాం ప్రవృత్తిస్వరూపత్వాచ్ఛమాదీనాం నివృత్తిరూపత్వేన తద్విరోధిరూపత్వాచ్ఛమాదీనాం విద్యాఙ్గత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్కాయాం- విషయభేదేన విరోధాభావాత్ * శాన్తో దాన్త ఇత్యాదిశ్రవణాచ్చ శమాదీనామఙ్గత్వమస్తీత్యుక్తమ్—॥౭॥ సర్వాన్నానుమత్యధికరణే ప్రాణవిద్యాధికారిణాం సర్వాన్నానుమతిస్సర్వదేత్యాశఙ్కాయాం-బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామపి ప్రాణాత్యయ ఏవ సర్వాన్నానుమతిదర్శనాత్ అన్యేషామపి సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయ ఏవేత్యుక్తమ్—॥౮॥ విహితత్వాధికరణే విద్యాఙ్గకర్మణామాశ్రమాఙ్గత్వం నాస్తీత్యాశఙ్కాయాం - విద్యాఙ్గానామేవాశ్రమాఙ్గతయా విహితత్వాదాశ్రమాఙ్గత్వమపీత్యుక్తమ్—॥౯॥ విధురాధికరణే విధురాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయామధికారో నాస్తీత్యాశఙ్కాయాం, రైక్వాదీనామనాశ్రమిణామపి బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వదర్శనాద్విధురాణామప్యధికారోఽస్తీత్యుక్తమ్॥౧౦॥ తద్భూతాధికరణే నైష్ఠికాద్యాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానాం విధురాదివత్ బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీత్యాశఙ్కాయాం - నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రష్టానాం పతితత్వాన్నాధికార ఇత్యుక్తమ్— ॥౧౧॥ స్వామ్యధికరణే ఉద్గీథాదివిద్యానాం యజమానకర్తృకత్వం * యదేవ విద్యయా కరోతీత్యాదినా తత్కర్తృకత్వప్రతీతేరిత్యాశఙ్కాయాం కర్మాఙ్గాశ్రయత్వాదుద్గీథాద్యుపాసనస్య కర్మవదృత్విక్కర్తృకత్వమేవేత్యుక్తమ్—॥౧౨॥ సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణే * బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిరిత్యత్ర మౌనమనూద్యత ఇత్యాశఙ్కాయాం- సహకార్యన్తరత్వేన విధీయత ఇత్యుక్తమ్—॥౧౩॥ అనావిష్కారాధికరణే * పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదితి బాల్యశబ్దేన కామచారికమప్యుపాదేయతయా విధీయత ఇత్యాశఙ్కాయాం * నావిరతో దుశ్చరితాదిత్యాదినా నిషేధాత్ స్వమహిమానావిష్కరణమాత్రమేవ విధేయమిత్యుక్తమ్. ॥౧౪॥ ఐహికాధికరణే ఐహికఫలవిద్యానాం స్వసాధనభూతకర్మానుష్ఠానానన్తరముత్పత్తిరిత్యాశఙ్కాయాం ప్రతిబన్ధా

భావేఽనన్తరముత్పత్తిః, తదభావే తద్విగమః, ఇత్యుక్తమ్ ॥౧౫॥ ముక్తిఫలాధికరణే ముక్తిఫలవిద్యాఙ్గకర్మణాం ప్రబలత్వేన తస్యానప్రతిబన్ధస్సమ్భవతీతి తాసాం విద్యానాం స్వసాధనానుష్ఠానానన్తరమేవోత్పత్తిస్సమ్భవతీత్యాక్షిప్య, తేషామపి బ్రహ్మవిదపచారైః ప్రతిబన్ధసమ్భవాత్ పూర్వవదనియమ ఇత్యుక్తం ఇతి తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః

ఇతి తృతీయాధ్యాయః.

ఏవమఙ్గైస్సహ విద్యానిరూపణానన్తరం చతుర్థేన ఫలాధ్యాయేన విద్యాఫలం చిన్త్యతే. తత్ర ప్రథమే ఆవృత్తిపాదే విద్యాస్వరూపశోధనపూర్వకం దేహావస్థితి సమయే సమ్భవద్విద్యాఫలం చిన్త్యతే. యద్యపి చతుర్థః ఫలనిరూపణపర ఏవ తథాపి భక్తిరూపాపన్నజ్ఞానస్య ప్రీతిరూపతయా ఫలకోటినివేశజ్ఞాపనార్థం; అస్యేదం సాధనమితి సాధ్యసాధనసమ్బన్ధజ్ఞాపనార్థం చ విద్యాస్వరూపమత్ర విశోధ్యతే ॥౧॥ తత్ర ఆవృత్త్యధికరణే * బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి వేదనమాత్రస్యైవ విధానా, దసకృదావృత్తౌ ప్రమాణాభావాచ్చ సకృత్కృతమేవ వేదనం శాస్త్రార్థ ఇత్యాశఙ్క్య * మనో బ్రహ్మేత్యాదిషు ఏకవిషయే వేదనోపాసనశబ్దయోః ప్రయోగాదవగతోపాసనశబ్దపర్యాయత్వేన వేదనశబ్దేనోపదేశా, దుపాసనశబ్దస్యాసకృదావృత్తజ్ఞానవాచిత్వా, దసకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థ ఇత్యుక్తమ్ ॥౨॥ ఆత్మత్వోపాసనాధికరణే జీవబ్రహ్మణోర్భిన్నత్వాత్ జీవాదన్యత్వేన బ్రహ్మోపాస్యమిత్యాశఙ్క్య * త్వం వా అహమస్మీత్యాదిషు పూర్వోపాసకై ర్బ్రహ్మణోఽహమిత్యనుసన్ధానదర్శనాత్, అర్థాన్తరభూతస్యాపి తస్యాత్మనః అన్తర్యామిత్వేనాహమిత్యనుసన్ధానస్యావిరుద్ధత్వాచ్చ ఆత్మత్వేనోపాసనమిత్యుక్తమ్ ॥౩॥ ప్రతీకాధికరణే ప్రతీకోపాసనేఽపి బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాదాత్మత్వేనోపాసనం కర్తవ్యమిత్యాశఙ్క్య - ఉత్కృష్టే నికృష్టదృష్ట్యయోగేన బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వేన ప్రతీకానామేవోపాస్యత్వాన్నాత్మత్వేనోపాసనమిత్యుక్తమ్ ॥౪॥ ఆదిత్యాదిమత్యధికరణే ఉద్గీథాదీనాం ఫలసాధనతయోత్కృష్టత్వాదాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిః కార్యేత్యాశఙ్క్య: ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణైవ కర్మణాం ఫలసాధనత్వేన ఆదిత్యాదీనామేవోత్కృష్టత్వాదుద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యేత్యుక్తమ్ ॥౫॥ ఆసీనాధికరణే ఏవమనుతిష్ఠేదితి విశేషాభిధానాభావాదాసీనశ్శయానస్తిష్ఠన్ గచ్ఛన్ వాఽనుతిష్ఠేదిత్యాశఙ్క్య - ఆసీనస్యైవ ధ్యానాపేక్షితైకాగ్ర్యచిత్తతాసమ్భవాదాసీన ఏవానుతిష్ఠేదిత్యుక్తమ్ ॥౬॥ ఆప్రయాణాధికరణే ఏకస్మిన్నేవాహని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వాత్ తావతైవ పరిసమాపనీయముపాసనమిత్యాశఙ్క్య * స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషమితి శ్రవణాదామరణాదనువర్తనీయమిత్యుక్తమ్ ॥౭॥ తదధిగమాధికరణే * ఏవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే * సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యాదివాక్యోక్తౌ కర్మణామశ్లేషవినాశౌ * నాభుక్తం క్షీయతే కర్మేత్యాదినా విరోధాన్నోపపద్యేతే ఇత్యాశఙ్క్య - నాభుక్తవచనస్య కర్మణాం ఫలజననశక్తిదార్ఢ్యవిషయత్వాదశ్లేషవినాశశ్రుత్యోర్విద్యయోత్పత్స్యమానకర్మశక్తిప్రతిబన్ధోత్పన్నకర్మశక్తివినాశకరణవిషయత్వాచ్చ విరోధాభావాదుపపద్యేతే ఇత్యుక్తమ్॥ ౮॥ ఇతరాధికరణే సుకృతస్య శాస్త్రీయత్వాత్, తత్ఫలస్య కేషాంచిదిష్టత్వదర్శనాచ్చ పుణ్యస్య విద్యయా న విరోధ ఇతి తదశ్లేషవినాశౌ న స్త ఇత్యాక్షిప్య విద్యాఫలవిరోధిత్వసామ్యాత్ * సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి వ్యపదేశాచ్చ సుకృతస్యాప్యశ్లేషవినాశావుక్తౌ ॥౯॥ అనారబ్ధకార్యాధికరణే * సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యవిశేషేణ శ్రవణాత్ ఆరబ్ధకార్యయోరప్యశ్లేషవినాశావిత్యాశఙ్క్య * తస్య తావదేవ చిరమిత్యాదిశ్రవణాదనారబ్ధకార్యయోరేవేత్యుక్తమ్॥ ౧౦॥ అగ్నిహోత్రాద్యధికరణే అశ్లిష్టఫలతయోక్తపుణ్యవదగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మాణామపి పుణ్యత్వావిశేషాత్ఫలాశ్లేషావశ్యంభావేన నిష్ఫలేఽనుష్ఠానే ఇచ్ఛాయా అసమ్భవాత్ అగ్నిహోత్రాదీనామననుష్ఠానమిత్యాశఙ్క్య * తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీత్యాదావగ్నిహోత్రాదీనాం విద్యోత్పత్త్యర్థత్వస్య శ్రుతత్వాత్ఫలాశ్లేషాసంభ

శేన విద్యాఖ్యకార్యసిద్ధవృత్తయే తాన్యనుష్ఠేయానీత్యుక్తమ్—॥౧౧॥ ఇతరక్షపణాధికరణే ప్రారబ్ధకర్మణః ఏకశరీరావసానతామాశఙ్క్య. తస్య భోగేనైవ క్షపయితవ్యతానియమే నైకశరీరావసాననియమోఽస్తీత్యుక్తమ్..........

చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః

ద్వితీయే ఉత్క్రాన్తిపాదే ఉత్క్రాన్తిప్రకారశ్చిన్త్యతే—॥౧॥ తత్ర వాగధికరణే * వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యత్ర వాగ్వృత్తేర్మనసి సమ్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య, వాక్ఛబ్దస్య వాగ్వృత్తివాచిత్వాభావాదిన్ద్రియస్యైవ మనసి సమ్పత్తిరిత్యుక్తమ్—॥౨॥ మనోఽధికరణే * మనః ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యేన మనసః ప్రాణే లయ ఇత్యాశఙ్క్య- ప్రాణస్య మనఃప్రకృతిత్వాభావాత్ ప్రాణేన సంయోగమాత్రమిత్యుక్తమ్—॥౩॥ అధ్యక్షాధికరణే * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రవణాత్ ప్రాణస్య తేజసి సమ్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య * ఆత్మానమన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి జీవోపగమశ్రవణాత్, జీవేన సంయుజ్య తేన సహ తేజస్సమ్పత్తావపి * ప్రాణస్తేజసీతి నిర్దేశోపపత్తేశ్చ ప్రాణో జీవేన సమ్పద్యత ఇత్యుక్తమ్—॥౪॥ భూతాధికరణే * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రవణాత్ జీవేన సంయుక్తస్య ప్రాణస్య తేజోమాత్రేణ సమ్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య *పృథివీమయ ఆపోమయ ఇత్యాదినా సంచరతో జీవస్య సర్వభూతమయిత్వశ్రుతేర్భూతాన్తరసంసృష్టతేజసి సమ్పత్తిరిత్యుక్తమ్—॥౫॥ ఆసృత్యుపక్రమాధికరణే *అథ మర్త్యోఽమృతో భవతీత్యాదివాక్యే *అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి విదుషోఽమృతత్వవచనాత్ విదుష ఉత్క్రాన్తిర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి విదుష ఉత్క్రాన్తిదర్శనాత్ * అథ మర్త్య ఇత్యాదిశ్రవణస్యాదగ్ధదేహసమ్బన్ధస్య ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశరూపామృతత్వప్రతిపాదనపరత్వాచ్చ, విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిరస్తీతి సా చ ఆనాడీప్రవేశాత్ విద్వదవిదుషోస్సమానేత్యుక్తమ్—॥౬॥ పరసమ్పత్త్యధికరణే జీవసంయుక్తాని తేజఃప్రభృతిభూతాని యథాకర్మ యథావిద్యం చ స్వకార్యాయ గచ్ఛన్తీత్యాశఙ్క్య తేజః పరస్యాం దేవతాయామిత్యాదిశ్రవణాత్ తాని పరమాత్మని సమ్పద్యన్త ఇత్యుక్తమ్— ॥౭॥ అవిభాగాధికరణే తేజఃప్రభృతీనాం సర్వకారణభూతే పరమాత్మని లయ ఇత్యాశఙ్క్య * మనసి సమ్పద్యత ఇత్యస్యానుషఙ్గాత్తస్య చ సంయోగవాచిత్వాత్ పరమాత్మని తేషాం సంయోగ ఇత్యుక్తమ్— ॥౮॥ తదోకోఽధికరణే నాడీనాం దుర్వివేచత్వాత్ * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి మూర్ధన్యనాడ్యోర్ధ్వగమనమనియతమిత్యాశఙ్క్య- పరమాత్మప్రసాదేన ప్రకాశితద్వారత్వాత్ మూర్ధన్యనాడ్యోర్ధ్వగమనం నియతమిత్యుక్తమ్—॥౯॥ రశ్మ్యనుసారాధికరణే * అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి వాక్యేనోక్తం రశ్మ్యనుసారేణైవ గమనం న నియతం- నిశి మృతస్య రశ్మ్యనుసారాసమ్భవాదిత్యాశఙ్క్య- నిదాఘసమయే నిశ్యపి ఉష్మోపలమ్భాత్ రశ్మిసద్భావావగమాత్ రశ్మ్యనుసారేణైవ గమనమిత్యుక్తమ్—॥౧౦॥ నిశాధికరణే * దివా చ శుక్లపక్షశ్చేత్యాదౌ * విపరీతన్తు గర్హితమితి నిశిమరణస్య గర్హితత్వాదధోగతిహేతుత్వాచ్చ నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య- విదుష ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ, ప్రారబ్ధకార్యయోరనుభవేన వినష్టత్వాచ్చ బన్ధహేత్వభావాత్ * విపరీతన్తు గర్హితమిత్యస్యావిద్వద్విషయత్వాచ్చ నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తీత్యుక్తమ్—॥౧౧॥ దక్షిణాయనాధికరణే * అథ యో దక్షిణే ప్రమీయత ఇతి వాక్యే దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిశ్రవణాత్ చన్ద్రం ప్రాప్తానాం * అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇతి పునరావృత్తిశ్రవణాత్, దక్షిణాయనమృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్నాస్తీత్యాశఙ్క్యావిదుషామేవ చన్ద్రం ప్రాప్తానాం పునరావృత్తేర్విదుషాం తు చన్ద్రం ప్రాప్తానాం * తస్మాద్బ్రాహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి వాక్యశేషాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతేః, దక్షిణాయనమృతానామపి బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తీత్యుక్తమ్

చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

ఉత్క్రాన్తిశ్చిన్తితా- అథ తృతీయేన గతిపాదేన మార్గశ్చిన్త్యతే—॥౧॥ అర్చిరాద్యధికరణే ఛాన్దోగ్యకౌషీతకి

ప్రభృతిషు బహుధామార్గామ్నానాత్ బ్రహ్మవిదామర్చిరాదిర్నైవగతిరితి నియమో నాస్తీత్యాశఙ్కాయాం. సర్వత్రాప్యర్చిరాదిమార్గైకత్వప్రత్యభిజ్ఞానాదేక ఏవ మార్గ ఇతి తేనైవ సర్వే గచ్ఛన్తీత్యుక్తమ్—॥౨॥ వాయ్వధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకేచ ఆదిత్యాత్పూర్వమభిహితయోర్వాయుదేవలోకయోః శ్రౌతక్రమావిశేషాదనియమేన ప్రాప్తిరిత్యాశఙ్కాయాం- వాయుదేవలోకశబ్దాభ్యాం సామాన్యవిశేషరూపాభ్యామేకస్యైవ ప్రతిపాదనాదర్థభేదాభావేనానియమేన (ప్రా)ప్తిరిత్యుక్తమ్—॥౩॥ తటిదధికరణే కౌషీతకినాం * స వాయులోకం స వరుణలోకమిత్యాదివాక్యే వాయోరనన్తర నిర్దిష్టానాం వరుణాదీనాం యథాపాఠం తత్రైవ నివేశ ఇత్యాశఙ్కాయాం- తటిద్వరుణయోర్మేఘోదరపర్యధోభావావస్థానరూపసమ్బన్ధాత్తటిదనన్తరం వరుణాదీనాం నివేశ ఇత్యుక్తమ్—॥౪॥ ఆతివాహికాధికరణే అర్చిరాదిప్రతిపాదకవాక్యానాం లౌకికమార్గోపదేశసరూపత్వాదర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః- అథవా అహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వానుపపత్తేర్లోకశబ్దశ్రవణాత్తైర్భోగభూమయ ఇత్యాశఙ్కాయాం * తత్పురుషోమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీత్యుపసంహారే గమయితృత్వశ్రవణాత్ పూర్వమప్యవిశేషేణైవ శ్రుతానాం తదేవ న్యాయ్యమితి అర్చిరాదికా ఆతివాహికా ఇత్యుక్తమ్—॥౫॥ కార్యాధికరణే హిరణ్యగర్భముపాసీనానాతివాహికాగమయన్తి- తస్యైవ దేశకాలవిశేషవత్తయా తత్ప్రాప్త్యర్థగత్యుపపత్తేరితి బాదరిమతమనూద్య * స ఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మన్యేవ ముఖ్యవృత్తత్వాత్, పరమాత్మనస్సర్వగతత్వేపి నిరవశేషావిద్యానివృత్త్యర్థం దేశవిశేషగత్యుపపత్తేః పరమేవ బ్రహ్మోపాసీనాన్ నయన్తీతి జైమినిమతేనాపోద్య * తద్య ఇత్థం విదుః యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యమిత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానాం పరబ్రహ్మోపాసకానాంచ అర్చిరాదిశ్రవణాత్ ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్నయతీతి చ స్వమతముపన్యస్తమ్

చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః

ఏవమర్చిరాదిగతిర్నిరూపితా—అథ చతుర్థే ముక్తిపాదే ముక్తైశ్వర్యప్రకారశ్చిన్త్యతే—॥౧॥ తత్ర సమ్పద్యావిర్భావాధికరణే * పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యభినిష్పత్తిశ్రవణాత్ సాధ్యేన రూపేణ ముక్తస్సమ్పద్యత ఇత్యాశఙ్కాయాం * స్వేన రూపేణేతి స్వాభావికత్వశ్రవణాత్, అభినిష్పత్తిశబ్దస్యాభివ్యక్తావపి ప్రయోగాత్- స్వాభావికరూపేణావిర్భవతీత్యుక్తమ్—॥౨॥ అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణే * నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి ముక్తస్య సామ్యాపత్తిశ్రవణాత్ పృథగ్భూతస్యైవ సామ్యసమ్భవాత్ ముక్తస్స్వస్మాత్పృథగ్భూతమేవ పరమాత్మానమనుభవతీత్యాశఙ్కాయాం- ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మప్రకారతైకస్వభావత్వాత్తస్య నిరస్తావిద్యాతిరోధానతయా యాథార్థ్యేన దృష్టత్వాత్, ప్రకారభూతస్యాపి గుణాష్టకయోగేన పరమాత్మ(త్వ)సమ్భవాచ్చ, అవిభాగేనానుభవతీత్యుక్తం ॥౩॥ బ్రాహ్మాధికరణే స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యత్ర అభినిష్పద్యతయోక్తః కిమపహతపాప్మత్వాదికమేవ, ఉత జ్ఞానమాత్రమేవ- ఉతోభయమితి విశయే. ముక్తమధికృత్యాపహతపాప్మత్వాద్యుపన్యాసాత్తేనైవ రూపేణావిర్భవతీతి జైమినిమతమనూద్య * విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిషు జ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపమిత్యవగమాత్, అపహతపాప్మాదిశబ్దానాం శోకాద్యభావపరత్వాచ్చ, జ్ఞానమాత్రస్వరూపేణావిర్భవతీత్యౌడులోమిమతముపన్యస్య- పక్షద్వయేప్యన్యతరశ్రుతిబాధాత్ * విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణస్య ఏకదేశజడత్వశఙ్కావ్యుదాసపరత్వేన గుణాన్తరప్రతిక్షేపకత్వాభావాదుభయరూపేణావిర్భవతీతి స్వమతేన మతద్వయం ప్రతిక్షిప్తమ్—॥౪॥ సఙ్కల్పాధికరణే సత్యసఙ్కల్పత్వేన వ్యవహ్రియమాణానాం రాజ్ఞాం కార్యనిష్పాదనే ప్రయత్నసాపేక్షత్వదర్శనాత్ ముక్తస్యాపి ప్రయత్నసాపేక్షైవ పిత్రాదిసృష్టిరిత్యాశఙ్కాయాం * సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీత్యవధారణాత్ప్రయత్నాపేక్షత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ సఙ్కల్పమాత్రాదేవ సృష్టిరిత్యుక్తమ్—॥౫॥ అభావాధికరణే శరీరస్య దుఃఖహేతుత్వాత్ ముక్తస్యాశ

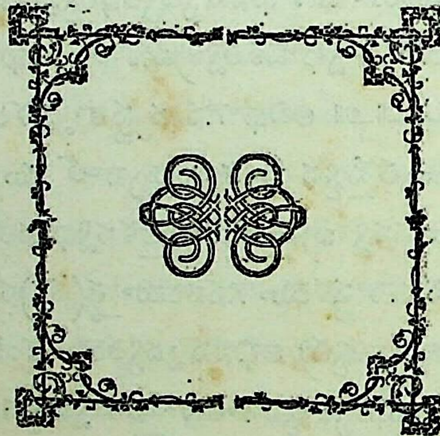
తీరం నేతి బాదరిమతమనూద్య * సఏకధా భవతీత్యాదిషు ముక్తస్యానేకధాభావశ్రవణాదచ్ఛేదస్య నిరవయవస్య శరీరేణ వినాఽనేకీభావానుపపత్తేః. కర్మకృతశరీరస్యైవ దుఃఖహేతుత్వాచ్చ, సశరీరఏవాయమితి జైమినిమతేన ప్రతిక్షిప్య - సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యా ఇచ్ఛానురోధేన కదాచిత్సశరీరః, అశరీరశ్చ కదాచిదితి స్వమతముపన్యస్తమ్ —॥౬॥ జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణే ముక్తస్య భగవతా పరమసామ్యాపత్తిశ్రవణాజ్జగన్నియమనాదికమపి ముక్తస్యైశ్వర్యమిత్యాశఙ్క్య- జగన్నియమనప్రతిపాదనేషు పరమాత్మనః ప్రకృతత్వాన్ముక్తస్యాసన్నిహితత్వాచ్చ భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యుక్తమ్——అనావృత్త్యధికరణే భగవత్స్వాతన్త్ర్యాన్ముక్తస్య పునరావృత్తిస్సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య * ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త ఇతి తదనావృత్తిశ్రవణాద్, ఆశ్రితసామ్ముగ్ధస్య భగవతస్తన్నివర్తనసఙ్కల్పాసమ్భవాచ్చ న ముక్తస్య పునరావృత్తిరిత్యుపసంహృతమ్ ....

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః

ఇతి చతుర్థాధ్యాయః—శాస్త్రం చ సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీమహాచార్యైరుపన్యస్తోఽధికరణార్థసఙ్గ్రహః.

శ్రీయైనమః.

శ్రీలక్ష్మీహయవదనపరబ్రహ్మణేనమః.

బ్రహ్మసూత్రప్రథమాధ్యాయః.

తనియన్—లక్ష్మీనాథసమారమ్భాం నాథయామునిమధ్యమాం । అస్మదాచార్యపర్యన్తాం వన్దేగురుపరంపరామ్॥
శుక్లాంబరధరంవిష్ణుం శశివర్ణంచతుర్భుజం। ప్రసన్నవదనంధ్యాయేత్ సర్వవిఘ్నోపశాన్తయే ।
యస్యద్విరదవక్త్రాద్యాః పారిషద్యాఃపరశ్శతమ్ । విఘ్నంనిఘ్నన్తిసతతంవిష్వక్సేనంతమాశ్రయే॥
ఓమ్॥ వ్యాసంవసిష్ఠనప్తారంశక్తేఃపౌత్రమకల్మషమ్ । పరాశరాత్మజంవన్దే శుకతాతం తపోనిధిమ్ ॥
వ్యాసాయవిష్ణురూపాయవ్యాసరూపాయవిష్ణవే। నమోవైబ్రహ్మనిధయే వాసిష్ఠాయనమోనమః ॥

౧ ఓం అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసా ౧
౨ జన్మాద్యస్యయతః ౨
౩ శాస్త్రయోనిత్వాత్ ౩
౪ తత్తుసమన్వయాత్ ౪
౫ ఈక్షతేర్నాశబ్దం ౫
౬ గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్
౭ తన్నిష్ఠస్యమోక్షోపదేశాత్
౮ హేయత్వావచనాచ్చ
౯ ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్
౧౦ స్వాప్యయాత్
౧౧ గతిసామాన్యాత్
౧౨ శ్రుతత్వాచ్చ
౧౩ ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ ౬
౧౪ వికారశబ్దాన్నేతిచెన్నప్రాచుర్యాత్
౧౫ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ
౧౬ మాంత్రవర్ణికమేవచగీయతే
౧౭ నేతరోఽనుపపత్తేః
౧౮ భేదవ్యపదేశాచ్చ
౧౯ కామాచ్చనానుమానాపేక్షా
౨౦ అస్మిన్నస్యచతద్యోగంశాస్తి
౨౧ అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ౭
౨౨ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః
౨౩ ఆకాశస్తల్లింగాత్ ౮
౨౪ అతఏవప్రాణః ౯
౨౫ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ౧౦
౨౬ ఛందోఽభిధానాన్నేతిచేన్నతథా చేతోఽర్పణనిగమాత్తథాహిదర్శనం
౨౭ భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవం
౨౮ ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్
౨౯ ప్రాణస్తథానుగమాత్ ౧౧
౩౦ నవక్తురాత్మోపదేశాదితిచేదధ్యాత్మసంబంధభూమాహ్యస్మిన్
౩౧ శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవత్
౩౨ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగాత్

శ్రీ ఇతి శారీరకమీమాంసాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్యప్రథమఃపాదః॥శ్రీ

అధికరణ సంఖ్యా-౧౧, సూత్రసంఖ్యా-౩౨.

౧ ఓమ్॥సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ ౧
౨ వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ
౩ అనుపపత్తేస్తునశారీరః
౪ కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ
౫ శబ్దవిశేషాత్
౬ స్మృతేశ్చ
౭ అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చనేతిచేన్ననిచాయ్యత్వాదేవంవ్యోమవచ్చ
౮ సంభోగప్రాప్తిరితిచెన్నవైశేష్యాత్

౯ అత్తాచరాచరగ్రహణాత్ ౨
౧౦ ప్రకరణాచ్చ
౧౧ గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌహితద్దర్శనాత్
౧౨ విశేషణాచ్చ
౧౩ అంతరఉపపత్తేః ౩
౧౪ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ
౧౫ సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ
౧౬ అతఏవచసబ్రహ్మ
౧౭ శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ
౧౮ అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః
౧౯ అంతర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ౪
౨౦ నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ
౨౧ ఉభయేపిహిభేదేనైనమధీయతే
౨౨ అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః ౫
౨౩ విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచనేతరౌ
౨౪ రూపోపన్యాసాచ్చ
౨౫ వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ౬
౨౬ స్మర్యమాణమనుమానంస్యాదితి
౨౭ శబ్దాదిభ్యోంతఃప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతిచెన్న తథాదృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్పురుషమపి చైనమధీయతె
౨౮ అతఏవ నదేవతాభూతంచ
౨౯ సాక్షాదప్యవిరోధంజైమినిః
౩౦ అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః
౩౧ అనుస్మృతేర్బాదరిః
౩౨ సంపత్తేరితిజైమిని స్తథాహిదర్శయతి
౩౩ ఆమనంతిచైనమస్మిన్

శ్రీ ఇతి శారీరకమీమాంసాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః శ్రీ

సముదితాధికరణ సం-౧౭, సముదితసూత్రసం-౬౫

౧ ఓం॥ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్వశబ్దాత్ ౧
౨ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ
౩ నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ
౪ భేదవ్యపదేశాత్
౫ ప్రకరణాత్
౬ స్థిత్యదనాభ్యాంచ
౭ భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ౨
౮ ధర్మోపపత్తేశ్చ
౯ అక్షరమంబరాంతధృతేః... .... ౩
౧౦ సాచప్రశాసనాత్
౧౧ అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ
౧౨ ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః ౪
౧౩ దహరఉత్తరేభ్యః ౫
౧౪ గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టంలింగంచ
౧౫ ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః
౧౬ ప్రసిద్ధేశ్చ
౧౭ ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచెన్నాసంభవాత్
౧౮ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు
౧౯ అన్యార్థశ్చపరామర్శః
౨౦ అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తం
౨౧ అనుకృతేస్తస్యచ
౨౨ అపిస్మర్యతె
౨౩ శబ్దాదేవప్రమితః ౬
౨౪ హృద్యపెక్షయాతు మనుష్యాధికారత్వాత్
౨౫ తదుపర్యపిబాదరాయణస్సంభవాత్ ౭
౨౬ విరోధఃకర్మణీతిచేన్నానెకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్
౨౭ శబ్దఇతిచేన్నాతఃప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం
౨౮ అతఏవచనిత్యత్వం
౨౯ సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ
౩౦ మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారంజైమినిః ...౮
౩౧ జ్యోతిషిభావాచ్చ

౩౨ భావంతుబాదరాయణో஽స్తిహి
౩౩ శుగస్యతదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి ౯
౩౪ క్షత్రియత్వగతేశ్చ
౩౫ ఉత్తరత్ర చైత్రరథేనలింగాత్
౩౬ సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ
౩౭ తదభావనిర్ధారణేచ ప్రవృత్తేః
౩౮ శ్రవణాధ్యయనార్థ ప్రతిషేధాత్
౩౯ స్మృతేశ్చ
౪౦ కంపనాత్
౪౧ జ్యోతిర్దర్శనాత్
౪౨ ఆకాశో஽ర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్ ౧౦
౪౩ సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేన
౪౪ పత్యాదిశబ్దేభ్యః

ఇతి శారీరకమీమాంసాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్యతృతీయఃపాదః

సముదితాధికరణసం-౨౭, సముదితసూత్రసం-౧౦౯.

౧ ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్నశారీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ ౧
౨ సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్
౩ తదధీనత్వాదర్థవత్
౪ జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ
౫ వదతీతిచేన్నప్రాజ్ఞోహిప్రకరణాత్
౬ త్రయాణామేవచైవముపన్యాసఃప్రశ్నశ్చ
౭ మహద్వచ్చ
౮ చమసవదవిశేషాత్ ౨
౯ జ్యోతిరుపక్రమాతుతథాహ్యధీయతఏకే
౧౦ కల్పనోపదేశాచ్చమధ్వాదివదవిరోధః
౧౧ నసంఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపినానాభావాదతిరేకాచ్చ ౩
౧౨ ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్
౧౩ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే
౧౪ కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః-౪
౧౫ సమాకర్షాత్
౧౬ జగద్వాచిత్వాత్ ౫
౧౭ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతిచేత్తద్వ్యాఖ్యాతం
౧౮ అన్యార్థంతుజైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే
౧౯ వాక్యాన్వయాత్ ౬
౨౦ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః
౨౧ ఉత్క్రమిష్యతఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః
౨౨ అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః
౨౩ ప్రకృతిశ్చప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ ...౭
౨౪ అభిధ్యోపదేశాచ్చ
౨౫ సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్
౨౬ ఆత్మకృతేః
౨౭ పరిణామాత్
౨౮ యోనిశ్చహిగీయతే
౨౯ ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః ౮

ఇతి శారీరకమీమాంసాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః

సముదితాధికరణసం-౩౫, సముదితసూత్ర సం-౧౩౮

అథ ద్వితీయాధ్యాయః

౧ ఓమ్॥ స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగఇతిచేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్ ౧
౨ ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః
౩ ఏతేనయోగః ప్రత్యుక్తః ౨
౪ నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్ ౩
౫ అభిమానివ్యపదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యాం
౬ దృశ్యతేతు
౭ అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్
౮ అపీతౌతద్వత్ప్రసంగాదసమంజసం
౯ నతు దృష్టాంతభావాత్
౧౦ స్వపక్షదోషాచ్చ

౧౧ తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి
౧౨ అన్యథానుమేయమితి చెదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసంగః
౧౩ ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపివ్యాఖ్యాతాః
౧౪ భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ ... ౫
౧౫ తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః......... ౬
౧౬ భావేచోపలబ్ధేః
౧౭ సత్త్వాచ్చాపరస్య
౧౮ అసద్వ్యపదెశాన్నేతి చెన్న ధర్మాంతరేణవాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ
౧౯ పటవచ్చ
౨౦ యథాచప్రాణాదిః
౨౧ ఇతరవ్యపదెశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః...౭
౨౨ అధికంతు భేదనిర్దేశాత్
౨౩ అశ్మాదివచ్చతదనుపపత్తిః
౨౪ ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి......౮
౨౫ దెవాదివదపిలోకె
౨౬ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపోవా ౯
౨౭ శ్రుతెస్తుశబ్దమూలత్వాత్
౨౮ ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి
౨౯ స్వపక్షదోషాచ్చ
౩౦ సర్వోపెతాచతద్దర్శనాత్
౩౧ వికరణత్వాన్నెతిచేత్తదుక్తం
౩౨ నప్రయోజనవత్త్వాత్
౩౩ లోకవత్తులీలాకైవల్యం
౩౪ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యెన సాపెక్షత్వాత్తథాహి దర్శయతి
౩౫ నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతెచాప్యుపలభ్యతెచ
౩౬ సర్వధర్మోపపత్తెశ్చ

ఇతి శారీరకమీమాంసాయాం - ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమపాదః.

సముదితాధికరణ సం-౪౫- సముదితసూత్రసం- ౧౭౪
౧ ఓమ్॥ రచనానుపపత్తెశ్చనానుమానం ప్రవృత్తెశ్చ.......................... ౧
౨ పయోంబువచ్చేత్తత్రాపి
౩ వ్యతిరెకానవస్థితెశ్చానపెక్షత్వాత్
౪ అన్యత్రాభావాచ్చ నతృణాదివత్
౫ పురుషాశ్మవదితిచెత్తథాపి
౬ అంగిత్వానుపపత్తెశ్చ
౭ అన్యథానుమితౌచజ్ఞశక్తివియోగాత్
౮ అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్
౯ విప్రతిషెధాచ్చాసమంజసం
౧౦ మహద్దీర్ఘవద్వాహ్రస్వపరిమండలాభ్యాం- ౨
౧౧ ఉభయథాపినకర్మాతస్తదభావః
౧౨ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితెః
౧౩ నిత్యమేవచభావాత్
౧౪ రూపాదిమత్త్వాచ్చ విపర్యయోదర్శనాత్
౧౫ ఉభయథాచదోషాత్
౧౬ అపరిగ్రహాచ్చాత్యంతమనపెక్షా
౧౭ సముదాయఉభయహెతుకెపి తదప్రాప్తిః- ౩
౧౮ ఇతరెతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితిచేన్న సంఘాతభావానిమిత్తత్వాత్
౧౯ ఉత్తరోత్పాదెచ పూర్వనిరోధాత్
౨౦ అసతిప్రతిజ్ఞోపరోధోయౌగపద్యమన్యథా
౨౧ ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛెదాత్
౨౨ ఉభయథాచదోషాత్
౨౩ ఆకాశెచావిశెషాత్
౨౪ అనుస్మృతెశ్చ
౨౫ నాసతోదృష్టత్వాత్
౨౬ ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిః
౨౭ నాభావఉపలబ్ధేః........................ ౪
౨౮ వైధర్మ్యాచ్చనస్వప్నాదివత్

౨౯ నభావోనుపలబ్ధేః
౩౦ సర్వథానుపపత్తేశ్చ ౫
౩౧ నైకస్మిన్నసంభవాత్ ౬
౩౨ ఏవంచాత్మాకాత్స్న్యం
౩౩ నచపర్యాయాదప్యవిరోధోవికారాదిభ్యః
౩౪ అంత్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః
౩౫ పత్యురసామంజస్యాత్ ౭
౩౬ అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ
౩౭ కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః
౩౮ అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతావా
౩౯ ఉత్పత్త్యసంభవాత్ ౮
౪౦ నచకర్తుఃకరణం
౪౧ విజ్ఞానాదిభావేవా తదప్రతిషేధః
౪౨ విప్రతిషేధాచ్చ

॥ ఇతి శారీరకమీమాంసాయాం ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః ॥

సముదితాధికరణసంఖ్యా ౫౩ సముదితసూత్రసం॥ ౨౧౪

౧ ఓమ్—॥ నవియదశ్రుతేః ౧
౨ అస్తితు
౩ గౌణ్యసంభవాచ్ఛబ్దాచ్చ
౪ స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవత్
౫ ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్
౬ శబ్దేభ్యః
౭ యావద్వికారంతువిభాగోలోకవత్
౮ ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః
౯ అసంభవస్తుసతోనుపపత్తేః
౧౦ తేజోతస్తథాహ్యాహ.................. ౨
౧౧ ఆపః
౧౨ పృథివీ
౧౩ అధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః
౧౪ తదభిధ్యానాదేవతుతల్లింగాత్సః
౧౫ విపర్యయేణతుక్రమోతఉపపద్యతేచ
౧౬ అంతరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణ తల్లింగాదితి చే
న్నావిశేషాత్
౧౭ చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశో భా
క్తస్తద్భావభావిత్వాత్
౧౮ నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః......... ౩
౧౯ జ్ఞోతఏవ ౪
౨౦ ఉత్క్రాంతిగత్యాగతీనాం
౨౧ స్వాత్మనాచోత్తరయోః
౨౨ నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచేన్నేతరాధికారాత్
౨౩ స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ
౨౪ అవిరోధశ్చందనవత్
౨౫ అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్ధృదిహి
౨౬ గుణాద్వాలోకవత్
౨౭ వ్యతిరేకోగంధవత్తథాచదర్శయతి
౨౮ పృథగుపదేశాత్
౨౯ తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యపదేశఃప్రాజ్ఞవత్
౩౦ యావదాత్మభావిత్వాచ్చ నదోషస్తద్దర్శనాత్
౩౧ పుంస్త్వాదివత్త్వస్యసతోభివ్యక్తియోగాత్
౩౨ నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగోన్యతరనియమో
వాన్యథా
౩౩ కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ౫
౩౪ ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ
౩౫ వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాంన చేన్నిర్దేశవిపర్యయః
౩౬ ఉపలబ్ధివదనియమః
౩౭ శక్తివిపర్యయాత్
౩౮ సమాధ్యభావాచ్చ
౩౯ యథాచతక్షోభయథా
౪౦ పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేః ౬
౪౧ కృతప్రయత్నాపేక్షస్తువిహితప్రతిషిద్ధావైయ
ర్థ్యాదిభ్యః
౪౨ అంశోనానావ్యపదేశాదన్యథాచాపిదాశకితవా
దిత్వమధీయతఏకే ౩

౪౩ మంత్రవర్ణాత్
౪౪ అపిస్మర్యతే
౪౫ ప్రకాశాదివత్తు నైవంపరః
౪౬ స్మరంతిచ
౪౭ అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసంబంధాజ్జ్యోతిరాదివత్
౪౮ అసంతతేశ్చావ్యతికరః
౪౯ ఆభాస ఏవచ
౫౦ అదృష్టానియమాత్
౫౧ అభిసంధ్యాదిష్వపిచైవం
౫౨ ప్రదేశభేదాదితిచేన్నాంతర్భావాత్

ఇతి శారీరకమీమాంసాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః

సముదితాధికరణసంఖ్యా ౬౦ సముదితసూత్రసం ౨౬౮

౧ ఓమ్॥ తథా ప్రాణాః ౧
౨ గౌణ్యసంభవాత్తత్ప్రాక్ శ్రుతేశ్చ
౩ తత్పూర్వకత్వాద్వాచః
౪ సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ ౨
౫ హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవం
౬ అణవశ్చ ౩
౭ శ్రేష్ఠశ్చ
౮ న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్ ... ౪
౯ చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః
౧౦ అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథాహి దర్శయతి
౧౧ పంచవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే
౧౨ అణుశ్చ ౫
౧౩ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్ప్రాణవతా శబ్దాత్ ౬
౧౪ తస్య చ నిత్యత్వాత్
౧౫ త ఇంద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ౭
౧౬ భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ
౧౭ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్
౧౮ మాంసాది భౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ
౧౯ వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః

ఇతి శారీరకమీమాంసాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః

సముదితాధికరణసం-౬౮-సముదితసూత్రసం॥ ౨౮౭॥
ద్వితీయాధ్యాయే-అధికరణాని-౩౨-సూత్రాణి- ౧౪౯

ద్వితీయాధ్యాయస్సమాప్తః

అథ తృతీయాధ్యాయః

౧ ఓమ్॥ తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం ... ౧
౨ త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్
౩ ప్రాణగతేశ్చ
౪ అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్
౫ ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః
౬ అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః
౭ భాక్తం వాఽనాత్మవిత్త్వాత్తథాహి దర్శయతి
౮ కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ ౨
౯ చరణాదితి చేన్న తదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః
౧౦ ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్
౧౧ సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః
౧౨ అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతం ౩
౧౩ సంయమనే త్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్
౧౪ స్మరంతి చ
౧౫ అపి సప్త
౧౬ తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధః
౧౭ విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్
౧౮ న తృతీయే తథోపలబ్ధేః
౧౯ స్మర్యతేఽపి చ లోకే
౨౦ దర్శనాచ్చ
౨౧ తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య
౨౨ తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః ౪

౨౩ నాతిచిరేణవిశేషాత్ ౫
౨౪ అన్యాధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాపాత్ ... ౬
౨౫ అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్
౨౬ రేతస్సిగ్యోగోథ
౨౭ యోనేశ్శరీరం

—శ్రీ ఇతి శారీరకమీమాంసాయాం తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః శ్రీ—

సముదితాధికరణసం-౭౪-సముదితసూత్రసం-౩౧౪॥

౧ ఓమ్—॥సంధ్యేసృష్టిరాహహి ౧
౨ నిర్మాతారంచైకేపుత్రాదయశ్చ
౩ మాయామాత్రంతుకార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్
౪ పరాభిధ్యానాత్తుతిరోహితం తతోహ్యస్య బంధవిపర్యయౌ
౫ దేహయోగాద్వాసోపి
౬ సూచకశ్చహిశ్రుతేరాచక్షతేచతద్విదః
౭ తదభావోనాడీషుతచ్ఛ్రుతేరాత్మనిచ......౨
౮ అతఃప్రబోధోస్మాత్
౯ సఏవతుకర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః.........౩
౧౦ ముగ్ధేర్ధసంపత్తిఃపరిశేషాత్ ౪
౧౧ నస్థానతోపిపరస్యోభయలింగంసర్వత్రహి .. ౫
౧౨ భేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్
౧౩ అపిచైవమేకే
౧౪ అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్
౧౫ ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్
౧౬ ఆహచతన్మాత్రం
౧౭ దర్శయతిచాథోఅపిస్మర్యతే
౧౮ అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్
౧౯ అంబువదగ్రహణాత్తునతథాత్వం
౨౦ వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమంతర్భావాదుభయసామంజస్యాదేవం దర్శనాచ్చ
౨౧ ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషేధతి తతోబ్రవీతిచ భూయః
౨౨ తదవ్యక్తమాహహి
౨౩ అపిసంరాధనేప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం
౨౪ ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్
౨౫ అతోనంతేనతథాహిలింగం
౨౬ ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్ ... ౬
౨౭ ప్రకాశాశ్రయవద్వాతేజస్త్వాత్
౨౮ పూర్వవద్వా
౨౯ ప్రతిషేధాచ్చ
౩౦ పరమతస్సేతూన్మానసంబంధభేదవ్యపదేశేభ్యః ౭
౩౧ సామాన్యాత్తు
౩౨ బుద్ధ్యర్థఃపాదవత్
౩౩ స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్
౩౪ ఉపపత్తేశ్చ
౩౫ తథాన్యప్రతిషేధాత్
౩౬ అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః
౩౭ ఫలమతఉపపత్తేః
౩౮ శ్రుతత్వాచ్చ
౩౯ ధర్మంజైమినిరతఏవ
౪౦ పూర్వంతుబాదరాయణోహేతువ్యపదేశాత్

—శ్రీ ఇతి శారీరకమీమాంసాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః శ్రీ—

సముదితాధికరణసం-౮౨-సముదితసూత్రసం॥ ౩౫౪॥

౧ ఓమ్—॥ సర్వవేదాంతప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్ ౧
౨ భేదాన్నేతిచేదేకస్యామపి
౩ స్వాధ్యాయస్యతథాత్వేనహి సమాచారేధికారాచ్చసవవచ్చతన్నియమః
౪ దర్శయతిచ
౫ ఉపసంహారోర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ
౬ అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచేన్నావిశేషాత్......౨

౭ ననా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్
౮ సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తితుతదపి
౯ వ్యాప్తేశ్చసమంజసం
౧౦ సర్వాభేదాదన్యత్రేమే ౩
౧౧ ఆనందాదయః ప్రధానస్య ౪
౧౨ ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌహి భేదే
౧౩ ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్
౧౪ ఆధ్యానాయప్రయోజనాభావాత్
౧౫ ఆత్మశబ్దాచ్చ
౧౬ ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్
౧౭ అన్వయాదితిచేత్స్యాదవధారణాత్
౧౮ కార్యాఖ్యానాదపూర్వం ౫
౧౯ సమానఏవంచాభేదాత్ ౬
౨౦ సంబంధాదేవమన్యత్రాపి ౭
౨౧ నవావిశేషాత్
౨౨ దర్శయతిచ
౨౩ సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః ౮
౨౪ పురుషవిద్యాయామపిచేతరేషామనామ్నానాత్ ౯
౨౫ వేధాద్యర్థభేదాత్ ౧౦
౨౬ హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛందస్తుత్యుపగానవత్తదుక్తం ౧౧
౨౭ సాంపరాయేతర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే ౧౨
౨౮ ఛందతఉభయావిరోధాత్
౨౯ గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథాహివిరోధః
౩౦ ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్
౩౧ యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణాం
౩౨ అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యాం ౧౩
౩౩ అక్షరధియాంత్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తం ౧౪
౩౪ ఇయదామననాత్
౩౫ అంతరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోన్యథా భేదానుపపత్తిరితిచేన్నోపదేశవత్ ౧౫
౩౬ వ్యతిహారోవిశింషంతిహీతరవత్
౩౭ సైవహిసత్యాదయః
౩౮ కామాదీతరత్రతత్రచాయతనాదిభ్యః...... ౧౬
౩౯ ఆదరాదలోపః
౪౦ ఉపస్థితేతస్తద్వచనాత్
౪౧ తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబంధః ఫలం ౧౭
౪౨ ప్రదానవదేవతదుక్తం ... ౧౮
౪౩ లింగభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపి ... ౧౯
౪౪ పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియా మానసవత్ ౨౦
౪౫ అతిదేశాచ్చ
౪౬ విద్యైవతునిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ
౪౭ శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చనబాధః
౪౮ అనుబంధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చతదుక్తం
౪౯ నసామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్నహిలోకాపత్తిః
౫౦ పరేణచశబ్దస్యతాద్విధ్యంభూయస్త్వాత్త్వనుబంధః
౫౧ ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాత్ ౨౧
౫౨ వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్
౫౩ అంగావబద్ధాస్తునశాఖాసుహిప్రతివేదం ౨౨
౫౪ మంత్రాదివద్వావిరోధః
౫౫ భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వంతథాహిదర్శయతి ౨౩
౫౬ నానాశబ్దాదిభేదాత్ ౨౪
౫౭ వికల్పోవిశిష్టఫలత్వాత్ ... ౨౫
౫౮ కామ్యాస్తుయథాకామంసముచ్చీయేరన్నవాపూర్వహేత్వభావాత్
౫౯ అంగేషుయథాశ్రయభావః ... ౨౬
౬౦ శిష్టేశ్చ

౬౧ సమాహారాత్

౬౨ గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ

౬౩ నవాతత్సహభావాశ్రుతేః

౬౪ దర్శనాచ్చ

శ్రీ ఇతి శారీరకమీమాంసాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః శ్రీ

సముదితాధికరణసం-౧౨౭, సముదితసూత్రసం॥౪౧౭॥

౧ ఓమ్—॥పురుషార్థోऽతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః౧

౨ శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమినిః

౩ ఆచారదర్శనాత్

౪ తచ్ఛ్రుతేః

౫ సమన్వారంభణాత్

౬ తద్వతో విధానాత్

౭ నియమాచ్చ

౮ అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్

౯ తుల్యంతుదర్శనం

౧౦ అసార్వత్రికీ

౧౧ విభాగశ్శతవత్

౧౨ అధ్యయనమాత్రవతః

౧౩ నావిశేషాత్

౧౪ స్తుతయేऽనుమతిర్వా

౧౫ కామకారేణచైకే

౧౬ ఉపమర్దంచ

౧౭ ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహి

౧౮ పరామర్శంజైమినిరచోదనాచ్చాపవదతిహి

౧౯ అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః

౨౦ విధిర్వాధారణవత్

౨౧ స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేన్నాపూర్వత్వాత్ ౨

౨౨ భావశబ్దాచ్చ

౨౩ పారిప్లవార్థాఇతిచేన్నవిశేషితత్వాత్ ౩

౨౪ తథాచైకవాక్యోపబంధాత్

౨౫ అతఏవచాగ్నీంధనాద్యనపేక్షా ... ...

౨౬ సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ౫

౨౭ శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపితుతద్విధేస్తదఙ్గతయాతేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ౬

౨౮ సర్వాన్నానుమతిశ్చప్రాణాత్యయేతద్దర్శనాత్ ౭

౨౯ అబాధాచ్చ

౩౦ అపిస్మర్యతే

౩౧ శబ్దశ్చాతోऽకామకారే

౩౨ విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి ౮

౩౩ సహకారిత్వేనచ

౩౪ సర్వథాపితఏవోభయలింగాత్

౩౫ అనభిభవంచదర్శయతి

౩౬ అంతరాచాపితుతద్దృష్టేః ౯

౩౭ అపిస్మర్యతే

౩౮ విశేషానుగ్రహశ్చ

౩౯ అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలింగాచ్చ

౪౦ తద్భూతస్యతునాతద్భావోజైమినేరపినియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః ౧౦

౪౧ నచాధికారికమపిపతనానుమానాత్తదయోగాత్

౪౨ ఉపపూర్వమపీత్యేకేభావమశనవత్తదుక్తం

౪౩ బహిస్తూభయథాపిస్మృతేరాచారాచ్చ

౪౪ స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః ౧౧

౪౫ ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మైహిపరిక్రీయతే

౪౬ సహకార్యంతరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతోవిధ్యాదివత్ ౧౨

౪౭ కృత్స్నభావాత్తుగృహిణోపసంహారః

౪౮ మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్

౪౯ అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ౧౩

౫౦ ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబంధేతద్దర్శనాత్ ... ౧౪

౫౧ ఏవంముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః ౧౫

శ్రీ ఇతి శారీరకమీమాంసాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః శ్రీ

తృతీయాధ్యాయే అధికరణాని ౫౫-సూత్రాణి-౧౮౨

సముదితాధికరణసం-౧౨౩ సముదితసూత్రసం-౪౮౯

శ్రీ అధ్యాయశ్చ సమాప్తః శ్రీ

శ్రీ అథ చతుర్థాధ్యాయః శ్రీ

౧ ఓమ్—॥ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ... ౧
౨ లింగాచ్చ
౩ ఆత్మేతితూపగచ్ఛంతిగ్రాహయంతిచ ౨
౪ నప్రతీకేనహిసః ౩
౫ బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్
౬ ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగఉపపత్తేః.........౪
౭ ఆసీనస్సంభవాత్ ౫
౮ ధ్యానాచ్చ
౯ అచలత్వంచాపేక్ష్య
౧౦ స్మరంతిచ
౧౧ యత్రైకాగ్రతాతత్రావిశేషాత్
౧౨ ఆప్రాయణాత్తత్రాపిహిదృష్టమ్......... ౬
౧౩ తదధిగమఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ౭
౧౪ ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషఃపాతేతు.........౮
౧౫ అనారబ్ధకార్యేఏవతుపూర్వేతదవధేః...... ౯
౧౬ అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ ౧౦
౧౭ అతోన్యాపిహ్యేకేషాముభయోః
౧౮ యదేవవిద్యయేతిహి
౧౯ భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వాథసంపద్యతే ... ౧౧

శ్రీ ఇతిశారీరకమీమాంసాయాంచతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః శ్రీ

సముదితాధికరణసం-౧౩౪-సముదితసూత్రసం-౪౭౮॥

౧ ఓమ్—॥ వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ ౧
౨ అతఏవసర్వాణ్యను
౩ తన్మనఃప్రాణఉత్తరాత్ ౨
౪ సోఽధ్యక్షేతదుపగమాదిభ్యః ౩
౫ భూతేషుతచ్ఛ్రుతేః ౪
౬ నైకస్మిన్దర్శయతోహి
౭ సమానాచాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వంచానుపోష్య ౫
౮ తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్
౯ సూక్ష్మంప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః
౧౦ నోపమర్దేనాతః
౧౧ అస్యైవచోపపత్తేరూష్మా
౧౨ ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాత్స్పష్టోహ్యేకేషాం
౧౩ స్మర్యతేచ
౧౪ తానిపరేతథాహ్యాహ ౬
౧౫ అవిభాగోవచనాత్ ౭
౧౬ తదోకోఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారోవిద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా ౮
౧౭ రశ్మ్యనుసారీ ౯
౧౮ నిశినేతిచేన్న సంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతిచ ౧౦
౧౯ అతశ్చాయనేపి దక్షిణే ౧౧
౨౦ యోగినఃప్రతిస్మర్యేతేస్మార్తేచైతే

శ్రీ ఇతి శారీరకమీమాంసాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః శ్రీ

సముదితాధికరణసం-౧౪౫-సముదితసూత్రసం-౫౦౮॥

౧ ఓమ్—॥అర్చిరాదినాతత్ప్రథితేః.........౧
౨ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యాం... ... ౨
౩ తటితోధివరుణస్సంబంధాత్ ౩
౪ ఆతివాహికాస్తల్లింగాత్ ౪
౫ వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః
౬ కార్యంబాదరిరస్యగత్యుపపత్తేః ౫
౭ విశేషితత్వాచ్చ

౮ సామీప్యాత్తుతద్వ్యపదేశః

౯ కార్యాత్యయేతదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్

౧౦ స్మృతేశ్చ

౧౧ పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్

౧౨ దర్శనాచ్చ

౧౩ నచ కార్యేప్రత్యభిసంధిః

౧౪ అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతి బాదరాయణఉభయథాచదోషాత్తత్క్రతుశ్చ

౧౫ విశేషంచదర్శయతి

శ్రీఇతి శారీరకమీమాంసాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదఃశ్రీ

సముదితాధికరణసం-౧౫౦-సముదితసూత్రసం-౫౪౩ ॥

౧ ఓమ్— ॥ సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ౧

౨ ముక్తఃప్రతిజ్ఞానాత్

౩ ఆత్మాప్రకరణాత్

౪ అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ... ౨

౫ బ్రాహ్మేణజైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ౩

౬ చితితన్మాత్రేణతదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః

౭ ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాద విరోధంబాదరాయణః

౮ సంకల్పాదేవతచ్ఛ్రుతేః ౪

౯ అతఏవచానన్యాధిపతిః

౧౦ అభావంబాదరిరాహహ్యేవం ... ౫

౧౧ భావంజైమినిర్వికల్పామననాత్

౧౨ ద్వాదశాహవదుభయవిధంబాదరాయణోతః

౧౩ తన్వభావేసంధ్యవదుపపత్తేః

౧౪ భావేజాగ్రద్వత్

౧౫ ప్రదీపవదావేశ స్తథాహిదర్శయతి

౧౬ స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతంహి

౧౭జగద్వ్యాపారవర్జంప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ౬

౧౮ ప్రత్యక్షోపదేశా(ది)న్నే(తి)చేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేః

౧౯ వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ

౨౦ దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే

౨౧ భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ

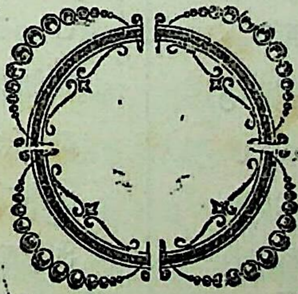
౨౨ ఓం అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్

శ్రీఇతిశారీరకమీమాంసాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్యచతుర్థఃపాదఃశ్రీ

చతుర్థాధ్యాయేఅధికరణాని-౩౩-సూత్రాణి-౭౬

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

సముదితాధ్యాయాః -౪-సముదితపాదాః-౧౬-సముదితాధికరణసంఖ్యా ౧౫౬-సముదితసూత్రసంఖ్యా౫౪౫

అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యారభ్య అనావృత్తిశ్శబ్దాద నావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యంతం భాగద్వయాత్మక వేదార్థైక ప్రబంధ వ్యాఖ్యానతయైకం శాస్త్రమ్॥—॥

ఉక్తంచ వృత్తికృతా బోధాయనేన। సంహితమేతచ్ఛారీరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిరితి॥ తత్ర జైమినీయేన పూర్వమీమాంసా ద్వాదశాధ్యాయేన పశుపుత్రవృష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మిక ఫలసాధనం ధర్మో నిరూప్యతే

తత్ర ప్రథమేధ్యాయే ధర్మప్రామాణ్యనిరూపణం

ద్వితీయే కర్మభేదనిరూపణం

తృతీయే శ్రుతిలింగాదిభిరంగవిచారః

చతుర్థే క్రత్వర్థపురుషార్థనిరూపణపూర్వకం ప్రయుక్తిర్నిరూపితా

పంచమే శ్రుత్యాదిభిః క్రమనిరూపణం

షష్ఠే అధికారివిచారః

సప్తమే సామాన్యాతిదేశః

అష్టమే విశేషాతిదేశః నవమే ఊహః

దశమే బాధః ఏకాదశే తంత్రం

ద్వాదశే ప్రసంగః

తతః పరమధ్యాయచతుష్టయేన సంకర్షణసంజ్ఞకేన దేవతాస్వరూపనిరూపణం

ఏవం జైమినీయేన పూర్వమీమాంసాసూత్రసముదాయేన వేదపూర్వభాగప్రతిపాద్యం కర్మ నిరూపితం ॥

తతః శ్రీవేదవ్యాసప్రణీతేన శారీరకేణ ఉత్తరమీమాంసాధ్యాయచతుష్టయేన వేదోత్తరభాగప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ నిరూప్యతే

తత్ర సమన్వయాధ్యాయః ప్రథమః — అవిరోధాధ్యాయో ద్వితీయః - సాధనాధ్యాయస్తృతీయః — ఫలాధ్యాయశ్చతుర్థః ।

అత్ర పూర్వద్వికం సిద్ధవిషయనిరూపణపరమ్। బ్రహ్మణస్సిద్ధత్వాత్॥ ఉత్తరద్వికం సాధ్యవిషయ నిరూపణపరమ్। ఉపాసనా ప్రాప్త్యోః పురుషసాధ్యత్వాత్।

తత్ర ప్రథమే సమన్వయాధ్యాయే వేదాంతవాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా బ్రహ్మణః కారణత్వం నిరూప్యతే॥

ద్వితీయే అవిరోధాధ్యాయే సంభావిత సమస్తప్రకార దుర్ధర్షణత్వముచ్యతే

తృతీయే సాధనాధ్యాయే ఉపాయభూతోపాసనచింతా

చతుర్థే ఫలాధ్యాయే విద్యాఫలంచింత్యతే

అయోగవ్యవచ్ఛేదాఖ్య ప్రథమాధ్యాయ ప్రథమపాదే అస్పష్టతరజీవాదిలింగక శ్రుతివాక్యైః బ్రహ్మకారణమేవేతి సమర్థ్యతే

అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాఖ్య ద్వితీయపాదే అస్పష్టజీవాదిలింగక శ్రుతివాక్యవిచారః

తృతీయపాదే స్పష్టజీవాదిలింగక వాక్యవిచారః

చతుర్థపాదే స్పష్టతరజీవాదిలింగక వాక్య విచారః

ద్వితీయే అవిరోధాధ్యాయే ప్రథమే స్మృతిపాదే కారణవిషయే దూషణపరిహారః

ద్వితీయే తర్కపాదే పరపక్షప్రతిక్షేపః

తృతీయే వియత్పాదే వియదాదిప్రపంచస్య కార్యత్వ విచారః

చతుర్థే ప్రాణపాదే జీవోపకరణోత్పత్తినిరూపణం

తృతీయే సాధనాధ్యాయే ప్రథమే జీవదోషపాదే జాగ్రదవస్థ జీవదోషనిరూపణం

ద్వితీయే ఉభయలింగపాదే బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకత్వ కల్యాణగుణైకతానత్వే చింత్యేతే।

తృతీయే గుణోపసంహారపాదే విద్యాభేదాభేదా

చతుర్థే అంగపాదే విద్యాంగచింతనం

చతుర్థే ఫలాధ్యాయే ప్రథమే ఆవృత్తిపాదే విద్యాఫలచింతనం

ద్వితీయే ఉత్క్రాంతిపాదే దేహాదుత్క్రమణ ప్రకారచింతనం

తృతీయే గతిపాదే అర్చిరాదిగతిచింతనం

చతుర్థే ముక్తిపాదే ముక్తైశ్వర్యప్రకారచింతనమితి

హరిః ఓమ్

శ్రీకృష్ణాయపరబ్రహ్మణేనమః

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ— ॥ ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే సమవేతాయుయుత్సవః । మామకాఃపాండవాశ్చైవకిమకుర్వతసం
జయ ॥ ౧ ॥ —సంజయఉవాచ ॥ దృష్ట్వాతుపాండవానీకం వ్యూఢందుర్యోధనస్తదా । ఆచార్యముపసంగమ్య రా
జావచనమబ్రవీత్ ॥ ౨ ॥ పశ్యైతాంపాండుపుత్రాణామాచార్యమహతీంచమూమ్ । వ్యూఢాంద్రుపదపుత్రేణ తవ
శిష్యేణధీమతా ॥ ౩ ॥ అత్రశూరామహేష్వాసాభీమార్జునసమాయుధి । యుయుధానోవిరాటశ్చద్రుపదశ్చమహార
థః ॥ ౪ ॥ ధృష్టకేతుశ్చేకితానఃకాశిరాజశ్చవీర్యవాన్ । పురుజిత్కుంతిభోజశ్చశైబ్యశ్చనరపుంగవః ॥ ౫ ॥ యుధామ
న్యుశ్చవిక్రాంతఉత్తమౌజాశ్చవీర్యవాన్ । సౌభద్రోద్రౌపదేయాశ్చసర్వఏవమహారథాః ॥ ౬ ॥ అస్మాకంతువిశిష్టాయే
తాన్నిబోధద్విజోత్తమ । నాయకామమసైన్యస్య సంజ్ఞార్థంతాన్బ్రవీమితే ॥ ౭ ॥ భవాన్భీష్మశ్చకర్ణశ్చకృపశ్చ
సమితింజయః । అశ్వత్థామావికర్ణశ్చసౌమదత్తిస్తథైవచ ॥ ౮ ॥ అన్యేచబహవశ్శూరామదర్థేత్యక్తజీవితాః । నానా
శస్త్రప్రహరణాస్సర్వేయుద్ధవిశారదాః ॥ ౯ ॥ అపర్యాప్తంతదస్మాకంబలంభీష్మాభిరక్షితం । పర్యాప్తంత్విదమేతేషాం
బలంభీమాభిరక్షితమ్ ॥ ౧౦ ॥ అయనేషుచసర్వేషుయథాభాగమవస్థితాః । భీష్మమేవాభిరక్షంతుభవంతస్సర్వఏవహి ॥
తస్యసంజనయన్హర్షంకురువృద్ధఃపితామహః । సింహనాదంవినద్యోచ్చైశ్శంఖందధ్మౌప్రతాపవాన్ ॥ ౧౨ ॥ తతశ్శం
ఖాశ్చభేర్యశ్చపణవానకగోముఖాః । సహసైవాభ్యహన్యంతసశబ్దస్తుములోభవత్ ॥ ౧౩ ॥ తతశ్శ్వేతైర్హయైర్యుక్తే
మహతిస్యందనేస్థితౌ । మాధవఃపాండవశ్చైవదివ్యౌశంఖౌప్రదధ్మతుః ॥ ౧౪ ॥ పాంచజన్యంహృషీకేశోదేవదత్తంధనంజ
యః । పౌండ్రందధ్మౌమహాశంఖం భీమకర్మావృకోదరః ॥ ౧౫ ॥ అనంతవిజయంరాజా కుంతీపుత్రోయుధిష్ఠిరః । నకు
లస్సహదేవశ్చ సుఘోషమణిపుష్పకౌ ॥ ౧౬ ॥ కాశ్యశ్చపరమేష్వాసశ్శిఖండీచమహారథః । ధృష్టద్యుమ్నోవిరాటశ్చ
సాత్యకిశ్చాపరాజితః ॥ ౧౭ ॥ ద్రుపదోద్రౌపదేయాశ్చసర్వశఃపృథివీపతే । సౌభద్రశ్చమహాబాహుశ్శంఖాన్దధ్ముఃపృ
థక్పృథక్ ॥ ౧౮ ॥ సఘోషోధార్తరాష్ట్రాణాంహృదయానివ్యదారయత్ । నభశ్చపృథివీంచైవ తుములోవ్యనునా
దయన్ ॥ ౧౯ ॥ అథవ్యవస్థితాన్దృష్ట్వాధార్తరాష్ట్రాన్కపిధ్వజః । ప్రవృత్తేశస్త్రసంపాతే ధనురుద్యమ్యపాండవః ॥
హృషీకేశంతదావాక్యమిదమాహమహీపతే ॥ —అర్జునఉవాచ ॥ సేనయోరుభయోర్మధ్యేరథంస్థాపయమేఽచ్యుత ॥
యావదేతాన్నిరీక్షేహంయోద్ధుకామానవస్థితాన్ । కైర్మయాసహయోద్ధవ్యమస్మిన్రణసముద్యమే ॥ ౨౨ ॥ యోత్స్య
మానానవేక్షేహంయఏతేత్రసమాగతాః । ధార్తరాష్ట్రస్యదుర్బుద్ధేర్యుద్ధేప్రియచికీర్షవః ॥ ౨౩ ॥ —సంజయఉవా
చ ॥ ఏవముక్తోహృషీకేశోగుడాకేశేనభారత । సేనయోరుభయోర్మధ్యేస్థాపయిత్వారథోత్తమం ॥ ౨౪ ॥ భీష్మద్రోణ
ప్రముఖతస్సర్వేషాంచమహీక్షితాం । ఉవాచపార్థపశ్యైతాన్సమవేతాన్కురూనితి ॥ ౨౫ ॥ తత్రాపశ్యత్స్థితాన్
పార్థఃపితౄనథపితామహాన్ । ఆచార్యాన్మాతులాన్భ్రాతౄన్పుత్రాన్పౌత్రాన్సఖీంస్తథా ॥ ౨౬ ॥ శ్వశు
రాన్సుహృదశ్చైవ సేనయోరుభయోరపి । తాన్సమీక్ష్యసకౌంతేయస్సర్వాన్బంధూనవస్థితాన్ ॥ ౨౭ ॥ కృపయా
పరయావిష్టోవిషీదన్నిదమబ్రవీత్ ॥ —అర్జునఉవాచ ॥ దృష్ట్వేమంస్వజనంకృష్ణయుయుత్సుంసముపస్థితం ॥ ౨౮ ॥
సీదంతిమమగాత్రాణిముఖంచపరిశుష్యతి । వేపథుశ్చశరీరేమేరోమహర్షశ్చజాయతే ॥ ౨౯ ॥ గాండీవంస్రంసతే
హస్తాత్త్వక్చైవపరిదహ్యతే । నచశక్నోమ్యవస్థాతుంభ్రమతీవచమేమనః ॥ ౩౦ ॥ నిమిత్తానిచపశ్యామివిపరీతానికేశ
వ । నచశ్రేయోనుపశ్యామిహత్వాస్వజనమాహవే ॥ ౩౧ ॥ నకాంక్షేవిజయంకృష్ణనచరాజ్యంసుఖానిచ । కింనోరాజ్యే

నగోవిందకింభోగైర్జీవితేనవా ॥ ౩౨ ॥ యేషామర్థేకాంక్షితంనోరాజ్యంభోగాస్సుఖానిచ । తఇమేఽవస్థితాయుద్ధే
ప్రాణాంస్త్యక్త్వాధనానిచ ॥ ౩౩ ॥ ఆచార్యాఃపితరఃపుత్రాస్తథైవచపితామహాః । మాతులాశ్శ్వశురాః పౌత్రాః
శ్యాలాస్సమ్బంధినస్తథా ॥ ౩౪ ॥ ఏతాన్నహంతుమిచ్ఛామిఘ్నతోపిమధుసూదన । అపిత్రైలోక్యరాజ్యస్య హే
తోఃకింనుమహీకృతే ॥ ౩౫ ॥ నిహత్యధార్తరాష్ట్రాన్నః కాప్రీతిస్స్యాజ్జనార్దన । పాపమేవాశ్రయేదస్మాన్హత్వైతా
నాతతాయినః ॥ ౩౬ ॥ తస్మాన్నార్హావయంహంతుంధార్తరాష్ట్రాన్సబాంధవాన్ । స్వజనంహికథంహత్వాసుఖినస్స్యా
మమాధవ ॥ ౩౭ ॥ యద్యప్యేతేనపశ్యంతిలోభోపహతచేతసః । కులక్షయకృతందోషంమిత్రద్రోహేచపాతకం ॥ ౩౮
కథంనజ్ఞేయమస్మాభిఃపాపాదస్మాన్నివర్తితుం । కులక్షయకృతందోషంప్రపశ్యద్భిర్జనార్దన ॥ ౩౯ ॥ కులక్షయేప్రణశ్య
న్తి కులధర్మాస్సనాతనాః । ధర్మేనష్టేకులంకృత్స్నమధర్మోభిభవత్యుత ॥ ౪౦ ॥ అధర్మాభిభవాత్కృష్ణప్రదుష్యంతికు
లస్త్రియః । స్త్రీషుదుష్టాసువార్ష్ణేయజాయతేవర్ణసంకరః ॥ ౪౧ ॥ సంకరోనరకాయైవకులఘ్నానాంకులస్యచ ।
పతంతిపితరోహ్యేషాంలుప్తపిండోదకక్రియాః ॥ ౪౨ ॥ దోషైరేతైఃకులఘ్నానాంవర్ణసంకరకారకైః । ఉత్సాద్య
న్తేజాతిధర్మాఃకులధర్మాశ్చశాశ్వతాః ॥ ౪౩ ॥ ఉత్సన్నకులధర్మాణాంమనుష్యాణాంజనార్దన । నరకేనియతంవాసో భవతీ
త్యనుశుశ్రుమ ॥ ౪౪ ॥ అహోబతమహత్పాపంకర్తుంవ్యవసితావయం । యద్రాజ్యసుఖలోభేనహంతుంస్వజనముద్యతాః॥
యదిమామప్రతీకారమశస్త్రంశస్త్రపాణయః । ధార్తరాష్ట్రారణేహన్యుస్తన్మేక్షేమతరంభవేత్ ॥ ౪౬ ॥ — సంజయ
ఉవాచ । ఏవముక్త్వార్జునస్సంఖ్యేరథోపస్థఉపావిశత్ । విసృజ్యసశరంచాపంశోకసంవిగ్నమానసః ॥ ౪౭ ॥ ❋❋❋❋❋

ఓంతత్సత్ ఇతిశ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాంయోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే
అర్జునవిషాదయోగోనామ ప్రథమోధ్యాయః

సంజయఉవాచ ॥ — ॥ తంతథాకృపయావిష్టమశ్రుపూర్ణాకులేక్షణం । విషీదంతమిదంవాక్యమువాచమధుసూ
దనః ॥ ౧ ॥ —శ్రీభగవానువాచ ॥ కుతస్త్వాకశ్మలమిదంవిషమేసముపస్థితం । అనార్యజుష్టమస్వర్గ్యమకీర్తికరమర్జు
న ॥ ౨ ॥ క్లైబ్యంమాస్మగమఃపార్థనైతత్త్వయ్యుపపద్యతే । క్షుద్రంహృదయదౌర్బల్యంత్యక్త్వోత్తిష్ఠపరంతప ॥౩ ॥
అర్జునఉవాచ— ॥ కథంభీష్మమహంసంఖ్యే ద్రోణంచమధుసూదన । ఇషుభిః ప్రతియోత్స్యామిపూజార్హావరిసూ
దన ॥ ౪ ॥ గురూనహత్వాహిమహానుభావాన్ శ్రేయోభోక్తుంభైక్షమపీహలోకే । హత్వార్థకామాంస్తుగురూనిహై
వ భుంజీయభోగాన్రుధిరప్రదిగ్ధాన్ ॥ ౫ ॥ నచైతద్విద్మఃకతరన్నోగరీయోయద్వాజయేమయదివానోజయేయుః।యా
నేవహత్వానజిజీవిషామస్తేఽవస్థితాఃప్రముఖేధార్తరాష్ట్రాః ॥ ౬ ॥ కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావఃపృచ్ఛామిత్వా ధ
ర్మసంమూఢచేతాః। యచ్ఛ్రేయస్స్యాన్నిశ్చితంబ్రూహితన్మేశిష్యస్తేహంశాధిమాంత్వాంప్రపన్నం॥ ౭ ॥ నహిప్రపశ్యా
మిమమాపనుద్యాద్యచ్ఛోకముచ్ఛోషణమింద్రియాణామ్ । అవాప్యభూమావసపత్నమృద్ధంరాజ్యంసురాణామపిచాధి
పత్యమ్ ॥ ౮ ॥ —సంజయఉవాచ ॥ ఏవముక్త్వాహృషీకేశంగుడాకేశఃపరంతపః ।నయోత్స్యఇతిగోవిందముక్త్వాతూ
ష్ణీంబభూవహ ॥ ౯ ॥ తమువాచహృషీకేశః ప్రహసన్నివభారత । సేనయోరుభయోర్మధ్యేవిషీదంతమిదంవచః ॥ ౧౦ ॥
శ్రీభగవానువాచ— ॥ అశోచ్యానన్వశోచస్త్వంప్రజ్ఞావాదాంశ్చభాషసే । గతాసూనగతాసూంశ్చనానుశోచంతి
పండితాః ॥ ౧౧ ॥ నత్వేవాహంజాతునాసంనత్వంనేమేజనాధిపాః । నచైవనభవిష్యామస్సర్వేవయమతఃపరమ్ ॥౧౨ ॥
దేహినోస్మిన్యథాదేహేకౌమారంయౌవనంజరా । తథాదేహాన్తరప్రాప్తిర్ధీరస్తత్రనముహ్యతి ॥ ౧౩ ॥ మాత్రాస్ప
ర్శాస్తుకౌంతేయశీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః । ఆగమాపాయినోనిత్యాస్తాంస్తితిక్షస్వభారత ॥ ౧౪ ॥ యంహి నవ్యథయంత్యే
తేపురుషంపురుషర్షభ । సమదుఃఖసుఖంధీరంసోమృతత్వాయకల్పతే ॥ ౧౫ ॥నాసతోవిద్యతేభావోనాభావోవిద్యతే

సతః । ఉభయోరపి దృష్టోన్తస్త్వనయోస్తత్త్వదర్శిభిః ॥ ౧౬ ॥ అవినాశి తు తద్విద్ధి యేన సర్వమిదం తతమ్ । వినాశమ
వ్యయస్యాస్య న కశ్చిత్కర్తుమర్హతి ॥ ౧౭ ॥ అన్తవన్త ఇమే దేహా నిత్యస్యోక్తాః శరీరిణః । అనాశినోప్రమేయస్య తస్మాద్యుధ్య
స్వ భారత ॥ ౧౮ ॥ య ఏనం వేత్తి హన్తారం యశ్చైనం మన్యతే హతమ్ । ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే ॥
న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిన్నాయం భూత్వా భవితా వా న భూయః । అజో నిత్యశ్శాశ్వతోయం పురాణో న హన్యతే హ
న్యమానే శరీరే ॥ ౨౦ ॥ వేదావినాశినం నిత్యం య ఏనమజమవ్యయమ్ । కథం స పురుషః పార్థ కం ఘాతయతి హన్తి కమ్ ॥
వాసాంసి జీర్ణాని యథా విహాయ నవాని గృహ్ణాతి నరోపరాణి । తథా శరీరాణి విహాయ జీర్ణాన్యన్యాని సంయాతి నవాని దే
హీ ॥ ౨౨ ॥ నైనం ఛిన్దన్తి శస్త్రాణి నైనం దహతి పావకః । న చైనం క్లేదయన్త్యాపో న శోషయతి మారుతః ॥ ౨౩ ॥ అచ్ఛే
ద్యోయమదాహ్యోయమక్లేద్యోశోష్య ఏవ చ । నిత్యస్సర్వగతస్స్థాణురచలోయం సనాతనః ॥ ౨౪ ॥ అవ్యక్తోయమచిం
త్యోయమవికార్యోయముచ్యతే । తస్మాదేవం విదిత్వైనం నానుశోచితుమర్హసి ॥ ౨౫ ॥ అథ చైనం నిత్యజాతం నిత్యం వా
మన్యసే మృతమ్ । తథాపి త్వం మహాబాహో నైనం శోచితుమర్హసి ॥ ౨౬ ॥ జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుర్ధ్రువం జన్మ మృ
తస్య చ । తస్మాదపరిహార్యేర్థే న త్వం శోచితుమర్హసి ॥ ౨౭ ॥ అవ్యక్తాదీని భూతాని వ్యక్తమధ్యాని భారత । అవ్యక్తని
ధనాన్యేవ తత్ర కా పరిదేవనా ॥ ౨౮ ॥ ఆశ్చర్యవత్పశ్యతి కశ్చిదేనమాశ్చర్యవద్వదతి తథైవ చాన్యః । ఆశ్చర్యవచ్చైనమ
న్యశ్శృణోతి శ్రుత్వాప్యేనం వేద న చైవ కశ్చిత్ ॥ ౨౯ ॥ దేహీ నిత్యమవధ్యోయం దేహే సర్వస్య భారత । తస్మాత్సర్వాణి
భూతాని న త్వం శోచితుమర్హసి ॥ 3౦ ॥ స్వధర్మమపి చావేక్ష్య న వికమ్పితుమర్హసి । ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయోన్యత్
క్షత్రియస్య న విద్యతే ॥ 3౧ ॥ యదృచ్ఛయా చోపపన్నం స్వర్గద్వారమపావృతమ్ । సుఖినః క్షత్రియాః పార్థ లభన్తే
యుద్ధమీదృశమ్ ॥ 3౨ ॥ అథ చేత్త్వమిమం ధర్మ్యం సంగ్రామం న కరిష్యసి । తతస్స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్వా పాపమవా
ప్స్యసి ॥ 33 ॥ అకీర్తిం చాపి భూతాని కథయిష్యన్తి తేవ్యయామ్ । సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతే ॥ 3౪ ॥ భ
యాద్రణాదుపరతం మంస్యన్తే త్వాం మహారథాః । యేషాం చ త్వం బహుమతో భూత్వా యాస్యసి లాఘవమ్ ॥ 3౫ ॥ అవా
చ్యవాదాంశ్చ బహూన్వదిష్యన్తి తవాహితాః । నిన్దన్తస్తవ సామర్థ్యం తతో దుఃఖతరం ను కిమ్ ॥ 3౬ ॥ హతో వా ప్రా
ప్స్యసి స్వర్గం జిత్వా వా భోక్ష్యసే మహీమ్ । తస్మాదుత్తిష్ఠ కౌన్తేయ యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః ॥ 3౭ ॥ సుఖదుఃఖే స మే
కృత్వా లాభాలాభౌ జయాజయౌ । తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ నైవం పాపమవాప్స్యసి ॥ 3౮ ॥ ఏషా తేభిహితా సాంఖ్యే
బుద్ధిర్యోగే త్విమాం శృణు । బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ కర్మబన్ధం ప్రహాస్యసి ॥ 3౯ ॥ నేహాభిక్రమనాశోస్తి ప్రత్య
వాయో న విద్యతే । స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్ ॥ ౪౦ ॥ వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిరేకేహ కురున
న్దన । బహుశాఖా హ్యనన్తాశ్చ బుద్ధయోవ్యవసాయినామ్ ॥ ౪౧ ॥ యామిమాం పుష్పితాం వాచం ప్రవదన్త్యవిపశ్చితః ।
వేదవాదరతాః పార్థ నాన్యదస్తీతి వాదినః ॥ ౪౨ ॥ కామాత్మానస్స్వర్గపరా జన్మకర్మఫలప్రదామ్ । క్రియావిశేషబ
హులాం భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి ॥ ౪3 ॥ భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం తయాపహృతచేతసామ్ । వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిస్స
మాధౌ న విధీయతే ॥ ౪౪ ॥ త్రైగుణ్యవిషయా వేదా నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున । నిర్ద్వన్ద్వో నిత్యసత్త్వస్థో నిర్యోగక్షేమ
ఆత్మవాన్ ॥ ౪౫ ॥ యావానర్థ ఉదపానే సర్వతస్సంప్లుతోదకే । తావాన్సర్వేషు వేదేషు బ్రాహ్మణస్య విజానతః ॥ ౪౬ ॥
కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన । మా కర్మఫలహేతుర్భూర్మా తే సఙ్గోస్త్వకర్మణి ॥ ౪౭ ॥ యోగస్థః కురు కర్మాణి
సఙ్గం త్యక్త్వా ధనఞ్జయ । సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే ॥ ౪౮ ॥ దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియో
గాద్ధనఞ్జయ । బుద్ధౌ శరణమన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః ॥ ౪౯ ॥ బుద్ధియుక్తో జహాతీహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే । తస్మా
ద్యోగాయ యుజ్యస్వ యోగః కర్మసు కౌశలమ్ ॥ ౫౦ ॥ కర్మజం బుద్ధియుక్తా హి ఫలం త్యక్త్వా మనీషిణః । జన్మబన్ధవినిర్ముక్తాః

పదంగచ్ఛంత్యనామయమ్ ॥ ౫౧ ॥ యదాతేమోహకలిలంబుద్ధిర్వ్యతితరిష్యతి । తదాగంతాసినిర్వేదం శ్రోతవ్యస్య
శ్రుతస్యచ ॥ ౫౨ ॥ శ్రుతివిప్రతిపన్నాతేయదాస్థాస్యతినిశ్చలా । సమాధావచలాబుద్ధిస్తదాయోగమవాప్స్యసి ॥ ౫౩ ॥
అర్జునఉవాచ — ॥ స్థితప్రజ్ఞస్యకాభాషాసమాధిస్థస్యకేశవ । స్థితధీఃకింప్రభాషేతకిమాసీతవ్రజేతకిమ్ ॥ ౫౪ ॥ — ॥
శ్రీభగవానువాచ ॥ ప్రజహాతియదాకామాన్సర్వాన్పార్థమనోగతాన్ । ఆత్మన్యేవాత్మనాతుష్టఃస్థితప్రజ్ఞస్తదోచ్య
తే ॥ ౫౫ ॥ దుఃఖేష్వనుద్విగ్నమనాస్సుఖేషువిగతస్పృహః । వీతరాగభయక్రోధఃస్థితధీర్మునిరుచ్యతే ॥ ౫౬ ॥ య
స్సర్వత్రానభిస్నేహస్తత్తత్ప్రాప్యశుభాశుభమ్ । నాభినందతినద్వేష్టితస్యప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠితా ॥ ౫౭ ॥ యదాసంహర
తేచాయంకూర్మోంగానీవసర్వశః । ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యస్తస్యప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠితా ॥ ౫౮ ॥ విషయావినివర్తంతే
నిరాహారస్యదేహినః । రసవర్జంరసోప్యస్యపరందృష్ట్వానివర్తతే ॥ ౫౯ ॥ యతతోహ్యపికౌంతేయపురుషస్య విపశ్చి
తః । ఇంద్రియాణిప్రమాథీనిహరంతిప్రసభంమనః ॥ ౬౦ ॥ తానిసర్వాణిసంయమ్య యుక్తఆసీతమత్పరః । వశేహియ
స్యేంద్రియాణితస్యప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠితా ॥ ౬౧ ॥ ధ్యాయతోవిషయాన్పుంసస్సంగస్తేషూపజాయతే । సంగాత్సంజాయతే
కామః కామాత్క్రోధోభిజాయతే ॥ ౬౨ ॥ క్రోధాద్భవతిసంమోహస్సంమోహాత్స్మృతివిభ్రమః । స్మృతిభ్రంశా
ద్బుద్ధినాశోబుద్ధినాశాత్ప్రణశ్యతి ॥ ౬౩ ॥ రాగద్వేషవియుక్తైస్తువిషయానింద్రియైశ్చరన్ । ఆత్మవశ్యైర్విధేయాత్మా
ప్రసాదమధిగచ్ఛతి ॥ ౬౪ ॥ ప్రసాదేసర్వదుఃఖానాంహానిరస్యోపజాయతే । ప్రసన్నచేతసోహ్యాశుబుద్ధిఃపర్యవతిష్ఠతి ॥
నాస్తిబుద్ధిరయుక్తస్యనచాయుక్తస్యభావనా । నచాభావయతశ్శాంతిరశాంతస్యకుతస్సుఖమ్ ॥ ౬౬ ॥ ఇంద్రియాణాం
హిచరతాంయన్మనోనువిధీయతే । తదస్యహరతిప్రజ్ఞాంవాయుర్నావమివాంభసి ॥ ౬౭ ॥ తస్మాద్యస్యమహాబాహోనిగృ
హీతానిసర్వశః । ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యస్తస్యప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠితా ॥ ౬౮ ॥ యానిశాసర్వభూతానాం తస్యాంజాగ
ర్తిసంయమీ । యస్యాంజాగ్రతిభూతానిసానిశాపశ్యతోమునేః ॥ ౬౯ ॥ ఆపూర్యమాణమచలప్రతిష్ఠంసముద్రమాపః
ప్రవిశంతియద్వత్ । తద్వత్కామాయంప్రవిశంతిసర్వేసశాంతిమాప్నోతినకామకామీ ॥ ౭౦ ॥ విహాయకామాన్య
స్సర్వాన్పుమాంశ్చరతినిస్పృహః । నిర్మమోనిరహంకారస్సశాంతిమధిగచ్ఛతి ॥ ౭౧ ॥ ఏషాబ్రాహ్మీస్థితిఃపార్థనైనాం
ప్రాప్యవిముహ్యతి । స్థిత్వాస్యామంతకాలేపిబ్రహ్మనిర్వాణమృచ్ఛతి ॥ ౭౨ ॥ *శ్రీ********************

ఓంతత్సత్ ఇతిశ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే

శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే సాంఖ్యయోగోనామ ద్వితీయోధ్యాయః

అర్జునఉవాచ — ॥ జ్యాయసీచేత్కర్మణస్తేమతాబుద్ధిర్జనార్దన । తత్కింకర్మణిఘోరేమాంనియోజయసి కేశ
వ ॥ ౧ ॥ వ్యామిశ్రేణేవవాక్యేనబుద్ధింమోహయసీవమే । తదేకంవదనిశ్చిత్యయేనశ్రేయోహమాప్నుయామ్ ॥ ౨ ॥ —
శ్రీభగవానువాచ ॥ లోకేస్మిన్ద్వివిధానిష్ఠాపురాప్రోక్తామయానఘ । జ్ఞానయోగేనసాంఖ్యానాంకర్మయోగేన యో
గినామ్ ॥ ౩ ॥ నకర్మణామనారంభాన్నైష్కర్మ్యంపురుషోశ్నుతే । నచసన్న్యసనాదేవసిద్ధింసమధిగచ్ఛతి ॥ ౪ ॥ న
హికశ్చిత్క్షణమపిజాతుతిష్ఠత్యకర్మకృత్ । కార్యతేహ్యవశఃకర్మసర్వఃప్రకృతిజైర్గుణైః ॥ ౫ ॥ కర్మేంద్రియాణిసంయమ్య
యఆస్తేమనసాస్మరన్ । ఇంద్రియార్థాన్విమూఢాత్మామిథ్యాచారస్సఉచ్యతే ॥ ౬ ॥ యస్త్వింద్రియాణిమనసా నియ
మ్యారభతేర్జున । కర్మేంద్రియైఃకర్మయోగమసక్తస్సవిశిష్యతే ॥ ౭ ॥ నియతంకురుకర్మత్వంకర్మజ్యాయోహ్యకర్మణః ।
శరీరయాత్రాపిచతేనప్రసిద్ధ్యేదకర్మణః ॥ ౮ ॥ యజ్ఞార్థాత్కర్మణోన్యత్రలోకోయంకర్మబంధనః । తదర్థంకర్మకౌం
తేయముక్తసంగస్సమాచర ॥ ౯ ॥ సహయజ్ఞైఃప్రజాస్సృష్ట్వా పురోవాచప్రజాపతిః । అనేన ప్రసవిష్యధ్వమేషవో
స్త్విష్టకామధుక్ ॥ ౧౦ ॥ దేవాన్భావయతానేనతేదేవాభావయంతువః । పరస్పరంభావయంతశ్శ్రేయఃపరమవాప్స్యథ

థ ॥ ౧౧ ॥ ఇష్టాన్భోగాన్హివో దేవాదాస్యంతే యజ్ఞభావితాః । తైర్దత్తానప్రదాయైభ్యోయోభుఙ్క్తే స్తేనఏవసః॥
యజ్ఞశిష్టాశినస్సంతో ముచ్యంతె సర్వకిల్బిషైః । భుంజతె తెత్వఘంపాపాయేపచంత్యాత్మ కారణాత్ ॥ ౧౩ ॥ అన్నాద్భవం
తిభూతానిపర్జన్యాదన్నసంభవః । యజ్ఞాద్భవతిపర్జన్యోయజ్ఞఃకర్మసముద్భవః ॥ ౧౪ ॥ కర్మబ్రహ్మోద్భవంవిద్ధిబ్రహ్మా
క్షరసముద్భవమ్ । తస్మాత్సర్వగతంబ్రహ్మనిత్యంయజ్ఞేప్రతిష్ఠితమ్ ॥ ౧౫ ॥ఏవం ప్రవర్తితంచక్రంనానువర్తయతీహయః ।
అఘాయురింద్రియారామోమోఘంపార్థసజీవతి ॥ ౧౬ ॥ యస్త్వాత్మరతిరేవస్యాదాత్మతృప్తశ్చమానవః । ఆత్మన్యేవచ
సంతుష్టస్తస్యకార్యంనవిద్యతే ॥ ౧౭ ॥ నైవతస్యకృతెనార్థోనాకృతెనేహకశ్చన । నచాస్యసర్వభూతేషుకశ్చిదర్థ
వ్యపాశ్రయః ॥ ౧౮ ॥ తస్మాదసక్తస్సతతంకార్యంకర్మసమాచర । అసక్తోహ్యాచరన్కర్మపరమాప్నోతిపూరుషః ॥ ౧౯ ॥క
ర్మణైవహిసంసిద్ధిమాస్థితాజనకాదయః । లోకసంగ్రహమేవాపిసంపశ్యన్కర్తుమర్హసి ॥ ౨౦ ॥ యద్యదాచరతిశ్రేష్ఠ
స్తత్తదేవేతరోజనః । సయత్ప్రమాణంకురుతెలోకస్తదనువర్తతె ॥ ౨౧ ॥ నమేపార్థాస్తికర్తవ్యంత్రిషులోకేషు
కించన । నానవాప్తమవాప్తవ్యంవర్తఏవచకర్మణి ॥ ౨౨ ॥యదిహ్యహంనవర్తేయంజాతుకర్మణ్యతంద్రితః । మమవర్త్మా
నువర్తంతెమనుష్యాఃపార్థసర్వశః ॥ ౨౩ ॥ ఉత్సీదేయురిమెలోకానకుర్యాంకర్మచేదహమ్ । సంకరస్యచకర్తాస్యా
ముపహన్యామిమాః ప్రజాః ॥ ౨౪ ॥ సక్తాఃకర్మణ్యవిద్వాంసోయథాకుర్వంతిభారత । కుర్యాద్విద్వాంస్తథాసక్తశ్చి
కీర్షుర్లోకసంగ్రహమ్ ॥ ౨౫ ॥ నబుద్ధిభేదంజనయేదజ్ఞానాంకర్మసంగినామ్ । జోషయేత్సర్వకర్మాణి విద్వాన్యు
క్తస్సమాచరన్ ॥ ౨౬ ॥ ప్రకృతెఃక్రియమాణానిగుణైఃకర్మాణిసర్వశః । అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితిమన్య
తె ॥ ౨౭ ॥ తత్త్వవిత్తుమహాబాహోగుణకర్మవిభాగయోః । గుణాగుణేషువర్తంతఇతిమత్వానసజ్జతే ॥ ౨౮ ॥ ప్రకృ
తెర్గుణసంమూఢాస్సంజ్జంతెగుణకర్మసు । తానకృత్స్నవిదోమందాన్కృత్స్నవిన్నవిచాలయేత్ ॥ ౨౯ ॥ మయి స
ర్వాణికర్మాణి సన్న్యస్యాధ్యాత్మచేతసా । నిరాశీర్నిర్మమోభూత్వాయుధ్యస్వవిగతజ్వరః ॥ ౩౦ ॥ యేమేమతమిదం
నిత్యమనుతిష్ఠంతిమానవాః । శ్రద్ధావంతోఽనసూయంతోముచ్యంతెతెపికర్మభిః ॥ ౩౧ ॥ యేత్వేతదభ్యసూయంతో
నానుతిష్ఠంతిమెమతమ్ । సర్వజ్ఞానవిమూఢాంస్తాన్విద్ధినష్టానచేతసః ॥ ౩౨ ॥ సదృశంచేష్టతెస్వస్యాః ప్రకృతెర్జ్ఞా
నవానపి । ప్రకృతింయాంతిభూతాని నిగ్రహఃకింకరిష్యతి ॥ ౩౩ ॥ ఇంద్రియస్యేంద్రియస్యార్థేరాగద్వేషౌ వ్యవస్థి
తౌ । తయోర్నవశమాగచ్ఛేత్తౌహ్యస్యపరిపంథినౌ ॥ ౩౪ ॥ శ్రేయాన్స్వధర్మోవిగుణఃపరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్ । స్వధ
ర్మేనిధనంశ్రేయః పరధర్మోభయావహః ॥ ౩౫ ॥ —అర్జునఉవాచ ॥ అథకెనప్రయుక్తోయం పాపంచరతిపూరుషః ।
అనిచ్ఛన్నపివార్ష్ణేయబలాదివనియోజితః ॥ ౩౬ ॥ —శ్రీభగవానువాచ ॥ కామఏషక్రోధఏషరజోగుణసముద్భవః ।
మహాశనోమహాపాప్మావిద్ధ్యేనమిహవైరిణమ్ ॥ ౩౭ ॥ ధూమేనావ్రియతెవహ్నిర్యథాదర్శోమలెనచ । యథోల్బేనా
వృతోగర్భస్తథా తెనేదమావృతమ్ ॥ ౩౮ ॥ ఆవృతంజ్ఞానమెతెన జ్ఞానినోనిత్యవైరిణా । కామరూపెణకౌంతెయ దు
ష్పూరేణానలెనచ ॥ ౩౯ ॥ ఇంద్రియాణిమనోబుద్ధిరస్యాధిష్ఠానముచ్యతె । ఏతైర్విమోహయత్యేషజ్ఞానమావృత్య దేహి
నమ్ ॥ ౪౦ ॥ తస్మాత్త్వమింద్రియాణ్యాదౌనియమ్యభరతర్షభ । పాప్మానంప్రజహిహ్యేనంజ్ఞానవిజ్ఞాననాశనమ్ ॥౪౧॥
ఇంద్రియాణిపరాణ్యాహురింద్రియేభ్యఃపరంమనః । మనసస్తుపరాబుద్ధిర్యోబుద్ధేఃపరతస్తుసః ॥ ౪౨ ॥ ఏవం బుద్ధేఃప
రంబుద్ధ్వాసంస్తభ్యాత్మానమాత్మనా । జహిశత్రుంమహాబాహోకామరూపందురాసదమ్ ॥ ౪౩ ॥ ************

ఓంతత్సత్ ఇతిశ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే

శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే కర్మయోగోనామ తృతీయోధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ ॥ —ఇమంవివస్వతేయోగంప్రోక్తవానహమవ్యయమ్ । వివస్వాన్మనవేప్రాహమనురిక్ష్వాక

వేఽబ్రవీత్ ॥ ౧ ॥ ఏవంపరంపరాప్రాప్తమిమంరాజర్షయోవిదుః । సకాలేనేహమహతాయోగోనష్టఃపరంతప ॥ ౨ ॥
సఏవాయంమయాతేఽద్య యోగఃప్రోక్తఃపురాతనః । భక్తోఽసిమేసఖాచేతిరహస్యంహ్యేతదుత్తమమ్ ॥ ౩ ॥ —అర్జు
నఉవాచ ॥ అపరంభవతోజన్మపరంజన్మవివస్వతః । కథమేతద్విజానీయాంత్వమాదౌప్రోక్తవానితి ॥ ౪ ॥ —శ్రీభగ
వానువాచ ॥ బహూనిమేవ్యతీతానిజన్మానితవచార్జున । తాన్యహంవేదసర్వాణి నత్వంవేత్థపరంతప ॥ ౫ ॥ అజోఽపిస
న్నవ్యయాత్మాభూతానామీశ్వరోఽపిసన్ । ప్రకృతింస్వామధిష్ఠాయసంభవామ్యాత్మమాయయా ॥ ౬ ॥ యదాయదాహి
ధర్మస్య గ్లానిర్భవతిభారత । అభ్యుత్థానమధర్మస్యతదాత్మానంసృజామ్యహమ్ ॥ ౭ ॥ పరిత్రాణాయసాధూనాం వినా
శాయచదుష్కృతామ్ । ధర్మసంస్థాపనార్థాయసంభవామియుగేయుగే ॥ ౮ ॥ జన్మకర్మచమేదివ్యమేవం యోవే
త్తితత్త్వతః । త్యక్త్వాదేహంపునర్జన్మనైతిమామేతి సోఽర్జున ॥ ౯ ॥ వీతరాగభయక్రోధామన్మయామాముపాశ్రితాః ।
బహవోజ్ఞానతపసాపూతామద్భావమాగతాః ॥ ౧౦ ॥ యేయథామాంప్రపద్యంతేతాంస్తథైవభజామ్యహమ్ । మమ వ
ర్త్మానువర్తంతేమనుష్యాఃపార్థసర్వశః ॥ ౧౧ ॥ కాంక్షంతఃకర్మణాంసిద్ధింయజంతఇహదేవతాః । క్షిప్రంహి మాను
షేలోకేసిద్ధిర్భవతికర్మజా ॥ ౧౨ ॥ చాతుర్వర్ణ్యంమయాసృష్టంగుణకర్మవిభాగశః । తస్యకర్తారమపిమాంవిద్ధ్యకర్తారమ
వ్యయమ్ ॥ ౧౩ ॥ నమాంకర్మాణిలింపంతినమేకర్మఫలేస్పృహా । ఇతిమాంయోఽభిజానాతికర్మభిర్నసబధ్యతే ॥ ౧౪ ॥
ఏవంజ్ఞాత్వాకృతంకర్మపూర్వైరపిముముక్షుభిః । కురుకర్మైవతస్మాత్త్వంపూర్వైఃపూర్వతరంకృతమ్ ॥ ౧౫ ॥ కింకర్మ
కిమకర్మేతికవయోఽప్యత్రమోహితాః । తత్తేకర్మప్రవక్ష్యామియజ్జ్ఞాత్వామోక్ష్యసేఽశుభాత్ ॥ ౧౬ ॥ కర్మణోహ్యపిబో
ద్ధవ్యంబోద్ధవ్యంచవికర్మణః । అకర్మణశ్చబోద్ధవ్యంగహనాకర్మణోగతిః ॥ ౧౭ ॥ కర్మణ్యకర్మయఃపశ్యేదకర్మణిచకర్మ
యః । సబుద్ధిమాన్మనుష్యేషుసయుక్తఃకృత్స్నకర్మకృత్ ॥ ౧౮ ॥ యస్యసర్వేసమారంభాః కామసంకల్పవర్జితాః ।
జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మాణం తమాహుఃపండితంబుధాః ॥ ౧౯ ॥ త్యక్త్వాకర్మఫలాసంగంనిత్యతృప్తోనిరాశ్రయః । కర్మణ్య
భిప్రవృత్తోఽపినైవకించిత్కరోతిసః ॥ ౨౦ ॥ నిరాశీర్యతచిత్తాత్మాత్యక్తసర్వపరిగ్రహః । శారీరంకేవలంకర్మకుర్వన్నా
ప్నోతికిల్బిషమ్ ॥ ౨౧ ॥ యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టోద్వంద్వాతీతోవిమత్సరః । సమఃసిద్ధావసిద్ధౌచకృత్వాపిననిబధ్యతే ॥
గతసంగస్యముక్తస్య జ్ఞానావస్థితచేతసః । యజ్ఞాయాచరతఃకర్మసమగ్రంప్రవిలీయతే ॥ ౨౩ ॥ బ్రహ్మార్పణంబ్రహ్మహవి
ర్బ్రహ్మాగ్నౌబ్రహ్మణాహుతమ్ । బ్రహ్మైవతేనగంతవ్యంబ్రహ్మకర్మసమాధినా ॥ ౨౪ ॥ దైవమేవాపరేయజ్ఞం యోగి
నఃపర్యుపాసతే । బ్రహ్మాగ్నావపరేయజ్ఞంయజ్ఞేనైవోపజుహ్వతి ॥ ౨౫ ॥ శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణ్యన్యే సంయమాగ్ని
షుజుహ్వతి । శబ్దాదీన్విషయానన్య ఇంద్రియాగ్నిషుజుహ్వతి ॥ ౨౬ ॥ సర్వాణీంద్రియకర్మాణిప్రాణకర్మాణిచాపరే ।
ఆత్మసంయమయోగాగ్నౌజుహ్వతిజ్ఞానదీపితే ॥ ౨౭ ॥ ద్రవ్యయజ్ఞాస్తపోయజ్ఞాయోగయజ్ఞాస్తథాపరే । స్వాధ్యాయజ్ఞా
నయజ్ఞాశ్చయతయఃసంశితవ్రతాః ॥ ౨౮ ॥ అపానేజుహ్వతిప్రాణంప్రాణేఽపానంతథాపరే । ప్రాణాపానగతీరుద్ధ్వా
ప్రాణాయామపరాయణాః ॥ ౨౯ ॥ అపరేనియతాహారాఃప్రాణాన్ప్రాణేషుజుహ్వతి । సర్వేఽప్యేతేయజ్ఞవిదో
యజ్ఞక్షపితకల్మషాః ॥ ౩౦ ॥ యజ్ఞశిష్టామృతభుజోయాంతిబ్రహ్మసనాతనమ్ । నాయంలోకోఽస్త్యయజ్ఞస్యకుతోఽన్యఃకు
రుసత్తమ ॥ ౩౧ ॥ ఏవంబహువిధాయజ్ఞావితతాబ్రహ్మణోముఖే । కర్మజాన్విద్ధితాన్సర్వానేవంజ్ఞాత్వావిమోక్ష్యసే ॥
శ్రేయాన్ద్రవ్యమయాద్యజ్ఞాజ్జ్ఞానయజ్ఞఃపరంతప । సర్వంకర్మాఖిలంపార్థజ్ఞానేపరిసమాప్యతే ॥ ౩౩ ॥ తద్విద్ధిప్రణిపా
తేనపరిప్రశ్నేనసేవయా । ఉపదేక్ష్యంతితేజ్ఞానంజ్ఞానినస్తత్త్వదర్శినః ॥ ౩౪ ॥ యజ్జ్ఞాత్వానపునర్మోహమేవంయాస్యసి
పాండవ । యేనభూతాన్యశేషేణద్రక్ష్యస్యాత్మన్యథోమయి ॥ ౩౫ ॥ అపిచేదసిపాపేభ్యఃసర్వేభ్యఃపాపకృత్తమః । స
ర్వంజ్ఞానప్లవేనైవవృజినంసంతరిష్యసి ॥ ౩౬ ॥ యథైధాంసిసమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున । జ్ఞానాగ్నిఃసర్వక

ర్మాణిభస్మసాత్కురుతేతథా ॥ ౩౭ ॥ నహిజ్ఞానేనసదృశంపవిత్రమిహవిద్యతే । తత్స్వయంయోగసంసిద్ధఃకాలేనాత్మని
విందతి ॥ ౩౮ ॥ శ్రద్ధావాన్లభతేజ్ఞానంతత్పరస్సంయతేంద్రియః । జ్ఞానంలబ్ధ్వాపరాంశాంతిమచిరేణాధిగచ్ఛతి ॥౩౯
అజ్ఞశ్చాశ్రద్ధధానశ్చసంశయాత్మావినశ్యతి । నాయంలోకోస్తినపరోనసుఖంసంశయాత్మనః ॥ ౪౦ ॥ యోగసన్న్యస్త
కర్మాణంజ్ఞానసంఛిన్నసంశయమ్ । ఆత్మవంతంనకర్మాణినిబధ్నంతిధనంజయ ॥ ౪౧ ॥ తస్మాదజ్ఞానసంభూతంహృత్స్థంజ్ఞా
నాసినాత్మనః । ఛిత్త్వైనంసంశయంయోగమాతిష్ఠోత్తిష్ఠభారత ॥ ౪౨ ॥ ***************************

ఓంతత్సత్ ఇతిశ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే

శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే జ్ఞానయోగోనామచతుర్థోధ్యాయః

అర్జునఉవాచ ॥ —సన్న్యాసంకర్మణాంకృష్ణపునర్యోగంచశంససి । యచ్ఛ్రేయఏతయోరేకంతన్మేబ్రూహిసు
నిశ్చితమ్ ॥ ౧ ॥ —శ్రీభగవానువాచ ॥ సన్న్యాసఃకర్మయోగశ్చనిశ్శ్రేయసకరావుభౌ । తయోస్తుకర్మసన్న్యాసా
త్కర్మయోగోవిశిష్యతే ॥ ౨ ॥ జ్ఞేయస్సనిత్యసన్న్యాసీయోనద్వేష్టినకాంక్షతి । నిర్ద్వంద్వోహిమహాబాహోసుఖం
బంధాత్ప్రముచ్యతే ॥ ౩ ॥ సాంఖ్యయోగౌపృథగ్బాలాఃప్రవదంతినపండితాః । ఏకమప్యాస్థితస్సమ్యగుభయోర్విందతే
ఫలమ్ ॥ ౪ ॥ యత్సాంఖ్యైఃప్రాప్యతేస్థానంతద్యోగైరపిగమ్యతే । ఏకంసాంఖ్యంచయోగంచయఃపశ్యతిసపశ్యతి ॥౫॥
సన్న్యాసస్తుమహాబాహోదుఃఖమాప్తుమయోగతః । యోగయుక్తోమునిర్బ్రహ్మనచిరేణాధిగచ్ఛతి ॥ ౬ ॥ యోగయు
క్తోవిశుద్ధాత్మావిజితాత్మాజితేంద్రియః । సర్వభూతాత్మభూతాత్మాకుర్వన్నపినలిప్యతే ॥ ౭ ॥ నైవకించిత్కరోమీతియుక్తో
మన్యేతతత్త్వవిత్ । పశ్యన్శృణ్వన్స్పృశన్జిఘ్రన్నశ్నన్గచ్ఛన్స్వపన్శ్వసన్ ॥ ౮ ॥ ప్రలపన్ విసృజన్గృహ్ణ
న్నున్మిషన్నిమిషన్నపి । ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేషు వర్తంతఇతిధారయన్ ॥ ౯ ॥ బ్రహ్మణ్యాధాయకర్మాణిసంగం
త్యక్త్వాకరోతియః । లిప్యతేనసపాపేనపద్మపత్రమివాంభసా ॥ ౧౦ ॥ కాయేన మనసాబుద్ధ్యా కేవలైరింద్రియైరపి ।
యోగినఃకర్మకుర్వంతి సంగంత్యక్త్వాత్మశుద్ధయే ॥ ౧౧ ॥ యుక్తఃకర్మఫలంత్యక్త్వాశాంతిమాప్నోతినైష్ఠికీమ్ । అయుక్తః
కామకారేణ ఫలేసక్తోనిబధ్యతే ॥ ౧౨ ॥ సర్వకర్మాణిమనసాసన్న్యస్యాస్తేసుఖంవశీ । నవద్వారేపురేదేహీ నైవకు
ర్వన్నకారయన్ ॥ ౧౩ ॥ నకర్తృత్వంనకర్మాణిలోకస్యసృజతిప్రభుః । నకర్మఫలసంయోగంస్వభావస్తుప్రవర్తతే॥౧౪
నాదత్తేకస్యచిత్పాపంనచైవసుకృతంవిభుః । అజ్ఞానేనావృతంజ్ఞానంతేనముహ్యంతిజంతవః ॥ ౧౫ ॥ జ్ఞానేనతుతదజ్ఞానం
యేషాంనాశితమాత్మనామ్ । తేషామాదిత్యవజ్జ్ఞానం ప్రకాశయతితత్పరమ్ ॥ ౧౬ ॥ తద్బుద్ధయస్తదాత్మానస్తన్నిష్ఠాస్త
త్పరాయణాః । గచ్ఛంత్యపునరావృత్తింజ్ఞాననిర్ధూతకల్మషాః ॥ ౧౭ ॥ విద్యావినయసంపన్నేబ్రాహ్మణేగవిహస్తిని।
శునిచైవశ్వపాకేచపండితాస్సమదర్శినః ॥ ౧౮ ॥ ఇహైవతైర్జితస్సర్గోయేషాంసామ్యేస్థితంమనః । నిర్దోషంహి
సమంబ్రహ్మతస్మాద్బ్రహ్మణితేస్థితాః॥ ౧౯ ॥ నప్రహృష్యేత్ప్రియంప్రాప్యనోద్విజేత్ప్రాప్యచాప్రియమ్। స్థిరబుద్ధిరసం
మూఢోబ్రహ్మవిద్బ్రహ్మణిస్థితః ॥ ౨౦ ॥ బాహ్యస్పర్శేష్వసక్తాత్మావిందత్యాత్మనియస్సుఖమ్ । సబ్రహ్మయోగయుక్తా
త్మా సుఖమక్షయమశ్నుతే ॥ ౨౧ ॥ యేహిసంస్పర్శజాభోగాదుఃఖయోనయఏవతే। ఆద్యంతవంతఃకౌంతేయనతేషు
రమతేబుధః ॥ ౨౨ ॥ శక్నోతీహైవయస్సోఢుంప్రాక్శరీరవిమోక్షణాత్ । కామక్రోధోద్భవంవేగంసయుక్తస్ససుఖీన
రః ॥ ౨౩ ॥ యోంతస్సుఖోంతరారామస్తథాంతర్జ్యోతిరేవయః । సయోగీబ్రహ్మనిర్వాణంబ్రహ్మభూతోధిగచ్ఛతి ॥
లభంతేబ్రహ్మనిర్వాణమృషయఃక్షీణకల్మషాః । ఛిన్నద్వైధాయతాత్మానస్సర్వభూతహితేరతాః ॥ ౨౫ ॥ కామక్రోధ
వియుక్తానాంయతీనాంయతచేతసామ్ । అభితోబ్రహ్మనిర్వాణంవర్తతేవిజితాత్మనామ్ ॥ ౨౬ ॥ స్పర్శాన్కృత్వా బ
హిర్బాహ్యాంశ్చక్షుశ్చైవాంతరేభ్రువోః । ప్రాణాపానౌసమౌకృత్వానాసాభ్యంతరచారిణౌ ॥ ౨౭ ॥ యతేంద్రియ

మనోబుద్ధిర్మునిర్మోక్షపరాయణః । విగతేచ్ఛాభయక్రోధో యస్సదా ముక్త ఏవ సః ॥ ౨౮ ॥ భోక్తారం యజ్ఞతపసాం
సర్వలోకమహేశ్వరమ్ । సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాంతిమృచ్ఛతి ॥ ౨౯ ॥***************

ఓం తత్సత్ ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే కర్మసన్న్యాసయోగో నామ పంచమోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ ॥ — అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యం కర్మ కరోతి యః । స సన్న్యాసీ చ యోగీ చ న నిరగ్నిర్న చాక్రి
యః ॥ ౧ ॥ యం సన్న్యాసమితి ప్రాహుర్యోగం తం విద్ధి పాండవ । న హ్యసన్న్యస్తసంకల్పో యోగీ భవతి కశ్చన ॥ ౨ ॥
ఆరురుక్షోర్మునేర్యోగం కర్మ కారణముచ్యతే । యోగారూఢస్య తస్యైవ శమః కారణముచ్యతే ॥ ౩ ॥ యదా హి నేంద్రి
యార్థేషు న కర్మస్వనుషజ్జతే । సర్వసంకల్పసన్న్యాసీ యోగారూఢస్తదోచ్యతే ॥ ౪ ॥ ఉద్ధరేదాత్మనాత్మానం నాత్మా
నమవసాదయేత్ । ఆత్మైవ హ్యాత్మనో బంధురాత్మైవ రిపురాత్మనః ॥ ౫ ॥ బంధురాత్మాత్మనస్తస్య యేనాత్మైవాత్మనా జితః । అ
నాత్మనస్తు శత్రుత్వే వర్తేతాత్మైవ శత్రువత్ ॥ ౬ ॥ జితాత్మనః ప్రశాంతస్య పరమాత్మా సమాహితః । శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు
తథా మానావమానయోః ॥ ౭ ॥ జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా కూటస్థో విజితేంయః । యుక్త ఇత్యుచ్యతే యోగీ సమలోష్టాశ్మకా
ఞ్చనః ॥ ౮ ॥ సుహృన్మిత్రార్యుదాసీనమధ్యస్థద్వేష్యబంధుషు । సాధుష్వపి చ పాపేషు సమబుద్ధిర్విశిష్యతే ॥ ౯ ॥
యోగీ యుంజీత సతతమాత్మానం రహసి స్థితః । ఏకాకీ యతచిత్తాత్మా నిరాశీరపరిగ్రహః ॥ ౧౦ ॥ శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిర
మాసనమాత్మనః । నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం చేలాజినకుశోత్తరమ్ ॥ ౧౧ ॥ తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేంద్రియ
క్రియః । ఉపవిశ్యాసనే యుంజ్యాద్యోగమాత్మవిశుద్ధయే ॥ ౧౨ ॥ సమం కాయశిరోగ్రీవం ధారయన్నచలం స్థిరమ్ । సం
ప్రేక్ష్య నాసికాగ్రం స్వం దిశశ్చానవలోకయన్ ॥ ౧౩ ॥ ప్రశాంతాత్మా విగతభీర్బ్రహ్మచారివ్రతే స్థితః । మనస్సంయమ్య
మచ్చిత్తో యుక్త ఆసీత మత్పరః ॥ ౧౪ ॥ యుంజన్నేవం సదాత్మానం యోగీ నియతమానసః । శాంతిం నిర్వాణపరమాం మ
త్సంస్థామధిగచ్ఛతి ॥ ౧౫ ॥ నాత్యశ్నతస్తు యోగోఽస్తి న చైకాంతమనశ్నతః । న చాతిస్వప్నశీలస్య జాగ్రతో నైవ చార్జు
న ॥ ౧౬ ॥ యుక్తాహారవిహారస్య యుక్తచేష్టస్య కర్మసు । యుక్తస్వప్నావబోధస్య యోగో భవతి దుఃఖహా ॥ ౧౭ ॥ య
దా వినియతం చిత్తమాత్మన్యేవావతిష్ఠతే । నిస్స్పృహస్సర్వకామేభ్యో యుక్త ఇత్యుచ్యతే తదా ॥ ౧౮ ॥ యథా దీపో నివాతస్థో
నేంగతే సోపమా స్మృతా । యోగినో యతచిత్తస్య యుంజతో యోగమాత్మనః ॥ ౧౯ ॥ యత్రోపరమతే చిత్తం నిరుద్ధం
యోగసేవయా । యత్ర చైవాత్మనాత్మానం పశ్యన్నాత్మని తుష్యతి ॥ ౨౦ ॥ సుఖమాత్యంతికం యత్తద్బుద్ధిగ్రాహ్యమతీం
ద్రియమ్ । వేత్తి యత్ర న చైవాయం స్థితశ్చలతి తత్త్వతః ॥ ౨౧ ॥ యం లబ్ధ్వా చాపరం లాభం మన్యతే నాధికం తతః । య
స్మిన్ స్థితో న దుఃఖేన గురుణాపి విచాల్యతే ॥ ౨౨ ॥ తం విద్యాద్దుఃఖసంయోగవియోగం యోగసంజ్ఞితమ్ । స నిశ్చయేన
యోక్తవ్యో యోగోఽనిర్విణ్ణచేతసా ॥ ౨౩ ॥ సంకల్పప్రభవాన్ కామాంస్త్యక్త్వా సర్వానశేషతః । మనసైవేంద్రియగ్రా
మం వినియమ్య సమంతతః ॥ ౨౪ ॥ శనైశ్శనైరుపరమేద్బుద్ధ్యా ధృతిగృహీతయా । ఆత్మసంస్థం మనః కృత్వా న కించిదపి
చింతయేత్ ॥ ౨౫ ॥ యతో యతో నిశ్చరతి మనశ్చంచలమస్థిరమ్ । తతస్తతో నియమ్యైతదాత్మన్యేవ వశం నయేత్ ॥
ప్రశాంతమనసం హ్యేనం యోగినం సుఖముత్తమమ్ । ఉపైతి శాంతరజసం బ్రహ్మభూతమకల్మషమ్ ॥ ౨౭ ॥ యుంజన్నేవం
సదాత్మానం యోగీ విగతకల్మషః । సుఖేన బ్రహ్మసంస్పర్శమత్యంతం సుఖమశ్నుతే ॥ ౨౮ ॥ సర్వభూతస్థమాత్మానం సర్వ
భూతాని చాత్మని । ఈక్షతే యోగయుక్తాత్మా సర్వత్ర సమదర్శనః ॥ ౨౯ ॥ యో మాం పశ్యతి సర్వత్ర సర్వం చ మయి పశ్యతి ।
తస్యాహం న ప్రణశ్యామి స చ మే న ప్రణశ్యతి ॥ ౩౦ ॥ సర్వభూతస్థితం యో మాం భజత్యేకత్వమాస్థితః । సర్వథా వర్తమా
నోఽపి స యోగీ మయి వర్తతే ॥ ౩౧ ॥ ఆత్మౌపమ్యేన సర్వత్ర సమం పశ్యతి యోఽర్జున । సుఖం వా యది వా దుఃఖం స యోగీ

పరమోమతః ॥ ౩౨ ॥ —అర్జునఉవాచ ॥ యోయంయోగస్త్వయాప్రోక్తస్సామ్యేనమధుసూదన । ఏతస్యాహంన
పశ్యామి చంచలత్వాత్స్థితింస్థిరామ్ ॥ ౩౩ ॥ చంచలంహిమనఃకృష్ణప్రమాథిబలవద్దృఢమ్ । తస్యాహంనిగ్రహంమన్యే
వాయోరివసుదుష్కరం ॥ ౩౪ ॥ —శ్రీభగవానువాచ ॥ అసంశయంమహాబాహోమనోదుర్నిగ్రహంచలం । అభ్యా
సేనతుకౌంతేయవైరాగ్యేణచగృహ్యతే ॥ ౩౫ ॥ అసంయతాత్మనాయోగోదుష్ప్రాపఇతిమేమతిః । వశ్యాత్మనాతుయత
తాశక్యోవాప్తుముపాయతః ॥ ౩౬ ॥ —అర్జునఉవాచ ॥ అయతిశ్శ్రద్ధయోపేతోయోగాచ్చలితమానసః । అప్రా
ప్యయోగసంసిద్ధింకాంగతింకృష్ణగచ్ఛతి ॥ ౩౭ ॥ కచ్చిన్నోభయవిభ్రష్టశ్ఛిన్నాభ్రమివనశ్యతి । అప్రతిష్ఠోమహాబాహో
విమూఢోబ్రహ్మణఃపథి ॥ ౩౮ ॥ ఏతంమేసంశయంకృష్ణఛేత్తుమర్హస్యశేషతః । త్వదన్యస్సంశయస్యాస్యఛేత్తానహ్యు
పపద్యతే ॥ ౩౯ ॥ —శ్రీభగవానువాచ ॥ పార్థనైవేహనాముత్రవినాశస్తస్యవిద్యతే । [నహికల్యాణకృత్కశ్చిద్దు
ర్గతింతాతగచ్ఛతి ॥ ౪౦ ॥ ప్రాప్యపుణ్యకృతాంలోకానుషిత్వాశాశ్వతీస్సమాః । శుచీనాంశ్రీమతాంగేహే యోగ
భ్రష్టోభిజాయతే ॥ ౪౧ ॥ అథవాయోగినామేవకులేభవతిధీమతామ్ । ఏతద్ధిదుర్లభతరంలోకేజన్మయదీదృశమ్ ॥౪౨॥
తత్రతంబుద్ధిసంయోగంలభతేపౌర్వదైహికం । యతతేచతతోభూయస్సంసిద్ధౌకురునందన ॥ ౪౩ ॥ పూర్వాభ్యాసేన తే
నైవ హ్రియతేహ్యవశోపిసః । జిజ్ఞాసురపియోగస్యశబ్దబ్రహ్మాతివర్తతే ॥ ౪౪ ॥ ప్రయత్నాద్యతమానస్తుయోగీసంశు
ద్ధకిల్బిషః । అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతోయాతిపరాంగతిం ॥ ౪౫ ॥ తపస్విభ్యోధికోయోగీజ్ఞానిభ్యోపిమతోధికః । కర్మిభ్య
శ్చాధికోయోగీతస్మాద్యోగీభవార్జున ॥ ౪౬ ॥ యోగినామపిసర్వేషాంమద్గతేనాంతరాత్మనా । శ్రద్ధావాన్భజతేయో
మాంసమేయుక్తతమోమతః ॥ ౪౭ ॥ ************************************

ఓంతత్సత్ ఇతిశ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే

శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే ఆత్మసంయమయోగోనామ షష్ఠోధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ ॥ మయ్యాసక్తమనాఃపార్థయోగంయుంజన్మదాశ్రయః । అసంశయంసమగ్రంమాం యథా
జ్ఞాస్యసితచ్ఛృణు ॥ ౧ ॥ జ్ఞానంతేహంసవిజ్ఞానమిదంవక్ష్యామ్యశేషతః । యజ్జ్ఞాత్వానేహభూయోన్యజ్జ్ఞాతవ్యమవశి
ష్యతే ॥ ౨ ॥ మనుష్యాణాంసహస్రేషుకశ్చిద్యతతిసిద్ధయే । యతతామపిసిద్ధానాంకశ్చిన్మాంవేత్తితత్త్వతః ॥ ౩ ॥
భూమిరాపోనలోవాయుఃఖంమనోబుద్ధిరేవచ । అహంకారఇతీయంమేభిన్నాప్రకృతిరష్టధా ॥ ౪ ॥ అపరేయమిత
స్త్వన్యాంప్రకృతింవిద్ధిమేపరామ్ । జీవభూతాంమహాబాహోయయేదంధార్యతేజగత్ ॥ ౫ ॥ ఏతద్యోనీనిభూతానిస
ర్వాణీత్యుపధారయ । అహంకృత్స్నస్యజగతఃప్రభవఃప్రలయస్తథా ॥ ౬ ॥ మత్తఃపరతరంనాన్యత్కించిదస్తిధనం
జయ । మయిసర్వమిదంప్రోతంసూత్రేమణిగణాఇవ ॥ ౭ ॥ రసోహమప్సుకౌంతేయప్రభాస్మిశశిసూర్యయోః । ప్రణవ
స్సర్వవేదేషు శబ్దఃఖేపౌరుషంనృషు ॥ ౮ ॥ పుణ్యోగంధఃపృథివ్యాంచతేజశ్చాస్మివిభావసౌ । జీవనంసర్వభూతేషుత
పశ్చాస్మితపస్విషు ॥ ౯ ॥ బీజంమాంసర్వభూతానాంవిద్ధిపార్థసనాతనం । బుద్ధిర్బుద్ధిమతామస్మి తేజస్తేజస్వినామ
హం ॥ ౧౦ ॥ బలంబలవతాంచాహంకామరాగవివర్జితం । ధర్మావిరుద్ధోభూతేషుకామోస్మిభరతర్షభ ॥ ౧౧ ॥ యే
చైవసాత్త్వికాభావారాజసాస్తామసాశ్చయే । మత్తఏవేతితాన్విద్ధినత్వహంతేషుతేమయి ॥ ౧౨ ॥ త్రిభిర్గుణమయై
ర్భావైరేభిస్సర్వమిదంజగత్ । మోహితంనాభిజానాతిమామేభ్యఃపరమవ్యయమ్ ॥ ౧౩ ॥ దైవీహ్యేషాగుణమయీమ
మమాయాదురత్యయా । మామేవయేప్రపద్యంతేమాయామేతాంతరంతితే ॥ ౧౪ ॥ నమాందుష్కృతినోమూఢాఃప్రప
ద్యంతేనరాధమాః । మాయయాపహృతజ్ఞానాఆసురంభావమాశ్రితాః ॥ ౧౫ ॥ చతుర్విధాభజంతేమాంజనాస్సుకృతినో
ర్జున । ఆర్తోజిజ్ఞాసురర్థార్థీజ్ఞానీచభరతర్షభ ॥ ౧౬ ॥ తేషాంజ్ఞానీనిత్యయుక్తఏకభక్తిర్విశిష్యతే । ప్రియోహిజ్ఞా

నినోత్యర్థమహంసచమమప్రియః ॥ ౧౭ ॥ ఉదారాస్సర్వఏవైతేజ్ఞానీత్వాత్మైవమేమతం । ఆస్థితస్సహియుక్తాత్మామా
మేవానుత్తమాంగతిం ॥ ౧౮ ॥ బహూనాంజన్మనామంతేజ్ఞానవాన్మాంప్రపద్యతే । వాసుదేవస్సర్వమితిసమహాత్మా
సుదుర్లభః ॥ ౧౯ ॥ కామైస్తైస్తైర్హృతజ్ఞానాఃప్రపద్యంతేఽన్యదేవతాః । తంతంనియమమాస్థాయప్రకృత్యానియతా
స్స్వయా॥ ౨౦ ॥ యోయోయాంయాంతనుంభక్తశ్శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతి । తస్యతస్యాచలాంశ్రద్ధాంతామేవవిదధామ్య
హం ॥ ౨౧ ॥ సతయాశ్రద్ధయాయుక్తస్తస్యారాధనమీహతే । లభతేచతతఃకామాన్మయైవవిహితాన్హితాన్ ॥ ౨౨
అంతవత్తుఫలంతేషాం తద్భవత్యల్పమేధసాం । దేవాన్దేవయజోయాంతిమద్భక్తాయాంతిమామపి ॥ ౨౩ ॥ అవ్యక్తం
వ్యక్తిమాపన్నంమన్యంతేమామబుద్ధయః । పరంభావమజానంతోమమావ్యయమనుత్తమం ॥ ౨౪ ॥ నాహంప్రకాశస్స
ర్వస్యయోగమాయాసమావృతః । మూఢోయంనాభిజానాతిలోకోమామజమవ్యయం ॥ ౨౫ ॥ వేదాహంసమతీతాని
వర్తమానానిచార్జున । భవిష్యాణిచభూతాని మాంతువేదనకశ్చన ॥ ౨౬ ॥ ఇచ్ఛాద్వేషసముత్థేనద్వంద్వమోహేన
భారత । సర్వభూతానిసంమోహం సర్గేయాంతిపరంతప ॥ ౨౭ ॥ యేషాంత్వంతగతంపాపంజనానాంపుణ్యకర్మణాం।
తేద్వంద్వమోహనిర్ముక్తాభజంతేమాందృఢవ్రతాః ॥ ౨౮ ॥ జరామరణమోక్షాయమామాశ్రిత్యయతంతియే । తేబ్రహ్మ
తద్విదుఃకృత్స్నమధ్యాత్మంకర్మచాఖిలం ॥ ౨౯ ॥ సాధిభూతాధిదైవంమాం సాధియజ్ఞంచయేవిదుః । ప్రయాణకాలేపి
చమాంతేవిదుర్యుక్తచేతసః ॥ ౩౦ ॥

ఓంతత్సత్ ఇతిశ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే విజ్ఞానయోగోనామసప్తమోధ్యాయః

అర్జునఉవాచ ॥ కింతద్బ్రహ్మకిమధ్యాత్మంకింకర్మపురుషోత్తమ । అధిభూతంచకింప్రోక్తమధిదైవంకిముచ్యతే ॥౧॥
అధియజ్ఞఃకథంకోత్రదేహేస్మిన్మధుసూదన । ప్రయాణకాలేచకథంజ్ఞేయోసినియతాత్మభిః ॥ ౨ ॥ —శ్రీభగవానువా
చ ॥ అక్షరంబ్రహ్మపరమం స్వభావోధ్యాత్మముచ్యతే । భూతభావోద్భవకరోవిసర్గఃకర్మసంజ్ఞితః ॥ ౩ ॥ అధిభూతం
క్షరోభావః పురుషశ్చాధిదైవతం । అధియజ్ఞోహమేవాత్ర దేహేదేహభృతాంవర ॥ ౪ ॥ అంతకాలేచమామేవ స్మర
న్ముక్త్వాకళేబరం । యఃప్రయాతిసమద్భావం యాతినాస్త్యత్రసంశయః ॥ ౫ ॥ యంయంవాపిస్మరన్భావంత్యజత్యంతే
కళేబరం । తంతమేవైతికౌంతేయసదాతద్భావభావితః ॥ ౬ ॥ తస్మాత్సర్వేషుకాలేషుమామనుస్మరయుధ్యచ । మయ్య
ర్పితమనోబుద్ధిర్మామేవైష్యస్యసంశయః ॥ ౭ ॥ అభ్యాసయోగయుక్తేనచేతసానాన్యగామినా । పరమం పురుషందివ్యం
యాతిపార్థానుచింతయన్ ॥ ౮ ॥ కవింపురాణమనుశాసితారమణోరణీయాంసమనుస్మరేద్యః । సర్వస్యధాతారమ
చింత్యరూపమాదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ ॥ ౯ ॥ ప్రయాణకాలేమనసాచలేనభక్త్యాయుక్తోయోగబలేనచైవ । భ్రు
వోర్మధ్యేప్రాణమావేశ్యసమ్యక్సతంపరంపురుషముపైతిదివ్యం ॥ ౧౦ ॥ యదక్షరంవేదవిదోవదంతివిశంతియద్యతయో
వీతరాగాః । యదిచ్ఛంతోబ్రహ్మచర్యంచరంతితత్తేపదంసంగ్రహేణప్రవక్ష్యే ॥ ౧౧ ॥ సర్వద్వారాణిసంయమ్యమ
నోహృదినిరుధ్యచ । మూర్ధ్న్యాధాయాత్మనఃప్రాణమాస్థితోయోగధారణాం ॥ ౧౨ ॥ ఓమిత్యేకాక్షరంబ్రహ్మవ్యాహ
రన్మామనుస్మరన్ । యఃప్రయాతిత్యజన్దేహంసయాతిపరమాంగతిం ॥ ౧౩ ॥ అనన్యచేతాస్సతతంయోమాంస్మరతిని
త్యశః । తస్యాహంసులభఃపార్థనిత్యయుక్తస్యయోగినః ॥ ౧౪ ॥ మాముపేత్యపునర్జన్మదుఃఖాలయమశాశ్వతం। నా
ప్నువంతిమహాత్మానస్సంసిద్ధింపరమాంగతాః ॥ ౧౫ ॥ ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాఃపునరావర్తినోర్జున । మాముపేత్యతు
కౌంతేయపునర్జన్మనవిద్యతే ॥ ౧౬ ॥ సహస్రయుగపర్యంతమహర్యద్బ్రహ్మణోవిదుః। రాత్రింయుగసహస్రాంతాం
తేహోరాత్రవిదోజనాః ॥ ౧౭ ॥ అవ్యక్తాద్వ్యక్తయస్సర్వాః ప్రభవంత్యహరాగమే । రాత్ర్యాగమే ప్రలీయం తే

తత్రైవావ్యక్తసంజ్ఞకే॥ ౧౮ ॥భూతగ్రామస్స ఏవాయంభూత్వాభూత్వాప్రలీయతే । రాత్ర్యాగమేఽవశఃపార్థప్ర
భవత్యహరాగమే ॥ ౧౯ ॥ పరస్తస్మాత్తుభావోఽన్యోఽవ్యక్తోఽవ్యక్తాత్సనాతనః । యస్ససర్వేషుభూతేషు నశ్యత్సు న
వినశ్యతి ॥ ౨౦ ॥ అవ్యక్తోఽక్షరఇత్యుక్తస్తమాహుఃపరమాంగతిమ్ । యంప్రాప్యననివర్తన్తే తద్ధామపరమంమమ ॥
పురుషస్సపరఃపార్థభక్త్యాలభ్యస్త్వనన్యయా । యస్యాన్తస్స్థానిభూతాని యేనసర్వమిదంతతమ్ ॥ ౨౨ ॥ యత్రకాలే
త్వనావృత్తిమావృత్తించైవయోగినః । ప్రయాతాయాన్తితంకాలం వక్ష్యామిభరతర్షభ ॥ ౨౩ ॥ అగ్నిర్జ్యోతిరహ
శ్శుక్లష్షణ్మాసాఉత్తరాయణమ్ । తత్రప్రయాతాగచ్ఛన్తి బ్రహ్మబ్రహ్మవిదోజనాః ॥ ౨౪ ॥ ధూమోరాత్రిస్తథాకృష్ణష్ష
ణ్మాసాదక్షిణాయనమ్ । తత్రచాన్ద్రమసంజ్యోతిర్యోగీప్రాప్యనివర్తతే ॥ ౨౫ ॥ శుక్లకృష్ణేగతీహ్యేతే జగతశ్శాశ్వతే
మతే । ఏకయాయాత్యనావృత్తిమన్యయావర్తతేపునః ॥ ౨౬ ॥ నైతేసృతీపార్థజానన్యోగీముహ్యతికశ్చన । తస్మా
త్సర్వేషుకాలేషు యోగయుక్తోభవార్జున ॥ ౨౭ ॥ వేదేషుయజ్ఞేషుతపస్సుచైవదానేషుయత్పుణ్యఫలంప్రదిష్టమ్ । అ
త్యేతితత్సర్వమిదంవిదిత్వాయోగీపరంస్థానముపైతిచాద్యమ్ ॥ ౨౮ ॥

ఓంతత్సత్ ఇతిశ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే అక్షరపరబ్రహ్మయోగోనామ అష్టమోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ ॥ ఇదంతుతేగుహ్యతమంప్రవక్ష్యామ్యనసూయవే । జ్ఞానంవిజ్ఞానసహితంయజ్జ్ఞాత్వా మోక్ష్య
సేఽశుభాత్ ॥ ౧ ॥రాజవిద్యారాజగుహ్యంపవిత్రమిదముత్తమమ్ । ప్రత్యక్షావగమంధర్మ్యం సుసుఖంకర్తుమవ్యయమ్॥
అశ్రద్దధానాఃపురుషాధర్మస్యాస్యపరన్తప । అప్రాప్యమాంనివర్తన్తే మృత్యుసంసారవర్త్మని ॥ ౩ ॥ మయాతతమిదం
సర్వంజగదవ్యక్తమూర్తినా । మత్స్థానిసర్వభూతాని నచాహంతేష్వవస్థితః ॥ ౪ ॥నచమత్స్థానిభూతాని పశ్యమేయో
గమైశ్వరమ్ । భూతభృన్నచభూతస్థో మమాత్మాభూతభావనః ॥ ౫ ॥ యథాకాశస్థితోనిత్యంవాయుస్సర్వత్రగోమహాన్ ।
తథాసర్వాణిభూతాని మత్స్థానీత్యుపధారయ ॥ ౬ ॥ సర్వభూతానికౌన్తేయప్రకృతింయాన్తిమామికామ్ । కల్పక్షయే
పునస్తాని కల్పాదౌవిసృజామ్యహమ్॥ ౭ ॥ ప్రకృతింస్వామవష్టభ్యవిసృజామిపునఃపునః । భూతగ్రామమిమంకృత్స్నమ
వశంప్రకృతేర్వశాత్ ॥ ౮ ॥ నచమాంతానికర్మాణినిబధ్నన్తిధనంజయ । ఉదాసీనవదాసీనమసక్తంతేషుకర్మసు ॥ ౯
మయాధ్యక్షేణప్రకృతిస్సూయతేసచరాచరమ్ । హేతునానేనకౌన్తేయజగద్విపరివర్తతే ॥ ౧౦ ॥ అవజానన్తి మాం
మూఢామానుషీంతనుమాశ్రితమ్ । పరంభావమజానన్తోమమభూతమహేశ్వరమ్ ॥ ౧౧ ॥ మోఘాశామోఘకర్మాణో
మోఘజ్ఞానావిచేతసః । రాక్షసీమాసురీంచైవ ప్రకృతింమోహినీంశ్రితాః ॥ ౧౨ ॥ మహాత్మానస్తుమాంపార్థ దైవీంప్ర
కృతిమాశ్రితాః । భజన్త్యనన్యమనసోజ్ఞాత్వాభూతాదిమవ్యయమ్ ॥ ౧౩ ॥ సతతంకీర్తయన్తోమాంయతన్తశ్చ దృఢ
వ్రతాః । నమస్యన్తశ్చమాంభక్త్యానిత్యయుక్తాఉపాసతే ॥ ౧౪ ॥ జ్ఞానయజ్ఞేనచాప్యన్యేయజన్తోమాముపాసతే । ఏ
కత్వేనపృథక్త్వేనబహుధావిశ్వతోముఖమ్ ॥ ౧౫ ॥ అహంక్రతురహంయజ్ఞస్స్వధాహమహమౌషధమ్ । మన్త్రోఽహ
మహమేవాజ్యమహమగ్నిరహంహుతమ్ ॥ ౧౬ ॥ పితాహమస్యజగతోమాతాధాతాపితామహః । వేద్యంపవిత్రమో
ఙ్కారఋక్సామయజురేవచ ॥ ౧౭ ॥ గతిర్భర్తాప్రభుస్సాక్షీనివాసశ్శరణంసుహృత్ । ప్రభవఃప్రలయస్స్థానంనిధానం
బీజమవ్యయమ్ ॥ ౧౮ ॥ తపామ్యహమహంవర్షంనిగృహ్ణామ్యుత్సృజామిచ । అమృతంచైవమృత్యుశ్చ సదసచ్చాహ
మర్జున ॥ ౧౯ ॥ త్రైవిద్యామాంసోమపాఃపూతపాపాయజ్ఞైరిష్ట్వాస్వర్గతింప్రార్థయన్తే । తేపుణ్యమాసాద్యసు
రేన్ద్రలోకమశ్నన్తిదివ్యాన్దివిదేవభోగాన్ ॥ ౨౦ ॥ తేతంభుక్త్వాస్వర్గలోకంవిశాలం క్షీణేపుణ్యేమర్త్యలోకం
విశన్తి । ఏవంత్రయీధర్మమనుప్రపన్నాగతాగతంకామకామాలభన్తే ॥ ౨౧ ॥ అనన్యాశ్చిన్తయన్తోమాం యేజనాః

పర్యుపాసతే । తేషాంనిత్యాభియుక్తానాంయోగక్షేమంవహామ్యహమ్ ॥ ౨౨ ॥ యేత్వన్యదేవతాభక్తా యజంతే శ్రద్ధ
యాన్వితాః । తేపిమామేవకౌంతేయయజంత్యవిధిపూర్వకమ్ ॥ ౨౩ ॥ అహంహిసర్వయజ్ఞానాంభోక్తాచప్రభురేవచ ।
నతుమామభిజానంతితత్త్వేనాతశ్చ్యవంతి తే ॥ ౨౪ ॥ యాంతిదేవవ్రతాదేవాన్ పితౄన్యాంతిపితృవ్రతాః । భూతా
నియాంతిభూతేజ్యాయాంతిమద్యాజినోపిమామ్ ॥ ౨౫ ॥ పత్రంపుష్పంఫలంతోయంయోమేభక్త్యా ప్రయచ్ఛతి । తద
హంభక్త్యుపహృతమశ్నామిప్రయతాత్మనః ॥ ౨౬ ॥ యత్కరోషియదశ్నాసియజ్జుహోషిదదాసియత్ । యత్తపస్య
సికౌంతేయతత్కురుష్వమదర్పణమ్ ॥ ౨౭ ॥ శుభాశుభఫలైరేవంమోక్ష్యసేకర్మబంధనైః । సన్న్యాసయోగయుక్తా
త్మావిముక్తోమాముపైష్యసి ॥ ౨౮ ॥ సమోహంసర్వభూతేషునమేద్వేష్యోస్తినప్రియః । యేభజంతితు మాంభక్త్యా
మయితేతేషుచాప్యహమ్ ॥ ౨౯ ॥ అపిచేత్సుదురాచారోభజతేమామనన్యభాక్ । సాధురేవసమంతవ్యస్సమ్యగ్వ్యవ
సితోహిసః ॥ ౩౦ ॥ క్షిప్రంభవతిధర్మాత్మాశశ్వచ్ఛాంతింనిగచ్ఛతి । కౌంతేయప్రతిజానీహినమేభక్తఃప్రణశ్యతి ॥ ౩౧॥
మాంహిపార్థవ్యపాశ్రిత్యయేపిస్యుఃపాపయోనయః । స్త్రియోవైశ్యాస్తథాశూద్రాస్తేపియాంతిపరాంగతిమ్ ॥ ౩౨॥
కింపునర్బ్రాహ్మణాఃపుణ్యాభక్తారాజర్షయస్తథా । అనిత్యమసుఖంలోకమిమంప్రాప్యభజస్వమామ్ ॥ ౩౩ ॥ మన్మ
నాభవమద్భక్తోమద్యాజీమాంనమస్కురు । మామేవైష్యసియుక్త్వైవమాత్మానంమత్పరాయణః ॥ ౩౪ ॥ *******

ఓంతత్సత్ ఇతిశ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే రాజవిద్యారాజగుహ్యయోగోనామ నవమోధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ ॥ భూయఏవమహాబాహో శృణుమేపరమంవచః । యత్తేహంప్రీయమాణాయ వక్ష్యామి హిత
కామ్యయా ॥ ౧ ॥ నమేవిదుస్సురగణాఃప్రభవంనమహర్షయః । అహమాదిర్హిదేవానాంమహర్షీణాంచసర్వశః ॥ ౨॥
యోమామజమనాదించవేత్తిలోకమహేశ్వరమ్ । అసంమూఢస్సమర్త్యేషుసర్వపాపైఃప్రముచ్యతే ॥ ౩ ॥ బుద్ధిర్జ్ఞాన
మసంమోహఃక్షమాసత్యందమశ్శమః । సుఖందుఃఖంభవోభావోభయంచాభయమేవచ ॥ ౪ ॥ అహింసాసమతాతుష్టి
స్తపోదానంయశోయశః । భవంతిభావాభూతానాంమత్తఏవపృథగ్విధాః ॥ ౫ ॥ మహర్షయస్సప్తపూర్వేచత్వారో
మనవస్తథా । మద్భావామానసాజాతాయేషాంలోకఇమాఃప్రజాః ॥ ౬ ॥ ఏతాంవిభూతింయోగంచ మమయోవేత్తి
తత్త్వతః । సోవికంప్యేనయోగేనయుజ్యతేనాత్రసంశయః ॥ ౭ ॥ అహంసర్వస్యప్రభవోమత్తస్సర్వంప్రవర్తతే । ఇతి
మత్వాభజంతేమాం బుధాభావసమన్వితాః ॥ ౮ ॥ మచ్చిత్తామద్గతప్రాణాబోధయంతఃపరస్పరమ్ । కథయంతశ్చ మాం
నిత్యంతుష్యంతిచరమంతిచ ॥ ౯ ॥ తేషాంసతతయుక్తానాం భజతాంప్రీతిపూర్వకమ్ । దదామిబుద్ధియోగంతం యేన
మాముపయాంతితే ॥ ౧౦ ॥ తేషామేవానుకంపార్థమహమజ్ఞానజంతమః । నాశయామ్యాత్మభావస్థోజ్ఞానదీపేనభాస్వ
తా ॥ ౧౧ ॥ —అర్జునఉవాచ ॥ పరంబ్రహ్మపరంధామపవిత్రంపరమంభవాన్ । పురుషం శాశ్వతందివ్యమాదిదేవమ
జంవిభుమ్ ॥ ౧౨ ॥ ఆహుస్త్వామృషయస్సర్వేదేవర్షిర్నారదస్తథా । అసితోదేవలోవ్యాసస్స్వయంచైవ బ్రవీషి
మే ॥ ౧౩ ॥ సర్వమేతదృతంమన్యేయన్మాంవదసికేశవ । నహితేభగవన్వ్యక్తింవిదుర్దేవానదానవాః ॥ ౧౪ ॥ స్వయ
మేవాత్మనాత్మానంవేత్థత్వంపురుషోత్తమ । భూతభావనభూతేశదేవదేవజగత్పతే ॥ ౧౫ వక్తుమర్హస్యశేషేణదివ్యాహ్యా
త్మవిభూతయః । యాభిర్విభూతిభిర్లోకానిమాంస్త్వంవ్యాప్యతిష్ఠసి ॥ ౧౬ ॥ కథంవిద్యామహంయోగింస్త్వాంసదాప
రిచింతయన్ । కేషుకేషుచభావేషుచింత్యోసిభగవన్మయా ॥ ౧౭ ॥ విస్తరేణాత్మనోయోగంవిభూతించజనార్దన । భూ
యఃకథయతృప్తిర్హిశృణ్వతోనాస్తిమేమృతమ్ ॥ ౧౮ ॥ —శ్రీభగవానువాచ ॥హంతతేకథయిష్యామివిభూతీరా
త్మనశ్శుభాః । ప్రాధాన్యతఃకురుశ్రేష్ఠనాస్త్యంతోవిస్తరస్యమే ॥ ౧౯ ॥ అహమాత్మాగుడాకేశసర్వభూతాశయ

స్థితః । అహమాదిశ్చ మధ్యంచ భూతానామంతఏవచ ॥ ౨౦ ॥ ఆదిత్యానామహంవిష్ణుర్జ్యోతిషాంరవిరంశుమాన్ । మ
రీచిర్మరుతామస్మి నక్షత్రాణామహంశశీ ॥ ౨౧ ॥ వేదానాంసామవేదోస్మి దేవానామస్మివాసవః । ఇంద్రియాణాం
మనశ్చాస్మి భూతానామస్మి చేతనా ॥ ౨౨ ॥ రుద్రాణాంశంకరశ్చాస్మి విత్తేశోయక్షరక్షసామ్ । వసూనాంపావకశ్చా
స్మి మేరుశ్శిఖరిణామహమ్ ॥ ౨౩ ॥ పురోధసాంచముఖ్యంమాంవిద్ధిపార్థబృహస్పతిమ్ । సేనానీనామహంస్కందస్స
రసామస్మిసాగరః ॥ ౨౪ ॥ మహర్షీణాంభృగురహంగిరామస్మ్యేకమక్షరమ్ । యజ్ఞానాంజపయజ్ఞోస్మిస్థావరాణాంహి
మాలయః ॥ ౨౫ ॥ అశ్వత్థస్సర్వవృక్షాణాందేవర్షీణాంచనారదః । గంధర్వాణాంచిత్రరథస్సిద్ధానాంకపిలోమునిః ॥
ఉచ్చైశ్శ్రవసమశ్వానాం విద్ధిమామమృతోద్భవమ్ । ఐరావతంగజేంద్రాణాంనరాణాంచనరాధిపమ్ ॥ ౨౭ ॥ ఆ
యుధానామహంవజ్రంధేనూనామస్మికామధుక్ । ప్రజనశ్చాస్మికందర్పస్సర్పాణామస్మివాసుకిః ॥ ౨౮ ॥ అనంతశ్చా
స్మినాగానాం వరుణోయాదసామహమ్ । పితౄణామర్యమాచాస్మియమస్సంయమతామహమ్ ॥ ౨౯ ॥ ప్రహ్లాదశ్చా
స్మిదైత్యానాంకాలఃకలయతామహమ్ । మృగాణాంచమృగేంద్రోహంవైనతేయశ్చపక్షిణామ్ ॥ ౩౦ ॥ పవనఃపవతామ
స్మి రామశ్శస్త్రభృతామహమ్ । ఝషాణాంమకరశ్చాస్మి స్రోతసామస్మిజాహ్నవీ ॥ ౩౧ ॥ సర్గాణామాదిరంతశ్చమ
ధ్యంచైవాహమర్జున । అధ్యాత్మవిద్యావిద్యానాం వాదఃప్రవదతామహమ్ ॥ ౩౨ ॥ అక్షరాణామకారోస్మి ద్వంద్వ
స్సామాసికస్యచ । అహమేవాక్షయఃకాలోధాతాహంవిశ్వతోముఖః ॥ ౩౩ ॥ మృత్యుస్సర్వహరశ్చాహముద్భవశ్చ భ
విష్యతామ్ । కీర్తిశ్శ్రీర్వాక్చనారీణాంస్మృతిర్మేధాధృతిఃక్షమా ॥ ౩౪ ॥ బృహత్సామతథాసామ్నాం గాయత్రీఛందసా
మహమ్ । మాసానాంమార్గశీర్షోహమృతూనాంకుసుమాకరః ॥ ౩౫ ॥ ద్యూతంఛలయతామస్మి తేజస్తేజస్వినామ
హమ్ । జయోస్మివ్యవసాయోస్మిసత్త్వంసత్త్వవతామహమ్ ॥ ౩౬ ॥ వృష్ణీనాంవాసుదేవోస్మి పాండవానాంధనంజయః ।
మునీనామప్యహంవ్యాసఃకవీనాముశనాకవిః ॥ ౩౭ ॥ దండోదమయతామస్మినీతిరస్మిజిగీషతామ్ । మౌనంచైవాస్మి గు
హ్యానాం జ్ఞానంజ్ఞానవతామహమ్ ॥ ౩౮ ॥ యచ్చాపిసర్వభూతానాంబీజంతదహమర్జున । నతదస్తివినాయత్స్యాన్మ
యాభూతంచరాచరమ్ ॥ ౩౯ ॥ నాంతోస్తిమమదివ్యానాం విభూతీనాంపరంతప । ఏషతూద్దేశతఃప్రోక్తోవిభూతేర్వి
స్తరోమయా ॥ ౪౦ ॥ యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవవా । తత్తదేవావగచ్ఛత్వం మమతేజోంశసం
భవమ్ ॥ ౪౧ ॥ అథవాబహునైతేనకింజ్ఞాతేనతవార్జున । విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేనస్థితోజగత్ ॥ ౪౨ ॥

ఓంతత్సత్ ఇతిశ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే విభూతివిస్తరయోగోనామదశమోధ్యాయః

అర్జునఉవాచ ॥ మదనుగ్రహాయపరమంగుహ్యమధ్యాత్మసంజ్ఞితమ్ । యత్త్వయోక్తంవచస్తేన మోహోయం విగ
తోమమ ॥ ౧ ॥ భవాప్యయౌహిభూతానాంశ్రుతౌవిస్తరశోమయా । త్వత్తఃకమలపత్రాక్షమాహాత్మ్యమపి చావ్య
యమ్ ॥ ౨ ॥ ఏవమేతద్యథాత్థత్వమాత్మానంపరమేశ్వర । ద్రష్టుమిచ్ఛామి తేరూపమైశ్వరంపురుషోత్తమ ॥ ౩ ॥ మన్య
సేయదితచ్ఛక్యం మయాద్రష్టుమితిప్రభో । యోగేశ్వరతతోమేత్వందర్శయాత్మానమవ్యయమ్ ॥ ౪ ॥—శ్రీభగవాను
వాచ ॥ పశ్యమేపార్థరూపాణిశతశోథసహస్రశః । నానావిధానిదివ్యానినానావర్ణాకృతీనిచ ॥ ౫ ॥ పశ్యాదిత్యాన్
వసూన్రుద్రానశ్వినౌమరుతస్తథా । బహూన్యదృష్టపూర్వాణిపశ్యాశ్చర్యాణిభారత ॥ ౬ ॥ ఇహైకస్థం జగత్కృ
త్స్నంపశ్యాద్యసచరాచరమ్ । మమదేహేగుడాకేశయచ్చాన్యద్ద్రష్టుమిచ్ఛసి ॥ ౭ ॥ నతుమాంశక్యసేద్రష్టుమనేనై
వస్వచక్షుషా । దివ్యందదామితేచక్షుః పశ్యమేయోగమైశ్వరమ్ ॥ ౮ ॥ —సంజయఉవాచ ॥ ఏవముక్త్వా తతోరా
జన్ మహాయోగేశ్వరోహరిః । దర్శయామాసపార్థాయపరమంరూపమైశ్వరమ్ ॥ ౯ ॥ అనేకవక్త్రనయనమనేకా

ద్భుతదర్శనమ్ । అనేకదివ్యాభరణం దివ్యానేకోద్యతాయుధమ్ ॥ ౧౦ ॥ దివ్యమాల్యాంబరధరం దివ్యగంధానులేపనమ్ ।
సర్వాశ్చర్యమయం దేవమనంతం విశ్వతోముఖమ్ ॥ ౧౧ ॥ దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా । యది భాః సదృశీ
సా స్యాద్భాసస్తస్య మహాత్మనః ॥ ౧౨ ॥ తత్రైకస్థం జగత్కృత్స్నం ప్రవిభక్తమనేకధా । అపశ్యద్దేవదేవస్య శరీరే
పాండవస్తదా ॥ ౧౩ ॥ తతస్స విస్మయావిష్టో హృష్టరోమా ధనంజయః । ప్రణమ్య శిరసా దేవం కృతాంజలిరభాషత ॥ ౧౪
అర్జున ఉవాచ ॥ పశ్యామి దేవాంస్తవ దేవ దేహే సర్వాంస్తథా భూతవిశేషసంఘాన్ । బ్రహ్మాణమీశం కమలాసనస్థమృ
షీంశ్చ సర్వానురగాంశ్చ దివ్యాన్ ॥ ౧౫ ॥ అనేకబాహూదరవక్త్రనేత్రం పశ్యామి త్వాం సర్వతోఽనంతరూపమ్ । నాం
తం న మధ్యం న పునస్తవాదిం పశ్యామి విశ్వేశ్వర విశ్వరూప ॥ ౧౬ ॥ కిరీటినం గదినం చక్రిణం చ తేజోరాశిం సర్వతో దీప్తిమం
తమ్ । పశ్యామి త్వాం దుర్నిరీక్ష్యం సమంతాద్దీప్తానలార్కద్యుతిమప్రమేయమ్ ॥ ౧౭ ॥ త్వమక్షరం పరమం వేదితవ్యం త్వమ
స్య విశ్వస్య పరం నిధానమ్ । త్వమవ్యయశ్శాశ్వతధర్మగోప్తా సనాతనస్త్వం పురుషో మతో మే ॥ ౧౮ ॥ అనాదిమధ్యాంత
మనంతవీర్యమనంతబాహుం శశిసూర్యనేత్రమ్ । పశ్యామి త్వాం దీప్తహుతాశవక్త్రం స్వతేజసా విశ్వమిదం తపంతమ్ ॥ ౧౯
ద్యావాపృథివ్యోరిదమంతరం హి వ్యాప్తం త్వయైకేన దిశశ్చ సర్వాః । దృష్ట్వాద్భుతం రూపముగ్రం తవేదం లోకత్రయం
ప్రవ్యథితం మహాత్మన్ ॥ ౨౦ ॥ అమీ హి త్వా సురసంఘా విశంతి కేచిద్భీతాః ప్రాంజలయో గృణంతి । స్వ
స్తీత్యుక్త్వా మహర్షిసిద్ధసంఘాః స్తువంతి త్వాం స్తుతిభిః పుష్కలాభిః ॥ ౨౧ ॥ రుద్రాదిత్యా వసవో యే చ సా
ధ్యా విశ్వేఽశ్వినౌ మరుతశ్చోష్మపాశ్చ । గంధర్వయక్షాసురసిద్ధసంఘా వీక్షంతే త్వాం విస్మితాశ్చైవ సర్వే ॥ ౨౨ ॥
రూపం మహత్తే బహువక్త్రనేత్రం మహాబాహో బహుబాహూరుపాదమ్ । బహూదరం బహుదంష్ట్రాకరాళం దృష్ట్వా
లోకాః ప్రవ్యథితాస్తథాహమ్ ॥ ౨౩ ॥ నభస్స్పృశం దీప్తమనేకవర్ణం వ్యాత్తాననం దీప్తవిశాలనేత్రమ్ । దృష్ట్వా హి
త్వాం ప్రవ్యథితాంతరాత్మా ధృతిం న విందామి శమం చ విష్ణో ॥ ౨౪ ॥ దంష్ట్రాకరాళాని చ తే ముఖాని దృష్ట్వైవ కాలానలస
న్నిభాని । దిశో న జానే న లభే చ శర్మ ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస ॥ ౨౫ ॥ అమీ చ త్వాం ధృతరాష్ట్రస్య పుత్రాస్సర్వే సహైవా
వనిపాలసంఘైః । భీష్మో ద్రోణస్సూతపుత్రస్తథాసౌ సహాస్మదీయైరపి యోధముఖ్యైః ॥ ౨౬ ॥ వక్త్రాణి తే త్వరమా
ణా విశంతి దంష్ట్రాకరాళాని భయానకాని । కేచిద్విలగ్నా దశనాంతరేషు సందృశ్యంతే చూర్ణితైరుత్తమాంగైః ॥ ౨౭ ॥
యథా నదీనాం బహవోఽంబువేగాస్సముద్రమేవాభిముఖా ద్రవంతి । తథా తవామీ నరలోకవీరా విశంతి వక్త్రాణ్యభివిజ్వలం
తి ॥ ౨౮ ॥ యథా ప్రదీప్తం జ్వలనం పతంగా విశంతి నాశాయ సమృద్ధవేగాః । తథైవ నాశాయ విశంతి లోకాస్తవాపి వక్త్రా
ణి సమృద్ధవేగాః ॥ ౨౯ ॥ లేలిహ్యసే గ్రసమానస్సమంతాల్లోకాన్సమగ్రాన్వదనైర్జ్వలద్భిః । తేజోభిరాపూర్య జగ
త్సమగ్రం భాసస్తవోగ్రాః ప్రతపంతి విష్ణో ॥ ౩౦ ॥ ఆఖ్యాహి మే కో భవానుగ్రరూపో నమోఽస్తు తే దేవవర ప్రసీద । విజ్ఞా
తుమిచ్ఛామి భవంతమాద్యం న హి ప్రజానామి తవ ప్రవృత్తిమ్ ॥ ౩౧ ॥ —శ్రీభగవానువాచ ॥ కాలోఽస్మి లోకక్షయకృ
త్ప్రవృద్ధో లోకాన్సమాహర్తుమిహ ప్రవృత్తః । ఋతేఽపి త్వాం న భవిష్యంతి సర్వే యేఽవస్థితాః ప్రత్యనీకేషు యోధాః ॥
తస్మాత్త్వముత్తిష్ఠ యశో లభస్వ జిత్వా శత్రూన్భుంక్ష్వ రాజ్యం సమృద్ధమ్ । మయైవైతే నిహతాః పూర్వమేవ నిమిత్తమాత్రం
భవ సవ్యసాచిన్ ॥ ౩౩ ॥ ద్రోణం చ భీష్మం చ జయద్రథం చ కర్ణం తథాన్యానపి యోధవీరాన్ । మయా హతాంస్త్వం జ
హి మా వ్యథిష్ఠా యుధ్యస్వ జేతాసి రణే సపత్నాన్ ॥ ౩౪ ॥ —సంజయ ఉవాచ ॥ ఏతచ్ఛ్రుత్వా వచనం కేశవస్య కృతాంజ
లిర్వేపమానః కిరీటీ । నమస్కృత్వా భూయ ఏవాహ కృష్ణం సగద్గదం భీతభీతః ప్రణమ్య ॥ ౩౫ ॥ స్థానే హృషీకేశ తవ ప్రకీ
ర్త్యా జగత్ప్రహృష్యత్యనురజ్యతే చ । రక్షాంసి భీతాని దిశో ద్రవంతి సర్వే నమస్యంతి చ సిద్ధసంఘాః ॥ ౩౬ ॥ కస్మాచ్చ తే
న నమేరన్మహాత్మన్ గరీయసే బ్రహ్మణోఽప్యాదికర్త్రే । అనంత దేవేశ జగన్నివాస త్వమక్షరం సదసత్పరం యత్ ॥ ౩౭ ॥

త్వమాదిదేవః పురుషః పురాణ స్త్వమస్య విశ్వస్య పరం నిధానమ్ । వేత్తాసి వేద్యం చ పరం చ ధామ త్వయా తతం విశ్వమనన్త
రూప ॥ ౩౮ ॥ వాయుర్యమోగ్నిర్వరుణశ్శశాంకః (పితామహః) ప్రజాపతి స్త్వం ప్రపితామహశ్చ । నమో నమస్తేస్తు స
హస్రకృత్వః పునశ్చ భూయోపి నమో నమస్తే ॥ ౩౯ ॥ నమః పురస్తాదథ పృష్ఠతస్తే నమోస్తు తే సర్వత ఏవ సర్వ । అనన్తవీ
ర్యామితవిక్రమ స్త్వం సర్వం సమాప్నోషి తతోసి సర్వః ॥ ౪౦ ॥ సఖేతి మత్వా ప్రసభం యదుక్తం హే కృష్ణ హే యాదవ
హే సఖేతి । అజానతా మహిమానం తవేమం మయా ప్రమాదాత్ప్రణయేన వాపి ॥ ౪౧ ॥ యచ్చావహాసార్థమసత్కృతోసి
విహారశయ్యాసనభోజనేషు । ఏకోథవాప్యచ్యుత (త) సత్సమక్షం తత్క్షామయే త్వామహమప్రమేయం ॥ ౪౨ ॥ పితా
సి లోకస్య చరాచరస్య త్వమస్య పూజ్యశ్చ గురుర్గరీయాన్ । నత్వత్సమోస్త్యభ్యధికః కుతోన్యో లోకత్రయేప్యప్రతిమ
ప్రభావ ॥ ౪౩ ॥ తస్మాత్ప్రణమ్య ప్రణిధాయ కాయం ప్రసాదయే త్వామహమీశమీడ్యమ్ । పితేవ పుత్రస్య సఖేవ సఖ్యుః ప్రి
యః ప్రియాయార్హసి దేవ సోఢుమ్ ॥ ౪౪ ॥ అదృష్టపూర్వం హృషితోస్మి దృష్ట్వా భయేన చ ప్రవ్యథితం మనో మే । తదేవ
మే దర్శయ దేవ రూపం ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస ॥ ౪౫ ॥ కిరీటినం గదినం చక్రహస్తమిచ్ఛామి త్వాం ద్రష్టుమహం తథైవ ।
తేనైవ రూపేణ చతుర్భుజేన సహస్రబాహో భవ విశ్వమూర్తే ॥ ౪౬ ॥ —శ్రీభగవానువాచ ॥ మయా ప్రసన్నేన తవార్జు
నేదం రూపం పరం దర్శితమాత్మయోగాత్ । తేజోమయం విశ్వమనన్తమాద్యం యన్మే త్వదన్యేన న దృష్టపూర్వమ్ ॥ ౪౭ ॥ న
వేదయజ్ఞాధ్యయనైర్న దానైర్న చ క్రియాభిర్న తపోభిరుగ్రైః । ఏవం రూపశ్శక్య అహం నృలోకే ద్రష్టుం త్వదన్యేన కురు
ప్రవీర ॥ ౪౮ ॥ మా తే వ్యథా మా చ విమూఢభావో దృష్ట్వా రూపం ఘోరమీదృఙ్మమేదమ్ । వ్యపేతభీః ప్రీతమనాః పున
స్త్వం తదేవ మే రూపమిదం ప్రపశ్య ॥ ౪౯ ॥ —సంజయ ఉవాచ ॥ ఇత్యర్జునం వాసుదేవస్తథోక్త్వా స్వకం రూపం ద
ర్శయామాస భూయః । ఆశ్వాసయామాస చ భీతమేనం భూత్వా పునస్సౌమ్యవపుర్మహాత్మా ॥ ౫౦ ॥ —అర్జున ఉవాచ ॥
దృష్ట్వేదం మానుషం రూపం తవ సౌమ్యం జనార్దన । ఇదానీమస్మి సంవృత్తస్సచేతాః ప్రకృతిం గతః ॥ ౫౧ ॥ —శ్రీభగ
వానువాచ ॥ సుదుర్దర్శమిదం రూపం దృష్టవానసి యన్మమ । దేవా అప్యస్య రూపస్య నిత్యం దర్శనకాంక్షిణః ॥ ౫౨ ॥ నా
హం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా । శక్య ఏవం విధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా ॥ ౫౩ ॥ భక్త్యా త్వనన్యయా శ
క్యః అహమేవం విధోర్జున । జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరంతప ॥ ౫౪ ॥ మత్కర్మకృన్మత్పరమో మద్భక్తస్సం
గవర్జితః । నిర్వైరస్సర్వభూతేషు యస్స మామేతి పాండవ ॥ ౫౫ ॥

ఓం తత్సత్ ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే విశ్వరూపసందర్శనయోగో నామ ఏకాదశోధ్యాయః

అర్జున ఉవాచ ॥ ఏవం సతతయుక్తా యే భక్తాస్త్వాం పర్యుపాసతే । యే చాప్యక్షరమవ్యక్తం తేషాం కే యోగవిత్తమాః ॥ ౧ ॥
శ్రీభగవానువాచ ॥ మయ్యావేశ్య మనో యే మాం నిత్యయుక్తా ఉపాసతే । శ్రద్ధయా పరయోపేతాస్తే మే యుక్తతమా మ
తాః ॥ ౨ ॥ యే త్వక్షరమనిర్దేశ్యమవ్యక్తం పర్యుపాసతే । సర్వత్రగమచింత్యం చ కూటస్థమచలం ధ్రువమ్ ॥ ౩ ॥ సన్ని
యమ్యేంద్రియగ్రామం సర్వత్ర సమబుద్ధయః । తే ప్రాప్నువంతి మామేవ సర్వభూతహితే రతాః ॥ ౪ ॥ క్లేశోధికతరస్తే
షామవ్యక్తాసక్తచేతసామ్ । అవ్యక్తా హి గతిర్దుఃఖం దేహవద్భిరవాప్యతే ॥ ౫ ॥ యే తు సర్వాణి కర్మాణి మయి సన్న్య
స్య మత్పరాః । అనన్యేనైవ యోగేన మాం ధ్యాయంత ఉపాసతే ॥ ౬ ॥ తేషామహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరా
త్ । భవామి న చిరాత్పార్థ మయ్యావేశితచేతసామ్ ॥ ౭ ॥ మయ్యేవ మన ఆధత్స్వ మయి బుద్ధిం నివేశయ । నివసిష్యసి
మయ్యేవ అత ఊర్ధ్వం న సంశయః ॥ ౮ ॥ అథ చిత్తం సమాధాతుం న శక్నోషి మయి స్థిరమ్ । అభ్యాసయోగేన తతో మామి
చ్ఛాప్తుం ధనంజయ ॥ ౯ ॥ అభ్యాసేప్యసమర్థోసి మత్కర్మపరమో భవ । మదర్థమపి కర్మాణి కుర్వన్ సిద్ధిమవాప్స్య

సి ॥ ౧౦ ॥ అథైతదశక్తోఽసి కర్తుం మద్యోగమాశ్రితః ॥ సర్వకర్మఫలత్యాగం తతః కురు యతాత్మవాన్ ॥ ౧౧ ॥ శ్రేయో హి
జ్ఞానమభ్యాసాజ్జ్ఞానాద్ధ్యానం విశిష్యతే । ధ్యానాత్కర్మఫలత్యాగస్త్యాగాచ్ఛాంతిరనంతరమ్ ॥ ౧౨ ॥ అద్వేష్టా సర్వ
భూతానాం మైత్రః కరుణ ఏవ చ । నిర్మమో నిరహంకారస్సమదుఃఖసుఖః క్షమీ ॥ ౧౩ ॥ సంతుష్టస్సతతం యోగీ యతాత్మా
దృఢనిశ్చయః । మయ్యర్పితమనోబుద్ధిర్యో మద్భక్తస్స మే ప్రియః ॥ ౧౪ ॥ యస్మాన్నోద్విజతే లోకో లోకాన్నోద్విజ
తే చ యః । హర్షామర్షభయోద్వేగైర్ముక్తో యస్స చ మే ప్రియః ॥ ౧౫ ॥ అనపేక్షశ్శుచిర్దక్ష ఉదాసీనో గతవ్యథః । స
ర్వారంభపరిత్యాగీ యో మద్భక్తస్స మే ప్రియః ॥ ౧౬ ॥ యో న హృష్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాంక్షతి । శుభాశుభపరిత్యా
గీ భక్తిమాన్ యస్స మే ప్రియః ॥ ౧౭ ॥ సమశ్శత్రౌ చ మిత్రే చ తథా మానావమానయోః । శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు సమస్సం
గవివర్జితః ॥ ౧౮ ॥ తుల్యనిందాస్తుతిర్మౌనీ సంతుష్టో యేన కేనచిత్ । అనికేతః స్థిరమతిర్భక్తిమాన్మే ప్రియో నరః ॥
యే తు ధర్మ్యామృతమిదం యథోక్తం పర్యుపాసతే । శ్రద్దధానా మత్పరమా భక్తాస్తేఽతీవ మే ప్రియాః ॥ ౨౦ ॥ ✻✻✻✻

ఓం తత్సత్ ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే భక్తియోగో నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ ॥ ఇదం శరీరం కౌంతేయ క్షేత్రమిత్యభిధీయతే । ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విదః ॥
క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత । క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోర్జ్ఞానం యత్తజ్జ్ఞానం మతం మమ ॥ ౨ ॥ తత్ క్షేత్రం
యచ్చ యాదృక్చ యద్వికారి యతశ్చ యత్ । స చ యో యత్ప్రభావశ్చ తత్సమాసేన మే శృణు ॥ ౩ ॥ ఋషిభిర్బహుధా గీతం
ఛందోభిర్వివిధైః పృథక్ । బ్రహ్మసూత్రపదైశ్చైవ హేతుమద్భిర్వినిశ్చితైః ॥ ౪ ॥ మహాభూతాన్యహంకారో బుద్ధిరవ్య
క్తమేవ చ । ఇంద్రియాణి దశైకం చ పంచ చేంద్రియగోచరాః ॥ ౫ ॥ ఇచ్ఛా ద్వేషస్సుఖం దుఃఖం సంఘాతశ్చేతనా ధృతిః ।
ఏతత్క్షేత్రం సమాసేన సవికారముదాహృతమ్ ॥ ౬ ॥ అమానిత్వమదంభిత్వమహింసా క్షాంతిరార్జవమ్ । ఆచార్యోపా
సనం శౌచం స్థైర్యమాత్మవినిగ్రహః ॥ ౭ ॥ ఇంద్రియార్థేషు వైరాగ్యమనహంకార ఏవ చ । జన్మమృత్యుజరావ్యాధి దుః
ఖదోషానుదర్శనమ్ ॥ ౮ ॥ అసక్తిరనభిష్వంగః పుత్రదారగృహాదిషు । నిత్యం చ సమచిత్తత్వమిష్టానిష్టోపపత్తిషు ॥ ౯ ॥
మయి చానన్యయోగేన భక్తిరవ్యభిచారిణీ । వివిక్తదేశసేవిత్వమరతిర్జనసంసది ॥ ౧౦ ॥ అధ్యాత్మజ్ఞాననిత్యత్వం తత్త్వ
జ్ఞానార్థ (చింతనమ్) దర్శనమ్) । ఏతజ్జ్ఞానమితి ప్రోక్తమజ్ఞానం యదతోఽన్యథా ॥ ౧౧ ॥ జ్ఞేయం యత్తత్ప్రవక్ష్యామి
యజ్జ్ఞాత్వాఽమృతమశ్నుతే । అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాసదుచ్యతే ॥ ౧౨ ॥ సర్వతః పాణిపాదం తత్సర్వతోఽక్షిశిరో
ముఖమ్ । సర్వతశ్శ్రుతిమల్లోకే సర్వమావృత్య తిష్ఠతి ॥ ౧౩ ॥ సర్వేంద్రియగుణాభాసం సర్వేంద్రియవివర్జితమ్ । అ
సక్తం సర్వభృచ్చైవ నిర్గుణం గుణభోక్తృ చ ॥ ౧౪ ॥ బహిరంతశ్చ భూతానామచరం చరమేవ చ । సూక్ష్మత్వాత్తదవిజ్ఞేయం
దూరస్థం చాంతికే చ తత్ ॥ ౧౫ ॥ అవిభక్తం చ భూతేషు విభక్తమివ చ స్థితమ్ । భూతభర్తృ చ తజ్జ్ఞేయం గ్రసిష్ణు ప్రభవిష్ణు చ ॥
జ్యోతిషామపి తజ్జ్యోతిస్తమసః పరముచ్యతే । జ్ఞానం జ్ఞేయం జ్ఞానగమ్యం హృది సర్వస్య విష్ఠితమ్ ॥ ౧౭ ॥ ఇతి క్షేత్రం తథా
జ్ఞానం జ్ఞేయం చోక్తం సమాసతః । మద్భక్త ఏతద్విజ్ఞాయ మద్భావాయోపపద్యతే ॥ ౧౮ ॥ ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనా
దీ ఉభావపి । వికారాంశ్చ గుణాంశ్చైవ విద్ధి ప్రకృతిసంభవాన్ ॥ ౧౯ ॥ కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే ।
పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యతే ॥ ౨౦ ॥ పురుషః ప్రకృతిస్థో హి భుంక్తే ప్రకృతిజాన్ గుణాన్ । కా
రణం గుణసంగోఽస్య సదసద్యోనిజన్మసు ॥ ౨౧ ॥ ఉపద్రష్టానుమంతా చ భర్తా భోక్తా మహేశ్వరః । పరమాత్మేతి చాప్యు
క్తో దేహేఽస్మిన్ పురుషః పరః ॥ ౨౨ ॥ య ఏనం వేత్తి పురుషం ప్రకృతిం చ గుణైస్సహ । సర్వథా వర్తమానోఽపి న స భూ
యోఽభిజాయతే ॥ ౨౩ ॥ ధ్యానేనాత్మని పశ్యంతి కేచిదాత్మానమాత్మనా । అన్యే సాంఖ్యేన యోగేన కర్మయోగేన చాపరే ॥

అన్యేత్వేవమజానంతః శ్రుత్వాన్యేభ్య ఉపాసతే । తేపిచాతితరంత్యేవ మృత్యుం శ్రుతిపరాయణాః ॥ ౨౫ ॥ యావత్సం
జాయతే కించిత్సత్త్వం స్థావరజంగమం । క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగాత్తద్విద్ధి భరతర్షభ ॥ ౨౬ ॥ సమం సర్వేషు భూతేషు
తిష్ఠంతం పరమేశ్వరం । వినశ్యత్స్వవినశ్యంతం యః పశ్యతి స పశ్యతి ॥ ౨౭ ॥ సమం పశ్యన్హి సర్వత్ర సమవస్థితమీశ్వరం ।
నహినస్త్యాత్మనాత్మానం తతో యాతి పరాంగతిం ॥ ౨౮ ॥ ప్రకృత్యైవ తు కర్మాణి క్రియమాణాని సర్వశః । యః పశ్యతి త
థాత్మానమకర్తారం స పశ్యతి ॥ ౨౯ ॥ యదా భూతపృథగ్భావమేకస్థమనుపశ్యతి । తత ఏవ చ విస్తారం బ్రహ్మ సంపద్యతే త
దా ॥ ౩౦ ॥ అనాదిత్వాన్నిర్గుణత్వాత్పరమాత్మాయమవ్యయః । శరీరస్థోపి కౌంతేయ న కరోతి న లిప్యతే ॥ ౩౧ ॥ యథా
సర్వగతం సౌక్ష్మ్యాదాకాశం నోపలిప్యతే । సర్వత్రావస్థితో దేహే తథాత్మా నోపలిప్యతే ॥ ౩౨ ॥ యథా ప్రకాశయ
త్యేకః కృత్స్నం లోకమిమం రవిః । క్షేత్రం క్షేత్రీ తథా కృత్స్నం ప్రకాశయతి భారత ॥ ౩౩ ॥ క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోరేవమ
న్తరం జ్ఞానచక్షుషా । భూతప్రకృతిమోక్షంచ యే విదుర్యాంతి తే పరమ్ ॥ ౩౪ ॥ *********************

ఓం తత్సత్ ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే

శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిభాగయోగో నామ త్రయోదశోऽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ ॥ పరం భూయః ప్రవక్ష్యామి జ్ఞానానాం జ్ఞానముత్తమం । యజ్జ్ఞాత్వా మునయస్సర్వే పరాం సిద్ధిమి
తో గతాః ॥ ౧ ॥ ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః । సర్గేపి నోపజాయంతే ప్రళయే న వ్యథంతి చ ॥ ౨ ॥
మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్గర్భం దధామ్యహం । సంభవస్సర్వభూతానాం తతో భవతి భారత ॥ ౩ ॥ సర్వయోనిషు కౌం
తేయ మూర్తయస్సంభవంతి యాః । తాసాం బ్రహ్మ మహద్యోనిరహం బీజప్రదః పితా ॥ ౪ ॥ సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః
ప్రకృతిసంభవాః । నిబధ్నంతి మహాబాహో దేహే దేహినమవ్యయం ॥ ౫ ॥ తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వాత్ప్రకాశకమనామ
యం । సుఖసంగేన బధ్నాతి జ్ఞానసంగేన చానఘ ॥ ౬ ॥ రజో రాగాత్మకం విద్ధి తృష్ణాసంగసముద్భవం । తం నిబధ్నాతి
కౌంతేయ కర్మసంగేన దేహినం ॥ ౭ ॥ తమస్త్వజ్ఞానజం విద్ధి మోహనం సర్వదేహినాం । ప్రమాదాలస్యనిద్రాభిస్తం
నిబధ్నాతి భారత ॥ ౮ ॥ సత్త్వం సుఖే సంజయతి రజః కర్మణి భారత । జ్ఞానమావృత్య తు తమః ప్రమాదే సంజయత్యుత ॥
రజస్తమశ్చాభిభూయ సత్త్వం భవతి భారత । రజస్సత్త్వం తమశ్చైవ తమస్సత్త్వం రజస్తథా ॥ ౧౦ ॥ సర్వద్వారేషు దే
హేస్మిన్ ప్రకాశ ఉపజాయతే । జ్ఞానం యదా తదా విద్యాద్వివృద్ధం సత్త్వమిత్యుత ॥ ౧౧ ॥ లోభః ప్రవృత్తిరారం
భః కర్మణామశమస్స్పృహా । రజస్యేతాని జాయంతే వివృద్ధే భరతర్షభ ॥ ౧౨ ॥ అప్రకాశోऽప్రవృత్తిశ్చ ప్రమాదో మో
హ ఏవ చ । తమస్యేతాని జాయంతే వివృద్ధే కురునందన ॥ ౧౩ ॥ యదా సత్త్వే ప్రవృద్ధే తు ప్రళయం యాతి దేహభృత్
తదోత్తమవిదాం లోకానమలాన్ ప్రతిపద్యతే ॥ ౧౪ ॥ రజసి ప్రలయం గత్వా కర్మసంగిషు జాయతే । తథా ప్రలీనస్తమ
సి మూఢయోనిషు జాయతే ॥ ౧౫ ॥ కర్మణస్సుకృతస్యాహుస్సాత్త్వికం నిర్మలం ఫలం । రజసస్తు ఫలం దుఃఖమజ్ఞానం తమ
సః ఫలం ॥ ౧౬ ॥ సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానం రజసో లోభ ఏవ చ । ప్రమాదమోహౌ తమసో భవతోऽజ్ఞానమేవ చ ॥ ౧౭ ॥ ఊ
ర్ధ్వం గచ్ఛంతి సత్త్వస్థా మధ్యే తిష్ఠంతి రాజసాః । జఘన్యగుణవృత్తిస్థా అధో గచ్ఛంతి తామసాః ॥ ౧౮ ॥ నాన్యం గుణే
భ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టానుపశ్యతి । గుణేభ్యశ్చ పరం వేత్తి మద్భావం సోధిగచ్ఛతి ॥ ౧౯ ॥ గుణానేతానతీత్య త్రీన్దేహీ
దేహసముద్భవాన్ । జన్మమృత్యుజరాదుఃఖైర్విముక్తోऽమృతమశ్నుతే ॥ ౨౦ ॥ — అర్జున ఉవాచ ॥ కైర్లింగైస్త్రీన్
గుణానేతానతీతో భవతి ప్రభో । కిమాచారః కథం చైతాంస్త్రీన్గుణానతివర్తతే ॥ ౨౧ ॥ — శ్రీభగవానువాచ ॥
ప్రకాశం చ ప్రవృత్తిం చ మోహమేవ చ పాండవ । న ద్వేష్టి సంప్రవృత్తాని న నివృత్తాని కాంక్షతి ॥ ౨౨ ॥ ఉదాసీనవదాసీ
నో గుణైర్యో న విచాల్యతే । గుణా వర్తంత ఇత్యేవ యోవతిష్ఠతి నేంగతే ॥ ౨౩ ॥ సమదుఃఖసుఖస్స్వస్థస్సమలోష్టాశ్మ

కాంచనః । తుల్యప్రియాప్రియోధీరస్తుల్యనిందాత్మసంస్తుతిః ॥ ౨౪ ॥ మానావమానయోస్తుల్యస్తుల్యోమిత్రారిపక్ష
యోః । సర్వారంభపరిత్యాగీగుణాతీతస్సఉచ్యతే ॥ ౨౫ ॥ మాంచయోవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే । సగుణాన్
సమతీత్యైతాన్బ్రహ్మభూయాయకల్పతే ॥ ౨౬ ॥ బ్రహ్మణోహిప్రతిష్ఠాహమమృతస్యావ్యయస్యచ । శాశ్వతస్యచ ధ
ర్మస్య సుఖస్యైకాంతికస్యచ ॥ ౨౭ ॥ **

ఓంతత్సత్ ఇతిశ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే

శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే గుణత్రయవిభాగయోగోనామ చతుర్దశోధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ ॥ ఊర్ధ్వమూలమధశ్శాఖమశ్వత్థంప్రాహురవ్యయం । ఛందాంసియస్యపర్ణానియస్తంవేదసవే
దవిత్ ॥ ౧ ॥ అధశ్చోర్ధ్వంచప్రసృతాస్తస్యశాఖాగుణప్రవృద్ధావిషయప్రవాళాః । అధశ్చమూలాన్యనుసంతతాని
కర్మానుబంధీనిమనుష్యలోకే ॥ ౨ ॥ నరూపమస్యేహతథోపలభ్యతేనాంతోనచాదిర్నచసంప్రతిష్ఠా । అశ్వత్థమేనం
సువిరూఢమూలమసంగశస్త్రేణదృఢేనఛిత్వా ॥ ౩ ॥ తతఃపదంతత్పరిమార్గితవ్యంయస్మిన్గతానినివర్తంతి భూయః ।
తమేవచాద్యంపురుషంప్రపద్యేయతఃప్రవృత్తిఃప్రసృతాపురాణీ ॥ ౪ ॥ నిర్మానమోహాజితసంగదోషాఅధ్యాత్మనిత్యా
వినివృత్తకామాః । ద్వంద్వైర్విముక్తాస్సుఖదుఃఖసంజ్ఞైర్గచ్ఛంత్యమూఢాఃపదమవ్యయంతత్ ॥ ౫ ॥ నతద్భాసయ
తేసూర్యోనశశాంకోనపావకః । యద్గత్వాననివర్తంతేతద్ధామపరమంమమ ॥ ౬ ॥ మమైవాంశోజీవలోకేజీవభూత
స్సనాతనః । మనష్షష్ఠానీంద్రియాణిప్రకృతిస్థానికర్షతి ॥ ౭ ॥ శరీరంయదవాప్నోతియచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః । గృ
హీత్వైతానిసంయాతివాయుర్గంధానివాశయాత్ ॥ ౮ ॥ శ్రోత్రంచక్షుస్స్పర్శనంచరసనంఘ్రాణమేవచ । అధిష్ఠా
యమనశ్చాయంవిషయానుపసేవతే ॥ ౯ ॥ ఉత్క్రామంతంస్థితంవాపిభుంజానంవాగుణాన్వితం । విమూఢానానుపశ్యం
తి పశ్యంతిజ్ఞానచక్షుషః ॥ ౧౦ ॥ యతంతోయోగినశ్చైనం పశ్యంత్యాత్మన్యవస్థితం । యతంతోప్యకృతాత్మానోనైనంప
శ్యంత్యచేతసః ॥ ౧౧ ॥ యదాదిత్యగతంతేజోజగద్భాసయతేఖిలం । యచ్చంద్రమసియచ్చాగ్నౌతత్తేజోవిద్ధిమామ
కం ॥ ౧౨ ॥ గామావిశ్యచభూతానిధారయామ్యహమోజసా । పుష్ణామిచౌషధీస్సర్వాస్సోమోభూత్వారసాత్మకః ॥
అహంవైశ్వానరోభూత్వా ప్రాణినాందేహమాశ్రితః । ప్రాణాపానసమాయుక్తఃపచామ్యన్నంచతుర్విధం ॥ ౧౪ ॥ స
ర్వస్యచాహంహృదిసన్నివిష్టోమత్తఃస్మృతిర్జ్ఞానమపోహనంచ । వేదైశ్చసర్వైరహమేవవేద్యో వేదాంతకృద్వేదవి
దేవచాహమ్ ॥ ౧౫ ॥ ద్వావిమౌపురుషౌలోకేక్షరశ్చాక్షరఏవచ । క్షరస్సర్వాణిభూతానికూటస్థోక్షరఉచ్యతే ॥ ౧౬ ॥
ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః । యోలోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయఈశ్వరః ॥ ౧౭ ॥ యస్మా
త్క్షరమతీతోహమక్షరాదపిచోత్తమః । అతోస్మిలోకేవేదేచ ప్రథితఃపురుషోత్తమః ॥ ౧౮ ॥ యోమామేవమసంమూ
ఢోజానాతిపురుషోత్తమం । ససర్వవిద్భజతిమాంసర్వభావేనభారత ॥ ౧౯ ॥ఇతిగుహ్యతమంశాస్త్రమిదముక్తంమయా
నఘ । ఏతద్బుద్ధ్వాబుద్ధిమాన్స్యాత్కృతకృత్యశ్చభారత ॥ ౨౦ ॥ ******************************

ఓంతత్సత్ ఇతిశ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే

శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే పురుషోత్తమప్రాప్తియోగోనామ పంచదశోధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ ॥ అభయంసత్త్వసంశుద్ధిర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః । దానందమశ్చయజ్ఞశ్చస్వాధ్యాయస్తపఆర్జ
వం ॥౧॥అహింసాసత్యమక్రోధస్త్యాగశ్శాంతిరపైశునమ్ । దయాభూతేష్వలోలు(త్వం(ప్త్వం)మార్దవంహ్రీరచాపలమ్॥
తేజఃక్షమాధృతిశ్శౌచమద్రోహోనాతిమానితా । భవంతిసంపదందైవీమభిజాతస్యభారత ॥ ౩ ॥ దంభో దర్పోభిమాన
శ్చక్రోధఃపారుష్యమేవచ । అజ్ఞానంచాభిజాతస్యపార్థసంపదమాసురీమ్ ॥ ౪ ॥ దైవీసంపద్విమోక్షాయ నిబంధా

యాసురీ మతా । మాశుచస్సంపదం దైవీమభిజాతోఽసి పాండవ ॥ ౫ ॥ ద్వౌ భూతసర్గౌ లోకేఽస్మిన్ దైవ ఆసుర ఏవ చ । దై
వో విస్తరశః ప్రోక్త ఆసురం పార్థ మే శృణు ॥ ౬ ॥ ప్రవృత్తించ నివృత్తించ జనా న విదురాసురాః । న శౌచం నాపి చాచా
రో న సత్యం తేషు విద్యతే ॥ ౭ ॥ అసత్యమప్రతిష్ఠం తే జగదాహురనీశ్వరమ్ । అపరస్పరసమ్భూతం కిమన్యత్కామహైతు
కమ్ ॥ ౮ ॥ ఏతాం దృష్టిమవష్టభ్య నష్టాత్మానోఽల్పబుద్ధయః । ప్రభవన్త్యుగ్రకర్మాణః క్షయాయ జగతోఽహితాః(శుభాః)॥
కామమాశ్రిత్య దుష్పూరం దంభమానమదాన్వితాః । మోహాద్గృహీత్వాసద్గ్రాహాన్ ప్రవర్తంతేఽశుచివ్రతాః ॥ ౧౦ ॥ చిం
తామపరిమేయాంచ ప్రలయాంతాముపాశ్రితాః । కామోపభోగపరమా ఏతావదితి నిశ్చితాః ॥ ౧౧ ॥ ఆశాపాశశతైర్బద్ధాః
కామక్రోధపరాయణాః । ఈహంతే కామభోగార్థమన్యాయేనార్థసంచయాన్ ॥ ౧౨ ॥ ఇదమద్య మయా లబ్ధమి
మం ప్రాప్స్యే మనోరథమ్ । ఇదమస్తీదమపి మే భవిష్యతి పునర్ధనమ్ ॥ ౧౩ ॥ అసౌ మయా హతశ్శత్రుర్హనిష్యే చాపరా
నపి । ఈశ్వరోఽహమహం భోగీ సిద్ధోఽహం బలవాన్ సుఖీ ॥ ౧౪ ॥ ఆఢ్యోఽభిజనవానస్మి కోఽన్యోఽస్తి సదృశో మయా । య
క్ష్యే దాస్యామి మోదిష్య ఇత్యజ్ఞానవిమోహితాః ॥ ౧౫ ॥ అనేకచిత్తవిభ్రాంతా మోహజాలసమావృతాః । ప్రసక్తాః కా
మభోగేషు పతంతి నరకేఽశుచౌ ॥ ౧౬ ॥ ఆత్మసంభావితాస్స్తబ్ధా ధనమానమదాన్వితాః । యజంతే నామయజ్ఞైస్తే దంభేనా
విధిపూర్వకమ్ ॥ ౧౭ ॥ అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధంచ సంశ్రితాః । మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషంతోఽభ్య
సూయకాః ॥ ౧౮ ॥ తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్ । క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యో
నిషు ॥ ౧౯ ॥ ఆసురీం యోనిమాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని । మామప్రాప్యైవ కౌంతేయ తతో యాంత్యధమాం గతిం ॥ ౨౦
త్రివిధం నరకస్యేదం ద్వారం నాశనమాత్మనః । కామః క్రోధస్తథా లోభస్తస్మాదేతత్త్రయం త్యజేత్ ॥ ౨౧ ॥ ఏతైర్విముక్తః
కౌంతేయ తమోద్వారైస్త్రిభిర్నరః । ఆచరత్యాత్మనశ్శ్రేయస్తతో యాతి పరాం గతిమ్ ॥ ౨౨ ॥ యశ్శాస్త్రవిధిము
త్సృజ్య వర్తతే కామకారతః । న స సిద్ధిమవాప్నోతి న సుఖం న పరాం గతిమ్ ॥ ౨౩ ॥ తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యా
కార్యవ్యవస్థితౌ । జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ కర్తుమిహార్హసి ॥ ౨౪ ॥ ********************త*****

ఓం తత్సత్ ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే దైవాసురసంపద్విభాగయోగో నామ షోడశోధ్యాయః

అర్జున ఉవాచ ॥ యే శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య యజంతే శ్రద్ధయాన్వితాః । తేషాం నిష్ఠా తు కా కృష్ణ సత్త్వమాహో రజస్త
మః ॥ ౧ ॥ శ్రీభగవానువాచ ॥ త్రివిధా భవతి శ్రద్ధా దేహినాం సా స్వభావజా । సాత్త్వికీ రాజసీ చైవ తామసీ చేతి తాం
శృణు ॥ ౨ ॥ సత్త్వానురూపా సర్వస్య శ్రద్ధా భవతి భారత । శ్రద్ధామయోఽయం పురుషో యో యచ్ఛ్రద్ధస్స ఏవ సః ॥ ౩ ॥ య
జంతే సాత్త్వికా దేవాన్ యక్షరక్షాంసి రాజసాః । ప్రేతాన్ భూతగణాంశ్చాన్యే యజంతే తామసా జనాః ॥ ౪ ॥ అశాస్త్ర
విహితం ఘోరం తప్యంతే యే తపో జనాః । దంభాహంకారసంయుక్తాః కామరాగబలాన్వితాః ॥ ౫ ॥ కర్శయంతశ్శరీరస్థం
భూతగ్రామమచేతసః । మాం చైవాంతశ్శరీరస్థం తాన్ విద్ధ్యాసురనిశ్చయాన్ ॥ ౬ ॥ ఆహారస్త్వపి సర్వస్య త్రివిధో భవ
తి ప్రియః । యజ్ఞస్తపస్తథా దానం తేషాం భేదమిమం శృణు ॥ ౭ ॥ ఆయుస్సత్త్వబలారోగ్యసుఖప్రీతివివర్ధనాః । రస్యా
స్స్నిగ్ధాస్స్థిరా హృద్యా ఆహారాస్సాత్త్వికప్రియాః ॥ ౮ ॥ కట్వమ్లలవణాత్యుష్ణతీక్ష్ణరూక్షవిదాహినః । ఆహారా రాజ
సస్యేష్టా దుఃఖశోకామయప్రదాః ॥ ౯ ॥ యాతయామం గతరసం పూతి పర్యుషితం చ యత్ । ఉచ్ఛిష్టమపి చామేధ్యం భో
జనం తామసప్రియమ్ ॥ ౧౦ ॥ అఫలాకాంక్షిభిర్యజ్ఞో విధిదృష్టో య ఇజ్యతే । యష్టవ్యమేవేతి మనస్సమాధాయ స సాత్త్వి
కః ॥ ౧౧ ॥ అభిసంధాయ తు ఫలం దంభార్థమపి చైవ యః । ఇజ్యతే భరతశ్రేష్ఠ తం యజ్ఞం విద్ధి రాజసమ్ ॥ ౧౨ ॥ విధి
హీనమసృష్టాన్నం మంత్రహీనమదక్షిణమ్ । శ్రద్ధావిరహితం యజ్ఞం తామసం పరిచక్షతే ॥ ౧౩ ॥ దేవద్విజగురుప్రాజ్ఞపూ

జనం శౌచమార్జవమ్ । బ్రహ్మచర్యమహింసా చ శారీరం తప ఉచ్యతే ॥ ౧౪ ॥ అనుద్వేగకరం వాక్యం సత్యం ప్రియహితం చ
యత్ । స్వాధ్యాయాభ్యసనం చైవ వాఙ్మయం తప ఉచ్యతే ॥ ౧౫ ॥ మనఃప్రసాదస్సౌమ్యత్వం మౌనమాత్మవినిగ్రహః । భా
వసంశుద్ధిరిత్యేతత్తపో మానసముచ్యతే ॥ ౧౬ ॥ శ్రద్ధయా పరయా తప్తం తపస్తత్త్రివిధం నరైః । అఫలాకాంక్షిభిర్యుక్తై
స్సాత్త్వికం పరిచక్షతే ॥ ౧౭ ॥ సత్కారమానపూజార్థం తపో దంభేన చైవ యత్ । క్రియతే తదిహ ప్రోక్తం రాజసం చలమ
ధ్రువమ్ ॥ ౧౮ ॥ మూఢగ్రాహేణాత్మనో యత్పీడయా క్రియతే తపః । పరస్యోత్సాదనార్థం వా తత్తామసముదాహృతం ॥
దాతవ్యమితి యద్దానం దీయతేఽనుపకారిణే । దేశే కాలే చ పాత్రే చ తద్దానం సాత్త్వికం స్మృతమ్ ॥ ౨౦ ॥ యత్తు ప్రత్యుప
కారార్థం ఫలముద్దిశ్య వా పునః । దీయతే చ పరిక్లిష్టం తద్దానం రాజసం స్మృతం ॥ ౨౧ ॥ అదేశకాలే యద్దానమపాత్రే
భ్యశ్చ దీయతే । అసత్కృతమవజ్ఞాతం తత్తామసముదాహృతం ॥ ౨౨ ॥ ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రివిధస్స్మృ
తః । బ్రాహ్మణాస్తేన వేదాశ్చ యజ్ఞాశ్చ విహితాః పురా ॥ ౨౩ ॥ తస్మాదోమిత్యుదాహృత్య యజ్ఞదానతపఃక్రియాః ॥
ప్రవర్తంతే విధానోక్తాస్సతతం బ్రహ్మవాదినాం ॥ ౨౪ ॥ తదిత్యనభిసంధాయ ఫలం యజ్ఞతపఃక్రియాః । దానక్రియాశ్చ
వివిధాః క్రియంతే మోక్షకాంక్షిభిః ॥ ౨౫ ॥ సద్భావే సాధుభావే చ సదిత్యేతత్ప్రయుజ్యతే । ప్రశస్తే కర్మణి తథా సచ్ఛబ్దః
పార్థ యుజ్యతే ॥ ౨౬ ॥ యజ్ఞే తపసి దానే చ స్థితిస్సదితి చోచ్యతే । కర్మ చైవ తదర్థీయం సదిత్యేవాభిధీయతే ॥ ౨౭ ॥
అశ్రద్ధయా హుతం దత్తం తపస్తప్తం కృతం చ యత్ । అసదిత్యుచ్యతే పార్థ న చ తత్ప్రేత్య నో ఇహ ॥ ౨౮ ॥ ******

ఓం తత్సత్ ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే శ్రద్ధాత్రయవిభాగయోగో నామ సప్తదశోధ్యాయః

అర్జున ఉవాచ ॥ సన్న్యాసస్య మహాబాహో తత్త్వమిచ్ఛామి వేదితుం । త్యాగస్య చ హృషీకేశ పృథక్కేశినిషూదన
శ్రీభగవానువాచ ॥ కామ్యానాం కర్మణాం న్యాసం సన్న్యాసం కవయో విదుః । సర్వకర్మఫలత్యాగం ప్రాహుస్త్యాగం వి
చక్షణాః ॥ ౨ ॥ త్యాజ్యం దోషవదిత్యేకే కర్మ ప్రాహుర్మనీషిణః । యజ్ఞదానతపఃకర్మ న త్యాజ్యమితి చాపరే ॥ ౩ ॥ నిశ్చ
యం శృణు మే తత్ర త్యాగే భరతసత్తమ । త్యాగో హి పురుషవ్యాఘ్ర త్రివిధస్సంప్రకీర్తితః ॥ ౪ ॥ యజ్ఞదానతపఃకర్మ న త్యా
జ్యం కార్యమేవ తత్ । యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణాం ॥ ౫ ॥ ఏతాన్యపి తు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ఫలాని చ ।
కర్తవ్యానీతి మే పార్థ నిశ్చితం మతముత్తమం ॥ ౬ ॥ నియతస్య తు సన్న్యాసః కర్మణో నోపపద్యతే । మోహాత్తస్య ప
రిత్యాగస్తామసః పరికీర్తితః ॥ ౭ ॥ దుఃఖమిత్యేవ యః కర్మ కాయక్లేశభయాత్త్యజేత్ । స కృత్వా రాజసం త్యాగం నై
వ త్యాగఫలం లభేత్ ॥ ౮ ॥ కార్యమిత్యేవ యత్కర్మ నియతం క్రియతేఽర్జున । సంగం త్యక్త్వా ఫలం చైవ స త్యాగస్సాత్త్వి
కో మతః ॥ ౯ ॥ న ద్వేష్ట్యకుశలం కర్మ కుశలే నానుషజ్జతే । త్యాగీ సత్త్వసమావిష్టో మేధావీ ఛిన్నసంశయః ॥ ౧౦ ॥ న
హి దేహభృతా శక్యం త్యక్తుం కర్మాణ్యశేషతః । యస్తు కర్మఫలత్యాగీ స త్యాగీత్యభిధీయతే ॥ ౧౧ ॥ అనిష్టమిష్టం మిశ్రం చ త్రివిధం
కర్మణః ఫలం । భవత్యత్యాగినాం ప్రేత్య న తు సన్న్యాసినాం క్వచిత్ ॥ ౧౨ ॥ పంచైతాని మహాబాహో కారణాని నిబో
ధ మే । సాంఖ్యే కృతాంతే ప్రోక్తాని సిద్ధయే సర్వకర్మణాం ॥ ౧౩ ॥ అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధం । వివిధాశ్చ
పృథక్చేష్టా దైవం చైవాత్ర పంచమం ॥ ౧౪ ॥ శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్కర్మ ప్రారభతే నరః । న్యాయ్యం వా విపరీతం వా పం
చైతే తస్య హేతవః ॥ ౧౫ ॥ తత్రైవం సతి కర్తారమాత్మానం కేవలం తు యః । పశ్యత్యకృతబుద్ధిత్వాన్న స పశ్యతి దుర్మతిః ॥
యస్య నాహంకృతో భావో బుద్ధిర్యస్య న లిప్యతే । హత్వాపి స ఇమాఀల్లోకాన్న హంతి న నిబధ్యతే ॥ ౧౭ ॥ జ్ఞానం జ్ఞేయం
పరిజ్ఞాతా త్రివిధా కర్మచోదనా । కరణం కర్మ కర్తేతి త్రివిధః కర్మసంగ్రహః ॥ ౧౮ ॥ జ్ఞానం కర్మ చ కర్తా చ త్రిధైవ గుణభే
దతః । ప్రోచ్యతే గుణసంఖ్యానే యథావచ్ఛృణు తాన్యపి ॥ ౧౯ ॥ సర్వభూతేషు యేనైకం భావమవ్యయమీక్షతే । అవి

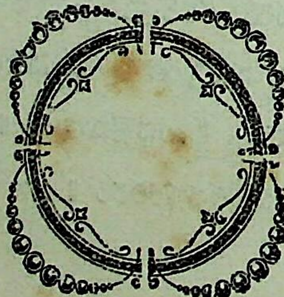
భక్తంవిభక్తేషుతజ్జ్ఞానంవిద్ధిసాత్త్వికం ॥ ౨౦ ॥ పృథక్త్వేనతుయజ్జ్ఞానంనానాభావాన్పృథగ్విధాన్ । వేత్తిసర్వేషుభూ
తేషు తజ్జ్ఞానంవిద్ధిరాజసమ్ ॥ ౨౧ ॥ యత్తుకృత్స్నవదేకస్మిన్కార్యేసక్తమ(హే)హై)తుకమ్ । అతత్త్వార్థవదల్పంచతత్తా
మసముదాహృతమ్ ॥ ౨౨ ॥ నియతంసంగరహితమరాగద్వేషతఃకృతమ్ । అఫలప్రేప్సునాకర్మయత్తత్సాత్త్వికముచ్యతే ॥
యత్తుకామేప్సునాకర్మసాహంకారేణవాపునః । క్రియతేబహులాయాసంతద్రాజసముదాహృతమ్ ॥ ౨౪ ॥ అనుబం
ధంక్షయంహింసామనవేక్ష్యచపౌరుషం । మోహాదారభ్యతేకర్మయత్తత్తామసముచ్యతే ॥ ౨౫ ॥ ముక్తసంగోనహంవా
దీధృత్యుత్సాహసమన్వితః । సిద్ధ్యసిద్ధ్యోర్నిర్వికారఃకర్తాసాత్త్వికఉచ్యతే ॥ ౨౬ ॥ రాగీకర్మఫలప్రేప్సుర్లుబ్ధోహిం
సాత్మకోఽశుచిః । హర్షశోకాన్వితఃకర్తారాజసఃపరికీర్తితః ॥ ౨౭ ॥ అయుక్తఃప్రాకృతస్స్తబ్ధశ్శఠోనైకృతికోఽలసః ।
విషాదీదీర్ఘసూత్రీచకర్తాతామసఉచ్యతే ॥ ౨౮ ॥ బుద్ధేర్భేదంధృతేశ్చైవగుణతస్త్రివిధంశృణు । ప్రోచ్యమానమశేషే
ణ పృథక్త్వేనధనంజయ ॥ ౨౯ ॥ ప్రవృత్తించనివృత్తించకార్యాకార్యేభయాభయే । బంధంమోక్షంచయావేత్తి బుద్ధి
స్సాపార్థసాత్త్వికీ ॥ ౩౦ ॥ యయాధర్మమధర్మంచకార్యంచాకార్యమేవచ । అయథావత్ప్రజానాతి బుద్ధిస్సాపార్థ
రాజసీ ॥ ౩౧ ॥ అధర్మంధర్మ(మి)ఇ)తియామన్యతేతమసావృతా । సర్వార్థాన్విపరీతాంశ్చబుద్ధిస్సాపార్థతామసీ ॥ ౩౨ ॥
ధృత్యాయయాధారయతే మనఃప్రాణేంద్రియక్రియాః । యోగేనావ్యభిచారిణ్యాధృతిస్సాపార్థసాత్త్వికీ ॥ ౩౩ ॥ య
యాతుధర్మకామార్థాన్ ధృత్యాధారయతేఽర్జున । ప్రసంగేనఫలాకాంక్షీధృతిస్సాపార్థరాజసీ ॥ ౩౪ ॥ యయా స్వ
ప్నంభయంశోకం విషాదంమదమేవచ । నవిముంచతిదుర్మేధాధృతిస్సాపార్థతామసీ ॥ ౩౫ ॥ సుఖంత్విదానీంత్రివిధం
శృణుమేభరతర్షభ । అభ్యాసాద్రమతేయత్రదుఃఖాంతంచనిగచ్ఛతి ॥ ౩౬ ॥ యత్తదగ్రేవిషమివపరిణామేఽమృతోప
మం । తత్సుఖంసాత్త్వికంప్రోక్తమాత్మబుద్ధిప్రసాదజం ॥ ౩౭ ॥ విషయేంద్రియసంయోగాద్యత్తదగ్రేఽమృతోపమం । ప
రిణామేవిషమివ తత్సుఖంరాజసంస్మృతం ॥ ౩౮ ॥ యదగ్రేచానుబంధేచసుఖంమోహనమాత్మనః । నిద్రాలస్యప్రమా
దోత్థం తత్తామసముదాహృతం ॥ ౩౯ ॥ నతదస్తిపృథివ్యాంవాదివిదేవేషువాపునః । సత్త్వంప్రకృతిజైర్ముక్తం యదే
భిస్స్యాత్త్రిభిర్గుణైః ॥ ౪౦ ॥ బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాంశూద్రాణాంచపరంతప । కర్మాణిప్రవిభక్తానిస్వభావప్రభవై
ర్గుణైః ॥ ౪౧ ॥ శమోదమస్తపశ్శౌచంక్షాంతిరార్జవమేవచ । జ్ఞానంవిజ్ఞానమాస్తిక్యంబ్రాహ్మంకర్మస్వభావజం ॥ ౪౨
శౌర్యంతేజోధృతిర్దాక్ష్యంయుద్ధేచాప్యపలాయనం । దానమీశ్వరభావశ్చక్షాత్రంకర్మస్వభావజం ॥ ౪౩ ॥ కృషిగో
రక్షవాణిజ్యంవైశ్యంకర్మస్వభావజం । పరిచర్యాత్మకంకర్మశూద్రస్యాపిస్వభావజం ॥ ౪౪ ॥ స్వేస్వేకర్మణ్యభిరతస్సంసి
ద్ధింలభతేనరః । స్వకర్మనిరతస్సిద్ధింయథావిందతితచ్ఛృణు ॥ ౪౫ ॥ యతఃప్రవృత్తిర్భూతానాంయేనసర్వమిదంతతం ।
స్వకర్మణాతమభ్యర్చ్య సిద్ధింవిందతిమానవః ॥ ౪౬ ॥ శ్రేయాన్స్వధర్మోవిగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్ । స్వభావ
నియతంకర్మకుర్వన్నాప్నోతికిల్బిషం ॥ ౪౭ ॥ సహజంకర్మకౌంతేయసదోషమపినత్యజేత్ । సర్వారంభాహిదోషేణ
ధూమేనాగ్నిరివావృతాః ॥ ౪౮ ॥ అసక్తబుద్ధిస్సర్వత్రజితాత్మావిగతస్పృహః । నైష్కర్మ్యసిద్ధింపరమాం సన్న్యాసే
నాధిగచ్ఛతి ॥ ౪౯ ॥ సిద్ధింప్రాప్తో యథాబ్రహ్మతథాప్నోతినిబోధమే । సమాసేనైవకౌంతేయనిష్ఠాజ్ఞానస్యయాపరా ॥
బుద్ధ్యావిశుద్ధయాయుక్తోధృత్యాత్మానంనియమ్యచ । శబ్దాదీన్విషయాంస్త్యక్త్వారాగద్వేషౌవ్యుదస్యచ ॥ ౫౧ ॥ వివి
క్తసేవీలఘ్వాశీయతవాక్కాయమానసః । ధ్యానయోగపరోనిత్యంవైరాగ్యంసముపాశ్రితః ॥ ౫౨ ॥ అహంకారం బ
లందర్పం కామంక్రోధంపరిగ్రహం । విముచ్యనిర్మమశ్శాంతోబ్రహ్మభూయాయకల్పతే ॥ ౫౩ ॥ బ్రహ్మభూతఃప్రసన్నా
త్మానశోచతినకాంక్షతి । సమస్సర్వేషుభూతేషుమద్భక్తింలభతేపరామ్ ॥ ౫౪ ॥ భక్త్యామామభిజానాతియావాన్ య
శ్చాస్మితత్త్వతః । తతోమాంతత్త్వతోజ్ఞాత్వావిశతేతదనంతరం ॥ ౫౫ ॥ సర్వకర్మాణ్యపిసదాకుర్వాణో మద్వ్యపా

శ్రయః । మత్ప్రసాదాదవాప్నోతి శాశ్వతంపదమవ్యయం ॥ ౫౬ ॥ చేతసాసర్వకర్మాణిమయిసన్న్యస్యమత్పరః । బు
ద్ధియోగముపాశ్రిత్యమచ్చిత్తస్సతతంభవ ॥ ౫౭ ॥ మచ్చిత్తస్సర్వదుర్గాణిమత్ప్రసాదాత్తరిష్యసి । అథచేత్త్వమహం
కారాన్నశ్రోష్యసివినంక్ష్యసి ॥ ౫౮ ॥ యద్యహంకారమాశ్రిత్యనయోత్స్యఇతిమన్యసే । మిథ్యైషవ్యవసాయస్తేప్ర
కృతిస్త్వాంనియోక్ష్యసి ॥ ౫౯ ॥ స్వభావజేనకౌంతేయనిబద్ధస్స్వేనకర్మణా । కర్తుంనేచ్ఛసియన్మోహాత్కరిష్యస్యవశో
ఽపితత్ ॥ ౬౦ ॥ ఈశ్వరస్సర్వభూతానాంహృద్దేశేఽర్జునతిష్ఠతి। భ్రామయన్సర్వభూతానియంత్రారూఢానిమాయయా॥
తమేవశరణంగచ్ఛసర్వభావేనభారత । తత్ప్రసాదాత్పరాంశాంతిం స్థానంప్రాప్స్యసిశాశ్వతం ॥ ౬౨ ॥ ఇతి తే జ్ఞాన
మాఖ్యాతంగుహ్యాద్గుహ్యతరంమయా । విమృశ్యైతదశేషేణయథేచ్ఛసితథాకురు ॥ ౬౩ ॥సర్వగుహ్యతమంభూయశ్శృ
ణుమేపరమంవచః । ఇష్టోఽసిమేదృఢమితితతోవక్ష్యామితేహితం ॥ ౬౪ ॥ మన్మనాభవమద్భక్తోమద్యాజీమాం నమస్కు
రు । మామేవైష్యసిసత్యంతే ప్రతిజానేప్రియోఽసిమే ॥ ౬౫ ॥ సర్వధర్మాన్పరిత్యజ్యమామేకంశరణంవ్రజ । అహం
త్వా సర్వపాపేభ్యోమోక్షయిష్యామిమాశుచః ॥ ౬౬ ॥ ఇదంతేనాతపస్కాయనాభక్తాయకదాచన । నచాశుశ్రూ
షవేవాచ్యంనచమాంయోఽభ్యసూయతి ॥ ౬౭ ॥ యఇదంపరమంగుహ్యంమద్భక్తేష్వభిధాస్యతి । భక్తింమయిపరాంకృ
త్వా మామేవైష్యత్యసంశయః ॥ ౬౮ ॥ నచతస్మాన్మనుష్యేషు కశ్చిన్మేప్రియకృత్తమః। భవితానచమేతస్మాదన్యఃప్రియ
తరోభువి ॥ ౬౯ ॥ అధ్యేష్యతేచయఇమం ధర్మ్యంసంవాదమావయోః । జ్ఞానయజ్ఞేనతేనాహమిష్టస్స్యామితి మేమ
తిః॥౭౦॥ శ్రద్ధావాననసూ(య)యశ్చశృణుయాదపియోనరః । సోఽపిముక్తశ్శుభాఀల్లోకాన్ప్రాప్నుయాత్పుణ్యకర్మ
ణాం ॥ ౭౧ ॥ కచ్చిదేతచ్ఛ్రుతంపార్థత్వయైకాగ్రేణచేతసా । కచ్చిదజ్ఞానసంమోహఃప్రణష్టస్తేధనంజయ ॥ ౭౨ ॥
—అర్జునఉవాచ॥నష్టోమోహస్స్మృతిర్లబ్ధాత్వత్ప్రసాదాన్మయాచ్యుత । స్థితోఽస్మిగతసందేహఃకరిష్యేవచనంతవ ॥
—సంజయఉవాచ॥ ఇత్యహంవాసుదేవస్యపార్థస్యచమహాత్మనః । సంవాదమిమమశ్రౌషమద్భుతంరోమహర్షణం॥
వ్యాసప్రసాదాచ్ఛ్రుతవానేతద్గుహ్యమహంపరం । యోగంయోగేశ్వరాత్కృష్ణాత్సాక్షాత్కథయతస్స్వయం ॥ ౭౫॥
రాజన్సంస్మృత్యసంస్మృత్య సంవాదమిమమద్భుతం । కేశవార్జునయోఃపుణ్యంహృష్యామిచముహుర్ముహుః ॥ ౭౬ ॥
తచ్చసంస్మృత్యసంస్మృత్యరూపమత్యద్భుతంహరేః । విస్మయోమేమహాన్రాజన్హృష్యామిచపునఃపునః ॥ ౭౭ ॥ య
త్రయోగేశ్వరఃకృష్ణోయత్రపార్థోధనుర్ధరః । తత్రశ్రీర్విజయోభూతిర్ధ్రువానీతిర్మతిర్మమ ॥ ౭౮ ॥ ✽✽✽✽✽✽✽✽✽

ఓంతత్సత్ ఇతిశ్రీమహాభారతే శతసహస్రికాయాం సంహితాయాం వైయాసిక్యాం శ్రీభీష్మపర్వణి
శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు పరబ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే
(సకలశాస్త్రార్థకథనమోక్షోపదేశయోగోనామా)మోక్షసన్న్యాసయోగోనామా)ష్టాదశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవద్గీతాసమాప్తా

హరిరోం తత్సత్. శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు

శ్రీభగవద్యామునమునయేనమః.

విగాహే యామునంతీర్థంసాధుబృందావనేస్థితమ్ । నిరస్తజిహ్మగస్పర్శే యత్ర కృష్ణః కృతాదరః ॥

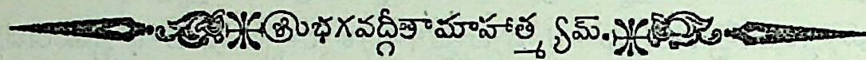
శ్రీభగవద్గీతార్థసంగ్రహప్రారంభః

స్వధర్మజ్ఞానవైరాగ్యసాధ్యభక్త్యేకగోచరః । నారాయణఃపరంబ్రహ్మగీతాశాస్త్రే సమీరితః ॥ ౧ ॥ జ్ఞానకర్మాత్మికే నిష్ఠే యోగలక్ష్యే సుసంస్కృతే । ఆత్మానుభూతిసిద్ధ్యర్థే పూర్వషట్కేనచోదితే ॥ ౨ ॥ మధ్యమే భగవత్తత్త్వయాథాత్మ్యావాప్తిసిద్ధయే । జ్ఞానకర్మాభినిర్వర్త్యో భక్తియోగఃప్రకీర్తితః ॥ ౩ ॥ ప్రధానపురుషవ్యక్తసర్వేశ్వరవివేచనమ్ । కర్మధీర్భక్తిరిత్యాదిఃపూర్వశేషాంతిమోదితః ॥ ౪ ॥ అస్థానస్నేహకారుణ్యధర్మాధర్మధియాకులమ్ । పార్థంప్రపన్నముద్దిశ్య శాస్త్రావతరణంకృతమ్ ॥ ౫ ॥ నిత్యాత్మాసంగకర్మేహాగోచరాసాంఖ్యయోగధీః । ద్వితీయేస్థితధీలక్షా ప్రోక్తాతన్మోహశాంతయే ॥ ౬ ॥ అసక్త్యాలోకరక్షాయైగుణేష్వారోప్యకర్తృతామ్ । సర్వేశ్వరేవాన్యస్యోక్తాతృతీయేకర్మకార్యతా ॥ ౭ ॥ ప్రసంగాత్స్వస్వభావోక్తిఃకర్మణోఽకర్మతాస్యచ । భేదాఃజ్ఞానస్యమాహాత్మ్యంచతుర్థాధ్యాయఉచ్యతే ॥ ౮ ॥ కర్మయోగస్యసౌకర్యంశైఘ్ర్యంకాశ్చనతద్విధాః । బ్రహ్మజ్ఞానప్రకారశ్చపంచమాధ్యాయఉచ్యతే ॥ ౯ ॥ యోగాభ్యాసవిధిర్యోగీచతుర్ధాయోగసాధనమ్ । యోగసిద్ధిస్స్వయోగస్యపారమ్యంషష్ఠఉచ్యతే ॥ ౧౦ ॥ స్వయాథాత్మ్యంప్రకృత్యాస్య తిరోధిశ్శరణాగతిః । భక్తభేదఃప్రబుద్ధస్యశ్రైష్ఠ్యంసప్తమఉచ్యతే ॥ ౧౧ ॥ ఐశ్వర్యాక్షరయాథాత్మ్యభగవచ్ఛరణార్థినాం । వేద్యోపాదేయభావానామష్టమేభేదఉచ్యతే ॥ ౧౨ ॥ స్వమాహాత్మ్యంమనుష్యత్వేపరత్వంచ మహాత్మనాం । విశేషోనవమేయోగోభక్తిరూపఃప్రకీర్తితః ॥ ౧౩ ॥ స్వకల్యాణగుణానంత్యకృత్స్నస్వాధీనతామతిః । భక్త్యుత్పత్తివివృద్ధ్యర్థావిస్తీర్ణాదశమోదితా ॥ ౧౪ ॥ ఏకాదశేస్వయాథాత్మ్యసాక్షాత్కారావలోకనమ్ । తత్త్వముక్తంవిదిప్రాప్త్యోర్భక్త్యేకోపాయతాతథా ॥ ౧౫ ॥ భక్తేశ్శ్రైష్ఠ్యముపాయోక్తిరశక్తస్యాత్మనిష్ఠతా । తత్ప్రకారాస్త్వతిప్రీతిర్భక్తేద్వాదశఉచ్యతే ॥ ౧౬ ॥ దేహస్వరూపమాత్మాప్తిహేతురాత్మవిశోధనమ్ । బంధహేతుర్వివేకశ్చత్రయోదశఉదీర్యతే ॥ ౧౭ ॥ గుణబంధవిధాతేషాంకర్తృత్వంతన్నివర్తనం । గతిత్రయస్వమూలత్వంచతుర్దశఉదీర్యతే ॥ ౧౮ ॥ అచిన్మిశ్రాద్విశుద్ధాచ్చచేతనాత్పురుషోత్తమః । వ్యాపనాద్భరణాత్స్వామ్యాదన్యఃపంచదశోదితః ॥ ౧౯ ॥ దేవాసురవిభాగోక్తిపూర్వికాశాస్త్రవశ్యతా । తత్త్వానుష్ఠానవిజ్ఞానస్థేమ్నేషోడశఉచ్యతే ॥ ౨౦ ॥ అశాస్త్రమాసురంకృత్స్నంశాస్త్రీయంగుణతఃపృథక్ । లక్షణంశాస్త్రసిద్ధస్యత్రిధాసప్తదశోదితం ॥ ౨౧ ॥ ఈశ్వరేకర్తృతాబుద్ధిస్సత్త్వోపాదేయతాంతిమే । స్వకర్మపరిణామశ్చశాస్త్రసారార్థఉచ్యతే ॥ ౨౨ ॥ కర్మయోగస్తపస్తీర్థదానయజ్ఞాదిసేవనం । జ్ఞానయోగోజితస్వాంతైఃపరిశుద్ధాత్మనిస్థితిః ॥ ౨౩ ॥ భక్తియోగఃపరైకాంతప్రీత్యాధ్యానాదిషుస్థితిః । త్రయాణామపి యోగానాంత్రిభిరన్యోన్యసంగమః ॥ ౨౪ ॥ నిత్యనైమిత్తికానాంచపరారాధనరూపిణాం । ఆత్మదృష్టేస్త్రయోఽప్యేతే యోగద్వారేణసాధకాః ॥ ౨౫ ॥ నిరస్తనిఖిలాజ్ఞానోదృష్ట్వాత్మానంపరానుగం । ప్రతిలభ్యపరాంభక్తింతయైవాప్నోతితత్పదం ॥ ౨౬ ॥ భక్తియోగస్తదర్థీచేత్సమగ్రైశ్వర్యసాధకః । ఆత్మార్థీచేత్త్రయోఽప్యేతేతత్కైవల్యస్యసాధకాః ॥ ఐకాంత్యంభగవత్యేషాంసమానమధికారిణాం । యావత్ప్రాప్తిపరార్థీచేత్తదేవా(నంత్య)త్యంత)మశ్నుతే ॥ ౨౮ ॥ జ్ఞానీతుపరమైకాంతీతదాయత్తాత్మజీవనః । తత్సంశ్లేషవియోగైకసుఖదుఃఖస్తదేకధీః ॥ ౨౯ ॥ భగవద్ధ్యానయోగోక్తివందనస్తుతికీర్తనైః । లబ్ధాత్మాతద్గతప్రాణమనోబుద్ధీంద్రియక్రియః ॥ ౩౦ ॥ నిజకర్మాదిభక్త్యంతంకుర్యాత్ప్రీత్యైవ కారితః । ఉపాయతాంపరిత్యజ్య న్యస్యేద్దేవేతుతామభీః ॥ ౩౧ ॥ ఏకాంతాత్యంతదాస్యైకరతిస్తత్పదమాప్నుయాత్ । తత్ప్రధానమిదంశాస్త్రమితిగీతార్థసంగ్రహః ॥ ౩౨ ॥ **

ఇతిశ్రీభగవద్యామునముని ప్రణీతః శ్రీమద్గీతార్థసంగ్రహస్సంపూర్ణః

శ్రీభగవద్గీతా తద్భాష్యకాలక్షేపారంభే స్వస్వసంప్రదాయానుసారేణ గురుపరంపరానుసంధానపూర్వకమనుసంధేయశ్లోకాః

సమ్యఙ్న్యాయకలాపేనమహతాభారతేనచ। ఉపబృంహితవేదాయనమోవ్యాసాయవిష్ణవే ॥ ౧ ॥ సారథ్యమర్జు
నస్యాదౌకుర్వన్గీతామృతందదౌ । లోకత్రయోపకారాయతస్మైకృష్ణాత్మనేనమః॥ ౨ ॥ ప్రపన్నపారిజాతాయతోత్త్రవే
త్రైకపాణయే । జ్ఞానముద్రాయకృష్ణాయగీతామృతదుహేనమః ॥ ౩ ॥ కరకమలనిదర్శితాత్మముద్రఃపరికలితోన్నతబ
ర్హిబర్హచూడః । ఇతరకరగృహీతవేత్రతోత్త్రోమమహృదిసన్నిధిమాతనోతుశౌరిః ॥ ౪ ॥ అగ్రేకృత్వాకమపిచరణం
జానునైకేనతిష్ఠన్పశ్చాత్పార్థంప్రణయరసజుషాచక్షుషావీక్షమాణః। సవ్యేతోత్త్రంకరసరసిజేదక్షిణేజ్ఞానముద్రా
మాబిభ్రాణోరథమధివసన్పాతునస్సూతవేషః ॥ ౫ ॥ కృష్ణంకమలపత్రాక్షంపుణ్యశ్రవణకీర్తనమ్ । వాసుదేవం జ
గద్యోనింనౌమినారాయణంహరిమ్ ॥ ౬ ॥ కృష్ణాయయాదవేంద్రాయజ్ఞానముద్రాయయోగినే । నాథాయరుక్మిణీశా
యనమోవేదాంతవేదినే ॥ ౭ ॥

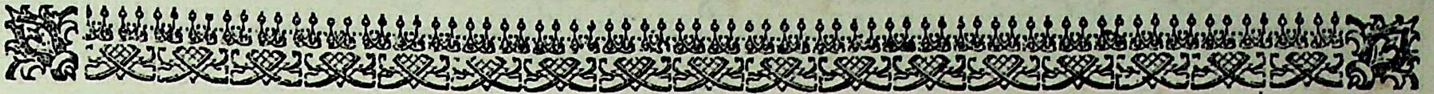
శ్రీభగవద్గీతామాహాత్మ్యమ్.

గీతాశాస్త్రమిదంపుణ్యంయఃపఠేత్ప్రయతఃపుమాన్ । విష్ణోఃపదమవాప్నోతిభయశోకాదివర్జితః॥ ౧ ॥ గీతాధ్య
యనశీలస్యప్రాణాయామపరస్యచ । నైవసంతిహిపాపానిపూర్వజన్మకృతానిచ ॥ ౨ ॥ మలనిర్మోచనంపుంసాంజలస్నా
నందినేదినే । సకృద్గీతాంభసిస్నానంసంసారమలమోచనం ॥ ౩ ॥ గీతాసుగీతాకర్తవ్యా కిమన్యైశ్శాస్త్రసంగ్రహైః।
యాస్వయంపద్మనాభస్య ముఖపద్మాద్వినిస్సృతా ॥ ౪ ॥ భారతామృతసర్వస్వంవిష్ణోర్వక్త్రాద్వినిస్సృతం । గీతాగం
గోదకంపీత్వాపునర్జన్మనవిద్యతె ॥ ౫ ॥ సర్వోపనిషదోగావోదోగ్ధాగోపాలనందనః । పార్థోవత్సస్సుధీర్భోక్తా దు
గ్ధంగీతామృతంమహత్ ॥ ౬ ॥ ఏకంశాస్త్రందేవకీపుత్రగీతమేకోదేవోదేవకీపుత్రఏవ । ఏకోమంత్రస్తస్యనామానియా
నికర్మాప్యేకంతస్యదేవస్యసేవా ॥ ౭ ॥

అధ్యాయానుక్రమణికా

పుట	అధ్యాయః	పుట	అధ్యాయః	పుట	అధ్యాయః
౧	౧ అర్జునవిషాదయోగః	౯	౭ పరమహంసవిజ్ఞానయోగః	౧౬	౧౩ క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిభాగయోగః
౨	౨ సాంఖ్యయోగః	౧౦	౮ అక్షరపరబ్రహ్మయోగః	౧౭	౧౪ గుణత్రయవిభాగయోగః
౪	౩ కర్మయోగః	౧౧	౯ రాజవిద్యారాజగుహ్యయోగః	౧౮	౧౫ పురుషోత్తమయోగః
౬	౪ జ్ఞానయోగః	౧౨	౧౦ విభూతివిస్తరయోగః	౧౮	౧౬ దైవాసురసంపద్విభాగయోగః
౭	౫ కర్మసన్న్యాసయోగః	౧౩	౧౧ విశ్వరూపసందర్శనయోగః	౧౯	౧౭ శ్రద్ధాత్రయవిభాగయోగః
౮	౬ అభ్యాసయోగః	౧౪	౧౨ భక్తియోగః	౨౦	౧౮ మోక్షోపదేశయోగః

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ
౧	౬	సంకయ	సంజయ	౩	౩౧	త్వక్త్వా	త్యక్త్వా	౧౧	౧౫	మహాబా	బహాబా
౨	౧	ఏషామ	యేషామ	౬	౬	సాధూ	సాధూ		౨౨	వతంగా	పతంగా
	౭	జ్ఞేయమి	జ్ఞేయమ	౭	౧౧	వృథగ్బా	పృథగ్బా	౧౫	౧౧	ర్భతె	ర్భజేన
	౮	దూాష్యంతి	దుష్యంతి	౮	౨౦	నయతం	నియతం	౧౬	౧	తదశ	తదస్యశ
౩	౧౦	పతంతి	పతంతి	౯	౧౩	తవస్వి	తపస్వి		౨౩	భావం	భానం
	౨	వ్యసా్య	వ్యయసా్య	౧౨	౧౭	బుద్ధిజ్ఞా	బుద్ధిజ్ఞా		౨౫	జ్ఞేయం	జ్ఞేయం
	౫	ఏవమ	ఏనమ	౧౩	౨౫	భవావ్య	భవాప్య		౨౭	విద్ధ్యవా	విద్ధ్యనా
	౧౨	వేదనా	దేవనా	౧౪	౬	పర్వతో	సర్వతో		౩౦	సనగో	సంగో
	౧౮	మన్యంతె	మంస్యంతె		౧౧	వ్యాదిదం	వ్యారిదం				

హరిః ఓం నమో భగవతే శ్రీ శ్రీనివాసపరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే—ప్రథమపాదః.

శ్రుతప్రకాశికావతరణికా.

యతీన్ద్రకృతభాష్యార్థా యద్వ్యాఖ్యానేన దర్శితాః । వరం సుదర్శనార్యం తం వన్దే కూరకులాధిపమ్॥

వరదం ద్విరదాద్రీశం శ్రీనిధిం కరుణానిధిమ్ । శరణ్యం శరణం యామి ప్రణతార్తిహరం హరిమ్॥౧॥ బహిరన్తస్తమశ్ఛేది జ్యోతిర్వన్దే సుదర్శనమ్ । యేనావ్యాహతసంకల్పం వస్తు లక్ష్మీధరం విదుః ॥౨॥ సమ్యఙ్న్యాయకలాపేన మహతా భారతేన చ । ఉపబృంహితవేదాయ నమో వ్యాసాయ విష్ణవే ॥౩॥ తస్మై రామానుజార్యాయ నమః పరమయోగినే । యశ్శ్రుతిస్మృతిసూత్రాణామన్తర్జ్వరమశీశమల్ ॥ ౪ ॥ వన్దేऽహం వరదార్యం తం వత్సాభిజనభూషణమ్ । భాష్యామృతప్రదానాద్యస్సఞ్జీవయతి మామపి ॥౫॥ ప్రపద్యే ప్రణవాకారం భాష్యం రఙ్గమివాపరమ్ । పరస్య బ్రహ్మణో యత్ర శేషిత్వం స్ఫుటమీక్ష్యతే ॥౬॥ శ్రుత్యన్తేషు శ్రుతం భాష్యే మతం ధ్యాతం హృదమ్బుజే । లక్ష్మీపతిం ప్రపద్యేऽహం దృష్టం శ్రీరఙ్గధామని ॥౭॥ ప్రమాణం చ ప్రమేయం చ ప్రమాతారశ్చ సాత్త్వికాః । జయన్తు క్షపితారిష్టాస్సహ సర్వత్ర సర్వదా॥౮॥ అవిస్మృతాస్సుగమ్భీరా రామానుజమునేర్గిరః । దర్శయన్తు ప్రసాదేన స్వం భావమఖిలం(ధ్రువం)దృఢమ్ ॥౯॥ శ్రీరఙ్గేశాజ్ఞయా లబ్ధవ్యాససంజ్ఞం సుదర్శనమ్ । వాచా విజయినః పుత్రం భాష్యభక్తిరచూచుదల్ ॥౧౦॥ గురుభ్యోऽర్థశ్శ్రుతశ్శబ్దైస్తత్ప్రయుక్తైశ్చ యోజితః । సౌకర్యాయ బుభుత్సూనాం సఙ్కలయ్య ప్రకాశ్యతే ॥ ౧౧ ॥ కః కృత్స్నం వేత్తి భాష్యార్థం శ్రుతాంశస్థితయే కృతిః । అర్థైః కాకణికైర్నైషా నోపేక్ష్యా భాష్యవిత్తమైః ॥౧౨॥ భాష్యం చేద్వ్యవృణోత్స్వయం యతిపతిర్వ్యాఖ్యానవాచాం తథా గామ్భీర్యాదనవస్థితిః స్థితమతిర్దూరే జనస్తద్గిరామ్ । ప్రష్టవ్యః కథమీశ్వరస్సహి న నః ప్రత్యక్షరూపో దృశాం తద్భాష్యం స చ భాష్యకృత్స చ హరిస్సమ్యక్ప్రసీదన్తు నః ॥ ౧౩ ॥ ....

సర్వేషాం పురుషాణాం ప్రమాణాధీనప్రమేయనిశ్చయానాముపాదిత్సితజిహాసితేష్టానిష్టఫలతత్సాధనానామలౌకికే పురుషార్థే తత్సాధనరూపే చ వస్తుని శబ్దైకసమధిగమ్యే తత్ర స్వపురుషశేముషీదోషమషీమాలిన్యస్య వేదాఖ్యాక్షరరాశేరేవ ప్రధానతః(తర)ప్రమాణతయాऽపౌరుషేయత్వే సిద్ధే తత్ర చ పశుపుత్రవృష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మికార్వాచీనఫలతత్సాధనపరేऽవగతే పూర్వభాగే-పరమపురుషార్థ(తత్సాధనా)వబోధకే చ తదుపరిభాగే పూర్వాచార్యాభిమతముక్తిఘణ్టాపథకణ్టకాయమానవివిధకుదృష్టిజన దుర్వచనశష్పప్లుతే- తదుపదర్శితకుపథప్రవృత్తినిజగతిచమోముహ్యమానే- తదుజ్జిజీవయిషయా సదసద్వివేచనచతురపూర్వాచార్య పరిచితం ప్రాచీనమేవ సమీచీనమధ్వానం నిష్కణ్టకీకృత్య పరమపురుషార్థాభ్యర్థిజనసార్థం కృతార్థయితుం భవభయాభీతప్రజనభాగధేయవైభవభావితావతరణేన పరమకారుణికేన భగవతా భాష్యకారేణ శారీరకశాస్త్రం వ్యాచిఖ్యాసితం. పరమర్షిప్రణీతాని వ్యాఖ్యానాని, తేషాం చ మహర్షిప్రణీతాని వ్యాఖ్యానాని చ సన్తి చేత్తాన్యే(వహ్యా)వానురోద్ధవ్యాని-న హ్యన్యేషు సూక్ష్మదర్శిత్వం బు

అఖిలభువనజన్మస్థేమభఙ్గాదిలీలే

షెరభిప్రాయమృషిరేవ చ స్వతో వేదితుమర్హతి, నతు జడమతిరితరో జనః ఋషివచసామేవాభిన్నవక్తృకాణాం మిథో విరోధే పూర్వపక్షాభిప్రాయవైభవవాదాదిభిరవిరోధో నేయః- భిన్నవక్తృకాణాంతు విరోధే దుష్పరిహరే యుక్తియుక్తం గ్రాహ్యమితి న దోషః. యే పునస్సన్త్యపి తాన్యనాదృత్య వ్యాఖ్యయాన్తరాణి, వ్యాఖ్యానాన్తరాణి, చ తద్విరుద్ధాని రచయన్తి- తేషామాగ్రహగృహీతహృదయత్వే, పండితమానిత్వే, పాండిత్యఖ్యాపన పరత్వే, చ తత్ప్రవృత్తిరేవ ప్రమాణం. ఇతరేషాంచ వ్యాఖ్యాతౄణామార్షవ్యాఖ్యానాతిలఙ్ఘిత్వం * ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ * సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ * భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ * దహరఉత్తరేభ్యః ఇత్యాదిషు స్పష్టతరమ్. ఇహ తు వృత్త్యనుసారః ప్రతిజ్ఞాతః॥ న చ తత్ప్రతిజ్ఞానమహృదయ(మేవ)మితి శఙ్కనీయమ్-దుష్పరిహరబాధకానుపలమ్భాత్. యద్యపి కర్మమీమాంసాయాం క్వచిత్క్వచిదర్వాచీనవ్యాఖ్యాతృభిరాకులత్వమాపాదితమ్ తథాపి తత్ప్రయోగమార్గస్ఖలనాభావాదనుష్ఠానమాత్రాధీనాయాస్స్వర్గాదిఫలసిద్ధేర్దేవతాస్వరూపతద్యాథాత్మ్య సత్కార్యవాదాదిజ్ఞాననైరపేక్ష్యం, పరమపురుషార్థస్య జ్ఞానైకసాధ్యతయా జ్ఞానమార్గస్ఖలనస్యాత్మహానిఫలకత్వేన తద్విపరీతజ్ఞానానామవశ్యపరిహర్తవ్యత్వ ముత్తరభాగే చ తత్తదర్థోపయుక్తతయా ప్రసక్తానాం(శిక్షణీయత్వం)పూర్వభాగార్థానాం ప్రదర్శితదిశానుక్తానామపి శిక్షణీయార్థాన్తరాణాం సుకరనిర్వాహత్వం, చాభిప్రేత్య బ్రహ్మసూత్రాణ్యేవ భగవాన్ భాష్యకారః ప్రారభతే వివరీతుమ్. ....

ఏవం ప్రారిప్సితస్య ప్రబన్ధస్యావిఘ్న పరిసమాప్తి ప్రచయగమనార్థం స్మృత్యాచారసిద్ధమిష్టదేవతోపాసన రూపం మఙ్గళం శ్రౌతమాచరతి (అఖిలేత్యాదినా శ్లోకేన) * మఙ్గళాచారయుక్తానాం నిత్యం చ ప్రయతాత్మనామ్॥ జపతాం జుహ్వతాం చైవ వినిపాతో న విద్యతే" ఇతి హి స్మర్యతే-ఆచార్యైశ్చ తత్తత్ప్రబన్ధృభిః, శ్రోతృ (బుద్ధిస) మనస్స)మాధానార్థం శాస్త్రార్థసంక్షేపశ్చార్థతః క్రియతే- యథా చోదనాసూత్రేణ ధర్మస్వరూపం, ప్రమాణం, చ శ్రుత్యర్థాభ్యాం నిరూపితమ్. ప్రసిద్ధం హి శ్రోతుః ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ వక్తురర్థప్రతిపాదనస్య సంక్షేపపూర్వకత్వమ్ * ఇష్టం హి విదుషాం లోకే సమాసవ్యాసధారణ" మితి శాస్త్రార్థసంక్షేపేణ వస్తునిర్దేశో, భవత్విత్యాశీర్వాద, శ్చకృతో భవతః॥ వినతేతి, భక్తిరూపేతి, చ బ్రహ్మణి ప్రహ్వీభావావగమాత్ప్రణతిరపి ఫలితా- ణము ప్రహ్వత్వ ఇతి హి ధాతుః ఏవం త్రివిధం మఙ్గళమాచరితం భవతి శ్లోకస్య ప్రథమపాదేన పూర్వస్యాధ్యాయద్వికస్యార్థస్సంక్షిప్తః-ద్వితీయేన తూత్తరద్వికస్య-కర్మమీమాంసాయాం ప్రతిపాద్యభేదేన షట్కభేదవదత్రాపి విషయవిషయిరూప ప్రతిపాద్యభేదేన ద్వికభేదః శాస్త్రప్రతిపాద్య ముపాయోపేయాత్మకం- సిద్ధోపాయ, ఉపేయం, చ బ్రహ్మ సాధ్యోపాయో భక్తిః తత్ర సప్తమ్యన్తైః పదైస్సిద్ధోపాయరూప, ముపేయం, చ బ్రహ్మోచ్యతే-భవతీతి (భువనం) కార్యవర్గః రూఢిశక్త్యా తత్కారణస్య కులాలాదేర్వ్యావృత్తిః భువనశబ్దో హి విపులతరకార్యవిశేషే రూఢః అఖిలశబ్దేన సకలదేశకాలవర్తిన్యణ్డజాతాని వివక్షితాని-తేన బ్రహ్మాదివ్యావృత్తిః-ఖిలం నాస్తీత్యఖిలం కార్యేషు బ్రహ్మణస్స్రష్ట్యాదివ్యాపారావిషయభూతం న కిఞ్చిదస్తీత్యర్థః అనయా వ్యతిరేకోక్త్యా ప్రాయికత్వనివృత్తిః * అజ్ఞాతం నాస్తి తే కిఞ్చిదితివత్. అతః సకలమిత్యన్వయముఖేనానుక్తిః ॥ అకారోపక్రమత్వసిద్ధయే నిఖిలేత్యనుక్తిః * అ ఇతి భగవతో నారాయణస్య ప్రథమాభిధానం భగవతో వాచకమకారం ప్రయుఞ్జానేన కిం నామ మఙ్గళం న కృతమితి చాభియుక్తైరభ్యధాయి అత్ర భగవద్వాచిత్వావివక్షాయామపి భగవద్వాచిత్వశక్తియోగాదకారో మాఙ్గళికః * అఇఉణిత్యత్రాకారవత్ నఞో నిషేధవాచిత్వేఽపి నిషేధ్యవశాచ్ఛుభత్వాశుభత్వే అతో * నిష్ప్రత్యూహముపాస్మహే ఇత్యాది నిర్దేశస్యైవ శుభతరత్వమ్ వైకల్యనిషేధస్య పౌష్కల్యపర

త్వాత్. అఖిలశబ్దేన చిదచిద్భేదోఽప్యభిమతః (జన్మ) నిత్యనైమిత్తిక ప్రాకృతరూపం (క్షేమా) స్థితిః సాచాన్తర్యామి విష్ణ్వవతార లోకపాలమన్వాదినృపమాతాపిత్రాదిముఖేన క్రియమాణా బహువిధావివక్షితా(భఙ్గః) నిత్యనైమిత్తిక ప్రాకృతరూపః మోక్షస్యలయాన్తర్భావేఽపి శాస్త్రస్యపరమప్రయోజనత్వాదత్రసనాన్తర్భావితః - అత ఏవాదిశబ్దేఽపి నాన్తర్భావ్యః తస్యసాధారణతయా స్ఫుటప్రతిపత్తిహేతుత్వాభావాత్ పృథగేవహిపూర్వైశ్చ స్పష్టతరంనిర్దిష్టోమోక్షః * జగదుద్భవస్థితి ప్రణాశసంసారవిమోచనాదయఇతి * జగజ్జన్మస్థితిధ్వంస మహానన్దైకహేతవఇతి చ భగవాన్ భాష్యకారశ్చ తథానిర్దిశతి యథావేదార్థసఙ్గ్రహే * ఉద్భవస్థితిప్రళయసంసారనివర్తనైకహేతుభూతఇతి -భాష్యేచ * నిఖిలజగదుదయవిభవవిలయమహానన్దైక కారణమితి- వినతేత్యాదిపదేన క్షేమాన్తర్భూతస్వర్గాదిసాంసారికఫలప్రదత్వస్యపృథగుక్తిరనపేక్షితా(శాస్త్ర)అ)సాధరణస్యపరమప్రయోజనస్యమోక్షస్యైవహి పృథగుక్త్యపేక్షా ఆదిశబ్దేన సృష్ట్యాద్యౌపయికమన్తఃప్రవేశనియమనాదిగృహ్యతే తథాచభాష్యే స్వయమేవవక్ష్యతి ॥ * జగదుద్భవస్థితిసంహారాన్తఃప్రవేశనియమనాదిలీలమితి జన్మక్షేమభఙ్గోక్త్యైవాన్తః ప్రవేశనియమనాదేరర్థసిద్ధత్వాశ్రయణమయుక్తం అధ్యాసపరిణామపక్షయోస్తస్యార్థత్వాభావేన తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వమతేపృథగ్వక్తవ్యత్వాత్ శాబ్దత్వే సమ్భవత్యార్థత్వ కల్పనాయోగాత్ విస్తరేణోక్తస్యార్థస్యసంక్షేపోక్త్యావివక్షితత్వోపపత్తే, శ్చ (లీలా) శబ్దేనభగవతఃపరిపూర్ణత్వానన్యప్రేర్యత్వస్వచ్ఛన్దచేష్టితత్వాదికమభిప్రేతం యథోక్తంమహాభారతే * అప్రమేయోఽనియోజ్యశ్చ యత్రకామగమోవశీ । మోదతేభగవాన్ భూతైర్బాలఃక్రీడనకైరివేతి ॥ అప్రమేయత్వం పరిపూర్ణత్వమ్- అనియోజ్యత్వమనితరచేతనప్రేర్యత్వమ్।యత్రకామగమఇత్యనేన వాయూదకాదిప్రేరణాధీనాబుద్ధిపూర్వకపరిస్పన్దాదిచేష్టావ్యావృత్తిః స్వేచ్ఛాకృతప్రవృత్తివిఘాతవ్యుదాసోవా-స్వాధీనలీలోపకరణత్వం వశిశబ్దార్థఃవిశ్వంవశంయస్యసవశీఇన్ద్రియ(వ్యాపా)ప)రాధీన చేష్టావ్యావృత్త్యర్థోవావశిశబ్దః- బాలదృష్టాన్తేనలీలాయాఃప్రయోజనాన్తరనైరపేక్ష్యమభిప్రేతమ్. అనేనరాజ్ఞాంపణబన్ధపూర్వకద్యూతాదివ్యావృత్తిః కార్యవర్గాపేక్షయాభగవన్మహిమ్నో విపులతరత్వం క్రీడనకైరిత్యనేనఫలితమ్ ॥ నను ప్రయోజకవ్యాపారోహిలీలా అతోభఙ్గస్యలీలాత్వేయుక్తేఽపికథం ప్రయోజ్యవ్యాపారభూతయోర్జన్మస్థిత్యోర్లీలాత్వమ్- ఉచ్యతే * బహుస్యాంప్రజాయేయేతిహి శ్రుతిః అతః ప్రయోజకవ్యాపారవత్ప్రయోజ్యవ్యాపారస్యచలీలాత్వకథనేనోపాదానత్వంఫలితమ్ । లీలాశబ్దేననిమిత్తత్వంచ భఙ్గాదీత్యన్తేన ప్రథమాధ్యాయార్థస్సఙ్క్షిప్తః. అవాప్తసమస్తకామస్య వ్యాపారానుపపత్తిం పరిహరతాలీలాశబ్దేన విరోధపరిహారపరద్వితీయలక్షణార్థస్సూచితః॥ఏవంపూర్వద్వికోక్తం కారణత్వరూపంపరత్వంసఙ్క్షిప్తమ్. తస్యైవసమాశ్రయణీయతాప్రతిపత్త్యర్థముత్తరద్వికోక్తమభిగమ్యత్వమోక్షప్రదత్వలక్షణం సౌలభ్యంసంక్షిప్యతే(వినతేత్యాదిపదేన) కేవలంప్రకృష్టత్వం కేవలం సౌలభ్యం, చ కనకాదలలోష్టశకలయోరివ నసమాశ్రయణీయత్వాయకల్పత ఇతితదుభయవ్యావృత్త్యర్థమిదంపదద్వయమ్- విశేషణనతాః ప్రహ్వీభూతాఃవినతాః న్యాసోపాసనాత్మకాశేషవిద్యా విశేషనిష్ఠావివక్షితాః వైవిధ్యం చ * తదుపర్యపిబాదరాయణః * ఊర్ధ్వరేతస్సుచేత్యాదినా వక్ష్యమాణదేవత్వమనుష్యత్వవర్ణాశ్రమాదిభేదేన జన్మవృత్తగుణభేదేనచాభిప్రేతమ్-భగవజ్జ్ఞానేన లబ్ధసత్తాకత్వంభూతశబ్దార్థః * అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేద సన్తమేనంతతో విదురితిహిశ్రుతిః లబ్ధస్వరూపాణాంచ * తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజంతమః । నాశయామ్యాత్మభావస్థః * దదామిబుద్ధియోగంతమ్ * అహంస్మరామిమద్భక్త మిత్యాద్యుక్తప్రకారేణ సాక్షాత్కారవిరోధి నివర్తనాదికంహిభగవతఏవభరఇతినస్వరూపప్రచ్యుతిసమ్భవః భూతసమ్బన్ధీవ్రాతః (భూతవ్రాతః) సంశ్రితసమ్బన్ధినోఽపి

భూతవ్రాతరక్షైకదీక్షే । శ్రుతిశిరసి విదీప్తే బ్రహ్మణి శ్రీనివాసే

తత ఏవ కారణాద్భగవతో రక్షా ఇత్యభిప్రాయః యథా * ఆస్ఫోటయన్తి పితరః ప్రనృత్యన్తి పితామహాః । వైష్ణవో నః కులే జాతస్స నస్సన్తారయిష్యతీతి * పశుర్మనుష్యః పక్షీ వా యే చ వైష్ణవసంశ్రయాః । తేనైవ తే ప్రయాస్యన్తి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి చ. నను షష్ఠ్యన్తనిర్దిష్టానతిరిక్తవిషయస్సముదాయశబ్దః-యథా బ్రాహ్మణసమాజ ఇతి- నైవం- రాజపరిషదిత్యాదిష్వతిరిక్తస్యాపి దర్శనాత్ సమాసాన్తర్గతాయాష్షష్ఠ్యాస్సమ్బన్ధమాత్రవిషయత్వాత్ షష్ఠ్యన్తనిర్దిష్టానతిరిక్తత్వనియమస్యానుశాసనాభావాచ్చ, సముదాయశబ్దే శ్రుతే సముదాయినః క ఇత్యపేక్షాయాం సన్నిహితశబ్దవాచ్యనిష్ఠస్సముదాయశ్శీఘ్రం ప్రతీయత ఇతి బ్రాహ్మణసముదాయ ఇత్యాదిష్వనతిరేకప్రతీతిః రాజపరిషదిత్యాదిష్వతిరిక్తత్వస్యాపి దర్శనాత్ తత్సముదాయగ్రాహకప్రమాణానురోధేనార్థవర్ణనం యుక్తమితి యథోక్త ఏవార్థః- ఏవం చ సతి వ్రాతశబ్దప్రయోగస్యార్థవత్త్వం స్యాత్ ఇష్టప్రాపణపర్యన్తానిష్టనివారణలక్షణా (రక్షా) తస్యా (మేకదీక్షః) ప్రధానదీక్షః దీక్షా సఙ్కల్పః స్వసత్తాయా అపి సంశ్రితరక్షాసఙ్కల్పనిర్వర్తనస్యాత్యన్తాభిమతత్వం ప్రాధాన్యం* అప్యహం జీవితం జహ్యామితి హ్యుక్తమ్ * కామమాత్మానం భార్యాం పుత్రం నోపరున్ధ్యాన్న త్వేవ దాసకర్మకరమితి చాపస్తమ్బః ఈదృశీయం స్మృతిర్యదాజ్ఞా తస్యాపి తథాఽనుష్ఠానస్యాభిమతతరత్వమ్ । అప్యహం జీవితం జహ్యామిత్యనేనావగమ్యతే-దీక్షాప్రాధాన్యేన రక్షాప్రధాన్యం ఫలితమ్ దీక్షాశబ్దేనాశ్రితసంరక్షణస్య స్వప్రయోజనత్వం దర్శితమ్. వ్రతభ్రంశసమాప్త్యోరనర్థాభ్యుదయఫలత్వం హి వ్రతిన ఏవ సంశ్రితరక్షణం చ తద్వ్రతమ్ - యథా * దదామ్యేతద్వ్రతం మమేతి ॥ వినతరక్షాశబ్దాభ్యాం తృతీయచతుర్థాధ్యాయార్థౌ సంక్షిప్తౌ । ఏవం జగత్కారణత్వ మోక్షప్రదత్వే కథితే-ఏతే హి రాజ్ఞశ్ఛత్రచామరవద్బ్రహ్మణోఽసాధారణం చిహ్నం పరత్వసౌలభ్యే చ సమాశ్రయణీయతానిమిత్తతయాఽవగతే-యథా* య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తీత్యుపక్రమ్య* సం బాహుభ్యాం నమతి సం పతత్రైర్ద్యావాపృథివీ జనయన్ దేవ ఏక ఇతి *సర్వలోకమహేశ్వరమ్ । సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాన్తిమృచ్ఛతీతి చ ॥ ప్రమేయశరీరం సాధీయః యది ప్రమాణముపలభామహ ఇత్యపేక్షాయాం ద్వికద్వయశేషభూతచతుస్సూత్ర్యర్థం వదన్ ప్రమేయానురూపం ప్రమాణం దర్శయతి (శ్రుతిశిరసీతి) శ్రూయతే నిత్యమితి శ్రుతిః అనేనాపౌరుషేయత్వాన్నిర్దోషత్వం వివక్షితమ్ । అత ఏవ పూర్వమీమాంసాన్యాయానాం ప్రామాణ్యాద్యుపయోగినామత్రోపజీవ్యత్వం సూచితమ్, శిరశ్శబ్దేనానన్యపరత్వం వివక్షితమ్-పరతత్త్వప్రధానాః మన్త్రబ్రాహ్మణభాగా హ్యుపనిషదః(విదీప్తే)పూర్వభాగేష్వగ్నీన్ద్రాదిరూపతయా బ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిపాద్యత్వమ్* తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదు చన్ద్రమా ఇత్యాదినౌపనిషద్వాక్యేనైవ జ్ఞాయత ఇతి విశేషేణ దీప్తం విదీప్తమ్-యద్వా - క్షుద్రసుఖసాధనభూతదుఃఖాత్మకప్రవృత్తినివృత్తిరూపం ప్రయోజనం పూర్వభాగే దీప్తమ్-బ్రహ్మ తు స్వయం నిరతిశయానన్దరూపతయా పరమపురుషార్థభూతముపరితనభాగే విశేషేణ దీప్తమితి భావః. అనేన సమన్వయాధికరణార్థస్సూచితః తత్పూర్వాధికరణత్రయార్థశ్చాత్ర ద్యోతితో భవతి - వ్యుత్పత్తిలక్షణసౌష్ఠవాభావే శ్రుతిశిరోవేద్యత్వాయోగాత్ శ్రుతిశిరశ్శబ్దస్య ప్రమాణాన్తరవ్యావర్తకత్వాచ్చ (బ్రహ్మణీతి) సామాన్యపదమౌపనిషదానాం సద్బ్రహ్మాత్మాదిసామాన్యశబ్దానాం ప్రదర్శనార్థమ్ (శ్రీనివాస ఇతి) విశేషపదం నారాయణాది విశేషశబ్దానాం ప్రదర్శనార్థమ్ * పశునా యజేత * ఛాగస్య వపాయా మేదస ఇత్యత్ర * ఛాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి సూత్రోక్తన్యాయేన పశుశబ్దస్య ఛాగపర్యవసాయిత్వనిర్ణయాత్ - సామాన్యవాచిపదానాం విశేషవాచిపదే సతి తత్పర్యవసాయిత్వాత్ సద్బ్రహ్మాత్మాది సామాన్యశబ్దానాం నారాయణ ఏవ విశేషే పర్యవసానం సూచితమ్। శ్రీనివాసశబ్దస్యావయవశక్త్యా నిత్యవిభూతిమత్త్వం సూచితమ్। రూఢిశక్త్యా త్రిమూర్తిసా

మ్యం తదైక్యం బ్రహ్మణస్తదుత్తీర్ణత్వం చ నిషిద్ధమ్। ఈశ్వరఏవబ్రహ్మ- సత్రిమూర్త్యతిరిక్తస్సదాశివః, బ్రహ్మాదయ స్త్రయోప్యనీశ్వరాఇతి పక్షశ్చవ్యుదస్తః (పరస్మిన్నితి) * పరమతస్సేతూన్మానేత్యధికరణార్థసూచనమ్-తేనోపేయా న్తరవ్యావృత్తిః బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితశ్రుతప్రాప్యస్య పరశబ్దేనాభిధానాత్ యద్వాకారణత్వ శఙ్కా-తద్దో షవ్యుదాసాయ*నస్థానతోపిపరస్యేత్యధికరణసిద్ధంశోధకవాక్యోక్తముభయలిఙ్గతయావైలక్షణ్యంసూచితమ్.అథోపాయ స్వరూపంవదతి (శేముషీతి)అయంసామాన్యశబ్దః (భక్తిరూపేతి) విశేషశబ్దః అత్రాపి * భాగోవామన్త్ర వర్ణాదితి న్యాయోభిప్రేతః శేముషీశబ్దోపాదానేనజ్ఞానకర్మసముచ్చయవ్యావృత్తిః-భక్తిరూపేతివాక్యార్థజ్ఞానవ్యా వృత్తిః *శుద్ధభావంగతోభక్త్యా శాస్త్రాద్వేత్తిజనార్దనమ్* భక్త్యాత్వనన్యయాశక్యః *జ్ఞాతుంద్రష్టుంచతత్త్వేన ప్రవే ష్టుంచేత్యుక్తప్రకారేణ జ్ఞానదర్శనప్రాప్తి సాధనభూతాభక్తిరప్యత్రవివక్షితా - అవిశేషేణభక్తిరూపేత్యుక్తత్వాత్ *అ హమస్మ్యపరాధానామాలయఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణస్వాత్మానమనుసన్ధాయాహ (మమేతి) (భవత్వితి) భక్తైరేవ స్వాదుతమతయా ప్రార్థనీయతాసూచితా- యద్వానహి భక్తిస్సర్వేభ్యోపి స్వదతఇత్యత్రాహ(మమేతి)మమప్రతి బన్ధకపాపరహితస్య. శాన్తపిత్తస్యహిక్షీరస్వాదుతమతాబుద్ధిరితిభావః, రక్షైకదీక్షేపరస్మిన్నిత్యనైఃపదైరుపేయభూతప వ సిద్ధోపాయఉక్తః. భక్తిరూపేతి సాధ్యోపాయః. అత్రశ్లోకశాస్త్రప్రతిపాద్యైకదేశభూతః పరపక్షప్రతిక్షేపశ్చా ర్థాత్సూచితోభవతి. జన్మస్థేమభఙ్గాదిశబ్దేన యుగపత్సర్గాదికమనభ్యుపగచ్ఛన్తో భాట్టప్రాభాకరావ్యావర్తితాః.లీలా శబ్దేన సాక్షిమాత్రేశ్వరవాదిహైరణ్యగర్భవ్యుదాసః. వినతేత్యాదిపదేన జీవానాంపరస్పరం,బ్రహ్మణా,చాభేదమభ్యుప యన్తో బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినో,పాస్తాః.శ్రుతిశిరసీత్యనేనవేదబాహ్యచార్వాకబౌద్ధార్హతనిరాసః,తేనైవపదేనాఽనుమా నికేశ్వరవాదినో వ్యుదస్తాః. బ్రహ్మణీత్యనేనా బ్రహ్మాత్మకప్రధాన పరమాణుకారణవాదిసాఙ్ఖ్యవైశేషికాదివ్యుదాసః.శ్రీ నివాసశబ్దేన పాశుపతాదివ్యుదాసః. అనేనైవేశ్వరోత్తీర్ణబ్రహ్మవాదినోభేదాభేదవాదినో వ్యుదస్తాః. శేముషీశబ్దేన జ్ఞానకర్మసముచ్చయోపాయవాదివ్యుదాసః. భక్తిరూపేతి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయవాదివ్యుదాసఇత్యేవమనుస న్ధేయమ్.శ్రుతేరేవోపాయోపేయావగతౌ సత్యాంకింభవతోవక్తవ్యమిత్యత్రాహ (పారాశర్యేతి) ప్రథమశ్లోకే స్వ ప్రబన్ధస్య పరమప్రయోజనతయా సిద్ధరూపః పరమవిషయోదర్శితః-సాధ్యరూపం ప్రయోజనంచరక్షాపదేనాతిసం క్షిప్తం. అథ ద్వితీయేనశ్లోకేన స్వగ్రన్థస్యావాన్తరవిషయః, పరంపరయాబ్రహ్మవిషయత్వం, స్వప్రబన్ధం ప్రతిసమ్య గ్జ్ఞానస్యావ్యవహితావాన్తరప్రయోజనత్వం, పరమ్పరయాముక్తేఃపరమప్రయోజనత్వం, స్వవ్యాఖ్యేయస్య ప్రమా ణమూలతాకథనేన వ్యాఖ్యాన్తరాణామప్రమాణమూలకతా,స్వవ్యాఖ్యేయవిషయభాష్యాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం స్వో క్తప్రబన్ధస్య సామ్ప్రదాయికత్వ, మిత్యాదిశ్రోతముచ్యతే. స్తుత్యాత్మకగురూపాసనరూపమఙ్గళాచారశ్చార్థతఃక్రి యతే * జాయమానంహిపురుషం యంపశ్యేన్మధుసూదనః । * తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన * దదామిబుద్ధియోగంతమిత్యా దిభిరాచార్యోపసత్తేరపి భగవత్కటాక్షహేతుకత్వావగమాత్ పరదేవతోపాసనానన్తరభావిత్వంగురూపాసనస్య యు క్తమ్.తథాచ శ్రుతిః * యస్యదేవేపరాభక్తి ర్యథాదేవేతథాగురావితి. పూర్వైరపితథాచరితమ్. యథాభగవతావైశ మ్పాయనేన * నమస్కృత్యహృషీకేశమ్ * నమోభగవతేతస్మైవ్యాసాయేతి-యథాచద్రమిడాచార్యైః* నమఃప్ర వరగుణైకాస్పదాయస్థిరత్రసకులబీజకుమ్భభూతాయ భువనకోశస్య గోప్త్రేబ్రహ్మణేనమోజైమినయేవేదరహస్య స మ్పుటనిగూఢవిస్ఫారయిత్రేన్యాయప్రజ్వలితచేతసేనమోస్త్వాచార్యేభ్యఇతి, పాశ్చాత్త్యైశ్చ * విశుద్ధజ్ఞానదేహాయ *అభివన్ద్యగురూనాదావితి* ప్రణమ్యహేతుమీశ్వరంమునింకణాదమన్వతఇతి-పారాశర్యశబ్దేనజన్మోత్కర్షః*సహో

వచస్సుధాముపనిషద్దుగ్ధాబ్ధిమధ్యోద్ధృతాం సంసారాగ్నివిదీపనవ్యపగతప్రాణాత్మసఞ్జీవినీమ్।

వాదవ్యాసః పారాశర్య ఇతి శ్రుతిప్రసి(ద్ధః)(ద్ధేః) * తస్యైవ బాదరాయణసంజ్ఞత్వం వివక్షితమ్ (య)(త)థోక్తం మహర్షిణైవ *
ద్వీపే బదరికామిశ్రే బాదరాయణమచ్యుతమ్ । పరాశరాత్సత్యవతీపుత్రం లేభే పరన్తపమితి, యద్యపి ఋష్యన్తరేపి
బాదరాయణశబ్దప్రయోగః- తథాపి సూత్రకృద్విషయో బాదరాయణశబ్దః పారాశర్యగోచర ఏవ। తథాచ స్కాన్దే వ్యక్త
ముక్తమ్ * నారాయణాద్వినిష్పన్నం జ్ఞానం కృతయుగే స్థితమ్ । కించిత్తదన్యథాభూతం త్రేతాయాం ద్వాపరేఽఖిలమ్ ॥
గౌతమస్య ఋషేశ్శాపాజ్జ్ఞానే హ్యజ్ఞానతాం గతే । సఙ్కీర్ణబుద్ధయో దేవాః బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః ॥ శరణ్యం శరణం జ
గ్ముర్నారాయణమనామయమ్ । తైర్విజ్ఞాపితకార్యస్తు భగవాన్ పురుషోత్తమః ॥ అవతీర్ణో మహాయోగీ సత్యవత్యాం ప
రాశరాత్ । ఉత్సన్నాన్భగవాన్వేదానుజ్జహార హరిస్స్వయమ్ ॥ చతుర్ధా వ్యభజత్తాంశ్చ చతుర్వింశతిధా పునః । శతే
ధా చైకధా చైవ తథైవ చ సహస్రధా ॥ కృష్ణో ద్వాదశధా చైవ పునస్తస్యార్థవిత్తయే । చకార బ్రహ్మసూత్రాణి యే
షాం సూత్రత్వమఞ్జసా ॥ అల్పాక్షరమసన్దిగ్ధం సారవద్విశ్వతోముఖమ్ । అస్తోభమనవద్యం చ సూత్రం సూత్రవిదో విదుః ।
నిర్విశేషితసూత్రత్వం బ్రహ్మసూత్రస్య చాప్యతః । సవిశేషాణి సూత్రాణి హ్యపరాణి విదో విదుః । ముఖ్యస్య నిర్విశే
షేణ శబ్దో న్యేషాం విశేషతః ॥ ఇతి వేదవిదః ప్రాహుశ్శబ్దతత్త్వార్థవేదినః । ఏవంవిధాని సూత్రాణి కృత్వా వ్యాసో
మహాయశాః । బ్రహ్మరుద్రాదిదేవేషు మనుష్యపితృపక్షిషు ॥ జ్ఞానం సంస్థాప్య భగవాన్ క్రీడతే పరమేశ్వర ఇత్యాదినా.
(వచస్సుధామ్) వచశ్శబ్దస్యార్థే తాత్పర్యమ్. యథా వేదవిచ్ఛాస్త్రవిదిత్యాదౌ వేదాదిశబ్దానామ్। అర్థాభిధాయకం హి
వాక్యమ్। వచసస్సుధామితి కేచిదాచార్యాః రూపకప్రకరణాత్సుధాశబ్దలక్షణాభయాచ్చ సుధేవ వచ ఇతి * ఉప
మితం వ్యాఘ్రాదిభిరిత్యాదినా సమాసమపరే ఆచార్యా ఆద్రియన్తే, సుధాశబ్దేన భోగ్యత్వమభిప్రేతమ్। ఏవమవాన్తరవిష
య ఉక్తః, తర్హి కథం బ్రహ్మణో విషయత్వమితి శఙ్కాయాం సద్వారకం బ్రహ్మణో విషయత్వమిత్యాహ (ఉపనిషదితి) బ్ర
హ్మణ్యుపనిషణ్ణత్వాత్యుపనిషత్ * ఉపనిషణ్ణత్వాద్వోపనిషదితి హి వాక్యమ్ * గహనే హ్యయం విద్యాసన్నివిష్టేతి తద్విష
యం ద్రమిడభాష్యమ్ * గహనే బ్రహ్మణ్యుపనిషణ్ణేతి భాష్యవిషయా వామనటీకా- అద్వారక భగవత్ప్రతిపాదకత్వము
పనిషణ్ణత్వమ్। దుగ్ధశబ్దేన పూర్వభాగాదప్యుపనిషదస్సారత్వం వివక్షితమ్। యథా * ఆరణ్యకం చ వేదేభ్య ఓషధిభ్యో యథా,
మృతమితి- (అబ్ధి) శబ్దేనాఽలోచితానాముపనిషదామానన్త్యాదిసూచితమ్ (మధ్య). శబ్దేన సర్వవాక్యానాం ము
ఖ్యార్థాపరిత్యాగోఽభిప్రేతః మధ్యస్య సర్వపర్యన్తదేశాపేక్షయా తుల్యాప్యాసత్తిః (ఉద్ధృత) శబ్దేనాతినిమ్నదేశ
నిమగ్నోద్ధరణమప్యభిదధతా నిశ్శేషార్థగ్రహణం సూచ్యతే, స్వప్రబన్ధస్యావాన్తరవిషయః పారాశర్యసూత్రమ్- త
స్యావాన్తరవిషయ ఉపనిషత్ - తద్విషయసూత్రం బ్రహ్మేతి పరమ్పరయా బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వమ్। బాదరాయణసూ
త్రాణాముపనిషన్మూలత్వకథనేన సాఙ్ఖ్యాదిగ్రన్థానామప్రమాణమూలత్వాత్తదనాదరేణైతద్వ్యాఖ్యానమితి సూచి
తమ్॥ ప్రణాడ్యా శాస్త్రజన్యం పరమప్రయోజనమాహ (సంసారేతి) సంసారాగ్నిశబ్దేన సంసారస్య కార్త్స్న్యేన
తాపత్రయరూపతా వివక్షితా- యథా * స్వర్గేఽపి పాతభీతస్య క్షయిష్ణోర్నాస్తి నిర్వృతిరితి. (దీపన) శబ్దేనాఽసఙ్కో
చాత్సదాభిజ్వలనవాచినా విద్యాలబ్ధేః పూర్వం కదాచిదప్యనిర్వాప్యత్వమభిప్రేతమ్। త్రైవిధ్యమాధ్యాత్మికాదిరూపేణ
తేషు త్రిష్వేకైకస్యాపి శారీరమానసాదిరూపేణ చ, ఆత్మనామ్ (ప్రాణః) పరమాత్మా * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూ
తాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి * కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాదిత్యాదిశ్రుతేః (గత) శబ్దేన తదలాభః ఉపసర్గాభ్యాం
తస్యానాదిత్వం వివిధత్వం చ వివక్షితమ్। జ్ఞానదర్శనప్రాప్తిష్వన్యతమస్యాప్య(లాభ)(భావా)దలాభస్య త్రైవిధ్యమ్ (సఞ్జీ
(వ)(వి)నీమితి) జీవనం ఉజ్జీవనం- సంసారో(న్మూల)(న్మోచ)నమ్. సమితి కైవల్యవ్యావృత్తిః- అథ సామ్ప్రదాయికత్వమాహ

పూర్వాచార్యసురక్షితాం బహుమతి వ్యాఘాతదూరస్థితా మానీతాంతునిజాక్షరైస్సుమనసో భౌమాః పిబన్త్వన్వహమ్ ॥ ౨ ॥ .... భగవద్బోధాయనకృతాంవిస్తీర్ణాం బ్రహ్మసూత్రవృత్తిం పూర్వాచార్యాస్సఞ్చిక్షిపుః. తన్మతానుసారేణసూత్రాక్షరాణివ్యాఖ్యాస్యన్తే.

⸻✱హరిః ఓమ్॥౧॥అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా✱⸻ అత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యే భవతి.

(పూర్వాచార్యేతి)పూర్వశబ్దేనశఙ్కరాద్యర్వాచీనవ్యావృత్తిః(సురక్షితాం)నాపదేశమాత్రేణ గ్రన్థరూపేణచేతిభావః. పూర్వాచార్యగ్రన్థైరర్థస్వరూపం ప్రతిపన్నం చేత్ కింభవతఃకృత్యమిత్యత్రాహ(బహుమతివ్యాఘాతేతి)బహూనాం బహుమతయో బహూనాం మతయోవాతాసాంపరస్పరవ్యాఘాతేనతాభిస్సమీచీనార్థవ్యాఘాతేనచఅర్వాచీనజనైర్దురవ(గమ)(గాహ)త్వమాహ(దూరస్థితామితి)నయథావద్ప్రతీతిమాత్రమ్।అన్యథాచప్రతిపత్తిరాసీదితిభావః.సూత్రాద్యవాన్తరవిషయస్యవిషయీస్వగ్రన్థఇతినపూర్వంకణ్ఠోక్తమ్।తదాహ(ఆనీతామితి)సుధాపక్షే.(నిజాక్షరైః)గాయత్ర్యవయవభూతైరమృతాక్షరైరితియావత్. అతో మమాక్షరైరిత్యనుక్తిః(సుమనసః)✱సారాసారవివేకజ్ఞాఇత్యాద్యుక్తాఃఅనేనాసదపరిగ్రహోనదోషాయేత్యుక్తంభవతి. దేవాదీనాంవృత్తికారగ్రన్థాదిభిస్సఙ్గమత్వాద్భౌమాఇత్యుక్తమ్(పిబన్త్వన్వహమితి) రస్యతాతిశయాన్నతృప్తికరీతిభావః,ఫలాన్తరాద్యసఙ్గతత్వాత్ప్రీత్యుపాయఏవహిస్వాదుతమః.యథోక్తం✱ క్వనాకపృష్ఠగమనంపునరావృత్తిలక్షణమ్।క్వజపోవాసుదేవేతిముక్తిబీజమనుత్తమమితి. యద్వాఽగమ్భీరత్వాదన్వహంశీలనీయేతిభావః.

తర్హిపురాతనగ్రన్థాఏవ వాచయితవ్యాః కిమపూర్వగ్రన్థనిర్మాణ-తత్ప్రవర్తనయత్నగౌరవేణేతి, శఙ్కాయామాహ (భగవదితి) భగవచ్ఛబ్దేన శఙ్కరాదివదనాప్తత్వం నాస్తీత్యభిప్రేతమ్।బోధాయనగ్రహణేన పూర్వాచార్యశబ్దోఽప్యర్థాద్వివృతః (విస్తీర్ణాంసఞ్చిక్షిపురితి) అనేనవృత్త్యాదీనామత్రైవ్యైషవద్యతనజనేష్వకార్యకరత్వం సూచితమ్।బోధాయనేనహ్యతివిస్తీర్ణావృత్తిః కృతా-ద్రమిడభాష్యకారాదయోహిపరపక్షప్రతిక్షేపాద్యనాదరేణాతిసంక్షిప్తాన్ గ్రన్థానరచయన్-అతివిస్తీర్ణాతిసఙ్కుచితగ్రన్థానాం సాఫల్యమాయుష్మద్బుద్ధిమజ్జనప్రచురేషు దేశకాలాన్తరేషుభవతి। నహీదానీంతనపురుషాణాంసర్వేషాం శతాయుష్ట్వం యావజ్జీవంగ్రన్థపరిశ్రమస్సహజధీవిశేషాశ్చసన్తి. తస్మాత్పరమతనిరాసాద్యర్థమనతివిస్తరతయాఽనుగ్రహత్వార్థంచ సూత్రంవ్యాఖ్యాతవ్యమితియావత్ (తన్మతానుసారేణ) నతు స్వోత్ప్రేక్షితమతాన్తరేణ (సూత్రాక్షరాణి) సూత్రపదానాం ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగానుగుణం వదామః,నతుస్వోత్ప్రేక్షితార్థేసూత్రాణియథాకథంచిద్యోజయితవ్యానీతిభావః (వ్యాఖ్యాస్యన్తే) వ్యాఙ్భ్యాముపసర్గాభ్యామపేక్షితవిస్తరానపేక్షితసంక్షేపౌద్యోత్యేతే.నను ✱ సూత్రార్థోవర్ణ్యతే యత్రవాక్యైస్సూత్రానుకారిభిః । స్వపదానిచవర్ణ్యన్తే భాష్యంభాష్యవిదోవిదురితిహి భాష్యలక్షణమ్।అతస్సూత్రవ్యాఖ్యానరూపత్వాభావాదఖిలేత్యాదికం నభాష్యాన్తర్భావీతిచేన్న, సూత్రతాత్పర్యార్థపరత్వాత్ భాష్యాన్తర్భావ్యేవ-సూత్రతాత్పర్యార్థపరత్వంచశ్లోకవ్యాఖ్యానేస్పష్టమ్।కించ మఙ్గళాచరణమారిప్సితగ్రన్థపరిసమాప్త్యర్థ్యర్థతయాతదుపయోగీతి తదన్తర్భావ్యేవ.శాబరశాఙ్కరాదిభాష్యేష్వనమస్కారాదర్శనాద్రమిడభాష్యే మనమస్కారకథనమయుక్తమితిచేన్న✱ నమఃప్రవరగుణైకాస్పదాయేతిద్రమిడభాష్యేదేవతాగురునమస్కారశ్రవణాత్,శాబరశాఙ్కరయోస్త్వీశ్వరానభ్యుపగమాజ్జీవబ్రహ్మాభేదానభ్యుపగమాచ్చనమస్యానాదరః,అత్రతుసిద్ధాన్తానురూపాఽన్నమస్యాత్యన్తోపపన్నా.శాబరగ్రన్థోపక్రమేచవ్యాఖ్యాతృభిర్నమస్కారాద్యభావాత్కుగ్రన్థత్వమాశఙ్క్యయుష్మదస్మదిత్యాదిగ్రన్థేప్రత్యగర్థానుసన్ధానేనార్థాన్మఙ్గళాచారఃకృతఇతిపరిహృతమ్॥ ⸻✱॥హరిః ఓమ్॥౧॥అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా✱⸻ పూర్వంపదానివ్యాచిఖ్యాసుఃప్రథమమథశబ్దంవ్యాచష్టే(అత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యేభవతీతి)పదచ్ఛేదఃపదార్థోక్తిర్విగ్రహోవాక్యయోజనా।ఆక్షేపస్యసమా

ధానంవ్యాఖ్యానంపఞ్చలక్షణమితిహివ్యాఖ్యానప్రకారః.నను నైతావతాథశబ్దో వ్యాఖ్యేయః ప్రయోజనాభావాత్-అ
జ్ఞానసంశయవిపర్యయనివృత్త్యర్థంహివ్యాఖ్యానమ్।నతావదత్రాజ్ఞానమ్.ఆనన్తర్యేప్రకృతస్య హేతుభావే చ తయోఽప్రసిద్ధ
త్వాత్-నాపిసంశయః,అర్థాన్తరేషు సత్స్వపి తయోరుక్తార్థపరత్వేన ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్.నహిగోశబ్దంశృణ్వతఃసాస్నా
దిమతిసంశయోజాయతే-అతఏవవిపర్యయోపిదూరోత్సారితఇతి----అత్ర బ్రూమః ఆనన్తర్యవృత్తహేతుభావపరత్వనిర్ణ
యస్యపూర్వవృత్తవిశేషావగమసాపేక్షత్వాత్తదప్రతీత్యా ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యస్య సాపవాదత్వాదథశబ్దస్యాధికారాది
ష్వేతచ్ఛబ్దస్యచైతదుక్తం భవతీత్యాదిషు వక్ష్యమాణార్థే,తసేశ్చ సర్వవిభక్త్యర్థవాచిన ఇతఇత్యాదిషు పఞ్చమ్యర్థవ్యతి
రిక్తార్థేచ ప్రయోగదర్శనాత్సంశయవిపర్యయౌస్యాతామితి తన్నిరాసాయాథాతశ్శబ్దవ్యాఖ్యానంయుక్తమిత్యతస్తౌ
వ్యాఖ్యాయేతే అత్రతావదథశబ్దస్యాధికారార్థత్వమయుక్తమ్। అధికారోహిప్రస్తావః బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ప్రస్తూయతఇ
తివచనం మన్దప్రయోజనమ్।ప్రారభ్యతఇత్యుక్తిం వినాపి ప్రారమ్భాదేవప్రారభ్యమాణత్వావగమాత్, ఉచ్యమానంహివ
చనం బ్రవీమీత్యుక్తిమన్తరేణాపి సన్నిహితపురుషేణోచ్యతఇత్యేవావగమ్యతే,నతునోచ్యతఇతి,ప్రస్తోతవ్యత్వముచ్య
తఇతి చేత్ తదానీమపిన్యాయప్రతిపాదకస్య సూత్రస్యోపదేశాజ్ఞాపనపరత్వాభావాదుక్తితః ప్రారమ్భయోగ్యత్వ
ర్థస్స్యాత్, యోగ్యత్వమశాబ్దమ్।నన్వధ్యాహారేణ యోజనాస్యాత్ ఆనన్తర్యపక్షేపి కర్తవ్యేతిహ్యధ్యాహర్తవ్యమితి
చేన్న, అధికారార్థత్వపక్షేఽధ్యాహృతస్యాపి పదస్యాన్వయదౌర్ఘట్యాత్,యథాచ యోగ్యేత్యుక్తేసముచ్చేతుం యో
గ్యేత్యర్థోనశక్యాభిధానః, ఏవమథయోగ్యేత్యుక్తేఽధికర్తుంయోగ్యేత్యభిధానంహినశక్యమ్।అతఏవహిమహాభాష్యే * శ
బ్దానుశాసనంశాస్త్రమధికృతంవేదితవ్యమిత్యుక్తంనత్వధికర్తుంయోగ్యమితి-అధికృతమిత్యపిఫలితార్థకథనంనతువాచనికో
క్తిః, చాదీనాంద్యోతకత్వాత్-అత్రత్వధికృతమిత్యర్థపరత్వేవైయర్థ్య(మిత్యు)ముక్తమ్।శబ్దానుశాసనోపక్రమేత్వధికా
రార్థత్వమగత్యాశ్రితమ్।నహ్యుపనీతేన వేదమధీయానేనాధ్యేతవ్యస్యతదఙ్గభూతస్యవ్యాకరణస్యాసాధారణోవృత్తవిశేష
స్సమ్భవతి. ఇహతు ప్రయోజనవదర్థాన్తరసమ్భవాదధికారార్థత్వాశ్రయణమయుక్తమ్। ఆనన్తర్యపరత్వే ప్రయోజనవ
త్త్వంచ వక్ష్యతే-మఙ్గళన్తునాథశబ్దవాచ్యమ్।అపితుశఙ్ఖధ్వనాదివచ్ఛ్రూయమాణోఽథశబ్దో మఙ్గళావహఇత్యోఙ్కా
రస్యేవార్థాన్తరపరత్వేపి మఙ్గళంసిధ్యతి. ఓఙ్కారతుల్యోహ్యథశబ్దస్స్మర్యతే * ఓఙ్కారశ్చాథశబ్దశ్చద్వావేతౌ
బ్రహ్మణఃపురా । కణ్ఠంభిత్త్వావినిర్యాతౌ తస్మాన్మాఙ్గలికావుభావితి ॥ మఙ్గళవాచిత్వాభ్యుపగమేపి మఙ్గళరూపాబ్ర
హ్మజిజ్ఞాసేతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాస్తుతాస్యాత్- తతశ్చసూత్రస్యార్థవాదతాస్యాత్, నతు న్యాయనిబన్ధనత్వమ్।జిజ్ఞాసావిశేషణ
త్వాభావేమఙ్గళం భవతీతివాక్యభేదస్స్యాత్. ప్రకృతాదర్థాదర్థాన్తరపరత్వంచాయుక్తమ్।తద్ధిప్రకృతమపేక్ష్యవక్ష్య
మాణస్యార్థాన్తరత్వజ్ఞాపనమ్।తచ్చ కల్పాన్తరోపన్యాసవివక్షాయామేవదృష్టమ్।అత్రతుకల్పాన్తరోపన్యాసాభావాత్తద
నుపపన్నమ్। ప్రశ్నపరత్వమప్య(నుపపన్నం)యుక్తం)వచనవ్యక్తేః ప్రశ్నప్రతివచనరూపత్వాభావాత్.తథాహికింబ్రహ్మ
జిజ్ఞాసాకర్తవ్యేత్యుక్తంస్యాత్,సాకర్తవ్యేతివాక్యాన్తరేణ ప్రతివచనంస్యాత్,నచప్రతివచనరూపంవాక్యాన్తరముప
లభ్యతే, అథ శబ్దస్యకార్త్స్న్యపరత్వే కార్త్స్న్యేన సాకర్తవ్యేత్యర్థస్స్యాత్, సోనుపపన్నః-ఏకదేశకర్తవ్యతాయా
శ్శఙ్కితత్వాభావాత్,కర్తవ్యతామాత్రంహిసంశయపదమ్।తన్నిరాసార్థంచసూత్రమ్।కించాధికారాద్యర్థాన్తరపరత్వము
తశ్శబ్దాన్వయోపి నివారయతి,అతశ్శబ్దోహిప్రకృతమర్థంహేతుతయాపరామృశన్నథశబ్దోపస్థాపితం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాప
దసామర్థ్యాక్షిప్తంపరామృశతి,తత్రయద్యథశబ్దోపస్థాపితమధికృతత్వం హేతుతయాపరామృశేత్ తదాధికృతత్వా
దధికర్తవ్యేతి హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వంస్యాత్,మఙ్గళస్యానభిధేయతయానపదాన్తరపరామర్శయోగ్యతా,వాచ్యత్వా
భ్యుపగమేపి తస్య ప్రకృతాపేక్షత్వస్య చ కార్త్స్న్యస్యచపూర్వపక్షయుక్తిప్రత్యనీకత్వాభావాత్తాననహేతుతయా

పరామర్శనీయాని. నహ్యమఙ్గళత్వప్రకృతానపేక్షత్వాకాఙ్క్షైక్యాదిపూర్వపక్షోత్థానమ్. నయసూత్రాణి చ విరుద్ధార్థవ్యుదసనపరాణి. ప్రశ్నవాక్యగతప్రశ్నస్తు తస్మిన్నేవ వాక్యే హేతుతయా పరామర్శానర్హ ఏవ. కిం బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతి వాక్యే అపరిసమాప్తే కథం కింశబ్దార్థో హేతుతయా పరామృశ్యేత. అతోఽతశ్శబ్దపరామర్శయోగ్యార్థశ్చేదథశబ్దోఽభ్యుపగమ్యతే- తదాధికారాద్యర్థత్వం న ఘటతే. యది బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తస్య పూర్వవృత్తత్వేన తత్ర చ వ్యాఖ్యాత్రభిమతస్య వస్తునోఽతశ్శబ్దేన పరామర్శ ఇష్యేత- తదానీం జిజ్ఞాసానుపయోగినస్తదాక్షేప్యత్వాయోగాదుపయోగ్యర్థ ఏవ తదాక్షేప్య ఇతి తత్పరామర్శినాఽతశ్శబ్దేన జిజ్ఞాసోపయోగితయా తత్పూర్వభావ్యర్థవిశేషోపస్థాపనాదథశబ్దస్య స్వారసికానన్తర్యపరత్వే సమ్భవత్యస్వరసవిఫలార్థాన్తరస్వీకారో న ఘటతే. తతశ్చాతశ్శబ్దవద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యమప్యధికారాద్యర్థపరత్వనివారకం స్యాత్. ఏవమర్థాన్తరాణామనుపపన్నతామర్థతో దర్శయన్నానన్తర్యార్థత్వమథశబ్దస్యోపపాదయతి (అత్రాయమితి) అథశబ్ద ఆనన్తర్య ఇతి ప్రతిజ్ఞా- తదుపపాదకమత్రాయం భవతీతి పదత్రయమ్. తత్ర భవతీతిపదేనానన్తర్యస్వారస్యం సూచ్యతే. స్వారస్యాపవాదికాం పూర్వవృత్తాప్రతిపత్తిం పరిహరతి (అత్రేతి) అత్ర- వేదస్యోత్తరభాగవిచారరూపబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాత్ పూర్వభాగవిచారరూపస్య వృత్తవిశేషస్యాక్షిప్త ఇత్యభిప్రాయః. హేత్వన్తరమభిప్రయన్నాహ (అయమితి) అయమ్, అథశబ్దః * అథశబ్దానుశాసనమ్ * అథయోగానుశాసనమిత్యాదిసూత్రాన్తరగతాథశబ్దవ్యావృత్త ఇత్యర్థః - అతశ్శబ్దశిరస్క ఇత్యుక్తం భవతి. వేదాన్తసారే హ్యయమర్థః కణ్ఠోక్తః. ప్రకృతపరామర్శినాఽతశ్శబ్దేన పూర్వవృత్తసామాన్యమభిహితమిత్యభిప్రాయః. ఏవం సమభివ్యాహృతోభయపదస్వారస్యాత్సామాన్యతోఽభిహితమ్. విశేషత ఆక్షిప్తం చ పూర్వవృత్తం సిద్ధమితి వృత్తవిశేషాప్రతిపత్తిరూపస్యాస్వారస్యాపవాదకస్యాభావాదథశబ్ద ఆనన్తర్యార్థ ఏవేతి వాక్యార్థః. ఏవమథశబ్దస్యోత్తరభాగవిచారారమ్భసూత్రగతత్వమతశ్శబ్దశిరస్కత్వమానన్తర్యస్వారస్యం చ దర్శయద్భిరానన్తర్యోపపాదకైరత్రాయం భవతీతి పదైరేవాస్మిన్ సూత్రేఽర్థాన్తరాణాం గత్యభావస్వీకార్యాణామనాదరణీయత్వం ఫలితమ్ ॥ అతశ్శబ్దం వ్యాచష్టే (అతశ్శబ్దో వృత్తస్య హేతుభావ ఇతి) వృత్తస్యేతి ప్రకృత్యర్థ ఉక్తః. హేతుభావ ఇతి ప్రత్యయార్థః. ఇయం ప్రతిజ్ఞా, అత్రాయం భవతీత్యనుషక్తం పదత్రయముపపాదకమ్. ప్రకృతిప్రత్యయయోరుక్తార్థపరత్వేన ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యం భవతి నాదర్శితమ్. అత్రేత్యస్య పూర్వవదర్థః. అనేన వృత్తవిశేషః, తస్య హేతుభావార్హత్వం, చాక్షిప్తమ్. తదర్హత్వం చానన్తరమేవవ్యక్తం భవిష్యతి. అయమ్- ఆనన్తర్యస్వరసాథశబ్దపూర్వకః. అనేన వృత్తసామాన్యమాక్షిప్తమ్। నన్వథశబ్దార్థనిర్ణయోఽతశ్శబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షః- అతశ్శబ్దార్థనిర్ణయశ్చాథశబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్ష ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః, నైవమ్. అథశబ్దస్యానన్తర్యస్వారస్యం హి నాతశ్శబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షమ్- అతశ్శబ్దస్య వృత్తహేతుభావపరత్వస్వారస్యం చ నాథశబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షమ్। అథశబ్ద ఆనన్తర్యపరః- స్వస్వారస్యాత్, సమభివ్యాహృతపదాన్తరస్వారస్యాచ్చ- అతశ్శబ్దోఽపి వృత్తస్య హేతుభావపరః - స్వస్వారస్యాత్, సమభివ్యాహృతపదాన్తరస్వారస్యాచ్చేతి భవత్యయం శబ్దాభ్యాం దర్శితం భవతి. ఇమే చాభ్యుచ్చయయుక్తీ. అత్రపదాభిప్రేతబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాదేవ పదద్వయస్యైకార్థపరత్వసిద్ధేః. అతస్స్వపరపదస్వారస్యాద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాచ్చాథాతశ్శబ్దాయథైకార్థపరావితి న దోషః. అథాతశ్శబ్దయోరన్యతరేణాలమితి చేన్న - అథశబ్దస్యానన్తరకాలముపస్థాపయతో వర్తిష్యమాణబ్రహ్మజిజ్ఞాసావిశేషణతయాఽతశ్శబ్దస్య వృత్తహేతుభావపరతయా, చాపర్యాయత్వాత్, ప్రతిజ్ఞాహేతురూపేణ పదయోర్భిన్నప్రయోజనత్వాచ్చ. బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతి హి ప్రతిజ్ఞేతి చేన్న- బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి ధర్మినిర్దేశః, అథేతి సాధ్యధర్మోక్తిః- న కర్తవ్యతామాత్రం సాధ్యధర్మః

అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యాధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞానతయా స
ఞ్జాతమోక్షాభిలాషస్యానన్తస్థిరఫలబ్రహ్మజిజ్ఞాసా హ్యనన్తరభావినీ ।

అపిత్వానన్తర్యవిశిష్టకర్తవ్యత్వమ్ । ఏవమథాతశ్శబ్దయోః ప్రతిజ్ఞాహేత్వర్థత్వేన విభాగః అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్రాపి సమానః. ఏవమర్థభేదస్య వివక్షితత్వేనహి * అథయోగానుశాసనమ్ * అథశబ్దానుశాసనమిత్యాదిష్వథశబ్దస్య ప్రయోగః. నను బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తతయా బుద్ధిస్థస్య కర్మవిచారస్య హేతుభావోతశ్శబ్దాపగన్తవ్య ఇతికిమథశబ్దేన. నైవమ్-ఆనన్తర్యోక్తిముఖేన తస్య హేతోశ్శాస్త్రాన్తరశ్రవణవ్యవధాననైరపేక్ష్యద్యోతనార్థత్వాదథశబ్దస్య. తతశ్చ వేదాన్తశ్రవణాత్పూర్వం శాస్త్రాన్తరశ్రవణేన వినా సమ్పాదయితుమశక్యత్వాచ్ఛాస్త్రాన్తరాణాంచానవసరగ్రస్తత్వాచ్చ శాస్త్రాన్తరసాపేక్షాణాం నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదీనాం పూర్వవృత్తత్వవ్యుదాసః ఫలితస్స్యాత్. నను। యత్కించిదతీతపూర్వవృత్తత్వే(న)వక్తవ్యం-అతిప్రసఙ్గాత్. అతో వక్ష్యమాణోపయుక్తమేవపూర్వవృత్తమథశబ్దోపస్థాపితమితి తస్య హేతుత్వమపి శాస్త్రాన్తరశ్రవణనైరపేక్ష్యవత్తేనైవ వస్తుసామర్థ్యేనసిద్ధమితి కిమతశ్శబ్దేన. నైవమ్ అథశబ్దాక్షిప్తహేత్వసిద్ధిశఙ్కాపరిహారార్థత్వాదతశ్శబ్దస్య. హేతుశ్చ విశిష్టః. తస్య విశేషణాంశవిశేష్యాంశయోస్సిద్ధిశఙ్కా-తత్పరిహారప్రకారః సూత్రకారాభిప్రేతోపరస్తాద్దర్శయిష్యత ఇతి ప్రయోజనవత్తరం పదద్వయమ్. అత్రేతిపదసూచితబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యసిద్ధం వృత్తం, వక్ష్యమాణం, తయోర్హేతుహేతుమద్భావం చ విస్పష్టముక్తమానన్తర్యముపపాదయతి (అధీతేతి) కర్మజ్ఞానశబ్దేన వృత్తముక్తమ్. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదేన వక్ష్యమాణముక్తమ్. అల్పాస్థిరఫలానన్తస్థిరఫలశబ్దాభ్యాం హేతుహేతుమద్భావో దర్శితః. కేవలశబ్దేన బ్రహ్మజ్ఞానపూర్వకకర్మవ్యావృత్తిః. కర్మజ్ఞానస్యైవపూర్వవృత్తత్వం కథమ్- అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిశ్చ కథమితి శఙ్కాయామధీతేత్యాదిపదేన తదుపపాదనం సశిరస్కవేదశబ్దేన కృత్స్నాధ్యయనస్య వివక్షితత్వమ్-వ్యాఖ్యానపౌర్వాపర్యహేతుభూతవ్యాఖ్యేయపౌర్వాపర్యనియమో, భాగద్వయస్యైకప్రబన్ధత్వం చ సూచ్యతే. సాఙ్గశబ్దేనానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిజనకత్వే హేతుర్దర్శితః * కృష్ణపక్షేతథాఙ్గాని * ఉపనీయతు యశ్శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః-సకల్పం సరహస్యం చ తమాచార్యం ప్రచక్షత ఇత్యాదివచనాన్యధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యేత్యత్రాభిప్రేతాని. ఏవమధీతేత్యాది షష్ఠ్యన్తవిశేషణద్వయేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యానుగృహీతాథాతశ్శబ్దోపస్థాపితోధికారవిశేషః ప్రదర్శితో భవతి. సమధిగతకర్మాసాంసారికఫలనిర్విణ్ణోనన్తస్థిరఫలాకాఙ్క్షీహి శాస్త్రమధికరోతి. (అనన్తస్థిరఫలబ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి) అనన్తస్థిరఫలరూపస్య బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసేత్యర్థః. అనన్తస్థిరఫలత్వస్య జిజ్ఞాసావిశేషణత్వే జిజ్ఞాసాయాస్తథాత్వమాగమోత్థవివేకాదిజన్యజ్ఞానద్వారేణేతి ద్రష్టవ్యమ్. అనన్తరభావీతిపదేనాథాతశ్శబ్దఫలితం హేతోశ్శాస్త్రాన్తరనైరపేక్ష్యం వివక్షితమ్. కర్మవిచారానన్తరం బ్రహ్మవిచారస్య కర్తవ్యత్వే కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయసహితానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరిత్యయం విశిష్టో హేతుః. అతశ్శబ్దేనవృత్తస్య కర్మవిచారస్య హేతుతయోక్తత్వాత్, కర్మవిచారస్య సాఙ్గాధ్యయనజన్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిపూర్వకత్వాదావృత్తి విధానాదిభిః కర్మణామల్పాస్థిరఫలతావగమహేతుత్వాచ్చ అయం విశిష్టో హేతురధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞానతయా సఞ్జాతమోక్షాభిలాషస్యేత్యనేనోక్తః. అత్రాధిగతేతిపదేనకర్మణాం ఫలద్వారా హానాయజ్ఞాతవ్యత్వం కణ్ఠోక్తమ్ స్వరూపేణోపాదానాయజ్ఞాతవ్యత్వమపి కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వే హేతుః. అపేక్షితకర్మస్వరూపజ్ఞానం, కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానం చ కర్మమీమాంసావసేయమితీహవక్ష్యతే. తత్ర స్వరూపేణోపాదేయతా ప్రతీతిరనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీత్యన్తర్భూతా. ఉపాయతదితికర్తవ్యతావిశేషైస్సహైవహ్యనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరితి విశిష్టహేత్వన్తర్భావ, ఉపరితనగ్రన్థావిరోధశ్చ. నను కర్మవిచారో బ్రహ్మవిచారస్య నిరపేక్షహేతుశ్చేత్ కృతకర్మవిచారైస్సర్వైరపి

బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా। బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ * కర్తృకర్మణోః కృతీతి విశేషవిధానాత్ ।యద్యపి సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహేఽపి జిజ్ఞాసాయాః కర్మాపేక్షత్వేన కర్మార్థత్వసిద్ధిః-తథాప్యాక్షేపతః ప్రాప్తాదాభిధానకస్యైవ గ్రాహ్యత్వాత్ కర్మణి షష్ఠీ గృహ్యతే।

బ్రహ్మవిచార్యే తేత స్వర్గార్థకర్మానుష్ఠాతృభావప్రసఙ్గః. నైవమ్- అశ్రుతమీమాంసత్వేప్యుపాధ్యాయాదివచనాద్యేఽనుతిష్ఠన్తి- తేషాం స్వర్గార్థానుష్ఠానావిరోధాత్, శ్రుత్వాపి యే స్వర్గార్థినః - తేషామదృష్టవైగుణ్యాదసమీచీనవ్యాఖ్యానశ్రవణాః మూలస్యామముక్షుత్వస్య సమ్భవాచ్చ సాఙ్గాధ్యయనం కర్మవిచారపూర్వవృత్తం చేత్ - అధీతసాఙ్గవేదైస్సర్వైరపి కర్మవిచార్యేత. నచ తథా క్రియతే- వేదేఽధీతేప్యశ్రుతకర్మమీమాంసా హి బహవో దృశ్యన్తే. తేషాం కర్మవిచారానధిగతిరదృష్టదేశకాలాదివైగుణ్యాత్. నతు సాఙ్గాధ్యయనస్య పూర్వవృత్తత్వాభావాదితి చేత్. తదిహాపి తుల్యమ్ । తథా సాధనచతుష్టయాదిలాభేప్యనధిగతబ్రహ్మవిచారానేకపురుషదర్శనాత్సాధనచతుష్టయాదేర్బ్రహ్మవిచారం ప్రతినియమేన హేతుత్వం కథమితి పరిచోదితే తత్పూర్వవృత్తత్వవాదిభిరప్యదృష్టాదివైగుణ్యాదదోష ఇతి పరిహర్తవ్యమ్ । తదిహాపి తుల్యమ్।దుష్పరిహరదూషణాన్తరసద్భావస్తేషాం వైషమ్యమ్।తస్మాద్ఘటః(ష్వ)ర్వ(౯)త్రైఃకులాలాదివద్బ్రహ్మవిచారస్య కర్మవిచారః పూర్వభావిత్వేన నియతః, దృష్టాదృష్టప్రతిబన్ధకవిరహితస్య పుంసస్సమీచీనః కర్మవిచారో బ్రహ్మవిచారసామగ్రీతి న కశ్చిద్దోషః॥—॥ఏవమథాతశ్శబ్దార్థో నిరూపితః. అథ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదార్థం వివక్షుః తద్దైకపద్యస్య సమాసనిబన్ధనత్వాత్ ప్రథమం సమాసార్థం నిరూపయతి (బ్రహ్మణ ఇత్యాదినా) కర్తృకరణత్వాదిసంబన్ధవిశేషేష్వితరవిభక్తయః * కర్మణి ద్వితీయేత్యాదిభిస్సూత్రైర్విహితాః *షష్ఠీ శేష ఇతి సూత్రేణ సమ్బన్ధసామాన్యే షష్ఠీ విహితా, అత్ర తస్యాస్సామాన్యవిషయత్వమాశఙ్క్య కర్మవిషయత్వం నిశ్చీయతే. తత్ర సామాన్యేన సమాసస్యానేకవిభక్తిసాధారణత్వాద్విభక్త్యన్తరశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమిహ తేషామనుపపత్తిమభిప్రయన్ పదం విగృహ్ణాతి (బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసేతి) చతుర్థీపరిగ్రహే ప్రయోజనత్వసిద్ధావపి ప్రకృతివికారభావాభావే చతుర్థీసమాసాయోగాత్తదపరిగ్రహః. సప్తమీతి యోగవిభాగాద్బ్రహ్మణి జిజ్ఞాసేతి సమాసేపి బ్రహ్మణో విషయత్వమాత్రం స్యాన్న తు ప్రయోజనత్వమితి సప్తమ్యపరిగ్రహః. శఙ్కులయా ఖణ్డ ఇతివత్తృతీయాసమాసే విషయత్వ ప్రయోజనత్వే. న సిధ్యత ఇత్యభిప్రాయః. బ్రహ్మణ ఇతి శబ్దరూపస్య షష్ఠీపఞ్చమీసాధారణ్యాత్, షష్ఠ్యాశ్చానేకార్థత్వాత్, తన్నిర్ణయార్థమాహ (బ్రహ్మణ ఇతీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (కర్తృకర్మణోరితి) షష్ఠ్యాః కర్తృకర్మసాధారణ్యేపి జిజ్ఞాసాకర్తృత్వం తాపత్రయాతురస్యైవ. బ్రహ్మణస్తు కర్మత్వమిత్యభిప్రాయేణ బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీత్యుక్తమ్ । కర్మణి షష్ఠీస్వీకారే బ్రహ్మణో విషయత్వ ప్రయోజనత్వే సిధ్యేతామ్ । నను తర్హి కథం యద్యపీత్యాదేస్సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహశఙ్కా- విషయస్య భాష్యస్యోత్థానం యుజ్యతే- ఉచ్యతే- సమ్బన్ధసామాన్యస్వీకారేపి జిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాద్బ్రహ్మణః కర్మత్వసిద్ధేః. పరమ్పరయా సమ్బన్ధినాముపాయోపాసకప్రతిబన్ధాదీనామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధేః, ప్రతిపదవిహితషష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధాచ్చ, తత్ర సామర్థ్యాత్షష్ఠ్యాః కర్మార్థత్వసిద్ధిం, బ్రహ్మానుబన్ధినామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిం చ శఙ్కతే (యద్యపీతి) సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహ ఇత్యత్ర పరిణా బ్రహ్మానుబన్ధినామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిస్సూచ్యతే. పరిగ్రహణేన హి పరితస్స్థితానామపి గ్రాహ్యత్వం లభ్యతే. అత ఏవ హ్యుత్తరత్ర గృహ్యత ఇత్యుక్తం న ప పరిగృహ్యత ఇతి. తదుభయం పరిహరతి (తథాపీతి) అత్రాయమర్థః- ప్రధానస్య బ్రహ్మణోఽప్రధానానామన్యేషాం చ కర్మత్వస్యాక్షేపసిద్ధత్వాదపి ప్రధానకర్మత్వస్యాభిధానికత్వమితరేషాం ప్రధానసమ్బన్ధాద్వాకాంక్షావశాచ్చ కర్మత్వస్యసామర్థ్యసిద్ధత్వం చ స్వీకర్తుం యుక్తమితి- అతః ప్రతిపదవిహితా షష్ఠీ గ్రాహ్యా- విలమ్బితధీహేతోశ్శీఘ్రధీహేతుర్బలీయానితి న్యాయాత్. షష్ఠ్యాస్సమ్బన్ధసామాన్యవివక్షాయాం హి కర్మత్వధీర్విలమ్బితా స్యాత్. కృద్యో

నచ * ప్రతిపదవిధానాచ షష్ఠీనసమస్యతఇతి కర్మషష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధ శ్శఙ్కనీయః । * కృద్యోగాచషష్ఠీసమస్యతఇతి ప్రతిప్రసవసమ్భవాత్ ।

గషష్ఠీవివక్షాయాంతు శీఘ్రభావినీ. నను కర్తృకర్మణోరుభయోరప్యర్థయోస్సూత్రేప్రతిపన్నత్వాద్విలమ్బితాకర్షరితిచేన్న- కర్తురిజ్జ్ఞాసారథిగతకర్మణః ప్రతిపన్నత్వాత్కర్మార్థత్వమేనహిప్రథమతరంధియమధిరోహేత్. సమాసనిషేధమాశఙ్క్యపరిహరతి (నచేతి) చ శ్శఙ్కాసముచ్చయే. ప్రతిప్రసవాపవాదాపవాదః. సర్పిషాజ్ఞానమిత్యాదిప్రయోగేషు * జ్ఞోఽవిదర్థస్యకరణఇత్యాదిసూత్రవిహితాయాంషష్ఠ్యాంసమాసనిషేధస్యసావకాశత్వమ్। సర్పిషాప్రవృత్తిరితిహితస్యవాక్యస్యార్థః. యద్యపిజ్ఞానపదంకృదన్తమ్ । తథాపిసర్పిషఇతిషష్ఠీనకృద్యోగవిహితా-సర్పిషోజానీత ఇతితిజన్తపదాన్వయార్హత్వాత్,జ్ఞాధాతోష్షష్ఠీవిభక్తేశ్చప్రవృత్తితత్కరణార్థత్వాచ్చనహితత్సర్వంకృద్యోగవిహితత్వేసిధ్యతి అతోనాత్రప్రతిప్రసవప్రాప్తిరితిసమాసనిషేధస్యసావకాశత్వమ్।నను నేయంషష్ఠీవ్యాఖ్యేయా-అప్రయుక్తత్వాత్ సూత్రేప్రయుక్తఏవహిశబ్దోర్థబోధకః- నత్వప్రయుక్తః. బోధకశబ్దఏవహివ్యాఖ్యేయః. అప్రయుక్తాపి స్మృతావిభక్తిర్బోధికేతి సావ్యాఖ్యేయేతిచేన్న- తత్స్మరణేన వినాప్యర్థప్రతిపత్తేః. అర్థప్రతిపత్తిశ్చ ప్రాతిపదికేన లక్షణయా. లక్షణాచ యోగ్యతాదినా. అతోనుశాసనేన తద్వ్యాఖ్యానమయుక్తమ్ । ఉచ్యతే- అప్రయుక్తవిభక్త్యర్థస్య ప్రాతిపదికేన లక్షణాహిసమాసః. అత్రలక్ష్యార్థోపలక్షణతయా విభక్తిరనుప్రవిష్టా. అతోలక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయాయవిగ్రహవాక్యస్థాషష్ఠీవ్యాఖ్యేయా. తర్హి నానుశాసనేనసావ్యాఖ్యేయా. లాక్షణికార్థోహియోగ్యతాదినావసీయతే.నహిగఙ్గాయాం ఘోషఇత్యత్రానుశాసనవశాత్కూలంలక్ష్యతే. అపితుయోగ్యతాదినైవేతి- నైవమ్- సర్వాసులక్షణాసుయోగ్యతాదినైవార్థనిర్ణయ(ఇతి)నియమాభావాత్. నతునియమః ప్రాతిపదికేనప్రాతిపదికాన్తరార్థలక్షణాయామ్।ప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థలక్షణాయాంత్వే తద్విభక్త్యర్థోలక్ష్యః- నవిభక్త్యన్తరార్థఇతిహినియమోభవతి. సచశబ్దానుశాసనాధీనఇతి తదనురోధేన తన్నిరూపణంయుక్తమ్ । తత్రసమ్బన్ధసామాన్యంలక్షయిత్వాతేన కర్మత్వస్యాక్షేపాదపి ప్రథమతఏవకర్మత్వస్యైవలక్షణాశబ్దానుశాసనానుమతాయుక్తా. అతస్సమస్తపదలక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయాయానుశాసనానురోధేనలక్ష్యార్థోపలక్షణభూతావిగ్రహవాక్యస్థాషష్ఠీవ్యాఖ్యేయేతి. యద్వాలుప్తవిభక్తికశబ్దేనవిభక్త్యర్థబోధనంముఖ్యంస్యాత్.సమ్బన్ధినోహిలక్షణాదృష్టా-నసమ్బన్ధమాత్రస్య.విభక్త్యర్థశ్చస్వయంసమ్బన్ధరూపః.నచసమ్బన్ధస్యసమ్బన్ధాన్తరానపేక్షత్వేన స్వస్మిన్సమ్బన్ధకార్యకరత్వాల్లక్షణాసమ్భవతీతివాచ్యం-సమ్బన్ధస్యస్వపరనిర్వాహకత్వానభిజ్ఞానామపివిభక్త్యర్థప్రతీతేః. నహిసమ్బన్ధస్సత్తయాలక్షణాహేతుః. కింతు జ్ఞాయమానతయైవ. నచేదతిప్రసఙ్గాత్. ఏవంలక్షణానుపపత్త్యాప్రయోగస్యానన్యథాసిద్ధత్వాత్సమస్తశబ్దేన విభక్త్యర్థబోధనంముఖ్యమ్ । అముఖ్యత్వేవాకానఃక్షతిః. నను విగ్రహవాక్యేపికథంకర్మత్వమాభిధానికమ్ । ప్రయుజ్యమానాపి హ్యుపపదవిభక్తిర్నిరర్థికా. తద్విధానందారాఃకళత్రమితివత్ ప్రయోగసాధుత్వాయ. అర్థస్త్వర్థసామర్థ్యాక్షిప్తః. అతఏవహికారకవిభక్తేరుపపదవిభక్తిర్దౌర్బల్యమ్ సమాసేత్వప్రయుక్తాయా ఉపపదవిభక్తేఃకథన్తరాంకర్మాభిధాయకత్వమితి. ఉచ్యతే- అభిధానికవత్ కృదన్తపదప్రయోగేణ శీఘ్రధీవిషయత్వసామ్యాదాభిధానికత్వోక్తిః. పదాన్తరశ్రవణాపేక్షామాత్రాన్నాక్షేపాదివద్విలమ్బధికృమ్ । సామాన్యషష్ఠీపక్షేసమ్బన్ధసామాన్యం ప్రతిపద్యజిజ్ఞాసాశబ్దార్థగతసకర్మకత్వస్వభావాలోచనయార్థవిశేషావగమాదపి కృదన్తశ్రవణమాత్రభువఃకర్మత్వధియశ్శీఘ్రత్వాదితి కశ్చిత్పరిహారః * కర్మణిద్వితీయేతివత్ * కర్తృకర్మణోఃకృతీతిసప్తమ్యన్తనిర్దిష్టయోఃకర్తృకర్మణోరభిధేయత్వమనుశాసనస్వారస్యానుగుణమితిభాష్యకారాభిప్రేతః పరిహారఇతిసమ్ప్రదాయః. కారకవిభక్తేరుపపదవిభక్తివైషమ్యం పదాన్తరయోగవిహితత్వరూపమస్త్యేవ. నచ పదాన్త

బ్రహ్మశబ్దేనచస్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోషోఽనవధికాతిశయా
సంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణః పురుషోత్తమోఽభిధీయతే ॥

రయోగా(వ)ధి)గమ్యత్వమాభిధానికత్వవిరోధి-తస్యక్వచిన్ముఖ్యార్థవ్యవస్థాపకత్వదృష్టేః. యథాఆదిత్యస్య గావః ప్రకాశయన్తీత్యాదిషు. నహితత్రాదిత్యాదిపదాన్తరయోగేన గోశబ్దస్య కిరణపరత్వం లాక్షణికమ్ । పదాన్తరపరామర్శసాపేక్షత్వేన విలమ్బితధీహేతురుపపదవిభక్తిః. కారకవిభక్తిస్తుతన్నిరపేక్షత్వాచ్ఛీఘ్రధీహేతురితి ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగఏవ. నతు సార్థకత్వనిరర్థకత్వాభ్యాం వైషమ్యమ్ । విభక్త్యశ్రవణాదముఖ్యత్వంతుపరిహృతమ్. ఏవం సమాసాన్తర్గతవిభక్త్యర్థనిరూపితేసమస్తయోః పదయోః ప్రథమంబ్రహ్మశబ్దంవ్యాచష్టే (బ్రహ్మశబ్దేనచేతి) బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రధానాద్యర్వాచీనార్థాన్తరేషు ప్రయోగదర్శనాదితరవ్యాఖ్యాతృభిరీశ్వరాతిరిక్తవస్తుపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్, దేవతాన్తరపరత్వస్య కైశ్చిదభ్యుపగతత్వాచ్చ తద్వ్యావృత్త్యర్థం బ్రహ్మశబ్దేన పురుషోత్తమోభిధీయత ఇతి ప్రతిజానీతే. పురుషోత్తమశబ్దస్య రూఢ్యా బ్రహ్మశబ్దస్య దేవతాన్తరపరత్వాదివ్యుదాసః. అనయైవోక్త్యా బద్ధముక్తావస్థచేతనవైలక్షణ్యమర్థః. స్వేతరవైలక్షణ్యమాత్రం తృణాదేరప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వభావతఇత్యాదినావిశేషణద్వయేన వైలక్షణ్యంవిశినష్టి. ఇదంచ విశేషణద్వయంశబ్దశక్తే, రర్థసామర్థ్యాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యపురుషోత్తమపరత్వ ప్రతిపాదనోపయోగితయోక్తమ్ । నతు ప్రవృత్తినిమిత్తతయాఽగుణతోఽపిబృహత్త్వేసతిశబ్దశక్త్యసఙ్కోచసిద్ధే, ర్ముముక్షోరశేషదోషనివృత్తినిరతిశయానన్దప్రాప్తిహేతుత్వాచ్చ వాద్యన్తరోక్తస్యావిద్యాదిదోషాన్వయస్య, నిర్గుణత్వస్య చ వ్యావృత్త్యర్థ,ముపాధ్యుపహితబ్రహ్మస్వరూపస్యైవకర్మవశ్యత్వదుఃఖిత్వాదివ్యావృత్త్యర్థం, జ్ఞానాదిశక్తియోగఏవాస్యస్వాభావికః - సార్వజ్ఞ్యనిరతిశయానన్దాదియోగస్తుకాదాచిత్క ఇతి మతస్య చ వ్యావృత్త్యర్థ,మిదంవిశేషణద్వయముక్తమ్ । నిరస్తకతిపయదోషత్వం, నిరస్తనిఖిలదోషత్వం,చ కేషాంచిద్బద్ధానాం, ముక్తానాం, నిత్యానా, మప్యస్తీతితద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోష ఇత్యుక్తమ్ । నిత్యసిద్ధానామపిభగవన్నిత్యసఙ్కల్పాధీనంహినిత్యనిర్దోషత్వమ్ । స్వభావత ఇత్యుత్తరత్రాప్యనుషఙ్గః. తేనగుణానామవిద్యాకల్పితత్వపక్షవ్యావృత్తిః. (తేయేశతం) తేయేశతమిత్యత్రపూర్వపూర్వగుణేభ్య ఉత్తరోత్తరగుణానామతిశయస్సావధిక ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమనవధికాతిశయశబ్దః. తత్రహిబ్రహ్మగుణాతిశయస్య వాఙ్మనసాగోచరతయానవధికత్వముక్తమ్ । సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భూతావశిత్వాదిగుణా ఇతిహివక్ష్యతే. అతః కస్మింశ్చిద్గుణే తద్విధాభేదరూపతయాగుణానాంబహూనామన్తర్భావాభిప్రాయోగణశబ్దః నన్వనవధికాతిశయశబ్దస్యగుణవిశేషణత్వేగణశబ్దసామానాధికరణ్యాభావాద్బహువ్రీహిర్నస్యాత్. గణవిశేషణత్వమప్యయుక్తమ్ । గుణస్వరూపస్యహ్యనవధికాతిశయత్వం, నతుగణస్వరూపస్య. నైవమ్ । గణఏవవిశేష్య ఇతిబహువ్రీహిసిద్ధిః- తథాప్యర్థవశాద్గుణాన్తర్భూతైకైకగుణవ్యక్తేరనవధికాతిశయత్వంఫలితంస్యాత్. యథైషాపరిషదభిజనవతీశ్రుతశీలశాలినీత్యత్రశ్రుతాదీనాంపరిషద్విశేషణత్వే ప్రతీతేపి తదన్తర్గతానామేవ శ్రుతాద్యన్వయః- నతు సమూహస్య - తతో నిర్గతానాం శ్రుతాద్యభావప్రసఙ్గాత్. అసఙ్ఖ్యేయత్వమపిగణవిశేషణంయుక్తమ్ । గణాసఙ్ఖ్యేయత్వే గుణాసఙ్ఖ్యేయత్వంకైముత్యసిద్ధమ్ । అనవధికాతిశయశబ్దేన నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిశ్చ- తద్గుణానాం జగద్వ్యాపారాననుగుణత్వేన భగవద్గుణాపేక్షయా సాతిశయత్వాత్. తేషామీశ్వరతద్గుణవిభూతిసాక్షాత్కారస్యాత్యన్తానుకూలస్యనిరవధికాతిశయత్వేపితాదృశాసఙ్ఖ్యేయగుణాభావాత్తద్వ్యావృత్తిః. అనుషక్తేనస్వభావత ఇతిపదేనవానిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః. తేషాం తాదృశగుణకత్వంహిభగవన్నిత్యేచ్ఛాధీనమ్ । స్వరూపేణానవధికాతిశయత్వాభావాచ్చనిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః- తేహ్యణుస్వరూపాః. అత్రస్వరూపస్యాప్యనవధికాతిశయత్వంగర్భితమ్ । విభుత్వస్యాపిగుణాన్తర్భావాత్- బృహత్త్వం

సర్వత్ర బృహత్త్వగుణయోగేన హి బ్రహ్మశబ్దః. బృహత్త్వం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చ యత్రానవధికాతిశయం సోఽస్య ముఖ్యోఽర్థః. స చ సర్వేశ్వర ఏవ. అతో బ్రహ్మశబ్దస్తత్రైవ ముఖ్యవృత్తః. తస్మాదన్యత్ర తద్గుణలేశయోగాదౌపచారికః అనేకార్థకల్పనాయోగాత్ భగవచ్ఛబ్దవత్.

చ స్వరూపేణ గుణైశ్చేత్యుపపాదకగ్రన్థోక్తైః (అభిధీయతే) ముఖ్యవృత్త్యా బోధ్యతే. అస్మిన్ గ్రన్థే * యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యమితి శ్రుతిశ్చేతత్సూత్రార్థానువాదిన్యనుసంహితా భవతి- తత్ర హి * ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి పురుషపర్యాయతయా బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుక్తః. ఏవం ప్రతిజ్ఞాతమర్థం శబ్దసామర్థ్యాత్ప్రథమముపపాదయతి (సర్వత్రేత్యాదినా) తత్రార్థాన్తరేషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధిం వివక్షుః తదుపయుక్తం గుణయోగం దర్శయతి (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర- బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు బృహత్త్వగుణయోగోఽస్తీత్యర్థః. పురుషోత్తమే గౌణత్వమ్ అన్యత్ర ముఖ్యత్వం చ కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (బృహత్త్వం చేతి) బృహత్త్వగుణమాత్రయోగిషు సర్వేషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాభావాత్స్వరూపతో గుణతశ్చానవధికాతిశయబృహత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థః. నను * బృహతి బృంహయతి తస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మ * బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ తద్బ్రహ్మేత్యభిధీయత ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బృహత్త్వబృంహణత్వే చ ప్రవృత్తినిమిత్తతయావగతే కథమిహ బృహత్త్వమాత్రం నిమిత్తముచ్యతే - గుణతో బృహత్త్వే బృంహణత్వస్యాన్తర్గతత్వాదితి బ్రూమః * స చానన్త్యాయ కల్పత ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధసకలసఙ్కోచనివృత్తిపూర్వకనిరవధికజ్ఞానవికాసరూపానన్త్యావహత్వం హి బృంహణత్వమ్ । తద్ధి సకలహేయప్రత్యనీకత్వక్షాన్తికారుణ్యాదిమోక్షప్రదత్వోపయుక్తగుణగణవత్త్వమ్ । అత ఏవ హి స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోష ఇత్యాదికం ప్రతిజ్ఞావాక్యేఽభిహితమ్ । నను స్వరూపతో బృహత్త్వమేవ నిమిత్తమస్తు- కిం గౌరవేణేతి చేన్న - బ్రహ్మగుణాదేరపి స్వరూపేణ బృహత్త్వాద్బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వప్రసఙ్గాత్. తర్హి గుణతో బృహత్త్వమేవాస్తు నిమిత్తమితి చేన్న- శబ్దశక్తేరసఙ్కోచస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్. స్వరూపేణ చ బృహత్త్వసద్భావాత్ * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి హి శ్రుతిః. గుణతో బృహత్త్వం నామ సద్వారకం బృహత్త్వమ్ । గుణద్వారరహితత్. స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వవద్వస్తు పురుషోత్తమాదన్యదపి స్యాత్- అన్య ఏవ వా స్యాదిత్యత్రాహ (స చేతి) చశ్శఙ్కానివృత్త్యై. సర్వేశ్వరశబ్దేనైవకారేణ చ * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్ । * న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇతి వాక్యయుగళార్థో వివక్షితః । తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- అనవధికాతిశయబృహతి బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యత్వాత్సర్వేశ్వరస్యైవ తాదృశబృహత్త్వగుణయోగిత్వాచ్చేత్యర్థః । కథం తత్రైవ ముఖ్యవృత్తః అన్యత్రాపి బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యత ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ బ్రహ్మణః సర్వత్ర ముఖ్యత్వాసమ్భవాన్న స్యాదిత్యత్రాహ (అనేకార్థేతి) పరబ్రహ్మణోఽన్యత్ర ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాన్న తత్ర శక్తికల్పనమ్ । అనన్యథాసిద్ధప్రయోగశ్శక్తిం కల్పయతీతి న్యాయాదిత్యర్థః అనేకశక్తికల్పనం గౌణత్వం వా న స్యాత్ - బృహత్త్వగుణయోగిసర్వవ్యక్తిష్వేకస్యైవ శక్త్యా ముఖ్యత్వసమ్భవాదిత్యత్రాహ (భగవచ్ఛబ్దవదితి) తథా చ శ్రీమతి వైష్ణవే పురాణే భగవచ్ఛబ్దం ప్రకృత్యోక్తమ్ । * తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః । శబ్దోఽయం నోపచారేణ హ్యన్యత్ర హ్యుపచారత ఇతి । అనేన ప్రస్తుతచోద్యస్య కః పరిహార ఉక్తో భవతి- ఉచ్యతే । బృహతిధాతోర్మనిన్ప్రత్యయాన్తత్వేన నిష్పన్నస్య బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రధానాదిషు దృశ్యమానః ప్రయోగో నావయవశక్తినిబన్ధనః। తథా హి సతి బృహన్మహచ్ఛబ్దాదివదాపేక్షికబృహత్త్వయోగిషు సర్వవస్తుషు ప్రయోగస్స్యాత్ - న చ తథా ప్రయుజ్యతే । త్రసరేణుమపి హితసంనిష్ఠతయాఽభిమతద్రవ్యాన్తరాపేక్షయా మహిమగుణశాలీతి వదన్తి- న చ త్ర్యణుకాదిషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగః ఏవం సర్వత్ర ప్రయోగదర్శనాత్ పఙ్కజశబ్దస్యావస్థాపకకుముదాదివ్యావృత్తతామరసానువృత్తపద్మత్వజాతివద్బ్రహ్మ

తాపత్రయాతురైరమృతత్వాయసఏవజిజ్ఞాస్యః। అతస్సర్వేశ్వరఏవజిజ్ఞాసాకర్మభూతంబ్రహ్మ ।

శబ్దప్రయోగవిషయపఞ్చషవ్యక్త్యనువృత్తాన్యవ్యావృత్తాకారాదర్శనాదనేకశక్తికల్పనే ప్రాప్తే ఽనన్యథాసిద్ధస్యప్ర
యోగస్యశక్తికల్పకత్వాత్, ద్బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయేష్వన్యేషుచ బృహత్త్వగుణలేశయోగేనప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధ
త్వాచ్చనానేకశక్తికల్పనంయుక్తమ్। తస్మాత్పురుషోత్తమఏవప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యవతిముఖ్యత్వ,మన్యత్రౌపచారి
కత్వం,చ ఔపచారికస్తుప్రయోగస్సఙ్కోచసహఇష్టః - నతుసార్వత్రిక ఇతితమిమంన్యాయమభిప్రేత్యభగవచ్ఛబ్ద
స్య పురుషోత్తమఏవముఖ్యత్వ- మన్యత్రాముఖ్యత్వం,చ భగవతాపరాశరేణోక్తమ్ । తథాహి జ్ఞానాదిమాత్రంవా ని
రఙ్కుశజ్ఞానాదికంవాభగవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్ । ఆద్యేపిపీలికాదిష్వపిభగవచ్ఛబ్దఃప్రయుజ్యేత - ద్వితీయేతుస
ర్వత్రనిరవధికజ్ఞానాద్యభావాత్ప్రవృత్తినిమిత్తాసిద్ధేరైకశక్త్యాసర్వత్రముఖ్యత్వమ్। అనేకశక్తికల్పనంచాయుక్తమ్।
ప్రయోగాన్యథాసిద్ధేరితి భగవత్పరాశరాభిప్రాయః. నను * ఉత్పత్తింప్రళయంచైవ భూతానామాగతింగతిమ్ ।
వేత్తివిద్యామవిద్యాంచ సవాచ్యోభగవానితీతి గ్రన్థోక్తేష్వౌపచారిక భగవచ్ఛబ్దప్రయోగయోగ్యేషు యదలౌకికా
ర్థసాక్షాత్కారిత్వమస్తి - తదేవప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్యభగవచ్ఛబ్దస్సర్వత్రముఖ్యస్స్యాత్. నైవమ్ । అలౌకికార్థసాక్షా
త్కారణమాత్రస్య ప్రయోగావిషయవ్యావృత్తత్వాభావాత్ నహి సమాధిపర్యన్తయోగకాష్ఠానిష్ఠేషు కేశిధ్వజఖాణ్డిక్య
ప్రహ్లాదాదిషుభగవచ్ఛబ్దఃప్రయుజ్యతే. కించ ప్రత్యక్షమూలవ్యుత్పత్త్యాగవాదిశబ్దానామివాగమమూలవ్యుత్పత్త్యాస
మగ్రషాడ్గుణ్యాదిమత్యేవతస్య ముఖ్యత్వావగమాత్ * జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః । భగవచ్ఛబ్దవా
చ్యానివినాహేయైర్గుణాదిభిరితి నిర్దోషత్వ పర్యన్తానాం జ్ఞానాదీనాం ప్రవృత్తినిమిత్తతయా వాచ్యత్వముచ్యతే- ని
ర్దోషత్వంచ నిమిత్తతయావాచ్యత్వేనోచ్యతే. అన్యథాతదుక్తివైయర్థ్యాత్ - నహ్యవాచ్యంసర్వంనిషేద్ధవ్యమ్ । అను
క్త్యైవహ్యవాచ్యత్వంసిధ్యతి. నచ జ్ఞానశక్త్యాదిష్వేకైకస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వమ్ । కింతు జ్ఞానాదిసముదాయస్యైవ
అన్యథా అశేషతఇతి పదవైయర్థ్యాత్. ఐశ్వర్యస్యసమగ్రస్యేత్యుక్తత్వా- ద్గవాదిష్వతిప్రసఙ్గభయాచ్చ ప్రకర్షవి
శేషవతాంజ్ఞానాదీనాం సముదాయస్యైవప్రవృత్తినిమిత్తత్వముక్తమిత్యభ్యుపేత్యమ్ । ఏవంన్యాయసిద్ధార్థస్యాగమ సి
ద్ధార్థోభాష్యేదృష్టాన్తీకృతః భగవచ్ఛబ్దవదితి. తథాచ భగవతాపారాశర్యేణ * పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ * స్యాచ్చై
కస్యబ్రహ్మశబ్దవదిత్యాదిసూత్రేషు బ్రహ్మశబ్దస్యభగవత్యేవముఖ్యత్వముత్తరత్రోక్తమ్ । అతోయథోక్తఏవార్థః. తథా
చ స్వపక్షీకృతంశ్రీమతిగారుడేపురాణే * వేదేభూరిప్రయోగాచ్చ గుణయోగాచ్చశార్ఙ్గిణి । తస్మిన్నేవబ్రహ్మశబ్దోము
ఖ్యవృత్త్యామహామునఇత్యారభ్య * యస్మిన్ప్రయుజ్యమానేతు గుణయోగస్సుపుష్కలః । తత్రైవముఖ్యవృత్త్యాయమ
న్యత్రహ్యుపచారతఇతి. ఏవంశబ్దసామర్థ్యముపపాదితమ్ । అథబ్రహ్మశబ్దస్యానేకార్థముఖ్యవృత్తత్వేప్యేతత్సూత్రస్థస్య
తస్యార్థస్వభావాత్పురుషోత్తమపరత్వముచ్యతే (తాపత్రయాతురైరితి) సఏవామృతత్వాయేతిపదైః * తమేవం వి
ద్వానమృతఇహభవతి. నాన్యఃపన్థాఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోవివక్షితః - అతఏవహిపురుషోత్తమోభిధీయతఇత్యుక్తమ్ । శ్రు
తేరపి పూర్వోక్తహేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణాకరత్వవిశిష్టఏవతాపత్రయాతురైరుపాస్యః, నతు లేశవాన్యతమఇతి
భావః. నహికారాగారనిగళితఏవతన్మోచనార్థిభిరభ్యర్థనీయః. తథాచ వైష్ణవేపురాణేనిర్దోషకల్యాణగుణాకరస్యైవ
ముముక్షూపాస్యత్వముక్తమ్ । * ససర్వభూతప్రకృతింవికారాన్ * సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోసావిత్యాదినా * త
జ్జ్ఞానమజ్ఞానమతోన్యదుక్తమిత్యన్తేన. బ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానంనిగమయతి (అతఇతి) నిర్దోషమఙ్గళగుణకస్య సర్వేశ్వ
రస్యైవతాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యత్వాత్, అత్రతాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యతయోక్తం బ్రహ్మతుసర్వేశ్వరఏవేత్యర్థః. యద్వా
అతః- ఉక్తశబ్దసామర్థ్యా, దర్థసామర్థ్యాచ్చేత్యర్థః. నను బ్రహ్మశబ్దో వ్యుత్పన్నో ఽవ్యుత్పన్నో వా భగవతిముఖ్యః.

జ్ఞాతుమిచ్ఛాజిజ్ఞాసా,ఇచ్ఛాయాఇష్యమాణప్రధానత్వాదిష్యమాణంజ్ఞానమిహవిధీయతే

అవ్యుత్పన్నత్వేబోధకత్వవిరహేణ తస్యనక్వచిన్ముఖ్యత్వమ్ । నాపివ్యుత్పన్నస్సముఖ్యః - అలౌకికేర్థేవ్యుత్పత్త్యసమ్భవాత్. కథమప్రతీతేవ్యవహారావిషయేబుద్ధిపూర్వికా, యాదృచ్ఛికీ,చవ్యుత్పత్తిస్సమ్భవతి. ఉచ్యతే- యథాకామినీచన్దనభవనాదిషుప్రయోగేణసుఖవిషయతయా వ్యుత్పన్నస్యస్వర్గశబ్దస్య* యన్నోష్ణంనశీతమిత్యాద్యర్థవాద పదసమభివ్యాహారేణ లౌకికసుఖవిశేషవిషయతయావ్యుత్పత్తిః- యథాలౌకేక్వచిదవ్యుత్పన్నత్వేపియూపాహవనీయ స్ఫ్యకపాలచషాలచాత్వాలాదిశబ్దానాంవాక్యాన్తరపదాన్తరసమభివ్యాహారాత్తత్తదర్థవిషయతావ్యుత్పత్తిః,ఏవంబ్రహ్మాత్మశ్వరాదిశబ్దానాంచలోకేకేషుచిదర్థేషు ప్రయోగాద్వ్యుత్పత్తౌ సత్యామసత్యామపి * యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తే * సత్యం జ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యాది ప్రసిద్ధార్థవాక్యాన్తరపదాన్తరసమభివ్యాహారాదలౌకిక పరమాత్మవిషయత్వ వ్యుత్పత్తిరుపపద్యతే. అతోబ్రహ్మశబ్దస్యోక్తనీత్యాభగవత్యేవ ముఖ్యత్వంయుక్తమ్ ॥ — ॥ అథజిజ్ఞాసాశబ్దవ్యాఖ్యేయత్వస్ఫోరణాయ ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగం దర్శయతి (జ్ఞాతుమిచ్ఛాజిజ్ఞాసేతి) విషయవైలక్షణ్యాధీనాయాఇచ్ఛాయాఃకథంవిధేయత్వమిత్యత్రాహ (ఇచ్ఛాయాఇతి) జ్ఞానస్యవిధానార్హతామాహ (ఇష్యమాణప్రధానత్వాదితి)సన్వాచ్యాయాఇచ్ఛాయాధాత్వర్థఃకర్మకర్మణశ్చక్రియాశేషభూతా-తత్సిద్ధ్యర్థత్వాత్తస్యాః. యథాయాగీయవ్రీహ్యదేఃప్రోక్షణాదిః.కర్తుఃక్రియయాఽఽప్తుమిష్టతమత్వంహికర్మత్వమ్।అతః ప్రకృత్యర్థభూతజ్ఞానకర్మకేచ్ఛాతత్సిద్ధ్యర్థా అతఃఇచ్ఛాయాఇష్యమాణజ్ఞానప్రధానత్వాదిష్యమాణంజ్ఞానంవిధేయమిత్యర్థః । జిజ్ఞాసాయాఃకర్తవ్యత్వేప్రతీయమానేకథంజ్ఞానస్యవిధేయత్వమ్ । ఉచ్యతే - యథా * స్నాత్వాభుఞ్జీత * ప్రాఙ్ముఖోన్నానిభుఞ్జీతేత్యత్రభుజధాతోర్విధిప్రత్యయాన్తత్వాద్భోజనస్య కర్తవ్యత్వేప్రతీతేపి స్నానప్రాఙ్ముఖత్వనియమయోరేవ విధేస్తాత్పర్యమిత్యర్థస్వభావాదభ్యుపగమ్యతే - తయోరప్రాప్తత్వాత్ । అప్రాప్తేహిశాస్త్రమర్థవత్, తత్రభోజనంచాన్యతఃప్రాప్తమనూద్యతే, ఏవమిచ్ఛాయావిధేయత్వాసమ్భవాత్తద్విషయభూతంవిచారాత్మకంజ్ఞానమేవతాత్పర్యతోవిధీయతే। ఇష్యమాణంజ్ఞానమిహాభిప్రేతమితిహిసారేఽభిహితమ్ । సన్నన్తనిర్దేశశ్చ * నిదిధ్యాసితవ్యః *విజిజ్ఞాసితవ్యః * తద్విజిజ్ఞాసస్వేత్యాదిశ్రుత్యనుసారేణ క్రియతే - శ్రుతిశ్చోపాయదశాప్రభృతిభగవజ్జ్ఞానస్య ప్రీతిరూపత్వేనేచ్ఛావిషయత్వాత్తథా నిర్దిశతి, యద్వాబ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి సన్నన్తనిర్దేశోవిచారస్యరాగప్రాప్తత్వజ్ఞాపనార్థః । ఏవమేవధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్రాపి అత్రతర్కరూపంజ్ఞానంవిధేయమ్ । తర్కానుగృహీతవాక్యజన్యప్రమితిరూపజ్ఞానంతుఫలత్వాన్నవిధేయమ్ । ప్రమితిరూపంజ్ఞానంవిధేయమ్ । తర్కరూపంజ్ఞానమార్థమిత్యపిపరైరుక్తమన్తర్నీతంవిచారమాక్షిపతీతి తత్రాపిప్రాగుక్తపక్షస్సాధీయాన్- వేదాన్తార్థవిచారాత్మకన్యాయనిబన్ధనరూపంతుశాస్త్రం బ్రహ్మమీమాంసేతిహిప్రసిద్ధిః । ప్రమితిశ్చఫలమ్ । అతఏవహిబ్రహ్మవిచారఃకర్తవ్యఇతిభాష్యేవక్ష్యతే । సన్నన్తస్యాస్యజ్ఞాధాతోర్జ్ఞానసామాన్యవాచినోవిశేషాకాఙ్క్షాయాం సముచితవిశేషపర్యవసానంహిన్యాయ్యమ్ । బ్రహ్మణోజిజ్ఞాసాకర్తవ్యా - నతుకపిలసుగతాద్యభిమతానాం ప్రధానాదితత్త్వానామితి జ్ఞాతవ్యవిశేషనిర్ణయపరమిదంసూత్రంవ్యాఖ్యాతంయాదవప్రకాశాచార్యైః । తద్వ్యావృత్త్యర్థఇహాశబ్దః (ఇహ) అస్మిన్నుపక్రమసూత్రఇత్యర్థః । బ్రహ్మణోజిజ్ఞాస్యత్వమాత్రేసిద్ధేహితస్యైవజిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః । నచోభయంసూత్రప్రతిపాద్యమ్ । బ్రహ్మజిజ్ఞాస్యమేవ బ్రహ్మైవజిజ్ఞాస్యమితివాక్యభేదప్రసఙ్గాత్। నను ముముక్షుభిర్నియమేన బ్రహ్మణోజిజ్ఞాస్యత్వం తన్త్రాన్తరసిద్ధానాం ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వేన వినానసిద్ధ్యతీతి బ్రహ్మజిజ్ఞాస్యత్వసమర్థనే ప్రధానాదేరజిజ్ఞాస్యత్వ సమర్థనమర్థాదాపతతీతినవాక్యభేదఇతిచేన్న- అధీతక్రమేణ వేదార్థేనిరూప్యమాణేపూర్వభాగవిచారానన్తరముత్తరభాగవిచారస్య ప్రధానాదినిరాసనిరపేక్షత్వాత్। నహ్యే

మీమాంసాపూర్వభాగజ్ఞాతస్యకర్మణోల్పాస్థిరఫలత్వాదుపరితనభాగావసేయస్యబ్రహ్మజ్ఞానస్యాన(న్తస్థిర) న్తాక్షయ)ఫలత్వాచ్చపూర్వవృత్తాత్కర్మజ్ఞానాదనన్తరంతతఏవహేతోర్బ్రహ్మజ్ఞాతవ్యమిత్యుక్తంభవతి।

కస్య ప్రబన్ధస్యైకదేశే నిరూపితే తదేకదేశాన్తరనిరూపణస్య ప్రబన్ధాన్తరప్రమేయనిరాససాపేక్షతా భవతి । న హి పూర్వపక్షే నిరూపితే సత్యుత్తరపక్షనిరూపణం కపిలసుగతాదిమతవ్యుదసనేన వినా సమ్భవతి । యది వేదాన్తార్థశ్రద్ధాదృఢిమ్నే తదితరపక్షనిరసనమపేక్షితమిహ క్రియత ఇతి మతమ్- తదనుపపన్నమ్- కృతకరత్వప్రసఙ్గాత్ । ఏతదుక్తం భవతి । ఇహ ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వం కిం వేదాన్తానామతత్పరత్వోపపాదనేన సమర్థ్యతే । ఉత కపిలసుగతాద్యాగమాప్రామాణ్యతత్ప్రమేయదౌస్థ్యప్రతిపాదనేన సమర్థ్యతే । న ప్రథమః, ఈక్షత్యధికరణాదిభిర్వేదాన్తవాక్యానామతత్పరత్వస్య వక్ష్యమాణతయాత్ర వక్తవ్యాభావాత్ । న ద్వితీయః - వేదవిరుద్ధస్మృతీనామప్రామాణ్యస్య పూర్వమీమాంసాయామేవ సమర్థితత్వాత్, సాఙ్ఖ్యసౌగతాద్యభిమతప్రమేయదౌస్థ్యస్య తర్కపాదే ప్రతిపాదయిష్యమాణత్వాత్ * విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసమ్ । * ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః * ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః * ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః * అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషఇత్యాదిభిస్సూత్రైస్తదుక్తమోక్షతదుపాయ నిరాసస్యాపి కరిష్యమాణతయాత్ర వక్తవ్యాభావాత్. కించ * ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః ఇత్యత్ర * అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదితి శాస్త్రాన్తే చ సూత్రాభ్యాసఫలమనుక్తాంశజ్ఞాపనమ్ । అనుక్తాంశశ్చ సాఙ్ఖ్యయోగావగమ్య ఇతి వదతాం, మోక్షస్య సాఙ్ఖ్యయోగసముచ్చయసాపేక్షత్వం చ ప్రతిపాదయతాం, సౌగతాదివత్సాఙ్ఖ్యాదినిరాసేన శారీరకస్యైవారమ్భణీయత్వప్రతిజ్ఞానమతీవ వ్యాహతమ్ । సాఙ్ఖ్యయోగయోర్విరుద్ధాంశాభిప్రాయమనాదరణీయత్వకథనమితి చేన్న - విరుద్ధాంశానాదరణీయత్వస్య విరోధాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాదేవ. అతో యాదవప్రకాశకృతసూత్రతాత్పర్యవర్ణనమనుపపన్నమితీహ శబ్దాభిప్రాయః (విధీయత ఇతి) అజ్ఞాతజ్ఞాపనం విధిరిహ వివక్షితమ్-న తు ప్రవృత్తప్రవర్తనమ్-రాగతః ప్రవృత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. రాగతః ప్రవృత్తస్యాపి పూర్వపక్షయుక్త్యాఽనారమ్భణీయతాబుద్ధౌ సత్యామారమ్భణీయత్వజ్ఞానం హ్యజ్ఞాతజ్ఞాపనమ్-అతో విధీయత ఇత్యస్య స్వయమేవ ప్రవర్తత ఇతి వక్ష్యమాణగ్రన్థేన న విరోధః ॥—॥ ఇత్థం పదార్థా వ్యాఖ్యాతాః. అథ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (మీమాంసేతి) అత్ర (పూర్వవృత్తాత్ కర్మజ్ఞానాదనన్తరం తత ఏవ హేతోః) ఇత్యథాతశ్శబ్దార్థ ఉక్తః (బ్రహ్మజ్ఞాతవ్యమ్) ఇతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదార్థః. జ్ఞాతవ్యం విచారయోగ్యమ్ । తత ఏవేత్యేవకారేణ శాస్త్రాన్తరాధిగమనైరపేక్ష్యమథశబ్దఫలితమభిప్రేతమ్ (ఉక్తం భవతీతి)శబ్దతోఽర్థతశ్చేతి భావః. కథమస్య సూత్రస్యాయమర్థ ఇతి శఙ్కాయాం తదుపపాదయతి (మీమాంసేత్యాదినా) అథాత ఇత్యాదిపదానాం యథోక్త ఏవార్థః । కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యాత్. ఐకశాస్త్ర్యం చ నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయాత్మకవేదాఖ్యైకప్రబన్ధవ్యాఖ్యానరూపత్వాదిత్యర్థః. అత్ర వ్యాఖ్యేయస్య పూర్వాపరభావేనావస్థితభాగద్వయరూపత్వం, తద్ధేతుకం వ్యాఖ్యానస్య పౌర్వాపర్యవిశేషవిశిష్టభాగద్వయరూపత్వం చోభయం పదయోజనాయాం,వాక్యయోజనాయాం,చ వక్తవ్యమ్ । తథాపి గ్రన్థలాఘవార్థం పదయోజనాయామధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యేతి వ్యాఖ్యేయస్య నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయరూపత్వముక్తమ్ । అత్ర తు వాక్యయోజనాయాం వ్యాఖ్యానస్య నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయరూపతయైకశాస్త్ర్యముక్తమ్ । ఉభయత్రోభయమనుసన్ధేయమ్. భాగశబ్దాభ్యాం మీమాంసాద్వయస్యైకావయవత్వం సూచితమ్। పూర్వోపరితనశబ్దాభ్యాం క్రమనియమ ఉక్తః-కర్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాం వృత్తవర్తిష్యమాణకథనమ్। అల్పాస్థిరఫలత్వానన్తస్థిరఫలత్వాభ్యాం తయోర్హేతుహేతుమద్భావోపపాదనమ్। ముక్త్యుపాయోపయోగితయా కర్మణాం స్వరూపేణోపాదేయతాప్రతీతిరనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీత్యన్తర్భూతా-అతః పృథగనుక్తిః। ఏవం క్రమవిశేషవిశిష్టైకవ్యాఖ్యేయ

తదాహ వృత్తికారః - వృత్తాత్కర్మాధిగమాదనన్తరం బ్రహ్మవివిదిషేతి* వక్ష్యతి చ కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యం * సంహితమేతచ్ఛారీరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిరితి ।

వ్యాఖ్యానరూపతయా కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరేకశాస్త్రత్వాత్సూత్రస్యయథోక్తఏవార్థఇత్యర్థః। పూర్వప్రతిజ్ఞాతం వృత్తికారమతానుసారం వృత్తిగ్రన్థేన సంపాదయతి (తదాహేతి) కర్మాధిగమస్యైవపూర్వవృత్తత్వం నకేవలం కణ్ఠోక్తమ్। ఐకశాస్త్ర్యేణాక్షిప్తంచేత్యభిప్రయన్నాహ (వక్ష్యతిచేతి) వృత్తాదిత్యాది, సంహితమిత్యాది,శ్చ వృత్తిగ్రన్థః (శారీరకమ్) బ్రహ్మమీమాంసా- జగచ్ఛరీరకః పరమాత్మా శారీరః*తస్యైషఏవశారీరఆత్మేతిశ్రుతేః। తద్విషయం శాస్త్రం శారీరకమిత్యుచ్యతే(షోడశలక్షణేన)షోడశాధ్యాయేన(సంహితమితి) నియతపౌర్వాపర్యైకవాక్యతయావ్యాఖ్యానరూపతయాసఙ్గతమితిభావః. అర్థైకత్వాదేకంవాక్యమితిన్యాయేనప్రధానప్రతిపాద్యైక్యాద్వ్యాఖ్యేయస్యవేదస్యైకప్రబన్ధత్వంభవేత్ - తచ్చోపపద్యతే పురుషార్థపరత్వాద్వేదస్యబ్రహ్మపరత్వాద్వా * సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి * వేదైశ్చసర్వైరహమేవవేద్యఇతిహిశ్రుతి స్మృతీ. వేదార్థవిచారస్యానుగతత్వాన్మీమాంసాయాఏకప్రబన్ధత్వమ్ । అనేనైకశాస్త్ర్యేణ కర్మాధిగమస్యపూర్వవృత్తత్వమాక్షిప్తమ్। నను యద్యైకశాస్త్ర్యం కర్మబ్రహ్మవిచారయోః- తర్హ్యుపక్రమే సాధారణార్థః ప్రతిజ్ఞామేత అథాతో వేదార్థజిజ్ఞాసేతి. నచైవంప్రతిజ్ఞాతమ్ । కిన్తు పూర్వభాగాసాధారణఏవ ప్రతిజ్ఞాతః * అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి. అత్రబ్రూమః. అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యేవోభయభాగసాధారణార్థప్రతిజ్ఞా. కర్మవిచారస్తుబ్రహ్మమీమాంసాతృతీయలక్షణచతుర్థపాదేసఙ్గతః । బ్రహ్మవిచారాన్తర్భావేపి పృథక్కరణముపపద్యతే-యథా నిగ్రహాన్తర్భూతచ్ఛలజాత్యోరాహ్నికభేదేనపృథగుక్తిః. యథాచనిగ్రహాన్తర్భూతహేత్వాభాసానామధ్యాయభేదేన పృథగుక్తిః. పృథక్కరణంచబహుగ్రన్థప్రతిపాద్యత్వాత్. తత్రచపూర్వభావిత్వముపజీవ్యోపజీవకభావాదివక్ష్యమాణహేతునిబన్ధనమ్ । ఏతదుక్తంభవతి. అర్థక్రమాద్బ్రహ్మమీమాంసాతృతీయలక్షణచతుర్థపాదేన కర్మవిచారస్సఙ్గతః. ప్రతిపత్తిసౌకర్యలక్షణక్రమాత్తుక్రమవిచారస్య పూర్వభావఇతి. ఏవంవా, సాధర్మ్యవైధర్మ్యసమయోర్జాత్యోరేకకథనేన యథాప్రతిధర్మసమోభయానుయాయిన్యర్థసిద్ధా । ఏవంభాగద్వయాసాధారణార్థప్రతిజ్ఞాద్వయేకృతే సాధారణార్థప్రతిజ్ఞానమార్థంస్యాత్. సాధారణార్థప్రతిజ్ఞాతేప్యసాధారణార్థస్సుపృథగేవప్రతిజ్ఞాతవ్యః. ధర్మజిజ్ఞాసాయాంప్రతిజ్ఞాతాయామపి * అథాతశ్శేషలక్షణమ్ । * అథాతఃక్రత్వర్థ పురుషార్థయోర్జిజ్ఞాసేత్యాదౌ హ్యసాధారణార్థప్రతిజ్ఞా కృతా. అతోభాగద్వయాసాధారణార్థప్రతిజ్ఞానేన తదనుగత సాధారణార్థప్రతిజ్ఞానమార్థంస్యాదితి ప్రథమమథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి ప్రతిజ్ఞాతం - నతు వేదార్థజిజ్ఞాసేతి, అథవా - అథాతోధర్మజిజ్ఞాసేత్యేవ సాధారణప్రతిజ్ఞా. అలౌకికశ్రేయస్సాధనంహిధర్మః. తదనుయాయిప్రతిపాద్యమ్ । ధర్మశ్చసాధ్యసిద్ధభేదేన ద్వివిధః. సిద్ధరూపేవస్తునిధర్మశబ్దప్రయోగోమహాభారతేదృష్టః- యథా * యేచవేదవిదోవిప్రా యేచాధ్యాత్మవిదోజనాః । తేవదన్తిమహాత్మానం కృష్ణంధర్మంసనాతనమితి. తథాభియుక్తైశ్చ అలౌకికత్వేసతి శ్రేయస్సాధనత్వం ధర్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం మన్వానైస్సిద్ధరూపేఽర్థే ధర్మశబ్దః ప్రయుక్తః*ద్రవ్యక్రియాగుణాదీనాంధర్మత్వంస్థాపయిష్యతే । తేషామైన్ద్రియకత్వేపి నతాద్రూప్యేణధర్మతేత్యాదౌ । తత్రద్రవ్యాదిసద్భావేపి క్రియాప్రాధాన్యాత్సాధ్యధర్మపరఃపూర్వభాగః. ఉపాసనాతదఙ్గసద్భావేపి బ్రహ్మప్రధానత్వాత్సిద్ధధర్మపరఉత్తరభాగః. అతఉభయభాగవిచారసాధారణీప్రథమప్రతిజ్ఞా. తత్ర ధర్మశబ్దస్యసాధ్యధర్మవిషయతయాప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేణబుద్ధిస్థత్వాత్, పూర్వభాగప్రతిపన్నత్వేన ప్రాథమ్యాత్, ధర్మజిజ్ఞాసాపదేనైవతన్త్రేణవార్థతోవా ప్రతిజ్ఞాతత్వోపపత్తేశ్చ తల్లక్షణముక్తంచోదనాసూత్రే. సిద్ధరూపధర్మవిశేషస్య చసాధారణప్రతిజ్ఞయైవార్థతఃప్రతిజ్ఞాతత్వేపి తస్యబహుగ్రన్థవ్యవధానాచ్ఛబ్దాబోధ్యత్వశఙ్కాపరిజిహీర్షయాచ పు

అతఃప్రతిపిపాదయిషితార్థభేదేనషట్కభేదేనవదధ్యాయభేదవచ్చ

నఃప్రతిజ్ఞాకృతా. తస్యలక్షణముక్తంజన్మాదిసూత్రఇతియుక్తమేకశాస్త్ర్యమ్ । నను పూర్వభాగస్య సాధ్యధర్మప్రధానత్వోక్తిరుదాహృతవచనేన విరుధ్యతే- తత్ర పూర్వభాగేపి సిద్ధరూపస్య పరస్యకర్మారాధ్యతయా ప్రధానప్రతిపాద్యత్వావగమాత్. తస్మిన్వచనేవేదవిచ్ఛబ్దోహిపూర్వభాగాభిజ్ఞపరః - గోబలీవర్దనయాత్. * విష్ణునామాసవేదేషు వేదాన్తేషుచగీయత ఇత్యనేనైకార్థ్యాచ్చ. నచగుణభావేనకర్మణఃప్రతిపాద్యత్వమిత్యవిరోధః- ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వస్య జైమినేరభిమతత్వాత్. భవద్భిరపితథోక్తత్వాచ్చ సత్యమ్ । వస్తుతః ప్రాధాన్యంపరమాత్మనఏవ - యథారాజ్ఞస్తాత్పర్యగోచరత్వలక్షణమ్ । శాబ్దం ప్రాధాన్యంతుకర్మణఏవ- యథారాజపురుషస్య. తచ్చాతిరస్కృతమ్ । తత్రతస్యపరమాత్మారాధనరూపత్వానవగమాత్. నచతదవగమోఽవశ్యంసమ్పాద్యః. అన్తవత్స్వర్గాదిఫలప్రదత్వే కర్మణాంపరదేవతాజ్ఞాననైరపేక్ష్యంహిశ్రుతిస్మృతిభ్యామవగమ్యతే * యోహవాఏతదక్షరంగార్గ్యవిదిత్వాస్మిల్లోకేజుహోతియజతేతపస్తప్యతే బహూనివర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్యతద్భవతీతి * అహంహిసర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచప్రభురేవ చ । నతుమామభిజానన్తితత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తితఇతిచ. అతస్తన్నైరపేక్ష్యలక్షణమపి ప్రాధాన్యమస్తికర్మణః. అతః పూర్వభాగేకర్మణఃప్రాగవగతంప్రాధాన్యం, పశ్చాదవగన్తవ్యం పరమాత్మారాధనరూపత్వం,చావిరుద్ధమ్ । అతఃప్రతిజ్ఞోపపత్తేశ్శాస్త్రైక్యంయుక్తమ్।యద్యపి కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యమవివక్షితంజైమినినా. తథాపితదఙ్గీకృత్య తదేకశాస్త్రతయా బాదరాయణేన బ్రహ్మసూత్రప్రణయనంయుక్తమ్ । యతః * అతదర్థతయాక్లృప్తమపియోగ్యమపేక్షితమ్ । తాదర్థ్యమర్హతి గ్రామేకల్ప్యపూర్వతటాకవత్ ॥ వివక్షితత్వం, సమ్భవచ్ఛదర్శితః. అతశ్చశాస్త్రైక్యంయుక్తమ్।నన్విదమయుక్తమైకశాస్త్ర్యమ్ । శారీరకశబ్దసూచితాత్ప్రధానప్రతిపాద్యభేదాత్, జైమినీయశబ్దసూచితాత్కర్తృభేదాత్, తదుభయఫలితాత్ప్రయోజనభేదాత్, దర్థవిరోధాచ్చేత్యాశఙ్కాం పరిహరతి (అతఃప్రతిపిపాదయిషితేతి) అతః - వృత్తికారోక్తాదేకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపసమ్బన్ధాదిత్యర్థః. షట్కభేదః. పూర్వమీమాంసాయాం అధ్యాయభేదస్తన్త్రోత్తరతన్త్రేచ నిదర్శనార్థముక్తౌ. అర్థభేదాభావేప్యేకం షట్కమేకోధ్యాయోవాస్యాత్. అతఏకావయవిత్వేసిద్ధేసత్యవాన్తరార్థభేదోనమహావాక్యైకత్వవిరోధీ - యథాపదార్థభేదోవాక్యార్థైకత్వావిరోధీతిభావః. అనేన ప్రతిపాద్యభేదః పరిహృతః. ప్రయోజనభేదశ్చార్థాత్పరిహృతః. షట్కద్వయచిన్తితప్రకృతివికృతి ప్రయోజనభేదస్య శాస్త్రభేదకత్వాభావాత్. అనేనవృత్తిగ్రన్థగతషోడశలక్షణశబ్దతాత్పర్యంచదర్శితమ్ । పూర్వోత్తరమీమాంసాశబ్దేనజైమినీయశారీరకశబ్దౌచవివృతౌ. ప్రతిపిపాదయిషితశబ్దేనార్థవిరోధఃపరిహృతః । ప్రతిపాదయితుమిష్టంహిప్రతిపాదయిషితమ్ । నచతాత్పర్యవిషయోర్థః. విరుద్ధతయాప్రతీయమానేషు దేవతానిరాసాదిషు నతాత్పర్యమిత్యభిప్రాయః నన్వేవంకథమభిధీయతే. ఆమ్నాయస్యక్రియార్థత్వాత్సిద్ధపరవాక్యానాంతచ్ఛేషత్వంహిసూత్రకారేణకణ్ఠోక్తమ్ । తచ్చవిరుధ్యతఏవ- అతశ్శాస్త్రభేదఇతి. నైవమ్ । * పదేజుహోతి * ఆహవనీయేజుహోతి * నహింస్యాత్ * పశుమాలభేతేతివత్. శాస్త్రాన్తరే * కర్మణ్యణ్ * ఆతోనుపసర్గేక ఇతివచ్చోత్సర్గాపవాదనయేనశాస్త్రైక్యావిరోధాత్. సామాన్యేన సిద్ధపరవాక్యానాం క్రియాశేషత్వేభిహితేసిద్ధపరవాక్యవిశేషస్యకింవిధిశేషత్వంనవేతివిచార్య స్వయంపురుషార్థవిరహిణామేవసిద్ధపరాణాంక్రియాశేషత్వమ్ । స్వయంపురుషార్థపర్యవసాయినాంతు సిద్ధపరవాక్యానామతచ్ఛేషత్వమితిహినిర్ణేతుంయుక్తమ్ । యథాహోమస్యసామాన్యేనాహవనీయేప్రాప్తత్వేపి హోమవిశేషస్యపదేకర్తవ్యత్వనిశ్చయః. యథాచ - సామాన్యతోహింసానిషేధేపిహింసావిశేషస్యకర్తవ్యతోక్తిః, యథాచసామాన్యేన కర్మణ్యుపపదేధాతోరణిప్రాప్తేప్యాకారాన్తాద్ధాతోఃకప్రత్యయవిధిః, నచ తత్రశాస్త్రభేదః. తద్వత్. దేవతానిరాకరణేచ

నతాత్పర్యమ్ । అశ్రుతవేదాన్తానాం కర్మణ్యశ్రద్ధానివారణాయ కర్మప్రాధాన్యపరత్వాత్తస్య. నహినిన్దానిన్ద్యంనిన్ది
తుం ప్రవర్తతే. అపితు నిన్దితాదితరత్ప్రశంసితుమితి హి న్యాయవిదః, యద్వా వేదప్రామాణ్యకర్మానన్యకర్తవ్యతాతాత్ప
ర్యాతిశయాత్ తత్ప్రతిపక్షనిరాచికీర్షయాఽనావరుహ్యవాదో దేవతానిరాసోక్తిస్స్యాత్ - అభిమతతరార్థానాదరేణా
పి హి విపక్షవ్యుదాసో దృశ్యతే. యథా * అభీష్టార్థవ్యయేనాపి జయతి క్షేత్రహారిణమ్ । లబ్ధక్షేత్రైర్నదుష్ప్రాపస్స్వ
దర్థ ఇతినిశ్చయాత్. ఏవమభిమతతరేశ్వరాద్యనాదరేణాపి వేదప్రామా(ణ్య)(ణ్యాది)సమర్థనే పశ్చాదభిమతసిద్ధిరయత్న
లభ్యేతి జైమినేరభిప్రాయః. తత్సిద్ధిప్రకారశ్చ తదుక్తరాత్రిసత్రన్యాయాద్యధీన ఇత్యుత్తరత్ర వ్యక్తీభవిష్యతి. నచ త
త్సిద్ధిమప్యుపగచ్ఛతస్తదనాదరవాదవ్యాఘాతః - తస్యానావరుహ్యకృతత్వాత్. కథమనావరుహ్యవాద(త్వ)నిశ్చయః
ఉచ్యతే * సమ్పత్తేరితి జైమినిః ।(*అన్యార్థంతు జైమినిః) * పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ * బ్రాహ్మేణ జైమినిరిత్యాదిభి
ర్బ్రహ్మసూత్రైరేవ జైమినేః బ్రహ్మస్వరూపతద్గుణతదుపాసనతత్ఫలాద్యభ్యుపగమస్య ప్రతిపన్నత్వాత్, మహాభారతే చ
హయశిరఉపాఖ్యానాదిషు భగవద్వ్యాసోపదేశలబ్ధపరమాత్మతత్త్వజ్ఞానవత్త్వావగమాచ్చేతి. అతో విరుద్ధార్థతాత్ప
ర్యాభావాన్నార్థవిరోధః. నన్వర్థవిరోధో దుష్పరిహరః. తథాహి - విశేషాతిదేశనిరూపణపరేఽష్టమేఽధ్యాయే వికృతి
షు ప్రకృతిధర్మాతిదేశే కర్తవ్యే సతి కస్మిన్ కర్మణి కస్య కర్మణో ధర్మాతిదేశః ప్రాప్త ఇత్యపేక్షాయాం యస్య కర్మణో యే
న కర్మణా ద్రవ్యసామ్యం దేవతాసామ్యం వా భవతి, తస్మింస్తద్ధర్మాతిదేష్టవ్యా ఇతి స్థితమ్ । తత్ర యస్య కేనచిద్ద్రవ్యసామ్యం,
కేనచిద్దేవతాసామ్యం చ భవతి. తస్మిన్ ద్రవ్యసామ్యవత ఏవ కర్మణో ధర్మాతిదేశః. నతు దేవతాసామ్యవత ఇతి ద్రవ్యప్రా
ధాన్యముక్తం జైమినినా * ద్రవ్యదేవతాసామ్యే ద్రవ్యం బలీయ ఇతి - నచ ద్రవ్యప్రాధాన్యోక్తేరితివాదత్వమ్ - అను
ష్ఠానవిరోధాత్ - ద్రవ్యప్రాధాన్యేన హ్యనుష్ఠానం దృశ్యతే. అతో ద్రవ్యప్రాధాన్యం వదతో జైమినేర్దేవతానిరాసే
తాత్పర్యమస్తీతి । అత్రోచ్యతే- నాత్ర ద్రవ్యదేవతయోస్సద్భావాసద్భావాభ్యాం ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే వివక్షితే.
అపితు విలమ్బితావిలమ్బితప్రవృత్తిప్రమాణవిషయత్వాధీనే. ద్రవ్యం హ్యవిలమ్బితప్రత్యక్షగమ్యమ్ । దేవతా తు విల
మ్బితశాస్త్రగమ్యా. విలమ్బావిలమ్బావేవ హి శ్రుతిలిఙ్గాదిషు, ప్రత్యక్షానుమానాదిషు చ పూర్వోత్తరప్రాబల్యదౌ
ర్బల్యహేతూ. నను హవిష్ట్వం శాస్త్రైకసమధిగమ్యమితి న ద్రవ్యస్యాపి ప్రాధాన్యమితిచేత్. నైవమ్ । చరుపురోడా
శాదికద్రవ్యం హి ప్రత్యక్షమ్ । హవిష్ట్వాఖ్యధర్మమాత్రమేవ తత్ర శాస్త్రావగమ్యమ్ । దేవతాయాస్తు స్వరూపం, శ్రే
యస్సాధనత్వాదిధర్మశ్చోభయమపి శాస్త్రగమ్యమ్ । అతస్స్వరూపతో, ధర్మతశ్చ విలమ్బితమానగమ్యత్వాద్దేవతా
యా అప్రాధాన్యమ్ । ధర్మమాత్రస్య శాస్త్రగమ్యత్వేపి ధర్మ్యం(శేనా)శస్యా)విలమ్బితమానగమ్యత్వాద్ధవిషః ప్రాధా
న్యమ్ । అతః ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యయోః ప్రమాణద్వారకత్వేన స్వరూపాసద్భావే తాత్పర్యం నాస్తీతి దేవతానిరా
సోక్తిరన్యపరా. ఏవమర్థాన్తరాణ్యప్యవిరోధేన నేతుం శక్యానీతి నార్థవిరోధః. నను బ్రహ్మసూత్రైరేవ జైమినిపక్షమ
నూద్య ప్రతిక్షేపాదర్థవిరోధో దుష్పరిహరః. తథాహి * ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్రేశ్వరస్య ఫలప్రదత్వోక్త్యా * ధర్మం జై
మినిరితి ధర్మస్య ఫలప్రదత్వమనూద్య ప్రతిక్షిప్తమ్ । న, శ్రుతత్వోపపత్తిభ్యాం కాలాన్తరభావిఫలసాధనమాత్రే జైమి
న్యభి(హి/మ)తే. తాభ్యామేవాత్ర ఫలసాధనవిశేషసిద్ధేరుక్తత్వాత్. నను. * శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యే
ష్వితి జైమినిరిత్యత్ర వేదాన్తోదితజ్ఞానస్య కర్మశేషతయాఽఽత్మనాం కర్మశేషత్వోక్తిః *అధికోపదేశాదితి సిద్ధాన్తేన వి
రుధ్యతే. నచ వికల్పేన నిర్వాహస్సమ్భవతి । వస్తుని వికల్పాయోగాత్. నచ జైమినినా పరమతముపన్యస్తమితి వాచ్యమ్ ।
జైమినిమతత్వేన సిద్ధాన్తినా ప్రతిక్షేపాయోగాత్. నైవమ్ । విపక్షనిరాసార్థస్య జైమినేరనావరుహ్యవాదస్య తథోప
న్యాస ప్రతిక్షేపోపపత్తేః. అన్యథా పరం జైమినిరిత్యాదిసూత్రాణాం మిథో విరోధో, భారతోక్తివిరోధశ్చ జైమినేర

పూర్వోత్తరమీమాంసయోర్భేదః. మీమాంసాశాస్త్రమ్ * అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యారభ్య * అనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యేవమన్తం సఙ్గతివిశేషేణ విశిష్టక్రమమ్। తథాహి ప్రథమం తావత్ స్వాధ్యా

న్వారుహ్యవాదమజానతాం తు తదుక్తే తత్త్వబుద్ధిస్స్యాదితి తన్నివారణాయ బ్రహ్మసూత్రే తదుపన్యాసనిరాసౌ కృతౌ. అతఏవ * పరామర్శం జైమినిరిత్యత్ర నైష్ఠికాద్యాశ్రమప్రతిక్షేపోఽపి పరిహృతః * తద్భూతస్యేత్యత్ర నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రంశస్య జైమిన్యనభిమతత్వాభిధానాత్ - నహ్యాశ్రమానభిమతౌ తద్భ్రంశానభిమతిస్సమ్భవః. అతో వీతరాగవ్యతిరిక్తానామగ్నిహోత్రాదిషు వ్యర్థానివారణార్థ ఆశ్రమాన్తరప్రతిక్షేపః పూర్వవదన్వారుహ్యవాదః. సచ పూర్వమీమాంసాయా(ం)మ)సూత్రితః. తథాప్యేవముల్లోమ్యాదిమతవదనూద్య నిరస్తః. నచ మధువిద్యాయాం వస్వాద్యనధికారోక్తిరధికారోక్త్యా విరుధ్యత ఇతి వాచ్యమ్। అనధికారోక్తేర్వస్వాదిదేవతాభ్యుపగమచిహ్నైర్వసశాస్త్రీయా విరుద్ధతయా తదుద్ఘాటనవైయర్థ్యాత్ * భావం జైమినిరిత్యాదిసూత్రోక్తాశ్చ పక్షాశ్శాస్త్రీయా అవిరుద్ధాః కర్మవిచారే తేషామసమర్థనాదితి న తత్పర్యనుయోగావకాశః. తస్మాన్నార్థవిరోధః. కర్తృభేదపరిహారస్తు(సు)ప్రసిద్ధత్వాన్న కణ్ఠోక్తః. అతఏవ చ శబ్దసూచితో వా. ధూర్తస్వామికపర్దికర్తృకస్యాపస్తమ్బీయసూత్రవ్యాఖ్యానస్య వ్యాఖ్యేయైక్యాదేకప్రబన్ధత్వం హి దృష్టమ్। పాణినీయసూత్రపూర్వోత్తరవృత్త్యోశ్చ వామనజయాదిత్యకర్తృకయోర్వ్యాఖ్యేయైక్యాదేకవ్యాఖ్యానత్వం దృష్టమ్। తస్మాదుపపన్నమైకశాస్త్ర్యమ్। అస్త్వైకశాస్త్ర్యమ్. కథం పౌర్వాపర్యనియమ ఇత్యాశఙ్కాం పరిహరన్ ప్రతిగ్రన్థం సంహితమితి పదం వివృణోతి (మీమాంసేతి) క్రమవిశేషాన్వితమైకశాస్త్ర్యం హి సంహితమిత్యనేనాభిప్రేతమ్। ఆరభ్యైవమన్తమితి పౌర్వాపర్యనియమ ఉక్తః (సఙ్గతివిశేషేణేతి) అత్రామీ సఙ్గతివిశేషా అభిప్రేతాః. పాఠక్రమః, చేతనానాం త్రివర్గే ప్రథమప్రావణ్యసమ్భవరూపోఽర్థస్వభావః, ఔపనిషదేష్వఙ్గాఙ్గిభావప్రతిపాదకవాక్యేషు యజ్ఞాదికర్మణాం పదార్థత్వేన సమ్బన్ధః, కాసుచిద్విద్యాసు యజ్ఞతదుపకరణాదీనాం దృష్టివిశేషణత్వోక్తిః, కర్మబ్రహ్మవిద్యయోర్దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావః, విద్యాకర్మణోరుత్పాద్యోత్పాదకభావాత్తచ్ఛేషభూతవిచారయోస్తత్క్రమథాక్త్యోపపత్తిః, వ్యాఖ్యానభూతమీమాంసాయాం చోత్తరభాగస్య పూర్వభాగోక్తన్యాయసాపేక్షత్వం, చేతి ఏవం, పౌర్వాపర్యనియామకసఙ్గతివిశేషేణ (విశిష్టక్రమం) క్రమవిశేషవదిత్యర్థః। నను భవతు వేదప్రామాణ్యసిద్ధయే ప్రథమాధ్యాయస్య పూర్వభావిత్వం- ద్వితీయాధ్యాయాత్పూర్వం బ్రహ్మవిచారః కిం న స్యాదితి చేన్న - తత్రతత్రోక్తైస్సఙ్గతివిశేషైష్షోడశలక్షణానుపూర్వీసిద్ధేస్తదనన్తరప్రాప్తత్వాద్బ్రహ్మవిచారస్యేత్యభిప్రేత్య సఙ్గతివిశేషేణ విశిష్టక్రమమిత్యుక్తమ్। ఏవమైకశాస్త్ర్యం, పౌర్వాపర్యనియమ,శ్శాస్త్రస్యారమ్భణీయత్వం, చేతి త్రయం ప్రతిజ్ఞాతమ్। పూర్వోక్తస్య సాఙ్గసశిరస్కాధ్యయనస్య ప్రమాణం దర్శయన్ సాధనచతుష్టయసమ్పాదనస్యానవసరగ్రస్తతాం చ దర్శయన్ ప్రతిజ్ఞాతార్థత్రయముపపాదయితుమాహ (తథాహీతి) ప్రతిజ్ఞాతార్థత్రయోపపాదనార్థమధ్యయనవిధిం నిరూపయతి (ప్రథమమితి) నను వేదప్రామాణ్యసమర్థనమివ కర్మవిచారసిద్ధమధ్యయనవిధినిరూపణం కిం నోపజీవ్యత ఇతి చేన్న- అర్వాచీనవ్యాఖ్యాతృభిరర్థజ్ఞానపర్యన్తతాయాస్సత్రోక్తత్వాత్. అక్షరరాశిగ్రహణపర్యవసన్నత్వం హి భగవద్బాదరాయణాభిమతమ్। * అధ్యయనమాత్రవత ఇతి హి వక్ష్యతే. అతస్తత్ర వక్ష్యమాణోఽర్థశ్శాస్త్రారమ్భణీయత్వాయాత్ర ప్రతిపాద్యతే - అధ్యయనవిధేరక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వే నిరూపితే శాస్త్రస్యారమ్భణీయత్వసిద్ధేః(ద్ధిః) కృత్స్నవిషయత్వనిరూపణే నైకశాస్త్ర్యపౌర్వాపర్యనియమసిద్ధేః(ద్ధిః) కథమక్షరగ్రహణమాత్రపరత్వే ఆరమ్భణీయత్వమ్। ఇత్థమ్ - అధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే సత్యర్థజ్ఞానస్య * అధీత్యస్నాయాత్ * ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యాభిసమావృత్యేతి యజ్ఞాద్యనుష్ఠానశేషత్వేన వినియోగాదుపనిషత్సిద్ధస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్యాపి కర్మశేషత్వాపత్తేః. త

యోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనేనైవ స్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యవేదాఖ్యాక్షరరాశేర్గ్రహణం విధీయతే. తచ్చాధ్యయనం కింరూపం

స్యచజ్ఞానస్య * ఆత్మా వా ఇదమ్ * బ్రహ్మ వా ఇదమ్ * అయమాత్మా బ్రహ్మేతి త్రయ్యన్తస్థ బ్రహ్మశబ్దస్యాత్మపర్యాయత్వేన ఆత్మవిషయత్వాదాత్మజ్ఞానస్య వ్రీహ్యాదిద్వారా ప్రోక్షణాదేరివ (ఆత్మద్వారా) కర్మశేషత్వే సతి ద్వారభూతవ్రీహ్యాదేరివ ద్వారభూతాత్మనశ్చ కర్మశేషత్వం స్యాత్। న చ సముద్రాదిధ్యానవదాత్మజ్ఞానస్యాదృష్టాదిద్వారా కర్మశేషత్వాత్సముద్రవదాత్మా న కర్మశేష ఇతి వాచ్యమ్। కర్మశేషతయానక్లృప్తస్యాత్మనో ద్వారభావే సమ్భవత్యదృష్టకల్పనాఽయోగాత్। సముద్రస్య తు క్రతూపకారకత్వాసమ్భవేన హ్యదృష్టకల్పనమ్। నన్వాత్మనః ఫలప్రదత్వేన శేషత్వమస్త్వితి చేన్న - సమ్ప్రతిపన్నేనాత్మనా తజ్జ్ఞానస్య కర్మశేషత్వే నిరూఢే ప్యసమ్ప్రతిపన్నాత్మకల్పనాఽయోగాత్। నహి జీవవిలక్షణ ఆత్మా సమ్ప్రతిపన్నః। అతోఽనుష్ఠానశేషభూతః ఆత్మా కర్మసు కర్తృభూతో జీవ ఏవేతి వేదాన్తానాం జీవపరత్వేన తదతిరిక్తేశ్వరే ప్రమాణాభావాదప్రామాణికేశ్వరవిచారరూపం శాస్త్రమనారమ్భణీయమితి ప్రాప్నుయాత్। అక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వే త్వర్థజ్ఞానస్యానుష్ఠానశేషత్వాభావేన కర్మసు కర్తృభూతజీవాత్మాతిరిక్తాత్మ ప్రతిపాదనసమ్భవాత్ప్రామాణికపరమాత్మవిచారరూపం శాస్త్రమారమ్భణీయం స్యాదితి. అతోఽధ్యయనవిధిర్నిరూప్యతే. తత్రాధ్యయనస్య సక్తుహోమవత్ప్రధానకర్మత్వం, స్వరూపేణ విధేయత్వ, మధ్యాపనవిధిప్రయుక్తత్వ, ముపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వం చ ప్రాభాకరాభిమతమనాదృత్యాధ్యయనస్యావఘాతాదివద్గుణకర్మత్వం, నియమస్య విధేయత్వమధ్యయనస్య స్వవిధిప్రయుక్తత్వ, ముపనయనస్యాధ్యయనాఙ్గత్వం, చేతి కౌమారిలాభిమతమర్థచతుష్టయ, ముభయానభిమతమక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వం, చ సఙ్గ్రహేణ ప్రతిజానీతే (ప్రథమమితి) ప్రథమం తావత్ - ప్రథమత ఏవ * యావత్ప్రావచ్ఛసాకల్యేఽవధౌ మానేఽవధారణ ఇతి నైఘణ్టుకాః। ప్రాథమ్యం శాస్త్రాన్తరశ్రవణయోగ్యావస్థాపేక్షయా పూర్వభావిత్వమ్। గర్భాష్టమోపనీతస్య హ్యధ్యయనమ్। తతః పూర్వం శాస్త్రాన్తరపరిశ్రమానర్హత్వాత్, అధ్యయనవిధిపరతన్త్రస్య సాఙ్గాధ్యయనానన్తరం కర్మవిచారావశ్యమ్భావస్య స్వరససిద్ధత్వా, చ్చ సాధనచతుష్టయాదిపూర్వవృత్తాన్తరనిష్పాదనస్యానవసరగ్రస్తత్వం ప్రథమం తావదిత్యనేన ఫలితమ్। లౌకికాక్షరరాశివ్యావృత్త్యర్థో వేదాఖ్యశబ్దః. వేదాఖ్యశబ్దేన కృత్స్నాధ్యయనం చ సూచితమ్। నహి వేదాన్తభాగమాత్రం స్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యమ్। అధ్యయనేనేతి నిర్దేశేన గుణకర్మత్వం సూచితమ్। భావార్థస్యాన్యనిష్ఠత్వప్రతీతేః। యది ప్రధానకర్మత్వమవివక్షిష్యత్ - తదా హి స్వాధ్యాయేనాధ్యయనం సమ్పాద్యమితి వచనవ్యక్తిరభవిష్యత్। ఏవకారేణ నియమవిధిత్వం ద్యోతితమ్। నతు పుస్తకనిరీక్షణాదినేత్యర్థః *స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనవిధివాక్యోపాదానేన స్వవిధిప్రయుక్తత్వం సూచితమ్। న హ్యధ్యాపయేదితి వాక్యముపాత్తమ్। ప్రాథమ్యవచనాదధ్యయనస్యోపనయనాఙ్గకత్వం చ ఫలితమ్। శాస్త్రాన్తరపరిశ్రమాయోగ్యగర్భాష్టమవర్షాభిప్రాయేణ హి ప్రాథమ్యముక్తమ్। అధ్యయనస్య (చ) హి) ప్రాథమ్యమ్ * అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యుపనయనవిషయతయోక్తస్య కాలస్యోపనయనద్వారాఽధ్యయనశేషత్వేన సత్యేవ హ్యుపపద్యతే. ఏవమర్థపఞ్చకం సంక్షేపేణ ప్రతిజ్ఞాతం భవతి. అస్మిన్నధ్యయనవిధివాక్యేఽధ్యయనస్య ప్రాథమ్యం, సాఙ్గత్వ, ముపనయనాఙ్గకత్వం, చ న ప్రతీతమ్ * ఉపనయీత తమధ్యాపయేదితి వాక్యాన్తరేణాధ్యయనస్యాధ్యాపనవిధిప్రయుక్తత్వ, మధ్యాపనస్యోపనయనాఙ్గకత్వం, చ ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయామాహ (తచ్చేతి) చ శఙ్కానివృత్త్యై - తత్ - స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి వాక్యప్రతిపాదితమిత్యర్థః * ఆద్యే త్వధ్యయనేనైవ కాచిదస్తి ఫలశ్రుతిః। ధారణే జపయజ్ఞే చ యా సాప్యేవం నివారితేతి ॥ జపాదేరప్యధ్యయనశబ్దవాచ్యత్వాత్తేషు ప్రస్తుతాధ్యయనస్య ఆద్యాధ్యయనత్వనిశ్చయాయాహ (కింరూపమితి) కిం సకృదుచ్చారణరూపమ్। ఆహోస్విదసకృదుచ్చారణరూపమ్। కింవా స్వతన్త్రోచ్చారణరూపమ్। ఉత పరతన్త్రోచ్చారణరూపమిత్యర్థః

కథంచకర్తవ్యమిత్యపేక్షాయామ్ * అష్టవర్షంబ్రాహ్మణముపనయీతతమధ్యాపయేది
త్యనేన * శ్రావణ్యాంప్రౌష్ఠపద్యాంవా ఉపాకృత్యయథావిధి । యుక్తశ్ఛన్దాంస్య
ధీయీతమాసాన్విప్రోర్ధపఞ్చమానిత్యాదివ్రతనియమవిశేషోపదేశై,శ్చాపేక్షితానివిధీయన్తే.

పరతన్త్రాసకృదుచ్చారణరూపత్వేహ్యద్యాధ్యయనత్వసిద్ధిః (కథం) కిమఙ్గకమిత్యర్థః (ఇత్యపేక్షాయామ్) అపేక్షితానివిధీయన్తఇత్యన్వయః. ప్రాథమ్యం, పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వ, ముపనయనాఙ్గకత్వం,చ దర్శయితుమాహ (అష్టవర్షమితి)అనేనప్రాథమ్యంసిద్ధమ్।ఉపనయనద్వారాఽధ్యయనశేషత్వాత్కాలస్య*బ్రాహ్మణముపనయీతేతిద్వితీయాశ్రుత్యామాణవకశేషత్వావగమాదుపనయనస్యతద్గతాధ్యయనాఙ్గత్వసిద్ధిః. ఉపనయనస్యాకర్త్రభిప్రాయసూత్రవిహితత్వాచ్చ నాధ్యాపనాఙ్గత్వసిద్ధిః. అధ్యాపయేదిత్యనేనపరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వసిద్ధిః * ద్వాదశాహేనప్రజాకామంయాజయేత్ * అన్నాద్యకామంయాజయేత్ * నిషాదస్థపతింయాజయేదితిప్రతిపన్నస్య యాజనస్యేవార్థార్జనాద్యర్థతయా రాగప్రాప్తస్యాధ్యాపనస్యావిధేయత్వా, దధ్యాపనేఽధికారివిశేషాశ్రవణా, చ్చాధ్యయనస్యాధ్యాపయితృపూర్వకత్వముచ్యత ఇత్యయమధ్యయనాఙ్గవిధిరితిభావః. ఉపాకర్మాదివ్రతనియమాఙ్గకత్వం, సాఙ్గత్వం,చ దర్శయితుమాహ (శ్రావణ్యామితి) (అర్ధపఞ్చమాన్మాసానిత్యాదీతి) ఆదిశబ్దోపాత్తైః * అతఊర్ధ్వంతుఛన్దాంసిశుక్లేషు నియతఃపఠేత్ । వేదాఙ్గానిచసర్వాణికృష్ణపక్షేషుసమ్పఠేదిత్యాదివచనైరఙ్గాధ్యయనస్య కాలోదర్శితః. (వ్రతం) ఉపాకర్మకాణ్డవ్రతాది (నియమః) * పద్యుహవాఏతచ్ఛ్మశానంయచ్ఛూద్రః తస్మాచ్ఛూద్రసమీపేనాధ్యేతవ్యమిత్యాద్యుక్తదేశకాలభక్ష్యాభక్ష్యాదివ్యవస్థారూపః. అధ్యాపయేదిత్యనేన, వ్రతనియమవిశేషోపదేశై,శ్చేతి పృథఙ్నిర్దేశ్శ్రుతిత్వస్మృతిత్వవిభాగా,ద్విప్రతిపన్న(త్వసం)త్వావి)ప్రతిపన్నత్వవిభాగా,చ్చకృతః.ఉపాకర్మాదివ్రతనియమవదుపనయనమప్యధ్యయనాఙ్గమితిభావః. కిం రూపం కథంచ కర్తవ్యమిత్యపేక్షాయామేభిరఙ్గవిధాయకవాక్యైరపేక్షితానివిధీయన్తఇత్యర్థః. నన్వష్టవర్షం బ్రాహ్మణమిత్యత్రోపనయనస్యాధ్యయనాఙ్గత్వమవగమ్యతఇత్యుక్తమ్ । తదయుక్తమ్ తస్యోపనేయాసత్తిద్వారాధ్యేతృసాకాఙ్క్షాధ్యాపనాఙ్గత్వంహ్యవగమ్యతే * ఉపనీయతుయశ్శిష్యమిత్యాదిస్మృతివచనాచ్చతదవగమ్యతే. ఉచ్యతే. బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యత్రద్వితీయాశ్రుత్యోపనయనస్యమాణవకశేషత్వ మవగమ్యతే. మాణవకశేషముపనయనమ్ । అధ్యయనంచతద్గతమ్ । తత్రాన్తరఙ్గబహిరఙ్గన్యాయాదుపనయనమధ్యయనాఙ్గమేవ. నను * ఉపనీయతుయశ్శిష్యంవేదమధ్యాపయేద్ద్విజః । సకల్పంసరహస్యంచతమాచార్యంప్రచక్షతే ॥ ఇతివచనేక్త్వాశ్రుత్యోపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వంయుక్తమ్ । అన్తరఙ్గత్వంహివస్తుసామర్థ్యరూపంలిఙ్గమ్ । తతశ్చక్త్వాశ్రుతిర్బలీయసీతిచేన్న - అన్తరఙ్గత్వంహిప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధమ్। క్త్వాశ్రుతిస్తు స్మృతిగతానువాద(రూప)వచనస్థాచ. అతోస్యాః స్మృతివచనస్థత్వాన్మూలశ్రుతిసాపేక్షత్వమనువాదరూపవచనగతత్వాద్విధ్యన్తరసాపేక్షత్వమితి విలమ్బద్వయమస్తి- శ్రుతిలిఙ్గాదిషు విలమ్బితధీహేతుత్వంహిపరదౌర్బల్యహేతుః. అతోవిలమ్బద్వయోపహతాక్త్వాశ్రుతిర్నబలీయసీ. కించ శ్రోత్రియోపాధ్యాయగుర్వాదినామవిధానవత్తత్ప్రకరణస్థమిదంవచనముపనీయాధ్యాపయితురాచార్య నామవిధానపరమితినక్త్వాశ్రుతిరుపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వేప్రమాణంభవితుమర్హతి. కించ * స్వరితఞితఃకర్త్రభిప్రాయేక్రియాఫలే ఇత్యాత్మనేపదే ప్రాప్తేపి * సమ్మాననోత్సఞ్జనాచార్యకరణజ్ఞానభృతివిగణనవ్యయేషునియఇతి పునర్విధానస్యాకర్త్రభిప్రాయార్థత్వాదుపనయనస్యనాధ్యాపనాఙ్గత్వంయుక్తమ్ * అకర్త్రభిప్రాయార్థోయమారమ్భఇతి హితద్వృత్తికారః. ననుకర్త్రభిప్రాయత్వం కర్తర్యేవఫలస్యాభిప్రేతత్వమ్ । తదవధారణనిషేధార్థంపునర్విధానమ్ । అతఃఫలముభయాన్వయి. అతోమాణవకద్వారేణాచార్యాన్వయ్యుపనయనఫలమిత్యధ్యాపనాఙ్గత్వంయుక్తమితిచేన్న-

* అగ్నీనాదధీతేత్యత్ర కర్త్రభిప్రాయసూత్రవిహితేప్యాత్మనేపదే ఫలస్యోభయాన్వయితయా పునర్విధానస్య నియమనిషేధార్థత్వాభావేన కర్త్రభిప్రాయత్వమాత్రస్య నిషేధార్థత్వాత్. అతో నాధ్యాపనాఙ్గత్వమ్। ననుకర్త్రభిప్రాయశబ్దేన కర్తృవ్యతిరిక్తచేతనే ఫలానన్వయో వివక్షితః. అతో నాగ్నీనాదధీతేతి వ్యభిచారః - పునర్విధానస్య తన్నివారణార్థత్వే ఫలస్యాచార్యేప్యన్వయోపపత్తేరధ్యాపనాఙ్గత్వమితి చేన్న - * ఋత్విజో వృణీత ఇత్యత్ర * స్వరితేత్యాదిసూత్రవిహితేప్యాత్మనేపదే ఫలస్య కర్తృవ్యతిరిక్తచేతనాన్వయదర్శనేన పునర్విధానస్య నియమనిషేధార్థత్వాభావాత్ - అతః కర్త్రభిప్రాయమాత్రనిషేధార్థం పునర్విధానమితి నాధ్యాపనాఙ్గముపనయనమ్। నను క్రియాఫలం నామ క్రియానన్తరభావి ఫలమ్ - తస్య కర్త్రన్వితత్వం కర్త్రభిప్రాయత్వమ్। అత ఆచార్యకస్యోపనయనక్రియానన్తరభావిత్వాభావా, దవ్యవహితఫలస్య కర్తృగతత్వాభావాచ్చాత్మనేపదస్యాప్రాప్తౌ న వ్యవహితఫలస్య కర్త్రభిప్రాయత్వేప్యాత్మనేపదం సమ్మాననేత్యాదిసూత్రేణ విధీయతే. అతో కర్త్రభిప్రాయార్థత్వేపి వ్యవహితాచార్యకనిష్పత్త్యర్థతయాఽధ్యాపనాఙ్గత్వముపనయనస్యావిరుద్ధమితి చేత్. నైవమ్। అగ్నీనాదధీతేత్యత్ర స్వరితేతి సూత్రవిహితేప్యాత్మనేపదేఽగ్నిసంస్కారవ్యవహితస్యాహితాగ్నిత్వావాప్తిరూపఫలస్య కర్త్రన్వయిత్వదర్శనాత్. అతో కర్త్రభిప్రాయార్థం సమ్మాననేత్యాదిసూత్రం ఫలమాత్రస్య కర్త్రన్వయనివారణార్థమ్। సంస్కారవిశిష్టోఽగ్నిః ఫలమిత్యాధానకర్తరి న వ్యవహితఫలాన్వయ ఇతి చేత్. తర్హ్యుపనయనసంస్కారవిశిష్టమాణవకసిద్ధిరేవావ్యవహితం ఫలమితి కర్త్రభిప్రాయసూత్రేణైవాత్మనేపదసిద్ధేరకర్త్రభిప్రాయసూత్రవైయర్థ్యం స్యాత్. నను యద్యేవం వ్యవహితమవ్యవహితం వా ఫలమాత్రమకర్త్రభిప్రాయసూత్రేణ నివార్యతే. తర్హ్యుపనేతుః ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. యతః * ప్రయోజనమనుద్దిశ్య న మన్దోపి ప్రవర్తత ఇతి. నైవమ్। ఉపనయనఫలస్య మాణవకాన్వయిత్వేపి * ఆచార్యాయ వరో దేయ ఇతి విధ్యన్తరప్రాప్తదక్షిణాఫలలిప్సయా ప్రవృత్త్యుపపత్తేః. న చైతేనాకర్త్రభిప్రాయత్వవిరోధః - అసాధారణఫలానన్వయవిషయత్వాదకర్త్రభిప్రాయసూత్రస్య. అవ్యవహితక్రియాఫలస్య కర్త్రభిమతత్వం కర్త్రభిప్రాయత్వమ్। తదనభిమతత్వమకర్త్రభిప్రాయత్వమిత్యప్యయుక్తమ్। క్రియాఫలస్య కర్త్రనభిమతత్వవ్యాఘాతాత్. ఆచార్యకనిష్పత్త్యుపయోగినో మాణవకసంస్కారస్యాచార్యానభిమతత్వానుపపత్తేః. అత ఉపనయనమధ్యేష్యమాణమాణవకాసక్తిముఖేన నాధ్యాపనాఙ్గమ్। అపిత్వధ్యయనాఙ్గమేవ. అధ్యయనం చ నాధ్యాపనవిధిః ప్రయుక్తమ్. అధ్యాపయేదితి తు * ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేదిత్యాదివదిత్యుక్తమ్। యద్యపి * ప్రజాకామమన్నాద్యకామమితివత్ప్రయోజ్యవ్యాపారస్యాధ్యయనస్యాధికారివిశేషణం ఫలం న శ్రూయతే. తథాపి స్వాధ్యాయసిద్ధిరధికారివిశేషణం స్యాత్ * స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి స్వాధ్యాయస్యాధ్యయనసాధ్యత్వావగమాత్ యథా * అగ్నీనాదధీతేత్యత్రాగ్నీనామాధానసాధ్యత్వావగమాదగ్నిసిద్ధిరధికారివిశేషణం తద్వత్. న చ స్వవిధిప్రయుక్తత్వేఽధ్యయన(విధేః)స్య) అనుష్ఠాత్రభావః - సన్నిహితప్రబుద్ధాధ్యేతారః। త(థా చ (చాహ) భగవానాపస్తమ్బః * తస్మిన్నభిజనవిద్యాసముదేతం సమాహితం సంస్కర్తారమీప్సేదితి శేషపరవిధిప్రయుక్తత్వే సత్యధ్యయనం నోపపద్యతే. అప్రబుద్ధవిషయే తు స్వతన్త్రస్యాధ్యయనవిధేర్మాణవకవిషయత్వం జ్ఞాత్వా హితైషిణో మాణవకమధ్యయనాదికారయన్తి. అతః ప్రబుద్ధేష్వప్రబుద్ధేషు చ స్వవిధిప్రయుక్తత్వమధ్యయనస్య యుక్తమ్। పరవిధిప్రయుక్తత్వే నిత్యస్యాధ్యయనస్య కామ్యవిధిప్రయుక్తత్వం స్యాత్। తతశ్చానుష్ఠాననియమో న స్యాత్। ఆచార్యకకామో హ్యధ్యాపకః। తస్యాచార్యకకామనాయా అభావేఽధ్యయనాసిద్ధేః. అధ్యాపకబాహుళ్యాత్తత్సిద్ధిరితి చేన్న - అధ్యాపకేభ్యోప్యధ్యేతృబాహుళ్యదర్శనాత్। ఆధానస్యోత్తరక్రతువిధిప్రయుక్తత్వేపి న కామ్యవిధిమాత్రప్రయుక్తత్వమ్। * వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషా యజేత * యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి నిత్యవిధిసద్భావాదిత్యేవమాద్యనుసన్ధేయమ్। అతో యథోక్త ఏవార్థః। అఙ్గవిధ్యపేతే

ఏవం సత్సన్తానప్రసూతసదాచారనిష్ఠాత్మగుణోపేతవేదవిదాచార్యోపనీతస్య వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్యాచార్యోచ్చారణానూచ్చారణరూపమక్షరరాశిగ్రహణఫలమధ్యయనమిత్యవగమ్యతే। అధ్యయనం చ స్వాధ్యాయసంస్కారః *స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి స్వాధ్యాయస్య కర్మత్వావగమాత్ । సంస్కారో హి నామ కార్యాన్తరయోగ్యతాకరణమ్ । సంస్కార్యత్వం చ స్వాధ్యాయస్య యుక్తమ్ ।

నప్రధానవిధినాఙ్గస్వరూపం మఙ్గిస్వరూపం చ కథం ప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఏవమ్ । అఙ్గవిధిభిస్సహ ప్రధానవిధా నిరూపిత ఇత్యర్థః (సత్సన్తానేత్యాదినా) తస్మిన్నభిజనవిద్యేత్యాద్యవష్టమ్భవచనార్థోఽనుసంహితః. ఆత్మగుణాః- అక్రోధాదయః । అనేన సమాహితశబ్దార్థ ఉక్తః । వేదవిచ్ఛబ్దేన విద్యాసముదేతశబ్దార్థ ఉక్తః (వేదవిదాచార్యోపనీతస్య) ఆచార్యవిశేషణముపనయనద్వారా మాణవకార్థమ్ । యథోపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వే మాణవకవిశేషణమాచార్యార్థం - తద్వదితి భావః (వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్యేత్యా)వ్రతనియమవిశేషవచా) చార్యవిశేషణమపి మాణవకార్థమితి భావః । ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమితి పరతన్త్రోచ్చారణరూపతా దర్శితా । అక్షరరాశిగ్రహణఫలమితి పదమసకృదావృ(త్తి)(త్త)రూపత్వస్యాక్షేపకం దర్శయతి । యథా * వ్రీహీనవహన్తీత్యత్ర దృష్టఫలలవస్య వ్యపరిత్యాజ్యత్వేనావహననస్య వైతుష్యపర్యన్తత్వావశ్రితాప్యావృత్తిస్సిద్ధా - తద్వదత్రాపి సామర్థ్యాదావృత్తిస్సిద్ధా - దృష్టప్రయోజనాపరిత్యాగేనైవ నియమస్య విధేయత్వాత్ । ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమిత్యనేన, వేదవిదాచార్యోపనీతస్యేత్యనేన, చ అధ్యయనస్యాధ్యాపయితృసాపేక్షత్వేన పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వం, స్వవిధిప్రయుక్తత్వ, ముపనయనాఙ్గత్వం, చోక్తమ్ । ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమక్షరరాశిగ్రహణఫలమిత్యనేన కింరూపమిత్యాకాఙ్క్షా శమితా । వేదవిదాచార్యోపనీతస్య వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్యేత్యనేన కథం చ కర్తవ్యమిత్యపేక్షా పూరితా అక్షరరాశిగ్రహణఫలమిత్యనేన స్వాధ్యాయగ్రహణకామత్వమధ్యయనాధికారివిశేషణమిత్యపి సూచితమ్ । * సక్తూఞ్జుహోతీత్యత్ర పురుషస్య సక్తుహోమజన్యాదృష్టభాక్త్వాత్ - సక్తుహోమో యథా పురుషసంస్కారః । తద్వదధ్యయనస్య పురుషసంస్కారత్వే తస్యాక్షరరాశిగ్రహణఫలత్వం న స్యాత్ - అపూర్వసిద్ధ్యర్థతయా స్వాధ్యాయసిద్ధ్యర్థత్వాభావాత్ - తతశ్చాక్షరరాశిగ్రహణఫలత్వాభావేనావృత్త్యసిద్ధేస్సకృదుచ్చారణరూపమేవాధ్యయనం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (అధ్యయనం చేతి) ఉపనయనాఙ్గకత్వవత్స్వవిధిప్రయుక్తత్వవదిదం చోపపాదనీయమితి చార్థః (స్వాధ్యాయసంస్కారః) న తు సక్తుహోమవదపూర్వవిషయతయా పురుషసంస్కార ఇత్యర్థః । కుత ఇత్యత్రాహ (స్వాధ్యాయ ఇతి) తవ్యప్రత్యయాత్కర్మత్వావగమః. స్వాధ్యాయస్య హి కర్మత్వావగమః - న తు పురుషస్య. కర్తుః క్రియయాఽఽప్తుమిష్టతమత్వం హి కర్మత్వమ్ । అతోఽధ్యయనం స్వాధ్యాయస్య సంస్కారః- న తు పురుషస్యేత్యర్థః. నిర్వర్త్యాదేరపి సాధారణం కర్మత్వం కథం సంస్కార్యత్వే హేతుతయోచ్యత ఇత్యత్ర నిర్వర్త్యత్వవికార్యత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్య స్వాధ్యాయస్యేతి పునః కీర్తనమ్। వస్తుసామర్థ్యసచివకర్మత్వావగమస్సంస్కార్యత్వే హేతురితి భావః. ఫలాన్తరే సమ్భవతి ప్రాప్యత్వమాత్రే పర్యవసానం చాయుక్తమ్ । నను న కర్మత్వమాత్రావగమాత్సంస్కార్యత్వమ్. * సక్తూఞ్జుహోతి * సువర్ణం భార్యమిత్యత్ర సక్తుసువర్ణయోస్సంస్కార్యత్వాభావాదితి శఙ్కాయాం సంస్కారస్వరూపం శోధయతి (సంస్కారో హీతి) హినామభ్యాం ప్రసిద్ధిః. ప్రతియోగ్యభ్యుపగమశ్చ సూచ్యతే. అపి చేతివదనేకాన్వయతుల్యరూపమేకశబ్దో వా. యద్యపి సత ఉత్కర్షాధానం సంస్కార ఇతి భూతభావ్యుపయోగి సంస్కారానుగతం లక్షణమ్ । తథాపి స్వాధ్యాయస్య భూతోపయోగిత్వాసమ్భవాద్భావ్యుపయోగి సంస్కారలక్షణమత్రోక్తమ్ । సంస్కారలక్షణానుపపత్త్యా సక్తూఞ్జుహోతీత్యాదిషు ప్రత్యయస్వారస్యావగతమపి కర్మత్వం భగ్నమితి భావః. అత్ర తు న తథాఽనుపపన్నమిత్యాహ (సంస్కార్యత్వం చేతి) చశ్శఙ్కా-

ధర్మార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థచతుష్టయతత్సాధనావబోధిత్వాజ్జపాదినా స్వరూపేణాపి తత్సాధనత్వాచ్చ ఏవమధ్యయనవిధిర్మన్త్రవత్ నియమవదక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యవస్యతి.- అధ్యయనగృహీతస్య

నివృత్తౌ. కుత ఇత్యత్రాహ (ధర్మార్థేతి) పురుషార్థచతుష్టయతత్సాధనేత్యనేన పూర్వోక్తవ్యాఖ్యయైకత్వాయిప్రయోజనవదర్థావబోధనమనుగతమితి దర్శితం భవతి. పురుషార్థపరత్వం(చా)వా)నుగతమ్ - ధర్మాదిష్వపి పురుషార్థత్వమనుగతమ్ । ఇష్టతత్సాధనయోరుభయోరపి పురుషార్థత్వాత్. యద్యప్యర్థకామతదుపాయేషు కేచిల్లోకసిద్ధాః. తథాపి ధనేశసురేశాదివిభూతిరూపాతిశయితార్థకామతత్సాధనానాం, లోకసిద్ధపశుపుత్రాన్నాదేశ్చిత్రాదిసాధ్యత్వస్య, చ లౌకికప్రమాణాగోచరత్వాత్ పురుషార్థచతుష్టయస్య వేదవేద్యత్వోక్తిర్యుక్తా (అవబోధిత్వాత్.) అనుష్ఠానోపయికబోధజనకత్వాదితి భావః. అర్థావబోధకత్వస్య హేతుమాదావవ్యాప్తత్వాదాహ (జపాదినేతి) (స్వరూపేణాపి) అర్థజ్ఞానానుష్ఠానాభ్యామృతే జప్యమానేనాక్షరమాత్రేణాపీత్యర్థః. ఆదిశబ్దాదధ్యాపనగ్రహణమ్ । అనుష్ఠానానుగుణం జ్ఞానం, జపాది, చాధ్యయనసంస్కృతేన స్వాధ్యాయేనైవేత్యుక్తం భవతి. యద్వా పురుషార్థతత్సాధనావబోధిత్వేన సహ తత్సాధనత్వం చ శబ్దేన సముచ్చీయతే. తత్సాధనత్వం ద్విధా జపాదినా, క్రియమాణేన స్వరూపేణ, చేతి, అతోఽవాన్తరసముచ్చేతవ్యసముచ్చయపరోఽపిశబ్దః. ఏవం నియమవిధిత్వం చోపపాదితం భవతి. అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం కిం శబ్దస్వారస్యాదభ్యుపగమ్యతే-ఉతార్థానుపపత్త్యేతి వికల్పమభిప్రేత్య తత్ర శబ్దస్వారస్యం ప్రతివదన్నధ్యయనవిధినిరూపణముపసంహరతి (ఏవమితి) మన్త్రవదితి పృథఙ్నిర్దేశో వ్రతాన్తర్భావేణ తదనన్తర్భావేణ వాఽధ్యయనోపకారకమన్త్రాభిప్రాయః. అస్తి హి శంనో మిత్రాది మన్త్రాణాం ప్రతానుప్రవేశేనాపి జపమాత్రేణోపకారకత్వమ్ । నియమాః -పూర్వోక్తాః. యద్వా యథా బాలస్యోపనయనకాలే, సన్ధ్యోపాసనాదికాలే, చ విధీయమానముచ్చారణం నియమవదక్షరపఠనమేవ, నార్థసమ్పాదనమ్ । న హి బాలానాం పూర్వం మన్త్రార్థావబోధసమ్భవః-తద్వదితి (అక్షరరాశిగ్రహణేతి) సనియమకోచ్చారణమధ్యయనశబ్దస్య ముఖ్యోర్థః * వేదానాం కిఞ్చిదధీత్య బ్రాహ్మణః ఏకాం శాఖామధీత్య శ్రోత్రియః అఙ్గాధ్యాయ్యనూచానః కల్పాధ్యాయీ ఋషికల్పః సూత్రప్రవచనాధ్యాయీ భ్రూణ ఇత్యాదిప్రయోగాత్. న హి స్వశాఖైకదేశాధ్యాయినోఽర్థజ్ఞానసమ్భవః అఙ్గాధ్యయనస్య పృథగుపాదానేన తద్విరహేఽర్థజ్ఞానప్రసఙ్గాభావాత్. స్వాధ్యాయశబ్దశ్చ నార్థజ్ఞానవాచీ- అపి తు స్వశాఖామాత్రవాచీతి తత్పూర్వత్వం స్వాధ్యాయస్యైవ యుక్తమ్ - న త్వర్థజ్ఞానస్య. అధ్యయనస్య ప్రయోజనాకాఙ్క్షాయాం దృష్టే సమ్భవత్యదృష్టకల్పనాఽయోగాదక్షరగ్రహణస్యాఽసన్నత్వాద్ ధర్మాదిష్వననుగతత్వాచ్చ తత్రైవకారో యుక్తః- వ్యవహితత్వాదసార్వత్రికత్వాచ్చ నార్థజ్ఞానమిత్యభిప్రాయః. సకృదుచ్చారణావధికత్వవ్యావృత్త్యర్థమక్షరగ్రహణే పర్యవసానముక్తమ్ । మాత్రచా విధివ్యాపారస్యార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వవ్యుదాసః (పర్యవస్యతీతి) యథా * అగ్నీనాదధీతేతి వాక్యమాధానమాత్రపరమ్ । న తూత్తరక్రతువినియోగపర్యన్తమ్ । యథా చ * కారీర్యా వృష్టికామో యజేతేతి వాక్యం వృష్టిసిద్ధిపర్యన్తకర్మవిశేషపరమ్ - న తు వృష్ట్యుపరితనోపయోగపరమ్ । తథేతి భావః. ఏవం శబ్దస్వారస్యాదర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం నిరస్తమ్ । అథార్థానుపపత్తిం పరిహరతి. త్రిధా చానుపపత్తిశఙ్కా. విధేరక్షరగ్రహణమాత్రపరత్వే గ్రహణశేషతయా వినియుక్తస్య స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వే ప్రమాణాభావాదవివక్షితార్థత్వం స్యాత్. మీమాంసాయాః ప్రవర్తకాభావాదనారమ్భణీయత్వం స్యాత్. అక్షరగ్రహణమాత్రస్య దుఃఖరూపతయా విధేః ప్రయోజనపర్యవసానం న స్యాదితి. ఏతచ్ఛఙ్కాత్రయనిరాకరణముఖేనాధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తతాం, తన్నిమిత్తాం బ్రహ్మవిచారానారమ్భశఙ్కాం చ వ్యుదస్యన్ వేదార్థైక్యకప్రబన్ధవ్యాఖ్యానరూపతయా ధర్మబ్రహ్మవిచారయోరైకశాస్త్ర్యమపి దర్శయతి (అధ్యయనగృహీతస్యేతి) ఇహ సాఙ్గమధ్యయనం వివక్షితమ్ । అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్య నను చ సాఙ్గవేదా

స్వాధ్యాయస్యస్వభావతఏవప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాల్ । గృహీతాత్స్వాధ్యాయాదవగమ్యమానాన్ప్రయోజనవతోఽర్థానాపాతతో దృష్ట్వాతత్స్వరూపప్రకారవిశేషనిర్ణయఫలవేదవాక్యవిచారరూపమీమాంసాశ్రవణేఽధీతవేదఃపురుషఃస్వయమేవప్రవర్తతే

ధ్యయనా, దితి పూర్వాపరానుగుణ్యాల్. తేనహిప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిసిద్ధిః. అర్థాః- యజ్ఞోపాసనాదయః. తేస్వర్గమోక్షాదిప్రయోజనవన్తః । ప్రయోజనవదర్థశబ్దేనకాకదన్తవదపరీక్ష్యత్వశఙ్కావ్యావృత్తిః (ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాదితి)అనేనవిధేఃపరమ్పరయాపురుషార్థపర్యవసాయిత్వముక్తంభవతి. అధ్యయనస్యసాక్షాత్ప్రయోజనమక్షరరాశిగ్రహణమిత్యుక్తమ్ । అధ్యయనగృహీతస్యేతిపదేన. అయమర్థః. కింసాక్షాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వంవిధేర్వివక్షితమ్ - ఉతపరమ్పరయా. సాక్షాత్ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వంవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వేపినోపపద్యతే, అనుష్ఠానాపూర్వద్వారాస్వర్గస్యైవప్రయోజనత్వాల్, అధ్యయనవిధేఃస్వర్గపర్యన్తత్వానభ్యుపగమాచ్చ. పరమ్పరయాచేదస్మత్పక్షేపిసమ్భవతీతి. (స్వభావతఇతి) శబ్దస్యబోధకత్వశక్తిస్వాభావ్యాదిత్యర్థః. వ్యుత్పన్నపదపదార్థంప్రతిశబ్దస్యార్థావబోధకత్వంస్వాభావికమితిలోకసిద్ధమ్। ఏవకారోవిధినైరపేక్ష్యపరః. అన్యత్రవినియోగస్తునస్వాభావికం శబ్దస్యార్థపరత్వంరుణద్ధి- జపవిధివత్ * యాజయిత్వాప్రతిగృహ్యవాఽనశ్నం(స్త్రి)స్స్వాధ్యాయంవేదమధీయీత త్రిరాత్రంవాసావిత్రీం * వేదమేవజపేన్నిత్యమిత్యాదివిధానంహినవేదస్యార్థపరత్వంనివారయతి. స్వాధ్యాయస్స్వతోఽర్థబోధకశ్చేల్ కింమీమాంసయేత్యత్రాహ (గృహీతాదితి) గృహీతాల్ - గృహీతమాత్రాల్- అధ్యయనగృహీతస్యేత్యుక్తేః. తేనమీమాంసాక్ష్యేతికర్తవ్యతారాహిత్యంవివక్షితమ్ । ఆపాతతః ప్రతీతేస్సంశయవిపర్యయసహత్వాత్తన్నిరాకరణాయమీమాంసేతిభావః. అధ్యయనగృహీతస్యేత్యాదినావేదస్యబోధకత్వస్వభావత్వముక్తమ్। తత్ర ప్రయోజనవదర్థశబ్దః పరమ్పరయాపురుషార్థపర్యవసానజ్ఞాపనాయ. ఉపరితన్నిమిత్తాపాతప్రతీతిజనకతాయాః(నిర్ణయ)సహకారివైకల్యనిబన్ధనత్వమిత్యపౌనరుక్త్యమ్।నహివేదస్యాపాతప్రతీతిజనకత్వంస్వభావః-ప్రమితిజనకత్వస్వభావత్వాల్. మీమాంసాఖ్యపరికరశూన్యస్య తదభావేనప్రతీతేఃప్రమితిజనకత్వస్వభావవిరోధీ. యథాఆలోకాదిసహకారివిరహేరూపాద్యనుపలమ్భశ్చక్షురాదీనాం రూపాదిసాక్షాత్కారజనకత్వస్య స్వాభావికత్వంనవిహన్తి- తద్వల్. ఆపాతప్రతీతావపి ప్రయోజనవత్త్వేన ప్రతిపత్తిరస్తీతిదర్శయితుంపునఃప్రయోజనవదర్థశబ్దః. ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిర్హితన్నిర్ణయరాగంజనయతి. నహినిష్ప్రయోజనకాకదన్తాద్యాపాతప్రతీతిస్తన్నిర్ణయరాగంజనయతి. ఆపాతతః అవగమ్యమానాన్ దృష్ట్వేత్యన్వయః. అర్థానామవగమ్యమానత్వందృష్ట్వేత్యర్థః,స్వాత్మనోబుద్ధ్యుత్పత్తిందృష్ట్వేతివల్.ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతేస్స్వానుభవసిద్ధత్వాన్నతదపహ్నవశ్శక్యఇతిభావః. వ్యాకరణాదిఫలస్వరూపవిలక్షణమీమాంసాఫలస్వరూపందర్శయతి(తత్స్వరూపేతి)స్వరూపవిశేషాః-అఙ్గినః.ప్రకారవిశేషాః-అఙ్గాని. పూర్వపక్షోక్తస్వరూపప్రకారతస్సిద్ధాన్తితస్వరూపప్రకారయోర్వైషమ్యంవిశేషశబ్దేనవివక్షితమ్।ప్రయోజనవదర్థస్వాధ్యాయవేదమీమాంసాశబ్దాఃపూర్వోత్తరభాగసాధారణాః (స్వయమేవ)నతువిధినా-తదుపపాదకమధీతవేదఃపురుషఇతిపదద్వయమ్ (అధీతవేదఇతి) అధ్యయనవిధివ్యాపారస్యానుష్ఠితాంశేపర్యవసితత్వాన్మీమాంసాయాంతస్యాప్రవర్తకత్వంద్యోతితమ్ । చేతనత్వాత్ఫలవదర్థాపాతప్రతీత్యాస్వయంప్రవర్తతఇతిపురుషశబ్దస్యాభిప్రాయః. నన్వక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వపక్షేరాగతఃప్రవృత్తిరపినోపపద్యతే *వేదాఙ్గానిసమస్తానికృష్ణపక్షేషుసమ్పఠేల్ *నిష్కారణష్షడఙ్గోవేదోఽధ్యేయః* వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః।సకల్పంసరహస్యంచేత్యాదివిహితాఙ్గాధ్యయనస్యాప్యక్షరగ్రహణపర్యన్తతయా వ్యాకరణాదేరర్థావబోధాభావాత్ప్రకృతిప్రత్యయజ్ఞానాభావేనాపాతప్రతీత్యభావాల్. నైవమ్ । వ్యాకరణాదీనాంవేదాఙ్గత్వా, దకిఞ్చిత్కరస్యాఙ్గత్వాయో

గాద్దృష్టకిఞ్చిత్కారేసమ్భవతి తత్పరిహాణేనాదృష్టకల్పనాఽయోగాత్, తదాద్యవబోధరూపదృష్టకిఞ్చిత్కారవత్త్వే కార్యఇత్యజ్ఞత్వాన్యథానుపపత్త్యైవ వ్యాకరణాద్యర్థావగమసిద్ధేః, ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిసిద్ధ్యా మీమాంసారమ్భోపపత్తేః. అధీతవేదః పురుషస్స్వయమేవ ప్రవర్తత ఇత్యనేన * అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి సూత్రమప్యర్థాద్వ్యాఖ్యాతం భవతి. విధేరక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వే ప్రవర్తకాభావాత్, స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ మీమాంసాఽనారమ్భణీయేతి పూర్వః పక్షః. సాఙ్గాధ్యయనానన్తరం శబ్దస్య స్వతోఽర్థావబోధిత్వదర్శనాత్, ప్రవర్తకాన్తరాభావేపి రాగాత్ప్రవృత్త్యుపపత్తేః, ఆరమ్భణీయేతి సిద్ధాన్త ఇతి. నను కర్మవిచారస్య రాగప్రాప్తత్వే * అధీత్య స్నాయాదితి సమావర్తనస్మృతిర్బాధికా స్యాత్. వైధత్వే స్మృతేరపి శ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ స్మృతిరవకాశప్రదా స్యాత్. నైవమ్ అధ్యయనవిధేరక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వయోః కిమభిప్రేత్యైతదుక్తమ్। యద్యర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం- తర్హ్యధీత్య స్నాయాదితి స్మృతిగతాధ్యయనశబ్దస్య తత్తుల్యార్థత్వాన్న విరోధః. యద్యక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వమ్। తతోఽపి తుల్యార్థత్వాన్న విరోధః. కిఞ్చ- విరోధే సత్యపి ప్రత్యక్షశ్రుతిరప్యస్తి. యథా ఛాన్దోగ్యే * ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య యథావిధానం గురోః కర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ దేశ ఇత్యాదిః. తతశ్చ స్మృతివచనోపేతా స్నానశ్రుతిర్బలీయసీ తస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతివచనయోః ప్రాబల్యదౌర్బల్యకథనం నిరర్థకమ్। నన్వేవం శ్రుత్యాపి రాగతః ప్రవృత్తిర్బాధ్యత ఇతి చేన్న- సమావృత్తస్యాపి రాగతః శ్రవణోపపత్తేః. నన్వధ్యయనానన్తరభావిత్వే సమావర్తనస్య తత్పూర్వకగృహస్థకర్మానుష్ఠానావరుద్ధశ్రవణావసరాలాభాత్ మీమాంసానారమ్భః ప్రసజ్యతే. నైవమ్। సమావృత్తస్యాపి శ్రోతుశ్శ్రావయితురివావసరసమ్భవాత్. ఆచార్యస్యహ్యధ్యాపనం విహితం. న తు గృహస్థస్య శ్రవణమితి చేన్న-అధ్యాపనస్య యాజనప్రతిగ్రహవద్రాగప్రాప్తత్వాత్. రాగప్రాప్తమపి * ప్రతిగ్రహాదినా ధనమార్జయేదిత్యాదిశాస్త్రానుమతమధ్యాపనమితి చేత్. శ్రవణమపి శాస్త్రానుమతమ్। అనిషిద్ధత్వాద్యజ్ఞానుష్ఠానోపయుక్తత్వాచ్చ నను * సంవత్సరే సంవత్సరే ద్వౌ ద్వౌ మాసౌ సమాహిత ఆచార్యకులే వసేద్భూయశ్శ్రుతిమిచ్ఛన్నితి శ్వేతకేతురిత్యారభ్య * తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం నివేశే హి వృత్తే నైయమికాని శ్రూయన్తే అగ్నిహోత్రమతిథయ ఇత్యాదినా శ్రవణం గృహస్థస్య నిషిద్ధమితి చేన్న- సాకల్యేన మాసద్వయం గురుకులవాసస్యానుష్ఠానోపరోధిత్వేన తస్యైవ నిషిద్ధత్వాత్ * నివేశే హి వృత్తే నైయమికాని శ్రూయన్తే అగ్నిహోత్రమతిథయ ఇతి హ్యుచ్యతే. ఆచార్యస్యాప్యనుష్ఠానానుపరోధేన శ్రావణస్య హి శాస్త్రానుమతత్వమ్। అతోఽనుష్ఠానానుపరోధోపరోధప్రయుక్తానుమత్యననుమతివిషయత్వం శ్రావణస్య, శ్రవణస్య చ తుల్యమ్। అత ఏవ హి యుధిష్ఠిరాదీనాం గార్హస్థ్యనిష్ఠానామపి భీష్మాదిభ్యః శ్రవణం భారతాదిషు ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి శ్రావణకాల ఏవ శ్రవణకాలః - తథాపి శ్రోతురుదకాహరణకాష్ఠసమ్పాదనాదిభిరనుష్ఠానోపరోధ ఇతి చేన్న - అధ్యయనవిధిప్రయుక్తస్యోదకాహరణాదేస్తస్మిన్నివృత్త్యా నివృత్తత్వాత్. విత్తఖ్యాత్యాది ప్రయోజనాన్తరస్పృహయా, శిష్యస్నేహేన చ గురోశ్శ్రావణముపపద్యతే. శ్రావయితుర్జ్ఞాతార్థత్వాదనుష్ఠానముపపద్యతే- శ్రోతురజ్ఞాతార్థత్వాన్నేతి చేన్న - ఉపనయనప్రభృత్యనుష్ఠానవద్ధితైషివచనాదనుష్ఠానోపపత్తేః. తర్హి హితైషివాక్యమేవ స్యాత్ - కిమర్థం మీమాంసాశ్రవణమితి చేత్ హితైషివచనస్య ప్రమాణమూలత్వనిశ్చయార్థం, ప్రష్టౄణాం పరేషాం స్వయముపపాదనార్థం చ. హితైషివచనాదనుష్ఠానసమ్భవే శూద్రాదీనామప్యనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న- * న శూద్రాయ మతిం దద్యాత్ * న చాస్యోపదిశేద్ధర్మం న చాస్య వ్రతమాదిశేత్। ఇత్యాదినిషేధవచనసద్భావాత్. న హి యజ్ఞాదికం బ్రాహ్మణాశ్శూద్రాయోపదిశన్తి. న చ శుశ్రూషావిరహితశూద్రవిశేషవిషయత్వేనేదృశనిషేధవచనానాం సఙ్కోచః కార్యః - సఙ్కోచకాభావాత్ - న హి శూద్రస్య యజ్ఞాద్యర్హత్వవిషయం వచనాన్తరం దృశ్యతే. కిఞ్చ యజమానేన కృత్స్నవేదస్య, మన్త్రవిశేషాణాం చ జప్యతావచ

నా- త్రైషామధ్యయనలభ్యత్వాత్, దధ్యయనస్యోపనయనసాపేక్షత్వాత్, దుపనయనస్య త్రైవర్ణికాధికారత్వాత్, స్త్రీశూద్రా
ద్యధికారప్రసఙ్గః । నన్పూపనయనవిధిస్తైవర్ణికాధ్యయనవిషయతయా నేతుం శక్యతే. అతశ్శూద్రస్యాధ్యయనముపన
యన నిరపేక్షమితి తస్య యాజమానాద్యుచ్చారణసమ్భవ ఇతి చేన్న * తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యమ్ * అథహా
స్య వేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రపూరణమిత్యాదినా శూద్రస్య వేదశ్రవణాదేర్నిషిద్ధత్వాత్, అధ్యయనం
చేదుపనయనాఙ్గకం- తత్ త్రైవర్ణికాధికారమేవేతి న తత్ర శూద్రాద్యధికార ఇతి మన్త్రవిశేషోచ్చారణానుపపత్తేః. న
హి తైషివచనాచ్ఛూద్రాదేః క్రత్వనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతి నాపశూద్రాధికరణవిరోధః । కించ- యథా * యావజ్జీవమ
గ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదివిధిర్న సాఙ్గం స్వవ్యవధాయకమితి న్యాయాత్ స్వోపయోగినోఽర్థార్జనాదేః రాగప్రాప్తస్యా
వ్యవసరప్రదః । తథానుష్ఠానోపయోగిమీమాంసాశ్రవణస్య సమావర్తనవిధిరవకాశప్రదస్స్యాత్ । క్త్వాప్రత్యయ
స్య చ సమానకర్తృకత్వపూర్వకాలీనత్వమాత్రమర్థః- నత్వానన్తర్యమ్ । నన్వానన్తర్యమేవ విధేయం- నచేద్విధివైయర్థ్యమ్
దుఃఖాత్మకగురుకులవాసనివృత్తేః స్వతః ప్రాప్తత్వాదితి చేన్న - ఆనన్తర్యపరత్వేఽపి విధివైయర్థ్యాత్ । తచ్చ గురుకులవా
సస్య దుఃఖాత్మకత్వాదేవ. అతస్సనియమకసంస్కారవిశేషపర్యవసానమితి తద్విధేయం - నత్వానన్తర్యమ్ । తస్మాదధీ
త్యేతి క్త్వాశ్రుతేర్న విరోధః. తస్మాత్స్వయమేవ ప్రవర్తతే. నను * యో హ వా అవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతేన మన్త్రేణ య
జతి యాజయతి వాఽధ్యాపయతి వా స్థాణుం వర్చ్ఛతి గర్తం వా పద్యతే ప్రవామీయతే పాపీయాన్ భవతి యాతయామాన్యస్య ఛ
న్దాంసి భవన్త్యథ యో మన్త్రే మన్త్రే వేద స సర్వమాయురేతి శ్రేయాంశ్చ భవత్యయాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్తి తస్మాదే
తాని మన్త్రే మన్త్రే విద్యాదితి శ్రుత్యా * అవిదిత్వా ఋషిం ఛన్దో దైవతం యోగమేవ చ । యోఽధ్యాపయేజ్జపేద్వాపి పాపీ
యాన్ జాయతే తు స ఇతి స్మృత్యుపబృంహితయాఽర్థజ్ఞానవిధానం ఫలితమ్ । మన్త్రప్రతిపాద్యదేవతాజ్ఞానస్యాత్ర హి
తత్వాత్తుల్యన్యాయతయా, దైవతశబ్దస్య మన్త్రప్రకాశ్యానుష్ఠేయార్థప్రదర్శనార్థతయా, చ విధ్యాదిభాగార్థజ్ఞానస్యా
పి విధేయత్వావగతేః. యోగః- మన్త్రాణాం వినియోగః తజ్జ్ఞానస్య బ్రాహ్మణభాగార్థజ్ఞానసాపేక్షత్వాచ్చేతి చేన్న- ప్రతి
గ్రహర్తుసంవేశనాదేరివ రాగప్రాప్తత్వాన్నివృత్తేః. నహి * బ్రాహ్మణః ప్రతిగ్రహాదినా ధనమార్జయేత్ * ఋతావు
పేయాదిత్యాదివచనం రాగతః ప్రాప్తిం ప్రతిగ్రహాదేర్నిరుణద్ధి. కించ - అనేనైవ వాక్యేనార్థజ్ఞానం విహితమిత్యధ్యయన
విధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం నాశ్రయణీయమ్ । యథా క్రతూనాం విధ్యన్తరసిద్ధత్వాదాధానవిధేరుత్తరక్రతుపర్యన్తత్వం నాశ్రి
యతే- తద్వత్. న చేదం వాక్యమధ్యయనస్యార్థధీపర్యన్తత్వమవగమయతి. న చ స్వయమర్థజ్ఞానం విధత్తే- అర్థజ్ఞానస్యాన్య
తస్సిద్ధత్వాత్, దత్ర మన్త్రమాత్రస్య ఋష్యాదివిజ్ఞానవిధానప్రతీతేశ్చ. తతశ్చ వేదస్య సాఙ్గతయాధ్యేతవ్యత్వం సిధ్యేత్ -
న త్వర్థజ్ఞానమ్! ఛన్దోదైవతాదిజ్ఞానస్య ఛన్దఃకల్పవ్యాకరణనిరుక్తాదిసాపేక్షత్వాత్, మీమాంసానపేక్షత్వాచ్చ, వినియో
గవిషయసన్దేహే సతి మీమాంసాఽపేక్షా స్యాదితి చేత్. తర్హి సన్దేహాపాకరణాయ రాగతః ప్రవృత్తిస్స్యాత్ * యదధీతమ
విజ్ఞాతం నిగదేనైవ శబ్ద్యతే । అనగ్నావివ శుష్కైధో న తజ్జ్వలతి కర్హిచిదితీదమపి వచనం నార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వమధ్యయనవి
ధేరవగమయతి. అధీతమవిజ్ఞాతమిత్యత్రాధ్యయనార్థజ్ఞానయోః పృథఙ్నిర్దేశాత్, రాగప్రాప్తస్య విధాతుమశక్య
త్వాచ్చ * వేదానాం కించిదధీత్య బ్రాహ్మణః ఏకాం శాఖామధీత్య శ్రోత్రియః అఙ్గాధ్యాయ్యనూచాన ఇత్యాదయః కల్ప
సూత్రప్రయోగాశ్చాధ్యయనాదర్థజ్ఞానం పృథగ్భూతమవగమయన్తి. అతః శ్రవణస్య దుఃఖరూపత్వేన తన్నాశకతయా వాఽ
ర్థార్జనాద్యన్యపరతయా వా యో న శృణోతి- తత్ప్రరోచనార్థమిదం యదధీతమిత్యాదివచనమ్ । యథా అక్షైర్మాదీవ్యః కృ
షి(మిచ్ఛన్కృ)(త్కృ)మిత్కృషస్వ విత్తే రమస్వ బహు మన్యమాన ఇతి వాక్యం తన్నిరోధప్రరోచనార్థమ్ । ప్రరోచనయా హి
వృత్తిరుత్కటా స్యాత్. న హ్యేతావతాక్షకృషే, రర్థార్జనస్య చ రాగప్రాప్తత్వభఙ్గేన సర్వత్ర వైధత్వమేవ స్యాత్. తదవ

తత్ర కర్మవిధిస్వరూపేణ నిరూపితే కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం దృష్ట్వాఽధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయై-
కదేశోపనిషద్వాక్యేషు చామృతత్వరూపానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేస్తన్నిర్ణయఫలవేదాన్తవా-
క్యవిచారరూపశారీరకమీమాంసాయామధికరోతి. తథా చ వేదాన్తవాక్యాని కేవలకర్మఫలస్యక్ష-
యిత్వం బ్రహ్మజ్ఞానస్య చాక్షయఫలత్వం దర్శయన్తి * తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే * ఏవ-
మేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే * అన్తవదేవాస్య తద్భవతి * న హ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే

దిదమపి వచనం శ్రవణస్య రాగప్రాప్తత్వం న విహన్తి. తస్మాద్రాగత ఏవ ప్రవర్తతే. ఏవమన్యతః ప్రవృత్తౌ సమ్భవన్త్యాం శబ్దశక్త్యుల్లఙ్ఘనేన మీమాంసాశ్రవణస్య విధేయత్వకల్పనమయుక్తమ్ । ఏకశాస్త్ర్యం, రాగతః ప్రవృత్తిశ్చాస్తు- కథం పౌర్వాపర్యనియమ ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) తత్ర- వేదే (కర్మవిధిస్వరూపేణ నిరూపిత ఇతి) కర్మభాగస్య వేదోపక్రమత్వాదధీతక్రమేణైవ నిరూపణం ప్రాప్తమితి కర్మవిచారస్య పూర్వభావిత్వమితి భావః. నను న హి కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వమనన్తస్థిరఫలత్వం చ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణ క్వచిన్నిరూపితమ్ । తతః కథమల్పాస్థిరఫలత్వావగతిరిత్యత్రాహ (స్వరూపేణ నిరూపిత ఇతి) కేవలం కర్మవిధిస్వరూపమేవ నిరూపితమ్ । అల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానం త్వావృత్తివిధానాదినా ఫలితమితి భావః. యద్వా కర్మవిధిస్వరూపం నిరూపితమ్ । న త్వారాధ్యపరదేవతేతి భావః. తదారాధనత్వేన కృతే హ్యనన్తస్థిరఫలత్వసిద్ధిః (అధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయేతి) అధ్యయనస్య కృత్స్నస్వాధ్యాయవిషయత్వాదుపనిషదశ్చ స్వాధ్యాయశబ్దాన్తర్గతత్వాదితి భావః. ఏకదేశశబ్దేనైకప్రబన్ధాంశత్వం సూచితమ్ । సాధారణవేదశబ్దనిర్దిష్టే శబ్దరాశావనన్యపరం ప్రదేశం పృథఙ్నిర్దిశత్యుపనిషచ్ఛబ్దేన. వేదాన్తశబ్దేన విచారపౌర్వాపర్యనియమహేతుర్దర్శితః. మీమాంసాశబ్దోక్తే వ్యాఖ్యానే ప్రదేశభేదం విశినష్టి శారీరకపదేన * అన్నవానన్నాదో భవతి మహాన్ భవతి. ప్రజయా పశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేనేత్యాద్యుక్తానుషఙ్గికాల్పాస్థిరఫలవ్యావృత్త్యర్థమమృతత్వరూపశబ్దః । అనుషఙ్గికాణామల్పాస్థిరత్వేఽపి ప్రధానఫలస్యానన్తస్థిరత్వేనాపాతప్రతీతిరస్తీత్యర్థః । కర్మమీమాంసాసంస్కృతమనస్కత్వాదత్రాప్యానుషఙ్గికం ప్రధానం చ ఫలం సమ్భవతీతి శ్రోతుః ప్రతీయత ఏవ. నను ఫలత్వాదిదమప్యనిత్యమితి బుద్ధిః స్యాత్. నైవమ్ । విపక్షే బాధకాభావాత్. యథా భౌమసుఖాత్స్వర్గాదిసుఖం విలక్షణం ప్రతిపన్నమ్ । తత్రాపి పరస్పరవైలక్షణ్యం దేశకాలస్వరూపభేదాత్ప్రతిపన్నమ్ । తథైవ తస్మాదపి విలక్షణసుఖం సమ్భవతీత్యేవ రాగజననాయాస్యాపి ప్రతీతిః స్యాత్. (అధికరోతీతి) అధికారీ భవతి. ఏవం కర్మవిచారకృదేవాధికారీ భవతి. న తు సాధనచతుష్టయవానిత్యభిప్రాయః । ఏవమైకశాస్త్ర్యక్రమనియమారమ్భణీయత్వాన్యుపపాదితాని. కైర్వేదాన్తవాక్యైరారమ్భణీయత్వోపయికాపాతప్రతీతిరిత్యత్రాహ (తథా చేతి) యథా సూత్రం వ్యాఖ్యాతం తథేత్యర్థః. చశ్శఙ్కానివృత్తౌ ప్రసిద్ధౌ వా. కేవలశబ్దేన జ్ఞానాఙ్గకర్మవ్యావృత్తిః- నను కర్మవిచారేణ నిర్ణీతేఽపి కర్మఫలక్షయిత్వే పునశ్చాల్పాస్థిరఫలత్వప్రతీతిజనకవాక్యాని కిమర్థముదాహ్రియన్తే. అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిజనకాన్యేవ హి వాక్యాన్యుదాహర్తవ్యాని. ఉచ్యతే । అధిగతకర్మణః పురుషస్య హి నిర్ణీతార్థసంవాదివాక్యదర్శనాత్కర్మఫలాస్థిరత్వవద్బ్రహ్మజ్ఞానఫలాక్షయిత్వస్య ప్రామాణికత్వం సమ్భవతీతి శ్రద్ధాస్థిరీకరణార్థమ్ (తద్యథేతి) లోక్యత ఇతి లోకః-ఫలమ్ । అన్తవదేవాస్య తద్భవతీత్యనేన జ్ఞానవిధురకర్మణోఽనేకకాలానుష్ఠితస్య బహువిధస్యాపి క్షయిత్వముక్తం భవతి * యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మిఁల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణీత్యేతద్వాక్యపూర్వకత్వాత్తస్య వాక్యస్య. అన్తవదిత్యుక్తే క్రియాస్వరూపస్యానన్తవత్త్వం లోకసిద్ధత్వాదనుపదేశ్యమితి ఫలస్యైవానన్తవత్త్వమర్థసిద్ధం స్ఫుటీకర్తుం పూర్వం తద్యథేతి వాక్యోపాదానమ్ । సాంసారికఫలస్యాధ్రువత్వం స్యాత్ - కర్మభిరేవ ధ్రువం ఫలం సమ్పాద్యతామితి శఙ్కావ్యుదాసాయోపాదత్తే న హ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే ఇతి * ధ్రువం తదితి వాక్యఖణ్డః ।

* ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపాః * పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాన్నాస్త్యకృతః కృతేన తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్ సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్. తస్మై స విద్వానుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయ। యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ * న పునర్మృత్యవే తదేకం పశ్యతి న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి

తదుపపాదకత్వేన ప్రతీయమానం వాక్యాన్తరముదాహరతి * ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా ఇతి। సంసారపారం తారయితుం నాలం- మధ్యే భఙ్గురత్వాది (తి భావః)త్యర్థః) సూత్రయోజనానుగుణతరం కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యాక్షయఫలత్వం చ దర్శయద్వాక్యముపాదత్తే పరీక్ష్య లోకానితి। అస్మిన్వాక్యే న్యాయసిద్ధార్థానువాదేన గురూపసత్తిర్విధీయతే కర్మచితాన్ - కర్మసంచితాన్ కర్మసమ్పాద్యాన్ పరీక్ష్య - మీమాంసాన్యాయైర్నిరూప్య బ్రాహ్మణః- అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదః। య ఇత్యధ్యాహార్యమ్। స ఇత్యుత్తరత్ర శ్రవణాత్ అకృతః - నిత్యః। అత్ర పురుషో విశేష్యః। లిఙ్గవశాదక్షరం పురుషమిత్యనన్తరోక్తేశ్చ కృతేన కర్మణా నాస్తి- న సిధ్యతి (న లభ్యతే) ఇతి కరణం ద్రష్టవ్యమ్ - ఇతి - యో నిర్వేదమాయాత్ స తద్విజ్ఞానార్థం గురుమేవాభిగచ్ఛేత్. ఏవకారేణ నియమవిధిత్వం గమ్యతే. సమిత్పాణిః- నరిక్తపాణిః * రిక్తపాణిస్తు నోపేయాద్రాజానం దైవతం గురుమితి హి స్మర్యతే. శ్రోత్రియం. శ్రుతవేదాన్తమ్। బ్రహ్మనిష్ఠం - బ్రహ్మసాక్షాత్కారవన్తమ్। శ్రుతవేదాన్తోఽపి రుచిభేదాదబ్రహ్మనిష్ఠో నోపగన్తవ్య ఇతి భావః। అభిగచ్ఛేదిత్యన్వయః. శమః - బాహ్యేన్ద్రియనియమనరూపః - ప్రశాన్తచిత్తాయేత్యన్తఃకరణనియమనస్యోక్తతయా పారిశేష్యాత్. ఏతేన శ్రవణోపయుక్తమవధానం వివక్షితమ్. న తూపాసనోపయుక్తాత్యన్తేన్ద్రియజయాదిః. తస్మై స విద్వాన్ ప్రోవాచేత్యన్వయః. యేనేతి నిర్దేశో విజ్ఞానాభిప్రాయః. తద్విజ్ఞానార్థమితి హి ప్రకృతమ్. సామాన్యతః కారణాభిప్రాయో వా- లిఙ్గవ్యత్యయో వా అక్షరం- స్వరూపేణావికారమ్. సత్యం - గుణతోఽప్యవికారమ్. ఆభ్యాం బద్ధజీవవ్యావృత్తిః. తాం బ్రహ్మవిద్యామ్. ప్రోవాచ - ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః. ఇతి వేదాన్తసారే వ్యాఖ్యాతమ్. ఛన్దసి లుఙ్లఙ్లిట ఇతి లిట్. నను ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయేతి శమాదేః పూర్వవృత్తత్వం ప్రతీయతే- న- శ్రవణోపయోగ్యవధానమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్. నాత్రోపాసనాఙ్గభూతాత్యన్తవిషయవైతృష్ణ్యం వివక్షితమ్. తద్ధి * శమదమాద్యుపేతస్స్యాదితి నిరూపయిష్యతే. అతో నిరూప్యసమ్బన్ధైస్తైర్నిరూపణాత్ప్రాగేవ విశిష్టత్వమనుపపన్నమ్. శ్రుతిశ్చ శాస్త్రజన్యజ్ఞానవతః పురుషస్య తదుత్తరభావి శమాద్యఙ్గకముపాసనం దర్శయతి * తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాఽఽత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి. ॥ అత్ర హ్యేవంవిదితి శాస్త్రజన్యజ్ఞానవత్త్వముక్తమ్. భూత్వా పశ్యేదిత్యుపాసనస్య శమాద్యఙ్గకత్వం (జ్ఞా)స్థాపితమ్. కేవలానన్తస్థిరఫలపరవాక్యాన్యుదాహరతి (బ్రహ్మవిదితి) అత్రానువాకే. * యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి శ్రవణాదనన్త(స్థిర)ఫలత్వసిద్ధిః. ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణోఽనన్తస్థిరత్వేఽపి ప్రాప్తేః కాదాచిత్కత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమపునర్నివృత్తిమాహ న పునరితి. యద్వా విద్యయా అనన్తస్థిరఫలరూపబ్రహ్మప్రాప్తిమాహ బ్రహ్మవిదితి. విద్యయా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రతిబన్ధనివృత్తిపూర్వకత్వమాహ న పునరితి. మృత్యుః ప్రమాదః- మోహో వా- * మోహో మృత్యుస్సమ్మతో యః కవీనామ్. * ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమీత్యుభయత్ర మృత్యుశబ్దవ్యపదేశాత్. ప్రమాదో యథావస్థితాత్మస్వరూపస్యాజ్ఞానమ్. మోహో భ్రాన్తిజ్ఞానమ్. దిఙ్మోహ ఇత్యాదివ్యపదేశాత్ న మృత్యునివృత్తిమాత్రమేవ- తత్కార్యమపి నివర్తత ఇత్యాహ న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతీతి. అస్య వాక్యస్యోపరి. * న రోగం నోత దుఃఖతామితి హి శ్రూయతే. న పునరిత్యాదివాక్యం బ్రహ్మణి దృష్టే మృత్యుప్రముఖనివృత్తిరితి జ్ఞాపనార్థమ్. న పశ్యో మృత్యుమిత్యత్రాపి పశ్యశబ్దస్య బ్రహ్మదర్శీత్యర్థః. తదేకం పశ్యతీత్యనన్తరోదాహృతవాక్యవిషయస్య దర్శితత్వా

సస్వరాడ్భవతి* తమేవంవిద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే* పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతీత్యాదీని. ననుచ సాఙ్గవేదాధ్యయనాదేవ కర్మణాం స్వర్గాదిఫలత్వం, స్వర్గాదీనాంచ క్షయిత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యా(క్షయ)మృతత్వ)ఫలత్వం, చ జ్ఞాయత ఏవ అనన్తరం ముముక్షుర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయామేవ ప్రవర్తతామ్-కిమర్థా ధర్మవిచారాపేక్షా. ఏవం తర్హి శారీరకమీమాంసాయామపి న ప్రవర్తతామ్-సాఙ్గాధ్యయనాదేవ కృత్స్నస్య జ్ఞాతత్వాత్. సత్యమ్-ఆపాతప్రతీతిర్విద్యత ఏవ-తథాపి న్యాయానుగృహీతస్య వాక్యస్యార్థనిశ్చాయకత్వాదాపాతప్రతీతోఽప్యర్థస్సంశయవిపర్యయా నాతివర్తతే. అతస్తన్నిర్ణయాయ వేదాన్తవాక్యవిచారః కర్తవ్య ఇతి చేత్-తథైవ ధర్మవిచారోఽపి కర్తవ్య ఇతి పశ్యతు భవాన్

ల్. సస్వరాడ్భవతీతి- కర్మవశ్యో న భవతీత్యర్థః. * స్వరాట్ స్వతన్త్రో విజ్ఞేయ ఇతి నైఘణ్టుకాః. తమేవంవిద్వానితి వాక్యేన నిర్విశేషచిన్మాత్రజ్ఞానదేవతాన్తరోపాసనాద్యుపాయాన్తరవ్యావృత్తిసిద్ధిః - పురుషోత్తమోపాసనస్యైవోపాయతయోక్తత్వాత్. తదుపాసనరూపజ్ఞానంచ నాత్మైక్యవిషయమ్. అపితు పృథక్త్వవిషయమితి దర్శయతి. పృథగాత్మానమితి- మత్వా- జ్ఞాత్వా. తతః- పృథక్త్వజ్ఞానాత్. తేన జుష్టః- ప్రీతివిషయీకృతః. అనుగృహీతోఽమృతత్వమేతీత్యర్థః. ఇత్యాదీని వేదాన్తవాక్యానీతి పూర్వేణాన్వయః. ఉదాహృతస్పష్టార్థవాక్యమాత్రతృప్తకశ్చోదయతి (ననుచేతి) పూర్వపక్షిచోద్యాన్తరాశాంకర్ణోక్త్యభావేపి పరిహారస్య కర్ణోక్త్యాశ్రితాన్యభిప్రేతాని. అతశ్చ శబ్దేన తైరర్థసిద్ధేస్సహ సముచ్చయోఽయుక్తః (సాఙ్గేతి) కర్మజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వవాదినాపి సాఙ్గాధ్యయనస్యాపేక్షితత్వం స్వీకృతమితి తదధికవ్యుదాసార్థ ఏవకారః. అధ్యయనస్య సాఙ్గత్వాదఙ్గానాం చార్థజ్ఞానహేతుత్వాన్మీమాంసానిరపేక్షః స్వర్గాదేరేవ కేవలకర్మఫలత్వం, స్వర్గాదేశ్చ క్షయిత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యాక్షయఫలత్వం-చ జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మోపాసనస్యేత్యాదిగ్రన్థో దృష్టాన్తాభిప్రాయః. జ్ఞాయత ఏవేత్యేవకారోఽజ్ఞాతత్వసంప్రతిపత్తిసూచకః- జ్ఞానసామగ్రీహి సిద్ధేతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అనన్తరమితి) కర్మణోఽల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానేన, ముముక్షాసిద్ధ్యర్థం హి కర్మవిచారః. తన్నిరపేక్షమేవాల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానాన్ముముక్షాసిద్ధేర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసైవ కర్తవ్యా- ధర్మవిచారే ప్రయోజనాభావాదిత్యర్థః. పరిహరతి (ఏవమితి) ఏవం తర్హి - ఉదాహృతవాక్యమాత్రతృప్తోసి చేత్. (కృత్స్నస్యేతి) బ్రహ్మణోపీతి భావః. వేదాన్తవాక్యాన్యపి స్ఫుటార్థాని హ్యస్మాభిరుదాహృతాని. తేషామర్థోపి మీమాంసానపేక్షం జ్ఞాయతే. అతోఽనన్తస్థిరఫల(త్వ)జ్ఞానాయ న బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యర్థః. సత్యమిత్యర్ధాఙ్గీకారే. ఆపాతప్రతీతావభ్యుపగమః- బ్రహ్మవిచారనైరపేక్ష్యేఽనభ్యుపగమః. (ఆపాతేతి) ఆపాతప్రతీతిః- అజ్ఞాననివృత్తిమాత్రేణ సంశయవిపర్యయసహం జ్ఞానమ్. సంశయవిపర్యయౌ చ కారణవాక్యగతసద్బ్రహ్మాత్మాకాశప్రాణవైశ్వానరాదిశబ్దైరర్థతత్త్వస్య దుర్నిశ్చయత్వాత్. * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి. * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదిభిరాత్మానిత్యత్వాదేః ప్రతీతేః- * అన్నవానన్నాదో భవతి మహాన్భవతి ప్రజయా పశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేనేత్యాదినాల్పాస్థిరఫలావగమాచ్చ స్యాతామ్. అతస్సాఙ్గాధ్యయనమాత్రేణ తయోరనతివృత్తేః, తద్వ్యుదాసస్య న్యాయానుగృహీతవాక్యఫలత్వాచ్చ బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి చేదిత్యర్థః. భవాన్- అనుదాహృతవాక్యాన్తరపర్యాలోచనాయామపి ప్రవృత్తస్త్వమితి భావః. (తథైవ) ఏతయా దృష్ట్యా అత్రాపి సంశయవిపర్యయనిరాసస్యాపేక్షితత్వం జానన్ అనుదాహృతవాక్యాని పశ్యేదిత్యర్థః. * అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతి. * పూర్ణాహుత్యా సర్వాన్కామానవాప్నోతి * సర్వాల్లోకాన్పశుబన్ధయాజ్యభిజయతి * అపామ సోమమమృతా అభూమ * అనన్తం హ వా అపారమక్షయ్యం లోకం జయతి । యోఽగ్నిం నాచికేతం చినుతే * నాస్యేష్టాపూర్తం క్షీయతే । యోఽగ్నిం నాచికేతం చినుతే । ఇత్యాదీని హి * అమృతత్వం భజన్తే * సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్.

ణనుచ బ్రహ్మజిజ్ఞాసా యదేవనియమేనాపేక్షతే- తదేవపూర్వవృత్తం వక్తవ్యమ్. న ధర్మవిచారాపేక్షా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః - అధీతవేదాన్తస్యానధిగతకర్మణోపి వేదాన్తవాక్యార్థవిచారోపపత్తేః. కర్మాఙ్గాశ్రియాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనాన్యత్రైవచిన్త్యన్తే. తల్ అనధిగతకర్మణా నశక్యం కర్తుమితి చెల్ -అనభిజ్ఞో భవాన్ శారీరకశాస్త్రవిజ్ఞానస్య. అస్మిన్ శాస్త్రే హ్యనాద్యవిద్యాకృతవివిధభేదదర్శననిమిత్తజన్మజరామరణాదిసాంసారికదుఃఖసాగరనిమగ్నస్య నిఖిలదుఃఖమూలమిథ్యాజ్ఞాననిబర్హణాయాత్మైకత్వవిజ్ఞానం ప్రతిపిపాదయిషితమ్.

---

* ఇమాన్లోకాన్కామాన్నీ కామరూప్యనుసఞ్చరన్ । ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మవేదనఫలవాక్యైస్తుల్యాని వాక్యాని దృశ్యన్తే. అతఔపనిషదవాక్యేష్వివానుదాహృతవాక్యేష్వసంశయవిపర్యయబాహుళ్యాత్తన్నిరాసాయ కర్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యర్థః. ఏవం ఫలద్వారా హానాయ కర్మజ్ఞానాపేక్షా దర్శితా. అథ స్వరూపేణోపాదానాయ చ నియమేన కర్మజ్ఞానాపేక్షా స్తీతి దర్శయితుం ముముక్షోః కర్మణో నియమేనానపేక్షితత్వలక్షణం పరపక్షముపక్షిపతి (ననుచేతి) నియమేనాపేక్షితత్వస్య విపక్షేతరగామిత్వవ్యుదాసార్థః ప్రథమ ఏవకారః. ద్వితీయస్తు నియమేనానపేక్షితస్య పూర్వవృత్తత్వనివృత్త్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (న ధర్మేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (అధీతేతి) యే బ్రహ్మవిద్యాధికారిణః- తేషాం సర్వేషామవశ్యాపేక్షితం హి నియమేనాపేక్షితమ్. వేదాన్తమాత్రాధ్యాయినస్తు తత్రైవాపాతప్రతీతి, ర్బుభుత్సా చ స్యాల్. తస్య కర్మవిషయాపాతప్రతీత్యభావాన్న కర్మవిచారస్య నియమేనాపేక్షేత్యర్థః. యద్వా- అధీతకృత్స్నవేదస్యాపి జన్మాన్తరసుకృతవశాద్వేదాన్తవాక్య ఏవ బుభుత్సా జాయతే చెల్ - తస్య న కర్మవిచారాపేక్షేతి. తదా అధీతవేదాన్తస్యేతి పదమయోగవ్యవచ్ఛేదపరమ్. న త్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరమ్. కృత్స్నవేదాధ్యయనాదపేక్షితవేదాన్తభాగోప్యధీత ఏవేత్యర్థః. ఏవం హానార్థమపి కర్మణో జ్ఞాతవ్యత్వం నిషిద్ధమ్. ఉపాదానార్థమపి న జ్ఞాతవ్యత్వమిత్యుపపాదయితుం వేదాన్తమాత్రబుభుత్సోరపి కర్మవిచారాపేక్షాం శఙ్కతే (కర్మాఙ్గేతి) ఏకస్య సామ్నః పఞ్చ భాగాః సన్తి. తే ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారోపద్రవనిధనాఖ్యాః. ఏతే భాగా భక్తిశబ్దాభిధేయాః. తాసు పఞ్చసు భక్తిషు ప్రస్తావో హిఙ్కారపూర్వం గీయతే. ఉద్గీథః ప్రణవపూర్వం గీయతే. తత్ర పఞ్చవిధసామోపాసనం క్వచిద్విధీయతే * లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేతి క్వచిత్సామావయవేషు పఞ్చస్వేకైకావయవోపాసనం విధీయతే. క్వచిచ్చావయవావయవభూతప్రణవాద్యుపాసనం విధీయతే. (తత్రోద్గీథావయవభూతప్రణవోపాసనం విధీయతే) * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి । (కర్మాఙ్గాశ్రయాణి.) కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాదివిషయాణి. అనధిగతకర్మణ ఉద్గీథాద్యుపాసనచిన్తనం న శక్యం కర్తుమితి ప్రతిజ్ఞా. కర్మాఙ్గాశ్రయాణీతి హేతుగర్భం విశేషణమ్. కర్మాఙ్గోద్గీథాద్యాశ్రయాణ్యుపాసనానీత్యుక్తే సతి హేతావుద్గీథశబ్దస్య వైయర్థ్యం స్యాల్. ఉపాసనమాత్రస్య చ పక్షీకారః ప్రతీయేత. అతో యథోక్తైవ వచనవ్యక్తిర్యుక్తా. అనధిగతకర్మణ్యుద్గీథాదివిషయోపాసనచిన్తాయా అశక్యత్వాల్ కర్మవిచారోపేక్షిత ఇతి చేదిత్యర్థః. సోపాలమ్భం పరిహరతి (అనభిజ్ఞ ఇతి) శాస్త్రే ప్రధానతయా ప్రతిపాద్యం జ్ఞానమిదమితి త్వయా న జ్ఞాతమిత్యర్థః. అత్ర కిం ప్రధానప్రతిపాద్యం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (అస్మిన్నితి) భేదః జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానరూపః. వైవిధ్యం - తదవాన్తరభిదాబాహుళ్యమ్. ఏవం వివిధభేదదర్శనస్య హేతురవిద్యా. తస్యాః కో హేతురిత్యనవస్థాపరిహారార్థమనాదిశబ్దః. ఏవమవిద్యాకృతభేదదర్శననిమిత్తకం జన్మజరామరణాదికమేవ సాంసారికదుఃఖమ్. ఆదిశబ్దేన నరకగర్భవాసాదిగ్రహణమ్. సంసారః- ప్రకృతిసమ్బన్ధః. తత్ప్రభవం సాంసారికం- తన్నిరసనీయత్వాయ దుఃఖరూపతోక్తిః. సాగరశబ్దస్తదానన్త్యపరః- (నిమగ్నస్యేతి) దుఃఖనివృత్త్యుపాయాపేక్షాహేతుతయోక్తమ్. అధికారిస్వరూపముక్తమ్. ప్రయోజనమాహ (నిఖిలేతి) మిథ్యాజ్ఞానం- భ్రాన్తిజ్ఞానం * దుఃఖజన్మప్రవృత్తిదోషమిథ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయే తదనన్తరాపాయాదితి ప్రయోగాత్. భ్రాన్తిజ్ఞానం చ భేదదర్శనమ్.

అస్య హి భేదావలమ్బికర్మజ్ఞానం క్వోపయుజ్యతే. ప్రత్యుత విరుద్ధమేవ. ఉద్గీథాదివిచారస్తు కర్మశేషభూతవిజ్ఞానరూపత్వావిశేషాదిహైవ క్రియతే. సతు న తు సాక్షాత్సఙ్గతః- అతో యత్ప్రధానం శాస్త్రం-తదపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం కిమపి వక్తవ్యమ్. బాఢమ్. తదపేక్షితం చ కర్మవిజ్ఞానమేవ. కర్మసముచ్చితాత్ జ్ఞానాదపవర్గశ్రుతేః. వక్ష్యతి చ * సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదితి' అపేక్షితే చ కర్మణ్యజ్ఞాతే కేన సముచ్చయః- కేన నేతి విభాగో న శక్యతే జ్ఞాతుమ్. అతస్తదేవ పూర్వవృత్తం

యద్వా- మిథ్యాభూతమజ్ఞానం మిథ్యాజ్ఞానమ్, జ్ఞాననివర్త్యత్వాయ మిథ్యాశబ్దః. తస్య నిబర్హణాయ. తన్నిబర్హణమేవ మోక్ష ఇత్యభిప్రాయః. తత్సాధనం కిమిత్యత్రాహ (ఆత్మైకత్వవిజ్ఞానమితి) సర్పభ్రమస్య రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానం హి నివర్తకమ్- న తు కర్మవిశేషః. ఏవం భేదదర్శనస్యావిద్యాకృతత్వాదైక్యజ్ఞానమేవ తన్నివర్తకమితి తత్రైవ తాత్పర్యం వేదాన్తవాక్యానామిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అస్య హీతి) (క్వోపయుజ్యతే) న కుత్రచిత్- జ్ఞానస్య స్వరూపోత్పత్తౌ తత్ఫలోత్పత్తౌ జ్ఞానోత్పత్తిసాధనానుగ్రహే వా నోపయుజ్యత ఇత్యర్థః. న కేవలమనుపయోగాభావః. ప్రతికూలఫలత్వమప్యాహ (ప్రత్యుతేతి) ద్వైతవాసనాజనకత్వాదిత్యభిప్రాయః. తథాప్యుపనిషత్స్వధీతత్వాద్, బ్రహ్మమీమాంసాయాం నిరూప్యమాణత్వాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనం బ్రహ్మవిద్యాపేక్షితమిత్యుద్గీథాదివిచారస్సాక్షాత్సఙ్గత ఇత్యత్రాహ (ఉద్గీథాదీతి) తర్హి కథముపనిషత్స్వధ్యయనం, బ్రహ్మవిచారే తద్విచారశ్చేత్యత్రాహ (జ్ఞానరూపత్వావిశేషాదితి) జ్ఞానరూపత్వసామ్యాద్బుద్ధిస్థతయా కృతః- న తు ప్రధానార్థోపయోగిత్వాదిత్యర్థః (తతః కిమిత్యత్రాహ) (సత్వితి) తుశబ్దద్వయం శఙ్కాద్వయవ్యావర్తకమ్. ప్రధానప్రతిపాద్యోపయుక్తస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) కిమపి- కర్మవిచారాదన్యదిత్యర్థః) ఇతి భావః.) ప్రధానార్థోపయోగిత్వేన సఙ్గతిస్సాక్షాత్సఙ్గతిః, యేన కేనాప్యాకారేణ సామ్యాద్బుద్ధిస్థత్వం ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిః. అతః ప్రాసఙ్గికోద్గీథాద్యుపాసనచిన్తాపేక్షితస్య ప్రధానార్థవిరుద్ధస్య కర్మవిచారస్య న పూర్వవృత్తతా యుక్తా- అపి తు ప్రధానప్రతిపాద్యాత్మైకత్వవిజ్ఞానాపేక్షితమేవ కిమపి పూర్వవృత్తం వక్తుం యుక్తమిత్యుక్తం భవతి ॥—॥ అత్ర భాస్కరీయాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే (బాఢమితి) బాఢమిత్యర్ధాఙ్గీకారే. యత్ప్రధానం శాస్త్రం-తదపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తమిత్యేతావన్మాత్రవిషయోఽఙ్గీకారః. తదపేక్షితం చేతి ప్రతిజ్ఞా. త్వయా యదనపేక్షితమిత్యుక్తమ్. తదేవాపేక్షితమిత్యేవకారాభిప్రాయః. కుత ఇత్యత్రాహ (కర్మసముచ్చితాదితి) సముచ్చితశబ్దస్సాహిత్యమాత్రపరః న సముచ్చయపరః * అన్తశ్చ విద్యాం చావిద్యాం చేతి సముచ్చితోపదేశాదిత్యత్ర సముచ్చిత్యశబ్దవత్ కర్మజ్ఞానాభ్యామితి న నిర్దిష్టమ్- అపి తు కర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞానాదితి విశేషణవిశేష్యభావేన నిర్దిష్టమ్. అతో జ్ఞానప్రాధాన్యమవగమ్యతే. కర్మాఙ్గకాజ్జ్ఞానాదిత్యర్థః శ్రుతిశ్చ * యజ్ఞేన దానేనేత్యాదిర్వివక్షితా. కర్మణో విద్యాఙ్గత్వే సూత్రకారాభిమతిం దర్శయతి (వక్ష్యతి చేతి) చః ప్రతిపాదకసముచ్చయే. అఙ్గతయా కర్మణోఽనుష్ఠానమపేక్షితమస్తు- తజ్జ్ఞానస్య కథం పూర్వభావిత్వమ్. కర్మజ్ఞానం బ్రహ్మవిచారపాశ్చాత్యం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (అపేక్షితే చేతి) ప్రయాజాదివన్నిష్పన్నస్య కరణస్య ఫలోత్పత్తిదశాయామనుగ్రాహకత్వేనాఙ్గతయాపేక్షా వివక్షితా. తృతీయస్య చతుర్థపాదే సమావృత్తాకృతదారమృతదారాదీనామాశ్రమవిశేషవర్తినాం చ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానాం కర్మస్వనుష్ఠేయవిభాగస్య నిరూపయిష్యమాణత్వమభిప్రేత్యోక్తమ్. (కేన సముచ్చయః కేన నేతీతి) యద్వా- నిత్యనైమిత్తికయోస్సముచ్చయః. న తు కామ్యనిషిద్ధయోరితి విభాగో న జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. అయమర్థః- పదార్థజ్ఞానపూర్వకం హి వాక్యార్థజ్ఞానమ్- యజ్ఞేన దానేనేత్యాదివాక్యే యజ్ఞాదికర్మణాం పదార్థభూతత్వాద్వాక్యార్థజ్ఞానస్య చ పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాద్యజ్ఞాదికర్మవిచారస్య పూర్వభావిత్వమ్. న హి * వ్రీహీనవహన్తీత్యాదివాక్యార్థజ్ఞానం వ్రీహ్యాదిపదార్థజ్ఞానేన వినోపపద్యతే-పదార్థసంసర్గరూపత్వాద్వాక్యార్థస్య. నను గామానయేతి వాక్యాద్వ్యుత్పత్తౌ గవానయనాదిరూపం వాక్యార్థం పూర్వం ప్రతి(ప)పాద్యావాపోద్వాపముఖేన పశ్చాత్పదార్థప్రతి

పర్యన్తపదార్థధీపూర్వకత్వనియమో వాక్యార్థజ్ఞానస్య. ఉచ్యతే. వ్యుత్పన్నాచ్ఛబ్దాదర్థప్రతిపత్తౌ సర్వత్ర పదార్థజ్ఞాన
పూర్వకమేవ వాక్యార్థజ్ఞానమ్. వ్యుత్పత్తిదశాయాన్తు ప్రమాణాన్తరేణ శబ్దాన్తరేణ వా వాక్యార్థావగమః పూర్వం స్యాత్
న తు తస్మాదేవ శబ్దాత్ - తస్యాగృహీతసమ్బన్ధత్వేన బోధకత్వాయోగాత్. వ్యుత్పత్తావపి న వాక్యార్థధియః పూర్వభావని
యమః. అమ్బాతాతమాతులాదిపదానాం పదాన్తరాసంసృష్టానామేవ ప్రథమవ్యుత్పత్తిదర్శనాత్. అస్య శబ్దస్యాయమ
ర్థ ఇతి వ్యుత్పత్తౌ వాక్యార్థజ్ఞానస్య పూర్వభావాభావాచ్చ. న చాస్మిన్నేవ వాక్యే యజ్ఞాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిసమ్భవః- వివిదిషా
నిష్పత్తిరూపవాక్యార్థస్యాప్రత్యక్షత్వేన గవానయనాదావివ వ్యుత్పత్త్యనుపపత్తేః. అతః పదార్థజ్ఞానపూర్వకం వాక్యా
ర్థజ్ఞానమిత్యుక్తమ్. బాధమిత్యాదికం సిద్ధాన్తినశ్చోద్యపరమితి చ వ్యాఖ్యాతృభిర్వ్యాఖ్యాతమ్. తదానీమపి పదార్థ
వాక్యార్థభావః క్రమవిశేషహేతుతయా వివక్షితః. కించ- అపేక్షితే చేత్యఙ్గతయాఽపేక్షితత్వస్య వివక్షితత్వాత్ కర్మణాం చ
జ్ఞానోత్పాదకతయా తదఙ్గత్వాదుత్పాదకోత్పాద్యయోః పౌర్వాపర్య నియమాద్విచారవిషయయోః కర్మజ్ఞానయోః పూ
ర్వాపరభావేన తచ్ఛేషభూతయోర్విచారయోరపి తత్క్రమభాక్త్వం న్యాయ్యమితి చాభిప్రాయః. శేషభూతస్య శేషి
క్రమానురోధిత్వం హి న్యాయసిద్ధమ్. యథా * సారస్వతౌ హోమౌ భవత ఇతి యుగపదుత్పన్నయోరపి సారస్వతహో
మయోర్యాజ్యాపురోనువాక్యామన్త్రానుసారేణ సరస్వతీయాగస్య పూర్వభావే, సరస్వద్యాగస్య చ పశ్చాద్భావే చ
ప్రాప్తే తదఙ్గానామపి తేనైవ క్రమేణానుష్ఠానం నిర్ణీతమ్. దృష్టాన్తే దార్ష్టాన్తికే చ శేషిణోః క్రమనిశ్చాయకహేతు
వైషమ్యమేవ. తయోః క్రమే నిశ్చితే శేషస్య శేషిక్రమానురోధిత్వం తత్ర చాత్ర చ తుల్యమ్. ఏవం చోపాసనస్యైవ విచా
రం ప్రతి శేషిత్వాత్ తృతీయలక్షణకృతస్యోపాసనచిన్తనస్యైవ కర్మవిచారాపేక్షయా పశ్చాద్భావ ఇతి వాచ్యమ్. విద్యా
విషయతత్ఫలచిన్తనస్యాపి తదపేక్షితత్వేన కృత్స్నాయా అపి బ్రహ్మమీమాంసాయాః కర్మవిచారపశ్చాద్భావప్రాప్తేః.
నిగమయతి (అత ఇతి) బాధమిత్యాదిసిద్ధాన్తిచోద్యపరత్వాదపి భాస్కరమతపరత్వముచితమ్. కర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞానాద
పవర్గః శ్రుతేరిత్యస్య గ్రన్థస్య భాస్కరీయభాష్యే శ్రూయమాణత్వా, దఙ్గభావస్య తదభ్యుపగతత్వేన తద్విషయసూత్రో
పాదానావిరోధాచ్చ, శబ్దతోఽర్థతశ్చ భాస్కరమతప్రత్యభిజ్ఞానాత్, సిద్ధాన్తిచోద్యస్యాపి తదన్తర్భావాచ్చ భా
స్కరపక్షం, యాదవప్రకారపక్షం, చోపజీవ్య బాధమిత్యాదినా పార్శ్వస్థశ్చోదయతీతి చ నిర్వాహస్సామ్ప్రదాయి
కః. తత్రైవం యోజనా- కర్మసముచ్చితాదితి సమసముచ్చయో వివక్షితః- కర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞానాదితి విశేషణవిశేష్యభా
వేన నిర్దేశో జ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వప్రసిద్ధిప్రాచుర్యనిబన్ధనః. శ్రుతిశ్చ * విద్యాం చావిద్యాం చేత్యాదిః. అస్మిన్వా
క్యే మృత్యుశబ్దః ఉపేయప్రాప్తివిరోధికర్మవాచీ. ప్రతిబన్ధనివృత్తి, ర్బ్రహ్మప్రాప్తి, శ్చేతి సాధ్యద్వయం, క్రమేణ క
ర్మ, జ్ఞానం, చేతి సాధనద్వయ, మపి హి యాదవప్రకాశై రభ్యుపగతమ్. అతో విద్యాం చావిద్యాం చేతి వాక్యే పూర్వఖ
ణ్డస్సాధనద్విత్వపరః. ఉత్తరఖణ్డస్తు సాధ్యద్విత్వపర ఇతి తేషాం నిర్వాహః (వక్ష్యతి చేతి) చశబ్దః ప్రతిపాద్యసముచ్చయే
అఙ్గభావం చ వక్ష్యతీత్యర్థః. జ్ఞానోత్పత్తేః పశ్చాత్కర్మణో బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబన్ధనివర్తకత్వం, జ్ఞానోత్పత్తేః పూర్వం క
ర్మణో జ్ఞానోత్పాదకతయా తదఙ్గత్వ, మపి హి తదభ్యుపగతమ్. అఙ్గభావపరసూత్రముపాదత్తే (సర్వాపేక్షేతి) స
ర్వాపేక్షేతి సూత్రమఙ్గాఙ్గిభావపరమ్ * సహకారిత్వేన చేతి సూత్రం సమసముచ్చయప్రతిపాదకమితి హి తేషాం ప్రక్రి
యా. అఙ్గభావే, సముచ్చయే చ శ్రుతివాక్య, సూత్రే, చోదాహర్తవ్యేఽపి గ్రన్థలాఘవార్థం సముచ్చయే శ్రుతి, రఙ్గభా
వే సూత్రం, చోదాహృతమ్. అఙ్గభావప్రతిపాదకవాక్యవిషయసూత్రోపాదానేన భాస్కరమతం చావలమ్బితం భవతి. ఏ
నముభయథా కర్మణోఽపేక్షా దర్శితా. తతః కిమిత్యత్రాహ (అపేక్షితే చేతి) సమప్రధానతయా, అఙ్గతయా, చాపే
క్షిత ఇత్యర్థః. అన్యత్సర్వం పూర్వవత్. యద్యపి యాదవప్రకాశమతే కర్మవిచారస్య పూర్వవృత్తత్వమనభిమతమ్. తథా

నైతద్యుక్తమ్. సకలవిశేషప్రత్యనీక చిన్మాత్రబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేః, అవిద్యానివృత్తిరేవహిమోక్షః. వర్ణాశ్రమవిశేషసాధ్యసాధనేతికర్తవ్యతాద్యనన్తవికల్పాస్పదం కర్మ సకలభేదదర్శననివృత్తిరూపాజ్ఞాననివృత్తేః కథమివసాధనం భవేత్. శ్రుతయశ్చ కర్మణామనిత్యఫలత్వేన మోక్షవిరోధిత్వమ్.

పి సముచ్చయేనాఙ్గతయా చ కర్మణోఽపేక్షితత్వస్య తదుపపాదితత్వాత్తావన్మాత్రముపజీవ్య పార్శ్వస్థేన మతద్వయావలమ్బినా చోదయిత్రా పూర్వవృత్తత్వాపాదనముఖేన చోదితమితి న నిగమనగ్రన్థవిరోధః. సముచ్చయశబ్దస్య ప్రధానతయాన్వయే స్వారస్యాత్, అఙ్గత్వపరసూత్రోపాదానాత్, తదనన్తరం సాధ్యద్విత్వస్య, సాధనద్విత్వస్య, చ నిరాకరిష్యమాణత్వాచ్చ మతద్వయాలమ్బనేన చోదితమితి పూర్వాచార్యైర్నిర్వాహః కృతః. అత్ర ప్రతివదతి (నైతద్యుక్తమితి) హానార్థం కర్మణాం జ్ఞాతవ్యత్వం ప్రాగేవ ప్రతిక్షిప్తమ్. వేదాన్తమాత్రాధ్యయనస్య కర్మవిషయాపాతప్రతీత్యభావేన కర్మనైరపేక్ష్యవచనాత్, సుకృతవశాద్వేదాన్తమాత్రబుభుత్సావతః కర్మజ్ఞానానపేక్షావచనాచ్చ. అత్రోపాదానార్థం కర్మణో జ్ఞాతవ్యత్వం నిరాచికీర్షుస్సమసముచ్చయేనాఙ్గభావేన చ ద్వివిధేప్యుపాదానే సమసముచ్చయార్థముపాదానం ప్రథమం నిరాకర్తుం సాధనద్విత్వం, సాధ్యద్విత్వం చ వాక్యద్వయేన ప్రతిక్షిపతి (సకలవిశేషేత్యాదినా) యదాబాధమిత్యాదిగ్రన్థో భాస్కరమతేన సిద్ధాన్తిమతేన వా చోద్యపరః. తదానీం పూర్వపక్షే సమ్భావితసమస్తప్రకారేణ కర్మణోఽపేక్షాం ప్రతిక్షేప్తుకామః కిన్త్వయా సమసముచ్చయో వివక్షితః - ఉతాఙ్గభావ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం సముచ్చయపక్షం ప్రతిక్షిపతీతి నిర్వాహ్యమ్. సకలవిశేషాః- సజాతీయవిజాతీయస్వగతవ్యావృత్త్యన్వయరూపవిశేషాః. తేషాం ప్రత్యనీకమ్. సర్పాద్యాకారాణాం రజ్జుత్వమివ తేషాం నివర్తకమితి భావః. చిన్మాత్రమితి మాత్రచా జ్ఞాతృత్వజ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిః. యద్వా- సకలవిశేషప్రత్యనీకశబ్దేన విజాతీయసజాతీయభేదప్రత్యనీకత్వం, చిన్మాత్రమితి మాత్రచా స్వగతభేదశూన్యత్వం చ వివక్షితమ్. ప్రత్యనీకశబ్దేన నిత్యానర్హత్వం వివక్షితమ్. న హి శుక్తిశకలం కదాచిద్రజతత్వసమ్బన్ధార్హమ్ నిత్యానర్హత్వాదేవ హి శుక్తిజ్ఞానస్య రజతత్వనివర్తకత్వమ్. (బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేరితి) రజ్జుత్వజ్ఞానాదేవ హి సర్పత్వనివృత్తిః- న తు కర్మణేతి భావః. ఏవం సాధనద్విత్వం నిరస్తమ్. కథం సాధనద్విత్వవ్యుదాసః-సాధ్యద్విత్వం హి విద్యత ఇతి తచ్ఛఙ్కాయాం సాధ్యద్విత్వం వ్యుదస్యతి (అవిద్యానివృత్తిరేవహిమోక్షఇతి) బ్రహ్మణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్ప్రతిబన్ధనివృత్తిరేవ సాధ్యా. న తత్ప్రాప్తిః. హిశబ్దస్యాయమభిప్రాయః. యా ప్రతిబన్ధనివృత్తిః కర్మసాధ్యత్వేన త్వయోక్తా- సైవ జ్ఞానసాధ్యా శ్రుతిస్మృతిసూత్రైరభిహితా * తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతి * జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః * నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే * క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే * ఏవమేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే. * జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా । * తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరిత్యాదిభిః. తస్మాద్వాక్యద్వయేన న సాధ్యసాధనద్విత్వమస్తీత్యుక్తం భవతి. అవిద్యానివృత్తిరేవ మోక్షోఽస్తు - తతః కిం కర్మనైరపేక్ష్యస్యేత్యత్రాహ (వర్ణాశ్రమేతి) అనేన పదేన పూర్వోక్తం కర్మణో భేదావలమ్బిత్వం వివృతం భవతి ఆదిశబ్దేన నిషిద్ధాని, ప్రాయశ్చిత్తకర్మాణి చ వివక్ష్యన్తే. అనన్తశబ్దేన వర్ణాదీనాం బాహుల్యమ్. వికల్పః - భేదః. (సకలభేదదర్శననివృత్తిరూపాజ్ఞాననివృత్తేరితి) మూలాజ్ఞాననివృత్తేః ఫలం హి భేదదర్శననివృత్తిః. అతో భేదదర్శననివృత్తిరజ్ఞాననివృత్త్యన్తర్గతేత్యర్థః (కథమివసాధనం) న కథంచిదపీతి యావత్. న హి వచనవిరోధే న్యాయః ప్రభవతీతి న్యాయాచ్ఛ్రుతిసిద్ధం కర్మణోఽపేక్షితత్వం న బాధ్యమితి శఙ్కాయాముక్తోపపత్తేః శ్రుత్యానుకూల్యం దర్శయతి (శ్రుతయశ్చేతి) న కేవలోపపత్తిః. తదనుగ్రాహ్యమప్యస్తీతి చ శబ్దస్వభావః. పూర్వం భేదావలమ్బితయా విరోధ ఉక్తః. అత్ర తు ఫలానిత్యతయా విరోధశ్చ యుక్త్యన్తరత్వేన దర్శితః. (అనిత్యఫలత్వేనేతి) నిత్యఫలస్య మోక్షస్య కథమనిత్యఫలదం కర్మ సాధనమిత్యర్థః. శ్రుత

జ్ఞానస్యైవమోక్షసాధనత్వం,చదర్శయన్తి * అన్తవదేవాస్యతద్భవతి * తద్యథేహకర్మచితో లోకఃక్షీయతే ఏవమేవాముత్రపుణ్యచితో లోకఃక్షీయతే * బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్ * బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవ భవతి * తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతీత్యాద్యాః. యదపిచేదముక్తం యజ్ఞాదికర్మాపేక్షావిద్యేతి. తత్ వస్తువిరోధాచ్ఛ్రుత్యక్షరపర్యాలోచనయా, చాన్తఃకరణనైర్మల్యద్వారేణ వివిదిషోత్పత్తావుపయుజ్యతే - నఫలోత్పత్తౌ, వివిదిషన్తీతిశ్రవణాత్. వివిదిషాయాం జాతాయాం

యమితి ఏకస్మాదనేకవాక్యానాం ప్రాబల్యంవివక్షితమ్. దర్శయన్తీత్యనేనాస్ఫుటార్థాత్ స్ఫుటార్థానామ్. అన్తవదేవాస్యేతి- కర్మసాధ్యత్వేమోక్షస్యానిత్యత్వమ్- నిత్యత్వేకర్మణస్తత్సాధనత్వంవానస్యాత్. కర్మణోఽన్తవత్ఫలత్వనియమాదితిభావః. అనేనవాక్యేన కర్మణామనిత్యత్వముక్తమ్. తద్యథేత్యనేన కర్మక్షయస్య ఫలద్వారకత్వముక్తమ్. పూర్వవాక్యమనేకకాలానుష్ఠితసకలకర్మణామన్తవత్త్వజ్ఞాపనార్థమ్ * అస్మిల్లోకేజుహోతియజతేతపస్తప్యతేబహూనివర్షసహస్రాణి * అన్తవదేవాస్యతద్భవతీతిహిశ్రూయతే. తతఏవకర్మనైరపేక్ష్యవాదేఽస్యవాక్యస్య ప్రథమతఉపాదానమ్ * బ్రహ్మవిదాప్నోతీతిజ్ఞానస్యమోక్షసాధనత్వముక్తమ్. ప్రాప్యప్రాప్తృభేదనిషేధార్థమ్ * బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవ భవతీత్యుపాత్తమ్. * తమేవమితి ప్రతిబన్ధనివృత్తేర్జ్ఞానఫలత్వంజ్ఞాపితమ్. జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్యకర్మాదేరుపాయత్వనిషేధశ్చానేనసిద్ధః - * నాన్యఃపన్థాఇతి హ్యనన్తరవాక్యమ్. ఏవంజ్ఞానస్యైవమోక్షోపాయత్వపరతర్కానుగృహీతస్పష్టార్థానేకవాక్యోపాదానేన * విద్యాంచావిద్యాంచేతిసమసముచ్చయపరత్వేనపరోక్తాశ్రుతిశ్చాతదర్థత్యుక్తంభవతి. తస్యాఏకత్వాత్, దస్ఫుటార్థత్వాదతర్కాపేతత్వాచ్చ శ్రుత్యన్తరావిరోధేన వర్ణనీయత్వాత్. ఏవంజ్ఞానస్యైవమోక్షోపాయత్వేప్రమాణతయాశ్రుతయ, ఉపపత్తయశ్చదర్శితాః. ॥—॥ అథయజ్ఞాదిశ్రుతేఃకర్మాపేక్షితత్వపరతాంవ్యుదస్యతి (యదపిచేత్యాదినా) సిద్ధాన్తిభాస్కరయాదవప్రకాశానాం త్రయాణామపికర్మాభిమతమితీదృశంప్రాధాన్యంసూచయత్యపిశబ్దః. సముచ్చయపరవాక్యస్యశ్రుత్యన్తరానుగుణ్యేన నిర్వాహేసతియజ్ఞాదిశ్రుతిశ్చనిర్వాహ్యేతిసముచ్చయాభిప్రాయశ్చశబ్దః. అపిచేత్యఖణ్డోఽయం శబ్దోవా. తథానీమప్యుక్తప్రకారేణసముచ్చయపరః. యదుక్తం యజ్ఞాదికర్మాపేక్షావిద్యేతి.అనయావచనవ్యక్త్యాసముచ్చయేన విద్యాపేక్షితంయత్కర్మోక్తమిత్యర్థః.వస్తువిరోధః -ద్వైతవాసనాజనకత్వ,మనిత్యఫలత్వంచ శ్రుత్యక్షరపర్యాలోచనా-సన్నిధ్యర్థనిరూపణమ్.చస్సముచ్చయే.వివిదిషోత్పత్తావుపయోగప్రకారమాహ(అన్తఃకరణేతి) (నఫలోత్పత్తౌ)నమోక్షోత్పత్తౌ *యజ్ఞేనదానేనతపసాఽనాశకేన బ్రాహ్మణావివిదిషన్తీతిహిశ్రుతిఃనతుముచ్యన్తఇతీతిభావః.అక్షరపర్యాలోచనాకథమిత్యత్రాహ(వివిదిషన్తీతిశ్రవణాదితి)ఏవంచయజ్ఞాదిశ్రుతిపర్యాలోచనయాచజ్ఞానకర్మణోస్సముచ్చయఃప్రత్యుక్తః.నఫలోత్పత్తావితిఫలశబ్దస్యమోక్షేస్వారస్యాదేవంయోజనాకృతా.యద్వా-యజ్ఞాదికర్మాపేక్షావిద్యేతివచోభఙ్గ్యాఙ్గతయాపేక్షితంయత్కర్మోక్తమిత్యర్థః.నఫలోత్పత్తౌ-నవేదనోత్పత్తావిత్యర్థః. వివిదిషాపేక్షయాహిఫలంవేదనమ్. అన్యత్సర్వంపూర్వవత్. అస్యాంయోజనాయాం యజ్ఞాదికర్మాపేక్షావిద్యేతినిర్దేశస్వారస్యమస్తి- అఙ్గాఙ్గిభావసూత్రస్మారకత్వాదస్యనిర్దేశస్య । అథవా - యజ్ఞాదీతిప్రయాజాదివన్నిష్పన్నస్యకరణస్యఫలోత్పత్తిదశాయామనుగ్రాహకతయాఙ్గంయత్కర్మోక్తం- తన్నోపయుక్తమిత్యర్థః. నఫలోత్పత్తౌ నమోక్షోత్పత్తౌ. కరణభూతవిద్యానుగ్రాహకత్వేననోపయుక్తమిత్యర్థః. అస్యాంయోజనాయామఙ్గాఙ్గిభావసూత్రస్మారకనిర్దేశస్య, ఫలోత్పత్తావితినిర్దేశస్య,చ స్వారస్యమస్తి. వివిదిషన్తీత్యుక్తిరసినాఽజిఘాంసతీతివదితి యజ్ఞాదేర్వేదనోపయోగిత్వంస్యాదితిశఙ్కాయాం వేదనోత్పత్తౌహేతుత్వేకర్మణఇతి కర్తవ్యతాత్వం, కరణత్వం- చానుపపన్నమిత్యాహ(వివిదిషాయామిత్యాదినావాక్యద్వయేన) తత్రశమాదిభిస్సహసముచ్చయేన, ఐకల్యేన, చేతికర్తవ్యతాత్వం

జ్ఞానోత్పత్తౌ శమాదీనామేవాన్తరఙ్గోపాయతాం శ్రుతిరేవాహ * శాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి ॥ తదేవం జన్మాన్తరశతానుష్ఠితానభిసంహితఫలవిశేషకర్మమృదితకషాయస్య వివిదిషోత్పత్తౌ సత్యామ్ * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ । ఏకమేవాద్వితీయమ్ * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * నిష్కళం నిష్క్రియం శాన్తమ్ * అయమాత్మా బ్రహ్మ తత్త్వమసీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానాదవిద్యా నివర్తతే. వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగీని చ శ్రవణమనననిదిధ్యాసనాని. శ్రవణం నామ వేదాన్తవాక్యానామాత్మైకత్వవిద్యాప్రతిపాదకానీతి తత్త్వదర్శిన ఆచార్యానాశ్రయయుక్తార్థగ్రహణమ్. ఏవమాచార్యోపదిష్టస్యార్థస్య స్వాత్మన్యేవమేవ యుక్తమితి హేతుతః ప్రతిష్ఠాపనమ్, ఏతద్విరోధ్యనాదిభేదవాసనానిరసనాయాస్యైవార్థస్యానవరతభావనా నిదిధ్యాసనమ్.

ప్రథమం వ్యుదస్యతి, వివిదిషాయామిత్యాదివాక్యేన. ఏవకారద్వయేన కర్మణస్సముచ్చయో, వికల్పశ్చ వ్యుదస్యతే. శమాదీనామిన్ద్రియవ్యాపారోపరతిరూపత్వేన యజ్ఞాదికర్మణస్తత్ప్రవృత్తిరూపత్వేనాన్యోన్యవిరోధిత్వాన్న సముచ్చయ ఉపపద్యత ఇత్యభిప్రాయేణ శమాదీనామేవేత్యుక్తమ్. తుల్యబలయోర్హి వికల్పః- * భూత్వాత్మానం పశ్యేదితి శమాదీనామాత్మదర్శనం ప్రతి సాక్షాత్సాధనత్వస్య న్యాయనైరపేక్ష్యేణ శీఘ్రం ప్రతిపన్నతయా బలీయస్త్వాత్ * వివిదిషన్తీతి యజ్ఞాదేరిచ్ఛాసాధనత్వేన స్వరసతః ప్రతిపన్నత్వేపి స్వారస్యభఙ్గే నాసినా జిఘాంసతీత్యాదిదృష్టాన్తపర్యాలోచనరూపన్యాయసాపేక్షతయా కర్మణో విద్యాసాధనత్వస్య విలమ్బేన ప్రతిపన్నతయా దుర్బలత్వాచ్చ న వికల్ప ఇత్యభిప్రాయేణాహ (శ్రుతిరేవాహేతి) తథాపి వివిదిషాపేక్షితత్వాత్ కర్మ చ జ్ఞానోపయోగి - తత్కథమేతత్త్యజ్యతే - శమాదిరుపాదీయత ఇతి శఙ్కాయాం కర్మణశ్శమాదివైషమ్యమాహ (అన్తరఙ్గోపాయతామితి) భూత్వా పశ్యేదిత్యన్తరఙ్గత్వం స్పష్టమ్. వివిదిషాయాః పూర్వం హి కర్మోపయోగః. శమాదితు పశ్చాదప్యుపయుజ్యత ఇత్యభిప్రేత్య జాతాయామిత్యుక్తమ్ జ్ఞానం ప్రతి కర్మణః కరణత్వమపి నాస్తీత్యాహ (తదేవమితి) కరణత్వం సమ్భవతీత్యాశఙ్కా నిరస్యతే- న త్వభ్యుపగతత్వాత్. విశుద్ధం మనో హి కరణమ్. * మనసా తు విశుద్ధేనేతి శ్రుతేః. తత్- ఉక్తేభ్యో హేతుభ్యః. ఏవం- సముచ్చయేన, వికల్పేన, చేతికర్తవ్యతాత్వేఽనుపపన్నే, స్వర్గాదిసాధనస్య కర్మణో వివిదిషాసాధనత్వానుపపత్తిపరిహారాయానభిసంహితఫలశబ్దః. వివిదిషాయా అపి తత్సాధ్యత్వేన ఫలత్వాత్ తస్యా అనభిసంహితత్వవ్యావృత్త్యర్థం ఫలవిశేషేత్యుక్తమ్. వివిదిషాసిద్ధ్యర్థమిదానీమప్యనుష్ఠానాయ కర్మజ్ఞానాపేక్షాశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం జన్మాన్తరశబ్దః * అనేకజన్మసంసిద్ధ ఇత్యాదివచనాదిదానీమప్యనుష్ఠేయమిత్యాశఙ్కాపరిహారార్థశ్శతశబ్దః. కార్యకల్ప్యం హి కారణమ్. ఇదానీం వివిదిషోత్పత్తిదర్శనేన జన్మాన్తరశతానుష్ఠానం కల్పనీయమితి భావః- తేన కర్మణా. మృదితకషాయస్య- నష్టపాపస్య * కషాయపక్తిః కర్మాణి జ్ఞానం తు పరమా గతిః * కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి హి స్మృతిః- ఏవం వివిదిషోత్పత్తౌ సత్యాం జ్ఞానోత్పత్తౌ కరణమాహ (సదేవేతి) సదేవేత్యాది కారణవాక్యమ్. సత్యం జ్ఞానమితి శోధకవాక్యమ్. సత్యజ్ఞానాదివాక్యఫలితవ్యావృత్తివిశదీకరణాయ నిష్కళమిత్యాదివాక్యముపాత్తమ్. అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యైక్యవాక్యమ్. ఉపక్రమాదిషడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గోపేతమైక్యవాక్యం దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) అస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మణో జీవవిశేషస్యైక్యం శ్రుతమ్. శ్రుతమైక్యం సర్వాత్మనామితి జ్ఞాపనార్థమయమాత్మా బ్రహ్మేతి వాక్యమ్: ఇత్యాదివాక్యం జ్ఞానోత్పత్తౌ కరణం- న కర్మేత్యర్థః. వాక్యజన్యజ్ఞానమవిద్యానివర్తకం చేచ్ఛ్రవణాదిపూర్వకధ్యానవిధివైయర్థ్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (వాక్యార్థేతి) చశ్శఙ్కావ్యావర్తకః. తేషాం స్వరూపమాహ (శ్రవణం నామేతి) ప్రతిపాదకాని- నిష్పాదనక్షమాణి. వాక్యజన్యజ్ఞానాదితి హ్యుక్తమ్. ఏతద్విరోధి- ఆత్మైకత్వవిద్యావిరోధి. శ్రవణాదీన్యేవంరూపాణి (యాని) స్యుః- కథమేషాం

శ్రవణాదిభిర్నిరస్తసమస్తభేదవాసనస్య వాక్యార్థజ్ఞానమవిద్యాం నివర్తయతీత్యేవం రూపస్యశ్రవణ
స్యావశ్యాపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తంవక్తవ్యమ్. తచ్చ నిత్యానిత్యవస్తువివేకః, శమదమాదిసాధన స
మ్పత్, ఇహాముత్రఫలభోగ విరాగః, ముముక్షుత్వం, చేత్యేతత్సాధనచతుష్టయమ్. అనేనవినాజి
జ్ఞాసానుపపత్తేః. అర్థస్వభావాదేవైతదేవపూర్వవృత్తమితిజ్ఞాయతే. ఏతదుక్తంభవతి, బ్రహ్మస్వ
రూపాచ్ఛాదికావిద్యామూలమపారమార్థికంభేదదర్శనమేవ బన్ధమూలమ్. బన్ధశ్చాపారమార్థికః.
సచసమూలోఽపారమార్థికత్వాదేవజ్ఞానేనైవనివర్త్యతే.నివర్తకంచజ్ఞానంతత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యమ్

వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగఇత్యతఆహ(శ్రవణాదిభిరితి)వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తివిరోధినిరసనముపయోగఇత్యర్థః.ఇతి-ఉక్తహే
తోః- జ్ఞానకర్మసముచ్చయాఙ్గాఙ్గిభావానుపపత్తిహేతుభ్యఇత్యర్థః.ఏవంరూపస్యబన్ధనివృత్తౌకర్మనిరపేక్షవాక్యార్థజ్ఞా
నోపక్రమభూతస్య-నతుప్రాసఙ్గికార్థస్య.అవశ్యాపేక్షితం-నియమేనాపేక్షితమ్.అపేక్షితంచకిమిత్యతఆహ(తచ్చేతి)కు
తఏతదపేక్షితమిత్యత్రాహ (అనేనవినేతి)జిజ్ఞాసానుపపత్తేః-విచారానుపపత్తేః.అనుపపత్తిముపపాదయతి (అర్థస్వభా
వాదితి) కథమర్థస్వభావః. ఇత్థమ్. నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదనిత్యసాంసారికఫలభోగవిరాగో, నిత్యపురుషార్థేచ్ఛా-చ
స్యాత్- తతఃశ్రవణాదౌప్రవృత్తిః. మనోఽవధానహేతుతయా తదుపయోగినీశమాదిసమ్పత్తిరితి. (అర్థస్వభావాదే
వ) పూర్వప్రకృతాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. జ్ఞానస్యైవోపాయత్వం, కర్మణోనపేక్షితత్వం, చార్థస్వభావాద్ధిపూ
ర్వముక్తమ్. యద్వా (అనేనవినాజిజ్ఞాసానుపపత్తేరితి)శమాద్యర్థస్వభావాదిత్యర్థః. శమాదిపూర్వవృత్తమస్తుకర్మచపూ
ర్వవృత్తంస్యాదిత్యతఆహ (అర్థస్వభావాదేవేతి) యేనార్థస్వభావేనశమాదేఃపూర్వవృత్తత్వం. తేనైవార్థస్వభావేనా
న్యస్య పూర్వవృత్తత్వనిషేధఇతి ప్రథమస్యైవకారస్యభావః. పూర్వవృత్తాన్తరస్యవ్యావృత్త్యర్థంద్వితీయఏవకారః. అ
త్రార్థస్వభావశబ్దేనశమాద్యర్థస్వభావఉక్తః. జ్ఞానార్థస్వభావః, కర్మార్థస్వభావ, శ్చాభిప్రేతః. జ్ఞానస్యకర్మనిరపే
క్షోపాయత్వస్వాభావ్యాత్, కర్మణోభేదావలమ్బిత్వేన విరుద్ధస్వభావత్వాచ్చ శమాదేర్నివృత్తిరూపత్వేనప్రవృత్తి
రూపకర్మవిరోధిస్వభావత్వాచ్చ సాధనచతుష్టయమేవపూర్వవృత్తం-నత్వన్యదిత్యుక్తంభవతి. (ఇదమేవపూర్వవృత్త
మితిజ్ఞాయతఇతి) ఇదమేవశబ్దావయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరౌ. ఇదంశబ్దోహిసాధనచతుష్టయ పూర్వవృత్తత్వపరః
ఏవకారఃకర్మవ్యుదాసపరః. శమాద్యర్థస్వభావాత్తదయోగవ్యవచ్ఛేదః. తస్మాత్ జ్ఞానకర్మణోరర్థస్వభావాచ్చాన్యయో
గవ్యవచ్ఛేదః. సకలవిశేషప్రత్యనీకంబ్రహ్మచేత్కథం సంసారప్రవృత్తిః. కథంవాక్యార్థజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తిః. అ
న్తఃకరణస్యకేనవామాలిన్యమ్. కథంకర్మణానైర్మల్యమ్. తేచాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదహేతుభూతాఅర్థస్వభావాః
కథమితి శఙ్కాయాముక్తార్థం సఙ్కలయ్యదర్శయన్ శఙ్కాశ్చపరిహరతి (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాది
కాశబ్దేనసకలవిశేషప్రత్యనీకత్వేపి స్వరూపతిరోధానాద్భేదదర్శనసమ్భవతీత్యుక్తమ్. భేదః- జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిః. అ
పారమార్థికంభేదదర్శనమేవబన్ధమూలమ్. నకర్మేత్యర్థః.కర్మాపిభ్రాన్తిమూలకమితిభావః.యద్వా- అపారమార్థికంభేదద
ర్శనమేవ-నసత్యభూతం కించిదపీతిభావః- తథాసతిహికర్మాపేక్షా. బన్ధః- జన్మజరామరణాదిః. (బన్ధశ్చాపారమార్థిక
ఇతి). అవిద్యామూలాపారమార్థికభేదదర్శనకార్యత్వాదితిభావః. తతఃకింకర్మనైరపేక్ష్యస్యేత్యత్రాహ(సచేతి) (అ
పారమార్థికత్వాదేవేతి) పూర్వోక్తాదేవాపారమార్థ్యాత్కర్మనైరపేక్ష్యసిద్ధిరిత్యేవకారాభిప్రాయః (జ్ఞానేనైవ)
నకర్మణేత్యర్థః. నహ్యపరమార్థసర్పనివృత్తేరజ్జుజ్ఞానేనవినావైనతేయోపాసనాదికర్మాపేక్షా. ఏవంసమసముచ్చయఃప్ర
త్యుక్తః. జ్ఞానంప్రత్యపికర్మణోనసాధనత్వమిత్యాహ (నివర్తకంచేతి) నివర్తకబోధఃప్రమాణజన్యఇతియావత్. ప్రమా
ణజన్యశుక్తిజ్ఞానంహిరజతనివర్తకమ్, అతఃశమాదేరితికర్తవ్యతాత్వేనకర్మణఇతికర్తవ్యతాత్వమపివిరోధాన్నేత్యభిప్రే

తస్యైతస్య వాక్యజన్యస్య జ్ఞానస్య స్వరూపోత్పత్తౌ కార్యే వా కర్మణో నోపయోగః, వివిదిషాయామేవ తు కర్మణాముపయోగః. స చ పాపమూలరజస్తమోనిబర్హణద్వారేణ సత్త్వవివృద్ధ్యా భవతీతీమముపయోగమభిప్రేత్య బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీత్యుక్తమితి. అతః కర్మజ్ఞానస్యానుపయోగాదుక్తమేవ సాధనచతుష్టయం పూర్వవృత్తమితి వక్తవ్యమ్.—అత్రోచ్యతే. యదుక్తమవిద్యానివృత్తిరేవ మోక్షః, సా చ బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవ భవతీతి తదభ్యుపగమ్యతే. అవిద్యానివృత్తయే వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితం జ్ఞానం కింరూపమితి వివేచనీయమ్. కిం వాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రమ్. ఉత తన్మూలముపాసనాత్మకం జ్ఞానమితి. న తావద్వాక్యజన్యజ్ఞానమ్. తస్య విధానమన్తరేణాపి

తమ్. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్యేతి) తస్య-కర్మనిరపేక్షస్య (ఏతస్య) అద్వైతవిషయస్య. తదేతచ్ఛబ్దయోః ప్రస్తుతవాచిత్వావిశేషేపి దూరస్థాన్తికస్థవిశేషణవిశిష్టపరామర్శిత్వం హ్యుచితమ్. అద్వైతవిషయత్వే హేతుమాహ (వాక్యజన్యస్యేతి) తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యత్వాదద్వైతవిషయత్వమిత్యర్థః (కార్యే) మోక్షే. తర్హి కుత్రోపయోగ ఇత్యత్రాహ (వివిదిషాయామితి) తుశబ్దేన కరణేతికర్తవ్యతాత్వవ్యుదాసః. ఉపయోగః కథమిత్యత్రాహ (స చేతి) పాపమూలేత్యాదినా అన్తఃకరణనైర్మల్యద్వారేణేతి పూర్వోక్తం వివృతం భవతి. రజస్తమోనిబర్హణాదికం నాస్మిన్వాక్యే శ్రుతమిత్యత్రాహ (ఇతీమమితి) అభిప్రేత్యశబ్దేన శఙ్కాపరిహారః. ఇతి ద్వౌ మతౌ. వస్తువిరోధాదితికర్తవ్యతాత్వకరణత్వాద్యనుపపత్తిహేతుభ్య ఇత్యర్థః. ఇమమ్- ఉపయోగమ్. రజస్తమోనిబర్హణసత్త్వవివర్ధనరూపం పరమ్పరయోపయోగమిత్యర్థః. వివిదిషన్తీత్యుక్తమిత్యేతదుక్తం భవతీత్యన్వయః. ప్రకృతముపసంహరతి (అతః కర్మజ్ఞానస్యేతి) అతః - హానార్థముపాదానార్థం చ కర్మజ్ఞానస్యానపేక్షితత్వాదిత్యర్థః అత్ర వ్యాఖ్యాతృభిరుక్తౌ సఙ్గ్రహశ్లోకౌ. *విరోధాదప్రమాణత్వాచ్చిత్తశుద్ధ్యుపయోజనాత్ । జ్ఞానమాత్రస్య హేతుత్వశ్రుతేస్సామర్థ్యతోపి చ । శమాద్యఙ్గకతామ్నానాన్న ధీకర్మసముచ్చయః । శ్రవణాదిక్రమోన్నిద్రవాక్యజాధీర్విమోచికేతి ॥ విరోధాదితి కర్మణామనిత్యఫలతయా, భేదవాసనాజనకతయా చ విరోధో వివక్షితః. సామర్థ్యత ఇతి జ్ఞానస్య మిథ్యార్థనివర్తకత్వే కర్మనిరపేక్షత్వరూపం వస్తుసామర్థ్యం వివక్షితమ్.—॥రాద్ధాన్తమారభతే (అత్రోచ్యత ఇతి) అస్మిన్పూర్వపక్షే సిద్ధాన్త ఉచ్యత ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షోక్తేష్వర్థేష్వవిరుద్ధాంశమభ్యుపగమేన ప్రతివదతి (యదుక్తమితి) అవిద్యానివృత్తిః. ప్రతిబన్ధనివృత్తిః. సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసోభిమత ఇత్యర్థః. యః ప్రతిబన్ధనిరాసః కర్మసాధ్య ఉక్తః. తస్య* తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతీత్యాదిషు జ్ఞానసాధ్యత్వముక్తమ్. బ్రహ్మప్రాప్తిస్తు స్వతస్సిద్ధా. ఏవకారాభ్యాం సాధ్యాన్తరం సాధనాన్తరం చ వ్యావర్త్యతే. యద్యప్యనిష్టనివృత్తిరిష్టప్రాప్తిశ్చ ద్వయమస్తి. తథాపీష్టతమబ్రహ్మప్రాప్తేస్స్వతస్సిద్ధాయాః పృథగుపాయసాధ్యత్వాభావాత్ప్రతిబన్ధనివృత్తిరేవ సాధ్యా. స్వత ఏవ సర్వసాక్షాత్కారక్షమం జ్ఞానం ప్రతిబన్ధకే నివృత్తే సతి బ్రహ్మస్వరూపరూపగుణవిభవాదికం సర్వం సాక్షాత్కరోతి. యథా సేతౌ భగ్నే జలం స్వయమేవ గచ్ఛతి న కేనచిన్నేతవ్యమ్- తద్వత్. యథాశ్మానయనే మార్గసమీకరణ తత్ప్రణోదే అపి పృథగ్యత్నసాధ్యే- న తథేత్యర్థః. యద్వా - భావాన్తరస్యైవాభావత్వాదవిద్యానివృత్తిరేవ బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యర్థః. సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసాభ్యుపేతశ్చేద్విప్రతిపత్తివిషయః క ఇత్యత్రాహ (అవిద్యేతి) సాధనస్వరూపవిశేషవిప్రతిపత్తిరిత్యర్థః. (కింరూపమ్) కిం కర్మాఙ్గకత్వానర్హం భవదుక్తం జ్ఞానమ్. ఉత కర్మాఙ్గకత్వార్హమస్మదుక్తం జ్ఞానమిత్యర్థః. కింరూపమిత్యభిప్రేతం వివృణోతి (కిమితి) కిం వాక్యాదిత్యాదినా పరమతం స్వమతం చ వదతి - న తు పరమతవికల్పః. ప్రథమం పరపక్షప్రతిక్షేపః క్రియతే- స్వపక్షస్థాపనం తు పశ్చాదిత్యభిప్రేత్యాహ (న తావదితి) న తు దూష్యశిరసా అన్యతరదూషణం క్రియతే- కుత ఇత్యత్రాహ (తస్యేతి) విధానమన్తరేణాపీతి) ప్రమాణజ్ఞానం వస్తుతన్త్రం-న పురుషతన్త్రం- కర్తుమకర్తుమన్యథా కర్తుం చాశక్యత్వాత్. అతః పురుషతన్త్రత్వాభావాన్న తద్విధేయమితి త్రైరవా

వాక్యాదేవసిద్ధేః, తావన్మాత్రేణావిద్యానివృత్త్యనుపలబ్ధేశ్చ. నచ వాచ్యంభేదవాసనాయామనిరస్తాయాం వాక్యమవిద్యానివర్తకంజ్ఞానంనజనయతి - జాతేపి సర్వస్య సహసైవభేదజ్ఞాననివృత్తిర్నదోషాయ-చన్ద్రైకత్వజ్ఞానేపి ద్విచన్ద్రజ్ఞాననివృత్తివత్. అనివృత్తమపిచ్ఛిన్నమూలత్వేనన బన్ధాయభవతీతి. సత్యాం సామగ్ర్యాం జ్ఞానానుత్పత్త్యనుపపత్తేః. సత్యామపివిపరీతవాసనాయామాప్తోపదేశలిఙ్గాదిభిర్బాధకజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాత్

క్తమితిభావః (వాక్యాదేవ) బ్రహ్మస్వరూపపరవాక్యాదేవ. వ్యుత్పత్తిమన్తంపురుషంప్రతిన్యాయానుగృహీతస్యవాక్యస్యార్థబోధకత్వంస్వతస్సిద్ధం - నతువిధ్యధీనమ్. తచ్ఛ్రవణపురుషస్యప్రవృత్తిశ్చరాగాదేవేత్యుపపాదితమ్. యద్యపినరాగాత్ - తథాప్యధ్యయనవిధరేవాధీతకృత్స్నవేదవాక్యవిచారేప్రవర్తక ఇతి * ప్రజ్ఞాంకుర్వీతేత్యాదివిధిర్నిరర్థక ఏవ. నచ ప్రమాణజ్ఞానస్యశ్రేయస్సాధనత్వమలౌకికమితితాదర్థ్యేణతస్యవిధేయత్వమ్. శుక్తిరూప్యాదిభ్రమనివర్తకజ్ఞానస్యేవబన్ధనివర్తకజ్ఞానస్యదృష్టార్థత్వాభ్యుపగమాత్. అతోవిధివైయర్థ్యమ్. తేనాసకృదావృత్తసాక్షాత్కారభక్తిరూపత్వ యావజ్జీవానుష్ఠేయత్వపరాణామ్ * యావన్నవిమోక్ష్యేఽథసమ్పత్స్యఇత్యాదీనాం ముక్తేశ్శరీరపాతానన్తరభావిత్వపరాణాంనాడీవిశేషనిష్క్రమణవాదినీనాం మార్గపరాణాంచానేకశ్రుతీనాంనైరర్థక్యంప్రసజ్యేతేతి. ఏవమనేకశ్రుతివిరోధస్యప్రదర్శనార్థంతస్యవిధానమన్తరేణాపీత్యుక్తమ్. అథప్రత్యక్షవిరోధందర్శయతి (తావన్మాత్రేణేతి) తావదంశస్తత్త్వమసీత్యుపదేశః. అసకృత్తదభ్యాసో వా. బహుశాస్త్రవిరోధప్రత్యక్షవిరోధరూపమిదందూషణద్వయంవదతాభగవతాఽపస్తమ్బేనాపివాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్యమోక్షసాధనత్వంనిరస్తమ్*యథాబుద్ధేక్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధమ్. బుద్ధేచేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవనదుఃఖముపలభేతఏతేనపరంవ్యాఖ్యాతమితి॥శాస్త్రైరితిబహువచనేన పూర్వోదాహృతానేకశ్రుతివిరోధోఽభిప్రేతః. విప్రతిషేధోఽధికబలేనప్రతిషేధః, నతుప్రకరణసమవత్తుల్యబలేనప్రతిరోధః. బహుశాస్త్రవిరోధః ప్రబలతరః - భూయసాంస్యాద్బలీయస్త్వమితిన్యాయాదిత్యభిప్రాయేణవిప్రతిషిద్ధమిత్యుక్తమ్. యత్తుపరైరస్యదూషణస్యప్రతివచనంద్వేధాకృతమ్. తదనుభాష్యదూషయతి (నచవాచ్యమితి) వాక్యంజ్ఞానోత్పత్తిమిదానీంనజనయతీతికశ్చిన్నిర్వాహః- తమాహ (భేదేతి) ఇదానీంజ్ఞానోత్పత్తిర్దృశ్యతఇతిచేత్తత్పరిహారాయాహ (అవిద్యానివర్తకమితి) పశ్చాదపివాక్యాదేవావిద్యానివర్తకవిశదజ్ఞానోత్పత్తిశ్చేదిదానీమేవ జనయత్విత్యత్రాహ (భేదవాసనాయామితి) ప్రతిబన్ధకాభావశ్చసామగ్ర్యన్తర్భూతః. అతస్సామగ్రీవైకల్యాజ్జ్ఞానమనుత్పన్నమ్. ధ్యానాదివిధయఃప్రతిబన్ధనిరాసాపయికా ఇతిభావః. అనేనశాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధౌపరిహృతౌభవతః. సనకాదీనాంజ్ఞానాధికత్వేన శ్రుతి స్మృతిప్రసిద్ధానామపిజ్ఞానానుదయోఽనుపపన్న ఇతిశఙ్కాయాంనిర్వాహాన్తరమాహ (జాతేపీతి) అవిద్యాయాఏకత్వాత్, ప్రపఞ్చప్రతిభాసస్యైకస్యబ్రహ్మణస్స్వప్నరూపత్వాచ్చ సర్వస్యేత్యుక్తమ్ (న దోషాయ) అనివర్తకత్వందోషాయనభవతి. జ్ఞానోదయేపి భ్రమానివృత్తౌదృష్టాన్తందర్శయతి (చన్ద్రైకత్వఇతి) అనివృత్తంచేద్భేదదర్శనంబన్ధకంస్యాదిత్యతఆహ (అనివృత్తమపీతి)(ఛిన్నమూలత్వేన) ఛిన్నావిద్యాఖ్యమూలత్వేనఅకార్యకరమ్. యథాదగ్ధఃపటఃపూర్వసన్నివేశేన ప్రతీయమానోప్యాచ్ఛాదనాదికార్యాయోగ్యఃక్రమేణవినశ్యేత్. యథాకులాలభ్రమితంచక్రంభ్రామయితృవ్యాపారోపరమేపిపూర్వవేగవశాత్కంచిత్కాలంస్వయమేవభ్రమిత్వాక్రమేణోపరమతేతద్వదితిభావః. అత్రేతికరణస్యనచవాచ్యమిత్యనేనాన్వయః. ప్రథమంజ్ఞానానుత్పత్తిందూషయతి (సత్యామితి) న్యాయానుగృహీతవాక్యమేవసామగ్రీ. ప్రతిబన్ధికాభేదవాసనాఽస్తీతిచేత్తత్రాహ (సత్యామపీతి) నివర్త్యావాసనానివర్తకోత్పత్తిప్రతిబన్ధికానభవతీత్యర్థః. ఆదిశబ్దాదిన్ద్రియంగృహ్యతే. యథాచిరతరతిమిరవాసితగుహాయాంప్రదీపోననోత్పద్యతే. తస్మిన్దీపితేసద్యఏవతమోవినశ్యేత్. యథాక్వచిద్దేశేసర్పఇతివాక్యాచ్చిరంభ్రమితోఽపి పురుషానతత్ర

ఽసత్యపివాక్యార్థజ్ఞానే అనాదివాసనయా మాత్రయాభేదజ్ఞాన మనువర్తతఇతిభవతా నశక్యంవక్తుమ్. భేదజ్ఞానసామగ్ర్యాఅపివాసనాయామిథ్యారూపత్వేనజ్ఞానోత్పత్త్యైవ నివృత్తత్వాత్. జ్ఞానోత్పత్తావపిమిథ్యారూపాయాస్తస్యాఅనివృత్తౌనివర్తకాన్తరాభావాత్ కదాచిదపి నాస్యావాసనాయానివృత్తిః - వాసనాకార్యం భేదజ్ఞానంఛిన్నమూలమథచానువర్తత ఇతిబాలిశభాషితమ్. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదౌతుబాధక సన్నిధావపి మిథ్యాజ్ఞానహేతోఃపరమార్థతిమిరాదిదోషస్య జ్ఞానబాధ్యత్వాభావే నావినష్టత్వాత్ మిథ్యాజ్ఞానానివృత్తిరవిరుద్ధా. ప్రబలప్రమాణబాధితత్వేనభయాదికార్యంతు నివర్తతే.

సర్పఇత్యాప్తోపదేశాజ్జ్ఞానాత్. యథాచవనందగ్ధమితిశ్రుత్వాచిరంభ్రాన్తస్యపశ్చాత్తత్రగత్వాఙ్గారాదిలిఙ్గదర్శనేనదగ్ధమితిజ్ఞానంజాయతే, యథాచిరంసర్పత్వేనవాసితేవస్తునిసమీపగమనానన్తరమిన్ద్రియవ్యాపారేణ రజ్జుజ్ఞానంసహసైవజాయతేతద్వదిత్యభిప్రాయేణాప్తోపదేశలిఙ్గాదిభిర్బాధకజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాదిత్యుక్తమ్. వేదాన్తవాక్యంహిదార్ష్టాన్తికమ్ అతఆప్తోపదేశస్య ప్రథమోపాదానమ్, అథ ద్వితీయనిర్వాహమనూద్యనిరస్యతి (సత్యపీతి) (మాత్రయా) అల్పమిత్యర్థః (భవతా) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వవాదినేతిభావః, భవతేతిసూచితమర్థం వివృణోతి (భేదేతి)వాసనాయాఅపి మిథ్యాత్వావిశేషాత్తస్యాఅపిజ్ఞానే(న(నైవ) నివృత్తత్వ మవశ్యాశ్రయణీయమితిభావః. కిం జ్ఞానోత్పత్తావపి వాసనాననివృత్తేత్యుచ్యతే- ఉతతన్నివృత్తావపినిర్హేతుకంభేదదర్శనంభవతీతి శఙ్కాద్వయంహృదినిధాయప్రథమంపరిహరతి (జ్ఞానోత్పత్తావపీతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యకృత్స్నస్యమిథ్యాత్వాద్వాసనాపిజ్ఞానైకనివర్త్యా.నోచేన్నివర్తకాన్తరమపిజ్ఞానత్వావిశేషాన్ననివర్తయేదిత్యర్థః. స్వయమేవవాసనానశ్యతీతిచేత్ - తదయుక్తమ్. స్వయమేవేతి బాధకజ్ఞాననైరపేక్ష్యస్య వివక్షితత్వేవాసనాయానశ్యన్త్యాఅపిసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. స్వయమేవనశ్యతీతి స్వేనైవ స్వవినాశకరణంవివక్షితంచేత్ వ్యాఘాతః. ఫలాపాన్త్యకారణనాశాదినాశ్యత్వేపిసత్యత్వ ప్రసఙ్గోఽవర్జనీయఏవ. కర్మశబ్దాదిషు తథైవవైశేషికైర్వర్ణితత్వాత్తేషాంచపారమార్థ్యదర్శనాత్, కించ స్వప్నార్థోత్పత్త్యాదివద్వాసనాయా మిథ్యాత్వే(న) తదుత్పత్తిస్థితీఅపిమిథ్యాభూతేఇతి తద్వినాశోఽపి మిథ్యాభూతః. అతో వినాశవిషయభ్రమఃపునస్తిష్ఠతీతి నిశ్శేషభ్రమనివృత్తిర్నస్యాత్. అథ ద్వితీయాంశఙ్కాంపరిహరతి (వాసనేతి) (ఛిన్నమూలం) ఛిన్నవాసనాఖ్యమూలం (బాలిశభాషితమితి) అకారణకార్యోత్పత్తిప్రసఙ్గఇత్యర్థః. యద్యకారణంభేదదర్శనంభవతి. తర్హిముక్తిరపిజ్ఞాన నిరపేక్షాస్యాత్, శ్రవణాదిభిర్వినావాక్యార్థజ్ఞానంస్యాత్, అవిద్యయావినాజగద్భ్రమశ్చస్యాత్. అధిష్ఠానేనవినాఅవిద్యాపికార్యకరీస్యాదితిభావః. నను తర్హికథంసత్యపిబాధకజ్ఞానే చన్ద్రద్విత్వానివృత్తిరిత్యత్రాహ (ద్విచన్ద్రేతి) తుశబ్దో వివక్షితార్థవైషమ్యపరః. (బాధకసన్నిధావపి) తజ్జ్ఞానసన్నిధావపి. తిమిరాదిదోషస్యపారమార్థ్యాజ్జ్ఞానాబాధ్యత్వాదితిభావః. తత్పారమార్థ్యంచవ్యావహారికతయాపిపరేణాభ్యుపగన్తవ్యమ్. అన్యథాఆప్తోపదేశానన్తరం రజ్జుసర్పవ్యవహారోచ్ఛేదవద్దోషోమిథ్యేతివచనానన్తరందోషనివృత్త్యాచన్ద్రద్విత్వాదివ్యవహారోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్. అతోదోషస్య విద్యమానత్వాద్ద్విత్వభ్రమస్యసమూలత్వమ్, అనేనబాధకసన్నిధౌబాధ్యసద్భావోఽకారణకార్యోత్పత్తిశ్చేతిదూషణద్వయం. దృష్టాన్తేపరిహృతంభవతి. పరమతేతుదూషణద్వయంతిష్ఠత్యేవ. తర్హ్యాప్తోపదేశాదివైయర్థ్యమిత్యత్రాహ(ప్రబలేతి)రజ్జుసర్పభ్రాన్తిమత్పురుషాపేక్షయా భయాదికార్యనివృత్తిఃఫలత్వేనోక్తా. ఆదిశబ్దాత్పలాయనాదిర్గృహ్యతే. ద్విచన్ద్రజ్ఞానేచ స్వస్యాదృష్టకరణత్వధీనివృత్తిః, ఔషధాదిప్రవృత్తిశ్చఫలమ్. ఐన్ద్రజాలికభ్రమాదిషుభ్రమహేతోః ప్రాబల్యాద్వస్తుతోభ్రమత్వేప్యసత్యవిషయత్వనిశ్చయప్రతిబన్ధస్స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థఃప్రబలప్రమాణశబ్దః (నివర్తతఇతి) ప్రతిభాసేవిద్యమానేపి విషయసత్యత్వాభావనిశ్చయద్వారాభయాదినివృత్తిహేతురాప్తోపదేశాదిరిత్యర్థః

అపిచ భేదవాసనానిరసనద్వారేణ జ్ఞానోత్పత్తిమభ్యుపగచ్ఛతాం కదాచిదపి జ్ఞానోత్పత్తిర్న సేత్స్యతి-భేదవాసనాయా అనాదికాలోపచితత్వేనా పరిమితత్వాత్ తద్విరోధిభావనాయాశ్చాల్పత్వాదనయా తన్నిరసనానుపపత్తేః. అతో వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం జ్ఞానం వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితమ్. తథాచ శ్రుతయః *విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత* అనువిద్య విజానాతి * ఓమిత్యేవాత్మానం ధ్యాయథ * నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే *ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః *సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యేవమాద్యాః। అత్ర నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదినైకార్థ్యాత్ అనువిద్య విజానాతి విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యేవమాదిభిర్వాక్యార్థజ్ఞానస్య ధ్యానోపకారకత్వాదనువిద్య విజ్ఞాయేత్యనూద్య ప్రజ్ఞాం

యద్వా- యథావదర్థస్వరూపాపరోక్ష్యప్రవృత్తిద్వారా భయాదినివృత్తిహేతురిత్యర్థః. తుశబ్దశ్శఙ్కావ్యావర్తకః జ్ఞానానుత్పత్తిపక్షస్య బహ్వభిమతత్వాత్సింహావలోకితకేన తం దూషయతి (అపిచేతి) నాయం సర్పో రజ్జురితివదృష్టద్వారా హి భేదనిరాసః. అదృష్టముఖేన చేద్భేదసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. అతో భూయస్యా భేదవాసనయా అల్పీయస్యాఽద్వైతవాసనయా నిరాసోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. నన్వదృష్టద్వారా నివర్త్యత్వే(పి) నివర్త్యస్య సత్యత్వం నానిష్టమ్. ధ్యాననివర్త్యసర్పవద్వ్యవహారదశాయాం వాసనాయాస్సత్యత్వాభ్యుపగమాత్. ఉత్పన్నేతు జ్ఞానే తదుత్పత్తిస్థితివినాశాశ్చ బాధితాస్స్యురితి. నైవమ్. ధ్యాననివర్త్యసర్పస్యానిత్యత్వమేవ-న కదాచిదపి బాధ్యత్వం సిద్ధమితి తద్వదేవాదృష్టనివర్త్యవాసనాయా అపి వాస్తవసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. నన్వైక్యభావనారూపం నిదిధ్యాసనం ప్రతిబన్ధనివర్తకం చేదుక్తదోషస్స్యాత్. తత్తు న ప్రతిబన్ధనివృత్త్యై. కిన్తు వాక్యార్థజ్ఞానోదయసహకారీతి. నైవమ్. స్మృతిరూపస్య నిదిధ్యాసనస్యానుభవసాపేక్షతయా తస్య వాక్యార్థజ్ఞానజననసహకారిత్వాయోగాత్. నను యద్యపి పరోక్షానుభవస్య ధ్యానమనుపకారకమ్ తథాపి నిదిధ్యాసనసహకృతం వాక్యమపరోక్షధీహేతుస్స్యాత్. నైవమ్. నిదిధ్యాసనసహకృతత్వేపి శాబ్దత్వాదేవాపరోక్షధీహేతుత్వాయోగాత్ జ్యోతిష్టోమవాక్యవత్. ఏవం శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధాత్, తదవిరోధనిర్వాహానుపపత్త్యా, చ వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్య నివర్తకత్వాసమ్భవాత్పారిశేష్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ముక్త్యుపాయజ్ఞానం విధిత్సితమిత్యాహ (అతఇతి) న కేవలం పారిశేష్యం- తదనుగ్రాహ్యశ్శ్రుతయశ్చ సన్తీత్యాహ (తథాచేతి) విజ్ఞాయేత్యాదివాక్యద్వయే జ్ఞానసామాన్యశబ్దః వాక్యద్వయోపాదానం చోపసర్గభేదేపి విధిప్రత్యయాన్తత్వతద్రాహిత్యయోశ్చార్థభేదోఽనాస్తీతి జ్ఞాపనార్థమ్. ధ్యాయథేతి విశేషశబ్దః. నిచాయ్యేతి ధ్యానస్య ప్రత్యక్షసమానాకారతా దర్శితా * చాయృ దర్శన ఇతి హి ధాతుః. ఉపాసీతేత్యనేన జ్ఞానస్యోపాసనశబ్దవాచ్యత్వం సిద్ధమ్. అన్వేష్టవ్య ఇతి మననశిరస్కశ్రవణోక్తిః. నిదిధ్యాసితవ్యః విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపాదానేన సన్నన్తత్వేపీష్యమాణజ్ఞానపరం వాక్యమితి దర్శితమ్. సన్నన్తపదద్వయస్యోపాదానం సామాన్యవిశేషశబ్దత్వాత్. (ఇత్యేవమాద్యా ఇతి) ఇతిశబ్ద ఉపాత్తశ్రుతివాక్యస్వరూపమాత్రపరః. ఏవంశబ్దస్సన్నన్తత్వవిధిప్రత్యయాన్తత్వతద్రాహిత్యోపసర్గభేదాదిప్రకారపరః. ఉదాహృతవాక్యేషు జ్ఞానసామాన్యవాచిపదానాం విశేషాకాఙ్క్షాయాం వాక్యార్థజ్ఞానస్వరూపో విశేషః పర్యవసానభూమిస్స్యాదితి శఙ్కానివృత్త్యర్థమాహ (అత్రేతి) అత్ర- ఉపాత్తేషు వాక్యేషు. ఇత్యేవమాదిభిర్ధ్యానం విధీయత ఇత్యన్వయః (నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదినేతి) ఆదిశబ్దేన సర్కరహితజ్ఞానవిశేషవాచివాక్యాన్తరం వివక్షితమ్. ఐకార్థ్యం చ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాత్. సహ్యనుక్తాకాఙ్క్షితస్వీకారఫలః. తత్ర * ఛాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయాత్సామాన్యవాచిశబ్దానాం విశేషపర్యవసానమ్. * అనువిద్య విజానాతి * విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యత్రైకేన పదేన వాక్యార్థజ్ఞానమనూద్యతే. కేన వా ధ్యానం విధీయత ఇత్యపేక్షాయామాహ (అనువిద్యవిజ్ఞాయేత్యనూద్యేతి) అనువాదః కిమర్థ ఇత్యత్రాహ (ధ్యానోపకారకత్వాదితి) ప్రజ్ఞాం కుర్వీత వి

కుర్వీతవిజానాతీతి ధ్యానంవిధీయతే. శ్రోతవ్యఇతిచానువాదః-స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వే నాధీతవేదఃపురుషఃప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాత్తన్నిర్ణయాయస్వయమేవశ్రవణే ప్రవర్తతఇతి శ్రవణస్యప్రాప్తత్వాత్. శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్యమన్తవ్యఇతిచానువాదః. తస్మాద్ధ్యానమేవవిధీయతే. వక్ష్యతిచ*ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదితి.తదిదమపవర్గోపాయతయావిధిత్సితంవేదనముపాసన మిత్యవగమ్యతే.

జానాతీతి వాక్యద్వయోపాదానస్యపూర్వోక్తమేవఫలమ్. ఏవం స్మృతిష్వపిసామాన్యశబ్దస్సతివిశేషోపస్థాపకేతత్పర్యవసితో దృష్టః * నిషిద్ధభక్షణంజైహ్మ్యముత్కర్షేచవచోఽనృతమ్. రజస్వలాముఖాస్వాదస్సురాపానసమానితు ॥ ఇత్యత్రనిషిద్ధసామాన్యస్య భక్షణసామాన్యంపాతిత్యహేతురవగతమ్. * ఛత్రాకంవిడ్వరాహంచలశునంగ్రామకుక్కుటమ్। పలాణ్డుంగృఞ్జనంచైవమత్యాజగ్ధ్వాపతేద్ద్విజ ఇత్యత్రనిషిద్ధవిశేషస్యభక్షణవిశేషఃపాతిత్యహేతుర్దృష్టః, అత్రాపిప్రాగవగతఃపరమగ్రన్థార్థేపర్యవస్యతి. భవతుసామాన్యశబ్దోవిశేషపర్యవసాయీ. అత్రతుజ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దశ్శ్రోతవ్య ఇతి శ్రవణరూపజ్ఞానవిశేషేపర్యవస్యత్విత్యత్రాహ (శ్రోతవ్యఇతిచేతి) చశ్శఙ్కానివృత్తౌ. సముచ్చయేవా. విజ్ఞాయానువిద్యేతివదయంచానువాదఇత్యర్థః. తత్సంక్షేపేణోపపాదయతి (స్వాధ్యాయస్యేతి) ఆపాతప్రతీత్యాస్వతఃప్రాప్తిశ్శ్రవణస్యస్యాత్.మననస్యత్వాదృశహేత్వభావాత్తత్రపర్యవసానమస్త్విత్యత్రాహ(శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాదితి)చఃపూర్వవత్. (తస్మాద్ధ్యానమేవేతి) నతు వాక్యార్థజ్ఞానమిత్యర్థః. నను శ్రోతవ్యఇతిపుస్తకనిరీక్షణాదివ్యావృత్త్యర్థోవిధిః కిం నస్యాత్' నైవమ్. వేదాన్తవాక్యానామపి పుస్తకనిరీక్షణాదివ్యుదాసస్యాధ్యయనవిధిసిద్ధత్వాత్.బ్రహ్మమీమాంసాయావిలేఖనపఠనాదేరప్రతిషిద్ధత్వాత్. గురూపసత్తౌశ్రవణశబ్దస్యముఖ్యార్థత్వాభావాత్, తస్యాశ్చ అత్రావిహితత్వేపి * గురుమేవాభిగచ్ఛేదితి వాక్యాన్తరసిద్ధత్వాచ్చ. నను న్యాయోపేతవాక్యమాత్రానవగమ్య కేవలోపదేశగమ్యార్థవిశేషశ్రవణంశ్రోతవ్యఇతివిధేయమితిచేన్న - మననపూర్వభావితయాస్యశ్రవణస్యన్యాయానుగృహీత వాక్యజన్యజ్ఞానరూపత్వావగమాచ్ఛబ్దస్వారస్యాచ్చ. నచ మన్తవ్యఇత్యాలమ్బనసంశీలరూపమననవిధిరితి వాచ్యమ్. శ్రవణశబ్దస్యన్యాయోపేతవాక్యజన్యజ్ఞానఇవ మన్తవ్యశబ్దస్య తత్ప్రతిష్ఠాపనేప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్తస్యచాపవాదాభావాత్ - ఉభయోరప్రాప్తార్థద్వయవిధాయిత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్. సతిగత్యన్తరేవిశిష్టవిధానాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చ విధిర్హిపదావగలేషస్వార్థేష్వేకత్రోపక్షీణశక్తిర్లాఘవాయతదితరేషుస్వతోఽనువాదమపేక్షమాణఃప్రాపకాభావాద్విశిష్టేతాత్పర్యంభజతే. అత్రత్వనువాదసమ్భవాన్నవిశిష్టవిషయత్వకల్పనంయుక్తమ్. తస్మాదనువాదః. అనేన శ్రవణశబ్దస్యయాదవమిశ్రోక్తనిర్వాహోనిరస్తః. అత్రద్రష్టవ్యశబ్దఉపాయోపేయదశాసాధారణత్వాదుపరినియామకస్ఫుటార్థవాక్యాన్తరేణ సహవ్యాఖ్యాస్యతే నను నసాధారణత్వం ద్రష్టవ్యఇతి-తవ్యతాదర్శనస్యవిధేయత్వప్రతీతేః-ఫలస్యచావిధేయత్వాత్. ఉచ్యతే. నిదిధ్యాసనవద్దర్శనస్యచ విధానేవాక్యభేదప్రసఙ్గాత్. నిశ్చితానువాదశ్రవణమననసాహచర్యాచ్చ విధిత్వనిశ్చయప్రతిబన్ధాదుపాయస్యదర్శనరూపత్వవిషయప్రమాణాదర్శనే విశిష్టవిధిత్వాశ్రయణాయోగాత్. *మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్ రమతేయఏతే బ్రహ్మలోకే పరాత్పరంపురిశయం పురుషమీక్షతఇత్యాదిభిఃఫలదశాయాం దర్శనస్యప్రామాణికత్వాచ్చ శ్రోతవ్యఇతివత్తవ్యదర్థమనాదృత్యఫలసమర్పకత్వం ద్రష్టవ్యశబ్దస్య శక్యతుంయుక్తమిత్యతఉపరిష్టాద్వ్యాఖ్యేయత్వమ్. అథోపాసనస్య విధిత్సితత్వద్రఢిమ్నేసూత్రకారోక్తిందర్శయతి (వక్ష్యతిచేతి) తాదృశసూత్రాసమ్భవవ్యుదాసాయసూత్రముపాదత్తే (ఆవృత్తిరితి) ఉపాసనశబ్దాశ్రవణాత్సూత్రస్య తత్పరత్వమస్ఫుటమితి తస్యార్థమాహ (తదిదమితి) ఆవృత్తిద్వయత్రయవ్యావృత్త్యర్థమసకృదితిసూత్రంపదమ్. కస్యావృత్తిరిత్యపేక్షాయామాహ (తదిదంవేదనమితి) తదిదం- తృతీయాధ్యాయావసానే * ఏవంముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృ

విద్యుపాస్యోర్వ్యతికరేణోపక్రమోపసంహారదర్శనాత్ * మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్ర * భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేద న స వేద అకృత్స్నో హ్యేష ఆత్మేత్యేవోపాసీత యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త ఇత్యత్ర * అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్స ఇతి ॥ ధ్యానం చ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతానరూపమ్ * ధ్రువా స్మృతిః। స్మృతిలమ్భే సర్వగ్రన్థీనాం విప్రమోక్ష ఇతి ధ్రువాయాః స్మృతేరపవర్గోపాయత్వశ్రవణాత్.

తేస్తదవస్థావధృతేరితి ప్రస్తుతం మోక్షఫలం జ్ఞానమిత్యర్థః. యద్వా- ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యాదిసామాన్యశబ్దోక్తం వేదనమసకృదావృత్త(త్తి)రూపముపాసనమిత్యర్థః. ఇత్యవగమ్యత ఇత్యనేనావృత్తిరసకృదితి సూత్రాంశో వ్యాఖ్యాతః. ఉపదేశాదితిపదం వ్యాచష్టే (విద్యుపాస్యోరితి) స్థలత్రయముదాహరతి (మన ఇతి) మనో బ్రహ్మేతి వాక్యమ్ * రాత్రీరుపేయాదితివత్ * ప్రతితిష్ఠన్తి హ వా య ఏతా రాత్రీరుపయన్తీత్యత్ర య ఏతా రాత్రీరితి సత్రానువాదవత్ * య ఏవం వేదేతి పూర్వవిహితోపాసనస్య ఫలార్థమనువాదః. వితరణవిక్రమాదిహేతుభేదాత్ కీర్తియశసోర్భేదః. మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదికే ప్రకరణే, యస్తద్వేదేత్యాదిప్రకరణే చ వేదనోపాసనవాచిశబ్దయోర్విప్రకర్షాత్ప్రకరణైకత్వజ్ఞాపనాయాత్రేత్యుక్తమ్. అను మ ఇతి- యాం దేవతాముపాస్సే ఏతాం దేవతామనుశాధి. అనుపూర్వశ్శాసిర్విద్యాజ్ఞాపనార్థః. వివిచ్య జ్ఞాపయేత్యర్థః * వ్యవహితాశ్చేతి సూత్రేణ ఛన్దస్యుపసర్గాణాం వ్యవహితప్రయోగః. న స వేదేత్యత్ర సన్నికర్షాదత్రశబ్దాప్రయోగః. న స వేదేత్యస్య * అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్త ఇత్యేతద్వాక్యపూర్వకత్వాదుపక్రమోపసంహారయోరుపాసనశబ్దః. మధ్యే వేదనశబ్దః. ఇదం చ పూర్వస్మిన్వాక్యే ఉపక్రమోపసంహారదర్శనాదిత్యేతేనాభిప్రేతమ్. యస్తద్వేద- తస్య బ్రహ్మణో వేదితా యో రైక్వః. యత్స వేద- తస్య రైక్వస్య వేద్యం యద్బ్రహ్మ- స వేదితా రైక్వ ఏతద్వేద్యం చోభయం త్వయా మయోక్తమిత్యర్థః. సామాన్యవిశేషన్యాయేన ప్రకరణాన్తరోక్తజ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దానాం ప్రకరణాన్తరోక్తవిశేషపర్యవసాయిత్వం పూర్వమేవ స్వయమేవ హి భాష్యకారేణ దర్శితమ్. సూత్రవ్యాఖ్యానే త్వేకైకప్రకరణే వ్యతికరేణోపక్రమోపసంహారదర్శనముపదేశాదితిపదస్యార్థత్వేనోక్తమ్. ఉభయత్రోభయం హేతుత్వేన వాచ్యమ్. తథాప్యవిస్తరార్థమేకైకముక్తమ్. అత ఏవ హి చతుర్థాధ్యాయే ఉభయమపి హేతుత్వేన వక్ష్యతే. తదిదమిత్యాదికం సూత్రవ్యాఖ్యానమ్. అన్యథాత ఇదమపవర్గోపాయతయా విధిత్సితం వేదనమితి నోచ్యేత. కింతు ధ్యానముపాసనమిత్యేవోచ్యేత- ఇతరథా శృఙ్ఖలితోక్తిప్రకరణానౌచిత్యాత్- పశ్చాదపి ధ్యానం చ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తానరూపమితి పూర్వప్రకృతధ్యానశబ్దేన నిర్దేశాత్. పూర్వగ్రన్థే ధ్యానస్యోపాసనరూపత్వం వివక్షితం చేత్పశ్చాదుపాసనమవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తానరూపమిత్యుపాసనశబ్దేనోచ్యేత. ఏవం ప్రస్తుతసూత్రార్థే-(వధృ(విన్న)లే పూర్వప్రకృతస్య ధ్యానస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపపాదయతి- (ధ్యానం చేతి) వేదనస్యాసకృదావృత్తిం వదతస్సూత్రకారస్యాయం భావః. యథా జ్ఞానసామాన్యవాచినాం శబ్దానాం విశేషపర్యవసాయిత్వేనాసకృదావృత్తిరూపజ్ఞానపరత్వం సిద్ధమ్ ఏవం విశేషాన్తరోపస్థాపకేషు సత్సు తత్తద్విశేషపర్యవసాయిత్వం న్యాయ్యమితి. తస్మాత్సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తాం జ్ఞానస్యాసకృదావృత్తిరూపతాముపపాద్య, తేనాభిప్రేతం శ్రుత్యన్తరోపస్థాపితం విశేషాన్తరమాహ (ధ్యానం చేతి) అనేన గ్రన్థేనాసకృదావృత్తేర్వ్యవహితత్వశఙ్కానిరాసార్థం విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితత్వముక్తమ్. అత్ర విచ్ఛిన్నావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిసాధారణో ధ్యానశబ్దశ్చేత్. ధ్యానం చేత్యాదినా విశేషాన్తరే పర్యవసానముక్తం భవతి. ధ్యానశబ్దస్యావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తత్యసాధారణత్వే ధ్యానశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. అవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిత్వే వచనమాహ (ధ్రువేతి) స్మృతేర్ధ్రువత్వం నామ విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితసన్తతిత్వమ్. స్మృతివ్యక్తీనాం క్షణికత్వాత్. (అపవర్గోపాయత్వశ్రవణాదితి) తత్రాపవర్గోపాయభూతవేదనస్యాసకృదావృత్తిరుక్తా. అత్రాపి తదుపాయత్వప్ర

సాచ స్మృతిర్దర్శనసమానాకారా * భిద్యతే హృదయగ్రన్థి శ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః । క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. ఏవంచసతి * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యనేన నిదిధ్యాసనస్య దర్శన సమానాకారతా విధీయతే.

త్యభిజ్ఞానాత్తస్త్రైవ్యాదావిచ్ఛిన్నసన్తతిరూపత్వం వివక్షితమితిభావః, తస్యాః దర్శనరూపత్వముచ్యతే. (సాచేతి) నకేవలం విషయైక్యతస్సామ్యమ్, అపితు అపరోక్షైకాపీత్యాకారశబ్దస్యభావః. హృదయస్య- మనసః గ్రన్థయః- రాగాదయః యద్వా- పుణ్డ్రాగ్రన్థిరస్తీతివద్ధృదయశబ్దస్తత్స్థజీవపరః, హృత్ స్థానం అయతీతి వ్యుత్పత్తేర్వా. తస్యగ్రన్థిః ప్రకృతిసమ్బన్ధః. హృదయశబ్దోపలక్షితం వా శరీరం గ్రన్థిః, సంశయశబ్దో విపర్యయస్యాపి ప్రదర్శనార్థః. దేహాత్మాభిమానాదిరూపా-విద్యేత్యర్థః, కర్మాణి- పుణ్యపాపరూపాణి. అవిద్యాసఞ్చితకర్మకృతప్రకృతి(సమ్బ)బన్ధనివృత్తిర్దర్శన సమానాకారోపాసనేనేత్యర్థః (ఏవంచసతీతి) ఉపాయదశా(పన్న)యాం)జ్ఞానస్య దర్శనరూపత్వే స్ఫుటార్థవాక్యాన్తరసిద్ధేసతీత్యర్థః. చశబ్దో ద్రష్టవ్యశబ్దస్యఫలదశాభిప్రాయత్వశఙ్కానివృత్త్యర్థః. దర్శనశబ్దస్య జ్ఞానసామాన్యపరత్వసమ్భవేపి * ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి ॥ శ్రవణాదీనాంపృథగుక్తత్వాద్ద్రష్టవ్య ఇతిపదం సాక్షాత్కారరూపత్వపరమ్. దృష్టశబ్దశ్చ తత్తుల్యార్థః. సచోపాయదశాభిప్రాయః- తస్మిన్ దృష్టే హృదయగ్రన్థిర్భిద్యత ఇత్యుక్తత్వాత్ * యేనాహం నామృతాస్యామ్ * అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేన * ఏతావదేవ ఖల్వరే-మృతత్వమితి పూర్వాపరవాక్యేషు ఫలస్యనిర్దిష్టత్వాత్, ప్రకరణాన్తరోక్తస్య సాక్షాత్కారత్వస్యేహాపివక్తుమపేక్షితత్వాత్, అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధాన దౌర్బల్యాచ్చ. నను ధ్రువానుస్మృతేరేవ దర్శనరూపత్వవిధిరయుక్తః- ధ్రువానుస్మృతిదర్శనయోర్భిన్నప్రకరణామ్నాతయోర్దహరశాణ్డిల్యాదివేదనానామివపరస్పరనిరపేక్షోపాయత్వ (ప్రతీతేః)ంహిప్రతీయతె) నైవమ్, ద్రష్టవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేకవాక్యవిహితత్వాత్. నచ తత్రాపి విధ్యాద్వయవిధానంశ(ఙ్)క్యం, రూపభేదాభావాత్, తత ఏవ వాక్యైకత్వే సమ్భవతి వాక్యభేదాశ్రయణాయోగాత్, విద్యాన్తరాణామివ తయోర్వికల్పప్రసఙ్గాచ్చ తయోర్నిరపేక్షోపాయత్వవాదినో వికల్ప ఇష్ట ఇతి చేన్న- తస్యాష్టదోషదుష్టస్యసతిగత్యన్తరేఽభ్యుపగన్తుమయుక్తత్వాత్. దృశ్యతేహి వ్రీహియవశాస్త్రయోస్తస్యాష్టదోషదుష్టత్వమ్, వ్రీహ్యనుష్ఠానే యవశాస్త్రస్య ప్రామాణ్యత్యాగః, అవిద్యమానాప్రామాణ్యకల్పనంచ (ద్వితీయప్రయోగే) యవానుష్ఠానే తస్యత్యక్తప్రామాణ్యస్వీకారః, స్వీకృతాప్రామాణ్యత్యాగశ్చేతి, యవశాస్త్రే చత్వారోదోషాః. యవానుష్ఠానవే(ళా)లా)యామేవ ప్రథమప్రయోగే స్వీకృతవ్రీహిశాస్త్రప్రామాణ్యత్యాగః. తదప్రామాణ్యకల్పనంచ తృతీయప్రయోగే వ్రీహ్యుపాదీయమానేషు ద్వితీయప్రయోగస్వీకృతవ్రీహిశాస్త్రాప్రామాణ్యత్యాగః, త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకారశ్చేతి వ్రీహిశాస్త్రే చత్వారోదోషాః. ఇహాపియథాసమ్భవం దోషప్రాప్తిః. యద్వా- ప్రతిపత్తిబాధోఽనుష్ఠానబాధః, పూర్వబాధః, ఫలబాధశ్చేత్యేకైకశిరసిదోషచతుష్టయాదష్టదోషదుష్టత్వమ్. అతోగత్యన్తరేసతి వికల్పాయోగాచ్చ, నధ్రువానుస్మృతిదర్శనయోః పృథగుపాయత్వం, నాపిసముచ్చయః- చశబ్దాశ్రవణాత్, దర్శపూర్ణమాసయోరివద్వన్ద్వనిర్దేశాభావాచ్చ. పరమాత్మనోతీన్ద్రియత్వాత్, తత్సాక్షాత్కారస్య చక్షుషాశబ్దగ్రహణస్యేవ ప్రకారాన్తరాయోగం ప్రత్యశక్యవిధానత్వాచ్చ శబ్దవిషయయోస్స్మరణచాక్షుషజ్ఞానయోరివ సముచ్చయోఽనుపపన్నః. ననుపరమాత్మనోయోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాన్న తద్దర్శనస్య చక్షుషాశబ్దజ్ఞానతుల్యతేతి దర్శనోపాయభూతస్యవ్యాపారస్య విధేయతోపపత్తేస్సముచ్చయస్సమ్భవతీతి. సత్యమ్. కస్తద్దర్శనోపాయః * తతస్తుతంపశ్యతేనిష్కలంధ్యాయమాన ఇతిశ్రుతేః ధ్యానమేవేతిచేత్- తర్హి ద్రష్టవ్యనిదిధ్యాసితవ్యపదయోః పునరుక్తిస్స్యాత్- ఉ

భయోరపి దర్శనోపాయధ్యానవిధిపరత్వావిశేషాత్. ద్రష్టవ్య ఇతి దర్శనోపాయోవిహితే కఉపాయ ఇత్యపేక్షాయాంని దిధ్యాసనంవిధీయతే. ద్రష్టవ్యపదాభావేనిదిధ్యాసనస్య తదుపాయత్వంనజ్ఞాయత ఇతి తజ్జ్ఞాపనార్థత్వాన్నపునరుక్తిరితిచేన్న- ద్రష్టవ్యపదశ్రవణేపి దర్శనస్యధ్యానసాధ్యత్వాప్రతీతేః. నహిదర్శనకామేనేతిశ్రూయతే. తథాసతిహిస్వర్గయాగయోరివసాధ్యసాధనభావావగమస్స్యాత్. నచ ధ్యానం ప్రతిశ్రవణమననయోరివదర్శనంప్రతిధ్యానస్యదృష్టకిఞ్చిత్కారః. అతో(న)మానాన్తరేణతయోస్సాధ్యసాధనభావావగమ ఇతి వైయర్థ్యమ్. కించ- ధ్యానసాధ్యందర్శనంచేద్ధ్యానదర్శనయోస్సముచ్చయశ్చనసమ్భవతి. దర్శనంప్రతిసముచ్చయే. దర్శనస్యదర్శనంసాధనమిత్యాత్మాశ్రయప్రసఙ్గాత్. నచ మోక్షంప్రతిసముచ్చయసమ్భవః- ధ్యానస్య స్వసాధ్యదర్శనవ్యవహితస్య మోక్షంప్రతిదర్శనేనసహావ్యవహితకిఞ్చిత్కారాయోగాత్. నహియాగనిష్పత్త్యర్థానాం ప్రోక్షణావఘాతాదీనామపూర్వనిష్పత్త్యా యాగేనసహసముచ్చయః యదిసాక్షాత్కారం ప్రతిధ్యానేన సహావ్యవహితకిఞ్చిత్కారోపపత్తయే దర్శనసమానాకారంజ్ఞానాన్తరంవిధేయమిత్యుచ్యతే. తదయుక్తమ్. స్వర్గంప్రతిజ్యోతిష్టోమవ్రతస్యేవనిదిధ్యాసనస్య సాధ్యంప్రతినిరపేక్షోపాయతాప్రతీతిస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్ * నహిజ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామోయజేతేతివాక్యప్రతిపన్నజ్యోతిష్టోమస్య స్వర్గసాధనత్వంకర్మాన్తరసాపేక్షమవగమ్యతే. నచాత్రచశబ్దోద్వన్ద్వసమాసోవా. అతోదర్శనసమానాకారతారూపవిశేషణస్యకింవిశేష్యమిత్యాకాఙ్క్షాయాం విశేష్యాన్తరంచ నదృశ్యతే. నిదిధ్యాసనంచ సన్నిహితమ్. అతస్తదేవదర్శన సమానాకారతయావిధిత్సితమితియుక్తమభ్యుపగన్తుమ్. తతశ్చ వాక్యభేదోపినస్యాత్. నిదిధ్యాసనస్యనిరపేక్షోపాయతాప్రతీతి స్వారస్యంచనబాధ్యేత. నను విశిష్టవిధ్యాశ్రయణంచేదుపదేశైకగమ్యార్థశ్రవణశుభాశ్రయమననదర్శనరూపతావిశిష్ట నిదిధ్యాసనవిధిఃకింనస్యాత్. నైవమ్. చతుర్ష్వంశేషుతాత్పర్యకల్పనాదపిద్వయోస్తత్కల్పనస్య లఘుత్వాత్. లఘుపక్షసమ్భవేగురుపక్షాశ్రయణాయోగాచ్చ. నచాస్మిన్ వాక్యేవిధానాభావాదుపదేశికార్థాధిగమాలమ్బనసంశీలనయోరసిద్ధిశ్శఙ్కనీయా * తస్మాద్బ్రాహ్మణఃపాణ్డిత్యంనిర్విద్యబాల్యేనతిష్ఠాసేత్ । బాల్యంచపాణ్డిత్యంచ నిర్విద్యాథమునిరిత్యన్యథాసిద్ధవాక్యాన్తరసిద్ధత్వాత్. తద్ధినిరూపయిష్యతేసహకార్యన్తరవిధిరితిసూత్రేణ. తస్మాద్దర్శనసమానాకారత్వగుణవిశిష్టనిదిధ్యాసనవిధిః. నన్వేవమపి సర్వోపాసనానాంనదర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపతాసిద్ధిః. ద్రష్టవ్యోనిదిధ్యాసితవ్య ఇతి వాక్యస్యమైత్రేయీబ్రాహ్మణసత్త్వాత్. అతస్తత్రప్రతిపాద్యస్యైవోపాసనవిశేషస్య తాదృశగుణప్రతిపాద్యాస్స్యాత్. నైవమ్. * ఆత్మనిఖల్వరేదృష్టేశ్రుతేమతేవిజ్ఞాతే ఇదంసర్వంవిదితమితితత్రత్యేనైవవాక్యేనజగత్కారణవిషయసర్వోపాసనానాం దర్శనసమానాకార నిదిధ్యాసనరూపతావగమాత్. నహీదంవాక్యంవిద్యావిశేషవిధాయకమ్. కారణజ్ఞానేన సర్వజ్ఞాతతాప్రతిజ్ఞానపరత్వాత్. కారణమేవహిసర్వవిద్యోపాస్యమ్ * కశ్చధ్యేయ ఇత్యుపక్రమ్య * కారణంతుధ్యేయ ఇతి కారణస్యైవధ్యేయత్వవిధానాత్. కారణవిషయంచోపాసనమత్రదర్శనసమానాకార నిదిధ్యాసనరూపమవగమ్యతే. అస్మిన్వాక్యేవిజ్ఞాతశబ్దోహినిదిధ్యాసనపరః. ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యః । దృష్టేశ్రుతేమతేవిజ్ఞాత ఇతి స్థానప్రమాణాత్. అతోస్యవాక్యస్యసర్వవిద్యాసాధారణకారణమాత్రవిషయత్వాజ్జగత్కార(ణవిషయో)ణో)పాసనంచేద్దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూప(మిత్య)మ)వగమ్యతే. కించ - నానావిద్యానాంవికల్పస్యవక్ష్యమాణత్వాద్గురుపక్షవిషయశాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గేనగురులఘుయత్నవికల్పాయోగాత్, వస్తుసామర్థ్యస్య ప్రకరణాద్బలీయస్త్వాచ్చధ్రువానుస్మృతిరూపత్వం, దర్శనరూపత్వం, వక్ష్యమాణభక్తిరూపత్వంచ సర్వవిద్యాసాధారణాకారాభవితుమర్హన్తి. నన్విన్ద్రియజన్యానుభవస్య హ్యపరోక్షరూపత్వం- తత్కథంస్మృతేస్సమ్భవ

భవతిచ స్మృతేర్భావనాప్రకర్షాద్దర్శనరూపతా. వాక్యకారేణైతత్సర్వం ప్రపఞ్చితమ్ * వేదనముపాసనంస్యాత్తద్విషయే శ్రవణాదితి. సర్వాసూపనిషత్సు మోక్షసాధనతయా విహితం వేదనముపాసన మిత్యుక్తమ్ * సకృత్ప్రత్యయంకుర్యాచ్ఛబ్దార్థస్యకృతత్వాత్ప్రయాజాదివదితి పూర్వపక్షంకృత్వా * సిద్ధం తూపాసనశబ్దాదితి వేదనమసకృదావృత్తం మోక్షసాధనమితినిర్ణీతమ్ * ఉపాసనంస్యాద్ధ్రువానుస్మృతిర్దర్శనాన్నిర్వచనాచ్చేతి. తస్యైవ వేదనస్యోపాసనరూపస్య సకృదావృత్తస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపవర్ణితమ్. సేయంస్మృతిర్దర్శన రూపా ప్రతిపాదితా. దర్శనరూపతాచ ప్రత్యక్షతాపత్తిః.

తీత్యత్రాహ (భవతిచేతి) భావనా- వాసనా. దర్శనరూపతా- దర్శనసమానాకారతా * వృక్షేవృక్షేచ పశ్యామీత్యాదిష్వపిదర్శనసమానాకారత్వం స్మృతేశ్చ దృష్టమితిభావః. తచ్చ విశదతరావభాసరూపత్వమ్. నచైతదనుభవాసాధారణమ్. స్మృతేరపితత్స(ద్భా)మ్భవస్యప్రామాణికత్వాత్ నను దర్శనసమానాకారత్వవిధానమయుక్తమ్- దర్శనవాచిశబ్దేన తత్సమానాకారోపస్థాపనస్యాముఖ్యత్వాత్. నవిధేయపరశ్శబ్దార్థ ఇతిహిన్యాయవిద ఇతి చేన్న- త్తైరేవ * దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామోయజేతేత్యత్ర దర్శపూర్ణమాసశబ్దయోర్లక్షణయా, శ్యేనాదివాక్యేషు శ్యేనాదిశబ్దానాం గౌణ్యావృత్త్యా,చకర్మనామధేయత్వాభ్యుపగమాత్. * అర్ధమన్తర్వేదిమినుయాదర్ధంబహిర్వేదీత్యత్రాపి మధ్యదేశలక్షణాయా అఙ్గీకృతత్వాచ్చ. విశదతరత్వస్య(చ) ఫలరూపత్వాదపురుషతన్త్రస్య కథంవిధానమితి చేన్న- ఆజ్యావేక్షణస్యేవ విధానోపపత్తేః. తత్రాజ్యసాక్షాత్కారహేతుభూతవ్యాపారవిషయోవిధిరితి చ(త్)న్న)ఇహాపివిశదతరత్వావహస్మృతి సన్తతివిషయమనోవ్యాపారవిధిరిత్యుపపన్నమ్. అథసూత్రకారాభిప్రాయవివాంవచనందర్శయతి (వాక్యకారేణేతి) (ఏతత్సర్వమితి) సూత్రకారేణకణ్ఠోక్తమభిప్రేతం చేత్యర్థః. (ప్రపఞ్చితమితి) పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణోక్తమిత్యర్థః. ప్రపఞ్చనంచ *వేదనముపాసనంస్యాదిత్యాదినావాక్యచతుష్టయేన. వాక్యమేకైకంవ్యాచష్టే(సర్వాసూపనిషత్స్వితి) నకేవలంఛాన్దోగ్య ఇత్యర్థః. మోక్షసాధనతయా విహితంవేదనమితిఘటాదిజ్ఞానవ్యావృత్తిః- విహితమిత్యనూదితశ్రవణాదివ్యావృత్తిః. అస్యార్థస్య పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణ స్ఫుటీకరణార్థం, సకృత్ప్రత్యయంకుర్యాదితివాక్యశ్రవణేన వేదనముపాసనంస్యాదితివాక్యస్య పూర్వపక్ష పరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం,చ సకృదిత్యాదికంవ్యాచష్టే(సకృదితి) సకృదిత్యాదివాక్యమేవపూర్వపక్షపరమ్. నతు వేదనముపాసనంస్యాదితివాక్యమ్. అనన్తరమేవోపాసనరూపత్వస్య సిద్ధాన్తితత్వాదితిభావః. తథాసిద్ధాన్తితత్వందర్శయతి(సిద్ధంత్వితి) సిద్ధన్తుసిద్ధాన్తస్త్విత్యర్థః. యద్వావేదనముపాసనం సిద్ధమిత్యర్థః. ఉపాసనశబ్దాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (వేదనమసకృదావృత్తమితి) అస్యావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిరూపత్వం సూత్రకారాభిప్రేతం వాక్యకారేణకణ్ఠోక్తంచ దర్శయతి (ఉపాసనంస్యాదితి) దర్శనాత్- లోకేదర్శనాత్. నిర్వచనాత్- శ్రుతివాక్యాత్. తస్యైవేతి- మోక్షసాధనతయా విహితస్యేత్యర్థః. ఉపాసనరూపస్యేతి హేతుగర్భమ్. ఉపాసనరూపత్వాత్. ఉపాసనశబ్దవాచ్యత్వాదసకృదావృత్తస్యేత్యర్థః. అసకృదావృత్తంజ్ఞానంహ్యుపాసనమ్ ఏవమవిచ్ఛిన్నస్మృతి సన్తతిరూపత్వముపాదితమ్. సూత్రకారకణ్ఠోక్తమసకృదావృత్తిరూపత్వం తదభిప్రేతంధ్రువానుస్మృతిత్వంచవదతో వాక్యకారస్యాయంభావః. ఏతత్తుల్యన్యాయతయా విశేషాన్తరోపస్థాపకవాక్యసతి వేదనాదిశబ్దాస్తత్పర్యన్తాస్స్యురితి. తస్మాత్పూర్వోక్తందర్శనసమానాకారత్వమపివాక్యకారాభిప్రేతమిత్యభిప్రాయన్నాహ (సేయమితి) సేయమ్. అసకృదావృత్తిరూపా, ధ్రువానుస్మృతిరూపా,చేత్యర్థః. దర్శనశబ్దస్య అర్థదర్శీతత్త్వదర్శీత్యాదిప్రయోగాత్పరోక్షాపరోక్షసాధారణ్యమాశఙ్క్యాహ (దర్శనరూపతాచప్రత్యక్షతాపత్తిరితి) ప్రత్యక్షసమానాకారతాపత్తిరిత్యర్థః * ఆత్మనిఖల్వరేదృష్టేశ్రుతేమతేవిజ్ఞాతఇదంసర్వంవిదితమ్ * ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమన్త

ఏవంప్రత్యక్షతాపన్నామపవర్గసాధనభూతాం స్మృతింవిశినష్టి * నాయమాత్మాప్రవచనేన లభ్యోనమేధయానబహునాశ్రుతేన । యమేవైషవృణుతే తేనలభ్యస్తస్యైషఆత్మావివృణుతేతనూంస్వామితి ॥ అనేనకేవలశ్రవణమనన నిదిధ్యాసనానామాత్మప్రాప్త్యనుపాయత్వముక్త్వా యమేవైషఆత్మావృణుతే తేనైవలభ్యఇత్యుక్తమ్. ప్రియతమఏవహివరణీయోభవతి - యస్యాయంనిరతిశయప్రియస్సఏవాస్యప్రియతమోభవతి. యథాయంప్రియతమఆత్మానంప్రాప్నోతి- తథాస్వయమేవ భగవాన్ప్రయతతఇతిభగవతైవోక్తమ్ * తేషాంసతతయుక్తానాంభజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్ । దదామిబుద్ధియోగంతంయేనమాముపయాన్తితఇతి*ప్రియోహిజ్ఞానినోత్యర్థమహంసచమమప్రియఇతిచ॥అతస్సాక్షాత్కారరూపాస్మృతిః

వ్యోనిదిధ్యాసితవ్యఇతి శ్రవణాదిపరోక్షజ్ఞానపర్వసూక్తేష్వపిపృథఙ్నిర్దేశాదితిభావః. సూత్రకారవాక్యకారయోఃకతిపయవిశేషంవదతోస్సతివిశేషాన్తరోపస్థాపకేతత్పర్యవసాయిత్వస్యాభిప్రేతత్వాచ్ఛ్రుత్యన్తరసిద్ధంవిశేషాన్తరమస్తీత్యాహ (ఏవమితి) అనేన శ్రవణాదీనాం ముక్త్యుపాయత్వనిషేధాన్నోపాసనస్య మోక్షోపాయత్వమితిశఙ్కావ్యుదాసశ్చభవతి. ఏవమ్. ఉక్తేనప్రకారేణ సామాన్యవిశేషన్యాయేన ప్రత్యక్షతాపన్నామిత్యర్థః. అపవర్గసాధనభూతామితిప్రీతిరూపోపాసనవ్యవచ్ఛేదః. (నాయమాత్మేతి) ప్రవచనశబ్దేనమననంలక్షయతి- మననఫలత్వాత్ప్రవచనస్య. మననస్యాచార్యప్రవచనఫలత్వాద్వా. ప్రోచ్యతేనేనేతికరణవ్యుత్పత్త్యావాప్రవచనంమననమ్. మేధా- నిదిధ్యాసనమ్. పరిశేషాత్. అస్మిన్వాక్యేశ్రవణాదీనామనుపాయత్వంప్రతీతమ్. ధ్రువానుస్మృతివిశేషణత్వేన నకించిత్ప్రతిపన్నమ్. అతస్తద్వ్యాచష్టే (అనేనేతి) కేవలశ్రవణమనననిదిధ్యాసనానాం- వక్ష్యమాణవిశేష(ణ)విరహితానామిత్యర్థః. యథా * నపృథివ్యామగ్నిశ్చేతవ్య ఇత్యత్రహిరణ్యోపధానరహితపృథివ్యాంచయనంనిషిధ్యతే- నతుపృథ్వీమాత్రే- తద్వదితిభావః. వివక్షితంవిశేషంవాక్యతాత్పర్యనిరూపణేన దర్శయిష్యన్వాక్యస్యార్థాన్వయందర్శయతి (యమేవైషఆత్మావృణుతేతేనైవలభ్యఇత్యుక్తమితి) వరణీయేనలభ్యోస్తు- తతఃకథంధ్రువానుస్మృతేర్విశేషితత్వమితి శఙ్కాయాం తద్దర్శయితుంలోకసిద్ధప్రీతిమాహ (ప్రియతమఏవహీతి) ప్రీతివిషయమాత్రస్యనవరణీయత్వమ్. కింతు స్వయముపస్థితస్య స్వీకారఏవ. అతస్తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రియతమఇత్యుక్తమ్. తతఃకిమిత్యత్రాహ యస్యేతి. యస్యఉపాసకస్య అయంపరమాత్మానిరతిశయప్రీతివిషయస్సఏవాస్య. పరమాత్మనోనిరతిశయప్రీతివిషయోభవతి. చేతనత్వేసతి భగవతావరణీయత్వంభగవతినిరతిశయప్రీతిమతఏవ. యద్వా- స్వతఃప్రియత్వంవరణీయత్వంచస్వస్మిన్ ప్రీతిమతఏవ. పుణ్యక్షేత్రాదిషుభగవతఃప్రీతిస్స్వస్మిన్ప్రీతిమత్పురుషవరణార్థా. పత్రపుష్పఫలాదిషు(తు) తత్సమ్బన్ధనిబన్ధనా. సఏవేత్యేవకారేణ కేవలశ్రవణాది(క్ర)మ)ద్వ్యావృత్తిః. భగవతి ప్రీతిమతఏవభగవత్ప్రీతివిషయత్వమితి కథమిదమవగమ్యతఇత్యపేక్షాయాం మత్ప్రమాణతయా స్మృతివచనమర్థోపన్యాసపూర్వకందర్శయన్ వరణప్రకారమపి వివృణోతి (యథేతి)అయంభగవతినిరతిశయప్రీతిమాన్. ప్రియతమః- నిరతిశయభగవత్ప్రీతివిషయోభవన్నిత్యర్థః * దదామిబుద్ధియోగన్తమిత్యస్యార్థవివక్షయాస్వయమేవభగవాన్ప్రయతతఇత్యుక్తమ్. అనేన వరణప్రకారోదర్శితః. భగవతైవోక్తమిత్యేవకారేణ భగవదాప్త్యతిశయస్సూచితః. (తేషామితి) సతతయుక్తానాం - సతతయోగంకాఙ్క్షమాణానాం * ఆశంసాయాంభూతవచ్చేతి కర్తరి క్తః. ప్రీతిపూర్వకం దదామీత్యన్వయః. అనేన పరస్పరవిషయప్రీతిరుపాస్యోపాసకయోర్దర్శితా. సతతయుక్తశబ్దార్థస్ఫుటీకరణాయాహ. ప్రియోహీతి. అత్యర్థమ్. అతిక్రాన్తాభిధేయమ్. ప్రియత్వంవాచామగోచరమిత్యర్థః. ధ్రువానుస్మృతింవిశినష్టీతిహిపూర్వముక్తమ్. అతఃయోభగవతిప్రీతిమాన్ భవతి- తస్మిన్నుపాసకేభగవతఃప్రీతిమత్త్వముక్తమ్. తత్కథంధ్రువానుస్మృతేర్విశేషితత్వమిత్యతఆహ (అతఇతి) అతః, ఉక్తార్థస్యలోకస్మృతిభ్యాం సి

స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియా యస్య - స ఏవ పరేణాత్మనా వరణీయో భవతీతి తేనైవ లభ్యతే పర ఆత్మేత్యుక్తం భవతి, ఏవంరూపా ధ్రువానుస్మృతిరేవ భక్తిశబ్దేనాభిధీయతే-ఉపాసనపర్యాయత్వాద్భక్తిశబ్దస్య. అత ఏవ శ్రుతిస్మృతిభిరేవమభిధీయతే * తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతి * తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి । నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే * నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా। శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా। భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున। జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తప। పురుషస్స పరః పార్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయేతి ॥

ద్ధికత్వాదిత్యర్థః. యద్వా- ధ్రువానుస్మృతివచనాద్వరణీయత్వవచనా, ద్వరణీయస్య చ భగవతి నిరతిశయప్రీతిమత్త్వవచనాచ్చేత్యర్థః. సాక్షాత్కారరూపా స్మృతిరిత్యనేన పూర్వోక్తాకారవిశిష్టాయా ఏవ విశే(షణా)షా)న్తరమితి దర్శితమ్(స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియేతి) * అర్థేనైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామితి భావః. స్వయమప్యత్యర్థప్రియా- అనుభూయమానోఽనుభవ ఇతివదయం నిర్దేశ ఔపచారికః, అత్యర్థప్రీతిరూపేత్యర్థః. యద్వా-అత్యర్థప్రియా- అత్యర్థానుకూలరూపా, స్మర్యమాణస్య భగవద్విషయస్య నిరుపాధికనిరవధికానుకూలత్వేన తద్విషయానుస్మృతిరపి హి నిరతిశయానుకూలా భవతి. యద్వా- ధ్రువానుస్మృతిస్స్వయమత్యన్తానుకూలత్వాదయుక్తావస్థాయామపి ప్రీతిరూపజ్ఞానేన ప్రతిసన్ధీయత ఇతి ప్రియా. అత ఏవ హి * యా ప్రీతిరవివేకానామిత్యాదినా సా ప్రార్థ్యతే. ప్రీతిరూపధ్రువానుస్మృతేరపవర్గోపాయత్వముక్తమ్. అన్యత్ర భక్తేరుపాయత్వం దృశ్యతే, కథమనయోరైకార్థ్యమిత్యత్రాహ (ఏవంరూపేతి) యద్వా- శేముషీ భక్తిరూపేతి భక్తిరూపజ్ఞానస్యోపాయత్వం ప్రాగుక్తమ్. కథమిదానీం ప్రీతిరూపధ్రువానుస్మృతేరుపాయత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యత్రాహ ఏవంరూపేతి. ఏవంరూపా, సాక్షాత్కారత్వ ప్రీతిరూపత్వపర్యన్తా ధ్రువానుస్మృతిరేవ భక్తిశబ్దవాచ్యేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ(ఉపాసనపర్యాయత్వాదితి)ఉపాసనాదిశబ్దానాం భక్తిశబ్దస్య చైకార్థవృత్తిత్వం వివక్షితమ్. న తు ఘటకుమ్భశబ్దయోరివ పర్యాయత్వమ్. ఏకార్థవృత్తిత్వం చ * సేవా భక్తిరుపాస్తిరితి నైఘణ్టుకోక్తైరవగమ్యతే * స్నేహపూర్వమనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయతే । భజ ఇత్యేష ధాతుర్వై సేవాయాం పరికీర్తితః ॥ తస్మాత్సేవాబుద్ధిః ప్రోక్తా భక్తిశబ్దేన భూయసీత్యాదిచానుసన్ధేయమ్. యద్యపి సాక్షాత్కారరూపత్వభక్తిరూపత్వాదిపరాణాం వాక్యానాం విద్యావిశేషవిషయప్రకరణపరిగృహీతత్వేపి సర్వోపాసనసాధారణత్వం లఘుగురుయత్నవికల్పానుపపత్తేః ప్రాప్తమ్. తథాపి ప్రపదనే తు లఘుగురుయత్నవికల్పానుపపత్తిరూపన్యాయో వచనబలప్రతిక్షిప్తః- న హి వచనవిరోధే న్యాయః ప్రభవతి- వచనవిరోధాభావాదుపాసనేషు తస్య ప్రవృత్తిః. వేదాన్తేషూపాసనవరాణాం వాక్యానామైకార్థ్యప్రసిద్ధ్యర్థం భక్తిదశాపన్నస్యోపాసనస్యైవాపవర్గోపాయవేదనత్వముక్తమ్. స్మృతివచనప్రదర్శనం చ శ్రుత్యర్థవైశద్యాయ కృతమ్. ఇదానీం తు శ్రుతిస్మృత్యోరైకార్థ్యేన ముక్త్యుపాయవేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వముపపాద్యతే (అత ఏవేతి) అత ఏవ- అపవర్గోపాయవేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వాదేవేత్యర్థః. తమేవం విదిత్వేతి వాక్యం శ్వేతాశ్వతరోపనిషది శ్రూయతే తత్ర * తస్మాత్సర్వగతశ్శివ ఇతి శివశబ్దగ్రహణాచ్ఛివస్య పరమాత్మత్వవిషయత్వభ్రమః, కస్యచిన్మన్దధియస్స్యాదితి తన్నివృత్త్యర్థమ్ * వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్ * మహాన్ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తక ఇత్యుపక్రమోపసంహారయోరవగతపరమపురుషపరైవ సోపనిషదితి పురుషసూక్తైకార్థ్యం దర్శయితుం తమేవం విద్వానితి వాక్యముపాత్తమ్. తమేవం విద్వానితి వాక్యే, నాన్యః పన్థా ఇతి పరమపురుషవేదనవ్యతిరిక్తోపాయనిషేధః కృతః, నాహం వేదైరిత్యాదినా తద్భక్తివ్యతిరిక్తోపాయనిషేధ ఉక్తః. ఉభయోరప్యుపబృంహణోపబృంహణీయవచనయోః ప్రమాణతమత్వేన సర్వావిగీతయోరైకార్థ్యం వేదనాదిశబ్దానాం భక్తిపర్యన్తత్వే సిధ్యతీతి

ఏవంరూపాయా ధ్రువానుస్మృతేస్సాధనాని యజ్ఞాదీని కర్మాణీతి * యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదిత్యభిధాస్యతే. యద్యపి వివిదిషన్తీతి యజ్ఞాదయో వివిదిషోత్పత్తౌ వినియుజ్యన్తే- తథాపి తస్యైవ వేదనస్య ధ్యానరూపస్య

భావః. ఉపాయాన్తరనిషేధకణ్ఠోక్త్యా. జ్ఞానదర్శనప్రాప్తీనాం భక్తిసాధ్యత్వకణ్ఠోక్త్యా చ నాహం వేదైరితి వచనముపాత్తమ్. నను * భక్త్యా మామభిజానాతి * తతో మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా విశతే తదనన్తరమితి భక్తిజన్యజ్ఞానస్యైవావ్యవహితోపాయత్వమవగమ్యతే. నతు భక్తేరితి శఙ్కా చ నాహం వేదైరిత్యనేన పరిహృతా భవతి- అత్ర జ్ఞానదర్శనయోరివ ప్రాప్తేరపి భక్తిసాధ్యత్వావగమాత్, భక్త్యా ప్రవేష్టుం చ శక్య ఇతి హ్యన్వయః, భక్త్యా మామితి వచనేపి తతో మాం విశత ఇతి తచ్ఛబ్దపరామృష్టాయా భక్తేరేవ ప్రాప్త్యుపాయత్వమవగమ్యతే, తత ఇతి భక్తిపరామర్శాభావే తదనన్తరమిత్యనేన పౌనరుక్త్యప్రసఙ్గాత్, అతశ్చ భక్తిరేవావ్యవహితోపాయః. పురుషస్స పరః పార్థేత్యత్ర చ భక్త్యా లభ్య ఇతి భక్తేః ప్రాప్తిసాధనత్వం స్వరసతోఽవగమ్యతే. అనేన పురుషశబ్దప్రత్యభిజ్ఞాపితపురుషసూక్తప్రతిపాద్యవస్త్వైక్యవత్తత్ప్రతి(పన్నో పాద్యో)పాయైక్యం న్యాయ్యమితి సూచితమ్. అస్త్వేవం వేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వసిద్ధిః. తతః ప్రకృతస్య కర్మాపేక్షితత్వస్య కిమాయాతమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఏవంరూపాయాః- ఆపరోక్ష్యప్రీతిరూపత్వవిశేషణవిశిష్టాయాః. వాక్యకారసూత్రకారాభ్యామభిప్రేతాః కణ్ఠోక్తాశ్చ మోక్షోపాయజ్ఞానావస్థావిశేషాః కర్మసాధ్యా ఇతి భావః (ధ్రువానుస్మృతేస్సాధనానీతి) యథా అసినా జిఘాంసతీత్యత్రాసేర్హననసాధనత్వం- నత్విచ్ఛాసాధనత్వమ్, తథా యజ్ఞేన వివిదిషన్తీత్యత్రాపి విద్యాసాధనత్వమేవోక్తమ్. నతు తదిచ్ఛాసాధనత్వమ్. యజ్ఞాదేర్వేదనేచ్ఛాసాధనత్వేన వినియోగాయోగాదితి భావః. తథాహి- సర్వేషాం పురుషాణామవాన్తరసాధ్యోపాయే ప్రవృత్తిః పరమసాధ్యేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే. యథా యాగాద్యుపాయభూతద్రవ్యార్జనాదౌ ప్రవృత్తిర్యాగాదిసాధ్యాపూర్వాదివిషయేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే. తథా ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠానమిచ్ఛాసమ్పాద్యవేదనేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే. అతో వేదనేచ్ఛాయాం జాతాయాం వేదనోపాయభూతేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థానుష్ఠానమ్. తస్యాం జాతాయాం చ తదర్థమనుష్ఠానమనపేక్షితమితి తదనుష్ఠానవిధివైయర్థ్యం స్యాత్. కించ- స్వసిద్ధిసాపేక్షా స్వసిద్ధిరిత్యాత్మాశ్రయః. వేదనేచ్ఛయా ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానం- ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానాద్వేదనేచ్ఛాసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయణం వా. అతో వివిదిషాసాధనత్వం కర్మణాం నయుక్తమ్. నన్విచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానస్యాత్మాశ్రయాదిగ్రస్తత్వే క్వచిదపీచ్ఛా న సమ్భవేత్- ఇచ్ఛాహేతుభూతకర్మానుష్ఠానాయోగాత్. న చేచ్ఛాయా విషయవైలక్షణ్యజ్ఞానమాత్రాధీనత్వం- వైలక్షణ్యజ్ఞానేపి కస్యచిదిచ్ఛానుత్పత్తిదర్శనాత్. అతః కస్యచిదిచ్ఛోత్పత్తౌ కర్మహేతుకత్వమాశ్రయణీయమ్. తచ్చ తవానుపపన్నమ్. నైవమ్- భోగాదృష్టోద్బోధితపూర్వవాసనాసచివాద్విషయవైలక్షణ్యజ్ఞానాదిచ్ఛోత్పత్త్యుపపత్తేః. నచాజ్ఞాతసుకృతవశాద్ధర్మరుచివద్యజ్ఞాదినా వేదనేచ్ఛాసిద్ధిరితి వాచ్యమ్. బహ్వర్థవ్యయాయాససాధ్యానాం యజ్ఞాదీనామజ్ఞాతసుకృతరూపత్వాసమ్భవాత్. యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి వాక్యస్య హ్యర్థశ్చిన్త్యతే- అతో బుద్ధిపూర్వకమేవ యజ్ఞాద్యనుష్ఠానమ్. తత్ర మోక్షోపాయవేదనేచ్ఛాయా అభావే బహ్వర్థవ్యయాయాససాధ్యకర్మణాం ఫలాన్తరాభిసన్ధిపూర్వకత్వనియమాన్న వివిదిషాం సాధయతి. ఫలాన్తరాభిసన్ధివిధురం తు యజ్ఞాదికం వేదనేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే, ప్రయోజనానుద్దేశేన ప్రేక్షావతః ప్రవృత్త్యయోగాత్, ప్రకృష్టప్రయోజనతదుపాయేచ్ఛావిరహే క్షుద్రప్రయోజనపరిత్యాగాయోగాచ్చ. అతోఽవాన్తరసాధ్యేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠానం పరమసాధ్యవేదనేచ్ఛయా వినా నోపపద్యత ఇతి స్వసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానస్య స్వసిద్ధిసాపేక్షత్వాదాత్మాశ్రయాదిదోషస్స్యాదేవ (అభిధాస్యత ఇతి) తత్రోపపాదయిష్యామ ఇత్యర్థః. వివిదిషాసాధనత్వే యజ్ఞాదేరాత్మాశ్రయాదిదోషాభావమభ్యుపగమ్యాహ (యద్యపీతి) తస్యైవ- ఇచ్ఛావిషయభూతస్య. ధ్యానరూపస్యేతి వాక్యార్థజ్ఞానవ్యుదాసః. ధ్యానస్యాప్యైక

అహరహరనుష్ఠీయమానస్యాభ్యాసాధేయాతిశయస్యా ప్రయాణాదనువర్తమానస్య బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనత్వాత్తదుత్పత్తయే సర్వాణ్యాశ్రమకర్మాణియావజ్జీవమనుష్ఠేయాని. వక్ష్యతిచ *ఆప్రయాణాత్తత్రాపిహిదృష్టమ్* అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ * సహకారిత్వేనచేత్యాదిషు. వాక్యకారశ్చ ధ్రువానుస్మృతేర్వివేకాదిభ్యఏవ నిష్పత్తిమాహ * తల్లబ్ధిర్వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్యస్సంభవాన్నిర్వచనాచ్చేతి॥వివేకాదీనాంస్వరూపంచాహ *జాత్యాశ్రయనిమిత్తాదుష్టాదన్నాత్కాయశుద్ధిర్వివేక ఇతి

దినానుష్ఠేయత్వ వ్యుదాసార్థమాహ (అహరహరితి) అహరహరనుష్ఠానఫలమాహ (అభ్యాసేతి) అహరహరనుష్ఠానేపి మాసర్తుసంవత్సరాద్యవధిత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఆప్రయాణాదితి) ఆప్రయాణాదనువర్తమానత్వేప్యేకద్విత్రిదినాన్తరితవ్యావృత్త్యర్థమహరహరనుష్ఠీయమానస్యేత్యుక్తమ్. తత్రాపిస్మృతివిచ్ఛేదవ్యుదాసార్థంధ్యానరూపస్యేత్యుక్తమ్ (తదుత్పత్తయే) వివిదిషోత్పత్తయే- వేదనస్యావ్యవహిత ప్రకృతత్వేప్యర్థవశాత్తచ్ఛబ్దో వివిదిషాపరః. వివిదిషాసాధనత్వం హ్యభ్యుపగమ్యోచ్యతే. ఆప్రయాణాదహరహరుపాసనానువృత్తౌయావజ్జీవంకర్మణోపేక్షితత్వేచకింప్రమాణమిత్యత్రాహ (వక్ష్యతిచేతి) చశ్శఙ్కానివృత్తౌ. సూత్రసన్దర్శనేన తద్విషయభూతశ్రుతివాక్యమపిదర్శితం భవతీత్యభిప్రాయేణోపాసనానువృత్తిపరంసూత్రందర్శితమ్ (ఆప్రయాణాదితి) * సఖల్వేవంవర్తయన్యావదాయుషమితిశ్రుతిః॥ యావచ్ఛబ్దస్య సాకల్యార్థత్వాదహరహరనుష్ఠానసిద్ధిః. తావత్కర్మాపేక్షామాహ (అగ్నిహోత్రేతి) ఆశ్రమధర్మాణామాశ్రమశేషత్వేపి విద్యాఙ్గత్వమప్యస్తీత్యాహ(సహకారిత్వేనచేతి) ఇత్యాదిషు సూత్రేష్వివమర్థం వక్ష్యతీత్యర్థః ఉక్తంకర్మణోవిద్యాఙ్గత్వముపాసనస్య శమాద్యఙ్గకత్వవిరోధాన్నోపపద్యతఇత్యాశఙ్క్య విరోధంపరిజిహీర్షుస్తద్విషయశ్రుతివాక్యప్రదర్శనేనాప్రమాణతాంచనిరాచికీర్షురాహ (వాక్యేతి) సూత్రకారాభిప్రాయజ్ఞైరప్యేవముక్తమితి భావః. ధ్రువానుస్మృతిశబ్దేన తల్లబ్ధిరిత్యత్ర తచ్ఛబ్దో వ్యాఖ్యాతః. వివేకాదిభ్యఏవ - నతు కేవలకర్మణా కేవలశమాదినావేత్యర్థః. వాక్యకారగ్రన్థఉపాదీయతే (తల్లబ్ధిరితి) ఉపాసనంస్యాద్ధ్రువానుస్మృతిరితిహిప్రకృతమ్. అతోధ్రువానుస్మృతిలబ్ధిరిత్యర్థః * వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్యఇతి ద్వన్ద్వసమాసః. సచేతరేతరయోగార్థే. ఏష వ్యతమేనతల్లబ్ధేర్దుష్కరత్వాత్. సముచ్చయేసమ్భవతిపాక్షికబాధగర్భవికల్పోహ్యయుక్తః- తస్యాష్టదోషదుష్టత్వాత్. సముచ్చయస్యచాత్రసమ్భవాత్. ఏవం వివేకాదివిధాయినాం వాక్యానాం సముచ్చయేతాత్పర్యమితిదర్శయితుమితరేతరయోగద్వన్ద్వేన వాక్యకారనిర్దేశః. నను సముచ్చయాదర్థాన్తరమితరేతరయోగః- తత్కథమితరేతరయోగద్వన్ద్వేన సముచ్చయలాభః. ఉచ్యతే. అన్వాచయాదిసహపఠితాత్సముచ్చయాద్వికల్పప్రతిసమ్బన్ధిసముచ్చయోర్థాన్తరమ్. ఏకస్మిన్నేవకార్యేమిథోనిరపేక్షసాధకానామన్వయోన్వాచయసహపఠితః- వికల్పసమభివ్యాహృతస్సముచ్చయస్త్వేకస్మిన్కార్యేమిథస్సాపేక్షాణామన్వయః. సఏవేతరేతరయోగఇత్యవిరోధఇతి. నివృత్తిరూపశమాదేః ప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదేశ్చవిరోధాన్నసముచ్చయఇతి చెన్న - భిన్నవిషయత్వేనవిరోధాభావాత్. అవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధకామ్యవిషయాహిశమాదయః. సమ్భవాత్, ఉపపన్నత్వాత్. నిర్వచనాచ్చ- శ్రుతివచనాచ్చ. ప్రమాణోపపత్తిభ్యామిత్యర్థః. వివేకాదయఃకింరూపాః - కథంవాశమాదేఃకర్మణశ్చావిరోధఇత్యత్రాహ(వివేకాదీనాంస్వరూపంచాహేతి) నకేవలంపరిగణనామాత్రమ్, తత్స్వరూపంచ వాక్యకారఏవాహేత్యర్థః. ప్రథమంవివేకస్వరూపవిషయంవాక్యముదాహరతి (జాత్యాశ్రయేతి) ఆహారవిషయవివేచనంవివేకశబ్దేనవివక్షితంభవతి. దుష్టాహారాత్సాత్త్వికాహారాణాం వివేచనంవివేకః. జాతిదుష్టాఃకలఞ్జగృఞ్జనాదయః. ఆశ్రయః- ద్రవ్యస్వామీపురుషః. అభిశస్తపతితచణ్డాలాదిద్రవ్యమాశ్రయదుష్టమ్. ఉచ్ఛిష్టకేశాద్యుపహతంనిమిత్తదుష్టమ్. ఏతత్త్రివిధదోషరహితాహారవివేచనఫలభూతకాయ

అత్రనిర్వచనమ్* ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిరితి॥ * విమోకః కామానభిష్వఙ్గ ఇతి॥ *శాన్తఉపాసీతేతి నిర్వచనమ్ ॥ * ఆరమ్భణసంశీలనంపునః పునరభ్యాస ఇతి ॥ నిర్వచనంచస్మార్తముదాహృతం భాష్యకారేణ* సదాతద్భావభావిత ఇతి ॥ * పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానం శక్తితః క్రియేతి ॥ నిర్వచనమ్ * క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠః ॥ * తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేనతపసానాశకేనేతిచ ॥ * సత్యార్జవదయాదానాహింసానభిధ్యాః కల్యాణానీతి ॥ నిర్వచనమ్ * సత్యేనలభ్యస్తపసా హ్యేషఆత్మా॥ * సత్యేనలభ్యస్తేషా మేవైషవిరజో బ్రహ్మలోక ఇత్యాది ॥ * దేశకాలవైగుణ్యాచ్ఛోకవస్త్వాద్యనుస్మృతేశ్చ తజ్జం దైన్యమభాస్వరత్వం మనసోఽవసాద ఇతి ॥

శుద్ధావివేకశబ్ద ఉపచరితః. యద్వా- వివిక్తాహారసేవయా రాజసతామసాహారాప్యాయితదేహాత్స్వదేహస్య వివేచనంవివేకః. అశుద్ధేభ్యోవివేచనంహిశుద్ధిః. ఇతిశబ్దో భాష్యకారీయః. అత్రనిర్వచనమితిచ భాష్యగ్రన్థః. నిర్వచనం- నిష్కృష్టవచనమ్. అప్రమాణేభ్యోనిష్కృష్టం ప్రమాణభూతం వచనమిత్యర్థః. ఆహారశుద్ధావిత్యాదినిర్వచనమ్. విమోకః కామానభిష్వఙ్గః - విషయమభుక్త్వాస్థాతుం నశక్నోతీతిమనసవికారోఽభిష్వఙ్గః * కామాత్క్రోధోఽభిజాయత ఇత్యాది వచనాత్క్రోధాద్యభావశ్చాత్రఫలితః. శాన్తఉపాసీతేతి నిర్వచనేశాన్తశబ్దేన రాగద్వేషాద్యభావోవివక్షితః. ఆరమ్భణమ్. ఆలమ్బనమ్. శుభాశ్రయః. తస్యసంశీలనమ్. కథమేతత్సాధనమ్. సాధ్యంహీదమ్. న * శుచౌదేశేప్రతిష్ఠాప్యేత్యాద్యుక్తదేశకాలవిశేషాభ్యసనీయయోగశబ్దవాచ్యాధ్రువానుస్మృతిర్హిసాధ్యా. ఇదంతు యోగకాలకర్తవ్యధ్యానానుగ్రాహకం సదాసంశీలనమ్. * సదాతద్భావభావితఇతిహివక్ష్యతి. సదాభగవత్సంశీలనాభావె యోగకాలేషుకాలాన్తరసంశీలితం విషయాన్తరంబుద్ధిస్థంస్యాత్- అతోఽనసాధ్యావిశిష్టత్వమారమ్భణసంశీలనస్య. నిర్వచనంచస్మార్తముదాహృతంభాష్యకారేణాత్యనేనపూర్వోపాత్తనిర్వచనాన్యపి ద్రమిడభాష్యోక్తానీతి జ్ఞాయతే * అథమునిరితిశ్రౌతంనిర్వచనమ్. తస్యన్యాయోపన్యాససాపేక్షత్వేన * సహకార్యన్తరవిధిరిత్యధికరణేవ్యాఖ్యేయత్వాత్స్మార్తనిర్వచనస్య స్పష్టార్థత్వాచ్చ స్మార్తనిర్వచనముదాహృతమ్. * తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మామనుస్మరేత్యేవమన్తంవచనమిహాభిప్రేతమ్. (పఞ్చమహాయజ్ఞేతి) శక్తితః- నహిశాస్త్రమశక్యంవిదధాతి. (క్రియావానేషఇతి) సన్నిహితవాక్యమ్. బ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠః- బ్రహ్మవిదాంమధ్యేవరిష్ఠః. నహిబ్రహ్మవివిదిషూణామిత్యుక్తమ్. క్రియాశబ్దార్థవిశదీకరణాయాహ (తమేతమితి) సత్యం- భూతహితమ్. ఆర్జవం- మనోవాక్కాయానామైకరూప్యమ్. దయా- స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖాసహిష్ణుత్వమ్. అహింసా- కరణత్రయేణపరపీడానివృత్తిః. దానం - లోభరాహిత్యమ్. అభిధ్యా-పరకీయేస్వత్వబుద్ధిః. యద్వానిష్ఫలచిన్తా. అథవాపరకృతాపకారచిన్తా. తద్రాహిత్యమనభిధ్యా (సత్యేనేతి) ఇత్యాదీత్యాదిశబ్దేనార్జవాదిప్రతిపాదకవాక్యజాతం క్రోడీకృతమ్. (దేశేత్యాది) అనవసాదానుద్ధర్షయోరవసాదోద్ధర్ష విపర్యయరూపత్వాదవసాదోద్ధర్షలక్షణమాత్రముక్తంవాక్యకారేణ- తద్విపర్యయరూపానఞర్థోరాత్రిధ్యతీతి వాక్యకారాభిప్రాయః శోకవస్తు- శోకనిమిత్తంవస్తు- అతీత పుత్రమరణాది- ఆదిశబ్దేనభయనిమిత్తమాగామివివక్షితమ్- అతీతవిషయోహిశోకః, ఆగామివిషయంచభయమ్- అభాస్వరత్వమితి దైన్యశబ్దవివరణమ్, అభీష్టకార్యప్రవృత్త్యక్షమత్వరూపందైన్యమిత్యుక్తంభవతి. భాస్వరత్వవిరోధీతివా దైన్యవిశేషణమ్. చశబ్దోభిన్నక్రమః. తజ్జంచ- దైన్యజదైన్యంచేత్యర్థః. బన్ధుజనదైన్యేదృష్టేపిహిదైన్యంస్యాత్. దేశకాలవైగుణ్యశోకవస్త్వాద్యనుస్మృతిహేతుకంమనసోభాస్వరత్వాభావరూపం భాస్వరత్వవిరోధివాదైన్యం దైన్యజదైన్యంచ మనసోవసాదఇత్యర్థః. యద్వా- భిన్నవాక్యతయాయోజనీయమ్. దేశకాలవైగుణ్యశోకవస్త్వాద్యనుస్మృతిజనితంమనసోఽభాస్వరత్వమవసాదః. కిముక్తంభవతీత్యత్రాహ (తజ్జందైన్యమితి) తచ్చాభాస్వరత్వమ్. తజ్జమ్. ఉక్తహేతుజందైన్యమితివ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపంవాక్యద్వయమితి. త

తద్విపర్యయోఽనవసాదః.నిర్వచనమ్ *నాయమాత్మా బలహీనేనలభ్య ఇతి॥ తద్విపర్యయజా తుష్టిరుద్ధర్ష ఇతితద్విపర్యయోనుద్ధర్షః. అతిసన్తోషశ్చవిరోధీత్యర్థః, నిర్వచనమపి*శాన్తోదాన్తఇతి ॥ఏవంనియమయుక్తస్యాశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠానేనైవ విద్యానిష్పత్తిరిత్యుక్తంభవతి,తథాచశ్రుత్యన్తరమ్*విద్యాంచావిద్యాంచయస్తద్వేదోభయంసహ।అవిద్యయామృత్యుంతీర్త్వావిద్యయాఽమృతమశ్నుతఇతి॥అత్రావిద్యాశబ్దాభిహితంవర్ణాశ్రమవిహితంకర్మఅవిద్యయా,కర్మణా.మృత్యుం-జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిప్రాచీనంకర్మ

ద్విపర్యయఇత్యాదిర్భాష్యగ్రన్థః.బలహీనేన-మనోబలహీనేన.తద్విపర్యయజా-దేశకాలసాద్గుణ్యప్రియవస్త్వాద్యనుస్మృతిజా, తుష్టిరుద్ధర్షఇత్యేతావదేవవాక్యమ్, తద్విపర్యయోనుద్ధర్షఇత్యర్థసిద్ధమ్. కథమ్ * స్వాధ్యాయశౌచసన్తోషతపాంసి నియతాత్మవాన్నిత్యాపేక్షితస్య సన్తోషస్యత్యాజ్యత్వ మిత్యత్రాహ (అతిసన్తోషశ్చవిరోధీత్యర్థఇతి) నకేవలమసన్తోషఏవవిరోధీ, అతిసన్తోషశ్చవిరోధీతి, చార్థః. యథాన్యవిషయేష్వేవప్రవృత్తిస్స్యాత్తథాసన్తోషోతిసన్తోషః.సత్యాజ్యఇత్యుక్తంభవతి. నిర్వచనమపీత్యపిశబ్దస్సర్వనిర్వచనసముచ్చయే. ఏవంపదార్థావ్యాఖ్యాతాః. తల్లబ్ధిరిత్యాదేర్వాక్యకార గ్రన్థస్య వాక్యార్థమాహ (ఏవమితి) ఏవంనియమయుక్తస్య ఆశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠానేనేతి పృథఙ్నిర్దేశేన ప్రవృత్తినివృత్తిరూపకోటిద్వయవిభాగోదర్శితః. ఏతేన పదద్వయేన కేవలశమాదిః కేవలకర్మచ వ్యావర్తితమ్. శమాదిః కర్మచసముచ్చిత్యాఙ్గమిత్యర్థః. యద్వివిదిషాసాధనమితిత్వయోక్తం- తేనైవవిద్యానిష్పత్తిరిత్యేవకారాభిప్రాయః (ఇత్యుక్తంభవతి) ఇతి వాక్యార్థోభవతీత్యర్థః * విద్యాంచావిద్యాంచేతిశ్రుతేశ్శఙ్కరయాదవప్రకాశాభిమతయోజనావ్యుదాసార్థంతాంవ్యాచిఖ్యాసురుపాదత్తే (తథాచేతి) అనేన కర్మణోపేక్షితత్వే సన్నిహితశ్రుత్యన్తరంచ దర్శితంభవతి. తథాచ శ్రుత్యన్తరం- యదన్యథాభవద్భిర్వ్యాఖ్యాతమ్, తచ్చాస్మదుక్తార్థానుగుణమితితథాశబ్ద, మన్తరశబ్దం,చ ప్రయుఞ్జానస్యభావః. సన్నిహితతయా యజ్ఞాదివాక్యవైలక్షణ్యంచాన్తరశబ్దాభిప్రేతమ్. అస్మిన్వాక్యే నకర్మవాచిశబ్దశ్శ్రూయతఇత్యత్రాహ (అత్రేతి) అత్ర- శ్రుతివాక్యే * నత్వనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యేత్యాదిషు అవిద్యాశబ్దాభిహితంవర్ణాశ్రమవిహితం కర్మాస్తు- తతఃకిముక్తంభవతీత్యాశఙ్కాయాం పదాన్తరాణ్యపి వివృణ్వన్వాక్యార్థమాహ (అవిద్యయేతి) అవిద్యయా- కర్మణా- విద్యయా - జ్ఞానేనేత్యత్రచ కర్మజ్ఞానశబ్దాభ్యాం * కషాయపక్తిఃకర్మాణి జ్ఞానంతుపరమాగతిః । కషాయేకర్మభిఃపక్వేతతోజ్ఞానంప్రవర్తత ఇతి స్మృతిస్సోపజీవ్యార్థాస్మారితాభవతి. కర్మాణికషాయపక్తిః, కషాయపక్తినిమిత్తాని. కషాయశబ్దఃపాపపరః * ధర్మేణపాపమపనుదతీత్యనేనైకార్థ్యాత్. కషాయశబ్దస్యరాగాదిపరత్వేపి తత్పక్తిహేతుత్వం పాపనిర్హరణద్వారా. జ్ఞానంపరమాగతిః-పరమగత్యుపాయః. ఉభయత్రకారణేకార్యోపచారః. కర్మభిఃకషాయేపక్వేతతోజ్ఞానం ప్రవర్తతే.ప్రసరతీత్యర్థః.అత్రోపాయవిరోధినిరాసకత్వం కర్మణస్స్పష్టమ్.నహి వివిదిషాప్రవర్తతేమోక్షఃప్రవర్తతఇతివోక్తమ్.అపితుజ్ఞానంప్రవర్తతఇత్యేవోక్తమ్అస్యవాక్యస్యార్థముపజీవ్యాహ(మృత్యుంజ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి)నతుబ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి.నచవివిదిషావిరోధీత్యర్థః.ఉపేయవిరోధికర్మణోజ్ఞాననివర్త్యత్వంశ్రుతిస్మృతిశతసిద్ధమ్*యథాతమేవంవిదిత్వాఽతిమృత్యుమేతినాన్యఃపన్థాః *ఏవమేవంవిదిపాపం కర్మనశ్లిష్యతే*క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణి తస్మిన్దృష్టేపరావరే।* నిచాయ్యతంమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే*జ్ఞాత్వాదేవం ముచ్యతేసర్వపాపైః। * జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతేతథేతి ॥ ఏవముపేయవిరోధినోజ్ఞాననివర్త్యత్వశ్రవణేన పరిశేషాత్, నాన్యఃపన్థాఇత్యుపేయవిరోధినిరాసే ఉపాయాన్తరనిషేధస్వారస్యాత్,సమసముచ్చయపక్షేకర్మణోప్యుపాయతయావేదనవ్యతిరిక్తకృత్స్నగోచరాన్యశబ్దస్య సఙ్కోచప్రసఙ్గాత్.యజ్ఞేనవివిదిషన్తీతి కర్మణఉపాయహేతుత్వస్య కణ్ఠోక్త్యా, కషాయేకర్మభిఃపక్వేతతోజ్ఞానంప్రవర్తత ఇతి స్మృత్యానుగుణ్యాచ్చసామాన్యేనమృత్యుశబ్దేనప్ర

తీర్త్వా,అపోహ్య. విద్యయా-జ్ఞానేన. అమృతం- బ్రహ్మ. అశ్నుతే ప్రాప్నోతీత్యర్థః మృత్యు
తరణోపాయతయా ప్రతీతా అవిద్యావిద్యేతరద్విహితం కర్మైవ. యథోక్తమ్ * ఇయాజసో
పి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయః। బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ తర్తుం మృత్యుమవిద్యయేతి॥

తిపన్నమపి నిరసనీయముపాయవిరోధికర్మరూపేవిశేషే పర్యవస్యతి. తథావివిదిషాసాధనత్వస్య ప్రాగుక్తాన్వయవ్యా
శ్రయణాదినిరస్తత్వేన పరిశేషా, ద్వివిదిషన్తీత్యత్రచ ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోర్వేదనతదిచ్ఛయోరవిశేషేణ యజ్ఞాదీ
నాం సాధనత్వప్రతీతేపి తతోజ్ఞానంప్రవర్తత ఇతి స్మృత్యాద్యానుగుణ్యా,దిష్యమాణప్రకృత్యర్థ ప్రాధాన్యస్యనీతి
విద్భిర్నిర్ణీతత్వా,చ్చ ప్రకృత్యర్థభూతవేదనసాధనత్వంసిద్ధమ్. తస్మాదుపాయవిరోధికర్మైవాత్రమృత్యుశబ్దవాచ్య మవి
ద్యానివర్త్యమిత్యభిప్రాయః. ఉపాసనరూపం, న్యాసరూపంచోపేయవిరోధినిరాసకంజ్ఞానముత్తరపూర్వాఘయో
రుభయోరపినిరాసకంస్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రాచీనమిత్యుక్తమ్. ఉపాయవిరోధినిరాసకకర్మప్రాచీనమేవపా
పంశమయతి-నతూత్తరాఘమిత్యర్థః. తీర్త్వేతిపదంవ్యాచష్టే(అపోహ్యేతి)*నతు* ఏతంసేతుంతీర్త్వేతి వత్ప్రాప్తివచన
ఇత్యర్థః. అవిద్యయాతీర్త్వేతి పదద్వయవ్యాఖ్యానేన శఙ్కరమతయోజనావ్యావృత్తిః. అజ్ఞానేనసంసారంప్రాప్యస్థి
త ఇతిహితద్యోజనా. తన్మతేఅవిద్యాయాఃజ్ఞాతవ్యత్వంచ హేయత్వేన. అవిద్యాశబ్దో వివిదిషావిరోధినివర్తకకర్మవా
చీతివాశఙ్కరాభిమతయోజనాస్యాత్. అవిద్యాశబ్దఉపేయవిరోధినివర్తకకర్మవాచీతి యాదవప్రకాశాభిమతయోజ
నా. జ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి మృత్యుశబ్దవ్యాఖ్యానేన తదుభయవ్యుదాసః. అయమవిద్యాశబ్దస్సంసారహేతుభూతాజ్ఞాన
పరశ్చేన్నస్యాత్. కథంచ తస్యకర్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (మృత్యుతరణేతి) తరతేరుత్తరణవాచిత్వం స్వరససిద్ధమ్. ప్రా
ప్తివాచిత్వేతు స్వారస్యభఙ్గ ఇత్యభిప్రేతమ్. అవిద్యాశబ్దస్య కర్మవాచిత్వందర్శయతి (విద్యేతరదితి) తదన్యార్థేనఞి
తిభావః. విహితంకర్మైవేత్యేవకారేణాజ్ఞానం అవిహితంకర్మచవ్యావర్త్యతే. అత్రవిద్యాంచావిద్యాంచేతిచ శబ్దావను
క్తసముచ్చయపరౌ. విద్యానుబన్ధికర్మానుబన్ధిచయదనుక్తం తత్సముచ్చేతవ్యమ్. విద్యానుబన్ధిశమదమాదికమ్. కర్మా
నుబన్ధిఫలాభిసన్ధికర్తృత్వాభిమానరాహిత్యాదికమ్. తదుభయం చశబ్దసముచ్చేతవ్యమ్. యద్వా * ధర్మేచార్థేచకా
మేచమోక్షేచభరతర్షభేత్యత్రచశబ్దవదత్రాప్యుక్తార్థవిరోధిసముచ్చయపరౌచ శబ్దౌస్యాతామ్. విద్యావిరోధి, కర్మ
విరోధి, చచశబ్దాభ్యాంహానార్థంజ్ఞాతవ్యతయా సముచ్చితేభవతః. విద్యా- బ్రహ్మవిద్యా. తద్విరోధి- తదితరవిషయ
జ్ఞానతద్విషయరాగద్వేషాదికమ్. అవిద్యా- విద్యాఙ్గకర్మ. తద్విరోధి సంసరణహేతుభూతం ఫలాభిసన్ధ్యాది సహి
తంకర్మ, పాపం,చ. తదుభయంహానార్థం జ్ఞాతవ్యమితిచశబ్దయోరభిప్రాయః. యద్వాప్రతిపదద్యోతకౌచ శబ్దౌస్యా
తామ్. యథాధర్మేచార్థేచకామేచేతిప్రతిపదం యదభిధేయం- తస్యసముచ్చయద్యోతకత్వం ప్రతిపదద్యోతకత్వమ్. త
దత్రాపిస్యాత్. అస్మిన్వాక్యేఅవిద్యాతరణశబ్దయోరుక్తార్థపరత్వ స్థాపనాయోపబృంహణవచనంచ దర్శయతి (య
థోక్తమితి) జ్ఞానవ్యపాశ్రయః- ఆగమోత్థజ్ఞానవాన్. బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ- ఉపాసనాత్మకజ్ఞానంసాధ్యత్వేనావల
మ్బ్యేత్యర్థః. జ్ఞానవిద్యాశబ్దయోరర్థభేదబుభుత్సాయామాగమోత్థవివేకాదిజన్యజ్ఞానయోఃప్రకృతత్వాత్తత్పరత్వాశ్ర
యణంహియుక్తమ్. తర్తుంమృత్యుమిత్యనేనతరతేఃప్రాప్తివాచిత్వశఙ్కావ్యుదస్తా. నహిసంసారంప్రాప్తుం బ్రహ్మవి
ద్యాకశ్చిద్వ్యాజేన నృపేణయజ్ఞాదికర్మానుష్ఠీయతే. మృత్యుశబ్దస్యవివిదిషా విరోధికర్మపరత్వమపి నశఙ్కనీయమ్. జ్ఞాన
వ్యపాశ్రయ ఇత్యనేన శాస్త్రజన్యజ్ఞానవత్తాయాఅభిహితత్వాత్. బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయేత్యుక్తత్వా,చ్చ. నహిబ్ర
హ్మవిద్యేచ్ఛామధిష్ఠాయేత్యుక్తమ్. కథంజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిప్రాచీనంకర్మేతి పుణ్యపాపసాధారణకర్మశబ్దేనకర్మమా
త్రం నిరసనీయముక్తమ్. శ్రుతిర్హి * ధర్మేణపాపమపనుదతీతి పాపరూపకర్మవిశేషస్య నిరసనీయత్వమాహేతిశఙ్కా-

జ్ఞాన విరోధిచ కర్మపుణ్యపాపరూపమ్ - బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తి విరోధిత్వేనా నిష్టఫలతయో భయోరపి పాపశబ్దాభిధేయత్వమ్. అస్యచ జ్ఞానవిరోధిత్వం జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతశుద్ధసత్త్వవిరోధిరజస్తమోవివృద్ధిద్వారేణ. పాపస్యచ జ్ఞానోదయవిరోధిత్వమ్ * ఏష ఏవాసాధుకర్మ కారయతి । తంయమధో నినీషతీతి శ్రుత్యావగమ్యతే.

యాంతత్రాపి పాపశబ్దస్య పుణ్యపాపపరత్వం దర్శయితుం పుణ్యపాపయోరుభయోరపి పాపశబ్దవాచ్యత్వోపపాదనాయ తయోర్జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వమాహ (జ్ఞానవిరోధిచేతి) చశ్శఙ్కానివృత్తౌ. పుణ్యపాపే ఉభే అపి జ్ఞానవిరోధినీ చేత్కథం తయోరన్యతరస్య పాపస్య నిరసనీయత్వమ్. అన్యతరస్య పుణ్యస్య నిరాసకత్వం చ శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (ఉభయోరపీతి) తయోర్ద్వయోరపి నివర్త్యత్వం, ఫలాభిసన్ధ్యాదిరహితస్య ధర్మాన్తరస్యైవ నివర్తకత్వం,చ వివక్షితమితి భావః. కథముభయోః పాపశబ్దవాచ్యత్వమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తీతి) అనిష్టఫలతయేతి ప్రవృత్తినిమిత్తసూచనమ్. అలౌకికత్వే సత్యనిష్టఫలాసాధారణకారణత్వం పాపత్వమితి భావః. అత ఏవ శస్త్రాదౌ, ఈశ్వరే,చ నాతివ్యాప్తిః. * వాసుదేవే మనో యస్య జపహోమార్చనాదిషు । తస్యాన్తరాయో మైత్రేయ దేవేన్ద్రత్వాదికం ఫలమ్ ॥ ఏతైర్వై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మన ఇత్యాదిభిః పుణ్యస్యాపి ముముక్షుం ప్రత్యనిష్టఫలత్వం సిద్ధమ్. శ్రుతిశ్చ దుష్కృతేన సహ పూర్వనిర్దిష్టం సుకృతమపి పాప్మశబ్దేన నిర్దిశన్తీ నిగమయతి * నైతం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి. న చానుక్తపాపాన్తరవిషయః పాప్మశబ్దః. దుష్కృతశబ్దస్య సమ్ప్రతిపన్న సమస్తపాపసాధారణతయానుక్త పాపాన్తరాసమ్భవేన తద్విషయత్వాయోగాత్. సమ్భవేపి న తన్మాత్రపాపాన్తరవిషయః పాప్మశబ్దః. ఉక్తసర్వహేయనివృత్తిసంవాదితయోపాత్తే * అపహతపాప్మా హ్యేష బ్రహ్మలోక ఇత్యనన్తరవాక్యే పాప్మశబ్దస్య సర్వహేయవిషయత్వదర్శనాత్. నహ్యనుక్తకతిపయపాపనివృత్త్యుక్తావుక్తసర్వహేయనివృత్తిసంవాదసిద్ధిః. శోకాదిషు పాప్మశబ్దస్యాముఖ్యత్వేపి సుకృతదుష్కృతయోః ప్రవృత్తినిమిత్తసమ్భవాన్ముఖ్యత్వం త్యాజ్యమ్. క్వచిదముఖ్యస్య సర్వత్రాముఖ్యత్వనియమాభావాత్. అతస్సర్వే పాప్మాన ఇత్యత్రాజహల్లక్షణా ఛత్రిన్యాయాత్. * ధర్మేణ పాపమిత్యత్ర తు ముఖ్యత్వమేవ. కథం పాపస్య జ్ఞానవిరోధిత్వం- రజస్తమసోర్హి తదవగమ్యత ఇతి శఙ్కాయాం ద్వారద్వారిభావాదవిరోధమాహ (అస్యేతి) పాపస్య రజస్తమసోశ్చ జ్ఞానవిరోధిత్వే ప్రమాణే సతి ద్వారద్వారిభావః. కల్ప్యత ఇత్యత్రాహ (పాపస్య చేతి) నన్వయం శ్రుతిర్నిరయనినీషావిషయా కిం న స్యాత్, ఉన్నయనప్రత్యనీకత్వాదధోనయనస్యేతి. బ్రూమః అత్ర వివక్షితమున్నయనహేతుత్వముపాసన నిష్పాదనరూపమ్. న చోన్నయనమపి నాకాదినయనమితి శఙ్కనీయమ్ * య మేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతీత్యవగతస్య సమస్తలోకేభ్య ఉన్నయనస్యాపవర్గప్రాపణరూపత్వాత్. తర్హి గర్భజన్మజరామరణాదిసంసారప్రాపణమధోనయనం స్యాన్న తూపాసనవిరోధ ఇతి చేన్న- ఉన్నయనస్య జ్ఞానోత్పాదనద్వారకత్వావగమాత్. * యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇత్యుపక్రమవాక్యేన మాముపాస్స్వేతి విధిత్సితస్యోపాసనస్య హ్యవ్యవహితోపాయత్వమవగతమ్. * నాన్యః పన్థా ఇత్యాదీని చ శ్రుత్యన్తరాణి తథావగమయన్తి, తచ్చ కర్మణామపవర్గం ప్రత్యవ్యవహితోపాయత్వే విరుధ్యేత । అత ఉపక్రమాద్య విరోధాత్సాధుకర్మణామపవర్గం ప్రత్యుపాయత్వముపాసనద్వారకమవసీయతే. అతః కర్మణామున్నయనహేతుత్వముపాసన నిష్పాదనరూపమితి తద్విపరీతమధోనయనముపాసన ప్రతిబన్ధరూపమితి స్ఫుటతరమవగమ్యతే. కించ- యద్యప్యున్నయనాధోనయనే స్వర్గనరకప్రాపణరూపే, తథాప్యసాధుకర్మణాం జ్ఞానవిరోధిత్వం సిధ్యతి- తథాహి- ఉన్నినీషాధోనినీషయోర్నిర్హేతుకత్వే పరమాత్మనో వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసఙ్గాన్నైతన్య చేతనగోచ

రజస్తమసోర్యథార్థజ్ఞానావరణత్వమ్, సత్త్వస్యచ యథార్థజ్ఞానహేతుత్వం భగవతైవ ప్రతిపాదితమ్ * సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానమిత్యాదినా॥ అతశ్చ జ్ఞానోత్పత్తయే పాపం కర్మనిరసనీయమ్. తన్నిరసనంచానభిసంహితఫలేనానుష్ఠితేన ధర్మేణ. తథాచ శ్రుతిః * ధర్మేణపాపమపనుదతీతి.

రం యద్వ్రతద్ద్వయం గతిద్వయనిరూపణమిత్తథాభూతాతిప్రభూతపుణ్యపాపకర్తృవిషయం విజ్ఞాయతే. తత్రచ గతిద్వయప్రాప్త్యోత్తరోత్తరసాధ్యసాధకకర్మకారయితృత్వమీశ్వరస్య నభూతావేశాదివజ్జీవబుద్ధ్యనపేక్షితం భవతి- తథాసతి జ్ఞానచికీర్షాద్యభావాద్దారుయోషిదాదివన్నకర్తృణా దారువ సంసారిణాం శాస్త్రవశ్యత్వాభావేన కర్మఫలభోగానుపపత్తేః- ఏవం సంసారిణాం కర్మఫలభోక్తృత్వాన్యథానుపపత్తిరూపన్యాయానుగృహీతమేష ఏవేత్యాదికం వాక్యద్వయం జ్ఞానప్రదానద్వారక కారయితృత్వ విషయమవసీయతే. తథాసతి స్మృత్యనుగ్రహశ్చ భవతి * నదేవాయష్టిమాదాయరక్షన్తి పశుపాలవత్. యంహిరక్షితుమిచ్ఛన్తి బుద్ధ్యాసంయోజయన్తితమ్। యస్మై దేవాః ప్రయచ్ఛన్తి పురుషాయ పరాభవమ్॥ బుద్ధింతస్యాపకర్షన్తి సోపాచీనాని పశ్యతీతి ప్రోచ్యతే. తథా * పుణ్యం ప్రజ్ఞాంవర్ధయతి క్రియమాణం పునః పునః। వృద్ధప్రజ్ఞః పుణ్యమేవ నిత్యమారభతే నరః॥ పాపం ప్రజ్ఞాం నాశయతి క్రియమాణం పునః పునః। నష్టప్రజ్ఞః పాపమేవ నిత్యమారభతే నర ఇతిచ. తత్ర బుద్ధిమపకర్షన్తి- ప్రజ్ఞాం నాశయతీతి చ సమ్యగ్జ్ఞానహానిపూర్వక తద్విపరీతజ్ఞాననివృత్తిరిహ వివక్షితా అన్యథాకర్మాన్తరప్రారమ్భానుపపత్తేః. యద్యపీదం వచనజాతం సర్వకర్మదేవతాసామాన్యవిషయమ్, తథాపి భగవజ్జ్ఞానస్య సమ్యగ్జ్ఞానసామాన్యాబహిర్భావాదసాధుకర్మణస్తద్విరోధిత్వసిద్ధిః. తథావిశేషతశ్చోచ్యతే * దదామిబుద్ధియోగం తం యేనమాముపయాన్తితే। ఆసురీంయోనిమాపన్నా మూఢా జన్మనిజన్మని। మామప్రాప్యైవకౌన్తేయ తతో యాన్త్యధమాంగతిమితిచ॥ ఏవం న్యాయస్మృత్యుపబృంహితయాఽనయాశ్రుత్యాసామాన్యేన జ్ఞానవిరోధిత్వమసాధుకర్మణాంసిద్ధమ్. అస్మాదపి నిర్వాహాత్పూర్వోక్త ఉపపన్నః ప్రకరణానుగుణ్యాత్. ఏవం పాపస్య జ్ఞానవిరోధిత్వే ప్రమాణం దర్శితమ్. అథ రజస్తమసోర్జ్ఞానవిరోధిత్వే సత్త్వస్య జ్ఞానహేతుత్వే, చ ప్రమాణం దర్శయతి (రజస్తమసోరితి) తతః కిం ప్రస్తుతస్య కర్మాపేక్షితత్వస్యేత్యత్రాహ (అతశ్చేతి) అతః- పాపస్య జ్ఞానవిరోధిత్వవచనాత్. తతోపి కిమిత్యత్రాహ (తన్నిరసనంచేతి) పాపశబ్దాభిధేయయోః పుణ్యపాపయోరుభయోరపి నిరసనీయత్వేన పాపనిరాసక కర్మాసమ్భవమాశఙ్క్యోక్తమ్ (అనభిసంహితఫలేనేతి) అనేన స్వర్గాదిఫలప్రదకర్మవ్యావృత్తిః, అనుష్ఠితేన నతు జ్ఞాతమాత్రేణేతి భావః తత్ర కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (తథాచశ్రుతిరితి) ఇదానీం నిరాసకవిశేషే ప్రమాణతయోదాహృతస్య వాక్యస్యార్థనిర్ణయోపయోగితయైతద్వాక్యస్థ నిరసనీయవాచిపదస్యార్థః పూర్వమేవశిక్షితః. నిరాసకవాచిపదస్యార్థోఽనన్తరముక్తః, నన్వయం ధర్మశబ్దః కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాది ప్రాయశ్చిత్తరూప ధర్మమాత్రవిషయః కిం న స్యాత్, అనభిసంహితఫలధర్మవిషయ ఇతి కుతో నిర్ణీయతే. ఉచ్యతే * యజ్ఞేనదానేనతపసాఽనాశకేన * శాన్తో దాన్తఉపరతస్తితిక్షుః * కషాయేకర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే * యజ్ఞదానతపః కర్మ న త్యాజ్యం కార్యమేవతత్ * యజ్ఞో దానంతపశ్చైవపావనానిమనీషిణామ్ * శమోదమస్తపశ్శౌచ మిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిర్ముముక్షోరపేక్షితత్వేనోక్తానాం యజ్ఞదానతపశ్శమాదీనామత్ర శ్రూయమాణత్వాత్ * విజ్ఞానాదానన్దో బ్రహ్మయోనిరిత్యాదినాఽస్య ప్రకరణస్య బ్రహ్మవిద్యావిషయత్వావగమాచ్చాయం ధర్మశబ్దో ముముక్ష్వపేక్షితానభిసంహితఫలధర్మవిషయ ఇత్యవగమ్యతే. అత్ర యజ్ఞదానాదిపర్యాయేషు * దానేనద్విషన్తో మిత్రా భవన్తీత్యాదినా సాంసారిక ఫలకీర్తనమ్ * అన్నవానన్నాదో భవతీత్యాదివద్బ్రహ్మవేదనానుగుణానుషఙ్గికఫలవిషయం మన్తవ్యమ్ * భూయో నమృత్యుముపయాహి విద్వానితి ప్రతిధానఫలశ్రవణాత్- కించ. యద్యపీదంవాక్యం నముముక్షుమాత్రవిషయమ్. తథాప్యముముక్షుమాత్రవిషయంచనభ.

తదేవం బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనం జ్ఞానం సర్వాశ్రమకర్మాపేక్షమ్. అతోఽపేక్షితకర్మస్వరూపజ్ఞానం- కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానం,చ కర్మమీమాంసావసేయమితి సైవాపేక్షితా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వవృత్తా వక్తవ్యా. అపిచ నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చ మీమాంసాశ్రవణమన్తరేణ నసంపత్స్యన్తే- ఫలకరణేతి కర్తవ్యతాధికారి విశేష నిశ్చయాదృతే కర్మస్వరూప తత్ఫల తత్స్థిరత్వాస్థిరత్వాత్మనిత్యత్వాదీనాం దురవబోధత్వాల్.

ఫెల్ - ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాల్. నహికామ్యఫలప్రదత్వం ధర్మశబ్దార్థః- అలౌకికేష్టసాధారణసాధనేన అలౌకికమనిష్టాసాధారణకారణమపనుదేదితిహ్యర్థస్స్యాల్. తతశ్చముముక్షుంప్రతికామ్యకర్మణోఽనిష్టఫలప్రదత్వేన ధర్మశబ్దవాచ్యత్వాభావే యోగాత్పాపశబ్దవాచ్యాన్తర్భావాచ్చ పక్షధర్మతా బలాదనభిసంహిత ఫలేన ధర్మేణపుణ్యాపాపయోరుభయోరపనోద్యత్వముక్తంస్యాల్. జ్ఞానస్యకర్మసాపేక్షత్వం నిగమయతి (తదేవమితి) తల్- శ్రుతిస్మృతితదనుగ్రాహకోపపత్తిసూత్రవాక్యకారవచనేభ్యః, ఏవముపాయప్రతిబన్ధనిరాసార్థం సర్వాశ్రమిణాం తత్తదాశ్రమధర్మాఙ్గకోపాసనాధికారస్య వక్ష్యమాణత్వం హృదినిధాయ సర్వాశ్రమకర్మాపేక్షమిత్యుక్తమ్. తతః కింకర్మవిచారస్యబ్రహ్మవిచారపూర్వవృత్తత్వ ఇత్యపేక్షాయాం మనుష్ఠానస్య జ్ఞానసాపేక్షత్వాజ్జ్ఞానస్య మీమాంసాధీనత్వాచ్చ తదధిగమః పూర్వవృత్త ఇత్యాహ (అత ఇతి) అతః- బ్రహ్మజ్ఞానస్య ఫలాభిసన్ధిరహితాశ్రమకర్మసాపేక్షత్వాల్ - కర్మజ్ఞానంహిహానార్థముపాదానార్థంవా- అత్రతూభయార్థమిత్యాహ (అపేక్షితేతి) ఫలద్వారకంహానమ్, స్వరూపేణోపాదానమ్. మీమాంసాశబ్దస్య పూర్వోత్తరసాధారణత్వాత్కర్మమీమాంసావసేయమిత్యుక్తమ్ (సైవ) యాత్వయావిరుద్ధేతినిరస్తా సైవేత్యర్థః. యదనపేక్షిత పరేణోక్తం తదేవాపేక్షితమిత్యుక్తమ్. యత్తుపరేణాపేక్షితమిత్యుక్తం తస్యానపేక్షితత్వ ముచ్యతే (అపిచేత్యాదినా) (నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చేతి) చ స్త్వర్థః. ప్రత్యుతేతియావల్ (మీమాంసాశ్రవణమన్తరేణ) కర్మబ్రహ్మమీమాంసాశ్రవణమన్తరేణేత్యర్థః. నసమ్పత్స్యన్త ఇత్యనేన పశ్చాద్భావిత్వముక్తమ్. కుత ఇత్యత్రాహ (ఫలేతి) ఫలవిశేషః- భోగమోక్షరూపః. కరణవిశేషః- యజ్ఞోపాసనాదిః, ఇతి కర్తవ్యతావిశేషః. ప్రయాజాదిః సాధనసప్తకంచ, అధికారివిశేషః- బుభుక్షుర్ముముక్షుశ్చ, ఏషాంనిశ్చయాదృతే, కర్మస్వరూపం- సాఙ్గం యజ్ఞాత్మకముపాసనాత్మకంచ. భాష్యకారశ్చ యాగాత్మకముపాసనాత్మకంచ కర్మేతిహివక్ష్యతి * ప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాదితిచ సూత్రమ్. ఉపాసనాత్మకే కర్మణీతిచతస్యభాష్యమ్. ఉపాసనస్య కర్మత్వం స్మృతిసన్తతిరూపతయా - తస్యప్రయత్నసాధ్యత్వాల్ * వాచికైః పక్షిమృగతాంమానసైరన్త్యజాతితామ్ । శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతిస్థావరతాంనర ఇత్యత్రమనుష్యమానసైః కర్మదోషైరిత్యుక్తవాన్. ఫలంచోభయంభోగోమోక్షశ్చ (ఆత్మనిత్యత్వాదీనామితి) ఆదిశబ్దేనాత్మనాం * నిర్యాణమయపవాయమిత్యుక్త జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వాదికంవివక్షితమ్, అత్ర సాధ్యావిశిష్టత్వంహేతోః ప్రతీయత ఇతి చేన్నైవమ్, మీమాంసాయాం ఫలకరణేతి కర్తవ్యతాదీనాం ప్రత్యధికరణం తత్తన్న్యాయైర్వ్యనిర్ణయః క్రియత ఇతి సహేతుః. ఏవం తత్తదధికరణ న్యాయానుగృహీత శ్రుతివాక్యసముదాయజన్యాయాప్రమితిరుపాయోపేయవిషయా- సాసాధ్యా. తత్తదవాన్తరవాక్యార్థనిశ్చయే స్తత్సముదాయరూపమహావాక్యార్థనిశ్చయస్సాధ్య ఇత్యర్థః- యథాపదార్థనిశ్చయైర్వాక్యార్థనిశ్చయ ఇత్యుక్తే సతి నసాధ్యావిశిష్టతా, తద్వల్, అత ఏవహి కరణేతి కర్తవ్యతాదిశబ్దైః పూర్వం పృథగుక్త్వాపశ్చాత్కర్మస్వరూపశబ్దేనోక్తమ్. ఫలకరణేత్యాదిభాష్యస్యకర్మమీమాంసామాత్రవిషయత్వే తత్ఫలస్థిరత్వాస్థిరత్వాత్మనిత్యత్వాదీనామితి వక్తుమయుక్తమ్. నిరుపపదమీమాంసాశబ్దస్యమీమాంసాశాస్త్రమిత్యాదిభాష్యే భాగద్వయవిషయతయా ప్రయుక్తత్వాచ్చ యథోక్త ఏవార్థః. తస్మాత్కర్మబ్రహ్మవిచారానన్తరభావీనిత్యానిత్యవస్తువివేకః తత ఇహాముత్ర

ఫలభోగవిరాగో ముముక్షుత్వం చ శమదమాదిసాధనసమ్పచ్చ * శమదమాద్యుపేతస్స్యాదితి బ్రహ్మమీమాంసాయాం హి శమదమాదిస్వరూపం నిరూప్యతే- అస్మింశ్చతుష్టయే సిద్ధే బ్రహ్మవిచారః - బ్రహ్మవిచారాత్తత్సిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్ - అతః పశ్చాద్భావినః పూర్వవృత్తత్వమనుపపన్నమ్. సాఙ్గాధ్యయనజాపాతప్రతీతేరేవ నిత్యానిత్యవస్తువివేక ఇతి చేత్ తదయుక్తమ్. న హ్యాపాతప్రతీతిరిహాముత్రఫలభోగవిరాగముముక్షుత్వయోర్హేతుః - నిత్యానిత్యవిపర్యయప్రతీతేః కించాపాతప్రతీతిరుభయభాగవిచారసాధారణీ. తత్ర ప్రథమం కర్మవిచార ఏవ ప్రవృత్తిర్యుక్తా- ఉభయత్ర బుభుత్సాయా అవిశిష్టత్వాత్, ప్రథమాతిక్రమే కారణాభావాచ్చ. శాస్త్రాన్తరేణాపి నిత్యానిత్యవివేకాదిర్నోపపద్యతే. ప్రథమమేవాధ్యయనవిధివశ్యతయా పురుషస్య శాస్త్రాన్తరానవకాశాత్. కించ శాస్త్రాన్తరే పరమాణుకారణత్వాబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణత్వగగనాదినిత్యత్వనిమిత్తమాత్రేశ్వరవాదాదయో వేదాన్తవిరుద్ధా అపార్థా బహవ ఉపలభ్యన్తే. అతశ్శాస్త్రాన్తరజన్యో నిత్యానిత్యవస్తువివేకో వేదాన్తవిరుద్ధత్వాన్న తద్విచారం ప్రతి పూర్వవృత్తో భవితుమర్హతి. కించ శాస్త్రాన్తరే షట్పదార్థషోడశపదార్థజ్ఞానాదీనాం మోక్షసాధనత్వప్రతిపాదనేన వేదాన్తశ్రవణనైరపేక్ష్యాచ్చ న తజ్జన్య వివేకస్య పూర్వవృత్తత్వం యుక్తమ్. యతోఽభ్యుదయనిశ్శ్రేయససిద్ధిః స ధర్మః * ఛలజాతినిగ్రహస్థానానాం తత్త్వజ్ఞానాన్నిశ్శ్రేయసాధిగమ ఇతి హి తత్ర తత్రోచ్యతే. కించ * తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి శ్రుతిరేవం విచ్ఛబ్దేన శాస్త్రజన్యజ్ఞానమనూద్య పశ్యేదితి ప్రతిపన్నస్యోపాసనస్యాఙ్గతయా శమాదీనుపదిశతి. అతశ్శమాదీనాం శ్రవణపూర్వవృత్తత్వం శ్రుతివిరుద్ధమ్ * ప్రశాన్తచిత్తాయేత్యాదిశ్రుతిస్తు శ్రవణోపయికావధాననిష్పాదనార్థేత్యుక్తమ్. ఇతిహాసపురాణాదిశ్రవణాన్నిత్యానిత్యవివేక ఇతి చేత్తర్హి తత ఏవ బ్రహ్మస్వరూపావగమాద్బ్రహ్మవిచారస్యానారమ్భణీయత్వం స్యాత్. ఇతిహాసపురాణయోరపి సంశయవిపర్యయబాహుళ్యాత్తన్నిరాసాయ బ్రహ్మవిచారోఽపేక్షిత ఇతి చేత్ సంశయవిపర్యయబాహుళ్యాదేవ నిత్యానిత్యవివేకోపి తత్ర దుస్సంపాద ఇతి న సాధనచతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వం యుక్తమ్. యత్తు నిత్యానిత్యయోర్వస్తునోరితి నిత్యానిత్యవస్తూని తద్ధర్మా ఇత్యారభ్య వాచస్పతినోక్తం నిత్యస్య ధర్మిణో నిత్యత్వం సత్యత్వం తత ఏవోపాదేయత్వమ్. అనిత్యస్య ధర్మిణోఽనిత్యత్వమసత్యత్వం తత ఏవ హేయత్వమిత్యేవం నిత్యానిత్యయోర్ధర్మిణోస్సద్ధర్మాణాం చ వివేకో నిత్యానిత్యవస్తువివేక ఇతి — ॥ అత్రాబ్రూమః. అనిత్యస్య తావదసత్యత్వం వక్ష్యమాణప్రకారేణ నిరస్తం వేదితవ్యమ్. యన్నిత్యం తదుపాదేయం యదనిత్యం తద్ధేయమిత్యుభయమప్యనుపపన్నమ్. సుఖదుఃఖనివృత్తితత్సాధనతదుపయోగినామేవోపాదేయత్వబుద్ధిదర్శనాత్. తద్వ్యతిరిక్తస్యైవానుపాదేయతాబుద్ధిదర్శనాచ్చ- నిత్యమపి దుఃఖరూపం దుఃఖనిమిత్తం వా యది స్యాద్ధేయమిత్యేవ ప్రతీయేత. అనుభయం చేదుపేక్ష్యేత. అనిత్యమపి సుఖరూపం వా సుఖనిమిత్తం వా భవతి చేత్తదుపాదీయతే. నిరూపకస్య తు హేయమితి చేన్న- ప్రకృష్టసుఖాన్తరదర్శనాత్స్వన్తదుఃఖసాధ్యత్వదుఃఖోదర్కత్వవిరహే సతి నిరూపకస్యాపి తత్రోపాదేయతాబుద్ధిదర్శనాత్. క్షీరౌదనలాభాత్కణస్త్యజ్యతే అన్ధకూపపతితావరాటికాతదుద్ధరణక్లేశస్య తల్లాభసుఖాదతిశాయిత్వాత్త్యజ్యతే. విషమిశ్రమన్నం మరణభయాత్త్యజ్యతే. స్రక్చన్దనాదితు తతః ప్రకృష్టసుఖాలాభాదాద్యన్తయోస్తీవ్రదుఃఖానుబన్ధాభావాచ్చ పరిమితమప్యుపాదీయతే. తస్మాదనిత్యస్య హేయత్వం నానిత్యత్వమాత్రప్రయుక్తమ్. యద్యుచ్యేత నిత్యస్య దుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వాదుపాదేయత్వం తదసమ్భవాదనిత్యస్య చ హేయత్వమితి. ఉచ్యతే. నిత్యస్య దుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వం కిం వ్యాప్త్యావగమ్యతే- ఉత శాస్త్రాత్. న ప్రథమః- నిత్యస్య కాలాదేస్సుఖరూపత్వాదర్శనాత్. నిత్యస్యాత్మనో దుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వాదర్శనాచ్చ. ఆత్మనో హి దుఃఖముపలభ్యతే అహం దుఃఖీతి శాస్త్రతశ్చేత్- యది వేదాత్- వేదజన్యం చ కిమాపాతజ్ఞానమ్. ఉత ప్రమితిరూపమ్. ప్రథమే కర్మబ్రహ్మభాగసాధార

ణ్యాత్కర్మవిచారాతిక్రమేణ బ్రహ్మవిచారం ప్రతితస్య పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. నిశ్చయరూపంచేత్ మీమాంసా
ద్వయఫలంస్యాత్. ఆగమాన్తరమూలత్వేవిరుద్ధతయానుపయోగాత్తస్యైతన్నైరపేక్ష్యాచ్చ పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః
అథోచ్యేతయన్నిత్యంతదుపాదేయమితి. నైవంప్రతీతిః. కింతునిత్యంసుఖంసమ్భవతిచేత్తదుపాదేయమ్. సతితస్మిన్నని
త్యమనుపాదేయమితి. తత్రతావన్నిత్యసుఖసమ్భవజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిచారోపయోగో నిత్యఫలోపాదిత్సాద్వారేణేతి వ
క్తవ్యమ్. శాస్త్రాన్తరేషు కర్మకాణ్డేచ నిత్యఫలసమ్భావనాయా నివారకాభావాన్నిత్యానిత్యవివేకానన్తరం తేషామ
ప్యారమ్భణీయతాస్యాత్. తేషుహినిత్యంఫలం ప్రతీయతే. తదసదితిచేత్. తదసత్త్వమప్రామాణ్యాదన్యపరత్వాద్వా
భవేత్. తదుభయంకర్మమీమాంసయావినానసిధ్యతీతితస్యాఃపూర్వవృత్తత్వమభ్యుపేతవ్యమ్. ఆద్యసూత్రం తజ్జ్ఞాపన
పరమితిచేన్న- తస్యస్వశాస్త్రారమ్భోపయికవిషయప్రయోజనపరత్వేన శాస్త్రాన్తరాప్రామాణ్యాదిప్రతిపాదనపరత్వా
భావాత్. స్వార్థోపయోగిత్వాత్తదప్రామాణ్యాదికమభిప్రేతమితిచేత్- తర్హితస్యాప్యుపజీవ్యజ్ఞాపనమపేక్షితమితి క
ర్మవిచారస్య తర్కపాదస్యచ పూర్వవృత్తత్వమాపద్యేత. శాస్త్రాన్తరాప్రామాణ్యంహి కర్మమీమాంసాప్రథమపా
దావసేయమ్. అన్యపరత్వం వాక్యాన్తరవిరోధాదిభిః. నిత్యఫలావివక్షాధ్యవసాయశ్చ తత్రత్యన్యాయాధీనః. శాస్త్రా
న్తరప్రమేయదౌస్థ్యంచతర్కపాదేదర్శయిష్యతే. కించ ఆద్యసూత్రాదేవ శాస్త్రాన్తరగతనిత్యఫలాసత్త్వావగమశ్చే
దన్యోన్యాశ్రయః- బ్రహ్మవిచారేప్రవృత్తస్యాన్యత్రనిత్యఫలాసత్త్వావగమఃతదవగమాద్బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తిరితి. న
చైవం సతి ధర్మజిజ్ఞాసాసూత్రేప్యన్యోన్యాశ్రయశ్శఙ్కనీయః- పిత్రాదిప్రేరణయాకృతసాఙ్గాధ్యయనస్య పురుషస్య
ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీత్యైవ ప్రవృత్త్యుపపత్తేః. యేషాంధర్మవిచారో వైధస్తేషామేవాన్యోన్యాశ్రయః - వైధత్వ
జ్ఞానాద్విచారో విచారాద్వైధత్వజ్ఞానమితి. కించ అనిత్యఫలహేయతాజ్ఞానస్య స్వర్గాదిఫలజిహాసాద్వారేణ బ్రహ్మవి
చారోపయోగోవక్తవ్యః. స్వర్గాదిఫలస్యానిత్యత్వందుఃఖసమ్భిన్నత్వంచ కథమవగమ్యతే - శాస్త్రాన్తరేణచేత్ - త
త్రైవనిత్యపురుషార్థసిద్ధేర్నైరాకాఙ్క్ష్యేణ బ్రహ్మవిచారప్రవృత్త్యయోగాత్తత్పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. యత్సుఖం
తదనిత్యమితిస్వోత్ప్రేక్షితతర్కమాత్రేణచేత్తేనైవ నిరస్తనిత్యపురుషార్థసమ్భావనతయాబ్రహ్మవిచారఃప్రతిబధ్యేత. దుః
ఖనివృత్తేరన్తరాహిత్యా- త్స్వాభావికసుఖస్యానాదిభావత్వాదన్తవిరహోపపత్తేశ్చ నిత్యపురుషార్థాసమ్భావనేతి
చేన్న- దుఃఖనివృత్తిశ్శుద్ధదుఃఖానుబన్ధినీదుఃఖనివృత్తిత్వాత్ సమ్ప్రతిపన్నవత్. సుఖంచేత్సుఖత్వాదేవకృతకమిత్యేవం
రూపకుతర్కోత్ప్రేక్షాసమ్భవేన కేవలతర్కశరణానాం నిత్యపురుషార్థసమ్భావనాయా దురుపపాదత్వాత్. శాస్త్రసి
ద్ధనిత్యేతరవిషయోవ్యాప్తినిశ్చయఇతిచేన్న- వేదాన్తశ్రవణపూర్వకోవ్యాప్తినిశ్చయః. తత్పూర్వకం వేదాన్తశ్రవణ
మిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. అతోబ్రహ్మవిచారంప్రతినిత్యానిత్యగతధర్మవివేకోపయోగాయనిత్యానిత్యవిభాగప్ర
త్యక్షాప్రవృత్తేస్తర్కస్యాతిప్రసక్తేశ్శాస్త్రాన్తరాణాం బ్రహ్మవిచారనైరాకాఙ్క్ష్యాపాదకత్వాత్తద్విరోధేనానుపయో
గాచ్చ వేదఏవ ప్రమాణీకర్తవ్యే తత్రాపాతప్రతీతేరుభయభాగసాధారణ్యాన్నిత్యానిత్యనిశ్చయస్య మీమాంసా
ద్వయఫలత్వేనాన్యోన్యాశ్రయస్య దుస్తరత్వాచ్చ నిత్యానిత్యగతహేయోపాదేయత్వజ్ఞానంనిత్యానిత్యవస్తువివేక ఇ
త్యయుక్తమ్. నను శాస్త్రాన్తరేషు నిత్యఫలసమ్భావనాయా నివారకాభావాన్నిత్యానిత్యవివేకాదిమతస్తత్రాపి ప్రవృ
త్తిప్రసఙ్గఇతి యదుక్తమ్. తన్న, శాస్త్రాన్తరప్రవృత్తినివారకత్వాదాద్యసూత్రస్య. బ్రహ్మైవజిజ్ఞాస్యంనప్రకృతి పురు
షావితిహిసూత్రార్థఇతి. తదయుక్తమ్, సాధనచతుష్టయపూర్వవృత్తత్వవాదిభిరస్యార్థస్యానఙ్గీకృతత్వాత్. తాపత్ర
(య)యాభిహతత్వజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వవాదిభిరయమర్థఉక్తః- నచాయమర్థఉపపన్నః- తథాహి. నతావదయమర్థస్సూ
త్రకృతోపదిశ్యతేనవాజ్ఞాప్యతే. కింతూపపాద్యతఇతి వక్తవ్యంన్యాయనిబన్ధనత్వాత్సూత్రాణామ్. ఉపపత్తిశ్చశాస్త్రా

ఏషాంసాధనత్వంచవినియోగావసేయమ్; వినియోగశ్చశ్రుతిలిఙ్గాదిభ్యః, సచతార్తీయః; ఉద్గీథాద్యుపాసనానికర్మసమృద్ధ్యర్థాన్యపిబ్రహ్మదృష్టిరూపాణిబ్రహ్మజ్ఞానాపేక్షాణీతీహైవ చిన్తనీయాని; తాన్యపికర్మాణ్యనభిసంహితఫలాని బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీతితత్సాద్గుణ్యాపాదనాని

న్తరదౌర్బల్యమేవవాస్వశాస్త్రప్రాబల్యమేవవాసముచ్చితముభయంవా; నప్రథమః- స్వశాస్త్రస్యదౌర్బల్యేబ్రహ్మణో ప్యజిజ్ఞాస్యత్వాత్. నద్వితీయః శాస్త్రాన్తరస్య ప్రాబల్యేబ్రహ్మణఏవ జిజ్ఞాస్యత్వాసిద్ధేః; తృతీయేసూత్రవైయర్థ్యం పూర్వమీమాంసాయామేవచోదనాసూత్రప్రభృతిభిస్తదుభయసిద్ధేః. తతఏవతస్యాఃపూర్వవృత్తత్వాపత్తిశ్చఅవశ్యాపేక్షితత్వాత్. వేదప్రామాణ్యమాత్రేసిద్ధేపి బ్రహ్మణిప్రామాణ్యం నతావతాసిధ్యతీతిచేత్తర్హిమైత్వాత్తుభిర్బ్రహ్మణిప్రామాణ్యాసమ్భవశఙ్కాస్తేపరిహర్తవ్యాస్స్యుః. తేచసిద్ధేవ్యుత్పత్త్యనుపపత్త్యాదయఇతి తత్పరిహారేణ బ్రహ్మణివేదాన్తప్రామాణ్యసమర్థనపరత్వేఽస్మదీయఏవపక్షఃపరిగృహీతస్స్యాత్. అతఏవదుఃఖత్రయాభిఘాతజ్ఞానస్యపూర్వవృత్తత్వమపి నిరస్తమ్. తథాహి. కిమైహికదుఃఖజ్ఞానం పూర్వవృత్తమ్. ఉతనారకదుఃఖజ్ఞానమ్. ఉతస్వర్గాదేరల్పత్వాస్థిర(ఫల)త్వయాతాపత్రయాన్తర్గతత్వజ్ఞానమ్. నప్రథమః- ఆయుర్వేదాదిభిస్తన్నిరసనోపాయావగమాద్వేదాన్తవిచారనైరపేక్ష్యాత్. నద్వితీయః- నిరయదుఃఖహేతుభూతపాపనోదనకరప్రతనియమవిధాయకశాస్త్రబాహుళ్యాద్వేదాన్తనైరపేక్ష్యాత్. తృతీయేతుకర్మవిచారాపేక్షాస్యాదేవ- ప్రథమతఏవాధ్యయనవిధివశ్యస్య శాస్త్రాన్తరావగమావసరవిధురత్వాత్. సత్యప్యవసరే స్వర్గాద్యల్పాస్థిరత్వజ్ఞాపకైస్తైరేవశాస్త్రైర్ముముక్ష్యుపాయస్యావగతత్వేన వేదాన్తనైరపేక్ష్యా, ద్వేదాన్తవిరుద్ధార్థాభిధాయినాం తేషామవగమస్య వేదాన్తజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వాయోగా, దాపాతప్రతీతైరితిహాసపురాణయోశ్చాల్పాస్థిరత్వానన్తస్థిరత్వవిపర్యయప్రతీతిహేతుత్వాచ్చ పూర్వంవ్యాఖ్యయ స్వభావాత్క్రమనియమ ఉక్తః. వ్యాఖ్యానస్వభావాదపి తత్సిద్ధిరిదానీముచ్యతే (ఏషామితి) ఏషాం- శమాదీనాం. సాధనత్వం-చస్సముచ్చయే (వినియోగావసేయమ్)వినియోగః-అఙ్గత్వజ్ఞాపనమ్. తతఃకిమిత్యత్రాహ(వినియోగశ్చేతి)తతోపికిమిత్యత్రాహ(సచతార్తీయఇతి) తృతీయాధ్యాయోక్తఇత్యర్థః. ఇదంప్రదర్శనార్థముక్తమ్. కర్మవిచారోక్తకృత్స్నన్యాయసాపేక్షత్వాద్బ్రహ్మవిచారస్య. ఏతానిహికర్మమీమాంసాధ్యాయానాంప్రమేయాణి. ప్రథమేఽధ్యాయేప్రమాణలక్షణంవృత్తమ్. ద్వితీయేఽధ్యాయేశాస్త్రభేదః కర్మభేదోవాభేదహేతవశ్చశబ్దాన్తరాభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని. తృతీయేఅఙ్గనిరూపణమ్. అఙ్గత్వజ్ఞాపకానిప్రమాణానిశ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాని. చతుర్థేక్రత్వర్థపురుషార్థభేదనిరూపణేనపురుషార్థక్రత్వర్థానాం ప్రయుక్తిర్నిరూపితా. పఞ్చమేక్రమః. క్రమప్రమాణానిశ్రుత్యర్థపాఠప్రవృత్తిముఖ్యకాణ్డాని. షష్ఠేఅధికారినిరూపణమ్. సప్తమేసామాన్యాతిదేశోనిరూపితః. అష్టమేవిశేషాతిదేశః. నవమేఊహః. దశమేబాధః. ఏకాదశద్వాదశయోస్తన్త్రప్రసఙ్గౌ. యథోక్తమ్ * ధర్మధీమానభేదాఙ్గప్రయుక్తిక్రమకర్తృభిః । సాతిదేశవిశేషోహబాధతన్త్రప్రసక్తిభిరితి. ఏతన్న్యాయసాపేక్షత్వం సఙ్కర్షసాపేక్షత్వంచ బ్రహ్మవిచారే తత్రతత్రద్రష్టవ్యమ్- తస్మాత్సచతార్తీయఇతి ప్రదర్శనార్థముక్తమ్. అథ కర్మవిచారాపేక్షత్వే అభ్యుచ్చయయుక్తిరుచ్యతే (ఉద్గీథాదీతి) పరేణ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిరుక్తా. అత్రతు సాక్షాత్సఙ్గతిరుపపాద్యతే (కర్మసమృద్ధ్యర్థాన్యపీతి) * కర్మసమృద్ధ్యర్థత్వే తత్ప్రయోజనం తన్నిర్వచనాదితి వాక్యకారవచనంస్మారితమ్ (బ్రహ్మదృష్టిరూపాణీతి) అబ్రహ్మణిబ్రహ్మత్వేన దృష్టిర్బ్రహ్మదృష్టిః- బ్రహ్మదృష్టిరూపత్వాద్బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షాణీత్యర్థః- ఇతిర్హేతౌ (ఇహైవచిన్తనీయాని) నతుకర్మవిచారే(తాన్యపికర్మాణి) యత్సమృద్ధ్యర్థాన్యుద్గీథాద్యుపాసనానితాన్యపీత్యర్థః (అనభిసంహితఫలాని) అనభిసంహితఫలత్వాద్బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీత్యర్థః. ఇతిర్హేతౌ. (తత్సాద్గుణ్యాపాదనాని) సాద్గుణ్యంప్రబలప్రతిబన్ధకే సత్యపిశీఘ్రఫలప్రదత్వం- తేషా

ఏతానిసుతరామిహైవసఙ్గతాని. తేషాంచకర్మస్వరూపాధిగమాపేక్షాసర్వసమ్మతా.

పాదనాని, బ్రహ్మవిద్యాంశీఘ్రంసమ్పాదయన్తీత్యర్థః (ఏతాని) ఉద్గీథాద్యుపాసనాని. అతఇహైవసుతరాంసఙ్గతాని.
ప్రధానానుపయోగిత్వేన సాదృశ్యాదినాధీస్థత్వం ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిః. అన్యతరాపేక్షయా ఉభయాపేక్షయావాసఙ్గతిస్సా
క్షాత్సఙ్గతిః. అత్రతూభయోరపేక్షితత్వంప్రతిపాదితమ్, బ్రహ్మదృష్టిరూపాణీతి ఉద్గీథాద్యుపాసనస్య బ్రహ్మజ్ఞానాపే
క్షాభిహితా. బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీతి బ్రహ్మజ్ఞానస్యోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షాభిహితా. ఏతదభిప్రాయేణ సుతరామి
హైవేత్యుక్తమ్ (ఇహైవేతి) ఉభయాపేక్షాయా అత్రైవవిద్యమానత్వాత్సుతరాంసఙ్గతిరిహైవ- నతుకర్మవిచారఇత్యర్థః
నను కథముద్గీథాదివిచారస్యబ్రహ్మవిచారఏవసుతరాంసఙ్గతిః- కర్మవిచారేపి సుతరాంసఙ్గతిరస్తి. ఉభయాపేక్షయా
సఙ్గతిర్హిసుతరాంసఙ్గతిః- కర్మాఙ్గాశ్రయత్వాదుద్గీథాదిధియాంతద్విచారస్యకర్మాపేక్షాస్తి - కర్మణామపిస్వసమృద్ధ్య
ర్థోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షాస్తీత్యుభయాపేక్షాయావిద్యమానత్వాత్. ఉచ్యతే- కర్మసమృద్ధ్యర్థోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షా
కేవలకర్మణాంవిద్యాఙ్గకర్మణాంచతుల్యా. అతఃకర్మసమృద్ధ్యర్థత్వహేతుస్సాధారణః. కర్మాఙ్గాశ్రయత్వం పూర్వభాగ
విచారసఙ్గతేరసాధారణహేతుః- బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షత్వముత్తరభాగవిచారసఙ్గతేరసాధారణహేతుః. ఏవంసాధారణా
సాధారణహేతుద్వయవత్త్వాసామ్యేపిబ్రహ్మదృష్టిరూపోద్గీథాద్యుపాసనానాం బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్తేనవినాతచ్చిన్తన
మశక్యం పూర్వభాగవిచారే. నహికర్మవిచారాత్పూర్వం బ్రహ్మవిచారఉపపద్యతే-ప్రాగుక్తసఙ్గతివిశేషవిశిష్టత్వాత్త
యోః. ఉత్తరభాగేతుబ్రహ్మజ్ఞానస్య సులభత్వాన్నిర్వృత్తకర్మవిచారస్యోద్గీథాద్యుపాసనచిన్తనంకర్తుంశక్యమ్. అతఏవశ
క్యత్వాదుద్గీథాద్యుపాసనాన్యుపనిషద్భాగేవిహితాని.అతఏవబ్రహ్మమీమాంసాయాంనిరూపితానిచ. ఏవంవేదాన్తభాగ
విహితత్వబ్రహ్మమీమాంసావిచారితత్వశక్యత్వరూపవైషమ్యత్రయవిశేషితాయాఉభయాపేక్షాయాఉత్తరభాగఏవవిద్య
మానత్వాత్తన్నిబన్ధనాసుతరాంసఙ్గతిస్తత్రైవేత్యభిప్రాయేణసుతరామిహైవసఙ్గతానీత్యుక్తమ్. అయంచాభ్యుచ్చ
యహేతుః-యదప్రధానస్యార్థస్యాపిసాక్షాత్సఙ్గతత్వాత్తస్యాప్యవశ్యాపేక్షితః కర్మవిచారఇతి.ప్రధానప్రతిపాద్యస్యనియ
మేనాపేక్షితత్వరూపఃప్రధానహేతుఃపూర్వమేవోక్తః. తతఃకింప్రకృతానన్తర్యస్యేత్యత్రాహ (తేషాంచేతి) తేషాం-ఉ
ద్గీథాద్యుపాసనానాం(సర్వసమ్మతా)తత్సాక్షాత్సఙ్గతత్వేహివిగానమ్. ఉద్గీథాద్యుపాసనేచిన్త్యేసతితస్యకర్మజ్ఞానాపేక్షా
సర్వావిగీతా-యత్త్వధీతవేదాన్తస్యకర్మాధిగమాపేక్షానాస్తీత్యుక్తమ్.తదయుక్తమ్. వేదాన్తేష్వప్యుపాయపరముక్తిపర
వాక్యమాత్రాధ్యాయినఃపురుషస్యబ్రహ్మవిచారేపితృతీయచతుర్థాధ్యాయమాత్రశ్రవణప్రసఙ్గాత్.తృతీయచతుర్థయోఃప్ర
థమద్వితీయోక్తన్యాయసాపేక్షత్వమస్తీతిచేత్ తర్హికృత్స్నస్యబ్రహ్మవిచారస్యకర్మవిచారన్యాయసాపేక్షత్వాత్తస్యైవ
పూర్వవృత్తత్వంజన్మాన్తరసుకృతవిశేషేణకస్యచిద్బ్రహ్మవిచారమాత్రాపేక్షేతిచేత్తస్యసుకృతవిశేషేణతృతీయచతుర్థమా
త్రాపేక్షాకింనస్యాత్,అథవాసుకృతాతిశయాత్కృత్స్నబ్రహ్మవిచారనిరపేక్షతాకింనస్యాత్-కించ-వేదాన్తేషూపాయఫల
పరవాక్యమాత్రాధ్యయనమశాస్త్రీయమితిత్వయాపివక్తవ్యమ్.తద్వేదాన్తమాత్రాధ్యయనస్యాపితుల్యమ్-కృత్స్నస్వా
ధ్యాయాధ్యయనస్య విహితత్వాత్ అతోవిధ్యతిలఙ్ఘినాం యదపేక్షితంతదేవపూర్వవృత్తమిత్యసఙ్గతమ్.కృత్స్నస్వాధ్యా
యాధ్యాయినోపి సుకృతవశాత్క్వాచిత్కశ్రవణాపేక్షాయాం పూర్వమేవదత్తముత్తరమ్. విరోధాదప్రమాణత్వాది
త్యాదిగ్రన్థసఙ్గృహీతానిదూషణాన్యస్యాచ్యుతఇత్యాదినా సిద్ధాన్తభాష్యేణ పరిహృతాని. తథాహి. కర్మణామనిత్యఫ
లత్వేన విరోధోఽనభిసంహితఫలత్వాత్పరిహృతః. ఫలవాసనాజనకత్వేనైక్యజ్ఞానవిరోధస్తు * పృథగాత్మానమితిపృథ
క్త్వజ్ఞానస్యమోక్షోపాయత్వశ్రుత్యాపరిహృతఃఅయంవిరోధోవక్ష్యమాణవస్తుసామర్థ్యాన్తర్భూతశ్చ. మోక్షస్యసకల
భేదదర్శననివృత్తిరూపతాయాఃప్రపఞ్చమిథ్యాత్వోపపాదనసాపేక్షత్వాత్. ఐక్యజ్ఞానస్యోపాయత్వేపికర్మణామదృష్ట

యదప్యాహుః-అశేషవిశేషప్రత్యనీకం చిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థః. తదతిరేకి నానావిధజ్ఞాతృజ్ఞేయతత్కృతజ్ఞానభేదాది సర్వం తస్మిన్నేవ పరికల్పితం మిథ్యాభూతమ్.

ద్వారేణోపయోగాదవిరోధః. అప్రమాణత్వమ్ * క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ ఇత్యాదిసన్నిహితవినియోజకప్రమాణప్రదర్శనాత్పరిహృతమ్. వివిదిషార్థచిత్తశుద్ధ్యుపయోగస్తు వేదనోత్పత్త్యుపయుక్తమనోనైర్మల్యహేతుత్వోపపాదనేన వివిదిషార్థత్వేऽపి తస్యా అహరహరుత్పత్త్యపేక్షోపపాదనేన చ ప్రత్యుక్తః, జ్ఞానమాత్రస్య హేతుత్వే శ్రవణం చ సాధనద్విత్వానభ్యుపగమాద్దత్తోత్తరమ్. సామర్థ్యం నామ మిథ్యాభూతబన్ధస్య జ్ఞానైకనివర్త్యత్వరూపం వస్తుసామర్థ్యమ్ తత్తు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వదూషణేన ప్రతివక్ష్యతే. శమాద్యఙ్గకతామ్నానకృతో విరోధశ్చ ప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదేర్నివృత్తిరూపశమాదేశ్చ భిన్నవిషయత్వేనావిరోధాత్పరిహృతః. శమాదయో హ్యవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధకామ్యవిషయా ఇత్యుక్తమ్ వాక్యార్థజ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వం ప్రత్యక్షవిరోధశాస్త్రవిరోధాభ్యాం నిరస్తమ్. తత్ర నివర్త్యవాసనాయా నివర్తకోత్పత్తిప్రతిబన్ధకత్వాభావేన శ్రవణాదేర్భేదవాసనానిరాసార్థమనపేక్షితత్వాత్. తద్వైయర్థ్యపరిహారస్యానుపపన్నత్వాచ్చ శ్రవణాదిక్రమోన్నిద్రవాక్యజాధీర్విమోచికేత్యేతదప్యపాస్తమ్. సాధనచతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వే వస్తుసామర్థ్యం నామ హేతురుక్తః. స పూర్వం బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికేత్యాదినా ప్రతిజ్ఞాతః. తదుపపాదనదూషణయోర్బహుగ్రన్థకార్యత్వాత్తదుభయం పూర్వం న కృతమ్. అథ తదుపపాదనాయోపక్రమతే. పూర్వముపాయోపదేశపరవాక్యపర్యాలోచనయా వస్తుసామర్థ్యవ్యతిరిక్తహేతవ ఉపన్యస్తా నిరస్తాశ్చ. విధిత్సితం జ్ఞానమితి హ్యుక్తమ్. వస్తుసామర్థ్యం తు సిద్ధపరవాక్యసిద్ధమ్. వస్తుస్వరూపోపదేశపరైరితి హి వక్ష్యతే. అతస్స్వరూపపరవాక్యపర్యాలోచనాముఖేన తదుపపాదయితుమారభతే (యదప్యాహురితి) అపినోపపాదయిష్యమాణస్యార్థస్య ప్రాధాన్యం సూచ్యతే. ఆహురితి గ్రన్థకారబహుత్వమ్. అనేనాస్య గ్రన్థస్య తత్తత్ప్రబన్ధోక్తసకలార్థగర్భితత్వం చ దర్శితమ్. సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి యదప్యాహుస్తదనాదరణీయమిత్యుపర్యన్వయః. ప్రథమం బ్రహ్మైకమేవ సత్యమితి ప్రతిజానీతే (అశేషేతి) అశేషవిశేషాః వక్ష్యమాణజ్ఞాత్రాదయః. విజాతీయసజాతీయస్వగతా వా స్వగతేష్వప్యన్వయినో వ్యావృత్తిరూపాశ్చ విశేషా అశేషశబ్దేన వివక్షితాః. తత్ప్రత్యనీకం- స్వజ్ఞానేన నివర్తకం. శుక్తిరివ రజతస్యేత్యర్థః. నిర్విశేషత్వే శూన్యతా స్యాదిత్యత్రాహ (చిన్మాత్రమితి) చిచ్ఛబ్దేన తుచ్ఛత్వవ్యావృత్తిః- స్వయంప్రకాశత్వం హి చిత్త్వమ్. మాత్రచా జ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిః యద్వా ప్రత్యనీకత్వరూపధర్మోऽపి మాత్రచా వ్యావర్త్యతే. యద్వా మాత్రచా వస్తుతస్సమస్తవిశేషవిరహో వివక్షితః. బ్రహ్మైవేత్యేవకారేణ సగుణబ్రహ్మవ్యావృత్తిః పరమార్థః. తత్త్వావేదకప్రమాణవిషయః. సగుణవాక్యానాం న తత్పరత్వం- ఫలవిశేషార్థముపాసనేऽన్యపరత్వాదితి భావః. కథం బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వమ్. అన్యదపి హి ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయాం బ్రహ్మణ ఏవ పరమార్థత్వసిద్ధయే తద్వ్యతిరిక్తస్య తజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వాయ చ విశ్వస్య మిథ్యాత్వం ప్రతిజానీతే (తదితి) * అథాత ఆదేశో నేతి నేతీత్యాదౌ * ప్రకృతైతావత్త్వమితి సూత్రవిషయే కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వేన బ్రహ్మణోऽపి మిథ్యాత్వం పరైః పూర్వపక్షీకృత్య నిరస్తమితి తదభిప్రాయేణోక్తమ్ (తదతిరేకీతి) * నేహ నానాస్తీత్యాదినిషేధవాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరేకేऽపి నిషేధ్యనానాత్వం సిధ్యతీతి దర్శితమ్ (నానావిధేతి) పూర్వమశేషవిశేషశబ్దోక్తవిశేషవివరణార్థం, నేహ నానాస్తీత్యాదివాక్యగతనానాశబ్దవివరణార్థం చ నానావిధశబ్దవాచ్యభేదో వివృతః (జ్ఞాతృజ్ఞేయేతి) తత్కృతజ్ఞానభేదః- జ్ఞాతృజ్ఞేయావచ్ఛిన్నవృత్తిజ్ఞానభేదః. అనేన వృత్తిస్ఫురితచైతన్యభేదస్య స్వరూపప్రయుక్తతావ్యావృత్తిః- భేదశబ్దేనైకైకకోటిష్వవాన్తరభేదా వివక్షితాః ఆదిశబ్దేన నిరసనీయదుఃఖరూపజన్మజరామరణాన్యుచ్యన్తే (సర్వమితి) వక్ష్యమాణశ్రుతిగతసర్వశబ్దస్యాయమర్థ ఇతి భావః- తస్మిన్నితి నిరధిష్ఠానభ్రమపక్షవ్యుదాసః. ఏవకారేణాధిష్ఠానబహు

*సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్ *అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్య
మగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్య
యం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * నిష్కళం నిష్క్రియం శాన్తం
నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్ * యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద సః* అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమవి
జానతామ్*న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్న మతేర్మన్తారం మన్వీథాః * ఆనన్దో బ్రహ్మ * ఇదం సర్వం యదయ
మాత్మా*నేహ నానాస్తి కించన*మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి*యత్ర హి ద్వైతమి
వ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్ తత్కేన కం విజానీయాత్

త్వనిషేధః. తథా సతి హి ప్రపఞ్చస్య తజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వసిద్ధిః. యద్వా తస్మిన్నిత్యేకవచనేనాధిష్ఠానైకత్వసిద్ధిః. నానాధ్యాసానాం నానాధిష్ఠానకా దృష్టాః- తత్కథమేకాధిష్ఠానకత్వమితి విరోధం, స్వయంప్రకాశవస్తునోఽధిష్ఠానత్వవిరోధం, చ స్ఫోరయత్యేవకారః (మిథ్యాభూతమ్) మిథ్యాభావవత్-వక్ష్యమాణమిథ్యాత్వలక్షణవదిత్యర్థః. బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వే వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వే చ కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (సదేవేతి) సదేవేతి విజాతీయభేదో వ్యావర్త్యతే. ఏకమేవేతి సజాతీయభేదః. అద్వితీయమితి స్వగతభావాభావరూపభేదః. షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గోపేతసద్విద్యాగతత్వాదిదం వాక్యం ప్రథమముపాత్తమ్. అథైవకారఫలితనిషేధకణ్ఠోక్తిమత్పరవిద్యావాక్యముపాదత్తే. (అథేతి) ఇదం చ కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యుదాసోపక్రమక కారణవాక్యమ్. భూతయోనిమిత్యుక్త్వాఽనన్తరగన్తస్యైవ ప్రపఞ్చనాత్ అద్రేశ్యమగ్రాహ్యం ప్రత్యక్షాగోచరోఽనుమానాగోచరః. అథవా చక్షురగోచర ఇన్ద్రియాన్తరాగోచరః. అగోత్రమ్-అనామకమ్-అవర్ణమ్- అనైల్యాదికమ్. అచక్షుశ్శ్రోత్రమపాణిపాదం. జ్ఞానకర్మేన్ద్రియరహితమ్. నిత్యం విభుమ్- కాలదేశాభ్యామపరిచ్ఛిన్నమ్. సర్వగతమ్- సర్వేణ జగతాఽధిష్ఠానతయా గతమ్. ఆశ్రితమ్- వస్తుపరిచ్ఛేదరహితమిత్యర్థః. సుసూక్ష్మమ్. అదృశ్యత్వం న తుచ్ఛత్వాదిదూరత్వాదినా. కింతు సూక్ష్మత్వాదిత్యభిప్రాయః. వాక్యభేదాదనేకయత్తచ్ఛబ్దాన్వయోపపత్తిః - అథ శోధకవాక్యముపాదత్తే (సత్యమితి) అనృతజడపరిచ్ఛిన్నవ్యావృత్తనిర్విశేషవస్తుపరమిదం వాక్యమ్, కారణవాక్యైకార్థ్యా-చ్ఛోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యా, త్సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా, చేతి వక్ష్యతే. నిష్కళమ్. కళా అవయవాః-నిరవయవమిత్యర్థః. తత్ర లిఙ్గం నిష్క్రియత్వమ్. శాన్తమ్. ఊర్మిషట్కరహితమ్. అశనాయాపిపాసే శోకమోహౌ జరామృత్యూ చోర్మయః. నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్. కర్మసమ్బద్ధతత్ఫలరహితమ్. అనేన సత్యజ్ఞానాదివాక్యగర్భితవ్యావృత్తిస్స్పష్టీకృతా. అథ చిన్మాత్రశబ్దాభిప్రేతాం జ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిమాహ (యస్యేతి) అమతమవిజ్ఞాతమితి శ్రవణమననాదిరూపజ్ఞానావిషయత్వోక్తిః. అథ జ్ఞాతృత్వనిషేధపరం వాక్యమాహ (న దృష్టేరితి) అత్రాపి పూర్వోక్తజ్ఞానావస్థాభేదో వివక్షితః. అస్య పురుషార్థత్వాయాసుఖాద్వ్యావృత్తిరుచ్యతే (ఆనన్దో బ్రహ్మేతి) ఆనన్దశబ్దోఽసుఖాద్వ్యావృత్తిమాత్రపరః. అత ఏవ హ్యానన్దీత్యనుక్తిః ఇత్థం బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వే శ్రుతివాక్యజాతముపన్యస్తమ్. అథ వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వే ప్రమాణముపన్యస్యతే. తత్ర ప్రథమం మిథ్యాభూతస్య జగతో బ్రహ్మణ్యధిష్ఠానేఽధ్యస్తత్వం దర్శయతి ఇదం సర్వం యదయమాత్మేతి సామానాధికరణ్యేన. అధిష్ఠానేనాధ్యస్తసామానాధికరణ్యం హి బాధార్థం దృష్టమ్. యథా రజ్జుస్సర్ప ఇతి. పూర్వం సర్వం తస్మిన్నేవేతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మణస్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం చానేన వాక్యేన దర్శితమ్. వ్యతిరిక్తనిషేధకణ్ఠోక్తిం దర్శయతి (నేహ నానాస్తి కించనేతి) నానా పశ్యన్నిత్యన్తాజ్ఞ ఇతి దర్శయతి (మృత్యోరితి) (అత్ర మృత్యురవిద్యా) * తమసో వా ఏష తమః ప్రవిశతీతివత్. ఇవశబ్దేన నానాత్వస్యాపరమార్థత్వం దర్శితమ్. మిథ్యాభూతం చేత్కదాచిన్నివృత్తిస్స్యాదిత్యత్రాహ (యత్ర హీతి) యత్ర, యదా. ద్వైతమివ భవతి, ఇవశబ్దః పూర్వవత్. తత్ - తదా. ఇతర ఇతర

* వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్ * యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే
అథ తస్య భయం భవతి * న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి * మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనాన
భివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ * ప్రత్యస్తమితభేదం యత్సత్తామాత్రమగోచరమ్। వచసామాత్మసంవేద్యం తజ్జ్ఞానం
బ్రహ్మసంజ్ఞితమ్ * జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలం పరమార్థతః। తమేవార్థస్వరూపేణ భ్రాన్తిదర్శనతః స్థితమ్ *
పరమార్థస్త్వమేవైకో నాన్యోఽస్తి జగతః పతే * యదేతద్దృశ్యతే మూర్తమేతజ్జ్ఞానాత్మనస్తవ। భ్రాన్తిజ్ఞానేన
పశ్యన్తి జగద్రూపమయోగినః * జ్ఞానస్వరూపమఖిలం జగదేతదబుద్ధయః॥ అర్థస్వరూపం పశ్యన్తో భ్రామ్య
న్తే మోహసంప్లవే॥ యే తు జ్ఞానవిదః శుద్ధచేతసస్తేఽఖిలం జగత్। జ్ఞానాత్మకం ప్రపశ్యన్తి త్వద్రూపం పరమే
శ్వర * తస్యాత్మపరదేహేషు సతోఽప్యేకమయం హి యత్। విజ్ఞానం పరమార్థో హి ద్వైతినోఽతథ్యదర్శి
నః * యద్యన్యోఽస్తి పరః కోఽపి మత్తః పార్థివసత్తమ। తదైషోఽహమయం చాన్య ఇతి వక్తుమేవమపీష్యతే *
వేణురన్ధ్రవిభేదేన భేదః షడ్జాదిసంజ్ఞితః। అభేదవ్యాపినో వాయోస్తథాసౌ పరమాత్మనః * సోఽహం స చ త్వం
స చ సర్వమేతదాత్మస్వరూపం త్యజ భేదమోహమ్। ఇతీరితస్తేన స రాజవర్యస్తత్యాజ భేదం పరమార్థదృష్టిః॥

మితరేణ పశ్యతీత్యర్థః. కేనేతి వక్ష్యమాణత్వాదితరేణేత్యధ్యాహారః (యత్ర త్వితి) యత్ర, యదా అస్య సర్వమాత్మైవా భూత్. తత్- తదా. కేన కం పశ్యేత్. క ఇత్యధ్యాహార్యమ్, ఇతర ఇత్యుక్తత్వాత్. పశ్యేద్విజానీయాదితి జ్ఞానపర్వభేదోక్తిః ఇదం కృత్స్నమిథ్యాత్వం దృష్టాన్తేనోపపాదయన్తీం శ్రుతిముదాహరతి (వాచేతి) వికారః. ఘటాదిసంస్థానం నామధేయం చ. వాచారమ్భణం- వాగాలమ్బనం- వ్యావహారికమిత్యర్థః. తస్మాన్మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్. బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతః పూర్వోక్తమృత్యుశబ్దాభిహితాజ్ఞానకార్యం భయం చ దర్శయతి (యదాహీతి) ఉదరమ్- ఉ అవధారణే * తదేవ ర్థం తదుసత్యమాహుస్తదేవ బ్రహ్మ పరమం కవీనామితి పఠ్. దరమ్. అల్పమ్. యద్వా ఉత్ అరమ్. ఉదిత్యస్య భవతీత్యనేనాన్వయః * వ్యవహితాశ్చేతి సూత్రాత్ అరమ్. శీఘ్రం. యదా హ్యేవేత్యాదేః పశ్చాదుపాదానం సిద్ధాన్తే పరిహారసాకర్యార్థమ్. తచ్చ పూర్వోక్తవాక్యానామేకవాక్యన్యాయపరిహార్యత్వాత్. బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే చ సూత్రైర్దర్శితా తత్ర నిర్విశేషత్వే సూత్రం ప్రదర్శ్యతే (న స్థానత ఇతి) ఉభయలిఙ్గం సాకారత్వం సాకారనిరాకారత్వం చ. సర్వత్ర స్థితస్యాపి బ్రహ్మణో నాస్తి. నిరాకారమిత్యర్థః. అన్యమిథ్యాత్వే సూత్రమాహ (మాయేతి) స్వాప్నమర్థజాతం కార్త్స్న్యేన మాయామాత్రమ్. కుత ఇతి చేత్ అనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్- దుర్నిరూపత్వాత్- బాధితత్వాదిత్యర్థః. స్వాప్నార్థ మిథ్యాత్వం జగన్మిథ్యాత్వే దృష్టాన్తతయా దర్శితమ్. అస్మిన్నర్థద్వయే ఉపబృంహణవచనాని దర్శయతి (ప్రత్యస్తమితేతి) ప్రత్యస్తమితభేదమ్. సజాతీయవిజాతీయభేదరహితమ్. సత్తామాత్రం- స్వగతభేదరహితమ్. అత ఏవ వచసామగోచరమ్. తర్హి తుచ్ఛత్వం స్యాత్ న సత్త్వేత్యత్రాహ- ఆత్మసంవేద్యమితి. స్వయంప్రకాశమిత్యర్థః. బ్రహ్మసంజ్ఞితమితి. బ్రహ్మేతి సంజ్ఞామాత్రమేవ న తు బృహత్త్వాదిగుణయోగ ఇతి భావః. నిర్విశేషం చేత్కథం జగదవభాస ఇత్యాకాఙ్క్షాయాముపాదత్తే (జ్ఞానస్వరూపమితి) ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వమనేన శ్లోకేనోచ్యతే. అత్యన్తనిర్మలమ్. సకలవిశేషరహితమ్. అర్థస్వరూపేణ జడస్వరూపేణ, అర్థనానాత్వస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వాదేక ఏవ పరమార్థ ఇతి దర్శయతి (పరమార్థస్త్వమితి) ఏతద్వివృణోతి శ్లోకద్వయేన (యదేతదిత్యాదినా) భ్రాన్తిశ్చేత్కస్య చిన్నివర్తేతేత్యపేక్షాయాం కేషాంచిత్తన్నివృత్తిం దర్శయతి (యే తు జ్ఞానవిద ఇతి) జ్ఞానసత్యత్వం జడమిథ్యాత్వం చోక్తమ్. అథ జ్ఞాతౄణామాత్మనామైక్యోక్తిం దర్శయతి (తస్యేతి) ఏకమయమ్, ఏకమ్. ఆత్మపరనిర్దేశకృతభేదశఙ్కామపి వ్యుదస్యతి (యద్యన్యోఽస్తీతి) అత్ర దృష్టాన్తమాహ (వేణురన్ధ్రేతి) అస్యోపపాదితస్యార్థస్యోపదేశం దర్శయతి (సోఽహమితి) యథోపదిష్టమకరోదిత్యాహ (తత్యాజేతి) అథా

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

విభేదజనకేఽజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే । ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి *అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః ॥* *క్షేత్రజ్ఞంచాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత* *నతదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరమ్ ॥ ఇత్యాదిభిర్వస్తుస్వరూపోపదేశపరైశ్శాస్త్రైర్నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైకమేవ సత్యమన్యత్సర్వం మిథ్యేత్యభిధానాత్. మిథ్యాత్వం నామ ప్రతీయమానత్వపూర్వకయథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వమ్. యథా రజ్జ్వాద్యధిష్ఠాన సర్పాదేః. దోషవశాద్ధి తత్ర తత్కల్పనమ్ ॥

త్మనాం బ్రహ్మణైక్యోక్తిం దర్శయతి (విభేదజనక ఇతి) అథ భగవద్గీతాయాం సర్వాత్మనాం పరస్పరం బ్రహ్మణా చ సహైక్యోక్తిముదాహరతి (అహమాత్మేతి) సర్వభూతశబ్దేన శరీరాణ్యుచ్యన్తే ఏతత్స్ఫుటయతి (క్షేత్రజ్ఞంచేతి) సర్వక్షేత్రేష్విత్యనేన భూతశబ్దస్య శరీరపరత్వం స్ఫుటీకృతమ్. తద్వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వోక్తిం దర్శయతి (నతదస్తీతి) వస్తుస్వరూపోపదేశపరైః నతూపాయపరైః. అనన్యపరైరితి భావః నిర్విశేషచిన్మాత్రమితి- పూర్వవదర్థః అభిధానాదిత్యస్యాశేషేత్యాది పూర్వప్రతిజ్ఞావాక్యేన సహాన్వయః. నను కిమన్యత్రసతోఽన్యత్రఖ్యాతత్వం మిథ్యాత్వమ్. ఉతాత్యన్తాసత్త్వమ్ పూర్వస్మిన్ కల్పే క్వచిత్పారమార్థ్యమభ్యుపగతం స్యాత్ ద్వితీయే తు నివర్త్యమేవ నాస్తీతి శాస్త్రవైయర్థ్యమ్. అత్యన్తాసత్త్వం చానుపపన్నమ్. ఖ్యాతేః. స్వయంప్రకాశస్య వస్తునో భ్రమాధిష్ఠానత్వం నోపపద్యతే. స్వయాథాత్మ్యప్రకాశమూలో హ్యధ్యాసః. పరాధీనప్రకాశస్య జడస్యైవ తత్సమ్భవః. అతః ప్రాక్ప్రతిజ్ఞాతం ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వం బ్రహ్మణో భ్రమాధిష్ఠానత్వం చాయుక్తమిత్యస్మిన్ శోద్యద్వయే ప్రథమం పరిహర్తుం మిథ్యాత్వలక్షణమాహ (మిథ్యాత్వం నామేతి) నివర్త్యత్వమిత్యుక్తే ముద్గరాదినివర్త్యఘటాదావతివ్యాప్తిః. తత్పరిహారాయ జ్ఞానశబ్దః. తావతాపి శుక్తిమదీశ్వరాదిసఙ్కల్పరూపజ్ఞాననివర్త్యే వస్తున్యతివ్యాప్తిః సాపి యథావస్థితవస్తుజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్పరిహృతా భవతి. ప్రబలభ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్యసత్యరజతాదిష్వతివ్యాప్తిపరిహారాయ యథావస్థితశబ్దః యథావస్థితజ్ఞాననివర్త్యత్వమిత్యుక్తే సమానాధికరణధీర్జాయేత- తథా చ భ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్యే వ్యభిచారస్తదవస్థః. తత్ర జ్ఞానస్వరూపం హి యథావస్థితం విషయస్యైవ హ్యయథార్థత్వమ్. అతో యథావస్థితం జ్ఞానమితి సామానాధికరణ్యశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వమిత్యుక్తమ్- జ్ఞానప్రాగభావే వ్యభిచార ఇతి తద్వ్యుదాసార్థం ప్రతీయమానత్వపూర్వకపదమ్. జ్ఞానప్రాగభావోఽపి కదాచిత్ప్రతీయమానత్వపూర్వకో నివర్త్యత ఇతి చేన్న- నియమస్య వివక్షితత్వాత్. యథా *సిద్ధే శబ్దార్థసమ్బన్ధ ఇత్యత్ర సిద్ధ ఏవేత్యవధారణస్య వివక్షితత్వాన్నిత్యత్వసిద్ధిః. యథా* అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇత్యాదావప ఏవ భక్షయతీత్యవధారణసిద్ధిః- తద్వత్, భూదళనజ్ఞాననివృత్తస్య రజ్జుసర్పస్య యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాదవ్యాప్తిరితి చేన్న తస్యాపి యథావస్థితవస్తుజ్ఞానేన నివర్తయితుం యోగ్యత్వాత్. అత ఏవ హి నివర్త్యత్వమిత్యుక్తం, నతు నివృత్తత్వమితి. నచ సర్పభ్రమజనితే రజ్జుధీనివర్త్యే పరమార్థభూతే భయేఽతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్, భయస్య క్షణికతయా స్వయమేవ నివృత్తస్య రజ్జుజ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాత్. రజ్జుజ్ఞానం హ్యుత్తరభయోత్పత్తిం ప్రతిబధ్నాతి. అతః ప్రతీయమానత్వనియమపూర్వకయథావస్థితవస్తుగోచరజ్ఞానమాత్రనివర్తనీయత్వం మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. అనేన లక్షణేన సదసద్వైలక్షణ్యం ఫలితమ్. తత్ర ప్రతీయమానత్వపూర్వకేత్యసద్వ్యావృత్తిః శేషేణ సద్వ్యావృత్తిః. అస్య మిథ్యాత్వలక్షణస్య సమ్ప్రతిపన్నమిథ్యాభూతేష్వనుగతత్వం దర్శయతి (యథేతి) అథోక్తలక్షణస్య పక్షేఽతిదేశకరముచితేపి స్వప్రకాశే వస్తున్యధ్యాసానుపపత్తిరూపం ద్వితీయం చోద్యం పరిహర్తుమాహ (దోషవశాద్ధి తత్ర తత్కల్పనమితి) అజడత్వవజ్జడత్వమపి నాధ్యాసప్రయోజకమ్- జడేఽపి దోషాభావే సత్యధ్యాసాదర్శనాత్ అతో దోష ఏవ హి సర్వత్ర కల్పకః- కల్పనే దోషాధీనే స్వతో వా పరతో వా ప్రకాశో భ్రమాధిష్ఠానత్వేఽప్యయోగీ. పురోవర్తినిభాసమానే హి రజతభ్రమ ఇతి చార్వాన్తికే పరిహర్తుం దృష్టా

ఏవం చిన్మాత్రవపుషి పరే బ్రహ్మణి దోషపరికల్పితమిదం దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభేదం సర్వం జగద్యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపావబోధబాధ్యం మిథ్యారూపమ్. దోషశ్చ స్వరూపతిరోధాన వివిధవిచిత్రవిక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయా నాద్యవిద్యా * అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః * తేషాం సత్యానామనృతమపిధానమ్ * నాసదాసీన్నో సదాసీత్తదానీం తమ ఆసీత్తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతమ్ * మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్ * ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే * మమ మాయా దురత్యయా * అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యత ఇత్యాదిభిర్నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్ర

హ్మైకల్పనస్య దోషాధీనత్వముక్తమ్. ఇత్థం ప్రతీయమానత్వపూర్వకయథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వం మిథ్యాత్వమ్. మిథ్యాభూతార్థకల్పనం చ దోషవశాదితి దృష్టాన్తే శిక్షితమర్థద్వయం దార్ష్టాన్తికే ఽతిదిశతి. శఙ్కాద్వయం చార్థాన్నిరాకరోతి (ఏవమితి) అత్యన్తవైసాదృశ్యరహితకతిపయాధ్యాసైకాధిష్ఠానే దృష్టః - యథా సర్పభూదలనామ్బుధారాద్యధ్యాసో రజ్జుమాత్రే. కథమేకస్మిన్నధిష్ఠానే యుగపన్నిఖిలోఽత్యన్తవిసదృశానన్తప్రపఞ్చాధ్యాస ఇత్యేకా. యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకత్వేన ప్రతీతే బ్రహ్మణి కథం వాధ్యాస ఇతి ద్వితీయా. చిన్మాత్రవపుషీత్యనేన పూర్వోక్తాం స్వయంప్రకాశత్వకృతామధ్యాసానుపపత్తిం స్ఫారయతి- పరే బ్రహ్మణీతి శఙ్కాద్వయం పరిహృతం భవతి. విలక్షణాధిష్ఠానత్వాత్కృత్స్నాధ్యాస ఉపపన్న ఇతి - వైలక్షణ్యం చ సర్వసాధారణసన్మాత్రరూపత్వమ్. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణా అపరే బ్రహ్మణి - పరే బ్రహ్మణి తు చిన్మాత్ర(రూప)తయా సర్వజ్ఞత్వాదిగుణానన్వయాదధ్యాస ఉపపన్న ఇతి చాభిప్రాయః. ఇదమితి ప్రతీయమానతాకారపరామర్శినా పదేన-యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపావబోధబాధ్యమితి పదేన-చ పూర్వోక్తమిథ్యాత్వలక్షణమనూదితం భవతి. దోషపరికల్పితమిత్యనేన దోషవశాదిత్యాదినోక్తమతిదిష్టమ్. వివిధకృత్స్నాధ్యాసం దర్శయతి (దేవేతి) మిథ్యారూపమ్. మిథ్యాత్వలక్షణోపేతత్వాద్రజ్జుసర్పవన్మిథ్యేత్యుక్తం భవతి. దోషః కః, స కిం పరమార్థః ఉతాపరమార్థః. పరమార్థత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వం న స్యాత్ - అపరమార్థత్వే ప్రపఞ్చవత్కల్పకాన్తరాపే (క్షాయామ)క్షయా)నవస్థా। స కిం బ్రహ్మణ్యతిరోహితే కల్పయతి- ఉత తిరోహితే- అతిరోహితే చేదనుపపన్నమ్. రజ్జ్వేవ ప్రకాశమాన ఇవాధ్యాసోదయవిరోధాత్. అవిరోధే పశ్చాదప్యనివృత్తేః. తిరోహితే చేత్ తిరోధానం కిం స్వతః. కిం వా పరతః. యది స్వతః అనివర్త్యత్వం- నివృత్తౌ స్వరూపోచ్ఛేదో వా. యది పరతః- తత్పరం వాచ్యమ్. కించ నానాధ్యాసానాం నానాదోషమూలత్వం దృష్టమ్. అతోఽనేకదోషా అభ్యుపగన్తవ్యా ఇతీమాశ్శఙ్కాః పరిహర్తుమాహ (దోషశ్చేతి) చశ్శఙ్కానివర్తకః- కో దోష ఇత్యస్య ప్రతివచనమవిద్యేతి. తస్యాః పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవికల్పే సదసదనిర్వచనీయేత్యపారమార్థ్యాభ్యుపగమః. అనవస్థాపరిహారోఽనాదీతి. తిరోహితాతిరోహితవికల్పస్య ప్రతివచనం స్వరూపతిరోధానశబ్దేన. 'తచ్చ కిం స్వతః పరత ఇత్యత్ర పరత ఇత్యఙ్గీకృతమ్. తిరోధానస్య హేతునిర్దేశాత్. నానాధ్యాసస్యైకదోషమూలత్వముక్తం వివిధేత్యాదినా విక్షేపః-అధ్యాసః. ఆచ్ఛాదికాఽవిద్యా-విక్షేపికాఽవిద్యేత్యవిద్యాయా ఏకస్యా ఏవావస్థాద్వయం తదభిమతం తిరోధానవిక్షేపహేతుత్వవచనాత్సూచితమ్. ఏవంభూతామవిద్యాం ప్రతిజ్ఞాయైతదనుగుణం ప్రమాణమాహ (అనృతేనేత్యాదినా) ప్రత్యూఢాః- ప్రతీపం నీతాః. ప్రత్యూఢశబ్దవైశద్యార్థముపాదత్తే (తేషామితి) నాత్ర బహువచనే తాత్పర్యమ్ * అదితిః పాశాన్ప్రముమోక్త్వితివత్. అస్యాస్సదసదనిర్వచనీయత్వముచ్యతే (నాసదాసీన్నో సదాసీదితి) కిమాసీదిత్యత్రాహ (తమ ఆసీదితి) తమశ్శబ్దేనాచ్ఛాదకత్వం వివక్షితమ్. తమో నామ * అక్షరం తమసి లీయత ఇతి ప్రకృతిరుచ్యత ఇతి శఙ్కాయాముదాహరతి (మాయాం తు ప్రకృతిమితి) వివిధాధ్యాసహేతుత్వం దర్శయతి (ఇన్ద్రో మాయాభిరితి) అస్యా ఐక్యజ్ఞానేన వినా అనివర్త్యత్వమాహ (మమేతి) అనాదిత్వమాహ (అనాదీతి) అత్రేశితవ్యసాపేక్షమహేశ్వరత్వేన్ద్రత్వబహువచనశ్రవణాద్విజాతీయసజాతీయస్వగతభేదసాహిత్యం ప్రతిపన్నమితి తదపనుత్తయే వ్యాచష్టే (నిర్విశేషేతి)

హ్మైవానాద్యవిద్యయాసదసదనిర్వాచ్యయాతిరోహితస్వరూపంస్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యవగమ్యతే.యథోక్తమ్.*జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతోऽసావశేషమూర్తిర్నతువస్తుభూతః ।తతో హి శైలాబ్ధిధరాదిభేదాన్ జానీహి విజ్ఞానవిజృమ్భితాని ॥ యదాతుశుద్ధంనిజరూపిసర్వకర్మక్షయేజ్ఞానమపాస్తదోషమ్ । తదాహిసఙ్కల్పతరోః ఫలానిభవన్తినోవస్తుషువస్తుభేదాః ॥ తస్మాన్నవిజ్ఞానమృతేऽస్తికించిత్ క్వచిత్కదాచిద్ద్విజవస్తుజాతమ్ । విజ్ఞానమేకం నిజకర్మభేదవిభిన్నచిత్తైర్బహుధాభ్యుపేతమ్ ॥ జ్ఞానంవిశుద్ధంవిమలంవిశోకమశేషలోభాదినిరస్తసఙ్గమ్। ఏకంసదైకంపరమఃపరేశస్సవాసుదేవోనయతోऽన్యదస్తి । సద్భావఏవంభవతో మయోక్తో జ్ఞానంయథాసత్యమసత్యమన్యత్ । ఏతత్తుయత్సంవ్యవహారభూతం తత్రాపిచోక్తంభువనాశ్రితంతే ఇతి. అస్యాశ్చావిద్యాయానిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేననివృత్తింవదన్తి*నపునర్మృత్యవే*తదేకంపశ్యతి *నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతి*

సగుణత్వేప్రతిపన్నేऽపి స్వరూపపరవాక్యానుగుణ్యాద్దోషప్రతిపాదనతత్పరాణాంవాక్యానాం నప్రతిపన్నభేదేతాత్పర్యమితిభావః. బ్రహ్మైవ ఇన్ద్రాదిశబ్దప్రతిపన్నమపిస్వరూప పరవాక్యోపదిష్టం బ్రహ్మైవేతిభావః. అనాదిత్వసదసదనిర్వచనీయత్వతిరోధాయకత్వవివిధాధ్యాసకరత్వాన్యపి తత్తద్వాక్యప్రతిపన్నాన్యాహ (అనాద్యవిద్యయేత్యాదినా) స్వగతశబ్దేనాధిష్ఠానతయా సమ్బన్ధో వివక్షితః-నతు సజాతీయవిజాతీయసహపఠితస్వగతనానాత్వమ్ ఏవందోషవాచివాక్యగతమిన్ద్రమహేశ్వరాదిపదజాతమర్థస్వారస్యేన స్వరూపపరవాక్యప్రాబల్యాన్నిర్విశేషవస్తు పరంవ్యాఖ్యాతమ్. అథదోషవాచిభిరేవోపబృంహణవాక్యైర్నిర్విశేషస్య వస్తునఏవదోషసమ్బన్ధిత్వముక్తమితిదర్శయతి (యథోక్తమితి) చిన్మాత్రబ్రహ్మణోऽజ్ఞానవిజృమ్భితత్వంజగతఃప్రతిజ్ఞాయతే (జ్ఞానస్వరూపఇతి) నతువస్తుభూతః- వక్ష్యమాణశైలాబ్ధిధరాదివస్తుభూతోనభవతీత్యర్థః.విజ్ఞానశబ్దేన వివిధంజ్ఞాయతేऽనేనేతికరణవ్యుత్పత్త్యాఅవిద్యాऽభిధీయతే. ప్రతిజ్ఞాతంప్రపఞ్చస్యావిద్యాకల్పితత్వంవ్యతిరేకముఖేనోపపాదయతి(యదేతి) శుద్ధమ్. అవిద్యారహితమ్. నిజరూపి. భేదదర్శనరహితమ్. తన్నిమిత్తకర్మక్షయే అపాస్తరాగాదిదోషమ్. సమస్తాత్కల్ప్యతేऽనేనేతిసఙ్కల్పః- అవిద్యా. వస్తుషు- ధర్మిభూతపదార్థేషు వస్తుభేదాః- ఆకారభేదాః మహ్యాం * వస్త్వస్తికిమ్ * మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయం జగదుపలబ్ధిప్రకారేణవస్తుభేదాసత్యత్వోపపాదకత్వేనోపపాద్యప్రమేయాధిక్యాభావాదత్రానుపాత్తమ్. తచ్చ సిద్ధాన్తేదర్శయిష్యతే. విజాతీయభేదాభావముపసంహరతి పూర్వార్ధేన. అథాత్మబహుత్వస్య కాల్పనికత్వముచ్యతేవిజ్ఞానమిత్యర్ధేన. పూర్వోక్తమాత్మైక్యమేకంసదైకమిత్యత్రైకశబ్దేనానూద్యస్వగతనానాత్వంనిషిధ్యపరమపరేశాదిశబ్దానామపి వస్తుమాత్రపరత్వం ప్రతిపాదయతి (జ్ఞానమితి) విశుద్ధమిత్యాదిపదైరవిద్యారాహిత్యం తత్కృతభేదదర్శనవైధుర్యంతన్మూలశోకలోభాదివిధురతాచోచ్యతే. సదైకమ్. జన్మవృద్ధ్యాదిరహితమ్. యతోऽన్యన్నాస్తితద్యథోక్తస్వరూపమిత్యర్థః. ఏతన్నపరమిత్యాహ (సద్భావఇతి) ఏవద్భువనాశ్రితం - భువనేనాధిష్ఠానతయాऽऽశ్రితంజ్ఞానమ్. సంవ్యవహారభూతం-సమన్తాద్వ్యవహారవిషయభూతంయద్వర్తతే తత్రాపికారణమవిద్యేత్యుక్తమ్. తచ్చ నపరమతం- సద్భావఏవోచ్యతఇత్యర్థః. ఏవంసిద్ధపరవాక్య పర్యాలోచనయా బ్రహ్మణఏవసత్యత్వంవ్యతిరిక్తస్యావిద్యాపరికల్పితత్వంచ తత్త్వమిత్యుక్తమ్- తతఃకిం ప్రస్తుతస్య కర్మాఙ్గకత్వానర్హవాక్యార్థజ్ఞానమోక్షోపాయత్వస్యేతి శఙ్కాయా ముపాయపరవాక్యానామపి సిద్ధపరవాక్యప్రతిపన్నార్థానుగుణోపాయపరత్వమాహ (అస్యాఇతి) చన్మజ్ఞానివర్తకః అస్యాఇత్యనేన సదసదనిర్వచనీయత్వాదివిశేషణవిశిష్టతావివక్షితా- తస్యానివృత్తౌ ప్రమాణందర్శయతి (నపునరితి) మృత్యుఃకర్తాఽవిద్యా. తన్నివృత్తిశ్చైక్యజ్ఞానాదిత్యాహ (తదేకంపశ్యతీతి) మృత్యుకార్యస్యరోగాదేరపినివృత్తింజ్ఞాపయతి (నపశ్యోమృత్యుమితి) నరోగంనోతదుఃఖతామితిహితచ్ఛేషః. నిర్విశేషవస్తుజ్ఞానానన్తరమే

యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోఽభయం గతో భవతి *భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః। క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే* *బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి* *తమేవ విదిత్వాతి మృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః॥ అత్ర మృత్యుశబ్దేనావిద్యాభిధీయతే. యథా సనత్సుజాతవచనమ్ *ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమి సదాఽప్రమాదమమృతత్వం బ్రవీమీతి* *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ* *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిశోధకవాక్యావసేయనిర్విశేషస్వరూపబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానం చ *అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద అకృత్స్నో హ్యేష ఆత్మేత్యేవోపాసీత *తత్త్వమసి* *త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమస్మీత్యాది వాక్యసిద్ధమ్. వక్ష్యతి చైతదేవ *ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి॥ తథా చ వాక్యకారః *ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాత్ సర్వస్య తన్నిష్పత్తేరితి॥ అనేన చ బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేన మిథ్యారూపస్య సకారణస్య

హాభయప్రాప్తిం దర్శయతి (యదా హీతి) అదృశ్యే, ప్రత్యక్షాద్యవిషయే. అనాత్మ్యే- ఆత్మ్యం-వ్యాప్యం- శరీరమ్. అశరీరే. అనిరుక్తే- అ(నామ)నిర్వచనీయే. అనిలయనే- అనాధారే. అభయం- అభయార్థమ్. అవ్యయీభావసమాసః. ప్రతిష్ఠా- నిష్ఠా. వాదిభిః ప్రబద్ధమూలత్వేనాభ్యుపగతస్య కర్మణోఽప్యవిద్యాకల్పితత్వాత్తస్యాపి జ్ఞానేన నివృత్తిమాహ (భిద్యత ఇతి) హృదయగ్రన్థిరవిద్యా. పూర్వవాక్యేషు కిఞ్చిద్భేదః ప్రతీత ఇవ భవతీతి తద్వ్యావృత్తయే జ్ఞానస్యైక్యవిషయత్వజ్ఞాపనాయైక్యాపత్తిఫలం దర్శయతి (బ్రహ్మవేదేతి) యథోపాసనం హి ఫలమ్. అత ఐక్యజ్ఞానమేవ బన్ధనివర్తకమితి భావః. ఉపాయాన్తరనిషేధార్థముదాహరతి (తమేవేతి) నాత్రావిద్యానివృత్తిః ప్రతీయతే- తద్వాచిశబ్దాశ్రవణాదిత్యత్రాహ (అత్రేతి) *మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇత్యాదౌ మృత్యుశబ్దస్య యమాదిషు ప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థముక్తమ్ (అత్రేతి) బన్ధనివృత్తిపరవాక్యేష్విత్యర్థః. తత్ర ప్రయోగం దర్శయతి (యథేతి) ప్రమాదం వై ఇతి వచనాత్పూర్వత్ర మోహో మృత్యుస్సమ్మతో యః కవీనామిత్యుక్తమ్. మోహో విపరీతజ్ఞానమ్. తన్మృత్యురితి పరమతమ్. సనత్సుజాతస్య తు ప్రమాదో మృత్యుర్మతః. ప్రమాదో యథావదప్రతిపత్తిః. స్వరూపాగ్రహణే హ్యన్యథాప్రతిపత్తిః- తస్మాన్మోహస్యాపి హేతురాత్మన్యనవధానరూపః ప్రమాద ఇతి తద్ధేతుభూతాఽవిద్యైవ ప్రమాదశబ్దేన వివక్షితేతి సైవ మృత్యురిత్యభిప్రాయః. ఉదాత్తేషు వాక్యేషు జ్ఞానస్యావిద్యానివర్తకత్వం ప్రతిపన్నం బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వం తేనాత్మనః ఏకత్వజ్ఞానం నివర్తకమితి చ న ప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) సత్యజ్ఞానాదివాక్యం సర్వతో వ్యావృత్తత్వదర్శనార్థముదాత్తమ్. పురుషార్థత్వాయ సుఖాద్వ్యావృత్తిజ్ఞాపనార్థముదాత్తం విజ్ఞానమానన్దమితి. ఆదిశబ్దేన స్థూలమిత్యాది గృహ్యతే. ఏవం బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వే శోధకవాక్యాన్యుదాహృతాని. అథ బ్రహ్మాత్మైక్యప్రతిపత్తౌ శ్రుతిముపాదత్తే (అథ య ఇతి) అథ యోఽన్యామిత్యైక్యోపాసన విధిర్భేదవాసనానిరాసార్థః విహితోపాసనస్యైక్యవిషయతాం జ్ఞాపయితుమైక్యోపదేశం దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) ఉపదేశానుగుణముపాసకో దేవతాం ప్రత్యాహ (త్వం వేతి) ఉపదిష్టార్థమాత్మన్యనుసన్ధత్తే (తద్యోఽహమితి) అస్యార్థస్య శ్రుతివివక్షితత్వసిద్ధయే సూత్రం దర్శయతి (వక్ష్యతి చేతి) *ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ- ఆత్మేత్యేవోపాసీత॥ తథా హ్యుపగచ్ఛన్తి- ముముక్షవ ఉపాసత ఇత్యర్థః. గ్రాహయన్తి చ, జ్ఞాపయన్తి చ తథా శాస్త్రాణి. సూత్రకారాభిప్రాయవిదాం వాక్యం దర్శయతి (తథా చేతి) తన్నిష్పత్తేః తత్కల్పితత్వాదిత్యర్థః. న కేవలం శ్రుతిః- తదనుగ్రాహకతర్కోఽప్యస్తీత్యాహ (అనేన చేతి) చస్సముచ్చయే. కర్మనిరపేక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వాయాహ (మిథ్యారూపస్యేతి) హేతుత్వం గర్భితమ్. సకారణస్య - అవిద్యాభేదదర్శనసహితస్య. బన్ధస్యని

బన్ధస్యనివృత్తిర్యుక్తా. ననుచ సకలభేదనివృత్తిః ప్రత్యక్షవిరుద్ధా కథమివశాస్త్రజన్యవిజ్ఞానేన క్రియతే. కథంవా రజ్జురేషానసర్ప ఇతిజ్ఞానేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధా సర్పనివృత్తిః క్రియతే. తత్ర ద్వయోః ప్రత్యక్షయోర్విరోధః. ఇహతు ప్రత్యక్షమూలస్యశాస్త్రస్యప్రత్యక్షస్యచేతిచేత్ -తుల్యయోర్విరోధేవా కథం బాధ్యబాధకభావః- పూర్వోత్తరయోః దుష్టకారణజన్యత్వ తదభావాభ్యామితిచేత్ -శాస్త్రప్రత్యక్షయోరపి సమానమేతత్ -ఏతదుక్తంభవతి-బాధ్యబాధకభావేతుల్యత్వసాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వాదినకారణమ్. జ్వాలాభేదానుమానేనప్రత్యభిజ్ఞోపమర్దాయోగాత్.

వృత్తిర్యుక్తా- నహిమిథ్యాసర్పనివృత్త్యై నాయంసర్పః రజ్జురేషేతిజ్ఞానాదృతే కర్మాపేక్షాస్తీతిభావః. అథానుమానాగమయోర్వ్యాప్తిగ్రహణలిఙ్గదర్శనధర్మిప్రతిపత్త్యర్థం వ్యుత్పత్త్యర్థంచ ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాదనుష్ణోఽగ్నిర్ద్రవ్యత్వాత్ * ఆదిత్యోయూపః * యజమానః ప్రస్తరఇత్యాదిష్వనుమానాగమౌ ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాశక్తౌ దృష్టౌ తస్మాన్న ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనక్షమాశ్రుతిరిత్యభిప్రాయేణ భేదవాదీచోదయతి (ననుచేతి) శ్రుతివాక్యేష్వవాన్తరచోద్యేషు పరిహృతేష్విదమపిచోద్యమస్తీతిచార్థః. స్వప్నాదిషు సర్పభూదళనాదిషుచ కతిపయభేదనివృత్తిర్దృష్టా. తద్వ్యావృత్త్యర్థస్సకలశబ్దః. అత్రకిం ప్రత్యక్షత్వాన్నబాధ్యత్వమ్. ఉతపరోక్షత్వాన్మూలిత్వాచ్చ నబాధకత్వమితిశఙ్కాద్వయంహృదినిధాయ ప్రథమంప్రత్యక్షత్వాదబాధ్యత్వమిత్యేతత్పరిహరతి (కథంవేతి) సతుప్రత్యక్షాభాసఇతిచేత్. న- ప్రతీతిదశాయామాభాసత్వానవగమాత్. పశ్చాత్ప్రమాణబాధేన జ్ఞాయతఇతిచేత్- తత్ ప్రవ ఇచ్ఛగ్రాహి ప్రత్యక్షస్యాపి తుల్యమ్. భేదస్యశ్రుతిబాధాదిత్యేతదత్రాభిప్రేతమ్. మూలిత్వాత్పరోక్షత్వాచ్చ నబాధకం శాస్త్రమితిశఙ్కతే (తత్రేతి) (ఇహత్వితి) తుల్యత్వవ్యావృత్తయేతుశబ్దః (ప్రత్యక్షమూలస్యేతి) మూలిత్వాన్నశాస్త్రంబాధకమితిభావః- (శాస్త్రస్యేతి) పరోక్షత్వాన్నబాధకమితిభావః. తుల్యత్వే ప్రయోజకేసతి బాధ్యబాధకభావో విపర్యయేణాపిస్యాదితితదప్రయోజకమ్. అతస్తత్రబాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకాన్తరంత్వయాపివక్తవ్యమ్. తదేవాస్మాకమపి ప్రయోజకమిత్యభిప్రాయేణాహ (తుల్యయోరితి) బాధ్యబాధకభావానియమవ్యావృత్తయే భేదవాద్యభిమతత్వేన ప్రయోజకాన్తరంశఙ్కతే (పూర్వోత్తరయోరితి) పూర్వోత్తరయోః-బాధ్యబాధకయోః. త్వదుక్తంప్రయోజకమత్రాపితుల్యమిత్యాహ (శాస్త్రేతి) మూలమూలిత్వాదిసద్భావేమూలస్యప్రత్యక్షస్య బాధకత్వమితరస్యబాధ్యత్వంచదృష్టమ్. అతో మూలమూలిత్వపరోక్షత్వాపరోక్షత్వాది వైషమ్యరాహిత్యేసతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావౌ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకావితిశఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) తుల్యత్వేసతి దుష్టకారణజన్యత్వ తదభావౌన ప్రయోజకావిత్యభిప్రాయేణ తుల్యశబ్దః ప్రయుక్తః. విశిష్టస్య హేతుత్వే విశేషణాంశస్యాపి హేతుత్వాత్తుల్యశబ్దేనైకదేశోపాదానమ్. దుష్టకారణజన్యత్వతదభావవిశేషణీభూతం తుల్యత్వంవివక్షితమ్. తుల్యత్వేసతి - విపరీతప్రాబల్యదౌర్బల్యకారణాభావేసతి. దుష్టకారణజన్యత్వ తదభావౌనప్రయోజకావిత్యర్థః. సాపేక్షత్వంనిరపేక్షత్వం- మూలమూలిభావః. ఆదిశబ్దేనపరోక్షాపరోక్షభావవిలమ్బావిలమ్బౌవివక్షితౌ. శ్రుతిలిఙ్గాదిషు విలమ్బావిలమ్బాభ్యాంహి ప్రాబల్యదౌర్బల్యే. యద్వాఅప్రయోజకత్వేనోక్తం తుల్యత్వం దృష్టాన్తతయాఽనూదితమ్. వైషమ్యాన్తరాభావేసతి దుష్టకారణజన్యత్వ తదభావావప్యాదిశబ్దేనవివక్షితౌ. ఏతేషామప్రయోజకత్వమేకేనదృష్టాన్తేనోపపాదయతి (జ్వాలేతి) అన్యథేత్యధ్యాహర్తవ్యమ్ (ప్రత్యభిజ్ఞోపమర్దాయోగాదితి) అయోగప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. జ్వాలాభేదానుమానేహి మూలమూలిభావోఽస్తి విలమ్బావిలమ్బౌచ- ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాదనుమానస్య. తుల్యత్వేసతి దుష్టకారణజన్యత్వ తదభావయోః ప్రయోజకత్వమప్యనేన వ్యుదస్తంభవతి-తద్రాహిత్యేపి బాధ్యబాధకభావదర్శనాత్. తత్ర కింవిషయంప్రత్యక్షంబాధ్యమిత్యత్రాహ (తత్రహీతి) ఐక్యగ్రాహిప్రత్యక్షంబాధ్యమిత్యర్థః. తర్హికింప్రయోజకమిత్యత్రాహ

తత్రహిజ్యాత్రైక్యంప్రత్యక్షేణావగమ్యతే. ఏవంచసతిద్వయోఃప్రమాణయోర్విరోధేయత్సమ్భావ్యమానా
న్యథాసిద్ధి-తద్బాధ్యమ్.అనన్యథాసిద్ధమనవకాశమితరచ్చాబధక మితిసర్వత్రబాధ్యబాధకభావనిర్ణయఇతి.
తస్మాదనాదినిధనావిచ్ఛిన్న సమ్ప్రదాయా సమ్భావ్యమాన దోషగన్ధానవకాశ శాస్త్రజన్యనిర్విశేషని
త్యశుద్ధముక్తబుద్ధస్వప్రకాశచిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మభావావబోధేనసమ్భావ్యమానదోషసావకాశప్రత్యక్షా
దిసిద్ధవివిధవికల్పరూపబన్ధ నివృత్తిర్యుక్తైవ.సంభావ్యతేచ వివిధవికల్పభేదప్రపఞ్చగ్రాహిప్రత్యక్షస్య

(ఏవం చేతి)తుల్యత్వాదీనాంప్రయోజకత్వేఽనుపపన్నేసతి (ద్వయోరితి) ప్రత్యక్షయోరనుమానయోరాగమయోఃప్రత్య
క్షానుమానయోరనుమానాగమయోఃప్రత్యక్షాగమయోర్వేత్యర్థః (యత్సమ్భావ్యమానాన్యథాసిద్ధీతి) సావకాశత్వాదన్య
థాసిద్ధమిత్యర్థః.అనన్తరమనన్యథాసిద్ధమనవకాశమిత్యుక్తేః. విషయాన్తరలాభోప్రమాణకోటినివేశోవాసావకాశత్వమ్.
తేనస్వోపస్థాపితార్థవిషయప్రామాణ్యం వినాపి సమ్భావితోదయత్వమన్యథాసిద్ధత్వమ్. విరుద్ధార్థప్రమాణాబాధేనాపి
సమ్భవదుదయత్వమితియావత్ (అనన్యథాసిద్ధమనవకాశమితి) అనన్యథాసిద్ధత్వంనామతదర్థప్రమాణతాంవినాఽనుద
యత్వం విరుద్ధార్థప్రమాణాబాధేనానుదయత్వమితియావత్ - తచ్చానవకాశత్వాత్- అనవకాశత్వంనామవిషయాన్త
రాలాభో ప్రమాణకోటినివేశాభావోవా. అప్రమాణకోట్యనన్తర్భావవిషయాన్తరాలాభాభ్యాం విరుద్ధార్థోపస్థాపక
ప్రమాణాబాధేనానుదయత్వమిత్యర్థః (ఇతిసర్వత్ర) ఉక్తప్రకారేణ సజాతీయయోర్విజాతీయయోర్వాప్రమాణయో
ర్విరోధఇత్యర్థః. ఏవంబాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకమస్తు. తతఃకింప్రస్తుతశాస్త్రప్రాబల్యస్యేత్యత్రాహ (తస్మాదితి)
తస్మాత్ అన్యథాసిద్ధత్వా నన్యథాసిద్ధత్వయోరేవ బాధ్యబాధకభావేప్రయోజకత్వాత్- (అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్ర
దాయేతి) అవిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయత్వాదనాదినిధనమ్. సమ్ప్రదాయవిచ్ఛేదేసత్యస్మర్యమాణ కర్తృకత్వంహ్యపౌ
రుషేయత్వసాధకమ్ * అనాదినిధనాహ్యేషా వాగుత్సృష్టాస్వయమ్భువా । ఆదౌవేదమయీదివ్యా యతస్సర్వాఃప్ర
సూతయః ॥ * అనాదినిధనంబ్రహ్మేత్యాదివచనానిచానాదినిధనశబ్దేనస్మారితాని. అతఏవఅసమ్భావ్యమానదోషమ్.పౌ
రుషేయత్వప్రయుక్తంహిభ్రమవిప్రలిప్సాప్రమాదాశక్తిరూపదోషచతుష్టయవత్త్వమ్.అతఏవఅనవకాశమ్, శాస్త్రజన్య
శబ్దస్యావబోధశబ్దేనాన్వయః.బాధ్యబాధకభావాఙ్గీకారస్య విరోధసాపేక్షత్వాద్విరోధందర్శయతి(నిర్విశేషేత్యాదినా)
నిత్యం- కాలాపరిచ్ఛిన్నమ్. శుద్ధమ్. అవిద్యారహితమ్. తతఏవముక్తశబ్దోఽవిద్యాకృతజన్మాదిరాహిత్యపరః. బుద్ధం-
భాసమానమ్. స్వప్రకాశశబ్దః పూర్వం బుద్ధశబ్దోక్తభాసమానత్వస్య పరాధీనత్వవ్యుదాసార్థః. స్వయమేవప్రకాశస్వ
భావత్వం స్వప్రకాశత్వమ్. తచ్చ చిన్మాత్రశబ్దవాచ్యత్వాత్- స్వయంప్రకాశత్వంహిచిత్త్వమ్. చిత్స్వరూపత్వంచ
శ్రుతిసిద్ధమ్. మాత్రశబ్దోజ్ఞేయత్వవ్యుదాసపరః. బ్రహ్మాత్మభావావబోధేన - ఏవంభూతస్యబ్రహ్మణః స్వస్యచైక్యావ
బోధేనేత్యర్థః (సమ్భావ్యమానేతి) సమ్భావ్యమానదోషత్వాత్ సావకాశం- అప్రమాణకోటౌ లబ్ధనివేశమ్. అతఏ
వాన్యథాసిద్ధత్వమపిఫలితమ్. అన్యథాసిద్ధత్వం విపరీతప్రమాణమబాధిత్వాప్యుదయసమ్భవః (ప్రత్యక్షాదీతి) ఆదిశబ్దా
దనుమానాదిక ముచ్యతే (వివిధేతి) దేవాదిరూపేణ స్వకార్యజన్మజరామరణాదిరూపేణచవివిధోజ్ఞాతృజ్ఞేయాది విక
ల్పః సఏవబన్ధః- తన్నివృత్తిరిత్యర్థః. సమ్భావ్యమానశ్చ దోషఃక ఇత్యత్రాహ (సమ్భావ్యతేచేతి) భేదప్రపఞ్చః-
భేదసముదాయః. యద్వాభేదరూపః ప్రపఞ్చః. వివిధవికల్పశబ్దః ప్రపఞ్చవిశేషణంభేదవిశేషణంవా. భేదః జ్ఞాతృ
జ్ఞేయాదిః. సచ బ్రాహ్మణాదిరూపేణవివిధః. దేవమనుష్యాదిరూపేణవికల్పవాన్. అర్వాచీనాఃకేచిత్కాచతిమిరాది
కందోషమాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - తస్యకాదాచిత్కత్వాత్. కాచాదిదుష్టంప్రత్యక్షంసపక్షీకృత్య వ్యతిరిక్తస్య కాచా
దిదుష్టత్వ మనుమీయతఇతి చేత్ - న అతిప్రసఙ్గాత్. అనాదినిధనత్వేన యచ్ఛాస్త్రముక్తమ్- తస్యాపిశబ్దత్వాదిత్యా

అనాదిభేదవాసనాదిరూపావిద్యాఖ్యోదోషః. నను అనాదినిధనావిచ్ఛిన్న సమ్ప్రదాయతయా నిర్దోషస్యాపి శాస్త్రస్య * జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామోయజేతేత్యేవమాదేర్భేదావలమ్బినోబాధ్యత్వం ప్రసజ్యేత. సత్యమ్-పూర్వాపరాపచ్ఛేదేపూర్వశాస్త్రవన్మోక్షశాస్త్రస్యనిరవకాశత్వాత్తేనబాధ్యత్వమేవ.

దినా దుష్టకర్తృకత్వానుమానంహిసుశకమ్. తత్రకర్త్రాయోగ్యానుపలబ్ధ్యానిరస్తఇతిచేత్ - తదత్రాపితుల్యమితి కాచాదేర్దోషత్వకల్పనానుపపత్త్యా తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనాదీత్యాది) భేదవాసనాదిరూపా- ఆదిశబ్దేన భేదవాసనాహేతుభూతం భేదదర్శనంవివక్షితమ్. అనయోర్న్యాయతుహేతుమద్భావేఽన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయానాదిశబ్దః. బీజాఙ్కురన్యాయాదితిభావః. భేదదర్శనంభేదవాసనాచహికార్యావిద్యా- అతఉక్తంభేదవాసనాదిరూపాఽవిద్యేతి. *ఆదిత్యోయూపఇత్యాదిషు యూపాదిత్యాద్యైక్యాద్య ప్రతిపాదనం నప్రత్యక్షవిరోధాత్. కింత్వన్యపరత్వాత్ - యత్పరశ్శబ్దస్సశబ్దార్థఇతిహిన్యాయవిదః. అన్యపరత్వంచ తాత్పర్యలిఙ్గాభావాదవగమ్యతే * ఆదిత్యోయూపఇతివాక్యంచ యూపాఞ్జనవిధిశేషత్వాదన్యపరమితిపరస్యాభిప్రాయః. యన్నిర్దోషముక్తమ్. తత్రాపిబాధ్యబాధకభావనిమిత్తభూతోర్థవిరోధోస్తిఅతోఽవశ్యమన్యతరస్యబాధ్యత్వంస్యాత్. తత్రయద్బాధ్యత్వేప్రయోజకందుష్టకారణజన్యత్వం, తత్తునాస్తి. కథమత్రనిర్వాహఇత్యాశయేనచోదయతి (నన్వితి) ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతుర్నాస్తీత్యాహ (అనాదీతి) అపిర్విరోధసూచకః. అర్థవిరోధందర్శయతి (భేదావలమ్బినఇతి) సత్యమిత్యర్థాఙ్గీకారే భేదావలమ్బినోబాధ్యత్వమఙ్గీకృతమ్. దుష్టకారణజన్యత్వేఽనఙ్గీకారః - అన్యథాసిద్ధత్వానన్యథాసిద్ధత్వయోరేవబాధ్యబాధకభావప్రయోజకత్వమ్. పూర్వోక్తందుష్టకారణజన్యత్వమపి హ్యన్యథాసిద్ధత్వప్రకారవిశేషః. అత్రాపిముఖభేదేనాన్యథాసిద్ధిముపపాదయతి (పూర్వాపరేత్యాదినా) అపచ్ఛేదన్యాయాద్బాధ్యత్వం ప్రత్యక్షస్యాపితుల్యమ్. తత్రదోషమూలత్వంచ బాధ్యత్వేఽధికహేతుః. అపచ్ఛేదపూర్వాపరశాస్త్రయోః పౌర్వాపర్యంప్రమిత్యుత్పత్తిక్రమాత్ - నపాఠక్రమాత్ *పశ్చాత్ ఋత్విజస్సమన్వారబ్ధాః ప్రసర్పన్తి । అధ్వర్యుం ప్రస్తోతాన్వారభతే ప్రస్తోతారం ప్రతిహర్తాప్రతిహర్తారముద్గాతా ఉద్గాతారంబ్రహ్మాబ్రహ్మాణంయజమానఇతి విహితస్యాన్వారమ్భణస్య విచ్ఛేదేప్రాయశ్చిత్తముచ్యతే * బహిష్పవమానంప్రసర్పతాంయద్యుద్గాతాపచ్ఛిద్యేతఅదక్షిణస్సయజ్ఞస్సంస్థాప్యః తేనపునర్యజేతతత్రతద్దద్యాత్ యత్పూర్వస్మిన్దాస్యన్స్యాత్ అథప్రతిహర్తాఽపచ్ఛిద్యేతసర్వవేదసందద్యాదితి ॥ తదిదంశాస్త్రద్వయంవిషయః. అతోద్గాతృప్రతిహర్త్రోః ప్రయోగభేదేనాపచ్ఛేదేస్వంస్వంప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రంప్రవర్తతే - ఏకస్మిన్ప్రయోగేయౌగపద్యేనాపచ్ఛేదేసత్యుద్గాతుః ప్రాయశ్చిత్తంప్రవర్తతే- తస్యవర్గప్రధానత్వాత్. ప్రధానాపచ్ఛేదస్యైవసమాధేయత్వాత్. వికల్పేనానుష్ఠానంవా. ఏకస్మిన్నేవ పౌర్వాపర్యేణాపచ్ఛేదేపూర్వస్య ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రస్య దౌర్బల్యంపరస్య ప్రాబల్యంచ కర్మమీమాంసాయాముక్తమ్ * పౌర్వాపర్యేపూర్వదౌర్బల్యంప్రకృతివదితి ॥ అత్రాసంజాతవిరోధిత్వేన పూర్వముదయాత్పూర్వస్యప్రాబల్యమ్. పరస్యసత్ప్రతిపక్షతయైవోదయాద్దౌర్బల్యమితిపూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు పూర్వస్యోత్పత్తికాలేవిరోధ్యభావాత్తదబాధేనాప్యుదయస్సమ్భవతి. ఉత్తరస్యతుస్వోత్పత్తికాలేవిరోధిసద్భావాత్తదబాధేనోత్పత్త్యనుపపత్త్యాపూర్వంబాధిత్వైవోత్పన్నమిత్యనన్యథాసిద్ధత్వాదుత్తరస్యప్రాబల్యమితి * పూర్వాబాధేన నోత్పత్తిరుత్తరస్యహిసిధ్యతీతిహిన్యాయవిదః. ననూత్తరశాస్త్రముదయేతచేత్ - పూర్వాబాధేనానుదయస్స్యాత్. పూర్వశాస్త్రముత్తరోత్పత్తిప్రతిబన్ధకంకిన్నస్యాత్. నైవమ్. నిమిత్తస్యోత్పన్నత్వాన్నైమిత్తికంహిశాస్త్రముదితమేవేతితత్రోత్తరస్యోదయతః పూర్వాబాధేనోత్పత్త్యనుపపత్త్యాపూర్వంబాధితమేవ. కించ- యథోదితదక్షిణాకత్వేనకర్మసమాపనంహి శాస్త్రేణ పూర్వమేవస్వతఃప్రాప్తమ్. తత్తుప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రేణాన్యథాకృతమ్. ఏవంపూర్వసిద్ధార్థాన్య

వేదాన్తవాక్యేష్వపిసగుణ బ్రహ్మోపాసనపరాణాం శాస్త్రాణామయమేవన్యాయః. నిర్గుణత్వాత్పరస్యబ్రహ్మణః. ననుచ*యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్*పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ*సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పఇత్యాదిబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరాణాం శాస్త్రాణాంకథంబాధ్యత్వమ్.నిర్గుణవాక్యసామర్థ్యాదితి బ్రూమః. ఏతదుక్తంభవతి *అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమ్* సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ*నిర్గుణంనిరఞ్జనమిత్యాదివాక్యాని నిరస్తసమస్తవిశేష కూటస్థనిత్యచైతన్యం బ్రహ్మేతిప్రతిపాదయన్తి- ఇతరాణిచసగుణమ్. ఉభయవిధవాక్యానాం విరోధేతేనైవాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యానాం గుణాపేక్షత్వేన పరత్వాద్బలీయస్త్వమితి నకిఞ్చిదపహీనమితి. ననుచ- సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యత్ర సత్యజ్ఞానాదయోగుణాఃప్రతీయన్తే.

థాకరణప్రకరణత్వాదత్రాపి పూర్వమేవబాధ్యమితి కర్తవిచారేనిశ్చితమ్. ఏవముత్తరశాస్త్రస్యైవ మోక్షశాస్త్రస్య నిరవకాశత్వాద్ద్వైధావలమ్బిశాస్త్రంపూర్వశాస్త్రవద్బాధ్యతఇత్యర్థః. పరత్వంచపాఠక్రమాదర్థక్రమాచ్చ త్రివర్గఫలత్వేనహికర్మణిప్రథమప్రావణ్యం నిరూపకస్యతత్త్వపరస్యహిముముక్షా. తాదృశపౌర్వాపర్యరహితేషువిరోధగర్భేషు వేదాన్తవాక్యేషు సగుణోపాసనపరేషుకథం నిర్వాహఇత్యత్రాహ (వేదాన్తవాక్యేష్వపీతి) అపిస్సముచ్చయే. పూర్వోత్తరభాగయోర్విరోధఃపరిహృతః. ఉత్తరభాగేచ పరస్పరవిరోధఃపరిహ్రియతఇత్యర్థః. కథమత్రాపచ్ఛేదనయావతారఇత్యత్రాహ (నిర్గుణత్వాదితి) పరశబ్దేనార్వాచీన సగుణబ్రహ్మవ్యావృత్తిః. అపచ్ఛేదన్యాయావతరణ ఫలభూతనిర్గుణత్వబోధదశ్నాదపచ్ఛేదనయోఽవతీర్ణ ఇతిబోద్ధవ్యమిత్యర్థః * జక్షత్క్రీడన్రమమాణఇత్యాదిఫలశ్రుతేస్త్రైవికత్వాత్తాత్త్వికత్వనిరూపణాన్నాదరేణప్రథమంసగుణోపాసనే ప్రావణ్యమ్. నిరూపకోహినిర్గుణపరబ్రహ్మవేదనాధికారీతి పౌర్వాపర్యమితిభావః. ఉపాసనపరసగుణ నిర్గుణవాక్యయోఃఫలద్వారా పౌర్వాపర్యముక్తమ్- తత్తుస్వరూపపరసగుణనిర్గుణవాక్యయోర్నాస్తీతికథం తత్రబాధ్యబాధకభావఇతిచోదయతి (ననుచేతి) విధినిషేధరూపం పౌర్వాపర్యంహృదినిధాయాహ (నిర్గుణేతి) కానినిర్గుణవాక్యాని- కథంతేషాంసామర్థ్యమిత్యత్రాహ(ఏతదుక్తమితి) అస్థూలేత్యాదివాక్యం గుణవిశేషనిషేధపరమ్. సత్యజ్ఞానాదివాక్యే వ్యావృత్తిర్గర్భితా. నిర్గుణమిత్యాదివాక్యం గుణసామాన్యనిషేధపరమ్. ఆదిశబ్దేనయత్తదద్రేశ్యమిత్యాదిగృహ్యతే. విరోధంస్ఫారయతి (నిరస్తేతి) కూటస్థశబ్దోనిర్వికారత్వ వాచీసర్వాధిష్ఠానత్వవాచీవా. కూటవత్తిష్ఠతీతిహికూటస్థః. నిత్యచైతన్యమిత్యన్తైఃపదైరుదాహృతనిర్గుణశ్రుత్యర్థస్సంక్షిప్తః (ఇతరాణి) యస్సర్వజ్ఞఇత్యాదీనిపూర్వోపాత్తానివాక్యాని. చస్సముచ్చయే. సగుణనిర్గుణపరత్వాదుభయవిధవాక్యవిరోధః. (తేనైవ) పూర్వోత్తరభాగవిరోధేయఉత్తరస్యప్రాబల్య హేతురుక్తస్తేనైవేత్యర్థః. నిర్గుణవాక్యబలీయస్త్వంకుతఇత్యత్రాహ (గుణాపేక్షత్వేనపరత్వాదితి) నిషేధ్యవిషయోహినిషేధఉదేతి. నహినిర్విషయోనిషేధః. ప్రాగేవప్రసక్తస్యచ విషయస్యప్రతిషేధ్యత్వమ్. అతోనిషేధ్యసాపేక్షత్వేన నిషేధస్యపరత్వమిత్యర్థః సగుణవాక్యవైయర్థ్యమప్యుపాసన(శేష)విషయ)త్వాత్పరిహృత మిత్యభిప్రాయేణ నకిఞ్చిదపహీనమిత్యుక్తమ్. యద్వాయస్సర్వజ్ఞఇత్యాదివాక్యానామప్యుపాసనశేషత్వాభిప్రాయేణాహ (వేదాన్తవాక్యేష్వపీత్యాది) (ఉపాసనపరాణామితి) తాన్యపివాక్యానిఫలవిశేషార్థ ముపాసనపరాణి - నతుతత్త్వపరాణీతిభావః. అపచ్ఛేదన్యాయావతారముపపాదయతి (నిర్గుణత్వాదితి) పూర్వవదర్థః. నిర్గుణత్వమసిద్ధమ్. పూర్వాపరభావాభావేనాపచ్ఛేదనయా నవకాశాద్గుణానాం బాధ్యత్వాసిద్ధేః. అతఏవసగుణవాక్యానాం వైయర్థ్యపరిహారశ్చనఘటతే. స్వరూపపరత్వమైవ ప్రతిపన్నానాముపాసనపరత్వకల్పనంహి బాధ్యత్వసిద్ధ్యధీనమితిచోదయతి (ననుచేతి) పరిహరతి (నిర్గుణేతి) అన్యత్సర్వం పూర్వవదేవ. నిర్గుణవాక్యైస్సహోపాత్తస్య సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య సగుణపరత్వబుద్ధ్యాచోదయతి (ననుచేతి)

చశబ్దాచ్చద్వయసముచ్చయే. సత్యజ్ఞానాదయోగుణాః ప్రతీయన్త ఇత్యత్ర సత్యజ్ఞానశబ్దాః సత్యత్వజ్ఞానత్వపరా యథా * ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే ఇతి పాణినీయసూత్రస్థద్వ్యేకశబ్దౌ ద్విత్వైకత్వపరౌ. అన్యథా ద్వ్యేకేష్వితి హి వక్తవ్యమ్. తథా శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రైః * గుణాస్సత్యజ్ఞానప్రభృతయ ఉత త్వితి ॥ ఏతద్వాక్యవైశద్యాయ ప్రథమం సామానాధికరణ్యం నిరూప్యతే. తద్ధి విశదతరముపన్యస్తం ప్రమేయమాలాయామాచార్యపాదైః. తథా హి భగవతా పతఞ్జలినా * లటశ్శతృశానచావప్రథమాసమానాధికరణే * తత్పురుషస్సమానాధికరణః కర్మధారయ ఇత్యాదిసూత్రస్థసమానాధికరణశబ్దవివరణార్థం సామానాధికరణ్యలక్షణముక్తమ్ * భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి॥ అస్యాయమర్థః. ప్రవృత్తేర్నిమిత్తం ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. ప్రకృష్టా వృత్తిః-ప్రవృత్తిః-శబ్దస్యార్థే వృత్తిర్నామ తద్బోధనమ్. తత్ర విశేష్యభూతప్రధానార్థవిషయా వృత్తిః ప్రవృత్తిః. విశేష్యప్రాధాన్యం చ గుణానాం ప్రతిపత్తిర్హి గుణిప్రతిపత్త్యర్థేత్యనేన సిద్ధమ్- తస్యాః ప్రవృత్తేః నిమిత్తం. ద్వారమ్ * నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్నిత్యాదిప్రయోగాత్. తచ్చ విశేషణీభూతజాతిగుణాదికమ్. సమానమ్- ఏకమ్. అధికరణం విశేషణానామాధారభూతం విశేష్యమ్. ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిరిత్యేకశబ్దేన సమానశబ్దస్య సదృశార్థపరత్వం వ్యుదస్తమ్. సమానశబ్దసామర్థ్యాదేకశబ్దస్సాధారణపరః. సమానశబ్దో హి సాధారణే ప్రయుజ్యతే * సమానకర్తృకయోః పూర్వకాల ఇతి ॥ అర్థశబ్దశ్చ విశేష్యభూతప్రధానాభిధేయపరః. అనేనాధికరణశబ్దో విశేష్యపరత్వేన వ్యాఖ్యాతః- ఏతదుక్తం భవతి- త్రివిధాశ్శబ్దాః. కేచిద్విశేషణతో విశేష్యతశ్చైకార్థాః, యథా ఘటః కుమ్భః నీలం కృష్ణమిత్యాదయః. కేచిచ్చోభయతశ్చ భిన్నార్థాః- యథా గౌరశ్వో మహిషః నీలం శుక్లం పటమిత్యాదయః. కేచిచ్చ విశేషణతో భిన్నార్థాః విశేష్యతశ్చైకార్థాః, యథా నీలముత్పలం దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్ష ఇత్యాదయః. తత్ర పూర్వకోటిద్వయవ్యావృత్తతృతీయకోటినివిష్టానాం శబ్దానాం సామానాధికరణ్యమ్- తత్ర భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యనేన విశేషణతో విశేష్యతశ్చైకార్థానాం ఘటః కుమ్భ ఇత్యాదీనాం న సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమ్. ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిరిత్యనేన చోభయతో భిన్నార్థానాం గౌరశ్వో మహిష ఇత్యాదీనాం న సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమ్- తస్మాద్విశేషణతో భిన్నార్థానాం విశేష్యతశ్చైకార్థానాం నీలముత్పలమిత్యాదీనామేవ సామానాధికరణ్యమితి. తత్ర ప్రవృత్తినిమిత్తశబ్దయోరేవమర్థః ప్రవృత్తిరభిధానమ్. నిమిత్తమభిధేయమ్. అర్థశబ్దశ్చాభిధేయవచనః భిన్నాభిధేయానాం శబ్దానామేకస్మిన్నభిధేయే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి భిన్నవిశేషణాభిధాయినాం శబ్దానామేకస్మిన్ విశేష్యే వృత్తిః (పర్యవసానం) సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తం భవతి. భిన్నపదసామర్థ్యేన నిమిత్తశబ్దనిర్దిష్టం విశేషణభూతమభిధేయమ్. ఏకశబ్దసామర్థ్యేన చార్థశబ్దనిర్దిష్టం విశేష్యభూతమభిధేయమిత్యవగమ్యతే. అత ఉభయథాప్యనేకవిశేషణాభిధాయినాం శబ్దానామేకస్మిన్ విశేష్యే పర్యవసానం సామానాధికరణ్యమితి భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యాదినా సామానాధికరణ్యలక్షణవాక్యేనోక్తం భవతి. ఉక్తాదర్థాదపి పూర్వోక్తార్థస్సాధీయాన్. సమానాధికరణపదేషు ప్రాతిపదికం విశేషణాన్వయపరమ్. తత్సమానవిభక్తిర్విశేష్యైక్యపరా. సమానవిభక్త్యైక్యబోధనం వృత్తిశబ్దేన వివక్షితమ్. తేన రాజాతస్య పుత్రశ్చ దర్శనీయావిత్యత్ర రాజతచ్ఛబ్దయోస్సామానాధికరణ్యనివృత్తిః. తత్ర హి ప్రకృతపరామర్శితచ్ఛబ్దప్రాతిపదికాదైక్యావగమః- న తు సమానవిభక్త్యా. నను నీలాన్యుత్పలానీత్యత్ర సామానాధికరణ్యం న స్యాత్- విశేష్యబహుత్వాదేకార్థవృత్తిత్వానుపపత్తేః, నైవమ్, ఏకస్మిన్నితి పదస్య సమభివ్యాహృతపదాన్తరోపస్థాపితాకారానధికరణత్వవ్యావృత్త్యర్థత్వాత్. తత్తత్పదోపస్థాపితానేకవిశేషణాపేక్షయా సాధారణత్వం చైకశబ్దార్థః. న హి నీలాన్యుత్పలానీత్యత్ర నీలత్వానధికరణముత్పలత్వం వర్తతే. అతస్తత్ర సామానాధికరణ్యముపపన్నమ్. అతస్సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థస్య యథోక్త ఏవార్థ ఇతి ॥—॥ అత్ర మృషావాదిన ఆహుః, సామా

నాధికరణ్యవాక్యమఖణ్డార్థమ్. తథాహి- సామానాధికరణ్యస్య తావదేకార్థపరత్వమవిగీతమ్. తత్ర సమానాధికరణపదాని కింవిశేషణమాత్రపరాణి- ఉతవిశేషణవిశిష్టపరాణి- ఉతస్వరూపమాత్రపరాణీతి వివేచనీయమ్. న తావద్విశేషణమాత్రపరాణి- విశేషణానామనేకార్థత్వాదేకార్థత్వాసిద్ధేః. నాపి విశిష్టపరాణి. వికల్పాసహత్వాత్. కింక్రమేణయుగపద్వా విశిష్టార్థప్రతిపాదనం పదానామ్. న తావత్క్రమేణ. తత్ర కిం ప్రథమపదప్రతిపన్నస్య విశిష్టస్య పదాన్తరం స్వోపస్థాపిత విశిష్టేన తాదాత్మ్యం విదధాతి. ఉతవిశేషణాన్తరాన్వయమ్. ప్రథమే విశిష్టైక్యే విధీయమానే విశేష్యాంశయోరివ విశేషణాంశభూతయోర్జాతిగుణయోరప్యైక్యం ప్రసజేత్. ద్వితీయే చ విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః. ప్రథమమేకేన విశేషణేన విశిష్టతయాఽవగతస్య వస్తునః పశ్చాద్విశేషణాన్తరవిశిష్టతయా బోధనం హి విశేషణాన్తరాన్వయిప్రతిపాదనమ్. తత్ర విశిష్టం ప్రతి విశేషణతయాన్వీయమానం పూర్వవిశేషణస్యాపి విశేషణం భవతీతి విశేషణానామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావప్రసఙ్గో హి దుర్వారః. అవర్జనీయం చ పదానాం క్రమేణార్థప్రతిపాదనమ్. కుతః- ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వాత్సర్వవాక్యానామ్. నాపి యుగపత్. ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసఙ్గేన యుగపత్ప్రతిపాదనాసమ్భవాత్. సమ్భవేపి విశేషణానాం పరస్పరైక్యప్రసఙ్గాచ్చ- తథాహి - ప్రాతిపదికానాం విశిష్టార్థపరత్వే ప్రాతిపదికార్థైక్యపరస్య సమానవిభక్తినిర్దేశస్య విశిష్టైక్యపరత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి విశేష్యైక్యవద్విశేషణానామప్యైక్యం ప్రతిపాద్యం స్యాత్. తదనుపపత్త్యా విశేష్యస్యాపి నైక్యం ప్రతిపాదయితుమలం సమానవిభక్తినిర్దేశః. కించ- విశిష్టపరత్వే విశేషణవిశేష్యాభ్యామనేకార్థత్వం విశేషణబహుత్వాచ్చానేకార్థత్వమ్. తతశ్చ సామానాధికరణ్యం న సిధ్యతి. కించ - విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వస్వాభావ్యాద్విశేషణభేదేన విశేష్యభేదప్రసఙ్గో దుర్వారః. తథాహి- భేదకం విశేషణం భేద్యం విశేష్యమితి హి విశేషణవిశేష్యయోస్స్వరూపవివేకః. దృశ్యతే చ విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వమ్. యథా ఖణ్డో ముణ్డః ఘటః పట ఇత్యాదిషు. నను నీలముత్పలం దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదిషు విశేషణభేదేపి విశేష్యైక్యం దృశ్యతే, నైష దోషః. అత్ర హి స్వతః ప్రాప్తం విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వం ప్రత్యక్షవిరోధేనాపోహ్యతే. ప్రత్యక్షాగోచరే తు బ్రహ్మణి విశేషణభేదప్రయుక్తో విశేష్యభేదః కేన వార్యతే. తస్మాద్వస్తుమాత్రపరమేవ సమానాధికరణవాక్యమ్. నీలముత్పలమిత్యాదివాక్య ఇవ సత్యాదివాక్యేప్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేన విశేష్యైక్యసిద్ధిరితి చేన్న- ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర విశేష్యభేదాత్. నను విశేషణభేదో న విశేష్యైక్యవిరోధీ- ప్రత్యక్షమేవ తు తద్విరోధి. ప్రత్యక్షాగోచరే బ్రహ్మణ్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేన స్వతః ప్రాప్తమేకత్వం దుర్నివారమితి చేన్న- ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరితి పరోక్షవిషయవాక్యేపి విశేష్యభేదప్రతీతేః. అతో న ధర్మివాచిపదైక్యం పరోక్షే బ్రహ్మణ్యైక్యప్రతిపాదనక్షమమ్, తస్మాద్విశేషణభేదప్రయుక్తో విశేష్యభేదో దుర్వారః. తతశ్చైకార్థత్వం న సిధ్యతి. అతః పారిశేష్యాత్సమానాధికరణపదానాం స్వరూపమాత్రప్రతిపాదనపరత్వమాస్థేయమ్. ఏవం తర్హి పదానాం పర్యాయత్వమేకేనైవ పదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి పదాన్తరప్రయోగవైయర్థ్యమ్. ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిశ్చ ప్రసజేత్. నైవమ్. ఏకస్యైవార్థస్య తత్తత్పదార్థవిరోధిప్రత్యనీకత్వపరత్వేన పదానామర్థవత్త్వమపర్యాయత్వం- నిమిత్తభేదలాభాత్సామానాధికరణ్యలక్షణసిద్ధిశ్చ. అత ఏవ జగత్కారణత్వోజ్ఝితానృతత్వజడత్వపరిచ్ఛిన్నత్వదోషవ్యావృత్తిస్సత్యజ్ఞానాదివాక్యేన క్రియతే. న చ వ్యావృత్తిరూపధర్మవత్త్వం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత- బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ సకలేతరవ్యావృత్తిరూపత్వాత్ - యథా శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిస్తత్పదార్థస్వరూపమేవ- న ధర్మాన్తరమ్- ధర్మాన్తరానుపలమ్భాత్ - తదభ్యుపగమేఽనవస్థానాచ్చ. అతః కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం రక్తిమవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమితి పదానాం శౌక్ల్యస్వరూపమాత్రవిషయాణాం వ్యావర్త్యభేదేన యథాపర్యాయత్వమర్థవ

నేత్యుచ్యతే-సామానాధికరణ్యైకార్థత్వప్రతీతేః.అనేకగుణవిశిష్టాభిధానేప్యేకార్థత్వమవిరుద్ధమితిచేత్ - అనభిధానజ్ఞో దేవానాంప్రియః. ఏకార్థత్వంనామసర్వపదానామర్థైక్యమ్.విశిష్టపదార్థాభిధానేవిశేషణభేదేన పదానామర్థభేత్త్వమేకార్థత్వంచ. అతఏవ సామానాధికరణ్య లక్షణవత్త్వంచ. తథాసత్యాదిపదానామపి వ్యావర్త్యభేదేన నపర్యాయత్వ దోషప్రసక్తిః. నన్వేవంతత్తత్పదార్థవిరోధివ్యావృత్తపరత్వేలక్షణాస్యాత్. నైవమ్. అవాచ్యోపస్థాపనేహిలక్షణా- యథాగఙ్గాయాంఘోషః ప్రతివసతీత్యత్రగఙ్గాపదస్యకూలోపస్థాపనే- నహికూలంగఙ్గాపదవాచ్యమ్. అత్రతు సత్యాదిపదానాం వాచ్యైకదేశభూతవిశేషణపరిత్యాగేపి వాచ్యప్రధానాంశభూతవిశేష్యస్వరూపప్రతిపాదనాన్నలక్షణాప్రసఙ్గః. తథాపివిశిష్టవాచినశ్శబ్దస్య విశేష్యమాత్రపరత్వే స్వారస్యభఙ్గఇతిచేత్ నైషదోషః- సమానాధికరణవాక్యేష్వేకార్థ పరత్వబలాద్విశేషణపరిత్యాగేనస్వరూప మాత్రపరత్వమేవ పదానాంస్వారసికమ్. తథావ్యుత్పత్తేః. వ్యధికరణవాక్యేషు తుపదానాం విశిష్టపరతాస్వారసికీ. లక్షణాభ్యుపగమేపి నదోషః వాక్యతాత్పర్యానుగుణాహిలక్షణాతద్విరోధిముఖ్యవృత్తేర్బలీయసీదృష్టా-యథాగఙ్గాపదే. సమానాధికరణ వాక్యస్య హ్యైక్యఏవతాత్పర్య మితిసర్వసమ్మతమ్. నను సర్వపదానాం లక్షణానదృష్టాఅయుక్తాచ. కేనచిన్ముఖ్యవృత్తేనతాత్పర్యేనిశ్చితేహిపదాన్తరలక్షణాయుక్తా. సర్వపదలక్షణాఙ్గీకారే కింతాత్పర్యనిశ్చాయకమ్- ఉచ్యతే- దృష్టాతావద్విషంభుంక్ష్వేత్యాదిషు సర్వపదలక్షణా. తత్రవిషపదం నిషిద్ధభోజ్యంలక్షయతి భుఙ్క్ష్వేతి భోజననివృత్తిమ్. తత్రయోగ్యతాదివశాద్వాక్యతాత్పర్యనిశ్చయః. సత్యాదివాక్యేషు సమానవిభక్తిబలాదైక్యతాత్పర్యనిశ్చయః. తదవిరోధాయప్రాతిపదికానాం లక్షణాస్వీకృతా- ఏకపదలక్షణాయామపివాక్యతాత్పర్యవిరోధఏవహిహేతుః.యథాగఙ్గాయాంఘోషఇత్యాదిషు. తదవిరోధేఏకస్యాపినదృష్టా. యథాగఙ్గాయాంమత్స్యాఃప్రతివసన్తీత్యాదిషు. అతోవాక్యతాత్పర్యావిరోధాయైకస్యేవ సర్వపదానాం లక్షణానదోషః. తస్మాత్సమానాధికరణవాక్యం వస్తుమాత్రపరమేవేతి. ఏతదభిప్రాయేణ ప్రత్యవతిష్ఠతే (నేత్యుచ్యతఇతి) సత్యజ్ఞానాదయోగుణాఃప్రతీయన్తఇతి పరిచోదితేనేత్యుచ్యతఇతి వదతోఽయంభావః- ప్రతీయన్తఇత్యాపాతప్రతీతిమాత్రవివక్షాచేత్తయానకించిత్ప్రయోజనమ్. ప్రమితివివక్షాచేత్ నతుప్రమితిర్జాయత ఇత్యుపపాద్యతఇతి. కుతఇత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యైకార్థత్వప్రతీతేరితి) శఙ్క్యతే (అనేకేతి) యథావ్యధికరణవాక్యేషు భిన్నార్థపర్యవసాయికారక పదార్థాపరిత్యాగేపి ప్రధానార్థకార్యస్యైకత్వమ్* అర్థైకత్వాదేకం వాక్యమిత్యత్రనిశ్చీయతే. తథాసమానాధికరణవాక్యేష్వపి విశేషణభూతగుణవాచిశబ్దార్థాపరిత్యాగేపి విశేష్యైక్యంసిధ్యతీత్యర్థః. చోదయన్తముపాలభతే (అనభిధానజ్ఞఇతి) వ్యధికరణసమానాధికరణవాక్యయోఽభిధానవిశేషానభిజ్ఞఇత్యర్థః. దేవానాంప్రియః- మేషః. అజ్ఞఇత్యర్థః. పరిహరతి (ఏకార్థత్వమితి) ఏకార్థత్వంనామసర్వపదానామేకాభిధేయపర్యవసానమ్. నతు వాక్యస్యేత్యర్థః. పృథక్పృథగర్థపర్యవసాయినాం పదానామేకప్రధానార్థాన్వయాదర్థైకత్వంవ్యధికరణవాక్యఏవ. సమానాధికరణవాక్యేతుపదానామేవైకార్థపర్యవసాయిత్వమిత్యుక్తంభవతి.తత్కిమిత్యపేక్షాయాం సమానాధికరణ పదానాంవిశేషణమాత్రపరత్వే విశిష్టపరత్వేచ దూషణమేకగ్రన్థేనాహ (విశిష్టేతి) విశిష్టేత్యాదినాకృత్స్నవాక్యేన విశిష్టపక్షేదూషణముక్తమ్. విశేషణభేదేన- విశేషణానామన్యోన్యతో విశేష్యాచ్చభేదేన. విశేషణైర్విశేష్యేణచానేకార్థత్వం స్యాదిత్యర్థః. కించ. అర్థశబ్దోవిశేష్యపరతయాచ వివక్షితః- తేనవిశేషణభేదేవిశేష్యభేదస్స్యాదితిదూషణాన్తరముక్తంభవతి. కించ. విశేషణభేదేన విశేష్యభేదఇత్యుక్తే వ్యతిరేకవశాద్విశేష్యాభేదేవిశేషణాభేదశ్చస్యాదిత్యుక్తంభవతి- విశిష్టైక్యప్రతిపాదికాసమానవిభక్తిర్హ్యవిశేషేణ విశేష్యైక్యవద్విశేషణైక్యమపి ప్రతిపాదయతీత్యభిప్రాయః. ఏవం విశిష్టపరత్వేయుగపదభిధానపక్షే దూషణముక్తంభవతి.

దోఽనవర్జనీయః- తతశ్చైకార్థ్యం న సిధ్యతి. ఏవం తర్హి సర్వపదానాం పర్యాయతా స్యాత్ - అవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వాత్. ఏకార్థాభిధాయిత్వేఽపి పర్యాయత్వమపహాయ సాన్నిధ్యేన- ఏకత్వతాత్పర్యనిశ్చయాదేకస్యైవార్థస్య ఉక్తత్వపదార్థవిరోధిప్రత్యనీకత్వపరత్వేన సర్వపదానామర్థవత్త్వమేకార్థత్వమపర్యాయతా చ. ఏతదుక్తం భవతి- లక్షణతః ప్రతిపత్తవ్యం బ్రహ్మ సకలేతరపదార్థవిరోధిరూపమ్. తద్విరోధిరూపం సర్వమనేన పదత్రయేణ ఫలతో వ్యుదస్యతే. తత్ర సత్యపదం వికారాస్పదత్వేనాసత్యాద్వస్తునో వ్యావృత్తబ్రహ్మపరమ్. జ్ఞానపదం చాన్యాధీనప్రకాశజడరూపాద్వస్తునో వ్యావృత్తపరమ్. అనన్తపదం చ దేశతః కాలతో వస్తుతశ్చ పరిచ్ఛిన్నాద్వ్యావృత్తపరమ్. న చ వ్యావృత్తిర్భావరూపోఽభావరూపో వా ధర్మః

ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహాని ప్రసఙ్గశ్చేత్యర్థసిద్ధిః. క్రమేణాభిధానేఽన్యోన్యసమవాయి ఆనన్దమయాధికరణే వక్ష్యతే. విశేషణభేదేన పదానామర్థభేద ఇత్యేతావతాంశేన విశేషణమాత్రపరత్వే పదదూషణముక్తం భవతి- విశేషణానామనేకత్వాదైకార్థ్యహానిరిత్యర్థః. ఏవం పదానాం ప్రతిపాద్యభేదః ప్రసఞ్జితః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చైకార్థ్యం న సిధ్యతీతి) సామానాధికరణ్యలక్షణాసిద్ధిరిత్యర్థః. అతో వస్తుమాత్రపరమితి పరిశేషసిద్ధమ్. తదనువాదేన చోదయతి (ఏవమితి) ఏవం తర్హి- వస్తుమాత్రపరత్వే. కుత ఇత్యత్రాహ (అవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వాదితి) అనేన తతశ్చైకార్థ్యం న సిధ్యతీత్యత్ర ఫలితోఽర్థో వివృతః. అత్ర పర్యాయత్వచోద్యే ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావాత్సామానాధికరణ్య లక్షణహానిరే(క)కేతరపదవైయర్థ్యం చేతి చోద్యద్వయమభిప్రేతమ్. పరిహరిష్యమాణత్వాత్. ఉక్తం చోద్యం (త్రయం) పరిహర్తుమాహ (ఏకార్థేతి) అపహితమనాశ్చ్యేను- ప్రతిపచనస్యానేకవాక్యసాధ్యత్వాన్నత్యేన చోదనీయమ్. కిం త్వర్థస్య గహనత్వాదవధాతవ్యమితి భావః. అనుపపత్తిత్రయం పరిహరతి (ఏకత్వేత్యాదినా) ఏకత్వతాత్పర్యనిశ్చయస్సమానవిభక్త్యా. అర్థవత్త్వమ్. ప్రయోజనవత్త్వమ్. వ్యావర్త్యభేదకృతవ్యావృత్తిభేదాదపర్యాయత్వం వ్యావృత్తిరూపప్రవృత్తినిమిత్త(భేద)లాభాత్సామానాధికరణ్య లక్షణసిద్ధిరావృత్త్యర్థ్యబహుత్వాత్సర్వపదానాం తత్తద్వ్యావృత్తిరూప ప్రయోజనవత్త్వం చేత్యర్థః. నను * తత్త్వమసీత్యాదివాక్యవదన్వయముఖేనోపలక్షణం స్యాత్. కిమర్థా వ్యావృత్తిః. వ్యావృత్తిబహుత్వాదనేకార్థత్వమాపతతి. వ్యావర్త్యాకారానన్త్యాత్ప్రతిపదపదైరనన్తవ్యావృత్తిశ్శక్యతే కర్తుమ్. బ్రహ్మణో యేభ్యో వ్యావృత్తిః- కానిచ తాని వస్తూని. బ్రహ్మణోఽనేకవ్యావృత్తిమత్త్వాత్సధర్మకత్వమ్. వ్యావృత్తీనాం ధర్మత్వానభ్యుపగమే పదానాం పర్యాయత్వమిత్యాద్యనేకశఙ్కాపరిహారార్థమాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) లక్షణతః- స్వరూపలక్షణతః. న తు తటస్థలక్షణతః. అనేన జగత్కారణత్వే శఙ్కితదోషవ్యావృత్తయే బ్రహ్మణస్సకలేతరవిరోధిత్వం ప్రతిపాదయదిదంశోధకవాక్యం వ్యావృత్తిపరం భవితుం యుక్తమిత్యుక్తం భవతి. బహువ్యావృత్తిభిరనేకార్థత్వప్రసఙ్గం పరిహరతి (సకలేతరపదార్థవిరోధిరూపమితి) (తద్విరోధిరూపమితి) (ఫలతో వ్యుదస్యత ఇతి) ఇదం వాక్యం స్వరూపమాత్రపరమేవ. అత ఐకార్థ్యమ్. వ్యుదాసస్తు ఫలిత ఇతి భావః. వ్యావర్త్యాకారబహుత్వాత్ప్రతిపదపదైర్వ్యావృత్తిర్నశక్యేత్యత్ర పరిహరతి (సర్వమనేన పదత్రయేణ ఫలతో వ్యుదస్యత ఇతి) ప్రయోజక(త్వ)రూపేణ వ్యుదాసే సర్వమపి వ్యుదస్తం భవతీత్యర్థః. విరోధీని కానీత్యత్రాహ (తత్రేతి) జగత్కారణత్వేన తుచ్ఛతా వ్యావృత్తా. కిమర్థమసత్యవ్యావృత్తిరిత్యత్రోక్తం వికారాస్పదత్వేనాసత్యాదితి. స్తబ్ధశీతాదిసాధారణజడశబ్దవివరణార్థమన్యాధీన ప్రకాశశబ్దః- యద్యపి సత్యాదిష్వేకైకపదేన సమస్తవ్యావృత్తిసిద్ధిః. తథాపి బ్రహ్మణి శఙ్కితస్వేతరపదార్థగతవిరోధ్యాకారస్యైకపదేనానివర్తనాత్పదత్రయసాఫల్యమ్. వ్యావృత్తిభిస్సధర్మకత్వం పరిహరతి (న చేతి) ప్రాభాకరపక్షే సిద్ధాన్తిమతే చ భావరూపధర్మః. వైశేషికాదిమతే త్వభావరూపధర్మః తస్మాద్భావరూపోఽభావరూపో వేత్యుక్తమ్. వ్యావృత్తిర్ధర్మో న చేత్ - కిం స్యాదిత్యత్రా

అపితు సకలేతరవిరోధిబ్రహ్మైవ. యథా శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిస్తత్పదార్థస్వరూపమేవ, న ధర్మాన్తరమ్. ఏవమేకస్యైవ వస్తునస్సకలేతరవిరోధ్యాకారతామవగమయదర్థవత్తరమేకార్థమపర్యాయఞ్చ పదత్రయమ్. తస్మాదేకమేవ బ్రహ్మ స్వయఞ్జ్యోతిర్నిర్ధూతనిఖిలవిశేషమిత్యుక్తం భవతి. ఏవం వాక్యార్థప్రతిపాదనే సత్యేవ *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ*మిత్యాదిభిరైకార్థ్యమ్ *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే* *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్* *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీ*దిత్యాదిభిర్జగత్కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపమిదముచ్యతే *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే*తి॥ తత్ర సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణవాక్యేషు సర్వేషు సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తమద్వితీయం బ్రహ్మావగతమ్,

---

హ (అపితువితి) శుక్లాదేహి ధర్మస్య వ్యావృత్తిత్వం రజతాదివిరోధిత్వాదభ్యుపగమ్యతే. ఏవం బ్రహ్మ చ సకలేతరవిరోధిత్వాత్స్వయమేవ వ్యావృత్తిరిత్యర్థః. స్వరూపస్యైవ వ్యావృత్తిత్వే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిర్న ధర్మాన్తరం- అనుపలమ్భాత్. ధర్మాన్తరత్వేఽనవస్థానా- చ్చేత్యభిప్రాయః. తర్హి పదానాం పర్యాయత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్య కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం పీతిమవ్యావృత్తం రక్తిమవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమితి దృష్టాన్తవాక్యాభిప్రాయేణ పరిహరతి (ఏకస్యేతి) వ్యుదసనీయవ్యుదాసభేదేన పదానాం ప్రయోజనవత్త్వం- తత ఏవాపర్యాయత్వమిత్యర్థః. ప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నవేషేణ ప్రవృత్తినిమిత్త(భేద)లాభాత్సామానాధికరణ్యలక్షణసిద్ధిశ్చేత్యభిప్రేతమ్. పర్యాయత్వాదిప్రసఙ్గపరిహార ఐకార్థ్యావిరోధేన కృత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తమేకార్థమితి. స్వరూపమాత్రపరత్వాదైకార్థ్యం హి (ఏవ) రక్షితమ్. (అర్థవత్తరమితి) తరప్ప్రత్యయేన దృష్టాన్తాచ్ఛౌక్ల్యాదేర్భేదవాద్యభిమతసగుణపరత్వా-చ్చ ప్రయోజనాధిక్యమభిప్రేతమ్. అపరోక్షభూతో హి శౌక్ల్యాదిదృష్టాన్తః. తత్ర స్పష్టార్థం కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తమిత్యాది పదప్రయోగః. ప్రత్యక్షాగోచరే తు పరే బ్రహ్మణి సకలేతరవ్యావృత్తి వచనమధికప్రయోజనమితి దృష్టాన్తాత్ప్రయోజనాధిక్యమ్. జగత్కారణభూతస్య బ్రహ్మణశ్శఙ్కితదోషవ్యావృత్తిరేవాపేక్షితా- న తు గుణాన్తరమితి భేదవాదిపక్షాత్ప్రయోజనాధిక్యమ్. ఏవం సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యానుగ్రాహకస్తర్క ఉక్తః. తర్కానుగృహీతవాక్యేన కోఽర్థః ప్రతిపన్న ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్- ఉక్తన్యాయానుగృహీతత్వాదస్య వాక్యస్యేత్యర్థః (ఏకమితి) సమానవిభక్తినిర్దేశఫలితమైక్యముక్తమ్. ఏవకారేణ స్వరూపత ఐక్యం, గుణతో భేద ఇత్యంశతోఽనేకార్థత్వవ్యావృత్తిః. ఏతద్విశదయతి (నిర్ధూతనిఖిలవిశేషమితి) నిర్విశేషస్య తుచ్ఛతావ్యావృత్త్యర్థం స్వయంజ్యోతిరితి పదమ్. (ఇత్యుక్తమితి) సత్యజ్ఞానాదివాక్యేనేతి శేషః. ఇత్థం సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య వస్తుమాత్రపరత్వముపపాదితమ్. అథ కారణవాక్యైకార్థ్యేన శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యేన చ హేతుద్వయేన వస్తుమాత్రపరత్వముపపాద్యతే (ఏవమిత్యాదినా) తత్ర ప్రథమం కారణవాక్యైకార్థ్యం హేతురుచ్యతే (ఏవమితి) ఏవం- నిర్విశేషపరత్వేన నిర్వాహే సత్యేవ కారణవాక్యైకార్థ్యమిత్యర్థః. కారణవాక్యైకార్థ్యం కుతోఽపేక్షితమ్. ఐకార్థ్యే సతి కథం వా నిర్విశేషపరత్వమిత్యత్రాహ (యత ఇత్యాది) యతో వా ఇమానీత్యాది లక్షణవాక్యమ్. ఏతస్య కారణత్వానువాదేన లక్షణపరత్వాత్కారణత్వప్రాపకం వాక్యమాహ (సదేవేతి) ఉపలక్షితస్య- ఉపలక్షణం నామ చన్ద్రస్య శాఖేవ తటస్థం జ్ఞాపకమ్. (సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతీతి) అనేన వాక్యేనేత్యర్థః. కారణవస్తునస్స్వరూపశోధకత్వాత్కారణవాక్యైకార్థ్యమస్యాపేక్షితమిత్యుక్తం భవతి. అస్తు కారణవాక్యైకార్థ్యమ్. తత్తు సగుణబ్రహ్మకారణత్వవాదిభిః * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం* స కారణం కరణాధిపాధిప ఇత్యాదివాక్యైరేవ స్యాదిత్యత్రాహ (తత్రేతి) తత్ర- కారణవాక్యైకార్థ్యేఽపేక్షితే. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయో హ్యస్మి

జగత్కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణోఽద్వితీయస్య ప్రతిపిపాదయిషితంస్వరూపంతదవిరోధేన వక్తవ్యమ్. అద్వితీయత్వ శ్రుతిర్గుణతోఽపి సద్వితీయతాం నసహతే. అన్యథా * నిరఞ్జనంనిర్గుణమిత్యాదిభిశ్చ విరోధః. అతశ్చైతల్లక్షణవాక్యమఖణ్డైకరసమేవ ప్రతిపాదయతి. ననుచ సత్యజ్ఞానాదిపదానాం స్వార్థప్రహాణేన స్వార్థవిరోధివ్యావృత్తవస్తుస్వరూపోపస్థాపన పరత్వేలక్షణాస్యాత్. నైషదోషః- అభిధానవృత్తేరపి తాత్పర్యవృత్తేర్బలీయస్త్వాత్. సామానాధికరణ్యస్య హ్యైక్యఏవతాత్పర్యమితి సర్వసమ్మతమ్.ననుచసర్వపదానాంలక్షణానదృష్టచరీ.తతఃకిం-వాక్యతాత్పర్యావిరోధేసత్యేకస్యాపినదృష్టా

ష్టార్థస్వీకారఫలః. తేనాత్రానుక్తస్యోపనిషదన్తరోక్తస్యాప్యర్థస్య స్వీకర్తవ్యత్వేసతి సగుణమాత్రపరాసూపనిషత్సు నిర్గుణమపి బ్రహ్మాకృష్టంభవతి. తత్రాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యానాంబలీయస్త్వాత్సర్వతస్సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తమద్వితీయం బ్రహ్మైవ ప్రతిపాదితం భవతీత్యభిప్రాయః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (జగదితి) జగత్కారణేత్యాది పదైఃకారణవాక్యోక్తమర్థమనువదతి ప్రతిపిపాదయిషితమ్. తాత్పర్యభూమిః. వస్తుమాత్రఏవ తాత్పర్యమిత్యర్థః. తదవిరోధేన వక్తవ్యమ్. కారణవాక్యప్రతిపన్న బ్రహ్మస్వరూపశోధకత్వాత్తదవిరోధేనానేనవాక్యేన వక్తవ్యమిత్యర్థః. నచపతిరద్వితీయఇత్యాదివత్సమాభ్యధికరాహిత్యేప్యద్వితీయత్వ ముపపన్నమితి తద్విశార్థేఽపి ననిర్గుణ పరత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (అద్వితీయత్వశ్రుతిరితి) సదేవఏకమేవేతి విజాతీయసజాతీయ వ్యావర్తకావధారణద్వయసమభివ్యాహృతత్వాదిదమద్వితీయపదంగుణతోఽపి సద్వితీయతాం నసహతఇత్యభిప్రాయః. ఏవంకారణవాక్యైకార్థ్యాత్సత్యజ్ఞానాది వాక్యస్య వస్తుమాత్రపరత్వ ముపపాదితమ్. అథశోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యంహేతురుచ్యతే(అన్యథేతి)అన్యథా- సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య విశిష్టపరత్వే నిరఞ్జనంనిర్గుణమిత్యాదిభిర్విరోధస్స్యాత్ అతస్తదవిరోధాయేదం వాక్యంనిర్విశేష వస్తుమాత్రపరమిత్యర్థః. అన్యథా* నిరఞ్జనంనిర్గుణమిత్యాదిభిర్విరోధశ్చేత్యనేనాద్వితీయత్వశ్రుతేర్గుణతోఽపిసద్వితీయతానిషేధపరత్వం చార్థాదుపపాదితంభవతి. హేతుత్రయేణోపపాదితమర్థంనిగమయతి (అతశ్చేతి) అతఃపూర్వోక్తసామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా. పశ్చాదుక్తకారణవాక్యశోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యరూపహేతుద్వయేనచే- త్యర్థః. ఏతల్లక్షణవాక్యమ్. స్వరూపలక్షణవాక్యమ్. అఖణ్డైకరసమ్. నిర్విశేషతైకస్వభావమేవప్రతిపాదయతీత్యర్థః, అథముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణాస్వీకారేదోషముద్ఘాటయతి (ననుచేత్యాదినా) స్వార్థప్రహాణేన - స్వార్థోహివిశేషణద్వారకం విశేష్యం- తత్ప్రహాణేనేత్యర్థః. లక్షణాత్వమభ్యుపగమ్యాదోషతాంప్రతిజానీతే (నైషదోషఇతి)[1] ముఖ్యార్థత్వముత్తరత్రాభిధాస్యతే. హేతుమాహ (అభిధానవృత్తేరపీతి) తాత్పర్యవృత్తిర్నామ తాత్పర్యాదాగతావృత్తిః. తత్పరత్వరూపావా. సాచాత్రలక్షణావృత్తిర్వివక్షితా-వాక్యతాత్పర్యవిరోధిముఖ్యవృత్తేరపి వాక్యతాత్పర్యానుగుణలక్షణావృత్తేర్బలీయస్త్వాదిత్యర్థః. కస్మిన్నర్థేతాత్పర్యమ్. యదనురోధాయ లక్షణాస్వీకారఇత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యస్యేతి) (ఐక్యఏవతాత్పర్యమితి) తాత్పర్యనిశ్చాయికాసమాన విభక్తిరితిభావః- ఆనన్దమయాధికరణే సిద్ధాన్తినా హ్యేతద్వక్ష్యతే (సర్వసమ్మతమ్) విశిష్టైక్యవాదిభిరన్యైశ్చసమ్మతమిత్యర్థః. గఙ్గాయాంఘోషఇత్యాదిషు సర్వపదలక్షణానదృష్టేతిచోదయతి (ననుచేతి) తాత్పర్యనిశ్చాయక కతిపయముఖ్యవృత్త్యాతదనుగుణమన్యేషాంపదానాం లాక్షణికత్వమాశ్రయణీయమ్. సర్వపదలక్షణాయాంతు తన్నసంభవతీత్యభిప్రాయః. తాత్పర్యావిరుద్ధపదముఖ్యార్థస్వీకారస్తాత్పర్యవిరుద్ధపదలక్షణాస్వీకారస్యావిరుద్ధఇత్యాశయేనాహ (తతఃకిమితి) తతఃకిమిత్యభిప్రేతం వివృణ్వన్ప్రతిబన్దిముఖేన (విపక్షేబాధం) వివక్షితార్థం)దర్శయిత్వాపరిహర్తుంవిపక్షే బాధగర్భాంప్రతిబన్దిమాహ (వాక్యతాత్పర్యేతి) యద్యవిరుద్ధపదముఖ్యార్థత్వం విరుద్ధపదలక్షణావిరోధి- తర్హిగఙ్గాయాం మత్స్యాః ప్రతివసన్తీత్యాదిష్వవిరోధేనైకస్యా

సమభివ్యాహృతపదసముదాయస్యైతత్తాత్పర్యమితినిశ్చితేసతి ద్వయోస్త్రయాణాం సర్వేషాంవాత దవిరోధాయ ఏకస్యైవలక్షణానదోషాయ. తథాచశాస్త్రస్థైరభ్యుపగమ్యతే. కార్యవాక్యార్థవాదిభిర్లౌకికవాక్యేషు సర్వేషాంపదానాం లక్షణాసమాశ్రీయతే- అపూర్వకార్యఏవలిఙాదేర్ముఖ్యవృత్తత్వాత్. లిఙాదిభిఃక్రియాకార్యం లక్షణయాప్రతిపాద్యతే. కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయినాంచేతరేషాం పదానామపూర్వకార్యాన్వితఏవముఖ్యార్థఇతి క్రియాకార్యాన్విత ప్రతిపాదనం లాక్షణికమేవ.

పి పదస్యలక్షణానఙ్గీకారాద్గఙ్గాయాం ఘోషఇత్యాదిష్వప్యేకస్యాపిపదస్య లక్షణానస్యాదిత్యభిప్రాయః. గఙ్గాయాంమత్స్యాఇతివాక్యే విరోధాభావాల్లక్షణానఙ్గీకారః. గఙ్గాయాంఘోషఇత్యత్ర విరోధాల్లక్షణానదోషఇతిచేత్ తదత్రాపితుల్యమిత్యాహ (సమభివ్యాహృతేతి) సర్వపదలక్షణాచ విషంభుఙ్క్ష్వేత్యాదిషుదృష్టేత్యభిప్రాయః(ఏతత్తాత్పర్యమితినిశ్చితేసతీతి) అపవాదకరహిత సమానవిభక్తినిర్దేశోనిశ్చాయకఇతిభావః. (ద్వయోస్త్రయాణామిత్యాది) అవిరోధవిరోధావేవముఖ్యలక్షణావృత్త్యోస్స్వీకారప్రయోజకౌ - నతుపదానామేకత్వద్విత్వాదికమిత్యర్థః. నకేవలంవిషంభుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు లౌకికప్రయోగేష్వేవ సర్వపదలక్షణాఙ్గత్యాశ్రితా. అన్యైరపిపరీక్షకైరాశ్రితేత్యాహ (తథాచేతి) తథా- సర్వపదలక్షణాయాఅదోషత్వమ్. అభ్యుపగమ్యతే- అభ్యుపగమహేతుసద్భావాదభ్యుపగమఃఫలితఇతిభావః. శైః పరీక్షకైః కేషువాక్యేషు సర్వపదలక్షణాశ్రితేత్యత్రాహ (కార్యవాక్యార్థేతి) లౌకికవాక్యేషుసర్వపదలాక్షణికత్వముపపాదయతి (అపూర్వకార్యఏవేతి) క్రియాకార్యంలాక్షణికమస్తు - తత్కథంసర్వపదలక్షణేత్యత్రాహ (కార్యాన్వితేతి) పదానామన్వితాభిధాయిత్వేన కారకపదానామపూర్వకార్యాన్వితాభిధాయినాం తదన్వితఏవ ముఖ్యార్థఇతి తదన్వయపరిత్యాగేలక్షణైవేత్యర్థః. నను గఙ్గాయాంఘోషః ప్రతివసతీత్యాదిషు గఙ్గాపదస్యలాక్షణికార్థత్వేపి తదన్వితాభిధాయినాం పదాన్తరాణామముఖ్యత్వం నదృష్టమితిచేన్న - గఙ్గాపదలక్షితస్యకూలస్యవాక్యార్థత్వాభావాత్. ఇహతువాక్యస్య ప్రధానప్రతిపాద్య భూతకార్యార్థసమర్పకపదస్యలాక్షణికత్వాత్తదన్వితాభిధాయినాం పదానాంలక్షణాస్యాదేవ. అతఏవకార్యవాక్యార్థవాదిభిరిత్యుక్తమ్. నను ❀ కమలానినిమీలన్తికుముదాన్యున్మిషన్తిచేతివాక్యార్థభూతనిమీలనాదేర్లాక్షణికత్వేపి తదన్వితాభిధాయినాం కమలాదిపదానాం నలాక్షణికత్వందృష్టమితిచేత్- అనభిప్రాయజ్ఞశ్చోదయతిభవాన్. సర్వపదానాం నిమీలనరూపవాక్యార్థపరత్వస్య కైశ్చిదప్యవస్థాపితత్వాభావాన్నిమీలనోపస్థాపక పదలక్షణాయామపి నతదన్వితాభిధాయినాం లాక్షణికత్వాపత్తిః. త్వయాతుసర్వపదానాంకార్యపరత్వాభ్యుపగమాత్తత్కార్యసమర్పకపదలాక్షణికత్వే తదన్విత స్వార్థాభిధాయినాం లక్షణాప్రాప్నోతి. తథాహి- కార్యవాక్యార్థవాదినాపదానాం కింవిశిష్టకార్యైకదేశపరత్వ మాశ్రీయతే- ఉతవిశిష్టస్థాయికార్యైకదేశే. ప్రథమేవిశిష్టకార్యైకదేశత్వావిశేషాత్సర్వేషు కారకపదానామివ లిఙాదేః క్రియాకార్యేముఖ్యత్వప్రసఙ్గః. ద్వితీయే విశిష్టస్థాయికార్యైకదేశపరత్వే ప్రాణస్యసర్వపదానామవిశిష్టత్వాల్లిఙాదేఃక్రియాకార్యఇవకారకపదానాం క్రియాకార్యాన్వితపరత్వే లక్షణాస్యాత్. పదానాం విశిష్టకార్యైకదేశ పరత్వేతుల్యేపి లిఙాదేఃక్రియాకార్యేలాక్షణికత్వమ్. కార్యాన్వితమాత్రే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమితిచేత్. యది కార్యాన్వితమాత్రే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమిష్టమ్. క్రియాకార్యే లిఙాదేర్లాక్షణికత్వంకథమ్, స్థాయికార్యపరత్వేన వేదప్రయుక్తత్వనిశ్చయాల్లక్షణయాపి క్రియాకార్యబోధన సమ్భవాదితిచేత్ - కారకపదానామపి స్థాయికార్యాన్విత పరత్వేన వేదప్రయోగ దర్శనాల్లక్షణయాపి క్రియాకార్యాన్విత బోధనోపపత్తేఃక్రియాకార్యాన్విత ప్రతిపాదనం లాక్షణికంస్యాత్. నను గోపదస్య సాస్నాదిమన్మాత్రముఖ్యత్వేపి ప్రమాణాన్తరేణ ఖణ్డాదివిశేషసిద్ధివల్లిఙాదేఃకార్యమాత్ర

అతో వాక్యతాత్పర్యావిరోధాయ సర్వపదానాం లక్షణాపి న దోషః. అత ఇదమేవార్థజాతం ప్రతిపాదయన్తో వేదాన్తాః ప్రమాణమ్. ప్రత్యక్షాదివిరోధే చ శాస్త్రస్య బలీయస్త్వముక్తమ్. సతి చ విరోధే బలీయస్త్వం వక్తవ్యమ్ విరోధ ఏవ న దృశ్యతే—నిర్విశేషసన్మాత్రబ్రహ్మగ్రాహిత్వాత్ ప్రత్యక్షస్య. నను చ ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యాది నానాకారవస్తువిషయం ప్రత్యక్షం కథమివ సన్మాత్రగ్రాహీత్యుచ్యతే. విలక్షణగ్రహణాభావే సతి సర్వేషాం జ్ఞానానామేకవిషయత్వేన ధారావాహికవిజ్ఞానవదేకవ్యవహారహేతుత్వైవ స్యాత్. సత్యమ్. తత్రైవాత్ర వివిచ్యతే.

పరత్వే కార్యవిశేషస్య ప్రమాణాన్తరేణ సిద్ధ్యభావా - దుభయత్ర శక్తికల్పనాయోగాచ్ఛక్తిద్వయకల్పనే గౌరవాచ్చ లిఙాదేరపూర్వకార్యే ముఖ్యత్వమితి క్రియాకార్యప్రతిపాదనం లాక్షణికమ్. అన్యథా శబ్దశక్తేః కార్యమాత్రవిషయత్వాత్ప్రత్యక్షాద్యవిషయత్వాచ్చ కార్యవిశేషే నిష్ప్రమాణకస్స్యాదితి చేన్న. కార్యవిశేషస్య ప్రామాణికత్వే తత్ర శక్తికల్పనమ్- శక్తికల్పనే తస్య ప్రామాణికత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. కించ యది కార్యవిశేషస్యాప్రామాణికత్వపరిహారాయ తత్ర శక్తికల్పనమ్. తర్హి కారకపదానాం కార్యాన్వితమాత్రపరత్వే కార్యవిశేషాన్వయస్య ప్రమాణాన్తరగోచరత్వాదుభయత్ర శక్తికల్పనే గౌరవాచ్చ కార్యవిశేషాన్వయే ప్రమాణం న స్యాదితి తత్పరిహారాయ కార్యవిశేషాన్వయే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమితి క్రియాకార్యాన్వితపరత్వం లాక్షణికం స్యాత్. లిఙాదిసమభివ్యాహారబలాత్కారకపదానాం కార్యవిశేషాన్వయపరత్వసిద్ధిరితి చేత్ తర్హి స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారబలాల్లిఙాదేః కార్యవిశేషాన్వయపరత్వసిద్ధిరితి లిఙాదిః కార్యమాత్రపరస్స్యాత్. తస్మాల్లిఙాదేరపూర్వకార్య ఏవ ముఖ్యవృత్తత్వేన క్రియాకార్యస్యాముఖ్యత్వే కారకపదానామపి క్రియాకార్యాన్వితపరత్వం లాక్షణికమిత్యేవాభ్యుపగన్తవ్యమ్. కారకపదానామన్వయాంశే లక్షణా, న సర్వత్రేతి చేత్- సమానాధికరణవాక్యేపి పదానాం ప్రతిపాదకాంశ ఏవ లక్షణా- న సమానవిభక్తావితి తుల్యమ్. సర్వపదలక్షణానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (అతఇతి) అతః - సర్వపదలక్షణాయాఽనుపపత్తిసిద్ధత్వాల్లౌకికైః పరీక్షకైరప్యఙ్గీకృతత్వాచ్చేత్యర్థః. యదప్యాహురిత్యారభ్య కృతాం శాస్త్రేణ స్వాభిమతార్థసిద్ధిముపసంహరతి (అత ఇదమేవేతి) అతః- నిర్విశేషవస్తునిత్యస్యైవ పారమార్థ్యవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వే తస్య దోషపరికల్పితత్వే దోషస్య చ సదసదనిర్వచనీయత్వే జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వే చోక్తైరుపపత్తిసహితైశ్శ్రుతివాక్యైరిత్యర్థః. ఇదమేవార్థజాతమ్. పూర్వోద్దిష్టమేవార్థజాతమ్. న తు సగుణవస్త్వాదికమ్.(ప్రతిపాదయన్తో వేదాన్తాః ప్రమాణమితి) వాక్యాన్తరాణాం కాల్పనికార్థపరత్వేన తత్త్వావేదకత్వాభావాదుక్తార్థవిషయమేవ వాక్యజాతం తత్త్వే ప్రమాణమిత్యర్థః. పూర్వం ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యం, శాస్త్రే చ భేదావలమ్బినాం బాధ్యత్వం,చోక్తమ్. అథ ప్రత్యక్షవిరోధో నాస్తీత్యుపపాదయితుం ప్రక్రమతే (ప్రత్యక్షాదీతి) శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యప్రతిపాదకగ్రన్థేన వక్ష్యమాణార్థసఙ్గతిరితి భావః. చస్సముచ్చయే. అవిరోధపక్షస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తస్య చానాపరుహ్యోక్తస్య చ సముచ్చయః- విరోధాభ్యుపగమేపీత్యర్థః. (సతి చేతి) అత్ర చశబ్దో హిశబ్దార్థః. అవిరోధం ప్రతిజానీతే (విరోధ ఏవ న దృశ్యత ఇతి) హేతుమాహ (నిర్విశేషేతి) విషయవిషయిభావరూపభేదవ్యావృత్త్యర్థం సన్మాత్రబ్రహ్మేత్యుక్తమ్. ప్రతీతివిరోధేన చోదయతి (నను చేతి) విరోధముపపాదయతి (ఘటోఽస్తీత్యాదినా) న హి కేవలమస్తీతి ప్రతీతిః. అపి తు ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యేవ హి ప్రతీతిరిత్యర్థః. ప్రతీతేర్భ్రాన్తిరూపత్వసమ్భవాత్తదుపేక్ష్య దాసార్థం వ్యవహారవిరోధమాహ (విలక్షణేతి) పరిహరతి (సత్యమితి) ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యత్రాస్తిత్వవ్యవహారస్యైకరూపత్వాత్తావన్మాత్రే భేదావభాసమాత్రే చాఙ్గీకారో భేదవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వే భేదావభాసస్య ప్రత్యక్షత్వే చానఙ్గీకారశ్చ సూచ్యతే సత్యమిత్యర్ధాఙ్గీకారేణ (తత్రైవ) యథా సన్మాత్రస్యైవ ప్రత్యక్షత్వమేకవ్యవహారహేతుత్వైవ చ స్యాత్తత్రైవేత్య

కథం- ఘటోఽస్తీత్యత్రాస్తిత్వం తద్భేదశ్చ వ్యవహ్రియతే. నచ ద్వయోరపి వ్యవహారయోః ప్రత్య
క్షమూలత్వం సంభవతి - తయోర్భిన్నకాలజ్ఞానఫలత్వాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య చైకక్షణవర్తిత్వాత్.
తత్ర స్వరూపం వా భేదో వా ప్రత్యక్షస్య విషయ ఇతి వివేచనీయమ్. భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణ
తత్ప్రతియోగిస్మరణసవ్యపేక్షత్వాదేవ స్వరూపవిషయత్వ మవశ్యాశ్రయణీయమితి న భేదః ప్రత్యక్షేణ
గృహ్యతే. అతో భ్రాన్తిమూల ఏవ భేదవ్యవహారః. కించ- భేదో నామ కశ్చిత్పదార్థో న్యాయవిద్భిర్నిరూప
యితుం న శక్యతే. భేదస్తావన్న వస్తు(న)స్వరూపమ్. వస్తుస్వరూపే గృహీతే స్వరూపవ్యవహారవత్సర్వస్మా
ద్భేద వ్యవహారప్రసక్తేః. నచ వాచ్యం స్వరూపే గృహీతేఽపి భిన్న ఇతి వ్యవహారస్య ప్రతియోగిస్మరణ

ర్థః. అత్ర- ఘటాదివిషయస్వరూప విషయవ్యవహారసముదాయే. వివిచ్యతే- యథేదం రజతమిత్యత్రేదం వ్యవహారస్య
ప్రత్యక్షమూలత్వం రజతవ్యవహారస్య భ్రాన్తిమూలత్వం- తథా వివిచ్యత ఇత్యర్థః. తత్రేదమంశరజతాంశవ్యవహారయో
రబాధితత్వబాధితత్వాభ్యాం వివేకః. అత్ర స్వరూపవిషయభేదవిషయవ్యవహారయోరుభయోరప్యబాధితత్వావిశేషేఽపి క
థం వివేక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమితి) యాత్రికబాధోఽస్తీత్యాశయేనాహ (ఘటోఽస్తీతి) కిమస్తిత్వం తద్భేదశ్చై
కః పదార్థః. ఉత ద్వౌ. ద్విత్వే చ కిం తదుభయ వ్యవహారయోః ప్రత్యక్షమూలత్వం- ఉతాన్యతరస్య. ద్వయోరపి ప్రత్య
క్షమూలత్వే ప్రత్యక్షం కిం యుగపదుభయగ్రాహి- ఉత క్రమేణేతి వికల్పాన్ హృది నిధాయాస్తిత్వలక్షణస్వరూప తద్భేద
యోరైక్యం న సమ్భవతి- భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణప్రతియోగిస్మరణసాపేక్షత్వాత్. స్వరూపగ్రహణస్య తన్ని
రపేక్షత్వాచ్చేత్యభిప్రాయేణాహ (అస్తిత్వం తద్భేదశ్చేతి) భిన్న ఇతి వ్యవహార ఇవ ఘట ఇత్యసాధారణ వ్యవహారేఽపి
ఘటస్య పటాద్వ్యావృత్తతయా ప్రతీతౌ ప్రతియోగిసాపేక్షత్వాద్ఘటవ్యవహార ఏవ భేదవ్యవహార ఇత్యుచ్యతే. ద్వి
త్వే చ ద్వయోరపి ప్రత్యక్షమూలత్వం నేత్యాహ (నచ ద్వయోరపీతి) ద్వయోరపి వ్యవహారయోః- స్వరూపవిషయభే
దవిషయవ్యవహారయోః- ప్రత్యక్షం యుగపద్వా క్రమేణ వా మూలం స్యాదితి వికల్పమభిప్రేత్య యౌగపద్యం దూషయతి
(తయోరితి) ప్రతియోగ్యపేక్షానపేక్షారూపవైషమ్యాదిత్యభిప్రేతమ్. క్రమపక్షం ప్రతిక్షిపతి (ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యేతి)
చస్సముచ్చయే. ఏవం యుగపత్క్రమేణ చోభయవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వ మనుపపన్నమితి తయోరన్యతరస్య ప్ర
త్యక్షవిషయత్వమాహ (తత్రేతి) భేదః ప్రత్యక్షవిషయస్స్యాదిత్యత్రాహ (భేదేతి) అస్తిత్వభేదయోరైక్యాయోగే
తద్వ్యవహారయోర్భిన్నకాలజ్ఞానఫలత్వే చ య ఏవ హేతుస్స ఏవేత్యేవకారాభిప్రాయః. ప్రత్యక్షస్య స్వరూపమాత్ర
విషయత్వే కథం భేదవ్యవహారసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (అతో భ్రాన్తీతి) తథాచ సంవిత్సిద్ధౌ * యౌగపద్యక్రమా
యోగాద్వ్యవచ్ఛేదవిధానయోః - ఐక్యాయోగాచ్చ భేదోఽన ప్రత్యక్ష ఇతి యో భ్రమ ఇతి ॥ వ్యవచ్ఛేదః - భేదగ్రహణం
విధానం- స్వరూపగ్రహణమ్. ఏవం భేదే ప్రమాణానుపపత్తిరుక్తా. అథ ప్రమేయానుపపత్తిమాహ (కించేతి) కించే
త్యాదినా ప్రమాణానుగ్రాహకతర్కాభావోఽప్యుపపాదితో భవతి. దుర్నిరూపత్వం ప్రతిజానీతే (భేదో నామేతి) విక
ల్పాసహత్వాదితి భావః (న్యాయవిద్భిః) నత్వాపాతప్రతీతిమాత్రతృప్తైరితి భావః. స్వరూపధర్మవికల్పం హృది నిధా
య స్వరూపపక్షం దూషయతి (భేదస్తావదితి) కుత ఇత్యత్రాహ (వస్తుస్వరూప ఇతి) (స్వరూపవ్యవహారవత్సర్వ
స్మాద్భేదవ్యవహారప్రసక్తేరితి) ప్రతియోగినిరపేక్షభేద వ్యవహారప్రసక్తేరిత్యర్థః. స్వరూపగ్రహణస్య శబ్దవ్యుత్ప
త్తివ్యుత్పన్నశబ్దస్మరణనిరపేక్షత్వేఽపి భిన్న ఇతి వ్యవహారస్తు తత్సాపేక్షో యథా భవతి. తథా ప్రతియోగిస్మరణమపి భేద
వ్యవహారసామగ్ర్యన్తర్భూతమ్. అతస్తత్స్మరణాభావాత్తదానీమేవ భేదవ్యవహారాభావః. నతు భేదాగ్రహణాదితి ప
రమతమాశఙ్క్యాహ (నచేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) యథా న స్వరూపగ్రహణే ప్రతియోగ్యపేక్షా

సవ్యపేక్షత్వాత్ తత్స్మరణాభావేన తదానీమేవ న భేదవ్యవహార ఇతి. స్వరూపమాత్రభేదవాదినో హి ప్రతియోగ్యపేక్షా చ నోత్ప్రేక్షితుం క్షమా. స్వరూపభేదయోస్స్వరూపత్వావిశేషాత్. యథా స్వరూపవ్యవహారో న ప్రతియోగ్యపేక్షః-భేదవ్యవహారోऽపి తథైవ స్యాత్. హస్తః కర ఇతివత్ ఘటో భిన్న ఇతి పర్యాయత్వం చ స్యాత్. నాపి ధర్మః. ధర్మత్వే సతి తస్య స్వరూపాద్భేదోऽవశ్యాశ్రయణీయః. అన్యథా స్వరూపమేవ స్యాత్. భేదే చ తస్యాపి భేదస్తద్ధర్మస్తస్యాపీత్యనవస్థా. కించ- జాత్యాదిధర్మవిశిష్టవస్తుగ్రహణే సతి భేదగ్రహణం భేదగ్రహణే సతి జాత్యాదివిశిష్టవస్తుగ్రహణమిత్యన్యోన్యాశ్రయణమ్. అతో భేదస్య దుర్నిరూపత్వాత్ సన్మాత్రస్యైవ ప్రకాశకం ప్రత్యక్షమ్. కించ.

తథా భేదవ్యవహారే చేతి చ శబ్దార్థః. హిశబ్దో హేతౌ స్వరూపగ్రహణ ఇవ భేదవ్యవహారే ప్రతియోగ్యపేక్షాయా అసమ్భవాదిత్యర్థః. అసమ్భవః కుత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) స్వరూపభేదయోస్స్వరూపత్వమవిశిష్టమస్తు-తతః కిం ప్రతియోగినిరపేక్షభేదవ్యవహారప్రసక్తేరితి శఙ్కాయాం తద్వివృణోతి (యథేతి) స్వరూపపక్షే దూషణాన్తరమప్యాహ (హస్తః కర ఇతి) పర్యాయత్వే సతి సహప్రయోగస్త్యాజ్యస్స్యాదితి భావః, స్వరూపపక్షే మృషావాదిభిర్దూషణాన్తరాణ్యప్యుక్తాని. ఉదాహృతదూషణపరిహారేణ తాన్యపి ప్రత్యుక్తాని భవన్తీతి భాష్యే, న కణ్ఠోక్తాని. తాన్యుచ్యన్తే. స్వరూపపక్షే భిన్న ఇతి వ్యవహర్తుం న యుక్తమ్-భిన్నో హి భేదయోగీ. ఏతద్వ్యవహారసిద్ధయే యది స్వరూపభూతం భేదాన్తరం స్వీక్రియతే. తత్రాపి భిన్న ఇతి వ్యవహారస్యాయుక్తత్వాత్ తత్స్వరూపభూతభేదాన్తరమాశ్రయణీయమిత్యనవస్థా. కించ శబ్దాన్తరేణ ధర్మ ఇత్యుక్తం స్యాత్. తథా చ ధర్మపక్షదూషణాన్యాపతేయుః. కించ- భేదః కిమనువృత్తః- ఉత వ్యావృత్తః. వ్యావృత్తశ్చేత్. స కిం స్వరూపమ్. ఉత ధర్మః. ప్రథమే ఘటస్య భేదవ్యవహారే కృతే పటవిషయభేదవ్యవహారో న స్యాత్-వ్యావృత్తత్వాత్. ధర్మశ్చేత్ పూర్వోక్తదోషా, ధర్మత్వప్రయుక్తదూషణాని, చ స్యుః- యద్యనువృత్తః - స చ స్వరూపం చేత్ శబ్దాన్తరేణ సన్మాత్రమఙ్గీకృతం స్యాత్. ధర్మపక్షే పూర్వవత్. కించ- భిదిధాతోర్హి విదారణమర్థః. ఏకస్య వస్తునో భేదో నామ ద్విధాభావః. తత్ఖణ్డస్యాపి తథా స్యాత్. అతో వస్తుని భేదాభ్యుపగమే విదారణపరమ్పరయా నాశ ఏవ స్యాదిత్యేవమాదీని. అథ ధర్మపక్షం దూషయతి (నాపీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (ధర్మత్వ ఇతి) స్వరూపాద్ధర్మస్య భేదాభావేऽనిష్టమాహ (అన్యథేతి) స్వరూపధర్మయోర్భేదోऽస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (భేదే చేతి) తస్యాపి భేదస్తద్ధర్మః - తస్య ధర్మతయా స్వీకృతస్యాపి భేదస్య స్వరూపాపేక్షయా యో భేదస్సోऽపి తస్య ధర్మతయా స్వీకృతస్య భేదస్య ధర్మః. యద్వా స్వరూపాద్ధర్మస్య యో భేదస్స్వీకృతః. తస్య ధర్మిభూతాద్ధర్మాద్భేదోऽపి ధర్మః. అన్యథా స్వరూపమేవ స స్యాత్ త(దా)థా చ) స్వరూపపక్షదూషణాని స్యుః. సోऽపి భేదో ధర్మః తస్యాపి స్వరూపాద్భేద ఇత్యనవస్థేత్యర్థః. ఏవం ధర్మపక్షేऽనవస్థాముక్త్వాన్యోన్యాశ్రయణమాహ (కించేత్యాదినా) త్రిధా చ తత్. ధర్మిణి ప్రతియోగిని చ గృహీతే భేదగ్రహణం- భేదే గృహీతే ధర్మిప్రతియోగిగ్రహణమితి. ధర్మే ధర్మిణి చ గృహీతే భేదగ్రహణం- భేదే గృహీతే ధర్మధర్మిగ్రహణమితి. అయం ఘట ఇత్యత్రేదంశబ్దనిర్దిష్టస్య ఘటజాతీయత్వవిశిష్టగ్రహణం పటజాతీయాద్భేదగ్రహణపూర్వకమ్. అన్యథా ఘటజాతీయత్వవిరోధాత్. పటాద్భేదగ్రహణమిదంశబ్దనిర్దిష్టస్య ఘటజాతీయత్వగ్రహణపూర్వకమ్. అన్యథా పటత్వప్రసఙ్గాదితి. ఏవం ధర్మధర్మిగ్రహణే ధర్మితయా ప్రతియోగితయా చ గ్రహణే తత్తజ్జాతీయత్వగ్రహణే చ త్రిధాऽన్యోన్యాశ్రయణముక్తమ్. సాధకప్రమాణాభావముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః- స్వరూపధర్మపక్షోక్తైర్దూషణైర్దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. ఇత్థం సాధకప్రమాణాభావ ఉక్తః. ప్రమేయానుపపత్తిరూపస్తర్కశ్చ తచ్ఛేషభూతః. సామగ్రీవిషయేణార్థస్వభావవిషయేణ వా నిరూపణేన విషయవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం హి తర్కకృత్యమ్. అథ బాధకప్రమాణముపన్యస్యతి (కించేతి) తత్రా

ఘటోఽస్తి పటోఽస్తి ఘటోఽనుభూయతే పటోఽనుభూయత ఇతి సర్వే పదార్థాస్సత్తానుభూతిఘటితా ఏవ దృశ్యన్తే. అత్ర సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమనువర్తమానం దృశ్యత ఇతి తదేవ పరమార్థః. విశేషాస్తు వ్యావర్తమానతయా అపరమార్థాః - రజ్జుసర్పాదివత్. యథా రజ్జురధిష్ఠానతయానువర్తమానా పరమార్థసతీ. వ్యావర్తమానాస్సర్పభూదళనామ్బుధారాదయోఽపరమార్థాః. ననుచ రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జురియం న సర్ప ఇత్యాదిరజ్జ్వాద్యధిష్ఠాన యాథార్థ్యజ్ఞానేన బాధితత్వాత్ సర్పాదేరపారమార్థ్యం. న వ్యావర్తమానత్వాత్. రజ్జ్వాదేరపి పారమార్థ్యం నానువర్తమానతయా- కిన్త్వబాధితత్వాత్. అత్ర తు ఘటాదీనామబాధితానాం కథమపారమార్థ్యమ్. ఉచ్యతే- ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిః. సా కింరూపేతి వివేచనీయమ్. కిం ఘటోఽస్తీత్యత్ర పటాద్యభావః. సిద్ధం తర్హి ఘటోఽస్తీత్యనేన పటాదీనాం బాధితత్వమ్. అతో బాధఫలభూతా విషయనివృత్తిర్వ్యావృత్తిః. సా వ్యావర్తమానానామపారమార్థ్యం సాధయతి. రజ్జువత్ సన్మాత్రమబాధితమనువర్తతే. తస్మాత్సన్మాత్రాతిరేకి సర్వమపరమార్థః. ప్రయోగశ్చ భవతి. సత్పరమార్థః. అనువర్తమానత్వాత్ రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జ్వాదివత్. ఘటాదయోఽపరమార్థాః- వ్యావర్తమానత్వాత్ రజ్జ్వాద్యధిష్ఠానసర్పాదివదితి. ఏవం సత్యనువర్తమానాఽనుభూతిరేవ పరమార్థః. సైవ సతీ. ననుచ సన్మాత్రమనుభూతేర్విషయతయా తతో భిన్నమ్

నుమానం వివక్షుర్వ్యాప్తిం శిక్షయతి (ఘటోఽస్తీత్యాదినా) * వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివదిత్యత్ర సూత్రకారేణైవ దృశ్యత్వానుమానస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాత్తన్నిరాసస్య మిథ్యాత్వానుమానానాం సర్వేషాం దూష్యత్వప్రదర్శనార్థత్వాత్పూర్వపక్షే వ్యావర్తమానత్వహేతురుపన్యస్యతే. అనువృత్తత్వప్రదర్శనాయ ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యుక్తమ్. సదనుభూత్యోరైకత్వం వక్ష్యమాణం హృది నిధాయానుభూతేరనువృత్తిం దర్శయతి (ఘటోఽనుభూయతే పటోఽనుభూయత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) వ్యావర్తమానతయా- ఉత్తరోత్తరప్రతిపత్తివిషయేష్వవిద్యమానతయా. రజ్జుసర్పాదివత్ - రజ్జ్వాదివత్సర్పాదివచ్చేత్యర్థః. తద్వివృణోతి (యథేత్యాదినా) బాధితత్వాబాధితత్వాభ్యాం ద్వయోరపి హేత్వోస్సోపాధికత్వం దర్శయంశ్చోదయతి (ననుచేతి) ఉపాధినివృత్త్యా పక్షే సాధ్యనివృత్తిమాహ (అత్ర త్వితి) విపరీతోపాధిసద్భావాచ్చ వ్యాఘాత ఇతి చాభిప్రాయః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) ప్రథమం సమ్ప్రతిపన్నాంశమాహ (ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిరితి) సపక్షేషు సర్వేషు విద్యమానః పక్షే అవిద్యమానో హ్యుపాధిః. తత్ర పరేణోపాధిత్వేనోక్తస్య ధర్మస్య పక్షే విద్యమానత్వకథనేన వ్యావర్తమానత్వహేతోస్సోపాధికత్వం దూషయిష్యంస్తదుపయోగిత్వేన ఘటాదిషు దృష్టా వ్యావృత్తిః కిం సంవాదఫలభూతా. ఉత బాధఫలభూతేతి వివేచనీయమిత్యాహ (సా కింరూపేతి) బాధఫలభూతత్వం దర్శయితుం వ్యావృత్తిస్వరూపమాహ (కిం ఘటోఽస్తీత్యత్రేతి) ఘటోఽస్తీతి ప్రతీతే విషయే పటాభావ ఇత్యర్థః (సిద్ధం తర్హీతి) రజ్జ్వాభూదళనాదీనామభావో హి బాధితత్వమితి భావః. తస్మాద్బాధఫలభూతైవేత్యాహ (అత ఇతి) బాధో నామ దుష్టకారణజ్ఞాననిషేధబుద్ధిః- తేన పురోవర్తిన్యభావో వ్యావృత్తిః. ఏవం నిరుపాధికత్వాద్వ్యావర్తమానత్వమపారమార్థ్య సాధకమిత్యాహ (సేతి) అబాధితత్వఫలభూతానువృత్తేః పరమార్థత్వప్రయోజకత్వాదనువర్తమానే పారమార్థ్యం దర్శయతి (రజ్జువదితి) అబాధో నామావిరోధిత్వమ్. అనువృత్తిర్నామ తత్కృతో విషయతయాన్వయః- పురోవర్తిని సద్భావో వా ఇత్థం వ్యాప్తిశ్శిక్షితా. న కేవలం తర్కః. అనుగ్రాహ్యమప్యస్తీత్యాహ (ప్రయోగశ్చ భవతీతి) మాయావేదాన్తినో హి జ్ఞానమాత్రపారమార్థ్యవాదినః. తత్కథం సతః పారమార్థ్యసాధనమిత్యత్రాహ (ఏవం సతీతి) వ్యావర్తమానత్వానువర్తమానత్వయోరపారమార్థ్యపారమార్థ్యే చ ప్రయోజకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. తర్హి పరమార్థద్వయం స్యాదిత్యత్రాహ (సైవ సతీతి) అథ సదనుభూత్యోర్విషయవిషయిభావరూపం భేదముద్ఘాటయంశ్చోదయతి (ననుచేతి) భిన్న

నైవమ్. భేదోహిప్రత్యక్షావిషయత్వాద్దుర్నిరూపత్వాచ్చ పురస్తాదేవనిరస్తః. అతఏవసతోఽనుభూతి విషయభావోఽపి నప్రమాణపదవీమనుసరతి. తస్మాత్సదనుభూతిరేవ. సాచ స్వతస్సిద్ధా-అనుభూతిత్వాత్. అన్యతస్సిద్ధౌఘటాదివదననుభూతిత్వప్రసఙ్గః. కించ-అనుభవాపేక్షాచానుభూతేర్నశక్యాకల్పయితుమ్. సత్తయైవప్రకాశమానత్వాత్. నహ్యనుభూతిర్వర్తమానాఘటాదివదప్రకాశాదృశ్యతే-యేనపరాయత్తప్రకాశాభ్యుపగమ్యేత. అథైవంమనుషేఉత్పన్నాయామప్యనుభూతౌవిషయమాత్రమవభాసతే.

త్వంసాధ్యమ్. విషయతయేతిహేతుః. పరిహరతి (నైవమితి). తత్రసాధ్యాంశందూషయతి (భేదోహీతి) పురస్తాదేవ- జ్ఞేయభేదనిషేధాదేవజ్ఞాన(జ్ఞేయ)భేదోఽపినిరస్తఇత్యర్థః. హేత్వంశందూషయతి (అతఇతి) (నప్రమాణపదవీమనుసరతీతి)విషయవిషయిభావోభ్రాన్తిసిద్ధఇత్యర్థః. భేదస్యచభ్రాన్తిసిద్ధత్వమపినాసముచ్చీయతే. శ్రుతిప్రతిపాద్యాన్తర్థాంస్తర్కేణాపి సాధయన్ విషయవిషయిభావేనిరస్తే గ్రాహకాభావాచ్ఛూన్యత్వశఙ్కాంచవ్యావర్తయన్ స్వప్రకాశత్వ ముపపాదయతి (సాచేతి) చశ్శఙ్కాయానివృత్త్యై. తత్రవ్యతిరేకిణం హేతుమాహ (అనుభూతిత్వాదితి) విపక్షేబాధందర్శయతి (అన్యతస్సిద్ధావితి) యదన్యతస్సిద్ధం- తదననుభూతిర్దృష్టమ్. యథాఘటఇతి వ్యాప్తిరర్థాద్దర్శితా. అస్యవ్యతిరేకిణః పరాభిమతంప్రత్యనుమానం సోపాధికమితిదర్శయన్నర్థాదనుమానాన్తరమప్యాహ (కించేత్యాదినా) అనుమానాన్తరంకణ్ఠోక్తమ్. ఆర్థః ప్రత్యనుమాననిరాసోవాస్యాత్. అనుమానాన్తరస్యకణ్ఠోక్తత్వేకించశబ్దస్స్వరసః ప్రత్యనుమాననిరాసస్యకణ్ఠోక్తత్వేన శక్యా కల్పయితుమితినిర్దేశస్స్వరసః (కించేతి) నకేవలంస్వమతోపపత్తిః- పరమతానుపపత్తిశ్చేత్యర్థః. అనుమానాన్తరంచేతివార్థః. (అనుభవాపేక్షాచేతి) పూర్వోక్తసముచ్చేతవ్యద్వయేకించ శబ్దసముచ్చితాదన్యస్యసముచ్చయపరశ్చశబ్దః (నశక్యాకల్పయితుమ్) జ్ఞానంపరప్రకాశం- వస్తుత్వాద్భాసమానత్వాద్వా.(ప)ఘ)టాదివదితిప్రత్యనుమానమ్. ఏవమాదిభిఃపరప్రకాశత్వంనవక్తుంశక్యమిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (సత్తయైవేతి) సత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిశఙ్కానివృత్తయేతంవివృణోతి (నహీతి) విద్యమానదశాయాం కదాచిదప్రకాశమానత్వం పరాధీనప్రకాశత్వేప్రయోజకమ్. అతఃప్రత్యనుమానంసోపాధికమిత్యర్థః. విద్యమానదశాయాం సర్వదాభాసమానత్వాదితి వ్యతిరేక్యనుమానాన్తరమితి స్ఫుటతరమ్. యథాసంవిత్సిద్ధౌ * యద్యప్రకాశమానాధీఃకదాచిదవతిష్ఠతఇత్యారభ్య * ఘటాదావివతత్రాపి కల్పనీయంప్రకాశమితి ॥ అనేనగ్రన్థేన సత్త్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిశఙ్కాపరిహృతా. విద్యమానత్వేసర్వదాప్రకాశమానత్వం సుఖాదావప్యస్తీత్యనైకాన్త్యమితిచేన్న. సుఖాదివ్యతిరిక్తత్వేసతీతి విశేషణస్యాభిప్రేతత్వాత్. సిద్ధాన్తిమతేసుఖాదేరపి జ్ఞానవిశేషత్వేనపక్షేన్తర్భావాన్నానైకాన్త్యమ్. ఏవమనుమానాన్తర ముక్తమ్. శఙ్కితప్రత్యనుమానస్య సోపాధికత్వంచ దర్శితమ్. అథ ప్రాకట్యానుమేయపక్షంనిరాచికీర్షురనువదతి (అథైవమ్మనుషఇత్యాదినా) ప్రథమఃస్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిముపపాదయతి (ఉత్పన్నాయామితి) అనేనస్వోక్తస్య వస్తుత్వాద్భాసమానత్వాదిత్యాది ప్రత్యనుమానస్య సోపాధికత్వ వ్యుదాసశ్చ సేత్స్యతీతిభావః. ఉత్పన్నాయామప్యనుభూతౌవిషయమాత్రమవభాసతఇత్యత్ర ఘటోఽయమితీత్యధ్యాహార్యమ్. ఘటోఽయమితి విషయమాత్రమవభాసతఇత్యర్థః. ఘటోఽయమితిజానన్నితిహివక్ష్యతే. యథాసంవిత్సిద్ధౌ * ఘటోఽయమితివిజ్ఞానే ఘటమాత్రంప్రకాశతే । నవిత్తిరితి యుష్మాకం గోష్ఠీమనుఘుష్యతఇతి ॥ ఘటోఽనుభూయతఇతీత్యస్యోత్తరత్రాన్వయః. పూర్వత్రాన్వయశ్చేద్విషయమాత్రమవభాసతఇత్యనేనవిరోధస్స్యాత్. కథంవిషయమాత్రస్యావభాసః- ఘటోఽనుభూయతఇత్యనుభవోఽపిహిప్రకా

ఘటోఽనుభూయతఇతి. నహికశ్చిత్ ఘటోఽయమితిజానంస్తదానీమేవావిషయభూతామనిదం భావా
మనుభూతిమప్యనుభవతి. తస్మాత్ ఘటాదిప్రకాశనిష్పత్త్యా చక్షురాదికరణ సన్నికర్షవదనుభూతేస్స
ద్భావఏవ హేతుః. తదనన్తరమర్థగతకాదాచిత్కప్రకాశాతిశయ లిఙ్గేనానుభూతిరనుమీయతే. ఏవం
తర్హ్యనుభూతేరజడాయా అర్థవజ్జడత్వమాపద్యత ఇతిచేత్. కిమిదమజడత్వంనామ-నతావత్స్వసత్తా
యాఃప్రకాశావ్యభిచారః,సుఖాదిష్వపితత్సమ్భవాత్.నహికదాచిదపిసుఖాదయస్సన్తోనోపలభ్యన్తే
అతోఽనుభూతిస్స్వయమేవనానుభూయతే-అర్థాన్తరంస్పృశతోఽఙ్గుల్యగ్రస్యస్వాత్మస్పర్శవదశక్యత్వాదితి

శతఇతిశఙ్కాయాం విషయమాత్రస్యైవావభాసముపపాదయతి (ఘటోఽనుభూయతఇత్యాదినా) యదాఘటోఽయమితి
జానాతి. నహితదానీమేవ ఘటోఽనుభూయతఇతిజానాతి. కుతఇత్యత్రాహ (అవిషయభూతామనిదమ్భావామితి)అ
విషయభూతాం- ఘటశబ్దార్థవ్యతిరిక్తామ్. అనిదమ్భావాం- అయంశబ్దార్థవ్యతిరిక్తామ్. ఘటత్వవిశిష్టం పృథుబుధ్నోద
రాకారద్రవ్యం ఘటశబ్దార్థః. సన్నిహితదేశ వర్తమాన కాలవిశిష్టత్వమయంశబ్దార్థః. ఉభయవ్యతిరిక్తా హ్యనుభవః. సతు
ఘటోఽయమిత్యనుభవవేళాయాం నానుభూయతఇత్యర్థః. అవిషయభూతామితిసాధారణనిర్దేశఃపటాదీనామపి ప్రదర్శ
నార్థః. అతఏవాఘటభూతామిత్యనుక్తిః. యదాఽఽఘటోఽనుభూయతఇతి పూర్వేణాన్వయః. ఇతిహేతౌ - యతోఘ
టఏవానుభూతికర్మ. నత్వనుభూతిరపి తదానీమనుభూతికర్మభవతి. తస్మాద్విషయమాత్ర మవభాసతఇత్యర్థః. అస్యైవ
వివరణం నహీతి. శబ్దలిఙ్గాలోకాదీనాం ప్రకాశకానాం జ్ఞాతతయైవ ప్రకాశకత్వందృష్టమ్. అతోఽనుభూతిరప్రకాశా
చేత్ప్రకాశకత్వమపి నస్యాదిత్యత్రాహ (తస్మాద్ఘటాదీతి) సత్తయాప్రకాశకం జ్ఞాయమానతయా ప్రకాశకంచద్వి
విధం ప్రకాశకమ్, తత్రసత్తయాప్రకాశకకోటినివిష్టంజ్ఞానమిత్యర్థః. కఏవం నియామకఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి)స్వ
సత్తయైవ ప్రకాశమానత్వ హేతోరసిద్ధే- రస్మదుక్తహేతోస్సోపాధికత్వనిరాసా, చ్చేత్యర్థః- యద్యనుభూతిస్స్వ
యమేవ నప్రకాశతే- తర్హి కింతస్యాం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (తదనన్తరమితి) (అర్థగతకాదాచిత్కప్రకాశాతిశ
యలిఙ్గేన) కాదాచిత్కత్వాత్కార్యం- కార్యత్వాత్సహేతుక మిత్యనుమానేనజ్ఞాయతఇత్యర్థః. విషయగతప్రాకట్య
లిఙ్గేనకథం స్వగతజ్ఞానమనుమీయతఇతిచేత్- స్వస్మైప్రకాశమానత్వాత్స్వగతజ్ఞానానుమాన ముపపద్యతే. యదిజ్ఞాన
పశ్చాద్భావినా ప్రకాశలిఙ్గేనజ్ఞానమనుమీయతే- తర్హి ఘటోఽనుభూయతఇతివక్తుమయుక్తమ్-ఘటోఽన్వభావీత్యేవవక్తుం
యుక్తమితిశఙ్కాయాముక్తంతదనన్తరమితి-ప్రత్యాసత్త్యతిశయాద్వర్తమానత్వవ్యపదేశఇత్యర్థః.అర్థేన్ద్రియసంయోగస
మనన్తరమేవ ఘటోఽనుభూయతఇతిప్రతీతేః. ప్రాకట్యలిఙ్గేనజ్ఞానానుమానానవకాశత్వశఙ్కాచానేనపరిహృతా. తద
న్తరమితి బహుపత్రవేధవదనుమానశైఘ్ర్యాత్తథాప్రతీతిరుపపద్యతఇతిభావః. మృషావాదీస్వదర్శనప్రసిద్ధ్యానిష్టంప్ర
సఞ్జయతి(ఏవంతర్హీతి)జడత్వం జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వమ్. అచిత్త్వమిత్యర్థః. ఇహచానుభూతిరజడేతివిపర్యయేపర్యవసానమ్,
ప్రసఞ్జనీయస్యజడత్వస్యానిష్టత్వంచప్రతిక్షేప్తుమజడత్వంవికల్ప్యదూషయతి(కిమిదమితి) కిమిదం-నకిమపి. దుర్నిరూప
మిత్యర్థః. అనన్తరంశిరోద్వయప్రదర్శనాభావాత్ దుర్నిరూపత్వవివరణ ముత్తరగ్రన్థః. వికల్పపరోవాకింశబ్దః. అజడ
త్వంనామకింహేతుత్వేనోక్తంవిద్యమానదశాయాం సర్వదాప్రకాశమానత్వమ్-ఉతసాధ్యతయాభిమతంస్వయమేవస్వ
స్యప్రకాశకత్వమితివికల్పోఽభిప్రేతః.తత్రప్రథమేకల్పేకిముత్పత్తికాలేపి ప్రకాశావ్యభిచారోవివక్షితః-ఉతోత్పత్తిక్ష
ణాదూర్ధ్వంప్రకాశావ్యభిచారఇతివికల్పోఽభిప్రేతః.తత్రాద్యేశిరస్యసిద్ధిఃపూర్వమేవోక్తేతిమత్వాద్వితీయేఽనైకాన్తి
కత్వమాహ(సుఖాదిష్వపీతి)తద్వివృణోతి(నహీతి)శిరోన్తరందూషయతి(అతఇతి)అతః-హేతోరసిద్ధ్యనైకాన్తికత్వాభ్యాం
సాధ్యమపినేత్యర్థః అనేనజడత్వంనానిష్టమితిదర్శితమ్. అనుమానాన్తరేణసాధయిష్యతఇత్యత్రాహ (అర్థాన్తరమితి).

తదిదమనాకలితానుభవవిభవస్య స్వమతివిజృమ్భితమ్- అనుభూతివ్యతిరేకిణో విషయధర్మస్య ప్రకాశస్య రూపాదివదనుపలబ్ధేః. ఉభయాభ్యుపేతానుభూత్యైవాశేషవ్యవహారోపపత్తౌ ప్రకాశాఖ్యధర్మకల్ప

వ్యాహతత్వాన్న కిందిదపి ప్రమాణమిమమర్థం సాధయితుమలమిత్యర్థః. యథాహుః * అఙ్గుల్యగ్రం యథాత్మానం నాత్మనా స్ప్రష్టుమర్హతి । స్వాంశేన జ్ఞానమప్యేవం నాత్మానం జ్ఞాతుమర్హతీతి ॥ ఏవం జడత్వప్రసఞ్జరూపతర్కస్య విపర్యయే పర్యవసానాభావో, వ్యాప్త్యభావ, ఇష్టప్రసఞ్జత్వం, వ్యాఘాతలక్షణప్రతితర్కపరాహతత్వం-చదర్శితమ్. ఇత్యస్యైవం మనుషఇతిపూర్వత్రాన్వయః. అథస్వయం ప్రకాశత్వవాద్యాహ (తదిదమితి) (అనాకలితానుభవవిభవస్య) స్వవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్యప్రకాశకస్సన్ననుభవస్సావృత్తస్య నన్యాపేక్షఇత్యేకోవిభవః. ప్రాకట్యహేతుకో యోవ్యవహారః ప్రకాశతఇతితంచ జనయితుమయమేవక్షమ ఇత్యపరః. ఏవం ద్వివిధోనుభవవిభవో నాకలితో యేనసోనాకలితానుభవవిభవస్తస్య (స్వమతివిజృమ్భితం) ప్రమాణతర్కనిరపేక్షస్వోత్ప్రేక్షామాత్రవిజృమ్భితమిత్యర్థః. స్వమతిమాహాత్మ్యమిత్యధిక్షేపోవా. పారిశేష్యాత్స్వయం ప్రకాశత్వమభ్యుపగమయితుం ప్రథమం ప్రాకట్యలిఙ్గం ప్రతిక్షిపతి (అనుభూతీత్యాదినా) అనుభూతివ్యతిరేకిణ ఇత్యనేనాసాధారణ్యప్రతిక్షేపః ఫలితః. విషయధర్మశబ్దేనాత్మధర్మవ్యుదాసః. తేనరూపాదివత్సాధారణ్యంఫలితమ్.అనుభూతివ్యతిరేకీవిషయధర్మః ప్రకాశః ప్రత్యక్షయోగ్యోవానవా- న చేల్లిఙ్గజ్ఞానాభావాదనుమానానుదయః. యోగ్యశ్చేత్-అన్యైరప్యుపలభ్యస్స్యాత్ రూపాదివదితిభావః.అపేక్షాబుద్ధిజన్యద్విత్వాదేర్యథావత్తదేక పురుషవేద్యత్వం- తద్వత్ప్రాకట్యమపి తదేకపురుషవేద్యమితిచేన్న- ద్విత్వాదిసఙ్ఖ్యాః ప్రాగేవసన్తి యథైకత్రిసర్వాదిశః.తత్తదుపాధ్య(పేక్షాబుద్ధ్య)భివ్యఙ్గ్యాహితాః-ఏవమపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యంద్విత్వాదితస్యైవ ప్రకాశతే. యద్గతమభివ్యఞ్జకమ్. అత్రతురూపాదివజ్జన్యధర్మత్వాభ్యుపగమాత్సర్వైరుపలభ్యేత. అభివ్యఙ్గ్యత్వేఽభివ్యఞ్జకవతఏవావభాసతే-సిద్ధాఞ్జనవతో నిధిరివ.న(హి)తు)జన్యంజనకస్యైవావభాసతే.నహికులాలస్యైవఘటః ప్రకాశతే. కించ (రూపాదివదితి) ధర్మస్యనిరాశ్రయోత్పత్త్యయోగాదతీతానాగతయోరర్థయోర్జ్ఞాయమానయోరపి ప్రాకట్యాయోగాత్ ప్రాకట్యాభావేపిజ్ఞానం ప్రతీయతఇతి తత్రరూపాదివత్ప్రకాశానుపలబ్ధేః ప్రాకట్యేన జ్ఞానానుమానం నసమ్భవతీతిభావః. యథాసంవిత్సిద్ధౌ * అతీతేనాగతేచార్థే కథంప్రాకట్యసమ్భవః । నహిధర్మిణ్యసత్యేవ ధర్మస్సమ్భవమృచ్ఛతీతి ॥ అతీతానాగతయోరపి ద్విత్వాదివత్ప్రాకట్యం జన్యతఇతిచేన్న. ద్విత్వాదేరపి నిరాశ్రయోత్పత్త్యయోగాత్. తత్రద్విత్వాద్యనుత్పత్తావపిఘటాదేరివద్విత్వాదేరపిధీస్థతయావ్యవహారోపపత్తేశ్చ. యేపునర్ద్విత్వాదికం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి- నతాన్ప్రతిద్విత్వాదికం ప్రతిబన్దీకార్యమ్. విషయవిషయిభావసమ్బన్ధస్య విద్యమానాశ్రయత్వనియమాభావాద్విషయవిషయిభావఏవప్రాకట్యమితిచేన్న- సమ్బన్ధస్య సమ్బన్ధిభ్యాంవినాప్రతీత్యనుపపత్త్యా సమ్బన్ధిజ్ఞానంచ ప్రతీయతఇత్యనుమేయమేవనస్యాదితి ప్రాకట్యంలిఙ్గంనభవతి. ఏవం ప్రాకట్యాఖ్యం వస్త్వనుపలబ్ధమప్యన్యథానుపపత్త్యాకల్ప్యతఇత్యాశఙ్క్య కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధిం దర్శయతి (ఉభయేతి) అనుభూత్యేత్యుక్తే ప్రాకట్యస్యనామాన్తరముక్తం స్యాదితిశఙ్కానిరాసార్థముభయాభ్యుపేతశబ్దః. యాం ప్రాకట్యజనకత్వేనాభ్యధాః-తయైవేత్యేవకారాభిప్రాయః, అశేషవ్యవహారః హానోపాదానాదిః. తస్యానుభూత్యైవ సమ్భవాన్నతేన ప్రాకట్యం కల్ప్యమ్. జ్ఞాతోఘటః ప్రకటోఘటఇతివ్యవహారశ్చేష్టోఘటోద్విష్టోఘటఇతివదన్యథాసిద్ధ ఇత్యశేషశబ్దాభిప్రాయః. నహీచ్ఛాజన్యేనార్థగతేష్టత్వేనేచ్ఛానుమీయతే. ఘటః ప్రకాశతఇతి ఘటకర్తృకతయాప్రకాశః ప్రతీయతే. ఘటమనుభవతీతి ఘటకర్మకతయాన్యకర్తృకతయాచానుభవః ప్రతీయతే. ఏవమేకస్యైవ కర్మకర్తృవ్యవహారానుపపత్త్యాకల్ప్యతఇతిచేన్న- కారకభేదస్య ధాతుభేదనిబన్ధనత్వేనార్థభేదనిబన్ధనత్వాభావాత్. యథాపరశుముద్యమ్యవృక్షేనిపాతయతిప

నానుపపత్తేశ్చ. అతో నానుభూతిరనుమీయతే. నాపి జ్ఞానాన్తరసిద్ధా.

శునావృక్షం ఛిన్నత్తీత్యుక్తౌ పరశోః కర్తృత్వకరణత్వే ప్రతీతే. అథాపి నార్థభేదః. వృక్షస్యాధికరణత్వకర్మత్వే ప్రతీతే- తథాపి నార్థభేదః. తథా వ్యవహారభేదస్య ధాతుభేదనిబన్ధనత్వే నార్థభేదనిబన్ధనత్వాభావాన్న వ్యవహారః ప్రాకట్యకల్పక ఇత్యభిప్రాయేణ చాశేషవ్యవహారోపపత్తావిత్యుక్తమ్. ఘటః ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారో ఘటగతాతిశయేన వినా నోపపద్యతే- అన్యథా పటేఽపి తస్య వ్యవహారస్య ప్రసఙ్గాత్. స చాతిశయః ప్రాకట్యమితి చేన్న- యోఽతిశయో వ్యవస్థాపకః స కథం ఘట ఏవ స్యాన్న పటే- ఇన్ద్రియసం(ప్ర)యోగవశాదితి చేత్. తేన జ్ఞానమేవ వ్యవస్థాప్యతాం కిమతిశయాన్తరాభ్యుపగమేనేత్యయమర్థోఽప్యశేషవ్యవహారశబ్దేనాభిప్రేతః. యత్తు ఘటోఽయమిత్యనుభవవేలాయాం నానుభూత్యనుభవ ఇతి. తన్న అనుభూయత ఇతి శబ్దాప్రయోగస్యావివక్షానిబన్ధనత్వే నాననుభవప్రయుక్తత్వాభావాత్. లోకో హ్యనుభూతకృత్స్నార్థవివక్షాస్తి చేత్ తం సర్వం వదతి. ఏకదేశవివక్షాస్తి చేత్- అనుభూతైకదేశం వదతి.(ఏవం) ఏకదేశవివక్షాపి నాస్తి చేత్- న కిఞ్చిదపి వదతి. అతోఽనుభూయత ఇతి శబ్దాప్రయోగో న తదప్రకాశత్వహేతుః- ఇదమప్యశేషవ్యవహారశబ్దేనాభిప్రేతమ్. వికలస్యావికలస్యాపి వ్యవహారస్యాశేషశబ్దేన క్రోడీకర్తుం శక్యత్వాత్- ఏవం వ్యవహారస్యాన్యథాసిద్ధత్వాదనన్యథాసిద్ధస్యైవ కల్పకత్వాన్న ప్రకాశః కల్ప్య ఇత్యర్థః. ప్రాకట్యానుమేయత్వానుపపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) అతః- అనుపలబ్ధివ్యవహారాన్యథాసిద్ధిభ్యాం ప్రాకట్యాభావాత్- అనుభూతిర్న ప్రాకట్యానుమేయేత్యర్థః. మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్యాహ (నాపి జ్ఞానాన్తరసిద్ధేతి) ఇదమత్ర పరోక్తమనుమానం- జ్ఞానం మానసప్రత్యక్షగ్రాహ్యం- క్షణికత్వే సత్యాత్మవిశేషగుణత్వాత్సుఖదుఃఖప్రయత్నాదివదితి- ఆత్మవిశేషగుణత్వాదిత్యుక్తే ధర్మాదిషు వ్యభిచారః స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం క్షణికత్వే సతీత్యుక్తమ్. క్షణికవిశేషగుణత్వాదిత్యుక్తే శబ్దే వ్యభిచారః. క్షణికాత్మగుణత్వాదిత్యుక్తే ఆత్మమనస్సంయోగే వ్యభిచారః స్యాదితి తత్పరిహారార్థమాత్మవిశేషశబ్దః. తదిదమనుపపన్నమ్. క్షణికత్వగుణత్వయోరన్యతరాసిద్ధత్వాత్. దృష్టాన్తశ్చ సాధనవికలః. కిఞ్చ- యన్మానసప్రత్యక్షవేద్యమ్. తదబుభుత్సితగ్రాహ్యం దృష్టం- యథా సుఖాది. అతశ్చ తద్విషయం జ్ఞానం నియతమితి వక్తవ్యమ్. తస్మాద్ఘటాదిజ్ఞానవిషయం యజ్జ్ఞానం- తస్యాప్యబుభుత్సితగ్రాహ్యత్వాన్మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వం స్యాత్. తద్విషయజ్ఞానస్యాపి తథాత్వేనానన్తసంవిదావలీసముదయస్యావర్జనీయత్వాజ్జ్ఞానాన్తరానవకాశస్స్యాత్- మానసగ్రాహ్యత్వస్యాబుభుత్సితగ్రాహ్యత్వవ్యాప్యత్వం నాస్తి. స్వాపాదావుచ్ఛ్వాసనిశ్శ్వాసప్రయత్నే సత్యపి తద్గ్రహణాభావాదితి చేన్న- తదానీం జీవాత్మనిప్రయత్నస్యైవాభావాత్. దేహధారణాదయః పరమాత్మసంకల్పాధీనాస్తదానీమితి హి వేదాన్తినః ❋ అన్తరా భూతగ్రామవదిత్యధికరణే ఉయమర్థస్సునిర్ణయః. స్వాపే దేహపరివర్తనాది స్తవజ్జప్రత్యఙ్గలోఽవాద్దంశమశకాదిజన్యదుఃఖాదినా వాత్యల్పబోధే సతి భవతి. తదానీం చ ప్రయత్నో హి ధీవిషయః. అతో హేతోరవ్యభిచారాన్మానసగ్రాహ్యం సర్వమబుభుత్సితగ్రాహ్యమిత్యనవస్థా స్యాదేవ. యది బుభుత్సితగ్రాహ్యం తర్హ్యన్యోన్యాశ్రయణం జ్ఞానే సతీచ్ఛా- ఇచ్ఛాయాం సత్యాం జ్ఞానమితి. కిఞ్చ- మానసప్రత్యక్షవేద్యస్య బుభుత్సితగ్రాహ్యత్వేఽపి సుఖాదిషూపలబ్ధినియమదర్శనాద్బుభుత్సానియమః కల్ప్య ఇతి తద్వదేవ జ్ఞానేఽపి బుభుత్సానియమసిద్ధేరుపలబ్ధిశ్చ నియతా స్యాత్. అతో బుభుత్సాన్తరితజ్ఞానపరమ్పరాయా అవిరతిస్స్యాత్. జ్ఞానం బుభుత్సితగ్రాహ్యం- సుఖాది తు నేతి చేన్న- మానసప్రత్యక్ష(వేద్య)త్వావిశేషే నియమకాభావాత్. సుఖాదిషు ఘటాదివిషయప్రథమజ్ఞానే చ బుభుత్సా- ద్వితీయాదౌ తు నేతి చేన్న- నియామకాభావాత్. మానసగ్రాహ్యత్వావిశేషాత్ప్రాప్తాం బుభుత్సాం కో వారయేత్. మానసగ్రాహ్యత్వే సతి హి బుభుత్సా. సుఖాదికం ఘటాదివిషయప్రథమజ్ఞానం చ మానసగ్రాహ్యం- ద్వితీయాదిజ్ఞానం న మానసప్రత్యక్షవేద్యమితి చేన్న- తత్రాపి నియామకాభావాత్.

అపితుసర్వంసాధయన్త్యనుభూతిస్స్వయమేవసిధ్యతి. ప్రయోగశ్చ - అనుభూతిరనన్యాధీనస్వధర్మవ్యవహారా-

కించక్షణికాత్మవిశేషగుణత్వేసత్యపి ద్వితీయాదిజ్ఞానం నమానసగ్రాహ్యంచేత్ హేతోరనైకాన్త్యమ్. యదాప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే- తదామానసగ్రాహ్యమితి చేత్- తర్హిపక్షో హేతుశ్చప్రత్యక్షగ్రాహ్యశబ్దేన విశేష్యస్స్యాతామ్. కించ అన్యైరప్యుక్తాని దూషణాన్తరాణ్యుచ్యన్తే, యదిద్వితీయం జ్ఞానంసమానసగ్రాహ్యం- తస్య ద్వితీయస్య నిష్ప్రమాణకత్వేన శూన్యతాచస్యాత్. తతశ్చ ప్రథమస్య తత్తద్విషయఘటాదేరపిశూన్యతాస్యాత్. ద్వితీయాదిజ్ఞానం స్వతస్సిద్ధంచేత్ప్రథమజ్ఞానమపి తథాస్యాదితి. ఏవమాద్యభిప్రాయేణ నాపిజ్ఞానాన్తర సిద్ధేత్యుక్తమ్. అథ పారిశేష్యాత్స్వయంప్రకాశత్వం సిద్ధమిత్యాహ (అపిత్వితి) (సర్వమితి) అన్యథాసంవిదస్స్వాశ్రయత్వేన తదధీనసిద్ధిసర్వం శూన్యం స్యాదితి తత్పరిహారాయ స్వయంప్రకాశత్వమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణ సర్వంసాధయన్త్యనుభూతిస్స్వయమేవసిధ్యతీత్యుక్తమ్. యథాసంవిత్సిద్ధౌ * తదేవాపశ్యతాంసర్వశూన్యత్వాద్విభ్యతాంసతామ్। గతిస్స్వయమ్ప్రకాశత్వాద్యృతేనాన్యోపలభ్యతఇతి ॥ అథతర్కానుగ్రాహ్యంస్వయమ్ప్రకాశత్వే ప్రమాణముపన్యస్యతి (ప్రయోగశ్చేతి) నకేవలంపారిశేష్యాత్స్వతస్సిద్ధత్వం- సాధకప్రమాణమప్యస్తీతిచార్థః. అనుభూతిరిత్యాదినానుమానద్వయంగ్రన్థలాఘవార్థమవిభాగేనోక్తమ్. అనుభూతిరనన్యాధీనస్వధర్మా- స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే తద్ధర్మహేతుత్వాత్. అనుభూతిరనన్యాధీనస్వవ్యవహారా, స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరేతద్వ్యవహారహేతుత్వాదిత్యేవంవిభాగః. అతఏవహిపరత్రవ్యవహారవిశేషహేతోస్స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారహేతుత్వ మిత్యుత్తరత్రవక్ష్యతే. ప్రాకట్యమభ్యుపగమ్యతదుపజీవనేన ప్రథమానుమానముక్తమ్. తదనుపజీవ్యతుద్వితీయమ్. ప్రాకట్యాభ్యుపగమస్య నస్వప్రకాశతావిరోధిత్వం- తస్యజ్ఞానానుమాపకత్వానభ్యుపగమాత్. ధర్మవత్త్వేఽనన్యాధీనధర్మవత్త్వేచ సాధ్యేసిద్ధసాధ్యతాస్యాత్- అనుభూతిత్వాదిధర్మాణాం హేత్వన్తరనైరపేక్ష్యాత్. నహ్యనుభూతిత్వ జాతిర్హేత్వధీనా-నిత్యత్వాత్. జాత్యనభ్యుపగమేప్యనుభూతిత్వస్యానుభూతిసామగ్రీవ్యతిరిక్తహేత్వనపేక్షత్వాత్సిద్ధసాధ్యతా. అతోఽనన్యాధీనస్వధర్మేత్యుక్తమ్. స్వస్యధర్మః స్వోపాత్వాద్యతయా స్వసమ్బన్ధిధర్మస్స్వధర్మః- పరత్ర స్వసాధ్యధర్మాత్యన్తసజాతీయధర్మఇత్యర్థః. అర్థాన్తరే తద్ధర్మహేతుత్వాదితిహేతూక్తేః. స్వధర్మశబ్దనిర్దిష్టధర్మోహితచ్ఛబ్దోక్తః. పరత్రస్వసాధ్యధర్మాత్యన్తసజాతీయస్స్వస్మిన్నవశ్యమ్భావిధర్మస్స్వధర్మత్వేన వివక్షితః. అతఏవనస్వస్మిన్రూపిత్వాపాదనా దీపస్యదృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వ శఙ్కా-వ్యుదస్తాస్యాత్. దణ్డాన్తరనిరపేక్షం స్వస్మిన్దణ్డిత్వమనాపాదయతిదణ్డే వ్యభిచారశ్చపరిహృతస్స్యాత్. అన్యశబ్దశ్చ స్వాత్యన్తసజాతీయాన్తరపరః. అన్యథాహేతుమాత్రనిరపేక్షత్వే దృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలత్వ(ప్రసఙ్గాత్)ంస్యాత్) చక్షురాద్యపేక్షంహి రూపస్యచాక్షుషత్వమ్. తాదృశహేత్వపేక్షానియమరాహిత్యమనన్యాధీనశబ్దేన వివక్షితమ్. అన్యాపేక్షామాత్రవిరహేసాధ్యే పరజ్ఞానస్యానుమేయత్వ దర్శనేనబాధితత్వ ప్రసఙ్గాత్. నహి జ్ఞానాన్తరాగోచరత్వమేతదనుమానసాధ్యమ్. అపితుస్వాత్యన్తసజాతీయానపేక్షప్రకాశార్హత్వమాత్రమ్. తచ్చ పరజ్ఞానస్య సమ్భవతీతి న బాధితవిషయత్వమ్. అనన్యాధీన స్వవ్యవహారేత్యత్రాపి వ్యవహారవత్త్వేసాధ్యేసిద్ధసాధ్యతా. అతోఽనన్యాధీనశబ్దః అన్యశబ్దస్యాత్యన్తసజాతీయ పరత్వాద్రాగాద్యపేక్షయాబాధితత్వ శఙ్కాపరిహృతాస్యాత్. ఘటాదీనాంహానాదివ్యవహారే స్వాత్యన్తసజాతీయానపేక్షోహేతురనుభూతిరితి సిద్ధసాధ్యత్వ వ్యుదాసాయస్వశబ్దః. సచ పరత్రస్వసాధ్యవ్యవహారాత్యన్తసజాతీయపరః- వ్యవహారస్యాత్యన్తసజాతీయత్వంనామాభిన్నప్రవృత్తినిమిత్తకత్వమ్. వ్యవహారానుగుణ్యమాత్రంహి ప్రకాశతఇతి వ్యవహారస్యనిమిత్తమ్. పరజ్ఞానవ్యవహారేకాలాత్యయాపదేశ పరిహారాయాపేక్షానియమ

స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వాత్. యస్స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరేయద్ధర్మవ్యవహారహేతుస్సతయోః స్వ
స్మిన్ననన్యాధీనో దృష్టః. యథా రూపాదిశ్చాక్షుషత్వాదౌ. రూపాదిర్హి పృథివ్యాదౌ స్వసమ్బన్ధాచ్చాక్షుషత్వాదిజ
రాహిత్యవివక్షా. హేతుమాహ (స్వసమ్బన్ధాదితి) ధర్మహేతుత్వే వ్యవహారహేతుత్వే చ హేతావివక్షితే ఽనైకాన్త్యం
స్యాదితి తత్పరిహారాయ తచ్ఛబ్దః. స్వస్య యో ధర్మో వ్యవహారశ్చ- తదత్యన్తసజాతీయో ధర్మో వ్యవహారశ్చ తచ్ఛబ్దవివక్షితః
స్వస్యాగ్నిసమ్బన్ధాత్స్వస్మిన్ పూర్వరూపసజాతీయ రూపాన్తరతద్వ్యవహారహేతుర్ఘటో ఽగ్నిసాపేక్ష ఇతి తత్ర వ్యభి
చారపరిహారాయార్థాన్తర ఇత్యుక్తమ్. కించ- అర్థాన్తరశబ్దో నిర్దిష్టజాతీయాద్విజాతీయపరః. తేన పరస్మిన్ ద్రవ్యే సంయు
క్తత్వ తద్వ్యవహారహేతోర్ద్రవ్యస్య పరద్రవ్యసాపేక్షతయా ఽనైకాన్త్యం పరిహృతం స్యాత్. ద్రవ్యం హి ద్రవ్యస్యా
త్యన్తసజాతీయమ్. నను ఘటో హి పటే సంయుక్తత్వాదికమాపాదయన్ స్వస్య తథాత్వే ఘటాన్తరాపేక్ష ఇత్యనై
కాన్త్యమ్. నైవమ్, సజాతీయాపేక్షానియమవిరహరూపస్య సాధ్యధర్మస్య తత్ర విద్యమానత్వాత్. న హి ఘటస్స్వస్య
సంయుక్తత్వాదౌ స్వాత్యన్తసజాతీయం ఘటమేవాపేక్షత ఇతి నియమో ఽస్తి. పుత్రే పుత్రత్వ తద్వ్యవహారహేతౌ పి త
రి స్వస్య పుత్రత్వవ్యవహారాయ పిత్రన్తరసాపేక్షే వ్యభిచారపరిహారాయ స్వసమ్బన్ధాదిత్యుక్తమ్. విద్యమాన స్వస
మ్బన్ధో వివక్షితః, పరత్ర స్వసమ్బన్ధతుల్యకాలస్వగతధర్మాత్యన్తసజాతీయ ధర్మతత్సాపేక్షవ్యవహారహేతుత్వా దిత్య
ర్థః. న హి పిత్రా ఽపి ప్రవాసనిధనయోః పుత్రాదౌ పుత్రత్వం తద్వ్యవహారశ్చాపగచ్ఛతి. అత ఏవ స్వస్మిన్ననన్యాపే
క్షద్వైధీభావమనాపాదయతి పరద్వైధీభావహేతౌ ద్రవ్యే వ్యభిచారశ్చ దూరోత్సారితః. నను సిద్ధాన్తినో ఽప్యభిమత మి
దమనుమానమ్. చేతనః స్వసమ్బన్ధతుల్యకాలం శరీరత్వం శరీరే జనయన్ స్వస్మిన్ శరీరిత్వ తద్వ్యవహారయోర్నానన్యా
పేక్షః. అపి తు పరమాత్మసాపేక్షః. పరమాత్మా చ చేతనత్వాదత్యన్తసజాతీయః, అతస్తత్రానైకాన్త్యమితి నైవమ్. స్వ
వ్యాపకధర్మహేతుత్వస్య వివక్షితత్వాత్. న హి చేతనత్వవ్యాపకం శరీరత్వమ్- ఈశ్వరస్య చేతనస్యాపి శరీరత్వాభావాత్.
అతస్స్వధర్మశబ్దాభిప్రేతేన స్వావశ్యమ్భావిత్వేన పరిహారః, ఏతదుక్తం భవతి- ధర్మశబ్దః ప్రకాశపరో వా- ధర్మమాత్ర
పరో వా, అన్యశబ్దశ్చాన్యమాత్రపరో వా- స్వాత్యన్తసజాతీయభూతాన్యపరో వా- తత్ర హేతుమాత్రానపేక్షప్రకాశ
త్వే దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వమ్. రూపం హి చక్షురాద్యపేక్షప్రకాశమ్, స్వాత్యన్తసజాతీయానపేక్ష ప్రకాశత్వే సా
ధ్యవ్యర్థవిశేషణత్వం హేతోః. హేతుత్వమాత్రేణ సాధ్యసిద్ధేః, న హి యస్య కస్య చిద్ధేతుస్సన్ ఘటాదిస్స్వప్రకాశే ఘ
టాన్తరాదికమపేక్షతే- హేత్వనపేక్ష ధర్మత్వే ఽనుభూతిత్వాదినా సిద్ధసాధ్యతా. పరశ్వధాదిష్వనైకాన్త్యం చ. కాష్ఠ
ద్వైధీభావే హేతోః పరశ్వధస్య స్వద్వైధీభావే హేత్వన్తరసాపేక్షత్వాత్. స్వాత్యన్తసజాతీయానపేక్షధర్మత్వే చా
నుభూతిత్వాదినా సిద్ధసాధ్యతా. విషయప్రకాశకే పదజ్ఞానే లిఙ్గాపేక్ష ప్రకాశత్వదర్శనాద్బాధశ్చ. రూపే రూపాన్త
రానపేక్షస్వగతరూపిత్వహేతుత్వాభావాద్దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా, పుత్రగతపుత్రత్వహేతౌ పిత్రన్తరసాపేక్ష పు
త్రత్వ ధర్మే పితర్యనైకాన్త్యం చ- పరద్రవ్యగతసంయుక్తత్వహేతౌ ద్రవ్యాన్తరసాపేక్షసంయోగే ద్రవ్యే చానైకాన్త్యమ్
అత ఏవమాదిదోష పరిహారార్థమిత్థం ప్రయోక్తవ్యమ్. అనుభూతిస్స్వజన్యపరగతధర్మాత్యన్తసజాతీయధర్మభాక్త్వే స్వా
త్యన్తసజాతీయాపేక్షానియమరహితేతి ప్రతిజ్ఞా. స్వవిజాతీయే స్వావశ్యమ్భావిధర్మాత్యన్తసజాతీయస్వసంబన్ధతుల్యకాల
ధర్మహేతుత్వాదితి హేతుః. తథానుభూతిస్స్వజన్యపరగతవ్యవహారాత్యన్తసజాతీయ వ్యవహారభాక్త్వే స్వాత్యన్తసజాతీ
యాపేక్షానియమరహితేతి ప్రతిజ్ఞా. స్వవి(స)జాతీయే స్వావశ్యమ్భావివ్యవహారాత్యన్తసజాతీయస్వసమ్బన్ధతుల్యకాల
వ్యవహారహేతుత్వాదితి హేతుః. వ్యవహారస్య స్వావశ్యమ్భావిత్వం నామావశ్యమ్భావిధర్మనిబన్ధనత్వమ్. వ్యాప్తిప్రద
ర్శనపూర్వకం దృష్టాన్తమాహ (యఇతి) సాధ్యసాధనధర్మౌ సపక్షే దర్శయతి (రూపాదిర్హీతి) పక్షధర్మతాబలసిద్ధ (మ

నయనే స్వస్మిన్నరూపాది సమ్బన్ధాధీనశ్చాక్షుషత్వాదౌ. అతోఽనుభూతిరాత్మనః ప్రకాశమానత్వే ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారే చ స్వయమేవ హేతుః. సేయం స్వయంప్రకాశానుభూతిర్నిత్యా చ, ప్రాగభావాద్యభావాత్. తదభావశ్చ స్వతస్సిద్ధత్వాదేవ. న హ్యనుభూతేః స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావః స్వతోఽన్యతో వాఽవగన్తుం శక్యతే. (తథాహి) అనుభూతిస్స్వాభావ మవగమయన్తీ సతీ తావ

ద్ధ)ర్మ)మాహ (అతోఽనుభూతిరితి) (ప్రకాశత ఇతి వ్యవహార ఇతి) అనుభూతిః ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారే అనుభూతిరితి వ్యవహారే చేత్యర్థః. నను స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వం సోపాధికం- సమ్బన్ధవిశేషాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వస్యైవ స్వస్మింస్తద్ధర్మవ్యవహారయోరనన్యాధీనత్వే ప్రయోజకత్వాత్ స చ సమ్బన్ధవిశేష ఆశ్రయాశ్రయిభావరూపః. స(చ)(తు) రూపాదావస్తి- న తు పక్ష ఇతి నైతత్- అస్య సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావే నోపాధిత్వాభావాత్. ఆశ్రయాశ్రయిభావవిరహేఽపి సమ్బన్ధమాత్రాదర్థాన్తరే ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారహేతోర్దీపస్య స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారే ఽత్యన్తసజాతీయానపేక్షత్వం హి దృష్టమ్. పూర్వం జ్ఞానస్య పరప్రకాశత్వవాదిభిస్స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిర్వ్యాహతిశ్చోక్తే: తత్ర ఘటోఽయమిత్యనుభవవేళాయామనుభూయత ఇతి శబ్దస్యాప్రయోగాదసిద్ధిరుక్తా. శాబ్దవ్యవహారవైకల్యపౌష్కల్యయోర్వివక్షావిశేషహేతుకత్వేనార్థానుభవేఽనుభవే చ ప్రయోజకత్వాభావవచనాదసిద్ధిః పరిహృతా- వ్యాహతిశ్చ నాస్తి. తథాహి అఙ్గుళ్యగ్రస్య స్వాత్మస్పర్శాదిషు వ్యాహతిరుపలబ్ధినిబన్ధనా. దీపాదిషు చ ప్రకాశ్యత్వప్రకాశకత్వే దృశ్యేతే. నిరూప్యమాణః కర్మకర్తృభావవిరోధశ్చ నాస్తి. నిరాసకో దీపః. నిరసనీయం తమః. దీప ఉత్పాదకః. జ్ఞానముత్పాద్యం జ్ఞానముత్పాదకమ్. వ్యవహార ఉత్పాద్య ఇతి. కించ యద్యపి కర్మకర్తృభావస్య స్వతో విరోధాద్భేదకత్వముపలబ్ధిసిద్ధమ్. తథాపి జ్ఞాపకేషు విరోధనియమాభావశ్చోపలబ్ధిసిద్ధః. జ్ఞాతరి మనసి శబ్దశబ్దే పదమితిపదే తథేదృశార్థాన్తరేష్వప్య విరోధో హ్యుపలభ్యతే. ఉత్పాదకేష్వేవ తు విరోధనియమః. తత్ర చాకారాన్తరేణ చేన్న విరోధః. నను ఘటాదిషు వ్యవహారార్హత్వం స్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానహేతుకం దృష్టమ్. జ్ఞానే వా వ్యాప్తిర్భజ్యతే చేద్వ్యవహారస్య జ్ఞానపూర్వకత్వవ్యాప్తిభఙ్గేనాజ్ఞాతస్యైవాజ్ఞానస్య వ్యవహారాస్పదత్వం స్యాత్ నైవమ్. ఘటాదిషు జ్ఞేయవ్యతిరిక్తత్వజ్ఞాతృదృశ్యత్వేఽపి స్వేనైవ జ్ఞాత్రా జ్ఞాతరి దృశ్యత్వమితి సర్వావిగీతమితి తత్ర పరేణాపి కర్మకర్తృవిరోధవ్యాప్తిభఙ్గోఽభ్యుపగన్తవ్యః. తథా ఘటాదౌ స్వవ్యతిరిక్తకరణజన్యజ్ఞానదృశ్యత్వేఽపి మనసి తద్భగ్నం- స్వానుమానే మనస ఏవ కరణత్వాత్. తథా సర్వవాచ్యానాం స్వవ్యతిరిక్తశబ్దవాచ్యత్వేఽపి శబ్దశబ్దే పదపదే చ తద్భగ్నమ్. ఘటాదీనాం స్వవ్యతిరిక్తవాగ్వ్యవహార్యత్వేఽపి వాగిన్ద్రియే తద్భగ్నమ్. అతః కర్మకర్తృభావస్య విరోధివ్యాప్తిర్నాస్తి. వ్యవహారస్య జ్ఞానపూర్వకత్వం న క్వైశ్చిదపి భగ్నమ్. జ్ఞానవ్యవహారస్య జ్ఞానకర్మతాపూర్వకత్వవిరహః ప్రసజ్యతే చేన్నానిష్టః, అవభాసపూర్వకత్వస్యాభగ్నవ్యాప్తికత్వాన్న తద్విరహప్రసఙ్గః. తస్మాదవభాసమానస్యైవజ్ఞానస్య వ్యవహారాస్పదత్వమ్. అతస్స్వవిషయపరవిషయవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానస్యయుక్తమ్- అథ జ్ఞాతృజ్ఞేయనిరసనం జ్ఞాన(స్య)స్వయమ్ప్రకాశత్వంచ బౌద్ధపక్షేఽపి సమానమితి తద్వ్యావర్తకం జ్ఞానస్యనిత్యత్వంసాధయతి (సేయమితి) సేయం-పరమార్థభూతసన్మాత్రైక్యాప్రమాణావిషయభూతా చేత్యర్థః. యద్వా స్వయమ్ప్రకాశత్వహేతుభూతధర్మవత్తయా ప్రసిద్ధేత్యర్థః. స్వయమ్ప్రకాశత్వస్య నిత్యతాహేతుత్వవివక్షయా స్వయంప్రకాశేత్యుక్తమ్. చ స్వాన్యసముచ్చయే సౌగతసామ్యశఙ్కానివృత్త్యై వా. కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రాగభావాదీతి) స చ కథమితి శఙ్కాయాం గ్రాహకాభావాదిత్యభిప్రాయేణాహ (తదభావశ్చేతి) స్వతస్సిద్ధత్వేన ప్రాగభావాద్యభావం వికల్పముఖేన ప్రతిపిపాదయిషుర్వికల్పశిరోద్వయేఽనుపపత్తిం ప్రతిజానీతే (న హీతి) స్వతః పక్షేఽనుభూతిః కింసతీస్వాభావమవగమయతి, ఉతాస

న్నావగమయతి. తస్యాస్స్వసత్తైవవిరోధాదేవ తదభావోఽనాస్తీతికథంసాస్వాభావ మవగమయతి. ఏవమసత్యపి నావగమయతి-అనుభూతిస్స్వయమసతీస్వాభావే కథంప్రమాణంభవేత్. నాప్యన్యతోఽవ గన్తుంశక్యతే-అనుభూతేరనన్యగోచరత్వాత్. అస్యాఃప్రాగభావంసాధయేత్ ప్రమాణమనుభూతిరియ మితి విషయీకృత్య తదభావంసాధయేత్-స్వతస్సిద్ధత్వేనఇయమితివిషయాకారానర్హత్వాన్నతత్ప్రా గభావోఽన్యతశ్శక్యావగమః. అతోఽస్యాఃప్రాగభావాభావాదుత్పత్తిర్నశక్యతేవక్తుమిత్యుత్పత్తిప్రతి (సం)బద్ధాశ్చాన్యేపిభావవికారాస్తస్యాసన్తిఅనుత్పన్నేయమనుభూతిరాత్మనినానాత్వమపినసహతే వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధేః. నహ్యనుత్పన్నంనానాభూతందృష్టం, భేదాదీనామనుభవత్వేనచ రూపాదేరివా

తీతి వికల్పమభిప్రేత్యసత్త్వపక్షందూషయతి (అనుభూతిరితి) కుతఇత్యత్రాహ (తస్యాఇతి) గ్రాహ్యాభావాది త్యర్థః. అనుభూతిః - కిమనుమిత్యాది రూపాస్వాభావమవగమయతి- ఉతప్రత్యక్షరూపేతి వికల్పేలిఙ్గాద్యభావాత్ప్ర థమఃకల్పోనసమ్భవతీత్యభిప్రేత్య ద్వితీయఃకల్పోగ్రాహ్యాభావాద్దూషితః, పూర్వాభిప్రేతవికల్ప శిరస్సోఽసత్త్వప క్షం గ్రాహకాభావేనదూషయతి (ఏవమితి) పూర్వతరాభిహితయోర్వికల్ప శిరసోరన్యతఇతి పక్షందూషయతి (నా పీతి) అనుభూతిరనన్యగోచరాస్యాత్ - తతఃకిమభావాగ్రహణస్య అభావో హ్యనన్యగోచరత్వ మర్హతీత్యత్రాహ (అ స్యాఇతి) అస్యాః- నహ్యన్యస్యప్రాగభావోగ్రాహ్యః. అపిత్వనుభూతేరేవ. తస్మాత్తాంవిషయీకృత్యైవ తదభావో గ్రాహ్యః. తస్యావిషయీభావానర్హత్వాన్నతత్ప్రాగభావగ్రహణంశక్యమిత్యర్థః. ఏవంప్రాగభావాభావాదుత్పత్త్య భావంతతశ్చ పరిణామాదిసర్వవికారాన్తరాభావమప్యుపపాదయతి (అతోఽస్యాఇతి) అతః- స్వతఃపరతఃపక్షయోరు భయోరప్యభావస్య దుర్గ్రహత్వాదిత్యర్థః వికారమాత్రవిరహేసాధ్యేఽనుత్పన్నత్వమస్తవతి ప్రాగభావ నైకాన్తికం స్యాత్ - అతోభావరూప వికారవిగ్రహస్య సాధ్యత్వజ్ఞాపనాయభావశబ్దః. యద్వా-భావస్యవికారఇతి షష్ఠీసమాసః. తతశ్చ భావాభావరూప వికారమాత్రవిరహే సాధ్యేప్రాగభావే వ్యభిచారశఙ్కానివారణార్థంభావత్వే సత్యనుత్ప న్నత్వం వికారాన్తరాభావే ప్రయోజకమితిఫలితమ్. అనుభూతిర్నాస్తవతీ- భావ(రూప)త్వేసత్యనుత్పన్నత్వాత్, యదన్తవత్తద్భావ(రూప)త్వేసత్యనుత్పన్నం నభవతి- యథాఘటఇతి. బౌద్ధాభ్యుపగతక్షణికత్వవ్యావృత్త్యర్థం నిత్య త్వాయానుత్పత్తిస్తద్వ్యాప్తవికారాన్తరాభావశ్చసాధితౌ. అథ తదభ్యుపగతానేకత్వవ్యావృత్త్యర్థం సజాతీయభే దంవ్యుదస్యతి (అనుత్పన్నేయమితి) (వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధేః) నానాత్వవ్యాపకోత్పత్తివిరుద్ధానుత్పత్త్యుపలబ్ధేరి త్యర్థః. వ్యాప్తిందర్శయతి (నహీతి) అస్యగ్రన్థస్య యదనుత్పన్నం- తదనానాభూతం దృష్టమిత్యర్థోవక్తుంనయుజ్యతే బ్రహ్మవ్యతిరేకేణానుత్పన్నస్యానానాభూతస్యకస్యచిన్మాయావేదాన్తిభిరనభ్యుపగమాత్. యదనానాభూతం. తదను త్పన్నమిత్యుక్తేవ్యాపకజన్మనివృత్తావ్యాప్యనానాత్వనివృత్తిరుక్తానస్యాత్. తస్మాదయమర్థః యన్నానాభూతం- తద నుత్పన్నంనదృష్టమ్. అపితూత్పత్తిమదేవదృష్టమితిజన్మనో నానాత్వవ్యాపకత్వం దర్శితమ్. అనేనోత్పత్తి నివృత్త్యా నానాత్వనివృత్తిరిత్యర్థసిద్ధమ్. యద్వా. యథానహ్యనగ్నిధూమవద్దృష్టమిత్యుక్తేఽగ్నిమదేవ ధూమవదిత్యుక్తంస్యా త్- తద్వదిహాప్యనుత్పన్నం నానాభూతం నదృష్టమిత్యుక్తేఉత్పత్తిమదేవనానాభూతమిత్యుక్తంస్యాత్. తతశ్చోత్పత్తి ర్వ్యాప్యపికేత్యుక్తంభవతి. అనుభూతిర్నానానభవతి. అనుత్పన్నత్వాత్. యన్నానాభూతం, తదుత్పత్తిమద్దృష్టం- య థాఘటఇతి వ్యతిరేక్యనుమాన మనుభూతిం పక్షీకృత్యోక్తమ్. గగనాదిషువ్యభిచారోదుర్వచః. తేషాముత్పత్తిమత్త్వ న వేదాన్తిభిరభ్యుపగమాదితిభావః. ఏవంసజాతీయభేదోనిషిద్ధః. అస్మిన్నర్థేవికారాన్తరాభావేచ భేదంవికారాన్త రంచ పక్షీకృత్యాన్వయ్యనుమానమాహ (భేదాదీనామితి) ఆదిశబ్దేనోత్పత్త్యాదయోవివక్షితాః. భేదాదయోనాను

నుభూతిధర్మత్వంనసంభవతి. అతోऽనుభూతేరనుభవస్వరూపత్వాదేవాన్యోऽపికశ్చిదనుభావ్యోऽనాస్యాధర్మః. యతో నిర్ధూతనిఖిలభేదాసంవిత్. అతఏవనాస్యాస్స్వరూపాతిరిక్తఆశ్రయోజ్ఞాతానామకశ్చిదస్తీతిస్వప్రకాశరూపాసైవాత్మా-అజడత్వాచ్చ. అనాత్మత్వవ్యాప్తంజడత్వంసంవిదివ్యావర్తమానమనాత్మత్వమపిహిసంవిదోవ్యావర్తయతి. ననుచ అహంజానామీతిజ్ఞాతృతాప్రతీతిసిద్ధా-నైవమ్. సాభ్రాన్తిసిద్ధా-రజతతేవశుక్తిశకలస్య. అనుభూతేస్స్వాత్మనికర్తృత్వాయోగాత్. అతోమనుష్యోऽహమిత్యత్యన్తబహిర్భూతమనుష్యత్వాదివిశిష్టపిణ్డాత్మాభిమానవత్ జ్ఞాతృత్వమప్యధ్యస్తమ్

భూతిధర్మః- అనుభావ్యత్వాత్ రూపాదివదితి వ్యావృత్తిరూప ధర్మోऽపినాస్తీత్యుపపాదయతి (అతోऽనుభూతేరితి) అన్యోऽపి- వ్యావృత్తిరూపోऽపీతిభావః. యద్వావికారనానాత్వజడత్వ నిషేధాన్నిత్యత్వైకత్వ స్వయంప్రకాశత్వరూప ధర్మవత్త్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం పూర్వోక్తనానాత్వాది వ్యుదాసార్థంచ వ్యతిరేక్యనుమానమాహ (అతోऽనుభూతేరితి) అన్యోऽపి- నిత్యత్వాదిరూపోऽపీత్యర్థః అనుభూతిర్నవ్యావృత్తిరూపధర్మభాక్-అనుభవస్వరూపత్వాత్. యద్వ్యావృత్తిరూపధర్మభాక్-తదననుభూతిదృష్టమ్. యథాఘట ఇతి వ్యతిరేకి. యద్వావ్యావృత్తిరూపధర్మంపక్షీకృత్యానుభూతిధర్మత్వాభావస్సాధ్యస్స్యాత్ తదానుభావ్యత్వం హేతుః. యథారూపాదీతిసపక్షః. ఇదమన్వయి. ఏవంస్వగతభేదోనిరస్తః పూర్వమేవజ్ఞేయభేదోనిరస్తః * అత్రాయంపురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతీత్యాదిషు వేదాన్తవాక్యేష్వాత్మనో నిత్యత్వ స్వయమ్ప్రకాశత్వాదయః ప్రతిపన్నాః అత్రతు సంవిదోనిత్యత్వాదిరుచ్యతే. తత్కథంసఙ్గచ్ఛత ఇత్యత్రాహ (యతఇతి) నిర్ధూతనిఖిలభేదా సకలభేదనిషేధేనవిజాతీయభేదోऽపి నిరస్తఇతి విజాతీయ భేదస్యజ్ఞాతుర్మిథ్యాత్వేనన సఆత్మా- అపితు పరమార్థభూతాసంవిదేవాత్మేత్యర్థః యద్వా- వేదాన్తైరాత్మనఃప్రతిపాదితం సజాతీయ విజాతీయస్వగతనానాత్వరాహిత్యంసంవిదఏవోపపద్యత ఇతి సైవాత్మేత్యర్థః. (స్వరూపేతి) స్వరూపాతిరిక్తఆశ్రయోహిజ్ఞాతా-సనాస్తి సంవిత్స్వరూపాతిరిక్తత్వాదేవాపరమార్థఇతిసనాత్మేతిపరమార్థభూతాసంవిదేవాత్మేత్యర్థః (స్వప్రకాశరూపాసైవాత్మేతి) వేదాన్తైరాత్మనఃప్రతిపాదితం స్వయంప్రకాశత్వంసంవిదఉపపన్నమితి సైవాత్మేత్యర్థః యద్వా-తుచ్ఛత్వశఙ్కానిరాసార్థముక్తం స్వప్రకాశరూపేతి- స్వయంప్రకాశత్వం స్వతన్త్రసాధకంచేత్యాహ (అజడత్వాచ్చేతి) ఇదంవ్యతిరేకి సంవిత్ ఆత్మా- అజడత్వాత్. యన్నాత్మాతజ్జడం- యథాఘటాదీతి. ఏతద్వివృణోతి (అనాత్మత్వేతి) అనాత్మత్వవ్యాప్తం వ్యాప్తమితికర్తరిక్తః. వ్యాపకమిత్యర్థః ప్రాప్తఇతివత్ తర్కేణజ్ఞాతృత్వే ప్రతిక్షిప్తేऽత్మనోऽహమ్ప్రత్యయగోచరత్వస్య స్వానుభవప్రత్యక్ష సిద్ధత్వేనచోదయతి (ననుచేతి) చశబ్దోऽప్యసముచ్చయే. ప్రతీతిసిద్ధా- స్వానుభవరూప ప్రతీతి సిద్ధేత్యర్థః. అత్రాహ (నైవమితి) ప్రతీతేర్భ్రాన్తత్వమాహ (సాభ్రాన్తిసిద్ధేతి) అనుభవవిషయత్వేనపూర్వం ప్రతీతారజతతాయథాశుక్తిజ్ఞానబాధితత్వాద్భ్రాన్తిసిద్ధాభవతి- తథేత్యభిప్రాయేణాహ (రజతతేవశుక్తిశకలస్యేతి) భ్రమాధిష్ఠానత్వోపపత్తయేశకలశబ్దః. అవికలవపుషశ్శుక్తేర్భ్రమాస్పదత్వాయోగాత్- యద్వా- జ్ఞాతృత్వేప్రతీయమానే తత్రజ్ఞానాంశస్య పారమార్థ్యేకర్త్రంశస్యాపారమార్థ్యేచదృష్టాన్తతయా రజతతేవశుక్తిశకలస్యేత్యుక్తమ్. తత్రహీదమంశఃపరమార్థః. రజతతైవాపరమార్థఇతి. భ్రాన్తిసిద్ధత్వ ముపపాదయతి (అనుభూతేరితి) తత్కిమిత్యత్రాహ (అతోమనుష్యఇతి) కర్తృత్వాయోగముపపాదయతి (జ్ఞాతృత్వంహీతి) యద్వా- జ్ఞాతృత్వంనామకిం బ్రహ్మస్వరూపభూతజ్ఞానాశ్రయత్వమ్. ఉతాన్తఃకరణక్రియారూపజ్ఞానాశ్రయత్వమితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరోదూషయతి (అనుభూతేరితి) పూర్వోక్తయుక్తిభిరనుభూతేరేవపారమార్థ్య సిద్ధేతస్యాజ్ఞాతృత్వం స్వాత్మనికర్తృత్వంస్యాత్- తత్తువ్యాహతమిత్యర్థః. కర్తృత్వంఆశ్రయత్వమ్. జ్ఞాతృత్వంభ్రాన్తపురుషప్రతీతిసిద్ధత్వాచ్చాధ్యస్తమిత్యభిప్రాయేణాహ (అతఇతి) పిణ్డస్యోత్పత్త్యాదిభిరాత్మవ్యతిరిక్తత్వస్య సమ్ప్రతిపన్నత్వాదత్యన్తబహి

జ్ఞాతృత్వం హి జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వమ్. తచ్చ విక్రియాత్మకం జడవికారిద్రవ్యాహఙ్కారగ్రన్థిస్థమవిక్రియే సాక్షిణి చిన్మాత్రాత్మని కథమివ సంభవతి. దృశ్యధీనసిద్ధిత్వాదేవ రూపాదేరివ కర్తృత్వాదేర్నాత్మధర్మత్వమ్- సుషుప్తిమూర్ఛాదావహం ప్రత్యయాపాయేప్యాత్మానుభవదర్శనేన నాత్మనోఽహంప్రత్యయగోచరత్వమ్. కర్తృత్వేఽహంప్రత్యయగోచరత్వే చాత్మనోఽభ్యుపగమ్యమానే దేహస్యేవ జడత్వపరాక్త్వానాత్మత్వాదిప్రసఙ్గో దుష్పరిహరః. అహంప్రత్యయగోచరాత్ కర్తృతయా ప్రసిద్ధాద్దేహాత్ తత్క్రియాఫలస్వర్గాదేర్భోక్తురాత్మనోఽన్యత్వం ప్రామాణికానాం ప్రసిద్ధమేవ. తథాఽహమర్థాత్ జ్ఞాతు

ర్భ్యాతేత్యుక్తమ్. అథన కేవలం స్వాపేక్షయా కర్తృత్వమనుపపన్నమ్. అపితు స్వపరవిభాగనిర్విశేషం కర్తృ(త్వ)మాత్రమేవానుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణ ద్వితీయం శిరో దూషయతి (జ్ఞాతృత్వంహీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) విక్రియాత్మకమ్. ఉత్పత్తివినాశయోగాత్క్రియాయాస్తదాశ్రయత్వమపి కాదాచిత్కమితి తద్వికారరూపమిత్యర్థః. జడం- జ్ఞేయమ్. అత ఏవ వికారిద్రవ్యాహఙ్కారగ్రన్థిస్థం- జడత్వవిక్రియాత్మకత్వసామ్యాదితి భావః - గ్రన్థిర్నామ బన్ధనస్యాశైథిల్యకరో గ్రథనవిశేషః. అహఙ్కారస్య సర్వభ్రమమూలత్వాద్గ్రన్థిరిత్యుక్తమ్- ఏతద్విరోధిరూపమాహ (అవిక్రియ ఇతి) సాక్షిత్వాభ్యుపగమేన జ్ఞాతృత్వమభ్యుపగతం భవతీతి శఙ్కాయాం సాక్షిత్వమపి జ్ఞానస్వరూపత్వానుగుణమిత్యభిప్రాయేణ సాక్షిణీత్యుక్తమ్. అవిద్యానుభవరూపత్వమేవ సాక్షిత్వమితి జ్ఞానత్వావిరోధ ఇతి భావః. చిన్మాత్రాత్మని స్వయంప్రకాశే. జడం జ్ఞాతృత్వమజడస్య న సమ్భవతీతి భావః. కర్తృత్వాదిర్నాత్మధర్మః- దృశ్యధీనసిద్ధిత్వాత్ -రూపాదివదిత్యన్వయినమభిప్రేత్యాహ (దృశ్యధీనసిద్ధిత్వాదేవేతి) కర్తృత్వాదేరిత్యాదిశబ్దేనాహంప్రత్యయగోచరత్వం గృహ్యతే. య ఏవ భేదాదీనామనుభూతిధర్మత్వాభావే హేతుః- తేనైవేత్యేవకారాభిప్రాయః. అహమర్థో హ్యాత్మా- తేన సమానాధికరణతయా ప్రతీతో జ్ఞాతాత్మా స్యాదిత్యత్రాహ (సుషుప్తిమూర్ఛాదావితి) * నాహం ఖల్విత్యాదిశ్రుత్యుపజీవనేనాహంప్రత్యయాపాయేపీత్యుక్తమ్. ఆత్మనః కర్తృత్వాహంప్రత్యయగోచరత్వాభావే వ్యతిరేక్యనుమానత్రయం ప్రసఙ్గరూపేణాహ (కర్తృత్వ ఇతి) ఆత్మా న కర్తా న చాహంప్రత్యయగోచర ఇతి ప్రతిజ్ఞాద్వయమ్. అజడత్వాత్ప్రత్యక్త్వాదాత్మత్వాదితి హేతుత్రయమ్. యత్కర్తృ యదహంప్రత్యయగోచరః తజ్జడం పరాక్ అనాత్మా చ దృష్టం యథా శరీరమితి. యద్వా. ఆత్మా న కర్తా న చాహంప్రత్యయగోచరః జడత్వాదిప్రసఙ్గాత్ దేహవదితి. జడత్వం- దృశ్యైకరూపత్వమ్. పరాక్త్వం. పరస్మై భాసమానత్వమ్. ఆత్మత్వం పురుషార్థప్రతిసమ్బన్ధిత్వమ్. దేహం ప్రతి నియన్తృతయా వ్యాపిత్వం వా. తదభావోఽనాత్మత్వమ్. ఆదిశబ్దేన క్షయిత్వాదికం వివక్షితమ్. అహంప్రత్యయగోచరస్య దేహస్యానాత్మత్వే సిద్ధే హ్యహంప్రత్యయగోచరస్య కర్తురనాత్మత్వప్రసక్తిరిత్యత్రాహ (అహంప్రత్యయగోచరాదితి) క్రియాఫలస్వర్గాదేర్భోక్తురిత్యనేన దేహాతిరిక్తత్వం సిద్ధమ్. ప్రామాణికానాం- చార్వాకవ్యతిరిక్తానామ్- అనాత్మనోఽహఙ్కారస్య. కర్తృత్వే కథమాత్మనస్సంసారభోక్తృత్వమితి చ శఙ్కా శరీరప్రతిబన్ద్యా నిరస్తా. స్వర్గాదిభోక్తురాత్మత్వే సిద్ధే జ్ఞాతైవాత్మా స్యాదిత్యత్రాహ (తథేతి) శరీరాతిరిక్తాత్మనోఽభ్యుపగమో హి ప్రమాణబలాత్క్రియతే- తథా జ్ఞాతురపి విలక్షణత్వేన ప్రమాణసిద్ధత్వాత్తథాభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. యద్వా- అప్రామాణికాహంప్రత్యయగోచరత్వేన హి శరీరస్యానాత్మత్వాది- ప్రామాణికాహంప్రత్యయగోచరస్య తు కథమనాత్మత్వాదీత్యత్రాహ (అహంప్రత్యయగోచరాదితి) దేహస్యాప్రామాణికాహంప్రత్యయగోచరత్వం ప్రమాణబాధాదేవ హి జ్ఞాయతే. ఏవం కర్మఫలభోక్తురౌపాధికాకారవతో జ్ఞాతురాత్మత్వం ప్రమాణబాధితం చేదాత్మనస్తద్విలక్షణత్వం స్వీకార్యమిత్యర్థః అతః ప్రామాణికాప్రామాణికవిభాగాభావేనాహంప్రత్యయగోచరత్వమాత్రమేవానాత్మత్వసాధకమితి భావః అవిక్రియాత్మనః కథం జ్ఞాతృత్వసంభవ ఇత్యత్రాహ

రపి విలక్షణస్సాక్షీ ప్రత్యగాత్మేతి ప్రతిపత్తవ్యమ్. ఏవమవిక్రియానుభవస్వరూపస్యైవాభివ్యంజకోఽజడో ప్యహఙ్కారస్స్వాశ్రయతయా తమభివ్యనక్తి. ఆత్మస్థతయాభివ్యఙ్గ్యాభివ్యంజనమభివ్యంజకానాం స్వభావః. దర్పణజలఖణ్డాదిర్హి ముఖచన్ద్రబిమ్బగోత్వాదికమాత్మస్థతయాభివ్యనక్తి. తత్కృతోఽయం జానామ్యహమితి భ్రమః. స్వప్రకాశాయా అనుభూతేః కథమివ తదభివ్యఙ్గ్యజడరూపాహఙ్కారేణాభివ్యఙ్గ్యత్వమితి మా వోచః. రవికరనికరాభివ్యఙ్గ్య కరతలస్య తదభివ్యంజకత్వదర్శనాత్ - జాలకరన్ధ్రనిష్క్రాన్తద్యుమణికిరణానాం తదభివ్యఙ్గ్యేనాపి కరతలేన స్ఫుటతరప్రకాశోఽహి దృష్టచరః. యతోఽహం జానామీతి జ్ఞాతాయమహమర్థశ్చిన్మాత్రాత్మనో న పారమార్థికో ధర్మః. అత ఏవ సుషుప్తిముక్త్యోర్నాన్వేతి. తత్ర హ్యహమర్థోల్లేఖవిగమేన స్వాభావికానుభవమాత్రరూపేణాత్మావభాసతే. అత ఏవ సుప్తోత్థితః కదాచిన్మామప్యహం న జ్ఞాతవానితి పరామృశతి. తస్మాత్పరమార్థతో నిరస్తసమస్తభేదవికల్పనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరస కూటస్థనిత్యసంవిదేవ

(ఏవమితి) యద్వా- జ్ఞాతృత్వమహఙ్కారగ్రన్థిస్థమితి పూర్వముక్తమ్. కథమహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) అభివ్యఞ్జకత్వప్రయుక్తోఽయమహఙ్కారస్య సంవిదాశ్రయభావ ఇతి భావః. అభివ్యఞ్జకోఽస్త్వహఙ్కారః. కథమస్య స్వాశ్రయతయాభివ్యఞ్జకత్వమిత్యత్రాహ (ఆత్మస్థతయేతి) స్వభావశబ్దేనౌత్సర్గికత్వం వివక్షితమ్. క్వచిత్ప్రమాణబాధశ్చేన్న తథేతి భావః. దృష్టాన్తం దర్శయతి (దర్పణేతి) ఆత్మస్థతయాభివ్యఞ్జనం దర్పణత్వప్రయుక్తమ్. న చ ప్రతిబిమ్బత్వప్రయుక్తమ్. అభివ్యఞ్జకత్వమాత్రప్రయుక్తమితి దర్శయితుం ఖణ్డాదిగ్రహణమ్. ఆదిశబ్దేన ముణ్డాది ఏవం వ్యఞ్జకవ్యఞ్జ్యభావకృతో జ్ఞాతృత్వావభాసస్సంవిద ఇత్యాహ (తత్కృత ఇతి) జడస్యాభివ్యఞ్జకత్వమయుక్తమ్. స్వప్రకాశస్య వస్తునోఽభివ్యఙ్గ్యత్వం చాయుక్తమ్- సంవిదభివ్యఙ్గ్యస్య చ విశేషేణ తదభివ్యఞ్జకత్వమయుక్తమితీమామాశఙ్కాం స్వయమేవోత్థాప్య ప్రతిక్షిపతి (స్వప్రకాశాయా ఇతి) కుత ఇత్యత్రాహ (రవికరేతి) కరతలస్య కిరణాభివ్యంజకత్వం క్వ దృష్టమిత్యత్రాహ (జాలకేతి) ఏవం జ్ఞాతృత్వస్యాపారమార్థికత్వముక్తమ్. ఏతదేవ పరమార్థవస్త్వవభాసనవేలాయామనవభాసనప్రతిపాదనేనోపపాదయతి (యత ఇతి) అనేనాహం ప్రత్యయాపాయేఽపీతి పూర్వోక్తార్థో వివృతో భవతి. యత ఇతి సాధ్యస్య హేతుతయా నిర్దేశః. అగ్నిమత్త్వేన ధూమవత్త్వమితివత్. ముక్తిసమభివ్యాహారేణ సుషుప్తావప్యహం ప్రత్యయాపాయస్యాగమసిద్ధత్వం సూచితమ్. తదా కథ (మవభాస)ంభాసత ఇత్యత్రాహ (తత్ర హీతి) * నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి స్వాపవిషయా శ్రుతిః. * అహఙ్కారం బలం దర్పం కామం క్రోధం పరిగ్రహమ్ । విముచ్య నిర్మమశ్శాన్తో బ్రహ్మభూయాయ కల్పత ఇతి ముక్తివిషయా స్మృతిః * మహాభూతాన్యహఙ్కారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవ చేతి క్షేత్రాన్తర్భావశ్చోచ్యతేఽహఙ్కారస్య. * అహఙ్కారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యత ఇతి తస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వముచ్యతే. హిశబ్దశ్శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిద్యోతనార్థః. న కేవలం శ్రుతిస్సుషుప్తివిషయా. పరామర్శశ్చ తథాస్తీత్యాహ (అత ఏవ చేతి) అత ఏవేతి సాధ్యస్య హేతుత్వేన పరామర్శః. కథం సాధ్యసాధనయోర్విపరీతనిర్దేశః. ఇత్థమ్ జ్ఞప్తౌ యత్సాధ్యం తదుత్పత్తౌ సాధనమ్. యదుత్పత్తౌ సాధనం తజ్జ్ఞప్తౌ సాధ్యమ్. తస్మాదగ్నిమత్త్వాదేవ హి ధూమోద్గమ ఇతివత్ ఉత్పత్తౌ హేతుత్వమపేక్ష్య తత ఏవేత్యుక్తమ్. తతః కిం ప్రస్తుతపూర్వవృత్తత్వచిన్తాయా ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాదిత్యనేన యదప్యాహుః అశేషవిశేషేత్యారభ్యోక్తం ప్రమాణతర్కాభ్యాం స్వమతోపపాదనమభిప్రేతమ్. (నిరస్తసమస్తభేదవికల్పేతి) భేదవికల్పశబ్దేన జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిభేదస్యావాన్తర వైవిధ్యం వివక్షితమ్. నిర్విశేషశబ్దేన స్వగతనిత్యత్వాదిభేదవ్యావృత్తిః. కుత ఇత్యత్రాహ (చిన్మాత్రైకరసేతి) చిన్మాత్రత్వాదిత్యర్థః- అనేన శూన్యత్వవ్యాదాసశ్చ. కూటస్థమ్ నిర్వికారమ్. సర్వాధిష్ఠానం వా (నిత్యసంవిదేవేతి) చిన్మాత్రశబ్దస్స్వయంప్రకాశత్వపరః. సంవిచ్ఛబ్దో విశేష్యపర

భ్రాన్త్యాజ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానరూపవివిధవిచిత్రభేదా వివర్తత ఇతి తన్మూలభూతావిద్యానిబర్హణా
య నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్త స్వభావబ్రహ్మాత్మైకత్వ విద్యాప్రతిపత్తయే సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త
ఇతి ॥—॥ తదిద మౌపనిషద పరమపురుష వరణీయతా హేతు గుణవిశేష విరహిణా

ఇత్యపౌనరుక్త్యమ్. చిన్మాత్రస్యకథంభేదసమ్భవఇత్యత్రాహ (భ్రాన్త్యేతి) భ్రాన్త్యావివర్తతఇతి కరికలభవన్నిర్దే
శః శుద్ధమ్. అవిద్యారహితమ్. బుద్ధం- స్వయంప్రకాశమ్. ముక్తం- పరమార్థతోభేదదర్శనజన్మాదిరహితమ్- ఏవంవిధ
బ్రహ్మాత్మైకత్వ విద్యాలబ్ధయే సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్తఇత్యర్థః. వేదాన్తానామారమ్భణీయత్వం నామతద్విచారస్యార
మ్భణీయత్వమ్. సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్తఇతి యదప్యాహురితి పూర్వేణాన్వయః. బ్రహ్మమీమాంసాశాస్త్రంకిమనార
మ్భణీయం ఉతారమ్భణీయమితి విచారే బన్ధస్య పరమార్థత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాజ్జ్ఞానప్రతిపాదక వేదాన్తవా
క్యవిచారరూపం శాస్త్రమనారమ్భణీయమితి పూర్వపక్షంకృత్వా బన్ధస్య మిథ్యాత్వేనజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వాజ్జ్ఞానా
ర్థంవేదాన్తవిచారరూపం శాస్త్రమారమ్భణీయమితిహి బ్రహ్మజ్ఞానపక్షే ప్రథమాధికరణార్థశ్శిక్షితః. అతోబన్ధస్య మి
థ్యాత్వేన జ్ఞానమాత్ర నివర్త్యత్వాజ్జ్ఞానప్రధానస్య శాస్త్రస్యకర్మవిచారోనపూర్వవృత్తఇత్యుక్తంభవతీతి వైషమ్యమ్
ఉపాయఆత్మైకత్వవిజ్ఞానమ్. ఉపేయంనిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ. నివర్త్యంచమిథ్యాభూతమితిత్రయం కర్మవిచారస్యా
నపేక్షితత్వాయపూర్వంవిస్తరేణోపపాదితంనిగమనగ్రన్థేనసంక్షిప్తంభవతి ॥—॥ అథకర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వ విరోధి
వస్తుసామర్థ్యనిరాసార్థం పరోక్తానాముపాయోపేయనివర్త్యానాం ప్రమాణతర్కాభాసమూలత్వంప్రతిజానీతే (తది
దమితి) స్వాభిమతానామేవ తేషాంప్రమాణతర్కోపపన్నతాంచ సంక్షేపేణప్రతిజానాతి. అర్థాద్బహుశాస్త్రజ్ఞా
నాం బహుగ్రన్థకారాణామపి పరేషాంస్ఖలనానుపపత్తి శఙ్కాంచసమ్యగ్జ్ఞానోత్పత్తిసామగ్రీవైకల్యప్రతిపాదనము
ఖేనపరిహరతి (తదిదమిత్యాదినా) పరమపురుషశబ్దేనోపేయంవరణీయతేత్యాదినోపాయమనాదీత్యాదినా నివర్త్య
మనధిగతేత్యాదినా పరపక్షనైర్మూల్యం న్యాయానుగృహీతేత్యాదినా స్వపక్షస్య సమూలతామర్థతోనేక విద్వత్పరిగ్ర
హంచ ప్రతిజానీతే. తదిదమిత్యనన్తరవాక్యప్రకృతంపరోక్తోపాయోపేయనివర్త్యత్రయంవివక్షితమ్. ఔపనిషదపరమ
పురుషశబ్దేన * తంత్వౌపనిషదంపురుషం పృచ్ఛామీతిశ్రుతింస్మారయతి. ఏతేనాస్మదభిమతప్రమాణప్రమేయవిశేష సంబన్ధ
శ్శ్రుత్యైవవ్యక్తఇతిసూచయతి. పరమశబ్దేనేశ్వరాతిరిక్తతత్త్వవ్యావృత్తిః- వరణీయతాహేతుగుణవిశేష విరహిణా
మిత్యనేన * యమేవైషవృణుతే తేనలభ్యఇత్యభిమతోపాయవిశేషకథనంఫలితమ్- అనేన పదేన బహుశాస్త్రజ్ఞ బహు
గ్రన్థకారాణాం భ్రమానుపపత్తిశఙ్కాచ పరిహృతాభవతి- సమ్యక్శాస్త్రార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ భగవద్భక్తేరపి సామగ్ర్య
న్తర్భావేణ కేవలశాస్త్రపరిశ్రమస్య వికలహేతుత్వాత్. యథా * యస్యదేవేపరాభక్తిరిత్యాదికాశ్శ్రుతిః. స్మృతిశ్చ
*విద్యారాజన్నతేవిద్యా మమవిద్యానహీయతే । విద్యాహీనస్తమోధ్వస్తోనాభిజానాసి కేశవమ్॥ ధృతరాష్ట్రః *గా
వల్గ(ద)ణతే కావిద్యా యయాతేవిద్యా జనార్దనే।యయాత్వమభిజానాసి త్రియుగంమధుసూదనమ్॥సంజయః *మాయాం
నసేవేభద్రంతే నవృథాధర్మమాచరే । శుద్ధభావంగతోభక్త్యాశాస్త్రాద్వేద్మిజనార్దనమితి ॥ అత్రభక్త్యాశుద్ధభావంగతః
శాస్త్రాద్వేద్మిజనార్దన మిత్యనేనయథావచ్ఛాస్త్రార్థజ్ఞానోదయస్యభక్తిసాపేక్షత్వంసిద్ధమ్. * జాయమానంహిపురుషం
యంపశ్యేన్మధుసూదనః । సాత్త్వికస్సతువిజ్ఞేయస్సవైమోక్షార్థచిన్తకః ॥ * పశ్యత్యేనంజాయమానం బ్రహ్మారుద్రోథవా
పునః । రజసాతమసాచాస్య మానసంసమభిప్లుతమితి వచనాచ్చ తత్త్వార్థజ్ఞానస్య భక్తిప్రీతభగవత్కటాక్షసాపేక్ష
త్వంజ్ఞాయతే. నను యయాత్వమభిజానాసి । భక్త్యాపేద్మీతి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం విద్యాభక్తిశబ్దయోరైకార్థ్యం
ప్రతీయతే. భక్తిరూపాచ విద్యామోక్షాయేతి ప్రాగుపపాదితమ్. తతశ్చశాస్త్రజ్ఞానమూలాభక్తిః భక్తిమూలం శాస్త్ర

మనాదిపాపవాసనాదూషితాశేష శేముషీకాణామనధిగతపదవాక్యస్వరూపతదర్థయాథాత్మ్యప్రత్య
క్షాదిసకలప్రమాణవృత్తతదితికర్తవ్యతారూపసమీచీనన్యాయమార్గాణాం వికల్పాసహవివిధకుతర్కకల్ప
కల్పితమితి న్యాయానుగృహీత(వాక్య)ప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరనాదరణీయమ్.

జ్ఞానమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేత్- నైవమ్- శ్రవణవేళాయామేవ పదార్థతయావగమ్యమానేషు పరమాత్మగుణాది
ష్వనుకూలబుద్ధిగోచరత్వాద్ విశ్వాసభక్తిశబ్దయోః. తేన సమ్యగ్వాక్యార్థనిర్ణయలాభః. పూర్వపక్షతయోపన్యస్యమానేపి
సుగతాభిమతవేదాప్రామాణ్యాదౌ హి భవతి ప్రద్వేషో వైదికానామ్. భగవద్గుణాదిష్వనురక్తచిత్తతా భవతి. న చైషా సా
క్షాత్కారకల్పనిరన్తరధ్యానరూపా భక్తిః. అతో నాన్యోన్యాశ్రయః. అథ శాస్త్రార్థయాథాత్మ్యజ్ఞానోత్పత్తిహేతు
భూతభక్తివిరోధినమాహ (అనాదీతి) యద్వా- సమ్యగ్జ్ఞానహేతుభూతభక్త్యభావాత్ సమ్యగ్జ్ఞానవిరోధిపాపానుబ
న్ధమాహ (అనాదీతి) వాసనాశబ్దేన పాపస్య దృఢమూలత్వేన దుర్నివారత్వముక్తమ్. వాసనయా పాపం పాపేన
వాసనా. అజ్ఞానేన పాపవాసనా పాపవాసనయాఽజ్ఞానమిత్యన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయ అనాదిశబ్దః. శేముషీ- మో
క్షోపయోగిజ్ఞానమ్. అశేషశబ్దస్యాపాయోపేయనివర్త్యవిషయా విశ్వా శేముషీ దూషితేతి భావః- అనేనార్థాత్స్వపక్షేనివ
ర్త్యం చోక్తం భవతి- కర్మణ ఏవ మోక్షప్రతిబన్ధకత్వాత్. దూషితశేముషీకత్వఫలం సమ్యగ్జ్ఞానాభావమాహ (అనధిగ
తేతి) ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యస్య పరేణోక్తత్వాత్. పదశబ్దసముదాయేన చ సవిశేషపరత్వప్రాధాన్యేన
చ, ప్రథమం శబ్దప్రమాణమాహ (పదేతి) ప్రకృతిప్రత్యయయోగేన పదత్వం న జ్ఞాతమితి పదశబ్దస్య భావః. (వాక్య
స్వరూపేతి) వాక్యమనేకపదార్థసంసర్గవిశేషాభిధాయీతి చ న జ్ఞాతమితి భావః. తదర్థయాథాత్మ్యం- తాత్పర్యవిష
యః. ప్రత్యక్షాదీత్యాది శబ్దాదనుమానమ్. సకలశబ్దేన స్పార్శనచాక్షుషాదిప్రత్యక్షావాన్తరభిదా వివక్షితా. అన్వయ
వ్యతిరేకాద్యనుమానావాన్తరభిదా చ వివక్షితా. యద్వా- తత్తద్వాద్యభిమతార్థాపత్త్యాదిప్రమాణాన్తరవిషయస్సకల
శబ్దః. వృత్తం- బోధనమ్. (తదితికర్తవ్యతారూపేతి) తర్కేణ ప్రమాణబాధవచనాత్ ప్రమాణానుగ్రాహకస్తర్క ఇతి
చ న జ్ఞాతమితి భావః. ప్రమాణానుగ్రాహకతయైవ హి వయం తర్కమఙ్గీకుర్మ ఇత్యత్రాహ (సమీచీనన్యాయేతి) అను
గ్రాహకబుద్ధ్యా స్వీకృతస్యాపి తర్కస్య ప్రమాణవిరుద్ధత్వాత్ సోఽసమీచీన ఇతి భావః. అపచ్ఛేదనయాది సమీచీనన్యా
యా ఏవ హి స్వీకృతా ఇత్యత్రాహ (న్యాయమార్గాణామితి) అయమపచ్ఛేదన్యాయవిషయః అయం సామాన్యవిశేష
న్యాయవిషయ ఇతి తత్తన్న్యాయసంచారవిషయవిభాగోఽనవగత ఇతి భావః. తర్హి కిమవలమ్బ్య ప్రబన్ధాః కృతా ఇత్య
త్రాహ (వికల్పాసహేతి) కుతర్కాః- ప్రమాణవిరుద్ధాః మూలశైథిల్యమిథోవిరోధాదిదోషాన్తరాక్రాన్తాశ్చ
తర్కాః. తే చ త్రిచతురపదస్థాయినో న భవన్తి- కిన్తు వికల్పితాన్యతరశిరఃపరిగ్రహ ఏవ భగ్నా ఇత్యాహ (వికల్పాస
హేతి) తర్కస్య వికల్పాసహత్వం నామ తద్విషయసాధనాది వికల్పాసహత్వమేవ (వివిధేతి) బ్రహ్మణోఽనుభావ్య
త్వేఽననుభూతిత్వం ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహి. వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ ప్రమాణాన్తరాగోచరమిత్యాదిరూపం కుతర్కా
ణామన్యోన్యవ్యాహతివైవిధ్యం వివక్షితమ్. ఈదృశకుతర్క ఏవ శల్కం- అసారభూతం- బాహ్యైరాత్తసారమ్. ఋజీషమి
త్యర్థః. ఏతేన కల్పితం- ఉత్కీర్ణమ్. ఇతి క్లైతా. కేషాంచిత్సమీచీనార్థాన్తరవిషయజ్ఞానేఽస(తి హ్య)త్యప్య(స్యా) సమీ
చీనత్వనిశ్చయః (కథమి)ఇత్యత్రాహ (న్యాయానుగృహీతప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరితి) అ
నేన పూర్వోక్తవిపరీతాకార ఉక్తః. బహువచనేన స్వపక్షస్య భగవద్బోధాయనాద్యనేకశిష్టపరిగ్రహస్సూచితః (అ
నాదరణీయమితి) శిష్యశిక్షానుపూర్వపక్షోపన్యాసకౌశలార్థమప్యాదర్తుమయోగ్యమిత్యర్థః. అశేషవిశేష ప్రత్యనీక చి
న్మాత్రమిత్యారభ్య సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇత్యన్తేన యదపాహుస్తదనాదరణీయమిత్యన్వయః. ఏవం సంక్షేపేణ

తథాహి- నిర్విశేషవస్తువాదిభిర్నిర్విశేషే వస్తునీదం ప్రమాణమితి న శక్యతే వక్తుమ్. సవిశేషవస్తువిషయత్వాత్ సర్వప్రమాణానామ్. యస్తు స్వానుభవసిద్ధ ఇతి స్వగోష్ఠీనిష్ఠస్సమయః. సోఽప్యాత్మసాక్షికసవిశేషానుభవాదేవ నిరస్తః. ఇదమహమదర్శమితి కేనచిద్విశేషేణ విశిష్టవిషయత్వాత్ సర్వేషామను(భ)భా)వానామ్.

ప్రతి(జ్ఞా)పాది)తమర్థముపపాదయితుముపక్రమతే (తథాహీతి) ననుపూర్వపక్షిణా ప్రథమం వేదాన్తవాక్యవిశేషానుదాహృత్య తత్రనిరూపణీయం సర్వం నిరూప్య పశ్చాద్వ్యతిరిక్తప్రమాణతర్కాః ప్రదర్శితాః, అతస్సిద్ధాన్తేచ తేనక్రమేణ తత్ప్రతిక్షేపో యుక్తః. తత్కథం ప్రథమం సకలప్రమాణావిషయత్వనిరూపణం సంగచ్ఛతే. ఉత్తరత్రచ కథం ప్రత్యక్షాదినిర్విశేషవిషయత్వనిరాసపూర్వకం వేదాన్తవాక్యయోజనా క్రియతే. ఉచ్యతే, ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యాభ్యుపగమాత్ పరేణ వేదాన్తవాక్యాని ప్రథమముదాహృత్య పశ్చాత్తదన్యద్వక్తవ్యం సర్వముక్తమ్. ప్రబలతయాభిమతప్రమాణపురస్కారో హ్యుచితః, సిద్ధాన్తినా తు ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యానభ్యుపగమాత్ ప్రత్యక్షాదినిర్విశేషవిషయత్వవ్యుదసనపూర్వకం తదవిరోధేన వేదాన్తవాక్యాని స్వరసతో వ్యాఖ్యాస్యన్తే, తత్ర నిర్విశేషచిన్మాత్రపారమార్థ్యస్య పరేణ ప్రథమప్రతిజ్ఞాతస్య సామాన్యేన సకలప్రమాణబహిష్కృతత్వరూపం దూషణం ప్రథమం ప్రతిజానీతే (నిర్విశేషఇతి) అర్థాత్ప్రమా(ణా)ణస్వ)భావశ్చ స్వపక్షానుగుణో నిరూపితో భవతి. ఖపుష్పమపి స్వానుభవసిద్ధమితి వక్తుం శక్యమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమిదం శబ్దః, పరసంప్రతిపత్తిపదం ప్రమాణం న కించిదపీతి భావః. యద్వా- న కాచిదపి ప్రమాణవ్యక్తిర్నిర్విశేషగోచరేత్యేకవచనాభిప్రాయః. కుత ఇత్యత్రాహ (సవిశేషేతి) నను విశేషాహి నిర్విశేషాః తత్కథం నిర్విశేషవస్తునోఽప్రామాణికత్వమ్. ఉచ్యతే- ధర్మేణ ధర్మీ సవిశేషః. ధర్మిణా చ ధర్మస్సవిశేషః కస్యచిద్ధర్మభూతం ధర్మివాయస్న భవతి- తత్ప్రమాణశూన్యమితి హి గ్రన్థార్థః. విశేషో వ్యావర్తకః, ధర్మీ చ స్వగతధర్మస్య ఆశ్రయాన్తరగతధర్మాద్వ్యవచ్ఛేదక ఇతి విశేషశబ్దవాచ్యః. కించ విశేషా నిర్విశేష ఇతిశబ్దౌ కిం పర్యాయౌ, నవా. ఆద్యే సహప్రయోగానుపపత్తిః ద్వితీయే తు న నిర్విశేషత్వమ్, బోధ్యభేదమన్తరేణాపర్యాయత్వాయోగాత్. ననుకథం సర్వప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వమ్. నహి గన్ధాదిగ్రాహి ప్రమాణం గన్ధాదికం సాశ్రయమావేదయతి నైవమ్, ఆశ్రయ ఏవ విశేష ఇతి నియమాభావాత్. సంవిదోఽపి స్వవిశేషణతయా సర్వార్థవైశిష్ట్యం హ్యుపపద్యతే. అయం గన్ధోఽనుభూయత ఇతి కాలాదివిశేషావచ్ఛిన్నతయైవ గన్ధాదిప్రతీతేశ్చ సవిశేషవిషయత్వోపపత్తిః. తథా ప్రతీతిశ్చ వక్ష్యతే. తర్హి నవయం ప్రమాణాన్తరేణ నిర్విశేషసిద్ధిమభ్యుపగచ్ఛామః. స్వానుభవసిద్ధం హి తదిత్యత ఆహ (యస్త్వితి) తుశబ్దేన సమయం విశినష్టి సమయవైశిష్ట్యమూలం స్వానుభవలక్షణప్రమాణవైషమ్యమభిప్రైతి. స్వగోష్ఠీనిష్ఠ ఇతి పరవాద్యసంమతత్వం దర్శయతి. ఆత్మసాక్షికానుభవస్య సవిశేషత్వం దర్శయతి (ఇదమహమితి) (విశిష్టవిషయత్వాదితి) విశిష్టో విషయః స్వయమనుభవ ఏవ. శిలాపుత్రకస్య శరీరమితివత్ అయం నిర్దేశః. అన్యథా స్వానుభవనిర్విశేషత్వనిరాసే ఘటాదిసవిశేషత్వసాధనస్యానుపయోగాత్. అనుభూయమానోఽప్యనుభవ ఇత్యుపరితనగ్రన్థస్యాప్యేవమేవార్థః. స్వానుభవసిద్ధమిత్యనేనైకార్థ్యాత్. నచానుభవశబ్దోఽనువ్యవసాయపరః. నహ్యనువ్యవసాయరూపం ప్రత్యక్షమిష్టమ్. అతీతవిషయతయా ప్రత్యక్షత్వానుపపత్తేః. పరజ్ఞానం ప్రముషితసంస్కారం స్వజ్ఞానం చానుమేయమ్. అన్యత్తు స్మృతివిషయః, నచ స్మృతివిషయత్వమిహ వివక్షితమ్. అనుభవశబ్దస్య తదర్థత్వాత్, అతోఽనుభూయమానత్వం అవభాసమానత్వమ్. ఇదమహంశబ్దాభ్యాం సకర్మకకర్తృక ఏవానుభవ ఇత్యుక్తమ్. అదర్శమిత్యనేన అపరోక్షత్వవిశేషాన్వయోఽభిప్రేతః, అతీతత్వం త్వవివక్షితం- తదాస్వసిద్ధత్వాయోగాత్. (కేనచిద్విశేషేణేతి) ఉక్తేష(ప్య)న్యతమవిశేషణమన్తర్గతత్వాత్ స్వవర్జనీయమితి భావః, యద్వా- అదర్శమితీత్యత్రేతిశబ్దః ప్రకారవచనః ప్రకృతసజాతీయరూపం విశేషం యావత్సంభవం గృహ్ణా

సవిశేషోఽప్యనుభూయమానోఽనుభవః కేనచిద్యుక్త్యాభాసేన నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యమాణః సత్తాతిరేకిభిః స్వాసాధారణైః స్వభావవిశేషైర్నిష్కృష్టవ్య ఇతి నిష్కర్షహేతుభూతైః సత్తాతిరేకిభిః స్వాసాధారణైః స్వభావవిశేషైః సవిశేష ఏవావతిష్ఠతే, అతః కైశ్చిద్విశేషైర్విశిష్టస్యైవ వస్తునోఽన్యే విశేషా నిరస్యన్త ఇతి న కశ్చిన్నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. ధియో హి ధీత్వం స్వప్రకాశతా చ జ్ఞాతుర్విషయప్రకాశనస్వభావతయోపలబ్ధేః. స్వాపమదమూర్ఛాసు చ సవిశేష ఏవానుభవ ఇతి స్వావసరే నిపుణతరముపపాదయిష్యామః

తి. తేన పరోక్షత్వవర్తమానత్వాదికం కేనచిదితి వివక్షితం స్యాత్. పరోక్షత్వం విషయద్వారా. నను న హి వయమిదమహమదర్శమితి ప్రతీతిమపలపామః. సా తు తర్కవ్యవస్థాపితవిషయా నిర్విశేషే ప్రమాణమిత్యత్రాహ (సవిశేషోఽపీతి) స్వవ్యాఘాతస్య దర్శయిష్యమాణత్వాద్యుక్త్యాభాసేనేత్యుక్తమ్. (నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యమాణ ఇతి) యదా నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యతే తదానీమేవం హి నిష్కృష్టవ్య ఇత్యర్థః. కథం నిష్కృష్టవ్య ఇత్యత్రాహ (సత్తాతిరేకిభిః స్వాసాధారణైరితి) సత్తానతిరేకే చేత్ పక్షావిశిష్టో హేతుః స్యాత్ తదయుక్తమ్. పక్షవ్యావర్తకో హి హేతుః కించ- అన్యస్య ద్రవ్యాన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మస్యైవ(స్వ)వ్యావృత్తిరూపత్వసమ్భవః. స్వరూపే ప్రతిపన్నే సస్యాన్యతాదాత్మ్యభ్రమవిరోధినశ్చ స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిః. యథా శుక్తిత్వాదేః. బ్రాహ్మణస్తు వస్త్వన్తరస్యాన్యస్మాద్వ్యా(వృత్తిరూప)వర్తకధర్మత్వాభావాత్ స్వరూపే భాసమానే భ్రమసహత్వాచ్చ న స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి వక్ష్యమాణశౌక్ల్యాదిదృష్టాన్తవైషమ్యాభిప్రాయేణ సత్తాతిరేకిభిరిత్యుక్తమ్. సాధారణశ్చేద్ధేతురనైకాన్తికో భ్రమావిరోధీ చ స్యాత్- యథా శౌక్ల్యాదిః. అసాధారణం శుక్తిత్వమేవ హి రజతభ్రమవిరోధి- అతః స్వాసాధారణైరిత్యుక్తమ్. స్వశబ్దేన వ్యధికరణాసిద్ధిపరిహారః. స్వభావవిశేషైః ధర్మవిశేషైః. ఏవం సామాన్యేనార్థశరీరముక్తమ్. అతస్త్వయాపి నిరాసకహేతుతయాభిమతానాం సత్తాతిరేకిత్వస్వాసాధారణత్వే అవర్జనీయే ఇత్యభిప్రాయేణ సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైరితి పునః కథనమ్. యేయే హేతవః సవిశేషఘటాదివస్తువ్యావృత్తాః సామాన్యేన సకలవిశేషాభావసాధకాః- తేఽర్థసామర్థ్యాత్సామాన్యాన్తర్గతం స్వాత్మానమపి నివర్తయేయురేవేత్యత్రాహ (అతః కైశ్చిదితి) అతః- తేషాం సత్తాతిరేకిత్వస్వాసాధారణత్వయోరవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాదిత్యర్థః (కైశ్చిదితి) స్వాసాధారణైః ప్రామాణికైరిత్యర్థః (విశిష్టస్యైవేతి) నిర్విశేషత్వసాధకనివృత్త్యా నిర్విశేషత్వాసిద్ధేః తదనివృత్తౌ తైరేవ సవిశేషత్వప్రసఙ్గాచ్చేత్యభిప్రాయః (అన్య ఇతి) నిర్విశేషత్వసాధకా హేతవో యేభ్యో ఘటాదిభ్యో వ్యావృత్తాః- తద్గతా ఇహాప్రామాణికా రూపాదయో విశేషా అస్మిన్నిరస్యన్తే. న తు సర్వవిశేషాః. అనగ్నిమతో వ్యావృత్తో ధూమః పక్షేఽప్యనగ్నిమత్త్వమేవ నివర్తయతి- న త్వాకారాన్తరమిత్యర్థః (న కశ్చిదితి) స్వానుభవే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాన్తరేష్వపీత్యర్థః- స్వవ్యాఘాతప్రసఙ్గేన సకలవిశేషనివృత్తేస్సాధయితుమశక్యత్వాత్ న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిరిత్యుక్తం భవతి. ఏవం కర్మకర్తృవ్యుదాసమభ్యుపగమ్య సవిశేషత్వమాపాదితమ్. అథ కర్మకర్తృనిరాస ఏవ దుశ్శక ఇత్యాహ (ధియో హీతి) ధీత్వం- విషయప్రకాశకత్వమ్. స్వప్రకాశతా- అనన్యాధీనప్రకాశత్వమ్. ఏతదుభయం స్వప్రకాశవాదే సాధనతయా సాధ్యతయా చ పరేణోపన్యస్తమ్. (జ్ఞాతుర్విషయప్రకాశనస్వభావతయోపలబ్ధేరితి) నియమేన స్వాశ్రయం ప్రతి విషయప్రకాశకతయా భాసమానత్వాద్ధీత్వస్వప్రకాశత్వే సిధ్యత ఇత్యర్థః- ధీత్వం విషయసాధనత్వం- తథావభాసమానత్వాదితి న సాధ్యావిశిష్టతా, యద్యుపలబ్ధిసిద్ధం సకర్మక(ర్తృ)త్వం నాఙ్గీకురుషే- తతః సకర్మక(ర్తృ)త్వసాతుకం స్వప్రకాశత్వమపి న సిధ్యేదితి భావః. యద్వా- ధీత్వం- ధీస్వరూపమాత్రమ్. హిశబ్ద ఉపలబ్ధేః సర్వసంప్రతిపత్తిం దర్శయతి, నను (న) కర్మకర్త్రవచ్ఛిన్నం జ్ఞానమాత్మభూతమ్, అన్యదేవ తు స్వాపాద్యవస్థానుభూతం నిర్విశేషం సాధ్యత ఇత్యత్రాహ (స్వాపేతి) అనుభవః- ఆత్మస్ఫురణమ్. న హి తదా ధర్మభూతజ్ఞానస్ఫురణమ్. స్వా

స్వాభ్యుపగతాశ్చ నిత్యత్వాదయో హ్యనేకే విశేషాస్సన్త్యేవ - తే చ న వస్తుమాత్రమితి శక్యోపపాదనాః-వస్తుమాత్రాభ్యుపగమే సత్యపి విధాభేద వివాదదర్శనాత్ స్వాభిమతతద్విధాభేదైశ్చ స్వమతోపపాదనాత్. అతః ప్రామాణికవిశేషైర్విశిష్టమేవ వస్త్వితి వక్తవ్యమ్. శబ్దస్య తు విశేషేణ సవిశేష ఏవ వస్తున్యభిధానసామర్థ్యం-పదవాక్యరూపేణ ప్రవృత్తేః. ప్రకృతిప్రత్యయయోగేన హి పదత్వమ్. ప్రకృతిప్రత్యయయోరర్థభేదేన పదస్యైవ విశిష్టా

వసరే- అహమర్థస్యైవాత్మత్వసమర్థనే. నిపుణతరం-పరప్రయుక్తయుక్త్యైవేతి భావః. సుఖమహమస్వాప్సం మామహం నజ్ఞాతవానిత్యాదినా పరోక్తపరామర్శనైవేతి యావత్- యద్వా నిపుణతరం విశదతరం- ఏతదుక్తం భవతి- కిం త్వయా స్వానుభవాధీనం నిర్విశేషత్వం కర్తృకర్మవిచ్ఛిన్నస్య జ్ఞానస్యోచ్యతే- ఉతాహమితిభాసమానస్యాత్మస్వరూపభూత జ్ఞానస్య, ఉత తదుత్తీర్ణస్య వా. ఆద్యే కర్తృకర్మవిచ్ఛేదనియమాదేవ న నిర్విశేషత్వమ్. ద్వితీయే ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వాది భిస్సవిశేషత్వమవర్జనీయమితి వక్ష్యతే. తృతీయే శూన్యత్వాదేవ న నిర్విశేషత్వం సాధ్యమితి ముఖాన్తరేణ సవిశేషత్వమాహ (స్వాభ్యుపగతాశ్చేతి) ఆదిశబ్దేన స్వప్రకాశత్వైకత్వానన్తత్వాదయో వివక్షితాః. తే న వస్తుమాత్రమితి హ్యుక్తమిత్యత్రాహ (తే చేతి) ఉపపాదయతి (వస్త్వితి) బౌద్ధైః క్షణికత్వముక్తమ్. అనేన తు నిత్యత్వమ్. వైశేషికాదిభిశ్చ జడత్వబహుత్వే. అనేన తు స్వప్రకాశత్వైకత్వే. స్వరూపం తు తైస్సర్వైరభ్యుపేతమ్. అతో విప్రతిపత్తివిషయః సంప్రతిపత్తివిషయశ్చైక ఏవేతి వక్తుమయుక్తమిత్యర్థః. విమత్యనన్తరభావినా తదుపపాదనేన చ స్వరూపాతిరిక్తతాం (ద్రఢ)యతి (స్వాభిమతేతి) క్షణిక(త్వ)వాదిసంప్రతిపన్నానిత్యత్వం సాధయతా త్వయా స్వరూపమాత్రాతిరేకేణ కిం చిత్సాధితమస్తి(వా) న వా, అస్తి చేత్సధర్మత్వం- నో చేత్ - సిద్ధసాధనత్వం - స్వరూపమాత్రస్యాభిమతత్వాత్. సంవిన్నిత్యేతి ప్రతిజ్ఞావాక్యగతౌ ధర్మధర్మిశబ్దౌ కిం పర్యాయౌ. న వా- ఆద్యే సాధనాయాసో నిష్ఫలః. ద్వితీయే స్వరూపాతిరిక్తధర్మా(ఙ్గీ)కారఇతి భావః. స్వమతోపపాదనాన్న వస్తుమాత్రమితి శక్యోపపాదనా ఇత్యన్వయః. పూర్వం సవిశేషత్వ నిరాసక హేతుభిః సవిశేషత్వముక్తమ్. అనన్తరం సాధ్యధర్మైః. తతః కతిపయవిశేషసాధకహేతుభిః. ఏతే నిరాసకసాధ్యసాధనధర్మా అపరమార్థా ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః - విశేషవ్యుదాసకత్వేన సాధ్యత్వేన సాధనత్వేన చ కేషాంచిద్ధర్మాణాం త్వయోక్తత్వాత్. పరమార్థభూతైస్తైస్తైర్విశిష్టమిత్యర్థః. ప్రామాణికైరిత్యనేన కైశ్చిదితి పూర్వోక్తస్యార్థస్యాపి విశేషో దర్శితః (విశిష్టమేవేతి) పూర్వోక్తసత్తాతిరేకిత్వ స్వాసాధారణత్వాభావైర్భ్రమోచ్ఛేదో న స్యాత్. నిరాసకధర్మాపారమార్థ్యే శుక్తిత్వాపారమార్థ్యే రజతసత్యత్వవత్ నిరసనీయాకారసత్యత్వం ప్రసజేత్ సాధ్యధర్మాపారమార్థ్యే చ నిత్యత్వాదివిపరీతాకా(రస)రాని)త్యత్వప్రసఙ్గః సాధనాపారమార్థ్యే చ సాధ్యనిత్యత్వాదివిపరీతాకార(స్య)సత్యత్వమాపద్యేతేతి భావః. ఇత్థం స్వానుభవప్రసఙ్గాత్తత్రాపి సవిశేషత్వముపపాదితమ్, అథ ప్రథమప్రతిజ్ఞాతం సర్వప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వం వక్తుమారభతే. తత్ర ప్రథమం ప్రత్యక్షాత్ బలీయస్త్వేనోక్తత్వాత్ సవిశేషబోధకత్వాతిశయస్య స్వాభిమతత్వాచ్చ ప్రథమం శబ్దస్య సవిశేషవిషయత్వమాహ (శబ్దస్య దిత్వితి) తుశబ్దః పరోక్తబలీయస్త్వసూచకః. విశేషేణేతి పదేన సవిశేషవస్తుబోధకత్వాతిశయ ఉచ్యతే. యద్వా- సర్వప్రమాణానాం సవిశేషగోచరత్వే ప్రతిజ్ఞాతే చిద్వస్తున్యన్తరఙ్గతయా స్వప్రకాశవృత్తిం నిరూప్య తదనన్తరమాత్మని ప్రత్యక్షాదిభ్యోన్తరఙ్గత్వేన ఉభయవాదిసంమతస్య శాస్త్రస్య సవిశేష విషయత్వమాహ (శబ్దస్యత్వితి) సవిశేషగోచరత్వే ప్రమాణాన్తరేభ్యోతిశయో విశేషేణేత్యుచ్యతే తు శబ్దేన తత్తదౌపయికం శబ్దస్య సవిశేషగోచర ప్రత్యక్షాదిపూర్వకత్వం విశేష ఉచ్యతే ప్రతిజ్ఞాతస్య హేతుమాహ (పదవాక్యరూపేణేతి) తతః కిం సవిశేష(పర)విషయ)త్వస్యేతి శఙ్కాయాం పదరూపేణ ప్రవృత్తిం వివృణోతి (ప్రకృతీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రకృతిప్రత్యయయోరితి) (పదస్యైవేతి)వాక్యం తావదాస్తామ్.

ర్థప్రతిపాదన మవర్జనీయమ్. పదభేదశ్చార్థభేదనిబన్ధనః. పదసఙ్ఘాతరూపస్య వాక్యస్యానేకపదార్థ సంసర్గవిశేషాభిధాయిత్వేన నిర్విశేష వస్తు ప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్ ననిర్విశేష వస్తుని శబ్దః ప్రమాణమ్. ప్రత్యక్షస్య నిర్వికల్పక సవికల్పక భేదభిన్నస్య ననిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణభావః. సవికల్పకం జాత్యా ద్యనేకపదార్థవిశిష్టవిషయత్వాదేవ సవిశేషవిషయమ్. నిర్వికల్పకమపి సవిశేషవిషయమేవ. సవికల్పకే స్వస్మిన్ననుభూతపదార్థవిశిష్టప్రతిసన్ధానహేతుత్వాత్. నిర్వికల్పకంనామ కేనచిద్విశేషేణ వియుక్తస్య గ్రహణమ్. న సర్వవిశేషరహితస్య. తథాభూతస్య కదాచిదపి గ్రహణాదర్శనా

పదమేన సవిశేషపరమితిభావః-వాక్యరూపేణప్రవృత్తింవివృణోతి(పదభేదశ్చేతి)పదభేదః పదానాంపరస్పరభేదఃన కేవలంప్రకృతిప్రత్యయభేదఏవార్థభేదహేతుకః.పదభేదోపీతిచార్థఃఅన్యథాపదాన్తరవైయర్థ్యాదితిభావః. పదభేదస్యార్థభేదనిబన్ధత్వేపి వాక్యైకత్వాన్నిర్విశేషత్వసిద్ధిరితిశఙ్కాయాం వాక్యస్యసవిశేషవిషయత్వం వదన్ నిర్విశేషే(ప్రమాణా) ప్రామాణ్యా) భావముపసంహరతి (పదసంఘాతేతి) తత్తత్పదాభిధేయానాం సంసర్గవిశేషఏవవాక్యప్రతిపాద్యః-నతు తత్తత్పదార్థప్రహాణేనఅర్థాన్తరమిత్యర్థః. నను నిర్విశేషశబ్దేన నిర్విశేషంవస్తుకిం ప్రతిపన్నమ్. ఉతాప్రతిపన్నం-ఉత సవిశేషంవస్తు ప్రతిపన్నమ్. ఆద్యేనిర్విశేషవస్తునశ్శబ్దేన ప్రతిపాదనాన్నిషేధోనుపపన్నః. ద్వితీయేతునిషేధ్యాప్రతిపత్తేర్నిషేధోనుపపన్నః- తృతీయేతుసవిశేష నిరాసఃకృతస్స్యాత్-నైవమ్. భ్రాన్తిప్రమితివిభాగాత్ నిర్విశేషవస్తునిశబ్దస్య ప్రమాణభావోహినిషిధ్యతే- నతుభ్రమహేతుత్వమ్. అతోనిర్విశేష శబ్దజనితామిథోన్వయానర్హార్థగోచరా భ్రాన్తిః ప్రమితిజనకైశ్శబ్దైర్బాధ్యతఇతియుక్తమ్. అధికరణతదసాధారణనిషేధ్యప్రతిపక్షధర్మతో విశేషశబ్దస్య సంకోచానభ్యుపగమేహ్యధికరణాలాభాన్నిషేధకశబ్దస్యానన్వయఏవస్యాత్ - నహినిర్విభక్తికఃపదాన్తరాసన్వితో నిర్విశేషశబ్దోర్థాభిధాయీ. అతస్సంకోచాభావేవ్యాఘాతః. యద్యపికథంచిద్విభక్త్యర్థోనవివక్షితః. తథాపినిర్విశేషపదస్యబహువ్రీహిత్వాదన్యపదార్థాభిధానమవర్జనీయమ్. తత్పురుషప్రయోగేచ అధికరణాభిధానమవర్జనీయమ్. అతోయదినిర్విశేషశబ్దః ప్రమాణభూతవాక్యస్థః-తదావిషయవిభాగోద్రష్టవ్యః-సకలవిశేషశూన్యప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్. నగరేకోవిశేషఇత్యుక్తే న కశ్చిదపీత్యాదిషు వాక్యేషు (స)విశేషనిషేధఃసంకుచితవిషయోదృష్టః-తథాశాస్త్రేష్వపి * అవిశేషాస్తతోహితఇతి గన్ధాదిగుణాన్వితానామపి పృథివ్యాదీనాం శాన్తత్వఘోరత్వ మూఢత్వరూపకతిపయవిశేష విరహవివక్షయా అవిశేషశబ్దః ప్రయుజ్యతే. ఏవంజ్ఞానస్వరూపఆత్మన్యతిరఞ్జతయా స్వానుభవశబ్దానిరూపితౌ- అథవ్యతిరిక్తప్రమాణేషు మూలభూతస్య ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వ ముపపాదయతి (ప్రత్యక్షస్యేత్యాదినా) నిర్వికల్పకానుభూతార్థస్య సవికల్పకే ప్రతిసంధానస్య వక్ష్యమాణత్వాత్తదుపయోగిత్వేనచ సవికల్పకస్వరూపం ప్రదర్శితమ్. అథ నిర్వికల్పకస్య సవిశేషవిషయత్వం ప్రతిజానీతే (నిర్వికల్పకమపీతి) ఏకజాతీయపిణ్డేషు ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణస్య సవికల్పకత్వం ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్యనిర్వికల్పకత్వంచ హృదినిధాయహేతుమాహ (సవికల్పక ఇతి) విశిష్టప్రతిసంధానమితిషష్ఠీసమాసః కర్మధారయోవా. స్వస్మిన్- నిర్వికల్పకే - అనుభూతజాత్యాదిపదార్థవిశిష్టవస్తువిషయస్య సవికల్పకే ప్రతిసన్ధానస్య హేతుత్వాదిత్యర్థః. ప్రథమపిణ్డస్య విశిష్టతయావగతత్వమర్థలబ్ధమ్. ప్రథమపిణ్డేజా(త్యాది)తి)విశిష్టతయా ప్రతీతేహిద్వితీయాదిషు జాత్యనువృత్తిబుద్ధిలక్షణం ప్రతిసంధానంఘటతే. కథం ప్రతిసంధానం- సకలవిశేషశూన్యవిషయంహి నిర్వికల్పక మితిహేత్వసిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (నిర్వికల్పకంనామేతి) సకలవిశేషవైధుర్యాభావముపపాదయతి (తథాభూతస్యేతి) సకలవిశేషశూన్యగ్రహణం కిందర్శనాదభ్యుపగమ్యతే- కింవానుపపత్త్యాకల్ప్యతఇతివిక(ల్పే)ల్ప్య)నతావద్దర్శనమిత్యాహ (కదాచిదపీతి) కల్పనంవ్యుదస్యతి (అ

దనుపపత్తేశ్చ, కేనచిద్విశేషేణేదమిత్థమితిహి సర్వాప్రతీతి రుపజాయతే. త్రికోణసాస్నాదిసంస్థానవిశేషేణ వినాకస్యచిదపిపదార్థస్య గ్రహణాయోగాత్- అతోనిర్వికల్పకమేకజాతీయ ద్రవ్యేషు ప్రథమపిణ్డగ్రహణమ్- ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణం సవికల్పకమిత్యుచ్యతే. తత్రప్రథమపిణ్డ గ్రహణేగోత్వాదేరనువృత్తాకారతానప్రతీయతే. ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేష్వేవానువృత్తిప్రతీతిః. ప్రథమప్రతీత్యనుసంహితవస్తు సంస్థానరూపగోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టత్వంద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణావసేయమితి ద్వితీయాదిగ్రహణస్య సవికల్పకత్వమ్.సాస్నాదివస్తుసంస్థానరూపగోత్వాదేరనువృత్తిర్నప్రథమపిణ్డ గ్రహణేగృహ్యతఇతి ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య నిర్వికల్పకత్వమ్. నపునస్సంస్థానరూపజాత్యాదేరగ్రహణాత్.సంస్థానరూపజాత్యాదేరైన్ద్రియకత్వావిశేషాత్.

నుపపత్తేరితి) నిర్విశేషజ్ఞానబాధికైవానుపపత్తిర్దృశ్యతే. తత్కల్పికాతుదూరతోనిరస్తేతిభావః. అదర్శనంవివృణోతి (కేనచిదితి) ప్రకారవిశేషనియమోనేతిభావః. ఉత్తరత్రగ్రహణాయోగాదితిపఞ్చమ్యాహేతుత్వంస్ఫుటమ్.అత్రపఞ్చమీస్థానేహిశబ్దః. ఇదమిత్థమితి ప్రతీతిమేన వివృణ్వన్నర్థాత్సకలవిశేషశూన్యగ్రహణకల్పనామపివ్యుదస్యతి (త్రికోణేతి) అనుపపత్తింవివృణోతి (గ్రహణాయోగాదితి) అధ్యాహృతశఙ్కావాక్యేన గ్రహణాయోగాదితిపఞ్చమ్యన్తాన్వయః. త్రికోణం- గోముఖమ్. గ్రహణాయోగాత్. దృష్టవ్యాప్తివిరోధేన సకలవిశేషశూన్యగ్రహణకల్పనస్యానుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. అనుపపత్తేరిత్యనేనవిపక్షేబాధకతర్కోఽభిప్రేతః. సవిశేషవిషయత్వాభావే ప్రత్యయత్వమేవహీయేతేతి అస్య తర్కస్యానుగ్రాహ్యం ప్రమాణం ప్రత్యక్షం యోగ్యానుపలబ్ధిశ్చ. యద్వా- అనుపపత్తేరిత్యనేన విశేషవిషయత్వేసాధకం ప్రమాణంవివక్షితమ్. ప్రథమాక్షసంనిపాతజంజ్ఞానంసవిశేషవిషయం-జ్ఞానత్వాత్ సంప్రతిపన్నజ్ఞానవదితి. ఏవం సాధకప్రమాణాభావబాధకప్రమాణసద్భావాభ్యాంవివక్షితకతిపయవిశేషశూన్యగ్రహణం నిర్వికల్పకమితిసిద్ధమ్. అనేన నిర్వికల్పకశబ్దస్య సంకుచితవృత్తిత్వం ఫలితమ్. సచసంకోచః కస్మిన్విషయఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః ఉక్తాదర్శనానుపపత్తిభ్యామిత్యర్థః. ప్రథమద్వితీయపిండయోఃసవికల్పకనిర్వికల్పకశబ్దాసంకేతితౌ. అతస్తయోఃపిణ్డయోర్వైషమ్యంవక్తవ్యమితి శఙ్కాయాంగ్రాహ్యాకారభేదందర్శయతి (తత్రేత్యాదినావాక్యద్వయేన) గోత్వానువృత్తిప్రతీత్యప్రతీత్యోఃసవికల్పకనిర్వికల్పకశబ్దయోఃప్రవృత్తౌనిమిత్తతాందర్శయతి (ప్రథమప్రతీతీత్యాదినావాక్యద్వయేన) పూర్వగ్రన్థోక్తంగోత్వం సంస్థానశబ్దేనవిశేషితమ్. తేన పరాభిమతవిలీనాజ్యగత ఘృతత్వాదేరివప్రత్యక్షత్వే వ్యంజకాపేక్షయావిలమ్బోనాస్తీతిదర్శితమ్. తదేవసంస్థానమనన్తరగ్రన్థేసాస్నాదిశబ్దేన నిర్దిశ్యతే. ఏవమనువృత్తిగ్రహాగ్రహాభ్యాంసవికల్పకత్వం నిర్వికల్పకత్వంచోక్తమ్. నానువృత్తిమాత్రగ్రహణాన్నిరికల్పకత్వమ్.కింతుజాత్యగ్రహణాచ్చ.అనువృత్త్యగ్రహణేహిజాతిరేవాగృహీతాస్యాదితిశఙ్కాయామాహ(నపునస్సంస్థానాగ్రహణాదితి) అత్రాగ్రహణానుపపత్తిద్యోతకస్సంస్థానరూపశబ్దః.గోత్వాదేరసాధారణధర్మభూతానువృత్త్యగ్రహణాత్ గోత్వాదిర్నగృహీత ఇతిశఙ్కాయామగ్రహణానుపపత్తిమేవవివృణోతి(సంస్థానరూపజాత్యాదేరపీతి)గ్రహణకారణభూతైన్ద్రియయోగ్యతాయామపిసఏవహేతురితిద్యోతనాయపునస్సంస్థానశబ్దోక్తిః.నిర్వికల్పకస్యసవిశేషవిషయత్వేప్రామాణత్వేన సవికల్పకేనిర్వికల్పకానుభూతార్థవిశిష్టప్రత్యభి(సంధా)జ్ఞా)నంపూర్వముక్తమ్.పరాభిమతనిర్వికల్పకాభావేయోగ్యానుపలమ్భః ప్రత్యక్షంచప్రమాణమ్.తయోరనుగ్రాహకతర్కశ్చానేనోక్తోభవతి. కింప్రమాణానుపపత్త్యాప్రమేయానుపపత్త్యావావస్తుమాత్రగ్రహణాభ్యుపగమఇతివికల్పమభిప్రేత్యప్రమాణానుపపత్తింప్రథమంవ్యుదస్యతి(ఐన్ద్రియికత్వావిశేషాదితి) అనేన పృథివ్యపృథక్సిద్ధగన్ధవ్యావృత్తిః. కథమైన్ద్రియికత్వం - సమవాయస్యానైన్ద్రియికత్వాత్తదయుక్తమితిచేత్, తర్హిసవికల్పకేపి విశిష్టగ్రహణమనుపపన్నమ్. అతోనభిన్నేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వమితి నప్రమాణానుపపత్తిః.

సంస్థానేనవినాసంస్థానినః ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ ప్రథమపిణ్డగ్రహణేఽపిససంస్థానమేవవస్త్విత్థమితిగృహ్యతే.

అసంనిహితత్వం ప్రమేయానుపపత్తిః- అపృథక్సిద్ధత్వేన తన్నాస్తీతిపరిహరతి (సంస్థానేనేతి) అనేనచాక్షుషత్వేపి పృథక్సిద్ధదణ్డాదివ్యావృత్తిః. ఏకేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వే సత్యపృథక్సిద్ధత్వాత్ ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిర్నాస్తీతిససంస్థానమేవ వస్తుగృహీతమిత్యర్థః. ఏవం పూర్వంసంస్థానరూపశబ్దేనాభిప్రేతోర్థోవివృతోభవతి (ఇత్థమితి) అనువృత్త్యగ్రహణాన్నసంస్థానరూపజాత్యాదేరగ్రహశ్శఙ్కనీయః- ప్రకారప్రకారిభావేన గ్రహణోపపత్తేరితిభావః. ప్రథమపిణ్డగ్రహణే అనువృత్త్యగ్రహణాద్గోత్వమగృహీతంచేత్ ద్వితీయపిణ్డేపి గోత్వందుర్గ్రహమ్. అనువృత్త్యగ్రహాత్ అనేకవ్యక్త్యన్వయరూపాహ్యనువృత్తిః. సాచాన్వయినః పదార్థస్య పూర్వవ్యక్తినిష్ఠతాపరామర్శేనైవ ద్వితీయాదిషు గృహ్యతే. అతఃప్రథమపిణ్డేగోత్వాగ్రహాత్ తదన్వయాపరామర్శేన ద్వితీయవ్యక్త్యన్వయరూపానువృత్తిర్ద్వితీయేపి దుర్గ్రహేతి తత్రాపిగోత్వమగృహీతమ్. ఏవం ప్రథమద్వితీయవ్యక్త్యన్వయాపరామర్శాత్తృతీయేప్యనువృత్తిరగృహీతేతిగోత్వమగృహీతమ్. ఏవం వ్యక్త్యన్తరేష్వపిగోత్వందుర్గ్రహంస్యాత్. అతఃప్రథమపిణ్డగ్రహణఏవగోత్వగ్రహణమభ్యుపేతవ్యమ్. ఏవంసకలవిశేషశూన్యవస్తుగ్రహణం వ్యుదస్తమ్. జాత్యాదయోవిశేష్యంచ పృథఙ్నిర్వికల్పకేగృహీతమ్. సవికల్పకఏవ విశిష్టతయాగ్రహణమితి పక్షశ్చార్థాన్నిరస్తోభవతి. విశేషణంవిశేష్యంచపృథక్పృథగ్గృహీతమితి కథమవగతమ్- దణ్డకుణ్డలాదిషు విశేషణవిశేష్యయోః పృథక్పృథగ్గ్రహణపూర్వకత్వదర్శనాదితిచేత్- తత్రకిమపృథక్సిద్ధివేళాయాం పృథగ్గ్రహణం- ఉతపృథక్స్థితివేళాయాం- నప్రథమః- విశిష్టత్వేనైవగ్రహణాత్ పృథక్స్థితివేళాయాంతు విశిష్టగ్రహణమేవ నాస్తీతి నతత్ప్రతీతిహేతుత్వమ్. అతఃపృథగ్గ్రహస్య విశిష్టగ్రహణహేతుత్వాభావాన్నగోత్వాదౌపృథగ్గ్రహణప్రసఙ్గః. ననువిశేషణవిశేష్యభావస్య సప్రతియోగికత్వాత్తజ్జ్ఞానస్యప్రతియోగిస్వరూపజ్ఞానమపేక్షితమితివిశిష్టప్రతిపత్తేర్జాత్యాదిపదార్థస్వరూపమాత్రగ్రహణపూర్వకత్వం స్వీకార్యమ్. ఉచ్యతే- ప్రతియోగిజ్ఞానాపేక్షానామకిం విశిష్టజ్ఞానేప్రతియోగ్యవభాసనియమః-ఉతతజ్జ్ఞానస్య విశిష్టజ్ఞానహేతుత్వమ్. ప్రథమమభ్యుపగచ్ఛామః- ద్వితీయేచజాత్యాదయఃపదార్థాః ప్రథమంమిథోవ్యావృత్తతయాగృహీతానవా - నచేత్ అవ్యావృత్తతయాగృహీతానాంపూర్వోత్తరజ్వాలానామివ విశేషణవిశేష్యభావప్రతియోగితాప్రతీతిర్నోపపద్యేత-యదివ్యావృత్తతయాగృహీతాః, తదావ్యావృత్తిశ్చ విశేషణవిశేష్యభావేన పారతన్త్ర్యాదిలక్షణేన తదౌపయికాకారాన్తరేణవాయదినస్యాత్- విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసప్రతీతిః ప్రసజ్యేత. వస్తుసామర్థ్యాద్వాస్తవఏవ విశేషణవిశేష్యభావఃప్రతీయతఇతిచేత్- తర్హివస్తుసామర్థ్యంనామవిశేషణవిశేష్యభావరూపంతదౌపయికాకారాన్తరరూపంవాస్యాత్, వస్తుస్వభావస్య సత్తయోపకారకత్వే వస్తుస్వభావాదేవ విశిష్టప్రతీతిసమ్భవాత్ స్వరూపమాత్రగ్రహణకల్పనమయుక్తమ్. జ్ఞాతతయోపకారకత్వేతేన స్వభావేనవ్యావృత్తతయా విశేషణస్య ప్రాగవగతిరస్తీతి ప్రథమతఏవ విశిష్టప్రతీతిరభ్యుపగతాస్యాత్. అతోవరంద్రవ్యస్యైవప్రథమంవిశిష్టతయా ప్రతీత్యభ్యుపగమః. తస్యాపి స్వభావస్య స్వవిశేష్యభూతం విశేషణంప్రతివిశేషణత్వం నప్రథమమవగతమ్. కింతు స్వరూపమాత్రమితిచేత్తర్హి విశేషణతత్స్వభావయోర్విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసః ప్రతీయేత. తత్పరిహారాయ తస్యవస్తుస్వభావస్య ఆకారాన్తరాభ్యుపగమేఽనవస్థా. యదివ్యత్యాసవిశిష్టప్రతీతిప్రాథమ్యప్రసఙ్గపరిహారాయజాత్యాదీనాం స్వరూపమేవవిశేషణభావోవిశేష్యభావశ్చ- నత్వాకారాన్తరమిత్యభ్యుపగమ్యేత, తదాప్రథమప్రతిపత్తిర్విశేషణతయా విశేష్యతయాచస్యాత్. తదప్రతిపత్తౌస్వరూపస్యాగృహీతత్వప్రసఙ్గాత్. తత్రైవప్రతీతౌ ప్రథమతఏవ విశిష్టప్రతీతిస్స్యాత్. ఏకస్యాంప్రతీతౌ విశేషణతయావిశేష్యతయాచ జాత్యాదీనాం ప్రతిపన్నత్వాత్, అతఃప్రథమతఏవపరస్పరప్రతియోగికవిశేషణ

అతో ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు గోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టతా సంస్థానివత్సంస్థానవత్త్వసర్వదైవగృహ్యత ఇతి తేషు సవికల్పకత్వమేవ. అతః ప్రత్యక్షస్య కదాచిదపి న నిర్విశేషవిషయత్వమ్. అత ఏవ సర్వత్ర భిన్నాభిన్నత్వమపి నిరస్తమ్. ఇదమిత్థమితి ప్రతీతావిదమిత్థంభావయోరైక్యం కథమివ ప్రత్యేతుం శక్యతే. తత్రేత్థంభావస్సంస్థానాదిసంస్థానవిశేషః తద్విశేష్యం ద్రవ్యమిదమంశ ఇత్యనయోరైక్యం ప్రతీతిపరాహతమేవ. తథాహి- ప్రథమమేవ వస్తు

విశేష్యభావప్రతీతిస్సంభవతీత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. ఏవం సతి విశిష్టగ్రహణస్య పృథగ్గ్రహణపూర్వకత్వే భిన్నసామగ్రీవేద్యవస్తుగోచరత్వముపాధిస్స్యాత్. పక్షవ్యతిరిక్తవ్యవచ్ఛేద్యాభావేప్యుక్తతర్కబలాత్ పక్షవ్యవచ్ఛేదకత్వసిద్ధేరుపాధిత్వం యుక్తమ్. యథా ప్రధ్వంసాభావస్యాదిమత్త్వాదన్తవత్త్వే భావరూపాదిమత్త్వముపాధిర్భవతి భావానన్తజన ప్రసఙ్గరూపతర్కబలాత్. యథాగ్నిమత్త్వాద్ధూమానుమానే ఆర్ద్రేన్ధన(వత్త్వ)ముపాధిస్సర్వత్రాగ్నిమతి ధూమోపలమ్భప్రసఙ్గతర్కబలాద్భవతి తద్వత్. అతః ప్రథమపిణ్డగ్రహణ ఏవ గోత్వం గృహ్యతే. ద్వితీయాదిష్వేవానువృత్తిగ్రహణమభ్యుపేతవ్యమ్. అతో యథోక్తస్వరూపే ఏవ నిర్వికల్పకసవికల్పకే. అనువృత్తిగ్రహాగ్రహశాహి సవికల్పకనిర్వికల్పకయోః ప్రయోజకౌ కథితౌ. తత్కథం ద్వితీయాదిగ్రహణస్య సవికల్పకత్వమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- ప్రథమగ్రహణ ఏవ ససంస్థానవస్తుగ్రహణాత్. అనువృత్తిగ్రహణవిధురప్రథమేతరగ్రహణే కథం సవికల్పకత్వమిత్యత్రాహ (ద్వితీయాదీతి) ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు ద్వితీయాదిత్వేన పిణ్డగ్రహణేషు- అనేన సంస్కారసచివగ్రహణం సవికల్పకమితరన్నిర్వికల్పకమితి సిద్ధమ్. ఏతేన న కేవలం జాత్యనువృత్త్యైవ సవికల్పకత్వం జాతిగుణాదిష్వన్యతమానువృత్తివిశిష్టగ్రహణమపి సవికల్పకమితి సిద్ధమ్. సర్వవిధానువృత్తివికలగ్రహణమేవ నిర్వికల్పకమ్. యథైకవ్యక్తౌ ప్రథమాక్షసన్నిపాతజం జ్ఞానమ్. న న్వేకవ్యక్తావపి సంస్కారజన్యం దేశకాలాద్యనువృత్తివిశిష్టగ్రహణం సవికల్పకం స్యాత్. స్యాదేవ సంస్కారజన్యత్వానువృత్తిగోచరత్వావిశేషాత్. ఏకజాతీయద్రవ్యేషు ప్రథమపిణ్డగ్రహణమిత్యుక్తిస్తు జాత్య(న)నువృత్తిప్రదర్శనార్థా. సంస్థానివత్ సంస్థానవదితి దృష్టాన్తప్రదర్శనం స్పష్టీకరణార్థమ్. పిణ్డధర్మస్సంస్థానం- తద్ధర్మానువృత్తిరితి ధర్మిధర్మభావరూపసామ్యనిబన్ధనం చ దృష్టాన్తద్వయోపాదానమ్. ఏవం సవికల్పకనిర్వికల్పకయోః సంస్కారసచివత్వతద్విరహకృతా సామగ్రీవైషమ్యమ్ గోత్వాద్యనువృత్తితద్విరహకృతా గ్రాహ్యాకారవైషమ్యమిత్యుక్తం భవతి. ద్వివిధస్యాపి ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) ప్రసఙ్గాద్భేదాభేదం నిరాకరోతి (అత ఏవేతి) అత ఏవ - ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య విశిష్టవిషయత్వసమర్థనేన - సర్వత్ర - పిణ్డద్వయజాతివ్యక్తిగుణగుణిక్రియాతద్వత్కార్యకారణేష్విత్యర్థః. కథమిత్యత్రాహ (ఇదమిత్థమితి) భేదాభేదవాదినా పిణ్డానామన్యోన్యభేదాభేదసమర్థనే ఇదమిదం న భవతీతి భేదః ఇదమిదం భవతీత్యభేద ఇత్యేకస్యైవ యుగపద్భావాభావరూపవ్యాహతిపరిహారార్థం జాత్యాత్మనాభేదో వ్యక్త్యాత్మనా భేద ఇత్యాకారద్వయేన భేదాభేద ఉపపాదితః. జాతిగతోఽభేదః వ్యక్తిగతో భేదశ్చేతి నైకస్య ద్వ్యాత్మకతేతి శఙ్కాపరిహారాయ జాతివ్యక్త్యోశ్చాన్యోన్యభేదాభేద ఉక్తః. తన్నిర్వహణాయాకారాన్తరాన్వయాదర్శనాత్ ప్రతీతిరేవ శరణమిత్యాశ్రితా. అతస్తన్నిరాసాయ ప్రథమం జాతివ్యక్త్యోర్భేదే నైవ ప్రతీతేరభేదస్య ప్రతీతివిరోధం దర్శయతి (ఇదమిత్థమితి) ఇదంభావో విశేష్యమ్. ఇత్థంభావో విశేషణమ్. ఇత్థమంశః కః ఇదమంశః క ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) అత్ర జాతివ్యక్త్యోర్భేదాభేదే చత్వారో హేతవః పరోక్తాః. ప్రథమపిణ్డగ్రహణే అభేదేన గ్రహణమ్. ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః- మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసమానాధికరణపదప్రయోగః, సహోపలమ్భనియమశ్చేతి. అత్ర సహోపలమ్భనియమసమానాధికరణప్రత్యయౌ భేదాభేదసాధకౌ. అన్యౌ ద్వావభేదసాధకౌ- ఇదం హేతుచతుష్టయమాశఙ్క్యాహ (తథాహీతి) తావ హృదికృత్వా ప్రథమపిండగ్రహణే అభేదేన గ్రహణం వ్యుదస్యతి (ప్రథమమిత్యాదినా) సకలేతరవ్యా

ప్రతీయమానం. సకలేతరవ్యావృత్తమేవ ప్రతీయతే. వ్యావృత్తిశ్చ గోత్వాదిసంస్థానవిశేషవిశిష్టతయేత్థమితి ప్రతీతేః. సర్వత్ర విశేషణవిశేష్యభావప్రతిపత్తౌ తయోరత్యన్తభేదః ప్రతీత్యైవ సువ్యక్తః. తత్ర దణ్డకుణ్డలాదయః పృథక్సంస్థానసంస్థితాస్స్వనిష్ఠాశ్చ కదాచిత్క్వచిద్ద్రవ్యాన్తరవిశేషణతయాఽవతిష్ఠన్తే. గోత్వాదయస్తు ద్రవ్యసంస్థానతయైవ పదార్థభూతాస్సన్తో ద్రవ్యవిశేషణతయాఽవస్థితాః. ఉభయత్ర విశేషణవిశేష్యభావస్సమానః- తత ఏవ తయోర్భేదప్రతిపత్తిశ్చ, ఇయాంస్తు విశేషః. పృథక్స్థితిప్రతిప

వృత్తం- సకలేతరవిజాతీయవ్యావృత్తమిత్యర్థః. తతః కింభేదేన గ్రహణస్యేత్యత్రాహ (వ్యావృత్తిశ్చేతి) గోత్వాదిసంస్థానవిశేషవిశిష్టతయా ఇత్థమితి ప్రతీతేః వ్యావృత్తిశ్చ నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. అనేనాఖండవాక్యార్థభఙ్గశ్చార్థతః కృతో భవతి. శౌక్ల్యాది(ధర్మ)వైధర్మ్య(వైషమ్య)స్యైవాభిప్రేతత్వాత్తచ్చ పూర్వం దర్శితమ్. గోత్వాదివిశిష్టతయా ప్రతీతిరస్తు తథాపి అభేదః స్వప్రమాణప్రస(జన్న నివార్య(ఇతి చేన్న నిరాకార్యత) ఇత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర గోత్వతదాశ్రయాదిషు దణ్డకుణ్డలాదిషు చ- దణ్డదండినోరివ జాతితద్వతోరపి విశేషణవిశేష్యభావ ఏవాభేదవిరోధీత్యర్థః. (విశేషణవిశేష్యభావేతి) గోత్వవ్యక్త్యోరనువృత్తివ్యావృత్త్యగ్రహేఽపి విశేషణవిశేష్యభావరూపేణాకారాన్తరేణ భేదో గృహీతః. న స్యాకారైర్నైవాకారేణ భేదగ్రహ ఇత్యస్తి నియమ ఇతి భావః. ఉభయత్రాత్యన్తభేదోఽస్తి చేత్ మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యమేకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః- సహోపలమ్భనియమశ్చ కథమేకత్ర దృశ్యతే నాన్యత్రేత్య(త్రా)త(ఆ)హ (తత్రేతి) తత్ర- గోత్వతదాశ్రయదణ్డదణ్డ్యాదివర్గే- పృథక్సంస్థానవిశిష్టస్వపర్యవసిత కాదాచిత్కవిశేషణభావో మత్వర్థీయప్రత్యయసాపేక్షసామానాధికరణ్యప్రత్యయే ప్రయోజకః. ద్రవ్యసంస్థానతయైవ పదార్థత్వేన తత్పర్యన్తత్వాత్ తద్విశేషణతయైవ స్థితిః మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోజికా సహోపలమ్భనియమతదభావయో(ఽప్య)పృథక్సిద్ధత్వపృథక్సిద్ధత్వే ఏవ ప్రయోజకే. న తు భేదాభేదావిత్యర్థః. సహోపలమ్భనియమే ద్వయోరేవ సహభావాత్ సహోపలమ్భో ద్విత్వసాధకః. తన్నియమస్తు భిన్నయోరేకస్మిన్నపి నాస్తీత్యసాధారణో నైకాన్తికత్వాదనుభయసాధకః. కించ- విరుద్ధ ఏవ. ద్విత్వసాధకసహోపలమ్భనియమో హి ద్విత్వస్య నియమం దర్శయతి. ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయస్తు ఏకో దండీత్యాదిషు దణ్డ్యన్తరవ్యావర్తకత్వదర్శనేన ధర్మ్యన్తరనిషేధపరత్వాత్ న ధర్మధర్మిణోరభేదసాధక ఇతి భావః. యద్యేవం జాతికుణ్డలాదేర్వైషమ్యమ్. యది విశేషణవిశేష్యభావసామ్యాదుభయత్ర భేదస్సాధ్యతే- తర్హి సహోపలమ్భనియమాదివైషమ్య(ణై)క్యత్వమపి స్యాదిత్యత ఆహ (ఉభయత్రేతి) విశేషణవిశేష్యభావా(ది)విశేషాత్తత్ప్రయుక్తభేదప్రతిపత్తిరనివార్యా- విశేషణవిశేష్యభావే సతి భేద(స్యోభయ)స్యాపి సంప్రతిపత్తేః సహోపలమ్భనియమేఽప్యైక్యం హి విమతమ్. అతో న సంప్రతిపన్నభేదవిరుద్ధాభేదః కల్ప్యః. యథా శీతత్వోష్ణత్వాద్యవాన్తరవైషమ్యం న ద్రవ్యత్వాదిసాధారణాకారవిరోధ్యద్రవ్యత్వకల్పకమ్. ఏవం సహోపలమ్భనియమో న భేదవిరోధ్యాకారకల్పక ఇతి భావః. యద్వా- పృథక్సంస్థితానాం దణ్డాదీనామవిశేషణానామేవ సతాం కదాచిత్సహభావమాత్రాద్విశేషణత్వమస్తమిత్యత్యన్తభిన్నేషు విశేషణత్వాభావాద్విశేషణత్వం నాత్యన్తభేదసాధనసమర్థమిత్యత్రాహ (ఉభయత్రేతి) వ్యావృత్తప్రతీతౌ వ్యావర్తకతయోపయుజ్యమానత్వం విశేషణత్వమ్. తచ్చ దణ్డాదిష్వపి ముఖ్యమితి విశేషణత్వాదత్యన్తభేదోఽయుజ్యత ఇతి భావః. గోత్వతదాశ్రయాదిష్వేవ సహోపలమ్భనియమః నాన్యత్రేతి వ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థమైక్యం కల్పనీయమితి చేత్తత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) ఇయానేవ- న త్వధికం కల్పనీయమిత్యర్థః. యది సహోపలమ్భనియమవ్యవస్థార్థమైక్యం కల్ప్యతే- తదయుక్తమ్. తత్రైవైక్యం నాన్యత్రేతి వ్యవస్థార్థమర్థాన్తరకల్పనాప్రసఙ్గాత్- యద్యైక్యం తత్ర స్వాభావికం తర్హి సహోపలమ్భనియమస్స్వాభావిక ఇతి న ప్రతిపన్నవిరుద్ధార్థాన్తరకల్పనాగౌరవమాశ్రయణీయ,

త్తియోగ్యాదణ్డాదయః. గోత్వాదయస్తునియమేన తదనర్హాఇతి. అతో వస్తువిరోధః ప్రతీతిపరాహతఇతి ప్రతీతిప్రకారనిహ్నవాదేవోచ్యతే. ప్రతీతిప్రకారో హీదమిత్థమిత్యేవ సర్వసమ్మతః. తదేతత్సూత్రకారేణ * నైకస్మిన్నసమ్భవాదితి సువ్యక్తముపపాదితమ్. అతః ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వేన ప్రత్యక్షాదిదృష్టసమ్బన్ధవిశిష్టవిషయత్వాదనుమానమపి సవిశేష విషయమేవ- ప్రమాణసఙ్ఖ్యావివాదేపి సర్వాభ్యుపగతప్రమాణానామయమేవవిషయఇతి న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. వస్తుగతస్వభావవిశేషైస్తదేవవస్తునిర్విశేషమితివదన్ జననీవన్ధ్యాత్వప్రతిజ్ఞాయామివ స్వవాగ్విరోధమపి నజానాతి. యత్తుప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహిత్వేన న భేదవిషయమ్. భేదశ్చవికల్పాసహత్వాద్దుర్నిరూపఇత్యుక్తమ్. తదపిజాత్యాదివిశిష్టస్యైవవస్తునః ప్రత్యక్షవిషయత్వాజ్జాత్యాదేరేవ ప్రతి

మితిభావః. యద్వా- విశేషణవిశేష్యభావప్రయుక్తభేదప్రతిపత్తిర్యథోభయత్రతుల్యా- తథాసహోపలమ్భనియమోదణ్డదేవదత్తాదావపిస్యాత్. జాతివ్యక్త్యోరాపసనస్యాదిత్యత్రాహ (ఇయానితి) నహిసాధారణాకారేభ్యోపగతేఽవాన్తరభేదస్త్యాజ్యఇత్యర్థః. ఘటేపటస్యాభావోభేదః. తత్రతస్యసద్భావోఽభేదఇతిభావాభావవిరోధస్య నహిదృష్టేఽనుపపన్నం నామేతిన్యాయాత్ ప్రతీతిపరాహతత్వమాశఙ్క్యాహ (అతఇతి)అతః- ఇత్థంభేదసామానాధికరణ్యేన అభేదస్య ప్రతీత్యభావాత్. కథంప్రతీతిప్రకారఇత్యత్రాహ (ప్రతీతిప్రకారోహీతి) యదివిశేషణవిశేష్యయోరైక్యమస్తి-తర్హ్యన్యతరదేవప్రతీయేత. అన్యతరప్రతీతిర్వాస్తు- తథాపినైక్యమ్. యథా-పూర్వానుభూతయోఃపురుషయోః ఏకస్మిన్దృష్టేనహిపురుషైక్యమ్. జాతివ్యక్త్యోస్సమ్బన్ధనియమఏవైక్యమితిచేత్ న- భేదసాధకసమ్బన్ధనియమస్యభేదనియ (మసాధక) తసమ్బన్ధనియామ్యత్వాత్. ద్వయోర్హిసమ్బన్ధః. తన్నియమఏవైక్యంచేత్- సమ్బన్ధస్వరూపభఙ్గప్రసఙ్గః. ఏవం భేదాభేదనిరాసస్య సూత్రకారాభిమతత్వమాహ (తదేతదితి) అథ ప్రమాణాన్తరాణాం ప్రత్యక్షమూలత్వాత్తేషామపిసవిశేషవిషయత్వమాహ (అతఇతి) ప్రత్యక్షాదిదృష్టధూమాదిసంబన్ధవిశిష్టాగ్న్యాదివిషయత్వాదిత్యర్థః. స్వాభిమతముక్తం ప్రమాణత్రయమ్ ప్రమాణాన్తరాభ్యుపగమేపి తేషాంసవిశేషవిషయత్వమాహ (ప్రమాణసంఖ్యత్యాదినా) ప్రమాణానిసవిశేషవిషయాణిస్యుః- తానితర్కపరాహతానీతి శఙ్కాయాం అస్మిన్సర్వప్రమాణసవిశేషవిషయత్వవిస్తరోక్తిసమయేపి పూర్వంతత్సంగ్రహోక్తావివబుద్ధిస్థస్వసిద్ధివాదేపి న నిర్విశేషత్వ సిద్ధిరితి జ్ఞాపనాయసవిశేష(విషయ)త్వ బాధకతయాపరోక్తయుక్త్యభ్యుపగమేపి యుక్తిరూపవిశేషైస్సవిశేషత్వ మవర్జనీయమితి పూర్వోక్తం స్మారయన్ విరోధించ దర్శయతి (వస్తుగతేతి) యద్వా- పూ(ర్వోక్తం)ర్వం)స్వానుభవసిద్ధేవిశిష్టేనిర్విశేషత్వనిష్కర్షోనిష్కర్ష(కధర్మై)కై)స్సవిశేషత్వాపాదనేనదూషితః. తత్సర్వం ప్రమాణనిర్విశేష విషయత్వనిష్కర్షప్రతిదిశతి (వస్తుగతేతి) ఏవంనిర్విశేషచిన్మాత్రపారమార్థ్యవ్యతిరిక్తాపారమార్థ్యప్రతిజ్ఞాబాధః సామాన్యేనసర్వప్రమాణసవిశేషగోచరత్వేన దర్శితః. అథపరోక్తంప్రమాణతర్కజాతం విశేషతోదూషయితుముపక్రమతే, శాస్త్రబలీయస్త్వమిచ్ఛతాపరేణప్రథమంశాస్త్రముపన్యస్తమ్. తదనిచ్ఛతాప్రత్యక్షావిరుద్ధార్థశాస్త్రం ప్రమాణయతాసిద్ధాన్తినాప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వం నిరాక్రియతే తత్రప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వే,భేదస్య దుర్నిరూపత్వే, చపరోక్తంకుతర్కమనూద్యనిరస్యతి (యత్త్వితి) యత్త్విత్యాదినా గ్రన్థద్వయేన తదనుభాషణం(ప్రమాణానుపపత్తిప్రమేయానుపపత్త్యనుభాషణం)(తదపీతి) న కేవలంవిశేషవిషయత్వోపపాదనమ్. నిర్విశేషవిషయత్వోపపాదనానుపపత్తిశ్చేత్యపి శబ్దస్యభావః. యద్వా- నకేవలంభిన్నవిషయత్వం స్థాపితమ్. సన్మాత్రవిషయత్వమపి దూరోత్సారితమిత్యపిశబ్దస్యార్థః (జాత్యాదేరేవేతి) స్వపరనిర్వాహకత్వాద్వ్యావృత్తిరూపధర్మాన్తరనిరపేక్షస్య, ప్రతియోగినిరపే

యోగ్యపేక్షయా వస్తునస్స్వస్య చ భేదవ్యవహారహేతుత్వాచ్చ దూరోత్సారితమ్. సంవేదనవద్రూపాదివచ్చ పరత్రవ్యవహారవిశేషహేతోస్స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారహేతుత్వం యుష్మాభిరభ్యుపేతం భేదస్యాపి సమ్భవత్యేవ. అత ఏవ చ నానవస్థాన్యోన్యాశ్రయణం చ- ఏకక్షణవర్తిత్వేపి ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య తస్మిన్నేవక్షణే వస్తుభేదరూపతత్సంస్థానరూపగోత్వాదేర్గృహీతత్వాత్ క్షణాన్తరగ్రాహ్యం న కించిదిహ తిష్ఠతి.

క్షస్యైవ- చేతి భావః (దూరోత్సారితమ్) ప్రతియోగిస్మరణకృతవిలమ్బే సత్యపి జ్ఞానస్య యావత్కార్యసిద్ధిస్థిరత్వం కల్ప్యమ్. అథాపి ప్రతియోగినిరపేక్షజాత్యాదేః భేదత్వే నైకక్షణవృత్తిత్వేపి ప్రత్యక్షస్య భేదస్య సుగ్రహతావద్దూరోత్సారితమితి భావః. జాత్యాదేరేవేత్యభిప్రేతం భేదస్య స్వపరనిర్వాహకత్వం పరోక్తయుక్త్యైవ దర్శయతి (సంవేదనవదిత్యాదినా) సంవేదనవద్రూపాదివచ్చేత్యనేన పరోక్తపక్షసపక్షౌ ద్వావపి సపక్షీకృతౌ. అనేన పరోక్తదూషణస్య పరిహృతత్వం దర్శయతి (అత ఏవేతి) అత్ర ప్రథమచశబ్దస్య స్వపరనిర్వాహకత్వోపపాదనేన దూషణపరిహారశ్చ సిద్ధ ఇతి భావః. ద్వితీయశ్చశబ్దో దూషణద్వయసముచ్చయే. అనవస్థాపరిహారసిద్ధౌ తదర్థస్వపరనిర్వాహకత్వసిద్ధిః (తదర్థ) స్వపరనిర్వాహకత్వసిద్ధౌ అనవస్థాపరిహారసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేత్- న భ్రమనివృత్త్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవ స్వపరనిర్వాహకత్వసిద్ధేరనవస్థాపరిహారాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య త్రిచతురక్షణమాత్రవృత్తిత్వేప్యేకక్షణవృత్తిత్వమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (ఏకక్షణవర్తిత్వేపీతి) అత్రేదమనుసంధేయం- కిం భేదప్రతీతిరనభ్యుపగతా- ఉతాఙ్గీకారేపి మూలం నాస్తి- కిం వా మూలం దుర్నిరూపమితి. విషయో వా కిం నాస్తి- ఉత సన్నపి దుర్నిరూప ఇతి. తత్ర ప్రథమం ప్రతీత్యనభ్యుపగమో నోపపద్యతే- వేదాన్తానామనారమ్భణీయత్వప్రసఙ్గాత్, వాదిప్రతివాదిరూపేణ కథానుపపత్తేశ్చ, మూలమప్యస్తి కార్యస్య సంప్రతిపన్నత్వేన కారణస్య కల్పనీయత్వాత్. కార్యం హి ప్రతీతం కారణకల్పనాయాం ప్రమాణమ్- న పునస్స్ఫుటావధారితం కార్యం కారణనిరూపణాయాపహ్నవమర్హతీతి నీతివిదః- దుర్నిరూపత్వమపి నాస్తి- కార్యోత్పత్త్యనురూపత్వం హి కారణస్య సునిరూపత్వమ్. కార్యోత్పత్త్యా కారణస్య తదనురూపత్వం సిద్ధమితి న దుర్నిరూపత్వమ్ విషయోప్యస్త్యేవ. యది న విషయః- తర్హి త్వయైవ తదనుయుక్తేన వక్తవ్యమ్. ప్రపఞ్చస్య బాధ్యత్వజ్ఞానం కిం సవిషయం ఉతావిషయమితి. సవిషయత్వే విషయోఙ్గీకృత ఏవ. నో చేద్బాధ్యత్వమపి నేతి ప్రపఞ్చస్య పారమార్థ్యం స్యాత్. అతోస్త్యేవ విషయః. న చ బాధ్యవిషయత్వమ్. తథా సతి భేదబాధకప్రమాణజన్యప్రతీతేరపి మిథ్యావిషయత్వేన భేదపారమార్థ్యప్రసఙ్గాత్. ఏతాన్ప్రత్యాహుః * స్వశాస్త్రనిర్ణయే సత్యే సత్యాస్స్యుర్లోకనిర్ణయా ఇతి ॥ ఉక్తవికల్పేషు పూర్వే చత్వారః పక్షాః అపి చేత్యాదినా భాష్యేణ వక్ష్యమాణేనాభిప్రేతా ఇతి తేషాం నిరస్తత్వముత్తరత్ర జ్ఞాస్యతే. అత్ర ప్రథమం పఞ్చమం బాధ్యవిషయత్వపక్షం ప్రాధాన్యాత్పరిజిహీర్షతా భాష్యకారేణ ప్రత్యక్షబాధస్తావన్న దృష్ట ఇతి యౌక్తికబాధః పరిహ్రియతే. తత్ర ప్రతియోగినిరపేక్షజాత్యాదేరేవ భేదత్వేన తద్విశిష్టవిషయతయా క్షణాన్తరగ్రాహ్యాభావాత్ క్రమయౌగపద్యవికల్పాయోగరూపా ప్రమాణానుపపత్తిః పరిహృతా, ఏవం ప్రమేయానుపపత్తౌ స్వరూపపక్షే ప్రతియోగినిరపేక్షభేదవ్యవహారప్రసక్తిశ్చేష్టతయా పరిహృతా. హానోపాదానాదిరూపస్య, గోత్వాదిశబ్దావలమ్బినశ్చ వ్యవహారస్య ప్రతీతేశ్చ ప్రతియోగినిరపేక్షత్వాత్. శాబ్దవ్యవహారవిశేషే ప్రతియోగిసాపేక్షత్వస్య దారాః కళత్రమాప ఇత్యాదిషు స్త్రీత్వనపుంసకత్వబహుత్వాదివత్ శబ్దస్వభావాయత్తత్వాత్ నార్థదూషణత్వమ్. వ్యావృత్త్యాదిశబ్దప్రయోగేష్వేవ ప్రతియోగిసాపేక్షత్వదర్శనాత్, గోత్వాదిప్రతిపత్తివ్యవహారేషు తదభావాచ్చ. శాబ్దవ్యవహారవిశేషస్య ప్రతియోగిసాపేక్షత్వం శబ్దవిశేషస్వభావాధీనమిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం నిశ్చీయతే- శబ్దస్వభావశ్చ ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్తదవచ్ఛేదకోపాధిపురస్కారేణార్థవిశేషప్రతీతిహేతుత్వమ్. గోత్వశబ్దో హ్యసాధారణో గోత్వం సవ

అపిచసన్మాత్రగ్రాహిత్వే ఘటోస్తిపటోస్తీతి విశిష్టవిషయాప్రతిపత్తిర్విరుధ్యతే. యదిచ సన్మాత్రాతిరేకివస్తు సంస్థానరూపజాత్యాదిలక్షణోభేదః ప్రత్యక్షేణ న గృహీతః-కిమిత్యశ్వార్థీమహిషదర్శనేన నివర్తతే. సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమేవవిషయశ్చేత్ - తత్తత్ప్రతిపత్తివిషయసహచారిణ స్సర్వేశబ్దా ఏకైకప్రతిపత్తిషు కిమితి న స్మర్యన్తే. కించ- అశ్వోహస్తినిచసంవేదనయోరేకవిషయత్వేనఉపరితనస్యగృహీతగ్రాహిత్వాద్విశేషాభావాచ్చ స్మృతివైలక్షణ్యంనస్యాత్, ప్రతిసంవేదనంవిశేషాభ్యుపగమే ప్రత్యక్షస్యవిశిష్టార్థవిషయత్వమేవాభ్యుపగతంభవతి.సర్వేషాం. సంవేదనానామేకవిషయతాయామేకేనైవ సంవేదనేనాశేషగ్రహణాదన్ధబధిరాద్యభావశ్చప్రసజ్యేత. నచచక్షుషాసన్మాత్రంగృహ్యతే-తస్యరూపరహాపి రూపైకార్థసమవేతపదార్థగ్రాహిత్వాత్

రూపేణదర్శయతి. భేదశబ్దస్తువ్యావృత్తిబుద్ధిహేతుత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్తదవచ్ఛేదకమహిషాదిపదార్థాన్తరరూపోపాధిపురస్కారేణ గోత్వందర్శయతి. పర్యాయత్వప్రసక్తిశ్చ పరిహృతా. వ్యావృత్తిరూపే పరే బ్రహ్మణిబ్రహ్మశబ్దేనసహస్వరూపశబ్దవదధికార్థావివక్షాయామపి భిన్నశబ్దస్యప్రయోగసమ్భవాత్. ఉపాధిశబ్దానాంహి వాచ్యానతిరేకేపి తటస్థోపాధిభేదాదపర్యాయత్వముపపద్యతే. తత్రైరిచ్ఛికాప్రయోగాప్రయోగా. భేదస్య వ్యావృత్త్యనువృత్తివికల్పోపిపరిహృతః. వ్యావృత్తఇత్యభ్యుపగమే స్వరూపవ్యావృత్తశబ్దయోరివభేదశబ్దస్యానువృత్తప్రయోగసమ్భవాత్. భిన్నోహిభేదయోగీత్యేతచ్చ స్వరూపస్యైవజాత్యాదిభేదవిశిష్టత్వేనభిన్నశబ్దప్రయోగసమ్భవాత్ పరిహృతమ్. ధర్మభూతజాత్యాదిషు భిన్నఇతి ప్రయోగోభవన్నతేవ్యావృత్తిరూపే బ్రహ్మణివ్యావృత్తశబ్దవదౌపచారికః ధర్మాన్తరరాహిత్యేపి తద్యోగకార్యవ్యావృత్తిబుద్ధిహేతుత్వాత్. ధర్మపక్షేఽనవస్థాన్యోన్యాశ్రయణేచ పరిహృతే-ప్రతియోగినిరపేక్షజాత్యాదేరేవభేదత్వాత్, తస్యైవస్వపరనిర్వాహకత్వాభ్యుపగమాచ్చ. అవిద్యాయాఃబ్రహ్మణోభేదోస్తి వానవా-నోచేద్బ్రహ్మణః జడత్వాదిప్రసఙ్గః. అస్తిచేత్సభేదః స్వరూపంవాధర్మోవేతివికల్పే దూషణపరిహారసామ్యం ద్రష్టవ్యమ్. కించ- స్వరూపధర్మవికల్పదూషణపరిహారాఅభేదేపితుల్యాః. అభేదఃస్వరూపంచేత్ ప్రతియోగినిరపేక్షాభేదవ్యవహారప్రసఙ్గః * పరమాత్మనాభవత్యభేదీ * ఘటధ్వంసేఘటాకాశోనభిన్నోనభసాయథేత్యాదిషు ॥ అభేదస్సప్రతియోగికోహ్యవసీయతే. బ్రహ్మాద్వితీయమిత్యాదిపదానాం పర్యాయత్వంస్యాత్. ధర్మశ్చేత్సవిశేషత్వం. తతశ్చాపసిద్ధాన్తఇతి- ఇత్థంవిషయదుర్నిరూపత్వపక్షే ప్రతిక్షిప్తేభేదప్రతీత్యనభ్యుపగమఏవ పరేషాంశరణమితితం నిరాకరోతి (అపిచేత్యాదినా) ప్రథమంప్రతిపత్తివిరోధఉచ్యతే (సన్మాత్రేతి) యదిచేత్యాదినా వ్యవహారవిరోధః. సర్వాస్విత్యాదినాశబ్దవిరోధః. నన్వేకత్ర స్మర్యన్తఏవసర్వేశబ్దాః- సర్వ(త్రప్రతిపత్తి)ప్రతీతీ)నాం సన్మాత్రవిషయత్వాభ్యుపగమాత్. నైనమ్. ఘటే ప్రతిపన్నే తత్రపటవ్యవహార(ప్రతిషేధ)ప్రసఙ్గస్యాభిప్రేతత్వాత్. అతఃప్రతిదూషణం సన్మాత్రశబ్దానువృత్తిదూషార్థాయమేవేతి స్మరణార్థా. కించేత్యాదినా ప్రతిపత్త్యవాన్తరజాతివిశేషవిరోధఉక్తః. అత్ర సన్మాత్రశబ్దాప్రయోగః కించ శబ్దేనదూష్యార్థప్రతిసంధానాత్. ధారావాహికజ్ఞానేషు కాలభేదోస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం విశేషాభావాదిత్యుక్తమ్. (స్మృతివైలక్షణ్యంనస్యాదితి) జ్ఞాతతయైవపరామర్శప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. ధారావాహికబుద్ధిష్వివజ్ఞాతతయా పరామర్శాభావోపపత్తిరితిచేన్న- తత్రాప్రతిసంధానస్య తాదాత్వికబుభుత్సాభావాధీనత్వాత్. అత్రతు సత్యామపి బుభుత్సాయాంజ్ఞాత(తయా)తా)పరమర్శాభావోవిషయభేదమేవ వ్యవస్థాపయతి (ప్రతిసంవేదనమితి) విశేషాభ్యుపగమశఙ్కాపరస్య గత్యన్తరాభావద్యోతనార్థా. సర్వేషామిత్యాదినా కరణవ్యవస్థాభావప్రసఙ్గఉక్తః. కరణానాంవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం విషయభేదానాహ (నచేత్యాదినా) అత్ర పూర్వోక్తవిశిష్టవిషయప్రతిపత్తివిరోధ వివరణముకారణకత్వ దుర్నిరూపకారణకత్వ నిరసనంచ కృతంభవతి (రూపైకార్థసమవేతేతి)

నాపి త్వచా-స్పర్శవద్వస్తువిషయత్వాత్. శ్రోత్రాదీన్యపి న సన్మాత్రవిషయాణి. కింతు శబ్దరసగన్ధలక్షణవిశేషవిషయాణ్యేవ. అతస్సన్మాత్రస్య గ్రాహకం న కించిదిహ దృశ్యతే. నిర్విశేషసన్మాత్రస్య ప్రత్యక్షేణైవ గ్రహణాత్ తద్విషయాగమస్య ప్రాప్తవిషయత్వేనానువాదకత్వమేవ స్యాత్. సన్మాత్రబ్రహ్మణః ప్రమేయవభాశ్చ. తతో జడత్వనాశిత్వాదయస్తస్యైవోక్తాః. అతో వస్తుసంస్థానరూపజాత్యాదిలక్షణభేదవిశిష్టవిషయమేవ ప్రత్యక్షం-సంస్థానాతిరేకిణోఽనేకేష్వేకాకారబుద్ధిబోధ్యస్యాదర్శనాత్. తావతైవ గోత్వాదిజాతివ్యవహారోపపత్తేః అతిరేకవాదేపి సంస్థానస్య సంప్రతిపన్నత్వాచ్చ సంస్థానమేవ జాతిః. సంస్థానం నామ స్వాసాధారణం రూపమితి యథా వస్తు సంస్థానమనుసంధేయమ్.

రూపసమానాశ్రయసమవేతేత్యర్థః. సమవేతశబ్దో విశేషణైకస్వభావపరః. విశేష్యత ఇతి విశేషః తేన సన్మాత్రవిలక్షణపరస్పరభిన్నవిషయత్వసిద్ధిః. నను సర్వం ప్రత్యక్షం సవిశేషవిషయమిత్యుక్తమ్. శబ్దగన్ధరసానాం సాశ్రయతయా ధర్మాన్తరవత్తయా వా గ్రహణాభావాత్ తద్గ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య కథం సవిశేషవిషయత్వమ్. నైతదేవమ్. గుణకర్మణోరపి తత్తత్సంస్థానవత్తయా కాలవిశిష్టతయా చ సవిశేషత్వేన గృహ్యమాణత్వాత్. ఏతచ్చ నిర్వికల్పకమపేక్ష్యోక్తమ్. సవికల్పకే తు దేశాదీనాం బహూనాం విశేషత్వం సంభవత్యేవ. ఇన్ద్రియాణాం లోకసిద్ధహేతుభిస్సన్మాత్రవిషయత్వప్రతిక్షేపముపసంహరతి (అత ఇతి) ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వం పరాభ్యుపగతార్థాన్తరవిరుద్ధం చేత్యాహ (నిర్విశేషేతి) శాస్త్రస్యాప్రాప్తవిషయతయాఽర్థవత్త్వం లోకసిద్ధత్వాద్భేదస్య శాస్త్రావిషయత్వం వదద్భిః పరైరేవాభ్యుపేతమ్ శ్రుతిప్రామాణ్యవిరోధ ఉక్తః. పరాభిమతార్థాన్తరవిరోధమాహ (సన్మాత్రబ్రహ్మణ ఇతి) తతః ఫలితమనిష్టమాహ (తత ఇతి) ఏవముపపాదితం ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వప్రతిక్షేపం స్వాభిమతార్థాన్తరవ్యుత్పాదనాయ ప్రత్యక్షస్య విశిష్టవిషయత్వే పర్యవసాయయతి (అత ఇతి) అత ఇత్యాదిభాష్యే అర్థద్వయముక్తం వస్తుసంస్థానరూపా జాతిః జాత్యాదిరేవ భేద ఇతి చ. తత్ర ప్రథమం సంస్థానమేవ జాతిరిత్యుపపాదయతి (సంస్థానేత్యాదినా) కిం దర్శనేన ఉతానుపపత్త్యా వా సంస్థానాతిరిక్తజాత్యభ్యుపగమ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య దర్శనం నేత్యాహ (సంస్థానాతిరేకిణ ఇతి) అయం సాస్నాదిమాన్ అయమపి సాస్నాదిమాన్ అయం పృథుబుధ్నోదరాకారః అయమపి తదాకార ఇతి సాస్నాదిరనువృత్తబుద్ధివ్యవహారవిషయో దృశ్యతే. తదతిరిక్తోఽనువృత్తధీవ్యవహారవిషయో న కశ్చిద్దృశ్యతే తస్మాదిత్యర్థః. యద్వా- జాతితయా స్వాభిమతాత్సంస్థానాత్ పరాభిమతజాతేరసాధారణం రూపముక్తమ్. ఏకాకారబుద్ధిబోధ్యస్యేతి. కల్పనమప్యనుపపన్నమిత్యాహ (తావతైవేతి) వ్యుత్పత్తిరనుగతప్రయోగశ్చ వ్యక్తిజాతివిశేషాదిశబ్దానామివ గవాదిశబ్దానామపి సుసదృశోపాధివశాదుపపద్యత ఇతి భావః. నామాన్తరేణ పరాభిమతజాతేరభ్యుపగతత్వశఙ్కాం వ్యుదాసాయాహ (అతిరేకవాదేపీతి) పరైరవయవినోఽసమవాయికారణత్వేన సంస్థానం స్వీకృతమ్. కిమిదం సంస్థానం నామ-కిమవయవసంయోగవిశేషః-ఉత స్వరూపమాత్రం-ఉతాన్యత్కిమపి. ప్రథమే నిరవయవేష్వాత్మాదిషు సంస్థానాభావాదాత్మత్వాదిర్జాతిర్న స్యాత్ ద్వితీయే ప్రత్యక్షస్య విశిష్టవిషయత్వం న స్యాత్. అనుగతవ్యవహారశ్చ న స్యాత్. జాతిమాత్రోచ్ఛేదశ్చ స్యాత్. తృతీయే గత్యభావాదస్తత్పక్షాఙ్గీకార ఇతి శఙ్కాయాం నిరవయవేష్వపి జాతివ్యవహారసిద్ధ్యర్థం జాత్యజాతిసాధారణం సంస్థానమాత్రం దర్శయతి (సంస్థానం నామేతి) ఘటస్య ద్రవ్యత్వం సంస్థానం మాభూదిత్యసాధారణశబ్దః-రూపమపృథక్సిద్ధవిశేషణమ్. తేన గర్భదాసాదివ్యవచ్ఛేదః. నను స్వాసాధారణమిత్యత్ర స్వశబ్దః కిం వ్యక్తిపరః-ఉత సజాతీయపరః-వ్యక్తిపరత్వే చ కిమే(క్తై)కవ్యక్తిపరః-ఉత సర్వవ్యక్తిపరః ప్రథమే-ఏకవ్యక్త్యతిరిక్తవ్యక్తిషు గోత్వం న స్యాత్. స్వశబ్దస్య సర్వవ్యక్తిపరత్వే మహిషవ్యక్తావపి గోత్వం స్యాత్ అసాధారణశబ్దశ్చ నిష్ఫలః-సజాతీయపరత్వే జాతేస్సంస్థానవిశేషత్వాత్. సమానసంస్థాన

విశేషాణామసాధారణంరూపం సంస్థానమిత్యుక్తంస్యాత్.తతశ్చాత్మాశ్రయః.సంస్థాననిరూపణస్యతత్ప్రతిపత్తిసాపేక్ష
త్వాత్.నైవమ్.స్వశబ్దస్య ప్రకృతపరత్వాత్.ప్రకృతత్వంచతత్తద్వ్యవహారగోచరతయాబుద్ధిస్థత్వమ్-ఏవంతర్హి ఖణ్డేబుద్ధి
స్థేగోత్వంతదసాధారణమితిముణ్డే గోత్వంనస్యాత్.ఖణ్డస్యవాగోర్గోత్వంసంస్థానంనస్యాత్-ముణ్డేపివిద్యమానతయాగో
త్వస్యఖణ్డాసాధారణత్వాభావాదితిచేన్న-ఖణ్డం ప్రతిగోత్వస్యసంస్థానరూపత్వాభావాత్.ఖణ్డత్వమేవహిఖణ్డస్యసంస్థా
నమ్- కింతవఖణ్డోబుద్ధిస్థః- ఉత గౌః- ఉతఖణ్డోగౌః- ప్రథమేఖణ్డత్వమేవఖణ్డాసాధారణమితినముణ్డే గోత్వాభావప్ర
సఙ్గః. అతఏవఖణ్డంప్రతిగోత్వస్యసంస్థానరూపత్వాభావశ్చనానిష్టః-ద్వితీయేగోర్గోత్వమసాధారణమితిమహిషాదౌగో
త్వంనివర్తతే- గోషుచవర్తతఇతినకశ్చిద్దోషః తృతీయేయథానీలోత్పలస్య నీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమసాధారణమ్. ఏ
వంఖణ్డస్య గోఃఖణ్డత్వవిశేషితగోత్వమసాధారణమితి ముణ్డేఖణ్డత్వవిశేషితగోత్వమేవ నివర్తతే నగోత్వమాత్రమి
తినకాచిదనుపపత్తిః. నీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమిన్దీవరశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేకం సంస్థానమ్. ఖణ్డత్వగోత్వేతుమి
థోవిశేషణవిశేష్యభావేపి నైకంసంస్థానమ్. ఏకశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాభావాదితిభిదా. అతఃస్వాసాధారణరూపం
సంస్థానమ్.కస్తర్హి జాతిరూపసంస్థానానాంశౌక్ల్యాదిభ్యోభేదః-స్వభావతారతమ్యాభావాదితిబ్రూమః-శౌక్ల్యాదిషుశు
క్లంశుక్లతరమితితారతమ్యంవిద్యతే.శబ్దాదిష్వప్యుపాధితోవాస్వతోవాతీవ్రతరత్వాదితారతమ్యముపలభ్యతే.ఖరత్వమృ
దుత్వాదిస్వభావతారతమ్యంస్పర్శాదిష్వప్యస్తి.సంఖ్యాస్వపిన్యూనాధికభావఉపలబ్ధః.పరిమాణేచస్ఫుటతరః.ఏవంగో
త్వాదిషుగోతరోగోతమఇతితారతమ్యంనోపలభ్యతే.ఏవమాదివైషమ్యంద్రష్టవ్యమ్. జాతిరూపసంస్థానలక్షణమిహవివ
క్షితంచేత్-ప్రకృతాకారేణసుసదృశవ్యక్తయస్సమస్తాస్స్వశబ్దేన వివక్షితాఃప్రకృతాకారేణేత్యాత్మాశ్రయఃపరిహృతః
సంస్థాననిరూపణస్యసంస్థానప్రతిపత్తినైరపేక్ష్యాత్.సుసదృశశబ్దేనమహిషాదావతిప్రసఙ్గఃపరిహృతఃసమస్తశబ్దేనము
ణ్డాదిష్వభావప్రసఙ్గఃపరిహృతః.ఖణ్డాసాధారణత్వాభావాత్ గోత్వస్య.నన్వవ్యావృత్తంసంస్థానంఅనువృత్తవ్యవహారస్యక
థంనిష్పాదకమ్. ఉచ్యతే-యథావ్యక్తిత్వజాతివిరహేపిబహ్వీషువ్యక్తిషువ్యక్తిశబ్దప్రయోగః. యథా(చ)వా)గోత్వాశ్వ
త్వాదిజాతిషుజాత్యన్తరాభావేపి జాతిశబ్దప్రయోగః. భిన్నేషుభిన్నత్వజాత్యభావేపిభిన్నశబ్దప్రయోగః.ఖణ్డాదిషుఖణ్డ
త్వాదిజాత్యభావేపిఖణ్డాదిశబ్దప్రయోగః.యథాచనిత్యద్రవ్యేషువిశేషమిచ్ఛతాం(విశేషేషు)విశేషత్వాభావేపివిశేషశబ్ద
ప్రయోగః, తద్వద్గవాదిశబ్దవ్యవహారఉపపద్యతఇతి, కించ- కోయమనువృత్తవ్యవహారఇతినిరూప్యమ్. గకారౌకా
రవిసర్జనీయానా మానుపూర్వీ యావదాకాశభావినాం దేశతః. కాలతశ్చనోపపద్యతఇతి తస్యాఉచ్చారణనిబన్ధనత్వా
దుచ్చారణస్యచ వినాశిత్వాదానుపూర్వీచ ప్రతి(ప్రయోగ)యోగి)వినాశినీత్యానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టస్య శబ్దస్య కథమ
నువృత్తిః- సుసదృశత్వమేవశబ్దానామనువృత్తిరితిచేత్ - అర్థానామపి గోత్వాదీనాం తథాభూతానువృత్తిరిత్యఙ్గీక్రియ
తామ్. నను కిమిదం సౌసాదృశ్యమ్. ఉచ్యతే- సదృశవ్యవహారాసాధారణహేతుర్విషయధర్మస్సాదృశ్యమ్. సచ భ్రాతృ
త్వవత్ ప్రతియోగినిరూప్యపదార్థః ప్రతివ్యక్తివ్యావృత్తః. అతోనవృత్తివికల్పాదిదౌర్ఘట్యమ్.నిర్దిష్టాకారపౌష్కల్యత
స్సాదృశ్యంసౌసాదృశ్యమితివిశేష్యవాచిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యంవివక్షితమ్. పౌష్కల్యశబ్దేనగవయనిష్ఠగోసాదృ
శ్యంనసౌసాదృశ్యమితిసిధ్యతి.నన్వేవంతర్హి ప్రథమేతరగోవ్యక్తిషుగవాసుసదృశఇత్యేవప్రయోగస్స్యాత్-నతుగౌరితీతి
చేత్- యదివివక్షా. తదాప్రయుజ్యతామ్. అయంగౌః అయంగవాసుసదృశఇతిప్రయోగేఽర్థభేదాభావాత్.కింతర్హి న
ప్రయుజ్యతఇతి చేత్, వ్యవహారగౌరవాదితిబ్రూమః గౌరితివ్యవహారేహిలాఘవాత్సౌకర్యమస్తి. నను తర్హి తత్సదృశేత
చ్ఛబ్దో మాణవకేగ్నిశబ్దవదౌపచారికస్స్యాత్. న, సౌసాదృశ్యలక్షణానువృత్త్యభావనిబన్ధనత్వాదౌపచారికత్వస్య-
నహి మాణవకాగ్న్యోఃసౌసాదృశ్యమ్. కింతు సాదృశ్యలేశమాత్రమ్. పక్షేతు సౌసాదృశ్యలక్షణానువృత్తిరుపలభ్యతే

జాతిగ్రహణేనైవభిన్న ఇతివ్యవహారసంభవాత్ ,పదార్థాన్తరాదర్శనాత్ అర్థాన్తరవాదినాప్యభ్యుపగతత్వాచ్చ గోత్వాదిరేవభేదః.ననుచజాత్యాదిరేవభేదశ్చేత్ తస్మిన్ గృహీతే తద్వ్యవహారవద్భేదవ్యవహా(రో పి)(ర)ప్రసజ్యేత్.సత్యమ్-భేదశ్చవ్యవహ్రియతఏవ-గోత్వాదివ్యవహారాత్ -గోత్వాదిరేవహిసకలేతరవ్యావృత్తిః.గోత్వాదౌగృహీతేసకలేతరసజాతీయబుద్ధివ్యవహారయోర్నివృత్తేఃభేదగ్రహణేనైవహ్యభేదనివృత్తిః

తస్యచ ముఖ్యతాహేతుత్వం వ్యవహారసిద్ధమ్. యథాజాత్యాదిశబ్దానామ్. అతోఽనువృత్తప్రయోగ ఉపపన్నః.కస్మింశ్చిదర్థేకస్యచిచ్ఛబ్దస్య వ్యుత్పత్తిః తత్సుసదృశేఽర్థేసుసదృశస్య తస్యైవశబ్దస్యప్రయోగహేతురితి యథాదర్శనమభ్యుపగన్తవ్యమ్. అప్రతిపన్నమర్థాన్తరం కల్పయిత్వావృత్తివికల్పాదిదోషాణాం ప్రతీతిశరణతయా పరిహారాదపి పరిదృష్టఏవవస్తునిప్రతీతిబలేనచోద్యపరిహారోహిలాఘవన్యాయాదుపపద్యతే- వ్యాప్తిగ్రహణంచ సౌసాదృశ్యలక్షణానువృత్తైరేవోపపద్యతఇతితదపి నత్వదభిమతజాతికల్పకమ్. అతోనసంస్థానాతిరిక్తాజాతిః.నను సంస్థానస్యాసాధారణాకారత్వా. త్తేన వినాసంస్థానినఃప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ శుక్త్యాదౌ రజతాదిభ్రమోనస్యాత్. నహ్యసాధారణాకారస్ఫూర్తౌభ్రమస్సంభవతీతిచేత్- న, కేనాపిసంస్థానేన ప్రతిపన్నవస్తునిప్రతిప(న్నాకార)న్నసంస్థాన) విరోధ్యాకారవిషయభ్రమోపపత్తేః. ప్రతిపన్నసంస్థానవిరోధ్యాకారభ్రమస్యైవహ్యుత్పత్త్యసంభవః. ఇదంశుక్లమితి ప్రతీతౌనకార్ష్ణ్యాదిభ్రమః. శౌక్ల్యంహిశుక్లస్యాసాధారణం నశుక్తేః. అతోఽసాధారణాకార ప్రతీతిర్భ్రాన్తినిరోధోపపద్యతే. ఏవమాపేక్షికంచేదసాధారణ్యం తర్హ్యసాధారణశబ్దవైయర్థ్యంస్యాత్.నహికిమపిరూపంకస్యచిదసాధారణం నభవతీతిచేన్న- శుక్త్యపేక్షయాశౌక్ల్యస్య సంస్థానత్వవ్యుదాసార్థత్వాదసాధారణశబ్దస్య. అతఃస్వాసాధారణరూపంసంస్థానమ్.తతోఽనతిరిక్తాజాతిరితిసిద్ధమ్. ఇత్థంసంస్థానమేవజాతిరిత్యుపపాద్యగోత్వాదేరేవభేదత్వంపూర్వం ప్రస్తుతముపపాదయతి (జాతిగ్రహణేనేతి) ప్రతియోగినిరపేక్షోగోత్వాదిః ప్రతియోగిసాపేక్షోభేదోభవితుంనార్హతి. అతఃప్రతియోగిసాపేక్షేతరేతరాభావోగోత్వాద్వ్యతిరిక్తోభేదోఽభ్యుపగన్తుముచితఇతిశఙ్కాయాముచ్యతే (జాతిగ్రహణేనైవభిన్న ఇతివ్యవహారసమ్భవాదితి) అయమర్థః- గోత్వాదివ్యతిరిక్తభేదమఙ్గీకుర్వతాప్యభావాభావే ప్రతియోగినిరపేక్షభావరూపపదార్థస్యైవప్రతియోగిసాపేక్షాభావత్వమఙ్గీకృతమ్. అన్యథానవస్థానాదనుపలమ్భాచ్చ. తద్వదత్రాపిసంభవతి. ప్రతియోగిసాపేక్షత్వస్య ప్రతియోగినిరూపితవేషప్రవృత్తినిమిత్తకశబ్దస్వభావాధీనత్వేనార్థస్వరూపభేదహేతుత్వాభావాదితి. ఏవమనుపపత్తిర్నాస్తీత్యుక్తమ్. దర్శనంచ నేత్యాహ (పదార్థాన్తరాదర్శనాదితి) నామాన్తరేణేతరేతరాభావాభ్యుపగమశఙ్కాం(చ)వ్యుదస్యతి (అర్థాన్తరేతి) అర్థాన్తరవాదినా- ఇతరేతరాభావరూపోభేదోఽప్యస్తీతివదతేత్యర్థః. పూర్వం ప్రతియోగ్యపేక్షయా భేదవ్యవహారఇత్యుక్తమ్. అత్ర తన్నిరపేక్షగోత్వాదిభేదఉక్తః. తర్హిభేదవ్యవహారోఽపి ప్రతియోగినిరపేక్షఃప్రసజేదిత్యభిప్రాయేణచోదయతి (ననుచేతి) ఏకార్థవిషయానేకచోద్యసముచ్చయపరా ఈదృశాశ్చశబ్దాః (సత్యమితి) ప్రతియోగ్యనపేక్షభేదస్వరూపవ్యవహారేఽభ్యుపగమః. భేదశబ్దాదివ్యవహారవిశేషేత్వనభ్యుపగమః (భేదశ్చవ్యవహ్రియతఏవేతి) నకేవలంగృహ్యతే- ప్రతియోగినిరపేక్షంవ్యవహ్రియతేచేతిచార్థః. ఉపపాదయతి (గోత్వాదివ్యవహారాదితి) కథంగోత్వాదివ్యవహారేసతి భేదవ్యవహారఇత్యత్రాహ (గోత్వాదిరితి) గోత్వాదిరేవకథంవ్యావృత్తిరిత్యత్రాహ(గోత్వాదావితి)నిర్దిష్టసామాన్యానన్తరపరసామాన్యాపేక్షయా తద్విశేషాణాం సజాతీయత్వంవివక్షితమ్. అత్ర తిర్యక్త్వేన సజాతీయోమహిషాదిర్గోత్వవ్యవచ్ఛేద్యః. వ్యావృత్తేస్సజాతీయబుద్ధివ్యవహారనివృత్తిహేతుత్వమస్తు-తతఃకింవ్యావృత్తేర్భేదత్వఇత్యత్రాహ(భేదగ్రహణేనైవహ్యభేదనివృత్తిరితి)అభేదనివృత్తిః.అభేదధీనివృత్తిః.ఏవంగోత్వాదేఃప్రతీతావపాసనాదౌ గోత్వాదిశబ్దవ్యవహారేచ న ప్రతియోగ్యపేక్షేత్యుక్తమ్. తర్హికథమయమస్మాద్భి

అయమస్మాద్భిన్న ఇతితువ్యవహారే ప్రతియోగి నిర్దేశస్యతదపేక్షత్వాత్ ప్రతియోగ్యపేక్షయాభిన్న ఇతివ్యవహారఇత్యుక్తమ్. యత్పునర్ఘటాదీనాం విశేషాణాం వ్యావర్తమానత్వేనాపారమార్థ్యముక్తమ్.

న్న ఇత్యత్ర ప్రతియోగ్యపేక్షేతిశఙ్కాయామాహ (అయమస్మాదితి) నహ్యనాదివ్యవహారే. నాపిశాబ్దవ్యవహారమాత్రే అపితు శాబ్దవ్యవహార విశేషఏవేతిజ్ఞాపయతి తుశబ్దః. భేదశ్చవ్యవహ్రియతఏవేత్యాదినా భేదగ్రహణేనైవహ్యభేదనివృత్తిరిత్యనేన కస్యచిద్వస్తునోవస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మస్యైవస్వయమేవస్వవ్యావృత్తిరూపత్వసంభవః-పరనిర్వాహకత్వాభావేస్వనిర్వాహకత్వాసమ్భవాత్- స్వరూపేప్రకాశమానే భ్రమవిరోధినశ్చనవ్యావృత్తిరూపధర్మాన్తరాపేక్షేత్యుక్తంభవతి. ఏవంచసతి బ్రహ్మణః కస్యచిద్వస్తునోవస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తక ధర్మరూపత్వాభావాత్, స్వరూపేభాసమానేఽధ్యాసాసహత్వా,చ్చ నస్వరూపమేవవ్యావృత్తిరితిసిధ్యతి. ననుధర్మిణః స్వరూపమేవతద్గతభావాభావరూప సకలధర్మాన్తరాపేక్షయా భేదఇత్యన్తతోఽగత్యాభ్యుపగన్తవ్యం-భేదాన్తరాభ్యుపగమేతస్మాత్స్వరూపస్యభేదాపేక్షాయామనవస్థాప్రసఙ్గాత్. సత్యమ్. సతు స్వరూపభేదోనాధ్యాసవిరోధీ- తన్నివృత్తౌధర్మాన్తరాన్వయసాపేక్షత్వాత్. పటదర్శనస్యస్వరూపావ్యతిరేకభ్రమోహిస్పర్శసామానాధికరణ్య బుద్ధినివర్త్యః. అతోధర్మిస్వరూపస్య స్వగతధర్మాపేక్షయా భ్రమవిరోధిభేదోధర్మాన్తరాన్వయః. అతోధర్మాణాంస్వరూపస్యైవస్వాశ్రయస్య(స్వ)విరుద్ధధర్మాన్తరధర్మ్యన్తరాపేక్షయాధ్యాసవిరోధిభేదత్వసంభవః. వి(శేష)శిష్ట)స్యవస్తునః స్వరూపమేవవి(శేష్టవ్యం)శిష్టం)స్వవిరుద్ధ విశేషణవిశిష్టవస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తిరితిచయుక్తమ్. అర్థాన్తరైక్యభ్రమవిరోధిత్వాత్. తత్ర విశేషణాపేక్షయా విశేష్య(స్య)స్వరూపమేవభేదః. విశేష్యాపేక్షయా విశేషణ(స్య)స్వరూపమేవభేదః. తదుభయాపేక్షయాచ సంబన్ధస్య స్వరూపమేవభేదః. విశిష్టస్యవిశిష్టాన్తరాపేక్షయా స్వరూపమేవభేదః. స్వరూపస్యభేదఇతి నిర్దేశస్తుపదార్థస్య స్వరూపమితివదనతిరిక్తార్థః. తత్తదసాధారణ శబ్దవాచ్యంస్వరూపమ్. సచశబ్దోవ్యుత్పత్తిసిద్ధః. ప్రతియోగితయాభిమతార్థాన్తరైక్యధీవిరోధివాస్వరూపమ్. అతఃకస్యచిద్ధర్మత్వాభావా, ద్ధర్మవిశిష్టత్వాభావా; త్స్వరూపేభాసమానేపి భ్రమసహత్వాచ్చ బ్రహ్మణః స్వరూపమేవజడత్వాద్యధ్యాస విరోధినీవ్యావృత్తిర్భవితుం నార్హతీతి సిద్ధమ్. ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిపరిహృతే. అథపరోక్తమనుమాన మనూద్యదూషయతి (యత్పునరిత్యాదినా) పునశ్శబ్దః కేవలతర్కాదనుమానస్యవైషమ్యం ద్యోతయతి. దృశ్యత్వానుమానస్య సూత్రకారైరేవదూషయిష్యమాణత్వాత్. వక్ష్యమాణదూషణస్యమిథ్యాత్వవిషయ సర్వానుమానానాం దూష్యత్వప్రదర్శనార్థత్వాచ్చ వ్యావర్తమానత్వానుమానమిహదూష్యతే. సాధారణదూషణాని- కాలాత్యయాపదేశసోపాధికత్వవ్యాఘాతాః. తత్రాశ్రయః ప్రతీతోనవా- నచేదాశ్రయాసిద్ధిః ప్రతీతత్వేప్రతీతిశ్చ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణైస్సత్యత్వేనేతి తస్యమిథ్యాత్వసాధనం ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధితమ్. ప్రతిపన్నోపాధౌబాధితత్వస్య మిథ్యాత్వేప్రయోజకతయా సోపాధికత్వంచ వక్ష్యతే. తత్ర దేశకాలవిషయభ్రమేష్వపివస్త్వన్తరస్యోపాధిత్వా, దనుదిత బాధకజ్ఞానేషు భ్రాన్తిష్వపిచోదయితృపురుషజ్ఞానేన బాధితత్వాచ్చ విశేషణవిశేష్యాంశాసిద్ధేః విశిష్టోపాధిసిద్ధిరితి విస్తరేణవక్ష్యామః. సాధ్యధర్మస్య పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవికల్పే కృతేపారమార్థ్యం చేదద్వైతహానిః. దృశ్యత్వహేతోరనైకాన్త్యంచ- పరమార్థేపి తస్యవృత్తేః అపారమార్థ్యేప్రపంచసత్యతా, బాధకబాధేబాధ్యస్వరూపాబాధఇతిన్యాయాత్. అతఏవహిద్వౌనఞౌప్రకృతమర్థం సూచయతఇతిశాబ్దప్రసిద్ధిః. ధర్మేధర్మాన్తరారోపణేన ప్రత్యవస్థానాదియంనిత్యసమాజాతిరితినవాచ్యమ్. అప్రామాణికధర్మపరంపరాపాదనేనదూషణంహినిత్యసమా. మిథ్యాత్వమిథ్యాత్వం ప్రామాణికం- మాధ్యమికోక్తస్య జ్ఞానబాధ్యత్వస్య భవతాబాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్. పరమార్థరజ్జౌరజ్జుబుద్ధేస్సర్పబుద్ధ్యాబాధ్యత్వస్య బాధ్యత్వదర్శనాచ్చ. తర్హిసత్యత్వేపి సత్యత్వంకిమస్తి- ఉత

నాస్తి- నచేదసత్యంజగత్స్యాత్. అస్తిచేత్తస్యాపి సత్యత్వమిత్యనవస్థేతిచేత్-న, స్వపరనిర్వాహకత్వాభ్యుపగమాత్. యదిత్వయామిథ్యాత్వేపి స్వపరనిర్వాహకత్వమఙ్గీక్రియతే- తర్హిమిథ్యాత్వస్యైవ స్వమిథ్యాత్వనిర్వాహకత్వాన్మిథ్యాత్వం మిథ్యాత్వాన్తరమనపేక్ష్యస్వయమేవ మిథ్యేతి ప్రపఞ్చస్సత్యస్స్యాత్. సాధనస్యపారమార్థ్యాపారమార్థ్యవికల్పే కృతేపారమార్థ్యే అద్వైతహానిః- అపారమార్థ్యేధూమబుద్ధ్యాగృహీతబాష్పవదసాధకత్వమితి వ్యాఘాతః. భేదవాదినాపిహినప్రపఞ్చసత్యత్వహేతుసత్యత్వసాధనపూర్వకమనుమానాన్యుపన్యస్యన్తే- తథాపి తదుపపద్యతే తద్వన్మమాపీతిచేన్న- సత్యత్వాసాధనేపి నాస్మాకంస్వాభ్యుపగమవ్యాహతిః. తవతుమిథ్యాత్వాభ్యుపగమసాధకత్వాభ్యుపగమవ్యాహతిరితి వైషమ్యాత్- నను న సాధనధర్మపారమార్థ్యమపేక్షితమ్. నాశకేముద్గరేనష్టేపి పూర్వనష్టోఘటోనష్టఏవదృష్టః. నోత్పన్నః. తద్వద్బాధకజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేపి తద్బాధితస్య మిథ్యాత్వంతిష్ఠత్యేవేతిచేన్న. కారకజ్ఞాపకయోర్వైషమ్యాత్. నాశకోహికారకః- అతస్తన్నాశ్యస్య తస్మిన్నష్టేపి నాశఏవ- తథాదర్శనాత్. బాధకశ్చజ్ఞాపకః. తస్మిన్బాధితేతద్బాధ్యఞ్చ సత్యమేవస్యాత్. అపవరకస్థఘటాభావేకేనచిదుక్తే- ఽస్తీతివచనేనబాధితే ఘటసత్యత్వదర్శనాత్. నను బాధకబాధే పూర్వబాధితస్య సత్యత్వం వక్తుమయుక్తమ్. వృన్తవిషయభ్రమరత్వభ్రమబాధేపి భ్రమరత్వబుద్ధిబాధితస్య పలాశపుష్పవిషయాగ్నిభ్రమ(స్య)స్యా)బాధితత్వదర్శనాదితిచేత్- తత్రకింవస్తునివృత్తిర్బుద్ధినివృత్తిర్వోచ్యతే- నప్రథమః దావత్వస్యపరమార్థభూతవృన్తబాధ్య(త్వా)త్వదర్శనా)త్. బుద్ధినివృత్తిశ్చేత్. సాసబాధకాధీనా- జ్ఞానానాంక్షణికత్వాత్ స్వయంనివృత్తేః- భ్రమరబుద్ధిస్తూత్తరకాలీనదావబుద్ధ్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధికా. తత్ప్రతిబన్ధకత్వంచ భ్రమరపారమార్థ్యబుద్ధేరేవ. అన్యథాపూర్వభ్రమనివృత్త్యభావదర్శనాత్. తతశ్చ త్వన్మతేకదాచిదపి ననిశ్శేషభ్రమనివృత్తిస్సిధ్యతి. బుద్ధినివృత్తేర్బాధక(వి)జ్ఞానజన్యత్వపక్షేపి నివర్తకజ్ఞానానాం సర్వేషాంభ్రాన్తిరూపోత్తరోత్తరనివర్తకజ్ఞానసాపేక్షతయా భ్రమపరంపరాపత్తేః. ఉత్తరస్యకస్యచిజ్జ్ఞానస్య స్వయంనాశేకాల్పనిక ఘటాదినాశస్యేవ తన్నాశస్య కాల్పనికత్వాత్ నాశక్తప్తిరూపభ్రాన్తిస్థిరేతి నిశ్శేషభ్రమనివృత్తిరూపోమోక్షోఽనుపపన్న ఇతి కృత్స్నమిథ్యాత్వనిశ్శేషావిద్యానివృత్తివ్యాఘాతః. ఏవమాదివ్యాఘాతాఅనుసన్ధేయాః. సోపాధికత్వంచానన్తరమేవ వక్ష్యతే. దృశ్యత్వవ్యావర్తమానత్వయోరసాధారణదూషణంబ్రహ్మణ్యనైకాన్త్యమ్. అధ్యస్తంస్వాధిష్ఠానసమానాధికరణతయావేద్యమ్. యథాఇదంరజతమితి. ఏవంఘటస్సన్ పటస్సన్నిత్యధిష్ఠానస్యసతః ప్రపఞ్చస్యచైకధీవేద్యత్వాత్ దృశ్యత్వమనైకాన్తికమ్. యద్యపినభో మలినమిత్యధ్యాసేనభసోఽచాక్షుషత్వాదేకధీవేద్యత్వమధ్యస్తాధిష్ఠానయోర్నానియతమ్. తథాపి సన్మాత్రస్యప్రత్యక్షగ్రాహ్యత్వం పరోపగతమితి స్థిరమనైకాన్త్యమ్. నను దృశ్యత్వనియమోత్రహేతుతయా వివక్షితః(సతు)దృశ్యత్వ)నియమస్సతోనాస్తి- సతస్స్వయంప్రకాశత్వాత్. తదపికథం- సదనుభూత్యోర్భేదాభావాదితిచేన్న- అన్యోన్యాశ్రయణాత్. సదనుభూత్యోర్భేదాభావేసిద్ధేసతఃస్వయంప్రకాశత్వేనదృశ్యత్వనియమాసిద్ధేర్దృశ్యత్వహేతోరనైకాన్త్యపరిహృతిః అనైకాన్తికత్వే పరిహృతేభేదాభావఇతి. యద్యనుమానాన్తరేణ భేదనిషేధః. తర్హ్య(స్య)స్మిన్) సిద్ధసాధ్యతా- ఏవంపరోపగమేనైకాన్త్యముక్తమ్. కించ- బ్రహ్మణోదృశ్యత్వంశ్రుతిసిద్ధమ్ * దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యా * ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఇతి ॥ అనుభూతిత్వాదిత్యాద్యనుమానేనదృశ్యత్వాభావే సాధ్యేకాలాత్యయాపదేశః * యత్తదద్రేశ్యమితివాక్యాద్దృశ్యత్వశ్రుతిర్బాధ్యేతిచేన్న- దృశ్యత్వసామాన్యనిషేధపరత్వాత్తస్య * దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యాసూక్ష్మయాసూక్ష్మదర్శిభిరిత్యస్యదృశ్యత్వవిశేషవిధానవిషయత్వాచ్చ, * నచక్షుషాగృహ్యతేనాపివాచానాన్యైర్దేవైః * మనసాతువిశుద్ధేనేత్యాదౌ దృశ్యత్వవిశేషనిషేధదర్శనాత్ అద్రేశ్యమిత్యాదిసామాన్యనిషేధస్య తత్పర్యవసాయిత్వాచ్చ. అద్రేశ్యమిత్యాదిసామాన్యశ్రుత్యా. దృశ్యత్వాభావసాధ

తదనాలోచితబాధ్యబాధకభావవ్యావృత్త్యనువృత్తి విశేషస్యభ్రాన్తిపరికల్పితత్వాద్ద్వయోర్జ్ఞానయోర్విరోధేహి బాధ్యబాధకభావః. బాధితస్యైవవ్యావృత్తిః. అత్ర ఘటపటాదిషు దేశకాలభేదేన విరోధఏవనాస్తి. యస్మిన్ దేశే యస్మిన్ కాలేయస్యసద్భావః ప్రతిపన్నః-తస్మిన్ దేశేతస్మిన్ కాలేతస్యాభావః ప్రతిపన్నశ్చేత్ తత్రవిరోధాత్ బలవతోబాధకత్వం బాధితస్యచ నివృత్తిః.

కానుమానేన, చ బ్రహ్మణోనదృశ్యత్వమితిచేన్న- తర్హి * నహింస్యాత్సర్వాభూతానీతి సామాన్యనిషేధశ్రుత్యా,హింసాత్వాదిత్యనుమానే(న)వాగ్నీషోమీయహింసానివృత్తిప్రసఙ్గాత్. అతో(బ్రహ్మణి)దృశ్యత్వమనైకాన్తికమ్. అనైకాన్తికేపరిజిహీర్షితే బ్రహ్మణోమిథ్యాత్వంవాభ్యుపగన్తవ్యంస్యాత్ దృశ్యత్వైకస్వభావత్వంహి హేతుత్వేనాభిమతమితినానైకాన్త్యమ్. బ్రహ్మహిస్వయంప్రకాశమితినదృశ్యత్వైకస్వభావమితిచేన్న- తదానీంహేతోర్భాగాసిద్ధిస్స్యాత్. చిదచిదాత్మకే ప్రపఞ్చేజీవాంశస్యస్వయంప్రకాశత్వాత్. అచిదంశమాత్రపక్షీకారేహేతోర్జీవగతనిత్యత్వాది ధర్మేష్వనైకాన్తికత్వమ్- తేహి తద్ధర్మభూతజ్ఞానవేద్యాఏవ పరమార్థభూతాశ్చ వ్యావర్తమానత్వమపి బ్రహ్మణ్యనైకాన్తికమ్- అనృతాదిభ్యోవ్యావృత్తత్వేనాభ్యుపగమాత్, తచ్చ స్వరూపమాత్రమితి నశక్యంవక్తుమ్. బ్రహ్మణఃకస్యచిద్ధర్మత్వాభావా, దధ్యాససహత్వాచ్చ, వ్యావర్తమానత్వస్య స్వరూపత్వేపి తత్స్వకార్యకరం అనుభూతిత్వవత్. హేతోఃస్వరూపానతిరేకేపి సాధనదశాయాం కార్యకరత్వం నతు దూషణదశాయామితి నియామకాభావాత్. కించ బ్రహ్మణిస్వరూపం వ్యావృత్తిశ్చేత్- ఘటాదిష్వపి తథాస్తు- యదిబ్రహ్మణిస్వరూపాతిరిక్తాసా తర్హిఘటాదిష్వపితథాస్యాత్ సర్వథానైకాన్త్యమవర్జనీయమ్. జడాదివ్యావృత్తత్వం బ్రహ్మణోపరమార్థశ్చేద్వస్తుతోబ్రహ్మజడమేవస్యాత్. అపరమార్థశబ్దశ్చ నిష్ఫలః- ఘటాదావపి వ్యావర్తమానత్వస్యమిథ్యాత్వేన వ్యావర్త్యాభావాత్, తతశ్చానైకాన్త్యంసుస్థమ్, అపరమార్థస్యైవ హేతుతయాత్వయాఙ్గీకృతత్వాత్. తస్యచ విపక్షేపివర్తమానత్వాత్. కించ- అనువర్తమానస్య సన్మాత్రస్య వ్యావర్తమానేభ్యోఘటాదిభ్యోవ్యావృత్తిరస్తివానవా- అస్తిచేత్తతఏవవ్యావర్తమానత్వహేతుర్బ్రహ్మణ్యనైకాన్తికః, నోచేద్ఘటాదిష్వివవ్యావర్తమానత్వం బ్రహ్మణిస్యాత్- వ్యావర్తమానేభ్యోవ్యావర్తమానత్వాభావాత్. యథారజతాదవ్యావృత్తంరజతం- తథావ్యావర్తమానాదవ్యావృత్తమపిహివ్యావర్తమానమేవ భవతి.అతఉభయథాపిబ్రహ్మణ్యనైకా(న్తికత్వం)న్త్యం)నను బ్రహ్మజడాదివ్యావృత్తమేవ. వ్యావర్తమానత్వంచ సత్యమ్. తచ్చ స్వరూపమితినాద్వైతహానిః. తస్యచ సత్యత్వాన్నజడత్వాదిబ్రహ్మణః. తతశ్చనానైకాన్త్యమ్. అపరమార్థభూతంఘటాదిగతంవ్యావర్తమానత్వంహి హేతురితిచేత్- యద్యపరమార్థభూతం(ఘటాదిగతం) వ్యావర్తమానత్వంహేతుతయా వివక్షితం తర్హ్యసిద్ధోహేతుః- ఘటాదీనాంమిథోవ్యావృత్తేరసత్యత్వానభ్యుపగమాత్ యత్పునరిత్యాదినా సోపాధికత్వంప్రతిజానీతే. పూర్వంపరేణబాధస్యాపిపక్షాద్వ్యావృత్త్యుపపాదనేనోపాధిత్వంప్రత్యుక్తమ్. తద్వ్యుదాసాయపక్షేబాధాభావం దర్శయితుంబాధంశిక్షయతి (ద్వయోరితి) విరోధేసత్యేవ బాధ్యబాధకభావః. నత్వస్తినాస్తీతి ప్రత్యయమాత్రయోరిత్యర్థః (బాధితస్యైవవ్యావృత్తిరితి) ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితస్యైవమిథ్యాత్వసాధికావ్యావృత్తిః- నత్వగృహీతత్త్వమాత్రంమిథ్యాత్వసాధకమిత్యర్థః. అత్రవ్యావృత్తి విశేషోవ్యావృత్తిశబ్దోక్తః- ఉత్తరత్రవ్యావర్తమానత్వమాత్రమితిమాత్రచ్ప్రత్యయసద్భావాత్. తతఃకింపక్షే బాధాభావస్యేత్యత్రాహ (అత్రేతి) దేశయోఃకాలయోశ్చభేదేసత్యవిరోధందర్శయితుంతయోరైక్యేవిరోధబాధాదర్శయతి (యస్మిన్నితి) భావాభావవిరోధాదన్యతరస్య బాధ్యత్వేసతి బలవతోబాధకత్వమితరస్య బాధితత్వాన్నివృత్తిశ్చేత్యర్థః చఏవార్థే. బాధితస్యైవత్వదభిమతవ్యావృత్తివిశేషఇత్యర్థః. సామానాధికరణ్యానర్హత్వంవిరోధః. అదుష్టకారణజన్యానిషేధధీఃబాధః. అదుష్టకారణ(క)జన్య)త్వేసతినిషేధరూపత్వంబాధకత్వమ్,

దేశాన్తరకాలాన్తరసంబన్ధితయానుభూతస్యాన్యదేశకాలయోరభావ ప్ర(తిపత్తౌ)తీతౌ) నవిరోధఇతి కథమత్ర బాధ్యబాధకభావః. అన్యత్ర నివృత్తస్యాన్యత్ర నివృత్తిర్వా కథముచ్యతే. రజ్జుసర్పాదిషు తు తద్దేశకాలసంబన్ధితయైవాభావప్రతీతేర్విరోధో బాధకత్వం వ్యావృత్తిశ్చేతి దేశకాలాన్తర(దృష్టస్య దేశకాలాన్తర)వ్యావర్తమానత్వమ్మిథ్యాత్వవ్యాప్తంనదృష్టమితి నవ్యావర్తమానత్వమాత్రమపార

పురోవర్తిన్యభావో ఽనవభాసో ఽవాసత్యత్వావభాసాభావో వానివృత్తిః- పక్షేఘటాదౌదేశకాలభేదేన విరోధబాధాభావావుపపాదయతి (దేశాన్తరేతి) విరోధబాధాభావాత్తత్ఫలభూతనివృత్తిరపినేత్యాహ (అన్యత్రేతి) అన్యత్రనివృత్తస్య- విరోధబాధస్థలేనివృత్తస్య. అన్యత్ర- విరోధబాధరహితస్థలే. యద్వా- అన్యత్ర- స్వదేశకాల వ్యతిరిక్తదేశకాలయోః. అన్యత్ర- స్వదేశకాలయోః. ఏతద్వైధర్మ్యం దృష్టాన్తేనవివృణోతి (రజ్జుసర్పాదిష్వితి) తుశబ్దో ఘటాదివైషమ్యపరః. ఇత్థందూషణోపయోగినీవ్యాప్తిశ్శిక్షితా. అథానుమానదూషణసిద్ధిందర్శయతి (ఇతిదేశకాలాన్తరేతి) ఇతిర్హేతౌ. మిథ్యాత్వంవ్యాపకమ్. వ్యావర్తమానత్వంవ్యాప్యమ్. వ్యావర్తమానత్వమాత్రమితి మాత్రశబ్దేన విరోధబాధహేతుకవ్యావృత్తిర్వ్యావర్త్యతే. యద్వా- వ్యావర్తమానత్వ హేతోరసిద్ధింప్రతిజానీతే (యత్పునరిత్యాదినా) తదర్థంబాధమూలం విరోధఇత్యాహ (ద్వయోరిత్యాది) పక్షేతదభావం దర్శయతి (అత్రేతి) విరోధాభావముపపాదయతి (యస్మిన్నితి) తత్ఫలనివృత్తిమాహ (అన్యత్రేతి) దృష్టాన్తేతద్వైధర్మ్యందర్శయతి (రజ్జ్వితి) ఏవమసిద్ధింవక్తుంవిభాగోదర్శితః. అథాసిద్ధిమాహ (ఇతిదేశకాలాన్తరేతి) సోపాధికత్వమార్థమ్. అయమర్థః- కింపటో నాస్తీత్యత్ర ఘటాభావస్సిషాధయిషితః- ఉతఘటో ఽస్తీత్యత్రారోపితదభావః. ప్రథమేసిద్ధసాధ్యతా. ద్వితీయేవ్యావర్తమానత్వ శబ్దేన కింవ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యత్వం మిథ్యాత్వహేతుతయా వివక్షితం- ఉతప్రతిపన్నోపాధౌబాధితస్యవ్యావృత్తిః; ప్రథమే సోపాధికత్వమ్- ద్వితీయే హేత్వసిద్ధ్యాఘటాదేస్సత్యత్వమితి. నను బాధార్హతాయా ఉపాధిత్వేసాధ్యావిశిష్టతాస్యాదితి బాధితత్వమేవోపాధిస్స్యాత్. తస్యచ నసాధ్యసమవ్యాప్తిః. అసహాయేనగచ్ఛతాపథిదృష్టస్య రజ్జుసర్పస్య కేనాప్యబాధితత్వాదితిచేత్- నైవమ్. ఈశ్వరాదిజ్ఞానేనాపి బాధితత్వనియమాత్. అనభ్యుపగతేశ్వరాదీనాం పక్షేప్యయముపాధిరేవ. కింత్వయాతస్య పథిదృష్టస్యరజ్జుసర్పస్యమిథ్యాత్వం ప్రమాణతో ఽవగతమ్. నవా- నచేత్సమ్యక్సర్పఏవేతి తత్రావృత్తిర్నసాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాయస్యాత్. అవగతంచేత్తతఏవ జ్ఞానాత్తస్యబాధితత్వం సిద్ధమితిసాధ్యసమవ్యాప్తిసిద్ధిః. నను కిం ప్రతిపన్నోపాధౌబాధో మిథ్యాత్వే ప్రయోజకః, ఉతకేవలబాధః. ప్రథమేదేశకాలయోరుపాధిత్వాత్ దేశకాలభ్రమస్య దేశకాలోపాధికత్వాభావేన సర్వసపక్షాననుయాయిత్వేన సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాత్ప్రతిపన్నోపాధౌబాధోనోపాధిస్స్యాత్. ద్వితీయేకృత్స్నమిథ్యాత్వమితి. అత్రోచ్యతే- నహిదేశకాలావేవోపాధిరితినియమః- కింతువస్త్వన్తర మప్యుపాధిః, ఉపాధిరవచ్ఛేదకః. అతఏవహిదేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధౌ అబాధితత్వాదిత్యత్రాదిశబ్దేన వస్త్వన్తరస్యాప్యుపాధిత్వం భాష్యకారైర్వక్ష్యతే. తస్మాద్దేశకాలభ్రమేవస్త్వన్తరముపాధిః. దేశకాలభ్రమస్యవస్త్వన్తరోపాధికత్వేపి వస్తుభ్రమస్య దేశకాలోపాధికత్వే నాన్యోన్యాశ్రయః- భ్రమవ్యక్తిభేదాత్. తస్మాద్యదవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నంయత్ప్రతిపన్నం- తదవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్యబాధో మిథ్యాత్వేప్రయోజకః. యద్వా- ఆరోపితేనసాయంతాద్వినా తన్నివర్తకేనదివాత్వాదినాచవినా క్రియాన్తరావచ్ఛిన్నస్య కాలస్యభ్రాన్త్యుపాధిత్వమ్. ఏవందేశేపీతి నకశ్చిద్దోషః. ఏవంవిశిష్టోపాధౌవిశేషణవిశేష్యాంశయోఃపరిహృతానుపపత్తికత్వేన విశిష్టోపాధిసిద్ధిః. అతోనవ్యావర్తమానత్వమాత్రమపారమార్థ్యహేతుః. కైశ్చిదేవముక్తమ్. ఘటో నాస్తీత్యత్ర కింఘటో ఽస్తిశబ్దౌపర్యాయౌ- ఉతన- పర్యాయత్వేసహప్రయోగోనస్యాత్, నోచేత్సద్విలక్షణోఘటఇతి. నైవమ్. * అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేదేత్యాద్యౌ,

మార్థ్యహేతుః. యత్త్వనువర్తమానత్వాత్సత్పరమార్థ ఇతి తత్సిద్ధమేవేతి నసాధనమర్హతి. అతోనసన్మాత్రమేవవస్తు - అనుభూతిసద్విశేషయోశ్చవిషయవిషయిభావేన భేదస్యప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదబాధితత్వాచ్చానుభూతిరేవసతీత్యేతదపి నిరస్తమ్. యత్త్వనుభూతేస్స్వయంప్రకాశత్వముక్తమ్. తద్విషయప్రకాశనవేళాయాం జ్ఞాతురాత్మనస్తథైవ- నతు సర్వేషాం సర్వదాతథైవేతినియమోస్తి- పరానుభవస్యహానోపాదానాది లిఙ్గకానుమానజ్ఞానవిషయత్వాత్, స్వానుభవస్యాప్యతీతస్యాజ్ఞాసిషమితిజ్ఞానవిషయత్వదర్శనాచ్చ. అతోనుభూతిశ్చేత్ స్వతస్సిద్ధేతి వక్తుంనశక్యతే. అనుభూతేరనుభావ్యత్వే అననుభూతిత్వమిత్యపిదురుక్తం- స్వగతాతీతానుభవానాం పరగతానుభవానాంచానుభావ్యత్వేనాననుభూతిత్వప్రసఙ్గాత్. పరానుభవానుమానానభ్యుపగమేచ శబ్దార్థసమ్బన్ధగ్రహణాభావేన సమస్తశబ్దవ్యవహారోచ్ఛేదప్రసఙ్గః. ఆచార్యస్యజ్ఞానవత్త్వమనుమాయతదుపసత్తిశ్చక్రియతే - సాచనోపపద్యతే. నచాన్యవిషయత్వేనానుభూతిత్వమ్. అనుభూతిత్వంనామవర్తమానదశాయాం స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయం

చాస్తిబ్రహ్మశబ్దయోః పర్యాయత్వే పౌనరుక్త్యమ్. నోచేద్బ్రహ్మణోపి సద్విలక్షణత్వమితి. ఉభయత్రాయంపరిహారః స్వశబ్దప్రాప్తస్య స్వభావస్యైవనిషేధార్థానువాద శఙ్కాపరిహారాయాస్తిశబ్దేన నియమః క్రియతఇతి. అథ పారమార్థ్యసాధకత్వేనోక్తమనువర్తమానత్వం దూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) ప్రమాణసమ్బన్ధార్హతత్తద్ఘటాది స్వరూపస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య కింపారమార్థ్యం సాధ్యతే. ఉతాధిష్ఠానతయానువృత్తస్యార్థాన్తరస్యేతి వికల్పేద్వితీయశిరస్యాశ్రయాసిద్ధిమభిప్రేత్య ప్రథమేశిరసిసిద్ధసాధనత్వం దూషణముక్తమ్. నను సదేవపరమార్థఇతిహిగ్రన్థకారాభిప్రాయః. తత్కథం సిద్ధసాధనత్వమితి. ఉచ్యతే- ఏతదనుమానంకింసతః పారమార్థ్యసాధకం. ఉతవ్యతిరిక్తాపారమార్థ్యస్య ఉతోభయస్య ప్రథమేసిద్ధసాధ్యతా. ద్వితీయేవ్యధికరణాసిద్ధతాతృతీయేంశేసిద్ధసాధ్యతా. అంశేవ్యధికరణాసిద్ధిశ్చేతి. నిగమయతి (అతఇతి) పరేణప్రమాణప్రమేయానుపపత్తికృతం భేదదూషణముపజీవ్యానుభూతిసతోర్భేదోపాస్తః. అత్రచ భేదదూషణహేత్వాభాసనిరాసముపజీవ్యానుభూతిసతోరభేదశ్చనిరస్యతే (అనుభూతీత్యాదినా) అనుభూతిసద్విశేషయోరిత్యత్రవిశేషశబ్దేనానువర్తమానత్వహేతోరాశ్రయాసిద్ధిస్సూచ్యతే. సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య వస్తునోవ్యావృత్తత్వాదనువృత్తార్థాన్తరాభావాచ్చ. సచ్ఛబ్దఃప్రమాణసంబన్ధయోగ్యేహివర్తతే. ఘటస్సన్ పటస్సన్ ఇత్యనువృత్తవ్యవహారోవ్యావృత్తశబ్దవదుపపన్నఇతి ప్రమాణసంబన్ధార్హాఃపదార్థాః పరస్పరవ్యావృత్తాస్సచ్ఛబ్దవాచ్యాః. అథపరోక్తైస్స్వయం ప్రకాశత్వేఽభిమతేపి తత్ర శిక్షణీయాంశోస్తీత్యభిప్రాయేణాహ (యత్త్వనుభూతేరితి) తుఃపక్షవైషమ్యే. వక్తవ్యాంశమాహ (తద్విషయప్రకాశనవేళాయామితి) ఉత్తరత్రవర్తమానదశాయామితిహివక్ష్యతే. తత్ర జ్ఞానస్య నిత్యద్రవ్యత్వేన సదావర్తమానత్వాద్వర్తమానదశాయామితి పదంనిరర్థకమితి శఙ్కాయాం ఉపనుత్తయే విషయప్రకాశనవేళాయామిత్యుక్తమ్. వర్తమానదశాశబ్దేనవిషయసంబన్ధప్రసరస్య వర్తమానతావివక్షితేత్యవగమ్యతే. నతు సర్వేషామిత్యేతదుపపాదయతి (పరానుభవస్యేతి) సర్వదేత్యేతదుపపాదయతి (స్వానుభవస్యాపీతి) అనుభూతిశ్చేదిత్యనేన స్వాశ్రయంప్రతివిషయప్రకాశనవేళాయామిత్యుక్తవైషమ్యవిరహోగర్భితః. ఏవమనుభూతేరనుభావ్యత్వసంభవముపపాద్యతదసంభవేపరోక్తమనుమానందూషయతి (అనుభూతేరితి) కుతఇత్యత్రాహ (స్వగతేతి) పరానుభవానుమేయత్వానభ్యుపగమే లౌకికవ్యవహారవిరోధమనిష్టమాహ (పరేతి) అథవైదికవ్యవహారవిరోధమాహ (ఆచార్యస్యేతి) పరానుభవానుమానానభ్యుపగమఇత్యాదినాచార్వాకనిరాసశ్చఫలితః- అనుమానానభ్యుపగమేశబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణాయోగాత్. ఏవంబాధఉక్తః. అథవ్యాప్తిం దూషయతి (నచాన్యేతి) నహ్యసాధారణాకారోధర్మిగ్రాహకమాన

ప్రతిప్రకాశమానత్వం స్వసత్తయైవ స్వవిషయసాధనత్వం వా; తే చానుభవాన్తరానుభావ్యత్వేఽపి స్వానుభవసిద్ధే నాపగచ్ఛత ఇతి నానుభూతిత్వమపగచ్ఛతి. ఘటాదేస్త్వననుభూతిత్వమేతత్స్వభావవిరహాత్ - నానుభావ్యత్వాత్. తథానుభూతేరననుభావ్యత్వేఽపి అననుభూతిత్వప్రసఙ్గో దుర్వారః - గగనకుసుమాదేరననుభావ్యస్యాననుభూతిత్వాత్. గగనకుసుమాదేరననుభూతిత్వమసత్త్వప్రయుక్తం - నాననుభావ్యత్వప్రయుక్తమితి చేత్ - ఏవం తర్హి ఘటాదేరప్యజ్ఞానావిరోధిత్వమేవాననుభూతిత్వనిబన్ధనమ్. నానుభావ్యత్వమిత్యాస్థీయతామ్. అనుభూతేరనుభావ్యత్వే అజ్ఞానావిరోధిత్వమపి తస్యాః ఘటాదేరివ ప్రసజ్యత ఇతి చేత్ - అననుభావ్యత్వేఽపి గగనకుసుమాదేరివాజ్ఞానావిరోధిత్వమపి ప్రసజ్యత ఏవ - అ

సిద్ధిః సాధారణాకారేణ సత్యపగచ్ఛతీత్యభిప్రాయేణానుభూతిస్వరూపం శిక్షయతి (అనుభూతిత్వమితి) అత్రానుభూతిశబ్దో జ్ఞానమాత్రపరః; న తు స్మృతివిలక్షణపరః. ప్రకాశమానత్వమిత్యుక్తే ఘటాదేరప్యనుభూతిత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వాశ్రయం ప్రతీత్యుక్తమ్ - అణుత్వనిత్యత్వాద్యాత్మధర్మాణాం జ్ఞానాన్తరప్రకాశ్యత్వాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వసత్తయైవేత్యుక్తమ్. అతీతానుభవవ్యావృత్త్యర్థం వర్తమానదశాయామిత్యుక్తమ్. యద్యప్యతీతానుభవస్య జ్ఞానాన్తరమన్తరేణ ప్రకాశానుపపత్తేరర్థా(ద్వ్య(దసంభవవ్య)వచ్ఛేదః - తథాప్యతీతస్య జ్ఞానాన్తరేణ సిద్ధిం పరాసభిమతాం వ్యుత్పాదయితుమిదం విశేషణమ్ - విషయసమ్బన్ధస్య వర్తమానదశాయామిత్యర్థః. వర్తమానదశాయాం స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వమిత్యుక్తే పరానుభవే తదసంభవాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వాశ్రయం ప్రతీత్యుక్తమ్. ఏతల్లక్షణం స్వయంప్రకాశత్వవాదినామేవేష్టమితి సర్వసంప్రతిపన్నం లక్షణమాహ (స్వసత్తయైవేతి) స్వాశ్రయం ప్రతి వర్తమానదశాయామితి పదద్వయానుకర్షస్యోపలక్షణం స్వసత్తయైవేతి పదమ్. సాధనమిత్యుక్తే దణ్డచక్రాదేరపి తథాత్వాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం (విషయసాధనమి)స్వాశ్రయం ప్రతి)త్యుక్తమ్. చాక్షుషజ్ఞానం శ్రావణవిషయం న సాధయతీతి సర్వవిషయసాధనత్వాసంభ(వాత్తద్వ్య)వవ్యా)వృత్త్యర్థం స్వశబ్దః. ఇన్ద్రియవ్యావృత్త్యర్థం స్వసత్తయైవేతి పదమ్. ఇన్ద్రియాదికం హి న కేవలం స్వసత్తయా ప్రకాశకమ్; అపి తు జ్ఞానోత్పాదనద్వారా. వర్తమానదశాయామిత్యతీతానుభవవ్యావృత్తిః. స్వాశ్రయం ప్రతీతి పరానుభవవ్యావృత్తిః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తే చేతి) ఏవమననుభావ్యత్వలక్షణసాధ్యధర్మప్రతిక్షేపేణానుభావ్యత్వేనానుభూతిత్వస్య సామానాధికరణ్యదర్శనాదనుభావ్యత్వేన వ్యాప్తిర్నిరాకృతా. తర్హి కథమనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వదర్శనమితి శఙ్కాయాం సోపాధికత్వమాహ (ఘటాదేస్త్వితి) అననుభూతిత్వం అనుభూతిశబ్దేన వ్యవహర్తవ్యత్వాభావ ఇతి న సాధ్యావిశిష్టతా. యద్వా - ఉక్తయోర్లక్షణయోః అన్యతరదనుభూతిత్వమ్; న తు సముచ్చితముభయమ్; అన్యోన్యనిరపేక్షత్వాత్. వాశబ్దప్రయోగాచ్చ. న హి చశబ్దః ప్రయుక్తః. తత్రాన్యతరలక్షణరాహిత్యరూపమననుభూతిత్వమన్యతరాకారవిరహప్రయుక్తమితి సోపాధికత్వమిత్యర్థః. అథ ప్రతితర్కపరాహతిమాహ (తథానుభూతేరితి) యద్వా - ఆభాససమానయోగక్షేమత్వమాహ. గగనకుసుమాదేరననుభూతిత్వస్యోపాధ్యన్తరమసత్త్వం శఙ్కతే (గగనేతి) ఘటాదేరననుభూతిత్వస్యాప్యుపాధ్యన్తరమజ్ఞానావిరోధిత్వమాహ (ఏవం తర్హీతి) ప్రకాశనియమాభావాదవిరోధిత్వం అజ్ఞానావిరోధిత్వమ్. న చ సుఖాదావభావాత్ సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావశ్శఙ్కనీయః. సుఖాదేర్జ్ఞానవిశేషత్వేనాననుభూతిత్వాభావాత్. అజ్ఞానావిరోధిత్వస్యోపాధిత్వనిరాసాయ పక్షే తత్ప్రసఞ్జయతి (అనుభూతేరితి) తద్భవత్పక్షేఽపి తుల్యమిత్యాహ (అననుభావ్యత్వేఽపీతి) అనుభూతేరనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వస్యోపాధిత్వేనోక్తమజ్ఞానావిరోధిత్వమననుభావ్యత్వేఽపి ప్రసజ్యత ఇత్యర్థః. అనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వమజ్ఞానావిరోధిత్వం చ యదుక్తం - తదననుభావ్యత్వేఽపి గగనకుసుమాదేరివ ప్రసజ్యత ఇత్యుక్తమ్. గగనకుసుమాదావననుభూతి

తోఽనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వమిత్యుపహాస్యమ్, యత్తు సంవిదస్స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావాద్యభావాదుత్పత్తిర్నిరస్యతే. తదన్ధస్య జాత్యన్ధేనయష్టిః ప్రదీయతే. ప్రాగభావస్యగ్రాహకాభావాదభావో న శక్యతే వక్తుమ్-అనుభూత్యైవగ్రహణాత్. కథమనుభూతిస్స్వతీతదానీమేవ స్వాభావం విరుద్ధమవగమయతీతి చేత్-నహ్యనుభూతిస్స్వసమకాలవర్తిన మేవ విషయీకరోతీత్యస్తి నియమః-అతీతానాగతయోరవిషయత్వప్రసఙ్గాత్, అథమన్యసే-అనుభూతి ప్రాగభావాదేస్సిధ్యతస్తత్సమకాలభావనియమోఽస్తీతి. కిం త్వయా క్వచిదేవం దృష్టం- యేననియమం బ్రవీషి-హన్త తర్హి తత ఏవ దర్శనాత్ ప్రాగభావాదిస్సిద్ధ ఇతి

త్వం అజ్ఞానావిరోధిత్వంచాసత్త్వప్రయుక్తమ్- నాననుభావ్యత్వప్రయుక్తమితి చేత్- అననుభావ్యత్వే తద్వదసత్త్వమపి ప్రసజ్యతే-గగనకుసుమాదేరసత్త్వం నాననుభావ్యత్వమాత్ర ప్రయుక్తమ్, అపితు స్వయంప్రకాశత్వే సత్యననుభావ్యత్వ(విరహ)ప్రయుక్తమిత్యనుభూతేరననుభావ్యత్వమాత్రాన్నాసత్త్వప్రసక్తిరితి చేత్ - అననుభావ్యత్వే తద్వదస్వయం ప్రకాశత్వమపి ప్రసజతి, అతః అస్వయంప్రకాశత్వే సతి అననుభావ్యత్వప్రయుక్తమసత్త్వమనుభూతేర్దుర్వారమ్ అసత్త్వంతు ధర్మిగ్రాహకప్రమాణవిరుద్ధమితి చేత్- అనుభావ్యత్వే(నా)ననుభూతిత్వమపి తథాత్వేవమనుసంధేయమితి భాష్యాభిప్రాయః. ఖపుష్ప ఏవోదాహరణే తు నాశ్రయవైకల్యదోషశ్శఙ్కనీయః, ఖ్యాతేర్నాసదితి వ్యతిరేకదృష్టాన్తత్వస్య పరైః స్వీకృతత్వాత్. * శబ్దజ్ఞానానుపాతీవస్తుశూన్యోఽవభాసో వికల్పః సస్వభావ(వ)స్తవ్యవభాసః ప్రతీతిరితి హి తైరుచ్యతే. తత్రాభాసప్రతీతిస్యాపి నిషేధాధికరణత్వం యుక్తమితి (భ)భాట్టాఙ్గీకృతంచ అతః పరమతప్రక్రియయా ఖపుష్ప ఏముదాహృతమ్. ఉపహాస్యం- సమీపస్థైరపి హాస్యమిత్యర్థః. అథపరోక్తం నిత్యత్వం వ్యుదస్యతి(యత్త్వితి వా) నను జ్ఞాననిత్యత్వమభ్యుపయద్భిః కథంతన్నిరసనం యుక్తమ్. ఉచ్యతే- జ్ఞానాశ్రయభూత(ం)ఆత్మా)తదాశ్రితంచ సంకోచవికాసార్హం నిత్యంజ్ఞానద్రవ్యం పరస్యానభిమతమ్, యత్తు ప్రస్తుతమిన్ద్రియసంయోగాద్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయి ప్రత్యక్షత్వపరోక్షత్వప్రమాణత్వాప్రమాణత్వాద్యవస్థంలోకసిద్ధంజ్ఞానమ్. తస్య యదినిత్యత్వముపపాద్యతే- తద్వ్యుదస్యతే- విషయసమ్బన్ధిజ్ఞానస్య హి స్వయంప్రకాశత్వం పరేణసమర్థితమ్, స్వయంప్రకాశత్వ సమానాధికరణం చ నిత్యత్వం పరస్యేష్టమ్. స్వతస్సిద్ధతయా నిత్యత్వసమర్థనాత్. అతస్తన్నిరాసోయుక్తః- తత్ర చ మృద్ద్రవ్యస్య సిద్ధత్వేపి ఘటత్వాద్యవస్థ మృద్ద్రవ్యానిత్యత్వవత్ జ్ఞానాఖ్యద్రవ్యస్య నిత్యత్వేపి స్మృతిత్వానుభూతిత్వాద్యవస్థజ్ఞానానిత్యత్వం యుక్తమితి నస్వపక్షవిరోధః. స్వయంప్రకాశత్వే కించిదుపాదేయత్వమస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థస్తుశబ్దః (అన్ధస్య జాత్యన్ధేనయష్టిః ప్రదీయత ఇతి) అసిద్ధమత్యన్తాసిద్ధేన హేతునా సాధ్యత ఇత్యర్థః. తత్ర హి గ్రాహకాభావాత్, గ్రాహ్యాభావాచ్చ ప్రాగభావాభావ ఉక్తః. తమాశఙ్క్య గ్రాహకోఽస్తీత్యాహ(ప్రాగభావస్యేతి)తత్ర వికల్పే పూర్వపక్షిణోక్తే సత్యేవావగమయతీతి పక్షంస్థాపయితుం తత్రోక్తం విరోధం శఙ్కతే(కథమితి)తదానీమిత్యభావవిశేషణం న క్రియావిశేషణమ్, పరిహరతి (నహీతి) స్వసమకాలవర్తిత్వనియమః కింగ్రాహ్యసామాన్యప్రయుక్తః- ఉతైతద్గ్రాహ్యవిశేషప్రయుక్త ఇతి వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రథమంగ్రాహ్యసామాన్యప్రయుక్తత్వపక్షం ప్రతివదతి (నహ్యనుభూతిరితి)యద్వా వర్తమానగ్రహణ నియమః కింగ్రాహకానుభూతిస్వభావాత్. ఉత గ్రాహ్యానుభూత్యభావస్వభావాదితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమందూషయతి (నహీతి) హిశబ్దో హేతౌ నేతి ప్రతిజ్ఞాఽధ్యాహర్తవ్యా. గ్రాహ్యవిశేషపక్షందూషయితుంశఙ్కతే (అథమన్యస ఇతి) గ్రాహ్యవిశేషస్య సమకాలవర్తిత్వనియమోక్తిః దర్శనపూర్వికైవస్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (కింత్వయేతి) క్వచిత్-అనుభూతౌ. వ్యాప్తిగ్రహణభూమిత్వేనాభావస్యదృష్టత్వాత్ ప్రాగభావోదురపహ్నవ ఇత్యాహ (హన్తతర్హీతి) ప్రాగభావస్య సమకాలసిద్ధ్యా వ్యాప్తిరనుభూతి ప్రాగభావరూపే ధర్మిణి గృహీ

నత(దభావని)దప)హ్నవః. తత్ప్రాగభావంచతత్సమకాలవర్తినమను స్మర్తః కోబ్రవీతి, ఇన్ద్రియజన్మనః ప్రత్యక్షస్యహ్యేషస్వభావనియమః - యత్స్వసమకాలవర్తినః పదార్థస్యగ్రాహకత్వంనసర్వేషాంజ్ఞానానాం ప్రమాణానాంచ. స్మరణానుమానాగమయోగిప్రత్యక్షాదిషు కాలాన్తరవర్తినోపి గ్రహణదర్శనాత్. అతఏవచప్రమాణస్యప్రమేయావినాభావః, నహి ప్రమాణస్యస్వసమకాలవర్తినాఽవినాభావోఽర్థసంబన్ధః-అపితుయద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయాయోఽర్థోఽవభాసతే-తస్యతథావిధాకారమిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా.అతఇదమపినిరస్తం-స్మృతిర్నబాహ్యవిషయానష్టేప్యర్థే స్మృతిదర్శనాదితి.అథోచ్యేత-నతావత్సంవిత్ప్రాగభావఃప్రత్యక్షావసేయః-అవర్తమానత్వాత్.నచప్రమాణాన్తరావసేయః-లిఙ్గాద్యభావాత్.నహి సంవిత్ప్రాగభావవ్యాప్తమిహలిఙ్గముపలభ్యతే.(నానుపపత్తిరపికస్యచిద్దృశ్యతే)నచాగమస్తద్విషయో దృష్టచరః.అతస్తత్ప్రాగభావఃప్రమాణాభావాదేవనసేత్స్యతీతియద్యేవంస్వతస్సిద్ధత్వవిభవంపరిత్యజ్య

తేహి సిధ్యతీత్యర్థః. ఆదిశబ్దః ప్రధ్వంసపరః సమకాలవర్తిత్వనియమమభ్యుపగమ్యదూషణముక్తమ్, సమకాలవర్తిత్వం చానుపపన్నమిత్యాహ(తత్ప్రాగభావంచేతి)యదిస్వసమకాలవర్తిగ్రహణనియమోఽనుభూతేర్నాస్తితర్హ్యావిద్యమానేపిఘటే చాక్షుషంతజ్జ్ఞానముపపద్యేతేత్యత్రాహ(ఇన్ద్రియజన్మనఇతి) ప్రత్యక్షశబ్దేనప్రత్యక్షజ్ఞానముచ్యతే. అయమభిప్రాయః-స్వసమకాలవర్తిగ్రాహకత్వనియమోనజ్ఞానమాత్రస్య-నచతదవాన్తరభేదప్రమాణజ్ఞానస్య,నచతదవాన్తరభేదప్రత్యక్షస్య. అపితుప్రత్యక్షవిశేషరూపస్యఐన్ద్రియకజ్ఞానస్యేతి(నసర్వేషాంజ్ఞానానాం ప్రమాణానాంచేతి) చశబ్దేనప్రత్యక్షస్యచేత్యుక్తంభవతి- ఉపపాదకగ్రన్థానుగుణ్యాత్,కుతఇత్యత్రాహ(స్మరణానుమానేతి) స్మరణశబ్దేనసర్వజ్ఞానానాం సమకాలవర్తివిషయత్వనియమవ్యుదాసః. అనుమానాగమశబ్దేన ప్రమాణమాత్రస్య తన్నియమవ్యుదాసః యోగిప్రత్యక్షాదిశబ్దేన ప్రత్యక్షమాత్రస్య తన్నియమవ్యుదాసః. ఆదిశబ్దేనేశ్వరప్రత్యక్షంగృహ్యతే. ప్రమేయసద్భావోనచేత్ ప్రమాణాప్రమాణజ్ఞానయోఃకథం వైషమ్యమిత్యత్రాహ (అతఏవేతి) అతఏవ-జ్ఞానమాత్రస్య సమకాలవర్తిగ్రాహకత్వ నియమాభావేన, ప్రమేయావినాభావశ్చసిద్ధఇత్యర్థః. అన్యథావర్తమాన విషయాలాభాదసమకాలవర్తిగ్రాహిణాం తత్తత్ప్రమాణానాం ప్రమేయావినాభావోనసిధ్యేదితిభావః. తత్సిద్ధిఃకథమిత్యపేక్షాయాం తమేవావినాభావం వివృణోతి (నహిప్రమాణస్యేతి) ప్రమాణస్యార్థసంబన్ధఇత్యన్వయః. తర్హిప్రమేయావినాభావఃక ఇత్యత్రాహ (అపిత్వితి) యద్దేశకాలాదీత్యాదిశబ్దేన సంస్థానముచ్యతే. (మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా) మిథ్యాత్వస్య ప్రమాణం ప్రత్యనీకం భవతి తస్యభావఇత్యర్థః. యద్వా- మిథ్యాత్వప్రత్యనీకోఽర్థోభవతితస్య భావోమిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా- సా ప్రమాణస్యార్థ సంబన్ధఇత్యన్వయః. అతఏవేత్యాది భాష్యస్యైవంవార్థః- అతఏవ- ప్రమాణత్వేన సంప్రతిపన్నానాం కాలాన్తరవర్తిగ్రాహకత్వదర్శనాత్ తత్రాపి ప్రమేయావినాభావః కల్ప్యతఇత్యర్థః. కథంతత్రావినాభావ ప్రకారఇత్యత్రాహ (నహీత్యాది) అనేనైవప్రమాణ ప్రమేయావినాభావరూపవిషయ విషయిభావశిక్షణేన బౌద్ధైకదేశిభిరుక్తం స్మృతేర్నిర్విషయత్వం నిరస్యతఇత్యవశ్యాభ్యుపేతవ్యమిదమిత్యభిప్రాయేణాహ (అతఇదమపీతి) ఏవమనుభూతిరేవ ప్రాగభావగ్రహణక్షమేత్యుపపాదితమ్, అథ తద్గ్రాహిణానుభవేన ప్రత్యక్షాద్యన్యతమేనభవితవ్యమితి తదసంభవేన ప్రమాణాభావాత్ ప్రాగభావాభావఇతి శఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేతి) లిఙ్గాద్యభావాదిత్యాదిశబ్దేన అను(పపద్య)మానశబ్దావివక్షితౌ. తద్వివృణోతి (నహీత్యాదినా). నిగమయతి (అతఇతి) ఉపమానస్యప్రతిపన్నవస్తుసాదృశ్యసంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబంధయోః అన్యతరమాత్రగోచరత్వేన అప్రతిపన్నపదార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యాదనుపన్యాసః- పరిహరతి (యదీతి) యదిశబ్దఃకిమర్థః. చేచ్ఛబ్దోయద్యర్థః, స్వపరిపాటీంవిహాయ శాస్త్రమర్యాదాయాం కిమ

ప్రమా(ణ)ణా)భావే౽పహ్నవశ్చేత్. యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవాభావస్సమర్థిత ఇత్యుపశామ్యతు భవాన్. కించ— ప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వవిషయం ఘటాదికం స్వసత్తాకాలే సన్తం సాధయత్తస్య న సర్వదా సత్తామవగమయద్దృశ్యత ఇతి ఘటాదేః పూర్వోత్తరకాలసత్తా న ప్రతీయతే. తదప్రతీతిశ్చ సంవేదనస్య కాలపరిచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః. ఘటాదివిషయమేవ సంవేదనం స్వయం కాలానవచ్ఛిన్నం ప్రతీతం చేత్ సంవేదనవిషయో ఘటాదిరపి కాలానవచ్ఛిన్నః ప్రతీయేతేతి నిత్యస్స్యాత్. నిత్యం చేత్సంవేదనం స్వతస్సిద్ధం నిత్యమిత్యేవ ప్రతీయేత. న చ తథా ప్రతీయతే, ఏవమనుమానాదిసంవిదో౽పి కాలానచ్ఛిన్నాః ప్రతీతాశ్చేత్

వతీర్ణాసేతథా చేదిత్యర్థః. ప్రమాణమాహ (యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవేతి) పరేణాభావప్రమాణస్యాఙ్గీకృతత్వాత్ యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవేత్యుక్తమ్. స్వపక్షపర్యాలోచనాయామపి జ్ఞానస్య యోగ్యానుపలబ్ధిర్నామ భావరూపావస్థాన్తరోపలబ్ధిః. పిణ్డత్వాద్యుపలబ్ధిరేవ హి ఘటస్య యోగ్యానుపలబ్ధిః. అతో౽తీతకాలావచ్ఛిన్నజ్ఞానాభావో నామ జ్ఞానస్య సఙ్కోచో౽ర్థాన్తరజ్ఞానం వా. పూర్వకాలీనగజజ్ఞానే బుభుత్సితే తత్కాలీనస్వాపాదిప్రతిసన్ధానం ఘటాదిజ్ఞానప్రతిసన్ధానం వా గజజ్ఞానస్య యోగ్యానుపలబ్ధిః- సా చ లిఙ్గతయా పూర్వకాలీనజ్ఞానాభావనిశ్చాయికా. యదుక్తం సంవిద ఇయమితి విషయీకారానర్హత్వేన అభావో దుర్గ్రహ ఇతి- తదయుక్తమ్. తథా సతి ప్రాగభావనిరాసానుపపత్తేః. న హ్యన్యస్య ఘటాదేః ప్రాగభావో నిరస్యతే- అపి త్వనుభూతేః. తస్మాదనుభూతిమ్ ఇయమితి విషయీకృత్య తస్యాః ప్రాగభావో నిరాకరణీయః. ఇయమితి విషయీకారాభావే౽పి తత్ప్రాగభావో నిరాకర్తుం శక్యతే చేత్- తదభావే౽పి ప్రాగభావస్సాధయితుం శక్యతే. యది త్వయా విషయీకృతా తదవస్థాభిరపి విషయీక్రియతే ఇతి తదభావస్సుసాధ ఇత్యనుసన్ధేయమ్. ఉత్తరత్ర (నిత్యం చేదితి గ్రన్థే) హ్యయమర్థో(ప్య)భిప్రేతః. ఏవం ప్రాగభావస్య యోగ్యానుపలబ్ధిసిద్ధత్వమభిధాయ అర్థాపత్తిమప్యాహ (కించేత్యాదినా) జ్ఞానస్య స్వావభాసాస్థిరత్వలక్షణయోగ్యానుపలబ్ధ్యా అనిత్యత్వముక్తమ్; అథ విషయప్రకాశనిరూపణముఖేనా(నిత్యత్వము)పి తదు)పపాద్యతే. అవిశేషేణ జ్ఞా(నస్యాభావ)నాభావస్య)గ్రహణముపపన్నమిత్యుక్తమ్. అథ కిం భవతా నిత్యత్వం సవిషయజ్ఞానస్య సిసాధయిషితం- ఉత నిర్విషయస్యేతి వికల్పమభిప్రేత్య సవిషయపక్షం దూషయతి (ప్రత్యక్షేత్యాదినా) సర్వదా- ఘటసత్తాకాలే సర్వస్మిన్న ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ఘటాదేః పూర్వోత్తరకాలసత్తా న ప్రతీయతామ్. తతః కిమిత్యత్రాహ (తదప్రతీతిశ్చేతి) అప్రతీతిః- జ్ఞానస్య ఘటవ్యవహారానుగుణ్యాభావః. అతో న సాధ్యావిశిష్టతా. నియమేన స్వసమకాలవర్తిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య పూర్వోత్తరకాలయోర్విద్యమానే౽పి ఘటే తదప్రకాశకత్వం తదానీం స్వాభావాదేవేత్యర్థః. ఏవం విషయవ్యవహారానుగుణ్యకాదాచిత్కత్వాన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వముక్తమ్. అర్థాపత్త్యన్తర(మప్యా)మా)హ (ఘటాదివిషయమేవేతి) విషయసమకాలవర్తినః ప్రత్యక్షసంవేదనస్య నిత్యత్వే ఘటాదిరపి నిత్యస్స్యాత్. అతో ఘటాద్యనిత్యత్వాన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వమిత్యర్థః. అ(థా)ర్థాపత్త్యన్తరమాహ (నిత్యం చేదితి) సంవిదో నిత్యత్వసాధనం సంవిదియమితి విషయీకృత్యైవ కర్తవ్యమ్. స్వతస్సిద్ధత్వేనేయమితి విషయీకారానర్హత్వాత్ స్వయమేవ నిత్యమితి ప్రతీయేత. న చ తథా ప్రతీయతే. తస్మాదనిత్యత్వమేవేత్యర్థః. ఏవం నిత్యతయా౽నవభాసాన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వముక్తమ్. అనిత్యతయానవభాసాన్నిత్యత్వమితి చేన్న. పూర్వాపరావధిద్వయసాపేక్షస్య నిత్యత్వస్య సద్భావే౽ప్యవధిద్వయాస్వయంప్రకాశత్వాదేవ నిత్యత్వాప్రకాశతోపపత్తేః. యద్వా, ఘటాదినిత్యత్వప్రసఙ్గో నిత్యత్వేనావభాసప్రసఙ్గశ్చ విషయవ్యవహారానుగుణ్యకాదాచిత్కత్వాన్యథానుపపత్తేరనుగ్రాహకతర్కతయోక్తౌ భవతః. అథానుమానాదివిషయాణామపి నిత్యత్వమనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (ఏవమితి) ఏవం ప్రత్యక్షజ్ఞాననిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసక్తౌ సత్యామిత్యర్థః. కుతో౽నిత్యతేత్యత్రా

స్వవిషయానపి కాలానవచ్ఛిన్నాన్ ప్రకాశయన్తీతి తే చ సర్వే కాలానవచ్ఛిన్నా నిత్యాస్స్యుః. సంవిదనురూపస్వరూపత్వాద్విషయాణామ్. న చ నిర్విషయా కాచిత్సంవిదస్తి- అనుపలబ్ధేః-విషయప్రకాశనతయైవోపలబ్ధేరేవ హి సంవిదస్స్వయంప్రకాశతా సమర్థితా. సంవిదో విషయప్రకాశ(న)తాస్వభావవిరహే సతి స్వయంప్రకాశత్వాసిద్ధేరనుభూతేరనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వాచ్చ సంవిదస్తుచ్ఛతైవ స్యాత్. న చ స్వాపమదమూర్ఛాదిషు సర్వవిషయశూన్యా కేవలైవ సంవిత్పరిస్ఫురతీతి వాచ్యమ్. యోగ్యానుపలబ్ధిపరాహతత్వాత్. తాస్వపి దశాస్వనుభూతిరనుభూతా చేత్ తస్యాః ప్రబోధసమయే ఽనుసన్ధానం స్యాత్ - న చ తదస్తి. న న్వనుభూతస్య పదార్థస్య స్మరణనియమో న దృష్టచరః. అతస్స్మరణాభావః కథమనుభవాభావం సాధయేత్-

హ (సంవిదనురూపేతి) యథా సంవిత్స్వవిషయం దర్శయతి తథాభావాదితి తదర్థః. నను ప్రత్యక్షస్య సమకాలవర్తివిషయత్వనియమాత్తన్నిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసఙ్గ ఉపపన్నః. అనుమానాదిసంవిదామతీతానాగతవిషయత్వసంభవాత్ కథం తన్నిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసఙ్గః. ఉచ్యతే - అతీతత్వానాగతత్వే హ్యాపేక్షికే(పరైతే)తతః సంవిదపేక్షయా హి విషయస్యాతీతత్వానాగతత్వే; సంవిదో నిత్యత్వే తదపేక్షయా విషయస్యాతీతత్వానాగతత్వే సంవిన్న దర్శయతీతి కాలానవచ్ఛిన్నతయా ప్రతీ(తా)తా విషయా నిత్యాస్స్యురితి. కాలానవచ్ఛిన్నత్వమేవానుగతం నిత్యత్వలక్షణమిత్యభిప్రాయేణ కాలానవచ్ఛిన్నా నిత్యా ఇత్యుక్తమ్. నను న సంవిదపేక్షయా విషయస్యాతీతత్వాగామిత్వే - కింతు లిఙ్గాద్యర్థాన్తరాపేక్షయా తతో విషయస్య లిఙ్గాద్యపేక్షయాతీతత్వమాగామిత్వంచ సంభవతీతి న నిత్యత్వప్రసఙ్గః. ఉచ్యతే- లిఙ్గాదేః ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వాత్తన్నిత్యత్వేన తద్విషయభూతలిఙ్గాదేరపి నిత్యత్వాపాతాత్ తదపేక్షయానుమానవిషయస్యాతీతత్వమాగామిత్వంచ సంవిన్న దర్శయతీతి కాలానవచ్ఛిన్నో నిత్య ఏవ విషయస్స్యాదితి. ఏవం పూర్వోక్తదోషముపజీవ్యానుమానవిషయనిత్యత్వప్రసక్తిరిత్యభిప్రాయేణైవమిత్యుక్తమ్- ఏవం పూర్వోక్తవికల్పే సవిషయానుభవస్య నిత్యత్వం నిరాకృతమ్. అథ నిర్విషయానుభవస్య నిత్యత్వపక్షం నిరాకరోతి (నచేతి) కుత ఇత్యత్రాహ(అనుపలబ్ధేరితి)న కేవలం నిర్విష(యా)య సంవిదనుపలబ్ధే(రేవ)రివ(బ్ధిరేవ)సవిషయసంవిద ఏవ పరేణ స్వయంప్రకాశత్వసమర్థనాత్ తదభ్యుపగమప్రకారేణాపి నిర్విషయా సంవిన్నాస్తీత్యాహ (విషయేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (సంవిదో విషయేతి) సవిషయజ్ఞానోత్తీర్ణాయాస్సంవిదః కదాచిదపి విషయసంబన్ధాభావేన స్వయంప్రకాశత్వాసిద్ధేః జ్ఞానాన్తరావేద్యత్వాచ్చ తుచ్ఛతేత్యర్థః. నను యది విషయప్రకాశకతయా స్వయంప్రకాశత్వముపపాద్యతే- తదాఽయం దోషస్స్యాత్; విషయసంబన్ధాభావేప్యనుభూతిత్వాదిత్యనేన సాధ్యస్వప్రకాశత్వసిద్ధిరితి చేత్- కిమిదమనుభూతిత్వం కిం స్వతస్సిద్ధత్వం- తదా సాధ్యావిశిష్టతా స్యాత్. యది విషయప్రకాశకత్వమనుభూతిత్వం తదానీముక్తదోషస్స్యాదేవ. విద్యమానదశాయాం సర్వదాభాసమానత్వమపి న త్వయా హేతుత్వేన వాచ్యమ్. సుఖదుఃఖేచ్ఛాదౌ జడత్వేన త్వదభిమతే వ్యభిచారాత్. అతో విషయప్రకాశకత్వమనుపజీవ్య స్వయం ప్రకాశత్వం దుస్సాధమిత్యుక్తదోషానతివృత్తిః. కథం స్వప్రకాశత్వరూపసాధ్యధర్మనివృత్తౌ ధర్మిభూతసంవిదసిద్ధిరిత్యత్రాహ (అనుభూతేరనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వాచ్చేతి) నన్వేకస్యా ఏవ సంవిదః అన్తఃకరణవృత్తిద్వారా విషయసంబన్ధః కాదాచిత్కః-తద్వియోగే ఽపి స్వాపాదిదశాసు స్వప్రకాశా సంవిచ్ఛకాస్తీతి న తుచ్ఛతాప్రసక్తిరిత్యత్రాహ (నచేతి) కేవలశబ్దేన నిరాశ్రయత్వముచ్యతే- కుత ఇత్యత్రాహ (యోగ్యేతి) తదేవోపపాదయతి (తాస్వపీతి) విపర్యయే పర్యవసానం దర్శయతి (నచతదస్తీతి) వ్యాపకాభావో హి వ్యాప్యాభావసాధకః స్మరణంచ నానుభవవ్యాపకమ్. అతస్తదభావో నానుభవాభావసాధక ఇత్యాహ (నన్వితి) పథిగచ్ఛతాస్పృష్టతృణాదీనాం ప్రాగ్జన్మానుభూతార్థా(దీ)నాంచాస్మరణాదితి భావః- పరి

ఉచ్యతే-నిఖిలసంస్కారతిరస్కృతికరదేహవిగమాదిప్రబలహేతువిరహాత్స్మరణనియమోఽనుభవాభావమేవసాధయతి న కేవలమస్మరణనియమాదనుభవాభావః సుప్రోత్థితస్య ఇయన్తంకాలం న కించిదహమజ్ఞాసిషమితి ప్రత్యవమర్శాన్నైవసిద్ధేః. నచసత్యప్యనుభవే తదస్మరణనియమో విషయావచ్ఛేదవిరహాదహంకారవిగమాద్వేతి శక్యతేవక్తుమ్-అర్థాన్తరాననుభవస్యార్థాన్తరాభావస్యచానుభూతార్థాన్తరాస్మరణహేతుత్వాభావాత్. తాస్వపిదశాస్వహమర్థోఽనువర్తతఇతిచవక్ష్యతే. ననుస్వాపాదిదశాస్వపిసవిశేషానుభవో నాస్తీతిపూర్వముక్తమ్. సత్యముక్తం-సత్వాత్మానుభవః. సచసవిశేషఏవేతిస్థాపయిష్యతే. ఇహతుసకలవిషయవిరహిణీనిరాశ్రయాచసంవిన్నిషిధ్యతే. కేవలైవసంవిదాత్మానుభవఇతి చేత్ (న) సాచసాశ్రయేతి హ్యప

హరతి (ఉచ్యతఇత్యాదినా) విషయాన్తరవ్యాసఙ్గాదిరస్మరణమాత్రహేతుః. విషయవైచిత్ర్యవిరహః- నిష్ప్రయోజనతయా తాత్పర్యాభావ, స్తాదాత్వికతీవ్రసంవేదనాన్తర, మనుభవానభ్యాస, శ్చాస్మరణమాత్రహేతుతయా ప్రసిద్ధాః, అతో నియమశబ్దః అస్మరణనియమ ఇత్యుక్తేః. జన్మాన్తరానుభూతస్యాప్య(ర్థస్యా)నుభవాభావప్రసఙ్గాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం నిఖిలసంస్కారేత్యుక్తమ్. దేహవిగమాదీత్యాదిశబ్దేన నారకదుఃఖప్రసూతివ్యసనకాలవిప్రకర్షా వివక్షితాః. యథా సంవిత్సిద్ధౌ * ప్రయాణాన్నరకక్లేశాత్ప్రసూతివ్యసనాదపి । చిరాతివృత్తాః ప్రాగ్జన్మభేదాన స్మృతిగోచరాః ॥ ఇతి దేహవిగమాదీనాం నిఖిలసంస్కారతిరస్కృతికరత్వం స్వభావః. పుణ్యవిశేషాదపవాదాత్ కస్యచిదేకస్య జాతిస్మృతిః. ప్రబలశబ్దో వ్యాసఙ్గాద్యపేక్షయా ప్రాబల్యపరః. ఉక్తతిరస్కారకాభావే కదాపి స్మరణమనుభవవ్యాపకమ్. అతస్తదభావోఽనుభవాభావసాధక ఏవేత్యర్థః. న కేవలమనుభవసాధకాభావః- బాధకప్రమా(ణ)ణాన్తర)మప్యస్తీత్యాహ (న కేవలమితి) (సిద్ధేరితి) అనుభవాభావస్యేత్యనుషఙ్గః. అథాస్మరణనియమస్యాన్యథాసిద్ధిమాశఙ్క్యతే (నచేతి) అహంకారవిగమః అహంప్రత్యయవిగమః. పరిహరతి (అర్థాన్తరేతి) ఘటాననుభవః పటవినాశశ్చ అనుభూతకుడ్యాద్యస్మరణకారణం నదృష్టమిత్యర్థః. ననుకుడ్యాదేస్స్మరణం ప్రతి ఘటాదేరకారణత్వాత్తదభావో నాస్యాః స్మరణహేతుః. ఇహతు స్మరణకారణస్యాభావోఽస్మరణహేతురేవ. నైవమ్. కుడ్యాదిస్మరణం ప్రతి ఘటాదేరివ జ్ఞాతృజ్ఞేయయోరపి స్మరణం ప్రత్యకారణత్వమకామేనాపి స్వీకార్యమిత్యభిప్రాయేణ హ్యర్థాన్తరశబ్దః ప్రయుక్తః, అయమర్థః- జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః స్మరణం ప్రతి కారణత్వం దృష్టత్వాదఙ్గీక్రియతే చేత్- దృష్టత్వాదేవానుభవేఽపి జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః కారణత్వమఙ్గీకార్యమ్, యది జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః దృష్టత్వేఽప్యనుభవకారణత్వం నాఙ్గీక్రియతే- స్మృతావపి కారణత్వం న స్యాత్. అతస్తదభావాన్న స్మరణాభావ ఇతి. ఏతద్దూషణమహమర్థాభావమభ్యుపగమ్యోక్తమ్. అహమర్థాభావో(పి)నాస్తీత్యుపపాదయిష్యత ఇత్యాహ (తాస్వపీతి) అనువర్తతే- ప్రకాశతే. తతో హేతురసిద్ధశ్చేత్యర్థః. పూర్వం సవిశేషోఽనుభవః స్వాపాదిదశాస్వస్తీత్యుక్తమితి తదాలమ్బ్య వ్యాఘాతాభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి) అత్రాహ (సత్యముక్తమితి) సత్వాత్మానుభవః- నానుభూత్యనుభవ ఇత్యర్థః. అనుభూతివిరహేఽస ఆత్మా నిర్విశేషస్స్యాదిత్యత్రాహ (సచేతి) ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వవిశిష్ట ఇత్యర్థః. ఇహకిం నిషిధ్యత ఇత్యత్రాహ (ఇహత్వితి) శబ్దాన్తరేణాస్మన్మతమఙ్గీకృతమితి శఙ్క్యతే (కేవలైవసంవిదాత్మానుభవ ఇతి చేదితి) ఆత్మానుభవే- కేవలాత్మానుభవదశాయామ్. స్వాపాదిదశాయాం యా సంవిత్త్వయా నిత్యతయాభ్యుపేతా- సా ప్రసరణాభావేన విషయావచ్ఛేదవిరహాత్తదానీం కేవలా నిర్విశేషా అస్మదుక్తైవ స్యాదితి భావః. పరిహరతి (సాచేతి) సా చ- ధర్మభూతా సంవిత్. విషయవిరహితా(పి)వా) సాశ్రయేత్యర్థః. కేవలైవేత్యాదేరేవం వార్థః. ఆత్మానుభవరూపా ఆత్మస్ఫురణరూపా యా సంవిత్. సా కేవలైవేతి చేత్ - అస్మదుక్తసకలవిషయాదివిశేషశూన్యైవేతి చేదిత్యర్థః పరిహరతి (సాచేతి) సా- ధర్మిస్ఫురణరూపా యా సంవిత్ సా సాశ్రయేతి వక్ష్యతే స్ఫురణం హి స్ఫురతో ధర్మః. యథా ప్రభాశ్రయస్య

పాదయిష్యతే, అతోఽనుభూతిస్సతీ స్వయం స్వప్రాగభావం న సాధయతీతి ప్రాగభావాసిద్ధిర్న శక్యతే వక్తుం అనుభూతేరనుభావ్యత్వసమ్భవోపపాదనేనాన్యతోఽప్యసిద్ధిర్నిరస్తా, తస్మాన్న ప్రాగభావాద్యసిద్ధ్యా సంవిదోఽనుత్పత్తిరుపపత్తిమతీ, యదప్యనుత్పత్త్యా వికారాన్తరనిరసనమ్, తదప్యనుపపన్నం - ప్రాగభావే వ్యభిచారాత్, తస్య హి జన్మాభావేఽపి వినాశో దృశ్యతే - భావే సతీతి విశేషణే తర్కకుశలతాఽఽవిష్కృతా భవతి, తథా చ భవదభిమతాఽవిద్యాఽనుత్పన్నైవ వివిధవికారాస్పదం తత్త్వజ్ఞానోదయాదన్తవతీ చేతి తస్యామనైకాన్త్యమ్. తద్వికారాస్సర్వే మిథ్యాభూతా ఇతి చేత్, కిం భవతః పరమార్థభూతోఽప్యస్తి వికారః - యేనైతద్విశేషణమర్థవద్భవతి. నహ్యసావభ్యుపగమ్యతే. యదప్యనుభూతిరజత్వాత్ స్వస్మిన్ విభాగం న సహత ఇతి, తదపి నోపపద్యతే - అజస్యైవాత్మనో దేహేన్ద్రియాదిభ్యో విభక్తత్వాత్ అనాదిత్వేన చాభ్యుపగతాయా అవిద్యాయా ఆత్మనో వ్యతిరేకస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వాత్.

దీపస్య ధర్మిణః ఔజ్జ్వల్యం దీపాఖ్యధర్మిగతో ధర్మః తద్వదిత్యర్థః. ధర్మిస్వరూపభూతజ్ఞానస్య స్ఫురణం నిత్యమ్. తచ్చ భాసమానతావ్యవహారానుగుణ్యమ్. ధర్మభూతజ్ఞానస్య స్ఫురణం విషయసంబన్ధజన్యం తదానీమేవ - నత్వన్యథా తత ఏవ హి విషయప్రకాశవేళాయామితి పూర్వముక్తమ్. * పుంస్త్వాదివత్త్వస్యేత్యత్ర చ వక్ష్యతే. స్వాపాదౌ తు తస్య సర్వవిషయసంబన్ధార్హతా ప్రతిబద్ధా వహ్నౌ దాహకత్వశక్తివత్, అతో న తదా స్ఫురణమ్. అథ ప్రాసఙ్గికమాత్మానుభవం పరిసమాప్య ప్రస్తుతప్రాగభావసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) అతః నిర్విషయజ్ఞానస్యాప్రామాణికత్వాత్, తదవచ్ఛిన్నజ్ఞాననిత్యత్వస్యోక్తానుపపత్తిపరాహతత్వాత్. ప్రాగభావగ్రాహకసమర్థనాచ్చేత్యర్థః, కథమనుభూతిస్సతీ స్వప్రాగభావం సాధయేత్ - ఇత్థమ్. స్మర్తవ్యాస్మరణలిఙ్గేన ఇయన్తం కాలం న కించిదహమజ్ఞాసిషమితి సుషుప్త్యవస్థాపరామర్శేన జ్ఞానసామాన్యాభావగోచరేణ తదన్తర్గతస్వాభావోఽపి స్వేనైవ విషయీకృత ఇతి స్వతఃపక్షే ప్రాగభావసిద్ధిరుక్తా. పరతఃపక్షేఽపి సిధ్యతీత్యాహ (అనుభూతేరితి) అథ ప్రాగభావాభావహేతుకానుత్పత్తిదూషణముపసంహరతి (తస్మాదితి) అథానుత్పత్త్యా వికారాన్తరనిరసనం దూషయతి (యదపీత్యాదినా) అనుత్పత్తిరూపహేత్వసిద్ధ్యా వికారాన్తరనిరాసోఽనుపపన్నః. తదభ్యుపగమేఽపి హేతోర్వ్యభిచారమాహ (ప్రాగభావ ఇతి) తద్వివృణోతి (తస్య హీతి) భావశబ్దోపాదానే తద్విరహేఽపి వ్యభిచారసామ్యాభిప్రాయేణ భావశబ్దోపాదానముపాలభతే (భావే సతీతి) (నతు) నాత్ర ప్రతిజ్ఞాన్తరం దూషణముచ్యతే. త(దు)ద్ధిడ)క్తిదూషణం - నత్వర్థదూషణమ్. భావరూపత్వే వ్యభిచారం దర్శయతి (తథా చేతి) తథాశబ్దేన భావరూపత్వం వివక్షితమ్ - తైర్భావరూపాజ్ఞానస్య సమర్థితత్వాత్, తత్ర పరిహారం శఙ్కతే (తద్వికారా ఇతి) అస్య విశేషణస్య వ్యావర్త్యాభావాన్నైరర్థక్యమాహ (కిం భవత ఇతి) వ్యావర్త్యమస్తి చేదద్వైతహానిః - న చేద్విశేషణవైయర్థ్యమిత్యర్థః. కిం వికారమాత్రాభిధానస్యాన్యతే - ఉత పరమార్థవికారాభావః. ప్రథమేఽనైకాన్త్యమ్. ద్వితీయేఽనుభూతిః పరమార్థవికారరహితా అజత్వాదిత్యుక్తం స్యాత్, యత్పరమార్థవికారవత్ తదుత్పన్నమ్. యథా ఘట ఇతి వ్యతిరేకోదాహరణం వాచ్యమ్. తథా ఘటస్య పరమార్థవికారానభ్యుపగమాద్దృష్టాన్తస్సాధ్యావ్యాప్త ఇతి హేతోర్వ్యాప్యత్వాసిద్ధిర్భవేదితి భావః. అథాజత్వాన్నానాత్వనిషేధం ప్రతివదతి (యదపీతి) అత్ర కిం భేదమాత్రం దూషయిషితం - ఉత విజాతీయభేదః - ఉత సజాతీయభేదః - ఉత స్వగతభేద ఇతి పక్షేషు హేత్వసిద్ధ్యా నిరస్తేష్వపి హేతుత్వాభ్యుపగమేన ప్రథమం ద్వితీయం శిరశ్చ దూషయన్ చార్వాకవ్యతిరిక్తసర్వవాదిసమ్మతస్థలే వ్యభిచారం దర్శయతి (అజస్యైవేతి) మృషావాద్యభిమతస్థల ఏవ హేతోరనైకాన్త్యమాహ (అవిద్యాయా ఇతి) * తమఃప్రకాశయోరివ విరుద్ధస్వభావయోరితరేతరభావానుపపత్త్యా సత్యామితి హి తద్గ్రన్థః. తద్విభాగస్య మిథ్యాత్వమాశఙ్క్య తదభ్యుపగమేన ప

సవిభాగో మిథ్యారూప ఇతిచేత్ – జన్మప్రతిబద్ధః పరమార్థవిభాగః కేనచిద్దృష్టస్స్వయా. అవిద్యయా ఆత్మనః పరమార్థతో విభాగాభావే వస్తుతో హ్యవిద్యైవ స్యాదాత్మా. అబాధితప్రతిపత్తిసిద్ధదృశ్యభేదసమర్థనేన దర్శనభేదోపి సమర్థిత ఏవ ఛేద్యభేదాచ్ఛేదనభేదవత్. యదపి నాస్యా దృశేర్దృశిరూపాయా దృశ్యాః కశ్చిదపి ధర్మోస్తి దృశ్యత్వాదేవ తేషాం న దృశిధర్మత్వమితి చ. తదపి స్వాభ్యుపగతైః ప్రమాణసిద్ధైర్నిత్యత్వస్వయంప్రకాశత్వాదిధర్మైరుభయమనైకాన్తికమ్. నచ తే సంవేదనమాత్రం-స్వరూపభేదాత్

రిహరతి (సవిభాగ ఇత్యాదినా) జన్మప్రతిబద్ధః ఉత్పత్తివ్యాప్తః-ఘటాదిషు పరమార్థవిభాగస్యైవ ఉత్పత్తివ్యాప్యత్వాద్వ్యాపకమేఘటాదివిభాగస్య పారమార్థ్యప్రసఙ్గాత్ తస్యాపారమార్థ్యే విశేషణవైయర్థ్యాదుక్తదోషస్స్యాదేవేత్యర్థః హేతుదూషణస్య బుభుత్సాయాం దృష్టాన్తస్య సాధ్యవ్యావృత్తత్వముఖేన వ్యాప్యత్వాసిద్ధిరభిప్రేతా ఽనుసంధేయా యత్పరమార్థవిభాగవత్ తదుత్పన్నమ్. యథా ఘట ఇతి హి వ్యతిరేకదృష్టాన్తః. ఘటస్య పరమార్థవిభాగవత్త్వానభ్యుపగమాత్సాధ్యావ్యావృత్తత్వం హి స్పష్టమ్. విభాగస్య మిథ్యాత్వే దూషణాన్తరమాహ (అవిద్యాయా ఇతి) అథ సజాతీయభేదాభావం వ్యుదస్యతి (అబాధితేతి) పూర్వం ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిమిథ్యాత్వానుమాననిరాసముఖేన దృశ్యభేదస్సమర్థితః. తత్తుల్యన్యాయతయా దర్శనభేదోపి సిద్ధ ఇత్యర్థః. అవచ్ఛేదకగతో భేదః నత్వవచ్ఛేద్యగత ఇతి ఘటకరకాకాశదృష్టాన్తమాశఙ్క్యాహ (ఛేద్యభేదాదితి) యథాసంవిత్సిద్ధౌ * ప్రతిప్రమాతృవిషయం పరస్పరవిలక్షణాః। అపరోక్షం ప్రకాశన్తే సుఖదుఃఖాదివద్ధియః ॥ సంబన్ధివ్యఙ్గ్యభేదస్య సంయోగేచ్ఛాదికస్య తు । నహి భేదస్స్వతో నాస్తి నాప్రత్యక్షశ్చ సమ్మత ఇతి ॥ ప్రతిప్రమాతృవిషయం జ్ఞానభేదోఽపరోక్షః పరజ్ఞానం పరోక్షతయా భాసతే. స్వజ్ఞానమపరోక్షతయా. ఘటాదివిషయజ్ఞానానాం పరస్పరవైలక్షణ్యం చాపరోక్షమ్. అతస్తద్భేదాపలాపః స్వానుభవప్రత్యక్షబాధిత ఇతి ప్రథమగ్రన్థార్థః. సర్వమేకం జ్ఞానం జ్ఞాతృజ్ఞేయరూపావచ్ఛేదకసంబన్ధభేదాత్ భేదేన ప్రతీయత ఇత్యత్రోపహాసం ఖణ్డీతి. సంబన్ధివ్యఙ్గ్యభేదస్యేతి శఙ్కాబీజానువాదః. నచ జ్ఞాతృజ్ఞేయరూపసంబన్ధివ్యఙ్గ్యత్వమాత్రేణ జ్ఞానస్య భేదః సంబన్ధిభేదకృత ఇతి ఔపాధికస్స్యాత్. సంయోగాదేరపి సంబన్ధివ్యఙ్గ్యత్వమాత్రేణ ఘటకరకావచ్ఛిన్నాకాశవదేకత్వప్రసక్తేః. సంబన్ధీ హి ద్వేధా సత్తాహేతుర్వ్యక్తిహేతుశ్చేతి. యస్య సంయోగాదేః సంబన్ధివ్యతిరేకేణ స్వరూపే ప్రమాణం నాస్తి. తస్య సంబన్ధీ సత్తాహేతుః. యస్య తు శబ్దాకాశాదేరస్తి. తస్య తదుపాధికో భేదావభాసః- న స్వతః. తస్మాత్ జ్ఞాతృజ్ఞేయవ్యతిరేకేణాలబ్ధసద్భావస్య జ్ఞానస్య స్వాభావిక ఏవ భేదః. తస్మాన్న సజాతీయభేదాపలాప ఇత్యర్థః. ఏతదభిప్రేత్య ఛేద్యభేదాదిత్యుక్తమ్. అథ స్వగతనిత్యైకత్వాదిభేదనిరాసార్థం పూర్వపక్షిణానుభూతిం పక్షీకృత్యోక్తం అనుభూతిత్వాదితి వ్యతిరేకి, దృశ్యం పక్షీకృత్యోక్తం దృశ్యత్వాదిత్యన్వయి,చ దూషయతి (యదపీత్యాదినా) (అనైకాన్తికమితి) అనియతం- వ్యాప్తిశూన్యమిత్యర్థః. దృశ్యత్వాదిత్యన్వయినః పక్షత్రయవృత్తిత్వలక్షణమనియతత్వమ్. దృశిత్వాదితి వ్యతిరేకిణస్సాధ్యవ్యావృత్తావపి సాధనావ్యావృత్తిలక్షణమనియతత్వమాత్రమ్. అనుభూతిర్న దృశ్యధర్మవతీ దృశిత్వాత్ యద్దృశ్యధర్మవత్ తన్న దృశిః యథా ఘట ఇతి హ్యనుమానశరీరమ్. అత్ర దృశ్యధర్మవత్త్వస్యాదృశిత్వవ్యాప్తిరనుభూతౌ భగ్నా- తస్యాః దృశిత్వ నిత్యత్వాదిధర్మవత్త్వాదితి భావః. నిత్యత్వాదిమిథ్యాత్వే నిత్యత్వాదివిపరీతాకారానిత్యత్వం ప్రసజేదితి తత్పరిహారాయ తేషాం స్వరూపమాత్రత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా) తేషాం స్వరూపమాత్రత్వం కిమన్వయరూపాణాం ఉత వ్యతిరేకరూపాణామితి వికల్పమభిప్రేత్య అన్వయముఖేన స్వరూపమాత్రత్వం సంభావితం శిర ఇతి దూషితం నతు పరాభ్యుపగమాత్. హేతుమాహ (స్వరూపభేదాదితి) స్వరూపాద్భేదస్తేషాం పరస్పరం భేదశ్చ వివక్షితః. అనేన పూర్వం విధాభేదవివాదదర్శనాదిత్యుక్తం వివృతం భవతి,సంవేదనత్వస్వయం

సైవ సత్తయైవ స్వాశ్రయం ప్రతి కస్యచిద్విషయస్య ప్రకాశనం హి సంవేదనమ్. స్వయంప్రకాశతా తు స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయాయ ప్రకాశమానతా. ప్రకాశశ్చ చిదచిదశేషపదార్థసాధారణం వ్యవహారానుగుణ్యమ్: సర్వకాలవర్తమానత్వం హి నిత్యత్వమ్. ఏకత్వమేకసంఖ్యావచ్ఛేద ఇతి. తేషాం జడత్వాద్యభావరూపతాయామపి తథాభూతైరపి చైతన్యధర్మభూతైస్తైరనైకాన్త్యమపరిహార్యమ్. సంవిది తు స్వరూపాతిరేకేణ జడత్వాదిప్రత్యనీకత్వమితి అభావరూపో భావరూపో వా ధర్మో నాభ్యుపేతశ్చేత్తత్సిద్ధ్యర్థోక్త్యా కిమపి నోక్తం భవేత్

ప్రకాశత్వయోః స్వరూపభేదమాహ (స్వసత్తయేత్యాదివాక్యద్వయేన) ప్రకాశ్యతే నేనేతి ప్రకాశనం-వ్యవహారానుగుణ్యాపాదకమిత్యర్థః. ఉభయత్రానుగత ప్రకాశశబ్దార్థమాహ (ప్రకాశశ్చేతి) చిదచిదశేషపదార్థానాం తద్వా హి వ్యవహారానుగుణాః-యథా తద్వ్యవహారహేతుర్హి జ్ఞానం సన్నిధత్తే. తత్ర చిదంశస్య స్వవ్యవహారసామగ్ర్యన్తర్భూతజ్ఞానవత్త్వం వ్యవహారానుగుణ్యమ్. వేద్యత్వే చిదంశస్యాప్యేవమ్. స్వప్రకాశత్వే తు స్వవ్యవహారసామగ్ర్యం జ్ఞానాన్తరానపేక్షయా స్వస్యాన్తర్భావః. యద్వైవం చాహుః- వ్యవహారానుగుణ్యం వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వమ్- ప్రకాశ ఇత్యర్థః. తచ్చ జ్ఞప్తిజ్ఞాతౄః స్వతః. జ్ఞేయస్య తు జ్ఞానాపాద్యమ్. అతః పురోవర్తినో ఘటాదేరపి తదేవ ప్రకాశః, న ప్రాకట్యమ్. తదతిరిక్తాభ్యుపగమేపి న జ్ఞానస్య స్వ(యం)ప్రకాశత్వవిరోధః. తస్య తన్నిరపేక్షసిద్ధితయా ప్రాకట్యస్య జ్ఞానానుమాపకత్వానభ్యుపగమాత్. యద్వా జ్ఞానగతప్రకాశాసాధారణం లక్షణమాహ (చిదచిదితి) చిదచిదశేషపదార్థాపేక్షయాసాధారణం జ్ఞానగతం చిద్వ్యవహారానుగుణ్యం అచిద్వ్యవహారానుగుణ్యం చ ప్రకాశః స్వపరవ్యవహారానుగుణ్యం ప్రకాశ ఇత్యర్థః. నన్వచితో విషయత్వమవిగీతమ్. తచ్చ భాసమానత్వమ్. అచితో వ్యవహారానుగుణ్యం హి జ్ఞానగతం చేత్ - ఘటః ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారాముఖ్యత్వం స్యాత్: జ్ఞానగతప్రకాశస్య తత్సమ్బన్ధిన్యుపచరితత్వాత్. న చ జ్ఞానసంబన్ధ ఏవ ఘటాదేః వ్యవహారానుగుణ్యమ్- వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావ ఇతి జ్ఞానలక్షణకథనాయోగాత్. సంబన్ధస్య ద్వినిష్ఠతయా పురోవర్తినో ఘటాదేరపి తద్ధేతుత్వేన సంబన్ధరూపవ్యవహారానుగుణ్యాపాదకత్వం హి జ్ఞానజ్ఞేయసాధారణం స్యాత్. ఉచ్యతే- వ్యవహారకర్మత్వరూపం వ్యవహారానుగుణ్యం సాధారణమ్. తద్ధి వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వమ్. తదేవ భాసమానత్వమ్. ఘటః ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారశ్చ తన్నిబన్ధనతయా ముఖ్యః. వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం ప్రతి హేతుత్వరూపవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానస్యైవ తత్ర ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వైకత్వలక్షణస్య స్వస్య వ్యవహారప్రతిసంబన్ధితాం ప్రతి హేతుత్వరూపం వ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞాతృస్వరూపభూతజ్ఞానస్యైవ. స్వస్వరూపస్వగతైకత్వపరాక్త్వానుకూలత్వాద్యాకారస్వాశ్రయతత్సంబన్ధస్వవిషయతత్సంబన్ధానాం వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వే హేతుత్వరూపం వ్యవహారానుగుణ్యం తు ధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ. అతః స్వపరవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానాసాధారణప్రకాశలక్షణమితి యుక్తమ్- అథ నిత్యత్వమాహ (సర్వేతి) యద్యపి కాలానవచ్ఛిన్నత్వం అనుగతం నిత్యత్వలక్షణం ప్రాగుక్తమ్. సదకారణత్వం చ నిత్యత్వం ప్రసిద్ధమ్. తథాపి సంవిదః కాలవ్యతిరిక్తత్వాత్ కాలవ్యతిరిక్తార్థనిత్యత్వం కృత్స్నకాలసంబన్ధవ్యాప్తమితి తేనాపి సవిశేషత్వాపాదనాయ కాలవ్యతిరిక్తార్థనిత్యత్వలక్షణమత్రోక్తమ్. ధర్మాణామభావరూపత్వేప్యనైకాన్త్యమాహ (తేషామితి) అభావరూపాణామపి స్వరూపానతిరిక్తత్వే దూషణమాహ (సంవిది త్వితి) తుశబ్దేన ప్రాగుక్తశౌక్ల్యాదిదృష్టాన్తవైషమ్యమిహాభిప్రేతమ్: తస్య కస్యచిద్ధర్మత్వేన స్వపరనిర్వాహకత్వాత్ స్వరూపే ప్రతిపన్నే భ్రమవిరోధిత్వాచ్చ స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిః. బ్రహ్మణస్తు కస్య చిద్ధర్మత్వేనానభ్యుపగమాత్ స్వరూపే ప్రతిపన్నేపి భ్రమసహత్వాచ్చ పురోవస్థితశుక్లభాస్వరశకలస్యేవ న స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి. సంవిద స్తీతిశబ్దో (శబ్దా) నిత్యస్వయంప్రకాశాదిశబ్దాశ్చ కిమధికార్థాః-ఉతానధికార్థాః. అధికార్థత్వే సవిశేషత్వమ్. అన్యథా పదాన్తరవైయర్థ్యమ్- స్వరూపమాత్రస్యావిగీతత్వాత్. నిత్యత్వాదిసాధకైస్తైస్తు భిః కిం

అపిచ సంవిత్సిధ్యతి వా న వా. సిధ్యతి చేత్ - సధర్మతా స్యాత్. న చేత్తుచ్ఛతా గగనకుసుమాదివత్. సిద్ధిరేవ సంవిదితి చేత్. కస్య కం ప్రతీతి వక్తవ్యం- యది న కస్యచిత్ కంచిత్ప్రతి సా తర్హి న సిద్ధిః. సిద్ధిర్హి పుత్రత్వమివ కస్యచిత్కంచిత్ప్రతి భవతి. ఆత్మన ఇతి చేత్ కోఽయమాత్మా - ననుసంవిదేవేత్యుక్తమ్. సత్యముక్తమ్. దురుక్తం తు తత్. తథాహి- కస్యచిత్పురుషస్య కించిదర్థజాతం ప్రతి సిద్ధిరూపతయా తత్సంబన్ధినీ సా సంవిత్స్వయం కథమివాత్మభావమనుభవేత్ ఏతదుక్తం భవతి అనుభూతిరితి స్వాశ్రయం ప్రతి స్వసద్భావేనైవ కస్యచిద్వస్తునో వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావో జ్ఞానావగతిసంవిదాద్యపరనామా సకర్మకోఽనుభవితురాత్మనో ధర్మవిశేషో ఘటమహం జానామి ఇమమర్థమవగచ్ఛామి పటమహం సంవేద్మీతి సర్వేషామాత్మసాక్షికః ప్రసిద్ధః.

సంవిన్మాత్రం సాధ్యతే- ఉత తదతిరిక్తం కించిత్, ప్రథమే సిద్ధసాధ్యత్వమ్. ద్వితీయే సవిశేషత్వమిత్యేవం సమానాధికరణపదప్రయోగానుపపత్తిః. నిత్యత్వాదిసాధకహేతూనాం సిద్ధసాధనత్వం చాభిప్రేతమ్. యథా సంవిత్సిద్ధా *నవేద్యం విత్తిధర్మస్స్యాదితి యత్ప్రాగుదీరితమ్ । తేనాపి సాధితం కించిత్సంవిదోఽస్తి న వాఽన్యయా । అస్తి చేత్పక్షపాతస్స్యాన్న చేత్తే విఫలశ్శ్రమ ఇతి ॥ నిత్యత్వాదిధర్మాణాం పరస్పరభేదానభ్యుపగమే ఏకేనైవ ధర్మేణ సాధితేనాలం- సతు ధర్మాన్తరం సాధ్యం- తస్య పూర్వప్రసాధిత ధర్మానతిరిక్తత్వాత్ - న హి నిత్యత్వే ప్రసాధితే కాలాపరిచ్ఛేదః పునరపి సాధ్యోఽవతిష్ఠతే ఏవం నిత్యత్వాదీనాం స్వరూపాచ్ఛేదః పరస్పరభేదశ్చ సిద్ధః. పరేణ సంవిదో నిర్భేదత్వోపాదనముఖేన తస్యా ఆత్మత్వం సాధితమ్. అత్ర నిర్భేదత్వనిరాకరణముఖేన సంవిదాత్మత్వం నిరాకర్తుమారభతే (అపిచేత్యాదినా) తత్ర సవిశేషత్వమాపాదయితుం వికల్పయతి (సంవిత్సిధ్యతి వా న వేతి) కిం ప్రతీతా- ఉతాప్రతీతేత్యర్థః. ప్రథమం శిరో దూషయతి (సిధ్యతి చేదితి) సర్వప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వస్య పూర్వముపపాదితత్వాదితి భావః. యద్వా. సిధ్యద్వస్తు సిద్ధేరాశ్రయతయా సవిశేషం స్యాత్. సిద్ధిః-ప్రకాశః. వ్యవహారానుగుణ్యధర్మయోగీ స్యాదిత్యర్థః. శిరోద్వయా(పత్తి)పాది)తద్దోషపరిహారాయ పరోక్తం శఙ్కతే (సిద్ధిరేవేతి) సిద్ధేస్సిద్ధ్యన్తరానపేక్షత్వాత్ ప్రమితివిషయత్వప్రయుక్తం సిద్ధిసంబన్ధిత్వరూపం సవిశేషత్వం న స్యాత్. అథాపి తుచ్ఛత్వం చ న భవేత్ న(హి)చ శశశృఙ్గం సిద్ధిరూపమితి భావః. తత్రాపి సవిశేషత్వమాహ (కస్యేతి) ప్రతీతిశ్చేత్ కస్యచిదాశ్రయస్య కంచిద్విషయం ప్రతి భ(వేది)వ)తి తదుభయం వక్తవ్యమిత్యర్థః. విపక్షే బాధకమాహ (యదీతి) తద్వివృణోతి (సిద్ధిర్హీతి) పితృస్థానే విషయః. పుత్రస్థానే ఆశ్రయః. పుత్రత్వస్థానే సిద్ధిః. పుత్రత్వస్య హి పుత్ర ఆశ్రయః. కస్యచిదిత్యుక్తం జ్ఞాత్రపేక్షాప్రతిక్షేపం శఙ్కతే (ఆత్మన ఇతి చేదితి) ఆత్మానం ప్రతీత్యర్థః. ఆత్మశబ్దః స్వవాచీ అనేన ప్రత్యక్త్వం ఫలితమ్. సిద్ధిప్రతిసంబన్ధిస్వాత్మా హి ప్రత్యక్ - స్వస్మై భాసమానత్వం ప్రత్యక్త్వ(ం)మితి హి వక్ష్యతే). తచ్చ సంవిదోఽనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (కోఽయమాత్మేతి) అయంశబ్దః సిద్ధిప్రతిసంబన్ధిత్వపరః సిద్ధిప్రతిసంబన్ధ్యాత్మా కః. కింశబ్దః క్షేపే. సంవిన్న సిద్ధిప్రతిసంబన్ధ్యాత్మా సంవిదః ప్రత్యక్త్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. సంవిదాత్మత్వస్యోపపాదితత్వాన్నానుపపన్నమితి చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యముక్తమితి) సంవిదాత్మత్వస్య దురుక్తత్వం సంవిదాత్మత్వనిరాకరణముఖేన ఉపపాదయితుమారభతే (తథాహీతి) కర్మనిర్దేశోద్యష్టానత్వేన (అర్థజాతమితి) ధర్మధర్మిరూపపుఞ్జ ఏవ ప్రమితివిషయ ఇతి భావః, సిద్ధిరూపా. ప్రకాశరూపా అతఏవ తదుభయసంబన్ధినీ (కథమితి) ఆత్మధర్మభూతా సంవిత్ స్వయం కథమాత్మేత్యర్థః-సిద్ధిశబ్ద ఉత్పత్తిజ్ఞప్తిసాధారణః(ఇహకి)అయ)మర్థః. ప్రకాశశ్చేదిహ వివక్షితః - సకః- తస్య కర్మకర్తృసంబన్ధిత్వే కిం ప్రమాణమ్. వృత్తిజ్ఞానం హి సకర్మకర్తృకమ్. సంవిత్తు కేవలా. ఇహ కర్మనిర్దేశే కింఫలమితి శఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) అనుభూతిరిత్యనేన జ్ఞప్తిపరత్వముక్తమ్, స్వాశ్రయం ప్రతి స్వసద్భావేనైవ కస్యచిద్వస్తునో వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావ ఇత్యనేన తత్స్వరూపముక్తమ్. ఏవం స్తి

ఏతత్స్వభావతయాహితస్యాస్స్వయంప్రకాశతాభవతాప్యుపపాదితా, అస్యసకర్మకస్య కర్తృధర్మవిశేషస్య కర్మత్వవత్ కర్తృత్వమపి దుర్ఘటమితి. తథాహి- అస్యకర్తుస్థిరత్వం- కర్తృధర్మస్య సంవేదనాఖ్యస్యసుఖదుఃఖాదేరివోత్పత్తిస్థితినిరోధాశ్చ ప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే. కర్తుస్స్థైర్యం తావత్ సఏవాయమర్థఃపూర్వంమయానుభూత ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధమ్. అహంజానామి అహమజ్ఞాసిషం జ్ఞాతురేవమమేదానీం జ్ఞానం నష్టమితిచ సంవిదుత్పత్త్యాదయః ప్రత్యక్షసిద్ధా ఇతి కుతస్తదైక్యమ్. ఏవం క్షణభఙ్గిన్యాస్సంవిద ఆత్మత్వాభ్యుపగమేపూర్వేద్యుర్దృష్టమపరేద్యురిదమహమదర్శమితి ప్రత్యభిజ్ఞా చ నఘటతే అన్యేనానుభూతస్యనహ్యన్యేనప్రత్యభిజ్ఞానసంభవః. కించ-అనుభూతేరాత్మత్వాభ్యుపగమేతస్యాః నిత్యత్వేపి

ద్ధిశబ్దార్థఉక్తః. జ్ఞానావగతిసంవిదాద్య పరనామేత్యనేన జ్ఞానసంవిచ్ఛబ్దయోః పర్యాయతయా వృత్తిజ్ఞానసంవిదోర్విభాగస్య నిష్ప్రమాణకత్వం ఫలితమ్, ఘటమహంజానామీత్యాదినా ఆత్మసాక్షికః ప్రసిద్ధ ఇత్యనేన కర్మకర్తృసంబన్ధస్య స్వానుభవసిద్ధత్వముక్తమ్. జ్ఞానసంవిచ్ఛబ్దయోః పర్యాయత్వముపపాదితంచ కర్మకర్తృసంబన్ధే పరాభ్యుపగతిమాహ (ఏతత్స్వభావతయేతి) ఆత్మనస్స్వయంప్రకాశత్వం సాధయతా కర్మకర్తృసంబన్ధిజ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వం సాధితమితి సకర్మ(కర్తృ)కంజ్ఞానంజడరూపమాత్మభూతజ్ఞానాదన్యత్ వృత్తిరూపమిత్యభ్యుపగమోఽనుపపన్న ఇతి భావః. అస్యేత్యాదినా కర్మనిర్దేశస్య ఫలం దర్శితమ్. నను నవయంసంవిదః కర్తృత్వమిచ్ఛామ ఇతి కథమయం ప్రసఙ్గః (ఇతి) ఉచ్యతే- సంవిద ఆత్మత్వం వదతా ప్రత్యక్త్వమభ్యుపేతవ్యమ్. ప్రత్యక్త్వంచ జ్ఞానాశ్రయస్యైవేతి సంవిదో జ్ఞాతృత్వమవర్జనీయమ్. తచ్చ దుర్ఘటమిత్యర్థః. కర్తృత్వమాశ్రయత్వమ్. ధాత్వర్థాశ్రయోహి కర్తా. ఏవం ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీత్యా సంవిదాత్మత్వం నిరాకృతమ్. అథస్థిరత్వాస్థిరత్వ వైధర్మ్యేణ తద్వ్యుదస్యతే (తథేతి) హిర్హేతౌ. తథాశబ్దేనచార్థేన హేత్వన్తర(సము)ము)చ్చయతే. కర్తృస్స్థైర్యముపపాదయతి (కర్తృస్స్థైర్యంతావదితి) ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాద్ఘటాదేః స్థైర్యసిద్ధిః. తద్వత్ తత్ర ఘట ప్రత్యభిజ్ఞాకాలే పూర్వంమయానుభూతఇతికర్తురపిప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వాత్ స్థైర్యసిద్ధిరిత్యర్థః - అథ జ్ఞానస్యోత్పత్తిస్థితి నిరోధాన్ దర్శయతి (అహమిత్యాదినా) జానామీత్యనేనోత్పత్తిస్థితీసిద్ధే. అజ్ఞాసిషమిత్యతీతత్వ ప్రతీతిః. ఏతద్వైశద్యాయానన్తర పూర్వకాలసంజాత జ్ఞానవి(న)శిష్టత్వ పరామర్శద్యోతనార్థం జ్ఞాతురేవమమేత్యుక్తిః. ఉత్పత్త్యాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన స్థితినిరోధగ్రహణమ్. సంవిద ఉత్పత్తిర్నామ త్రిచతుఃక్షణస్థాయిన్యాస్తస్యాః ప్రథమక్షణయోగః. క్షణాన్తరసంబన్ధః స్థితిః. సంవిదః స్వప్రకాశత్వాత్తే ప్రత్యక్షే. ఘటసంవిదో నిరోధో నామ పటసంవిత్. సాచప్రత్యక్షా- ఇతిర్హేతౌ. స్థిరత్వాస్థిరత్వవైధర్మ్యేణ న తదైక్యమిత్యర్థః. ఏవం ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వేనాత్మనః స్థైర్యముక్తమ్. అథ ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వేన స్థైర్యముచ్యతే (ఏవమితి) పూర్వత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్ష సిద్ధమిత్యుక్తమ్- అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానఘటత ఇత్యుక్తమ్. అయమభిప్రాయః- ప్రత్యభిజ్ఞావిషయే జ్వాలాదౌ యత్ర క్వచిదన్యథాసిద్ధిస్సంభవేత్ -తత్ర న స్థైర్యసిద్ధిః. అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వాన్యథాసిద్ధావపి ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వస్యానన్యథాసిద్ధత్వాత్ (భ్రాన్తిరూపప్రత్యభిజ్ఞాయామపి తథాశ్రయస్య స్థైర్యమనన్యథాసిద్ధమితి ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వప్రయుక్తం స్థైర్యం దుష్ప్రకమ్పమితి. ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయతయా స్థైర్యం వివృణోతి (అన్యేనేతి) ఏవం స్థిరస్య జ్ఞాతుర్ధర్మత్వేన అస్థిరత్వేనచ ప్రతీతత్వాదస్థిరత్వనిబన్ధనాత్ప్రతిసన్ధానాసంభవాచ్చ సంవిదాత్మత్వం నిరస్తమ్. అథ స్థిరత్వాభ్యుపగమేపి ప్రతిసన్ధానాసంభవాదాత్మత్వం వ్యుదస్యతి (కించేతి) (అనుభూతేరాత్మత్వాభ్యుపగమే తస్యా నిత్యత్వేపీతి) ఆత్మత్వాభ్యుపగమౌపయికతయా సంవిదో నిత్యత్వాభ్యుపగమేపీత్యర్థః. న కేవలమనిత్యత్వ పక్ష ఏవ సంవి(దఆ)దాత్మత్వానుపపత్తిః. నిత్యత్వేపీత్యపి శబ్దార్థః. ఆత్మాహి ప్రతిసంధత్తే - ప్రతిసన్ధానమత్ర నసంభవతీత్యర్థః. తదసంభవ ముపపాదయతి,

ప్రతిసన్ధానాభావ స్తదవస్థః. ప్రతిసంధానంహి పూర్వాపరకాలస్థాయిన మనుభవితార ముపస్థాపయతి, నానుభూతిమాత్రమ్. అహమేవేదంపూర్వమప్యన్వభూవమితి; భవతోఽప్యనుభూతేర్నహ్యనుభవితృత్వమిష్టమ్. అనుభూతిరనుభూతిమాత్రమేవ,సంవిన్నామ కాచిన్నిరాశ్రయానిర్విషయావాత్యన్తానుపలబ్ధే ర్నసంభవతీత్యుక్తమ్. ఉభయాభ్యుపేతాసంవిదేవాత్మేత్యుపలబ్ధిపరాహతమ్. అనుభూతిమాత్రమేవ పరమార్థఇతి నిష్కర్షకహేత్వాభాసాశ్చ నిరాకృతాః, ననుచాహంజానామీత్యస్మత్ప్రత్యయే యోఽనిదమంశఃప్రకాశైకరసశ్చిత్పదార్థస్సఆత్మా. తస్మిం తద్బల నిర్భాసితతయా యుష్మదర్థలక్షణో

(ప్రతిసన్ధానమితి) (తదుదాహరతి)(అహమితి) తతః కిమితిశఙ్కాయాం తస్యపరానిష్టత్వమాహ (భవతఇతి)నకేవలంభవదనభ్యుపగమః - అనుభూతేరనుభవితృత్వం గమనక్రియాయాగన్తృత్వవదనుపపన్నంచేత్యభిప్రాయేణాహ (అనుభూతిరితి) మాత్రచానుభవితృత్వవ్యావృత్తిః.ననుధర్మత్వాస్థిరత్వ ప్రతిసన్ధాతృత్వైస్సంవిదోఽనాత్మత్వంయదుక్తం తన్న వక్తవ్యమ్. అనుభవితృత్వస్యాత్మాకారత్వేన అనభ్యుపగమాత్. విషయాశ్రయశూన్యాయాస్సంవిదో గుణభావాభావాత్. తదుభయసంబన్ధప్రయుక్తానిత్యత్వప్రసఙ్గాభావా, చ్చేత్యత్రాహ (సంవిన్నామేతి) నను కథంవిషయాశ్రయశూన్యజ్ఞానాభావః - స్వరూపభూతంజ్ఞానం విషయాశ్రయశూన్యంత్వన్మతే- ఉచ్యతే- స్థవిష్ఠమిదంచోద్యమ్-కింత్వయాజ్ఞాతురేవ జ్ఞానశబ్దవాచ్యస్యా జడత్వనిత్యత్వాదికం విషయాశ్రయశూన్యత్వమాత్మత్వంచ సాధ్యతే- తత్సిద్ధసాధనమ్. యదిజ్ఞాతృవ్యతిరిక్తస్య జ్ఞానస్య - తర్హిజ్ఞాతృవ్యతిరిక్తంవిషయాశ్రయవిరహితం జ్ఞానంశూన్యమితి బ్రూమః. జ్ఞాతృజ్ఞేయతదవచ్ఛిన్న జ్ఞానస్వరూపత్రికాతిరిక్తం జ్ఞానమనుపలమ్భనిరస్తమిత్యర్థః.బౌద్ధైకదేశిభిఃధర్మికల్పనాతోవరంధర్మకల్పనేతి లాఘవన్యాయాత్ జ్ఞాత్రాత్మవాదినా జ్ఞానాత్మవాదినాచసంప్రతిపన్నాసంవిదేవాత్మేత్యుక్తమ్. తదాశఙ్క్యపరిహరతి (ఉభయేతి) కల్పనాయామేవ లాఘవన్యాయః. నతూపలబ్ధౌ అన్యథాత్యన్తలాఘవార్థం మాధ్యమికమతానుసారేణ జ్ఞానంచత్యజ్యేత. కల్పనేతు లాఘవన్యాయః. సంవిత్తూపలభ్యతఇతిచేత్. జ్ఞాతాపితథోపలభ్యతే. అతఉపలబ్ధిపరాహతత్వాత్ సంవిదాత్మత్వ మనుపపన్నమిత్యర్థః. సాశ్రయైవ సంవిదుపలభ్యతే తథాపియుక్తిభిర్నిర్విశేషత్వంసాధితమిత్యత్రాహ (అనుభూతిమాత్రమితి) యద్వా- సంవిదఃపరమార్థత్వేన ఉభయవాదిసంమతత్వాత్ సైవాత్మేత్యుక్తమిత్యాశఙ్క్యదూషయతి (ఉభయేతి) ఉపలబ్ధిపరాహతం- ప్రత్యక్షలక్షణస్యాత్మత్వస్య అహంజానామీతి జ్ఞాతృత్వ సామానాధికరణ్యేనోపలబ్ధ్యాపరాహతమిత్యర్థః. జ్ఞాతురేవప్రత్యగాత్మత్వముపలబ్ధిసిద్ధమిత్యుక్తమ్. తస్యాఉపలబ్ధేర్నిర్విశేష సంవిదాత్మసాధకయుక్తిభిర్బాధితత్వమాశఙ్క్యాహ (అనుభూతిమాత్రమితి) ప్రత్యగర్థోహ్యాత్మా. ప్రత్యక్త్వం చాహమర్థాత్మత్వేతునసిధ్యతి- సంవిదాత్మత్వ పక్షఏవసేత్స్యతీతిచోదయతి (ననుచేతి) అహంజానామీత్యస్మత్ప్రత్యయే- అస్మత్ప్రత్యయత్వేన పరాభ్యుపగతే. యశ్చిత్పదార్థః సఆత్మా- కుతఇత్యత్రాహ (అనిదమంశఇతి) ఇదమంశవ్యతిరిక్తః- పరాగర్థవ్యతిరిక్తఃప్రత్యగర్థః. హేతుగర్భమిదమ్. ప్రత్యగర్థత్వాదిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వంచకుతఇత్యత్రాహ (ప్రకాశైకరసఇతి) స్వయంప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. హేత్వభిప్రాయశ్చిచ్ఛబ్దః. జ్ఞానత్వాత్స్వయంప్రకాశత్వమిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వంస్వస్మైప్రకాశమానత్వమ్. స్వయంప్రకాశత్వమనన్యాధీనప్రకాశత్వమ్. అహమర్థస్తుయుష్మదర్థలక్షణః. యుష్మదర్థలక్షణత్వాత్పరాగర్థవిశేషాహమర్థఇత్యర్థః. యుష్మదర్థలక్షణత్వం కుతఇత్యత్రాహ (తద్బలేతి) తద్బలనిర్భాసితత్వాత్- జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాత్- తచ్ఛబ్దిన్నాత్రాతిరేకిత్వాదిత్యర్థః. అస్మింశ్చోద్యగ్రన్థే, సంవిదాత్మత్వే వ్యతిరేకిత్రయం, అహమర్థానాత్మత్వేఽన్వయిత్రయమ్. చాభిప్రేతమ్. తత్ర వ్యతిరేకిణాంవ్యతిరేకిదృష్టాన్తానన్వయినాం సపక్షశ్చయుష్మదర్థశబ్దేనసూచితః. అనుభూతిరాత్మా. ప్రత్యక్త్వాత్. యదనాత్మాతన్న ప్రత్యక్ య

ఽహంజానామీతిసిద్ధ్యన్నహమర్థశ్చిన్మాత్రాతిరేకీయుష్మదర్థ ఏవ. నైతదేవమ్. అహంజానామీతి ధర్మిధర్మితయా ప్రత్యక్షప్రతీతివిరోధాదేవ. కించ - అహమర్థో నచేదాత్మా ప్రత్యక్త్వంనాత్మనో భవేత్ । అహంబుద్ధ్యా పరాగర్థాత్ ప్రత్యగర్థో హి భిద్యతే ॥ నిరస్తాఖిలదుఃఖోఽహ మనన్తానన్దభాక్ స్వరాట్ । భవేయమితి మోక్షార్థీ శ్రవణాదౌ ప్రవర్తతే॥ అహమర్థవినాశశ్చేన్మోక్ష ఇత్యధ్యవస్యతి । అపసర్పేదసౌ మోక్ష కథాప్రస్తావగన్ధతః ॥ మయినష్టేపి మత్తోఽన్యా కాచిజ్జ్ఞప్తిరవస్థితా । ఇతితత్ప్రాప్తయే యత్నః క

థాఘటః. అనుభూతిః ప్రత్యగ్భూతా- స్వయంప్రకాశత్వాత్. యన్న ప్రత్యక్ తన్న స్వయంప్రకాశం యథాఘటః. అనుభూతిస్స్వయంప్రకాశా- అనుభూతిత్వాత్. యన్న స్వయంప్రకాశం న తదనుభూతిర్యథాఘట ఇతి వ్యతిరేకిత్రయమ్ అహమర్థః జ్ఞానాధీనప్రకాశః- చిద్వ్యతిరిక్తత్వాత్. ఘటవత్. అహమర్థః పరాక్- జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాత్ ఘటవత్, అహమర్థోఽనాత్మా- పరాక్త్వాద్ఘటవదిత్యన్వయిత్రయమ్. స్వయంప్రకాశత్వమేవ సంవిదాత్మత్వే సాక్షాద్ధేతుతయా పూర్వముక్తం పూర్వపక్షోపన్యాసే. అత్రతు తేన ప్రత్యక్త్వంసాధయిత్వా తేనాత్మత్వం సాధితమ్. ఏతత్పరిహారతి(నైతదేవమితి) సంవిత్స్వయంప్రకాశత్వమిష్టమ్. శిక్షణీయాంశ(శ్చశిక్షితః)శ్చోక్తః) అతోఽనుభూతేస్స్వతస్సిద్ధత్వసాధకహేతోస్సిద్ధసాధ్యతా. జ్ఞాతురస్వతస్సిద్ధత్వసాధకహేతోశ్చైదన్యత్వస్యాసిద్ధిర్వక్ష్యతే. ఇతరానుమానచతుష్టయమిహ నిరస్యతే. సంవిదాత్మత్వాది కింప్రతీత్యాభ్యుపగతం- ఉత ప్రత్యక్షసిద్ధ్యనుపపత్త్యా- ఉత శ్రుత్యర్థాపత్త్యా - ఉత శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యాది వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమపక్షే ప్రత్యక్షప్రతీతివిరోధమాహ (అహంజానామీతి)ఏతేన పరోక్తానాం జ్ఞానప్రత్యక్త్వాత్మత్వ జ్ఞాతృపరాక్త్వానాత్మత్వసాధకానామన్వయవ్యతిరేక్యనుమానానాం కాలాత్యయాపదేశ ఉక్తః. అహంజానామీత్యత్రాహమర్థస్యావభాసేపి ఘటావభాస ఇవ ప్రతిసంబన్ధితయాహమితి ప్రతీయతే. ధర్మితయావభాసాదేవనజ్ఞానశేషతావభాసః. అతస్స ప్రత్యక్ ఆత్మాచ. జ్ఞానంచ ధర్మతయా ప్రతీయమానంసుఖాదివదన్యస్మై భాసత ఇతి న ప్రత్యక్-నాప్యాత్మా. అపితు పరాగనాత్మాచ. అతశ్చతుర్ణాంహేతూనాంప్రత్యక్షబాధ ఉక్తో భవతి. అథప్రత్యక్త్వంవిపరీతసాధకంచేత్యాహ (కించేతి) స్వస్మైప్రకాశమానత్వరూపం ప్రత్యక్త్వం. పరస్మైప్రకాశమానత్వం పరాక్త్వమ్. చాహమిదంబుద్ధిభ్యాంహివిభజ్యతే. తస్మాదహంబుద్ధివిగమేప్రత్యక్త్వమేవన సేత్స్యతీతి ప్రత్యక్త్వమహమర్థస్యైవాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః. సంవిదిప్రత్యక్త్వాభావాదాత్మత్వసాధకహేతోరసిద్ధిశ్చ ఫలితా. అహమర్థస్యపరాక్త్వాభావాదనాత్మత్వసాధకహేతోరసిద్ధిశ్చసిద్ధా. అహంబుద్ధ్యేత్యనేన*యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితిస్వోక్తివిరోధశ్చ*కోఽహమిత్యేవనిపుణః*శబ్దోఽహమితిదోషాయనాత్మన్యేష ఇత్యాద్యాగమవిరోధశ్చ గర్భితః. హిశబ్దస్యప్రసిద్ధిపరత్వాద్ధేతౌవా. అనుభూతిః పరాచీ- అహమర్థవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటవదితి. ప్రత్యక్త్వహేతోరసిద్ధిదార్ఢ్యం,తత్ప్రత్యక్త్వసాధకస్యస్వయంప్రకాశత్వహేతోస్సత్ప్రతిపక్షత్వంచ । అనుభూతిరనాత్మా అహమర్థవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటాదివదితిసంవిదాత్మత్వసాధకస్యప్రత్యక్త్వహేతోశ్చసత్ప్రతిపక్షత్వంచాభిప్రేతమిత్యవగమ్యతే-అహంబుద్ధ్యాపరాగర్థాత్ప్రత్యగర్థస్యభేదసమర్థనాత్. హిశబ్దాచ్చాత్రసంవిత్ప్రత్యక్త్వహేతోరసిద్ధిశ్చసిద్ధా. శ్రుత్యర్థాపత్తింవక్తుంముముక్షోరభిసన్ధిమాహ(నిరస్తేతి)తతఃకిమిత్యత్రాహ(అహమర్థవినాశఇతి)యత్సంబన్ధిత్వేనదుఃఖజ్ఞానంయత్సంబన్ధినీదుఃఖనివృత్తిఃయత్సంబన్ధినీసుఖప్రాప్తిశ్చప్రస్ఫురతే- తద్వినాశో మోక్షశ్చేదధికారివిరహాదప్రామాణ్యంభవేత్. ప్రమితిజనకత్వంహిశాస్త్రస్య ప్రామాణ్యమ్. బుభుత్సితగ్రాహ్యస్యశాస్త్రస్యపురుషార్థపర్యవసాయిత్వాభావేశ్రవణమననాద్యధికారీనసిద్ధ్యేత్. నహిశాస్త్రంశ్రవణాదినిరపేక్షంకస్యచిత్ప్రమితింజనయతి-అతోఽధికారివిరహాత్ప్రామాణ్యంనభవేదితిశాస్త్రప్రామాణ్యాన్యథానుపపత్తిరూపశ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా. అహమర్థేనష్టేపిజ్ఞప్తిఃనిత్యాతిష్ఠతీత్యత్రాహ(మయినష్టేపీతి)నహిమయినష్టేపి స్తమ్భ

స్యాపినభవిష్యతి ॥ స్వసంబన్ధితయాహ్యస్యాస్సత్తావిజ్ఞప్తితాదిచ । స్వసంబన్ధవియోగేతు జ్ఞప్తిరేవనసి
ధ్యతి ॥ ఛేత్తుశ్ఛేద్యస్యచాభావే ఛేదనాదేరసిద్ధివత్ । అతోహమర్థోజ్ఞాతైవ ప్రత్యగాత్మేతినిశ్చితమ్ ॥
విజ్ఞాతారమరేకేన జానాత్యేవేతిచశ్రుతిః । ఏతద్యోవేత్తితంప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞఇతిచస్మృతిః ॥ నాత్మా
శ్రుతేరిత్యారభ్య సూత్రకారోపివక్ష్యతి । జ్ఞోతఏవేత్యతోనాత్మా జ్ఞప్తిమాత్రమితిస్థితమ్ ॥ అహంప్ర
త్యయసిద్ధోహ్యస్మదర్థః. యుష్మత్ప్రత్యయవిషయోయుష్మదర్థః. తత్రాహంజానామీతిసిద్ధోజ్ఞాతాయు
ష్మదర్థఇతివచనం జననీమేవన్ధ్యేతివద్వ్యాహతార్థంచ. నచాసౌజ్ఞాతాహమర్థోన్యాధీనప్రకాశః,స్వయం
ప్రకాశత్వాత్. చైతన్యస్వభావతాహిస్వయంప్రకాశతా. యథాప్రకాశస్వభావః సోనన్యాధీనప్రకాశః

స్తిష్ఠతీతిస్వశిరశ్ఛేదః పురుషార్థస్స్యాదితిభావః. నహికేవలసంవిదః శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిః- అపిత్వహమర్థస్యైవ. అ
తఃప్రవర్తమానోయం స్వనాశాయనప్రవర్తతే. అహమర్థవిగమేజ్ఞప్త్యవస్థానమభ్యుపగమదూషణముక్తమ్. అథ తద
వస్థానమేవనాస్తీత్యాహ (స్వసంబన్ధితయేతి) సామాన్యాకారః సత్తా విజ్ఞప్తితా-విషయప్రకాశకత్వ రూపవిశేషాకా
రః. ఆదిశబ్దేనస్వయంప్రకాశత్వంవివక్షితమ్. సత్తాయాఆశ్రయసంబన్ధాధీనత్వాత్. స్వరూపలాభేసతి జ్ఞప్తిత్వాది సంభ
వాచ్చ సర్వంతదధీనమిత్యర్థః. అతోయత్సంబన్ధాయత్తాసత్తా- తత్సంబన్ధవియోగేజ్ఞప్తిసత్తైవనేత్యాహ (స్వసంబన్ధేతి)
ఘటకరకాకాశదృష్టాన్తవ్యావృత్త్యర్థం విషయాశ్రయసంబన్ధస్య సత్తాహేతుత్వేదృష్టాన్తమాహ (ఛేత్తురితి) ఛేదనా
దేరిత్యాదినా సత్తాతత్ఫలంద్వైధీభావఇత్యాదివివక్షితమ్. ఏవం ప్రత్యక్షవిరోధా, దసిద్ధత్వా,ద్విపరీతసాధకత్వా, త్స
త్ప్రతిపక్షత్వా,చ్చ సంవిదాత్మత్వానుపపత్తేశ్శ్రుత్యర్థాపత్త్యాచాహమర్థాత్మత్వమాహ (అతఇతి) పూర్వోత్తరహే
తూనామియం ప్రతిజ్ఞా. శ్రుతిస్మృతిసూత్రాణిదర్శయతి (విజ్ఞాతారమితి) జ్ఞాతవ్యస్యాత్మనోజ్ఞాతృత్వముక్తమ్ * వి
జ్ఞాతారమరేకేన విజానీయాదితి. జ్ఞాతృత్వస్యస్వాభావికతయా ముక్తావపి విజ్ఞాతృత్వమస్తీతిదర్శయతి (జానాత్యేవేతి)
జ్ఞోతఏవేత్యత్రజ్ఞశబ్దనిర్దిష్ట ఆత్మేతిజ్ఞాపనార్థం నాత్మాశ్రుతేరితి సూత్రముపాత్తమ్. త్వయాఽనిత్యతయాభ్యుపేతస్యాహ
మర్థస్యనిత్యత్వ కథనమపితస్యైవాత్మత్వ సాధకమితిచ జ్ఞాపనార్థమ్. అతోనాత్మేతి సంవిదాత్మత్వప్రతిక్షేపనిగమనా
త్పూర్వోక్తాహమర్థాత్మత్వ ప్రతిజ్ఞాయాంసంవిదాత్మత్వప్రతిక్షేపేచయథాయథముక్తహేతవోఽనుసన్ధేయాః. దూష
ణాన్తరంవ్యాహతిరప్యస్తీత్యాహ (అహంప్రత్యయేత్యాదినా)(అహంప్రత్యయసిద్ధఇతి) సిద్ధశబ్దేన స్వతస్సిద్ధిస్సూచి
తా. అతఏవహ్యన్యత్ర యుష్మత్ప్రత్యయ విషయఇత్యుక్తమ్. అహంప్రత్యయసిద్ధోహీతిహిశబ్దేనా, స్మదర్థయుష్మదర్థశ
బ్దత,శ్చ యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి తద్గ్రన్థప్రసిద్ధిందర్శయతి. జ్ఞానమేవస్వయంప్రకాశమ్. తద్వ్యతిరిక్త
త్వాదహమర్థోన్యాధీనప్రకాశః. అతోనాత్మేతిశఙ్కాయాం హేతోరసిద్ధిమభిప్రయన్నహమర్థస్య ప్రకాశాన్తరనై
రపేక్ష్యంప్రతిజానీతే (నచాసావితి) కుతఇత్యత్రాహ (స్వయంప్రకాశత్వాదితి) ప్రకాశః- వ్యవహారానుగుణ్యం
స్వతఏవవ్యవహారానుగుణ్య శక్తియుక్తత్వాదహమర్థః ప్రకాశాన్తరనిరపేక్షఇత్యర్థః. తచ్చకథమిత్యత్రాహ (చైతన్య
స్వభావతాహిస్వయంప్రకాశతేతి) చేతనాజ్ఞానం - తద్భావశ్చైతన్యం- జ్ఞానత్వమ్. తత్స్వభావత్వంజ్ఞానత్వగుణకతే
త్యర్థః. జ్ఞానత్వమేవహిజ్ఞానస్యస్వయంప్రకాశత్వమ్. తద్వదత్రాపిజ్ఞానత్వం ప్రామాణికంచేత్ తదేవస్వయంప్రకా
శత్వంభవతీత్యుక్తంభవతి. అహమర్థస్యచైతన్య స్వభావత్వేశ్రుతిం ప్రమాణంవక్ష్యం స్తదనుగ్రాహక తర్కముపన్య
స్యతి (యథాప్రకాశస్వభావఇత్యాదినా) ఆత్మదీపధర్మభూతజ్ఞానప్రభయోస్సాక్షాద్వా ప్రణాడ్యా వాయాదృశం స్వ
వ్యవహారానుగుణ్యం తాదృశంవ్యవహారానుగుణ్యమిహప్రకాశశబ్దేన వివక్షితమ్. దీపస్యతమోవిరోధిరూపమా
జ్జ్వల్యంప్రకాశః. జ్ఞానస్యతు స్ఫురణమ్. యస్తత్స్వభావః. తద్ధర్మకః-స్వవ్యవహారానుగుణ్యాపాదనశక్తియుక్తః- స్సో

దీపవత్. నహి దీపాదేస్స్వప్రభాబలనిర్భాసితత్వేనాప్రకాశత్వ మన్యాధీనప్రకాశత్వంచ. కింత
ర్హి-దీపస్స్వయంప్రకాశస్వభావస్స్వయమేవ ప్రకాశతే. అన్యానపి ప్రకాశయతిస్వప్రభయా.

నన్యాధీన ప్రకాశః. స్వధర్మనిరపేక్షప్రకాశ ఇత్యర్థః. (స్వ)ప్రకాశస్వభావత్వాసిద్ధిర్నశఙ్కనీయా-యథాప్రభాశ్రయస్య దీపస్యౌజ్జ్వల్యం ప్రత్యక్షసిద్ధమ్.తథాజ్ఞాతురపి స్వతఏవ స్వవ్యవహారానుగుణ్యస్య వక్ష్యమాణశ్రుతిస్వారస్యావగతత్వాత్. ప్రకాశస్వభావస్య స్వధర్మభూత ప్రకాశానపేక్ష ప్రకాశత్వముపపన్నమిత్యేతావదేవ హ్యుచ్యతేऽనేన గ్రన్థేన. అథ చక్షుర్గ్రాహ్యత్వేసతి ప్రభావ్యతిరిక్తత్వాత్ దీపోఘటాదివత్ప్రభాబలనిర్భాస్యఇతి దృష్టాన్తస్యసాధ్యవైకల్యమాశఙ్క్యాహ (నహీతి) నచ చక్షుర్గ్రాహ్యత్వేసతి ప్రభాన్యత్వాత్ ఘటాదిరివదీపః ప్రభా(బలనిర్భా) ప్రభా)స్యః- అన్ధకారేవ్యభిచారాత్. అతోనదీపస్య ప్రభాపేక్షేత్యభిప్రాయః (అప్రకాశత్వమన్యాధీనప్రకాశత్వం చేతి) స్వయమౌజ్జ్వల్యధర్మకత్వాభావస్తత్కృతప్రకాశాన్తరసాపేక్షత్వంచ నాస్తీత్యర్థః. అర్థస్థితింవక్తుమాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కింతర్హీతి) ఉత్తరమాహ (దీపఇతి) దీపోనకేవలంస్వాత్మానమేవ ప్రకాశయతి అపితుస్వపరికరేణాన్యానపి ప్రకాశయతీత్యతిశయమాహ (అన్యానపీతి) ఏవం వార్థః- దీపః ప్రభానిరపేక్షప్రకాశశ్చేత్ప్రభావద్విషయానపి ప్రకాశయేదిత్యత్రాహ (అన్యానపీతి) విషయప్రకాశనక్షమోపి స్వరూపస్యక్వాచిత్కతయా విషయసమ్బన్ధాభావాత్స్వరూపేణ నప్రకాశయతి- కింతు విషయసమ్బన్ధిన్యా స్వపరికరభూతయాప్రభయేత్యర్థః * యథాప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నంలోకమిమంరవిరిత్యాదినిర్దేశోభిప్రేతః. యద్వాऽనుమానవివక్షయాऽऽహ (చైతన్యస్వభావతాహీతి) చైతన్యస్వభావతా- జ్ఞానధర్మకత్వమ్. ఏతదేవహిస్వయంప్రకాశత్వమ్. జ్ఞానధర్మకత్వాత్స్వయంప్రకాశత్వమిత్యుక్తంభవతి. యథాధూమవత్త్వంహ్యగ్నిమత్త్వమిత్యుక్తేధూమవత్త్వాదగ్నిమత్త్వమిత్యుక్తంస్యాత్ తద్వత్. అయంచాన్వయీహేతుః. వ్యాప్తిందర్శయతి (యఇతి) ప్రకాశస్వభావః- ప్రకాశధర్మకః. యోధర్మ్యన్తరాపరోక్షావభాసే సాక్షాద్వాపరంపరయావాభాసమానతయైవహేతుః (సఇహ)సోనన్యాధీన) ప్రకాశశబ్దవివక్షితః. రూపితత్సమవేతార్థచాక్షుషత్వనిమిత్తస్య రూపస్య స్వాశ్రయేతరద్రవ్యానుమాపకధూమాదేశ్చ ప్రకాశత్వవ్యుదాసాయ ధర్మ్యన్తరా. పరోక్షశబ్దౌ. ఇన్ద్రియవ్యవచ్ఛేదార్థోభాసమానశబ్దః. పక్షసపక్షయోరనుగతత్వాయ సాక్షాద్వాపరంపరయావేత్యుక్తమ్. జ్ఞాతాస్వధర్మభూతప్రకాశనిరపేక్షసిద్ధిఃప్రకాశధర్మకత్వాద్దీపవదిత్యనుమానశరీరమ్.భాసమానతయాసాక్షాద్వాపరంపరయావాధర్మ్యన్తరాపరోక్షావభాసహేతుధర్మకత్వాదితి హేతువాచిశబ్దార్థః. దీపస్యస్వధర్మభూతప్రభానపేక్షప్రకాశత్వవత్ జ్ఞాతురపిస్వధర్మభూతజ్ఞాననిరపేక్షప్రకాశత్వంసిద్ధమితిపక్షధర్మతాబలాత్ స్వయంప్రకాశత్వసిద్ధిః. దృష్టాన్తేసాధ్యాన్వయందర్శయతి(నహీతి)సాధనాన్వయందర్శయతి(అన్యానపీతి)అనుమానపరత్వాదపిగ్రన్థస్యశ్రుత్యనుగ్రాహకతర్కపరత్వంయుక్తమ్-ఉత్తరత్రతథాహిశ్రుతయఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. పూర్వమనుమానంవివక్షితంచేత్తథా చేతిహి వక్తవ్యమ్. ఉపక్రమేచైతన్యస్వభావతాహిస్వయంప్రకాశతేతిసమానాధికరణనిర్దేశస్వారస్యాచ్చ. పఞ్చమ్యర్థత్వేహి స్వారస్యంభజ్యతే. నిగమనేచ చిద్రూపతాహిస్వయంప్రకాశతేత్యుక్తమ్. తత్రచిద్రూపశబ్దోజ్ఞానస్వరూపత్వపరః- నతు జ్ఞానధర్మకత్వపరః- అనన్తరపూర్వగ్రన్థేచిద్రూపఏవ చైతన్యగుణఇతిజ్ఞానధర్మకత్వస్య పృథగుక్తత్వాత్ - ఏవం నిగమనగ్రన్థేస్వయం ప్రకాశతాపదసమానాధికరణస్య చిద్రూపతాశబ్దస్య జ్ఞానస్వరూపతాపరత్వదర్శనాత్ పూర్వమపిస్వయంప్రకాశతాపదసమానాధికరణస్య చైతన్యస్వభావతేతి పదస్యజ్ఞానస్వరూపతాపరత్వస్యసముచితత్వాచ్చచైతన్యస్య స్వభావతేత్యాదిభాష్యం శ్రుత్యనుగ్రాహకతర్కపరమ్. ఏవమనుగ్రాహకతర్కస్యశ్రౌతత్వేసత్యనుమాన మప్యర్థసిద్ధం- జ్ఞానధర్మకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వోక్తేః. ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావే ప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తో

ఏతదుక్తం భవతి-యథైకమేవ తేజోద్రవ్యం ప్రభాప్రభావద్రూపేణావతిష్ఠతే. యద్యపి ప్రభా ప్రభావద్ద్రవ్యగుణభూతా. తథాపి తేజోద్రవ్యమేవ-న శౌక్ల్యాదివద్గుణః-స్వాశ్రయాదన్యత్రాపి వర్తమానత్వాద్రూపవత్త్వాచ్చ శౌక్ల్యాదివైధర్మ్యాత్ ప్రకాశవత్త్వాచ్చ తేజోద్రవ్యమేవ నార్థాన్తరమ్. ప్రకాశవత్త్వం చ స్వస్వరూపస్యాన్యేషాం చ ప్రకాశకత్వాత్ అస్యాస్తు గుణత్వవ్యవహారో నిత్యతదాశ్రయత్వతచ్ఛేషత్వనిబన్ధనః. న చాశ్రయానవయవా ఏవ విశీర్ణాః ప్రచరన్తః ప్రభేత్యుచ్యన్తే-మణిద్యుమణిప్రభృతీనాం వినాశప్రసఙ్గాత్.

క్తేశ్చ జ్ఞానస్య ద్రవ్యత్వే ద్రవ్యయోర్జ్ఞానయోర్నియమేన ధర్మధర్మిభావో నోపపద్యతే అన్యత్రాదర్శనాత్. గుణత్వే తు న జ్ఞానాశ్రయత్వసమ్భవః- గుణానామగుణత్వాత్. న చ ద్రవ్యత్వేపి నియతాశ్రయాశ్రయిభావః ప్రభాప్రభావతోర్దృశ్యత ఇతి వాచ్యం- ప్రభాయా విశీర్ణదీపావయవత్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) యథైకమేవ తేజోద్రవ్యం ప్రభా, ప్రభావద్రూపేణావతిష్ఠతే ఏవమాత్మా చిద్రూప ఏవ చైతన్యగుణ ఇతి యథాశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః. ప్రథమం ప్రభాయా విశీర్ణావయవాన్యత్వం ప్రతిజానీతే (ఏకమేవేతి) ఏకం(ఏక)స)జాతీయమ్. నియతధర్మస్య కథం ద్రవ్యత్వమిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) గుణభూతా-పరతన్త్రభూతా-అయుతసిద్ధవిశేషణభూతేత్యర్థః. తేజోద్రవ్యమేవేతి ప్రతిజ్ఞాతద్రవ్యవిశేషత్వసిద్ధ్యర్థం ప్రథమం ద్రవ్యత్వముపపాదయతి (స్వాశ్రయాదితి) ద్రవ్యత్వమస్తు తత్రాపి తేజస్త్వే కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (ప్రకాశవత్త్వాదితి) ప్రకాశః- తమోవిరోధ్యాకారవిశేషః. ఔజ్జ్వల్యమ్. ప్రకాశవత్త్వముపపాదయతి (ప్రకాశవత్త్వం చేతి) స్వవిషయపరవిషయజ్ఞానవిరోధితమోనిరసనరూపకార్యదర్శనాదిత్యర్థః. తర్హి కథమస్యా గుణత్వవ్యవహార ఇత్యత్రాహ (అస్యాస్త్వితి) తుశబ్దః శౌక్ల్యాదివైషమ్యపరః. అథ విశీర్ణావయవానాం ప్రభాత్వం ప్రతిక్షిపతి (న చేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (మణీతి) ప్రతిక్షణం వినాశప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. తదభ్యుపగమే మణ్యాద్యనుపలమ్భప్రసఙ్గపరిహారాయ ప్రతిక్షణోత్పత్తిరభ్యుపేత్యా. ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశాభ్యుపగమశ్చానుపపన్నః- దీపస్యేవోత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనువృత్త్యభావాత్. తదభావేపి తేజస్త్వసామాన్యాద్దీప ఇవ ప్రత్యభిజ్ఞాబాధేన ప్రతిక్షణం వినాశాదికల్పనే సత్త్వద్రవ్యత్వాదిభిర్ఘటాదావపి క్షణికత్వప్రసఙ్గ ఇతి భావః. రత్నేషు క్షణికత్వం రత్నశాస్త్రవిరుద్ధమ్. కాలవిశేషే తదుత్పత్త్యాద్యవగతేః ఆదిత్యాదిషు చ క్షణికత్వం శ్రుతివిరుద్ధమ్ * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ * నాగ్నిషౌమానసూర్య ఇతి కాలవిశేషే తదుత్పత్తివినాశావగతేః. న చ సూర్యాదిసృష్టిప్రళయపరవాక్యానాం సంతత్యుపక్రమోచ్ఛేదపరత్వం వాచ్యమ్, రత్నసూర్యాదిమాత్రక్షణికత్వే ప్రమాణాభావాత్ తేజస్త్వం(హే)తు) తేజఃపరమాణూనిచ్ఛద్భిః న హేతుతయా వాచ్యం.- తేజఃపరమాణుషు వ్యభిచారాత్ సత్త్వాదిభిః క్షణికత్వే జగత్క్షణికత్వం స్యాదిత్యుక్తమ్. నను కర్పూరాదీనాం దూరోపలబ్ధగన్ధానాం గన్ధాశ్రయభూతావయవవిశరణస్యావర్జనీయత్వాదుత్తరకాలోపలమ్భాచ్చ ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశావభ్యుపగన్తవ్యౌ తద్వన్మణ్యాదిష్వపీతి. నైవమ్. సముద్గకసంపుటాదినివాతదేశనిహిత దృఢపిహితఘనసారాదేః దూరే గన్ధోపలమ్భాభావాదాశ్రయావయవవిశరణాభావేన యథాపూర్వం స్థిత్యుపలమ్భోపపత్తేర్న ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశౌ కల్ప్యౌ. సవాతదేశస్థఘనసారాదీనాం దూరోపలభ్యమానగన్ధానామల్పావయవవిశరణమస్త్యేవ. అవయవిని చ సూక్ష్మపరిక్షయో విద్యత ఏవ - తులయా పరీక్షణేప్యల్పాల్పపరిమాణాపకర్షదర్శనాత్. అతః ప్రతిక్షణమవయవాన్తరోపనిపాతవిశేషహేతుకోత్పత్తివినాశా న కల్ప్యౌ. కల్పనేపి పరితః కేషాంచిదవయవానాముపలభ్యమానగన్ధాశ్రయత్వేనోభయవాదిసంప్రతిపన్నానామేవ స్థితిమాత్రం కల్ప్యమ్ తావతా గన్ధోపలబ్ధ్యుపపత్తేః, అనేకధర్మితదుత్పత్తివినాశాపరిదృష్టతదుభయసామగ్రీకల్పనే గౌరవాచ్చ. యద్వా ఘ్రాణస్యాపి చక్షుష ఇవ రశ్మిద్వారా సమ్బన్ధాత్ దూరస్థపదార్థగతగన్ధగ్రాహిత్వం కల్ప్యమ్- గౌరవాభావాత్ - న కే

దీపేప్యవయవి ప్రతిపత్తిః కదాచిదపి న స్యాత్ - న హి విశరణస్వభావావయవాద్దీపాచ్చతురఙ్గుళమాత్రం నియమేన పిణ్డీభూతా ఊర్ధ్వముద్గమ్య తతః పశ్చాద్యుగపదేవ తిర్యగూర్ధ్వమధశ్చ చక్రరూపా విశీర్ణాః ప్రచరన్తీతి శక్యం వక్తుమ్.

వలంకల్ప్యం రశ్మిమత్త్వమ్. ఉక్తం చ భారతే * న హ్యేతచ్ఛక్యం ద్రష్టుమిన్ద్రియైః కామగోచరైః । ప్రవర్తమానైరనపైర్ధర్మైరకృతాత్మభిః ॥ తేషాం తు మనసా రశ్మిస్స్వదానమ్యజ్ఞియచ్ఛతి । తదా ప్రకాశతే హ్యేత్తా దీపో దీప్యన్ని(వా)రా)కృతిరితి ॥ ఇన్ద్రియాణాం పఞ్చీకృతభూతాప్యాయనైర్వాయుతేజః ప్రభృతిభిస్సమ్బన్ధాద్రశ్మిమత్త్వం చోపపద్యతే. న స్వగ్న్యాతప(తప్తస)సమ్బన్ధాత్స)లిల శిలాదేరౌష్ణ్యతారతమ్యోపలమ్భాదగ్న్యాతపాద్యవయవసఙ్క్రాన్తిం వినా నోపపద్యతే - సలిలాదేస్స్వత ఔష్ణ్యాభావాన్నిరాశ్రయధర్మసఙ్క్రమణాయోగాచ్చ ఔష్ణ్యాశ్రయభూతాగ్న్యాతపావయవస్య సఙ్క్రాన్తిరభ్యుపేత్యా. ఏవమవయవసఙ్క్రాన్తిశ్చ విశరణేన వినా నోపపద్యతే. గత్వరాణాం రశ్మీనాం చరణతలానామివ కథం విశరణేన వినా క్వచిత్సఙ్క్రమః అవయవతారతమ్యాచ్చౌష్ణ్యతారతమ్యమితి - ఉచ్యతే. అగ్నితప్తేష్వగ్న్యవయవసఙ్క్రాన్తైర్యావౌష్ణ్యోపలమ్భః సలిలాదౌ సఙ్క్రమన్తోఽగ్న్యవయవా ఏవ ప్రభేతి న వాచ్యమ్. దీపప్రభయాఽహోరాత్రసం(పృక్తే)వృతే)పి సలిలభూతలాదావౌష్ణ్యానుపలమ్భాత్, ఆతపతప్తేష్వపి న కిరణవిశరణాదవయవసంక్రమః - తుహినకణానామివ రవికిరణోపాత్తముక్తానామగ్న్యవయవానాం సంక్రమణాదుష్ణోపలమ్భోపపత్తేః. న చాత్ర కల్పకమన్వేష్టవ్యమ్. నాపి కల్పనాగౌరవం ప్రసజతి - ఆగమసిద్ధత్వాదస్యార్థస్య. తథా హి మాత్స్యే పురాణే కథ్యతే * వసన్తే గ్రీష్మకే శశ్వచ్ఛిశిరైస్సంతపతి త్రిభిః । శరద్యపి చ వర్షాసు చతుర్భిస్సంప్రవర్షతి ॥ హేమన్తే శిశిరే చైవ హిమముత్సృజతి త్రిభిరితి ॥ యథా వర్షాసు హేమన్తే చ రవికిరణముక్తాస్సలిలకణాస్తుహినకణాశ్చ న విశీర్ణకిరణావయవాః - కిన్తు కిరణోపాత్తముక్తా అప్యావయవా ఏవ. ఏవం గ్రీష్మే చ రవికిరణజన్యం సన్తాపనం న తద్విశీర్ణావయవకార్యమ్. కిన్తు తదుపాత్తముక్తాగ్న్యవయవకార్యమితి ప్రతీయతే. తథా * అగ్నిం వా వాదిత్యస్సాయం ప్రవిశతి * ఉద్యన్తం వా వాదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతీతి శ్రూయతే ॥ అత్ర చాదిత్యతిరోధానదర్శనావచ్ఛిన్నకాలవిశేషపరౌ సాయం ప్రాతశ్శబ్దౌ కాలస్య సాయంభావప్రాతర్భావౌ రవివిప్రకృష్టసన్నికృష్టతద్దేశ(విశేష)వర్తిపురుషాపేక్షయా సర్వదోపపద్యేతే ఇత్యయమర్థో భువనకోశే స్ఫుటతరః. తతశ్చ ప్రవిశతీత్యనేనాగ్నావాదిత్యస్య వ్యాప్తిరుచ్యమానా దూరస్థితస్య స్వరూపేణ నోపపన్నేతి కిరణద్వారా భవతి. అగ్నిరనుసమారోహతీత్యనేన అగ్న్యవయవానామాదిత్యేనోపాదీయమానత్వముచ్యతే. న చాగ్న్యధిష్ఠాతృదేవతారోహణపరమిదం వాక్యమ్. * తస్మాద్ధూమ ఏవాగ్నేర్దివా దదృశే ఇత్యనన్తరవాక్యేనాగ్నేరాదిత్యోపసర్పణనిమిత్తతేజోమాన్ద్యకథనాత్ - అన్యథా సాయంప్రాతస్సమయయోస్సర్వదా సంభవేనాగ్నేరాదిత్యే సర్వదారోహణమగ్నావాదిత్యస్య సర్వదావరోహణం చ ప్రసజేత్. తతశ్చాగ్న్యాదిత్యయోస్స్థానవినిమయేన సర్వదా స్థితిరుక్తా స్యాత్. సా చ ప్రమాణాన్తరవిరుద్ధా. అత ఆదిత్యస్యాగ్నౌ కిరణద్వారా వ్యాప్తిః కిరణైరగ్న్యవయవోపాదానం చ వాక్యద్వయోక్తమ్. అతశ్చోపాత్తాగ్న్యవయవద్వారేణ తాపనం మాత్స్యోక్తం ఉత్సర్జనప్రకరణస్వారస్యాత్. అతస్తుహినకణానామివ రవికిరణముక్తానామాగ్నేయావయవానాం విశీర్ణకిరణావయవత్వాభావాద్రవికిరణేషు తన్మణ్డలే ప్రతిక్షణవినాశోత్పత్తిక్లృప్తిరనుపపన్నా. అతో న విశీర్ణావయవా ప్రభా, దూషణాన్తరమాహ (దీపేపీతి) అవయవిప్రతిపత్త్యనుపపత్తిముపపాదయతి (నహీతి) దీపః కిం విశరణస్వభావః - ఉత స్థిరస్వభావః - విశరణస్వభావత్వే పిణ్డీభావోఽమూర్తద్రవ్యప్రతిబన్ధనిబన్ధనస్స్యాత్. స్థిరస్వభావత్వే విశరణం మూర్తద్రవ్యప్రతిహతిహేతుకం స్యాత్. అత్రోభయమనుపలమ్భపరాహతమ్. విశరణస్వభావత్వే పిణ్డీభావో వాయునోపపద్యత ఇతి చేత్ తర్హి నివాతే పిణ్డీభావో న స్యాత్, స్తిమితసూక్ష్మవాయునా పిణ్డీభావశ్చేద్విశరణం న స్యాత్. తచ్చ సూక్ష్మవాయునా చేదేకస్య విరుద్ధస్వభావద్వ

అతస్సప్రభాకా ఏవ దీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా వినశ్యన్తీతి పుష్కలకారణక్రమోపనిపాతాత్తద్వినాశే వినాశాచ్చావగమ్య
తే. ప్రభాయాస్స్వాశ్రయసమీపే ప్రకాశాధిక్య మౌష్ణ్యాధిక్యమిత్యాద్యుపలబ్ధివ్యవస్థాప్యమగ్న్యాదీనామౌష్ణ్యాదివత్

యాయోగాత్ పిణ్డీభావవిశరణహేతుభూతవాయుద్వయమభ్యుపేత్యమ్. తయోర్మిథః ప్రతిఘాతుకత్వాదన్యతరవిగమే పిణ్డీభావ ఏవ నా విశరణమేవ వా స్యాత్. తత్పరిహారాయ పరస్పరాన్తరిత విరుద్ధస్వభావవాయుద్వయపరంపరయా సంనిధివిగమపరికల్పనే గౌరవం స్యాత్. తత్పరికల్పనేపి తిర్యగ్గతస్వరాణాం వాయ్వవయవానాం నోదనమాత్రహేతూనాం శరీరతః ప్రతిబన్ధకత్వాయోగాత్పిణ్డీభావో న స్యాత్. నను ప్లోషణద్రవీభూతపార్థివావయవసందంశాత్పిణ్డీభావః. తత స్తదవయవగతస్నిగ్ధత్వాపగమే (న) సందంశకత్వాభావాదగ్న్యవయవవిశరణమిత్యత్రాహ (నహి విశరణాత్ ఇతి) యద్యగ్న్యవయవా ఉద్గమనస్వభావాః, తర్హి విశరణాత్తిర్యగ్గతిర్న స్యాత్. యది తే తిర్యగ్గతిస్వభావాః తర్హి ప్రథమమూర్ధ్వగతిర్న స్యాత్. ఏకజాతీయ ద్రవ్యస్యోపాధినా వినా విరుద్ధస్వభావత్వాయోగాత్. ఉపాధిశ్చ న దృశ్యతే- దీప ప్రభయోర్భిన్నావయవిత్వేతు విరుద్ధస్వభావత్వముపపద్యతే కించ- చతురంగుళాదిపరి(మాణ)మితి)తారతమ్యనియామకోపి నాస్తి. విశరణే చ పార్శ్వేష్వపి విశరణం సంభవతి సమన్తతో యుగపద్విశరణనియామకాభావాదిత్యభిప్రాయః- కించ విశీర్ణానాం చావయవానాం ప్రాసూనామివ ఋజుప్రసరణనియమనే చ న హేతుః- ప్రసరణస్యార్జవనియమశ్చ తిరోధాయకాభావాదర్థం ప్రతి ఋజుదేశ ఏవ చ్ఛాయాయోగాదవగమ్యతే - ఛాయావైపుల్యంతు నివార్యమాణరశ్మీనాం పృథ్వగ్రత్వకృతం-నానార్జవకృతమ్. ఛాయాకౌటిల్యంతు తిరోధాయక కౌటిల్యకృతం. నతు ప్ర(సరణా)సారా) నార్జవకృతమ్. తచ్చ ఋజుప్రసారిత్వసాధకమ్- విశీర్ణావయవత్వే రేణూనామివ పవనానుత్సార్యమాణత్వంచ న ఘటతే. ప్రాచీనజాలకనిష్క్రాన్తా హి ప్రభా దక్షిణానిలేన నోత్సార్యతే. అన్యథా రజసామపి తత్రానోదనం ప్రసజ్యేత్. జాలకనిష్క్రాన్తప్రభాయాశ్చ పవనానుత్సారితత్వం తతః పరస్మిన్ భిత్త్యాదౌ ప్రభాసంసర్గాదవగమ్యతే. అతో ధనుష్యాతతాయామౌర్వ్యా ఇవ ప్రభాయా న విశీర్ణావయవత్వమితి. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతస్సప్రభాకా ఏవ దీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా ఇతి) తేజస్త్వేన మణ్యాది వినాశాభ్యుపగమేఽతిప్రసఙ్గాత్. విశరణస్వీకారే పిణ్డీభావయుగపద్విష్వగ్విశరణఋజుప్రసరణాద్యనేక నియమవ్యవస్థాపకాభావా- ద్యథాదృష్టాభ్యుపగమే విరోధాభావాచ్చ సప్రభాకా ఏవ దీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా ఇత్యర్థః తర్హి కథం ప్రతిక్షణోత్పత్తివినా(శోత్పత్తిరి)శావి)త్యపేక్షాయాం యథా మణ్యాదీనాం ప్రతిక్షణవినాశో న ప్రసజతి తథా దీపక్షణికత్వే హేతుద్వయమాహ (పుష్కలకారణక్రమోపనిపాతాత్తద్వినాశే వినాశాచ్చేతి) పృథక్ స్థితదణ్డచక్రాదివ్యావృత్త్యర్థం పుష్కలశబ్దః. వర్త్యవయవాగ్నిసంయోగస్య దీపసామగ్రీత్వం ప్రథమవర్త్యవయవాగ్నిసంయోగే దృష్టమ్. నచ ప్రథమావయవాగ్నిసంయోగస్యైవ కారణత్వం శఙ్కనీయం- చరమమధ్యావయవయోరప్యగ్నిసంయోగే సతి దీపోత్పత్తిదర్శనాత్ - అతః ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగాత్పుష్కలకారణ పరంపరా దృష్టేతి ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగాద్దీప ఉత్పద్యత ఏవ - తత్ర ప్రతిక్షణముత్పత్తౌ సత్యాం యుగపదనేకదీపానుపలమ్భాద్వినాశోపి సిద్ధః- ప్రతిక్షణవినాశస్య పృథగనుమాపకముచ్యతే. తద్వినాశే వినాశాచ్చేతి. వర్త్యవయవవినాశస్య దీపవినాశసామగ్రీత్వం చరమవర్త్యవయవవినాశే దృష్టమ్. ఏవం వినాశకారణానువృత్తిదర్శనాత్ ప్రత్యవయవవినాశం దీపో వినశ్యత్యేవ. ఏవముత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనువృత్తిభ్యాం ప్రతిక్షణం తావనుమీయేతే ఇత్యర్థః. ప్రభా విశీర్ణావయవా న చేద్దీపసమీపే తస్యా ఔష్ణ్యాధిక్యాదికం కథం విశరణపక్షే హ్యవయవబాహుల్యవైరళ్యాభ్యామౌష్ణ్యాధిక్యమాన్ద్యాదికముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ప్రభాయా ఇతి) ప్రకాశాధిక్య మౌష్ణ్యాధిక్యమిత్యాదీత్యాది శబ్దేనాశ్రయవిప్రకృష్టదేశే ప్రకాశమాన్ద్యమౌష్ణ్యమాన్ద్యంచ వివక్షితమ్. ఉపలబ్ధివ్యవస్థాప్యత్వే దృష్టాన్తమాహ (అగ్న్యాదీనామితి) ఉక్తం దార్ష్టాన్తికేఽతిదిశతి

ఏవమాత్మా చిద్రూప ఏవ చైతన్యగుణక ఇతి. చిద్రూపతా హి స్వయం ప్రకాశతా, తథా హి శ్రుతయః * స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ విజ్ఞానఘన ఏవ * అత్రాయం పురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతి * న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే * అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా * కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః * ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా రసయితా ఘ్రాతా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్ * జానాత్యేవాయం పురుషః * న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతాం * స ఉత్తమః పురుషో నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం * ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాః షోడశ కలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తి * తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇత్యాద్యాః-వక్ష్యతి చ * జ్ఞోఽత ఏవేతి. అతస్స్వయం ప్రకాశోఽయమాత్మా జ్ఞాతైవ-న ప్రకాశమాత్రమ్

(ఏవమితి)(చిద్రూప ఏవేతి) రూపశబ్దో ధర్మిస్వరూపపరః. తతః కిం స్వయం ప్రకాశత్వస్యేత్యపేక్షాయాం చిద్రూపత్వం వివృణోతి (చిద్రూపతా హీతి) అనేన వక్ష్యమాణశ్రుతివాక్యే జ్ఞానాదిశబ్దా వివృతా భవతి ఏవమనుగ్రాహకతర్కముపన్యస్య ప్రమాణమాహ (తథా హి శ్రుతయ ఇతి) స యథా సైన్ధవఘన ఇతి. అనన్తరః-అన్తరఙ్గవ్యతిరిక్తః. అబాహ్యః-బహిరఙ్గవ్యతిరిక్తః. ఏవం వ్యతిరేకనిర్దేశేన నిశ్శేషగ్రహణం కృతమ్. తదేవాహ కృత్స్న ఇతి. దార్ష్టాన్తికవిషయో బాహ్యశబ్దో ధర్మికరః. అనన్తరశబ్దో ధర్మపరః. కృత్స్నశబ్దస్తయోరేకదేశజడత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థః. అత్ర సర్వత్రైకరూప్యమేవ దృష్టాన్తోపజీవ్యం న తత్త్వన్యత్. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవిషయవాక్యద్వయేఽప్యనన్తరోఽబాహ్య ఇతి హ్యుక్తమ్. శరీరత్వావస్థాయామపి జ్ఞానాత్మకత్వపరం వాక్యముపాదత్తే విజ్ఞానఘన ఏవేతి. ఘనశబ్దోక్తనైరన్తర్యస్య జడాంశమిశ్రత్వం వ్యావర్తయత్యేవకారః. జ్ఞానత్వం నామ స్వయం ప్రకాశత్వమితి జ్ఞాపనార్థమత్రాయమితి వాక్యోపాదానమ్. ధర్మధర్మిభావం జ్ఞాపయతి న విజ్ఞాతురితి. జ్ఞాతృసంబన్ధిజ్ఞానస్య నిత్యత్వే కథితే జ్ఞానమాత్రస్య నిత్యత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం జ్ఞాతురేవాత్మత్వం దర్శయతి అథ య ఇతి ఏకవాక్యేన జ్ఞానగుణకత్వస్వయంప్రకాశత్వయోస్సహప్రతిపాదకం వాక్యమాహ కతమ ఇతి. జ్ఞాతగుణకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వప్రతిపాదకవాక్యమాహ ఏష హీతి. జ్ఞాతవ్యస్య నిష్కృష్టాత్మస్వరూపస్య జ్ఞాతృత్వమాహ విజ్ఞాతారమితి. అనేన జ్ఞాతృత్వం స్వాభావికమితి ఫలితమ్. న కేవలం సంసృతిదశాయాం ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వం జ్ఞాపయతి జానాత్యేవాయమితి. అవధారణాసంకోచాన్ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వం సిద్ధం- ముక్తౌ జ్ఞాననిషేధశ్రుతీనాం విషయవిభాగం దర్శయతి న పశ్య ఇతి స ఉత్తమ ఇతి చ- పురుషం ప్రాప్తస్య ముక్తస్య జ్ఞాతృత్వేఽనువర్తమాన ఏవ దేహేన్ద్రియప్ర(గమ)లయం దర్శయతి ఏవమితి. అన్తఃకరణోత్తీర్ణస్య జ్ఞాతృత్వమాహ తస్మాద్వా ఇతి. అస్యార్థస్య సూత్రకారాభిప్రేతత్వమాహ (వక్ష్యతి చేతి) పూర్వం సూత్రోపాదానమహమర్థాత్మత్వం సూత్రకారాభిమతమితి జ్ఞాపనార్థమ్. అత్రోపాదానం జ్ఞానగుణకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వవాదినీనాం శ్రుతీనామవిరోధస్సూత్రకారాభిమత ఇతి జ్ఞాపనార్థమ్. జ్ఞానత్వాత్ జ్ఞానం(న)జ్ఞానాన్తరాశ్రయ ఇతి చేత్- యది వ్యాప్త్యనురోధేనైవముచ్యతే-తర్హి ధర్మత్వేన స్వీకార్యమ్. యది శ్రుతిబలాత్స్వతన్త్రేణ స్వీక్రియతే. తర్హి శ్రుతిబలాదేవ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియతామ్. న చ వ్యాప్తివిరోధః- ధర్మభూతజ్ఞానత్వే ప్రయుక్తత్వాత్ జ్ఞానానాశ్రయత్వస్య. శ్రుత్యా జ్ఞా(తు)తృత్వ)స్వయంప్రకాశత్వసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) నను ఘటమహం జానామీత్యత్ర జ్ఞానస్య జ్ఞాతృసంబన్ధః ప్రతీయత ఇత్యభ్యుపేత్యం-అన్యథా స్వజ్ఞానపరజ్ఞానవిభాగస్య దుర్గ్రహత్వప్రసఙ్గాత్. స్వసంబన్ధితయా ప్రతీతం జ్ఞానం సంబన్ధాప్రతీతౌ కథం స్వజ్ఞానమితి వ్యవహ్రియతే. అతః స్వసంబన్ధః ప్రతీయత ఏవ. తత్ప్రతీతిర్న తావదహమర్థాద్భవతి, అహమర్థః ప్రత్యక్త్వేనానుకూలత్వేనైకత్వేన చ స్వతో(భవ)భా)తి. న హ్యర్థాన్తర

ప్రకాశత్వాదేవకస్యచిదేవభవేత్ ప్రకాశః దీపాదిప్రకాశవత్ - తస్మాన్నాత్మాభవితుమర్హతిసంవిత్ - సంవిదనుభూతిజ్ఞానాదిశబ్దాస్సమ్బన్ధిశబ్దా ఇతిచ శబ్దార్థవిదః. నహిలోకవేదయోర్జానాత్యాదేరకర్మకస్యాకర్తృకస్యచ ప్రయోగోదృష్టచరః. యచ్చోక్తమజడత్వాత్ సంవిదేవాత్మేతి. తత్రేదంప్రష్టవ్యమ్-

అహమర్థో విషయీకర్తుమలమితి భవతాం ప్రక్రియా. అతోధర్మభూతజ్ఞానేనైవసంబన్ధప్రతీతిః. సంబన్ధశ్చసంబన్ధిభ్యాం వినానప్రతీయత ఇతిజ్ఞాతృజ్ఞానయోరపి సంబన్ధప్రకాశకజ్ఞానాన్తరవేద్యత్వంస్యాత్. తతఃస్వతోఽవభాసోజ్ఞానాన్తరేణావభాసశ్చేత్యవభాసద్వయాభావాత్ జ్ఞానాన్తరేణైవప్రకాశ్యతయా స్వప్రకాశ్యత్వాసిద్ధేః జ్ఞాతుశ్చజ్ఞానస్యచజడత్వం స్యాత్. కించ- జ్ఞానాన్తరేణ సంబన్ధప్రతీతిరవశ్యంభావినీచేత్- సంబన్ధవిషయజ్ఞానేన సహజ్ఞాతృసంబన్ధస్యాపిజ్ఞానాన్తరేణ ప్రతీత్యవశ్యంభావాత్ సంబన్ధజ్ఞానపరంపరాప్రసఙ్గః. అవశ్యంభావాభావేసర్వజ్ఞానేష్వహంజానామీతిజ్ఞానజ్ఞాతృసంబన్ధప్రతీతిర్నస్యాత్. నైవమ్- స్వయంప్రకాశప్రత్యక్షేణైవసంబన్ధప్రతీతేః. నియతవిశేషణ విశేష్యభావోహి సంబన్ధః. అహమర్థోవిశేష్యతైకస్వభావంస్వాత్మానంప్రకాశయతి. ధర్మభూతజ్ఞానంచవిశేషణతైకస్వభావంస్వాత్మానంప్రకాశయతి. విశేషణవిశేష్యభావస్య పరస్పరప్రతియోగికత్వంచ జ్ఞాతృజ్ఞానయోస్సహావభాసాదేవ ప్రతీయతే. ననుసంబన్ధప్రతీతౌ సంబన్ధినోస్సహావభాసశ్చైకజ్ఞానగమ్యతయా వినానోపపద్యత ఇతి జ్ఞాతృజ్ఞానయోఃజ్ఞానాన్తర వేద్యత్వం స్యాత్. సురభిపుష్పమిత్యాదౌ భిన్నసామగ్రీవేద్యయోరపి గన్ధపుష్పయోస్సబన్ధప్రతీతివేళాయామేకజ్ఞానగమ్యత్వంహి దృశ్యత ఇతి చేన్న- తత్ర సంబన్ధినోస్సంబన్ధేనసహైకజ్ఞానగమ్యత్వస్యసహావభాసప్రయుక్తత్వాభావాత్. సంబన్ధినోర్జడత్వప్రయుక్తంహి తత్రైకజ్ఞానగమ్యత్వమ్. అత్రస్వప్రకాశత్వాత్స్వయమేవసహావభాసమానయోర్జ్ఞాతృజ్ఞానయోర్విశేషణ విశేష్యతైకస్వభావత్వరూప సంబన్ధగ్రహోజ్ఞానాన్తరానపేక్షఉపపద్యతే. అతస్సంబన్ధాగ్రహస్వపరజ్ఞానవిభాగాభావసంబన్ధజ్ఞాన పరంపరాప్రసఙ్గాః దూరోత్సారితాః. ఏవంజ్ఞాతృత్వస్వయంప్రకాశత్వోపపాదనేన చిన్మాత్రవ్యతిరిక్తత్వాదితి జడత్వసాధకహేతుర్నిరస్తోభవతి. జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వాజ్జడత్వం వదతాకింస్వయంప్రకాశవ్యతిరిక్తత్వంహేతురుక్తః- ఉతవిషయప్రకాశకాన్యత్వమ్, ప్రథమేసాధ్యావిశిష్టత్వమ్. ద్వితీయేబ్రహ్మణ్యనైకాన్తికమ్. శ్రుత్యాదిబాధశ్చ, అథ సాశ్రయత్వేతర్కమాహ (ప్రకాశత్వాదేవేతి) ప్రకాశత్వాత్- విషయేణసాక్షాత్సంబధ్య సాక్షాత్పరంపరయావా జ్ఞాయమానత్వేనాపరోక్ష వ్యవహారానుగుణ్య హేతుత్వాదిత్యర్థః. అనేన స్వరూపభూతజ్ఞానేన్ద్రియ లిఙ్గాదివ్యావృత్తిః. హేత్వన్తరమప్యాహ (సంవిదనుభూతీతి) సంబన్ధిశబ్దత్వంశబ్దస్వభావాయత్తమిత్యాశఙ్క్యాహ (నహిలోకవేదయోరితి) యత్రార్థస్వరూపస్య అన్యథాత్వందృశ్యతే - తత్ర శబ్దస్వభావాయత్తత్వమాశ్రయణీయమ్- యథాదారాఇత్యాదిషు బహుత్వాదేః. యత్రనాన్యథాత్వం- తత్రార్థస్వభావాయత్తత్వమేవ - యథాభార్యేత్యాదిష్వేకత్వాదేః. తథాలోకవేదయోః(స)కర్మకకర్తృత్వదర్శనాత్ అర్థస్వభావాయత్తమేవసంబన్ధిశబ్దత్వమిత్యభిప్రాయః, యద్వా- కర్మకర్తృసంబన్ధిత్వంవ్యుత్పత్తినిమిత్తమస్తునప్రవృత్తినిమిత్తం తత్తుజ్ఞప్తిమాత్రమిత్యత్రాహ(నహిలోకేతి) ప్రయోగాధీనంహి ప్రవృత్తినిమిత్తాన్తరకల్పనమ్- ప్రయోగశ్చసంబన్ధిన్యేవార్థ ఇతి నార్థాన్తరకల్పనాస్యాత్. స్వరూపభూతజ్ఞానవాచిశబ్దానాం సమ్బన్ధిశబ్దత్వం త్వన్మతేప్యనుపపన్నమితి చేన్న- స్వరూపగోచరాణాం స్వయంప్రకాశత్వరూఢానాం జ్ఞానాదిశబ్దానామనుభూత్యాదిశబ్దేభ్యః శబ్దాన్తరత్వాత్. అతఃసమ్బన్ధిశబ్దతోపదేశస్తు ధర్మభూతజ్ఞానేసావకాశోస్మన్మతే- విషయాశ్రయసమ్బన్ధిజ్ఞానస్యైవ విషయాశ్రయ సమ్బన్ధబాధేన నిరాశ్రయత్వనిర్విషయత్వాభ్యుపగమాత్త్వన్మతే సమ్బన్ధిశబ్దతోపదేశోనిరర్థక ఇతిభావః. అథాజడత్వాత్సంవిదాత్మత్వ సమర్థనందూషయితు మనువదతి (యచ్చోక్తమితి) అథాజడత్వంనామ కిం స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వం-ఉతఅవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకత్వమ్

అజడత్వమితి కిమభిప్రేతమ్- స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వమితి చేత్- తథాసతి దీపాదిష్వనైకాన్త్యమ్. సంవిదతిరిక్తప్రకాశధర్మానభ్యుపగమేనాసిద్ధిర్విరోధశ్చ. అవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకత్వమపి సుఖాదిషు వ్యభిచారాన్నిరస్తమ్. యద్యుచ్యేత- సుఖాదిరవ్యభిచరితప్రకాశోఽప్యన్యస్మై ప్రకాశమానతయా ఘటాదివజ్జడత్వేనానాత్మేతి. జ్ఞానం వా కిం స్వస్మై ప్రకాశతే- తదపి హ్యన్యస్యైవాహమర్థస్య జ్ఞాతురవభాసతే అహం సుఖీతివజ్జానామ్యహమితి. అతస్స్వస్మై ప్రకాశమానత్వరూపమజడత్వం సంవిద్యసిద్ధమ్. తస్మాత్స్వాత్మానం ప్రతి స్వసత్తయైవ సిద్ధ్యన్నజడోఽహమర్థ ఏవాత్మా. జ్ఞానస్యాపి ప్రకాశతా తత్సంబన్ధాయత్తా. తత్కృతమేవ హి జ్ఞానస్య సుఖాదేరివ స్వాశ్రయం చేతనం ప్రతి ప్రకటత్వమితరం ప్రత్యప్రకటత్వం చ.

ఉత స్వస్మై ప్రకాశమానత్వం- ఉత స్వస్మై స్వయం ప్రకాశమానత్వం ఉత స్వయం ప్రకాశత్వమితి పంచధా వికల్పమభిప్రేత్యాహ (అజడత్వమితి) (కిమభిప్రేతమితి) అహం జానామీతి ప్రత్యక్షబాధస్సర్వసాధారణం దూషణమ్. ప్రథమం స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వపక్షం దూషయితుమాహ (స్వసత్తేతి) స్వసత్తాప్రయుక్తః ప్రకాశోఽయస్యేతి బహువ్రీహిః. వక్ష్యమాణాసిద్ధిదూషణోపయోగిభేదజ్ఞాపనార్థం స్వపత్తాప్రయుక్తశబ్దః. అనైకాన్త్యమాహ (తథాసతీతి) స్వపక్షే జ్ఞాతురాత్మత్వాత్ సపక్షభూతేతస్మిన్ విపక్షేఽనాత్మని దీపే చ వృత్త్యాఽనైకాన్త్యం పక్షత్రయవృత్తిత్వలక్షణముక్తమ్. పరపక్షే త్వనియతత్వమేవానైకాన్త్యమ్. సపక్షాభావాత్. దూషణాన్తరద్వయమాహ (సంవిదతిరిక్తేతి) సంవిత్ప్రయోజికా, ప్రకాశః ప్రయోజ్య ఇతి తదతిరేకేణానభ్యుపగమాదసిద్ధిః. అభ్యుపగమే నిర్విశేషత్వవిరోధః- ఇమావసిద్ధివిరోధావికల్పితసర్వశిరస్సాధారణావనుసంధేయౌ. యద్వా- విరోధః- పక్షవిపక్షయోరేవ వర్తమానత్వం పక్షభూతసంవిది విపక్షే దీపాదౌ చ వృత్తేః. పరమతమాత్రపర్యాలోచ(నాయా)నయాయం విరోధ ఉక్తః. అత్ర స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వమిత్యత్ర ప్రకాశశబ్దేన కిం సాక్షాద్వా పరంపరయా వా వ్యవహారానుగుణ్యం వివక్షితం- ఉత పరంపరయైవ - ఉత సాక్షాదేవేతి వికల్పోఽభిప్రేతః. ప్రథమం శిరః స్వపరదర్శనపర్యాలోచనయాభిహితయోరనైకాన్త్యవిరోధయోరన్యతరేణ నిరస్తం భవతి. ద్వితీయే త్వసిద్ధిః- పరంపరయైవ వ్యవహారానుగుణ్యస్య జ్ఞప్తావుభయవాద్యనభిమతత్వాత్. తృతీయే స(న్మాత్రా)త్తాతిరిక్తప్రకాశానభ్యుపగమనిబన్ధనాసిద్ధిర్విశేషత్వవిరోధశ్చ స్యాతామిత్యభిప్రాయః. ద్వితీయం పక్షం ప్రతిక్షిపతి (అవ్యభిచరితేతి) న వ్యభిచరతి ప్రకాశోఽయస్య సత్తాయాం సోఽవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకః. ప్రయోజ్యప్రయోజకత్వాభావేపి విద్యమానదశాయాం సర్వదా ప్రకాశమానత్వమిత్యర్థః, తస్యానాత్మత్వేన సంప్రతిపన్నేషు సుఖదుఃఖాదిషు వ్యభిచార ఉక్తః. అథ తత్పరిహారముఖేన స్వస్మై ప్రకాశమానత్వపక్షముపక్షిపతి (యద్యుచ్యేతేతి) పరిహరతి (జ్ఞానం వేతి) కస్యేత్యత్రాహ (తదపీతి) పరస్మై భాసమానత్వముపపాదయతి (అహమితి) తస్మాదేవంరూపాజడత్వమసిద్ధమిత్యాహ (అత ఇతి) అథ చతుర్థం శిరో దూషయన్నసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి) స్వయం ప్రకాశత్వపక్షేపి స్వయం ప్రకాశత్వం నామ కిం జ్ఞానకర్తతామన్తరేణ వ్యవహారానుగుణత్వం- ఉత జ్ఞానాన్తరనిరపేక్షప్రకాశత్వమిత్యభిప్రేతే వికల్పే ప్రథమం శిరః తస్మాదితి గ్రన్థేన దూషితమ్. ఇతరాత్మవ్యావృత్త్యర్థం స్వాత్మానమిత్యుక్తమ్- స్వసత్తయైవ సిద్ధ్యన్నిత్యనేన స్వయం ప్రకాశత్వముక్తమ్. స్వస్మై స్వయం భాసమానత్వమహమర్థస్యాధికమ్. స్వస్మై స్వయం భాసమానస్య స్వయం భాసమానత్వమస్తీత్యభిప్రాయేణ స్వాత్మానం ప్రతి స్వసత్తయైవేత్యుక్తమ్. తేన జ్ఞానకర్తతామన్తరేణ వ్యవహారానుగుణత్వం జ్ఞాతర్యప్యస్తీతి తదవ్యభిచరితం స్వపక్షే అనాత్మని జ్ఞాతర్యపి విపక్షభూతే వృత్తేరితి దర్శితమ్. జ్ఞానాన్తరనిరపేక్షప్రకాశత్వం సంవిద్యసిద్ధం- తస్యాస్స్వరూపభూతజ్ఞానాధీనత్వాత్. అహమర్థస్యైవ తదిత్యభిప్రాయస్స్వసత్తయైవేత్యనేన సూచితః. తమేవ వివృణోతి (జ్ఞానస్యాపీతి) తత్సంబన్ధాయత్తత్వముపపాదయతి (తత్కృతమేవ హీతి)

అతో న జ్ఞప్తిమాత్రమాత్మా, అపితు జ్ఞాతైవాహమర్థః. అథ యదుక్తమనుభూతిః పరమార్థతో నిర్విషయా నిరాశ్రయా చ సతీ భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృతయాఽవభాసతే రజతతయేవ శుక్తిర్నిరధిష్ఠానభ్రమానుపపత్తేరితి. తదయుక్తమ్. తథా సత్యనుభవసామానాధికరణ్యేనానుభవితాహమర్థః ప్రతీయేత అనుభూతిరహమితి పురోఽవస్థితభాస్వరద్రవ్యాకారతయా రజతాదిరివ. అత్ర తు పృథగవభాసమానైవేయమనుభూతిరర్థాన్తరమహమర్థం విశినష్టి దణ్డ ఇవ దేవదత్తమ్. తథా హ్యనుభవామ్యహమితి ప్రతీతిః. తదేవమస్మదర్థమనుభూతివిశిష్టం ప్రకాశయన్ననుభవామ్యహమితి ప్రత్యయో దణ్డమాత్రే దణ్డీ దేవదత్త ఇతి ప్రత్యయవద్విశేషణభూతానుభూతిమాత్రావలమ్బనః కథమివ ప్రతిజ్ఞాయేత. యదప్యుక్తం స్థూలోఽహమిత్యాది దేహాత్మాభిమానవదేవ జ్ఞాతృత్వప్రతిభాసనాత్ జ్ఞాతృత్వమపి మిథ్యేతి. తదయుక్తమ్ - ఆత్మతయాఽభిమతాయా అనుభూతేరపి మిథ్యాత్వం స్యాత్ - తద్వదేవ ప్రతీతేః. సకలేతరోపమర్దితత్త్వజ్ఞానాబాధితత్వే

జ్ఞానస్ఫురణస్యాశ్రయసమ్బన్ధోఽపి సామగ్ర్యన్తరాద్భూత ఇతి భావః. అజడత్వాత్సంవిదాత్మత్వాసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) అథాహమర్థస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వం దూషయితుమనువదతి (అథ యదుక్తమిత్యాదినా) సంవిదపి మిథ్యా కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (నిరధిష్ఠానేతి) అనుభూతివ్యతిరిక్తాపారమార్థ్యసిద్ధవత్కారేణాయం హేతురుక్తః. దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) అధిష్ఠానసామానాధికరణ్యేనాధ్యస్తప్రతీతిం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (పురోఽవస్థితేతి) పక్షే తద్విపర్యయం దర్శయతి (అత్ర త్వితి) పృథగవభాసమానా - వ్యధికరణతయావభాసమానా- తథా ప్రతీతిం దర్శయతి (తథా హీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) తదేవం - ఉక్తప్రకారేణ ధర్మధర్మిభావప్రతీ(తేః)తౌ విశేషణతయా ప్రతిపన్నే తద్విశేషణవిశిష్టస్యాధ్యాసోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. తత్ర న సమ్బన్ధమాత్రాధ్యాసః- తథా సతి సమ్బన్ధినో జ్ఞాతుః పారమార్థ్యప్రసఙ్గాత్. న చ తథాభ్యుపేతమ్. నను విశేషణే విశిష్టాధ్యాసో దృశ్యతే యథా ప్రభాయాం మణ్యధ్యాస ఇతి. ఇదం చోద్యం పృథగవభాసమానేత్యనేన పరిహృతమ్. న హి తథా వైయధికరణ్యేన విశేషణీభూతా ప్రభా. కిన్త్వయం మణిరితి మణ్యధ్యాసాధిష్ఠానభూతా ప్రభా మణిసామానాధికరణ్యేనైవ హి భాతి. నన్వనుభవసామానాధికరణ్యేన ప్రతీతిప్రసఞ్జనమయుక్తమ్- దిక్షు మాలిన్యం నభసి రాగ ఇతి వైయధికరణ్యేనాప్యధ్యాసదర్శనాత్. నైవమ్, పదద్వయప్రవృత్తినిమిత్తయోరేకాశ్రయవృత్తిత్వం హి సామానాధికరణ్యమ్. ఇహ దిక్త్వమాలిన్యయోర్నభస్త్వారుణ్యయోశ్చైకాశ్రయవృత్తిత్వాదర్థతః సామానాధికరణ్యమస్తి. వైయధికరణ్యం తు శబ్దగతమ్. 'దిశో మలినాః' దిక్షు మాలిన్యమిత్యత్ర కోఽర్థభేదః, అధ్యాసే మిథస్త్వైక్యప్రతీతిరవర్జనీయా. అతః సైవాత్రాపాద్యతే అనుభూతిరహమితి ప్రతీయేతేతి. నను అనుభూతిరహమితి ప్రతీతిప్రసఙ్గో దుర్వచః, అనుభూతిత్వం హ్యధిష్ఠానాసాధారణాకారః. తదస్ఫురణం భ్రమానుగుణమేవ. న హి శుక్తీ రజతమితి ప్రతీయత ఇతి, ఏవం తర్హ్యనుభూతేర్నిర్విశేషతయా రూపాన్తరేణ స్ఫురణాభావాదనుభూతితయాఽస్ఫురణవిరోధాచ్చ తదధికరణాధ్యాసానుదయః, అవిరోధేన కృత్స్నాఽధ్యాసే గ్రన్థోక్తసామానాధికరణ్యప్రతీతిప్రసఙ్గో దుర్వారః. ఏతదభిప్రాయేణ హి పురోఽవస్థితభాస్వరద్రవ్యాద్యాకారతయా రజతాదిరివేత్యుక్తమ్. నన్వధ్యాసానుదయో దుర్వచః- విషయోపశ్లిష్టానుభూతిరహం జానామీత్యత్ర జ్ఞాత్రధ్యాసే ప్రతీయతే- సా తు నాధిష్ఠానమ్. నిర్విషయా నిరాశ్రయానుభూతిరేవాధిష్ఠానమ్. తదప్రకాశాదధ్యాసోదయ ఇతి. ఉచ్యతే (తత్ర) (అ)ప్రతిపన్నస్యాధిష్ఠానత్వాయోగాత్- నిర్విషయనిరాశ్రయసంవిదో యోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వాత్. విషయప్రకాశక సంవిద ఏవ ఆత్మత్వాభ్యుపగమేన త్వయా స్వయంప్రకాశత్వసమర్థనాచ్చ సైవాధిష్ఠానమితి తదవభాసే తస్యాశ్చ శుక్తిత్వవత్ భ్రమవిరోధిత్వేఽధ్యాసానుదయ ఇతి. దేహాత్మాభిమానవతో జ్ఞాతృత్వప్రతిభాసాత్తన్మిథ్యేత్యుక్తమనూద్య దూషయతి (యదప్యుక్తమిత్యాదినా)

నానుభూతేర్న మిథ్యాత్వమితి చేత్ - హన్తైవం సతి తదబాధాదేవ జ్ఞాతృత్వమపి న మిథ్యా. యదప్యుక్తమవిక్రియస్యాత్మనో జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వరూపం జ్ఞాతృత్వం న సంభవతి. అతో జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకం జడం వికారాస్పదావ్యక్తపరిణామాహఙ్కారగ్రన్థిస్థమితి న జ్ఞాతృత్వమాత్మనః - అపి త్వన్తఃకరణరూపస్యాహంకారస్య. కర్తృత్వాదిర్హి రూపాదివద్దృశ్యధర్మః కర్తృత్వేఽహంప్రత్యయగోచరత్వే చాత్మనోఽభ్యుపగమ్యమానే దేహస్యేవానాత్మత్వపరాక్త్వజడత్వాది ప్రసఙ్గశ్చేతి. నైతదుపపద్యతే- దేహస్యేవాచేతనత్వప్రకృతిపరిణామత్వదృశ్యత్వపరాక్త్వపరార్థత్వాదియోగాదన్తఃకరణరూపస్యాహఙ్కారస్య, చేతనాసాధారణస్వభావత్వాచ్చ జ్ఞాతృత్వస్య. ఏతదుక్తం భవతి - యథా దేహాదిర్దృశ్యత్వపరాక్త్వాదిహేతుభిస్తత్ప్రత్యనీకద్రష్టృత్వప్రత్యక్త్వాదేర్వివిచ్యతే - ఏవమన్తఃకరణరూపాహఙ్కా-

(తదబాధాదేవేతి) జ్ఞాతృత్వస్యాబాధితత్వముక్త్వాపి జ్ఞాతృత్వపరశ్రుతివాక్యాత్. జ్ఞాతృత్వస్య విక్రియాత్మకత్వం నిరాకర్తుం తదనువదతి (యదప్యుక్తమవిక్రియస్యేతి) జ్ఞానస్య ధాత్వర్థతయా క్రియాత్వమ్. తత్కర్తృత్వం చ వికారరూపమ్ అత ఏవ జడం చ, అవిక్రియస్యాజడస్యాత్మనో న సంభవతి. విక్రియాత్మకత్వాజ్జడత్వాచ్చ తాదృశాహంకారగ్రన్థిస్థమిత్యర్థః సర్వాధ్యాసమూలత్వాత్ గ్రన్థిత్వమ్- అథ హేత్వన్తరేణ చ జ్ఞాతృత్వస్యాన్తఃకరణధర్మత్వముపపాదయతి (కర్తృత్వాదిరితి) దృశ్యత్వాదిత్యర్థః ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (కర్తృత్వ ఇతి) అత్ర వ్యతిరేక్యనుమానాన్యభిప్రేతానీతి పూర్వమేవోక్తమ్. పరిహరతి (నైతదితి) దేహస్యేవేత్యాదినా అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వాభావోపపాదనమ్. ఆదిశబ్దాదనన్తవత్త్వగ్రహణమ్- చేతనాసాధారణత్వాదినా ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వోపపాదనమ్. జ్ఞాతృత్వాభావస్సాధ్యోఽభిప్రేతః. అన్తఃకరణం ధర్మి. అచేతనత్వాదయో హేతవః- దేహస్యేవేతి సపక్షో దర్శితః. జ్ఞాతృత్వస్య చేతనాసాధారణత్వకథనాద్వ్యతిరేకవ్యాప్తిశ్చ కథితా. ఏవం పరోక్తవ్యతిరేకిణాం ప్రత్యనుమానాన్యుక్తాని భవన్తి. అన్తఃకరణం న జ్ఞాతృ- అచేతనత్వాత్. ప్రకృతిపరిణామత్వాత్, దృశ్యత్వాత్. పరాక్త్వాత్, పరార్థత్వాత్ దేహవదితి. నన్వచేతనత్వాత్ అజ్ఞాతృత్వే సాధ్యే సాధ్యావిశిష్టతా- నైవమ్, అచేతనశబ్దేనానాత్మత్వస్య వివక్షితత్వాత్. పురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వం దేహం ప్రతి నియన్తృతయా అన్తః ప్రవిష్టత్వం వా ఆత్మత్వం-తదభావోఽనాత్మత్వమ్. ప్రకృతిపరిణామత్వం ప్రకృతికార్యత్వమ్. దృశ్యత్వమ్- నియమేన జ్ఞానాన్తరాధీనసిద్ధిత్వమ్, పరాక్త్వం-పరస్మై భాసమానత్వమ్. పరార్థత్వమ్- పరప్రయోజనైకఫలత్వం. జీవోపకరణత్వమిత్యర్థః, ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వే సాధ్యే అమీ హేతవో యథాసంభవం తర్కా యోజనీయాః - ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వాభావే దేహస్యేవానాత్మత్వప్రసఙ్గః పరార్థత్వప్రసఙ్గ ఇతి. నను యథా ఘటదేహయోర(చిత్త్వా)చేతనత్వా)దికే తుల్యేఽపి ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాదికం దేహాసాధారణం భవతి, తథా దేహాన్తఃకరణయోరచేతనత్వాదికే తుల్యేఽపి జ్ఞాతృత్వమన్తఃకరణాసాధారణధర్మస్స్యాత్. అత ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాభావస్యేవ జ్ఞాతృత్వాభావస్యాప్యచేతనత్వాదికమప్రయోజకమ్. అచిద్విశేషత్వమేవ ప్రయోజకమ్. తథాత్మనో జ్ఞాతృత్వాభావేఽపి ప్రత్యక్త్వాదిరుపపద్యతామిత్యుభయత్రాపి విపక్షే బాధకాభావమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఏతదుక్తమితి) యేన దృశ్యత్వాదివిరుద్ధధర్మేణ దేహస్య ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిః, తేనాన్తఃకరణస్యాపి తద్ద్రివ్యత్వాద్ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వాభావం ప్రత్యచేతనత్వాదికమప్రయోజకం చేద్దేహస్యాజ్ఞాతృత్వప్రసఙ్గః- తతశ్చ చార్వాకం ప్రతి దేహాత్మభేదస్త్వయాపి దురుపపాదః- న చ దేహస్య దేహత్వాదజ్ఞాతృత్వమ్, ఘటాదౌ దేహత్వాభావేఽపి జ్ఞాతృత్వాభావాత్. అతస్తత్రాచిత్త్వాదికస్య జ్ఞాతృత్వాభావప్రయోజకత్వమభ్యుపగన్తవ్యమితి క్వచిజ్జ్ఞాతృత్వాభావప్రయోజకస్య తస్యాచిత్త్వాదేః క్వచిదప్రయోజకత్వమయుక్తమ్. అతోఽచిత్త్వాదిభిర్దేహస్యేవాన్తఃకరణస్య ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వాదేరిత్యాదిశబ్దాదజడత్వగ్ర-

రోఽపి తద్ద్రవ్యత్వాదేవ త్రైరేవహేతుభిస్తస్మాద్వివిచ్యత ఇతి. అతో విరోధాదేవ న జ్ఞాతృత్వమహంకారస్య దృశిత్వవత్
యథాదృశిత్వం తత్కర్మణోఽహఙ్కారస్య నాభ్యుపగమ్యతే- తథా జ్ఞాతృత్వమపి న తత్కర్మణోఽభ్యుపగన్తవ్యమ్. నచ
జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకం- జ్ఞాతృత్వం హి జ్ఞానగుణాశ్రయత్వమ్. జ్ఞానం చాస్య నిత్యస్య స్వాభావికధర్మత్వేన నిత్యమ్.

హణమ్. (వివిచ్యతే) ప్రత్యక్షాదిభిర్ధర్మైస్సంబన్ధరహితోఽవగమ్యత ఇత్యర్థః (త్రైరేవహేతుభిస్తస్మాద్వివిచ్యత ఇతి) పరా
క్త్వాదిభిర్దేహస్య జ్ఞాతృత్వాభావ ఉక్తే పరాక్త్వం వ్యాప్యం జ్ఞాతృత్వాభావో వ్యాపక ఇతి సిధ్యతి. తతశ్చ స్వాభావవ్యాప్తే
షు పరాక్షు నిరవకాశం జ్ఞాతృత్వం యది ప్రత్యగ్వస్తున్యపి న స్యాత్ - తదా నిరాశ్రయం ప్రసజేదితి పూర్వోక్తవ్యాప్తిస్థా
పనాయ విపక్షే బాధకస్తర్కోఽత్రాభిప్రేతః. తస్మాద్వివిచ్యత ఇత్యేతదుక్తమిత్యన్వయః. అతోఽచేతనత్వజడత్వాదిస్వ
భావవిరోధాన్నాహంకారస్య జ్ఞాతృత్వమిత్యాహ (అత ఇతి) నహి వయం ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్త్యా దేహాత్మవివేకం
బ్రూమః. స తు పరమతానుసారాత్కృతః వయం తు దృశిత్వానుపపత్త్యేతి శఙ్కాయాం ద్రష్టృత్వాభావస్యాచేతనత్వాదిప్ర
యోజకత్వే మృషావాద్యసాధారణప్రతిబన్దీమాహ (దృశిత్వవదితి) తదేవ వివృణోతి (యథేతి) దృశ్యత్వాద్యవిశేషే
పి దేహస్య ఘటాదివిలక్షణస్యేన్ద్రియాశ్రయత్వవదన్తఃకరణస్య దృశిత్వముపపద్యతామ్. అన్తఃకరణస్యాపి దృశ్యత్వా
దినా దేహస్యేవ దృశిత్వం నోపపద్యత ఇతి చేత్ - తథా దృశ్యస్యాన్తఃకరణస్య దృశ్యత్వాదినైవ దేహస్యేవ ద్రష్టృత్వమ
పి నోపపద్యతే. అతో దృశిత్వాభావ ఇవ ద్రష్టృత్వాభావేఽప్యచేతనత్వాదికం ప్రయోజకమ్ - అన్వయవ్యతిరేకయోస్తు
ల్యత్వాదుపాధ్యన్తరాదర్శనాచ్చేతి భావః. అహంప్రత్యయగోచరత్వమనాత్మత్వసాధకం దేహస్యేవేతి యదుక్తం తదయు
క్తమ్. బాధితాహంప్రత్యయగోచరత్వస్య పక్షే వృత్త్యభావాదబాధితాహంప్రత్యయగోచరత్వస్య సపక్షే దేహాదావ
భావాచ్చ, యద్యహంప్రత్యయగోరత్వమాత్రేణానాత్మత్వాదిప్రసఙ్గః తర్హి రజతప్రత్యయగోచరత్వమాత్రేణ
(అభ్రాన్తభ్రాన్తవత్) సమ్యగ్రజతేఽప్యరజతత్వాఙ్గులీయకనిర్మాణానర్హత్వప్రసఙ్గస్స్యాదిత్యసంగతమ్. శ్రుతిభిః ప్రత్య
క్షేణ చ కాలాత్యయాపదేశశ్చ. అనాత్మత్వాదిప్రసఞ్జకం కర్తృత్వం కిం ప్రయత్నాధారత్వం- ఉత స్పన్దరూపక్రియాశ్ర
యత్వం- ఉత ధాత్వర్థమాత్రాశ్రయత్వమ్. ప్రథమే వ్యాప్త్యభావః- ప్రయత్నాధారత్వానాత్మత్వయోః క్వచిత్సహ ద
ర్శనాభావాత్. పరమాత్మన్యనాత్మత్వాదిప్రసఙ్గశ్చేత్ * కర్తారమీశం పురుషమిత్యాదినా కాలాత్యయాపదేశశ్చ. జీ
వే చేత్ * సాధుకారీ సాధుర్భవతి * కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ * యతః స్వకృతభుక్పుమానిత్యాదిభిః ప్రత్యక్షేణ చ కా
లాత్యయాపదేశశ్చ. ద్వితీయే పరమాత్మన్యసిద్ధిః జీవే తూత్క్రాన్త్యాదిశ్రుతిభిః కాలాత్యయాపదేశః. తృతీయే భ్రమాశ్రయత
యా స్వాభిమతాత్మన్యనాత్మత్వప్రసఙ్గః భేదదర్శనం తదాశ్రయత్వం చాపారమార్థికమితి చేత్ కిం పరమార్థభూతధాత్వర్థా
శ్రయత్వమనాత్మత్వసాధకం- ఉతాపరమార్థభూతధాత్వర్థాశ్రయత్వమ్. ప్రథమే ఘటాదావపి పరమార్థభూతధాత్వర్థాశ్ర
యానభ్యుపగమాత్ వ్యాప్త్యభావః. ద్వితీయే త్వదభిమతస్య భ్రమాశ్రయస్యా(ప్యా)త్మనోఽప్యనాత్మత్వప్రసఙ్గః. అ
థ విక్రియాత్మకత్వం నేత్యాహ (నచేతి) తదుపపాదయతి (జ్ఞాతృత్వం హీతి) గు(ణా)ణక్రియా)శ్రయత్వేపి తత్కా
దాచిత్కం చేత్ క్రియాశ్రయత్వవత్ విక్రియాత్మకం స్యాదిత్యత్రాహ (జ్ఞానం చాస్యేతి) ధర్మస్య స్వాభావికత్వేపి ధ
ర్మీ అనిత్యశ్చేద్ధర్మోప్యనిత్యస్స్యాత్. ధర్మినిత్యత్వేఽపి ధర్మస్సోపాధికశ్చేదుపాధివిగమే ధర్మో నశ్యతీత్యనిత్యస్స్యాత్. తదుభయ
వ్యావృత్త్యర్థౌ నిత్యస్వాభావికశబ్దౌ అవస్థావిశేషేణ కాదాచిత్కత్వం తు ప్రామాణికత్వాదిష్టమ్. అనేన పదద్వయేన
* న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే అవినాశిత్వాదాత్మన ఇతి శ్రుత్యర్థ ఉక్తో భవతి. అస్యాః శ్రుతేరయమర్థః- జ్ఞా
తృసంబన్ధివిజ్ఞానం నిత్యమ్. కుతః అవినాశిత్వాదాత్మనః. విశిష్టస్య నిత్యత్వేన విశేషణభూతజ్ఞానస్యాపి నిత్యత్వాత్. య
ద్వా- ధర్మినిత్యత్వేన తత్స్వాభావికధర్మస్యాపి నిత్యత్వాదితి, ఆత్మనో నిత్యత్వే జ్ఞానస్య తత్స్వాభావికధర్మత్వే చ ప్ర

నిత్యత్వంచాత్మనః * నాత్మాశ్రుతేరిత్యాదిషు వక్ష్యతి * జ్ఞోఽత ఏవేత్యత్ర జ్ఞ ఇతి వ్యపదేశేన జ్ఞానాశ్రయత్వంచ స్వాభావికమితి వక్ష్యతి. అస్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవ మణిప్రభృతీనాం ప్రభాశ్రయత్వమివ జ్ఞానాశ్రయత్వ మప్యవిరుద్ధమిత్యుక్తమ్. స్వయమపరిచ్ఛిన్నమేవ జ్ఞానం సంకోచవికాసార్హమిత్యుపపాదయిష్యామః. అతః క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం కర్మణా సంకుచితస్వరూపం తత్తత్కర్మానుగుణతరతమభావేన వర్తతే. తచ్చేన్ద్రియద్వారేణ వ్యవస్థితమ్. తమిమమిన్ద్రియద్వారా జ్ఞానప్రసరమపేక్ష్యోదయాస్తమయవ్యపదేశః ప్రవర్తతే. జ్ఞానప్రసరే తు కర్తృత్వ మస్త్యేవ. తచ్చ న స్వాభావికమ్ - అపి తు కర్మకృతమిత్యవిక్రియస్వరూప ఏవాత్మా. ఏవం రూపవిక్రియాత్మకం జ్ఞాతృత్వం జ్ఞానస్వరూపస్యాత్మన ఏవేతి న కదాచిదపి జడస్యాహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వసమ్భవః. జడస్వరూపస్య హ్యహఙ్కారస్య చిత్సన్నిధానేన త

మాణంస్మారయన్ పూర్వమేవ శ్రుతివాక్యోపాదానాత్ సూత్రముదాహరతి (నిత్యత్వంచేతి) సూత్రోదాహరణేన తద్విషయభూతా శ్రుతిరపి హ్యర్థతో దర్శితా స్యాత్. సూత్రంచ పూర్వం జ్ఞానగుణకత్వప్రదర్శనాయోపాత్తమ్. ఇదానీం నిత్యత్వజ్ఞాపనాయోపాత్తమ్ * జ్ఞోఽత ఏవేత్యత్ర జ్ఞ ఇతి వ్యపదేశస్య వివరణమ్ * యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషః ఇతి సూత్రమ్. అతస్స్వాభావికత్వసిద్ధిరితి భావః. జ్ఞానస్వరూపస్య జ్ఞానాశ్రయత్వం కథమిత్యత్రాహ (అస్యేతి) జ్ఞానం స్వాభావికనిత్యధర్మశ్చేత్ సర్వదా సర్వజ్ఞత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (స్వయమితి) స్వయం- స్వతః * సంపద్యావిర్భావః ఇత్యాదిసూత్రే ఉపపాదయిష్యామ ఇత్యర్థః. అనన్తరమేవేతి వార్థః. తర్హీదానీమపి కదాచిత్సర్వజ్ఞత్వం ముక్తౌ చ కదాచిజ్జ్ఞానసంకోచః కిం న స్యాత్. యది క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం సంకోచః- తర్హి సర్వేప్యజ్ఞాస్స్యురిత్యత్రాహ (అతః క్షేత్రజ్ఞేతి) అతః సంకోచవికాసార్హత్వాత్. కర్మణేతి సంకోచకోపాధిః (క్షేత్రజ్ఞావస్థాయామితి) తదానీమేవ సంకోచ ఇత్యర్థః. సర్వేషామజ్ఞత్వప్రసక్తిశ్చ కర్మతారతమ్యాత్పరిహృతా. తారతమ్యశబ్దేన * తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా । సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే ఇతి వచనం స్మారితం భవతి. కర్మణేతి పదేన తయేతి పదం శ్లోకస్థం వ్యాఖ్యాతం భవతి- తయా- కర్మరూపావిద్యయేత్యర్థః * అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే । యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా ॥ సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతిసంతతాన్ ఇతి హి ప్రకృతమ్. జ్ఞానస్య నిత్యత్వే నానుత్పత్తికత్వాదిన్ద్రియనైరపేక్ష్యం స్యాదిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) యద్వా- స్థావరేష్వపి జ్ఞానవికాసస్స్యాదిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ఇన్ద్రియద్వారకత్వం సంకోచవికాసార్థమిత్యర్థః- తర్హ్యుత్పత్తివినాశవ్యపదేశో న స్యాదిత్యత్రాహ (తమిమమితి) ప్రసరాన్వయవ్యతిరేకావపేక్ష్యోదయాస్తమయవ్యపదేశ ఇత్యర్థః- యద్వా- ప్రసృతాంశః ప్రసరః తస్య ప్రసరణసంకోచావుదయాస్తమయావిత్యర్థః. సంకోచవికాసాభ్యుపగమే విక్రియాత్మకత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (జ్ఞానప్రసరేత్వితి) తాదృశవిక్రియాత్మకత్వం ప్రామాణికత్వాదిష్టమిత్యర్థః. అచేతనవత్పరిణామో హ్యనభ్యుపగత ఇత్యేవకారాభిప్రాయః- అనేన అవికారశ్రుతీనాం విషయో దర్శితః. ముఖాన్తరేణాప్యవికారశ్రుతీనాం నిర్వాహం దర్శయతి (తచ్చేతి) స్వాభావికవికారనిషేధపరా అవికారశ్రుతయ ఇత్యర్థః. స్వాభావికం రూపం కథమిత్యత్రాహ (అవిక్రియేతి) స్వరూపం- స్వాభావికరూపమ్- అవికారిత్వవాక్యాన్యుపాధివిముక్తస్వాభావికరూపపరాణీత్యర్థః ప్రసరణకర్తృత్వమపి వికారరూపత్వాదన్తఃకరణస్యైవేత్యత్రాహ (ఏవంరూపవిక్రియాత్మకమితి) స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరణకర్తృత్వలక్షణవికారిత్వమేవం రూపశబ్దేన వివక్షితమ్. జ్ఞానస్వరూపస్య - జ్ఞానమేవ స్వాభావికో ధర్మః యస్య స జ్ఞానస్వరూపః స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరకర్తృత్వలక్షణవికారస్వధర్మకస్యాత్మన ఏవ సంభవతి- న తు జడస్వరూపత్వాత్ తద్ధర్మకస్యాహఙ్కారస్యేత్యర్థః- యద్వా- స్వరూపశబ్దో ధర్మిపరః. జ్ఞానస్వరూపస్యైవ జ్ఞానధర్మకత్వం సంభవతి- న తు జడస్వరూ

చ్ఛాయాపత్త్యా తత్సమ్భవ ఇతి చేత్ కేయం చిచ్ఛాయాపత్తిః కిమహఙ్కారచ్ఛాయాపత్తిస్సంవిదః- ఉత సంవిచ్ఛాయాపత్తిరహఙ్కారస్య, న తావత్సంవిదః - సంవిదిజ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాత్; నాప్యహఙ్కారస్య- ఉక్తరీత్యా తస్య జడస్య జ్ఞాతృత్వాయోగాత్ ద్వయోరప్యచాక్షుషత్వాచ్చ నహ్యచాక్షుషాణాం ఛాయా దృష్టా. అథాగ్నిసంపర్కాదయఃపిణ్డస్యేవ చిత్సంపర్కాజ్జ్ఞాతృత్వోపలబ్ధిరితి (చేత్) నైతత్-సంవిది (వస్తుతో)వా (స్వ)జ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాదేవ న తత్సంపర్కాదహఙ్కారే జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధిర్వా. అహఙ్కారస్యైవ చేతనస్య జ్ఞాతృత్వాసమ్భవాదేవ సుతరాం న తత్సంపర్కాత్సంవిదిజ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధిర్వా. యదప్యుక్తముభయత్ర న వస్తుతో జ్ఞాతృత్వమస్తి.

పస్య యథాఘటాదేరితి. జ్ఞానస్వరూపత్వాత్ జ్ఞానధర్మకస్యైవ స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరకర్తృత్వరూపవికారసంభవః, నతు జడస్వరూపత్వాదతద్ధర్మకస్యాహంకారస్యేత్యర్థః. ఏవం విక్రియాత్మకత్వాత్ జ్ఞాతృత్వస్యాత్మధర్మత్వానుపపత్తిర్నిరస్తా. అథ పరోక్తాన్ జ్ఞాతృత్వనిర్వాహప్రకారాన్ నిరస్యతి. జ్ఞాతృత్వం చిచ్ఛాయాపత్తికృతం, చిత్సంపర్కకృతం- చిదభివ్యఞ్జకత్వకృతమితి త్రయః పక్షాః. తత్ర ప్రథమం చిచ్ఛాయాపత్తిపక్షమాశఙ్కతే (జడేతి) దూషయతి (కేయమితి) కేయం దుర్నిరూపేత్యర్థః. వికల్పయతి (కిమితి) చిచ్ఛాయాశబ్దయోస్సమాసాన్తర్గతా విభక్తిః షష్ఠీ వా సప్తమీ వేతి భావః. అహంకారచ్ఛాయాపత్తిస్సంవిదః- అహంకారే సంవిద్గతజ్ఞాతృత్వచ్ఛాయాపత్తిరిత్యర్థః (సంవిచ్ఛాయాపత్తిరహంకారస్యేతి) సంవిద్యహంకారగతజ్ఞాతృత్వచ్ఛాయాపత్తిరిత్యర్థః. ప్రథమం దూషయతి (నతావదితి) శిరోన్తరం వ్యుదస్యతి (నాపీతి) పూర్వమచేతనత్వప్రకృతిపరిణామత్వాదిభిరహంకారస్యజ్ఞాతృత్వవ్యుదాసమభిప్రేత్యాహ (ఉక్తరీత్యేతి) దూషణాన్తరమాహ (ద్వయోరపీతి) తద్వివృణోతి (నహీతి) చిత్సంపర్క(పక్ష)ం దూషయితుం శఙ్కతే (అథేతి) పూర్వవద్వికల్ప్య దూషయతి (నైతదితి) ఇయం సాధారణీ ప్రతిజ్ఞా, అహంకారే సంవిత్సంపర్కాత్ జ్ఞాతృత్వం వ్యుదస్యతి (సంవిదీతి) అహంకారసంపర్కాత్సంవిది జ్ఞాతృత్వం దూషయతి (అహంకారస్యైవేతి) (సుతరామితి) జ్ఞానస్యాజడత్వాజ్జ్ఞానాశ్రయత్వం స్వమతేన సమ్భవతి. అహంకారస్య జడత్వేన వస్తుతో జ్ఞానాశ్రయత్వస్య స్వపరపక్షయోరుభయోరప్యసంభవాన్న తత్సంపర్కాత్సంవిదిజ్ఞాతృత్వమితి భావః. రుమాగతకాష్ఠాదీనాం లవణసంబన్ధాల్లవణత్వోత్పత్తిర్దృశ్యతే. అయఃపిణ్డేఽగ్నిసంపర్కాదుష్ణత్వముపలభ్యతే, అతో జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధిర్వేతి పృథగుక్తమ్. నను పూర్వోక్తే పక్షద్వయేఽపి జ్ఞాతృత్వస్య ఛాయాపత్తిసంపర్కౌ నిరస్తౌ. జ్ఞానచ్ఛాయాపత్తిసంపర్కౌ కస్మాన్న నిరస్తౌ- వక్ష్యమాణాభివ్యక్తిపక్షాన్తర్భావాదితి బ్రూమః. జ్ఞానస్యాహంకారే ఛాయాపత్తిర్నామ దర్పణే ముఖస్యేవ తదాధేయతయాభివ్యక్తతా. సంపర్కపక్షేఽప్యధిష్ఠానతయా సంపర్కో జ్ఞాతృత్వప్రతీత్యనుపయుక్తః. అత ఆధేయతయా సంపర్కో వక్తవ్యః - స చ తత్స్థతయాభివ్యక్తావన్తర్గతః. అతస్తత్రానుపన్యాసః. కించ- ఛాయాపత్తిస్సంవిదోఽచాక్షుషత్వేనైవ నిరస్తా. సంపర్కశ్చోపలమ్భానుగుణ్యేన వక్తవ్యత్వాదపృథక్సిద్ధధర్మధర్మిభావేన వక్తవ్యః. స చ నోపపన్నః- అచేతనస్య చైతన్యస్య చ తథావిధధర్మధర్మిభావాయోగాత్. దణ్డదేవదత్తయోరివ జ్ఞానజ్ఞాత్రోః పృథగవస్థానాదర్శనాదపృథగవస్థితయోస్సంపర్కశ్చానుపపన్న ఇత్యనుసన్ధేయమ్, అథాభివ్యక్తిపక్షమనుభాషితుం ఛాయాపత్తిసంపర్కపక్షయోరభివ్యక్తిపక్షస్య చాన్యోన్యవైషమ్యం దర్శయతి (ఉభయత్రేతి) (వస్తుత ఇతి) ఛాయాపత్త్యాదినాఽఽపాద్యమానాదధ్యాసాత్ పూర్వమేవ సిద్ధత్వం వివక్షితం-నతు పారమార్థికత్వమ్. అలాతచక్రాదేరపి ప్రతిబిమ్బదర్శనాత్ ఉష్ణజలసంపర్కాదనుష్ణత్వాప్యుష్ణోపలమ్భాచ్చ. ఏకత్రాపూర్వసిద్ధజ్ఞాతృత్వాధ్యాసాదన్యత్ర జ్ఞాతృత్వనిర్వాహః పూర్వస్మిన్ పక్షద్వయే. అభివ్యక్తిపక్షే తు జ్ఞాతృత్వస్య పూర్వసిద్ధిమనపేక్ష్య జ్ఞానాధ్యాసాత్ జ్ఞా

అహఙ్కారస్తు అనుభూతేరభివ్యఞ్జకస్సన్ ఆత్మస్థామేవానుభూతి మభివ్యనక్తి ఆదర్శాదివదితి. తదయుక్తమ్. ఆత్మనస్స్వయంజ్యోతిషో జడస్వరూపాహఙ్కారాభివ్యఙ్గ్యత్వాయోగాత్. తదుక్తమ్ “శాన్తాఙ్గార ఇవాదిత్యమహఙ్కారో జడాత్మకః। స్వయంజ్యోతిషమాత్మానం వ్యనక్తీతి నయుక్తిమదితి॥ స్వయంప్రకాశానుభవాధీనసిద్ధయో హి సర్వే పదార్థాః, తత్ర తదాయత్తప్రకాశోచిదహఙ్కారో అనుదితానస్తమితస్వరూపప్రకాశమశేషార్థసిద్ధిహేతుభూతమనుభవమభివ్యనక్తీత్యాత్మవిదః పరిహసన్తి. కించ- అహఙ్కారానుభవయోః స్వభావవిరోధాదనుభూతేరననుభూతిత్వప్రసఙ్గాచ్చ నవ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకభావః. యథోక్తమ్. “వ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకతేవ మన్యోన్యం న చ స్యాత్ప్రాతికూల్యతః। వ్యఙ్గ్యత్వే ఽననుభూతిత్వమాత్మనిస్యాద్యథా ఘట ఇతి॥ నచ రవికరనికరాణాం స్వాభివ్యఙ్గ్యకరతలాభివ్యఙ్గ్యత్వవత్ సంవిదభివ్యఙ్గ్యాహంకారాభివ్యఙ్గ్యత్వం సంవిదస్స్యాదితి యుక్తమ్- తత్రాపి రవికరనికరాణాం కరతలాభివ్యఙ్గ్యత్వాభావాత్. కరతలప్రతిహతగతయోహి రశ్మయో బహులాస్స్వయమేవ స్ఫుటతరముపలభ్యన్త ఇతి తద్బాహుల్యమాత్ర హేతుత్వాత్ కరతలస్య నాభివ్యఞ్జకత్వమ్. కించ - అస్య సంవిత్స్వరూపస్యాత్మనో హంకా(రాది)ర)నిర్వర్త్యాభివ్యక్తిః కింరూపా - నతావదుత్పత్తిః.

తృత్వనిర్వాహ ఇతి వైషమ్యమ్, అభివ్యక్తిపక్షమాహ (అహంకారస్త్వితి) దూషయతి (తదయుక్తమితి) కుత ఇత్యపేక్షాయా మాత్మనోభివ్యఞ్జకాపేక్షా చ నాస్తి. అహంకారస్యాభివ్యఞ్జకత్వశక్తిరపి నాస్తీత్యాహ (ఆత్మన ఇత్యాదినా) స్వోక్తార్థస్య సాంప్రదాయికత్వ ప్రదర్శనార్థం దృష్టాన్తేన తద్విశదీకరణార్థం చాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ(తదుక్తమితి) శాన్తాఙ్గార ఇత్యాదికం శ్లోకం వివృణోతి (స్వయమితి) స్వయంప్రకాశశబ్దేనాభివ్యఞ్జకాపేక్షాయా అభావ ఉక్తః. అనుభవాధీనసిద్ధమిత్యనేన అహంకారస్యాభివ్యఞ్జకత్వాభావ ఉక్తః. అచిదహఙ్కార ఇత్యనేన చిన్మాత్రాతిరేకిత్వాత్తదాయత్తప్రకాశ ఇతి పరోక్తహేతుస్సూచితః- (అనుదితానస్తమితస్వరూపప్రకాశం)కదాచిదప్రకాశం చేత్తదాభివ్యఞ్జకాపేక్షా స్యాత్ తదభావాత్కదాచిదప్యభివ్యఞ్జకాపేక్షా నాస్తీత్యర్థః. అశేషార్థసిద్ధిహేతుభూతం- త్వయాపి విషయప్రకాశకత్వేన హి స్వయం ప్రకాశత్వం సమర్థితమితి భావః. (పరిహసన్తీతి) ఈదృశమనుభవమీదృశో ఽహఙ్కారో ఽభివ్యనక్తీతి త్వదీయా ఏవ త్వత్సమీపస్థా ఏవ హసన్తీతి భావః. అహఙ్కారానుభవయోరభివ్యఞ్జకత్వాభివ్యఙ్గ్యత్వానభ్యుపగమేన దూషణముక్తమ్. తయోరభివ్యఞ్జకత్వ మభివ్యఙ్గ్యత్వంచాస్తు- తత్పరస్పరం నోపపద్యత ఇత్యాహ (కించేతి) స్వభావవిరోధాత్. అనుభవస్యాశేషార్థసిద్ధిహేతుత్వం తద్వ్యతిరిక్తత్వే నాహఙ్కారస్యాస్య తదధీనసిద్ధిత్వం చ విరోధః. యథా పితాపుత్రయోరన్యం ప్రతి పుత్రత్వే పితృత్వే చ సత్యపి పరస్పరం పితృత్వపుత్రత్వవ్యత్యయో నోపపద్యతే. ఏవమన్యాపేక్షయా తయోర్వ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకభావసంభవే ఽపి పరస్పరం నోపపద్యత ఇత్యర్థః - దూషణాన్తరంచాహ (అనుభూతేరననుభూతిత్వప్రసఙ్గాచ్చేతి) అస్మిన్నర్థే హ్యాత్మసిద్ధిగ్రన్థం దర్శయతి (యథోక్తమితి) ప్రాతికూల్యతః - పూర్వోక్తస్వభావవిరోధశబ్దేన ప్రాతికూల్యశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. తద్వ్యఙ్గ్యస్యైవ తద్వ్యఞ్జకత్వే పరోక్తదృష్టాన్తం దూషయిష్యన్నాహ (నచేతి) దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వమాహ (తత్రాపీతి) తత్ర తథాత్వస్యాన్యథాసిద్ధిం దర్శయతి (కరతలేతి) నహి బహిః ప్రసరణస్వభావం ద్రవ్యమ్. అతస్తద్బాహుల్యహేతుత్వమహఙ్కారస్యానుపపన్నమిత్యర్థః. తథాహఙ్కారేణాస్యాభివ్యక్తిం త్రిధా వికల్ప్య దూషయతి (కించేత్యాదినా)కింరూపా , కింశబ్దః క్షేపార్థః దుర్నిరూపేత్యర్థః- కుత ఇత్యపేక్షాయామభివ్యక్తిర్నామ కిముత్పత్తిః- ఉత ప్రకాశనం- ఉతానుభవసాధనానుగ్రహ ఇతి త్రిధా వికల్పమభిప్రేత్యోత్పత్తిపక్షం దూషయతి (నతావదితి) అనుత్పన్నస్య ఘటాదేరభివ్యక్త్యసంభవాదుత్ప

స్వతస్సిద్ధతయాఽనన్యాధీనత్వాదన్యతోఽనభ్యుపగమాత్. నాపి తత్ప్రకాశనమ్- తస్యా అనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వాత్. తత ఏవ చ న తదనుభవసాధనానుగ్రహః. స హి ద్విధా- జ్ఞేయస్యేన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేన వా యథా జాతినిజముఖాదిగ్రహణాయ వ్యక్తిదర్పణాదీనాం నయనాదీన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేన. బోద్ధృగతకల్మషాపనయనేన వా. యథా పరతత్త్వావబోధనసాధనస్య శాస్త్రస్య శమదమాదినా. యథోక్తమ్ * కరణానామభూమిత్వాన్న తత్సంబన్ధహేతుతేతి ॥ కించ-అనుభూతేరనుభావ్యత్వాభ్యుపగమేఽప్యహమర్థేన న తదనుభవసాధనానుగ్రహస్సంభవః. స హ్యనుభావ్యానుభవోత్పత్తిప్రతిబన్ధనిరసనేన భవేత్.

దకస్యాపి దణ్డచక్రాదేరుత్పాదనద్వారాభివ్యక్తిహేతుత్వాదుత్పత్తిరపి వికల్పశిరసి నివేశితా. కించ- వ్యఙ్గ్యప్రకాశోత్పాదనం వ్యఞ్జనమ్. సంవిదస్స్వయమేవ ప్రకాశరూపత్వాత్తదుత్పత్తిరేవ తత్ప్రకాశోత్పత్తిరూపాభివ్యక్తిరితి వికల్పశిరస్యుత్పత్తినివేశః (స్వతస్సిద్ధతయేతి) తయా హి ప్రాగభావాభావ ఉక్తః. అనాదిత్వాదితి వార్థః. అథ ద్వితీయం వ్యుదస్యతి (నాపీతి) ప్రకాశనం - అనుభవవిషయప్రకాశోత్పత్తిః. అథ తృతీయం ప్రతివక్తి (తత ఇతి) తత ఏవ- ప్రకాశానుపపత్తేరేవ. న స్వనన్తరగ్రన్థోత్థానమనుపపన్నమ్-అను(గ్రహ ద్వై)గ్రాహక ద్వై)విధ్యస్య తన్నిరాసానుపయోగిత్వాత్. ఉత్తరత్రాత్మసిద్ధిగ్రన్థోదాహరణంచ న సంగతమ్- ఇన్ద్రియాసంబన్ధవాదిత్వేనానుగ్రహ ద్వైవిధ్యానుపయోగాత్. అత్రోచ్యతే - పూర్వమనుగ్రాహ్యజన్య ప్రకాశవిషయానుభూతి పర్యాలోచనయా తదనుభవసాధనానుగ్రహో దూషితః. ఇదానీమనుగ్రహ ప్రకారవిశేష పర్యాలోచనయా దూషణమాహ (స హీతి) ద్వైవిధ్యస్యాప్యనుపపత్తిం దర్శయితుం ప్రథమం ద్వైవిధ్యమాహ (జ్ఞేయస్యేతి) శ(మద)మాదేశ్శాస్త్రానుగ్రాహకత్వోక్తిః పరమతేన తద్వ్యపాసనానుగ్రాహకమ్. నను స హి ద్విధేతి వక్తుమయుక్తం-అనుగ్రహస్య కోటిద్వయేఽప్యనన్తర్భావాత్. అనుమానాదేర్వ్యాప్తిగ్రహాదిరనుగ్రహోఽప్యస్తీతి. ఉచ్యతే. కరణానుగ్రహః కర్త్రనుగ్రహశ్చేతి కోటిద్వయమేవ. వ్యాప్తిగ్రహణమపి కరణానుగ్రహోఽన్తర్భూతమ్. యద్వా-దృష్టముఖేన చానుగ్రహః అదృష్టముఖేన చేతి ద్విధా. వ్యాప్తిగ్రహణమపి దృష్టముఖేనానుగ్రహః తస్మాదిన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేనేత్యేతత్ కరణానుగ్రహస్య దృష్టముఖేనానుగ్రహస్య చోపలక్షణం తత్రాహంకారాభివ్యక్త్యాయాస్సంవిదోఽనుమానవిషయత్వాసంభవాదిన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేనేత్యుక్తమ్. బోద్ధృగతకల్మషాపనయనేనేతి కర్త్రనుగ్రహస్యాదృష్టముఖేనానుగ్రహస్య చోపలక్షణముక్తమ్. ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థస్యాయమేవ భావః. ఏవం ద్వైవిధ్యదర్శనేన ద్విధాభూతోఽప్యనుగ్రహోఽహంకారస్య న సువచ ఇత్యనుషఙ్గేణ యోజనా. కథమత్ర ద్వివిధస్యాప్యనుగ్రహస్యానుపపత్తిరితి శఙ్కాయామాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (యథోక్తమితి) * కరణానామభూమిత్వాత్ న తత్సంబన్ధహేతుతేతి (అనేన ఇన్ద్రియసంబన్ధ) హేతుత్వలక్షణోఽనుగ్రహోఽనుపపన్న ఇతి దర్శితమ్. బోద్ధృగతకల్మషాపనయనలక్షణానుగ్రహానుపపత్తిర్న గ్రన్థస్థా. అత్ర కేచిదాచార్యా ఏవం వ్యాచక్షతే-శమాదేరనుగ్రాహకత్వం శాస్త్రసిద్ధమ్. న తథాఽహంకారస్యాప్యనుగ్రాహకత్వం శాస్త్రసిద్ధమితి స్ఫుటత్వాన్న గ్రన్థే కణ్ఠోక్త్యా నిరాస ఇతి. పూర్వార్ధోదాహరణేన శ్లోకస్యోత్తరార్ధే బోద్ధృగతకల్మషాపనయనలక్షణానుగ్రహానుపపత్తిర్దర్శితైవేత్యాచార్యాః. తదిదముత్తరార్ధమ్ * అహమర్థస్య బోద్ధృత్వాన్న స తేనైవ శోధ్యత ఇతి ॥ ఏకస్యైవ స్వప్రతియోగితయా శోధ్యత్వం శోధకత్వం చానుపపన్నమిత్యర్థః. అయం తు భాష్యాభిప్రాయః - అహమర్థస్య బోద్ధృగతకల్మషాపనయనే కర్తృత్వం కిం స్వరూపేణ- ఉతాదృష్టకించిత్కారముఖేన. ప్రథమే కర్మకర్తృవిరోధః. ఏకస్యైవ స్వాపేక్షయా శోధ్యత్వశోధకత్వానుపపత్తేః. ద్వితీయే నిష్ప్రమాణకత్వమ్. న హ్యన్తఃకరణస్యాదృష్టవశాదన్తఃకరణ(స్య)ణో)శుద్ధిరిత్యత్ర ప్రమాణమస్తీతి. పూర్వమిన్ద్రియగోచరత్వానభ్యుపగమేన దూషణముక్తమ్. అథానుభావ్యత్వాభ్యుపగమేన దూషణమాహ (కించేతి) అనుగ్రహస్వరూపం శిక్షయతి (స హీతి) వ్యక్తిదర్పణాదావను

యథారూపాదిగ్రహణోత్పత్తినిరోధిసంతమసనిరసనేన చక్షుషో దీపాదినా. నచేహ తథావిధం నిరసనీయం సమ్భావ్యతే. నతావత్సంవిదాత్మగతం తజ్జ్ఞానోత్పత్తినిరోధికించిదప్యహంకారాపనేయమస్తి. అస్తిహ్యజ్ఞానమితి చేన్న- అజ్ఞానస్యాహంకారాపనోద్యత్వానభ్యుపగమాత్. జ్ఞానమేవహ్యజ్ఞానస్య నివర్తకమ్. నచ సంవిదాశ్రయత్వమజ్ఞానస్య సమ్భవతి - జ్ఞానసమానాశ్రయత్వాత్ తత్సమానవిషయత్వాచ్చ- జ్ఞాతృభావవిషయిభావవిరహితే జ్ఞానమాత్రేసాక్షిణి న జ్ఞానం భవితుమర్హతి - యథాజ్ఞానాశ్రయత్వప్రసక్తిశూన్యస్యైవ ఘటాదేర్నాజ్ఞానాశ్రయత్వం. తథాజ్ఞానమాత్రేపి జ్ఞానాశ్రయత్వాభావేన నాజ్ఞానాశ్రయత్వం స్యాత్. సంవిదోఽజ్ఞానాశ్రయత్వాభ్యుపగమేపి ఆత్మతయాభ్యుపగతాయాః స్వస్యా

గ్రహప్రకారాన్తరే దృష్టేపి కథం ప్రతిబన్ధనిరసనరూపానుగ్రహ ఏవ పరిశేషితః. ఉచ్యతే-జాతివ్యక్త్యోర్నియతధర్మధర్మిభావేన వ్యక్తిర్జాతేర్వ్యఞ్జికా. నతథాహఙ్కారానుభవయోర్నియతధర్మధర్మిభావోస్తి. సతు పరేణైవ నిరస్తః. మూర్తద్రవ్యస్యాతశ్చాక్షుషరశ్మిప్రతిహతిహేతుర్దర్పణో మూర్తద్రవ్యఘాతచాక్షుషరశ్మిముఖేన సంబన్ధయతి. నచ తథాహఙ్కారో మూర్తద్రవ్యం కస్యచిత్ప్రతిహతిహేతురితి వక్ష్యమాణామిహానుగ్రహప్రకారాన్తరానుపపత్తిమభిప్రేత్య ప్రతిబన్ధనిరసనరూపానుగ్రహ ఏవ పరిశేషితః. ఈదృశానుగ్రహే దృష్టాన్తమాహ (యథారూపాదీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (నచేహేతి) తముపపాదయతి (నతావదితి) కిం ప్రాగభావరూపమజ్ఞానం కిం వాభావరూపం - ఉతాన్యన్నిరసనీయముచ్యత ఇతి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య తావచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః. నతావదితి గ్రన్థేనాన్యన్నిరసనీయం నిరస్తమ్. యద్వా- అహంకారస్యాజ్ఞాననిరాసకత్వమజ్ఞానస్య సంవిత్సంబన్ధిత్వం చోభయమనుపపన్నమిత్యభిప్రేత్య ప్రథమమహంకారాపనేయత్వమజ్ఞానస్య ప్రతిక్షిపతి (నతావదితి) అహంకారాపనేయమజ్ఞానమస్తీతి శఙ్క్యతే (అస్తిహీతి) దూషయతి (నేతి) అజ్ఞానశబ్దో భావరూపస్య చాభావరూపస్యచ సాధారణః. దూషణమపి సాధారణమ్ ద్వివిధస్యాప్యజ్ఞానస్యాహంకారాపనోద్యత్వాభావాత్. కిం నివర్తకమిత్యత్రాహ (జ్ఞానమేవహీతి) ప్రాగభావస్యాపి జ్ఞానోత్పత్తిర్నివర్తికా. భావరూపస్యాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వం పరాభ్యుపేతమ్. ఏవమజ్ఞానస్య సంవిదాశ్రయత్వేప్యహంకారాపనోద్యత్వాయోగాత్ తన్నిరసనరూపానుగ్రహో నసంభవతీత్యుక్తమ్. అథాజ్ఞానస్య సంవిదాశ్రయత్వం చానుపపన్నమిత్యాహ (నచేతి) సంవిదాశ్రయత్వం- సంవిత్సంబంధిత్వమిత్యర్థః. ఆశ్రయణం సంబన్ధః. సంబన్ధశ్చ కర్తృత్వేనాశ్రయత్వేనచేత్యుభయవిధసంబన్ధపరః ఆశ్రయశబ్దః * ఆశ్రయశ్చేతసో బ్రహ్మేత్యాదిప్రయోగాచ్చాశ్రయశబ్దేన విషయస్యాప్యుపస్థాపనం యుక్తమ్- సంవిదోఽజ్ఞానసంబన్ధః కిమాశ్రయతయా ఉతవిషయతయా - ఉభయథాపి సంబన్ధోనుపపన్న ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (జ్ఞానేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (జ్ఞాతృభావేతి) సాక్షిణి- ద్రష్టరేవ సాక్షిత్వమ్. జ్ఞప్తేస్తు సాక్షిత్వమపి వ్యాహతం భవతీత్యభిప్రాయః. భవితుమర్హతీతి నిర్దేశేన ఆశ్రయతయా విషయతయావాసంబన్ధమాత్రం వివక్షితమ్. అనేన వ్యతిరేకవ్యాప్తిర్దర్శితా భవతి. సంవిదాశ్రయత్వాభావే అన్వయవ్యాప్తిం దర్శయతి (యథేతి) అజ్ఞానాశ్రయత్వం జ్ఞానప్రాగభావాశ్రయత్వమనిర్వచనీయాజ్ఞానాశ్రయత్వం వా- తద్ఘటాదౌ నాస్తీత్యర్థః. (జ్ఞానాశ్రయప్రసక్తీతి) జ్ఞాతురప్యజ్ఞానాశ్రయత్వం జ్ఞానాశ్రయత్వంచ కాలభేదాదవిరుద్ధమితి భావః. జ్ఞానాత్యన్తాభావాశ్రయత్వం హి ఘటాదేః. జ్ఞానం నాజ్ఞానాశ్రయః. నచాజ్ఞానవిషయః. అజ్ఞానాశ్రయత్వే తద్విషయత్వే చోపగమ్యమానే జ్ఞాతృత్వజ్ఞేయత్వప్రసఙ్గ ఇతి ప్రతికూలతర్క ఉక్తో భవతి. ఏవమజ్ఞానాశ్రయత్వానభ్యుపగమేన దూషణముక్తమ్. తదభ్యుపగమేన దూషణమాహ (సంవిద ఇతి) అవచ్ఛిన్నజ్ఞానస్యానుభావ్యత్వేఙ్గీకృతేప్యనవచ్ఛిన్నస్యాత్మభూతస్య జ్ఞానస్యానుభావ్యత్వానభ్యుపగమాదిత్యభిప్రాయేణాహ (ఆత్మతయాభ్యుపగతాయా ఇతి) జ్ఞానవిషయస్యైవా

జ్ఞానవిషయత్వాభావేన జ్ఞానేన నతద్గతాజ్ఞాననివృత్తిః. జ్ఞానంహిస్వవిషయఏవాజ్ఞానం నివర్తయతి. యథారజ్జ్వాదౌ. అతో న కేనాపి కదాచిత్సంవిదాశ్రయమజ్ఞానముచ్ఛిద్యేత. అస్యచ సదసదనిర్వచనీయస్యాజ్ఞానస్య స్వరూపమేవ దుర్నిరూపమిత్యుపరిష్టాద్వక్ష్యతే. జ్ఞానప్రాగభావరూపస్యచాజ్ఞానస్య జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వాభావేన నతన్నిరసనేన తజ్జ్ఞానసాధనానుగ్రహః. అతో న కేనాపిప్రకారేణాహంకారేణానుభూతే రభివ్యక్తిః. నచ స్వాశ్రయతయాభివ్యఙ్గ్యాభివ్యఞ్జన మభివ్యఞ్జకానాం స్వభావః- ప్రదీపాదిష్వదర్శనాత్, యథావస్థితపదార్థప్రతీత్యనుగుణస్వాభావ్యాచ్చ జ్ఞానతత్సాధనయో రనుగ్రాహకస్యచ. తచ్చస్వతఃప్రామాణ్యన్యాయసిద్ధమ్. నచ దర్పణాదిర్ముఖాదేరభివ్యఞ్జకః- అపితు చాక్షుషతేజఃప్రతిఫలనరూపదోషహేతుః. తద్దోషకృతశ్చ తత్రాన్యథావభాసః. అభివ్యఞ్జకస్త్వాలోకాదిరేవ. నచేహ తథాహంకారేణ సంవిదిస్వప్రకాశాయాం తాదృశ దోషోపాదనం సంభవతి. వ్యక్తేస్తు జాతిరాకారఇతి తదాశ్రయతయా ప్రతీతిః. నతు వ్యక్తివ్యఙ్గ్యత్వాత్.

జ్ఞాననివృత్తిం సదృష్టాన్తమాహ (జ్ఞానంహీతి) యద్విషయేప్యజ్ఞాననివృత్తిః- తర్హి శుక్తిజ్ఞానేనసర్పభ్రమనివృత్తిస్స్యాదిత్యభిప్రాయః- ఏవంజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానాశ్రయత్వేజ్ఞానవిషయత్వప్రసఙ్గ ఇత్యుక్తంభవతి. ఆశ్రయత్వాభ్యుపగమేనోక్తదూషణంనిగమయతి (అతఇతి) త్వయాహంకారాపోద్యత్వేనోక్తమజ్ఞానంకిం సదసదనిర్వచనీయం- ఉతజ్ఞానప్రాగభావరూపమితి వికల్ప్యాహ (అస్యచేతి) ద్వితీయంప్రతివక్తి (జ్ఞానప్రాగభావేతి) విరోధిశబ్దేన ప్రతిబన్ధకత్వం వివక్షితమ్. నసహానవస్థానమాత్రమ్. అభివ్యక్తేర్దుర్నిరూపత్వం నిగమయతి (అతఇతి) కేనాపిప్రకారేణ - ఉత్పాదకత్వేనవా ప్రకాశత్వేనవా తదనుభవసాధనానుగ్రాహకత్వేనవేత్యర్థః. అథ స్వాత్మస్థతయాభివ్యక్తిందూషయతి (నచేతి) వ్యభిచారమాహ (ప్రదీపాదిష్వితి) హేత్వన్తరంచాహ (యథావస్థితేతి) ప్రతీతిః- వ్యవహారానుగుణ్యం- తదనుగుణాజ్ఞానాదీనాం స్వభావాదిత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి.(తచ్చేతి) ప్రామాణ్యా ప్రామాణ్యవిషయాశ్చత్వారః పక్షాః. ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యద్వేచపరతః, ద్వేచస్వతః, ప్రామాణ్యంపరతోఽన్యత్స్వతః, ప్రామాణ్యంస్వతోఽన్యత్పరత, ఇతి ప్రథమమనుపపన్నం నిస్స్వభావత్వాదిప్రసఙ్గాత్. ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యే అన్యత్రవిద్యేతేచేత్. తత్సంబన్ధాత్ జ్ఞానేతథాత్వం తత్సంబన్ధాభావేఽనుభయత్వంచ యుక్తం అనుష్ణాశీతవత్. అన్యత్రతయోరవిద్యమానత్వాత్ పరతస్త్వమనుపపన్నమ్, ప్రామాణ్యబుభుత్సాపరమ్పరయానవస్థాప్రసఙ్గాచ్చ.ద్వయోరపిస్వతస్త్వమనుపపన్నం.విరుద్ధధర్మత్వేన వ్యాఘాతాత్. నచ వ్యక్తిభేదాద(విరో)బా)ధః- ఇయం ప్రామాణ్యాశ్రయవ్యక్తిఃఇయంనేతినియమకాభావాత్ - అప్రామాణ్యస్యైవస్వతస్త్వమనుపపన్నం. ప్రామాణ్యస్యైవభూయస్త్వాత్ - అన్యస్యాఽభూయస్త్వాచ్చ భూయసాంస్వతస్త్వంఅల్పీయ(సామా)సఘా)పాధికత్వంచహియుక్తమ్. ఘటపటాదిజ్ఞానేషు శుక్తిరజతాదిజ్ఞానానామిదమంశేష్వపి ప్రామాణ్యదర్శనాత్ తస్యభూయస్త్వం-అతఃస్వతః ప్రామాణ్యంపరతోఽప్రామాణ్యమితి. క్వచిదాత్మస్థతయాఽభివ్యఞ్జనమభ్యుపేత్య వ్యభిచారఉక్తః- అథ క్వచిదపి తన్నాస్తీత్యాహ (నచేతి) తర్హిముఖదర్శనాయదర్పణాదికం నోపాదీయేతేత్యత్రాహ (అపిత్వితి) ప్రతిఫలనస్యదోషత్వ మన్యథాజ్ఞానహేతుత్వాదిత్యాహ (తద్దోషేతి) కస్తర్హ్యభివ్యఞ్జక ఇత్యత్రాహ (అభివ్యఞ్జకస్త్వితి) అహంకారస్యమూర్తస్వచ్ఛస్థూలద్రవ్యత్వాభావా త్సంవిదోజ్ఞేయత్వాభావాదచాక్షుషత్వాచ్చాహంకారేణ సంవిద్యవిషయభూతాయాం తద్గ్రాహకవస్తుప్రతిఫలనదోషో న సంభవతీత్యాహ (నచేహేతి) వ్యక్త్యాజాతిప్రతీతిర్నియతధర్మధర్మిభావాన్నతువ్యఙ్గ్యత్వాదిత్యాహ (వ్యక్తేరితి) ఏతద్దర్పణవ్యక్తినిర్వాహద్వయం హృదినిధాయ పూర్వంప్రతిబన్ధనిరసనరూపానుగ్రహోదూషితః. ధర్మధర్మిభావేన వస్తు

అతో ఽన్తఃకరణభూతాహంకారస్థతయా సంవిదుపలబ్ధేర్వస్తుతో దోషతో వా నకించిదిహ కారణమితి నాహంకారస్య జ్ఞాతృత్వం తథోపలబ్ధిర్వా- తస్మాత్స్వత ఏవ జ్ఞాతృతయాసిధ్యన్నహమర్థ ఏవప్రత్యగాత్మా- నజ్ఞప్తిమాత్రమ్. అహంభావవిగమేతు జ్ఞప్తేరపి నప్రత్యక్త్వసిద్ధిరిత్యుక్తమ్. తమోగుణాభిభవాత్పరాగర్థానుభవాభావాచ్చాహమర్థస్య వివిక్తస్ఫుటప్రతిభాసాభావేప్యాప్రబోధాదహమిత్యేకాకారేణాత్మన స్ఫురణాత్సుషుప్తావపి నాహంభావవిగమః. భవదభిమతాయా అనుభూతేరపి తత్రైవప్రథేతి వక్తవ్యమ్. నహిసుప్తోత్థితః కశ్చిదహంభావవియుక్తార్థాన్తరప్రత్యనీకాకారాజ్ఞప్తిరహమజ్ఞానసాక్షితయా

తస్మాత్ స్థైర్యేనోపలబ్ధిర్వ్యక్తా. దర్పణాతు ప్రతిఫలనరూపదోషాత్ - ఏవంపరపక్షేనసంభవతీత్యాహ (అతఇతి) వస్తుతః కారణంధర్మధర్మిభావః - దోషస్తుతాత్ స్థైర్యేనోపలబ్ధికారణం మూర్తస్వచ్ఛస్థూలద్రవ్యత్వమ్. ఉభయమప్యహంకారేనాస్తీత్యర్థః, వస్తుతఃకారణాభావాన్నజ్ఞాతృత్వం విద్యతే- దోషరూపకారణాభావాన్నోపలభ్యతే చేత్యభిప్రాయేణాహ (నాహంకారస్య జ్ఞాతృత్వం తథోపలబ్ధిర్వేతి) జ్ఞాతురాత్మత్వంనిగమయతి (తస్మాదితి) జ్ఞప్తేరాత్మత్వమయుక్తం. అహంత్వాభావే ప్రత్యక్త్వాయోగాదిత్యాహ (అహంభావవిగమఇతి) అహమితివ్యవహారానుగుణభాసన విరహే స్వస్మై భాసమానత్వంనస్యాత్. అతః ప్రత్యక్త్వమప్యహమర్థస్యైవాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః. అథసుషుప్తావహమర్థస్ఫురణమస్తీతిసాధయితుం వేదాన్తావలమ్బిభిస్సర్వైస్స్వయంజ్యోతిష్ట్వశ్రుత్యనుసారాత్సుషుప్తావాత్మస్ఫురణమభ్యుపేత్యమ్. తత్ర * నాహఖల్వయమేవంసంప్రత్యాత్మానంజానాత్యయమహమస్మీతి శ్రుత్యామామప్యహంనజ్ఞాతవానితి పరామర్శాచ్చ నాహమర్థానుభవః అతో ఽననుభూతిస్ఫురణమేవతదానీమితి శఙ్కాయా మహమర్థస్యావిశదస్ఫురణమస్తీతిసోపపత్తికం ప్రతిజానీతే (తమఇత్యాదినా) చస్త్వర్థశ్శఙ్కానివృత్త్యై. తమోగుణాభిభవహేతుకాత్ పరాగర్థానుభవాభావాత్ స్ఫుటావభాసాభావః. వివిక్తప్రతిభాసః- వ్యావృత్తప్రతిభాసః-అనేకవిశేషణ విశిష్టావభాసః. స్ఫుటావభాసః. వ్యావర్తకబ్రాహ్మణత్వాదిబాహ్యధర్మవిశిష్టత్వేన బుద్ధిసుఖాద్యాన్తరధర్మవిశిష్టత్వేనచ ప్రతిభాసాభావాత్ సకలేతరవ్యావృత్తతయాస్ఫుటతయాచప్రతిభాసాభావః. కేనాకారేణస్ఫురతీత్యత్రాహ(అహమిత్యేకాకారేణ స్ఫురణాదితి)అహమితినశబ్దానుకారః. అపి త్వేతద్వాచ్యార్థానుకారఃప్రత్యక్త్వాకారేణస్ఫురణాదిత్యర్థః. ఏకశబ్దేనాహంభావావిగమోవివక్షితః. యద్వా-ఏకాకారేణ-సర్వాత్మసాధారణాకారేణేత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వాదికో హిసర్వాత్మసాధారణః సుఖదుఃఖాదయోదేవత్వాదయశ్చ నహిసర్వాత్మసాధారణాః-సుషుప్తౌభాసమానఆత్మన్యహంభావస్సాన్వయః. తథాస్ఫురణంహేతుః. విశదావభాసాభావాదహమర్థస్ఫురణంనాస్తీత్యత్రాహ (భవదభిమతాయాఅనుభూతేరపీతి) న కేవలమహమర్థ స్ఫురణఏవ అవైశద్యదోషః. అనుభూతిస్ఫురణేపి సతుల్యస్త్వయావాచ్యః. అతో విశదావభాసాభావాన్నాస్తిత్వంచేత్ జ్ఞప్త్యాత్మనోపి తదానీం స్ఫురణంనస్యాత్. జ్ఞాతృజ్ఞేయోపశ్లేషవిరహాత్ స్ఫుటానవభాసఇతిహి తదభ్యుపగమ ఇత్యభిప్రాయః. మృషావాదిభిర్వాద్యన్తరైరపి జాగరితావస్థాయామేవఅవిశదావభాసోనిర్వికల్పకేఙ్గీకృతః తేయదివిశదావభాసాభావాదహమర్థాస్ఫురణంబ్రూయుః. తత్రాపి నిర్వికల్పకేపృథక్పృథగ్వస్తుమాత్రావభాసాభ్యుపగమోనోపపద్యతే. అవిశదవస్తుమాత్రావభాసః. పరైరప్రామాణికోనిర్వికల్పకేస్వీకృతః. అత్రతు * అత్రాయంపురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతీత్యాది శ్రుత్యనుసారాదవిశదావభాసః ప్రామాణికస్స్వీకృతఇతిభిదా. అతస్సుషుప్తావాత్మస్ఫురణాభ్యుపగమే అవిశదావభాసాభ్యుపగమేచ తుల్యేపి మృషావాదిమతాదపి స్వపక్షేప్రమాణానుగుణ్యం వివక్షుః పరపక్షేప్రమాణాననుగుణత్వం దర్శయతి (నహీతి) అహంభావవియుక్తార్థాన్తరప్రత్యనీకాకారా - జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిసమస్తవిశేషరహితేత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వసిద్ధ్యర్థం జ్ఞప్తిరహమిత్యత్రాహం శబ్దోపాదానమ్. స్వపక్షేపరామ

వతిష్ఠ ఇత్యేవం విధాం స్వాపసమకాలామనుభూతిం పరామృశతి - ఏవం హి సుప్తోత్థితస్య పరామర్శః సుఖమహమస్వాప్సమితి. అనేనైవ ప్రత్యవమర్శేన తదానీమప్యహమర్థస్యైవాత్మనస్సుఖిత్వం జ్ఞాతృత్వం చ జ్ఞాయతే

ర్శానుగుణ్యమాహ (ఏవం హీతి) అయం పరామర్శః సుషుప్తికాలే సుఖరూపతయానుభూతాత్మగోచరః. అతీతకాలసంబద్ధస్వాపో హి పూర్వకాలానుభూతార్థప్రత్యభిజ్ఞానయోగ్యానుపలబ్ధిభ్యామనుమేయః - స్వతోఽనుకూలతయావభాసమానస్య అహమర్థస్యానుమానికకాలస్వాపవైశిష్ట్యగోచరప్రత్యభిజ్ఞావిశేషోఽయం పరామర్శః సుఖమహమస్వాప్సమితి. ఏవం స్వపరమతయోః పరామర్శానుగుణ్యతదభావరూపవైషమ్యముక్తమ్ - శ్రుతిస్వారస్యం చాస్మన్మతే * అత్రాయం పురుషస్స్వయం జ్యోతిరితి పురుషశబ్దశ్రవణాత్. పురుషశబ్దో న సంప్రసన్నాత్మపరః * ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుష ఇతి జ్ఞాతురేవ పురుషత్వశ్రవణాత్, లోకే జ్ఞాతరి పురుషశబ్దప్రసిద్ధేశ్చ. ప్రత్యక్త్వసిద్ధిశ్చాస్మన్మతే ఏవేతి వక్ష్యతే. ఉక్తపరామర్శఫలితమర్థమాహ (అనేనేతి) సుఖమహమస్వాప్సమితిపరామర్శే సుఖమిత్యనేన తదానీమనుకూలతయాభాస(మా)మానత్వమనుసంహితం భవతి. అహమిత్యనేన స్వస్మై భాసమానత్వరూపప్రత్యక్త్వం చానుసంహితం భవతి - యథా మన్దమగచ్ఛం మధురమగాయమితి పరామర్శేన పూర్వం గమనగానాభ్యాం సహ తదానీన్తనమాన్ద్యమాధుర్యం చానుసంహితం భవతి తద్వదిత్యర్థః. స్వస్మై స్వయమనుకూలమిత్యానుకూల్యప్రతియోగిత్వాభిప్రాయేణ సుఖత్వముక్తమ్. స్వస్మై భాసత ఇతి భాసనప్రతిసంబన్ధిత్వరూపప్రత్యక్త్వాభిప్రాయేణ జ్ఞాతృత్వమిత్యుక్తం - న తు ధర్మభూతజ్ఞానస్ఫురణాత్ - తత్తద్విషయప్రకాశనవేళాయాం జ్ఞాతురాత్మనస్తథైవ న సర్వేషాం సర్వదాత్మతథైవేతి భాష్యస్వారస్యవిరుద్ధమ్ * పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాదితి సూత్రస్వారస్యవిరుద్ధం చ - అస్మరణనియమాద్యుపపత్తివిరుద్ధం చ, సంసారదశాయాం మనోవ్యాపారవిరహేఽపి జ్ఞానస్యాత్మవిషయత్వం తచ్చేన్ద్రియద్వారేణ వ్యవస్థితమితి భాష్యస్వారస్యవిరుద్ధం చ. అన్యథైషాం సూత్రభాష్యవచసాం సంకోచస్స్యాత్ - న చ సంకోచకాభావాదనుపపన్నః. తస్మాత్తదానీమాత్మప్రత్యక్త్వేనానుకూలత్వేనానుసంహిత ఇతి పరామర్శఫలితార్థః. సుఖమహమస్వాప్సమితి సుఖస్య స్వాపక్రియావిశేషణత్వే ప్రతీయమానే కథమాత్మవిశేషణత్వముచ్యత ఇతి చేత్ - నైవమ్ - క్రియాయాస్సుఖాశ్రయత్వాయోగేన పురుషద్వారా క్రియావిశేషణత్వస్య యుక్తత్వాదితి.

ఆత్మనస్తదానీం న కించిదవేదిషమిత్యజ్ఞానసాక్షిత్వేన స్థితిం వదతా అజ్ఞానాశ్రయభూతాహమర్థానుభవోఽభ్యుపగన్తవ్యః - యథా ప్రాతశ్చత్వరే గజో నాస్తీతి పరామర్శపూర్వం గజాభావాశ్రయభూతం చత్వరమనుసంహితం భవతి తద్వత్. అస్వాప్సమితి పరామర్శేన మన్దమగచ్ఛమిత్యత్ర గమనవత్స్వాపోఽపి తదానుసంహితస్స్యాదితి చేన్న - యథా ప్రాతశ్చత్వరే గజో నాస్తీత్యత్ర పూర్వం గజాభావాననుసంధానేఽప్యేవం పరామర్శోపపత్తిః - తద్వత్సకలజ్ఞాననివృత్తిరూపస్వాపస్య తదానీమననుసంహితత్వేఽప్యేవం పరామర్శోపపత్తేః. తత్ర హి ప్రాతశ్చత్వరమేవానుభూతం - న గజాభావః - ప్రతియోగిభూతగజాస్మరణాత్. పశ్చాత్తు గజః కిం స్థిత ఇతి పృష్టేన యోగ్యార్థాననుస్మరణలిఙ్గేన అభావోఽనుమీయతే. తద్వత్సకలజ్ఞాననివృత్తిరూపస్వాపోఽపి యోగ్యాననుస్మరణలిఙ్గేనానుమీయతే. నను సుఖమహమస్వాప్సమితి పరామర్శస్వరూపే సతి స్వాపాదేస్తదానీమననుభవస్సుఖిత్వాదేరనుభవశ్చ కథముచ్యతే సర్వమప్యనుభూతం స్యాత్ న వా స్యాత్. నైతత్ - సుఖమహమస్వాప్సమిత్యత్ర యస్మిన్నంశే ప్రతీతిస్వారస్యాపవాదకమస్తి - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యభఙ్గేఽప్యనపోదితాంశవిషయప్రతిపత్తిస్వారస్యభఙ్గాయోగాత్. తత్ర స్వాపదశాయాం యోఽర్థో నానుభవితుం శక్యః - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యం భజ్యతే. యస్తు తదానీమనుభవయోగ్యః - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యం తిష్ఠత్యేవ. బాహ్యాన్తఃకరణజన్యసమస్తజ్ఞానాభావరూపత్వాత్ స్వాపస్తదానుసంధాతుం న శక్యతే. అనుసంధానస్య

నచవాచ్యం యథేదానీం సుఖం భవతి తథా తదానీమస్వాప్సమిత్యేషా ప్రతిపత్తిరితి - అతద్రూపత్వాత్ప్రతిపత్తేః. నచాహమర్థస్యాత్మనోఽస్థిరత్వేన తదానీమహమర్థస్య సుఖిత్వానుసంధానానుపపత్తిః యతస్సుషుప్తిదశాయాః ప్రాగనుభూతం వస్తు సుప్తోత్థితో మమేదం కృతం మమేదమనుభూతమహమేతదవోచమితి పరామృశతి ఏతావన్తం కాలం నకించిదహమజ్ఞాసిషమితి చ పరామృశతీతి చేత్. తతః కిం నకించిదితి కృత్స్నప్రతిషేధ ఇతి చేత్ -న- అహమవేదిషమితి వేదితురహమర్థస్యైవానువృత్తేః. వేద్యవిషయో హ్యసౌ ప్రతిషేధః. నకించిదితి నిషేధస్య కృత్స్నవిషయత్వే భవదభిమతానుభూతిరపి ప్రతిషిద్ధా స్యాత్. సుషుప్తిసమయేఽప్యనుసంధీయమానమహమర్థమాత్మానం జ్ఞాతారమహమితి పరామృశ్య నకించిదవేదిషమితి వదనే తస్య ప్రతిషిధ్యమానే తస్మిన్ కాలే నిషిధ్యమానాయా విత్తేస్సిద్ధిమనువర్తమానస్య జ్ఞాతురహమర్థస్య చాసిద్ధిమనేనైవ నకించిదహమవేదిషమితి పరామర్శేన సాధయన్ త్వమిమమర్థం దేవానామేవ సాధయతు. మామప్యహం నజ్ఞాతవానితి అహమర్థస్యాపి తదానీమననుసంధానం ప్రతిషిధ్యత ఇతి చేత్ స్వానుభవ స్వవచనయోర్విరోధమపి నజానన్తి భవన్తః. అహం మాం నజ్ఞాతవానితి హ్యనుభవ

స్తిచేత్ స్వాప ఏవ నస్యాత్ - ఐన్ద్రియిక సమస్తజ్ఞాన నివృత్త్యభావాత్, నైవమ్; సుఖాదేః ప్రతిపత్త్యనుపపత్తిరితి యథోక్త ఏవార్థః, అథాస్య పరామర్శస్య పరోక్తాన్యథాసిద్ధిమనూద్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా) (అతద్రూపత్వాదితి) ఏవమర్థః- కిం ప్రతిపత్తిస్వారస్యాత్ - ఉతానుపపత్త్యాభ్యుపగమ్యత ఇతి వికల్ప్య అతద్రూపత్వాత్ప్రతిపత్తేరితి ప్రతిపత్తిస్వారస్యం పరిహృతమ్. యథా మన్దమగచ్ఛం మధురమగాయమితి పరామర్శవచనస్య-నహి తత్ర యథేదానీం మాన్ద్యం మాధుర్యం చ భవతి తథాఽగచ్ఛమగాయమిత్యర్థ ఉపపద్యతే. అపితు గతిగాన సమకాలత్వమేవ మాన్ద్యమాధుర్యయోరుపపన్నమ్. తద్వత్ప్రత్యక్త్వసుఖత్వేఽపి స్వాపసమకాలీనే ఇత్యర్థః. అథానుపపత్తిం పరిహరతి (నచేత్యాదినా) అనుపపత్తిశ్చాత్మనః అస్థిరత్వమనుభవాభావో వా. తత్ర పరామర్శేన స్థిరత్వమాహ (యత ఇతి) మమేదం కృతమిత్యాదయో మానసవాచికకాయిక త్రివిధవ్యాపారవిషయ పరామర్శపరాః - అథాహమర్థానుభవ సాధకనిషేధసామాన్యవిషయం పరామర్శం శఙ్కతే (ఏతావన్తమితి) అహమర్థస్య నిషేధవిషయతాభావాభిప్రాయేణాహ (తతః కిమితి) పరవివక్షితం శఙ్కతే (నకించిదితి) పరిహరతి (నేతి) వేద్యవిషయః, వేద్యప్రతిభాసవిషయః కృత్స్నవిషయత్వేఽనిష్టమాహ (నకించిదితి) నానుభూతినిషేధస్తస్యా అనువృత్తేరిత్యాశఙ్క్యాహ (సుషుప్తిసమయేఽపీతి) భవత్పక్షస్య విపరీతోఽయం పరామర్శ ఇత్యర్థః. యథా ప్రాతశ్చత్వరే గజానుభవం పృష్టేన పశ్చాద్యోగ్యానుస్మరణలిఙ్గేన చత్వరే గజాభావం వదతా పురుషేణ పూర్వకాలీనచత్వరానుభవేన వినా గజాభావో న వక్తుం శక్యతే- తథాఽజ్ఞానాశ్రయమహమర్థం వదతా స్వాపవేలాయామహమర్థానుభవోఽభ్యుపగన్తవ్యః. అథాప్యహమర్థనివృత్తిజ్ఞానానువృత్తికథనం చత్వరనివృత్తిగజావస్థానవచనతుల్యమితి భావః. (దేవానామేవ సాధయతు) అర్చారూపా హి దేవాః ప్రతివచనమకుర్వతామిత్యర్థః. క్షమావతామితి వా ప్రతివాద్యసన్నిధావితి వా ఉల్లోకముక్తమితి వార్థః. అథ నిషేధవిశేషవిషయం పరామర్శమాహ (మామపీతి) పరిహరతి (స్వానుభవేతి) స్వానుభవవచనయోరన్యోన్యం విరోధః- కింతూభయోరప్యహమర్థానువృత్తినిషేధశబ్దేన విరోధ ఇత్యర్థః. అనుభవైకదేశయోర్వచనైకదేశయోశ్చ మిథో విరోధ ఇతి వార్థః. విరోధమేవ దర్శయతి (అహమితి) అహం నజ్ఞాతవానిత్యత్ర అజ్ఞానసాక్షిత్వేన అహమర్థానువృత్తిస్స్వానుభవసిద్ధా, వచనమపి తదనుగుణమితి అనుభవవచనాభ్యామహమర్థానువృత్తి నిషేధవాక్యవిరోధ ఇత్యర్థః. నిషేధశబ్దతదర్థానుభవయోర్విరోధ ఇతి నార్థః. తత్ర మామితిపదస్యార్థం వక్తుం పరప్రశ్నమనుభాషతే (మామితీతి) పూర్వం విశి

వచనే. మామితి కిం నిషిధ్యత ఇతి చేత్ సాధు పృష్టం భవతా- తదుచ్యతే- అహమర్థస్య జ్ఞాతురనువృత్తేః న స్వరూపం నిషిధ్యతే - అపి తు ప్రబోధసమయేఽనుసంధీయమానస్యాహమర్థస్య వర్ణాశ్రమాదివిశిష్టతా - అహం మాం న జ్ఞాతవానిత్యుక్తే విషయో వివేచనీయః. జాగరితావస్థానుసంహితజాత్యాదివిశిష్టోఽస్మదర్థో మామిత్యంశస్య విషయః. స్వాప్యయావస్థాప్రసిద్ధావిశదస్వానుభవైకతానశ్చాహమర్థోఽహమిత్యంశస్య విషయః. అత్ర సుప్తోఽహమీదృశోఽహమితి చ మామపి న జ్ఞాతవానహమిత్యేవ ఖల్వనుభవప్రకారః. కించ- సుషుప్తావాత్మాఽజ్ఞానసాక్షిత్వేనాస్త ఇతి హి భవదీయా ప్రక్రియా. సాక్షిత్వం చ సాక్షాజ్జ్ఞాతృత్వమేవ. న హ్యజానతస్సాక్షిత్వమ్. జ్ఞాతైవ హి లోకవేదయోస్సాక్షీతి వ్యపదిశ్యతే- న జ్ఞానమాత్రమ్. స్మరతి చ భగవాన్ పాణినిః * సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామితి సాక్షాజ్జ్ఞాతర్యేవ సాక్షిశబ్దమ్. స చాయం సాక్షీ జానామీతి ప్రతీయమానోఽస్మదర్థ ఏవేతి కుతస్తదానీమహమర్థో న ప్రతీయేత. ఆత్మనే స్వయమవభాసమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి స్వాపాద్యవస్థాస్వప్యాత్మా ప్రకాశమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి సిద్ధమ్. యత్తు మోక్షదశాయామహమర్థో నానువర్తత ఇతి- తదపేశలమ్. తథా సత్యాత్మనాశ ఏవా

ర్థార్థకథనమసాధు- అర్థతత్త్వప్రశ్నస్సాధురిత్యభిప్రాయేణాహ (సాధ్వితి) నిషేధానువృత్త్యోర్విషయవిభాగం దర్శయతి (తదుచ్యత ఇత్యాదినా) అహం మామిత్యుభయోరపి పదయోర్విశిష్టవిషయత్వైవోచితా రీతిభేదప్రసఙ్గాదిత్యత్రాహ (అహం మామితి) విధినిషేధయోరేకవిషయత్వే వ్యాఘాతస్స్యాదితి తన్నివృత్త్యర్థం విషయవిభాగః కార్య ఇత్యర్థః. విషయవిభాగవిపర్యాసశఙ్కాయాం విషయవిభాగముచితం దర్శయతి (జాగరితేతి) యత్ సామగ్ర్యభావాత్తదానీం న ప్రకాశతే తదేవ నిషేధవిషయః యదనన్యాపేక్షం స్వయం ప్రకాశతే తదేవానువర్తత ఇతి అప్రకాశమానస్యానువృత్తిః ప్రకాశమానస్య నిషేధశ్చానుపపన్నావిత్యర్థః. ఏవం విషయవిభాగానుగుణమనుభవం దర్శయతి (అత్రేతి) శబ్దప్రయోగో వివక్షావశాత్, ధీస్థం సర్వం వదతి వా - తదేకదేశం వదతి వా- న కించిదపి వదతి వా. అతశ్శబ్దప్రయోగే వైలక్షణ్యేఽపి అనుభవ ఏకరూపః. స పునరేవం విషయవిభాగానుగుణ ఏవేత్యర్థః. అనేన * నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి శ్రుతివాక్యస్థోఽయం శబ్దో వ్యాఖ్యాతః. పరమతేనేమమర్థముపపాదయతి (కించేత్యాదినా) సాక్షిత్వేనాత్మాఽభ్యుపగమ్యేత- తతః కిమిత్యత్రాహ (సాక్షిత్వం చేతి) సాక్షాజ్జ్ఞాతృత్వం సాక్షాత్కారరూపజ్ఞానాశ్రయత్వమ్. అసాక్షాత్కర్తరి సాక్షిశబ్దః ప్రయుక్తశ్చేదౌపచారికః. ఉపపాదయతి (న హీతి) అజానతః-అజ్ఞాతురిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (జ్ఞాతైవ హీతి) శబ్దప్రయోగనియామకం లక్షణమాహ (స్మరతీతి) సాక్షిశబ్దం స్మరతీత్యన్వయః. తతః కిమహమర్థస్యాత్మత్వ ఇత్యత్రాహ (స చేతి) అస్మిన్నర్థే అనుమానముత్తరత్ర విస్తరేణ వివక్షితం, అత్ర సంగ్రహేణాహ (ఆత్మనే స్వయమితి) ఆత్మనే స్వయమవభాసమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి వ్యాప్తివచనమ్ - జాగ్రదాత్మా సపక్షః. స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాదితి హేతుః. నిగమయతి (స్వాపాదీతి) అవిశదావభాసస్య సర్వాభ్యుపగతత్వాత్, శ్రుతిస్వారస్యాత్, పరామర్శస్వారస్యాత్, సాక్షిత్వోపపత్తేః, ప్రత్యక్షసిద్ధేశ్చ సుషుప్తావాత్మా అహమితి స్ఫురతీత్యుక్తం భవతి. అథ ముక్తావహమర్థానువృత్తిమనూద్య దూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) తురర్థగౌరవవిశేషే. అపేశలం - అసాధ్విత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (తథా సతీతి) సౌగతాన్ జ్ఞానసంతత్యుచ్ఛేదం మోక్షం వదతః స్వరూపనాశస్య అపురుషార్థత్వేన దూషయతా త్వయా శబ్దాన్తరేణ స్వరూపనాశ ఉక్తస్స్యాదిత్యర్థః. నైయాయికాద్యుక్తే మోక్షేఽపి అపురుషార్థత్వం తుల్యమ్. దుఃఖనివృత్తిస్సుఖప్రాప్తిశ్చోభయం పురుషార్థః. అత్రాపురుషార్థభూతదుఃఖాభావాత్పురుషార్థాన్వయః సుఖాభావాదపురుషార్థాన్వయశ్చేతి ముక్తేః పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రత్వం హి స్యాత్,

పవర్గః ప్రకారాన్తరేణ ప్రతిజ్ఞాతస్స్యాత్. నచాహమర్థో ధర్మమాత్రం - యేన తద్విగమేఽప్యవిద్యానివృత్తావివ స్వరూపమవతిష్ఠేత- ప్రత్యుత స్వరూపమేవాహమర్థ ఆత్మనః. జ్ఞానంతు తస్య ధర్మః - అహం జానామీతి జ్ఞానం మమ జాతమితి చాహమర్థధర్మతయా జ్ఞానప్రతీతేరేవ-అపి చ యః పరమార్థోఽభ్రాన్తోఽవాధ్యాత్మికాదిదుఃఖైర్దుఃఖితయా స్వాత్మానమనుసన్ధత్తేఽహం దుఃఖీతి. సర్వమేతద్దుఃఖజాతమపునర్భవమపోహ్య కథమహమనాకులస్స్వస్థో భవేయమిత్యుత్పన్నమోక్షరాగస్స ఏవ తత్సాధనే ప్రవర్తతే. స సాధనానుష్ఠానేన యద్యహమేవ న భవిష్యామీత్యవగచ్ఛేత్ - అపసర్పేదేవాసౌ మోక్షకథాప్రస్తావాత్ తతశ్చాధికారివిరహాదేవ సర్వం మోక్షశాస్త్రమప్రమాణం స్యాత్. అహముపలక్షితం ప్రకాశమాత్రమపవర్గేఽవతిష్ఠత ఇతి చేత్ - కిమనేన. మయి నష్టేఽపి కిమపి ప్రకాశమాత్రమపవర్గేఽవతిష్ఠత ఇతి మత్వా న హి కశ్చిత్ బుద్ధిపూర్వకారీ ప్రయతతే. అతోఽహమర్థ ఏవ జ్ఞాతృతయా సిద్ధ్యతః ప్రత్యగాత్మత్వమ్. స చ ప్రత్యగాత్మా ముక్తావప్యహమిత్యేవ ప్రకాశతే- స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాత్ - యో యః స్వస్మై ప్రకాశతే స సర్వోఽహమిత్యేవ ప్రకాశతే యథా తథావభాసమానత్వే నోభయవాదిసమ్మతస్సంసార్యాత్మా. యః పునరహమితి న చకాస్తి- నాసౌ స్వస్మై ప్రకాశతే యథా ఘటాదిః- స్వస్మై ప్రకాశతే చాయం ముక్తాత్మా. స తస్మా,

అహమర్థో హ్యారోపితః అతస్తద్విగమే స్వరూపనాశో న ప్రసజేదిత్యత్రాహ (నచేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (అహమితి) అహమర్థధర్మతయా జ్ఞానప్రతీతేరేవ. పూర్వోక్తహేతోరేవేత్యర్థః. అహమర్థాత్మత్వసమర్థనోపజీవనేన స్వరూపనాశప్రసఙ్గ ఉక్తః. ఏవం ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీత్యా అనువృత్తిరుపపాదితా. అథ శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అపి చేత్యాదినా) పూర్వమహమర్థస్యాత్మత్వసమర్థనాయ శ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా. ఇదానీమహమర్థస్య ముక్తావనువృత్త్యుపపాదనాయ తామేవ శ్రుత్యర్థాపత్తిం విస్తరేణాహ. యస్స్వాత్మానం దుఃఖినమనుసంధత్తే- స ఏవ తన్నివృత్తిసాధనే ప్రవర్తతే- స చాహమర్థ ఏవ. దుఃఖిత్వం భ్రాన్తిసిద్ధమితి చేత్- యస్స్వాత్మానం భ్రమవన్తమనుసంధత్తే- స ఏవ భ్రమనివృత్తిసాధనే ప్రవర్తతే. స చాహమర్థః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదిభ్రాన్తిమతోఽపి స్వభ్రాన్తినివృత్తిరేవాపేక్షితా- న తు స్వవినాశః. అతోఽహమర్థవినాశో పురుషార్థ ఇత్యభిప్రాయేణ పరమార్థోఽభ్రాన్త ఇత్యుక్తమ్. అనుసంధత్త ఇత్యన్తేన నిరస్తాఖిలదుఃఖోఽహమిత్యత్రాపేక్షితం వక్తవ్యముక్తమ్. నిరస్తేత్యాద్యర్థశ్లోకం వివృణోతి (సర్వమేతదిత్యాదినా) (అనాకులస్స్వస్థో భవేయమితి) అపునర్భవమపోహ్యేత్యేతత్ఫలముక్తమనాకుల ఇతి. ఆగామిదుఃఖశఙ్కయా మనఃక్షోభ ఆకులత్వం తదభావోఽనాకులత్వమ్. స్వస్థః. స్వస్మిన్ స్థితః స్వభావే స్థితః యథావస్థితస్వాత్మానుభవపరః. అనన్తానన్దభాగితి ఫలమ్. స ఏవ- పూర్వం దుఃఖిత ఏవ య ఉత్పన్నానిష్టనివృత్తీష్టప్రాప్త్యభిలాషః- స ఏవేత్యర్థః. శ్రవణాదావితి పూర్వముక్తత్వాదిహ తత్సాధన ఇత్యేతావదుక్తమ్. అపసర్పేదసావితి గ్రన్థేన ఫలితమర్థమాహ (తతశ్చాధికారీతి) శ్రవణాద్యాయాససాధ్యస్య శాస్త్రస్య పురుషార్థపర్యవసాయిత్వే శ్రవణాద్యధికారివిరహాత్ శ్రవణాదిసాపేక్షస్య శాస్త్రస్య ప్రమితిజనకత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం న స్యాదిత్యర్థః. మయి నష్టేఽపీత్యేతద్వివృణోతి (అహముపలక్షితమిత్యాదినా) బుద్ధిపూర్వకారీత్యనేన కస్యాపీతి పదం వివృతమ్ శ్రుత్యర్థాపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) అహమర్థవిగమే జ్ఞప్త్యసిద్ధిరప్యనుసంధేయా. అనుమానమాహ (స చేతి) కించ- అనుమానమప్యస్తీతి చార్థః. అన్వయవ్యాప్తిమాహ (యో య ఇతి) తథాఽవభాసమానత్వేన- స్వస్మై ప్రకాశమానత్వేన. వ్యతిరేకవ్యాప్తిం దర్శయతి (యః పునరితి) ఉపనయమాహ (స్వస్మా ఇతి) నిగమనమాహ (తస్మాదితి) స్వస్మై ప్రకాశమానత్వం హేతుః. అహమితి వ్యవహారార్హత్వం సాధ్యమితి న సాధ్యావిశిష్టతా, అహమిత్యేవ ప్రకాశతే. అహమితి వ్యవహారార్హం ప్రకాశత ఇత్యర్థః. సాధ్యవిపరీతవిశేషసాధకతయా విశేషవిరుద్ధత్వం శఙ్క్యతే

దహమిత్యేవప్రకాశతే: నచాహమితి ప్రకాశమానత్వేన తస్యాజ్ఞత్వ సంసారిత్వాదిప్రసఙ్గః
మోక్షవిరోధాత్ అజ్ఞత్వాద్యహేతుత్వాచ్చాహంప్రత్యయస్య: అజ్ఞానం నామ స్వరూపాజ్ఞాన మ
న్యథాజ్ఞానం విపరీతజ్ఞానం వా. అహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపమితి స్వరూపజ్ఞానరూపోఽహంప్రత్యయో
నాజ్ఞత్వమాపాదయతి- కుతస్సంసారిత్వమ్: అపితు తద్విరోధిత్వాన్నాశయత్యేవ. బ్రహ్మతథాభావాపరో
క్ష్యనిర్ధూతనిరవశేషావిద్యానామపి వామదేవాదీనామహమిత్యేవాత్మానుభవదర్శనాచ్చ: శ్రూయతే
హి * తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఽహం మనురభవం సూర్యశ్చేతి * అహమేవ చ వర్తా
మి భవిష్యామీత్యాది ॥ సకలేతరాజ్ఞాన విరోధినస్సచ్ఛబ్ద ప్రత్యయమాత్రభాజః పరస్య బ్రహ్మణోఽప్య
వహారోప్యేవమేవ * హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః * బహుస్యాం ప్రజాయేయ *

(నచేతి) ఆదిశబ్దాద్రాగద్వేషదుఃఖాదివివక్షితమ్. నను వ్యాపకం హి ప్రసఞ్జనీయమ్. నచ కార్యం కారణస్య వ్యాపకం సత్యమ్:
కారణజాతీయస్య తు కదాచిత్కార్యప్రసక్తిర్వ్యాప్తికా. అతోఽహంప్రత్యయేనాత్మనోఽజ్ఞత్వాదిప్రసఞ్జనమ్. అజ్ఞత్వాది
ప్రసక్తిశ్శ్రుతివిరుద్ధేత్యాహ (మోక్షేతి) * నపశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతామితి హి శ్రుతిః. అతో యథా
సహదర్శనమాత్రేణ పర్వతే భాణ్డాదిప్రసక్తిః ప్రత్యక్షబాధాద్వార్యతే - తద్వత్కాలాత్యయాపదేశ ఇత్యర్థః. సోపాధిక
త్వమాహ (అజ్ఞత్వాదీతి) సంసారిత్వాహమర్థ(త్వ)యోస్సహదర్శనమాత్రేణ ముక్తావపి సంసారిత్వాదిప్రసఙ్గశ్చేద
నుభవస్యాపి తత్సహభావదర్శనాత్తత్పక్షేపి ముక్తౌ సంసారిత్వ ప్రసఙ్గః. తత్ మోక్షగ్రాహిప్రమాణవిరోధాత్కా
లాత్యయాపదిష్టమ్. సంసారిత్వాదేరనుభవప్రయుక్తత్వాభావాత్సోపాధికత్వం చేతి చేత్తదస్మత్పక్షేపి సమానమిత్యభి
ప్రాయః. అనేనాహమితి భాసనం నస్వస్మై భాసమానత్వప్రయుక్తం- అపిత్వజ్ఞత్వప్రయుక్తమితి హేతోస్సోపాధికత్వం
చ శ్రుతిబలేన వ్యాప్తేర్భగ్నతయా సహదర్శనమాత్రమేవేతి పరిహృతం భవతి. ఏవం కాలాత్యయాపదేశసోపాధికత్వే
ఉక్తే. తత్ర సోపాధికత్వముపపాదయితుమజ్ఞానత్వేన సంభావితశిరాంసి వికల్పయతి (అజ్ఞానం నామేతి) ధర్మైక్యేస
తి ప్రకారాన్తరారోపణేన జ్ఞానమన్యథాజ్ఞానం- యథా పీతశ్శఙ్ఖ ఇతి. ఇదం రజః కార్యమ్. ధర్మ్యన్తరస్య ధర్మ్యన్తరత్వేనజ్ఞా
నం విపరీతజ్ఞానం- యథా శుక్తావిదం రజతమితి. ఇదం తమః కార్యమ్. * అయథావత్ప్రజానాతి బుద్ధిస్సా పార్థ రాజసీ। అ
ధర్మం ధర్మమితి యా మన్యతే తమసావృతా ॥ సర్వార్థాన్ విపరీతాంశ్చ బుద్ధిస్సా పార్థ తామసీ ఇతి స్మృతేః ॥ అహంప్రత్య
యస్య స్వరూపజ్ఞానరూపత్వాత్తత్ప్రాగభావాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానానివిరోధాదేవాపగతానీత్యాహ (అహమిత్యే
వేతి) అహమిత్యేవాత్మనః- స్వరూపం అహమితివ్యవహారబుద్ధ్యర్హమేవాత్మనస్స్వరూపమిత్యర్థః. అహంప్రత్యయ
స్యాజ్ఞత్వాది ప్రయోజకత్వదూషణేనాజ్ఞత్వాదేరవిద్యాన్వయ ఏవోపాధిరిత్యర్థాదుక్తం భవతి. అథవా కార్యకారణభా
వేన వ్యాప్తిమఙ్గీకృత్య పరేణాజ్ఞత్వాదిప్రసఙ్గ ఉక్త ఇతి వ్యాప్తిప్రతిక్షేపాయ కార్యకారణభావం ప్రతిక్షిపతి (అజ్ఞత్వా
ద్యహేతుత్వాచ్చేత్యాదినా) అజ్ఞత్వఫలమపి నాస్తీత్యాహ (కుతస్సంసారిత్వమితి) నివృత్తావిద్యానామపి అహమి
త్యాత్మప్రతిపత్తిదర్శనేన అహంప్రత్యయస్య ముక్తావనువృత్తిమాహ (బ్రహ్మతథాభావేతి) తద్ధైతత్పశ్యన్నితి బ్రహ్మాత్మ
కత్వసాక్షాత్కారకథనేన నిర్ధూతనిరవశేషావిద్యత్వం గమ్యతే. బ్రహ్మణోఽపి తథాప్రతిపత్తిమాహ (సకలేతరేతి) సక
లేతరాజ్ఞానవిరోధినః- నహి సకలేతరవిషహరణనిపుణస్య వైనతేయస్య విషవత్త్వసంభవ ఇతి భావః. సచ్ఛబ్దప్రత్య
యమాత్రభాజః. సచ్ఛబ్దస్య సదితి ప్రత్యయస్య చ విషయభూతస్య. మాత్రచా పాశ్చాత్త్యనామరూపభాక్త్వవ్యావృత్తిః.
అనేనాహంకారసృష్టేః పూర్వమప్యహంప్రత్యయం జ్ఞాపయతి- అహంప్రత్యయస్ఫుటీకరణాయ * అహమిమా ఇతి వా
క్యం పూర్వముపాదత్తే * బహుస్యామితి వాక్యే * అస్మద్యుత్తమ ఇత్యుత్తమపురుషబలాత్ అహమితిప్రత్యయస్సిద్ధః-

* స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి ॥ తథా * యస్మాత్ క్షరమతీతోఽహమక్షరాదపి చోత్తమః । అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః ॥ * అహమాత్మా గుడాకేశ * న త్వేవాహం జాతు నాసం * అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా * అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే । * తేషామహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరాత్ ॥ * అహం బీజప్రదః పితా । * వేదాహం సమతీతాని ఇత్యాదిషు ॥ యద్యహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపమ్; కథం తర్హ్యహంకారస్య క్షేత్రాన్తర్భావో భగవతోపదిశ్యతే * మహాభూతాన్యహంకారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవ చేతి ॥ ఉచ్యతే- స్వరూపోపదేశేషు సర్వేష్వహమిత్యేవోపదేశాత్ తథైవాత్మస్వరూపప్రతిపత్తేశ్చాహమిత్యేవ ప్రత్యగాత్మనస్స్వరూపమ్. అవ్యక్తపరిణామభేదస్యాహంకారస్య క్షేత్రాన్తర్భావో భగవతైవోపదిశ్యతే. స త్వనాత్మని దేహేఽహంభావకరణహేతుత్వేన అహంకార ఇత్యుచ్యతే. అస్య త్వహంకారశబ్దస్యాభూత తద్భావేఽర్థే చ్విప్రత్య

అహమిమాస్తిస్ర ఇత్యత్ర అహంశబ్దః కర్త్రోక్తః - నహ్యహంకారస్య నామరూపవ్యాకర్తృత్వమితి భావః. బహూపనిషత్స్వహమితి నిర్దేశజ్ఞాపనాయోపాదత్తే (స ఈక్షతేతి) సృజా ఇత్యుత్తమపురుషేణాహంశబ్దాకర్షసిద్ధిరితి భావః. స్మృతిం దర్శయతి (తథా యస్మాదితి) యస్మాదితి వచనం క్షరాక్షరాతీతస్వాభావికరూపేణాహంప్రత్యయజ్ఞాపనార్థముపాత్తమ్. నహ్యహంకారః క్షరాక్షరాతీతః. అతోఽస్మీత్యుత్తమపురుషేణాప్యహమర్థసిద్ధిః. ఆత్మనోఽహంప్రత్యయం జ్ఞాపయతి అహమాత్మేతి- నహ్యహంకారశ్చిదచిదన్తరాత్మా. స్వాభావికనిత్యరూపేఽహంప్రత్యయం దర్శయతి న త్వేవాహమితి; నహ్యహంకారో నిత్యః- మృత్యువిరోధిముక్తిప్రదోఽప్యహంప్రత్యయవిషయ ఇత్యాహ. తేషామితి - నహ్యహంకారో ముక్తిప్రదః. ఏవమనేకశ్రుతిస్మృతివచనోపాదానం పరవివక్షితద్విత్రాదృశవచనాపనోదనార్థమ్. ఏభిరహంశబ్దైశ్చిన్మాత్రముపలక్ష్యతే చేదనేకవాక్యస్థాహంశబ్దలక్షణైవ దోషః. * మహాభూతాన్యహంకార ఇతి క్షేత్రాన్తర్భావవచనమేకం * అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం పరిగ్రహం । విముచ్య నిర్మమశ్శాన్తో బ్రహ్మభూయాయ కల్పత ఇతి త్యాజ్యత్వపరం వచనం ద్వితీయం * అహంకారవిమూఢాత్మా ఇత్యపరం ఏతత్త్రయమనుదాహృతమప్యభిప్రేతం ఉత్తరత్ర పరిహారాత్. పూర్వమేతద్వచనాభిప్రాయేణ సుషుప్తిముక్త్యోర్నాన్వేతీత్యుక్తమ్. ఇమమర్థమవలమ్బ్య చోదయతి (కథం తర్హీతి) పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) అహమర్థాహంకారయోరభేదబుద్ధ్యా పరేణ పరిచోదితే ప్రకృతిప్రత్యయయోరర్థవిభాగవ్యుత్పాదనాయ ప్రకృత్యర్థభూత ఆత్మన్యహంబుద్ధేః ప్రామాణికత్వస్థైర్యం దర్శయతి (స్వరూపోపదేశేష్వితి) అన్యథాసిద్ధిం దర్శయన్ తత్రాహంకారశబ్దవివక్షితమాహ (అవ్యక్తేతి) (అవ్యక్తపరిణామభేదస్యేతి) న త్వహమర్థస్యేత్యర్థః. * అథాతోఽహఙ్కారాదేశ ఇత్యాదిషు శుద్ధస్వరూపస్యాహంకారశబ్దేనాభిధానాభ్యుపగమేపి న విరోధః. స త్వహంకారశబ్దోఽహమర్థవిషయబుద్ధిపరః. యద్యహంకారశబ్దవాచ్యత్వమాత్రాత్ ప్రత్యగాత్మా(జడ)క్షేత్రభేదస్స్యాత్ తర్హి హరిశబ్దవాచ్యత్వసామ్యాత్ సింహోఽపి మణ్డూకస్స్యాత్. అతోఽనేకార్థాభిధాయిశబ్దైకత్వమర్థభేదావిరోధీతి భావః. యథాహ ఆగమప్రామాణ్యే * తథా చ హరిశబ్దస్య దృష్టా మణ్డూకవాచితా । ఇతి తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాత్ సింహోఽపి మణ్డూక ఏవ కిమ్ । తథా గోశబ్దవాచ్యత్వాచ్ఛబ్దశ్చాపి విషాణవానితి ॥ అథాహంకారశబ్దస్యావ్యక్తపరిణామవిశేషవాచకత్వప్రకారం దర్శయతి (స త్వితి) అహంభావః - అహమితి బుద్ధిః. భావశబ్దస్య బుద్ధివాచకత్వమభిప్రాయపరతయా ప్రయోగాదవగమ్యతే. సర్వత్రాహంశబ్దార్థమేకరూపమఙ్గీకృత్యాహంకారశబ్దస్యావ్యక్తపరిణామవాచిత్వం శబ్దానుశాసనప్రక్రియయోపపాదయతి (అస్య త్వితి) చ్విప్రత్యయస్య సర్వలోపః. కృఞః కరణే ఘఞ్- క్షేత్రాన్తర్భావోపదేశస్య నిర్వాహః కృతః. అహంకారం బలం దర్పమితి త్యాజ్యతయోపదేశస్య నిర్వాహః క్రియతే

యముత్పాద్య వ్యుత్పత్తిర్ద్రష్టవ్యా. అయమేవత్వహంకారఉత్కృష్టజనావమాన హేతుర్గర్వాపరనామా శాస్త్రేషు బహుశో హేయతయా ప్రతిపాద్యతే, తస్మాద్బాధకాపేతాహంబుద్ధిస్సాక్షాదాత్మగోచరైవ. శరీరగోచరాత్వహంబుద్ధిరవిద్యైవ. యథోక్తంభగవతాపరాశరేణ * శ్రూయతాంచాప్యవిద్యాయాస్స్వరూపంకులనన్దన।అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యేతి॥యదిజ్ఞప్తిమాత్రమేవాత్మా-తదాఽనాత్మన్యాత్మాభిమానవద్రజ్జప్తిమాత్రప్రతిభాసస్స్యాత్-నజ్ఞాతృ(త్వ)ప్రతిభాసః.తస్మాజ్జ్ఞాతాహమర్థఏవాత్మా.తదుక్తమ్* అతఃప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదుక్తన్యాయాగమాన్వయాత్।అవిద్యాయోగతశ్చాత్మా జ్ఞాతాహమితిభాసత ఇతి॥ తథాచ* దేహేన్ద్రియమనఃప్రాణధీభ్యోఽన్యోఽనన్యసాధనః। నిత్యోవ్యాపీప్రతిక్షేత్రమాత్మాభిన్నస్స్వతస్సుఖీతి॥అనన్యసాధనఃస్వప్రకాశః. వ్యాపీ.అతిసూక్ష్మతయాసర్వాచేతనాన్తఃప్రవేశనస్వభావః.యదుక్తం

(అయమేవత్వితి)అయంశబ్దేన ప్రస్తుతాహంభావో వివక్షితః నత్వహంభావకరణహేతుః-గర్వాపరనామేతివచనాత్ నహి మహదహంకారయోరన్యతరోఽహంకారో గర్వాపరపర్యాయః. అతోఽత్రాహంభావఏవాయంశబ్దవివక్షితః. ప్రశస్తదేహేఽహంబుద్ధిరుత్కృష్టజనావమానహేతుః, అహంకారః అహంబుద్ధిః, మానసవ్యాపారవాచినః కరోతేః బుద్ధిపరత్వం యుజ్యతే- యథా * తదేకావయవందేవం చేతసాహిపునర్బుధః । కుర్యాదితి ॥ మనసాకరణంహివేదనం, అతోఽహంబుద్ధిరహంకారః- చ్విప్రత్యయార్థగర్భత్వాదనహమ్యహం బుద్ధిగర్భాభిమానవహంభావాహంకారశబ్దౌ. అత్రాభావేవ్యుత్పత్తిః. పూర్వత్రకరణవ్యుత్పత్తిః * గర్వోభిమానోఽహంకారఇతి నైఘంటుకాః. నను కథంభావేవ్యుత్పన్నస్యాహంకారశబ్దస్యాపాదేయగోచరతయా ప్రయోగః * అథాతోఽహంకారాదేశఇతి ॥ ఉచ్యతే- సత్వహంకారశబ్దస్సాక్షాదహమర్థబుద్ధివాచీ - నత్వనాత్మన్యాత్మబుద్ధిపరచ్విప్రత్యయార్థగర్భః, హేయోపాదేయరూపేణశబ్దప్రతిపన్నయోరహంబుద్ధ్యోర్విషయవిభాగం నిగమయతి (తస్మాదితి) అస్మిన్నర్థేప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) అత్రైవపురాణే అనాత్మవిషయాహం బుద్ధివచనయోర్భ్రాన్తత్వమాత్మవిషయత్వభ్రాన్తత్వంచ స్పష్టమ్- యథా * ఆకాశవాయ్వగ్నిజలపృథివీభ్యః పృథక్స్థితే। ఆత్మన్యాత్మమయంభావం కఃకరోతికళేబరే ॥ పఞ్చభూతాత్మకేదేహే దేహీమోహతమోవృతః। అహంమమైతదిత్యుచ్చైఃకురుతేకుమతిర్మతిమితి ॥ ఆదిభరతచరితే * ఆత్మన్యేషనదోషాయ శబ్దోఽహమితి యోద్విజ। అనాత్మన్యాత్మవిజ్ఞానం శబ్దోవాభ్రాన్తిలక్షణఇతి ॥ ఏతదవధనార్థమప్యహమర్థాత్మత్వహేతుత్వేనాహ(యదీతి) (అనాత్మనీతి) అనాత్మన్యహం ప్రతీతిః కథమాత్మాభిమానఇత్యర్థః. అహమర్థాత్మత్వం నిగమయతి(తస్మాదితి) అస్మిన్నర్థేఆత్మసిద్ధిగ్రన్థముదాహరతి (తదుక్తమితి) ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీతిః ప్రత్యక్షసిద్ధిఃస్థిరత్వాస్థిరత్వాదివైషమ్యం శ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చన్యాయః. ఆగమఉదాహృతోపనిషద్వాక్యాని. అవిద్యాయోగోఽనన్తరోక్తభ్రాన్తియోగః. అహమర్థస్యానాత్మత్వేప్యహమితి భ్రాన్తేరయోగఇతివార్థః. జ్ఞాతురాత్మత్వేసంవాదిగ్రన్థోదర్శితః. జ్ఞప్తేరనాత్మత్వేచాత్మవిత్తద్వ్యాచష్టే (అనన్యేతి) జీవస్వరూపవిభుత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం వ్యాపీతిశబ్దం వ్యాచష్టే (అతిసూక్ష్మేతి)పుమేవార్థోద్రష్టవ్యఇతిభావః. జీవస్యధర్మభూతజ్ఞానేన వ్యాప్తిరాత్మసిద్ధావేవోచ్యతే * వ్యాప్తిరపిచైతన్యమాత్రేణన స్వరూపేణేతి. అతోయథోక్తఏవార్థః. అథ శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధేశాస్త్రప్రాబల్యమనూద్యనిరస్యతి (యదుక్తమ్ నైవ్యభిచారాత్ * ఆదిత్యోయూపఇత్యాదావపియూపాదిత్యైక్యాద్యప్రతిపాదనంన దౌర్బల్యాత్ - అపితుయూ

దోషమూలత్వే నాన్యథాసిద్ధిసంభావనయా సకలభేదావలమ్బిప్రత్యక్షస్య శాస్త్రబాధ్యత్వమితి. కోయందోష ఇతి వక్తవ్యం - యన్మూలతయా ప్రత్యక్షస్యాన్యథాసిద్ధిః. అనాదిభేదవాసనైవ హి దోష ఇతి చేత్ - భేదవాసనాయాస్తిమిరాదివద్యథావస్థితవస్తువిపరీతజ్ఞానహేతుత్వం కిమ(ప్య)న్యత్రాజ్ఞాతపూర్వమ్-

పాఞ్జన విధిశేషత్వేనైక్యతాత్పర్యాభావాదిత్యుక్తమ్, తత్ర జ్వాలాభేదానుమానాచ్ఛాస్త్రస్య త్రిధా వైషమ్యమస్తి. ప్రమాణాన్తరేణ దోషమూలత్వానిశ్చయాదన్యోన్యాశ్రయః, బాధ్యబాధకయోస్తుల్యదోషత్వం, మూలోచ్ఛేదిత్వం, చేత్యేతత్త్రయం జ్వాలాభేదానుమానే నాస్తి, తథాహి- ఏకవర్తికావర్తిత్వనిబన్ధనసాదృశ్యాఖ్యదోషస్యాసత్త్వేప్యైక్యేఐక్యప్రతీతిహేతుత్వమచిరనిర్వాపితారోపితప్రదీపేదృష్టమితి చక్షుషా జ్వాలైక్యప్రతిపత్తేః క్వచిద్దోషమూలత్వనిశ్చయాదన్యత్రైక్యప్రతిపత్తావపి దోషమూలత్వసంభవాజ్జ్వాలైక్యప్రత్యక్షం శఙ్కితం న నిశ్చయజననక్షమం పరీక్షకస్య భవేత్. జ్వాలాయాం సాదృశ్యరూపదోషస్యాసత్త్వేప్యైక్యేఐక్యప్రతీతిహేతుత్వం ప్రమాణాన్తరేణ న దృష్టం చేదన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అనుమానస్య ప్రాబల్యాత్ప్రత్యక్షస్యాన్యథాసిద్ధిః తదన్యథాసిద్ధ్యానుమానస్య ప్రాబల్యమితి ఐక్యప్రతీతేరన్యథాసిద్ధిసంభవః ప్రమాణాన్తరదృష్టఇతి నాన్యోన్యాశ్రయః, అత్ర న తథా ప్రమాణాన్తరేణ భేదవాసనాయా దోషత్వం దృష్టమ్, కించ- దీపే బాధ్యస్య జ్వాలైక్యజ్ఞానస్య సాదృశ్యాఖ్యదోషమూలత్వే(పి) బాధకస్య జ్వాలాభేదానుమానస్య న సాదృశ్యదోషమూలత్వం దృష్టమ్. అత్ర తు బాధ్యస్య ప్రత్యక్షస్య బాధకస్య శాస్త్రస్య చోభయోః పరాభ్యుపేతదోషమూలత్వమవిశిష్టం విద్యత ఇతి తుల్యదోషత్వమ్. కించ- తత్ర జ్వాలాఖ్యధర్మిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య(చ) ప్రథమవర్త్యవయవాగ్నిసంయోగే చరమవర్త్యవయవస్య వినాశే చ ఉత్పత్తివినాశయోః వ్యాప్తిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగవర్త్యవయవవినాశాఖ్యలిఙ్గగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య చ న భేదానుమానబాధ్యవిషయత్వమ్. ఐక్యప్రతిపత్తేరేవ తత్. అత్ర తు శబ్దాఖ్యధర్మిగ్రాహిణః తస్య నిర్దోషత్వసాధకలిఙ్గగ్రాహిణః తల్లిఙ్గవ్యాప్తిగ్రాహిణః షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గగ్రాహిణశ్చ ప్రత్యక్షస్య తేషాం తాత్పర్యలిఙ్గానాంచ శాస్త్రేణైవ బాధోపగమాత్ మూలోచ్ఛేదిత్వమితి త్రిధా వైషమ్యమ్, ఏతద్వైషమ్యత్రయముపపాదయిష్యన్ పూర్వపక్షమనువదతి (దోషమూలత్వేనేతి) (సకలభేదావలమ్బిప్రత్యక్షస్యేతి) అత్రాయం భావః. తత్త్వశుద్ధికారాదిభిః కైశ్చిత్కాచతిమిరాదిరేవ ప్రత్యక్షస్య దోష ఉక్తః. స నోపపద్యతే- కాచతిమిరాదేః కాదాచిత్కత్వాత్, ఏతేన ప్రత్యక్షాన్తరాణాం దోషమూలత్వమనుమీయతే చేత్ - శబ్దత్వాత్ శాస్త్రస్యాపి దోషమూలత్వమనుమీయతామ్, శాస్త్రే దోషస్య యోగ్యానుపలమ్భనిరాసశ్చేత్ప్రత్యక్షేపి తథైవ స్యాత్. కించ- ఆయుర్వేదే దోషాణాం స్వరూపం తన్నివృత్త్యుపాయాదికంచ నిరూపితమ్. సర్వప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వానుమానం తద్విరుద్ధంచ, కించ- సర్వప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వే సన్మాత్రగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య చ దోషమూలత్వాత్సన్మాత్రమపి మిథ్యా స్యాదితి, దూషయతి (కోయమిత్యాదినా) (కోయందోష ఇతి వక్తవ్యమితి) కోయందోష ఇత్యనయా వచనవ్యక్త్యా దోషరూపం మూలం యదుక్తం తత్కిమితి పృష్టే- అయం దోష ఇతి వక్తవ్యమిత్యర్థః. యద్వా- యచ్ఛబ్దసామర్థ్యాత్తత్రేత్యాక్షేపసిద్ధమ్. దోషమూలత్వేనేత్యాదినా యదర్థజాతముక్తం తత్ర కోయం దోష ఇతి పృష్టే వక్తవ్యమిత్యర్థః. కుతో వక్తవ్యమిత్యత్రాహ (యన్మూలతయేతి) న హి దోషమనుక్త్వాన్యథాసిద్ధిస్సువచేత్యర్థః- దోషమాహ (అనాదీతి) స్వరూపాసంప్రతిపత్తిపర ఏవకారః. హిశబ్దేన దోషాన్తరాసంభవసిద్ధవత్కారః. స్వమతే దోషత్వాసంప్రతిపత్త్యభిమానాద్వా హిశబ్దః. దోషత్వం హి విపరీతజ్ఞానహేతుత్వమ్. అతో విపరీతజ్ఞానహేతుత్వేన వ్యాప్తేరదృష్టతయా భేదవాసనాస్వరూపాసంప్రతిపత్తావపి దోషత్వాసంప్రతిపత్తేః పృచ్ఛతి (భేదవాసనాయా ఇతి) తిమిరాదివదిత్యాదిశబ్దేన సాదృశ్యాదివివక్షితమ్. తద్ధి జ్వాలాయామైక్యభ్రమహేతుః. అన్యత్రాజ్ఞాతపూర్వత్వస్య దుర్వచత్వాచ్చ

అనేనైవశాస్త్రవిరోధేన జ్ఞానస్యతఇతి చేత్ న-అన్యోన్యాశ్రయణాత్: శాస్త్రస్య నిరస్తనిఖిలవిశేషవస్తుబోధిత్వనిశ్చయేసతి భేదవాసనాయాదోషత్వ నిశ్చయః-దోషత్వనిశ్చయే.సతి శాస్త్రస్యనిరస్తనిఖిలవిశేషవస్తుబోధిత్వనిశ్చయఇతి- కించ- యదిభేదవాసనామూలత్వేన ప్రత్యక్షస్య విపరీతార్థత్వం-శాస్త్రమపితన్మూలత్వే నతథైవస్యాత్: అథోచ్యేత- దోషమూలత్వేపి శాస్త్రస్యప్రత్యక్షావగతసకలభేదనిరసనజ్ఞాన హేతుత్వేన పరత్వాత్తత్ ప్రత్యక్షస్య బాధకమితి. తన్నదోషమూలత్వేజ్ఞాతేసతి పరత్వమకించిత్కరమ్: రజ్జుసర్పజ్ఞాననిమిత్తభయేసతిభ్రాన్తోయమితిపరిజ్ఞాతేనకేనచిత్ నాయంసర్పోమాభైషీరిత్యుక్తేపి భయానివృత్తిదర్శనాత్. శాస్త్రస్యచదోషమూలత్వం శ్రవణవేళాయామేవజ్ఞాతమ్: శ్రవణావగతనిఖిలభేదోపమర్దిబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానాభ్యాసరూపత్వాన్మననాదేః. అపిచ-ఇదంశాస్త్రంఏతచ్చాసంభావ్యమానదోషమ్. ప్రత్యక్షంతు సంభావ్యమానదోషమితి కేనావగతంత్వయా నతావత్స్వతస్సిద్ధా నిర్ధూతనిఖిల విశేషానుభూతిరిమమర్థమవగమయతి-తస్యాస్సర్వవిషయవిరక్తత్వాత్ శాస్త్రపక్షపాతవిరహాచ్చ- నాప్యైన్ద్రియికంప్రత్యక్షమ్-దోషమూలత్వేనవిపరీతార్థత్వాత్. తన్మూలత్వాదేవనాన్యాన్యపిప్రమాణాని: అతస్స్వపక్షసాధనప్రమాణానభ్యుపగమా

ఙ్కతే (అనేనైవేతి) దూషయతి (నేతి) ఏవం ప్రమాణాన్తరేణ దోషత్వానిశ్చయేనాన్యోన్యాశ్రయణాపత్తిరూపవైషమ్యముక్తమ్: అథ తుల్యదోషత్వం బాధ్యబాధకయోరాహ (కించేతి) అథదోషమూలత్వేతుల్యేపి పరత్వాద్బాధకత్వం శఙ్కతే (అథేతి) అపచ్ఛేదాదిషు ఇదంరజతంనేదంరజతమిత్యాదిషుచపరంబాధకందృష్టమ్. అతోనిషేధ్యోపస్థాపకమానాపేక్షయా నిషేధకస్య పరత్వాత్ బలీయస్త్వమిత్యర్థః: ఏవంబ్రహ్మప్రతిపాదకశాస్త్రస్యాపివ్యుత్పత్త్యాదేఃప్రత్య(క్షాది(క్ష)మూలతయాతత్పూర్వకస్యతస్య ప్రత్యక్షాద్యపేక్షతయా పరత్వాత్ప్రతిపాద్యనిర్విశేషవస్తుసత్యత్వమపి తుల్యన్యాయతయాసిద్ధమ్- తద్దూషయతి (తన్నేతి) పరత్వస్యాకించిత్కరత్వముపపాదయతి (రజ్జుసర్పేతి) ఉత్తరజ్ఞానస్య దోషమూలత్వేన ప్రామాణ్యానిశ్చయాద్భయానివృత్తిః- నను భ్రాన్తత్వేజ్ఞాతేపరత్వమకించిత్కరమస్తు- అత్రతు భ్రాన్తత్వజ్ఞానం నాస్తీత్యత్రాహ (శాస్త్రస్యచేతి) జ్ఞాతత్వముపపాదయతి (శ్రవణావగతేతి) శాస్త్రస్య భేదవాసనామూలత్వంతావత్సంప్రతిపన్నమ్: తస్యాశ్చదోషత్వంభేదమిథ్యాత్వజ్ఞానాదవగమ్యతే- తన్మిథ్యాత్వావగతిశ్చ జ్ఞాననివర్త్యత్వావగమాత్: జ్ఞాననివర్త్యత్వావగమశ్చ బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానస్యనిఖిలభేదోపమర్దిత్వావగతేః. అతఈదృశనివర్తకజ్ఞానాభ్యాసరూపమననం కుర్వతాశాస్త్రస్యదోషమూలత్వమవగతమిత్యర్థః: ఏవంబాధ్యబాధకయోస్తుల్యదోషత్వరూపంవైషమ్యముక్తమ్. అథమూలోచ్ఛేదిత్వమాహ (అపిచేతి) ఇదంశాస్త్రమితిశబ్దరాశివ్యావృత్తిః అసంభావ్యమానదోషమితిబౌద్ధాగమాదివ్యావృత్తిః: త్వయా- ప్రమాణప్రమేయాదికంతాత్త్వికత్వేనానభ్యుపగచ్ఛతా (నతావదితి) స్వతస్సిద్ధత్వేన నిర్ధూతనిఖిలవిశేషత్వం-వాతద్విశేషణంనిర్విషయత్వప్రదర్శనార్థమ్. కుతోనావగమ్యతఇత్యత్రాహ (తస్యాఇతి) సర్వవిషయవిరక్తత్వాత్ నిర్విషయత్వాదిత్యర్థః: నహివిజ్ఞానమసంబద్ధవిషయం ప్రకాశయతి. వస్తుతోనిర్విషయాపిభ్రాన్త్యాఅవిద్యమానమపిశాస్త్రప్రాబల్యమవగమయతీత్యత్రాహ(శాస్త్రపక్షపాతవిరహాచ్చేతి) అసంబ(ద్ధా)ద్ధా)విద్యమానత్వావిశేషాత్ సౌగతాదిశాస్త్రాన్తరప్రామాణ్యమప్యవగమయేదిత్యర్థః- ప్రత్యక్షాదికంనావగమయతీత్యాహ (నాపీతి)యోగిప్రత్యక్షాదేరప్యైన్ద్రియికప్రత్యక్షమూలశాస్త్రజన్యజ్ఞాన హేతుకాదృష్టకార్యత్వాదైన్ద్రియికప్రత్యక్షం ప్రథమముపాత్తమ్. తన్మూలత్వాత్ - భేదవాసనామూల ప్రత్యక్షమూలత్వాత్ ఏవం ప్రకృతగోచరతయోక్తం ప్రమాణాభావం పరాభిమత సర్వగోచరపరతయోపసంహరతి (అతఇతి) నస్వాభిమతార్థసిద్ధిః-స్వాభిమతం-ప్రత్యక్షదౌర్బల్యశాస్త్రప్రాబల్యాదికమ్. ఏతత్ ఖణ్డనకారాద్యుక్తకుతర్కనిరసనోపలక్షణార్థముక్తమ్.

న్నస్వాభిమతార్థసిద్ధిః. ననువ్యావహారిక ప్రమాణ ప్రమేయ వ్యవహారోస్మాకమప్యస్త్యేవ - కో యం వ్యావహారికోనామ - ఆపాతప్రతీతి సిద్ధోయుక్తిభిర్నిరూపితో న తథావస్థిత ఇతిచేత్ - కిం తేనప్రయోజనం- ప్రమాణతయా ప్రతిపన్నేపి యౌక్తికబాధాదేవ ప్రమాణకార్యాభావాత్-అ థోచ్యేత- శాస్త్రప్రత్యక్షయోర్ద్వయోర(ప్య)విద్యామూలత్వేపి ప్రత్యక్షవిషయస్య శాస్త్రేణబాధో దృశ్యతే. శాస్త్రవిషయస్యసదద్వితీయబ్రహ్మణఃపశ్చాత్తనబాధాదర్శనేన నిర్విశేషానుభూతిమాత్రం బ్రహ్మైవపరమార్థఇతి.తదయుక్తమ్-అబాధితస్యాపిదోషమూలస్యాపారమార్థ్యనిశ్చయాత్.ఏతదుక్తం భవతి- యథానేకతైమిరికాచాదిదోషరహితపురుషాన్తరాగోచర గిరిగుహాసువసతస్తైమిరికజనస్యాజ్ఞాత స్వతిమిరస్యసర్వస్యతిమిరదోషావిశేషేణ ద్విచన్ద్రజ్ఞానమవిశిష్టంజాయతే. నతత్రబాధకప్రత్యయో స్తీతినతన్మిథ్యానభవతీతి తద్విషయభూతం ద్విచన్ద్రత్వమపి మిథ్యైవ దోషోహ్యయథార్థజ్ఞానహేతుః

తత్ర ప్రమాణవ్యాప్త్యాదిభఙ్గఃక్రియతే. తత్రేదంప్రష్టవ్యమ్. స్వాభిమతవ్యతిరిక్తార్థపరంశాస్త్రాన్తరమపరమా ర్థార్థకమిత్యస్మిన్నర్థే కింతవప్రమితిస్తత్సాధనంవాస్తి-ఉతనాస్తి. అస్తిచేన్నప్రమాణా దిభఙ్గః. నాస్తిచేత్తతఏవనప్రమాణాదిభఙ్గః. ప్రమితితత్సాధనాదికమస్త్యేవ తద్వ్యావహారికమితి చేత్ కిమిదంవ్యావహా రికత్వం-కిం పరమార్థత్వం ఉతాపరమార్థత్వమ్. అపరమార్థభూతం ప్రమాణంకింసాధకం- ఉతాసాధకమ్. సాధకంచేదప రమార్థసంజ్ఞితమన్యేషాంచ ప్రమాణంతత్తత్పక్షసాధకమేవస్యాత్. అథాసాధకం- తతోనితరాంవాద్యన్తరాభ్యుపగత ప్రమాణాదికంసాధకంభవేత్ - త్వదుక్తంప్రమాణాదికం పరమార్థభూతంచేద్ద్వై(తం)తి)విజయీస్యాదితి. స్వపక్షపరప క్షభేదః కింపరమార్థః. ఉతాపరమార్థః. పరమార్థశ్చేన్నభేదమిథ్యాత్వమ్.అపరమార్థశ్చేత్పరపక్షఏవత్వయాఙ్గీకృతస్స్యా దితి భేదపారమార్థ్యం త్వయైవోక్తంస్యాదితి. ఏవమాదివ్యాఘాతస్సర్వత్రానుసంధేయఇత్యభిప్రాయః. అథస్వపక్ష సాధన ప్రమాణాభావం ప్రతివివక్షుశ్శోదయతి (నన్వితి) కోయమిత్యాక్షిపతి వ్యావహారికస్వరూపందర్శయతి (ఆ పాతేతి) దూషయతి (కింతేనేతి) సాధ్యనిశ్చయరూపప్రయోజనంనేత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (ప్రమాణతయేతి)యు క్త్యాబాధోయౌక్తికబాధః. ధూమబుద్ధ్యాగృహీతబాష్పాదేఃసాధ్యనిశ్చ(యహేతుత్వా)యాహేతుత్వ)దర్శనాదిత్యర్థః.ఏ వంమూలోచ్ఛేదిత్వంవైషమ్యముపపాదితమ్-ఏవం పూర్వంపరోక్తం పరత్వాద్వైషమ్యందూషితమ్. అథాస్మాత్పరస్య కస్యచిద్బాధకస్యాభావం బ్రహ్మప్రతిపాదకశాస్త్రస్యప్రత్యక్షాద్వైషమ్యంశఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేత్యాదినా) బాధద ర్శనాభావరూపంవైషమ్యం శాస్త్రస్యవక్తుం ప్రత్యక్షవిషయస్యబాధదర్శనమాహ (శాస్త్రేణేతి) ప్రత్యక్షవిషయాచ్ఛా స్త్రవిషయస్యవైషమ్యమాహ (శాస్త్రవిషయస్యేతి) పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనాభ్యుపగమేన దూషయతి (తదయుక్త మితి) కుతఇత్యత్రాహ (అబాధితస్యేతి) యస్యదుష్టం(క)కా)రణంయస్యచమిథ్యేతి ప్రత్యయః- సఏవాసమీచీనః ప్రత్యయఇతి నీతివిదః. అతోదుష్టమూలత్వ బాధకప్రత్యయాన్యతరైకం మిథ్యాత్వసాధకం. వ్యాహతమిదంయదబాధిత స్యాప్యపారమార్థ్యనిశ్చయఇతి. అపరమార్థత్వేన నిశ్చయత్వంహిబాధితత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అజ్ఞాతస్వతి మిరస్యేతి పదంక్వచిద్దృశ్యతే. దోషజ్ఞాననిబన్ధన పరోక్షబాధకజ్ఞానోదయవ్యుదాసఃప్రయోజనమ్. జ్ఞాతస్వతిమిరస్యే తితుపాఠోలేఖకస్ఖలనకృతః. సహిపురుషాన్తరాగోచరత్వోక్తివిరుద్ధః. బాధకాభావేకథంమిథ్యాత్వమిత్యత్రాహ (దో షోహీతి) భ్రాన్తిసమానాశ్రయబాధకజ్ఞానాభావేపి పురుషాన్తరజ్ఞానేన మిథ్యాత్వనిశ్చయోనవ్యాహతఇత్యర్థః. తిర శ్చాంయావజ్జీవంబాధోదయాభావేపి దేహాత్మధీర్మిథ్యార్థవిషయా- తస్యాస్సంసర్గరూపదోషమూలత్వాత్. బాహ్యభ్రమే ష్వస్పష్టోదాహరణస్య వివక్షితత్వాదేవతదనుక్తిః.నను తిరశ్చాందేహాత్మభ్రమోనాస్మాకంప్రత్యక్షః. కార్యానవగమాత్

తథాబ్రహ్మజ్ఞానమవిద్యామూలత్వేన బాధకజ్ఞానరహితమపి స్వవిషయేణ బ్రహ్మణా సహ మిథ్యైవేతి । భవన్తి చాత్ర ప్రయోగాః, వివాదాధ్యాసితం బ్రహ్మ మిథ్యా- అవిద్యావత ఉత్పన్నజ్ఞానవిషయత్వాత్ ప్రపఞ్చవత్, బ్రహ్మ మిథ్యా జ్ఞానవిషయత్వాత్ ప్రపఞ్చవత్ బ్రహ్మ మిథ్యా- అసత్యహేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వాత్ ప్రపఞ్చవదేవ. నచ వాచ్యం స్వాప్నహస్త్యాదివిజ్ఞానస్యాసత్యస్య పరమార్థశుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుభావవదవిద్యామూలత్వేనాసత్యస్యాపి శాస్త్రస్య పరమార్థభూతబ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిహేతుభావో న విరుద్ధ ఇతి - స్వాప్నజ్ఞానస్యాసత్యత్వాభావాత్ తత్ర హి విషయాణామేవ మిథ్యాత్వం తేషామేవ హి బాధో దృశ్యతే, న జ్ఞానస్య నహి మయా స్వప్నవేలాయామనుభూతం జ్ఞానమపి న విద్యత ఇతి కస్యచిదపి ప్రత్యయో జాయతే, దర్శనం తు విద్యతే అర్థా న సన్తీతి హి బాధకప్రత్యయః. మాయావినో మన్త్రౌషధాదిప్రభవం మాయామయం జ్ఞానం సత్యమేవ ప్రీతేర్భయస్య చ హేతుః- తత్రాపి జ్ఞానస్యాబాధితత్వాత్, విషయేన్ద్రియాదిదోషజన్యం రజ్జ్వాదౌ సర్పాది విజ్ఞానం సత్యమేవ భయాదిహేతుః- సత్యైవ దష్టేపి స్వాత్మని సర్పసన్నిధానాద్దష్టబుద్ధిః సత్యైవ శఙ్కావిషబుద్ధిర్మరణహేతుభూతా.

భ్రమకారణదోషోపి దురవగమః, తత్కథం దోషమూలత్వసంభావనాజ్ఞానమాత్రేణ మిథ్యాత్వనిశ్చయః - ఉచ్యతే- అస్మదాదేశ్శాస్త్రశ్రవణాత్పూర్వం దేహాత్మభ్రమదర్శనాత్తేషాం చ శాస్త్రాధికారాభావాద్దేహాత్మభ్రమస్సమూలదేహసంసర్గరూపదోషవత్త్వం చానుమీయతే, దోషమూలత్వనిశ్చయాన్మిథ్యాత్వనిశ్చయః, ఏవం తైమిరికజనస్య తిమిరాన్వయ ఆప్తవాక్యాదికమన్వేష్టవ్యమ్, తతో మిథ్యాత్వనిశ్చయః. ఏవం సపక్షే శిక్షితమర్థం దార్ష్టాన్తికే నిగమయతి (తథేతి) జ్ఞానమిథ్యాత్వం పరమతాభ్యుపగమాదుక్తమ్, పాశ్చాత్యబాధాదర్శనముత్తరత్ర నిరసిష్యతే, శాస్త్రస్యావిద్యామూలత్వాభ్యుపగమేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (భవన్తి చేత్యాదినా) వ్యాప్తిప్రదర్శనవచనత్వాత్ప్రయోగా ఇత్యుక్తమ్. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తహేతురూపేణ కథనమనిష్టప్రసఙ్గ ఏవమపి న్యాయ్య ఇతి జ్ఞాపనార్థమ్. జ్ఞానవిషయత్వమాత్రమేకో హేతుః, ఏకో దుష్టపురుషజ్ఞానవిషయత్వం ఏకో మిథ్యాభూతసామగ్రీజన్యజ్ఞానవిషయత్వమితి భిదా. పూర్వం సపక్షీభూత ఏవార్థోఽత్ర సపక్ష ఇత్యేవకారార్థః. నచ సత్యహేతుజన్యధీవిషయత్వమన్యతరాసిద్ధమ్, ప్రపఞ్చవదితి దృష్టాన్తశ్చ సాధ్యవికలః, కథమేవం ప్రసఙ్గః ఉచ్యతే * బ్రహ్మణోఽననుభూతిత్వం త్వదుక్త్యైవ ప్రసజ్యత ఇతివత్ ప్రసఞ్జకప్రసఞ్జనీయయోర్వ్యాప్తిం పరమతేనాభ్యుపగమ్య దూషణముక్తమితి న విరోధః, నాసత్యహేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వాదసత్యత్వం బ్రహ్మణః. అసత్యాదపి సత్యప్రతిపత్తిర్దృశ్యత ఇతి శఙ్కామనూద్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా) కిమసత్యస్య సత్యోత్పత్తిహేతుత్వానుపపత్తిః- ఉత తజ్జ్ఞప్తిహేతుత్వానుపపత్తిరితి వికల్పమభిప్రేత్య ఉత్పత్తిహేతుత్వే జ్ఞప్తిహేతుత్వే చోదాహరణాని దర్శితాని తత్ర స్వాప్నవిషయాణాం సత్యత్వేఽభిమతేపి విషయాసత్యత్వమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (స్వాప్నేతి) జ్ఞానస్య సత్యత్వముపపాదయతి (తత్ర హీతి) అవధారణం కథమిత్యత్రాహ (తేషామేవేతి) జ్ఞానస్యాబాధం దర్శయతి (నహీతి) కథం జాయత ఇత్యత్రాహ (దర్శనం త్వితి) అస్య విషయో బాధో నాన్యత్ర సఞ్చారయితుం యుక్త ఇత్యర్థః. అత్రానేకోదాహరణప్రదర్శనం తత్తజ్జ్ఞానసామగ్రీవిశేషాణాం సత్యత్వజ్ఞాపనార్థమ్. తచ్చ జ్ఞానసత్యత్వనిర్వహణార్థం స్వప్నకారణం పూర్వానుభవసంస్కారస్సత్యః ప్రసిద్ధత్వాత్తదనుక్తిః (మాయావిన ఇతి) అత్ర మన్త్రౌషధాదిప్రభవమిత్యనేన కారణసత్యత్వముక్తమ్, మాయామయం- మిథ్యావిషయమిత్యర్థః. విచిత్రవిషయం వా. (విషయేత్యాది) విషయదోషస్సాదృశ్యాదిః. ఇన్ద్రియదోషః కాచాదిః. ఆదిశబ్దేన దేశగతదూరత్వాదిదోష ఉచ్యతే. దోషశ్చ సత్యః. (సత్యైవేతి) సర్పసన్నిధానం కారణం సత్యం. దష్టబుద్ధిశ్చ సత్యా. శఙ్కావిషబుద్ధావపి సామగ్రీ సత్యా. నిర్విషోరగదంశ

వస్తుభూత ఏవ జలాదౌ ముఖాదిప్రతిభాసో వస్తుభూతముఖగతవిశేషనిశ్చయహేతుః. ఏషాం సంవేదనానాముత్పత్తిమత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాచ్చ సత్యత్వమవసీయతే. హస్త్యాదీనామభావేఽపి కథం తద్బుద్ధయస్సత్యా భవన్తీతి చేత్ - నైతత్ - బుద్ధీనాం సాలమ్బనత్వమాత్రనియమాత్. అర్థస్య ప్రతిభాసమానత్వమేవ హ్యాలమ్బనత్వేఽపేక్షితమ్ ప్రతిభాసమానతా చాస్త్యేవ దోషవశాత్. సతు బాధితోఽసత్య ఇత్యవసీయతే, అబాధితా హి బుద్ధిస్సత్యేత్యుక్తమ్.

నం వా అన్ధకారే అశ్మలోష్టాదినిపీడనం వా సత్యం హి భవతి (వస్త్వితి) జలాదిసత్యం తత్కృతచాక్షుషతేజః ప్రతిహతిశ్చ సత్యా. సంవేదనానాం సత్యత్వనిశ్చితేఽప్యుక్తోదాహరణేషు సత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (ఏషామితి) ఉత్పత్తిమత్త్వమర్థక్రియాకారిత్వం చ ద్వయమపి ప్రత్యేకం సత్యత్వసాధకమ్. నహి శుక్తౌ రజతముత్పత్తిమత్ - న చ కార్యకరమ్. అథ జ్ఞానసత్యత్వం విషయసత్యతావ్యాప్తమితి తన్నివృత్త్యా జ్ఞానసత్యత్వనివృత్తిరితి శఙ్క్యతే (హస్త్యాదీనామితి) అభావే- ప్రతిపన్నోపాధౌ తథాత్వాభావే. జ్ఞానసత్యత్వం సాలమ్బనత్వమాత్రవ్యాప్తమ్. అబాధితత్వాదితి పరిహరతి (నైతదితి) సాలమ్బనత్వమాత్రశబ్దేన సత్యాలమ్బనత్వవ్యావృత్తిః. మిథ్యాభూతస్యాలమ్బనత్వం కథమిత్యత్రాహ (అర్థస్యేతి) ఆలమ్బనం విషయః (ప్రతిభాసమానత్వమేవ హ్యాలమ్బనత్వేఽపేక్షితమితి) ప్రతిభాసమానత్వమేవ విషయత్వమిత్యర్థః. అవిద్యమానస్యాప్యతీతానాగతాదేః ప్రతిభాసమానస్యాలమ్బనత్వదర్శనాద్విద్యమానస్యాప్యప్రతిభాసమానస్య తదభావాచ్చేతి భావః- పక్షే ప్రతిభాసమానత్వమప్యస్తీత్యాహ (ప్రతిభాసేతి) ప్రతిభాసమానతా సంవిదపేక్షయా ప్రతిసంబన్ధిత్వమ్, అవిద్యమానస్య విద్యమానతయా భాసనాత్తేన రూపేణాసత్యతా తథా సాక్షాదవభాసమానో విషయోఽపి జ్ఞానహేతుస్స్యాత్, సంప్రతిపన్నవిద్యమానవిషయవత్ విద్యమానతయా భాసమానత్వావిశేషాత్. తథా సత్యసత్యాత్సత్యోత్పత్తిరిత్యత్రాహ (దోషవశాదితి) అవిద్యమానస్య విద్యమానతయా భాసనహేతుర్దోష ఏవ న త్వవిద్యమానో విషయః- అవిద్యమానో విషయో న జ్ఞానస్య హేతుతయాఽపేక్షితః కేవలం విషయతయా విద్యమానస్తు తథాత్వేన భాసమానో విషయతయా హేతుతయా చాపేక్షితః. అతో వస్తుతో విద్యమానత్వమేవ విషయస్య జ్ఞానహేతుత్వ ఉపాధిః. నియతపూర్వకాలవర్తినో హి హేతుత్వం దృష్టమ్. తస్మాదవిద్యమానస్య హేతుత్వాయోగాద్దోష ఏవ హేతురితి నాసత్యాత్సత్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. ప్రతిభాసమానత్వే ద్వయో(ర)(ప్య)విశిష్టే కథమన్యతరస్యాసత్యత్వనిశ్చయ ఇత్యత్రాహ (సత్వితి) బుద్ధిరప్యసత్యా కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (అబాధితేతి) విషయాసద్భావేన జ్ఞానస్యాసత్యతాకథనం కాలాత్యయాపదిష్టమిత్యర్థః నను స్వాప్నాదివిషయజ్ఞానే కిం జ్ఞానమాత్రం శుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుః- ఉత జ్ఞానవిశేషః. జ్ఞానమాత్రపక్షేఽతిప్రసఙ్గః. జ్ఞానవిశేషశ్చేత్ కస్తస్యావచ్ఛేదకః. విషయశ్చేత్ కిం విషయ ఉపలక్షణతయావచ్ఛేదకః- ఉత విశేషణతయా- యది విశేషణతయా విశేష్యేణ సహ కార్యాన్వయి హి విశేషణమ్. అతో హస్త్యాదేరపి శుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుత్వాదసత్యాత్స(త్యోత్ప)త్యప్రతిప)త్తిః. యద్యుపలక్షణతయా- ఉపలక్ష్యబహిర్భూత ఉపలక్ష్యప్రతీత్యుపాయో హ్యుపలక్షణమ్. అతో విషయస్య జ్ఞానప్రతిపత్తిహేతుత్వాదసత్యాత్స(త్యోత్ప)త్యప్రతిప)త్తిః. జ్ఞానానాం తద్వ్యవహారానుగుణ్యలక్షణస్వభావవిశేషైః ర్వ్యావృత్తత్వాన్నాతిప్రసఙ్గ ఇతి న చ వాచ్యం, వ్యవహారానుగుణ్యమాత్రస్య వ్యావర్తకత్వేఽతిప్రసఙ్గాత్ వ్యవహారవిశేషానుగుణ్యస్య వ్యావర్తకత్వే తద్విశేషశ్చ తత్సంగ్రాహకవిషయాధీన ఇతి వ్యవహారావచ్ఛేదకతయా అసత్యస్య సత్యహేతుత్వమితి, ఉచ్యతే. వ్యావృత్తమేవ జ్ఞానం శుభాశుభాద్యనుమాపకమ్. వ్యావృత్తిశ్చ(స్వా)సాలమ్బనేన. అవిద్యమానస్యాప్యాలమ్బనత్వం దోషవశాదిత్యుక్తమ్. అన్యథాఖ్యాతిపక్షే హ్యాలమ్బనసత్యతా సర్వజ్ఞానానామిష్యత ఏవ విశేషణవిశేష్యతత్సంసర్గాణాం క్వచిత్సత్యత్వాత్. విశేషణవిశేష్యయోస్తథాత్వనిర్వాహకస్సంసర్గః స్వస్య తదీయత్వే సంసర్గాన్తరనిరపేక్షః. సతు సంసర్గః పురోవర్తినిభ్రమాధిష్ఠానే ప్రతీయమానః పురోవర్త్యపేక్షయా స్వయం స్వస్య

రేఖయా వర్ణప్రతిపత్తావపి నాసత్యాత్సత్యబుద్ధిః. రేఖాయాస్సత్యత్వాత్. నను వర్ణాత్మనా ప్రతిపన్నా
రేఖా వర్ణబుద్ధిహేతుః- వర్ణాత్మతా త్వసత్యా. నైవమ్- వర్ణాత్మతాయా అసత్యాయా ఉపాయత్వాయో
గాత్. అసతో నిరుపాఖ్యస్య హ్యుపాయత్వం నదృష్టమనుపపన్నంచ-అథ తస్యాం వర్ణబుద్ధేరుపాయత్వం
ఏవంతర్హ్యసత్యాత్సత్యబుద్ధిర్న స్యాద్బుద్ధేస్సత్యత్వాదేవ. ఉపాయోపేయయోరేకత్వప్రసఙ్గశ్చ; ఉభ
యోర్వర్ణబుద్ధితావిశేషాత్. రేఖాయామవిద్యమానవర్ణాత్మనోపాయత్వే చైకస్యామేవ రేఖాయామవి
ద్యమానసర్వవర్ణాత్మకత్వస్య సులభత్వాదేకరేఖాదర్శనాత్ సర్వవర్ణప్రతిపత్తిస్స్యాత్. అథ పిణ్డవిశే
షే దేవదత్తాదిశబ్దసంకేతవత్ చక్షుర్గ్రాహ్యరేఖావిశేషశ్శ్రోత్రగ్రాహ్యవర్ణవిశేష సంకేతవశాద్రేఖా
విశేషో వర్ణవిశేషబుద్ధిహేతురితి. హన్త తర్హి సత్యాదేవ సత్యప్రతిపత్తిః - రేఖాయాస్సంకేతస్య చ సత్య
త్వాత్ రేఖాగవయాదపి సత్యగవయబుద్ధిస్సాదృశ్యనిబన్ధనా-సాదృశ్యంచ సత్యమేవ.

సంసర్గరూపత్వ నిర్వహణాసామర్థ్యాత్ పురోవర్తిని నాస్తీతి పురోవర్త్యపేక్షయా సంసర్గోపరమార్థః. సతు స్వరూ
పేణ ఆలమ్బనత్వేచ సన్నిహితత్వరూపమనపేక్షితః- అసన్నిహితస్యాప్యాలమ్బనత్వదర్శనాత్. అతస్సత్యేన రూపే
ణాలమ్బనత్వమితి హస్త్యారోహణాదిజ్ఞానాన్యపి సత్యభూతహస్త్యాద్యాలమ్బనావచ్ఛిన్నానిపరమార్థభూతయా స్వాప్నా
వస్థయా ఽవచ్ఛిన్నత్వాత్ జాగ్రదవస్థాజ్ఞానవిలక్షణానిశుభాశుభప్రతిపత్తినిమిత్తాని-అతో నాతిప్రసఙ్గః. నాసత్యాత్సత్య
ప్రతిపత్తిశ్చ నచ ప్రతిబిమ్బాద్బిమ్బానుమితావసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః. ప్రతిబిమ్బప్రతిభాసస్యసత్యస్యైవానుమాపక
త్వాత్. పరమార్థతస్తుతత్రనానుమాపకానుమేయవిభాగః. దర్పణాదిప్రతిహతైశ్చాక్షుషతేజోభిర్బిమ్బస్యైవ దర్పణ
స్థతయా గృహ్యమాణత్వాత్. అతః క్వచిదర్థాత్ప్రతిపత్తిః క్వచిత్తత్ప్రతిభాసాత్తు తదర్థప్రతిపత్తిరితి నాసత్యస్యలిఙ్గ
త్వమ్. కించ - అసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః కింభవత్పక్షేణోచ్యతే- ఉతాస్మత్పక్షేణ. నతావద్భవత్పక్షే సా సిధ్యతి- శుభాశుభ
యోరపి మిథ్యాత్వేన అసత్యాదసత్యప్రతిపత్తిరేవహిస్యాత్. నచాస్మత్పక్షే- యథార్థఖ్యాత్యభ్యుపగమాత్ సత్యాదేవ
సత్యప్రతిపత్తేః. ఏషాం స్వాప్నహస్త్యాదిజ్ఞానాదీనాం శుభాశుభప్రతిపత్త్యాదిహేతుభూతానాం షణ్ణాముదాహరణ జ్ఞా
నానాం సంస్కారాదిసత్యసామగ్రీకత్వం స్పష్టమ్, జ్ఞానానాం సత్యత్వముపపాదితమ్, అత ఉత్పత్త్యాజ్ఞప్త్యాచ హేతు సత్య
త్వంసిద్ధమ్. అథ జ్ఞానవ్యతిరిక్తాసత్యహేతునా సత్యప్రతిపత్తౌ హేతుసత్యత్వముపపాద్యతే (రేఖయేత్యాదినా) హేతో
రసత్యత్వందర్శయంశ్చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) వర్ణాత్మతా కింసత్తయా వర్ణప్రతిపత్తేరుపాయః-ఉత
ప్రమితతయా- ఉత ప్రతీతతయేతి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (అసత ఇతి) అసత్యత్వాత్సత్తయోపాయత్వమనుపపన్నమి
త్యసత ఇతి పదస్యాభిప్రాయః. అసతః - సద్వ్యతిరిక్తస్యేత్యర్థః. అసత్త్వాదేవ ప్రమితతయోపాయత్వంచానుపపన్నమి
తి నిరుపాఖ్యశబ్దాభిప్రాయః. ఉపాఖ్యా- ప్రమితిః. తదవిషయత్వం నిరుపాఖ్యత్వమ్. ప్రతీతివిషయతయోపాయత్వా
నుపపత్తిస్తు వక్ష్యతే. సత్తాప్రమిత్యోరభావేపి వర్ణాత్మతాయా ఉపాయత్వమస్తీతి కల్ప్యతేచేత్- తదనుపపన్నం వ్యా
ప్తివిరోధాత్, వ్యాప్త్యనుగుణం హి కల్పనం ప్రవర్తత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (అనుపపన్నంచేతి) అథ భ్రాన్తితః ప్రతీ
తాయాః వర్ణాత్మతాయాః వర్ణప్రతిపత్తిహేతుత్వపక్షే బుద్ధ్యంశస్య హేతుత్వే పరస్యానుపపత్తిం దర్శయితుమాహ
(అథేతి) దూషయతి (ఏవం తర్హీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (బుద్ధేరితి) దూషణాన్తరమాహ (ఉపాయేతి) తదుప
పాదయతి (ఉభయోరితి) బుద్ధ్యంశస్య హేతుత్వే దూషణముక్త్వం వర్ణాత్మతాంశస్య హేతుత్వే సింహావలోకితకేన దూషణ
మాహ(రేఖాయామితి)అవిద్యమానవర్ణాత్మనా-అవిద్యమానవర్ణాత్మత్వేనేత్యర్థః. అతిప్రసంగపరిహారార్థం శఙ్కతే(అథేతి)
తత్రాపి స్వమతసిద్ధిమాహ(హన్తేతి)తదుపపాదయతి(రేఖాయా ఇతి)ఉదాహరణాన్తరం పరిహరతి (రేఖాగవయాదపీతి)

నచైకరూపస్యశబ్దస్యనాదవిశేషేణార్థభేదబుద్ధిహేతుత్వేప్యసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః. నానానాదాభివ్యక్తస్యైకస్యైవశబ్దస్యతత్తన్నాదాభివ్యఙ్గ్యస్వరూపేణార్థవిశేషైస్సహసంబన్ధగ్రహణవశాదర్థభేదబుద్ధ్యుత్పత్తిహేతుత్వాత్.శబ్దస్యైకరూపత్వమపినసాధీయః-గకారాదేర్బోధకస్యైవశ్రోత్రగ్రాహ్యత్వేనశబ్దత్వాత్

స్ఫోటవాదావలమ్బనేనోచ్యమానముదాహరణాన్తరంపరిహరతి (నచైకరూపస్యేత్యాదినా) నాదైస్స్ఫుట్యతఇతి వ్యుత్పత్త్యా స్ఫోటఏకరూపశ్శబ్దః. తదభివ్యఞ్జకనాద విశేషాబహవః. కత్వఖత్వాదిభేదో వ్యఞ్జకగతశ్శబ్దే ఆరోపితోర్థవిశేష ప్రతిపత్తిహేతుః- తత్రాసత్యాత్సత్యోత్పత్తిరిత్యపి నయుక్తమిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (నానానాదేతి) కత్వఖత్వాదివిశేషాన్వితతత్తన్నాదకృతోఽభివ్యక్తివిశేషస్సత్యః. తద్విశిష్టస్సత్యశ్శబ్దోర్థప్రతిపత్తిహేతురిత్యర్థః. యద్యపికత్వఖత్వాదివైశిష్ట్యంశబ్దస్యారోపితమ్- తథాపి తజ్జ్ఞానం సత్యమేవార్థప్రతిపత్తిహేతుః. జ్ఞానస్యచ సత్యత్వేనైవాలమ్బనేనస్వాప్నజ్ఞానవద్వ్యావృత్తిరనుసంధేయా. కత్వాద్యాలమ్బనాభివ్యక్తివిశిష్టరూపేణస్ఫోటస్యార్థప్రతిపత్తి హేతుత్వసంభవాత్ కత్వాదివైశిష్ట్యస్యాసత్యస్యార్థస్యనార్థప్రతిపత్త్యావుపయోగః - ఏవంశబ్దస్యైకరూపత్వమభ్యుపగమ్యపరిహృతమ్. అథ తదనభ్యుపగమేన పరిహరతి (శబ్దస్యైకరూపత్వమపీతి) కుతఇత్యత్రాహ (గకారాదేరితి) ఏవకారేణైకరూపశ్శబ్దో వ్యావర్త్యతే- నతు దున్దుభిశబ్దాదిః. సత్వనభివ్యక్తవిశేషాకారో గకారాదిరేవ * అథ గౌరిత్యత్రకశ్శబ్దః గకారౌకారవిసర్జనీయాఇతిహి భగవానుప(క)వ(ర్ష)ఇతి గకారాదేరేవ బోధకత్వంవ్యాచఖ్యుః. నను *తస్మింస్తస్మింస్తుతన్మాత్రం తేనతన్మాత్రతాస్మృతేతి శాస్త్రవశాదేకరూపం శబ్దమాత్ర మభ్యుపగన్తవ్యం- తత్కథంతత్ప్రతిక్షేపః. నైవమ్. తన్మాత్రావస్థసూక్ష్మభూతకారణ(గ)గు)ణానామిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాయోగాత్ పఞ్చీకృతభూత(గ)గు)ణానామేవ హ్యైన్ద్రియకత్వం. కించ- దధ్యవస్థాయాం దుగ్ధావస్థేవ తన్మాత్రావస్థా. ఆకాశగుణభూతంశబ్ద(మా)తన్మా)త్రం స్థూలాకాశసృష్టేః పశ్చాన్నవిద్యతే. యథామహాభూత తృతీయేతేజసిశుక్లకృష్ణాదివర్ణవ్యతిరేకేణ రూప(మా)తన్మా)త్రం కించిదస్తి-శుక్లకృష్ణాదయశ్చ అభివ్యంజకగతాఏకరూపే ఆరోపితాఇతిచ వక్తుమయుక్తమ్- ఏవమిదానీమేకరూపశబ్దస్య విద్యమానత్వం తత్రాభివ్యఞ్జకగతానాంకత్వఖత్వాదీనామారోపితత్వంచ సర్గప్రతిపాదకశాస్త్రానుసారిభి రభ్యుపేతుమయుక్తమ్. అత్రాయమభిసంధిః- వర్ణాతిరిక్తఏకరూపశ్శబ్దఃకింస్ఫుటప్రతిపన్నత్వాదభ్యుపగమ్యతే-ఉతకల్పనావశాత్. న ప్రథమః గకారాదివ్యతిరిక్తస్య కస్యచిదనుపలమ్భాత్ నద్వితీయః. కల్పకాభావాదితి. నను వర్ణానాంవాచకత్వానుపపత్తేరేకంపదమిత్యాది ప్రత్యయస్యవర్ణేష్వనుపపత్తేర్భిన్నేషువర్ణేషుశబ్దశ్శబ్దఇత్యనువృత్తిబుద్ధివశాచ్చ వర్ణాతిరిక్తపదస్ఫోటసిద్ధిః తతఏవన్యాయాత్ పదసంఘాతాతిరిక్తవాక్యస్ఫోటసిద్ధిశ్చేత్యత్రాహ (గకారాదేరితి) గకారాదివర్ణానామేవ సముదితానాం వాచకత్వమ్. ఏకంపదమేకంవాక్యమితి ప్రత్యయశ్చ వర్ణసముదాయవిషయః. శబ్దశ్శబ్దఇత్యనువృత్తిబుద్ధిశ్చ శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినిబంధనా. అతః కల్పకానామన్యథాసిద్ధత్వాన్నైకరూపశబ్దసిద్ధిరిత్యర్థః. నను నకల్పకాన్యథాసిద్ధిః తథాహి- నతావదేకైకస్య వర్ణస్యవాచకత్వం - వర్ణాన్తరవైయర్థ్యాత్ గకారమాత్రేణ గోగవయగజాద్యప్రతీతేశ్చ నాపి వర్ణసముదాయోవాచకః - క్రమోచ్చారితక్షణికానాం వర్ణానాం యౌగపద్యాభావేన వృక్షాదీనామివ సముదాయభావానుపపత్తేః. నచ పూర్వపూర్వవర్ణశ్రవణజనితసంస్కారసచివోన్త్యవర్ణోవాచకఇతియుక్తమ్- వర్ణానుభవజన్యసంస్కారాణామనుభూతవర్ణవిషయస్మరణహేతుతయాఽననుభూతార్థాన్తరప్రతీతిహేతుత్వాభావేనాకించిత్కరత్వాత్ తత్సాచివ్యవిరహితాన్త్యవర్ణస్య చార్థప్రత్యాయకత్వాయోగాత్. తథావర్ణానాం భిన్నత్వాదేకం పదమితిప్రత్యయశ్చ తదతిరిక్తార్థవిషయోభవితుమర్హతి. నచవనసేనాదిప్రత్యయవత్ సముదాయవిషయత్వమేక(త్వ)ప్రత్యయస్యయుక్తమ్-ఏకప్రదేశసంబన్ధిత్వాదివదేకీకారనిమిత్తోపాధ్యభావాత్.

అథాసత్యాచ్ఛాస్త్రాత్సత్యబ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిర్దురుపపాదా. ననునశాస్త్రస్య గగనకుసుమవదసత్యత్వమ్,

ఏకస్మృత్యారూఢత్వముపాధిరితిచేన్న - ద్వేపదేత్రీణి పదానిబహూని వాక్యానీత్యనేకేషామేకప్రత్యయారూఢత్వదర్శనాత్ నచైకార్థావచ్ఛిన్నవర్ణసముదాయఏకంపదమ్. వర్ణానాంవాచకత్వానుపపత్తేరైకార్థ్య ప్రతిపాదనాభావాత్, కించ బహువర్ణేష్వయంశబ్దోఽయంశబ్ద ఇత్యనువృత్తశ్శబ్దశబ్దో వర్ణాతిరిక్తార్థవిషయోయుక్తః ఘటకరకాపవరకాదిభేదేప్యేకార్థవిషయస్యాకాశశబ్దస్యహి ఘటకరకాద్యతిరిక్తార్థవిషయత్వందృష్టమ్. నచ శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినాశబ్దశబ్దానువృత్తిరితియుక్తమ్- శ్రోత్రస్య శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వయోగేనశ్రోత్రగ్రాహ్యతాయా అపి శ్రోత్రేణ గృహీతుమశక్యత్వాత్. మానాన్తరేణ శ్రోత్రగ్రాహ్యతాప్రతీతావవిలమ్బితశబ్దసాక్షాత్కారానుపపత్తిః. అతః కల్పకాన్యథాసిద్ధ్యభావాద్వర్ణాతిరిక్తశ్శబ్దస్స్ఫోటఇతి ॥—॥ అత్రోచ్యతే ॥—॥ నతావద్వర్ణానాంవాచకత్వానుపపత్త్యాస్ఫోటసిద్ధిః- తేషాంస్ఫోటాభివ్యంజకత్వేపి చోద్యపరిహారయోస్తుల్యత్వాత్- లాఘవన్యాయేన వర్ణానామేవ వాచకత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వాత్. తథాహి. నతావదేకైకవర్ణః స్ఫోటవ్యంజకః- ద్వితీయవర్ణవైయర్థ్యాత్ గకారమాత్రేణ గవయాదిపదస్ఫోటాభివ్యక్తిప్రసఙ్గాచ్చ నాపివర్ణసముదాయోవ్యంజకః క్రమోచ్చరితక్షణికానాంవర్ణానాం యౌగపద్యాభావేనసముదాయభావానుపపత్తేః. నచ పూర్వపూర్వవర్ణజనితసంస్కారసచివోన్త్యవర్ణోవ్యంజకఃవర్ణానుభవజన్యసంస్కారాణామనుభూతవర్ణస్మృతిమాత్రహేతుతయాఽననుభూతస్ఫోటప్రతీతిహేతుత్వాయోగేన తత్సంస్కారానుపకృతస్యాన్త్యవర్ణస్యచ తదభివ్యఞ్జకత్వాయోగాత్ యద్యుచ్యేత- పదంతావత్ప్రతీయతే అతస్తత్ప్రతీత్యనురూపంకారణంకల్ప్యమ్- క్రమభావినామపి సంస్కారాణాంయుగపత్కార్యకరత్వంయుక్తం. క్రమదృష్టయోరపిఘటయోస్తౌఘటావితి స్మరణదర్శనాత్, అతో యుగపద్భావిపూర్వవర్ణస్మరణసచివోన్త్యవర్ణోవాయుగపత్స్మర్యమాణసర్వవర్ణసముదాయోవాస్ఫోటాభివ్యంజకఇతి. ఏవంతర్హిస్ఫోటాభివ్యంజకతయాభ్యుపేతాయాస్సామగ్ర్యాఅర్థాభివ్యఞ్జకత్వమాస్థీయతాం చోద్యపరిహారయోస్తుల్యత్వాత్ అన్యథాసిద్ధస్యార్థాన్తరకల్పకత్వాయోగాత్- వర్ణానామేవవాచకత్వసంభవేతదతిరిక్తకల్పనానుపపత్తేః లాఘవన్యాయస్య బలీయస్త్వాచ్చ. వర్ణానాంభిన్నత్వేపి యుగపద్బుద్ధిస్థైకవిభక్త్యన్తానేకవర్ణసముదాయవిషయతయాపదైకత్వబుద్ధిరపి నార్థాన్తరకల్పికా. నచార్థైకత్వాత్పదైకత్వంపదైకత్వాదర్థైకత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయః ఏకవిభక్త్యన్తవర్ణసముదాయస్య ఏకపదత్వనిశ్చయాత్ * సుప్తిఙన్తంపదమితిహిపదనిష్కర్షః. తస్యచోక్తాభిప్రాయత్వే సత్యవ్యాప్తిర్నస్యాత్. ఏకవ్యుత్పత్తిసిద్ధైకార్థప్రతీత్యుపయుక్తవర్ణసముదాయస్యవాపదత్వమ్. బహువర్ణేష్వయంశబ్దోఽయంశబ్ద ఇతి ప్రత్యయోపిశ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినిబన్ధనత్వాదన్యథాసిద్ధఇతి నార్థాన్తరసిద్ధిః. నచశ్రోత్రగ్రాహ్యతాయాఅపి శ్రోత్రేణగ్రహణాపేక్షా. యథాచాక్షుషాణాంధవళిమనీలిమపీతిమ్నాంచాక్షుషత్వజ్ఞానే నచక్షురపేక్షా. ఇదంచాక్షుషమిదంచాక్షుషమితివ్యవహారశ్చ చాక్షుషత్వజ్ఞాననిబన్ధనఏవ. ప్రమాణాన్తరావగతచక్షుశ్శ్రోత్రాద్యన్వయ వ్యతిరేకానువిధాయిజ్ఞానగోచరత్వేన చాక్షుషశ్రావణత్వాదిజ్ఞానమ్. నహి సహసైవ శబ్దోయమితిజానన్తి. ప్రథమంగకారాదిరూపేణైవ శబ్దేఽవసితేవ్యుత్పన్నశబ్దస్మరణపూర్వకమేవ శబ్దఇత్యవగమ్యతే- అతఃశబ్దేన స్మరణకృతవిళమ్బవత్ శ్రో(త్రగ్రాహ్యతా)త్రానుమానవిళమ్బోప్యభ్యాసపాటవకృతాచ్ఛైఘ్ర్యాన్నవివిచ్యతే. అతోవర్ణసముదాయఏవపదంపదసముదాయఏవవాక్యమితిస్థితమ్. అసత్యాచ్ఛాస్త్రాత్సత్యప్రతిపత్తినిరాకరణముపసంహరతి (అతఇతి) సత్యప్రతిపత్తిహేతుష్వసత్యతయాభిమతేషు యాదృశంసత్యత్వం తాదృశంసత్యత్వంశాస్త్రస్యాప్యస్తీత్యభిప్రాయేణచోదయతి (నన్వితి) (గగనకుసుమవదితి) యుక్తిబాధో భ్యుక్తః నత్విదానీమేవ లౌకికపురుషైర్నాస్తీతి ప్రతిపన్నత్వమ్, అతస్తాదృశమసత్యత్వంనేత్యర్థః. హేతుమాహ

ప్రాగద్వైతజ్ఞానాత్సమ్యగ్బుద్ధిబోధ్యత్వాత్. ఉత్పన్నే తత్త్వజ్ఞానే హ్యసత్యత్వం శాస్త్రస్య. న తదా శాస్త్రం నిరస్తనిఖిలభేదచిన్మాత్రబ్రహ్మజ్ఞానోపాయః. యదోపాయస్తదాస్త్యేవ శాస్త్రం. అస్తీతి బుద్ధేః. నైవమ్. అసతి శాస్త్రే అస్తి శాస్త్రమితి బుద్ధేర్మిథ్యాత్వాత్. తతః కిం- ఇదం తతః. మిథ్యాభూతశాస్త్రజన్యజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వే న తద్విషయస్యాపి బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వమ్. యథా ధూమబుద్ధ్యా గృహీతబాష్పజన్యాగ్నిజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వే న తద్విషయస్యాగ్నేరపి మిథ్యాత్వమ్. పశ్చాత్తనబాధాదర్శనం చాసిద్ధమ్. శూన్యమేవ తత్త్వమితి వాక్యేన తస్యాపి బాధదర్శనాత్. తత్తు భ్రాన్తిమూలమితి చేత్- ఏతదపి భ్రాన్తిమూలమితి త్వయైవోక్తమ్. పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనం తు తస్యైవేత్యలమప్రతిష్ఠితకుతర్కపరిహాసనేన.

(సమ్యగ్బుద్ధిబోధ్యత్వాదితి) సదితి బోధ్యత్వమేవ కార్యకరత్వానుగుణం న సత్యత్వమిత్యర్థః. తర్హి సదద్వైతభఙ్గస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఉత్పన్న ఇతి) తర్హి న బోధకత్వమిత్యత్రాహ (న తదేతి) పరిహరతి (నైవమితి) నైవమ్- ఉపాయకాలేపి సత్యత్వం నాస్తీత్యర్థః. జ్ఞానస్య మిథ్యాత్వం మిథ్యార్థవిషయత్వాత్. జ్ఞానస్య దోషమూలత్వాద్విషయమిథ్యాత్వే నిదర్శనమాహ (యథేతి) పూర్వం పశ్చాత్తనబాధాదర్శనమభ్యుపేత్య దూషణముక్తమ్. ఇదానీం తదేవ నాస్తీత్యాహ (పశ్చాదితి) తముపపాదయతి (శూన్యమితి) తద్వాక్యం తత్ప్రామాణ్యమపి భ్రాన్తిసిద్ధమితి శఙ్కతే (తత్త్వితి) తుల్యత్వమాహ (ఏతదపీతి) పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనస్య ప్రామాణ్యహేతుత్వవచనం సర్వశూన్యవాదిన ఏవ సాధకం- తతః పరం నిషేధ్యాభావేన నిషేధానుదయాదిత్యాహ (పాశ్చాత్త్యేతి) ప్రామాణ్యాదీనాం దోషమూలత్వం ద్వయోరపి తుల్యం. పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనం తు శూన్యవాదినోఽధికమిత్యర్థః. సర్వశూన్యవాదినోఽపి పరో నిషేధోఽస్తి. సర్వమస్తీతి వచనం హి తన్నిషేధ ఇతి చేత్ తర్హి ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవచనస్యాపి ప్రపఞ్చసత్యతావచనం నిషేధస్స్యాత్. నాస్తీతి వచనమేవ నిషేధ ఇతి చేత్తత్తు శూన్యవాదిన ఏవేతి భావః. ఇదం చ వేదాప్రామాణ్యం మృషావాదినాం సౌగతానాం చ సమానమ్. యదాహుః ॥ వేదోఽనృతో బుద్ధకృతాగమోఽనృతః ప్రామాణ్యమేతస్య చ తస్య చానృతమ్। బోద్ధాఽనృతో బుద్ధిఫలే తథాఽనృతే యూయం చ బౌద్ధాశ్చ సమానసంసద ఇతి ॥ నను విషయసత్యత్వరూపం శాస్త్రప్రామాణ్యం విద్యత ఇతి మహది(దం)హ వైషమ్యమస్మాకమితి చేన్న - కిం కతిపయవిషయసత్యత్వం వివక్షితం- ఉత కృత్స్నవిషయసత్యత్వమ్. కతిపయవిషయసత్యత్వం బుద్ధాగమస్యాప్యస్తి- సంవిత్స్వయంప్రకాశత్వాదేస్సంప్రతిపన్నత్వాత్. కృత్స్నవిషయసత్యత్వన్తు శ్రుతేరపి త్వయా నస్వీకృతమితి. కిం చ- విషయసత్యత్వం దుర్వచం- సత్యతయాభ్యుపేతస్య బ్రహ్మణః ప్రమాణవిషయత్వానభ్యుపగమాత్. యత్తు ॥ ఆదిత్యో యూప ఇత్యత్ర యూపాదిత్యైక్యాప్రతిపాదనం తాత్పర్యలిఙ్గాభావాత్ న తు ప్రత్యక్షప్రాబల్యాదిత్యుచ్యతే- తత్ర తాత్పర్యలిఙ్గాభావోఽభ్యుపేత ఏవ. తేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాక్షమత్వమవర్జనీయమాపతతి- న హి వేదాన్తిభిరర్థవాదాదేరన్యపరత్వాత్స్వార్థే ప్రామాణ్యం త్యజ్యతే- మన్త్రార్థవాదానామపి స్వార్థే ప్రామాణ్యస్య భవద్భిరేవోపపాదితత్వాత్. అతస్స్తుతిపరత్వాద్యూపాదిత్యైక్యాప్రతిపాదనమిత్యపసిద్ధాన్తః. అర్థవాదానాం స్వార్థే ప్రామాణ్యమస్తీతి కథం తద్యూపాదిత్యైక్యాప్రతిపాదనమితి చేత్ -ఉచ్యతే- ప్రమాణావిరోధశ్చ తాత్పర్యలిఙ్గమ్. ఉపక్రమోపసంహారాదిషు అపూర్వత్వమపి తాత్పర్యలిఙ్గతయా హ్యుక్తమ్ ॥ అభ్యాసోఽపూర్వతా ఫలమితి. అపూర్వత్వం సాధకబాధకప్రమాణాగోచరత్వమ్. యథాహుః ॥ అసన్నికృష్టవాచా చ ద్వయమత్ర జిహాసితం తాద్రూప్యేణ పరిచ్ఛిత్తిస్తద్విపర్యయతోఽపి వేతి॥ అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వలక్షణం తాత్పర్యలిఙ్గమత్ర నాస్తీతి యూపాదిత్యైక్యాప్రతిపాదనం- న త్వర్థవాదత్వేన స్వార్థే ప్రామాణ్యాభావాదితి. అతస్తాత్పర్యలిఙ్గాభావో నామ ప్రత్యక్షాదివిరోధే పర్యవసిత ఇతి శాస్త్రం న తద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనక్షమమ్. శాస్త్రప్రాబల్యనిరసనం పరిసమాపయతి (అలమితి) ఉచ్చావచ, యత్తు ప్రత్యక్షమిత్యాదినా న్యాయముఖేన కృతం పరపక్షప్రతిక్షేపముపసంహరతి (అలమితి) ప్రమాణవిరు

యదుక్తంవేదాన్తవాక్యాని నిర్విశేషజ్ఞానైకరసవస్తుమాత్రప్రతిపాదనపరాణి * సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీనీతి. తదయుక్తమ్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనముఖేనసచ్ఛబ్దవాచ్యస్యప

ద్ధస్తర్కః. సతర్కశ్చతతఏవాప్రతిష్ఠితత్వాంస్స్వవిరుద్ధబౌద్ధమతోపయుక్తయుక్తికథనాత్పరిహసనీయత్వమ్. పరేణప్రత్యక్షాదపిశాస్త్రస్య ప్రాబల్యంవదతా ప్రబలతయాభిమతం శాస్త్రంపురస్కృత్య పశ్చాత్తర్కః ప్రతిపాదితః. సిద్ధాన్తేతు ప్రబలతయాభిమతలౌకికప్రమాణగతిం ప్రథమంనిరూప్యపరోక్తదుస్తర్కం నిరస్యలౌకికప్రమాణవిరోధేశాస్త్రప్రాబల్యంచ ప్రతిక్షిప్తమ్. శాస్త్రస్య లౌకిక ప్రమాణవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యోపపాదనేన శాస్త్రస్య సవిశేషపరత్వం సామాన్యతస్సామర్థ్యాత్సిద్ధమ్. విశేషణశబ్దస్య పదవాక్యరూపేణ ప్రవృత్త్యాసవిశేషపరత్వోపపాదనాచ్చ శాస్త్రస్య సవిశేషపరత్వంసామాన్యేనసిద్ధమ్. అథాపియేవాక్యవిశేషాః పరేణనిర్విశేషపరత్వేనోదాహృతాః - తేషాం సవిశేషపరత్వం వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా ప్రతిపాదయితుమారభతే (యదుక్తమిత్యాదినా) తత్రనిర్విశేషపరత్వం సంగ్రహేణానువదతి (యదుక్తమితి) జ్ఞానైకరసత్వేన శోధకవాక్యేషు ప్రతిపన్నత్వాన్నిర్విశేష(పర)త్వం. తచ్చ కారణవాక్యేషు ప్రతిపన్నమ్. వస్తుమాత్రశబ్దేనాన్యత్ర సగుణబ్రహ్మణి తాత్పర్యాభావస్సూచ్యతే. ఇత్యాదీనీత్యుక్తే తస్యామేవోపనిషది పర్యవస్యతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమిత్యేవమాదీనీత్యుక్తమ్. తద్దూషయతి (తదయుక్తమితి) కుతఇత్యత్రాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి) * యేనాశ్రుతమిత్యాదివాక్యేన ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయతే- అస్యాయమర్థః యేనశ్రుతేనమతేనవిజ్ఞాతేన అశ్రుతమమతమవిజ్ఞాతంశ్రుతంమతంవిజ్ఞాతంభవతీతి - నతు బ్రహ్మణస్సత్తయాసర్వం జ్ఞాతంభవతీతి. దార్ష్టాన్తికసామర్థ్యాత్ మృద్దృష్టాన్తసామర్థ్యాచ్చ. నహిబ్రహ్మసత్తయామృత్పిణ్డసత్తయావాతత్తత్కార్యంజ్ఞాయతే * కస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతే సర్వమిదంవిజ్ఞాతం భవతీతిముణ్డకోపనిషది * ఆత్మని ఖల్వరేదృష్టేశ్రుతేమతేవిజ్ఞాతఇదంసర్వం విదితమితిబృహదారణ్యకేచ శ్రవణాచ్చ. అతోయథోక్తఏవప్రతిజ్ఞావాక్యార్థః. నహి ఘటజ్ఞానేన పటజ్ఞానసంభవఇత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం నసంభవతీతి శఙ్కాయాం కార్యకారణయోస్తద్దృష్టమిత్యాహ యథాసోమ్యేతి తత్రాన్యసత్కార్యవాదముఖేన ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానానుపపత్తిశఙ్కాంపరిహరతి వాచారమ్భణమితి. వాచా-వాక్శబ్దోఽజహల్లక్షణయా వాక్పూర్వవ్యవహారపరః. వాచేతి తృతీయయా ప్రయోజనతయాహేతుత్వం వివక్షితమ్. ఆరమ్భణమితి కర్మణిల్యుట్ ఆరభ్యతేఆలభ్యతఇత్యారమ్భణమ్ * ఆలమ్భస్స్పర్శహింసయోః. మృత్పిణ్డేనేత్యర్థసిద్ధమ్. వికారః- ఘటత్వాద్యవస్థా. వాక్పూర్వకహానాదివ్యవహారార్థం మృత్పిణ్డేననామరూపేస్పృశ్యతే. మృత్పిణ్డోనామరూపభాగ్భవతీత్యర్థః. కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వే ప్రమాణమాహ మృత్తికేత్యేవసత్యమితి. మృదయంఘటఇతి ప్రత్యభిజ్ఞయా మృన్మయంఘటాదికమపి మృద్ద్రవ్యత్వేనైవ ప్రామాణికమిత్యర్థః. బుద్ధిశబ్దాదిభేదాః ఘటపటాదిషుద్రవ్యభేదేపి దృష్టాః. ఆస్తేశేతేసుఖ్యహందుఃఖ్యహమిత్యాదిషు ద్రవ్యైక్యేపి దృష్టాః. అతస్తేసాధారణాః. తత్ర ఆస్తేశేతేసుఖ్యహందుఃఖ్యహమిత్యాదిషు ద్రవ్యైక్యనియామికా యా ప్రత్యభిజ్ఞా. సైవాత్రాపి ద్రవ్యైక్యనియామికేతిభావః. అత్ర మృత్తికామాత్రస్య పారమార్థ్యం వికారాసత్యత్వంచ వివక్షితంచేత్ ఇతిశబ్దవైయర్థ్యంస్యాదితితదామృత్తికైవసత్యేతిహివాచ్యమ్. వికారాసత్యత్వేదృష్టాన్తస్సాధ్యవికలః సత్యత్వప్రతిపత్తేః. ఘటపటాదిసత్యత్వంవ్యావహారికమితిచేత్ మృత్పిణ్డస్యాపి సత్యత్వం వ్యావహారికమితినకారణసత్యత్వసిద్ధిః. కారణస్య వ్యావహారికమేవ సత్యత్వమభిమతంచేత్ తత్ ఘటాదేరపితుల్యంస్యాత్. కార్యకారణద్రవ్యైక్యాత్ కారణవిజ్ఞానేనకార్యవిజ్ఞానముపపన్నమస్తు. తథాపిలోకే వివిధకార్యవర్గస్య వివిధోపాదానకత్వ దర్శనాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమనుపపన్నమితి శఙ్కాయాం జగతోబ్రహ్మైకకారణతామాహ సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితి. శ్రుతిగతసచ్ఛబ్దార్థమ

భిప్రేత్యాహ ప్రసచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేత్యుక్తమ్. సగుణబ్రహ్మపరమిదమిత్యన్యథాసిద్ధిర్ద్రష్టవ్యేత్యభిప్రాయేణ పరస్యబ్రహ్మణ ఇత్యుక్తమ్. అగ్రే సృష్టేఃపూర్వమిత్యర్థః- అనన్తరం సృష్టేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. విజాతీయసజాతీయస్వగతనానాత్వవ్యావృత్తిరత్ర వివక్షితా చేదగ్ర ఇతి వక్తవ్యమయుక్తమ్. నహిబ్రహ్మణః కాలవిశేషనిర్విశేషత్వమ్. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయ జీవబహుత్వ తత్కర్మప్రవాహ తదనాదిత్వానామభ్యుపగన్తవ్యత్వాచ్చ, తద్బహుత్వమపారమార్థికమితిచేత్ న పారమార్థిక బహుత్వస్య ఇదానీమప్యభావాదగ్రశబ్దవైయర్థ్యాత్ - నచాగ్రశబ్దస్యావివక్షితార్థతా- అనన్తరంసృష్ట్యుక్తేః. అతః కాలరూపవిజాతీయభేద(ఆత్మవర్గ)శ్చేతనరూపసజాతీయభేదస్సార్వజ్ఞ్యాదిస్రష్టృత్వగుణగుణరూపస్వగతభేదశ్చతదానీమస్తీతి విజాతీయాదిత్రివిధభేదనిరాసపరత్వం విరుద్ధమ్- కారణవాక్యత్వాత్. నచేదం కారణవాక్యం- ఈదృశానాం కారణవాక్యానాం సర్వశాఖాప్రత్యయనయాద్విజాతీయాదిభేదనిరాసపరత్వేన కారణపరత్వాభావాత్ బ్రహ్మకారణత్వమప్రమాణంస్యాత్. అవధారణవాచినఏవకారస్య స్వయంవ్యావర్త్యవిశేషోపస్థాపనాసమర్థస్యసహాభివ్యాహృతపదాన్తరార్థవిరోధివ్యావర్తకత్వనియమదర్శనాత్ సదేవేత్యవధారణమసత్కార్యవాదవ్యుదాసపరమ్. న హ్యయంవిద్వానేవేత్యవధారణంబ్రాహ్మణత్వంవ్యావర్తయతి- అపిత్వవిద్వత్త్వమేవ. అతశ్శబ్దస్వారస్యాత్ సదేవేతినిరసనీయమసత్త్వమేవ నతు విజాతీయభేదః. యద్యపి సద్విజాతీయమసత్- తథాపితస్య వ్యావర్త్యత్వం సవిజాతీయత్వాకారేణ - అపితుసద్విరోధిత్వరూపేణ. సదేవ- నతుకదాచిదసదిత్యర్థః- సచ్ఛబ్దో హిమానసంబన్ధయోగ్యతాలక్షణంసత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య పరమాత్మనివర్తతే. అయంచ సచ్ఛబ్దో విశేష్యభూతపరమాత్మవాచకోపి కారణవిషయత్వసామర్థ్యాత్కారణత్వోపయుక్తగుణవిశిష్టం ప్రకృతిపురుషకాలశరీరకంపరమాత్మానముపస్థాపయతి ఏకమేవేత్యవిభక్తనామరూపం కారణావస్థంబ్రహ్మోచ్యతే-కారణత్వావస్థాయామేకత్వావధారణస్య బహుస్యామితివక్ష్యమాణకార్యబహుత్వప్రతియోగ్యేకత్వపరత్వాత్ * ఏకేనమృత్పిణ్డేన సర్వంమృన్మయమిత్యుక్తదృష్టాన్తసామర్థ్యాత్ * తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చాయమేవార్థః. వైశేషికాదిభిర్నిత్యతయోక్తానామాకాశాదీనామపి సంహారాభిప్రాయఏవకారః. ఏవమవిభక్తనామరూపత్వాద్బ్రహ్మణఉపాదానత్వంసిద్ధమ్- భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగోహ్యుపాదానత్వమ్. అద్వితీయమితి నిమిత్తాన్తరనిషేధః - ఉపాదానస్యప్రస్తుతత్వేన నిమిత్తస్య బుద్ధిస్థత్వాత్. పరతన్త్రరూపవిశేషాణాం విహితత్వాత్. నిషేధస్యచ విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్. ఉపరితనవాక్యసంగతేరపేక్షితత్వాచ్చ. ఏకమేవేతిశబ్దస్యావిభక్తనామరూపతాపరత్వంబహుస్యామిత్యనేనావగమ్యతే * తదైక్షతతత్తేజోఽసృజతేత్యనేన అద్వితీయపదస్య నిమిత్తాన్తరాభావపరత్వమవగమ్యతే. పరస్యబ్రహ్మణః సర్వదాసత్త్వేన సదేవేత్యవధారణమసత్కార్యవాదవ్యుదాసపరమిత్యుపరితనేన * కథమసతస్సజ్జాయేతేత్యాదివాక్యేనావగమ్యతే. కథమసతఇత్యాదివాక్యం వైశేషికమతనిరాసపరం-నతు క్షణికవాదినిరాసపరం - నశూన్యవాదినిరాసపరంచ- క్షణికశూన్యవాదినిరాసేకృతేప్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్యవైశేషికమతనిరాససాపేక్షత్వాత్. * తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్రఆసీదిత్యారబ్ధత్వాచ్చ, నహిక్షణికత్వంశూన్యత్వంచ కాలవిశేషభవతి. అతోఽసత్కార్యవాదనిరాసపరం తద్ధైకఆహురిత్యాదివాక్యమ్. కుతస్తుఖలుసోమ్యైవంస్యాదితి మృదఉత్పన్నస్య మృదాత్మకత్వవదసత ఉత్పన్నస్యాసదాత్మకత్వప్రసఙ్గ ఇతిభావః. ఉత్పత్తిర్నామ ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరిత్యయమర్థో వాచారమ్భణమిత్యనేనశిక్షితః. తముపజీవ్యోచ్యతే కథమసతస్సజ్జాయేతేతి. కథంనిరాశ్రయావస్థాసంభవఇత్యర్థః. తదైక్షతేతిసర్వజ్ఞత్వం, అసృజతేతినిమిత్తత్వం, బహుస్యామిత్యుపాదానత్వం తదుభయానుగుణం సర్వశక్తిత్వం, సత్యసఙ్కల్పత్వంచ, అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి సర్వాన్తరత్వం-చోక్తంభవతి- జీవేనాత్మనా. జీవశరీరేణమయాత్మ

రస్య బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వం జగన్నిమిత్తత్వం సర్వజ్ఞతా సర్వశక్తియోగః సత్యసంకల్పత్వం సర్వాన్తరత్వం సర్వాధారత్వం సర్వనియమనమిత్యాద్యనేకకల్యాణగుణవిశిష్టతాం కృత్స్నస్య జగతస్తదాత్మకతాం చ ప్రతిపాద్య ఏవంభూతబ్రహ్మాత్మకస్త్వమసీతి శ్వేతకేతుం ప్రత్యుపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్ ప్రకరణస్య.

ర్థః. * సింహేన భూత్వా బహవో మయాత్తా వ్యాఘ్రేణ భూత్వా బహవో మయాత్తా ఇతివత్. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్య తద్విపరీతాకారజీవైక్యాసంభవాత్ * యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదివచనాత్ * తదనుప్రవిశ్యేత్యచేతన ఇవ జీవేప్యనుప్రవేశశ్రవణాచ్చ, శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యంతత్వ(ముఖ్యతాయా)(స్యముఖ్యతయో)పపన్నత్వాచ్చాయమేవార్థః. సదాయతనా ఇత్యనేన సర్వాధారతా. తత ఏవ సర్వనియమనం చ సిద్ధమ్. * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతి ప్రశాసనేన ధారకత్వ శ్రవణాత్. ఏవం సర్వాధారత్వ సర్వనియమన సర్వాన్తరత్వైశ్శరీరిలక్షణైర్జగచ్ఛరీరకత్వం బ్రహ్మణ ఉక్తమ్. ఆదిశబ్దేన సృష్ట్యుపయోగినః శ్రుత్యన్తరసిద్ధా గుణా గృహ్యన్తే. ఐతదాత్మ్యమిత్యనేన కృత్స్నస్య జగతః తదాత్మకతా చావగమ్యతే. తత్సత్యమితి తదాత్మకత్వేనైవ జగతః ప్రామాణికత్వమ్. జగతస్స్వనిష్ఠత్వేన ప్రతీతిః భ్రాన్తిరిత్యర్థః. అతః కృత్స్నస్య జగతః స ఆత్మా- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం స ఆత్మేతి నిర్దేశః * రామానుజం లక్ష్మణపూర్వజం చేతివదన్యోన్యసంబన్ధిత్వ తాత్పర్యాతిశయకృతః. యద్వా * స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతివత్కృత్స్నజగదన్తర్యామిత్వాత్తవాత్మా స ఇత్యర్థః. తస్మాత్త్వంశబ్దతదర్థతద్బుద్ధయస్తత్పర్యన్తా ఇతి తత్త్వమసీత్యస్యార్థ ఇత్యాహ (ఏవంభూతేతి) ఏవంభూతశబ్దేన తత్పదస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వం సూచితమ్. అస్యాస్సద్విద్యాయాస్సవిశేషవస్తున్యేవ షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గం విద్యతే. ఉపక్రమే తావత్ * ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్య ఇత్యత్ర ఆదేశశబ్దేన ప్రశాసితాభిధీయతే. అత్ర శ్లోకావాచార్యపాదైరుక్తౌ * ఛాన్దోగ్యే కేచిదాహుర్దిశతిరుత తమాదేశమప్రాక్ష్య ఇత్యత్రాఙ్పూర్వస్తూపదేశం ప్రకటయతి సతో న ప్రశాస్తిం ఘఞన్తః । నో కర్తర్యస్తి కర్మణ్యగణి ఘఞిహ సత్కృత్యశాస్త్రేన కర్మస్యాత్సత్కర్మోపదేశే తదిదముత తమాదేశవాచోపదేశ్యమ్ ॥ అత్ర బ్రూమః ప్రశాస్తిం వదతి దిశిరసావాఙ్ముఖో నోపదేశం శాస్త్రే సోఽతి ప్రసిద్ధో న హి పర ఇహ చాపేక్షితార్థప్రసఙ్గః । యుక్తో సాధారణోక్త్యా ఘఞి గణికరణాప్యత్ర వైకల్పికత్వం శాబ్దోక్తం కారకాణాం న నుకరణతయా కర్తరి స్యాద్వివక్షా ఇతి ॥ ఆదేశశబ్దేనోపదేశ్యముచ్యతే ప్రకృత్యర్థ ఉపదేశః- ప్రత్యయార్థః కర్మత్వం * అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామితి కర్తృవ్యతిరిక్తకారకే ఘఞో విహితత్వాదుపదేశే బ్రహ్మణః కర్మత్వోపపత్తేశ్చ. ప్రశాసనే తు బ్రహ్మణః కర్తృ- అపి తు కర్తృ - కర్తృవ్యతిరిక్తకారకే హి ఘఞ్ ప్రత్యయవిధిః- నాత్ర కర్తరి ప్రత్యయ ఉపపద్యతే * క్ఙితి చేతి గుణప్రతిషేధాదాదేశశబ్దరూపాసిద్ధేః. నాపి పచాద్యచ్ప్రత్యయ ఉపపద్యతే- దిశిధాతోరిగుపధత్వేన * ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః క ఇత్యపవాదసూత్రేణ కప్రత్యయప్రాప్తేర్గుణాభావాత్. అతో ఘఞ్ప్రత్యయాన్త ఏవాయమాదేశశబ్దః. స చ ప్రత్యయః కర్తర్య విహిత ఇతి కర్మార్థత్వస్యైవ యుక్తత్వాదుపదేశ్యమేవాదేశశబ్దవాచ్యమితి. అత్రోచ్యతే- ప్రకృత్యర్థశ్శాసనం ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్. అన్యథా స్వారస్యభఙ్గాత్. ఆఙ్పూర్వో దిశతిర్నియోక్తృప్రయోజనవచనః. ఉపపూర్వస్తు నియోజ్యప్రయోజనవచన ఇతి హి న్యాసకారః. నియోక్తరి ప్రయోజనం యస్య తస్యార్థస్య వాచక ఇత్యర్థః ఏవమన్యత్రాపి. కిం చ ఉపదేశ్యత్వం లౌకికాలౌకికకర్మబ్రహ్మభాగార్థసాధారణమ్, శాసితృత్వం తు బ్రహ్మణోఽసాధారణమ్ * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామ్ * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గీత్యాదిశ్రుతిభిర్నిరుపాధికప్రశాసనస్య బ్రహ్మాసాధారణత్వ శ్రవణాత్, నిరుపాధికోపదేశ్యత్వం బ్రహ్మ(ణ ఇత్య)(ణో)సాధార(ణ్య)(ణ)మితి చేన్న- ఇష్టప్రాప్త్యనిష్టనివృత్తితత్సాధనేషు సాధారణ్యాత్, యద్యప్యపరిమితసుఖప్రాప్తిదుఃఖనివృత్త్యాది సాక్షాదుపదేశ్యం స్యాత్ - తథాపి సంసారనివృత్తిబ్రహ్మతదుపాసనానాముపదేశ్యత్వం సాధారణమ్. ప్రష్టవ్యస్యోపదేశ్యత్వమర్థసిద్ధమ్. అత ఉపదే

ప్రపఞ్చితశ్చాయమర్థో వేదార్థసంగ్రహే. అత్రాప్యారమ్భణాధికరణే నిపుణతరముపపాదయిష్యతే * అథపరాయయాతదక్షరమిత్యత్రాపి ప్రాకృతాన్ హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్యనిత్యత్వవిభుత్వసూక్ష్మత్వసర్వగతత్వా

శ్యత్వాకథనవైయర్థ్యంచ. నను * యేనాశ్రుతంశ్రుతమిత్యనేనైకవాక్యత్వాత్ స్వజ్ఞానేనాన్యజ్ఞానహేతుతావిశేషితముపదేశ్యత్వమసాధారణమితిచేత్ - తథాపితాదృశముపదేశ్యత్వం ప్రతిజ్ఞావాక్యేన ప్రష్టవ్యతోఽర్థాచ్చార్థసిద్ధమిత్యనపేక్షితోపదేశ్యత్వకథనాదప్యపేక్షితం ప్రశాసితృత్వమేవవాచ్యమితియుక్తమ్. యేనాశ్రుతమిత్యుపాదానత్వసిద్ధే ప్రశాసితృత్వేనహినిమిత్తత్వం సిద్ధ్యేత్. నిమిత్తాన్తరేసతి హ్యేకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానంనోపపద్యతే. అతఃప్రతిపిపాదయిషితవస్తునోవివక్షితాసాధారణాకారవిశిష్టతయైవ ప్రతిపాదనముచితమ్. ఘఞ్ప్రత్యయస్యతుకరణేవ్యుత్పన్నత్వాత్ * వివక్షాతః కారకాణాం ప్రవృత్తిరితి శాబ్దోక్తన్యాయేన కర్తర్యేవ(కా)క)రణాన్తరనైరపేక్ష్యేణ సాధకతమత్వవివక్షయాతథాప్రయోగఉపపద్యతే. అకర్తరీతి సూత్రస్య ప్రయోజనం కరణత్వవివక్షయావినాకర్తర్యసాధుత్వేన ప్రయోగనివృత్తిః. ఉపదేశపక్షేప్రకృత్యర్థాస్వారస్యంప్రత్యయస్వారస్యంచ. ప్రశాసనపక్షేతు ప్రత్యయాస్వారస్యం ప్రధానభూత ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యంచేతి వైషమ్యమ్- అతః ప్రశాసిత్రైవాదేశశబ్దాభిధేయఇతి స్వీకర్తుంయుక్తమ్. ఏవముపక్రమేనిరుపాధికప్రశాసనగుణయోగఉక్తః. తథాజగదుపాదానత్వం నిమిత్తత్వం తదనుగుణసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదికంచావగతమ్. ఉపసంహారేచ తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేన జీవాన్తర్యామిత్వంనామ గుణవిశేషఉక్తః- అస్యైవార్థస్య బహుశఆవర్తితత్వాదభ్యాసోప్యస్తి. ఏవంబ్రహ్మణోజగత్కారణత్వ జగదన్తరాత్మత్వాదిగుణానాం ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నత్వాదపూర్వతాసిద్ధా. ఏవముపాసకస్య *తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యే అథసంపత్స్య ఇతిశరీరపాతానన్తరం మోక్షశ్రవణాత్ఫలమపివిద్యతే. పితుఃపుత్రంప్రతిప్రతివచనరూపత్వాదర్థవాదశ్చలబ్ధః. మృత్పిణ్డాదిదృష్టాన్తోపపాదనాదుపపత్తిశ్చేతి. అస్మిన్దృష్టాన్తత్రయేపి వివర్తపక్షానుగుణః కోపిదృష్టాన్తోనదృశ్యతే- అపితు పరిణామపక్షానుగుణఏవదృశ్యతే. దార్ష్టాన్తికవిషయవాక్యేపి తత్తేజోసృజతేత్యుక్తం - నతు త(థా)ద)భ్రమదితి అతోస్యాంశ్రుతౌవివర్తపక్షప్రసఙ్గోపినాస్తి. శ్రుత్యన్తరేషుచ * తదాత్మానం స్వయమకురుతేత్యాదికం శ్రూయతే- నతు వ్యవర్తతేతి. సూత్రంచ * పరిణామాదితి - నతు వివర్తాదితి. స్మృతిషుచ * కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః కనకమభేదమపీష్యతేయథైకమ్ । (౧)క్షితితలపరమాణవోనిలాన్తేఇత్యాదిషుపరిణామపక్షఏవదృశ్యన్తే. అతశ్శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యాత్పరిణామఏవాభ్యుపగన్తవ్యః. సచ పరిణామస్సద్వారకఏవభవితుమర్హతి- నిర్వికారత్వనిర్దోషత్వానుప్రవేశశరీరశరీరిభావాదివిషయానేక శ్రుతిస్వారస్యాదన్యథాతద్విరోధప్రసఙ్గాచ్చేతి. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావాక్యంకిం- కథంతదుపపాదనమిత్యాశఙ్కాయామేతద్విస్తరో వేదార్థసంగ్రహఇత్యాహ (ప్రపఞ్చితఇతి) అత్రాపేక్షితార్థః. కథంజ్ఞాస్యతఇత్యత్రాహ (అత్రాపీతి) నిపుణతరం- తస్యాధికరణస్యైతదర్థైకవిషయత్వాదితిభావః. అనన్తరోదాహృతాయాః పరవిద్యాయాఃసవిశేషపరత్వమాహ (అథపరేత్యాదినా) అపాణిపాదమిత్యన్తానాం పదానాంవిషయమాహ (ప్రాకృతానితి) ప్రాకృతాః. ప్రకృతిసంబన్ధినః - అనేనపదేనక్వచిత్సిద్ధస్యహిక్వచిన్నిషేధ ఇతి నిషేధ్యానాం క్వాపిసిద్ధిర్దర్శితాభవతి. ప్రకృతిగతాః, ప్రకృతిసంసర్గప్రయుక్తాఃజీవగతాదోషా- శ్చప్రాకృతాః. అద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్. ప్రత్యక్షాగోచరమనుమానాద్యగోచరమ్- యద్వా-చక్షురగోచరమిన్ద్రియాన్తరాగోచరమ్.

(౧) విష్ణుపురాణేతృతీయాంశే సప్తమాధ్యాయే షోడశసప్తదశశ్లోకౌ ॥ యథైకమిత్యుత్తరమ్ । సురపశుమనుజాదికల్పనాభిర్హరిరఖిలాభిరుదీర్యతేతథైకః ॥ ౧౬ ॥ క్షితితలపరమాణవో, నిలాంతేపునరపియాంతియథైకతాంధరిత్ర్యాః। సురపశుమనుజాదయస్తథాంతే గుణకలుషేణసనాతనేనతేన ॥ ౧౭ ॥ ఆనిలాన్తేఉత్థాపకానిలావసానే ఇతి వ్యాఖ్యా॥

వ్యయత్వభూతయోనిత్వసార్వజ్ఞ్యాదికల్యాణగుణయోగః పరస్యబ్రహ్మణః ప్రతిపాదితః * సత్యంజ్ఞానమనన్తం

అగోత్రమవర్ణం-ప్రాకృతనామరూపరహితమ్. అచక్షుశ్శ్రోత్రమ్. ఇన్ద్రియాధీనజ్ఞానంనభవతి- అపాణిపాదం- ఇన్ద్రి
యాధీనచేష్టంనభవతి * అపాణిపాదోజవనోగ్రహీతా * పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణ ఇతి శ్రుతేః. అనేనపదద్వ
యేన జీవగతహేయనిషేధః. ఇన్ద్రియాధీనజ్ఞానత్వంతదధీనప్రవృత్తిత్వమపి జీవగతధర్మః సర్వగతంసుసూక్ష్మమితి పాఠ
క్రమః- తథాప్యర్థక్రమేణ వ్యాఖ్యాతంసూక్ష్మత్వసర్వగతత్వేతి. సూక్ష్మతయాహివ్యాప్తిః. నిత్యత్వేన కాలాపరిచ్ఛేదః
విభుం ప్రభుం- ప్రభుత్వంనియన్తృత్వం- జగచ్ఛరీరకత్వంఫలితమ్. అనేన వస్త్వపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. సర్వగతత్వేన దేశా
పరిచ్ఛేదః. అవ్యయత్వం వ్యయశబ్దోపలక్షిత దోషవిరోధిత్వం నామగుణ ఇత్యభిప్రాయేణ కల్యాణగుణైస్సహ తన్ని
ర్దేశః. యద్వా; అవ్యయత్వం - ఏకరూపత్వంపూర్ణత్వంవా. భూతయోనిత్వం జగత్కారణత్వమ్. ఏతత్ప్రకరణస్థే
న యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యనేన వాక్యేన సార్వజ్ఞ్యముక్తమ్. సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్- సర్వంస్వరూపతో వేత్తిసర్వంప్రకారత
శ్చ వేత్తీత్యర్థః. పరస్యబ్రహ్మణ ఇత్యస్యపూర్వవదర్థః. అథ శోధకవాక్యేషు సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యాఖణ్డార్థత్వం నిరస్య
తి (సత్యంజ్ఞానమిత్యాదినా) సఖల్వేవముపన్యస్తః ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయాచార్యపాదైః. తథాహి- సత్యాదివాక్యం
సత్యాదిగుణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మప్రతిపాదయతి, నీలముత్పలమిత్యాదిషు సమానాధికరణవాక్యేషు విశిష్టైకార్థపరత్వవ్యు
త్పత్తేః. సత్యాదివాక్యస్యచ సమానాధికరణత్వాచ్చ- తథాచ సామానాధికరణ్యలక్షణం * భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానా
మిత్యాదినోక్తంశాబ్దైః- తత్రయదుక్తం సామానాధికరణ్యస్యైకార్థ్యపరత్వ వ్యుత్పత్తేరైకార్థ్యస్యచ పదానాంవిశే
షణమాత్రపరత్వేవిశిష్ట పరత్వేచాసిద్ధేః స్వరూపమాత్రైక్యపరత్వంసత్యాదిసమానాధికరణ పదానామాస్థేయమితి
తదయుక్తమ్- వికల్పాసహత్వాత్. కింసత్యాదిపదాని తత్తత్పదార్థవిరోధివ్యావృత్తిమాత్రపరాణి- ఉతస్వరూపమా
త్రపరాణి- ఉతవిరోధవ్యావృత్త్యవచ్ఛిన్నస్వరూపపరాణీతి వివేచనీయమ్. నతావద్విరోధివ్యావృత్తిమాత్రపరాణి-వ్యా
వృత్తీనామనేకత్వేనైకార్థత్వాసిద్ధేః. వ్యావర్త్యానేకత్వాద్వ్యావృత్తయోహ్యనేకాస్స్యుః. నాపిస్వరూపపరాణి తథా
సతిపదానాంపర్యాయత్వప్రసఙ్గాత్ ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిప్రసఙ్గాత్ ఏ(క)కై
తరపదవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ, నాపితదవచ్ఛిన్నస్వరూపపరాణి - వికల్పాసహత్వాత్, కింవిరోధివ్యావృత్తీనాం స్వ
రూపావచ్ఛేదకత్వ ముపలక్షణతయా విశేషణతయావా నతావదాద్యఃకల్పః- ఏకేనోపలక్షణేన స్వరూపంప్రతిపన్న
మిత్యుపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యాత్. ఉపలక్ష్యాద్బహిర్భూతఉపలక్ష్యప్రతీత్యుపాయోధర్మఉపలక్షణమితి హ్యుపలక్షణవి
దః. తథాచ శాఖాదిషు దృశ్యతే. తథాచస త్యే(కే)క)తరవైయర్థ్యం ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యల
క్షణహానిశ్చ; కథం తర్హిభవత్పక్షేజన్మాదిబహూపలక్షణత్వమేకస్యైవబ్రహ్మణోభ్యుపగమ్యత ఇతిచేత్. ఉచ్యతే- త
త్ర హ్యుపలక్ష్యస్య ధర్మిణో బ్రహ్మణ ఏకత్వేపిప్రత్యుపలక్షణముపలక్ష్య ధర్మభేదోజన్మస్థిత్యాద్యనుగుణజ్ఞాన శక్త్యాది
రూపోఽస్మాభిరభ్యుపగమ్యతే- అన్యథాత(త్రా)ప్యనేకోపలక్షణవైయర్థ్యంప్రసజ్యతఏవ; త్వత్పక్షేత్వనేకోపలక్షణోపల
క్ష్యధర్మభేదానభ్యుపగమాదుక్తదోషోదుర్వారః; తదభ్యుపగమేహి బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వప్రసఙ్గః. నాపిద్వితీయః -
విశేషణభూతానాం వ్యావృత్తీనామనేకత్వేనైకార్థత్వాసిద్ధేః. విశేష్యాన్తర్భూతో విశేష్యప్రతీత్యుపాయోధర్మోహివి
శేషణమ్. విశేష్యాన్తర్భావో నామజ్ఞాప్యాన్తర్భావః. విశేషణభూతార్థభేదేపివిశేష్యభూతప్రధానార్థైక్యాదేకార్థ
సిద్ధిరితిచేత్- తత్సఖణ్డవాక్యార్థవాదినోపిసమానమ్. కస్తర్హివిశేష ఆవయోరితిచేత్. అయమేవవిశేషాయదేకస్యమ
తే పదానాంలాక్షణికత్వమితరస్యపక్షే తేషాంముఖ్యత్వమితి- యచ్చోక్తంవిశేషణాన్తరవిశిష్టైవస్తునివిశేషణాన్తరాన్వ
యాద్విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇతి. తదసత్. వికల్పాసహత్వాత్ * పదజాతంశ్రుతంసర్వం స్మారితా

తన్వితార్థకమ్ । న్యాయసంపాదితవ్యక్తిపక్షే చ వాక్యార్థబోధకమిత్యుక్త ప్రక్రియయా హి వాక్యమర్థమవబోధయతి. తత్ర కిం పదానాం పదార్థ(స్మా)స్మరణదశాయా మన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః. ఉత పరామర్శదశాయాం, ఆహో స్విద్వాక్యార్థాభిధానదశాయామ్. న తావత్ప్రథమః కల్పః- స్మారణదశాయాం పృథక్పృథక్పదార్థస్మరణేన మిథోఽన్వయప్రసఙ్గాభావాత్. నాపి ద్వితీయః. ఏకస్మిన్వస్తున్యవిరుద్ధానేకవిశేషణసమవాయస్య ప్రత్యక్షాద్యవగతస్య యథావస్థితవస్తుపరామర్శదశాయాం పరామృశ్యమానత్వాత్. నాపి తృతీయః- వాక్యార్థాభిధానదశాయాం సర్వైః పదైర్యుగపదనేకవిశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయైకజ్ఞానజనకత్వేన క్రమాభిధానప్రయుక్తాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గాభావాత్. యథైవ హి ద్వే చక్షుషీ జాతిగుణాద్యనేకవిశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయామేకాం ధియం యుగపజ్జనయతః- తథైవానేకపదాని యుగపదేవ తత్తద్విశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయమేకజ్ఞానజనకాని భవన్తి. క్రమేణాభిధానేపి నాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః. పదాన్తరోపాత్తైర్విశిష్టే విశేష్యాంశ ఏవ పదాన్తరోపాత్తవిశేషణేన విశేష్యమాణత్వాత్. తచ్చ యథాదృష్టవిషయత్వాత్పదానాం వ్యుత్పత్తేః. అన్యథా భవత్పక్షే వ్యావృత్తిరూపవిశేషణానామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావః. క్రమాభిధానప్రయుక్తో దుర్వారః. అతో యథోక్త ఏవ పరిహారస్తవాపి శరణం. క్రమేణాభిధానాసహ్యుపగమే కథముద్దేశ్యోపాదేయవిభాగసిద్ధిరితి చేత్. ఉచ్యతే- జ్ఞాతాజ్ఞాతవిభాగో హ్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః. స చ యుగపత్ప్రతిపాదనేపి నాపైతి. ఏకేన వాక్యేనైకవస్తునోఽనేకవిశేషణాన్వయే యుగపత్ప్రతిపాద్యే తత్రైకవిశేషణాన్వయః ప్రాగేవ జ్ఞాతః. విశేషణాన్తరాన్వయస్త్వజ్ఞాత ఇతి జ్ఞాతాజ్ఞాతవిభాగపరామర్శః పరామర్శదశాయాం హి సంభవత్యేవ. యదప్యుక్తం విశిష్టైక్యప్రతిపాదనే విశేష్యైక్యవద్విశేషణైక్యం ప్రసజ్యత ఇతి. తదపి న సాధీయః. విశేష్యమాత్రైక్యపరత్వాత్సమానవిభక్తేః. తచ్చ వ్యుత్పత్తిసిద్ధమ్- వ్యుత్పత్తిశ్చ ప్రత్యక్షమూలా. ప్రత్యక్షం చ విశిష్టైక్యమవగమయతి. న తు విశేషణానామైక్యం యథా గౌరిత్యాద్యేకపదప్రయోగేపి ప్రాతిపదికావగతవిశేషణవిశేష్యైక్యం తద్గతమేకవచనం నావగమయతి- కింతు విశేష్యైక్యమేవావగమయతి. ప్రత్యక్షమూలా వ్యుత్పత్తిరేవ హి తత్ర కారణమ్. తథా సమానాధికరణపదసంఘాతస్థసమానవిభక్తైరపి విశేష్యైక్యమాత్రపరత్వేనైవ నియామికా- అన్యథా భవత్పక్షేప్యసత్త్వాదిప్రతియోగివ్యావృత్తిరూపవిశేషణైక్యప్రసఙ్గాత్. ప్రాతిపదికానాం తత్తత్ప్రతియోగివ్యావృత్తివిశిష్టస్వరూపపరత్వేపి సమానవిభక్తేః ప్రాతిపదికార్థైకదేశభూత విశేష్యమాత్రైక్య పరత్వవ్యుత్పత్త్యా న విశేషణైక్యం ప్రసజ్యత ఇతి చేత్ తదస్మత్పక్షేపి సమానమ్. అనయోర్విశేషస్తు ప్రాగేవోక్తః. యచ్చోక్తం విశేషణభేదే విశేష్యభేదప్రసఙ్గ ఇతి. తదయుక్తమ్- విశేషణభేదమాత్రస్య విశేష్యభేదకత్వాభావాత్. తచ్చ దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదిషు విశేషణభేదేపి విశేష్యైక్యదర్శనాత్. విశేషణభేదస్య స్వతః ప్రాప్తం విశేష్యభేదకత్వం ప్రత్యక్షేణ తత్రాపోద్యత ఇతి చేత్తన్న- ధర్మివాచకపదైక్యాత్సమానవిభక్తినిర్దేశాచ్చైక్యప్రతీతేః. ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర ధర్మివాచకపదైక్యే సమానవిభక్తినిర్దేశే సత్యపి విశేషణభేదాద్విశేష్యభేదః ప్రతీయత ఇతి చేన్నైవం యతః స్వతః ప్రాప్తం తయోర్విశేష్యైక్యప్రత్యాయకత్వం ప్రత్యక్షేణ తత్రాపోదితమ్. పరోక్షవిషయే ఖండో ముండః పూర్ణశృంగో గౌరిత్యాదివాక్యప్రయుక్తే ఖణ్డత్వాది విశేషణభేదే విశేష్యభేదప్రతీతిర్దృశ్యత ఇతి చేత్ పరోక్షవిషయేపి దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదివాక్యప్రయుక్తే విశేషణభేదేపి విశేష్యైక్యప్రతీతిర్దృశ్యత ఇతి సమానశ్చర్చః - కో నిర్ణాయక ఇతి చేత్ యజ్జాతీయవిశేషణానాం నియమేనభిన్నాశ్రయత్వం దృష్టం ప్రత్యక్షేణ- తజ్జాతీయవిశేషణానాం పరోక్షత్వేపి విశేష్యభేదాపాదకత్వమ్ యథా ఖణ్డత్వాదీనాం. యజ్జాతీయవిశేషణానాం భిన్నాశ్రయత్వ నియమో న దృష్టః - తజ్జాతీయవిశేషణానాం ధర్మివాచిపదైక్యే సమానవిభక్తినిర్దేశే చైకవిశేష్యనిష్కర్షకత్వం యుక్తమ్- యథా నీలత్వాదీనామితి. యచ్చోక్తం సమానవిభక్త్యవగతైక్యవిరోధాద్విశేషణపరిత్యా

బ్రహ్మేత్యత్రాపి సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థాభిధానవ్యుత్పత్త్యా న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః.

గత ఇతి. తదప్యయుక్తమ్. ప్రాతిపదికాభిహితవిశేషణాన్వయవిరోధాదైక్యపరిత్యాగాపత్తేః. తథాహి - యది సమానవిభక్త్య(న్వయా)వగతత్వాదైక్యం న హాతుం శక్యతే- తర్హి ప్రాతిపదికావసితవిశేషణాన్వయః కథమివ హాతుం శక్యతే యథా నీలముత్పలమిత్యాదౌ. తత్ర ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదఙ్గీక్రియత ఇతి చేత్ తత్రైక్యప్రతీతిరపి తథైవేతి కిం న స్యాత్. సమానవిభక్తినిర్దేశపరోక్షేప్యైక్యప్రతీతిర్దృశ్యత ఇతి చేత్ తథైవ ప్రయోగే పరోక్షేపి ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయప్రతీతిర్దృశ్యత ఏవ. తస్మాదైక్యప్రతీతిశ్శాబ్దీతి చేత్ విశిష్టప్రతీతిరపి శాబ్దీతి న కశ్చిద్విశేషోऽన్యత్రాభినివేశాత్. కించ- ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయపరిత్యాగహేతుభూతసమానవిభక్త్యవగతమైక్యం కిం స్వరూపం - ఉత తదతిరిక్తమ్. అతిరిక్తపక్షే సవిశేషత్వప్రసఙ్గః. అనతిరిక్తపక్షే హేత్వసిద్ధిః. ప్రాతిపదికావగతస్వరూపాతిరేకేణ(సమాన)విభక్త్యా కస్యచిదైక్యస్యాప్రతిపాదనాత్. న హి స్వరూపమాత్రవిరోధాత్ విశేషణపరిత్యాగః - వ్యధికరణవాక్యేష్వపి తత్త్యాగప్రసఙ్గాత్. ప్రాతిపదికావగతం స్వరూపం నిర్విశేషమితి ప్రతిజ్ఞాయ సమానవిభక్తైరైక్యావగమాదిత్యుక్తే స్వరూపావగమాదిత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చైక్యావగమవిరోధరూపహేత్వసిద్ధిః. స్వరూపం తు విశేషణాన్వయావిరుద్ధం వ్యధికరణవాక్యేషు విశేషణాన్వయావగమాదిత్యుక్తమ్. కించ- సమానవిభక్త్యవగతమైక్యం ప్రాతిపదికార్థైకదేశభూతవిశేష్యమాత్రస్యేత్యుక్తత్వాత్తస్య చ విశేషణభేదావిరోధిత్వాన్న తద్విరోధనిబన్ధనవిశేషణత్యాగో యుక్తః. అతో న నిర్విశేషత్వం వస్తునః కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం పీతిమవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమిత్యాదిషు ప్రతియోగిభేదస్య తత్తద్వ్యావృత్తస్వరూపస్య చ శబ్దోపాత్తత్వాన్న లక్షణాప్రసఙ్గః. సత్యాదివాక్యే తు న తథేతి విశేషః. ఏవం శౌక్ల్యాదిదృష్టాన్తవాక్యాత్సత్యాదిదార్ష్టాన్తికవాక్యస్య శబ్దద్వారకం వైషమ్యముక్తమ్. అర్థద్వారకం చ వైషమ్యం పూర్వోక్తం ద్రష్టవ్యమ్. కథమితి చేత్, ఇత్థమ్ - శౌక్ల్యాదేః కస్యచిద్ద్రవ్యస్య ద్రవ్యాన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మతయా ధర్మాన్తరానపేక్షత్వం యుక్తమ్. బ్రహ్మణస్తు న తథాత్వమితి స్వరూపాతిరిక్తవ్యావర్తకధర్మా(న్తరా)పేక్షాస్త్యేవ. న హి పరనిర్వాహకత్వాభ్యుపగమే స్వనిర్వాహకత్వసంభవః. కించ- శౌక్ల్యాదిస్వరూపస్ఫురణే సతి న కార్ష్ణ్యాద్యధ్యాసప్రసఙ్గః. అతస్తత్ర స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి యుక్తమభ్యుపగన్తుమ్. బ్రహ్మస్వరూపస్ఫురణేపి తదితరాధ్యాసాభ్యుపగమాద్రజతాదివ్యావర్తకాధిష్ఠానస్వరూపాతిరిక్తశుక్తిత్వాదివత్ సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానబ్రహ్మస్వరూపాతిరిక్తసకలేతరవ్యావృత్తిరూపధర్మోऽవశ్యాభ్యుపగమనీయః. యచ్చోక్తం వాచ్యైకప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్న లక్షణేతి. తదప్యసత్ - విశేషణద్వారేణ విశేష్యపర్యవసాయినశ్శబ్దస్య ద్వారానభిధానే ద్వార్యనభిధానాసిద్ధేః. అలాక్షణికత్వేపి విశిష్టాభిధానస్వరసస్య శబ్దస్య విశేష్యమాత్రపరత్వే స్వారస్యహానిరవర్జనీయా- సా చ న విరోధాభావే యుక్తా- యచ్చ విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు సర్వపదలక్షణాదృష్టేతి. తచ్చ విధిప్రత్యయాంశస్య ముఖ్యార్థత్వాదయుక్తమ్- తత్ర విధిప్రత్యయవ్యతిరిక్తశబ్దలక్షణా చ ముఖ్యార్థత్వే ప్రమాణాన్తరవిరోధాత్ స్వీక్రియతే- ప్రస్తుతే తు విరోధాభావాన్న సా యుక్తా. విమతం వాక్యమఖణ్డార్థం సమానాధికరణవాక్యత్వాత్ సంప్రతిపన్నవదితి దృశ్యసమానోక్తిరనుపపన్నా - వాక్యమఖణ్డార్థమితి పదయోరర్థభేదోస్తి వా న వా. అస్తి చేత్ప్రతిజ్ఞావాక్య ఏవ హేతోరనైకాన్త్యమ్. న చేదఖణ్డార్థత్వం ప్రతిజ్ఞాతమేవ న స్యాత్ దృష్టాన్తస్య చ సాధ్యవైకల్యమవర్జనీయమ్- ప్రకృతిప్రత్యయాత్మకపదపుంజరూపత్వాత్సర్వవాక్యానామ్- యది భావరూపాఖణ్డార్థప్రతిపాదనాసమర్థమితి ప్రతిజ్ఞా- తర్హి సాధ్యధర్మవచనాన్తర్గతయోస్సమానాధికరణయోర్భావరూపఖణ్డశబ్దయోరనైకాన్త్యమ్- తస్మాత్సత్యాదివాక్యం సత్యత్వాదివిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధమ్. తదిదముచ్యతే (సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా) తత్ర నిర్విశేషపరత్వాభావం సోపపత్తికం ప్రతిజానీతే (సత్యం జ్ఞానమితి) సామానాధికరణ్యలక్షణప్రత్యభిజ్ఞాపకైశ్శబ్దైః హేత్వంశం వివృణోతి-

ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థవృత్తిత్వంహి సామానాధికరణ్యమ్. తత్రసత్యజ్ఞానాదిపదముఖ్యార్థైర్గుణైస్తత్తద్గుణవిరోధ్యాకారప్రత్యనీకాకారైర్వైకస్మిన్నేవార్థేపదానాంప్రవృత్తౌనిమిత్తభేదోఽవశ్యాశ్రయణీయః. ఇయాంస్తువిశేషః. ఏకస్మిన్పక్షేపదానాంముఖ్యార్థతా. అపరస్మింశ్చతేషాంలక్షణా. న చాజ్ఞానాదీనాం ప్రత్యనీకతావస్తుస్వరూపమేవ. ఏకేనైవపదేన స్వరూపంప్రతిపన్నమితి పదాన్తరప్రయోగవైయర్థ్యాత్. తథాసతి సామానాధికరణ్యాసిద్ధిశ్చ. ఏకస్మిన్వస్తునివర్తమానానాం పదానాం నిమిత్తభేదానాశ్రయణాత్. నచ ఏకస్యైవార్థస్య విశేషణభేదేనవిశిష్టతాభేదాదనేకార్థత్వంపదానాం సామానాధికరణ్యవిరోధి. ఏకస్యైవవస్తునోఽనేకవిశేషణవిశిష్టతాప్రతిపాదనపరత్వాత్ సామానాధికరణ్యస్య * భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాంశబ్దానామేకస్మిన్నర్థేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితిహి శాబ్దికాః. యదుక్తంఏకమేవాద్వితీయమిత్యత్రాద్వితీయపదంగుణతోఽపి సద్వితీయతాంనసహతే. అతస్సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణవాక్యానామద్వితీయవస్తుప్రతిపాదనపరత్వమభ్యుపగమనీయమ్. కారణతయోపలక్షితస్యాద్వితీయస్య బ్రహ్మణోలక్షణమిదముచ్యతే సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి. అతోలిలక్షయిషితం బ్రహ్మనిర్గుణమేవ. అన్యథా * నిర్గుణంనిరంజనమిత్యాదిభిర్విరోధశ్చేతి.తదనుపపన్నం

(ప్రవృత్తీతి) తత్కిమిత్యపేక్షాయాం అన్వయముఖేనవ్యావృత్తిముఖేనవాప్రవృత్తినిమిత్తభేదస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వమాహ (తత్రేతి) తర్హికోఽవిశేషఇత్యత్రాహ (ఇయానితి) అవశ్యాశ్రయణీయఇత్యత్రాభిప్రేతం వ్యావృత్తీనాంస్వరూపమాత్రత్వే దూషణమాహ (నచేతి) సామానాధికరణ్యాసిద్ధిముపపాదయతి (ఏకస్మిన్నితి) పర్యాయత్వదూషణంస్పష్టమితి తన్నోక్తం విశేషణభేదేనానేకార్థత్వాత్ సామానాధికరణ్యలక్షణహానిం నిరస్యతి (నచైకస్యేతి) విశిష్టతాభేదాత్- తత్తద్విశేషణాన్వయభేదాత్. తథావిధమనేకార్థత్వంనవిరోధి- ప్రత్యుతానుకూలమేవేత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (భిన్నప్రవృత్తీతి) విశేషణతోభిన్నార్థత్వేవిశేష్యతశ్చైకార్థత్వేసతిహిసామానాధికరణ్యలక్షణసాద్గుణ్యమిత్యర్థః. సమానాధికరణంవాక్యం కింవిశేషణవిశేష్యసంబన్ధపరం- ఉతవిశేష్యైక్యపరం-ఉతఉభయపరమ్. ప్రథమేవిశేష్యైక్యప్రమాణంనస్యాత్. ద్వితీయేవిశేషణాన్వయోనిష్ప్రమాణకస్స్యాత్. తృతీయేసంబన్ధద్వయస్యైకవాక్యేన బోధయితుమశక్యత్వాత్ వాక్యభేదప్రసఙ్గఇతికేచిచ్చోదయన్తి. తన్న- ప్రాతిపదికేనైవవిశేషణాన్వయస్యబోధ్యతయా సమానవిభక్తినిర్దేశేన విశేష్యైకప్రతిపాదనేవాక్యభేదప్రసఙ్గాభావాత్. ఏవంసామానాధికరణ్యస్యాన్యథైవోపపత్త్యాసత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యనిర్విశేషపరత్వంనిరస్తమ్. అథకారణవాక్యైకార్థ్యాన్నిర్విశేషపరత్వం నిరాకర్తుంతదనువదతి (యదుక్తమిత్యాదినా) సదేవైకమేవేతివిజాతీయసజాతీయభేదవ్యావర్తకావధారణద్వయ సమభివ్యాహృతమద్వితీయపదంపారిశేష్యాత్ స్వగతభేదాభావపరమితిగుణతోఽపిసద్వితీయతాం నసహతఇత్యర్థః * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్యజ్ఞానమయంతపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచ జాయతఇత్యాదిసగుణవిషయకారణవాక్యైకార్థ్యమస్త్విత్యత్రాహ (అతఇతి) సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాత్ నిర్గుణకారణవాక్యేషు సగుణత్వం సగుణకారణవాక్యేషు నిర్గుణత్వంచోక్తంస్యాత్. తత్రాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యప్రాబల్యాత్సర్వకారణవాక్యానినిర్గుణపరాణీత్యర్థః. కారణవాక్యైకార్థ్యంకుతోఽపేక్షితమిత్యత్రాహ (కారణతయోపలక్షితస్యేతి) జగత్కారణత్వం తటస్థలక్షణం- నతుస్వరూపలక్షణమిత్యభిప్రాయేణ ఉపలక్షితస్యేత్యుక్తమ్. కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యావర్తకత్వాద్వైకార్థ్యమవర్జనీయమిత్యర్థః. అథ శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యాన్నిర్విశేష పరత్వోపపాదనం నిరాచికీర్షురనువదతి (అన్యథేతి) అనూదితమర్థందూషయతి (తదనుపపన్నమిత్యాదినా) తత్ర ప్రథమంకారణవాక్యైకార్థ్యంసవిశేషవిషయత్వేసతీత్యాహ

జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణేన విచిత్రశక్తియోగప్రతిపాదనపరత్వా
దద్వితీయపదస్య, తత్రైవవిచిత్రశక్తియోగమేవావగమయతి * తదైక్షతబహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి *
తత్తేజోఽసృజతేత్యాది. అవిశేషేణాద్వితీయమిత్యుక్తేనిమిత్తాన్తరమాత్రనిషేధః కథంజ్ఞాయతఇతిచేత్ -
సిసృక్షోర్బ్రహ్మణఉపాదానకారణత్వం* సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవేతిప్రతిపాదితమ్. కార్యో
త్పత్తిస్వాభావ్యేన బుద్ధిస్థంనిమిత్తాన్తరమితి తదేవాద్వితీయపదేన నిషిద్ధ్యతఇత్యవగమ్యతే. సర్వనిషే
ధేహిస్వాభ్యుపగతాస్సిసాధయిషితానిత్యత్వాదయశ్చనిషిద్ధాస్స్యుః. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చా
త్రభవతోవిపరీతఫలః- సర్వశాఖాసుకారణాన్వయినాం సర్వజ్ఞత్వాదీనాం గుణానామత్రోపసంహార
హేతుత్వాత్. అతఃకారణవాక్యస్వభావాదపిసత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన సవిశేషమేవప్రతిపా
ద్యతఇతివిజ్ఞాయతే.నచనిర్గుణవాక్యవిరోధః-ప్రాకృతహేయగుణవిషయత్వాత్తేషాం*నిర్గుణంనిరంజనం

(జగదితి)(తత్రైవేతి)అద్వితీయపదం యథాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణపరమేవభవతి-తత్రైవేత్యర్థః (విచిత్రశక్తియోగమేవేతి)ఉ
త్తరవాక్యముపాదానభూతస్యైవబ్రహ్మణోఽధిష్ఠాతృత్వశక్తియోగమేవావగమయతి- సతు నిర్గుణత్వమిత్యర్థః-శఙ్క
తే (అవిశేషేణేతి) సర్వనిషేధస్య నిమిత్తాన్తరనిషేధస్యచ సాధారణమద్వితీయపదం- నిరుపపదత్వాత్. కించ ఉపక్ర
మేసదేవైకమేవేతిసజాతీయవిజాతీయభేదయోర్నిషిద్ధత్వా. దేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాయాస్సజాతీయవిజాతీయ
భేదమాత్రమిథ్యాత్వేఽనుపపన్నత్వాచ్చ. అద్వితీయపదముపక్రమానుగుణ్యేన స్వగతభేదనిషేధపరంస్యాత్ - నతూత్త
రవాక్యానుగుణంస్యాత్ ఉపక్రమప్రాబల్యాదితి సాక్షాత్పూర్వపక్షిచోద్యమ్. నిమిత్తోపాదానత్వేఉభేఅప్యుత్తర
త్ర శ్రూయేతే. తత్రోపాదానాన్తరమద్వితీయపదేన నిషేధ్యేత- సతు నిమిత్తాన్తరమితిపార్శ్వస్థచోద్యమ్. తత్రాహ
(సిసృక్షోరితి) అనేన శఙ్కాద్వయంపరిహృతంభవతి * తదైక్షతేత్యనన్తరోక్తత్వాదస్యవాక్యస్య కారణపరత్వంనా
పలపనీయమిత్యభిప్రాయేణ సిసృక్షోరిత్యుక్తమ్. కారణపరత్వేచసతి అగ్రశబ్దేన విజాతీయకాలసద్భావసిద్ధేః- జీవా
నాదిత్వశ్రుతే, రకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసక్త్యర్థాపత్త్యా. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయజీవానాం(కర్మ)
సూక్ష్మభేదస్య ప్రళయదశాయా మభ్యుపగమా, దేకత్వావధారణస్య జీవసూక్ష్మభేదసహత్వస్యపరైరభ్యుపగన్తవ్యత్వా
త్ సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదీనాంసర్గోపయికత్వాచ్చ విజాతీయసజాతీయస్వగతభేదాభావస్యదుర్వచత్వాత్ ఏకవిజ్ఞానేనస
ర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాశ్చోక్తార్థావిరోధేన నిర్వాహ్యత్వాత్ పరతన్త్రభేదస్య విహితత్వాత్. నిషేధస్యచవిహితవ్యతిరి
క్తవిషయత్వాత్, స్వతన్త్రరూపభేదవిశేషస్య * నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతఇత్యాదిభిర్నిషిద్ధత్వాత్ సామాన్యని
షేధస్యచ తత్పర్యవసానస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ, అద్వితీయపదస్య స్వతన్త్రభేద నిషేధపరత్వే ప్రాప్తేసతి అవిభ
క్తనామరూపతాప్రతిపాదకేనైకమితిపదేనోపాదానత్వస్య సిద్ధత్వాన్నిమిత్తాన్తరస్య బుద్ధిస్థత్వాచ్చ, నిమిత్తాన్తరరూ
పస్వతన్త్రవస్తునిషేధపరమద్వితీయపదమిత్యర్థః. సర్వనిషేధేఽనిష్టమాహ (సర్వేతి) సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయస్య
నిర్విశేషత్వవాదేవిపరీతత్వమాహ (సర్వశాఖేతి) అత్ర, నిర్గుణవాదే. అత్రభవతఇత్యుపాలమ్భవాః; సర్వశాఖాప్ర
త్యయన్యాయోఽనుక్తగుణస్వీకారఫలః- నతూక్తగుణత్యాగఫలఇతిత్వత్పక్షవిపరీత(ఫల)ఇత్యర్థః. సవిశేషపరత్వేకారణ
వాక్యైకార్థ్యంనిగమయతి (అతఇతి) నకేవలంసామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా కారణవాక్యైకార్థ్యాచ్చ సవి
శేషపర(త్వ)మిత్యపిశబ్దస్యభావః. అథశోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యంనిర్విశేషపరత్వహేతుంనిరస్యతి (నచేతి) పరేణా
పచ్ఛేదన్యాయేనహినిర్గుణసగుణవాక్యవిరోధఃపరిహృతః. అత్రభిన్నవిషయత్వాద్విరోధఏవనాస్తీత్యాహ (ప్రాకృ
తేతి) నిర్గుణమితిగుణసామాన్యనిషేధః, నిష్కలమితిశరీరసామాన్యనిషేధః. నిష్క్రియమితిక్రియాసామాన్యనిషేధః-

* నిష్కలంనిష్క్రియంశాన్తమిత్యాదీనాం: జ్ఞానమాత్రస్వరూపవాదిన్యోపి శ్రుతయః బ్రహ్మణో
జ్ఞానస్వరూపతామభిదధతి. నతావతానిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవతత్త్వం- జ్ఞాతురేవజ్ఞానస్వరూపత్వాత్
జ్ఞానస్వరూపస్యైవ తస్యజ్ఞానాశ్రయత్వం మణిద్యుమణిదీపాదివదుక్తమేవేత్యుక్తమ్. జ్ఞాతృత్వమేవ
హి సర్వాశ్శ్రుతయోవదన్తి * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * తదైక్షత * సేయందేవతైక్షత * సఈక్షత
లోకాన్నుసృజా ఇతి * నిత్యోనిత్యానాంచేతనశ్చేతనానామేకోబహూనాంయోవిదధాతి కామాన్
*జ్ఞాజ్ఞౌద్వావజావీశనీశౌ * తమీశ్వరాణాం పరమంమహేశ్వరం తందేవతానాం పరమంచదైవతమ్।
పతింపతీనాంపరమంపరస్తాద్విదామదేవంభువనేశమీడ్యమ్ * నతస్యకార్యం కరణంచవిద్యతేన తత్స

నగుణనిషేధస్సంకోచయితవ్యః - ఆర్థగుణనిషేధబలేన సర్వగుణవిరహావగమాత్ - జ్ఞానస్యజ్ఞానాదిగుణాశ్రయత్వాదర్శ
నాత్ బ్రహ్మణోజ్ఞానమాత్రత్వప్రతిపాదనేన నిర్గుణత్వంహి ఫలితమితిశఙ్కాయామార్థగుణనిషేధం పరిహర్తుం శ్రు
తిప్రతిపన్నమర్థమనుభాషతే (జ్ఞానమాత్రేతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (నతావతేతి) కుతఇత్యపేక్షాయాం కిం జ్ఞాన
త్వాత్ జ్ఞానానాశ్రయత్వముచ్యతే. కిమేకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావానుపపత్తేరితి వికల్పప్రథమం ప్ర
తివక్తి (జ్ఞాతురేవజ్ఞానస్వరూపత్వాదితి) అయమర్థః- జ్ఞానస్యజ్ఞానాదిగుణాశ్రయత్వాభావఃకింవ్యాప్త్యాకథ్యతే-ఉత
శ్రుతిబలాత్. వ్యాప్త్యాచేత్ జ్ఞానానాశ్రయభూతం విషయప్రకాశకం జ్ఞానంకస్యచిద్ధర్మభూతమేవ దృష్టమితి ధర్మత్వే
నాఙ్గీక్రియతామ్ - యదిశ్రుతిబలాత్ స్వతన్త్రత్వేనాఙ్గీక్రియతే - తర్హిశ్రుతిబలాదేవజ్ఞానాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియతా
మితి. జ్ఞానానాశ్రయత్వం ధర్మభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తం - నతు జ్ఞానత్వమాత్రప్రయుక్తమితి సోపాధికత్వమ్ - అతో
వ్యాప్తివిరోధశ్చనాస్తి. యద్వా - జడస్యఘటాదేరివజ్ఞాతృత్వాయోగాత్ జ్ఞాతృత్వేనైవ జ్ఞానస్వరూపత్వమర్థసిద్ధమ్
ద్వితీయంప్రతివక్తి (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావఉపపద్యతఇత్యర్థః. శ్రుత్యాజ్ఞా
నాశ్రయత్వేసిద్ధేహితథాభ్యుపగమఇత్యత్రాహ (జ్ఞాతృత్వమేవహీతి) యద్వా - (జ్ఞాతురేవజ్ఞానస్వరూపత్వాదితి)
జ్ఞాతుర్జ్ఞానస్వరూపత్వావిరోధాదిత్యర్థః. ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావానుపపత్త్యావిరోధం పరిహరతి
(జ్ఞానస్వరూపస్యైవేతి) జ్ఞానత్వాజ్జ్ఞానానాశ్రయత్వం పరిహరతి (జ్ఞాతృత్వమేవహీతి) పూర్వవదభిప్రాయః. జ్ఞాతృ
త్వంయథాఫలితంభవతి - తాదృశగుణపరాశ్చజ్ఞాతృత్వకణ్ఠోక్తిమత్యశ్చశ్రుతయస్సర్వశబ్దవివక్షితాః (బహువచనేన)బ
హూపనిషద్వాక్యానివావివక్షితాని. ఏవకారేణ జ్ఞాతృత్వస్యానన్యథాసిద్ధిరభిప్రేతా - హిశబ్దో హేతౌ- జ్ఞాతృత్వస్య
శ్రుతిసిద్ధత్వాన్నకాచిదప్యనుపపత్తిరిత్యర్థః-కాఃపునశ్శ్రుతయఇత్యపేక్షాయాంఆర్థగుణనిషేధపరిహారార్థం నిర్గుణశ్రుతి
సంకోచసిద్ధ్యర్థం సగుణశ్రుతీనామావిద్యక గుణవిషయత్వ శఙ్కాపనోదార్థంచ శ్రుతీర్దర్శయంస్తాభిరేతత్ప్రయో
జనత్రయసిద్ధించ దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞఇత్యాదినా) యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ - సర్వంస్వరూపతః ప్రకారతశ్చ జానా
తీత్యర్థః. జ్ఞానస్య సర్వవిషయత్వం తస్యసమష్టివ్యష్టిసృష్ట్యుపయోగిత్వం ఆత్మసంబన్ధిత్వంచ దర్శయతి (తదైక్షతేత్యా
దిత్రయేణ) నిత్యోనిత్యానామిత్యత్రచేతనబహుత్వముక్తమ్- కామప్రదత్వంచ జ్ఞాజ్ఞౌద్వావిత్యత్ర జ్ఞాతృత్వమీశ్వర
త్వంచ తమీశ్వరాణామిత్యత్ర ఈశ్వరత్వదేవతాత్వపతిత్వాని. ఈశ్వరత్వం నియన్తృత్వమ్. నియామ్యవిషయజ్ఞానవత
ఏవనియన్తృత్వాత్, నియమనస్య జ్ఞానవిశేషరూపత్వాచ్చ,నియన్తృత్వేనజ్ఞాతృత్వసిద్ధిః. దేవతాత్వంకర్మారాధ్యత్వంప
తిత్వంశేషిత్వమ్.నతస్యేతి కార్యంశరీరం. కరణమిన్ద్రియాది * కార్యకారణకర్తృత్వ ఇతిప్రయోగాత్, సమాభ్యధికని
షేధశ్చాత్రక్రియతే. తేనాద్వితీయమితి సామాన్యనిషేధస్య * ఛాగోవామన్త్రవర్ణాదితిన్యాయాదీశ్వరరూప ద్వితీ
యవిశేషపర్యవసాయిత్వం సూచితమ్. పరాస్యేతిజ్ఞానశక్త్యాదీనాం స్వాభావికత్వముక్తమ్. క్రియా- నియమనమ్-ఏష

మశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే * పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజాన బలక్రియాచ * ఏషఆత్మాఽపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘిత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్పఇత్యాద్యాశ్శ్రుతయోజ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్కల్యాణగుణాన్ జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణస్స్వాభావికాన్వదన్తి. సమస్తహేయరహితతాంచ. నిర్గుణవాక్యానాం సగుణవాక్యానాంచ విషయమపహతపాప్మేత్యాద్యపిపాసఇత్యన్తేనహేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్యసత్యకామ స్సత్యసంకల్పఇతి బ్రహ్మణఃకల్యాణగుణాన్విదధతీయం శ్రుతి రేవవివినక్తీతిసగుణనిర్గుణవాక్య

ఆత్మేతి విశేషవిధానం, విశేషనిషేధశ్చ. అర్థగుణనిషేధస్య పరిహర్తవ్యతామభిప్రేత్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవేత్యుక్తమ్. ఆవిద్యకత్వ నిరాకరణాయస్వాభావికానిత్యుక్తమ్. సమస్తహేయరహితతాంచేత్యనేనాప్యావిద్యకత్వ శఙ్కాఽర్థాత్పరిహృతా. కించ - జ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్ కల్యాణగుణాన్ సమస్తహేయరహితతాంచేత్యనేన నిర్గుణవాక్యస్య సంకుచితవృత్తిత్వంచోపపాదితంభవతి. తథాహి - కల్యాణగుణానిత్యస్యాయమభిప్రాయః. గుణవిశేషవిధానం గుణసామాన్యనిషేధోనబాధితుం ప్రభవతి- అపితు తద్వ్యతిరిక్తవిషయఏవభవతి. అన్యథా*నహింస్యాత్సర్వాభూతానీతి సామాన్యనిషేధేన * అగ్నీషోమీయంపశుమాలభేతేతిహింసావిశేషవిధానబాధప్రసఙ్గాదితి. సమస్తహేయరహితతాంచేత్యస్యాయమర్థః. యథా * పశునాయజేత * ఛాగస్యవపాయాఇత్యాదిషు * ఛాగోవామన్త్రవర్ణాదితి సూత్రోక్తన్యాయాత్ సామాన్యశబ్దో విశేషదర్శనేసతి తత్ర పర్యవస్యతి. తథాగుణసామాన్య నిషేధోవిశేషగుణనిషేధే పర్యవస్యతీతి. కించ -సామాన్యశబ్దానాం విశేషపర్యవసాయిత్వం వ్యుత్పత్తిసిద్ధమ్- యథాగామానయగాం బధానేత్యాదిషు సామాన్యశబ్దో విశేషకటాక్షేణ ప్రయోజకవృద్ధేన ప్రయుజ్యతే. తతఏవహితత్రప్రయోజ్యవృద్ధశ్చ నసర్వాగోవ్యక్తీరానయతి- కింతు వివక్షితవ్యక్తి విశేషమేవానయతి- తథైవహితత్రవ్యుత్పత్తిః, ఏవంజ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్ కల్యాణగుణానిత్యనేన సమస్తహేయరహితతాంచేత్యనేనచ ఉత్సర్గాపవాదన్యాయస్సామాన్యవిశేషన్యాయశ్చాభిప్రేతః. ఉపాత్తవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయే సామాన్యశబ్దస్య విరోధపరిహారాయ సంకోచఉత్సర్గాపవాదన్యాయః అవిరోధేపి వైయర్థ్యపరిహారాయ సంకోచశ్చేద్గోబలీవర్దన్యాయః. ఉపాత్తవిశేషవిషయేతస్య సంకోచస్సామాన్యవిశేషన్యాయఇతిభిదా. కించ - అధ్యాత్మశాస్త్రేషు గుణశబ్దస్సత్త్వరజస్తమస్సుప్రసిద్ధః * నహితస్యగుణాస్సర్వే సర్వైర్మునిగణైరపి । వక్తుంశక్యా వియుక్తస్యసత్త్వాద్యైరఖిలైర్గుణైః ॥ * సత్త్వంరజస్తమఇతిగుణాః ప్రకృతిసంభవాః । నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య * గుణాగుణేషువర్తన్తే * కారణంగుణసంగోస్య * నిర్గుణంగుణభోక్తృచ * నాన్యంగుణేభ్యఃకర్తారం* దైవీహ్యేషాగుణమయీ మమమాయాదురత్యయా * వినాహేయైర్గుణాదిభిః * గుణాదిదోషాంశ్చమునేవ్యతీతః * గుణకలుషస్యసదాతనేనతేనేత్యాదిషు ॥ ఏవంకేవలగుణశబ్దస్య సత్త్వాదిపరత్వేన ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాన్నిర్గుణశబ్దాస్సత్త్వాదినిషేధపరాః- అయం విషయ విభాగోనకేవలమస్మాభిర్భిన్నోపనిషద్వాక్యేషు గుణవిశేషవిధానగుణవిశేష నిషేధదర్శనాన్నిశ్చీయతే. ఏకస్మిన్నేవ వాక్యే విషయవిభాగోదృష్టఇత్యాహ (నిర్గుణేతి) గుణసామాన్యనిషేధవత్ గుణసామాన్యవిధానమాత్రాభ్యుపగమేన నిర్గుణవాక్యానాం సగుణవాక్యానాంచేత్యుక్తం. నహిశ్రుతిషు గుణసామాన్యవిధానం క్వచిద్దృశ్యతే గుణవిశేషాఏవహి శ్రూయన్తే. దోషసమభివ్యాహృతగుణశబ్దస్తూపాదేయతమగుణపరః *వక్ష్యాయుతైర్యస్యగుణానశక్యాః * సతేగుణానామయుతైకదేశం * నాన్తంగుణానాంగచ్ఛన్తీత్యాది స్మృతివచనాభిప్రాయేణవా సగుణవాక్యానామిత్యుక్తమ్. తత్రగుణశబ్దః దోషప్రతిపక్షవచనః - లోకేతథాప్రసిద్ధేః- ప్రకరణవశాచ్ఛాగపశున్యాయేన కల్యాణగుణరూపవిశేషపర్యవసానస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ ఉక్తన్యాయద్వయేన విరోధాభావాదపచ్ఛేదన్యాయస్యావిషయత్వమాహ (ఇతిసగుణనిర్గుణవాక్యయోరితి) ఇతి శబ్దేనపూర్వోక్తసర్వహేతవోవివక్షితాః ఉత్సర్గాపవాదన్యాయాత్, సామా

న్యవిశేషన్యాయా, దధ్యాత్మశాస్త్రేషు గుణశబ్దస్య సత్త్వాదిషు ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యా, చ్చేత్యర్థః- (సగుణనిర్గుణవాక్యయోరితి) అత్రతు విషయవిభాగాన్న విరోధఇతినాపచ్ఛేదనయః ప్రవర్తతఇతిభావః (అన్యతరస్యమిథ్యావిషయతాశ్రయణమపినాశఙ్కనీయమితి) సగుణవాక్యస్యేతి నప్యుక్తం, కింతు అన్యతరస్యేత్యుక్తమ్. సగుణేన నిర్గుణవాక్యస్య వానిర్గుణేన సగుణవాక్యస్యవాబాధాశ్రయణమనుపపన్నమిత్యర్థః. అత్రాయమభిప్రాయః - పూర్వంవిరోధోనాస్తీతి పరిహృతమ్. ఇదానీంవిరోధాభ్యుపగమేపి నాయమపచ్ఛేదన్యాయవిషయః - అపితు విరోధాధికరణ న్యాయవిషయఏవేతి. తథాహి - అపచ్ఛేదన్యాయోహ్యనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయః. ఉద్గాతృప్రతిహర్త్రోరుభయోరపచ్ఛేదనియమోనాస్తి. తత్రాపిక్రమేణాపచ్ఛేదోప్యనియతః. తన్నియమేసతి సర్వస్వదక్షిణాకత్వాదక్షిణాకత్వవిరోధనియమః. ఉభయోరప్యపచ్ఛేదేతస్యక్రమభావిత్వే ఉద్గాత్రపచ్ఛేదఃపూర్వభావీ. ఇతరస్తుచరమభావీతివావిపర్యయేణేతివా నియమోనాస్తి. అతోపచ్ఛేదన్యాయవిషయః ప్రయోగావధికవిరోధః. సగుణనిర్గుణవాక్యవిరోధస్తుస్వరూపప్రయుక్తః. విధినిషేధరూపతయా నియతపౌర్వాపర్యశ్చ. అతోవిరోధాభ్యుపగమేప్యనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయోపచ్ఛేదనయోనాత్రప్రవర్తతే - అపితు విరోధాధికరణన్యాయఏవప్రవర్తతే. తద్విషయేహిపౌర్వాపర్యనియమో విరోధనియమశ్చ విద్యతే. తథాహి* ఔదుమ్బరీంస్పృష్ట్వోద్గాయేదితి ప్రత్యక్షశ్రుతిః * ఔదుమ్బరీసర్వావేష్టయితవ్యేతి స్మృతిః. తత్రశ్రుతిః ప్రథమతఏవ ప్రమితింజనయతి- నిరపేక్షప్రమాణత్వాత్. స్మృతిస్తుస్వమూలభూతశ్రుత్యనుమానసాపేక్షతయావిలమ్బితప్రవృత్తిః. అతస్తత్రపౌర్వాపర్యంనియతమ్. ఔదుమ్బరీస్పర్శతద్వేష్టనయోర్విరోధశ్చనియతః. తత్రపూర్వమేవ ప్రమిత్యాంజాతాయాం తద్విరుద్ధార్థఃకాలాత్యయాపదిష్టస్స్యాత్. అతోవిలమ్బితధీహేతోశ్శీఘ్రధీహేతుర్బలీయానితిన్యాయాత్ పూర్వస్యాః శ్రుతేర్బలీయస్త్వమిత్యుత్తరశాస్త్రానుదయఏవ. నన్వత్రాధీతమేవహ్యుత్తరశాస్త్రమితిచేత్. తతఃకిం - ప్రమిత్యనుదయోహ్యనుదయః - నతుశబ్దానుదయః - అదితోప్యయూపఇతివత్. ననుతత్రశ్రుతిత్వస్మృతిత్వేబాధ్యబాధకభావప్రయోజకే- నైవమ్. శ్రుతిత్వస్మృతిత్వయోః పౌర్వాపర్యహేతుత్వాత్తేనసిద్ధం పౌర్వాపర్యమేవబాధ్యబాధకభావహేతురితి న్యాయసామ్యాత్సగుణవాక్యబలీయస్త్వమితి. యద్వా- మాభూద్విరోధాధికరణనయః. అత్రాపక్రమాధికరణన్యాయఏవప్రవర్తతే- విరోధపౌర్వాపర్యనియమాత్. అతస్సగుణవాక్యప్రతిబద్ధత్వాన్నిర్గుణశాస్త్రానుదయఏవేతి. నను ప్రథమప్రవృత్తం విలమ్బితస్యోత్పత్తిప్రతిబన్ధకంచేత్ నేదంరజతమితిజ్ఞానోదయమిదం రజతమితిధీః ప్రతిబధ్నా(తి)త్వి(వి)తిచేత్ -న-సత్తయాజ్ఞాయమానతయాచ జ్ఞాపకయోరత్యన్తవైషమ్యాత్. సత్తయాజ్ఞాపకంహిప్రమాణంపూర్వాపరపరామర్శనిరపేక్షంజ్ఞానంజనయతి. తతోత్పన్నం జ్ఞానం * పూర్వాబాధేనోత్పత్తిరుత్తరస్యహిసిధ్యతీతిన్యాయాత్ పూర్వంబాధిత్వైవోదేతి. జ్ఞాయమానతయాజ్ఞాపకంతుయోగ్యతాపరామర్శాదిసాపేక్షంప్రమితిం జనయతి. తత్ర పరామర్శదశాయాం పూర్వప్రమాణేన విరుద్ధార్థప్రమితిశ్చేత్ సాప్రమితిరుత్తరోత్పత్తింప్రతిబధ్నాతీతి వైషమ్యమితి. ఏవంతర్హి నేదంరజతమితిజ్ఞానస్య ఇదంరజతమితి పరామర్శసాపేక్షత్వాత్పూర్వజ్ఞానేన ప్రతిబద్ధస్యనేదంరజతమితిజ్ఞానస్యానుదయప్రసఙ్గ ఇతిచేన్న- ఇన్ద్రియస్యప్రత్యభిజ్ఞేతరజ్ఞానజననేపూర్వపరామర్శనిరపేక్షత్వాత్. ఇహాపిశుక్తిరియమితి శుక్తిత్వవిషయాహ్యుత్తరప్రమితిః- శుక్తిత్వప్రతీతేశ్చనరజతప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వమ్. శుక్తిత్వేగృహీతేసతి తద్గ్రహణఫలభూతోనేదం రజతమితివ్యవహారోనఋల్లిఖితత్వాత్ ప్రతియోగిసాపేక్షః ప్రవర్తతే తత్సాపేక్షత్వంచ శబ్దస్వభావాధీనమ్. అతశ్శుక్తిజ్ఞానం రజతజ్ఞాననిరపేక్షముదయమానం పూర్వం బాధిత్వైవోదేతి అతోనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయ(ఉపక్రమాధికరణ న్యాయఏవాత్రప్రవర్తతేచేత్) విరోధాధి

* భీషాస్మాద్వాతఃపవతఇత్యాదినా బ్రహ్మగుణానారభ్య * తేయేశతమిత్యనుక్రమేణ క్షేత్రజ్ఞాననాతిశయ ముక్త్వా

కరణన్యాయఏవాత్రప్రవర్తతే - నత్వపచ్ఛేదనయః. స చేద్యుశస్థలేయదిప్రవర్తతే) పశ్వాలమ్భనమకర్తవ్యంస్యాత్ - చరమభావినోనహింస్యాదితినిషేధస్య ప్రబలత్వాత్. తతశ్చానుష్ఠానవిరోధః. సగుణనిర్గుణవాక్యయోర్విరోధపౌర్వాపర్యనియమః పరైరేవోక్తః. అతో(పి) విరోధాధికరణన్యాయవిషయత్వేనాత్రఅపచ్ఛేదన్యాయానవకాశాత్ సగుణవాక్యానాం బలీయస్త్వంసిద్ధమితి. ఏతదభిప్రాయేణాన్యతరస్యేత్యుక్తమ్. ఉపాధ్యనుక్తిపూర్వకశ్రుత్యుక్తానాం గుణానాంనిరుపాధికత్వస్య స్వతఃప్రాప్తత్వాత్, స్వాభావికత్వశ్రుతేః * నాన్యోహేతుర్విద్యతఈశనాయేతి (ఈశ్వరత్వస్యాహేతుక)ఈశనస్యహే)త్వశ్రవణేన తదౌపయికగుణానామపినిరుపాధికత్వసిద్ధేః జ్ఞానశక్త్యాదితారతమ్యోపాధిభూతకర్మసంబన్ధనిషేధపూర్వక సత్యకామత్వాద్యుక్తేః * తఇమేసత్యాః కామాఇతిస్వరూపవత్సత్యత్వశ్రుతేః * పరాస్యశక్తిః * తేయేశతమిత్యాదిభిర్గుణానామపరిచ్ఛిన్నత్వ ప్రతిపాదనేన కర్మసంబన్ధవ్యాపకపరిచ్ఛేదనివృత్త్యావ్యాప్యకర్మసంబన్ధనివృత్తేరర్థసిద్ధత్వాత్, స్వాభావికత్వకణ్ఠోక్తిరహితగుణపరవాక్యేష్వపి సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన గుణానాం స్వాభావికత్వసిద్ధేః * ఆనన్దంబ్రహ్మణఇత్యాదితాత్పర్యలిఙ్గప్రాచుర్యాత్. ఉత్సర్గాపవాదన్యాయసామాన్యవిశేషన్యాయాభ్యాం విషయవిభాగాదేకస్యాం శ్రుతావేవవిషయవిభాగస్య దృష్టతయాచవిరోధాభావాదపచ్ఛేదన్యాయావిషయత్వాత్ -విరోధేసత్యపివిరోధాధికరణన్యాయేనసగుణవాక్యప్రాబల్యాత్. * యస్సర్వజ్ఞఇత్యాదిషు ఉపాసనవిధిరహితేషు వాక్యేషుస్వరూపవత్ ప్రతిపన్నత్వాత్ -మానాన్తరాగోచరతయానువాదవిషయత్వాసంభవేన నిషేద్ధుమశక్యత్వాత్ * ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యః * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మయోవేద * ఆత్మానమనువిద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితిక్వచిదుపాస్యత్వశ్రవణస్యస్వరూపేపితుల్యత్వాత్ - అధ్యాత్మశాస్త్రేషుసత్త్వాదిషుగుణశబ్దస్యప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాచ్చ నిర్గుణవాక్యవిషయత్వాభావాత్ బాహ్యతర్కాణాం కాలాత్యయాపదిష్టత్వా,దవధారణద్వయసహితాద్వితీయత్వశ్రుతిజ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవాఙ్మనస నివృత్తిజ్ఞేయత్వనిషేధరూపార్థగుణనిషేధానాం పరిహృతత్వాచ్చ నిరుపాధికాబ్రహ్మగుణాఇత్యుక్తవక్ష్యమాణార్థసంగ్రహః ప్రవృత్తిసాకర్యాయదర్శితః. సత్యంజ్ఞానమితిజ్ఞానపదేన సిధ్యన్నార్థగుణనిషేధఃపూర్వం పరిహృతః. అథైతదనువాకోపసంహారేచ * యతోవాచోనివర్తన్తే అప్రాప్యమనసాసహేతి వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానాత్ నిర్గుణత్వంఫలితమ్. అతస్తదైకార్థ్యాచ్చ సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యనిర్విశేషపరత్వమితి శఙ్కాయామార్థగుణనిషేధపరతయాపరోక్తస్యాస్యవాక్యస్యోక్తార్థానుగుణ్యముపపాదయతి (భీషాస్మాదిత్యాదినా) భీషాస్మాదిత్యనేన ఆజ్ఞాపయితృత్వముచ్యతే (క్షేత్రజ్ఞానన్దాతిశయముక్త్వేతి) అత్రనిర్విశేషత్వంప్రతిపిపాదయిషితంచేత్ గుణానాంక్రమేణన్యూనతాం ప్రతిపాద్యసర్వాభావే పర్యవసితుంయుక్తమ్. అత్రతుక్రమేణ గుణానామాధిక్యముక్త్వావాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానమానన్త్యాదేవేత్యభిప్రాయః. యథా * సఙ్ఖ్యాతుంనైవశక్యన్తేగుణాదోషాశ్చశార్ఙ్గిణః । ఆనన్త్యాత్ప్రథమోరాశిరభావాదేవపశ్చిమ ఇతి ॥ ప్రథమంమనుష్యానన్దమారభ్యక్రమేణాతిశయోదర్శితః. సాధుయువాధ్యాయకః - సాధు యథావిధి.సమ్యక్సంప్రదాయసిద్ధతయాస్వరవర్ణాది భ్రంశరహితంవా యువశబ్దేన ప్రత్యగ్రత్వం వివక్షితమ్. అవిస్మరణాన్నిత్యనవంయథాభవతితథాఽధ్యయనవానిత్యర్థః. యద్వా- స్వసమవయస్కానాం సర్వేషామధ్యా(య)ప)కః. తదధికజ్ఞానఇత్యర్థః. ఆశిష్ఠః - ఆశుతరక్రియః యద్వాఅశనక్షమః- అరోగఇత్యర్థః. యద్వా- ఆశీర్వాదవిషయభూతః- సర్వానురంజకఇత్యర్థః. * సర్వాన్దేవాన్నమస్యన్తీతివత్. బలిష్ఠః - మనోబలవాన్- ద్రఢిష్ఠఇతి శారీరబలస్యోక్తత్వాత్. యద్వా-ద్రఢిష్ఠః - దృఢతరః- నత్వవ్యవస్థితస్వభావఇత్యర్థః. బలిష్ఠః- శారీరమానస సర్వవిధబలవాన్. విత్తస్యపూర్ణః- విత్తేనపూర్ణా * పూరణగుణసుహితార్థసదవ్యయతవ్యసమానాధికరణేనేతిషష్ఠ్యను

* యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి బ్రహ్మణః కల్యాణగుణానన్త్యమత్యాదరేణ వదతి

జ్ఞానాత్: స ఏకో మానుష ఆనన్దః. ఏవం గుణసముదాయం విభూతిపౌష్కల్యం చోక్త్వా స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇతి శ్రుత్యా
స్వరసతస్తస్యైవానన్దత్వముక్తమ్. అనుకూలత్వం హ్యానన్దత్వం నివర్త్యానిష్టత్వేష్టసాధనత్వానపేక్షమిష్టత్వమనుకూల
త్వమ్. ఉక్తలక్షణయోగాత్ గుణవిభూత్యోరానన్దత్వముపపద్యతే. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వం విషయానుకూ
లత్వకృతమిత్యన్వయవ్యతిరేకసిద్ధమ్. ఏవం చ సతి శ్రుతిస్వారస్యం చ సిధ్యతి. గుణవిభూతిప్రకర్షముక్త్వా స ఆనన్ద ఇతి హ్యు
క్తమ్. న తు తద్విషయజ్ఞానమితి. యద్వా త్వాద్యనేకగుణాన్ విభూతిమప్యుక్త్వా తత్సముదాయమానన్దశబ్దేన నిర్దిశ్య తస్యా
నన్దస్య నిరతిశయత్వప్రతిపాదనాత్సర్వగుణానాం విభూతేశ్చానవధికాతిశయత్వం ప్రతిపాదితం భవతి. అనుకూలజ్ఞాన
త్వమేవానన్దత్వమితి గుణవిభూతివిషయజ్ఞానస్యానన్దత్వేపి తస్యానన్దస్య నిరవధికాతిశయత్వోక్త్యా గుణవిభూత్యోరప్య
నవధికాతిశయత్వమర్థాదుక్తం భవతి- తదానన్త్యస్య గుణవిభూత్యానన్త్యనిబన్ధనత్వాదితి (ఆరభ్యేతి) ఉపక్రమాను
గుణముప(రితన)సంహార)వాక్యం నేయమితి భావః- శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్యేతి వాక్యైర్ముక్తానన్దస్య భగవదానన్ద
సామ్యముక్తం భవతి - బద్ధదశాయాం నిరతిశయానన్దాసమ్భవాత్. శ్రోత్రియః- బ్రహ్మనిష్ఠః. అకామహతః - నివృత్తా
విద్యత్వాత్సమస్తసాంసారికభోగానుపహతః * స ఏకః ప్రజాపతేరానన్ద ఇత్యన్తేన క్షేత్రజ్ఞానన్దాతిశయ ఉక్తః * స ఏకో
బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి భగవదానన్ద ఉచ్యతే - చతుర్ముఖానన్దపరత్వే బ్రహ్మశ(బ్దస్వారస్యహానిః)బ్దాస్వారస్యాత్) * పరం జై
మినిర్ముఖ్యత్వాత్ * స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవదితి బ్రహ్మశబ్దస్య తత్రైవ ముఖ్యవృత్తత్వస్య సూత్రితత్వాత్, భాష్యే
ప్రథమసూత్రస్థబ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానావసరే ప్రపఞ్చితత్వాచ్చ * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం * బ్రహ్మణా విపశ్చితా *(అ
నన్తం బ్రహ్మ) * ఆనన్దం బ్రహ్మణః * అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ * అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేదేతి ప్రకరణస్థబ్రహ్మశబ్దానాం బ్ర
హ్మపరత్వాత్ప్రకరణవిరోధశ్చ. ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి పూర్వత్రోత్తరత్ర చ ఆనన్దప్రతియోగితయా నిర్దిష్టబ్రహ్మశబ్దస్వా
రస్యవిరోధశ్చ * సైషానన్దస్యేతి ప్రక్రాన్తబ్రహ్మానన్దస్య చతుర్ముఖానన్దేనోపసంహారానుపపత్తిశ్చ * తదప్యేష శ్లో
కో భవతీతి బ్రహ్మానన్దం ప్రకృత్య వక్ష్యమాణస్య శ్లోకస్యోక్తవిషయత్వవిరోధశ్చ * స ఏకః ప్రజాపతేరితి నిరుపపదైకవచ
నాన్తప్రజాపతిశబ్దస్వారస్యభఙ్గశ్చ. న చ తజ్జాత్యేకవచనం - బహుత్వైకత్వవివక్షాయాం బహువచనైకవచననిర్దే
శప్రకరణత్వాత్. దేవానాం దేవగన్ధర్వాణాం మనుష్యగన్ధర్వాణామిన్ద్రస్య బృహస్పతేః ప్రజాపతేరితి హి నిర్దిశ్యతే.
అతః ప్రజాపతిశబ్దశ్చతుర్ముఖపరః. స ఏకో బ్రహ్మణ ఇత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దో భగవత్పరః * తే యే శతం * స ఏక ఇతి భగవదా
నన్దస్య కథం పరిచ్ఛిన్నత్వమితి చేత్ - న-పరిచ్ఛిన్నత్వమేకక్షణార్ధే బహూని యోజనాని గచ్ఛతోరశ్వేక్షిప్తేషురివ సర్వతి
తీషు సామ్యకథనం యథా గతిమాన్ద్యనివృత్తిపరం- న తు పరిచ్ఛిన్నత్వపరమ్. తద్వత్తే యే శతం స ఏక ఇతి నిర్దేశోపి చతు
ర్ముఖానన్దాధిక్యాభిప్రాయః- న తు పరిచ్ఛేదపర ఇతి. యద్వా- తే యే శతం స ఏక ఇత్యస్య నిర్దేశస్య సంఖ్యావిశేషపర
త్వే ప్యానన్దస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం ఫలితమ్. * అణ్డానాం తు సహస్రాణాం సహస్రాణ్యయుతాని చ । ఈదృశానాం తథా త
త్ర కోటికోటిశతాని చ ॥ రోమకూపేష్వనన్తాని బ్రహ్మాణ్డాని భ్రమన్తి తే ఇత్యాదివచనైరణ్డానామనన్తత్వేన తత్ర తత్ర చ
తుర్ముఖానామప్యానన్త్యాత్కాలత్రయవర్తిసమస్తబ్రహ్మాణ్డగతచతుర్ముఖానన్దాపేక్షయా శతగుణత్వాత్ * మేరోరివా
ణుర్యస్యైతద్బ్రహ్మాణ్డమఖిలం మునే ఇత్యుక్తత్రిపాద్విభూతిమత్తయా చ భగవదానన్దస్యాత్యన్తమానన్త్యసిద్ధేరితి (క
ల్యాణగుణానన్త్యమితి) న హి క్రమేణ గుణాపకర్ష ఉక్తః కింతు గుణానాం ప్రకర్ష ఏవోక్తః; అతో గుణప్రకర్షస్య నిరతిశ
యత్వాద్వాఙ్మనసనివృత్తిరితి భావః. (అత్యాదరేణేతి) బ్రహ్మస్వరూపాదపి తద్గుణేష్వాదరాతిశయ ఉక్తః * ఆనన్దం

యం శ్రుతిః * సోశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి బ్రహ్మవేదనఫలమవగమయద్వాక్యం పరస్య విపశ్చితో బ్రహ్మణో గుణానన్త్యం బ్రవీతి. విపశ్చితా బ్రహ్మణా సహ సర్వాన్ కామాన్ సమశ్నుతే. కామ్యన్త ఇతి కామాః. కల్యాణగుణాః. బ్రహ్మణా సహ తద్గుణాన్ సర్వానశ్నుత ఇత్యర్థః. దహరవిద్యాయాం * తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితివత్ గుణప్రాధాన్యం వక్తుం సహశబ్దః. ఫలోపాసనయోః ప్రకారైక్యం * యథాక్రతురస్మింల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి శ్రుత్యైవ సిద్ధమ్.

బ్రహ్మణో విద్వానితి హి శ్రుతిః - న త్వానన్దాన్వితం బ్రహ్మవిద్వానితీతి భావః. (ఇయం శ్రుతిరితి) నిర్గుణపరత్వేన త్వయోక్తైతత్ప్రకరణస్థా శ్రుతిరప్యస్మదుక్తార్థానుగుణైవేతి భావః. ఏవమార్థగుణనిషేధనిరాసద్వారా ప్రకరణగతవాక్యాన్తరేణ గుణానన్త్యపరేణైకార్థ్యాత్ సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య సవిశేషవిషయత్వముక్తమ్. అథ స్వవాక్యైకదేశేనాపి సవిశేషపరత్వముపపాదయతి (సోశ్నుత ఇత్యాదినా) (ఫలమవగమయద్వాక్యమితి) బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి బ్రాహ్మణే బ్రహ్మతద్వేదనం ప్రాప్తిః ప్రాప్యం చేతి చతుష్టయముక్తమ్. ఏతద్వివరణం సత్యం జ్ఞానమిత్యాదిమన్త్రేణ క్రియత ఇతి శ్రుతిరేవాహ తదేషాభ్యుక్తేతి- తదేవ బ్రహ్మాభిముఖీకృత్య ఋగేషాధ్యేతృభిరుక్తేత్యర్థః. మన్త్రాణాం బ్రాహ్మణవివరణరూపత్వదర్శనాత్. ఉపక్రమాధికరణవిషయ వాక్యయోరివ ఆపాతవిరోధప్రతీత్యభావా. మన్త్రబ్రాహ్మణయోర్నిత్యనిర్దోషత్వావిశేషాచ్చ మన్త్రాపేక్షయా బ్రాహ్మణప్రాబల్యవాదోఽనుపపన్నః స్ఫుటప్రతిపత్తిహేతుత్వ తదభావావేవ ప్రాబల్యదౌర్బల్యశబ్దవివక్షితౌ చేన్న విరోధః* సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దో వివృతః * యో వేద నిహితం గుహాయామితి విచ్ఛబ్దః * పరమే వ్యోమన్ సోశ్నుత ఇతి ప్రాప్తిః * సర్వాన్ కామానిత్యాదినా ప్రాప్యం. తత్ర పరశబ్దార్థవివరణమేతదితి దర్శయితుం పరస్య విపశ్చితో బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తమ్. విపశ్చిత్త్వమపి భోగ్యగుణత్వేనోక్తమ్. వాక్యస్యార్థం వక్తుం పదాన్వయం దర్శయతి (విపశ్చితేతి) కిమత్ర గుణవాచిపదమితి శఙ్కాయాం * యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది స్థితా ఇతి త్యాజ్యతయోక్తకామవ్యావృత్త్యర్థమవయవశక్త్యా వ్యాచష్టే (కామ్యన్త ఇతి) బ్రహ్మవేదనఫలతయా ముక్తానుభావ్యత్వాదిహ త్యాజ్యకామపరత్వానుపపత్తేః - కామ్యత్వస్య బ్రహ్మస్వరూపేపి సంభవే సత్యపి వ్యతిరేకనిర్దేశాత్, బహువచనాన్తత్వాద్, అవయవశక్తేస్తదుక్తభోగ్యత్వస్య చ గుణేషు సంభవాత్ * స వా ఏష ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే * య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ * త ఇమే సత్యాః కామా ఇతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చ కామశబ్దవాచ్యాః కల్యాణగుణా ఇత్యర్థః. కస్యైమే గుణాః సహభావశ్చ బ్రహ్మణః పుత్రేణ సహౌదనం భుఙ్క్తే ఇత్యత్ర పుత్రస్యేవ కిం భోక్తృతయా ఉత క్షీరేణ సహౌదనం భుఙ్క్తే ఇత్యత్ర క్షీరస్యేవ భోగ్యతయేతి శఙ్కాం చ పరిహరన్ వాక్యార్థమాహ (బ్రహ్మణేతి) అస్య వాక్యస్య ప్రాప్యవాచిపరశబ్దవివరణరూపత్వాత్ - సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణేతి భోగ్యవాచిపదేనావ్యవహితప్రయోగస్వారస్యాచ్చ సహశబ్దో భోగ్యసాహిత్యపరః. సన్నిహితం బ్రహ్మైవ చ గుణానామాశ్రయః. అతోఽనన్తగుణవిశిష్టం బ్రహ్మానుభవతీత్యర్థః * సహయుక్తేఽప్రధాన ఇతి శబ్దానుశాసనవశాత్ సహశబ్దేనాప్రాధాన్యం బ్రహ్మణ ఆశఙ్క్య తత్పరిహారాయ సహశబ్దప్రయోజనమాహ (దహరేతి) యో వేదేతి విహితే వేదనే గుణానాం ప్రాధాన్యసూచకస్సహశబ్దః. దహరవిద్యాయాముపాసనే హి గుణప్రాధాన్యముక్తమ్. తథాత్రాప్యుపాసనే గుణప్రాధాన్యం వక్తుం సహశబ్ద ఇత్యర్థః. ఫలదశాయాం గుణప్రాధాన్యశ్రవణాత్ ఉపాసనే గుణప్రాధాన్యం కథం సిధ్యతీత్యత్రాహ (ఫలోపాసనయోరితి) ఫలోపాసనయోరుభయోరపి (స)గుణత్వం గుణప్రాధాన్యం చ తుల్యప్రకారమిత్యర్థః- గుణప్రాధాన్యం వక్తుమిత్యనేనాపి సహశబ్దస్య భోగ్యసాహిత్యపరత్వం సిద్ధమ్. అన్యథా భోక్తృప్రాధాన్యం హి సిధ్యేత్ - న తు భోగ్యగుణప్రా

* యస్యామతంతస్యమతం* అవిజ్ఞాతంవిజానతామితిబ్రహ్మణోఽజ్ఞానావిషయత్వముక్తంచేత్ *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం* బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీతిజ్ఞానాన్మోక్షోపదేశోనస్యాత్ *అసన్నేవసభవతి అసద్బ్రహ్మేతివేదచేత్ అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేదసన్తమేనం తతోవిదురితి బ్రహ్మవిషయజ్ఞానాసద్భావసద్భావాభ్యామాత్మనాశమాత్మసత్తాంచవదతి. అతోబ్రహ్మవిషయవేదన మేవాపవ(ర్గోపాయం)ర్గాయ)సర్వాశ్శ్రుతయోవిదధతి. జ్ఞానంచోపాసనాత్మకం. ఉపాస్యంచబ్రహ్మసగుణమిత్యుక్తమ్ * యతోవాచోనివర్తన్తే అప్రాప్యమనసాసహేతి బ్రహ్మణోఽనన్తస్యాపరిచ్ఛిన్నగుణస్యవాఙ్మనసయోరేతావదితిపరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వశ్రవణేన బ్రహ్మైతావదితి బ్రహ్మపరిచ్ఛేదజ్ఞానవతాం బ్రహ్మావిజ్ఞాతమమతమిత్యుక్తమ్.

థాస్యమితి. శ్రుత్యైవేత్యేవకారేణ ఉక్తన్యాయస్యపురుష బుద్ధ్యుత్ప్రేక్షానిరపేక్షం శ్రుత్యాకణ్ఠోక్తత్వమభిప్రేతమ్ అథ సగుణానామేవజ్ఞేయత్వం దృష్టమితిజ్ఞేయత్వనిషేధేన నిర్గుణత్వం ఫలితమితిజ్ఞేయత్వ నిషేధపరత్వేన పరోక్తంవాక్యముపాదత్తే (యస్యేతి) కిం జ్ఞానమాత్రావిషయత్వం- ఉతోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వం - ఉతసగుణోపాసనా(త్మకజ్ఞానా)విషయత్వం వివక్షితమితి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య ప్రథమంజ్ఞానమాత్రావిషయత్వం దూషయతి (బ్రహ్మవిదితి) బ్రహ్మణోవేద్యత్వేశ్రుతేరాదరాతిశయందర్శయతి (అసన్నేవేతి) నబ్రహ్మవేదనమపవర్గోపాయః- అపితుప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానమేవ తదుపాయఇతిపరైరుచ్యతే * విద్యయామృతమశ్నుతే * తదావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః * తతోజ్ఞానంప్రవర్తతే * జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణీత్యాదిష్వనిర్దిష్టవిశేషవిషయేషు వాక్యేష్వపవర్గోపాయతయా శ్రూయమాణస్య జ్ఞానస్య బ్రహ్మవిషయత్వ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయతాసాధారణ్యాత్. తదాశఙ్క్యాహ(అతఇతి)అతః కేషుచిద్వాక్యేష్వపవర్గోపాయజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిషయత్వ దర్శనాత్. సర్వాశ్శ్రుతయః - అనిర్దిష్టవిషయవిశేషాఃవిద్యయామృతమశ్నుతఇత్యాదికాః శ్రుతయోపిసర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన బ్రహ్మవిషయమేవ వేదనమపవర్గోపాయతయా విదధతీత్యర్థః. యద్వా- కేషుచిద్బ్రహ్మవిషయత్వే శ్రుతేజ్ఞానమాత్రోపాయపరాశ్శ్రుతయశ్చ సామాన్యవిశేషన్యాయాత్తత్రైవపర్యవస్యన్తీత్యభిప్రాయః. అథోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వపక్షందూషయతి (జ్ఞానంచేతి) * తదేవబ్రహ్మత్వం విద్ధినేదంయదిదముపాసతఇతి శ్రుతిరుపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వశఙ్కాబీజం. వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయత్వానుపపత్త్యుపపాదనాత్పరిహృతమిత్యర్థః; నేదంయదిదముపాసతఇత్యస్యాయమర్థః- యదిదంప్రతీకముపాసతే తన్నతదేవపరంబ్రహ్మత్వముపాస్స్వేతి. అథ సగుణోపాసనావిషయత్వపక్షం ప్రతిక్షిపతి (ఉపాస్యంచేతి) నిర్గుణపరత్వేన పరోక్తాయాస్సద్విద్యాయాఏవసగుణవిషయత్వోపపాదనాదితిభావః. యద్వా. (జ్ఞానంచోపాసనాత్మకమితి) జ్ఞానవిశేషవిషయత్వకణ్ఠోక్త్యాజ్ఞేయత్వమాత్రనిషేధోదూరనిరస్తఇతిభావః. (ఉపాస్యంచేతి) జ్ఞేయత్వనివృత్త్యాసిసాధయిషితాగుణనివృత్తిర్గుణవిధానబాధితా. తతశ్చాజ్ఞేయత్వంబాధితాజ్ఞేయత్వమాక్షిపతీతిభావః. తర్హ్యవిజ్ఞాతత్వామతత్వశ్రుత్యోఃకోఽర్థఇత్యత్రాహ (యతోవాచఇతి) అనన్తశబ్దేనసత్యం జ్ఞానమిత్యాదివాక్యంస్మారితమ్. అనన్తస్యేతిస్వరూపానన్త్యముక్తమ్. అపరిచ్ఛిన్నగుణస్యేతిగుణానన్త్యమ్. అస్మిన్నర్థే * నహితస్యగుణాస్సర్వే సర్వైర్మునిగణైరపి వక్తుంశక్యావియుక్తస్య సత్త్వాద్యైరఖిలైర్గుణైః * నాన్తంగుణానాంగచ్ఛన్తి తేనానన్తోయముచ్యతే * తవానన్తగుణస్యాపి షడేవప్రథమేగుణాః * వర్ణాయుతైర్యస్యగుణానశక్యావక్తుంసమేతైరపిసర్వలోకైః * మహాత్మనశ్శఙ్ఖచక్రాసిపాణేర్విష్ణోర్జిష్ణోర్వసుదేవాత్మజస్య * చతుర్ముఖాయుర్యదికోటివక్త్రోభవేన్నరఃక్వాపివిశుద్ధచేతాః । సతేగుణానామయుతైకదేశం వదేన్నవాదేవవరప్రసీద * యథారత్నానిజలధేరసంఖ్యేయానిపుత్రక । తథాగుణాహ్యనన్తస్యఅసంఖ్యేయామహాత్మనః * ఇషుక్షయాన్నివర్తన్తేనాన్తరిక్షక్షితిక్షయాత్ । మతిక్షయాన్నివర్తన్తే నగోవిన్దగుణక్షయా ది

అపరిచ్ఛిన్నత్వాద్బ్రహ్మణః. అన్యథా * యస్యామతంతస్యమతం * విజ్ఞాతమవిజానతామితి మత
స్య విజ్ఞాతత్వ వచనం తత్రైవవిరుధ్యతే. యత్తు * నదృష్టేర్ద్రష్టారంనమతేర్మన్తారమితి శ్రుతిర్దృష్టేర్మ
తేర్వ్యతిరిక్తంద్రష్టారం మన్తారంచ ప్రతిషేధతీతి. తదాగన్తుకచైతన్యగుణయోగితయాజ్ఞాతురజ్ఞానస్వ
రూపతాం కుతర్కసిద్ధాంమత్వానతథాత్మానంపశ్యేర్నమన్వీథాః-అపితుద్రష్టారంమన్తారమప్యాత్మానం
దృష్టిమతిరూపమేవపశ్యేరిత్యభిదధాతీతిపరిహృతమ్. అథవాదృష్టేర్ద్రష్టారంమతేర్మన్తారం జీవాత్మానం
ప్రతిషిధ్యసర్వభూతాన్తరాత్మానంపరమాత్మానమేవోపాస్స్వేతివాక్యార్థః. అన్యథా * విజ్ఞాతారమరే
కేన విజానీయాదిత్యాదిజ్ఞాతృత్వశ్రుతివిరోధశ్చ * ఆనన్దోబ్రహ్మేతి ఆనన్దమాత్రమేవ బ్రహ్మస్వరూ
పంప్రతీయతఇతియదుక్తమ్. తజ్జ్ఞానాశ్రయస్యబ్రహ్మణోజ్ఞానంస్వరూపమితివదతీతిపరిహృతమ్.జ్ఞానమే

త్యాదిద్రష్టవ్యమ్. పరిచ్ఛిన్నత్వజ్ఞానైకధర్మధర్మిణోబ్రహ్మణోఽజ్ఞాతత్వమిత్యత్రాహ (అపరిచ్ఛిన్నత్వాద్బ్రహ్మణఇతి)
బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్య స్వరూపతోగుణతశ్చాపరిచ్ఛిన్నత్వాదిత్యర్థః. నకేవలంశ్రుత్యన్తరావిరోధార్థమేవ మర్థఉక్తః -
ఇతరథాస్వవాక్యవ్యాహతిప్రసఙ్గాచ్చేత్యాహ (అన్యథేతి) తత్రైవ- స్వవాక్యఏవ. జ్ఞేయత్వనిషేధేపరిహృతేజ్ఞాతృ
త్వనిషేధం పరిహరతి (యత్త్విత్యాదినా) దృష్టేర్మతేరితి పంచమ్యన్తత్వాభిప్రాయేణ వ్యతిరిక్తపదాధ్యాహారేణ
కింయోజనా- ఉతషష్ఠ్యన్తతయావ్యతిరిక్తపదానధ్యాహారేణయోజనాత్వయాక్రియతఇతి వికల్పమభిప్రేత్యప్రథమ మ
ధ్యాహారపక్షమనువదతి (నదృష్టేరితి) పరిహరతి (తదితి) ప్రసక్తస్యహిప్రతిషేధఇతిశఙ్కాయాంప్రసంగందర్శ
యతి (కుతర్కసిద్ధామితి) కుతర్కః కథముపన్యస్తఇత్యపేక్షాయాం స్వరూపజడత్వేపరోక్తం హేతుద్వయంసంగ్ర
హేణోపపాదయతి (ఆగన్తుకచైతన్యగుణయోగితయేతి) ఆగన్తుకత్వాద్గుణత్వాచ్చేతిహేతుద్వయం. ఆగన్తుకత్వాత్.
అనిత్యత్వాత్. జ్ఞానంనిత్యస్యాత్మనోనస్వరూపం భవితుమర్హతి. గుణత్వాచ్చ న స్వరూపమితి. యద్వా - చైతన్యం
నామవిషయప్రకాశః. తన్నిత్యంస్వరూపంచేత్ సర్వదావిషయప్రకాశప్రసఙ్గఇతిభావః. దృష్టిశ్రుతిమతినిదిధ్యాసనా
నాం జ్ఞానవిశేషాణాం కర్తురాత్మనస్స్వరూపస్య దృష్ట్యాదిరూపత్వే విధీయమానే ఆత్మస్వరూపస్య నజ్ఞానావాన్తర
భేదశ్శంకనీయః. తేషాంజ్ఞానవిశే(షా)షరూపా)ణాం స్వయంప్రకాశత్వ లక్షణంజ్ఞానత్వమవిశిష్టమితితావన్మాత్రమేవ
స్వరూపస్య వివక్షితంభవతి. అయంపరిహారః పరపక్షేపిసమానః. సాక్షాద్యోజనామాహ (అథవేతి) దృష్టిశ్రుతిమతి
నిదిధ్యాసనానాం కర్తారంజీవాత్మానం ప్రతిషిధ్యపరమాత్మానమేవోపాస్స్వేత్యయమర్థఉక్తఇత్యర్థః - యద్వా - అ
భిదధాతీత్యనుషఙ్గః.జీవాత్మానంప్రతిషిధ్యపరమాత్మానముపాస్స్వేత్యభిదధాతిశ్రుతిరితి వాక్యార్థఇతివాక్యాన్తరమ్.య
ద్వా- ప్రతిషిధ్య, పరిత్యజ్యేత్యర్థః. అతస్సమానకర్తృకత్వోపపత్తిః *యఃప్రాణేనప్రాణితియోఽపానేనాపానితి
ఏషతఆత్మాసర్వాన్తరఇతి ప్రస్తుతత్వాత్ ప్రాణేనప్రాణితృత్వాది జీవాత్మనస్సంభవతీతి తదుపాస్యత్వశఙ్కావ్యావృ
త్త్యర్థం నదృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యాద్యుచ్యతఇత్యయమేవార్థః. అన్యథాశ్రుత్యన్తరవిరోధమాహ (అన్యథేతి) గు
ణత్వమసిద్ధం - జ్ఞానస్యస్వరూపత్వేన శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్. జ్ఞానంచేదాగన్తుకమితినవాచ్యం- ఈశ్వరజ్ఞానేవ్యభిచా
రాత్. అస్మదాదిజ్ఞానస్యాప్యాగన్తుకత్వం కాలాత్యయాపదిష్టమ్ * నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతఇతి శ్రు
తేః- ఇతిహేతుద్వయపరిహారః. విషయప్రవణత్వం ధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ. సర్వసాధారణం జ్ఞానత్వంస్వప్రకాశత్వం
అతోనసర్వదావిషయప్రకాశప్రసఙ్గశ్చ. జ్ఞేయత్వనిషేధపరిహారానన్తరం బుద్ధిస్థత్వాత్ జ్ఞాతృత్వనిషేధఃపరిహృతః.అ
థార్థగుణనిషేధాన్తరం పరిహ్రియతే(ఆనన్దఇత్యాదినా) పూర్వోక్తంపరిహారమతిదిశతి (తజ్జ్ఞానాశ్రయస్యేతి)
కథంతేనేదంపరిహృతమిత్యత్రాహ (జ్ఞానమేవహీతి) తర్హిశ్రుతిషు విజ్ఞానానన్దశబ్దయోస్సమభివ్యాహారోనోపపద్య

వహ్యనుకూలమానన్దఇత్యుచ్యతే * విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యానన్దరూపమేవజ్ఞానం బ్రహ్మేత్యర్థః- అ
తఏవభవతామేకరసతా: అస్యజ్ఞానస్వరూపస్యైవజ్ఞాతృత్వమపి శ్రుతిశతసమధిగతమిత్యుక్తమ్. తద్వ
దేవ * సఏకో బ్రహ్మణఆనన్దః * ఆనన్దంబ్రహ్మణో విద్వానితి వ్యతిరేకనిర్దేశాచ్చ నానన్దమాత్రం
బ్రహ్మ - అపిత్వానన్దిః జ్ఞాతృత్వమేవ హ్యానన్దిత్వమ్. యదిదముక్తమ్ * యత్ర హిద్వైతమివభవ
తి * నేహనానాస్తికించన * మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియఇహ నానేవపశ్యతి * యత్రత్వస్య
సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేనకంపశ్యేదితి భేదనిషేధో బహుధాదృశ్యతఇతి ॥

తఇత్యత్రాహ (విజ్ఞానమితి) స్వయంప్రకాశత్వానుకూలత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తభేదాదుపపద్యతఇతిభావః. తథైవ
భవద్భిరభ్యుపగతమిత్యత్రాహ (అతఏవేతి) అతఏవ- జ్ఞానానన్దశబ్దయోరేకవిషయత్వాదేవేత్యర్థః. ఆనన్దస్యఆనన్దాశ్రి
యత్వా(నభ్యుపగమః)భావః) కిం శ్రుత్యా - ఉతవ్యాప్త్యా వ్యాప్త్యాచేత్కస్యచిద్ధర్మస్యాస్యాత్. శ్రుతిబలాత్స్వతన్త్రి
ఇతిచేత్- తతఏవానన్దాశ్రియత్వమభ్యుపగమ్యతామ్; ధర్మభూతానన్దస్యహి ఆనన్దాశ్రయత్వాభావోదృష్టః. అతోవ్యా
ప్తివిరోధశ్చనాస్తి. అతస్స్వతన్త్రత్వవత్ గుణాశ్రయత్వమపి శ్రుతిసిద్ధత్వాత్స్వీకార్యమితిభావః. ఉభయత్రప్రమాణె
సతిహి న్యాయసంచారఇత్యాశఙ్కాయాం దృష్టాన్తభూమౌ ప్రమాణస్యదర్శితత్వమాహ (అస్యేతి) దార్ష్టాన్తికేపి
కణ్ఠోక్తిందర్శయతి (తద్వదితి) జ్ఞాతృత్వవదానన్దిత్వమపి కణ్ఠోక్తమిత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వశ్రుతిరప్యానన్దిత్వేప్రమాణమిత్య
భిప్రేత్యాహ (జ్ఞాతృత్వమేవహ్యానన్దిత్వమితి) జ్ఞాతృత్వాతిరిక్తానన్దిత్వవ్యుదసనపరఏవకారః- హిశబ్దస్తదుపపత్తిసూచ
కః. అనుకూలజ్ఞానాశ్రయత్వమేవ హ్యానన్దిత్వమిత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వశ్రుతిః జ్ఞానాశ్రయత్వనిషేధస్య ఆనన్దాశ్రయత్వనిషె
ధస్యచ విరోధినీతిభావః. అథ భేదనిషేధపరత్వేన పరోక్తాశ్శ్రుతీర్యోజయితుమనువదతి (యదిదమితి) యత్రహీ
త్యాదివాక్యాభ్యాం భేదనిషేధఃకృతః. భేదప్రతిపత్తావనర్థందర్శయతి (మృత్యోరితి) * తమసోవాఏషతమః ప్రవిశ
తీతివత్. నిత్యానువృత్తస్య భేదస్యకథంభ్రాన్తిసిద్ధత్వమిత్యత్రాహ (యత్రత్వితి) ఉక్తవాక్యేషువచనభఙ్గీవైవిధ్యా
భిప్రాయేణ బహుధేత్యుక్తం- బహుశఇతిపాఠే నిషేధక్రియావృత్తిరిత్యర్థః. పరిహరతి (తదితి) తచ్ఛబ్దస్య పరి
హృతమిత్యత్రాన్వయః. సమస్తహేయప్రత్యనీకత్వేన సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వేనచ శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధస్య బ్రహ్మణో
వికారాస్పదక్లేశకర్మాదిహేయపరవశజగదైక్యంవ్యాహతత్వాత్ శ్రుతిర్నప్రతిపాదయతి- నవ్యాహతిః హేయానామ
పారమార్థికత్వాదితి చెత్ అపారమార్థికత్వే తన్నిరసనీయంనవా- నచెత్ - తన్నివృత్త్యర్థంశాస్త్రమనర్థకంస్యాత్ - ని
రసనీయంచేన్నిరసనీయసంబన్ధఏవహేయసంబన్ధఇతి తత్ప్రత్యనీకస్యతత్సంబన్ధిత్వం వ్యాహతమ్. కించ - బహుస్యా
మితిసంకల్పపూర్వకం బహుభవనంశ్రూయతే. సర్వజ్ఞస్యస్వేచ్ఛయాస్వస్మిన్ హే(యాపాద)యోపాదా)నమనన్విత
మితి తత్ప్రతిపాదనమశక్యమ్ * అసర్వజ్ఞత్వే * పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః * స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ *
యస్సర్వజ్ఞఇత్యాది శ్రుతివిరోధః. హేయస్యాపారమార్థ్యేపి స్వసంకల్పేన స్వస్యానన్తాపురుషార్థభ్రమాపాదనం సర్వ
జ్ఞస్య నోపపద్యతే- సార్వజ్ఞ్యస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాభ్యుపగమాత్. అవిద్యాపూర్వకమేవబహుభవనభ్రమరూపం
సార్వజ్ఞ్యమితినవాచ్యం- స్వాభావికీతిశ్రుతేః * తఇమేసత్యాఃకామాఇతిసత్యత్వశ్రుతేశ్చ- స్వసార్వజ్ఞ్యమావిద్యక
త్వేన మిథ్యేతినజానాతీతిచేత్ సార్వజ్ఞ్యంనస్యాత్. జానాతీతిచేత్ తేనైవజ్ఞానేనబాధితత్వాత్ సార్వజ్ఞ్యంనస్యాత్. త
త్పూర్వపూర్వజగదాకారపర్యాలోచనేన స్వసంకల్పపూర్వకం జీవకర్మానుగుణ సృష్టిర్నోపపద్యతే- అతస్సార్వజ్ఞ్యస్యా
విద్యకత్వమనుపపన్నమితిసర్వజ్ఞస్య స్వగతహే(యాపాద)యోపాదా)నం నఘటతే - కించహేయంస్వగతత్వేన జాన
తస్సర్వశక్తేస్తస్య సత్యసంకల్పస్య సహసైవ స్వగతహేయానిరాసకత్వమపినోపపద్యతే. అశక్తత్వే * పరాస్యశ

క్తిర్నవిద్యతేనమ్రియతేస్వాభావికీత్యాదిశ్రుతివిరోధః. ఈదృశవిరోధో నాస్తి - శ్రుతిబలాదపరద్ధత్వస్యాభ్యుపగన్తవ్య త్వాదితిచేత్ తర్హి * విజ్ఞానఘనఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి * నజాయతేమ్రియతేవావిప శ్చిత్ * వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమభయం * ఆత్మనఆకాశస్సంభూతః * ననభోనభూమిర్నమేధ్యావాపృ థివీ * అన్తవదేవాస్యతద్భవతి *నాస్యేష్టాపూర్తేక్షీయేతే ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తస్యాత్మాదీనాం నిత్యత్వానిత్యత్వాదేరపి శ్రుతిప్రతిపన్నతయావిరోధాభావాదుభయమ(భ్యు)ప్యు)పగన్తవ్యమ్. తతశ్చ సర్వత్రయథాప్రతిపన్నస్వీకారేహి మీమాం సారమ్భవైయర్థ్యంస్యాత్, ప్రస్తుతభేదాభేదశ్రుత్యోరపి పారమార్థికాపారమార్థికవిషయత్వేనసోపాధికనిరుపాధికవిషయ త్వేనవావిభాగకల్పనమనుపపన్నం-తస్యవిరోధపరిహారార్థత్వాత్ విరోధస్యచాభావాత్. తతశ్చ భేదపారమార్థ్యసిద్ధిః, అతోవిరోధోఽభ్యుపగన్తవ్యః-ఇహచవిరోధోఽవగమ్యతే*మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియఇహనానేవపశ్యతీతి భేదప్రతి పత్తేస్సంసారహేతుత్వం శ్రూయతే*పృథగాత్మానంప్రేరితారంచమత్వాజుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి * జుష్టంయదాపశ్య త్యన్యమీశమస్యమహిమానమితివీతశోక ఇతి భేదజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వంశ్రూయతే*ద్వైతినోతథ్యదర్శినఇత్యాది స్మృ తివిరుద్ధం*ద్వావిమౌపురుషౌ*ఆవిశ్యబిభర్త్యవ్యయఈశ్వరః *యస్మాత్క్షరమతీతోఽహమిత్యారభ్య * యోమామేవమస మ్మూఢోజానాతిపురుషోత్తమమితి భేదజ్ఞానతోఽసమ్మూఢత్వం స్మర్యతే. ఏవమాదివచనప్రతిపన్నస్యభేదస్యలోకసిద్ధత్వా భావాత్ నిషేధార్థంభేదోఽనూద్యతఇతివాదోఽనుపపన్నః.కించ-యదిభేదమాత్రస్యలోకసిద్ధత్వాదప్రాప్తేహిశాస్త్రమ ర్థవదితి న్యాయాదభేదఏవశాస్త్రవేద్యఇత్యుచ్యతే, తర్హిసోఽయందేవదత్తఇత్యాద్యావభేదమాత్రస్యచలోకసిద్ధత్వాదప్రా ప్తేశ్శాస్త్రస్యార్థవత్త్వాచ్చ శాస్త్రేణాభేదప్రతిపాదనమయుక్తమ్. దేవదత్తాద్యైక్యంహిలోకసిద్ధం- నజీవపరయోః అత స్తయోరభేదశ్శాస్త్ర(ప్రతిపా)వే)ద్యఇతి చేత్ తర్హిఘటపటాదిభేదఏవలోకసిద్ధః - నతు జీవపరయోః నియామ్యత్వ ని యన్తృత్వధార్యత్వ ధారకత్వ శేషత్వశేషిత్వవ్యాప్యత్వ వ్యాపకత్వాది లక్షణభేదోనలోకసిద్ధఇతిసభేదశ్శాస్త్ర ప్రతి పాద్యఏవ, యథోక్తమాచార్యపాదైః * నద్వైతంప్రతిపాదయన్త్యుపనిషద్వాచః ప్రసిద్ధంహితత్ కిన్త్వద్వైతమస న్యగోచరతయాతద్వేద్యమాస్థీయతామ్ । అప్రాప్తేఖలుశాస్త్రమర్థవదితివ్యర్థః ప్రయాసోయతః ప్రఖ్యాతాదపరస్తు శా స్త్రవిషయోభేదస్త్వదద్వైతవదితి ॥ అయంచార్థోఽనన్తరమేవభాష్యేవక్ష్యతే. అతోఽనువాదఇతినిర్వాహో నోపప ద్యతే- భేదశ్రుతిరుపాసనార్థానతుతత్త్వపరా * పృథగాత్మానంప్రేరితారంచమత్వా * జుష్టంయదాపశ్యత్యన్యమీశమి త్యుపాసన వాచిపదశ్రవణాదితి చేత్ - తథాపి తాత్త్వికఏవభేదః తజ్జ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వోక్తేః. తత్త్వజ్ఞానేనహి మోక్షః. నచ ఫలవిశేషాయోపాసనార్థత్వాత్ భేదశ్రుతీనాం భేదస్యాతాత్త్వికత్వం వాచ్యం - ఐక్యస్యచోపాసనార్థ త్వాదసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. శ్రూయతేహ్యభేదస్యోపాసనార్థత్వమ్ * అథయోన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోసావన్యోహ మస్మీతినసవేద * ఆత్మేత్యేవోపాసీతేతి. ఐక్యస్యోపాసనార్థత్వం భేదస్యచతాత్త్వికత్వంయుక్తమ్. వైనతేయధ్యానే నహ్యైక్యమారోపితందృష్టమ్, భేదఏవహినరేన్ద్రవైనతేయయోస్తాత్త్వికః. విధిశేషభూతవ్యతిరిక్తేష్వపివాక్యేష్వభే దః ప్రతీయతఇతి తస్యతాత్త్వికత్వమితిచేత్ తర్హి * క్షరంప్రధానమమృతాక్షరంహరః * ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణే శః * జ్ఞాజ్ఞౌద్వౌ * ఋతంపిబన్తౌ * ద్వాసుపర్ణా * నిత్యోనిత్యానామిత్యాద్యవిధిశేషభూతవాక్యావగతత్వా ద్భేదస్యాపితాత్త్వికత్వమవర్జనీయమ్ ఉపాస్తిఫలభూతముక్తిదశాయామభేదా(ద్భేదా)దభేద)పారమార్థ్యంచేత్ ము క్తిదశాయాం భేదశ్రవణాత్ భేదతాత్త్వికత్వసిద్ధిః. అతఉపాసనార్థత్వాదపరమార్థవిషయత్వేనభేదశ్రుతినిర్వాహోనో పపద్యతే. భేదాభేదయోర్నియతపౌర్వాపర్యవిరోధవత్త్వాదపచ్ఛేదన్యాయవిషయత్వంసగుణత్వనిర్గుణత్వయోరివ నస భవతీతి విరోధనయాదుపక్రమనయాద్వాపరభూతభేదనిషేధోత్పత్తిప్రతిబన్ధఏవస్యాత్. ఇదంచ పూర్వమేవప్రపఞ్చి

తత్ - కృత్స్నస్యజగతో బ్రహ్మ కార్యతయాతదన్తర్యామికతయాచతదాత్మకత్వేనైక్యాత్.

శ్రు- ఏవంన్యాయానుగృహీతశ్రుత్యన్తరవిరోధస్యావర్జనీయత్వమేషాం నిర్వాహాణామనుపపన్నత్వంచ ప్రదేశాన్తరోక్తమిహాభిప్రేత్య సమీచీననిర్వాహందర్శయతి (తదితి) జగత ఇతిపదం బ్రహ్మపర్యన్తం. తస్య బ్రహ్మకార్యతయేతివదేనైక్యాదితి పదేనచాన్వయః. తదన్తర్యామికతయేత్యత్రాపి సామర్థ్యాజ్జగత ఇత్యధ్యాహారః, తేన సకృత్ప్రయుక్తస్యచ జగచ్ఛబ్దస్య నిష్కర్షకత్వానిష్కర్షకత్వవిరోధపరిహారః. * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానిత్యుక్తంజగతస్తజ్జత్వంతల్లత్వంచోపజీవ్యాహ (బ్రహ్మకార్యతయేతి) బ్రహ్మశబ్దః కారణావస్థచిదచిద్విశిష్టపరః. తదనత్వముపజీవ్యాహ (తదన్తర్యామికతయేతి) తచ్ఛబ్దో విశేష్యపరామర్శీ - విశిష్టప్రకృతే విశేష్యాంశస్యాపి ప్రకృతత్వాత్. యథా * సన్మూలాస్సదాయతనా ఇత్యత్ర సచ్ఛబ్దస్య విశిష్టపరత్వం విశేష్యపరత్వంచ తద్వత్. తత్ బ్రహ్మ అన్తర్యామియస్యతత్ తదన్తర్యామికంతద్భావేనేత్యర్థః- కథంతదనత్వేన తదన్తర్యామికత్వసిద్ధిః- ఉచ్యతే- అననంస్థితిః- బ్రహ్మణోజగత్స్థితిహేతుత్వంచాన్తఃప్రవిశ్యప్రశాసనేనధారకత్వమ్ * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యత్ర సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతిపదద్వయం సచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మాధీనోత్పత్తిలయపరమ్. ప్రతిష్ఠా- నిష్ఠా- పర్యవసానం- లయః. నతు సదాధారత్వం - సదాయతనా ఇతి పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. ఏవంబ్రహ్మణ ఉత్పత్తిలయహేతుత్వవాచిపదద్వయ మధ్యగతేనస్థితిహేతుత్వ వాచినా సదాయతనా ఇతిపదేన ధారకత్వసిద్ధేః * ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇత్యత్రాపి తిష్ఠతి ధాతూక్తస్థితేః ప్రశాసనేనధారణాధీనత్వావగమాత్ * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామితి ధారణహేతుభూతప్రశాసనస్యాన్తః ప్రవిశ్యక్రియమాణత్వశ్రవణాత్ * తద్యథా అరేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితాః * మయిసర్వమిదంప్రోతంసూత్రే మణిగణా ఇవేతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామరనాభిమణిగణసూత్రదృష్టాన్తాభ్యాం అన్తస్స్థితస్యధారకత్వావగమాత్. * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యుక్తానుప్రవేశస్య సృష్ట్యనన్తరభావిత్వాదుదాహృతశ్రుత్యైకార్థ్యాచ్చ స్థిత్యర్థత్వాత్ * సప్తప్రాణాః ప్రభవన్తీత్యాదివాక్యోక్తప్రక్రియయా సృష్టస్యచ జగతః * తేనేదంపూర్ణం పురుషేణ సర్వమితి వాక్యే న స్థితివేలాయాం వ్యాపకేన పరమపురుషేణ పూర్ణత్వావగమాత్- సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన వ్యాపననియమనధారణేష్వన్యతమోక్తావన్యతమయోస్సిద్ధత్వా, చ్చానుప్రవిశ్యప్రశాసనేన ధారకత్వం స్థితిహేతుత్వమితిహ్యవగమ్యతే. ఏవంతజ్జలానితివాక్యముపజీవ్యోక్తం జగతో బ్రహ్మకార్యతయాతదన్తర్యామికతయాచేతి తదన్తర్యామికత్వముభయలిఙ్గకస్యబ్రహ్మణః పరమార్థజగదుపాదానత్వాన్యథానుపపత్తిసిద్ధంఘటక శ్రుతిసిద్ధంచ చశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః తదన్తర్యామికతయా తదాత్మకత్వేనచేతి. సఆత్మాయస్యతత్తదాత్మకం- తదన్తర్యామికత్వరూపేణ తదాత్మకత్వేనేత్యర్థః. అన్తఃప్రవిశ్యనియన్తాహ్యాత్మా బ్రహ్మకార్యతయాతదన్తర్యామికతయా తదాత్మకత్వేనచేత్యుక్తే హేతుత్రయ శఙ్కాస్స్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థం చశబ్దస్య ప్రాక్ప్రయోగః- ఏవముభయవిధైక్యస్య వివక్షితత్వాదిత్యర్థః. ననైవైక్యస్యకార్యకారణనిబన్ధనత్వే కార్యావస్థజగద్విశిష్టస్య కారణావస్థచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మణా స్వరూపైక్యంయుక్తమ్- తదన్తర్యామికత్వనిబన్ధనత్వేతు నబ్రహ్మణా జగత ఐక్యమ్. కింతుప్రకారిణో బ్రహ్మణ ఏకత్వసంఖ్యాన్వయ ఏవేత్యైక్యశబ్దస్యార్థభేదస్స్యాత్ - తతశ్చజగతస్తదాత్మకత్వేనైక్యాదితివక్తుమయుక్తం - ప్రకారప్రకారిణోర్జగద్బ్రహ్మణోర్భిన్నత్వాత్. నైవమ్. జగద్బ్రహ్మణోర్భిన్నత్వేప్యత్ర జగచ్ఛబ్దో జగద్విశిష్టబ్రహ్మపర ఇత్యుక్తత్వాత్ ఐక్యశబ్దస్యచనార్థభేదః - ఉభయథాపి విశిష్టైక్యపరత్వాత్. తథాహి- కార్యకారణభావనిబన్ధనమైక్యం నామావస్థాద్వయాపన్న చిదచిద్విశిష్టవస్త్వేకత్వమ్-యథారూపస్పర్శాదివిశిష్టఘటస్య తాదృశమృద్ద్రవ్యైక్యమ్-చిదచిదాత్మకజగద్వి

తత్ప్రత్యనీకనానాత్వం ప్రతిషిధ్యతే- నపునర్బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి బహుభవన
సంకల్పపూర్వకం బ్రహ్మణో నానాత్వం శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిషిధ్యత ఇతి పరిహృతమ్.

శిష్టస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వవిశిష్టస్య చైక్యం ప్రకారైక్యమ్- యథా నైల్యవిశిష్టస్యోత్పలత్వవిశిష్టస్య చై
క్యమ్. నచ విశేషణాంశైక్యాభావాదద్వైతైక్యహానిః- మృద్ఘటాదావపి (స్వరూపస్య) రూపస్పర్శాదీనాం కార్యత్వ
కారణత్వావస్థయోశ్చైకత్వాభావాత్. ఇయాంస్తు విశేషః - కార్యకారణభావే భిన్నకాలీనావస్థారూపసద్వారక విశేష
ణాశ్రయధర్మ్యైక్యమ్. యథా స ఏవాయం తరుణోఽభూదితి. అన్యత్ర సమకాలసంబన్ధద్వారకానేకవిశేషణాశ్రయధ
ర్మ్యైక్యమ్. యథాఽయం వేదవిద్బ్రాహ్మణ ఇతి. బాల్యయౌవనే భిన్నకాలీ(నే)న సద్వారకావస్థే వేదనం బ్రాహ్మణశరీరం
చ సమకాలవర్త్యద్వారకవిశేషణమ్. ఏవముభయవిధవిశేషణవిశిష్టధర్మ్యేకత్వమైక్యశబ్దార్థః. అతో జగచ్ఛబ్దవాచ్యధ
ర్మ్యైక్యాజ్జగదైక్యాదితి నిర్దేశ ఉపపన్నః. యద్వా- కృత్స్నస్య జగత ఇతి నిష్కర్షకశ్శబ్దః బ్రహ్మశబ్దోఽపి విశేష్యమాత్ర
పరః - కార్యావస్థాం ప్రత్యాధారత్వాత్. ఆధారత్వంచ సాక్షాద్వా పరంపరయా వా ముఖ్యమేవ. అతో బ్రహ్మకార్యం
జగత్. తదన్తర్యామికశబ్దో వ్యాఖ్యాతః ఏవం బ్రహ్మకార్యతయా తదన్తర్యామికతయా చ జగత్తదాత్మకమ్. తదా
త్మకత్వం నామ జగతస్తత్ప్రకార(రై)కస్వభావతయా పృథగవస్థానాభావాత్తదన్తర్గతత్వమ్. తేన ప్రకారేణై
క్యం - నతు స్వరూపైక్యం- విశిష్టాన్తర్భావ ఏవ ఐక్యమిత్యర్థః (తత్ప్రత్యనీకనానాత్వమితి) విహితోభయవిధైక్య
ప్రత్యనీకనానాత్వం నిషిధ్యత ఇత్యర్థః. కార్యకారణభేదః కుతర్కమూలభ్రాన్తివిషయః. స్వనిష్ఠభేదో లౌకికప్రతీతిమూల
భ్రాన్తివిషయః. అతో భ్రాన్తి(సిద్ధ)మూలత్వావిశేషాద్విహితైక్యప్రత్యనీకత్వావిశేషాచ్చ తేనాకారేణోభయవిధం భే
దం నానాశబ్దేన పరామృశ్య నిషిధ్యత ఇతి న వాక్యభేదః. తత్ప్రత్యనీకేతి - ఐక్యవిధిశేషభూతో భేదనిషేధః - అన్వయము
ఖేనోక్తార్థస్థిరీకరణార్థత్వాద్వ్యతిరేకోక్తిః. ఐక్యవిధిశ్చ నేహ నానాస్తీతి ప్రకరణ ఆమ్నాయతే * ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమి
తి ॥ ఏకధా - ఏకతయా పరమాత్మశరీరతయైకప్రకారేణేత్యర్థః. తథా * అహమేకః ప్రథమమాసం వర్తామి చ భవిష్యా
మి చ నాన్యః కశ్చిన్మత్తో వ్యతిరిక్తః * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కించన మిషత్ ॥ తథా * పరమార్థస్త్వ
మేవైకో నాన్యోఽస్తి జగతః పతే * అహం హరిస్సర్వమిదం జనార్దనో నాన్యత్తతః కారణకార్యజాతం। తదచ్యుతో నాస్తి ప
రం తతోఽన్యదిత్యాదిషు చైక్యవిధిశేషతయా భేదనిషేధో దృశ్యతే. శేషత్వం చ విహితైకత్వస్థిరీకరణలక్షణకించిత్కారేణ భ
(గ)వతి- యాదృశమైక్యం విహితం నిషేధస్య తాదృశైక్యవిరోధిభేదవిషయత్వే సతి తత్స్థిరీకరణార్థత్వం సిధ్యేత్ - నత్వవి
రోధ్యర్థాన్తరనిషేధస్తదుపయుక్తః. నహి మృదేవ ఘట ఇత్యుక్తే ఘటద్విత్వనిషేధో మృద్ఘటైకత్వోపకారకః- ఘటద్విత్వ
స్య మృద్ఘటైకత్వావిరోధిత్వాత్. నాప్యేకో ఘట ఇత్యుక్తే ఘటగతరూపపరిమాణాదిభేదనిషేధో ఘటాఖ్యధర్మ్యైక్యస్యో
పకారకః- రూపపరిమాణాదిభేదస్య ఘటవ్యక్త్యైక్యావిరోధిత్వాత్. విధేయవిరోధ్యర్థనిషేధ ఏవ హి విధ్యుపకారకః. కిం
చ - న కేవలముపకారాభావః- ఐక్యవిధివిరుద్ధం చ కృత్స్నభేదనిషేధపరత్వం - సమానాధికరణవాక్యేనైక్యవిధానాత్
భిన్నవిశేషణాభిధాయిశబ్దానామేకవిశేష్యవృత్తిత్వం హి సామానాధికరణ్యమ్. న చ ప్రకారభేదే తిష్ఠతి కృత్స్నభేద ని
షేధ ఉపపద్యతే. అతో భేదనిషేధస్యైక్యవిధిశేషత్వాత్కార్యకారణభేదః స్వనిష్ఠభేదశ్చ నిషిధ్యత ఇత్యభిప్రాయః. కిం
చ * న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః * న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే * తేనార్హతి బ్రహ్మణా స్పర్ధితుం కః * న త్వత్స
మోఽస్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యో లోకత్రయేఽప్యప్రతిమప్రభావ ఇత్యాదిభిస్స్వతన్త్రరూపవస్తువిశేషవిషయనిషేధదర్శనాత్సా
మాన్యేనావగతో భేదనిషేధస్తత్రైవ ఛాగపశున్యాయేన పర్యవస్యతీత్యర్థసిద్ధమ్. తత్ప్రత్యనీకనానాత్వమిత్యుక్తత్వాత్కే
షుచిద్వాక్యేషు తస్య కణ్ఠోక్తత్వాచ్చ. అథోత్సర్గాపవాదనయమభిప్రయన్నాహ (నపునరితి) బ్రహ్మణః కార్యరూ

నానాత్వనిషేధాదియమపరమార్థవిషయేతి చేత్ -న- ప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణానవగతం నానాత్వం దురారోహం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య తదేవ బాధ్యత ఇత్యుపహాస్యమిదమ్ * యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతీతి బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతో భయప్రాప్తిరితి యదుక్తమ్,

షేణ నానాత్వవిషయశ్రుతివాక్యోదాహరణం ప్రకారనానాత్వవిషయవాక్యానామపి ప్రదర్శనార్థమ్ * ఏకస్సన్ బహుధా విచారః * ఏకో దేవో బహుధా నివిష్టః * త్వమేకోసి బహూననుప్రవిష్టః * యో౽వ్యక్తమన్తరే సంచరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరం * యో౽క్షరమన్తరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరం * యో మృత్యుమన్తరే సంచరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి ప్రకారనానాత్వం ప్రకార్యైకత్వం చ హి స్పష్టం శ్రూయతే. యద్వా - ఛాన్దోగ్యే తైత్తిరీయే చ * బహు స్యామితి ప్రకరణే * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య * తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తం చ నిలయనం చానిలయనం చ విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేతి చిదచిదనుప్రవేశపూర్వక నామరూపభాక్త్వశ్రవణాత్, ఉభయలిఙ్గస్య(ప్య)వ్యవధానేన జగదుపాదానత్వానుపపత్తేశ్చ, * బహు స్యామిత్యత్రాపి బ్రహ్మణో బహునామరూపభాక్త్వస్య సద్వారకత్వసిద్ధేః శరీరతయా ప్రకారభూతచిదచిన్నానాత్వమర్థసిద్ధమిత్యభిప్రాయేణ బహు స్యామితి వాక్యముదాహృతమ్. ఏవం కార్యనానాత్వస్య ప్రకారనానాత్వస్య చ విహితత్వాత్ సామాన్యనిషేధస్య చ విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాచ్చ. కుతర్కసిద్ధకార్యకారణభేదవిషయాః లౌకికప్రతీతిసిద్ధస్వనిష్ఠభేదవిషయాశ్చ భేదనిషేధశ్రుతయ ఇత్యర్థః- నానాత్వనిషేధాదపరమార్థవిషయత్వం శఙ్క్యతే (నానాత్వేతి) ఇయం = శ్రుతిః భేదస్తు నిషేధార్థమనూద్యత ఇతి భావః. పరిహరతి (నేతి) అప్రాప్తస్యానువాదాయోగా(ద్వి)దత్రావి)షయవిభాగాదవిరోధ ఏవ న్యాయ్యః. ఏతదుక్తమాచార్యపాదైః * యద్బ్రహ్మణో గుణశరీర వికారభేదకర్మాదిగోచరవిధిప్రతిషేధవాచః । అన్యోన్యభిన్నవిషయా న విరోధగన్ధమర్హన్తి తన్న విధయః ప్రతిషేధబాధ్యా ఇతి ॥ సమస్తహేయరహితస్య హేయాకారవస్త్వైక్యాసంభవాత్, హేయస్యాపారమార్థ్యేపి తస్య నిరసనీయతయా హేయత్వస్యావర్జనీయత్వాత్. తత్ప్రతిభటతయోక్తస్య తత్సంబన్ధార్హవస్త్వైక్యవ్యాఘాతాత్, సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణః స్వసంకల్పేన స్వగతహేయ(స్య)తద్విషయభ్ర(మస్య వా)మాపాదనాయోగాత్, సర్వజ్ఞత్వే సార్వజ్ఞ్యశ్రుతివిరోధాత్, సర్వశక్తేస్స్వగతహేయానివాకరత్వాయోగా- దశక్తత్వే సర్వశక్తి(యోగ)శ్రుతివిరోధాత్. శ్రుతిబలాదీదృశవిరోధాభావే * తాన్యేవాను వినశ్యతి * న జాయతే మ్రియతే వా ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్న నిత్యత్వానిత్యత్వ నిర్గుణత్వసగుణత్వాదేశ్శ్రుతిబలాద్విరోధాభావేన క్వచిదపి న్యాయసంచారానపేక్షతయా మీమాంసానైరర్థక్యాత్, భిన్నత్వాభిన్నత్వయోశ్చ విరోధాభావేన పారమార్థికాపారమార్థికత్వేన విభాగస్యానభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్ * పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి * జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమితి పృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వశ్రవణాత్ ; * యస్మాత్క్షరమతీతో౽హమిత్యాదినా భేదజ్ఞానవతో౽సమ్మూఢత్వస్మరణాత్ జీవపరయోర్నియన్తృత్వనియామ్యత్వాదిలక్షణభేదస్య ఘటపటభేదవత్ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేనానువాదాసంభవా, ద్విహితస్య నిషేధాయోగా,దుపాసనార్థత్వాశ్రయణస్య * అథ యో౽న్యాం దేవతామిత్యాదివాక్యప్రతిపన్నైక్యేపి ప్రసజ్గాద్వైక్యస్య విధిశేషవాక్యప్రతిపన్నత్వే భేదస్య చ తుల్యత్వా,న్నియతపౌర్వాపర్యవిరోధతయా౽పచ్ఛేదన్యాయావిషయత్వాద్ద్విరోధాధికరణన్యాయేన భేదశ్రుతేః పరభూతనిషేధోత్పత్తిప్రతిబన్ధకత్వా, ద్వైక్యవిధిశేషస్య భేదనిషేధస్య విహితైక్యవిరోధిభేదనిషేధకత్వోపపత్తే, రన్యథా సమానాధికరణ వాక్యప్రతిపన్న స్వశేషిభూతైక్యవిరోధిత్వప్రసఙ్గాత్- ఉత్సర్గాపవాదన్యాయేన నిషేధస్య విహితభేదవ్యతిరిక్త విషయత్వా- చ్ఛాగపశున్యాయేన సామాన్యేన భేదనిషేధస్య స్వతన్త్రభేద విశేషనిషేధపర్యవసాయిత్వాచ్చ భేదనిషేధశ్రుత

తదసత్ * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేతి తన్నానాత్వానుసంధానస్య శాన్తిహేతుత్వోపదేశాత్ - తథాహి - సర్వస్య జగతస్తదుత్పత్తిస్థితిలయకర్మతయా తదాత్మకత్వానుసంధానేనాత్ర శాన్తిర్విధీయతే; అతో యథావస్థితదేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభేదభిన్నం జగత్ బ్రహ్మాత్మకమిత్యనుసంధానస్య శాన్తిహేతుతయా అభయప్రాప్తిహేతుత్వేన నభయహేతుత్వప్రసఙ్గః. ఏవంతర్హ్యేతస్య భయంభ

యో బ్రహ్మాత్మకనానాత్వనిషేధపరాః- నతు భేదమాత్రనిషేధపరా ఇతి సంగ్రహః. యత్రహీత్యాదివాక్యానామయమర్థః- యత్ర యదా ద్వైతమివభవతి- స్వనిష్ఠభేద ఇవ భవతి ఇవశబ్దః స్వనిష్ఠభేదస్యాతాత్త్వికత్వద్యోతకః కథమివేతి వద్వాక్యభఙ్గీరీత్యాఽవివక్షితార్థో వా, తత్ - తదా- ఇతరఇతరమితరేణ పశ్యతి- కేనేతి వక్ష్యమాణత్వాదితరేణేత్యధ్యాహారః, ఇతరః- స్వనిష్ఠో ద్రష్టా ఇతరం - స్వనిష్ఠం ద్రష్టవ్యం స్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన పశ్యతి. యత్ర(తు)యదా- అస్య ఉపాసకస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ - పరమాత్మసామానాధికరణ్యేన సర్వం సాక్షాత్కృతం నహి పూర్వమనాత్మభూతమిదానీం సర్వమాత్మా భవతి, అతస్సాక్షాత్కారాభిప్రాయోఽభూదితి నిర్దేశః- అస్యేత్యుక్తేః. క ఇత్యధ్యాహారః - ఇతర ఇత్యుక్తత్వాత్ తత్ -తదా స్వనిష్ఠః కో ద్రష్టా స్వనిష్ఠేన కేన దర్శనసాధనేన స్వనిష్ఠం కం ద్రష్టవ్యమర్థం పశ్యేత్. జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానసాధనేషు స్వనిష్ఠం కించిదపి నాస్తీత్యర్థః. ప్రమితనిషేధాయోగాత్, దాపాతప్రతీతిసిద్ధస్యైవ నిషేధ్యత్వాత్, లౌకికప్రతీతేశ్చ స్వనిష్ఠతావిషయత్వాత్, తేనరూపేణైవ నిషేధవిషయత్వోపపత్తేః, యది ద్రష్టృదృశ్యాదిమాత్రం నిషిధ్యతే, తదానీం * తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చేతి పరమాత్మసాక్షాత్కారదశాయామహమితి ద్రష్టురాత్మనో మనుసూర్యాదిదృశ్యపదార్థానాంచ సాక్షాత్కారశ్రవణం విరుధ్యతే. తస్మాల్లౌకికప్రతీతౌ ద్రష్టృదృశ్యాదికం ప్రకారీభూతపరమాత్మాప్రతిపత్తేస్తత్సామానాధికరణ్యమన్తరేణ స్వనిష్ఠతయా భాతి. యోగదశాయాంతు ప్రకారిణః పరమాత్మనః ప్రతీయమానత్వాదహంశబ్దవాచ్యపరమాత్మసామానాధికరణ్యేన ప్రకాశత ఇతి వైషమ్యమ్ - నతు ద్రష్టృదృశ్యా(దినివృత్తిరి)దీని ప్రతిషిధ్యన్త ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్ - అన్యథా వామదేవాదిదర్శనస్య భ్రాన్తిత్వప్రసఙ్గాత్, నేహ నానేతి - ఇహ - ప్రపంచే లోకదృష్టప్రకారేణ నానాభూతం, స్వనిష్ఠతయా భిన్నం కించిదపి నాస్తీత్యర్థః, స్వనిష్ఠదర్శనేన ప్రత్యవాయమాహ మృత్యోరితి * తమసావాపిహితమః ప్రవిశతీతివన్నిర్దేశః, నానేవ - స్వనిష్ఠమివ, అజ్ఞానాదజ్ఞానమాప్నోతీత్యర్థః, దేహాతిరిక్తవిషయాజ్ఞానం ప్రాగేవసిద్ధమ్, తతోఽప్యతిశయితమజ్ఞానం స్వనిష్ఠతయా తద్వస్తుదర్శనమిత్యభిప్రాయః, యదా హ్యేవైష ఇత్యాదిశ్రుతిముపాదాయ తత్ర బ్రహ్మణీత్యాదినా పూర్వపక్షిణోక్తమర్థమనూద్య దూషయతి (తదసదితి) తదసత్ - భయప్రాప్తిహేతుత్వం నేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (సర్వమితి) బ్రహ్మణః కార్యజగద్రూపేణ నానాత్వానుసంధానం ముక్తిహేతురితి సిద్ధాన్తార్థః, ఇదానీం పరోక్తం శాన్తిహేతుత్వమభ్యుపగమ్యోక్తమ్. కథం తత్ర నానాత్వానుసంధానప్రతీతిః - కథం వా తస్య భయప్రాప్తిహేతుతావిరోధిత్వమితి శఙ్కాయామేతద్వివృణోతి (తథాహీతి) అత్ర నానాత్వానుసంధానప్రతీతిం దర్శయతి (సర్వస్యేతి) నహి కేవలం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్- అపితు ఇదం సర్వం బ్రహ్మేతి హ్యుక్తమ్, సర్వశబ్దశ్చ వివిధభేదప్రపఞ్చపరః. అతో నానాత్వవిశిష్టబ్రహ్మానుసంధానం ప్రతీతమిత్యర్థః- తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) నానాత్వానుసంధానస్య శాన్తిహేతుత్వద్వారా సమస్తభయనివృత్తిరూపమోక్షోపాయత్వాత్ భేదబుద్ధేర్భయప్రాప్తిహేతుత్వోక్తిస్తద్విరుద్ధేత్యర్థః. నను మాణిక్యపాణదర్పణాదిగతప్రతిబిమ్బేష్వివ దే(హి)హే)షు రాగద్వేషాదినివృత్త్యర్థం సర్వస్య బ్రహ్మణ్యధ్యస్తతానుసంధానవిధిః కిం నస్యాత్- నైవమ్- ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థవృత్తిత్వం సామానాధికరణ్యమిత్యుపపాదితత్వాత్ బాధార్థత్వస్య వక్ష్యమాణదూషణోపహతత్వాచ్చ. అథచోద్యపూర్వకమేతచ్ఛ్రుత్యర్థ

వతీతి ముచ్యతే- ఇదకిముచ్యతే * యదాహ్యేవైషఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాంవిందతే అథసోఽభయంగతో భవతీత్యభయప్రాప్తిహేతుత్వేన బ్రహ్మణియాప్రతిష్ఠాఽభిహితా. తస్యావిచ్ఛేదేభయంభవతీతి. యథోక్తంమహర్షిభిః * యన్ముహూర్తంక్షణంవాపి వాసుదేవోనచిన్త్యతే । సాహానిస్తన్మహచ్ఛిద్రం సాభ్రాన్తిస్సాచవిక్రియేత్యాది ॥ బ్రహ్మణిప్రతిష్ఠాయా అన్త

మాహ (ఇదముచ్యతఇతి) అదృశ్యఇత్యచిద్వ్యావృత్తిః. అనాత్మ్యఇతిబద్ధవ్యావృత్తిః - సహిపరమాత్మనావ్యాప్యః. యద్వా - ఆత్మ్యంవ్యాప్యంకర్మకృతశరీరం. తద్రహితోఽనాత్మ్యః. అనిరుక్తఇతి ముక్తవ్యావృత్తిః. సహిబద్ధావస్థాయాం దేవాదిశబ్దైర్నిరుక్తః. అనిలయనఇతినిత్యముక్తవ్యావృత్తిః- తేషాంహి భగవానాధారః. స్వోక్తార్థవిషయముపబృంహణం దర్శయతి (యథోక్తమితి) హానిః- ఇష్టహానిః. ఛిద్రం. అనిష్టప్రాప్తిరన్ధ్రం భ్రాన్తిః- తత్కృతచిత్తస్ఖలనమ్- విక్రియా. తేనాజ్ఞానామవశాదయథాయథవ్యాపారః. * ఏకస్మిన్నప్యతిక్రాన్తేముహూర్తేధ్యానవర్జితే । దస్యుభిర్ముషితేనేవ యుక్తమాక్రన్దితుంభృశమ్ * వరంహుతవహజ్వాలా పంజరాన్తర్వ్యవస్థితిః । నశౌరిచిన్తావిముఖ జనసంవాసవైశసమిత్యాదివచనాన్యాదిశబ్దవివక్షితాని. భేదవాచినోఽన్తరశబ్దస్య విచ్ఛేదార్థకత్వంకథమిత్యత్రాహ(బ్రహ్మణీతి) అవిచ్ఛిన్నంహిధ్యానం నిరన్తరమిత్యుచ్యతే. అతోఽన్తరంవిచ్ఛేదఏవ. సకస్యేత్యపేక్షాయాం ప్రతిష్ఠాయాః ప్రకృతత్వాత్తస్యావిచ్ఛేదః ప్రకృతబ్రహ్మవిషయే తదప్యేష ఇత్యుదాహృతేభీషాస్మాదిత్యనన్తరశ్లోకే వాయుసూర్యాదిసర్వచేతన ప్రశాసితృత్వకథనాదన్తరశబ్దస్యోపాసన విచ్ఛేదపరత్వమేవయుక్తమ్. నతు భేదపరత్వమ్. అతోఽయమర్థః పూర్వాపర(వాక్య)శ్రుత్యన్తరవాక్యానుగుణఉపబృంహణానుగుణశ్చ. పరోక్తస్తుతదుభయవిరుద్ధఇతిభావః. ననుయదాహ్యేవైషఇత్యత్రప్రతిష్ఠావిచ్ఛేదోఽర్థశ్చేదేతస్యామితి స్త్రీలింగతాస్యాత్. అదితిఃపాశానితిన్యాయాద్విభక్త్యవగతనపుంసకత్వావివక్షేతిచేత్ త(దా)థా)ప్యస్వారస్య మవర్జనీయమ్. తచ్చ స్వరసార్థసంభవతినోపపద్యతే. సప్తమీచాస్వరసా- తస్యావిచ్ఛేదఇతి హ్యుక్తిస్స్వరసా- నతుతస్యాంవిచ్ఛేదఇతి. ప్రాతిపదికాస్వారస్యంచ ప్రతిష్ఠాపరత్వేస్యాత్- పూర్వవాక్యే యదాహ్యేవైషఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యఇతి బ్రహ్మపరతయా ప్రయుక్తస్యఏతస్మిన్నితి పదస్యానన్తరవాక్యేపి బుద్ధావిపరివృత్తేః. ఉచ్యతే- నతావల్లిఙ్గసప్తమ్యోః ప్రాతిపదికస్య చాస్వారస్యం. బ్రహ్మపరామర్శిత్వాదేతచ్ఛబ్దస్య. అన్తరశబ్దశ్చావకాశపరః - నిరంతరంసాన్తరమితిప్రయోగాత్. అన్తరంచదేశతః కాలతశ్చభవతి కాలకృతంచాన్తరంవిచ్ఛేదఏవ. నన్వేవంసతి కస్యవిచ్ఛేద ఇత్యపేక్షాయాం ప్రతిష్ఠాయా అంతరమిత్యధ్యాహారస్స్యాత్. తచ్చాయుక్తమ్. అనధ్యాహారేణ నిర్వాహసంభవాదితిచేన్న- సన్నిధిలబ్ధస్యార్థస్యాధ్యాహారనిరపేక్షత్వాత్. అథాప్యస్వారస్యమితిచేత్తద్వరం - పక్షాన్తరేబహ్వస్వారస్యసంభవాత్. తథాహి- భయహేతోరభయహేతుప్రతియోగిత్వాదభయహేతుపరప్రతిష్ఠాపదస్యైక్యవాచిత్వాభావాత్. వాక్యవృత్తేరసామంజస్యమ్. తత్రాసమంజస్యాయప్రతిష్ఠాశబ్దస్యైక్యపరత్వేముఖ్యార్థహానిః. దృఢసంబన్ధోహిప్రతిష్ఠాయథారాజ్యేప్రతిష్ఠితఇతి ప్రథమప్రతిపన్న ప్రతిష్ఠాపదస్య అర్థభఙ్గశ్చానుపపన్నః. పూర్వసిద్ధైక్యావగతిపరత్వాత్ విన్దతిధాత్వర్థస్యాస్వారస్యంచ. సప్తమీచాస్వరసా. భేదప్రతియోగిత్వావధిత్వసంబన్ధవివక్షాయాం తృతీయాపంచమీషష్ఠీనామేవస్వారస్యాత్. కరోతేః ప్రతిపత్త్యర్థత్వాత్ అస్వారస్యంచ. మనసికురుతఇతి యోజనాయామధ్యాహారః- ఏషహ్యేవానన్దయాతీతి పూర్వవాక్యప్రతిపన్నభేద విరోధశ్చ. అనంతరంచ భీషాస్మాదితి ప్రశాసితృత్వేన భేదఉచ్యతే. అతోమధ్యేభేదనిషేధశ్చానుపపన్నః * ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్నబిభేతికుతశ్చన * కదాచనేతి పూర్వాపరవాక్యగుణవిశిష్టవేదనస్యాభయహేతుత్వోక్తేః బ్రహ్మణిభేదనిషేధస్య భయహేతుత్వకథనంచ విరుద్ధమ్. బ్రహ్మవిదాప్నోతీతివిద్యుపక్రమత్వాచ్చబ్రహ్మణిప్రతిష్ఠాయావేదనరూపత్వమే

కమనకాశోవిచ్ఛేదఏవ. యదుక్తమ్ * నస్థానతోఽపీతిసర్వవిశేషరహితం బ్రహ్మేతిచవక్ష్యతీతి. తన్న-సవిశేషంబ్రహ్మేత్యేవహి తత్ర వక్ష్యతి * మాయామాత్రంత్వితిచ స్వాప్నానామప్యర్థానాం జాగరితావస్థానుభూతపదార్థ వైధర్మ్యేణ మాయామాత్రత్వ ముచ్యతఇతి జాగరితావస్థానుభూతానామివ పారమార్థికత్వమేనవక్ష్యతి ॥ స్మృతిపురాణయోరపి నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ పరమార్థోఽన్యదపారమార్థికమితి ప్రతీయతఇతి యదభిహితమ్. తదసత్ - * యోమామజమనాదించవేత్తిలోకమహే

వయుక్తం- నతైర్వ్యైక్యరూపత్వమ్. నహ్యైక్యతద్బుద్ధ్యోరుభయస్యచ ప్రతిష్ఠాశబ్దవాచ్యత్వం - దృఢసంబన్ధవాదినఃప్రతిష్ఠాశబ్దస్యతూపాస్యంబ్రహ్మప్రత్యుపాసకతయా సంబన్ధేపర్యవసానంయుక్తమ్. బ్రహ్మణోనిర్విశేషత్వేవ్యతిరిక్త మిథ్యాత్వేచపరోక్తంసూత్రద్వయం పరిహరతి (యదుక్తమితి) అథ స్మృతిపురాణయోస్సవిశేషపరత్వముపపాదయతి (స్మృతిపురాణయోరితి) స్మృతీత్యాదినా సామాన్యేన ప్రమాణస్య తదవాన్తరరూపస్యశబ్దస్యచ సవిశేషవస్తుపరత్వోపపాదనాచ్చాశాస్త్రస్య ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యోపపాదనాద్విశేషేణ వేదాన్తవాక్యానాం సవిశేషపరత్వోపపాదనేన స్మృతిపురాణయోశ్శ్రుతివిరుద్ధార్థే ప్రామాణ్యాసంభవాచ్చ తయోస్సవిశేషపరత్వంసిద్ధమ్. ఇదానీం స్మృతిపురాణయోరపి పరోదాహృతవచనానాం పూర్వాపరపర్యాలోచనయాసవిశేషపరత్వముపపాద్యతే. యథాలౌకికప్రమాణశ్రుతివిరుద్ధానర్థాన్నేదం శాస్త్రంప్రతిపాదయతి- ఏవమేవపూర్వాపరవాక్యవిరుద్ధమప్యర్థం న స్మృతిపురాణాని ప్రతిపాదయితుంశక్నువంతీతిభావః. పరేణసర్వస్యాప్యావిద్యకత్వావిశేషేణ స్వాభావికవక్తృవైషమ్యానభ్యుపగమాదద్వైతస్పష్టతాభ్రమాచ్చ పూర్వంపురాణవచనాన్యుపన్యస్యపశ్చాద్భగవద్గీతావచనాన్యుదాహృతాని. అత్రతుస్వాభావికవక్తృవైషమ్యాభ్యుపగమాదనన్తగుణ విభూతిమత్త్వస్య స్పష్టతయాచ భగవద్గీతావచనాని పూర్వముపన్యస్య పశ్చాత్పురాణవచనాని ప్రదర్శ్యన్తే. అత స్స్మృతిపురాణయోరిత్యుక్తమ్.పరేణస్వోదాహృతవచనప్రతిపాద్యతయాయోఽర్థోఽభిహితః-తద్విపరీతార్థపరత్వేనస్పష్టతమానివచనానిప్రథమంప్రదర్శ్యన్తే.పశ్చాత్తదవిరోధేన పరోక్తవచనానామర్థప్రతిపాదనార్థం. యోమామితి.అత్రాజమితిపదేనాచిత్తత్సంసృష్టచేతనవ్యావృత్తిః.అనాదిమితిముక్తవ్యావృత్తిఃతస్యాజత్వంహ్యాదిమత్.లోకమహేశ్వరమితినిత్యముక్తవ్యావృత్తిః.లోక్యతఇతిలోకః-ప్రమాణసిద్ధత్రివిధచేతనాచేతనవర్గః.అత్రోత్తరా(ర్ధా)ర్థోప్యనుసంధేయతయాఽభిప్రేతఃఅసమ్మూఢస్సమర్త్యేష్వితి.చేతనాచేతనవిలక్షణత్వేనజానన్నసమ్మూఢఇతికథనాత్. సర్వవైలక్షణ్యంతావత్తేనకమిత్యుక్తంభవతీత్యభిప్రాయః ధారకత్వాదిభిర్వైలక్షణ్యం వైశద్యార్థముపాదత్తేమత్స్థానీతి. అత్ర శరీరలక్షణం సూచితంభవతి. సర్వభూతానిమదాయత్తస్థితీని - నాహంతదాయత్తస్థితిరిత్యర్థః. లోకదృష్టప్రకారేణ నాహమాధారః - అపితు సంకల్పమాత్రాదిత్యాహనచేతి. నిషేధస్య విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాదయమేవార్థః. యోగమైశ్వరం- ఈశ్వరాసాధారణంసర్వశక్తియోగమిత్యర్థః. నచమత్స్థానీతి ధారకత్వ పారమార్థ్యనిషేధశ్చేద్యోగమైశ్వరం పశ్యేతివిరుద్ధం - మమభ్రాన్తింపశ్యేతిహితదావక్తవ్యం. యోగమైశ్వరమిత్యేతద్వివృణ్వన్ ఇమమేవార్థమాహభూతభృదితి. మమాత్మా- మమసంకల్పఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దోహిమతివాచీ * యత్నోఽర్కోఽగ్నిర్మతావాత్మేతి. అతోఽత్రఆత్మశబ్దస్సంకల్పరూపజ్ఞానవాచీ. మమాత్మాభూతభావనఇత్యనేన నచమత్స్థానిభూతానీత్యస్యార్థః స్పష్టీకృతః. భూతభావనః - భూతానాంసత్తానువర్తకః. అర్వాచీనస్యేశ్వరస్యహిసగుణత్వ మితిశఙ్కాయాంకారణాతిరిక్తవస్తునిషేధప్రదర్శనార్థం లక్షణప్రదర్శనార్థంచ జగత్కారణత్వమాహ అహమితి. ప్రభవఃప్రళయశ్చోక్తః. స్థితిస్తుధారకత్వకథనేన సిధ్యతీతిధారకత్వం విశినష్టిమయాతి. విష్టభ్యాహమిత్యనేన నియన్తృత్వముక్తం. విష్టభ్య - అధిష్ఠాయ.ఏకాంశేన-సంకల్పైకదేశేనత (చ్ఛశరిరి) చ్ఛరీర)త్వలక్షణమ్; యోమామజమిత్యాదినాఽభిప్రేత చిదచిద్వైల

శ్వరమ్ * మత్ స్థానిసర్వభూతానినచాహంతేష్వవస్థితః నచ మత్ స్థానిభూతానిపశ్య మేయోగమైశ్వరమ్. భూతభృన్నచభూతస్థోమమాత్మాభూతభావనః * అహంకృత్స్నస్యజగతఃప్రభవఃప్రళయస్తథా । మత్తఃపరతరంనాన్యత్ కించిదస్తిధనంజయ ॥ మయిసర్వమిదంప్రోతం సూత్రేమణిగణాఇవ * విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేనస్థితోజగత్ * ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యఃపరమాత్మేత్యుదాహృతః । యో లోకత్రయమావిశ్యబిభర్త్యవ్యయఈశ్వరః । యస్మాత్ క్షరమతీతోహమక్షరాదపిచోత్తమః । అతోస్మి లోకేవేదేచ ప్రథితఃపురుషోత్తమః* ససర్వభూతప్రకృతింవికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చమునేవ్యతీతః।

క్షణ్యకణ్ఠోక్తిందర్శయతి ఉత్తమఇతి. పూర్వస్మిన్ వచనేక్షరాక్షరశబ్దోక్తౌబద్ధముక్తౌ. కూటస్థః - నిర్వికారః జ్ఞానసంకోచరూపవికారాభావాన్ముక్తస్య కూటస్థశబ్దః సాధారణవాచీవా - సర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీతి ముక్తాత్మనఉభయ విభూతిసాధారణత్వాత్ కూటస్థత్వం. పరమాత్మేత్యుదాహృతఇత్యనేన * పరమాత్మావ్యవస్థిత ఇత్యేతద్వాక్యాన్వితోనారాయణానువాకస్స్మారితః. అక్షరాదపిచోత్తమఇత్యనేనచ. తత్రైవహి * సోక్షరఃపరమస్స్వరాడిత్యుక్తమ్_ జ్ఞానసంకోచరూపక్షరణాభావాదక్షరోముక్తః. స్వరాట్ - స్వతన్త్రః - అకర్మవశ్యః- పరమః. జీవగతావస్థాన్తరతః పరముత్కృష్టావస్థాన్తరాభావాత్పరమత్వం. సర్వాణీతిపదం బ్రహ్మశివాద్యభిప్రాయమ్. తస్మిన్ననువాకేహి * సబ్రహ్మసశివస్సేన్ద్రస్సోక్షరఃపరమస్స్వరాడితి బద్ధముక్తజీవవాచిపదైస్సమానాధికృతైర్భగవానుక్తః. తత్ర *విశ్వమేవేదం పురుష ఇతిచ సామానాధికరణ్యవాక్యం శ్రూయతే. సామానాధికరణ్యహేతుశ్చ తస్మిన్ననువాకేస్పష్టః* తద్విశ్వముపజీవతి పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరం * వ్యాప్యనారాయణస్థితఇతిచ వాక్యజాతే ధార్యత్వధారకత్వ నియన్తృత్వ నియామ్యత్వశేషిత్వ శేషత్వ వ్యాప్యత్వవ్యాపకత్వాదికమేవసామానాధికరణ్య నిబన్ధనం- నతు(ద్రవ్యై)క్యమితిస్పష్టం తదత్రాప్యుచ్యతే - ఆవిశ్యేతివ్యాప్యనారాయణస్థితఇత్యస్యార్థఉక్తః. పతింవిశ్వస్యేత్యస్యార్థఈశ్వరశబ్దేనోక్తః.ఈశ్వరశబ్దోహిశేషివాచకః అతఏవహి * పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరమిత్యత్రపత్యన్తరరాహిత్య వివక్షాయామాత్మేశ్వరమిత్యుక్తమ్ * తద్విశ్వముపజీవతీత్యస్యార్థోబిభర్తీత్యుక్తః. తథా * వ్యాపనాద్భరణాత్స్వామ్యాదన్యఃపంచదశోదితఇతి * యోమామేవమసంమూఢ ఇతి కృత్స్నవైలక్షణ్యజ్ఞానవతోఽసంమూఢత్వముక్తమ్. * ఇతి గుహ్యతమంశాస్త్రమితి తస్యార్థస్య గుహ్యతమత్వముక్తమ్. అతోస్మిన్నర్థేతాత్పర్యమితిస్పష్టమ్. పురుషోత్తమశబ్దస్య సమాసాసాధుత్వమశఙ్కనీయం * నాగోత్తమాదిచ సిద్ధంభవతీతి మహాభాష్యవచనాత్ పాణినివత్పురుషోత్తమ శబ్దనిర్వాహకృతా మునీనామాప్తతమత్వాచ్చ, పురుషోత్తమఇతిచ పఞ్చమీసమాసోవా- అక్షరాదపిచోత్తమఇతిహ్యుక్తమ్. పూర్వనిపాతస్తుసామానాధికరణ్య వివక్షాయామేవ- నతు తదవివక్షాయామపీతి నానుశాసనవిరోధశఙ్కాప్రసఙ్గః. ఏవమేభిర్వచనైః చిదచిద్వైలక్షణ్యస్య ప్రతిపాదితత్వాత్ * క్షేత్రజ్ఞంచాపిమాంవిద్ధిక్షేత్రాదేఃతదవిరోధేనార్థోవర్ణనీయః * యోలోకత్రయమావిశ్యబిభర్తీత్యాదినా కృత్స్నస్యభగవచ్ఛేషత్వధార్యత్వనియామ్యత్వవ్యాప్యత్వ శరీరత్వాదేర్విహితత్వాత్, తస్యచసిషేధుమయుక్తత్వాత్, నతదస్తివినాయత్స్యాదిత్యాదినా అతదాత్మకస్యనాస్తిత్వముచ్యతే. అవినాభావశబ్దస్య మిథ్యాత్వపరత్వేన ప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ తథాభ్యుపేత్యమిత్యభిప్రాయః. వినాశబ్దోహి సంబన్ధవిరహపరః-అవినాభావశబ్దస్యసంబన్ధనియమవాచిత్వాత్ ॥—॥ అథ పురాణవచనాన్యుపన్యస్యన్తే- తత్ర * ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యస్యవచనస్యార్థంవ్యాచిఖ్యాసుస్తదుపయోగిత్వేన తదుపక్రమోపసంహారయోస్సవిశేషపరత్వం దర్శయిష్యన్ ఉపక్రమవాక్యాన్యుపాదత్తే (ససర్వేతి) తత్ర ప్రథమగ్రన్థోపాయప్రత్యనీకత్వపరః సర్వభూతప్రకృతిం - ప్రధానం- వికారాన్ మహదాదీన్ గుణాదిదోషాన్ సత్త్వరజస్తమోహేతుకాన్ దోషాన్ తైర్దోషాఃక్లేశాదయః. వ్యతీతః- వి

అతీతసర్వావరణోఽఖిలాత్మా తేనాస్తృతంయద్భువనాన్తరాళే * సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌస్వశక్తి
లేశాద్ధృతభూతసర్గః । ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహస్సంసాధితాశేషజగద్ధితోఽసౌ । తేజోబలైశ్వర్య
మహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః । పరఃపరాణాంసకలానయత్రక్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే ।

శేషేణాతీతః- నియమేన(అ)తత్పరవశతయాసంబంధానర్హ ఇత్యర్థః. అతీతసర్వావరణః- ఆవరణం, ప్రకృతిసంబన్ధకర్మ వాసనాదికం. తత్సర్వమతీతం యేనస ఇత్యర్థః. యద్వా- సర్వవిషయజ్ఞానావరణం సర్వావరణం. సర్వవిషయజ్ఞానసంకోచాతీతఇత్యర్థః. జ్ఞానశక్త్యాది సర్వగుణసంకోచకాతీతఇతివార్థః- అఖిలాత్మత్వం విన్వృణోతి తేనేతి- నతు మృదాత్మకోఘటఇతివదిత్యర్థః- భువనాన్తరాళే- ఉభయవిభూత్యన్తరే అథ దివ్యాత్మస్వరూపస్య మంగళైకతానత్వమాహ సమస్తేతి; సమస్తకల్యాణగుణాత్మక ఇతికల్యాణగుణవత్త్వముచ్యతే చేత్ తథా ఆత్మశబ్దస్స్వభావవాచీస్యాత్. ఏవం సంక్షిప్తార్థస్య తేజోబలైశ్వర్యత్యాదినావిస్తరః క్రియతఇతి(విభాగః) నిర్వాహః) అస్మాదపినిర్వాహాత్ దివ్యాత్మస్వరూపపరత్వంయుక్తమ్- అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానందుర్బలమితి న్యాయాత్. తదాకల్యాణశబ్దో భావప్రధానః - సమస్తకల్యాణత్వం గుణస్స్వభావోయస్య స సమస్తకల్యాణగుణః. యథా * ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే ఇతి సూత్రస్థద్వ్యేకయోరితిపదం ద్విత్వైకత్వపరంవ్యాఖ్యాతమ్. అన్యథాద్వ్యేకేషు ఇతివాచ్యమ్. నతు ద్వ్యేకయోరితి తచ్చ భావప్రధాననిర్దేశస్య సాధుత్వజ్ఞాపనాయకృతం తతఏవహి * గుణాస్సత్త్వజ్ఞానప్రభృతయఇత్యభియుక్తైరుక్తం సమస్తకల్యాణగుణఆత్మాధర్మిస్వరూపంయస్యసఃసమస్తకల్యాణగుణాత్మకః. బహువ్రీహిరౌపచారికశ్శిలాపుత్రకస్యశరీరమితివన్నిర్దేశవత్- దివ్యాత్మస్వరూపమేవస్తౌతిస్వశక్తీతి- స్వాంశలేశాద్ధృతభూతసర్గః. యద్వా - శక్తిః- సామర్థ్యమ్. స్వగుణలవధృతభూతజాతఇత్యర్థః. భూతసర్గః భూతసమూహః. యద్వా - సృజ్యతఇతి సర్గః. కార్యవస్తుజాతమిత్యర్థః. అభిప్రాయవిశేషేణ షాడ్గుణ్యంపశ్చాద్వక్ష్యన్ ప్రథమందివ్యవిగ్రహవత్త్వమాహ ఇచ్ఛేతి; అభిమతత్వం - అభిమతార్హత్వం- స్వానురూపత్వమితియావత్. అర్హార్థేనిష్ఠా. యథా * అదృష్టోద్రష్టాఅశ్రుతః శ్రోతేతి. తత్రాహ్యర్హార్థీయః. క్తః అద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాద్యైకార్థ్యాత్. అభిమతస్యాననురూపత్వమనురూపస్యానభిమతత్వంచ లోకేదృశ్యతే తద్వ్యావృత్త్యర్థమిచ్ఛాగృహీతాభిమతశబ్దౌ. నిరుపపదేచ్ఛాశబ్దోనిత్యేచ్ఛయా అవతారసమయజన్యేచ్ఛయాశ్చ సాధారణః అసంకోచాత్. అథావతారద్వారేణసాధ్యంవిగ్రహప్రయోజనమాహ సంసాధితేతి; అథషాడ్గుణ్యవత్తామాహ తేజఇతి; నాత్రక్రమవివక్షా. మహాశబ్దసుశబ్దౌ సర్వగుణసాధారణౌ మహత్త్వమపరిచ్ఛిన్నత్వం. యథా * మహోత్సాహోమహాబలః । మహాబుద్ధిర్మహావీర్యో మహాశక్తిర్మహాద్యుతిరితి ॥ యథా * ప్రకృష్టంవిజ్ఞానంబలమతులమిత్యాది. సుశబ్దేన తేషాంమంగళత్వముచ్యతే. ఏవంస్వరూపతోవిగ్రహతోగుణతశ్చ పరఇత్యాహపరఇతి. గుణాదిదోషానిత్యత్ర దోషశబ్దార్థం విన్వృణోతినయత్రేతి. క్లేశాదయః, క్లేశకర్మవిపాకాశయాః. అవిద్యాస్మితారాగద్వేషాభినివేశాః క్లేశాః- కర్మ- పుణ్యాపుణ్యాత్మకం- జాత్యాయుర్భోగావిపాకాః. ఆశయః - వాసనా - సంస్కారః * క్లేశకర్మవిపాకాశయైరపరామృష్టః పురుషవిశేషఈశ్వరఇతియోగసూత్రం స్మారయతి సఈశ్వరఇతి. యోగశాస్త్రాదపి వేదాన్తార్థస్య వైషమ్యమాహ వ్యష్టీతి; పూర్వంభేదశ్రుత్యర్థఉక్తః - అథైక్యశ్రుతినిర్వాహార్థం ఘటకశ్రుత్యర్థఉచ్యతే వ్యష్టీతి. వ్యష్టిసమష్టిశబ్దాభ్యాం కార్యకార(ణా)ణభావా)వస్థచేతనవర్గఉచ్యతే రూపం - శరీరం స్వరూపం- స్వాసా

గుణాయత్తంలోకేగుణిమహిమతంమంగళపదంవివక్షస్తంహాసిక్షితిధరపతేతత్త్వయిపునః। గుణాస్సత్త్వజ్ఞానప్రభృతయఉతత్వద్గతతయాశుభీభూయంయాతాఇతిహినిగమైశ్రుతివశాత్॥ప్రకృష్టంవిజ్ఞానంబలమతులమైశ్వర్యమఖిలంవిమర్యాదంవీర్యంవరదపరమాశక్తిరపిచపరంతేజశ్చేతిప్రవరగుణషట్కంప్రథమజంగుణానాంనిస్సీమ్నాంగణనవిగుణానాంప్రసవభూః

స ఈశ్వరో వ్యష్టిసమష్టిరూపోఽవ్యక్తస్వరూపః ప్రకటస్వరూపః । సర్వేశ్వరస్సర్వదృక్సర్వవేత్తా సమ
స్తశక్తిః పరమేశ్వరాఖ్యః । సంజ్ఞాయతే యేన తదస్తదోషం శుద్ధం పరం నిర్మలమేకరూపమ్ । సందృశ్యతే
వాప్యధిగమ్యతే వా తత్ జ్ఞానమజ్ఞానమతోఽన్యదుక్తమ్ * శుద్ధే మహావిభూత్యాఖ్యే పరే బ్రహ్మణి శబ్ద్యతే।

ధారణం శరీరం. శరీరలక్షణం సూచయతి సర్వేశ్వర ఇతి. ఈశ్వరః - నియన్తా. అనేన నియామ్యత్వం శరీరత్వం సిద్ధం.
నియామ్యవిశేషో హి శరీరం. సర్వదృక్సర్వవేత్తా- స్వరూపతః ప్రకారతశ్చ సర్వం జానాతీత్యర్థః. యద్వా * విశ్వతశ్చ
క్షురిత్యాది శ్రుతిప్రక్రియయా సర్వతో దృగ్భవన్ సర్వం వేత్తీత్యర్థః. యద్వా - సర్వేషాం దృక్ సర్వవేత్తా చ * చక్షు
ర్దేవానాముత మర్త్యానామితి శ్రుతేః. చక్షుః. జ్ఞానప్రదః- సర్వం విన్దతీతి వా సర్వవేత్తా- అవాప్తసమస్తకామ ఇత్య
ర్థః - సమస్తశక్తిః శక్తిః - కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం ఉక్తప్రకారేణ సర్వశరీరకత్వాత్ అస్య సర్వమపృ
థక్సిద్ధవిశేషణమిత్యర్థః. పరమేశ్వరాఖ్య ఇతి పరమశబ్దేన (అనన్యేశ్వరత్వం సిద్ధం)అన్యేశ్వరత్వం నిషిద్ధం) పరా మా య
స్యేతి హి పరమః. ఏవంవిధేశ్వరవిషయజ్ఞానస్యైవాపవర్గోపాయవేదనత్వమాహ సంజ్ఞాయత ఇతి. సజ్ఞాయత ఇతి పాఠే అ
స్తదోషమిత్యాది బ్రహ్మవిశేషణం-యేన శాస్త్రజన్యజ్ఞానేన విజ్ఞాయతే. యేనోపాసనాత్మకేన సందృశ్యతే. యేన పరభ
క్తిరూపేణానుభవరూపేణ చ ప్రాప్యతే అనుభూయత ఇత్యర్థః *భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున। జ్ఞాతుం ద్ర
ష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తపేతి వచనాత్. సజ్ఞాయత ఇతి పాఠే అస్తదోషమిత్యాది బ్రహ్మజ్ఞానవిశేషణం* అర్థేనైవ విశే
షో హి నిరాకారతయా ధియామితి(న్యాయా)వచనా)త్. జ్ఞానస్యాస్తదోషత్వాదికం విషయద్వారా. అస్తదోషమితి దో
షాస్పదాచిద్విషయజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. శుద్ధమితి * అశుద్ధాస్తే సమస్తాస్త్వి త్యాద్యుక్త కర్మవశ్యాశుద్ధబద్ధజీవవిష
యజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. పరం నిర్మలం. అత్యన్తనిర్మలం. అనేన కదాచిత్కర్మసంబన్ధార్హతారూపమలాన్వితముక్తవిష
యజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. ఏకరూపమితి నిత్యముక్తవిషయానేక రూపజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. అనయాదిశా బ్రహ్మవిశేషణ
త్వేపి వ్యావృత్తిర్ద్రష్టవ్యా. బ్రహ్మవిశేషణత్వే ఏకరూపమిత్యాశ్రయణీయత్వోపయోగివిశేషణం చ భవతి; స్థిరస్వభా
వం- ఆశ్రితసంరక్షణాది ప్రతిజ్ఞాయాం దృఢతరమిత్యర్థః. అజ్ఞానం- మోక్షోపాయజ్ఞానాదన్యత్తద్విరోధి వా- * సావి
ద్యా యా విముక్తయే ఇతి వచనాత్. యద్వా - అజ్ఞానం - జ్ఞానాభావః - బ్రహ్మపర్యన్తత్వాభావేన అయథావస్థితవ
స్తువిషయత్వాత్. బ్రహ్మవిశేషణత్వే ఏకవాక్యం జ్ఞానవిశేషణత్వే వాక్యద్వయం * ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకే ప్రత్య
స్తమితభేదపదం హృది నిధాయ సవిశేషత్వే వచనాని దర్శితాని- అథాగోచరం వదసామి త్యేతద్వ్యాచిఖ్యాసయా శబ్ద
గోచరత్వే వచనాని దర్శయతి శుద్ధ ఇత్యాదినా. తత్ర * అశబ్దగోచరస్యేత్యాదికే పూర్వశ్లోకే ముక్తాత్మని భగవచ్ఛబ్ద ఔ
పచారిక ఇత్యుక్తమ్- తత్కథమిత్యపేక్షాయాం- ముక్తాత్మవ్యావర్తకం భగవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమాహ శుద్ధ ఇతి య
త్ర ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యం తత్రైవ హి ముఖ్యత్వం- నాన్యత్రేతి భావః. శుద్ధే * సిద్ధే శబ్దార్థసంబన్ధ ఇత్యత్ర సిద్ధశ
బ్దవత్ - శుద్ధశబ్దోఽవధారణగర్భః శుద్ధ ఏవ- నిత్యశుద్ధ ఇత్యర్థః * అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇతివత్ సిద్ధశబ్దస్యావధారణగర్భ
త్వాత్. సిద్ధశబ్దో నిత్యపరత్వేన హి వ్యాఖ్యాతః తద్వత్. అనేన నిత్యశుద్ధత్వేన సకలచేతనవ్యావృత్తిః - నిత్యసిద్ధానామ
పి నిత్యశుద్ధత్వస్య భగవన్నిత్యేచ్ఛాయత్తత్వాత్- మహావిభూత్యాఖ్యే- విభూతిభూతస్య మహావిభూతిత్వాయోగాత్
ఉభయవిభూతిశేషిత్వం సమస్తచేతనవ్యావర్తకమ్. పరే బ్రహ్మణీత్యనేన చ చేతనవ్యావృత్తిస్సిద్ధా. అపరాత్మా హి కేవల
బ్రహ్మశబ్దేనోక్తః * అశబ్దగోచరస్యాపి తస్య వై బ్రహ్మణో ద్విజేతి । ఉత్తరత్ర తు * పరబ్రహ్మభూతస్యేతి హి పరమా
త్మా వక్ష్యతే. ప్రదేశాన్తరేపి పరబ్రహ్మశబ్దః పరమాత్మపర ఏవ దృశ్యతే. అతో పరమాత్మవ్యావృత్త్యర్థం మహావిభూత్యా

తత్కర్మ యన్న బన్ధాయ సా విద్యా యా విముక్తయే । ఆయాసాయాపరం కర్మ విద్యాన్యా శిల్పనైపుణమ్॥

మైత్రేయభగవచ్ఛబ్దస్సర్వకారణకారణే । సంభర్తేతితథాభర్తాభకారోఽర్థద్వయాన్వితః । నేతాగమయి
తాస్రష్టాగకారార్థస్తథామునే । ఐశ్వర్యస్యసమగ్రస్యవీర్యస్యయశసశ్శ్రియః। జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ
షణ్ణాంభగఇతీరణా। వసన్తితత్రభూతాని భూతాత్మన్యఖిలాత్మని ॥ సచభూతేష్వశేషేషు వకారార్థస్త
తోఽవ్యయః * జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్య వీర్యతేజాంస్యశేషతః । భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినాహేయైర్గుణా

ఖ్యపరే బ్రహ్మణీత్యుక్తమ్. సర్వకారణకారణత్వంచభగవతఏవ - జగద్వ్యాపారవిరహితో హి ముక్తాత్మా. ఏవముక్తప్ర
వృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యాల్సర్వేశ్వరే ఏవభగవచ్ఛబ్దో ముఖ్యవృత్తః- నాన్యత్రేత్యర్థః. ఇమమర్థంవివృణ్వన్ అక్షరశస్స
ముదాయశశ్చ భగవచ్ఛబ్దార్థమాహ. సంభర్తేత్యాదినా. శుద్ధత్వంవినాహేయైరితి వివృతమ్. భోగ్యసంపద్వాచకో నై
శ్వర్యస్య సమగ్రస్యేతిశ్లోకస్థ శ్రీశబ్దేనభోగవిభూతేః, సంభరణాద్యుక్త్యాలీలావిభూతే. శ్చాత్రదర్శితత్వాన్మహావిభూ
తిత్వం వివృతమ్. సర్వకారణకారణత్వంచోపరిస్పష్టమ్. అతఏవజ్ఞానశక్త్యాదిభిశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వాత్పరబ్రహ్మత్వంస్ఫు
టం అతఉత్తరగ్రన్థానాం శుద్ధఇత్యాదిశ్లోకవివరణరూపత్వంయుక్తమ్. భశ్చగశ్చ(భగశ్చ)వశ్చేతివిభజ్యార్థఉచ్యతే. ఏ
తేషాంపదానాం తత్తద్ధాతుషు * అన్యేష్వపిదృశ్యతఇతి డప్రత్యయేటిలోపేచకృతేఏవంరూపంభవతీతి. భార్థమాహ
సమిత్యర్ధేన. సంభర్తా- సంభరణం- ఉపకరణసంవిధానం- ప్రకృతిపురుషకాలాన్ కార్యోత్పత్తియోగ్యాన్ కరోతీత్య
ర్థః. మహదాదిసృష్టిగణరూపకార్యోత్పత్త్యుపయుక్తాసంభరణమితివావివక్షితా. భర్తా- స్వామీ. ధారణస్యవకారవా
చ్యత్వాల్. పోషకత్వస్య గకారవాచ్యనేతృత్వాన్తర్భావా. దపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యాచ్చ స్వామిత్వమి
హవివక్షితమ్. యద్యపిప్రత్యయవిశేషయుక్తస్య భరతేస్స్వామినిరూఢత్వం. తథాపి పూర్వోక్తయుక్తిసచివార్షవచన బ
లాద్ధాతుమాత్రస్య స్వామివాచిత్వం నిశ్చీయతే ఇతికరణేనసంభర్తృత్వభర్తృత్వేప్రవృత్తినిమిత్తేనిష్కృష్యోచ్యేతే. అ
తఏవార్థద్వయాన్వితఇత్యుక్తమ్. ఉత్తరత్రతుప్రవృత్తినిమిత్తత్రయేసత్యపి ఇతికరణేన తేషామనిష్కృష్టత్వాత్ప్రవృ
త్తినిమిత్తత్రయ విశిష్టోధర్మ్యేకఏవార్థఉక్తః. గకారార్థమాహ నేతేతి ఉపసర్గస్ఫుటీకృతానామర్థానాంధాతులీనత్వా
దుద్గమయితాగమయితాసంగమయితేత్యేవంరూపపదానామర్థమాహనేతేతి.స్రష్టేత్యనేనోద్గమయితృశబ్దార్థఉక్తః.నేతే
తిగమయితృశబ్దార్థఉక్తః. స్థితికర్తేత్యర్థః. గమయితృశబ్దేన సంగమయితృశబ్దార్థఉక్తః- సచసంహారః- యథా * యస్మి
న్నిదం సంచవిచైతిసర్వమిత్యత్రవ్యేతి సమేతీతి సర్గసంహారావుచ్యేతేతద్వల్- యద్వా కారణభూతంస్వాత్మానం గమ
యితా- స్వస్మిన్కార్యవర్గస్య లయకర్తేత్యర్థః. ఉపసర్గాప్రయోగేప్యర్థానాం ధాతులీనత్వాదేవంవ్యాఖ్యాతంభగవతా
పరాశరేణ అథవకారవ్యాఖ్యానాత్పూర్వమేవ భకారగకారసముదాయస్యార్థమాహ ఐశ్వర్యస్యేతి. సమగ్రశబ్ద
స్సర్వత్రాన్వేతి. పరిచ్ఛిన్నచతుర్ముఖాద్యైశ్వర్యాదివ్యావృత్త్యర్థస్సమగ్రశబ్దః. యశః - గుణవత్తాప్రథా; శ్రీః-భో
గ్యసంపల్ వైరాగ్యం విరక్తిః- పరిపూర్ణత్వాదనాదరతేత్యర్థః. యథా * అవాక్యనాదరఇతి. మతుప్ప్రత్యయస్య ప్ర
సిద్ధార్థత్వాల్నతద్వ్యాఖ్యాతమ్. అథ వకారార్థమాహ వసన్తీతి * అన్యేష్వపిదృశ్యతఇతి డప్రత్యయస్యానేకార్థ
త్వాల్ అధికరణేకర్తరిచవ్యుత్పత్తిః. భూతాత్మని - భూతానామాత్మని అఖిలాత్మని అఖిలశరీరకే యద్వా-భూతశ
బ్దేన కార్యజాతముచ్యతే, తస్యాత్మని అఖిలాత్మని, కార్యాన్తర్భూతానాం నిత్యముక్తానాం ఆత్మనీత్యర్థః. అథ స
ముదాయశక్తివిషయమర్థమాహ జ్ఞానశక్తీతి; పాఠక్రమేతు * ఏవమేషఇత్యాదిశ్లోకద్వయానన్తరం * జ్ఞానశక్తిబ
లైశ్వర్యేత్యాదిశ్లోకఃపఠ్యతే; తథాపి ప్రవృత్తినిమిత్తవాచిత్వసంగతివశాల్ *ఏవమేషఇత్యాదిశ్లోకద్వయాత్పూర్వం*
జ్ఞానశక్తీత్యాదిశ్లోకఇహోపాత్తః * ఉత్పత్తింప్రళయంచైవేత్యాదిశ్లోకస్యప్రస్తుతానుపయుక్తత్వాచ్చైనముపాదానం
కృతమ్. భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని- ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన వాచ్యానీత్యర్థః. అశేషతః నప్రత్యేకం (ప్రవృత్తినిమిత్తాని) అపి

దిభిః । ఏవమేష మహాశబ్దో మైత్రేయ భగవానితి । పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః । తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః । శబ్దోఽయం నోపచారేణ హ్యన్యత్ర హ్యుపచారతః ॥ * సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః । తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్ । సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర । దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యా చేష్టావన్తి స్వలీలయా । జగతాముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజా । చేష్టా తస్యాప్రమేయస్య వ్యాపిన్యవ్యాహతాత్మికా । ఏవంప్రకారమమ

తుసముచ్చిత్యేత్యర్థః. అశేషశబ్దేన షాడ్గుణ్యావాన్తరభేదరూపం శీలాదిగుణజాతం చ క్రోడీకృతమ్; యద్యప్యైశ్వర్యవీర్యజ్ఞానాని పూర్వం కణ్ఠోక్తాని. తథాపి కతిపయసముదాయ్యావాపోద్వాపప్రయుక్తసముదాయభేదాదపునరుక్తిః నచాత్ర సముదాయశక్తిః కల్ప్యతే- యేనానుక్తగుణమాత్రాగోచరతా స్యాత్. వచనబలాదేవ శక్తిస్వీకారః పూర్వమక్షరార్థకథనేన భకారగకారవకారా వ్యాఖ్యాతాః. అథ అన్ ఇత్యస్యార్థమాహ వినేతి. కశ్యపః పశ్యకో భవతీతి న్యాయాత్ అన్ ఇత్యనేనానేత్యుక్తం భవతి. నిషేధ్యం చ హేయమిత్యర్థః. ఏవం ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యాత్ భగవత్యేవ ముఖ్యవృత్తత్వమాహ ఏవమితి- మహార్థగర్భత్వాన్మహాశబ్దత్వమ్; ముక్తాత్మవ్యావృత్త్యర్థం పరమబ్రహ్మేత్యుక్తమ్. కథం తస్యైవ ముఖ్యవృత్తత్వం- అన్యత్రాపి తత్ప్రయోగో దృశ్యత ఇత్యత్రాహ తత్రేతి (పూజ్యపదార్థానాం యౌగికానాం ఉక్త్యా యోగశక్త్యా పరిభాషయా రూఢిశక్త్యా చ సమన్వితః) (పూజ్యపదార్థోక్తిః- పూజ్యానామవయవార్థానాముక్తిః- పరిభాషా- రూఢిః తాభ్యాం సమన్వితః యోగరూఢిభ్యాం విశిష్టః) అత ఏవ నోపచారేణ- ముఖ్యవృత్త ఇత్యర్థః. అన్యత్రాముఖ్యత్వముక్తమిత్యాహ అన్యత్రహీతి. ముక్తాత్మన్యౌపచారికత్వోక్త్యాఽర్థాన్తరప్రయోగేష్వప్యౌపచారికత్వమర్థాద్దర్శితమితి హిశబ్దాభిప్రాయః భగవచ్ఛబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు ప్రయోగోఽన్యథాసిద్ధేపి నహి శక్తిభేదకల్పనం యుక్తమ్. యత్ర జ్ఞానాదయో నిరంకుశాః స ఏవ ముఖ్యార్థః. గుణలేశయోగాదపి ప్రయోగసంభవాత్ అన్యత్ర వృత్తిరౌపచారికీత్యర్థః- అథ తస్మిన్నేవ యోగప్రకరణే ఉపసంహారేపి సవిశేషపరవాక్యాని దర్శయన్ దివ్యవిగ్రహవత్త్వం చాహ సమస్తా ఇతి. బద్ధో ముక్తః కర్తృరూపాఽవిద్యాదశక్తయః. తత్తదభిమానిదేవతాద్వారేణ తత్ర తాసాం ప్రతిష్ఠితత్వం యత్రేత్యనువాదస్య పురోవాదసాపేక్షత్వాదస్త్రభూషణాధ్యాయే యథోక్తప్రకారేణ పురోవాదాచ్చ, తద్విశ్వరూపవైరూప్యమితి సన్నివేశవైలక్షణ్యముక్తమ్. అన్యదితి ద్రవ్యాన్తరత్వముక్తమ్. మహదిత్యపరిచ్ఛేద్యత్వమ్. విలక్షణసన్నివేశస్య సకలేతరవిసజాతీయస్య కథం చిన్తయితుం శక్యత్వమిత్యత్రాహ సమస్తేతి. కేన హేతునేత్యత్రాహ స్వలీలయేతి. లీలాయాః ప్రయోజనత్వాత్తదభిసంధిర్హేతుః- న తు కర్మణేత్యర్థః. కింప్రయోజనమిత్యత్రాహ జగతామితి- న తు (స్వ)కర్మఫలభోగాయేత్యర్థః. ఏతద్వివృణోతి న సేతి. వ్యాపినీ- దేశనియమరహితా- యథా వైదికపుత్రానయనాదిషు వ్యాపనశక్తత్వేపి ప్రతిబన్ధస్సంభవతీత్యత్రాహ అవ్యాహతాత్మికా. న తస్యాః ప్రతిహతిరస్తీత్యర్థః యద్వా- వ్యాపినీ సర్వావతారానుగుణా అవ్యాహతా- దేశకాలవస్తుకృతప్రతిబన్ధరహితా ఏవం ప్రత్యస్తమితేతి శ్లోకస్య పరమాత్మపరత్వాభ్యుపగమేపి నిర్విశేషపరత్వనిరాచికీర్షయా ఉపక్రమోపసంహారయోస్తస్మిన్నేవ ప్రకరణే సవిశేషపరత్వం దర్శితమ్. అథాస్య శ్లోకస్య పరిశుద్ధజీవాత్మస్వరూపవిషయత్వం, ప్రత్యస్తమితభేదాదిపదానాం కతిపయవిషయత్వం చ వివక్షుస్తదర్థం పరమాత్మవిషయభేదనిషేధాదీనాం కతిపయవిషయత్వాభిధాయీని వాక్యాని దర్శయిష్యన్ పరమాత్మవిషయకతిపయభేదనిషేధపరవచనోదాహరణేన ముక్తాత్మవిషయే కిమాయాతమితి శఙ్కాయాం ముక్తస్య పరమాత్మసామ్యప్రతిపత్తయే ముక్తగుణాన్ పరమాత్మన్యతిదిశన్తం శ్లోకం దర్శయతి ఏవంప్రకారమితి ఏతచ్ఛ్లోకోదాహరణేన * ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకానన్తరం పూర్వపక్షిపఠితస్య * జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదేః ప్రథమాంశోపక్రమశ్లోకస్య, చతుశ్శ్లోక్యాశ్చ

లం నిత్యంవ్యాపకమక్షయం । సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యంపరమంపదం * పరఃపరాణాంపరమః

సవిశేషపరత్వప్రతిపాదనాయప్రథమాంశోపసంహారేపి సవిశేషపరత్వం దర్శితంభవతి. ఉపసంహారవచనోపాదానము పసంహారస్య బుద్ధిస్థత్వాత్క్రియతే. ఏవంప్రకారం - ముక్తాత్మానంప్రతి * నిరాప్యపారమనాఖ్యయమిత్యాదినాయః ప్రకారఉక్తః. తదుపేతమిత్యర్థః- ఏవం(చ)భగవతిముక్తగుణాతిదేశఃకృతః భేదరాహిత్యస్య సత్తామాత్రత్వస్య, వచసామగోచరత్వస్య చ ముక్తగుణస్యనిరాప్యపారమిత్యాదినా ఉక్తస్యభగవత్యతిదిష్టత్వాత్ భగవతిచతేషాంనిషేధానాం కతిపయవిషయత్వస్య ప్రామాణికత్వాచ్చ తేనిషేధాముక్తాత్మన్యపితథావిధాఇతి కతిపయవిషయత్వం సిద్ధమితిభావః; అథ పరమాత్మనోధికాన్ గుణానాహ. అమలం- మలప్రతిభటం సోపాధికహేయవిరోధినమిత్యర్థః. నిత్యం- ఉక్తాకారేణనిత్యం మలప్రతిభటత్వం నిత్యమిత్యర్థః. వ్యాపకం - స్వరూపేణవ్యాపకం. అక్షయం- స్వతఏవధర్మతోపివికారరహితమ్. ముక్తస్యహి పూర్వావస్థాయాం జ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికారోవిద్యతే- నిత్యసిద్ధానామపి తథాత్వం (తదా)పరా)యత్తమితితద్వ్యవచ్ఛేదః. సమస్తహేయరహితం- పూర్వంహేయప్రత్యనీకత్వముక్తం- అత్రహేయరాహిత్యముక్తం. స్వతోహేయాభావోపి ముక్తస్యనాస్తి- పరమాత్మప్రసాదాధీనత్వాత్తస్య. పద్యతఇతిపదం- దివ్యాత్మస్వరూపమ్. పరమపదశబ్దస్య దివ్యలోకేముక్తాత్మనిచప్రయోగాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థంవిష్ణ్వాఖ్యమిత్యుక్తమ్. అథ ప్రథమాంశోపక్రమేపి సవిశేషపరత్వం దర్శయతిపరఃపరాణామితి. అనేనశాస్త్రోపక్రమస్యాపి సవిశేషపరత్వముక్తంభవతి అనేనప్రత్యస్తమితభేదమిత్యాదిపదానాంకతిపయభేదనిషేధపరత్వంచ సిద్ధమితిత్రివిధం ప్రయోజనం. అనేన * పరఃపరాణామిత్యాదిగ్రన్థజాతస్య * అవికారాయేత్యాదిసంగ్రహశ్లోకవివరణరూపత్వాత్ * జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిశ్లోకం ప్రత్యుపక్రమత్వమర్థక్రమేణ సిద్ధమితితస్యాపి సవిశేషపరత్వసిద్ధిః. యద్వా- ప్రథమాంశోపక్రమోపసంహారయోస్సవిశేషపరత్వాదుపక్రమోపక్రమభూతస్యాపి * జ్ఞానస్వరూపమితిశ్లోకస్య మహావాక్యస్వారస్యవిరోధోనస్యాయ్యఇతి తస్యాపి సవిశేషపరత్వం సిధ్యతి. యద్వా- నమస్కారశ్లోకస్య శాస్త్రోపక్రమశేషభూతత్వాత్ తచ్ఛేషభూతస్తదనుగుణార్థోవర్ణనీయఇతిసిధ్యతి. ఉపక్రమోపక్రమభూతనమస్కారశ్లోకార్థానుగుణమ్ * పరఃపరాణామిత్యాదేరర్థోవర్ణనీయఇతిచేత్ -న- తస్యాప్యుపక్రమభూతప్రశ్నోత్తరవరలాభకథనశ్లోకానుగుణం తదర్థస్యవాచ్యత్వాదిత్యభిప్రాయః అత్రబ్రహ్మణఃకృత్స్నజగత్కారణత్వసిద్ధ్యర్థంవేదాన్తేషు * సత్యంజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యైరానన్త్యముక్తమ్. తచ్చ త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యం నహిదేశకాలాదిభిః పరిచ్ఛిన్నానాంఘటాదీనాం కృత్స్నస్యసర్వవిధకారణత్వందృష్టమ్. కాలత్రయవర్తికార్యజాతకారణత్వే సర్వదేశగతకార్యకారణత్వేచ దేశతః కాలతోప్యపరిచ్ఛేదావపేక్షితౌ- ఉపాదానత్వసిద్ధ్యైవస్తువపరిచ్ఛేదోపేక్షితః- నహివస్తుతః పరిచ్ఛిన్నఃకులాలఉపాదానంభవతి- మృత్పిణ్డకులాలయోస్సామానాధికరణ్యాసంభవాత్. అతఃకృత్స్నకారణత్వసిద్ధ్యర్థంత్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యంవిస్తరేణ వివక్షుః పరః పరాణామిత్యర్థేనతత్సంగ్రహేణ ప్రతిజానీతే. పరఃపరాణాంపరమఇతి- అనేన కాలానవచ్ఛేదస్సిద్ధః అధికకాలవర్తిత్వస్య పరశబ్దవాచ్యత్వాత్ పరమాత్మేతి దేశాపరిచ్ఛేదఉక్తః- ఆప్నోతీతిహ్యాత్మశబ్దవ్యుత్పత్తిః. ఆత్మసంస్థితః సర్వేషామాత్మత్వేన సర్వవస్తుభిర్విశిష్టః యద్వా - ఆత్మత్వేనసంస్థితతయా సర్వశరీరకత్వాత్ స్వస్మిన్పర్యవస్థితః స్వనిష్ఠః- అన్యత్సర్వంతన్నిష్ఠం- శరీరతయావిశేషణత్వాత్. అతస్సర్వపర్యవసానభూమిఃస్వనిష్ఠఇతివస్త్వపరిచ్ఛేదఉక్తః సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంహివస్త్వపరిచ్ఛేదః ఇదమిదంనభవతీతిహివస్తుపరిచ్ఛేదః యద్వా - నిత్యత్వవిభుత్వవ్యతిరిక్తగుణైస్సమాభ్యధికరహితత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదః స్వనిష్ఠంపరమాత్మానమపేక్ష్యతన్నిష్ఠానామన్యేషాం సమత్వాభ్యధికత్వాసంభవాదాత్మసంస్థితఇత్యనేనవస్త్వపరిచ్ఛేదసిద్ధిః- ఏవంసంక్షిప్తమర్థముపపాదయతిరూపేత్యాదినా- త

పరమాత్మాత్మసంస్థితః। రూపవర్ణాదినిర్దేశ విశేషణవివర్జితః । అపక్షయవినాశాభ్యాంపరిణామర్ద్ధిజన్మభిః వర్జితశ్శక్యతేవక్తుం యస్సదాస్తీతి కేవలం * సర్వత్రాసౌసమస్తంచ వసత్యత్రేతి వైయతః। తతస్సవాసుదేవేతి విద్వద్భిఃపరిపఠ్యతే*తద్బ్రహ్మపరమంనిత్యమజమక్ష(ర)య)మవ్యయం । ఏకస్వరూపంచ సదాహేయాభావాచ్చనిర్మలమ్ । తదేవసర్వమేవైతద్వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపవత్ । తథాపురుషరూపేణ

త్రికాలాపరిచ్ఛేదం ప్రథమంవివక్షుః కాలపరిచ్ఛిన్నేషు వర్తమానం పంచకల్పనాన్వితత్వం బ్రహ్మణినాస్తీత్యాహరూపేతి. రూపశబ్దేనజాతిరుచ్యతే. జాతిగుణౌచరూపిణాంరూపేణతిహినీతివిదః. వర్ణశబ్దో రూపాఖ్యగుణవిశేషపరః. ఆదిశబ్దేన గన్ధరసాదిః. ఆసనశయనాదిక్రియా విషాణాద్యవయవవత్త్వంచ వివక్షితమ్. రూపవర్గాదీతిపాఠే రూపశబ్దో నీలపీతత్వాదిగుణపరః వర్గశబ్దో దేవమనుష్యాదివర్గపరః- జాతిపరఇత్యర్థః- తన్నిబంధనస్తద్విషయోనిర్దేశశ్శబ్దః. శబ్దవాచ్యాస్తఏవ విశేషణానితైర్వివర్జితః. యద్వా- రూపవర్ణాదితద్వాచిశబ్దరూపైర్విశేషణైర్వివర్జితః. ఏవమనిత్యత్వవ్యాపకం కర్మకృతం రూపాదిమత్త్వం బ్రహ్మణినాస్తీతి కర్మకృతరూపాదినివృత్త్యాతద్వ్యాప్యకాలపరిచ్ఛేదనివృత్తిరిత్యర్థః. యద్వా- అనిత్యత్వవ్యాప్యకర్మకృతరూపాద్యభావాన్నానిత్యత్వంబ్రహ్మణ్యనుమాతుంశక్యమిత్యర్థః. అనేన* ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యస్యపదస్య విషయోదర్శితః.అథానిత్యత్వవ్యాపకత్వాద్వికారాణామనిత్యత్వనివృత్తయేతద్వ్యాపకవికారరాహిత్యమాహ అపక్షయేతి జాయతేఽస్తీత్యవస్థాద్వయంజన్మశబ్దేనవివక్షితమ్. ఉత్పత్తిస్థితినాశానామేకైకత్రివిధాద్వయేస వికారషట్కసిద్ధిః. తద్వర్జితత్వాత్ సదాస్తీతివక్తుంశక్యతే. సదాశబ్దేన కాదాచిత్కాస్తిత్వనివృత్తిః సతూత్పద్యతఇత్యాదిశబ్దైరితి కేవలశబ్దాభిప్రాయః. అనేన సత్తామాత్ర మిత్యస్యవిషయోదర్శితః, అగోచరంవచసామిత్యస్యచవిషయోదర్శితో భవతి, రూపవర్ణాది ప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదుత్పత్త్యాదిప్రవృత్తినిమిత్తాభావాచ్చ కల్పనావికారవాచిశబ్దైర్నవక్తుంశక్యతఇతితస్యపదస్యార్థఇత్యభిప్రాయః. అగోచరంవచసామితి సర్వశబ్దాగోచరత్వముచ్యతే చేత్ - వచసామగోచరంసత్తామాత్రమిత్యపి వక్తుంనశక్యతే. అథ దేశాపరిచ్ఛేదం నామనిర్వచనముఖేనాహ సర్వత్రేతి బ్రహ్మణఈశ్వరాతిరిక్తత్వనిషేధార్థందేవతాన్తరవ్యుదాసార్థంచ నామనిర్వచనముఖేన తదుక్తిః- ఔణాదిక ప్రత్యయస్యానేకార్థత్వాదధికరణేకర్తరిచవ్యుత్పత్తి ర్వాసుదేవశబ్దస్యోచ్యతే సర్వత్రేతి. వేదాన్తేషుపరబ్రహ్మణోహినిర్వికారత్వాదికముక్తమ్. తత్కథంవాసుదేవస్యోచ్యతఇత్యత్రాహ తద్బ్రహ్మేతి * శైత్యంహియత్సాప్రకృతిర్జలస్యేతివత్తదితి నిర్దేశః. నిర్దిశ్యమానప్రతినిర్దిశ్యమానయోరేకత్వమాపాదయన్తి సర్వనామానిపర్యాయేణ తల్లింగముపాదదతఇతిహి శాబ్దాః. నిత్యమితి కార్యమాత్రవ్యావృత్తిః అజమక్ష(య)రమవ్యయం ఏకస్వరూపమితి సవికారనిత్యప్రధానవ్యావృత్తిః ఏకస్వరూపశబ్దేన వృద్ధిపరిణామరాహిత్యం వివక్షితమ్. హేయాభావాచ్చ నిర్మలమితిబద్ధవ్యావృత్తిః సదేతిముక్తవ్యావృత్తిః పరమమితినిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః.యద్వా-ఏకస్వరూపమితి బద్ధవ్యావృత్తిఃసదేత్యాదినాముక్తవ్యావృత్తిరితి ఏవం స్వవ్యతిరిక్తసమస్తవస్తువిలక్షణత్వేనోపనిషత్సూక్తంబ్రహ్మవాసుదేవఏవేత్యర్థఃత్రివిధాపరిచ్ఛేదవాచినీశ్రుతిరపిదేవతావిశేషంనిరచినోదనన్తమితి।అనన్తశబ్దో యోగరూఢః.అతో నారాయణాదిశబ్దపర్యాయత్రివిధానన్త్యయోగినిభగవతిముఖ్యావర్తతే*సత్యజ్ఞానాదివాక్యేఽనంతమితిపదంపుల్లిఙ్గంద్వితీయాన్తం-యోవేదేతి వేదనశబ్దేనాన్వయాత్ ప్రథమాన్తత్వేతద్యోవేదేతి తత్పదాధ్యాహారస్స్యాత్. వాక్యభేదశ్చస్యాత్. అతస్తత్రయథోక్తఏవార్థః. తస్మాత్తదనుసారేణ అత్రాప్య పరిచ్ఛేదకథనసమయే దేవతావిశేషోనిర్ణీతః వస్త్వపరిచ్ఛేదమాహ తదేవేతి. సర్వమేవైతదితి వ్యక్తావ్యక్తపురుషకాలసముదాయఉచ్యతే. వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపమేతత్సర్వంతద్బ్రహ్మేత్యర్థః. అనేనవస్త్వపరిచ్ఛేదఉక్తః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంహివస్త్వపరిచ్ఛేదః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వేనైవచిదచిచ్ఛరీరకత్వ హేతుభూత

కాలరూపేణచస్థితమ్ ॥ ప్రకృతిర్యామయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ । పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ
లీయేతేపరమాత్మని । పరమాత్మాచసర్వేషా మాధారఃపరమేశ్వరః । విష్ణునామాస వేదేషువేదాన్తేషు
చగీయతే ॥ ద్వేరూపేబ్రహ్మణస్తస్య మూర్తంచామూర్తమేవచ । క్షరాక్షరస్వరూపేతే సర్వభూతే
షుచస్థితే । అక్షరంతత్పరంబ్రహ్మక్షరంసర్వమిదంజగత్ ॥ ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నావిస్తారిణీయథా।
పరస్యబ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమఖిలంజగత్ । విష్ణుశక్తిఃపరాప్రోక్తాక్షేత్రజ్ఞాఖ్యాతథాపరా । అవిద్యాక

వ్యాపనభరణాదిగుణతః సమాభ్యధికరాహిత్యసిద్ధేశ్చ వస్తుపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. నహిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కస్యచిత్సమస్తచి
దచిచ్ఛరీరకత్వసంభవః ఏవంశాస్త్రోపక్రమే వాసుదేవాఖ్యముభయలింగకంవస్తుప్రతిపాద్యముక్తమ్. శాస్త్రోపసంహారే
చ తథోక్తమితిదర్శయతి ప్రకృతిర్యేతి.పరమాత్మశబ్దస్య క్వచిజ్జీవేపి ప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం సాక్షాత్పర
మాత్మలక్షణం జగత్కారణత్వముక్తం లీయేతేపరమాత్మనీతి. సచేశ్వరానతిరిక్తఇతిజ్ఞాపనార్థః పరమేశ్వరశబ్దః ఈశ్వర
శ్చ నదేవతాన్తరమితి జ్ఞాపనాయవిష్ణునామేత్యుక్తమ్ అత్రపరమాత్మాఆధారః పరమేశ్వరఇతిపదైశ్శరీరలక్షణంస్పష్టమ్
ఏవం శాస్త్రోపక్రమోపసంహారయోః అవాన్తరప్రకరణోపక్రమోపసంహారయోశ్చ హేయప్రత్యనీక కల్యాణగుణాస్ప
దం నారాయణఏవపరంబ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతఇతిదర్శితమ్. అథావిద్యాసంబంధాదయశ్చ బ్రహ్మణఏవహిప్రతిపాద్యం
తే- తత్కథంయథోక్తస్వరూపస్యబ్రహ్మణఉపపద్యతఇతి శఙ్కాయాం ॥ కార్త్స్న్యవాచోవిభర్తీతివత్ ద్వారద్వా
రిభావేనోపపద్యతఇతివక్తుం పరమాత్మనోజీవాత్మనాంచ ఆత్మశరీరభావేన సంబన్ధం తేషామవిద్యాసంబన్ధాదికంచ వ
క్ష్యన్ ప్రథమంజీవబ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావరూపసంబన్ధందర్శయతి ద్వేరూపేఇత్యాదినా. మూర్తంచామూర్తమేవ
చేతి- బద్ధశ్చముక్తశ్చేత్యర్థః. ఏతద్వివృణోతిక్షరాక్షరస్వరూపేఇతి- జ్ఞానసంకోచాత్మకక్షరణవ, దసంకుచితజ్ఞానంచే
త్యర్థః- సర్వభూతేషుచస్థితే- అర్వాధారౌక్తః సర్వభూతస్థిత్యర్హా - సూక్ష్మతరతయావ్యాపనక్షమేఇత్యర్థః. యద్వా- బద్ధ
స్య స్వరూపేణ సర్వభూతస్థితిః. ముక్తస్యతు ధర్మభూతవిభుజ్ఞానద్వారేణేతి అక్షరంతత్పరంబ్రహ్మేతి - తన్ముక్త
స్వరూపమక్షరమ్. క్షరంసర్వమిదంజగత్ - ఇదంబద్ధ(స్వ)స్వ)రూపంక్షరమిత్యర్థః. రూపత్వం వివృణోతి ఏకదేశేతి శక్తిః
అపృథగ్భూతంకార్యోపయోగివిశేషణమ్.ఏకదేశస్థితస్యవిస్తారిణీతి విశేషణద్వయేన అసంకీర్ణస్వభావత్వముక్తమ్. అ
స్మిన్ శ్లోకేఅఖిలంజగదితిచిదచిదాత్మకంజగదుచ్యతే- తుల్యన్యాయత్వాదక్షరస్యాపి శక్తిత్వసిద్ధిః. యద్వా,అఖిలజగ
చ్ఛబ్దేనాక్షరస్యాపి క్రోడీకారః- త్రిపాద్విభూతేరపిలోకశబ్దవాచ్యత్వాత్- తత్సమానార్థత్వాత్ జగచ్ఛబ్దస్య-అఖిల
శబ్దస్య సంకోచకాభావాచ్చక్షరంసర్వమిత్యత్ర క్షరసామానాధికరణ్యమపవాదః,ఇహతదభావాదక్షరస్యాప్యభిధానము
పపద్యతే- ఇదంశబ్దస్య ప్రకృతవాచిత్వాత్ క్షరాక్షరపరత్వంయుజ్యతే నన్వత్రక్షరాక్షరశబ్దౌ కార్యకారణరూపేణావ
స్థితపరబ్రహ్మపరౌ పరబ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థసిద్ధేః అన్యథాబ్రహ్మశబ్దానామేక ప్రకరణస్థానామర్థవైరూప్యంచస్యాత్. జ
గతోజ్యోత్స్నాస్థానీయత్వంచోపపద్యతే - ప్రభాయాశ్శిఖావయవత్వేనాగ్నికార్యత్వోపపత్తేః నైవమ్. బ్రహ్మణో
రూపేఇతివ్యతిరేక నిర్దేశస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్ సచ కార్యకారణయోర్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాభావాత్. యదిషష్ఠీస్వా
రస్యాయమూర్తత్వామూర్తత్వేవివక్షితే- తదామూర్తామూర్తశబ్దస్వారస్యభంగః. భావప్రధానత్వవివక్షాయాం రూ
పశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగః. యద్యుచ్యేత బ్రహ్మణోద్వేరూపేబ్రహ్మహిమూర్తమమూర్తంచేతి తదాప్రథమాంత
బ్రహ్మశబ్దాధ్యాహారదోషస్స్యాత్ షష్ఠ్యన్తబ్రహ్మశబ్దస్య మూర్తామూర్తశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్. కించ - స
ర్వభూతేషుచస్థితేఇతిచానుపపన్నమ్, సర్వభూతశబ్దస్యకార్యవాచితయా తత్రకార్యస్థితావుచ్యమానాయాం స్వస్మిన్
స్వవృత్తిప్రసఙ్గాత్, కారణస్యాపి కార్యాదనన్యతయాస్వవృత్తిప్రసఙ్గాచ్చ, అవస్థాద్వయస్య సర్వభూతస్థితిరితిచ న

ర్మసంజ్ఞాన్యాతృతీయాశక్తిరిష్యతే। యయాక్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సావేష్టితానృపసర్వగా। సంసారతాపానఖిలాన
వాప్నోత్యతిసంతతాన్। తయాతిరోహితత్వాచ్చశక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా। సర్వభూతేషుభూపాలతార
తమ్యేనవర్తతే * ప్రధానంచపుమాంశ్చైవసర్వభూతాత్మభూతయా। విష్ణుశక్త్యామహాబుద్ధే వృతౌ
సంశ్రయధర్మిణౌ। తయోస్సైవపృథగ్భావ కారణంసంశ్రయస్యచ। యథాసక్తం జలేవాతో బిభర్తిక

వాచ్యమ్. ధర్మిపర్యన్తక్షరాక్షరశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగా, త్తయోరవ్యవస్థాపరత్వే స్వారస్యభఙ్గాత్, అవస్థా ప
ద్వాచిజగచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాచ్చ- తస్మిన్పక్షేపి కారణావస్థాయాః కార్యే విద్యమానత్వాయో
గాచ్చ శక్తిశబ్దస్య కార్యవాచిత్వాయోగాచ్చ శ్లోకస్య నాయమర్థః. ఉపచారతోపి కార్యోపయోగివిశేషణంహిశక్తి
శబ్దేన వ్యపదేశమర్హతి - కార్యోపయోగివిశేషణత్వస్యసామాన్యాత్. శక్తిర్హిశక్తంప్రత్యపృథగ్భూతం కార్యోపయో
గివిశేషణమ్. కార్యంతు నకారణస్యాపృథగ్భూతంవిశేషణం కార్యోపయోగిచభవతి - కార్యకారణయోరనన్యత్వాత్ -
స్వస్య స్వయమేవవిశేషణత్వాయోగాత్. కార్యత్వం విశేషణమితిచేత్సత్యం తథాపి ధర్మివాదినోజగచ్ఛబ్దస్య కార్య
తావాచిత్వాభావాత్ శక్తిశబ్దసామానాధికరణ్యముపచారతోపినోపపద్యతే. కార్యోపయోగ్యపృథగ్భూతవిశేషణంశ
క్తిరితి ముఖ్యత్వ మస్మన్మతేసంభవేత్ క్షరశబ్దస్య కార్యపరత్వేదృష్టాన్తవైఘట్యంచస్యాత్. తచ్చ జ్యోత్స్నాయా విశీ
ర్ణావయవత్వాభావేనాగ్నికార్యత్వాభావాత్. నచ * క్షరంప్రధానమమృతాక్షరం హరఇతి ప్రయోగానుసారేణ చేత
నాచేతనపరత్వంయుక్తమ్- అచిదంశస్య స్వస్మిన్ స్వవృత్తిప్రసంగేన సర్వభూతస్థిత్యుక్త్యనుపపత్తేః చిదచిత్సంఘాత
రూపేషుభూతేషు ద్వయోరవస్థానముపపన్నమితిచేన్న, సముదాయినోస్సముదాయనిష్ఠత్వానుపపత్తేః సముదాయో
హిసముదాయినిష్ఠః ఉపరితనగ్రన్థవైరూప్యంచస్యాత్ ఉత్తరత్రహిభూపమూర్తమమూర్తంచేతి మూర్తామూర్తశబ్దా
భ్యాం రూపద్వయం ప్రస్తుత్యహిరణ్యగర్భాదీన్ నిర్దిశ్య * మూర్తమేతద్ధరేరూపం భావనాత్రితయాన్వితమితిమూర్తశ
బ్దవాచ్యరూపస్య భావనాత్రయాన్వయకథనాత్. నహ్యచేతనస్య కర్మబ్రహ్మభావనాన్వయః * సోక్షరఃపరమస్స్వ
రాడిత్యత్రహీన్ద్రాదిబద్ధవిలక్షణవాచిత్వాత్ * సస్వరాడ్భవతీతివన్ముక్తవాచిస్వరాట్ఛబ్దసామానాధికరణ్యా, చ్చ అక్ష
రశబ్దో ముక్తాత్మపరః, అతస్తదనురోధేనాక్షరశబ్దోత్రాపిముక్తాత్మపరః బ్రహ్మశబ్దార్థవైరూప్యంతు * తపసాచీయతే
బ్రహ్మ * తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచ జాయతఇతి శ్రుతావివానేకోపపత్తిబలాద్యుజ్యతే. అతోయథోక్తఏ
వార్థః- బ్రహ్మణోఽవిద్యాసంబన్ధద్వారభూతే జీవాత్మన్యవిద్యాన్వయందర్శయతి విష్ణుశక్తిరిత్యాదినా సర్వగాచతు
ర్ముఖాదిపిపీలికాన్తసర్వశరీరస్థా. జాతావేకవచనం. యద్వా ధర్మభూతజ్ఞానేన స్వతస్సర్వంవ్యాప్తుంక్షమా. వేష్టితా.
కర్మణా సంకుచితజ్ఞానేత్యర్థః. తర్హిసర్వే అజ్ఞాస్స్యురిత్యత్రాహ తయేతి. కర్మతారతమ్యానుగుణం జ్ఞానతారతమ్యవతీక్షే
త్రజ్ఞశక్తిరిత్యర్థః. సర్వేషాంజ్ఞాననిత్యత్వస్య ముక్తాసర్వవిషయకత్వస్యచ ప్రామాణికత్వాద్బద్ధావస్థాయాం సంకోచ
వికాసౌసిద్ధౌ తత్తారతమ్యంచ * పుంసశ్శక్త్యుపలక్షితః * తచ్ఛక్త్యాపశవోధికాఇతి స్పష్టీకృతమ్. జాతీనామప్యపృ
థక్సిద్ధధర్మత్వేనరూపశబ్దవాచ్యత్వాచ్చ తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రస్తుతంరూపత్వం నియామ్యత్వలక్షణమిత్యాహ ప్ర
ధానంచేతి. చిదచితోః పరమాత్మనియామ్యత్వధార్యత్వవ్యాప్యత్వనిత్యత్వాదేః ప్రమాణాంతరాగోచరతయా విహిత
త్వాన్నిషేధ్యత్వమయుక్తమితి నియామ్యత్వాదిధర్మాణాం పారమార్థ్యేన తదాశ్రయభూతయోశ్చిదచితోశ్చ పార
మార్థ్యాన్నిత్యతోక్త్యాచ తయోర్భ్రమవిషయత్వాసంభవశ్చదర్శితోభవతి. నహిధర్మిసత్యత్వేన వినాధర్మసత్యత్వంయు
క్తమ్. నాపిబాధ్యస్య నిత్యత్వంయుక్తం సర్వభూతాత్మభూతయా సర్వభూతవ్యాపికయేత్యర్థః, విష్ణుశక్త్యా, విష్ణోర్ని
యమనశక్త్యా అన్యథా * శక్తిస్సాపితథావిష్ణోరిత్యనంతరోక్తివిరోధాత్ తయావృతౌ - వ్యాప్తౌ నియమనునచ ధా,

ణిరాశతమ్ । శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోః ప్రధానపురుషాత్మనః * తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలం
ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవత్ । ఇత్యాదినా పరం బ్రహ్మ స్వభావత ఏవ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం స
మస్తకల్యాణగుణాత్మకం జగదుత్పత్తిస్థితిసంహారాన్తఃప్రవేశనియమనాది లీలం ప్రతిపాద్య కృత్స్నస్య
చిదచిద్వస్తునస్సర్వావస్థావస్థితస్య పారమార్థికస్యైవ పరస్య బ్రహ్మణశ్శరీరతయా రూపత్వం శరీరరూప
తన్వంశశక్తివిభూత్యాదిశబ్దైస్తత్తచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేన చాభిధాయ తద్విభూతిభూతస్య చిద్వస్తు
నస్స్వరూపేణావస్థితిమచిన్మిశ్రతయా క్షేత్రజ్ఞరూపేణ స్థితిం చోక్త్వా క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం పుణ్యపాపా
త్మకకర్మరూపావిద్యావేష్టితత్వేన స్వాభావికజ్ఞానరూపత్వాననుసంధానమచిద్రూ(పతద)పా)ర్థాకా
రతయానుసంధానం చ ప్రతిపాదితమితి పరం బ్రహ్మ సవిశేషం, తద్విభూతిభూతం జగదపి పారమార్థిక
మేవేతి జ్ఞాయతే ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యత్ర దేవమనుష్యాది ప్రకృతిపరిణామవిశేషసంసృష్టస్యాప్యా
త్మనస్స్వరూపం తద్గతభేదరహితత్వేన తద్భేదవాచిదేవాదిశబ్దాగోచరం జ్ఞానసత్తైకలక్షణమ్.

రణం శ్రుతిసిద్ధమ్ * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతి హి శ్రూయతే- అతో బిభర్తీత్యు
త్తరశ్లోకసామఞ్జస్యమ్. సంశ్రయధర్మిణౌ - భగవదపృథక్సిద్ధిధర్మకౌ పృథగ్భావః - ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసం
బన్ధవిశేషరాహిత్యం సంహారః. తత్ర హి కరణకళేబరం నాస్తి సంశ్రయః- కరణకరణిత్వేన సమ్బన్ధః సృష్టిరిత్యర్థః. య
ద్వా సంశ్రయః తయోస్సమ్బన్ధస్సంసారః. పృథగ్భావో మోక్షః తత్సర్వం భగవన్నియమనాధీనమిత్యర్థః. అత్ర దృష్టాన్త
మాహ యథేతి కారణాత్కార్యస్య విభాగే దృష్టాన్తః జలస్య కణికాస్తస్మాద్భేదేన బిభర్తి వాయుః సంయోజకత్వవియోజ
కత్వయోర్వా దృష్టాన్తః - పరస్పరం సంకలితా అసంకలితాశ్చ బిభర్తి వాయుః యద్వా - ప్రకృతిపురుషగతదోషలేశరా
హిత్యే దృష్టాన్తః - వాయుర్హి కణికాశతం తత్స్వభావాస్పృష్టో బిభర్తి ప్రధానపురుషాత్మనః - ప్రధానపురుషయోరా
త్మనః. సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతమితి కర్మాధ్యాహర్తవ్యమ్. యద్వా- ప్రధానశబ్దానన్తరపురుషశబ్దో బద్ధపరః- ఆత్మశ
బ్దః ప్రకృతిసంసర్గరహితముక్తాత్మపరః. తాన్ బిభర్తీతి ఏవంవిధస్య జగతః పరమార్థత్వమాహ తదేతదితి. మిథ్యా హి బా
ధ్యత్వేనానిత్యం. పారమార్థ్యే సతి హి నిత్యత్వసంభవః. ఉదాహృతవచనార్థాన్ సంక్షేపేణాహ (ఇత్యాదినేతి) నిరస్తనిఖి
లదోషత్వం కల్యాణగుణాత్మకత్వం చ * స సర్వభూతప్రకృతిం * సమస్తకల్యాణత్యాదిశ్లోకార్థః. జగదుత్పత్త్యాది లీలత్వం
భగవచ్ఛబ్దనిర్వచనసిద్ధం- అన్తః ప్రవేశనియమనాదీత్యాదిశబ్దేన అధ్యక్షత్వానుమన్తృత్వే ఉచ్యేతే. ఇత్యాదినేత్యాదిశబ్దేన
క్రీడతో బాలకస్యేవేత్యాదివచనం వివక్షితమ్; తదర్థో లీలాశబ్దేన వివక్షితః సర్వావస్థావస్థితస్య- కార్యకారణావస్థితస్య బద్ధము
క్తావస్థితస్య చేత్యర్థః. ప్రమాణాన్తరగోచరస్యార్థస్య హి నిషేధార్థం భ్రాన్తిసిద్ధత్వేనానువాదసంభవః. పరమాత్మనియామ్య
త్వాదికం తు ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వాద్విధిత్సితమేవేతి విహితస్య నిషేధోऽనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ పారమార్థికస్యైవే
త్యుక్తమ్. నియన్తృత్వనియామ్యత్వాదిప్రతిపాదనసిద్ధోऽర్థః శరీరతయా రూపత్వం * తదేవ సర్వమేవైతదిత్యత్రైతచ్ఛ
బ్దసామానాధికరణ్యం * ద్వే రూపే బ్రహ్మణస్తస్యేత్యాదినోక్తమర్థమాహ (శరీరరూపతన్వంశేతి) (ప్రతిపాదితమి
తీతి). ఏవం శాస్త్రోపక్రమోపసంహారేష్వవాన్తరప్రకరణోపక్రమోపసంహారేషు చ ప్రతిపాదితత్వాదిత్యర్థః. జ్ఞాయత
ఇత్యంతేనోక్తవచనార్థసంగ్రహః కృతః. ఉదాహృతవచనైర్వస్తునస్సవిశేషత్వం జగతస్సత్యత్వం చ స్థితమ్. అథ పరో
దాహృతవచనాని పూర్వోదాహృతవచనార్థానుగుణ్యేన వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రథమం ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యాదిశ్లోకం
వ్యాచష్టే (ప్రత్యస్తమితేతి) * దుఃఖాజ్ఞానమలా ధర్మాః ప్రకృతేస్తే న చాత్మన ఇతి * పుమాన్న దేవో న నరో న పశు
ర్న చ పాదపః । శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతే కర్మయోనయ ఇత్యాదిషు ప్రకృతిర్దేవాదిశరీరం చోపాధిత్వేన ప్రతీయత

స్వసంవేద్యం యోగయుఙ్మనసామగోచర ఇత్యుచ్యత ఇత్యనేన న ప్రపఞ్చాపలాపః. కథమిదమవగమ్యత ఇతి చేత్ తదుచ్యతే - అస్మిన్ ప్రకరణే సంసారైకభేషజతయా యోగమభిధాయ యోగావయవాన్ ప్రత్యాహారపర్యన్తాంశ్చోక్త్వా ధారణాసిద్ధ్యర్థం శుభాశ్రయం వక్తుం పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోశ్శక్తిశబ్దాభిధేయం రూపద్వయం

ఇత్యుభయవిధవచనార్థం సంఘటయితుం దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషేత్యుక్తమ్. ప్రకృతేరిత్యత్ర ప్రకృతిశబ్దనిర్దేశః శరీరస్య ప్రకృతిపరిణామరూపత్వాదిత్యభిప్రాయః. దేవమనుష్యాదిశబ్దేన ప్రతిషేధ్యభేదస్య శరీరే విద్యమానతా దర్శితా. నను ముక్తానాముపాస్యత్వాభావాదుపాసకస్వరూపస్య అచిత్సంసృష్టతయా ప్రత్యస్తమితభేదత్వాయోగాచ్చ, తాదృక్త్వోపదేశాయోగాదస్య శ్లోకస్య పరిశుద్ధాత్మస్వరూపవిషయత్వానుపపత్తేః పరమాత్మవిషయత్వం స్యాదితి శఙ్కాపరిహారాయ చోక్తం దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషసంసృష్టస్యాపీతి - ఇదానీం సంసరతోఽపి స్వాభావికాకారస్య తిరోహితస్య విద్యమానత్వాదావిర్భవిష్యతస్తస్య తథా(త్వా)నుసంధానాయ ఉపదేశ ఇతి భావః * తస్యాత్మపరదేహేషు సతోఽపీ త్యేతత్స్మారయితుం సంసృష్టస్యాపీత్యుక్తమ్. అపి ర్విరోధే. పాతకిసంసర్గాత్పాతకిత్వం భవతి - రుమాసంసర్గాత్పదార్థానాం లవణత్వం భవతి. అతో(న)విరోధః. తద్గతభేదరహితత్వేన. భేదో రూపవర్ణాదిః అనేన ప్రత్యస్తమితభేదశబ్దో వ్యాఖ్యాతః; ప్రత్యస్తమితభేదశబ్దేన భేదస్యాపునరుదయవినాశోఽభిప్రేతః. తతశ్చ ప్రళయకాలవ్యావృత్తిః. తద్భేదవాచిదేవాదిశబ్దాగోచరమిత్యనేన అగోచరం వచసామితి పదం వ్యాఖ్యాతమ్. జ్ఞానసత్తైకలక్షణమితి - జ్ఞానపదం సత్తామాత్రమితి చ పదం వ్యాఖ్యాతమ్. సత్తైకలక్షణమిత్యత్ర ఏకశబ్దేన సత్తామాత్రమితి పదగతమాత్రార్థం వివృణ్వతా జాయతేఽస్తీత్యాదివికారావ్యావృత్తాః సత్తామాత్రమిత్యుక్తే కేనాకారేణ సత్తేత్యపేక్షాయాం జ్ఞానసత్తైకలక్షణమిత్యుక్తమ్; జ్ఞానత్వాకారేణ సత్తేత్యర్థః. వచసామగోచరత్వే సత్తావ్యాఘాతపరిహారార్థం న్యాయవైశేషికోక్తజడస్వరూపతావ్యుదాసార్థం చాత్మసంవేద్యమితి పదస్యార్థమాహ (స్వసంవేద్యమితి) యద్వా - అగోచరం వచసామిత్యం త్రైః పదైః కల్పనావికారరాహిత్యే తద్వాచిశబ్దాగోచరత్వే చోక్తభేదకధర్మాభావాత్ కథం స్వవ్యావృత్తిగ్రహణమితి శఙ్కాయామాహ ఆత్మసంవేద్యమితి ప్రత్యక్త్వేన భాసమానత్వం స్వవ్యావర్తకమ్. అన్యేషాం పరాగ్త్వేన భాసనాదిత్యర్థః జ్ఞానపదం ధర్మధర్మిణోరవిశేషేణాజడత్వమాహ ధర్మభూతజ్ఞానస్య బృహత్తయా పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వం * బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమిత్యాదిష్వివోపపద్యతే. యోగయుక్ - ప్రక్రాన్తయోగః * ఏవం ప్రకారమమలమితి వచనేన పరమాత్మని ముక్తస్వభావస్యాతిదిష్టత్వేన ముక్తస్య పరమాత్మసామ్యప్రతిపత్తేః, పరమాత్మనశ్చ * అపక్షయవినాశాభ్యాం * రూపవర్ణాదినిర్దేశేత్యాదివచనైః కతిపయభేదరాహిత్యస్య షడ్భావవికారరాహిత్యస్య చ స్పష్టత్వాత్తదానుగుణ్యేన అనతివిస్తరం శ్లోకో వ్యాఖ్యాతః అస్య శ్లోకస్య ముక్తాత్మవిషయత్వం తస్య చ ప్రక్రాన్తయోగస్యాగోచరత్వం చ కథం జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమిదమితి) ప్రకరణాదేవావగమ్యత ఇతి పరిహరతి (తదుచ్యత ఇత్యాదినా) అస్మిన్ ప్రకరణే - న హ్యయం ముక్తక శ్లోకః - అపి తు ప్రబన్ధస్థః * అతః పూర్వాపరాపరామృష్టశబ్దో న్యాయం కురుతే మతిమితి తత్పరిహారాయ పూర్వాపరపరామర్శేనైవార్థో వర్ణనీయ ఇతి భావః (సంసారైకభేషజతయా యోగమభిధాయేతి) ఏకశబ్దేన * క్లేశానాం చ క్షయకరం యోగాదన్యన్న విద్యత ఇత్యస్యార్థోఽభిప్రేతః వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్యాపవర్గోపాయత్వనిరాసశ్చ (స్యా)త్స్ఫోరితః (యోగావయవాన్ ప్రత్యాహారపర్యన్తానితి) * ప్రాణాయామేన పవనం ప్రత్యాహారేణ చేన్ద్రియమ్ । వశీకృత్య తతః కుర్యాత్ స్థితం చేతశ్శుభాశ్రయ ఇత్యాదివచనార్థస్సంక్షిప్తః (పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోః శక్తిశబ్దాభిధేయమితి) * విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తేత్యత్ర విష్ణురేవ శక్తిర్బ్రహ్మణ ఇతి కేచిద్వదన్తి. తద్వ్యావృత్తయే విష్ణోరితి వ్యాసఙ్గకృతః * పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిః * పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య * తతస్సవా,

మూర్తామూర్తవిభాగేన ప్రతిపాద్యతృతీయశక్తిరూపకర్మాఖ్యా విద్యావేష్టితం అచిద్విశిష్టం క్షేత్రజ్ఞం మూర్తాఖ్యవిభాగం భావనాత్రయాన్వయా దశుభమిత్యుక్త్వా ద్వితీయస్య కర్మాఖ్యావిద్యావిరహిణో చిద్వియుక్తస్య జ్ఞానైకాకారస్యా మూర్తాఖ్యవిభాగస్య నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా యోగయుజ్మనసోఽనాలమ్బనతయా, స్వతశ్శుద్ధివిరహా, చ్చ శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషిధ్య పరశక్తిరూపమిదమమూర్తమపరశక్తిరూపం క్షేత్రజ్ఞాఖ్యమూర్తంచ పరశక్తిరూపస్యాత్మనః క్షేత్రజ్ఞతాపత్తిహేతుభూతతృతీయశక్త్యాఖ్యకర్మరూపావిద్యా చేత్యేతచ్ఛక్తిత్రయాశ్రయో భగవదసాధారణమాదిత్యవర్ణమిత్యాదివేదాంతసిద్ధం మూర్తంరూపం శుభాశ్రయ ఇత్యుక్తమ్. అత్ర పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య శుభాశ్రయతానర్హతాం పవత్తం ప్రత్యస్తమితభేదం యదిత్యుచ్యతే. తథాహి * నతద్యోగయుజా శక్యం నృప చింతయితుం యతః । ద్వితీయం

సుదేవేతి * తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యం * పరమాత్మా చ సర్వేషాం * విష్ణునామా స వేదేషు వేదాంతేషు చ గీయతే । పరబ్రహ్మస్వరూపస్య విష్ణోశ్శక్తిసమన్వితమ్ * శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోరిత్యాదిభిర్విష్ణోరేవ పరబ్రహ్మత్వం జగతస్తచ్ఛక్తిత్వం తచ్ఛక్తినియామ్యత్వం చోక్తమితి తత్ప్రతిపాదక తత్తద్వచనవిరోధాత్తదయుక్తమిత్యభిప్రాయః. శక్తిశబ్దాభిధేయం అపృథక్సిద్ధవిశేషణం హి శక్తిః. బ్రహ్మ చ న కస్యచిద్విశేషణం. అతో విష్ణోరేవ శక్తిః-స హి బ్రహ్మశబ్దవాచ్య ఇత్యభిప్రాయః. అత్ర * నారాయణపరం బ్రహ్మ * విష్ణుస్తదాసీద్ధరిరేవ నిష్కళః * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం * న తస్యేశే కశ్చన * న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే * యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్ * న త్వత్సమోస్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యో లోకత్రయ ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతయోఽనుసంధేయాః. శక్తిత్రయాశ్రయో దివ్యవిగ్రహ ఉపాస్యత్వేనోచ్యతే. విష్ణోరేవ శక్తిశ్చేత్కథం విష్ణోర్విగ్రహైకదేశో విష్ణోరేవాశ్రయః తదాశ్రయభూతో విగ్రహో న హి బ్రహ్మణోఽస్తీతిదం చ దూషణం ఫలితం. (శక్తిశబ్దాభిధేయం రూపద్వయమితి) పరాపరసంజ్ఞస్యాస్య రూపద్వయస్యోత్తరత్ర పరాపరశబ్దసమానాధికరణశక్తిశబ్దేన పరామర్శాత్ పరసంజ్ఞరూపగోచరశ్శక్తిశబ్దో న పరమాత్మవిషయ ఇత్యభిప్రాయః * తచ్చ విష్ణోః పరం రూపం * విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తేతి హ్యుచ్యతే * భూప మూర్తమమూర్తం చేత్యాదివచనార్థమభిప్రేత్యాహ (మూర్తామూర్తవిభాగేనేతి) * అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యత ఇత్యస్యార్థమాహ (తృతీయేతి) మూర్తామూర్తవిభాగేనేత్యుక్తత్వాత్ మూర్తాఖ్యవిభాగమితి విభజ్య నిర్దేశః కృతః (నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయేతి) న విధ్యర్థకృత్యప్రత్యయః. అపి తు శక్యత్వాభిప్రాయః యోగిధ్యేయం పరం పదమిత్యత్రాపి స ఏవార్థః. నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా ప్రక్రాంతయోగస్య ధ్యాతుమశక్యత్వం ఫలితం (స్వతశ్శుద్ధివిరహాదితి) అత్ర నశుద్ధేరస్వాభావికత్వ ముచ్యతే- అపి త్వౌపాధికదోషనిరాసే స్వయమశక్తత్వేన భగవత్ప్రసాదసాపేక్షత్వం వివక్షితం (శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషిధ్యేతి) స్వతశ్శుద్ధివిరహాదిత్యనేన శుభత్వం ప్రతిషిద్ధమ్- అనాలమ్బనతయేత్యనేనాశ్రయత్వం ప్రతిషిద్ధమితి శుభాశ్రయత్వప్రతిషేధః. శుభత్వం - హేయవిరోధిత్వం - న తు హేయరాహిత్యమాత్రం * చిత్తస్యమాత్మవిశుద్ధ్యర్థం సర్వకిల్బిషనాశనమిత్యుక్తత్వాత్. శక్తిత్రయాశ్రయత్వకథనాయ శక్తిత్రయమనువదతి (పరేతి) అత్ర * సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా ఇతి వచనార్థో వివక్షితః. ఏతాశ్శక్తయ ఇతి బహువచనే సత్యపి సమస్తపదం బహువ్యక్తిక్రోడీకారార్థం. పరశక్తిరేవ పరమాత్మనో రూపమితి పరశక్తిరూపం పరశక్త్యాత్మకం వా ఏవముత్తరత్రాపి భగవదసాధారణమితి చతుర్ముఖాది శరీరవ్యావృత్తిః - భగవదధిష్ఠితత్వేపి తత్తజ్జీవవిశేషాభిమానవిషయత్వాత్ తేషాం శరీరాణాం శ్రుతిమూలతాం దర్శయతి (ఆదిత్యేతి) మూర్తం రూపమిత్యనేన * మూర్తే భగవతో రూపే ఇతి వచనార్థ ఉక్తః. ఉక్తేష్వర్థేష్వయం శ్లోకః కింవిషయ ఇత్యత్రాహ (అత్రేతి) శుభాశ్రయతానర్హత్వకథనార్థముచ్యతే చేదన్యత్రాప్యనర్హత్వకథనం వస్త్వంతరస్య తదర్హత్వకథనం చ ద్రష్టవ్యమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అస్మిన్నర్థ

విష్ణుసంజ్ఞస్య యోగిధ్యేయంపరంపదమ్ । సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతానృపయత్రప్రతిష్ఠితాః । తద్విశ్వరూపవైరూప్యంరూప మన్యద్ధరేర్మహదితిచవదతి * తథాచతుర్ముఖసనన్దనాదీనాం జగదన్తర్వర్తినా మవిద్యావేష్టితత్వేన శుభాశ్రయతానర్హతాముక్త్వాబద్ధానామేవపశ్చాద్యోగేన ఉద్భూతబోధానాం స్వస్వరూపాపన్నానాంచ స్వతశ్శుద్ధివిరహాత్ భగవతాశౌనకేన శుభాశ్రయతానిషిద్ధా * ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తాజగదంతర్వ్యవస్థితాః । ప్రాణినఃకర్మజనిత సంసారవశవర్తినః । యతస్తతోనతేధ్యానే ధ్యానినాముపకారకాః । అవిద్యాన్తర్గతాస్సర్వే తేహిసంసారగోచరాః । పశ్చాదుద్భూతబోధాశ్చ ధ్యానేనైవోపకారకాః । నైసర్గికోనవైబోధః తేషామప్యన్యతోయతః । తస్మాత్తదమలంబ్రహ్మనిసర్గాదేవబోధవదిత్యాదినాపరస్యబ్రహ్మణోవిష్ణోస్స్వరూపం స్వాసాధారణమేవ శుభాశ్రయఇత్యుక్తమ్. అతోత్రనభేదాపలాపఃప్రతీయతే. జ్ఞానస్వరూపమిత్యత్రాపి జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్యార్థజాతస్య కృత్స్నస్య నమిథ్యాత్వం ప్రతిపాద్యతే - జ్ఞానస్వరూపస్యాత్మనోదేవమనుష్యాద్యర్థాకారేణావభాసోభ్రాంతిరిత్యేతావన్మాత్రవదనాత్. నహిశుక్తికాయా రజతతయావభాసోభ్రాంతిరిత్యుక్తేజగతికృత్స్నంరజతజాతంమిథ్యాభవతి.జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యానైక్యప్రతీతేః బ్రహ్మణోజ్ఞానస్వరూపస్యార్థాకారతాభ్రాంతిరిత్యుక్తే సత్యర్థజాతస్య కృత్స్నస్యమిథ్యాత్వముక్తంస్యాదితిచేత్ - తదసత్-అస్మిన్ఛాస్త్రేపరస్యబ్రహ్మణోవిష్ణోర్నిరస్తాజ్ఞానాదినిఖిలదోషగంధస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యమహావి

ద్యయే వచనద్వయముపాదత్తే (నతదితి) యోగయుజా - ప్రక్రాంతయోగేన. అనాలమ్బనత్వమనేనగ్రన్థేనోక్తం. స్వతశ్శుద్ధివిరహాచ్చప్రకరణసిద్ధఇ(హే)త్య)భిప్రేతః * అన్యేతుపురుషవ్యాఘ్రచేతసా(యఉ)యేవ్య)పాశ్రయాః । అశుద్ధాస్తేసమస్తాస్తుదేవాద్యాఃకర్మయోనయః ఇత్యాదినాభగవద్విగ్రహవ్యతిరిక్తానాంహి శుద్ధివిరహఉక్తః- అన్యస్యరూపస్యార్హతాకథనంచాస్యరూపస్యానర్హత్వవివక్షాసూచకమితి చశబ్దార్థః. * అన్యేత్వితిగ్రన్థేనకర్మసంబన్ధలక్షణాశుద్ధికథనాత్కర్మసంబన్ధవినిర్ముక్తానామపి స్వతశ్శుద్ధివిరహస్సూచితః. తేషామపి శుభాశ్రయపదస్థశుభశబ్దేన వ్యవచ్ఛేద్యత్వంస్పష్టయితుమాహ (తథేతి) పశ్చాదుద్భూతబోధాశ్చేత్యేతద్వ్యాఖ్యాతం స్వస్వరూపాపన్నానామితిపదేన-ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తాఇత్యత్రాఙభివిధౌ- స్తమ్బసమభివ్యాహారాత్. స్తమ్బోహికర్మవశ్యః * పుమాన్నదేవ ఇత్యారభ్య * భూప్యేతేకర్మయోనయ ఇత్యుక్తేః * తేషామప్యన్యతోయత ఇత్యేవమన్తస్య గ్రన్థస్యార్థః పూర్వముక్తః అథ * తస్మాత్తదమలంబ్రహ్మేత్యాదేరర్థమాహ (పరస్యేతి) స్వాసాధారణమిత్యస్య పూర్వవదర్థః. ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకస్య భేదనిషేధపరత్వాభావంనిగమయతి (అతఇతి) అథ జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిశ్లోకస్య భేదమిథ్యాత్వపరత్వాభావమాహ (జ్ఞానస్వరూపమితీతి) అపిస్సముచ్చయే. కృత్స్నమిథ్యాత్వ ప్రతిపాదనాభావ ముపపాదయతి (జ్ఞానేతి) జ్ఞానస్వరూపస్యార్థాకారతయావభాసే భ్రమేసత్యర్థాకారస్య తథాత్వేనావభాసోనభ్రమోభవతీత్యర్థః. తమేవదృష్టాంతేనోపపాదయతి (నహీతి) దృష్టాన్తాద్వైషమ్య ముఖేనచోద్యంశఙ్కతే (జగద్బ్రహ్మణోరితి) తత్రహి సర్వంరజతజాతంనశుక్తికాశకలేన సమానాధికరణందృష్టం - అపితువ్యధికరణత్వేన ప్రమాణప్రతిపన్నమ్, అతోన కృత్స్నస్య రజతజాతస్య శుక్తిత్వేనవిరోధః - అపితు సమానాధికరణరజతస్యైవ విరోధః. తత్రవిరోధాత్సమానాధికృతరజతస్య మిథ్యాత్వం. అవిరుద్ధస్యాసమానాధికృతరజతస్య అమిథ్యాత్వంచ. అత్రతుబ్రహ్మవ్యతిరిక్తంకృత్స్నంబ్రహ్మసమానాధికరణం ప్రతీయతే. అతోజ్ఞానాకారస్య అర్థాకారస్యచ విరోధేకృత్స్నస్యార్థజాతస్యమిథ్యాత్వం ఫలితమితి. ఏతత్పరిహరతి (తదసదితి) తత్రప్రథమంపరోక్తార్థస్య ప్రబన్ధవాక్యార్థవిరోధమాహ (అస్మిన్నితి) బ్రహ్మ

భూతేః ప్రతిపన్నతయా తస్య భ్రాంతిదర్శనాసంభవాత్ -సామానాధికరణ్యనైక్యప్రతిపాదనంచ బాధాసహమవిరుద్ధం చేత్యనంతరమేవోపపాదయిష్యతే. అతోఽయమపి శ్లోకో నార్థస్వరూపస్య బాధకః. తథాహి యతో వా ఇమాని భూతాని జా

ణోఽవిద్యాన్వయో జగతో మిథ్యాత్వం చాత్ర విరుద్ధం * సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదం * తతస్స వాసుదేవేతి * తద్బ్రహ్మపరమం నిత్యం * హేయాభావాచ్చ నిర్మలం * తాని సర్వాణి తద్వపుః * విభూతయో హరేరేతా ఇత్యాదివచనాదిత్యర్థః * భ్రాంతిదర్శనతస్స్థితం * విష్ణుం గ్రసిష్ణుమితి విష్ణోస్సగుణస్య భ్రమాశ్రయత్వముచ్యతే. అతస్తదయుక్తం. పరం బ్రహ్మ హి నిర్దోషమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోరిత్యుక్తమ్. నిరస్తాజ్ఞానాదినిఖిలదోషగంధస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యేత్యాభ్యాం పదాభ్యామవిద్యాన్వయానుపపత్తిరుక్తా - అవిద్యాసంబంధే సతి నిరస్తసమస్తహేయత్వం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వమపి హ్యనుపపన్నం స్యాత్. మహావిభూతేరితి జగన్మిథ్యాత్వానుపపత్తిరుక్తా. జగతో భగవద్విభూతిత్వం హి న ప్రమాణాంతరసిద్ధమ్- యేన నిషేధార్థమనువాదస్స్యాత్. అతో విధేయత ఏవ విధిస్తు న భ్రమం జనయతి- తథా సతి నిషేధవచనస్యాపి సతో భేదస్యాసత్త్వవిషయబుద్ధిరూపభ్రమపరత్వస్యానివార్యత్వాత్. ప్రామాణ్యం హి వాక్యద్వయస్య సమానం. తస్మాద్విహితోఽర్థః పరమార్థ ఏవేతి న జగన్మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. సామానాధికరణ్యనైక్యప్రతీతౌ సత్యాం జ్ఞానాకారార్థాకారయోర్విరోధాదన్యతరమిథ్యాత్వం స్యాత్ - యథా శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్రేతి శఙ్కాయామాహ (సామానాధికరణ్యనేతి) బాధాసహం - న కేవలమాకారద్వయే అన్యతరబాధనిరపేక్షమపి సామానాధికరణ్యం సంభవతీతి- కింతు బాధం న సహతే- ఆకారద్వయాసిద్ధౌ సామానాధికరణ్యలక్షణాసిద్ధేరిత్యర్థః. తర్హ్యేకస్మిన్వస్తున్యాకారద్వయవిరోధః కథం పరిహ్రియత ఇత్యత్రాహ (అవిరుద్ధం చేతీతి) ఆకారద్వయాఙ్గీకారేప్యైక్యప్రతిపాదనమవిరుద్ధమ్. సద్వారకత్వాదితి భావః. అనన్తరమేవ - నత్వధికరణాన్తర ఇత్యర్థః. ప్రథమశ్చ శబ్దశ్శఙ్కానివృత్తిపరః. ద్వితీయస్సముచ్చయపరః; మిథ్యాత్వపరత్వాభావం నిగమయతి (అతోఽయమితి) ఏవం జ్ఞానస్వరూపమితి శ్లోకస్య ప్రపంచమిథ్యాత్వపరత్వమనుపపత్త్యుద్ఘాటనేన నిరస్తమ్. అథ శ్లోకం స్వపక్షే వ్యాఖ్యాతుముపక్రమతే (తథా హీతి) అత్ర కిమర్థం ప్రశ్నశ్లోకవ్యాఖ్యానం- ఉచ్యతే- జ్ఞానస్వరూపమితి శ్లోకే ద్వితీయాన్తపదానాం విశేష్యో విష్ణురితి న ప్రతీయతే. తేషాం ప్రణమ్యేతి పదేనాన్వయశ్చ న జ్ఞాయతే. శ్లోకస్య విశిష్టార్థపరత్వంచ ప్రకరణస్య విశిష్టపరత్వంచ ప్రకరణస్య విశిష్టపరత్వేన వినా నావగమ్యతే. అతో నమస్కారశ్లోకాః వ్యాఖ్యాతవ్యాః తేషు వ్యాఖ్యాతవ్యేషు ద్వితీయాధ్యాయారమ్భే నమస్కారకరణం కిం నిబన్ధనం- ప్రథమత ఏవ హి తత్కర్తవ్యమితి శఙ్కా జాయతే శాస్త్రస్య ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణావతీర్ణత్వాత్ ప్రథమం ప్రశ్నానాం సంక్షేపేణ ప్రతివచనం కృత్వా విస్తరవివక్షాయాం ద్వితీయాధ్యాయారమ్భే నమస్కారః కృతః - అన్యథా ప్రశ్నానంతరమేవ నమస్యాయాం క్రియమాణాయాం అస్మత్ప్రశ్నస్య కిముచ్యత ఇతి శిష్యబుద్ధేః వ్యాకులతా స్యాదితి పూర్వోక్తశఙ్కానిరసనముఖేన నమస్కారశ్లోకసంగతిప్రదర్శనార్థం ప్రశ్నశ్లోకా వ్యాఖ్యాతాః జ్ఞానస్వరూపమిత్యస్మిన్నుపక్రమగ్రన్థే నిర్విశేషవస్తువ్యతిరిక్తస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వదర్శనాత్తదనుగుణ ఏవార్థ ఉత్తరత్ర వర్ణనీయ ఇతి శఙ్కాపరిహారాయోపక్రమోపక్రమభూతైః ప్రశ్నోత్తరపరలాభశ్లోకైః శాస్త్రప్రతిపాద్యస్సవిభూతికదేవతావిశేషః - న తు జ్ఞప్తిమాత్రమితి శాస్త్రతాత్పర్యజ్ఞాపనార్థంచ ప్రశ్నశ్లోకవ్యాఖ్యానమ్. వ్యాచిఖ్యాసితశ్లోకోక్తభ్రాన్త్యన్వయస్య సద్వారకత్వ సిద్ధయే సామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావనిబన్ధనమితి యన్తయమితిమయట్ప్రత్యయేన జ్ఞాపనార్థంచ ప్రశ్నశ్లోకాః వ్యాఖ్యాయన్తే- తత్ర కిమయం శ్రుతవేదాన్తప్రశ్నః ఉతాశ్రుతవేదాన్తప్రశ్న ఇతి వికల్పే అశ్రుతవేదాన్తస్య విశేషప్రశ్నానుపపత్తిః. శ్రుతవేదాన్తస్య శ్రౌతవ్యాభావాత్ప్రశ్నానుపపత్తిరితి శఙ్కాయాం శ్రుతవేదాన్తప్రశ్న ఇత్యాహ (యతో వా ఇమానీత్యాదినా) అవసితే సతీత్యనేన బ్రహ్మమీమాంసాశ్ర

యన్తే యేనజాతానిజీవంతి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశంతి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మేత్యవసితేసతి * ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదంసముపబృంహయేత్ । బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయంప్రతరిష్యతీతి శాస్త్రేణార్థస్య ఇతిహాసపురాణాభ్యాముపబృంహణం కార్యమితివిజ్ఞాయతే. ఉపబృంహణంనామవిదిత సకలవేదతదర్థానాం స్వయోగమహిమ సాక్షాత్కృతవేదతత్త్వార్థానాం వాక్యైస్స్వావగతవేదవాక్యార్థస్య వ్యక్తీకరణమ్. సకలశాఖా(సు)గతస్య వాక్యార్థస్యాల్పభాగశ్రవణాద్దురవగమత్వేన తేన వినానిశ్చయాయోగాదుపబృంహణంహి కార్యమేవ.

వణంకృతమిత్యుక్తమ్- శ్రుతవేదాంతస్య కథంప్రశ్నోపపత్తిరితిశఙ్కాయాం శ్రుతవేదాంతస్యేతిహాసపురాణశ్రవణవిధిందర్శయతి (ఇతిహాసేతి) ఇతిహాసేత్యాదిశ్లోకే వేదశబ్దో వేదాన్తపరః. వేదోపబృంహణభూతేషు ధర్మశాస్త్రేతిహాసపురాణేషుధర్మశాస్త్రాణిపూర్వభాగోపబృంహణాని- ఇతిహాసపురాణాన్యపరితనభాగోపబృంహణపరాణీతి విభాగః సచ స్మృత్యధికరణే వ్యక్తీభవిష్యతి. తత్ర ధర్మశాస్త్రేషు బ్రహ్మప్రతిపాదనం కర్మణాం తదారాధనరూపత్వజ్ఞాపనార్థమ్. ఇతిహాసపురాణేషు కర్మప్రతిపాదనం కర్మణాం బ్రహ్మోపాసనాంగత్వప్రతిపాదనార్థమ్. ఇతిహాసస్యపురాణేభ్యోఽభ్యర్హితత్వంవిశేషః * అల్పాచ్తరమితిపురాణశబ్దస్య పూర్వనిపాతేప్రాప్తే * అభ్యర్హితంపూర్వంప్రయోక్తవ్యమితిపూర్వనిపాతితస్యేతిహాసస్యాభ్యర్హితత్వప్రతీతేః. అస్యశ్లోకస్య ప్రథమార్ధంవ్యాచష్టే(ఉపబృంహణంనామేతి) షష్ఠ్యన్తవిశేషణద్వయేనాగమోత్థంవివేకజంచ జ్ఞానమస్తీత్యుక్తమ్. తత్త్వార్థానామితిబహువచనంకపిలమతాదపీతిహాసాదీనాం ప్రాబల్యద్యోతనార్థం. వ్యక్తీకరణం-అజ్ఞాతవిశేషైస్సహస్వావగతార్థనిష్కర్షః- యథావేదేనకర్తవ్యతయావిహితస్య సన్ధ్యోపాసనాదేః శరీరశుద్ధిప్రకారదన్తధావన స్నానాదివిశేషైస్సహనిష్కర్షః ఏవముపనిషద్భాగేప్యర్థనిష్కర్షస్సంపాద్యః. ఉపనిషదర్థనిష్కర్షో బ్రహ్మవిచారసిద్ధ ఇతినోపబృంహణాపేక్షేతిశఙ్కాయా ముత్తరార్ధంవ్యాచష్టే(సకలేతి) పూర్వార్థవిహితోపబృంహణకార్యతోపపాదకముత్తరార్ధమ్. ఉపబృంహణంనామానధీతశాఖాంతరార్థైస్సహాధీతశాఖార్థనిష్కర్షః. అతోనోపబృంహణవిచారనైరపేక్ష్యమిత్యర్థః- నను యథా ఆపాతప్రతీత్యాఫలవదర్థావగమాత్ కర్మవిచారేతదనంతరం బ్రహ్మవిచారేచరాగతః ప్రవృత్తిః- తథాఽధీయమానశాఖాంతర్గతేన * అనన్తావైవేదాఇతివాక్యేన వేదానామానంత్యావగమా, దధీతశాఖానవగతానాంతదవిరుద్ధానాం విరుద్ధానాంచార్థానాంసంభవాత్ * స్మృతేశ్చ * అపిస్మర్యతఇత్యాదిసూత్రేషు వేదాంతార్థనిర్ణయస్యోపబృంహణసాపేక్షత్వదర్శనాచ్చోపబృంహణశ్రవణేరాగతః ప్రవృత్తిరుపపద్యతే. తత్రపూర్వభాగోపబృంహణేషు ధర్మశాస్త్రేషు శ్రుతేషూపనిషద్భాగోపబృంహణరూపేతిహాసపురాణేష్వపి రాగాత్ప్రవృత్తిరితి విధివైయర్థ్యమ్ - అప్రాప్తేహిశాస్త్రస్యార్థవత్త్వమ్- నచ గురోరేవ శ్రోతవ్యమితినియమవిధిః - అస్మిన్వచనే తద్వాచిశబ్దాభావాత్. ఇతిహాసపురాణయోః శ్రవణప్రవృత్తస్యైవ తద్వచనార్థజ్ఞానమ్. తస్మాదితిహాసపురాణశ్రవణప్రవృత్తిరిత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చ. అతఉపబృంహయేదితి విధిరనుపపన్న ఇతి.. సత్యమ్. భారతాదిప్రబంధవిశేషశ్రవణాయతన్మధ్యగతేనానేనవచనేన న్యాయసిద్ధం సామాన్యతఉపబృంహణస్యాపేక్షితత్వమనూద్యతే. ఉపబృంహణంకార్యమితి జ్ఞాయతఇత్యస్యాయమర్థః. న్యాయసిద్ధముపబృంహణస్య కరణీయత్వమనేన వచనేనాపిజ్ఞాయతఇతి. ఉపబృంహణంనామేత్యాది భాష్యేణన్యాయప్రాప్తిరేవ ప్రదర్శ్యతే. యద్వా - సమన్వయవిరోధపరిహారలక్షణాభ్యామేవ తత్త్వస్థితేర్నిశ్చితత్వాద్వస్తునివిరుద్ధాకారా సంభవాదధీయమానశ్రుతినిర్ణీతవిరుద్ధార్థప్రతిపాదక ప్రదేశాన్తరసంభవే వేదస్య భ్రాన్తజల్పితాయమానత్వప్రసంగాచ్చ. నిర్ణీతతత్త్వవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకప్ర(దేశా)సఙ్గా)సంభవాత్. బ్రహ్మణ్యనవగతగుణవిభూతివిశేషసద్భావే ప్యుపబృంహణసహస్రైరపి తదియ

త్త్వాప్రతిపాదనాయోగాత్, అనగతకతిపయగుణవిశేషోపాసనేష్వన్యతమేనైవ పురుషార్థసిద్ధ్యుపపత్తేశ్చోపబృంహణం
శ్రవణనిరపేక్షం ప్రతిఉపబృంహయేదితి విధానంయుజ్యతే. నన్వేవం తర్హి న్యాయానుగృహీత వాక్యావగతేష్వర్థేషూ
పబృంహణ నిష్కృష్టవ్యాభావాన్నిష్కృష్టవ్యాంశస్య సూత్రోదాహృత వచనైరేవ నిష్కృష్టత్వాచ్చ ఉపబృంహ
ణవిధిరదృష్టార్థస్స్యాత్. నచ దృష్టేసంభవత్యదృష్టకల్పనం న్యాయ్యం. దృష్టార్థత్వంచ వచనందర్శయతి * మామయం
ప్రతరిష్యతీతి. వేదస్యప్రతారణం నామతదభిప్రేతవిపరీతార్థవర్ణనమేవ. అతస్తన్నివృత్తిరూపం దృష్టఫలంవాచనికమ్
తస్మిన్సత్యదృష్టకల్పనమయుక్తమ్. తర్హితదేవదృష్టం ఫలమితిచేత్తదప్యయుక్తమ్. తత్త్వవిపర్యాసప్రతిపాదనాసంభవ
స్య త్వయైవోక్తత్వాత్- సాకల్యేన బ్రహ్మగుణవిభూత్యనవగమస్య సమస్తతదావాంతరవిశేషానవగమస్యచవేదప్ర
తారణ రూపత్వాభావేన తన్నివృత్తేః ఫలత్వాయోగాచ్చ- ఉచ్యతే యద్యపిపగతత్త్వ తదుపాసనప్రతిపాదనేషువి
పర్యాసాసంభవః- తథాపికింతేకృణ్వన్తికీకటేషు గావోనాశిరందుహ్రేనతపంతిఘర్మమ్ । ఆనోభరప్రమగందస్య వే
దోనైవాశాఖం మఘవన్రంధయానఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్న ప్రమగందాదివృత్తాన్తస్యైవపరమాత్మసృజ్యసురనరతిర్య
గాదివిశేషతదుత్పత్తి తద్వృత్తవిశేషాణాంశ్రుతిసామాన్యప్రతీతత్వేన వాక్యావివక్షితత్వంమన్యమానోఽహల్యాజారా
దివాక్యానాంపండితమానిభిరితరైరుక్తమర్థమివవేదపూర్వభాగోపనిషద్భాగగతానాం మన్త్రార్థవాదానామన్యథార్థ
త్వం మన్యతేచేత్ అశ్రుతోపబృంహణతయావేదంప్రతారయత్యేవాయమితితత్పరిహారాయోపబృంహణవిధిరుపపద్యతఇ
తి. నచాన్యోన్యాశ్రయః- స్వాధ్యాయవిధివాక్యస్య స్వాధ్యాయాన్తర్భావేప్యధ్యయనాద్విధ్యవగమఃవిధ్యవగమాదధ్య
యనమితియథానాన్యోన్యాశ్రయఃతద్వత్. తత్రహివిధ్యభిజ్ఞపురుషప్రేరణాత్తదనుష్ఠానదర్శనాద్వామాణవకప్రవృత్తిః.
ఏవముపబృంహణవిధ్యభిజ్ఞశిష్టజనవాదప్రసిద్ధ్యావా-తదభిజ్ఞస్వగురువచనేనవా- తేనోపబృంహణాధిగమప్రవృత్తపురు
షాన్తరదర్శనాద్వా-ఉపబృంహణజ్ఞానస్యసంపాద్యత్వాజ్జ్ఞానాచ్ఛిష్యస్యప్రశ్నఉపపద్యతేఅతఉపబృంహణవిధిరుపపన్నః
తత్రస్వగురోః పరాశరస్యసార్వజ్ఞ్యప్రసిద్ధేః తేనైవసర్వవిద్యాస్థలేషు స్వస్యకృతశిక్షత్వాచ్చ- మైత్రేయస్యతత్ప్ర
ణీత పురాణశ్రవణప్రవృత్త్యుపపత్తిః. పురాణాంతరేభ్యోస్యపురాణస్యవైషమ్యంవదన్ ప్రశ్నమవతారయతి (తత్రేతి)
అస్యతావత్పురాణరత్నస్య ప్రాచ్యోదీచ్యాది సర్వవిద్వజ్జనవిదితస్య పురాణాన్తరేభ్యోపి ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ ధ
ర్మశాస్త్రేమానవస్యేవ వ్యాకరణేషుపాణినీయస్యేవచసజాతీయ ప్రబన్ధేభ్యః ప్రకర్షాతిశయోనాపహ్నోతుంశక్యతే.తత
ఏవప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ కార్త్స్న్యాదేరివ నష్టకోశత్వ శఙ్కాదూరోత్సారితా. అసతివిస్తరత్వాచ్చప్రక్షేపశఙ్కానావత
రతి అన్యపరోక్తిప్రసిద్ధపరిగ్రహాతిశయంచేదం * పర(ఇవరాసరసద్ద)యిపరాశరేద)మితి * అస్మైశ్శివస్యమాహాత్మ్యం
తామసేషుప్రకీ(ర్తితం)ర్త్యతే) రాజసేషుచమాహాత్మ్యమధికం బ్రహ్మణోవిదుః ॥ సాత్త్వికేష్వథకల్పేషు మాహాత్మ్య
మధికంహరేః । తేష్వేవయోగసంసిద్ధాఃగమిష్యన్తిపరాంగతిం ॥ యస్మిన్కల్పేతుయత్ప్రోక్తం పురాణంబ్రహ్మ
ణాపురా । తస్యతస్యతుమాహాత్మ్యంతత్స్వరూపేణవర్ణ్యత ఇతి సమ్యగ్జ్ఞాననిష్పాదకసత్త్వమూలత్వాదన్యథాజ్ఞాన
విపరీతజ్ఞానహేతుభూతరజస్తమో మూలత్వాభావాద్దుష్టకారణ పురాణాన్తరసామ్యం నసంభావనీయమ్-సత్త్వస్యయ
థార్థజ్ఞానహేతుత్వం, రజస్తమసోశ్చాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానహేతుత్వం * సత్త్వాత్సంజాయతేజ్ఞానం * అయథావత్ప్ర
జానాతి బుద్ధిస్సాపార్థరాజసీ । సర్వార్థాన్విపరీతాంశ్చ బుద్ధిస్సాపార్థతామసీతిచ వచనాత్ సిద్ధమ్ * సత్త్వంలఘుప్ర
కాశకమిష్టముపష్టంభకంచలంచరజః । గురువరణకమేవతమఇతి* సర్వాస్తానిష్ఫలాః ప్రేత్యతమోనిష్ఠాహితాస్స్మృతా
ఇతిచప్రసిద్ధమ్. ననుచతుర్ముఖశివాదిప్రతిపాదకపురాణానాం రజస్తమోమూలత్వపరవచనస్య రజస్తమోమూలత్వేన
ప్రామాణ్యాభావాత్సాత్త్వికపురాణప్రాబల్యాసిద్ధిః, అస్యవచనస్య సత్త్వమూలత్వే ప్రమాణంనాస్తి.అతఏవతద్వచన

మాత్రస్యాప్రామాణ్యం వక్తుమయుక్తమ్. న బహూనాం పురాణానాం - భూయసాం బలీయస్త్వాత్. ఉచ్యతే - న తావ దస్య వచనస్య ప్రామాణ్యవిమతిర్న్యాయ్యా- బాధకాదర్శనాత్స్వతస్సిద్ధప్రామాణ్యస్యానపోదితత్వాత్ * యో హ ఖలు వా అస్య రాజసోంశస్సోసౌ బ్రహ్మచారిణో యోయం బ్రహ్మా। యో హ ఖలు వా అస్య సాత్త్వికోంశస్సోసౌ బ్రహ్మచారిణో యోయం విష్ణుః। యో హ ఖలు వా అస్య తామసోంశస్సోసౌ బ్రహ్మచారిణో యోయం రుద్ర ఇతి * మహాప్రభుభిరేవ పురుష స్సత్త్వస్యైవ ప్రవర్తక ఇతి దర్శితత్వానుగుణ్యేన తత్తద్గుణమయత్వేనావగతస్య తత్తత్తత్త్వస్య తత్తత్కల్పే తత్తద్గుణ మయేన బ్రహ్మణా తేషు తేషు పురాణేషు ప్రతిపాదితత్వపరస్య వచనస్యోపపన్నార్థత్వాచ్చ, సకలశాస్త్రార్థవ్యవస్థాపకే మహాభారతే చ మోక్షధర్మే * జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః। సాత్త్వికస్స తు విజ్ఞేయస్స వై మోక్షా ర్థ(చింతక)నిశ్చయః) ఇత్యాదినా భగవత్కటాక్షేణ సత్త్వగుణమూలసమ్యగ్జ్ఞాననిశ్చయముక్త్వా * పశ్యత్యేనం జాయమా నం బ్రహ్మా రుద్రోథవా పునః। రజసా తమసా చాస్య మానసం సమభిప్లుతమితి చతుర్ముఖశివయోః కటాక్షేణ రజస్తమో మూలకాలుష్యప్రతిపాదనాచ్చ, చతుర్ముఖశివప్రతిపాదకప్రబంధానాం రజస్తమోమూలత్వముపపద్యతే. అస్య వచన స్య రజస్తమోమూలపురాణస్థత్వేపి నాప్రామాణ్యం శంకనీయం - బ్రహ్మశివాదిప్రతిపాదనాభినివిష్టస్య ప్రబంధస్య భ గవత్ప్రకర్షోక్తౌ వాగ్రహాసంభవేనాస్య వచనస్య తత్త్వపరత్వోపపత్తేః. స్వప్రతిపాద్యదేవతాయామేవ హి వక్తురాగ్ర హసంభవః- న త్వన్యత్ర తస్మాన్నాస్య వచనస్య కారణదోషసంభవః. యదుక్తమనేకపురాణప్రామాణ్యాదేతద్వచ నమాత్రాప్రామాణ్యం యుక్తం భూయసాం బలీయస్త్వాదితి తదయుక్తం- సాక్షాదర్థవిరోధాభావాత్. న హి విధిశివప్రతి పాదకప్రబన్ధానాం రజస్తమోమూలత్వం నేతి తేషు పురాణేష్వవగమ్యతే. తత్తత్ప్రబన్ధేష్వేవ ప్రమాణతయా ప్రతిప న్నానాం తేషాం ప్రామాణ్యం రజస్తమోమూలత్వంచ విరుద్ధమితి పరంపరయా విరోధః ఫలితః తత్ర భూయసాం బలీయ స్త్వమితి చేత్. యది కేవలమేతద్వచనమాత్రవిరోధేన తేషామప్రామాణ్యం- తదా స్యాదయం దోషః. పురాణానాం ప రస్పరవిరోధేన సర్వేషామవిశేషేణ ప్రామాణ్యేఽనుపపన్నే సర్వాప్రామాణ్యాదపి కతిపయప్రామాణ్యసిద్ధ్యనుగుణని ర్వాహో న్యాయ్యో సతి కస్యాప్రామాణ్యం కస్య చ ప్రామాణ్యమిత్యపేక్షాయాం విషయవ్యవస్థామాత్రపరత్వాదస్య వచ నస్య. అతోఽనేన సత్త్వాదిమూలత్వే జ్ఞాపితే సత్యదుష్టమూలైః ప్రబంధైః దుష్టమూలప్రబన్ధబాధః. అతో న భూయసాం బ లీయస్త్వనయేనైతద్వచనబాధః. భగవత్ప్రతిపాదకపురాణేభ్యో విధిశివప్రతిపాదకపురాణబాహుల్యాత్తత్ప్రామా ణ్యమితి చేత్ ఇదం తావద్వచనమబాధితం. ఇహ భూయసాం బలీయస్త్వనయానవతారాత్ ఏవం బాధకరహితేనానేన వ చనేన సత్త్వాదిమూలత్వే పురాణానామవగతే సతి దుష్టమూలపురాణబాహుల్యమదుష్టమూలమేకమపి పురాణం న బా ధితుం ప్రభవతి. న హి భ్రాంతపురుషసహస్రవచనైరేకస్యాభ్రాంతస్య వచనం బాధ్యతే. అతో భగవత్ప్రతిపాదకత్వేన స త్త్వమూలత్వాన్న కారణదోషః. తథా పురాణాంతరాణామివాస్య బాధకప్రత్యయో న దృశ్యతే- నారాయణస్యైవ పరమ కారణత్వప్రతిపాదనాత్. ప్రత్యక్షశ్రుతిర్హి నారాయణస్యైవ సామాన్యశబ్దవిశేషశబ్దాభ్యాం కారణత్వముక్త్వా * న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః * న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే * న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తి * యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిదితి కారణభూతాత్తస్మాదన్యస్య పరత్వం చ నిషిధ్యతే * న బ్రహ్మా నేశానః * తతో బ్రహ్మా చతుర్ముఖోజాయ త * త్ర్యక్షః శూలపాణిః పురుషోజాయత * తతో జజ్ఞ ఉగ్రస్తేవపన్నృణ్ణః * విరూపాక్షాయ బ్రహ్మణః పుత్రాయ * అ జస్య నాభావధ్యేకమర్పితమ్ * స ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ * యస్మాదభిప్రద్ధాదభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిరి తి బ్రహ్మశివయోశ్చ నారాయణాదుత్పత్తిః శ్రూయతే. లైంగే తు బ్రహ్మావిష్ణూ ప్రతి * యువాం ప్రసూతౌ గాత్రేభ్యో మ మ పూర్వం సనాతనావితి రుద్రోక్త్యా రుద్రాద్ధరిచతుర్ముఖయోరుత్పత్త్యవగమాత్ పురాణాంతరాణాం శ్రుతివిరోధస్ఫు

టతరః యద్యపి కైశ్చిత్ త్రయాణాం దేవానాం సామ్యమైక్యం చాభ్యుపగతం. తథాప్యయం విరోధో దుష్పరిహరః- తుల్యానామేకీభూతానామపి తేషాముత్పత్తిప్రతిపాదనే భగవతశ్చతుర్ముఖశివయోరుత్పత్తిశ్రవణాదుప్రాదితరయోరుత్పత్తేః క్వచిదపి వాక్యే శ్రవణాభావాచ్చ. కారణవాచిశివాదిశబ్దానాం ఆకాశాదిశబ్దానామివ కార్యతయావగతప్రసిద్ధరుద్రాదిపరత్వాభావాచ్చ * సర్వే విష్ణుమయా (దేవాః) వేదాః సర్వే విష్ణుమయా గుణాః । నహి విష్ణుసమా కాచిద్గతిరన్యా విధీయతే ॥ ఇత్యేవం సతతం వేదా గాయన్తే నాత్ర సంశయ ఇతి లైఙ్గే దావపి వేదానాం భగవత్పరత్వ ప్రతిపాదకత్వాభ్యుపగమాచ్చ. అతో నారాయణస్యైవ పరమకారణత్వపరాభిః ప్రత్యక్షశ్రుతిభిః బాధకప్రత్యయవద్భ్యః పురాణాన్తరేభ్యో వైలక్షణ్యం స్ఫుటమ్. తథా నారాయణమేవ పరమకారణం ప్రతిపాదయద్భిర్మానవాది ధర్మశాస్త్రైరప్యైకార్థ్యం స్పష్టమ్ * ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తాః * తద్విసృష్టస్స పురుషో లోకే బ్రహ్మేతి కీర్త్యతే । * విద్యాత్తు పురుషం పరం * నారాయణః పరోఽవ్యక్తాత్ ఇత్యాదిభిర్నారాయణస్యైవ హి కారణత్వం తేషూచ్యతే. పురాణాన్తరాణి తు ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధాని చ తథా వక్తృవైలక్షణ్యం చ ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధమ్ * స హోవాచ వ్యాసః పారాశర్య ఇతి. అత్ర పరాశరాత్మజత్వేన హి వ్యాసోత్కర్ష ఉచ్యతే. తథా లైఙ్గేఽపి పరాశరవైలక్షణ్యం ప్రతీయతే. యథా తత్ర ద్వితీయేఽధ్యాయే * పరాశరస్యావతారో వ్యాసస్య చ శుకస్య చ । వినాశం రాక్షసానాం తు కృతం వై శక్తిసూనునేతి ॥ అత్ర పరాశరస్యావతార ఇత్యుత్కర్షః ప్రకర్షాతిశయార్థః- అన్యథా పరాశరస్య చోత్పత్తిర్వ్యాసస్య చ శుకస్య చేత్యపి హి వక్తుం శక్యతే. పులస్త్యవసిష్ఠవరదానలబ్ధదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవత్త్వం చ మహద్వైలక్షణ్యం వర(లాభే)దానే సత్యేతత్పురాణప్రామాణ్యం తత్ప్రామాణ్యే సతి తత్ప్రతిపన్నవరలాభసత్యత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి న వాచ్యమ్. వరలాభవచనస్య పరాశరో నలబ్ధవర ఇతి బాధకప్రత్యయాభావేన స్వతస్సిద్ధప్రామాణ్యస్యానపోదితత్వాత్. లైఙ్గే చ దేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానలాభః పరాశరస్యావగమ్యతే- యథా తత్ర ద్వితీయేఽధ్యాయే * దేవతాపారమార్థ్యం చ విజ్ఞానం చ ప్రసాదతః । పురాణకరణం చైవ పులస్త్యస్యాజ్ఞయా గురోరితి తత్రైవ ప్రతిష్ఠితమే * అథ తస్య పులస్త్యస్య వసిష్ఠస్య చ ధీమతః । ప్రసాదాద్వైష్ణవం చక్రే పురాణం వై పరాశర ఇతి, చ తదనన్తరం చ * షట్ప్రకారం సమస్తార్థసాధకజ్ఞానసంశ్రయః । దశసాహస్రమమితం సర్వవేదార్థసంయుతమిత్యనేనాస్య పురాణరత్నస్య సర్వవేదార్థసంయుతత్వం అత ఏవ సమస్తపురుషార్థసాధకజ్ఞానప్రసాధకత్వం చోచ్యతే. అతో వక్తృవైలక్షణ్యం ప్రబన్ధవైలక్షణ్యం చ పురాణాంతరసిద్ధమితి తద్దురపహ్నవమ్. ఇదం చాపరం సుమహద్వైలక్షణ్యమ్- యత్సామాన్యప్రశ్నపూర్వకవిశేషనిష్ఠప్రతివచనరూపత్వమ్ * సోఽహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్ । బభూవ భూయశ్చ యథా మహాభాగ భవిష్యతి ॥ యన్మయం చ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతచ్చరాచరమిత్యాదినా సామాన్యేన పృష్టే * విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతమితి విశేషనిష్ఠం ప్రతివచనం హ్యవగమ్యతే. విశేషే పృష్టే సతి ప్రతివచనస్య పృష్టవిశేషపక్షపాతేన తదుత్కర్షకథనం ప్రశంసామాత్రం న తత్త్వపరమితి శఙ్కనీయం స్యాత్ సామాన్యేన పృష్టే సతి ప్రతివచనమర్థవశాద్విశేషపర్యవసితమితి తత్త్వపరత్వమేవ స్యాత్. అతశ్చ * తస్మాద్భవన్తం పృచ్ఛామః సూత పౌరాణికాద్య తు । పురాణసంహితాం పుణ్యాం లింగమాహాత్మ్యసంయుతామితి విశేషనిష్ఠప్రశ్నోపక్రమతత్ప్రతివచనరూపపురాణాన్తరేభ్యః ప్రకర్షాతిశయస్స్పష్టతమః. ఏతత్పురాణార్థశ్చ లైఙ్గాదిషు క్వచిత్క్వచిదఙ్గీక్రియతే- యథా లైంగే ద్వితీయే పురాణార్థానుక్రమణే * సర్వావతారేషు విష్ణోశ్చ జననం లీలయైవ తు । విష్ణోః ప్రసాదాజ్జిష్ణోశ్చ విష్ణోశ్చైవ తు సంభవః ॥ తత్ర * లీలయా చైవ కృష్ణేన స్వకులస్య చ సంహృతిః । జరకాస్త్రచ్ఛలేనైవ గమనం స్వేచ్ఛయైవ త్వితి భగవదవతారస్య భూలోకపరిత్యాగస్య చ లీలామాత్రనిబన్ధనత్వం హి తత్రోచ్యతే. అత ఏవైతత్పురాణార్థస్యాన్యత్రాభ్యుపగతత్వాదప్రకమ్ప్యత్వమవగమ్యతే. తర్హ్యైతదైకార్థ్యాత్తాన్యపి పురాణాని ప్రమాణాని స్యురితి చేన్న- కా

తత్ర పులస్త్యవసిష్ఠవరప్రదానలబ్ధపరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవతో భగవతః పరాశరాత్స్వావగతవేదార్థోపబృంహణమిచ్ఛన్మైత్రేయః పరిపప్రచ్ఛ * సోఽహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్ । బభూవ భూయశ్చ యథా మహాభాగ భవిష్యతి । యన్మయం చ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతచ్చరాచర

కార్త్స్న్యేనావిరుద్ధత్వాభావాత్. భగవదుత్కర్షప్రతిపాదకాంశస్తు తస్మిన్నంశే ఆగ్రహసంభవాదాదరణీయ ఇతి పూర్వమేవోక్తం - అస్య చ పురాణరత్నస్య కార్త్స్న్యేనానాగ్రహమూలత్వం చోపక్రమగతప్రశ్నస్వాభావ్యాదవగతమితి చోక్తమ్. అతోఽస్య తత్ర బద్ధాగ్రహైరప్యాదరణీయత్వేఽర్థాత్తత్త్వమప్రకమ్ప్యతా హేతుః. కించ-పురాణాన్తరేష్వివాస్య పురాణస్య నస్వవ్యాహతార్థప్రతిపాదకత్వం దృశ్యతే- కార్త్స్న్యేన భగవత్ప్రకర్షస్యైవావగమాత్-పురాణాన్తరేషు వ్యాఘాతః ప్రతీయతే. యథా లైఙ్గే * యువాం ప్రసూతౌ గాత్రేభ్యో మమ పూర్వం సనాతనౌ । అయం మే దక్షిణే పార్శ్వే బ్రహ్మా లోకపితామహః । వామపార్శ్వే చ మే విష్ణుర్విశ్వాత్మా హృదయోద్భవ ఇతి ॥ తత్ర * తతః ప్రహృష్టస్సుమనాః ప్రణిపత్య మహేశ్వరమ్ । ప్రాహ నారాయణో దేవస్సలింగం లింగవర్జితం । యది ప్రీతిస్సముత్పన్నా యది దేయో వరశ్చ నో । భక్తిర్భవతు నో నిత్యం త్వయి చావ్యభిచారిణీతి హరివిరించయోశ్శివాదుత్పత్తిస్తదారాధన వరవరణాదికముక్తమ్. తత్రైక్వచిత్ * త్వత్కోపసంభవో రుద్రస్తమసా చ సమావృతః । త్వత్ప్రసాదాజ్జగద్ధాతా రజసా చ పితామహ ఇతి చతుర్ముఖశివయోర్భగవత్ప్రసాదకోపసంభవత్వముక్తమితి స్వవ్యాఘాతః. న చ వసుదేవాదేరుత్పత్తివత్. కైలాసయాత్రాదివచ్చ రుద్రాదుత్పత్తితదారాధనరూపలీలోక్తిరిత్యవిరోధః- పురాణరత్నభారతాదౌ * మనసైవ జగత్సృష్టిం సంహారం చ కరోతి యః । తస్యారిపక్షక్షపణే కియానుద్యమవిస్తరః ॥ తథాపి యో మనుష్యాణాం ధర్మస్తదనువర్తనం కుర్వన్ బలవతా సంధిం హీనైర్యుద్ధం కరోత్యసౌ ॥ సామ చోపప్రదానం చ తథా భేదప్రదర్శనం । కరోతి దణ్డపాతం చ క్వచిదేవ పలాయనమ్ ॥ మనుష్యదేహినాం చేష్టామిత్యేవమనువర్తతే । లీలా జగత్పతేస్తస్య చ్ఛన్దతస్సంప్రవర్తతే । ఈశన్నపి మహాయోగీ సర్వస్య జగతః ప్రభుః । కర్తుం న్యారభతే కర్తుం కీనాశ ఇవ దుర్బలః ॥ తేనవంచయతే లోకాన్ మాయాయోగేన కేశవః । మోతమేవ ప్రపద్యన్తే నరే ముహ్యన్తి మానవా ఇత్యాదిభిరివ తత్ర తత్ర ప్రసక్తాపకర్షపరిహారపరగ్రన్థాదర్శనాద్భారతాదిషు దశరథవసుదేవాదీనాం రామకృష్ణాద్యపేక్షయా పరత్వస్య జగత్కారణత్వాదిముఖేన ప్రతిపాదనాభావాదిహ చ భగవదపేక్షయా రుద్రపరత్వస్య ప్రతిపాదనాచ్చ అతః స్వవ్యాఘాతో దుష్పరిహారః న చ తథాత్ర స్వవ్యాహతిః ప్రతీయత ఇతీదం చ మహద్వైలక్షణ్యమ్- ఉక్తలక్షణప్రకర్షవతో వైష్ణవపురాణస్య కారణదోషబాధకప్రత్యయస్వవ్యాహతిమత్ప్రబన్ధాన్తరస్య చ విరోధే సతి పురాణరత్నస్య ప్రాబల్యమన్యేషాం దౌర్బల్యం చ సుస్పష్టమ్; ఏవం ప్రసిద్ధ్యతిశయలబ్ధసజాతీయప్రబన్ధప్రకర్షవత్త్వాత్తత ఏవ నష్టకోశత్వాభావాదనతివిస్తృతతయా ప్రక్షేపశఙ్కారహితత్వాదన్యపరోక్తిసిద్ధపరిగ్రహాతిశయవత్త్వాత్సామాన్యప్రశ్నపూర్వప్రతివచనరూపత్వేనానాగ్రహమూలత్వాత్ అత ఏవ దృశవైలక్షణ్యరహితకారణదోషబాధకప్రత్యయస్వవ్యాహతిమత్ప్రబన్ధాన్తరాణామేతద్విరోధే సతి దౌర్బల్యస్యావర్జనీయత్వాచ్చ, శ్రీమద్వైష్ణవమిదం పురాణం ప్రమాణతమమ్. ఏతత్సర్వం హేతుజాతమభిప్రేత్య ప్రధానభూతయుక్తిం కణ్ఠోక్త్యా ప్రదర్శయన్ తన్ముఖేన ప్రబన్ధవైలక్షణ్యం వదన్ ప్రశ్నానవతారయతి (తత్రేతి) పులస్త్యవసిష్ఠవరప్రదానలబ్ధ పరదేవతా పారమార్థ్యజ్ఞానవత ఇత్యత్ర దేవతాపారమార్థ్యశబ్దేన తమః కార్యం ధర్మ్యన్తరత్వేన ధర్మ్యన్తరస్య ప్రతీతిరూపం విపరీతజ్ఞానం వ్యావర్తితమ్. అనేన దేవతాపారమార్థ్యం చేతి వచ(నంస్మా)స్ఫు)రితం. ప్రశంసార్థేన మతుప్ప్రత్యయేన రజః కార్యం ప్రకారాన్తరోపేతస్య తద్విరుద్ధప్రకారాన్తరవిశిష్టతాప్రతీతిరూపమన్యథాజ్ఞానం వ్యావర్తితమ్. అనేన యథావదిత్యస్యార్థస్సూచితో భవతి- దేవతాశబ్దేన కర్మణా ఉపాసనేన వా ఆరాధ్యత్వం ఫలప్రదత్వం చ వివ

రమ్ । లీనమాసీద్యథాయత్ర లయమేష్యతియత్ర చేత్యాదినా. అత్రబ్రహ్మస్వరూప విశేష తద్వి భూతిభేదప్రకారతదారాధన స్వరూపఫలవిశేషాశ్చ పృష్టాః. బ్రహ్మస్వరూపవిశేషప్రశ్నేషుయతశ్చై తచ్చరాచరమితి నిమిత్తోపాదానయోఃపృష్టత్వాత్ యన్మయమిత్యనేన సృష్టిస్థితి లయకర్తృభూతంజ

క్షితం. అనేనసవిశేషత్వ సిద్ధిః- యథావదితి ప్రకారకథనేనాపి సవిశేషత్వసిద్ధి- రితివరలాభకథనంసవిశేషత్వోపపాదక మిత్యభిప్రాయః. భగవచ్ఛబ్దేన జ్ఞానవత్త్వముక్తమ్. వరలాభాత్తదతిశయసిద్ధిః- సోహమిత్యాది. సోహం - త్వత్తఏవ ని ర్వవిద్యాసు శిక్షితపూర్వోఽహమితిభావః. ధర్మజ్ఞ * విశేషాస్తినసతాంశిష్య పుత్రయోరిత్యేవంరూపధర్మజ్ఞ యథావ* ఆనృశంస్యంపరోధర్మ ఇతిధర్మజ్ఞ-ఆనృశంస్యం-ఆశ్రితసంరక్షణపరత్వం * ఆశ్రితేత్యానృశంస్యతఇతివచనాత్. మహాభా గ- పరిపూర్ణకృత్యంహిపరసంరక్షణం.కించిత్కారమప్యనపేక్ష్యరక్షకస్త్వమేవేతిభావః.యథాయతోబభూవ-బ్రహ్మరు ద్రాదిషుకఃకారణమితిజ్ఞాతుంయతఇతి ప్రశ్నః.కింవివర్తాధిష్ఠానత్వం.కారణత్వంఉతపరిణామిత్వంతత్రాపికింసద్వార కపరిణామిత్వం- ఉతాద్వారకపరిణామిత్వమితి ప్రకారభేదజిజ్ఞాసయాయథేతి ప్రశ్నః కల్పభేదేనసృష్టివైషమ్యశంక యా భవిష్యతీతిప్రశ్నః. వృశ్చికస్యగోమయవృశ్చికోపాదానకత్వ దర్శనాత్కల్పభేదేనోపాదానాదిభేద శఙ్కా హ్యుపపద్యతే. తత్రాపియతోయథేతిపదయోఃపూర్వవదర్థః. యతోయథాబభూవేతి ఏకప్రశ్నత్వశఙ్కా యన్మయ మితిప్రశ్నాన్తరవ్యవధానేన నిరస్యతే. యథాకారణంజ్ఞాతవ్యంతథాసృష్టిప్రకారోపిపృథగ్జ్ఞాతవ్యఇతిజ్ఞాపనార్థం; జ్ఞాత వ్యత్వేపి ప్రాధాన్యద్యోతనాయప్రకార ప్రశ్నః పూర్వమేవకృతః; యతఇతిహేతౌపంచమీ. అతోనిమిత్తోపాదాన యోస్తన్త్రేణప్రశ్నః. అన్తఃస్థిత్యాద్యుపయుక్తాత్మశరీరభావప్రశ్నఃయన్మయమితి- మయట్ప్రత్యయఃప్రాచుర్యార్థః అనేనవ్యాప్తిర్దర్శితా. వ్యాప్యాద్వ్యాపకప్రాచుర్యంహిఘటాకాశాదౌదృష్టం. ఆత్మతయాహివ్యాప్తిః. ఆత్మత్వంచ ధారకత్వం. అతోన్తర్యామికృతసత్తానువృత్తిలక్షణస్థితిప్రశ్నఃఫలితః. యన్మయం- యేనాన్తర్యామిణాధారకేణ ప్రచు రంజగత్స్థితమిత్యర్థఉక్తోభవతి. అన్తఃప్రవిశ్యప్రశాసనేనధారకత్వంస్థితిహేతుత్వమితి ప్రాగేవవిశదీకృతం చ శబ్దాద్బ హిర్భూతపోషకాదికృతాపోషణాదిలక్షణాస్థితిః మాతాపిత్రాదిభిః కార్యాఇష్టప్రాపణానిష్టనివారణలక్షణాస్థితిశ్చ పృ ష్టాభవతి. యతఇత్యుపాదానస్యాపి పృష్టత్వాన్మయట్ప్రాచుర్యార్థఏవ. నచ గోబలీవర్దన్యాయేన యతఇతిపంచమ్యర్థ సంకోచయితవ్యః- బలీవర్దశబ్దవన్మయటోఽనన్యథాసిద్ధత్వాభావాత్సంకోచకత్వానుపపత్తేః పదాన్తరవైయర్థ్యపరిజి హీర్షయాపదాన్తరార్థ సంకోచః గోబలీవర్దనయఇతిహిన్యాయవిదః. అత్రతు మయటోర్థాన్తరసమ్భవాన్నాయంసం కోచకః యతఇతిపదం నిమిత్తముపాదానంచ బోధయితుంశక్తమ్. స్థితిప్రశ్నోఽపేక్షితశ్చ. అతోఽపేక్షితవిధిరనపే క్షితవిధానందుర్బలమ్- యతోవాఇమానీత్యాది శ్రుతావపియతఇతిపదేనైవనిమిత్తోపాదానయోరుక్తత్వాచ్ఛ్రుతిచ్ఛా యానువిధానాచ్చ యతఇతితన్త్రేణ ప్రశ్నఇతియన్మయమితిస్థితి ప్రశ్నఏవక్రియతే. అర్థాన్తరస్వీకారే అపేక్షితాఽవ చనమనపేక్షితవచనంచస్యాత్. నాపిస్వార్థికోమయట్- ప్రత్యయస్యార్థవత్త్వసంభవతి తత్పరిత్యాగస్యాన్యాయ్యత్వా త్ అతోయథోక్తఏవార్థః. లయస్థానప్రశ్నోలయప్రకారప్రశ్నశ్చ అనధీతశాఖాంతరేషు స్థానభేదప్రకారభేదశఙ్కా యాకృతః. దేవతాన్తరస్యలయస్థానత్వం తత్రాపి సద్వారకత్వాద్వారకత్వకార్యభ్రమనివృత్తిరూపతాఖ్యప్రకారభేద శ్చహిశఙ్కాస్పదంభవతి భూతభవిష్యత్ప్రశ్నశ్చ కల్పభేదేన లయస్థానప్రకారభేదశంకయాకృతః చకారాల్లయకర్తృ ప్రశ్నశ్చ సూచితః. సచకర్తృభేదశఙ్కానిబంధనః. స్వరూపప్రశ్నశ్లోకద్వయం వ్యాచిఖ్యాసితశ్లోకాపేక్షితత్వేన్యో దాహృత్య ఆదిశబ్దేన ప్రశ్నాన్తరపరశ్లోకాః క్రోడీకృతాః. 'విష్ణోస్సకాశాదితిశ్లోకస్యార్థాన్తరప్రశ్నోత్తరరూపత్వాశం కావ్యుదాసార్థం తేషాంశ్లోకానామర్థం సంగ్రహేణాహ (అత్రేతి)(బ్రహ్మస్వరూపేతి) స్వరూపశబ్దో[illegible]భూత్యా

గత్ కిమాత్మకమితి పృష్టమ్. తస్య చోత్తరం జగచ్చ స ఇతి. ఇదం చ తాదాత్మ్యమన్తర్యామిరూపేణాత్మతయా వ్యాప్తికృతం- న తు వ్యాప్యవ్యాపకయోర్వస్త్వైక్యకృతం- యన్మయమితి ప్రశ్నస్యోత్తరత్వాజ్జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యస్య. యన్మయమితి మయడత్ర న వికారార్థః- పృథక్ ప్రశ్నవైయర్థ్యాత్. నాపి ప్రాణమయాదివత్ స్వార్థికః- జగచ్చ స ఇత్యుత్తరానుపపత్తేః. తదా హి విష్ణురేవేత్యుత్తరమభవిష్యత్. అతః ప్రాచుర్యార్థ ఏవ * తత్ప్రకృతవచనే మయడితి మయట్. కృత్స్నం చ జగత్తచ్ఛరీర

దివ్యావర్తకః స్వరూపవిశేషశబ్దో బ్రహ్మాదివ్యావర్తకః- విభూతిభేదానాం ప్రకారో విభూతిభేదప్రకారః. స చ జ్యోతిశ్చక్రభువనకోశాదిప్రశ్నాన్తర్గతః. వర్ణాశ్రమధర్మాదిప్రశ్నేన తదారాధనస్వరూపం పృష్టం. ప్రతివచనే ఫలవిశేషోక్తిదర్శనాత్ ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థో విజ్ఞాయత ఇతి నీత్యా ఫలవిశేషశ్చాత్ర పృష్టో భవతీతి పూర్వోక్తేషు ప్రశ్నేష్వన్తర్భావిత ఇత్యభిప్రాయేణ ఫలవిశేషాశ్చ పృష్టా ఇత్యుక్తమ్. సప్రయోజనమారాధనం పృష్టమితి తత్ర తదన్తర్భావః. అయమేవార్థస్సకలశ్రుతీతిహాసపురాణానాం ప్రతిపాద్య ఇతి భావః. తతః కిం ప్రస్తుతశ్లోకార్థస్యేత్యపేక్షాయాం యన్మయమితి పదస్యార్థం సోపపత్తికమాహ (బ్రహ్మస్వరూపేతి) సృష్టిస్థితిలయకర్తృభూతమితి పదం- సృష్టిప్రలయయోరుక్తత్వేన స్థితికథనస్యాపేక్షితత్వజ్ఞాపనార్థం స్థితిలయశబ్దాభ్యాం రక్షాసంహారౌ వివక్షితౌ- స్థితిలయయోః ప్రయోజ్యవ్యాపారత్వేన తదాశ్రయత్వేన తత్కర్తృత్వాభావాజ్జగతః సృష్టిస్థితిలయకర్తృభూతం జగత్కిన్త్వర్థం కిమాత్మకం భవతీతి ప్రశ్నార్థః తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్య చేతి) జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యప్రతిపన్నం తాదాత్మ్యం స్వరూపైక్యలక్షణమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఇదం చేతి) ఇదం సామానాధికరణ్యప్రతిపన్నమిత్యర్థః. గగనాదౌ వ్యాప్తిమాత్రేణ తాదాత్మ్యం న దృష్టమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాత్మత్వం వివృణోతి (అన్తర్యామిరూపేణేతి) అన్తః ప్రవిశ్య నియన్తృత్వం హ్యాత్మత్వమ్. (వ్యాప్యవ్యాపకయోరితి) జగద్బ్రహ్మణోర్వ్యాప్యత్వేన వ్యాపకత్వేన చ శ్రుతిసిద్ధత్వాదితి భావః- న తు వస్త్వైక్యకృతమితి ప్రతిజ్ఞాముపపాదయతి (యన్మయమితి) వికారార్థత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (యన్మయమితి మయడితి) కుత ఇత్యత్రాహ (పృథగితి) వికారార్థత్వే ఉపాదానం పృష్టం స్యాత్. న చ తత్ప్రష్టవ్యం - యత ఇతి పఞ్చమ్యన్తపదేనోపాదానస్యాపి పృష్టత్వాత్- అతః పృథక్ ప్రశ్నవైయర్థ్యమ్, న చ గోబలీవర్దనయః - అర్థాన్తరసంభవాదితి. అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం దుర్బలమితి న్యాయశ్చాభిప్రేతః. బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినాఽభిమతం స్వార్థిక(త్వ)పక్షం దూషయతి (నాపీతి) న తు భేదాభేదపక్షాభ్యుపగతం- తత్తు దూషయిష్యతే. న హ్యర్థసంభవతి నిరర్థకత్వాశ్రయణముపపన్నమితి భావః. శ్రుతార్థస్వీకారేణాశ్రుతకల్పనం హ్యుచితం న తు శ్రుతపరిత్యాగః. బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినాభ్యుపగతస్య స్వార్థికత్వస్యాసాధారణం దూషణమాహ (జగదితి) స్వార్థికత్వపక్షే యదిదం జగత్ తత్కిమిత్యుక్తం స్యాత్ యదిదం జగత్తత్కిమిత్యుక్తే జ్ఞాతస్య జగద్భ్రమమాత్రస్య ప్రష్టవ్యత్వాయోగాత్ ప్రశ్నవైయర్థ్యాయ తత్కిం సత్యం ఉత మిథ్యేతి పృష్టం భవతీత్యభ్యుపేతవ్యం. తత్ర మిథ్యేత్యుత్తరం వక్తవ్యమ్. తత్రాన్యతరాకారోపస్థాపకే ఆకారాన్తరనిషేధకే చ శబ్దే వక్తవ్యే ఆకారద్వయోపస్థాపకం సామానాధికరణ్యమనుపపన్నమిత్యర్థః. బాధా(యాం)ర్థం) సామానాధికరణ్యమితి చేత్తన్నాస్తి- మాతా మే వన్ధ్యేతివత్ సామానాధికరణ్యం బాధార్థమితి వ్యాహతత్వాదితి భావః. తర్హి కథముత్తరం స్యాదిత్యత్రాహ (తదా హీతి) విష్ణురిత్యన్యతరాకారోపస్థాపకశ్శబ్దః. ఆకారాన్తరనిషేధకశబ్ద ఏవకారః. సాక్షాదర్థమాహ (అత ఇతి) అతః - స్వార్థికత్వవికారార్థత్వయోరనుపపన్నత్వాదిత్యర్థః- శబ్దానుశాసనానుమతిం దర్శయతి (తదితి) ప్రకృతం - ప్రకర్షేణ కృతం- ప్రభూతం- ప్రచురమిత్యర్థః. * అన్నమయో యజ్ఞః * శకటమయీ యాత్రేతి హి తస్యోదాహరణమ్. కిమత్ర ప్రాచుర్యమస్తీత్యత్రాహ (కృత్స్నం చేతి) * అన్తర్బహిశ్చ వ్యాప్యేత్యాదిశ్రుతేస్తదుపపన్నమితి భావః. సామానాధి

తయా తత్ప్రచురమేవ. తస్మాద్యన్మయమిత్యస్య ప్రతివచనం జగచ్చస ఇతి సామానాధికరణ్యం జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరాత్మభావనిబన్ధనమితి నిశ్చీయతే. అన్యథా నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనపరే శాస్త్రేఽభ్యుపగమ్యమానే సర్వాణ్యేతాని ప్రశ్నప్రతివచనాని నసంగచ్ఛన్తే. తద్వివరణరూపం కృత్స్నఞ్చశాస్త్రం నసంగచ్ఛతే. తథాహి సతి ప్రపంచభ్రమస్య కిమధిష్ఠానమిత్యేవం రూపస్యైకస్య ప్రశ్నస్య నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమిత్యేవం రూపమేకమేవోత్తరం స్యాత్. జగద్బ్రహ్మణోరేకద్రవ్యత్వపరేచ సామానాధికరణ్యే సత్యసంకల్పత్వాది కల్యాణగుణైకతానతానిఖిలహేయ ప్రత్యనీకతాచ బాధ్యేత, సర్వాశుభాస్పదంచ బ్రహ్మభవేత్. ఆత్మశరీరభావపక్షే దం సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమితి స్థాప్యతే. అతో

కరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వం ప్రతిపిపాదయిషితముపసంహరతి (తస్మాదితి) యన్మయమిత్యస్య ప్రాచుర్యార్థత్వేన తస్యోత్తరత్వాజ్జగచ్చస ఇతి సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వం తేన స్వార్థికత్వనివృత్త్యా యన్మయమితి మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యార్థత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేత్ నైవమ్- మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వనివృత్తేః- ప్రాచుర్యార్థత్వనిర్ణయస్యచ సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వానపేక్షత్వాత్. స్వార్థికత్వం తావత్- అర్థవత్త్వసంభవతి నిరర్థకత్వస్వీకారాయోగాదపాస్తమ్. జగచ్చస ఇతి సామానాధికరణ్యేన చాపాస్తమ్. స్వార్థికత్వే సతి ఆకారద్వయోపస్థాపకసామానాధికరణ్యస్యోత్తరత్వాయోగాత్. నను తస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వాయోగాత్. నచ సామానాధికరణ్యస్య ప్రవృత్తినిమిత్తభూతాకారద్వయోపస్థాపకత్వం మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వనివృత్తిసాపేక్షమ్- సామానాధికరణ్యలక్షణస్వభావాదేవ తస్యాకారద్వయోపస్థాపకత్వసిద్ధేః. అతో మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వనివృత్తిస్సామానాధికరణ్యస్యాకారద్వయోపస్థాపకత్వాదిత్యత్ర నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవం స్వార్థికత్వే వ్యుదస్తే పృథక్ప్రశ్నవైయర్థ్యేన వికారార్థత్వేఽనుపపన్నే పరిశేషాచ్చ స్థితేః ప్రష్టవ్యత్వే సతి స్థితిస్వాభావ్యాదనుశాసనానురోధాచ్చ మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యరూపార్థవిశేషపరత్వసిద్ధిః. తతో జగచ్చస ఇతి సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావరూపప్రవృత్తినిమిత్తవిశేషసిద్ధిరితి నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవం సామానాధికరణ్యస్య మృషావాద్యభిమతైక్యపరత్వే మయడానర్థక్యం సామానాధికరణ్యానుపపత్తిశ్చేతి దూషణద్వయం. స్వరూపైక్యపరత్వేఽర్థవిరోధః యన్మయమిత్యుక్తప్రశ్నస్యోత్తరత్వానుపపత్తిశ్చేతి దూషణద్వయంచ దర్శితం భవతి- సోపక్రాన్తార్థపరత్వానభ్యుపగమే దూషణమాహ (అన్యథేతి) అన్యథా కథం ప్రశ్నప్రతివచనే స్యాతామిత్యత్రాహ (తథాహి సతీతి) సామానాధికరణ్యస్య భేదాభేదవాద్యభ్యుపగతైకద్రవ్యతాపరత్వం దూషయతి (జగదితి) అస్మిన్నపి పక్షే జగద్యన్మయం జగద్యద్ద్రవ్యమితి పృష్టం స్యాత్. తదానీం మయడ్వైయర్థ్యమస్తీతి ద్రష్టవ్యం, యత ఇత్యుపాదానస్య పృష్టత్వాత్. అధికం దూషణమాహ (సత్యేత్యాదినా) సత్యసఙ్కల్పేత్యాదినా జీవగతదోషః. సర్వాశుభేత్యాదినా ప్రకృతిగతదోషశ్చ బ్రహ్మణి ప్రసజ్యత ఇత్యుక్తమ్. యద్వా- ఉభయలిఙ్గకత్వహానిర్విపరీతాకారప్రాప్తిశ్చేత్యర్థః శరీరవాచిపదస్య శరీరిపరత్వే ముఖ్యత్వం నస్యాదిత్యత్రాహ (ఆత్మశరీరేతి) స్థాప్యతే- స్థాపయిష్యత ఇత్యర్థః. అనన్తరభావిత్వాత్ స్థాప్యత ఇత్యుక్తమ్. ఏవం ప్రకృతశ్లోకవ్యాఖ్యానోపయికార్థః ప్రపంచితః. అథ శాస్త్రార్థసంగ్రహానన్తరం విస్తరోపక్రమే సప్తశ్లోకీం నమస్కారవిషయామవతార్య వ్యాఖ్యాయ శ్లోకస్య నమస్కారశ్లోకానన్తరైస్సఙ్గతిం దర్శయితుమవికారాయేత్యాదీనాం షణ్ణాం వాక్యార్థమాహ (అత ఇతి) అతః ప్రశ్నప్రతివచనాదిభిశ్శాస్త్రస్య సవిభూతికసగుణవస్తుపరత్వావగమాత్సామానాధికరణ్యస్య విశిష్టవస్తుని ముఖ్యవృత్తత్వాచ్చేతి భావః- అత ఇత్యస్య వ్యష్టిరూపేణావస్థితంచ నమస్కరోతీత్యనేనాన్వయః యద్వా- శాస్త్రవాక్యార్థస్యైవంరూపత్వాత్ * విష్ణోస్సకాశాదిత్యస్య సంగ్రహరూపత్వం * పరః పర్యా

* విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతంజగత్తత్రైవచస్థితమ్ । స్థితిసంయమకర్తాసౌ జగతోఽస్యజగచ్చస ఇతి సంగ్రహేణోక్తమర్థం * పరాత్పరాణామిత్యారభ్య విస్తరేణవక్తుం పరబ్రహ్మభూతంభగవన్తం విష్ణుం స్వేనైవ స్వరూపేణావస్థితంఅవికారాయేతిశ్లోకేన ప్రథమం ప్రణమ్యతమేవహిరణ్యగర్భస్యావతార శఙ్కరరూప త్రిమూర్తి ప్రధానకాలక్షేత్రజ్ఞ సమష్టివ్యష్టిరూపేణావస్థితంచ నమస్కరోతి.

ణామిత్యాదీనాం విస్తారరూపత్వంచ సిద్ధమిత్యర్థః.విష్ణోస్సకాశాదిత్యత్ర సకాశాదితిపదం షష్ఠ్యాః పంచమ్యర్థత్వసంపాదనార్థమ్. యథా అస్యకృతేఇత్యుక్తే కృతేఇతిశబ్దస్యచతుర్థ్యర్థత్వసంపాదనపరత్వంతద్వత్. యద్వా- సకాశాత్- ససంకల్పాత్ కాశనం-ప్రకాశనంసంకల్పరూపజ్ఞానం-తద్వతఇత్యర్థఃఅనేననిమిత్తత్వసిద్ధిః.యద్వా-సకాశశబ్దఃపార్శ్వవచనః తేన శరీరముపలక్షితం * సోభిధ్యాయశరీరాత్స్వాదితి వచ్ఛరీరాదిత్యర్థః. తత్రైవచస్థితమితి లయస్థానప్రశ్నోత్తరం. తత్రస్థితమితి- స్థితమ్- నిష్ఠాంగతమ్. అనేనజగతోనిత్యత్వ మవస్థానామాగమాపాయిత్వంచ సూచితమ్. లయస్థానప్రశ్నస్యోత్తరముక్తమ్. అథ లయకర్తృప్రశ్నస్య బాహ్యస్థితిప్రశ్నస్యచోత్తరమాహ (స్థితీతి) జగచ్చసఇతి- యన్మయమితిఫలితస్యకృత్స్నాన్తర్యామిరూపకృతసత్తానువృత్తిలక్షణస్థితిప్రశ్నస్యోత్తరం- యద్వా- యన్మయమితిఫలితస్థితి ప్రశ్నస్యాపి స్థితిసంయమకర్తేత్యేవోత్తరమ్. జగచ్చసఇతితుయన్మయమితి కణ్ఠోక్తస్యార్థస్యోత్తరం. ఇదం సామానాధికరణ్యమాత్మతయా వ్యాప్తినిబంధనమితి పూర్వమేవోపపాదితం నను నిష్కర్షకశబ్దానాంశౌక్ల్యాదీనాం ధర్మిపర్యంతత్వం నదృష్టం. యన్మయం జగదిత్యనేన జగచ్ఛబ్దస్య నిష్కర్షకశబ్దత్వం దృష్టమితిధర్మిపర్యంతాభిధాయిత్వాభావాజ్జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్య మనుపపన్నమితిచేత్. ఉచ్యతే - నిష్కర్షశబ్దాహిద్వివిధాః - నియతనిష్కర్షకా వైవక్షికనిష్కర్షకాశ్చ తత్రశౌక్ల్యాదిశబ్దానియతనిష్కర్షకాః మనుష్యశుక్లాదిశబ్దావైవక్షికనిష్కర్షకాః - ప్రయోగస్య నియామకత్వాత్. అన్యథానిష్కర్షకానిష్కర్షక విభాగోపి నోపపద్యతే. తథాజగచ్ఛబ్దోపి వైవక్షికనిష్కర్షకఇతి. అతఏవయన్మయమితి వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యేనోత్తరమర్థభేదాభావాదుపపన్నం- శుక్లగుణస్యాశ్రయఃక ఇతిప్రశ్నస్య శుక్లఃపటఇత్యుత్తరవత్. ఏవం సంక్షేపేణోక్తస్య వక్ష్యమాణమహావిస్తరస్యార్థస్యేషద్విస్తరరూపేణ శ్లోకైర్నమస్కారః క్రియతఇతి నమస్కారశ్లోకసంగతిః. స్వేనైవరూపేణావస్థితం నతు ప్రకృత్యాదివిశిష్టమిత్యర్థః. పరబ్రహ్మణోహేయ సంబంధాభావః నతు విష్ణోరితిశఙ్కాయాం * విష్ణునామాసవేదేషు * సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యంపరమంపదమిత్యాది వచనాత్ బ్రహ్మణఏవ విష్ణుశబ్దవాచ్యత్వాద్విష్ణోరేవ భగవచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాచ్చ విష్ణోర్హేయసంబన్ధోనుపపన్నఇత్యభిప్రాయేణ పరబ్రహ్మభూతమిత్యాదివిశేషణముక్తమ్. అవికారాయ- వికారశబ్దోధర్మిపరోధర్మపరశ్చ * షోడశకశ్చవికారఇత్యాది ప్రయోగాత్ స్వయంకస్యచిద్వికారభూతః కార్యభూతోనభవతీత్యవికారః. అనేన కార్యాచిద్వ్యావృత్తిః. యద్వా- వికారః - అవస్థా- మహత్త్వాహంకారత్వాదిః. నిత్యంతత్సంబన్ధవిరహాదవికారః అతోవికారవతీ ప్రకృతిరవికారపదేన వ్యావర్త్యతే- ఏవం (చ)తత్పురుషబహువ్రీహిభ్యామవికారాయేతి పదేన కార్యకారణ రూపోభయావస్థాచిద్వ్యావృత్తిః. శుద్ధాయేతి బద్ధవ్యావృత్తిః- నిత్యాయ- శుద్ధత్వేన నిత్యాయ అన్యథాఅవికారాయేత్యనేన పునరుక్తిస్స్యాత్. నిత్యపదంనిత్యశుద్ధింవిశింషదేవశుద్ధిమద్వస్తువిశేషణం- యథా మహోదారఇత్యత్ర మహచ్ఛబ్దఔదార్యం విశింషన్నేవ దాతుర్విశేషణం- తద్వత్. అతోముక్తవ్యావృత్తిః. పరమాత్మనఇతి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః. తేహిపరవన్తః - నతుపరమాః * ప్రధానపురుషవ్యక్తకాలానాం పరమమితి వక్ష్యమాణత్వాత్ అవికారాయేత్యాదినా పదచతుష్టయేన ప్రధానపురుషవ్యక్తకాల వ్యావృత్తిరితి కేచిత్ - నిమేషాద్యవస్థకాలస్యవ్యక్తస్యాప్యవికారపదవ్యావర్తితత్వాత్ పురుషత్రైవిధ్యస్యైవ

ప్రామాణికత్వాల్ - విశేషణానాం తద్వ్యావర్తనసమర్థత్వాచ్చ యథోక్తానామేవార్థానాం వ్యావర్తితత్వముచితమ్ విలక్షణవిగ్రహవత్తయాపి సమస్తవైలక్షణ్యమాహ సదైకరూపరూపాయేతి. ప్రథమో రూపశబ్దః స్వభావవాచీ- ఏకస్వభావ(మి)ఇత్యర్థః. పరవ్యూహవిభవాది సర్వావస్థాసు సకలహేయప్రత్యనీకత్వ మంగళాస్పదత్వధ్యేయత్వాది స్వభావోఽప్రచ్యుత ఇత్యర్థః. యద్వా- ఏకరూపం - దివ్యాత్మస్వరూపేణ సమానస్వభావమ్. తేనాపి హేయప్రత్యనీకత్వాదిసిద్ధిః. ఏభిః పదైరీక్షత్యానన్దమయాధికరణాన్తరాదిత్యవిద్యార్థా వివక్షితాః- పూర్వోక్తమాత్మత్వం న మృదాత్మకో ఘట ఇతి వద్భవతీతి తద్వైవిశద్యమవయవశక్త్యా క్రియతే విష్ణుశబ్దేన సర్వజిష్ణవ ఇతి పదేన, చ, పదద్వయేన నృపనభో వ్యావృత్తిః- అన్తః ప్రవిశ్య నియన్తృత్వం హి శరీరిత్వమ్. అత ఏవ మాత్మత్వం వివృతం భవతి. విష్ణుశబ్దస్య రూఢత్వాద్దేవతావిశేషనిర్ణయశ్చ సిద్ధః. యద్వా- విష్ణుశబ్దేనైవ నియమనపర్యన్తవ్యాప్తిరుక్తా- వ్యాప్తికృతతద్గతదోషస్పర్శశఙ్కాం వ్యుదస్యతి సర్వజిష్ణవ ఇతి. కథం విష్ణోః కారణత్వం, హిరణ్యగర్భాదీనాం హి సృష్ట్యాది కారణత్వమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ నమ ఇతి- తత్తచ్ఛరీరకో విష్ణురేవ సృష్ట్యాదికం కరోతీత్యర్థః * రక్షార్థం సర్వభూతానాం విష్ణుత్వముపజగ్మివాన్ ఇత్యుక్తవిష్ణ్వాఖ్యావతారవిగ్రహద్వారా భగవత్పర్యన్తో హరిశబ్దః; హిరణ్యగర్భశఙ్కరశబ్దౌ జీవద్వారా భగవత్పర్యన్తావితి * బ్రహ్మాద్యాస్సకలా దేవాః మనుష్యాః పశవస్తథా । విష్ణుమాయామహావర్తమోహాన్ధతమసావృతా ఇతి * హిరణ్యగర్భాదిషు చ బ్రహ్మకర్తృకాద్విధేతి * హిరణ్యగర్భో భగవానిత్యాగభ్య * మూర్తమేతద్ధరేరూపం భావనాత్రితయాత్మకమ్ । అశుద్ధాస్తే సమస్తాస్తు దేవాద్యాః కర్మయోనయ ఇత్యాద్యైతత్ప్రబంధ(వచనశతా)స్థశ్లోకతాత్పర్యాన్నురోధాల్. * ఏతౌ ద్వౌ విబుధశ్రేష్ఠౌ ప్రసాదక్రోధజౌ స్మృతౌ । తదాదర్శితపన్థానౌ సృష్టిసంహారకారకౌ * తవాన్తరాత్మా మమ చ యే చాన్యే దేహసంజ్ఞితాః । సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితి భారతాదివచనైః కార్యాచ్చ నిశ్చీయతే. హిరణ్యగర్భాది సామానాధికరణ్యం వ్యాప్తికృతమితి సూచయతి వాసుదేవాయేతి. బ్రహ్మశివమధ్యస్థోప్యప్రచ్యుతస్వభావ ఇత్యాహ తారాయేతి. యద్వా- తేషు త్రిష్వప్యయమేవ మోక్షప్రద ఇత్యర్థః * అథ కస్మాదుచ్యతే తారం యస్మాదుచ్చార్యమాణ ఏవ గర్భజన్మజరామరణసంసారమహాభయాత్తారయతి తస్మాదుచ్యతే తారమితి శ్రుతేః * బ్రహ్మవిష్ణుశివా బ్రహ్మన్ ప్రధానా బ్రహ్మశక్తయ ఇత్యాదిభిః విష్ణోః పరం తత్త్వమ్. విష్ణోశ్చతుర్ముఖాదిసామ్యం చ నాశఙ్కనీయమ్. శక్తిరపృథక్సిద్ధవిశేషణమ్- తత్ర ధర్మిణ్యసమానవిభక్తినిర్దిష్టధర్మిపర్యన్తస్యాపి శబ్దస్య ధర్మమాత్రపరత్వం దృష్టం పటస్య శుక్ల ఇత్యాదిషు తథా విష్ణుశబ్దో విశేషణభూతవిగ్రహమాత్రపరః. అసమానవిభక్తినా బ్రహ్మశబ్దేన ధర్మిణః పృథఙ్నిర్దిష్టత్వాల్. బ్రహ్మణశ్శక్తయో హి బ్రహ్మశక్తయః. అతోఽసమానవిభక్తినిర్దిష్టత్వమితి. యద్వా- భగవతో దేవమనుష్యాదిశబ్దవ్యపదేశవల్ శక్తివిభూత్యాదిశబ్దవ్యపదేశోఽపి విభూతిసాజాత్యాల్. యథాహుశ్శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రాః * సజాతీయస్తేషామితి తు విభవాఖ్యామపి భజన్నితి ॥ అతో యథోక్త ఏవార్థః. అథ కేవలప్రకృతికారణవ్యావృత్త్యర్థం ప్రకృతివిశిష్టం పరమాత్మానం నమస్కరోతి ఏకానేకేతి. కారణావస్థాయామేకః. కార్యావస్థాయామనేకః అథ ధీస్థాం కార్యావస్థామాహ స్థూలేతి. తథా బుద్ధిస్థాం కారణావస్థామాహ అవ్యక్తేతి. తత్రాప్యప్రచ్యుతస్వస్వభావత్వమాహ ముక్తిహేతవ ఇతి. అథ కాలవిశిష్టమాహ సర్గేతి. కాలస్య వక్ష్యమాణవిశేషణోపపత్తేః. ప్రకరణస్య విశిష్టపరత్వాల్. విశేషణాన్తరవిశిష్టతాయాః ప్రతిపాదితత్వేన కాలవిశిష్టతాకథనం పారిశేష్యాల్; తదప్రతిపాదనే అపేక్షితవిష్యభావప్రసఙ్గాల్, కేవలం బ్రహ్మస్వరూప కారణపరత్వే అండాన్తర్గతసర్గాదేరుక్తత్వాదణ్డబహిర్భూతతత్త్వసర్గాదేర్వక్ష్యమాణత్వాచ్చ పౌనరుక్త్యప్రసఙ్గాల్- విస్తరే చ * ప్రధానపురుషవ్యక్తకాలానాం * వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాల ఏవ చ * తథా పురుషరూపేణ కాలరూపేణ చ స్థితమ్ * బ్రహ్మదక్షాదయః కాల ఇత్యాదిభిర్వ్య

తత్ర్రిజ్ఞానస్వరూప మిత్యయంశ్లోకః క్షేత్రజ్ఞవ్యష్ట్యాత్మనావస్థితస్య పరమాత్మనఃస్వభావమాహ. తస్మా
న్నాత్రనిర్విశేష వస్తుప్రతీతిః. యదినిర్విశేషజ్ఞానరూపబ్రహ్మాధిష్ఠానభ్రమప్రతిపాదనపరంశాస్త్రం - త
ర్హి * నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః । కథంసర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోభ్యుపగమ్య
త ఇతిచోద్యమ్ * శక్తయస్సర్వభావానా మచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః । యతోఽతో బ్రహ్మణస్తాస్తు స
ర్గాద్యాభావశక్తయః । భవన్తితపతాం శ్రేష్ఠపావకస్యయథోష్ణతేతి పరిహారశ్చ న ఘటతే. తథాహి స
తినిర్గుణస్య బ్రహ్మణఃకథం సర్గాదికర్తృత్వం, నబ్రహ్మణః పారమార్థికస్సర్గః - అపితుభ్రాన్తిపరికల్పి
తఇతిచోద్య పరిహారౌస్యాతామ్. ఉత్పత్త్యాదికార్యం సత్త్వాదిగుణయుక్తాపరిపూర్ణకర్తవశ్యేషు దృ

ష్ట్వావ్యక్తాదిభిస్సహవక్ష్యమాణత్వా, దయంశ్లోకః కాలపరఏవ. అచిద్విశిష్టవాచిశ్లోకానన్తర్యాదస్యశ్లోకస్య కాలప
రత్వముచితమ్. ఉత్తరశ్లోకస్సమష్టిజీవపరః. వ్యష్టిజీవపరశ్లోకసాహచర్యాత్. కాలస్యసర్గస్థితివినాశమూలభూతత్వం
* బ్రహ్మోదక్షాదయఃకాలః * విష్ణుర్మన్వాదయఃకాలః * రుద్రఃకాలాన్తకశ్చేత్యాదిప్రసిద్ధమ్. జగన్మయః-అవచ్ఛేదక
తయాఽవచ్ఛేద్యతయాచ జగత్ప్రచురః- అథ క్షేత్రజ్ఞసమష్ట్యాత్మనావస్థితం నమస్యతి ఆధారభూతమితి. అచేతనస్య
చేతనః స్వరూపేణాధారభూతః * ఏవమేవైతాభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః * జీవభూతాం మహాబా
హోయయేదంధార్యతేజగదితివచనాత్. అణీయస్త్వం - ప్రకృతేరపి వ్యాపనయోగ్యసూక్ష్మత్వమ్- యద్వా * వికా
సాణుస్వరూపైశ్చేత్యుక్తప్రకారేణ సర్గదశాయామివ జ్ఞానవికాసాభావాదణీయస్త్వమేవేత్యర్థః. సర్వభూతస్థమ్.భవ
తీతిభూతమ్. పృథివ్యాదిషు సర్వతత్త్వేష్వవస్థితమ్. అనన్తరంక్షేత్రజ్ఞవ్యష్టి విశిష్టంనమస్కరోతి జ్ఞానేతి. హిరణ్యగర్భే
త్యాది భాష్యేనిర్దిష్టేష్వర్థేష్వయంశ్లోకః కిం విశిష్టపరమాత్మపరఇతి శఙ్కాయాం సమాసాన్తర్గతం ప్రస్తుతశ్లోకా
ర్థం వివిచ్యదర్శయతి (తత్రేతి) పరమాత్మనస్సద్వారక ఏవభ్రమాన్వయఇత్యర్థః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి)
నిర్విశేషజ్ఞానపరత్వే ప్రశ్నోత్తరవరలాభకథనానుపపత్తిముఖేనోపక్రమవిరోధఉక్తః. అథోపరితనాధ్యాయగతచోద్య
పరిహారాననుగుణత్వముచ్యతే (యదీతి) యద్వా శాస్త్రారమ్భోపయోగిప్రశ్నోత్తరానుపపత్తిరుక్తా. ఇదానీమేత
త్ప్రశ్నోత్తరవిశేషానుపపత్తిరుచ్యతే (యదీతి) పూర్వాధ్యాయే * జుషన్రజోగుణమిత్యాదినాగుణాన్వయే కథితే
పి నిర్గుణస్యేతి చోదయతోఽయమభిప్రాయః- గుణాన్వయస్య సద్వారకత్వాత్స్వయంనిర్గుణఇతి. నిర్విశేషపక్షే అప్ర
మేయస్యేత్యాదిపదవైయర్థ్యం- నిర్గుణస్యేతిపదేనైవనిర్విశేషత్వసిద్ధేః- పరిపూర్ణత్వాదిగుణానభ్యుపగమాచ్చ- అప్ర
మేయాదిపదాన్తరసమభివ్యాహారఏవ నిర్గుణపదోపస్థాపిత నిషేధస్య సంకుచితవిషయత్వసాధకః (నఘటతఇతి) స
ర్గాద్యాభావశక్తయఇతి సర్వశక్తియోగేన చోద్యస్యపరిహారాన్నిర్విశేషపక్షాననుగుణత్వమితిభావః. తర్హికథం చో
ద్యపరిహారౌస్యాతామిత్యత్రాహ (తథాహిసతీతి) నిర్గుణస్య బ్రహ్మణఇత్యనేన పదాన్తరవైయర్థ్యమభిప్రేతమ్. ని
ర్విశేషస్యకర్తృత్వానుపపత్తిచోద్యేకృతే-కర్తృత్వస్యపారమార్థ్యేసతిహి తదనుపపత్తిః- అపరమార్థత్వాద్దుర్ఘటత్వమే
వ (దూ)భూ)షణమితి పరిహారోవక్తవ్యఇత్యర్థః. కిమర్థావిమౌ చోద్యపరిహారౌ - యద్వ్యయమర్థోనప్రతిపాద్యతఇతి
శఙ్కాయాం స్వయమేవతచ్చోద్య పరిహారశరీరమాహ (ఉత్పత్త్యాదీతి) నిర్గుణస్యేత్యాది విశేషణానాం విపరీతాకా
రైః కర్తృత్వస్యవ్యాప్తింకథమిత్యనేనాభిప్రేతాం దర్శయతి (సత్త్వాదిగుణయుక్తేత్యాదినా) సత్త్వాదిగుణయుక్తాప
రిపూర్ణకర్మవశ్యత్వానినిర్గుణత్వాదీనాం యథాక్రమంవిపరీతాకారాః. అమలాత్మనఇత్యస్య విపరీతాకారోపి కర్మవశ్యే
త్యనేనార్థసిద్ధః. అమలాత్మత్వం - అమలస్వభావత్వం - కర్మసంబంధానర్హత్వమ్. తద్విపరీతాకారః కర్మసంబం
ధార్హత్వమ్. తచ్చ కర్మవశ్యశబ్దేనార్థసిద్ధమ్ - కర్మసంబన్ధార్హత్వకార్యంహి కర్మవశ్యత్వమ్. నిర్గుణస్యేత్యాది

ష్టమితి సత్త్వాదిగుణరహితస్య పరిపూర్ణస్యాకర్మవశ్యస్యకర్మసంబంధానర్హస్య కథంసర్గాది కర్తృత్వ
మభ్యుపగమ్యతఇతి చోద్యమ్- దృష్టసకలవిసజాతీయస్య బ్రహ్మణోయథోదిత స్వభావస్యైవ జలాది
విసజాతీయస్యాగ్న్యాదే రౌష్ణ్యాదిశక్తియోగవత్సర్వశక్తి యోగోనవిరుధ్యతఇతి పరిహారః.
* పరమార్థస్త్వమేవైక ఇత్యాద్యపినకృత్స్నస్యాపారమార్థ్యంవదతి-అపితుకృత్స్నస్యతదాత్మకతయా
తద్వ్యతిరేకేణావస్థితస్యాపారమార్థ్యమ్.తదేవోపపాదయతి*తవైషమహిమాయేనవ్యాప్తమేతచ్చరా
చరమితి. యేనత్వయేదంచరాచరంవ్యాప్తం-అతస్త్వదాత్మకమేవేదంసర్వమితిత్వదన్యఃకోపినాస్తి.అత
స్సర్వాత్మతయాత్వమేవైకఃపరమార్థః.అతఇదముచ్యతేత నైషమహిమాయాసర్వవ్యాప్తిరితి.అన్యథాతవై

పదానాం యథాక్రమమర్థమాహ (సత్త్వాదిగుణరహితస్యేత్యాదిపదైః) కర్మసంబన్ధానర్హస్యేత్యనేనా మలా
త్మనఇతి పదం వ్యాఖ్యాతంభవతి - అకర్మవశ్యత్వంముక్తస్యాపివిద్యతే. సపూర్వావస్థాయాం కర్మసంబన్ధిత్వాత్త
దర్హః అతస్తద్వ్యావర్తకం కర్మసంబంధానర్హత్వ మమలాత్మత్వమ్, అకర్మవశ్యత్వం - కర్మకృతసుఖదుఃఖభా
క్త్వాభావః, కర్మవశ్యవిసజాతీయత్వం కర్మసంబంధానర్హత్వమ్. సర్గాదికర్తృత్వేగుణత్రయవశ్యత్వ సాపేక్షత్వ క
ర్మాధీన ఫలభాక్త్వకర్మసంబంధార్హత్వ ప్రసంగఇతివిశేషవిరోధప్రసంజనేనచోద్యమ్. అగ్నేర్ద్రవ్యత్వేఽనుష్ణత్వప్ర
సంగఇతి వదయంతర్కోధర్మిగ్రాహక ప్రమాణబాధితః. అతోవిసవిజాతీయ ధర్మిణోవిసజాతీయధర్మవత్త్వం యు
క్తమ్. అగ్నిత్వేసత్యపి వైద్యుతాగ్నేర్జలనిర్వాప్యత్వాభావవత్. అతస్సర్వవిజాతీయస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగ ఉప
పద్యతఇతిపరిహారఇత్యర్థః * శక్తయస్సర్వభావానా మిత్యస్యగ్రంథస్యాయమక్షరార్థః- అచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః- అత
ర్క్యప్రమితిసిద్ధాః, సర్గాద్యాః - సర్గాదిగోచరాః భావశక్తయః(బ్రహ్మ)వస్తుశక్తయః. బ్రహ్మణోవస్తుశక్తయఇతిని
ర్దేశోబ్రహ్మతాదాత్మ్యమితివత్, యద్వా- బ్రహ్మణోభావశక్తయః- వస్తుశక్తయః బ్రహ్మణోవస్తుత్వప్రయుక్తాస్సత్తా
ప్రయుక్తానిరుపాధికాశ్శక్తయఇత్యర్థః. యద్వా- భావశబ్దః స్వభావపరః. స్వాభావిక్యశ్శక్తయఇత్యర్థః. అథచతుశ్శ్లో
కీంవ్యాచష్టే (పరమార్థఇతి) కృత్స్నస్యబ్రహ్మపర్యన్తత్వేన తచ్ఛరీరత్వాత్ కృత్స్నశరీరం బ్రహ్మైవపరమార్థః-అత
త్పర్యంతోమిథ్యేత్యర్థః. జగతఃపతేఇత్యాకాశవ్యావృత్తిః, యేనవ్యాప్తమితి నృపవ్యావృత్తిః. అనేనజగతశ్శరీరలక్షణం
దర్శితంభవతి- నియామ్యత్వధార్యత్వశేషత్వేష్వన్యతమంవ్యాప్యత్వసహచరంహిశరీరలక్షణద్యోతకమ్. జగచ్ఛరీరక.త్వ
దన్యోమిథ్యేత్యుక్తేఅతత్పర్యంతస్వతంత్రవస్త్వన్తరస్యైవ మిథ్యాత్వంస్యాత్ - నతు జగతస్తచ్ఛరీరభూతస్య - య
థా - హేభూపతేత్వదన్యోనాస్తీత్యుక్తేన భూర్మిథ్యాభవతి- తత్తుల్యరాజాన్తరస్యైవతు మిథ్యాత్వంతద్వత్. యద్వా
ఏకశబ్దః ప్రాధాన్యపరః * ఏకాదాకినిచ్చాసహాయఇత్యత్రాసహాయపదవ్యవచ్ఛేద్యంహిప్రాధాన్యమ్.బ్రహ్మణశ్చప్రా
ధాన్యం జగత్ప్రతివిశేష్యత్వరూపమ్.తదానీంనాన్యోస్తీతి ప్రధానభూతోఽన్యోనిషిధ్యతే-నత్వప్రధానమర్థాన్తరమ్
ఉక్తార్థస్యోపపాదకం వ్యాప్యత్వప్రతిపాదకముత్తరార్ధమిత్యాహ (తదేవేతి) తత్ర ఫలితమర్థమాహ (యేనేతి)
యేన - యస్మాదిత్యర్థః. త్వదన్యః అత్వదాత్మకః. త్వయాఽఽత్మతయావ్యాప్తత్వాత్ సర్వంత్వదాత్మకంత్వచ్ఛరీరమితి
త్వదన్యః అత్వదాత్మకోనాస్తి. తస్మాత్సర్వశరీరస్త్వమేవ పరమార్థఇత్యర్థః. తవైషమహిమేతిశ్లోకార్ధైకదేశస్యోక్తా
ర్థోపపాదకఇత్యాహ (అతఇతి) మహిమ్నోవ్యాప్తిరూపత్వాత్ - యాసర్వవ్యాప్తిరిత్యుక్తం - నతు వ్యాప్తౌ తా
త్పర్యాత్. వ్యాప్తేర్మహిమత్వ ఏవతాత్పర్యమ్. యద్వా- వ్యాప్తేరుక్తార్థోపపాదకత్వం మహిమసమభివ్యాహారా ది
త్యాహ (అతఇదముచ్యతఇతి) తస్యపరప్రాతికూల్యం దర్శయతి (అన్యథేతి) వ్యాప్యవ్యాప్త్యాదేర్మిథ్యాత్వే సర్వ
వ్యాప్తిస్తవమహిమేతినవాచ్యం- అపితు భ్రాంతిరితి వక్తవ్యమిత్యర్థః. కృత్స్నాపారమార్థ్యపరత్వే దూషణాన్తర

షాభ్రాన్తిరితివక్తవ్యమ్. జగతఃపతేత్వమిత్యాదీనాం పదానాంలక్షణా,చస్యాత్. లీలయామహీముద్ధరతో భగవతో మహావరాహస్యస్తుతిప్రకరణవిరోధశ్చ యతః కృత్స్నంజగత్ జ్ఞానాత్మనాత్వయాఽత్మతయావ్యాప్తత్వేన తవమూర్తం- తస్మాత్త్వదాత్మకత్వానుభవసాధనయోగవిరహిణ ఏతత్ కేవలదేవమనుష్యాదిరూపమితిభ్రాన్తిజ్ఞానేనపశ్యన్తీత్యాహ యదేతద్దృశ్యతఇతి. నకేవలంవస్తుతస్త్వదాత్మకంజగద్దేవమనుష్యాద్యాత్మకమితి దర్శనమేవభ్రమః జ్ఞానాకారాణామాత్మనాం దేవమనుష్యాద్యర్థాకారత్వ దర్శనమపి భ్రమఇత్యాహ జ్ఞానస్వరూపమఖిలమితి. యేపునర్బుద్ధిమంతో జ్ఞానస్వరూపాత్మవిదస్సర్వస్య భగవదాత్మకత్వానుభవసాధనయోగయోగ్యపరిశుద్ధమనసశ్చ తే దేవమనుష్యాదిప్రకృతి పరిణామవిశేష శరీరరూపమిదమఖిలంజగచ్ఛరీరాతిరిక్తజ్ఞానస్వరూపాత్మకం త్వచ్ఛరీరంచ పశ్యంతీత్యాహయేతుజ్ఞానవిదఇతి. అన్యథాశ్లోకానాం పౌనరుక్త్యం, పదానాంలక్షణా, అర్థవిరోధః, ప్రకరణవి

ద్వయమాహ (జగతఃపతఇతి) లక్షణా- అధిష్ఠానలక్షణా అభిష్ఠాత్మకత్వేన స్వతంత్రతాయాః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్తద్విరుద్ధం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం నశాస్త్రంప్రతిపాదయతి * ఆదిత్యోయూపఇతి వదితిశఙ్కాయాం అన్యథాసిద్ధాయా అపరోక్షరూపాయాఅపి స్వాతన్త్ర్యప్రతిపత్తేః పరోక్షరూపాప్యనన్యథాసిద్ధాపారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిర్బలీయసీత్యభిప్రాయేణ ద్వితీయశ్లోకమవతారయతి (యతఇతి) పారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిఃపరమాత్మప్రతిపత్తిసాపేక్షా- తదభావాత్తత్ప్రతిపత్త్యభావఇత్యన్యథాసిద్ధాస్వాతన్త్ర్యప్రతిపత్తిరిత్యర్థః (కేవలదేవమనుష్యాదిరూపమితి) పరమాత్మశరీరత్వరహితజగద్రూపమాత్రమిత్యర్థః. అయమర్థః- యథాదేహాత్మభ్రమోఽపరోక్షోపి పరోక్షశాస్త్రజ్ఞానేన బాధ్యతే తథాస్వాతన్త్ర్యభ్రమోపీతి. దేహాతిరిక్తం స్వాత్మానమప్యజానతః పరమాత్మపారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిః కిం పునర్న్యాయసిద్ధేతిచ దర్శయితుం తృతీయశ్లోకారమ్భః. తం వ్యాచష్టే (నకేవలమితి) చిదచిదాత్మకేజగతిచేతనరూపం జగద్వివక్షితం జ్ఞానస్వరూపమఖిలంజగదితి జగచ్ఛబ్దేన - యథా * త్రిభిర్గుణమయైర్భావైరేభిస్సర్వమిదంజగత్ । మోహితంనాభిజానాతి మామేభ్యఃపరమవ్యయమితి అత్రజ్ఞానస్వరూపస్య జడరూపార్థస్వరూపత్వబుద్ధిర్భ్రమ ఇత్యుక్తే అర్థస్వరూపస్యార్థస్వరూపత్వ బుద్ధిర్నభ్రమస్స్యాదితిచసిద్ధమ్. దేహాత్మభ్రమస్సంసర్గకృతః- జలముష్ణమితివత్. ఆత్మాసాధారణధర్మజ్ఞానస్ఫురణేపి తస్యాసాధారణత్వాజ్ఞానాద్భ్రమోపపత్తిః. చతుర్థంవ్యాచష్టే (యేపునరితి) విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతి విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మవాచిత్వాత్ జ్ఞానస్వరూపాత్మవిదఇత్యుక్తమ్. అబుద్ధయఇతి పూర్వశ్లోకోక్తార్థప్రతియోగిత్వేన జ్ఞానవిదఇత్యుక్తమితిస్మారయతి (బుద్ధిమన్తఇతి) అయోగినఇత్యస్య ప్రతియోగిత్వేనశుద్ధచేతసఇత్యుక్తమితి సూచయతి (యోగయోగ్యపరిశుద్ధమనసఇతి) యోగయోగ్యత్వే హేతుఃపరిశుద్ధత్వం - మనసాతువిశుద్ధేనహిభగవత్సాక్షాత్కారరూపోపాసన నిష్పత్తిస్క్రియతే. మనోవిశుద్ధిశ్చ కర్మయోగేన- యోగేనయోగ్యతాపరిశుద్ధిరితివార్థః. పూర్వశ్లోకే అఖిలజగచ్ఛబ్దేన చేతనరూపం జగద్వివక్షితమ్. అస్మిన్శ్లోకే అఖిలజగచ్ఛబ్దేనాచిద్రూపం జగద్వివక్షితమ్. కృత్స్నపారమార్థ్యంవివక్షితమితిపక్షే ప్రథమశ్లోకసంక్షిప్తదూషణమనుక్తదూషణేనసహవిస్తరేణసర్వశ్లోకసాధారణమాహ (అన్యథేతి) స్వాతంత్ర్యభ్రమోదేహాత్మభ్రమశ్చేతి విభాగాభావే పౌనరుక్త్యమిత్యర్థః. లక్షణా- పరమేశ్వర- జగతఃపతే- తవమహిమా- త్వం- ఇత్యాదిశబ్దానాం లక్షణా. త్వంశబ్దో హిస్వాభిముఖాహమర్థాన్తరవాచీ- అతస్తస్యలాక్షణికత్వమ్. అర్థవిరోధః - ప్రత్యక్షాదిభిరబాధ్యత్వేన సిధ్యతోఽసత్యత్వేప్రమాణవిరోధః. తిరోధానానుపపత్త్యాదిస్తర్కవిరోధః- ఉభయలిఙ్గకత్వవిరోధశ్చ ప్రకరణవిరోధః. స్తుతివిరోధః.* రోమాన్తరస్థామునయస్తువంతీతిహిప్రకృతమ్. స్తోతౄణామద్వైతజ్ఞానవత్త్వేస్తుత్యనుపపత్తిః- తదభావేచనితరామ్. శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధః - ఉపక్ర

రోధ, శ్శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధశ్చ * తస్యాత్మపరదేహేషు సతోఽప్యేకమయమిత్యత్ర సర్వేషామాత్మ సుజ్ఞానైకాకారతయా సమానేషు సత్సు దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపపిండ సంసర్గకృతమాత్మసు దేవాద్యాకారేణ ద్వైతదర్శనమతథ్య మిత్యుచ్యతే. పిణ్డగతమాత్మగతమపి ద్వైతం న ప్రతిషిధ్యతే. దేవమనుష్యాది వివిధవిచిత్రపిణ్డేషు వర్తమానం సర్వమాత్మవస్తుసమమిత్యర్థః.

మోపసంహారావాన్తరప్రకరణోపక్రమోపసంహారాదివిరోధః. అథావిభరతచతుశ్శ్లోకీం పరస్పరవ్యవహితాం వ్యాచష్టే (తస్యేత్యాదినా) బ్రహ్మాద్వైతంజీవాద్వైతం చేత్యద్వైతంద్వివిధంశాస్త్రప్రతిపాద్యమ్. తత్ర బ్రహ్మాద్వైతం ప్రకార్యద్వైతమ్. జీవాద్వైతం ప్రకారాద్వైతమ్. కోఽత్రనియామక ఇతిచేదుచ్యతే- బ్రహ్మప్రకరణేషు సామానాధికరణ్యేన బ్రహ్మాద్వైతప్రతిపాదనాత్, సామానాధికరణ్యస్యచ ప్రకారభేదవిశిష్టప్రకార్యైకత్వపరత్వాత్ * ఏకస్సన్ బహుధావిచార ఇతిప్రకారబహుత్వస్యకణ్ఠోక్తత్వాత్. ఐక్యవిధిశేషస్య*నేహనానాస్తీత్యాదిభదనిషేధస్య విహితైక్యవిరోధిభేదవిషయత్వాత్. సామాన్యనిషేధస్యచవిహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వేనప్రకారిబహుత్వనిషేధపరత్వాత్ *నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతేఇతిబ్రహ్మతుల్యప్రకార్యన్తరనిషేధకణ్ఠోక్త్యా,చప్రకార్యద్వైతమేవబ్రహ్మాద్వైత్వమ్.జీవాత్మబహుత్వస్యశ్రుతిసిద్ధత్వాదన్యథాబద్ధముక్తవ్యవస్థానుపపత్తేఃఉపదేశానుపపత్తేః।సుఖాదివ్యవస్థానుపపత్తేః*పుమాన్న దేవోన నరోనపశుర్నచపాదపః। చతుర్విధోఽపి భేదోఽయంమిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధనః* దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తఇత్యాదిభిర్భేదవిశేషనిషేధస్యకణ్ఠోక్తత్వా, న్ముక్తానాం సామ్యవచనాత్ *అహంత్వంచతథాన్యేచ*తత్రత్వమహమప్యత్ర* తన్మనస్సమతాలమ్బ్యేత్యాది ప్రాకరణికవచనానురోధా- దేకోఽప్రిహిరితివదేకశబ్దస్య ఏకజాతీయపరత్వోపపత్తే, ర్వక్ష్యమాణశ్లోకస్య శబ్దస్వభావాచ్చ జీవాద్వైతం ప్రకారాద్వైతమేవ *నిత్యోనిత్యానాంచేతనశ్చేతనానామేకోబహూనాం యో విదధాతికామానిత్యస్య వాక్యస్య కామవిధానపరత్వాన్న నిత్యత్వబహుత్వయోస్తాత్పర్యమస్తి - అస్తిచేద్వాక్యభేదప్రసఙ్గాదితిచేత్ -న- * యదాగ్నేయోఽష్టాకపాల ఇత్యత్రాష్టాకపాలత్వ విశిష్టాగ్నేయపురోడాశవిధివద్విశిష్టవిధిపరత్వాద్వాక్యస్య. నిత్యబహుచేతనవిశిష్టకామప్రదానవిధిపరంహీదం ప్రతీయతే. అనిత్యానామల్పానాం కామప్రదానాదపి నిత్యానాంబహూనాం కామప్రదానే కథితేహికామప్రదానస్యాతిశయోభవతి. జీవబహుత్వస్య లోకసిద్ధత్వాన్నతత్ర శాస్త్రస్య తాత్పర్యం- అప్రాప్తేహి శాస్త్రమర్థవదితి చెన్న - సంసృష్టస్యహిబహుత్వ ప్రతీతి ర్లోకసిద్ధా- పరిశుద్ధాత్మస్వరూప బహుత్వస్య లోకసిద్ధత్వాభావాత్తత్రహి శాస్త్రతాత్పర్యం సంభవతి. ఔపాధికాకారస్యానిత్యత్వా, న్నిష్కృష్టస్వరూపస్య నిత్యత్వా, న్నిత్యత్వ సమానాధికరణబహుత్వేఽభిహితే పరిశుద్ధాత్మస్వరూపబహుత్వంహ్యుక్తంభవతి. ఉపదేశోఽపినసంభవతి- గురుర్భ్రాన్తశ్చేన్నోపదేశః - అభ్రాన్తశ్చేద్ద్వైతప్రతీత్యభావాన్నితరామ్. ద్వైతప్రతీతావపి దర్పణస్థంస్వాత్మనః ప్రతిబిమ్బం ప్రతివివక్షితస్యేవోపదేశస్సంభవతీతి. సుఖదుఃఖాదివ్యవస్థయాచాత్మభేదసిద్ధిః; నను సుఖదుఃఖవ్యవస్థానామ కిం సుఖదుఃఖవ్యక్తిబహుత్వం- ఉతతదాశ్రయబహుత్వమ్. ఏకస్యైవానేకసుఖదుఃఖవ్యక్తిదర్శనాత్సుఖాదిస్వరూపబహుత్వం నాత్మైక్యవిరోధీతి నవ్యవస్థా ఆశ్రయభేదశ్చేత్తాసాధ్యావిశిష్టో హేతురితి చెన్న - త్వదుక్తోభయప్రకార విలక్షణత్వాద్వ్యవస్థాయాః. సంప్రతిపన్నైకాశ్రయేషు సుఖదుఃఖాదిషు ప్రతిసన్ధానందృష్టమ్. ప్రతిబన్ధకాభావే సత్యేకాశ్రయత్వేనసుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానాభావోవ్యవస్థేతి పరిహారః. ఏకమయమిత్యత్ర మయట్ స్వార్థికః యద్వా-ఏకశబ్దోభావప్రధానః - ఐక్యమ్. తత్ప్రచురమేకమయంశుద్ధావస్థస్యాత్మనోహ్యైక్యప్రాచుర్యం- నతుసంసృష్టస్య - తస్యబుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యవాన్తరభేదేన దేవత్వాదిబాహ్యభేదేనచైక్యప్రాచుర్యాభావాత్, ఏకశబ్దస్సమానవాచీ * ఏకోఽప్రిహిస్సునిషణ్ణస్సుపుష్టాఃకురుతే ప్రజాఇత్యాదిషుతథాప్ర

యథోక్తంభగవతా * శుని చైవశ్వపాకేచ పణ్డితాస్సమదర్శినః * నిర్దోషంహి సమంబ్రహ్మేత్యాదిషు *తస్యాత్మపరదేహేషు సతోపీతి దేహేతిరిక్తేవస్తునిస్వపరవిభాగస్యోక్తత్వాత్ *యద్యన్యోస్తిపరః కోపి త్యత్రాపి నాత్మైక్యంప్రతీయతే,యదిమత్తః పరః కోప్యన్య ఇత్యేకస్మిన్నర్థే పరశబ్దాన్యశబ్దయోః ప్రయోగాయోగాత్, తత్రపరశబ్దస్స్వవ్యతిరిక్తాత్మవచనః.అన్యశబ్దస్తస్యాపిజ్ఞానైకాకారత్వాదన్యాకారత్వప్రతిషేధార్థః- ఏతదుక్తంభవతి - యదిమద్వ్యతిరిక్తః కోప్యాత్మా మదాకారభూతజ్ఞానాకారాదన్యాకారోస్తి. తదాఽహమేవమాకారః అయంచాన్యాదృశాకారఇతిశక్యతేవ్యపదేష్టుం-నచైవమస్తి సర్వేషాం

యోగదర్శనాత్. దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపేత్యనేన * దుఃఖాజ్ఞానమలాధర్మాః ప్రకృతేస్తేనచాత్మనః * పుమాన్నదేవోనరోనపశుర్నచపాదపః । శరీరాకృతిభేదాస్తుభూపైతేకర్మయోనయఇతి వచనయోరైకార్థ్యం దర్శితమ్*పిణ్డః పృథగ్యతః పుంసశ్శిరఃపాణ్యాదిలక్షణఇతి ప్రాకరణికవచనం స్మారయతిపిణ్డశబ్దః ఏకమయమిత్యాత్మస్యైకత్వంవిధాయభేదనిషిధ్యమానేఆత్మస్వరూపభేద ఏవనిషేధ్యస్స్యాదితి చేత్ -స్యాదేవంయదివిధీయమానమేకత్వంవ్యక్త్యైక్యంస్యాత్ తత్తుప్రకారైక్యమ్.అతోభేదనిషేధో వైజాత్యనిషేధ ఏవేతిభావః*ద్వైతినోఽతథ్యదర్శినఇతిసామాన్యేనోక్తేకథందేవాది ద్వైతనిషేధఇత్యుచ్యతఇతిచేత్ -కథంసామాన్యేన ద్వైతనిషేధే ప్రతీతేఆత్మద్వైతనిషేధఇత్యుచ్యతే-పిండాత్మనోర్భేదనిషేధః. పిండాత్మనోర్భేదస్య ప్రామాణికత్వాదితి చేత్- ఆత్మభేదస్యాపి ప్రామాణికత్వాన్నతద్భేదనిషేధః- అపితు దేవాదిభేదనిషేధఇతిభావః. ఆత్మగతద్వైతమప్రతిషిద్ధంచేత్ * ఆత్మాశుద్ధోక్షరశ్శాంతః * విజ్ఞానం యజ్ఞంతనుత ఇత్యేకవచనంనోపపద్యతే - జాతావేకవచనంచేద్దేహశబ్దేప్యేకవచనంస్యాదితిశఙ్కాచ దేవమనుష్యాదిపదేన పరిహృతా. దేవాదిష్వవాన్తరభేద వివక్షయావివిధశబ్దః. తత్రాప్యనేకవిధత్వవివక్షయా విచిత్రశబ్దః. ఆత్మసుజాత్యైకత్వాదేకవచనం పిణ్డేష్వవాన్తరజాతిబహుత్వాద్బహువచన మిత్యభిప్రాయః. సామ్యేప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) బహుత్వస్య విహితత్వాత్సామ్యప్రతిపాదనాచ్చాత్మవ్యక్తిభేదనిషేధోనుపపన్నఇత్యర్థః. హేత్వంతరంచాహ (తస్యేతి) అన్యథార్థశ్చేదేతచ్ఛ్లోకస్థపదానాం వ్యాఘాతస్స్యాదిత్యర్థః. (ఉక్తత్వాదితి) సమమిత్యర్థఇత్యన్వయః. ఏకవచనోక్తాహిజాతావేకవచనమితి నిర్వాహః- అన్యనిషేధపరస్యవచనస్యాన్యథానిర్వాహాయోగాత్ ఆత్మైకత్వ సిద్ధిరితిశఙ్కాయాం యద్యన్యోస్తీత్యాదేః శ్లోకస్యార్థమాహ (యదీతి) ఏకస్మిన్నర్థేద్వావద్వాశబ్దావప్రయుక్తౌస్థానత్రయే-తేనాన్యతరశబ్దస్యాకార పరత్వాన్నాత్మభేదనిషేధ ఇతిపరిహ్రియతే. తత్రద్వయోశ్శబ్దయోః కోర్థ ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) పరశబ్దేన ధర్మిణమనూద్యతస్యశబ్దాన్తరోపస్థాపితాకారాన్తరాన్వయోనిషిధ్యతఇత్యర్థః- ఏషోహమయంచాన్యఇతి వక్తుమశక్యత్వంకథం - ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వభేదకధర్మౌహివిద్యేతే ఇతిచేన్నైవమ్- ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వయోః స్వపరాపేక్షయా సర్వాత్మనా సాధారణతయావ్యావర్తకత్వాభావాత్. పూర్వందేవాదిష్వన్యతమోఽయమిత్యభిప్రాయేణ తద్విశేషబుభుత్సయాహి సౌవీరరాజేనాదిభరతఃపృష్టః. అతోదేవాద్యాకారనిషేధపరా ఇమే(శ్లోకా)శబ్దా ఇతిభావః. ఏవంపదార్థేసతి శ్లోకేనకిముక్తంభవతీతి శఙ్కాయాం వాక్యార్థంయోజయతి (ఏతదుక్తమితి) ఏషఇతిశబ్దస్యార్థమాహ (ఏవమాకారఇతి) అన్యశబ్దార్థమాహ (అన్యాదృశాకారఇతి) అకారైక్యంనామాఽఽకారాణాంసాదృశ్యమిత్యభిప్రాయేణ ఏవమాకారోఽన్యాదృశాఽఽకారఇత్యుక్తమ్. అన్యథా స్వరూపేమాత్రప్రతిపత్తిరేకేనైవ పదేన సిద్ధేతి పదాన్తరవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ పదాన్తరమాకారపరమిత్యర్థః. అస్యార్థస్య విపర్యయే పర్యవసానముత్తరశ్లోకోక్తమ్. సోనుదాహృతః. తదర్థమాహ (నచైవమితి) అయంహిసశ్లోకః * యదాసమస్తభూతేషు పుమానేకోవ్యవస్థితః । తదాహికోభవాన్ సోహమిత్యేతద్విఫలంవచఇతి. అత్రైకశబ్దఆకారైక్యపరః. స్వ

జ్ఞానైకాకారత్వేన సమానత్వాదేవేతి * వేణురంధ్రవిభేదేనేత్యత్రాప్యాకారవైషమ్యమాత్మనాం న స్వరూపకృతమ్. అపితు దేవాదిపిణ్డప్రవేశకృతమిత్యుపదిశ్యతే- న్యాత్మైక్యమ్. దృష్టాన్తేచానేక రంధ్రవర్తినాం వాయ్వంశానాంనస్వరూపైక్యమ్- అపిత్వాకారసామ్యమేవ. తేషాంవాయుత్వేనైకాకారాణాంరన్ధ్రభేదనిష్క్రమణకృతోహిషడ్జాదిసంజ్ఞాభేదః-ఏవమాత్మనాందేవాదిసంజ్ఞాభేదః.యథాతైజసాప్యపార్థివద్రవ్యాంశభూతానాంపదార్థానాంతత్తద్ద్రవ్యత్వేనైక్యమేవనస్వరూపైక్యం.తథావాయవీయానామంశానామపిస్వరూపభేదోఽవర్జనీయః*సోఽహంసచత్వమితిసర్వాత్మనాంపూర్వోక్తంజ్ఞానాకారత్వంతచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతత్సామానాధికరణ్యేనాహంత్వమిత్యాదీనామర్థానాంజ్ఞానమేవాకారఇత్యు

యుంప్రకాశత్వనిత్యత్వాణుత్వాదిస్సర్వాత్మసాధారణఃవ్యావర్తకదేవాద్యాకారస్తునాత్మన్యస్తి. వ్యావర్తకాభావాత్తద్వాచిశబ్దేననిర్దేశోఽనుపపన్నః.ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వపరోక్షత్వాపరోక్షత్వాదీనినవ్యావర్తకానీతికోభవానితిప్రశ్నస్తదతిరిక్తాకారాభిప్రాయః. నహిభవానితిప్రశ్నః; భవచ్ఛబ్దోధర్మిమాత్రపరః. కింశబ్దోవ్యావర్తకదేవాద్యాకారపరః.తస్మాత్తదతిరిక్తాకారాభావేన నతద్వాచిశబ్దేన నిర్దేశఉపపద్యత ఇత్యర్థః (జ్ఞానైకాకారత్వేన సమానత్వాదేవేతి) పూర్వోక్తాదేవేతిభావః. ఉక్తనిర్వాహగోచరం దృష్టాన్తముఖేనాద్వైతపరత్వేన పరోక్తస్య శ్లోకస్యార్థమాహ (వేణురన్ధ్రేతి) స్వతఏకాకారాణాముపాధివశాదవాన్తరభేదసద్భావమాత్రే దృష్టాంతోపన్యాసః. అన్యథాసర్వథాసాధర్మ్యాభ్యుపగమేహి ఆత్మనోఽచిత్త్వావకాశకార్యత్వాదికమపిస్యాత్. తద్ధిప్రమాణాన్తరవిరోధాత్త్యజ్యతే- తథాదృష్టాన్తగతమాకారాన్తరమపీతిభావః. తథాసౌ పరమాత్మనఇత్యుక్తే షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదోమాభూదిత్యభిప్రాయేణాహ (ఏవమాత్మనాం దేవాదిసంజ్ఞాభేదఇతి) భేదష్షడ్జాదిసంజ్ఞితఇతి పాఠేసత్యపి షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదఇతివ్యాఖ్యాతమ్. దురవగమ షడ్జాదిరూపభేద ప్రతిపత్తి సౌకర్యస్య సంజ్ఞాభేదాధీనత్వాదితిభావః. దార్ష్టాన్తికేపి తథైవ. దృష్టాన్తేవ్యక్తి బహుత్వంకిమస్తీతిశఙ్కాయాం వాయ్వంశానామనేకత్వం తర్కేణ సాధయతి (ద్రైజసేతి) స్పర్శవద్ద్రవ్యత్వాదితిభావః. యత్రత్వాకాశదృష్టాన్తఉక్తః తత్రాప్యేకస్యాత్మనోదృష్టాన్తత్వేనాకాశముక్త్వా ఆత్మాన్తరేతథాత్వమితిమంతవ్యమ్. * సితనీలాదిభేదేన యథైకందృశ్యతేనభః । భ్రాన్తదృష్టిభిరాత్మాపి తథైకస్సన్పృథక్పృథగితి నభసః సితనీలాదిభేదశ్శరత్ప్రావృట్సన్ధ్యాసమయేషు మేఘోపశ్లిష్టస్య తస్యయథాక్రమభావీ. తథైకస్యాత్మనోపి దేవాదిభేదః క్రమభావీతియద్వా- తత్రాపిప్రదేశ భేదాంగీకారేణ సర్వాత్మదృష్టాన్తస్స్యాత్- ఆకాశస్యప్రదేశ భేదానభ్యుపగమే ఘటాదేర్విభుత్వ మాకాశస్యాల్పత్వంవాప్రసజేత్. కింఘటాదేః కృత్స్నాకాశే నసంబన్ధః- ఉతప్రదేశభేదేన పూర్వస్మిన్పక్షే ఘటాదేర్విభుత్వ మాకాశస్యాల్ప పరిమాణత్వంవా ద్వితీయేప్రదేశభేదాంగీకారఇతి వేదాన్తిభిర్నభసోనిరవయవత్వవాదోఽపసిద్ధాన్తః - వేదాంతేషుతస్యాంశభేదేన పఞ్చీకరణోపదేశాత్, దేశాంశేనవాయుత్వేన పరిణామవాదాదుత్పత్తిలయదర్శనాచ్చేతి. అతఏవ * ఘటధ్వంసేఘటాకాశోనభిన్నోనభసాయథా। బ్రహ్మణాపోయవిధ్వంసే విష్ణ్వాఖ్యేనతథాప్యుమా నితిశౌనకవచనమపినభస్యంశభేదాభిప్రాయేణ జీవస్యపరస్మాదాత్మనఔపాధిక వైషమ్య విరహాద్దృష్టాన్తసమర్పణపరంవేదితవ్యమ్ * యథాగ్నిరగ్నౌసంక్షిప్తస్సమానత్వమనువ్రజేదితి తత్రైవ సామ్యదృష్టాన్తాభిధానాత్. అథాదిభరతనిగమనశ్లోకమాహ (సోఽహమితి) పూర్వోక్తం - అధ్యాయచతుష్టయోక్తమ్. సఇతిపదస్యజ్ఞానాకార విశిష్టవస్తువాచిత్వేపి విశేషణాంశే తాత్పర్యందర్శయితుం సర్వాత్మనాం జ్ఞానాకారమితివిశేషణాంశస్య నిష్కృష్య నిర్దేశః అన్యథాతత్సామానాధికరణ్యనైత్యనన్తరోక్తివిరోధాత్ (జ్ఞానమేవాకారఇత్యుపసంహారన్నితి) సోఽహమిత్యాద్యశ్లోకానన్తరపూర్వశ్లోకే * ఏక(స్స)(స)మస్తంయదిహాస్తికించిత్ తదచ్యుతోనాస్తి పరంతతోన్యత్ ఇత్యర్థేన స్వ

పసంహారః దేవాద్యాకారభేదేనాత్మసుభేదమోహంపరిత్యజేత్యాహ. అన్యథా దేహాతిరిక్తాత్మోపదేశ్య
స్వరూపే అహంత్వం సర్వమేతదాత్మస్వరూపమితిభేదనిర్దేశో న ఘటతే. అహంత్వమాదిశబ్దానా
ముపలక్ష్యేణ సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యనేన సామానాధికరణ్యాదుపలక్షణత్వమపి నసంగచ్ఛతే.
సోపియథోపదేశ మకరోదిత్యాహతత్యాజభేదంపరమార్థదృష్టిరితి. కుతశ్చైషనిర్ణయఇతిచేత్ - దే
హాత్మవివేకవిషయత్వాదుపదేశస్య. తచ్చ * పిణ్డఃపృథగ్యతఃపుంసశ్శిరఃపాణ్యాది లక్షణ ఇతిప్రక్రమాత్

రాత్మనాం భగవచ్ఛరీరత్వస్యోక్తత్వాత్ సోహమిత్యాదిశ్లోకస్య భగవదాత్మకత్వ నిగమనపరత్వ శఙ్కాస్యాత్. త
చ్ఛాయ యుక్తమ్- ప్రకరణస్య శరీరాత్మవివేకపరత్వాత్, తన్నిగమనస్యచాపేక్షితత్వాత్, తన్నిగమనపరశ్లోకాన్తరాభా
వా, దపేక్షితవిధురన పేక్షితవిధానాయోగాచ్చ, ఆత్మనాం దేహవ్యావర్త(కజ్ఞానై)కైకాకారత్వ నిగమనపరోయంశ్లో
క ఇత్యభిప్రాయః. త్యజభేదమోహమిత్యంశస్యార్థమాహ (దేవాద్యాకారభేదేనాత్మసుభేదమోహంపరిత్యజేతి) దేవా
దిశబ్దో భేదశబ్దవివరణరూపః. దేహగత దేవత్వాద్యాకారభేదఆత్మనిభేదమోహహేతుః. తంభేదమోహం పరిత్యజే
త్యర్థః. కృత్స్నభేదనిషేధపరత్వేఽనిష్టమాహ (అన్యథేతి) నచాహంత్వమాదిశబ్దాదేహపరాః- నహితచ్ఛబ్దేనాత్మా
నం పరామృశ్య, తేనాత్మనా దేహానామైక్యముపదిశ్యతే- నాప్యన్తఃకరణపరాః- నహ్యన్తఃకరణానాంపరమాత్మనైక్యం
పరస్పరైక్యంవోపదిశ్యతే. నాపి దేహవిశిష్టాన్తఃకరణపరాః, నహి దేహవిశిష్టానామన్తఃకరణానామైక్యముపదిశ్యతే. అతో
ఽహంత్వమాదిశబ్దాదేహాతిరిక్తాత్మపరా ఇత్యభిప్రాయేణ దేహాతిరిక్తేత్యుక్తమ్. అహంత్వమిత్యాదిపదానాముపలక్షణత్వా
దుపలక్ష్యవస్తునినభేద ఇత్యాశంక్య పరిహరతి(అహమితి)అహంత్వమాదీత్యాదిశబ్దేనసర్వశబ్దో వివక్షితః. ఉపలక్ష్యేణేత్యౌ
పచారికనిర్దేశః-ఉపలక్ష్యవాచిపదేనేత్యర్థః (సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యనేనేతి)అహంత్వంసర్వమితిత్రయాణామపి
పదానాం ఆత్మస్వరూపశబ్దేన సామానాధికరణ్యం ఫలితం- తేషన్వ్యతమేనాహంత్వమర్థసజాతీయార్థవాచినా సర్వ
మేతదితి పదేనాత్మస్వరూప శబ్దస్య సామానాధికరణ్య నిర్దేశాదితిజ్ఞాపనార్థం సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యుపాదా
నం కృతంభాష్యే. శ్లోకే సర్వమేతదాత్మస్వరూపమితి ప్రదర్శనార్థముక్తమ్. అతోఽహంత్వమాదిశబ్దానాముపలక్ష్య
వాచకాభిమతాత్మస్వరూపశబ్దేనసామానాధికరణ్యాదహంత్వమాదిశబ్దవాచ్యానామర్థానాముపలక్షణత్వమసంగతమ్. న
హిచన్ద్రశ్శాఖా, సారసః కేదారః, ఇత్యుపలక్షణోపలక్ష్యవాచిశబ్దానాంసామానాధికరణ్యంముఖ్యతయాదృష్టమిత్యర్థః. లక్ష
ణయాస్త్వితిచేత్. లక్షణైవదోషఇతిభావః. యద్వా- అనేనేతిపదముపలక్ష్యవిశేషణమ్. సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యా
త్మశబ్దనిర్దిష్టేనానేనోపలక్ష్యేణాహంత్వమాదిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యాదుపలక్షణత్వమసంగతమిత్యర్థః. అస్యాంయో
జనాయామహంత్వమాదిసజాతీయార్థవాచిసర్వపదసామానాధికరణ్యనిర్దేశస్య హేతుత్వమర్థసిద్ధమ్. యద్యహంత్వమాది
శబ్దా ఉపలక్ష్యపర్యన్తవృత్తయస్తదానీమేవ మర్థతయోపలక్ష్యవాచినాత్మస్వరూపమితిపదేన సఇతిపృథక్సామానాధికర
ణ్యదర్శనాదుపలక్షణ వాచకాహంత్వమాదిసామానాధికరణ్యవైయర్థ్యమితి. అహంశబ్దస్యాపేక్షికప్రత్యక్త్వంప్రవృత్తిని
మిత్తమ్. త్వంశబ్దస్యచ చేతనత్వేసత్యభిముఖత్వం. ఆత్మశబ్దస్యచవ్యాపనక్షమత్వమ్. సఇతిపదస్యప్రకృతజ్ఞానాకారః. నను
నచసర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యత్ర కథమాత్మస్వరూపవిశేషణస్య తచ్ఛబ్దస్య పుల్లింగత్వం- ఉచ్యతే * ఆత్మాశబ్దో
క్షరశ్శాన్తఇత్యాదిషు పరజ్ఞానమయత్వేన ప్రకృతఆత్మా హితచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే అతోనవిరోధఇతి. అచిత్సంసృష్ట
దేవాదిరూపేణ ప్రతీయమానంసర్వమేతదాత్మస్వరూపం జ్ఞానైకాకారస్సఆత్మేత్యర్థః. చతుర్థపాదంవ్యాచష్టే (సోపీ
తి) నజీవబ్రహ్మాద్వైతపరమిదం ప్రకరణం - నచాత్మస్వరూపబహుత్వ నిషేధపరం(అ)ప్ర)కారైక్యపరమితికథంజ్ఞాయ
త ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కుతశ్చేతి) పరిహరతి (దేహాత్మేతి) తదపికుతఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) దేహాత్మవివేకపర

* విభేదజనకేజ్ఞాన ఇతిచ నాత్మస్వరూపైక్యపరమ్. నాపిజీవపరయోః. ఆత్మస్వరూపైక్యముక్తరీత్యాని
షిద్ధమ్. జీవపరయోరపి స్వరూపైక్యం దేహాత్మనోరివనసంభవతి- తథాచశ్రుతిః * ద్వాసుపర్ణాసయు
జాసఖాయాసమానంవృక్షం పరిషస్వజాతే। తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతి

త్వోపపాదనేన జీవపరైక్యపరత్వమాత్మబహుత్వనిషేధపరత్వంచ దత్తోత్తరమేవ. అథ శాస్త్రోపసంహారగతస్య విభేద
జనక ఇత్యాదిశ్లోకస్యార్థం వక్ష్యన్ అర్థాన్తరపరత్వం వ్యుదస్యతి (విభేదేత్యాదినా) ప్రథమంకిమాత్మస్వరూపైక్యప
రం- ఉతజీవపరైక్యపరమితి వికల్ప్యదూష్యతే. అత్ర చశబ్దాభావాదాత్మబ్రహ్మశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యం సంభా
వితమ్. తథాసతి బ్రహ్మశబ్దః శుద్ధావస్థపరస్స్యాత్. ఏవంశుద్ధావస్థాజ్జీవస్యభేదోనాస్తీతి జీవస్వరూపైక్యముక్తంస్యా
త్- అతశ్శజాఽస్వదీభూతమాత్మైక్యపరత్వందూషయతి (ఆత్మేతి) ఉక్తరీత్యా - శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తిలౌకికార్థాప
త్త్యాదిభిరిత్యర్థః- ద్వితీయంపక్షం దూషయతి (జీవేతి) (దేహాత్మనోరివేతి) విరుద్ధధర్మత్వాదిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వప
రాక్త్వజడత్వాజడత్వనిత్యత్వపరిణామిత్వాదిభిర్విరుద్ధధర్మైర్యథాదేహాత్మనోర్భేదః - తథాజీవపరయోరపి హేయా
ర్హత్వోభయలిఙ్గత్వ నియామ్యత్వ నియన్తృత్వాదివిరుద్ధ ధర్మైరైక్యంహినోపపద్యతే. విరుద్ధధర్మత్వేప్రమాణమాహ
(తథాచేతి) తథా - విరుద్ధధర్మత్వ ఇత్యర్థః- చోహ్యర్థః - హేతువాచీ. వక్ష్యమాణ హేతూనాం పఞ్చమీప్రయుక్తా
తత్స్థానీయోఽయం. చశబ్దః సమానంవృక్షం - శరీరంపిప్పలం- కర్మఫలం- అభిచాకశీతి - స్వయమనశ్నత్త్వాదాశయితృ
త్వాచ్చ భృశంభాతీత్యర్థః. నను కథమస్య మన్త్రస్యజీవపరమాత్మభేదపరత్వం - అన్తఃకరణజీవపరోహ్యయంమన్త్రః
పైఙ్గిరహస్య బ్రాహ్మణేనాస్యమన్త్రస్య తథావ్యాఖ్యాతత్వాత్ యథా * తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీతిసత్త్వమ్ ।
అనశ్నన్నన్యోఅభి(పశ్య)చాకశీతీ)తిజ్ఞః । తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి- స్వాద్వత్తీత్యనేన సత్త్వముక్తం అభిచాకశీ
తీత్యనేనవాక్యేనానశ్నన్నన్యోజ్ఞ ఇతి క్షేత్రజ్ఞాభిపశ్యతీత్యుక్తమితి వ్యాఖ్యాతత్వ మవగమ్యతే. నచ సత్త్వశబ్దోజీ
వపరః- క్షేత్రజ్ఞశబ్దః పరమాత్మపర ఇతివాచ్యమ్. సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరతయా ప్రసిద్ధత్వాత్, * తదే
తత్సత్త్వంయేనస్వప్నంపశ్యతి । అథయోఽయంశారీరఉపద్రష్టాసక్షేత్రజ్ఞః । తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి సత్త్వక్షేత్ర
జ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరత్వేన తత్రైవవ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. యేనపశ్యతీతి కరణత్వప్రతీతేః సత్త్వంహ్యన్తఃకరణమ్
స్వప్నద్రష్టృత్వాదితరః క్షేత్రజ్ఞోహిజీవః. అతోద్వాసుపర్ణాఇతి మన్త్రోయమన్తఃకరణజీవపరః- నతు జీవపరమాత్మ
పర ఇతి. ఉచ్యతే- నతావజ్జీవపరమాత్మపరత్వమస్యమన్త్రస్యాపవదితుం శక్యతే, అనేన మన్త్రేణతుల్యార్థతయాప్రత్య
భిజ్ఞాయమానే * సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్న ఇత్యనన్తరమన్త్రేజీవపరమాత్మనోః ప్రతిపన్నత్వాదస్యమన్త్రస్య తదై
కార్థ్యాచ్చ * సమానంవృక్షంపరిషస్వజాతే * సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్న ఇతితయోరైకార్థ్యంహిప్రతీయతే * స
మానేవృక్ష ఇతిమన్త్రేచపురుషోజీవః - అన్తఃకరణస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్ * శోచతిముహ్యమానః * ప
శ్యతివీతశోక ఇతిపదానామస్వారస్య ప్రసఙ్గాచ్చ. అన్యశ్చపరమాత్మా. ఈశశబ్దవాచ్యత్వాత్- స్వవిషయజ్ఞానేన వీత
శోకత్వహేతుత్వాచ్చ న కేవలముత్తర మన్త్రైకార్థ్యాద్ద్వాసుపర్ణేతి మన్త్రస్యజీవపరమాత్మపరత్వం కింతు తస్మి
న్నేవ స్వాద్వత్తిఅనశ్నన్నన్య ఇతిభోక్తృత్వాభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చ తదవసీయతే- చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాం ద్రష్టృత్వ
శ్రోతృత్వాదివత్. అంతఃకరణస్యాపి కరణత్వాదేవ భోక్తృత్వంనసంభవతి. జీవస్యచవృక్షశబ్దోక్తదేహపరిష్వఙ్గదశా
యామేవానశ్నత్త్వమపినోపపద్యతే తర్హిపైఙ్గిరహస్య బ్రాహ్మణస్యకోఽర్థః. ఉచ్యతే - సత్త్వంబద్ధజీవః * ద్రవ్యా
సువ్యవసాయేషు సత్త్వమస్త్రీతుజన్తుష్వితి నైఘంటుకపాఠాత్ జంతుపరత్వావగతేః జంతుః- చేతనః * ప్రాణీతు
చేతనోజన్మీజంతుజన్యశరీరిణః ఇతిపాఠాత్ * నతదస్తిపృథివ్యాంవాదివిదేవేషువాపునః । సత్త్వంప్రకృతిజైర్ముక్తంయ

* ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే। ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పంచాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః ॥ * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేత్యాద్యా - అస్మిన్నపి శాస్త్రే * స సర్వభూతప్రకృతిం వికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః। అతీతసర్వావరణోఽఖిలాత్మా తేనాస్తృతం యద్భువనాన్తరాళే। సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ * పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే * అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే। యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగేతి భేదవ్యపదేశాత్ * ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే * భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః

దేభిస్సాన్యత్త్రిభిర్గుణైరితి ప్రయోగాత్ * వన్యాన్వినేష్యన్నివ దుష్టసత్త్వాన్ నిత్యర్వాచీన ప్రయోగాచ్చ క్షేత్రజ్ఞశబ్దశ్చాత్ర పరమాత్మపరః - అర్థాన్తరప్రసిద్ధాకాశ ప్రాణాదిశబ్దవదర్థానుపపత్త్యా పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః * విష్ణోర్న్మానహస్రాణి ఇత్యుపక్రమ్య * క్షేత్రజ్ఞోఽక్షర ఏవ చేతి ప్రయోగాత్. క్షేత్రం జానాతీత్యవయవార్థస్య తస్మిన్నేవ ముఖ్యలత్వాచ్చ మోక్షధర్మే * తతస్త్రిగుణ్యహీనాస్తే పరమాత్మానమంజసా। ప్రవిశన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ క్షేత్రజ్ఞం నిర్గుణాత్మకం। * సర్వావాసం వాసుదేవం క్షేత్రజ్ఞం విద్ధి తత్త్వతః * విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వపాదాక్షినాసికః। ఏకశ్చరతి క్షేత్రేషు స్వైరచారీ యథాసుఖమ్। క్షేత్రాణి చ శరీరాణి బీజాని చ శుభాశుభే। తాని వేత్తి స యోగాత్మా తతః క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యత ఇతి ప్రయోగాత్ * యోఽస్యాత్మనః కారయితా తం క్షేత్రజ్ఞం ప్రచక్షతే। యః కరోతి చ కర్మాణి స భూతాత్మేతి చోచ్యత ఇతి ప్రయోగాచ్చ - యేన స్వప్నం పశ్యతీత్యత్ర యే నేత్థం భావేతృతీయా - యేన విశిష్టః పరమాత్మా స్వప్నం పశ్యతీత్యుచ్యతే, తతశ్చ * కాఠిన్యవాన్యో బిభర్తీతి పృథివీద్వారా కాఠిన్యవత్ స్వప్నద్రష్టృత్వం జీవాత్మద్వారా పరమాత్మవిశేషణం భవతీతి న విరోధః. శారీరశబ్దశ్చ * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వత్ స్వవ్యతిరిక్తసమస్తచిదచిద్వస్తు శరీరకే పరమాత్మన్యుపపద్యతే. ఉపద్రష్టేతి నిరుపాధికద్రష్టృత్వం చ సర్వజ్ఞస్య తస్యైవోపపద్యతే. అతో ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రో జీవపరమాత్మపరః, ఋతం పిబన్తావితి పానక్రియాయాం జీవపరయోః ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేనాన్వయః - పిబన్తావితి శతృప్రత్యయః కర్తృకర్తృమాత్రపరః - న తు కర్తృవిశేషపరః - తేన ప్రయోజ్యప్రయోజకౌ ద్వావపి కర్తృవిశేషావితి తావవిశేషేణ క్రోడీకృతౌ భవతః. అన్యథా అనశ్నన్నిత్యాదివిరోధస్స్యాత్. యద్వా - ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీతి వదజహల్లక్షణా. సుకృతస్య ఋతం ఫలం యద్వా - సుకృతస్య లోక ఇత్యన్వయః. తదా ఋతం సుకృతం తత్ఫలముచ్యతే లక్షణయా * ఏవం పుణ్యస్య కర్మణో దూరాద్గన్ధో వాతీత్యత్ర * ఏవమనృతాదాత్మానం జుగుప్సేదితి పుణ్యప్రతియోగిత్వేనానృతశబ్దప్రయోగాత్. గుహాం, హృదయగుహామ్. పరమే పరార్ధ్య ఇతి లోకవిశేషణమ్. జీవపరవిశేషణం వా ఛాన్దసత్వాల్లిఙ్గవ్యత్యయః. ఛాయాతపౌ అజ్ఞసర్వజ్ఞౌ * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యనేనైకార్థ్యాత్. బ్రహ్మవిదః - అధ్యాత్మవిదః. పంచాగ్నయస్త్రిణాచికేతాశ్చ - కర్మవిశేషనిష్ఠాః తే వదన్తి. యథా * యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః। తే వదన్తి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతనమితి * ఋతం పిబన్తావిత్యేతద్వైశద్యాయాహ (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) ఇత్యాద్యా శ్రుతిరిత్యన్వయః. న కేవలం శ్రుతిస్వారస్యాత్ - అస్మిన్నపి ప్రబన్ధే దృశ్యత ఇత్యాహ (అస్మిన్నపీతి) స సర్వభూతేత్యాదినా హేయప్రత్యనీకత్వ కల్యాణగుణాకరత్వే కథితే. జీవస్య హేయాస్పదత్వమవిద్యేత్యాదినోక్తమ్. సర్వగేతి భేదవ్యపదేశాదితి పూర్వేణ సంబన్ధః - న తు సూత్రోపాదానం - ఉపర్యస్య సూత్రస్య విషయవాక్యానుపాదానాత్. ఉదాహృతపురాణవచనానాం హేతుత్వకథనసాపేక్షత్వాచ్చ శ్రుతివాక్యస్య హేతుత్వం హిశబ్దేనోక్తమ్ - ఉభయేఽపీత్యాద్యుపాత్తసూత్రద్వయస్య విషయవాక్యమ్. యత్రాత్మనీతి. అధికం త్విత్యాదిసూత్రస్య విషయవాక్యం ప్రాజ్ఞేనేతి. సూత్రేష్వాభిః శ్రుతిభిరేవమర్థనిర్ణయాదిత్యర్థః ఏవముపనిషత్పురాణవచనసూత్రైర్జీవపరయోర్వి

* అధికంతు భేదనిర్దేశాత్ ఇత్యాదిసూత్రేషుచ * యఆత్మనిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో యమాత్మాన వేదయస్యాత్మాశరీరం యఆత్మానమన్తరో యమయతి * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్వక్తః * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఇత్యాదిభిరుభయోరన్యోన్యప్రత్యనీకాకారేణస్వరూపనిర్ణయాత్ - నాపిసాధనానుష్ఠానేననిర్ముక్తావిద్యస్యపరేణస్వరూపైక్యసంభవః - అవిద్యాశ్రయత్వయోగ్యస్యతదనర్హత్వాసంభవాత్. యథోక్తమ్ * పరమాత్మాత్మనోర్యోగః పరమార్థఇతీష్యతే। మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యంహి నైతితద్ద్రవ్యతాం యతః ఇతి. ముక్తస్యతు

రుద్ధధర్మత్వముపపాదితమ్. అథ * బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీత్యాదివాక్యాని హృదినిధాయాన్యథాసిద్ధింశంకతే (నాపీతి) తద్దూషయతి (అవిద్యాశ్రయత్వేతి) అవిద్యాశ్రయత్వయోగ్యత్వం- అవిద్యాశబ్దస్సమస్తహేయప్రదర్శనార్థః. ఆశ్రయత్వశబ్దస్సంబన్ధపరః హేయసంబన్ధాత్యంతాభావానధికరణత్వం తద్యోగ్యత్వమ్. హేయసంబన్ధాత్యన్తాభావాధికరణత్వం తదనర్హత్వమ్ * అనశ్నన్నన్యఇతిశ్రుత్యా పరమాత్మనస్తదనర్హత్వంసిద్ధమ్. దేశకాలసన్నికర్షేసత్యపి తదస్పర్శోహి స్వభావసన్నికర్షాభావాత్ స్వభావసన్నికర్షాభావఏవ హ్యయోగ్యత్వమ్ * యథానభసః క్లేదనదహనాద్యనర్హత్వమ్- అతోహేయార్హతదనర్హయోర్హేయాపగమేపి నస్వరూపైక్యం సంభవతి- నిగ్రాహ్యస్య పశ్చాదనుగృహీతస్యహి నిగ్రాహ్యత్వాపగమేపి నిగ్రహానుగ్రహకర్త్రా పురుషేణనైకత్వసంభవ ఇత్యర్థః. కారాగృహవినిర్ముక్తస్య నియన్త్రానరపతినా స్వరూపైక్యం నసంభవతీత్యర్థః అస్మిన్నర్థే పురాణవచనమాహ (యథోక్తమితి) యోగశబ్ద ఐక్యపరః అన్యథా అన్యద్ద్రవ్యంహి తద్ద్రవ్యతాం నైతీతి ప్రతిక్షేపానుపపత్తేః - ననుమిథ్యైతదిత్యుత్తరత్రాన్వయః పరమాత్మాత్మనోర్యోగః పరమార్థః - అన్యద్ద్రవ్యంతద్ద్రవ్యతాం నైతీత్యేతన్మిథ్యేత్యర్థ ఇతిచేత్ నైవమ్, అన్యస్యాన్యద్రవ్యతానాపత్తేస్సత్యత్వాత్. ఇతరథాజడాజడయోస్తాదాత్మ్యప్రసంగః * ఋగ్యజుస్సామనిష్పాద్యం యజ్ఞకర్మమతం (న) త (వే) తివత్ ఇష్యత ఇత్యనేన పూర్వార్ధోక్తార్థస్య పరమతత్వద్యోతనాత్ - అన్యథా ఇష్యత ఇతి పదవైయర్థ్యాత్ కించ * పరమార్థస్తుభూపాల సంక్షేపాచ్ఛ్రూయతామితి వక్ష్యమాణపక్షవ్యతిరిక్తపక్షాణాం నిరాకరణపరత్వాచ్చ ప్రకరణస్య- ఏతచ్ఛ్లోకపూర్వార్ధోక్తైక్య సమర్థనపరత్వ ముత్తరార్ధస్య నోపపద్యతే * ధర్మాయయజ్ఞత ఇత్యాదిగ్రంథైస్తత్తదర్థానాం పరమార్థత్వంహినిరస్యతే- స్వతః ప్రకృతార్థే స్వరసస్యైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతార్థే సత్యపి వక్ష్యమాణ పరత్వాశ్రయణ మప్యయుక్తమ్. కించ - అన్యద్ద్రవ్యంతద్ద్రవ్యతాం నైతీతియతః - ఏతన్మిథ్యేతిహి తదానీమర్థః - తథాసతి యతశ్శబ్దస్వారస్యభంగః - యతశ్శబ్దస్యహి హేతుపరత్వం స్వరససిద్ధం, నతు యచ్ఛబ్దవత్ ప్రకృతార్థశరీరమాత్రపరామర్శిత్వమ్. అన్యద్ద్రవ్యం తద్ద్రవ్యతాం నైతీత్యేతన్మిథ్యేతియతః- తతఐక్యం పరమార్థ ఇత్యన్వయే - ఇతి శబ్దద్వయాధ్యాహారప్రసంగః. సచానధ్యాహారేణ నిర్వాహేసతి నోపపద్యతే-యద్యుచ్యేత పూర్వంపృథగ్భూతయోః పరమాత్మాత్మనోరైక్యం పరమార్థ ఇతీష్యత ఇతి చేత్ మిథ్యైతత్ అన్యద్ద్రవ్యంహి తద్ద్రవ్యతాం నైతీతియతః తస్మాత్పూర్వమపి పరమాత్మాత్మనోర్భేదోనాస్తీతి, నైవమ్ పూర్వంభ్రాంత్యా పృథగ్భూతయోరిత్యస్యాఽశ్రుతత్వేన అధ్యాహారప్రసఙ్గాత్ సచానధ్యాహారేణ నిర్వాహేసంభవతి నోపపద్యతే. కించతస్మాత్పూర్వమపి భేదోనాస్తీతి అశ్రుతవాక్యాన్తరాధ్యాహారేణవాక్యస్యపూరణీయత్వంస్యాత్ తచ్చతన్నిరపేక్షనిర్వాహేసంభవతి నోపపద్యతే తస్మాత్ప్రాగపి భేదోనాస్తీతి వాక్యంనాధ్యాహర్తవ్యమ్. పూర్వంభిన్నయోః పరమాత్మాత్మనోః పశ్చాదభేద ఇతి పక్షనిరాకరణమాత్రపరత్వాద్గ్రన్థస్యేతి చేత్ -కింతేనప్రయోజనం పూర్వమప్యైక్యసిద్ధిరితి చేత్ నపూర్వంపృథగ్భూతయోః పశ్చాదైక్యాయోగేఽభిహితేసతి పశ్చాదపి భేదసిద్ధేః, అతస్స్వరససిద్ధ ఏవార్థస్స్వీకార్యః అథ * బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీత్యాదివాక్యనిర్వాహం బహుశ్రుత్యంతరావిరోధేనవక్ష్యన్ముక్తస్య సామ్యాపత్తిమాహ (ముక్తస్యేతి) తత్రైక్యశ్రుతేః ప్రతికూలార్థాసామ్యశ్రుతిర్దర్శయిష్యత ఇతి మత్వావ్యాఖ్యాయతయా

తద్ధర్మతాపత్తిరేవేతి భగవద్గీతాసూక్తమ్-*ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్యమమసాధర్మ్యమాగతాః।సర్గేపినోపజాయంతే ప్రళయేనవ్యథన్తిచేతి. ఇహాపి * ఆత్మభావంనయత్యేనం తద్బ్రహ్మధ్యాయినంమునే। వికార్యమాత్మనశ్శక్త్యా లోహమాకర్షకోయథేతి. ఆత్మభావం - ఆత్మనస్స్వభావమ్. నహ్యాకర్షకస్వరూపాపత్తిరాకృష్యమాణస్య. వక్ష్యతిచ* జగద్వ్యాపారవర్జంప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ * భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ * ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చేతి; వృత్తిరపి * జగద్వ్యాపారవర్జం సమానోజ్యోతిషేతి. ద్రమిడభాష్యకారశ్చ * దేవతాసాయుజ్యాదశరీరస్యాపి దేవతావత్సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాదిత్యాహ. శ్రుతయశ్చ * యఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజంత్యేతాంశ్చసత్యాన్ కామాం స్తేషాంసర్వేషులోకేషు కామచారోభవతి * బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం * సోశ్నుతేసర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణావిపశ్చితా * ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రమ్య ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీకామరూప్యనుసంచరన్ * స తత్రపర్యేతి * రసోవైసః। రసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభవతి *

ప్రకృతస్యోపబృంహణవచనస్య సజాతీయం పరాభిమతార్థప్రతికూలార్థం స్మృతివచనందర్శయతి (ఇదమితి) ముక్తపరత్వవైశద్యాయోపాదానంసర్గేపీతి. నకేవలం శాస్త్రాన్తరే అత్రాపి ముక్తస్య భేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ (ఇహాపీతి) ఇహ యోగప్రకరణే సంక్షేపకథనారమ్భ ఇత్యర్థః * సంక్షేపవిస్తరాభ్యాంతు కిమన్యత్కథ్యతాం తవేతిహ్యుక్తమ్. ఆత్మనఃశక్త్యావికార్యం - అవస్థాన్తరం నేయమ్. ధ్యాయినమేనంతద్బ్రహ్మఆత్మభావంనయతి- ఆత్మనఃశక్త్యావికార్యంలోహమాకర్షకోయథేత్యన్వయః. ఆకర్షకో వహ్నిః- దోషమాకర్షతీతి వ్యుత్పత్త్యా * యథాగ్నిరుద్ధతశిఖఃకక్షందహతి సానిలః। తథాచిత్తస్థితో విష్ణుర్యోగినాం సర్వకిల్బిషమితిహ్యుత్తరత్రవక్ష్యతే. శ్రీవిష్ణుధర్మేచ * యథాగ్నిసంగాత్కనకమపదోషంప్రజాయతెఇతి. సోగ్నిఃఆత్మభావం. ఆత్మనఃస్వభావం. నిర్దోషత్వం- లోహంనయతితథేత్యర్థః. అయంసమ్యగర్థః. యద్వా - ఆత్మశబ్దః స్వవాచీసన్నన్యయోగవ్యతిరేకపరః యథాగ్నిర్లోహమాత్మభావం - స్వభావం. స్వతస్సిద్ధరూపం - నయతితద్వదిత్యర్థః-యద్వా-ఆకర్షకఃఅయస్కాన్తః. లోహమాత్మభావంనయతి-స్వవ్యాపారం లోహంకారయతి-స్వమనుకారయతి* స్థితస్స్థితాముచ్చలితఃప్రయాతామితివదయస్కాన్తస్తిష్ఠతిచేల్లోహస్తిష్ఠతి-ధావతిచేత్తమనుధావతి ఏవం *కామన్నీకామరూప్యనుసంచరన్ * సర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీత్యాదిశ్రుత్యనుగుణం పరమాత్మా ఉపాసకంస్వచేష్టామనుకారయతి - సమానచేష్టితం కరోతీత్యర్థః. యద్వా ఆత్మశబ్దస్స్వవాచీ- నిష్కృష్టస్వరూపపరః. ఉపాసకంపరమాత్మా ఆత్మభావంనయతి ప్రకృతిసంబన్ధరాహిత్యేన శుద్ధతాంనయతి. కేవలతాంనయతి యథా అయస్కాంతోదారునిమగ్నం లోహంతస్మాద్దారుణ ఉద్ధృత్యకేవలతాం నయతి తద్వదిత్యర్థః. యద్వా * భూఃప్రాప్తావాత్మనేపదీతి వచనాత్ భావశబ్దఃప్రాప్తివచనః. ఆత్మప్రాప్తింనయతి - యథాలోహమయస్కాన్తః స్వప్రాప్తింనయతీత్యర్థః. ప్రాప్తింనయతీతి నిర్దేశఓదనపాకం పచతీతివత్.జీవస్యపరమాత్మశక్త్యావికార్యత్వంయుక్తం- జీవస్యబన్ధమోక్షయోఃజ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికారార్హత్వాత్- అత్రశ్లోకే తాదాత్మ్యప్రతిపత్త్యభావం దర్శయతి (నహీతి)ఆకర్షకస్వరూపాపత్తిరాకృష్యమాణస్యేతి నిర్దేశఃఉక్తసర్వార్థసాధారణః- అగ్నిసువర్ణదృష్టాన్తవివక్షాయామాకృష్యమాణశబ్దో వికార్యపరః (సమానోజ్యోతిషేతి) జ్యోతిః- పరంబ్రహ్మ * పరంజ్యోతిరుపసంపద్య * అథ యదతః పరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతఇతిశ్రుతేః (ద్రమిడేతి) అశరీరః - ముక్తః- కర్మకృతశరీరాభావాత్ సిద్ధిః - అనుభవః ముక్తాజీవపరయోర్భేదశ్రుతీర్దర్శయతి (శ్రుతయశ్చేతి) ఆప్నోతి.పరమనుభవతీత్యర్థః. ఏతద్వివరణరూపంవాక్యందర్శయతి (సోశ్నుతఇతి) అనుసంచరన్నిత్యనేన భేదోదర్శితః రసోవైసఇత్యనేన సామ్యమానన్దిత్వాకారేణత్యుక్తంభవతి. ప

యథా నద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ । తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్ * తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతీత్యాద్యాః.

రమసామ్యాపయోగినీం వైధర్మ్యనివృత్తిం దర్శయతి (యథా నద్య ఇతి) నదీనాం నదీత్వాకారపరిహాణేన సముద్రసంసర్గాద్వైధర్మ్యపరిహాణేన సంసర్గో దృష్టాన్తే ఉపజీవ్యః- ప్రాకృతనామరూపప్రహాణపూర్వికా హి పరమాత్మప్రాప్తిః నచ తావతా భేదనివృత్తిః * పురుషముపైతీతి కర్మకర్తృభావావగమాత్. సామ్యాపత్తిం దర్శయతి (తథేతి) నను పరమం సామ్యముపైతీత్యైక్యాపత్తిరుచ్యతే- సమశబ్దస్య సమానశబ్దపర్యాయత్వాత్సమానశబ్దవదైక్యే ప్రయోగాచ్చ. సమశబ్దస్యైక్యే ప్రయోగో దృశ్యతే సమకాలవర్తీత్యాదిషు తథా సమశబ్దపర్యాయతయావగతసమానశబ్దోప్యైక్యే ప్రయుజ్యతే * సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే ఇతి * ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి చ- ఐకాధికరణ్యం హి సామానాధికరణ్యమ్. ఏకస్మిన్నర్థ ఇత్యుక్తేః. తత్పర్యాయశ్చ సమశబ్దః. యద్యపి సాదృశ్యస్యాపి సమశబ్దో వాచకః తథాపి ముక్తివాక్యస్థసామ్యశబ్ద ఐక్యపరః * బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్ లయసాయుజ్యశబ్దశ్రవణాత్ నదీసముద్రఘటాకాశమహాకాశాదిదృష్టాన్తశ్రవణాచ్చ * సాధర్మ్యమాగతా ఇతి స్మృతిస్తు సగుణప్రాప్తివిషయా అన్యథా ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే స్వరూపైక్యవిషయబహుస్మృతివిరోధే చ తద్దౌర్బల్యాత్. అత ఐక్యాపత్తిరేవానేన వాక్యేన ప్రతిపాదితా ఐక్యస్య చ పారమ్యం నామ పునర్భేదభ్రమప్రరోహవిరహితత్వమితి. అత్రోచ్యతే- అత్ర సామ్యశబ్దః సాదృశ్యమేవాభిధత్తే- నత్వైక్యం ఐక్యస్య ముఖ్యార్థత్వేఽభ్యుపగతేపి స్వారస్యాభావాత్. సాదృశ్య ఏవ హి సమశబ్దస్య ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యమ్. తస్య చాపవాదాభావే సత్యస్వరసార్థస్వీకారోఽనుపపన్నః అపవాదహేతవశ్చ త్వదుక్తా అనన్తరమేవ పరిహ్రియన్తే నచ సమాదిశబ్దానామైక్యం ముఖ్యార్థః- ఏకత్వవివక్షాయామేకో ఘట ఇత్యాదౌ సమో ఘట ఇత్యాది ప్రయోగాభావాత్. ముఖ్యత్వే హ్యేకశబ్దస్యేవ ప్రతియోగినిరపేక్షప్రయోగః ప్రాప్నోతి. యస్తు సామానాధికరణ్యం సమకాలవర్తీత్యాదిషు సమాదిశబ్దప్రయోగః స తు సాధారణ్యార్థః - నత్వైక్యార్థః. సాధారణ్యేపి ప్రయోగో న ముఖ్యః, ప్రయోగాన్యథాసిద్ధేః శక్తికల్పనానుపపత్తేః. తథాహి- అనేకప్రతియోగ్యేకైకరూపసంబన్ధవత్త్వం సాధారణ్యమ్ యథా ధనం దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ ప్రతి శేషత్వేన సంబన్ధితయా సాధారణం- తయోశ్చ ధనం ప్రతి శేషితయాస్తే సాదృశ్యం- తాభ్యాం సంబన్ధి ధనమ్. తథా నీలత్వోత్పలత్వే అపేక్ష్యాధారతయా సంబన్ధి ద్రవ్యం సాధారణం తయోశ్చ ద్రవ్యం ప్రత్యాధేయతయాస్తే సాదృశ్యం- తాభ్యాం సంబన్ధి ద్రవ్యమ్. తథా ద్వాభ్యాం సంయోగిత్వేనావచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావేన వా సంబన్ధీ కాలస్తయోస్సాధారణః- తత్కాలసంబన్ధిత్వాకారేణ తయోరపి సాదృశ్యమస్తి - తాభ్యాం సంబన్ధీ కాలః. అతో మిథస్సదృశపదార్థసంబన్ధితయా ద్రవ్యకాలాదిషు సమసమానాదిశబ్దా లక్షణయా వర్తన్త ఇతి న ముఖ్యాః, అత ఐక్యే ప్రయోగాభావాత్ సమశబ్దస్యైక్యం న ముఖ్యార్థః. ముఖ్యార్థసంభవతి లాక్షణికార్థస్వీకారో నోపపద్యతే అతస్సామ్యశబ్దస్సాదృశ్యమేవాభిధత్తే- ముక్తా(వా)త్మగోచరసామానాధికరణ్యోపపత్తిశ్చానన్తరమేవ భాష్యే వక్ష్యతే. యదుక్తమ్- సాయుజ్యశబ్దేన ముక్తావభేద ఇతి తదయుక్తమ్. సాయుజ్యశబ్దస్య సమానగుణయోగవాచిత్వాత్. యుజ్యత ఇతి యక్ఛబ్దో గుణపరః- ధర్మిణి హి గుణస్సంబధ్యతే. సమానగుణకస్సయుక్- తస్య భావస్సాయుజ్యమితి హి వ్యుత్పత్తిః. ప్రయోగవిరోధాచ్చ నైక్యం సాయుజ్యమ్ * ఏతాసామేవ దేవతానాం సాయుజ్యం సార్ష్టితాం సమానలోకతామాప్నోతీతి బహ్వీభిర్దేవతాభిరేకస్య సాయుజ్యాపత్తిశ్శ్రూయతే. న హ్యేకస్య నిరవయవస్యాచ్ఛేద్యస్యాత్మనో బహ్వీభిర్దేవతాభిరైక్యం సంభవతి. క్రమభావిత్వాదవిరోధ ఇతి చేత్ - తర్హ్యగ్నినైకీభూతస్య వరుణసాయుజ్యాపత్తౌ అగ్నిత్వోపాధేః ప్రహాణాదగ్నేర్దేవతాయా అభావస్స్యాత్ అగ్నిత్వోపాధౌ స్థితే వరుణైక్యాపత్త్యనుపపత్తిః. ఔపాధికభేదప్రహాణం హ్యై

క్యాపత్తిః నతు పూర్వమవిద్యమానమైక్యముత్పద్యతే అగ్నౌస్థితఏవతతఃపృథగ్భూతస్య వరుణసాయుజ్యమితిచేత్ ఏకీభూతస్యపృథగ్భావో హ్యుపాధితస్స్యాత్-ఉపాధిశ్చదేహాన్తఃకరణాదిః తత్సంబన్ధస్యాహేతుకత్వేఽతిప్రసఙ్గాద్ధేతుర్వాచ్యః.కర్మైవహేతురితిచేత్-అగ్నిసాయుజ్యాపత్తిదశాయాంతత్కర్మనష్టంనవా-నష్టంచేత్పునరుపాధ్యనుదయేనాగ్నితఃపృథగ్భావాయోగాదగ్నితోఽపాధేశ్చప్రహాణాత్ పూర్వోపాధిప్రహాణరూపవరుణసాయుజ్యాపత్తిః క్రమేణాపి నోపపద్యతే.అనష్టంచేత్తత్కృతోపాధేరనష్టత్వాన్నాగ్నినైక్యాపత్తిసంభవః।ఔపాధికభేదస్యతత్ప్రహాణరూపైక్యాపత్తివిరోధిత్వాత్. అనష్టమపితత్కర్మాగ్నిసాయుజ్యాపత్తిదశాయాంతతోభేదకముపాధింనజనయతి-కర్మణాంకార్య(కర కారి)త్వస్యకాలవిశేషనియతత్వాదితిచేత్.తథాపివ్యవస్థితకర్మవిశేషపరిష్వక్తస్యజీవస్యతత్కర్మాపరిష్వక్తాదగ్నితస్తద్దేవకర్మభేదకమితినాగ్నినైక్యాపత్తిరుపపన్నా.కించ-పృథివ్యైకీభూతపృథగ్భూతఘటస్యేవఅగ్నినైకీభూతపృథగ్భూతజీవస్యాజత్వనిత్యత్వానుపపత్తిశ్చ. అతోభేదేస్థితఏవాగ్న్యాదిసాయుజ్యమ్. సమానలోకతాసాహచర్యాచ్చనైక్యంసాయుజ్యమ్.నహ్యేకస్యస్వేనసమానలోకత్వసంభవః.అతస్సమానలోకత్వవద్భేదేసిద్ధఏవసాయుజ్యంభవతిసమానలోకతాప్రాప్త్యనన్తరంసాయుజ్యాపత్తిః-నతు యుగపదేవ-అతస్తయోరవిరోధఇతిచేత్.న * సాయుజ్యంసార్ష్టితాంసమానలోకతామితి సాయుజ్యస్యపూర్వశ్రుతత్వాత్. అర్థక్రమేణపాఠక్రమబాధఇతిచేత్.న అనయవశక్త్యుపస్థాపితార్థస్య పాఠక్రమానుగుణత్వాదర్థాన్తరకల్పనస్యాహేతుకత్వాచ్చ.యదిపాఠక్రమబాధార్థంసాయుజ్యశబ్దఐక్యాపత్తిలక్షణార్థవిషయారూఢిశక్తిః కల్ప్యతే తదాన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్- సాయుజ్యస్యైక్యాపత్తిలక్షణత్వనిశ్చయే పాఠక్రమబాధః- పాఠక్రమబాధేసతి సాయుజ్యస్యైక్యాపత్తిలక్షణత్వనిశ్చయఇతి. * ఏతేషామేవసలోకతాంసాయుజ్యమశ్నుతఇతివాక్యాత్పూర్వోదాహృతవాక్యస్థక్రమబాధఇతిచేత్ న- విరుద్ధార్థవిషయాయా రూఢిశక్తేరక్లృప్తతయా విరోధాస్ఫురణాత్. కించ *అగ్నేర్వాఏతాని నామధేయాని అగ్నేరేవసాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతివాయోరేవేన్ద్రస్యేవబృహస్పతేరేవప్రజాపతేరేవ బ్రహ్మణఏవ సాయుజ్యంసలోకతామాప్నోతీతి భూయసాంవాక్యానాం బలీయస్త్వాత్త్వదుక్తక్రమఏవ బాధ్యః కించ * ఏతేషామేవసలోకతాం సాయుజ్యమశ్నుతే * అగ్నేరేవసాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతీత్యాది వాక్యానికర్మవిధిశేషార్థవాదరూపాణి. కర్మఫలత్వాచ్చాగ్న్యాదిత్యాదిదేవతాసాయుజ్యమనిత్యమ్. అతఃకర్మఫలావసానేఽగ్న్యాదిభ్యస్తత్సాయుజ్యంప్రాప్తానాం పృథగ్భావస్యావర్జనీయత్వాదామోక్షాజ్జీవభేదస్థితేర్భవతామపీష్టత్వాద, దగ్న్యాదిసాయుజ్యదశాయామపి భేదస్థితిరవర్జనీయా, అగ్న్యాదిసాయుజ్యగతానాంతతఃపృథగ్భావః పునరప్యుపాధితఇతిచేత్ - దత్తముత్తరమ్. నచాగ్న్యాదిసాయుజ్యోక్తిరర్థవాదత్వాదనాదరణీయేతి వాచ్యమ్. వేదాన్తిభిరర్థవాదానాం ప్రతీయమానార్థప్రామాణ్యాభ్యుపగమాత్. అతోనసాయుజ్యమైక్యం అపితు సమానగుణయోగఏవ. లయోపినస్వరూపైక్యం - లయశబ్దస్య తదర్థత్వాభావాత్. ప్రయోగానుగుణం శబ్దార్థవ్యవస్థాపనం కార్యమితి. నిత్యనైమిత్తికమహాప్రళయేష్వపిలయశబ్దః ప్రయుజ్యతే- నతత్రస్వరూపైక్యాపత్తిః.నతావన్నిత్యప్రళయే స్వర్గనరకాదిగమనాగమనశాస్త్రాత్, నాపినైమిత్తికే పూర్వకల్పప్రలీనానాం నారదాదీనాం ప్రాగ్జన్మప్రత్యభిజ్ఞానవతామేవ పునరుత్పత్త్యవగమాత్ నారదేన పూర్వకల్పేస్వజన్మవృత్తాదికమిహకల్పేఽభిహితమితి పురాణేష్వవగమ్యతే. నాపి మహాప్రళయే వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయజీవనిత్యత్వబహుత్వకర్మవాసనానాం తదానీం విద్యమానతాయా అభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. తథా * ప్రకృతిర్యామయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ । పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతేపరమాత్మనీతి వదతాభగవతాపరాశరేణైవ * హింస్రాహింస్రేమృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే । తద్భావితాఃప్రపద్యన్తే తస్మాత్తత్తస్యరోచతే * ప్రధానకారణీభూతాయతోవైస్సృజ్యశక్తయః * తేషాంయేయానికర్మాణి ప్రాక్సృష్ట్యాంప్రతిపేదిరే ఇత్యాదిభిస్తదా

పరవిద్యాసు సర్వాసు సగుణమేవబ్రహ్మోపాస్యం, ఫలంచైకరూపమేవ అతో విద్యావికల్పఇతి సూత్రకారేణైవ * ఆనన్దాదయఃప్రధానస్య * వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదిత్యాదిషూక్తమ్. వాక్యకారేణచ సగుణస్యైవోపాస్యత్వం విద్యావికల్పశ్చోక్తః * యుక్తంతద్గుణకోపాసనాదితి. భాష్యకృతావ్యాఖ్యాతంచ * యద్యపి సచ్చిత్తఇత్యాదినా * బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవ భవతీత్యత్రాపి * నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యం * నిరంజనఃపరమంసామ్యముపైతి * పరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్ ప్రాకృతనామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తస్య నిరస్త తత్కృతభేదస్య జ్ఞానైకాకారతయా బ్రహ్మప్రకారతోచ్యతే.

నీం సవాసనకర్మాన్వితజీవబహుత్వంచదర్శితమ్- అతఏవభేదప్రహాణంచ(న)లయశబ్దార్థః. నచ ప్రాకృతప్రతిసంచరమోక్షవిషయప్రళయశబ్దయోరర్థవైరూప్యంవక్తుముచితమ్- శక్తిభేదకల్పనాఽముఖ్యత్వయోరన్యతరప్రసఙ్గాత్. నచ తత్రాపిమహాప్రళయాదిషులయశబ్దస్యఅముఖ్యత్వంవాచ్యం. బహుష్వర్థేష్వముఖ్యత్వాశ్రయణాదపిముక్తిమాత్రవిషయప్రళయశబ్దస్యైవాముఖ్యత్వాశ్రయణోపపత్తేః. అతస్సర్వప్రయోగానుగుణోఽర్థఃస్వీకార్యః అతోవిసదృశావస్థాప్రహాణేనకారణత్వధర్మిణాద్రవ్యేణవిభాగస్యాపాదానభూతేనసంశ్లేషోలయః. తస్మాదైక్యంనలయశబ్దార్థః. ఘటాకాశాదిదృష్టాన్తోపన్యాసశ్చోపాధికవైషమ్యాభావనిబన్ధనః- ఆకాశాదితత్త్వానామపి సాంశత్వాత్తేషాంపఞ్చీకరణవచనేనప్రదేశభేదవత్తాహివేదాన్తిభిరభ్యుపేత్యా. అతోమోక్షవిషయాసుశ్రుతిషుస్వరూపైక్యంక్వచిదపిహినావగమ్యతేనిర్గుణప్రాప్తివిషయాశ్రుతిః కాచిదపినాస్తీత్యయమర్థఃఅనంతరమేవోపపాద్యతేఅతఃసాధర్మ్యస్మరణస్యసగుణప్రాప్తివిషయత్వాన్నపరమమోక్షవిషయత్వమ్. అన్యథానిర్గుణప్రాప్తివిషయశ్రుతివిరోధేస్మృతేర్దౌర్బల్యప్రసఙ్గాదిత్యపిదురుక్తమ్. తస్మాత్ *యదాపశ్యఇతివాక్యేసామ్యశబ్దస్సాదృశ్యపరః. యేనాకారేణసామ్యంతస్యాకారస్య నిరవధికత్వంపరమశబ్దాభిప్రేతమ్, అతఇదంవాక్యం పరబ్రహ్మప్రాప్తిరూపం పరమమోక్షంతత్సామ్యాపత్తిలక్షణమేవప్రతిపాదయతి. అథసగుణోపాసకస్య సగుణబ్రహ్మప్రాప్తింవదన్త్యేతాశ్శ్రుతయః నతుపరబ్రహ్మవిదఃబ్రహ్మప్రాప్తిమితిశఙ్కాయామాహ(పరవిద్యాస్వితి) బ్రహ్మవిద్యాస్విత్యర్థః. సర్వాసు - పరేణసగుణవిషయత్వేన నిర్గుణవిషయత్వేనచోక్తాసుదహరవిద్యాసద్విద్యాఽక్షరవిద్యాదిష్విత్యర్థః * అదృశ్యత్వాదిగుణక ఇతి పరవిద్యావాక్యవిషయసూత్రస్వారస్యాత్తస్యాస్సగుణవిషయత్వంప్రతీయతే. *ఆనన్దాదయః ప్రధానస్యేతిసూత్రముపాస్యస్యసగుణత్వేఽయోదాహృతమ్* వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదితి సూత్రంప్రాప్యస్యసగుణత్వేయోపాత్తం అయమర్థః- పరేణనిర్గుణవిషయత్వేనాభిమతానాం*సత్యంజ్ఞానమ్ *ఆనన్దోబ్రహ్మేత్యాదివాక్యానాంఆనన్దాదిగుణవిశిష్టవిషయత్వం, తేషాంచగుణానాంసర్వవిద్యానుయాయిత్వం, చోక్తావతాస్వేకైవ విద్యాఫలాయాలమితివిద్యావికల్పశ్చోక్తః. అతఃపరేణనిర్గుణసగుణవిషయత్వేనాభిమతాసు సద్విద్యాదహరవిద్యాదిషూపాస్యం ఫలంచసగుణమితి సగుణప్రాప్త్యతిరేకేణ నిర్గుణప్రాప్తిః ప్రమాణశూన్యా. అతోముక్తౌ భేదపరాణాం శ్రుతీనామన్యథాసిద్ధిర్నోపపద్యతే- ప్రాప్యవైషమ్యాభావాదితి. సూత్రకారాభిప్రాయవిదాముక్తిందర్శయతి (వాక్యేతి) (యుక్తంతద్గుణకోపాసనాదితి) యుక్తం- గుణయుక్తమేవప్రాప్యమ్. కుతః - తద్గుణకోపాసనాదిత్యర్థః. విద్యావికల్పశ్చ తత్రైవద్రష్టవ్యః సచ్చిత్తః- సద్విద్యానిష్ఠః- తర్హిముక్తావభేదశ్రుతేః కోఽర్థఇత్యతఆహ (బ్రహ్మేతి) * సయోహవైతత్పరంబ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీతి ప్రకృతస్య వేదితుః బ్రహ్మపర్యన్తస్వరూపావిర్భావపరమిదంవాక్యమితి యథాసేత్స్యతి తథావక్ష్యతే- ఇహత్వర్థాన్తరముచ్యతే. ప్రాకృతనామరూపప్రహాణజ్ఞాపనాయ * నామరూపాద్విముక్తఇతి శ్రుతిరుదాహృతా సామ్యప్రతిపత్త్యర్థం* నిరంజనఇతివాక్యముపాత్తమ్. స్వైవసామ్యస్యస్వాభావికత్వజ్ఞాపకమ్*పరంజ్యోతిరితివాక్యమ్.

ప్రకారైక్యేచతత్త్వవ్యవహారో ముఖ్యఏవ- యథాసేయంగౌరితి. అత్రాపి * విజ్ఞానంప్రాపకంప్రాప్యే పరేబ్రహ్మణిపార్థివ। ప్రాపణీయస్తథైవాత్మా ప్రక్షీణాశేషభావనఇతి - పరబ్రహ్మధ్యానాదాత్మా పరబ్రహ్మవత్ ప్రక్షీణాశేషభావనః - కర్మభావనాబ్రహ్మభావనోభయభావనేతి భావనాత్రయరహితః. ప్రాపణీయఇత్యభిధాయ* క్షేత్రజ్ఞఃకరణీజ్ఞానంకరణంతస్యవైద్విజ।నిష్పాద్యముక్తికార్యంహికృతకృత్యం నివర్తయేదితి-కరణస్యపరబ్రహ్మధ్యానరూపస్యప్రక్షీణాశేషభావనాత్మస్వరూపప్రాప్త్యాకృతకృత్యత్వే ననివృత్తివచనాద్యావత్సిద్ధ్యనుష్ఠేయమిత్యుక్త్వా*తద్భావభావమాపన్నస్తదాసౌపరమాత్మనా।భవత్య భేదీభేదశ్చతస్యాజ్ఞానకృతోభవేదితి- ముక్తస్యస్వరూపమాహ. తద్భావః-బ్రహ్మణోభావః-స్వభావః

తర్హ్యముఖ్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రకారైక్యేచేతి) సోయంవ్రీహిరిత్యాదేరుపలక్షణ మిద ముదాహరణమ్. * యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణిపర్యయే। దృశ్యన్తేతానితాన్యేవతథాభావాయుగాదిష్వి త్యాదిప్రయోగోభారతాదిషు ద్రష్టవ్యః. దృష్టాన్తేప్రకారైక్యేపి తత్త్వవ్యవహారోముఖ్యోవ్యస్వరసః - పూర్వదృష్టేగవివ్యక్త్యం(న్తర)శ(ప్రవ)ప్రహాణాదస్వారస్యమ్, జాత్యంశస్య సౌసాదృశ్యలక్షణైక్యాన్ముఖ్యత్వమ్. దార్ష్టాన్తికేతు గఙ్గాయాంఘోషఇతి గఙ్గాపదవత్ కార్త్స్న్యేన ప్రవృత్తినిమిత్తప్రహాణాభావా, త్పరమాత్మనీవప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యాభావా, చ్చ ప్రవృత్తినిమిత్తైకదేశాన్వయినిముక్తాత్మనిముఖ్యకోటిరిత్యభిప్రాయేణ ముఖ్యఏవేత్యుక్తమ్. లాక్షణికగఙ్గాపదవన్నాత్యన్తాముఖ్య ఇత్యర్థః. నహిముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్ద(మయ)త్వేపి జగత్కారణత్వానుగుణ గుణబృహత్త్వంస్వరూపబృహత్త్వం వాస్తి; ఆకారైక్యేపి తత్త్వవ్యవహారస్యాత్యన్తాముఖ్యత్వే భావేసేయంగౌరితి దృష్టాన్తః. నకేవలంయోగసంగ్రహారమ్భే విస్తరేవ్యవ్యవహితేషు పూర్వశ్లోకేషు భేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ (అత్రాపీతి) నకేవలంముక్తవిషయ ప్రకరణాన్తరేషు అస్మిన్ప్రకరణేపీతివార్థః. అస్మిన్ శ్లోకే తథైవేతిబ్రహ్మసాధర్మ్యోపదేశఉపయుజ్యతే. తథైవేత్యేతద్వ్యాఖ్యానం పరబ్రహ్మవదిత్యాది ప్రక్షీణాశేషభావనశబ్దం వ్యాచష్టే (కర్మభావనేతి) పరబ్రహ్మవత్ప్రక్షీణాశేష కర్మభావనఇతి పాఠేకర్మశబ్దోయాగాదిక్రియోపాసన సాధారణానుష్ఠేయమాత్రపరః. తదాకర్మశబ్దేన * త్రివిధాభావభావనేత్యత్ర భావశబ్దోవ్యాఖ్యాతోభవతి. అత్రాయమర్థః, ప్రాప్యపరబ్రహ్మవిషయజ్ఞానస్య ప్రాపకత్వాత్ శుద్ధస్వస్వరూప మపిప్రాప్యమితి తదనుసన్ధేయమితి అయంచ * వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాదిత్యధికరణార్థః - తత్ర బద్ధస్వరూపం చిన్త్యమితిపూర్వపక్షీకృత్యముక్తస్వరూపం చిన్త్యమితిహిసిద్ధాన్తితమ్.అస్యశ్లోకస్యైకప్రకరణత్వజ్ఞాపనాయానన్తరశ్లోకోపివ్యాఖ్యాయతే (క్షేత్రజ్ఞఇతి) యావత్క్షేత్రజ్ఞావస్థస్తావత్కరణీఉపాసకః. తస్యకరణంజ్ఞానం - కరణభూతంజ్ఞానం- ముక్తికార్యం నిష్పాద్యనివర్తయేత్ - నతుముక్తేః పూర్వమేవనివర్తయేదిత్యర్థః నహి ముక్తస్యోపాసన నివృత్తిర్విధేయా - అతోయావన్మోక్షమనుష్ఠేయత్వముక్తమితిభావః. తద్భావభావశబ్దేన బ్రహ్మసామ్యాపత్తిజ్ఞాపనార్థం * విభేదజనకేజ్ఞాన ఇత్యత్రజ్ఞానేఇతి పదచ్ఛేదశఙ్కావ్యుదాసార్థంచ తద్భావభావమితిశ్లోకోవ్యాఖ్యాయతే. తద్భావేతిశ్లోకే తద్భావఇత్యుపమాన బహువ్రీహిః తద్భావఇతి పదాన్తర్గతౌ తచ్ఛబ్దభావశబ్దౌ వ్యాఖ్యాతుమాహ (తద్భావఇతి) భాష్యస్థతద్భావ శబ్దో నబహువ్రీహిః- కింతు తత్పురుషః. సమాసేవ్యాచిఖ్యాసితేసతిహిబహువ్రీహి విశిష్టరూపేణ పదోపాదానం- తచ్ఛబ్దభావశబ్దమాత్రస్య వ్యాచిఖ్యాసితత్వాత్ బహువ్రీహివిశిష్టరూపేణపదస్యానుపాదానం. తచ్ఛబ్దేన బ్రహ్మోచ్యతే. ప్రథమభావశబ్దేన స్వభావఉచ్యతఇత్యర్థః * భావోలీలాక్రియాచేష్టాభూత్యభిప్రాయజన్తుషు । పదార్థమాత్రే సత్తాయామాత్మయోనిస్వభావయోరితి నైఘంటుకాః. యద్వా- భాష్యస్థస్తద్భావశబ్దోపి బహువ్రీహివిశిష్టః (తద్భావో బ్రహ్మణోభావఃస్వభావఇతి) తద్భావఇతిపదే తచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మసంబన్ధితయా ప్రతిప

నతుస్వరూపైక్యమ్. * తద్భావభావమాపన్న ఇతి ద్వితీయభావశబ్దానన్వయాత్ పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చ. యద్బ్రహ్మణః ప్రక్షీణాశేషభావనత్వం తదాపత్తిస్తద్భావభావాపత్తిః. యదైవమాపన్నస్తదాసౌ పరమాత్మనా అభేదీ భవతి- భేదరహితో భవతి. జ్ఞానైకాకారతయా పరమాత్మనైక(స్వభావ)ప్రకార)స్యాస్య తస్మాత్ భేదో దేవాదిరూపః. తదన్వయోస్య కర్మరూపాజ్ఞానమూలః- నస్వరూపకృతః. సతు దేవాదిభేదః పరబ్రహ్మధ్యానేన మూలభూతాజ్ఞానరూపే కర్మణి వినష్టే హేత్వభావాన్నివర్తత ఇత్యభేదీ భవతి యథోక్తమ్ * ఏకస్వరూపభేదస్తు బాహ్యకర్మవృతిప్రజః । దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తే నాస్త్యేవావరణో హి సః ఇతి. ఏతదేవ వివృణోతి * విభేదజనకేఽజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికంగతే । ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతీతి. విభేదః, వివిధో భేదః - దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మకః,

న్యో హి భావః స్వభావ ఇత్యర్థః. అథవా శ్లోకే పితద్భావశబ్దస్తత్పురుషః. ద్వితీయభావశబ్దస్సత్తావాచీ వ్యావర్త్యమాహ (నత్వితి కుత ఇత్యత్రాహ (తద్భావేతి) హేత్వన్తరమాహ (పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చేతి) హేయప్రత్యనీకత్వ హేయార్హత్వాది విరోధోర్థవిరోధః- ఏవం శబ్దపర్యాలోచనయా అర్థపర్యాలోచనయా చ భావశబ్దస్య స్వభావవాచిత్వముపపాదితమ్. స్వభావశబ్దవాచ్యం చ పూర్వశ్లోకోక్తం ప్రక్షీణాశేషభావనత్వమిత్యాహ (యదితి) తచ్ఛబ్దసామర్థ్యాల్ యద్వృత్తమాక్షిప్య వ్యాచష్టే (యదైవమితి) అభేదీత్యత్ర భేదశబ్దవ్యాఖ్యానార్థం భేదశబ్దం నఞ్ ప్రత్యయాభ్యాం విభజ్య నిర్దిశతి (భేదరహితో భవతీతి) యద్వా - భేదరహితో భవతి- న తాదాత్మ్యవానితి భావః. అన్యథా * భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతః ఇత్యనన్తరనిర్దేశో న ఘటతే. దేవాదిభేదాభావః కథమితి శఙ్కాయాం భేదశ్చ తస్యేత్యాది వ్యాచష్టే (జ్ఞానైకాకారతయేతి) * పరమాత్మనా భవత్యభేదీతి పరమాత్మనః ప్రస్తుతత్వాదాత్మనో బ్రహ్మణ ఇత్యత్రాపి పఞ్చమీవివక్షయా చ తస్మాద్భేద ఇత్యుక్తమ్. బ్రహ్మణో ముక్తాత్మనశ్చాకారాన్తరేణ భేదస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాన్నిరసనీయభేద విశేషస్య వచనాన్తరసిద్ధత్వాచ్చ భేదో దేవాదిరూప ఇత్యుక్తమ్. కర్మరూపశబ్దేనాజ్ఞానశబ్దో వ్యాఖ్యాతః జ్ఞానవిరోధీతి వ్యుత్పత్తిరిత్యర్థః * అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వేతి హి శ్రుతిః అత్రాపి * అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతి హి పఠ్యతే తతః కిం భేదరాహిత్యస్యేతి శఙ్కాయాం భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేదిత్యనేనార్థసిద్ధమభిప్రేతం కారణాభావం విశదయన్ కార్యాభావముపపాదయతి (సతిత్వితి) భేదస్య దేవాదిరూపత్వే అజ్ఞానశబ్దస్య చ కర్మపరత్వే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) ఆదిభరతచరితేఽయం శ్లోకః. తత్ర పూర్వం దేహేన్ద్రియాది(బాహ్య)భేదరహితత్వమాత్మన ఉక్తమ్. * సితనీలాదీత్యాదినా అస్మిన్ శ్లోకే బుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్యాన్తరభేదోపి నాస్తీత్యుచ్యతే. ఏకస్వరూపేతి. కర్మైవ వృతిః కర్మవృతిః. బాహ్యమాన్తరం చ కర్మ ద్వివిధం ఆన్తరమాత్మప్రావణ్యహేతుః కర్మ బాహ్యం బహిర్విషయప్రావణ్యహేతుః కర్మ. యద్వా బాహ్యమస్వాభావికం కర్మ. తదేవ వృతిః తయా ప్రకర్షేణ జాతః ఏకస్వరూపభేదః బాహ్యకర్మశరీరద్వారకం ఏకస్వరూపస్యాత్మన ఆన్తరం భేదం కరోతీత్యర్థః. ద్వారభూతదేవాదిశరీరభేదే నష్టే సతి ఆన్తరో భేదో నాస్తి. కథం వా దేవాదిభేదే నష్టే కర్మవృతిహేతుకాన్తరభేదనాశ ఇత్యత్రాహ అనావరణో హి స ఇతి. సః- నివృత్తదేవాదిభేద ఆత్మా - కర్మావరణరహితో హీత్యర్థః యద్వా- కర్మవృతిః- కర్మజన్యా వృతిః దేవాదిశరీరం తత్సంబన్ధజః ఆన్తరభేదః. దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తే సనాస్తి కథం కర్మజన్యవృతిహేతుకాన్తరభేదో దేవాదిభేదాపధ్వంసేనాస్తీత్యత్రాహ (ఆ)అనా)వరణో హి స ఇతి కర్మజన్యవృతిర్దేవాదిశరీరభేదరూపేత్యర్థః. ఏతదేవ * భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేదిత్యుక్తమేవార్థం వివృణోతీత్యర్థః * విభేదజనక ఇత్యాదిశ్లోకేన * అనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యధికరణార్థ ఉచ్యతే. పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఆత్మనో దేవాదిభేదస్య ప్రణష్టస్య పునరావృత్తిం కః కరిష్యతీత్యుచ్యతే. విభేదశబ్దం వ్యాచష్టే (విభేదో వివిధో భేద ఇతి) భేదస్య దేవాదిరూపత్వేప్స

యథోక్తం శౌనకేనాపి * చతుర్విధోఽపి భేదోఽయం మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధన ఇతి ఆత్మని జ్ఞానరూపే దేవాదిరూపవివిధభే
దహేతుభూతకర్మాఖ్యాజ్ఞానే పరబ్రహ్మధ్యానేనాత్యన్తికనాశం గతే సతి హేత్వభావాదసన్తం పరస్మాత్ బ్రహ్మణ
ఆత్మనో దేవాదిరూపభేదం కః కరిష్యతీత్యర్థః * అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతి హ్యత్రైవోక్తమ్ * క్షేత్రజ్ఞం చాపి
మాం విద్ధీత్యాదినాన్తర్యామిరూపేణ సర్వస్యాత్మతయైక్యాభిధానమ్- అన్యథా * క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూట
స్థోఽక్షర ఉచ్యతే । ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇత్యాదిభిర్విరోధః. అన్తర్యామిరూపేణ సర్వేషామాత్మత్వం తత్రై
వ భగవతాభిహితమ్ * ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతీతి * సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్ట ఇతి
చ. * అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థిత ఇతి చ తదేవోచ్యతే. భూతశబ్దో హ్యాత్మపర్యన్తదేహవచనః. యత
స్సర్వేషామయమాత్మా తత ఏవ సర్వేషాం తచ్ఛరీరతయాఽపృథగవస్థానం ప్రతిషిధ్యతే * న తదస్తి వినా యత్స్యాదితి

మాణాన్తరమాహ (యథోక్తమితి) మిథ్యాజ్ఞాననిబంధనః మిథ్యాజ్ఞానం- ఆత్మవిషయభ్రాన్తిజ్ఞానం-తత్కార్యద్వారా
ఉత్తరోత్తరదేవాదిభేదహేతురిత్యర్థః. అస్యోత్తరార్ధం * దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యస్థైవన్నవనాదిక ఇతి. వ్యాఖ్యేయశ్లోకస్య
వాక్యార్థమాహ(ఆత్మనీతి) బ్రహ్మణ ఇతి పదస్య పఞ్చమ్యన్తత్వసూచనాయ పరస్మాదిత్యుక్తం. ఉభయోరపి పదయోర్వైయ
ధికరణ్యేన షష్ఠ్యన్తత్వమయుక్తం-చశబ్దాభావాత్ అనన్తరపూర్వశ్లోకే * పరమాత్మసనాభవత్వేఽభేదీతి పరమాత్మనః ప్రతియోగిత
యా నిర్దేశాచ్చ అత ఏవ సమానాధికరణషష్ఠ్యన్తత్వమప్యయుక్తం పూర్వాపరప్రపఞ్చితార్థవిరోధాచ్చ. పఞ్చమ్యన్తత్వం షష్ఠ్య
న్తత్వం చ విపర్యయేణ స్యాదితి చేన్న(తదా) పరబ్రహ్మణోఽపి హేయార్హత్వాపత్తేస్స్వాభావికత్వప్రసఙ్గాత్. అతః పరస్మా
ద్బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తమ్. అసన్తం సచ్ఛబ్దః పరమార్థపర్యాయః * అవినాశి పరమార్థశ్చేత్యత్రైవ హ్యుక్తం-అనిత్యమిత్యర్థః తే
న స్వాభావికనిత్యభేదవ్యావృత్తిః- అనిత్యత్వం (క్వా)కాదా)చిత్కత్వం. అనిత్యత్వాద్ధేత్వపేక్షో దేవాదిభేదః. తం కః క
రిష్యతి- న కశ్చిదపి హేత్వభావాత్ - కర్మరూపహేత్వభావాదిత్యర్థః. న కేవలమేకార్థవిషయే * బాహ్యకర్మవృతిప్ర
జః * అజ్ఞానకృతోఽభవేదిత్యజ్ఞానకర్మశబ్దయోః ప్రయోగాదజ్ఞానశబ్దస్య కర్మార్థత్వం - అస్మిన్ప్రకరణే చ కణ్ఠోక్తమి
త్యాహ (అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతి హ్యత్రైవోక్తమితి) ఆత్మన ఔపాధికభేద ఉపాధ్యపగమే నశ్యతీతి శ్లోకార్థః ఉ
పాధ్యభావాదవిద్యమానం భేదం కః ఉత్పాదయేదితి వార్థః. అయం శ్లోకో మృషావాదినామత్యన్తాస్వరసః. తథా హి విభేద
జనక ఇత్యత్ర జనకశబ్ద ఉత్పాదకే స్వరసః - సత్వధ్యాసహేతౌ- అజ్ఞానశబ్దస్యానిర్వచనీయపరత్వం లోకతశ్శాస్త్రత
శ్చ నవ్యుత్పన్నం కర్మవాచిత్వవ్యుత్పత్తిరస్మిన్ప్రబన్ధ ఏవ దర్శితా. నాశశబ్దస్య బాధవాచిత్వమముఖ్యం. అసన్తమితిప
దం చ వ్యవచ్ఛేద్యాభావాదఫలం - సతో భేదస్యానభ్యుపగమాత్. తదభ్యుపగమే హి తత్సాఫల్యమ్. కరిష్యతీతి పద
మప్య స్వరసం అధ్యాసవాచిత్వాభావాత్ అథాద్వైతపరత్వేన పరోక్తం గీతావచనం వ్యాచష్టే (క్షేత్రజ్ఞంచాపీతి)
పరాభిమతార్థస్య పూర్వాపరవిరోధం దర్శయతి (అన్యథేతి) న కేవలం * ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇతి భేదప్రతిపాదనా
త్తద్విరోధేన స్వరూపైక్యపరత్వాభావః- సామానాధికరణ్యోపపాదకమన్తర్యామిత్వం కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (అన్త
ర్యామీతి) * ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతీత్యత్ర భూతశబ్దస్యాత్మపర్యన్తదేహపరత్వమ్ * భ్రామ
యన్ సర్వభూతానీత్యస్యోత్తరార్ధేనావగమ్యతే * న హి తం స్యాత్సర్వాభూతానీత్యాదిప్రయోగాచ్చ * సర్వస్య చాహం
హృది సన్నివిష్ట ఇత్యత్రాపి సర్వశబ్దస్యాత్మపర్యన్తత్వం * మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చేత్యనేనావగమ్యతే హృద్దే
శే - హృద్దేశస్థ ఆత్మనీత్యర్థః * సర్వస్య చాహం హృదీత్యపి తథా. తథా * అహమాత్మా గుడాకేశేత్యత్రాప్యన్తర్యామి
త్వపరతామాహ (అహమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (భూతశబ్దో హీతి) పూర్వదర్శిత సర్వశబ్దైకార్థ్యాచ్చేతి భావః
అన్వయరూపేణోక్తస్య సర్వేషాం భగవదాత్మకత్వస్య శేషభూతోఽయం * న తదస్తీతి వ్యతిరేకనిర్దేశస్తదనుగుణ ఏ
వేత్యభిప్రాయేణాహ (యతస్సర్వేషామితి) అవినాభావశబ్దస్య సంబన్ధనియమవాచిత్వాదితి భావః. హేత్వన్తరం

భగవద్విభూత్యుపసంహారశ్చాయమితి తత్రైవాభ్యుపగన్తవ్యమ్. తత ఇదముచ్యతే * యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా । తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసమ్భవమ్ * విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి. అతశ్శాస్త్రీయ న నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనమస్తి. నాప్యర్థజాతస్య భ్రాన్తత్వప్రతిపాదనం. నాపి చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూపభేదనిషేధః. యదప్యుచ్యతే, నిర్విశేషే స్వయంప్రకాశే వస్తుని దోషపరికల్పితమీశేశితవ్యాద్యనన్తవికల్పం సర్వం జగత్. దోషశ్చ స్వరూపతిరోధానవివిధవిచిత్రవిక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయాఽనాద్యవిద్యా. సా చావశ్యాభ్యుపగమనీయా * అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇత్యాదిభిశ్శ్రుతిభిః, బ్రహ్మణస్తత్త్వమస్యాదివాక్యసామానాధికరణ్యావగతజీవైక్యానుపపత్త్యా చ. సా తు న సతీ - భ్రాన్తిబాధయోరయోగాత్. నాప్యసతీ - ఖ్యాతిబాధయోశ్చాయోగాత్ - అతః కోటిద్వయవినిర్ముక్తైయమవిద్యేతి తత్త్వవిద ఇతి. తదయుక్తమ్ - సా హి కిమాశ్రిత్య భ్రమం జనయతి. న తావజ్జీవమాశ్రిత్య - అవిద్యాపరికల్పితత్వాజ్జీవభావస్య. నాపి బ్రహ్మాశ్రిత్య - తస్య స్వ(యం)ప్రకాశజ్ఞానస్వరూపత్వేనావిద్యావిరోధిత్వాత్. సా హి జ్ఞానబాధ్యాభిమతా * జ్ఞానరూపం పరం బ్రహ్మ తన్నివర్త్యం మృషాత్మకమ్ । అజ్ఞానం చేత్తిరస్కుర్యాత్కః ప్రభుస్తన్నివర్త(నే)కః ॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి చేత్ జ్ఞానమ

చాహ (భగవదితి) * ఏతాం విభూతిం యోగం చేతి ప్రక్రమాద్విభూతిపరత్వమవగమ్యతే, అత ఉపక్రమానుగుణ ఏవోపసంహార ఇత్యర్థః. న హి విభూతిత్వం విధాయ తదేవ నిషేద్ధుం శక్యమితి భావః - ప్రకరణస్య విభూతిపరత్వం దర్శయతి (యద్యదితి) విభూతిమత్ - నియామ్యవత్. శ్రీమత్ - భోగ్యసమృద్ధిమత్. ఊర్జితం, బలవత్. కల్యాణగుణారమ్భేషూద్యుక్తమ్. తేజః - పరాభిభవనసామర్థ్యం - ప్రశాసనమ్. తేజోంశసమ్భవం, నియమనశక్తిమదాజ్ఞాలవాధీనమిత్యర్థః శాస్త్రస్య పరోక్తార్థపరత్వాభావముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః శ్రుతియోజనాప్రభృతిప్రతిపాదితైర్న్యాయైరిత్యర్థః భ్రాన్తత్వం - భ్రాన్తిసిద్ధత్వమ్. జగద్బ్రహ్మణోరేకద్రవ్యత్వపక్షే బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వం జగత్సత్యత్వం చోపపన్నమితి శఙ్కాయాం తద్వ్యుదాసార్థమాహ (నాపీతి) చేతనేష్వచిద్ధర్మబుద్ధిః పరతన్త్రే చ స్వతన్త్రబుద్ధిశ్చ భ్రమః - న తు స్వరూపభేదధీరిత్యభిప్రాయేణ న స్వరూపభేదనిషేధ ఇత్యుక్తమ్. అథవా - మృషావాదినమేవోద్దిశ్య జీవపరయోః స్వరూపభేదనిషేధాభావమాహ (నాపీతి) అచిదుపాదానం దృష్టాన్తతయా. అథాఽవిద్యాం దూషయితుం తద్విషయే పరోక్తమర్థమనువదతి (యదపీతి) నిర్విశేషస్య కథం భ్రమసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (దోషేతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తదోషాస్తి చేదద్వైతహానిరిత్యత్రాహ (దోషశ్చేతి) అస్మిన్నర్థే పరోక్తాః శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తీర్దర్శయతి (అనృతేనేతి) సదసద్విలక్షణత్వముపపాదయతి (సా త్వితి) భ్రాన్తిబాధయోరయోగాత్ - భ్రాన్తివిషయత్వ బాధవిషయత్వయోరయోగాత్. ప్రమితిభ్రాన్తిబాధాన్యథానుపపత్త్యా సదసదనిర్వచనీయత్వమిత్యర్థః * సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్త ఇతి వన్న పరమతమితి దర్శయితుం తత్త్వవిద ఇత్యుక్తమ్ - దూషయతి (తదయుక్తమితి) ఆశ్రయానుపపత్తి తిరోధానానుపపత్తిస్వరూపానుపపత్త్యనిర్వచనీయత్వానుపపత్తిప్రమాణానుపపత్తినివర్తకానుపపత్తినివృత్త్యనుపపత్తిభిర్దూషయిష్యన్ ప్రథమమాశ్రయానుపపత్తిమాహ (సా హీతి) కిమాశ్రిత్య - న కిఞ్చిదపీత్యర్థః కిం జీవమాశ్రిత్య ఉత బ్రహ్మేతి వికల్పాభిప్రాయేణాహ (న తావదితి) జీవే సిద్ధే అవిద్యాసిద్ధిః - అవిద్యాసిద్ధౌ జీవసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. జీవాజ్ఞానవాదనిరాసః ఉత్తరత్ర విస్తరేణ వక్ష్యత ఇత్యత్ర సంక్షేపః. అథ బ్రహ్మాశ్రయపక్షం దూషయతి (నాపీతి) విరోధిత్వం కథమిత్యత్రాహ (సా హీతి) బ్రహ్మవిషయాజ్ఞానస్య తత్ప్రకాశబాధ్యత్వాద్విరోధః. అత్ర నాథమునిభిరుక్తాన్ శ్లోకానాహ (జ్ఞానరూపమితి) స్వప్రకాశత్వం వివక్షితం జ్ఞాననివర్త్యత్వే హేతుమాహ (మృషాత్మకమితి) న హి స్వరూపజ్ఞాన

జ్ఞానస్య నివర్తకమ్ । బ్రహ్మవత్తత్ ప్రకాశత్వాత్తదపి హ్యనివర్తకమ్ ॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి విజ్ఞానమస్తి చేత్ స్యాత్ ప్రమేయతా । బ్రహ్మణోऽనుభూతిత్వం త్వదుక్త్యైవ ప్రసజ్యతే ॥ జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేతి జ్ఞానం తస్యా అవిద్యాయా బాధకం – న స్వరూపభూతం జ్ఞానమితి చేత్, న – ఉభయోరపి బ్రహ్మస్వరూపప్రకాశత్వే సత్యన్యతరస్యావిద్యావిరోధిత్వమన్యతరస్య నేతి విశేషానవగమాత్. ఏతదుక్తం భవతి – జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేత్యనేన జ్ఞానేన బ్రహ్మణి యస్స్వభావోऽవగమ్యతే – స బ్రహ్మణస్స్వయం ప్రకాశత్వేన స్వయమేవ ప్రకాశత ఇత్యవిద్యావిరోధిత్వే న కశ్చిద్విశేషస్స్వరూపతద్విషయజ్ఞానయోరితి. కించ – అనుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోऽనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వేన భవతో న తద్విషయం జ్ఞానమస్తి. అతో జ్ఞానమజ్ఞానవిరోధి చేత్ స్వయమేవ విరోధి భవతీతి నాస్యాబ్రహ్మాశ్రయత్వసంభవః. శుక్త్యాదయస్తు స్వయాథాత్మ్యప్రకాశే స్వయమసమర్థాస్స్వాజ్ఞానావిరోధినస్తన్నివర్తనే చ జ్ఞానాన్తరమపేక్షన్తే – బ్రహ్మ తు స్వానుభవసిద్ధస్వయాథాత్మ్యమితి స్వాజ్ఞానవిరోధ్యేవ. తత ఏవ నివర్తకాన్తరం చ నాపేక్షతే

మజ్ఞానవిరోధి, అపితు ప్రమాణజ్ఞానమేవేతి పక్షమనూద్య దూషయతి (జ్ఞానమితి) బ్రహ్మవత్ తత్ప్రకాశత్వాత్ – స్వరూపానతిరిక్తప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. నహి శుక్లభాస్వరద్రవ్యే గృహీతే ఆప్తవాక్యాదిభిః శుక్లభాస్వరం ద్రవ్యమిత్యేతావతి శతశః ప్రతిపన్నేऽపి భ్రమనివృత్తిః. దూషణాన్తరం చాహ (జ్ఞానమితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) ఏషు శ్లోకేషు ప్రథమశ్లోకస్యార్థః పూర్వం జ్ఞానబాధ్యాభిమతేత్యన్తేన భాష్యేణోక్తః. ద్వితీయశ్లోకం వ్యాచష్టే (జ్ఞానస్వరూపమితి) బ్రహ్మస్వరూపప్రకాశత్వే సతి – స్వరూపవిషయజ్ఞానత్వే సతీత్యర్థః విశేషానవగమాత్ – విషయవైషమ్యాభావాదిత్యర్థః. కథం విశేషానవగమః. ప్రమాణజన్యత్వం విశేషోऽస్తి చేత్కిం తేన – విషయవైషమ్యం హి న విద్యతే. కిం స్వరూపభూతజ్ఞానాన్నివర్తకజ్ఞానస్య విషయవైషమ్యమస్తి వా – న వా. అస్తి చేత్స విశేషత్వం నో చేత్స్వరూపమేవ నివర్తకం స్యాత్. ప్రమాణజన్యజ్ఞానమనివర్తకం వా స్యాత్ – పురోవస్థితభాస్వరవస్తువిషయజ్ఞానవత్ ప్రమాణజన్యజ్ఞానత్వం న నివర్తకత్వే ప్రయోజకమ్. ఇదం శుక్లభాస్వరద్రవ్యమితి వాక్యజన్యస్య జ్ఞానస్య నివర్తకత్వాభావాత్. తస్మాద్భ్రమసహకారాదతిరిక్తాకారవిషయత్వం నివర్తకత్వే ప్రయోజకమ్. నను విషయవైషమ్యాభావేऽపి కస్యచిజ్జ్ఞానస్య భ్రమావిరోధిత్వం కస్యచిద్భ్రమవిరోధిత్వం చ దృష్టమభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞయోః. అయమేకో దేవదత్త ఇత్యభిజ్ఞాయా ఐక్యవిషయత్వేऽపి పూర్వదృష్టాదయమన్య ఇతి పురుషద్విత్వభ్రమో దృష్టః. ప్రత్యభిజ్ఞాయాస్తు సోऽయమేకో దేవదత్త ఇతి దేవదత్తైక్యవిషయత్వేऽపి ద్విత్వవిరోధిత్వం దృష్టమితి విషయవైషమ్యాభావేऽపి ప్రమాణజ్ఞానస్య భ్రమనివర్తకత్వం యుక్తమితి శంకాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) సత్యత్వజ్ఞానత్వాదిస్వభావోऽస్తీతి చేత్ – స చ స్వరూపానతిరిక్త ఇతి దర్శయితుం స్వభావశబ్దః. అనేనాభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞయోరపి విషయవైషమ్యముక్తం భవతి – అభిజ్ఞాయామేకస్య ధర్మిణ ఏకదేశకాలసంబన్ధిత్వం ప్రతిపన్నం – న తు కాలద్వయదేశద్వయసంబన్ధిత్వం – తత్తు ప్రత్యభిజ్ఞాయాం ప్రతిపన్నమ్. ఏకదేశకాలసంబన్ధిత్వప్రతీతిర్న ద్విత్వవిరోధినీ. ఏకస్య ధర్మిణః కాలద్వయదేశద్వయసంబన్ధిత్వం హ్యైక్యం – తత్తు ద్విత్వవిరోధీతి తత్ప్రతిపత్తిర్ద్విత్వభ్రమం నివర్తయతి. అతస్తత్రాపి విషయవైషమ్యమస్తీతి ఫలితమ్. అథ తృతీయశ్లోకార్థస్య విపర్యయే పర్యవసానమాహ (కించేతి) ప్రమాణజ్ఞానత్వం నివర్తకత్వవ్యాపకమ్. అతోऽధిష్ఠానభూతబ్రహ్మస్వరూపస్య ప్రమాణజ్ఞానత్వాభావాన్న భ్రమనివర్తకత్వమ్. అధిష్ఠానత్వాచ్ఛుక్త్యాదివత్ బ్రహ్మస్వరూపం న భ్రమవిరోధీతి ప్రమాణాన్తరజ్ఞానమపేక్షత ఇతి శఙ్కాయామాహ (శుక్త్యాదయస్త్వితి) అధిష్ఠానత్వస్య జ్ఞానాన్తరవిషయత్వం వ్యాపకమ్. అతో వ్యాపకనివృత్త్యాऽధిష్ఠానత్వనివృత్తిరితి; అధిష్ఠానత్వాదేవ బ్రహ్మ – స్వరూపస్ఫురణేऽపి ప్రమాణాన్తరమపేక్షేత.

అథోచ్యేత - బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధీతి. న- ఇదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వజ్ఞానం కిం బ్రహ్మయాథాత్మ్యాజ్ఞానవిరోధి- ఉత ప్రపంచసత్యత్వరూపాజ్ఞానవిరోధీతి వివేచనీయమ్. న తావత్ బ్రహ్మయాథాత్మ్యాజ్ఞానవిరోధి అతద్విషయత్వాత్- జ్ఞానాజ్ఞానయోరేకవిషయత్వే హి విరోధః. ప్రపంచమిథ్యాత్వజ్ఞానం తత్సత్యత్వరూపాజ్ఞానేన విరుధ్యతే. తేన ప్రపంచసత్యత్వరూపాజ్ఞానమేవ బాధితమితి బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం తిష్ఠత్యేవ- బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం నామ తస్య సద్వితీయత్వమేవ -తత్తు తద్వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానేన నివృత్తం- స్వరూపం తు స్వానుభవసిద్ధమితి చేత్. న- బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వం స్వరూపం స్వానుభవసిద్ధమితి తద్విరోధి సద్వితీయత్వరూపాజ్ఞానం తద్బాధశ్చ న స్యాతామ్. అద్వితీయత్వం ధర్మ ఇతి చేత్. న- అనుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుభావ్యధర్మవిరహస్య భవతైవ ప్రతిపాదితత్వాత్. అతో జ్ఞానరూపస్య బ్రహ్మణో విరోధాదేవ నాజ్ఞానాశ్రయత్వమ్. కించ- అవిద్యయా ప్రకాశైకస్వరూపం బ్రహ్మ తిరోహితమితి వదతా స్వరూపనాశ ఏవోక్తః స్యాత్. ప్రకాశతిరోధానం నామ ప్రకాశోత్పత్తిప్రతిబన్ధో విద్యమానస్య వినాశో వా- ప్రకాశస్యానుత్పాద్యత్వాభ్యుపగమేన

నైవమ్. జడత్వాదేవ హి శుక్త్యాదేః స్వరూపస్ఫురణేఽపి ప్రమాణాన్తరాపేక్షా- సాధిష్ఠానత్వాత్. అతోఽధిష్ఠానత్వం సోపాధికమ్. అత్ర త్వజడత్వాత్ స్వరూపస్ఫురణే ప్రమాణాన్తరాపేక్షా నాస్తీతి చేత్. తర్హి జడత్వాదేవ భ్రమనివృత్తౌ శుక్త్యాదేర్జ్ఞానాన్తరాపేక్షా- సాధిష్ఠానత్వాత్- అతస్తత్సోపాధికమ్. తస్మాదజడే తు ప్రమాణాన్తరాపేక్షా భ్రమనివృత్తౌ చ న స్యాదిత్యభిప్రాయః. శుక్త్యాదయస్త్విత్యత్ర- తుశబ్దో బ్రహ్మణః శుక్త్యాదివ్యావృత్తిపరః. ద్వయోర్హ్యద్వైతినాం గతిః- బ్రహ్మవిషయప్రమాణజ్ఞానం భ్రమనివర్తకం ప్రపంచమిథ్యాత్వవిషయజ్ఞానం భ్రమనివర్తకమితి చ. తత్ర ప్రథమపక్షో దూషితః. అథ ద్వితీయపక్షం దూషయితుం శఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) దూషయతి (నేత్యాదినా) (ఇదమితి) నను కథం ప్రపంచసత్యత్వమజ్ఞానమిత్యుచ్యతే. అజ్ఞానం హి జ్ఞానప్రతిబన్ధకం - న హి ప్రపంచసత్యత్వం కస్యచిజ్జ్ఞానం ప్రతిబధ్నాతి. సత్యమ్- ఆచ్ఛాదకాజ్ఞానమేవం భూతమ్. ప్రపంచసత్యత్వం తత్ప్రతిభాసశ్చ విక్షేపరూపాజ్ఞానమితి పరాభ్యుపగమాదేవముక్తమ్. ప్రథమం శిరో దూషయతి (అతదితి) కథమతద్విషయత్వాత్ బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానావిరోధిత్వమిత్యత్రాహ (జ్ఞానాజ్ఞానయోరితి) విరోధే హి నివృత్తిరిత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో దూషయతి (ప్రపంచేతి) ప్రపంచమిథ్యాత్వజ్ఞానేన బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞాననివృత్తేః ఫలితత్వమాశఙ్కతే (బ్రహ్మస్వరూపేతి) సద్వితీయత్వం సద్వితీయత్వజ్ఞానమిత్యర్థః. న హి సత్తయా సద్వితీయత్వం బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం భవతి - అపారమార్థ్యాత్ సద్వితీయత్వవిశిష్టబ్రహ్మగోచరజ్ఞానే నివృత్తే విశేష్యాంశగోచరమపి జ్ఞానం నివృత్తమితి స్వరూపసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ (స్వరూపం త్వితి) దూషయతి (నేతి) అద్వితీయత్వం కిం స్వరూపం - ఉత ధర్మ ఇతి వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రథమం స్వరూపపక్షం దూషయతి (నేతి) ధర్మపక్షే అపసిద్ధాన్తమాహ (అద్వితీయత్వమితి) ఆశ్రయానుపపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) విరోధాదేవ - పూర్వోక్తాదేవేత్యర్థః. ఏవమాశ్రయానుపపత్తిరుక్తా. అథ తిరోధానానుపపత్తిమాహ (కిఞ్చేతి) నను భవత్పక్షేఽపి క్షేత్రజ్ఞానాం నిత్యం స్ఫురణమస్తి. తథాపి తేషాం స్వరూపతిరోధానేన వినా న దేహాత్మభ్రమ ఇతి తుల్యానుపపత్తిః. సత్యమ్. స్వరూపస్ఫురణమస్త్యేవ - న తస్య తిరోధానమభ్యుపగమ్యతే. న చ స్వరూపస్ఫురణం భ్రమవిరోధి- కింతు నిత్యత్వాణుత్వనిరవయవత్వాదీన్యేవ భ్రమవిరోధీని. తాన్యాగమగమ్యాని. తేషాం తిరోధిః తద్విషయజ్ఞానప్రసరాభావరూపస్సంకోచః. అతః స్వరూపాతిరిక్తాకారాన్తరతిరోధానాభ్యుపగమాన్నాత్మనో నాశప్రసంగః. జ్ఞానస్యాత్మాసాధారణాకారస్య స్ఫురణాద్భ్రమానుపపత్తిరితి చేన్న- తస్యాసాధారణత్వాస్ఫురణాత్. అసాధారణతయాస్ఫు

ప్రకాశతిరోధానం ప్రకాశనాశఏవ. అపిచ - నిర్విషయ- ~ —నిరాశ్రయా స్వప్రకాశేయ మనుభూతి
స్స్వాశ్రయదోషవశాదనన్తాశ్రయమనన్తవిషయమాత్మాన మనుభవతీత్యత్ర కిమయం ~ దోషః
పరమార్థభూతః ఉతాపరమార్థభూతఇతి వివేచనీయమ్, నతావత్పరమార్థః -అనభ్యుపగమాత్. నాప్యప
రమార్థః, తథాసతిహి ద్రష్టృత్వేనవా దృశ్యత్వేనవా దృశిత్వేనవాభ్యుపగమనీయః - నతావద్దృశిః -
దృశిస్వరూపభేదానభ్యుపగమాత్ - భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాస్తుసాక్షాద్దృశేర్మాధ్యమికపక్ష (సంభవే)
ప్రసఙ్గే)నాపారమార్థ్యానభ్యుపగమాచ్చ ద్రష్టృదృశ్యయోస్తదవచ్ఛిన్నాయాదృశేశ్చ కాల్పనికత్వేన
మూలదోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థాస్యాత్. అద్వైతత్వపరిజిహీర్షయా పరమార్థసత్యనుభూతిరేవ బ్రహ్మ
రూపాదోషఇతిచేత్. బ్రహ్మైవచేద్దోషః - ప్రపఞ్చదర్శనస్యైవ తన్మూలంస్యాత్ - కిం ప్రపఞ్చతు

రత్తోహి ధర్మస్య భ్రమవిరోధిత్వందృష్టమ్ - యథాశుక్తిత్వాదేః- శుక్తిత్వంహిశుక్త్యసాధారణతయా పూర్వంజ్ఞాతం
పశ్చాద్భ్రమంనివర్తయతి. నతావజ్జ్ఞానం దేహాతిరిక్తాత్మాసాధారణధర్మత్వేన క్వచిద్దృష్టచరమ్- అతోభ్రమస్సంభవతి.
ఆత్మాసాధారణధర్మత్వాదర్శనాదధ్యాసః - అధ్యాసాదసాధారణధర్మత్వాగ్రహణమిత్యన్యోన్యాశ్రయోఽనాదితయా ప
రిహృతః. ధర్మభూతజ్ఞానస్య నిత్యత్వంతిరోధానంచ భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే- తదాజ్ఞాననాశప్రసఙ్గ ఇతిచేన్న- జ్ఞానంహి
ద్రవ్యం తస్యస్వరూపాతిరేకేణ సంకోచవికాసాత్మకమవస్థాద్వయ మభ్యుపేతమ్. అతస్తత్తిరోధానం కర్మణాతత్సం
కోచః తన్నివృత్తిస్తుప్రసరః - సఏవప్రకాశః సచానిత్యః తస్యానిత్యత్వేపి నిత్యస్యజ్ఞానద్రవ్యస్య స్వప్రకాశత్వవాదః
స్వప్రకాశనరూపప్రసరణార్హత్వనిబన్ధనః. అతోఽవస్థాద్వయస్యాగమాపాయిత్వాద్ద్రవ్యం నిత్యమేవ. అస్మదవస్థాస్థా
నీయోహిభవతః ప్రకాశః, సఏవస్వరూపమ్. తస్మాత్తిరోధానం తన్నివృత్తిరేవ. ఇతీమమర్థమభిప్రేత్య ప్రకాశైకస్వ
రూపం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. అతఃస్వరూపాతిరేకిప్రకాశతిరోధానాఖ్యావస్థాద్వయానభ్యుపగమాత్స్వరూపనాశఏవ తి
రోధానంస్యాదిత్యర్థః. అథ స్వరూపానుపపత్తిమాహ (అపిచేతి) జ్ఞాతృత్వాదీనామపరమార్థతయాహిదోషాన్తరా
పేక్షా- తద్వదిహాపీతి దృష్టాన్తతయా వక్ష్యమాణానవస్థోపయోగిత్వేన నిర్విషయేత్యాది పరిపాటీప్రకటనంకృతమ్.య
ద్వా- విషయాశ్రయభేదానామసత్త్వప్రతిభాసయోరుక్తిర్దోషకల్పనాకారణత్వేనకృతా (అనభ్యుపగమాదితి) పర
మార్థత్వేహ్యద్వైతహానిప్రసఙ్గ ఇతిభావః. అపరమార్థపక్షందూషయితుం- కోటిత్రయమేవ సంభావితమిత్యాహ(తథా
సతీతి) అపరమార్థత్వాన్మూలదోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతిదూషణంకోటిత్రయస్యాపిసాధారణమ్. దృశిత్వపక్షేఽధి
కందూషణ మస్తీతిదర్శయతి (నతావదితి) కిమనవచ్ఛిన్నాదృశిః - ఉతావచ్ఛిన్నా దృశేరనవచ్ఛిన్నత్వే కిం స్వరూ
పాతిరిక్తా ఉతస్వరూపమేవేతి వికల్పమభిప్రేత్యానవచ్ఛిన్నపక్షే స్వరూపవ్యతిరిక్తపక్షం దూషయతి (దృశిస్వరూ
పభేదానభ్యుపగమాదితి) అనవచ్ఛిన్నదృశిద్వయానభ్యుపగమాదిత్యర్థః. అనవచ్ఛిన్నపక్షే స్వరూపదృశిపక్షం దూష
యతి (భ్రమేతి) అవచ్ఛిన్నదృశిదూషణత్వేన వక్ష్యమాణానవస్థాఅనవచ్ఛిన్నపక్షేపిసమానా - అత్రాధికదూషణ
ద్వయ సద్భావాత్సానోక్తా. అవచ్ఛిన్నదృశిత్వేన ద్రష్టృత్వేనదృశ్యత్వేన చాభ్యుపగమం దూషయతి (ద్రష్టృదృశ్య
యోరితి) కాల్పనికత్వేన- అపరమార్థత్వేనేత్యర్థః. దోషాన్తరాపేక్షాహేతురిదం కాల్పనికత్వమ్. అవచ్ఛిన్నదృశిప
క్షేపి స్వరూపతద్వ్యతిరిక్తవికల్పేస్వరూపపక్షేపితుల్యం అనభ్యుపగమరూపదూషణం, బ్రహ్మస్వరూపస్యావచ్ఛిన్న
త్వాపారమార్థ్యానభ్యుపగమాత్. అతోఽ(న)వచ్ఛిన్నపక్షే- నవికల్పితం. స్వరూపాతిరిక్తపక్షేఽనవస్థోక్తా (అద్వైతది
తి) అపరమార్థత్వేఽనవస్థా- పరమార్థత్వేఽద్వైతహానిరిత్యేతద్దోషపరిజిహీర్షయేత్యర్థః. అనుభూతేరేవదోషత్వేనా
ద్వైతహానిః- తస్యాః పారమార్థ్యాన్నానవస్థేతిచభావఃఏతద్దూషయతి (బ్రహ్మైవేతి) అపారమార్థ్యాద్దోషాన్తరసా

ల్యావిద్యాన [illegible] బ్రహ్మణో దోషత్వేసతి తస్యనిత్యత్వేనా నిర్మోక్షశ్చస్యాత్. అ
ఆ యావద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపారమార్థికదోషానభ్యుపగమః- నతావద్భ్రాన్తిరుపపాదితాభవతి.

పేక్షత్వసామ్యమభిప్రేత్య ప్రపంచతుల్యశబ్ద ఉక్తః. అతః - ప్రతిశిరోభిహితైర్దూషణైరిత్యర్థః. అనిర్మోక్షప్రసఙ్గ పరిహారాయ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వం- అనవస్థాపరిహారాయ పారమార్థికత్వమ్. పరైరనవస్థా త్రిధాపరిహృతా; జీవాజ్ఞానవాదినాబీజాఙ్కురన్యాయాత్ప్రవాహానాదిత్వేన పరిహృతా - అవిద్యయాజీవః జీవాదవిద్యేతిహితన్మతమ్. బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినా స్వరూపానాదిత్వేన పరిహృతా- ఉభాభ్యాంచ దుర్ఘటత్వేన పరిహృతా - దుర్ఘటత్వమవిద్యాయాభూషణం నతు దూషణమితి. పరమార్థస్యాప్యుపపత్త్యపేక్షా - ప్రాసాదనిగరణాదిష్వల్పాస్యేన విపులప్రాసాద నిగరణమనుపపన్నమితి యుక్తిర్నప్రవర్తతే. అతఉపపత్తినిరపేక్షత్వం అపారమార్థ్యసాధకమ్. దోషస్యస్వపరనిర్వాహకత్వేన దోషాన్తరనైరపేక్ష్యాచ్చ నానవస్థేతి. అత్రోచ్యతే- ప్రవాహానాదిత్వం బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినైవ దత్తోత్తరమ్. జీవనిత్యత్వశ్రుతిభిరకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిరూపశ్రుత్యర్థాపత్త్యాచ ఆమోక్షాజ్జీవస్య స్థాయిత్వమిష్టం హీయేతేతి. అపారమార్థ్యస్వరూపానాదిత్వమపి నానవస్థాపరిహారః తథాసతిమాధ్యమికపక్షవిజయప్రసఙ్గాత్. తత్రాధిష్ఠానస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వే తస్యాః భ్రాన్తేరధిష్ఠానాన్తరాపేక్షాస్యాత్- తస్యాపిభ్రాన్తిసిద్ధత్వేఽనవస్థాస్యాదిత్యనవస్థయాప్యధిష్ఠానపారమార్థ్యంసాధితమ్. మాధ్యమికేన అపరమార్థాధిష్ఠానస్య స్వరూపానాదిత్వేస్వీకృతేఽనవస్థాపరిహృతేత్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యమేవస్యాత్. కించ - స్వరూపానాదిత్వేపి మూలదోషాపేక్షాస్త్యేవ- జీవస్యానాదిత్వేప్యవిద్యావరికల్పితత్వస్య భవద్భిరంగీకృతత్వాత్. దుర్ఘటత్వంచానుపపన్నమ్ - దుర్ఘటత్వంనామోపపత్తినిరపేక్షత్వమ్. తదపారమార్థ్యసాధకంచేదపరమార్థస్య ప్రపఞ్చస్య దుర్ఘటత్వేనోపపత్తినిరపేక్షత్వాన్మూలదోషాపేక్షాచ నస్యాత్. నివర్తకజ్ఞానేసత్యపి సావతిష్ఠేత. విరోధాన్నతిష్ఠతీతిచేత్- తర్హ్యుపపత్త్యనువర్తిన్యవిద్యాస్యాదితి. పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరితిద్వివిధోపపత్తిః- తత్రదుర్ఘటత్వంనామ పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తినిరపేక్షత్వం- అపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిర్హిదోషాపేక్షా - అతః ప్రపంచస్య మూలదోషపరికల్పనం యుక్తమితిచేత్. తర్హ్యపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరూపదోషాపేక్షా అపరమార్థభూతదోషస్యాపిస్యాత్ - తతోఽనవస్థాతదవస్థైవ దుర్ఘటత్వమనవస్థాపరిహారశ్చేత్ అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేప్యనవస్థాపరిహృతాస్యాత్. తత్రాపారమార్థ్యప్రయుక్తోపపత్తిరవర్జనీయేత్యధిష్ఠానాపేక్షాస్యాదేవేత్యనవస్థితిరితివక్తవ్యమ్.తదత్రదోషేపితుల్యమిత్యనవస్థామపరిహారా- ప్రవాహానాదిత్వపక్షేప్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యేప్యనవస్థాసుపరిహరాపితృపుత్రాదిపరమ్పరావదధిష్ఠానపరమ్పరానాదిత్వాభ్యుపగమాత్. జీవాజ్ఞానవాదినం ప్రతిబ్రహ్మాజ్ఞానవాదినా యద్దుర్ఘటత్వేదూషణముక్తం తద్బ్రహ్మాజ్ఞానవాదేపితుల్యమ్.యథా- అవిద్యాయాదుర్ఘటత్వంచేన్ముక్తా పరబ్రహ్మాచాశ్రయేదవిద్యా. శుద్ధస్వరూపంబ్రహ్మఅశుద్ధరూపాఽవిద్యావిరోధాన్నాశ్రయతీతిచేత్.తర్హ్యుపపత్తిమత్యవిద్యా. తస్మాదుక్తాన్యాశ్రయణాదిదూషణాన్యాపతేయురితిహ్యుక్తమ్. తత్రాపితుల్యమ్- మోక్షేపిబ్రహ్మాశ్రయేదవిద్యా నహిబాధకజ్ఞానే సత్యపరమార్థభూతాఅవిద్యాతిష్ఠతీతిచేత్ - బాధకసన్నిధానబాధ్యసిద్ధిరిత్యేవం రూపోపపత్తిమత్యేవావిద్యేత్యస్మదుక్తాన్యనవస్థాది దూషణాన్యాపతేయురితిహి వక్తుంశక్యతే. దోషస్యస్వపరనిర్వాహకత్వే అధిష్ఠానమపి తథాస్యాత్. పరం ప్రత్యధిష్ఠానత్వసిద్ధౌహి స్వనిర్వాహకత్వమితిచేత్. పరం ప్రతిదోషత్వే సిద్ధేహిస్వనిర్వాహకత్వం- తదేవనాస్తీతి తుల్యంస్యాత్. అధిష్ఠానారోప్యయోర్భేదోదృష్టః తత్రాధిష్ఠానస్యస్వపరనిర్వాహకత్వే అధిష్ఠానాధ్యస్తయోరైక్యప్రసంగ ఇతిచేత్. దోషతత్కార్యయోరపి తిమిరచంద్రద్విత్వయోర్భేదోదృష్టః- దోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వేదోషాధ్యస్తయోరైక్యప్రసఙ్గ ఇతితుల్యమితి. ఏతదభిప్రా

అనిర్వచనీయత్వంచ కిమభిప్రేతం- సదసద్విలక్షణత్వమితి చేత్ - తథావిధస్య వస్తునః ప్రమాణశూన్యత్వేనానిర్వచనీయతైవస్యాత్. ఏతదుక్తంభవతి-సర్వంహివస్తుజాతంప్రతీతివ్యవస్థాప్యమ్. సర్వాచప్రతీతిస్సదసదాకారా. సదసదాకారాయాస్తుప్రతీతేస్సదసద్విలక్షణంవిషయ ఇత్యభ్యుపగమ్యమానే సర్వంసర్వప్రతీతేర్విషయస్స్యాదితి

మేణ. యావద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపారమార్థికదోషానభ్యుపగమేన తావద్భ్రాన్తిరుపపాదితా భవతీత్యుక్తమ్. యథోక్తమాచార్యపాదైః * స్వరూపానాదిత్వస్వపరఘటనే దుర్ఘట(తయా)నతా) ప్రవాహానాదిత్వం పునరితి చ తతోఽపి హిం గతయః। అసత్యావిద్యాయోగాదితు మనవస్థాపరిహృతౌ మతాస్త్వేతాస్తుల్యాస్స్ఫుటమసదధిష్ఠానసరణావితి. అథానిర్వచనీయత్వానుపపత్తిమాహ (అనిర్వచనీయత్వంచేతి) అనిర్వచనీయతా- విద్వత్సన్నిధౌ దురుపపాదత్వం. కథంప్రమాణశూన్యత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (సర్వంసర్వప్రతీతేర్విషయస్స్యాదితి) సదసద్విలక్షణమితి యా ప్రతీతిస్తత్రాపి సదసదేవ విషయస్స్యాదిత్యర్థః. ప్రతీత్యనుగుణం హి నీలపీతాదివ్యవస్థాప్యతే. తస్మాత్సదసదాకారాయాః ప్రతీతేస్సదసదాకార ఏవ విషయః. న సదసద్విలక్షణః. యథా. ఖ్యాతివివేకే * నహ్యన్యదవభాస్యమన్యో విషయః, అవభాసవ్యవస్థాప్యత్వాద్విషయస్యేతి. ఏకస్య విషయస్య సదసదాకారత్వమనుపపన్నం వ్యాప్తివిరోధాదితి చేత్; సదసద్విలక్షణత్వంచ వ్యాప్తివిరోధాదనుపపన్నం, సతోఽసద్విలక్షణత్వమసతస్సద్విలక్షణత్వంచ హి దృష్టం నత్వేకస్య ఉభయవైలక్షణ్యం దృష్టమితి వ్యాప్తివిరోధః. అయం విశేషః సదసద్విలక్షణత్వం క్వచిదపి న దృష్టం, సదసదాత్మకత్వం దృష్టమితి- యథా సంవిత్సిద్ధౌ * నాసత్ప్రతీతేర్బాధాచ్చ న సదిత్యపి యన్న తత్ । ప్రతీతేరేవ సతి చాంఽశబాధాన్నాసత్యకోజగదితి. అర్థస్థితౌ - సత్త్వమసత్త్వం వాస్యాన్న తద్విలక్షణత్వం సతో ఘటాదేస్సదసద్విలక్షణత్వం దృష్టమితి చేన్న తథా సతి బ్రహ్మణోఽపి సదసద్విలక్షణత్వప్రసంగాత్. అన్యతరత్వసహం సదసద్విలక్షణత్వ మిష్టమేవేతి చేత్తుల్యమ్. ఈదృశం సదసద్వైలక్షణ్యం వదతా శబ్దాన్తరేణ సత్త్వమేవాఙ్గీకృతం భవతి. అతస్త్వదభిమతం సదసద్విలక్షణత్వం విరోధాదపాస్తమ్. అస్తీతి ప్రతిపన్నత్వం సత్త్వం నాస్తీతి ధీవిషయత్వం బాధితత్వమిత్యేకస్యైవ సత్త్వాసత్త్వవిరోధస్సదసద్విలక్షణత్వకల్పకశ్చేత్. సర్వత్ర పూర్వపక్ష సిద్ధాన్తప్రతీత్యోః పరస్పరవిరుద్ధాకార విషయత్వాదుభయాకారవిలక్షణ ఏవార్థస్స్యాదితి సిద్ధాన్తసమర్థనవైయర్థ్యం స్యాత్. తతశ్చ భేదస్సునిరూప ఇతి పూర్వపక్షీకృత్య దుర్నిరూప ఇతి త్వయా సిద్ధాన్తితే ప్రతీతిద్వయ విరోధాత్సునిరూపదుర్నిరూప విలక్షణస్స్యాత్. ఏవం సంవిత్సత్యత్వమిథ్యాత్వజడత్వాజడత్వనిత్యత్వానిత్యత్వాదివాదేషు పూర్వపక్షితసిద్ధాన్తితాకారవిలక్షణత్వం సంవిదస్స్యాత్ తచ్చానభిమతమ్. అతః పరస్పరవిరుద్ధాకారప్రతీత్యోః ప్రతిపన్నాకారవైలక్షణ్యకల్పకత్వం వ్యాప్తివిరుద్ధమితి న సదసద్వైలక్షణ్యసిద్ధిః. తర్హి ఖ్యాతిబాధాన్యథానుపపత్తేః కః పరిహార ఉక్త ఇతి చేదన్యథైవోపపత్తిరుక్తా భవతి- సత్త్వే సత్యన్యథాఖ్యాత్యాదిభిస్తత్తద్వాద్యభిమతైరేవ ఖ్యాతిబాధోపపత్తేః సతః కథం బాధః. అన్యత్రఖ్యాతత్వాత్. నన్వన్యత్ర సచ్చేన్న బాధః- న సచ్చేదసత్ఖ్యాతి ప్రసంగ ఇతి చేన్న. అన్యత్ర సత్త్వాత్- అన్యత్రసతోఽన్యత్ర ఖ్యాతత్వం హ్యన్యథాఖ్యాతత్వమ్. అన్యత్రసతోఽన్యత్రఖ్యాతిర్దోషవశాత్. దోషస్యాన్యత్ర ఖ్యాతిహేతుత్వం న దృష్టమితి చేత్, దోషస్యానిర్వచనీ(యతా)యా)వభాసహేతుత్వంచ న క్వచిద్విమతిపదాదన్యత్ర దృష్టమితి తుల్యమ్. మిథో విరుద్ధప్రతిపన్నాకారద్వయ వైలక్షణ్యమేకస్య విరుద్ధమిత్యేతత్తావాధికమ్. అఖ్యాతిపక్షే సత్త్వే సతి భేదాగ్రహేణ ఖ్యాతిబాధోపపత్తిః. సత ఏవాగృహీతభేదతయా ఖ్యాతిః- భేదగ్రహశ్చ బాధః. బాధ్యత్వంచ ప్రవృత్తేః. యథార్థఖ్యాతిపక్షేతు శుక్తిరజతస్యాప్యర్థాదౌ సత్త్వాత్ ప్రాచుర్యాభావాత్ స్థిరత్వతదాకానుభాव్య(త్వ)త్వా)గ్రహాచ్చ ఖ్యాతిబాధోపపత్తిః- పురోవర్తిని సత ఏవ రజతస్య ఖ్యాతిః; శుక్తిప్రాచుర్యగ్రహో బాధః- తేన ప్రవృత్తిర్బాధ్యా, తద్బాధశ్చ ప్రవృత్త్యనుత్పత్తిః. అలాతచక్రాదావప్యఖ్యాతిపక్ష ఇవ త

అథస్యాల్-వస్తుస్వరూపతిరోధానకరమాన్తరబాహ్యరూపవివిధాధ్యాసోపాదానం సదసదనిర్వచనీయమవిద్యాఽజ్ఞానాదిపదవాచ్యంవస్తుయథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యంజ్ఞానప్రాగభావాతిరేకేణ భావరూపమేవ కించిద్వస్తుప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ప్రతీయతే. తదుపహితబ్రహ్మోపాదానశ్చావికారేస్వప్రకాశచిన్మాత్రవపుషితే నైవతిరోహితస్వరూపే ప్రత్యగాత్మన్యహఙ్కారజ్ఞానజ్ఞేయవిభాగరూపోఽధ్యాసః.తస్యైవావస్థావిశేషేణాధ్యాసరూపే జగతిజ్ఞానబాహ్యసర్పరజతాదివస్తుతత్తజ్జ్ఞానరూపోఽధ్యాసోపిజాయతే. కృత్స్నస్యమిథ్యారూపస్య తదుపాదానత్వంచ మిథ్యాభూతస్యార్థస్య మిథ్యాభూతమేవ కారణంభవితుమర్హతీతి హేతుబలాదవగమ్యతే. కారణాజ్ఞానవిషయంప్రత్యక్షంతావదహమజ్ఞోమామన్యంచనజానామీత్యపరోక్షావభాసః.అయంతునజ్ఞానప్రాగభావవిషయః; సహిషష్ఠప్రమాణగోచరః - అయంతు అహంసుఖీతివదపరోక్షః. అభావస్యప్రత్యక్ష

దుపపత్తిః. అతోఽన్యథైవోపపత్తిస్సిద్ధేత్యనిర్వచనీయత్వకల్పనమయుక్తమ్. ఏవమాశ్రయతిరోధానస్వరూపానిర్వచనీయత్వానుపపత్తయఉక్తాః- అథ నహిదృష్టేఽనుపపన్నం నామేతిన్యాయాత్. ప్రమాణసిద్ధార్థస్య తర్కేణబాధోఽయుక్తఇత్యభిప్రాయవతాపరేణ ప్రమాణప్రతిజ్ఞాశఙ్క్యతే. (అథస్యాదితి) పూర్వదూషితాకారాన్ సాధయితుమాహ (వస్తుస్వరూపేతి) అనేన తిరోధానముక్తమ్. ఆన్తరబాహ్యేతిస్వరూపముక్తమ్; అధ్యాసోపాదానత్వేనహి మిథ్యాత్వంఫలితం. సదసదిత్యనిర్వచనీయత్వముక్తమ్. శాస్త్రేష్వేతత్ప్రతిపాదకశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానార్థం అవిద్యాజ్ఞానాదిపదవాచ్యమిత్యుక్తమ్. సిద్ధాన్తినా దూషయిష్యమాణమాకారాన్తరమపిసాధ్యత్వేనాహ(వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానేతి)తదుపహితేత్యాశ్రయశ్చఆన్తరాధ్యాసః కః-బాహ్యః కః కథంచావిద్యోపాదనత్వేబ్రహ్మణఉపాదానత్వమిత్యత్రాహ(తదుపహితేతి) నిష్కృష్టబ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్తింసూచయతి(అవికారేస్వప్రకాశేత్యాదినా)అవికారత్వాల్ స్వప్రకాశత్వాల్, ప్రత్యక్త్వాచ్చ-వికారాస్పదజడపరాగ్రూపపరిణామోనోపపద్యతఇత్యర్థః.స్వప్రకాశస్యకథమధ్యాససంభవఇత్యత్రాహ (తిరోహితస్వరూపఇతి) తిరోధాయకః కిమిత్యత్రాహ (తేనైవేతి) తేనైవ - అధ్యాసహేతునైవేత్యర్థః. అహఙ్కారోజ్ఞానంచాన్తరాధ్యాసః- జ్ఞేయంబాహ్యాధ్యాసః. అధ్యాసరూపే - అధ్యస్తరూపే - కర్మణిఘఞ్ తస్యైవ, దోషస్యైవ అవస్థావిశేషేణ - కాదాచిత్కావస్థావిశేషేణ రజ్జుసర్పాద్యధ్యాసః. ఏవంనిష్కృష్టబ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్తిరుక్తా దోషస్యోపాదానత్వే(ను)ఉపపత్తిమాహ (కృత్స్నస్యేతి) సువర్ణజాతీయస్య భూషణస్యస్వర్ణమేవ హ్యుపాదానం దృష్టమ్- తద్వదితిభావః. హేతుబలాల్. కార్యకారణయోస్సజాతీయత్వదర్శనలక్షణాల్. అథ ప్రత్యక్షమాహ (కారణేతి) అహమజ్ఞఇత్యస్యవివరణంమామన్యంచనజానామీతి. అహమజ్ఞఇత్యజ్ఞానస్వరూపకీర్తనం. తస్యమామన్యంచనజానామీతి ఆచ్ఛాదనరూపకార్యకథనం కారణాజ్ఞానశబ్దేనకార్యరూపాజ్ఞానవ్యావృత్తిః. తస్మాత్సౌషుప్తికమజ్ఞానంవివక్షితమ్. జాగరితాద్యవస్థాయాం ఘటాద్యవచ్ఛిన్నమజ్ఞానంప్రతీయతే సవికల్పకప్రత్యక్షేణ- సుషుప్తౌత్వనవచ్ఛిన్న కారణాజ్ఞానప్రతీతిరితితత్త్వశుద్ధికారాదిభిరుక్తమ్. జాగరితా(ద్య)వస్థాయామేవ అజ్ఞానానుభవోఽయమితి సంప్రదాయః - అన్యంచనజానామీత్యుక్తేఃనహిస్వాపేఽన్యపరామర్శః.నజానామీత్యాచ్ఛాదకతయా ప్రతీయమానస్యాజ్ఞానస్య కారణత్వాల్ కారణాజ్ఞానవిషయమిత్యుక్తమ్. అపరోక్షావభాసఇతి పరోక్షరూపానుమానాది ప్రమాణవ్యావృత్త్యర్థముక్తమ్. జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వమాశంక్యపరిహరతి (అయంత్వితి) భవత్వయమపిషష్ఠప్రమాణవిషయ ఇత్యాశఙ్క్యాహ (అయంత్వితి) పరోక్షప్రమాణానిప్రత్యక్షవ్యతిరిక్తాని- తస్మాత్ పరోక్షప్రమాణవిషయః ప్రాగభావోనాపరోక్షప్రమాణవిషయభూతమజ్ఞానం భవితుమర్హతీత్యర్థః.భావగ్రాహిప్రమాణేన అభావస్య వేద్యత్వేపి దూషణమాహ (అభావస్యేతి) హేతుమాహ (అనుభవేతి) అభావస్యానుభవవేళాయాం

త్వాభ్యుపగమేప్యయమనుభవో నాత్మజ్ఞానాభావవిషయః - అనుభవవేలాయామపి జ్ఞానస్య విద్యమానత్వాత్, అవిద్యమానత్వే జ్ఞానాభావప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ, ఏతదుక్తం భవతి - అహమజ్ఞ ఇత్యస్మిన్ననుభవే అహమిత్యాత్మనోఽభావధర్మితయా జ్ఞానస్య చ ప్రతియోగితయాఽవగతిరస్తి వా న వా- అస్తి చేద్విరోధాదేవ న జ్ఞానాభావానుభవసంభవః - నో చేద్ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసవ్యపేక్షో జ్ఞానాభావానుభవస్సుతరాం న సంభవతి. జ్ఞానాభావస్యానుమేయత్వే అభావాఖ్యప్రమాణవిషయత్వే చాయమనుపపత్తిస్సమానా. అస్యాజ్ఞానస్య భావరూపత్వే ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసద్భావేపి విరోధాభావాదయమనుభవో భావరూపాజ్ఞానవిషయ ఏవాభ్యుపగన్తవ్య ఇతి. నను చ భావరూపమప్యజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన విరుధ్యతే. మైవమ్- సాక్షిచైతన్యం న వస్తుయాథాత్మ్యవిషయం - అపి తు అజ్ఞానవిషయం- అన్యథా మిథ్యార్థావభాసానుపపత్తేః - న హ్యజ్ఞానవిషయేణ జ్ఞానేనాజ్ఞానం నివర్త్యత ఇతి న విరోధః. నను చేదం భా

జ్ఞానం విద్యతే - న వా విద్యతే చేత్ గ్రాహ్యాభావాన్నాభావప్రతీతిః న చేత్ గ్రాహకాభావాన్న తదభావప్రతీతిరిత్యర్థః- భావాభావయోరేకవిషయత్వే హి విరోధః. అత్ర విరోధో నాస్తి- అభావవిషయకజ్ఞానస్య విద్యమానస్య గ్రాహకత్వాత్. ఇతరవిషయజ్ఞానస్యాభావప్రతియోగిత్వేనావిద్యమానత్వా, దితి శఙ్కాం పరిహరన్ అనుభవవేలాయాం జ్ఞానస్య విద్యమానత్వం అవిద్యమానత్వే జ్ఞానాభావప్రతీత్యనుపపత్తిమ్. భావరూపత్వే విరోధాభావం చ వివృణోతి (ఏతదుక్తం భవతీతి) జ్ఞానప్రాగభావస్య గ్రాహ్యత్వే అనిచ్ఛయాపి. భావాభావయోరేకవిషయత్వమాపతితమిత్యభిప్రాయేణాహ (అహమితి) జ్ఞానస్య చేతి జ్ఞానశబ్ద ఆత్మవిషయఘటాదివిషయ జ్ఞానసాధారణః ఇహ భూతలే ఘటో నాస్తీత్యాదిషు అభావగ్రహణే ప్రతియోగిధర్మిణోర్జ్ఞానాపేక్షాదృష్టా. తస్మాదత్రాప్యభావధర్మితయా ఆత్మనో జ్ఞానమస్తీతి వక్తవ్యం- అభావవ్యతిరిక్తో హ్యాత్మా - అతస్తద్విషయజ్ఞానే సత్యపి అభావవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానమభావప్రతియోగీతి వచనం వ్యాహతం స్యాత్. అభావధర్మిప్రతియోగిరూపత్రితయవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానమభావప్రతియోగీతి చేత్ తదానీమభావప్రతియోగితయా జ్ఞానస్యాపి ప్రతీతిరస్తీతి వక్తవ్యం- ప్రతీయమానం జ్ఞానం స్వవిషయావచ్ఛిన్నం ప్రతీయత ఇతి విషయాణామపి ప్రతీతిరస్తి - ఏవమభావప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛేదకతయా విషయేష్వజ్ఞాయమానేషు తద్విషయజ్ఞానాభావోఽనుపపన్న ఇతి భావః. అభావస్య ప్రమాణాంతరవిషయత్వే ప్యుక్తదూషణమతిదిశతి (జ్ఞానాభావస్యేతి) ప్రమాణాంతరాణాం విద్యమానవిషయత్వ నియమాభావేపి విద్యమానతయా దర్శయితుమశక్యమితి భావః- అహమజ్ఞ ఇతి వర్తమానతయా హ్యజ్ఞానం ప్రతీయతే. అస్మిన్పక్షే అధికం దూషణాంతరం పూర్వముక్తమ్. అపరోక్షస్య పరోక్షరూపప్రమాణవిషయత్వానుపపత్తిరూపమర్థసిద్ధమ్- భావరూపత్వే ఉక్తదూషణం నాస్తీత్యాహ (అస్యేతి) ధర్మిప్రతియోగివిషయజ్ఞానం ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానమ్. న తేన భావరూపాజ్ఞానస్య విరోధః. ఘటాచ్ఛాదకమజ్ఞానం ఘటజ్ఞానేన హి విరుధ్యతే- న తు ఘటజ్ఞానవిషయజ్ఞానేన ధర్మిజ్ఞానేన చేత్యర్థః. వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన విరుధ్యత ఇతి చోదయతి (నను చేతి) పరిహరతి (మైవమితి) యాథాత్మ్యశబ్దేన నిష్కృష్టమద్వితీయత్వ లక్షణం స్వరూపం వివక్షితం. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధవత్కారేణ హేతుమాహ (అన్యథేతి) అన్యథా స్వసాక్షిస్వరూప ప్రకాశమాత్రస్యైవ వస్తుయాథాత్మ్యవిషయత్వ ఇత్యర్థః అజ్ఞానవిషయత్వే మస్తు తతః కిమిత్యత్రాహ (న హీతి) న హి రజతవిషయజ్ఞానేన రజతం నివర్త్యమిత్యర్థః. దృశ్యవిశేషణస్య రూపాదేరపి దృశ్యత్వం దృష్టం - దృశ్యాజ్ఞానావచ్ఛేదకస్యాస్మదర్థస్య దృశ్యత్వానభ్యుపగమాత్ అస్మదర్థావచ్ఛిన్నమజ్ఞానం న విషయీక్రియత ఇత్యభిప్రాయేణ పునశ్చోదయతి (నను చేదమితి) విషయవిశేషః - అవచ్ఛేదకవిశేషః స ఇతి స ఏవ పరామృశ్యః

వరూపమప్యజ్ఞానంవిషయవిశేషవ్యావృత్తమేవ సాక్షిచైతన్యస్యవిషయోభవతి - సవిషయఃప్రమాణాధీనసిద్ధిరితి కథమివసాక్షిచైతన్యేనాస్మదర్థవ్యావృత్తమజ్ఞానం విషయీక్రియతే. నైషదోషః- సర్వమేవ వస్తుజాతంజ్ఞాతతయాఽజ్ఞాతతయావా సాక్షిచైతన్యస్య విషయభూతం - తత్రజడత్వేన జ్ఞాతతయా సిద్ధ్యతఏవ ప్రమాణవ్యవధానాపేక్షా - అజడస్యతుప్రత్యగ్వస్తునస్స్వయంసిద్ధ్యతోనప్రమాణవ్యవధానాపేక్షేతి సద్వైనాజ్ఞానస్యవ్యావర్తకత్వేనావభాసోయుజ్యతే. తస్మాన్న్యాయోపబృంహితేన ప్రత్యక్షేణ భావరూపమేవాజ్ఞానంప్రతీయతే. తదిదంభావరూపమజ్ఞానమనుమానేనాపి సిద్ధ్యతి- వివాదాధ్యాసితం ప్రమాణజ్ఞానం స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తస్వవిషయావరణస్వనివర్త్యస్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకం

తే. పరిహరతి (నైషదోషఇతి) అస్మదర్థోపి సర్వశబ్దవాచ్యాన్తర్భూతః జ్ఞాతతయాఅజ్ఞాతతయావా- జ్ఞానాన్తరసాపేక్షం తన్నిరపేక్షంవా.సాక్షిచైతన్యస్య విషయభూతం సాక్షిచైతన్యేన ప్రతిభాతీత్యర్థః. అస్మదర్థస్య సాక్షిచైతన్యవిషయత్వమౌపచారికం- స్వయం ప్రకాశస్య స్వస్యవిషయత్వాయోగాత్. జడస్యస్వయం ప్రకాశత్వాయోగాత్ ప్రమాణాధీనసిద్ధిసత్ దృశ్యవిశేషణంభవతి - అస్మదర్థస్తుస్వయంప్రకాశతయా స్వయమేవసిద్ధ్యన్ అజ్ఞానావచ్ఛేదకఇత్యర్థః దృశ్యావచ్ఛేదకత్వాద్దృశ్యమితి చోద్యం- తజ్జడత్వప్రయుక్తమితిసోపాధికమితి పరిహారః-తస్మాత్. అభావరూపత్వపక్షే ఉక్తవిరోధాద్భావరూపత్వపక్షే తదభావాచ్చేత్యర్థః (న్యాయోపబృంహితేనేతి) పక్షద్వయేపి విరోధతదభావరూపన్యాయానుగృహీతేనేత్యర్థః. ఏవంప్రత్యక్షేణ న్యాయానుగృహీతేన అజ్ఞానస్యభావరూపత్వం నజానామీత్యనేనాత్మాశ్రయత్వం చసిద్ధం- శాస్త్రీయజ్ఞానశబ్దవాచ్యతయా పరాభిమతకర్మవ్యావృత్తిః ప్రత్యక్షతయాసిద్ధా, అస్యచ శాస్త్రీయాజ్ఞానాదిశబ్దవాచ్యత్వం జ్ఞానవిరోధిత్వాదహమజ్ఞఇతి ప్రతిపన్నతయాచసిద్ధమ్. అథస్వవిషయావరణత్వ స్వనివర్త్యత్వాభ్యాం సహోపపాదితాకారవిశిష్టంచాజ్ఞానమనుమానేనాపి సాధ్యతే (వివాదాధ్యాసితమిత్యాదినా) జ్ఞానమిత్యుక్తేబ్రహ్మస్వరూపస్య వస్త్వన్తరపూర్వకత్వాసంభవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రమాణజ్ఞానమిత్యుక్తమ్. తథాపి ధారావాహికజ్ఞానేడుత్తరోత్తరవిజ్ఞానానాంసిషాధయిషితవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం వివాదాధ్యాసితమిత్యుక్తమ్, తజ్జ్ఞానంకిమిత్యపేక్షాయాం వ్యక్త్యర్థం ప్రమాణజ్ఞానమిత్యుక్తమ్. అయంధర్మీదర్శితః. అథ సాధ్యధర్మమాహ (స్వప్రాగభావేతి) వస్త్వన్తరపూర్వకమిత్యుక్తే ఘటాదిస్వవిషయపూర్వకత్వేన సిద్ధసాధనంస్యాదితితద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వదేశగతేతి) స్వాశ్రయగతేత్యుక్తేదృష్టాన్తస్య సాధ్యవైకల్యంస్యాత్ - నహితమోదీపగతం- అతఃస్వదేశగతేత్యుక్తిః. ధర్మాధర్మవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వనివర్త్యేతి) ననుకథంస్వనివర్త్యశబ్దేన ధర్మాధర్మవ్యావృత్తిః- జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతమదృష్టంజ్ఞానోత్పత్త్యాహినశ్యతి. నైవమ్. సర్వేషాంధర్మాధర్మాణాం జ్ఞానఫలకత్వాభావాత్, జ్ఞానోత్పాదకవ్యతిరిక్తధర్మాదీనాంపూర్వక్షణే స్వదేశేవిద్యమానత్వాచ్చ - యద్వా- స్వనివర్త్యపదేన సంస్కారవ్యావృత్తిః- నహిసంస్కారోజ్ఞానేననివర్త్యః భయాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వవిషయావరణేతి) ప్రాగభావస్యైవంవిధత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తేతి) ఇయంప్రతిలోమవ్యావృత్తిః వస్త్వన్తరపూర్వకమిత్యుక్తే అభావస్యాపి పదార్థత్వేన వస్తుశబ్దవాచ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తేతి) ఘటాదిస్వవిషయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వవిషయావరణేతి) కుడ్యాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వనివర్త్యేతి) వేద్యగతవిత్త్యభివ్యక్తిప్రాగభావవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వదేశగతేతి) ప్రమాణజ్ఞానేనాజ్ఞానేనిరస్తేవేద్యగతచైతన్యమభివ్యక్తం భవతీతిహి తత్పరిపాటీ, అభివ్యక్తిప్రాగభావస్య విషయావరణత్వం ప్రకాశవిరోధిత్వం నతు తత్ప్రతిబన్ధకత్వం. ఇత్యనులోమవ్యావృత్తిః. హేతుమాహ (అప్రకాశితేతి) సాక్షాద్వాపరంపరయావా అబాధ్యవ్యవహారాను

అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ - అన్ధకారే ప్రథమోత్పన్న ప్రదీపప్రభావదితి. ఆలోకాభావమాత్రం వా రూపదర్శనాభావమాత్రం వా తమో న (ద్ర (వ్యం) వ్యాన్తరం) తత్కథం భావరూపాజ్ఞానసాధనే నిదర్శనతయోపన్యస్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే - బహులత్వవిరలత్వాద్యవస్థాయోగేన రూపవత్తయా చోపలబ్ధేర్ద్రవ్యా

గున్య హేతుత్వం ప్రకాశకత్వమిహ వివక్షితమ్ - సాక్షాద్వా పరంపరయా వేత్యుక్తే హి దీపప్రభాయాం జ్ఞానే చ హేతుత్వ సుగమసిద్ధిః. ఇదం రజతమితి జ్ఞానేఽతివ్యాప్తిపరిహారాయ అబాధ్యవ్యవహారానుగుణ్య హేతుత్వమిత్యుక్తమ్. ప్రకాశకత్వాదిత్యుక్తే ధారావాహికజ్ఞానే ఉత్తరోత్తరజ్ఞానానాం ప్రకాశకత్వేపి సిషాధయిషితధర్మాభావాద్ధేతోరనైకాంతికత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాదితి) ఇంద్రియేష్వనైకాంతికత్వ వ్యావృత్త్యర్థం భాసమానత్వే సతీతి హేతుర్విశేష్యత ఇతి మంతవ్యమ్. దృష్టాన్తమాహ (అన్ధకార ఇతి) ప్రదీపప్రభావదిత్యుక్తే ఉత్తరోత్తర ప్రభాణామప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాభావాత్సాధన వికలతా స్యాత్. స్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్సాధ్యవికలతా చ స్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థం ప్రథమోత్పన్నప్రదీప ప్రభావదిత్యుక్తం. తథాపి దివాదీవప్రభాయాః తథావిధత్వాదర్శనాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థ మన్ధకార ఇత్యుక్తమ్. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా మాశంక్య పరిహరతి (ఆలోకేత్యాదినా) ఆలోకే సత్యులూకాదీనా మన్ధకారసంభవాదనుయాయిన మాకారమాహ (రూపదర్శనాభావమాత్రం వేతి) యద్వా - నిమీలితాక్షస్య తమః ప్రతిపత్తినిర్వాహార్థమాహ (రూపదర్శనేతి) అత్ర నైయాయికాదిభిరుక్తం దూషణమనుసన్ధత్తే తత్ర ఉత్పాదకజ్ఞాపకానుపపత్త్యా ద్రవ్యాన్తరత్వం దూషితమ్. రూపవత్త్వేపి పరమాణూనామేవ అనుత్పాద్యత్వం తమసస్తు రూపవత్త్వాత్ బృహత్త్వాచ్చోత్పాద్యత్వం స్యాత్, తత్ర రూపవత్త్వాత్తద్రహితానివాయ్వాకాశాదీని నోత్పాదకానిభవన్తి స్పర్శరసగన్ధవిరహాన్నాన్యాన్యపి ద్రవ్యాణి - కారణగుణప్రక్రమేణ హి కార్యే వైశేషిక గుణారమ్భః. ఇయముత్పత్త్యనుపపత్తిః. ఆలోకానుగృహీతత్వాచ్చక్షుర్న గ్రాహకం - ఆలోకసంనిధావనవస్థానాన్నాన్యగ్రాహ్యత్వం రూపవత్త్వప్రతీతిస్తు భ్రాన్తిరేవ. నిమీలనే నీలప్రతిభాసవదితి జ్ఞప్త్యనుపపత్తిః. అత్రపరిహారో వార్తికకారైరుక్తః * తమః ఖలు చలం నీలం పరాపరవిభాగవత్ । ప్రసిద్ధ(ద్రవ్య)ధర్మ)వైధర్మ్యాన్నవభ్యోభేత్తుమర్హతీతి. స ఏవాత్రోచ్యతే, తత్ర పరాపరశబ్దార్థో బహులత్వవిరలత్వశబ్దేనోక్తః. ఆదిశబ్దేన చలత్వమ్. రూపవత్తయేతి నీలశబ్దార్థ ఉక్తః ద్రవ్యాన్తరశబ్దేన దశమద్రవ్యత్వముక్తమ్. నవద్రవ్యస్వీకారో హి తేషాం పృథివ్యాదీనాం ద్రవ్యాణామన్యోన్యవైధర్మ్యాత్ స్వీక్రియతే - అన్యథా పృథివ్యేవ ద్రవ్యం నాన్యత్ గన్ధవత్త్వాభావాదితి వక్తుం శక్యతే - ఏవం ద్వే ద్రవ్యే ఇత్యాది. తచ్చానభిమతం - ద్రవ్యాణాం పరస్పరవైధర్మ్యాత్ - ఏవం నవద్రవ్యవైధర్మ్యాద్దశమమఙ్గీకార్యమితి వార్తికార్థః; నిమీలనే నీలప్రతిభానం బాధితవిషయం - ఇదం త్వబాధితత్వాన్న తథాభవితుమర్హతి. తథాపి రూపోపలబ్ధివేలాయాం అనుపలబ్ధేర్నిమీలనవదపి సంభవతీతి శంకితం ప్రత్యక్షమితి చేత్ (న) ఉలూకాదీనామస్మదాదిరూపోపలబ్ధివేలాయాం రూపానుపలబ్ధౌ తదుపోపలబ్ధేరపి శఙ్కితత్వాపాతాత్, ఉలూకాదిరూపోపలబ్ధివేలాయాం అస్మదాదేః రూపానుపలబ్ధ్యా అస్మదాది రూపోపలబ్ధేరపి శంకితత్వప్రసఙ్గాత్, ఆగమస్వారస్యాచ్చ శఙ్కాయాః నిరస్తత్వాత్ తమసో దశమద్రవ్యత్వ మవసీయతే. * తమస్స సర్జ భగవాన్ * నాహో న రాత్రిర్న నభో నభూమిర్నాసీత్తమో జ్యోతిరభూన్న చాన్యత్ * యస్య తేజశ్శరీరం । యస్య తమశ్శరీరమితి సృజ్యత్వసంహార్యత్వశరీరత్వాదీని హి శ్రూయన్తే. ఆలోక నైరపేక్ష్యం యథా జ్ఞాతృవిశేషప్రయుక్తం దృశ్యతే - తథాజ్ఞేయవిశేషప్రయుక్తమపి ఉపపద్యతే. యథాలోకే హి కార్యం ప్రతీతం తథా కారణకల్పనాయాం ప్రమాణం. న పునః స్ఫుటావధారితం కార్యం కారణనిరూపణాయాపహ్నవమర్హతీతి న్యాయాత్ అబాధితప్రతీతిసిద్ధస్య తమస ఉత్పాదకం కల్ప్యమితి నోత్పాదకానుపపత్తిః జ్ఞాపకానుపప

న్తరమేవతమఇతినిరవద్యమితి. అత్రోచ్యతే - అహమజ్ఞోమామన్యంచనజానామీత్యత్రోపపత్తిసహితేన కేవలేనచప్రత్యక్షేణనభావరూపమజ్ఞానం ప్రతీయతే- యస్తుజ్ఞానప్రాగభావ విషయత్వేవిరోధ ఉక్తః సహిభావరూపాజ్ఞానేపితుల్యః. విషయత్వేనాశ్రయత్వేనచాజ్ఞానస్య వ్యావర్తకతయా ప్రత్యగర్థఃప్రతిపన్నోవాఽప్రతిపన్నోవా. ప్రతిపన్నశ్చేత్తత్స్వరూపజ్ఞాన నివర్త్యంతదజ్ఞానం తస్మిన్ప్రతిపన్నే కథమివతిష్ఠతి. అప్రతిపన్నశ్చేద్వ్యావర్తకాశ్రయ విషయజ్ఞానశూన్య మజ్ఞానంకథమనుభూయేత. అథవిశదస్వరూపావభాసోఽజ్ఞానవిరోధీ- అవిశదస్వరూపంతు ప్రతీయత ఇత్యాశ్రయవిషయజ్ఞానే సత్యపినాజ్ఞానానుభవవిరోధఇతి.హన్తతర్హిజ్ఞానప్రాగభావేఽపి విశదస్వరూపవిషయః.ఆశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానం త్వవిశదస్వరూపవిషయమితినకశ్చిద్విశేషోఽన్యత్రాభినివేశాత్.

ర్తిర్వా. యథా * తమోనామద్రవ్యంబహుళవిరళంమేచక(రుచి)చలం)ప్రతీ(మః)తం)కేనాపిక్వచిదపి నబాధశ్చదదృశే । అతఃకల్ప్యోహేతుః ప్రమితిరపి శాబ్దీవిజయతే నిరాలోకంచక్షుః ప్రథయతిహితద్దర్శనవశాత్ ॥ తమోద్రవ్యమిత్యేవభాష్యకారమతం- సిద్ధాన్తేతస్యాభాషితత్వాత్ సృజ్యత్వసంహార్యత్వ శరీరత్వశ్రవణాచ్చ స్వచ్ఛద్రవ్యత్వాచ్చాకాశకార్యంతమః - రూపవత్త్వంపఞ్చీకరణాదుపపద్యతే. యద్వా - తైజసకార్యంతమః - రూపవత్త్వాత్ స్పర్శానుపలమ్భః స్వచ్ఛద్రవ్యత్వాదితి (ఇతినిరవద్యమితి) ప్రమాణసిద్ధత్వేన తర్కబాధానుపపత్త్యానిరవద్యమిత్యర్థః అథసిద్ధాన్తంవక్తుముపక్రమతే (అత్రోచ్యతఇతి) కేవలేనచప్రత్యక్షేణేతి దృష్టాన్తతయోక్తం- ఉపపత్తిమాషణాకృతే కేవలప్రత్యక్షం నసాధకమిత్యర్థః. ఉపపత్తిర్హిజ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వే విరోధః - సభావరూపత్వేపి తుల్యఇత్యాహ (యస్త్వితి) తుల్యత్వముపపాదయతి (విషయత్వేనేతి) ప్రతిపన్నశబ్దేనభాసనముచ్యతే (తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యమితి) స్వరూపజ్ఞానం- స్వరూపావభాసః - స్వతోవాప్రమాణాన్తరేణవా స్వరూపావభాసనివర్త్యమిత్యర్థః ఇదంరజతమిత్యత్ర ఇదంశుక్లభాస్వరమిత్యేవం రూపప్రమాణజ్ఞానశతేజాతేపి భ్రమానివృత్తిదర్శనాత్ ప్రమాణజ్ఞానత్వమప్రయోజకమితి సిద్ధవత్కారేణ తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యమిత్యుక్తమ్. వ్యావర్తకాశ్రయవిషయజ్ఞానశూన్యం - ఆశ్రయతయా విషయతయాచ వ్యావర్తకః ప్రత్యగర్థః. తదవభాసశూన్యమ్. విషయత్వేనేత్యాదినా భాష్యేణస్వాత్మవిషయాజ్ఞానప్రతిపత్త్యావిరోధతుల్యత్వం దర్శితం. ఘటాదివిష(య)యా)జ్ఞానప్రతీతావపి అజ్ఞానస్యవిషయత్వేన వ్యావర్తకతయాఘటః ప్రతిపన్నోనవా- ప్రతిపన్నశ్చేద్ఘటస్వరూపజ్ఞాననివర్త్యం ఘటాజ్ఞానంతస్మిన్ఘటే ప్రతిపన్నేకథమివతిష్ఠతి - ఘటోఽప్రతిపన్నశ్చేత్ వ్యావర్తకవిషయజ్ఞానశూన్యమజ్ఞానం కథమనుభూయేతేత్యర్థసిద్ధోవిరోధోద్రష్టవ్యః ఏవంపరేణభావాభావయోర్విరోధేదర్శితే తత్ప్రతిబన్దీత్వేన నివర్త్యనివర్తకవిరోధఉక్తః.- అథవిశదావిశదవిభాగాదవిరోధంశఙ్కతే (అథేతి) ప్రత్యగర్థస్య ప్రమాణజ్ఞానేనావభాసో విశదావభాసః. సస్వపక్షేపి తుల్యఇత్యాహ (హన్తతర్హీతి) విశదస్వరూపమవచ్ఛేదకం యస్యసవిశదస్వరూపవిషయః- విశదస్వరూపస్యప్రాగభావావచ్ఛేదకత్వం స్వవిషయజ్ఞానద్వారా- జ్ఞానప్రాగభావోఽపి విశదస్వరూపజ్ఞానావచ్ఛిన్నఇత్యర్థః. జ్ఞానస్యచాభావావచ్ఛేదకత్వం ప్రతియోగితయా - విశదస్వరూపజ్ఞానం ప్రాగభావప్రతియోగీతియావత్. అవిరోధసిద్ధయే విద్యమానజ్ఞానస్య తతోఽర్థాన్తరత్వమాహ (ఆశ్రయేతి)ఆశ్రయప్రతియోగినోర్జ్ఞానమాశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానమ్. (అవిశదస్వరూపవిషయమితి) ఆశ్రయజ్ఞానస్యా విశదస్వరూపవిషయత్వం- అవిశదప్రత్యగర్థవిషయత్వమ్. ప్రతియోగిజ్ఞానస్యావిశదస్వరూపవిషయత్వమ్. అభావప్రతియోగిభూతావిశదజ్ఞానవిషయత్వమ్. సవిషయం నివర్తకజ్ఞానం అభావప్రతియోగిత్వేదానీం జ్ఞానమవలమ్బతే - తత్రనివర్తకజ్ఞాన విషయస్య ప్రత్యగర్థస్యేదానీమవిశదత్వా - న్నివర్తకజ్ఞానస్యేదానీమ

భావరూపస్యాజ్ఞానస్యాపి హ్యజ్ఞానమితి సిద్ధ్యతః ప్రాగభావసిద్ధావపి సాపేక్షత్వమస్త్యేవ- తథాహి అజ్ఞానమితి జ్ఞానాభావస్తదన్యస్తద్విరోధీ వా- త్రయాణామపి తత్స్వరూపజ్ఞానాపేక్షాఽవశ్యాశ్రయణీయా. యద్యపి తమస్స్వరూపప్రతిపత్తౌ ప్రకాశాపేక్షా న విద్యతే. తథాపి ప్రకాశవిరోధిత్వేనాకారే

విద్యమానత్వాచ్చ ప్రతియోగినో జ్ఞానస్యావిశదత్వమ్. విద్యమానం హి సాశ్రయం జ్ఞానమపరోక్షానభసరూపం అతస్త
స్యావిశదత్వమవిద్యమానతయా భవతి. ఏవమాశ్రయతయా భాసమానం స్వరూపమవిశదం- ప్రతియోగితయా స్మర్యమా
ణం జ్ఞానమిదానీమవిశదవిషయత్వాదవిద్యమానత్వాచ్చావిశదమితి తదుభయవిషయం జ్ఞానం అవిశదస్వరూపవిషయం-
తచ్చ విద్యతే- విశదజ్ఞానం త్వవిద్యమానం అభావప్రతియోగీతి న విరోధ ఇత్యర్థః. అయమర్థః - అజ్ఞాననివర్తకాభిమత
ప్రమాణజ్ఞానాభావస్తావత్త్వయాభ్యుపగన్తవ్యః- అన్యథా ప్రమాణజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానానుభవాసంభవాత్. తతశ్చ త్వద
భ్యుపగతః ప్రమాణజ్ఞానాభావ ఏవ అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపత్తేర్విషయో భవితుమర్హతీతి నాభావగ్రహణానుపపత్త్యా భావ
రూపత్వం కల్ప్యమితి. పూర్వపక్షోక్తవిరోధః కథం పరిహృతో భవతీతి చేత్. ఇత్థమ్; తత్ర హి యదర్థావచ్ఛిన్నం జ్ఞాన
మభావప్రతియోగితయోచ్యతే- అభావప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛేదకతదర్థప్రతిపత్తౌ సత్యాం తజ్జ్ఞానాభావోఽనుపపన్న ఇతి
హి విరోధః - తత్రాయం పరిహారః. అభావప్రతియోగిజ్ఞానం స్మృత్యారూఢం ప్రతిషిధ్యతే- యథా ఘటసాక్షాత్కారో
నాస్తీతి నిషేధే ఘటసాక్షాత్కారః స్మర్యతే- స్మర్యమాణస్య స్మృతిసమకాలవర్తిత్వనియమాభావాన్నిషేధవేలాయాం
స్మర్యమాణస్య నాభావప్రతియోగిత్వవిరోధః - త్వయా చ స్మృత్యారూఢస్య నివర్తకజ్ఞానస్య స్మృతిసమకాలవర్తిత్వా
భావాదజ్ఞానావచ్ఛేదకతయా ప్రతిపత్తావపి స్మృత్యారూఢనివర్తకజ్ఞానం నాజ్ఞానవిరోధీతి వక్తవ్యమ్. తస్మాదాత్మవిష
యం ఘటాదివిషయకం చ ప్రమాణజ్ఞానం స్వవిషయేణాత్మనా ఘటాదిభిశ్చ సహ స్మృత్యారూఢమవిశదతయా ప్రతిప
న్నమభావప్రతియోగి భవతీత్యుపపన్నతరమితి. అనుభూతస్య హి స్మరణసంభవః, ప్రమాణజ్ఞానం కేనానుభూతమితి చేత్
భవతోఽప్యనివర్తకజ్ఞానం కేనానుభూతం, ఆగమాదితి చేత్ అస్మాకమప్యాత్మసాక్షాత్కారః తద్విధాయకవాక్యావగతః
ఘటాదిసాక్షాత్కారస్తు ప్రత్యక్షాదిమూలేన కేనాప్యనుభూతః. మేరుసాక్షాత్కారః కథం నిషిధ్యతే సహిన కేనాపిమా
నేన పూర్వమనుభూతః ఉచ్యతే. ఇహ అదృష్టచరద్వారదేన పురుషేణ కథమిహ చత్వరే గజో నాస్తీత్యుచ్యతే, సంస
ర్గానుభవేఽపి సంసర్గిణోరనుభవమాత్రేణాన్యత్రాన్యతరనిషేధ ఉపపద్యత ఇతి చేత్. ఏవం తర్హ్యాసు మేరుసాక్షాత్కారసం
సర్గానుభవేఽపి మేరుసాక్షాత్కారయోః కేనాప్యవగమాత్తత్సంసర్గనిషేధ ఉపపద్యతే. ప్రమాణజ్ఞానానామభావప్రతి
యోగిత్వాదభావస్య తదానీం గ్రాహకం నాస్తీతి యదుక్తం. తత్సర్వప్రమాణజ్ఞానాభావానాం యుగపదనుభవాసంభ
వాత్. కతిపయమానజ్ఞానాభావస్య మానాన్తరేణ గ్రహణోపపత్తేశ్చ పరిహృతమ్. ఏవం భావరూపపక్షే విరోధపరి
హారసామ్యం దర్శితమ్. నను విరోధసామ్యం వక్తుమశక్యం- అజ్ఞానస్య నఞర్థప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నతయైవావగన్తవ్యత్వే
సతి హి నఞర్థప్రతియోగినస్తస్య జ్ఞానస్య స్వవిషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థావచ్ఛిన్నత్వేన భానత్వాత్ విషయాశ్రయ
భూతప్రత్యగర్థజ్ఞానే సతి తన్నివర్త్యాజ్ఞానస్థితివిరోధః నహి భావరూపస్యాజ్ఞానస్య జ్ఞానప్రతిపత్త్యపేక్షా - స్వరూపే
ణైవ ప్రతిపత్తిసంభవాత్. నహి భావరూపస్య ఘటస్య ఆశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానసాపేక్షత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ (భావ
రూపస్యేతి) కథం సాపేక్షత్వమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అభావస్య నఞర్థత్వసంభవాత్తదుక్తిః ప్రమాణజ్ఞానాదన్య
త్ ప్రమాణజ్ఞానవిరోధీతి వా. తత్ప్రతిపత్తిః - తదా తస్యాజ్ఞానస్య స్వవిషయావచ్ఛిన్నత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్ ప్రత్య
గర్థస్య ఘటాదేర్వాజ్ఞానే సతి తన్నివర్త్యమజ్ఞానం న గృహ్యేతేత్యర్థః. యథా ప్రకాశవిరోధిత్వేపి తమసః- తత్ప్రతిప
త్తౌ న ప్రకాశాపేక్షా- తద్వదిహాపీత్యత్రాహ (యద్యపీతి) భావరూపమజ్ఞానమపి స్వరూపేణ సిద్ధ్యతీత్యత్రాహ

ణ ప్రతిపత్త్యా ప్రకాశప్రతిపత్త్యపేక్షాస్త్యేవ, భవదభిమతాజ్ఞానంనకదాచిత్స్వరూపేణసిధ్యతి-అపిత్వజ్ఞాన మిత్యేవ.తథాసతిజ్ఞానాభావవత్తదపేక్షత్వంసమానమ్-జ్ఞానప్రాగభావస్తుభవతాప్యభ్యుపగమ్యతే-ప్రతీయతే చేత్యుభయాభ్యుపేతోజ్ఞానప్రాగభావఏవఅహమజ్ఞో మామన్యంచనజానామీత్యనుభూయతఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్.

(భవదభిమతేతి)ముగ్ధోస్మీమూఢోస్మీతిస్వరూపేణసిద్ధిరితి చేత్. న కస్యచిత్పురుషస్య కస్మింశ్చిద్విషయేహిమోహః*స విమలమతిరేతినాత్మమోహం * దిఙ్మోహాలాతచక్రాదిభ్రాన్తయశ్చకథంపునరిత్యాదిషు విషయాశ్రయావచ్ఛిన్నత్వేన హి మోహఉపలభ్యతే. ముగ్ధోస్మీత్యనేన ఆశ్రయావచ్ఛిన్నత్వం ప్రతీయతే- విషయోప్యర్థవశాత్సిద్ధః. ఇదందూషణం సంవిత్సిధ్యతివానవేత్యత్ర ఉక్తయాదిశాఫలితమ్. తతశ్చస్వాత్మవిషయమజ్ఞానం విషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థప్రతిపత్తి సద్భావహతం - ఘటాద్యజ్ఞానంతు విషయభూతఘటాద్యనగమవిరుద్ధమ్. మాయాశబ్దాదిభిః అజ్ఞానప్రతిపత్త్యా విషయాశ్రయాపేక్షానేతిచేన్న. మాయాదిశబ్దానామపి వ్యుత్పత్తినైరపేక్ష్యేణ బోధకత్వాసంభవాత్. అజ్ఞానాదిపదపర్యాయత్వేనచ వ్యుత్పన్నత్వాత్ - స్వరూపేణసిద్ధిర్దుర్వచేత్యభిప్రాయేణ నకదాచిత్స్వరూపేణ సిధ్యతీత్యుక్తమ్. నను స్వరూపావచ్ఛిన్నాజ్ఞానప్రతీతౌనఃఅర్థప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛిన్నతయా సిద్ధావపిననివర్త్యనివర్తకవిరోధః- స్వరూపభూతజ్ఞానాదన్యతయాతత్సిద్ధేః. స్వరూపజ్ఞానంహినావిద్యానివర్తకమ్- కింతు ప్రమాణజ్ఞానమేవ - అతోనవిరోధఇతి. నైవమ్. మామన్యంచనజానామీతి విషయాశ్రయసంబంధిజ్ఞానావచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః - నహిస్వరూపభూతజ్ఞానం సాశ్రయం సవిషయంచ తవమతమ్. స్వరూపంకిమాశ్రయతయైవాజ్ఞానస్యావచ్ఛేదకం ఉతవిషయతయాపి ఆద్యే. నత్వదభిమతసిద్ధిః- తదానీం ప్రత్యగర్థస్య స్వస్మాదన్యేన కేనాపివిశిష్టత్వమేవహిసిధ్యతి, విషయతయావచ్ఛేదకత్వేప్రత్యగర్థస్యాజ్ఞానమావరణంస్యాత్ - ఆవరణత్వంచ తద్విషయకజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వం - అతస్తద్విషయప్రమాణజ్ఞాన ప్రతీత్యవశ్యంభావాదుక్తవిరోధోఽనతివృత్తః. అతఃస్వరూపభూతజ్ఞానావచ్ఛిన్నప్రతీత్యభ్యుపగమోనుపపన్నః. ఉభయత్ర సాధనదూషణయోస్తుల్యత్వాత్ భావరూపమజ్ఞానం పరిగృహ్యతామిత్యాశంక్య లాఘవన్యాయేనపరిహరతి (జ్ఞానప్రాగభావస్త్వితి) అభ్యుపగమ్యతే- అహమజ్ఞఇతిప్రతిపన్నస్య అభావరూపత్వేహివిప్రతిపత్తిః - నత్వభావానభ్యుపగమః - అన్యథాప్రమాణజ్ఞానస్య ప్రాగభావాభావాదనాదిత్వేన తన్నిరసనీయభావరూపాజ్ఞానానుదయప్రసఙ్గాత్ అతోజ్ఞానాభావస్త్వయాభ్యుపగతఇత్యర్థః. ప్రతీయతేచ - లోకేతత్తజ్జ్ఞానాభావవివక్షయాజ్ఞానంనాస్తీతివ్యవహారదర్శనాత్ అప్రతిపన్నేచ వివక్షానుపపత్తేః జ్ఞానాభావప్రతీతిరస్త్యేవేత్యర్థః. అతఃసంప్రతిపన్నేన జ్ఞానాభావేనైవాహమజ్ఞ ఇతిప్రతీత్యుపపత్తేరతిరిక్తకల్పనేహేత్వభావాల్లాఘవేన సఏవఅహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీతేర్విషయతయాభ్యుపగన్తవ్య ఇత్యర్థః. నన్వుభయాభ్యుపగతోఽభావోనామకశ్చిన్నాస్తి- భావాన్తరమభావఃస్వమతే - పరమతేతుభావాతిరిక్తః తత్కథముభయాభ్యుపగతేనాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తిః. ఉచ్యతే - నహ్యుభయాభ్యుపగతఇత్యుక్తం కింతుభవతాభ్యుపగమ్యతఇత్యుక్తమ్, అభావశబ్దవాచ్యత్వేన కశ్చిదర్థఉభాభ్యామభ్యుపగతః. సచ భావరూపస్తదతిరిక్తఇతీయదేవవిమతమ్- అత్రభావత్వేనయఃస్వాభిమతః, యశ్చతదతిరిక్తత్వేన అభావశబ్దవాచ్యతయాపరాభిమతః- తయోరన్యతరేణాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తేస్తదుభయాతిరిక్తార్థకల్పనమనుపపన్నమిత్యుక్తంభవతీతినవిరోధః. నను భావాన్తరమభావమిచ్ఛతాత్వయాజ్ఞానప్రాగభావశబ్దేన భావరూపాజ్ఞానమఙ్గీకృతంస్యాత్. నైవమ్ - సిద్ధాన్తద్వయానభిజ్ఞానకృతంహీదంచోద్యమ్. స్వయంప్రకాశస్యైవజ్ఞానస్య సంకోచరూపమవస్థాన్తరం ప్రాగభావశబ్దవాచ్యతయాఽస్మదభిమతమ్ - స్వప్రకాశజ్ఞానవ్యతిరేకేణభావరూపమజ్ఞానంపరాభిమతమ్- అతస్తయోఃకథమైక్యం తర్హిజ్ఞానసంకోచరూపావస్థాం పరిత్యజ్యాజ్ఞానశబ్దవాచ్యత్వేన పరోక్తం భావరూపమజ్ఞానం స్వీక్రియతాం - భావరూపత్వావిశేషాది

నిత్యముక్తస్వప్రకాశచైతన్యైకస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవశ్చ నసంభవతి స్వానుభవస్వరూపత్వాత్- స్వానుభవస్వరూపమపి తిరోహితస్వస్వరూపమజ్ఞానమనుభవతీతిచేత్. కిమిదంతిరోహితస్వస్వరూపత్వమ్. అప్రకాశితస్వరూపత్వమితిచేత్. స్వానుభవస్వరూపస్య కథమప్రకాశితస్వరూపత్వం స్వానుభవస్వరూపస్యాప్యన్యతోఽప్రకాశితస్వరూపత్వ(మా)ముప)పద్యత ఇతిచేత్. ఏవంతర్హిప్రకాశాఖ్యధర్మానభ్యుపగమేన ప్రకాశస్యైవస్వరూపత్వాదన్యతస్స్వరూపనాశఏవస్యాదితి పూర్వమేవోక్తమ్. కించ బ్రహ్మస్వరూపతిరోధాన హేతుభూతమేతదజ్ఞానం స్వయమనుభూతంసద్బ్రహ్మతిరస్కరోతి - బ్రహ్మతిరస్కృత్యస్వయంతదనుభవ విషయోభవతీత్యన్యోన్యాశ్రయణమ్. అనుభూతమేవ తిరస్కరోతీతి చేత్. యద్యతిరోహితస్వరూపమేవ బ్రహ్మాజ్ఞానమనుభవతి - తదాతిరోధానకల్పనా- నిష్ప్రయోజనాస్యాత్ అజ్ఞానస్వరూపకల్పనా,చ- బ్రహ్మణోఽజ్ఞానదర్శనవత్ అజ్ఞానకార్యతయాభి

తిచేత్; ప్రామాణికంపరిత్యజ్యాప్రామాణికంస్వీక్రియతామితీదమనుపపన్నమ్ * నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యతే * సర్వంహపశ్యఃపశ్యతి * తయాతిరోహితత్వాచ్చ శక్తిఃక్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా । సర్వభూతేషుభూపాల తారతమ్యేనవర్తతే * అప్రాణిమత్సుస్వల్పాసేత్యారభ్య * హిరణ్యగర్భాదితరాంపుంసశ్శక్త్యుపలక్షితఃఇతి శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాత్ జ్ఞాననిత్యత్వం తత్సంకోచాదికంచ ప్రామాణికం కథంత్యజ్యేత- భావరూపాజ్ఞానంతుకల్ప్యం కల్పకంచాన్యథాసిద్ధమితి తదప్రామాణికంకథంస్వీక్రియతే. కల్పనాయాంహిలాఘవన్యాయశ్చ ప్రవర్తతే. నతు ప్రమాణప్రతిపన్నేఽర్థే. అతోఽహమజ్ఞ ఇతి జ్ఞానప్రాగభావఏవప్రతీయతే. ఏవమహమజ్ఞఇతి ప్రత్యక్షస్య భావరూపాజ్ఞానవిషయత్వే భావరూపపక్షోపపత్త్యభావరూపపక్షానుపపత్తి రూపానుకూల తర్కాభావఉక్తః. అథప్రతికూలతర్కాపరాహతిరుచ్యతే (నిత్యేతి) నిత్యముక్తస్వప్రకాశచైతన్యైక స్వరూపస్యేతిపదం హేతుగర్భం. నిత్యముక్తత్వం-పరమార్థతోదోషాసంస్పృష్టత్వం. అతఃపరమార్థదోషోనసంభవతి - స్వానుభవస్వరూపత్వాదపరమార్థ పరానుభవోన సంభవతీత్యర్థః. అన్యానుభవ రూపప్రదేశభేదాభావాచ్చేత్యేకశబ్దాభిప్రాయః. ఏకశబ్దేన జ్ఞేయత్వాభావశ్చ వివక్షితః; అభిప్రేతంహేతుగర్భత్వం వివృణోతి (స్వానుభవస్వరూపత్వాదితి) అవిద్యానివృత్తిదశాయాం అనువర్తమానం అవిద్యావభాసప్రత్యనీకంస్వానుభవైకస్వభావత్వం హేతుతయావివక్షితం - నతుభ్రమవేళాయామపి విద్యమానంస్వయం ప్రకాశత్వమాత్రమ్. అతఃస్వానుభవైకస్వభావత్వస్య ప్రాగపివిద్యమానత్వాదిత్యర్థః. స్వానుభవస్వరూపస్యాపి తిరోధానాదజ్ఞానానుభవస్సమ్భవతీతిశఙ్కతే. (స్వానుభవేతి) అభిప్రేతంవివరీతుంతిరోధానశబ్దస్యార్థాన్తరం నాస్తీతిజ్ఞాపనార్థంప్రశ్నపూర్వకంతిరోధానశబ్దార్థమాహ (కిమిదంతిరోహితస్వస్వరూపత్వంఅప్రకాశితస్వరూపత్వమితిచేదితి) స్వానుభవస్వరూపస్య అప్రకాశితత్వం వ్యాహతమితిబుద్ధ్యాదూషయతి (స్వానుభవేతి) అన్యతఇతిపరిహారంశంకతే (స్వానుభవేతి) అన్యతోఽప్రకాశితస్వరూపత్వేపూర్వోక్తదూషణమతిదిశతి(ఏవంతర్హీతి) దూషణాన్తరమాహ (కించేతి) అపరమార్థత్వాన్నసత్తయాతిరస్కారకం. అపితుప్రతీయమానతయా తిరస్కారకమిత్యనుభవపూర్వకస్తిరస్కారః. తిరస్కారపూర్వకోఽనుభవః - అతిరస్కృతస్య స్వానుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవాసంభవాదిత్యన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. ఏతత్పరిజిహీర్షయాఽనుభవపూర్వకం తిరస్కారంశఙ్కతే (అనుభూతమేవేతి) తత్ర దూషణమాహ (యదీతి) అతిరోహితస్యాప్యజ్ఞానానుభవసమ్భవాత్తదర్థతిరోధానకల్పనా, తదర్థమాచ్ఛాదకావిద్యాకల్పనాచ నిష్ఫలేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (బ్రహ్మణఇతి) యథాఽతిరోహితస్వరూపస్యాప్యపరమార్థభూతాజ్ఞానానుభవసంభవః - తథాఅపరమార్థభూతప్రపంచానుభవోఽప్యతిరోహితస్య సంభవతీతి తదర్థాతిరో

మతప్రపంచదర్శనస్యాపి సమ్భవాత్. కించ బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవః కింస్వతోఽన్యతో వా. స్వతశ్చే
దజ్ఞానానుభవస్య స్వరూపప్రయుక్తత్వేనానిర్మోక్షస్స్యాత్ - అనుభూతిస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానా
నుభవస్వరూపత్వేన మిథ్యారజతబాధకజ్ఞానేన రజతానుభవస్యాపి నివృత్తివన్నివర్తకజ్ఞానేనాజ్ఞానా
నుభూతిరూపబ్రహ్మస్వరూపనివృత్తిర్వా. అన్యతశ్చేత్. కింతదన్యత్. అజ్ఞానాంతరమితి చేత్ - అనవ
స్థా స్యాత్. బ్రహ్మతిరస్కృతిరేవ స్వయమనుభవవిషయో భవతీతి చేత్. తథా సతీదమజ్ఞానం కాచాదివ
త్స్వసత్తయా బ్రహ్మతిరస్కారోతీతి జ్ఞానబాధ్యత్వమజ్ఞానస్య న స్యాత్. అథేదమజ్ఞానం స్వయమనాది
బ్రహ్మణస్స్వసాక్షిత్వం, బ్రహ్మస్వరూపతిరస్కృతిం చ యుగపదేవ కరోతి - అతో నానవస్థాదయో దో
షా ఇతి. నైతత్ - స్వానుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపతిరస్కృతిమన్తరేణ సాక్షిత్వాపాదనా
యోగాత్. హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతమితి చేత్. తర్హ్యస్యానాదిత్వమపాస్తమ్. అనవస్థా చ పూర్వో
క్తా, అతిరస్కృతస్వరూపస్యైవ సాక్షిత్వాపాదనే బ్రహ్మణః స్వానుభవైకతానతా చ న స్యాత్. అపిచ-
అవిద్యయా బ్రహ్మణి తిరోహితే తద్బ్రహ్మ న కించిదపి ప్రకాశతే - ఉత కించిత్ప్రకాశతే. పూర్వస్మిన్ క
ల్పే ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽప్రకాశే తుచ్ఛతాపత్తిరసకృదుక్తా. ఉత్తరస్మిన్ కల్పే సచ్చి
దానందైకరసే బ్రహ్మణి కోఽయమంశస్తిరస్క్రియతే - కో వా ప్రకాశతే నిరంశే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే
వస్తున్యాకారద్వయాసమ్భవేన తిరస్కారః ప్రకాశశ్చ యుగపన్న సంగచ్ఛేతే - అథ సచ్చిదానందైకరసం

ఘనకల్పనా తదర్థాచ్ఛాదకా విద్యాకల్పనా చ నిష్ఫలేత్యర్థః. అనుభవపూర్వకతిరస్కారపక్ష ఏవ వికల్పముఖేన దూ
షణమాహ (కించేతి) స్వతః పక్షే దూషణద్వయం - అనిర్మోక్షో బ్రహ్మస్వరూపనివృత్తిశ్చ. రజతానుభవస్యాపీత్యపిశ
బ్దేన రజతస్య చ నివృత్తిస్సూచితా. అన్యతః పక్షేఽనవస్థా. తిరస్కారపూర్వకానుభవపక్షం శఙ్కతే (బ్రహ్మేతి) తిర
స్కృత్యానుభవవిషయ ఇత్యుక్తే సత్తయా తిరస్కారకమిత్యుక్తం స్యాత్ - న తు ప్రతీయమానతయా - తదానీం కాచాది
వత్పరమార్థత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వం న సిధ్యతీత్యర్థః; అథ తిరస్కారానుభవయోర్యౌగపద్యం శఙ్కతే (అథేదమితి)
నైతదిత్యాదినా దూషయతి. స్వానుభవస్వరూపస్యేతి హేతుగర్భవిశేషణమ్. స్వానుభవస్వరూపత్వం స్వాభావికమితి
పరానుభవో హేతునా వినా నోపపద్యత ఇత్యర్థః. హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతిమాశంక్య దూషయతి (హేత్వితి) యౌగ
పద్యపక్షే పూర్వోక్తపక్షద్వయదూషణమప్యాపతతీత్యభిప్రాయేణాహ (అనవస్థా చ పూర్వోక్తేతి) జ్ఞాననివర్త్య
త్వదూషణస్యాప్యుపలక్షణమియమనవస్థా- అనన్తరపూర్వోక్తేః. స్వరూపతిరస్కృతిమన్తరేణ సాక్షిత్వాపాదనేఽని
ష్టమాహ (అతిరస్కృతేతి) పూర్వం విశదావిశదావభాసమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తమ్. ఇదానీం తు తమేవ దూ
షయితుముపక్రమతే (అపి చేతి) వికల్పయతి (అవిద్యయేతి) పూర్వోక్తం దూషణమతిదిశతి (పూర్వస్మిన్నితి)
(ఉత్తరస్మిన్నితి) కింశబ్దః క్షేపే - అనుపపన్నమిత్యర్థః. సచ్చిదానన్దాదిశబ్దానామపి స్వరూపమాత్రపరత్వేనాభ్యు
పగమాత్తిరస్కృతాతిరస్కృతవిభాగోఽనుపపన్న ఇతి భావః (కోఽయమంశస్తిరస్క్రియతే కో వా ప్రకాశత ఇతి) కో వా
విశేషస్తిరస్క్రియతే - కో వా ప్రకాశత ఇత్యస్యాప్యుపలక్షణార్థమిదమ్. నిరంశే నిర్విశేష ఇత్యనన్తరోక్తేః. (కోఽయమం
శ ఇతి) అంశభేదో వక్తుమశక్య ఇత్యభిప్రాయః. తదుపపాదయతి (నిరంశ ఇతి) ప్రకాశమాత్రే- మాత్రచా అవిషయ
త్వం వివక్షితమ్- అవిషయభూత ఇత్యర్థః (యుగపన్న సంగచ్ఛేతే ఇతి) న హి త్వయా కాలభేదేన ప్రకాశతిరస్కారావు
చ్యేతే. అపి తు యుగపదేవ - తదానీమంశభేదాభావాదాకారభేదాభావాచ్చ తౌ న సంగచ్ఛేతే ఇతి భావః. ఏవం ప్ర
కాశతిరస్కారయోర్యౌగపద్యానుపపత్తౌ సత్యామప్యవిశదశబ్దేన ప్రత్యవతిష్ఠతే (అథేతి) అథశబ్దోఽనుమతిప్ర

బ్రహ్మావిద్యయాతిరోహిత స్వరూపమవిశద మివలక్ష్యత ఇతి: ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య విశదతాఽవిశదతా వా కింరూపా: ఏతదుక్తం భవతి - యస్మాంశస్సవిశేషః ప్రకాశవిషయః - తస్య సకలావభాసో విశదావభాసః - కతిపయవిశేషరహితావభాసశ్చావిశదావభాసః. తత్ర య ఆకారోఽప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశే ప్రకాశాభావాదేవ ప్రకాశావైశద్యం న విద్యతే- యశ్చాంశః ప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశే తద్విషయప్రకాశో విశద ఏవ. అతస్సర్వత్ర ప్రకాశాంశే అవైశద్యం న సంభవతి: విషయేఽపి స్వరూపే ప్రతీయమానే తద్గతకతిపయవిశేషాప్రతీతిరేవావైశద్యమ్. తస్మాదవిషయే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే బ్రహ్మణి స్వరూపే ప్రకాశమానే తద్గతకతిపయవిశేషాప్రతీతిరూపావైశద్యం నామాజ్ఞానకార్యం న సంభవతి. అపిచ - ఇదమవిద్యాకార్యమవైశద్యం తత్త్వజ్ఞానోదయాన్నివర్తతే న వా, అనివృత్తావపవర్గాభావః. నివృత్తౌ చ వస్తు కింరూపమితి వివేచనీయమ్. విశదస్వరూపమితి చేత్. తద్విశదస్వరూపం ప్రాగస్తి - న వా. అస్తి చేదవిద్యాకార్యమవైశద్యం తన్నివృత్తిశ్చ న స్యాతామ్. నో చేన్మోక్షస్య కార్యతయా అనిత్యతా స్యాత్. అస్యాజ్ఞానస్యాశ్రయానిరూపణాదేవాసంభవః పూర్వమేవోక్తః. అపిచ - అపరమార్థదోషమూలభ్రమవాదినా నిరధిష్ఠానభ్రమాసంభవోఽపి దురుపపాదః - భ్రమహేతుభూతదోషదోషాశ్రయత్వ పదధిష్ఠా

నే(మతప్రదర్శనే)వర్తతే. దూషయతి (ప్రకాశేతి) కింరూపా - అనుపపన్నేత్యర్థః; కథమనుపపత్తిరితి శంకాయాం వైశద్యావైశద్యస్వరూపం శిక్షయితుం అత్ర తదనుపపత్తించ దర్శయితుమాహ (ఏతదుక్తమితి) వైశద్యావైశద్యస్వరూపం శిక్షయతి (యస్మాంశ ఇత్యాదినా) జ్ఞానే తదనుపపత్తిమాహ (తత్రేతి) (ప్రకాశాభావాదేవ ప్రకాశావైశద్యం న విద్యత ఇతి) ధర్మ్యభావాద్ధర్మాభావ ఇత్యర్థః - జ్ఞేయేఽపి జ్ఞాతాంశస్య విశదత్వాదజ్ఞాతాంశస్యాజ్ఞాతత్వాచ్చ క్వచిదప్యవైశద్యం న సంభవతీత్యాహ (విషయేఽపీతి) ఏకస్మిన్వస్తుని కతిపయాంశస్య కతిపయాకారస్య వాఽనవభాసస్సముదితరూపస్యావైశద్యం - న తు తత్రాపి ప్రకాశమానాంశస్యేత్యర్థః. (తస్మాదితి) స్వరూపే ప్రకాశమాన ఇత్యస్య న బ్రహ్మణీతి పూర్వత్రాన్వయః- అపితూత్తరత్ర స్వరూపే ప్రకాశమానే కతిపయవిశేషాప్రతిపత్తిరూపమవైశద్యం బ్రహ్మణి న సంభవతీత్యర్థః. కతిపయవిశేషాప్రతిపత్తిశబ్దః కతిపయాంశాప్రతిపత్తేరప్యుపలక్షణార్థః ముఖాంతరేణ దూషణమాహ (అపి చేతి) (అవిద్యాకార్యం తన్నివృత్తిశ్చ న స్యాతామితి) విశదస్వరూపస్యావిద్యావిరోధిత్వాదితి భావః (మోక్షస్య కార్యతయేతి) మోక్షస్య- ముక్తస్వరూపస్య - భావరూపత్వే సతి కార్యం హ్యనిత్యం- వైశద్యం చ భావరూపం - అతః పరమతే త్వయోక్తదూషణం తవైవాపతతీత్యర్థః. ప్రాగసతః పశ్చాదుత్పన్నస్య వైశద్యస్యానిత్యత్వ ప్రసఙ్గః కాలాత్యయాపదిష్టః - శాస్త్రేణ తస్య నిత్యతయా ప్రతిపాదితత్వాదితి చేత్ - తదా బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వం స్యాదిత్యభిప్రాయః. పూర్వోక్తామాశ్రయానుపపత్తిం పరోక్తప్రత్యక్షప్రమాణస్య ప్రతికూలతర్కత్వేనాహ (అస్యేతి) స్వరూపానాదిత్వాదిముఖేన పరిహారాణాం ప్రతిబన్దిత్వం హృది నిధాయ దూషణాన్తరమాహ (అపి చేతి) యథా దోషదోషాశ్రయత్వాదేరపారమార్థ్యేఽపి భ్రమసంభవః - తద్వదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి భ్రమస్సంభవతి అధిష్ఠానాపారమార్థ్యే తస్యాపి ప్రపఞ్చవదపారమార్థ్యేన అధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాదితి చేత్ - తర్హి దోషస్యాపి ప్రపంచవదపారమార్థ్యేన దోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాత్. దోషస్యాపారమార్థ్యేఽపి స్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థేతి చేత్ - తర్హి అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి స్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థేతి. ప్రవాహానాదిత్వేన దుర్ఘటత్వేన చ పరిహారోఽపి తుల్యః. దోషః ప్రపంచదర్శనస్య స్వదర్శనస్య చ స్వయమేవ నిర్వాహక ఇతి న దోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతి చేన్న - అపరమార్థస్యాస్య స్వపరనిర్వాహకత్వాసంభవాత్ - న హి స్వప్నే ద్విచన్ద్రజ్ఞానహేతుభూతాఙ్గుల్యవష్టం

మతప్రపంచదర్శనస్యాపి సమ్భవాత్. కించ బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవః కిం స్వతోఽన్యతో వా. స్వతశ్చేదజ్ఞానానుభవస్య స్వరూపప్రయుక్తత్వేనానిర్మోక్షస్స్యాత్ - అనుభూతిస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవస్వరూపత్వేన మిథ్యారజతబాధకజ్ఞానేన రజతానుభవస్యాపి నివృత్తివన్నివర్తకజ్ఞానేనాజ్ఞానానుభూతిరూపబ్రహ్మస్వరూపనివృత్తిర్వా. అన్యతశ్చేత్. కిం తదన్యత్. అజ్ఞానాన్తరమితి చేత్ - అనవస్థా స్యాత్. బ్రహ్మతిరస్కృతైవ స్వయమనుభవవిషయో భవతీతి చేత్. తథా సతీదమజ్ఞానం కాచాదివత్స్వసత్తయా బ్రహ్మ తిరస్కరోతీతి జ్ఞానబాధ్యత్వమజ్ఞానస్య న స్యాత్. అథేదమజ్ఞానం స్వయమనాది బ్రహ్మణస్స్వసాక్షిత్వం, బ్రహ్మస్వరూపతిరస్కృతిం చ యుగపదేవ కరోతి - అతో నానవస్థాదయో దోషా ఇతి. నైతత్ - స్వానుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపతిరస్కృతిమన్తరేణ సాక్షిత్వాపాదనాయోగాత్. హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతమితి చేత్. తర్హ్యస్యానాదిత్వమపాస్తమ్. అనవస్థా చ పూర్వోక్తా, అతిరస్కృతస్వరూపస్యైవ సాక్షిత్వాపాదనే బ్రహ్మణః స్వానుభవైకతానతా చ న స్యాత్. అపి చ- అవిద్యయా బ్రహ్మణి తిరోహితే తద్బ్రహ్మ న కించిదపి ప్రకాశతే - ఉత కించిత్ప్రకాశతే. పూర్వస్మిన్ కల్పే ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽప్రకాశే తుచ్ఛతాపత్తిరసకృదుక్తా. ఉత్తరస్మిన్ కల్పే సచ్చిదానందైకరసే బ్రహ్మణి కోఽయమంశస్తిరస్క్రియతే- కో వా ప్రకాశతే నిరంశే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే వస్తున్యాకారద్వయాసమ్భవేన తిరస్కారః ప్రకాశశ్చ యుగపన్న సంగచ్ఛేతే- అథ సచ్చిదానందైకరసం

థానకల్పనా తదర్థాచ్ఛాదకావిద్యాకల్పనా చ నిష్ఫలేత్యర్థః. అనుభవపూర్వకతిరస్కారపక్ష ఏవ వికల్పముఖేన దూషణమాహ (కించేతి) స్వతఃపక్షే దూషణద్వయం - అనిర్మోక్షో బ్రహ్మస్వరూపనివృత్తిశ్చ. రజతానుభవస్యాపీత్యపిశబ్దేన రజతస్య చ నివృత్తిస్సూచితా. అన్యతః పక్షేఽనవస్థా. తిరస్కారపూర్వకానుభవపక్షం శఙ్కతే (బ్రహ్మేతి) తిరస్కృతత్వానుభవవిషయ ఇత్యుక్తే సత్తయా తిరస్కారకమిత్యుక్తం స్యాత్ - న తు ప్రతీయమానతయా - తదానీం కాచాదివత్పరమార్థత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వం న సిధ్యతీత్యర్థః; అథ తిరస్కారానుభవయోర్యౌగపద్యం శఙ్కతే (అథేదమితి) నైతదిత్యాదినా దూషయతి. స్వానుభవస్వరూపస్యేతి హేతుగర్భవిశేషణమ్. స్వానుభవస్వరూపత్వం స్వాభావికమితి పరానుభవో హేతునా వినా నోపపద్యత ఇత్యర్థః. హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతిమాశంక్య దూషయతి (హేత్వితి) యౌగపద్యపక్షే పూర్వోక్తపక్షద్వయదూషణమప్యాపతతీత్యభిప్రాయేణాహ (అనవస్థా చ పూర్వోక్తేతి) జ్ఞానానివర్త్యత్వదూషణస్యాప్యుపలక్షణమియమనవస్థా- అనన్తరపూర్వోక్తేః. స్వరూపతిరస్కృతిమన్తరేణ సాక్షిత్వాపాదనేఽనిష్టమాహ (అతిరస్కృతేతి) పూర్వం విశదావిశదావభాసమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తమ్. ఇదానీం తు తమేవ దూషయితుముపక్రమతే (అపి చేతి) వికల్పయతి (అవిద్యయేతి) పూర్వోక్తం దూషణమతిదిశతి (పూర్వస్మిన్నితి) (ఉత్తరస్మిన్నితి) కింశబ్దః క్షేపే - అనుపపన్నమిత్యర్థః. సచ్చిదానన్దాదిశబ్దానామపి స్వరూపమాత్రపరత్వేనాభ్యుపగమాత్తిరస్కృతాతిరస్కృతవిభాగోఽనుపపన్న ఇతి భావః (కోఽయమంశస్తిరస్క్రియతే కో వా ప్రకాశత ఇతి) కో వా విశేషస్తిరస్క్రియతే - కో వా ప్రకాశత ఇత్యస్యాప్యుపలక్షణార్థమిదమ్. నిరంశే నిర్విశేష ఇత్యనన్తరోక్తేః. (కోఽయమంశ ఇతి) అంశభేదో వక్తుమశక్య ఇత్యభిప్రాయః. తదుపపాదయతి (నిరంశ ఇతి) ప్రకాశమాత్రే- మాత్రచా అవిషయత్వం వివక్షితమ్- అవిషయభూత ఇత్యర్థః (యుగపన్న సంగచ్ఛేతే ఇతి) న హి త్వయా కాలభేదేన ప్రకాశతిరస్కారావుష్యేతే. అపి తు యుగపదేవ - తదానీమంశభేదాభావాదాకారభేదాభావాచ్చ తౌ న సంగచ్ఛేతే ఇతి భావః. ఏవం ప్రకాశతిరస్కారయోర్యౌగపద్యానుపపత్త్యా సత్యామప్యవిశదశబ్దేన ప్రత్యవతిష్ఠతే (అథేతి) అథశబ్దోఽసమతిప్ర

బ్రహ్మావిద్యయా తిరోహితస్వరూపమవిశదమివ లక్ష్యత ఇతి: ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య విశదతాఽవిశదతా వా కింరూపా: ఏతదుక్తం భవతి - యస్సాంశస్సవిశేషః ప్రకాశవిషయః- తస్య సకలావభాసో విశదావభాసః - కతిపయవిశేషరహితావభాసశ్చావిశదావభాసః. తత్ర యదాకారోఽప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశే ప్రకాశాభావాదేవ ప్రకాశావైశద్యం న విద్యతే- యశ్చాంశః ప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశే తద్విషయప్రకాశో విశద ఏవ. అతస్సర్వత్ర ప్రకాశాంశే అవైశద్యం న సంభవతి: విషయేఽపి స్వరూపే ప్రతీయమానే తద్గతకతిపయవిశేషాప్రతీతిరేవావైశద్యమ్. తస్మాదవిషయే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే బ్రహ్మణి స్వరూపే ప్రకాశమానే తద్గతకతిపయవిశేషాప్రతీతిరూపావైశద్యం నామాజ్ఞానకార్యం న సంభవతి. అపిచ - ఇదమవిద్యాకార్యమవైశద్యం తత్త్వజ్ఞానోదయాన్నివర్తతే న వా; అనివృత్తావపవర్గాభావః. నివృత్తౌ చ వస్తు కింరూపమితి వివేచనీయమ్; విశదస్వరూపమితి చేత్. తద్విశదస్వరూపం ప్రాగస్తి - న వా. అస్తి చేదవిద్యాకార్యమవైశద్యం తన్నివృత్తిశ్చ న స్యాతామ్. నో చేన్మోక్షస్య కార్యతయా అనిత్యతా స్యాత్. అస్యాజ్ఞానస్యాశ్రయానిరూపణాదేవాసంభవః పూర్వమేవోక్తః. అపిచ - అపరమార్థదోషమూలభ్రమవాదినా నిరధిష్ఠానభ్రమాసంభవోఽపి దురుపపాదః - భ్రమహేతుభూతదోషదోషాశ్రయత్వవదధిష్ఠా

నానే(మతప్రదర్శనే)వర్తతే. దూషయతి (ప్రకాశేతి) కింరూపా - అనుపపన్నేత్యర్థః; కథమనుపపత్తిరితి శంకాయాం వైశద్యావైశద్యస్వరూపం శిక్షయితుం అత్ర తదనుపపత్తిం చ దర్శయితుమాహ (ఏతదుక్తమితి) వైశద్యావైశద్యస్వరూపం శిక్షయతి (యస్సాంశ ఇత్యాదినా) జ్ఞానే తదనుపపత్తిమాహ (తత్రేతి) (ప్రకాశాభావాదేవ ప్రకాశావైశద్యం న విద్యత ఇతి) ధర్మ్యభావాద్ధర్మాభావ ఇత్యర్థః - జ్ఞేయేఽపి జ్ఞాతాంశస్య విశదత్వాదజ్ఞాతాంశస్యాజ్ఞాతత్వాచ్చ క్వచిదప్యవైశద్యం న సంభవతీత్యాహ (విషయేఽపీతి) ఏకస్మిన్వస్తుని కతిపయాంశస్య కతిపయాకారస్య వాఽనవభాసస్సముదితరూపస్యావైశద్యం - న తు తత్రాపి ప్రకాశమానాంశస్యేత్యర్థః. (తస్మాదితి) స్వరూపే ప్రకాశమాన ఇత్యస్య న బ్రహ్మణీతి పూర్వత్రాన్వయః- అపి తూత్తరత్ర స్వరూపే ప్రకాశమానే కతిపయవిశేషాప్రతిపత్తిరూపమవైశద్యం బ్రహ్మణి న సంభవతీత్యర్థః. కతిపయవిశేషాప్రతిపత్తిశబ్దః కతిపయాంశాప్రతిపత్తేరప్యుపలక్షణార్థః ముఖాంతరేణ దూషణమాహ (అపి చేతి) (అవిద్యాకార్యం తన్నివృత్తిశ్చ న స్యాతామితి) విశదస్వరూపస్యావిద్యావిరోధిత్వాదితి భావః (మోక్షస్య కార్యతయేతి) మోక్షస్య- ముక్తస్వరూపస్య - భావరూపత్వే సతి కార్యం హ్యనిత్యం- వైశద్యం చ భావరూపం - అతః పరమతే త్వయోక్తదూషణం తవైవాపతతీత్యర్థః. ప్రాగసతః పశ్చాదుత్పన్నస్య వైశద్యస్యానిత్యత్వప్రసఙ్గః కాలాత్యయాపదిష్టః - శాస్త్రేణ తస్య నిత్యతయా ప్రతిపాదితత్వాదితి చేత్ - తదా బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వం స్యాదిత్యభిప్రాయః. పూర్వోక్తామాశ్రయానుపపత్తిం పరోక్తప్రత్యక్షప్రమాణస్య ప్రతికూలతర్కత్వేనాహ (అస్యేతి) స్వరూపానాదిత్వాదిముఖేన పరిహారాణాం ప్రతిబన్దీత్వం హృదినిధాయ దూషణాన్తరమాహ (అపిచేతి) యథా దోషదోషాశ్రయత్వాదేరపారమార్థ్యేఽపి భ్రమసంభవః - తద్వదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి భ్రమస్సంభవతి అధిష్ఠానాపారమార్థ్యే తస్యాపి ప్రపఞ్చవదపారమార్థ్యేన అధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాదితి చేత్ - తర్హి దోషస్యాపి ప్రపంచవదపారమార్థ్యేన దోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాత్. దోషస్యాపారమార్థ్యేఽపి స్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థేతి చేత్ - తర్హి అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి స్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థేతి. ప్రవాహానాదిత్వేన దుర్ఘటత్వేన చ పరిహారోఽపి తుల్యః. దోషః ప్రపంచదర్శనస్య స్వదర్శనస్య చ స్వయమేవ నిర్వాహక ఇతి న దోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతి చేన్న - అపరమార్థస్యాస్య స్వపరనిర్వాహకత్వాసంభవాత్ - న హి స్వప్నే దృష్టచన్ద్రజ్ఞానహేతుభూతాఙ్గుల్యవష్టం

నాపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తేః. తతశ్చ సర్వశూన్యత్వమేవస్యాత్.

భః స్వకల్పనేదోషనిరపేక్షః. అపరమార్థస్య స్వపరనిర్వాహకత్వం సంభవతు- తథాసత్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపిస్వపరనిర్వాహకత్వాదనవస్థానస్యాత్. అపరమార్థస్యపరం ప్రత్యధిష్ఠానత్వేసిద్ధేహి స్వనిర్వాహకత్వసిద్ధిరితిచేత్- అపరమార్థస్యపరంప్రతిదోషత్వేసిద్ధేహిస్వనిర్వాహకత్వమితితుల్యమ్. మిథ్యాభూతజగదవభాసాద్దోషత్వంసిద్ధమితిచేత్-తర్హి తతఏవాధిష్ఠానత్వమపి సిద్ధమితిస్వపరనిర్వాహకత్వ మధిష్ఠానస్యసిధ్యతి. అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేభ్రమోనదృష్ట ఇతిచేత్- దోషదోషాశ్రయత్వాపారమార్థ్యేపి భ్రమోనదృష్టఇతితుల్యశ్చర్చ ఇత్యభిప్రాయః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) ఏవమహమజ్ఞోమామన్యంచ నజానామీతి ప్రత్యక్షస్య ప్రతికూలతర్కపరాహతిరుక్తా, అత్రకేచిదాహుః-సుప్తోత్థితస్య నకించిదవేదిషమితి పరామర్శాన్యథానుపపత్తిః భావరూపాజ్ఞానేప్రమాణమ్. కథమన్యథానుపపత్తిః - ఇత్థమ్. నకించిదవేదిషమితి పరామర్శోనజ్ఞానాభావవిషయః - స్వాపేజ్ఞానాభావస్యాననుభూతత్వాత్. జ్ఞానాభావానుభవేహి ప్రతియోగిభూతజ్ఞానస్య విషయావచ్ఛిన్నస్యావభాసోభ్యుపగన్తవ్యః - తదభ్యుపగమే సుషుప్తివ్యాఘాతః. నచాస్మరణలిఙ్గజన్యం జ్ఞానాభావవిషయమనుమితి రూపజ్ఞానమిదమితివాచ్యమ్. అస్మరణస్యాననుభవవ్యాప్యత్వాభావాత్- పథిగచ్ఛతాస్పృష్టంహితృణాదికం నస్మర్యతే. అతస్సుషుప్తావనుభూతంభావరూపమజ్ఞానం స్మర్యతేనకించిదవేదిషమితి. అతస్తదన్యథానుపపత్త్యాభావరూపాజ్ఞానసిద్ధిరితి. నైతదుపపద్యతే- భావరూపత్వేప్యజ్ఞానస్య ప్రతియోగ్యపేక్షత్వోపపాదనాత్. ప్రతియోగినశ్చ సుషుప్తావనవభాసాత్. అజ్ఞానానుభవాభావేన తత్స్మరణానుపపత్తేః. ప్రతియోగ్యవభాసేసుషుప్తివ్యాఘాతస్త్వద్యైవోక్తః. నచ తదస్యవాచినఇర్థప్రతియోగిస్వరూపభూతంజ్ఞానం తదానీమవభాతమితివాచ్యమ్. నకించిదవేదిషం. మామన్యంచనజానామీతి విషయావచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య ప్రతియోగిత్వావగమాత్-అతస్తదనవభాసే అజ్ఞానానుభవాయోగాత్ తత్ స్మరణానుపపత్తిః. కించ- సుషుప్తౌనిర్వికల్పకేనవాసవికల్పకేనమనోవ్యాపారేణవాభావరూపాజ్ఞానానుభవః. ప్రథమేస్వాభిమతనిర్వికల్పకస్య సాక్షిచైతన్యావభాసరూపస్యసంస్కారాధాయకత్వానభ్యుపగమాత్ ప్రతిసంధానమనుపపన్నమ్. నద్వితీయః - సుషుప్తివిరోధేన తదామనోవ్యాపారాసంభవాత్. అతోనకించిదవేదిషమితిజ్ఞానంన స్మరణం కింత్వస్మరణలింగకం జ్ఞానాభావవిషయమనుమితిరూపమ్. నచపథిగచ్ఛతాస్పృష్టతృణాద్యస్మరణేనవ్యభిచారః- అన్యవ్యాసఙ్గాదిసంస్కారవిరోధ్యభావవిశేషితస్యాస్మరణస్య వ్యభిచారాభావాత్. * తదన్యధీరతాత్పర్యం పటుత్వవిరహోధియః । దుఃఖాదితీవ్రమున్మాదోనభ్యాసోదీర్ఘకాలతా । ఏతైశ్చాదృష్టవైగుణ్యం కల్ప్యంసంస్కారరోధిషు । ఏతేష్వసత్స్వస్మరణాత్ జ్ఞానాభావోనుమీయతే॥ పథిగచ్ఛతాస్పృష్టతృణాదికంపటుతరసంస్కారోదయవిరోధిసద్భావాన్నస్మర్యతే - పథిగచ్ఛతాహిగన్తవ్యదేశకార్యచిన్తాదివ్యాసక్తోభవతి. తృణాదావాదరశ్చనాస్తి- ప్రయోజనాభావాత్. తదభావేపి గజాదిదర్శనస్యేవనపటుతరత్వం తృణాదిజ్ఞానస్య విషయవైపుల్యవైచిత్ర్యాద్యభావాత్. జన్మాన్తరానుభవజసంస్కారస్తుప్రాయేణనరకప్రసూతిజన్యతీవ్రదుఃఖాభిభవాదనుద్బుద్ధః. ఉన్మాదశ్చసంస్కారోద్బోధవిరోధీ. అనభ్యాసశ్చతథా - తస్యవిస్మరణహేతుత్వదర్శనాత్. కాలదైర్ఘ్యమపితత్ప్రమోషకందృష్టమ్. బాల్యేనుభూతానాం వృద్ధావస్థాయామస్మరణాత్. నచైతేహేతవస్సుషుప్తౌసన్తి. నచ కిమప్యదృష్టంసంస్కారోద్బోధవిరోధికల్ప్యమ్. కల్పకాభావేన సౌషుప్తికజ్ఞానస్య తద్విషయార్థస్మరణవిరోధ్యదృష్టస్య చకల్పనాయోగాత్. యదికించిత్కల్పకతయోత్ప్రేక్ష్యేత- తదాప్యక్లృప్త్యానిర్వాహేసంభవతి నకల్పనముపపద్యతే- ఏవమన్యపరత్వాది సంస్కారనిరోధకహేతువిరహవిశేషితాస్మరణలింగేనజ్ఞానాభావానుమితిరూపమిదం నకించిదవేదిషమితిజ్ఞానమ్. త్వయాపిజ్ఞానాభావస్సుషుప్తావభ్యుపగతః - సచోక్తలింగానుమేయఏవేత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. తదస్మాక

యదుక్తమనుమానేనాపిభావరూపమజ్ఞానం సిధ్యతీతి. తదయుక్తం- అనుమానాసంభవాత్. నన్నూక్తమనుమానమ్. సత్యముక్తం- దురుక్తంతుతత్. అజ్ఞానేప్యనభిమతాజ్ఞానాన్తరసాధనేన విరుద్ధత్వాద్ధేతోఃతత్రాజ్ఞానాన్తరాసాధనేహేతోరనైకాన్త్యమ్. సాధనేచతదజ్ఞానమజ్ఞానసాక్షిత్వం నివారయతి. తతశ్చాజ్ఞానకల్పనానిష్ఫలాస్యాత్, దృష్టాన్తశ్చసాధనవికలః - దీపప్రభాయా అప్రకాశితార్థ ప్రకాశకత్వాభావాత్. సర్వత్రజ్ఞానస్యైవహి ప్రకాశకత్వం.

మపితుల్యమ్. అతః స్మృతిత్వానుపపత్తేరనుమితిరూపత్వోపపాదనాచ్చ నకించిదవేదిషమితిజ్ఞానమన్యథైవోపపన్నమితినతతోభావరూపాజ్ఞానసిద్ధిరితి. ఈదృశదుర్వాదానామనుపపన్నత్వం భావరూపాజ్ఞానవిషయప్రత్యక్షప్రతిక్షేపతస్సిద్ధమ్. అథానుమానందూషయతి (యదుక్తమిత్యాదినా) (అనుమానాసంభవాదితి) త్వదుక్తమనుమానమాభాసఇతి భావః. కథందురుక్తత్వమిత్యత్రాహ (అజ్ఞానేపీతి) కథమజ్ఞానాన్తరసాధనమవశ్యంభావి- తస్యకథమనభిమతత్వమిత్యాశఙ్కాయాం తదవశ్యంభావముపపాదయతి (తత్రేతి) అజ్ఞానస్యానభిమతత్వముపపాదయతి (సాధనేచేతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) అస్యప్రమాణజ్ఞానస్యాప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ స్వవిషయావరణాజ్ఞానాన్తర సాధకత్వేసతి తదజ్ఞానం బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదకం సిసాధయిషితమజ్ఞానమావృణోతి - తేనావృతత్వాత్తదజ్ఞానం బ్రహ్మణానసాక్షాత్క్రియతే అపరమార్థస్యా ప్రతీయమానస్య కార్యకరత్వాయోగాత్ అజ్ఞానకల్పనానిష్ఫలా- తిరోధానరూపకార్యార్థంహితత్కల్పనా. యద్యసాక్షాత్కృతమేవకార్యకరం. తదాసత్తయాకార్యకరమితి కాచాదివత్సత్యత్వాత్ జ్ఞాననివర్త్యంనస్యాత్. ఏవమజ్ఞానస్యజ్ఞాననివర్త్యత్వ,నిష్ఫలత్వ,కారణతయానభిమతాజ్ఞానాన్తరసాధకత్వమ్. తదసాధనేచానైకాంత్యముక్తమ్. నన్నూక్తహేతుజన్యంజ్ఞానంసమ్యఙ్నిశ్చయరూపంచేత్ -తద్విరోధాదేవనహేతోరనైకాన్త్యం యదినసమ్యక్। తథాపినహేత్వనైకాన్త్యంఅప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వహేతోస్తత్రావృత్త్యభావాత్ -ఉచ్యతే-హేత్వనైకాన్త్యపరిహారస్సాధ్యవిషయజ్ఞానస్యప్రమితిరూపత్వంప్రతిక్షిపతి,జ్ఞానసమ్యక్త్వంతు హేత్వనైకాన్త్యపరిహారంప్రతిక్షిపతి. అత్రాజ్ఞానస్య సమ్యక్త్వేతస్యోక్తహేతుజన్యత్వంవ్యాహతం. హేతోరనైకాన్త్యాత్, నహిసమ్యగ్జ్ఞానందుష్టహేతుజన్యం ఉక్తహేతోరనైకాన్త్యంనచేత్ తస్యాసమ్యఙ్నిశ్చయరూపజ్ఞానజనకత్వంవ్యాహతమ్. అదుష్టహేతోరసమ్యగ్జ్ఞానజనకత్వాయోగాత్. ఏవంహేత్వనైకాన్త్యపరిహారజ్ఞానసౌష్ఠవయోః పరస్పరవిరోధేనతయోరిహసముచ్చిత్యాసిద్ధేరన్యతరాభావేపి సాధ్యసిద్ధ్యభావాదనుమానమసమంజసమిత్యభిప్రాయఇతి; నను నహేత్వనైకాన్త్యం - సాధ్యవిషయజ్ఞానే హేతోరవృత్తేః- నహ్యప్రకాశితమజ్ఞానమనేనప్రకాశ్యతే. కింతర్హి - సాక్షిచైతన్య సిద్ధస్యైవాజ్ఞానస్యాభావాద్వివేచనమాత్రం క్రియతే- నైవమ్. అహమర్థధర్మభూతప్రకాశాత్తిర్ణేన స్వరూపచైతన్యేన అజ్ఞానసిద్ధావనుమానప్రామాణ్యం- తత్ప్రామాణ్యేన భావరూపాజ్ఞానసిద్ధిః-తత్సిద్ధౌజ్ఞాతురపి తత్కల్పితత్వాత్తదుత్తీర్ణసాక్షిచైతన్యేన అజ్ఞానానుభవసిద్ధిరితిచ క్రికాపత్తేర్దుస్తరత్వాత్- దూషణాన్తరమాహ (దృష్టాన్తశ్చేత్యాదినా) తత్రకింసాక్షాత్ప్రకాశకత్వం ఉతపరంపరయా ఉతసాక్షాద్వాపరంపరయావా- ప్రకాశకత్వమాత్రం - ఉతస్వవిషయావరణ నిరాసకత్వం ప్రకాశకత్వమితిచత్వారఃకల్పాః. తత్రప్రథమేకల్పే దృష్టాన్తస్సాధనవికలః. ద్వితీయేతుపక్షే అసిద్ధిః. తృతీయేత్విన్ద్రియేష్వనైకాన్త్యమ్. తేషాంస్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్. సాక్షాద్వాపరంపరయావా ప్రకాశకయోరన్యతరత్వాత్తేషాం. ఇన్ద్రియాణ్యపిపక్షీకృత్య తేషామపితథావిధవస్త్వన్తరపూర్వకత్వ కల్పనమయుక్తమ్. అహఙ్కారికాణామిన్ద్రియాణాముత్పత్తేఃస్వవిషయావరణ స్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్. ఆలోకసహితాదృశః. చతుర్థపక్షేతు సాధ్యావిశిష్టతేత్యభిప్రేత్యప్రథమేకల్పేదూషణమాహ (దృష్టాన్తశ్చసాధనవికలఇతి) కథంజ్ఞానస్యైవసాక్షా

సత్యపిదీపేజ్ఞానేన వినావిషయప్రకాశాభావాత్. ఇన్ద్రియాణామపి జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమేవ ప్రకాశకత్వమ్. ప్రదీపప్రభాయాస్తుచక్షురిన్ద్రియస్య జ్ఞానముత్పాదయతో విరోధితమోనిరసనద్వారేణోపకారకత్వమాత్రమేవ. ప్రకాశకజ్ఞానోత్పత్తౌవ్యాప్రియమాణచక్షురిన్ద్రియోపకారకహేతుత్వమపేక్ష్య దీపస్యప్రకాశకత్వవ్యవహారః. నాస్మాభిర్జ్ఞానతుల్యప్రకాశకత్వాభ్యుపగమేన దీపప్రభానిదర్శితా- అపితుజ్ఞానస్యైవస్వవిషయావరణనిరసనపూర్వక ప్రకాశకత్వమఙ్గీకృత్యేతిచేత్. న నహివిరోధినిరసనమాత్రంప్రకాశకత్వం అపిత్వర్థపరిచ్ఛేదః - వ్యవహారయోగ్యతాపాదనమితియావత్. తత్తుజ్ఞానస్యైవ. యద్యుపకారకాణామప్యప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వ మఙ్గీకృతమ్. తర్హీన్ద్రియాణాముపకారకతమత్వేనా ప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వ మఙ్గీకరణీయమ్, తథాసతి తేషాం స్వనివర్త్యస్వస్తరపూర్వకత్వాభావాద్ధేతోరనైకాన్త్యమిత్యలమనేన. ప్రతిప్రయోగాశ్చ వివాదాధ్యాసిత మజ్ఞానంనజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మాశ్రయం - అజ్ఞానత్వాత్ శుక్తికాద్యజ్ఞానవత్, జ్ఞాత్రాశ్రయంహితత్. వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానంనజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మావరణం అజ్ఞానత్వాత్, శుక్తికాద్యజ్ఞానవత్, విషయావరణంహితత్. వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానంనజ్ఞాననివర్త్యం - జ్ఞానవిషయానావరణత్వాత్ - యత్ జ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానంతత్ జ్ఞానవిషయావరణం - యథాశుక్తికాద్యజ్ఞానమ్.

త్ప్రకాశకత్వ మితిశఙ్కాయాం తదుపపాదయతి (సత్యపీతి) జ్ఞానస్యైవప్రకాశకత్వ మిత్యనేన ద్వితీయకల్పే హేతోఃపక్షేఽసిద్ధిఃఫలితా. ఇన్ద్రియాణామిత్యనేన తృతీయపక్షేఇన్ద్రియేష్వనైకాన్త్యం వివక్షితమ్. దీపప్రభాయాఃపరంపరయాపి ప్రకాశకత్వందూరతఇత్యాహ (ప్రదీపేతి) ప్రకాశకత్వవ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ (ప్రకాశకేతి) చతుర్థపక్షంశంకతే (నాస్మాభిరితి) (నిరసనపూర్వకేతి) నిరసనద్వారకేత్యర్థః. సాధ్యావిశిష్టత్వమాహ (నహీతి) జ్ఞానస్య విషయావరణనిరసనరూపం ప్రకాశకత్వంనహ్యస్తి. తద్ధిసాధ్యం. నసంప్రతిపన్నమిత్యర్థః. మాత్రచార్థపరిచ్ఛేదవ్యుదాసః. హిశబ్దేనవిషయావరణనిరాసకత్వస్య సాధ్యత్వంఫలితమ్. తత్రసంప్రతిపన్నప్రకాశకత్వమాహ (అపిత్వితి) పరిచ్ఛేదశబ్దస్య పరిమితిపరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (వ్యవహారేతి) వ్యవహారయోగ్యతా- వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వమ్, నను నసాధ్యావిశిష్టత్వంహేతోః స్వప్రాగభావనిరాసకత్వంస్వవిషయావరణనిరసనశబ్దేనవివక్షితమ్-లేనభావరూపనిరసనీయపూర్వకత్వం సాధ్యమితి,న- స్వప్రాగభావనిరాసకత్వస్యహేతోరిన్ద్రియసంయోగాదావనైకాన్తికత్వాత్. భాసమానత్వేసతి అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాదితిహేతౌ విశేషితేపి పూర్వవద్వికల్పస్స్యాత్. తత్రసాక్షాత్పక్షేదృష్టాన్తస్సాధనవికలః ప్రణాడ్యేతిపక్షేహేత్వసిద్ధిః. తృతీయేలింగాదౌ వ్యభిచారః. చతుర్థేసాధ్యావిశిష్టతా - భాసమానత్వవిశేషితస్య విషయావరణనిరాసకత్వస్యాసంప్రతిపత్తేః. అథాస్యానుమానస్య ప్రతికూలతర్కపరాహతిమాహ (ప్రతిప్రయోగాశ్చేతి) తర్కస్యాపి వ్యాప్తిమూలత్వాత్ ప్రయోగాఇత్యుక్తమ్-స్వదేశగతత్వ స్వవిషయావరణత్వస్వనివర్త్యత్వానాం ప్రతికూలంయథాక్రమమనుమానత్రయం అజ్ఞానంపక్షీకృత్యోచ్యతే. వివాదాధ్యాసితం బ్రహ్మాశ్రయమతదాశ్రయమితి వివాదాధ్యాసితమిత్యర్థః. తతశ్చశుక్త్యాద్యజ్ఞానవ్యావృత్తిః. తద్ధిజీవాశ్రయమ్. అప్రామాణికమపి భావరూపమజ్ఞానం జ్ఞానమాత్రంబ్రహ్మచాభ్యుపగమ్యప్రతికూలతర్కాఉచ్యన్తే. శుక్త్యాద్యజ్ఞానస్య జ్ఞాత్రాశ్రయత్వం కథమిత్యత్రాహ (జ్ఞాత్రాశ్రయమితి) ఏవంవ్యాప్తిర్దర్శితా- అజ్ఞానత్వేజ్ఞానాశ్రయత్వ ప్రసఙ్గఇత్యుక్తం భవతి. ప్రతికూలతర్కాన్తరమాహ (వివాదేతి) వ్యాప్తిందర్శయతి (విషయావరణమితి) అజ్ఞానత్వేజ్ఞానావరణత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. తృతీయేపి ప్రయోగేజ్ఞేయానావరణత్వే జ్ఞానానివర్త్యత్వ ప్రసఙ్గఇత్యర్థః. అథ బ్రహ్మపక్షీకృత్య

బ్రహ్మ నాజ్ఞానాస్పదం- జ్ఞాతృత్వవిరహాత్ - ఘటాదివత్. బ్రహ్మ నాజ్ఞానావరణం-జ్ఞానావిషయత్వాత్
యదజ్ఞానావరణం తజ్జ్ఞానవిషయభూతం - యథాశుక్తికాదిః బ్రహ్మ నజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానం- జ్ఞానావిష
యత్వాత్ - యజ్జ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానం - తజ్జ్ఞానవిషయభూతం- యథాశుక్తికాది. వివాదాధ్యాసితం ప్ర
మాణజ్ఞానం స్వప్రాగభావాతిరిక్తాజ్ఞానపూర్వకం న భవతి - ప్రమాణజ్ఞానత్వాత్- భవదభిమతాజ్ఞాన
సాధనప్రమాణజ్ఞానవత్. జ్ఞానం న వస్తునో వినాశకం - శక్తివిశేషోపబృంహణవిరహే సతి జ్ఞానత్వాత్ -
యద్వస్తునో వినాశకం తచ్ఛక్తివిశేషోపబృంహితం జ్ఞాన, మజ్ఞానం చ దృష్టం - యథేశ్వరయోగిప్రభృతి
జ్ఞానం- యథా చ ముద్గరాదిః భావరూపమజ్ఞానం న జ్ఞాననివర్త్యం- భావరూపత్వాత్ - ఘటాదివదితి: అ
థోచ్యేత- బాధకజ్ఞానేన పూర్వజ్ఞానోత్పన్నానాం భయాదీనాం వినాశో దృశ్యత ఇతి. నైవమ్: న హి జ్ఞా
నేన తేషాం వినాశః- క్షణికత్వేన తేషాం స్వయమేవ వినాశాత్. కారణనివృత్త్యా చ పశ్చాదనుత్పత్తేః. క్షణిక
త్వం చ తేషాం జ్ఞానవదుత్పత్తికారణసన్నిధాన ఏవోపలబ్ధేః అన్యదానుపలబ్ధేశ్చావగమ్యతే అక్షణికత్వే చ

ప్రతికూలతర్కత్రయముచ్యతే (బ్రహ్మేత్యాదినా) అజ్ఞానాశ్రయత్వే బ్రహ్మణో జ్ఞాతృత్వప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. ద్వితీయేఽపి ప్రయో
గే బ్రహ్మణోఽజ్ఞానావరణత్వే జ్ఞేయత్వప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. తృతీయేఽపి బ్రహ్మణో జ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానత్వే జ్ఞేయత్వప్రసంగ ఇత్యర్థః.
అథ ప్రమాణజ్ఞానం పక్షీకృత్య ప్రాగభావవ్యతిరిక్తత్వస్య ప్రతితర్కమాహ (వివాదాధ్యాసితమితి) ప్రమాణజ్ఞానత్వే ప్రా
గభావాతిరిక్తాజ్ఞానపూర్వకత్వాభావప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః యద్వా- అనుమానమేవేదం ధారావాహికజ్ఞానేషు ప్రథమస్య పక్షత్వ
ముత్తరోత్తరజ్ఞానానాం సపక్షత్వమపి హ్యుపపద్యతే. జ్ఞానం న వస్తునో వినాశకమిత్యాదినా వ్యతిరేక్యనుమానముక్తం వ్యతి
రేకవ్యాప్తిం ద్విధా దర్శయతి (యద్వస్తున ఇతి) శక్తివిశేషోపబృంహణవిరహే సతి జ్ఞానత్వాదితి విశిష్టో హి హేతుః తత్ర శక్తివి
శేషానుపబృంహితజ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వావిశేషాత్ శక్తివిశేషోపబృంహితం జ్ఞానం శక్తివిశేషానుపబృంహితమజ్ఞానం చ ద్వయ
మపి వ్యతిరేకవ్యాప్తిభూమిరిత్యుభయత్ర వ్యాప్తిర్దర్శితా. భావరూపమజ్ఞానం పక్షీకృత్యాహ (భావరూపమితి) భావరూప
త్వే జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వం న స్యాదిత్యర్థః భావరూపత్వజ్ఞాననివర్త్యత్వయోర్న వ్యాప్తిః భయాదేర్భావరూపస్య జ్ఞానని
వర్త్యత్వదర్శనాదితి వ్యాప్తిభఙ్గమాశఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) పూర్వజ్ఞానోత్పన్నానాం పూర్వభ్రాన్తిజ్ఞానోత్పన్నానా
మిత్యర్థః. బాధకజ్ఞానోదయాత్ప్రాగ్భయానువృత్తేస్తదుత్పత్తేః పశ్చాద్భయాదినివృత్తేశ్చేతి భావః. పరిహరతి (నైవమితి) ఫ
లవినాశ్యా హి స్వాశ్రయవినాశాధీననశ్వరవ్యతిరిక్తక్షణికాని, ఉక్తవిశేషణేన జ్వాలావ్యావృత్తిః తథా భయాద్యపి కమ్పా
దికార్యం జనయిత్వా స్వయం నశ్యతీత్యర్థః. న భయాదేః క్షణికత్వం, చిరోపలబ్ధేరితి చేన్న - కారణభూతభ్రాన్తిజ్ఞానాద్య
నువృత్త్యా భయాదిసన్తత్యుత్పత్తేర్హి చిరోపలబ్ధిః. తర్హి సదా భయసన్తతిరుపలభ్యేతేతి చేత్ అత్రాహ (కారణనివృత్త్యా
చ పశ్చాదనుత్పత్తేరితి) కారణభూతభ్రాన్తిజ్ఞానాదినివృత్త్యా కార్యభూతభయాదిసన్తత్యనుత్పత్తేః న సదోపలబ్ధిరిత్యర్థః.
పశ్చాదనుత్పత్తేరితి పఞ్చమ్యాః క్షణికత్వేనేతి పూర్వత్రాన్వయః. కారణనివృత్త్యా చ పశ్చాదనుత్పత్తేః. సిద్ధేన క్షణిక
త్వేన స్వయమేవ వినాశాదిత్యర్థః. యద్వా- న క్షణికత్వమితి శఙ్కాయాం ఉపపన్నం క్షణికత్వమిత్యర్థవశాదాకృష్టేన
వాక్యేనాన్వయః. ఏవం క్షణికత్వానుబన్ధిచోద్యపరిహారః కృతః. యద్వా- నైవమితి దూషణప్రతిజ్ఞాముపపాదయితుం
యావద్బాధం భయస్వరూపానువృత్తేరసిద్ధిమాహ (క్షణికత్వేనేతి) బాధకజ్ఞానానన్తరనివృత్తేరన్యథాసిద్ధిమాహ
(కారణనివృత్త్యా చేతి) తత్క్షణికత్వం కుతస్సిద్ధమితి శఙ్కాయాం తదుపపాదయతి (క్షణికత్వం చేతి) స్థాయినో హి ఘ
టాదయో దండచక్రాది కారణనివృత్తావప్యుపలభ్యన్తే- న తథా జ్ఞానదీపజ్వాలాదిః- తథా భయాదేరపి కారణసంనిధానత
న్నివృత్త్యనువిధాయిసద్భావాసద్భావతయా క్షణికత్వం నిశ్చితమిత్యర్థః. విపక్షే బాధమాహ (అక్షణికత్వే చేతి) స్థా

భయాదీనాం భయాదిహేతుభూతజ్ఞానసంతతావవిశేషేణ సర్వేషాంజ్ఞానానాం భయాద్యుత్పత్తిహేతుత్వేనానేక భయోపలబ్ధిప్రసఙ్గాచ్చ. స్వప్రాగభావ వ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరపూర్వకమితిస్వార్థవిశేషణోపాదానేన ప్రయోగకుశలతాచావిష్కృతా. అతోఽనుమానేనాపి నభావరూపాజ్ఞానసిద్ధిః. శ్రుతితదర్థాపత్తిభ్యామజ్ఞానాసిద్ధిరనన్తరమేవ వక్ష్యతే. మిథ్యార్థస్యహిమిథ్యైవోపాదానం భవితుమర్హతీత్యేతదపినవిలక్షణత్వాదిత్యధికరణన్యాయేనపరిహ్రియతే - అతోఽనిర్వచనీయాజ్ఞానవిషయానకాచిదపి ప్రతీతిరస్తి. ప్రతీతిభ్రాంతిబాధైరపి నతథాభ్యుపగమనీయం - ప్రతీయమానమేవహి ప్రతీతి భ్రాన్తిబాధవిషయః. ఆభిఃప్రతీతిభిఃప్రతీత్యన్తరేణచానుపలబ్ధమాసాం విషయఇతి నయుజ్యతే కల్పయితుమ్. శుక్త్యాదిషు రజతాదిప్రతీతేః, ప్రతీతికాలేపి తన్నాస్తీతిబాధేన, చాన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చ, సదసదనిర్వచనీయమపూర్వమేవేదంరజతందోషవశాత్ ప్రతీయతఇతికల్పనీయమితి చేత్

యునోహిఘటాదయః ప్రతిక్షణముత్పాద్యమానాబహవోయుగపదుపలభ్యన్తే- తథాత్వేపి ప్రసఙ్గాదితిభావః- అతోనభయాదికం జ్ఞాననివర్త్యం- స్వయమేవక్షణికతయానశ్యతి. భయసంతత్యుచ్ఛేదోభ్రాన్తిజ్ఞానపరంపరారూపకారణ నివృత్త్యా. తన్నివృత్తిశ్చ దోషనివృత్త్యా. నాయంసర్పోరజ్జురేషేతిజ్ఞానంస్వవిషయవ్యవహారహేతుః- నతు సాక్షాద్భయాదినివృత్తిహేతుః. రజ్జుత్వంహిసర్పవ్యావృత్తిః - అతస్సర్పవ్యావృత్తిరూపరజ్జుత్వజ్ఞానాభావేనసర్పబుద్ధ్యనువృత్త్యాపాశ్చాత్త్యభయానువృత్తిః, సర్పవ్యావృత్తిరూపరజ్జుత్వజ్ఞానేన సర్పపారమార్థ్యాభిమాననివృత్త్యాభయనివృత్తిరితి సర్వాభ్యుపగతప్రకారేణ దూషణముక్తమ్. స్వపక్షేతుజ్ఞానవిశేషఏవభయాదిః క్షణికతయాస్వయంనశ్యతి. భయాదిరూపజ్ఞానానువృత్తిస్తుదోషాత్ సర్పాదిభ్రమానువృత్తిమూలా. తన్నివృత్త్యాచ తత్సన్తతినివృత్తిరితి పరిహారః. ఏవమర్థదూషణముక్తమ్; అథ ప్రయోగదూషణమాహ (స్వప్రాగభావేతి) స్వశబ్దఃప్రాక్ఛబ్దో భావవ్యతిరిక్తశబ్దోన్తరశబ్దశ్చ నిరర్థకాః- వస్తుశబ్దోహిభావవాచీ, అనుమానేన భావరూపాజ్ఞానాసిద్ధింనిగమయతి (అతఇతి) శ్రుత్యర్థాపత్తిభ్యాంతత్సిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (శ్రుతీతి) అనిర్వచనీయత్వేపరోక్తహేతుం విస్తరేణదూషయతి (ప్రతీతీతి) ప్రతీతిః- భ్రాన్త్యభ్రాన్తిసాధారణరూపా. భ్రాన్తిః- విద్యమానభేదాగ్రహణపూర్వక సాధారణాకారగ్రహణజన్యా స్వవిషయాన్యథాత్వ విశేషితాప్రవృత్త్యాదిహేతుభూతా, బాధః - ఆరోపితవిరుద్ధాధిష్ఠానాకారావగాహినీబుద్ధిః. నతథాభ్యుపగమనీయం - నానిర్వచనీయత్వేనాభ్యుపగమనీయమిత్యర్థః. ప్రతీతిభ్రాంతిబాధానాంస్వవిషయోల్లేఖమాత్రేణవా అన్యథానుపపత్త్యా వాఽనిర్వచనీయసిద్ధిరితి వికల్పమభిప్రేత్యప్రథమందూషయతి (ప్రతీయమానమితి) ప్రతీయమానం - ప్రతీత్యుల్లిఖ్యమానమ్. నహినీలోల్లేఖఃపీతోల్లేఖతయాఙ్గీకార్యః. తథాసతి సర్వోపప్లవప్రసఙ్గాదితిభావః. ద్వితీయందూషయతి (ఆభిరితి) ఆభిః - ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధశబ్దోపాత్తాభిఃప్రత్యక్షప్రతీతిభిః. ప్రతీత్యంతరేణ - ప్రమాణాన్తరజన్యేన. యద్వా. ఆభిః- లౌకికప్రతీతిభిః. ప్రతీత్యంతరేణ-ఆగమజన్యేన, యద్వా, ఆభిఃప్రతీతిభిః - ఏకాధిష్ఠానే సర్పభూదళనాంబుధారాదిబహుత్వాభిప్రాయం బహువచనమ్. ప్రతీత్యన్తరేణ - బాధ(క)జ్ఞానేన. సంక్షిప్తస్యదూషణస్య విస్తరార్థం పరమతమనువదతి (శుక్త్యాదిష్వితి) (అన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చేతి) నను కథమన్యథాభానాయోగః, ఉచ్యతే-నతావద్ధర్మధర్మిణోర్ధర్మిణస్తాదాత్మ్యభానంఅన్యథాఖ్యానం. పురోవస్థితశుక్లభాస్వరశకలంనరజతత్వజాతితయాప్రతీయతే - రజతత్వంచనభాస్వరశకలతయాప్రతీయతే - శకలంచశకలత్వేన- జాతిశ్చ జాతిత్వేన ప్రతీయతే తస్మాన్నానయోరన్యతరస్య తదితరత్వభానమితి. నాపి ధర్మ్యన్తరస్య ధర్మ్యన్తరతాదాత్మ్యం అన్యథాత్వం. తత్కింవిషయగతం ఉతజ్ఞానగతమ్, విషయేతదన్యథాత్వమస్తిచేత్ యథార్థైవప్రతీతిః. నాస్తిచేదసత్ఖ్యాతిప్రసంగః. యదిజ్ఞాన

న- తత్కల్పనాయామప్యన్యస్యాన్యథాభానస్యావర్జనీయత్వాత్, అన్యథాభానాభ్యుపగమాదేవఖ్యాతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానాముపపత్తౌ, రత్యన్తాపరిదృష్టాకారణకవస్తుకల్పనాయోగాత్, కల్ప్యమానంహీదమనిర్వచనీయం- నతావదనిర్వచనీయమితి ప్రతీయతే - అపితుపరమార్థరజతమిత్యేవ. అనిర్వచనీయమిత్యేవప్రతీతంచేత్, భ్రాన్తిబాధయోః ప్రవృత్తేరప్యసంభవః. అతోఽన్యస్యాన్యథాభానవిరహేప్రతీతి ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానామనుపపత్తే, స్తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చ, శుక్త్యాదిరేవరజతాద్యాకారేణా

గతం - విషయోఽన్యఃజ్ఞానమప్యన్యదేవేతినోపపద్యతే. నహిఘటజ్ఞానస్య పటజ్ఞానత్వసంభవః. ఆత్మఖ్యాతిప్రసంగశ్చ జ్ఞానాకారత్వాద్రజతాదేః. స్వస్మిన్నసతాఆకారేణఖ్యానమన్యథాఖ్యానమితిచేన్న- అసత్ఖ్యాతిప్రసఙ్గాత్. అన్యత్రసతోఽన్యత్రఖ్యానం ఖ్యానస్యాన్యథాత్వమితిచేన్న-ఖండేదృష్టస్యగోత్వస్యముండేదర్శనస్యాపి భ్రమత్వాపాతాత్. అన్యత్రైవ సతోఽన్యత్రఖ్యానమన్యథాత్వమితిచేత్ అన్యత్రైవసత్త్వంకథంనిశ్చీయతే. ఇహబాధాదితిచేన్న - భ్రాన్తిజ్ఞానబాధితస్య సత్యరజతస్యాప్యత్రాసత్త్వనిశ్చయప్రసఙ్గాత్. ప్రవృత్తిబాధాదన్యత్రైవసత్త్వనిశ్చయఇతిచెన్న - మంత్రౌషధాదిప్రతిబద్ధస్య అగ్నేరపిస్ఫోటజననాదిప్రవృత్తిబాధేన మిథ్యాత్వనిశ్చయప్రసఙ్గాత్; దుష్టకారణజన్యజ్ఞానవిషయత్వాదిహబాధ్యతఇతిచేత్. కథం దుష్టకారణజన్యత్వనిశ్చయః- బాధకజ్ఞానోదయాదితిచేత్ - పూర్వజ్ఞానమేవబాధకంస్యాత్- పరత్వస్యాకించిత్కరత్వంహిదర్శితమ్. పూర్వజ్ఞానస్యదుష్టకారణజన్యత్వేనిశ్చితే పాశ్చాత్యజ్ఞానస్యబాధకత్వనిశ్చయః- తస్యబాధకత్వేనిశ్చితేపూర్వస్య దుష్టకారణజన్యత్వనిశ్చయఇత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చస్యాత్. కించ- యత్తావద్రజతంపురోవర్తినిభాతం - తస్యైవాన్యత్ర సత్త్వేకింప్రమాణం. నతావత్పూర్వజ్ఞానం - అత్రసత్త్వేనహి తదవగమయతి. నబాధకజ్ఞానంచ - తద్ధిపురోవర్తిన్యసత్త్వమవగమయతి. నాపిరజతగ్రాహకప్రమాణం - తత్త్వాలాపణరజతసత్తామవగమయతి- నతుతస్య పురతఃఖ్యాతస్యచైక్యమ్. క్వచిదప్యసతః ఖ్యానాయోగాత్ అన్యత్రసతఏవఖ్యాతత్వంనిశ్చీయతఇతిచెన్న- అసతఃఖ్యానాయోగస్య సంబన్ధేపరిత్యక్తత్వాత్ - నహిపురోవర్తినిరజతధర్మిసంబన్ధోరజతత్వజాతిసంబన్ధోవాన్యత్రవిద్యతే. నహ్యన్యత్రసంబన్ధమాత్రమస్తి - తదిహప్రకాశతఇత్యన్యత్ర సతఏవాన్యత్రఖ్యానమితిచేన్న- సంబన్ధద్వయానవభాసాత్ - అన్యత్రసతస్సంబన్ధస్యాన్యత్రఖ్యానేసంబన్ధినఇవ సంబంధాన్తరమపేక్షితమ్. సంబన్ధాన్తరావభాసేచ అన్యత్రసతఃఖ్యానంనస్యాత్ - ద్వితీయసంబన్ధస్య క్వచిదప్యసత్త్వాత్. సంబన్ధస్య సంబన్ధాన్తరానపేక్షత్వాత్ సంబన్ధాన్తరాభావేపి పురోవర్తినిభానంయుక్తమితిచేత్. ఏవంతర్హిసంబన్ధ్యంతరసంబన్ధఃపురోవర్తినిరన్తరంభాతమితి యథార్థఖ్యాతిరేవోక్తాస్యాత్. ఖ్యాతాంశస్యసత్త్వాత్ అసతఃకస్యచిత్ఖ్యాతత్వాభావాచ్చ. కించ. శుక్తిశకలస్యైవరజతజ్ఞానవిషయత్వం రజతోపాయాన్యత్వేసతిరజతార్థిప్రవృత్తివిషయత్వాదితి సాధయితుమప్యయుక్తమ్. తథాహి- ఇదమర్థస్యరజతత్వజాతివిశిష్టతాజ్ఞానవిషయత్వంహిసాధ్యం- తదబాధితప్రవృత్తివిషయత్వప్రయుక్తమితిహేతోస్సోపాధికత్వమ్. శుక్తిర్నరజతతయాభాతి. శుక్తిత్వాత్సంప్రతిపన్నవదితిచబాధః; ఏవమాదిదూషణాభిప్రాయేణాన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చేత్యుక్తమ్. దూషయతి (నేతి) అన్యత్రైవసతాఆకారేణ పురోవర్తినోవిశిష్టతాజ్ఞానం అన్యథాభానమ్. ప్రతిపన్నాకారస్య పురోవర్తిన్యభావనిశ్చయశ్చ ప్రవృత్తిబాధసచివాన్నాస్తీతిప్రత్యయాత్. నహి ప్రతిబద్ధాగ్నేరగ్నిత్వంనాస్తీతిప్రత్యయఇతి ప్రసిద్ధమ్. కథం తత్కల్పనాయామప్యన్యథాభానస్యావర్జనీయత్వమిత్యపేక్షాయామాహ (కల్ప్యమానంహీతి) అనిర్వచనీయమిత్యేవప్రతీత్యభ్యుపగమేప్రతీత్యభ్రమరూపత్వంబాధఃప్రవృత్తిశ్చనస్యుః - అనిర్వచనీయంనిర్వచనీయత్వేన ప్రతీతంచేదన్యస్యాన్యథావభాసోఽవర్జనీయస్స్యాదిత్యర్థః. (తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చేతి) తస్య- అన్యథాభానస్య. అయమభిప్రాయః - నాన్యస్యాన్యథాభానం- విద్యమా

వభాసత ఇతి భవతాఽభ్యుపగంతవ్యమ్. ఖ్యాత్యంతరవాదినాంచ సుదూరమపి గత్వాఽన్యథావభాసోఽవశ్యాశ్రయణీయః - అసత్ఖ్యాతిపక్షే సదాత్మనా - ఆత్మఖ్యాతిపక్షేఽర్థాత్మనా - అఖ్యాతిపక్షే పరస్య విశేషణమన్యవిశేషణత్వేన, జ్ఞానద్వయమేకత్వేన, చ విషయాసద్భావపక్షేపి విద్యమానత్వేన. కించ - అనిర్వచనీయమపూర్వరజతమత్ర జాతమితి వదతా తస్య జన్మకారణం వక్తవ్యమ్. న తావత్తత్ప్రతీతిః - తస్యాస్తద్విషయత్వేన తదుత్పత్తేః ప్రాగాత్మలాభా(గతకార్య)యోగాత్ నిర్విషయా జాతా తదుత్పాద్య తదేవ విషయీకరోతీతి మహతామిదముపపాదనమ్. అథేన్ద్రియాదిగతో దోషః. తన్న - తస్య పురుషాశ్రయత్వేనా

నస్యైవ ప్రతీతేః - అలౌకికం సల్లౌకికం సచ్చేతి ద్వివిధం సత్ - అనిర్వచనీయే చాలౌకికం సత్త్వమస్తి - అత్ర తదలౌకికం సద్రజతం ప్రతీయత ఇతి చేత్. కిమలౌకికం సదలౌకికసత్త్వేన ప్రతీయతే ఉత లౌకికసత్త్వేన. ప్రథమే భ్రమత్వబాధ ప్రవృత్త్యసంభవః. అలౌకికం లౌకికం సదితి ప్రతీతం చేత్ అన్యస్యాన్యథా(భా)ఖ్యా(న)ం స్యాత్; అలౌకికసతో లౌకికసతా భేదాగ్రహాత్ ప్రవృత్త్యాదిసంభవ ఇతి చేత్ - తర్హి తత్రానిర్వచనీయం వస్తు కల్పయిత్వా తత్ర భేదాగ్రహేణ ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వోపపాదనాదపి ప్రథమత ఏవ సంప్రతిపన్న రజతాచ్ఛుక్తేః రూపభేదాగ్రహేణ ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వోపపాదనే కల్పనాలాఘవాదనిర్వచనీయం వస్తు అనుపపన్నమిత్యాదిపదక(బాధక)పరంపరామభిప్రేత్య తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చేత్యుక్తమ్; యథార్థఖ్యాతివ్యతిరిక్తపక్షేషు అన్యథాఖ్యాతిపక్షః ప్రబల ఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఖ్యాత్యన్తరేతి) సుదూరమపి గత్వా. పదకపరంపరాముక్త్వాపీత్యర్థః. తదుపపాదయతి (అసదితి) అయం మాధ్యమికపక్షః. కిమసదిత్యేవ ప్రతీయతే - ఉత సదితి. అసదితీతి చేత్ భ్రమత్వబాధప్రవృత్త్యసంభవః. సదితీతి చేత్ అన్యస్యాన్యథాభానం స్యాదిత్యర్థః (ఆత్మేతి) అయం యోగాచారపక్షః. ఆత్మశబ్దో జ్ఞానపరః. కిం జ్ఞానమిత్యేవ ప్రతీతం - ఉతార్థ ఇతి. ప్రథమే ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వాసంభవః. ద్వితీయేఽన్యస్యాన్యథాభానమిత్యర్థః (అఖ్యాతిపక్ష ఇతి) ఇదం రజతమితి కిమేకజ్ఞానం - ఉత జ్ఞానద్వయమితి వికల్పమభిప్రేత్య ఏకజ్ఞానమితి పక్షే జ్ఞైయేఽన్యథాఖ్యాతిం ప్రసంజయతి (అన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేనేతి) ఇదం రజతమిత్యేకత్వేన సంప్రతిపన్నసమ్యగ్రజతవదారోప్యలిఙ్గానువిధాయిప్రయోగానుగుణ సామానాధికరణ్యేన ప్రతీతత్వాదన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేన ప్రతీయత ఇత్యాపాదితమ్ - నతు తత్పక్ష ఉపన్యస్తః. జ్ఞానద్వయమితి పక్షే జ్ఞానేఽన్యథాఖ్యాతిం ప్రసంజయతి (జ్ఞానేతి) జ్ఞానద్వయం కిం జ్ఞానద్వయమిత్యేవ ప్రతీతం - ఉతైకమితీతి వికల్పే పూర్వవద్దూషణం (విషయాసద్భావేతి) కిమవిద్యమానత్వేన ప్రతీయతే - ఉత విద్యమానత్వేన ప్రతీయతే. ప్రథమే ప్రవృత్త్యాద్యసంభవః. ద్వితీయేఽన్యస్యాన్యథాభానమిత్యర్థః. అథ అకారణత్వముపపాదయతి (కించేతి) తస్యాః - ప్రత్యక్షప్రతీతేః. తద్విషయత్వేన విద్యమానవిషయత్వేన విద్యమానవిషయకారణత్వేన - కారణం హి నియతపూర్వభావీతి భావః (మహతామిదముపపాదనమితి). తస్య వృత్తిజ్ఞానస్య విషయరహితావస్థాస్వీకారేణ కారణత్వాభ్యుపగమే అపసిద్ధాన్తాపాతాత్. నిర్విషయఖ్యాతివాదినామివ తత్ప్రభావేన ప్రవృత్త్యాదిసిద్ధావనిర్వచనీయక్లృప్తివైయర్థ్యాత్. విషయరూపకారణేన వినోత్పత్తివచనా, ద్విరమ్య వ్యాపారవచనాచ్చ అత్యన్తమనుపపన్నమిత్యర్థః (అథేన్ద్రియాదీతి) ఆదిశబ్దేన విషయగతదోషః పురుషస్యానవధానం వా గృహ్యతే (తస్య పురుషాశ్రయత్వేనేతి) దూరత్వాదిదోషస్య విషయగతత్వేపి పురుషగతత్వస్యాపి సంభవాదుభయత్ర కార్యముత్పాద్యం - న విషయమాత్రే - నియామకాభావాత్ - అతః పురుష ఇవ విషయేపి న సంభవతీత్యభిప్రాయః. నను చక్షుషః పురుషాశ్రయత్వేపి చాక్షుషరశ్మేః ప్రసృతస్య విషయసంబద్ధస్య తత్ర కార్యకరత్వం దృష్టమ్. న - తత్కార్యస్య జ్ఞానస్య పురుషాశ్రితత్వాత్ దోషాంశస్యాకార్యకరత్వాత్ - నను విషయమాత్రగతాః సాదృశ్యాదయో దోషాస్సన్తి - తేషాం తత్రైవ కార్యకరత్వముప

ర్థగతకార్యస్యోత్పాదకత్వాయోగాత్. నాపీన్ద్రియాణి - తేషాం జ్ఞానకారణత్వాత్. నాపిదు
ష్టానీన్ద్రియాణి - తేషామపిస్వకార్యభూతేజ్ఞానఏవహివిశేషకరత్వమ్. అనాదిమిథ్యాజ్ఞానోపాదా
నత్వంతు పూర్వమేవనిరస్తమ్. కించ- అపూర్వమనిర్వచనీయమిదంవస్తుజాతం రజతాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యాం
కథమివవిషయీక్రియతే- నఘటాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యామ్. రజతాదిసాదృశ్యాదితిచేత్ - తర్హి తత్సదృశమి
త్యేవప్రతీతిశబ్దౌస్యాతాం- రజతాదిజాతియోగాదితిచేత్. సాకింపరమార్థభూతా - అపరమార్థభూతా
వా. నతావత్పరమార్థభూతా- తస్యాఅపరమార్థాన్వయాయోగాత్. నాప్యపరమార్థభూతా- పరమా
ర్థాన్వయాయోగాత్. అపరమార్థేపరమార్థబుద్ధిశబ్దయోర్నిర్వాహకత్వాయోగా-చ్చేత్యలమపరిణతకుత

పద్యతే, మైవమ్. సాదృశ్యాదేర్యానద్రవ్యభావినస్సదోత్పాదకత్వప్రసంగాత్. ఆగంతోరన్యస్యత్రాదృష్టేః
ఇన్ద్రియసంయోగస్య పురుషగతజ్ఞానాతిరిక్తహేతుత్వాసిద్ధేః దృష్టివిషాదిన్యాయస్యాత్రాసంభవాత్, సంభవేపి
సర్వైరుపలమ్భప్రసఙ్గాచ్చ. నన్విన్ద్రియాణి యథాపురుషవిశేషసంబంధాత్తత్రైనకార్యవిశేషముత్పాదయన్తి - ఏ
వం విషయవిశేషసంబన్ధాత్తత్రైవకింనజ్జనయంతుల్యత్రాహ (నాపీన్ద్రియాణీతి) పురుషగతజ్ఞానాఖ్యకార్యకరత్వమ
న్వయవ్యతిరేకావసితమ్. విషయేత్విన్ద్రియజన్యం కార్యాంతరంనదృష్టం - తత్ క్లృప్తిరస్యత్రైవోపపత్త్యానిరస్తేతిభావః
తథాపి దుష్టపురుషసంనిధానాద్యథాదేశాదిపటోషాః ప్రాదుష్ష్యుః - తథాదుష్టేన్ద్రియసంనిధానాద్విషయే కార్యవి
శేషస్స్యాదిత్యత్రాహ (నాపిదుష్టానీతి) అన్వయవ్యతిరేకాధికమతిలఘ్వదృష్టాన్తమాత్రేణ నకించిత్సాధయితుం శ
క్యమితిభావః. కిమత్రహేత్వన్తరగవేషణయా - అనాదిభావరూపాజ్ఞానమేవ విశ్వోపాదానభూతం శుక్తిరజతాద్యపి
విచిత్రకార్యం జనయేదిత్యత్రాహ (అనాదీతి) తస్యస్వరూపానాదిత్వాత్తత్కార్యమపిప్రాగేవస్యాత్, సహకా
రిత్వేన శంకనీయమిన్ద్రియాదికంతునిరస్తం, మిథ్యాభూతస్యచార్థక్రియాకారిత్వమయుక్తమ్ - ఆశ్రయానుపపత్త్యాద
యశ్చ పూర్వమేవోక్తా, ఇతిభావః. ఏవమనిర్వచనీయస్య రజతాదేరుత్పాదకానుపపత్తిముక్త్వాతదుత్పత్తావపి రజతా
దిబుద్ధిశబ్దాన్వయనియమానుపపత్తిమాహ (కించేతి) తద్వ్యవస్థాపకంశఙ్కతే (రజతాదీతి) ప్రాతిభాసికస్యరజ
తాదేః అర్థక్రియాకారివ్యావహారికరజతాది సాదృశ్యాదిత్యర్థః. ఉక్తస్య వ్యవస్థాపకత్వాభావమభిప్రేత్య సాదృశ్యస్య
యథాదర్శనం సాధ్యాన్తరమాహ (తర్హీతి) యదితత్సదృశేతద్బుద్ధిః తదాగవయేగోబుద్ధివదన్యథాఖ్యాతిస్స్యాది
త్యేవకారాభిప్రాయః. సాదృశ్యస్యానిర్వాహకత్వేపి తజ్జాతియోగస్య తద్బుద్ధినిర్వాహకత్వం దృష్టమితిశంకతే (రజ
తాదీతి) సా- రజతాదిజాతిః. అపరమార్థాన్వయాయోగాత్- అపరమార్థవ్యక్త్యన్వయాయోగాదిత్యర్థః. వ్యక్తిబాధేపి
జాతేరబాధితత్వప్రసంగ ఇతిభావః. జాతిరపిహిబాధ్యతే - నహివ్యక్తిర్నాస్తిజాతిస్త్వస్తీతి ప్రతీతిః-జాతిరపినాస్తీత్యే
వహిప్రతిపత్తిః. నచ ప్రాక్ప్రతిపన్నాయా అపిజాతేః పశ్చాదప్రతీతిరభివ్యంజకవ్యక్త్యభావాత్ - నతుజాత్యభావా
దితివాచ్యమ్. అభివ్యంజకవతిపూర్వకాలే ప్రతిపన్నాయా అపిజాతేఃతత్కాలసంబంధితయైవనాస్తితాగోచరత్వాద్బా
ధకప్రత్యయస్య - ప్రతిపన్నోపాధౌనాస్తీతిప్రత్యయోహిబాధః. అపరమార్థపక్షందూషయతి (నాపీతి) పరమార్థా
న్వయాయోగాత్ - ఆపణస్థరజతవ్యక్త్యన్వయాయోగాదిత్యర్థః. వ్యక్త్యవస్థానేపిజాతేః కదాచిద్బాధితత్వప్రసంగ ఇ
తిభావః. నహికదాచిదప్యాపణస్థరజతేరజతత్వంబాధ్యతే. పరమార్థవ్యక్త్యనన్వయేబాధకమాహ (అపరమార్థఇతి) ప
రమార్థబుద్ధిశబ్దయోః - పరమార్థవిషయబుద్ధిశబ్దయోః. పరమార్థవ్యక్తౌజాతిరనన్వితాచేత్ - తస్యాఃక్వచిదపిపరమార్థబు
ద్ధిశబ్దహేతుత్వాదర్శనాత్ భ్రాన్తిస్థలేపి పరమార్థబుద్ధిశబ్దనిర్వాహకత్వంనస్యాదిత్యర్థః. యద్వా- జాత్యపారమార్థ్య
ఏవ దూషణాంతరం బుద్ధిశబ్దాన్వయానుపపత్తిమాహ (అపరమార్థఇతి) తదానీం - పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోః- పరమా

ర్కానిరసనేన. అథవా- యథార్థం సర్వవిజ్ఞానమితి వేదవిదాంమతమ్ । శ్రుతిస్మృతిభ్యస్సర్వస్యసర్వాత్మత్వప్రతీతితః ॥ * బహుస్యామితిసంకల్ప పూర్వసృష్ట్యాద్యుపక్రమే । తాసాంత్రివృతమేకైకామితి శ్రుత్యైవ(దర్శి)చోది)తమ్‌త్రివృత్కరణమేవంహిప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే॥యదగ్నేరోహితంరూపంతేజసస్తదపామపి । శుక్లఃకృష్ణంపృథివ్యాశ్చేత్యగ్నావేవ త్రిరూపతా । శ్రుత్యైవదర్శితాతస్మాత్సర్వే సర్వత్రసంగతాః ॥ పురాణాచ్చైవమేవోక్తం వైష్ణవేసృష్ట్యుపక్రమే ॥ * నానావీర్యాఃపృథగ్భూతాస్తతస్తేసంహతింవినా।నాశక్నువన్ప్రజాస్స్రష్టుమసమాగమ్యకృత్స్నశః॥సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం

ర్థభూతబుద్ధిశబ్దయోరిత్యర్థః. అసత్ఖ్యాత్యపత్ఖ్యాత్యుత్పత్తినిరాసముపజీవ్య ఇదందూషణముచ్యతే. వ్యక్తేస్తన్నిర్వాహకత్వాయోగందర్శయితుం అపరమార్థఇత్యుక్తిః. అపరమార్థ(భూత)జాతేఃపరమార్థభూతబుద్ధిశబ్దనిర్వాహకత్వాయోగాజ్జాత్యపారమార్థ్యమయుక్తమిత్యర్థః. బుద్ధిశబ్దయోశ్చపారమార్థ్యం తద్బాధకాదర్శనాదేవసిద్ధమ్. అథవక్ష్యమాణాయా యథార్థఖ్యాతేః స్వసిద్ధాన్తత్వందర్శయతి (అథవేతి) తస్యాస్సాంప్రదాయికత్వం దర్శయన్ తాం ప్రతిజానీతే (యథార్థమితి) వేదవిదాం. భగవద్బోధాయననాథమునిమిశ్రాదీనామిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (శ్రుతిస్మృతిభ్యఇతి)శ్రుతిందర్శయతి (బహుస్యామితీతి) ఆదిశబ్దేననామరూపవ్యాకరణముచ్యతే యద్వా - సన్మూలాఇత్యాదివాక్యోక్తంస్థితిప్రళయాదికంగృహ్యతే. సృష్ట్యాదిరుపక్రమోయస్య ప్రకరణస్యతస్మిన్ సృష్ట్యాద్యుపక్రమే. ఇదంశ్లోకార్ధంకిమర్థమితిచేత్. ఉచ్యతే- పాఠక్రమేణాణ్డసృష్టేః పశ్చాత్త్రివృత్కరణమితిజ్ఞాయతే. అణ్డసృష్టేః ప్రాగపిత్రివృత్కరణమస్తి అణ్డసృష్ట్యర్థత్వాత్త్రివృత్కరణస్య. త్రివృత్కరణముపాయః - అణ్డసృష్టిఃఫలమ్. ఉత్పత్తౌఫలంపశ్చాద్భవతి - సంకల్పేతుపూర్వభావి. ఉపాయస్తూత్పత్తౌపూర్వభావీ- సఙ్కల్పేపశ్చాద్భావీతిలోకసిద్ధం కింకేనకథమిత్యాదౌ. అతో * నామరూపేవ్యాకరవాణితాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాంకరవాణీత్యస్మిన్ వ్యష్టిసృష్టిసంకల్పవాక్యేపశ్చాన్నిర్దిష్టమణ్డసృష్ట్యుపాయభూతంత్రివృత్కరణమ్ * నామరూపేవ్యాకరోత్తాసాంత్రివృతంత్రివృతమేకైకామకరోదితి ఉత్పత్తివాక్యేపూర్వనిర్దిష్టస్యాపి నామరూపవ్యాకరణస్య ఫలభూతత్వాత్; త్రివృత్కరణస్య ఫలరూపసృష్టేః పూర్వభావోనిశ్చీయతే, అర్థక్రమేణ పాఠక్రమబాధస్య న్యాయ్యత్వాత్ * అగ్నిహోత్రంజుహోతియవాగూంపచతీతివత్. అస్మిన్నర్థేనిదర్శనం ఉపక్రమే * బహుస్యాంప్రజాయేయేతివాక్యమ్ - అత్రబహుస్యామితిఫలసంకల్పః - ప్రజాయేయేతితదుపాయసఙ్కల్పః. అనేనకేవలం కింకేనకథమిత్యాదిలోకప్రసిద్ధ్యా అత్రత్రివృత్కరణస్య ఫలభూతసృష్టేఃపూర్వభావిత్వనిశ్చయః ఉపక్రమభూతసఙ్కల్ప వాక్యానుగుణ్యాచ్చేతిజ్ఞాపితమ్. ఏవం త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్టేఃప్రాక్సద్భావంజ్ఞాపయితుం ఉపక్రమగతసంకల్పవాక్యస్య తదనుగుణత్వ జ్ఞాపనాయబహుస్యామిత్యాద్యర్థముపాత్తమ్. అణ్డాన్తర్వర్త్యగ్న్యాదిషు త్రివృత్కరణస్య ప్రదర్శనాత్ అణ్డసృష్టేఃపశ్చాత్త్రివృత్కరణమితి శఙ్కాయాం శ్లోకార్థమాహ (ఏవంహిప్రత్యక్షేణోపలభ్యతఇతి) అగ్న్యాదిషుకతిపయవ్యక్తిషు త్రిరూపత్వ ప్రదర్శనం నేయత్తాబుద్ధ్యా. అపిత్వణ్డాన్తర్భూతస్యైవ ప్రత్యక్షయితుం యోగ్యత్వాత్ పూర్వోక్తత్రివృత్కరణ సంభావనాప్రదర్శనార్థమితిభావః - అణ్డసృష్టేఃప్రాగేవత్రివృత్కరణమస్తీతిస్పష్టంజ్ఞాపయతి (పురాణాచ్చేతి) అస్యాముపనిషదిభూతత్రయసృష్టేరుక్తత్వాత్సృష్టతయోక్తానాంమిశ్రణముక్తం- ఇదంతత్త్వాన్తరసృష్టిప్రతిపాదనప్రకరణేషు తేషామపిమిశ్రణస్య ప్రదర్శనార్థమితి జ్ఞాపనాయ పురాణవచనోదాహరణమ్. వైష్ణవఇత్యనేనసాత్త్వికత్వాత్ప్రామాణ్యంసూచితమ్ * సాత్త్వికేషుచసర్వేషు విష్ణోర్మాహాత్మ్యమిష్యతఇతివచనాత్ - సంహతత్వం సమాగతత్వంచేతిఅవస్థాద్వయమస్తిసంహతత్వం నామపృథక్స్థిత్యర్హసంయోగమాత్రం సమాగతత్వం పృథక్స్థిత్యనర్హసంశ్లేషవిశేషః. ఏతద్ద్వయాభావాత్స్రష్టుం నాశక్నువన్నిత్యాహ (నానావీర్యాఇతి) ఏతదుభయప్రాప్త్యాఽసృజన్నిత్యాహ (సమేత్యేతి) ఏకైకస్మిన్ భూతేసర్వ

పరస్పరసమాశ్రయాః । మహదాద్యావిశేషాన్తా హ్యణ్డమిత్యాదినా తతః ॥ సూత్రకారోఽపి భూతానాం త్రిరూపత్వం తథావదత్ ।* త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాదితి తేనాభిధాభిదా ॥ సోమాభావే చ పూతీకగ్రహణం శ్రుతి(దర్శి)చోది)తమ్ । సోమావయవసద్భావాదితి న్యాయవిదో విదుః ॥ వ్రీహ్యభావే చ నీవారగ్రహణం వ్రీహిభావతః । తదేవ సదృశం తస్య య(ద్య)త్)ద్ద్రవ్యైకదేశభాక్ ॥ శుక్త్యాదౌ రజతాదేశ్చ భావశ్శ్రుత్యైవ బోధితః । రూప్యశుక్త్యాదినిర్దే(శ్యః)శ)భేదో భూయస్త్వహేతుకః ॥ రూప్యాదిసదృశశ్చాయం శుక్త్యాదిరుపలభ్యతే । అతస్తస్యాత్ర సద్భావః ప్రతీతేరపి నిశ్చితః ॥ కదాచిచ్చక్షురాదేస్తు దోషాచ్ఛుక్త్యంశవర్జితః । రజతాంశో గృహీతోఽతో రజతార్థీ ప్రవర్తతే ॥ దోషహానాత్తు శుక్త్యంశే గృహీతే తన్నివర్తతే ॥ అతో యథార్థం రూప్యాది విజ్ఞానం శుక్తికాదిషు ॥ బాధ్యబాధకభావోఽపి భూయస్త్వేనోపపద్యతే ॥ శుక్తిభూయస్త్వవైకల్యసాకల్యగ్రహరూపతః ॥

భూతాని సన్తి చేత్ సర్వే శబ్దాః సర్వత్ర ప్రయుజ్యేరన్నిత్యత్రాహ (పరస్పరసమాశ్రయా ఇతి) అన్యేషాం భూతానాం సమాశ్రితానాం ఏకం భూతం సమాశ్రయః - ఆశ్రితాశ్రయభావశ్చ న్యూనాధికభావనిబన్ధనః - తత్కృతా శబ్దవ్యవస్థేతి భావః. ఉపాత్తవచనానన్తరం * సంప్రాప్యైక్యమశేషత ఇతి కృత్స్నశః సమాగతత్వముక్తమ్. మహదాదయ ఇతి పాఠే సత్యపి వృత్తభఙ్గపరిహారాయ స్వసన్దర్భే మహదాద్యా ఇత్యుక్తం భాష్యకారైః. అయమేవ శ్రుత్యభిప్రాయ ఇతి స్థాపయితుం సూత్రకారోక్తిం దర్శయతి (సూత్రేతి) తతస్సూత్రకారోఽప్య వదదిత్యన్వయః. తతః- అస్యార్థస్య శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాదిత్యర్థః. ఏవం ప్రథమం భూతే భూతాన్తరసద్భావ ఉక్తః - వక్ష్యమాణస్య సదృశే సదృశాన్తర సద్భావస్యోపయోగిత్వాత్. తేనాభిధాభిదా- భూయస్త్వేనాభిధానవ్యవస్థేత్యర్థః. సదృశే సదృశాన్తరసద్భావమాహ (సోమేతి) న్యాయవిదః - పరీక్షకాః *సోమాభావే పూతీకానభిషుణుయాదిత్యయం విధిర్నియమార్థః- సోమాభావే తత్సదృశద్రవ్యాన్తరేషు స్వతః ప్రవృత్తేః. ఏతత్తుల్యన్యాయసిద్ధార్థమాహ (వ్రీహీతి) వ్రీహిభావతః- వ్రీహ్యవయవసద్భావతః. తతః కథం సదృశే సదృశాన్తర సద్భావ ఇత్యత్రాహ (తదేవేతి) అనేన శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవ సద్భావః ఫలిత ఇత్యాహ (శుక్త్యాదావితి) శ్రుత్యైవ బోధితః- ప్రతినిధిశ్రుత్యైవాభిమతత్వేన ఫలితః. యద్వా -త్రివృత్కరణశ్రుత్యైవ బోధితత్వం ఫలితం- తేజః ప్రచురరూప్యాంశశ్శుక్తౌ త్రివృత్కరణాత్సిధ్యతీత్యర్థః. కథం శబ్దవ్యవస్థేత్యత్రాహ (రూప్యేతి) శుక్తిరూప్యయోస్సాదృశ్యే సతి హి శుక్తౌ రూప్యసద్భావసిద్ధిః. శబ్దవ్యవస్థాయా భూయస్త్వహేతుకత్వసిద్ధిశ్చేత్యత్రాహ (రూప్యాదీతి) యద్వా-శుక్తౌ రజతైకదేశసద్భావే ప్రమాణాన్తరమాహ (రూప్యాదీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) ప్రతీతేః. రూప్యసదృశతయా ప్రతీతేః. శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావశ్చేత్ సదా గృహ్యేత. ప్రవృత్తిశ్చ సదా స్యాత్, బాధశ్చ నోపపద్యేత, ఇత్యత్రాహ (కదాచిదితి) దోషః శుక్త్యంశాగ్రహహేతుః. ప్రచురగ్రహణాభిభూతత్వాభావాత్ అదృష్టవశాచ్చ రజతగ్రహణమ్. అదృష్టవశాచ్చ అమ్బునోఽగ్రహణాదితి హి వక్ష్యతే- ఉదాహరణాంతరేష్వప్యుపజీవ్యత్వాయ హి తత్రోక్తిః (భూయస్త్వేన బాధ్యబాధకభావ ఇతి) శుక్తిభూయస్త్వేన తజ్జ్ఞానస్య బాధకత్వమ్. తత ఏవ రజతాల్పత్వం సిద్ధమ్. తేన రజతజ్ఞానస్య బాధ్యత్వమిత్యర్థః. భూయస్త్వేనేత్యుక్తే భ్రాన్తిజ్ఞానస్య రజతభూయస్త్వాత్తేన శుక్తిజ్ఞానస్య బాధ్యత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం భూయస్త్వేన బాధ్యబాధకత్వ ముపపాదయతి (శుక్తీతి) నను సాకల్యే సత్యపి వైకల్యం గృహీతం చేత్ అన్యథాఖ్యాతిరితి; నైవమ్. న హి వైకల్యస్య గ్రహో వైకల్యగ్రహః - కిన్తు శుక్తిభూయస్త్వవైకల్యేన గ్రహః తద్విరహేణ గ్రహః- తదగ్రహ ఇతి ఫలితమ్- భూయస్త్వసాకల్యేన గ్రహః- తత్సహితతయా గ్రహః. తయోర్గ్రహయోః రూపాత్ - స్వభావాత్ - తథావిధగ్రహణాత్మకత్వాదిత్యర్థః

నాఽపి మిథ్యార్థసత్యార్థవిషయత్వనిబన్ధనః । ఏవం సర్వస్య సర్వత్వే వ్యవహారవ్యవస్థితిః ॥

బహువ్రీహిర్వా భావప్రధానో నిర్దేశః- పూర్వోత్తరజ్ఞానయోస్తథారూపత్వాత్ బాధ్యబాధకభావ ఇత్యర్థః. జ్ఞానస్య బాధ్యత్వం న స్వరూపతః. న చ విషయతః - కింతు బాధ్యప్రవృత్తికత్వం. ఉత్తరజ్ఞానస్య చ బాధకత్వం పూర్వజ్ఞానజన్యప్రవృత్తినివారకత్వమ్. అన్యథాఖ్యాతివాదేఽపి జ్ఞానస్య స్వరూపేణ బాధ్యత్వమనభిమతమ్. కింతు విషయబాధ్యత్వమేవాభిమతం. అస్మాకం తు జ్ఞానఫలభూతప్రవృత్తేః బాధ్యత్వమితి భిదా. ప్రవృత్తేశ్చ బాధితత్వం ప్రతిబద్ధోత్పత్తికత్వం విఫలత్వం వా (నాత ఇతి) మిథ్యార్థసత్యార్థశబ్దాభ్యాం పరాభిమతమిథ్యాత్వసత్యత్వే వివక్షితే (ఏవమితి) సర్వస్య సర్వత్వేఽపి వ్యవహారవ్యవస్థితిః- హానోపాదానాదినియమః. ఏవం - భూయస్త్వసాకల్యవైకల్యాభ్యామిత్యర్థః. సాధారణాకారగ్రహణభేదాగ్రహదోషాదృష్టాని సర్వవాదిభిరభ్యుపేతవ్యాని- తావతా ప్రవృత్త్యాదిసంభవే వ్యధికకల్పనాయామన్యేషాం గౌరవం స్యాత్. తత్రేష్టరూపరూపిణి నిరన్తరభానాత్ప్రవృత్తిః, ద్విష్టరూపరూపిణి నిరంతరభానాన్నివృత్తిః. రూపరూపిణోర్ధర్మ్యన్తరనిష్ఠత్వవిరోధిధర్మాన్తరాశ్రితత్వభానవిరహేణ భానం నిరన్తరభానమ్. అత ఏవ భేదాగ్రహాత్ప్రవృత్తిశ్చేద్రజ్జుసర్పభేదాగ్రహే నివృత్తిర్న స్యాదిత్యాదీని చోద్యాని నావకాశం లభన్తే. యః పరమతే ఖ్యాత్యన్తరహేతురభ్యుపేతః - స ఏవాస్మాకం ప్రవృత్త్యాదిహేతుః. ప్రాభాకరైర్మన్త్రార్థవాదార్థతాత్పర్యానభ్యుపగమాత్కేవలభేదాగ్రహేణైవ నిర్వాహః కృతః - అత్ర తు మన్త్రార్థవాదయోః ప్రతీయమానార్థప్రామాణ్యాభ్యుపగమాదుపనిషద్భాగావగతం త్రివృత్కరణం, తత్ప్రదర్శితం పఞ్చీకరణం, ఈశ్వరకర్తృకం సర్గవిశేషం తథా ప్రతినిధిన్యాయం, భేదాగ్రహం, మయ్యుపజీవ్య నిర్వాహః కృత ఇతి వైషమ్యమ్. తత్ర భూతభూతాంతరభ్రమస్య త్రివృత్కరణేన నిర్వాహః స్ఫుటతరః. సదృశే సదృశాంతరభ్రమస్య తు ప్రతినిధిన్యాయేనైవ నిర్వాహః - న తు త్రివృత్కరణేనోపయోగ ఇతి కేచిదాచార్యాః. త్రివృత్కరణమపి విజాతీయభూతారబ్ధే సదృశే విజాతీయభూతారబ్ధసదృశాన్తరభ్రమనిర్వాహోపయుక్తమితి చ సంప్రదాయః- శ్రుతిస్మృతిభ్యస్సర్వ స్యేత్యాదిగ్రన్థానాం స్వారస్యాత్తథావగమ్యతే. అతస్త్రివృత్కరణశ్రవణపఞ్చీకరణస్మరణాభ్యాం ప్రతినిధిన్యాయాచ్చ సదృశే సదృశాంతరబుద్ధియాథార్థ్యం నిరూప్యతే. నను కథం సదృశే సదృశాన్తరభ్రమస్య త్రివృత్కరణేనోపయోగః - న హి త్రివృత్కరణాత్పూర్వం రజతాద్యవయవాస్సన్తి, తథా సతి హి త్రివృత్కరణనిబన్ధనం శుక్తౌ రజతాదిసంమిశ్రణం స్యాత్- న చ తదస్తి - త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్టేః పూర్వభావిత్వాత్. ఉచ్యతే - పాఞ్చభౌతికేష్వపి పదార్థేషు కించిత్కార్యం కేనచిత్ప్రచురేణ భూతేన పరిణామవిశేషవతారబ్ధం- తత్ర యాదృశపరిణామయుక్తయద్భూతప్రచురం యత్కార్యం- తస్య తాదృశపరిణామవతో భూతస్య కార్యాన్తరేష్వపి విద్యమానత్వాత్తేషు తథావిధతద్భూతప్రచురతత్కార్యవిషయబుద్ధిరుపపద్యతే. యద్యప్యవాన్తరాకారవిశేషః త్రివృత్కరణదశాయాం నాస్తి. తథాపి త్రివృత్కరణేన కార్యానుప్రవిష్టస్య తస్య భూతస్య కార్యాన్తరావయవసమానపరిణామసంభవాత్ భౌతికాంతరే భౌతికాన్తరబుద్ధేర్యాథార్థ్యం ఘటతే- తథా త్రివృత్కరణేన శుక్త్యావన్తర్గతస్య తేజోంశస్య శుక్లభాస్వరరూపేణ పరిణామవతో రజతసాసాదృశ్యాద్రజతావయవత్వముపపన్నమ్- తాదృశాకారయుక్తతత్తద్భూతవిశేషవత్తస్య వహి సమ్యగ్రజతాదయో నిరీక్ష్యన్తే, అతశ్శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావ ఉపపద్యతే. నను కథం శుక్త్యాదిషు ప్రతీయమానానామవయవానాం రజతాద్యవయవత్వం- న హి తే రజతాదిభ్య ఆనీయ నివేశితాః. ఉచ్యతే- సంప్రతిపన్నరజతాద్యవయవసదృశాకారత్వమేవ తేషాం రజతాద్యవయవత్వం- న తు రజతాదిభ్య ఆనీయ నివేశితత్వం - యథా సంప్రతిపన్నరజతాద్యవయవానామ్ - న హ్యాపణస్థరజతాద్యవయవాః కుతశ్చిద్రజతాన్తరాదానీయ నివేశితాః, ఏవమేవ పూతీకాదిషు ప్రతీయమానానాం సోమలతాద్యవయవానామపి సోమాద్యవయవత్వం,

స్వప్నేచ ప్రాణినాం పుణ్యపాపానుగుణం భగవతైవ తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యాః

నామసంప్రతిపన్నసోమలతాద్యవయవసుసదృశత్వమేవ. తచ్చ స్ఫుటతరప్రతీతిసిద్ధమబాధితంచ - నహిశుక్తిశకలపూ
తీకాదిషురజతసోమలతాదిసాదృశ్యంనాస్తీతిబాధకప్రత్యయఉదేతి. తేషామవయవానాంవిజాతీయావయవప్రాచుర్యా
దకార్యకరత్వం - ప్రచురక్షీరనివిష్టాల్పసలిలస్యేవ ప్రచురకనకసంసృష్టాల్పరజతస్యేవచ సంభవతి. నన్వేవంశుక్తితయా
భిమతపుఞ్జస్య శుక్తిత్వమపుష్కలంస్యాత్ - విజాతీయావయవసంసర్గాత్ - పురుషమృగేపురుషత్వవత్. పురుషమృ
గత్వంనామ పురుషత్వమృగత్వవిలక్షణంజాత్యంతరం- నతు వికలంపురుషత్వంమృగత్వంచేతి చేత్. తర్హిశుక్తితయా
భిమతపుఞ్జస్యాపిశుక్తిత్వ రజతత్వవిలక్షణ జాత్యన్తరవత్త్వంస్యాత్. తతశ్చపురుషమృగే పురుషవ్యవహారవత్ శుక్తి
వ్యవహారోనముఖ్యస్స్యాత్ - విజాతీయసంసృష్టాయాః భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాశ్శుక్తేఃపురుషేణపురుషమృగస్యేవ శు
క్త్యన్తరేణ సాసాదృశ్యాభావాత్ - సాదృశ్యేసతిహి తత్రావ్యవహారస్య ముఖ్యత్వం-తదభావాద్ధిసింహోదేవదత్త ఇ
త్యస్యాముఖ్యత్వం. శుక్త్యవయవప్రాచుర్యాచ్ఛుక్తిత్వంపుష్కలం- తతఏవతద్వ్యవహారశ్చముఖ్యఇతిచేత్. తర్హిరజ
తాంశస్యాప్రచురత్వాదేవరజతత్వంనాస్తీతిరజతబుద్ధేర్యాథార్థ్యంనస్యాత్. ఉచ్యతే- పురుషత్వవత్ శుక్తిత్వస్యావయ
వసంఘాతవిశేషవృత్తిత్వాభావాత్ అణుమాత్రేపి శుక్తిత్వంపుష్కలమ్. పురుషత్వస్యతు సంఘాతవిశేషవృత్తితయా
సంఘాతవైకల్యాత్తదపౌష్కల్యం జాత్యన్తరంవాతత్రస్యాత్ - శుక్తిత్వంతునతథేత్యుక్తమ్. అతః శుక్త్యవయవేషు
శుక్తిత్వ తద్వ్యవహారావుపపన్నౌ తత్రవిరుద్ధజాత్యన్వయాభావాత్. శుక్తితయాభిమతసంఘాతేతుశుక్త్యవయవ ప్రా
చుర్యాదర్థక్రియావ్యవస్థాశబ్దవ్యవస్థాచోపపద్యతే- ప్రచురశుక్త్యభిభూతత్వేన రజతాంశస్యాగృహీతత్వాత్ గృహీత
శుక్తివివక్షయా తద్విషయత్వేన ప్రయుక్తశ్శబ్దోముఖ్య ఇత్యుపపన్నమ్. నచ భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాశ్శుక్తేర్విజాతీ
యావయవయోగితయా శుక్త్యన్తరసాసాదృశ్యహానిః- శుక్త్యన్తరస్యాప్యల్పరజతాంశమిశ్రత్వాద్రజతాంశాభిభవేన శు
క్త్యన్తరసాసాదృశ్య ప్రతీతిరుపపద్యతే. శుక్త్యవయవానాంతు పరస్పరసాసాదృశ్యముపపన్నతరం, ఉక్తరీత్యారజతాం
శస్యచ రజతత్వంముఖ్యం, తస్మిన్నంశే విరుద్ధజాత్యన్వయాభావాత్ రజతాన్తరావయవసాసాదృశ్యంచ. భ్రమదశా
యాంగృహ్యమాణస్యతస్య ప్రచురశుక్తిగ్రహణాభిభూతత్వాభావాద్రజతాన్తరావయవసాసాదృశ్య ప్రతీతిరుపపద్యతే
అతఏవరజతవ్యవహారశ్చముఖ్యః. అతశ్శుక్త్యాదౌ రజతాదిబుద్ధేర్యాథార్థ్యముపపన్నమ్, అల్పస్యరజతస్యప్రచురతయా
గ్రహణేఅన్యథాఖ్యాతిప్రసంగఇతి చేన్న- ప్రాచుర్యగ్రహణాభావాత్, అల్పత్వాగ్రహణమేవహితత్రవిద్యతే. ప్రా
చుర్యస్యప్రతియోగ్యపేక్షత్వాత్ప్రతియోగిభూతశుక్త్యగ్రహణాత్తద్గ్రహణప్రవృత్త్యసంభవాచ్చ శుక్త్యపేక్షయారజ
తాంశస్య ప్రాచుర్యంనగృహీతమితి నాన్యథాఖ్యాతిః. నన్వల్పత్వాగ్రహణంనామప్రచురత్వగ్రహణంస్యాత్, భవన్మ
తేహిభావాన్తరమభావః- అతోన్యథాఖ్యాతత్వమితి చేన్న అల్పత్వాగ్రహణంనామనప్రాచుర్యగ్రహణం, అపిత్వల్ప
త్వవిషయజ్ఞానసంకోచఇత్యన్యథాగ్రహాభావాత్. నేదంరజతమిత్యత్రనఞర్థఃక ఇతి చేత్ -శుక్తిత్వమేవేతి బ్రూమః. య
దాకారగ్రహణేనపూర్వజ్ఞానోత్పన్నాయాఃప్రవృత్తేర్నివృత్తిర్వానివారణంసఏవాకారోనఞర్థః,సచాకారఃప్రతియోగి
సాపేక్షైఃనేదంరజతమిత్యాదిశబ్దైః తదనపేక్షైశ్శుక్త్యాది శబ్దైశ్చవ్యవహ్రియతే. ఏవంభూతేభూతాన్తరసద్భావా
త్సదృశేసదృశాన్తరసద్భావాచ్చశుక్తిరూప్యాదిబుద్ధేర్యాథార్థ్యముపపాదితమ్.నహిస్వాప్నార్థానాంసదృశేసదృశాన్తరస
ద్భావోభూతేభూతాన్తరసద్భావోవా వక్తుంశక్యఇత్యత్రాహ(స్వప్నేచేతి)కథంకేచిత్సుఖరూపాఃకేచిద్దుఃఖరూపాఇ
త్యత్రాహ (పుణ్యపాపానుగుణమితి)భగవతైన-జగత్స్రష్ట్రైవ,తద్దృష్టృనైయ్యరప్యుపలభ్యాత,సదాచోపలభ్యేరిత్యత్రాహ

తత్తత్కాలావసానాః తథాభూతాశ్చార్థాస్సృజ్యన్తే- తథాహి శ్రుతిస్స్వప్నవిషయా * నతత్రరథాన
రథయోగాన పన్థానో భవన్తి। అథ రథాన్ రథయోగాన్పథస్సృజతే। నతత్రానన్దాముదః ప్రముదో భవ
న్తి। అథానన్దాన్ముదః ప్రముదస్సృజతే। నతత్ర వే(శ)శా)న్తాః పుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యో భవన్తి। అథ
వే(శ)శా)న్తాన్ పుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యస్సృజతే। సహికర్తేతి. యద్యపి సకలేతరపురుషానుభావ్యత
యా తదానీం నభవన్తి - తథాపి తత్తత్పురుషానుభావ్యతయా తథావిధానర్థానీశ్వరస్సృజతి- సహికర్తా- తస్య సత్యసంకల్పస్యాశ్చర్యశక్తేస్తథావిధం కర్తృత్వం సంభవతీత్యర్థః * యఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామంకామం పురుషో నిర్మిమాణః। తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మిల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి చ. సూత్రకారోపి * సన్ధ్యే సృష్టిరాహహి * నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చేతి సూత్రద్వయేన స్వాప్నేష్వర్థేషు జీవస్య స్రష్టృత్వమాశఙ్క్య * మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాదిత్యాదినా - నజీవస్య సఙ్కల్పమాత్రేణ స్రష్టృత్వముపపద్యతే- జీవస్య స్వాభావికసత్యసఙ్కల్పత్వాదేః కృత్స్నస్య సంసారదశాయామనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ -ఈశ్వరస్యైవ తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయా ఆశ్చర్యభూతా సృష్టిరియం * తస్మిల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి పరమాత్మైవ తత్ర స్రష్టేత్యవగమ్యత ఇతి పరిహరతి. అపవరకాదిషు శయానస్య స్వప్నదృశస్స్వదేహేనైవ దేశాన్తరగమనరాజ్యాభిషేకశిరశ్ఛేదాదయశ్చ పుణ్యపాపఫలభూతాః

(తత్తదితి) కథం దృష్టవిసజాతీయా ఇత్యత్రాహ (తథాభూతా ఇతి) శ్రుతిం దర్శయతి (తథాహీతి) స్వప్నవిషయత్వమస్య వాక్యస్య కథమితి శఙ్కాయాం స్వప్నం పశ్యతీతి పూర్వవాక్యం స్మారయతి (స్వప్నవిషయేతి) రథయోగాః అశ్వాదయః నభవన్తి - దృష్టసజాతీయా న భవంతీత్యర్థః. (ఆనన్దాముదః ప్రముద ఇతి) సాధారణభోగ్యదర్శనజా ప్రీతిర్ముత్, అసాధారణభోగ్యత్వజ్ఞానజా ప్రీతిః ప్రముత్, వినియోగజా ప్రీతిరానందః. యద్వా - విలక్షణవిషయదర్శనజా ప్రీతిర్ముత్- తస్య స్వవినియోగార్హత్వజ్ఞానజన్యా ప్రీతిః ప్రముత్- వినియోగజా ప్రీతిరానంద ఇతి. ఏతైశ్శబ్దైర్విషయా లక్ష్యన్తే - ముఖ్యార్థత్వే దృష్టవిసజాతీయత్వాయోగాత్. వేశాన్తాః- గృహాః, యద్వా - వేశాన్తాః - పల్వలానీత్యర్థః, కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (సహికర్తేతి) సర్వశక్తిర్హి కర్తా- కిమనుపపన్నమితి భావః; తచ్ఛబ్దో న ప్రకృతజీవపరః- అపితు ప్రసిద్ధపరమాత్మపరః. వ్యాఘాతపౌనరుక్త్యశఙ్కాపరిహారార్థమస్యాః శ్రుతేరర్థమాహ (యద్యపి సకలేతి) సృజత ఇతి పదవిరోధపరిహారాయ నభవన్తీతి నిషేధస్య సఙ్కోచో హ్యుత్సర్గాపవాదన్యాయేన కృతః- అతః కాలాన్తరస్థాయిత్వపురుషాన్తరానుభావ్యత్వాకార విషయో నిషేధః, నతు తత్కాలతత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయా స్వరూపనిషేధః. అతో జాగ్రదవస్థానుభూతవస్తుసజాతీయా అనేకపురుషానుభావ్యాః కాలాన్తరస్థాయినశ్చ నభవంతీత్యర్థః. సహికర్తేత్యేతత్ఖండముక్తార్థోపపాదకత్వేన వ్యాచష్టే - (తస్యేతి) స్వాప్నార్థసృష్టేరీశ్వరకర్తృకత్వస్ఫుటీకరణార్థం శ్రుత్యన్తరమాహ (యఏషు సుప్తేష్వితి) స్వాప్నార్థానాం పారమార్థ్యం పూర్వపక్షీకృత్యాపారమార్థ్యం సూత్రకారేణ సిద్ధాన్తితమితి వ్యాఖ్యాతృమతభేదేనాస్యాశ్శ్రుతేర్నాయమర్థ ఇతి శఙ్కావ్యుదాసార్థముక్తార్థస్య సూత్రకారాభిమతత్వమాహ (సూత్రేతి) సూత్రార్థమాహ (స్వాప్నేష్వితి) జీవస్యాపి స్వప్నదశాయాం సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యావిర్భావః కల్ప్యత ఇత్యత్రాహ (తస్మిల్లోకా ఇతి) అనన్యథాసిద్ధస్యైవహి కల్పకత్వం పరమాత్మలిఙ్గశ్రవణేన స్వాప్నార్థసృష్టేః పరమాత్మనైవోపపన్నత్వాన్న జీవస్య స్వరూపావిర్భావః కల్ప్య ఇత్యర్థః, కథమపవరకే శయానస్య దేశాంతరగమనాదేః పారమార్థ్యముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (అపవరకాదిష్వితి) స్వయమేవ స్వదుఃఖావ

శయానదేహ సరూపసంస్థానదేహాన్తరసృష్ట్యోపపద్యన్తే, పీతశఙ్ఖాదౌ తు నయనవర్తిపిత్తద్రవ్యసంభిన్నా నాయనరశ్మయశ్శఙ్ఖాదిభిస్సంయుజ్యన్తే - తత్రాపి తత్రగతపీతిమాభిభూతశ్శఙ్ఖగతశుక్లిమా న గృహ్యతే - అతస్సువర్ణానులిప్తశఙ్ఖవత్ పీతశ్శఙ్ఖ ఇతి ప్రతీయతే, పిత్తద్రవ్యం తద్గతపీతిమా చాతిసౌక్ష్మ్యాత్ పార్శ్వస్థైర్న గృహ్యతే - పిత్తోపహతేన తు స్వనయననిష్క్రాన్తతయాఽతిసామీప్యాత్ సూక్ష్మమపి గృహ్యతే - తద్గ్రహణజనితసంస్కారసచివనాయనరశ్మిభిర్దూరస్థమపి గృహ్యతే. జపాకుసుమసమీపవర్తిస్ఫటికమణిరపి తత్ప్రభాభిభూతతయా రక్త ఇతి గృహ్యతే - జపాకుసుమప్రభా వితతాపి స్వచ్ఛద్రవ్యసంయుక్తతయా స్ఫుటతరముపలభ్యత ఇత్యుపలబ్ధివ్యవస్థాప్యమిదమ్. మరీచికాజలజ్ఞానేఽపి తేజఃపృథివ్యోరప్యమ్బునో విద్యమానత్వాదిన్ద్రియదోషేణ తేజఃపృథివ్యోరగ్రహణాదదృష్టవశాచ్చామ్బునో గ్రహణాద్యథార్థత్వమ్. అలాతచక్రేఽప్యలాతస్య ద్రుతతరగమనేన సర్వదేశసంయోగాదన్తరాలాగ్రహణాత్తథా ప్రతీతిరుపపద్యతే. చక్రప్రతీతావప్యన్తరాలాగ్రహణపూర్వకతత్తద్దేశసంయుక్తతత్తద్వస్తుగ్రహణమేవ. క్వచిదన్తరాలాభావాదన్తరాలాగ్రహణం క్వచిచ్ఛైఘ్ర్యాదగ్రహణమితి విశేషః, అతస్తదపి యథార్థమ్. దర్పణాదిషు నిజముఖాదిప్రతీతిరపి యథార్థా, దర్పణాదిప్రతిహతగతయో హి నాయనరశ్మయో దర్పణాదిదేశగ్రహణపూర్వకం నిజముఖాదిగృహ్ణన్తి - తత్రాప్యతిశైఘ్ర్యాదన్తరాలాగ్రహణాత్తథా

హావస్తుసృష్ట్యనుపపత్తేశ్చ న తదాజీవస్య స్వరూపావిర్భావః కల్ప్య ఇతి చార్థసిద్ధం - శిరశ్ఛేదాదయ ఇత్యుక్తత్వాత్ సరూపే దేహాన్తరే శయానదేహ వ్యవహారో భేదాగ్రహకృతః, న త్వన్యథాఖ్యాతికృతః - ఏవం స్వాప్నార్థేషు తత్తదేకపురుషానుభావ్యత్వ తత్తత్కాలావసాయిత్వరూపభేదాగ్రహాత్ప్రవృత్త్యాదిర్భవతి - పీతశఙ్ఖాదావీశ్వరసృష్టత్వ ప్రతిర్దర్శయితుం న శక్యత ఇత్యత్రాహ (పీతేతి) పీతిమవచ్ఛౌక్ల్యమపి ప్రతీయేతేత్యత్రాహ (తత్రేతి) తర్హి పార్శ్వస్థైరపి పిత్తద్రవ్యం గ్రాహ్యమిత్యత్రాహ (పిత్తేతి) తర్హి సూక్ష్మత్వాత్తేనాపి న పిత్తం గ్రాహ్యమిత్యత్రాహ (పిత్తోపహతేన త్వితి) దూరస్థశఙ్ఖస్యాతిసామీప్యాభావాత్కథం తత్రస్థం పిత్తద్రవ్యం గృహ్యత ఇత్యత్రాహ (తద్గ్రహణేతి) యథా అతిదూరముత్పతితః పతగో న ద్రష్టుం శక్యతే - తథాపి సన్నికర్షోత్పతనకాలాదారభ్య నిరన్తరమపేక్ష్యమాణస్తజ్జనితసంస్కారవద్భ్యాం చక్షుర్భ్యాం దూరేఽపి గృహ్యతే - తద్వదిత్యర్థః. ప్రాభాకరైః పిత్తపీతిమా శఙ్ఖద్రవ్యం చ నిరన్తరం గృహ్యేతే ఇత్యుక్తమ్. అత్ర తు రూపవద్ద్రవ్యే చక్షుషస్సామర్థ్యాత్పిత్తద్రవ్యం గృహ్యత ఇత్యుక్తమితి విశేషః. సువర్ణానులిప్తశఙ్ఖవదితి దృష్టాన్తే చాయం భావః. నను యది పిత్తద్రవ్యశఙ్ఖయోర్భేదాగ్రహాత్పీతశఙ్ఖవ్యవహారః - తర్హి ఫలే పీతవ్యవహారః కథం న స్యాత్. అన్యథాఖ్యాతౌ వా కథం ఫలే పీతవ్యవహారాభావః. భ్రమే సతి తన్మూలనిరూపణా కార్యా - న తు సర్వత్ర భ్రమేణ భవితవ్యమితి చేత్ - తుల్యమ్. జపాకుసుమస్ఫటికాదౌ చాక్షుషదోషసంసర్గో దుర్వచ ఇత్యత్రాహ (జపేతి) జపాకుసుమస్ఫటిక, మరీచికాజల, అలాతచక్ర దిఙ్మోహాదిద్రవ్యాన్తరేణ సమ్బన్ధాద్యథార్థప్రతీతిరితి నిర్వాహః. జపాకుసుమప్రభాసమ్బన్ధాద్రక్తప్రతీతిశ్చేత్తత్సమ్బన్ధాత్ పాషాణాదిష్వపి తథా స్యాదిత్యత్రాహ (స్వచ్ఛేతి) (మరీచికేతి) అదృష్టస్య నియామకత్వం సర్వైరపి ఖ్యాత్యన్తరవాదిభిరభ్యుపేత్యమ్. అన్యథా సర్వేషాం సర్వదా సర్వత్ర సర్వవిషయభ్రమప్రసఙ్గాత్; కదాచిదపి భ్రమాభావప్రసఙ్గాచ్చ (అలాతేతి) అన్తరాలాగ్రహణాత్ - పూర్వోత్తరకాలభావినోస్తత్తత్ప్రదేశవిశేషాలాతసంయోగయోరన్తరాలాగ్రహణాత్ - క్రమాగ్రహణాదిత్యర్థః. అన్తరాలాగ్రహణే సతి కథం యాథార్థ్యమిత్యత్రాహ (చక్రేతి) చక్రప్రతీతిః - సమ్యక్చక్రప్రతీతిః. కోఽవిశేష ఇత్యత్రాహ (క్వచిదితి) (దర్పణాదిష్వితి) సవ్యదక్షిణవిపర్యాసః కథమితి చేదుచ్యతే - ఆపేక్షికో హి సవ్యద

ప్రతీతిః. దిఙ్మోహేపి దిగన్తరస్యాన్యస్యాం దిశి విద్యమానత్వాదదృష్టవశేనైతద్దిగంశవియుక్తో దిగంతరాంశో గృహ్యతే-అతో దిగన్తరప్రతీతిర్యథార్థైవ. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదావపి అఙ్గుల్యవష్టమ్భతిమిరాదిభిర్నాయనతేజోగతిభేదేన సామగ్రీభేదాత్సామగ్రీద్వయమన్యోన్యనిరపేక్షం చన్ద్రగ్రహణద్వయహేతుర్భవతి. తత్రైకా సామగ్రీ స్వదేశవిశిష్టం చన్ద్రం గృహ్ణాతి ద్వితీయా తు కించిద్వక్రగతిశ్చన్ద్రసమీపదేశగ్రహణపూర్వకం చన్ద్రం స్వదేశవియుక్తం గృహ్ణాతి- అతస్సామగ్రీద్వయేన యుగపద్దేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణే గ్రహణభేదేన గ్రాహ్యాకారభేదాదేకత్వగ్రహణాభావాచ్చ ద్వౌ చన్ద్రావితి భవతి ప్రతీతి విశేషః. దేశాన్తరస్య తద్విశేషణత్వం- దేశాన్తరస్య అగృహీతస్వదేశచన్ద్రస్య చ నిరన్తరగ్రహణేన భవతి. తత్ర సామగ్రీద్విత్వం పారమార్థికం- తేన దేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయం చ పారమార్థికం- గ్రహణద్విత్వేన చన్ద్రస్యైవ గ్రాహ్యాకారద్విత్వం చ పారమార్థికమ్. తత్ర విశేషణద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయస్యైక ఏవ చన్ద్రో గ్రాహ్య ఇతి గ్రహణే- ప్రత్యభిజ్ఞానవత్ కేవలచక్షుషస్సామర్థ్యాభావాచ్చాక్షుషజ్ఞానం తత్రైవావతిష్ఠతే. ద్వయోశ్చక్షుషోరేకసామగ్ర్యన్తర్భావేపి తిమిరాదిదోషభిన్నం చాక్షుషం తేజస్సామగ్రీద్వయం భవతీతి కార్యకల్ప్యమ్. అపగతే తు దోషే స్వదేశవిశిష్టస్య చన్ద్రస్యైకగ్రహణవేద్యత్వాదేకశ్చన్ద్ర ఇతి భవతి ప్రత్యయః- దోషకృతం తు సామగ్రీద్విత్వం తత్కృతం గ్రహణద్విత్వం తత్కృతం గ్రాహ్యాకారద్విత్వం చేతి నిరవద్యమ్. అతస్సర్వం విజ్ఞానజాతం యథార్థమితి సిద్ధమ్.

క్షిణభావః - తత్ర స్వాభిముఖతయా విపర్యస్తసవ్యదక్షిణభావస్య దర్పణస్య ముఖస్య చాన్తరాళాగ్రహణమేవ - విపర్యాసో దర్పణదేశగతః - తేనాగృహీతాన్తరాళం ముఖమితి అభిముఖస్య దర్పణస్య ముఖస్య చాన్తరాళాగ్రహణాదాభిముఖ్యప్రతీతేర్యాథార్థ్యమ్. ఏవం మలినత్వాల్పత్వాదిశ్చ (దిఙ్మోహేపీతి) సర్వదిక్సద్భావేపి ప్రాచ్యాదివ్యవహారః ప్రతియోగ్యపేక్షయా. తత్ర దిగన్తరప్రతియోగినో దిగన్తరస్య చ నిరంతరభానమ్. అతో యథార్థవిషయత్వమితి. దిశాం బహుత్వం చ * పశ్చాద్భ్యాం భూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాదిత్యవగమ్యతే (ద్విచన్ద్రేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తత్రైకేతి) స్వతః ఋజుప్రసారిణోపి చాక్షుషతేజసో వక్రత్వం సంభవతి - దర్పణాదినా తద్దర్శనాత్. ఇహాప్యంగుల్యవష్టమ్భాదృష్టాదినా తదుపపత్తిః; తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) చంద్రదేశౌ ద్వావితి ప్రతీత్యభావహేతుశ్చంద్రైకత్వాగ్రహణమ్. దేశాన్తరగతస్య తద్విశేషణకత్వం కథమిత్యత్రాహ (దేశేతి) తతః కిం ప్రతీతేర్యాథార్థ్యస్యేత్యత్రాహ (తత్ర సామగ్రీతి) (తేన దేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయం చ పారమార్థికమితి) గ్రహణద్వయమతిశైఘ్ర్యాదగృహీతక్రమమ్. అతఏవాగృహీత పరస్పరభేదం చేతి భావః. విశేషణద్వయవిశిష్టవిషయగ్రహణద్వయేపి విశేష్యైక్యం కథం న ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) నహి కేవలం చక్షురైక్యప్రతిపత్తిసమర్థం దృష్టం దేవదత్తాదిషు- అపి తు సంస్కారసంస్కృతమేవ సమర్థం దృష్టమ్- సంస్కారస్య విలమ్బితభావిత్వాన్న తదానీమైక్యప్రతిపత్తిరిత్యర్థః (చాక్షుషజ్ఞానం తత్రైవావతిష్ఠత ఇతి) అగృహీతైకత్వచన్ద్రమాత్రవిషయమవతిష్ఠత ఇత్యర్థః. తస్యైవేతి పాఠే చన్ద్రమాత్రస్యైవ గ్రాహకతయా తిష్ఠతీత్యర్థః. ఏకసామగ్రీభూతయోశ్చక్షుషోః కథం ద్విసామగ్రీత్వమిత్యత్రాహ (ద్వయోశ్చక్షుషోరితి) స్వతో నిర్దోషస్యేన్ద్రియస్య సదోషత్వం హి కార్యకల్ప్యమ్. తథా సామగ్రీద్విత్వమపీతి భావః. తర్హి సదైవ చంద్రద్విత్వం గృహ్యేతేత్యత్రాహ (అపగతే త్వితి) కథం దోషాపగమే ఐక్యప్రతిపత్తిరితి శఙ్కాయాం ద్విత్వప్రతిపత్తేరౌపాధికత్వమాహ (దోషకృతమితి) (గ్రాహ్యాకారద్విత్వమితి) స్వదేశవిశిష్టత్వమేక ఆకారః- అగృహీతాన్తరాళం ప్రదేశాన్తరమేక ఆకారః. తస్యాకారత్వం విశేషణత్వమ్. న చానాకారస్యాకారత్వేనాన్యథాఖ్యానమ్. అగృహీతాన్తరాళ

ఖ్యాత్యన్తరాణాం దూషణాని తైస్తైర్వాదిభిరేవ ప్రపఞ్చితానీతి న తత్ర యత్నః క్రియతే. అథవా. కిమనేన బహునోపపాదనప్రకారేణ. ప్రత్యక్షానుమానాగమాఖ్యం ప్రమాణజాత, మాగమగమ్యంచ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణగణం సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం పరం బ్రహ్మాభ్యుపగచ్ఛతాం కిం న సేత్స్యతి కిం నోపపద్యతే - భగవతా హి పరేణ బ్రహ్మణా క్షేత్రజ్ఞపుణ్యపాపానుగుణం తద్భోగ్యత్వాయాఖిలం జగత్సృజతా సుఖదుఃఖోపేక్షాఫలానుభవానుభావ్యాః పదార్థాస్సర్వసాధారణానుభవవిషయాః, కేచన తత్తత్పురుషమాత్రానుభవవిషయాస్తత్తత్కాలావసానాస్తథా తథాఽనుభావ్యాస్సృజ్యన్తే. తత్ర బాధ్యబాధకభావస్సర్వానుభవవిషయతయా తద్రహితతయా చోపపద్యత ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్. యత్పునస్సదసదనిర్వచనీయమజ్ఞానం శ్రుతిసిద్ధమితి - తదసత్ * అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇత్యాదిష్వనృతశబ్దస్యానిర్వచనీయానభిధాయిత్వాత్. ఋతేతరవిషయో హ్యనృతశబ్దః. ఋతమితి కర్మవాచి * ఋతం పిబన్తావితి వచనాత్. ఋతం- కర్మఫలాభిసన్ధిరహితం పరమపురుషా

త్వేసత్యప్రధానతయా భాతస్యైవ విశేషణత్వాత్. నేత్రవృత్తిర్వృత్తిగతద్విత్వం చన్ద్రం చాగృహీతభేదం గృహ్ణాతీతి ప్రాభాకరాః - యథా - సంవిత్సిద్ధౌ ప్రాభాకరమతోపన్యాసే * నేత్రవృత్తిర్ద్విధాభూతా ద్వే తు వృత్తీ వితన్వతీ । ద్విత్వం చన్ద్రం చ యుగపన్నిర్భాసయతి తత్ర న ఇతి. దేశగతద్విత్వం చన్ద్రం చాగృహీతభేదం గృహ్ణాతీతి తతోఽత్ర వైషమ్యమ్ చాక్షుషతేజోగతిభేదరూపసామగ్రీద్వయజన్యమతిశైఘ్ర్యాదగృహీతక్రమమగృహీతభేదం చ జ్ఞానద్వయమగృహీతైకత్వం చన్ద్రమగృహీతాన్తరాళం దేశాన్తరం చ నిరన్తరం గృహ్ణాతి- తతో ద్విచన్ద్రవ్యవహార ఇత్యర్థః. ఇతి నిరవద్యం - యథార్థఖ్యాతిసమర్థనమిత్యర్థః. ఖ్యాత్యన్తరదూషణానామన్యైరుక్తానాం స్వాభిమతత్వాత్తత్ర యత్నాభావమాహ (ఖ్యాతీతి) అథవా కిమనేనేత్యాదిపాఠో బహుషు కోశేషు దృశ్యతే- వ్యాఖ్యాతృభిర్వ్యాఖ్యాతశ్చ తత్ర పరాగర్థవిషయాపరోక్షభ్రమేష్వేకేనైవోత్తరేణ పరిహారః కృతో భవతి. కిం న సేత్స్యతీత్యనేన ప్రమాణాస్తిత్వముక్తమ్- కిం నోపపద్యత ఇత్యనేనోపపత్తిరుక్తా. కిం ప్రమాణం - కథముపపత్తిరిత్యత్రాహ (భగవతా హీతి) అఖిలం జగత్సృజతేత్యనేనాస్యార్థస్య శ్రుతిమూలత్వం సూచితం- కృత్స్నకార్యకారణత్వాద్బ్రహ్మణః * ఇదం సర్వమసృజతేతి హి శ్రుతిః- ప్రతీయమానత్వావిశేషాదిదమపి తత్సృష్టమిత్యర్థః. తర్హి బాధ్యబాధకభావవ్యవస్థా కథమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) న హి తత్తదేకపురుషానుభావ్యానాం తత్తత్కాలావసాయినాం చ సుఖాదీనాం మిథ్యాత్వమితి భావః. అథ శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తిభ్యాం అనిర్వచనీయసిద్ధిం దూషయితుం ప్రథమం శ్రుతివాక్యాని యోజయతి (యత్పునరితి) అనృతేనేత్యాదిశ్రుతిం వ్యాచష్టే (అనృతేనేతి) పూర్వనిరస్తప్రకారేణానిర్వచనీయస్యాప్రామాణికత్వాత్తత్ర వ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతి భావః. అనృతశబ్దం వ్యాచష్టే (ఋతేతరవిషయో హ్యనృతశబ్ద ఇతి) హిశబ్దేన ఋతేతరవిషయత్వ సంప్రతిపత్తిస్సూచితా- ఋతాభావస్య ఋతవిరోధినశ్చ ఋతభూతబ్రహ్మాశ్రయత్వానుపపత్త్యా తదన్యపదార్థస్త్వయాపి వక్తవ్య ఇతి భావః. అనృతశబ్దార్థం నిష్కృష్టుం ఋతశబ్దార్థమాహ (ఋతమితీతి) కర్మవాచి - పుణ్యకర్మవాచీత్యర్థః. న తు సత్యవాచీతి భావః. కుత ఇత్యత్రాహ (ఋతం పిబన్తావితి) అస్మిన్ వాక్యే సుకృతస్య లోక ఇతి వ్యక్తమితి భావః. ఏవంవిధవాక్యాన్తరేషు ప్రసిద్ధిశ్చాభిప్రేతా * యథా వృక్షస్య సంపుష్పితస్య దూరాద్గన్ధో వాత్యేవం పుణ్యస్య కర్మణో దూరాద్గన్ధో వాతీత్యుక్త్వా * ఏవమనృతాదాత్మానం జుగుప్సేదితి పుణ్యప్రయోగిన్యనృతశబ్దః ప్రయుక్తః, తస్మాదృతశబ్దః పుణ్యవాచీ. పుణ్యమపి హి మోక్షవిరోధి- తత్కథమనృతశబ్దోక్తపాపమాత్రప్రత్యూఢత్వమితి శఙ్కాయాం మోక్షప్రకరణోక్తం పుణ్యం వివినక్తి (ఋతం కర్మేతి) ముముక్షోస్సుకృతం దుష్కృతముభయం హి విరోధీత్యతస్తద్ద్వయం

రాధనవేషం తత్ప్రాప్తిఫలమ్. అత్ర తద్వ్యతిరిక్తం సాంసారికఫలం కర్మానృతం బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి * ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్తి అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇతి వచనాత్ * నాసదాసీన్నో సదాసీదిత్యత్రాపి సదసచ్ఛబ్దౌ చిదచిద్వ్యష్టివిషయౌ- ఉత్పత్తివేళాయాం సత్త్యచ్ఛబ్దాభిహితయోశ్చిదచిద్వ్యష్టిభూతయోర్వస్తునోః ప్రలయకాలే అచిత్సమష్టిభూతే తమశ్శబ్దాభిధేయే వస్తుని ప్రలయప్రతిపాదన పరత్వాదస్య వాక్యస్య. నాత్ర కస్యచిత్సదసదనిర్వచనీయతోచ్యతే- సదసతోః కాలవిశేషే అసద్భావమాత్రవచనాత్. అత్ర తమశ్శబ్దాభిహితస్యాచిత్సమష్టిత్వం శ్రుత్యన్తరాదవగమ్యతే * అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి. సత్యమ్. తమశ్శబ్దేనాచిత్సమష్టిరూపాయాః ప్రకృతేస్సూక్ష్మావస్థోచ్యతే- తస్యాస్తు * మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాదితి మాయాశబ్దేనాభిధానాదనిర్వచనీయత్వమితి చేత్. నైతదేవమ్- మాయాశబ్దస్యానిర్వచనీయవాచిత్వం న దృష్టమితి. మాయాశబ్దస్య మిథ్యాపర్యాయత్వేనానిర్వచనీయవాచిత్వమితి చేత్. తదపి నాస్తి- న హి సర్వత్ర మాయాశబ్దో మిథ్యావిషయః - ఆసురరాక్షసాస్త్రా

ప్యాపమ్. అతోఽనఞ్సమాసాన్తర్గతఋతశబ్దోఽనభిసంహితఫలకర్మపర ఇత్యర్థః-పరమపురుషారాధనవేషం తత్ప్రాప్తిఫలమిత్యనేన * స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవ ఇత్యేతత్సూచితమ్. అనృతశబ్దస్య బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపరత్వే సతి ఋతశబ్దస్య బన్ధకేతరకర్మవాచిత్వసిద్ధిరితి తదర్థం తత్పూర్వవాక్యేనోపపాదయతి (ఏతమితి) ఋతానృతశబ్దయోః * ఏవమనృతాదాత్మానం జుగుప్సేదిత్యాదిషు శ్రుతిషు పుణ్యపాపపరత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్, * న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్తే * క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణీత్యాదిషు సుకృతదుష్కృతయోరుభయోరపి మోక్షవిరోధిత్వశ్రవణాత్, మోక్షప్రకరణేషు ముముక్షోస్సంసారాఖ్యానిష్టఫలప్రదత్వేనోభయోరపి పాపశబ్దాభిధేయత్వాత్, దస్యానృతశబ్దస్యాస్మిన్ వాక్య ఏవ బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిత్వశ్రవణాత్ * తస్యాన్తరాయో మైత్రేయేత్యాదిషు పుణ్యపాపకర్మణోః మోక్షవిరోధిఫలత్వశ్రవణాత్, అనృతశబ్దస్యానిర్వచనీయవాచిత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాచ్చానృతశబ్దస్తదన్యవ్యుత్పత్త్యా మోక్షవిరోధికర్మపర ఇత్యర్థః. (నాసదాసీదిత్యాది) అత్ర * అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాసదుచ్యత ఇతి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యశుద్ధాత్మస్వరూపవిషయస్సదసచ్ఛబ్దప్రయోగః ప్రతిబన్దీత్వేనానుసన్ధేయః. సదసచ్ఛబ్దయోశ్చిదచిద్వ్యష్టివిషయత్వముపపాదయతి (ఉత్పత్తీతి) ఉత్పన్నస్య హి ప్రళయః - ఉత్పత్తిశ్చ చిదచిద్వ్యష్ట్యోః శ్రుతిసిద్ధా - అతస్తయోరత్ర ప్రళయ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాం * సచ్చ త్యచ్చాభవదితి వాక్యం స్మారితం- కార్యావస్థచేతనస్య సచ్ఛబ్దోక్తత్వాదిహ సచ్ఛబ్దేన, తదన్యవాచకేనాసచ్ఛబ్దేన చ, కార్యావస్థచేతనాచేతననిషేధః కృతః - వాక్యాన్తరైకార్థ్యాదిత్యర్థః * తమ ఆసీత్తమసా గూఢమితి తదనన్తరవాక్యాభిప్రాయేణాచిత్సమష్టిభూతే తమశ్శబ్దాభిధేయే వస్తునీత్యుక్తమ్. హేత్వన్తరం చాహ (సదసతోరితి) న హి కాలవిశేషే అనిర్వచనీయమభ్యుపగమ్యతే. అచిత్సమష్టేస్తమశ్శబ్దవాచ్యత్వముపపాదయతి (అత్రేతి) * తమ ఆసీత్ * మాయాం తు ప్రకృతిమిత్యనయోర్వాక్యయోః పూర్వం క్రమేణోపాదానవివక్షాం చోద్యరూపేణ దర్శయతి (సత్యమితి) ప్రకృతిశబ్దవాచ్యా మాయేత్యభిప్రాయః * పరిహరతి (నైతదేవమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (మాయేతి) ఇతి క్వైతా, మాయాశబ్దవాచ్యా ప్రకృతిరిత్యభిప్రాయః ఐన్ద్రజాలికాదిషు మాయావిత్వప్రయోగదర్శనాత్ మాయామిథ్యాశబ్దయోః పర్యాయత్వాదనిర్వాచ్యస్య చ మిథ్యాత్వాచ్చ మాయాశబ్దవాచ్యత్వమిత్యభిప్రాయేణ శఙ్కతే (మాయేతి) పరిహరతి (తదపి నాస్తీతి) మాయాశబ్దస్య మిథ్యాపర్యాయత్వమేవ నాస్తి - తథాభ్యుపగమేఽప్యన్యథాఖ్యాతిభేదాగ్రహయోరన్యతరేణైవోపపన్నత్వాన్న తద్విషయత్వం యుక్తమిత్యనిర్వచనీయవాచిత్వం నాస్తీతి భావః. తదుపపాదయతి (న హీతి) మాయాశబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు

దిమసత్యేష్వేవ మాయాశబ్దప్రయోగాత్; యథోక్తమ్. * తేనమాయాసహస్రంతచ్ఛమ్బరస్యాశుగామినా । బాలస్యరక్షతాదేహమైకైకశ్యేనసూదితమితి. అతో మాయాశబ్దో విచిత్రార్థసర్గకరాభిధాయీ. ప్రకృతేశ్చమాయాశబ్దాభిధానం విచిత్రార్థసర్గకరత్వాదేవ * అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యోమాయయాసన్నిరుద్ధఇతి మాయాశబ్దవాచ్యాయాః ప్రకృతేర్విచిత్రార్థసర్గకరత్వం దర్శయతి. పరమపురుషస్యచ తద్వత్తామాత్రేణ మాయిత్వముచ్యతే - నాజ్ఞత్వేన. జీవస్యైవహిమాయయా నిరోధశ్శ్రూయతే * తస్మింశ్చాన్యోమాయయాసన్నిరుద్ధఇతి * అనాదిమాయయాసుప్తోయదాజీవః ప్రబుధ్యతఇతిచ * ఇన్ద్రోమాయాభిఃపురురూపఈయతఇత్యత్రాపివిచిత్రాశ్శక్తయోఽభిధీయన్తే - అతఏవహి *భూరిత్వష్టేవరాజతీత్యుచ్యతే- నహిమిథ్యాభిభూతఃకశ్చిద్విరాజతే. * మమమాయాదురత్యయేత్యత్రాపి గుణమయీతివచనాత్సైవత్రిగుణాత్మికాప్రకృతిరుచ్యతఇతి నశ్రుతిభిస్సదసదనిర్వచనీయాజ్ఞానప్రతిపాదనమ్. నాప్యైక్యోపదేశానుపపత్త్యా - నహి * తత్త్వమసీతి జీవపరయోరైక్యోపదేశేసతి సర్వజ్ఞే సత్యసఙ్కల్పే సకలజగత్సర్గస్థితివినాశహేతుభూతే తచ్ఛబ్దావగతే ప్రకృతేబ్రహ్మణి విరుద్ధాజ్ఞానపరికల్పనాహేతుభూతాకాచిదప్యనుపపత్తిర్దృశ్యతే, ఐక్యోపదేశస్తుత్వమ్పదేనాపి జీవశరీ

మిథ్యాత్వాననువృత్తేరిత్యర్థః. సత్యేషుమాయాశబ్దప్రయోగందర్శయతి (యథోక్తమితి) నహిజ్ఞానబాధ్యానామేకైకశః శస్త్రచ్ఛేద్యత్వమస్తి - తస్మాదేకైకశోమాయానాం ఛేద్యత్వవచనాన్మాయాశబ్దస్య సత్యపరత్వమితి. అనుయాయినఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాన్మాయాశబ్ద ప్రయోగవిషయేషుసర్వేష్వనుగతమాశ్చర్యత్వమేవ మాయాశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యాహ (అతఇతి) ఆశ్చర్యత్వం - విస్మయనీయత్వం - తచ్చవిచిత్రార్థసర్గకరత్వాత్. విచిత్రశబ్దో నానావిధవాచీ - నానావిధకార్యకరత్వాత్ప్రకృతేర్విస్మయనీయత్వమ్. మాయాశబ్దో హ్యాశ్చర్యవాచీతి వక్ష్యతే - తస్మాదాశ్చర్యత్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. అసత్యేషుసత్యేష్వపి మాయాశబ్దప్రయోగ విషయేష్వాశ్చర్యత్వంవిద్యతే - ప్రకృతేరాశ్చర్యత్వమేవ మాయాశబ్దాభిధేయత్వ నిబన్ధనమిత్యాహ (ప్రకృతేరితి) తదుపపాదయతి (అస్మాదితి) విచిత్రకార్యకరత్వాత్ప్రకృతేరాశ్చర్యరూపత్వమితి న మాయామాత్రసూత్రవిషయభాష్యవిరోధః. ఏవంమాయాశబ్దార్థఉక్తః. అథ భగవతోమాయాసంబన్ధశ్రవణాత్ తద్వశ్యత్వ శఙ్కావ్యుదాసాయ మాయీతి పదగతమత్వర్థీయ ప్రత్యయార్థమాహ (పరమపురుషస్యచేతి) మాయీతిపదోక్తో మాయాసంబన్ధోనతత్తిరోధాప్యత్వం- అపితుతచ్ఛేషిత్వం - జీవస్యైవతుతత్తిరోధేయత్వం- తస్యైవతథాత్వ శ్రవణాదిత్యర్థః. మాయాభిభవో జీవస్యైవేత్యేతస్మిన్నర్థేపరోక్తమేవ వచనమాహ (అనాదీతి) * ఇన్ద్రోమాయాభిరిత్యత్ర అనేకవిచిత్రశక్త్యభిధాయిత్వం బహువచనాదవగమ్యతే (మమేతి) స్పష్టమ్. నిగమయతి (ఇతీతి) మాయాశబ్దస్య మిథ్యాభూతవిషయేషు ప్రయోగోదృశ్యతేచేత్తత్రలాక్షణికస్స్యాత్ అర్థస్యసత్యత్వాభావేన తస్యాశ్చర్యత్వాభావాత్ - ప్రతిభాసస్తుద్విత్వాదివిషయత్వాదాశ్చర్యరూపః - మన్త్రౌషధాదిశ్చాశ్చర్యరూపఇతి తత్సంబన్ధాల్లాక్షణికత్వమ్. అథ శ్రుత్యర్థాపత్త్యాఽనిర్వచనీయసిద్ధిం దూషయతి(నాపీతి) ప్రతిజ్ఞాతముపపాదయతి (నహీతి) అజ్ఞానాపరికల్పనే అనుపపత్తిర్నాస్తి - తత్కల్పనఏవానుపపత్తిః - విరుద్ధధర్మశ్రవణాదిత్యభిప్రాయేణ తచ్ఛబ్దావగతవిశేషణాన్యుక్తాని. సమానవిభక్తిశ్రుతిసిద్ధతయా హ్యైక్యాపరిత్యాగః - తథాశ్రుతహానస్యాన్యాయ్యత్వాత్తచ్ఛబ్దావగత విశేషాస్స్వీకార్యాఇతి భావః. ఐక్యోపదేశానుపపత్తిరితి చేత్తత్రాహ (ఐక్యేతి) జీవపరయోర్హేయసంబన్ధతదనర్హత్వాభ్యాం హ్యైక్యవిరోధః - జీవశరీరకస్య పరమాత్మన ఐక్యాభిధానే హేయసబన్ధస్యజీవద్వారకతయా విరోధః పరిహృతఇత్యర్థః. ఉపపన్నతరః - ముఖ్యతయోపపన్నఇతిభావః. జీవవాచి

ర్థకస్య బ్రహ్మణ ఏవాభిధానాదుపపన్నతరః * అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతిసర్వస్యవస్తునః పరమాత్మపర్యన్తస్యైవహినామరూపభాక్త్వముక్తమ్. అతో నబ్రహ్మాజ్ఞానపరికల్పనమ్. ఇతిహాసపురాణయోరపి న బ్రహ్మాజ్ఞానవాదః క్వచిదపి దృశ్యతే. నను * జ్యోతీంషివిష్ణుః ఇతి బ్రహ్మైకమేవ తత్త్వమితి ప్రతిజ్ఞాయ * జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతో సావితి శైలాబ్ధిధరాదిభేదభిన్నస్య జగతో జ్ఞానైకస్వరూపబ్రహ్మాజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమభిధాయ * యదాతుశుద్ధం నిజరూపీతి జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణః స్వస్వరూపావస్థితివేళాయాం వస్తుభేదాభావదర్శనేనాజ్ఞాన విజృమ్భితత్వమేవస్థిరీకృత్య * వస్త్వస్తికిం * మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయేన జగదుపలబ్ధిప్రకారేణాపి వస్తుభేదానామసత్యత్వముపపాద్య * తస్మాన్నవిజ్ఞానమృతే ఇతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యాసత్యత్వముపసంహృత్య * విజ్ఞానమేకమితి జ్ఞానస్వరూపే బ్రహ్మణి భేదదర్శన నిమిత్తాజ్ఞానమూలం నిజకర్మైవేతి స్ఫుటీకృత్య * జ్ఞానం విశుద్ధమితి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపం విశోధ్య * సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్త ఇతి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వమ్- నాన్యస్య - అన్యస్య చాసత్యత్వమేవ - తస్యభువనాదెస్సత్య

శబ్దేన తచ్ఛరీరకపరబ్రహ్మాభిధానమముఖ్యమితి చేత్తత్రాహ (అనేనేతి) శ్రుత్యర్థాపత్త్యసిద్ధిం నిగమయతి (అతఇతి) ఇతిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మాజ్ఞానపరత్వాభావం ప్రతిజానీతే (ఇతిహాసేతి) (నన్విత్యాది) (బ్రహ్మైకమేవతత్త్వమితి ప్రతిజ్ఞాయేతి) జడాజడయోస్స్వరూపైక్యాయోగేన సామానాధికరణ్యస్య బాధార్థత్వాత్. ఉత్తరశ్లోకేషు తద్వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వకథనాచ్చేత్యభిప్రాయః. విజ్ఞానవిజృమ్భితాని - వివిధం జ్ఞాయతే యేన - విపరీతం జ్ఞాయతే యేనేతి వా కరణవ్యుత్పత్తిః. విజ్ఞానమవిద్యా * యదాతుశుద్ధమిత్యాదినా తస్యహి వ్యతిరేకో వక్ష్యతే. విజ్ఞానేనవిజృమ్భితానీతి యోజనాత్వయుక్తా- అస్వారస్యాత్. విజృమ్భితానీతి నపుంసకాన్తపదస్య పుల్లిఙ్గభేదశబ్దవిశేషణత్వాయోగేన విజృమ్భితశబ్దస్య భావార్థప్రత్యయాన్తత్వస్య యుక్తత్వేన షష్ఠీసమాసస్య యుక్తత్వాచ్చ, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యావిద్యాపరికల్పితత్వం వ్యతిరేకముఖేన స్థిరీకరోతీత్యాహ (యదాత్వితి) శుద్ధం - అవిద్యారహితం. నిజరూపి - తత్కృతభేదదర్శనరహితమ్. అపాస్తదోషం - రాగాదిదోషరహితమ్. సఙ్కల్పతరోః - సమన్తాత్కల్ప్యతే అనేనేతి సఙ్కల్పః-దోషః వస్తుషువస్తుభేదా ఇత్యత్ర వస్తుష్వితి బహువచనే న తాత్పర్యం-జడోపలక్షితే వస్తుని జడగతభేదా న సంభవన్తీత్యర్థః. యద్వా - ఏకో వస్తుశబ్ద ఆకారపరః. జడగతాకారభేదా న భవన్తీత్యర్థః. * వస్త్వస్తికిం * మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయే ప్రథమేనార్థస్వభావ ఉక్తః- ద్వితీయేనోదాహరణం దర్శితమితి భిదా. తత్ర కుతోహి తత్త్వం - ఏవం సతి కుతః పరమార్థ ఇత్యర్థః. కృత్స్నం అపరమార్థత్వేనోపలబ్ధం చేత్కథం తత్ర ప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయాముచ్యతే స్వకర్మస్తిమితాత్మనిశ్చయైరితి- తత్త్వార్థనిశ్చయవిరోధికర్మవశాదిత్యర్థః. యద్వా- న కేవలమాత్మవిద్భిరేవ అసత్యత్వముపలభ్యతే- అపి త్వజ్ఞైరపీతి భావః. న కేవలం శాస్త్రప్రమాణేన - లౌకికజడగ్రాహిప్రమాణేనాపి తస్య మిథ్యాత్వం సిధ్యతీత్యుక్తం భవతి. * తస్మాన్నవిజ్ఞానమృతే ఇతి శ్లోకార్ధమనాత్మభూతవిజాతీయభేదనిషేధముపసంహరతీత్యాహ (తస్మాదితి) విజ్ఞానమేకమిత్యర్ధం సజాతీయరూపాత్మభేద నిషేధపరమ్ (భేదదర్శననిమిత్తాజ్ఞానమూలం నిజకర్మైవేతి) భేదదర్శనం-సజాతీయభేదదర్శనమ్. తదుత్తరోత్తరభావికార్యాజ్ఞానహేతుః. తస్యాపి పూర్వకర్మైవేత్యర్థః. యో దేవాదిశరీరభేదహేతుః స ఏవేత్యేవకారాభిప్రాయః-యద్వా దేవాదిశరీరభేదప్రతీతిహేతుకాజ్ఞానమాత్మని దేవత్వాద్యాకారారోపణరూపం-తస్య హేతుః కర్మైవేత్యర్థః. అనాత్మన్యాత్మబుద్ధేరప్యజ్ఞానశబ్దవాచ్యత్వం యుక్తం తస్యా అపి మూలాజ్ఞాన కార్యత్వాత్ * శ్రూయతాం చాప్యవిద్యాయాస్స్వరూపం కులనన్దన। అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యా ఇతి తస్యా అజ్ఞానపర్యాయావిద్యాశబ్దవాచ్యత్వాచ్చ

త్వంవ్యావహారికమితి తత్త్వంతవోపదిష్టమితి వ్యపదేశోదృశ్యతే. నైతదేవమ్. అత్రభువనకోశ
స్యవిస్తీర్ణం స్వరూపముక్త్వా- పూర్వమనుక్తం రూపాన్తరంసంక్షేపతః శ్రూయతామిత్యారభ్యాభి
ధీయతే.చిదచిన్మిశ్రేజగతిచిదంశోవాఙ్మనసాగోచరస్స్వసంవేద్యస్వరూపభేదో జ్ఞానైకాకారతయా

* జ్ఞానంవిశుద్ధమితిస్వగతభేదనిషేధః- విశుద్ధంవిమలమితి అవిద్యాతత్కృతభేదదర్శనరహితమిత్యర్థః. తత్కృతశోకా
దిరహితమిత్యాహ విశోకమితి. ఏకంసదైకమితిసజాతీయవిజాతీయభేదవిరహానువాదః. యద్వా - ఏకమితి సజాతీయ
భేదనిషేధానువాదః- సదైకమిత్యుక్తప్రకారేణ స్వగతభేదరాహిత్యముచ్యతే, పరమపరేశాది శబ్దవాచ్యం చిన్మాత్ర
మేవేత్యాహపరమఇతి. నేదంపరమతంతత్త్వమేవోక్తమిత్యాహ సద్భావఇతి. సంవ్యవహారభూతం - సమస్తాద్వ్య
వహారార్హ భేదం, భువనాశ్రితం - భువనేనాధిష్ఠానతయాశ్రితమేవైతద్వర్తతే. తత్రాపి హేతురజ్ఞానమేవోక్తమిత్య
ర్థః. యద్వా- భువనాశ్రితం- భువనమాశ్రితం. సంవ్యవహారభూతం - వ్యావహారికం ఏతత్ - లోకసిద్ధంసత్యత్వం
యత్. తత్రాపికారణమవిద్యేత్యుక్తమిత్యర్థః. ఏతదభిప్రాయేణహి తస్యభువనాదేస్సత్యత్వంవ్యావహారిక మితీత్యు
క్తమ్. (ఇతివ్యపదేశోదృశ్యతఇతి) తస్మాదితిహాస పురాణయోర్బ్రహ్మాజ్ఞానవాదోనదృశ్యతఇతి వక్తుంనశక్యమిత్య
ర్థః. ఏతత్ప్రతిక్షిపతి (నైతదేవమిత్యాదినా) నైతత్ - చిన్మాత్రబ్రహ్మణోఽవిద్యాసంబన్ధిత్వం,అవిద్యాకల్పితత్వే
నప్రపఞ్చస్యమిథ్యాత్వమ్. చయదుక్తంనతత్ప్రామాణికమిత్యర్థః. తథాసత్యర్థవిరోధా, త్ప్రకరణవిరోధా, చ్ఛా
స్త్రతాత్పర్యవిరోధా,దశేషమూర్తిర్భగవానిత్యాదిపదానాం లాక్షణికత్వాత్. ప్రపఞ్చధర్మిగ్రాహక ప్రమాణవిరోధా
చ్ఛ్రుతేస్సవిశేషవస్తుపరత్వోపపాదనేన స్మృతేస్తద్విరుద్ధార్థపరత్వాపాతా, త్పూర్వోక్తతర్కవిరోధా,చ్చ తదభా
వః. అత్రార్థవిరోధోనామ - సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్య జ్ఞానాదిప్రసక్తివిరోధః. అవిద్యయాఆశ్రయతిరోధానాద్య
నుపపత్తి,శ్చ- ప్రపఞ్చస్య విస్తరేణ ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం ప్రకరణవిరోధః. అన్యత్తుస్పష్టమ్. దశశ్లోక్యామస్తినాస్తి
సత్యాసత్యజ్ఞానాజ్ఞానాదిశబ్దా ఆత్మానాత్మవిషయాఇతినాత్రవిగానమ్. తత్రనాస్త్యసత్యశబ్దయోఃకిం జ్ఞానబాధ్యత్వం
ప్రవృత్తినిమిత్తం - ఉతపరిణామిత్వమితివిచారే - పరిణామిత్వపక్షే స్వారస్యమస్తి * మహీఘటత్వమిత్యుపపాద
నాత్. అజ్ఞానశబ్దస్యచ నానిర్వచనీయపరత్వం - అపితుకర్మపరత్వమేవ- * యజ్ఞఃపశురిత్యాదిస్వారస్యాత్. అన్యత్ర
* శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతేకర్మయోనయః * అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా * బాహ్యాకర్మవృతిప్రజఇత్యాదివచనా,
చ్చ చిదచిద్వివేకోత్రక్రియతఇత్యభిప్రేత్య తదనుగుణసఙ్గతిమాహ (అత్రేతి) అత్ర అస్మిన్ ద్వితీయాంశే. విస్తీర్ణ
మితి స్వరూపవిశేషణమ్. విస్తీర్ణశబ్దేన స్థౌల్యంవివక్షితమ్. సంసృష్టస్థూలరూపముక్త్వావియుక్తంసూక్ష్మరూపముచ్యత
ఇతిభావః. యద్వా - విస్తీర్ణమితి క్రియావిశేషణమ్, ఉత్తరత్ర మిథ్యాత్వంవివక్షితంచేత్పూర్వంవిస్తరేణ కథనమను
పపన్నం - నహి పూర్వమేవభ్రాన్తస్య భ్రమాన్తరాపాదనంకార్యం - తస్మాత్పూర్వంవిస్తరేణభువనకోశస్య కథిత
త్వాన్న మిథ్యాత్వంవక్ష్యతఇతిభావః, వక్ష్యమాణమాదిభరతచరితం హ్యత్యన్తవిస్తరరూపం - తత్సంక్షేపశ్చాయమ్, వ
క్ష్యమాణసంక్షేపఉక్తసంక్షేపశ్చదృశ్యతే- అతఉక్తసంక్షేపశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనుక్తమితి) అనుక్తంసంసృ
ష్టరూపాన్తరంకథ్యతఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (రూపాన్తరమితి) వియుక్తమిత్యర్థః. మిథ్యాత్వవ్యతిరేకేణ
వక్తవ్యంసకలముక్తమ్ - తస్మాదనుక్తం వక్తవ్యంరూపాన్తరంనామమిథ్యాత్వమ్. నాన్యదితిశఙ్కాయాం - మిథ్యా
త్వంవినాఽనుక్తంరూపాన్తరమాహ (చిదచిన్మిశ్రఇతి) చిదచిన్మిశ్రేజగతీత్యనేన * సంక్షేపశ్శ్రూయతాం పునరిత్య
త్ర పునశ్శబ్దోవ్యాఖ్యాతోభవతి-చిదచిదాత్మకేజగతిస్థూలరూపముక్తమ్- తత్రైవజగతిఇదమపిరూపాన్తరంపునరుచ్య
తఇతితస్యార్థః*సత్తామాత్రమగోచరంవచసామాత్మసంవేద్యంఇత్యాదివాక్యోక్తంవిశేషణమాహ(చిదంశోవాఙ్మనసేతి)

అస్పృష్టప్రాకృతభేదో౽వినాశిత్వేనాస్తిశబ్దవాచ్యః - అచిదంశస్తుచిదంశకర్మనిమిత్తపరిణామభేదో వినాశీతి నాస్తిశబ్దాభిధేయః - ఉభయంతుపరబ్రహ్మభూతవాసుదేవశరీరతయాతదాత్మకమిత్యేతద్రూపం సంక్షేపేణాత్రాభిహితమ్. తథాహి * యదమ్బువైష్ణవః కాయస్తతో విప్రవసున్ధరా। పద్మాకారాసముద్భూతా పర్వతాబ్ధ్యాదిసంయుతేత్యమ్బునో విష్ణోశ్శరీరత్వేనామ్బుపరిణామభూతం బ్రహ్మాణ్డమపి విష్ణోః కాయః - తస్యచవిష్ణురాత్మేతి సకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణరూపస్య సామానాధికరణ్యస్య * జ్యోతీంషివిష్ణురిత్యారభ్యవక్ష్యమాణస్య శరీరాత్మభావఏవనిబన్ధనమిత్యాహ. అస్మిన్ శాస్త్రే పూర్వమప్యేతదసకృదుక్తం * తానిసర్వాణితద్వపుః * తత్సర్వంవైహరేస్తనుః * సఏవ

---

* ద్వైతినో౽తథ్యదర్శిన ఇత్యాదివాక్యానాం భేదనిషేధపరాణామర్థం హృదినిధాయాహ (అస్పృష్టేతి) యదిచిదంశస్య జ్ఞానైకాకారత్వ మచిదంశస్య పరిణామాస్పదత్వంచ వివక్షితం - తర్హ్యస్తినాస్తిసత్యాసత్యాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన కిమర్థముచ్యతఇతిచేత్. ఉచ్యతే - శాఖావిశేషేషు * సచ్చత్యచ్చాభవత్ * విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచసత్యంచానృతంచ సత్యమభవదిత్యాదివాక్యేష్వస్తినాస్తి సత్యాసత్యాదిశబ్దానాం శ్రూయమాణానామనధీతశాఖాగతానాంచ కింజ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వేప్రవృత్తినిమిత్తభూతే - ఉతపరిణామిత్వాపరిణామిత్వేఇతి శఙ్కాం నిరాకర్తుం - పరిణామిత్వాపరిణామిత్వేఏవనాస్త్యస్త్యాదిశబ్దార్థః - నతు జ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వేఇత్యధీతానధీతశాఖార్థజ్ఞాపనార్థమితి. పృథివ్యాదితత్త్వానాం సంఘాతవిశేషావస్థాయామేవజీవం ప్రతిశరీరత్వందృష్టం, నత్వేకైకస్య. మనుష్యాదిశరీరాణామపి తాదృశపిణ్డావస్థాయామేవ శరీరత్వందృష్టం - నభస్మాద్యవస్థాయామితిచిదచితోః ప్రత్యేకమవస్థావిశేషేషు భగవచ్ఛరీరత్వాభావశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉభయమితి)చిదచిద్రూపమన్యోన్యసంసృష్టం నిష్కృష్టంచ భగవచ్ఛరీరమిత్యర్థః. నిష్కృష్టస్య భగవచ్ఛరీరత్వప్రతిపాదనాద్భగవన్తం ప్రతిశరీరత్వస్య నిరుపాధికతయా స్వరూపప్రయుక్తత్వం ఫలితమితిముక్తావస్థాయామపి జీవస్య భగవచ్ఛరీరత్వసిద్ధిః. ఏతద్రూపం - అయమాకారఇత్యర్థః. ఏతదుపపాదయతి (తథాహీత్యాదినా) దశశ్లోక్యాం న భగవదాత్మకత్వమసాధారణం ప్రతిపాద్యం - తత్తుసర్వప్రకరణసాధారణమ్. అసాధారణప్రతిపాద్యంతు ప్రకృతిపురుషవివేకఏవ. శాస్త్రస్యోపనిషదర్థోపబృంహణపరత్వాత్సాఙ్ఖ్యాదిమతవ్యావృత్త్యర్థం సర్వప్రకరణేషు భగవదాత్మకత్వముచ్యతే - అత్రాసాధారణప్రతిపాద్యః ప్రకృతిపురుషవివేకఏవేత్యభిప్రాయేణహి పూర్వమనుక్తం రూపాన్తరమిత్యుక్తమ్. భగవదాత్మకత్వస్య సర్వప్రకరణ సాధారణ్యంహి - పూర్వమప్యేతదసకృదుక్తమిత్యుత్తరత్రచవక్ష్యతే. దశశ్లోకీస్థసామానాధికరణ్యం శరీరాత్మభావ నిబన్ధనమితిజ్ఞాపయితుం పూర్వశ్లోకముపాదత్తే (యదమ్బ్వితి) ఋషిణాభిప్రేతం ఫలితమర్థమాహ (అమ్బునోవిష్ణోరితి) నహి బాల్యావస్థాయాం శరీరభూతస్యవస్తునో౽వస్థాన్తరేచేతనేన స్వరూపైక్యమస్తి - అపితుసర్వావస్థమపి తద్వస్తుశరీరమేవేతిభావః (తస్యచవిష్ణురాత్మేతీతి) అభిప్రేత్యేత్యర్థః. ఏవం రూపశరీరాత్మభావఇతివార్థః (సకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణరూపస్యేతి) అనధీతశాఖాస్వపితాదాత్మ్యోపదేశోస్తి-తస్యాయమేవార్థఇతిజ్ఞాపనం తాదాత్మ్యోపదేశస్యోపబృంహణమ్. యద్వా - ప్రత్యక్షసకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణంనామ - అనధీతశాఖాసుతద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనంనాస్తీతిజ్ఞాపనమ్. అత్రఇతి శబ్దత్రయస్య - అనేనశ్లోకేన భగవానిమమర్థమభిప్రేత్య అయమర్థఇత్యాహేత్యన్వయప్రకారః. నకేవలమత్రసమష్టిసృష్టిశ్లోకగతవ్యధికరణనిర్దేశేన వ్యష్టిశ్లోకగతసామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావనిబన్ధనమితి విజ్ఞాయతే - అపితు ప్రదేశాన్తరేషు వ్యష్ట్యవస్థానాం భగవన్తంప్రతిశరీరత్వమ్. సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం, చాసకృత్కణ్ఠోక్తమిత్యాహ(అస్మిన్నితి)

సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతోఽవ్యయ ఇతి. తదిదం శరీరాత్మభావాయత్తం తాదాత్మ్యం సామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశ్యతే * జ్యోతీంషి విష్ణురితి. అత్రాస్త్యాత్మకం నాస్త్యాత్మకం చ జగదన్తర్గతం వస్తు విష్ణోః కాయతయా విష్ణ్వాత్మకమిత్యుక్తమ్. ఇదమస్త్యాత్మకం - ఇదం నాస్త్యాత్మకం - అస్య చ నాస్త్యాత్మకత్వే హేతురయమిత్యాహ * జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతోఽసావితి. అశేషక్షేత్రజ్ఞాత్మనావస్థితస్య భగవతో జ్ఞానమేవ స్వాభావికం రూపమ్. న దేవమనుష్యాదివస్తురూపమ్. యత ఏవం - తత ఏవాచిద్రూప దేవమనుష్యశైలాబ్ధిధరాదయశ్చ తద్విజ్ఞానవిజృమ్భితాః-తస్య జ్ఞానైకాకారస్య [స]తో దేవాద్యాకారేణ స్వాత్మవైవిధ్యానుసంధానమూలాః-దేవాద్యాకారానుసంధానమూలకర్మమూలా ఇత్యర్థః.

శరీరాత్మభావస్య సామానాధికరణ్య హేతుత్వం కణ్ఠోక్తం * విశ్వరూపో యతోఽవ్యయ ఇతి - తథాఽన్యత్రాపి * సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహం * సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వ ఇత్యాదిద్రష్టవ్యమ్. తదిదమిత్యాదినా జ్యోతీంషీత్యాదిశ్లోక పాదత్రయస్యార్థ ఉచ్యతే. సంసృష్టస్య భగవదాత్మకత్వముక్తమిత్యర్థః. *ప్రధానాదివిశేషాన్తం చేతనాచేతనాత్మకమిత్యుక్తత్వాత్ జ్యోతిరిత్యాదిశబ్దాః సంసృష్టజీవవాచినః. అథ ఉత్తరశ్లోకసఙ్గత్యర్థం విశిష్టవాక్యార్థానువాదేన చతుర్థపాదార్థం దర్శయతి (అత్రాస్త్యాత్మకమితి) * యదమ్బ్వైత్యాదిశ్లోకేన వైయధికరణ్యేన సమష్ట్యవస్థ చిదచితోర్భగవదాత్మకత్వముక్తం - వ్యష్ట్యవస్థయోరసంసృష్టయోస్సంసృష్టయోరపి తయోస్సామానాధికరణ్యేన భగవదాత్మకత్వ ముచ్యతే జ్యోతీంషీత్యాదిశ్లోకేన. తత్ర పాదత్రయేణ వ్యష్ట్యవస్థయోస్సంసృష్టయోస్తదాత్మకత్వముక్తమ్. చతుర్థపాదేన తు నిష్కృష్టయోరపి తదాత్మకత్వముక్తమిత్యర్థః. అనన్తరశ్లోకమవతారయతి (ఇదమితి) అచిదంశస్య నాస్త్యాత్మకత్వనిబన్ధనమేవ తాత్పర్యవిషయః, అచిదంశస్య హి మిథ్యాత్వశఙ్కా వ్యుదసనీయా - అతస్తస్య పరిణామిత్వేన నాస్త్యాత్మకత్వ ఏవ తాత్పర్యం - చిదంశస్య త్వపరిణామిత్వాదస్త్యాత్మకత్వం ఫలితం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ అస్య చ నాస్త్యాత్మకత్వే హేతురయమిత్యాహేత్యుక్తమ్. వ్యాఖ్యేయే ప్రతీకముపాదత్తే (జ్ఞానస్వరూప ఇతి) అత్ర జ్ఞానస్వరూపో భగవానితి సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం కేవలం పూర్వశ్లోకే * యదమ్బు వైష్ణవః కాయ ఇత్యుక్తత్వాదవగమ్యతే. అస్మిన్నపి శ్లోకే అశేషమూర్తిరిత్యనేనాపి జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణ వ్యాచష్టే (అశేషేతి) అశేషశబ్దేన అచితోఽపి వివక్షితత్వే భగవన్తం ప్రతి తస్య మూర్తిత్వం విహితం స్యాత్ - అప్రాప్తత్వాత్ - తతశ్చ న తు వస్తుభూత ఇతి దేవమనుష్యశైలాబ్ధిధరాదివస్తుభావనిషేధోఽనుపపన్నః - అతోఽశేషశబ్దః క్షేత్రజ్ఞవిషయ ఇత్యభిప్రాయేణాశేషక్షేత్రజ్ఞాత్మనేత్యుక్తమ్. అత్ర జ్ఞానస్వరూపాదిశబ్దానాం పరమవిశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేఽపి విశేషణవిశేషణవాక్యస్య తాత్పర్యం - అతో జ్ఞానస్వరూపత్వం విశేషణభూతజీవస్యైవ విధీయతే - యథా * లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరన్తీత్యత్ర విశేషణగతం లౌహిత్యమేవ విధేయం పరంపరయా ఋత్విక్ప్రచారకర్మవిశేషణం - తద్వత్ * కాశిన్యవాన్యో బిభర్తి * నృసింహమూర్తిర్భగవాంశ్చ్యవత ఇత్యాద్యుదాహరణం ద్రష్టవ్యమ్. జ్ఞానస్వరూప ఇత్యత్ర దివ్యాత్మస్వరూపస్య జ్ఞానస్వరూపత్వముచ్యత ఇతి న శఙ్కనీయమ్. * సర్వకర్మక్షయే జ్ఞానమపాస్తదోషమితి వివరణానుపపత్తేః న హి దివ్యాత్మస్వరూపస్య కర్మతత్కృతరాగద్వేషాదిహేయసంబన్ధప్రసఙ్గః. న తు వస్తుభూత ఇత్యస్యార్థమాహ (న దేవమనుష్యాదీతి) శైలాదిస్థావరోక్తిస్సర్వశరీరాణాముపలక్షణమితి జ్ఞాపనార్థో దేవమనుష్యాదిశబ్దః. ఉత్తరార్ధం వ్యాచష్టే (యత ఏవమితి) శైలాబ్ధిధరాదిభేదాః విజ్ఞానవిజృమ్భితానిజానీహీత్యనేన ఫలితం హేతుహేతుమద్భావం వివృణోతి (తద్విజ్ఞానేత్యాదినా) విజ్ఞానశబ్దం వ్యాచష్టే (తస్యేతి) విజ్ఞానం-వివిధజ్ఞానం. కథం శైలాబ్ధిధరాదిభేదస్య వైవిధ్యానుసంధానమూలత్వం నిజకర్మభేదవిభిన్నచిత్తైః * సర్వకర్మక్షయ ఇతి కర్మమూలత్వేన వక్ష్యమాణత్వాత్ కర్మైవ హి మూలమిత్యత్రాహ * (దేవాదీతి)

యతశ్చ చిద్వస్తు క్షేత్రజ్ఞకర్మానుగుణపరిణామాస్పదం తతస్తన్నాస్తిశబ్దాభిధేయం ఇతరదస్తిశబ్దాభిధేయమి
త్యర్థాదుక్తం భవతి. తదేవ వివృణోతి * యదా తు శుద్ధం నిజరూపీ తి యదైతత్ జ్ఞానైకాకారమాత్మవస్తు దేవా
ద్యాకారేణ స్వాత్మని వైవిధ్యానుసంధానమూలసర్వకర్మక్షయాన్నిర్దోషం పరిశుద్ధం నిజరూపి భవతి తదా దే
వాద్యాకారైరైకీకృత్యాత్మకల్పనామూలకర్మఫలభూతాస్తద్భోగార్థా వస్తుషు వస్తుభేదా న భవన్తి. యే దే
వాదిషు వస్తుష్వాత్మతయాభిమతేషు భోగ్యభూతా దేవమనుష్యశైలాబ్ధిధరాదివస్తుభేదాః - తే తన్మూలభూ
తకర్మసు వినష్టేషు న భవన్తీత్యచిద్వస్తునః కాదాచిత్కావస్థావిశేషయోగితయా నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వం-
ఇతరస్య సర్వదా నిజసిద్ధజ్ఞానైకాకారత్వేనాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమిత్యర్థః. ప్రతిక్షణమన్యథాభూతతయా
కాదాచిత్కావస్థాయోగినోఽచిద్వస్తునో నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమేవేత్యాహ * వస్త్వస్తి కిమితి.

వైవిధ్యానుసంధానస్య దేవాదిభేదహేతుత్వం సద్వారకం - ఉపరితనగ్రంథైకార్థ్యాత్. * అవిద్యాసంచితం కర్మ
* బాహ్యకర్మవృత్తిప్రజః * భూమౌ పైకేకర్మయోనయ ఇత్యాదివచనాన్తరాచ్చేత్యర్థః. పూర్వమిదమస్త్యాత్మకమిత్యాది
నోక్తశ్లోకవాక్యార్థః కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (యతశ్చేతి) జ్ఞానస్వరూపః, విజ్ఞానవిజృమ్భితానీ- త్యనేన ఫలిత మి
త్యర్థః (తదేవేతి) పూర్వపక్షయోజనాయాముక్తేష్వర్థేష్వపేక్షితాంశోపజీవనేన సిద్ధాన్తయోజనా క్రియతే - విజ్ఞా
నవిజృమ్భితత్వమేవ వ్యతిరేకముఖేన వివృణోతీత్యర్థః. పూర్వశ్లోకే దేవాది భేదానాం స్వాత్మవైవిధ్యానుసంధానమూ
లత్వం సద్వారకమితి వ్యాఖ్యానమనన్తరశ్లోకే వ్యతిరేకముఖేన వివరణే కర్మహేతుత్వ శ్రవణనిబన్ధనమితి స్పష్టయన్నా
హ (దేవాద్యాకారేణేతి) నిర్దోషమిత్యాదిపదానామర్థవిభాగో * జ్ఞానం విశుద్ధమిత్యాదిశ్లోకవ్యాఖ్యానే విశదయి
ష్యత ఇతి గ్రన్థలాఘవార్థమత్ర న విస్తృతః. నిర్దోషం - శరీరసంబన్ధరహితం. పరిశుద్ధమ్ - తత్కృతరాగద్వేషసుఖదుః
ఖాదిరహితం. నిజరూపి. ఆవిర్భూతస్వరూపం. సంకల్పశబ్దం వ్యాచష్టే (ఏకీకృత్యాత్మకల్పనాశబ్దేన) * సమిత్యైకీ
కార ఇతి హి శాబ్దాః. పూర్వవత్సద్వారకమితి వ్యాచష్టే (ఆత్మకల్పనామూలకర్మఫలభూతా ఇతి) దేహాత్మనోరైకీకృత్యా
నుసన్ధానఫలం దేవాద్యాకారేణ స్వాత్మవైవిధ్యానుసన్ధానం- తయోరైకైకం విజ్ఞానశబ్దే సంకల్పశబ్దేప్యర్థసిద్ధమ్. సు
ఖదుఃఖహేతుకర్మఫలం- తత్కథం వస్తుభేదస్య కర్మఫలత్వమితి శఙ్కాయాం తద్భోగార్థా ఇత్యుక్తమ్. సుఖాదిభోగహేతు
రభూతత్వాద్దేవాదిభేదాః కర్మఫలమిత్యర్థః * భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వేత్యాదిషు భోగ్యశబ్దార్థః స్పష్టీకృ
తో భవతి తద్భోగార్థా ఇత్యనేన. భోగస్థానభోగోపకరణానాం భోగసిద్ధిప్రయోజకత్వమేవ భోగ్యత్వమిత్యర్థః. సప్త
మ్యన్తవస్తుశబ్దో జీవపర్యన్తదేహపరః - ద్వితీయవస్తుశబ్దో దేవాదిశరీరమాత్రపరః. వస్తుభేదాః- దేవాదిశరీరభేదాః
అత్ర వస్తుభేదశబ్దేన భేదస్య వస్తురూపత్వాత్పారమార్థ్యమపి ఫలితమ్. అత్రాన్విలేషు పదేషు వ్యాఖ్యేయపదవ్యాఖ్యా
నార్థమాహ (యే దేవాదిష్వితి) (దేవాదిషు వస్తుష్వాత్మతయాభిమతేషు) ప్రథమవస్తుశబ్దో జీవపర్యన్తదేహపరవ
చేత్యభిప్రాయః - సంసృష్టాకారే హ్యాత్మాభిమానః. తద్భోగార్థా ఇతి పూర్వోక్తస్య పదస్య వ్యాఖ్యేయం పదముదా
హరతి (భోగ్యభూతా ఇతి) భోగ్యభూతా ఇత్యనేన వస్తుభేదా ఇతి పదస్యాచిదంశమాత్రపరత్వముక్తం * నను వస్తు
భూత ఇత్యుక్తత్వాత్ పూర్వశ్లోకోక్తభేదా ఏవాత్ర వివక్షితా ఇత్యాహ (దేవమనుష్యేతి) కారణాభావాత్కార్యాభా
వో హి వ్యతిరేకః. తం స్పష్టయతి (తన్మూలభూతేతి) పరమప్రకృతార్థస్య ఫలితత్వమాహ (ఇత్యచిద్వస్తున ఇతి) పూ
ర్వశ్లోకఫలితార్థకథనే ఆత్మనోఽస్తిశబ్దవాచ్యత్వే హేతురనుక్తః - అత్ర తు తస్యాపి ఫలితత్వమాహ (ఇతరస్యేతి) జ
గదుపలబ్ధిప్రకారేణాపి వస్తుభేదానాం పరిణామిత్వముపపాద్యతే శ్లోకద్వయేన. తత్ర ప్రథమస్య వాక్యార్థమాహ (ప్ర
తిక్షణమితి) శ్లోకస్య నాస్తి శబ్దాభిధేయతాపరత్వం * యదస్తి యన్నాస్తీత్యుపక్రమావగతమ్. అస్మిన్ శ్లోకే ప్రయో

అస్తిశబ్దాభిధేయో హ్యాదిమధ్యపర్యన్తహీనస్సతతైకరూపః పదార్థః - తస్య కదాచిదపి నాస్తిబుద్ధ్యనర్హత్వాత్ - అచిద్వస్తు కించిత్ - క్వచిదపి తథాభూతం న దృష్టచరమ్. తతః కిమిత్యత్రాహ యచ్చాన్యథాత్వమితి. యద్వస్తు ప్రతిక్షణమన్యథాత్వం యాతి తదుత్తరోత్తరావస్థాప్రాప్త్యా పూర్వపూర్వావస్థాం జహాతీతి తస్య పూర్వావస్థస్యోత్తరావస్థాయాం న ప్రతిసంధానమస్తి - అతస్సర్వదా తస్య నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమేవ, తథా హ్యుపలభ్యత ఇత్యాహ * మహీఘటత్వమితి. స్వకర్మణా దేవమనుష్యాదిభావేన స్తిమితాత్మనిశ్చయైః స్వభోగ్యభూతమచిద్వస్తు ప్రతిక్షణమన్యథాభూతమాలక్ష్యతే - అనుభూయత ఇత్యర్థః. ఏవం సతి కిమప్యచిద్వస్తు న వస్తి శబ్దార్హమాదిమధ్యపర్యన్తహీనం సతతైకరూపమాలక్షితమస్తికం-న హ్యస్తి

జకశిక్షా: వస్త్వస్తికమిత్యర్థయోజనోపయికతయాత్రాభిధేయం యదస్తి యన్నాస్తీత్యుపక్రమవశాత్సిద్ధమర్థమాహ (అస్తిశబ్దేతి) సతతైకరూపతయాఽస్తిశబ్దవాచ్యత్వే సతి హి పూర్వార్ధోక్తస్య తదభావస్య నాస్తిశబ్దాభిధేయతా హేతుత్వసిద్ధిః. పూర్వార్ధం వ్యాచష్టే (అచిద్వస్త్వితి) కిమనేన నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వస్యేతి శఙ్కాయాముత్తరార్ధమవతారయతి (తతః కిమిత్యత్రాహేతి) యాతీతి వర్తమాననిర్దేశస్యాభిప్రాయమాహ (ప్రతిక్షణమితి) భూయో న తత్తథేత్యస్యార్థమాహ (తదితి) ఉత్తరోత్తరావస్థాప్రాప్త్యేతి భూయశ్శబ్దార్థః. న తత్తథేత్యస్యార్థమాహ (పూర్వపూర్వావస్థాం జహాతీతి) తత్రేత్యస్యార్థమాహ (పూర్వావస్థస్యోత్తరావస్థాయామితి) కుతస్తత్త్వమిత్యస్యార్థమాహ (న ప్రతిసంధానమితి) తత్త్వం. తస్య భావః. తదిదమితి ప్రతిసంధానానర్హత్వం ఫలితమిత్యర్థః - నను తత్త్వం కుతః- పూర్వావస్థత్వం కుత ఇత్యుక్తం - కథం ప్రతిసంధాననిషేధః. ఉచ్యతే, కుతశ్శబ్దః ప్రమాణప్రతిక్షేపపరః - పర్వతోఽగ్నిమానిత్యుక్తే కుత ఇతి ప్రమాణాకాఙ్క్షా హి ద్యోత్యతే - అతః ప్రతిక్షేపపరః కుతశ్శబ్దోఽపి ప్రమాణప్రతిక్షేపపరః. కుతః ప్రమాణాదిత్యర్థః. పూర్వావస్థస్య భూయస్తథాత్వే ప్రమాణం చ ప్రత్యభిజ్ఞా - అతః ప్రమాణప్రతిక్షిప్తే ప్రతిసంధానం నిషిద్ధం భవతీతి భావః. అన్యథా న తత్తథేత్యనేన పౌనరుక్త్యం స్యాత్, హిశబ్దేన ఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) నాస్తిశబ్దవాచ్యత్వే ప్రయోజకశిక్షా కృతా. శిక్షితమర్థముదాహరణేన దర్శయిత్వనన్తరశ్లోక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (తథా హీతి) * మహీఘటత్వమితి శ్లోకం వ్యాచష్టే (స్వకర్మణేత్యాదినా) మహీఘటత్వమిత్యత్ర యాతీతి పూర్వశ్లోకాదనుషఙ్గః- కర్మణ ఆత్మనిశ్చయవిరోధిత్వం సద్వారకమిత్యాహ (దేవమనుష్యాదిభావేనేతి) దేవాదిదేహసంసర్గేణేత్యర్థః. స్తిమితం - ప్రతిబద్ధం అస్థిరే భోగ్యత్వబుద్ధిః స్థిరతరసుఖరూపాత్మనిశ్చయస్తైమిత్యాదితి భావః- యద్వా- ఆత్మజ్ఞానరహితైరప్యచిద్వస్తునోఽస్థిరత్వమాలక్ష్యత ఇత్యాహ (తథా హీతి) ఆలక్ష్యత ఇతి చాక్షుషజ్ఞానే ప్రయోగప్రాచుర్యాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమనుభూయత ఇత్యుక్తమ్. శ్లోకవ్యాఖ్యానపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి (ఇత్యర్థ ఇతి) బ్రూహీత్యాదేరర్థమాహ (ఏవం సతీతి) అనేన అత్రేతి పదం వ్యాఖ్యాతమ్. అచిద్వస్త్వితి పదేన శ్లోకస్థవస్తుశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. అస్తిశబ్దార్హమిత్యాదివిశేషణం సామర్థ్యసిద్ధతయోక్తమ్. అథవా- శ్లోకద్వయాభిప్రాయమాహ (ఏవం సతీతి) * న తు వస్తు భూత ఇతి పురాణగ్రన్థే- కిమప్యచిద్వస్తు- అచిద్వస్తు కించిదితి భాష్యే చాచిద్విషయవస్తుశబ్దప్రయోగాత్ * తద్వస్తు నృపతచ్చ కిమితి గ్రన్థస్థవస్తుశబ్దతుల్యత్వం న శఙ్కనీయమ్. అస్తికమిత్యనేన శ్లోకస్థస్యాస్తిశబ్దస్య భవత్యర్థత్వముక్తమ్: అత ఏవ యదస్తీత్యస్తిశబ్దవన్నాత్మస్వరూపపరత్వం శఙ్కనీయం. ఫలితమాహ (న హీతి) అస్తికం న హ్యస్తీతి భాష్యస్యావరస్యేన. శ్లోకద్వయోపక్రమగతస్యాస్తికమితి వాక్యస్య ప్రత్యభిజ్ఞాతస్య భవత్యర్థతయా వ్యాఖ్యాతత్వం ప్రతీయతే; యద్వా- అస్తిశబ్దాభిధేయ ఇత్యనేన వస్త్వస్తికమిత్యత్రాస్తిశబ్దో వ్యాఖ్యాతః * యదస్తి * తస్మాన్న విజ్ఞానమృతేఽస్తీత్యాదినైకరూపత్వాత్. ఏవం వస్త్వస్తికం। మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయస్య ప్రత్యేకముక్తో వాక్యార్థః పూర్వపక్షరాజ

స్తీత్యభిప్రాయః. యస్మాదేవం - తస్మాత్ జ్ఞానస్వరూపాత్మవ్యతిరిక్తమచిద్వస్తు కదాచిత్క్వచిత్కేవలా స్తిశబ్దవాచ్యం న భవతీత్యాహ * తస్మాన్న విజ్ఞానమృత ఇతి. ఆత్మా తు సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయా దేవాదిభేదప్రత్యనీకస్వరూపోపి దేవాదిశరీరప్రవేశహేతుభూతస్వకృతవివిధకర్మమూలదేవాదిభేదభిన్నాత్మబుద్ధిభిస్తేన తేన రూపేణ బహుధానుసంహిత ఇతి తద్భేదానుసంధానం నాత్మస్వరూపప్రయుక్తమిత్యాహ విజ్ఞానమేకమితి. ఆత్మస్వరూపం తు కర్మరహితం - తత ఏవ మలరూపప్రకృతిసంసర్గరహితమ్. తతశ్చ తత్ప్రయుక్తశోకమోహలోభాద్యశేషహేయగుణాసఙ్గి - ఉపచయాపచయానర్హతయైకం - తత ఏవ సదైకరూపం - తచ్చ వాసుదేవశరీరమితి తదాత్మకం - అతదాత్మకస్య కస్యచిదప్యభావాదిత్యాహ

నాయాముపజీవ్యః; ఉత్తరశ్లోకస్య ప్రథమార్ధం వ్యాచష్టే (యస్మాదితి) (యస్మాదేవం తస్మాత్) పరిణామిత్వాదేవ - న తు జ్ఞానబాధ్యత్వాదిత్యర్థః అచిద్వస్తుశబ్దేన వస్తుజాతశబ్దార్థ ఉక్తః. జాతశబ్దశిరస్కో వస్తుశబ్దో న నిత్యవాచీతి భావః (కేవలాస్తిశబ్దవాచ్యమితి) ఏతచ్ఛ్లోకస్థాస్తిశబ్దో న భవత్యర్థః - జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్య * తదేతదక్షయం నిత్యమిత్యాదినా నిత్యత్వేనోక్తస్య నిషేధ్యత్వాయోగాత్ - యదస్తీత్యాద్యుపక్రాన్తస్యోపసంహారౌచిత్యాచ్చేతి భావః. ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావవతోచిద్వస్తునః నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమవచ్ఛిన్నాస్తిశబ్దవాచ్యత్వం చేతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం కేవలశబ్దః. ఏవమాత్మవ్యతిరిక్తవస్తునో నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వముపసంహృతమ్. విజ్ఞానమిత్యాదివ్యాచష్టే (ఆత్మా త్వితి) తుశబ్దోఽచిద్వైషమ్యపరః. సర్వత్ర - సర్వశరీరేషు. ఏకశబ్దం వ్యాచష్టే (జ్ఞానైకాకారతయేతి) * ఏకో వ్రీహిస్సునిష్పన్నస్సుపుష్టం కురు లే ప్రజా ఇతివదయమేకశబ్ద ఆకారైక్యపరః - స చాకారో విజ్ఞానశబ్దోక్తం జ్ఞానత్వమిత్యభిప్రాయేణోక్తం జ్ఞానైకాకారతయేతి. భావప్రధానో నిర్దేశః. జ్ఞానత్వైకాకారతయేత్యర్థః - స్వరూపతో ధర్మతశ్చావిశేషేణ జ్ఞానత్వం సద్వారకమద్వారకం చాకారోఽభిమతః. జ్ఞానైకాకారతయేత్యత్రైకశబ్దేన సఙ్కోచవికాసదుఃఖరూపత్వాదివ్యుదాసశ్చ (దేవాదిభేదప్రత్యనీకస్వరూపోపీతి) ఏకరూపత్వాద్భేదప్రత్యనీకత్వం. నిజకర్మాదిపదం వ్యాచష్టే (దేవాదీతి) భేదశబ్దార్థమాహ (వివిధేతి) బుద్ధిశబ్దేన చిత్రశబ్దార్థ ఉక్తః, బుద్ధేర్భేదశ్చ ఆత్మన్యారోప్యమాణదేవాద్యాకారరూపవిషయభేదాత్. బహుధా దేవత్వాదిబహుప్రకారవిశిష్టతయా అభ్యుపేతమిత్యర్థః. బహుధాశబ్దేన ఏకశబ్దస్యాకారైక్యపరత్వం స్పష్టమ్. ఫలితమర్థమాహ (నాత్మస్వరూపప్రయుక్తమితి) ఔపాధికమిత్యర్థః. ఉపాధివిమోక్షే కీదృశం స్వరూపమిత్యపేక్షాయామనన్తరశ్లోకం వ్యాచష్టే (ఆత్మేతి) విశుద్ధపదం వ్యాచష్టే (కర్మరహితమితి) విమలపదం వ్యాచష్టే (తత ఏవేతి) విమలపదవ్యాఖ్యానమితి స్పష్టీకర్తుం మలరూపశబ్దః. మలరూపప్రకృతిసంసర్గరహితమిత్యనేన * సర్వకర్మక్షయే జ్ఞానమపాస్తదోషమిత్యస్యార్థోవగతః - కర్మక్షయవాచిపదానన్తరపదస్య శరీరసంబన్ధరహితపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథా చ శ్రుతిః * అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసంభవామీతి - అత్ర హి పాపం విధూయేత్యుక్త్వా ధూత్వా శరీరమిత్యుక్తమ్. ఉపరితనపదాని వ్యాచష్టే (తతశ్చేతి) తత ఏవేత్యర్థః. హేతోర్నైరపేక్ష్యసూచకశ్చశబ్దః. నిరస్తాశేషలోభాదిసఙ్గమిత్యర్థః. ఏకమితిపదం వ్యాచష్టే (ఉపచయాపచయానర్హతయైకమితి) ఉపచయాపచయౌ - వృద్ధిక్షయౌ. తదర్హత్వం - సావయవత్వం. సావయవత్వాభావాదేవ ఏకశబ్దవాచ్యత్వం. నిరవయవత్వమేకత్వమిత్యర్థః. (తత ఏవ సదైకరూపమితి) నిరవయవత్వాత్సావయవత్వప్రయుక్తవృద్ధిక్షయరహితమిత్యర్థః. సామానాధికరణ్యం వ్యాచష్టే (తచ్చేతి) * యదమ్బు వైష్ణవః కాయః * అశేషమూర్తిరిత్యుక్తత్వాదయమేవార్థః. నయతోన్యదస్తీత్యేతద్వ్యాచష్టే (అతదితి) యతః - యస్మాద్వాసుదేవాత్, అన్యత్ - స్వపర్యవసితం వస్తు. నాస్తీత్యర్థః - యద్వా - వాసుదేవాదితి పదమధ్యాహృత్య యోజనా. వాసుదేవాదన్యన్నాస్తి

* జ్ఞానంవిశుద్ధమితి, చిదంశస్సదైకరూపతయాసర్వదాఽస్తిశబ్దవాచ్యః - అచిదంశస్తు క్షణపరిణామిత్వేన సర్వదానాశగర్భఇతి సర్వదానాస్తిశబ్దాభిధేయః - ఏవంరూపచిదచిదాత్మకం జగద్భాసుదేవశరీరం తదాత్మకమితి జగద్యాథాత్మ్యం సమ్యగుక్తమిత్యాహ * సద్భావఏవమితి. అత్రసత్యమసత్యమితి. * యదస్తియన్నాస్తీతి ప్రక్రాన్తస్యోపసంహారః. ఏతత్ జ్ఞానైకాకారతయాసమమశబ్దగోచరస్వరూపభేదమేవాచి న్నిశ్రింభువనాశ్రితం దేవమనుష్యాదిరూపేణ సమ్యగ్వ్యవహారార్హభేదం యద్వర్తతే -తత్రహేతుః కర్మేత్యుక్తమిత్యాహ ఏతత్తుయదితి. తదేవవివృణోతి * యజ్ఞఃపశురితి. జగద్యాథాత్మ్యజ్ఞానప్రయోజనం మోక్షోపాయయతనమిత్యాహ * యచ్చైతదితి. అత్రనిర్విశేషపరేబ్రహ్మణి, తదాశ్రయే సదసదనిర్వచనీయేచాజ్ఞానే, జగతస్తత్కల్పితత్వే-వానుగుణం కించిదపిపదంనదృశ్యతే- అస్తినాస్తిశబ్దాభిధేయంచిదచిదాత్మకం కృత్స్నంజగత్ పరమస్యపరేశస్య పరస్యబ్రహ్మణోఽవి

స్తీతియతః-తతఇత్యర్థః. అస్యాంయోజనాయాంతచ్ఛబ్దఃప్రసిద్ధపరామర్శీ.అతోఽపి పూర్వయోజనాసాధీయసీ- తద్వృత్తస్యయద్వృత్తప్రతినిర్దేశరూపత్వస్వారస్యాత్పఞ్చమ్యన్తాధ్యాహారానపేక్షత్వాచ్చ- జ్ఞానస్వరూపో,యదాత్రి,తిశ్లోకాచిదచిత్సాధారణా- వస్త్వస్తీత్యాదిసార్ధశ్లోకద్వయమచిదసాధారణం- విజ్ఞానమిత్యాదిసార్ధశ్లోకశ్చిదసాధారణఇతివిభాగః- నపరమతముక్తంతత్త్వమేవోక్తమిత్యభిప్రాయేణసద్భావఇత్యాద్యర్థముక్తమ్. తత్రయథాశబ్దార్థమాహ(చిదంశఇతి)యథా-యేనప్రకారేణ-పరిణామిత్వాపరిణామిత్వరూపేణ-నజ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వరూపేణేత్యర్థః (ఏవంరూపేతి) శరీరశరీరిభావరూపేణయేనప్రకారేణభగవదాత్మకత్వంనతుస్వరూపైక్యేనేత్యర్థః.శ్లోకేయథాశబ్దప్రతియోగ్యేవంశబ్దః సత్యంజ్ఞానంఅసత్యమన్యచ్చయథాఽవస్థితం-ఏవంసద్భావఉక్తఇత్యన్వయోభిప్రేతః. అతస్సత్యాసత్యశబ్దవాచ్యత్వనిర్వాహకాపరిణామిత్వపరిణామిత్వేభగవదాత్మకత్వంచయథాశబ్దవివక్షితంభవతి.అన్యదుపక్రాన్తమన్యదుపసంహృతంభవతి-అస్తినాస్తిశబ్దేనోపక్రమ్యసత్యాసత్యశబ్దేనోపసంహారాదిత్యత్రాహ(అత్రేతి)ఉపక్రమోపసంహారయోశ్శబ్దాన్తరనిర్దేశస్య అయమభిప్రాయః - అన్యేష్వపిశబ్దేషు క్వచిదేవంప్రయోగేషు తేషామపిప్రవృత్తినిమిత్తమిదమేవేతి. ఉత్తరార్ధస్యార్థమాహ(ఏతదితి) * ప్రత్యస్తమితభేదం * అగోచరంవచసామిత్యనయోరర్థమభిప్రేత్యాహ (జ్ఞానైకాకారతయాసమమశబ్దగోచరస్వరూపభేదమితి) ఏవకారేణ విరోధస్సూచితః. భువనాశ్రితత్వస్యఘటకంపదమాహ (అచిన్నిశ్రమితి) భువనాశ్రితం- అణ్డాన్తర్గతం- భోగస్థానగతమిత్యర్థః. సంవ్యవహారశబ్దంవ్యాచష్టే(సమ్యగ్వ్యవహారార్హభేదమితి) సమ్యక్ఛబ్దఃస్పష్టత్వపరః. తత్కార్మకమిత్యాకాంక్షాయాముత్తరశ్లోకస్య తద్వివరణపరత్వమాహ (తదేవవివృణోతీతి) స్వర్గమయశ్చకామః - స్వర్గవిషయేచ్ఛేత్యర్థః. ఫలస్యవక్ష్యమాణత్వాద్దైవతాయాః ఫలస్యచయష్టవ్యత్వేన సాధ్యత్వేన చ కర్మాన్తర్భావః. ఇత్యాదిశబ్దేన దానహోమాదికంచ పావంచోక్తంభవతి; ఘోరాదిశబ్దేన పాపఫలమప్యుక్తంభవతి. పశ్వాదిపరికరయుక్తోయజ్ఞఏకంకర్మ - ఏవంవిధయజ్ఞాత్మకందానహోమాద్యాత్మకంచ కర్మతత్రహేతుః. ఆశ్రితమార్గదృష్టం- త్రైస్త్రైరాశ్రితమార్గావర్ణాశ్రమాః - తేషుదృష్టమిత్యర్థః. అనన్తరశ్లోకార్థమాహ (జగదితి) కర్మవశ్యస్సర్వత్రవ్రజతిహి. యద్వా- కర్మవశ్యోహిసర్వత్రవ్రజతి- తస్మాదేవంకుర్యాదిత్యర్థః. నిగళితఏవహిసర్వత్రకారాగృహేచరతి- అతస్తన్మోచనాయయతేతేతిభావః. ధ్రువమచలంసదైకరూపం- స్వరూపతోరూపతోగుణతశ్చైకరూపమిత్యర్థః. యద్వా- స్వరూపతోగుణతోరూపతశ్చైకరూపమిత్యర్థః. తస్మాన్నైతదేవమితి పూర్వేణాన్వయః - ఏవంశ్లోకానాం స్వోక్తార్థానుగుణ్యముపపాద్యపరోక్తార్థాననుగుణత్వముపపాదయతి (అత్రేత్యాదినా)కించిదపిపదం నదృశ్యతఇతినవాక్యమ్-నాస్త్యాదిశబ్దాసామానాధికరణ్యమజ్ఞానవాచిపదజాతం చానుగుణమితిచేత్తత్రాహ(అస్తీతి)(పరమస్యేత్యాది)

ష్టోః కాయత్వేన తదాత్మకం - జ్ఞానైకాకారస్యాత్మనో దేవాదివివిధాకారానుభవేఽచిత్పరిణామేవ హేతుర్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానవిరోధిక్షేత్రజ్ఞానాం కర్మైవేతి ప్రతిపాదనాత్, అస్తినాస్తిసత్యాసత్యశబ్దానాం చ సదసదనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యాచ్చ. నాస్త్యసత్యశబ్దావస్తిసత్యశబ్దవిరోధినౌ-అతశ్చ తాభ్యామసత్త్వం హి ప్రతీయతే - నానిర్వచనీయత్వం- అతశ్చాచిద్వస్తుని నాస్త్యసత్యశబ్దౌ న తుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వపరౌ ప్రయుక్తౌ- అపి తు వినాశిత్వపరౌ ❋ వస్త్వస్తి కిం ❋ మహీఘటత్వమిత్యత్రాపి వినాశిత్వమేవ హ్యుపపాదితమ్. న నిష్ప్రమాణకత్వం జ్ఞానబాధ్యత్వం వా - ఏకేనాకారేణైకస్మిన్ కాలే ఽనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామవిశేషేణాన్యథోపలబ్ధ్యా నాస్తిత్వోపపాదనాత్. తుచ్ఛత్వం హి ప్రమాణసంబన్ధానర్హత్వమ్. బాధో ఽపి యద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా యదస్తీత్యుపలబ్ధం - తస్య తద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా నాస్తీత్యుపలబ్ధిః. న తు కాలాన్తరే ఽనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామాదినా నాస్తీత్యుపలబ్ధిః-కాలభేదేన విరోధాభావాత్, అతో న మిథ్యాత్వమ్. ఏతదుక్తం భవతి - జ్ఞానస్వరూపమాత్మవస్త్వాదిమధ్యపర్యన్తహీనం సతతైకస్వరూపమితి స్వత ఏవ సదాస్తిశబ్దవాచ్యమ్-అచేతనం తు క్షేత్రజ్ఞభోగ్యభూతం తత్కర్మానుగుణపరిణామి వినాశీతి సర్వదా నాస్త్యర్థగర్భమితి నాస్త్యసత్యశబ్దాభిధేయమితి.

పరమపరేశాదిశబ్దానాం భవత్పక్షే ముఖ్యార్థాసిద్ధిరితి భావః; హేత్వన్తరం చాహ (అస్తినాస్తిసత్యాసత్యేతి) పృథక్చ స్త్వర్థః. స్వోక్తయోజనాయామనుగుణస్య శబ్దస్య పరపక్షాననుగుణత్వరూపం వైషమ్యమస్తీతి భావః. అస్తిసత్యశబ్దౌ దృష్టాన్తార్థౌ యథా అస్తి సత్యశబ్దౌ న సద్విలక్షణపరౌ - తథా నాస్త్యసత్యశబ్దావపి నాసద్విలక్షణపరావిత్యర్థః. కథమనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యమిత్యత్రాహ (నాస్తీతి) అర్థద్వారకో విరోధః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతశ్చేతి) యద్వా - అనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యాదితి వ్యుత్పత్త్యభావ ఉక్తః-పరస్పరవిరుద్ధార్థత్వమత్ర హేత్వన్తరతయోక్తమ్. చస్సముచ్చయే. తథాపి సత్త్వాభావాత్తుచ్ఛత్వం మిథ్యాత్వం వోక్తం భవతీతి చేత్తత్రాహ (అతశ్చేతి) కథం వినాశిత్వపరావిత్యత్రాహ (వస్త్వితి) వినాశిత్వమేవ హి మిథ్యాత్వమితి శఙ్కాయాం వినాశిత్వస్వరూపం శోధయతి (ఏకేనేతి) ఏకేనాకారేణ కాలాన్తరే ఽనుభూతస్య కాలాన్తరే ఽఆకారాన్తరేణోపలబ్ధిరస్తు - తతః కథం వినాశిత్వం తుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వవ్యావృత్తమితి శఙ్కాయాం తుచ్ఛత్వాదిస్వరూపం శోధయతి (తుచ్ఛత్వం హీతి) (పరిణామాదినేతి) పరిణామశబ్దః పరిణామసామాన్యపరః తద్విశేషపరశ్చ . యథా వాదశబ్దస్సర్వకథాసాధారణో వీతరాగకథామాత్రపరశ్చ తద్వత్. అత్రాయం పరిణామశబ్దో వర్ధమానావస్థావాచీ ❋ పరిణామర్ద్ధిజన్మభిరితి ప్రయోగాత్ ❋ యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై। పరిణామాదిసంభూతామితి వక్ష్యమాణవచనకటాక్షేణైవ ముక్తమ్. పరిణామశబ్దస్య వికారమాత్రపరత్వే ఆదిశబ్దః ప్రదేశాన్తరగమనపరః. కాలాన్తరానుభూతస్య కాలాన్తరే నాస్తీత్యుపలబ్ధిః కథం న బాధ ఇత్యత్రాహ (కాలభేదేనేతి) విరోధే హి బాధః - బాధ్యత్వం హి మిథ్యాత్వమిత్యభిప్రాయేణాహ (అత ఇతి) పరిణామిత్వాపరిణామిత్వయోరర్థయోర్న హి నాస్త్యస్త్యాదిశబ్దాః పారిభాషికాః - తత్కథం తదభిధానప్రకారః. పరిణామాస్పదస్యాపి వస్తునో నిత్యత్వాన్నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వం చానుపపన్నమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) సతతైకరూపత్వమస్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం - వినాశగర్భత్వం నాస్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థః. ఘటావస్థాయాం పిణ్డో నాస్తి - కపాలావస్థాయాం ఘటో నాస్తి - చూర్ణావస్థాయాం న కపాలసత్తేతి సదా నాశగర్భత్వం ఉత్తరావస్థాప్రాప్తిర్హి పూర్వావస్థస్య వినాశః. తదవస్థస్యైవోత్పత్తిః. తస్మాన్నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమచిద్వస్తునః- చిద్వస్తునస్త్వవస్థాన్తరాపత్త్యవస్థాన్తరప్రహాణాభావేనైకరూపత్వాన్న వినాశగర్భత్వమ్. అతస్తదస్తిశబ్దవాచ్యమేవ.

యథోక్తం * యత్తుకాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై । పరిణామాదిసంభూతాం తద్వస్తునృప తచ్చకిం । అనాశీపరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞైరభ్యుపగమ్యతే । తత్తునాస్తినసందేహో నాశిద్రవ్యోపపాదితమితి. దేశకాలకర్మవిశేషాపేక్షయా అస్తిత్వనాస్తిత్వయోగినివస్తుని కేవలాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమపరమార్థ ఇత్యుక్తం - ఆత్మన ఏవ కేవలాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమితి స పరమార్థ ఇత్యుక్తమ్. శ్రోతుశ్చ మైత్రేయస్య * విష్ణ్వాధారంయథాచైతత్త్రైలోక్యంసమవస్థితమ్ । పరమార్థశ్చ మే ప్రోక్తో యథాజ్ఞానంప్రధానతః ఇత్యనుభాషణాచ్చ * జ్యోతీంషివిష్ణురిత్యాది సామానాధికరణ్యస్యాత్మశరీరభావ ఏవ నిబన్ధనం- చిదచిద్వస్తునోశ్శాశ్చాస్తినాస్తిశబ్ద ప్రయోగనిబన్ధనం జ్ఞానస్యైకకర్మనిమిత్తస్వాభావిక రూపత్వేన ప్రాధాన్యం, అచిద్వస్తునశ్చ తత్కర్మనిమిత్తపరిణామిత్వేనాప్రాధాన్య, మితి ప్రతీయతే. యదుక్తం నిర్విశేషబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తింవదన్తి శ్రుతయ ఇతి - తదసత్ * వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తం ఆదిత్యవర్ణం తమసఃపరస్తాత్ । తమేవంవిద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యఃపన్థా విద్యతేఽయనాయ * సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి * న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశః * య ఏనంవిదురమృతాస్తే భవన్తీత్యాద్యనేకవాక్యవిరోధాత్.

యత్సదాస్త్యేవ తదస్తిశబ్దవాచ్యం - సిద్ధే సద్భార్థసంబద్ధ ఇత్యత్ర సిద్ధశబ్దవదవధారణగర్భోఽయంశబ్దః. తత్ర హి సిద్ధ ఏవేతి వ్యాఖ్యాతం అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇత్యాది దృష్టాన్తీకృత్య - తథాత్రాపీత్యర్థః అస్తినాస్తీతిశబ్దానాం ప్రవృత్తినిమిత్తమిదమేవేత్యస్మిన్నర్థే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) అసదసత్యసత్సత్యాదిశబ్దానాంమిథ్యాత్వామిథ్యాత్వయోః ప్రసిద్ధిస్వారస్యమస్తీతిశఙ్కాయాం మిథ్యాగర్భత్వమపిదర్శయతి (దేశేతి) (కర్మవిశేషాపేక్షయేతి) పాలనరఞ్జనాదిసద్భావాసద్భావాభ్యాం రాజత్వపితృత్వాదిరూపేణఅస్తిత్వంనాస్తిత్వంచ కర్మాపేక్షమ్. ఔపాధికాస్తిత్వయోగినివస్తుని స్వాభావికాస్తిత్వయోగిత్వ బుద్ధివిషయత్వం నపరమార్థ ఇత్యర్థః. అపరమార్థత్వగర్భాస్త్యర్థోపేతత్వాదచితోనాస్త్వసత్యాదిశబ్దవాచ్యత్వమిత్యుక్తమ్. ఆత్మనస్స్వాభావికాస్తిత్వయోగాత్తత్ర తద్ధీవిషయత్వంపరమార్థ ఇత్యాహ (ఆత్మన ఏవేతి) వదశోదశశ్లోక్యాముక్తమర్థంశ్రోతురనువాదప్రకారేణ ద్రఢయతి (శ్రోతుశ్చేతి) ప్రధానతః * ద్వే వ్యక్తమోరితివచ్ఛ్వాన ప్రధానోనిర్దేశః. ప్రాధాన్యేనేత్యర్థః. ప్రాధాన్యం- ఉత్కర్షః. అనుభాషణశ్లోకపూర్వార్ధఫలితమర్థమాహ (జ్యోతీంషీతి) తదేకధార్యద్రవ్యత్వంహి శరీరలక్షణమ్ - అతో విష్ణ్వాధారమిత్యనేనాత్మశరీరభావస్సిద్ధః. ఉత్తరార్ధఫలితమర్థమాహ (చిదచిదితి) జ్ఞానప్రాధాన్యంకణ్ఠోక్తం తేనాచిద్వస్తునోప్రాధాన్యస్యార్థసిద్ధత్వాదాహ (అచిద్వస్తునశ్చేతి) ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే - ఉత్కర్షాపకర్షౌ. తౌ చాపరిణామిత్వపరిణామిత్వలక్షణౌ - నామిథ్యాత్వమిథ్యాత్వలక్షణౌ - ధర్మిణి సతి హి ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే - ప్రతీతిమాత్రసిద్ధం హి మిథ్యా- అతో న తత్రాప్రాధాన్యశబ్దః స్వరస ఇత్యభిప్రాయః. అథ నిర్విశేషబ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానస్యనివర్తకత్వపరత్వేనపరోక్తశ్రుతీనామతదర్థత్వం వక్తుంపరోక్తమనువదతి (యదుక్తమితి) పరిహరతి (తదసదితి) తత్ర జ్ఞానస్యనిర్విశేషవస్తువిషయత్వంతేనాత్మైక్యవిషయత్వంచపరిహరిష్యన్ ప్రథమంనిర్విశేషవస్తువిషయత్వంవ్యుదసితుముపాదత్తే(వేదాహమితి)అనేనవిగ్రహాదివిశిష్టవిషయజ్ఞానమేవోపాయః నాన్య ఇత్యుక్తమ్.ఏతత్సమానార్థత్వాదాహ(సర్వేనిమేషా ఇతి)తత్ర హి *అద్భ్యస్సంభూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి ప్రతీకోపాదానంకృతమ్.అనేన(విశేషణేన)విద్యుచ్ఛబ్దశ్చవ్యాఖ్యాతో భవతి. విద్యుతః విద్యుద్వర్ణాదిత్యర్థః * ఆదిత్యవర్ణమిత్యనేనైకార్థ్యాత్ * న తస్యేశే క ఇత్యనేన ఉపాయఘాతం జ్ఞానాన్తరంనాస్తీతి ఫలితమ్ - అధికజ్ఞేయాన్తరాభావాత్. ఉక్తాకారవిశిష్టపురుష వేదనస్యఉపాయత్వందర్శయతి (య ఏనంవిదురితి)

బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వాదేతసర్వాణ్యపి వాక్యాని సవిశేషజ్ఞానాదేవ మోక్షం వదన్తి. శోధకవాక్యాన్యపి సవిశేషమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీత్యుక్తం. తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు సామానాధికరణ్యం న నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరం — తత్త్వమ్పదయోస్సవిశేషబ్రహ్మాభిధాయిత్వాత్. తత్పదం హి సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం జగత్కారణం బ్రహ్మ పరామృశతి * తదైక్షత బహుస్స్యామిత్యాదిషు తస్యైవ ప్రకృతత్వాత్. తత్సమానాధికరణం త్వమ్పదం చ

ఏషామన్యేషామప్యాది శబ్దగృహీతానాంచ వాక్యానాముపాదానమనేకవాక్యవిరోధప్రదర్శనాయ. నను * సదేవైకమేవేత్యాది కారణవాక్యేషు నిర్విశేషస్య ప్రతిపన్నత్వాత్తజ్జ్ఞానమేవ సాక్షాన్మోక్షోపాయ ఇతి సగుణజ్ఞానస్యోపాయత్వం తద్వ్యవధానేనైవ స్యాత్ - యద్వా - సగుణజ్ఞానోపాయత్వ పరవాక్యేపి న సగుణత్వే తాత్పర్యం - వస్తుమాత్రమేవ లక్ష్యత ఇతి చేత్తత్రాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) సద్విద్యాదిష్వపి సగుణవిషయత్వోపపాదనాద్యథావస్థితస్వరూపవిషయజ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వాత్తాన్యపి సవిశేషజ్ఞానోపాయత్వపరాణీత్యర్థః. తర్హి శోధకవాక్యైర్విరోధ ఇత్యత్రాహ (శోధకేతి) ఏవం జ్ఞానస్య నిర్విశేషవిషయత్వం తద్విరుద్ధవచనోదాహరణేన ప్రతిక్షిప్తమ్. అథ తత్త్వమస్యాది సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా నిర్విశేషజ్ఞానమేవోపాయ ఇతి శఙ్కాయాం తస్య జీవపరైక్యవిషయత్వం వ్యుదస్యతి (తత్త్వమస్యాదీతి) శోధకవాక్యేషు సామానాధికరణ్యమతద్వ్యావృత్తిముఖేన వస్త్వైక్యపరం * తత్త్వమస్యాదిషు జీవబ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యమన్వయముఖేనోపలక్షితవస్త్వైక్యపరమ్ - అవిద్బ్రహ్మణోస్తు * సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదావతాత్త్వికరూపారోపణేన సామానాధికరణ్యమ్. * జ్యోతీంషి విష్ణురిత్యాదౌ బాధార్థమితి చతుర్ధాహి పరైస్సామానాధికరణ్యం తత్ర తత్రాభ్యుపేతమ్. తత్ర * తత్త్వమస్యాదివాక్యేఽన్వయముఖేన వస్తుమాత్రపరత్వం గత్యభావే బాధార్థత్వం చాశఙ్క్య నిరాక్రియతే. తత్ర ప్రథమం వస్త్వైక్యపరత్వం దూషయితుమాహ (న నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (తత్త్వమితి) తచ్చ కథమిత్యత్రాహ (తత్పదం హీతి) హిర్హేతౌ. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకప్రతిపాదనం కథమిత్యత్రాహ (తదైక్షతేతి) తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతసర్వాకారవిశిష్టవస్తుపరామర్శిత్వం వ్యుత్పత్తిసిద్ధమ్. యథా - శుక్లాశోభనాక్షీ మదీయాపూర్ణశృఙ్గాఘటోధ్నీ గౌస్తామానయేతి. నను గౌస్తిష్ఠతి తామానయేత్యాదౌ ఆనయనాదిక్రియానర్హస్థిత్యాదివిశేషణవిధురవస్తుపరామర్శిత్వం దృశ్యతే- తచ్చ ముఖ్యమ్. నైవమ్. ఆనయనసమకాలాన్వయాయోగ్యేనాపి స్థిత్యాదివిశేషణేన పూర్వకాలవైశిష్ట్యస్య వివక్షితత్వాత్ - అన్యథా ధావతోఽపి గోపిణ్డస్యానయనప్రసఙ్గః. విశేషణం విశేష్యవస్తునియతాన్వయార్హం - తథాన్వితస్య తస్యాపరిత్యాగో హి వివక్షితత్వం. ప్రకృతసర్వవిశేషణేష్వేకస్యాపి పరిత్యాగే ప్రకృతత్వమేవ హీయేత - శుక్లాశోభనాక్షీ మదీయాపూర్ణశృఙ్గాఘటోధ్నీ గౌస్తామానయేత్యుక్తే శౌక్ల్యేతరసమస్తవిశేషణాన్వితవ్యక్త్యానయనేఽపి ప్రకృతవ్యక్తేరానీతత్వాభావాత్ అతస్సవిశేషే ప్రకృతే నిర్విశేషస్య ప్రకృతత్వం దూరోత్సారితమ్. న చ ప్రకృతసర్వవిశేషణపరిత్యాగేఽపి ధర్మైక్యేన ప్రకృతత్వసిద్ధిః - సర్వాకారప్రహాణే ప్రతిసంధానానర్హత్వాత్ - న హ్యపవరకే ఘటోఽస్తి తమానయేత్యుక్తే ఘటత్వావివక్షాయాం మృన్మాత్రస్య సిద్ధిః ప్రకృతత్వసిద్ధిః. కథమేకాకారపరిత్యాగేఽప్యసంభవత్ప్రకృతత్వం సర్వాకారపరిత్యాగే సంభవతి. అఙ్గులీయకత్వప్రహాణేఽపి కనకం ప్రతిసంధీయత ఇతి చేత్. సత్యమ్. ప్రత్యక్షేణ తచ్ఛబ్దస్తు ప్రకృతాకారప్రహాణే ప్రతిసన్ధానమేవ జనయితుం న శక్నోతి. అత ఏవ హి యదఙ్గులీయకం తదానయేత్యుక్తే కనకమాత్రం నానీయతే. అతః ప్రకృతసర్వాకారప్రహాణే ప్రతిసంధానానర్హస్య వస్తునః ప్రకృతత్వమేవ నాస్తీతి తచ్ఛబ్దస్య వస్తుమాత్రపరత్వం లాక్షణికం స్యాత్. తత్పదోపస్థాపితసార్వజ్ఞ్యాదీనాం త్వమ్పదోపస్థాపితాజ్ఞత్వాదీనాం చ విరోధాన్నిర్విశేషపరత్వమితి చేత్ తత్రాహ (తత్సమానాధికరణమితి) ఘటస్య శుక్ల ఇత్యాదివ్యధికరణవాక్యేషు ధర్మవాచిపదస్య ధర్మిపర్యన్తత్వాభావాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం తత్సమానాధిక

అచిద్విశిష్టజీవశరీరకం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి - ప్రకారద్వయావస్థితైకవస్తుపరత్వాత్ సామానాధికరణ్యస్య. ప్రకారద్వయపరిత్యాగే ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాసంభవేన సామానాధికరణ్యమేవ పరిత్యక్తం స్యాత్, ద్వయోః పదయోర్లక్షణా చ, సోఽయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి న లక్షణా- భూతవర్తమానకాలసంబన్ధితయైక్యప్రతీత్యవిరోధాత్. దేశభేదవిరోధశ్చ కాలభేదేన పరిహృతః * తదైక్షత బహు స్యామిత్యుపక్రమవిరోధశ్చ, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం చ న ఘటతే- జ్ఞానస్వరూపస్య నిరస్తనిఖిలదోషస్య సర్వజ్ఞస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యాజ్ఞానం తత్కార్యానన్తాపురుషార్థాశ్రయత్వం చ భవతి. బాధార్థత్వే చ

రణమిత్యుక్తమ్. (అచిద్విశిష్టజీవశరీరకమితి) అజ్ఞత్వాదిగుణానాం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకే పరమాత్మని విరోధస్స ద్వారకతయా పరిహృత ఇత్యర్థః; త్వమ్పదప్రవృత్తినిమిత్తసంబోధనీయార్థత్వరూపాభిముఖ్యవిశేష ప్రయోజకోపలక్షణాభిప్రాయేణ అచిద్విశిష్టజీవేత్యుక్తమ్. సమానాధికరణత్వే సతి కథం త్వమ్పదం జీవవిశిష్టబ్రహ్మపరకమిత్యత్రాహ (ప్రకారద్వయేతి) ప్రకారద్వయావస్థితం- ప్రకారద్వయవిశిష్టమ్. ప్రకృతతత్త్వంపదప్రవృత్తినిమిత్తపరః ప్రకారద్వయశబ్దో న్యూనత్వనివర్తకః- న తు ప్రకారత్రిత్వాదివ్యవచ్ఛేదపరః. తదుపపాదయతి (ప్రకారద్వయపరిత్యాగ ఇతి) దూషణాన్తరమాహ (ద్వయోరితి) అవిరోధేన ముఖ్యతయా నిర్వాహాసంభవత్యేకస్యాపి పదస్య లక్షణా న యుక్తా- విరోధే సత్యప్యేకపదలక్షణయైవావిరోధస్సిధ్యతీతి పదద్వయలక్షణానుపపన్నేత్యర్థః. నను పదద్వయలక్షణా న దూషణం - సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదిషు దృష్టత్వాత్- తత్ర హి దేశకాలవిశిష్టాకారే దేశకాలాన్తరాన్వయవిరోధాల్లాక్షణికమేవ పదద్వయమిత్యత్రాహ (సోఽయమితి) కిమేకస్య దేశద్వయసంబన్ధే విరోధః - ఉత కాలద్వయసంబన్ధ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (భూతేతి) న హి విశిష్టాకారే విశేషణాన్తరాన్వయః - అపి తు విశేష్యమాత్రే- అతః కాలద్వయసంబన్ధో న విరుద్ధః. యది విరుద్ధః- తర్హి బౌద్ధోక్తం క్షణికత్వమేవాపద్యేత- అనేకకాలసాధ్య(క)ధర్మవిధానం ఫలప్రాప్తిశ్చ నోపపద్యేయాతామితి భావః. (దేశభేదేతి) యద్యేకస్య దేశద్వయసంబన్ధవిరోధః - తర్హి విష్ణుక్రమణతీర్థస్నానాదివిధిర్నోపపద్యతే, ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చేతి భావః. యౌగపద్యం కథం సంభవతీతి చేదుచ్యతే - దేశద్వయసంబన్ధస్య కాలద్వయసంబన్ధస్య వా న యౌగపద్యం భావః - తత్ప్రతిపత్తేరేవ హి యౌగపద్యం- ప్రతిపత్తిస్తు దేశద్వయకాలద్వయసంబన్ధం క్రమభావినమేవ దర్శయతి - అతో న విరోధః - అన్యథా - అతీతానాగతవిషయజ్ఞానేష్వతీతానాగతవిషయయోర్వర్తమానత్వం జ్ఞానస్యాతీతానాగతత్వం వా ప్రసజ్యేతేతి. దూషణాన్తరమప్యాహ (తదైక్షతేతి) ఉపక్రమాధికరణన్యాయోపక్రమప్రాబల్యముక్తమితి భావః. ఉపక్రమోపక్రమే ఐక్యస్య ప్రతిపన్నత్వాన్నోపక్రమవిరోధః - ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావాక్యం హి * తదైక్షత బహు స్యామితి వాక్యాత్పూర్వమిత్యత్రాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి) తత్ర నిమిత్తోపాదానత్వతదనుగుణసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాదిగుణసిద్ధేరిత్యర్థః. విశిష్టమేవ కారణం తదేవ స్థూలావస్థం కార్యమితి ద్రవ్యాన్తరత్వాభావాత్కారణజ్ఞానేన కార్యజ్ఞానముపపద్యతే. మృషావాదినస్తు కారణజ్ఞానే కార్యస్య విషయతయాన్తర్భావోఽభిమతశ్చేద్విరోధః. సత్యవిషయజ్ఞానే మిథ్యార్థస్య విషయత్వాయోగాత్. మిథ్యాత్వేనేత్యధ్యాహారశ్చ స్యాత్. అనన్తర్భావే త్వజ్ఞాతే జ్ఞాతత్వవ్యవహారో న ముఖ్యస్స్యాత్. అతోఽస్మత్పక్ష ఏవ ప్రతిజ్ఞావాక్యం స్వరసమ్. శ్రుత్యన్తరవిరోధమాహ (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) జ్ఞానస్వరూపస్య సర్వజ్ఞస్యేత్యనేన ధర్మిధర్మభూతజ్ఞానే వివక్షితే. సర్వజ్ఞస్యాజ్ఞత్వం నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య అనన్తాపురుషార్థాశ్రయత్వమితి విరోధః. జ్ఞానస్వరూపస్యేత్యనేన తిరోధానానుపపత్తిశ్చ సూచితా. ఇత్థం సామానాధికరణ్యస్య నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరత్వం దూషితమ్. అథ బాధార్థత్వం దూషయతి (బాధార్థత్వే చేతి) రజ్జుస్సర్ప ఇత్యేవం రూపబాధార్థం సామానాధికరణ్యమేవ నాస్తి- సామానాధికరణ్యస్య ఏ

సామానాధికరణ్యస్య త్వంతత్పదయో రధిష్ఠానలక్షణానివృత్తిలక్షణాచేతి లక్షణాదయస్త ఏవ దోషాః. ఇయాంస్తువిశేషః - నేదం రజతమితివదప్రతిపన్నస్యైవ బాధస్యాగత్యాపరికల్పనమ్. తత్పదేనాధిష్ఠానాతిరేకి ధర్మానుపస్థాపనేనబాధానుపపత్తిశ్చ. అధిష్ఠానంతుప్రాక్తిరోహితమతిరోహితస్వరూపం తత్పదేనోపస్థాప్యతఇతిచేన్న - ప్రాగధిష్ఠానాప్రకాశేతదాశ్రయభ్రమ బాధయోరసంభవాత్ - భ్రమాశ్రయమధిష్ఠానమతిరోహితమితిచేత్ - తదేవాధిష్ఠానస్వరూపం భ్రమవిరోధీతి తత్ప్రకాశే సుతరాంనతదాశ్రయభ్రమబాధౌ. అతోఽధిష్ఠానాతిరేకిపారమార్థికధర్మతత్తిరోధానాభ్యుపగమే భ్రాన్తిబాధౌ దురుపపాదౌ.

కస్మింశ్చిద్విశేష్యే ప్రకారద్వయోపస్థాపకతయా బాధార్థత్వవిరోధాత్ - అతఃపదద్వయముఖ్యార్థత్వేఽభిమతేబాధార్థం సామానాధికరణ్యంనసిధ్యేత్. సర్పశబ్దేన నఞర్థంలక్షయిత్వా అసర్పోఽయంరజ్జురితి నిర్వాహం దృష్టాన్తవాక్యస్యాశఙ్క్య దార్ష్టాన్తికవాక్యస్య తతోఽప్యధికం దూషణమాహ (బాధార్థత్వేచేతి) త్వన్తత్పదయోరిత్యత్ర నక్రమవివక్షా- తత్పదమధిష్ఠానమాత్రం లక్షయతి - త్వమ్పదం జీవభావనివృత్తింలక్షయతి. యద్వా - త్వమ్పదేనాధిష్ఠానలక్షణా తత్పదేన నివృత్తిలక్షణా. ఆదిశబ్దేన సామానాధికరణ్యలక్షణహాని, రుపక్రమవిరోధః- ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్తిః, శ్రుత్యన్తరవిరోధ, శ్చేతిదూషణాని వివక్షితాని. ఉక్తదృష్టాన్తాదుపలక్ష్యసామానాధికరణ్యాచ్చ దూషణమత్రాధికమిత్యాహ (ఇయాంస్తువిశేషఇతి) బాధార్థత్వేవిశేషోనపూర్వోక్తదూషణహానిః. అపితులైస్సహాపక్ష్యమాణాధికదూషణద్వయాపాతఏవవిశేషఇత్యర్థః. అధికందూషణమాహ (నేదంరజతమితివదప్రతిపన్నస్యైవబాధస్యాగత్యాపరికల్పనమితి) శుక్తిరేవరజతమిత్యత్ర ప్రమాణాన్తరేణనేదంరజతమితి బాధస్యప్రతిపన్నత్వాద్బాధకల్పనమ్. అత్ర బాధస్య అప్రతిపన్నత్వేప్యగత్యాబాధకల్పనమిత్యర్థః. (తత్పదేనాధిష్ఠానాతిరేకిధర్మానుపస్థాపనేన బాధానుపపత్తిశ్చేతి) శుక్తిరేవరజతమిత్యత్రశుక్తిత్వరూపం విరుద్ధధర్మంశబ్ద ఏవోపస్థాపయతి- అతస్తత్రబాధకల్పనమ్. అత్రత్వధిష్ఠానమాత్రంలక్షయతాతత్పదేన శుక్తిత్వవద్విరుద్ధధర్మానుపస్థాపనాద్బాధకల్పనమనుపపన్నమిత్యర్థః. విరోధపరిహారార్థం లక్షణాచేదన్యతరపదలక్షణైవ విరోధపరిహారాయాలం - తదానవిశేషత్వప్రసఙ్గ ఇతిచార్థసిద్ధమ్. ప్రమాణాన్తరేణ బాధస్య ప్రతిపన్నత్వాచ్ఛబ్దేన విరుద్ధధర్మోపస్థాపనాచ్చ బాధకల్పనం - అత్రతూభయాభావాత్తదనుపపన్నమిత్యుక్తమ్. తత్రవిరుద్ధాకారోపస్థాపనం శఙ్కతే (అధిష్ఠానంత్వితి) తదధిష్ఠానమతిరోహితస్వరూపం యథాభవతితథోపస్థాప్యతఇతి క్రియావిశేషణమ్. అప్రకాశితవిరోధిప్రకాశనంహిబాధకల్పనం - నతుధర్మోపస్థాపనమేవబాధకల్పనమితి నియమోస్తి- అతస్తత్పదేన ప్రాగప్రకాశిత విరోధ్యధిష్ఠానస్వరూపప్రకాశనాద్బాధకల్పనమిత్యర్థః. అత్రాహ. (నేతి) కిం విరోధిరూపమధిష్ఠానం ప్రకాశతే - ఉతనేతివికల్ప్యాప్రకాశపక్షే దూషణమాహ (అధిష్ఠానేతి) తదాశ్రయేత్యాశ్రయశబ్దో విషయపరః. యద్వా- తదధిష్ఠానకభ్రమబాధయోరిత్యర్థః. ప్రకాశపక్షంశఙ్కతే (భ్రమేతి) భ్రమాశ్రయమధిష్ఠానమిత్యత్ర పాఠో నిరీక్షణీయః. ఆశ్రయశబ్దో విషయపరః. భ్రమాశ్రయమిత్యత్ర భ్రమస్యాశ్రయణం విషయీకరణం యత్రేతి వైయధికరణ్యేనవా, భ్రమఆశ్రయఆశ్రయణీయస్సమ్బన్ధనీయో మేనేతి సామానాధికరణ్యేనవాకథంచిద్బహువ్రీహిత్వమపి నిర్వోఢుంశక్యమ్. ఆరోప్యాకారాధికరణభూతమధిష్ఠానమితివార్థః. భ్రమాశ్రయత్వాయాతిరోహితమితిచేదిత్యర్థః. దూషయతి (తదేవేతి) కిమిదమధిష్ఠానం విరోధిరూపం - ఉతావిరోధీతివికల్పాభిప్రాయేణ విరోధీతిపక్షే దూషణముక్తమ్. అవిరోధిత్వపక్షేబాధకల్పనానుపపత్తిఃభ్రమానుచ్ఛేదశ్చేతిదూషణంస్పష్టమితి నతదుక్తం, (అతఇతి) పారమార్థికశబ్దస్యాయమభిప్రాయః - భ్రమవిరోధ్యాకారస్య అపారమార్థికత్వే అధ్యస్తరూపమేవసత్యంస్యాత్, యథాశుక్తిత్వాపారమార్థ్యేరజతత్వంసత్యంభవతీతి. యదిదంచోద్యం - విరోధ్యాకార

అధిష్ఠానే హి పురుషమాత్రాకారే ప్రతీయమానే తదతిరేకిణి పారమార్థికే రాజత్వేతిరోహితేస్యైవ వ్యాధత్వభ్రమః; రాజత్వోపదేశేన చ తన్నివృత్తిర్భవతి - నాధిష్ఠానమాత్రోపదేశేన - తస్య ప్రకాశమానత్వేనానుపదేశ్యత్వాత్, భ్రమానుపమర్దిత్వాచ్చ, జీవశరీరక జగత్కారణబ్రహ్మపరత్వే ముఖ్యవృత్తం పదద్వయమ్- ప్రకారద్వయవిశిష్టైకవస్తుప్రతిపాదనేన సామానాధికరణ్యం చ సిద్ధమ్. నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య బ్రహ్మణో జీవాన్తర్యామిత్వమప్యైశ్వర్యమపరం ప్రతిపాదితం భవతి, ఉపక్రమానుకూలతా చ; ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిశ్చ, సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్యైవ బ్రహ్మణః స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన కార్యత్వాత్. * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్ * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే * అపహతపాప్మా * సత్యకామస్సత్యసంకల్పః ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరావిరోధశ్చ

స్యాపారమార్థ్యేపి భ్రమనివృత్తిరుపపద్యతే - యథా - పలాశపుష్పవిషయదావభ్రమవతో భ్రమరస్య వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమేణ పలాశపుష్పం శ్లిష్యతః పలాశపుష్పవిషయదావభ్రమో వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమశ్చ నివృత్త ఇతి. యథాహుః * భ్రమరీ భ్రమరభ్రమేణ వృన్తే యదదావభ్రమమాశ్లిషత్పలాశమితి. తదయుక్తం - తత్రాపి పరమార్థవిరోధ్యాకారేణైవ భ్రమవిషయనివృత్తేః - దావత్వవిరోధిపలాశపుష్పత్వాకారః పరమార్థః - భ్రమరత్వవిరోధివృన్తత్వాకారశ్చ పరమార్థః. అపరమార్థత్వే దావత్వం భ్రమరత్వం చ సత్యం స్యాత్ - శుక్తిత్వే అపరమార్థే రజతత్వమివ. వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమేణ దావత్వభ్రమనివృత్తిరితి చేత్, తతః కిం - దావత్వబుద్ధినివృత్తిః భ్రమరత్వస్య సత్యత్వప్రతిపత్తికృతా. తతశ్చాసత్యేసత్యత్వవిషయభ్రమాన్తరం తిష్ఠతి- తన్నివృత్తిరప్యసత్యవిషయసత్యత్వ భ్రమాన్తరేణేతి భ్రమపరంపరయా నిశ్శేషావిద్యా నివృత్త్యనుపపత్తిః. కించ - దావత్వవిషయధీనివృత్తావపి దావత్వనివృత్తిర్న భ్రమరభ్రమేణ- అపితు పరమార్థపుష్పత్వాకారేణైవ - అన్యథా పరమార్థరజతే అపరమార్థశుక్తిత్వబుద్ధ్యా రజతధీనివృత్త్యా రజతస్యాపి శుక్తిత్వప్రసఙ్గాత్. భ్రమాన్తరేణ భ్రమాన్తరనివృత్తావనవస్థా చ స్యాత్ - నివర్తకభ్రమాన్తరస్యాపి నివర్తకాన్తరాపేక్షత్వాత్ - యథా రజ్జువిషయ సర్పభూదళనామ్బుధారా భ్రమపరమ్పరాయాః. కించ - భ్రమరభ్రమనివృత్త్యనన్తరం నివర్తకాపారమార్థ్యజ్ఞానాదావతద్దావభ్రమః పరమార్థపలాశపుష్పత్వగ్రహణేనైవ ప్రతినివృత్తః. అతో నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిలక్షణ మోక్షవాదినా భ్రమపరంపరాపర్యవసానార్థమన్తతోగత్వా పరమార్థాకారోఽభ్యుపగన్తవ్యః. రజ్జుత్వవత్. చరమభ్రమస్స్వయమేవ నస్యాదితి చేన్న- స్వయం స్వబాధకత్వే కర్మకర్తృవిరోధప్రసఙ్గాత్. కించ - బాధకస్య సత్యాత్మకత్వాద్బాధ్యస్య మిథ్యాత్వాదేకస్యైవ నివర్త్య నివర్తకత్వాభ్యుపగమే తస్యైవ మిథ్యాత్వం సత్యత్వం చేతి విరోధస్స్యాత్- కించ - ప్రపఞ్చోపి బాధకానపేక్షస్స్వయమేవ స్వాత్మానం నివర్తయేత్. స్వయం నాశే వినాశస్యావస్థాన్తర రూపత్వాదవిద్యా సూక్ష్మరూపేణ స్థితా స్యాత్- నాశకల్పకావిద్యాన్తరం చ స్యాత్- పరమార్థవిరుద్ధధర్మతత్త్వరోధానాభావే భ్రమబాధాసంభవం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (అధిష్ఠానే హీతి) అత్ర రాజకుమారసమాధిర్భగవతో భాష్యకారస్య. ఏవం బాధార్థత్వం దూషితమ్. అథ స్వపక్షే ఇమాని దూషణాని న సన్తీత్యాహ (జీవశరీరకేతి) ముఖ్యవృత్తమిత్యనేన లక్షణాహానిరుక్తా (ప్రకారద్వయేతి) అనేన సామానాధికరణ్యసిద్ధిః. నిరస్తనిఖిలదోషస్యేత్యాదినా తత్పదోక్తగుణావిరోధః (ఉపక్రమానుకూలతా చేతి) * సదేవ సోమ్యేదమ్ * తదైక్షతేత్యుపక్రమావిరోధ ఉక్తః ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (సూక్ష్మేతి) విశిష్టం కారణం- తదేవ కార్యమితి ప్రతిజ్ఞోపపత్తిరిత్యర్థః; శ్రుత్యన్తరావిరోధమాహ (తమీశ్వరాణామితి) వాక్యం చేదుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్. ఉద్దేశ్యం హ్యవగతం ఉపాదేయం విధేయమనవగతం. అత్ర తత్పదం నోద్దేశ్యసమర్పణపరం - సార్వజ్ఞ్యాది గుణకత్వస్య ప్రత్య

తత్త్వమసీత్యత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః కథమితి చేత్. నాత్ర కించిదుద్దిశ్య కిమపి విధీయ
తే* ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యనేనైవ ప్రాప్తత్వాత్ - అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్.
ఇదం సర్వమితి సజీవం జగన్నిర్దిశ్యైతదాత్మ్యమితి తస్యైష ఆత్మేతి తత్ర ప్రతిపాదితమ్.

క్షాద్యగోచరత్వాత్. త్వమ్ఛబ్దస్య చాన్తర్యామిపరత్వే సత్యుద్దేశ్యసమర్పకత్వమనుపపన్నం- అన్తర్యామిణః ప్రత్య క్షాద్యవిషయత్వాత్. తస్మాత్త్వంశబ్దేన జీవమాత్రముద్దిశ్య తస్య తత్పదేన బ్రహ్మభావో విధీయత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. తత్ర విరోధాన్నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరం సామానాధికరణ్యం భవతీత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (తత్త్వమసీత్యత్రోద్దేశ్యో పాదేయవిభాగః కథమితి చేదితి) పరిహరతి (నాత్రేతి) ప్రమాణాన్తరాగోచరార్థస్య కథమవిధానమిత్యపేక్షాయాం న కేవలం ప్రత్యక్షాద్యవగతార్థవిషయమేవ వాక్యమనువాదకమ్- అపితు వాక్యాన్తర ప్రతిపన్నార్థవిషయమప్యనువాదక మిత్యభిప్రాయేణ వాక్యాన్తరప్రాప్తిం దర్శయతి (ఐతదాత్మ్యమితి) అస్మిన్నేవ ప్రకరణే ప్రథమప్రతిపన్న నామ రూపవ్యాకరణశ్రుత్యైవ పరమాత్మశరీరభూతచిదచిద్వాచకశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తాభిధాయిత్వంచ జ్ఞాతమితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అప్రాప్తే హీతి) అప్రతిపన్నార్థవిషయం శాస్త్రమజ్ఞాతజ్ఞాపనరూపప్రయోజనవదిత్యర్థః. అతః త దేవోద్దేశ్యోపాదేయ విభాగవత్ - న తు ప్రకృతనిగమనరూపం వాక్యమ్. అతోఽస్య నిగమనవాక్యస్య ప్రతిపన్నార్థవిష యత్వాన్నోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వమితి భావః. నను నిగమనవాక్యస్యాప్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వం ప్రతీయ తే- యథా - తస్మాచ్ఛబ్దో నిత్యః, తస్మాదయమగ్నిమాన్, ఇతి. అత్ర శబ్దపర్వతాద్యుద్దేశేన అనిత్యత్వాగ్నిమత్త్వాదికం హి విధేయతయా ప్రతీయతే. నైతద్యుక్తమ్. ప్రతిపాదితార్థవిషయస్య నిగమనవాక్యస్యాప్రతిపన్నార్థవిషయత్వ వ్యాఘా తాత్. ప్రతీతిస్తు విధాయకవాక్యస్థోద్దేశ్యోపాదేయసమర్పకపదప్రత్యభిజ్ఞానాన్నిర్దేశే ప్రథమచరమభావాది సారూ ప్యాచ్చోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వభ్రాన్తిరేవ * యద్వృత్తయోగః ప్రాథమ్యమిత్యాద్యుద్దేశ్యలక్షణమితి హి నీతి విదః. నను సర్వత్రోద్దేశ్యానుగుణా తిఙ్విభక్తిః- అత ఏవ హి యుష్మదస్మదోః పదాన్తరసామానాధికరణ్యేన పరస్పర సా మానాధికరణ్యేన చ ప్రయోగే ఉద్దేశ్యానుగుణా మధ్యమోత్తమపురుషవ్యవస్థా దృశ్యతే * త్వం భూతానామధిపతిరసి * అహమస్మి ప్రథమజా ఋతస్య - తథా * యదగ్నే స్యామహం త్వం త్వం వా ఘా స్యా అహం స్యుష్టే సత్యా ఇహాశిష ఇత్యాది షు: అగ్నే అహం త్వం యది స్యాం - త్వమివ దేవతా స్యాం. త్వమహం యది స్యాః- అహమివార్థీ స్యాః తదా తే- తవాశి షస్సత్యాస్స్యురిత్యర్థః తస్మాత్తత్త్వమసీత్యత్రాపి మధ్యమపదప్రయోగాత్ త్వంపదస్యోద్దేశ్యసమర్పకత్వం తత్పద స్య చోపాదేయసమర్పకత్వమకామేనాపి స్వీకార్యమ్. నైవమ్- పదద్వయావగతార్థస్య పూర్వవాక్యప్రాప్తత్వాదే వ. తర్హి మధ్యమనిర్దేశః కథమితి చేత్, ఉచ్యతే- తత్త్వంపదయోరుభయోరపి ప్రయుక్తత్వాదుద్దేశ్యోపాదేయ విభా గాభావాచ్చ ప్రథమమధ్యమపురుషయోరవిశేషేణ ప్రాప్తౌ- నిగమనవాక్యస్య ప్రాపకవాక్యానురోధిత్వస్య న్యా య్యత్వాత్, తత్ర చేదం సర్వమితి నిర్దిష్టజగదన్తర్గత(చిద)చిద్విశేషవిశిష్ట పరమాత్మవాచినః త్వమ్పదస్య ప్రాపకవాక్యస్థో ద్దేశ్యవాచిపదవాచ్యైకదేశవిషయత్వాత్; తదనురోధేన మధ్యమనిర్దేశ ఇతి. నను * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి అచే తనే బ్రహ్మానుప్రవేశముక్త్వా * తత్త్వమసీతి జీవబ్రహ్మణోః స్వరూపైక్యముచ్యత ఇతి శఙ్కాయామాహ (ఇదం సర్వ మితి సజీవం జగన్నిర్దిశ్యేతి) సర్వశబ్దో నాచేతనమాత్రపరః - సఙ్కోచకాభావేపి స్వారస్యభఙ్గాయోగాత్ * సన్మూ లాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి పూర్వవాక్యే సర్వశబ్దేన ప్రజానాం విశేషితత్వాత్ ప్రజాశబ్దస్య చాచిత్సంసృష్టచేతన విశేషపరత్వాత్ * ఇదం సర్వమసృజత ఇత్యాదివాక్యాన్తరే విజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దవాచ్య చిదచిదాత్మకస్య జగతస్సర్వశబ్దేన నిర్దేశాచ్చేతి భావః. ఐతదాత్మ్యమితి పదం వ్యాచష్టే (తస్యైష ఆత్మేతి) ఇదం

తత్ర చ హేతురుక్తః * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి.
*సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఇతి వత్. తథా శ్రుత్యన్తరాణి చ బ్రహ్మణ, స్తద్వ్యతిరిక్త
స్య చిదచిద్వస్తునశ్చ శరీరాత్మభావమేవ తాదాత్మ్యం వదన్తి * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం స
ర్వాత్మా * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః
పృథివీమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః * య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో య
మాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః.

సర్వమితి పదద్వయముద్దేశ్యసమర్పకమ్. ఐతదాత్మ్యం- ఏతదాత్మకత్వం విధేయమ్. విశిష్టస్య బ్రహ్మణః కారణతయా ప్రకృతత్వేపి ఏతచ్ఛబ్దః చిదచిద్విలక్షణవిశేష్యాంశపరః- అర్థవశాత్. తదాత్మకత్వం మృదాత్మకో ఘట ఇతి వత్స్వరూపైక్యకృతం స్యాత్ ఇత్యత్రాహ (తత్ర చ హేతురుక్త ఇతి) సదాయతనా ఇత్యనేనాధారాధేయభావ ఉక్తః. అనేన శరీరశరీరిభావస్సిద్ధః- చేతనేన యావదాత్మభావితయా ధార్యద్రవ్యం హి శరీరం. అస్మిన్వాక్యే హేతుత్వమప్రకటమితి తద్వైశద్యాయాహ (సర్వం ఖల్వితి) అత్రాపి ప్రాణనేన సదాయతనత్వం ఫలితమ్ * సన్మూలా ఇత్యాదివాక్యైకార్థ్యాత్. తత్ర సన్మూలా ఇతి తజ్జత్వం సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి తల్లత్వం, సదాయతనా ఇతి తదనత్వం, చోచ్యతే. తచ్ఛాస్తుః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకతయా స్థితి హేతుత్వమ్- * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సర్వమిదం విధృతం తిష్ఠతీత్యాదిశ్రుతేః. ఏవం నిష్కృష్టబ్రహ్మస్వరూపస్యోపాదానత్వ లయస్థానత్వాయోగాత్ సర్వస్య తదనత్వాక్త్యా చ చిదచిచ్ఛరీరకత్వం సిద్ధమ్. అతస్సర్వశబ్దః కార్యావస్థచిదచిచ్ఛరీరకపరమాత్మపరః. బ్రహ్మశబ్దస్య సఙ్కోచేన స్వరూపరూపగుణైర్నిరవధికబృహత్త్వవాచిత్వాన్నిష్కృష్టబ్రహ్మణః కారణత్వానుపపత్తిరూపార్థసామర్థ్యాచ్చ బ్రహ్మశబ్దః కారణావస్థచిదచిద్విశిష్టపరః. ఏవముభయావస్థచిదచిత్ప్రకారిణో బ్రహ్మణ ఏకత్వం సామానాధికరణ్యప్రతిపాద్యమితి కార్యకారణావస్థప్రకారైక్యైకత్వమస్య వాక్యస్యార్థః. చిదచిత్ప్రకారిత్వం ప్రాతిపదికబోధ్యం - అవస్థాద్వయవిశిష్టవస్త్వైకత్వం సామానాధికరణ్యబోధ్యమితి న వాక్యభేదః. అతో యథోక్త ఏవార్థః. అథ * సర్వం ఖల్వితి వాక్యప్రతిపన్నస్య తాదాత్మ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం నియన్తృత్వనియామ్యత్వాదినా శరీరశబ్దేన చ విశదయితుం శ్రుతివాక్యాని దర్శయతి (తథేతి) * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తేత్యేతత్సర్వాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానరూపమ్. అనేన శరీరాత్మభావ ఉక్తః- అన్తః ప్రవిశ్య నియామ్యత్వం హి శరీరత్వమ్. తత్స్పష్టీకరణార్థముదాహరతి (యః పృథివ్యామితి) * యః పృథివ్యాం * య ఆత్మనీతి పర్యాయద్వయేన చేతనాచేతనయోర్భగవన్తం ప్రతి శరీరత్వముక్తమ్. ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యుక్తే వేద్యామగ్నిస్తిష్ఠతి, తిలే తైలం తిష్ఠతీతి వద్బహిరబహిస్థితిసాధారణ్యాత్. తద్వైశద్యార్థమాహ ఆత్మనోన్తర ఇతి. అన్తరో యమయతీత్యనేన శరీరలక్షణముక్తమ్. తస్మాత్తన్నియామ్యం తచ్ఛరీరమిత్యర్థః. న చ శిలాపుత్రకస్య శరీరమితివదయం నిర్దేశః- అపవాదకాభావే వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభఙ్గాయోగాత్ * యస్య పృథివీ శరీరమితి వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభఙ్గాభావస్య ప్రకరణసిద్ధత్వా, త్తదపవా(దకా)దాభావే తత్రౌపచారికత్వాశ్రయణాయోగాత్, అధికరణాధికర్తృభావ, వ్యాప్యవ్యాపకభావ, జ్ఞప్రాజ్ఞభావ, నియామ్యనియన్తృభావరూపవిరుద్ధధర్మైః స్వారస్యభఙ్గస్యాత్యర్థమపోదితత్వాచ్చ. యం పృథివీ న వేదేతి దృష్టాన్తార్థమ్. యథా అచేతనం న వేత్తి తథా చేతనోపీతి భావః- య ఆత్మనీతి పర్యాయేణ పరిశుద్ధాత్మనో భగవచ్ఛరీరత్వముచ్యతే- నక్షత్రచన్ద్రాదిత్యాదీనామచిత్సంసృష్టచేతనవిశేషాణాం పరమాత్మశరీరత్వస్య పృథగుక్తత్వాత్ * యస్సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్నిత్యనుక్తానామపి సంసృష్టజీవానాం పరమాత్మశరీరత్వస్య పృథగుక్తత్వాచ్చ. న చ భూతశబ్దః పృథివ్యాద్యచిన్మాత్రపరః * యస్య పృథివీ

* యఃపృథివీ మన్తరేసంచరన్నిత్యారభ్య * యస్యమృత్యుశ్శరీరం । యంమృత్యుర్న వేద। ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకో నారాయణః * తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ । తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవదిత్యాదీని. అత్రాపి * అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరణవాణీతి బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశేనైవ సర్వేషాంవస్తుత్వంశబ్దవాచ్యత్వంచ ప్రతిపాదితమ్ * తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవదిత్యనేనైకార్థ్యాజ్జీవస్యాపిబ్రహ్మాత్మకత్వంబ్రహ్మానుప్రవేశాదేవేత్యవగమ్యతే.

శరీరం * యస్యాపశ్శరీరమిత్యాదినా పృథివ్యాదీనాంభూతానాం పృథగుక్తత్వాత్. యమాత్మానవేదేతిఇయత్తయావేదననిషేధః - భగవత్ప్రసాదేనవినాతజ్జ్ఞానస్య శక్యత్వనిషేధోవాక్రియతే, కారణావస్థమపి భగవతశ్శరీరం - శరీరీచనారాయణాఖ్యోదేవతా విశేషఇతిజ్ఞాపయితుమాహ (యఃపృథివీమన్తరేసంచరన్నితి) మృత్యుః- తమశ్శబ్దవాచ్యా ప్రకృతిః - తత్రైవతమశ్శబ్దస్థానే మృత్యుశబ్దపాఠాత్. శరీరశరీరిభావస్తత్తన్నామభాక్త్వనిర్వాహకఇత్యాహ (తత్సృష్ట్వేతి) నకేవలం శ్రుత్యన్తరానురోధాదైతదాత్మ్యశబ్దార్థోనిశ్చీయతే- స్వప్రకరణవాక్యాదపీత్యాహ (అత్రాపీతి) అనేనజీవవాచిశబ్దస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వమపిశ్వేతకేతు నావగతమితిసిద్ధమ్. జీవేనాత్మనా - జీవశరీరకేణ మయా * వ్యాఘ్రోణభూత్వాబహవో మయాత్తా ఇతివత్. నామరూపేఇతి పదంవ్యాచష్టే (వస్తుత్వంశబ్దవాచ్యత్వం చేతి) తత్తద్దేవాదివస్తుత్వం దేవాదిశబ్దవాచ్యత్వంచేత్యర్థః. అచిద్బ్రహ్మణోః తాదాత్మ్యమనుప్రవేశకృతమస్తు-జీవబ్రహ్మణోస్తుస్వరూపైక్యకృతమేవస్యాత్- జీవేనమయేతి శ్రవణాదిత్యత్రాహ (తదనుప్రవిశ్యేతి) నను జీవమనుప్రవిష్టస్యాపి బ్రహ్మణోనామవాచ్యత్వం నవ్యాకరణాత్సిధ్యతి - నామరూపవ్యాకరణశ్రుతేర్నామవాచ్యత్వ ప్రతిపాదనపరత్వాభావాత్. యథారూపవ్యాకరణం రూపనిష్పాదనమాత్రం - నతు స్వస్యతద్బోధ్యత్వాపాదనమ్. ఏవం నామవ్యాకరణమపిశబ్దసృష్టిరేవ - నతుతద్బోధ్యత్వాపాదనమితి నైవమ్. * తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేతి సమానవాక్యే ఇదంశబ్దవాచ్యజగదాత్మబ్రహ్మణః ప్రళయదశాయా ముపసంహృత నామరూపస్య సృష్టిదశాయాం నామరూపాభ్యాంవ్యాకృతత్వశ్రవణాత్. నామరూపాభ్యామితీత్థంభావేతృతీయా, నామరూపాభ్యాంవిశిష్టమక్రియతేత్యర్థః. నచ నామకర్తృత్వమేవ నామవిశిష్టత్వం- నతు నామవాచ్యత్వమితివక్తుంయుక్తమ్ సంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబన్ధవ్యుత్పాదకేనామోచ్చారయితరిచ పురుషేఘటాది నామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధేః. నామవాచ్యస్యైవహి నామవిశిష్టత్వప్రసిద్ధిః. ఉచ్చారయితుశ్శబ్దోపాదానత్వాభావాన్నామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధిః - కృత్స్నోపాదానస్యతు బ్రహ్మణశ్శబ్దోపాదానత్వయోగాదుపపవిశిష్టత్వవన్నామవిశిష్టత్వోపపత్తిరితిచేన్న - నభసిఘటాదినామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధేః. నహిఘటాదినామ విశిష్టత్వేకథితేనభసోనామిత్వం స్వరసతః ప్రతీయతే- వాచ్యత్వేనశబ్దసంబన్ధిన్యేవహినామిత్వ ప్రతీతిస్వారస్యమ్. నచ లక్షణాదివృత్త్యాపి తత్తన్నామబోధ్యత్వం బ్రహ్మణస్సంభవతీతివాచ్యమ్. లక్షణాగౌణవృత్తిగోచరయోః కూలమాణవకయోర్గఙ్గాపదాగ్ని పదాపేక్షయానామిత్వాప్రసిద్ధేః- నను శ్యేనశబ్దస్య యాగవిశేషం ప్రతిగౌణనామత్వం నిర్ణీతమ్. సత్యమ్. తదగత్యాశ్రితం- ప్రాణహారిత్వ గుణసామ్యాత్ప్రయోగాన్యథాసిద్ధేః * యథావైశ్యేనోనిపత్యాదత్తఇతిహి శ్రుతిః. ముఖ్యస్యైవహి శబ్దస్యనామత్వ ప్రతీతిస్స్వతః ప్రాప్తా- అత్రతుస్వతః ప్రాప్తస్యముఖ్యత్వస్యాపవా(దకా)దా)భావాన్నతత్ప్రహాణం యుక్తమ్. అతోఽనేనవాక్యేన నామవాచ్యత్వంశబ్దస్వారస్యాదవగమ్యతే. ఏతదైకార్థ్యాత్ * నామరూపేవ్యాకరవాణీత్యత్రాపి బ్రహ్మపర్యన్తంనామరూప వ్యాకరణమేవవివక్షితమ్. కించ- నతావద్వర్ణసృష్టిప్రతిపాదనశఙ్కాపి భవితుమర్హతి - నామశబ్దస్య వర్ణమాత్ర పర్యాయత్వాభావాత్, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసమస్తతత్తత్పదార్థ స్వరూపనిష్పాదనస్య రూపవ్యాకరణోక్తిసిద్ధత్వేన గగనాసా

అతశ్చిదచిదాత్మకస్య సర్వస్యవస్తుజాతస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యమాత్మశరీరభావాదేవేత్యవగమ్యతే. తస్మాత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యకృత్స్నస్య తచ్ఛరీరత్వేనైవ వస్తుత్వాత్తస్యప్రతిపాదకోఽపి శబ్దస్తత్పర్యన్తమేవ స్వార్థమభిదధాతి. అతస్సర్వశబ్దానాం లోకవ్యుత్పత్త్యవగతతత్తత్పదార్థవిశిష్టబ్రహ్మాభిధాయిత్వం సిద్ధమిత్యైతదాత్మ్యమిదంసర్వమితిప్రతిజ్ఞాతార్థస్యతత్త్వమసీతిసామానాధికరణ్యేనవిశేషఉపసంహారః

ధారణ రూపశబ్దనిష్పాదనస్యాపి రూపవ్యాకరణోక్త్యైవసిద్ధత్వాత్తత్ప్రతిపాదనవైయర్థ్యంచస్యాత్. నచరూపశబ్దస్య గోబలీవర్దన్యాయేన సంకోచః- సంకోచకస్యనామవ్యాకరణనిర్దేశస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్ అతోనిష్పాద్యమాన తత్తద్రూపవాచకశబ్దవ్యుత్పాదనమేవ నామవ్యాకరణంస్యాత్. తత్ర * బహుస్యామిత్యనేనస్రక్ష్యమాణబహుత్వస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వావగమాత్. అస్మిన్వాక్యేపి వ్యాకరణస్యానుప్రవేశపూర్వకత్వప్రతిపాదనాచ్చ వ్యాక్రియమాణరూపస్యబ్రహ్మవిశేషణత్వమవగమ్యతే.అతోబ్రహ్మవిశేషణరూపసమభివ్యాహారాన్నామ్నోపిబ్రహ్మవిశేషణత్వమవగమ్యతే నామ్నోవిశేషణత్వంవాచకతయైవేత్యుపపాదితమ్.కృత్స్నస్యరూపస్యబ్రహ్మవిశేషణత్వావగమాత్ తత్తద్రూపప్రవృత్తినిమిత్తకత్వాచ్చనామ్నాం-బ్రహ్మవిశేషణత్వంతస్యవాచకతయైవేత్యవగమ్యతే.స్రక్ష్యమాణబహుత్వవిషయస్యబహుశబ్దస్యాపక్రమే బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన ప్రయోగదర్శనాదుపక్రమోక్తబహుత్వావాన్తరభిదారూపతత్తద్రూపవాచినాంచ నామ్నాంబ్రహ్మవాచకతయాతద్విశేషణత్వమవగమ్యతే*తత్తేజఐక్షత*తాఆపఐక్షన్తేతిప్రకరణాన్తేజః ప్రభృతిశబ్దానాంపరమాత్మవిషయతయా ప్రయోగదర్శనాచ్చ నామ్నాం బ్రహ్మవిశేషణత్వం తద్వాచకతయేత్యవగమ్యతే * వచసాంవాచ్యముత్తమం * హరిరఖిలాభిరుదీర్యతేతథైకః * నతాస్స్వసర్వవచసాం ప్రతిష్ఠాయత్రశాశ్వతీత్యాది స్మృతిస్వారస్యాచ్చ నామవాచ్యత్వమవగమ్యతే. తతశ్చ * నామరూపేవ్యాకరణాణీతిశ్రుతిః చిదచిద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణస్తన్నామవాచ్యత్వమేవ ప్రతిపాదయతీతిసిద్ధమ్- ఐతదాత్మ్యశబ్దార్థవ్యాఖ్యానంనిగమయతి (అతఇతి) శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) తస్మాత్ - ఉదాహృతవాక్యైశ్శరీరశరీరిభావప్రతిపాదనాత్తస్యతత్తన్నామభాక్త్వనిర్వాహకత్వాచ్చేత్యర్థః. నను నతత్పర్యన్తాభిధానముపపద్యతే - లోకేతత్తద్వస్తుమాత్ర పర్యన్తత్వేన వ్యుత్పన్నతయా వ్యుత్పత్తిభఙ్గప్రసఙ్గాత్. బ్రహ్మణఏకత్వేన ద్విత్వబహుత్వానుపపత్తేశ్చేత్యత్రాహ (అతస్సర్వశబ్దానామితి) లోకవ్యుత్పత్తిశబ్దస్యాయంభావః- నాత్రవ్యుత్పత్తివిరోధః - వ్యుత్పన్నార్థాపరిత్యాగాత్ - బ్రహ్మణోలౌకిక ప్రమాణాగోచరతయా తత్పర్యన్తవ్యుత్పత్త్యభావః. నత్వవాచకతయేతి సోఽన్యథాసిద్ధః. యథాలిఙ్గాదేరపూర్వవాచిత్వం వేదవ్యుత్పత్త్యావగమ్యలోకతోవ్యుత్పత్త్యభావపరిహారః కార్యవాక్యార్థవాదిభిరుచ్యతే- తద్వత్. తత్తత్పదార్థవిశిష్టత్వేన బ్రహ్మణోపిద్విత్వబహుత్వాదికం సద్వారకముపపన్నమిత్యుక్తంభవతి. తత్త్వమసీత్యస్యోపసంహార వాక్యతామాహ (ఇత్యైతదాత్మ్యమితి) (సామానాధికరణ్యేనవిశేషఉపసంహారఇతి) వైయధికరణ్యేన ప్రతిజ్ఞాతస్యసామానాధికరణ్యేనోపసంహారః - సామాన్యేనప్రతిజ్ఞాతస్య విశేషఉపసంహారఇత్యర్థః * తదైక్షతేత్యాదినా తచ్ఛబ్దార్థఃప్రతిపన్నః * ఐతదాత్మ్యమిత్యాదినా జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వంప్రతిపన్నమ్. * అనేన జీవేనేత్యాదినా జీవవాచిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వంచ ప్రతిపన్నమితి నాత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః. అయంహ్యప్రాప్తార్థప్రతిపాదకవాక్యానాం నతునిగమనవాక్యానాం - తేషాంప్రాప్తవిషయత్వాత్, నిగమనంచోక్తార్థప్రతిష్ఠార్థత్వాదపేక్షితంచదృశ్యతే. తస్మాన్నిగమన వాక్యేస్మిన్నుద్దేశ్యోపాదేయ విభాగముఖేనచోద్యస్యానవకాశఇతి పరిహారఉక్తోభవతి. యత్రత్వప్రాప్తార్థపరవాక్యే జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యం - తత్రబ్రహ్మణస్తద్రూపనామభాక్త్వంవిధేయంజ్ఞాతవ్యమ్. ఏవం భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధార్థం తత్త్వమసీతి వాక్యసామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావేనోపపాదితమ్. శరీరవాచిశబ్దా

అతో నిర్విశేషవస్త్వైక్యవాదినో భేదాభేదవాదినః కేవలభేదవాదినశ్చ వైయధికరణ్యేన సామానాధికరణ్యేన చ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాన్ సర్వే పరిత్యక్తాస్స్యుః. ఏకస్మిన్ వస్తుని కస్య తాదాత్మ్యముపదిశ్యతే. తస్యైవేతి చేత్, తత్స్వవాక్యేనైవావగతమితి న తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమస్తి కించిత్. కల్పితభేదనిరసనమితి చేత్ - తత్తు న సామానాధికరణ్య తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమిత్యుక్తమ్. సామానాధికరణ్యం తు బ్రహ్మణి ప్రకారద్వయప్రతిపాదనేన విరోధమేవావహేత్. భేదాభేదవాదే తు బ్రహ్మణ్యేవోపాధిసంసర్గాత్తత్ప్రయుక్తా జీవగతా దోషా బ్రహ్మణ్యేవ ప్రాదుష్యురితి నిరస్తనిఖిలదోషకల్యాణగుణాత్మక బ్రహ్మాత్మభావోపదేశా హి విరోధాదేవ పరిత్యక్తాస్స్యుః, స్వాభావికభేదాభేదవాదేపి బ్రహ్మణస్స్వత ఏవ జీవభావాభ్యుపగమాత్ గుణవద్దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయురితి నిర్దోషబ్రహ్మతాదాత్మ్యోప

ణాం శరీరిపర్యన్తాభిధానం జాతిగుణపదయోర్వ్యక్తిగుణిపర్యన్తాభిధానవత్సమ్భవతీత్యాకృత్యధికరణ న్యాయేనోపపాదయిష్యుః శరీరవాచిశబ్దానామాకృత్యధికరణ న్యాయవిషయతా నిరూపణరూపస్య * అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యధికరణస్య పూర్వపక్షభూతేష్వర్థేషు దూషణమాహ (అత ఇతి) అతః - జగద్బ్రహ్మణోశ్శ్రుతిభిశ్శరీరశరీరిభావ ప్రతిపాదనాత్, తస్య చ తత్తన్నామభాక్త్వనిర్వాహకత్వాచ్చేత్యర్థః. భేదాభేదవాదిశబ్దేనౌపాధిక స్వాభావికభేదాభేదవాదినోర్ద్వయోరపి తన్త్రేణోక్తిః. కేవలభేదశబ్దేన స్వపర్యవసితభేదో వివక్షితః, తద్వాదినశ్చ వైశేషికాదయః. వైయధికరణ్యం చాస్యైష ఆత్మేత్యేవం రూపత్వాదుపదేశస్య. బ్రహ్మాత్మభావోపదేశ పరిత్యాగః కథమితి శఙ్కాయాం ప్రథమవాదిపక్షే తదనుపపత్తిం వక్తుమాహ (ఏకస్మిన్నితి) శఙ్కతే (తస్యైవేతి) ప్రతివక్తి (తదితి) స్వవాక్యేన * సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా స్వవాక్యేన. స్వరూపపరవాక్యేన ప్రతిపన్నాదధికార్థప్రతిపత్తిరస్తి- న వా-ప్రథమే సవిశేషత్వం ద్వితీయే తాదాత్మ్యోపదేశవైయర్థ్యమితి భావః, పునశ్శఙ్కతే (కల్పితేతి) దూషయతి (తదితి) ప్రకారద్వయోపస్థాపకత్వాదితి భావః. (సామానాధికరణ్యతాదాత్మ్యేతి) సామానాధికరణ్యేన తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమిత్యర్థః. న కేవలమసాధకత్వం - విరుద్ధమపీత్యాహ (సామానాధికరణ్యం త్వితి) ఔపాధికభేదాభేదవాదే తదనుపపత్తిమాహ (భేదాభేదేతి) క్లేశకర్మాద్యపరామృష్టస్సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకో హీశ్వరః - అత ఈశ్వరస్య నిర్దోషస్య తదన్యేశ్వర తాదాత్మ్యవ్యాఘాతాదీశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఇత్యర్థః. పరిత్యక్తాస్స్యుః - పరిత్యాగః ఫలిత ఇత్యర్థః. స్వాభావికభేదాభేదపక్షే తదనుపపత్తిమాహ (స్వాభావికేతి) (గుణవద్దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయురితి) బ్రహ్మణ ఈశ్వరాంశేన సార్వజ్ఞ్యాదిగుణా ఇవ జీవాంశేన దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయుః * అనాదిర్భగవాన్ కాలో నాన్తోస్య ద్విజ విద్యతే । అవ్యుచ్ఛిన్నాస్తతస్త్వేతే సర్గస్థిత్యన్తసంయమా ఇతి సంసారప్రవాహస్య నిత్యత్వేన దోషా నిత్యాస్స్యురిత్యర్థః. యద్వా- తత్తద్దోషసంబద్ధస్వాత్మత్వం స్వాభావికం స్యాదిత్యర్థః, తతః కిమిత్యత్రాహ (ఇతి నిర్దోషేతి) సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దానాం నారాయణ(శబ్ద)పర్యవసాయిత్వే నేశ్వరాతిరిక్తవస్తునిషేధాదిభిరీశ్వరస్యైవ బ్రహ్మత్వం సిద్ధం కృత్వా * నిరవద్యం నిరఞ్జనమిత్యాదిశ్రుత్యుక్తం బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చాభిప్రేత్య నిర్దోషబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశవిరోధ ఉక్తః. నిర్దోషశ్రుతివిరోధః ఫలితః, తర్హి నిర్దోషశ్రుతివిరోధ ఇతి వక్తవ్యే కిమర్థం నిర్దోషబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఇత్యుక్తమ్. ఉచ్యతే- హేయానర్హతాదాత్మ్యం హి పురుషార్థః. స్వరూపైక్యే చ బ్రహ్మణో హేయార్హత్వాద్ధేయార్హబ్రహ్మతాదాత్మ్యధీర్న హేయాపహా. తత్తాదాత్మ్యానుభవోప్యపురుషార్థశ్చేత్యుపాయత్వ ప్రాప్యత్వవిరోధాత్తాదాత్మ్యోపదేశపరవాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసానం న స్యాత్. న హ్యసినాచ్ఛిద్యమానస్య కాలాగ్నినా దహ్యమానస్య చ పురుషస్యోపాసనం ఉపాసకానర్థం పరిహరతి - న చ తత్తాదాత్మ్యధీః కస్యచిత్పురుషార్థః - తద్వదితి జ్ఞాపనాయ తాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ

దేశో విరుద్ధ ఏవ - కేవలభేదవాదినాం చాత్యన్తభిన్నయోః కేనాపి ప్రకారేణైక్యాసంభవాదేవ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశా న సంభవన్తీతి సర్వవేదాన్తపరిత్యాగస్స్యాత్. నిఖిలోపనిషత్ప్రసిద్ధం కృత్స్నస్య బ్రహ్మశరీరభావమాతిష్ఠమానైః కృత్స్నస్య బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాస్సర్వే సమ్యగుపపాదితా భవన్తి. జాతిగుణయోరివ ద్రవ్యాణామపి శరీరభావేన విశేషణత్వేన గౌరశ్వో మనుష్యో దేవో జాతః పురుషః కర్మభిరితి సామానాధికరణ్యం లోకవేదయోర్ముఖ్యమేవ దృష్టచరమ్. జాతిగుణయోరపి ద్రవ్యప్రకారత్వమేవ ఖణ్డో గౌశ్శుక్లః పట ఇతి సామానాధికరణ్యనిబన్ధనమ్. మనుష్యత్వాది విశిష్టపిణ్డానామప్యాత్మనః ప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్ మనుష్యః పురుషః షణ్ఢో యోషిదాత్మా జాత ఇతి సామానాధికరణ్యం సర్వత్రానుగతమితి ప్రకారత్వమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనం- న పరస్పరవ్యావృత్తా జాత్యాదయః. స్వనిష్ఠానామేవ హి ద్రవ్యాణాం కదాచిత్ క్వచిద్ద్రవ్యవిశేషణత్వే మత్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః దణ్డీ కుణ్డలీతి - న పృథక్ ప్రతిపత్తిస్థిత్యనర్హాణాం ద్రవ్యాణామ్, తేషాం విశేషణత్వం సామానాధికరణ్యావసేయమేవ.

ఇత్యుక్తమ్. స్వనిష్ఠభేదపక్షం దూషయతి (కేవలేతి) అత్యన్తభిన్నయోః - ప్రకారప్రకారిభావరహితయోరిత్యర్థః. కేనాపి ప్రకారేణ - విశేష్యాంశతోఽప్యైక్యాసిద్ధిరిత్యర్థః. ఏవం పూర్వపక్షచతుష్టయేఽప్యనుపపత్తిముక్త్వా స్వపక్షే నైష మ్యమాహ (నిఖిలేతి) సమ్యక్ఛబ్దేన ముఖ్యత్వం వివక్షితమ్. కథం ముఖ్యత్వమిత్యత్రాహ (జాతిగుణయోరితి) దణ్డాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (శరీరభావేన విశేషణత్వేనేతి) కథం ముఖ్యమేవ దృష్టచరమిత్యుచ్యతే- అముఖ్యత్వేఽపి హి ప్రయోగస్సంభవతి - అముఖ్యత్వం చ శరీరస్య ద్రవ్యత్వాత్ - న హి దణ్డకుణ్డలాదిశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తాభిధానం దృష్టమ్. తస్మాదద్రవ్యత్వే సతి విశేషణత్వం జాతిగుణయోరన్యతరత్వే సతి విశేషణత్వం వా మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్ష సామానాధికరణ్యే ప్రయోజకమితి శరీరవాచిశబ్దస్య విశేష్యపర్యన్తాభిధానమముఖ్యమిత్యత్రాహ (జాతిగుణయోరపీతి) ఏవకారేణ జాతిగుణయోరన్యతరత్వాదేః ప్రయోజకత్వవ్యుదాసః తతః కిమిత్యత్రాహ (మనుష్యత్వాదీతి) అత్ర ప్రకారశబ్దో విశేషణమాత్రపరః, ఏవకారేణ దణ్డకుణ్డలాది వ్యావృత్తిరభిప్రేతా (సామానాధికరణ్యమనుగతమితీతి) సామానాధికరణ్యస్యానుగతత్వాదనుగతమేవ తత్ప్రయోజకం వాచ్యమిత్యర్థః. జాతిత్వగుణత్వాదేః ప్రయోజకత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ (న పరస్పరేతి) పరస్పరవ్యావృత్తాః- పరస్పరాననుయాయినః. జాత్యాదయః- జాతిత్వాదయః. అయమభిప్రాయః - గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిషు ప్రవాహకూలయోర్గఙ్గాపదప్రవృత్తినిమిత్తభూతస్యానుయాయిన ఆకారస్యాదర్శనాత్తత్ర లాక్షణికత్వం యుక్తమ్, అత్ర తు యత్ర యత్ర విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేన ప్రయోగో దృష్టచరః- తత్ర తత్ర ప్రయోగేష్వనువృత్తాకారదర్శనాదనుగతాకారప్రయోజకత్వాశ్రయణేన క్వచిల్లాక్షణికత్వం వక్తుమయుక్తమ్. అన్యథా అద్రవ్యత్వే సతి విశేషణత్వం విశేష్యపర్యన్తాభిధానే ప్రయోజకమిత్యపి న వక్తవ్యం - జాతిత్వం గుణత్వం వా ప్రయోజకమస్తు - అన్యల్లాక్షణికం స్యాత్. న చ తథా భవదభిమతం - జాతిగుణవాచినాముభయేషామపి హి శబ్దానాం విశేష్యపర్యవసాయిత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్. తస్మాచ్ఛరీరవాచిశబ్దానామపి విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్, తత్ప్రయోగేషు సర్వేష్వనువృత్తైకాకారదర్శనాచ్చాననువృత్తాకారాన్తరస్య ప్రయోజకత్వకల్పనేనాన్యతరస్య అముఖ్యత్వకల్పనాయా అయుక్తత్వాదిదమపి సామానాధికరణ్యం జాతిగుణవాచిశబ్దానామివ ముఖ్యమేవేతి. నను ప్రకారభూతద్రవ్యవాచిపదానాం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షవిశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వం దణ్డాదిశబ్దానాం తథాత్వాదర్శనాదనుపపన్నమితి శఙ్కాయాం ప్రకారతయైవేతి పూర్వమభిప్రేతం వివృణోతి (స్వనిష్ఠానామేవ హీతి) అపృథక్సిద్ధప్రకారవాచిత్వమేవ మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్ష సామానాధికరణ్యప్రయోజకమిత్యర్థః,

యది గౌరశ్వో మనుష్యో దేవః పురుషో యోషిత్ షణ్ఢ ఆత్మా కర్మభిర్జాత ఇత్యత్ర - ఖణ్డో ముణ్డో గౌః శుక్లః పటః కృష్ణః పట ఇతి జాతిగుణవదాత్మప్రకారత్వం మనుష్యాదిశరీరాణామిష్యతే - తర్హి జాతివ్యక్త్యోరివ ప్రకారప్రకారిణోశ్శరీరాత్మనోరపి నియమేన సహప్రతిపత్తిస్స్యాత్ - న చైవం దృశ్యతే - న హి నియమేన గోత్వాదివచ్ఛాత్మాశ్రయతయైవాత్మనా సహ మనుష్యాదిశరీరం పశ్యన్తి - అతో మనుష్య ఆత్మేతి సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమేవ. నైతదేవమ్ - మనుష్యాదిశరీరాణామప్యాత్మైకాశ్రయత్వం తదేకప్రయోజనత్వం తత్ప్రకారత్వం, చజాత్యాదితుల్యమ్. ఆత్మైకాశ్రయత్వమాత్మవిశ్లేషే శరీరవినాశాదవగమ్యతే. ఆత్మైకప్రయోజనత్వం చ తత్కర్మఫలభోగార్థతయైవ సద్భావాత్. తత్ప్రకారత్వమపి దేవో మనుష్య ఇత్యాత్మవిశేషణతయైవ ప్రతీతేః. ఏతదేవ హి గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తిపర్యన్తత్వే హేతుః - ఏతత్స్వభావవిరహాదేవ దణ్డకుణ్డలాదీనాం విశేషణత్వే దణ్డీ కుణ్డలీతి మత్వర్థీయప్రత్యయః. దేవమనుష్యాదిపిణ్డానామాత్మైకాశ్రయత్వ తదేకప్రయోజనత్వ తత్ప్రకారత్వ స్వభావాద్దేవో మనుష్య ఆత్మేతి లోకవేదయోస్సామానాధికరణ్యేన వ్యవహారః. జాతివ్యక్త్యోర్నియమేన సహప్రతీతిరుభయోశ్చాక్షుషత్వాత్ - ఆత్మనస్త్వచాక్షుషత్వాచ్చాక్షుషశరీరగ్రహణవేళాయామాత్మా న గృహ్యతే

యత్ర యత్ర నియతప్రకారత్వం తత్ర తత్ర సహోపలమ్భనియమో దృష్టః. శరీరే తు సహోపలమ్భనియమాభావాదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమనుపపన్నమ్, తస్మాత్సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (యది గౌరశ్వ ఇతి) పక్షే వ్యాపకవిపర్యయం దర్శయతి (న చైవమితి) తద్వివృణోతి (న హీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) పరిహరతి (నైతదేవమితి) సహోపలమ్భనియమస్య నియతప్రకారత్వ ప్రయోజకత్వే దూషణం వక్ష్యన్ ప్రథమం శరీరస్యాపృథగ్విశేషణత్వం సంప్రతిపన్నమితి దర్శయతి (మనుష్యాదీతి) ఆత్మైకాశ్రయత్వ తదేకార్థత్వయోరన్యతరాన్వితం ప్రకారత్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమిత్యర్థః. యద్వా - ప్రకారత్వశబ్దేన ప్రకారతయైవ ప్రతీతిర్వివక్షితా - ఉత్తరత్ర ప్రకారత్వ వివరణే ఆత్మవిశేషణతయైవ ప్రతీతేరితి వక్ష్యమాణత్వాత్. తేన విశేష్యప్రతిపత్తిసమ్భవే దణ్డకుణ్డలాదివత్పృథగవస్థితత్వేన ప్రతిపన్నత్వాభావః ఫలితః. తదేకాశ్రయత్వం, తదేకప్రయోజనత్వం విశేష్యప్రతీతిసంభవే పృథక్స్థితత్వేనాప్రతీతత్వం చాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకమిత్యర్థః. తేషు త్రిష్వాత్మైకాశ్రయత్వం పక్షే దర్శయతి (ఆత్మైకాశ్రయత్వమితి) తదేకప్రయోజనత్వం దర్శయతి (ఆత్మైకేతి) న చ దుఃఖైకఫలనారకశరీరేష్వవ్యాప్తిః - దుఃఖస్యాప్రయోజనత్వేపి తేషాం పాపక్షయరూపప్రయోజనహేతుత్వాత్. న చ పత్న్యాది ప్రీతిహేతుషు భృత్యాదిదేహేషు తదేకప్రయోజనత్వాదతివ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా - తత్ప్రయోజనసాధనత్వేన వినా స్థిత్యభావస్య వివక్షితత్వాత్ - క్రియావిక్రియాద్యర్హస్య తదేకప్రయోజనత్వం హి న సిధ్యతి - తత్కర్మఫలభోగార్థతయైవ సద్భావాదితి హ్యుక్తమ్. అతస్తదేకప్రయోజనశబ్దస్యాప్యయమేవార్థః. అథ తత్ప్రకారత్వం దర్శయతి (తత్ప్రకారత్వమపీతి) విశేష్యప్రతీతిసిద్ధౌ తత్పృథక్సిద్ధత్వేన ప్రతీత్యభావస్తత్ప్రకారత్వశబ్దేన వివక్షిత ఇత్యర్థః. పఞ్చమీనిర్దేశ ఔపచారికః. యద్వా - తత ఏవ తత్ప్రకారత్వేనోక్తమిత్యర్థః. అథవా - పృథక్స్థితత్వ ప్రతీత్యభావే ప్రతీతివిశేషో హేతుతయోదాహ్రియతే. ఏతత్తదేకాశ్రయత్వాది త్రితయం సపక్షేపి దర్శయతి (ఏతదేవ హీతి) విపక్షవ్యావృత్తత్వం దర్శయతి (ఏతత్స్వభావేతి) ఈదృశప్రకారత్వమేవ పక్షే మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్య హేతురిత్యాహ (దేవమనుష్యాదీతి) సహోపలమ్భనియమస్య అన్యథాసిద్ధిమాహ (జాతివ్యక్త్యోరితి) సహోపలమ్భనియమస్త్వేకసామగ్రీవేద్యత్వప్రయుక్తః. న త్వపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వప్రయుక్త ఇత్యర్థః. చాక్షుషత్వం ప్రదర్శనార్థం. ఉపాధేరపక్షస్థత్వం దర్శయతి (ఆత్మనస్త్వితి)

పృథగ్గ్రహణాయోగ్యస్య ప్రకారతైకస్వరూపత్వం దుర్ఘటమితి మా వోచః - జాత్యాదివత్తదేకాశ్రయత్వ తదేకప్రయోజనత్వ తద్విశేషణత్వైశ్శరీరస్యాపి, తత్ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాత్. సహోపలమ్భనియమస్త్వేకసామగ్రీవేద్యత్వనిబన్ధన ఇత్యుక్తమ్. యథా చక్షుషా పృథివ్యాదేర్గన్ధరసాదిసంబన్ధిత్వం స్వాభావికమపి న గృహ్యతే- ఏవం చక్షుషా గృహ్యమాణం శరీరమాత్మప్రకారతైకస్వభావమపి న తథా గృహ్యతే - ఆత్మగ్రహణే చక్షుషస్సామర్థ్యాభావాత్. నైతావతా శరీరస్య తత్ప్రకారత్వస్వభావవిరహః. తత్ప్రకారతైకస్వభావత్వమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనమ్. ఆత్మప్రకారతయా ప్రతిపాదనసమర్థస్తు శబ్దస్సహైవ ప్రకారతయా ప్రతిపాదయతి. నను చ శాబ్దేపి వ్యవహారే శరీరశబ్దేన శరీరమాత్రం గృహ్యత ఇతి నాత్మపర్యన్తతా శరీరశబ్దస్య. నైవమ్. ఆత్మప్రకారభూతస్యైవ శరీరస్య పదార్థవివేకప్రదర్శనాయ నిరూపణాన్నిష్కర్షకశబ్దోయం-యథా గోత్వం శుక్లత్వమాకృతిర్గుణ ఇత్యాదిశబ్దాః

ఏకసామగ్రీవేద్యత్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకమితి తదభావాన్న పృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (పృథగ్గ్రహణేతి) స్వరూపం- ధర్మః. ప్రకారత్వమేవ ధర్మో యస్య తత్ప్రకారతైకస్వరూపమ్. ఏకశబ్దేన కదాచిదప్రకారత్వస్య వ్యుదాసః - తతశ్చ దణ్డకుణ్డలాది వైషమ్యమ్. కిమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకాన్తరాభావాదేకసామగ్రీవేద్యత్వం ప్రయోజకముచ్యతే - ఉతాస్యానుయాయిత్వాదిదమపి ప్రయోజకముచ్యత ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరః ప్రతివదతి (జాత్యాదీతి) ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాదిత్యత్ర స్వభావశబ్దేనైవ ప్రకారత్వనియమే సిద్ధేప్యేకశబ్దప్రయోగ ఏకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వవ్యావృత్త్యర్థః. యదితదేకాశ్రయత్వాదిరేవ పృథగ్విశేషణత్వే ప్రయోజకః - కథం తర్హి జాత్యాదౌ సహోపలమ్భనియమ ఇత్యత్రాహ (సహోపలమ్భేతి) అనేన పూర్వం చాక్షుషత్వోక్తిరేకసామగ్రీవేద్యత్వప్రదర్శనార్థేతి స్పష్టమ్. అథ పూర్వోక్తవికల్పే ద్వితీయశిరసి చాపృథగ్విశేషణత్వప్రయోజకతయోచ్యమానమిదం కిం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోగవిషయేషు సర్వేష్వన్వయి - ఉత భవదభిమతజాతిగుణేష్వేవానుయాయీతి వికల్పోఽభిప్రేతః. తత్ర న ప్రథమః - దేహాత్మనోరేకసామగ్రీవేద్యత్వాభావాత్. తతశ్చాననుగతప్రయోజకసద్భావాదపృథగ్విశేషణత్వస్యాప్యననుగతత్వేన సామానాధికరణ్యప్రయోగాణాం సర్వేషాం ముఖ్యత్వే సంభవత్యప్యననుగతమాకారం ప్రయోజకత్వేనాఙ్గీకృత్య అపృథగ్విశేషణత్వమపి సఙ్కుచితం కృత్వా తద్ద్వారా సామానాధికరణ్యప్రయోగాణామముఖ్యత్వాశ్రయణమనుపపన్నమిత్యర్థసిద్ధమ్. ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాదిత్యత్రైకశబ్దేన ఏకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వస్య వ్యుదస్తత్వాత్. అథ పరాభిమతస్థలానుయాయిత్వరూపే ద్వితీయశిరసి గన్ధాదౌ వ్యభిచారేణ దూషణం వదన్నేకసామగ్రీవేద్యత్వస్యాపృథగ్విశేషణత్వావ్యాపకత్వమాహ (యథేతి) న హ్యచాక్షుషస్యాపి గన్ధస్య పృథివీనియతప్రకారత్వహానిః. ఏవంశబ్దోఽయం యథాశబ్దప్రతినిర్దేశరూపః. కస్మాదగ్రహణమిత్యత్రాహ (ఆత్మగ్రహణ ఇతి) వ్యాపకత్వాభావఫలమాహ (నైతావతేతి) ఏతావతా- చక్షుషాగ్రహణాభావమాత్రాత్. న తత్ప్రకారత్వస్వభావహానిః - ఏకసామగ్రీవేద్యత్వస్య అపృథగ్విశేషణతావ్యాపకత్వాభావాత్తదేకాశ్రయత్వాదిప్రయోజకాన్తరసద్భావాచ్చేతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తత్ప్రకారేతి) ఏకశబ్ద ఏకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వవ్యుదాసపరః. ఏవకారస్సహోపలమ్భనియమవ్యుదాసార్థః. అపృథగ్విశేషణత్వే సతి శరీరస్యైకేనాపి - ప్రమాణేన తత్తథోపలభ్యేతేత్యత్రాహ (ఆత్మేతి) శబ్దోఽపి న శరీరపర్యన్తాభిధాయీతి చోదయతి (నను చేతి) పరిహరతి (నైవమితి) ఇమౌ చోద్యపరిహారావాకృత్యధికరణేపి సమానావిత్యభిప్రాయేణాహ (యథా గోత్వమితి) నిష్కర్షకశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వాభావే చేతనాచేతనవాచినశ్శబ్దాన బ్రహ్మపర్యన్తాభిధాయి

అతో గవాదిశబ్దవద్దేవమనుష్యాదిశబ్దా ఆత్మపర్యన్తాః.

న్తో భవన్తి- * యస్యాత్మాశరీరం * యస్యపృథివీశరీరమిత్యాదిష్వాత్మాదిశబ్దానాం నిష్కర్షకశబ్దత్వావగమాదితిచేత్. ఉచ్యతే నిష్కర్షకశబ్దో ద్వివిధః - వైవక్షికనిష్కర్షకో నియతనిష్కర్షకశ్చేతి. తత్ర శరీరాదిశబ్దానియతనిష్కర్షకాః- ఆత్మాదిశబ్దా వైవక్షికనిష్కర్షకాః - గోత్వాదిశబ్దవచ్ఛుక్లాదిశబ్దవచ్చ - ప్రయోగస్యవ్యవస్థాపకత్వాత్. నిష్కర్షకానిష్కర్షకవిభాగోఽపిహిప్రయోగాధీనః - తద్వదయమపివిభాగస్తన్మూలః. ననుశుక్లాదిశబ్దానియతనిష్కర్షకాఏవ - గుణిపర్యన్తతాతు * గుణవచనేభ్యో మతుపోలుగ్వక్తవ్యఇతి స్మరణాత్. మైవమ్. జాతివాచిశబ్దవదపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిత్వావిశేషాచ్ఛుక్లాదిశబ్దానామ్. ప్రత్యయస్తుద్విశబ్దస్థద్వివచనవత్ప్రకృత్యనతిరిక్తార్థః - త్రిలిఙ్గతయా శబ్దసాధుత్వాయస్వరవిశేషాయచభవతి- తతఏవహి * గుణేశుక్లాదయఃపుంసి గుణిలిఙ్గాస్తుతద్వతీతి నైఘణ్టుకాః. యతస్సర్వతో గుణిపర్యన్తానామేవ గుణవాచిపదానాంలిఙ్గస్వరార్థం మతుబ్లోపస్మరణం - నతు గుణ్యభిధానశక్తివిరహిణాం గుణ్యభిధానార్థం - అతఏవహి రాగపదస్య రక్తపదతుల్యతయా ప్రయోగాభావః; అతశ్శుక్లాదిశబ్దా వైవక్షిక నిష్కర్షకాః నియతనిష్కర్షకాణామపి తథాత్వం ప్రతియోగివిశేషసాపేక్షం - నతు సార్వత్రికమ్ * రసోఽహమప్సుకౌన్తేయ ప్రభాస్మిశశిసూర్యయోః * పుణ్యోగన్ధఃపృథివ్యాంచేతి గన్ధాదిశబ్దానామపి పరమాత్మపర్యన్తతయా ప్రయోగాత్. అతః పృథివ్యాద్యపేక్షయైవగన్ధాదిశబ్దానాం నియతనిష్కర్షకత్వమ్. శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తతాం నిగమయతి (అతో గవాదీతి) ఆత్మపర్యన్తాః - ఆత్మపర్యన్తశక్తయః, శరీరవాచిశబ్దైరాత్మబోధనం శక్తినిబన్ధనతయా ముఖ్యమిత్యర్థః. ననుయద్యపి శరీరవాచిశబ్దా ఆకృతినయిగోచరాః - తథాపితైశ్శరీరిబోధనం లాక్షణికం - గవాదిశబ్దైరపివ్యక్తిబోధనస్య లాక్షణికత్వాత్. సంబన్ధానుపపత్తిభ్యాంహిలక్షణా - జాతిమాత్రస్యానయనాద్యనర్హత్వాద్వ్యక్తిసంబన్ధాచ్చ గవాదిశబ్దైర్వ్యక్తిర్లక్షణయాబోధ్యతే - ప్రయోగేఽన్యథాసిద్ధేశక్తికల్పనానుపపత్తేః. నైవమ్ - అయతసిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దత్వస్య విశేష్యలక్షణాప్రతిబన్ధకత్వాత్. అన్యథా - జాత్యాదిశబ్దానామపి సంబన్ధానుపపత్త్యవిశేషేణ క్వచిద్వ్యక్తిపర్యన్తప్రయోగప్రసఙ్గః. ఆకృతిరేవ శబ్దశక్తివిషయః- వ్యక్తిబోధస్త్వర్థసామర్థ్యాత్ ప్రత్యభిజ్ఞాయాం సంస్కారసచివేన్ద్రియవదర్థసామర్థ్యసచివాశబ్దశక్తిర్విశిష్టబోధసామగ్రీత్యపినయుక్తమ్ - జాత్యాదిశబ్దశ్రవణేఽపి విశిష్టబోధప్రసఙ్గాదేవ. నహిసత్యాం సామగ్ర్యాం కార్యానుదయఉపపద్యతే. ననుగవాదిశబ్దాః జాతేర్వ్యక్తిపరతన్త్రతారూపమభిదధతి - అతస్తైర్వ్యక్తిపర్యన్తబోధః - జాత్యాదిశబ్దాస్తుజాతిస్వరూపమాత్రమ్ - అతస్తైర్వ్యక్తిపర్యన్తబోధాభావః. నైవమ్. జాత్యాదిశబ్దైర్ద్రవ్యపారతన్త్ర్యప్రతిపత్తౌ ద్రవ్యవిలక్షణతయా జాతిప్రతీత్యనుపపత్తేః. నను నజాతేర్ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వరూపపారతన్త్ర్యబోధనంవివక్షితమ్- కింతు విశేషణాన్తరాన్వయకారకభావానర్హత్వరూపపారతన్త్ర్యబోధనమితి. ఉచ్యతే. గవాదిశబ్దైస్తాదృక్త్వబోధనమేకపదేన విశేష్యాభిధాననిబన్ధనమ్. నహికుణ్డలీత్యుక్తే కుణ్డలస్య రుచిరత్వాది విశేషణాన్వయః, కుణ్డలేన భూషితఇతివత్కారకభావశ్చ భవతి. ఏవంచ సతి పారతన్త్ర్యబోధనాద్వ్యక్త్యబోధనేఽభ్యుపగమ్యమానే అన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్ - పారతన్త్ర్యబోధనాద్విశేష్యాబోధనం- తదబోధనాత్పారతన్త్ర్యబోధనమితి. కించ గవాదిశబ్దానాం విశేష్యబోధనశక్తివిరహే జాత్యాదిశబ్దానామివ పారతన్త్ర్యబోధనాసామర్థ్యప్రసఙ్గః. ధర్మిబోధనాసామర్థ్యవ్యాపకతయా జాత్యాదిశబ్దేషుదృష్టం పారతన్త్ర్యబోధనాసామర్థ్యంగవాదిశబ్దేభ్యో నివర్తమానం స్వవ్యాప్యం ధర్మిబోధనాసామర్థ్యం కథంననివర్తయేత్. ద్రవ్యాంశేశక్తిర్నాభూత్ - జాతేర్వ్యక్తిపారతన్త్ర్యమపి గవాదిశబ్దాబోధయేయురితినవాచ్యమ్- ద్రవ్యాంశేశక్తివిరహితైర్జాత్యాదిశబ్దైరపి ద్రవ్యపారతన్త్ర్యబోధనప్రసఙ్గాత్. అతశ్శబ్దశక్తినిబన్ధనైవగవాదిశబ్దైర్ద్రవ్యప్రతీతిః

కించ యది జాతిమాత్రమేవ ముఖ్యార్థః తర్హ్యముఖ్యభూత ద్రవ్యపర్యన్తప్రయోగాదపి జాతిమాత్రే గవాదిశబ్దానాం ప్రచురప్రయోగప్రసఙ్గః - ముఖ్యార్థగుణసంబన్ధివిషయప్రయోగాదపి ముఖ్యార్థప్రచురప్రయోగదర్శనాత్. గఙ్గాగ్నిసింహాదిశబ్దానాం కూలమాణవకాదివిషయప్రయోగాదపి ముఖ్యార్థే ప్రచురప్రయోగో దృష్టః - నకుప్యక్తినిష్ఠాగాః వ్యక్తినిష్ఠో మహిష ఇతి ప్రయోగః జాతిరేవ ముఖ్యార్థశ్చేద్గవాదిశబ్దానాం జాతిమాత్రవిషయప్రయోగే త్వతలాదినైరపేక్ష్యం చ స్యాత్. న హి గఙ్గాదిశబ్దాః ప్రవాహాదివిషయ ప్రయోగే భావప్రత్యయాః ప్రయుజ్యన్తే. ప్రచురప్రయోగాభావో భావప్రత్యయాపేక్షత్వం చ గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తౌ నిరూఢలక్షణాయోగాదితి చేన్న - ప్రచురప్రయోగానుగతిర్హి లక్షణాయా నిరూఢిః. తతశ్చ ప్రచురప్రయోగాభావాత్ప్రచురప్రయోగాభావ ఇతి పరిహారో న ఘటతే - ప్రసఙ్గస్య ప్రసఙ్జనీయాభావపరిహార్యత్వాభావాత్. న హ్యగ్నిమత్త్వప్రసఙ్గో ఽగ్న్యభావాత్పరిహ్రియతే. భావప్రత్యయానపేక్షత్వప్రసఙ్గశ్చ దుష్పరిహారః - శుక్లాదిశబ్దానాం గుణిబోధనే నిరూఢలక్షణాభ్యుపగమేఽపి పటస్య శుక్ల ఇతి గుణమాత్రపరప్రయోగే భావప్రత్యయానపేక్షత్వదర్శనాత్ శుక్లాదిశబ్దానాం హి లుప్తమతుబర్థలక్షణావరైరభ్యుపగతా యథా సమాసేషు ప్రాతిపదికేనాప్రయుక్తవిభక్త్యర్థలక్షణాస్యతే లక్షణాయా నిరూఢిర్నామ సర్వప్రయోగానుగతిరితి చేన్న - గోశబ్దే తదభావప్రసఙ్గాత్, అనువృత్తాగోవ్యవహార ఇతి - గోత్వమాత్రేఽపి హి గోశబ్దః క్వాపి ప్రయుజ్యతే. కించ - సర్వప్రయోగానుగతా వృత్తిర్లక్షణైవ న స్యాత్, ఆకృతివిషయవృత్తివత్. న చానన్యథాసిద్ధా వృత్తిర్ముఖ్యా. సత్యమ్. అనన్యథాసిద్ధిశ్చ దర్శితా - అయుతసిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దానాం విశేష్యలక్షణాసామర్థ్యాభావస్యోపపాదితత్వాత్ - నను త్వత్పక్షే ధర్మివాచిపదానాం భావప్రధాననిర్దేశేషు ముఖ్యైకదేశే లక్షణాభిమతా - అస్మాకం తు గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తౌ లక్షణా - తత్ర శక్తేర్విశేషణ విశేష్యగోచరత్వ కల్పనే భవతాం గౌరవం స్యాత్. స్యాదేవ - న తు నాత్ర దోషః - లాఘవేన నిర్వాహాయోగ్యస్థలే గౌరవస్య దోషత్వాభావాత్. లక్షణాశ్రయణానుపపత్తిర్హి దర్శితా. కించ గామానయేత్యాదిషు వ్యక్తిప్రతీతిరర్థసామర్థ్యాద్భవతి చేత్ - తర్హి వివక్షితాయా జాతేః ప్రతిసంబన్ధిభూతం ద్రవ్యముపసర్జనతయా ప్రతీయేత. తతశ్చ పుత్రః పితేతివత్ ఖణ్డో గౌరయమితి సామానాధికరణ్యం న స్యాత్. పుత్రమానయేత్యత్ర మమేత్యనుక్తేఽపి అర్థవశాద్వివక్షితపుత్రప్రతిసంబన్ధిపితృత్వేన ప్రతీయమానో దేవదత్తః పుత్రం ప్రతిగుణతయా ప్రతీయతే - న తు విశేష్యత్వేన ప్రధానతయా - తదవచ్ఛేదార్థత్వాత్తస్య. గవాదిశబ్దేషు తు ద్రవ్యమేవ ప్రధానతయా ప్రతీయతే. గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర ప్రవాహస్యావివక్షితత్వాత్కూలస్య తదుపసర్జనతయా ప్రతీత్యభావః. ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీత్యత్ర త్వచ్ఛత్రిణాం ఛత్రిప్రతిసంబన్ధితయా ప్రతీయమానత్వాభావాచ్ఛత్రిగుణభావేన ప్రతీత్యభావః. అతో వివక్షితార్థప్రతిసంబన్ధితయా ప్రతీయమానత్వేఽపి ప్రధానతయా ప్రతీయమానం ద్రవ్యం శబ్దశక్త్యైవ ప్రతీయతే - అయం పుత్ర ఇత్యత్ర పుత్రశబ్దేన ప్రతీయమానపు(త్ర)త్రి)వత్ - కించ - విశేష్యాంశే శక్తిమతా రూపిశబ్దేన రూపప్రతిపత్తిదర్శనాత్ - తద్రహితేన రూపశబ్దేన విశేష్యప్రతిపత్తిదర్శనాభావాచ్చ!- శబ్దవిశేషోపశ్లిష్టవిశేష్యప్రతీతిరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం శబ్దశక్తినిబన్ధనేత్యధ్యవసీయతే. అతో గవాదిశబ్దానాం విశేష్యబోధకత్వం శక్తినిబన్ధనమ్. నను వ్యక్తీనామానన్త్యాత్తాభిస్సంబన్ధగ్రహో నోపపన్నః. ఏకస్యాం వ్యక్తౌ శబ్దవాచ్యతావ్యుత్పత్తిశ్చేద్వ్యక్త్యన్తరస్య గోశబ్దవాచ్యత్వం న స్యాత్. నైవమ్ - యత్ర జాతిస్తత్రాయం శబ్ద ఇత్యేవంరూపత్వాద్వ్యుత్పత్తేః. అతో వాచ్యతానిమిత్తస్యైకత్వాత్ప్రత్యేకవ్యుత్పత్త్యనపేక్షా, యుగపత్సర్వవ్యక్తీనాం వాచ్యతావ్యుత్పత్తి, రేకైకవ్యక్తౌ వాచ్యతానిమిత్తస్య పుష్కలత్వాదేకైకవ్యక్తేర్వాచ్యత్వసిద్ధిశ్చ ఘటతే. కథమనన్తానాం వ్యక్తీనాం బుద్ధావారోపణం శక్యమితి చేత్. వ్యక్తీనాం శబ్దవాచ్యత్వం ప్రతిషేధతా త్వయా వ్యక్తయః ప్రతిపన్నాః - న వా. న చేత్ - తాసు శబ్దవాచ్యత్వనిషేధో నుపపన్నః * లబ్ధరూపే క్వచిత్కించిత్తాదృగేవ నిషిధ్యతే. ప్రతిపన్నాశ్చేత్ - కింకతిపయవ్యక్తయః ప్రతిపన్నాః - ఉత స

ఏవం దేవమనుష్యాదిపిణ్డవిశిష్టానాం జీవానాంపరమాత్మశరీరతయా తత్ప్రకారత్వాజ్జీవాత్మవాచినశ్శబ్దాః పరమాత్మపర్యన్తాః అతః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకారతయైవ చిదచిద్వస్తునః పదార్థత్వమితి తత్సామానాధికరణ్యేన ప్రయోగః. అయమర్థో వేదార్థసఙ్గ్రహే సమర్థితః. ఇదమేవ శరీరాత్మభావలక్షణం తాదాత్మ్యం * ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి వక్ష్యతి. ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాదితి చ వాక్యకారః.

ర్వాః. ప్రథమే సర్వవ్యక్తీనాం శబ్దవాచ్యత్వనిషేధాయోగః, ద్వితీయే త్వమివ సత్త్వే సర్వా వ్యక్తీః ప్రతిపద్యేరన్ వ్యుత్పత్త్యైరంశ్చ. అతో గవాదిశబ్దాః స్వశక్త్యైవ వ్యక్తిబోధకాః. తద్వచ్ఛరీరవాచిశబ్దానామపి స్వశక్త్యైవ శరీరిపర్యన్తబోధకత్వం సిద్ధమ్. ఏవం శరీరవాచిశబ్దాః శరీరిపర్యన్తాస్స్యుః - తతః కిం పరమాత్మచిదచిద్వాచిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ (ఏవమితి) ప్రయోజకాకారం వదన్నిగమయతి (అత ఇతి) ఏవం తత్త్వమసీతి వాక్యేన చిదచిచ్ఛరీరకస్య కారణావస్థస్య కార్యావస్థస్య చ బ్రహ్మణ ఏకత్వం ప్రతిపాదితమ్. న చ ప్రకారైక్యం కార్యకారణైక్యం చేత్యర్థభేదాద్వాక్యభేదశ్శఙ్కనీయః - ప్రకారిత్వస్య పదావగమ్యత్వాత్. తత్పదం హి ప్రకృతవాచకం. ప్రకృతం హి సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకం జగచ్ఛరీరకం కారణమ్ * తదైక్షత * ఏకమేవ * బహు స్యాం * తత్తేజోఽసృజత * అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి * సచాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యాదిభిరీక్షితృత్వైకత్వానుప్రవేశపూర్వక నామరూపవ్యాకరణధారణశ్రవణాత్. అతస్తత్పదం సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకజగచ్ఛరీరకబ్రహ్మపరమ్. త్వంపదం చ కార్యాచిత్సంసృష్టజీవవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మపరమ్. అత ఉభయావస్థస్య బ్రహ్మణః చిదచిత్ప్రకారవత్త్వం పదావగతమ్. పదద్వయస్య సమానవిభక్త్యా కారణావస్థస్య కార్యావస్థస్య చ బ్రహ్మణ ఏకత్వమవగమ్యతే. అతో న వాక్యభేదః. అతః కార్యకారణావస్థప్రకార్యైకత్వం తత్త్వమసీతి వాక్యేన ప్రతిపాదితమ్. పరమాత్మానం ప్రతి జగతశ్శరీరత్వం కథం - అస్మిన్ సిద్ధే శరీరత్వప్రయుక్తా దోషాస్స్యుః - ఉక్తస్యానుగ్రాహకస్య న్యాయస్య కిమనుగ్రాహ్యం ప్రమాణం - కథం వ్యుత్పత్తివిరోధపరిహార ఇత్యాదిశఙ్కాయామాహ (అయమర్థ ఇతి) పరేణ స్వరూపైక్యపరత్వేనోదాహృతం సూత్రం వాక్యకారవచనం చ వ్యాచష్టే (ఇదమేవేత్యాదినా) అత్రాయమర్థస్సంకలయ్యానుసన్ధేయః - మృషావాదిభిస్సామానాధికరణ్యనిర్వాహో బహుధా కృతః. తత్ర సామానాధికరణ్యస్యైకద్రవ్యవృత్తిముఖేన వస్తుమాత్రపరత్వం సత్యాదివాక్యనిరూపణేన నిరస్తమ్. వ్యావృత్తీనాముపలక్షణతాపక్షే పదాన్తరవైయర్థ్యాత్. విశేషణత్వాభ్యుపగమే ముఖ్యసంభవతి లాక్షణికార్థస్వీకారాయోగాచ్చ, తత్త్వమసీతి వాక్యే చాన్వయముఖేన స్వరూపమాత్రపరత్వే తత్పదస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వభఙ్గః. పదద్వయలక్షణా, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావాత్సామానాధికరణ్యలక్షణహాని, రుపలక్షణ రూపప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయణే పదాన్తరవైయర్థ్యం * తదైక్షతేత్యాద్యుపక్రమవిరోధః, ఉపక్రమోపక్రమవిరోధః, శ్రుత్యన్తరవిరోధః, తిరోధానాద్యనుపపత్తిరూపతర్కవిరోధ, శ్చేతి దూషణాన్యుక్తాని. బాధార్థత్వే చ స్వరూపలక్షణానఙ్గీకారలక్షణా చేతి పదద్వయలక్షణాదయో దోషాః. ప్రత్యక్షేణ బాధాదర్శనాద్బాధపరత్వానుపపత్తిః - పదాన్తరేణ విరోధిధర్మానుపస్థానేన విరోధాభావాత్ బాధకల్పనానుపపత్తిరిత్యధికం దూషణద్వయం చోక్తమ్. తథా * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యత్ర సామానాధికరణ్యస్య చాతదాకారారోపణనిబన్ధనత్వమయుక్తమ్. సర్వత్వబ్రహ్మత్వయోరేకాశ్రయత్వాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణాభావా, త్పరమార్థతయైకాధికరణ్యాసంభవత్య పరమార్థైక్యవిషయత్వాశ్రయణానుపపత్తేశ్చ. ఐక్యాపారమార్థ్యే హి సామానాధికరణ్య వాక్యప్రామాణ్యం హీయతే - ప్రతిపిపాదయిషితస్యైక్యస్య మిథ్యాత్వాత్. ఏవమచిద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యం సత్యానృతయోరైక్యాభావాదయుక్తమ్. అన్తఃకరణచిన్మాత్రయోరైక్యాభావాత్, * బ్రహ్మాహమస్మీతి సామానాధికరణ్యం న ఘటతే. అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాత్తదుపపత్తిరితి చేన్న - అ

హంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాభావాత్. యథా- అహమిచ్ఛామి ద్వేష్మీతీచ్ఛాదేరహమర్థ విశేషణతయా వ్యవహారాత్ అహంశబ్దస్యనాన్తః కరణోపహితేచ్ఛాదివాచిత్వమ్. ఏవమహంజానామీతి ప్రయోగాత్తదుపహితజ్ఞప్తివాచిత్వ మప్యహంశబ్దస్యానుపపన్నమ్. నహిజ్ఞప్తిరేవ జ్ఞప్త్యావిశేష్యతే. జ్ఞాతృత్వైయ తదవచ్ఛిన్నజ్ఞానాతిరిక్తస్య కస్యచిజ్జ్ఞానస్య శశవిషాణాయమానస్యలౌకికబుద్ధ్యగోచరత్వాన్నతద్వివక్షయాఽహంశబ్దప్రయోగోపపత్తిః. అతోఽహం బ్రహ్మాస్మీతి సామానాధికరణ్యమయుక్తమ్. అన్తఃకరణద్వయైక్యాభావా, దహమాదిశబ్దానాం పూర్వోక్తన్యాయేన తదుపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాభావాచ్చ * అహంమనురభవమిత్యాది సామానాధికరణ్యంచానుపపన్నం- ప్రాణాద్యచేతనజీవయోరైక్యాభావాత్ * ప్రాణోస్మిప్రజ్ఞాత్మా * అహమేవేదంసర్వం * మత్తస్సర్వమహంసర్వమిత్యాదిచాయుక్తమ్ * అహంహరిస్సర్వమిదం జనార్దనఇతి జీవేశ్వరవాచినోరచిదీశ్వరవాచినోశ్చశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యమయుక్తమ్ - జీవేశ్వరయోఃపృథివ్యాదీనాంచ చిన్మాత్రేకల్పితత్వాత్. నహిరజ్జుకల్పితసర్పభూదళనామ్బుధారావాచినాం శబ్దానాంమిథస్సామానాధికరణ్యమ్. అహంహరిస్సర్వమిత్యాదిశబ్దానాం అధ్యస్తవాచినామధిష్ఠానభూత పరబ్రహ్మపరత్వాదేకార్థవృత్తిత్వమితి చేన్న - ఆకృతివాచినాం వ్యక్తిపర్యన్తతయేవ అధ్యస్తవాచినాం శబ్దానామధిష్ఠానవాచిత్వేనవ్యుత్పత్త్యభావాత్. నహి రజతశబ్దస్య శుక్తిత్వాశ్రయ ద్రవ్యవాచిత్వేనవ్యుత్పత్తిః. తదభావశ్చ శుక్తిశకలాదౌ రజతాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభూత రజతత్వాదేరభావాత్. నను అధ్యస్తవాచినశ్శబ్దా అధిష్ఠానేముఖ్యవృత్తాః - ఇదంరజతమితి వృద్ధవ్యవహారమూలవ్యుత్పత్తిసద్భావాదితి చేత్. ఉచ్యతే - యదర్థవివక్షయా శబ్దప్రయోగోఽనన్యథాసిద్ధః- తస్య తద్వాచిత్వ నిశ్చయః. తత్రేదంవక్తవ్యమ్- అధ్యస్తవాచినశ్శబ్దస్యాధిష్ఠానపర్యన్తత్వే కింభ్రాన్తప్రయోగోమూలం- ఉతప్రబుద్ధప్రయోగః. నప్రథమః-రజతపురోవర్తినోరనధ్యస్తత్వానధిష్ఠానత్వబుద్ధ్యైవతత్రరజతశబ్దప్రయోగఇతి తస్యాధ్యస్తవాదినోఽధిష్ఠానపర్యన్తత్వాసాధకత్వాత్. నహ్యదేవదత్తత్వాజ్ఞానాద్దేవదత్తశబ్దప్రయోగో దేవదత్తశబ్దస్యయజ్ఞదత్తవాచిత్వేమూలంభవతి. ద్వితీయేచరజ్జుస్సర్పఇతిప్రయోగస్సర్పశబ్దస్య ప్రాగనారోపితబుద్ధిమూలప్రయోగానువాదరూపత్వాదారోపితవిషయశక్తికల్పనేమూలంనస్యాత్. నన్వపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తత్వమిష్టం-అధ్యస్తంచాధిష్ఠానస్యాపృథగ్విశేషణం - తస్మిన్సత్యవభాసాత్తేనవినా తదనవభాసాచ్చేతిచేన్న - అన్యత్రసతోవిశేషణస్య పురోవస్థితం ప్రత్యపృథక్సిద్ధ్యభావాత్. అఖ్యాతిపక్షేచాధ్యస్తత్వాధిష్ఠానత్వయోరేవాభావా, న్మృషావాదిపక్షే మృద్వివర్తస్య ఘటాదేఃకనకం ప్రతీవావిద్యాఖ్యదోషవివర్తస్య రజతస్య పురోవస్థితం ప్రత్యపృథగ్విశేషణత్వాయోగాచ్చేతి, అతోజీవేశ్వరసామానాధికరణ్యమయుక్తమ్. కించతత్త్వమస్యాదివాక్యేషుబ్రహ్మవాచకపదసమభివ్యాహృతంత్వమాదిజీవవాచిపదంకింముఖ్యార్థాప్రహాణేనసమానాధికరణం-ఉతతత్ప్రహాణేన. ప్రథమేవస్తునస్సవిశేషత్వందోషార్హత్వాతదనర్హయోరైక్యానుపపత్తిశ్చ, ద్వితీయేజీవబ్రహ్మణోరైక్యంనసిధ్యేత్ జీవభావస్యమిథ్యాత్వేనాధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యం చనసిధ్యేత్ -ప్రకృత్యంశవివక్షితార్థైకత్వపరాయాస్సమానవిభక్తేస్తదవివక్షితార్థైకత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్తదవివక్షితవిశేషణమిథ్యాత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాచ్చ, నహిప్రహృష్టోజనపదఃఅగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్రజనపదప్రహర్షవతోరగ్నిమాణవకయోశ్చైకత్వం, జనపదత్వాగ్నిత్వయోర్మిథ్యాత్వేనతదధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యం, చసిధ్యతి. జనపదశబ్దేనవాచ్యబహిర్భూతోలక్ష్యతే-త్వంశబ్దేనతువాచ్యైకదేశోలక్ష్యతఇతితస్య తత్త్వావిధానేఽధిష్ఠానైక్యంవిరోధాజ్జీవభావమిథ్యాత్వంచ సిధ్యతీతిచేన్న- త్వమాదిశబ్దానాం జ్ఞాతృపదసమానాధికరణానాం జ్ఞప్తివైయధికరణ్యేన జ్ఞప్తివాచిత్వాసిద్ధ్యావాచ్యైకదేశలక్షణాయా దుర్వచత్వాత్ - తత్సిద్ధావపినాధిష్ఠానైక్యమితరాకారమిథ్యాత్వంచ సిధ్యేత్ - నహిదూరస్థస్యపర్వతస్య అగ్నిజ్వాలన్తమగ్నిం దృష్ట్వాపర్వతోజ్వలిత ఇత్యుక్తే పర్వతాగ్న్యోరేకత్వం, సానావాదిప్రదేశాన్తరమి

థ్యాత్స్వేనాధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యం,చసిధ్యతి. అతో వివక్షితైకత్వ జీవభానమిథ్యాత్వాసిద్ధిః. అతస్సర్వంసామానాధి
కరణ్యంమృషావాదినాం విరుద్ధమ్. ఔపాధికభేదాభేదపక్షేపి ముఖ్యయావృత్త్యాసామానాధికరణ్య మనుపపన్నమ్. త
థాహి - ఈశ్వరఏవహిభ్రష్టస్తన్మతే - జీవేశ్వరయోరచిదీశ్వరయోశ్చ క్లేశకర్మాద్యర్హత్వ తదనర్హత్వపరిణామిత్వాపరి
ణామిత్వలక్షణవిరుద్ధస్వభావయోగాత్తద్వాచిశబ్దానాం ఘటపటాదిశబ్దానామివ న సామానాధికరణ్యమ్. భేదవదభేదస్యా
పి విద్యమానత్వాత్తదుపపత్తిరితి చేన్న - సత్యపి కేనాప్యాకారేణైక్యే ప్రవృత్తినిమిత్తభావాభావలక్షణవిశేష్యాంశభేదె
ప్రతీయమానే సమానవిభక్త్యైకత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్. యతః ప్రథమపదప్రతిపన్న విశేష్యాత్ పదాన్తరవిశే
ష్యస్యాంశతోపి భేదాసహమభిన్నత్వమేవ సామానాధికరణ్యావబోధ్యమ్-తత ఏవ హి ఖణ్డముణ్డయోర్వ్యక్తిజాత్యాత్మనా-
ఘటశరావయోః కార్యకారణరూపేణ - గోపుచ్ఛయోరేకదేశైకదేశిభావేన - భిన్నత్వవదభిన్నత్వేప్యభ్యుపగమ్యమానె
పి ఖణ్డో ముణ్డో ఘటశ్శరావో గౌః పుచ్ఛమితి సామానాధికరణ్యాభావః. నను చిదచితోః బ్రహ్మైకదేశత్వాచ్ఛుక్లః కృ
ష్ణో రక్తశ్ఛాయాపట ఇతివత్ * వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాల ఏవ చేత్యాది సామానాధికరణ్యముపపద్యతే. నై
వమ్, ఏకదేశైకదేశిభావే సత్యపి అఙ్గులిః పురుష ఇతి సామానాధికరణ్యాదర్శనాత్. నను శుక్లాదిశబ్దతుల్యత్వం కిం న
స్యాత్. ఉచ్యతే - పటస్యాంశభేదె, శుక్లాదిశబ్దానాం పటశబ్దశ్రవణాత్ప్రాక్ మిథస్సామానాధికరణ్యాభావే. చ సత్యపి
శౌక్ల్యాదీనామపృథక్సిద్ధవిశేషణతయా శుక్లాదిశబ్దైర్విశేష్యపర్యన్తైస్సంహత్య చిత్రశబ్దేనేవాభిహితాద్విశేష్యాత్పటశ
బ్దాభిహితవిశేష్యస్యాంశతోప్యనతిరేకాత్సామానాధికరణ్యమ్. హస్తాదీనామేకదేశానాం ఛేదనాద్యర్హాణాం ఏకదేశి
నం ప్రత్యపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం నాస్తి - ఛేదనాదావపి క్రియాణామవినాశిత్వాత్తత్తద్గోళకస్యాప్రచ్యుతస్వరూపత్వా
చ్చ. ఏవం చ సతి ఛిన్నహస్తాదివన్మృతశరీరస్యాపి అప్రచ్యుతస్వరూపోపలమ్భాదాత్మానం ప్రతి తస్యాపృథక్సిద్ధిస్స్యాది
తి చేన్న - శరీరాఖ్యసంఘాతశైథిల్యానన్తరమేవ ఆత్మోత్క్రమణాత్, పశ్చాచ్ఛరీరబుద్ధేర్దగ్ధపటబుద్ధిన్యాయేన
భ్రాన్తిరూపత్వాత్, హస్తాదీనాం తు ఛేదనదశాయాం అశిథిలస్వాంశానాం పశ్చాచ్ఛైథిల్యమితి విశేషః. అతస్తద్వా
చిశబ్దానాం హస్తాదిమాత్రవాచిత్వాద్ధస్తాద్యవయవసంఘాతాత్మకస్యైకదేశినో హస్తాదిమాత్రాతిరేకాదనతిరేకలక్షణ
మేకత్వం ప్రమాణవిరుద్ధతయా సమానవిభక్తిర్న ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి. నను హస్తత్వాదయో ధర్మాశ్శౌక్ల్యాదివద
పృథక్సిద్ధాః ఘటస్యేవ శరీరాదేరేకదేశే వర్తన్తే - అతశ్శుక్లః కృష్ణః పట ఇతివద్ధస్తః పాదో మనుష్య ఇతి యుక్తం వక్తుమ్-
యుక్త్యనభిజ్ఞత్వాల్లోకో న ప్రయుఙ్క్తే-ఉచ్యతే. యుక్త్యనభిజ్ఞా విజ్ఞా అపి లోకాశ్శుక్లాదిశబ్దాన్ విశేష్యపర్యన్తాన్ ప్రయు
ఞ్జతే, న తు హస్తాదిశబ్దానేకదేశిపర్యన్తాన్- అతోఽభిజ్ఞానభిజ్ఞప్రయోగానుగుణవ్యవస్థాపకం వక్తవ్యమ్. తద్బ్రూమః
కేచిదపృథక్సిద్ధధర్మాః కస్యచిదేకదేశ ఏవ నియమేన వర్తన్తే - ఏకదేశేఽన్యత్ర వా కేచిదనియమేన వర్తన్తే. తత్రనియ
తైకదేశవృత్తిధర్మవాచినశ్శబ్దాః తత్తదేకదేశభూతద్రవ్యమాత్రే వర్తన్తే - ఏకదేశత్వప్రతీత్యుత్పాదన ని
యమాత్. ఏకదేశతయైవ హి హస్తాదయః ప్రతీయన్తే. ఏకదేశ వృత్తినియమరహిత ధర్మవాచినశ్శబ్దా ఏకదేశత్వ ప్ర
తీత్యనియమమపహాయ విశేష్యే వర్తన్తే - అతశ్శుక్లాదిశబ్దైరేకదేశత్వం హిత్వా తదాశ్రయమాత్రోపస్థాపనా
త్తదుపస్థాపితాశ్రయాత్పటత్వాశ్రయస్యానతిరేకాత్పటశబ్దస్య సామానాధికరణ్యం యుక్తమ్. ఏకదేశమాత్రోప
స్థాపకైర్హస్తాదిశబ్దైరేకదేశినోఽనుపస్థాపితత్వేన హస్తాది ప్రాతిపదిక ప్రతిపన్నవిశేష్యాతిరేకాత్సామానాధికర
ణ్యమయుక్తమ్. యదిక్వచిత్సామానాధికరణ్యం విద్యతే. తత్ర హస్తాదిశబ్దస్య తద్వతిలక్షణయా వా- మనుష్యాదిశబ్దస్య
తదేకదేశలక్షణయా వా - ప్రాధాన్యాద్యభిప్రాయేణోపచారేణ వా స్యాత్. ఛిద్రమాకాశ ఇత్యత్ర త్వాకాశత్వస్య స
ముదాయవృత్తిత్వాభావేన ఛిద్రే పుష్కలతయా నైకదేశలక్షణా. జీవత్వాచిత్త్వాది ధర్మాశ్చ త్వన్మతే బ్రహ్మణో నియ

అత్రేదంతత్త్వమ్. అచిద్వస్తునః చిద్వస్తునః పరస్యచ బ్రహ్మణో భోగ్యత్వేనభోక్తృత్వేనచేశితృత్వేన చ స్వరూపవివేకమాహుః కాశ్చనశ్రుతయః * అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యోమాయయాసన్నిరుద్ధః * మాయాంతుప్రకృతింవిద్యాన్మాయినంతుమహేశ్వరమ్ * క్షరంప్రధానమమృతాక్షరంహరః క్షరాత్మానావీశతేదేవఏకః - అమృతాక్షరంహరఇతి భోక్తానిర్దిశ్యతే- ప్రధానమాత్మనోభో

గైకదేశత్వాత్తయఇతిసలద్వాచిశబ్దైః శరీరవాచిశబ్దానాం ముఖ్యయావృత్త్యాసామానాధికరణ్యమ్. నను శిరఃపాణిరుదరం పాదశ్చ శరీరమితిదృశ్యతే ప్రయోగః. సత్యమ్ - ప్రభూతకృత్స్నావయవోపాదానేఽవయవిన స్తదనతిరేకాత్సామానాధికరణ్యసంభవః - ప్రత్యేకం సామానాధికరణ్యంత్వేకదేశలక్షణాప్రసఙ్గాదముఖ్యమేవ. ఏవంచిదచిద్విశేషవాచిశబ్దేష్వేకైకస్యేశ్వరవాచిపదసామానాధికరణ్యమయుక్తంస్యాత్. ఏకదేశవాచిశబ్దానాం ఏకదేశినిశక్త్యభావాత్ *వ్యక్తంవిష్ణుస్తథావ్యక్తం * జ్యోతీంషివిష్ణుర్భువనానివిష్ణుః * భూతానివిష్ణుర్భువనానివిష్ణురితిహిప్రత్యేకం సామానాధికరణ్యమ్ * అహంసర్వమిత్యచిజ్జీవవాచిపదయోరపి తద్వదేవసామానాధికరణ్యమయుక్తమ్. సర్వత్రాముఖ్యయావృత్త్యా బ్రహ్మోపస్థాపనేన సామానాధికరణ్యేస ఏవదోషః-ముఖ్యసామానాధికరణ్యసమ్భవత్యముఖ్యవృత్త్యాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాత్. స్వాభావికభేదాభేదపక్షేపి భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాంత్రయాణామపి బ్రహ్మాంశత్వాభ్యుపగమాదచిజ్జీవయోరచిదీశ్వరయోర్జీవేశ్వరయోశ్చ సామానాధికరణ్యం ఘటశ్శరావఇతివదనుపపన్నమిత్యేతదవస్థితమ్. అంశతోపి విశేష్యభేదాసహస్యైవాభేదస్య సామానాధికరణ్యబోధ్యత్వాత్తేషాంబ్రహ్మసామానాధికరణ్యమపి చిన్త్యమ్. బ్రహ్మవాచిపదానాం సత్త్వద్రవ్యత్వాదిః సాధారణాకారః ప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్ * తత్త్వమసీత్యుక్తే- సదసి ద్రవ్యమసీత్యుక్తంస్యాత్ - తదానీముపదేశవైయర్థ్యమ్. నహికశ్చిదహమసదహమద్రవ్యమితి మన్యతే. సదన్తరైకత్వముపదేష్టవ్యమితి చేన్న - తస్య సామానాధికరణ్య బోధ్యత్వాభావాత్. సామానాధికరణ్యంహి పూర్వనిర్దిష్టస్య విశేష్యస్య పదాన్తరోపస్థాపిత విశేషణాన్వయమవగమయతి - నతు తద్విశేషణాన్వితవస్త్వన్తరైక్యమ్. నహిబ్రాహ్మణస్త్వమసీత్యుక్తేత్వం శబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రాహ్మణాన్తరైక్యం ప్రతిపాదితంభవతి - కింతుతస్య బ్రాహ్మణత్వవిశేషణవైశిష్ట్యమేవ. అతో వివక్షితైకత్వాసిద్ధేరుపదేశవైయర్థ్యమేవ యద్యంశవిశేషసాధారణాకారః ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. తదాబ్రహ్మాదిశబ్దానాం తదితరాంశవాచిపదసామానాధికరణ్యే విరోధస్స్యాత్. యదానిరతిశయబృహత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తంతదా * తత్త్వమసీత్యుక్తేనిరతిశయబృహదసీత్యుక్తంస్యాత్ - తతశ్చాణోర్జీవస్యనిరతిశయబృహత్త్వవిరోధః. త్వంనిరతిశయబృహద్వస్తునోంశ ఇత్యర్థశ్చైకదేశలక్షణా- నహిబ్రహ్మశబ్దస్య బృహదేకదేశో ముఖ్యార్థః. ఏవమసాధారణాకారాన్తరస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేప్యనుపపత్తిర్ద్రష్టవ్యా. అతః కుదృష్టిత్రయప్రత్యనీకం సామానాధికరణ్యం భాష్యకారపక్ష ఏవముఖ్యమ్. వ్యాఖ్యానాన్తరోక్తనిర్వాహాత్. భవదుక్తనిర్వాహస్యకిం వైషమ్యమ్. కించాత్మభేదే సిద్ధేహి శరీరశరీరిభావః. స ఏవనాస్తి - కాలవిశేషఐక్యప్రతిపాదనాత్ - * పురుషశ్చాప్యభావేతాలీయేతే పరమాత్మని * సకాశాదాత్మనస్తద్వదాత్మానః ప్రభవన్తిహీత్యాదిభిశ్చిదచితోరుత్పత్తిప్రళయప్రతిపాదనాత్. కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వాచ్చ, సత్యేకమేవవస్తుశరీరం శరీరిచభవతి- తస్మాత్స్వరూపపరిణామపక్షేణైవ నిర్వాహోవరమితిశఙ్కా పరిహారార్థం. సకలశ్రుతీనాం ముఖ్యార్థత్వజ్ఞాపనార్థం తేషుతేషుప్రదేశేషు విప్రకీర్ణముక్తానామర్థానాంసంకలయ్య ప్రదర్శనేన సుగ్రహత్వాపాదనార్థం, చారభతే (అత్రేదంతత్త్వమితి) భోగ్యత్వేన భోక్తృత్వేనచేతిచశబ్దఈశితవ్యత్వేన తయోరేకకోటినివేశాత్. * అస్మాన్మాయీత్యత్ర మాయాశబ్దార్థంనిష్కృష్టుముపాదత్తే (మాయాంతుప్రకృతిమితి) అన్యశబ్దవాచ్య ఆత్మేతిస్పష్టయితుమాహ (క్షరంప్రధానమితి) అర్థాన్తరభ్రమహేతుత్వాత్ హరశబ్దంవ్యాచష్టే (ప్రధానమితి) అ

జ్ఞత్వేన హరతీతి హరః * స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః * ప్రధానక్షేత్రజ్ఞ పతిర్గుణేశః * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం శాశ్వతం శివమచ్యుతమ్ * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ * నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ * భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా * తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి * పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి * అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాం జనయన్తీం సరూపామ్ । అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్యః * సమానే వృక్షే పురు నిమగ్నో అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః । జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇత్యాద్యాః. స్మృతావపి * అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా । అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్ । జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్ * సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికామ్ । కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహమ్ । ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః । భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమవశం ప్రకృతేర్వశాత్ * మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరమ్ । హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్విపరివర్తతే * ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి * మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమ్ । సమ్భవస్సర్వభూతానాం తతో భవతి భారతేతి.

త్రి * వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశ ఇతి పూర్వవాక్యశ్రవణాద్ధార్యత్వధారకత్వలక్షణభేదోఽపి సిద్ధః. ఈశ్వరేశితవ్యతారూపభేదం దర్శయతి (స కారణమితి) కరణాధిపాధిపశబ్దవ్యాఖ్యానార్థమాహ (ప్రధానేతి) గుణేశః - గుణానాం సత్త్వరజస్తమసాం నియన్తా. అనన్యేశ్వరత్వం దర్శయతి (పతిమితి) అనేన శేషశేషిత్వలక్షణభేదోఽపి సిద్ధః. న చ * పా రక్షణ ఇతి ధాతోర్నిష్పన్నత్వాత్పతిశబ్దో రక్షకవాచీ - న తు శేషివాచీతి వాచ్యమ్. శేషిణి రూఢత్వాత్. అన్యథా * గమేర్డో ఇతి డోప్రత్యయాన్తగమిధాతోర్నిష్పన్నత్వాద్గోశబ్దస్య మనుష్యాదివాచకత్వప్రసఙ్గః. గతిమత్సు సర్వేషు ప్రయోగాభావాత్. తిష్ఠత్యపి గవి ప్రయోగాత్ తత్ర రూఢిశ్శక్త్యాశ్రయ ఇతి చేత్. ఏవం * వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా సుతశ్శిశుః । అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీదితి న్యాయేన పితృసంరక్షకే పుత్రేపి(త్రా)ద్యపేక్షయా. పతిశబ్దాప్రయోగాత్, గృహాద్యరక్షకేపి స్వామిని పతిశబ్దప్రయోగాచ్చ శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః. తథా * దాసభూతాస్స్వతస్సర్వే హ్యాత్మానః పరమాత్మనః । తథా * నన్తవ్యః పరమశ్శేషీ శేషానన్తార ఈరితాః । నన్తృనన్తవ్యభావోయం న ప్రయోజనపూర్వక ఇతి దాసశేషశేషిశబ్దప్రయోగో భగవచ్ఛాస్త్రేషు దృశ్యతే. పత్యాదిశబ్దాభావేపి * వ్రీహీన్ ప్రోక్షతీత్యాదౌ ద్వితీయాశ్రుత్యా ప్రోక్షణాదేర్వ్రీహ్యాదిశేషత్వవత్. యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదినా జగతః పరమాత్మశరీరత్వావగమాత్. శరీరపారార్థ్యస్య చ * సంఘాతః పరార్థత్వాదిత్యాదిభిః ప్రసిద్ధత్వాచ్చ జగద్బ్రహ్మణోశ్శేషశేషిభావస్సిద్ధః. అతో యథోక్త ఏవార్థః. ముఖాన్తరేణాపి భేదసిద్ధిం దర్శయతి (జ్ఞాజ్ఞావితి) ఉత్పత్తిప్రళయాభావప్రతిపాదనం దర్శయతి (నిత్యోనిత్యానామితి) ఆకారాన్తరేణాపి భేదమాహ (భోక్తేతి) భగవతోఽస్పృష్టదోషత్వం దర్శయతి (తయోరితి) భేదజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వమాహ (పృథగితి) ముక్తౌ భేదమాహ (అజామితి) జీవేశ్వరయోస్స్వతో భేదం సవిశేషత్వం చ స్పష్టయితుమాహ (సమానఇతి) పృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వపరస్య వాక్యద్వయస్య మధ్యే * అజామేకామిత్యాదివాక్యముపాత్తమ్ * సమానే వృక్షే * అజామేకామితి ప్రధానప్రసఙ్గోపేతత్వసామ్యాత్ - జుష్టం- ప్రియమాణమ్. (స్మృతావపీతి) అష్టధా భిన్నా ప్రకృతిర్మమేత్యనేన కారణావస్థాయామపి భేదసిద్ధిః. మామికాం ప్రకృతిం కల్పక్షయే యాన్తీత్య(త్రా)పి తథా. ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామీత్య(త్రా)పి తత్సిద్ధిః. మయాధ్యక్షే

జగద్యోనిభూతంమహత్ బ్రహ్మమదీయం ప్రకృత్యాఖ్యం భూతసూక్ష్మమచిద్వస్తుయత్. తస్మింశ్చేతనాఖ్యంగర్భం యత్సంయోజయామి - తతోమత్కృతాచ్చిదచిత్సంసర్గాద్దేవాదిస్థావరాన్తానా మచిన్మిశ్రాణాం సర్వభూతానాం సంభవో భవతీత్యర్థః. ఏవంభోక్తృభోగ్యరూపేణావస్థితయోస్సర్వావస్థావస్థితయోశ్చిదచితోః పరమపురుషశరీరతయా తన్నియామ్యత్వేనతదపృథక్స్థితిం పరమపురుషస్యచాత్మత్వమాహుః కాశ్చనశ్రుతయః * యః పృథివ్యాంతిష్ఠన్ పృథివ్యాఅన్తరోయం పృథివీ న వేదయస్య పృథివీశరీరం యః పృథివీమన్తరోయమయతీత్యారభ్య * య ఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మా న వేద యస్యాత్మాశరీరంయ ఆత్మానమన్తరోయమయతి సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతి - తథా * యః పృథివీమన్తరేసంచరన్యస్య పృథివీశరీరం యంపృథివీ న వేదేత్యారభ్య * యోక్షరమన్తరేసంచరన్యస్యాక్షరంశరీరం యమక్షరం న వేద యో మృత్యుమన్తరేసంచరన్యస్య మృత్యుశ్శరీరంయంమృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః-అత్రమృత్యుశబ్దేనతమశ్శబ్దవాచ్యం సూక్ష్మావస్థమచిద్వస్త్వభిధీయతే - అస్యామేవోపనిషది * అవ్యక్తమక్షరేలీయతే అక్షరంతమసిలీయత ఇతివచనాత్ * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాగ్‌ంసర్వాత్మేతిచ. ఏవం సర్వావస్థావస్థితచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారః పరమపురుషఏవ కార్యావస్థ కారణావస్థ జగద్రూపేణావస్థిత ఇతీమమర్థం జ్ఞాపయితుంకాశ్చనశ్రుతయః కార్యావస్థం కారణావస్థంచజగత్ స ఏవేత్యాహుః * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోసృజతేత్యారభ్య * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః। ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వంతత్సత్యంస ఆత్మాతత్త్వమసిశ్వేతకేతో ఇతి - తథా * సోకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి। సతపోతప్యతసతపస్తప్త్వా ఇదంసర్వమసృజతేత్యారభ్య * సత్యంచానృతంచసత్యమభవదిత్యాద్యాః. అత్రాపి శ్రుత్యన్తరసిద్ధశ్చిదచితోః పరమపురుషస్యచ స్వరూపవివేకస్స్మారితః * హన్తాహమిమాస్తిస్రోదేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి * తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్

ణోత్యత్రతు స్వభావాసంకరః కారణావస్థాయాం భేదశ్చసిధ్యతః. ప్రకృతిమిత్యత్రానాదిత్వకణ్ఠోక్తిః. మమేత్యత్రాపి కారణావస్థాయాం భేదసిద్ధిః. ఉదాహృతస్మృతివచనేషువ్యాఖ్యేయాంశం వ్యాచష్టే (జగద్యోనీతి)జగద్యోనిశబ్దేన * త్రిగుణంతజ్జగద్యోనిరితివచనం స్మార్యతే. కార్యావస్థవ్యావృత్త్యర్థంభూతసూక్ష్మమిత్యుక్తమ్. ఏవంచిదచిదీశ్వరభేదే సతి కథమేకత్వావధారణముపపద్యతఇతిశఙ్కాయాం ఘటకశ్రుతీరవతారయతి (ఏవమితి)* యః పృథివీమన్తరేసంచరన్నితి సుబాలోపనిషది శ్రూయతే. మరణయమాదివ్యావృత్త్యర్థం మృత్యుశబ్దంవ్యాచష్టే (అత్రేతి) లీయతఇతివచనాత్ - క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః * యస్యావ్యక్తంశరీరం యస్యాక్షరంశరీరం యస్యమృత్యుశ్శరీరమితిక్రమోహి * అవ్యక్తమక్షరేలీయతే అక్షరంతమసిలీయతఇతిక్రమేణ సంగచ్ఛతే. తమసఏకీభావమాత్రం శ్రుతం - నలయః - తమస్తవప్రహాణాభావాత్. కార్యానుపయుక్తతమశ్శరీరకేదేవేకార్యోపయుక్తస్య తస్యైకీభావః. మృత్యుసంజ్ఞస్యతమసశ్శరీరత్వశ్రవణాత్ విశేషణభూతతమసాతమసఏకీభావోయుక్తః. సర్వాత్మత్వ వివరణాయాహ (అన్తఃప్రవిష్టఇతి) అనేనాపిశరీరాత్మభావః ఫలితః - అన్తఃప్రవిశ్యనియామ్యత్వంహిశరీరత్వమ్. అన్తఃప్రవేశాస్తిభ్యాంన్యపగగనవ్యాప్తిరితి. ఏతదపిశరీరలక్షణం భాష్యకారాభిప్రేతమ్. భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధేనైక్యవాక్యానామర్థమాహ (ఏవమితి) ఘటకతయోపాత్తం సన్మూలాఇతి (అత్రాపీతి) ఛాన్దోగ్యప్రకరణే తైత్తిరీయప్రకరణేచేత్యర్థః. హన్తాహ-

* విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచసత్యంచానృతంచ సత్యమభవదితి,చ.* అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం * తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్ * విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేత్యనేనైకార్థ్యాత్ ఆత్మశరీరభావ నిబన్ధన మితివిజ్ఞాయతే. ఏవంభూతమేవ నామరూపవ్యాకరణం * తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేత్యత్రాప్యుక్తమ్. అతః కార్యావస్థః కారణావస్థశ్చ స్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరః పరపురుషఏవేతి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వేన కారణవిజ్ఞానేన కార్యస్యజ్ఞాతతయైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానంచ సమీహితముపపన్నతరమ్ * అహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి - తిస్రో దేవతా ఇతి సర్వమచిద్వస్తునిర్దిశ్య తత్ర స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేన నామరూపవ్యాకరణవచనాత్ సర్వేవాచకాశ్శబ్దా అచి(జ్జీ)ద్విశిష్టజీ)వవిశిష్టపరమాత్మనఏవ వాచకా ఇతి కారణావస్థపరమాత్మవాచినా శబ్దేనకార్యవాచినశ్శబ్దస్య సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమ్. అతస్స్థూలసూక్ష్మచిదచిత్ప్రకారం బ్రహ్మైవకార్యం కారణంచేతి బ్రహ్మోపాదానంజగత్. సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకంబ్రహ్మైవ కారణమితి బ్రహ్మోపాదానత్వేపి సంఘాతస్యోపాదానత్వేన చిదచితోర్బ్రహ్మణశ్చస్వభావాసంకరోప్యుపపన్నతరః. యథాశుక్లకృష్ణరక్తతన్తుసంఘాతోపాదానత్వేపి చిత్రపటస్య తత్తత్తన్తుప్రదేశఏవ శౌక్ల్యాదిసంబన్ధ ఇతి కార్యావస్థాయామపి నస

మిత్యాదిఛాన్దోగ్యే. తత్సృష్ట్వేత్యాది తైత్తిరీయే. జీవేనాత్మనేత్యస్య వ్యాఖ్యానార్థమాహ (అనేనేతి) అనుప్రవేశశ్రవణాభావేపి సామాన్యేనోక్తం నామరూపవ్యాకరణ మనుప్రవేశపూర్వక నామరూపవ్యాకరణే పర్యవస్యతి సామాన్యవిశేషన్యాయాదిత్యాహ (ఏవంభూతమేవేతి) యద్వా - సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన క్వచిదనుక్తస్యాన్యతోగ్రాహ్యత్వాత్ క్వచిజ్జ్ఞాతోఽనుప్రవేశః కార్యోపయోగితయాఽపేక్షితత్వాదన్యత్రాపి స్వీకార్యఇత్యాహ (ఏవమితి) ఏవంభూతశబ్దోఽనుప్రవేశపూర్వకత్వపరః. అనేన నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యుపాదానేన జీవానాముత్పత్తిప్రళయౌ నామరూపవ్యాకరణ తదభావౌ - నతు స్వరూపనిష్పత్తివినాశావిత్యుక్తంభవతి. అనేనపూర్వోక్తశఙ్కా చ పరిహృతా - కాలవిశేషోక్తమైక్యం నామరూపవ్యాకరణాభావమాత్రం - నతు స్వరూపైక్య మిత్యవగమాత్. అథ సర్వశ్రుతీనామస్మిన్నర్థేముఖ్యత్వందర్శయన్ ప్రథమమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానంపరమతేఽనుపపన్నమితి ప్రాగుక్తం స్వమతఉపపన్నమిత్యాహ (అతఇతి) కార్యకారణయోరైక్యప్రతిపాదనాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాత్సామానాధికరణ్యాచ్చేతి త్రిధాహ్యద్వైతప్రతీతిః - అత్ర పూర్వోక్తద్వయ మస్మదుక్తప్రకారేణోత్పన్నమితి అతఇత్యాదిభాష్యేణోక్తంభవతి, విశిష్టంకారణం - తదేవకార్యమితి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వమ్. అతః కార్యకారణయోరైక్యపరాణాం శ్రుతీనాంతయోరేకద్రవ్యత్వమేవ ప్రతిపాద్యం నతువిశిష్టత్వనిషేధః - తస్యవిహితత్వాత్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమప్యేవమేవ - యథామృత్పిణ్డేన తత్కార్యజ్ఞానేపి పిణ్డగతరూపాది నిషేధోనకృతఃస్యాత్ తద్వత్. ఉపపన్నతరమితి తరప్ప్రత్యయేన ముఖ్యత్వం సర్వత్రాపి వివక్షితమ్, ఏవంసద్విద్యోపక్రమగతస్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య ముఖ్యత్వముక్తమ్. అథ తదుపసంహారగతస్య తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వమాహ (అహమిమాఇతి) ఉపాదానత్వే స్వభావాసంకరః కథముపపద్యతే ఇత్యత్రాహ (అతస్థూలేతి) భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగోప్యుపాదానత్వం - అతోఽవస్థావిశేషౌ స్థూలసూక్ష్మశబ్దాభ్యాం దర్శితౌ - అనేన కాలవిశేషావచ్ఛిన్నైకత్వావధారణం నామరూపవిభాగాభావాభిప్రాయమితిఫలితమ్. ఉపాదానత్వేపి స్వభావాసంకరమాహ (సూక్ష్మేతి) దృష్టాన్తేనేమమర్థముపపాదయతి (యథేతి) నను శుక్లకృష్ణాదితన్తవశ్చి

ర్వత్రావర్జ్య సంకరః - తథాచిదచిదీశ్వరసంఘాతోపాదానత్వేపి జగతః కార్యావస్థాయామపి భోక్తృ
త్వ భోగ్యత్వ నియన్తృత్వాద్యసంకరః. తన్తూనాంపృథక్ స్థితియోగ్యానామేవపురుషేచ్ఛయాకదా
చిత్సంహతానాం కారణత్వం కార్యత్వంచ - ఇహతుచిదచితోస్సర్వావస్థయోః పరమపురుషశరీరత్వే
న తత్ప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్తత్ప్రకారః పరమపురుషస్సర్వదాసర్వశబ్దవాచ్యఇతివిశేషః. స్వ
భావభేదస్తదసంకరశ్చ తత్రచాత్రచతుల్యః. ఏవంచసతిపరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశేపి స్వ
రూపాన్యథాభావాభావాదవికృతత్వముపపన్నతరమ్, స్థూలావస్థస్య నామరూపవిభాగవిభక్తస్య చి
దచిద్వస్తునఆత్మతయావస్థానాత్కార్యత్వమప్యుపపన్నతరమ్.అవస్థాన్తరాపత్తిరేవహికార్యతా.నిర్గుణవా
దాశ్చ పరస్యబ్రహ్మణోహేయగుణాసమ్బన్ధాదుపపద్యన్తే * అపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశో
కోవిజిఘత్సోపిపాసఇతి హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య * సత్యకామస్సత్యసంకల్పఇతి కల్యాణగుణా
న్విదధతీయం శ్రుతిరేవాన్యత్రసామాన్యేనావగతంగుణనిషేధం హేయగుణవిషయంవ్యవస్థాపయతి.జ్ఞా
నస్వరూపం బ్రహ్మేతివాదశ్చ సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాకరస్య బ్రహ్మణ
స్స్వరూపం జ్ఞానైకనిరూపణీయం-స్వయంప్రకాశతయాజ్ఞానస్వరూపంచేత్యభ్యుపగమాదుపపన్నతరః.

కారణావస్థాయామపిభిన్నాః - నచతేషామన్యతమం ప్రత్యన్యతమస్య కారణత్వం - అతస్తత్రస్వభావాసంకరః. అత్ర
తువిశ్వస్య సంఘాతోపాదానత్వేపి కారణావస్థాయాం పరమాత్మైకఏవసర్వశబ్దేన శ్రూయతే - నతుచేతనాచేతనౌ
కించ - పరమాత్మనః ప్రాగేకత్వం- తస్మాదితరయోర్ద్వయోరుత్పత్త్యాదికంచ శ్రూయతే- అతోనస్వభావాసంకర ఇ
త్యత్రాహ (తన్తూనామితి) నహితన్తుష్వన్యోన్యగుణప్రధానభావోస్తీతి నతత్రాన్యతమ వాచిశబ్దేన సముదాయ
ఉచ్యతే- అత్రతు సర్వప్రకారస్య భగవతః సర్వశబ్దవాచ్యత్వ ముపపన్నమితి అన్యతమవాచిశబ్దేనాపి విశిష్టమేవో
చ్యత ఇతి విశిష్టస్యైవ కారణత్వాత్ ప్రాగపిభేదోస్తీతి స్వభావాసంకరఉపపన్నఇత్యర్థః. కేనాకారేణ సాధర్మ్య
మిత్యత్రాహ (స్వభావేతి) రుమాగతేతరపదార్థానాం లవణత్వాపత్తివత్ బ్రహ్మణోన్యథాభావమాశఙ్క్యాహ
(ఏవంచేతి) తర్హ్యుపాదానత్వమేవానుపపన్నమిత్యత్రాహ (స్థూలావస్థస్యేతి) ఆత్మతయావస్థానాత్కథం కా
ర్యత్వమిత్యత్రాహ (అవస్థేతి) అవికారశ్రుతీనాం ప్రకృతిగతస్వరూపాన్యథాభావ రూపవికారో బ్రహ్మణినాస్తీ
త్యర్థః. కార్యావస్థచిదచిన్నియమన రూపావస్థాన్తరాపత్తిర్బ్రహ్మణః కార్యత్వమితి కార్యత్వవాదినీనాం శ్రుతీనామ
ర్థః- నహికారణావస్థనియమనం కార్యావస్థనియమనంభవతి - తత్తదవస్థచిదచిన్నియమనరూపవిశేషాఏవబ్రహ్మణోఽ
ద్వారకావస్థాః - స్వరూపాన్యథాభావజ్ఞానసంకోచాదిరూపవికారాస్తు సద్వారకావస్థాఇత్యర్థః. యథాగ్రాహకగ్ర
హణేన సన్నిధిసమామ్నాతేషువస్తుషు పరమాపూర్వశేషతయావగతేషు యాగవ్రీహ్యాదేరద్వారక శేషత్వం ప్రోక్ష
ణాదేస్సద్వారకశేషత్వంచ ముఖ్యమేవావగమ్యతే. తథాబహుస్యామితి గ్రాహకగ్రహణేన సర్వావస్థాసు పరమా
త్మీయతయావగతాసు స్వరూపాన్యథాభావజ్ఞానసంకోచాదిరూపసద్వారకావస్థాయాః తత్తన్నియమన రూపాద్వార
కావస్థాయాశ్చ పరమాత్మీయత్వం ముఖ్యమేవేతిభావః. (నిర్గుణేతి) అపహతపాప్మేత్యాదిచాత్ర కించిద్వివృతమ్.(శ్రు
తిరేవేతి) మతాన్తరోక్తనిర్వాహేషు శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనంచాస్తి - అత్రతు నిర్వాహశ్శ్రౌతఏవ శ్రుతానుగుణ
శ్చేతి వైషమ్యమితిభావః- అథార్థగుణనిషేధపరత్వేన పరాభిమతానాం శ్రుతీనామర్థమాహ (జ్ఞానస్వరూపమితి)
సర్వజ్ఞస్యేత్యాదిపదానిమఙ్గళగుణవిశేషవిధాయివాక్యస్మరణార్థా తద్గుణసారత్వాదిత్యాదిసూత్రసిద్ధమేవాత్ర
నిర్వాహద్వయముక్తమ్. ఈశ్వరస్య జ్ఞాతృత్వాత్ జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వముక్తమ్. జ్ఞాతుర్హి జ్ఞానం నిరూపకం. తరప్ర

* యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ * విజ్ఞాతారమరేకేన విజానీయాదిత్యాదికాః జ్ఞాతృత్వమావేదయన్తి * సత్యంజ్ఞానమిత్యాదికాశ్చజ్ఞానైకనిరూపణీయతయాస్వప్రకాశతయాచ జ్ఞానస్వరూపతామ్. * సోకామయతబహుస్స్యాం * తదైక్షతబహుస్స్యాం * తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి బ్రహ్మైవస్వసంకల్పాద్విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయానానాప్రకారమవస్థితమితి తత్ప్రత్యనీకాఽబ్రహ్మాత్మకవస్తునానాత్వమతత్త్వమితి తత్ప్రతిషిధ్యతే * మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి యఇహనానేవపశ్యతి * నేహనానాస్తికించన * యత్రహిద్వైతమివభవతి తదితరఇతరంపశ్యతి । యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యేత్తత్కేనకంవిజానీయాదిత్యాదినా - నపునః * బహుస్స్యాంప్రజాయేయేత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం స్వసంకల్పకృతంబ్రహ్మణోనానానామరూపభాక్త్వేన నానాప్రకారత్వమపి నిషిధ్యతే. * యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూదిత్యాదినిషేధవాక్యాదౌచ తత్స్థాపితం * సర్వంతంపరాదాద్యోన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేద * తస్యహవాఏతస్యమహతోభూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదోయజుర్వేదఇత్యాదినా.ఏవంచిదచిదీశ్వరాణాంస్వరూపభేదంస్వభావభేదంచవదన్తీనాం,కార్యకారణభావంకార్యకారణయోరనన్యత్వంచవదన్తీనాంసర్వాసాం శ్రుతీనామవిరోధః - చిదచితోఃపరమాత్మనశ్చ సర్వదాశరీరాత్మభావం, శరీరభూతయోఃకారణదశాయాం నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిం. కార్యదశాయాంచ తదర్హస్థూలదశాపత్తిం, వదన్తీభిశ్శ్రుతిభిరేవజ్ఞాయతఇతిబ్రహ్మాజ్ఞానవాదస్యాపాధికబ్రహ్మభేదవాదస్యాన్యస్యాప్యపన్యాయమూలస్యసకలశ్రుతివిరుద్ధస్య నకథంచిదప్యవకాశోదృశ్యతే. చిదచిదీశ్వరాణాం పృథక్స్వభావతయా తత్తచ్ఛ్రుతిసిద్ధానాం శరీరాత్మభావేన ప్రకారప్రకారితయా శ్రుతిభిరేవ ప్రతిపన్నానాం శ్రుత్యన్తరేణకార్య

ముఖ్యత్వమర్థః. జ్ఞానస్వరూపత్వ జ్ఞానగుణకత్వపరాః శ్రుతీర్దర్శయతి (. యస్సర్వజ్ఞఇతి) జ్ఞానస్వరూపతాం - ఉభయథాపిజ్ఞానవ్యపదేశయోగ్యతామ్. జ్ఞానగుణకత్వస్య జ్ఞానస్వరూపత్వస్యచ విహితత్వాదుభయమప్యుపపన్నమిత్యర్థః జ్ఞానస్యజ్ఞానాశ్రయత్వానుపపత్తిచోద్యపరిహారః పూర్వమేవకృతః. భేదనిషేధశ్రుతీనామర్థమాహ (సోకామయతేతి) విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయా - విచిత్రస్థిరత్రసశరీరతయా. అబ్రహ్మాత్మకేతి బ్రహ్మాన్తర్యామికత్వరహితత్వముక్తమ్. విహితవ్యతిరిక్తస్వనిష్ఠవస్తునానాత్వమిత్యర్థః. యద్వా- స్థిరత్రసరూపతయా- స్థిరత్రసాత్మకత్వాత్ (అబ్రహ్మాత్మకేతి) అబ్రహ్మభూతమిత్యర్థః. సథాసతి కార్యకారణభేదనిషేధఃకృతస్స్యాత్ - ఐక్యశ్రుతీనాంప్రకారైక్యపరత్వాదైక్యశ్రుతిశేషభూతభేదనిషేధోపి తదనురోధేన ప్రకారిభేదనిషేధపరోభవితుమర్హతీత్యర్థః. నిషేధసామాన్యంహి విశేషవిధానేదృష్టే తద్వ్యతిరిక్తవిషయందృష్టం * నహింస్యాదిత్యాదిషు. విశేషవిధానం సామాన్యనిషేధోబాధతే చేత్ వైధహింసాయా అధర్మత్వప్రసఙ్గఇత్యభిప్రాయేణాహ (నపునరితి) ఉక్తమర్థముపక్రమేణైవోపపాదయతి (యత్రత్వస్యేతి) (యోన్యత్రాత్మనఇతి) అన్యత్రేత్యవ్యయం వినాశబ్దపర్యాయమ్. బ్రహ్మణఃపృథగ్భూతంతదవినాభావరహితం నాస్తీత్యర్థః. భేదవిశేషనిషేధదర్శనాత్ సామాన్యేనభేదనిషేధోపి తత్రైవపర్యవస్యతి * ఛాగోవామన్త్రవర్ణాదితిన్యాయాదితిభావః. ఇతరవ్యాఖ్యాతృభిర్భవద్భిరపినిర్వాహప్రకారాఃకృతాః - తత్రకోవిశేషఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) అస్మదుక్తనిర్వాహః శ్రుతిభిరేవోక్తః శ్రుత్యనుగుణశ్చ - తత్కృతనిర్వాహఃశ్రుతివిరుద్ధఃఅశ్రుతస్తర్కాభాసమూలశ్చేత్యర్థః. అపన్యాయమూలస్య సకలశ్రుతివిరుద్ధస్యేతి సర్వత్రాన్వేతి. అన్యస్యేతి స్వాభావికభేదాభేదంస్వనిష్ఠభేదంచాహ. ఇమమర్థంవైదికదృష్టాన్తేనోపపాదయతి (చిదచిదీశ్వరాణామితి) ఆగ్నేయః అగ్నిషోమీయోపాంశుయాజౌ

కారణభావప్రతిపాదనం కార్యకారణయోరైక్య ప్రతిపాదనంచహ్యవిరుద్ధమ్. యథా - ఆగ్నేయాదీన్ షడ్యాగానుత్పత్తివాక్యైఃపృథగుత్పన్నాన్ సముదాయానువాదివాక్యద్వయేన సముదాయద్వయత్వమాపన్నాన్ * దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిత్యధికారవాక్యంకామినఃకర్తవ్యతయావిదధాతి - తథా చిదచిదీశ్వరాన్వివిక్తస్వరూపస్వభావాన్ * క్షరంప్రధానమమృతాక్షరంహరః క్షరాత్మానావీశతేదేవ ఏకః * పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరం * ఆత్మానారాయణఃపరఇత్యాదివాక్యైఃపృథక్ ప్రతిపాద్య * యస్య పృథివీశరీరం * యస్యాత్మాశరీరం *యస్యావ్యక్తంశరీరంయస్యాక్షరంశరీరం*ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇత్యాదిభిర్వాక్యైశ్చిదచిదోస్సర్వావస్థావస్థితయోఃపరమాత్మశరీరతాం, పరమాత్మనస్తదాత్మతాంచ, ప్రతిపాద్య శరీరభూత పరమాత్మాభిధాయిభిస్సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దైఃకారణావస్థః కార్యావస్థశ్చ పరమాత్మైకఏవేతి పృథక్ప్రతిపన్నంవస్తుత్రితయం * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ * ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యంప్రతిపాదయతి చిదచిద్వస్తుశరీరిణః పరమాత్మనః పరమాత్మశబ్దేనాభిధానేహి నాస్తివిరోధః - యథామనుష్యపిణ్డశరీరకస్యాత్మవిశేషస్యాయమాత్మాసుఖీత్యాత్మశబ్దేనాభిధానఇత్యలమతివిస్తరేణ. యత్పునరిదముక్తం-బ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానేనైవావిద్యానివృత్తిర్యుక్తేతి - తదయుక్తమ్ - బన్ధస్యపారమార్థికత్వేనజ్ఞాననివర్త్య

ఐన్ద్రావ్యైన్ద్రాగ్నశ్చేతి షడ్యాగాః. ఉత్పత్తివాక్యమితి - ప్రథమప్రతిపత్తిజనకంవాక్యమ్. పృథగుత్పన్నాన్-పృథక్ప్రతిపాదితాన్. ఉత్పత్తివాక్యైః * యదాగ్నేయోష్టాకపాలోమావాస్యాయాంచ పౌర్ణమాస్యాంచాచ్యుతో భవతీత్యేవమాదిభిః. సముదాయానువాదివాక్యద్వయేన * యఏవంవిద్వాన్ పౌర్ణమాసీంయజతే * యఏవంవిద్వానమావాస్యాంయజతఇత్యేతాభ్యాం * దర్శపూర్ణమాసాభ్యామితి స్వర్గసాధనత్వాకారేణైకీకృత్య తత్కర్తవ్యతయా విదధాతీత్యర్థః. తథాత్రార్థప్రతిపాదనందర్శయతి (తథేతి) (శరీరభూతేతి) కారణావస్థః కార్యావస్థశ్చ పరమాత్మైకఏవేతి వచనభఙ్గ్యాపృథక్ప్రతిపన్నం వస్తుత్రయంప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ఆగ్నేయాది సముదాయేఽన్యతమవాచిశబ్దేస్సముదాయాభిధానం నదృష్టం- అత్రతుపరమాత్మవాచిశబ్దేన సముదాయాభిధానం కథమిత్యత్రాహ (చిదచిద్వస్త్వితి) దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) తత్రాన్యోన్యం ప్రకారప్రకారిభావాభావాదన్యతమవాచిశబ్దేన నసముదాయాభిధానమ్- అత్రతు తథాభావాదుపపన్నమ్. కథమ్. ఉచ్యతే - అర్థసామర్థ్యాత్ శబ్దసామర్థ్యాచ్చ-చిదచితోరపృథక్సిద్ధప్రకారత్వాన్నిష్కృష్టబ్రహ్మణః కారణత్వానుపపత్త్యాచ ప్రకారివాచిశబ్దేన విశిష్టోపస్థాపనసిద్ధిః. సద్బ్రహ్మశబ్దావిశిష్టస్య సత్త్వబృహత్త్వయోగాద్విశిష్టోపస్థాపనసమర్థౌ- ఆత్మశబ్దశ్చవ్యాప్తిరూప ప్రవృత్తినిమిత్తస్యవ్యాప్యసాపేక్షత్వాద్విశిష్టోపస్థాపకఇతి. యద్వా * అక్షరాత్సంభవతీహవిశ్వం * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః । తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతే * ఆత్మనఆకాశస్సంభూతఇత్యాదిషు పరమాత్మవాచిశబ్దైః కారణముచ్యతే - తేషాంవిశేషణభూతచిదచిదభిధానేశక్తిర్నాస్తి - లక్షణాయాం సఏవదోషః - అతస్సర్వత్రస్వరూపపరిణామఏవ స్వరసప్రాప్తఇత్యత్రాహ (చిదచిదితి) శ్రుత్యన్తరబలేన స్వరూపవికారాసంభవాత్కార్యోపయుక్తమనుక్తమపి విశేషణం పృషదాజ్యనయాదర్థస్వభావేన సంనిధాపిత మనుసన్ధేయమితిభావః. తదేవలోకప్రయోగేణాపి ద్రఢయతి (యథేతి) అయమాత్మాసుఖీత్యాత్మవిశేషస్య సుఖిత్వవిధానేశరీరరహితస్యాత్మనోవైషయికసుఖాసంభవాత్తాదృశసుఖోపయుక్తమనుష్యాది పిణ్డవిశిష్టత్వమర్థతస్సిధ్యతి - తద్వదితిభావః. నివృత్త్యనుపపత్తిం వక్ష్యమాణమనువదతి (యత్పునరితి) దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) ప్రపఞ్చస్య జ్ఞానబాధ్యత్వం జ్ఞానస్యైక్యవిష

త్వాభావాత్. పుణ్యాపుణ్యరూపకర్మనిమిత్తదేవాది శరీరప్రవేశ తత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖానుభవరూపస్య బన్ధస్యమిథ్యాత్వంకథమివశక్యతేవక్తుమ్. ఏవంరూపబన్ధనివృత్తిర్భక్తిరూపాపన్నోపాసనప్రీత పరమపురుష ప్రసాదలభ్యేతి పూర్వమేవోక్తమ్. భవదభిమతస్యైక్యజ్ఞానస్య యథావస్థితవస్తువిపరీతవిషయస్య మిథ్యారూపత్వేన బన్ధవివృద్ధిరేవ ఫలంభవతి * మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యంహి నైతి తద్ద్రవ్యతాంయతఇతిశాస్త్రాత్ * ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యః * పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచమత్వేతి జీవాత్మవిసజాతీయస్య తదన్తర్యామిణో బ్రహ్మణో జ్ఞానం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధన మిత్యుపదేశాచ్చ- అపిచ- భవదభిమతస్యాపి నివర్తకజ్ఞానస్య మిథ్యారూపత్వాత్తస్య నివర్తకాన్తరంమృగ్యమ్. నివర్తకజ్ఞానమిదంస్వవిరోధి సర్వంభేదజాతం నివర్త్యక్షణికత్వాత్ స్వయమేవనశ్యతీతిచేన్న - తత్స్వరూపతదుత్పత్తివినాశానాం కాల్పనికత్వేన వినాశతత్కల్పనాకల్పకరూపా విద్యాయానివర్తకాన్తరమన్వేషణీయమ్. తద్వినాశో బ్రహ్మస్వరూపమేవేతిచేత్. తథాహి సతినివర్తకజ్ఞానోత్పత్తిరేవనస్యాత్

యత్వం ఉభయమపిపరాభిమతమ్ - తత్ర ప్రథమంజ్ఞానబాధ్యత్వానుపపత్తిమాహ (బన్ధస్యేతి) సర్వప్రమాణానుగుణం పారమార్థ్యముపపాదయతి (పుణ్యాపుణ్యేతి) ప్రతీతిమాత్రసిద్ధస్య హేతుహేతుమద్భావనియమోఽనుపపన్నః పరమార్థస్యైవార్థక్రియాకారిత్వాత్ ఉత్పత్తిమత్త్వాచ్చ. అసత్యస్య హేతుత్వాసంభవముత్పత్త్యసంభవంచ ప్రాగుపపాదితముపజీవ్యోక్తమ్. నహి ప్రతీతిమాత్రసిద్ధమన్యత్ర విద్యమానంవస్త్విహకిమప్యుత్పాదయతి - నాపిస్వయమిదానీముత్పాద్యతే కించ- అపరమార్థస్య భ్రాన్తిజ్ఞానసామగ్రీ వ్యతిరిక్తహేతుసాపేక్షత్వంచనదృష్టమ్. నచాఙ్కురాదిసామగ్ర్యేవభ్రమసామగ్రీ - గిరిశిఖరగతమృత్సలిలబీజసంబన్ధేనఅపవరకగతస్యాఙ్కురభ్రమప్రసఙ్గాత్. నచపదార్థానామర్థక్రియాకారిత్వం ఉత్పత్తిమత్త్వంచ మిథ్యేతివాచ్యమ్. జ్ఞానబాధ్యత్వాభావాత్. కించ మిథ్యాత్వేపాపకరణేపి న ప్రాయశ్చిత్తాపేక్షా - మిథ్యేతిబుద్ధిరేవాలమితిభావః. భవతాపిజ్ఞాననివర్త్యత్వమవిద్యాయాఃవక్తవ్యం - తచ్చసత్యత్వే కథముపపద్యతఇత్యత్రాహ (ఏవంరూపేతి) పరమార్థస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వం దృష్టద్వారానోపపద్యతే-అపిత్వదృష్టద్వారా, యథా - సత్యసర్పదష్టవిషస్యోపాసనప్రీత గరుడప్రసాదాన్నివృత్తిః - నతుమిథ్యేతిజ్ఞానాత్తథేత్యర్థః ప్రపఞ్చస్యజ్ఞానానివర్త్యత్వముక్తమ్. ఐక్యజ్ఞానస్యాపాయత్వానుపపత్తిమాహ (భవదభిమతస్యేతి) తత్త్వజ్ఞానంహి మోక్షోపాయః- భిన్నవిషయస్యాభేదజ్ఞానస్యాతత్త్వజ్ఞానరూపత్వాత్ విపరీతఫలత్వమిత్యర్థః. అద్వైతస్యాతథ్యత్వే ప్రమాణమాహ (మిథ్యైతదితి) ఐక్యస్యాతాత్త్వికత్వ కణ్ఠోక్తిర్దర్శితా. ఐక్యస్యాసత్యత్వం యథాఫలతి తథాభేదజ్ఞానస్యైవమోక్షహేతుత్వమాహ (ఉత్తమఇతి) స్మృతివచసాస్పష్టత్వర్థం శ్రుతేః పశ్చాదుపాదానమ్. ఐక్యజ్ఞానస్య నివర్తకత్వే ప్రమాణవిరోధఉక్తః. అథ తర్కవిరోధమాహ (అపిచేతి) దావానల విషనాశకవిషదృష్టాన్తాభిప్రాయేణ శఙ్కతే (నివర్తకజ్ఞానమితి) నివర్తకజ్ఞానం తద్వినాశశ్చకిం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం - ఉతస్వరూపమితి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (నేతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటాదేరివ వినాశస్యకాల్పనికత్వం - యథాస్వప్నపదార్థస్వరూపతదుత్పత్తిస్థితీనాం కాల్పనికత్వాన్నాశశ్చ కాల్పనికస్తథేతిభావః (వినాశతత్కల్పనాకల్పకరూపావిద్యాయాఇతి) వినాశఃకల్ప్యః. తద్విషయభ్రమబుద్ధిఃకల్పనా. కల్పకో భ్రమాశ్రయాదిః- ఏవంరూపావిద్యాయాఇత్యర్థః. స్వరూపపక్షందూషయతి (తథాసతీతి) పూర్వస్మిన్పక్షేదూషణం ప్రకారాన్తరేణాప్యుక్తం వేదార్థసంగ్రహే - భావరూపస్యనాశోహి ఉత్తరావస్థాప్రాప్తిః. సాచాత్రానుపపన్నా- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యావస్థావత్త్వాన్యస్యస్థిత్యభ్యుపగమే అద్వైతహానిప్రసఙ్గాదితి. భావాన్తరంహ్యభావః-ఘటస్య ప్రాగభావఃపిణ్డత్వాదిపూర్వావస్థా. ప్రధ్వంసఃకపాలత్వాద్యు

తద్వినాశేతిష్ఠతి తదుత్పత్త్యసంభవాత్. అపిచ - చిన్మాత్రబ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్ననిషేధవిషయజ్ఞానస్య కోయంజ్ఞాతా- అధ్యాసరూపఇతిచేత్. న తస్యనిషేధ్యతయా నివర్తకజ్ఞానకర్తృత్వాత్ తత్కర్తృత్వానుపపత్తేః. బ్రహ్మస్వరూపమితిచేత్. బ్రహ్మణోనివర్తకజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతృత్వంకింస్వరూపం- ఉతాధ్యస్తం. అధ్యస్తంచేదయమధ్యాసస్తన్మూలావిద్యాన్తరంచ నివర్తకజ్ఞానావిషయతయాతిష్ఠత్యేవ. నివర్తకజ్ఞానాన్తరాభ్యుపగమేతస్యాపి త్రిరూపత్వాత్ జ్ఞాత్రపేక్షయా నవస్థాస్యాత్ బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ జ్ఞాతృత్వేఽస్మదీయఏవపక్షః పరిగృహీతస్స్యాత్. నివర్తకజ్ఞానస్వరూపం స్వస్యజ్ఞాతాచ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేన స్వనివర్త్యాన్తర్గతమితివచనం భూతలవ్యతిరిక్తం కృత్స్నందేవదత్తేనచ్ఛిన్నమిత్యస్యామేవచ్ఛేదనక్రియాయామస్యచ్ఛేత్తురస్యాశ్ఛేదనక్రియాయాశ్చచ్ఛేద్యానుప్రవేశవచనవదుపహాస్యమ్

త్తరావస్థా. ఇతరేతరాభావోప్యశ్వస్యగోత్వాభావః అశ్వత్వం - గోరప్యశ్వత్వాభావఃగోత్వం. సంసర్గాభావే కథంభావరూపత్వం. యదిమహీమాత్రమేవతర్హిఘటసంసర్గేసత్యపి సంసర్గాభావస్స్యాత్. యద్వ్యతిరిక్తస్తర్హ్యభావోఙ్గీకృతఇతి.ఉచ్యతే-భవత్పక్షేఅభావాశ్రయస్యయద్వైలక్షణ్యంతదేవసంసర్గాభావః.యదిమహీమాత్రమేవఅభావాశ్రయః తర్హిఘటాభావాశ్రయభూతలేప్యభావాశ్రయత్వప్రసఙ్గః.తత్రాపి మహీమాత్రసద్భావాత్.యదికేనచిద్విశేషేణవిశిష్టంభూతలమభావాశ్రయః - సఏవవిశేషస్సంసర్గాభావఇతి. కాలవిశేషవిశిష్టత్వేసతిదేశవిశేషత్వమేవ.సచవిశేషః. తదానీమేవ ఘటసహితప్రదేశాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం దేశవిశేషత్వమిత్యుక్తమ్. తస్యైవదేశస్య కాలాన్తరే ఘటసహితస్య వ్యావృత్త్యర్థం కాలవిశేషవిశిష్టత్వేసతీత్యుక్తమ్. యథాహుః * సంసర్గాభావమేవం విదురిహసుధియోభావమేవత్వభావం మన్వానాఃకుమ్భవద్భూతలతఇతరభూభాగభేదస్స్వభావః। యస్తత్తత్కాలభేదవ్యతికరితగృహప్రాఙ్గణాదిప్రదేశః కుమ్భాభావాశ్రయోన్యైరగణిసఇహనః క్వాధికస్యోపలమ్భఇతి, నాశస్యావస్థాన్తరత్వాత్కర్మనాశం వదతస్తవాపిచోద్యం తుల్యమితిచేన్న - కర్మహ్యస్మత్పక్షే భగవత్ప్రీత్యప్రీతిరూపమ్. తత్రయస్సంసారఫలానుగుణస్సంకల్పః తద్వినాశ్యంకర్మ- యస్తుమోక్షానుగుణస్సంకల్పస్సఏవపూర్వస్యనాశఇతి ఉపపన్నమేవ * ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమిత్యాదిభిః. అథ నివర్తకజ్ఞానస్య జ్ఞాత్రనుపపత్తిమాహ (అపిచేతి) నహిస్వరూపభూతజ్ఞానస్య జ్ఞాత్రన్తరాపేక్షా - అతస్తద్వ్యావృత్త్యర్థం కృత్స్ననిషేధవిషయజ్ఞానస్యేత్యుక్తమ్. ప్రమాణజన్యజ్ఞానంహి సాశ్రయమేవ దృష్టమ్. జ్ఞాతాకింబ్రహ్మవ్యతిరిక్తః - ఉతనాతిరిక్తఇతి వికల్పాభిప్రాయేణాహ చిన్మాత్రేతి ప్రథమం-ధర్మిప్రశ్నః కోయమితి. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వపక్షేదూషణమాహ (నేతి) కర్మకర్తృత్వవిరోధాదితిభావః. నివర్త్యత్వేసతిహి కర్మకర్తృవిరోధః. అతస్తత్పరిహారార్థం స్వరూపపక్షంశఙ్కతే (బ్రహ్మేతి) జ్ఞాతృత్వధర్మవికల్పోఽయం కిం స్వరూపమితి స్వరూపం - స్వాభావికమిత్యర్థః. పాశ్చాత్యత్వేన బుద్ధిస్థతయా అధ్యస్తపక్షందూషయతి (అధ్యస్తంచేదితి) (నివర్తకజ్ఞానావిషయతయాతిష్ఠత్యేవేతి) జ్ఞాతృత్వాధ్యాసస్య తన్మూలావిద్యాన్తరస్యచ నివృత్తౌ నివర్తకాన్తరసాపేక్షత్వాన్నివర్తకాన్తరస్యచ భవద్భిరనభ్యుపగమాత్తదుభయంతిష్ఠత్యేవేతి నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిర్నస్యాదిత్యర్థః. నివర్తకజ్ఞానాన్తరాభ్యుపగమే తస్యాపికస్యచిత్కంచిత్ప్రతిసిద్ధిరూపతయాజ్ఞాత్రపేక్షయా నవస్థాస్యాదిత్యాహ (నివర్తకేతి) ఆద్యంశిరోదూషయతి (బ్రహ్మస్వరూపస్యేతి) నిరుపాధికస్యైవ బ్రహ్మస్వరూపస్యాభ్యుపగమ్యమానం జ్ఞాతృత్వంస్వాభావికమితి భవతామపి సిద్ధాన్తస్స్యాదిత్యర్థః- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య జ్ఞాతుర్నివర్తకజ్ఞానస్యచ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వరూపోపాధికోఙ్గీకారబలేన ప్రపఞ్చతన్మూలావిద్యానివర్తకజ్ఞానేనైవ నివృత్తిర్భవిష్యతీత్యాశఙ్క్యవ్యాఘాతేనదూషయతి (నివర్తకజ్ఞానస్వరూపమితి) జ్ఞాతురపి నివర్తకజ్ఞాననివర్త్యత్వే నివర్తకజ్ఞానార్థంశ్రవణాదౌ ప్ర

అధ్యస్తాజ్ఞాతా స్వనాశహేతుభూతనివర్తకజ్ఞానస్స్వయంకర్త్రాచనభవతి-స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాత్.తన్నాశస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వాభ్యుపగమేభేదదర్శన తన్మూలావిద్యాదీనాం కల్పనమేవ నస్యాదిత్యలమనేనదిష్టహతముద్గరాభిఘాతేన. తస్మాదనాదికర్మప్రవాహరూపాజ్ఞానమూలత్వాద్బన్ధస్య - తన్నిబర్హణముక్తలక్షణజ్ఞానాదేవ. తదుత్పత్తిశ్చాహరహరనుష్ఠీయమాన పరమపురుషారాధనవేషాత్మయాథాత్మ్యబుద్ధివిశేష సంస్కృతవర్ణాశ్రమోచితకర్మలభ్యా. తత్రకేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం, అనభిసంహితఫలపరమపురుషారాధనవేషాణాం కర్మణాం ఉపాసనాత్మకజ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపానన్తస్థిరఫలత్వం, చకర్మస్వరూపజ్ఞానాదృతేనజ్ఞాయతే - కేవలాకారపరిత్యాగపూర్వకయథోక్తస్వరూపకర్మోపాదానంచ నసమ్భవతీతి, కర్మవిచారానన్తరం తతఏవహేతోః బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యఇత్యథాతఇత్యుక్తమ్...... తత్ర పూర్వపక్షవాదీమన్యతే.

వృత్తిశ్చ నస్యాదిత్యాహ (అధ్యస్తాజ్ఞాతేతి) జ్ఞాతృనాశస్య పరమపురుషార్థరూపబ్రహ్మస్వరూపత్వాన్నాపురుషార్థతేత్యాశఙ్క్యాహ (తన్నాశస్యేతి) పూర్వపక్షనిరాకరణ ముపసంహరతి (ఇతీతి) ఏవంబ్రహ్మవ్యతిరిక్త కృత్స్నమిథ్యాత్వనిరాకరణేన బన్ధస్యసత్యత్వ సిద్ధేస్తన్నివృత్తిః కర్మసాపేక్షోపాసనాత్మక జ్ఞానాదేవేతి కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వం యుక్తమిత్యాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - సాధనచతుష్టయస్య బ్రహ్మవిచారం ప్రతిపూర్వవృత్తత్వేవస్తుసామర్థ్యంనామహేతురుక్తః - తచ్చనిర్విశేషబ్రహ్మాధ్యస్తప్రపఞ్చస్యకర్మనిరపేక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వమ్- తచ్చానుపపన్నమిత్యుపపాదనేన వస్తుసామర్థ్యాసిద్ధిరిత్యర్థః. స్వరూపానాదిత్వవ్యావృత్త్యర్థం ప్రవాహశబ్దః. అనిర్వచనీయ వ్యావృత్త్యర్థఃకర్మశబ్దః. ఉక్తలక్షణజ్ఞానాదేవ - ఉపాసనాత్మకాదేవ. తదుత్పత్తిర్వర్ణాశ్రమోచితకర్మలభ్యాస్తు. తతఃకిముపాసనాది స్వరూపజ్ఞానం ప్రతిప్రస్తుత కర్మవిచారపూర్వ వృత్తత్వస్యేత్యత్రాహ (తత్రేతి) కర్మవిచారాదేవతస్యాల్పాస్థిరఫలత్వ జ్ఞానంఫలితమితి భావః (అనభిసంహితఫలేతి) * యజ్ఞేనదానేనేత్యాది కర్మవినియోజకవాక్యార్థజ్ఞానస్య పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాత్ పదార్థభూతకర్మస్వరూపాఖ్యవిశేషజ్ఞానాదృతే ఉపాసనద్వారానన్తస్థిరఫలత్వరూపంవిశేషణంచ నజ్ఞాయతఇతిభావః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (కేవలేతి) కేవలాకారః- ఆత్మయాథాత్మ్యబుద్ధిసంస్కారశూన్యాకారః. హానార్థముపాదానార్థంచహికస్యచిజ్జ్ఞానం. తత్రఫలద్వారాకర్మత్యాజ్యం - స్వరూపేణోపాదేయం. ఉభయార్థంజ్ఞానం కర్మవిచారాదృతేనసిధ్యతి. తస్మాత్కర్మవిచారనివృత్తౌ తజ్జ్ఞానఫలంహానముపాదానంచ నసంభవతీత్యర్థః. అథాతశ్శబ్దార్థంనిగమయతి (ఇతికర్మవిచారానన్తరమితి) బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యఇత్యనేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసాశబ్దార్థఉక్తః. విచారస్యకర్తవ్యతాయాం నాతీవవివాదః - శాబ్దఆర్థఇత్యేతావదేవహివైషమ్యమ్. అథాతశ్శబ్దార్థఏవహ్యతీవవివాదః-అతోఽథాతఇత్యేతావదుపాత్తమ్. ఏవంసూత్రస్యాక్షరయోజనాకృతా........................

అథ తాత్పర్యార్థఉచ్యతే తత్రేత్యాదినా. అక్షరయోజనాయాం పరేణాన్యథోక్తోఽక్షరార్థశ్చనిరస్తః. తన్నిరసనసమయఏవ పరేణాన్యథోక్తస్తాత్పర్యార్థోఽపినిరస్తః. పరేణహిప్రపంచస్య సత్యత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాజ్జ్ఞానాయ బ్రహ్మవిచారోఽనారమ్భణీయఇతి పూర్వపక్షం కృత్వాప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాత్ జ్ఞానాయసఆరమ్భణీయఇతి సిద్ధాన్తితం- తచ్చపూర్వంనిరస్తమ్. అథ సూత్రకారాభిప్రేతాం నిరసనీయశఙ్కాముపన్యస్య తదభిప్రేతం తత్పరిహారంచ వక్తుమారభతే (తత్రేత్యాదినా) కర్మవిచారానన్తరం తతఏవహేతోః బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యఇత్యుక్తావసిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్తిసంభవాత్ బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యఇతివచనంవ్యాహతమితి పరిచోదనంపూర్వమీమాంసానభిజ్ఞత్వకృతమ్ * అథాతోధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్ర అధ్యయనానన్తరం తతఏవహేతోర్ధర్మవిచారః కర్తవ్యఇత్యు

వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్రశబ్దస్య బోధకత్వశక్త్యవధారణాసమ్భవాత్, వ్యవహారస్యచ
కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వేనకార్యార్థఏవశబ్దస్య ప్రామాణ్యమితి కార్యరూపఏవవేదార్థః.

క్త్వా ప్రాభాకరైరధ్యయనస్యాచార్యకాధికారకత్వాన్నధర్మవిచారః కర్తవ్యఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా అర్థబోధాధికారత్వాత్కర్తవ్యఇతి సిద్ధాన్తితమ్. భాట్టైస్త్వధ్యయనస్య స్వర్గార్థత్వాన్నధర్మవిచారః కర్తవ్యఇతి పూర్వపక్షంకృత్వా అర్థజ్ఞానార్థత్వాత్సకర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తితమ్. తచ్చవ్యాహతంభవత్పక్షే. తత్రహి సూత్రాక్షరాణియోజయిత్వా తాత్పర్యార్థఉక్తః- అత్రాప్యక్షరార్థముక్త్వా తాత్పర్యార్థఉచ్యతఇత్యుపపన్నమ్. అక్షరయోజనాయాం బ్రహ్మవిచారారమ్భే విశిష్టోహేతురుక్తః కర్మణోల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయవిశిష్టానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిః. అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిర్నాస్తిచేత్ అల్పాస్థిరఫలఏవ తృప్తస్స్యాత్. అల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయోనాస్తిచేన్ననిర్వేదస్స్యాదితివిశిష్టోహేతుః. అత్రాపాతప్రతీతిస్సంభావితప్రామాణ్యావివక్షితా- తాదృశీహిసాప్రవృత్తిహేతుః. తత్రబ్రహ్మజ్ఞానస్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః ప్రామాణ్యసంభావనాఽనుపపన్నా- సిద్ధవస్తునిశబ్దస్య బోధకత్వనిశ్చయాభావాదితి విశిష్టహేత్వవిశేష్యాంశాసిద్ధిమాశఙ్క్య సిద్ధవస్తునివ్యుత్పత్తిసంభవాత్ అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరస్తీతి పరిహ్రియతే. అతఃపూర్వపక్షవాదీ ప్రాభాకరః. సూత్రకారైర్భవిష్యద్దర్శనవేదిత్వాత్, తైరనుక్తత్వేపి సంభావ్యమానానాం ప్రతికూలపక్షాణాం ఆశఙ్క్య నిరసనీయత్వాచ్చైవం పూర్వపక్షీకరణముక్తమ్. యద్వా - జైమినిమతంహీదంచోదనాలక్షణార్థఏవవేదప్రతిపాద్యఇతి - చోదనాచక్రియాయాం ప్రవర్తకంవచనం. తమాశఙ్క్య సిద్ధవస్తున్యపివేదప్రతిపాద్యమితి సూత్రకారైస్సాధయితుం యుజ్యతే. అక్షరయోజనాయాం బ్రహ్మవిచారఃకర్తవ్యఇత్యుక్తత్వాత్, బ్రహ్మవిచారారమ్భోనయుక్తఇతి పూర్వపక్షసమాప్తావుక్తత్వాత్. బ్రహ్మవిచారారమ్భోయుక్తఇతి స్థితమితిసిద్ధాన్తస్యోపసంహృతత్వాచ్చ. దీపేకణ్ఠోక్తోవిషయస్సంశయశ్చేహార్థసిద్ధౌ- బ్రహ్మవిచారఇత్యుక్తత్వాత్ బ్రహ్మమీమాంసావిషయఇతిసిద్ధమ్. ఆరమ్భోనయుక్తః,యుక్త,ఇతిచోక్తత్వాత్సంశయసిద్ధిః.బ్రహ్మమీమాంసాకిమారమ్భణీయా-ఉతానారమ్భణీయేతి.తదర్థంచిన్త్యతే- కిం వేదాన్తాబ్రహ్మణి ప్రమాణం ఉతనేతి. తదర్థం పరీక్ష్యతే - శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యావధారణం సంభవతి. నేతి. తదర్థంవిచార్యతే- కింవృద్ధవ్యవహారాదన్యత్రశబ్దార్థసంబన్ధావధారణం సంభవతి - నేతి వృద్ధవ్యవహారేచశబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధకత్వావధారణం సంభవతి - నేతి,చ. నసమ్భవతీతి పూర్వఃపక్షః- సంభవతీతిసిద్ధాన్తః యదావ్యవహారాదన్యత్ర నవ్యుత్పత్తిః, వ్యవహారేచశబ్దస్య సిద్ధరూపార్థబోధకత్వావధారణంనసంభవతి - తదాశబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యాభావాద్వేదాన్తానామపి బ్రహ్మణిపరినిష్పన్నరూపే ప్రామాణ్యాభావనిశ్చయవతఃపురుషస్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః ప్రామాణ్యసమ్భావనాయాఅసిద్ధేర్విశిష్టహేత్వభావాదనారమ్భణీయేతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. రాద్ధాన్తేతు - యదావ్యవహారాదన్యత్రవ్యుత్పత్తిః, వ్యవహారేసిద్ధవస్తుపరత్వావధారణం,చ సంభవతి - తదాశబ్దస్య సిద్ధరూపార్థసామర్థ్యాద్వేదాన్తానామపి బ్రహ్మణిపరినిష్పన్నరూపేప్రామాణ్యాత్ ప్రామాణ్యాభావనిశ్చయరహిత పురుషస్యానన్తస్థిరఫలరూపబ్రహ్మవిషయాపాతప్రతీతి ప్రామాణ్యసంభావనాసిద్ధేః విశిష్టహేతుసిద్ధ్యాబ్రహ్మమీమాంసారమ్భణీయేతి విచారాణాం ఫలఫలిభావః. పూర్వపక్షముపక్షిపతి (తత్రేతి) పూర్వంమృషావాద్యుక్తం సూత్రతాత్పర్యం వ్యుదస్తమ్. తద్వ్యావృత్తింసూచయతి తత్రశబ్దేన. 'తత్రప్రపఞ్చసత్యత్వేస్థితేసతీత్యర్థః పూర్వపక్షముపపాదయతి (వృద్ధవ్యవహారాదితి) వృద్ధః- వ్యుత్పన్నః ప్రయోజ్యః, ప్రయోజకశ్చ, తయోర్వ్యవహారః - వాచికః కాయికశ్చ. వ్యవహారాదన్యత్రశక్త్యవధారణం మాభూత్ - తతఃకిమిత్యత్రాహ (వ్యవహారస్యచేతి) కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వఫలమాహ (కార్యార్థఏవేతి) తతఃఫలితమాహ (కార్యరూపఇతి) వేదస్య శబ్దాత్మకత్వాచ్చ

అతో న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నే పరే బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవితుమర్హన్తి. నచ పుత్రజన్మాది సిద్ధవస్తు విషయవాక్యేషు హర్షహేతూనాం కాలత్రయవర్తినామర్థానామానన్త్యాత్ సులగ్న (జన్మ) సుఖప్రసవాది హర్షహేత్వర్థాన్తరోపనిపాతసమ్భావనయా, చ ప్రియార్థప్రతిపత్తినిమిత్తముఖవికాసాది లిఙ్గేనార్థవిశేషబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః. నాపి వ్యుత్పన్నేతరపదవిభక్త్యర్థస్య పదాన్తరార్థనిశ్చయేన ప్రకృత్యర్థనిశ్చయేన వా శబ్దస్య సిద్ధవస్తున్యభిధానశక్తినిశ్చయః - జ్ఞాతకార్యాభిధాయిపదసముదాయస్య తదంశవిశేషనిశ్చయరూపత్వాత్తస్య. నచ సర్పాద్భీతస్య నాయం సర్పో రజ్జురేషేతి

శబ్దస్య చ వ్యుత్పత్త్యపేక్షత్వాదితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) అతః వేదార్థస్య కార్యరూపత్వాదిత్యర్థః. నప్రమాణభావమనుభవితుమర్హన్తి- ప్రామాణ్యసమ్భావనాపి నాస్తి - అయోగ్యత్వాదిత్యర్థః. ప్రథమవ్యుత్పత్తిః వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర నసమ్భవతి - నహి ఘటోఽస్తీత్యుక్తే ప్రవృత్త్యభావే సతి తస్య బోధకత్వం జ్ఞాయతే - గామానయేత్యాదిశబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రయోజ్యప్రవృత్తిం దృష్ట్వా ప్రవృత్తేః కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వం జానన్ వ్యుత్పిత్సుః - అయం శబ్దః కార్యరూపార్థబోధక ఇతి నిశ్చినోతి. తత్ర బహుప్రయోగేష్వనువృత్తశబ్దస్యానువృత్తార్థేన సంబన్ధం వ్యావృత్తశబ్దస్య వ్యావృత్తార్థేన సంబన్ధం గృహీత్వా ఆవాపోద్వాపముఖేన అర్థవిశేషైః శబ్దవిశేషసంబన్ధం నిశ్చినోతీతి ప్రథమం వ్యుత్పత్తిః కార్యార్థ ఏవ, నహి ప్రథమత ఏవాస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇత్యుక్తే - అస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇత్యేతద్వాక్యస్థపదానామర్థప్రతీతిః. ఏవం కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిం కృతవతః పురుషస్య అస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి పశ్చాత్ శిక్షితేపి. ప్రథమం కార్యార్థపరతయా వ్యుత్పన్నకతిపయపదసమభివ్యాహారదర్శనాత్ ప్రథమవ్యుత్పత్త్యవిరోధేన తత్తచ్ఛబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణాత్ సర్వే శబ్దాః కార్యార్థపరా ఏవేతి గృహ్యన్తే, అతో * య ఏవ లౌకికాస్త ఏవ వైదికా ఇతి న్యాయాద్వేదాన్తాస్సిద్ధవస్తుని న బోధకా భవన్తీత్యర్థః. వేదాన్తానాం సంస్కృతశబ్దత్వాద్భాషాన్తరేణ ప్రథమం వ్యుత్పన్నస్య పురుషస్య సంస్కృతే శబ్దేఽస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి వ్యుత్పాద్యమానే ప్రథమమేవ సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిః కృతా స్యాదితి చేన్న - కార్యార్థపరత్వేన ప్రథమం వ్యుత్పన్నభాషాన్తరశబ్దానాం పర్యాయత్వేన వ్యుత్పాద్యమానత్వాత్ సంస్కృతశబ్దా అపి కార్యార్థపరత్వేనైవ హి వ్యుత్పన్నాస్స్యుః. సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తేః. భట్టైరుక్తముదాహరణం వ్యుదస్యతి (నచేతి) కాలత్రయవర్తినామితి పఞ్చికాయాముక్తమ్. తదత్రాభిప్రేతమ్. దేశకాలయోగ్యతాదిభిః పుత్రజన్మజ్ఞానాతీత్యత్రాహ (సులగ్నేతి) సులగ్నసుఖప్రసవాదినాన్యథాసిద్ధిర్నయవివేకోక్తా; ఆదిశబ్దేన పిత్రాద్యరిష్టాభావాభావి సమృద్ధ్యాదికం చ వివక్షితమ్, వ్యుత్పత్తిర్నామ శబ్దస్యార్థవిశేషైస్సహ సంబన్ధగ్రహణం - నత్వర్థమాత్రేణేత్యేవం దూషణముక్తమ్. నైయాయికాదిభిరుక్తముదాహరణం వ్యుదస్యతి (నాపీతి) వ్యుత్పన్నేతరపదస్య పదాన్తరార్థనిశ్చయోదాహరణమిదమ్- కః కూజతీతి ప్రశ్నస్య పికః కూజతీతి కేనచిదుక్తే వ్యుత్పన్నకూజతిశబ్దేన వ్యుత్పిత్సునా పికశబ్దార్థో జ్ఞాయతే వ్యుత్పన్నేతరపదవిభక్త్యర్థస్య ప్రకృత్యర్థనిశ్చయోదాహరణమిదం, కాష్ఠైః స్థాల్యామోదనం పచతీత్యుక్తే వ్యుత్పన్నవిభక్తిపచతిశబ్దార్థేన వ్యుత్పిత్సునా కాష్ఠాది ప్రకృత్యర్థో జ్ఞాయత ఇతి (జ్ఞాతేతి) ఇదానీం శ్రోతేష్టవాక్యపూర్వం కార్యపరతయా వ్యుత్పన్నవాక్యస్థకతిపయపదదర్శనాదయమపి పదసముదాయః కార్యాభిధాయీతి జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణ జ్ఞాతకార్యాభిధాయిపదసముదాయస్యేత్యుక్తమ్, తదంశవిశేషః - కార్యాంశవిశేషః. కార్యం హ్యనేక కారకవిశిష్టం - తస్య కార్యస్య విశేషణాంశనిశ్చయరూపత్వాత్, తస్య - పదాన్తరార్థనిశ్చయస్య ప్రకృత్యర్థనిశ్చయస్య చేత్యర్థః. యద్వా - తదంశవిశేషః. కార్యాభిధాయిపదసముదాయాంశవిశేషః. మృషావాదిభిరుక్తముదాహరణం దూషయతి (నచేతి) వాచస్పతినోక్తమర్థమాశఙ్క్య పరిహరతి (కార్యేతి) తేన ఖల్వేవం సిద్ధవస్తు

శబ్దశ్రవణసమనన్తరం భయనివృత్తిదర్శనేన సర్పాభావబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః - అత్రాపి నిశ్చేష్టం నిర్విషమచేతనమిదం వస్త్విత్యాద్యర్థబోధేషు బహుషు భయనివృత్తిహేతుషు సత్సు విశేషనిశ్చయాయోగాత్. కార్యబుద్ధిప్రవృత్తివ్యాప్తిబలేన శబ్దస్య ప్రవర్తకార్థావబోధిత్వమవగతమితి సర్వపదానాం కార్యపరత్వేన సర్వైః పదైః కార్యస్యైవ విశిష్టస్య ప్రతిపాదనాన్నాన్యాన్వితస్వార్థమాత్రే పదశక్తినిశ్చయః. ఇష్టసాధనతాబుద్ధిస్తు కార్యబుద్ధిద్వారేణ ప్రవృత్తిహేతుః - న స్వరూపేణ - అతీతానాగతవర్తమానేష్టోపాయబుద్ధిషు ప్రవృత్త్యనుపలబ్ధేః. ఇష్టోపాయో హి మత్ప్రయత్నాదృతే న సిధ్యతి - అతో మత్కృతిసాధ్య ఇతి బుద్ధిర్యావన్న జాయతే - తావన్న ప్రవర్తతే. అతః కార్యబుద్ధిరేవ ప్రవృత్తిహేతురితి ప్రవర్తకస్యైవ శబ్దవాచ్యతయా కార్యస్యైవ వేదవేద్యత్వాత్ పరినిష్పన్నరూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణానన్తస్థిరఫలాప్రతిపత్తేః * అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతీత్యాదిభిః కర్మణామేవ స్థిరఫలత్వప్రతిపాదనాచ్చ కర్మఫలాల్పాస్థిరత్వబ్రహ్మజ్ఞానఫలానన్తస్థిరత్వజ్ఞానహేతుకో బ్రహ్మవిచారారమ్భో న యుక్త ఇతి.

ని ప్రామాణ్యముపపాదితమ్. సర్వశబ్దానామర్థోఽనుయాయీ వక్తవ్యః - కిం కార్యరూపార్థాభిధాయిత్వమనుయాయి. ఉత కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వం - ఉత కారకాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వమ్. ప్రథమే కారకపదేషు వ్యభిచారః - తేషాం కార్యాభిధాయిత్వాభావాత్. ద్వితీయే లిఙాదిషు వ్యభిచారః - తేషాం కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వాభావాత్. తృతీయే చ కారకపదేషు వ్యభిచారః - తేషాం కారకాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వాభావాత్. తస్మాదన్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వం పదానామనుయాయీతి వక్తవ్యమన్వితాభిధాయిత్వవాదినా. అన్యాన్వితత్వం సిద్ధవస్తునోఽపి స్యాదితి కార్యరూపార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిరితి నిర్బన్ధోఽనుపపన్న ఇతి ఇమాం శఙ్కామభిప్రేత్య పరిహరతి (కార్యబుద్ధీతి) కార్యబుద్ధిప్రవృత్తివ్యాప్తిబలేనేతి. ఉత్తరత్ర సర్వపదానాం కార్యపరత్వేనేత్యనేనాన్వయః. శబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రవృత్తిదర్శనాచ్ఛబ్దస్య ప్రవర్తకార్థావబోధకత్వాత్ కార్యబుద్ధేః ప్రవృత్తేశ్చ వ్యాప్తిబలేన ప్రవర్తకస్య చ కార్యరూపత్వాత్సర్వైః పదైః కార్యమేవ విశిష్టం ప్రతిపాద్యతే. తస్మాన్నాన్యాన్వితస్వార్థమాత్రే పదశక్తినిశ్చయః - అపి తు విశిష్టకార్యాంశవిశేషే పదశక్తినిశ్చయ ఇత్యర్థః. నను కార్యమేవ ప్రవర్తకం చేత్ ప్రవర్తకస్య శబ్దార్థత్వాత్సర్వశబ్దానాం కార్యపరత్వం స్యాత్. తన్న - ఇష్టసాధనతాబుద్ధేః ప్రవర్తకత్వాదితి భాట్టోక్తమర్థమాశఙ్క్యాహ (ఇష్టసాధనతేతి) స్వప్రయోజనోపాయః పరేణ సాధ్యతే చేత్తత్రాపి న ప్రవృత్తిరితి వర్తమానాయా అపీష్టోపాయతాబుద్ధేరప్రవర్తకత్వం దృష్టమ్ - అతః కార్యబుద్ధిః ప్రవృత్తివ్యాప్యేత్యర్థః. నను కార్యబుద్ధిరపి ప్రవృత్తిం వ్యభిచరతి - నిర్ధనస్య ద్విజస్య యాగకర్తవ్యతాబుద్ధిమత్త్వేఽపి ప్రవృత్త్యభావాత్. నైవమ్. మయైవాద్య సాధయితుం శక్యమితి బుద్ధిర్హి కార్యబుద్ధిః - న తస్యాః ప్రవృత్తివ్యభిచారః. నిర్ధనస్య హి నైవంవిధా ప్రతిపత్తిః - కిం తు యాగః కదాచిత్కర్తవ్యః అర్థాదిలాభాదనుష్ఠానే సతి ఫలప్రాప్తిరస్తీతి. అతో న దోషః. తతః కిమిత్యపేక్షాయాముపపాదితహేతుశరీరం వదన్ శఙ్కాన్తరం చ పరిహరన్ పూర్వపక్షం నిగమయతి. (అత ఇత్యాదినా) బ్రహ్మవిచారారమ్భే విశిష్టో హేతురుక్తః. తత్ర విశేష్యాంశస్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరూపస్యాసిద్ధిరుక్తా అత్ర చోద్యమాపాదితమ్ - మన్త్రార్థవాదేషూపాసనవిధిశేషభూతేషు అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిసిద్ధేః న విశేష్యాంశాసిద్ధిరితి విశిష్టహేతురితి. ఏతచ్చాశఙ్క్యాహ (అక్షయ్యం హ వా ఇతి) అయమర్థః - యది మన్త్రార్థవాదేషు అనన్తస్థిరఫలప్రతీత్యా బ్రహ్మవిచారారమ్భః - తర్హి పూర్వభాగేఽపి * అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతీత్యాదిభిరనన్తస్థిరఫలప్రతీత్యాఽల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయరూపవిశేషణాంశాసిద్ధేర్బ్రహ్మవిచారారమ్భో న యుక్త ఇతి. విశిష్టహేతౌ విశేషణవిశేష్యయోరన్యతరాంశాసిద్ధ్యభిప్రాయేణ కర్మఫలాల్పాస్థిరత్వబ్రహ్మజ్ఞానఫలానన్తస్థిరత్వజ్ఞానహేతుక ఇత్యుక్తమ్.

అత్రాభిధీయతే - నిఖిలలోకవిదితశబ్దార్థసమ్బన్ధావధారణ ప్రకారమపనుద్య సర్వశబ్దానామలౌకి
కైకార్థావబోధిత్వావధారణం ప్రామాణికాః నబహుమన్యన్తే. ఏవం కిల బాలాశ్శబ్దార్థసంబన్ధ మవధా
రయన్తి- మాతాపితృప్రభృతిభిరమ్బాతాతమాతులాదీన్ శశిపశునరమృగపక్షిసర్పాదీంశ్చైనమవేహి, ఇ
మం చావధారయేత్యభిప్రాయేణాఙ్గుళ్యానిర్దిశ్యనిర్దిశ్య తైస్తైశ్శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు బహుశశ్శిక్షితాశ్శ
నైశ్శనైస్తైస్తైరేవశబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు స్వాత్మనాం బుద్ధ్యుత్పత్తిం దృష్ట్వా శబ్దార్థయోస్సంబన్ధాన్తరాదర్శ
నాత్ సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చ తేషు తేష్వర్థేషు తేషాం శబ్దానాం ప్రయోగో బోధకత్వనిబన్ధన ఇతి నిశ్చిన్వన్తి.

(అత్రాభిధీయత ఇతి) అస్మిన్ పూర్వపక్షే సూత్రకారైః పరిహారోభిధీయత ఇత్యర్థః. (నిఖిలేతి) అన్యథానవదతా భవతాపి వ
క్ష్యమాణప్రకారేణైవ శబ్దవ్యుత్పత్తిః కృతేతి నిఖిలలోకశబ్దస్య భావః. ప్రామాణికాః- ప్రమాణేనార్థం స్వీకుర్వన్త ఇత్య
ర్థః. కథం సంబన్ధావధారణమిత్యత్రాహ (ఏవం కిలేతి) (మాతాపితృప్రభృతిభిరితి) అయంభావః యద్యాస్వస్య మేవ బాలో వ్యు
త్పత్తిక్షమో భవతి-తదానీమప్యేనం వృద్ధైరుపాధ్యాయాదిభిః వ్యుత్పాదయితుం శ్రద్దధానా మాతాపిత్రాదయో న హి స్వవ
యం వ్యుత్పత్త్యక్షమదశాయామపేక్షన్తే - కిం తు అక్షరశిక్షాద్యుపయోగినీశ్శిక్షాః ప్రథమత ఏవ స్వబుద్ధిపూర్వకం కుర్వన్తీతి-
అమ్బాతాతప్రభృతిస్సప్రతియోగికశ్శబ్దగణః - శశిపశుప్రభృతిరప్రతియోగికశ్శబ్దగణ ఇతి విభాగః. అసంబన్ధిశబ్దవ్యుత్పత్తేః
పూర్వమేవ అమ్బాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిర్దృశ్యతే - సా చ తద్వదభిమతశబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణే తు నోపపద్యతే. న హి కంచిత్ప్రతి పితా
న్యస్యాపి పితా భవతి. తస్మాద్వ్యుత్పిత్సోర్మాతాపిత్రాదిషు అన్యైస్తత్తచ్ఛబ్దప్రయోగాసంభవాత్ ప్రథమమమ్బా
దిశబ్దార్థవ్యుత్పత్తిః త్వన్మతేన సంభవతి. అతో బుద్ధిపూర్విక్యైవ ప్రథమవ్యుత్పత్తిరితి జ్ఞాపనార్థం కోటిద్వయం శబ్దేషు ద
ర్శితమ్. యాదృచ్ఛికవృద్ధవ్యవహారేణానన్తశబ్దవ్యుత్పత్త్యనుపపత్తిశ్చ. సర్వలోకసంప్రతిపన్నవ్యుత్పత్తి ప్రకారాప
హ్నవశ్చ (ఏనమవేహి ఇమం చావధారయేతి) ఏనం - బోధకం శబ్దం - ఇమం - బోధ్యమర్థం - చావేహీత్యర్థః (బ
హుశ ఇతి) యావదఙ్గుళినిర్దేశశబ్దప్రయోగ సాహచర్యదర్శనజనితవాసనాభూయస్త్వాదయమేన స్వయమేవ తత్తదర్థేషు
తత్తచ్ఛబ్దాన్ ప్రయోక్తుమర్థమాత్రదర్శనేన శబ్దం స్మర్తుం శబ్దమాత్రశ్రవణేన అర్థం స్మర్తుం చ క్షమా భవన్తి- తావది
త్యర్థః. శిక్షితాః - తైస్తైశ్శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషూత్పాదితజ్ఞానాః. ఏవం తర్హ్యఙ్గుళ్యా నిర్దిష్టేష్వర్థేషు అమీశబ్దాస్సంకే
తితా ఇతి మన్యేరన్నితి చేత్. యద్వా లిఙ్గవజ్జన్యజనకభావాదిసంబన్ధాన్తరాద్బోధకా ఇతి మన్యేరన్నితి చేత్ తత్రాహ
(సంబన్ధాన్తరాదర్శనాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చేతి) అయమర్థః యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపి తుల్యం చోద్యమ్. శ
బ్దప్రయోగానన్తరం ప్రయోజ్యప్రవృత్తిం దృష్టవతో వ్యుత్పిత్సోరియం శఙ్కా భవతి - ఏతచ్ఛబ్దప్రయోగానన్తరమస్య
ప్రవృత్తిః కిం జన్యజనకభావాదిసంబన్ధాత్ - ఉత సంకేతాదితి. తత్ర సంబన్ధాన్తరశఙ్కా త్వదర్శనాదేవ న జాయత ఇతి
చేత్. బుద్ధిపూర్వకవ్యుత్పత్తావప్యయం పరిహారస్సమానః. సంకేతబుద్ధ్యుత్పత్తిశ్చ నోపపద్యతే. కిమేతేఽస్మన్మాతాపి
త్రాదయస్సంకేతయన్తి - ఉత పూర్వమేవ కశ్చిత్సంకేతితవానితి. న తావత్ప్రథమపక్షః - అనేకైః పురుషైస్తేష్వే
వార్థేషు ఏకరూపశబ్దప్రయోగదర్శనాత్. నాపి ద్వితీయః- అనేన పూర్వం సంకేతితాశ్శబ్దా ఇతి సంకేతయితుః పురుష
స్యాజ్ఞానాదితి పరిహారస్తవాపి వక్తవ్యః. సోఽస్మాకమపి సమానః. సర్వప్రమాణానాం బోధకత్వే అవిశిష్టేపి ప్రత్యక్ష
స్యవైషమ్యం సత్తయా జ్ఞానజనకత్వమ్. అనుమానాగమౌ తు జ్ఞాతతయా జ్ఞాపకౌ - తత్రానుమానం జన్యజనకభావా
దిసంబన్ధాన్తరజ్ఞానేన బోధ్యవిషయబోధజనకమ్. శబ్దస్తు బోధ్యబోధకభావరూపసంబన్ధజ్ఞానాదేవ బోధ్యం బోధయ
తి. ఏవం సంబన్ధాన్తరశఙ్కా సంకేతితత్వశఙ్కా చ నిరస్తా. సంబన్ధాన్తరాభావాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చ బో
ధ్యబోధకభావ ఏవ సంబన్ధ ఇతి బాలైర్జ్ఞాతుం న శక్యమితి చేత్ - తత్తవాపి తుల్యత్. కించ - శబ్దోచ్చారణానన్తరం

పునశ్చవ్యుత్పన్నేతరశబ్దేష్వస్యశబ్దస్యాయమర్థఇతి పూర్వవృద్ధైశ్శిక్షితాస్సర్వశబ్దానామర్థమవగమ్య పరప్రత్యాయనాయతత్తదర్థావబోధివాక్యజాతంప్రయుఞ్జతే. ప్రకారాన్తరేణాపి శబ్దార్థసంబన్ధావధారణంసుశకమ్. కేనచిత్పురుషేణహస్తచేష్టాదినాపితాతేసుఖమాస్తఇతి దేవదత్తాయజ్ఞాపయేతిప్రేషితఃకశ్చిత్ తజ్జ్ఞాపనేప్రవృత్తఃపితాతేసుఖమాస్తఇతిశబ్దంప్రయుఙ్క్తే-పార్శ్వస్థోన్యోవ్యుత్పిత్సుర్మూకవచ్చేష్టావిశేషజ్ఞస్తజ్జ్ఞాపనేప్రవృత్తమిమంజ్ఞాత్వాఽనుగతస్తజ్జ్ఞాపనాయప్రయుక్తమిమంశబ్దం శ్రుత్వాఽయంశబ్దస్తదర్థబుద్ధిహేతురితి నిశ్చినోతీతి కార్యార్థఏవవ్యుత్పత్తిరితి నిర్బన్ధోనిర్నిబన్ధనః.

ప్రయోజ్యవృద్ధస్య ప్రవృత్తిందృష్ట్వాప్రవృత్తేశ్చ కార్య బుద్ధిపూర్వకత్వ మనుమాయయదనన్తరం యద్భవతి తత్తస్య కారణ మితి న్యాయాచ్ఛబ్దోచ్చారణేన కార్యబుద్ధిరస్య జాతేతి కార్యరూపశ్శబ్దార్థఇతి బోద్ధుం బాలైరతిపనశక్యతే. అశక్యత్వందృశ్యతేచ - నహిబాలాఉక్తప్రకారేణ కార్యార్థపరత్వం శబ్దస్యనిశ్చిన్వన్తి. అతోబాలైర్దురవగమత్వ[illegible] ద్యం భవత్పక్షఏవాతీవ ప్రసజతి. కాలపరిపాకాత్ జ్ఞాయతఇతిచేత్ - అయంపరిహారో-స్మత్పక్షేసుసంగతఇతి (పునశ్చేతి) అస్యశబ్దస్యాయమర్థఇతి వ్యుత్పత్తిశ్చేదన్వితాభిధానభఙ్గప్రసఙ్గఇతిచేన్న - ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తేస్సముదాయజ్ఞానార్థత్వాత్. నహికావ్యాదిషు వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వేన సంపాద్యమానం పదార్థజ్ఞానం వాక్యార్థజ్ఞానవిరోధి, నహ్యక్షరశిక్షాచ పదార్థజ్ఞానవిరోధినీ - ఏవంతైస్తైఃపదైఃపరస్పరాన్విత స్వార్థాభిధాన వ్యుత్పత్తేః ప్రతిపదమర్థవ్యుత్పత్తిర్నవిరోధినీ - అపితూపయుక్తైవ. యథా - భవత్పక్షే ఆవాపోద్వాపరూపేణ ప్రతిపదార్థవ్యుత్పత్తిర్వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వాన్నవిరోధినీ- తద్వత్. భవత్పక్షేతు ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తిః పశ్చాద్భావినీ - అత్రతు పూర్వభావినీతి విశేషః. వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వం సమానమ్. శబ్దైర్నాన్వయపర్యన్తాభిధానం హ్యన్వితాభిధానమ్-ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తావపి తదైవ వ్యుత్పత్తిః క్రియతఇతి నవిరోధః. అభిహితాన్వయపక్షే అర్థానాంపరస్పరాన్వయబోధనయోగ్యత్వం, శబ్దానాం స్వార్థబోధనశక్తిః, శబ్దైరపి పరస్పరాన్వయయోగ్యత్వేనార్థాభిధాన, మితి త్రయమపికల్పనీయమ్ - అన్వితాభిధానపక్షేతు శబ్దానాం స్వార్థబోధనశక్తిరేవాన్వయపర్యన్తత్వాభ్యుపగమాత్కల్పనాలాఘవమస్తీతిసఏవాత్రస్వీకృతః. అన్వితాభిధాన భఙ్గప్రసఙ్గశ్చ పరిహృతః. అస్యశబ్దస్యాయమర్థఇత్యత్రాపి అయమర్థఇతి బుద్ధ్యస్యేతిహ్యుక్తంభవతి - తస్మాత్కార్యార్థఏవవ్యుత్పత్తిరితిచేత్. ఏవం తర్హియాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపి సిద్ధవస్తున్యేవ వ్యుత్పత్తిస్స్యాత్ - ప్రయోజ్యవృద్ధస్య కార్యబుద్ధిర్జాతేతిహివ్యుత్పిత్సుర్జానాతి. శబ్దబోధ్యత్వం కార్యస్యైవ - నబుద్ధేః - బుద్ధిర్హిశబ్దజన్యా - నతు శబ్దవాచ్యేతిచేత్ - అత్రాపిశబ్దబోధ్యత్వం తత్తత్పదార్థస్యైవ నబుద్ధేః. నహిఘటబుద్ధిః ఘటశబ్దవాచ్యా - అపితు తజ్జన్యా - వాచ్యస్తుఘటఏవేతి తుల్యః పరిహారఇత్యభిప్రేత్యఏనమపేహి ఇమంచానయధారయేత్యభిప్రాయేణాఙ్గుళ్యానిర్దిశ్యేత్యుక్తమ్ (తత్తదర్థావబోధివాక్యజాతం ప్రయుఞ్జతఇతి) యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తౌకతిపయశబ్దానాం కార్యార్థపరత్వేన వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్ వ్యుత్పాదకాః పురుషాఅపి కార్యార్థఏవవ్యుత్పత్తిం కృతవన్తోగామానయేత్యాదివాక్యం ప్రయుఞ్జతఇతిచేత్ - అనేకశబ్దానాం సిద్ధవస్తుపరత్వేన వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్ వ్యుత్పాదకాః పురుషాఅపి తథైవ వ్యుత్పత్తింకృత్వా తత్తదర్థవివక్షయాశబ్దాన్ ప్రయుఞ్జతే - వ్యుత్పత్తిదర్శనంప్రయోగదర్శనమపి హ్యుభయమత్రావిశిష్టమితిభావః. ఏవంబుద్ధిపూర్వక వ్యుత్పత్త్యా శబ్దానాంసిద్ధవస్తుపరత్వముక్తం యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపి సిద్ధార్థేపివ్యుత్పత్తిరస్తీత్యాహ (ప్రకారాన్తరేణాపీతి) శబ్దనిరపేక్షం తత్తదర్థజ్ఞానం చేష్టాదినా సంభవతీతి దర్శయతి (మూకవదితి) పరోక్తయాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తౌ వ్యుత్పిత్సువ్యతిరేకేణపురుషద్వయాపేక్షాగవాద్యపేక్షాచ - అస్యాంతు వ్యుత్పిత్సువ్యతిరేకేణ పురుషత్రయాపేక్షేతి వైషమ్యమ్. కించ -పు

అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ తదుపాసనం చాపరిమితఫలం బోధయన్తీతి తన్నిర్ణయఫలో బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యః. కార్యార్థత్వేఽపి వేదస్య బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఏవ కథం * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః * సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః * విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యం *తత్రాపి దహరం

పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదివాక్యస్య గామానయేత్యాదివాక్యస్య చ వైషమ్యం దురుపపాదమ్; కాలత్రయవర్తిహర్షహేతుబాహుళ్యసంభావనయా హి పుత్రజన్మవాక్యే వ్యుత్పత్తేరశక్యత్వముక్తమ్. తన్న - సంనిహితం పుత్రజన్మ దృష్ట్వా తజ్జ్ఞాపనాయ ప్రవృత్తే పురుషే జ్ఞాతే పశ్చాచ్చ జాతకర్మాదౌ దృష్టే తతః పూర్వమనుల్లసితముఖత్వాదసంభావితపుత్రజన్మవిజ్ఞానస్య పురుషస్యైతద్వాక్యశ్రవణానన్తరభావినో ముఖవికాసస్య అతీతాగామిహర్షహేత్వన్తరశ్రవణమూలత్వాశఙ్కానుదయాత్. నహి సంనిహితహేతుపరిత్యాగేన అదృష్టహేతుశఙ్కా ధియమధిరోహతి. సులగ్నసుఖప్రసవాదిహేత్వన్తరశఙ్కా స్యాదితి చేత్. నైవమ్. సులగ్నాదిమాత్రస్య హర్షహేతుత్వాయోగాత్. న ఖల్వన్యదీయపుత్రజన్మాద్యసంబద్ధసులగ్నత్వాదీనాం హర్షహేతుత్వమ్. అతః స్వపుత్రజన్మవిశేషణీభూతానాం సులగ్నత్వాదీనామేవ హర్షహేతుత్వం అతః స్వపుత్రజన్మన్యజ్ఞాతే సులగ్నత్వాదీనాం హర్షహేతుత్వాయోగాదస్య వాక్యస్య స్వపుత్రజన్మజ్ఞాపకత్వమవశ్యం విదితం స్యాత్. ప్రాగేవ పుత్రజన్మజ్ఞానసంభవాదస్య వాక్యస్య సులగ్నత్వాదిపరత్వశఙ్కా స్యాదితి చేన్నైవమ్. తతః పూర్వం ముఖవికాసవిరహేణ ప్రాగేవ పుత్రజన్మజ్ఞానశఙ్కానుదయాత్. అతః పుత్రజన్మనస్సంనిహితత్వాత్పూర్వం ముఖవికాసాభావాచ్చ ప్రాథమికముఖవికాసహేతోరస్య వాక్యస్య పుత్రజన్మజ్ఞాపకత్వం వ్యుత్పిత్సుర్మన్యతే. తర్హ్యేవం శఙ్కా సంభవతి - కిం పుత్రజన్మాదిమాత్రజ్ఞాపకమిదం వాక్యం- ఉత సులగ్నత్వాదివిశిష్టపుత్రజన్మాదిజ్ఞాపకమితి ఈదృశశఙ్కాగ్రస్తత్వం గామానయేత్యాదివాక్యస్యాపి తుల్యమ్- కిమిదం వాక్యం గవానయనమాత్రప్రతిపాదకం ఉత పుంస్త్వవర్తిని పిణ్డే మేషశుక్లాదివిశేషాదృశ్యన్తే తైర్విశిష్టగవానయనప్రతిపాదకమితి శఙ్కోపపత్తేః. ప్రయోగభేదేనావాపోద్వాపముఖేన శఙ్కాపాకరణముభయత్ర తుల్యమ్. పుత్రజన్మవాక్యాదపి గవానయనాదివాక్యస్యానేకార్థాన్తరశఙ్కాగ్రస్తత్వం సుతరాం దృశ్యత ఇతి అర్థవిశేషావధారణమతీవ కర్తుమశక్యమ్. గామానయేతి శబ్దప్రయోగానన్తరం వ్యాపారాన్తరవిధురం గవి సమానీతాయామపి గాం సందర్శయ గాం పురస్థాపయ గాం దేహి గాం విక్రీణీహీత్యాద్యనేకార్థశఙ్కాహేతుత్వాత్ప్రయోజ్యవృద్ధప్రవృత్తేః, కించ- గామానయేత్యాదిశబ్దప్రయోగానన్తరం సమానయనాత్పూర్వమేవోత్థానోపరివాసఆచ్ఛాదనదణ్డగ్రహణ యాదృచ్ఛికజనసంభాషణగమనాద్యవాన్తర వ్యాపారాశ్చ బహవో యస్య పురుషస్యాద్య వ్యుత్పత్తావుపలభ్యన్తే- తస్య తేష్వన్యతమార్థవాచకత్వశఙ్కా గామానయేత్యాదివాక్యస్య జాయతే, పశ్చాద్గవానయనమపి యాదృచ్ఛికం కృతం స్యాత్. న తు వాక్యప్రేరితత్వాదితి చ శఙ్కా సంభవతి. అతో నార్థవిశేషసంబన్ధావధారణసంభవః. బహుభిః ప్రయోగైరర్థవిశేషనిశ్చయోఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యామితి చేత్ - ఏవమేవ పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదివాక్యస్యార్థవిశేషనిశ్చయస్సుతరాం సంభవతి. ఏవం సిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్త్యుపపత్త్యుపపాదనేన వేదాన్తానాం పరబ్రహ్మపరత్వముపపన్నమిత్యాహ (అతో వేదాన్తా ఇతి) అథ కార్యార్థపరత్వమభ్యుపగమ్య బ్రహ్మవిచారస్య కర్తవ్యతామాహ (కార్యార్థత్వేఽపీతి) కార్యార్థత్వాభ్యుపగమేఽపి స్తావకత్వసిద్ధిహేతుత్వేన ఫలసాధనత్వేన చ ప్రకారద్వయేన సిద్ధవస్తుని తాత్పర్యముత్తరత్రోపపాదయిష్యతే - అత్ర తు ప్రకారాన్తరేణోపపాద్యతే. అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేస్సిసాధయిషితత్వాత్ ఫలత్వేన తాత్పర్యకథనమత్రోచితమితి ఫలతయా సిద్ధిరత్రోచ్యతే. అనేకవాక్యోపాదానముపాసనే తాత్పర్యాతిశయజ్ఞాపనార్థమ్. ఉపసర్గవిశేషసన్ప్రత్యయయోగాయోగేష్వర్థభేదో నా

గగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్య మిత్యాదిభిః ప్రతిపన్నోపాసనవిషయకార్యాధికృతఫలత్వేన * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదిభిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్శ్రూయతఇతి బ్రహ్మస్వరూపతద్విశేషణానాం దుఃఖాసంభిన్న దేశవిశేషరూపస్వర్గాదివత్- రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠాదివ, దపగోరణశతయాతనాసాధ్యసాధనభావవచ్చ కార్యోపయోగితయైవసిద్ధేః - గామానయేత్యాదిష్వపివాక్యేషు నకార్యార్థేవ్యుత్పత్తిః - భవదభిమతకార్యస్య దుర్నిరూపత్వాత్. కృతిభావభావికృత్యుద్దేశ్యంహిభవతః కార్యమ్. కృత్యుద్దేశ్యత్వంచ - కృతికర్తృత్వమ్. కృతికర్తృత్వంచ-కృత్యాప్రాప్తుమిష్టతమత్వమ్. ఇష్టతమంచ. సుఖం వర్తమానదుఃఖస్య తన్నివృత్తిర్వా. తత్రేష్టసుఖాదినా పురుషేణస్వప్రయత్నాదృతేయదితదసిద్ధిః ప్రతీతా - తతః ప్రయత్నేచ్ఛుః ప్రవర్తతేపురుషఇతి నక్వచిదపీచ్ఛావిషయస్యకృ

స్తీతిజ్ఞాపనార్థంచ, (ఉపాసనవిషయకార్యాధికృతేతి) ఉపాసనావచ్ఛిన్న కృతిసాధ్యాపూర్వాధికృతస్య. విశింషన్తిహివిషయఉచ్యతే (బ్రహ్మస్వరూపతద్విశేషణానామితి) విశేషణాని - గుణాఃవిభూతయశ్చ. విధివాక్యోక్తస్య ఫలస్యార్థవాదోక్త విశేషణే తాత్పర్యమస్తీతి జ్ఞాపనార్థం దుఃఖాసంభిన్నదేశ విశేషరూపస్వర్గాదివదిత్యుక్తమ్ * యస్మిన్నోష్ణంనశీతంనారతిరితిహిశ్రుతిః. స్వర్గాఖ్యఫలంవిధిగతం - విశేషణమన్యత్ర ఫలస్యవిధివాక్యగతత్వాభావేపి అన్యపరార్థవాదోక్తఫలే విధ్యపేక్షితేతాత్పర్యమస్తీతి దర్శయితుంరాత్రిసత్రప్రతిష్ఠావదిత్యుక్తమ్ * రాత్రీరుపేయాత్ ప్రతితిష్ఠన్తిహవాఏతేయఏతా రాత్రీరుపయన్తీతిహిశ్రుతిః. ప్రతిష్ఠాకామఉపేయాదితివచనాభావేప్యర్థవాదోక్తఫలే తాత్పర్యమఙ్గీకృతమిత్యర్థః- విధేయోపకారకే విరోధిఫలేపి తాత్పర్యమస్తీతి జ్ఞాపనార్థం అపగోరణశతయాతనాసాధ్యసాధనభావవచ్చేత్యుక్తమ్ * తస్మాద్బ్రాహ్మణాయనాపగురేతయోపగు(రాత్రై)రుతే) శతేనయాతయాదితిహిశ్రుతిః. అనేన మోక్షోపాయ విరోధిఫలేపి తాత్పర్యంసిద్ధమిత్యభిప్రాయః- అనుయాయిహేతుః కార్యోపయోగితయైవ సిద్ధేరిత్యుక్తః. ఉపాసనవిషయ కార్యోపయోగిత్వాత్ ఫలభూతబ్రహ్మస్వరూపేతద్విశేషణ గుణాదౌవిధివిరోధిని ఫలేసంసారహేయత్వాదౌచ వివక్షాకార్యేత్యర్థః. ప్రవర్తకవాక్యేపి నత్వదభిమతసిద్ధిరిత్యాహ (గామితి) కార్యార్థే, ప్రాధాన్యేన త్వదభిమతే కృత్యుద్దేశ్యలక్షణకార్యార్థే. కుతఇత్యత్రాహ (భవదభిమతేతి) స్వేదశ్రమాదావపి కృతిసాధ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం క్రియాకార్యే ప్యుద్దేశ్యత్వ మఙ్గీకార్యమ్- త్వదుక్తోద్దేశ్యత్వస్యదుర్నిరూపతయా తల్లక్షణకార్యస్య దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. దుర్నిరూపత్వం కథమిత్యత్రాహ (కృతీతి) కృతిభావభావి - కృతిః- అనన్తరప్రయత్నః తత్సద్భావానన్తరభావి. కృతిసాధ్యత్వం(స్వేదా)భావార్థా దిష్వప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థంకృత్యుద్దేశ్యమిత్యుక్తమ్- కృత్యుద్దేశ్యత్వం - కృతిప్రధానత్వమిత్యర్థః. కార్యస్యకృతిసాధ్యత్వమిష్టత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి త్రయమపి తన్మతేభ్యుపగతమ్. ఇష్టత్వకృతిసాధ్యత్వే ఫలభావార్థసాధారణే - కృతిప్రధానత్వం హ్యాకారద్వయ విలక్షణంఫల భావార్థవ్యావర్తకంవర్ణ్యతే. యథా * టీకాయాముక్తమ్ * కార్యమర్థం ప్రతిపాదయతో వేదస్య ప్రామాణ్యమితి. అత్రార్థశబ్దేన ప్రాధాన్యం వివక్షితం - యథాపఞ్చికాయాం * కార్యమర్థం ప్రధానతయాప్రతిపాదయతో వేదస్య ప్రామాణ్యంతత్రైవ ప్రామాణ్యశబ్దవ్యుత్పత్తేః వ్యుత్పత్త్యాయత్తత్వాత్తస్యేతి. ప్రకరణపఞ్చికాయాం * కృతిసాధ్యం ప్రధానం యత్తత్కార్యమభిధీయత ఇతి. తత్రతృతీయాకారతయాభిమతంకృత్యుద్దేశత్వం కృతిసాధ్యత్వేష్టత్వాకారయోరన్యతరాకారే పర్యవస్యతీత్యభిప్రాయేణదూషయితుమాహ (కృత్యుద్దేశ్యత్వంచేతి) పాణిన్యుక్తప్రకారేణ కర్తృత్వం వివృణోతి (కృతికర్తృత్వంచేతి) ఇష్టతమత్వంచ కార్యేనాస్తీత్యాహ (ఇష్టతమంచేతి) కృతికర్తృత్వం నామప్రవర్తకత్వమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) తదపీష్టస్య స్వప్రయత్నసాధ్యత్వమేవేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన

త్యధీనసిద్ధిత్వమన్తరేణ కృత్యుద్దేశ్యత్వం నామ కించిదప్యుపలభ్యతే. ఇచ్ఛావిషయస్య ప్రేరకత్వంచ ప్రయత్నాధీనసిద్ధిత్వమేవ - తత ఏవ ప్రవృత్తేః. న చ పురుషానుకూలత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వం - యతస్సుఖమేవ పురుషానుకూలమ్. న చ దుఃఖనివృత్తేః పురుషానుకూలత్వమ్. పురుషానుకూలం సుఖం తత్ప్రతికూలం దుఃఖమితి హి సుఖదుఃఖయోః స్వరూపవివేకః. దుఃఖస్య ప్రతికూలతయా తన్నివృత్తిరిష్టా భవతి నానుకూలతయా. అనుకూలప్రతికూలాన్వయ విరహే స్వరూపేణావస్థితిర్హి దుఃఖనివృత్తిః. అతస్సుఖవ్యతిరిక్తస్య క్రియాదేరనుకూలత్వం న సంభవతి. న సుఖార్థతయా తస్యాప్యనుకూలత్వం - దుఃఖాత్మకత్వాత్తస్య. సుఖార్థతయాపి తదుపాదానేచ్ఛామాత్రమేవ భవతి. న చ కృతిం ప్రతి శేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వం - భవత్పక్షే శేషిత్వస్యానిరూపణాత్. న చ పరోద్దేశప్రవృత్తకృతివ్యాప్త్యర్హత్వం శేషత్వమితి తత్ప్రతిసంబన్ధి శేషిత్వమవగమ్యతే - తథా సతి కృతేరశేషత్వేన తాం ప్రతి తత్సాధ్యస్య శేషిత్వాభావాత్ న చ పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయాశ్శేషత్వేన పరశ్శేషీ - ఉద్దేశ్యత్వస్యైవ నిరూప్యమాణత్వాత్.

దుఃఖనివృత్తిరుచ్యతే. స్వప్రయత్నాదృతే యదీత్యాదేరయం భావః - కృతిసాధ్యత్వాతిరేకికృతికర్మత్వం నామేష్టతమత్వే పర్యవస్యతీతి. ప్రయత్నేచ్ఛుః- చికీర్షుః. ప్రవర్తతే- అనన్తరప్రయత్నమిచ్ఛన్ సతముత్పాదయతీత్యర్థః. ఇష్టతమస్యైవ రూపద్వయమస్తి - ఇచ్ఛావిషయత్వం ప్రేరకత్వంచేతి- తత్ర ప్రేరకత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యత్రాహ (ఇచ్ఛావిషయస్యేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (తత ఏవేతి) పురుషానుకూలత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యత్రాహ (న చేతి) సుఖమేవ పురుషానుకూలమితి న వాచ్యమ్. సుఖవ్యతిరిక్తస్యాప్యనుకూలత్వదర్శనాదిత్యత్రాహ (న చ దుఃఖనివృత్తేః పురుషానుకూలత్వమితి) న హి దుఃఖనివృత్తిస్సుఖం భవతీత్యర్థః. ఏతదుపపాదయతి (పురుషానుకూలమితి) తర్హి దుఃఖనివృత్తేరిచ్ఛావిషయత్వం కథమిత్యత్రాహ (దుఃఖస్యేతి) స్వత ఇష్టత్వమనుకూలత్వం - న త్విష్టాన్తరహేతుతయా అనిష్టనివృత్తిరూపతయా వేష్టత్వమ్- ఏవం స్వతోఽనిష్టత్వం ప్రతికూలత్వం- న త్వనిష్టాన్తరహేతుతయా ఇష్టనివృత్తిరూపతయా వాఽనిష్టత్వమ్. అతో దుఃఖనివృత్తేరిష్టత్వం దుఃఖస్య ప్రతికూలత్వాత్ - నానుకూలతయేత్యర్థః. దుఃఖనివృత్తేరనుకూలత్వాభావముపపాదయతి (అనుకూలప్రతికూలేతి) స్వరూపేణావస్థితిః- సుఖనివృత్తిరూపా దుఃఖనివృత్తిరూపా చ అనుకూలప్రతికూలాన్వయ విరహరూపాయాం స్వరూపేణావస్థితౌ దుఃఖనివృత్త్యంశస్య సామానాధికరణ్యేన వ్యపదేశః- దుఃఖనివృత్తిరేవ సుఖం చేద్దుఃఖనివృత్తౌ సుఖనివృత్తిర్న స్యాత్ - తదా సుషుప్తావపి సుఖాన్వయప్రసఙ్గః. అన్యతరనివృత్తిరన్యతరసంయోగశ్చేత్ స్వాపేపి సుఖదుఃఖాన్వయః ప్రసజ్యేదితి భావః. అపూర్వస్యానుకూలత్వాసంభవే దృష్టాన్తాభిప్రాయేణ క్రియాద్యుపాదానమ్. క్రియాదేరిత్యాదిశబ్దేన ప్రయత్నో వివక్షితః. సుఖసాధనత్వాదనుకూలత్వమిత్యత్రాహ (నేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (దుఃఖాత్మకత్వాదితి,) తస్య-క్రియాదేః. ప్రతికూలరూపతయాభాసమానం వా తద్విషయజ్ఞానం వా దుఃఖమ్- న తద్వ్యతిరిక్తమాత్మగుణాన్తరమిత్యభిప్రేత్య దుఃఖాత్మకత్వాదిత్యయం హేతురుక్తః (సుఖార్థతయేతి) న హి దణ్డచక్రాదిర్ఘటో భవతీత్యర్థః; అసుఖార్థాత్సుఖార్థస్య కిం వైషమ్యమిత్యత్రాహ (సుఖార్థతయాపీతి) కృతిశేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి పక్షం దూషయతి (న చేతి) అనిరూపణాత్ - దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. పరోద్దేశప్రవృత్తకృతివ్యాప్త్యర్హత్వం శేషత్వమితి పక్షమనూద్య దూషయతి (న చ పరోద్దేశప్రవృత్తేత్యాదినా) (న చ పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయా ఇతి) ఉత్పత్తిశ్చ ప్రవృత్తిమద్వ్యాపారః- అతః ప్రవృత్త్యర్హత్వముత్పత్త్యర్హత్వమ్. పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయాశ్శేషత్వరూపతయేత్యర్థః (ఉద్దేశ్యత్వస్యైవ నిరూప్యమాణత్వాదితి) అయమర్థః. కృత్యుద్దేశ్యత్వం. కృతిశేషిత్వమ్. శేషిత్వంచ శేషప్రతిసంబన్ధిత్వమ్. శేషత్వం- పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హత్వమిత్యుక్తే సత్యుద్దేశ్యత్వం నామోద్దే

ప్రధానస్యాపి భృత్యోద్దేశే ప్రవృత్త్యర్హత్వదర్శనాచ్చ ప్రధానస్తుభృత్యపోషణే స్వోద్దేశేన ప్రవర్తత ఇతి చేన్న - భృత్యోఽపిహి ప్రధానపోషణే స్వోద్దేశేనైవ ప్రవర్తతే. కార్యస్వరూపస్యైవానిరూపణాత్ కార్యప్రతిసంబన్ధీ శేషః తత్ప్రతిసంబన్ధీ శేషీత్యప్యసంగతమ్.

శ్యత్వమిత్యుక్తం భవతీత్యాత్మాశ్రయః- ఉద్దేశ్యనిరూపణోపయుక్తస్య శేషత్వనిరూపణస్యోద్దేశ్యనిరూపణసాపేక్షత్వా దితి. కిం పరోద్దేశే ప్రవృత్త్యయోగవ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః - ఉతాన్యయోగవ్యవచ్ఛేద ఇతి వికల్పే ప్రథమే శిరసి రాజ న్యతివ్యాప్తిమాహ (ప్రధానస్యాపీతి) అతో ద్దేశ్యశబ్దేన ప్రయోజనభావాభిసంధిర్వివక్షితః. తత్పరిహారముఖేన ద్వి తీయం శిరశ్శఙ్కతే (ప్రధానస్త్వితి) పరోద్దేశేన ప్రవృత్త్యన్యయోగవ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః - సతుప్రధానస్య నాస్తి స్వోద్దేశేనాపి తస్యప్రవృత్తేః. అతో నాతివ్యాప్తిరిత్యర్థః. పరిహరతి (నేతి) భృత్యేఽవ్యాప్తిమాహ (భృత్యోఽపి హీతి) కార్యప్రతిసంబన్ధిత్వం శేషత్వమితిపక్షం దూషయతి (కార్యస్వరూపస్యేతి) కార్యస్వరూపే నిరూప్య మాణే ఫలభావార్థవిలక్షణాకారేణ తన్నిరూపణార్థం కార్యత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యుక్తమ్. ఉద్దేశ్యత్వం - శేషిత్వం శేషిత్వంచ- శేషప్రతిసంబన్ధిత్వమ్, శేషత్వంచ - కార్యప్రతిసంబన్ధిత్వమిత్యుక్తేసత్యాత్మాశ్రయస్స్యాత్- కార్యనిరూ పణోపయుక్తశేషత్వ నిరూపణస్య కార్యనిరూపణ సాపేక్షత్వాదిత్యర్థః. భాష్యకారాభిమతం శేషత్వలక్షణం స్వీకృ త్య కృత్యుద్దేశ్యత్వ సమర్థనమపి దుశ్శకమ్. తథాహి ❋ పరగతాతిశయాధానేచ్ఛయోపాదేయత్వమేవయస్య స్వరూ పం స శేషః. పరశ్శేషీతి భగవాన్భాష్యకారో వేదార్థసంగ్రహే శేషిలక్షణమభాషిష్ట. ❋ శేషః పరార్థత్వాదితి శేష శేషిభావలక్షణపరస్య జైమినీయ సూత్రస్య పరైరన్యథావ్యాఖ్యాతత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం తస్యసూత్రస్యార్థోఽనే నలక్షణగ్రన్థేన యథావత్ప్రదర్శ్యతే. అస్యార్థ ఉచ్యతే - అన్యస్య ప్రయోజనమేవ యస్యపరమప్రయోజనం స శేషః అన్యశ్శేషీతివాక్యార్థః. అత్ర పరశబ్దోఽన్యపర్యాయః. పరాతిశయశబ్దయోః కర్మధారయశఙ్కానివృత్త్యర్థో గతశబ్దః. తే నస్వగతాతిశయాధాయకే శేషిణ్యతివ్యాప్తిర్వ్యుదాసః. అతిశయశబ్దః ప్రతికూలేతరాకారపరః - నికృష్టేతరాకారపరో వా - తేన పరగతవినాశాధాయకశస్త్రాగ్నికణ్టకాదీనాం వినాశ్యం ప్రతిశేషత్వ వ్యుదాసః నచ దుఃఖహేతుష్వయా తనాశరీరేష్వవ్యాప్తిః - తేషామపి దుఃఖజననద్వారా పాపక్షయ లక్షణాతిశయ హేతుత్వాత్. నచానుత్పన్నే ఽపూర్వేష్టిఫ్యదిభిరతిశయాధానాయోగాత్ తేష్వవ్యాప్తిః-సత్తాలాభస్యాతిశయరూపత్వాత్ -నికర్షాత్మకధర్మేతరాకా రో హ్యతిశయః.ననుమానసంబన్ధార్హ్యంవ్యవహారార్హ్యంవాయత్స్వరూపంతదేవ సదితిహిభవన్మతమ్-సత్తాజాత్యభావాత్ తత్కథం స్వరూపమేవాకార ఇత్యుచ్యతే. న- స్వరూపస్యైవ సత్తారూపత్వేపి తల్లాభస్యాకారత్వోపపత్తేః.సత్తాలా భో హ్యతిశయ ఇత్యుక్తమ్. సత్తాలక్షణస్వరూపస్యచ లాభో నామప్రథమక్షణసంబన్ధః. స్వరూపస్యావిద్యమానత్వేపిధీ స్థతయాపరాతిశయాధానవ్యవహార ఉపపన్నః. ఇచ్ఛయేతిపదేన పరగతాతిశయస్యేచ్ఛావిషయతయా ప్రయోజనత్వమ వగమ్యతే. ఇచ్ఛాపదస్యచ నిరుపపదత్వాత్ సాక్షాదేవేచ్ఛావిషయత్వమభిప్రేతమ్. సాక్షాదిచ్ఛావిషయశ్చ పరమ ప్రయోజనమ్. అవాన్తరప్రయోజనస్యహితదర్థతయేష్టత్వమితి న సాక్షాదిచ్ఛావిషయత్వమ్. అతః పరమప్రయోజనజ్ఞాప కేనేచ్ఛయేతి పదేన పరార్థత్వాదిత్యర్థశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. అర్థ్యత ఇత్యర్థః - ఇష్యత ఇతియావత్. నిరుపపద శ్చార్థశబ్దః స్వతః పరమప్రయోజనపరః. అనేన స్వాతిశయాధాయకే భృత్యాదావలక్షణస్యావ్యాప్తిశఙ్కావ్యుదాసః- భృత్యోహిస్వాలఙ్కారాదికమపి స్వామ్యతిశయాయభవతీతిహి స్వబుద్ధ్యాస్వాతిశయమాధత్తే- అతో భృత్యేన స్వాతిశ యాధానస్య పరాతిశయః పరమప్రయోజనమితి నావ్యాప్తిః. ఉపాదేయత్వం - స్వీకార్యత్వం. వ్యవహర్తవ్యత్వమి తియావత్ ఇచ్ఛాస్వీకారా యథాయోగ్యం సంభవతః. శేషశేషిణోరుభయోరన్యతరస్మిన్నసంభవతశ్చేదిచ్ఛా స్వీకా

రాతద్గతాస్తః - యథారాజభృత్యరాజతద్భవనాదౌ. ఉభయమచేతనంచేదుభయవ్యతిరిక్తచేతన గతావిచ్ఛాస్వీకారౌ
యథాప్రభాప్రభావద్యాగతదక్షాదికే. ఉపాదేయత్వం- ఉపాదాతుమర్హత్వమ్. తేనాకించిత్కారదశాయా మవ్యా
ప్తిపరిహారః. ఏవకారేణ కదాచిత్స్వార్థనిరపేక్షపరప్రయోజన సాధకేషు ప్రకృష్ట కృపాస్నేహాన్వితేష్వతివ్యాప్తి
వ్యుదాసః. అథవా - కేనచిదాకారేణోపహితస్య శేషత్వేసతి తదనుపహితస్య శేషత్వవ్యావృత్త్యర్థఏవకారః - అ
నుపహితస్య ప్రయోజనాన్తరసాధకత్వేన పరాతిశయైకప్రయోజనత్వాభావాత్, స్వరూపం - స్వంరూపం - అసా
ధారణధర్మః - నిరూపకధర్మఇత్యర్థః. నచ నిరూపకశబ్దస్య వ్యుత్పాదనార్థత్వాదవ్యావర్త్యధర్మాపేక్షా. పరాతిశ
యఏవ పరమప్రయోజనం యస్యసపరం ప్రతిశేషఇతిలక్షణముక్తంభవతి. యతఃపరాతిశయస్యైవపరమప్రయోజన
స్యాధాయకత్వంలక్షణమ్, అతఏవ పరగతాతిశయాధానాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదవికల్పేన రాజన్యభృత్యయోరతివ్యా
ప్త్యవ్యాప్తిప్రసఞ్జనమస్తత్పక్షేనావతరతి - పరాతిశయమాత్రాధాయకత్వస్య లక్షణత్వాభావాత్. నచ ద్వారశేషిగ
తాతిశయస్య పరమశేషిగతాతిశయం ప్రతిప్రయోజకత్వేసత్యపితస్య పరమప్రయోజనత్వాభావాద్ద్వారశేషిణం ప్ర
తిశేషభూత వస్తునిలక్షణస్యావ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా - శేషభూతవస్తుగతాతిశయాపేక్షయా శేషిగతాతిశయస్య పారమ్య
మాత్రస్య వివక్షితతయా పరమశేషిగతాతిశయరూపపరమప్రయోజనత్వస్య వ్యుదసనీయత్వాభావాత్. తతశ్చ ద్వా
రశేషిగతాతిశయస్య శేషభూతవస్తుగతాతిశయాన్తరాధాయకత్వేన ప్రయోజనత్వంపరమశబ్దవ్యుదసనీయమ్. నను ❋
పురుషశ్చ కర్మార్థత్వాదితి పురుషస్య కర్మశేషత్వం కర్మమీమాంసాయాం రాద్ధాన్తితమ్. పురుషశ్చ స్వర్గకామఇతి త
స్యపరాతిశయనిష్పాదనమేవ పరమప్రయోజనం నభవతీత్యవ్యాప్తిరితిచేన్న - తస్యకర్తృత్వోపహితవేషేణ శేష
త్వా, దుపహితస్య కర్మనిష్పాదనైకప్రయోజనత్వాచ్చ కర్మశేషత్వోపపత్తేః. నన్వేతల్లక్షణ మసంభవహతమ్. నఖలు
చేతయమానః కశ్చిత్పరగతాతిశయం స్వస్యపరమప్రయోజనం మత్వాప్రవర్తతే - కింతు పరప్రయోజనమపి స్వ
ప్రయోజనార్థం మత్వాహిప్రవర్తతే - ఉచ్యతే. నైవమసంభవః - అచేతనేషు పరాతిశయైక ప్రయోజనత్వదర్శ
నాత్. యద్యపి చేతనస్సర్వస్స్వేన స్వప్రయోజనమేవ పరమప్రయోజనం మన్యతే - తథాపి నలక్షణస్యహానిః-జ
న్మక్రియాద్యభిజ్ఞైర్మధ్యస్థైఃపరాతిశయనిష్పాదనైకప్రయోజనతయా ప్రతిపత్తుంశక్యత్వాత్. ఇచ్ఛాస్వీకారౌ
యథాసంభవమితిహ్యుక్తమ్. తథాప్రతిపత్తియోగ్యత్వమనిష్టమప్యవర్జనీయం స్వయమపిభృత్యో జానాతి, అపిచ,
పరాతిశయస్య పరమప్రయోజనత్వావగతిస్సర్వస్యచేతనస్యాపి సంభవతి - ప్రకృష్టకృపాస్నేహాన్వితేషు తద్దర్శ
నాత్ , దయాహి స్వార్థనిరపేక్షాపరదుఃఖాసహిష్ణుతా, అత్రానుకూలేతరజనః పరఇతివివక్షితః. అర్థాదికామనయా
పరదుఃఖంశిశమయిషోస్తద్దుఃఖానువృత్తిరనిష్టాస్యాదితి తద్వ్యుదాసాయ స్వార్థానపేక్షశబ్దః యద్యపికృపయాపరం ర
క్షతశ్శాస్త్రప్రసిద్ధమదృష్టమ్- తథాప్యదృష్టాభిసన్ధివిరహితస్యైవ పరదుఃఖదర్శనానన్తర మపశ్వశ్రుపాతాది మత్త్వదర్శ
నాత్, తద్రక్షణదశాయా మప్యదృష్టాభిసన్ధిరాహిత్య దర్శనాచ్చ, స్వార్థానపేక్షతాయుక్తా- పరదుఃఖదర్శనజనితతా
దాత్వికస్వదుఃఖనివృత్తిరూపఫలాత్తత్ప్రవృత్తిరితి నస్వార్థానపేక్షత్వమితిచేత్ - ఈదృశంస్వార్థత్వం శేషస్యాప్యస్తి
తద్ధిస్వార్థానపేక్షత్వం నవిహన్తి - కింతు తదనుకూలమేవ- పరదుఃఖజ్ఞానరూపదుఃఖనివృత్తిం పరాభ్యుదయజ్ఞానరూ
పప్రీతిమత్త్వంచ వినాస్వార్థానపేక్షత్వస్య వివక్షితత్వాత్. తథా- మిత్రాదిషు స్నేహప్రకర్షాచ్చ స్వార్థానపేక్షా
ప్రవృత్తిః బన్ధుద్రవిణయశోధర్మహానికరీప్రాణవ్యయకరీచ దృశ్యతే - సంబన్ధవిశేషాన్వితేషుప్రీతిః స్నేహః- యస్య
విపాకాః అస్థానభయశఙ్కిత్వం, దోషానవభాసో, దోషేపిగుణబుద్ధి, రిత్యాదయః స్నిగ్ధశ్చజనస్స్వసత్తామనపేక్ష్య
పుత్రాదిదుఃఖనివృత్త్యర్థం. ప్రవర్తమానోదృశ్యతే. తచ్చతద్గతదుఃఖాసహత్వకృతమ్; యస్యదుఃఖాతిశయదర్శనంస్వస్య

నాపికృతిప్రయోజనత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వం - పురుషస్యకృత్యారమ్భప్రయోజ
నమేవహి కృతిప్రయోజనం. సచేచ్ఛావిషయః. తస్మాదిష్టత్వాతిరేకికృత్యుద్దేశ్య
త్వానిరూపణాత్ కృతిసాధ్యతాకృతిప్రధానత్వరూపంకార్యందుర్నిరూపమేవ

త్త్వానపేక్షతామాపాదయేత్ - సచ నిరతిశయప్రీతివిషయః పరానర్థనిమిత్తాప్రీతి తారతమ్యస్య తద్విషయప్రీతి తారత
మ్యనిబన్ధనత్వాత్. యశ్చనిరతిశయప్రియః - తదభ్యుదయోపి నిరతిశయప్రియః తత్ప్రీతితారతమ్యస్య తత్సమ్బన్ధిప్రీ
తితారతమ్యహేతుత్వాత్. తదభ్యుదయశ్చ పరమప్రయోజనంభవతి - స్వప్రీతిహేతుభూతస్వగతార్థాన్తరసాధనత్వ
నైరపేక్ష్యేణ స్వేచ్ఛావిషయత్వాత్. అతఃకృపయాస్నేహేనవాపరదుఃఖాసహిష్ణుత్వదర్శనాత్ పరప్రయోజనస్యప
రమప్రయోజనత్వం సిద్ధమితినశేషలక్షణస్యాసంభవః. నచ పరమప్రయోజన రూపపరాతిశయాధాయకత్వస్యమిత్రా
దిష్వపిసంభవాత్ లక్షణస్యాతివ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా - తేషాంపరాతిశయైకప్రయోజనత్వ నియమాభావాత్. తద్ధితే
షామాకారవిశేషోపహితరూపేణవా యావజ్జీవంవా పురుషవిశేషం ప్రతిననియతం,పురుషభేదేనాప్య నియతంచ,భృ
త్యేషుతున్నియతం - శేషివిశేషనియమాభావేపియంకంచిత్ప్రతిపారార్థ్యంభృత్యాదేర్యావదాత్మభావీతి. యదీద్భ
క్త్వం నదృశ్యతే - తేషాంనభృత్యత్వమ్. యద్వా - యద్యపిగర్భదాసాదయస్స్వేషాం పరార్థైకప్రయోజనత్వ మ
జానన్తశ్శేషిణ్యతిశయాధానమపిస్వార్థం మన్యన్తే- తథాపిస్థూలోహమిత్యాత్మనో దేహాద్యభిన్నత్వబుద్ధివత్ సాభ్రా
న్తిరితి నలక్షణావ్యాప్తిః - స్వార్థత్వబుద్ధేరాత్మస్థూలత్వధియఇవ ప్రమాణబాధితత్వాత్. నచస్వార్థత్వభ్రాన్తిమా
త్రేణ పారార్థ్యహానిః - నహ్యాత్మనస్థూలోహమితి భ్రాన్త్యా దేహవైలక్షణ్యహానిః. ఏవంచిదచితోరపిస్వాతన్త్ర్య
బుద్ధేర్భ్రాన్తిబాధితత్వాన్నలక్షణావ్యాప్తిః. నఖలువ్రీహ్యాదీనాం యాగీయత్వాజ్ఞానేపి యాగశేషత్వహానిః. స్వాతన్త్ర్యా
భిమానవతః పరమప్రయోజనరూపం పరగతాతిశయం నియమేనానాదధతః కథంలక్షణవత్త్వమితిచేన్న - ఏత
ద్బుద్ధ్యాతథాత్వానవగమేపి వస్తుతః పరమాత్మలీలోపకరణతయా పరమాత్మనిలీలారసరూపాతిశయస్య నియమేనసిద్ధేః
తత్త్వజ్ఞైరీశ్వరపరికరత్వేన నియమేనజ్ఞాయమానత్వం చాస్యకించిత్కారః. తేనైతత్పరికరవత్తయా జ్ఞాయమానత్వ
రూపాతిశయఃపరస్యసిధ్యేత్. తదుక్తం నీతివిద్భిః ✻ మనాగుపకారితాసర్వస్యాస్త్యేవతత్పరికరత్వేన జ్ఞాయమానత్వా
దితి. శేషభూతవస్త్వాహితలీలారసాద్యతిశయాభాక్త్వంనపరమాత్మనోఽవాప్తసమస్తకామత్వవిరోధి - ఇచ్ఛాయాం
సత్యామభిమతవినియోగానుగుణపరికరసంపత్తిర్హ్యవాప్తసమస్తకామత్వమ్. యథాహభగవాన్భాష్యకారో వేదా
న్తసారే ✻ అస్యాత్మన్యవాప్తసమస్తకామత్వంహి సదాభిమతసకలభోగోపకరణసద్భావఇతి. అతోయథోక్త
శేషలక్షణముపపన్నమ్. ఏవమస్మదుక్తం శేషలక్షణమఙ్గీకృత్యకృతిం ప్రతి శేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి పరైర్వక్తుంన
శక్యతే- వికల్పాసహత్వాత్. కింత్వయాద్వారశేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమభిమతం - ఉతపరమశేషిత్వమ్. ప్రథమే
భావార్థస్యాపి కృతిశేషిత్వంస్యాత్ - తస్యకృతిసాధ్యత్వాత్. ద్వితీయేస్వర్గస్యకృతిం ప్రతిశేషిత్వంస్యాత్ - కృతిసా
ధ్యాపూర్వస్యాపి స్వర్గసాధనత్వాత్. అతఃకృతిశేషిత్వరూపం కృత్యుద్దేశ్యత్వం ఫలభావార్థవిలక్షణాకారేణ నసిధ్యతి
అథ కృతిప్రయోజనత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి పక్షందూషయతి (నాపీతి) నహికృతిర్నామచేతయమానాకాచిత్ప్ర
యోజనవతీ - తస్మాత్కృతిప్రయోజనంనామకృతిమత్పురుషప్రయోజనమిత్యర్థః. తతఃకిమిత్యపేక్షాయాం తచ్చేష్ట
త్వేపర్యవస్యతీత్యాహ (సచేతి) (కృతిసాధ్యతాకృతిప్రధానత్వరూపంకార్యందుర్నిరూపమేవేతి) కృతిప్రధాన
త్వశబ్దేనస్వేచ్ఛాదివ్యావృత్తిః. కృతిసాధ్యతాశబ్దేనాత్మవ్యావృత్తిః - తస్యహికృతిశేషిత్వమస్తి. విశిష్టస్య లక్షణత్వా
త్తత్ప్రవిశేష్యదుర్నిరూపేసతి విశిష్టమేవాసిద్ధమిత్యర్థః. ఏవం తృతీయాకారరూపం ప్రయోజనత్వందూషితమ్.

నియోగస్యాపి సాక్షాదిష్టవిషయభూతసుఖదుఃఖనివృత్తిభ్యామన్యత్వాత్ తత్సాధనతయైవేష్టత్వం కృతిసాధ్యత్వంచ. అత ఏవహి తస్యక్రియాతిరిక్తతా - అన్యథాక్రియైవకార్యంస్యాత్ - స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారానుగుణ్యేన లిఙాదివాచ్యంకార్యం స్వర్గసాధనమేవేతి క్షణభఙ్గికర్మాతిరేకిస్థిరంస్వర్గసాధనమపూర్వమేవ కార్యమితిస్వర్గసాధనత్వోల్లేఖేనైవ హ్యపూర్వవ్యుత్పత్తిః. అతః ప్రథమమనన్యార్థతయాప్రతిపన్నస్య కార్యస్యానన్యార్థత్వ నిర్వహణాయాపూర్వమేవపశ్చాత్స్వర్గసాధనం భవతీత్యుపహాస్యంస్వర్గకామపదాన్వితకార్యాభిధాయిపదేన ప్రథమమప్యనన్యార్థతానభిధానాత్, సుఖదుఃఖనివృత్తితత్సాధనేభ్యోఽన్యస్యానన్యార్థస్య కృతిసాధ్యతాప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ.

అథస్వతఇష్టత్వరూపం ప్రయోజనత్వం తత్ప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వంచ దూషయతి (నియోగస్యాపీతి) ఇష్టిః- ఇచ్ఛా అత్రేచ్ఛావిషయభూతార్థాన్తరసాధనత్వవిరహేణేష్టత్వం స్వతఇష్టత్వం వివక్షితమ్. తత్సుఖస్య దుఃఖనివృత్తేశ్చసమానమ్. స్వతఇష్టత్వం స్వతఇష్టత్వప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వంచతయోరేవ - తస్మాత్స్వతఇష్టత్వ తత్ప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వే తత్సాధనతయేష్టస్య నియోగస్య నసిధ్యత ఇత్యర్థః. సాధనతయేష్టత్వ ముపపాదయతి (అతఏవహీతి) సాధనత్వేన సిద్ధ్యనఙ్గీకారేధాత్వర్థఏవకార్యంస్యాదిత్యాహ (అన్యథేతి) ఏతద్వివృణోతి (స్వర్గకామేతి) (అతఇతి) స్వర్గకామపదాన్వయాత్పూర్వంధాత్వర్థమాత్రస్యైవ కార్యతాప్రతిపత్తే స్తదన్వయేతత్సాధనతయైవ ప్రతిపత్తేశ్చేత్యర్థః (ప్రథమమనన్యార్థతయా ప్రతిపన్నస్య కార్యస్యానన్యార్థత్వ నిర్వహణాయా పూర్వమేవపశ్చాత్ స్వర్గసాధనం భవతీతి) అయమర్థః. యథాస్వప్రాధాన్య నిర్వహణాయానుజీవినామభిమతం ప్రభుః ప్రదదాతి - తద్వదపూర్వమపిస్వయం ప్రధానతయాప్రతిపన్నం స్వప్రాధాన్యనిర్వహణాయస్వంసాధయతః పురుషస్యస్వర్గం దదాతీతి. యథాపఞ్చికాయాం * ఆత్మసిద్ధ్యనుకూలస్య నియోజ్యస్యప్రసిద్ధయే । కుర్వత్స్వర్గాదికమపి ప్రధానం కార్యమేవన ఇతి. ఉపహాస్యం- సమీపస్థైరపహాస్యమ్. అతఇత్యుక్తమర్థంవివృణోతి (స్వర్గకామేతి) ప్రాధాన్యేన కార్యప్రతిపత్తిః కిమేకపదశ్రవణవేళాయాం - ఉతస్వర్గకామపదాన్వితవేళాయామితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమేకల్పేదూషణం అన్యథాక్రియైవ కార్యంస్యాదిత్యనేనోక్తం భవతి. తస్మిన్నేవపక్షేఽభ్యుపగమేన దూషణాన్తరంచ - ఏకపదేన కార్యమనన్యార్థం ప్రతిపన్నమస్తు - తథాప్యన్వితాభిధానదశాయాం ప్రతిపన్నఏవార్థస్సమ్యగర్థః - అతోఽనానన్యార్థత్వమితి. ద్వితీయేకల్పే దూషణముచ్యతే (స్వర్గకామపదాన్వితేతి) స్వర్గకామపదాన్వితలిఙాదినా తత్సాధనతయైవాభిధానాత్ప్రథమమనన్యార్థతమా ప్రతిపన్నమితినవక్తుంయుక్తమిత్యర్థః. వ్యుత్పత్తిదశాయామపూర్వస్య సాధనతయావ్యుత్పత్తిః - అభిధానదశాయాంతు అనన్యార్థం స్థాయికార్యమిత్యేవ ప్రతీయతఇతిశఙ్కాయాం - అపూర్వవ్యుత్పత్తిమతోఽపి పురుషస్య ఏకపదశ్రవణవేళాయామనన్యార్థత్వ ప్రతీత్యనుపపత్తిమాహ (సుఖేతి) ననిర్విశేషం సామాన్యమితిన్యాయాత్ సాధ్యమితి సామాన్యేనాభిధీయమానమపివిశేషనిష్ఠతయా ప్రతీయతే. సుఖందుఃఖనివృత్తిస్తత్సాధనంవాత్రీణ్యేవ కృతిసాధ్యాని - తస్మాదేషు త్రిష్వన్యతమేన సాధ్యేనభవితవ్యమ్. తత్రసుఖత్వదుఃఖనివృత్తిత్వయోగాత్తత్సాధనతయైవసాధ్యమితి ప్రతీయతే. కృతిర్హిత్రిష్వన్యతమమేవగోచరయతి. తథాదర్శనాత్. దర్శనానురోధేనచాభ్యుపగన్తవ్యమ్- కృతేఃక్రియాతిరిక్తగోచరత్వాదర్శనేనహికృత్యపూర్వయోర్ఘటకత్వేనభావార్థోనిషేశితః. తస్మాత్త్రిష్వన్యతమత్వాభావే సాధ్యమితి ప్రతీతిరేవ నస్యాదిత్యర్థః. కించ - అన్వితాభిధానవాదినా స్వర్గకామ పదాన్వితఏవ లిఙాదిః కార్యమభిదధాతీతివక్తవ్యం - తదానీం తత్సన్నిధానబలేన తత్సాధనతయైవప్రతీతిస్స్యాదితినానన్యార్థతయా ప్రతిపత్తిరితి. సుఖత్యాదేరేవంవార్థః-సుఖదుఃఖనివృత్త్యన్యత్వాత్ స్వతఇష్టతయా కృతిసాధ్యత్వ మయుక్తమ్.

అపిచ- కిమిదంనియోగస్యప్రయోజనత్వం. సుఖవన్నియోగస్యాప్యనుకూలత్వమేవేతి చేత్ -కింనియోగస్సుఖం-సుఖమేవహ్యనుకూలం: సుఖవిశేషవన్నియోగాపరపర్యాయంవిలక్షణంసుఖాన్తరమితి చేత్. కింతత్ప్రమాణమితివక్తవ్యమ్. స్వానుభవశ్చేన్న-విషయవిశేషానుభవసుఖవన్నియోగానుభవసుఖమిదమితిభవతాపి నానుభూయతే.శాస్త్రేణనియోగస్యపురుషార్థతయాప్రతిపాదనాత్ పశ్చాత్తుభోక్ష్యత ఇతిచేత్. కింతన్నియోగస్యపురుషార్థత్వవాచిశాస్త్రమ్. నతావల్లౌకికంవాక్యమ్-తస్యదుఃఖాత్మకక్రియావిషయత్వాత్,తేనసుఖాదిసాధనతయైవకృతిసాధ్యతామాత్రప్రతిపాదనాత్. నాపివైదికమ్. తేనాపిస్వర్గాదిసాధనతయైవకార్యస్యప్రతిపాదనాత్ నాపి నిత్యనైమిత్తికశాస్త్రమ్ - తస్యాపితదభిధాయిత్వం స్వర్గకామవాక్యస్థాపూర్వవ్యుత్పత్తిపూర్వకమిత్యుక్తరీత్యాతేనాపి సుఖాదిసాధన కార్యాభిధానమవర్జనీయమ్.నియతైహికఫలస్యకర్మణోఽనుష్ఠితస్యఫలత్వేన తదానీమనుభూయమానాన్నాద్యరోగతాదివ్యతిరేకేణనియోగరూపసుఖానుభవానుపలబ్ధేశ్చనియోగస్సుఖమిత్యత్ర నకించనప్రమాణముపలభామహే.అర్థవాదాదిష్వపిస్వర్గాదిసుఖప్రకారకీర్తనవన్నియోగరూపసుఖప్రకారకీర్తనంభవతా(మ)పినదృష్టచరమ్.అతోవిధివాక్యేష్వపిధాత్వర్థస్యకర్తృవ్యాపారసాధ్యతామాత్రంశబ్దానుశాసనసిద్ధమేవలిఙాదేర్వాచ్యమిత్యధ్యవసీయతే. ధాత్వర్థస్యచయాగాదేరగ్న్యాదిదేవతాన్తర్యామిపరమపురుషసమారాధనరూపతా,సమారాధితాత్పరమపురుషాత్ఫలసిద్ధిశ్చేతిఫలమతఉపపత్తేరిత్యత్రప్రతిపాదయిష్యతే.

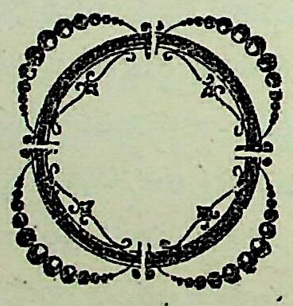
తత్సాధనాదన్యతయా పరంపరయేష్టత్వేన కృతిసాధ్యత్వమప్యయుక్తమితి. పూర్వం తృతీయాకారరూపం ప్రయోజనత్వంనిరస్తమ్. అథ స్వత ఇష్టత్వరూపం ప్రయోజనత్వంచ సుఖదుఃఖనివృత్త్యన్యత్వాన్నిరస్తమ్. ఇదానీంస్వత ఇష్టత్వసిద్ధయేఽనన్యార్థత్వ దృఢిమ్నేచ సంభావనీయం సుఖరూపప్రయోజనత్వం దూషయితుముపక్రమతే(అపిచేతి) (కిమిదంనియోగస్య ప్రయోజనత్వమితి) కిం - క్షేపే, శఙ్కతే (సుఖవదితి) అనుకూలత్వంసుఖేతరస్యానుపపన్నం మన్యమానఃపృచ్ఛతి (కిమితి) అభిప్రేతంవివృణోతి (సుఖమేవహీతి) పునశ్శఙ్కతే (సుఖవిశేషవదితి) నియోగాపరపర్యాయం - పర్యాయశబ్దబాహుల్యసంభవాదపరశబ్దః (సుఖాన్తరమితి) యథాభౌమసుఖాద్విలక్షణంస్వర్గాదిసుఖం సంభావ్యతే - తథాతతోఽపివిలక్షణంసుఖాన్తరమిదమిత్యర్థః. ప్రమాణాభావంవక్తుమాహ(కింతత్రేతి) చన్దనాదిసుఖంహిస్వానుభవసిద్ధమ్, అతస్స్వానుభవో, లౌకికవాక్యం - వేదేచకామ్యవిధివాక్యం, నిత్యనైమిత్తికవాక్యమర్థవాదాశ్చ, యథాక్రమంనియోగస్య సుఖరూపతాం ప్రతిప్రమాణానిభవన్తీత్యుచ్యతే(స్వానుభవశ్చేదిత్యాదినా)(తస్యదుఃఖాత్మకక్రియావిషయత్వాత్తేనసుఖాదిసాధనతయైవకృతిసాధ్యతామాత్రప్రతిపాదనాదితి) దుఃఖాత్మకస్య సుఖాదిసాధనభూతధాత్వర్థమాత్రస్య కర్తవ్యతా ప్రతిపాదనాదిత్యర్థః. నియతైహికఫలస్యేత్యాదినా యోగ్యానుపలబ్ధిరుచ్యతే. నియతైహికఫలస్యకర్మణః - అప్రస్తుతప్రతిబన్ధస్యకర్మణ ఇత్యర్థః. అనేనాన్త్యేష్టిసాపేక్షపరమాపూర్వవ్యావృత్తిః. అథకృతిసాధ్యత్వం దూషయతి (అతో విధివాక్యేష్వపీతి) కింవ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాద్ధాత్వర్థాతిరిక్తార్థస్స్వీక్రియతే - ఉతపురుషార్థతాసిద్ధ్యర్థం - ఉతసుఖసాధనత్వలక్షణవ్యవహితపురుషార్థత్వ సిద్ధ్యర్థమితి వికల్పం హృదినిధాయ ప్రథమద్వితీయకల్పయోరుత్తరమాహ (అత ఇతి)అయమర్థః - ఉక్తప్రకారేణ ధాత్వర్థాతిరిక్తేవ్యుత్పత్త్యభావాత్ తథావిధస్య స్వతఃపురుషార్థత్వాభావాచ్చేతి. కర్తృవ్యాపారః - ప్రయత్నః. శబ్దశాస్త్రస్వారస్యమప్యస్మత్పక్షే విద్యత ఇత్యాహ (శబ్దానుశాసనసిద్ధమేవేతి) సాధనత్వసిద్ధ్యర్థం క్రియాతిరిక్తార్థస్స్వీకార ఇత్యత్రాహ (ధాత్వర్థస్యచేతి) * యజదేవపూజాదావితిహిధాతురితిభావః. ప్రకృతబ్రహ్మవిచారారమ్భహేతుస్సిద్ధ ఇత్యాహ

అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ బోధయన్తీతి బ్రహ్మోపాసనఫలానన్త్యం స్థిరత్వం చ సిద్ధమ్. చాతుర్మాస్యాదికర్మస్వపి కేవలస్య కర్మణః క్షయిఫలత్వోపదేశాదక్షయ్యఫలశ్రవణం * నాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమిత్యాదివదాపేక్షికం మన్తవ్యమ్. అతః కేవలానాం కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వాత్, బ్రహ్మజ్ఞానస్య చానన్తస్థిరఫలత్వాత్, తన్నిర్ణయఫలో బ్రహ్మవిచారారమ్భో యుక్త ఇతి స్థితమ్.

(అత ఇతి) సిద్ధవస్తుని బుద్ధిపూర్వకం యదృచ్ఛయా చాద్యవ్యుత్పత్తిసంభవాత్, అన్యథాపి విధిశేషతయా సిద్ధేశ్చేత్యర్థః. అథ విశేషణాంశాసిద్ధిం పరిహరతి (చాతుర్మాస్యాదీత్యాదినా) కర్మణామావృత్తివిధానాచ్చ క్షయిఫలత్వమవగతమితి సిద్ధమిత్యనుసన్ధేయమ్ * తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఇత్యాదివాక్యమభిప్రేత్యాహ (క్షయిఫలత్వోపదేశాదితి) అక్షయ్యఫలశ్రవణనిర్వాహమాహ (నాయుశ్చేతి) న హి చాతుర్మాస్యాదివాక్యేషు అక్షయ్యఫలశ్రవణమర్థవాదోక్తత్వాత్త్యజ్యతే- అపి తు కర్మణామావృత్తివిధానాత్ క్షయిఫలత్వోపదేశాచ్చ. తస్మాత్కర్మణాం క్షయిఫలత్వనిర్ణయసిద్ధిః అతో హేతౌ విశేషణాంశస్సిద్ధః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) అస్యాధికరణస్య బ్రహ్మమీమాంసా విషయః. సా కిమారమ్భణీయా - ఉత నేతి సంశయః- సిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతి విచారః. అస్తీతి నిశ్చయః. ఆరమ్భః ప్రయోజనమిత్యధికరణాఙ్గపఞ్చకమ్. యథాహుః * విషయస్సంశయశ్చైవ విచారో నిర్ణయస్తథా । ప్రయోజనేన సహితమేతాన్యదఙ్గపఞ్చకమితి * పరీక్ష్య లోకానిత్యాదివాక్యం ప్రథమసూత్రస్థన్యాయసిద్ధానువాదపూర్వకం గురూపసదననియమవిధిపరమ్. గురుమేవాభిగచ్ఛేదిత్యుక్తత్వాత్, రాగతః ప్రవృత్తౌ సత్యాం విధేయాభావాదస్య సూత్రస్య వాక్యత్వం న ఘటతే - ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవద్ధి వాక్యం - విధేయం హ్యుపాదేయమితి న వాచ్యమ్ - అజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వాత్- ప్రాగజ్ఞాతం వాక్యజ్ఞాప్యం హ్యుపాదేయమ్. రాగతో బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తస్యాపి సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతి వాక్యేన అనారమ్భణీయత్వం జ్ఞాయతే - తం ప్రతి సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిసంభవాదారమ్భణీయత్వజ్ఞాపనమజ్ఞాతజ్ఞాపనమేవేత్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వం సూత్రస్య. అత్ర హి రాగతః ప్రవృత్తిమతః పూర్వపక్షహేతునా నివృత్తౌ ప్రసక్తాయామప్రతిపన్నస్తత్పరిహారో విధీయతే.

సమాప్తిమగమజ్జిజ్ఞాసాధికరణమ్.

కింపున స్తద్బ్రహ్మ - యజ్జిజ్ఞాస్య ముచ్యత ఇత్యత్రాహ.

౨॥ సూత్రమ్. ⟶ ❋ జన్మాద్యస్యయతః ❋

(జన్మాదీతి) సృష్టిస్థితిప్రళయమ్.

౨॥ సూత్రమ్. ⟶ ❋ జన్మాద్యస్యయతః॥ ❋ అథశాస్త్రకాణ్డద్వికాధ్యాయపాదపేటికాధికరణరూపసంబన్ధిభేదేన సప్తవిధాసుసఙ్గతిషు సఙ్గత్యన్తరాణాంస్పష్టత్వాదధికరణసఙ్గతిమాహ (కింపునరితి) శాస్త్రసఙ్గతిర్హి వేదార్థవిచారరూపతయాస్పష్టతరా. వేదాన్తార్థవిచారరూపత్వాత్కాణ్డసఙ్గతిః. కారణవిషయత్వాద్ద్వికసఙ్గతిః. కారణవిషయవాక్యతర్కరూపత్వాదధ్యాయసఙ్గతిః. అయోగవ్యవచ్ఛేదవిశ్రాన్తేఃపాదసఙ్గతిః. శాస్త్రారమ్భార్థత్వాత్పేటికాసఙ్గతిః అతోవాన్తరసఙ్గతిః కింపునరిత్యాదిభాష్యేణోచ్యతే. జిజ్ఞాస్యం-విచార్యం. సకలేతరపురుషార్థతత్సాధనపరిత్యాగపూర్వకంప్రాప్యత్వేనోపాయత్వేనచయజ్జిజ్ఞాస్యముక్తమిత్యర్థః. ప్రాప్యతయాప్రాపకతయాచహి బ్రహ్మోపాతతః ప్రతిపన్నమ్. అనేన జిజ్ఞాస్యమితిపదేనప్రణవవేదప్రధానాద్యుపచారికార్థవాచీనబ్రహ్మశబ్దార్థవ్యావృత్తిః-తచ్చవ్యావర్తకస్య లక్షణస్యవక్తవ్యతయాపిహిసిధ్యతి-బ్రహ్మశబ్దవాచ్యంస్వరూపేణగుణైశ్చనిరతిశయబృహత్త్వయోగి❋బృహతిబృంహయతి ❋ బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ బ్రహ్మేతి పరిపఠ్యతఇతి శ్రుతిస్మృతినిర్వచనాత్. తత్ర ❋ బ్రాహ్మణోవైసర్వాదేవతాః ❋ నకిరిన్ద్రత్వదుత్తరః ❋ అగ్నిస్సర్వాదేవతాః ❋ ఏకఏవరుద్రః ❋ సోమఃపవతేజనితామతీనాం జనితాదివోజనితాపృథివ్యాః । జనితాగ్నేర్జనితాసూర్యస్య జనితేన్ద్రస్యజనితోతవిష్ణోః❋ ఆపోవాఇదగ్ంసర్వమిత్యాదిభిర్బ్రహ్మణాగ్నీన్ద్రాదీనామపి సమాభ్యధికరహితత్వప్రతీతేరర్థతత్త్వం వ్యాకులం - అతస్తేషుతాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యంతత్ బ్రహ్మకింలక్షణకమిత్యర్థః. సర్వేషాం సమాభ్యధికరాహిత్యే ప్రతీతేపి తద్వ్యాహతమన్యపరవాక్యావగతంచేత్యనాదరణీయమ్ - తత్రప్రధానేషు సృష్టిప్రళయప్రకరణేషు యదేవనిరతిశయబృహదుక్తం తదేవజిజ్ఞాస్య మిత్యభిప్రాయేణాహ ❋ యతోవాఇమానీత్యాదిశ్రుతిరితీమమర్థంహృదినిధాయ సూత్రకారేణ జన్మాదిసూత్రం ప్రణీతమిత్యభిప్రాయవతోక్తం కింపునస్తద్బ్రహ్మయజ్జిజ్ఞాస్యముచ్యతఇతి-నహికింపునర్బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. సూత్రముపాదత్తే(జన్మాద్యస్యయతఇతి)ప్రథమంపదంవ్యాచష్టే(జన్మాదీతిసృష్టిస్థితిప్రళయమితి)అన్యత్పదద్వయంవాక్యార్థయోజనాయాంవ్యాఖ్యాస్యతే-ప్రథమపదవ్యాఖ్యానస్యసమాసార్థనిర్ణయార్థం వాక్యాన్తర సాపేక్షత్వేనవాక్యార్థయోజనాయామన్తర్భావయితుమశక్యత్వాత్తస్యపృథగ్వ్యాఖ్యానం. సృష్టిస్థితిప్రళయమిత్యత్రసృష్టిశబ్దఉత్పత్తిపరః.❋సృష్టిస్థిత్యన్తకాలేషు❋సృష్టిస్థిత్యన్తకరణీమిత్యాదిప్రయోగాత్ ప్రయోజ్యప్రయోజకవ్యాపారవాచిశబ్దానాంవ్యతికరేణప్రయోగోబ్రహ్మణఏవనిమిత్తోపాదానత్వాభిప్రాయనిబన్ధనః సృష్టిస్థితిప్రళయమితిసమాహారార్థోద్వన్ద్వః. ఏకస్మిన్నర్థేఽన్యోన్యస్యసాపేక్షతయా తుల్యనిష్ఠాదకత్వేనాన్వయఇతరేతరయోగః - యథాదర్శపూర్ణమాసయోస్స్వర్గంప్రతి. అత్రసముదితవివక్షా. అయమేవసముదాయవివక్షాయాంసమాహారః. తత్ప్రయుక్తమేకవచనత్వం నపుంసకత్వంచ. అతోత్రసృష్టిస్థితిప్రళయమితి సమాహారద్వన్ద్వఃకృతః - వాక్యార్థయోజనాయాం సృష్టిస్థితిప్రళయాఇతీతరేతరయోగద్వన్ద్వఃకృతః - ఉభయోరపిఫలైక్యాత్. జన్మాదీతీత్యత్రైకరణ్యేన తత్రైకవచనేతాత్పర్యంగమ్యతే. తత్రపదార్థయోజనాయాం సృష్టిస్థితిప్రళయమిత్యేకవచనాన్తపదేన సూత్రపదస్యైకవచనమనుసృతం తత్రాప్యేకవచనం సృష్టిస్థితిప్రళయానాం సముదాయోలక్షణం నత్వేకైకమితి జ్ఞాపనార్థం. సముదాయస్యలక్షణత్వం శ్రుతిస్వారస్యాదవసీయతే ❋ యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తే । యేనజాతానిజీవన్తి । యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తీ త్యత్రహినప్రతివాక్యం తద్బ్రహ్మేత్యుక్తమ్ అన్యథైకతరలక్షణ వైయర్థ్యంచస్యాత్. నచ సముదితంలక్షణం- వ్యావర్త్యాభావాత్ - నహిజగదుత్పత్తౌనిమిత్తోపా

తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః

దానభూతంస్థిత్యాదికారణత్వవ్యవచ్ఛేద్యం కిమపివస్త్వస్తీతిచేత్. సత్యమ్- వ్యవచ్ఛేద్యంనేష్యతే- తథాపిశ్రుత్యను
రోధాత్సూత్రకారేణైవముక్తమ్. శ్రుతిశ్చ * తద్విజిజ్ఞాసస్వేతివిధిత్సితోపాసనోపయోగినిరతిశయబృహత్త్వవిపరీతా
బృహత్త్వశఙ్కావ్యవచ్ఛేదార్థం సముదాయమాహ- శఙ్కితవ్యవచ్ఛేదేనాపిహిసప్రయోజనత్వంస్యాత్ - లక్ష్యాకా
రవిపరీతశఙ్కా- నిరాకరణేనవినాలక్ష్యాకారనిశ్చయాయోగాత్. నచ జన్మాదిష్వేకైకకారణత్వంలక్ష్యాకారవిపరీతశ
ఙ్కా- నిరాకరణక్షమమ్. తథాహి - ఉత్పత్తికారణత్వేఽభిహితేపి స్థిత్యాదికారణత్వంనచేత్ - తదనుగుణజ్ఞానశక్తివిర
హాత్, స్థితిప్రళయకారణభూత వస్త్వన్తరసద్భావాచ్చ జన్మమాత్రకారణస్య నిరతిశయబృహత్త్వంనస్యాత్. ముక్తైర్ల
యాన్తర్భావా, న్మోక్షప్రదతయోపాస్యస్యైవప్రాప్యత్వాచ్చ మోక్షప్రదత్వ ప్రాప్యత్వానుగుణైర్గుణైశ్చ బృహత్త్వం
నసిధ్యతి. అతో జన్మకారణత్వమాత్రస్య సమస్తవస్తువ్యవచ్ఛేదక్షమత్వేపి జన్మాదిసముదాయకారణత్వస్యైవనిరతిశ
యబృహత్త్వౌపయికత్వాత్ సృష్టిస్థితిప్రళయసముదాయకారణత్వం లక్షణమితిజ్ఞాపితమ్. సముదాయస్య లక్షణత్వ
మిహవివక్షితం - జన్మాదీతి బహువ్రీహౌరన్యపదార్థప్రధానత్వేజన్మనోఽనన్తర్భూతత్వాదిత్యత్రాహ(తద్గుణేతి) బ
హువ్రీహిర్ద్వివిధః - తద్గుణసంవిజ్ఞానోఽతద్గుణసంవిజ్ఞానశ్చేతి. తత్రప్రథమస్యోదాహరణం * సర్వాదీనిసర్వనామా
ని, లమ్బకర్ణమానయే, త్యాది. ద్వితీయస్యోదాహరణంచిత్రగుమానయేతి. తచ్ఛబ్దేన విశేష్యం, గుణశబ్దేనవిశేషణం
చవివక్షితమ్. సమిత్యేకీకారే. విశేషణంవిశేష్యంచఏకకార్యాన్వితత్వేన సహజ్ఞాపయతీత్యర్థః. ఏవమపి బహువ్రీహౌ
ర్నాన్యపదార్థప్రధానత్వభఙ్గః - స్వపదవాచ్యవిశిష్టసముదాయస్య తత్సముదాయినోవాఽన్యపదార్థతయా వివక్షిత
త్వోపపత్తేః. సమాసస్థపదవాచ్యస్యాపి విశిష్టసముదాయాన్తర్గతత్వాకారేణ హ్యన్యపదార్థత్వంయుజ్యతే. స్వపద
మాత్రస్యతేనాకారేణ తద్వాచకత్వాభావాత్. అస్యేతివ్యాఖ్యేయపదోపాదానం అచిన్త్యేత్యాదినాతద్వ్యాచష్టే. అ
స్యేతిపదస్య జగతఇత్యేతావన్మాత్రేవక్తవ్యే కిమర్థోవిస్తరఇతిచేత్ - సూత్రకారవివక్షితార్థకథనార్థః. తద్వివక్షాచశ్రు
తివివక్షయా. శ్రుతివివక్షాకథంజ్ఞాయతఇతిచేత్; ఉచ్యతే * యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తఇత్యత్ర భూతశబ్దేన
కార్యవర్గేఽభిహితేపి ఇమానీతిపదం కార్యవర్గస్య ధర్మిగ్రాహకప్రమాణసిద్ధాకారవిశేషపరమ్. తత్రజగతఆభాసతాపర
త్వం బ్రహ్మణోజిజ్ఞాస్యతానుపయోగీతి వైచిత్ర్యపరమిమానీతిపదం - ఈదృశకార్యనిష్పాదనానుగుణగుణోత్కర్షం
బ్రహ్మేతిజ్ఞాపనార్థమ్. శ్రుతివాక్యస్థేదంశబ్దేన నిర్దిశతస్సూత్రకారస్యాపీయమేవవివక్షా. జగతః ఇమానీతిశ్రుతౌబహు
వచనేసత్యపిసూత్రమేకవచనంకృత్స్నస్యభువనస్యైకకార్యతావిశేషేణైకకర్తృకత్వ జ్ఞాపనార్థంభూతశబ్దస్య దేవాదిచ
తుర్విధభూతమాత్రపరత్వవ్యావర్తనేనభవనక్రియాయోగికృత్స్నకార్యసముదాయాత్మకజగద్విషయత్వజ్ఞాపనార్థంచ. అత
ఏవహిభాష్యేజగతఇత్యుక్తమ్. తత్రకార్యవర్గస్యచిదచిదాత్మకత్వాత్ తత్తత్ప్రమాణసిద్ధచిదచిద్వైచిత్ర్యమచిన్త్యేత్యాదిపద
ద్వయేనాహ-నను గృహాధికరణే * గృహంసమ్మార్ష్టీత్యత్ర ఉద్దేశ్యగతవిశేషణవివక్షాభావాదేకవచనేతాత్పర్యాభావఉక్తః
తేన న్యాయేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశరూపతయా అనువాదరూపస్య ఇదంశబ్దస్యోద్దేశ్యవిశేషణే తాత్పర్యాభావే నైవం
వ్యాఖ్యాతవ్యమ్. మైవమ్- గృహాధికరణేహ్యుద్దేశ్య విశేషణమాత్రవివక్షానిషిద్ధా - అపిత్వనువాదస్య మూల
భూతప్రాపకవాక్యోక్తార్థవిరుద్ధవిశేషణేహి తాత్పర్యాభావఉక్తః. ఉత్పత్తివాక్యసిద్ధస్య గృహబహుత్వస్య విరుద్ధం
హ్యేకత్వమ్- అన్యథా * అష్టవర్షంబ్రాహ్మణముపనయీతేత్యత్రాప్యష్టవర్షత్వాదివిశేషణే తాత్పర్యాభావప్రసఙ్గాత్.
అత్రతు ప్రాపకవాక్యేషు జగద్వైచిత్ర్యమేవస్పష్టమ్ - యద్వా - యత్రప్రయుక్తస్య శబ్దస్యార్థావివక్షాయామన్వ
యానుపపత్త్యాఽఽనర్థక్యం- తత్రోద్దేశ్యవిశేషణవివక్షాతత్ర తత్రాఙ్గీకృతా - తస్మాదేవం వ్యాఖ్యాతుంయుక్తమ్.

(అస్య) అచిన్త్యవివిధవిచిత్రరచనస్య నియతదేశకాలఫలభోగబ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తక్షేత్రజ్ఞమిశ్రస్య జగతః
(యతః) యస్మాత్సర్వేశ్వరాన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాత్సత్యసంకల్పాత్ జ్ఞానానన్దాద్యనన్తకల్యాణ

తత్రాచిదంశవైచిత్ర్యమాహ (అచిన్త్యేత్యాదినాపదేన) జీవకర్తృకతయాచిన్తయితుమశక్యత్వమచిన్త్యత్వమ్. ఆకా
శవాయ్వాదిభేదేన వివిధత్వమ్. ప్రత్యేకం తత్తద్వ్యష్టిబాహుల్యేన విచిత్రత్వమ్. ఈదృశరచనస్యేత్యర్థః. అత్ర రచనా
సంస్థానం. అథ చిద్వైచిత్ర్యమాహ (నియతేతి) అస్మిన్దేశే అస్మిన్కాలే ఇదం ఫలమనేన భోక్తవ్యమితి నియమో బ్రహ్మా
దిపిపీలికాన్తానామవిశేషేణ భవతి - బ్రహ్మణోఽపి హి స్వమానపరిమితవర్షశతాధికం జీవితుం, అణ్డాన్తరే ప్రవేష్టుం అణ్డాధి
పత్యాదధికం ఫలం భోక్తుం, చాశక్యమ్. ఏవం చిదచిద్వైచిత్రీకథనేన క్షేత్రజ్ఞమాత్రస్య కర్తృత్వానుపపత్తిస్సూచితా. తృతీ
యం పదముపాదత్తే (యత ఇతి) పూర్వస్య పదస్య శ్రుతివివక్షానుసారేణ వ్యాఖ్యానం కృతం - అత్ర తు తాదృశపద
శ్రవణాభావేఽపి కథమనేకవిశేషణోక్తిః. ఉచ్యతే * యతో * యేన * యదితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో హి ప్రాపకవాక్య
సాపేక్షః తత్ర ప్రాపకవాక్యేషు జగత్కారణత్వ జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగియాదృశవిశేషణవిశిష్టో ధర్మివిశేష ఉక్తః-
తాదృశవిశేషణ విశిష్ట ఏవాత్ర శ్రుతౌ యచ్ఛబ్దేన వివక్షిత ఇతి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇతి కృత్వా తత్తద్విశేషణ వి
శిష్టతద్ధర్మివిశేషపరత్వం సూత్రస్య యతశ్శబ్దస్యోక్తమ్. యత ఇత్యత్ర తసిప్రత్యయస్య సార్వవిభక్తికత్వాద్విభక్త్యన్త
రశఙ్కా స్యాత్ - తేన జగజ్జన్మాదయో యత్ర భవన్తీతి దేశకాలాదివదధికరణత్వమేవ బ్రహ్మలక్షణమిత్యపి శఙ్కితుం శ
క్యమ్. ఏవం తసిల ఏకద్విబహువచన సాధారణత్వాత్, కారణవాక్యేషు సద్బ్రహ్మాద్యనేక శబ్దైరభిధానాచ్చ కా
రణానేకత్వ శఙ్కా స్యాదితి తదుభయ వ్యుదాసార్థం యస్మాదిత్యుక్తమ్. ఉపాయతయోపేయతయాపి జిజ్ఞాస్యత్వే కార
ణత్వే చోపయుక్తాని తత్తత్ప్రాపకవాక్య సిద్ధాన్యేతచ్ఛ్రుతివివక్షితాని విశేషణాని దర్శయతి (సర్వేత్యాదినా) తి
స్రో మూర్తయోఽంశాః- బ్రహ్మాంశీతి యాదవప్రకాశపక్షః. ప్రధానపురుషయోః కారణత్వం కేషాంచిన్మతమ్. ఈదృశ
న్యూనాధికతత్త్వవ్యవచ్ఛేదార్థం * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్ * స కారణం కరణాధిపాధిప ఇత్యాదిశ్రుత్యనుసా
రేణ సర్వేశ్వరాదిత్యుక్తమ్. కారణవాక్యశేషభూతశోధకవాక్యసిద్ధం జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగినం చిదచిద్వ్యావర్తకాకా
రమాహ (నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాదితి) నిఖిలశబ్దేనాచిద్గతహేయాష్షడ్భావవికారాశ్చిద్గతహేయాః క్లేశకర్మవి
పాకాశయాశ్చ వివక్షితాః. హేయార్హత్వే సతి తద్వియుక్తత్వం వ్యుదస్యతే ప్రత్యనీకశబ్దేన ప్రత్యనీకశ్చేజ్జగదుపాదా
నత్వం నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపాదితి) అద్వారకహేయసంబన్ధో వ్యుదస్తః నతు సద్వారక ఇత్యర్థః. హే
యప్రత్యనీకత్వే విశేషణాంశేఽపి హేయాసంభవః - తత్సంబన్ధవిరోధిత్వాత్ స్వప్రతికూలోత్పాదకత్వాయోగాచ్చేత్య
త్రాహ (సత్యసంకల్పాదితి) స్వసంకల్పానురూపం హేయసంబన్ధం సంశ్లేషే తద్వియోగం చ కర్తుం సమర్థః. న
చ హేయం సర్వమీశ్వరాపేక్షయా హేయం - తత్సంకల్పనివర్త్యత్వేన తల్లీలారసావహత్వాదితి భావః. సత్యసంకల్ప
త్వం హేయప్రత్యనీకత్వోపపాదకం, కారణత్వే జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగి చ, హేయప్రనీకాత్సత్యసంకల్పాదితి పదద్వ
యేన * అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యం స్మారితమ్; జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగినీం ధర్మిస్వరూపస్య కల్యాణతామాహ (జ్ఞానే
తి) ఆనన్దత్వం స్వానుకూలత్వమ్. ఆదిశబ్దేన సత్యత్వమానన్త్యం చ వివక్షితమ్. హేయప్రత్యనీకత్వం పూర్వముక్తమ్. జ్ఞా
నానన్దేతి భావప్రధాననిర్దేశః * ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే ఇతివత్. జ్ఞానత్వానన్దత్వసత్యత్వాని న ప్రాదేశికానీత్యనన్త
శబ్దార్థః. ఆదిశబ్దేనానన్త్యస్య గృహీతత్వేఽపి సర్వవ్యాపిత్వస్య కాలానన్త్యకథనం, నిత్యత్వస్య సార్వత్రికత్వకథనం,
సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వస్య చ నిత్యత్వకృత్స్నప్రదేశవృత్తిత్వకథనం హ్యవిరుద్ధమ్. కల్యాణత్వమన్యేషామను
భవితౄణామప్యనుకూలత్వం జ్ఞానత్వాదయః కల్యాణగుణా యస్య తస్మాదిత్యర్థః. యథా ప్రభాశ్రయే దీపే ప్రభాం వినా

గుణాత్ సర్వజ్ఞాత్ సర్వశక్తేః పరమకారుణికాత్పరస్మాత్పుంసః-సృష్టిస్థితిప్రలయాః ప్రవర్తన్తే- తత్ బ్రహ్మేతి సూత్రార్థః.

అశ్రియాంశస్యైవచతురఙ్గుళత్వరూపవత్త్వౌజ్జ్వలత్వగుణాః తథాబ్రహ్మణోఽపిజ్ఞానత్వానన్దత్వసదైకరూపత్వానిస్వరూ
పస్య గుణాః ధర్మిణోధర్మస్యచ జ్ఞానత్వేనవ్యక్తిభేదాదవిరోధః. ధర్మధర్మిణోస్సాధారణాకారో జ్ఞానత్వానన్దత్వాదిః-య
థా - నరస్యైవ సతో రాజ్ఞో నరాః పరికరాఇత్యుక్తేవ్యక్తిభేదాదవిరోధః నరత్వంచోభయసాధారణాకారః - తద్వత్
ధర్మభూతజ్ఞానవత్తామాహ (సర్వజ్ఞాదితి) సర్వజ్ఞత్వంనిమిత్తత్వోపయోగి సర్వశక్తిత్వముపాదానత్వోపయోగి, అ
నేనచిదచిచ్ఛరీరకత్వ మప్యభిప్రేతం భవతి - అన్యథోపాదానత్వాయోగాత్. కించ - సర్వజ్ఞత్వముపాసకాపేక్షిత
తత్ప్రతిబన్ధతన్నిరసన ప్రకారజ్ఞానోపయోగి. సర్వశక్తిత్వం తద్విరోధినిరసనోపయోగి. పరమకారుణికత్వంచజిజ్ఞాస్య
త్వ కారణతోపయోగి- ప్రలయదశాయామసత్కల్పంచేతనజాతం నిరీక్ష్యదయయాహిసృష్టిః. సంశ్రితసౌలభ్యంచద
యయైవ - యథా *మాతాపితాభ్రాతానివాసశ్శరణం సుహృత్ గతిర్నారాయణఇతి. ఈదృశేశ్వరఉపాయభూతః -ఉ
పేయమన్యదిత్యత్రాహ (పరస్మాదితి) అత్రమాత్రాపిలేత్యనుసన్ధేయమ్. దేవతావిశేషనిర్ణయార్థమాహ (పుంస
ఇతి) కారణవాక్యేషు * ఛాగోమన్త్రవర్ణాదితి సూత్రన్యాయాత్ సద్బ్రహ్మాత్మాది సామాన్యశబ్దానాం పురుషనా
రాయణాది విశేషపర్యవసాయిత్వాత్ సర్వశ్రుతీనాం నారాయణ ఏవ పర్యవసాన భూమిరితి * యతో వా ఇమానీ
త్యాదిశ్రుతేర్హృదయమితి సూత్రకారస్యభావఇతి భాష్యకారాభిప్రాయః పుంసఇత్యనేన కారణభూతస్య వస్తున
స్త్రిపాద్విభూతి మత్త్వమపిసూచితం - పురుషసూక్తే* త్రిపాదస్యామృతందివీతిశ్రవణాత్ (సూత్రార్థఇతి) అక్షరా
ర్థస్తాత్పర్యార్థశ్చేత్యర్థః. ననుయదీశ్వరోలిలక్షయిషితః- తర్హితదసాధారణసర్వజ్ఞత్వాది ప్రతిపాదకసత్యజ్ఞానాదివా
క్యానాదరేణ జన్మాదికారణత్వం కిమర్థంసూత్రితమ్. ఉచ్యతే- గుణైస్స్వరూపస్యలక్ష్యమాణత్వే తదపేక్షయా బహి
ష్ఠాయావిభూతే రుపాస్యాన్తర్భావః ప్రతీయేత - సర్గాదివిషయభూతయాతువిభూత్యా స్వరూపే లక్ష్యమాణే త
న్నియమన ధారణాద్యపేక్షితత్వాదేవ గుణానన్తర్భావోనశక్యశఙ్కః.అతోగుణానామివవిభూతేశ్చజిజ్ఞాస్యాన్తర్భా
వజ్ఞాపనార్థం జన్మాదిలక్షణంసూత్రితమ్.విభూతేశ్చజిజ్ఞాస్యాన్తర్భావఃఉపాసాత్రైవిధ్యతత్క్రతున్యాయాభ్యాంసేత్స్య
తి. నన్వేవమపి కృత్స్నవిభూతే ర్జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావోనసిధ్యతి - త్రిపాద్విభూతేర్జన్మాద్యస్పృష్టత్వాత్. నైవమ్. త
స్యాః జన్మాద్యస్పృష్టత్వేపి * యత్ప్రయన్తీతి ప్రలయవాక్యస్థయచ్ఛబ్దనిర్దిష్టేముక్తప్రాప్యేబ్రహ్మణ్యన్తర్భావసిద్ధేః.
తథాహి- ప్రయన్తీత్యేతదవిశేషేణాత్యన్తికలయరూపం మోక్షమపి ప్రతిపాదయతీతి యచ్ఛబ్దేన ముక్తప్రాప్యతయా
పి బ్రహ్మనిర్దిష్టంభవతి. ప్రాప్యాకారవిశిష్టంచ బ్రహ్మప్రమాణాన్తరసిద్ధమిహానూద్యతే. ప్రమాణాన్తరాణిచ విభూతి
ద్వయవిశిష్టం బ్రహ్మప్రాప్యంవదన్తి; ప్రాప్యాకారస్యచోపాస్యత్వం తత్క్రతున్యాయసిద్ధమ్. తదేవంలక్షణాన్తర్భూ
తేన లయాంశేనోపలక్షితాయా (త్రి)పాద్విభూతేరపి జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావసిద్ధిస్సూత్రితాభవతి. నను యతఇతి సూత్రపద
స్థాయాఃపఞ్చమ్యాఉపాదానార్థత్వాత్ బ్రహ్మైవోపాదానమితి - నిమిత్తాన్తరసద్భావాత్ * ఉపాదానంతుభగవా
న్నిమిత్తంతుమహేశ్వర ఇత్యుక్తవ్యోమాతీతపక్షావకాశః ప్రసజేత్ - నైవమ్ - యతఇతిపఞ్చమ్యాహేతుమాత్రవిష
యత్వాత్ హేత్వర్థత్వంచ జనిస్థితిలయసాధారణత్వాదవగమ్యతే. నతు* జనికర్తుఃప్రకృతిరిత్యపాదానసంజ్ఞావిధానవత్
స్థితికర్తుర్లయస్థానస్యచాపాదానసంజ్ఞావిధానందృశ్యతేతస్మాదియంహేతౌపంచమీ.తతశ్చనిమిత్తోపాదానయోరుభయోర
పి హేతుత్వావిశేషాత్ యతఇతిపదేనోభయవిధకారణత్వమపి క్రోడీకృతంభవతి*యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యేయత
ఇతిపదస్యోభయవిషయత్వాత్ సూత్రపదస్యాప్యుభయవిషయత్వోపపత్తేఃనను*యతోవాఇమానీతివాక్యే యత్రాయేన
ఘుదితియచ్ఛబ్దస్యావృత్తత్వాద్యతఇతి పదస్యజనిస్థితిలయసాధారణ్యంనాస్తీతి తత్రాయతఇతిపఞ్చమ్యుపాదానమాత్ర

* భృగుర్వై వారుణిః । వరుణంపితరముపససార।అధీహిభగవో బ్రహ్మేత్యారభ్య*యతో వా ఇమానిభూతానిజాయన్తే ।యేనజాతానిజీవన్తి।యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి।తద్విజిజ్ఞాసస్వ।తద్బ్రహ్మేతిశ్రూయతే.

విషయా జాయన్తఇత్యనేనైవాన్వయాత్. పంచమ్యర్థో హి*జనికర్తుః ప్రకృతిరిత్యేవ ప్రతీయతే కించ-హేతుమాత్రవిషయాయా అపి సౌత్రపదపఞ్చమ్యాశ్శ్రుతివాక్యస్థపఞ్చమ్యభిహితోపాదానరూపహేతువిశేషే పర్యవసానం స్యాత్-సూత్రస్య శ్రుత్యైకార్థ్యోపపత్తేః. అతశ్శ్రుతిసూత్రయోరుభయోరపి పఞ్చమ్యా ఉపాదానమాత్రవిషయత్వాత్ బ్రహ్మోపాదానం - నతునిమిత్తమితి. నైవమ్, శ్రుతౌ యతఇతిపదస్య జనిస్థితిలయసాధారణత్వాభావేపి యచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపత్వా. దనువాదస్యచ ప్రాపకవాక్యసాపేక్షతయా తద్విరుద్ధార్థపరత్వాసంభవాత్, ప్రాపకవాక్యే చ * ఏకమేవాద్వితీయం తదైక్షతబహుస్స్యాం * తత్తేజోసృజతేత్యుపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణోనిమిత్తాన్తరం నిషిధ్యాహమేవ జగద్రూపేణ బహుస్స్యామితి సంకల్పముక్త్వా యథాసంకల్పం తత్కర్తృకసృష్టేశ్చ ప్రతిపాదనా, త్తదనువాదినిలక్షణవాక్యే యతఇతి పదముభయవిషయమ్. శ్రుత్యనువిధాయిత్వాజ్జన్మస్థితిలయసాధారణత్వాచ్చ సౌత్రంచ యతఇతిపదముభయవిషయమేవేతి నిమిత్తాన్తరవాదో వేదవిరుద్ధత్వాదనాదరణీయ ఏవేతి - ఏవంతర్హి ప్రకృత్యధికరణపౌనరుక్త్యంస్యాదితిచేన్న - తత్రహి నిమిత్తోపాదానైక్యస్య శ్రుతిప్రతిపాద్యత్వం సమర్థ్యతే - అత్రతునిమిత్తోపాదానైక్యసిద్ధవత్కారేణ తస్యోభయవిధకారణత్వస్య లక్షణత్వానుపపత్తిః పరిహ్రియతఇతి వైషమ్యాత్. నన్వీశ్వర ఏవ బ్రహ్మచేత్ సత్యజ్ఞానాది-లక్షణత్వేన వక్తవ్యం నతుజన్మాది - ఈశ్వరస్య సర్వవిధకారణత్వాయోగాత్. నిమిత్తకారణముపాదానంచైకమేవహి వేదాన్తేషుమతం. తస్మాదీశ్వరాదతిరిక్తం బ్రహ్మాభ్యుపగచ్ఛతో భేదాభేదవాదినో ఽనుకూలమిదంజన్మాది లక్షణకథనమ్- నైవమ్- చిదచిద్విశిష్టతయా సత్యసంకల్పతయా చేశ్వరస్యైవబహుస్స్యామితీక్షణక్షమత్వేన సర్వవిధకారణతోపపత్తేః. సన్మాత్రస్య చిన్మాత్రస్యచ సత్యసంకల్పత్వాయోగా, దీశ్వరస్యచ బ్రహ్మాంశతయా ఽధ్యస్తతయాచాభిమతస్యాం శాన్తరాధ్యస్తాన్తర సమానాధికరణశబ్దవాచ్యత్వాయోగా,చ్చ భేదాభేదపక్షే మృషావాదిపక్షేచ * బహుస్స్యామితి సంకల్పపూర్వక కారణత్వం నఘటతఇత్యేతల్లక్షణం పరేషామేవానుపపన్నమ్.కించ - బుభుత్సితస్య లక్షణంవాచ్యమ్- బుభుత్సితంచోపాస్యమ్. ఈశ్వర ఏవోపాస్యః ప్రాప్యశ్చ. ఉపాసనంచ విశిష్టవిషయం - ఉపాసాత్రైవిధ్యస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. ప్రాప్తిశ్చవిశిష్టవిషయా - యథోపాసన భావిత్వాత్తస్యాః జన్మాదిచోపాస్యలక్షణం * తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి ప్రతిపాదనాత్. సత్యజ్ఞానాదితు విశేష్యాంశస్యలక్షణం - నతు విశిష్టస్య - అతో విశిష్టస్యైవోపాస్యత్వాజ్జిజ్ఞాస్యబ్రహ్మలక్షణం జన్మాద్యేవ. యతఇత్యస్యానువాదరూపత్వాత్ విజిజ్ఞాసస్వేతి జిజ్ఞాస్యత్వవచనాచ్చ జిజ్ఞాస్యతోపయోగిశోధకవాక్యార్థశ్చ యచ్ఛబ్దేగర్భితః. తస్మాదస్మాదిత్యాదివిశేషణాన్యుక్తాని. అథజన్మాదీనాం లక్షణత్వే తత్రజన్మనోన్తర్భావే తత్రాపిసముదితస్య లక్షణత్వేచ కింతేప్రమాణమిత్యాకాఙ్క్షాయాం - సూత్రకారైర్విషయత్వేనాభిప్రేతాంశ్రుతిందర్శయతి (భృగురితి) శాస్త్రంప్రణాడ్యావిషయః * యతో వా ఇమానీత్యాది మాత్రేఉదాహర్తవ్యేపి అర్థవాదరూపతాత్పర్యలిఙ్గజ్ఞాపనార్థం, ప్రకరణస్య బ్రహ్మోపక్రమత్వేనానన్యపరత్వజ్ఞాపనార్థంచ భృగుర్వా ఇత్యాద్యుదాహృతమ్. అగ్నీన్ద్రాదివస్తుషు సర్వోత్కృష్టతయా ఆపాతప్రతీతేషు సర్వేషాంసర్వోత్కృష్టత్వస్యానుపపన్నత్వేన తత్త్వస్య దుర్నిశ్చయతయా నిరతిశయబృహత్త్వాశ్రయవ్యక్తివిశేషజిజ్ఞాసయాహి * అధీహిభగవో బ్రహ్మేతిప్రశ్నః. తత్రవ్యక్తివిశేషస్య లక్షణముచ్యతే * యతో వా ఇమానీతి. యతో యేనయదితియద్వృత్తయోగాత్కారణత్వమనూద్యతే - తద్బ్రహ్మేతి కారణస్య బ్రహ్మత్వం విధీయతే- తేన కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వం సిద్ధంభవతి * తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి నవిచారస్యోపాసనస్యవావిధిః. విచారాత్మకజ్ఞానం రాగప్రాప్త

తత్రసంశయః-కిమస్మాద్వాక్యాత్ బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపత్తుంశక్యతే-నవేతి.కింప్రాప్తమ్.

త్వాన్నవిధేయమ్. ఉపాసనాత్మకస్యతుజ్ఞానస్య * బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రాకరణికవాక్యాన్తరసిద్ధత్వాత్, ఉపక్రమే * అధీహిభగవోబ్రహ్మేతి ప్రశ్నస్యతత్త్వపరత్వేనోపాయవిషయత్వాభావా.చ్చనోపాసనాత్మకజ్ఞానమిహ విధేయమ్. అతోవిజిజ్ఞాసస్వేత్యుపదిశ్యమానార్థే అవధానార్థం సన్దేహనివృత్త్యర్థంవోక్తమ్. యాగన్ధవతీ - తాంపృథివీంవిద్ధీతివత్. అతఃకారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వమేవాస్యవాక్యస్య విధేయం - యథా - యత్రసారసస్సదేవదత్తకెదార ఇత్యుక్తేసారససంబన్ధస్యదేవదత్తకేదారలక్షణత్వముక్తం స్యాత్. తద్వత్. దేవదత్తకెదారోబుభుత్సితోధీస్థః. సారససంబన్ధశ్చదృష్టః. తస్యదేవదత్తకేదారలక్షణత్వంహ్యజ్ఞాతం- అతస్తదేవవాక్యస్య విధేయమ్, ఏవంనిరతిశయబృహత్త్వంబహుష్వర్థేష్వాపాతతః ప్రతీతమ్. కారణత్వంచ ప్రాపకవాక్యావగతం. తస్యనిరతిశయ బృహద్వస్తులక్షణత్వమనవగతమితి తదత్రవిధేయమ్. లక్షణస్యచ సజాతీయవిజాతీయ వ్యావర్తనస్వభావత్వాదన్యేషాంనిరతిశయ బృహత్త్వశఙ్కావ్యుదాసఃఫలితః. అతోనారాయణాదివిశేషశబ్దవాచ్య వస్తువిశేషస్యైవనిరతిశయబృహత్త్వసిద్ధిః. అతఏవహి పరస్మాత్పుంసఇత్యుక్తమ్. ప్రాపకవాక్యైరేవ కారణభూతవస్తువిశేషస్యనిరతిశయ బృహత్త్వంజ్ఞాయతఇతికిమనేన లక్షణవాక్యేనేతిచేత్. న- అగ్న్యాదీనామపి కర్మభాగవాక్యైస్సర్వోత్కృష్టత్వావగమాత్తేషుబృహత్త్వశఙ్కావ్యుదాసాయ కారణవాక్యానామపి తద్వదన్యపరత్వాభావేన తత్త్వపరత్వజ్ఞాపనపరత్వాదస్యవాక్యస్య. అథశ్రుతిరేవలక్షణం ప్రతిపాదయతిచేత్ కింసూత్రేణేతి శఙ్కాయాం - సూత్రతాత్పర్యార్థం వివక్షుఃసంశయం దర్శయితుంశ్రుతిగతహేతునైవ సంశయోత్పత్తిం దర్శయతి (తత్రేతి) తత్ర తాదృశఇత్యర్థః. పూర్వపక్షానుగుణేన విశేషణబహుత్వేన సిద్ధాన్తానుగుణేనైకవచనాన్తబ్రహ్మశబ్దైక్యేనచవిశిష్టత్వంసంశయహేతుత్వేనాభిప్రేత్యతత్రేత్యుక్తమ్. సంశయస్వరూపం దర్శయతి (కిమస్మాదితి) బ్రహ్మమీమాంసాకిమారమ్భణీయా- ఉతానారమ్భణీయేతి ప్రథమవిచారః. తదర్థం వేదాన్తాబ్రహ్మణిప్రమాణం - ఉతనేతిద్వితీయవిచార.శ్చచతుస్సూత్రీసాధారణః - సిద్ధస్వరూపంబ్రహ్మనశాస్త్రంప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్క్యాహ, తచ్ఛాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవత్యేవ, ఇతి సమన్వయాధికరణోపక్రమేతస్యాధికరణస్య శాస్త్రారమ్భహేతుభూతప్రామాణ్యసమర్థనార్థత్వస్య భాష్యకారైరేవ వక్ష్యమాణత్వాత్. తథాచాహుః * వ్యుత్పత్త్యభావః ప్రతిపత్తిదౌస్థ్యమన్యేనసిద్ధత్వమథాఫలత్వమ్ । ఏతానివైసూత్రచతుష్టయేనానారమ్భమూలాని నిరాకృతానీతి. అతస్తద్విచారయుగళమత్రార్థసిద్ధమభిప్రేత్యైతదధికరణాసాధారణం సంశయశరీరం దర్శితం కిమస్మాదితి. యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యం బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి - ఉతనేతి సంశయః. తదర్థంసంశయ్యతే- కింసృష్ట్యాదీనాం విశేషణత్వేనోపలక్షణత్వేనచబ్రహ్మలక్షణత్వంసంభవతి-నేతి.తదర్థంవిశేషణపక్షేకింవిశేషణభేదేన విశేష్యభేదోఽస్తినేతి.తదర్థంకింవిశేషణస్య విశేషణత్వంస్వాశ్రయసర్వధర్మవ్యావర్తకతయా-ఉతవిరోధిధర్మవ్యావర్తకతయేతి. ఉపలక్షణపక్షే కిమాకారాన్తరప్రతిపత్తిరస్తి - ఉతనాస్తీతి. సర్వధర్మవ్యావర్తకతయావిశేషణత్వం. ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిశ్చనాస్తీ,తి పూర్వఃపక్షః. విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయైవ విశేషణత్వం ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిశ్చ నాస్తీ,తిరాద్ధాన్తః. సర్వధర్మవ్యావర్తకతయా విశేషణత్వే విశేష్యభేద ప్రసఙ్గేన జన్మాదీనాం విశేషణత్వాయోగా, దాకారాన్తరప్రతిపత్త్యభావేచోపలక్షణత్వాయోగా, దుభయథాపి లక్షణత్వాసంభవాదిదంవాక్యం బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపాదయితుం నశక్నోతీతి లక్షణదార్ఢ్యేన బ్రహ్మణిశాస్త్రప్రామాణ్యాభావాత్తద్విచారోనారమ్భణీయఇతి పూర్వపక్షఫలితమ్. విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయైవ విశేషణత్వే విశేష్యభేదాభావాజ్జన్మాదీనాం విశేషణత్వోపపత్తే,రాకారాన్తరప్రతిపత్తిసద్భావాదుపలక్షణత్వోపపత్తేశ్చోభయథాపిలక్షణత్వసంభవాదిదంవాక్యం బ్రహ్మలక్షణతఃప్రతిపాద

నశక్యమితి. నతావజ్జన్మాదయో విశేషణత్వేన బ్రహ్మ లక్షయన్తి - అనేకవిశేషణవ్యావృత్తత్వేన బ్రహ్మణోఽనేకత్వప్రసక్తేః. విశేషణత్వం హి వ్యావర్తకత్వం. నను దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షస్సమపరిమాణ ఇత్యత్ర విశేషణబహుత్వేఽప్యేక ఏవ దేవదత్తః ప్రతీయతే. ఏవమత్రాప్యేకమేవ బ్రహ్మ భవతి నైవమ్ - తత్ర ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీతేరేకస్మిన్నేవ విశేషణానాముపసంహారః అన్యథా తత్రాపి వ్యావర్తకత్వేనానేకత్వమపరిహార్యమ్. అత్ర త్వనేనైవ విశేషణాని లిలక్షయిషితత్వాత్ బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరేణైక్యమనవగతమితి వ్యావర్తకభేదేన బ్రహ్మబహుత్వమవర్జనీయమ్. బ్రహ్మశబ్దైకత్వాదత్రాప్యైక్యం ప్రతీయత ఇతి చేన్న - అజ్ఞాతగోవ్యక్తేః జిజ్ఞాసోః పురుషస్య ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యుక్తే గోపదైక్యేఽపి ఖణ్డత్వాదివ్యావర్తకభేదేన గోవ్యక్తిబహుత్వప్రతీతేః బ్రహ్మవ్యక్తయోఽపి బహవస్స్యుః. అత ఏవ లిలక్షయిషితే వస్తున్యేషాం విశేషణానాం సంభూయ లక్షణత్వమప్యనుపపన్నమ్ నాప్యుపలక్షణత్వేన లక్షయన్తి - ఆకారాన్తరాప్రతిపత్తేః. ఉపలక్షణానామేకేనాకారేణ ప్రతిపన్న

యితుం శక్తేరితి లక్షణసాధ్యత్వేన బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రామాణ్యోపపత్తేస్తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వం సిద్ధాన్తే ఫలితమ్; తత్ర పూర్వపక్షముపపాదయితుం ప్రతిజానీతే (నశక్యమితి) జన్మాదీనాం బ్రహ్మలక్షణత్వం కిం విశేషణతయా - ఉతోపలక్షణతయేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి (నతావదితి) కథం విశేషణత్వేన నలక్షయన్తీత్యత్రాహ (అనేకేతి) అనేకత్వప్రసక్తిః వ్యావర్తకత్వం వా కథమిత్యత్రాహ (విశేషణత్వం హీతి) విశేష్యతే నేనేతి నిర్వచనానుసారేణ భేదకం విశేషణం భేద్యం విశేష్యమితి ప్రసిద్ధేః ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గః నీలం శుక్లం పీతం అజో గజో మహిష ఇత్యాదిషు తథాదర్శనాచ్చేతి భావః. సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) ఉపసంహారః - పర్యవసానమ్. అన్యథా - ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీత్యభావే సతీత్యర్థః, తత్రాపి - దేవదత్తాదావపి, పక్షే వైషమ్యమాహ (అత్ర త్వితి) ప్రమాణాన్తరేణైక్యమనవగతమితి వదతోఽయం భావః ⁕ ఏకమేవాద్వితీయమిత్యాదిభిరపి నైకత్వనిశ్చయః - తత్రాప్యేకత్వాది విశేషణభేదేన బహుత్వాపత్తేః, ఏకమిత్యాది పదానామేకోఽప్రిహిరిత్యాదివన్నిర్వాహసంభవాచ్చేతి. నను న కేవలం ప్రమాణాన్తరేణైవైక్యప్రతీతిః - శాబ్దీ చ విద్యతే. తస్యాం సత్యాం ధర్మిబహుత్వం నస్యాత్. అత్ర చైకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం విశేష్యైక్యజ్ఞాపకమితి శఙ్కతే (బ్రహ్మశబ్దేతి) తద్బ్రహ్మ తద్బ్రహ్మేతి ముహుర్ముహురుక్తిర్వా - తాని బ్రహ్మాణీతి బహువచనం వా - నాస్తీతి భావః. పరిహరతి (నేతి) తత్కథమిత్యత్రాహ (అజ్ఞాతేతి) ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం - విశేషణబహుత్వాధీనం విశేష్యబహుత్వం న బాధతే, ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర బహుత్వప్రతీతేః. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం స్వతో విశేష్యైక్యప్రతిపాదకం - ఖణ్డాదిషు ప్రత్యక్షబాధాత్ బహుత్వప్రతీతిరితి చేన్న - అప్రత్యక్షేఽపి గోషు ఖణ్డ ఇత్యాదివాక్యప్రయుక్తే బహుత్వప్రతీతేః - తస్మాద్విశేషణబహుత్వం చేద్విశేష్యభేదాపాదకమిత్యభిప్రాయేణోక్తం అజ్ఞాతగోవ్యక్తేరితి. అజ్ఞాతగోవ్యక్తేః - ప్రత్యక్షేణాదృశ్యమానగోవ్యక్తేరిత్యర్థః; ఖణ్డో ముణ్డ ఇత్యాదివాక్యప్రయోగాసంభవవ్యుదాసాయ జిజ్ఞాసోరిత్యుక్తమ్ - గోసామాన్యజ్ఞానే సత్యదృష్టగోవ్యక్తిత్వాజ్జిజ్ఞాసాసంభవాత్ప్రయోగసంభవః - సృష్టిస్థితిప్రళయాః కిం ప్రత్యేకలక్షణాని. ఉత సంభూయేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రత్యేకపక్షే దూషణముక్తమ్. సంభూయేతి పక్షే దూషణమాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ - విశేషణభేదస్య స్వతో విశేష్యభేదాపాదకత్వాదిత్యర్థః. ఉపలక్షణపక్షం దూషయతి (నాపీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (ఆకారాన్తరేతి) వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యనివృత్తిరితి భావః వ్యాపకత్వమేవోపపాదయతి (ఉపలక్షణానామితి) ఉపలక్షణానాముపలక్ష్యప్రతిపత్తావుపలక్షణముపలక్ష్యాకారః పూర్వప్రతిప

స్య కేనచిదాకారాన్తరేణ ప్రతిపత్తిహేతుత్వంహిదృష్టంయత్రాయంసారసస్సదేవదత్తకేదార ఇత్యాదిషు. ననుచ * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి ప్రతిపన్నాకారస్య జగజ్జన్మాదీన్యుపలక్షణాని భవన్తి. న- ఇతరేతర ప్రతిపన్నాకారాపేక్షత్వేన ఉభయోర్లక్షణవాక్యయోరన్యోన్యాశ్రయణాత్. అతో న లక్షణతో బ్రహ్మప్రతిపత్తుంశక్యత ఇతి

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే - జగత్సృష్టిస్థితిప్రళయైరుపలక్షణభూతైర్బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుంశక్యతే. న చోపలక్షణోపలక్ష్యాకారవ్యతిరిక్తాకారాన్తరాప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మప్రతిపత్తిః- ఉపలక్ష్యంహ్యనవధికాతిశయబృహత్. బృంహణం.చ - బృహతేర్ధాతోస్తదర్థత్వాత్.

న్నాకారశ్చేత్యాకారత్రయమవర్జనీయం - సంప్రతిపన్నస్థలేషు తద్దర్శనాత్. యథా సారససంబన్ధఉపలక్షణం. దేవదత్తసంబన్ధిత్వముపలక్ష్యమ్. కేదారత్వంపూర్వప్రతిపన్నాకారః, అతోఽత్ర తృతీయాకారప్రతిపత్త్యభావాదుపలక్షణత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. శాఖాగ్రేచన్ద్ర ఇత్యత్ర కథమాకారత్రయమితి చేత్. ఉచ్యతే- కాలవిశేషే దేశవిశేషసంబన్ధః ఉపలక్ష్యాకారః- శాఖాగ్రముపలక్షణం శాఖాచన్ద్రయోశ్చ ఋజుప్రదేశవర్తిత్వంసంబన్ధః- స చ సంబన్ధో వాక్యావగతః ఆదిత్యాదివ్యావర్తకం చన్ద్రశబ్దబోధ్యం చన్ద్రసంస్థానం తృతీయాకారః కేదారత్వాద్యాకారః ప్రత్యక్షప్రతీతః - చన్ద్రత్వంతు పూర్వానుభూతత్వాద్ధీస్థం. కుత్రచన్ద్ర ఇతి బుభుత్సాయామేవం. కశ్చన్ద్ర ఇతిబుభుత్సాయాం శబ్దవాచ్యత్వముపలక్ష్యం. స్వారసికేనవా శబ్దోత్థాపిత బుభుత్సా మూలేనవాప్రత్యక్షేణ ప్రతీతో వక్రతాదిః పూర్వప్రతిపన్నాకారః- అనేన నిర్విశేష వస్తువాదేతూపలక్షణత్వమపినోపపద్యత ఇత్యుక్తంభవతి. తృతీయాకారప్రతిపత్తిరస్తీతిచోదయతి (ననుచేతి) దూషయతి (నేతి) సత్యత్వాదయః కింవిశేషణతయా లక్షణభూతాః - ఉతోపలక్షణతయా. పూర్వస్మిన్కల్పే దూషణముక్తమ్. అన్యత్రచాకారాన్తరప్రతిపత్త్యపేక్షాయాం వాక్యాన్తరేణచేదనవస్థా - స్వేనచేదాత్మాశ్రయ ఇతి. అతో * యతోవా ఇమానీత్యాదివాక్యేన ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిర్వక్తవ్యా - తతశ్చాన్యోన్యాశ్రయ ఇతిభావః. (అత ఇతి) విశేషణత్వోపలక్షణత్వాయోగాదిత్యర్థః ....

సిద్ధాన్తమవతారయతి (ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయత ఇతి) ఏవం సూత్రకారాభిప్రేతే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే తదభిప్రేత స్తత్పరిహార ఉచ్యత ఇత్యర్థః. జ్ఞాప్యబహిర్భూతో జ్ఞాప్యప్రతీత్యుపాయః ఉపలక్షణం. జ్ఞాప్యాన్తర్భూతో జ్ఞాప్యప్రతీత్యుపాయో విశేషణమ్. న చైకస్య జ్ఞాప్యజ్ఞాపకత్వవిరోధః- ఘటాదేరిన్ద్రియసంయోగ ప్రతిసంబన్ధిత్వేనజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వస్య విషయత్వస్యచదర్శనాత్. ఏవంశబ్దతోధీస్థతయా స్వవిశిష్టప్రతీతౌ హేతుభూతం విశేషణమితి ఉభయథాపి లక్షణత్వోపపత్తిం వక్ష్యన్ * ఏకానేకస్వరూపాయ స్థూలసూక్ష్మాత్మనేనమ ఇతివచ్చరమోక్తముపలక్షణపక్షం బుద్ధిస్థతయా ప్రథమముపపాదయితుం ప్రతిజానీతే (జగదితి) ననూపలక్షణపక్షేనుపపత్తిరుక్తేత్యత్రాహ (నచేతి) ఆకారాన్తరం- ఆకారవిశేషః. స చోపలక్షణోపలక్ష్యాకారాతిరిక్త ఇత్యపునరుక్తిః. పృథక్తృతీయాకారం దర్శయితుమాకారద్వయంవివక్షన్ పూర్వముపలక్ష్యాకారమాహ (ఉపలక్ష్యంహీతి) ఆథర్వశిరసి * బృహతిబృంహయతి తస్మాదుచ్యతేపరం బ్రహ్మేతి - శ్రీమతివైష్ణవేపురాణేచ * బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ బ్రహ్మేతిపరిపఠ్యత ఇత్యాది నిర్వచనప్రసిద్ధిద్యోతకో హిశబ్దః. ఆకారత్రయపృథక్త్వద్యోతనార్థాశ్చశబ్దాస్తత్రతత్రజ్ఞేయాః. కథంనిరతిశయబృహత్త్వబృంహణత్వ ప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (బృహతేరితి) మనిన్ ప్రత్యయాన్తస్య రూఢిసహకృతస్య బృహతిధాతోస్తదర్థత్వాదిత్యర్థః. యద్వా - బ్రహ్మశబ్దేన బృహత్త్వబృంహణత్వావగతిః కథమిత్యత్రాహ (బృహతేరితి) బృహత్త్వస్య స్వరూపతో గుణతశ్చ వివక్షితత్వాత్ బృంహణత్వరూప బృహత్త్వమపిధాత్వర్థాన్తర్గతమితిభావః- ఉపలక్షణా

తదుపలక్షణభూతాశ్చ జగజ్జన్మస్థితిలయాః. యతోఽయేనయదితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేన యథాప్రసిద్ధిజన్మాది కారణమనూద్యతే- ప్రసిద్ధిశ్చ * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవసచ్ఛబ్దవాచ్యస్య నిమిత్తోపాదాన రూపకారణత్వేన- తదపి సదేవేదమగ్రఏకమేవాసీదిత్యుపాదానతాం ప్రతిపాద్యాద్వితీయమిత్యధిష్ఠాత్రన్తరం ప్రతిషిధ్య తదైక్షతబహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ ప్రతిపాదనాత్. తస్మాద్యస్మాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయాః తద్బ్రహ్మేతి , జన్మస్థితిలయాస్సనిమిత్తోపాదానభూతం వస్తుబ్రహ్మేతిలక్షయన్తి. జగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిప్తసర్వజ్ఞత్వసత్యసంకల్పత్వ విచిత్రశక్తిత్వాద్యాకారబృహత్త్వేన ప్రతిపన్నం బ్రహ్మేతిచ జన్మాదీనాం తథాప్రతిపన్నస్య లక్షణత్వేన నాకారాన్తరా ప్రతిపత్తిరూపానుపప

కారమాహ (తదుపలక్షణేతి) నను సారసస్య కేదారేణేవ జన్మాదీనాంబ్రహ్మణాసహసంబన్ధో వక్తవ్యః. కించ - బ్రహ్మణఉపాదానత్వే బాహ్యమతఇవ నిమిత్తాన్తరాధిష్ఠే యతాప్రసఙ్గేన సత్యసంకల్పత్వాది గుణాన్వయలక్షణబృంహణత్వాసిద్ధిశ్చస్యాదిత్యేతచ్ఛఙ్కాద్వయం పరిహరంస్తృతీయాకారోపస్థాపకం వాక్యంచావతారయతి (యతోయేనేత్యాదినా) కుత్రకథం ప్రసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ప్రసిద్ధిశ్చేతి) తచ్చ కథమిత్యపేక్షాయాం తత్ప్రతిపాదనం పరానామన్వయ ముఖేనదర్శయతి (తదపీతి) తత్ -నిమిత్తోపాదానత్వ రూపకారణత్వం. ఉపాదానత్వాధిష్ఠాత్రన్తర నివారణయోరుపపాదనం కృతం * తదైక్షతబహుస్యాం * అసృజతేతి. రామకృష్ణాదిరూపేణ బహుభవనవ్యావృత్త్యర్థం జగద్రూపేణబహుభవనమితి దర్శితమ్* తత్తేజోఽసృజతేత్యనేన. అత్రఫలితం సంబన్ధమాహ (తస్మాదితి) యథా ఉపలక్షణేన సారసేనాధికరణత్వేన సంబన్ధిత్వం కేదారస్య, యథాచన్ద్రదేశస్య శాఖాయాశ్చ ఋజుభావస్సంబన్ధః-తథా బ్రహ్మణఉపలక్షణభూతజన్మాదిభిస్త్వాతుహేతుమద్భావస్సంబన్ధఇత్యుక్తంభవతి - యథాప్రసిద్ధ్యనువాద రూపతయావాక్యస్య. నిమిత్తాన్తరశఙ్కాచార్థాత్పరిహృతాభవతి. ఏవం తృతీయాకారస్యాక్షేపకముపలక్షణ సంబన్ధాత్మకం నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వముక్తమ్. అథ తదాక్షిప్తం తృతీయాకారమాహ (జగదితి) యతశ్శబ్దస్మారితకారణవాక్యేషుహి సార్వజ్ఞ్యాద్యవగమః- అతోజగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిప్తేత్యుక్తమ్, గుణానామపరిచ్ఛిన్నతయాతద్విశిష్టస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యతాయోగ్యత్వజ్ఞాపనార్థమాకారబృహత్త్వేనేత్యుక్తమ్ * యస్సర్వజ్ఞఇత్యాదివాక్యావగతసార్వజ్ఞ్యాదీనా ముపలక్షణత్వాభావాన్నాన్యోన్యాశ్రయః. విశేషణబహుత్వంతునవిశేష్యభేదాపాదకమితివక్ష్యతఇతి నవిరోధః. ఉపలక్షణపక్షానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (ఇతిచేతి) ఇతిచ - అతశ్చేత్యర్థః- ఉపలక్ష్యంహీత్యాదిభాష్యస్యైవంవాయోజనా - అనవధికాతిశయశబ్దేతాత్పర్యమ్- ఉపలక్ష్యమనవధికాతిశయబృహత్త్వంబృంహణత్వంచ. నిరవధికబృహత్త్వంచ స్వరూపతోగుణతోవిభూతితశ్చానవధికబృహత్త్వం. బృహత్త్వబృంహణత్వవిశేషఉపలక్ష్యఇత్యుక్తంభవతి. తతశ్చోపలక్ష్యాకారైకదేశభూతంబృహత్త్వబృంహణత్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకారో భవతీతి ఫలితం - లోకేతథాదర్శనాత్. దేవదత్తకేదారత్వంహ్యుపలక్ష్యమ్ - నచ దేవదత్తసంబన్ధిత్వమాత్రం - ఘటపటాదిష్వతిప్రసఙ్గాత్. తదేకదేశభూతకేదారత్వమాత్రేణచ పూర్వప్రతిపత్తిః. తస్మాదుపలక్ష్యైకదేశభూతబృహత్త్వబృంహణత్వాకారేణ పూర్వప్రతిపత్తిః. అనవధికాతిశయబృహత్త్వంబృంహణత్వముపలక్ష్యమిత్యభిప్రాయేణ హ్యనవధికాతిశయబృహద్బృంహణంచేత్యుక్తమ్. బృహత్త్వబృంహణత్వవిశేషస్యోపలక్ష్యత్వాత్ బృహత్త్వబృంహణత్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకారఇత్యర్థసిద్ధమితి - హిశబ్దేనసూచితమ్. కథంతత్ప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (బృహతేర్ధాతోరితి) బృహత్త్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకారఇత్యధ్యాహృతేన వాక్యేన తదర్థత్వాదితి పఞ్చమ్యాఅన్వయః- య

త్తిః జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయాలక్షణత్వేపి నకశ్చిద్దోషః. లక్షణభూతాన్యపి విశేషణాని స్వవిరోధివ్యావృత్తం వస్తులక్షయన్తి. అజ్ఞాతస్వరూపేవస్తున్యేకస్మిన్ లిలక్షయిషితేపి పరస్పరావిరోధ్యనేకవిశేషణలక్షణత్వంన భేదమాపాదయతి-విశేషణానామేకాశ్రయతయాప్రతీతేరేకస్మిన్నేవోపసంహారాత్ ఖణ్డత్వాదయస్తువిరోధాదేవగోవ్యక్తిభేదమాపాదయన్తి.అత్రతుకాలభేదేనజన్మాదీనాం నవిరోధః.

ద్వా - నచేత్యాది పూర్వవాక్యేనాన్వయః. ఉపలక్షణాకారమాహ (తముపలక్షణేతి)తృతీయాకారమన్యమపివివక్షుస్తత్ప్రతిపాదకం వాక్యమవతారయన్నుపలక్షణస్యోపలక్ష్యేణసంబన్ధవన్నిమిత్తాన్తర శఙ్కాం,చ వ్యుదస్యతి(యతో వేత్యాదినా) పూర్వవదర్థః. వివక్షితమన్యంతృతీయాకారమాహ (జగదితి) ఇదానీం- చశబ్దస్తృతీయాకారాన్తర సముచ్చయే. యథాకెదారత్వం సాగసాధికరణత్వదేవదత్తసంబన్ధిత్వోపయోగి- తథాసర్వజ్ఞత్వాదయోప్యనవధికాతిశయబృహత్త్వబృంహణత్వజన్మాదికారణత్వోపయోగినః. అథవిశేషణతయా లక్షణత్వముపపాదయతి (జగజ్జన్మాదీనామితి) కథం నదోషః - అపవాదకప్రమాణాభావే విశేషణభేదస్య విశేష్యభేదావహత్వందోషత్వేనహ్యుక్తమిత్యత్రాహ (లక్షణభూతాన్యపీతి) లక్షణభూతాని. వ్యావర్తకభూతానీత్యర్థః. యద్వా- లక్షణభూతానాం విశేషణానాం సజాతీయవిజాతీయ వ్యావర్తన స్వభావత్వేపీత్యర్థః- స్వవిరోధివ్యావృత్తం నియతభిన్నాశ్రయవిశేషణాశ్రయాద్వ్యావృత్తం- నత్వవిరుద్ధవిశేషణాశ్రయాద్వ్యావృత్తమిత్యర్థః. అయంగ్రన్థఃపక్షవిషయః. బహుత్వాపవాదకప్రమాణాభావేసతి విశేషణత్వమేవ విరోధిత్వమిత్యత్రాహ (అజ్ఞాతేతి) అయంతుసపక్షవిషయః. దేవదత్తశ్శ్యామోయువేత్యాద్యుదాహరణమత్రాభిప్రేతమ్. అప్రత్యక్షవిషయేప్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యాద్విశేష్యైక్యం ప్రతీయతఇత్యర్థః. అత్ర విశేష్యైక్యవ్యవస్థాపకం కిమిత్యపేక్షాయాం సపక్షే విశేష్యైక్యముపపాదయతి (విశేషణానామితి) శబ్దస్వారస్యాద్విశేషణానామేకాశ్రయాన్వయప్రతీతేరవిరుద్ధవిశేషణానామేకాశ్రయవృత్తిత్వోపపత్తేరిత్యర్థః. అవిరుద్ధవిశేషణత్వం విశేష్యైక్య వ్యవస్థాపకమిత్యుక్తంభవతి. యద్వా- అజ్ఞాతస్వరూపఇత్యపి గ్రన్థః పక్షవిషయః. పూర్వస్మిన్గ్రన్థేవిశేషణానాం విరుద్ధవిశేషణాశ్రయాత్ స్వాశ్రయభేదకత్వముక్తమ్. అప్రత్యక్షత్వేసతి భిన్నవిశేషణత్వమేవ భేదకత్వమిత్యత్రాహ (అజ్ఞాతేతి) తత్రాప్యవిరుద్ధవిశేషణభేదోనవిశేష్యభేదకఇత్యర్థః కుతఇత్యత్రాహ (విశేషణానామితి) దేవదత్తశ్శ్యామోయువాలోహితాక్షఇత్యాదావవిరుద్ధవిశేషణానామేకాశ్రయత్వదర్శనాత్ పక్షీకృతేప్యేకస్మిన్నేవ విశేషణానామన్వయోపపత్తేరిత్యర్థః - అవిరుద్ధవిశేషణానాం విశేష్యభేదానాపాదకత్వముక్తమ్- విపక్షభూతఖణ్డాదిషు బహుత్వనియామకమాహ (ఖణ్డత్వాదయస్త్వితి) తతఃపక్షస్యవైషమ్యమాహ (అత్రత్వితి) కాలభేదేనేత్యస్యాయమభిప్రాయః. విశేష్యబ్రహ్మబహుత్వేపిజగజ్జన్మాదీనాంయాగపద్యవ్యాఘాతాత్ కాలభేదేనావిరోధఆశ్రయణీయః - విశేష్యైక్యేపి తథైవావిరోధఇతి. అత్రాయమర్థోఽనుసన్ధేయః- విశేషణబహుత్వం స్వతఏవ విశేష్యభేదాపాదకం, ఖణ్డోముణ్డఇత్యాదిషు దర్శనాత్- దేవదత్తశ్శ్యామోయువేత్యాదిషు ప్రత్యక్షబాధాదైక్యప్రతీతిః తస్మాత్ప్రత్యక్షాగోచరే బ్రహ్మణివిశేషణబహుత్వాయత్తం విశేష్యబహుత్వమవర్జనీయమితిచేత్. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యస్య సర్వత్రావిశేష్యైక్యపరత్వం దేవదత్తశ్శ్యామోయువేత్యాదిషు దృష్టమ్- ఖణ్డోముణ్డఇత్యాదిషు ప్రత్యక్షబాధాద్బహుత్వప్రతీతిః. అతఃప్రత్యక్షాగోచరే బ్రహ్మణిఏకవచనాన్తధర్మివాచపదైక్యాదైక్యంసిద్ధమేవ. నైవమ్- విశేషణభేదాయత్తం విశేష్యబహుత్వమేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం నబాధతే. అపితు ప్రత్యక్షమేవబాధతే - అదృశ్యమానగోవ్యక్తౌ పురుషస్యఖణ్డోముణ్డఇత్యాదివాక్యప్రయోగే సత్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేపి బహుత్వప్రతీతేరితిహిపూర్వపక్షస్థితిః. తత్రోత్తరముచ్యతే అజ్ఞాతేత్యాదినా. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం బహుత్వంబాధతఏవ -

* యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాది కారణవాక్యేన ప్రతిపన్నస్య జగజ్జన్మాదికారణస్య బ్రహ్మణస్సకలేతరవ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. తత్ర సత్యపదం నిరుపాధికసత్తాయోగి బ్రహ్మాహ తేన వికారాస్పదమచేతనం తత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చ వ్యావృత్తః- నామాన్తరభజనార్హావస్థాన్తరయోగేన తయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్. జ్ఞానపదం నిత్యాసఙ్కుచితజ్ఞానైకాకారమాహ.

అదృశ్యమానేపి దేవదత్తే దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదివాక్యప్రయోగే విశేషణబహుత్వే సత్యపి విశేష్యైక్యప్రతీతేః. ఏవం ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షవిభాగవిధురం బహుత్వప్రతీతిరైక్యప్రతీతిశ్చ భవతః, అత్ర తు బహుత్వైకత్వయోః కో నిర్ణాయక ఇతి చేత్. నియతభిన్నాశ్రయ దృష్టవిశేషణబహుత్వం విశేష్యైక్యవిరోధి- అనియతభిన్నాశ్రయదృష్టవిశేషణబహుత్వం నైక్యవిరోధీతి- అథ సత్యజ్ఞానాదీనాం లక్షణత్వోపపత్తిం పూర్వోక్తాన్యోన్యాశ్రయణపరిహారం చాహ (యతో వా ఇతి) లక్షణవాక్యేనానేన కారణత్వమేవ లక్షణత్వేనోక్తమిత్యస్య కారణవాక్యత్వమ్. ఆదిశబ్దేన * సదేవ ఇత్యాదీని కారణత్వప్రాపకవాక్యాని గృహ్యన్తే. నను లక్షణభూతేనైవ జన్మాది కారణత్వేన బ్రహ్మణస్సజాతీయ విజాతీయవ్యావృత్తిస్సిద్ధా- అన్యథా తస్య లక్షణత్వాయోగాత్- తత్కథం సత్యాదివాక్యేన సకలేతరవ్యావృత్తాభిధానోక్తిః ఉచ్యతే- వ్యావృత్తిర్ద్వివిధా- వ్యక్త్యన్తరేష్వసంభావితధర్మయోగరూపా, తత్తజ్జాతీయాసాధారణధర్మానన్వయరూపా చ, తత్ర విలక్షణధర్మయోగేన వ్యక్త్యన్తరేభ్యోఽన్యత్వం సిధ్యతి- నతు తజ్జాతీయత్వం తజ్జాతీయత్వవ్యంజకధర్మాన్వయాధీనతజ్జాతీయత్వశఙ్కాయా అనపగమాత్. తదనన్వయే తు తజ్జాతీయతావ్యావృత్తిస్సిధ్యతి. యథా - ఘటస్య సంస్థానవిశేషేణ స్వేతరసమస్తవైలక్షణ్యసిద్ధావపి పృథివీత్వవ్యవస్థాపకగన్ధవత్త్వయోగాత్ పృథివీజాతీయత్వం నాపైతి - తదయోగాదబాదిషు తజ్జాతీయత్వాపగమః - ఏవం జగత్కారణత్వరూపవిలక్షణధర్మాన్వయే సత్యపి బ్రహ్మణోఽచిజ్జాతీయత్వ జీవజాతీయత్వ శఙ్కావతిష్ఠత ఇతి తజ్జాతీయతావ్యావృత్తిస్సత్యాదివాక్యేన ప్రతిపాద్యత ఇతి తస్య సకలేతరవ్యావృత్తస్వరూపబోధకత్వోక్తిర్యుక్తేతి- కథం వ్యావృత్తస్వరూపాభిధానమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) కేనాపి పరిణామవిశేషేణ తత్తదవస్థస్య సత్తా సోపాధికసత్తా- అతో నిరుపాధికసత్తా నిర్వికారత్వం. సత్యపదవ్యావర్త్యమాహ (తేనేతి) కథమిత్యత్రాహ (నామాన్తరేతి) నిరుపపదం సత్యపదమసఙ్కోచాత్ స్వరూపతో ధర్మతశ్చైకరూపత్వం జ్ఞాపయతీత్యచిత్తత్సంసృష్టజీవవ్యావృత్తిః. జ్ఞానశబ్దార్థమాహ (జ్ఞానపదమితి) ఇదానీమస్మిన్విషయ ఇత్యాద్యుపపదరహితం జ్ఞానపదం అసఙ్కుచితత్వం నిత్యత్వంచ జ్ఞానస్య దర్శయతి. నిత్యాసఙ్కుచితజ్ఞానత్వమేవాకారో యస్య తన్నిత్యాసఙ్కుచితజ్ఞానైకాకారం. తేన బ్రహ్మణః కదాచిత్ క్వచిదపి ప్రదేశే జడత్వవ్యావృత్తిః. నిత్యాసఙ్కుచితజ్ఞానత్వం అద్వారకం ధర్మద్వారకంచ పరమాత్మన ఆకారో భవతి * ఆత్మజ్యోతిస్సమ్రాడితి హోవాచ * బ్రహ్మణా విపశ్చితా * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదిభిస్స్వరూపస్య ధర్మస్య చ జ్ఞానత్వావగమాత్. జ్ఞానశబ్దాసఙ్కోచేన సద్వారకాద్వారకజ్ఞానాకారత్వసిద్ధిః- నన్వస్య జ్ఞానశబ్దస్య కిం ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. విషయావగాహిజ్ఞానాఖ్యద్రవ్యత్వం చేత్. అపర్యవసానాత్ జ్ఞానధర్మకత్వముక్తం స్యాత్. నతు జ్ఞానస్వరూపతా. స్వప్రకాశతారూపం జ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్. జ్ఞానస్వరూపత్వముక్తం స్యాత్. నతు జ్ఞానధర్మకత్వమ్. తతశ్చ * తద్గుణసారత్వాదితి సూత్రవిరోధశ్చ. నచ గవాదిశబ్దానాం పరమాత్మపరత్వే గోత్వసంస్థానపిణ్డజీవానామివ ద్వారద్వారిభావాత్ జ్ఞానాఖ్యద్రవ్యజ్ఞానత్వగుణయోర్ద్వయోరపి ప్రవృత్తినిమిత్తత్వం ఘటతే - నహి ధర్మభూతజ్ఞానం స్వరూపభూతజ్ఞానగతజ్ఞానత్వగుణేన సమవైతి యేన ద్వారద్వారిభావస్స్యాత్. ధర్మభూతజ్ఞానే స్వరూపేచానుగతం జ్ఞానత్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్. గోశబ్దేన ఖణ్డముణ్డపిణ్డద్వయవత్ జ్ఞానవ్యక్తిద్వయముక్తం స్యాదితి ద్వారద్వారిభావేనానభిధానాత్ తయోర్జ్ఞానయోర్న

ర్మధర్మిభావప్రతీతిః- జ్ఞానత్వగుణవిశేషితజ్ఞానద్రవ్యవిశిష్టతయా జ్ఞానత్వగుణవిశిష్టతయాచ స్వరూపస్యాభిధానే ధ
ర్మధర్మిభావప్రతీతిః- జ్ఞానత్వగుణవిశేషితజ్ఞానద్రవ్యవిశిష్టతయా జ్ఞానత్వగుణవిశిష్టతయాచ స్వరూపస్యాభిధానే శ
బ్దస్య యుగపద్వ్యాపారభేదః ప్రసజ్యేత్ - అతో జ్ఞానపదేన స్వరూపతో ధర్మతశ్చ జ్ఞానాకారత్వమాత్మనో నసిధ్యే
త్. ఉచ్యతే- జ్ఞానశబ్దస్య స్వప్రకాశతారూపం జ్ఞానత్వంప్రవృత్తినిమిత్తమ్. నచ * తద్గుణసారత్వాదితి సూత్రవిరో
ధః- ధర్మభూతజ్ఞానద్రవ్యాభిధానేపి జ్ఞానత్వస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్. స్వరూపస్యచ జ్ఞానత్వమ్*ప్రకాశవచ్చావై
యర్థ్యాదితిసూత్రితం.నచసద్వారకమద్వారకంచస్వరూపస్యాభిధానేపి శబ్దస్యయుగపద్వ్యాపారభేదః-సాక్షాద్వాప
రంపరయావేతి విశేషణమనపేక్ష్యజ్ఞానత్వమాత్రస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేసతి శబ్దశక్త్యసఙ్కోచాత్ సాక్షాత్ప్రతిపా
ద్యాచ జ్ఞానత్వవిశిష్టతావగమేన జ్ఞానధర్మకత్వ జ్ఞానస్వరూపత్వసిద్ధేః. నచ ద్వారద్వారిభావేనానభిధానాత్ ఖణ్డ
ముణ్డవ్యక్త్యోరివధర్మధర్మిభావాసిద్ధిః * ఆత్మజ్యోతిస్సంమ్రాట్ * బ్రహ్మణావిపశ్చితా * అత్రాయంపురుషస్స్వయం
జ్యోతిర్భవతి * ఏషహిద్రష్టాశ్రోతారసయితాఘ్రాతామన్తాబోద్ధాకర్తావిజ్ఞానాత్మాపురుషఇత్యాదిభిః పరమాత్మనో
జీవస్యచ జ్ఞానధర్మకత్వస్య జ్ఞానస్వరూపత్వస్యచ సిద్ధేః, జ్ఞానశబ్దస్యచాసఙ్కోచేన జ్ఞానాత్మనోర్విశేషణాంశవిశే
ష్యాంశేచ జ్ఞానత్వవైశిష్ట్యబోధనసామర్థ్యాచ్చ, యథా - సపరికరో రాజాదృష్టః సపరిచ్ఛదంగృహం క్రీతం, సవ
త్సాగౌఃక్రీతే, త్యాదౌ విశేషణాంశస్యవిశేష్యాంశస్యచ దృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయఏకవ్యాపారేణశబ్దేనబోధ్యతే. తద్వ
త్. నచ విశేషణాంశే విశేష్యాంశేవా దృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయఆర్థః, విశేషణాంశవిశేష్యాంశయోరన్యతరేణ వినాన్యతర
స్య దృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయప్రతీత్యనుపపత్త్యభావాత్. నహిప్రవాహస్యఘోషంప్రతివాసత్వవద్విశేషణాంశేన వినావి
శేష్యాంశస్య దృష్టత్వక్రీతత్వాదికమనుపపన్నం. నచ దర్శనక్రియాదియోగ్యతాలక్షణ నార్థసామర్థ్యేన విశేషణాంశస్య
తదన్వయప్రతీతిః - మణ్డపక్షేత్రగోదోహనాదీనాం దర్శనక్రియాదియోగ్యానామపితదన్వయాప్రతీతేః - తదప్రతీతిశ్చ
బుభుత్సాయాం సత్యాం సందేహోదయాత్సిద్ధా. నచ మభివ్యాహారబలాద్విశేషణాంశస్య తదన్వయసిద్ధిః- ధార్మికో
రాజాదృష్టఇత్యత్ర ధర్మస్యదృష్టత్వాప్రతీతేః. నహిధర్మశ్చక్షుర్విషయః- యోగ్యత్వేసతి సమభివ్యాహారబలాత్తదన్వ
యసిద్ధిరితిచేత్. తర్హి విశేషణాంశేపి తదన్వయస్య శాబ్దత్వముక్తంస్యాత్ - నహ్యాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాన్వయేన
ప్రతిపన్నత్వం శాబ్దత్వం నివారయతి. నను సపరికరో రాజాదృష్టఇత్యాదిషు విశేషణాంశస్య విశేష్యాంశస్యచ శబ్దే
నోపస్థాపనాత్తత్రవిశేషణాంశేపి విధిత్సితాకారాన్వయఉపపన్నః - అత్రతు తదభావాదుభయత్రవిధిత్సితాకారాన్వ
యానుపపత్తిరితి. నైవమ్. బ్రహ్మశబ్దేనైవ విశిష్టవస్తూపస్థాపనాత్. తథాహి- * తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి ముముక్షోర్జిజ్ఞాస్య
తయోక్తంబ్రహ్మ * తదైక్షతేత్యాదీనివాక్యానిసత్యసంకల్పత్వాదివిశిష్టం కారణంవదన్తి- తచ్ఛోధనప్రవృత్తసత్యాది
వాక్యగతబ్రహ్మశబ్దస్సత్యసంకల్పత్వాదివిశిష్టకారణవిషయః. బృంహణత్వమపిహిబ్రహ్మశబ్దార్థః - తచ్చస్వసంకల్పేనా
చేతనస్య స్థూలపరిణామహేతుత్వం, చేతనానాం * సచానన్త్యాయకల్పతఇత్యుక్తజ్ఞానబృహత్త్వహేతుత్వంచ, తతశ్చ
సత్యసంకల్పత్వాది విశిష్టార్థోపస్థాపక బ్రహ్మశబ్దప్రతిపన్నవిశిష్టవస్తువిశేషకత్వాత్ జ్ఞానపదమసఙ్కుచితశక్తితయావి
శేష్యాంశేవిశేషణాంశేచ స్వప్రవృత్తినిమిత్తభూతజ్ఞానత్వాన్వయం ప్రతిపాదయతి. సపరికరో రాజాదృష్టఇత్యాదిషు
పదాన్తరసమభివ్యాహృతశబ్దేనవిశిష్టోపస్థాపనమ్. అత్రతు స్వోపజీవ్యవాక్యాన్తరస్థనిర్వచనసాపేక్షబ్రహ్మశబ్దేనేతిభి
దా. విశిష్టవస్తున్యుపస్థాపితేసతి విశేషణాంశస్య విశేష్యాంశస్యచ విధిత్సితాకారాన్వయిత్వంతుల్యమ్. స్వోపజీవ్య వా
క్యాన్తరసాపేక్షశబ్దేన విశిష్టవస్తున్యుపస్థాపితే విధిత్సితాకారస్యోభయాన్వయిత్వంచదృష్టమ్. యథా - సానుచరో రా
జాసమాగతః మయాచ రాజాసత్కృతఇతి. సవత్సాగౌస్త్రితాసాచదత్తేతి, అతఃపరమాత్మనో జ్ఞానశబ్దేన జ్ఞానధర్మకత్వ
జ్ఞానస్వరూపకత్వాభిధానంయుక్తమ్- ఆనన్దాదిశబ్దేష్వప్యేషఏవన్యాయః స్వతఃప్రవర్తతే, ప్రమాణాన్తరవిరోధేసతి

తేనకదాచిత్సంకుచితజ్ఞానత్వేన ముక్తావ్యావృత్తాః. అనన్తపదం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితంస్వరూపమాహ. సగుణత్వాత్స్వరూపస్య-స్వరూపేణగుణైశ్చానన్త్యమ్, తేన పూర్వపదద్వయవ్యావృత్తకోటిద్వయ విలక్షణాస్సాతిశయస్వరూప స్వగుణానిత్యావ్యావృత్తాః- విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వాత్. తతః * సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన వాక్యేన జగజ్జన్మాదినాఽవగతస్వరూపం బ్రహ్మాసకలేతరవ

తు నివర్తతే - అతోయథోక్తార్థఉపపన్నః. అతస్సాక్షాత్ప్రణాడ్యానిత్యాసఙ్కుచితజ్ఞానైకాకారత్వం దర్శయతా జ్ఞానపదేన ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధిమాహ (తేనేతి) అనన్తపదస్యార్థమాహ (అనన్తేతి) ఇహేదం - నాన్యత్రేతి పరిచ్ఛేత్తుమశక్యత్వం దేశాపరిచ్ఛేదః. ఇదమిదానీం - నాన్యదేతి పరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వం కాలాపరిచ్ఛేదః. నతు దేశకాలాభావౌ. ఏవం వస్త్వపరిచ్ఛేదోపి నవస్త్వన్తరాభావః-కింత్విదమిదంనభవతీతిపరిచ్ఛేదానర్హత్వమేవ. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంవస్త్వపరిచ్ఛేదఇతియావత్. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తైభావరూపాజ్ఞానతత్కార్యజాలైర్జ్ఞీకృతేసతివస్త్వన్తరాభావరూపోవస్త్వపరిచ్ఛేదః పరస్యానుపపన్నః సత్యవస్త్వన్తరాభావస్సఇతిచేత్. తర్హిస్వనిష్ఠవస్త్వన్తరాభావస్సఇత్యభ్యుపగమోవరం ప్రమాణాన్తరావిరోధాత్. సత్యవస్త్వన్తరాభావోహితద్ధర్మిగ్రాహకప్రమాణవిరుద్ధః గుణతోఽప్యానన్త్యమాహ (సగుణత్వాదితి) గుణానాం దేశకాలాపరిచ్ఛేదావిద్యేతే - నతూక్తలక్షణవస్తుపరిచ్ఛేదాభావః. నతు స్వరూపస్యైవ. యద్వా- ప్రకారాన్తరేణ వస్తుపరిచ్ఛేదాభావమాహ (సగుణత్వాదితి) ఇదమియదితి వస్తుస్వభావతః పరిచ్ఛేదాభావోవస్త్వపరిచ్ఛేదః. యథా- తుల్యకాలత్వే తుల్యపరిమాణత్వేపి దశవర్ణస్వర్ణాపేక్షయా షడ్వర్ణస్వర్ణం తదపేక్షయాకలధౌతాదిచాపకృష్టమ్. సోపకర్షోవస్తుపరిచ్ఛేదః. తత్తదపేక్షయా గురుత్వోజ్జ్వలత్వ పవిత్రత్వాదిభిర్దశవర్ణస్వర్ణాదికం ప్రకృష్టమ్. తస్యప్రకర్షస్య నిరతిశయత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. ఈదృశవస్త్వపరిచ్ఛేదః స్వరూపస్యగుణానాంచ యుజ్యతే. తేషామపి హేయప్రత్యనీకత్వాదిస్వభావోత్కర్షస్య నిరవధికత్వాత్- సమాభ్యధికరాహిత్యనిదానభూతోగుణైర్నిరతిశయప్రకర్షోవస్త్వపరిచ్ఛేదఇత్యుక్తంభవతి - సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం చాస్మిన్నన్తర్గతం - తద్ధిసర్వశరీరకత్వమ్- తచ్చనియమనధారణశేషిత్వకాష్ఠేతి. అనన్తపదవ్యవచ్ఛేద్యమాహ (తేనేతి) (సాతిశయస్వరూపస్వగుణాఇతి) స్వరూపమణుత్వాత్సాతిశయమ్- జ్ఞానవ్యతిరిక్తాఐశ్వర్యాది గుణాశ్చ జగద్వ్యాపారానర్హతయాసాతిశయాః. జ్ఞానంచనిత్యం సర్వగతమపి తథాత్వస్య పరమాత్మనిత్యేచ్ఛాధీనత్వాత్ సాతిశయమ్ - అపరాధీనత్వరూపస్యాతిశయస్య పరస్మిన్విద్యమానత్వాత్. స్వాభావికత్వేపి గుణానాం సాతిశయత్వమితి జ్ఞాపనార్థఃస్వశబ్దః. ఏవంవ్యావృత్తికథనస్య హేతుమాహ (విశేషణానామితి) అన్యోన్యాశ్రయస్య పరిహృతత్వందర్శయతి (తతఇతి) తతః- ఏవంవ్యావృత్తిసిద్ధేః. అవగతస్వరూపం - అవగతాసాధారణాకారం. జన్మాదికారణత్వం హ్యసాధారణాకారః - తల్లక్షణకత్వేనావగతమిత్యర్థః. వస్తువిశేషస్వరూపం. బ్రహ్మేతి వాపాఠః. కారణతయా లక్షితస్యబ్రహ్మణః కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యావర్తకత్వాచ్ఛోధకవాక్యానాం లక్షణవాక్యపూర్వకత్వమస్తి- నతు తస్యశోధకవాక్యపూర్వకత్వమితినాన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. సూత్రకారైస్సత్యజ్ఞానాదీనాం లక్షణత్వేనానుక్తినిదానంచానేనైవ దర్శితంభవతి. విశేష్యాంశస్య లక్షణంసత్యజ్ఞానాది- నతు విశిష్టస్యవిశిష్టస్యైవోపాస్యత్వాత్ ప్రాప్యత్వాచ్చజిజ్ఞాస్యబ్రహ్మలక్షణం జన్మాద్యేవేతి సూత్రకారాభిప్రాయః- జగత్కారణం బ్రహ్మజిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తేకారణత్వశఙ్కితదోషవ్యావర్తకతయా తచ్ఛేషభూతశోధకవాక్యార్థశ్చాస్మింత్సూత్రేసూత్రకారాభిప్రేతః- జిజ్ఞాస్యత్వానుగుణస్య కారణత్వస్యైవ లక్షణతయా వివక్షితత్వాత్. స్వరూపేణహేయాస్పదస్య జిజ్ఞాస్యత్వానుపపత్త్యాజిజ్ఞాస్యతాయాశ్శోధకవాక్యార్థసాపేక్షత్వాత్, సత్యజ్ఞానాదివాక్యవిషయసూత్రాన్తరాభావాత్,

స్తువిసజాతీయమితి లక్ష్యత ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయణమ్. అతస్సకలజగజ్జన్మాదికారణం నిరవద్యం సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం సర్వశక్తి బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి సిద్ధమ్.——— యేతు నిర్విశేషవస్తు జిజ్ఞాస్యమితి వదన్తి. తన్మతే * బ్రహ్మజిజ్ఞాసా * జన్మాద్యస్య యత ఇత్యసఙ్గతం స్యాత్ - నిరతిశయ బృహత్ బృంహణంచ బ్రహ్మేతి నిర్వచనాత్; తచ్చ బ్రహ్మ జగజ్జన్మాదికారణమితి వదనాచ్చ- ఏవముత్తరేష్వపి సూత్రగణేషు సూత్రోదాహృత శ్రుతిగణేషు చ ఈక్షణాద్యన్వయదర్శనాత్ సూత్రాణి సూత్రోదాహృతశ్రుతయశ్చ న తత్ర ప్రమాణమ్. తర్కాశ్చ సాధ్యధర్మావ్యభిచారిసాధనధర్మాన్వితవస్తువిషయత్వాన్న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణమ్. జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతస్తద్బ్రహ్మేతి స్వోత్ప్రేక్షాపక్షేపి న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః- భ్రమమూలమజ్ఞానం - అజ్ఞానసాక్షి బ్రహ్మేత్యభ్యుపగమాత్. సాక్షిత్వం హి ప్రకాశైకరసతయైవోచ్యతే- ప్రకాశత్వం తు జడాద్వ్యావర్తకం స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేన భవతి. తథా సతి సవిశేషత్వమ్. తదభావే ప్రకాశతైవ న స్యాత్ - తుచ్ఛతైవ స్యాత్....

* ప్రాజ్ఞనత్ * ప్రకాశవచ్చ * ప్రకాశాదివచ్చేతి సూత్రాణాం సత్యాదివాక్యం దృష్టాన్తతయోపజీవ్యార్థాన్తరోపపాదనపరత్వాచ్చ- సత్యజ్ఞానాదివాక్యార్థశ్చేహాభిప్రేత ఇత్యభిప్రాయేణ భాష్యకారైర్నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాదిత్యాది విశేషణముక్తమ్. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః - జన్మాదీనాం విశేషణతయోపలక్షణతయా చ లక్షణత్వోపపత్తేః. జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగిశోధకవాక్యావగతాకారవిశిష్టమేవ కారణవస్తు * యతో వా ఇమాని * ఇత్యాదివాక్యే అర్థలబ్ధమిత్యభిప్రాయేణాహ (నిరవద్యమితి) సర్వజ్ఞత్వాదిగుణజాతం కారణత్వాక్షిప్తం యత ఇత్యత్రానూద్యత ఇత్యభిప్రాయేణ తదుక్తిః.——— అస్య సూత్రద్వయస్య నిర్విశేషవాదిపక్షాసఙ్గతిమాహ (యేత్వితి) ఆద్యసూత్రాసఙ్గతిముపపాదయతి (నిరతిశయేతి) అథర్వశిరసి శ్రీవిష్ణుపురాణే చోక్తనిర్వచనమభిప్రేతమ్. న నిర్విశేషం బ్రహ్మేతి నిరుక్తమితి భావః. ద్వితీయసూత్రాసంగతిం వివృణోతి (తచ్చేతి) న హి జగతోఽధ్యాసో యత ఇతి లిలక్షయిషితమితి భావః ఏవం సూత్రాసఙ్గతికథనేన తద్విషయవాక్యాసఙ్గతిరపి ఫలితా. ఉత్తరేషాం సూత్రాణాం తత్తద్విషయవాక్యానామపి నిర్విశేషపక్షాననుగుణత్వమాహ (ఏవమితి) (గణేష్వితి) నైకైకం సూత్రం వాక్యం వా విరుద్ధం- అపి తు తత్తదధికరణశరీరం తత్తద్విషయవాక్యజాతం చ విరుద్ధమితి భావః. తర్కాననుగుణత్వమాహ (తర్కాశ్చేతి) తర్కశబ్దోఽనుమానపరః. ప్రమాణానుగ్రాహకతర్కపరో వా. పరాభిమతయోజనాయామపి నిర్విశేషవస్త్వసిద్ధిమాహ (జగజ్జన్మాదీతి) (స్వోత్ప్రేక్షాపక్షేపీతి) అయమభిప్రాయః * యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్ * తదాత్మానం స్వయమకురుత * కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః * ఆత్మకృతేః * పరిణామాదితి శ్రుతిస్మృతిసూత్రేషు పరిణామవచనతదనుగుణదృష్టాన్తతదుపపాదనాని దృశ్యన్తే- న తు వివర్తానుగుణం కిమపి దృశ్యతే. న హి యథా సోమ్యైకేన శుక్తిశకలేన సర్వం రజతజాతం విజ్ఞాతం స్యాదితి శ్రుతిః వివర్తాదిసూత్రం వా దృశ్యతే. తస్మాజ్జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతః తద్బ్రహ్మేత్యయమర్థః స్వయమార్జితః - న తు శ్రుతిసిద్ధ ఇతి. పరోత్ప్రేక్షితపక్షే తన్నిర్విశేషత్వాసిద్ధిముపపాదయతి (భ్రమమూలమితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (సాక్షిత్వం హీతి) తత్రాపి కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశత్వం త్వితి) ప్రకాశత్వం- ప్రకాశశబ్దవాచ్యత్వమ్. (వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేనేతి) వ్యవహారయోగ్యతాపాదనమేవ స్వభావః - తేన భవతి. స్వపరవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపస్వభావ ఏవ ప్రకాశత్వమిత్యర్థః. తథాభ్యుపగమే సవిశేషత్వమాహ (తథేతి) అనభ్యుపగమే దూషణమాహ (తదభావ ఇతి) సమాప్తిమగమజ్జన్మాద్యధికరణమ్......

జగజ్జన్మాదికరణం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తమ్. తదయుక్తం, తద్భిన్నవాక్యప్రతిపాద్యం, అనుమానేన సిద్ధేరిత్యాశఙ్క్యాహ.—॥ సూ॥ శ్రీ శాస్త్రయోనిత్వా(త్) శ్రీ

శాస్త్రంయస్యయోనిః - కారణం - ప్రమాణం - తచ్ఛాస్త్రయోని, తస్యభావశ్శాస్త్రయోనిత్వమ్ తస్మాత్. బ్రహ్మజ్ఞానకారణత్వాత్ శాస్త్రస్య - తద్యోనిత్వంబ్రహ్మణః, అత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేనప్రత్యక్షా

అథావాన్తరసఙ్గతిమాహ (జగజ్జన్మాదీతి) కథమయుక్తమిత్యత్రాహ (తద్ధీతి) సామాన్యేనశబ్దప్రతిపాద్యత్వే సిద్ధేహిశబ్దవిశేషరూపవేదాన్తవేద్యత్వసిద్ధిరితిభావః. తచ్చకుతః. నహిప్రత్యక్షేణ తదీక్ష్యతఇత్యత్రాహ (అనుమానేనేతి) నన్వీశ్వరానుమాననిరాసార్థం నేదమధికరణమారమ్భణీయం - సాధకబాధక ప్రమాణాన్తరగోచరస్య శాస్త్రేణప్రతిపాదనాయోగాద్ధితన్నిరాసః - నచాయమపేక్షితః - అనుమానేనకర్తృమాత్రేసిద్ధేపితదప్రతిపన్నస్య నిమిత్తోపాదానైక్యస్య గగనాదిసర్గస్యచ ప్రతిపాదనోపపత్తేః. అనుమానవిరుద్ధాంశంనశాస్త్రంప్రతిపాదయతీతి తత్ప్రతిపాదనాయానుమాననిరాసఇతిచేన్న - ఆగమవిరోధస్యైవానుమానదూషణతయాఽనుమానేనాగమప్రతిబన్ధాయోగాదితి. ఉచ్యతే - శాస్త్రంహి సాధకాన్తరసిద్ధంబాధకాన్తరబాధితంచ నప్రతిపాదయతి. యథాహుః. ✽ అసన్నికృష్టవాచాదద్వయమత్రజహాసితం । తాదూప్యేణపరిచ్ఛిత్తిస్తద్విపర్యయతోపివేతి. తత్రనిమిత్తత్వోపాదానత్వేచ శాస్త్రేణప్రతీయేతే- తత్రనిమిత్తమాత్రస్యానుమానసిద్ధత్వాత్తదుక్తిరనువాదస్స్యాత్- అనువాదస్య ప్రమాణాన్తరసిద్ధిసాపేక్షత్వాన్నిమిత్తానువాదోఽనుమానసాపేక్షఏవభవతి. అనుమానంచామూర్తద్రవ్యేతరనిష్ఠోపాదానవ్యతిరిక్తకర్తృకత్వవ్యాప్తిమూలమితిధర్మిగ్రాహకానుమానవిరోధేననిమిత్తోపాదానైక్యం గగనాద్యుత్పత్తించశాస్త్రంనప్రతిపాదయితుమలమ్. ఏవంకారణవాక్యానామంశే ప్రాప్తవిషయత్వాదంశాన్తరేబాధితవిషయత్వాచ్చ నిమిత్తోపాదానైక్యాదికం నసిధ్యేదితి తత్సిద్ధయేనిమిత్తమాత్రానుమాననిరాసార్థమిదమధికరణమారమ్భణీయమితి. నన్వనుమానవాదిభిరపీశ్వరస్యాగమగమ్యత్వమఙ్గీకృతం - ఆగమానుగ్రాహకతయాచానుమానముచ్యతఇతితన్నిరాసాయుక్తఇతిచేత్. ప్రథమః ప్రామాణ్యవాదిభిర్జైనం నత్వయుక్తమ్. అనుమానస్యశాస్త్రానుగ్రాహకత్వే శాస్త్రమేవ ప్రాధాన్యేనేశ్వరే ప్రమాణంభవతి-అనుగ్రాహ్యంహిప్రధానమ్. ఈశ్వరప్రోక్తతయాచత్రైర్వేదప్రామాణ్యమఙ్గీక్రియతే-అతఈశ్వరేసిద్ధేతత్ప్రణీతత్వాద్వేదప్రామాణ్యసిద్ధిః- తత్సిద్ధావీశ్వరసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. ననుమహాజనపరిగ్రహాద్వేదప్రామాణ్యం-వేదాదీశ్వరసిద్ధిరితినాన్యోన్యాశ్రయఇతిచేత్.న-తత్పరిగ్రహస్యభ్రాన్తిమూలత్వవ్యుదాసార్థంనిర్దోషత్వజ్ఞానమూలత్వంవాచ్యం-నిర్దోషత్వజ్ఞానంచగుణవద్వక్తృకత్వజ్ఞానాదిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యదేవ,ఆప్తోక్తత్వమనుమానతస్సిద్ధమితినాన్యోన్యాశ్రయఇతిచేత్ తతఏవానుమానాద్వేదవక్తృత్వేనేశ్వరసిద్ధేః కింవేదనేతిశాస్త్రవైయర్థ్యపరిహారాయతన్నిరాసఃకార్యఇత్యధికరణారమ్భోయుక్తః॥3॥సూ ——శ్రీశాస్త్రయోనిత్వాత్ ॥శ్రీ—— వ్యాఖ్యాతృన్తరాభిమతషష్ఠీతత్పురుషయోజనావ్యావృత్త్యర్థమాహ (శాస్త్రంయస్యేతి) యోనిశబ్దస్యోపాదానపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం కారణమాత్రపరత్వమాహ (కారణమితి) కథంసర్వకారణస్య బ్రహ్మణశ్శాస్త్రంకారణమితిశఙ్కయా ముత్పత్తికారణ పరత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రమాణమితి) కారణవాచినో యోనిశబ్దస్యకథం ప్రమాణవాచిత్వ మిత్యత్రాహ (బ్రహ్మజ్ఞానేతి) ఉత్పాదకఇవజ్ఞాపకేపి హేతుశబ్దఃప్రయుజ్యతే - తద్వద్ధేత్వభిప్రాయేణయోనిశబ్దప్రయోగ సంభవఇతిభావః. ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వాత్ బ్రహ్మనశాస్త్రవేద్యమితి పూర్వపక్షేసతిశాస్త్రవేద్యత్వాదితి సిద్ధాన్తహేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వం స్యాదితి శఙ్కాం పరిహరన్ పఞ్చమ్యన్తస్య హేతువాచిపదస్య సాధ్యవాచిపదాన్వయంచ దర్శయతి (అత్యన్తేతి) బ్రహ్మణస్స్వరూపేణేన్ద్రియసంబన్ధో నాస్తి- నచ తల్లిఙ్గస్య - నాపిలిఙ్గలిఙ్గస్యచేత్యభిప్రా

ది ప్రమాణావిషయతయా బ్రహ్మణశ్శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ ఉక్తస్వరూపం బ్రహ్మ * యతో వా ఇ
మాని భూతానీత్యాదివాక్యం బోధయత్యేవేత్యర్థః——నను శాస్త్రయోనిత్వం బ్రహ్మణో న సంభవతి
ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వాద్బ్రహ్మణః. అప్రాప్తే తు శాస్త్రమర్థవత్——కిం తర్హి తత్ప్రమాణం. న
తావత్ ప్రత్యక్షం- తద్ధి ద్వివిధం ఇన్ద్రియసంభవం యోగసంభవం చేతి. ఇన్ద్రియసంభవం చ బాహ్య
సంభవమాన్తరసంభవం చేతి ద్విధా. బాహ్యేన్ద్రియాణి విద్యమానసంనికర్షయోగ్యస్వవిషయబోధజననా
నీతి న సర్వార్థ సాక్షాత్కారతన్నిర్మాణ సమర్థపురుషవిశేషవిషయబోధజననాని.

ద్యేనోక్తం అత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేనేతి, అత ఏవ హి ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయతయేత్యుక్తమ్. యద్వా - వ్యక్తిరూపేణ
దృష్టత్వం వ్యాప్త్యుపయుక్తం దృష్టసజాతీయత్వం చ నాస్తీతి భావః. ఇన్ద్రియప్రత్యక్షశబ్దయోః కరణతత్ఫలభూతజ్ఞానవివక్ష
యా భిన్నార్థతా (శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాదితి) అబ్భక్ష ఇతివదవధారణగర్భశ్శాస్త్రయోనిశబ్ద ఇతి భావః. తతశ్చ ప్రమా
ణాన్తరావిషయత్వం సిధ్యతీతి ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన శబ్దేన ప్రతిపాదయితుం యోగ్యత్వాత్ బ్రహ్మ * యతో వా ఇ
మానీత్యాదివాక్యవిశేషో బోధయతీత్యుక్తం భవతి- పూర్వస్మిన్ సూత్రే ప్రియత్వాసాధ్యం - తదేవాస్మిన్ సూత్రే ముఖభేదేన
సాధ్యత ఇత్యేవకారాభిప్రాయః. అత్రాపి * యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యద్వారా శాస్త్రం విషయః సంశయోప్య
ర్థసిద్ధః సాధారణవిచారద్వయమనుసన్ధేయం - యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం కిం బ్రహ్మణి ప్రమాణం - ఉత నేతి సం
శయః తదర్థం కిం బ్రహ్మ మానాన్తరగోచరః- న వేతి తదర్థం కిం సామాన్యతో దృష్టమనుమానం జీవవిలక్షణమవగమయతి-
నేతి- యద్యవగమయతి- తదా మానాన్తరగోచరత్వాత్ * యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం న బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతి
వేదాన్తానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాభావాత్ తద్విచారానారమ్భః పూర్వపక్షే ఫలితః. రాద్ధాన్తే తు - సామాన్యతో దృష్టా
నుమానస్య జీవవిలక్షణప్రమాణత్వాభావేన బ్రహ్మణో మానాన్తరాగోచరత్వాత్ * యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం బ్ర
హ్మణి ప్రమాణమితి సర్వవేదాన్తవాక్యానాం తత్ప్రామాణ్యాద్విచారస్యారమ్భణీయత్వం ఫలితమ్——సూత్రాక్షరయోజ
నాయాం సంగ్రహేణోక్తమర్థమసహమానః పూర్వపక్షీ చోదయతి (నన్వితి) శాస్త్రయోనిత్వం - శాస్త్రప్రమాణక
త్వం. ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వే కథం శాస్త్రయోనిత్వానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (అప్రాప్తే తు శాస్త్రమర్థవదితి) తుశబ్దోఽ
వధారణే * స్యురేవ తు పునరైవ చేత్యవధారణవాచిన ఇతి హి నైఘణ్టుకాః. వైషమ్యేవా- అబుభుత్సితగ్రాహిత్వేనాయ
త్నసాధ్యత్వాత్ ప్రత్యక్షస్యజ్ఞాతాప్రయోజనబోధకత్వం న దూషణం - శాస్త్రస్య తు బుభుత్సితగ్రాహిత్వేన యత్న
సాధ్యత్వాత్ జ్ఞాతాప్రయోజనబోధకత్వం దూషణం, తథా సతి వహ్న్యైక్షణ్యవాయసదన్తసంఖ్యావాక్యేష్వివ శ్రవణా
దిప్రవృత్త్యనుపపత్తేః——అస్మిన్పూర్వపక్షే సిద్ధాన్త్యేకదేశీ మీమాంసకశ్చోదయతి (కిం తర్హీతి) ఈశ్వరానుమాన ని
రాసేన సిద్ధాన్తిత్వం ఈశ్వరమాత్రానభ్యుపగమేన ఏకదేశిత్వమ్. కిం తర్హి - న కించిదిత్యర్థః కథమిత్యత్రాహ (న తా
వదితి) సర్వస్యాపి ప్రత్యక్షస్యాసామర్థ్యం దర్శయితుం తస్య ద్వైవిధ్యమాహ (తద్ధీతి) ప్రథమస్యాపి ద్వైవిధ్యమా
హ (ఇన్ద్రియసంభవమితి) ఆన్తరశబ్దేన మనో వివక్షితమ్. ప్రథమేనుపపత్తిమాహ (బాహ్యేన్ద్రియాణీతి) దేశస
న్నికర్షం విశింషతా విద్యమానశబ్దేన కాలసన్నికర్షశ్చ సిద్ధః. యోగ్యశబ్దేన స్వభావసన్నికర్ష ఉక్తః. అనేన ధర్మాధర్మాదివ్యా
వృత్తిః. స్వశబ్దేన చక్షురాదికం ప్రతి శబ్దాదివ్యావృత్తిః. యద్వా-స్వవిషయశబ్దేనైవాతీన్ద్రియస్య ఇన్ద్రియాన్తరవిషయస్య
చ వ్యవచ్ఛేదః. యోగ్యశబ్దేన తు తత్తదిన్ద్రియప్రతినియతరూపాదిజాతీయేష్వనుద్భవాదివశాదయోగ్యస్య వ్యవచ్ఛేదః.
ద్వితీయం ప్రతివక్తి (నాపీతి) మనశ్చ న తద్విషయబోధజనకమిత్యర్థః. ఆన్తరసుఖదుఃఖాదీత్యత్రాన్తరశబ్దః ఆత్మత
త్ధర్మపరః. తద్గ్రాహిత్వాదేవ హి మనసోప్యాన్తరత్వమ్. సుఖదుఃఖాదీత్యాన్తరశబ్దవివరణం. ఆదిశబ్దేనేచ్ఛాద్వేషాద

నాప్యాన్తరం - ఆన్తరసుఖదుఃఖాదివ్యతిరిక్తబహిర్విషయేషు తస్యబాహ్యేన్ద్రియానపేక్షప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. నాపి యోగజన్యం- భావనాప్రకర్షపర్యన్తజన్మనస్తస్య విశదావభాసత్వేపి పూర్వానుభూతవిషయస్మృతిమాత్రత్వాన్నప్రామాణ్యమితికుతః ప్రత్యక్షతా - తదతిరిక్తవిషయత్వేకారణాభావాత్. తథాసతి తస్యభ్రమరూపతా. నాప్యనుమానం విశేషతోదృష్టం సామాన్యతోదృష్టంవా - అతీన్ద్రియేవస్తునిసంబన్ధావధారణవిరహాన్నవిశేషతోదృష్టమ్. సమస్తవస్తుసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణసమర్థపురుషవిశేషనియతం సామాన్యతోదృష్టమపినలిఙ్గముపలభ్యతే. ననుచ జగతఃకార్యత్వం తదుపాదానోపకరణ సంప్రదానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకత్వవ్యాప్తం- అచేతనారబ్ధత్వం జగతశ్చైకచేతనాధీనత్వేన వ్యాప్తం - సర్వంహిఘటాదికార్యంతదుపాదానోపకరణసంప్రదానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకందృష్టమ్. అచేతనారబ్ధమరోగంస్వశరీరమేకచేతనాధీనంచ. సావయవత్వేనజగతఃకార్యత్వమ్.ఉచ్యతే. కిమిదమేకచేతనాధీనత్వం.నతావత్తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వం-దృష్టాన్తోహిసాధ్యవికలస్స్యాత్. నహ్యరోగంస్వశరీరమేకచేతనాయత్తోత్పత్తిస్థితి- తచ్ఛరీరస్యభోక్తౄణాంభార్యాదిసర్వచేతనానామదృష్టజన్యత్వాత్తదుత్పత్తిస్థిత్యోః.కించశరీరావయవినస్స్వావయవసమవేతతారూపాస్థితిరవయవసంశ్లేషవిశేషవ్యతిరే

రాత్తనశ్చపరిగ్రహః. వ్యతిరిక్తేత్యనేన రూపాదీనాంబహిష్ట్వమేవోపపాదితం. యోగజన్యస్యానుపపత్తిం దర్శయితుమాహ (నాపియోగేతి) యోగిప్రత్యక్షంకింపూర్వానుభూతానధికవిషయం ప్రమాణం- ఉతానుభూతాధికవిషయమితి వికల్పమభిప్రేత్యానధికవిషయత్వే దూషణమాహ (భావనేతి) అనధికవిషయతయా స్మృతిమాత్రత్వాన్నప్రమాణత్వమితి ప్రమాణాన్తరవిశేషత్వందూరోత్సారితమిత్యర్థః. అనధికవిషయత్వ ముపపాదయతి (తదతిరిక్తవిషయత్వేకారణాభావాదితి) కారణం - ఇన్ద్రియసంబన్ధః. ప్రమితికారణాభావాన్నప్రామాణ్యమిత్యర్థః. అధికవిషయత్వే దూషణమాహ (తథాసతీతి) ఇన్ద్రియసంబన్ధాభావేప్యనుభూతాధికవిషయత్వేతస్య దోషమూలకత్వేన భ్రాన్తిత్తైవేత్యర్థః. ద్వివిధానుమానాగోచరత్వమాహ (నాపీత్యాదినా) నియతం - వ్యాప్తం. సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయాచోదయన్తంవాదినం పూర్వపక్ష్యేకదేశీచోదయతి (ననుచేతి) నైయాయికైకదేశిభిరుక్తానుమానవక్తృత్వాత్ పూర్వపక్ష్యేకదేశిత్వం. సంప్రదానం - భోక్తా. ప్రయోజనం - వినియోగః. ఏకకర్తృకత్వసిద్ధ్యర్థమనుమానాన్తరమాహ (అచేతనేతి) ఉపాదానాద్యభిజ్ఞకర్తృకత్వేదృష్టాన్తమాహ (సర్వంహీతి) ఏకచేతనాధీనత్వేచ దృష్టాన్తమాహ (అచేతనేతి) రుగ్ణపరశరీరవ్యావృత్త్యర్థావరోగస్వశబ్దౌ. కార్యత్వేసిద్ధేహ్యుపాదానాద్యభిజ్ఞకర్తృకత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ(సావయవత్వేనేతి) అనేనాచేతనారబ్ధత్వ హేతోశ్చాసిద్ధిశఙ్కాపరిహారోపిఫలితః. ఏవంపూర్వపక్ష్యేకదేశినోక్తమర్థం సిద్ధాన్త్యేకదేశీదూషయతి (ఉచ్యతఇత్యాదినా)బుద్ధిస్థత్వాత్పాశ్చాత్త్యమనుమానందూషయతి(కిమిదమితి) ఏకచేతనాధీనత్వంనామకింతదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వం - ఉతతదాయత్తప్రవృత్తిత్వమితివికల్ప్యప్రథమేపి - తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వంనామకింతదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వం- ఉతతదదృష్టాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వమితి వికల్పోభిప్రేతః. తేషాంవికల్పానాంక్షేపార్థఃకింశబ్దః. తత్రతదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వంనదృష్టమితిసాధ్యవైకల్యందూషణంప్రసిద్ధమితి బుద్ధ్వాద్వితీయం శిరోదూషయతి (దృష్టాన్తోహీతి) సాధ్య వికలత్వం వివృణోతి (నహీతి) కుతఇత్యత్రాహ (తచ్ఛరీరస్యేతి) యద్వా- నతావదిత్యాదిగ్రన్థః తదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వతదదృష్టాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వయోస్సాధారణః.తత్రేచ్ఛాధీనత్వ పక్షేసాధ్యవైకల్యంస్ఫుటమితితదదృష్టాధీనత్వపక్షే సాధ్యవైకల్యంవివృణోతి(నహీతి) ఉత్పత్తిస్థితీహిసహదూషితే. అథస్థితింపృథగ్వికల్ప్యదూషయితుమాహ (కించేతి) స్వావయవసమవేతతారూపస్థిత్యుక్తిర్వైశేషికాది మతా

కేణన చేతనమపేక్షతే- ప్రాణనలక్షణా తు స్థితిః పక్షత్వాభిమతక్షితిజలధిమహీధరాదౌ న సంభవతీతి పక్షసపక్షానుగతామేకరూపాం స్థితిం నోపలభామహే -తదాయత్తప్రవృత్తిత్వం తదధీనత్వమితి చేత్ అనేకచేతనసాధ్యేషు గురుతరరథశిలామహీరుహాదిషు వ్యభిచారః. చేతనమాత్రాధీనత్వే సిద్ధసాధ్యతా. కించ-ఉభయవాదిసిద్ధానాం జీవానామేవ లాఘవేన కర్తృత్వాభ్యుపగమో యుక్తః. న చ జీవానాముపాదానాద్యనభిజ్ఞతయా కర్తృత్వాసంభవః, సర్వేషామేవ చేతనానాం పృథివ్యాద్యుపాదానయాగాద్యుపకరణసాక్షాత్కారసామర్థ్యాత్. యథేదానీం పృథివ్యాదయో యాగాదయశ్చ ప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే. ఉపకరణభూతయాగాదిశక్తిరూపాపూర్వాదిశబ్దవాచ్యాదృష్టసాక్షాత్కారాభావేఽపి చేతనానాం సకర్తృత్వానుపపత్తిః- తత్సాక్షాత్కారానపేక్షణాత్కార్యారమ్భస్య. శక్తిమత్సాక్షాత్కార ఏవ హి కార్యారమ్భోపయోగీ. శక్తేస్తు జ్ఞానమాత్రమేవోపయుజ్యతే - న సాక్షాత్కారః- న హి కులాలాదయః కార్యోపకరణభూతదణ్డచక్రాదిగతశక్తిమపి సాక్షాత్కృత్య ఘటమణికాదికార్యమారభన్తే. ఇహ తు చేతనానామాగమావగతయాగాదిశక్తివిశేషాణాం కార్యారమ్భో నానుపపన్నః- కించ - యచ్ఛక్యక్రియం శక్యోపాదానాది విజ్ఞానం చ - తదేవ తదభిజ్ఞకర్తృకం దృష్టమ్.

నుసారేణ (న చేతనమపేక్షత ఇతి) చేతనాపేక్షా హి స్వరూపతో వా స్యాత్- అదృష్టద్వారేణ వా - ఇచ్ఛాద్వారేణ వా- తత్ర స్వరూపమాత్రస్య కించిత్కరం - తత్సద్భావేఽపి వినాశదర్శనాత్. అదృష్టాధీనత్వే ప్రాగేవోత్తరం దత్తమితీచ్ఛాధీనత్వపక్షో నేన దూషితః- చేతనేచ్ఛాం నాపేక్షత ఇత్యర్థః. ఆవినాశకాలాదశిథిలత్వలక్షణా స్థితిరప్యనేన దత్తోత్తరేత్యభిప్రాయేణ తదనుక్తిః. అథోక్తప్రకారవికల్పదూషణనిరస్తమపి శిరోన్తరం దూషణాన్తరసద్భావాదుపాదాయ దూషయతి (ప్రాణనేతి) ప్రాణనలక్షణా- పఞ్చవృత్తిప్రాణసహితత్వలక్షణా. (నోపలభామహ ఇతి) కాలాత్యయాపదేశ ఇత్యభిప్రాయః. తదాయత్తప్రవృత్తిత్వమేకచేతనాధీనత్వమితి పక్షం శఙ్కతే (తదాయత్తేతి) అచేతనారబ్ధత్వహేతోరనైకాన్త్యమాహ (అనేకేతి) అనేకచేతనసాధ్యేషు - అనేకచేతనప్రవర్త్యేష్విత్యర్థః. చేతనైకత్వావివక్షాయాం సిద్ధసాధ్యత్వమాహ (చేతనమాత్రేతి) ఏవమేకచేతనాధీనత్వం నిరస్తం. కార్యత్వహేతోర్లాఘవతర్కముఖేన సిద్ధసాధ్యతామాహ (కించేతి) ఉభయవాదిసిద్ధానామితి లాఘవస్య హేతురుక్తః ❋ క్లృప్తకల్ప్యవిరోధే తు యుక్తః క్లృప్తపరిగ్రహ ఇతి హ్యాహుః. సంభవన్త్యాం గతౌ హి లాఘవతర్కః- గత్యన్తరాసంభవే త్వధికకల్పనం న దోషాయేత్యత్రాహ (న చేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (సర్వేషామితి) పూర్వకాలే చేతనానాం సాక్షాత్కారసామర్థ్యం దృశ్యమానసిద్ధ్యోపపాదయతి (యథేతి) (ఇదానీమితి) ఏవం పూర్వకాలేఽపీతి భావః. ధర్మాధర్మసాక్షాత్కారాభావాత్కర్తృత్వాసంభవమాశఙ్క్యాహ (ఉపకరణేతి) (యాగాదిశక్తిరూపేతి) యాగాదిజన్యస్వాత్మాతిశయరూపేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (తత్సాక్షాత్కారేతి) తర్హి ఘటాదినిర్మాణే మృదాదిసాక్షాత్కారనియమః కథమిత్యత్రాహ (శక్తిమదితి) శక్తిమచ్ఛబ్దేన శక్తిసంబన్ధ్యుచ్యతే. జన్యజనకభావస్య చ సంబన్ధవిశేషరూపత్వాత్ శక్తిరూపాదృష్టజనకయాగాదిషు శక్తిమచ్ఛబ్దప్రయోగః శక్తేరప్యపేక్షితత్వసామ్యాత్తత్సాక్షాత్కారోఽపేక్షితః - అన్యథాఽనవగతవస్తుశక్తయోఽపి పురుషాస్తైస్తైః కార్యం కుర్యురిత్యత్రాహ (శక్తేస్త్వితి) తుశబ్దః శక్తిమత ఇవ శక్తేరపి జ్ఞాతవ్యత్వేఽపి విశేషద్యోతనార్థః. శక్తిసాక్షాత్కారానుపయోగముపపాదయతి (న హీతి) శక్తిసాక్షాత్కారానపేక్షత్వేఽపి శక్తిజ్ఞానమాత్రమపేక్షితమ్- తచ్చ దణ్డచక్రాదిష్వన్వయవ్యతిరేకవశాత్సిధ్యతి. యాగాదౌ తు కథమిత్యత్రాహ (ఇహ త్వితి) ఏవం సిద్ధసాధనత్వముక్తమ్. అథ కార్యత్వహేతోరుపాధిద్వయేన సోపాధికత్వమాహ (కించేతి) సాధనావ్యాపకత్వమాహ

మహీమహీధరమహార్ణవాదిష్వనేకక్రియమశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానం చేతి నచేతనకర్తృకమ్. అతో ఘటమణికాదిసజాతీయానేకక్రియశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానవస్తుగతమేవ కార్యత్వం బుద్ధిమత్కర్తృపూర్వకత్వసాధనే ప్రభవతి. కిం చ- ఘటాదికార్యమశరీరేణానాప్తజ్ఞానశక్తినా సశరీరేణ పరిగ్రహవతాఽనాప్తకామేన నిర్మితం దృష్టమితి తథావిధమేవ చేతనం కర్తారం సాధయన్నయం కార్యత్వహేతుస్సిషాధయిషితపురుషసార్వజ్ఞ్యసకలైశ్వర్యాదివిపరీతసాధనాద్విరుద్ధస్స్యాత్. నచైతావతా సర్వానుమానోచ్ఛేదప్రసఙ్గః - లిఙ్గిని ప్రమాణాన్తరగోచరే లిఙ్గబలోపస్థాపితా విపరీతవిశేషాస్తత్ప్రమాణప్రతిహతగతయో నివర్తన్తే. ఇహ తు సకలేతరప్రమాణావిషయే లిఙ్గిని భువననిర్మాణచతురేఽస్మిన్ యస్య లిఙ్గేనావినాభావనియమో ధర్మాస్సర్వ ఏవావిశేషేణ ప్రసజ్యన్తే- నివర్తకప్రమాణాభావాత్తథైవావతిష్ఠన్తే. అత ఆగమాదృతే కథమీశ్వరస్సేత్స్యతి—— అత్రాహుః- సావయవత్వాదేవ జగతః కార్యత్వం సప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యతే. భవన్తి చ ప్రయోగాః- వివాదాధ్యాసితం భూభూధరాది - కార్యం - సావయవత్వాత్ ఘటాదివత్. తథా- వివాదాధ్యాసితమవనిజలధిమహీధరాది- కార్యం- మహత్త్వే సతి క్రియావత్త్వాత్ ఘటవత్. తనుభువనాది- కార్యం - మహత్త్వే సతి మూర్తత్వాత్ ఘటవదితి.

(మహీమహీధరేతి) సాధ్యసమవ్యాప్తత్వమాహ (అత ఇతి) సోపాధికత్వే సతి సాధ్యేన హేతోర్వ్యాప్యత్వాసిద్ధిస్స్యాదిత్యుపాధేర్దూషణత్వమ్. అదృష్టవజ్జీవకర్తృకత్వవ్యావృత్త్యర్థం బుద్ధిమత్కర్తృపూర్వకత్వసాధన ఇత్యుక్తమ్. అథ కార్యత్వహేతోర్విశేషవిరుద్ధత్వమాహ (కిం చేతి) అశరీరేణ - కర్మవశ్యేన- పరిగ్రహవతా- ఉపకరణవతేత్యర్థః. సర్వానుమానోచ్ఛేదమాశఙ్క్యాహ (నచేతి) కథమిత్యత్రాహ (లిఙ్గినీతి) పక్షేఽపి తథాస్యాదిత్యత్రాహ (ఇహ త్వితి) తుశబ్దాభిప్రేతం వైషమ్యమాహ (నివర్తకేతి) సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతముపసంహరతి (అత ఇతి) సిధ్యతి చేదాగమాదృతే మానమిత్యర్థః. అతః - సిద్ధసాధనత్వ సోపాధికత్వవిరుద్ధత్వైర్దూషితత్వాదిత్యర్థః —— అథ సాక్షాత్పూర్వపక్షిణం ప్రస్తౌతి (అత్రాహురితి) కార్యత్వహేతోస్స్వరూపాసిద్ధిమాశఙ్క్య వ్యుదస్యతి (సావయవత్వాదేవేతి) పూర్వం ప్రస్తుతాదేవేత్యర్థః. అనేన హేత్వన్తరసద్భావోఽపి సూచితః. ఏవం కణ్ఠోక్త్యాభిప్రాయేణ చ సిద్ధాన్ హేతూన్ ప్రయోగతో వివృణోతి (భవన్తీతి) వివాదాధ్యాసితపదవివరణం భూభూధరాదిపదం. ఆదిశబ్దోపాత్తవ్యక్తిసంగ్రాహకం వివాదాధ్యాసితపదమ్. యద్వా- పక్షీకృతేష్వేవ సంప్రతిపన్నాంశవ్యవచ్ఛేదాయ వివాదాధ్యాసితశబ్దః- సన్నిహితఖాతపూరణనిష్పాద్యాః పృథివ్యంశాః సగరసుతాదినిష్పాద్యాస్సముద్రాంశాః, అస్త్రాదినిష్పాద్యాః పర్వతావయవాశ్చ, ప్రళయేఽపి జలధేరవస్థానాత్, సర్వాభావేఽపి స్రష్టుశ్శరీరావస్థానాచ్చ, తయోః కార్యత్వశఙ్కాద్యోతనాయ ప్రతిజ్ఞావాక్యావర్తనేన జలధితనుశబ్దోపాదానమ్. ద్వితీయతృతీయప్రయోగయోర్మధ్యమహత్త్వపదేన పరమాణువ్యావృత్తిః. క్రియావత్త్వమూర్తత్వశబ్దాభ్యాం గగనాదివ్యావృత్తిః. అవనిమహీధరశబ్దమధ్యే జలధిశబ్దనివేశస్తద్వత్తయోరపి కమ్పసద్భావజ్ఞాపనార్థః. ప్రసిద్ధోఽప్యుత్ప్లవాదౌ భూభూధరకమ్పః. నను తనుపక్షీకారేణ యుక్తః - అస్మదాదిశరీరే సిద్ధసాధనా, దీశ్వరశరీరే త్వాశ్రయాసిద్ధేః. నైవమ్- తనోర్విశేషతః పక్షీకారనిర్బన్ధాభావాత్. తదుపాదానం తు స్వపక్ష సంప్రతిపన్నస్యేశ్వరశరీరస్యాపి కార్యతాజ్ఞాపనార్థమ్. యద్వా - సావయవత్వాదేవేత్యాదేరయమాశయః - నసావయవత్వాదుత్పత్తిమత్త్వం ప్రసాధ్య తతస్సకర్తృకత్వం సాధ్యతే - అపి తు సావయవత్వేనైవ కృతిసాధ్యత్వరూపకార్యత్వం సాధ్యతే - కృతిశ్చ ననిరాశ్రయేతి తదాశ్రయః కర్తా సామాన్యతస్సిధ్యతీతి. నన్వేవం తర్హి కార్యత్వాత్ సకర్తృకత్వసాధ్యే హేతోస్సాధ్యావిశిష్టతా స్యాత్. న- కృతిసాధ్యత్వం హేతుః- ఉపాదానాద్యభిజ్ఞ

సావయవేషు ద్రవ్యేష్విదమేవ క్రియతే నేతరదితి కార్యత్వస్య నియామకం సావయవత్వాతిరేకిరూపాన్తరం నోపలభామహే. కార్యత్వప్రతినియతం శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాది విజ్ఞానత్వం చోపలభ్యత ఇతి చేత్. న- కార్యత్వేనానుమితేపి విషయే జ్ఞానశక్తీ కార్యానుమేయే ఇత్యన్యత్రాపి సావయవత్వాదినా కార్యత్వం జ్ఞాతమితి తే చ ప్రతిపన్నా ఏవేతి న కశ్చిద్విశేషః. తథాహి - ఘటమణికాదిషు కృతేషు కార్యదర్శనానుమితకర్తృగతతన్నిర్మాణశక్తిజ్ఞానః పురుషోఽదృష్టపూర్వం విచిత్రసన్నివేశం నరేన్ద్రభవనమాలోక్యావయవసన్నివేశవిశేషేణ తస్య కార్యత్వం నిశ్చిత్య తదానీమేవ కర్తుస్సజ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమనుమినోతి. అత స్తనుభువనాదేః కార్యత్వే సిద్ధే సర్వసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణాదినిపుణః కశ్చిత్పురుషవిశేషస్సిధ్యత్యేవ. కించ - సర్వచేతనానాం ధర్మాధర్మనిమిత్తేపి సుఖదుఃఖోపభోగే చేతనానధిష్ఠితయోస్తయోరచేతనయోః ఫలహేతుత్వానుపపత్తేః సర్వకర్మానుగుణసర్వఫలప్రదానచతురః కశ్చిదాస్థేయః - వర్ధకినాఽనధిష్ఠితస్య వాస్యాదేరచేతనస్య దేశకాలాద్యనేకపరికరసన్నిధానేపి యూపాదినిర్మాణసాధనత్వాదర్శనాత్,

---

కర్తృకత్వం సాధ్యమితి వైషమ్యాత్. అతఏవ హ్యుత్తరత్ర క్రియత ఇత్యుక్తం - నోత్పద్యత ఇతి. కార్యత్వం నిశ్చిత్య తదానీమేవ కర్తుస్సజ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమనుమినోతీత్యాది చ, ఏవం చ కృతిసాధ్యత్వలక్షణసాధ్యే శరీరస్యాపి వివాదపదత్వాత్పక్షతోపపత్తిః. అథ సోపాధికత్వం సామాన్యేన ప్రతిక్షిపతి (సావయవేష్వితి) సావయవత్వముపలక్షణం - మహత్త్వే సతి క్రియావత్త్వం మహత్త్వే సతి మూర్తత్వం చ సావయవత్వ సమానాశ్రయం తత్సమవ్యాప్తమితి తయోరప్యుపాధి పరిహారసిద్ధిః. రూపాన్తరం, ఆకారాన్తరం. ఉపాధిం శఙ్కతే (కార్యత్వేతి) పరిహరతి (నేతి) కార్యత్వేనానుమతే సపక్షే అన్యత్ర-పక్షే సపక్షేపి ఘటాదౌ కార్యత్వానుమేయే జ్ఞానశక్తీ- తద్వత్ పక్షేపి కార్యత్వస్య ప్రతిపన్నత్వాత్ జ్ఞానశక్తీ అనుమీయేతే ఇతి నాశక్యక్రియత్వమశక్యజ్ఞానత్వం చేత్యర్థః. తథైవ దర్శయతి (తథాహీతి) కిం తదకర్తురపి శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాదిజ్ఞానత్వముపాధిః - ఉత తత్కర్తుః శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాదిజ్ఞానత్వం. ప్రథమే కల్పే సపక్షానుయాయిత్వాభావాన్నోపాధిత్వం. ద్వితీయే కల్పే పక్షేపి విద్యమానత్వాన్నోపాధిత్వం. సర్వసపక్షానుయాయీ పక్షేష్వవిద్యమానో హ్యుపాధిరిత్యభిప్రాయః. కర్తుః తజ్జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమిత్యనేనాభిప్రేతోయం వికల్పః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః - సావయవత్వాదిహేతోర్నిరుపాధికత్వాదిత్యర్థః. ఏవం సావయవత్వాత్ కృతిసాధ్యత్వరూపే కార్యత్వే సాధ్యే శక్యక్రియత్వాదిక ఉపాధిః పరిహృతః. అనేనోత్పత్తిమత్త్వాత్సకర్తృకత్వే సాధ్యే ఉత్పత్తిమత్త్వహేతురపి నిరుపాధికో భవతి. సావయవత్వాదుత్పత్తిమత్త్వే సాధ్యే తూపాధేర్దూరాపాదో వ్యభిచారశ్చ సిద్ధః, న హి మూర్త్యాదిరుత్పద్యమానోఽస్మదాదేశ్శక్యక్రియః. సిద్ధసాధనత్వనిరాసార్థమనుమానాన్తరప్రదర్శనార్థం చాహ (కిం చేతి) ధర్మాధర్మనిమిత్తేపీతి సిద్ధసాధనత్వశఙ్కాసూచనమ్. అనధిష్ఠితయోరనుపపత్తేరితి - అన్వయవ్యాప్తిస్థేమ్నే వ్యతిరేకవ్యాప్త్యుక్తిః. దృష్టాన్తమాహ (వర్ధకినేతి) వాస్యాదేర్యూపాద్యకరణత్వస్య చేతనవ్యతిరిక్తసహకార్యన్తరాభావప్రయుక్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం దేశకాలాద్యనేకపరికరసన్నిధానేపీత్యుక్తమ్ - ధర్మాధర్మౌ స్వసాక్షాత్కారిచేతనాధిష్ఠితావేవ కార్యకరౌ - అచేతనత్వాత్ వాస్యాదివదిత్యనుమానశరీరమ్. జీవైర్ధర్మాధర్మసాక్షాత్కారతత్పూర్వకతదధిష్ఠానాయోగాజ్జీవవిలక్షణసిద్ధిః. అనధిష్ఠితస్య కార్యకరత్వాయోగాత్. జీవైస్సాక్షాత్కారతత్పూర్వకాధిష్ఠానాయోగాచ్చ సిద్ధసాధనం చ పరిహృతమ్. కర్తురభావే కార్యానుత్పత్తిప్రసఙ్గరూపస్య విపక్షేబాధకతర్కస్య పురుషసుఖాదిప్రయోజకాదృష్టేన కార్యోత్పత్త్యుపపత్తిరితి యాఽన్యథాసిద్ధిస్సాఽప్యనేనైవ పరిహృతా భవతి. అచేతనస్యాప్యనధిష్ఠితస్య

బీజాఙ్కురాదేః పక్షాన్తర్భావేన తైర్వ్యభిచారాపాదనం శ్రోత్రియవేతాళానామనభిజ్ఞతావిజృమ్భితమ్. తత ఏవ సుఖాదిభిర్వ్యభిచారవచనమపి తథైవ- నచ లాఘవేనోభయవాదిసంప్రతిపన్న క్షేత్రజ్ఞానామేవ ఈదృశాధిష్ఠాతృత్వకల్పనం యుక్తమ్- తేషాం సూక్ష్మవ్యవహితవిప్రకృష్టదర్శనాశక్తినిశ్చయాత్; దర్శనానుగుణైవహి సర్వత్ర కల్పనా. నచ క్షేత్రజ్ఞవదీశ్వరస్యాశక్తినిశ్చయోఽస్తి. అతః ప్రమాణాన్తరతోనతత్సిద్ధ్యనుపపత్తేః) సమర్థకర్తృపూర్వకత్వనియతకార్యత్వహేతునా సిసృక్షోః స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కారతన్నియమనశక్తిసంపన్న ఏవ సిధ్యతి. యత్ర నైశ్వర్యవ్యాపాదనేన ధర్మవిశేషవిపరీతసాధనత్వమున్నీతం. తదనుమానవృత్తానభిజ్ఞత్వనిబన్ధనం. సపక్షే సహదృష్టానాం సర్వేషాం కార్యస్యాహేతుభూతానాంచ ధర్మాణాం లిఙ్గత్వప్రాప్తేః. ఏతదుక్తం భవతి- కేనచిత్ కించిత్ క్రియమాణం స్వోత్పత్తమేకర్తుస్స్వనిర్మాణసామర్థ్యం స్వోపాదానోపకరణజ్ఞానంచాపేక్షతే - నత్వన్యత్సామర్థ్యమన్యజ్జ్ఞానంచ- హేతుత్వాభావాత్. స్వనిర్మాణసామర్థ్యస్వోపాదానోపకరణజ్ఞానాభ్యామేవ స్వోత్పత్తావుపపన్నాయాం సంబన్ధితయాదర్శనమాత్రేణాకించిత్కరస్యార్థాన్తరజ్ఞానాదేర్హేతుత్వకల్ప

బీజాదేరఙ్కురోత్పాదకత్వదర్శనాద్వ్యభిచార ఇతి శఙ్కాం పరిహరతి (బీజాఙ్కురేతి) కార్యత్వహేతోరఙ్కురాదౌ వ్యభిచారపరిహారశ్చాఙ్కురశబ్దోపాదానేన ఫలితః, చేతనానభిసంహితపుళకాద్యుత్పాదకైశ్చేతనానధిష్ఠితైస్స్వీయచేతనైస్సుఖాదిభిరచేతనత్వహేతోర్వ్యభిచారమాశఙ్క్య పరిహరతి (తత ఏవేతి) ఆదిశబ్దేన దుఃఖాదికం, చేతనానధిష్ఠితం సుఖాద్యుత్పాదకం మనః ప్రభృతి చ వివక్షితమ్. ఏతేన స్వేచ్ఛామన్తరేణోత్పద్యమానైస్సుఖదుఃఖవిశేషైస్తత్కార్యైశ్చపుళకాశ్రుకమ్పాదిభిః. కార్యత్వహేతోః వ్యభిచారశ్చ పరిహృతో భవతి - లాఘవన్యాయేన హేతోరన్యథాసిద్ధేస్సిద్ధసాధనత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేతి) కుత ఇత్యాకాఙ్క్షాయామీదృశశబ్దాభిప్రేతం హేతుం వివృణోతి (తేషామితి) ఏకేన్ద్రియకల్పనస్య లాఘవేఽప్యేకేన్ద్రియస్య శబ్దాదిసకలవిషయగ్రహణాశక్తేర్హ్యనేకేన్ద్రియకల్పనమ్. తస్మాల్లాఘవార్థమశక్తస్య కార్యకరత్వకల్పనమయుక్తమితి భావః. తదేవోపపాదయతి (దర్శనేతి) ఉపపన్నమేవహి కల్పనీయం - నచ జీవానాం సూక్ష్మవ్యవహితాదిదర్శనశక్తిర్దృష్టేత్యర్థః. శక్తిమత్సాక్షాత్కార ఏవాపేక్షితః ననుశక్తిసాక్షాత్కార ఇతీదమపి ప్రత్యుక్తం భవతి సూక్ష్మవ్యవహితేత్యాదినా - శక్తిమతామపి పరమాణ్వాదీనాం క్షేత్రజ్ఞైరసాక్షాత్కారసిద్ధేః. ఈశ్వరే న తథానుపపత్తిరిత్యాహ (నచేతి) అవాన్తరానుమానేనేశ్వరసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) వ్యాప్తిబలాత్కార్యానుగుణజ్ఞానశక్తిమాన్కర్తా సిధ్యతు - తస్య కథం క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యం - జ్ఞానం హి దేహేన్ద్రియాది సాపేక్షమితి శఙ్కాయాం పక్షధర్మతాబలసిద్ధమర్థమాహ(సమర్థేతి)అస్వాభావికత్వే కర్మానుగుణపరిమితజ్ఞానశక్తిమత్త్వం స్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థః స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కారశబ్దః అథ కార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వం వ్యుదస్యతి (యత్త్విత్యాదినా) కథమిత్యత్రాహ (సపక్ష ఇతి) కిం సహదర్శనమాత్రాచ్ఛరీరాదిప్రాప్తిః - ఉత హేతుత్వాత్. నాద్యః- అతిప్రసఙ్గాత్. నద్వితీయః- హేతుత్వాసిద్ధేరిత్యభిప్రాయః. కార్యస్యాహేతుభూతానామితి వ్యాప్త్యభావోఽప్యభిప్రేతః. నను సర్వసపక్షేషు సహదృష్టత్వాత్ కార్యహేతుత్వంచ కల్ప్యం - తథా సతి కథం కతిపయాప్రాప్తిః కతిపయప్రాప్తిశ్చోచ్యత ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) విశేషవిరోధం పరిహర్తుమపేక్షితానపేక్షితాంశవివేకమాహ (కేనచిదితి) సపక్షే సహదృష్టత్వాత్ అజ్ఞానాదేరపి హేతుత్వం కల్ప్యతామిత్యత్రాహ (స్వనిర్మాణేతి) (అకించిత్కరస్యేతి) అనన్యథాసిద్ధాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హి హేతుత్వనిశ్చయః తత్ప్రజ్ఞానశక్తినిర్వర్త్యాత్ కించిత్కారాదధికః కశ్చిత్తదన్యజ్ఞానసామర్థ్యనిర్వర్త్యః కించిత్కారో దృష్టశ్చేత్ స్యాదనన్యథాసిద్ధిః- నచాధికః కించి

నాయోగాదితి. కించ- క్రియమాణవస్తువ్యతిరిక్తార్థజ్ఞానాదికం కిం సర్వవిషయం క్రియోపయోగి- ఉత కతిపయవిషయం. న తావత్సర్వవిషయం-న హి కులాలాదిః క్రియమాణవ్యతిరిక్తం కిమపి న జానాతి. నాపి కతిపయవిషయం - సర్వేషు కర్తృషు తత్తదజ్ఞానాశక్త్యనియమేన సర్వేషామజ్ఞానాదీనాం వ్యభిచారాత్. అతః కార్యత్వస్యాసాధకానామనీశ్వరత్వాదీనాం లిఙ్గస్య ప్రాప్తిరితి న విపరీతసాధనత్వం. కులాలాదీనాం దణ్డచక్రాద్యధిష్ఠానం శరీరద్వారేణైవ దృష్టమితి జగదుపాదానోపకరణాధిష్ఠానమీశ్వరస్యాశరీరస్యానుపపన్నమితి చేత్. న- సంకల్పమాత్రేణైవ పరశరీరగతభూతవేతాళగరళాద్యపగమవినాశదర్శనాత్. కథమశరీరస్య పరప్రవర్తనరూపస్సంకల్ప ఇతి చేత్. న శరీరాపేక్షస్సంకల్పః- శరీరస్య సంకల్పహేతుత్వాభావాత్. మన ఏవ హి సంకల్పహేతుః. తదభ్యుపగతమీశ్వరేపి - కార్యత్వేనైవ జ్ఞానశక్తివన్మనసోపి ప్రాప్తత్వాత్. మానసస్సంకల్పస్సశరీరస్యైవ - సశరీరస్యైవ సమనస్కత్వాదితి చేత్. న మనసో నిత్యత్వేన దేహాపగమేపి మనసస్సద్భావేనానైకాన్త్యాత్. అతో విచిత్రావయవసన్నివేశవిశేషతనుభువనాదికార్యనిర్మాణే పుణ్యపాపపరవశః పరిమితశక్తిజ్ఞానః క్షేత్రజ్ఞో న ప్రభవతీతి నిఖిలభువననిర్మాణచతురోఽచిన్త్యాపరిమితజ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యోఽశరీరస్సంకల్పమాత్రసాధనపరినిష్పన్నానన్తవిస్తారవిచిత్రరచనప్రపఞ్చః పురుషవిశేష ఈశ్వరోఽనుమానేనైవ సిధ్యతి.

త్కారోదృష్టః. న చ కల్ప్యః - అజ్ఞానాసామర్థ్యహేతువ్యతిరేకే కార్యనివృత్త్యభావాత్. స్వవిషయసామర్థ్యోపాదానాదిజ్ఞానాభ్యాం వినా యథా కార్యానుదయః- తథాఽన్యసామర్థ్యాజ్ఞానాభ్యాం వినా కార్యానుదయోఽసదృష్టః. అతో న తస్య హేతుత్వం కల్ప్యం - న హి సతి భావమాత్రం హేతుత్వం- కిం తు సత్యేన భావ ఇతి భావః. అకించిత్కరత్వమేవ వికల్పముఖేనోపపాదయతి (కించేతి) (సర్వేష్వితి) న హి కుడ్యాదినిర్మాణానుగుణజ్ఞానసామర్థ్యాభావో ఘటనిష్పత్తిహేతుః- తదనుగుణజ్ఞానసామర్థ్యవతోపి ఘటాదినిష్పాదకత్వదర్శనాదిత్యర్థః. 'యత్తు సపక్షే సహదృష్టత్వేన లిఙ్గనిప్రాప్తవిపరీతవిశేషాణాం ధర్మిగ్రాహకప్రమాణప్రతిహతానాం నివృత్తిః- న త్వితరేషామితి - ఇదమపి కార్యత్వస్యాసాధకానామిత్యనేన ప్రత్యుక్తం - సాధ్యానుపయోగిత్వేనాన్యథాసిద్ధానాం సహదృష్టానామపి ధర్మాణాం వ్యతిరేకాభావేన వ్యాప్తిమూలత్వాదప్రాప్తేః సహదృష్టేష్వపి కార్యానుపయోగినాం ప్రాప్తిర్న స్యాత్. శరీరం హి కార్యోపయోగీతి శఙ్క్యతే (కులాలాదీనామితి) పరిహరతి (నేతి) కథమిత్యత్రాహ (సంకల్పేతి) శఙ్క్యతే (కథమితి) పరిహరతి (నేతి) కో హేతురిత్యత్రాహ (మన ఏవేతి) తత్కిమస్తీత్యత్రాహ (తదితి) కుత ఇత్యత్రాహ (కార్యత్వేనేతి) ఈశ్వరస్య మనస్సంబన్ధోక్తిర్నైయాయికదేశిమతేన. పునశ్శఙ్క్యతే (మానస ఇతి) పరిహరతి (నేతి) అనైకాన్త్యాత్. వ్యాప్త్యభావాత్- అశరీరేపి మనస్సంబన్ధస్య విద్యమానత్వాద్వాఽనైకాన్త్యం. మనసో నిత్యత్వేపి చేతనస్య కార్యకరత్వే శరీరసంబన్ధసాపేక్షత్వమస్తి. మనసి నిత్యే సత్యపి ముక్తాత్మనః కార్యకరత్వాభావాత్; న హి ముక్తాత్మనో బుద్ధిసుఖదుఃఖాదికం మనో జనయతీతి చోద్యమస్తి. అతో మీమాంసకం ప్రతి ప్రతిబన్ద్యా పరిహారం హృది నిధాయ పక్షధర్మతాబలం దర్శయన్నీశ్వరసిద్ధిం నిగమయతి (అతో విచిత్రావయవేతి) అశరీరసంకల్పమాత్రసాధనపరినిష్పన్నానన్తవిస్తారవిచిత్రరచనప్రపఞ్చ ఇత్యాభ్యాం పదాభ్యాం ప్రతిబన్ద్యా పరిహారాభిప్రాయో జ్ఞాతః. విభుద్రవ్యసంయోగినః పరిస్పన్దవతో ఘటాదేస్స్పర్శవత్త్వనియమేపి విభుద్రవ్యసంయోగినః పరిస్పన్దవతోపి మనసోఽస్పర్శవత్త్వమఙ్గీక్రియతే అయం ప్రాభాకరం ప్రతి పరిహారః. మహిమగుణశాలినస్తైజసస్య రూపోపలమ్భనియమే దృష్టేపి- చక్షుషి రూపోపలమ్భానఙ్గీకృతః కార్యారమ్భకస్య సావయవత్వవ్యాప్తిః పరిమాణుషు భగ్నేతి తస్మాదనేకవిరోధపరిహారాయైకవ్యాప్తిభఙ్గో న్యాయ్యః

అతః ప్రమాణాన్తరావసేయత్వాద్బ్రహ్మణః నైతద్వాక్యం బ్రహ్మప్రతిపాదయతి. కిఞ్చ - అన్యస్తభిన్నయోరేవ మృద్ద్రవ్యకులాలయోర్నిమిత్తోపాదానత్వదర్శనేన ఆకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్యాకార్యత్వానుపపత్త్యాచ నైకమేవబ్రహ్మకృత్స్నస్యజగతో నిమిత్తముపాదానంచప్రతిపాదయితుంశక్నోతీతి

ఏవం ప్రాప్తేబ్రూమః - యథోక్తలక్షణం బ్రహ్మజన్మాదివాక్యం బోధయత్యేవ. కుతః. శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాద్బ్రహ్మణః. యదుక్తంసావయవత్వాదినా కార్యం సర్వంజగత్ - కార్యంచతదుచితకర్తృవిశేషపూర్వకం దృష్టమితినిఖిలజగన్నిర్మాణ- తదుపాదానోపకరణవేదన,చతురఃకశ్చిదనుమేయఇతి- తదయుక్తం - మహీమహార్ణవాదీనాం కార్యత్వేప్యేకదైవైకేన నిర్మితాఇత్యత్ర ప్రమాణాభావాత్. నచైకస్య ఘటస్యేవ సర్వేషామేకం కార్యత్వం - యేనైకదైవైకః కర్తాస్యాత్. పృథగ్భూతేషుకార్యేషు కాలభేదకర్తృభేదదర్శనేనకర్తృకాలైక్యనియమాదర్శనాత్.

అతఃమనసఃకార్యకరత్వేశరీరసంబన్ధసాపేక్షత్వం భోగసాధనమనస్త్వప్రయుక్తమిత్యఙ్గీకార్యమితిభావః. ఏవంసాధకాన్తరసిద్ధత్వాజ్జగత్కారణవస్తునిశాస్త్రస్యాప్రామాణ్యం నిగమయతి (అతఃప్రమాణేతి) నిమిత్తోపాదానైక్యస్య గగనాదిసృష్టేశ్చానుమానావిషయత్వేన శాస్త్రస్యాధికవిషయత్వాత్ బ్రహ్మణిప్రామాణ్యమాశఙ్క్యతత్ర బాధకాన్తరబాధితత్వాచ్ఛాస్త్రాప్రామాణ్యముచ్యతే (కిఞ్చేతి) నిమిత్తమాత్రమనువదతశ్శాస్త్రస్యానుమానసాపేక్షత్వాత్తద్విరుద్ధనిమిత్తోపాదానైక్యం నశాస్త్రంప్రతిపాదయతి. పక్షీకృతేషు క్షిత్యాదిషుద్రవ్యేషు సావయవత్వస్యైవకార్యత్వప్రయోజకతయా నిరవయవద్రవ్యస్యాకార్యత్వంపూర్వమేవ ప్రతిపన్నమితి పశ్చాచ్ఛాస్త్రంనిరవయవద్రవ్యోత్పత్తింనప్రతిపాదయతి. శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి పౌర్వాపర్యంహిప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతురితిభావః. పూర్వపక్షపరిసమాప్తావితిశబ్దః

సిద్ధాన్తంవక్తుముపక్రమతే (ఏవంప్రాప్తఇతి) పరమసాధ్యంప్రతిజానీతే (యథోక్తేతి) ఆకాఙ్క్షాపూర్వకం హేతుమాహ (కుతఇతి) శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ - శాస్త్రేతరప్రమాణాగోచరత్వాదిత్యర్థః. హేత్వసిద్ధిం పరిహర్తుంపూర్వపక్షమనుభాషతే (యదుక్తమితి) దూషయతి (తదయుక్తమితి) పక్షధర్మతాబలాత్ క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యం వదతాకిం విపులకార్యాణాం కర్తృకాలైక్యనియమమన్తర్భావ్యతదుచ్యతే - ఉతవిపులత్వమాత్రేణ - ఉతాతీన్ద్రియోపాదానాదిదర్శనవశాత్ - అథవాశరీరానపేక్షసృష్టివశాదితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమందూషయతి (మహీతి) ఏకదైవైకేన నిర్మితత్వాభావముపపాదయతి (నచైకస్యేత్యాదినా) ఏకంకార్యత్వం ఘటాదేరివయుగపదేకకర్తృకత్వయోగ్యమితిశఙ్కాద్యోతకమేకమితిపదం.కార్యత్వస్యైకత్వంనామఏకసామగ్రీపూర్వకత్వం.తత్సిద్ధవర్థమేకస్యేత్యుక్తం నహ్యేకాన్యక్తిరనేకసామగ్రీసాధ్యా - ఏకకార్యావచ్ఛిన్నస్య సర్వస్యహేతోరేకసామగ్రీత్వాత్. ఏకత్వేప్యనేకకర్తృకగోపురాదివ్యవచ్ఛేదార్థమేకదైవైకకర్త్రన్వయయోగ్యత్వం ఘటశబ్దేన వివక్షితం. ఏకఘటస్యైకం కార్యత్వం యాదృశందృశ్యతే తాదృశంపరిమితైకావయవవిశిష్టం కార్యత్వమేవైకదైవైకకర్తృకత్వసంభావనాపాదకం- తచ్చ మహీమహీధరాదీనాం నదృశ్యతఇత్యర్థః. స్యాదితి సంభావితత్వమాత్రముచ్యతే. నహ్యేకఘటస్యాప్యేకకర్తృకత్వనియమః - అనేకైరప్యేకఘటనిష్పాదనసంభవాత్. తతఃకిమిత్యపేక్షాయాం బహుషు విపులేషుచ కార్యేషు తద్విపర్యయమాహ (పృథగ్భూతేష్వితి) పృథగ్భూతేష్విత్యత్ర విపులత్వమపిగర్భితం-ఘటస్యేవేతిపూర్వముక్తేః. బహుషువిపులేషుచ కార్యేషుకర్తృకాలైక్యనియమాదర్శనాత్ మహ్యాదయోప్యేకదైవఏకేననిర్మితాఇత్యత్రప్రమాణాభావః ప్రమాణాభావాత్తదయుక్తమిత్యధ్యాహారేణ గ్రన్థాన్వయః నచ కార్యత్వమేవ కర్తృకాలైక్యేప్రమాణం. వికల్పాసహత్వాత్ కింకార్యత్వమాత్రం - ఉతవిపులకార్యత్వం - ఉతాసంభావితజీవకర్తృకం పక్షాసాధారణకార్యత్వం. ప్రథ

న చ క్షేత్రజ్ఞానాం విచిత్రజగన్నిర్మాణాశక్త్యా కార్యత్వబలేన తదతిరిక్తకల్పనాయాం అనేకకల్పనానుపపత్తేరేకః కర్తా భవితుమర్హతీతి - క్షేత్రజ్ఞానామేవోపచితపుణ్యవిశేషాణాం శక్తివైచిత్ర్యదర్శనేన తేషామేవాతిశయితాదృష్టసంభావనయా చ తత్తద్విలక్షణకార్యహేతుత్వసంభవాత్ తదతిరిక్తాత్యన్తాదృష్టపురుషకల్పనానుపపత్తేః, న చ యుగవత్ సర్వోత్పత్తిస్సర్వోచ్ఛిత్తిశ్చ ప్రమాణపదవీమధిరోహతః - అదర్శనాత్, క్రమేణైవోత్పత్తివినాశదర్శనాచ్చ కార్యత్వేన సర్వోత్పత్తివినాశయోః కల్ప్యమానయోర్దర్శనానుగుణ్యేన కల్పనాయాం విరోధాభావాచ్చ, అతో బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వే సాధ్యే కార్యత్వస్యానైకాన్త్యం; పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వమ్. సాధ్యవికలతా చ దృష్టాన్తస్య - సర్వనిర్మాణచతురస్య ఏకస్యాప్రసిద్ధేః. బుద్ధిమత్కర్తృకత్వమాత్రే సాధ్యే సిద్ధసాధనతా.

ఘటేఽనైకాన్త్యం. ద్వితీయే విరుద్ధత్వం - విపులకార్యేషు కాలదైర్ఘ్యకర్తృబహుత్వదర్శనాత్. యద్వా - అనైకాన్త్యమేవ తృతీయే చాసాధారణానైకాన్త్యమితి భావః. కార్యత్వబలేన కర్త్రతిరిక్తకల్పనీయే విపులతరసూక్ష్మతరపక్షధర్మతాబలాత్ క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యం లాఘవన్యాయాత్ కర్తురేకత్వం చ సిద్ధ్యతీత్యత్రాహ (నచేతి) విచిత్రశబ్దేనాస్మదాద్యశక్యత్వార్థమతివిపులత్వమతిసూక్ష్మత్వం చ వివక్షితమ్. కుత ఇత్యత్రాహ (క్షేత్రజ్ఞానామేవేతి) క్షేత్రజ్ఞాతిరిక్తే కల్ప్యే సతి హ్యనేకకల్పనాదేకకల్పనస్య న్యాయ్యత్వం - క్షేత్రజ్ఞానామేవ కర్తృత్వోపపత్త్యా తదతిరిక్తో న కల్పయితవ్య ఇత్యర్థః. ఉపచితపుణ్యవిశేషాణామితి సపక్షే శక్తివైచిత్ర్యోపపాదనార్థముక్తమ్. అతిశయితాదృష్టసంభావనయేతి పక్షవిషయముక్తం. * సర్వేభ్యః కామేభ్యో జ్యోతిష్టోమ ఇత్యాదిభిః క్షిత్యాదిసృష్టృత్వానుగుణాతిశయితాదృష్టసంభావనా. క్షేత్రజ్ఞానామేవ యోగేన సూక్ష్మవ్యవహితాదిదర్శనం పరాభ్యుపేతమ్. అస్మదాదిషు దేవేషు చ జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యం దృశ్యతే. న చ పక్షధర్మతాబలమన్వయవ్యతిరేకసిద్ధార్థధర్మాన్నివర్తయితుమీష్టే - తస్యాన్వయవ్యతిరేకసిద్ధధర్మప్రకర్షాపకర్షమాత్రహేతుత్వాత్ - ఇతరథా జ్ఞానచికీర్షయోరపి హానప్రసఙ్గాత్ (తదతిరిక్తేతి) ధర్మికల్పనాతో వరం ధర్మకల్పనేతి న్యాయాదీశ్వరకల్పనాదదృష్టవిశేషకల్పనమేవ వరమితి భావః. అచేతనత్వాచ్చేతనాధిష్ఠితావేవ ధర్మాధర్మౌ కార్యకరౌ - వాస్యాదివదిత్యనుపపన్నం - ఈశ్వరజ్ఞానప్రయత్నాదౌ వ్యభిచారేణాన్యతరానైకాన్త్యాత్. అథ క్షేత్రజ్ఞస్య సర్గశరీరసాపేక్షత్వాత్ తస్య సర్వసంహారదశాయాం శరీరాభావాత్ తదానీం శరీరానపేక్షః కర్తా జీవవిలక్షణస్స్యాదిత్యత్రాహ (నచేతి) ఇదానీం క్రమేణోత్పత్తివినాశౌ దృశ్యేతే - తదా తూత్పత్తివినాశయోర్యౌగపద్యకల్పనమిత్యత్రాహ (కార్యత్వేనేతి) అత్ర కార్యత్వం కృతిసాధ్యత్వం తృతీయా చేత్థమ్భావార్థా - విరోధాభావాత్. వ్యాప్తివిరోధాభావాదిత్యర్థః. ఏవం పరమతదూషణోపయుక్తార్థశిక్షా కృతా. అథ ఫలితం దూషణం దర్శయతి (అత ఇతి) తదయుక్తమిత్యారభ్యోక్తార్థానాం హేతుత్వపరోఽతశ్శబ్దః చలనాదిషు తృణాదేరివ క్రియాశ్రయత్వమాత్రలక్షణకర్తృత్వవ్యావృత్త్యర్థో బుద్ధిమచ్ఛబ్దః. కిం బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వం సాధ్యం - ఉత సకర్తృకత్వమాత్రం. ప్రథమే కిం సామాన్యతో బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వమాత్రం సాధ్యం - ఉత సర్వజ్ఞసర్వశక్త్యేకకర్తృకత్వమితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమకల్పేఽనైకాన్త్యం అనేకకర్తృకరథగోపురాదిషు కార్యత్వస్య విద్యమానత్వాదితి భావః. సర్వజ్ఞసర్వశక్తికత్వపక్షే దూషణమాహ (పక్షస్యేతి) న హ్యగ్నిమత్త్వమివ సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వమన్యత్ర దృష్టమ్. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా. కార్యేషు ఘటాదిష్వదర్శనాత్. అప్రసిద్ధవిశేషణత్వసాధ్యవైకల్యే ద్వే అప్యుపపాదయతి (సర్వేతి) సర్వనిర్మాణచతురస్యేత్యుక్తత్వాదిదం దూషణద్వయం సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వపక్షస్యేతి జ్ఞాయతే పూర్వస్మిన్నేవ పక్షే చేదప్రసిద్ధవిశేషణత్వం న ఘటతే న హ్యేకకర్తృకత్వమప్రసిద్ధమ్. సకర్తృకత్వమాత్రపక్షే దూషణమాహ (బుద్ధిమదితి) సిద్ధసాధనత్వం వేదాన్తినా నవక్త

సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తియుక్తస్యైకస్య చేతనస్య సాధకమిదం కార్యత్వం కిం యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతం - ఉత క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతం. యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే కార్యత్వస్యాసిద్ధతా. క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే అనేకకర్తృకత్వసాధనాద్విరుద్ధతా. అత్రాప్యేకకర్తృకత్వసాధనే ప్రత్యక్షానుమానవిరోధశ్శాస్త్రవిరోధశ్చ- కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయత ఇత్యాదిశ్రవణాత్. అపిచ - సర్వేషాం కార్యాణాం శరీరాదీనాం చ సత్త్వాదిగుణకార్యరూపసుఖాద్యన్వయదర్శనేన సత్త్వాదిమూలత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్. కార్యవైచిత్ర్యహేతుభూతాః కారణగతా విశేషాస్సత్త్వాదయః. తేషాం కార్యాణాం తన్మూలత్వాపాదనం తద్యుక్తపురుషాన్తఃకరణవికారద్వారేణ.

వ్యం- క్షేత్రజ్ఞకర్తృకత్వానభ్యుపగమాదితి చేన్న - క్షేత్రజ్ఞానామపి ద్వారకర్తృత్వాభ్యుపగమాత్. సమష్టితత్త్వాదునద్వారకర్తేతి చేత్- నచ తత్పక్షీకరణం - లౌకికప్రమాణావిషయత్వాత్. ఆగమైకసిద్ధానాం తేషామపి పక్షీకార ఇతి చేత్. తేన కర్తాపి సిద్ధ ఇతి సిద్ధసాధ్యతేతి. ముఖాన్తరేణ దూషయితుం హేతుం వికల్పయతి (సార్వజ్ఞ్యేతి) అయమభిప్రాయః - కర్తృమాత్రవ్యాప్యేన కార్యత్వమాత్రేణ న కర్తృవిశేషసిద్ధిరితి ప్రాగేవోక్తం. అతః పక్షవిశేషాధీనేన కార్యత్వ విశేషేణ కర్తృవిశేషస్సాధ్యః- కుమ్భాదికార్యవిశేషేణ హి కులాలాదికర్తృవిశేషానుమానం - నతు కార్యత్వమాత్రేణ. అతః పక్షాధీనః కార్యత్వవిశేషో నిరూప్యత ఇతి (కిం యుగపదితి) పక్షప్రకారాధీనం హేతువైశిష్ట్యం ద్విధా సంభవేత్ - పరిదృశ్యమానమహ్యాదివిపులకార్యాణాం యుగపదుత్పత్త్యా వా - క్రమభావినాం త్రైకాల్యవర్తినాం కార్యాణామానన్త్యేన వా. తత్ర కీదృశేన పక్షప్రకారేణ హేతువిశేషో వివక్షిత ఇత్యర్థః. ప్రథమం దూషయతి (యుగపదితి) కృత్స్నప్రళయాసిద్ధేః భూభూధరాదీనాం యుగపదుత్పత్తౌ ప్రమాణాభావాత్తన్నిబన్ధనం కర్తృవైలక్షణ్య సాధకహేతువైలక్షణ్యమసిద్ధమిత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి (క్రమేణేతి) యద్యప్యేకైకేన కులాలాదినా జన్మసహస్రేణాప్యనన్తకార్యనిష్పాదనసంభవః - తథాపి తత్తజ్జన్మసమానకాలకువిన్దాదికృతానాం కార్యాణాం తత్కర్తృకత్వాభావాత్ సర్వకార్యాణామేకకర్తృకత్వం నాస్తి. అతస్త్రైకాల్యవర్తిసమస్తవస్తునిష్ఠత్వ విశేషితం కార్యత్వం కర్తృభేదేనైవ వ్యాప్తమితి కర్త్రైక్యసాధనే విరుద్ధమిత్యర్థః. (అత్రాప్యేకకర్తృకత్వసాధన ఇతి) విశిష్టకార్యత్వవ్యాపకతయాభిమతస్య ఘటపటరథాదిదృష్టస్య భిన్నకర్తృకత్వస్య ప్రతిక్షేప ఇత్యర్థః. భిన్నకర్తృకతయా ప్రత్యక్షసిద్ధే హి ప్రత్యక్షవిరోధః. అన్యత్ర - ద్వీపాన్తరవర్తీ ఘటః ఏతద్వ్యతిరిక్తకులాలకర్తృకః -ఏతద్వ్యాపారాగోచరహేతుకత్వే సతి ఘటత్వాత్. సంప్రతిపన్నకులాలాన్తరోత్పాదితఘటవత్. ద్వీపాన్తరవర్తిఘటహేతూనాం దణ్డాదీనాం ఏతద్వ్యాపారాగోచరత్వమేతస్య తత్ర గమనాభావ నిర్ణయాత్. అత ఏవమాదిభిరనుమానైర్విరోధః. శాస్త్రవిరోధముపపాదయతి (కుమ్భకార ఇతి) కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయత ఇత్యర్థోపాదానం - నతు పాఠక్రమః. న హి కుమ్భరథయోరేకకర్తృకత్వే కుమ్భకారరథకారయోరుత్పత్తిః పృథగ్వక్తవ్యా- ఏకసంజ్ఞాత్వేన పునరుక్తిప్రసఙ్గాదితి భావః. ప్రకారాన్తరేణ విరుద్ధత్వమాహ (అపిచేతి) సుఖాదేస్సత్త్వాదిగుణకార్యత్వం శాస్త్రదృష్టమితి తచ్ఛాస్త్రప్రామాణ్యవాదినాఙ్గీకార్యమితి మత్వా అనిష్టమాపాదయతి - నతు పరాభ్యుపగమాత్. సుఖాదిశబ్దేన సుఖదుఃఖమోహా వివక్షితాః- సుఖాద్యన్వయశ్శరీరాదీనాం - సుఖాదిహేతుత్వావస్థాన్వయః. సత్త్వాదిమూలత్వం - సత్త్వాదిగుణకద్రవ్యోపాదానత్వమిత్యర్థః కే తే సత్త్వాదయః - కథం చ తేషాం సుఖాదిహేతుత్వమిత్యత్రాహ (కార్యవైచిత్ర్యేతి) కారణగతా విశేషాః - కారణశబ్దో నిమిత్తోపాదానసాధారణః. తతః కిం కర్తుర్గుణవశ్యత్వస్యేత్యత్రాహ (తేషాం కార్యాణామితి) పురుషేణ కార్యాణాం తన్మూలత్వాపాదనం సత్త్వాదియుక్తస్వకీయాన్తఃకరణవికారద్వారేణేత్యర్థః తతః కిమిత్యత్రాహ (పురుష

పురుషస్య చ తద్భోగః కర్మమూల ఇతి కార్యవిశేషారమ్భాయైవ జ్ఞానశక్తివతః కర్తుః కర్మసంబన్ధః కార్యహేతుత్వేనైవావశ్యాశ్రయణీయః. జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యస్య చ కర్మమూలత్వాత్. ఇచ్ఛాయాః కార్యారమ్భహేతుత్వేఽపి విషయవిశేష విశేషితాయాస్తస్యాస్సత్త్వాది మూలత్వేన కర్మసంబన్ధోఽవర్జనీయః. అతః క్షేత్రజ్ఞా ఏవ కర్తారః - న తద్విలక్షణః కశ్చిదనుమానాత్సిధ్యతి. భవన్తి చ ప్రయోగాః, తనుభువనాది, క్షేత్రజ్ఞకర్తృకం - కార్యత్వాద్ఘటవత్. ఈశ్వరః కర్తా న భవతి - ప్రయోజనశూన్యత్వాత్ ముక్తాత్మవత్. ఈశ్వరః కర్తా న భవతి- అశరీరత్వాత్తద్వదేవ. న చ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వశరీరాధిష్ఠానే వ్యభిచారః-తత్రాప్యనాదేస్సూక్ష్మశరీరస్య సద్భావాత్. విమతివిషయః కాలో న లోకశూన్యః- కాలత్వాద్వర్తమానకాలవదితి. అపి చ - కిమీశ్వరస్సశరీరోఽశరీరో వా కార్యం కరోతి. న తావదశరీరః - అశరీరస్య కర్తృత్వానుపలబ్ధేః. మానసాన్యపి కార్యాణి సశరీరస్యైవ భవన్తి - మనసో నిత్యత్వేఽప్యశరీరేషు ముక్తేషు తత్కార్యాదర్శనాత్. నాపి సశరీరః - వికల్పాసహత్వాత్. తచ్ఛరీరం కిం నిత్యం - ఉతానిత్యం. న తా

స్య చేతి) కార్యానుపయోగినో హి ధర్మాన ప్రాప్నువన్తీతి పూర్వపక్షిణోక్తం. సత్త్వాదీనాం తు కార్యోపయోగిత్వాత్తదధీనః కర్మసంబన్ధోఽవర్జనీయ ఇతి భావవానాహ (జ్ఞానశక్తివదితి) సుఖదుఃఖమోహాదీనాం సత్త్వరజస్తమోహేతుకత్వం శాస్త్రప్రసిద్ధమ్. సుఖాదిహేతుభూతశరీరాద్యుపాదానస్య నిమిత్తస్య చ కర్తుస్సత్త్వాది గుణాన్వయశ్చ శాస్త్రప్రసిద్ధః * నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః । కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపగమ్యత ఇత్యాదిభిర్దర్శ్యతే- అతస్సత్త్వాదిగుణకం శరీరాద్యుపాదానం ద్రవ్యం సత్త్వాదిగుణాన్వయవికృతాన్తః కరణః పురుషోఽధితిష్ఠతి - గుణాన్వయశ్చ కర్మమూల ఇతి కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. హేత్వన్తరేణాపి కర్మసంబన్ధమాహ (జ్ఞానేతి) న జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యాద్వైచిత్ర్యసర్గః - అపిత్విచ్ఛామాత్రాదితి చేత్ తత్రాహ (ఇచ్ఛాయా ఇతి) విషయవిశేష విశేషితాయా ఇచ్ఛాయాస్సర్గక్షేమాదివిషయత్వం, తత్రాపి విచిత్రసర్గాదివిషయత్వం చ సత్త్వాదిమూలత్వేన కర్మమూలమిత్యర్థః ఏవం కర్తృత్వక్షేత్రజ్ఞత్వయోః వ్యాప్తిదర్శనాన్న తద్విలక్షణసిద్ధిరిత్యాహ (అత ఇతి) ప్రతితర్కానాహ (భవన్తి చేతి (తనుభువనాదీతి) ఇదం ప్రత్యనుమానం - ప్రతితర్కో వా. అన్యే ప్రతితర్కా ఏవ. కార్యత్వే క్షేత్రజ్ఞకర్తృకత్వప్రసఙ్గః. కర్తృత్వే సాపేక్షత్వప్రసఙ్గః. కర్తృత్వే సశరీరత్వప్రసఙ్గ. ఇత్యర్థః. అశరీరత్వహేతోర్వ్యభిచారమాశఙ్క్య పరిహరతి. (న చేతి) అనాదేః - బీజాఙ్కురవత్ ప్రవాహానాదేరిత్యర్థః. అధిష్ఠానం దేహేన ప్రథమసంబన్ధశ్చేత్ సూక్ష్మస్థూలశరీరప్రవాహానాదితయా పరిహృతః యథా బాలశరీరవిశిష్టేన యువశరీరపరిగ్రహః - తద్వదేవ. అధిష్ఠానం ప్రేరణం చేత్ స్వపరనిర్వాహకన్యాయాత్ పరిహృతః- శరీరవ్యతిరిక్తప్రేరణస్య శరీరాపేక్షా- న శరీరస్యేతి. శరీరత్వప్రయుక్తం శరీరాన్తరనిరపేక్షప్రేరణత్వం. తథా జగతః ఈశ్వరశరీరత్వే న సశరీరత్వాత్ కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గః. యథా దేహః స్వజ్ఞానోత్పత్తౌ కరణం కర్మ చ భవతి, యథా చ ఘటః స్వవిషయజ్ఞానోత్పత్తౌ స్వసత్తయా హేతుః పశ్చాత్తద్విషయశ్చ భవతి- తథా స్వవిషయప్రేరణేఽపి శరీరమితి న కర్మకర్తృవిరోధః. న చాఙ్కురాదౌ శరీరస్య యోగ్యానుపలబ్ధిః- పిశాచసిద్ధాదిశరీరవదదృశ్యత్వోపపత్తేః, దేశాన్తరస్థేన వా శరీరేణ సఙ్కల్పద్వారా విషాదేరివ ప్రేరణోపపత్తేశ్చ- ప్రతితర్కాన్తరమాహ (విమతీతి) అత్ర సూర్యపరివృత్తిసంఖ్యావిశేషావచ్ఛేదాత్ పూర్వత్వేన పరత్వేన చ కాలస్య పక్షీకృతత్వాత్ నాశ్రయాసిద్ధిరితి. అనుమానం ముఖాన్తరేణ దూషయతి (అపి చేత్యాదినా) దూషణం వక్తుం వికల్పయతి (కిమితి) ధీస్థం చరమం శిరో దూషయతి (న తావదితి) అశరీరస్య మనసా కర్తృత్వం స్యాదితి ప్రాగుక్తం దూషయతి (మానసానీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (మనస ఇతి) అపిశబ్దేన స్వపక్షే నిత్యత్వానభ్యుపగమస్సూచితః. సశరీరత్వపక్షం దూషయతి (నాపీతి) వికల్పాసహత్వం వివరితుం విక

వన్నిత్యం-సావయవస్య తస్యానిత్యత్వే జగతోఽపి నిత్యత్వావిరోధాదీశ్వరాసిద్ధిః నాప్యనిత్యం. తద్వ్యతిరిక్తస్య తచ్ఛరీరహేతోస్తదానీమభావాత్. స్వయమేవ హేతురితి చేత్. న- అశరీరస్య తదయోగాత్. అన్యేన శరీరేణ సశరీర ఇతి చేత్. న- అనవస్థానాత్, స కిం సవ్యాపారో- నిర్వ్యాపారో వా. అశరీరత్వాదేవ న సవ్యాపారః, నాపి నిర్వ్యాపారః కార్యం కరోతి- ముక్తాత్మవత్. కార్యం జగదిచ్ఛామాత్రవ్యాపారకర్తృకమిత్యుచ్యమానే పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, దృష్టాన్తస్య చ సాధ్యహీనతా. అతో దర్శనానుగుణ్యేనేశ్వరానుమానం దర్శనానుగుణ్యపరాహతమితి శాస్త్రైకప్రమాణకః పరబ్రహ్మభూతస్సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమః. శాస్త్రం తు సకలేతరప్రమాణపరిదృష్టసమస్తవస్తువిసజాతీయం సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదిమిశ్రానవధికాతిశయాపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపం ప్రతిపాదయతీతి న ప్రమాణాన్తరావసితవస్తుసాధర్మ్యప్రయుక్తదోషగన్ధప్రసఙ్గః. యత్తు నిమిత్తోపాదానయోరైక్యం- మాకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్య కార్యత్వం, చానుపలబ్ధం అశక్యప్రతిపాదనమిత్యుక్తం. తదప్యవిరుద్ధమితి * ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ * నవియదశ్రుతేరిత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే. అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన శాస్త్రైకవిషయత్వాత్ * యతో వా ఇమాని భూతాని ఇతి వాక్యముక్తలక్షణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధమ్.

ల్పయతి (తదితి) ప్రథమం దూషయతి (న తావదితి) జగతః భూభూధరాదేః. ద్వితీయం దూషయతి (నాపీతి) హేతుమాహ (తద్వ్యతిరిక్తస్యేతి) తచ్ఛరీరహేతోశ్శరీరాన్తరస్యాభావాదిత్యర్థః. దూషణపరిహారాయ పరోక్తం శఙ్కతే (స్వయమేవేతి) స్వయంశబ్ద ఈశ్వరపరః పరిహరతి (నేతి) తదయోగాత్ - హేతుత్వాయోగాత్ - పునశ్శఙ్కతే (అన్యేనేతి) అనవస్థయా దూషయతి (నేతి) ప్రామాణికపరంపరా న దోష ఇతి చేచ్ఛరీరత్వప్రయుక్తకర్మవశ్యత్వం స్యాదితి భావః. కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గస్య ప్రాగుక్తత్వాత్ ఇహాప్యనవస్థాదూషణస్య కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గపర్యన్తత్వమభిప్రేతమిత్యవగమ్యతే. ముఖాన్తరేణ వికల్ప్య దూషయతి (స కిమితి) అశరీరస్య నిర్వ్యాపారత్వే నిర్వ్యాపారస్య కార్యాకరణే చ దృష్టాన్తో ముక్తాత్మా వ్యాపారశ్చ ప్రయత్నో వివక్షితః. ఇచ్ఛావిశేషస్య హేతుత్వే హి గుణవశ్యతా ప్రసఙ్గః పూర్వముక్తః. ఇచ్ఛామాత్రమేవ వ్యాపార ఇత్యత్రాహ (కార్యం జగదితి) మాత్రశబ్దేన సత్త్వాదిగుణాన్వయతస్తత్కర్మసంబన్ధవ్యావృత్తిః. నను కర్మవశ్యత్వాదికం న కర్తుః ప్రసఞ్జనీయం. అవ్యాపకత్వాత్. న హి త్వత్పక్షేణ వాఽస్మత్పక్షేణ వా వ్యాప్తిః - ఈశ్వరే త్వయా మయాపి తదనభ్యుపగమాత్; నైవమ్. ఆగమాదృతేపీశ్వరస్సిద్ధ్యతీతి వదన్తం ప్రత్యాగమమసన్తం కృత్వాఽస్మదాదిభిరుచ్యమానత్వాత్. యదీశ్వరప్రతిపాదకాగమబలాన్మదుక్తవ్యాప్తిభఙ్గేనేశ్వరానుమానం స్థాప్యతే తదానీమనుమానస్యాగమాపేక్ష ప్రామాణ్యసిద్ధిరిత్యప్రతిగ్రాహిత్వమాగమస్య సిద్ధ్యేత్. యద్వా- అలౌకికప్రమాణైకవేద్యత్వాభావే సతి కర్తృత్వస్య కర్మవశ్యత్వాదివ్యాప్యత్వాత్, శాస్త్రయోగిముక్తేశ్వరప్రత్యక్షాణ్యలౌకికశబ్దోక్తానీతి. అనుమానదూషణముపసంహరతి (అత ఇతి) పరస్య బ్రహ్మణ ఈశ్వరానతిరిక్తత్వజ్ఞాపనార్థస్సర్వేశ్వరశబ్దః; అనేన * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమితి శ్రుతిస్స్మారితా భవతి - దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం * మహాన్ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తక ఇతి శ్రుతిస్మారణార్థః పురుషోత్తమశబ్దః. ఉక్తదోషాస్తదానీమపి ప్రాప్నుయురిత్యత్రాహ (శాస్త్రం త్వితి) సర్వవిజాతీయత్వం దర్శయతి (సార్వజ్ఞ్యేతి) సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదిమిశ్రశబ్దో బ్రహ్మవిశేషణం. గుణవిశేషణం వా - తద్వ్యతిరూపత్వాదన్యేషాం గుణానామ్. ఏకైకమనవధికాతిశయా గుణా అపరిమితాః - నిస్సంఖ్యాతా ఇత్యర్థః

—— శ్రీశాస్త్రయోనిత్వాధికరణం సమాప్తిమగమత్ శ్రీ ——

యద్యపిప్రమాణాన్తరాగోచరంబ్రహ్మ-తథాపిప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేనసిద్ధరూపంబ్రహ్మనశాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్కాహ. ౪॥సూ. —శ్రీ తత్తుసమన్వయాత్ ॥శ్రీ—

ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థస్తుశబ్దః (తత్) శాస్త్రప్రమాణకత్వంబ్రహ్మణస్సంభవత్యేవ. కుతః (సమన్వయాత్) పరమపురుషార్థతయాన్వయస్సమన్వయః. పగమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాత్; ఏవమిననసమన్వితోహ్యౌపనిషదఃపదసముదాయః

యథాన్నృత్తికాయా ఘటనిష్పాదనశక్తత్వేపి కులాలస్యచనిర్మాణశక్తౌసత్యామపి దణ్డచక్రాది పరికరాపేక్షాస్త్యేవ - తథాశబ్దస్య పరినిష్పన్నబ్రహ్మప్రతిపాదన శక్తత్వేపి బ్రహ్మణోపిశబ్దేన ప్రతిపత్తుంశక్యత్వేపి బుభుత్సాఖ్య పరికరాపేక్షాప్రమిత్యుత్పాదనేవిద్యతే. యత్నసాధ్యత్వాత్ బుభుత్సాపేక్షితా. సాచాజ్ఞాతత్వపురుషార్థత్వప్రయుక్తా. తత్రావాన్తరపేటికారూపేణ ప్రథమేన సూత్రద్వయేన శబ్దద్వారకమర్థద్వారకంచ శక్తిమత్త్వంప్రతిపాదితమ్- అథ సూత్రద్వయాన్తరమవాన్తరపేటికాన్తరంబుభుత్సాహేతునిరూపణపరమ్. తత్ర ప్రథమేన తృతీయసూత్రేణాజ్ఞాతత్వరూపోబుభుత్సాహేతురుక్తః. అథ ప్రయోజనత్వ రూపోబుభుత్సాహేతురుచ్యతే చతుర్థేన. అర్థేప్రతిపన్నేహిప్రయోజనాప్రయోజనత్వచిన్తా- ప్రతిపత్తిశ్చలక్షణతఇతి జన్మాదిసూత్రంద్వితీయమభూత్. జన్మాదికం లక్షణం చేన్మానాన్తరాత్తత్సిద్ధిస్స్యాదితిశఙ్కాయాస్సఙ్గతత్వాచ్ఛాస్త్రయోనిత్వాదితిసూత్రంతృతీయమభూత్. అజ్ఞాతత్వేప్యప్రయోజనే బుభుత్సానుదయాత్ ప్రయోజనరూపత్వ మత్రనిరూప్యతఇతి క్రమోఽయమేవ..................

౪॥ —శ్రీ తత్తుసమన్వయాత్ ॥శ్రీ— తత్రావాన్తరసఙ్గతిమాహ (యద్యపీతి) అజ్ఞాతత్వం నామ బుభుత్సాహేతుర్యద్యప్యస్తీత్యర్థః, ప్రయోజనం సుఖందుఃఖనివృత్తిశ్చ - శాస్త్రస్య తత్పర్యవసాయిత్వం తదుపాయప్రవృత్తినివృత్తిబోధనద్వారా. తచ్చ నసిద్ధపరత్వేస్తి, తస్యప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావాత్. తస్మాత్ప్రయోజన పర్యవసాయిత్వాభావేన బుభుత్సాఖ్యపరికరాభావాత్ సిద్ధేశాస్త్రం నప్రమితిం జనయతీత్యర్థః. ఏవం శఙ్కాయాం సూత్రముదాహరతి (తత్తుసమన్వయాదితి) ఇహాపి సాధారణవిచాగద్వయమర్థసిద్ధం; బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వంసంభవతి, నేతిద్వితీయవిచారః తదర్థంప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజనశూన్యానాం వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మపరతయాన్వయస్సంభవతి, నేతి, తదర్థంకింశబ్దస్య ప్రామాణ్యంప్రవృత్తినివృత్తిపరతయా, ఉతపురుషార్థపరతయేతి, శబ్దస్య ప్రవృత్తినివృత్తిపరతయైవ ప్రామాణ్యేబ్రహ్మణస్సిద్ధరూపస్యశాస్త్రప్రమాణకత్వాభావాత్తద్విచారానారమ్భః శబ్దస్యపురుషార్థపరతయైవప్రామాణ్యే పురుషార్థభూతబ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వాత్తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వం ఫలితమ్. ఏవమర్థసిద్ధావిషయ సంశయావభిప్రేత్యసూత్రంవ్యాచిఖ్యాసుస్తత్రవాక్యార్థయోజనాయామేవ పదయోజనామన్తర్భావయిష్యన్ పృథగ్వ్యాఖ్యేయం,తుశబ్దంవ్యాచష్టే. (ప్రసక్తేతి) సర్వేషాంసూత్రాణాం తత్తచ్ఛఙ్కాయా మవతరణాపేక్షింతుస్సాత్రేతుశబ్దఃప్రదర్శనార్థః. తదితివ్యాఖ్యేయంపదం. తద్వ్యాచష్టే (శాస్త్రప్రమాణకత్వంబ్రహ్మణఇతి) సంభవత్యేవేత్యేతత్ తుశబ్దఫలితం, హేతుపదస్యాకాఙ్క్షాందర్నయతి (కుతఇతి) సమన్వయశబ్దస్యోత్తరత్రవిస్తరేణ వ్యాఖ్యాస్యమానత్వాదిదానీంసంక్షేపేణవ్యాచష్టే (పరమపురుషార్థతయేతి)కస్యకేనకీదృశోఽన్వయఇత్యపేక్షాయామాహ (పరమేతి) శాస్త్రేణపరమపురుషార్థభూతస్యబ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాదిత్యర్థః. శాస్త్రస్య ధీస్థత్వాచ్ఛాస్త్రేణేతి కణ్ఠోక్త్యభావః- బ్రహ్మశాస్త్రప్రమాణకమితి ప్రతిజ్ఞాతేసతి పక్షనిష్ఠతయా హేతోర్వక్తుముచితత్వాత్ సమన్వయోబ్రహ్మకర్తృకతయావ్యాఖ్యాతః, నతు శాస్త్రకర్తృకతయా కథంతథావిధాన్వయఇత్యపేక్షాయామేతదుపపాదయతి (ఏవమితి) ఇవశబ్దఏవార్థః. ఏవమేవేత్యర్థః. ఔపనిషదః పదసముదాయః పరమపురుషార్థభూ

* యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత * బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్ * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్.

తే బ్రహ్మణి ప్రతిపాదకత్వేన సమన్వితా ఏవ హీత్యర్థః. పదసముదాయః - వాక్యమిత్యర్థః. ఔపనిషదవాక్య బహుత్వేఽపి తేషాం వాక్యైకవాక్యభావేనైకార్థపరత్వమేకరాశిత్వవ్యంజనాయైకవచనం. సమన్విత ఇతి వాక్యకర్తృకత్వోక్తిః ఫలితార్థాభిప్రాయా - నతు సూత్రయోజనాభిప్రాయా- బ్రహ్మణి సమన్వితానామిత్యుత్తరత్రాప్యేవమేవ. ప్రతిపత్తిక్రమానురోధేన ప్రథమం లక్షణవాక్యముపాదత్తే (యతో వా ఇతి) అథ ప్రాపకం కారణవాక్యమాహ (సదేవేత్యాది) సచ్ఛబ్దస్య బృహదబృహత్సాధారణత్వాద్విశేషకవాక్యముపాదత్తే (బ్రహ్మ వా ఇతి) యత్కారణం తద్బ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యేనోక్తే సతః కారణత్వే చ కథితే తస్య సతో బ్రహ్మత్వం సిధ్యతీతి న బృహత్త్వనిశ్చయో * బ్రహ్మ వా ఇతి వాక్యాధీన ఇతి చేత్ న - లక్షణవాక్యస్య కారణానువాదిత్వేన ప్రాపకవాక్యోపజీవిత్వాదుపజీవ్యేషు ప్రాపకవాక్యేష్వేవ విశేషనిర్ధారణజ్ఞాపనార్థం హి * బ్రహ్మ వా ఇతి వాక్యముపాత్తం. సద్బ్రహ్మశబ్దయోరీక్షణాన్వయలిఙ్గాదచిద్వ్యావృత్తవస్తుపరత్వేఽపి తయోశ్శబ్దయోస్సాధారణతయా శబ్దసామర్థ్యాదచిద్వ్యావృత్తినిశ్చయస్తత్ర నాస్తీతి శబ్దశక్త్యైవ విశేషజ్ఞాపనార్థం * ఆత్మా వా ఇతి వాక్యోపాదానమ్. బ్రహ్మశబ్దస్య సాధారణత్వం నామ బహుష్వర్థేషు ప్రయుజ్యమానత్వం- నతు ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యం. ప్రవృత్తినిమిత్తభూతస్య నిరతిశయబృహత్త్వస్య భగవద్వ్యతిరిక్తగామిత్వసందేహసహత్వం వా. నహి స్వారసికాత్మశబ్దైకార్థ్యప్రతిపన్నే సతి నిరతిశయబృహత్త్వస్యాచిద్గామిత్వసందేహః. సద్విద్యాయాం * స ఆత్మేత్యాత్మశబ్ద ఉపసంహారస్థ ఇత్యుపక్రమస్థేనైవాత్మశబ్దేన విశేషనిశ్చయార్థం * ఆత్మా వా ఇతి వాక్యముపాత్తమ్ * యతో వా ఇమానీత్యాదిప్రకరణ ఏవ * ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యానన్దశబ్దేన కారణే నిర్దిష్టేఽపి * యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదిత్యాకాశశబ్దసామానాధికరణ్యాదానన్దశబ్దేనాచిద్వ్యావృత్తినిశ్చయః ప్రతిబద్ధ ఇత్యభిప్రాయేణాచిద్వ్యావృత్తేస్సుఖన ప్రతిపత్త్యర్థం * ఆత్మా వా ఇతి వాక్యోపాదానం. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన వినాపి ప్రకరణాదేవ బ్రహ్మశబ్ద ఆత్మపర ఇతి జ్ఞాపనార్థ - మేతదధికరణాపేక్షితానన్దరూపతాప్రతిపాదకప్రకరణస్థతయా తజ్జ్ఞాపనార్థం- చోపాదత్తే (తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇతి) * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి హి తత్ర ప్రకృతం * అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః * ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి చ తత్ర వక్ష్యతే. అథ * చ్ఛాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయాత్ సామాన్యశబ్దానాం దేవతావిశేషపర్యవసానం దర్శయతి (ఏకో హ వా ఇతి) * సేయం దేవతైక్షత * యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై । తం హ దేవం * స ఈశోఽస్య జగతో నిత్యమేవ నాన్యో హేతుర్విద్యత ఈశనాయ * ఈశానో భూతభవ్యస్య * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమిత్యాదిషు శ్రుతానాం దేవతాదిశబ్దానాం పూర్వపూర్వాపేక్షయా విశేషశబ్దానామపి సాక్షాత్కారణవాక్యస్థత్వాభావాత్. తేషు చ రూఢిమతామపి దేవతాదిశబ్దానాం వ్యక్తివిశేషే రూఢత్వాభావా, దీశాదిశబ్దానాం చ జగత ఈశో నాన్యో హేతుర్విద్యత ఈశనాయేతి సమభివ్యాహృతషష్ఠ్యన్తపదనిర్దేశాదిభిరవయవార్థవివక్షాయాః స్ఫుటతరత్వేన నిమగ్నరూఢితయా సాధారణత్వాచ్చ చరమవిశేషశబ్దప్రదర్శనేన తేషామపి తత్పర్యవసానమర్థసిద్ధం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ చ * సేయం దేవతేత్యాదివాక్యాన్యనాదృత్య * ఏకో హ వై నారాయణ ఇత్యాదివాక్యముదాహృతం. హిరణ్యగర్భాదయశ్శబ్దా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దవదయోగ్యార్థాః - శివాదిశబ్దాశ్చ బహ్వర్థేషు ప్రయోగాత్ సాధారణా ఇతి సదాదిశబ్దవన్న విశేషోపస్థాపనక్షమా ఇత్యభిప్రాయః * వచనానిత్వపూర్వత్వాత్ * విధిస్తుధారణేఽపూర్వత్వాదితి న్యాయేన * యదా

గ్నేయోష్టాకపాలః * ఉపరిహి దేవేభ్యో ధారయతీతి వాక్యవదిదం మహోపనిషద్వాక్యమప్యప్రాప్తార్థోపస్థాపకత్వా
దాకాశప్రాణాదివాక్యవదయోగ్యార్థోపస్థాపకత్వాభావాచ్చానన్యాపేక్షం స్వార్థం ప్రతిపాదయతి * న సన్న చా
సచ్ఛివ ఏవ కేవల ఇతి వాక్యవిరోధాదిదం వాక్యమయోగ్యార్థమితి చేన్న * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఇతి వాక్యవిరోధేన * న
సన్న చాసదిత్యాదివాక్యస్యాయోగ్యార్థత్వప్రసఙ్గాత్. సాధారణస్య సచ్ఛబ్దస్య శివపర్యవసానావిరోధాత్ నాత్రా
యోగ్యార్థత్వమితి చేత్ - తర్హి శివశబ్దస్యచ బహ్వర్థేషు ప్రయోగాత్ సాధారణస్య నారాయణపర్యవసానావిరోధా
త్ నాత్రాయోగ్యార్థత్వమ్. బ్రహ్మశివాదీనాంహి కార్యత్వమిన్ద్రాదీనామివ బహ్వీభిశ్శ్రుతిభిః ప్రతిపాద్యతే -య
జుషి * అజస్య నాభావధ్యేకమర్పితం యస్మిన్నిదం భువనమధిశ్రితం విశ్వకర్మా హ్యజనిష్ట దేవః * స ప్రజాపతిరేకః పు
ష్కరపర్ణే సమభవత్ * తస్మాద్విరాడజాయత। విరాజో అధిపురుషః - మహోపనిషది * తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖో జా
యత - సుబాలోపనిషది * అద్భ్యః పృథివీ తదణ్డమభవత్ తత్సంవత్సరమాత్రముషిత్వా ద్విధాకరోదధస్తాద్భూమిము
పరిష్టాదాకాశం మధ్యే పురుషో దివ్యః సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యారభ్య * సోఽగ్రే భూతానాం మృత్యుమసృజత్ తస్య
బ్రహ్మా బిభేత్ సో బ్రహ్మాణమేవావివేశేతి, అత్ర పరమపురుషాత్మనః పురుషో బ్రహ్మా సముత్పన్న ఇతి శ్రుతః - పురుషశబ్ద
ద్వయశ్రవణాత్ మృత్యుభయవత్త్వశ్రవణాచ్చ శ్వేతాశ్వతరే * వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం * మహాన్ప్ర
భుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తకః * యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమితి చ హిరణ్యగర్భోత్పత్తిరవగమ్యతే. తథా
మహోపనిషది * త్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురుషో జాయత- సుబాలోపనిషది * లలాటాత్క్రోధజో రుద్రో జాయత - బృ
హదారణ్యకే * బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్ తదేకం సన్న వ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయో రూపమత్యసృజత క్షత్రం యా
న్యేతాని దేవక్షత్రాణీన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి. తథా శతపథే * అభూద్వా ఇ
దం ప్రతిష్ఠేత్యారభ్య * భూతానాం చ ప్రజాపతిః సంవత్సరాయాదీక్షిషత భూతానాం పతిః గృహపతిరాసీదుషాః ప
త్నీత్యాదికముక్త్వా * భూతానాం పతిః సంవత్సర ఉషసి రేతోఽసించత్ సంవత్సరే కుమారోఽజాయత సోఽరోదీత్ తం ప్ర
జాపతిరబ్రవీత్ కుమార కిం రోదిషి యచ్ఛ్రమాత్తపసోఽధిజాతోఽసీతి సోఽబ్రవీత్ అనపహతపాప్మా వా అహమస్మి అవిహిత
నామా నామ మే ధేహి పాప్మనోఽపహత్యా ఇతి తమబ్రవీత్ రుద్రోఽసీతి తదస్య తన్నామాకరోత్ అగ్నిస్తద్రూపమభవది
త్యారభ్య శర్వపశుపతిప్రభృతినామకరణం పృథివీసలిలాదిమూర్తిప్రదానం చోక్తం, రుద్రవాక్యాదేవానపహతపా
ప్మత్వం చ తస్య శ్రుతమ్. తత్రైవ శతరుద్రీయబ్రాహ్మణే * ప్రజాపతేర్విస్రస్తాద్దేవతా ఉదక్రామన్ తమేక ఏవ దే
వో నాజహాన్మన్యురేవ సోఽస్మిన్నన్తర్వితతోఽతిష్ఠత్ సోఽరోదీత్. తస్య యాన్యశ్రూణి ప్రాస్కన్దన్ తాన్యస్మిన్మన్యౌ ప్ర
తిష్ఠన్ స ఏష శతశీర్షా రుద్రస్సమభవదితి. అత్ర ప్రజాపతేః క్రుద్ధస్య క్రోధజాశ్రుసంభవత్వం మన్యురూపస్య రుద్ర
స్యాభిహితమ్. క్రోధస్య చాశ్రుహేతుత్వం ప్రసిద్ధం * తస్య క్రుద్ధస్య నేత్రాభ్యాం ప్రాపతన్నశ్రుబిన్దవః। దీ
ప్తాభ్యామివ దీపాభ్యాం సార్చిషస్స్నేహబిన్దవ ఇతి. తథా - శైలాలిబ్రాహ్మణే * ప్రజాపతిర్వై ప్రజాకామస్త
పోఽతప్యతేత్యారభ్య అగ్నివాయ్వాదిత్యచన్ద్రాణాముత్పత్తిం తేషాం రేతస్స్కన్దనం చోక్త్వా * స ప్రజాపతిర్హిరణ్మయం
చమసమకరోదిషుమాత్రమూర్ధ్వమేవ తిర్యఞ్చం తస్మిన్ రేతస్సమసిఞ్చత్ తత ఉదతిష్ఠత్ సహస్రాక్షస్సహస్రపా
త్ తత్సహస్రేణ ప్రతిహితాభిస్స ప్రజాపతిం పితరమభ్యాయచ్ఛత్ తమబ్రవీత్ కథమభ్యాయచ్ఛసీతి నామ మే కుర్విత్య
బ్రవీత్ న వా ఇదమవిహితేన నామ్నా అన్నమత్స్యామీతి శర్వోఽసీత్యబ్రవీత్ భవ ఏవేతి యద్భవ ఇత్యారభ్య భవశ
ర్వాది నామకరణం సలిలాదిమూర్తిప్రదానం చోక్త్వా * స ఏషోఽష్టనామాఽష్టధావిహితో మహాదేవ ఇతి నామాష్టకమూ
ర్త్యష్టకవత్త్వం ప్రజాపతినా విహితమితి స్పష్టతరముక్తమ్. తలవకారిణాం కర్మారమ్భే * ఇదం కర్మ కరిష్యామి తన్మే స

మృగ్యత్వాంతస్యోపపద్యతాం విరూపాక్షాయ దన్తాంజయే బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయామోఘాయ కర్మాధిపతయే నమ ఇతి, తథా-ఛన్దోగానాం చ కర్మారమ్భే * తస్మై విరూపాక్షాయ దన్తాంజయే శుద్ధాయ విశ్వవేదాయ సహస్రాక్షాయ బ్రహ్మణః పుత్రాయ నమ ఇతి చ, మన్త్రద్వయేన రుద్రస్య బ్రహ్మపుత్రత్వమభిహితమ్. ఘృతసూక్తే చ * యో బ్రహ్మా బ్రహ్మణ ఉజ్జహార ప్రాణైశ్శిరః కృత్తివాసాః పినాకీతి బ్రహ్మణ ఉద్భూతత్వం రుద్రస్యోక్తమ్. ఉజ్జహార - ఉద్బభూవేత్యర్థః. అతో హిరణ్యగర్భాదీనాం కార్యత్వావగమేన తద్వాచిశబ్దానామయోగ్యార్థత్వాన్నారాయణ ఏవ సర్వాదిశబ్దాః పర్యవస్యన్తీతి నను * హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే * న సన్న చాసచ్ఛివ ఏవ కేవలః * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ * బ్రహ్మావిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్త ఇతి త్రయాణామపి దేవానాం కారణత్వకార్యత్వయోరవిశేషేణ శ్రవణాదయోగ్యత్వశఙ్కాయాస్త్రిష్వపి తుల్యత్వాజ్జన్మన ఐచ్ఛికత్వేనాయోగ్యత్వపరిహారస్య త్రిష్వపి సుసదత్వాత్. కారణైకత్వావధారణస్యానురోద్ధవ్యత్వాద్, రూఢేరపరిత్యాగస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాచ్చ, త్రయాణామప్యైక్యాశ్రయణేన పరమకారణత్వమభ్యుపగన్తవ్యమ్. నైవమ్. త్రయాణామవిశేషేణ కార్యత్వశ్రవణాభావాదేవ త్రిష్వప్యయోగ్యత్వశఙ్కాయాస్తుల్యత్వాభావాత్ - తస్య హి ప్రకరణస్యోపక్రమే * కశ్చ ధ్యేయ ఇతి ధ్యేయవిధిపరత్వమవగతమితి కార్యత్వమనూద్యతే అనువాదశ్చ ప్రాపకానురోధేన స్యాత్. లక్ష్మీపతివిషయోత్తరనారాయణానువాకే భగవదుత్పత్తిరవతారరూపా శ్రూయత ఇత్యస్మిన్వాక్యే భగవదవతారానువాదః- బ్రహ్మశివయోస్త్వవతారశ్రుత్యభావాదిన్ద్రవరుణాదితుల్యోత్పత్తిరనూద్యత ఇతి నావిశేషేణ కార్యత్వశ్రవణమ్. కించ - ఉత్పత్తిశ్చేత్కర్మాధీనదేహసఙ్గతిరిత్యౌత్సర్గసిద్ధమ్. తచ్చ బ్రహ్మశివయోరనపోదితమ్ - నారాయణస్యావతారశ్రుత్యాఽపోదితమ్ * ప్రజాపతిర్దేవానసృజత తే పాప్మనా సన్దితా అజాయన్తేతి ప్రజాపతిసృష్టదేవానాం సామాన్యేన పాప్మసంబన్ధశ్శ్రుతః- విశేషతో రుద్రస్యాపహతపాప్మత్వం శతపథే స్వవాక్యాదేవ దర్శితమ్ * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః * తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామ ఏష హి సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః * అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః * స ఉత్తమః పురుష ఇతి పుణ్డరీకాక్షస్యాకర్మకృతవిగ్రహవత్త్వం చోక్తమ్. ఏవం వైషమ్యస్య స్ఫుటత్వేనోత్పత్తిసామ్యశఙ్కాయా దూరనిరస్తతయాఽయోగ్యార్థనారాయణాదిశబ్దానామివాయోగ్యార్థబ్రహ్మశివాదిశబ్దానాం రూఢిపరిత్యాగాభావోఽనుపపన్నః. యది రుద్రస్య పరమకారణత్వం తదుత్పత్తేరవతారరూపత్వం చ ఆస్తికతమైర్భవద్భిరుచ్యేత- తర్హి భవతామిన్ద్రే కః ప్రద్వేషః * ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే * బ్రహ్మావిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్త ఇతి కారణత్వకార్యత్వే హి బ్రహ్మశివయోరివేన్ద్రస్యాపి శ్రూయేతే. అత ఇన్ద్రస్య పరమకారణత్వం తదుత్పత్తేః పరమకారణభూతేన్ద్రావతారరూపత్వం చాశ్రిత్యేన్ద్రశబ్దస్య యోగ్యార్థత్వం కిమితి నాభ్యుపగమ్యతే * ప్రజాపతిరిన్ద్రమసృజతేతి తస్య సృజ్యత్వశ్రవణాత్; త్వాష్ట్రవధరూపబ్రహ్మహత్యాభిభూతత్వశ్రవణాత్తత్ప్రాయశ్చిత్తాదిశ్రవణాచ్చేతి చేత్, ఇన్ద్రస్య జన్మవృత్తాపకర్షయోగః కృష్ణస్య వసుదేవగృహజన్మ కాలయవననిమిత్తపలాయనవల్లీలా కిం న స్యాత్. ఇన్ద్రస్య పరమకారణవస్త్వైక్యే సత్యుత్తరనారాయణప్రతిపాద్యత్వం - తస్మిన్సతి జన్మవృత్తాపకర్షసంయోగస్య లీలాత్వం - తస్మిన్సతీన్ద్రశబ్దస్య యోగ్యార్థత్వం - తస్మిన్సతీన్ద్రస్య పరమకారణవస్త్వైక్యమితి చక్రకాశ్రయప్రసఙ్గాదేకస్మిన్నేవ వాక్యే సోమవరుణయమాదివత్ సృజ్యత్వప్రతీతేశ్చ నైవమితి చేత్, తర్హి రుద్రస్య పరమకారణవస్త్వైక్యే సతి ఉత్తరనారాయణప్రతిపాద్యాన్తర్భావః - తేన జన్మకర్మాపకర్షస్య లీలాత్వం - తేన శివాదిశబ్దానాం యోగ్యార్థత్వం. తేన పరమకారణవస్త్వైక్యమితి చక్రకప్రసఙ్గాత్. సోమవరుణాదివత్తస్మిన్నేవ వాక్యే సృజ్యత్వసంహార్యత్వశ్రవణాచ్చ శివాదిశబ్దానామయోగ్యార్థత్వం దుష్పరిహరమ్. భగవజ్జన్మనోఽవతారరూపత్వే తు న చక్రకప్రసఙ్గః.

* సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ * ఆనన్దోబ్రహ్మేత్యేవమాదిః. నచవ్యుత్పత్తిసిద్ధపరినిష్పన్నవస్తుప్రతి
పాదనసమర్థానాం పదసముదాయానామఖిలజగదుత్పత్తిస్థితివినాశహేతుభూతాశేషదోషప్రత్యనీకా

* తస్మాద్విరాడజాయతేతి కారణతయోక్తస్య పరమపురుషస్య మహాపురుషశబ్దేనోత్తరనారాయణే ప్రత్యభిజ్ఞాతస్య
లక్ష్మీపతేః * అజాయమానఇత్యాదివాక్యేనావతారస్య ప్రతిపాదితత్వాత్. కార్యకారణవిషయశివాదిశబ్దానాంభిన్నా
ర్థత్వాన్నాయోగ్యార్థత్వమితిచేత్. కింకార్యవిషయశివాదిశబ్దానాంప్రసిద్ధరుద్రపరత్వం - ఉతకారణవిషయాణాం.
ప్రథమేప్రసిద్ధరుద్రస్యాకాశాదివత్సృజ్యత్వాత్తద్వ్యతిరిక్తవిషయశివాదిశబ్దానాం యోగ్యార్థనారాయణపదోపస్థా
పిత విశేషపరత్వమనర్జనీయమ్, కారణవిషయశివాదిశబ్దాః ప్రసిద్ధరుద్రపరాః - కార్యవిషయాస్తుతదతిరిక్తవిషయాఇ
తిచేత్, కారణేన్ద్రశబ్దః ప్రసిద్ధేన్ద్రపరః - కార్యవిషయేన్ద్రశబ్దస్తదతిరిక్తపరఇతి కింనస్యాత్. వృత్రవధాదికర్తరీ
న్ద్రశబ్దవ్యుత్పత్తేరితిచేత్ త్ర్యక్షశూలపాణ్యాది పర్యాయత్వేన శివాదిశబ్దవ్యుత్పత్తేః * త్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురు
షోజాయత * ఉమాపతిఃపశుపతిః శ్రీకణ్ఠోబ్రహ్మణస్సుతః । ఉక్తవానిదమవ్యగ్రోజ్ఞానంపాశుపతంశివఇతి శూలపా
ణ్యాదిశబ్దానాం కార్యవిషయతయా ప్రయోగాచ్చ కారణవిషయశివాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధరుద్రపరత్వమయుక్తమ్-
కారణవిషయాణాం నారాయణాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధవిష్ణుపరత్వంతుయుక్తమ్. అవతీర్ణస్య కారణస్యచధర్మైక్యేప్ర
మాణస్య దర్శితత్వాదర్థభేదాభావాత్. అర్థభేదేసతిహికార్యకారణవిషయ నారాయణాదిపదేషు కస్యప్రసిద్ధార్థతా
కస్యతదతిరిక్తవిషయతేతి విచారసంభవః. కార్యకారణభూతరుద్రధర్మైక్యేత్విన్ద్రధర్మైక్యఇవచక్రకాపత్తిరవర్జనీ
యేత్యుక్తమ్, అతఃకార్యకారణవిషయశివాదిశబ్దానామర్థభేదాఙ్గీకారేణ కారణవిషయశివాదిశబ్దాః ప్రసిద్ధేతరార్థ
విషయాఇతి నారాయణమేవాభిదధతి - నారాయణాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థస్యయోగ్యతయాఽర్థభేదాభావాద్ధ
ర్మైక్యస్య ప్రమాణప్రతిపన్నత్వాచ్చ, అతోమహోపనిషత్ప్రతిపాదితేనారాయణఏవసద్బ్రహ్మాదిశబ్దాఃపర్యవస్య
న్తీతిభావః. అథ కారణతయా నిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణశ్శఙ్కితదోషవ్యావర్తకంశోధకవాక్యమాహ(సత్యమితి) ఉక్తగుణవి
భూత్యాదివిశిష్టస్య బ్రహ్మణఃపురుషార్థత్వజ్ఞాపనాయాహ(ఆనన్దో బ్రహ్మేతి) ఆనన్దత్వంహ్యనుకూలత్వంఅనుకూలత్వంచ
స్వతఇష్టత్వం. తదపీష్టసాధనత్వనివర్త్యప్రాతికూల్యాభ్యాం వినాపీష్టత్వమ్. తచ్చవిషయగతం. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యను
కూలత్వాదానన్దత్వమ్, భగవతోముక్తానాం నిరతిశయభోగ్యత్వేనానుకూలతయాస్వరూపతోధర్మతశ్చానన్దత్వం, స్వ
విషయజ్ఞానస్య స్వరూపస్యచ స్వాత్మానంప్రత్యనుకూలత్వాచ్చానన్దత్వం-ఇత్యేవమాదిరౌపనిషదఃపదసముదాయఇతి
పూర్వేణాన్వయః. ఏవమన్వితేషు వాక్యేషుప్రస్తుతపురుషార్థోపయోగిత్వేనకోర్థః ప్రతిపన్నఃసచకిమాపాతప్రతిప
న్నః- ఉతతాత్పర్యభూమిః. నప్రథమః - తస్యతాత్త్వికత్వనిశ్చయాయోగాత్. నద్వితీయః - ప్రవృత్తినివృత్త్య
భావేన తదయోగాదితిశఙ్కాయాం. ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయః ప్రామాణ్యవ్యాపకః - అతస్తద్వ్యాప్యం ప్రా
మాణ్యంతద్విరహే న సిధ్యతీతి కిముచ్యతే, కింవా ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయః ప్రయోజనవ్యాపకః - ప్రయోజనంచ
ప్రామాణ్యవ్యాపకమితి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహేతద్వ్యాప్యప్రయోజనాభావాత్తద్వ్యాప్యం ప్రామా
ణ్యంనసిధ్యతీత్యుచ్యతఇతి వికల్పమభిప్రేత్య, ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వం నాస్తీత్యాహ (న
చేతి) వ్యుత్పత్తిసిద్ధేతి ప్రథమసూత్రార్థానువాదః. సిద్ధవస్తునోఽపురుషార్థత్వాన్నశాస్త్రం ప్రతిపాదయితుం శ
క్నోతి - ప్రతిపన్నేపి నతత్రతాత్పర్యం- సిద్ధేవ్యుత్పత్త్యభావాదితి నవాచ్యమ్ - సిద్ధేవస్తునివ్యుత్పత్త్యుపపాదనాది
తిభావః. ప్రమాణాన్తరగోచరత్వప్రయుక్తాన్యపరత్వశఙ్కావ్యుదాసాయోదాహృతకారణవాక్యప్రతిపన్నమర్థమా
హ (అఖిలేతి) శోధకవాక్యప్రతిపన్నం కారణవాక్యైశ్చ సిద్ధమర్థమాహ (అశేషేతి) సాంఖ్యాద్యభిమతప్ర

పరిమితోదారగుణసాగరానవధికాతిశయానన్దస్వరూపే బ్రహ్మణి సమన్వితానాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజన విరహాదన్యపరత్వం - స్వవిషయావబోధపర్యవసాయిత్వాత్సర్వప్రమాణానామ్. న చ ప్రయోజనానుగుణా ప్రమాణ ప్రవృత్తిః - ప్రయోజనం హి ప్రమాణానుగుణమ్. న చ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణః ప్రయోజనశూన్యత్వం-పురుషార్థాన్వయప్రతీతేః. తథా-స్వరూపపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతః-నాయం సర్పః-ఇత్యాదిషు హర్షభయనివృత్తిరూపప్రయోజనవత్త్వం దృష్టమ్—అత్రాహ-న వేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి-ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణశ్శాస్త్రస్యానర్థక్యాత్.

కృతి పురుషపరత్వం దుర్వచమితి భావః. పురుషార్థపరత్వాభావాదన్యపరత్వ వ్యుదాసాయాహ (ఆనన్దస్వరూప ఇతి) అన్యపరత్వం - తాత్పర్యాభావః - బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాభావ ఇత్యర్థః. ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయ విరహే కథం ప్రామాణ్యమిత్యత్రాహ (స్వవిషయేతి) ప్రమాణాని హి స్వస్వవిషయావబోధే పర్యవస్యన్తి - న తు ప్రవృత్తినివృత్త్యోరిత్యర్థః. అథ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రయోజనవ్యాపకత్వ మభ్యుపగమ్య ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావమాహ (న చ ప్రయోజనేతి) తదుపపాదయతి (ప్రయోజనం హీతి) హిశబ్దో హేతౌ యద్వా- ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావప్రసిద్ధిర్హిశబ్దాభిప్రేతా - యథా - తన్త్రటీకాయాం * న హి లోకస్థం పశ్యత స్సర్పదర్శనం నిష్ప్రయోజనమితి సువర్ణదర్శనతా కల్ప్యత ఇతి. తదా హేతుత్వమర్థసిద్ధమ్. ప్రయోజనవ్యాపకత్వం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్యాస్తు - తేన తన్నివృత్తౌ ప్రయోజనమేవ నివర్తతే- న తు ప్రామాణ్యం - ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావాదిత్యర్థః న చేత్యత్ర చ శబ్దో వ్యాపకద్వయనిషేధసముచ్చయే. యథా ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమయుక్తం - తథా ప్రయోజనస్య చ ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమయుక్తమిత్యర్థః. ప్రత్యక్షాదిషు ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావేపి శాస్త్రే ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వ మస్తీతి శఙ్కాయాం - ప్రయోజనవ్యాప్యత్వం శాస్త్రప్రామాణ్యస్యాస్తు - తథాపి ప్రయోజనస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వం నాస్తీత్యాహ (న చ ప్రవృత్తీతి) వాక్యస్యేత్యధ్యాహారః. కుత ఇత్యత్రాహ (పురుషార్థాన్వయప్రతీతేరితి) ఇదం పక్షవిషయం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావేపి పురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయప్రతీతేరిత్యర్థః. న చేత్యత్రాపి చశబ్దో వ్యాప్యత్వనిషేధద్వయసముచ్చయే. యథా ప్రామాణ్యస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వం నాస్తి - తథా ప్రయోజనస్యాపి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వం నాస్తీత్యర్థః. ప్రామాణ్యస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వాభావస్స్వవిషయావబోధేత్యాదినా సిద్ధః. స పక్షత్వాభిమతే లౌకికేపి సిద్ధపరవాక్యే పురుషార్థాన్వయం దర్శయతి (తథేతి) యథా ప్రవృత్తిపరత్వం నివృత్తిపరత్వం వా న ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం. కిం తు పురుషార్థపరత్వమేవ - తథా ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వం సిద్ధవస్తుపరత్వం వా న ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం- అపి తు సాధ్యేన వా సిద్ధేన వా పురుషార్థేనాన్వితత్వమేవ వాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వ మిత్యుక్తం భవతి - పురుషార్థాన్వయప్రతీతేరిత్యుక్తత్వాత్- ఏవం సూత్రాక్షరయోజనార్థం సంక్షేపేణార్థ ఉక్తః——అథ తాత్పర్యార్థం వక్తుం పూర్వపక్షం విస్తరేణావతారయతి (అత్రాహేతి) ఏతావత్యధికరణార్థ ఉక్తే లబ్ధస్వదూష్యప్రసఙ్గః పూర్వపక్ష్యాహేత్యర్థః. బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాభావం ప్రతిజానీతే (న వేదాన్తేతి) సూత్రే తచ్ఛబ్దేన శాస్త్రయోనిత్వస్య పరామృష్టత్వాత్ పూర్వపక్షిణా తదభావోపి ప్రతిజ్ఞాత ఇతి హి జ్ఞాయతే. ప్రతిజ్ఞా(త)ముపపాదయతి (ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణ ఇతి) తదన్వయాభావే ప్రతిపాదనమేవ న సమ్పూర్యత ఇతి భావః. తథా చ వార్తికం * మానత్వం ఖలు ప్రమాతౄణాం ప్రవర్తననివర్తనే । శబ్దానపూర్వతేతావన్నిరాకాఙ్క్షబోధనమితి (శాస్త్రస్యేతి) శాసనాద్ధి శాస్త్రమ్. శాసనం చ ప్రవర్తననివర్తనాత్మకం- తత్ర వార్తికం * ప్ర

యద్యపి. ప్రత్యక్షాదీనివస్తు యథాత్మ్యావబోధపర్యవసన్నన్తి - తథాపి శాస్త్రం ప్రయోజన పర్యవసాయ్యేవ - నహి లోకవేదయోః ప్రయోజన రహితస్యకస్యచిదపివాక్యస్య ప్రయోగ ఉపలబ్ధచరః, నచకించిత్ ప్రయోజనమనుద్దిశ్యవాక్యప్రయోగః శ్రవణంవాసంభవతి. తచ్చ ప్రయోజనం ప్రవృత్తినివృత్తిసాధ్యేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారాత్మకముపలబ్ధం - అర్థార్థీరాజకులంగచ్ఛేత్, మన్దాగ్నిర్నాంబుపిబేత్, స్వర్గకామోయజేత, నకలఞ్జంభక్షయేత్, ఇత్యేవమాదిషు. యత్పునస్సిద్ధవస్తుపరేష్వపి పుత్రస్తేజాతః నాయంసర్పోరజ్జురేషేత్యాదిషుహర్షభయనివృత్తిరూపపురుషార్థాన్వయోదృష్టఇత్యుక్తమ్, తత్రకింపుత్రజన్మాద్యర్థాత్పురుషార్థావాప్తిః - ఉతతజ్జ్ఞానాదితివివేచనీయమ్- సతోఽప్యజ్ఞాతస్యార్థస్యాపురుషార్థత్వేన తజ్జ్ఞానాదితిచేత్ - తర్హ్యసత్యప్యర్థే జ్ఞానాదేవపురుషార్థస్సిద్ధ్యతీత్యర్థపరత్వాభావేన ప్రయోజనపర్యవసాయినోఽపి శాస్త్రస్యనార్థసద్భావేప్రామాణ్యమ్. తస్మాత్సర్వత్రప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన జ్ఞానపరత్వేనవా ప్రయోజనపర్యవసానమితి కస్యాపి వాక్యస్యపరినిష్పన్నే వస్తునితాత్పర్యాసంభవాన్న వేదాన్తాఃపరినిష్పన్నం బ్రహ్మప్రతిపాదయన్తి——అత్రకశ్చిదాహ - వేదాన్తవాక్యాన్యపి కార్యపరాణ్యేవ బ్రహ్మణిప్రమాణభావమనుభవన్తి- కథం. నిష్ప్రపంచమద్వితీయం జ్ఞానైకరసం బ్రహ్మానాద్యవిద్యయాసప్రపఞ్చతయా ప్రతీయమానం నిష్ప్రపఞ్చంకుర్యాదితి. బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణవిధివిషయత్వమితి.

వృత్తిర్వానివృత్తిర్వానిత్యేనకృతకేనవా । పుంసాంయేనోపదిశ్యేత తచ్ఛాస్త్రంతూపపద్యతఇతి. పూర్వోక్తం ప్రమాణానాం స్వవిషయావబోధిత్వమాశఙ్క్య తత్ప్రమాణవిశేషవ్యవస్థాపయన్ శాస్త్రస్య ప్రయోజన పర్యవసానావశ్యంభావమాహ (యద్యపీతి) తదుపపాదయతి (నహీతి) నకేవలమనుపలబ్ధిరేవ - అనుపపత్తిరప్యస్తీత్యాహ (నచకించిదితి) కించిత్ - స్వసంబన్ధిపరసంబన్ధివా - అల్పంప్రభూతంవా. వాక్యప్రయోగాదేర్యత్నసాధ్యత్వాత్. యత్నస్యచ ప్రయోజనేన వినానుపపన్నత్వాదిత్యర్థః; వాక్యానాం ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వాదేవహిపునరుక్తేః ప్రయోజనాభావాద్దూషణత్వం. నిష్ప్రయోజనవాక్యప్రయోగస్తచ్ఛ్రవణంవాఽనుపపన్నంస్యాత్ - తతః కింప్రస్తుతస్య ప్రయోజనపర్యవసాయినాం వాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వస్య - సిద్ధపరత్వేపిహి ప్రయోజన పర్యవసాయిత్వ ముపపద్యతఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన లోకవేదయోః ప్రయోగందర్శయతి (అర్థార్థీత్యాదినా) ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేపి ప్రయోజనపరంవాక్యందృష్టమితిశఙ్కాయాం సిద్ధపరత్వేనోక్తంవాక్యందూషయితు మనువదతి (యత్పునరితి) వికల్పయతి (తత్రేతి) ప్రథమకోట్యనుపపత్త్యాద్వితీయశిరోభ్యుపగమంశఙ్కతే (సతోపీతి) దూషయతి (తర్హీతి) తస్మాదితిపూర్వపక్షోపసంహారః——జరన్మాయావాదిపక్షౌద్వావిద్యేతే - తత్రైకోనిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదః - అన్యోధ్యాననియోగవాదః. ఏతన్మతద్వయం, ధ్యాననియోగవాది ముఖేనశఙ్కరాదిమతంచ దూషితవన్తమధికరణ పూర్వపక్షిణంప్రతిసిద్ధాన్తం వక్ష్యన్నిదానీం నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదంప్రస్తౌతి (అత్రకశ్చిదాహేతి) తం ప్రతిజానీతే(వేదాన్తేతి) కార్యపరస్యవాక్యస్యసిద్ధవస్తుని ప్రమాణభావః కథమిత్యభిప్రయన్నాహ (కథమితి) ఉత్తరమాహ (నిష్ప్రపఞ్చమితి) కుర్యాదిత్యత్రేతిశబ్దః ప్రకారపరః. నిష్ప్రపఞ్చీకరణవిధినాబ్రహ్మణః కోన్వయ ఇత్యపేక్షాయామన్వయమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) విషయత్వేనాన్వయఇత్యర్థః. సిద్ధస్వరూపస్య బ్రహ్మణో విధివిషయత్వానుపపత్తిశఙ్కాపరిహారార్థం ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణేత్యుక్తమ్. అతస్సిద్ధస్యసాధ్యత్వమాకారభేదాదవిరుద్ధమితి గర్భితం. ఇహత్వితిశబ్దస్సమాప్తా.

కోఽసౌ? ద్రష్టృదృశ్యరూపప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ సాధ్యజ్ఞానైకరసబ్రహ్మవిషయో విధిః ॥ * ॥ న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః, సమస్తైర్థర్నారం పశ్యేదిత్యాదిః. ద్రష్టృదృశ్యరూపభేదశూన్యం దృశిమాత్రం బ్రహ్మ కుర్యాదిత్యర్థః. స్వతస్సిద్ధస్యాపి బ్రహ్మణో నిష్ప్రపఞ్చతారూపేణ కార్యత్వమవిరుద్ధమితి —— తదయుక్తం - నియోగవాక్యార్థవాదినా హి నియోగో నియోజ్యవిశేషణం, విషయః, కరణమితికర్తవ్యతా. ప్రయోక్తా చ వక్తవ్యాః తత్ర హి నియోజ్యవిశేషణమనుపాదేయమ్. తచ్చ నిమిత్తం ఫలమితి ద్విధా. అత్ర కిం నియోజ్యవిశేషణం, తచ్చ కిం నిమిత్తం ఫలం వేతి వివేచనీయమ్. బ్రహ్మస్వరూపయాథాత్మ్యానుభవశ్చేన్నియోజ్యవిశేషణం తర్హి న తన్నిమిత్తం జీవనాదివత్తస్యాసిద్ధత్వాత్. నిమిత్తత్వే చ తస్య నిత్యత్వేనాపవర్గోత్తరకాలమపి జీవననిమిత్తాగ్నిహోత్రాదివత్ నిత్యతద్విషయానుష్ఠానప్రసఙ్గః. నాపి ఫలం- నైయోగికఫలత్వేన స్వర్గాదివదనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్. కశ్చాత్ర నియోగవిషయః. బ్రహ్మైవేతి చేత్. న-త

కథమిత్యస్యోత్తరత్వేన ఇత్థమితి వార్థః. విధిం దర్శయితుమాకాఙ్క్షాముత్థాపయతి (కోఽసావితి) కతిపయనాశ్యేప్యశక్తస్య విశ్వప్రపఞ్చనాశనవిధిరశక్య ఇత్యభిప్రాయః. విధిః. విధివాక్యమ్. ఆవిద్యకస్య ప్రపఞ్చస్య బుద్ధినివృత్తిమాత్రరూపో విలయశ్శక్య ఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యముపాదత్తే (న దృష్టేరితి) దృష్టివ్యతిరిక్తత్వావిశేషాత్ జ్ఞైయనిషేధోఽపి ఫలితః. ఆదిశబ్దోపాత్తశ్రుత్యన్తరైః కర్ణోక్తశ్చ- ఆత్యన్తికనివృత్తేరసిద్ధత్వాద్విధేయత్వం చ యుక్తమితి భావః. శూన్యశబ్దేన ఆత్యన్తికనివృత్తిర్వివక్షితా. మాత్రశబ్దేన ద్రష్టృదృశ్యకల్పకావిద్యానివృత్తిః - తత ఏవ హ్యేకరసత్వసిద్ధిః. సిద్ధస్య బ్రహ్మణో విధేయత్వం కథమితి శఙ్కాయాం ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణేతి పూర్వం వివక్షితమర్థం విస్తరేణాహ (స్వతస్సిద్ధస్యాపీతి) యద్వా - పూర్వం భావార్థవ్యతిరిక్తస్య విధివిషయత్వానుపపత్తిః పరిహృతా - ఇహ తు స్వతస్సిద్ధస్యేత్యాదినా ప్రపఞ్చవిలయద్వారేణ సిద్ధరూపస్యాపి విధివిషయత్వానుపపత్తిః పరిహృతేతి భిదా. భావార్థాదన్యత్వం స్వర్గాదేరప్యస్తి - న తస్య సిద్ధత్వం - సాధ్యం హి తత్ —— అధికరణపూర్వపక్షీ మీమాంసకస్తం దూషయతి (తదయుక్తమితి) కథమిత్యత్రాహ (నియోగేతి) విశింషన్ విషయ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా విషయో యాగాదిః. కృతిసాధ్యాపూర్వప్రతిపత్తివేలాయాం కృత్యవచ్ఛేదకత్వేన సవిషయః - స ఏవ కార్యనిష్పత్త్యా కరణమ్-వక్తవ్యాః - నత్వయావక్తుం శక్యమితి భావః. ప్రథమం నియోజ్యవిశేషణం దూషయితుమాహ (తత్రేతి) తత్ర - తేషు వక్తవ్యేషు నియోజ్యవిశేషణమనుపాదేయం - ఉపాదేయం - విధేయమ్. తద్వ్యతిరిక్తమిత్యర్థః. వికల్ప్య దూషయితుం విశేషణద్వైవిధ్యమాహ (తచ్చేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) అత్ర - నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగే. నియోజ్యవిశేషణస్వరూపం శఙ్కతే (బ్రహ్మస్వరూపేతి) నిమిత్తతాం దూషయతి (తర్హీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (జీవనాదివదితి) * యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్ర జీవనస్యసిద్ధత్వాద్యథా నిమిత్తత్వం న తథేత్యర్థః. పుత్రజన్మాదివద్యదా సిధ్యేత్ తదా నిమిత్తం(త్వం) భవిష్యతీత్యత్రాహ (నిమిత్తత్వే చేతి) అపవర్గోత్తరకాలమపి నానుష్ఠానప్రసఙ్గః- యావన్నిమిత్తమనుష్ఠాననియమాభావాత్. పరికరశూన్యేషు తన్నియమాభావో దృష్టః. తస్మాత్కరణకళేబరవిరహేణ న తదానీమనుష్ఠానమితి చేత్. హన్త స్వదూషణమేవ స్వయమావిష్కరోషి. తథా హి - సప్రపఞ్చతయానుభవస్య యథార్థానుభవరూపత్వాభావాదపవర్గోత్తరభావ్యేవ యాథార్థ్యానుభవః. తదానీం కరణకళేబరాభావేఽపి విషయానుష్ఠానం శక్యం - న వా. అశక్యత్వే విధేయత్వమేవ న స్యాత్. అతశ్శక్యమితి వక్తవ్యమ్. అతోఽనిమిత్తస్య నిత్యత్వాన్నైమిత్తికస్య నిత్యం శక్యత్వాచ్చ నిత్యం తదనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతి భావః. ఫలతయా విశేషణత్వే దూషణమాహ (నాపీతి) నియోగవిషయానుపపత్తిం వక్తుమాహ (కశ్చేతి) శఙ్కతే (బ్రహ్మైవేతి) దూషయతి (నేతి) హేతుమాహ (తస్యేతి) అ(భా)

స్య నిత్యత్వేనా(భా)భవ్యరూపత్వాత్ అభావార్థత్వాచ్చ. నిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మసాధ్యమితి చేత్ - సాధ్యత్వేపి ఫలత్వమేవ. అభావార్థత్వాన్న విధివిషయత్వమ్. సాధ్యత్వం చ కస్య. కిం బ్రహ్మణః ఉత ప్రపఞ్చనివృత్తేః- న తావద్బ్రహ్మణః- సిద్ధత్వాత్ అనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చ అథ ప్రపఞ్చనివృత్తేః- న తర్హి బ్రహ్మణస్సాధ్యత్వమ్. ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ విధివిషయ ఇతి చేత్. న తస్యాః ఫలత్వేన విధివిషయత్వాయోగాత్. ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ హి మోక్షః- స చ ఫలమ్, అన్యచ్చ నియోగవిషయత్వే నియోగాత్ప్రపఞ్చనివృత్తిః- ప్రపఞ్చనివృత్త్యా నియోగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వమ్. అపి చ- కిం నివర్తనీయః ప్రపఞ్చః మిథ్యారూపః- సత్యో వా. మిథ్యారూపత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వాదేవ నియోగేన న కించిత్ప్రయోజనమ్, నియోగస్తు నివర్తకజ్ఞానముత్పాద్య తద్ద్వారేణ ప్రపఞ్చస్య నివర్తక ఇతి చేత్ - తత్స్వవాక్యాదేవ జాతమితి నియోగేన న ప్రయోజనమ్, వాక్యార్థజ్ఞానాదేవ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాభూతస్య ప్రపఞ్చస్య బాధితత్వాత్ సపరికరస్య నియోగస్యాసిద్ధిశ్చ. సత్యస్య నివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చనివర్తకో నియోగః కిం బ్రహ్మస్వరూపమేవ- ఉత తద్వ్యతిరిక్తః

భవ్యరూపత్వాత్ - అసాధ్యత్వాత్. అభావార్థత్వాచ్చ. భావార్థాః - కర్మశబ్దాః. క్రియారూపత్వాభావాదిత్యర్థః. సాధ్యత్వం ఫలస్యాప్యస్తీతి తద్వ్యావర్తకం భావార్థత్వమ్. తదుభయాభావాదితి యావత్. నిష్ప్రపఞ్చతాకారేణ సాధ్యత్వం శఙ్కతే (నిష్ప్రపఞ్చమితి) ప్రతివదతి (సాధ్యత్వేపీతి) (ఫలత్వమేవేతి) విషయత్వం చేత్ ఫలవ్యతిరిక్తత్వం స్యాత్ - ఫలవ్యతిరిక్తత్వాభావాద్విషయత్వమయుక్తమితి తాత్పర్యమ్. హేత్వన్తరం కణ్ఠోక్త్యా దర్శయన్ విషయత్వం దూషయతి (అభావార్థత్వాన్న విధివిషయత్వమితి) విశిష్టస్య విషయత్వానుపపత్తిరుక్తా. అథ విశేష్యాంశస్య విశేషణాంశస్య చ విషయత్వానుపపత్తిం వక్ష్యన్ వికల్పయతి (సాధ్యత్వం చేతి) యద్వా - విశిష్టస్య సాధ్యత్వాభ్యుపగమేన విషయత్వం దూషితమ్. అథ విశిష్టస్య సాధ్యత్వం దూషయితుం వికల్పయతి (సాధ్యత్వం చేతి) విశిష్టస్య సాధ్యత్వానుపపత్తిర్హి విశేషణస్య విశేష్యస్యోభయస్య చ సాధ్యత్వానుపపత్త్యా స్యాత్ - తత్రోభయస్యేతి వికల్పానుక్తిః శిరోద్వయేన తుల్యదూషణత్వాత్. ప్రథమం దూషయతి (న తావదితి) కుత ఇత్యత్రాహ (సిద్ధత్వాదనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చేతి) సిద్ధత్వాన్న సాధ్యత్వం - సాధ్యత్వాఙ్గీకారే తు భావరూపత్వే సతి సాధ్యత్వాదనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చేత్యర్థః. ద్వితీయం శఙ్కతే (అథేతి) దూషయతి (న తర్హీతి) ప్రపఞ్చనివృత్తేస్సాధ్యత్వే బ్రహ్మణస్సాధ్యత్వాభావాన్న విధివిషయత్వమిత్యర్థః. ప్రపఞ్చనివృత్తేర్విధివిషయత్వమాశఙ్క్య దూషయతి (ప్రపఞ్చేత్యాదినా) తస్యాః ఫలత్వముపపాదయతి (ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ హీతి) ప్రపఞ్చనివృత్తిర్మోక్షోస్తు- తతః కిం విషయత్వానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (స చేతి) ప్రపఞ్చనివృత్తేర్మోక్షరూపత్వాన్మోక్షస్య చ ఫలత్వాత్ ఫలభూతాయా న విషయత్వమిత్యర్థః. దూషణాన్తరమాహ (అన్యచ్చేతి) అస్యా ఇతి వక్తవ్యేపి ఫలత్వవివక్షయా అస్యేత్యుక్తిః. ఫలత్వం విషయత్వం చేత్యాకారద్వయాభ్యుపగమే ప్రపఞ్చనివృత్తేః ఫలత్వాన్నియోగసాధ్యా- విషయత్వాత్ ప్రపఞ్చనివృత్త్యా నియోగసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. నిష్ప్రపఞ్చీకరణపక్షే ముఖాన్తరేణ దూషణమాహ (అపి చేతి) యద్వా - నియోగవిషయదూషణేనాన్యోన్యాశ్రయేణ నియోగశ్చ దూషితో భవతి. ముఖాన్తరేణాపి నియోగం దూషయతి (అపి చేతి) దూషయితుం వికల్పయతి (కిమితి) ప్రథమం దూషయతి (మిథ్యేతి) సాఫల్యం శఙ్కతే (నియోగస్త్వితి) దూషయతి (తదితి) స్వవాక్యాత్ - ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వబ్రహ్మనిర్విశేషత్వపరవాక్యాదిత్యర్థః. నియోగస్య నిష్ఫలత్వదూషణోక్త్యా నియోజ్యవిశేషణం చ దూషితం భవతి - నియోగసాధ్యఫలస్యైవ ఫలతయా నియోజ్యవిశేషణత్వాదిహ తదయోగాచ్చ, దూషణాన్తరమాహ (వాక్యార్థజ్ఞానాదేవేత్యాదినా) పూర్వం వికల్పితశిరోద్వయే ద్వితీయం శిరో దూషయితుమాహ (ప్రపఞ్చస్యేతి) ప్రపఞ్చస్యస

యదిబ్రహ్మస్వరూపమేవ - నివర్తకస్య నిత్యతయానివర్త్యప్రపఞ్చసద్భావఏవ నసంభవతి. నిత్యత్వేన నియోగస్యవిషయానుష్ఠానసాధ్యత్వంచ నఘటతే-అథబ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తఃకస్యకృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపవిషయానుష్ఠానసాధ్యత్వేన ప్రయోక్తాచనష్టఇత్యాశ్రయాభావాదసిద్ధిః. ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపవిషయానుష్ఠానేనైవ బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్యనివృత్తత్వాత్ ననియోగనిష్పాద్యం మోక్షాఖ్యంఫలం. కించ. ప్రపఞ్చనివృత్తేర్నియోగకరణస్య ఇతి కర్తవ్యతాఽభావాత్, అనుపకృతస్య చకరణత్వాయోగాన్నకరణత్వమ్. కథమితికర్తవ్యతాఽభావఇతిచేత్. ఇత్థమ్ - అస్యేతికర్తవ్యతాభావరూపా, అభావరూపావా, భావరూపాచకరణశరీరనిష్పత్తితదనుగ్రహకార్యభేదభిన్నా, ఉభయవిధాచనసంభవతి- నహిముద్గరాభిఘాతాదివత్ కృత్స్నస్య ప్రపఞ్చస్య నివర్తకః కోఽపిదృశ్యతఇతి దృష్టార్థానసంభవతి. నాపి నిష్పన్నస్యకరణస్యకార్యోత్పత్తావనుగ్రహస్సంభవతి- అనుగ్రాహకాంశసద్భావేనకృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణస్వరూపాసిద్ధేః. బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వజ్ఞానం ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణ శరీరంనిష్పాదయతీతిచేత్, తేనైవ ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపో మోక్షస్సిద్ధఇతిసకరణాదినిష్పాద్యమవశిష్యతఇతి పూర్వమేవోక్తమ్. అభావరూపత్వేచాఽభా(వత్వా)వా)దేవనకరణశరీరం నిష్పాదయతి. నాప్యనుగ్రాహకః, అతోనిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మవిషయో విధిర్నసంభవతి.———అన్యోన్యాపాహ

త్యత్వేన నియోగనివర్త్యత్వ ఇత్యర్థః. కిమిత్యాదినా వికల్పత్రయం దూషయతి (యదీత్యాదినా) ద్వితీయందూషయితుం తదభ్యుపగమంశఙ్కతే (అథేతి) దూషయతి (తస్యేతి) తస్యేత్యాదినానష్టఇత్యన్తేన ప్రయోక్తృదూషణంచ కృతంభవతి. ప్రపఞ్చనివృత్తీత్యాదినా ప్రపఞ్చసత్యత్వేపి ఫలాభావోక్తిముఖననియోగోదూషితః. కరణమితి కర్తవ్యతాంచదూషయతి (కించేతి) ఇతి కర్తవ్యతాయా అభావంవివరితుమాహ (కథమితి) ప్రతివక్తి (ఇత్థమితి) భావరూపత్వపక్షే ద్వైవిధ్యమాహ (భావరూపాచేతి) కరణశరీరనిష్పత్తిరవఘాతవత్ ప్రోక్షణవచ్చదృష్టాదృష్టార్థతయాద్విధేతిచాభిప్రేతమ్- తతఃకిమిత్యత్రాహ (ఉభయవిధేతి) ఉభయవిధా- నిష్పాదికాఅనుగ్రాహికాచ నిష్పాదకపక్షే ప్రథమందృష్టార్థత్వే దూషణమాహ (నహీతి) కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణశరీరనిష్పాదికాభావరూపాదృష్టార్థానసంభవతీత్యర్థః. అదృష్టార్థాఽస్తిచేత్ ప్రపఞ్చసత్యత్వ ప్రసఙ్గః. అప్రామాణికత్వం, చేతిస్ఫుటమితినకణ్ఠోక్తమ్. అథానుగ్రహందూషయతి (నాపీతి) తదసంభవముపపాదయతి (అనుగ్రాహకేతి) అనుగ్రాహకోహి కరణానన్తరభావీ - కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణానన్తరమనుగ్రాహకస్తిష్ఠతిచేత్కరణమేవ నసిద్ధంస్యాత్. యదాకరణసిద్ధిః న తదానీమనుగ్రాహకోవిద్యతఇత్యనుగ్రాహకాసంభవఇత్యర్థః. ఇతి కర్తవ్యతాసద్భావముఖేన కరణసిద్ధింశఙ్కతే (బ్రహ్మణఇతి) దూషయతి (తేనైవేతి) కరణాదినిష్పాద్యం - కరణనిష్పాద్యోనియోగః. నియోగనిష్పాద్యం ఫలమిత్యాదిశబ్దార్థః. కరణంచేత్ స్వకార్యకరంస్యాత్ - తదభావాత్ కరణత్వమయుక్తమిత్యర్థః. అథాభావరూపేతి కర్తవ్యతాందూషయతి (అభావరూపత్వఇతి) అభావాదేవ - అభావరూపేతి కర్తవ్యతాయా అప్రామాణికత్వాదేవేత్యర్థః. నివృత్తిరూప శమాదీనాంనాభావరూపేతి కర్తవ్యతాత్వం - తేషాంజ్ఞాననిష్పాదకత్వేన ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణనిష్పాదకత్వాయోగాదితిభావః. అత్రాభావాదేవేత్యేనకారేణ పూర్వమదృష్టార్థభావరూపేతి కర్తవ్యతాయా అప్రామాణికత్వస్యాభిప్రేతత్వంగమ్యతే. దూషణముపసంహరతి (అతఇతి) విధిః - నియోగః - నిష్ప్రపఞ్చీకరణ విషయోనియోగఇత్యర్థః. అతః ప్రవర్తకవాక్యేనైనబ్రహ్మస్వరూపసిద్ధిరితివక్తుంనశక్యమితిఫలితమ్———అథ ధ్యాననియోగవాదిపక్షముపక్షిపతి (అన్యోన్యాపాహేతి)బ్రహ్మణివేదాన్తవాక్యానాంస్వాతన్త్ర్యే

యద్యపి వేదాన్తవాక్యానాం న పరినిష్పన్నబ్రహ్మస్వరూపపరతయా ప్రామాణ్యమ్. తథాపి బ్రహ్మస్వరూపం సిద్ధ్యత్యేవ. కుతః. ధ్యానవిధిసామర్థ్యాత్. ఏవమేవ హి సమామనన్తి - * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః * నిదిధ్యాసితవ్యః * య ఆత్మా అపహతపాప్మా సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః * ఆత్మేత్యేవోపాసీత * ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేతి. అత్ర ధ్యానవిషయో హి నియోగస్స్వవిషయభూతధ్యానం ధ్యేయైకనిరూపణీయమితి ధ్యేయమాక్షిపతి. స చ ధ్యేయస్స్వవాక్యనిర్దిష్ట ఆత్మా: స కింరూప ఇత్యపేక్షాయాం తత్స్వరూపవిశేషసమర్పణద్వారేణ * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీనాం వాక్యానాం ధ్యానవిధిశేషతయా ప్రామాణ్యమితి విధివిషయభూతధ్యానశరీరానుప్రవిష్టబ్రహ్మస్వరూపేఽపి తాత్పర్యమస్త్యేవ. అతః * ఏకమేవాద్వితీయం * తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో * నేహ నానాస్తి కించన నేత్యాదిభిర్బ్రహ్మస్వరూపమేకమేవ సత్యం- తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం మిథ్యేత్యవగమ్యతే. ప్రత్యక్షాదిభిర్భేదావలమ్బినా చ కర్మశాస్త్రేణ భేదః ప్రతీయతే, భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధే సత్యనాద్యవిద్యామూలత్వేనాపి భేదప్రతీత్యుపపత్తేరభేద ఏవ పరమార్థ ఇతి నిశ్చీయతే- తత్ర బ్రహ్మధ్యాననియోగేన తత్సాక్షాత్కారఫలేన నిరస్తసమస్తావిద్యాకృతవివిధభేదాద్వితీయజ్ఞానైకరస

ణ ప్రామాణ్యాభావమఙ్గీకృత్యాహ (యద్యపీతి) తర్హి కథం తత్సిద్ధిరిత్యత్రాహ (తథాపీతి) వ్యాఘాతాభిప్రాయేణాహ (కుతఇతి) హేతుమాహ (ధ్యానవిధీతి) ధ్యానవిధిః కః- తస్య సామర్థ్యం కథమిత్యత్రాహ (ఏవమేవహీతి) యథావాక్యానాం ధ్యానపరత్వేఽపి పరినిష్పన్నం సిధ్యతి తథైవేత్యర్థః ధ్యానవిధివాక్యాన్యాహ (ఆత్మావాఇతి) నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యుపాసనముక్తమ్. ద్రష్టవ్య ఇతి తస్య దర్శనరూపత్వమ్. విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి సామాన్యశబ్దః ఆత్మేత్యేకోపాసనముక్తమ్. ఆత్మానమితి స్వస్య జగత్తాదాత్మ్యోపాసనమ్. సామర్థ్యం దర్శయతి (అత్రేతి) ధ్యేయమాక్షిప్తమస్తు తద్బ్రహ్మేతి కథం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (స చ ధ్యేయ ఇతి) ఆకాఙ్క్షాయాం సన్నిహితమేవ యోగ్యం చేత్తత్పరిత్యక్తుం న యుక్తమ్. గామానయేత్యాదిషు హితథా దృష్టమితి భావః. స్వరూపమాత్రప్రతిపాదకానాం కారణశోధకవాక్యానామపి విధ్యపేక్షితసమర్పకత్వేనైవ ప్రామాణ్యమిత్యాహ (స కింరూప ఇతి) శోధితస్వరూపస్య ధ్యేయత్వాత్ సత్యాదివాక్యం ప్రథమముపాత్తమ్. తదనుగుణార్థతయా సదేవేతి కారణవాక్యం పశ్చాదుదాహృతమ్ - (ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టేతి) * అర్థైనైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామితి భావః. (అస్త్యేవేతి) స్వవాక్యప్రతిపన్నస్వర్గాదిఫలవిషయస్య * యస్మిన్ సర్వమిత్యాదివాక్యస్యేవ విధిశేషతయా ప్రామాణ్యమితి భావః. ధ్యేయబ్రహ్మస్వరూపం హి ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టం. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వస్య ధ్యానశరీరాననుప్రవేశాత్ కథం భేదనిషేధే తాత్పర్యమిత్యత్రాహ (అతఇతి) అతః, విధిశేషభూతస్య సిద్ధార్థే తాత్పర్యసద్భావాత్. అద్వితీయం బ్రహ్మ ధ్యేయం- భేదనిషేధశ్రుతయశ్చ బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వపరాః -' బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వమేవ భేదమిథ్యాత్వమితి ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టే భేదనిషేధే తాత్పర్యమస్తీత్యర్థః. భేదగ్రాహిప్రమాణవిరోధాన్న శాస్త్రమద్వితీయం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి * ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివదితి శఙ్కాం పరిహర్తుం ప్రత్యక్షాదిభిర్విరుద్ధప్రతీతిమభ్యుపగచ్ఛతి (ప్రత్యక్షాదిభిరితి) శఙ్కాం పరిహరతి (భేదాభేదయోరితి) భేదప్రతీతేరన్యథాసిద్ధత్వాదనన్యథాసిద్ధశాస్త్రావగతమైక్యం తాత్త్వికమిత్యర్థః. తర్హి విషయః, కరణం, ప్రయోక్తా, ఫల. మిత్యాదివక్తవ్యం. నియోగనివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వప్రసఙ్గః. నిత్యప్రాప్తత్వాత్ బ్రహ్మభావో న ఫలమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) ధ్యాననియోగేనేతి ధ్యానస్య విషయత్వముక్తమ్. నియోగాన్మోక్షశ్చేన్న జ్ఞానాన్మోక్ష ఇతి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి (తత్సాక్షాత్కారఫలేనేతి) నియోగస్యోపాయత్వం జ్ఞానద్వారక మిత్యర్థః. నిరస్తేత్యాదినా

బ్రహ్మభావరూపమోక్షః ప్రాప్యతే; నచవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బ్రహ్మభావసిద్ధిః - అనుపలబ్ధేః, వివిధభేదదర్శనానువృత్తేశ్చ; తథాచసతిశ్రవణాదివిధానమనర్థకంస్యాత్ ——అథోచ్యేత - రజ్జురేషానసర్పఇత్యుపదేశేన సర్పభయనివృత్తిదర్శనాత్ రజ్జుసర్పవత్ బన్ధస్యచ మిథ్యారూపత్వేనజ్ఞానబాధ్యతయా తస్యవాక్యజన్యజ్ఞానేనైవ నివృత్తిర్యుక్తా - ననియోగేన; నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వంస్యాత్ స్వర్గాదివత్. మోక్షస్య నిత్యత్వంహి సర్వవాదిసంప్రతిపన్నమ్- కించ, ధర్మాధర్మయోః ఫలహేతుత్వం స్వఫలానుభవానుగుణశరీరోత్పాదనద్వారేణేతి బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తచతుర్విధశరీరసంబన్ధరూప సంసారఫలత్వమవర్జనీయమ్; తస్మాన్నధర్మసాధ్యోమోక్షః; తథాచ శ్రుతిః * నహవైసశరీరస్యసతఃప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి । అశరీరంవావసన్తం నప్రియాప్రియేస్పృశతఇతి. అశరీరత్వరూపే మోక్షేధర్మాధర్మసాధ్యప్రియాప్రియ విరహశ్రవణాత్ నధర్మసాధ్యమశరీరత్వమితి విజ్ఞాయతే. నచనియోగవిశేషసాధ్యఫలవిశేషవత్ ధ్యాననియోగసాధ్యమశరీరత్వమ్; అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వేనాసాధ్యత్వాత్. యథాహుశ్శ్రుతయః * అశరీరంశరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమ్ । మహాన్తంవిభుమాత్మానంమత్వాధీరోనశోచతి * అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్రోఽసఙ్గోహ్యయంపురుషఇత్యాద్యాః; అతోఽశరీరత్వరూపోమోక్షోనిత్యఇతి నధర్మసాధ్యః; తథాచశ్రుతిః * అన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ । అన్యత్రభూతాచ్చభవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసితద్వదేతి.

అవిద్యానివృత్తిఃఫలమిత్యుక్తమ్; తదేవఫలతయానియోజ్యవిశేషణమ్. ఉపాసకః ప్రయోక్తా. శమాదిరితికర్తవ్యతేత్యాద్యస్మాకంసిద్ధమితిభావః; వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షవాదినందూషయతి (నచేతి) ప్రత్యక్షవిరోధమాహ (అనుపలబ్ధేర్వివిధభేద దర్శనానువృత్తేశ్చేతి) శాస్త్రవిరోధమాహ (తథాచసతీతి)——అథసాక్షాన్న్యాయవాదినాస్వమతం పశ్చాద్వివక్షతాప్రథమం ధ్యాననియోగవాదిపక్ష(స్య)ప్రతిక్షేపమాశఙ్క్యతే(అథోచ్యేతేతి)బన్ధస్యజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వం సోపపత్తికమాహ (రజ్జురేషేతి) నివర్త్యమిథ్యాత్వం హ్యుభయసంమతమ్; అతఏవనియోగనైరపేక్ష్యమాహ (నేతి) అన్యథాఽనిష్టమాహ (నియోగేతి) మోక్షానిత్యత్వస్య తదనిష్టతామాహ (మోక్షస్యేతి) నియోగాద్విపరీతఫలప్రదశ్చేత్యాహ (కించేతి) ద్వారేణేత్యన్తేన ప్రసఞ్జనీయప్రసఞ్జకయోర్వ్యాప్తిర్దర్శితా. అవర్జనీయమిత్యన్తేన ప్రసఙ్గః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - సంసారఫలత్వప్రసఙ్గాత్. వ్యాపకస్య సంసారఫలత్వస్య నివృత్త్యావ్యాప్యం ధర్మసాధ్యత్వంచ నివృత్తమిత్యర్థః. మోక్షస్యాశరీరరూపత్వ శ్రుత్యాచ నియోగాసాధ్యత్వమాహ (తథాచేతి) అశరీరత్వరూపే మోక్షేధర్మాధర్మఫలరూపప్రియాప్రియసంబన్ధవిరహశ్రవణాత్ మోక్షస్య ధర్మసాధ్యత్వాభావః ఫలితఇత్యాహ (ఇత్యశరీరత్వరూపఇతి) ఏవం నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యధర్మాధర్మఫలసంబన్ధరాహిత్యశ్రవణానుపపత్తిరితి శ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తాభవతి. యథానియోగవిశేషస్య పాపనివృత్తిః ఫలముచ్యతే - తద్వన్నియోగవిశేషస్య బన్ధనివృత్తిఫలత్వం సంభవతీత్యత్రాహ (నచేతి) నియోగవిశేష ఫలవిశేషశబ్దాభ్యాంప్రాయశ్చిత్తపాపక్షపణేవివక్షితే; కుతఇత్యత్రాహ (అశరీరత్వస్యేతి) అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వేశ్రుతిమాహ (యథాహురితి) (అప్రాణఇతి) ప్రాణమనస్సంబన్ధాభావాదశరీరత్వంసిద్ధం - సశరీరస్యహి ప్రాణమనస్సంబన్ధఇతిభావః. అతః - అశరీరత్వస్యాత్మస్వరూపత్వావగమాదిత్యర్థః. నకేవలం కర్మఫలసంబన్ధవిరహాదశరీరత్వస్య స్వాభావికత్వాచ్చ; నియోగసాధ్యత్వాభావస్సిద్ధః- అపితు కణ్ఠోక్తశ్చేత్యాహ (తథాచశ్రుతిరితి) అన్యత్రధర్మాత్ - ధర్మాదన్యత్ర- ధర్మేణవినా. అనేన ధర్మసంబన్ధరాహిత్యముక్తమ్. సంబన్ధశ్చ సాధ్యసాధనభావఇతిభావః. అత్ర కృతాకృతశబ్దేన క్రియమాణముచ్య

అపిచ-ఉత్పత్తిప్రాప్తివికృతిసంస్కృతిరూపేణ చతుర్విధం హి సాధ్యత్వం మోక్షస్య న సంభవతి. న తావదుత్పాద్యః మోక్షస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వేన నిత్యత్వాత్ నాపి ప్రాప్యః-ఆత్మస్వరూపత్వేన బ్రహ్మణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్. నాపి వికార్యః-దధ్యాదివదనిత్యత్వప్రసఙ్గాదేవ నాపి సంస్కార్యః-సంస్కారో హి దోషాపనయనేన వా గుణాధానేన వా సాధయతి-న తావద్దోషాపనయనేన-నిత్యశుద్ధత్వాద్బ్రహ్మణః- నాప్యతిశయాధానేన-అనాధేయాతిశయస్వరూపత్వాత్. నిత్యనిర్వికారత్వేన స్వాశ్రయాయాః పరాశ్రయాయాశ్చ క్రియాయా అవిషయతయా న నిర్ఘర్షణాదాదర్శాదివదపి సంస్కార్యత్వమ్; న చ దేహస్థయా స్నానాదిక్రియయా ఆత్మా సంస్క్రియతే- కిన్త్వవిద్యాగృహీతస్తత్సఙ్ఘాతోఽహంకర్తా. తత్ఫలానుభవోఽపి తస్యైవ- న చాహంకర్తైవాత్మా-తత్సాక్షిత్వాత్- తథా చ మన్త్రవర్ణః * తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీతి; * ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః * ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా కర్మాధ్యక్షస్సర్వభూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ * స పర్యగాచ్ఛు

క్రే. భూతభవ్యశబ్దాభ్యాం భూతభవిష్యతీ. ముఖాన్తరేణ మోక్షస్య నియోగసాధ్యత్వం దూషయతి (అపి చేతి) సాధ్యత్వస్య వైవిధ్యం వదంస్తదసంభవమాహ (ఉత్పత్తీతి) మోక్షశబ్దేన కిం నివృత్తావిద్యం స్వరూపం వివక్షితం - ఉతావిద్యానివృత్తిరితి వికల్పే స్వరూపస్య వివక్షితత్వే చతుర్విధసాధ్యత్వానుపపత్తిమాహ (న తావదిత్యాదినా) నివృత్తేరుత్పాద్యత్వేఽప్యవినాశిత్వం ప్రధ్వంసాభావరూపత్వాదితి వక్ష్యతే (సంస్కారో హీత్యాది) అత్ర నిత్యశుద్ధశబ్దేన పరమార్థదోషానన్వయోఽభిప్రేతః. నిత్యశుద్ధస్య నిర్విశేషస్య వస్తునో దోషాపనయన గుణాధానరూపసంస్కార విషయత్వం నిత్యశుద్ధత్వానాధేయాతిశయత్వాభ్యాం నాస్తీత్యుక్తమ్. అథ క్రియావిషయత్వాభావాత్ సంస్కారవిషయత్వాభావ ఉచ్యతే (నిత్యేత్యాదినా) నిర్వికారత్వేన క్రియావిషయత్వాభావః కథమ్. ఇత్థం- యద్ధి క్రియావిషయభూతం తద్ధి సవికారం దృష్టమ్. యదాదర్పణో హస్తతలేన నిర్ఘృష్యతే - తదాదర్పణాశ్రయా క్రియా. యదా దర్పణే పాణిర్నిర్ఘృష్యతే - తదా పాణ్యాశ్రయాక్రియేతి స్వాశ్రయపరాశ్రయక్రియయోర్దర్పణోదాహరణమ్. క్రియావిషయత్వాభావేఽపి సంస్కార్యత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ (న చేతి) తర్హి కస్సంస్క్రియత ఇత్యత్రాహ (కిన్త్వితి) అవిద్యాగృహీతః - అవిద్యాకల్పితః తేనాతిశయాధానానుగుణవికారిత్వం సూచితమ్. యద్వా - అవిద్యాగృహీత ఇతి శుద్ధ్యశుద్ధ్యాది భ్రమసత్తయా శుద్ధిసాపేక్షత్వం దర్శితమ్. అహంకర్తురపి దేహాద్విలక్షణత్వాత్ కథం దేహగతస్నానాదిభిస్తస్యాతిశయ ఇత్యత్రాహ (తత్సఙ్ఘాత ఇతి) తత్సఙ్ఘాతః- దేహసఙ్ఘాతః. ఆత్మనః ఫలభోక్తృత్వాత్. స ఏవ సంస్కార్య ఇత్యత్రాహ (తత్ఫలేతి) ఫలభోక్తాఽహమర్థశ్చేత్స ఏవాత్మేత్యత్రాహ (న చాహమితి). హేతుమాహ (తదితి) యో యస్య సాక్షీ స హి న తద్భవతీతి భావః. సాక్షిత్వే మానమాహ (తథా చేతి) తయోరన్య ఇత్యాదేరయమర్థః - అహంకారజ్ఞప్త్యాత్మనోరేకః ఫలభోక్తా - అన్యోఽనశ్నన్నితి. అహంకర్తైవ భోక్తేతి స్పష్టం దర్శయతి (ఆత్మేన్ద్రియేతి) ఆత్మా దేహః. దేహాదిసంబన్ధస్య భోక్తృత్వాత్, ఆత్మనోఽశరీరత్వాప్రాణత్వామనస్కత్వాదిశ్రవణాదనశ్నన్నిత్యభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చ, భోక్తుర్విలక్షణ ఆత్మేత్యభిప్రాయః యద్వా - ఆత్మశబ్దస్సంవిదాత్మపరః తతశ్చ తద్యుక్తస్య భోక్తృత్వాత్తస్య భోక్తృత్వం నాస్తీత్యహంకారస్యైవ భోక్తృత్వమిత్యభిప్రాయః- ఏకో దేవ ఇత్యత్ర కేవలశబ్దేన ఫలాన్వయరాహిత్యం వివక్షితమితి తస్యాత్రోపయోగః. నిర్గుణః, అగుణవత్త్వాదభోక్తేత్యర్థః- సాక్షీ, అహంకారే వ్యాప్రియమాణే స్వయం సాక్షిమాత్రతయాఽవస్థానాన్న భోక్తేతి భావః, (స పర్యగాదితి) శుక్లం, అవిద్యారహితమ్, వాసనారహితం వా శుద్ధమపాపవిద్ధం - కర్మఫలరహితం కర్మరహితం చ, పర్యగాత్ - గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః అమన్యతేత్యర్థః. ఉదాహృతశ్రుతిప్రతిష

క్లమకాయమవ్రణమ(స్నా)స్థా)విరంశుద్ధమపాపవిద్ధమితి చ అవిద్యాగ్రస్తే హ్యజ్ఞా ... ర్థ ... స్వరూ
పమనాధేయాతిశయం నిత్యశుద్ధం నిర్వికారం నిష్ప్రపఞ్చత్వం గతే, తస్మాదాత్మస్వరూపత్వేన స సాధ్యో మో
క్షః. యద్యేవం కింవాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియత ఇతి చేత్ - మోక్షప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రమితి బ్రూమః. త
థా చ శ్రుతయః * త్వం హి నః పితా యోऽస్మాకమవిద్యాయాః పరం పారం తారయసీతి * శ్రుతం హ్యేవ మే
నభగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిదితి సోऽహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయతు
* తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార ఇత్యాద్యాః. తస్మాన్నిత్య
స్యైవ మోక్షస్య ప్రతిబన్ధనివృత్తిర్వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియతే. నివృత్తిస్తు సాధ్యాపి ప్రధ్వంసాభావరూ
పా న వినశ్యతి * బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి * తమేవం విదిత్వాऽతిమృత్యుమేతీత్యాదివచనం మోక్షస్య
వేదనానన్తరభావితాం ప్రతిపాదయన్నియోగవ్యవధానం ప్రతిరుణద్ధి. న చ విదిక్రియాకర్మత్వేన వా
ధ్యానక్రియాకర్మత్వేన వా కార్యానుప్రవేశః - ఉభయవిధకర్మత్వప్రతిషేధాత్ * అన్యదేవ తద్విదితా
దథో అవిదితాదపి * యేనేదం సర్వం విజానాతి తం (కే)న విజానీయాదితి * తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధి నే
దం యదిదముపాసత ఇతి చ. న చైతావతా శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వం, అవిద్యాకల్పితభేదనివృత్తిపరత్వా
చ్ఛాస్త్రస్య. న హీదన్తయా బ్రహ్మ విషయీకరోతి శాస్త్రమ్- అపితు అవిషయం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం ప్ర
తిపాదయదవిద్యాకల్పితజ్ఞానజ్ఞాతృజ్ఞేయవిభాగం నివర్తయతి. తథా చ శాస్త్రమ్ * న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యే
రిత్యేవమాది. న చ జ్ఞానాదేవ బన్ధనివృత్తిరితి శ్రవణాదివిధ్యానర్థక్యమ్. స్వభావప్రవృత్తసకలేతరవికల్ప
విముఖీకరణద్వారేణ వాక్యార్థావగతిహేతుత్వాత్తేషామ్.

స్నాకారోపేతమాత్మస్వరూపం వదతి (అవిద్యేతి) అహజర్ఝర్నిష్కృష్యత ఇత్యన్వయః. ముక్తేరసాధ్యత్వం నిగ
మయతి (తస్మాదితి) జ్ఞానవైయర్థ్యం శఙ్కతే (యద్యేవమితి) పరిహరతి (మోక్షేతి) ప్రతిబన్ధనివృత్తేరేవ సాధ్య
త్వం శ్రుతిసిద్ధమాహ (తథా చేతి) ప్రతిబన్ధనివృత్తేస్సాధ్యత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) ప్రతిబన్ధనివృత్తేస్సాధ్యత్వే
నానిత్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (నివృత్తిస్త్వితి) అయం పరిహారో నియోగసాధ్యత్వపక్షేऽపి తుల్య ఇతి చేత్ న-నియోగసా
ధ్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వం స్యాదిత్యభిప్రేతమిత్యుక్తత్వాత్. నియోగసాధ్యత్వపక్షే శ్రుతిస్వారస్యహానిమాహ (బ్రహ్మే
తి) శ్రుతిస్వారస్యమేవం విలమ్బం న సహత ఇతి భావః. కథం నియోగవ్యవధానప్రతిరోధః - విధిశేషతయా హి బ్రహ్మణస్సి
ద్ధిః - తత్సిద్ధ్యర్థం నియోగస్స్వీకార్య ఇతి శఙ్కాయాం - నియోగశేషత్వం విదికర్మత్వేన ధ్యానకర్మత్వేన చ ఉభయథాపి
న సంభవతీత్యాహ (నచవిదీతి) వేదనం - జ్ఞానం- ఉపాసనం - జ్ఞానవిశేషః. అత్ర వేదనశబ్దో నిష్ప్రపఞ్చీకరణజ్ఞా
నవిశేషే విశ్రామ్యతి - వివక్షావశాత్. అతో నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదస్యాపి దూషణం ఫలితమ్. విద్యుపాసికర్మ
త్వాభావే శ్రుతిమాహ (అన్యదితి) విదితాత్ - జ్ఞేయాత్ - అవిదితాత్ - జ్ఞాతురిత్యర్థః. అన్యదేవేతి విదికర్మత్వనిషే
ధః. తదేవేతి ధ్యానకర్మత్వనిషేధః. విదికర్మత్వాభావే శాస్త్రవేద్యత్వాసిద్ధ్యా శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వమాశఙ్క్య ప
రిహరతి (నచేతి) * బ్రహ్మ వేద * బ్రహ్మవిదిత్యాదిభిర్బ్రహ్మణో వేద్యత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (నహీదన్తయేతి)
ఇదన్తయా - ప్రమేయతయా (అపితు ఇతి) ప్రత్యగాత్మస్వరూపం నిర్విశేషమవిషయతయా ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. శా
స్త్రస్య భేదనివృత్తిపరత్వం దర్శయతి (తథాచేతి) జ్ఞానాదేవ బన్ధనివృత్తిశ్చేచ్ఛాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధస్స్యాదిత్యాశఙ్క్య
శాస్త్రవిరోధం తావత్పరిహరతి (నచజ్ఞానాదితి) (శ్రవణాదివిధ్యానర్థక్యమితి) శ్రవణమననయోరపి విధేయత్వం పూ
ర్వపక్షిణోక్తమితి న విరోధః. కుత ఇత్యత్రాహ (స్వభావేతి) స్వభావప్రవృత్తశబ్దేనానాదిప్రవృత్తత్వం వివక్షితమ్.

నచ జ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్తిర్నదృష్టేతివాచ్యమ్. బన్ధస్యమిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానోత్తరకాలం స్థిత్యనుపపత్తేః. అతఏవనశరీరపాతాదూర్ధ్వమేవబన్ధనివృత్తిరితివక్తుంయుక్తమ్. నహిమిథ్యారూపసర్ప భయనివృత్తిః రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానాతిరేకేణ సర్పవినాశమపేక్షతే. యదిశరీరసంబన్ధః పారమార్థికఃత దాహితద్వినాశాపేక్షా - సతుబ్రహ్మవ్యతిరిక్తతయానపారమార్థికః. యస్యతుబన్ధోననివృత్తః తస్య జ్ఞానమేవనజ్ఞాతమిత్యవగమ్యతే - జ్ఞానకార్యాదర్శనాత్. తస్మాత్ శరీరస్థితిర్భవతువామావా. వా క్యార్థజ్ఞానసమనన్తరంముక్తఏవాసౌ. అతోనధ్యాననియోగసాధ్యోమోక్షఇతినధ్యానవిధిశేషతయాబ్ర హ్మణస్సిద్ధిః - అపితు * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ * తత్త్వమసి * అయమాత్మాబ్రహ్మేతితత్పరైణైవ పదసముదాయేన సిధ్యతీతి—— తదయుక్తం - వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తేః యద్యపిమిథ్యారూపోబన్ధోజ్ఞానబాధ్యః - తథాపి బన్ధస్యాపరోక్షత్వాత్ నపరోక్షరూపేణ వాక్యా ర్థజ్ఞానేన సబాధ్యతే. రజ్జ్వాదావపరోక్షసర్పప్రతీతౌ వర్తమానాయాం నాయంసర్పోరజ్జురేషేత్యాప్తో పదేశజనితపరోక్షసర్పవిపరీతజ్ఞానమాత్రేణభయానివృత్తిదర్శనాత్. ఆప్తోపదేశస్యతు భయనివృత్తి హేతుత్వం వస్తుయథాత్మ్యాపరోక్షనిమిత్తప్రవృత్తిహేతుత్వేన. తథాహి - రజ్జుసర్పదర్శనభయాత్ ప రావృత్తః పురుషోనాయంసర్పోరజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశేన తద్వస్తుయాథాత్మ్యదర్శనేప్రవృత్తస్తదేవప్ర

అథప్రత్యక్షవిరోధం పరిహరతి (నచజ్ఞానమాత్రాదితి) కథమిత్యత్రాహ (బన్ధస్యేతి) కథంస్థిత్యనుపపత్తిః - బ న్ధోహ్యనువర్తతఇతిశఙ్కా యస్యతుబన్ధఇత్యాదినా పరిహరిష్యతే. ఉక్తాదేవహేతోశ్శరీరపాతానపేక్షత్వమాహ (అ తఏవేతి) దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (నహీతి) దృష్టాన్తేదర్శితమర్థం వ్యతిరేకముఖేన దార్ష్టాన్తికేవివృణోతి(యదీతి) పారమార్థికత్వ విపర్యయమాహ (సత్వితి) విప్రతిపన్నమపారమార్థికం - బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాత్ శుక్తిరూప్యవదితి భావః. జ్ఞానోత్తరకాల స్థితిరనుపపన్నాచేత్ కథంబన్ధస్యానువృత్తిరిత్యత్రాహ (యస్యత్వితి) యస్యత్వనివృత్తః - అనివృత్తఇతి ప్రతీతిః - తస్యజ్ఞానమేవనజాతం - తత్కార్యాదర్శనాదితి. కార్యాభావస్య కారణాభావమాత్రవ్యా ప్యత్వాభావేపి సామగ్ర్యభావవ్యాప్యత్వాత్ భ్రమనివృత్తిం ప్రతితత్త్వజ్ఞానస్య సామగ్రిత్వాత్తదభావేన జ్ఞానాభా వః కల్ప్యతఇతి నప్రత్యక్షవిరోధఇత్యర్థః. జ్ఞానోత్పత్త్యనన్తరం బన్ధనివృత్తింనిగమయతి (తస్మాదితి)(శరీరస్థితిర్భవ తువామావేతి) దగ్ధపటపటప్రతిభాసవచ్ఛరీరప్రతిభాసోఽనువర్తతవానువర్తతవేత్యర్థః (ముక్తఏవాసావితి) బన్ధ స్యచ్ఛిన్నమూలతయాదగ్ధపటవదకార్యకరఇతిభావః. బన్ధనివృత్తేర్నియోగనైరపేక్ష్యసాధకహేతుభిర్విధిశేషతయా న బ్రహ్మణస్సిద్ధిరిత్యాహ (అతఇతి) అతఃవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రసాధ్యత్వాత్. తర్హిబ్రహ్మణఃకథంసిద్ధిరిత్యత్రాహ (అపి త్వితి) (తత్పరేణైవేతి) భేదనిషేధపరైర్వాక్యైర్నిర్విశేషతయాసిధ్యతీత్యర్థః. యద్వా- సిద్ధరూపార్థపరేణైవేత్య ర్థః. (సిధ్యతీతి (బ్రహ్మేత్యర్థలబ్ధమ్——ఏతద్ధ్యాననియోగవాదీదూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) కుతఇత్య త్రాహ (వాక్యార్థేతి) ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవాదినా జ్ఞానాద్బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తిః కథముచ్యతఇత్యత్రాహ (యద్య పీతి) జ్ఞాననివర్త్యత్వోపగమేపి వైషమ్యమాహ (తథాపీతి) పరోక్షజ్ఞానస్యాపరోక్షభ్రమాబాధకత్వే దృష్టాన్త మాహ (రజ్జ్వాదావితి) ఆదిశబ్దేనభూదళనాదిగృహ్యతే. సర్పవిపరీతజ్ఞానం - రజ్జుజ్ఞానం. తేనభయానివృత్తిశ్చే దా ప్తోపదేశానర్థక్యం స్యాదిత్యతఆహ (ఆప్తోపదేశస్యేతి) అనేన ప్రథమసూత్రే ప్రబలప్రమాణబాధితత్వేన భయా దికార్యంతు నివర్తతఇతిభాష్యార్థోజ్ఞాయతే - ఆప్తోపదేశస్యభయాదికార్యనివృత్తిహేతుత్వంవస్తుయథాత్మ్యాపరోక్ష్య నిమిత్తప్రవృత్తిద్వారకమితిహితస్యభాష్యస్యార్థః. ఇమమర్థందృష్టాన్తేదర్శయతి (తథాహీతి) అస్తస్వపరోక్షజ్ఞాన

త్యక్షేణ దృష్టావభయాన్నివర్తతే. నచ శబ్ద ఏవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయతీతి వక్తుం యుక్తమ్. తస్యానిన్ద్రియత్వాత్. జ్ఞానసామగ్రీష్విన్ద్రియాణ్యేవహ్యపరోక్షసాధనాని. నచాస్యానభిసంహిత ఫలకర్మానుష్ఠానమృదితకషాయస్య శ్రవణమనననిదిధ్యాసన విముఖీకృతబాహ్యవిషయస్య పురుషస్యవాక్యమేవాపరోక్షజ్ఞానంజనయతి - నివృత్తప్రతిబన్ధే తత్పరేపి పురుషేజ్ఞానసామగ్రీ విశేషాణామిన్ద్రియాదీనాం స్వవిషయనియమాతిక్రమాదర్శనేన తదయోగాత్. నచ ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా - ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్ - వాక్యార్థజ్ఞానే జాతేతద్విషయధ్యానం - ధ్యానేనిర్వృత్తేవాక్యార్థజ్ఞానమితి. నచ ధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోర్భిన్నవిషయత్వమ్. తథాసతిధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతానస్యాత్.

మేవతాదృశభ్రమవిరోధి - శబ్ద ఏవాపరోక్షజ్ఞానంజనయతీత్యాశఙ్క్యాహ (నచేతి) హేతుమాహ (తస్యేతి) వ్యాప్తిందర్శయతి (జ్ఞానేతి) నచానిన్ద్రియత్వేప్యాలోకాదేరపరోక్షజ్ఞానజనకత్వం దృష్టమితి హేతోర్వ్యభిచారః ఇన్ద్రియప్రధానకసామగ్ర్యననుప్రవిష్టత్వస్య వివక్షితత్వాత్, ఏతచ్చజ్ఞానసామగ్రీష్విత్యనేన సూచితమ్. జ్ఞానసామగ్రీషు సపరికరాస్విన్ద్రియలిఙ్గశబ్దస(మావే)ప్రశానుపపత్త్యనుపలబ్ధిష్విత్యర్థః. (ఇన్ద్రియాణ్యేవేతి) ఆలోకాదిసహకృతానీతిశేషః. ఇన్ద్రియమేవయోగినోవ్యవహితాదికం జ్ఞాపయతి - తథావివక్షిత పురుషవిశేషస్య వాక్యమపరోక్షజ్ఞానం జనయతీత్యాశఙ్క్యపరిహరతి (నచేతి) అస్యపురుషస్య హేతుమాహ (నివృత్తేతి) అనభిసంహితేత్యాది పదద్వయంహృదినిధాయవిశేషణద్వయమాహ (నివృత్తప్రతిబన్ధేతత్పరేపీతి) స్వవిషయనియమాతిక్రమాదర్శనేనేత్యత్ర విషయశబ్దస్సాధ్యపరః. స్వసాధ్యజ్ఞానానతిక్రమదర్శనేనేత్యర్థః. శబ్దసాధ్యంజ్ఞానంపరోక్షమేవ - శబ్దస్తుస్వసాధ్యం పరోక్షజ్ఞానంనాతిక్రామతీతియావత్. మనసః పరోక్షాపరోక్షజ్ఞానసాధారణ హేతుత్వాత్. శబ్దస్యతులిఙ్గస్యేవ పరోక్షజ్ఞానమాత్రహేతుత్వాన్నయోగిమనస్సామ్యమితిభావః. ననుశబ్దేనాప్యపరోక్షజ్ఞానంజాయతే - దశమస్త్వమసీతి వాక్యేనదశమోహమిత్యపరోక్షజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాదితి. తన్న - ఉపదేశానన్తరం శీఘ్రభావిప్రత్యక్షసామగ్రీజన్యేనజ్ఞానేనపూర్వజ్ఞానస్య భేదాగ్రహేణప్రత్యక్షత్వారోపాత్. తదాహ్యుపదేశాత్పూర్వభావినవకపరిసంఖ్యానజనితసంస్కారవశేనావిళమ్బితాహ్యపేక్షాబుద్ధిర్జాయతే. యథాఘటోయమిత్యుక్తేఘటం పశ్యతోఽపరోక్షప్రతీతి రిన్ద్రియజన్యా - నతు ఘటోయమితివాక్యజన్యా - వాక్యంత్వాపరోక్ష్యనిమిత్తచక్షుర్వ్యాపారహేతుః - తథాదశమస్త్వమసీతి వాక్యం దశమోహమితిబుద్ధినిమిత్తస్య పూర్వవాసితాపేక్షణీయవస్తుప్రతిసన్ధానస్యహేతుః - నత్వపరోక్షావభాసహేతుః - తత్తత్ప్రతీతి సామగ్రీవ్యవహితస్య వాక్యస్య తత్తత్సామగ్రీత్వాభావాత్, విమతం ప్రత్యక్షజ్ఞానంనవాక్యజన్యం ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వాత్ అనుపదిష్టవాక్యస్య దశమోహమితిప్రత్యయవత్. విమతంవాక్యం నప్రత్యక్షజ్ఞానజనకం - వాక్యత్వాత్ సంప్రతిపన్నవదితి. ఏవంసామగ్రీశైఘ్ర్యేణాన్యథాసిద్ధ్యాపరిహారః వస్తుయథాత్మ్యాపరోక్ష్యనిమిత్తప్రవృత్తిహేతుత్వేనేతిభాష్యేణాభిప్రేతః. నచవాక్యజన్యేపిజ్ఞానేవిశేష్యభూతాహమర్థప్రత్యక్షతామాత్రేణ విశిష్టానుప్రవిష్టవిశేషణాంశస్యాపి ప్రత్యక్షతేతివాచ్యమ్. అహంసమానాధికృతశబ్దోల్లిఖితప్రతీతేరపరోక్షత్వ నియమశ్చనాస్తి - సుఖదుఃఖాద్యనుమితపుణ్యపాపస్యపురుషస్య పుణ్యకృదహంపాపకృదహమిత్యాది ప్రతీతేః పుణ్యపాపయోరాపరోక్ష్యాదర్శనాత్. ధర్మిప్రత్యక్షతామాత్రేణ ధర్మప్రత్యక్షత్వేశైలేపర్వతోగ్నిమానితిజ్ఞానేఽగ్నేరపిప్రత్యక్షత్వప్రసఙ్గః. తదేతదఖిలం స్వవిషయనియమాతిక్రమాదర్శనేన తదయోగాదిత్యత్రాభిప్రేతమ్. ఏవంశబ్దస్యాపరోక్షజ్ఞానహేతుత్వం దూషితమ్. అథధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతామన్యోన్యాశ్రయణేనదూషయతి (నచేత్యాదినా) అన్యోన్యాశ్రయణపరిహారాయధ్యానపూర్వభావిజ్ఞానమర్థాన్తరవిషయం - పాశ్చాత్త్యజ్ఞానమర్థాన్తరవిషయమితిభిన్నవిషయతాశ్రయణమయుక్తమిత్యాహ (నచధ్యానేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (తథాసతీతి) కథముపాయత్వహానిరిత్యత్రాహ

సహ్యన్యధ్యానమన్యాన్ముఖ్యముత్పాదయతి. జ్ఞాతార్థస్మృతిసంతతిరూపస్య ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానపూర్వకత్వమవర్జనీయమ్. ధ్యేయబ్రహ్మవిషయజ్ఞానస్య హేత్వన్తరాసంభవాత్. నచ ధ్యానమూలం జ్ఞానం వాక్యాన్తరజన్యం - నివర్తకజ్ఞానం * తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యమితి యుక్తమ్. ధ్యానమూలమిదం వాక్యాన్తరజన్యం జ్ఞానం * తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానే నైకవిషయం - భిన్నవిషయం వా. ఏకవిషయత్వే తదేవేతరేతరాశ్రయత్వమ్. భిన్నవిషయత్వే ధ్యానేన తదాన్ముఖ్యాపాదనాసంభవః. కించ - ధ్యానస్య ధ్యేయధ్యాత్రాద్యనేకప్రపఞ్చాపేక్షత్వాన్నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మైకత్వవిషయవాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ దృష్టద్వారేణ నోపయోగ ఇతి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాదవిద్యానివృత్తిం వదతః శ్రవణమనననిదిధ్యాసనవిధీనామానర్థక్యమేవ. యతో వాక్యాదపరోక్షజ్ఞానాసంభవాద్వాక్యార్థజ్ఞానేనావిద్యా న నివర్తతే - తత ఏవ జీవన్ముక్తిరపి దూరోత్సారితా. కా చేయం జీవన్ముక్తిః. సశరీరస్యైవ మోక్ష ఇతి చేత్. మాతా మే వన్ధ్యేతి వదసఙ్గతార్థం వచః - యతస్సశరీరత్వం బన్ధః - అశరీరత్వమేవ మోక్ష ఇతి త్వయైవ శ్రుతిభిరుపపాదితమ్. అథ సశరీరత్వప్రతిభాసే వర్తమానే యస్యాయం ప్రతిభాసో మిథ్యేతి ప్రత్యయః - తస్య సశరీరత్వనివృత్తిరితి. న మిథ్యేతి ప్రత్యయేన సశరీరత్వం నివృత్తం చేత్ - కథం సశరీరస్య ముక్తిః - అజీవతోఽపి ముక్తిస్సశరీరత్వమిథ్యాప్రతిభాసనివృత్తిరవేతి కోఽయం జీవన్ముక్తిరితి విశేషః.

(నహ్యన్యధ్యానమితి) ఏకవిషయత్వేపి నివర్తకస్య వాక్యార్థజ్ఞానస్య ధ్యానాపేక్షా స్యాత్ - ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానాపేక్షా కథమిత్యత్రాహ (జ్ఞాతార్థేతి) ధ్యానహేతుభూతం జ్ఞానం హేత్వన్తరజన్యం - నతు ధ్యానం పశ్చాద్భావివాక్యజన్యజ్ఞానమూలమిత్యేవం ధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోస్సామగ్రీభేదేనాన్యోన్యాశ్రయణపరిహారమాశఙ్క్య సామగ్రీభేదో న సంభవతీత్యాహ (ధ్యేయేతి) హేత్వన్తరాసంభవాత్ - బ్రహ్మణః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాదితి భావః. తత్పరిహారాయ వాక్యభేదమాశఙ్క్య తథాపత్తమయుక్తమిత్యాహ (నచేతి) వికల్ప్య దూషయతి (ధ్యానమూలమితి) (ఏకవిషయత్వే తదేవేతరేతరాశ్రయత్వమితి) వాక్యాన్తరేణ జ్ఞానోత్పత్తౌ తస్య తత్త్వమసి వాక్యజన్యజ్ఞానతుల్యవిషయత్వాత్తస్యాపి జ్ఞానస్య నిదిధ్యాసనాపేక్షా స్యాత్ - ధ్యానస్య చ వాక్యార్థజ్ఞానాపేక్షా స్యాదిత్యన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. వాక్యయోర్భిన్నవిషయత్వే దూషణమాహ (భిన్నేతి) ధ్యానస్య చ వాక్యార్థజ్ఞానవిరోధిత్వమేవేత్యాహ (కించేతి) ధ్యాత్రాదీత్యాదిశబ్దేన శమాదిర్గృహ్యతే (దృష్టద్వారేణేతి) అదృష్టద్వారేణోపయోగస్త్వత్యన్తభీరుభిః పరైర్నిరసనీయద్వైతవాసనాయాస్సత్యత్వప్రసఙ్గభయాత్ పరిత్యక్త ఇతి ధ్యాననియోగవాదినోఽభిప్రాయః. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాదవిద్యానివృత్తినిరాసేన జీవన్ముక్తినిరాసస్సిద్ధ్యతీత్యాహ (యతఇతి) దూరోత్సారితా - వాక్యాదపరోక్షజ్ఞానసంభవేపి వ్యాఘాతాదినా జీవన్ముక్తిరుత్సారితా, వాక్యాదాపరోక్ష్యాసంభవాద్దూరోత్సారితేతి భావః (కాచేయమితి) కింశబ్దః క్షేపే. వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రశ్నపరో వా. తత్స్వరూపం శఙ్కతే (సశరీరస్యేతి) వ్యాహతిమాహ (మాతేతి) వ్యాహతిముపపాదయతి (యతఇతి) వ్యాహతిపరిహారార్థం తన్మతం శఙ్కతే (అథేతి) సశరీరత్వనివృత్తిరితి నిర్దేశేన సశరీరత్వస్యచ్ఛిన్నమూలతా జీవన్ముక్తివాదినాఽభిప్రేతా. దూషయతి (నేతి) శరీరస్య సత్యత్వానభ్యుపగమాత్ తస్య ప్రధ్వంసరూపా స్వరూపనివృత్తిరనభిమతా, అతః ప్రతిభాసనివృత్తిర్వా ప్రతిభాసతాత్త్వికతాభిమాననివృత్తిర్వా వివక్షితా స్యాదిత్యభిప్రాయేణ ప్రథమం కల్పమనూద్యాభిమతాసిద్ధ్యా దూషయతి (మిథ్యేతి) సశరీరత్వం. సశరీరత్వప్రతిభాసః అనన్తరగ్రన్థే ప్రతిభాసనిర్దేశాత్ (కథం సశరీరస్య ముక్తిరితి) సశరీరస్య ముక్తిరుక్తా స్యాదిత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి (అజీవతోఽపీతి) మిథ్యాప్రతిభాసశబ్దేన భ్రాన్తిజ్ఞానం వివక్షితమ్, జీవద(శా)జీవన్ముక్త్యోర్విశేషా

అథ సశరీరత్వప్రతిభాసోఽబాధితోఽపి యస్య ద్విచన్ద్రజ్ఞానవదనువర్తతే సజీవన్ముక్తఇతిచేత్. న బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసకలవస్తువిషయత్వాద్బాధకజ్ఞానస్య, కారణభూతావిద్యాకర్మాదిదోషస్సశరీరత్వప్రతిభాసేన సహ తేనైవబాధితఇతిబాధితానువృత్తిర్నశక్యతేవక్తుమ్. ద్విచన్ద్రాదౌతు తత్ప్రతిభాసహేతుభూతదోషస్యబాధకజ్ఞానభూతచన్ద్రైకత్వజ్ఞానావిషయత్వేనాబాధితత్వాత్ ద్విచన్ద్రప్రతిభాసానువృత్తిర్యుక్తా. కించ * తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే ఇతిసద్విద్యానిష్ఠస్య శరీరపాతమాత్రమపేక్షతే మోక్షఇతివదన్తీయంశ్రుతిః జీవన్ముక్తింవారయతి. సైషాజీవన్ముక్తిరాపస్తమ్బేనాపి నిరస్తా * వేదానిమంలోకమముంచపరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేత్ । బుద్ధేక్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధమ్ । బుద్ధేచేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవనదుఃఖముపలభేత । ఏతేనపరంవ్యాఖ్యాతమితి. అనేనజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షశ్చనిరస్తః. అతస్సకలభేదనివృత్తిరూపాముక్తిర్జీవతోనసంభవతి. తస్మాద్ధ్యాననియోగేన బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానఫలేనైవబన్ధనివృత్తిః- నచ నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వప్రసక్తిః - ప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రస్యైవ సాధ్యత్వాత్. కించ. ననియోగేన సాక్షాత్ బన్ధనివృత్తిః క్రియతే,కింతునిష్ప్రపఞ్చజ్ఞానైకరసబ్రహ్మాపరోక్ష్యజ్ఞానేన- నియోగస్తుతదాపరోక్ష్యజ్ఞానంజనయతి.

భావాత్ నసశరీరస్య ముక్తిరుక్తాస్యాదిత్యర్థః. ద్వితీయంశిరశ్శఙ్కతే (అథేతి) అత్రపూర్వంసశరీరత్వ ప్రతిభాసే వర్తమానఇత్యాది గ్రన్థాభిప్రేతార్థోవివృతోభవతి. దూషయతి (నేతి) కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మేతి) అవిద్యాకర్మాదీత్యాదిశబ్దేన వాసనాగృహ్యతే. తేనైవబాధితః - బాధకజ్ఞానేన బాధితఇత్యర్థః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదౌహిబాధితానువృత్తిర్దృష్టేత్యత్రాహ (ద్విచన్ద్రాదావితి) నహిరజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానేనశుక్తౌరజతభ్రమోనివర్తతఇతిభావః.ప్రథమసూత్రేబాధితానువృత్తినిరాకరణేదోషస్యపారమార్థికత్వేనజ్ఞానబాధ్యత్వాభావాత్ భ్రమానువృత్తిరుక్తా - అత్రతుచన్ద్రైకత్వజ్ఞానావిషయత్వేన దోషస్యాబాధితత్వాత్ ద్వి(చంద్ర)త్వజ్ఞానానువృత్తిరుక్తేతిభిదా.జరన్మాయావాదినోఽపికృత్స్నమిథ్యాత్వస్యాభ్యుపగతత్వాదేవం వైషమ్యముక్తమ్. జీవన్ముక్తేశ్శ్రుతివిరోధమాహ (కించేతి) స్మృతివిరోధమాహ (సైషేతి) వేదశబ్దేన త్రివర్గసాధనకర్మాణ్యుచ్యన్తే, తత్ఫలముచ్యతే ఇమంలోకమముంచేతి, బుద్ధే - వాక్యార్థజ్ఞానే జాతేసతి. క్షేమప్రాపణం - మోక్షః తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం - శాస్త్రైరితి బహువచనస్యాయంభావః - వాక్యార్థజ్ఞానోత్తరభావ్యుపాసనవిధిపరైః * ఏవంవర్తయన్ యావదాయుషమిత్యాప్రయాణాదనువృత్తిపరైః, మోక్షస్యశరీరపాతమాత్రసాపేక్షత్వపరైః * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి నాడీవిశేషనిష్క్రమణపరైః, అర్చిరాదిమార్గేణదేశవిశేషప్రాప్తిపరైః,శ్చానేకైశ్శాస్త్రైర్విరోధఇతి (విప్రతిషిద్ధమితి) విశేషేణప్రతిషిద్ధమ్. నతుల్యబలైఃప్రతిరుద్ధం - అపితుప్రబలైః పరాహతమ్. ప్రాబల్యంచ భూయసాంస్యాద్బలీయస్త్వమితిన్యాయాదితిభావః- ప్రత్యక్షవిరోధమపి స్మృతిరేవాహ (బుద్ధేచేదితి) ఏతేనపరంవ్యాఖ్యాతమ్- ఏతేన - శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధేన- ఔడులోమిమతానుసారేణోక్తమన్యదపివ్యాఖ్యాతం - సర్వమప్యపాస్తమిత్యర్థః. యద్వా యథేదానీందుఃఖోపలబ్ధిః - తథాప్రేత్యాపీత్యర్థః. యద్వా, యథాదుఃఖనివృత్తిర్నోపలభ్యతే - తథాసుఖనివృత్తిరపినేత్యర్థః. జీవన్ముక్తినిరాసార్థముదాహృతేనవచనేన వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షశ్చార్థాన్నిరస్తఇత్యాహ (అనేనేతి) జీవన్ముక్తినిరాసముపసంహరతి (అతఇతి) జీవన్ముక్తినిరాసేన స్వమతస్థైర్యసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి) వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షవాదినోక్తశ్చోద్యపరిహారోమమాపి తుల్యఇత్యాహ (నచనియోగేతి) నియోగనివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వంస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (కించేతి) ధ్యాననియోగపక్షానుపపత్తిపరిహారస్య వివక్షితత్వాత్కించశబ్దప్రయోగః. నియోగస్య నివర్తకత్వం జ్ఞానద్వారకమితి న ని

కథంనియోగస్యజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమితిచేత్. కథంవాభవతోఽనభిసంహితఫలానాంకర్మణాంవేదనోత్పత్తిహేతుత్వమ్. మనోనైర్మల్యద్వారేణేతిచేత్ - మమాపితథైవ. మమతునిర్మలేమనసిశాస్త్రేణ జ్ఞానముత్పాద్యతే, తవతునియోగేనమనసినిర్మలే జ్ఞానసామగ్రీవక్తవ్యేతిచేత్, ధ్యాననియోగనిర్మలం మనఏవసాధనమితిబ్రూమః. కేనావగమ్యతఇతిచేత్. భవతోవాకర్మభిర్మనోనిర్మలంభవతి, నిర్మలేమనసిశ్రవణమనననిదిధ్యాసనైస్సకలేతరవిషయవిముఖస్యైవశాస్త్రం నివర్తకజ్ఞానముత్పాదయతీతి కేనావగమ్యతే * వివిదిషన్తియజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేన * శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యః * బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీత్యాదిభిశ్శాస్త్రైరితిచేత్, మమాపి*శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యః* బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం * నచక్షుషాగృహ్యతేనాపివాచా * మనసాతువిశుద్ధేన * హృదామనీషా మనసాభిక్లృప్తఇత్యాదిభిశ్శాస్త్రైర్ధ్యాననియోగేన మనోనిర్మలంభవతి, నిర్మలంచమనో బ్రహ్మాపరోక్ష జ్ఞానంజనయతీత్యవగమ్యతఇతి నిరవద్యమ్* నేదంయదిదముపాసతఇత్యుపాస్యత్వం ప్రతిషిద్ధమితిచేత్ నైవమ్. నాత్రబ్రహ్మణఉపాస్యత్వంప్రతిషిధ్యతే, అపితుబ్రహ్మణోజగద్వైరూప్యంప్రతిపాద్యతే.యదిదంజగదుపాసతేప్రాణినః, నేదంబ్రహ్మ; తదేవబ్రహ్మత్వంవిద్ధి, యద్వాచానభ్యుదితంయేన వాగ

వర్త్యసత్యత్వమిత్యర్థః; నియోగస్యజ్ఞానోత్పత్తౌకించిత్కారబుభుత్సయాపృచ్ఛతి (కథమితి) నఖలుజ్ఞానేదృష్టఃకించిత్కారోనియోగేనసంభవతి - అతస్సవక్తవ్యఇతిభావః - ప్రతిబన్ద్యాపరిహరతి (కథంవేతి) (వేదనోత్పత్తిహేతుత్వమితి) ఇచ్ఛాద్వారావేదనోత్పత్తిహేతుత్వ మభిప్రేతమ్. * వివిదిషన్తీతిహ్యుదాహరిష్యతే. పరిహారంశఙ్కతే (మనఇతి) తత్సామ్యమాహ (మమాపీతి) పునరాశఙ్కతే (మమత్వితి) మనోహిసాధారణకారణం- తస్మిన్సత్యప్యసాధారణకారణమపేక్షితం- తన్మమాస్తి- త్వయాతువక్తవ్యమితిచేదిత్యర్థః. వైశేషికాద్యభిమత మానసప్రత్యక్షఇవ, ప్రకృష్టాదృష్టసహకృతమనోమాత్రకారణకే * తత్సర్వంధర్మవీర్యేణ యథావత్సంప్రపశ్యసీత్యాదిసిద్ధయోగిప్రత్యక్షఇవ,చమనఏవాసాధారణకారణమితిపరిహరతి (ధ్యానేతి) మనోమాత్రస్య సాధారణకారణత్వేపి నిర్మలతరస్యమనోవిశేషస్యాసాధారణకారణత్వం యుక్తమితిభావః. తజ్జ్ఞాపకప్రశ్నంశఙ్కతే (కేనేతి) జ్ఞాపకస్యావరస్య లక్షణంస్వపక్షేవైషమ్యందర్శయితుంపృచ్ఛతి (భవతోవేతి) నిదిధ్యాసనేన విషయవిముఖీకృతమనస్కస్యశాస్త్రేణ నివర్తకజ్ఞానోత్పత్తౌప్రమాణతయాపరాభిమతాని శ్రుతివాక్యానిశఙ్కతే (వివిదిషన్తీతి) * బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీతివేదనశబ్దేన వాక్యార్థజ్ఞానం వివక్షితమితిపరాభిప్రాయః. మనసోజ్ఞానసాధనత్వేప్రమాణందర్శయతి(మమాపీతి) * నచక్షుషేత్యాదివాక్యం మనసఏవసాధనత్వేస్వరసమ్- * బ్రహ్మవేదేత్యత్రవేదశబ్దస్య వాక్యార్థజ్ఞానపరత్వంతునస్వరసతఃప్రతీయతే. నచ శ్రుత్యన్తరైరైకార్థ్యేనతత్పరత్వావగమః - వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయత్వకణ్ఠోక్తిమచ్ఛ్రుత్యన్తరాభావాదిత్యభిప్రేతమ్. మిథ్యాత్వనిబన్ధనాస్సర్వేచోద్యపరిహారాస్సమానాః - పరోక్షజ్ఞానస్యాప్యపరోక్షభ్రమనివర్తకత్వం- శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధః శ్రుతిస్వారస్యహానిశ్చ భవతాంపక్షేఽధికందూషణమితి వైషమ్యజ్ఞాపనాయకథమిత్యాదినా ప్రతిబన్దీముఖేన తత్తచ్ఛఙ్కాపరిహారఃకృతః. ఇతిశబ్దోనానన్తరవాక్యశేషః, అపితుప్రకరణశేషః - ఉపాస్యత్వప్రతిషేధంశఙ్కతే (నేదమితి) పరిహరతి (నైవమితి) తస్యవాక్యస్యైవం నిర్వాహోన యుక్తఇత్యర్థః. ఉపాస్యత్వనిషేధఃప్రతీయతఇత్యత్రాహ (నాత్రేతి) కస్తర్హ్యర్థఇత్యత్రాహ (అపిత్వితి) కథం వైరూప్యప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ (యదిదమితి) * యదిదముపాసతఇత్యత్రేదమంశేనిషేధస్యతాత్పర్యమితి భావః*మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదినావిహితప్రతీకోపాసనోపాస్యానిహిపరిచ్ఛిన్నాని-నేదంబ్రహ్మ. కింత్వపరిచ్ఛిన్నం

ధ్యుపద్యత ఇతి వాక్యార్థః. అన్యథా తత ఏవ బ్రహ్మత్వసిద్ధేరితి విరుధ్యతే, ధ్యానవిధివైయర్థ్యం చ స్యాత్. అతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలేన ధ్యాననియోగేనైవాపరమార్థభూతస్య కృత్స్నస్య ద్రష్టృదృశ్యాదిప్రపఞ్చరూపబన్ధస్య నివృత్తిః—— యదపి కైశ్చిదుక్తం - భేదాభేదయోర్విరోధో న విద్యత ఇతి. తదయుక్తమ్. నహి శీతోష్ణతమఃప్రకాశాదివద్భేదాభేదావేకస్మిన్వస్తుని సంగచ్ఛేతే. అథోచ్యేత-సర్వం హి వస్తుజాతం ప్రతీతివ్యవస్థాప్యమ్. సర్వం చ భిన్నాభిన్నం ప్రతీయతే- కారణాత్మనా జాత్యాత్మనా చాభిన్నం - కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భిన్నమ్. ఛాయాతపాదిషు విరోధస్సహానవస్థానలక్షణో భిన్నాధారత్వరూపశ్చ. కార్యకారణయోర్జాతివ్యక్త్యోశ్చ తదుభయమపి నోపలభ్యతే. ప్రత్యుత ఏకమేవ వస్తు ద్విరూపం ప్రతీయతే - యథా మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌః ముణ్డో గౌరితి. న చైకరూపం కించిదపి వస్తు లోకే దృష్టచరమ్. న చ తృణాదేర్జ్వలనాదివద్భేదాభేదోపమర్దీ దృశ్యత ఇతి న వస్తువిరోధః - మృత్సువర్ణగవాశ్వాద్యాత్మనావస్థితస్యైవ ఘటమకుటఖణ్డబడబాద్యాత్మనా చావస్థానాత్. న చాభిన్నస్య భిన్నస్య చ వస్తునోఽభేదో భేదశ్చ ఏక ఏవాకార ఇతీశ్వరాజ్ఞా - ప్రతీతత్వాదైకరూప్యం చేత్ ప్రతీతత్వాదేవ భిన్నాభిన్నత్వమితి ద్వైరూప్యమప్యభ్యుపగమ్యతామ్. నహి విస్ఫారితాక్షః పురుషో ఘటశరావఖణ్డముణ్డాదిషు వస్తుషూపలభ్యమానేషు ఇయం మృదయం ఘటః ఇదం గోత్వమియం వ్యక్తిరితి వివేక్తుం శక్నోతి - అపి తు మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌరిత్యేవ ప్రత్యేతి.

తదేవ పరం బ్రహ్మేత్యర్థః, అనేన * అన్యదేవ తద్విదితాదిత్యాదికమపి జగద్వైరూప్యపరమితి వ్యాఖ్యాతం భవతి. యద్వాచాఽనభ్యుదితం - వక్తుమశక్యం - అపరిచ్ఛిన్నమ్. అన్యథేతి స్వవాక్యవిరోధ ఉక్తః. ధ్యానవిధివైయర్థ్యమితి వాక్యాన్తరవిరోధ ఉక్తః. స్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) —— అథాయమేవ ధ్యాననియోగవాదీ భాస్కరమతం దూషయితుం తదభిమతం భేదాభేదావిరోధమనువదతి (యదపీత్యాదినా) ప్రథమం సంక్షేపేణ దూషయతి (తదయుక్తమితి) నియమేన భిన్నాధారత్వలక్షణస్సహానవస్థానలక్షణశ్చేతి విరోధో ద్విధా. ఆదిశబ్దేన తృణదహనాదేరివ నాశ్యనాశకభావో వివక్షితః. తద్వద్భేదాభేదయోరపి విరోధోఽస్తీత్యాహ (నహీతి) అథ భేదాభేదమతం విస్తరేణ ప్రస్తౌతి (అథోచ్యేతేతి) వక్ష్యమాణౌపయికమర్థం శిక్షయతి (సర్వం హీతి) శీతోష్ణాదిష్వపి విరోధః ప్రతీత్యధీన ఇతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (సర్వం చేతి) కథం భిన్నాభిన్నత్వమిత్యత్రాహ (కారణాత్మనేతి) పూర్వోక్తద్వివిధవిరోధోపలమ్భస్థలవైరూప్యం వక్తుమాహ (ఛాయేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (కార్యేతి) అవిరోధేనోపలబ్ధిమాహ (ప్రత్యుతేతి) ఉపలబ్ధిమభినయేన దర్శయతి (యథేతి) అద్విరూపవస్త్వనుపలబ్ధిమాహ (నచేతి) నాశ్యనాశకత్వలక్షణస్తృతీయోఽపి విరోధో నాస్తీత్యాహ (నచ తృణాదేరితి) వస్తువిరోధశబ్దేన నాశ్యనాశకలక్షణవిరోధో వివక్షితః. తాదృశవిరోధాభావముపపాదయతి (మృత్సువర్ణేతి) జాతిగతోఽభేదః- వ్యక్తిగతశ్చ భేద ఇతి కథమేకస్య భేదాభేదావితి శఙ్కాయాం జాతివ్యక్త్యోః పరస్పరభేదాభేదముపపాదయతి (నచాభిన్నస్యేతి) అభిన్నస్య - జాతేః. భిన్నస్య - వ్యక్తేరిత్యర్థః. జాతేరభేద ఏవాకారః. వ్యక్తేర్భేద ఏవాకార ఇతి కిమీశ్వరాజ్ఞయా స్వీక్రియతే - నహి ప్రమాణాన్తరానాదరేణ హఠాత్కశ్చిదర్థః స్వీకార్య ఇతి భావః. ప్రతీతిబలాదభ్యుపగతిం శఙ్కతే (ప్రతీతత్వాదితి) తథా స్వమతస్యాభ్యుపగన్తవ్యతామాహ (ప్రతీతత్వాదేవేతి) త్వదుక్తాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః (ద్వైరూప్యమపీతి) అనిష్టమపీత్యపిశబ్దస్యాభిప్రాయః. ప్రతీతత్వమేవోపపాదయతి (నహీతి) ఇయం జాతిః ఇయం వ్యక్తిరితి వివిక్తే హి - అత్రాభేదః అత్ర చ భేద ఇతి వక్తుం యుక్తం - న తథా వివిచ్యత ఇత్యర్థః. తర్హి కథం ప్రతీతిరిత్యత్రాహ (అపి త్వితి)

అనువృత్తిబుద్ధిబోధ్యం కారణమాకృతిశ్చ - వ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యం కార్యం వ్యక్తిశ్చేతి వివిన క్తీతి చేత్
నైవమ్- వివిక్తాకారానుపలబ్ధేః. నహి సుసూక్ష్మమపి నిరీక్షమాణైరిదమనువర్తమానమిదంచ వ్యావర్త
మానమితి పురోఽవస్థితే వస్తున్యాకారభేద ఉపలభ్యతే, యథాసంప్రతిపన్నైక్యే కార్యే విశేషే చైక
త్వబుద్ధిరుపజాయతే - తథైవ సకారణే ససామాన్యే చైకత్వ బుద్ధిరవిశిష్టోపజాయతే. ఏవమేవ దేశతః
కాలతశ్చాకారతశ్చాత్యన్తవిలక్షణేష్వపి వస్తుషు తదేవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా జాయతే. అతో ద్వ్యా
త్మకమేవ వస్తు ప్రతీయత ఇతి కార్యకారణయోర్జాతివ్యక్త్యోశ్చాత్యన్తభేదోపపాదనం ప్రతీతి పరాహ
తమ్- అథోచ్యేత - మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌరితివద్దేవోఽహం మనుష్యోఽహమితి సామానాధికరణ్యే
నైక్యప్రతీతేరాత్మశరీరయోరపి భిన్నాభిన్నత్వం స్యాత్ - అత ఇదం భేదాభేదోపపాదనం నిజసదన
నిహితహుతవహజ్వాలాయత ఇతి, తదిదమనాకలితభేదాభేదసాధనసామానాధికరణ్య తదర్థయాథాత్మ్యా
వబోధవిలసితమ్. తథాహి- అబాధిత ఏవ ప్రత్యయః సర్వత్రార్థం వ్యవస్థాపయతి, దేవాద్యాత్మాభిమా
నస్త్వాత్మయాథాత్మ్యగోచరైస్సర్వైః ప్రమాణైర్బాధ్యమానో రజ్జుసర్పాదిబుద్ధివన్నాత్మశరీరయోర
భేదం సాధయతి- ఖణ్డో గౌర్ముణ్డో గౌరితి సామానాధికరణ్యస్య న కేనచిత్క్వచిద్బాధో దృశ్యతే - త
స్మాన్నాతిప్రసఙ్గః. అత ఏవ జీవోఽపి బ్రహ్మణో నాత్యన్తభిన్నః - అపి తు బ్రహ్మాంశత్వేన భిన్నాభిన్నః
తత్రాభేద ఏవ స్వాభావికః- భేదస్త్వౌపాధికః, కథమవగమ్యత ఇతి చేత్ * తత్త్వమసి * నాన్యోఽతో

ఏకమేవ వస్తు జాత్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భిన్నమభిన్నం చ ప్రతీయత ఇత్యర్థః, మృదయం ఘట ఇత్యనేన మత్వ
ర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రత్యయో భేదాభేదసాధకయుక్తిరుక్తా భవతి - అనువృత్తివ్యావృ
త్తిభ్యాం వివేకం శఙ్కతే (అనువృత్తీతి) పరిహరతి (నైవమితి) వివిక్తాకారానుపలబ్ధిం వివృణోతి (నహి
సుసూక్ష్మమపీతి) వివిక్తాకారోపలమ్భే సతి హ్యస్మిన్నంశే అనువృత్తిబుద్ధిబోధ్యత్వం అస్మిన్నంశే వ్యావృత్తిబుద్ధిబో
ధ్యత్వమితి జ్ఞాతుం శక్యమిత్యర్థః. ఆకారభేదః - అంశభేదః. తర్హి కథముపలమ్భ ఇత్యత్రాహ (యథాసంప్రతిపన్నేతి)
విశేషః - వ్యక్తిః, యథా కార్యైకత్వం వ్యక్త్యైకత్వం చ సంప్రతిపన్నమ్, తథా కార్యకారణయోశ్చ జాతివ్యక్త్యోశ్చైకే
కత్వబుద్ధిర్జాయత ఇత్యర్థః- ఏకత్వబుద్ధిరిత్యనేనైకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయ ఉక్తో భవతి. సహోపలమ్భనియమః. ప్రథమపి
ణ్డగ్రహణే(ంశ)భేదేన(నా)గ్రహణం చార్థాదుక్తం భవతి - న వివేక్తుం శక్నోతీత్యుక్తేః, ఏవం జాతివ్యక్త్యోరన్యోన్యభే
దాభేద ఉక్తః, అథ పిణ్డానాం పరస్పరభేదాభేద ఉచ్యతే (ఏవమేవేతి) దేశకాలవైలక్షణ్యం స్పష్టం. నీలత్వఖణ్డత్వా
ద్యాకారవైలక్షణ్యమ్. అత్యన్తభేదః - అభేదాసహో భేద ఇత్యర్థః. అత్ర చోద్యమాశఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) దేహా
త్మనోస్సిద్ధ్యాత్మనైకత్వేఽభిమతేపి దేహరూపేణాత్మరూపేణ వా తయోరైక్యస్యాప్రామాణికత్వాత్తయోర్భిన్నా
భిన్నత్వమనిష్టమితి భావః. పరిహరతి (తదిదమితి) అబాధితం సామానాధికరణ్యం భేదాభేదసాధకమ్, అబాధితశ్చ
భేదాభేదస్తత్త్వ, మిత్యజానతోక్తమిత్యర్థః- తదుపపాదయతి (తథాహీతి) పరిహారౌపయికమర్థం శిక్షయతి (అబా
ధిత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (దేవాదీతి) జాతివ్యక్త్యోరపి తథా స్యాదిత్యత్రాహ (ఖణ్డ ఇతి) ఏవం లౌకికార్థా
నాం భేదాభేద ఉక్తః. తదుపజీవ్య వైదికేష్వప్యర్థేషు జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదమాహ (అత ఏవేతి) అతః - భేదాభే
దయోరవిరుద్ధత్వాదిత్యర్థః. బ్రహ్మాంశత్వేనేత్యత్ర * అంశో నానావ్యపదేశాదితి సూత్రం స్మారితమ్. అచిద్బ్రహ్మణో
ర్భేదాభేదః స్వాభావిక ఇతి భాస్కరయాదవయోరుభయోరప్యభిమతమ్. చిద్బ్రహ్మణోస్తు భేదాభేదౌ స్వాభావికావితి
యాదవమతవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తత్రేతి) (కథమితి) భేదాభేదసద్భావే తత్రాభేదస్యైవ స్వాభావికత్వేన

సిద్ధశ్చ * అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభిః శ్రుతిభిః * బ్రహ్మేమే ద్యావాపృథివీ ఇతి ప్రకృత్య * బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ దాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఉత । స్త్రీ పుంసౌ బ్రహ్మణో జాతౌ స్త్రియో బ్రహ్మోత వా పుమానిత్యాథర్వణికానాం సంహితోపనిషది బ్రహ్మసూక్తే; అభేదశ్రవణాచ్చ, * నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ * క్రియాగుణైరాత్మగుణైశ్చ తేషాం సంయోగహేతురపరోఽపి దృష్టః * ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః * సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతుః * స కారణం కరణాధిపాధిపః * తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి * య ఆత్మని తిష్ఠన్ * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢః ఉత్సర్జన్యాతి * తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతీత్యాదిభిర్భేదశ్రవణాచ్చ, జీవపరయోర్భేదాభేదావవశ్యాశ్రయణీయౌ - తత్ర * బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభిర్మోక్షదశాయాం జీవస్య బ్రహ్మస్వరూపాపత్తివ్యపదేశాత్ * యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదితి తదానీం భేదేనేశ్వరదర్శననిషేధాచ్చాభేదస్స్వాభావిక ఇత్యవగమ్యతే- ననుచ * సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి సహశ్రుత్యా తదానీమపి భేదః ప్రతీయతే - వక్ష్యతి చ * జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ * భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చేతి, నైతదేవమ్ * నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదిశ్రుతిశతైరాత్మభేదప్రతిషేధాత్ * సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి - సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మాశ్నుతే - సర్వగుణాన్వితం బ్రహ్మాశ్నుత ఇత్యుక్తం భవతి - అన్యథా బ్రహ్మణా సహేత్యప్రాధాన్యం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత * జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర ముక్తస్య భేదేనావస్థానే సత్యైశ్వర్యస్య న్యూనతాప్రసఙ్గో వక్ష్యతే, అన్యథా * సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ఇత్యాదిభిర్విరోధాత్. తస్మాదభేద ఏవ స్వాభావికః, భేదస్తు జీవానాం పరస్మాద్ బ్రహ్మణః, పరస్పరం చ బుద్ధీన్ద్రియదేహోపాధికృతః

కిం ప్రమాణమిత్యర్థః. అభేదస్య స్వాభావికత్వేన ప్రాధాన్యాత్ ప్రథమమన్యథా చేతి సూత్రాంశవిషయవాక్యమాహ (తత్త్వమసీతి) దాశకితవేత్యాద్యంశవిషయమాహ (బ్రహ్మేమే ఇతి) నానావ్యపదేశాదిత్యంశస్య విషయమాహ (నిత్యో నిత్యానామితి) (క్రియాగుణైరాత్మగుణైశ్చేతి) క్రియాగుణాః - సంసారహేతుగుణాః, ఆత్మగుణాః మోక్షహేతుగుణాః, తైస్సంయోగహేతురిత్యర్థః- అత్ర భేదస్యౌపాధికత్వం కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) తత్స్వరూపాపత్తివ్యపదేశభేదనిషేధనాభ్యామభేదస్యానౌపాధికత్వజ్ఞాపకావిత్యర్థః. ముక్తాభేదనిషేధాదేవ భేదస్యౌపాధికత్వమప్యర్థసిద్ధమ్, ముక్తాభేదం దర్శయంశ్చోదయతి (ననుచేతి) సహశబ్దో భోక్తృసాహిత్యపర ఇతి చోదయితురభిప్రాయః, భోగ్యసాహిత్యబుద్ధ్యా పరిహరతి (నైతదితి) భేదప్రతీతిం పరిహరిష్యన్ ముక్తాభేదస్య శ్రుతివిరుద్ధతాం దర్శయతి (నాన్య ఇతి) భేదప్రతీతిం పరిహరతి (సోఽశ్నుత ఇతి) సోఽశ్నుత ఇతి వాక్యేనోక్తం భవతీత్యన్వయార్థః, బ్రహ్మణా సహ గుణానశ్నుతే- గుణాంశ్చ బ్రహ్మ చానుభవతీతి- కిం బ్రహ్మ పృథగ్భూతోఽశ్నుతే - ఉతాపృథగ్భూత ఇత్యపేక్షాయాం తద్వాక్యాన్తరావగమ్యం - అతోఽనాత్ర భేదప్రతీతిరితియావత్ ఏతదుపపాదయతి (అన్యథేతి) అప్రాధాన్యం భోక్త్రన్తరాపేక్షయా దోషః, భోగ్యభూతస్వగుణాపేక్షయా తు న దోష ఇతి భావః, పరోదాహృతసూత్రస్య స్వాభిమతమర్థమాహ (జగదితి) బ్రహ్మణో ముక్తస్య చ భేదే సతి జగద్వ్యాపారవర్జత్వప్రసఙ్గాన్న భేద ఇతి సూత్రార్థ ఇత్యర్థః, తముపపాదయతి (అన్యథేతి) అభేదస్య స్వాభావికత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) ముక్తాభేదనిషేధాదర్థసిద్ధం భేదస్యౌపాధికత్వమేవ కారణాభిప్రేతమ్. ఉపాధిః క ఇత్యపేక్షాయామాహ (భేదస్త్వితి) ఔపాధిక

యద్యపిబ్రహ్మనిరవయవం సర్వగతంచ తథాప్యాకాశఇవఘటాదినాబుద్ధ్యాద్యుపాధినాబ్రహ్మణ్యపిభేదస్సంభవత్యేవ. నచ భిన్నే బ్రహ్మణి బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగః. బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగాద్బ్రహ్మణిభేదఇతీతరేతరాశ్రయత్వమ్- ఉపాధేస్తత్సంయోగస్యచ కర్మకృతత్వాత్, తత్ప్రవాహస్యచానాదిత్వాత్ ఏతదుక్తంభవతి, పూర్వకర్మసంబద్ధాజ్జీవాత్ స్వసంబద్ధఏవోపాధిరుత్పద్యతే-తదుపాత్తకర్మ - ఏవంబీజాఙ్కురన్యాయేన కర్మోపాధిసంబన్ధస్యానాదిత్వాన్నదోషఇతి. అతోజీవానాంపరస్పరం బ్రహ్మణాచాభేదఏవస్వాభావికః - భేదస్త్వౌపాధికః. ఉపాధీనాంపునః పరస్పరం బ్రహ్మణాచాభేదవత్ భేదోపిస్వాభావికః - ఉపాధీనాముపాధ్యన్తరాభావాత్, తదభ్యుపగమేఽనవస్థానాచ్చ. అతో జీవకర్మానురూపం బ్రహ్మణోభిన్నాభిన్నస్వభావాఏవోపాధయఉత్పద్యన్తఇతి—— అత్రోచ్యతే- అద్వితీయసచ్చిదానన్దబ్రహ్మధ్యానవిషయవిధిపరంవేదాన్తవాక్యజాతమితివేదాన్తవాక్యైరభేదః ప్రతీయతే. భేదావలమ్బిభిః కర్మశాస్త్రైః ప్రత్యక్షాదిభిశ్చభేదఃప్రతీయతే - భేదాభేదయోఃపరస్పరవిరోధాత్ అనాద్యవిద్యామూలతయాపిభేదప్రతీత్యుపపత్తేరభేదఏవపరమార్థఇత్యుక్తమ్, తత్రయదుక్తం భేదాభేదయోరుభయోరపి ప్రతీతిసిద్ధత్వాన్నవిరోధఇతి.తదయుక్తమ్. కస్మాచ్చిత్కస్యచిద్విలక్షణత్వం హితస్మాత్తస్యభేదః - తద్విపరీతత్వంచాభేదః. తయోస్తథాభావాతథాభావరూపయోరేకత్రసంభవ మనున్మత్తః కోబ్రవీతి. కారణాత్మనాజాత్యాత్మనాచాభేదః - కార్యాత్మనావ్యక్త్యాత్మనాచభేదః ఇత్యాకారభేదాదవిరోధఇతిచేత్. న, వికల్పాసహత్వాత్. ఆకారభేదాదవిరోధంవదతఃకిమేకస్మిన్నాకారభేదఃఆకారాన్తరేచాభేదఇత్యభిప్రాయః,ఉతాకారద్వయయోగివస్తుగతావుభావపీతి.పూర్వస్మిన్కల్పే

త్వరూపవైషమ్యపరస్తుశబ్దః, శఙ్కాద్యోతకోవా, బ్రహ్మణోవిభుత్వనిరవయవత్వాభ్యాం జీవగతఉపాధిర్బ్రహ్మణ్యేవేతి తదసంస్పృష్టప్రదేశాభావాజ్జీవేశ్వరభేదోనసంభవతీత్యత్రాహ (యద్యపీతి) అన్యోన్యాశ్రయమాశఙ్క్యాహ (నచేతి) ఈశ్వరాంశే కర్మకృతబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబన్ధాభావాత్ ఉపాధిసంయోగస్య భేదపూర్వకత్వమ్. ప్రవాహానాదితయా పరిహరతి (ఉపాధేరితి) కథముపాధితత్సంయోగకర్మణాం ప్రవాహానాదిత్వం - తేనచాన్యోన్యాశ్రయ పరిహారః కథమితిశఙ్కాయాం తద్వివృణోతి (ఏతదుక్తమితి) (తదుపాత్తకర్మేతి) కర్మవశ్యత్వంహిజీవత్వం - ఉపాధినాజీవత్వం జీవభావాదుపాధ్యన్తరమిత్యనాదిరిత్యర్థః, ఫలితమర్థమాహ (అతఇతి) అచిదంశే వైషమ్యమాహ (ఉపాధీనాంపునరితి) పునస్త్వర్థః, వైషమ్యే హేతుద్వయమాహ (ఉపాధీనామితి) భిన్నాభిన్నత్వపక్షముపసంహరతి (అతోజీవకర్మేతి) ——అథభేదాభేదపక్షం ధ్యాననియోగవాదిమతం దూషయతి (అత్రోచ్యతఇత్యాదినా) పూర్వంయదపి కైశ్చిదుక్తమితి ప్రక్రాన్తస్య పక్షస్యోత్థాపకంసఙ్గతిస్థలందర్శయితుమాహ (అద్వితీయేతి) తత్సఙ్గతిస్థలందర్శయతి (తత్రయదుక్తమితి) భేదాభేదవిషయప్రతీతిందూషయిష్యన్పూర్వంతయోర్విరోధముపపాదయితుం తత్స్వరూపమాహ (కస్మాచ్చిదితి) విలక్షణత్వం - అన్యత్వం ఇదమిదంనభవతి- ఇదమిదంభవతీతిహి భేదాభేదవిషయప్రతీతిః- తతః కిమిత్యత్రాహ (తయోరితి) భేదాభేదఇతినకస్యచిద్ధర్మస్య సంజ్ఞా - లోకప్రసిద్ధ్యనుగుణోర్థోభేదాభేదశబ్దస్యస్వీకృతశ్చేత్ భావాభావయోర్విరోధోఽవర్జనీయఇత్యర్థః, కించ, అనేనక్వచిదపి విరోధోనాస్తీతి వక్తుంనశక్యం - త్రివిధవిరోధోపలబ్ధేః, యదిభావాభావయోర్నవిరోధః, తర్హిభిన్నాభిన్నత్వం భవతి నభవతీతి స్వవచసోఽపివిరోధాభావస్స్యాత్ పరోక్తంపిణ్డద్వయభేదాభేదస్యాకారభేదాదవిరోధమనువదతి (కారణాత్మనేతి) వికల్ప్యదూషయతి (నేత్యాదినా)(ఏకస్మిన్నాకారఇతి) ఆకారశబ్దః పదార్థపరః (పూర్వస్మిన్కల్పఇతి)

వ్యక్తిగతోభేదః - జాతిగతశ్చాభేదఇతి నైకస్యద్వ్యాత్మకతా; జాతిర్వ్యక్తిరితి చైకమేవవస్త్వితిచేత్ తర్హ్యాకారభేదాదవిరోధః పరిత్యక్తస్స్యాత్. ఏకస్మింశ్చవిలక్షణత్వ తద్విపర్యయౌ విరుద్ధావిత్యుక్తం ద్వితీయేతుకల్పే అన్యోన్యవిలక్షణమాకారద్వయ, మప్రతిపన్నంచ తదాశ్రయభూతంవస్త్వితి తృతీయాభ్యుపగమేపి త్రయాణామన్యోన్యవైలక్షణ్య మేవోపపాదితంస్యాత్- నపునరభేదః ఆకారద్వయనిరుహ్యమాణావిరోధం తదాశ్రయభూతే వస్తునిభిన్నాభిన్నత్వమితిచేత్ - స్వస్మాద్విలక్షణం స్వాశ్రయమాకారద్వయం స్వస్మిన్విరుద్ధధర్మద్వయసమావేశ నిర్వాహకం కథంభవేత్. అవిలక్షణంతు కథంతరామ్. ఆకారద్వయతద్వతోశ్చద్వ్యాత్మకత్వాభ్యుపగమేనిర్వాహకాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాత్. నచసంప్రతిపన్నైక్యవ్యక్తిప్రతీతివత్ ససామాన్యేపి వస్తున్యేకరూపాప్రతీతిరుపజాయతే - యతఇదమిత్థమితి సర్వత్ర ప్రకారప్రకారితయైవ సర్వాప్రతీతిః; తత్రప్రకారాంశోజాతిః-ప్రకార్యం

తత్రజాతివ్యక్త్యోః కింపరస్పరంభేదః-ఉతాభేదః- ఉతభేదాభేదఇతి వికల్పత్రయమభిప్రేత్యప్రథమం శిరోదూషయతి (వ్యక్తిగతఇతి) ద్వితీయమనువదతి (జాతిరితి) దూషయతి (తర్హీతి) విరోధస్తిష్ఠత్యేవేత్యర్థః - తృతీయందూషయతి (ఏకస్మింశ్చేతి) జాతిర్వ్యక్తిశ్చభవతి నభవతీతిభావాభావవిరోధఃస్థితఏవేత్యర్థః. కణ్ఠోక్తపూర్వవికల్పద్వితీయంశిరోదూషయతి (ద్వితీయేతుకల్పేఇతి) అత్ర. తృతీయస్య జాతివ్యక్తివ్యతిరిక్తస్యవస్తునోఽప్రతిపన్నత్వం నామైకం దూషణమధికం. తదిదమప్రతిపన్నంచేత్యనేనాభిప్రేతమ్. ప్రతిపన్నత్వాభ్యుపగమేపి దూషణమాహ (తృతీయాభ్యుపగమేపీతి) (నపునరితి) అన్యథాత్రిత్వాభావాదిత్యర్థః. అథ తృతీయేవస్తున్యాకారద్వయేనభేదాభేదయోర్నిర్వాహ్యత్వేనావిరోధిత్వంశఙ్క్యతే(ఆకారద్వయేతి)ఇదమాకారద్వయం కింస్వాశ్రయేణభిన్నం-ఉతాభిన్నం-ఉతభిన్నాభిన్నమితి వికల్పత్రయమభిప్రేత్యప్రథమంశిరోదూషయతి(స్వస్మాదితి)స్వశబ్దత్రయమప్యాశ్రయపరం. భేదాభేదయోరేకాశ్రయత్వేనహివిరోధః - అవిరోధనిర్వాహకాకారద్వయంహినభేదాభేదయోరాశ్రయభూతమ్. అతోనతదవిరోధనిర్వాహకమ్. అగ్నిగతంపైఙ్గల్యమాజ్జ్వల్యంచాకారద్వయంఅగ్నౌశీతోష్ణత్వరూపవిరుద్ధధర్మద్వయ సమావేశనిర్వాహకంనభవతీత్యర్థః. ద్వితీయంశిరోదూషయతి (అవిలక్షణమితి) పూర్వమాకారద్వయే సంభవతితస్య విరుద్ధధర్మద్వయ నిర్వాహకత్వాయోగఉక్తః - అత్రత్వాకారద్వయమేవనాస్తీతినితరాంవిరుద్ధధర్మసమావేశాయోగఇత్యభిప్రాయేణ కథంతరామిత్యుక్తమ్. తృతీయంశిరోదూషయతి (ఆకారద్వయతద్వతోరితి) ఆకారద్వయస్య తదాశ్రయస్యచ భిన్నాభిన్నత్వనిర్వాహకమాకారద్వయాన్తరమపేక్షితమ్. తస్యాపి స్వాశ్రయేణ భిన్నాభిన్నత్వమస్తిచేత్ - తదవిరోధనిర్వాహకాకారద్వయాన్తరమపేక్షితమిత్యనవస్థాస్యాదిత్యర్థః. అథ కిందృష్టేనుపపన్నం నామేతి శఙ్కాయాం భేదాభేదవిషయప్రతీతిందూషయతి (నచేతి) హేతుమాహ (యతఇతి) తస్యాంప్రతీతౌ ప్రకారప్రకారిణౌ వివిచ్యదర్శయతి (తత్రేతి) అనేనేదమపి పరిహృతం - మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యమ్. సహోపలమ్భనియమః. ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః. ప్రథమపిణ్డగ్రహణే జాతివ్యక్త్యోరభేదప్రతీతిశ్చేతి హేతుచతుష్టయమ్. అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యహేతుః - అపృథక్సిద్ధిశ్చ ప్రకారప్రకారిణోస్సంబన్ధనియమాదేవోపపన్నా - అతఃప్రకారప్రకారిభావప్రతిపన్నభేదవిరుద్ధాభేదకల్పనాయానావకాశః. సంబన్ధనియమఏవ సహోపలమ్భనియమహేతుశ్చ. ఏకోయంగౌరితి ప్రత్యయోప్యేకోదణ్డీతివద్విశేష్యైక్యవిషయః నతు విశేషణ విశేష్యైక్యవిషయః ప్రథమపిణ్డగ్రహణేపి ప్రకారప్రకారిభావాత్ భేదేనైవప్రతీతిః. కించ - సహత్వమపి భేదసాధకం-ద్వయోరేవహిసాహిత్యమ్. సహోపలమ్భనియమశ్చ సంప్రతిపన్నే భిన్నేఅభిన్నేచ నదృష్టఇత్యసాధారణానైకాన్తిక

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

శోన్యుక్తిరితి నైకాకారప్రతీతిః; అత ఏవ జీవస్యాపి బ్రహ్మణోభిన్నాభిన్నత్వం న సమ్భవతి. తస్మాదభేద స్యానన్యథాసిద్ధశాస్త్రమూలత్వాదనాద్యవిద్యామూలఏవభేదప్రత్యయః. నన్వేవంబ్రహ్మణఏవాజ్ఞత్వం తన్మూలాశ్చ జన్మజరామరణాదయోదోషాః. ప్రాదుష్యుః తతశ్చ * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదీని శాస్త్రాణిబాధ్యేరన్, నైవమ్, అజ్ఞానాదిదోషాణామపరమార్థత్వాత్. భవతస్తూపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తం వస్త్వన్తరమనభ్యుపగచ్ఛతో బ్రహ్మణ్యేవోపాధిసంసర్గస్తత్కృతాశ్చజీవత్వాజ్ఞత్వాదయోదోషాః, పరమార్థతఏవభవేయుః. నహిబ్రహ్మణి నిరవయవే అచ్ఛేద్యే సమ్బధ్యమానాఉపాధయస్తచ్ఛిత్వాభిత్వావాసమ్బధ్యన్తే - అపితు బ్రహ్మస్వరూపే సంయుజ్యతస్మిన్నేవ స్వకార్యాణికుర్వన్తి. యదిమన్యేత - ఉపాధ్యుపహితం బ్రహ్మజీవః. సచాణుపరిమాణః. అణుత్వంచావచ్ఛేదకస్య మనసోఽణుత్వాత్. సచావచ్ఛేదోఽనాదిః. ఏవముపాధ్యుపహితాంశే సంబధ్యమానా దోషాఅనుపహితేపరేబ్రహ్మణినసంబధ్యన్తఇతి. అయంప్రష్టవ్యః - కిముపాధినాచ్ఛిన్నోబ్రహ్మఖణ్డోఽణురూపోజీవః - ఉతాచ్ఛిన్నఏవాణురూపోపాధిసంయుక్తోబ్రహ్మప్రదేశవిశేషః - ఉతోపాధిసంయుక్తం బ్రహ్మస్వరూపమ్.అథోపాధిసంయుక్తంచేతనాన్తరమ్. అథోపాధిరేవేతి, అచ్ఛేద్యత్వాద్బ్రహ్మణఃప్రథమఃకల్పోనకల్పతే, ఆదిమత్త్వంచ జీవస్యస్యాత్ - ఏకస్యసతో ద్వైధీకరణంహిచ్ఛేదనమ్. ద్వితీయే తుకల్పేబ్రహ్మణఏవప్రదేశవిశేషే ఉపాధిసంబద్ధాదౌపాధికాస్సర్వేదోషాస్తస్యైవస్యుః,

---

త్వాన్నోభయసాధకః. భిన్నేష్వభిన్నేషుచాదృష్టస్య భేదాభేదసాధకత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే- నిత్యేభ్యోఽనిత్యేభ్యశ్చ వ్యావృత్తంగన్ధవత్త్వంపృథివ్యానిత్యత్వానిత్యత్వసాధకంస్యాత్. కించ సాధననియమస్సాధ్యనియమహేతురితి సహత్వనియమోభేదనియమహేతురేవ.అత్రజాతిరత్రవ్యక్తిరితి ప్రదేశభేదాగ్రహణంజాతేః పిణ్డైక్యావ్యవ్యక్తిత్వాత్.తచ్చ సహోపలమ్భనియమాన్తర్గతమ్. దేశతః కాలతశ్చోపలమ్భనియమోహిసహోపలమ్భనియమః. అతో దేశతః కాలతశ్చ సంబన్ధనియమకృతస్సహోలమ్భనియమః. కించ సహోపలమ్భనియమోఽసిద్ధః - ఇదంరజతమిత్యత్రశుక్తిత్వజాతివ్యతిరేకేణాధిష్ఠానభూతవ్యక్తిప్రతీతేః. అతో నైక్యసాధకత్వమితి. లౌకికవస్తునిభేదాభేదయోర్విరుద్ధత్వ ముపజీవ్య వైదికేపి తత్సద్భావమాహ (అతఏవేతి) భేదాభేదయోర్విరోధాదేకస్మిన్వస్తునితయోరనుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. భేదాభేదనిరాసముపజీవ్యాభేదస్యైవ తాత్త్వికతామాహ (తస్మాదితి) దోషసంబన్ధముఖేన చోదయతి (నన్వితి) అపరమార్థతయా పరిహరతి (నైవమితి) పరోక్తదోషః పరస్యైవేత్యాహ (భవతస్త్వితి) తదుపపాదయతి (నహీతి) అఙ్గుళ్యాదేరివచ్ఛేదోనసంభవతీతి అచ్ఛేద్యత్వం బ్రహ్మణః. తస్యహేతుర్నిరవయవత్వం. భిత్వా - అచ్ఛిన్నత్వేపి పాణిపాదాదివత్. ప్రతినియతప్రదేశభేదేనేత్యర్థః. ప్రదేశభేదేనచ్ఛేదనేనవా బ్రహ్మణిసంబన్ధముపాధయోనార్హన్తి- నిరవయవత్వాదచ్ఛేద్యత్వాచ్చేత్యర్థః. నిరవయవత్వేప్యచ్ఛేద్యత్వేపి గగనవదుపహితానుపహితాంశభేదేన సదోషత్వనిర్దోషత్వోపపత్తింశఙ్కతే (యదిమన్యేతేతి.) ఉపాధ్యవచ్ఛేదాజ్జీవభావః, జీవభావాదుపాధ్యవచ్ఛేదః కర్మణాజీవభావః తస్మాత్కర్మేతి చాన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయానాదిరిత్యుక్తమ్. దూషయితుమాహ (అయంప్రష్టవ్యఇతి) వికల్పయతి (కిమితి) శ్రుతావణుశబ్దస్య సూక్ష్మపరత్వాభిప్రాయ సంభవాత్తృతీయకల్పోదయః. చతుర్థపఞ్చమాకల్పావవాధ్యాంఫినాగతిర్నాస్తీత్యభిప్రాయేణకృతౌ - నతు పరాభ్యుపగత్యా. బ్రహ్మశబ్దస్య జీవేప్యుపచారస్త్వైశ్చతుర్థః కల్పః. ఉపాధిబ్రహ్మణోర్భిన్నాభిన్నత్వాభ్యుపగమాత్పఞ్చమః ప్రథమంశిరోదూషయతి (అచ్ఛేద్యత్వాదితి) దూషణాన్తరమాహ (ఆదిమత్త్వమితి) తదుపపాదయతి (ఏకస్యసత ఇతి) ద్వితీయందూషయతి (ద్వితీయేత్వితి)

ఉపాధౌ గచ్ఛత్యుపాధినా స్వసంయుక్తబ్రహ్మప్రదేశాకర్షణాయోగాదనుక్షణముపాధిసంయుక్తబ్రహ్మప్రదేశభేదాత్. క్షణేక్షణే బన్ధమోక్షౌ చ స్యాతామ్-ఆకర్షణే చాచ్ఛిన్నత్వాత్ కృత్స్నస్య బ్రహ్మణ ఆకర్షణం స్యాత్. నిరంశస్య వ్యాపిన ఆకర్షణం న సంభవతీతి చేత్- తర్హి ఉపాధిరేవ గచ్ఛతీతి పూర్వోక్త ఏవ దోషస్స్యాత్. అచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశేషు సర్వోపాధిసంసర్గే సర్వేషాం చ జీవానాం బ్రహ్మణ ఏవ ప్రదేశత్వేనైకత్వేన ప్రతిసన్ధానం స్యాత్. ప్రదేశభేదాదప్రతిసన్ధానే చైకస్యాపి స్వోపాధౌ గచ్ఛతి ప్రతిసంధానం న స్యాత్. తృతీయే తు కల్పే బ్రహ్మస్వరూపస్యైవోపాధిసమ్బన్ధేన జీవత్వాపాతాత్ తదతిరిక్తానుపహిత బ్రహ్మసిద్ధిర్న స్యాత్. సర్వేషు చ దేహేష్వేక ఏవ జీవస్స్యాత్ తురీయే తు కల్పే బ్రహ్మణోఽన్య ఏవ జీవ ఇతి జీవభేదస్యౌపాధికత్వం పరిత్యక్తం స్యాత్. చరమే చార్వాకపక్ష ఏవ పరిగృహీతస్స్యాత్. తస్మాదభేదశాస్త్రబలేన కృత్స్నస్య భేదస్యావిద్యామూలత్వమేవాభ్యుపగన్తవ్యమ్. అతః ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనపరతయైవ శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యేఽపి ధ్యానవిధిశేషతయా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్యముపపన్నమితి—తదప్యయుక్తమ్- ధ్యానవిధిశేషత్వేఽపి వేదాన్తవాక్యానామర్థసత్యత్వే ప్రామాణ్యాయోగాత్. ఏతదుక్తం భవతి బ్రహ్మస్వరూపగోచరాణి వాక్యాని కిం ధ్యానవిధినైకవాక్యతామాపన్నాని బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్యం ప్రతిపద్యన్తే- ఉత స్వతన్త్రాణ్యేవ. ఏకవాక్యత్వే ధ్యానవిధిపరత్వేన బ్రహ్మస్వరూపే తాత్పర్యం న సంభవతి. భిన్నవాక్యత్వే ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిరహాదనవబోధకత్వమేవ. న చ వాచ్యం - ధ్యానం నామ స్మృతిసన్తతిరూపం- తచ్చ స్మర్తవ్యైకనిరూపణీయమితి ధ్యానవిధేస్స్మర్తవ్యవిశేషాకాఙ్క్షాయాం * ఇదం సర్వం యదయమాత్మా * బ్రహ్మ సర్వానుభూ(తి)ః * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదీని స్వరూప తద్విశేషాదీని సమర్పయన్తి తే నైకవాక్యతామాపన్నాన్యర్థసద్భావే ప్రమాణమితి - ధ్యానవిధేస్స్మర్తవ్యవిశేషాపేక్షత్వేఽపి * నామ బ్రహ్మేత్యాదిదృష్టివిధివదసత్యేనాప్యర్థవిశేషేణ ధ్యాననిర్వృత్త్యుపపత్తేః ధ్యేయసత్యత్వానపేక్షణాత్.

దూషణాన్తరమాహ (ఉపాధావితి) ఆకర్షణేన వినా తత్పరిహారాసంభవాత్తదాశఙ్క్యాహ (ఆకర్షణే చేతి) అనుపపత్త్యా తదనభ్యుపగమమాశఙ్క్య పూర్వోక్తమాషణేన వ్యుదస్యతి (నిరంశస్యేతి) దూషణాన్తరమాహ (అచ్ఛిన్నేతి) తత్పరిహారమాశఙ్క్యాహ (ప్రదేశభేదాదితి) తృతీయం శిరో దూషయతి (తృతీయే త్వితి) (అనుపహితబ్రహ్మసిద్ధిర్న స్యాదితి) నిర్దోషమఙ్గళగుణకత్వ శ్రుతీనామనుపహితబ్రహ్మవిషయత్వం హి పరాభ్యుపేతమ్. జీవేశ్వరభేదాభావ ప్రసఙ్గో; జీవానాం పరస్పరభేదాభావప్రసఙ్గశ్చేత్యర్థః. చతుర్థపఞ్చమౌ దూషయతి (తురీయే త్విత్యాదినా) (చరమ ఇతి) అచిద్ద్రవ్యస్యైవ చేతనత్వవచనాత్తస్య చేతన బ్రహ్మతాదాత్మ్యానుపపత్తిశ్చేత్యభిప్రాయః. భేదాభేదదూషణముపసంహరన్ స్వమతసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి) ధ్యానవిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిముపసంహరతి (అత ఇతి) — ధ్యాననియోగవాదిపక్షం మీమాంసకో దూషయతి (తదప్యయుక్తమితి) న కేవలం నిష్ప్రపఞ్చీకరణ విధివాదపవానుపపన్నః- ఇదమపి మతమనుపపన్నమిత్యపిశబ్దస్యభావః. కుత ఇత్యత్రాహ (ధ్యానేతి) ధ్యానవిధిశేషత్వే కథమర్థసత్యత్వే తాత్పర్యాయోగః- విధిశేషత్వం హిత్వా స్వాతన్త్ర్యేణ వా బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం స్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దూషయితుం వికల్పయతి (బ్రహ్మస్వరూపేతి) ప్రథమం శిరో దూషయతి (ఏకేతి) ఏకవాక్యత్వం మహావాక్యైకత్వమ్. ద్వితీయం దూషయతి (భిన్నేతి) అనవబోధకత్వం దుఃఖసాధ్యశ్రవణాదౌ ప్రవృత్త్యయోగాత్ ఏకవాక్యత్వపక్షే విధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (న చ వాచ్యమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (ధ్యానవిధేరితి)

అతో వేదాన్తవాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిధురత్వాద్ధ్యానవిధిశేషత్వేఽపి ధ్యేయవిశేషస్వరూపసమర్పణమాత్ర పర్యవసానాత్, స్వాతన్త్ర్యేఽపి బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవత్ జ్ఞానమాత్రేణైవ పురుషార్థపర్యన్తతాసిద్ధేశ్చ పరినిష్పన్నవస్తుసత్యతాగోచరత్వాభావాత్ బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం న సంభవతీతి ప్రాప్తమ్ ॥ ....

తత్ర ప్రతిపద్యతే (తత్తుసమన్వయాదితి) సమన్వయః - సమ్యగన్వయః. పురుషార్థతయాన్వయ ఇత్యర్థః. పరమపురుషార్థభూతస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాన్వయాత్ తత్ - శాస్త్రప్రమాణకత్వం సిధ్యత్యేవేత్యర్థః. నిరస్తనిఖిలదోష నిరతిశయానన్దస్వరూపతయా పరమప్రాప్యం బ్రహ్మ బోధయన్వేదాన్తవాక్యగణః ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వవిరహాన్న ప్రయోజనపర్యవసాయీతి బ్రువాణో రాజకులవాసినః ఉపాసనఫలకబ్రహ్మవిచారప్రవృత్తస్య పురుషస్య కౌలేయకఫలానుప్రవేశేన ప్రయోజనశూన్యతాం బ్రూతే. ఏతదుక్తం భవతి - అనాదికర్మరూపావిద్యావేష్టన తి

---

* నామ బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదిషు దృష్టివిధిషు విశేష్యసత్యత్వేఽపి విశేషణాసత్యత్వేన విశిష్టాసత్యత్వమవర్జనీయం ఇహ చ తథైవేత్యర్థః. సార్థసంగ్రహం పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) నను ప్రథమసూత్రే విధిశేషతయా బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యసమర్థన, మేతదధికరణపూర్వపక్షే విధిశేషతయా తత్సిద్ధిప్రతిక్షేపశ్చ కథం ఘటతే. ఇత్థమ్ - తత్ర తు ఫలత్వేన సిద్ధిరుక్తా - ఫలతయా సిద్ధ్యతః పారమార్థ్యాభావే స్వర్గాదేరప్యసత్యత్వప్రసఙ్గాత్ తత్పారమార్థ్యం సిధ్యతీతి ఫలతయా తత్సిద్ధిసమర్థనం సాధీయః అత్ర తు ధ్యానవిధికర్మత్వేన తత్సిద్ధిర్వ్యుదస్తా - న తు ఫలతయా తత్సిద్ధిరిత్యవిరోధః

ఏవముపన్యస్తం పూర్వపక్షమభిప్రేత్య సూత్రకారేణైతత్సూత్రం ప్రణీతమిత్యాహ (తత్రేతి) ప్రతిపద్యతే - సిద్ధాన్తః ప్రాప్నోతి - జ్ఞాయత ఇతి వార్థః. సమన్వయశబ్దం విస్తరేణ వ్యాచష్టే (సమన్వయ ఇత్యాదినా) కస్య కేనాన్వయ ఇత్యపేక్షాం పూరయన్వాక్యార్థం యోజయతి (పరమేతి) పరమపురుషార్థత్వోపపాదక మనవధికేతి పదం. పురుషేణార్థ్యత్వం హి పురుషార్థత్వమ్. ఆనన్దరూపతయా పురుషార్థత్వం - తస్యానవధికాతిశయత్వాత్ పరమపురుషార్థత్వమితి భావః. స్వయమననుకూలస్య సుఖసాధనస్యాపి పురుషార్థత్వమస్తీతి తద్వ్యావృత్తిశ్చానవధికేత్యాదిపదేన సిద్ధా. తచ్ఛబ్దం వ్యాచష్టే (శాస్త్రప్రమాణకత్వమితి) పూర్వపక్షవ్యావర్తకతుశబ్దలబ్ధమర్థమాహ (సిధ్యత్యేవేతి) *తత్త్వమస్యాది స్వరూపోపదేశపరవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణావిద్యానివృత్తిం తన్ముఖేన వాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసానం చ వదతో మృషావాదినో ధ్యానవిధ్యానర్థక్యం స్యాత్, వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వస్య దూషితత్వాత్, మీమాంసకపక్షే బ్రహ్మణోఽసిద్ధిరిత్యుభయవిధదోషాస్పృష్టేనాకారేణ వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యముపపిపాదయిషుస్తత్ర ప్రథమం బ్రహ్మణస్స్వతస్సర్వేషాం సర్వప్రకారభోగ్యత్వేన పురుషార్థత్వాధిక్యం, ప్రవృత్తినివృత్త్యోర్దుఃఖాత్మకత్వేన పురుషార్థత్వవైకల్యం, చాభిప్రయన్ ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వవిరహవతః పురుషార్థపర్యవసానాభావనిబన్ధనామప్రామాణ్యశఙ్కాం పరిహరతి (నిరస్తేతి) రాజకులవాసీ - రాజకులప్రసూతః - రాజకులాన్తరఙ్గో వా కౌలేయకాః శ్వానః, శ్వోపజీవినో మ్లేచ్ఛా వా లక్ష్యన్తే - యద్యపి వాక్యగణస్థానే రాజకులవాసీ పురుషః ప్రతీయతే - తథాప్యర్థవశాద్వాక్యార్థప్రతిపత్తృపురుషస్థానే తన్నిర్దేశః ఫలితః, స్వతో నిరవధికపురుషార్థపరవాక్యస్య ప్రయోజనశూన్యత్వకథనమనుపపన్నమిత్యర్థః - బ్రహ్మణః కథమనవధికానన్దరూపతయా పురుషార్థత్వాధిక్యం - కథం చ ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పురుషార్థత్వవైకల్యం - స్వరూపపరవాక్యస్య పురుషార్థపర్యవసానం కుత్ర దృష్టం - తథా సతి కథం ధ్యానవిధిసాఫల్యమిత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మణః పురుషార్థతాధిక్యమాహ (అనాదీత్యాదినా) కర్మభిరనుభవప్రతి

రోహితపరావరతత్త్వయాథాత్మ్యస్వస్వరూపానబోధానాం దేవాసురగన్ధర్వసిద్ధవిద్యాధరకిన్నరకిమ్పురుష యక్షరాక్షస పిశాచమనుజపశుశకునిసరీసృపవృక్ష గుల్మలతా దూర్వాదీనాం స్త్రీపున్నపుంసకభేదభిన్నానాం క్షేత్రజ్ఞానాం వ్యవస్థిత ధారకపోషకభోగ్యవిశేషాణాం ముక్తానాం స్వస్వానావిశేషేణానుభవ సమ్భవే స్వరూపరూపగుణవిభవచేష్టితైరనవధికాతిశయానన్దజననం పరంబ్రహ్మాస్తీతిబోధయదేవవాక్యం ప్రయోజనపర్యవసాయి - ప్రవృత్తినివృత్తినిష్ఠంతుయావత్పురుషార్థాన్వయబోధంన ప్రయోజనపర్యవసాయి, ఏవంభూతంపరంబ్రహ్మకథం ప్రాప్యత ఇత్యపేక్షాయాం * బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం * ఆత్మానమేవలోక ముపాసీతేతి వేదనాదిశబ్దై రుపాసనంబ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా విధీయతే. యథా - స్వవేశ్మనినిధిరస్తీతి వాక్యేన నిధిసద్భావం జ్ఞాత్వాతృప్తస్సన్ పశ్చాత్తదుపాదానేచ ప్రయతతే- యథాచ - కశ్చిద్రాజకుమారో బాలక్రీడాసక్తో నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్తో మార్గాద్భ్రష్టోనష్ట ఇతి రాజ్ఞావిజ్ఞాతస్స్వయంచాజ్ఞాతపితృకః కేన చిద్ద్విజవర్యేణ వర్ధితోఽధిగతవేదశాస్త్రష్షోడశవర్షస్సర్వకల్యాణగుణాకరస్తిష్ఠన్ - పితా తే సర్వలోకాధిపతిః గామ్భీర్యౌదార్య వాత్స

బద్ధాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం తస్య పురుషార్థత్వజ్ఞానాభావః. నతు తత్ర తద్వైనకల్యాదిత్యభిప్రాయేణోక్తమనాదికర్తేతి, దేవాసురాదిపరిగణనం తేషాం వ్యవస్థితభోగ్యత్వ ప్రదర్శనార్థమ్. యోగ్యానుపలబ్ధిశఙ్కావ్యుదాసాయానుభవసంభవ ఇత్యుక్తమ్. తద్విషయజ్ఞానానుకూలత్వంహి తదనుకూలత్వేన వినానసంభవతి - అతోఽనవధికాతిశయానన్ద జననత్వోక్త్యా బ్రహ్మణోఽనవధికాతిశయానుకూలత్వంసిధ్యతీత్యానన్దత్వ ముపపాదితంభవతి, స్వరూపేత్యాదినా సర్వప్రకారభోగ్యత్వముక్తమ్. తేన పురుషార్థత్వాధిక్యంసిద్ధమ్. ప్రవృత్తీత్యాదినా ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పురుషార్థత్వవైకల్యముక్తమ్. ఇష్టసుఖలవసాధనతయోపాదేయత్వాత్. దుఃఖాత్మకతయా స్వతోభోగ్యత్వాభావాచ్చ, ధ్యానాదివిధ్యానర్థక్యం పరిహరతి (ఏవంభూతమితి) పరోక్షజ్ఞానస్యాపి సుఖరూపత్వాత్ స్వరూపపరాణివాక్యాని పురుషార్థపర్యవసాయీన్యేవ - తదాపరోక్ష్యాకాఙ్క్షిణస్తత్సాధనజ్ఞాపకత్వాత్ ధ్యానవిధాయీనివాక్యాన్యపి ననిష్ఫలానీత్యర్థః- ఇమమర్థందృష్టాన్తేనదర్శయతి (యథేతి) ఏవంపరోక్షజ్ఞాన జనకస్యైవ వాక్యస్యపురుషార్థ పర్యవసాయిత్వేపి ఫలవిశేషాపేక్షయా ధ్యానప్రవృత్తిర్యుక్తా - యథా * దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత * జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామోయజేత * అగ్నిహోత్రంజుహుయాత్ స్వర్గకామ ఇత్యాదిషు దర్శపూర్ణమాసాదీనామేకైకస్య స్వర్గసాధనత్వేపి ఫలవిశేషాపేక్షయా కర్మాన్తరారమ్భ ఏకస్యైవ కర్మణ ఆవృత్తిశ్చోపపద్యతే. యథాపుత్రజన్మశ్రవణ సఞ్జాతహర్షస్యాపి పశ్చాత్తన్ముఖాపరోక్ష్య సుఖాశయాప్రవృత్తిరుపపద్యతే. తథాత్రాపీత్యభిప్రాయః, అత్రనిధిరాజకుమారదృష్టాన్తద్వయం చిదచిద్విభాగాముక్తమ్. ఉభయగతం భోగ్యత్వం బ్రహ్మణ్యస్తీతిజ్ఞాపనాయ * తద్యథాహిరణ్యనిధింనిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరిసంచరన్తో నవిన్దేయురితిహిశ్రుతిః. నిధిరస్తీతివాక్యస్య పురుషార్థపరత్వం దర్శయతి(తృప్తస్సన్నితి) * అవిజ్ఞాతాః కుమారకాః * భగవతోఽహంపుత్రః ప్రేష్యశ్శిష్యశ్చ * మాతాపితాభ్రాతా * భూతానాంయోఽవ్యయః పితా * ఏక ఇన్ద్రో జగతోబభూవ * రాజాధిరాజస్సర్వేషామిత్యాదిశ్రుతిస్మృత్యనుసారేణ సర్వవిధభోగ్యత్వ ప్రదర్శనాయ రాజకుమారఇతిభగవతిరాజత్వంచేతనేషు పుత్రత్వంచోపవర్ణితమ్. అత్రకుశలవసమాధిర్ద్రష్టవ్యః బాలక్రీడాసక్తఇత్యనేన చేతనానాంబాహ్యవిషయప్రావణ్యంసూచితమ్. నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్తఇత్యనేన భగవత్సకాశ బహిస్స్థత్వం దర్శితంపరమవ్యోమాలాభశ్చ, మార్గాద్భ్రష్టఇత్యనేన కర్మజ్ఞానాద్యుపాయానన్వయః ఖ్యాపితః ద్విజవర్యేణవర్ధితఇత్యనేన భగవజ్జ్ఞాననిష్పత్తియోగ్యతాసిద్ధిహేతుభూతాధ్యయనాది నిష్పాదకాచార్యసం

ల్యసౌశీల్య శౌర్యవీర్యపరాక్రమాది గుణసమ్పన్నస్త్వమేవనష్టంపుత్రందిదృక్షుః పురవరేతిష్ఠతీతి కేనచిదభియుక్తతమేన ప్రయుక్తంవాక్యం శృణోతిచేత్ - తదానీమేవాహంతావత్ జీవతఃపుత్రోమత్పితాచ సర్వసమ్పత్సమృద్ధఇతి నిరతిశయహర్షసమన్వితోభవతి - రాజాచస్వపుత్రం జీవన్తమరోగమతి మనోహర దర్శనంవిదిత సకలవేద్యం శ్రుత్వావాప్తసమస్తపురుషార్థోభవతి - పశ్చాత్తదుపాదానేచప్రయతతే - పశ్చాత్తావుభౌసఙ్గచ్ఛేతే,చేతి. యత్పునఃపరినిష్పన్న వస్తుగోచరస్య వాక్యస్య తజ్జ్ఞానమాత్రేణాపి పురుషార్థపర్యవసానాత్ బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవన్నార్థసద్భావేప్రామాణ్యమితి

బన్ధోఽభిప్రేతః- షోడశవర్షః- భోక్తృత్వావస్థాభోగ్యతాఽవస్థశ్చేతిభావః. సర్వకల్యాణగుణాకరః*నిర్వాణమయ ఏవాయమాత్మాజ్ఞానమయోఽమలఇత్యాద్యుక్తైర్భగవదభిమతైర్గుణైఃపూర్ణతాసూచితా. పితాతఇత్యాదినాభగవద్గుణగణాస్సూచితాః. గామ్భీర్యాదయఉపాసకం ప్రతిసౌలభ్యోపయుక్తాగుణాః శౌర్యాదయఃపరత్వాన్తర్గతాః- గామ్భీర్యం - సంప్రదానలాఘవ దీయమానగౌరవానపేక్షత్వమ్. ఔదార్యం - దాతృప్రతిగృహీతృవిభాగబుద్ధివిరహేణ ప్రాప్తం కృతమితిప్రతిపత్తిమత్త్వమ్. ఆత్మాత్మీయందత్త్వాపి * ఋణంప్రవృద్ధమివమఇతి స్థితిర్వా. వాత్సల్యం - దోషేష్వపి గుణత్వబుద్ధిః యథామాతుర్వత్సే. సుశీలంహినామమహతోమన్దైస్సహనీరన్ధ్రేణ సంశ్లేషస్వభావత్వమ్. తద్వత్త్వాసౌశీల్యమ్. శౌర్యం - శత్రుమధ్యేస్వగృహఇవ ప్రవేశసామర్థ్యమ్ * శూరంభీరుంకవింజడమితిభీరుత్వప్రతియోగిహిశౌర్యం. వీర్యం - అశ్రాన్తిః. పరాక్రమః - విక్రమణం. అత్రానుక్తమపి ధైర్యమనుసన్ధేయమ్. తచ్చశత్రుభి(ర్ధ)ర్ష)ర్షణే తృణవన్మన్యమానత్వమ్. దిదృక్షురితి * సమహాత్మాసుదుర్లభఇతి భగవదభిప్రాయస్సూచితః - పురవరఇత్యనేన బ్రహ్మపురాఖ్యశరీరాన్తస్థితిరభిప్రేతా. త్రిపాద్విభూతిసంబన్ధోవా. అభియుక్తతమశబ్దేన భగవజ్జ్ఞానప్రదోగురుర్వివక్షితః. తస్యేతరవైలక్షణ్యం కేనచిదిత్యభిప్రేతమ్. యదాఅధ్యయనాదికారయితాగురురేవబ్రహ్మోపదేష్టాసంభవతి - తదాఽయమభియుక్తతమశబ్దః పూర్వనిర్దిష్టద్విజవర్యమేవాభిధత్తే,తదసంభవే బ్రహ్మోపదేష్టృపురుషమాత్రాభిప్రాయః, అత్రకేనచిదిత్యనేన పూర్వేణైవవా అన్యేనైవవేతిచ తాత్పర్యంగ్రాహ్యమ్. శృణోతిచేదిత్యనేన భగవజ్జ్ఞానస్య దుర్లభత్వమభిప్రేతమ్. నిరతిశయహర్షసమన్వితోభవతీత్యనేన వాక్యస్యపురుషార్థ పరత్వందర్శితం. రాజాచేతిరాజస్థానీయోభగవాన్పుత్రస్థానీయో హ్యుపాసకోవివక్షితః. అనేనసర్వవిధభోగ్యత్వస్య భగవతిపుష్కలత్వాత్ గుణవత్పుత్రగతభోగ్యత్వమపి తత్ర విద్యతఇతి జ్ఞాపితమ్. నహిభగవతోజ్ఞానం పరోక్షరూపమ్. అవాప్తసమస్తపురుషార్థోభవతీత్యనేనచ వాక్యస్యప్రయోజన పర్యవసాయిత్వందర్శితమ్. రాజాచేత్యాదిగ్రన్థస్యాపాతప్రతిపన్నార్థోప్యవిరుద్ధః ధ్యానవిధేరవైయర్థ్యందృష్టాన్తద్వయేనాపి సిద్ధమితిజ్ఞాపయితు ముక్తంపశ్చాత్తదుపాదానేచ ప్రయతతఇతి, పశ్చాత్తావుభౌసంగచ్ఛేతేచేతిచ అత్రపూర్వమేవ అర్థార్థీరాజకులంగచ్ఛేత్ మన్దాగ్నిర్నామ్బుపిబేదితి వాక్యోదాహరణాదిహ నిధిదృష్టాన్తోపన్యాసాచ్చాయమప్యర్థోఽర్థసిద్ధః - కిం క్రియోత్తీర్ణ కార్యపరతయైవ వాక్యస్యప్రయోజన పర్యవసాయిత్వం- ఉతక్రియాకార్యంవా తదుత్తీర్ణంవా ప్రవర్తకమర్థమభిదధతఏవ తత్పర్యవసాయిత్వమితిమతమ్. నప్రథమః- అర్థార్థీరాజానంసేవేతేత్యాదీనాం సప్రయోజనత్వాత్. నద్వితీయః- నిధిమద్భూభాగలక్షణరత్నపరీక్షణ పరాణాంశాస్త్రాణాం ప్రయోజన(పర్యవసాయి)శాలి)త్వాత్. నచ తత్రాపిఖననధారణాదివిధిపరత్వం వాక్యానాంకల్ప్యమ్ తయోఃరాగప్రాప్తత్వాత్ ఖననాది ప్రకారస్యలోకసిద్ధత్వాచ్చ, అప్రాప్తేహిశాస్త్రమర్థవత్, దుష్టరత్నవర్జన మప్యనర్థజిహాసాప్రాప్తమ్. వాక్యానితునిధిమత్త్వగుణదోషజ్ఞాపనమాత్రపర్యవసాయీని. అతఃప్రవర్తకార్థపరతయైవ ప్రయోజనపర్యవసాన మితి నియమోభగ్నఇతి. అథపూర్వపక్షిణోక్తమనుభాషతే (యత్పునరితి) వేదాన్తవాక్యా

తదసత్ - అర్థసద్భావనాభావే నిశ్చితే జ్ఞాతోఽప్యర్థః పురుషార్థాయనభవతి. బాలాతురాదీనా మప్యర్థ సద్భావభ్రాన్త్యా హర్షాద్యుత్పత్తిః - తేషామేవ తస్మిన్నేవజ్ఞానే విద్యమానే యద్యర్థాభావనిశ్చయోజాయేత-తత స్తదానీమేవ హర్షాదయోనివర్తేరన్ ఔపనిషదేష్వపివాక్యేషు బ్రహ్మాస్తిత్వతాత్పర్యాభావనిశ్చయే బ్రహ్మజ్ఞానే సత్యపి పురుషార్థపర్యవసానంనస్యాత్. అతః * యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే ఇత్యాదివాక్యంనిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణాకరమనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మాస్తీతి బోధయతీతి సిద్ధమ్॥ ——శ్రీసమాప్తంసమన్వయాధికరణమ్.శ్రీ——

నాం నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యమస్తీతి ప్రతిజ్ఞా. తదర్థమర్థసద్భావాభావేపి పురుషార్థపర్యవసానాదితి హేతుర్వివక్షితః. దూషయతి (తదసదితి) కుతఇత్యత్రాహ (అర్థసద్భావాభావఇతి) ఇదంవాక్యంపక్షవిషయమ్. పక్షదృష్టాన్తసాధారణంవా. హేతుత్వంగర్భితమ్. అర్థసద్భావాభావ నిశ్చయేసతి పురుషార్థపర్యవసానాభావాదిత్యర్థః. అర్థాసద్భావేపి పురుషార్థోదృశ్యతఇతి శఙ్కాయాంతత్రార్థాసద్భావనిశ్చయాభావ ముపాధిమాహ (బాలాతురాదీనామితి) తదేవోపపాదయతి (తేషామేవేతి) తతఃకిమిత్యపేక్షాయాం సపక్షేదర్శిత మర్థంపక్షేస్ఫుటీకరోతి (ఔపనిషదేష్వపీతి) బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యేష్వివాత్రాప్యర్థ సద్భావభ్రాన్త్యాపురుషార్థపర్యవసానం స్యాదితిచేత్ పయఃపిబకషాయంపిబశిఖావర్ధిష్యతే, పాంసుషులుఠసిచేత్తవదన్తాఉద్భిద్యన్తే, ఇత్యాదీనాంప్రవృత్తినివృత్తి పరవాక్యానామివ * స్వర్గకామోయజేత* నకళంజంభక్షయేదిత్యాదివాక్యానామప్యర్థసద్భావభ్రాన్త్యాపురుషార్థ పర్యవసానం కిం నస్యాత్. అపౌరుషేయత్వాద్వేదవాక్యస్యవిప్రలిప్సా మూలవాక్యస్యేవ భ్రామకతయా పురుషార్థపర్యవసానమయుక్తమ్. తథాసతిశాస్త్రస్య నిరూపకాధిగన్తవ్యత్వాత్ స్వపుత్రశిష్యాదీనా మధ్యాపనాదౌ ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇతిచేత్ - అపౌరుషేయత్వ మధ్యాపనాది ప్రవృత్తివైయర్థ్యంచ వేదాన్తవాక్యేష్వపితుల్యమ్. కర్మవిధీనాం దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్ వేదాన్తవాక్యానాం కర్మవిధిశేషత్వేనాధ్యాపనాది ప్రవృత్త్యుపపత్తిరితిచేత్, న-అసత్యపి దేహాత్మభేదే తత్సద్భావభ్రాన్తిహేతుత్వశఙ్కాయాం సత్యాంతన్ముఖేన ప్రరోచనానుపపత్త్యా విధిశేషతయాఽధ్యాపనాద్యనుపపత్తేః. తర్కానుగృహీతనిర్దోషశ్రుతిసిద్ధదేహాత్మభేదస్తాత్త్వికఇతిచేత్ - తత్పురుషార్థభూతస్య పరమాత్మనః ప్రతిపాద్యత్వేపి తుల్యమ్. దేహాత్మభేదసాధకహేత్వన్తరసంవాదాన్నభ్రాన్తిహేతుత్వనిశ్చయఇతిచేత్. తర్హితేనైవహేత్వన్తరేణ దేహాత్మభేదస్సిద్ధఇతి తజ్జ్ఞాపనాయవేదాన్తవాక్యానామనపేక్షితత్వాద్విధిశేషతయా తదధ్యాపనాదికం నోపపద్యతే. ఏవంనిరూపకాధికారస్య శాస్త్రస్యార్థసద్భావభ్రాన్త్యాపురుషార్థపర్యవసానానుపపత్తౌ ప్రవర్తకవాక్యానాం ప్రతిబన్దీత్వమభిప్రేత్య ఔపనిషదేష్వపీత్యాదిభాష్యంప్రవృత్తమ్.ఉక్తస్యహేతోర్విపర్యయేపర్యవసానందర్శయన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) కారణవాక్యానామర్థమాహ (నిఖిలేతి) నిఖిలశబ్దః పరైర్నిత్యతయాభిమతానామాకాశాదీనామపి కార్యత్వజ్ఞాపనార్థః ఏకశబ్దోనిమిత్తోపాదానైక్యద్యోతకః * యతో వా ఇమానీత్యాది వాక్యైశోధకవాక్యార్థశ్చ గర్భితఇత్యభిప్రాయేణాహ (నిరస్తేతి) అత్రనిఖిలశబ్దేనచిదచిద్గతాః క్లేశకర్మాదయో జన్మాదయశ్చవివక్షితాః, కదాచిద్దోషసంబన్ధార్హత్వవ్యావర్తకేనగన్ధశబ్దేనసదాతత్ప్రత్యనీకత్వముక్తం భవతి. కారణత్వోపయికాన్ గుణానాహ (సార్వజ్ఞ్యేతి) ఏతదధికరణసిద్ధమర్థమాహ (అనవధికేతి) (బోధయతీతి) అధ్యాపనాద్యుపపత్తయే పురుషార్థపర్యవసానస్యాపేక్షితత్వాత్. ప్రేక్షావదధికార్యస్య శాస్త్రస్యార్థసద్భావాభావనిశ్చయేసతి పురుషార్థపర్యవసానానుపపత్తే, స్తదుపపత్త్యర్థం, ప్రవర్తకవాక్యానామివార్థసద్భావే ప్రామాణ్యమఙ్గీకార్యమితి యథోక్తలక్షణంబ్రహ్మ * యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యంప్రతిపాదయతీత్యర్థః…………………

శాస్త్రారమ్భసిద్ధ్యర్థే షాదతుస్సూత్రీ మృషావాదినాం పక్షేనసంగచ్ఛతే - తత్పక్షే విషయప్రయోజనానుపపత్త్యా శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వాత్. తథాహి- విషయః కిం బ్రహ్మ- ఉతభేదమిథ్యాత్వం - ఉతజీవబ్రహ్మణోరైక్యం నప్రథమః - బ్రహ్మణోఽవేద్యత్వాభ్యుపగమాత్. వేద్యత్వే ఘటాదేరివాననుభూతిత్వ ప్రసఙ్గస్యోక్తత్వాచ్చ వ్యావహారికం వేద్యత్వమస్తీతి చేత్ - ఘటస్యాపి వేద్యత్వం వ్యావహారికమితి తద్వదేవాననుభూతిత్వప్రసఙ్గో దుర్వారః. వాస్తవవేద్యత్వాభావస్య బ్రహ్మణి సాధ్యత్వే ఘటస్యవ్యతిరేకదృష్టాన్తత్వం నఘటతే - ఘటస్యవాస్తవవేద్యత్వాభావవిరహాభావాత్ - అనుభూతిః పరమార్థతో న వేద్యా, అనుభూతిత్వాత్ యత్పరమార్థతో వేద్యం తన్నానుభూతిః. యథా ఘటఇత్యుక్తే వ్యతిరేకదృష్టాన్తస్సాధ్యాఽవ్యావృత్తో హి స్యాత్. నహిఘటః పరమార్థతో వేద్యః వేద్యత్వేఽననుభూతిత్వ ప్రసఙ్గమనాదృత్య బ్రహ్మణో వేద్యత్వాఙ్గీకారేపి బ్రహ్మణశ్శాస్త్రవిషయత్వమయుక్తమ్. ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వమభ్యుపగచ్ఛతస్తవమతే శాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాత్ - అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్ నద్వితీయః దృశ్యత్వాదినాలిఙ్గేన భేదమిథ్యాత్వమభిమన్యమానస్య తవశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాత్. తత్తద్ధర్మిగ్రాహక ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిరుద్ధస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వస్య యూపాదిత్యైక్యస్యేవశాస్త్రేణ ప్రతిపాదనాయోగాత్ శాస్త్రస్యనిర్విషయత్వం స్యాత్- అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్ సాధకస్యేవ బాధకస్యాప్యగోచరత్వం హ్యప్రాప్తత్వమ్- జ్వాలాభేదానుమానవైషమ్యంచ త్రివిధం ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితమ్. ప్రమాణాన్తరవిరోధశ్చ తాత్పర్యలిఙ్గమితి తద్విరుద్ధార్థే తాత్పర్యాఽసంభవశ్చ ప్రాగేవోక్తః. అతో భేదమిథ్యాత్వస్య విషయత్వమయుక్తమ్. తృతీయశ్చకల్పోఽనుపపన్నః బ్రహ్మణోఽపి వేద్యత్వప్రసఙ్గాత్. నహిఘటపటయోరేకత్వముచ్యతే శాస్త్రేణ- అపితు జీవబ్రహ్మణోరేకత్వం - తదానీం బ్రహ్మశబ్దేన బ్రహ్మణ్యనవబోధితే కథం తస్య జీవస్యచైక్యం వక్తుం శక్యతే. నహిజీవ ఏక ఇత్యుక్తే జీవబ్రహ్మణోరైక్యం సిధ్యతి - ఘట ఏక ఇత్యుక్తే ఘటపటైక్యవత్. యద్యైక్యోపదేశవాక్యేషు * అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిషు బ్రహ్మణశ్శబ్దబోధ్యత్వం సోఢవ్యం - తర్హి ప్రాధాన్యేన బ్రహ్మణ ఏవ శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వం కిమితి నాభ్యుపగమ్యతే * సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తీత్యారభ్య * తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యాదిశ్రుత్యస్వారస్యమేవ తదనభ్యుపగమఫలమ్. కించ- ఉపదిశ్యమానమైక్యం కిం బ్రహ్మస్వరూపానతిరిక్తం ఉతాతిరిక్తమ్. అనతిరిక్తత్వే స్వరూపవేద్యత్వపక్ష ఏవ స్యాత్. తథాచోపదేశవైయర్థ్యాదిదోషప్రసఙ్గః. స్వరూపమాత్రస్య ప్రతిపన్నత్వాత్, అతిరిక్తత్వే తత్కిం పరమార్థభూతం - ఉతాపరమార్థభూతమ్. ప్రథమే నిర్విశేషత్వభఙ్గః. ద్వితీయే జ్వాలైక్యదేహాత్మైక్యాపారమార్థ్యే జ్వాలాభేదదేహాత్మభేదపారమార్థ్యవజ్జీవబ్రహ్మభేదపారమార్థ్యం స్యాత్. కించ - జీవబ్రహ్మణోరైక్యం నామ కిమన్తఃకరణస్య సంవిదశ్చైక్యం - ఉత సంవిదవచ్ఛిన్నాన్తఃకరణస్య సంవిదశ్చ. ఉతాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నసంవిదః కేవలసంవిదశ్చ- నప్రథమః - జడాజడయోరైక్యానుపపత్తేః. నాపి ద్వితీయతృతీయౌ - విశిష్టైక్యేఽభ్యుపగమ్యమానే విశేషణత్వేన విశేష్యత్వేన వా తదన్తర్భూతస్యాన్తఃకరణస్యాపి సంవిదైక్యప్రసఙ్గాత్. తయోశ్చ అజడత్వజడత్వాభ్యాం సత్యత్వానృతత్వాభ్యాం చైక్యమయుక్తమిత్యుక్తమ్. అన్తఃకరణోపలక్షితజ్ఞప్త్యైక్యం విషయ ఇతి చేత్ - తదుపలక్షితజ్ఞప్తేః కేనైక్యముపదిశ్యతే. కిం స్వాత్మనైవ - ఉత జ్ఞప్త్యన్తరేణ న ప్రథమః, ఉపదేశవైయర్థ్యాత్. నహి కస్యచిద్వస్తునః స్వస్మాదభిన్నత్వముపదేష్టవ్యం- స్వస్మాద్భేదప్రసఙ్గాభావాత్, జ్ఞప్త్యన్తరేణ చేత్ కిం పరమార్థతో భిన్నేన - ఉతాభిన్నేన - న ప్రథమః- అనభ్యుపగమాదనుపపన్నత్వాచ్చ అభిన్నేన చేత్, భేదప్రతీతిరస్తి వా- న వా- న చేదైక్యోపదేశవైయర్థ్యం. అస్తి చేద్భేదమిథ్యాత్వోపదేశపూర్వైక్యోపదేశస్స్యాత్ భేదమిథ్యాత్వస్యానుమానసిద్ధత్వాభిమానాత్ శాస్త్రస్యనిర్విషయత్వం స్యాత్ భేదపారమార్థ్యే దృశ్యత్వానుపపత్తిరిత్యాదితర్కానుగృహీతం శాస్త్రం భేదమిథ్యాత్వే ప్రమాణమితి న శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వమితి చేత్ - న, ధర్మ

శ్చేద్ధింసాత్వంనస్యాదితి తర్కానుగృహీతేన * నహింస్యాదితిశాస్త్రేణ వైధపశ్వాలమ్భనస్య ధర్మత్వప్రతిపాదనానుపపత్తివచ్ఛాస్త్రసిద్ధభేదస్య శాస్త్రేణమిథ్యాత్వప్రతిపాదనానుపపత్తేః, సంబన్ధిభేదభిన్నానాం సంయోగచ్ఛిదీనామివ జ్ఞప్తీనామపి పరస్పరభేదస్య ప్రత్యక్షాది. సిద్ధత్వాత్తద్విరుద్ధత్వాదయోగ్యస్యజ్ఞప్తిభేదమిథ్యాత్వస్య శాస్త్రేణ ప్రతిపాదనానుపపత్తేశ్చ * నాహంఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి * యత్రాసుప్తః స్వప్నంనకథంచనపశ్యతి * ప్రాణేభ్యోదేవాదేవేభ్యోలోకాః. దేవాః - ఇన్ద్రియాణి, లోకాః - ఆలోకనాని - సంవిదః. ఏవమాదిశాస్త్రసిద్ధః ప్రత్యక్షాదిసిద్ధశ్చ కాలతోవిషయతఆశ్రయతశ్చజ్ఞప్తీనాం పరస్పరభేదః. అన్తఃకరణవృత్తిభేదవిషయాసౌప్రతీతిరితిచేన్న - స్వాప్నశ్రుతేర్వృత్తిగోచరత్వేసతి సంవిదైక్యం - సంవిదైక్యేసతి జ్ఞప్తిభేదశ్రుతేర్వృత్తిగోచరత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయణప్రసఙ్గాత్- జ్ఞాతృజ్ఞేయావచ్ఛిన్నతయా ప్రతీయమానస్యజ్ఞానస్యాన్తఃకరణక్రియాత్వేప్రతీతయోత్తీర్ణజ్ఞానస్యశశవిషాణాయమానత్వాచ్చ తద్భేదమిథ్యాత్వప్రతిపాదనం శశవిషాణభేదమిథ్యాత్వప్రతిపాదనతుల్యమితి నశాస్త్రస్య సవిషయత్వసిద్ధిః. సంప్రతిపన్నజ్ఞానానామేవమిథోభేదస్య మిథ్యాత్వంశాస్త్రవిరోధాత్ ప్రత్యక్షవిరోధాచ్చ పశ్వాలమ్భనాధర్మత్వవత్ యూపాదిత్యైక్యవచ్చనశాస్త్రం ప్రతిపాదయితుంశక్నోతి. అతశ్శాస్త్రస్య విషయాభావాదనారమ్భణీయత్వంతథా. ప్రయోజనంచ నఘటతే, తథాహి - ప్రయోజనం ద్వివిధంశాస్త్రస్య - ఉపాయభూతమవాన్తరప్రయోజనం, తత్సాధ్యంపరమప్రయోజనం, చేతి తత్రబన్ధనివర్తకజ్ఞానసిద్ధిరవాన్తరం - మోక్షస్తుపరమంప్రయోజనమ్. తత్రేదానీముపజాయమానంవాక్యజన్యజ్ఞానమనివర్తక మిత్యవిగీతం. వసిష్ఠపరాశరకృష్ణద్వైపాయనాదీనా మప్యనుత్పన్నం జ్ఞానమన్యేషా ముత్పత్స్యత ఇత్యత్యన్తాసంభావితమ్. తేషాముత్పన్నంచేత్ .భేదప్రతిభాసోనస్యాత్. సనివర్తిష్యతఇతిచేత్ -తతఏవతదభిన్నానామన్యేషామపి నివర్తిష్యతఇతి నశాస్త్రమారమ్భణీయం స్యాత్. ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వాదేవజ్ఞాన నివర్త్యత్వాభావాదనివర్తకం జ్ఞానంనావాన్తరఫలమితి నతదర్థంశాస్త్రమారమ్భణీయమ్. పరమప్రయోజనంచనసిధ్యతి- జ్ఞాతృజ్ఞేయభేదస్య సత్యస్యనివృత్తేరసమ్భావితత్వాత్. కించ - శాస్త్రశ్రవణాధికారో జ్ఞప్తిమాత్రస్యవా- జ్ఞాతుర్వా. నప్రథమః - జ్ఞప్తిమాత్రస్య శ్రోతృత్వాయోగాత్. నద్వితీయః - జ్ఞాతుస్స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వేన శ్రవణాదావప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. యత్సంబన్ధిసుఖందుఃఖనివృత్తిశ్చ పురుషార్థః. సఖల్వహమర్థఃఅహంనిర్దుఃఖఃసుఖీస్యామితిహిప్రతీతిఃతస్య పురుషార్థవతోనాశఃకథంపురుషార్థః - పురుషార్థాన్తరంవా కథమర్థయితుస్తస్యాభావే పురుషార్థోభవేత్- అథోచ్యేత - భవత్పక్షే బద్ధస్యవాముక్తస్యవాశాస్త్రాధికారః. ప్రథమేస్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాదప్రవృత్తిః- ఉపాధివిశిష్టస్య బద్ధస్యతద్రూపనాశోహిస్వనాశః. ద్వితీయేతుముక్తస్య శాస్త్రానపేక్షత్వాదనధికారః. ఔపాధికాకార వినాశోనాపురుషార్థః - దుఃఖవినిర్ముక్త స్వాభావిక రూపావస్థానాదితిచేత్. తర్హిజ్ఞాతృత్వస్యౌపాధికత్వాత్తన్నివృత్తౌస్వరూపం తిష్ఠతీతి నాపురుషార్థఇతి. నైవమ్. సంవిదివాస్తవజ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాత్.తదారోపేత్వన్యత్రతత్సిద్ధేరవశ్యంభావాత్, అన్యస్యచజ్ఞాతుర్జ్ఞప్తిధర్మత్వాభావాత్. యదిజ్ఞప్తిఃస్వరూపం జ్ఞాతాతద్ధర్మః. తదానీమియంప్రతిబన్దీస్యాత్.అహంసుఖీదుఃఖీతి సుఖదుఃఖవదహంజానామీతిజ్ఞానస్యాహమర్థధర్మతయా ప్రతీతే రహమర్థస్య ధర్మితయాప్రతీతేశ్చావిగీతత్వాత్, సుఖదుఃఖనివృత్త్యోరాశ్రయస్య తస్యనాశేఽపురుషార్థఏవ - ధర్మిణినష్టేకస్యదుఃఖనివృత్తిః పుమర్థస్స్యాత్. అచేతనప్రకృతిబద్ధత్వమౌపాధికదుఃఖానహమితి- మలినోహమితి ప్రత్యయవతః పురుషస్యమాలిన్యనివృత్తివత్తన్నివృత్తిర్నాపుమర్థః, అత్యన్తాభిమతస్య ధర్మిస్వరూపస్య స్థితత్వాదనిష్టబన్ధనివృత్తేరిష్టత్వాచ్చ, ననులౌకికప్రతీత్యానిరూపకప్రతీత్యావాఽహమర్థస్య స్వరూపత్వం - ప్రథమేస్థూలోహం కృశోహమితిలోకదృష్ట్యా ప్రతిప

న్నత్వాత్ స్థూలత్వాదివిశిష్టదేహనివృత్తిరప్యపుమర్థస్స్యాత్. ద్వితీయేత్స్థౌల్యాదివదధ్యస్తోఽహమర్థోజ్ఞాతాపి నస్వరూపమితినతన్నాశోఽపురుషార్థః, నైవమ్. మమహస్తౌమమపాదఇతి లోకదృష్ట్యాప్యహమర్థస్య దేహవ్యతిరేకప్రతీతేః అహమర్థస్యైవాత్మత్వేశ్రుతిస్మృతిసూత్రాణాం ప్రాగేవదర్శితతయా నిరూపకప్రతీతావప్యహమర్థస్యైవ స్వరూపతాప్రతీతేః, శ్చాహమర్థనివృత్తేర్దేహనివృత్తితుల్యత్వాభావేనా పురుషార్థత్వస్యదుర్నివారత్వాత్ - అతోఽవిషయప్రయోజనాభావాచ్ఛాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వం మృషావాదినాంపక్షేస్థితమ్. పశ్చాద్భావినో నిత్యానిత్యవివేకాదేఃపూర్వవృత్తత్వాయోగాదథశబ్దార్థః పరోక్తోనుపపన్నఇతి పూర్వమేవోక్తమ్. శాస్త్రాన్తరజన్యస్య నిత్యానిత్యవివేకస్య వేదాన్తవిరుద్ధత్వాత్, తైశ్చైవమోక్షోపాయోపదేశేన నిరాకాఙ్క్షత్వాచ్చ బ్రహ్మవిచారహేతుత్వాభావాత్, న్నిత్యానిత్యవిషయాపాతప్రతీతేస్తు ఉభయభాగసాధారణత్వాదేకాన్తతో బ్రహ్మవిచారహేతుత్వాభావాత్, దితిహాసపురాణయోస్సంశయవిపర్యయగ్రస్తతయా తజ్జన్యనిత్యానిత్యాదిప్రతీతేస్త్రివర్గజిహాసాజనకత్వాభావేన బ్రహ్మవిచారం ప్రతి హేతుత్వాభావాచ్చాతశ్శబ్దార్థోనుపపన్నః- యన్నిత్యంతదుపాదేయం - యదనిత్యంతద్ధేయమితివివేకోనిత్యానిత్యవివేకఇత్యుల్లేఖేన మప్యయుక్తమ్. వేదాన్తేషునిత్యపురుషార్థత్వప్రతిపాదనావగమాత్తదారమ్భః - తదారమ్భాత్తేషు నిత్యపురుషార్థప్రతిపాదనావగమ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, శాస్త్రాన్తరేష్వపి నిత్యపురుషార్థసంభావనయా బ్రహ్మవిచారంప్రత్యేకాన్తతో హేతుత్వాభావాత్ శాస్త్రాన్తరేషు తదభావస్య వేదాన్తేషు తత్సద్భావనిశ్చయస్యచ తర్కపాదాధీనత్వేన పూర్వవదన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. వేదాన్తతదితరశాస్త్రేషు నిత్యపురుషార్థసద్భావాసద్భావయోర్గురువచనాదవగమ్యత్వే బ్రహ్మోపాసనస్యాపి గురువచనాదవగమ్యత్వేన శారీరకమీమాంసానైరపేక్ష్యేణ తదనారమ్భణీయత్వప్రసఙ్గాచ్చ జీవబ్రహ్మణోరైక్యస్య శాస్త్రవిషయత్వాఙ్గీకారేబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదంచ న సంగచ్ఛతే. బ్రహ్మణోజిజ్ఞాస్యత్వంహి శబ్దాదవగమ్యతే. నజీవబ్రహ్మణోరైక్యస్య యథాధర్మజిజ్ఞాసాపదం ధర్మమాత్రస్య జిజ్ఞాస్యతాంవక్తి - నతు ధర్మాధర్మయోరైక్యస్యజిజ్ఞాస్యత్వమ్. తద్వదేవహి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదమ్. నిర్విశేషస్య వస్తునోలక్షణోక్తిశ్చ నఘటతే - విశేషణతయా లక్షణత్వే సవిశేషత్వప్రసఙ్గాత్, ఉపలక్షణతయా లక్షణత్వే పూర్వప్రతిపన్నాకారాతిరిక్తస్యోపలక్షణజ్ఞాప్యస్య ఆకారాన్తరస్యాభావేనోపలక్షణవైయర్థ్యాత్. తదభ్యుపగమే సవిశేషత్వప్రసఙ్గాచ్చ, స్వరూపమేవోపలక్షణజ్ఞాప్యమితిచేత్. తత్స్వరూపం ప్రాక్ప్రతిపన్నం- నవా- ప్రతిపన్నంచేదుపలక్షణవైయర్థ్యమ్- అప్రతిపన్నత్వే స్వప్రకాశతానస్యాత్ - ఉపలక్షయితుమశక్యతాచ. కేదారత్వాకారేణావగతస్య దేవదత్తసంబన్ధితయా సారసేన జ్ఞాప్యత్వం హ్యుపలక్ష్యత్వమ్. ప్రాగనవగతా ప్రపఞ్చవ్యావృత్తిరుపలక్ష్యాకారఇతిచేత్- ప్రపఞ్చవ్యావృత్తేః స్వరూపాతిరిక్తత్వే సవిశేషత్వప్రసఙ్గాత్. అనతిరిక్తత్వే తత్స్వరూపం ప్రాగేవభాతమిత్యుపలక్షణవైయర్థ్యమ్. కించ -కథంకారణత్వే లక్షణేసతి ప్రపఞ్చవ్యావృత్తిః కారణత్వం నామ కార్యజగదధ్యాసాధిష్ఠానత్వమ్. అతోఽధ్యస్తాదనృతాత్ ప్రపఞ్చాదధిష్ఠానస్య బ్రహ్మణస్సత్యతయావ్యావృత్తిరితిచేత్- న ఘటాద్యధిష్ఠానస్య మృదఇవ బ్రహ్మణోప్యనృతత్వేన వ్యావృత్తిప్రసఙ్గాత్ - ఘటాదికారణస్యాపి మృదాదేః కారణాన్తరేఽధ్యస్తత్వాదసత్యత్వం. కాలత్రయవర్తికృత్స్నకార్యాధిష్ఠానస్య బ్రహ్మణోఽన్యత్రాధ్యస్తత్వాభావాన్నాసత్యత్వమితి చేత్. న * ఇదమగ్రఆసీదితీదంశబ్దవాచ్యం కార్యమాత్రంప్రత్యధిష్ఠానత్వశ్రవణేన బ్రహ్మణోపి కారణాన్తరాధ్యస్తత్వావిరోధాత్ - బీజాఙ్కురన్యాయేన ప్రవాహానాదిత్వోపపత్తేశ్చ కృత్స్నకార్యకారణస్య బ్రహ్మణః కారణాన్తరప్రతిషేధేనాకార్యత్వాత్సత్యత్వమితి ప్రపఞ్చవ్యావృత్తిరితిచేత్ - తర్హ్యకార్యత్వమాత్రేణజగద్వ్యావృత్తిసిద్ధేః కారణత్వోక్తిర్నైరర్థ్యాదకార్యత్వశ్రుతిరేవలక్షణవాక్యత్వేనోదాహార్యాస్యాత్ -నతు

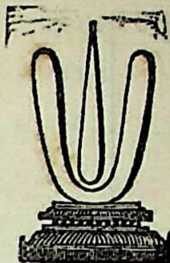
* యతో వా ఇమానీత్యాదిశ్రుతిః. అకార్యత్వశ్రుతిరేవ వివక్షితేతి చేత్ - తర్హి * స కారణం కరణాధిపాధిపో న చా-
స్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇత్యకార్యత్వశ్రుతేః కరణాధిపాధిపశబ్దవాచ్యేశ్వరవిషయతయా లక్ష్యవస్తునో నిర్విశేషత్వం న సి-
ధ్యేత్. కించ - జగత్కారణత్వరూపలక్షణవిశేషో లక్ష్యస్య నిర్విశేషత్వవిరోధీ - సార్వజ్ఞ్యాదిగుణాక్షేపకత్వాత్ తస్య
ఆక్షిప్తమపి సార్వజ్ఞ్యాదికం వస్తుమాత్రోపలక్షణమితి చేత్; న- సార్వజ్ఞ్యేన వస్తున్యుపలక్షితే సతి సర్వశక్తిత్వాద్యుపల-
క్షణాన్తరవైయర్థ్యాత్. న హి శాఖయా చన్ద్ర ఉపలక్షితే ప్రాసాదాగ్రేణ ప్రయోజనమ్. సార్వజ్ఞ్యేన నిర్విశేషవస్తూ-
పలక్షణం వ్యాహతం చ - స్వేన సవిశేషస్యాశ్రయస్య నిర్విశేషత్వజ్ఞాపనాయోగాత్ సర్వశక్తిత్వాదివిశేషాన్తరరాహి-
త్య జ్ఞాపనాసామర్థ్యాచ్చ, అతో లక్షణసూత్రం నిర్విశేషపక్షవిరుద్ధమ్. తృతీయం సూత్రమపి న ఘటతే - నిర్విశేషవస్తు-
ని తాత్పర్యవిషయే సతి కారణత్వాక్షిప్తసార్వజ్ఞ్యాదిసమర్థనం కోపయుజ్యతే. ప్రసఙ్గాదపి న తత్సమర్థనం న్యాయ్యం - ని-
ర్విశేషత్వవిరోధాత్. కించ - ఋగ్వేదాదిశాస్త్రం స్వవిషయాదధికవిషయజ్ఞానవదుపాదానకం - వాక్యత్వాదిత్యను-
మానమప్యసంగతమ్, తథా హి - కిమధికవిషయజ్ఞానవదుపాదానకత్వం సాధ్యం - ఉత తద్వక్తృకత్వం - ఉత తదుచ్చా-
రితత్వమ్. ప్రథమే దృష్టాన్తః సాధ్యవికలః - ఆకాశగుణస్య శబ్దస్య కాళిదాసాద్యుపాదానకత్వాభావాత్. న ద్వితీయః-
వేదస్య పౌరుషేయత్వప్రసఙ్గాత్. న తృతీయః- అనైకాన్తికత్వాత్. న హ్యవైదికమన్యద్వా వాక్యముచ్చారయతాం బా-
లాదీనాం తద్విషయాదధికవిషయజ్ఞానమస్తి. శాస్త్రప్రమాణకత్వం సూత్రార్థ ఇతి చ వ్యాఖ్యా బ్రహ్మణోఽనుభావ్యత్వ-
మనభ్యుపగచ్ఛతాం న ఘటతే. చతుర్థే చ సూత్రే బ్రహ్మణః ప్రాధాన్యేన శాస్త్రయోనిసూత్రనిర్దిష్టత్వాభావాత్ తచ్ఛబ్ద-
స్య బ్రహ్మపరత్వం న స్వారసికమ్. వేదాన్తవాక్యానాం భ్రమనివర్తకవాక్యార్థజ్ఞానజనకతయా ప్రయోజనపర్యవసాయి-
త్వం - వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బన్ధనివృత్తేశ్శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధవిధ్వస్తత్వాదనుపపన్నమ్. తదన్యథాసిద్ధిప్రతివిధా-
నం చ పూర్వమేవ కృతమ్. కించ - కస్య భ్రమనివృత్తిః కిం జ్ఞప్తేః - ఉత చేతనస్య. న తావజ్జ్ఞప్తేః - తస్యా అచేత-
నత్వేన భ్రమాశ్రయత్వాభావాత్. చేతనో హి భ్రాన్త్యాశ్రయః. జడత్వం భ్రమాశ్రయత్వే ప్రయోజకమితి చే-
త్ - త్వయా జడత్వే నాభిమతే జ్ఞాతరి భ్రమాశ్రయత్వాభావేన సాధ్యసమవ్యాప్త్యసిద్ధేః; చేతనస్య భ్రమనివృత్తిరపి
భవత్పక్షే న పురుషార్థస్స్యాత్. జ్ఞాతురపి నివర్త్యకోటినివిష్టత్వాత్ తం ప్రతి స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాచ్చ. రాజ్ఞ-
శ్శత్రునివృత్తిరివ జ్ఞానరూపస్యాత్మనో జ్ఞాతృనివృత్తిః పురుషార్థ ఇతి చేత్. న జ్ఞాతురేవాత్మత్వాత్ జ్ఞాతృధర్మతయాఽవ-
గతస్య జ్ఞానస్యేచ్ఛాద్వేషాదేరివాత్మత్వాభావాత్, ఆత్మత్వాభ్యుపగమేఽపి తస్య పురుషార్థార్థయితృత్వాభావేన పురు-
షార్థప్రతిసమ్బన్ధిత్వానుపపత్త్యా జ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతృనివృత్తేః పురుషార్థత్వాయోగాత్. పురుషేణార్థనీయస్య హి పురుషా-
ర్థత్వం - జ్ఞానస్యాత్మత్వపురుషార్థప్రతిసమ్బన్ధిత్వాభ్యుపగమేఽపి తదపేక్ష్య జ్ఞాతృనివృత్తేః పురుషార్థత్వమయుక్తమ్.
జ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతుర్దుఃఖతద్ధేతుష్వన్యతమత్వాభావాత్. సుఖదుఃఖభోక్తారం ప్రతి సుఖతద్ధేతూనాం దుఃఖతద్ధేతునివృ-
త్తేరపి హి పురుషార్థత్వమ్. న హి జ్ఞాతా జ్ఞప్తేర్దుఃఖరూపః, న చ దుఃఖజనయితా - జ్ఞానస్య దుఃఖానుభవితృత్వాయోగాత్
ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన ప్రయోజనపర్యవసానం త్వపాస్తం ధ్యాననియోగవాదప్రతిక్షేపే. అతోఽనుపపన్నం
శాస్త్రస్య త్వదుక్తం ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమ్—— యావదప్రకాశీయాస్తు- దుఃఖత్రయాభిఘాతజ్ఞానానన్తరం
తదుపశమోపాయే పురుషప్రవృత్తేరేవ హేతోర్బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యం; న తు ప్రధానాదీనీతి ప్రథమసూత్రార్థం వర్ణయన్తి. అ-
స్తు బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వం- నైతావతా ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వం తేష్వన్యతమస్యైవ బ్రహ్మశబ్దార్థత్వాత్. శాస్త్రేణ హి
బ్రహ్మానువ్యతజ్జ్ఞానం విధీయతే; ఏకేన వాక్యేనైకస్యార్థస్య విధానానువాదాయోగాత్ అనువాదః ప్రమాణాన్తరసాపేక్షః
ప్రమాణాన్తరైశ్చ వాదిభిస్సంభావితాస్తత్త్వప్రకారవిశేషాస్సర్వే పరికల్పితా ఇతి తత్త్వాన్తరోత్ప్రేక్షా న శక్యా. అతస్తే

ష్వన్యతమస్యైవజ్ఞాతవ్యత్వవిధానాయ శాస్త్రేణానువాదఃక్రియత ఇతిశఙ్కాపరిహారార్థంజన్మాదిసూత్రమ్. సస్మాత్రవపుషోఽనేకశక్తిశాలినఏకస్మాదద్వితీయాత్ బ్రహ్మణఃకృత్స్నస్య చిదచిత్ప్రపఞ్చస్య జన్మస్థితిలయం ప్రతిపాద్యమ్, అత ఈదృశంతత్త్వంవాద్యన్తరైరపరికల్పితమితినతత్పరికల్పితార్థేష్వన్యతమస్య బ్రహ్మశబ్దార్థత్వమితి సూత్రార్థమాహుః- ఏవంతర్హి ప్రమాణాన్తరాసిద్ధత్వాచ్ఛాస్త్రేణానువాదాసంభవఇతి శఙ్కాయాంశాస్త్రయోనిత్వాదిత్యుచ్యతే. వేదాన్తేష్వేవకేనాపివాక్యేన ప్రతిపాదితస్య వాక్యాన్తరేణానువాదఉపపన్నః - ప్రమాణాన్తరానాఘ్రాతచరవస్తుప్రతిపాదనక్షమత్వం శబ్దమహిమేతి సూత్రతాత్పర్యంవదన్తి- తథాపి సిద్ధేవ్యుత్పత్త్యభావాత్ ప్రవృత్తినివృత్తివిరహేవాక్యస్య ప్రయోజనాభావాచ్చ, బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాయోగశఙ్కాపరిహారపరం సమన్వయసూత్రంవ్యాచక్షతే- తత్ర తావత్ప్రథమసూత్రేదుఃఖత్రయాభిఘాతజిజ్ఞాసస్య పూర్వవృత్తత్వం ప్రాగేవ ప్రతిక్షిప్తమ్, ప్రత్యక్షాదినా తజ్జ్ఞానే వివక్షితేతత్పరిహారస్యాయుర్వేదాదిసిద్ధత్వాత్, స్వర్గాదేరపితాపత్రయాన్తర్భావజ్ఞానస్యచ సాఙ్ఖ్యాదిశాస్త్రాన్తరాధీనత్వేమోక్షోపాయస్యాపి తత్రైవసులభతయావేదాన్తనైరపేక్ష్యా, ద్వేదేనతజ్జ్ఞానస్య కర్మవిచారసాపేక్షతయా తత్పూర్వవృత్తత్వాపాతాచ్చేతి, ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యతాపరత్వంచ పూర్వమేవనిరస్తమ్, శ్రుత్యవిరుద్ధాంశే సాఙ్ఖ్యాదిశాస్త్రస్య భవద్భిరఙ్గీకృతత్వా- ద్విరుద్ధాంశేచాప్రామాణ్యస్య విరోధాధికరణన్యాయసిద్ధత్వా, త్తత్ప్రమేయదౌస్థ్యస్య తర్కపాదేదర్శయిష్యమాణత్వాత్, వేదాన్తవాక్యానాం అతత్పరత్వస్య ఈక్షత్యధికరణాదిషు వక్ష్యమాణత్వాచ్చ సూత్రస్యకృతకరత్వప్రసఙ్గాదితి, జన్మాదిసూత్రస్యవాద్యన్తరాపరికల్పితప్రకారేణౌపనిషదతత్త్వవైలక్షణ్యాత్ బ్రహ్మశబ్దస్యతత్పరికల్పితప్రధానాద్యన్యతమవిషయత్వనిరాసపరత్వంచాయుక్తమ్, విశేషణభేదాయత్తవిశేష్యబహుత్వపరిహారాభావే సత్యద్వితీయవస్తునస్సమస్త జగత్కారణత్వప్రతిపాదనానుపపత్తేః, చిదచిత్ప్రపఞ్చస్యాద్వితీయకారణతయాహివాద్యన్తరక్లృప్తతత్త్వేభ్యఔపనిషదతత్త్వవైలక్షణ్యంభవద్భిరుక్తమ్, వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్యత్వదుక్తప్రకారేణ ప్రధానాదివైలక్షణ్యంచేక్షత్యధికరణాది న్యాయనైరపేక్ష్యేణ నసిధ్యతి - ఇహవక్ష్యమాణవ్యతిరిక్తన్యాయాన్తరానుక్తేః, వక్ష్యమాణానుపపత్తీనాం వక్ష్యమాణన్యాయైర్వినా పరిహారాయోగాచ్చ; వక్ష్యమాణోపజీవనేచ తతఏవతత్త్వవైలక్షణ్యం ప్రధానాదేరజిజ్ఞాస్యత్వంచ సిధ్యతీతికృతకరత్వంస్యాత్. వాక్యాన్తరేణ ప్రతిపాదితస్య వాక్యాన్తరేణానువాదసంభవపరత్వంచశాస్త్రయోనిత్వాధికరణస్యాయుక్తం, కృతకరత్వాదేవ*అగ్నిహోత్రంజుహోతీతివాక్యాన్తరేణవిహితస్యహోమస్య*దధ్నాజుహోతీతివాక్యాన్తరేణానువాదఃపూర్వకాణ్డేప్రసిద్ధః(అగ్నిహోత్రా)ఆగ్నేయా)దిషట్కంతదుత్పత్తివాక్యవిహితమ్*యఏవంవిద్వాన్ పౌర్ణమాసీంయజతే* యఏవంవిద్వానమావాస్యాంయజతఇతివాక్యాభ్యామనూద్యతఇతిచ తత్రతత్రప్రసిద్ధమ్,అతో వాక్యభేదేన విధానానువాదసంభవోనాత్రప్రత్యాపాద్యః, సమన్వయసూత్రస్యచ ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేఽపి శాస్త్రస్య ప్రయోజనవత్తాప్రతిపాదనపరత్వమిష్టమ్, సిద్ధేవ్యుత్పత్తిప్రతిపాదనపరత్వంత్వయుక్తం- ప్రథమసూత్రేణైవసిద్ధార్థవ్యుత్పత్తేస్సమర్థితత్వాత్ తత్రచతత్సమర్థనాభావేనత్వదుక్తార్థపరత్వేతత్సూత్రవైయర్థ్యస్యోపపాదితత్వాచ్చ,సిద్ధవస్తుమాత్రేశబ్దశక్తిసమర్థనాభావేసతి సిద్ధవస్తువైలక్షణ్య తద్విధానానువాద తత్ప్రయోజనాదినిరూపణస్యానపేక్షితత్వేన జన్మాదిసూత్రత్రయోత్థానస్య తత్పూర్వకతావశ్యంభావాత్; వక్ష్యమాణోపజీవనేనోత్థానేప్రతిపత్తిక్రమసామఞ్జస్యాభావా, చ్చాద్యసూత్రస్యాపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధాన పరత్వాయోగాచ్చ, అతోభాష్యకారోక్తార్థపరత్వమేవచతుస్సూత్ర్యాఉపపన్నమ్-

॥ శ్రీ సమాప్తంసమన్వయాధికరణమ్. శ్రీ ॥

॥ శ్రీచతుస్సూత్రీచసమాప్తా. శ్రీ ॥

శ్రీహయవదనపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీమదనన్తవేదాన్తైకవేద్యాఖిలహేయప్రత్యనీకస్వాభావికానవధికాతిశయాసంఖ్యేయ
కల్యాణగుణగణ నిఖిలజగదేకకారణ శ్రీమన్నారాయణ దివ్యాజ్ఞానుసారినిత్యసూరిపరిషన్ము
ర్ధన్య సహస్రవదన శ్రీమదనన్తావతారభూతైః
శ్రీశారదాపీఠవిహారిభారతీవిజయావసర తత్ప్రసాదాసాదిత శ్రీభాష్యకారబిరుదైః
శ్రీమద్బాదరాయణకరుణాపరిణామైకాయనభగవద్బోధాయనప్రణీత
విస్తీర్ణబ్రహ్మసూత్రవృత్తివైజ్ఞానికైః
శ్రీనాథయామునముని ప్రవర్తితసిద్ధాన్తరేఖానతిలఙ్ఘినిజతాత్పర్యైః
దుస్తరసంసార కాన్తార సంతతగతాగత సఞ్జాతామిత ఖేదమేదురదురన్తతాపత్రయాభి
తప్తచేతశ్చేతనోజ్జీవిషయానుగృహీతే శ్రీభాష్యాభిఖ్యావిఖ్యాతే
శ్రీమద్విశిష్టాద్వైత సిద్ధాన్తనిర్ధారణ ధురన్ధరే శ్రీశారదాశిరోభూషే

శ్రీ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీ

శ్రీవ్యాసభట్టారకాచార్యపౌత్రైః- శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయితనూజైః శ్రీరఙ్గరాజ
దివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయైః శ్రీవాత్స్యవరదార్య శ్రీపాదసేవాసమధిగత
శ్రీభాష్యహృదయైః శ్రీభగవద్రామానుజసిద్ధాన్తనిర్ధారణసార్వభౌమైః
శ్రీసుదర్శనభట్టారకాచార్యైః ప్రణీతయా శ్రుతప్రకాశికాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సంయోజితే

శ్రీ

శ్రీ ఈక్షత్యధికరణాది ప్రథమాధ్యాయాన్తగ్రన్థజాతం శ్రీ

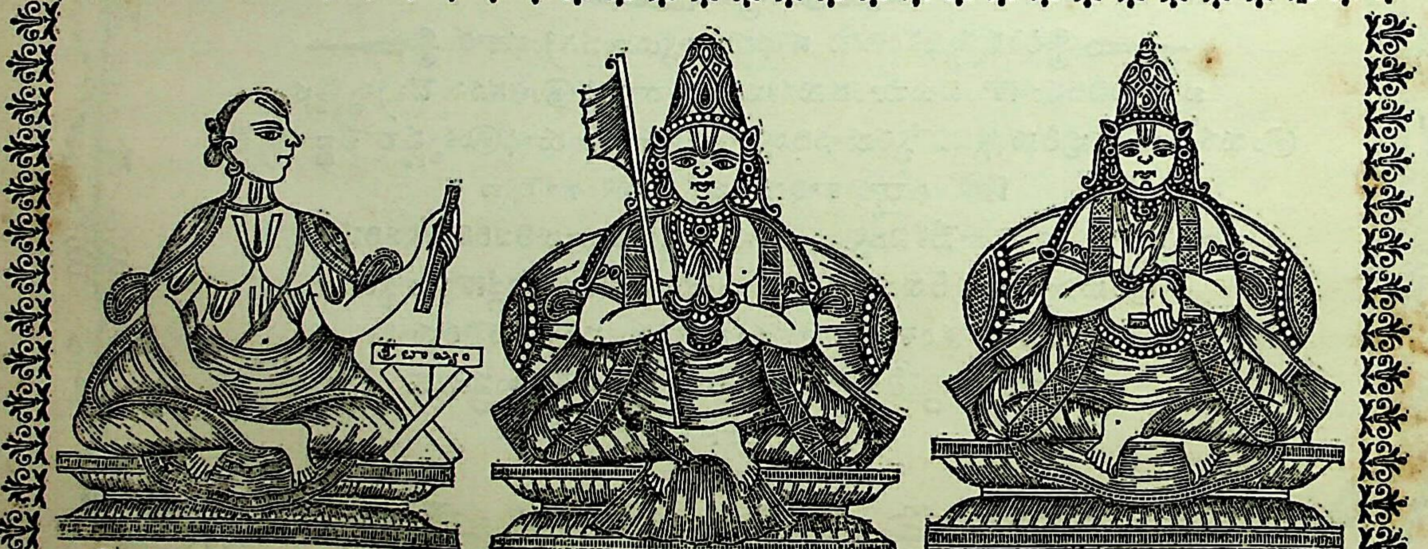
బ్రహ్మవివిదిషూణాం విదుషాం చ మనఃప్రసదనద్వారక శ్రీభగవన్ముదేప్రవృత్తేన
శ్రీమన్మహీశూరపురీమధ్యవిద్యోతమానదివ్యరత్నసింహాసనారూఢశ్రీకృష్ణరాజేన్ద్రాశ్రితేన
... ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యఙ్గార్యేణ
నానాదేశానీతప్రాచీనానేకవిద్వత్పుస్తకసాహాయ్యేన యథామతి పరిశోధ్య పరిష్కృత్య
శ్రీమహీశూరపురీమధ్యవిరాజమానాయాం విద్యాతరఙ్గిణ్యాఖ్యాయాం
స్వీయముద్రాక్షరశాలాయాం ముద్రాపితం సద్విజయతేతమామ్
ఇదానీమేతద్ద్వితీయసమ్పుటమూల్యం రూప్యచతుష్టయమ్
సన్ ౧౮౯౬

పుటసం	అధిక	అధ్యాయ	పుటసం	అధిక	అధ్యాయ
		ప్రథమాధ్యాయప్రథమపాదే	౫౪౮	౩	అక్షరాధికరణమ్
౩౭౭	౫	ఈక్షత్యధికరణమ్	౫౫౪	౪	ఈక్షతికర్మాధికరణమ్
౩౯౩	౬	ఆనందమయాధికరణమ్	౫౫౭	౫	దహరాధికరణమ్
౪౩౪	౭	అంతరధికరణమ్	౫౭౪	౬	ప్రమితాధికరణమ్
౪౪౪	౮	ఆకాశాధికరణమ్	౫౭౫	౭	ఏతద్గర్భే దేవతాధికరణమ్
౪౪౯	౯	ప్రాణాధికరణమ్	౫౯౨	౮	ఏతద్గర్భే-మధ్వధికరణమ్
౪౫౦	౧౦	జ్యోతిరధికరణమ్	౫౯౫	౯	ఏతద్గర్భే-అపశూద్రాధికరణమ్
౪౬౪	౧౧	ఇంద్రప్రాణాధికరణమ్	౬౦౪	౬	ప్రమితాధికరణశేషః
		ప్రథమాధ్యాయద్వితీయపాదే,	౬౦౮	౧౦	అర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాధికరణమ్
౪౭౪	౧	సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణమ్			ప్రథమాధ్యాయచతుర్థపాదే
౪౮౯	౨	అత్త్రధికరణమ్	౬౧౫	౧	ఆనుమానికాధికరణమ్
౪౯౫	౩	అంతరాధికరణమ్	౬౩౦	౨	చమసాధికరణమ్
౫౦౩	౪	అంతర్యామ్యధికరణమ్	౬౩౮	౩	సంఖ్యోపసంగ్రహాధికరణమ్
౫౦౯	౫	అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణమ్	౬౪౪	౪	కారణత్వాధికరణమ్
౫౧౯	౬	వైశ్వానరాధికరణమ్	౬౪౯	౫	జగద్వాచిత్వాధికరణమ్
		ప్రథమాధ్యాయేతృతీయపాదే,	౬౫౮	౬	వాక్యాన్వయాధికరణమ్
౫౩౧	౧	ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్	౬౭౩	౭	ప్రకృత్యధికరణమ్
౫౩౮	౨	భూమాధికరణమ్	౬౯౩	౮	సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణమ్

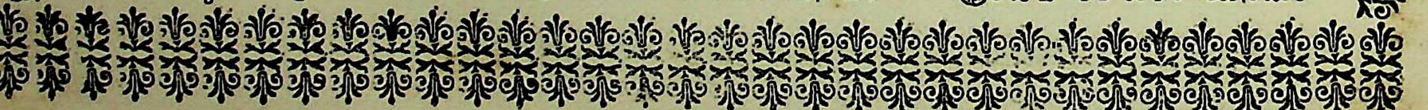
శ్రీభాష్యచతుస్సూత్ర్యనంతరప్రథమాధ్యాయవిషయసూచీసమాప్తా.

శ్రీసుదర్శనార్యాయనమః శ్రీమతేరామానుజాయనమః శ్రీవేదాంతదేశికాయనమః

౫॥సూ॥ —— శ్రీ ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్. శ్రీ ——

యతో వా ఇమానీత్యాదిజగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిసమస్తహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణైకతానం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమ్. ఇదానీం జగత్కారణవాదివాక్యానామానుమానికప్రధానాదిప్రతిపాదనానర్హతోచ్యతే (ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదినా) ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యాది

౫॥సూ —— శ్రీ ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్. శ్రీ —— ప్రథమే సూత్ర ఉద్దేశః కృతః. ద్వితీయే లక్షణముక్తమ్. తృతీయచతుర్థాభ్యాం లక్ష్యస్య బ్రహ్మణః పరీక్ష్యత్వసిద్ధ్యర్థం లక్షణస్వభావాత్ సిద్ధరూపలక్ష్యస్వభావాచ్చోత్థితే జ్ఞాతత్వాప్రయోజనత్వశఙ్కే పరిహృతే. అథ లక్ష్యం వస్తు కిం - చిదచిద్విలక్షణం - ఉతావిలక్షణమితి పరీక్ష్యతే. యద్వా - పూర్వం కారణత్వమనూద్య తస్య లక్షణత్వముక్తమ్. లక్షణలక్ష్యస్వభావనిబన్ధనం శఙ్కాద్వయం చ పరిహృతమ్. అథ లక్షణభూతకారణత్వప్రాపకవాక్యాని నిరూప్యన్తే, యద్వా - చతుస్సూత్ర్యా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యరూపపరీక్ష్యతాపరికరస్థాపనం కృతమ్. అథ ప్రమేయవిశేష పరీక్షా క్రియత ఇతి పేటికాసఙ్గతిః. నను ఈక్షత్యధికరణమనారమ్భణీయం - సమన్వయాధికరణే పురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వనిశ్చయేన హేయాస్పదస్య ప్రధానస్య ప్రసఙ్గాభావాదితి. నైవమ్. పురుషార్థభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం న సంభవతి - అపురుషార్థభూతస్య ప్రధానాదేః ప్రతిపాదనాదితి సమన్వయాధికరణోక్తార్థస్యాక్షేపేణోత్థానాదితి. ఇయమవాన్తరసఙ్గతిః. ఇత్యేతదభిప్రాయేణ పేటికాభేదతత్సఙ్గత్యవాన్తరసఙ్గతీరాహ (యతో వా ఇమానీత్యాది) ఉద్దిష్టస్య బ్రహ్మణో లక్షణముక్తం లక్షితస్య పరీక్షణం వర్తిష్యత ఇత్యభిప్రాయేణ లక్షణవాక్యముపాత్తమ్. కారణత్వానువాదేన తస్య లక్షణత్వవిధానాత్. కారణస్య చిదచిద్వైలక్షణ్యనిర్ణయస్య కారణత్వప్రాపకవాక్యనిరూపణసాపేక్షత్వాదస్మిన్నధికరణే కారణవాక్యాని నిరూప్యన్త ఇతి చ జ్ఞాపనార్థం లక్షణవాక్యోపాదానమ్. ఆదిశబ్దేన కారణత్వప్రాపకవాక్యాని గృహ్యన్తే. అత ఏవ హ్యనువాదపురోవాదసాధారణ్యేన జగత్కారణవాదీత్యుక్తమ్. సమన్వయాధికరణార్థాక్షేపహేతుకావాన్తరసఙ్గత్యుపయోగీని సర్వజ్ఞత్వాదివిశేషణాని (జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమితి) ప్రామాణికతయా పరీక్ష్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః - తదనన్తరం పరీక్షా హి సఙ్గతేత్యభిప్రాయేణాహ (ఇదానీమితి) అనేన చతుస్సూత్ర్యనన్తర్యం - బ్రహ్మణః పురుషార్థతాప్రతిపాదనపరసమన్వయాధికరణానన్తర్యమప్యుక్తమ్. ఆనుమానికప్రధానాదీత్యనేనానన్తరోక్తసమన్వయాక్షేపేణోత్థానాదవాన్తరసఙ్గతిరితి సూచ్యతే, ప్రధానాదీత్యాదిశబ్దేన క్షేత్రజ్ఞమాత్రం, చిద్విశేషాః, అచిద్విశేషాశ్చ గృహ్యన్తే (ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదినేతి) పాదశేషేణాధ్యాయశేషేణేతి వార్థః. విషయముదాహరతి (ఇదమితి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపేతం సంకల్పప్రతిపాదకం సామాన్యశబ్దవత్కారణవాక్యం విషయః. తత్ర సద్విద్యావాక్యమేవాస్యాధికరణస్య సాక్షాద్విషయః - సద్విద్యాద్వారేణేతరకారణవాక్యానాం విషయత్వం - న తు సాక్షాదేవ - విషయవాక్యోపాదానసమయే వాక్యాన్తరాణామనుపాదానాత్. దీపసారయోశ్చ తేషామనుపాత్తత్వాత్. ప్రతిజ్ఞావిరోధస్వాన్వయయోరత్రత్యయోరేవ సూత్రితత్వాత్, తదనుగ్రాహకత్వేనోపనిషదన్తరగతిసామాన్యస్య అస్యాముపనిషది విద్యాన్తరేషు శ్రుతత్వస్యాపి సూత్రితత్వాత్. బుద్ధ్యవతరణక్రమేణ ప్రథమముపాదానతోఽచితాచేతనత్వశఙ్కాయాః ప్రతిక్షేప్యత్వాత్ - సద్బ్రహ్మాత్మాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేషు సామాన్యశబ్దచిహ్నితవాక్యస్య ప్రథమనిరూపణీయత్వాచ్చ, సామాన్యద్వారా హి విశేషో బుద్ధిమధిరోహతి, సామాన్యపరిగ్రహే ప్రతిక్షేపే చ విశేషవిషయసంశయోఽనవకాశో వా - విశేషే ప్రతిపన్నే హి సామాన్యాకాఙ్క్షా న స్వరసవాహినీ. సన్దిగ్ధే హి న్యాయప్రవృత్తిః - అతస్సంశయసద్భావమాహ

తత్రేదం సందిహ్యతే - కిం సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగత్కారణం పరోక్తమానుమానికం ప్రధానం, ఉతోక్తల
క్షణం బ్రహ్మేతి. కిం ప్రాప్తమ్, ప్రధానమితి, కుతః * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతీదంశబ్ద
వాచ్యస్య చేతనభోగ్యభూతస్య సత్త్వరజస్తమోమయస్య వియదాదినానారూపవికారావస్థస్య వస్తునః

(తత్రేతి) కారణస్యేదంశబ్దవాచ్యకార్యసాలక్షణ్యావశ్యంభావేక్షితృత్వాభ్యాం సంశయః. సంశయశరీరం దర్శయతి (కిమితి) స
చ్ఛబ్దవాచ్యమితి ధర్మివాచిపదస్య సాధారణతయా సంశయసహత్వం దర్శితమ్, జగత్కారణమితి ఉపాదానత్వాత్ కా
ర్యసాలక్షణ్యం దుస్త్యజం - నిమిత్తత్వాన్ముఖ్యేక్షితృత్వం చేతి సంశయహేతుస్థిరీకరణమ్ (పరోక్తమితి) విప్రతిపత్తిరపి
సంశయహేతుత్వేనానుగ్రాహికేతి భావః; పూర్వపక్షబీజస్మారణపరసాంఖ్యపదద్యోతనార్థమానుమానికమితి పదమ్. ఉక్తల
క్షణం - సర్వజ్ఞత్వాదిలక్షణం - ఆనుమానికోక్తలక్షణపదాభ్యాం సంశయహేతుద్వయసూచనం. కిం జగత్కారణవాది
వేదాన్తవాక్యాని ప్రధానాదిప్రతిపాదనపరాణి - ఉత తద్విలక్షణబ్రహ్మపరాణీతి పాదశేషసాధారణో విచారః. అత్ర తు
తదర్థం సద్విద్యావాక్యాని కిం ప్రధానప్రతిపాదనపరాణి - ఉతోక్తలక్షణబ్రహ్మపరాణీతి విచారః. తదర్థం కిమత్రేక్ష
ణం గౌణం - ఉత ముఖ్యమితి, తదర్థం కిమనుమానాకారతా, గౌణేక్షణసాహచర్యం చ విద్యతే, నేతి, తదర్థం ప్రతిజ్ఞాదృ
ష్టాన్తౌ కిం హేత్వాక్షేపకౌ - నేతి తేజఃప్రభృతిశబ్దాః కిం తేజః ప్రభృతిమాత్రవాచినః, ఉత పరమాత్మపరా ఇతి. తత్తద
ర్థమాత్మశబ్దస్తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం అబ్రహ్మపరత్వస్యావిరోధీ - ఉత విరోధీతి, తదర్థమాత్మశబ్దస్వారస్యభఙ్గహేతవో
ఽనురోద్ధవ్యాః - ఉత తదనుగ్రాహకహేతవ ఇతి విచారః, తత్స్వారస్యభఙ్గహేతవోఽనురోద్ధవ్యా ఇతి పూర్వః పక్షః తదను
గ్రాహకా ఏవానురోద్ధవ్యా ఇతి సిద్ధాన్తః యదా స్వారస్యభఙ్గహేతోరనురోద్ధవ్యత్వేనాత్మశబ్దస్య తేజః ప్రభృతిశబ్దా
నాం అబ్రహ్మపరత్వావిరోధితయా తేజఃప్రభృతిశబ్దాస్తేజః ప్రభృతిమాత్రవాచినః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ చ యదా హే
త్వాక్షేపకౌ - తదా హేత్వాక్షేపో గౌణేక్షణసాహచర్యం చాస్తీతి ప్రథమశ్రుతేక్షణస్య గౌణత్వేన సద్విద్యావాక్యా
నాం ప్రధానపరత్వాత్తదేకార్థతయా సర్వాణి కారణవాక్యాని ప్రధానపరాణీతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. యదా ఆత్మశబ్ద
స్వారస్యాత్తన్మూలకహేతోరనురోద్ధవ్యత్వేన ఆత్మశబ్దస్య తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం అబ్రహ్మపరత్వవిరోధిత్వేన తేజఃప్రభృతిశ
బ్దాః పరమాత్మపరాః ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ చ యదా న హేత్వాక్షేపకౌ - తదాఽనుమానాకారత్వగౌణేక్షణసాహచర్యయో
రసిద్ధ్యా ప్రాథమికేక్షణస్యాగౌణత్వాత్ సద్విద్యావాక్యాని పరబ్రహ్మపరాణి - అతస్తదైకార్థ్యాత్ సర్వాణి కార
ణవాక్యాని పరబ్రహ్మపరాణీతి సిద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. తత్ర పూర్వపక్షం వక్తుమన్యతరశిరసో యుక్తిమత్త్వేన నిర్ధారణా
కాఙ్క్షాం దర్శయతి (కిం ప్రాప్తమితి) ప్రాప్తం. యుక్తమ్. యుక్తిమదిత్యర్థః. పూర్వపక్షీ స్వపక్షం యుక్తిమత్త్వేన
ప్రతిజానీతే (ప్రధానమితీతి) సంశయకోటీకృతే శిరోద్వయే ప్రధానమితి శిరో యుక్తిమదిత్యర్థః. యుక్తివిశేషా
కాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) తదుపపాదయతి (సదేవేతి) కారణస్య ప్రధానత్వసిద్ధ్యుపయుక్తాని తద్విలక్షణపురుషవి
శేషత్వవిరోధీని చ విశేషణాన్యాహ (ఇదంశబ్దేత్యాదినా) (ఇదంశబ్దవాచ్యస్యేతి) పరాగర్థో హీదంశబ్దస్వారస్యం
న తు ప్రత్యగర్థో ఽపి చేతన ఇతి భావః- జగతశ్చిదచిదాత్మకతయా చేతనస్యాపీదంశబ్దవాచ్యాన్తర్భావవ్యుదాసాయాహ
(చేతనభోగ్యభూతస్యేతి) చిదంశస్య కార్యత్వకారణత్వాయోగాత్ న తస్య కార్యాన్తర్భావ ఇతి భోక్తృతయాఽవ
స్థానమేవ తస్య- భోగ్యస్యైవ తు కార్యత్వమితి, భావః చేతనస్య జ్ఞేయత్వైకస్వభావజగద్రూపత్వమయుక్తమితి చాభిప్రా
యః. కార్యస్య భోగ్యత్వోపయుక్తం కారణస్య ప్రధానత్వోపపాదకం చ విశేషణమాహ (సత్త్వరజస్తమోమయస్యేతి)
సత్త్వాదికార్యసుఖదుఃఖమోహాన్వయహేతుత్వదర్శనాజ్జగతస్సత్త్వాదిమయత్వం. నిర్గుణాత్ కథం గుణమయస్య కారణమితి
చాభిప్రాయః. భోగ్యత్వోపపాదనాయాహ (వియదాదీతి) యద్వా - ఇదంశబ్దవాచ్యద్రవ్యస్య కారణత్వేనా

కారణావస్థాం వదతి. కారణభూతద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవ హి కార్యతా - అతో యద్ద్రవ్యం యత్స్వభావం చ కార్యావస్థమ్, తత్స్వభావం తదేవ ద్రవ్యం కారణావస్థమ్. సత్త్వాదిమయం చ కార్యమితి గుణసామ్యావస్థం ప్రధానమేవ హి కారణమ్. తదేవోపసంహృతసకలవిశేషం సన్మాత్రమితి * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యభిధీయతే. తత ఏవ చ కార్యకారణయోరనన్యత్వమ్. తథా సత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః. అన్యథా * యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనేత్యాదిమృత్పిణ్డతత్కార్యదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోర్వైరూప్యం చేతి జగత్కారణవాదివాక్యేన మహర్షిణా కపిలేనోక్తం ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యతే, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తరూపేణానుమానవేషమేవ చేదం వాక్య

ర్యత్వకారణత్వయోః కో భేద ఇత్యత్రాహ (వియదాదీతి) ఏకత్వావస్థం కారణం బహుత్వావస్థం కార్యమితి భిదేత్యర్థః. ఏకరూపస్య పురుషస్య నానారూపకార్యభావోऽనుపపన్నశ్చేతి భావః; కారణస్య కార్యసాలక్షణ్యావశ్యంభావే హి చేతనస్య ఇదంశబ్దవాచ్యం ప్రతి కారణత్వానుపపత్తిః- కారణావస్థా కార్యోపాదానభూతద్రవ్యాన్తరనిష్ఠేతి కథం సాలక్షణ్యావశ్యంభావ ఇతి శఙ్కాయాం కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వమాహ (కారణభూతద్రవ్యస్యేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం కార్యకారణసాలక్షణ్యనియమం ఫలితమాహ (అత ఇతి) తతోऽపి కిమిత్యాశఙ్కాయాం కార్యస్య ప్రధానసాలక్షణ్యమాహ (సత్త్వాదిమయం చేతి) ప్రధానస్య కార్యసారూప్యమాహ (గుణసామ్యావస్థమితి) కార్యే గుణవైషమ్యదర్శనాత్ కారణమపి తథావిధం స్యాదితి శఙ్కాపాకరణార్థం గుణసామ్యావస్థమిత్యుక్తం - న తు గుణమయమితి. విషమావస్థస్య సర్వస్య కార్యత్వదర్శనాత్, కారణస్యాపి తథాత్వే కారణాన్తరాపేక్షయాऽనవస్థాప్రసఙ్గాచ్చ ప్రధానస్య గుణసామ్యావస్థత్వసిద్ధిరితి భావః అనేకగుణసామ్యావస్థస్య ప్రధానస్య కారణత్వే ఏకత్వావధారణమనుపపన్నం ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః కారణత్వే తూపపన్నమిత్యత్రాహ (తదేవోపసంహృతేతి) ఏకమేవేతి నామరూపవిభాగవ్యుదాసః - అద్వితీయమితి గుణవైషమ్యవ్యుదాస ఇత్యభిప్రాయేణ ఉపసంహృతసకలవిశేషమిత్యుక్తమ్. (సన్మాత్రమితి) సదేవేతి కాదాచిత్కసత్త్వవ్యుదాస ఇతి భావః. సన్మాత్రమితీత్యత్రేతిశబ్దో హేతౌ. ప్రధానకారణత్వమేవ యుక్త్యన్తరేణోపపాదయితుమాహ (తత ఏవేతి) ఇదంశబ్దవాచ్యం ప్రతి కారణస్య త్రిగుణాత్మకస్య ప్రధానస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాదేవ హి కార్యకారణయోరనన్యత్వసిద్ధిః - న హి విజాతీయయోరనన్యత్వమితి భావః - అనన్యత్వం మా భూదిత్యత్రాహ (తథా సతీతి) అనన్యత్వే సతి హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానసిద్ధిః- తచ్చ చిదచిద్విలక్షణకారణత్వపక్షే న సంభవతీతి భావః- ఏవం ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరూపయుక్తిరుక్తా భవతి యద్వా - ఇదమగ్రే సదితి సామానాధికరణ్యాత్ * తద్ధైక ఆహురిత్యసత్కార్యవాదప్రతిక్షేపాచ్చానన్యత్వసిద్ధిః పూర్వగ్రన్థేऽభిప్రేతా. హేత్వన్తరం చాహ (తథా సతీతి) తథా సతి- ప్రధానకారణత్వే సతీత్యర్థః;- కార్యకారణయోరనన్యత్వే ప్రతిజ్ఞావాక్యతాత్పర్యాత్ తత్రైకశబ్దోऽపి గుణసముదాయైక్యాద్యుక్త ఇతి భావః. యుక్త్యన్తరమాహ (అన్యథేతి) అచేతనమృత్పిణ్డలోహమణ్యాదిదృష్టాన్తశ్చేతనకారణస్య దార్ష్టాన్తికత్వే - న సఙ్గచ్ఛత ఇత్యభిప్రాయః యద్వా- సరూపమృత్పిణ్డఘటాదికార్యకారణదృష్టాన్తో న విరూపకార్యకారణయోర్దార్ష్టాన్తికత్వే ఘటత ఇతి భావః, కపిలస్మృత్యైకార్థ్యం హేతుత్వేనాభిప్రయన్నాహ (జగత్కారణేతి) ఉక్తన్యాయేన శ్రుత్యవిరోధాత్ స్మృతినిరాసో న యుక్త ఇతి భావః మహర్షిణేతిపదేన * ఋషిం ప్రసూతం కపిలం మహాన్తమితి శ్రుతిస్మారితా హేత్వన్తరమాహ (ప్రతిజ్ఞేతి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోర్హేత్వాపేక్షకత్వాభిప్రాయేణోక్తమనుమానవేషమేవేతి. నను న కారణవిషయా ప్రతిజ్ఞా - అపి త్వేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవిషయా- అతోऽనుమానవేషత్వేऽపి న ప్రధానకారణత్వసిద్ధిరితి న వాచ్యం- ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాస్సర్వస్యైకస్య చానన్యత్వేన నిర్వాహ్యత్వాదనన్యత్వస్య కార్యకార

మితి సచ్ఛబ్దవాచ్యమానుమానికమేవ...... ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి) యస్మిన్ శబ్ద ఏవ ప్రమాణం న భవతి తదశబ్దం. ఆనుమానికం ప్రధానమిత్యర్థః; న తజ్జగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం, కుతః- ఈక్షతేః సచ్ఛబ్దవాచ్యసమ్బన్ధివ్యాపారవిశేషాభిధాయిన ఈక్షతేర్ధాతోః శ్రవణాత్

ణభావనిబన్ధనత్వాచ్చ. ప్రధానకారణత్వ ప్రతిజ్ఞానస్య ఫలితత్వాత్ (అత్రా)యం ప్రయోగోఽభిమతో వేదితవ్యః, జగత్ సావయవద్రవ్యోపాదానకం - కార్యత్వాద్ఘటవత్. యద్వా - ఇదం జగత్ స్వకారణైకజ్ఞానేన జ్ఞాతం భవితుమర్హతి- కార్యత్వాత్ ఏకమృత్పిణ్డారబ్ధఘటాదివదితి. పూర్వపక్షం నిగమయతి (ఇతీతి) ఇతిహేతోః సుఖదుఃఖమోహాన్వయసత్త్వరజస్తమోమయస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య కారణత్వమేకః పూర్వపక్షహేతుః. కార్యకారణానన్యత్వఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం తదుత్తమ్భకమ్. అనుమానాకారప్రతీతిశ్చాన్యో హేతుః ....

అస్మిన్ పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తస్థాపనాయ సూత్రస్యావతీర్ణత్వం దర్శయతి (ఇత్యేవం ప్రాప్త ఇతి) ఉచ్యమానా విషయసంశయపూర్వపక్షా అస్యాధికరణస్యేతి జ్ఞాపనాయ పూర్వం సూత్రోపాదానం - అస్య రాద్ధాన్తసూత్రత్వజ్ఞాపనార్థమక్షరవ్యాఖ్యానార్థం చేదానీం తదుపాదానమితి వైషమ్యమ్. శబ్దవేద్యతయాఽభిమతస్య కథమశబ్దత్వమితి శఙ్కాయామాహ (యస్మిన్నితి) అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇతివదవధారణగర్భితమితి భావః. శబ్దైకప్రమాణకత్వం న చేత్ తత్ కిమన్యత్ ప్రమాణమిత్యత్రాహ (ఆనుమానికమితి) తర్హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తం శాస్త్రం న ప్రతిపాదయతీతి చేన్న. సామాన్యతోదృష్టానుమానేన కారణమాత్రే ప్రతిపన్నేఽపి తద్విశేషాణామప్రతిపన్నతయా తద్విశిష్టేన రూపేణ శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాత్. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవదితి మీమాంసకానాం మతం- న తు సాంఖ్యానామితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః తస్యానుపపన్నతాం చ జ్ఞాపయితుమశబ్దశబ్దప్రయోగః ఆనుమానికత్వమిన్ద్రియాణాం పరమాణూనామప్యవిశిష్టమితి తద్వ్యుదాసార్థం సౌత్రమేకవచనమిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రధానమితి) ప్రధానం హ్యేకం సదనేకేషాం కారణం పరమాణవస్త్వనేకే సన్త ఏకైకస్య కార్యస్య కారణం - ఇన్ద్రియాణి తు బహూని జ్ఞానకారణాని - న త్వర్థకారణానీతి తద్వ్యవచ్ఛేదసిద్ధిః. నేతి పదస్య ప్రధానస్వరూపప్రతిక్షేపార్థత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్ వాక్యార్థం యోజయతి (న తదితి) ధర్మినిషేధపరత్వేఽపి శాస్త్రస్య వాక్యనిరూపణపరత్వాద్ధేతుపదేన ధాతుస్వరూపోపాదానాచ్చ ప్రతిపాద్యతావశేషేణ నిషేధ్యత్వం వివక్షితమితి భావః. వాక్యప్రతిపాద్యత్వాభావః ప్రమాణాన్తరప్రతిపన్నత్వబాధితత్వాభ్యాం వాక్యస్యాన్యపరత్వాద్వా స్యాత్ - యోగ్యానుపలమ్భాద్యభావాదప్రతిపన్నాకారవైశిష్ట్యసద్భావాచ్చ - బాధితత్వప్రతిపన్నత్వాసంభవః - అన్యపరత్వం తు పూర్వపక్షయుక్తిభిరేవ నిరస్తం - అతో హేతుర్న సంభవతీత్యభిప్రాయేణ హేత్వాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) హేతోరసిద్ధిమన్యథాసిద్ధిం చ వ్యుదసితుం వ్యాచష్టే (సచ్ఛబ్దవాచ్యేతి) సచ్ఛబ్దవాచ్యసంబన్ధీతి వ్యధికరణాసిద్ధివ్యుదాసః. ప్రకృతం సదేవ హి * తదైక్షతేతి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యత ఇతి భావః వ్యాపారవిశేషశబ్దేనాభిధాయిశబ్దేన చాన్యథాసిద్ధివ్యుదాసః. నహి చేతనాచేతనసాధారణం కార్యోన్ముఖ్యమాత్రమీక్షతిధాత్వభిధేయం - అపి తు చేతనరూపకర్తృసాధారణో వ్యాపారవిశేషః. ఏవం ముఖ్యే సంభవతి ఉపచారో యుక్త ఇతి భావః * ఇక్శ్తిపౌ ధాతునిర్దేశ ఏవ వక్తవ్యావితి ప్రక్రియయా ఈక్షతిశబ్దేన ధాతూపాదానం - నార్థోపాదానం - తథా సతీక్షితేరితి హి వక్తవ్యం స్యాత్. అనేన చ - శబ్దస్య వివక్షితార్థస్వారస్యం సూచితమిత్యభిప్రాయేణాహ (ధాతోరితి) శ్రవణాదిత్యజ్ఞానాసిద్ధిపరిహారః. శ్రూయమాణాదీక్షతేరితి సూత్రవివక్షితమ్; తత్ఫలితం తు షష్ఠ్యా నిష్కృష్య వ్యాఖ్యాతమ్. ఈక్షతిశబ్దేనేక్షణం లక్షితమితి వేదాన్తదీపే వ్యాఖ్యాతమర్థస్వారస్యాయ - అత్ర తు శబ్దస్వారస్యేన వ్యాఖ్యాతం నను * తత్తేజ ఐక్షత * తా ఆప ఐక్షన్తేతి వాక్యద్వయగతమీక్షణమచిత్సంబన్ధితయా ప్రతీయతే * సేయం దేవతైక్షతేత్యత్రాపీక్షణ

* తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, ఈక్షణక్రియాయోగశ్చాచేతనే ప్రధానే న సంభవతి- అత ఈదృశేక్షణక్షమశ్చేతనవిశేషస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిః పురుషోత్తమస్సచ్ఛబ్దాభిధేయః, తథాచ సర్వేష్వేవ సృష్టిప్రకరణేష్వీక్షాపూర్వికైవ సృష్టిః ప్రతీయతే * స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి స ఇమాల్లోకానసృజత * స ఈక్షాఞ్చక్రే స ప్రాణమసృజతేత్యాదిషు, నను చ కార్యానుగుణేనైవ కారణేన భవితవ్యమ్. సత్యమ్- సర్వకార్యానుగుణ ఏవ సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిస్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమస్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకః- యథాహ * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః * యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి- తదేతత్ * నవిలక్షణత్వాదిత్యాదిషు ప్రతిపాదయిష్యతే. అత్రసృష్టివాక్యాని సప్రధానప్రతిపాదనయోగ్యానీత్యుచ్యతే - వస్తువిరోధస్తు తత్రైవ పరిహరిష్యతే.

మచిద్గతముచితం - దేవతాశబ్దస్య * హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా ఇత్యాసన్నవాక్యస్థదేవతాశబ్దవియూపార్థత్వాయోగాత్ -ప్రథమేక్షణం చ సేయమితి తచ్ఛబ్దపరామృష్టసత్సంబన్ధిత్వాదచిద్గతమేవేత్యాశఙ్కాయామాహ (తదైక్షతేతి)చగమవాక్యానురోధేనోపక్రమస్వారస్యభఙ్గోనయుక్త ఇతీదంతావదీక్షణం ముఖ్యమితి భావః, ధాత్వర్థానాం క్రియాత్వాదచేతనస్య చ క్రియాయోగసంభవాన్నాత్రానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (ఈక్షణక్రియేతి) అయం క్రియావిశేషో న సంభవతీత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) అతః - అచేతనస్యాసమ్భావితత్వేనేక్షణస్య తత్పక్షవిరుద్ధత్వాదిత్యర్థః (ఈదృశేక్షణక్షమ ఇతి) అనేనాచిద్వ్యావృత్తిరుక్తా ఈదృశశబ్దేన చేతనవిశేషశబ్దేన చేక్షణస్వభావఫలితాచ్చేతనమాత్రాదపి వ్యావృత్తిరుక్తా- యచ్చేతనమాత్రేఽపి న సంభవతి- తత్కథమచేతనే సంభవతీతి భావః * తదైక్షతేతి సిద్ధం గుణమాహ (సర్వజ్ఞ ఇతి) * బహుస్యామితి ఫలితమర్థమాహ (సర్వశక్తిరితి) చిదచిద్వ్యావర్తక లిఙ్గబలసిద్ధం సదితి సామాన్యశ్రుతేః పర్యవసానస్థలం దర్శయతి (పురుషోత్తమ ఇతి) * సేయం దేవతేతి దేవతాశబ్దోపేక్షణ విశేషసామర్థ్యాచ్చాగపశున్యాయేన చానుగృహీతః ప్రకరణాన్తరోక్తదేవతావిశేషవిషయ ఇతి భావః. సద్విద్యావాక్యస్యోక్తార్థపరత్వమనేకశ్రుత్యన్తరస్వారస్యేనోపపాదయతి (తథాచేతి) నాత్ర విషయవాక్యతయా శ్రుత్యన్తరోపాదానమ్. సర్వేష్వేవ - సర్వేష్వపి అనేన ప్రాచుర్యమభిప్రేతమ్. ఈక్షణస్య గౌణత్వాశ్రయణే అనేకశ్రుతిస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గ ఇతి భావః (ప్రతీయత ఇతి) ప్రతీతిస్తావదవిగీతేతి భావః స్వపక్షసాధకముక్త్వా పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహర్తుం చోద్యముపక్షిపతి (నను చేతి) కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యం తావదఙ్గీకార్యం - మృత్తత్కార్యాదిషు దర్శనాత్ తచ్చ సాలక్షణ్యం బ్రహ్మణస్త్రిగుణాత్మకత్వాదియోగేన వా జగతస్తద్విధురత్వేన వా నిర్వాహ్యం, ఆద్యే శబ్దాన్తరేణ ప్రధానాఙ్గీకారః. ద్వితీయే సుఖదుఃఖమోహాన్వయాద్యుపలమ్భవిరోధ ఇతి భావః) పరిహరతి (సత్యమితి) అర్ధాఙ్గీకారే సత్యశబ్దః. కార్యానుగుణ్యమఙ్గీకృతం - న తు ప్రధానత్వమితి (సర్వేతి) ప్రధానస్యైవ హి సర్వకార్యాననుగుణత్వం- కార్యానుప్రవిష్టచిదపేక్షయా తస్య కారణత్వే వయుకాకారవిరహాదితి భావః, కార్యానుగుణ నిమిత్తోపాదానభావసిద్ధ్యర్థం సర్వజ్ఞసర్వశక్తిపదద్వయమ్. తదుభయఫలితమాహ (సత్యసంకల్ప ఇతి) సర్వశక్తిత్వాసంకోచాన్న తస్య సంకల్పప్రతిబన్ధసంభావనేతి భావః. వికారాదీనాం సద్వారకత్వసిద్ధ్యర్థం సూక్ష్మేత్యాదిపదం - ఉక్తాకారవిరహే కారణత్వాయోగాత్. తద్వక్తౄన్ శ్రుతివాక్యాని దర్శయతి (పరాస్యేతి) చిదచితోశ్శరీరత్వం కథం - శరీరత్వే చ తద్వతః కర్మవశ్యత్వాదిదోషస్స్యాదిత్యత్రాహ (తదేతదితి) * నవిలక్షణత్వాదిత్యాదిసూత్రైరేషాం సూత్రాణాం పౌనరుక్త్యమాశఙ్క్యాహ (అత్రసృష్టీతి) వస్తువిరోధః - అర్థసామర్థ్యవిరోధః అత్ర వాక్యతత్త్వేనార్థనిష్కర్షః - తత్రత్యాభిమానికవ్యాప్త్యా

యత్తూక్తం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోగాదనుమానరూపమేవేదం వాక్యమితి - తదసత్ - హేత్వనుపాదా నాత్ * యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానే ప్రతిపిపాదయిషితే సర్వాత్మనా తదసమ్భవం మన్వానస్య తత్సంభవమాత్రప్రదర్శనాయ హి దృష్టాన్తోపాదానమ్. ఈక్షత్యాదిశ్రవణాదేవ హ్యనుమా నగన్ధాభావోఽవగతః ॥———॥ అథస్యాత్. న చేతనగతం ముఖ్యమీక్షణమిహోచ్యతే - అపితు ప్ర ధానగతం గౌణమీక్షణం * తత్తేజ ఐక్షత * తా ఆప ఐక్షన్తేతి గౌణేక్షణసాహచర్యాత్. భవతి చాచే తనేష్వపి చేతనధర్మోపచారః - యథా వృష్టిప్రతీక్షాశ్శాలయః * వర్షేణ బీజం ప్రతిసంజహృష్టేతి. అతో గౌణమీక్షణమితీమామాశఙ్కామనుభాష్య పరిహరతి. ॥౬॥ సూ — గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్ —
యదుక్తం గౌణేక్షణసాహచర్యాత్ సతోఽపీక్షణవ్యపదేశస్సర్గనియతపూర్వావస్థాభిప్రాయో గౌణ ఇతి-

భాసనిబన్ధనబాహ్యతర్కవిమర్శతన్నిరాసముఖేనార్థనిష్కర్ష ఇతిభేదేత్యర్థః, ఏవం సత్త్వాదిగుణమయస్యేదంశబ్దవాచ్య స్య కారణత్వం, తదుత్తమ్భకమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానంచ పరిహృతం భవతి, అథ పరోక్తం హేత్వన్తరమనువ దతి (యత్తూక్తమితి) తస్యానుపపన్నత్వమాహ (తదసదితి) కథమిత్యత్రాహ (హేత్వనుపాదానాదితి) పక్షతర నుమానవివక్షాస్తిచేత్తత్ర ప్రధానావయవో హేతురవశ్యోపాదేయః- తదభావాన్న తద్వివక్షేతిభావః- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తా భ్యాం హేత్వాక్షేపోఽప్యయుక్త ఇత్యాహ (యేనాశ్రుతమితి) అనన్యథాసిద్ధం హ్యాక్షేపకం - సర్వప్రమాణసాధారణ త్వాత్ప్రతిజ్ఞాఽన్యథాసిద్ధేతిసిద్ధం కృత్వా దృష్టాన్తస్య హేత్వాపేక్షకత్వాయోగ ఉచ్యతే, న కేవలం వ్యాప్తిప్రదర్శనా ర్థమేవ దృష్టాన్తోపన్యాసః - అపితు సంభవవ్యావృత్తిప్రదర్శనాయాపి సంభవతీత్యన్యథాసిద్ధత్వాత్ స నాక్షేపక ఇత్య ర్థః (సర్వాత్మనా తదసంభవమితి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ధర్మైక్యాదేకాకారాన్వయాద్వావస్త్వన్తరవ్యతిరె కాద్వాసంభవతి ఘటపటాదిషు త్రిధాపి తన్న సంభవతి, ఘటపటాదిషు ధర్మైక్యస్యాన్వయేనాన్యస్మాద్వ్యతిరేకేణవా సమానాకారయోగస్య, చాభావాదిభావః. అస్తు దృష్టాన్తస్యానుమానాఙ్గత్వే సంభవప్రదర్శనార్థత్వే చ సాధారణ్యం- తథాసత్యస్మన్నత్రెపి సంభవః సాక్షికస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఈక్షత్యాదీతి) ఆదిశబ్దేనవక్ష్యమాణ హేతవో వివక్షితాః ప్ర తిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః సాధారణ్యేనానుమానత్వం శఙ్కితం - ఈక్షణాద్యసాధారణహేతుసద్భావాచ్ఛఙ్కాపి నిరస్తే త్యభిప్రాయేణోక్తమనుమానగన్ధాభావ ఇతి ॥———॥ ఉత్తరసూత్రమవతారయితుమీక్షణస్య గౌణత్వం శఙ్కతే (అథస్యాదితి) చేతనగతం - చేతనత్వానుగుణం (ఇహేతి) ప్రకరణమాలోచనీయమితిభావః, ప్రధానగతం - అ చేతనత్వానుగుణమిత్యర్థః. ప్రథమేక్షణస్య తేజః ప్రభృతికార్యాచిద్గతత్వాయోగాత్ ప్రధానశబ్దః. హేతుమాహ (తత్తే జఇతి) ప్రాయదర్శనాయ వాక్యద్వయముపాత్తం, అగ్రిమప్రాయన్యాయోఽపి బాధకాభావే జీవతీతి భావః. * సేయం దే వతేతి దేవతాశబ్దోఽప్యనేనైవ న్యాయేన * ఇమాస్తిస్రో దేవతా ఇతివత్ అచిద్విషయత్వాచిత్యాన్న గౌణత్వబాధక ఇతి భా వః; గౌణప్రయోగం దర్శయతి (భవతి చేతి) ఈక్షణతుల్యయోగక్షేమహర్షాదిధర్మాన్తరసంగ్రహాయ చేతనధర్మశబ్దః. లోకశాస్త్రేచ ప్రయోగద్వయం దర్శితమ్. గౌణత్వం నిగమయన్నుక్తశఙ్కాపరిహారాయ సూత్రస్యావతీర్ణత్వమాహ (అ త ఇతి) శఙ్కాయా ఉత్సూత్రత్వాభావాత్ అనుభాష్యేత్యుక్తమ్ ——— ౬॥ గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్॥ ——— కేన గుణయోగేన గౌణత్వమితి శఙ్కాం పరిహర్తుం సూత్రం యోజయతి (యదుక్తమితి) పుల్లిఙ్గగౌణశబ్దవిశేష్యః ప్రకృత ఈక్షతిరిత్యభిప్రాయేణోక్తమీక్షణవ్యపదేశ ఇతి. గౌణ ఈక్షతిర్నేత్యుక్తే విశేష్యప్రతిక్షేపశఙ్కావ్యుదాసా య ఉత్తరచ్ఛబ్దాభ్యాం విశేషణనిషేధపరత్వేన వ్యాఖ్యాతం. యద్గౌణత్వముక్తం - తన్నేత్యర్థః (సర్గేతి) గౌణోఽర్థ స్సర్గప్రాగవస్థా- తత్ర నియతపూర్వత్వలక్షణం కార్యానురూప్యం గుణయోగ ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దాదితి సా త్రేణ ప్రవేశా

తన్న * ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వంతత్సత్యంస ఆత్మేతి సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్య ఆత్మశబ్దేన వ్యపదేశాత్. ఏతదుక్తంభవతి * ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం * స ఆత్మేతి చేతనాచేతనప్రపఞ్చోద్దేశేనసత ఆత్మత్వోపదేశోఽయంనాచేతనేప్రధానేసఙ్గచ్ఛత ఇతి. అతస్తేజోఽబన్నానామపిపరమాత్మైవాత్మేతి తేజః ప్రభృతయోఽపి శబ్దాఃపరమాత్మనఏవవాచకాః. తథాహి * హన్తాహమిమాస్తిస్రోదేవతాఅనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతి పరమాత్మానుప్రవేశాదేవతేజః ప్రభృతీనాం వస్తుత్వంతత్తన్నామభాక్త్వంచేతి * తత్తేజఐక్షత * తాఆపఐక్షన్తేత్యపిముఖ్యఏవేక్షణవ్యపదేశః, అతస్సాహచర్యాదపి * తదైక్షతేత్యత్రగౌణత్వాశఙ్కా దూరోత్సారితేతి

విశేషేణ * ఐతదాత్మ్యం * స ఆత్మేతివాక్యద్వయగతాత్మశబ్దో వివక్షితఇత్యభిప్రాయేణవాక్యద్వయముపాత్తమ్ (సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్యేతి) ఐతదాత్మ్యమిత్యత్రఏతచ్ఛబ్దస్యస ఆత్మేత్యత్రసఇతిపదస్యచ ప్రకృతపరామర్శిత్వాదితి భావః. ఆత్మశబ్దోఽపిమృదాత్మకోఘటఃఘటస్యమృదాత్మేతివత్ స్వరూపానతిరిక్తార్థస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (చేతనాచేతనప్రపఞ్చోద్దేశేనేతి) * ఇదంసర్వమితిసర్వశబ్దాసంకోచస్యస్వతఃప్రాప్తత్వాత్ * సన్మూలాస్సర్వాః ప్రజాఇతి పూర్వవాక్యైకార్థ్యాత్ * ఇదంసర్వమసృజత * సచ్చత్యచ్చాభవత్ * విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చ, సర్వశబ్దశ్చిదచిదాత్మకజగద్గోచరఇతిభావః. (నాచేతనఇతి) నహిచేతనస్యాచేతనేనస్వరూపైక్యం సంభవతీత్యర్థః. ఏవంగౌణేక్షణసాహచర్యమభ్యుపగమ్యదూషణముక్తమ్. అథ తదేవనాస్తీత్యాహ (అతఇతి) అతః-చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్యాత్మత్వాదిత్యర్థః. కిమర్థమీక్షణోపదేశరహితస్యాన్నస్యోపాదానమ్. ఉచ్యతే - ఈక్షణోపదేశవిరహనిబన్ధనాబ్రహ్మాత్మకత్వశఙ్కానిరాకరణార్థమ్. అన్యథాసర్వస్యకార్యస్యబ్రహ్మాత్మకత్వానవగమాదిదంసదితి సామానాధికరణ్యాయోగ్యత్వేనైకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానఘటేత - అతస్తదుపాదానేన ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యౌపయికమనుప్రవేశశ్రుతిసిద్ధమన్నస్య బ్రహ్మాత్మకత్వమిహానుషఙ్గికందర్శితమ్. నహికించిదప్యతదాత్మకమితి అపిశబ్దాభిప్రాయః అతదాత్మకత్వేనత్వదభిమతానామపీతివా. యద్వాశ్రియతయాప్రథమమీక్షణంముఖ్యం-సఏవేత్యేవకారాభిప్రాయః (తేజఃప్రభృతయోఽపీతి) సచ్ఛబ్దవదిత్యపిశబ్దస్యభావః. లోకేతేజఃప్రభృతిమాత్రపరత్వేనవ్యుత్పన్నాఅపీతివా (పరమాత్మనఏవేతి) విశేష్యతయా ప్రాధాన్యేనప్రతిపాద్యఃపరమాత్మైవ - తేజఃప్రభృతయస్తుద్వారమాత్రమితిభావః. పరమాత్మవాచిత్వముపపాదయతి (తథాహీతి) వస్తుత్వం - తద్రూపవత్త్వం- తేజసోవస్తుత్వం తేజస్త్వం- అపాంవస్తుత్వంఅప్త్వం. పృథివ్యావస్తుత్వం పృథివీత్వం, దేవమనుష్యాదీనాం వస్తుత్వందేవత్వమనుష్యత్వాదికం తత్తదవస్థాభాక్త్వమిత్యర్థః నామభాక్త్వం- నామవాచ్యత్వం- ననుకథంపరస్య నామవ్యాకర్తృత్వ శ్రవణాన్నామవాచ్యత్వసిద్ధిః. ఉచ్యతే * తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేతి సమానవాక్యేవ్యాకృతత్వశ్రవణాత్. నామ్నావిశేషితత్వంహినామవ్యాకృతత్వమ్, నామవిశేషితత్వంచ నామవాచ్యత్వరూపమితి ప్రసిద్ధం - నతు తదుత్పాదకత్వమాత్రం - నహ్యేకశాఖస్యవామాతాపిత్రాదేర్వా దేవదత్తాదినామవిశేషితత్వప్రసిద్ధిః. అతోనామవ్యాకృతత్వం - నామవాచ్యత్వం. అతస్తద్రైకార్థ్యాదిహాపినామవాచ్యత్వంవివక్షితమ్ * వచసాంవాచ్యముత్తమమితిచాయమర్థఉచ్యతే, ఏవం తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం పరమాత్మవాచిత్వోపపాదనఫలమాహ (ఇతితత్తేజఐక్షతేతి) ఇతిశబ్దో హేతుపరః. ముఖ్యత్వఫలమాహ (అతఇతి) అపిశబ్దోగౌణత్వశఙ్కాహేతుసముచ్చయపరః. ఇదంశబ్దవాచ్యజగత్కారణత్వాదినాగౌణత్వశఙ్కాపరిహృతా - గౌణేక్షణసాహచర్యాచ్చగౌణత్వశఙ్కానిరస్తేత్యర్థః. యద్వా - త్వన్మతసాధకాదపి త్వన్మతంనిరస్తమితిభావః (దూరోత్సారితేతి) గౌణసాహచర్యేసత్యపి సర్వశబ్దతత్ప్రతిసంబన్ధివాచకాత్మశబ్దస్వారస్యేన * తదైక్షతేత్యత్ర

సూత్రాభిప్రాయః............ ఇతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యమ్.

౭॥ సూ— తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత् — ముముక్షోశ్శ్వేతకేతోః * తత్త్వమసీతి సదాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్య తన్నిష్ఠస్య * తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య ఇతి శరీరపాతమాత్రాన్తరాయో బ్రహ్మసమ్పత్తిలక్షణో మోక్ష ఇత్యుపదిశతి. యది చ ప్రధానమచేతనం కారణముపదిశ్యేత — తదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య మోక్షసాధనత్వోపదేశో నోపపద్యతే. యథాక్రతురస్మిల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి తన్నిష్ఠస్యాచేతనసమ్పత్తిరేవ స్యాత్.

గౌణత్వాశఙ్కోత్సారితా — గౌణసాహచర్యాసిద్ధ్యా మూలోత్సారితేత్యర్థః. గౌణేక్షణసాహచర్యే సత్యపి ఆత్మశబ్దాత్ ప్రథమేక్షణమగౌణం, ఆత్మశబ్దాదేవ గౌణేక్షణసాహచర్యమసిద్ధం, చేత్యర్థద్వయం కథమేకేన వాక్యేనోచ్యత ఇత్యత్రాహ (ఇతి సూత్రాభిప్రాయ ఇతి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోర్హేత్వనాక్షేపకత్వం, ముఖ్యాముఖ్యార్థానుగ్రాహకేషు ముఖ్యానుగ్రాహకస్యానురోద్ధవ్యత్వం, చాస్మిన్నధికరణే వ్యుత్పాద్యమితి సూత్రద్వయే స్పష్టమ్.........

అవాన్తరసాధ్యవిషయత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి (ఇతశ్చేతి) కారణత్వోపయుక్తేక్షణధర్మనిరూపణేన పరమాత్మత్వం సతస్సమర్థితం— అథ * కారణం తు ధ్యేయ ఇతి కారణస్యాసాధారణమోక్షప్రదత్వధర్మేణ పరమాత్మత్వం సాధ్యత ఇతి సఙ్గతిః —౭॥ సూ— తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ — * తస్య తావదితి శ్రుతౌ తస్యేతి పదస్య వ్యాఖ్యానం సూత్రే తన్నిష్ఠస్యేతి పదమితి దర్శయన్ తచ్ఛబ్దనిష్ఠాశబ్దయోరర్థం వివృణ్వన్ సూత్రార్థమాహ (ముముక్షోరితి) అర్వాచీనఫలకదృష్టివిధిసమ్భవాత్ చేతనేకృత్స్నజగదుపాదానతయోత్కృష్టప్రధానదృష్టివిధిరయమితి శఙ్కాం ముముక్షోరితిపదేన వ్యుదస్తా (తత్త్వమసీతి సదాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్యేతి) సదాత్మకత్వోపదేశవాక్యగతస్తచ్ఛబ్దః ప్రకృతసద్విషయ ఇతి జ్ఞాపనపరః సూత్రే తచ్ఛబ్ద ఇత్యభిప్రాయేణ సదాత్మకత్వేత్యుక్తమ్. అనుసన్ధానశబ్దేన నిష్ఠాశబ్దార్థ ఉక్తః. ఇహోపదేశస్యానుసన్ధానార్థత్వం కథమవగతం. ఉచ్యతే— ఉపక్రమే * యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి అమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి శ్రవణమననసమనన్తరభావివిజ్ఞానశబ్ద ఉపాసనపరః— * శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. ఉపసంహారే చ * తద్ధాస్య విజిజ్ఞావితి తత్తుల్యార్థం విజిజ్ఞావితి పదమావర్తితం. మధ్యేపి * ఆచార్యవాన్ పురుషో వేదేత్యాచార్యవత్త్వాఫలత్వేన ప్రతిపాదితార్థవిశేషవేదనవచనమాచార్యోపదిష్టార్థస్యానుసన్ధేయత్వే లిఙ్గం. ఏవమేభిః కారణైస్సదాత్మకత్వోపదేశస్యోపాసనార్థత్వావగమః (శరీరపాతమాత్రాన్తరాయ ఇతి) అన్తరాయశబ్దేన విళమ్బో లక్ష్యతే. శరీరపాతావధివిళమ్బ ఇత్యర్థః. * యావన్న విమోక్ష్య ఇత్యుక్తే కథం శరీరాన్మోక్షసిద్ధిః — ఉచ్యతే. మోక్ష ఇత్యుక్తే కస్మాన్మోక్ష ఇతి బన్ధకం కిఞ్చిదాకాఙ్క్షితం — తచ్చ కిమిత్యపేక్షాయామస్యామేవ విద్యాయాం * అథ యదాస్య వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యాదినా దేహాదుత్క్రమణశ్రవణాదన్యత్ర చ, * అస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య * ధూత్వా శరీరం * అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి శ్రవణాత్ * త్యక్త్వా దేహం పునర్జన్మ నైతీత్యాదిస్మరణాచ్చ, శరీరమిత్యవగమ్యతే (బ్రహ్మసమ్పత్తిలక్షణ ఇతి) అథ సమ్పత్స్య ఇతి సమ్పత్తేః * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి వాక్యాన్తరప్రతిపన్నం బ్రహ్మైవ కర్మేతి భావః. (మోక్ష ఇతి) సూత్రస్య మోక్షశబ్దస్య శరీరపాతపూర్వికా బ్రహ్మసమ్పత్తిరేవార్థః. న తు శరీరపాతమాత్రమిత్యభిప్రాయః తతః కిం ప్రధానవైలక్షణ్యస్యేత్యపేక్షాయాం ముముక్షోరితిపదేనాభిప్రేతం వివృణోతి (యది చేతి) కథమనుపపత్తిః— తీర్థక్షేత్రసేవాదివదచిదుపాసనస్య మోక్షోపయోగిత్వం శాస్త్రబలాత్ కిన్న స్యాదితి శఙ్కాయామాహ (యథాక్రతురితి) ఉపాసనానురూపఫలభాక్త్వం శ్రుత్యర్థః — తతశ్చ హేయోపాసనాద్ధేయప్రహాణానుపపత్తిః, అచేతనసమ్పత్తిః — అచి

నచ మాతాపితృసహస్రేభ్యోఽపి వత్సలతరం శాస్త్రమేవం విధతాపత్రయాభిహతిహేతుభూతాం మదిత్స
మ్ప్రత్తిముపదిశతి. ప్రధానకారణవాదినోఽపిహి ప్రధాననిష్ఠస్య మోక్షం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి.

ఇ త శ్చ న ప్ర ధా న మ్

౮॥ సూ. —శ్రీ హేయత్వావచనాచ్చ శ్రీ— యదిప్రధానమేవకారణం సచ్ఛబ్దాభి
హితం భవేత్ - తదాముముక్షోశ్శ్వేతకేతోస్తదాత్మకత్వం మోక్షవిరోధిత్వాద్ధేయత్వేనైవోపదేశ్యం
స్యాత్. నచతత్క్రియతే- ప్రత్యుతోపాదేయత్వేనైవ*తత్త్వమసి*తస్యతావదేవచిరమిత్యుపదిశ్యతే

ఇ త శ్చ న ప్ర ధా న మ్.

౯॥ సూ, —శ్రీ ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ శ్రీ— ప్రధానకారణత్వే ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చ
భవతి. వాక్యోపక్రమే హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమ్.

త్రాప్తిః. సంసారిత్వం. కర్మకృతాఽచిత్సంబన్ధో హి సంసారః - సంపత్తిశబ్దస్య ప్రాప్త్యర్థత్వం తాపత్రయాభిహతి
హేతుభూతామచిత్సంపత్తిమిత్యనన్తరభాష్యేణవ్యక్తమ్. అచేతనసంపత్తిరస్తు - తతః కిమిత్యత్రాహ (నచేతి) అత్ర
* శాస్త్రం హి వత్సలతరం మాతాపితృసహస్రత ఇతి పురాణవచనం స్మారితం (మాతాపితృసహస్రేభ్య ఇతి) మాతాపి
తరావేకస్మిన్ జన్మన్యైహికపోషణమాత్రపరౌ - శాస్త్రం త్వనేకేషు జన్మసు ఐహికాముష్మికసర్వవిధరక్షణపరమితి భావః
(తాపత్రయేతి) శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానం నస్యాదిత్యభిప్రాయః. ఏవం శ్రుతిసిద్ధన్యాయవిరోధప్రయోజన
పర్యవసానాభావాభ్యాం మోక్షోపయోగిత్వం నిరస్తం. అస్మిన్నర్థే పరమతసంవాదం దర్శయతి (ప్రధానకారణేతి)(ప్ర
ధాననిష్ఠస్యేతి) * వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాదితి వదతాపి సాంఖ్యేన ప్రధానస్య వ్యాధేరివపరిజ్ఞానమాత్రం వివక్షితం - న
తూపాసనమితి భావః.................... నను * తత్త్వమసీతి న సదాత్మకత్వానుసన్ధానోపదేశః - కింతు స్థూ
లోఽహమిత్యాది దేహాత్మభ్రమానువాదః. అతస్సచ్ఛబ్దవాచ్యాచేతనస్య ముముక్షుణాజ్ఞాతవ్యత్వం హానార్థమితిశఙ్కా
యామనన్తరసూత్రసంగతిమభిప్రయన్నాహ (ఇతశ్చేతి) ౮॥సూ—శ్రీ హేయత్వావచనాచ్చ॥శ్రీ—
నపరం ప్రత్యాయకాల్యాభావమాత్రం- కింతు ప్రాతికూల్యం చాస్తీత్యాహ (ప్రత్యుతేతి) స్థూలోఽహమిత్యాద్యనుస
న్ధానస్యైవ న సదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య హేయత్వం ప్రతిపాద్యతే - అపితూపాదేయత్వమేవోచ్యతే. తచ్చ ప్రధాన
పరత్వేఽనుపపన్నం * అనాదిమాయయా సుప్తః * మాయయా సన్నిరుద్ధః * అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః * జహా
త్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇత్యాదిషు ప్రధానప్రస్తావేషు తస్య హేయత్వేనైవ ప్రతిపాదనాదిత్యర్థః. ఏవం * తదైక్ష
తేత్యాదివాక్యప్రభృతితదుపరితనవాక్యావగతహేతవ ఉక్తాః - తేషాం సమాప్తౌ చశబ్దః ప్రయుక్తః - యద్వా - ఉ
పాదేయత్వోక్త్యనుపాదేయతానుక్త్యోస్సూత్రద్వయప్రతిపాదితయోరన్వయవ్యతిరేకాత్మనాపరస్పరసఙ్గతయో రేకీకా
రార్థ ఇహ చశబ్దః- అతఏవహి ప్రత్యుతేత్యాదినా పూర్వసూత్రార్థనిగమనం కృతమ్.........................
అథోపక్రమవిరోధిసత్యుత్తరవాక్యగతహేతూనాం దౌర్బల్యాత్ ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యమితిశఙ్కాం పరిహరతి
౯॥ సూ —శ్రీ ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ శ్రీ— కస్మిన్నర్థే విరోధ ఇత్యపేక్షాం పూరయన్వ్యాచ
ష్టే (ప్రధానకారణత్వ ఇతి) త్వన్మతానుగుణత్వేనయముక్తం - తదేవత్వన్మత[illegible]తి సూత్రకారహృదయమితి
భావః; కథమిత్యత్రాహ (వాక్యోపక్రమే హీతి) ప్రతిజ్ఞావాక్యే స[illegible] * కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వ
మిదం విజ్ఞాతం భవతి * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం[illegible]కరణవాక్యైకార్థ్యాత్
* సర్వాః ప్రజా ఇతి వక్ష్యమాణస్వారస్యాచ్చ సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యుక్తమ్- నచసద్వంమ్యన్మయమితివత్ కార్య

తచ్చ కార్యకారణయోరనన్యత్వేన కారణభూతసద్విజ్ఞానాత్తత్కార్యభూతచేతనాచేతనప్రపఞ్చస్య జ్ఞాతతయైవోపపాదనీయమ్. తత్తు ప్రధానకారణత్వే చేతనవర్గస్య ప్రధానకార్యత్వాభావాత్ ప్రధానవిజ్ఞానేన చేతనవర్గవిజ్ఞానాసిద్ధేర్విరుధ్యతే............... ఇతశ్చ న ప్రధానం.

౧౦॥ సూ. ——శ్రీ స్వాప్యయాత్ శ్రీ—— తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం ప్రకృత్యాహ * స్వప్నాన్తం మే సోమ్య విజానీహీతి యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతీతి - సుషుప్తం జీవం సతా సమ్పన్నం స్వమపీతః. స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇతి వ్యపదిశతి.

భూతసర్వాచిద్విజ్ఞానమేవ సర్వవిజ్ఞానమితి వాచ్యం * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజా ఇతి సర్వశబ్దసమానాధికరణప్రజాశబ్దస్వారస్యావగతానాం చేతనానామపి సన్మూలతయా జ్ఞాతవ్యసర్వకార్యాన్తర్భావాదితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) (కార్యకారణయోరనన్యత్వేనేతి) నహి చిదచితోరనన్యత్వమితి భావః. నన్వనన్యత్వేప్యేకవిజ్ఞానాత్ సర్వవిజ్ఞానం ఘటతే- పృథివ్యాదీనాం కార్యతయా చిదంశస్యాకార్యతయా చ జ్ఞానసంభవాదిత్యత్రాహ (తత్కార్యభూతచేతనాచేతనప్రపఞ్చస్యేతి) మృత్పిణ్డతత్కార్యాదిదృష్టాన్తబలాత్ * సన్మూలాస్సర్వాః ప్రజా ఇతి వాక్యే ప్రజాశబ్దస్వారస్యాచ్చ చేతనస్యాపి కార్యతయైవ జ్ఞాతత్వం వక్తవ్యమితి భావః (జ్ఞాతతయైవోపపాదనీయమితి) దేవదత్తజ్ఞానేన గ్రామవిజ్ఞానవన్నాత్ర సర్వవిజ్ఞానమౌపచారికం - ఔపచారికత్వే సర్వవిజ్ఞానస్య లోకదృష్టత్వేన కథంను భగవ ఇతి ప్రశ్నాయోగాత్, అనన్యభూతమృత్తత్కార్యాదిదృష్టాన్తముఖేన ముఖ్యతయైవ సర్వవిజ్ఞానోపపాదనదర్శనాచ్చేతి భావః. ఉక్తవిపర్యయేణ ప్రతిజ్ఞావిరోధం దర్శయతి (తత్త్వితి)..........................

ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం కార్యకారణభావనిబన్ధనం - సుషుప్తౌ పరమాత్మని చేతనస్య ప్రలయశ్చ తన్నిబన్ధన ఇతి కార్యకారణభావనిబన్ధనత్వసామ్యాత్ సఙ్గతం సుషుప్తౌ లయం హేతుత్వేనాహేత్యభిప్రాయేణాహ (ఇతశ్చేతి)

౧౦॥ సూ. ——శ్రీ స్వాప్యయాత్ శ్రీ—— * సచ్ఛబ్దస్య జీవోపస్థాపకస్వశబ్దసమానవిషయత్వనిబన్ధనామర్థాన్తరత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యతి (తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యమితి) జగత్కారణవస్తువిషయ ఏవాత్రాపి సచ్ఛబ్ద ఇత్యభిప్రాయః. యత్ర. యదేత్యర్థః. నను సతా సంపత్తిః ప్రకృతిసంసర్గోస్తు - స్వాప్యయో పి జీవస్య స్వస్వరూపేఽవస్థానమితి స్వసచ్ఛబ్దయోర్భిన్నార్థత్వస్యాదితి నైతద్వాక్యం ప్రధానకారణతావిరోధీతి. తదేతత్పరిహారం వ్యాచష్టే (సుషుప్తమితి) * స్వమపీత ఇతీదం వివృణోతి (స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇతి) స్వమితి ద్వితీయా సతేతి తృతీయా చ ఫలతస్సతి సంపద్యేతి సప్తమ్యనుగుణార్థే- వ్యపదేశభేదస్తు ధాతుస్వభావభేదాదిత్యభిప్రాయః. అపీతేః ప్రాప్తిరూపత్వాత్ ద్వితీయానిర్దేశః * బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి * యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తీతి హి శ్రుత్యన్తరం. సాహిత్యసద్భావాత్ తృతీయానిర్దేశః. సంపన్న ఇతి కర్తరి నిష్ఠా వా - తదానీం సంపత్తేః ప్రాప్తిరూపత్వాత్ సతః కర్తృత్వవివక్షయాత్ర తృతీయా * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతివత్ అప్యయస్య స్థానసాపేక్షత్వాత్ సప్తమీనిర్దేశః. వ్యుత్పత్తివశేన ప్రలయవాచినాం శబ్దానాం స్థానాపేక్షాయా ఉత్కటత్వాత్ సప్తమ్యనురోధేన వ్యాఖ్యాతం. ఏవం సంపత్త్యప్యయశబ్దయోః ప్రలయపరతయైకార్థ్యముక్తం. స్వసచ్ఛబ్దయోశ్చ ప్రలయస్థానపరతయా ఐకార్థ్యముక్తమ్. అయమభిప్రాయః * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నః * సతి సంపద్యేతి ప్రతిజ్ఞానిగమనవాక్యమధ్యగతస్య స్వాప్యయవాక్యస్యానపేక్షితార్థాన్తరపరత్వేఽన్వయవైఘట్యం స్ఫుటం * అథైతదపి యన్త్యన్తతః * బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి * తదా సంపద్య తే బ్రహ్మైత్యాదిప్రయోగప్రాచుర్యాదప్యయసంపత్తిశబ్దస్వారస్యోపస్థాపితస్య ప్రలయస్య స్థానప్రతిపాదకత్వాత్ స్వసచ్ఛ

ప్రళయశ్చస్వకారణేలయః. నచాచేతనంప్రధానం చేతనస్యజీవస్యకారణంభవితుమర్హతి. * స్వమపీతోభవతి. ఆత్మానమేవజీవోఽపీతోభవతీత్యర్థః. చిద్వస్తుశరీరకంతదాత్మభూతం బ్రహ్మైవజీవశబ్దేనాభిధీయతఇతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యోక్తమ్. తజ్జీవశబ్దాభిధేయం బ్రహ్మసుషుప్తికాలేపి ప్రళయకాలఇవనామరూపపరిష్వఙ్గాభావాత్ కేవలసచ్ఛబ్దాభిధేయమితి * సతాసోమ్యతదాసమ్పన్నోభవతి స్వమపీతోభవతీత్యుచ్యతే. తథాసమానప్రకరణేనామరూప పరిష్వఙ్గాభావేన ప్రాజ్ఞేనైవ పరిష్వఙ్గాత్. * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసమ్పరిష్వక్తోనబాహ్యం కించన వేదనాన్తరమిత్యుచ్యతే- ఆమోక్షాజ్జీవస్యనామరూపపరిష్వఙ్గాదేవహిస్వవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానోదయః. సుషుప్తికాలేహినామరూపేవిహాయసతాసమ్పరిష్వక్తః పునరపిజాగరదశాయాం నామరూపేపరిష్వజ్యతత్తన్నామరూపోభవతీతి శ్రుత్యన్తరేస్పష్టమభిధీయతే * యదాసుప్తస్స్వప్నం నకథంచనపశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతి * తస్మాదాత్మనః ప్రాణాయథాయతనంవిప్రతిష్ఠన్తే- తథా * తఇహవ్యాఘ్రోవాసింహోవావృకోవావరాహోవాదంశోవామశకోవా యద్యద్భవన్తితథాభవన్తీతి. తథాసుషుప్తంజీవం * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసమ్పరిష్వక్తఇతిచవదతి.

శబ్దయోరైకార్థ్యవ్యవసాయిత్వంతూచితమ్ *జీవేనాత్మనా* తత్త్వమసీతిజీవాత్మశబ్దయోస్త్వంతచ్ఛబ్దయోరివచ స్వసచ్ఛబ్దయోరపి జీవరూపేణ స్వేనరూపేణచావస్థితకారణవస్తువిషయతయైకార్థపరత్వంప్రకరణవశాదప్యుచితమ్. జీవాదర్థాన్తరేసతి తస్యలయానుపపత్తిశఙ్కాపరిహారార్థం స్వశబ్దాభిధేయస్య తస్యసత్పర్యన్తతాప్రతిపాదనస్యాపేక్షితత్వాచ్చ తయోరైకార్థ్యం యుక్తమితి. అస్తులయస్థానోపస్థాపకయోః స్వసచ్ఛబ్దయోరైకార్థ్యం - తత్తుస్వశబ్దస్య స్వీయపరత్వేన స్వసచ్ఛబ్దయోరుభయోరపి ప్రధానపరత్వేప్యుపపద్యతఇత్యత్రాహ (ప్రళయశ్చేతి) కార్యతారూపవిసదృశావస్థాప్రహాణేన కారణాన్తర్భావోహిలయః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (నచేతి) అచేతనం - అచిత్త్వాదిత్యర్థః- స్థూలావస్థస్య జీవస్యసూక్ష్మావస్థేస్వకారణీభూతేసత్తాయోగినిస్వాత్మనిలయోపపత్తేస్సచ్ఛబ్దస్య తత్పరత్వంసంభవతీతిశఙ్కాం వ్యుదసితుమాహ (తథాసుషుప్తమితి) సృజ్యదేహేన్ద్రియానపేక్షేక్షణాదిగుణకపరమకారణవిషయత్వాత్ తత్సంవాదిశ్రుత్యన్తరానుగుణ్యాచ్చ నాత్రసచ్ఛబ్దోఽతిసఙ్కుచితజ్ఞానసూక్ష్మావస్థజీవమాత్రవిషయ ఇత్యభిప్రాయః. నను నిత్యస్య జీవస్యలయోఽనుపపన్నః. కార్యకారణయోరనన్యత్వాత్ జీవవిలక్షణస్య పరస్యతత్కారణత్వాయోగాత్, తస్మిన్జీవస్యలయశ్చానుపపన్నః. నైవమ్. సర్వదాజీవవిశిష్టస్య పరమాత్మనోఽవస్థావిశేషరూపకార్యకారణభావోపపత్తేః. తథాహి * స్వమపీతఇత్యత్ర స్వశబ్దస్తావన్నజీవమాత్రపరః * సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతి స్వమపీతోభవతీతి స్వశబ్దస్య సచ్ఛబ్దసమానవిషయత్వాత్, సచ్ఛబ్దస్యచాస్మిన్ప్రకరణేపరమాత్మవిషయత్వాత్, నాపినిష్కృష్టబ్రహ్మపరః - నిత్యనిర్వికారస్యతస్యోపాదానత్వాయోగేనాప్యయస్థానత్వాయోగాత్. కార్యస్యహిప్రళయ ఉపాదానఏవ. అతోజీవరూపేణావస్థితపరమాత్మపరత్వంవక్తవ్యం. తత్రాపినశుక్తౌరజతస్యేవలయః- తస్యైవజీవస్య స్వరూపనివృత్తిప్రసఙ్గాత్, నాపిమహాకాశే ఘటాకాశస్యేవలయః - దేహాద్యుపాధేరవస్థితత్వాత్. నాపిక్షితితలేఘటస్యేవలయః - ఘటత్వస్యేవజీవత్వస్యప్రహాణేజీవనిత్యత్వశ్రుతివిరోధాత్- ఉపాధేరవస్థితత్వేన జీవత్వప్రహాణాయోగాచ్చ. ఆమోక్షావస్థాయితయాఽభిమతస్య జీవభావస్యస్వాపమాత్రేణ నివృత్తౌమోక్షోపాయవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్. అకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గాత్. ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్ * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్వక్తోనబాహ్యంకించనవేదనాన్తరమితి తదానీమజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యాం భేదవ్యపదేశాచ్చ జీవత్వేస్థితఏవస్వాప్యయస్య సర్వైరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. అతోభే

దా దేవస్వశబ్దో జీవవిశిష్టపరమాత్మపరః అతఏవహ్యుక్తం సారే * ఆత్మానమేవజీవో౽పీతో భవతీత్యర్థః. జీవస్వరూపో హి పరఏవ నామరూపవ్యాకరణశ్రుతేరితి. తస్యసంపత్తిర్నామ బహిర్ముఖజ్ఞానప్రసరవిరహిత జీవరూపేణావస్థానమ్. నిర్గమో నామ బహిర్ముఖజ్ఞానప్రసరః. నను కథం దేహవిశిష్టస్య సతో జీవస్యస్థితిదేహేన విశేష్యాంశలయః- నైవమ్. విశేష్యాంశే రాగద్వేషాద్యన్వయవత్ తత్రైవప్రళయరూపావస్థాన్వయోపపత్తేః. నను తర్హి స్వాపే జ్ఞానేన దేహధారణాభావాత్, స్వరూపేణ ధారణస్య మహాప్రళయే౽పి తుల్యత్వాత్, ద్వైహస్యజీవం ప్రత్యపృథక్సిద్ధిర్దేహలక్షణం చ న ఘటతే. న - జీవస్య దేహాపరిత్యాగాత్- దేహస్యతత్సంకల్పేన ధారణయోగ్యత్వాచ్చ పృథక్సిద్ధిదేహలక్షణోపపత్తేః. అతో మనుష్యాది నామరూపాభిమాన రాగలోభాద్యనుగుణ బహిర్ముఖజ్ఞానప్రసరవజ్జాగరితావస్థజీవవిశిష్టః పరమాత్మా - దేవమనుష్యాదినామ రూపరాగద్వేషలోభమోహాద్యుపాధికబాహ్యాభ్యన్తరాకారాభిమానకాలుష్యవిరహిత జీవశరీరకస్సన్నాత్మన్యనన్తర్భూతఇతి శ్రుత్యర్థః - అప్యయస్య ప్రాప్తిరూపత్వాత్ సారే ఆత్మానమితి ద్వితీయానిర్దేశః. అప్యయస్యస్థానసాపేక్షత్వాత్ స్వస్మిన్ ప్రలీనఇత్యుక్తం భాష్యే. ఏకస్యపరమాత్మన స్థానస్థానిభావవ్యపదేశశ్చాంశభేదాభిప్రాయః ఘటాదేర్లయస్థానస్య ఘటానుపయుక్తస్యాపి పృథివ్యంశస్యహి కారణజాతీయత్వాత్ కారణత్వం - బ్రహ్మణో తు జీవవిశేషవిశిష్టతదితరాంశభేదేన స్థానస్థానిభావో ధర్మ్యైక్యాత్ కారణత్వం; కారణావస్థాన్వయినిధర్మిణ్యన్తర్భూతస్సర్వత్ర సమానః ఔపాధికాకారాభిమానానుగుణజ్ఞానవికాసవజ్జీవవిశిష్టతా కార్యావస్థా - అతదభిమానజీవవిశిష్టతా కారణావస్థా - తత్ప్రలయస్థానభూతస్యపరమాత్మనః కారణావస్థాపేక్షయా లీయమానాంశస్యవిసదృశావస్థాహి నామరూపాద్యుపాధికాకారాభిమానగుణజ్ఞానప్రసరవజ్జీవవిశిష్టతా- తస్మాదౌపాధికాకారానభిమానజీవవిశిష్టతారూపకారణావస్థాశ్రయే స్వాత్మన్యవస్థానం స్వాప్యయ ఇత్యుపపన్నమ్. అతఏవ జీవస్యనిత్యత్వావిరోధశ్చ - జ్ఞానసఙ్కోచవికాసవిశేషవ్యతిరేకేణ జీవత్వప్రహాణాభావాత్; ఆమోక్షాజ్జీవభావస్య స్థిరత్వం హి పరైరప్యభ్యుపేయం - అతస్తదవిరోధేన స్వాప్యయో వర్ణనీయః. తదానీం * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి భేదప్రతిపాదనావిరోధశ్చైవం సతి భవతి. ఏవం విధఏవ ప్రళయో మహాప్రళయో౽పీత్యభ్యుపగన్తవ్యం, జీవబహుత్వానాదిత్వకర్మవాసనాది విశేషస్థిత్యుపగమేన వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదేః పరిహర్తవ్యత్వాత్. నచ * నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇతి జ్ఞాననిత్యత్వశ్రుతివిరోధః- తస్యసంకోచమాత్రవతస్తుచ్ఛత్వాభావాత్. నచ ప్రసరోపలమ్భయోరభావాత్ జ్ఞానద్రవ్యస్యతుచ్ఛత్వం శఙ్కనీయమ్. న హ్యనుల్లిఖితరత్నప్రభాయాః ప్రసరోపలమ్భాభావాన్నాస్తిత్వమ్ *యథా న క్రియతే జ్యోత్స్నా మలప్రక్షాళనాన్మణేః। దోషప్రహాణాన్నజ్ఞానమాత్మనః క్రియతే తథేతిహి స్మృతిః. ఆత్యన్తికప్రళయే౽పి యథోక్తప్రకార ఉపపద్యతే- తదానీం నామరూపాద్యుపాధికాకారాభిమానరూపవిసదృశదశాప్రహాణేన కారణావస్థే పరమాత్మన్యవస్థానాత్. ఔపాధికాకారాభిమానార్హత్వరూపకార్యావస్థావిరహితజీవవిశిష్టత్వం హి పరస్య కారణావస్థత్వం. వికృతివిరహితజీవవిశిష్టత్వమితి యావత్. తన్మహాప్రళయే ముక్తౌ చ సమానమ్. నను * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమితి సుషుప్తౌ ప్రాజ్ఞత్వాజ్ఞత్వరూప వైషమ్యావగమాన్మోక్షే చేశ్వరత్వేశితవ్యత్వాది వైషమ్యస్థిత్యభ్యుపగమాత్. భవదభిమతప్రళయప్రకారో౽నుపపన్న ఇతి. నైవమ్. కారణావస్థామపేక్ష్య విసదృశావస్థాయా వివక్షితత్వాత్. నామరూపాద్యుపాధికాకారాభిమానవిరహితజీవవిశిష్టతా కారణావస్థా- తదపేక్షయా విసదృశావస్థా చ తాదృగభిమానవజ్జీవవిశిష్టతా. తత్ప్రహాణస్య చాత్ర విద్యమానత్వాత్ సుషుప్త్యౌ లయ ఉపపన్నః. మోక్షే చేశితవ్యత్వాకారేణ వైషమ్యం నాత్యన్తిక ప్రళయవిరోధి- ఈశితవ్యతాయా అవస్థారూపత్వాభావాత్. కాదాచిత్కధర్మో హ్యవస్థా. ఈశితవ్యత్వాదితు నిత్యం *స ఈశో౽స్య జగతో నిత్యమేవ నాన్యో హేతుర్విద్యత ఈశనాయ * యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతీత్యా

తస్మాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరంబ్రహ్మ సర్వజ్ఞః పరమేశ్వరః పురుషోత్తమ ఏవ. తదాహ వృత్తికారః * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి సమ్పత్త్యసమ్పత్తిభ్యామేతదధ్యవసీయతే - ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త ఇతి చాహేతి. — ఇతశ్చ న ప్రధానమ్. — ౧౦॥ సూ. —గతిసామాన్యాత్—

ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాఁల్లోకాన సృజత * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిః అగ్నేరాపః అద్భ్యః పృథివీ * తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాదిసృష్టివాక్యానాం యా గతిః, ప్రవృత్తిః; తత్సామాన్యాత్ - తత్సమానార్థత్వాదస్య. తేషు చ సర్వేషు సర్వేశ్వరః కారణమవగమ్యతే- తస్మాదత్రాపి సర్వేశ్వర ఏవ కారణమితి నిశ్చీయతే........ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.

౧౧॥ సూ. —శ్రుతత్వాచ్చ— శ్రుతమేవ హ్యస్యాముపనిషది అస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య ఆత్మత్వేన నామరూపయోర్వ్యాకర్తృత్వం, సర్వజ్ఞత్వం, సర్వశక్తిత్వం సర్వాధారత్వమపహతపాప్మత్వాదికం, సత్యకామత్వం; సత్యసంకల్పత్వంచ * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా * యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్ సమాహితం * త

దిష్ప్రతే. అతో నేశితవ్యత్వాదికమవస్థేతి నైధర్మ్యరూపస్యాపి తస్యాప్రహాణం న దోషః. అతో యథోక్త ఏవ స్వాప్యయః సూత్రం హేతుం పరమసాధ్యేన సంగమయతి (తస్మాదితి) అప్యయస్థానస్య పరమకారణత్వాయాహ (పరంబ్రహ్మేతి) జీవవ్యావృత్త్యర్థం సర్వజ్ఞశబ్దః * ప్రాజ్ఞేనాత్మనేతి హి శ్రుతిః * తదైక్షతేత్యేతత్సంవాదినీ. అప్యయేఽపి జీవనియన్తృత్వజ్ఞాపనార్థమీశ్వరోక్తిః తత్త్వవ్యుదాసార్థం చ పరమేశ్వరశబ్దః. సుషుప్తపురుషవైలక్షణ్యపరో దేవతావిశేషపరశ్చ పురుషోత్తమశబ్దః. వ్యాఖ్యానాన్తరవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తదాహేతి) (సంపత్త్యసంపత్తిభ్యామితి) * సతి సంపద్య న విదుస్సతి సంపద్యామహ ఇతి సత ఆగమ్య న విదుస్సత ఆగచ్ఛామహ ఇత్యుక్తాభ్యాం సంపత్తినిర్గమాభ్యామిత్యర్థః. యద్వా-పరమాత్మని సంపత్త్యా, అన్యత్రాసంపత్త్యా, చేత్యర్థః. స్వాప్యయశబ్దేనాసంపత్తిరప్యభిప్రేతేతి వృత్తికారస్యభావః. ఏతత్ - పరబ్రహ్మకారణత్వమిత్యర్థః............. పూర్వసూత్రే * ప్రాజ్ఞేనాత్మనేత్యాదేస్సుషుప్తివిషయస్య శ్రుత్యన్తరస్య ప్రకృతార్థోపపాదకతయా బుద్ధిస్థత్వాత్ కారణస్య పరమాత్మత్వమపి కారణవిషయైశ్శ్రుత్యన్తరైరుపపాద్యతే......................

౧౦॥సూ. —శ్రీ గతిసామాన్యాత్ శ్రీ— పూర్వం * గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యుక్తత్వాదాత్మశబ్దవతీః శ్రుతీరుదాహరతి (ఆత్మా వా ఇత్యాదినా) తస్య హ వా ఏతస్యేత్యత్రాప్యాత్మశబ్దస్స్మర్యతే * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే * యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదేతి చ. గతిశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రవృత్తిరితి) బోధనవ్యాపారపరః ప్రవృత్తిశబ్దః * భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యత్ర ప్రవృత్తిశబ్దవత్. సమానత్వమర్థద్వారకమిత్యాహ (తత్సమానేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తేషు చేతి) తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి)...............

న కేవలముపనిషదన్తరేషు- అత్రైవ సర్వేశ్వరకారణత్వం స్ఫుటమిత్యాహ.

౧౧॥సూ.—శ్రీ శ్రుతత్వాచ్చ శ్రీ— ఆత్మత్వేన నామరూపవ్యాకర్తృత్వం దర్శయతి (అనేన జీవేనేతి) సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వే * తదైక్షత బహు స్యామిత్యాదివాక్యేన పూర్వమేవ దర్శితే సన్మూలా ఇతి సూచితే, చ ఆధారత్వం దర్శయతి సదాయతనా ఇతి, యచ్చాస్యేతి చ, ధారకత్వం చాత్మత్వేనేతి దర్శయతి (ఐతదాత్మ్యమితి) న హ్యత్ర కారణతయా కార్యాధారత్వమాత్రం వివక్షితమితి భావః. యచ్చేత్యాదికం సత్యకామత్వప్రతిపాదనోపయుక్తం చ. అపహతపాప్మత్వాదిగు

స్మిన్ కామాస్సమాహితాః * ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇతి. తథాచ శ్రుత్యన్తరాణి * న తస్య కశ్చిత్పతిరస్తి లోకే న చేశితా నైవ చ తస్య లిఙ్గం * స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః * సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివదన్యదాస్తే * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా * విశ్వాత్మానం పరాయణం * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం * యచ్చ కించిజ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా। అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్స్థితః * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదీని. తస్మాజ్జగత్కారణవాదివాక్యం న ప్రధానాదిప్రతిపాదనయోగ్యమ్. అతస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిస్సర్వేశ్వరేశ్వరో నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణౌఘమహార్ణవః పురుషోత్తమో నారాయణ ఏవ నిఖిలజగదేకకారణం జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థితమ్. —— అత ఏవ నిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మవాదోఽపి సూత్రకారేణ ఆభిశ్శ్రుతిభిర్నిరస్తో వేదితవ్యః- పారమార్థికముఖ్యేక్షణాదిగుణయోగిజిజ్ఞాస్యంబ్రహ్మేతి స్థాపనాత్. నిర్విశేషవాదే హి సాక్షిత్వమప్యపారమార్థికమ్.

ణాన్ దర్శయతి (ఏష ఆత్మేతి) ఉక్తగుణవైశద్యార్థం, అనుక్తగుణదర్శనార్థం, తదన్తత ఈశ్వరత్వదేవతావిశేషత్వస్ఫుటీకరణార్థం చ పూర్వసూత్రాభిప్రేతాన్యనుదాహృతాని శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహరతి (తథాచేతి) న త్వేతత్సూత్రవిషయవాక్యత్వేన- అస్య సూత్రస్య ఛాన్దోగ్యోపనిషన్మాత్రవిషయత్వం దీపసారయోరపి హ్యుక్తం * శ్రుతమేవ హ్యస్యామేవోపనిషదీతి, నాత్ర క్రమవివక్షా లిఙ్గం - శరీరం * నాశబ్దమిత్యుపక్రమ సూత్రానురోధేన ప్రధానస్యాప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) తేన ఫలితం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి (అతఇతి) సర్వజ్ఞత్వాదయస్సర్గాదికారణత్వోపయోగిగుణాః, శోధకవాక్యోక్తా గుణా నిరస్తనిఖిలేత్యాదినోక్తాః. అనవధికేత్యాదినా పురుషార్థత్వం చ దర్శితమ్, ఓఘశబ్దోఽస్తి చేత్ గుణానామన్యత్రాపర్యవసాయిత్వం దర్శయతి, మహార్ణవశబ్దో గుణేభ్యోఽపి తదాశ్రయస్య మహత్త్వం దర్శయతి; పురుషోత్తమనారాయణశబ్దౌ పురుషసూక్తనారాయణానువాకసిద్ధవిశేషపర్యవసాయిత్వం కారణశోధకవాక్యానాం దర్శయన్తౌ చిదచిద్విలక్షణత్వం తచ్ఛరీరకత్వం చ దర్శయతః (నిఖిలజగదేకకారణమితి) నిఖిలశబ్దేన గగనాదికమపి కబలీకృతమ్. ఏకశబ్దేన నిమిత్తోపాదానత్వే అభిప్రేతే—— ఏషాం సూత్రాణాం బ్రహ్మజ్ఞానవాదినోఽననుగుణత్వం పూర్వముక్తం విస్తరేణాహ (అతఏవేతి) (సూత్రకారేణేతి) న్యాయనిబన్ధనకృతేత్యభిప్రాయః ఆభిరిత్యర్థప్రత్యాయకత్వం వివక్షితమ్. న్యాయానుగృహీతాభిర్విశదార్థాభిశ్శ్రుతిభిరితి భావః. కించ - ప్రామాణికస్యాప్రామాణికత్వాభిమానాదపసిద్ధాన్తతా, సిద్ధాన్తస్యాపి భ్రాన్తిమూలత్వాదప్రామాణికతా చ లోకే దృష్టేతి తదుభయవ్యవచ్ఛేదార్థస్సూత్రకారశ్రుత్యోర్నిర్దేశః (నిరస్తో వేదితవ్య ఇతి) నిరాసః ఫలిత ఇత్యర్థః. అత ఏవేత్యుక్తం వివృణోతి (పారమార్థికేతి) ఈక్షణస్యాపారమార్థికత్వే సాఙ్ఖ్యాభిమతం ప్రధానమేవ బ్రహ్మ స్యాత్ - శుక్తిత్వాపారమార్థ్యే హి రజతమేవ పరమార్థస్స్యాదితి సాఙ్ఖ్యనిరాసోఽనుపపన్నస్స్యాదితి పారమార్థికశబ్దాభిప్రాయః. సచ్ఛబ్దోక్తస్వరూపస్య సంశయసహత్వాత్ తదతిరిక్తేన వ్యావర్తకేన భావ్యమితి గుణశబ్దస్య భావః. అతస్సదాదిశబ్దానాం సాఙ్ఖ్యాభిమతప్రధానపరత్వవ్యవచ్ఛేదసిద్ధ్యర్థమీక్షణాదిగుణతత్పారమార్థికత్వవివక్షావద్భిస్సూత్రైర్నిర్విశేషనిరాసః ఫలిత ఇత్యర్థః * తదైక్షతేత్యాదివాక్యాని సాక్షిత్వమాత్రపరాణి- న తు గుణవిశేషపరాణి - సాక్షిత్వమాత్రేణాపి సూత్రాభిమతాప్రధానవ్యావృత్తిస్సిధ్యతీత్యత్రాహ (నిర్విశేషేతి) సచ్ఛబ్దోపస్థాపితవిమతిపదస్వరూపాతిరేకేణ సాక్షిత్వమప్యపారమార్థికం త్వన్మత ఇత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వాభావే సాక్షిత్వమపి న సిధ్యతీతి ప్రాగేవోక్తమిత్యపి శబ్దాభిప్రాయః అపారమార్థిక

వేదాన్తవేద్యంబ్రహ్మజిజ్ఞాస్యతయాప్రతిజ్ఞాతం- తచ్చ చేతనమితి* ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదిభిస్సూత్రైః ప్రతిపాద్యతే చేతనత్వంనామ చైతన్యగుణయోగః, అతఈక్షణగుణవిరహిణః ప్రధానతుల్యత్వమేవ. కించ- నిర్విశేషప్రకాశమాత్రబ్రహ్మవాదే తస్య ప్రకాశత్వమపి దురుపపాదం - ప్రకాశోహినామ స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతామాపాదయన్ వస్తువిశేషః. నిర్విశేషస్య వస్తునస్తదుభయరూపత్వాభావాత్ ఘటాదివదచిత్త్వమేవ. తదుభయరూపత్వాభావేపి తత్క్షమత్వమస్తీతిచేత్. తన్న, తత్క్షమత్వం హి తత్సామర్థ్యమేవ- సామర్థ్యగుణయోగే హి నిర్విశేషవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్. అథ శ్రుతిప్రామాణ్యాదయమేకో విశేషోఽభ్యుపగమ్యత ఇతిచేత్ -హన్త తర్హి తత ఏవ సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తిత్వం, సర్వేశ్వరేశ్వరత్వం, సర్వకల్యాణగుణాకరత్వం, సకలహేయప్రత్యనీకతే, త్యాదయస్సర్వేఽభ్యుపగన్తవ్యాః. శక్తిమత్త్వం చ కార్యవిశేషానుగుణత్వం- తచ్చ కార్యవిశేషైకనిరూపణీయమ్. కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే తదేకనిరూపణీయం శక్తిమత్త్వమపి నిష్ప్రమాణకం స్యాత్. కించ-నిర్విశేషవస్తువాదినో వస్తుత్వమపి నిష్ప్రమాణం- ప్రత్యక్షానుమానాగమస్వానుభవాస్సవిశేషగోచరా ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్.

త్వే కింస్యాదిత్యత్రాహ (వేదాన్తేతి) నహ్యారోపితాకారస్తత్త్వావేదకప్రమాణవిషయః. నచార్వాచీనం బ్రహ్మజిజ్ఞాస్యతయా ప్రతిజ్ఞాతమితిభావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) తతోపి కిం - నహ్యస్మాభిరచేతనముచ్యత ఇత్యత్రాహ (చేతనత్వంనామ చైతన్యగుణయోగ ఇతి) ఈక్షితృత్వం హి న చిద్రూపతామాత్రమిత్యభిప్రాయః. నిర్విశేష నిరాసస్యఫలితత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) నహ్యత్ర చిద్రూపతామాత్రేణ ప్రధానవ్యావృత్తిస్సూత్రితా - అపి త్వీక్షణగుణయోగేన. తదనభ్యుపగచ్ఛతో వ్యావర్తకాభావే వ్యావృత్తిరేవ న స్యాదిత్యర్థః. పారమార్థికేత్యాదినా ఏతదధికరణవిరోధ ఉక్తః. వేదాన్తేత్యాదినా పూర్వాధికరణైర్విరోధ ఉక్తః. యద్వా - స్వరూపమేవ సాక్షిత్వం న ధర్మః. అతో నాపారమార్థికమిత్యత్రాహ (వేదాన్తేతి) స్వరూపమేవ చేత్తత్పూర్వసూత్రైస్సిద్ధమితి ప్రతిపాద్యాధిక్యాభావాత్ * ఈక్షతేరిత్యాదిసూత్రవైయర్థ్యమిత్యభిప్రాయః- స్వరూపవిశేషః ప్రతిపన్న ఇతిచేత్ - కింస్వరూపమేవ విశేషః. ఉత స్వరూపస్య విశేషః. ప్రథమే ప్రాగుక్తదోషః ద్వితీయే సవిశేషత్వమ్. పూర్వసూత్రేషు బ్రహ్మ కారణాత్మనా సిద్ధం - న తు చేతనరూపేణ అతః* ఈక్షతేరిత్యాదిసూత్రాణామారమ్భణీయత్వమితి శఙ్కాయాం చేతనరూపేణ ప్రతిపాద్యత్వమభ్యుపగచ్ఛన్నాహ (తచ్చేతి) చేతనతయా ప్రధానవ్యావృత్తిశ్చైతన్యగుణవిరహే న సిధ్యతీతి వక్తుం చేతనత్వం శోధయతి (చేతనత్వంనామేతి) గుణశబ్దో ధర్మపరః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) వ్యావర్తకాభావాద్వ్యావృత్త్యసిద్ధిరిత్యర్థః. చేతనశబ్దస్య స్వరూపమాత్రపరత్వే అధికరణారమ్భవైయర్థ్యమర్థసిద్ధమ్. న ప్రధానతుల్యత్వం - ప్రకాశత్వాభ్యుపగమాత్ - యథాఽత్మధర్మభూతజ్ఞానస్య జ్ఞానాన్తరాయోగేప్యచిద్వ్యావృత్తిస్తద్వన్మతే - తద్వదిత్యత్రాహ (కించేతి) కథం దురుపపాదత్వమిత్యత్రాహ (ప్రకాశోహీతి) వ్యవహారయోగ్యతా - వ్యవహారప్రతిసంబన్ధితా. తదుభయరూపత్వాభావాత్, స్వవ్యవహారహేతుత్వపరవ్యవహారహేతుత్వాభావాదిత్యర్థః. అథ తదుభయక్షమత్వం శఙ్కతే (తదుభయేతి) తత్క్షమత్వమభ్యుపగమ్య దూషణమాహ (తన్నేతి) పరస్యాగతిత్వం దర్శయితుమాహ (అథేతి) పరిహరతి (హన్తతర్హీతి) తత్క్షమత్వమేవ నాస్తీత్యాహ (శక్తిమత్త్వంచేతి) కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే- స్వపరవ్యవహారయోగ్యతాపాదనాభావే. నిరూపకాభావే నిరూప్యాభావ ఇత్యర్థః- వస్తుత్వే సంభవత్యపి ప్రధానతుల్యత్వముక్తమ్. అథ వస్తుత్వమేవ న సిధ్యతీత్యాహ (కించేతి) వస్తుత్వం - తుచ్ఛవ్యావృత్తత్వమ్. కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రత్యక్షేతి) ప్రత్యక్షాన్తర్భూతస్యాపి స్వానుభవస్య పృథక్ప్రమాణత్వం పరమతాభ్యుపగమేనోక్తమ్. సవిశేషగోచరాః వస్తుతస్సవిశేషభూతార్థగోచరా ఇత్యర్థః, వస్తుత్వం చిదచిత్సాధారణమ్. తచ్చ తుచ్ఛవ్యావృత్తత్వమ్. తన్న సిధ్యతీత్యర్థః.

తస్మాద్విచిత్రచేతనాచేతనాత్మకజగద్రూపేణబహుస్యామితీక్షణక్షమః పురుషోత్తమ ఏవ జిజ్ఞాస్య ఇతి సిద్ధమ్॥

పరపక్షదూషణానన్తరం స్వపక్షం నిగమయతి (తస్మాదితి) ....

పరైస్త్వేవం సూత్రయోజనా కృతా- ప్రధానం న ప్రతిపాద్యం- అశబ్దం హి తత్ - శబ్దేన ప్రతిపాదయితుమశక్యం హి తత్
అశక్యత్వం చ ఈక్షతిశ్రవణాదితి. నైషా చితా- ప్రతిజ్ఞావాక్యధర్మ్యుపస్థాపక శబ్దస్యాధ్యాహార్యత్వాత్ - అశబ్దం హి తదిత్యు
క్తేపి హేత్వన్తరసాకాఙ్క్షత్వాచ్చ, *నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ *ఆనుమానికమప్యేకేషామిత్యాదిసూత్రేషు ఆనుమానికాది
శబ్దవదశబ్దశబ్దస్యాప్యవయవార్థముఖేన ధర్మ్యుపస్థాపనక్షమతయాఽధ్యాహారనిరపేక్షత్వాత్, దవయవశక్త్యైవానుమానాకా
రావగమరూపపూర్వపక్షబీజస్య సూత్రేణైవ ద్యోతమానత్వసిద్ధేశ్చ భాష్యకారాభిమతా యోజనా సాధీయసీ * గౌణశ్చే
న్నాత్మశబ్దాదిత్యత్రాత్మశబ్దస్య స్వరూపపరత్వమాశ్రిత్య- జీవం నిర్దిశ్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్వరూపత్వేన వ్యపదేశాద్గౌణమీక్షణ
మిత్యప్యయుక్తమ్. తస్యామోఘేక్షణత్వాయోగాత్ సూత్రాస్వారస్యాచ్చ, న హి గౌణశ్చేన్న జీవశబ్దాదిత్యుక్తమ్. స్వ
రూపపరశ్చాత్మశబ్దస్సాపేక్షః - జీవవాచిపద సమభివ్యాహారేణ వినా తస్యాచిద్వ్యావర్తనాసామర్థ్యాత్ చేతనపరస్త్వా
త్మశబ్దః- * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి చిదచిదాత్మకసమస్తప్రపఞ్చం ప్రత్యాత్మత్వం దర్శయన్నచిద్వ్యావర్తనేఽపీ
వనిరాకాఙ్క్షః. అతస్సాకాఙ్క్షహేతునిర్దేశాదపి నిరాకాఙ్క్షహేతునిర్దేశో వరమితి తస్యాపి సూత్రస్య యథోక్త ఏవార్థః. చి
దచిదాత్మకసమస్తజగదన్తరాత్మవాచిన ఆత్మశబ్దస్య మమాత్మా భద్రసేన ఇతివన్ముఖ్యార్థానుపపత్త్యభావేన గౌణత్వశఙ్కా
నుదయాత్, ఆత్మశబ్దో న గౌణ ఇతి ప్రతిజ్ఞావాక్యాన్తరనిరపేక్షత్వాచ్చ, తృతీయం సూత్రమపి పరమసాధ్యహేతువాచీతి
యుక్తం. సర్వవేదాన్తానామైకకణ్ఠ్యం దర్శయతా గతిసామాన్యసూత్రేణైవ శ్వేతాశ్వతరవాక్యస్యాపి క్రోడీకృతత్వా
చ్ఛ్వేతాశ్వతరవాక్యస్య *శ్రుతత్వాదితి సూత్రవిషయత్వాశ్రయణమయుక్తమ్.—యత్తూక్తం యాదవప్రకాశీయైః- స
తా సంపన్న ఇతి సత్ప్రాప్తిమాత్రముక్తం, న త్వైక్యం- సచ్ఛబ్దస్య ప్రధానపరత్వేపి సతి సంపత్తిర్ఘటతే. స్వాప్యయశ్చ సర్వే
షాం జీవానాం పృథక్ పృథక్స్వస్మిన్నప్యయో భవతీతి శఙ్కాపరిహారాయ సుషుప్తౌ సర్వజీవానాం గన్తవ్యస్య వస్తున ఏక
త్వం, తత్ర సతి తేషామైక్యాపత్తిశ్చ గతిసామాన్యసూత్రేణోచ్యతే- విషయశ్చ * యథా సోమ్య మధు మధుకృతో నిస్తిష్ఠన్తి
నానాత్యయానాం వృక్షాణాం రసాన్ సమవహారమేకతాం సంగమయన్తి తే యథా తత్ర న వివేకం లభన్తే అముష్యాహం వృక్ష
స్య రసోస్మి అముష్యాహం వృక్షస్య రసోస్మీతి ఏవమేవ ఖలు సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతి సంపద్య న విదురితి వాక్యమితి. తద
ప్యయుక్తమ్-తథా హి- దృష్టాన్తానుగృహీతమేకతామవగమయత్ * సతి సంపద్యేత్యాదివాక్యం కిం కారణత్వముపజీవ్య స
తః ప్రధానత్వవ్యుదాసకం- ఉత కారణత్వమనుపజీవ్య. ప్రథమే గతిసామాన్యసూత్రవైయర్థ్యం స్యాత్ - స్వాప్యయస్య కార
ణత్వాపత్తిరూపతయా స్వాప్యయసూత్రేణైవ ప్రధానత్వవ్యుదాససిద్ధేః. దృష్టాన్తవైఘట్యం చ- బహూనాం రసానామే
కస్మిన్ కారణే లయస్య నిదర్శితత్వాభావాత్. రసవతామవయవానాం మధుత్వరూపేణ సమానరసత్వాపత్తిరేవ హి త
త్ర దృశ్యతే. ద్వితీయే చ జీవానాం కీదృశమేకత్వం సతః ప్రధానత్వవ్యుదాసకమ్. న తావజ్జీవత్వప్రహాణేన సతైకత్వం- జీ
వత్వప్రహాణస్య భవతాఽనభ్యుపగమాత్ - జీవనిత్యత్వశ్రుతివిరోధాత్ * (ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిం
చన వేద నాన్తరమిత్యజ్ఞస్య జీవస్య తదా (ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వశ్రవణవిరోధాత్, పునరపి వ్యవస్థితకర్మఫలభోగాద్యనుపపత్తే
శ్చ. న చ సద్రూపేణైకత్వం - తజ్జాగ్రద్దశాయామప్యస్తీతి తదానీమివ జీవానాం స్వాపే స్వస్వరూపావస్థానప్రధాన
సంసర్గయోరవిరోధాదభిమతాసిద్ధేః. న చ దేవత్వమనుష్యత్వరాగద్వేషాదిబాహ్యాభ్యన్తరవికల్పాభిమానవిరహేణై
కత్వం - తస్యాపి స్వస్వరూపావస్థానప్రధానసంసర్గయోరవిరోధిత్వేన సంపత్త్యప్యయాధికరణస్య స్వస్వరూపప్ర
ధానవ్యతిరేకాసిద్ధేః. అతస్సూత్రవైయర్థ్యశఙ్కాపరిహారాసిద్ధ్యో, రన్యతరానవశ్యంభావాత్ పరోక్తార్థపరత్వం సూ

ఏవంజిజ్ఞాసిత(వ్య)స్యబ్రహ్మణశ్చేతనభోగ్యభూతజడరూపసత్త్వరజస్తమోమయప్రధానాద్వ్యావృత్తి
రుక్తా - ఇదానీంకర్మవశ్యాత్త్రిగుణాత్మకప్రకృతిసంసర్గనిమిత్తనానావిధానన్తదుఃఖసాగరనిమజ్జనే
నాశుద్ధాచ్ఛుద్ధాచ్చప్రత్యగాత్మనోఽన్యన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకనిరతిశయానన్దంబ్రహ్మేతి ప్రతిపా
ద్యతే.—౧౩॥ సూ ——శ్రీ ఆనన్దమయోభ్యాసాత్ శ్రీ—— తైత్తిరీయాఅధీయతే * స
వాఏషపురుషోన్నరసమయఇతిప్రకృత్య * తస్మాద్వాఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్ అన్యోన్తరఆత్మానన్ద
మయఇతి. తత్రసన్దేహః - కిమయమానన్దమయోబన్ధమోక్షభాగినః ప్రత్యగాత్మనోజీవశబ్దాభిలపనీ
యాదన్యః పరమాత్మా- ఉతసఏతి. కింయుక్తమ్. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః * తస్యైషఏవశారీరఆత్మేత్యాన
న్దమయస్యశారీరత్వశ్రవణాత్. శారీరోహిశరీర(ప్రతి)సమ్బన్ధీజీవాత్మా.

త్రిస్యాయుక్తమ్. యచ్చ * శ్రుతత్వాదితిసూత్రస్యప్రతిజ్ఞావాక్యప్రభృతి * సయఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిత్యాదివాక్య
జాతంవిషయతయోపాత్తం- తదప్యయుక్తం * ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ * నాత్మశబ్దాదిత్యాదిభిస్సూత్రైపదైస్స్వపునరుక్తిప
సఙ్గాత్. అతస్సూత్రాణాంయథోక్తఏవార్థః. ——ఈక్షత్యధికరణంసమాప్తమ్——
అథోత్తరాధికరణస్యపూర్వాధికరణేనసఙ్గతిమాహ(ఏవంజిజ్ఞాసితస్యేతి)జగత్కారణస్యనిరూపణీయత్వేచతుస్సూత్ర్యా
సిద్ధేప్రత్యక్షాది సిద్ధతయాప్రసిద్ధ్యతిశయాదచేతనేప్రథమమవతరన్తీబుద్ధిరీక్షణాదిభిస్తతోవ్యావర్త్యచేతనవస్త్వభిముఖీ
కృతా. ఇదానీమచేతనాపేక్షయా ప్రసిద్ధిమాన్ద్యేపి పరమాత్మాపేక్షయా ప్రసిద్ధతరేఽహంప్రత్యయసిద్ధే ప్రత్యగా
త్మన్యవతరన్తీబుద్ధిర్వ్యావర్త్యతఇత్యర్థః. ౧౩॥ సూ ——శ్రీ ఆనన్దమయోభ్యాసాత్ శ్రీ—— కారణవిష
యస్య * తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఇతివాక్యస్యోత్తరత్రచోద్యపరిహారముఖేనోదాహరిష్యమాణత్వాత్ ప్రథమమా
త్మశబ్దవ్యాఖ్యానోపక్రమఘటితం * సవాఏషపురుషఇత్యాదికముపాత్తం. అతఏవహిప్రబన్ధా(న్తే) న్తరే)* తస్మాద్వాఇ
త్యాదికముదాహృతమ్ (తత్రేతి) శారీరత్వానన్దప్రాచుర్యాభ్యాం సంశయఇత్యభిప్రాయః. సద్విద్యాయాం * జీవే
నాత్మనేతి సామానాధికరణ్యమత్రపూర్వపక్షోత్థానబీజమితి సూచనార్థంజీవశబ్దాభిలపనీయాదితిపదమ్. కింకారణవాది
నస్సర్వేవేదాన్తాః పరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపపరాః - ఉతతద్విలక్షణపరాఇతి ప్రథమవిచారః తదర్థమానన్దమయః
కింపరిశుద్ధావస్థః ప్రత్యగాత్మా - ఉతపరమాత్మేతి. తదర్థమిహప్రతిపన్నశ్శరీరసంబన్ధః కింజీవాత్మాసాధారణః - ఉతన. త
దర్థంమయట్ కింస్వార్థికత్వవికారార్థకత్వయోరన్యతరవాన్ - ఉతప్రాచుర్యార్థః. తదర్థంకింవికారాద్యర్థానుగుణ
హేతవోనురోద్ధవ్యాః - ఉతప్రాచుర్యార్థానుగుణహేతవః- విజ్ఞానమయశబ్దః కింవిజ్ఞానమాత్రపరః. ఉతజీవపరః-
తదర్థంతత్రమయట్ కింస్వార్థికః - ఉతన. తదర్థం * విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతఇతివిజ్ఞానశబ్దః కిఞ్జ్ఞానమాత్రేవర్తతే - ఉ
తజ్ఞానగుణకే ప్రత్యగాత్మనీతి. పూర్వేకల్పాః పూర్వపక్షాః- ఇతరేతురాద్ధాన్తాః. యదావికారార్థత్వాద్యనుగుణహే
తవోఽనురోద్ధవ్యాస్తేనమయట్ స్వార్థికోవికారార్థోవాభవతి - తదానిరతిశయప్రాచుర్యప్రతిపత్తేరానన్దమాత్రస్య
జీవేసంభవాత్ స్వతోజీవానుగుణతయాప్రతిపన్నస్యశరీరసంబన్ధస్యజీవాసాధారణత్వే విరోధాభావాదానన్దమయోజీ
వః- యదాచశ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దోవిజ్ఞానమాత్రపరః - తదావిజ్ఞానమయశబ్దస్యాపిస్వార్థికమయడన్తత్వేనవిజ్ఞానమాత్ర
పరత్వాద్విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధిపరత్వసంభవాత్ తదన్తరఆనన్దమయః ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వపక్షేఫలఫలిభావః. రా
ద్ధాన్తేతుయదాప్రాచుర్యార్థానుగుణహేతవోఽనురోద్ధవ్యాస్తేనానన్దమయఇత్యత్రమయట్ప్రాచుర్యార్థః. తదానీ
మానన్దప్రాచుర్యస్య నిరవధికతయాఽవగతస్యశ్రుతవిరుద్ధాశ్రుతోపాధికల్పనాయోగేన స్వతోనిరతిశయస్య జీవా
త్మన్యసంభవాత్ తద్విరోధేన శరీరసంబన్ధస్య జీవాసాధారణకర్మమూలత్వాభావాచ్చనానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా,

ననుచజగత్కారణతయాప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణస్సుఖప్రతిపత్త్యర్థమన్నమయాదీననుక్రమ్య తదేవజగత్కారణమానన్దమయఇత్యుపదిశతిజగత్కారణంచ*తదైక్షతేతీక్షణశ్రవణాత్సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరఇత్యుక్తం సత్యముక్తంసతుజీవాన్నాతిరిచ్యతే*అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య*తత్త్వమసిశ్వేతకేతో ఇతికారణతయానిర్దిష్టస్యజీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్.సామానాధికరణ్యంహ్యైకత్వప్రతిపాదనపరం-యథాసోయందేవదత్తఇత్యాదౌ.ఈక్షాపూర్వికాచసృష్టిశ్చేతనస్యజీవస్యోపపద్యతఏవ;అతః*బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితిజీవస్యాచిత్సంసర్గవియుక్తం స్వరూపంప్రాప్యతయోపదిశ్యతే,అచిద్వియుక్తస్వరూపస్యలక్షణమిదముచ్యతే * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి. తదుప్రాప్తిరేవహిమోక్షః-నహవైసశరీరస్యసతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరంవావసన్తంనప్రియాప్రియేస్పృశతఇతి. అతోజీవస్యావిద్యావియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయాప్రక్రాన్తమానన్దమయఇత్యుపదిశ్యతే - తథాహి - శాఖాచన్ద్రన్యాయేనాత్మస్వరూపందర్శయితుం * అన్నమయఃపురుషఇతి శరీరంప్రథమంనిర్దిశ్య తదన్తరభూతం త

ద్యథాచక్షురాకస్థవిజ్ఞానశబ్దోవిజ్ఞానగుణకేప్రత్యగాత్మనివర్తతే-తదావిజ్ఞానశబ్దస్యాపిప్రాచుర్యార్థమయడన్తతయాప్రత్యగాత్మవాచిత్వాచ్చ తదన్తరఆనన్దమయః పరమాత్మేతి, ఫలఫలిభావః. పూర్వపక్షోత్థానమాక్షిపతి (నన్వితి) (సుఖప్రతిపత్త్యర్థమన్నమయాదీననుక్రమ్యేతి) అనేన జగత్కారణప్రకరణస్యావిచ్ఛిత్తిర్ద్యోతితా (తదేవజగత్కారణమితి) వక్ష్యమాణపర్యాలోచనయావిభూతి ప్రకర్షాధీనాతిశయితానన్దస్యాశ్రయత్వోపపాదకం సకలజగత్కారణత్వమితిభావః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (జగత్కారణంచేతి) జ్ఞానశక్త్యుపయోగజ్ఞాపనాయ జగత్కారణమితి పునరుపాదానమ్. పరిహరతి (సత్యమితి) చేతనత్వాదావభ్యుపగమః, జీవాదతిరేకేవివాదః. సామానాధికరణ్యనిర్దేశోస్తు-తతః కింజీవాదవైలక్షణ్యస్యేత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యమితి) ఈక్షతిశ్రవణాజ్జీవవిలక్షణత్వముక్తమిత్యత్రాహ (ఈక్షేతి) ఉపపద్యతఏవేత్యేవకారః అస్వారస్యసూచకః. సాక్షిత్వమేవేక్షితృత్వమితిభావః * భేదవ్యపదేశాచ్చేతిభేదవ్యపదేశం సిద్ధాన్తహేతుం వదతాసూత్రకారేణైక్యవ్యపదేశస్య పూర్వపక్షహేతుత్వం వివక్షితమిత్యవగమ్యతే. ఏవముత్థానోపపత్తేస్సూత్రహేతవశాచ్చైక్యవ్యపదేశః పూర్వపక్షహేతుతయోపన్యస్తః. ఏవంపూర్వాధికరణేన జీవవ్యతిరేకాసిద్ధేరధికరణాన్తరమారమ్భణీయమితిభావః నను * బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమిత్యత్రబ్రహ్మప్రాప్యంశ్రూయతే- అనన్తరంలక్షణంకథ్యతే - తత్రసత్యత్వమానన్త్యంచానర్థ్యాభూతమ్, జీవస్యనిత్యప్రాప్తత్వాత్ ప్రాప్యత్వమనుపపన్నం, జ్ఞాతత్వాల్లక్షణంచనవాచ్యం, సత్యత్వానన్త్వరూపలక్షణవిశేషశ్చ నైకరూపజ్ఞానస్య పరిచ్ఛిన్నస్యనోపపద్యతే. అతఃపరమాత్మైవ ప్రతిపాద్యతఇతిశఙ్కాంపరిహరన్పూర్వపక్షమాహ (అతోబ్రహ్మవిదితి) అతఃశారీరత్వశ్రవణాత్-సామానాధికరణ్యబలేనైక్యస్యప్రతిపన్నత్వాచ్చాచిద్వియుక్తస్వరూపప్రాప్యతాపరత్వంకల్ప్యమిత్యర్థః. లక్షణకథనం తత్ప్రతిపత్త్యర్థం, తద్విశేషాక్తిశ్చాచిద్వియుక్తేస్వరూపేసంభవతీత్యాహ (అచిద్వియుక్తేతి) నకేవలంశారీరత్వసామానాధికరణ్యబలాదచిద్వియుక్తస్వరూపస్యప్రాప్యత్వం - కింతు కణ్ఠోక్తంచేత్యాహ (తదుప్రాప్తేతి)హిశబ్దఃశ్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకః. యద్వా - స్వరూపస్యైవాపాధికాకారనివృత్తిమాత్రపరమోక్షశబ్దస్వారస్యసూచకఃశ్రుతిమేవదర్శయతి (నహవాఇతి) ఇతి- శ్రవణాదితి శేషః ప్రాప్యత్వానుగుణపురుషార్థతాందర్శయన్నిగమయతి(అతఇతి) నను నాత్రాచిద్వియుక్తజీవస్వరూపముపదిశ్యతే * సవాఏషపురుషోన్నరసమయఇతి శరీరసంబన్ధశ్రవణాదపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వ శ్రవణాచ్చేత్యత్రాహ (తథాహీతి) శరీరముపలక్షణమాత్రం - నతువిశేషణమితి తద్వియోగేనాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదికముపదిశ్యతఇత్యర్థః (తదన్తరభూతాంచబుద్ధిమితి) ప్రాణమయమనోమయయోర్మధ్యయోః ప్రత్య

స్యధారకం పఞ్చవృత్తిప్రాణం, తస్యాప్యన్తరభూతంమనః, తదన్తరభూతాంచబుద్ధిం * ప్రాణమయో * మనోమయో * విజ్ఞానమయఇతి తత్రతత్రబుద్ధ్యవతరణక్రమేణనిర్దిశ్య సర్వాన్తరభూతం జీవాత్మానం * అన్యోన్తరఆత్మానన్దమయఇత్యుపదిశ్యాన్తరాత్మపరంపరాం సమాపయతి - అతో జీవాత్మస్వరూపమేవ * బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ - తదేవానన్దమయఇత్యుపదిష్టమితి నిశ్చీయతే—— ననుచ * బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే. నైవమ్. బ్రహ్మణస్స్వస్వభావవిశేషేణ పురుషవిధత్వ రూపితంశిరఃపక్షపుచ్ఛరూపేణ వ్యపదిశ్యతే. యథాఽన్నమయో దేహోఽవయవీస్వస్మాదనతిరిక్తైః స్వావయవైరేవ * తస్యేదమేవ శిరఇత్యాదినాశిరఃపక్షపుచ్ఛవత్తయానిదర్శితః - తథా ఆనన్దమయంబ్రహ్మాపిస్వస్మాదనతిరిక్తైఃప్రియాదిభిర్నిదర్శితం - తత్రావయవత్వేనరూపితానాం ప్రియమోదప్రమోదానన్దానామాశ్రయతయాఽఖణ్డరూపమానన్ద మయం * బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతే. యదిచానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మాభవిష్యత్ - తస్మాద్వాఏతస్మాదానన్దమయాదన్యోన్తర ఆత్మాబ్రహ్మేత్యపినిరదేక్ష్యత; నచైవం నిర్దిశ్యతే. ఏతదుక్తంభవతి- * బ్ర

యస్య స్వార్థికత్వాద్విజ్ఞానమయఇత్యత్రాపి మయట్ స్వార్థికః * విజ్ఞానం యజ్ఞంతనుతఇతి మయడన్తత్వంవినావక్ష్యమాణత్వాత్ * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు * బుద్ధింతుసారథింవిద్ధీతి బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దయోరేకార్థత్వేన ప్రయోగాచ్చ విజ్ఞాయతేఽనేనేతివ్యుత్పత్త్యావిజ్ఞానంబుద్ధిరితిభావః. కిమర్థమన్నమయాదినిర్దేశఇత్యత్రాహ (తత్రతత్రబుద్ధ్యవతరణేతి) అవచ్ఛిన్నానన్దత్వమపి పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్యసంభవతీత్యర్థసిద్ధమ్. శారీరత్వశ్రవణాజ్జీవసామానాధికరణ్యా, ద్విజ్ఞానమయశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వాత్, ప్రాప్యత్వాదేః పరిశుద్ధస్వరూపేప్యుపపన్నత్వాచ్ఛరీరస్యోపలక్షణత్వేన తద్వియుక్తస్వరూపేణ ప్రాప్యత్వాదిసంభవాత్, మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వేన వికారపరత్వాభావాచ్చ, పరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపవిషయమిదంవాక్యమితి పూర్వపక్షసఙ్గ్రహః, తత్రద్వౌ హేతూ సాధకౌ - అన్యేతు శఙ్కాతదూషణాన్యథాసిద్ధిరూపాః—— ఏవమానన్దమయశబ్దస్య ప్రత్యగాత్మపరత్వవాదినంపూర్వపక్షిణంసాంఖ్యంమృషావాదిపక్షస్థశ్చోదయతి (ననుచేతి) తస్యపుచ్ఛమితిషష్ఠ్యాఽవయవిసంబన్ధప్రతీతేస్సంబన్ధస్య ద్వినిష్ఠతయా, ప్రతిష్ఠాతద్వద్భావేనచ, వ్యతిరేకావగమాదన్యత్వమిత్యర్థః పరిహరతి (నైవమితి) * అన్వయంపురుషవిధఇతి శ్రుతివాక్యస్మరణార్థం పురుషవిధత్వరూపితమిత్యుక్తం - పురుషవిధత్వేనరూపితమ్. అనతిరిక్తత్వముపపాదయతి (యథేతి) ప్రకరణేస్వస్మాదనతిరిక్తైస్స్వావయవైఃపుచ్ఛప్రతిష్ఠాత్వరూపణదర్శనాత్ అత్రాపిపుచ్ఛప్రతిష్ఠాత్వేన రూపితం బ్రహ్మాఽనన్దమయాదనతిరిక్తమిత్యర్థః. షష్ఠీనిర్దేశస్సముదాయతదేకదేశత్వనిబన్ధనతయోపపన్నఇతిభావః నను * ఆనన్దఆత్మేత్యానన్దోఽవయవిత్వేనరూపితః - నత్వవయవత్వేన - తత్కథముచ్యతే అవయవత్వేన రూపితానాం ప్రియమోద ప్రమోదానన్దానామితి. నైషదోషః - ఆత్మశబ్దస్యస్వవాచిత్వాభావాత్, కాయస్యమధ్యభాగోహ్యాత్మశబ్దవాచ్యః * దశహస్త్యాఅఙ్గుళయోదశపాద్యాద్వావూరూ ద్వౌబాహూపఞ్చవింశఆత్మా ఇత్యాదౌ తథాప్రయోగదర్శనాత్. అతఏవతస్యానన్దఆత్మేతిషష్ఠ్యావ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యం సిధ్యతి. తస్మాదానన్దో మధ్యభాగత్వేనరూపితః. నన్వేవమపి పుచ్ఛతయానిర్దిష్టం బ్రహ్మేత్యఙ్గీకృతంస్యాత్. తతఃకిం, తర్హి కింనిరసనీయమ్, ఆనన్దమయస్యాబ్రహ్మత్వమ్. అతస్తన్నిరాసముఖేనపుచ్ఛస్య తదన్తర్భావోఽభిధీయతే, హేత్వన్తరమాహ (యదిచేతి) ననుతస్మాద్వాఏతస్మాదానన్దమయాదన్యోన్తరఆత్మా బ్రహ్మేత్యన్తరాత్మతయైవభేదోవక్తవ్యఇతి నహ్యస్తినియమః * పృథగాత్మానంప్రేరితారం * పతింవిశ్వస్యేత్యాదిషడ్వాన్యవర్తకాకారాన్తరేణాప్యన్యత్వప్రతిపాదనసంభవాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) ప్రకరణస్య తత్తదన్త

హ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి లక్షణతస్సకలేతరవ్యావృత్తాకారం ప్రతిపాద్య తదేవ * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దిశ్య తస్య సర్వాన్తరత్వేనాత్మత్వం వ్యఞ్జయద్వాక్యమన్నమయాదిషు తత్తదన్తరతయా ఆత్మత్వేన నిర్దిష్టాన్ ప్రాణమయాదీనతిక్రమ్య * అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశమానన్దమయే సమాపయతి - అత ఆత్మశబ్దేన ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మానన్దమయ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి. ననుచ * బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా * అసన్నేవ భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ । అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదురితి బ్రహ్మజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామాత్మనస్సద్భావాసద్భావౌ దర్శయతి - నానన్దమయజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామ్. నచానన్దమయస్య ప్రియమోదాదిరూపేణ సర్వలోకవిదితస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా యుక్తా. అతో నానన్దమయమధికృత్యాయం శ్లోక ఉదాహృతః- తస్మాదానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మ; నైవమ్. * ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా * పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా * అథర్వాఙ్గిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా * మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా తత్ర తత్రోదాహృతాః * అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే ఇత్యాదిశ్లోకా యథా న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరాః - అపి త్వన్నమయాదిపురుషప్రతిపాదనపరాః - ఏవమత్రాప్యానన్దమయస్యాయం * అసన్నేవేతి శ్లోకః - నానన్దమయవ్యతిరిక్తస్య పుచ్ఛస్య. ఆనన్దమయస్యైవ బ్రహ్మత్వేపి ప్రియమోదాదిరూపేణ రూపితస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా యుక్తైవ పుచ్ఛబ్రహ్మణోఽప్యపరిచ్ఛిన్నానన్దతయైవ హ్యప్రసిద్ధతా.

రతయైవానన్యత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్తత్ప్రకరణస్థేన వాక్యేన తాదృశేన భవితవ్యమిత్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్య శ్రుత్యైవ వ్యాఖ్యానం కృతమితి కథమవగమ్యత ఇతి శఙ్కాయాం స్వోక్తస్య స్వయమేవ వ్యాఖ్యానం ప్రకరణసిద్ధమితి దర్శయితుమాత్మశబ్దనిర్దిష్టస్యైవ బ్రహ్మత్వోపపాదనోపయోగితయా చ- * బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాద్యుక్తమ్. తత్ర బ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానం సత్యజ్ఞానాదికవాక్యమ్ - ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానమానన్దమయే సమాప్తమస్తు తతః కిమానన్దమయస్యైవ బ్రహ్మత్వ ఇతి శఙ్కాయాం బ్రహ్మశబ్దేన ప్రకృతస్యైవాత్మశబ్దేన నిర్దిష్టత్వం దర్శయతి (తదేవేతి) * తస్మాద్వా ఏతస్మాదితి తదేతచ్ఛబ్దౌ ప్రకృతపరామర్శినావిత్యభిప్రాయః. పునశ్చోదయతి (ననుచేతి) పూర్వం ప్రాధాన్యేనోక్తానామన్నమయాదీనాం శ్లోకేషు తత్తచ్ఛబ్దైరేవ నిర్దేశో దృష్టః - ఏవమత్రాప్యానన్దమయః ప్రధానశ్చేత్తద్విషయశ్లోకేపి తచ్ఛబ్దేనైవ నిర్దేష్టవ్యమ్. యద్వా - యద్యానన్దమయే ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానపరిసమాప్తిః , తర్హ్యాత్మశబ్దేన నిర్దేష్టవ్యమ్. తథా చ న కృతం- అపి తు బ్రహ్మశబ్దేన నిర్దిష్టమ్. తస్మాదానన్దమయస్య న ప్రాధాన్యం - అతః పుచ్ఛబ్రహ్మైవ ప్రధానం ప్రతిపాద్యమిత్యర్థః. బ్రహ్మశబ్దస్యానన్దమయవిషయత్వే సిద్ధే బ్రహ్మశబ్దేన నిర్దేశో న దోష ఇతి శఙ్కామర్థాత్పరిహరన్ యుక్త్యన్తరమాహ (నచానన్దమయస్యేతి) ఆశఙ్కాశబ్దేనోదాహృతశ్రుతివాక్యద్వయస్థశ్చేదర్థో వ్యాఖ్యాతః. సర్వలోకప్రసిద్ధస్య దురపహ్నవత్వేనాసద్భావ ఇవ సద్భావేప్యాశఙ్కావాదో నయుక్త ఇత్యర్థః. పరిహరతి (నైతమితి) బ్రహ్మాత్మానన్దమయశబ్దానామైకార్థ్యే నిశ్చితే ఆనన్దమయశబ్దనిర్దేశసమో బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశ ఇతి స్ఫుటమితి బుద్ధ్వా ఆనన్దమయప్రాధాన్యే యుక్తిమాహ (ఇదం పుచ్ఛమితి) ప్రకరణస్థపూర్వశ్లోకానాం పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరత్వాభావాదయమపి శ్లోకో న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపర ఇత్యర్థః. ప్రసిద్ధానన్దస్య సద్భావాసద్భావశఙ్కానుపపత్తిం పరిహరతి (ఆనన్దమయస్యేతి) ప్రతిబన్దీమభిప్రేత్యాహ (పుచ్ఛబ్రహ్మణోపీతి) * విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదివాక్యైర్బ్రహ్మణ ఆనన్దరూపత్వస్యోక్తత్వాదానన్దస్య చ ప్రసిద్ధత్వాన్న తస్య సద్భావాసద్భావ

శిరఃప్రభృత్యవయవిత్వాభావాద్బ్రహ్మణో ఽసానన్దమయో బ్రహ్మేతి చేత్ - బ్రహ్మణః పుచ్ఛత్వప్రతిష్ఠాత్వాభావాత్ పుచ్ఛమపి బ్రహ్మ న భవేత్ - అథావిద్యాపరికల్పితస్య వస్తునస్తస్యాశ్రయభూతత్వాత్ బ్రహ్మణః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి రూపణమాత్రమిత్యుచ్యేత - హన్త తర్హి తస్యాసుఖాద్వ్యావృత్తస్యానన్దమయస్య బ్రహ్మణః ప్రియశిరస్త్వాదిరూపణం భవిష్యతి. ఏవంచ * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి వికారాస్పదజడపరిచ్ఛిన్నవస్త్వన్తరవ్యావృత్తస్యాసుఖాద్వ్యావృత్తిరానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే. తతశ్చాఖండైకరసానన్దరూపే బ్రహ్మణ్యానన్దమయ ఇతి మయిట్ ప్రాణమయ ఇవ స్వార్థికో ద్రష్టవ్యః.

జ్ఞానాశఙ్కాయుక్తేతి చోదితే - తస్యానన్దరూపస్య బ్రహ్మణో ఽవిదితత్వమపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదేవ హేత్వయోపపాదనీయం తవత్రాపి తుల్యమిత్యర్థః. శఙ్కతే (శిరఃప్రభృతీతి) పరిహరతి (బ్రహ్మణ ఇతి) పుచ్ఛత్వం - అవయవవిశేషత్వం. ప్రతిష్ఠాత్వం - ఆధారత్వమ్. బ్రహ్మణో ఽవయవిత్వమనుపపన్నమితి చేత్ అవయవత్వమప్యనుపపన్నమిత్యర్థః. అవయవత్వం రూపణమాత్రమితి శఙ్కతే (అథేతి) పరిహరతి (హన్త తర్హీతి) (అసుఖాదితి) అసుఖవ్యావృత్తివిశేషాః శిరః ప్రభృతిత్వేన రూపితా ఇత్యర్థః. సత్యజ్ఞానాదివాక్యేన సకలేతరవ్యావృత్తత్వసిద్ధేః కిమత్ర క్రియత ఇత్యత్రాహ (ఏవంచేతి) సత్యశబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణః కస్యచిద్వికారత్వాభావాదానన్దమయశబ్దవాచ్యత్వమప్యయుక్తమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) తతః - ఉక్తానుపపత్తీనాం పరిహృతత్వాదుపవత్త్యన్తరసద్భావాచ్చేత్యర్థః. కించ * సో ఽకామయతేతి వాక్యే స ఇతి పుల్లిఙ్గతచ్ఛబ్దేన కారణవస్తునిర్దేశాచ్చానన్దమయః పరం బ్రహ్మ * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యాత్మశబ్దనిర్దిష్టాత్మాభిప్రాయో ఽయం పుల్లిఙ్గనిర్దేశ ఇతి చేన్న - వ్యవహితాదవ్యవహితస్య గ్రాహ్యత్వేనానన్దమయస్య గ్రాహ్యత్వాత్ * బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి వాక్యాత్ పశ్చాత్పఠితస్య * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యస్థస్యాత్మశబ్దస్య వ్యవధానాభావాత్తదభిప్రాయస్స ఇతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశః - ఆనన్దమయస్త్వేతద్వాక్యాపేక్షయా వ్యవహిత ఇతి న స పరామృశ్యత ఇతి చేన్న * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యస్థస్యాత్మనస్సర్వపర్యాయసాధారణత్వే నైతత్పర్యాయస్య ప్రధానప్రతిపాద్యత్వాభావాత్ సర్వనామశబ్దస్య ప్రధానపరామర్శిత్వస్వారస్యాచ్చ స ఇత్యానన్దమయ ఏవోచ్యతే * విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యత్ర * విజ్ఞానమయమాత్మానముపసంక్రమ్య * ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామేత్యత్ర చ, స్థానప్రమాణేనానన్దానన్దమయశబ్దయోరేకార్థత్వావగమాదానన్దశబ్దస్య పరబ్రహ్మవిషయత్వప్రసిద్ధేశ్చానన్దమయః పరం బ్రహ్మ నచ * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యత్రానన్దశబ్దో ఽప్యానన్దమయశబ్దవత్ బాహ్యకోశపర ఇతి వాచ్యమ్ * అన్నం బ్రహ్మ * ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాది విజ్ఞానానన్తరమివ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి విజ్ఞానానన్తరం భృగోర్వరుణోపసత్త్యభావాత్. నహి * తద్విజ్ఞాయ పునరేవ వరుణం పితరముపససారేతి పునశ్శ్రూయతే. ఏతదుక్తం భవతి * అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యత్ర కిమన్నాద్యుపలక్షితబ్రహ్మవేదనముక్తమ్ - ఉతాన్నమయాద్యా బ్రహ్మబుద్ధ్యవతరణమ్. ఆద్యే ఽన్నం బ్రహ్మేతి జ్ఞానానన్తరం వరుణోపసత్తిర్న స్యాత్ ఉపలక్షణభూతేనైతేన బ్రహ్మణః ప్రతిపన్నత్వాత్. ద్వితీయే హ్యానన్దవిషయబ్రహ్మబుద్ధేర్యథార్థత్వం స్యాత్ - పునర్వరుణోపసత్త్యభావాదితి. కించ * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యత్రానన్దశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం యుష్మాభిరేవ వ్యాఖ్యాతం - ఉక్తం హి * యా తు భార్గవీ వారుణీ విద్యా ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదితి తస్యాం మయటో ఽశ్రవణాత్ ప్రియశిరస్త్వాద్యశ్రవణాచ్చ యుక్తమానన్దస్య బ్రహ్మత్వమితి. అతశ్చ * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యస్య వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వాత్ స్థానప్రమాణేన * ఆనన్దమయమాత్మానమిత్యత్రానన్దమయశబ్దో ఽపి పరమాత్మపరః. ఆనన్దమయస్య శోధ్యత్వంచ తదనుగుణసంసారనిర్హరణాదిరూపమితి చానుసన్ధేయమ్. ప్రత్యగాత్మస్వరూపమేవాపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపం చేత్ కథం జీవానాం దుఃఖిత్వసుఖిత్వతారతమ్యం చోపలభ్యత ఇతి శఙ్కాం చ పరిహరన్ పూర్వపక్షముప

తస్మాదవిద్యాపరికల్పితవివిధవిచిత్రదేవాదిభేదభిన్నస్య జీవాత్మనస్స్వాభావికం రూపమఖండైకరసం సుఖైకతానమానన్దమయ ఇత్యుచ్యత ఇత్యానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా......................

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్) ఆనన్దమయః పరమాత్మా.

సంహరతి (తస్మాదితి) * తస్యప్రియమితి సంబన్ధవాచిన్యాః షష్ఠ్యావ్యతిరేకప్రతీతేః, బ్రహ్మవిషయస్యోపరితనశ్లోకస్య ఆనన్దమయవిషయత్వాభావేన పుచ్ఛతయోక్తబ్రహ్మణ ఏవ ప్రధానత్వావగమాత్. ప్రియమోదాదిరూపేణ లోకవిదితస్యానన్దమయస్య సద్భావాసద్భావశఙ్కానాశఙ్కానుపపత్తేః, నిరవయవస్య పరమాత్మనోఽవయవిత్వానుపపత్తేః; రవికారస్య వికారిత్వానుపపత్తేః * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయవిషయవాక్యావగతస్యాత్మాన్తరస్య పరమాత్మతయా ఆనన్దమయస్య పరమాత్మత్వానుపపత్తేః * అన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయానన్దమయా మే శుధ్యన్తామితి శ్రుతస్య శోధ్యత్వస్య నిత్యశుద్ధపరమాత్మన్యనుపపత్తేశ్చ నానన్దమయః పరమాత్మా- అపితు పుచ్ఛతయా నిర్దిష్టమేవ బ్రహ్మ పరమాత్మేతి పుచ్ఛబ్రహ్మవాదహేతుసంగ్రహః, ప్రకరణస్య స్వస్మాదనతిరిక్తైస్స్వావయవైశ్శిరఃపక్షాదిరూపణపరత్వాత్తదన్తర్గతయా ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానస్యానన్దమయే పర్యవసితత్వాదన్నమయాదివిషయాణాం ప్రకరణశ్లోకానాం పుచ్ఛవద్విషయత్వాత్ కారణత్వప్రతిపాదకే * సోఽకామయతేత్యనన్తరవాక్యే స ఇతి పుల్లిఙ్గాన్తేన ప్రధానప్రకృతార్థపరామర్శినా తచ్ఛబ్దేనావ్యవహితస్యానన్దమయస్యైవ వక్తుం యుక్తత్వాత్ * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వాభ్యుపగమాత్ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీత్యానన్దానన్దమయశబ్దయోరేకార్థత్వేనానన్దమయశబ్దస్యాపి పరబ్రహ్మపరత్వాత్. ఆనన్దమయశబ్దతుల్యార్థానన్దశబ్దవాచ్యబ్రహ్మజ్ఞానానన్తరం వరుణోపసత్తిశ్రవణాత్, సూత్రస్వారస్యాత్ స్వస్మాదనతిరిక్తస్వావయవైరేవ శిరఃపక్షపుచ్ఛాదిరూపణపరప్రకరణానుగుణ్యేన షష్ఠీనిర్దేశస్య సముదాయసముదాయిభావనిబన్ధనత్వోపపత్తేః, ఆనన్దమయాత్మబ్రహ్మశబ్దానామైకార్థ్యేన తేష్వన్యతమేన తద్విషయశ్లోకనిర్దేశస్య యుక్తత్వాదపరిచ్ఛిన్నానన్దస్యాప్రసిద్ధత్వేన * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యుక్తతయాఽభ్యుపేతపుచ్ఛబ్రహ్మణ ఇవ సద్భావాసద్భావశఙ్కాసంభవాదవయవత్వవదవయవిత్వేన రూపణసంభవాదానన్దమయ ఇత్యత్ర మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వేన ప్రాచుర్యార్థత్వేన వా వికారపరత్వాభావేన బ్రహ్మణో నిర్వికారత్వావిరోధాత్ * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యస్యానన్యాత్మత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్ * అన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయానన్దమయా మే శుధ్యన్తామిత్యత్ర శోధనం తత్తద్వస్త్వనుగుణం కార్యమితి ప్రత్యగాత్మపక్షే సంసారనిర్మోచనశోధ్యత్వాత్తదతిరిక్తత్వపక్షే భగవతః కాలుష్యశఙ్కానిరూపశోధ్యత్వస్య ప్రపదనసాధ్యస్యోపపన్నత్వాచ్చానన్దమయానతిరిక్తం పుచ్ఛబ్రహ్మేత్యానన్దమయ ఏవ పరమాత్మేతి పుచ్ఛబ్రహ్మవాదనిరాకరణయుక్తిసంగ్రహః. అత్రాద్యం హేతుషట్కం సిద్ధాన్తసాధకం - ఇతరహేతుగణశ్శఙ్కితవిపక్షయుక్తిపరిహారపరః తస్మాదిత్యధికరణపూర్వపక్షోపసంహారః...

అస్మిన్పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) తత్ర ప్రతిజ్ఞాంశం సాధ్యసమర్పకపదేన పూరయన్ వ్యాచష్టే (ఆనన్దమయ ఇతి) ఉత్తరాధికరణే * భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇత్యన్యశబ్దః ప్రయుక్తః - ఇహ తదాకర్షణలబ్ధోఽర్థ ఉక్తః పరమాత్మేతి. యద్వా- పూర్వాధికరణసూత్రస్థయోరాత్మశబ్దమితి పదయోరనుషఙ్గలబ్ధార్థమాహ (పరమాత్మేతి) యస్మిన్ శబ్ద ఏవ ప్రమాణం న భవతి స హ్యాత్మశబ్దః - స్వయం ప్రకాశప్రత్యక్షానుమానాదిభిస్సిద్ధత్వాజ్జీవస్యాపి తదశబ్దత్వముపపద్యతే. యథాఽఽత్మసిద్ధౌ * ఏవమాత్మా స్వతస్సిధ్యన్నాగమేనానుమానతః । యోగాభ్యాసభువా స్పష్టం ప్రత్యక్షేణ ప్రకాశత ఇతి. యద్వా- ఏతదధికరణసూత్రస్థ ఏవ నేతర ఇతి సాధ్యాంశోఽత్రాపి వివక్షిత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం పరమాత్మేతి- అన్తరాత్మపరంపరాసమాప్తిద్యోతనాయాత్ర పరమాత్మశబ్దేన ధర్మినిర్దేశః, అభ్యా

కుతః అభ్యాసాత్ * సైషానందస్య మీమాంసా భవతీత్యారభ్య * యతో వాచో నివర్తన్తే
ఇత్యేవమన్తేన వాక్యేన శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయదశాశిరస్కోఽభ్యస్యమాన ఆనన్దః.

సాదానన్దమయత్వం శ్రుతౌ ప్రతీతం, అత ఆనందమయత్వాపేక్షయా హేతునిర్దేశ శఙ్కావ్యుదాసాయ సాధ్యాంశే హేత్వాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) నను భేదవ్యపదేశస్య జీవాదన్యత్వేఽస్ఫుటతరతయా నిరపేక్షహేతుత్వాత్ స్వవాక్యస్థత్వాచ్చ స ఏవ ప్రథమం వక్తవ్యః - న తు వాక్యాన్తరస్థోఽనుగ్రాహకయుక్త్యపేక్షోఽభ్యాసః. నైవమ్. స్వవాక్యస్థాద్భేదవ్యపదేశాదపి స్వపరైకదేశమయడ్వాచ్యస్య ప్రాచుర్యస్యోపపాదనసాపేక్షస్యాప్యాసన్నతరత్వాత్తద్వివరణరూపస్య నిరతిశయదశాశిరస్కస్యాభ్యాసస్యైవ ప్రథమం హేతుతయా వక్తుం యుక్తత్వాత్. కస్మాదభ్యాసాదిత్యాకాఙ్క్షాం పూరయన్ హేతుపదం వ్యాచష్టే (సైషానన్దస్యేతి) అభ్యాసః - గుణనమ్. ఆవృత్తిః * యతో వాచో నివర్తన్త ఇత్యస్యార్థమభిప్రేత్య నిరతిశయదశాశిరస్క ఇత్యుక్తమ్ * స ఏకో బ్రహ్మణ ఇతి వాక్యస్యార్థమభిప్రేత్యాభ్యస్యమాన ఇత్యుక్తమ్. శతగుణితోత్తరక్రమేణ గుణితత్వాదిత్యర్థః * స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి వాక్యస్య చతుర్ముఖానన్దవిషయత్వే న * యతో వాచ ఇత్యాదివాక్యస్యైవ బ్రహ్మానన్దవిషయత్వాఙ్గీకారేఽభ్యాసాదితి హేతోర్వ్యధికరణతాస్యాత్. కించ- అయం బ్రహ్మశబ్దః పరమాత్మవాచకః - బ్రహ్మశబ్దస్య భగవత్యేవ ముఖ్యత్వాత్, * బ్రహ్మవిదాప్నోతి * అస్తి బ్రహ్మేతీత్యాదిషు వాక్యేషు పరబ్రహ్మపరతయైవ బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రయోగప్రకరణాత్ * యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి పూర్వోత్తరయోర్వాక్యయోరానందప్రతిసంబన్ధివాచిషష్ఠ్యన్తబ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మపరత్వదర్శనాత్ * సైషానందస్య మీమాంసేతి ప్రకృతబ్రహ్మానందనిగమనస్యాపేక్షితత్వాత్ * స యశ్చాయం పురుష ఇతి ప్రకృతపరామర్శినాఽనన్తరవాక్యస్థేన కారణపరతచ్ఛబ్దేన పూర్వవాక్యస్థస్యాస్య బ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మపరత్వనిశ్చయాత్, అన్యథా చతుర్ముఖస్య సర్వాన్తరాత్మత్వ పరమకారణత్వప్రసఙ్గాత్ * తదప్యేష శ్లోకో భవతీతి భగవదానందవిషయశ్లోకోత్థానస్య భగవదానందప్రసఙ్గసాపేక్షత్వాత్, నిరుపపదప్రజాపతిశబ్దస్య చతుర్ముఖే స్వరసత్వాద్దక్షాదిపరత్వే ఏకవచనస్వారస్యాభావాత్ * దేవానామ్ * దేవగన్ధర్వాణాం * ఇన్ద్రస్య * బృహస్పతేరితి బహుషు వ్యక్తిషు బహువచనస్య ఏకైకవ్యక్తిషు చైకవచనస్య ప్రకరణే ప్రయుజ్యమానత్వాచ్చ, తథా * స ఏకః ప్రజాపతిలోక ఆనందో యశ్చ శ్రోత్రియోఽవృజినోఽకామహతోఽథ యే యే శతం ప్రజాపతిలోక ఆనన్దాస్స ఏకో బ్రహ్మలోక ఆనన్దో యశ్చ శ్రోత్రియోఽవృజినోఽకామహతోఽథైష ఏవ పర ఆనంద ఏష బ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితి హోవాచేతి బృహదారణ్యకవాక్యైకార్థ్యాచ్చ * స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనంద ఇతి వాక్యస్య పరమాత్మానందపరత్వం సిద్ధమ్. న చ * స ఏక ఇతి నిర్దేశాద్బ్రహ్మానన్దస్య పరిచ్ఛిన్నత్వం- ఆధిక్యమాత్రే వాక్యతాత్పర్యాత్. యథా * క్షిప్రేషురివ సర్పతీతి వాక్యం సూర్యగతిమాంద్యనివృత్తిపరం- న త్విషుసామ్యపరం- సూర్యస్య నిమేషమాత్రే బహుయోజనాతిలఙ్ఘిత్వస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాత్ - తథాఽత్రాపి పూర్వాపరవాక్యాదిభిరపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వసిద్ధేః * స ఏక ఇతి వాక్యస్య చతుర్ముఖానన్దాదాధిక్యతాత్పర్యమిత్యవగమ్యతే. యద్వా * రోమకూపేష్వనన్తాని బ్రహ్మాణ్డాని భ్రమన్తి తే * అణ్డానాం తు సహస్రాణాం సహస్రాణ్యయుతాని చ । ఈదృశానాం తథా తత్ర కోటికోటిశతాని చ * X జ్ఞాయాం సికతా ధారా యథా వర్షతి వాసవే । శక్యా గణయితుం లోకే న వ్యతీతాః పితామహా ఇత్యాదిభిరణ్డానాం తత్రతత్రిచతుర్ముఖానాం చాసంఖ్యేయత్వావగమాన్నియామ్యాన్నియన్తుశ్శతగుణానన్దత్వే కథితే చతుర్ముఖేభ్యోఽసంఖ్యాతేభ్యః శతగుణానందతయాఽవగతస్య భగవతః అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వమర్థసిద్ధమితి. అతో యథోక్త ఏవార్థః (అభ్యస్యమాన ఇతి) అభ్యాసశబ్దః కర్మార్థఘఞన్త ఇత్యభిప్రాయః. యద్వా - భావార్థత్వేఽప్యానందస్యాభ్యస్తత్వం ఫలితమితి తథోక్తమ్. తచ్చ హేతోర్వైయధికరణ్యశఙ్కావ్యుదాసార్థం. నను గుణనం- వర్ధనమ్. ప్రాజాపత్యానన్దో హి శతగుణ

అనన్తదుఃఖమిశ్రపరిమితసుఖలవభాగినిజీవాత్మన్యసమ్భవన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకం కల్యాణైకతానంసకలేతరవిలక్షణం పరమాత్మానమేవ స్వాశ్రయమావేదయతి. యథాహ * తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తరఆత్మానందమయఇతి. విజ్ఞానమయోహిజీవః - నబుద్ధిమాత్రం. మయట్ప్రత్యయేనవ్యతిరేకప్రతీతేః ప్రాణమయేత్వగత్యాస్వార్థికతా శ్రీయతే - ఇహతుతద్వతో జీవస్యసమ్భవాన్నానర్థక్యం న్యాయ్యమ్.

త్వేనవర్థతే- నతు బ్రహ్మానందః - సత్యమ్ - తథాపిగుణితః ప్రాజాపత్యానందఏవ బ్రహ్మానందఇత్యుపచారేణోక్తిః - వ్రీహిచతుష్టయం గుఞ్జేతివత్ - గుణితతత్తదానన్దసదృశస్యైకదేవతయా ప్రతిపాద్యమానో బ్రహ్మానన్దఇత్యర్థః. యద్వా ముహుర్ముహురుక్తిరభ్యాసః. తేన తాత్పర్యలిఙ్గవత్త్వంసూచితమ్. అస్త్వానందస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం , తతఃకిమిత్యత్రాహ (అనన్తదుఃఖేతి) అనేన నిరతిశయానందవిరుద్ధధర్మయోగఉక్తః పరమితేతి నిరతిశయానన్దాభావఉక్తః విరుద్ధధర్మోపలమ్భాదభావోపలమ్భాచ్చాసంభవఇత్యర్థః. కథమసంభవః-ముక్తస్యహ్యపరిచ్ఛిన్నానందత్వం శ్రుతమిత్యత్రాహ (నిఖిలహేయేతి) ప్రత్యనీకత్వమత్రనివర్తకత్వంవివక్షితమ్. ముక్తస్యాపి పరమాత్మప్రసాదాదేవహేయనివృత్తిపూర్వక నిరతిశయానందప్రాప్తిః - ఇహచస్వతఏవాపరిచ్ఛిన్నానందత్వమవగమ్యతే - హేత్వశ్రవణాన్నిరతిశయత్వశ్రవణవిరోధేన హేతుకల్పనాయోగాచ్చ- నచముక్తస్యస్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానందత్వం * అథసోఽభయంగతోభవతి * ఏషహ్యేవానందయాతి * రసగ్హ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభవతీతి పరమాత్మాయత్తత్వశ్రుతేః. నహ్యేవం పరమాత్మానన్దస్యాన్యాధీనత్వంశ్రుతమ్ * శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్యేతిముక్తఃపృథఙ్నిర్దిశ్యతే. శ్రోత్రియః - శ్రుతవేదాన్తః - అకామహతః ఉపాసనాన్నివృత్తసమస్తక్లేశః * యశ్చశ్రోత్రియోఽవృజినోఽకామహతఇతిశ్రుత్యంతరమ్. ముక్తస్యజగద్వ్యాపారాభావాచ్చపరస్యైవస్వతోనిరతిశయానందయోగః. ఏవంనిరతిశయానందస్య జీవాత్మన్యయోగ్యతారూపతర్కానుగృహీత ఆనందమయశబ్దః పరమాత్మవిషయఇత్యుక్తంభవతి. నకేవలంనిరతిశయానందత్వరూపవస్తుసామర్థ్యానుగృహీతత్వాద్వైలక్షణ్యమవగతం- తత్కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ (యథాహేతి) నను * భేదవ్యపదేశాదితి సూత్రస్య విషయవాక్యంహీదం - తత్ర వ్యాఖ్యాస్యమానస్యాస్యకథమిహోపాదానమర్థోపపాదనంచ- ఉచ్యతే నిరతిశయానందస్య జీవాత్మన్యయోగ్యతారూపస్తర్కోహ్యానందమయశబ్దస్య పరమాత్మవిషయత్వవ్యవస్థాపకఉక్తః - అస్యతర్కస్యానేనవాక్యేనగర్భితత్వాత్తత్సూచకత్వేనేదంవాక్యమత్రోపన్యస్తం - అత్రహ్యేతస్మాదితిపదేన*విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే కర్మాణితనుతేఽపి చేతిపూర్వవాక్యప్రకృతకర్మవశ్యత్వాదివైశిష్ట్యం జీవస్యాభిప్రేతం, ధర్మివాచినాపి మయడన్తేనవిజ్ఞానమయశబ్దేన సర్వోపాధివినిర్ముక్తం స్వాభావికరూపమసఙ్కుచితజ్ఞాన మిత్యవయవశక్త్యాదర్శితమ్ - అనేనవాక్యేనస్వభావపరిశుద్ధస్యాపి జీవస్య కర్మకృతానంతదుఃఖభాజనస్య నిరతిశయానన్దాసంభవాత్తతః పరమాత్మనోవిలక్షణత్వంప్రతిపాదితమిత్యత్రేదముపాత్తమ్. అస్మిన్వాక్యేవిజ్ఞానమయశబ్దస్య బుద్ధిమాత్రపరత్వం వ్యుదస్యతి (విజ్ఞానమయోహీతి) * యోఽయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేషుహృద్యంతర్జ్యోతిఃపురుషఇతిశ్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకోహిశబ్దః. శబ్దస్వారస్యానుగ్రాహకప్రత్యక్షప్రసిద్ధిద్యోతకోవా - అహంజానామీతిజ్ఞాతృత్వం హ్యాత్మనః ప్రతీయతే. జ్ఞప్తివాచినోవిజ్ఞానమయశబ్దస్య జ్ఞాయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యాఽన్తఃకరణపరత్వమప్యస్వరసమిత్యభిప్రాయేణాహ (నబుద్ధిమాత్రమితి)మాత్రచాఽభిప్రేతంప్రత్యయవైయర్థ్యంవిశదయతి (మయట్ప్రత్యయేనేతి) ప్రకరణవశాత్స్వార్థికత్వమాశఙ్క్యాహ(ప్రాణమయేత్వితి) అగత్యా-వికారప్రాచుర్యాద్యర్థాన్తరాసంభవాత్. పక్షేతద్వైషమ్యమాహ (ఇహత్వితి) (తద్వతఇతి) ప్రాచుర్యార్థత్వంసంభవతీత్యర్థః. నాత్రమయడర్థస్సంభవతి-జ్ఞప్తిమాత్రస్వరూపోహ్యాత్మా-జ్ఞాతృత్వంహికాల్పనికమ్.

బద్ధో ముక్తశ్చ ప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతైవేత్యభ్యధిష్మహి. ప్రాణమయాదౌ చ మయడర్థసమ్భవోఽనన్తరమేవ వక్ష్యతే. కథం తర్హి విజ్ఞానమయవిషయశ్లోకే * విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి కేవలవిజ్ఞానశబ్దోపాదానముపపద్యతే. జ్ఞాతురేవాత్మనస్స్వరూపమపి స్వప్రకాశతయా, విజ్ఞానమిత్యుచ్యత ఇతి న దోషః. జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వాచ్చ జ్ఞాతుస్స్వరూపస్య, స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దా హి ధర్మముఖేన ధర్మిస్వరూపమపి ప్రతిపాదయన్తి- గవాదిశబ్దవత్. * కృత్యల్యుటో బహులమితి వా కర్తరి ల్యుడాశ్రీయతే. నన్ద్యాదిత్వం వాశ్రిత్య * నన్దిగ్రహిత్యాదినా కర్తరి ల్యుః. అత ఏవ చ * విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చేతి యజ్ఞాదికర్తృత్వం విజ్ఞానస్య శ్రూయతే, బుద్ధిమాత్రస్య హి న కర్తృత్వం సమ్భవతి. అచేతనేషు హి చేతనోపకరణభూతేషు విజ్ఞానమయాత్ప్రాచీనేష్వన్నమయాదిషు న చేతనధర్మభూతం కర్తృత్వం శ్రూయతే. అత ఏవ చేతనమచేతనం చ స్వాసాధారణైర్నిలయనత్వానిలయనత్వాదిభిర్ధర్మవిశేషైర్విభజ్య నిర్దిశ్య వాక్యమ్ * విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేతి విజ్ఞానశబ్దేన తద్గుణం చేతనం వదతి.

ముక్తావస్థాయాం తదపి నాస్తీత్యత్రాహ (బద్ధ ఇతి) ప్రాణమయాదౌ స్వార్థికత్వమభ్యుపగమ్య పరిహార ఉక్తః. అథ తదేవ నాస్తీత్యాహ (ప్రాణమయాదావితి) విజ్ఞానమయశబ్దస్య తద్విషయశ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దసమానార్థత్వాన్మయట్ స్వార్థిక ఇత్యభిప్రాయేణ పృచ్ఛతి (కథం తర్హీతి) ఉపపద్యతే, న హి విజ్ఞానస్య విజ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వం సంభవతీతి భావః. విజ్ఞాన(మయ)శబ్దస్య జ్ఞాతరి ప్రవృత్తౌ నిమిత్తం దర్శయతి (జ్ఞాతురేవేతి) ఏవకారః గన్ధాదికృతవిరోధాభావద్యోతకః. అపిశబ్దః స్వరూపధర్మయోర్నిమిత్తసాధారణ్యపరః. జ్ఞాతృశబ్దతుల్యార్థతయాపి నిర్వాహం దర్శయతి (జ్ఞానైకేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దాః- అయుతసిద్ధధర్మవాచిశబ్దాః. ఆకృతినయవిషయతయా సంప్రతిపన్నం శబ్దం నిదర్శయతి (గవాదీతి) ఏవం సౌత్రన్యాయాభ్యాం ద్విధా నిర్వాహ ఉక్తః అథ శాబ్దమర్యాదయా ద్విధా నిర్వాహమాహ (కృత్యేతి) ప్రథమే పక్షే కర్తృపరత్వం కల్పనీయం. ద్వితీయే గణాన్తర్భావః కల్పనీయ ఇత్యుభయత్రాశ్రయణశబ్దప్రయోగః. ప్రత్యక్షానుగుణ్యాత్. శ్రుత్యన్తరప్రత్యభిజ్ఞానాత్; ప్రథమశ్రుతత్వాత్, ప్రకృతిస్వారస్యాత్. ప్రత్యయానర్థక్యానుపపత్తేశ్చ ప్రబలవిజ్ఞానమయశబ్దానురోధేన విజ్ఞానశబ్దో నిర్వాహ్య ఇతి భావః. స్వవాక్యస్థం యుక్త్యన్తరమాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ- విజ్ఞానశబ్దస్య చేతనపరత్వాదేవేత్యర్థః. యజ్ఞాదికర్తృత్వే శ్రుతే కథం విజ్ఞానశబ్దవాచ్యస్యాచేతనత్వమిత్యత్రాహ (బుద్ధిమాత్రస్యేతి) బోద్ధురేవ హి కర్తృత్వం ప్రత్యక్షశ్రుతిభిస్సూత్రైశ్చ సిద్ధమితి భావః. నను సర్వేషాం స్వవ్యాపారకర్తృత్వమస్తి. సత్యం- నాత్ర తావన్మాత్రం వివక్షితం- కింతు చేతనాసాధారణః కర్తృత్వవిశేషః ప్రయత్నాధారత్వలక్షణః- యజ్ఞాదికర్తృత్వమితి హ్యుక్తమ్. అతో విజ్ఞానశబ్దస్వారస్యముభయోరప్యవిశిష్టం - యజ్ఞాదికర్తృత్వస్వారస్యం తు పరస్యాధికమ్. నను * అద్యతేఽత్తి చ భూతానీత్యన్నమయ ఇవ ప్రాకరణికమౌపచారికం కర్తృత్వముపకరణత్వావిశేషాద్బుద్ధేరపి స్యాదిత్యత్రాహ (అచేతనేషు హీతి) బాధకాభావే సత్యుపచార ఏవ దోషః- స చ ప్రకరణానువృత్తశ్చేత్స్యాదస్యాస్యాత్. న చ తదనువృత్తిః - ప్రాణమయే మనోమయే చ తస్య విచ్ఛిన్నత్వాదిత్యభిప్రాయః. విజ్ఞానశబ్దస్య చేతనపరత్వే ప్రయోగాన్తరం దర్శయతి (అత ఏవ చేతనమితి) అత ఏవ- విజ్ఞానశబ్దస్య చేతనపరత్వాదేవేత్యర్థః (చేతనమచేతనఞ్చేతి) న హ్యన్తఃకరణానన్తఃకరణవిభాగోఽత్ర క్రియతే, కింతు చిదచిద్విభాగ ఏవేతి భావః; కుత ఇత్యత్రాహ (నిలయనత్వేతి) అచిద్వికారవిశేషస్యాన్తఃకరణస్య * జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగదితి ప్రకారేణ చేతనధార్యస్య విశ్వనిలయనత్వాయోగాత్, పరేణ తస్య సత్యత్వాభ్యుపగమాచ్చేతి భావః. విజ్ఞానశబ్దస్య సంవిత్పరత్వమప్యయుక్తమ్ * అనుప్రవిశ్యేత్యనేనానుప్రవేశశ్రవణాత్. న హి సంవి

తథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణే * యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నిత్యస్య కాణ్వపాఠగతస్య పర్యాయస్యస్థానే * య ఆత్మనితిష్ఠన్నితిపర్యాయమధీయానామాధ్యన్దినాః కాణ్వపాఠగతంవిజ్ఞానశబ్దనిర్దిష్టంజీవాత్మేతిస్ఫుటీకుర్వన్తి. విజ్ఞానమ్మితిచనపుంసకలిఙ్గంవస్తుత్వాభిప్రాయమ్. తదేవంవిజ్ఞానమయాజ్జీవాదస్యాన్తరాన్తరః పరమాత్మా ఆనన్దమయః. యద్యపి * విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుత ఇతిశ్లోకే - జ్ఞానమాత్రమేవోపాదీయతే-న జ్ఞాతా- తథాపి * అన్యోన్తరఆత్మావిజ్ఞానమయఇతి తద్వాక్య జ్ఞాతైవోపదిశ్యతే. యథా * అన్నాద్వైప్రజాః ప్రజాయన్తఇత్యత్రశ్లోకే కేవలాన్నోపాదానేపి * సవాఏషపురుషోన్నరసమయఇత్యత్ర నాన్నమాత్రంనిర్దిష్టమ్- అపితుతన్మయః-తద్వికారః. ఏతత్సర్వంహృదినిధాయసూత్రకారస్స్వయమేవ * భేదవ్యపదేశాచ్చేత్యనన్తరమేవవదతి. యదుక్తంజగత్కారణతయానిర్దిష్టస్య * అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య * తత్త్వమసీతిచ జీవసామానాధికరణ్య నిర్దేశాజ్జగత్కారణమపి జీవస్వరూపాన్నాతిరిచ్యతఇతి కృత్వాజీవస్యైవస్వరూపం * బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితిప్రకాన్తమసుఖాద్వ్యావృత్తత్వేనానన్దమయఇత్యుపదిశ్యతఇతి - తదయుక్తం- జీవస్యచేతనత్వేసత్యపి * తదైక్షతబహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేతి స్వసఙ్కల్పపూర్వకానన్తవిచిత్రస్సృష్టియోగానుపపత్తేః-

---

ద్రూపఆత్మాఆత్మాన్తరవ్యావృత్తయాఽభిమతఃపరస్య విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనత్వేనప్రయోగాన్తరందర్శయతి (తథేతి) విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మశబ్దస్థానేశ్రుతత్వాదన్తఃకరణపరత్వమనుపపన్నమ్. నచాత్మశబ్దోప్యన్తఃకరణపరః- విజ్ఞానశబ్దవత్తస్యాపి తత్రాస్వరసత్వాత్. యథాజ్ఞాయతేనేనేతి వ్యుత్పత్త్యాశ్రయణంవిజ్ఞానశబ్దస్యక్లిష్టమ్. తద్వచ్చేతనవ్యతిరిక్తేప్యాత్మశబ్దోపిహ్యస్వరసః. అన్తఃకరణపరత్వేవిజ్ఞానాత్మశబ్దయోర్ద్వయోరప్యస్వారస్యం, చేతనపరత్వేతు విజ్ఞానశబ్దమాత్రాస్వారస్యం నతుద్వయోరితివిశేషః అత్రాత్మశబ్దస్య పరమాత్మతయా స్వాభిమతసంవిత్పరత్వంచపరేణదుర్వచం*యఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యత్రాత్మాన్తరస్థితిశ్రవణాత్, ఆత్మాన్తరవ్యాప్యస్యపరమాత్మత్వా(నుపపత్తేః)సిద్ధేః)సర్వత్రప్రాయుక్తస్య విజ్ఞానశబ్దస్యల్యుట్ప్రత్యయాన్తత్వేవిశేష్యానుగుణలిఙ్గత్వాదాత్మవిషయస్యతస్యకథంనపుంసకత్వమిత్యత్రాహ(విజ్ఞానమితిచేతి)ఉపపాదితమర్థంపరమసాధ్యేనఘటయతి(తదేవమితి)తత్-ఉక్తోపపత్తిభిః-ఏవం-విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. శ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దస్యజ్ఞాతృపరత్వోపపాదనేన విజ్ఞానమయశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వముక్తమ్. అథశ్లోకస్య జ్ఞాతృపరత్వాభావేపి విజ్ఞానమయశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వమాహ (యద్యపీతి) మయడభిహితవాక్యేతదర్థః పరిత్యక్తఇతితద్వ్యత్యపివాక్యేనత్యాజ్యఇత్యర్థః. తర్హిబ్రాహ్మణస్యశ్లోకస్యచకథమైకార్థ్యమిత్యత్రాహ (యథేతి) పూర్వవాక్యైకార్థ్యైకదేశవిషయత్వాచ్ఛ్లోకస్య తదైకార్థ్యం- యథాఽన్నమయవిషయశ్లోకస్యేత్యర్థః. తన్మయఇతిశ్రుతివాక్యగతమయడర్థానువాదః. తద్వికారఇతితద్వ్యాఖ్యానమ్. ఉక్తార్థజాతస్య ఉత్సూత్రత్వశఙ్కాంపరిహరన్ వ్యాఖ్యాస్యమానసూత్రోపయోగిత్వంచ దర్శయితుమాహ (ఏతత్సర్వమితి) * తస్మాద్వాఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదితివాక్యం జీవపరయోర్భేదప్రతిపాదకంవదన్ సూత్రకారోవిజ్ఞానశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వం తదుపపత్తీశ్చ హృదినిదధదేవవదతీత్యర్థః. పూర్వపక్షే జీవసామానాధికరణ్యంశారీరత్వశ్రవణంచ హేతుద్వయముక్తమ్-తత్రసామానాధికరణ్యస్యభేదానహత్వముపపాదయితుం యదుక్తమిత్యాదినోపదిశ్యత ఇత్యన్తేనానూదితం పూర్వపక్షహేతుందూషయతి (తదయుక్తమితి) ప్రాకరణికవాక్యైఃసమానాధికరణపదప్రతిపదికాంశేనచ విరుద్ధధర్మాధ్యానప్రతిపత్త్యాభేదసిద్ధేః కాలాత్యయాపదిష్టహేతురివ పరోక్తహేతుర్నసాధ్యసాధకఇతి దూషణంవక్తుం తత్పదోపస్థాప్య విశేషసమర్పకైః ప్రాకరణికవాక్యైఃపరాభిమతైక్యవిరుద్ధభేదసిద్ధిందర్శయతి (జీవస్యేతి) ప్రళయదశాయాముపసంహృతకరణకళేబరస్యకరపశ్యస్య సంకల్పమాత్రేణవి.

శుద్ధావస్థస్యాపిహితస్య సర్గాదిజగద్వ్యాపారాసమ్భవాత్ * జగద్వ్యాపారవర్జం * భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాదిత్యత్రోపపాదయిష్యతే- కారణభూతస్య బ్రహ్మణో జీవస్వరూపత్వానభ్యుపగమే * అనేనజీవేనాత్మనా * తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యనిర్దేశః కథముపపద్యత ఇతి చేత్. కథం వా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధస్య సత్యసఙ్కల్పస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణస్య సకలకారణభూతస్య బ్రహ్మణః నానావిధానన్తదుఃఖాకరకర్మాధీనచిన్తితనిమిషితాదిసకలప్రవృత్తిజీవస్వరూపత్వం. అన్యతరస్య మిథ్యాత్వేనోపపద్యత ఇతి చేత్ - కస్య భోః? కిం హేయసంబన్ధస్య - కిం వా హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్వభావస్య, హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్వభావస్య బ్రహ్మణోఽనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేన హేయసమ్బన్ధమిథ్యాప్రతిభాసో మిథ్యారూప ఇతి చేత్. విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే- బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానత్వమనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేనానన్తదుఃఖవిషయమిథ్యాప్రతిభాసాశ్రయత్వం చేతి. అవిద్యాశ్రయత్వం తత్కార్యదుఃఖప్రతిభాసాశ్రయత్వం చైవ హి హేయసమ్బన్ధః తత్సంబన్ధిత్వం తత్ప్రత్యనీకత్వం చ విరుద్ధమేవ. తథాపి తస్య మిథ్యాత్వాన్న విరోధ ఇతి మా వోచః మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఏవ- యన్నిరసనాయ సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి బ్రూషే. నిరసనీయాపురుషార్థయోగశ్చ హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానతయా విరుధ్యతే.

చిత్రజగత్సర్గాయోగాద్బద్ధస్య స్రష్టృత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. శుద్ధావస్థస్యాసంభవతీత్యత్రాహ (శుద్ధేతి) ఉక్తం వివరీతుం శఙ్కతే (కారణేతి) సమానవిభక్త్యవగతైక్యోపపత్తిః కథమిత్యర్థః (కథం వేతి) ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయః కథమిత్యర్థః నిరస్తేత్యాదిపదైస్తత్పదప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయో దర్శితః * తదైక్షత * అసృజతేతి యథాసంకల్పం జగత్సృష్టిశ్రవణేన సత్యసంకల్పత్వాత్ (లాప)దిగుణానామతిరోహితత్వావగమాత్తిరోధాయకహేయసంబన్ధానర్హత్వమర్థసిద్ధమిత్యభిప్రాయేణ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధత్వముక్తమ్. జగద్వ్యాపారౌపయికగుణాన్తరాణామన్యత్రోక్తానాం సద్విద్యాయాం గతిసామాన్యనయాదర్థసిద్ధత్వమభిప్రేత్యోక్తమనవధికేతి. త్వమ్పదప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయో దర్శితః నానావిధేతి. జీవస్వరూపత్వం॥ జీవేన సహ స్వరూపైక్యం జీవత్వమిత్యుక్తే జీవశరీరకత్వప్రతిపత్తిశ్చ సంభవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం జీవస్వరూపత్వమిత్యుక్తమ్. సాక్షాత్పరాభిమతం పదద్వయావగతవిశేషణపరిత్యాగపక్షం దూషయిష్యన్ సంభావితం పక్షద్వయం శఙ్కతే (అన్యతరస్యేతి) తత్త్వంపదప్రతిపన్నవిశేషణయోరన్యతరస్యేత్యర్థః. వికల్పయతి (కస్యేతి) ప్రత్యక్షసిద్ధాగమసిద్ధత్వాత్తత్పదావగతవిశేషణజాతం దుస్త్యజమితి భావః, సహేతుకమవిరుద్ధం పరేణ ప్రథమశిరః పరిగ్రహం శఙ్కతే (హేయప్రత్యనీకేతి) హేయం-దుఃఖం, మిథ్యాప్రతిభాసః-భ్రాన్తిజ్ఞానం. స్వతశ్శుద్ధస్య పటస్యౌపాధికమాలిన్యవత్, పరమార్థతో నిర్మలస్య స్ఫటికస్యౌపాధికారుణిమవచ్చ, బ్రహ్మణో నిర్దోషకల్యాణైకతానత్వం హేయసంబన్ధశ్చ స్వాభావికౌపాధికవిభాగేన పరమార్థాపరమార్థవిభాగేన వాఽవిరుద్ధః- ఉభయోరపి స్వాభావికత్వసత్యత్వాభ్యుపగమే హి విరోధ ఇతి శఙ్కాఽభిప్రేతా, దూషయతి (విప్రతిషిద్ధమితి) విప్రతిషేధముపపాదయతి (అవిద్యాశ్రయత్వమితి) న కేవలం దుఃఖమేవ హేయం- అపి తు తద్ధేతుః తత్ప్రతిభాసావపి హేయావిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తత్సంబన్ధిత్వమితి) అవిద్యాతత్కార్యదుఃఖతత్ప్రతిభాసరూపహేయానామాశ్రయత్వం తత్ప్రత్యనీకత్వం చ విరుద్ధమిత్యర్థః. సంబన్ధమిథ్యాత్వాదవిరోధం శఙ్కతే (తథాపీతి) తథాపి అవిద్యాదీనాం హేయత్వేపి తస్య- ఆశ్రయత్వస్వరూపసంబన్ధస్యేత్యర్థః- దూషయతి (మిథ్యాభూతమపీతి) ఆశ్రయత్వం మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఇత్యర్థః. అపురుషార్థత్వముపపాదయతి(యన్నిరసనాయేతి)తతః కిమిత్యత్రాహ(నిరసనీయేతి)

కింతు ర్థః * యేనాశ్రుతంశ్రుతం భవతీత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ * సదేవసోమ్యేదమ
గ్రఆసీదిత్యాదినానిఖిలజగదేకకారణతాం*తదైక్షతబహుస్యామితిసత్యసఙ్కల్పతాంచ, బ్రహ్మణఃప్ర
తిపాద్యతస్యైవబ్రహ్మణః * తత్త్వమసీతిసామానాధికరణ్యేనానన్తదుఃఖాశ్రయజీవైక్యం ప్రతిపాదితం
తదన్యథానుపపత్త్యాబ్రహ్మణఏవావిద్యాశ్రయత్వాదిపరికల్పనీయమితిచేత్. శ్రుతాపపత్తిరప్యనుపప
న్నం విరుద్ధంచ నకల్పనీయమ్. అథ హేయసంబన్ధఏవపారమార్థికః - కల్యాణైకస్వభావతాతుమిథ్యా
భూతా. హన్తైవంతాపత్రయాభిహతచేతనోజ్జీవయిషయాప్రవృత్తంశాస్త్రం - తాపత్రయాభిహతి
రేవ తస్యపారమార్థికీ- కల్యాణైకస్వభావస్తుభ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతిబోధయత్సమ్యగుజ్జీవయతి. అద్వైత
ద్వేషపరిజిహీర్షయాబ్రహ్మణోనిర్విశేష చిన్మాత్రస్వరూపాతిరిక్తజీవత్వదుఃఖిత్వాదికం, సత్యసంకల్ప
త్వకల్యాణగుణాకరత్వ జగత్కారణత్వాద్యపిమిథ్యాభూతమితి కల్పనీయమితిచేత్. అహోభవతాం
వాక్యార్థపర్యాలోచనకుశలతా- ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానంసర్వస్య మిథ్యాత్వే సర్వస్యజ్ఞా
తవ్యస్యాభావాన్నసేత్స్యతి. యద్యేకవిజ్ఞానం పరమార్థవిషయం తద్యైవసర్వవిజ్ఞానమపి యదిపరమార్థ
విషయం. తదన్తర్గతంచ- తదాతజ్జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమితి శక్యతేవక్తుం. నహిపరమార్థశుక్తికాజ్ఞానేన
తదాశ్రయపరమార్థరజతం జ్ఞాతంభవతి- అథోచ్యేత- ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా అయమర్థః-

---

ఏతదుక్తంభవతి - మిథ్యాత్వంకిమసత్యత్వాభావః - ఉతజ్ఞానబాధ్యత్వం. ప్రథమే నిరసనీయాభావాత్తన్నిరాసాయ
శాస్త్రారమ్భోనస్యాత్ ద్వితీయేచ మిథ్యాభూతస్యాపురుషార్థత్వమస్తి, నవా నచేన్నిరసనీయతాభావాచ్ఛాస్త్రార
మ్భవైయర్థ్యం, అపురుషార్థత్వమస్తిచేద్ధేయప్రత్యనీకత్వ వ్యాఘాతోదుష్పరిహరఇతి. తద్విరోధేపిహేయ సంబన్ధ
స్య శ్రుతిబలాదభ్యుపగన్తవ్యత్వంశఙ్క్యతే (కింతుర్థఇతి) పరిహరతి (శ్రుతోపపత్తయఇతి) అనుపపన్నం, తర్కాప
రాహతం విరుద్ధం - ప్రమాణవిరుద్ధం * అపహతపాప్మా * విశోకోవిజిఘత్సః * ఏషహిసర్వేభ్యః పాప్మభ్యఉదితః*అ
నశ్నన్నన్యః * అనీశయాశోచతిముహ్యమానః । జుష్టంయదాపశ్యత్యన్యమీశం * అస్మాన్మాయీసృజతే * తస్మింశ్చా
న్యోమాయయాసన్నిరుద్ధః * తమక్రతుంపశ్యతి * అనార్తాందేవతాం ప్రపద్యే ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధః. ఏకస్మిన్హే
యప్రత్యనీకత్వహేయాస్పదత్వాదివిరుద్ధధర్మాన్వయానుపపత్తిస్తర్కవిరోధః. శిరోన్తరంశఙ్క్యతే (అథేతి) దూష
యతి (హన్తైవమితి) శాస్త్రస్యప్రయోజనపర్యవసాయిత్వాభావాదప్రామాణ్యం ప్రసజేదిత్యర్థః. పరస్యసిద్ధాన్తభూ
తముభయప్రహాణంశఙ్క్యతే (అద్వైతదితి) పరిహరతి (అహోభవతామితి) అర్థనిష్కర్షోపయుక్తపదద్వయ, వాక్యై
తత్ప్రకరణ- ప్రకరణాన్తరోపనిషదన్తర, ప్రమాణాన్తర, తర్క, సామానాధికరణ్యనిరూపణంపర్యాలోచనం, ప్రథ
మమేతత్ప్రకరణోపక్రమవిరోధందర్శయతి (ఏకేతి) సర్వసత్యత్వేపి కథంసేత్స్యతీత్యత్రాహ (యద్యైకేతి) పరమా
ర్థవిషయమిథ్యావిషయత్వేజ్ఞానయోర్వైరూప్యం స్యాదితిభావః (తదన్తర్గతంచేతి) పరిషజ్జ్ఞానేన తద్గతాః పురుషాహి
జ్ఞాతాభవన్తి - నతుతద్బహిష్ఠాఇతిభావః. జ్ఞానస్యతదన్తర్గతత్వం తద్విషయాన్తర్గతత్వం యద్వా-తదన్తర్గతం. సర్వ
మితిశేషః పరమార్థవిషయంతదన్తర్గతమిత్యుక్తమర్థం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (నహిపరమార్థేతి) నహిశుక్తిరజతయో
రేకధీవిషయత్వమిత్యర్థః. ఏకత్వసత్త్వావస్థాభేదేసత్యపిధర్మైక్యాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముపపద్యతే; జ్ఞాతత్వ
సర్వత్వేహ్యేకాశ్రయవర్తినీ. నహిజ్ఞాతత్వవిశిష్టాకారేణ సర్వత్వం- సర్వత్వవిశిష్టాకారేణ జ్ఞాతత్వంవా ప్రాగవా
యంమయాజ్ఞాతఇత్యపిహిధర్మిమాత్రస్యైవజ్ఞాతత్వం నత్వేతదవస్థావిశేషవిశిష్టస్య- దేశకాలాదిభేదాత్. నహిపూర్వ
మేతత్కాలాదివిశిష్టతయాజ్ఞాతత్వంబ్రహ్మైకమేవసత్యమితిజ్ఞాతేఽన్యన్మిథ్యాత్వేనజ్ఞాతంస్యాదితిశఙ్క్యతే(అథోచ్యేతేతి)

నిర్విశేషవస్తుమాత్రమేవ సత్యమన్యదసత్యమితి. నతర్హి * యేనాశ్రుతꣳశ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి శ్రూయమేత. యేన శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి హ్యస్య వాక్యస్యార్థః. కారణతయోపలక్షితనిర్విశేషవస్తుమాత్రస్యైవ సత్త్వాచ్చేత్ప్రతిజ్ఞాతః- * యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతమితి దృష్టాన్తోపి న ఘటతే. మృత్పిణ్డవిజ్ఞానేన హి తద్వికారస్య జ్ఞాతతా నిదర్శితా. తత్రాపి వికారస్యాసత్యతాఽభిప్రేతేతి చేత్- మృద్వికారస్య రజ్జుసర్పాదివదసత్యత్వం శశూ్యషోరసిద్ధమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థసమ్భావనాప్రదర్శనాయ * యథా సోమ్యేతి ప్రసిద్ధవదుపన్యాసో న యుజ్యతే. న చ * తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాగ్వికారజాతస్యాసత్యతామాపాదయత్తర్కానుగృహీతమననుగృహీతం వా ప్రమాణముపలభామహే ఇతి. అయమర్థః *తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః ఇత్యత్ర వక్ష్యతే. తథా * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం * తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత * హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదినాఽస్య జగతస్సదాత్మకతా, సృష్టేః పూర్వకాలే నామరూపవిభాగప్రహాణం-జగదుత్పత్తౌ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తనిమిత్తాన్తరానపేక్షత్వం, సృష్టికాలేఽహమేవానన్తస్థిరత్రసరూపేణ బహు స్యామిత్యనన్యసాధారణసఙ్కల్పవిశేషో, యథాసఙ్కల్పమనన్తవిచిత్రత్రసస్థావరాణాం విలక్షణక్రమవిశేషవిశిష్టా సృష్టిః, స్వసృష్టేష్వచేతనేషు వస్తుషు స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనైవానన్తనామరూపవ్యాకరణం, స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్య స్వమూలత్వం స్వాయతనత్వం, స్వప్రవర్త్యత్వం, స్వేనైవ జీవనం- స్వప్రతిష్ఠితత్వ, మిత్యాద్యనన్తవిశేషాశ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యాః ప్రతిపాదితాః తత్సమ్బన్ధితయా ప్రకరణాన్తరేష్వప్యపహతపాప్మత్వాదినిరస్తనిఖిలదోషతా సర్వజ్ఞతా సర్వేశ్వరత్వ సత్యకామత్వ సత్యసఙ్కల్పత్వ సర్వావసన్దకరణనిరతిశయానన్దయోగాదయస్సకలేతరప్రమాణావిషయాస్సహస్రశః ప్రతిపాదితాః.

పరిహరతి (నతర్హీతి) సర్వం మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతం భవతీతి వా సర్వం నివృత్తం భవతీతి వా శ్రూయేతేత్యర్థః. ఏవం చార్థే సతి మిథ్యాత్వేనేతి పదస్యాధ్యాహారః ధర్మ్యన్తరవిషయతయా జ్ఞానశబ్దయోర్వైరూప్యమ్. స్వరసతః ప్రాప్తం హి జ్ఞానైకరూప్యం- తచ్చ భజ్యతే - జ్ఞాతం భవతీతి జ్ఞాతృజ్ఞేయతదవచ్ఛిన్నజ్ఞానాభావాన్నివృత్తిలక్షణా, చేతి దోషత్రయమభిప్రేతం, శ్రూయమాణాన్వయప్రకారస్య పరవిరుద్ధతామాహ (యేనేతి) ఏవం ప్రతిజ్ఞావాక్యస్యాఽన్వయముక్త్వాఽథ దృష్టాన్తవాక్యాననుగుణత్వమాహ (కారణతయేతి) అఘటితత్వముపపాదయతి (మృత్పిణ్డేతి) నహి శుక్తిజ్ఞానాద్రజతనివృత్తివత్ మృత్పిణ్డజ్ఞానాద్ఘటాది(వికార)నివృత్తిర్నిదర్శితేతి భావః. దృష్టాన్తావిరోధం శఙ్కతే (తత్రాపీతి) ప్రసిద్ధవదుపన్యాసానుపపత్త్యా దూషయతి (మృద్వికారస్యేతి) మృద్వికారాసత్యత్వమనుమానాదినాఽవగతమిత్యత్రాహ (నచేతి) అననుగృహీతమితి జ్వాలైక్యబుద్ధివద్బాధితప్రతీతిమాత్రజనకత్వం వివక్షితమ్. ఉపరితనవాక్యపర్యాలోచనాం దర్శయతి (తథేతి) సదాయతనత్వఫలితం స్వప్రవర్త్యత్వం స్వేనైవ జీవనం చ- ప్రశాసనేన హి ధారణం- ధృత్యా చ తజ్జీవనం- నిషేధాయ గుణానువాద ఇతి శఙ్కావ్యుదాసాయాహ (శాస్త్రైకేతి) నహి విధేరనువాదిత్వమితి భావః- శ్రుత్యన్తరపర్యాలోచనాం దర్శయతి (తత్సమ్బన్ధితయా ప్రకరణాన్తరేష్వపీతి) అపహతపాప్మత్వాదిరూపేణ నిరస్తనిఖిలదోషతేత్యర్థః. అపూర్వతా లక్షణం గుణేషు తాత్పర్యలిఙ్గం దర్శయితుం సకలేతరప్రమాణావిషయా ఇత్యుక్తమ్. తతః కిమిత్యాకాఙ్క్షాం పూ

స్యైవమనన్యగోచరానన్తవిశేషవిశిష్టప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్య నిర్విశేషవస్తుమాత్రోపదేశపరత్వమసఙ్గతత్వేనోన్మత్తప్రలపితాయేత. త్వంపదంచసంసారిత్వవిశిష్టజీవవాచి - తస్యాపినిర్విశేషస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే స్వార్థః పరిత్యక్తస్స్యాత్, నిర్విశేషప్రకాశస్వరూపస్యచ వస్తునోహ్యవిద్యయాతిరోధానం స్వరూపనాశప్రసఙ్గాదిభిర్నసమ్భవతీతి పూర్వమేవోక్తమ్. ఏవంచసతి సమానాధికరణవృత్తయోస్తత్త్వమితిద్వయోరపిపదయోర్ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణాచ సమాశ్రయణీయా అథోచ్యేత - సమానాధికరణవృత్తానామేకార్థప్రతిపాదనపరతయా విశేషణాంశే తాత్పర్యాసమ్భవాదేవవిశేషణనివృత్తైర్వస్తుమాత్రైకత్వప్రతిపాదనాన్నలక్షణాప్రసఙ్గః- యథానీలముత్పలమితిపదద్వయస్య విశేష్యైకత్వప్రతిపాదనపరత్వేన నీలత్వోత్పలత్వరూపవిశేషణద్వయంనవివక్ష్యతే- తద్వివక్షాయాంహినీలత్వవిశిష్టాకారేణోత్పలత్వవిశిష్టాకారస్యైకత్వప్రతిపాదనంప్రసజ్యేత, తత్తునసమ్భవతి- నహినైల్యవిశిష్టాకారేణ తద్వస్తూత్పలపదేన విశేష్యతే- జాతిగుణయోరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గాత్. అతోనీలత్వోత్పలత్వోపలక్షితవస్త్వేకత్వమాత్రం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే.

రయుక్త- పదద్వయపర్యాలోచనాభావందర్శయతి (ఏవమితి) ఏవమనన్యగోచరానన్తవిశేషవిశిష్టప్రకృతేత్యనేనప్రాకరణికవాక్య విరోధోవివక్షితః- ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్యేత్యనేనయత్రక్వాపి ప్రకృతాకారవిశిష్టపరామర్శితయా తచ్ఛబ్దవ్యుత్పత్తివిరోధఉక్తః. త్వంపదస్యాపి వస్తుమాత్రపరత్వే ముఖ్యార్థప్రహాణమాహ (త్వంపదంచేతి) స్వాభిముఖశ్చేతనస్త్వంశబ్దార్థః. ఆభిముఖ్యంచ స్వవాక్యబోధ్యత్వమ్. బోధ్యత్వంచాజ్ఞస్య సంసారిణః స్వతఃప్రాప్తమితిభావః - తస్మాద్బోధనార్హతోపయోగ్యాకారవిశిష్టస్త్వమర్థః- అతస్సపరిత్యక్తోభవతి. ప్రమాణతర్కాపర్యాలోచనాపూర్వోక్తేత్యాహ (నిర్విశేషేతి) పదద్వయనిమిత్తప్రహాణేనిర్విశేషత్వస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తదనుపపత్తిరూపతర్కాపర్యాలోచనందర్శితమ్; సామానాధికరణ్యబలాన్నిర్విశేషవస్త్వభ్యుపగమఇతి శఙ్కాయాం పదద్వయలక్షణాలక్షణందూషణమాహ (ఏవంచేతి) ఏవంచసతి - నిర్విశేషస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే ముఖ్యార్థసంబన్ధితయావస్తుమాత్రావబోధనేఽభ్యుపగతేలక్షణాస్వీకారఇత్యర్థః. అథపరమతముపన్యస్యతి (అథోచ్యేతేతి) సమానాధికరణవృత్తానామిత్యాదిగ్రన్థః పక్షవిషయసంగ్రహరూపః (విశేషణాంశేతాత్పర్యాసంభవాదితి) అన్యథావిశేషణ బహుత్వాదేకార్థత్వాసిద్ధేరితిభావః- పూర్వమప్యుక్తాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః ప్రథమసూత్రేహిబహుశఉక్తః. యద్వా- అన్యనైరపేక్ష్యపరఏవకారః (నలక్షణాప్రసఙ్గఇతి) వాచ్యాబహిర్భూతప్రతిపాదనాదితిభావః. ఏవంపక్షవిషయేసంక్షేపేణోక్తమర్థముపపాదయతి (యథేత్యాదినా) తత్రమహాభాష్యోక్తవ్యుదాహరణవిశేషణాంశే తాత్పర్యాసంభవం సిద్ధం కృత్వోదాహృతః. కథంతత్రవిశేషణాంశావివక్షేత్యత్రాహ (తద్వివక్షాయాంహీతి) ప్రసక్తస్యానిష్టతాం దర్శయతి (తత్తివతి) యుగపదభిధానే ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసఙ్గాత్పదద్వయ ప్రకృత్యుపస్థాపితవిశిష్టైక్యేసమానవిభక్త్యాప్రతిపాద్యమానే విశేష్యాంశస్యేవ విశేషణభూతజాతిగుణాంశయోరప్యైక్యప్రసఙ్గా, చ్చ క్రమేణాభిధాన పక్షోభ్యుపగన్తవ్య ఇతిహృదినిధాయాహ (నహీతి) క్రమపక్షేపి పూర్వపదప్రతిపన్నాకారవిశిష్టస్య పదాన్తరప్రతిపన్నాకారవిశిష్టవస్తుతాదాత్మ్యం కింసమానవిభక్త్యాబోధ్యం - ఉతపూర్వపదప్రతిపన్నేవిశిష్టే విశేషణాన్తరాన్వయఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమేవిశేషణభూతజాతిగుణయోరప్యైక్యప్రసఙ్గంసిద్ధం బుద్ధ్వాద్వితీయే శిరస్యన్యోన్య సమవాయప్రసఙ్గమాహ (జాతిగుణయోరితి) తాత్పర్యబహిష్ఠస్యాపి విశేషణస్యాపయోగం దర్శయిత్వా ఫలితమాహ (అతఇతి) నీలోత్పలమిత్యత్ర విశేషణాన్వయేప్యుపేక్షితాత్పర్యాద్భావ ఉక్తః. తత్రవిశేషణానన్వ

తథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యతీతకాలవిప్రకృష్టదేశవిశిష్టస్య తేనైవ రూపేణ సన్నిహితదేశవర్తమానకాలవిశిష్టతయా ప్రతిపాదనానుపపత్తేరుభయదేశకాలోపలక్షితస్వరూపమాత్రైక్యం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి నీలమిత్యాద్యేకపదశ్రవణే ప్రతీయమానం విశేషణం సామానాధికరణ్యవేలాయాం విరోధాన్న ప్రతిపాద్యతే- తథాపి వాచ్యార్థప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్న లక్షణా- అపితు విశేషణాంశస్యావివక్షామాత్రమ్, సర్వత్ర సామానాధికరణ్యస్యైష ఏవ స్వభావ ఇతి న కశ్చిద్దోష ఇతి-తదిదమసారం- సర్వేష్వేవ వాక్యేషు పదానాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రం ప్రత్యాయ్యమ్. తత్ర సమానాధికరణవృత్తానామపి నీలాదిపదానాం నైల్యాదివిశిష్ట ఏవార్థో వ్యుత్పత్తిసిద్ధః పదాన్తరార్థసంసృష్టోఽభిధీయతే, యథా నీలముత్పలమానయేత్యుక్తే నీలిమాదివిశిష్టమేవానీయతే,

---

యస్యాస్ఫుటత్వాద్విశేషణాన్వయే స్పష్టతాత్పర్యాభావముదాహరణాన్తరం దర్శయతి (తథేతి) విశిష్టవాచినశ్శబ్దస్య విశిష్టపరిత్యాగేన విశిష్టైకదేశతయా తత్సమ్బన్ధివిశేష్యస్వరూపమాత్రే వృత్తిర్లక్షణైవ స్యాదిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) పరిహరతి (తథాపీతి) వాచ్యార్థే- నహి శక్తివిషయాద్విశిష్టాద్బహిర్భూతం విశేష్యమితి భావః (ప్రధానాంశస్యేతి) తాత్పర్యవిషయతయా ధర్మితయా చ ప్రధానస్య విశేష్యాంశస్యావర్జనాదప్రధానవిశేషణత్యాగే వ్యఙ్గుళ్యాది వికలే పురుషశబ్దస్యేవ న లక్షణేతి భావః. ముఖ్యార్థత్వే తుల్యేఽపి విశిష్టప్రతిపాదనదశాతో వైలక్షణ్యం దర్శయతి (అపిత్వితి) అవివక్షామాత్రమితి) అశక్యే క్వచిద్వ్యాపారాభావాత్ వ్యాపారవిషయాంశేఽపి న హ్యశక్తిరితి భావః, పూర్వం పక్షే లక్షణాఽభావ ఉక్తః ఇదానీం స పక్షే విశదీకృతో భవతి. విశేషణావివక్షాయామస్వారస్యం స్యాదిత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) సామానాధికరణ్యవ్యుత్పత్తేరీదృశత్వాన్నాస్వారస్యం; వ్యుత్పత్త్యననురోధే సతి హ్యస్వారస్యమ్, అత ఏకార్థ్యవ్యుత్పత్తివిరోధివిశేషణవివక్షాయామేవాస్వారస్యమితి భావః. ఇమం పూర్వపక్షం ప్రతిక్షిపతి (తదిదమసారమితి) ప్రథమఞ్చరమోక్తతయా బుద్ధిస్థం వ్యుత్పత్త్యన్తరాశ్రయణం నిరస్యతి (సర్వేష్వేవేతి) సర్వేషు- సమానాధికరణేషు వ్యధికరణేషు చ వాక్యేష్విత్యర్థః. గామానయ గాం బధానేత్యాదివ్యధికరణవాక్యేషు నహి ప్రతివాక్యం పదానామర్థభేదవ్యుత్పత్తికల్పనం * క్లృప్తకల్ప్యవిరోధే తు యుక్తః క్లృప్తపరిగ్రహ ఇతి న్యాయేన క్లృప్తవ్యుత్పత్త్యైవ స్వార్థబోధనసంభవే వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనానుపపత్తేః, తథా సమానాధికరణవాక్యేష్వపి న పదానాం వ్యుత్పత్త్యన్తరం ప్రవృత్తినిమిత్తావిశిష్టార్థవిషయం కల్పనీయమితి భావః- వ్యుత్పత్త్యన్తరాభావేఽపి వాక్యానాం పరస్పరవైషమ్యసంభవోపపాదనపరం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రమితి పదమ్. వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషాద్వాక్యవైషమ్యం- న తు ప్రకృత్యంశస్య వ్యుత్పత్త్యనవగతార్థాన్తరకల్పనాదిత్యభిప్రాయః. ఏవం సర్వవాక్యసాధారణం రూపముక్తమ్. అనేన సమానాధికరణవాక్యేషు ఫలితమర్థమాహ (తత్రేతి) తత్ర- తేషు వాక్యేషు సమానాధికరణపదానాం విశిష్టైకార్థప్రతీతిహేతుత్వముదాహరణేన దర్శయతి (యథేతి) ప్రత్యక్షవిషయం పరోక్షవిషయం చోదాహరణద్వయమ్. అత ఏవ ఆనీయతే ప్రతీయత ఇత్యుక్తం. కారకవిభక్త్యన్తత్వం న సామానాధికరణ్యవిరోధీత్యభిప్రాయేణ నీలముత్పలమానయేత్యుక్తం (నీలిమాదివిశిష్టమేవానీయత ఇతి) సమానాధికరణపదసముదాయో వస్తుమాత్రప్రత్యాయకశ్చేద్వస్తుమాత్రత్వావిశేషాదనీలమప్యానీయేతేత్యభిప్రాయః. కించ - సమానాధికరణపదానాం విశేషణపరిత్యాగో హేతుః, సమానవిభక్త్యవగతమైక్యమితి చేన్న- ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయబలాత్సమానవిభక్తిరైక్యం న ప్రతిపాదయేత్ తదేవ యుక్తం-విభక్త్యర్థాదపి ప్రాతిపదికార్థప్రాధాన్యాత్ * అదితిః పాశాన్ * గృహం సంమార్ష్టీత్యాదిషు హి విభక్త్యర్థోఽనాదృతః- ఐక్యవిషయప్రయోగదర్శనాదైక్యపరమితి చేత్ - విశేషణాన్వయేఽపి ప్రయోగదర్శనాద్విశేషణాన్వయమపి ప్ర

యథాచవిన్ధ్యాటవ్యాంమదముదితోమాతఙ్గగణస్తిష్ఠతీతిపదద్వయావగతవిశేషణవిశిష్టఏవార్థః ప్రతీయతే ఏవంవేదాన్తవాక్యేష్వపిసమానాధికరణ నిర్దేశేయత్తద్విశేషణ విశిష్టమేవ బ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యమ్. సచవిశేషణవివక్షాయామితరవిశిష్టాకారంవస్త్వన్యేన విశేష్టవ్యమ్ - అపితుసర్వైర్విశేషణైస్స్వరూపమేవవిశేష్యమ్. తథాహి * భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యమ్. అన్వయేనవినివృత్త్యావా పదాన్తరప్రతిపాద్యాదాకారాదాకారాన్తరయుక్తతయాతస్యైవవస్తునః పదాన్తరప్రతిపాద్యత్వం సామానాధికరణ్యకార్యమ్. యథాదేవదత్తశ్శ్యామోయువాలోహితాక్షోఽదీనోఽకృపణోఽనవద్యఇతి.

తిపాదయతి శాబ్దప్రతీతిర్వస్తుమాత్రస్యైవ- విశేషణాన్వయస్తు ప్రత్యక్షబలాత్స్వీక్రియతే - ప్రత్యక్షాగోచరేతు యథాశబ్దంనవిశేషణ ప్రతీతిరితిచేన్న- విశేషణాన్వయశ్శాబ్దప్రతీతివిషయః- ఐక్యంతు ప్రత్యక్షబలాదఙ్గీక్రియతఇతి కింనస్యాత్- ప్రత్యక్షాగోచరేపి దేవదత్తఃశ్యామోయువేత్యాది ప్రయోగేష్వైక్యధీదర్శనాదైక్యంశాబ్దప్రతీతి విషయఇతిచేత్- తర్హ్యైవపరోక్షవిషయప్రయోగేవిశేషణాన్వయస్యాపి ప్రతీతేర్విశేషణాన్వయశ్శాబ్దఏవ - సప్రత్యక్షసిద్ధఇతి. ఇత్థంప్రత్యక్షపరోక్షవిభాగరహితం సమానాధికరణ పదానామనేక విశేషణవిశిష్టైకార్థబోధకత్వం దృశ్యతఇతిచరమపర్యాభిప్రాయేణోదాహరణద్వయందర్శితమ్. తస్మాత్ * యఏవలౌకికాస్తఏవవైదికాఇతి లోకవేదాధికరణన్యాయేన వేదాన్తవాక్యేష్వపి పదద్వయావగతవిశేషణాపరిత్యాగేనైవార్థః ప్రతిపత్తవ్యఇత్యాహ (ఏవంవేదాన్తేతి) అన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గంపరిహరతి (నచేతి) అరుణాధికరణవిస్తరేణపరిహారోవక్ష్యతఇత్యత్రసఙ్క్షిప్తః, నహియథాఽనుపపత్తిస్స్యాత్తథావక్తవ్యమితిభావః. యుగపదభిధానంహృదినిధాయ సర్వైర్విశేషణైః స్వరూపమేవవిశేష్యమిత్యుక్తం సర్వవిశేషణైః స్వరూపస్యైవ విశేష్యత్వేఽనుగుణం సామానాధికరణ్యలక్షణమిత్యాహ (తథాహీతి) నహివిశేషణాన్తరవిశిష్టాకారే విశేషణాన్తరాన్వయప్రతిపాదనం సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః. సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థంవివృణోతి(అన్వయేనవినివృత్త్యావేతి)అన్వయరూపార్థస్యవ్యావృత్తిరూపార్థత్వం నకల్ప్యమ్- యథావ్యుత్పత్త్యన్వయముఖేనవ్యావృత్తిముఖేనవావస్తునఃపదాన్తరప్రతిపాద్యాకారాదాకారాన్తరయుక్తతాప్రతిపాదనంసమానాధికరణపదసముదాయికార్యమిత్యర్థః.తత్రోదాహరతి(యథేతి)అన్వయముఖేనానేకప్రవృత్తినిమిత్తవైశిష్ట్యోదాహరణంశ్యామోయువేతి. వ్యతిరేకముఖేనానేకాకారాన్వయోదాహరణమదీనఇత్యాది. దీనత్వం - అభాస్వరమనస్కత్వం. కృపణత్వం- నిర్ధనత్వం. అత్రాయమర్థః. క్రమేణాభిధానే వ్యధికరణవాక్యేష్వపికరణకారకవిశిష్టేఽధికరణకారకాన్వయస్స్యాత్. తద్విశిష్టేఇతరకారకాన్వయోవా ప్రసజేదిత్యన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావచోద్యం వ్యధికరణవాక్యేపి సమానమ్. తత్ర యఃపరిహారః సఏవాత్రాపి, తథాహి * పదజాతంశ్రుతంసర్వంస్మారితానన్వితార్థకమ్।న్యాయసంపాదితవ్యక్తిపశ్చాద్వాక్యార్థబోధకమిత్యుక్తప్రకారేణ స్మరణదశాయాం సర్వైఃపదైఃపృథక్పృథక్స్వార్థస్మరణాన్నవిశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః. పరామర్శదశాయాం యథాచోపపన్నంభవతి - తథాపరామర్శాన్నాయంప్రసఙ్గః. పశ్చాద్యుగపత్సర్వైః పదైర్వాక్యార్థబోధనాన్నమిథస్సమవాయప్రసఙ్గః. తస్మాత్సమానాధికరణ పదైర్యుగపత్తత్తత్పదప్రవృత్తినిమిత్తవిశిష్టైకవిశేష్యప్రతిపాదనేన క్రమాభావాన్నాన్యోన్యసమవాయఇతి సర్వైర్విశేషణైః స్వరూపమేవవిశేష్యమితిగ్రన్థేఽయమర్థోఽభిప్రేతః. అతఃసామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థోపాదానేన అన్యదపిచోద్యం పరిహృతంభవతి- యుగపదభిధానేవిశిష్టయోరైక్యం సమానవిభక్తిః ప్రతిపాదయతీతి విశిష్టైక్యవద్విశేషణైక్యమపిస్యాదితిచోద్యమ్. అత్ర పరిహారః * ఏకస్మిన్నర్థేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి సమానవిభక్త్యా విశేష్యస్యైవైక్యప్రతిపాదనాన్నవిశేషణైక్యమితి, నను విశేషణే విశేష్యేచాపి శేషణప్రాతిపదికేనానగతేసతి సమా.

యత్ర త్వేకస్మిన్వస్తుని సమన్వయాయోగ్యం విశేషణద్వయం సమానాధికరణపదనిర్దిష్టం- తత్రాన్యతరత్పదమముఖ్యవృత్తమాశ్రీయతే- నద్వయం- యథా గౌర్బాహీక ఇతి. నీలోత్పలాదిషు తు విశేషణద్వయాన్వయావిరోధాదేకమేవోభయవిశిష్టం ప్రతిపాద్యతే- అథమనుషే - ఏకవిశేషణప్రతిసమ్బన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణం విశేషణాన్తర ప్రతిసమ్బన్ధిత్వాద్విలక్షణమితి ఘటపటయోరివైకవిభక్తినిర్దేశేప్యైక్యప్రతిపాదనాసమ్భవాత్సమానాధికరణశబ్దస్య న విశిష్టప్రతిపాదనపరత్వమ్. అపి తు విశేషణముఖేన స్వరూపముపస్థాప్య తదైక్యప్రతిపాదనపరత్వమేవేతి. స్యాదేతదేవం- యది విశేషణద్వయప్రతిసమ్బన్ధిత్వమాత్రమేవైక్యం నిరున్ధ్యాత్ - న చైతదస్తి. ఏకస్మిన్ధర్మిణ్యుపసంహర్తుమయోగ్యధర్మద్వయవిశిష్టత్వమేవ హ్యైకత్వం నిరుణద్ధి.

నవిభక్తిర్విశేష్యమాత్రైక్యపరా - న తు విశేషణైక్యపరేతి కిం నియామకమితి చేత్ -సమానవిభక్తిరైక్యబోధికా-న తు భేదబోధికేతి కిం నియామకమ్. వ్యుత్పత్తిరితి చేత్ - సాఽత్రాపి తుల్యా- కించ - పదాన్తరసమానాధికృతే ఘట ఇతి పదే ప్రయుక్తే తత్స్థావిభక్తిః ప్రాతిపదికావగతానాం విశేషణవిశేష్యతత్సంబన్ధానామైక్యం న ప్రతిపాదయతి విశేష్యమాత్రైక్యమేవ ప్రతిపాదయతీతి కిం నియామకమ్. ప్రత్యక్షమూలా హి వ్యుత్పత్తిః- ప్రత్యక్షం చ విశేష్యమాత్రైక్యం దర్శయతి - న తు విశేషణ విశేష్యతత్సంబన్ధానామైక్యమ్ - అతః ప్రత్యక్షమూలా వ్యుత్పత్తిర్నియామికేతి చేత్ - సైవాత్రాపి నియామికేతి తుల్యమితి. ఏవం సర్వత్ర వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థ ఏవ స్వీకార్యశ్చేన్న క్వచిదపి వృత్త్యన్తరకల్పనం వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనం వా స్యాదిత్యత్రాహ (యత్ర త్వితి) విశేషణద్వయమితి త్రిత్వాదేరప్యుపలక్షణమ్. వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్వీకార ఏవ హి సర్వత్ర స్వతః ప్రాప్తః-తస్య ప్రమాణవిరోధాదన్వయాయోగ్యత్వే సతి వృత్త్యన్తరకల్పనం ప్రాప్తం తదసంభవే వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనమ్. గోశబ్దస్య కిరణవాచిత్వే వృత్త్యన్తరాభావాద్ధి శక్తికల్పనమ్ - యదా వృత్త్యన్తరకల్పనం తదానీమప్యన్యతరపదస్యాముఖ్యత్వకల్పనం తావతైవ విరోధశమనాత్. న పునస్సర్వేషాం పదానాం. తాత్పర్యనిశ్చాయకాభావప్రసఙ్గాత్ గౌర్బాహీక ఇతి ప్రయోగే గోపదస్యైవ హ్యాముఖ్యత్వం- న తు బాహీకపదస్యాపి. అన్యతరపదస్య వృత్త్యన్తరకల్పనేపి న నిర్విశేషవస్తుపరత్వం- ముఖ్యవృత్త్యుపనీతవిశేషణాన్వయేపి వృత్త్యన్తరోపనీతవిశేషణాన్వయాదిత్యభిప్రాయః. నీలోత్పలాదివాక్యేషు వృత్త్యన్తరకల్పనహేతురేవ నాస్తీత్యాహ (నీలేతి) విశేషణభేదేన విశేష్యభేదం శఙ్కతే (అథమనుష ఇతి) విశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వం - విశేషణవిశిష్టతా. ఏకవిశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణమితి భావప్రధాననిర్దేశః- నిరూప్యమాణత్వం వివక్షితమ్. ఏకవిశేషణ ప్రతిబన్ధిత్వం విశేషణాన్తర ప్రతిసంబన్ధిత్వాద్విలక్షణమిత్యర్థః. యద్వా- ఏకవిశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణం వస్తు విశేషణాన్తర ప్రతిసంబన్ధిత్వాద్ధేతోస్తస్మాద్విశేషణాన్తరవిశేష్యాత్పదార్థాద్విలక్షణమిత్యర్థః. విశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వభేదాద్విశేష్యస్వరూపభేదం నిదర్శయతి(ఘటపటయోరివేతి)యథా ఘటత్వవిశిష్టతాయాః పటత్వవిశిష్టతాయాశ్చ భేదేన తద్విశిష్టయోర్ఘటపటయోర్విశేష్యయోర్భేదః-తథా విశేషణాన్తరాన్వయస్యాన్యవిశేషణాన్వయస్య చ భేదేన తద్విశేష్యయోశ్చ భేదః సమానవిభక్తినిర్దేశసత్యప్య వర్జనీయ ఇతి సామానాధికరణ్యం న విశిష్టైక్యప్రతిపాదనక్షమమిత్యర్థః (న విశిష్టప్రతిపాదనపరత్వమితి) విశేషణాన్వయప్రతీతేరవర్జనీయత్వేపి న తత్ర తాత్పర్యమితి భావః. విశేషణత్యాగేన ప్రతిసంబన్ధివిశేష్యోపస్థాపనాయోగాత్తదైక్యమపి దుష్ప్రతిపాదమిత్యత్రాహ (అపి త్వితి) తాత్పర్యావిషయస్యాపి విశేషణస్య పరామర్శదశాప్రతీతిమాత్రేణ తద్విశేష్యప్రతీతిసిద్ధేస్తదైక్యప్రతిపాదనం సంభవతీత్యర్థః. పరిహరతి (స్యాదేతదితి) యత్రాయోగ్యత్వమభ్యుపగతం- తత్రాపి విశేషణత్వమేవ హ్యయోగ్యత్వే ప్రయోజకమ్. అతో నీలత్వాదివిశేషణమపి

అయోగ్యతా చ ప్రమాణాన్తరసిద్ధా ఘటత్వపటత్వయోః, నీలముత్పలమిత్యాదిషు తు దణ్డిత్వకుణ్డలిత్వ
వన్మూర్తపవత్త్వరసవత్త్వగన్ధవత్త్వాదివచ్చ విరోధో నోపలభ్యతే. న కేవలమవిరోధ ఏవ, ప్రవృత్తినిమిత్త
భేదేనైకార్థనిష్ఠత్వరూపం సామానాధికరణ్యముపపాదయత్యేవ ధర్మద్వయవిశిష్టతాం. అన్యథా స్వరూ
పమాత్రైక్యే అనేకపదప్రవృత్తౌ నిమిత్తాభావాత్ సామానాధికరణ్యమేవ న స్యాత్. విశేషణానాం స్వసం
బన్ధానాదరేణ వస్తుస్వరూపోపలక్షణపరత్వే సత్యేకేనైవ వస్తూపలక్షితమిత్యుపలక్షణాన్తరమనర్థకమేవ.
ఉపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యాకారభేదాభ్యుపగమే తేనాకారేణ సవిశేషత్వప్రసఙ్గః. సోయం దేవదత్త ఇ
త్యత్రాపి లక్షణా గన్ధో న విద్యతే. విరోధాభావాత్. దేశాన్తరసంబన్ధితయాऽతీతస్య, సన్నిహితదేశ

విరుద్ధం స్యాదిత్యత్రాహ (అయోగ్యతా చేతి) (ప్రమాణాన్తరసిద్ధేతి) సపురుషే శేషణత్వ ప్రయుక్తమయోగ్యత్వ
మితి భావః. ప్రమాణాన్తరమపి ఘటత్వపటత్వయోర్భిన్నాధికరణత్వ లక్షణం విరోధమవగమయతి - నీలత్వోత్పలత్వ
యోరపి సవిరోధస్తుల్యః- షట్పదేషు ముధైవ పృథగ్దర్శనాదిత్యత్రాహ (నీలముత్పలమిత్యాదిషు త్వితి) న కేవలం భి
న్నాశ్రయత్వమాత్రం విరోధః-అపి తు తన్నియమః. న చ నీలత్వోత్పలత్వయోస్తాదృశవిరోధః- క్వచిత్సహప్రతీతత్వాదితి
భావః. (దణ్డిత్వేతి) దణ్డాదికం యుతసిద్ధం- రూపాదికమయుతసిద్ధం. యుతసిద్ధత్వా(ద్విభాగ)యుతసిద్ధత్వాది) వ
ద్విశేషణత్వమపి విరోధాప్రయోజకమితి భావః- యద్వా- దణ్డిత్వాదికం పరస్పరపరిహారేణ వర్తతే. రూపం తు రసం
పరిహృత్యైవ వర్తతే- రసస్తు రూపం పరిహృత్య న వర్తతే- తత్ర రూపాపరిహారిణో రసస్య రూపస్య చావిరోధో దురపహ్నవః
క్వచిత్సహోపలమ్భాత్ తథా పరస్పరపరిహారిణోరపి నీలత్వోత్పలత్వయోః క్వచిత్సహోపలమ్భాదవిరోధ ఇత్యభిప్రాయే
ణోదాహరణద్వయం దర్శితమ్. అవిరోధేపి వివక్షితైక్యానుపయోగాద్విశేషణావివక్షేత్యత్రాహ (న కేవలమితి) అప
ర్యాయయోః పదయోరేకార్థవృత్తౌ నిమిత్తసాపేక్షత్వాత్తేన వినా తత్ప్రవృత్త్యయోగాచ్చాత్యన్తాప్రయోగాద్విశేషణ
స్య వివక్షితత్వమిత్యర్థః. ఉపపాదకత్వమేవ విపక్షే బాధకదర్శనేన ద్రఢయతి (అన్యథేతి) అన్యథా - విశేషణత్యాగే.
ఉపలక్షణతయా నిమిత్తత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (విశేషణానామితి) అనాదరః - తాత్పర్యాభావః. యథోపలక్షణభూ
తాయాం శాఖాయాం న తాత్పర్యం- అపి తు చన్ద్ర ఏవ తాత్పర్యం- తద్వదిత్యర్థః, ననూపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యం తవాపి
ప్రసజేత్- ఏకస్మిన్నుపలక్ష్యే జన్మాద్యనేకోపలక్షణాభ్యుపగమాదిత్యత్రాహ (ఉపలక్షణాన్తరేతి) అస్మాభిస్తు జన్మా
దిభిరుపలక్షణైరుపలక్ష్యాస్తదనుగుణజ్ఞానశక్త్యాద్యాకారభేదాః స్వీకృతా ఇతి తేన నైరర్థక్యమితి భావః (తేనాకారేణేతి)
అన్తర్భాగత్వాపృథక్త్వవర్జనీయం సవిశేషత్వమ్. ఏవం చ సత్యుపలక్ష్యాకారాన్తరాభ్యుపగమేన తస్యోపలక్షణత్వాఙ్గీకారా
దప్యుపలక్షణతయాభిమతానామేవ విశేషణత్వాఙ్గీకారో న్యాయ్య ఇతి భావః. పూర్వం లక్షణాఙ్గీకారపక్షేఽన్యతరపదాముఖ్య
త్వాది దూషణాన్యుక్తాని. యత్తు వాచ్యప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్న లక్షణేతి - తత్రాపి లక్షణా స్యాదేవ - ద్వా
రభూతప్రవృత్తినిమిత్తాభావేన తద్ద్వారకస్యాభిధానస్యానుపపత్తేరితి. ఇదం చ దూషణం ప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదితి
భాష్యేణ ఫలితమ్. అథోభయపదవిశేషణావివక్షాయామపి సామానాధికరణ్యం సోయం దేవదత్త ఇత్యాదిషు దృశ్యత ఇ
తి యదుక్తం- తత్ప్రతివక్తి (సోయమిత్యాదినా) విరోధాభావాత్ - ముఖ్యార్థభూతవిశేషణద్వయసంబన్ధే విరోధా
భావాత్, ప్రథమం కాలద్వయసంబన్ధవిరోధాభావముపపాదయతి (దేశాన్తరేతి) వస్తువిశేషణతయా నిర్దిష్టావపి దే
శాన్తరసంబన్ధసన్నిహితదేశసంబన్ధావతీతవర్తమానకాలోపాధితయా వివక్షితౌ, ఇదం చ కాలోపాధ్యన్తరాణాముపలక్ష
ణమ్. అతీతవర్తమానశబ్దౌ సాతీతవర్తమానకాలసంబన్ధిపరౌ- దేశాన్తరసంబన్ధితయాతీతస్య - దేశాన్తరసంబన్ధాద్యుపా
ధ్యవచ్ఛిన్నాతీతకాలసంబన్ధినః. సన్నిహితదేశసంబన్ధాద్యుపాధిమద్వర్తమానకాలసంబన్ధావిరోధాదిత్యర్థః. అతీతత్వం

సమ్బన్ధితయా వర్తమానత్వావిరోధాత్. అత ఏవ హి సో౽యమితి ప్రత్యభిజ్ఞయా కాలద్వయసమ్బన్ధినో వస్తున ఐక్యముపపాద్యతే వస్తునస్స్థిరత్వవాదిభిః, అన్యథా ప్రతీతివిరోధే సతి సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాత్, దేశద్వయసమ్బన్ధవిరోధస్తు కాలభేదేన పరిహ్రియతే. యతస్సమానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థవాచిత్వమ్, అత ఏవ *అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీత్యారుణ్యాదివిశిష్టైకహాయన్యాః క్రియాసాధనతయా విధీయతే —— తదుక్తం * అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమస్స్యాదితి. తత్రైవం పూర్వపక్షీ మన్యతే-

చాన్యాపేక్షయా వివక్షితమ్. న తూభయకాలానుగతవస్త్వపేక్షయా, ఏతదుక్తం భవతి - ఏకస్య కాలద్వయాసంబన్ధం వదతా౽తీతత్వవర్తమానత్వవిరోధో వివక్షితః. స కిం ప్రాగ్ధ్వస్తస్య వర్తమానత్వవిరోధో వివక్షితః- స నాస్తి - ప్రాగ్ధ్వంసానభ్యుపగమాత్. యద్యతీతోపాధిమత్కాలసంబన్ధినో వర్తమానత్వవిరోధ ఉచ్యతే - తన్నిరూప్యం కిం స్వాపేక్షయా౽తీతోపాధిమత్కాలసంబన్ధిత్వం- ఉతాన్యాపేక్షయా౽తీతోపాధిమత్కాలసంబన్ధిత్వమ్. న ప్రథమః - స్వాపేక్షయా౽తీతోపాధిమత్కాలసంబన్ధిత్వాభావాద్ఘటాదేః. న ద్వితీయః. ఏకక్షణసంబన్ధస్యాపి విరోధప్రసఙ్గాత్, ఏకస్య వస్తునః ఏకో౽పి హి క్షణః స్వపాశ్చాత్త్యయత్కించిదుపాధ్యపేక్షయా౽తీతో భవతి. అతో౽న్యాపేక్షయా౽తీతోపాధిమత్కాలసంబన్ధినో వర్తమానత్వమవిరుద్ధమ్. ఏవమేకస్య స్వప్రాగభావప్రధ్వంసోపహితకాలసంబన్ధస్యైవ విరుద్ధత్వాత్, అన్యాపేక్షయా౽తీతాగామ్యుపాధిమత్కాలసంబన్ధే తదభావాచ్చ స్వాభావానుపహితకాలద్వయసంబన్ధ ఏకస్య వస్తున ఉపపన్న ఇతి. యుక్త్యన్తరం చాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ - కాలద్వయసంబన్ధావిరోధాదేవ. ఉపపాద్యతే- సౌగతాన్ప్రతీతి శేషః సౌగతమతనిరాసకస్య కాలద్వయసంబన్ధవిరోధాభ్యుపగమో విరుద్ధ ఇత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి (అన్యథేతి) అన్యథా- కాలద్వయసంబన్ధవిరోధే సతి, ప్రతీతివిరోధే వస్తుస్థిరత్వవిషయప్రతీతివిరోధే (సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాదితి) ఏకస్య దేశద్వయకాలద్వయాన్వయవిరోధే దేశకాలాన్తరసాధ్యఫలసాధనవిధానమాత్మనిత్యత్వప్రదేశశ్చాప్రమాణం స్యాదిత్యభిప్రాయః. దేశద్వయసంబన్ధవిరోధం పరిహరతి (దేశద్వయేతి) పరిచ్ఛిన్నస్య వస్తునః స్వానవచ్ఛిన్నదేశసంబన్ధో యౌగపద్య ఏవ విరుధ్యతే- న తు క్రమభావిత్వ ఇత్యర్థః. ఏవం లోకసిద్ధస్య నీలోత్పలాదిసమానాధికరణపదప్రయోగస్య విశేషణవిశిష్టైకార్థపరత్వం స్థాపితమ్. ఏవం ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థపర్యవసాయిత్వం సమానాధికరణపదానాం వైదికప్రయోగసిద్ధం చేత్యాహ (యత ఇతి) అనేన వస్తుమాత్రపరత్వే అరుణాధికరణసిద్ధాన్తన్యాయవిరోధశ్చోక్తస్స్యాత్, యతః - అత ఏవేతి లౌకికప్రయోగసిద్ధవత్కారోక్త్యా పూర్వోక్తస్వపక్షపరపక్షసాధనమారుణ్యాధికరణవివక్షితానీతి భావః——— *అరుణయైకహాయన్యేత్యాదివాక్యే పదానాం న సామానాధికరణ్యమిత్యత్రాహ (తదుక్తమితి) * అర్థైకత్వ ఇత్యాదిసూత్రస్యాన్యథా వ్యాఖ్యాతత్వాన్న సామానాధికరణ్యపరత్వమిత్యత్రాహ (తత్రైవమితి) (ఏవమితి) అస్మదుక్తావేవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ సూత్రకారాభిప్రేతావితి భావః. కిమత్రారుణయేతి పదోక్తమారుణ్యమేకహాయనీమాత్రాన్వయి- ఉత ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి ప్రథమవిచారః. తత్రారుణయేతి పదం కిమేకహాయన్యేత్యాదిపదైరేకవాక్యతయాన్వేతి - ఉత భిన్నవాక్యతయా స్థితమితి తదర్థవిచారః. ఇదం విచారద్వయం పూర్వమీమాంసావ్యాఖ్యాతృభిరభ్యుపేతమ్. అధికస్తదర్థవిచార ఉచ్యతే- కిమరుణయేత్యాదిపదాని వ్యధికరణాని- ఉత సమానాధికరణానీతి. పునస్తదర్థవిచారః- కారకవిభక్త్యన్తత్వం కిం సామానాధికరణ్యవిరోధి - ఉతావిరోధీతి; విరోధీతి పూర్వపక్షః - అవిరోధీతి సిద్ధాన్తః. యదా విరోధి - తదా సామానాధికరణ్యాభావేనైకవాక్యత్వాభావాత్ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః- అవిరోధే సామానాధికరణ్యేన వాక్యభేదాభావాదేకహాయన్యన్వయమనుమ

యద్యప్యరుణయేతి పదమాకృతేరివ గుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారత్వైకస్వభావత్వాద్ద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణిమానమభిదధాతి- తథాప్యేకహాయన్యన్వయనియమోఽరుణిమ్నో న సమ్భవతి - ఏకహాయన్యా క్రీణాతి, తచ్చారుణయేత్యర్థద్వయవిధానసమ్భవాత్. తతశ్చారుణయేతి వాక్యం భిత్త్వా ప్రకరణవిహితసర్వద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణిమానమవిశేషేణాభిదధాతి.

ఇతి సిద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. అస్మాకం తు పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తే చారుణయేతి పదస్య ద్రవ్యపర్యన్తత్వమనుయాయి- పరేషాన్తు గుణమాత్రపర్యన్తత్వముభయత్రానుయాయి. ఆకృత్యధికరణే గుణవాచిశుక్లాదిపదానాం జాతివాచిగవాదిశబ్దవద్ద్రవ్యపర్యన్తత్వం నిర్ణీతమ్ * ఆక్షిప్తద్రవ్యే గుణజాతీ ఇతి హి టీకాకారః. తత్ర చాత్ర చ కో విశేష ఇతి చేత్ ఏకైకప్రాతిపదికార్థనిరూపణమాకృత్యధికరణే- అత్ర త్వనేకప్రాతిపదికస్థసమానవిభక్త్యర్థనిరూపణమితి భేదః. నను గుణవాచిపదస్య ద్రవ్యపర్యన్తత్వే ఏతదధికరణపూర్వపక్షోత్థానం న స్యాత్. గుణమాత్రపర్యన్తత్వే హి గుణస్య కారకతయా నిర్దిష్టస్య క్రియాన్వయస్య ద్రవ్యాన్వయస్య చైకవాక్యేన బోధయితుమశక్యత్వేన వాక్యభేదాత్ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి పూర్వపక్షోత్థానం స్యాత్- ద్రవ్యపర్యన్తత్వే త్వేకహాయనీపదసామానాధికరణ్యేన విశిష్టకరణైకత్వాత్తస్య క్రియాన్వయమాత్రస్య ఏకవాక్యేన బోధయితుం శక్యత్వేన వాక్యభేదాభావాదేకహాయనీమాత్రాన్వయీతి వాక్యభేదాయత్తపూర్వపక్షానుదయ ఇత్యాశఙ్క్యాహ (యద్యపీతి) ఆకృతేరివ గుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారత్వైకస్వభావత్వాత్తద్వాచిశబ్దో యద్యపి ద్రవ్యమాత్రపర్యన్తః- తథాప్యేకహాయనీత్వాశ్రయద్రవ్యవిశేషపర్యన్తత్వం న సిధ్యతీత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (ఏకహాయన్యా క్రీణాతి తచ్చారుణయేత్యర్థద్వయవిధానాసంభవాదితి) న చ వాచ్యమరుణయేతి పదం క్రీణాతినాన్వేతి - ద్రవ్యవిశేషాకాఙ్క్షాయాం స విశేషః స్వవాక్యస్థైకహాయనీపదోపస్థాపితం ద్రవ్యం భవతీతి క్రియయైకహాయన్యావరుద్ధతయాఽరుణాపదవిభాగే సాకాఙ్క్షత్వాభావాదాకాఙ్క్షోత్థాపకచశబ్దద్వన్ద్వాద్యభావాచ్చ. అత ఆరుణ్యస్య క్రియాన్వయద్వారా నైకహాయన్యన్వయః. స కిం పదయోస్సామానాధికరణ్యేన- ఉత వైయధికరణ్యేన స్వవాక్యస్థతయా. న తావత్పదద్వయ సామానాధికరణ్యే నైకహాయన్యన్వయనియమ ఆరుణ్యస్య సంభవతి- కారకవిభక్త్యన్తత్వప్రయుక్తానుపపత్త్యా విశేషణవివక్షానుపపత్త్యా చ సామానాధికరణ్యాయోగాత్. తత్ర యద్యపి విశేషణవివక్షాయాం విశేషణభేదేన విశేష్యభేదో జన్మాద్యధికరణన్యాయేన పరిహృతః- విశేషణైక్యాన్యోన్యసమవాయాదయశ్చ పూర్వమేవ పరిహృతాః- తథాపి కారకవిభక్త్యన్తత్వప్రయుక్తానుపపత్తిః స్థితా - కారకవిభక్తిర్హి క్రియాన్వయబోధోపక్షీణత్వాన్న పరస్పరాన్వయబోధం జనయితుం శక్నోతి. పరస్పరాన్వయో హి విశేష్యైక్యం- ఏవం విశేషణవివక్షాకారకవిభక్త్యన్తత్వప్రయుక్తానుపపత్తిభిర్న సామానాధికరణ్యం- అతోఽరుణయైకహాయన్యేతి పదద్వయం పృథక్కారణవాచీత్యేతావత్సిద్ధం కృత్వా వైయధికరణ్యే సతి స్వవాక్యస్థతయా ఆరుణ్యస్యైకహాయన్యన్వయనియమేఽనుపపత్తిరుచ్యతే. ఏకహాయన్యా క్రీణాతీతి వాక్యేన ఏకహాయన్యాః క్రయస్య చ సంబన్ధః ప్రతిపన్నః. తచ్చ క్రయణమరుణయా కర్తవ్యమితి వాక్యే నైకహాయనీసాధ్యత్వవిశిష్టరూపేణ క్రయణమరుణద్రవ్యసాధ్యమితి ప్రతిపన్నం- తత్పదం హ్యేకహాయనీసాధ్యత్వవిశిష్టక్రయణోపస్థాపకమ్. తత్ర ద్రవ్యాంశస్య తత్సాధ్యక్రయణస్య చ పూర్వప్రతిపన్నత్వేన అనూదితత్వాదేకహాయనీద్రవ్యస్యారుణిమసంబన్ధ ఏవ విధేయః. ఏవం చైకహాయన్యా క్రయస్సాధ్యః - తయా చారుణయా భవితవ్యమిత్యుక్తం భవతి. తతశ్చైకహాయన్యాః క్రయసంబన్ధోఽరుణిమసంబన్ధశ్చేత్యర్థద్వయస్యైకవాక్యేన విధానాసంభవాదిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) వాక్యభేదే సతి స్వవాక్యస్థత్వాభావాదవాన్తరప్రకరణేన వా మహాప్రకరణేన వా ద్రవ్యవిశేషనిశ్చయే వాసాయజమానాది సర్వద్రవ్యాణాం ప్రకరణాన్వయావిశేషాత్క్రీణాతీతి వాక్యం భిత్త్వాఽరుణయేతి పదం ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యపర్యన్తం

అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః ప్రకరణవిహితసర్వలిఙ్గకద్రవ్యాణాం ప్రదర్శనార్థః. తస్మాదేకహాయన్యన్వయనియమోఽరుణిమ్నా న స్యాదితి. అత్రాభిధీయతే (ఆర్థికత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమస్స్యాత్) * అరుణయైకహాయన్యేత్యారుణ్యవిశిష్టద్రవ్యైకహాయనీద్రవ్యవాచిపదయోస్సామానాధికరణ్యేనార్థికత్వే సిద్ధే సత్యేకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరరుణయేతి పదేనైవ విశేషణవిశేష్యభావేన సంబన్ధితయాఽభిహితయోః క్రియాయామైకకర్మ్యాన్వయావిరోధాదరుణిమ్నః క్రియాసాధనభూతైకహాయన్యన్వయనియమస్స్యాత్. యద్యేకహాయన్యాః క్రియాసమ్బద్ధవదరుణిమాఽసమ్బద్ధోఽపి వాక్యావసేయస్స్యాత్, తదా వాక్యస్యార్థద్వయవిధానం స్యాత్ -న చైతదస్తి. అరుణయేతి పదేనైవారుణిమవిశిష్టద్రవ్యమభిహితం- ఏకహాయనీపదసామానాధికరణ్యేన తస్యైకహాయనీత్వమాత్రమవగమ్యతే-న గుణసమ్బన్ధః

స్వార్థమరుణిమానమభిదధాతీత్యర్థః. అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః కథమిత్యత్రాహ (అరుణయేతీతి) పూర్వపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) (అత్రాభిధీయత ఇతి) అస్మిన్ పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సూత్రకారః స్వసిద్ధాన్తమాహేత్యర్థః సూత్రముపాదత్తే (ఆర్థికత్వ ఇతి) సూత్రస్యాక్షరార్థమాహ (అరుణయేత్యాదినా) కయోరార్థికత్వ ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం శబ్దస్యార్థప్రతిసంబన్ధిత్వాత్, తత్పదవిశేషయోస్సన్నిహితవిషయవాక్యస్థత్వాచ్చారుణ్యవిశిష్టద్రవ్యైకహాయనీద్రవ్యవాచిపదయోరిత్యధ్యాహృతమ్. పదద్వయసన్నిధిజ్ఞాపనార్థమరుణయైకహాయన్యేతీత్యుక్తమ్. ఆరుణ్యవిశిష్టమేకహాయనీత్వవిశిష్టం చ ద్రవ్యమ్. తద్వాచిపదయోస్సామానాధికరణ్యేన తత్తద్విశేషణద్వారైకవిశేష్యవృత్తిత్వాదార్థికత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (ఏకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరిత్యాదినా) గుణాన్వయస్య క్రియాన్వయస్య చ వాక్యబోధ్యత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గో విరోధ ఉక్తః, గుణాన్వయస్య ప్రాతిపదికసిద్ధత్వాన్న వాక్యబోధ్యత్వం నార్థసిద్ధత్వం చ - అతః క్రియాన్వయబోధనమేవ వాక్యకృత్యమిత్యభిప్రాయేణారుణయేతి పదేనైవేత్యుక్తమ् (క్రియాయామైకకర్మ్యాన్వయావిరోధాదితి) వాక్యభేదప్రసఙ్గరూపవిరోధాభావాదిత్యర్థః. నియమస్స్యాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అరుణిమ్న ఇత్యాది) సర్వద్రవ్యసాధారణప్రకరణానపేక్షత్వాద్వాక్యస్థతయైవ నియమసిద్ధిరిత్యర్థః. అత్ర గుణద్రవ్యయోర్విశేషణవిశేష్యభావః ప్రాతిపదికావసేయః విశేష్యైక్యం సామానాధికరణ్యావసేయం- క్రియాన్వయో వాక్యావసేయ ఇతి వాక్యస్య క్రియాన్వయబోధనమేవ కృత్యం- తస్మాదేకస్మిన్వాక్యేఽర్థద్వయవిధానప్రసఙ్గాభావాద్వాక్యభేదాభావేన ఆరుణ్యం న ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయి - అపి త్వేకహాయనీమాత్రాన్వయీతి సూత్రార్థః- వైయధికరణ్యేన పదయోరర్థభేద ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే ఆర్థికత్వ ఇత్యుక్తమ్ - ద్రవ్యగుణయోః క్రియాన్వయే ద్వారద్వారిభావేన వినా తదయోగాద్ద్వారాన్వయద్వార్యన్వయరూపార్థయోర్భిన్నత్వాద్వాక్యభేదప్రసఙ్గరూపవిరోధస్స్యాదితి శఙ్కాయామైకకర్మ్యాదిత్యుక్తం ఏకహాయన్యన్వయానియమ ఇతి పూర్వపక్షే నియమస్స్యాత్ ఇత్యుక్తమితి. అత్ర గుణసంబన్ధః ప్రాతిపదికావసేయోఽస్తు -తతః కిం వాక్యభేదాయత్తానియమపరిహారస్యేతి శఙ్కాయాం సూత్రాక్షరయోజనాయాం సంగ్రహేణోక్తమర్థం వివృణోతి (యదీత్యాదినా) కిమారుణ్యస్య ద్రవ్యమాత్రాన్వయో వా ద్రవ్యవిశేషాన్వయో వా వాక్యబోధ్యే తద్భేద ఉచ్యత ఇతి వికల్పే ద్రవ్యమాత్రాన్వయస్య ప్రాతిపదికావసేయత్వమాహ (అరుణయేతి) యది గుణగుణిసంబన్ధః ప్రాతిపదికావసేయః- తర్హి సామానాధికరణ్యస్య కిం కృత్యమిత్యపేక్షాంశమయం ద్వితీయం శిరః ప్రతివక్తి (ఏకహాయనీపదేతి) తస్యైకహాయనీత్వమాత్రం- అరుణివిశిష్టద్రవ్యస్యైకహాయనీత్వాశ్రయత్వమ్. విశేష్యైక్యమిత్యర్థః. అనేన ఆకృత్యధికరణారుణాధికరణయోః ప్రతిపాద్యభేదశ్చోక్తో భవతి. ప్రాతిపదికస్య ధర్మిపర్యన్తత్వమాకృత్యధికరణార్థః- అనేకప్రాతిపదికస్థసమానవిభక్తేర్విశేష్యైక్యపరత్వప్రతిపాదకమరుణాధికరణమితి. కథం గు

విశిష్టద్రవ్యైక్యమేవహి సామానాధికరణ్యస్యార్థః * భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితిహి సామానాధికరణ్యలక్షణమ్. అతఏవహి రక్తః పటో భవతీత్యాదిష్వేకార్థ్యాదేకవాక్యత్వమ్. పటస్య భవనక్రియాసమ్బన్ధో హి వాక్యవ్యాపారః- రాగసమ్బన్ధస్తు రక్తపదేనైవాభిహితః- రాగసమ్బన్ధిద్రవ్యం పట ఇత్యేతావన్మాత్రం సామానాధికరణ్యావసేయమ్. ఏవమేకేన గుణేన ద్వాభ్యాం బహుభిర్వా తేన తేన పదేన సమస్తేన వ్యస్తేన వా విశిష్టత్వముపస్థాప్య సామానాధికరణ్యేన సర్వవిశేషణవిశిష్టోఽర్థ ఏక ఇతి జ్ఞాపయిత్వా తస్య క్రియాసమ్బన్ధాభిధానమవిరుద్ధమ్. దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షో దణ్డీ కుణ్డలీ తిష్ఠతి- శుక్లేన వాససా యవనికాం సమ్పాదయేత్. నీలముత్పలమానయ, నీలోత్పలమానయ, గామానయ శుక్లాం శోభనాక్షీం, * అగ్నయే పథికృతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్, ఇతి- ఏవం * అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీతి.

ణసమ్బన్ధో న సామానాధికరణ్యావసేయ ఇత్యత్రాహ (విశిష్టద్రవ్యైక్యమేవహి సామానాధికరణ్యస్యార్థ ఇతి) విశిష్టైక్యమిత్యుక్తే విశేషణాంశస్యైక్యం మాభూదితి విశిష్టద్రవ్యైక్యమిత్యుక్తమ్. ద్రవ్యశబ్దేన విశేష్యాంశో వివక్షితః. ఏతదుపపాదకత్వేన సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థమాహ (భిన్నేతి) నహి విశేషణవిశేష్యవాచినోః పదయోః విశేషణవిశేష్యభావసమ్బన్ధేన వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః ఏవం ప్రాతిపదికేన గుణాన్వయః సమానవిభక్త్యా పరస్పరాన్వయో వాక్యేన క్రియాన్వయశ్చ బోధ్యత ఇతి కృత్యత్రయముక్తం, ఏతత్పూర్వైరభ్యుపేతమిత్యాహ (అతఏవేతి) కిం చ- ద్రవ్యపర్యన్తాభిధానేఽప్యైకహాయనీపదేన వాక్యస్య నిరాకాంక్షత్వాదరుణయేతి పదం నత్రాన్వేతీతి శఙ్కా చ పరిహృతా భవతి - అర్థవాదాధికరణే అర్థవాదనైరపేక్ష్యేణ విధేరేవ ప్రవర్తకత్వాద్విధివాక్యేనార్థవాదస్య నైకవాక్యత్వమితి శఙ్కాయాం, అర్థవాదస్య శ్రూయమాణత్వాత్తత్రాపి విధేరాకాఙ్క్షాస్తీతి కల్ప్యమ్. తస్మాదుత్థాపితాకాఙ్క్షోఽప్యర్థవాదో విధినైకవాక్యతయాఽన్విత ఇతి నిశ్చితః. తత్రత్యైరేవోక్తముదాహరణమిదం రక్తః పటో భవతీతి. తత్ర హి పటో భవతీత్యేతావతా నిరాకాఙ్క్షత్వేఽపి వాక్యస్య- ప్రయుక్తం రక్తపదం కీదృశః పట ఇత్యుత్థాపితాకాఙ్క్షమన్వేతి - ఏవమత్రాప్యరుణయేతి పదం శ్రూయమాణముత్థాపితాకాఙ్క్షత్వాదేకవాక్యతయాఽన్వితమితి భావః. అతఏవ- కృత్యత్రయస్యాపి యథోక్తప్రకారత్వాదేవ రక్తః పటో భవతీతి వాక్యే యథోక్తప్రకారేణ కృత్యత్రయం దర్శయతి (పటస్యేతి) రక్తః పట ఇత్యాదివాక్యవిశేషణస్యైకత్వాత్ తదుత్థాపితాకాఙ్క్షమన్వేతి- బహూని విశేషణాని సమస్తపదోక్తాని చేదన్వితాని స్యుః న తు వ్యస్తపదోక్తాని. అత్ర తు పదాని వ్యస్తాని- తత్ర ప్రథమాన్తత్వాత్సామానాధికరణ్యం- అత్ర తు పదాని కారకవిభక్త్యన్తాని. తస్మాన్నాత్ర సామానాధికరణ్యమితి శఙ్కాత్రయమభిప్రేత్యాహ (ఏవమేకేనేతి) (పదేన సమస్తేన వ్యస్తేన వేతి) కారకవిభక్త్యన్తేన ప్రథమాన్తేన వేతి చాత్రాభిప్రేతమ్ - తత్ర ప్రథమాన్తబహువిశేషణాన్వయే ఉదాహరణమాహ (దేవదత్త ఇతి) దేవదత్తశ్శ్యామ ఇత్యాదికముదాహరతోఽయం భావః- రక్తః పట ఇతి పదద్వయమచిద్వాచకం- అరుణయేతి పదం చేతనవాచకమితి వైషమ్యం యథాన ప్రయోజకం- తథా ప్రథమాన్తత్వకారకవిభక్త్యన్తత్వవైషమ్యమప్యప్రయోజకమితి. అన్తరఙ్గబహిరఙ్గవిశేషణే అప్యేవమిత్యభిప్రాయేణ దణ్డీ కుణ్డలీత్యుక్తమ్- కారకవిభక్త్యన్తైకపదాన్వయోదాహరణమాహ (శుక్లేన వాససేతి) కర్మకారకముదాహరతి (నీలముత్పలమితి) సమస్తోదాహరణమాహ (నీలోత్పలమితి) కారకవిభక్త్యన్తానేకపదాన్వయోదాహరణమాహ (గామితి) సంప్రదానకారకవిషయం వైదికం చోదాహరణమాహ (అగ్నయ ఇతి) పురోడాశమష్టాకపాలమితి కర్మకారకమపి సిద్ధమ్. ఏవం * అరుణయేత్యాదివాక్యేఽపి తుల్యమిత్యాహ (ఏవమితి) నను కారకవిభక్తేః క్రియాన్వయబోధోపక్షీణత్వాన్న పరస్పరాన్వయబోధకత్వం. ఉచ్యతే- కా

ఏతదుక్తం భవతి- యథాకాష్ఠైస్స్థాల్యామోదనం పచేదిత్యనేక కారకవిశిష్టైకక్రియాయుగపత్ప్రతీయతే- తథాసమానాధికరణపదసఙ్ఘాతాభిహితమేకైకం కారకం తత్తత్కారకప్రతిపత్తివేళాయామేవానేకవిశేషణ విశిష్టం యుగపత్ప్రతిపన్నం క్రియాయామన్వేతీతి న కశ్చిద్విరోధః- ఖాదిరైశ్శుష్కైః కాష్ఠైస్సమపరిమాణభాణ్డే పాయసం శాల్యోదనం సమర్థః పాచకః పచేదిత్యాదిష్వితి.

రకవిభక్తిః క్రియాన్వయబోధికా స్యాత్ - కిమత్రాయోగవ్యవచ్ఛేదఏవ - ఉతాన్యయోగస్య వ్యవచ్ఛేదశ్చ- అయోగవ్యవచ్ఛేదమాత్రం న విరుద్ధం. అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదశ్చేత్తర్హి క్రియాఽన్వయబోధోపక్షీణా కారకవిభక్తిః* పశునా యజేతేత్యాదిషు సంఖ్యాన్వయమపి న బోధయేత్ కారకవిభక్తిత్వాకారాత్ క్రియాన్వయబోధనం- ఏకవచనత్వద్వివచనత్వాకారాత్సంఖ్యాన్వయబోధనమిత్యాకారభేదాదవిరోధ ఇతి చేత్ సమానవిభక్తిత్వాకారవిశేషేణ తద్వత్పరస్పరాన్వయమపి బోధయేత్. నన్వేకపదస్థా కారకవిభక్తిర్యుగపత్సంఖ్యాన్వయం క్రియాన్వయం చ బోధయతీతి తుల్యబలత్వాన్నాన్యోన్యాన్యసహత్వం పరస్పరాన్వయస్తు పదాన్తరపరామర్శసాపేక్ష ఇతి విలమ్బితత్వాత్సబాధిత ఇతి చేత్. కిం విలమ్బితత్వావిలమ్బితత్వమాత్రమేవ ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతుః- తర్హి ప్రత్యక్షమేకమేవ ప్రమాణమన్యద్దుర్బలం స్యాత్ తత్సాపేక్షత్వేన విలమ్బితత్వాత్ తస్మాద్విజయి లోకాయతికః. కిం చ- శ్రుతిరేవ ప్రమాణం- న స్మృతిః - విలమ్బాత్. శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి శ్రుతిరేవ ప్రమాణం- న లిఙ్గాది- విలమ్బాదేవ ప్రథమావిభక్త్యన్తేషు చైకపదస్థైకవచనాదినా ప్రాగేవ సఙ్ఖ్యాన్వయప్రతీతేః పదాన్తరస్థసమానవిభక్తిపరామర్శసాపేక్షసామానాధికరణ్యాసిద్ధిస్స్యాత్. ఇహాపి ద్రవ్యగుణయోః పరాభిమతఆర్థః పరస్పరాన్వయో న సిధ్యేత్ - శబ్దతః ప్రథమావగతక్రియాన్వయాపేక్షయా తస్య ఆర్థత్వేన చరమావగతత్వాభ్యుపగమాత్. నైవమ్. విరోధే సతి హి విలమ్బితావిలమ్బితయోర్బాధ్యబాధకభావ ఇతి చేత్. తర్హ్యత్రాపి క్రియాన్వయసంఖ్యాన్వయవత్ పరస్పరాన్వయస్యాపి విరోధాభావాత్ విలమ్బావిలమ్బావకించిత్కరౌ అత్రావిరోధః ప్రైరర్థ్యుపేతః పశ్చాదార్థాన్వయస్సిధ్యతీతి సిద్ధాన్తోక్తేః న కేవలమవిరోధమాత్రాత్పరస్పరాన్వయసిద్ధిః- ప్రయోగస్య నియామకత్వాత్- కారకవిభక్త్యన్తపదానాం సంఖ్యాన్వయేన సహ క్రియాన్వయబోధనే హి ప్రయోగో దృశ్యత ఇతి చేత్. తథా పరస్పరాన్వయబోధనమపి ప్రయోగసిద్ధమితి చరమయుక్త్యభిప్రాయేణ ప్రథమాన్తకారకవిభక్త్యన్తబహూదాహరణముదాహృతం దేవదత్తశ్శ్యామ ఇత్యాదికమ్. యథైకవచనాదీనామేకత్వాదిసంఖ్యాన్వయబోధకత్వం ప్రథమాన్తేషు కారకవిభక్త్యన్తేషు చావిశిష్టమఙ్గీక్రియతే- ఉభయత్రావిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాత్ - సమానవిభక్తేరప్యవిరుద్ధార్థైక్యబోధకత్వముభయత్రావిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాదఙ్గీకరణీయమిత్యర్థః. ఏవం కారకవిభక్తిప్రయుక్తానుపపత్తిః పరిహృతా. తథా విశేషణవివక్షాయాం యదనుపపత్తిత్రయం, తత్ర విశేషణభేదే విశేష్యభేదో జన్మాద్యధికరణన్యాయేన పరిహృత ఇతి నాత్ర వివక్షితః. విశేష్యైక్యపరిహారః ప్రాగుక్తోఽత్రానుసన్ధేయః. అథాన్యోన్యసమవాయః పరిహర్తవ్యః విశిష్టత్వముపస్థాప్య, విశిష్టోఽర్థఏక ఇతి జ్ఞాపయిత్వేతి ల్యబన్తక్త్వాన్తనిర్దేశేన కృత్యత్రయస్య క్రమభావిత్వం ప్రతీయతే తతశ్చాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇతి తదపనోద్యమ్. కరణకారకవిభక్త్యన్తసామానాధికరణ్యం వదతః సూత్రకారస్య తావన్నాత్రాభిప్రాయత్వశఙ్కా చ నివార్యా అతస్తదర్థమాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) * పదజాతం శ్రుతం సర్వం స్మారితాన్వితార్థకం ఇతి న్యాయేన యుగపద్బోధనాత్క్రమభావిత్వాభావాన్న విశేషణాన్తరవిశిష్టే విశేషణాన్తరాన్వయవిధానేన విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. యాగపద్యకథనేన పూర్వం ల్యబన్తనిర్దేశః కృత్యత్రయఘటదనిరాహకపరామర్శక్రమప్రకటనార్థమిత్యుక్తం భవతి. తత్తత్కారకప్రతిపత్తివేళాయామిత్యనేన ఇదం సూత్రం సర్వకారకవిభక్త్యన్తపదప్రదర్శనార్థమితి దర్శితమ్- ఇత్యాదిషు న కశ్చిద్విరోధ ఇత్యన్వయః - విరోధోఽన్యోన్యసమవాయః

యత్తూపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దః కేవలగుణాభిధాయీత్యరుణయేతి పదేన కేవలగుణస్యైవాభి
ధానమితి తన్నోపపద్యతే- లోకవేదయోర్ద్రవ్యవాచిపదసమానాధికరణస్య గుణవాచినః క్వచిదపి
కేవలగుణాభిధానాదర్శనాత్. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థంగుణపదం కేవలగుణాభిధాయీత్యప్యసఙ్గతం
పటశ్శుక్లఇత్యాదిషూపాత్తద్రవ్యకేపి గుణవిశిష్టస్యైవాభిధానాత్ పటస్యశుక్లఇత్యత్రశౌక్ల్యవిశిష్టప
టాప్రతిపత్తిరసమానవిభక్తినిర్దేశకృతా- నపునరుపాత్తద్రవ్యకత్వకృతా - తత్రైవపటస్య శుక్లోభాగఇ

ర్వివక్షితః - యుగపత్ప్రతిపన్నమిత్యనేన తత్పరిహారోవివక్షితః యథాకాష్ఠైరిత్యాదికంవదతాసమానాధికరణపద
విషయదోషపరిహారాఃవ్యధికరణవాక్యేపి సమానాఇతి ప్రతిబన్ద్యభిప్రేతా. అయమర్థః - వ్యధికరణానిపదానితత్త
త్కారక విశిష్టాంక్రియాం కిం యుగపత్క్రమేణవాప్రతిపాదయన్తి. యౌగపద్యేఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగాభావప్ర
సఙ్గః. అనేకకారకవిశిష్టక్రియైకత్వే విశేష్యక్రియైక్యవద్విశేషణభూతకారకైక్యమపిస్యాత్. క్రమేణచేత్కారకాన్తర
విశిష్టక్రియాయాంకారకాన్తరాన్వయవిధానంస్యాత్. తదాకాష్ఠస్థాల్యాదేరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గేస కాష్ఠస్యస్థా
ల్యధికరణంస్థాల్యాః కాష్ఠ(ం)మధి)కరణంవాస్యాత్.నతదస్తి-విశేష్యభూతక్రియాయాఏవైకత్వంవాక్యప్రతిపాద్యం- న
తువిశిష్టస్య- అతోనవిశేషణభూతకారకైక్యప్రసఙ్గః. సర్వకారకైఃక్రియాయా ఏవవిశేష్యత్వేన నాన్యోన్యసమవాయ
ప్రసఙ్గ, ఇతిచేత్ తథాసమానవిభక్తేర్విశేష్యాంశమాత్రైక్యపరత్వాన్నవిశేషణైక్యం- ప్రత్యక్షమూలావ్యుత్పత్తిరత్రని
యామికా యథాపటఇత్యేకపదప్రయోగేతత్ససమేకవచనం నవిశేషణవిశేష్యైక్యం ప్రతిపాదయతి - కింతువిశేష్యైక్య
మేవ తత్ర నియామికావ్యుత్పత్తిః- ఇహాపితద్వత్. యుగపత్సర్వైర్విశేషణైరేకస్యైవార్థస్య విశేష్యత్వేనవిశేష
ణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గశ్చేతి, ఏవంసూత్రకారాభిప్రేతపూర్వపక్షరాద్ధాన్తావభిహితౌ అథపరోక్తపూర్వ
పక్షరాద్ధాన్తయోరనుయాయినమర్థం తత్తదసాధారణార్థంచ వ్యుదస్యతి (యత్త్విత్యాదినా) కృష్ణోగచ్ఛతి * శ్వేత
మాలభేతేత్యాదిషుగుణవాచిపదానాం గుణిపర్యన్తత్వం తైరభ్యుపేతమాకృత్యధికరణన్యాయాత్, తత్రోపాత్తద్రవ్యక
వాక్యస్థత్వం గుణవాచిపదానాం గుణమాత్రపర్యన్తత్వే ప్రయోజకమభ్యుపేతం పటస్య శుక్లఇత్యాదిషు తథాదర్శ
నాత్ పటశ్శుక్లఇత్యాదిషూపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వేపి తదపవాదక సామానాధికరణ్యాత్ గుణిపర్యన్తాభిధానమితి
చాభ్యుపేతమ్. తత్రగుణమాత్రపర్యన్తత్వేయత్ప్రయోజకముక్తం - తదభ్యుపగమ్య, ప్రకృతేగుణమాత్రపర్యన్తత్వం
దూషయతి (తన్నోపపద్యతఇతి) కుతఇత్యత్రాహ (లోకవేదయోరితి) కారకవిభక్త్యన్తత్వస్యసామానాధికరణ్యావి
రోధిత్వోపపాదనముపజీవ్యేదందూషితమ్. గుణిపర్యన్తత్వాపవాదకముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణవాచిపదత్వంయత్
తస్యాపవాదరూపసామానాధికరణ్యస్య * అరుణయేత్యాదివాక్యేవిద్యమానత్వోపపాదనాత్కేవలగుణాభిధాయిత్వ
మయుక్తమిత్యర్థః, ఏవంపరోక్తప్రయోజకాభ్యుపగమేన తత్సాధ్యప్రయోజ్యం గుణమాత్రపర్యన్తత్వందూషితమ్. అథ
తదుక్తంప్రయోజకందూషయతి (ఉపాత్తద్రవ్యకేతి) తత్రహేతుమాహ (పటశ్శుక్లఇత్యాదిష్వితి) గుణమాత్రపర్యన్త
త్వే గుణిపర్యన్తత్వేపి సాధారణముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణవాచిత్వం గుణమాత్రపర్యన్తతాయాః ప్రయోజకంనభవ
తీత్యర్థః నను నతస్యప్రయోజకత్వహానిః - అపవాదేనహిక్వచిద్గుణ్యభిధానమిత్యత్రాహ (పటస్యేతి) అసమానవిభక్తి
నిర్దేశః ప్రయోజకఇత్యర్థః. అసమానవిభక్తినిర్దేశః - అసమానాయావిభక్తేర్నిర్దేశః. నసమానవిభక్తినిర్దేశాభావః శ్వే
తాయాతీత్యాదిష్వపిగుణమాత్రపర్యన్తత్వప్రసఙ్గాత్. వ్యభిచారిణః ప్రయోజకత్వకల్పనం- వ్యభిచారస్థలేతదపవా
దకల్పనం-చాయుక్తమ్- అవ్యభిచారిప్రయోజకసద్భావాదిత్యభిప్రాయః గుణమాత్రపర్యన్తత్వే- నేదమపిప్రయోజక
మసాధారణం పటస్యశుక్లోభాగఇత్యసమానవిభక్తినిర్దేశేపిగుణిపర్యన్తత్వాదితిచేత్తత్రాహ (తత్రైవపటస్యేతి) అ

త్యాదిషు సమానవిభక్తినిర్దేశే శౌక్ల్యవిశిష్టద్రవ్యం ప్రతీయతే. యత్పునః క్రియాస్యైకహాయన్యవరుద్ధతయాఽరుణిమ్నః క్రియాన్వయో న సమ్భవతీతి- తదపి విరోధిగుణరహితద్రవ్యవాచిపదసమానాధికరణగుణపదస్య తదాశ్రయగుణాభిధానేన క్రియాపదాన్వయావిరోధాదసఙ్గతమ్. రాద్ధాన్తే చోక్తన్యాయేనారుణిమ్నశ్శబ్దేద్రవ్యాన్వయేపి ద్రవ్యగుణయోః క్రియాసాధనత్వానుపపత్త్యాఽర్థాత్పరస్పరాన్వయస్సిధ్యతీత్యప్యసఙ్గతమ్. అతో యథోక్త ఏవార్థః——తస్మాత్ * తత్త్వమస్యాది సామానాధికరణ్యపదద్వయాభిహితవిశేషణాపరిత్యాగేనైవైక్యప్రతిపాదనం వర్ణనీయమ్-

---

యమర్థః పటశబ్దేనాసమానవిభక్తినిర్దేశేపి శుక్లశబ్దస్య విశేష్యవాచిభాగశబ్దేనాసమానవిభక్తినిర్దేశాభావాన్న తస్య గుణమాత్రపర్యన్తత్వే ప్రయోజకత్వభఙ్గః- యథా త్వత్పక్షే గుణమాత్రపరత్వాపవాదకాభిమతభాగశబ్ద సామానాధికరణ్యాన్న తస్య ధర్మిపర్యన్తత్వాత్ప్రయోజకత్వహానిరితి. కించ- న కేవలముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థతాయా అవ్యభిచార ఏవ- కల్పనాగౌరవమప్యస్తి పరమతే * శ్వేతమాలభేతేత్యాదిషు గుణవాచిపదస్య గుణిపర్యన్తత్వముక్తం- పటస్య శుక్ల ఇత్యాదిషు తదపవాదకత్వేనోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వమభ్యుపేతం- తస్యాప్యపవాదకత్వేన పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిషు సామానాధికరణ్యముక్తమితి ప్రయోజకత్రయకల్పనాస్తి- అస్మత్పక్షే తు * శ్వేతమాలభేత పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిప్రయోగేష్వపృథక్సిద్ధధర్మవాచిత్వాదేవ గుణిపర్యన్తత్వం సిద్ధం- పటస్య శుక్ల ఇత్యత్ర అసమానవిభక్తినిర్దేశకృతం గుణపర్యన్తత్వమితి ప్రయోజకద్వయమేవేతి- ఇదమర్థసిద్ధమితి న కల్పనాగౌరవం కణ్ఠోక్తమ్. ఏవం పరస్య పూర్వపక్షసిద్ధాన్తానుగతమరుణయేతి పదస్య గుణమాత్రపరత్వం నిరస్తం అథ పూర్వపక్షాసాధారణార్థస్య స్వసిద్ధాన్తయుక్త్యా పరిహృతత్వం వక్తుమాహ (యత్పునరితి) ఏకహాయన్యావరుద్ధతయా- ఏకహాయన్యా నిరాకాఙ్క్షత్వాత్. విభాగే సాకాఙ్క్షత్వే సత్యేవ హ్యేకవాక్యత్వం - ఇహ తదభావాన్న క్రియాన్వయ ఇత్యర్థః. తస్య పరిహృతత్వం దర్శయతి (తదపీతి) నీలం శుక్లమిత్యాదివ్యావృత్త్యర్థం విరోధిగుణరహితశబ్దప్రయోగః. గుణపదస్యైవ గుణిపర్యన్తత్వేన గుణవిశిష్టమేకం కరణమితి అరుణిమ్నో ద్రవ్యద్వారా క్రియాన్వయాసంభవో ఽనుపపన్న ఇత్యర్థః- రాద్ధాన్తాసాధారణమర్థం దూషయతి (రాద్ధాన్తే చేతి) * సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదశ్చ నేష్యత ఇతి న్యాయేన వాక్యైకత్వే కథంచిత్సంభవతి వాక్యభేదాశ్రయణాయోగాత్ * గుణో ద్రవ్యవ్యపేక్షశ్చ ద్రవ్యం చ గుణకాఙ్క్షిణీతి న్యాయేన ద్రవ్యగుణయోః పరస్పరాపేక్షత్వాన్నష్టాశ్వదగ్ధరథన్యాయేనార్థాదన్వయ ఇతి తద్రాద్ధాన్తః, తదయుక్తం- శాబ్దాన్వయసిద్ధేరిత్యర్థః. సోక్తాధికరణార్థముపసంహరతి (అతో యథోక్త ఏవార్థ ఇతి) కించ * గుణే శుక్లాదయః పుంసీతి గుణపర్యన్తత్వే పుల్లిఙ్గతాయాః ప్రాప్తత్వాదరుణయేతి స్త్రీత్వపదస్య గుణమాత్రపర్యన్తత్వం దుర్వచం. కించ- పూర్వపక్షశ్చాత్యన్తాభాసః- భిన్నం వాక్యమితి హి పూర్వః పక్షః- తథా సత్యరుణయేతి పదం నోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థం భవతి. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వే సిద్ధే హి గుణమాత్రపర్యన్తత్వసిద్ధిరితి. వాక్యభేదేపి * అరుణయైకహాయన్యేతి ప్రత్యాసత్త్యతిశయాదేకవాక్యతుల్యతయోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వమితి చేత్. సన్నిధివిశేషాదేకవాక్యస్థత్వఫలభూతగుణమాత్రపర్యన్తత్వసిద్ధిశ్చేత్ - తత ఏవైకవాక్య(స్థ)తాఫలభూతైకహాయన్యన్వయనియమోపి స్యాదితి వాక్యభేదహేతుకస్య పూర్వపక్షస్యానుదయ ఏవ స్యాదితి. రాద్ధాన్తోపి మన్దః- ఏకహాయన్యారుణ్యేన చ క్రియసాధ్య ఇత్యేకక్రియాయాః కరణద్వయసాకాఙ్క్షత్వే కల్పకస్య చ శబ్దస్య ద్వన్ద్వసమాసస్య చాశ్రవణాత్. అత ఇమౌ పూర్వపక్షరాద్ధాన్తావతిదుస్స్థతయా సూత్రకారాభిమతావితి వక్తుమయుక్తమ్. అతోస్యాధికరణస్య యథోక్తావేవ పూర్వపక్షరాద్ధాన్తౌ సూత్రకారాభిమతౌ—— ఏవమస్తు తతః కిం ప్రస్తుతసామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థపరత్వస్య లోకవేదసిద్ధత్వాత్. ఈదృశం సామానాధికరణ్యం ప్రతి

తత్త్వనాద్యవిద్యోపహితాననవధికదుఃఖభాగినశ్శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థాచ్చేతనాదర్థాన్తరభూతమశేషహే
యప్రత్యనీకానవధికకల్యాణైకతానం పరమాత్మానమనభ్యుపగచ్ఛతో న సమ్భవతి. అభ్యుపగచ్ఛతోఽపి సమానా
ధికరణపదానాం యథావస్థితవిశేషణవిశిష్టైక్యప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణాత్త్వమ్పదప్రతిపన్నసకలదోషభా
గిత్వం పరస్య ప్రసజ్యేతేతి చేత్. నైతదేవం - త్వమ్పదేనాపి జీవాన్తర్యామిణః పరస్యైవాభిధానాత్ -
ఏతదుక్తం భవతి - సచ్ఛబ్దాభిహితం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమ్. సత్యసఙ్కల్పమీశ్వరమనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యే
యకల్యాణగుణగణం సమస్తకారణభూతం పరం బ్రహ్మ బహు స్యామితి సఙ్కల్ప్య తేజోఽబన్నప్రముఖం కృ
త్స్నం జగత్సృష్ట్వా తస్మిన్ దేవాదివిచిత్రసంస్థానసంస్థితే జగతి చేతనం జీవవర్గం స్వకర్మానుగుణేషు శరీరేష్వ

పక్షే న సంభవతి - పదద్వయావగతగుణహానాదిత్యాహ (తత్త్వేతి) జీవబ్రహ్మాభేదమనభ్యుపగచ్ఛతో న సంభవతీతి ప్రతిజ్ఞాయా ఉపపాదనార్థమనాద్యవిద్యేత్యాదిక - మశేషహేయప్రత్యనీకేత్యాదికం. చవిశేషణముభయత్రప్రవృత్తినిమిత్తఫలతయోక్తమ్. కర్మవశ్యో నిగ్రాహ్యోఽనుగ్రాహ్యశ్చ జీవో నిగ్రాహకోఽనుగ్రాహకశ్చ పరమాత్మా భవితుం నార్హతీత్యేషాం విశేషణానామభిప్రాయః. ముక్తిదశాయామైక్యశఙ్కావ్యుదాసార్థం శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థాదిత్యుక్తమ్. న హి నిగ్రహదశాయాం నిగ్రహకర్తుర్నరపతేరన్యః పురుషోఽనుగ్రహదశాయామనుగ్రాహ్యోఽయమనుగ్రహకృతా తేనన్యపేణాభిన్నో భవతీతి భావః. స్వేతరవైలక్షణ్యం తృణాదేరప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ఉభయలిఙ్గత్వేన వైషమ్యముక్తమ్. అశేషహేయేత్యాదినా నిర్విశేషవాదిన ఇత్యేతావతా పర్యాప్తత్వేపి స్వపక్షమనభ్యుపగచ్ఛతో దూషణవచనం కుదృష్టిపక్షప్రమేపి దూషణసామ్యజ్ఞాపనార్థం. తచ్ఛబ్దావగతవిశేషణాభ్యుపగమవత్ త్వంశబ్దావగతవిశేషణమభ్యుపగన్తవ్యం - తథా సతి బ్రహ్మణో దుఃఖిత్వాదిప్రసఙ్గ ఇతి శఙ్కాం తే (అభ్యుపగచ్ఛతోపీత్యాదినా) పరిహరతి (నైతదితి) కుత ఇత్యత్రాహ (త్వమితి) (ఏవేతి) తత్పదప్రతిపన్నస్య జీవవిలక్షణస్యైవేతి భావః. జీవవాచిత్వేన వ్యుత్పన్నస్య పదస్య తదన్తర్యామిపరత్వం లాక్షణికం - తత్కథం పరస్యైవాభిధానాదిత్యుక్తమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ద్వారద్వారిభావవిపర్యయశఙ్కావ్యుదాసార్థోఽయమారమ్భః. వేదవ్యుత్పత్తిసిద్ధం సర్వశబ్దానాం పరమాత్మవాచిత్వమప్యుపపాదయతి (సచ్ఛబ్దేత్యాదినా) సామానాధికరణ్యబలాత్ తత్త్వంపదావగతవిశేషాస్స్వీకార్యాః, బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వమఙ్గళాస్పదత్వాది శ్రుత్యన్తరసిద్ధం - చ - అతస్తదవిరోధాయాన్తర్యామిపరత్వం యుక్తమితి తత్త్వంపదసామానాధికరణ్య ముఖ్యత్వ, నిర్దోషత్వ శ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యభిప్రాయేణ నిరస్తనిఖిలేత్యాదివిశేషణముక్తమ్. (సచ్ఛబ్దాభిహితమితి) కారణవస్తువాచిసచ్ఛబ్దః కారణత్వానుగుణగుణాన్వితవస్తుపర ఇతి భావః (బహు స్యామితీతి) యథా * దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర లిఙ్వాచ్యేన గ్రాహకేణ పరమాపూర్వేణ సన్నిధిసమామ్నాతేషు పదార్థేష్వవిశేషేణ స్వశేషతయా గృహీతేషు తత్ర ప్రోక్షణావఘాతగోత్వాదేః పరమాపూర్వం ప్రతి శేషత్వం వ్రీహిగవాదిద్వారకం, యాగాదేస్తు తచ్ఛేషత్వమద్వారకం,చ కైశ్చిన్నిశ్చీయతే - తథా * బహు స్యామితి గ్రాహకగ్రహణేన తేజః ప్రభృతిసర్వనామరూపేషు సామాన్యేన పరమాత్మీయతయాఽవగతేషు తత్రానుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యాదిభిస్సద్వారకమ(వ్య)వసీయత ఇత్యనుసన్ధేయమ్. యథోపబృంహణేషు * గుణవాన్ * తమేవంగుణసంపన్నమిత్యవిశేషోక్తేషు భగవద్గుణేషు * సమస్సమవిభక్తాఙ్గస్స్నిగ్ధవర్ణ ఇత్యుక్తానాం స్నిగ్ధవర్ణత్వాదీనాం * ధర్మజ్ఞస్సత్యసన్ధశ్చేత్యుక్తానాం సత్యసన్ధత్వాదీనాం చ గుణానాం దివ్యవిగ్రహద్వారకత్వమద్వారకత్వం చ దృశ్యతే - తథేహాపీశ్వరశరీరభూతచిదచిద్ద్వారకోఽద్వారకశ్చ గుణాన్వయో యథాశ్రుతి స్వీకార్య ఇతి భావః (బహు స్యామితి) బహునామరూపభాక్ భవేయమిత్యర్థః (తేజోబన్నప్రముఖమితి) ప్రముఖశబ్దేన తత్త్వాన్తరసృష్టిర్వివక్షితా - దేవాదివిచిత్రసంస్థానసంస్థిత ఇతి చ వక్ష్యమాణబ్రి

త్మతయాప్రవేశ్యస్వయంచ స్వేచ్ఛయైవజీవాన్తరాత్మతయాఽనుప్రవిశ్యైవముత్పన్నేషు స్వపర్యన్తేషు దేవాద్యాకారేషు సఙ్ఘాతేషు నామరూపేవ్యాకరోత్, ఏవంరూపసఙ్ఘాతస్యైవవస్తుత్వంశబ్దవాచ్యత్వంచాకరోదిత్యర్థః. అనేన జీవేనాత్మనా - జీవేనమయేతి నిర్దేశోజీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వందర్శయతి. బ్రహ్మాత్మకత్వంచ జీవస్యజీవాన్తరాత్మతయాబ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాదిత్యవగమ్యతే*ఇదంసర్వమసృజతయదిదంకించ తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ ఇత్యత్రేదంసర్వమితినిర్దిష్టం చేతనాచేతనవస్తుద్వయంసత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాంవిజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దాభ్యాంచవిభజ్యనిర్దిశ్యచిదచిద్వస్తున్యపిబ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాభిధానాత్ -అతఏవంనామరూపవ్యాకరణాత్సర్వేవాచకాశ్శబ్దాఅచిజ్జీవవిశిష్టపరమాత్మ వాచినఇత్యవగతమితి.

దచిదంశవిభాగార్థం జగదాకారకథనం- నతుజీవానుప్రవేశ పూర్వావస్థాకథనం, పరమాత్మనఏవ కృత్స్నజగచ్ఛరీరిత్వంచేత్కథంజీవాత్మనశ్శరీరిత్వమితి శఙ్కాఽపనోద్యతే చేతనమితిశబ్దేన- చేతనత్వంశరీరిత్వప్రయోజకమిత్యర్థః చేతనమిత్యనేన* విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేత్యత్ర విజ్ఞానశబ్దస్యజ్ఞాతృవాచిత్వందర్శితమ్-జీవవర్గశబ్దేన* విజ్ఞానం* జీవేనేతి చైకవచనం* నిత్యోనిత్యానాంచేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాంయోవిదధాతికామానిత్యాదిభిరైకార్థ్యాజ్జాతావితివ్యాఖ్యాతంభవతి* అనేనజీవేనేత్యత్రానేనేతినిర్దేశస్యాభిప్రాయవివరణంస్వకర్మానుగుణేష్వితి, జీవవిశిష్టపరమాత్మవిశేషణేదంశబ్దస్యజీవద్వారకవైచిత్ర్యపరత్వాత్, జీవవైచిత్ర్యస్యచకర్మవైచిత్ర్యాధీనత్వాత్ -జీవకర్తృకప్రవేశవ్యావృత్త్యర్థంస్వేచ్ఛయైవేత్యుక్తం- పారతన్త్ర్యంస్వాతన్త్ర్యంచఅనుప్రవేశహేతువైషమ్యమిత్యర్థః-ఏవంభూతేషు-ద్వారద్వారిభావేనవ్యవస్థితేషుచిదచిదాత్మకేష్విత్యర్థః.స్వపర్యన్తేషుదేవాద్యాకారేషుసంఘాతేషుతత్తద్దేవాద్యవస్థాస్తత్తద్వాచిశబ్దాంశ్చాకరోదిత్యర్థః* నామరూపేవ్యాకరోదిత్యుక్తేనామరూపవ్యాకరణస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వస్యాస్ఫుటత్వాత్తద్విశదయతి(ఏవమితి) పూర్వంల్యబన్తనిర్దిష్టానాం క్రియాణాం క్రమవివక్షారాహిత్యంచానేన ప్రదర్శ్యతే. ఏవంరూపసంఘాతస్య-చిదచిదీశ్వరాత్మకస్య సంఘాతస్యేత్యర్థః. ఏవంస్వరూపసంఘాతస్యేతిపాఠేఽయమర్థః-స్వంరూపంచస్వరూపం. తస్యసంఘాతః- స్వశబ్దేన శరీరీఈశ్వరఉచ్యతే. రూపశబ్దేనచిదచిద్వస్తునీ. శరీరిశరీరరూపసంఘాతస్యేత్యర్థః. వస్తుత్వం దేవాదివస్తుత్వం * జీవేనాత్మనేత్యత్ర జీవవైలక్షణ్యస్యాస్పష్టత్వాత్, ఆత్మశబ్దస్యానేకార్థసాధారణ్యాచ్చ, తద్వివృణ్వన్ స్వపరపక్షసాధారణమన్వయార్థంతావదాహ (అనేనేతి) మయేత్యాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానం- ఆత్మశబ్దస్యాస్మద్వాచిత్వేనతిహ బ్రహ్మాత్మకత్వం దర్శితంభవతి. స్వరూపైక్యశఙ్కాంవ్యుదస్యతి (బ్రహ్మాత్మకత్వంచేతి) ఇదంసర్వమితి నిర్దిష్టంచేతనాచేతన వస్తుద్వయమిత్యత్ర సర్వశబ్దస్యాసఙ్కోచోఽభిప్రేతః * తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ * విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేత్యనన్తరవాక్యేనసర్వశబ్దస్య స్వతః ప్రాప్తమసంకుచితత్వంస్థాపితమిత్యాహ (ఇదంసర్వమితి) * అనుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీత్యత్ర నామరూపవ్యాకరణస్యానుప్రవేశపూర్వకత్వంగమ్యతే- * తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశదిత్యనుప్రవేశస్య సృష్టిపూర్వకత్వంగమ్యతే- తస్మాన్నాత్రపౌర్వాపర్యవివక్షా- సమానకర్తృకత్వమేవాత్రవివక్షితం * తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశదిత్యనుప్రవేశస్యసృష్టిపూర్వకత్వంగమ్యతే, తస్మాన్నాత్రపౌర్వాపర్యవివక్షా-సమానకర్తృకత్వమేవాత్రవివక్షితం*తస్యత్వష్టావిదధద్రూపమేతీతివాక్యేసృష్ట్యనుప్రవేశయోస్సమానకాలీనత్వావగమాత్. తస్మాద్భాష్యేప్యనుప్రవిశ్యేతిల్యబన్తనిర్దేశోఽనుప్రవేశసృష్ట్యోర్విచ్య జ్ఞాపనార్థఇత్యవగన్తవ్యమ్- సృష్ట్వానుప్రావిశదితిస్థిత్యర్థానుప్రవేశోవా. ఏవంనామరూపవ్యాకరణప్రకారఉక్తః. తతఃకింప్రస్తుతస్యేత్యత్రాహ (అతఏవమితి) అతః- ఉదాహృతశ్రుతివాక్యాత్. ఏవం పరమాత్మపర్యన్తనామరూపవ్యాకరణప్రతిపాదనాత్ - సర్వశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తత్వేమానందర్శితమ్. దేహవాచిశబ్దేష్వాకృతినయసంచారణేన పరమాత్మపర్యన్తత్వముపపాద

కించ * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి చేతనమిశ్రంప్రపఞ్చమిదం సర్వమితి నిర్దిశ్యతస్యైష ఆత్మేతి ప్రతిపాదితమ్. ఏవంచసర్వం చేతనాచేతనం ప్రతిబ్రహ్మణ ఆత్మత్వేనసర్వం సచేతనంజగత్తస్య శరీరం భవతి. తథాచ శ్రుత్యన్తరాణి * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాం సర్వాత్మా * యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యాఅన్తరోయం పృథివీనవేదయస్యపృథివీ శరీరంయఃపృథివీమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతి(ప్రా)రభ్య * యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరంయఆత్మానమన్తరోయమయతి సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇత్యాది * యఃపృథివీమన్తరేసఞ్చరన్ యస్యపృథివీశరీరం యోపామన్తరేసఞ్చరన్ యస్యాపశ్శరీరమిత్యారభ్య * యోక్షరమన్తరేసఞ్చరన్యస్యాక్షరంశరీరంయమక్షరం నవేదఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇత్యాదీనిసచేతనం జగత్తస్య శరీరత్వేన నిర్దిశ్యతస్యాత్మత్వేన పరమాత్మానముపదిశన్తి. అతశ్చేతనవాచినోపిశబ్దాశ్చేతనస్యాప్యాత్మభూతంచేతనశరీరకం పరమాత్మానమేవాభిదధతి - యథాఅచేతనదేవాదిసంస్థానపిణ్డవాచినశ్శబ్దాస్తత్తచ్ఛరీరక జీవాత్మనఏవవాచకాః * చత్వారః పఞ్చదశరాత్రేణద్దేవత్వం గచ్ఛన్తీత్యాదిషు- దేవాభవన్తీత్యర్థః. శరీరస్య శరీరిణం ప్రతిప్రకారత్వాల్, ప్రకారవాచినాంచశబ్దానాం ప్రకారిణ్యేవపర్యవసానాల్. శరీరవాచినాం శబ్దానాంశరీరిపర్యవసానం న్యాయ్యమ్. ప్రకారోహినామఇదమిత్థమితి ప్రతీయమానేవస్తునిఇత్థమితి ప్రతీయమానోంశః - తస్యతద్వస్త్వపేక్షత్వేనతత్ప్రతీతేస్తదపేక్షత్వాల్. తస్మిన్నేవపర్యవసానంయుక్తమితి తస్యప్రతిపాదకోపి శబ్దస్తస్మిన్నేవపర్యవస్యతి.

యిష్యన్ శరీరత్వాక్షేపకం వాక్యందర్శయతి (కించేతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (ఏవంచేతి) నకేవలమాత్మశబ్దేన శరీరత్వంగమ్యం- అపితుశరీరత్వం శరీరలక్షణేనసహకణ్ఠోక్తంచేత్యాహ(తథాచశ్రుత్యన్తరాణీతి) * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తేతి సర్వాత్మశబ్దవివరణం. విశేషణద్వయేన నృపనభోవ్యావృత్తిః- భగవతోనియన్తృత్వ కథనాత్తదేక నియామ్యత్వంశరీరలక్షణముక్తంభవతి. జగత్పరమాత్మశరీరమస్తు- తతఃకింప్రస్తుతసామానాధికరణ్యస్య - శరీరాత్మభావోహిభేదరూపతయా సామానాధికరణ్యస్య విరోధీత్యత్రాహ (అతశ్చేతనవాచినఇతి) అతఃచిదచిదాత్మకజగతఃపరమాత్మశరీరత్వాత్ శరీరభూతచేతనవాచిపదానాం తచ్ఛరీరిపరమాత్మవాచిత్వం కథమితిశఙ్కాయాం శరీరవాచిపదానాంశరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వదర్శనాదిత్యాహ (యథేతి) శరీరిపర్యన్తంవైదికప్రయోగందర్శయతి(చత్వారఇతి)తత్రదేవశబ్దస్య శరీరపర్యన్తత్వం స్పష్టయతి (దేవాభవన్తీతి) దేవత్వంగచ్ఛన్తీత్యుక్తం. నతుదేవంగచ్ఛన్తీతి- దేవశబ్దస్యశరీరమాత్రపరత్వేశరీరత్వం గచ్ఛన్తీత్యుక్తంస్యాల్- తతశ్చదేహాత్మైక్యముక్తంస్యాల్. అతశ్శరీరత్వం గచ్ఛన్తీత్యభ్యుపగన్తవ్యం- అతోభావప్రత్యయాన్తత్వం ప్రకృతిభూతదేవశబ్దస్యశరీరిపర్యన్తత్వ జ్ఞాపకమిత్యర్థః. శరీరవాచిపదానాం శరీరిపర్యన్తబోధకత్వమపిలాక్షణికమిత్యత్రాహ (శరీరస్యేతి) శరీరవాచినాం ప్రకారిపర్యన్తత్వం జాతిగుణవాచిపదానామివఆకృత్యధికరణన్యాయసిద్ధమిత్యర్థః. జాతిగుణవాచినాం ద్రవ్యపర్యన్తవాచిత్వం కథమిత్యపేక్షాయామాకృత్యధికరణన్యాయంవివక్షుస్తదర్థంప్రథమం ప్రకారప్రకారిణోర్వివిచ్యదర్శయతి (ప్రకారోహినామేతి) తద్వాచిశబ్దస్య ప్రకారిపర్యన్తత్వముపపాదయతి (తస్యేతి) తస్యతద్వస్త్వపేక్షత్వేన, ప్రకారస్యప్రకార్యపేక్షస్వరూపస్థితిత్వేన. తత్ప్రతీతేః ప్రకారస్య యథావస్థితస్వరూపప్రతీతేః. తదపేక్షత్వాల్. ప్రకారిసాపేక్షత్వాల్ (తస్మిన్నేవపర్యవసానంయుక్తమితి) ప్రకారప్రతీతేః ప్రకారిణ్యేవ పర్యవసానంయుక్తమితి ప్రకారవాచిశబ్దః ప్రకారిణిపర్యవస్యతీత్యర్థః. శబ్దశక్తేర్విశేషణమాత్రవిషయత్వేప్యర్థసామర్థ్యాద్విశేష్యంశబోధనమ్. అతోర్థసామర్థ్యసచివాశబ్దశక్తిర్విశిష్టార్థబోధనసామగ్రీ-

అతఏవ గౌరశ్వో మనుష్య ఇత్యాది ప్రకారభూతాకృతివాచినశ్శబ్దాః ప్రకారిణి పిణ్డే పర్యవస్యన్తి పిణ్డస్యాపి చేతనశరీరత్వేన తత్ప్రకారత్వాత్, పిణ్డశరీరకచేతనస్యాపి పరమాత్మప్రకారత్వాచ్చ పరమాత్మన్యేవ పర్యవస్యన్తీతి సర్వశబ్దానాం పరమాత్మైవ వాచ్య ఇతి పరమాత్మవాచిశబ్దేన సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమేవ, నను ఖణ్డో గౌః ఖణ్డశ్శుక్ల ఇతి జాతిగుణవాచినామేవ పదానాం ద్రవ్యవాచిపదైస్సహ సామానాధికరణ్యం దృష్టం- ద్రవ్యాణాం తు ద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వే మత్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః, యథా దణ్డీ కుణ్డలీతి. నైవమ్- జాతిర్వా గుణో వా ద్రవ్యం వా న తేష్వేకమేవ సామానాధికరణ్యప్రయోజకం - అన్యోన్యస్మిన్ వ్యభిచారాత్ - యస్య పదార్థస్య కస్యచిత్ప్రకారతయైవ సద్భావః తస్య తదపృ

తచ్చ బోధనం ముఖ్యకోటినివిష్టం- యథా సంస్కారసదిపేన్ద్రియజన్యమపి ప్రత్యభిజ్ఞానమిన్ద్రియప్రసూతత్వాత్ప్రత్యక్షమేవ- న స్మృతిర్భవతి- తథాత్ర ముఖ్యత్వం- అతశ్శబ్దశక్తిః ప్రవృత్తినిమిత్తమాత్రే పర్యవస్యతి- విశేష్యబోధనమర్థసామర్థ్యాదితి కేచిదాహుః. తదయుక్తం- శబ్దశక్తేర్విశేష్యపర్యన్తత్వాభావే నిష్కర్షకశబ్దేష్వర్థసామర్థ్యాద్విశేష్యపర్యన్తధీప్రసఙ్గాత్. రూపగ్రహణనయనశక్తిః - రూపిజ్ఞానమర్థసామర్థ్యజన్యం స్యాత్. తదభ్యుపగమే గన్ధశబ్దాదిగ్రహణే సత్యర్థసామర్థ్యాత్పృథివీగగనాదిప్రతిపత్తిశ్చ స్యాత్- నచ తథా ప్రతీతిరస్తి. జాత్యాదిశబ్దశక్తిర్జాత్యాదిస్వరూపమాత్రవిషయా- గవాదిశబ్దశక్తిర్ద్రవ్యపరతన్త్రజాత్యాది విషయేతి నిష్కర్షకానిష్కర్షకశబ్దవిభాగ ఇతి చేత్ - తర్హి శబ్దశక్తేః ప్రకారివిషయత్వమభ్యుపగతం స్యాత్ - ధర్మిపరతన్త్రరూపతావగతేర్ధర్మిప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వాచ్ఛబ్దశక్తేస్తత్ప్రతిపత్తిహేతుత్వాచ్చ. కించ * వచసాం వాచ్యముత్తమం * నతాస్స్మ సర్వవచసాం ప్రతిష్ఠా యత్ర శాశ్వతీత్యాది వచనస్వారస్యం చ శబ్దశక్తేరేవ విశేష్యపర్యన్తత్వే సిధ్యతి- అతో విశేష్యపర్యన్తా శబ్దశక్తిరిత్యత్ర తాత్పర్యం. ఏవం న్యాయశిక్షా కృతా- ఇత్థం ప్రమాణోపపత్తిసిద్ధత్వాత్సర్వశబ్దానాం పరమాత్మైవ వాచ్య ఇతి పరమాత్మవాచి తత్పదేన త్వంపదసామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమిత్యాహ (అతఏవేతి) పర్యవస్యన్తః. పూర్వం క్వచిద్వ్యాపృతస్య తత్రానుపరమ్య తదస్వామినస్తత్ర వ్యాపారః పర్యవసానమిహ వివక్షితం- న తు వ్యాపారోపరమః. వ్యాపారోపరమవాచిత్వే సత్యపర్యవస్యన్త ఇతి పదచ్ఛేదః. యద్వా. పర్యవస్యన్తః- పర్యవసాతుం ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః. పరమాత్మప్రకారత్వాచ్చేత్యన్తేన పూర్వోక్తన్యాయస్సఞ్చారితః. నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిః. ప్రమాణత్వేన పూర్వోదాహృతాఽత్రాభిప్రేతా విశేషణవాచిశబ్దో విశేష్యపర్యన్తోస్తు, నతు విశేషణవాచిశబ్దస్య పరమవిశేష్యవాచిశబ్దేన సామానాధికరణ్యం దృష్టమితి చేత్. ఉచ్యతే- యథా నైల్యగుణగతావాన్తరజాతివాచినీలశబ్దో నైల్యగుణద్వారా తద్విశిష్టే పర్యవసితః ఉత్పలశబ్దేన సమానాధికరణో దృశ్యతే, యథా గవాదిశబ్దా గోత్వాదిజాతివాచినస్తద్విశేష్యపిణ్డద్వారా తద్విశిష్టచేతనే పర్యవసితాః ఖణ్డాదిశబ్దైస్సమానాధికరణా దృశ్యన్తే తద్వత్, ఉక్తం ప్రయోజకమతివ్యాప్త్యాశఙ్కయా శోధయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) ప్రయోగదర్శనమవిశిష్టమిత్యభిప్రాయేణ ద్రవ్యం చేత్యుక్తం- సామానాధికరణ్య-మత్వర్థీయప్రత్యయానపేక్షే ఇతి భావః. హేతుమాహ (అన్యోన్యస్మిన్నితి) వ్యభిచారాత్ సాధ్యస్య సామానాధికరణ్యస్య జాతివాచిమాత్రం గుణవాచిమాత్రం చాతిలఙ్ఘ్య వృత్తేరిత్యర్థః. జాతిర్వా గుణో వా మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యే ప్రయోజకమితి కిమితి నాభ్యుపేతం. మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యస్య జాతిగుణవాచిశబ్దయోరవిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాదితి చేత్- తర్హి శరీరవాచిశబ్దానామపి మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యేన ప్రయోగదర్శనాత్సర్వప్రయోగవిషయానుయాయి ప్రయోజకం వాచ్యమితి భావః. జాతిగుణయోరన్యతరత్వం చావ్యాప్తమిత్యర్థః ఇదమవ్యాప్తం, ప్రకారత్వం చాతివ్యాప్తం- తత్కిం ప్రయోజకమిత్యాహ (యస్యేతి) (తదపృథక్సిద్ధిస్థితిప్రతీతిభిరితి) సిద్ధిః-సత్తా.

థక్సిద్ధిస్థితిప్రతీతిభిస్తద్వాచినాం శబ్దానాం స్వాభిధేయవిశిష్టద్రవ్యవాచిత్వాద్ధర్మాన్తరవిశిష్టతద్ద్రవ్యవాచినా శబ్దేన సామానాధికరణ్యం యుక్తమేవ. యత్ర పునః పృథక్సిద్ధస్యైవ స్వనిష్ఠస్యైవ ద్రవ్యస్య కదాచిత్కచిద్ద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వమిష్యతే- తత్ర మత్వర్థీయప్రత్యయ ఇతి నిరవద్యమ్ - తదేవం పరమాత్మనశ్శరీరతయా తత్ప్రకారత్వాదచిద్విశిష్టజీవస్యాపి- జీవనిర్దేశవిశేషరూపా అహం త్వమిత్యాదిశబ్దాః పరమాత్మానమేవాచక్షత ఇతి * తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేనోపసంహృతమ్. ఏవం చ సతి పరమాత్మానం ప్రతి జీవస్య శరీరతయాఽన్వయాజ్జీవగతా ధర్మాః పరమాత్మానం న స్పృశన్తి, యథా స్వశరీరగతా బాలత్వయువత్వస్థవిరత్వాదయో ధర్మా జీవం న స్పృశన్తి. అతః * తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యే తత్పదం జగత్కారణభూతం సత్యసఙ్కల్పం సర్వకల్యాణగుణాకరం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం పరమాత్మానమాచష్టే- త్వమితి చ తమేవ సశరీరజీవశరీరకమాచష్ట ఇతి సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమ్- ప్రకరణావిరోధస్సర్వశ్రుత్యవిరోధో, బ్రహ్మణి నిరవద్యైకల్యాణైకతానే అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావశ్చ. అతో జీవసామానాధికరణ్యమపి విశేషణభూతాజ్జీవాదన్యత్వమేవాపాదయతి

ప్రమాణసంబన్ధయోగ్యత్వరూపా, స్థితిః - తదనువృత్తిః- అపృథక్సిద్ధస్సిద్ధ్యాదిసాధారణః. ప్రతీతిశబ్దేనాపృథక్ప్రతీతేః స్వతః ప్రాప్తత్వం వివక్షితమ్ - ప్రకారతైకస్వభావవస్తువాచిశబ్దత్వం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోజకమిత్యర్థః. నిష్కర్షకశబ్దాన్యత్వే సతీతి విశేషణీయం మత్వర్థీయప్రత్యయసాపేక్షసామానాధికరణ్యహేతుం పక్షే తదభావజ్ఞాపనాయ దర్శయతి (యత్ర పునరితి) (ఇతి నిరవద్యమితి) మత్వర్థీయప్రత్యయసాపేక్షదణ్డకుణ్డలాదివ్యావృత్తం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసర్వప్రయోగవిషయానుయాయి ప్రయోజకం సిద్ధమితి నావ్యాప్త్యాదిదోష ఇత్యర్థః. ఇతి నిరవద్యమిత్యనేన సహోపలమ్భనియమాదేః ప్రయోజకత్వశఙ్కాపరిహారాదిః ప్రథమసూత్రోక్తోఽభిప్రేతః. పరిహృతచోద్యేన శిక్షితేన న్యాయేన పరమసాధ్యసిద్ధిమాహ (తదేవమితి) తత్ - చోద్యస్య పరిహృతత్వాత్. ఏవం పూర్వం శిక్షితప్రకారేణ * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి పూర్వమేవ వైయధికరణ్యేన బ్రహ్మాత్మకత్వం సర్వస్య విహితం తస్య సామానాధికరణ్యేన జీవవిశేషేఽప్యుపసంహారః- యథా * స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి జీవవిశేషే కృత్స్నస్య బ్రహ్మశరీరత్వం వైయధికరణ్యేనోపసంహృతం తద్వదిత్యర్థః. అనేనోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగనిబన్ధనచోద్యపరిహారోఽభిప్రేతః త్వంపదప్రతిపన్నదోషభాక్త్వప్రసఙ్గస్య పరిహృతత్వం దర్శయతి, యద్వా - అపురుషార్థస్య బ్రహ్మణ్యస్పర్శాయ హి శరీరశరీరిభావ ఉక్తః తథాపి తత్సంసర్గాత్తత్ప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (ఏవం చ సతీతి) జీవశరీరగతధర్మా జీవమివ - జీవధర్మాః పరమాత్మానం న స్పృశన్తీత్యర్థః. పూర్వం యాని దూషణాని పరమతే ప్రసక్తాని తాని స్వపక్షే నాయాన్తీత్యాహ (అత ఇత్యాదినా) అతః, సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వోపపాదనాత్ - అయం హేతుః ప్రకరణావిరోధాదీనామపి సాధారణః పదద్వయావగతవిశేషణాపరిత్యాగేన విశేష్యైక్యాత్సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వసిద్ధిః (ప్రకరణావిరోధ ఇతి) * తదైక్షత * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం * అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యాదివాక్యావిరోధ ఇత్యర్థః సర్వశ్రుత్యవిరోధ ఇతి భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధ ఉక్తః - అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావశ్చేత్యుభయలిఙ్గత్వశ్రుతిసిద్ధార్థవిరోధాభావ ఉక్తః పూర్వోక్తజీవగతధర్మాస్పర్శస్య ఫలమవిద్యాద్యభావ ఇతి న పౌనరుక్త్యమ్, పూర్వపక్షిణా జీవాతిరేకసాధకతయోక్తస్య జీవసామానాధికరణ్యస్య రాద్ధాన్తానుగుణత్వమాహ (అత ఇతి) అతః తత్త్వంపదయోః ప్రవృత్తినిమిత్తస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వాత్, త్వం శబ్దావగతధర్మాణాం బ్రహ్మణి సాక్షాదన్వయవిరోధేన జీవద్వారాఽన్వయాత్ ద్వారభూతజీవాద్ద్వారిణో బ్రహ్మణో వైలక్షణ్యసాధకం సామానాధికరణ్యమిత్యర్థః ఉక్తమర్థం పరమప్రకృతే

ఇతి విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవానన్దమయః పరమాత్మా- యదుక్తం * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాజ్జీవాదన్యత్వం న సమ్భవతీతి- తదయుక్తమ్-అస్మిన్ ప్రకరణే సర్వత్ర * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి పరమాత్మన ఏవ శారీరాత్మత్వాభిధానాత్. కథం * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశాది సృజ్యవర్గస్య పరమకారణత్వేన ప్రజ్ఞాతజీవవ్యతిరేకస్య పరస్య బ్రహ్మణ ఆత్మత్వేన వ్యపదేశాత్తద్వ్యతిరిక్తాకాశాదీనామన్నమయపర్యన్తానాం తచ్ఛరీరత్వమవగమ్యతే * యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాపశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం యస్య వాయుశ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సుబాలశ్రుత్యా సర్వతత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వం స్పష్టమభిధీయతే - అతః * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యత్రైవాన్నమయస్య పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః. ప్రాణమయం ప్రకృత్యాహ * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి - పూర్వస్యాన్నమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా శ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూతః పరమాత్మా- స ఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యర్థః. ఏవం మనోమయవిజ్ఞానమయయోర్ద్రష్టవ్యమ్. ఆనన్దమయే తు * ఏష ఏవేతి నిర్దేశస్తస్యానన్యాత్మత్వం దర్శయితుం. తత్కథం. విజ్ఞానమయస్యాపి పూర్వోక్తయా నీత్యా పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః-

---

న సంగమయతి (ఇతి విజ్ఞానమయాదితి) ఇతి శబ్దో హేతౌ పూర్వపక్షే జీవానతిరేకసాధకతయోక్తస్య జీవసామానాధికరణ్యస్య భేదావహత్వాదేతదధికరణసాధ్యమానన్దమయస్య జీవాదన్యత్వం సుస్థమిత్యర్థః- అథ శారీరత్వశ్రవణం పూర్వపక్షహేతుమనువదతి (యదుక్తమితి) పరిహరతి (తదయుక్తమితి) నను ప్రాణమయపర్యాయస్థ శారీరాత్మశబ్దో మనోమయపరః- మనోమయపర్యాయస్థస్తు విజ్ఞానమయపరః- తత్తదనన్తరసద్భావజ్ఞాపనార్థత్వాచ్ఛారీరాత్మశబ్దస్య అతస్సర్వత్ర శారీరాత్మత్వం పరమాత్మన ఏవేతి కథమవగతమితి పృచ్ఛతి (కథమితి) ప్రతివక్తి (తస్మాద్వా ఇత్యాదినా) అన్నమయే శారీరాత్మత్వకణ్ఠోక్త్యభావాత్, ప్రాణమయే * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేత్యుక్తత్వాచ్చ తస్య వాక్యస్యార్థం వివక్షుస్తత్సంఘటనాయాహ (తస్మాద్వా ఇతి) ఆకాశాదిసృష్టేః పశ్చాద్ధి జీవస్య కరణకళేబరసృష్టిః- అతస్తతః పూర్వం జీవస్య సృష్ట్యక్షమత్వాదాకాశాదిస్రష్టృత్వం జీవవైలక్షణ్యసాధకమ్. తస్య జీవవిలక్షణస్యాత్మశబ్దేనాభిధానాదాత్మశబ్దస్య పుత్రాదివత్ప్రతియోగికత్వాదన్నమయాదీనాం పరమాత్మశరీరత్వమర్థాదవగతమిత్యర్థః, శరీరత్వం కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ (యస్య పృథివీతి) (అత ఇతి) శ్రుత్యన్తరే శరీరత్వస్య కణ్ఠోక్తత్వాత్ * తస్మాద్వా ఇత్యాదివాక్యే ఆత్మశబ్దనిర్దేశేనాన్నమయాదీనాం శరీరత్వస్యార్థసిద్ధత్వాచ్చ, పరమాత్మైవాన్నమయస్యాత్మేత్యవగత ఇత్యర్థః - ఏవమాత్మశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మైవాన్నమయస్యాత్మేతి * యః పూర్వస్యేత్యుత్తరత్ర అనువాదస్య పురోవాదనిర్వాహః కృతః ఉపాదిత్సితస్య * తస్యైష ఏవేతి వాక్యస్య ప్రాణమయపరత్వజ్ఞాపనాయాహ (ప్రాణమయం ప్రకృత్యేతి) తద్వ్యాచష్టే (పూర్వస్యేతి) య ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః శ్రుత్యన్తరసిద్ధిమేతత్ప్రకరణసిద్ధిం చ జ్ఞాపయతీత్యభిప్రాయేణ శ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూత ఇతి విశేషణద్వయముక్తం. ఉక్తమర్థం మనోమయాదావతిదిశతి (ఏవమితి) ఆనన్దమయస్య పరమాత్మత్వమయుక్తం- తస్యాత్మాన్తరశ్రవణాదిత్యత్రాహ (ఆనన్దమయే త్వితి) అనన్యాత్మత్వం దర్శయితుం * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం * న తస్యేశే కశ్చన * నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదివదయం నిర్దేశ ఇత్యర్థః. అత్రోపపత్తిజిజ్ఞాసయా పృచ్ఛతి (తత్కథమితి) అనన్యాత్మత్వప్రదర్శనార్థత్వం కథమిత్యర్థః పరిహరతి (విజ్ఞానమయస్యాపీతి) ఆనన్దమయం ప్రతి శ్రూయమాణ * యః పూర్వస్యేతి వాక్యే పూర్వశబ్దవివరణార్థం విజ్ఞానమయస్యేత్యుక్తమ్, విజ్ఞానమయశారీరాత్మనః పర

ఏవంసతి విజ్ఞానమయస్యయశ్శారీర ఆత్మాసఏవానన్దమయస్యాపి శారీరఆత్మేత్యుక్తే ఆనన్దమయస్యాభ్యాసావగతపరమాత్మభావస్య పరమాత్మనస్స్వయమేవాత్మేత్యవగమ్యతే. ఏవంచస్వవ్యతిరిక్తంచేతనాచేతనవస్తుజాతం స్వశరీరమితి సఏవనిరుపాధికశ్శారీరఆత్మా. అతఏవేదంపరంబ్రహ్మాధికృత్యప్రవృత్తం శాస్త్రం శారీరకమిత్యభియుక్తైరభిధీయతే. అతోవిజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్యఏవ పరమాత్మానన్దమయః.... ఆహ- నాయమానన్దమయోజీవాదన్యః- వికారశబ్దస్య మయట్ప్రత్యయస్యశ్రవణాత్ * మయడ్వైత యోరితిప్రకృత్య * నిత్యంవృద్ధశరాదిభ్యఇతివికారార్థేమయట్ స్మర్యతే - వృద్ధశ్చాయమానన్దశబ్దః.

మాత్మత్వేపిద్ధిహ్యానన్దమయశారీరాత్మనః పరమాత్మత్వసిద్ధిరితిశఙ్కావ్యుదాసాయవిజ్ఞానమయస్యాపీత్యుక్తమ్ పూర్వోక్తయాప్రాణమయాద్యావృత్త్యా. తతఃకిమిత్యత్రాహ (ఏవంసతీతి) (అభ్యాసావగతపరమాత్మభావస్యేతి) * ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వానితిపూర్వమభ్యస్తస్యానన్దస్య బ్రహ్మసంబన్ధిత్వనిర్దేశాద్బ్రహ్మణశ్చ * ఆనన్దోబ్రహ్మేత్యానన్దశబ్దవాచ్యత్వాత్ * ఆనన్దోబ్రహ్మేతివ్యజానాదిత్యానన్దశబ్దవాచ్యస్థానే* ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీత్యానన్దమయశబ్దనిర్దేశేనానన్దానన్దమయశబ్దయోః పర్యాయత్వాచ్చానన్దమయస్య పరమాత్మభావోఽవగతఇత్యభిప్రాయః అభ్యాసావగతపరమాత్మభావత్వం పుచ్ఛబ్రహ్మవాదనిరాసయుక్తీనాముపలక్షణతయోక్తం * బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేతిపుచ్ఛబ్రహ్మప్రాధాన్యేన నిర్దిష్టంచేత్ * సోకామయతేత్యనన్తరవాక్యేపి తచ్ఛబ్దేనపుచ్ఛబ్రహ్మపరామర్శనీయం తదయుక్తం- సఇతిపుల్లిఙ్గనిర్దేశాత్ * ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతఇత్యాత్మశబ్దాభిప్రాయః పుల్లిఙ్గనిర్దేశఇతిచేన్న - వ్యవహితాదవ్యవహితస్యానన్దమయస్యైవ పరామర్శనీయత్వాత్ * తస్యైషఏవశారీరఆత్మేత్యనన్తరపూర్వోక్తస్యాత్మనః పుల్లింగనిర్దేశనపరామర్శ ఇతిచేన్న-తస్యాన్నమయాదిసర్వపర్యాయసాధారణత్వేనఏతత్పర్యాయ(స్య)ప్రధానప్రతిపాద్యత్వాభావాత్. అతఃప్రధానప్రతిపాద్యావ్యవహితానన్దమయఏవసఇతి పరామృశ్యతే. అతఃకారణభూతస్సఏవ పరమాత్మేతి. ఏవంవిజ్ఞానమయస్య జీవస్యాన్తరాత్మతయా వ్యపదేశా, దభ్యాసావగతపరమాత్మభావాత్తదన్తరత్వేనాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానపర్యవసానభూమిత్వా- దాత్మశబ్దవాచ్యస్యైవ జగత్కారణత్వేనోక్తత్వాదనన్తరకారణవాక్యే * సోకామయతేతిపుల్లిఙ్గనిర్దేశాత్పుచ్ఛతయా నిర్దిష్టబ్రహ్మణోప్యానన్దమయానతిరిక్తత్వా ద్వక్ష్యమాణసూత్రస్థహేతుభిశ్చానన్దమయఃపరమాత్మేత్యవగతం - తస్యచ పరమాత్మనఆత్మాన్తరవత్త్వం * ఆత్మేశ్వరం *నతస్యేశేకశ్చన * నాన్యోతోస్తిద్రష్టేత్యేవమాదిశ్రుతివిరుద్ధముపపత్తివిరుద్ధంచ ఆకాశాదిసృజ్యవర్గపరమకారణత్వాదినా శారీరాత్మనః పరమాత్మత్వమవగతం. ఏవమానన్దమయస్య శారీరాత్మనశ్చ పరమాత్మత్వేసతి పరమాత్మద్విత్వాసంభవాత్పరమాత్మనఆత్మాన్తరవత్త్వవ్యాఘాతాచ్చ, * తస్యైషఏవశారీరఆత్మేత్యుక్తిః * ఆత్మేశ్వరమిత్యాదివత్తస్యానన్యాత్మత్వజ్ఞాపనార్థేత్యర్థసామర్థ్యాదవగమ్యతఇత్యర్థః. శారీరాత్మత్వం పరమాత్మనఏవ ముఖ్యమిత్యాహ (ఏవంచేతి) (నిరుపాధికఇతి) క్వచిత్కదాచిత్కించిత్ప్రతికర్మానుగుణంహికశ్చిదాత్మాభవతి- అయంతుసర్వేషాం సర్వదాసర్వత్రాకర్మవశ్యః స్వతఆత్మేతినిరుపాధికఇతిభావః- తదేవోపపాదయతి (అతఏవేతి) అభియుక్తైః, భగవద్బోధాయనాదిభిః * సంహితమేతచ్ఛారీరకమితిహివృత్తికారవచః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ....

ముఖాన్తరేణానన్దమయశబ్దస్య పరమాత్మపరతామాక్షిప్య ప్రతిపక్తివికారేత్యాదినాసూత్రేణ, తత్రపూర్వపక్షముపన్యస్యతి (ఆహేత్యాదినా) మయటోవికారవాచిత్వ ముపపాదయతి (మయడ్వైతయోరిత్యాదినా) వికారార్థత్వస్యజ్ఞాపనార్థం * మయడ్వైతయోరిత్యుక్తం. ఏతయోః * తస్యవికారః * అవయవేచ ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్యఇతి ప్రకృతయోర్వికారావయవయోరితిహితస్యార్థః. అయమర్థః * ప్రాగ్దీవ్యతోణిత్యధికారసూత్రం, అస్మిన్నర్థద్వయేపి వ్య

ననుప్రాచుర్యేఽపి మయడస్తి * తత్ప్రకృతవచనే మయడితిస్మృతేః- యథాఽన్నమయో యజ్ఞ ఇతి. స ఏవాయం భవిష్యతి. నైవమ్-అన్నమయ ఇత్యుపక్రమే వికారార్థత్వం దృష్టం - అత ఔచిత్యాదస్యాపి వికారార్థత్వమేవ యుక్తమ్ కిం చ, ప్రాచుర్యార్థత్వేఽపి జీవాదన్యత్వం న సిధ్యతి. తథాహి, ఆనన్దప్రచుర ఇత్యుక్తే దుఃఖమిశ్రత్వమవర్జనీయం, ఆనన్దస్య హి ప్రాచుర్యం దుఃఖస్యాల్పత్వమవగమయతి. దుఃఖమిశ్రత్వమేవ హి జీవత్వమ్. అత ఔచిత్యప్రాప్తవికారార్థత్వమేవ యుక్తమ్. కించ-లోకే మృన్మయం హిరణ్మయం దారుమయమిత్యాదిషు, వేదే చ పర్ణమయీ జుహూః * శమీమయ్యస్స్రుచః * దర్భమయీ రశనేత్యాదిషు, మయటో వికారార్థే ప్రయోగబాహుళ్యాత్స ఏవ ప్రథమతరం ధియమధిరోహతి. జీవస్య చానన్దవికారత్వమస్త్యేవ- తస్య స్వతః ఆనన్దరూపస్య సతస్సంసారిత్వావస్థా తద్వికార ఏవేతి. అతో వికారవాచినో మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాదానన్దమయో జీవాదనతిరిక్త ఇతి, తదేతదనుభాష్య పరిహరతి.

౧౪॥ సూ. —॥ శ్రీ ॥ వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ ॥ శ్రీ ॥— నైతదుక్తం. కుతః (ప్రాచుర్యాత్) పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యానన్దప్రాచుర్యాత్ ప్రాచుర్యార్థే చ మయటస్సమ్భవాత్, ఏతదుక్తం భవతి, శతగుణితోత్తరక్రమేణాభ్యస్యమానస్యానన్దస్య జీవాశ్రయత్వాసమ్భవాద్బ్రహ్మాశ్రయోఽయమానన్ద ఇతి నిశ్చితే సతి తస్మిన్ బ్రహ్మణి వికారాసమ్భవాత్ ప్రాచుర్యేఽపి మయడ్విధిసమ్భవాచ్చానన్దమయః పరం బ్రహ్మేతి

ద్ధసంజ్ఞానాం శరాదిగణాన్తర్గతానాంచ మయడేవ నాణ్ ప్రత్యయ ఇత్యపవదతి * నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య ఇతి సూత్రం వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్వృద్ధమితి సూత్రేణానన్దశబ్దస్య వృద్ధసంజ్ఞత్వాద్వికారార్థే మయట్ప్రత్యయో విహిత ఇతి. సిద్ధాన్తచ్ఛాయయా చోదయతి (నన్వితి) (స ఏవాయం భవిష్యతీతి) వికారార్థత్వేఽపి జీవాత్మని వికారాసంభవాద్వికారపరత్వం త్వన్తలేప్యనుపపన్నమితి భావః. అగ్ర్యప్రాయన్యాయేన పరిహరతి (నైవమితి) అతః ఉపక్రమదర్శనాత్ ఔచిత్యాత్- ఉపక్రమప్రతిపన్నస్వీకారౌచిత్యాత్. ప్రాచుర్యార్థత్వేఽప్యభిమతాసిద్ధిమాహ (ప్రాచుర్యేతి) జీవాదనన్యత్వే హేతుమాహ (తథాహీతి) దుఃఖమిశ్రత్వే హేతుమాహ (ఆనన్దస్యేతి) ప్రాచుర్యార్థస్వభావాత్ప్రతియోగ్యపేక్షితే సుఖప్రతిసంబన్ధితయా సాహచర్యప్రసిద్ధదుఃఖగతాల్పత్వస్య ప్రతియోగిత్వమితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (దుఃఖేతి) ఉభయథాపి జీవత్వసిద్ధౌ కిమితి వికారార్థత్వమాద్రియత ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః - ప్రాచుర్యేఽపి జీవాన్యత్వాసిద్ధేరౌచిత్యస్యాధికత్వాచ్చ- వికారార్థత్వమేవ గ్రాహ్యమిత్యర్థః ప్రయోగప్రాచుర్యమాహ (కించేతి) అవయవార్థాదపి ప్రాచుర్యార్థే ప్రయోగబాహుళ్యాత్తదావ్యవృత్త్యర్థం ప్రథమతరమితి తరపః ప్రయోగః. ప్రసిద్ధమప్యయోగ్యం న గ్రాహ్యమితి శఙ్కాయాం జీవస్య వికారత్వముపపాదయతి (జీవస్య చేతి) తర్హ్యజత్వనిత్యత్వాదివిరోధ ఇత్యత్రాహ (తస్యేతి) స్వత ఆనన్దరూపస్య తస్య దుఃఖిత్వాద్యవస్థాయోగో జీవత్వం- అత ఆనన్దవికారో జీవః ఆనన్దాత్మకస్వరూపాపేక్షయా నిత్యత్వాదివాద ఇత్యర్థః. శఙ్కాయాస్సూత్రస్థత్వాత్తదనుభాష్యేత్యుక్తమ్ ....

౧౪॥ సూ. —॥ శ్రీ ॥ వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ ॥ శ్రీ ॥— సూత్రముపాదత్తే (వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాదితి) ద్వితీయస్య నఞో నిషేధ్యం పూర్వపక్షిమతస్యాపపన్నత్వమిత్యభిప్రాయేణ నైతదుక్తమిత్యుక్తమ్. ప్రతిజ్ఞాం హేతుపదేన ఘటయితుమాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) కస్మిన్కస్య ప్రాచుర్యమిత్యపేక్షాయామాహ (పరస్మిన్నితి) న కేవలం ప్రాచుర్యరూపార్థసద్భావేనాలం- శబ్దశక్తిశ్చాపేక్షితేతి శఙ్కాయాం సూత్రాభిప్రేతార్థమాహ (ప్రాచుర్యార్థే చేతి) మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యార్థత్వమపి సంభవతు - తథాపి వికారార్థత్వపరిత్యాగే కో హేతురిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అభ్యస్యమానానన్దయోగాదుత్తరసూత్రగతానామన్యేషామపి హేతూనాం

ఔచిత్యాత్ప్రయోగప్రాధ్యాచ్చ మయటో వికారార్థత్వమర్థవిరోధాన్న సమ్భవతి. కించ ఔచిత్యం ప్రాణమయ ఏవ పరిత్యక్తం - తత్ర వికారార్థత్వాసమ్భవాత్. అతస్తత్ర పఞ్చవృత్తేర్వాయోః ప్రాణవృత్తిమత్తామాత్రేణ ప్రాణమయత్వమ్. ప్రాణాపానాదిషు పఞ్చసు వృత్తిషు ప్రాణవృత్తేః ప్రాచుర్యాద్వా. న చ ప్రాచుర్యే మయట్ప్రత్యయస్య ప్రసిద్ధిర్నాస్తి- అన్నమయో యజ్ఞః శకటమయీ యాత్రేత్యాదిషు దర్శనాత్. యదుక్తమానన్దప్రాచుర్యమల్పదుఃఖసద్భావమవగమయతీతి- తదసత్ తత్ప్రచురత్వం హి తత్ప్రభూతత్వం. తచ్చేతరస్య సత్తాం నావగమయతి - అపి తు తస్యాల్పత్వం నివర్తయతి- ఇతరసద్భావాసద్భావౌ తు ప్రమాణాన్తరావసేయౌ. ఇహ చ ప్రమాణాన్తరేణ తదభావోఽవగమ్యతే ॥ అపహతపాప్మేత్యాదినా. తత్రైతావదేవ వక్తవ్యం - బ్రహ్మానన్దస్య ప్రభూతత్వమన్యానన్దస్యాల్పత్వమపేక్షత ఇతి - ఉచ్యతే చ తత్ ॥ స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యాదినా జీవానన్దాపేక్షయా

ప్రదర్శనార్థః. అయోగ్యత్వం త్యాగహేతురిత్యర్థః- బాధకసద్భావాద్వికారార్థత్వం త్యజ్యతే చేత్ పూర్వోక్తసాధకసద్భావాత్ తత్ స్వీక్రియతామితి శఙ్కాయాం పరేణ వికారార్థత్వస్వీకారసాధకతయోక్తమగ్రప్రాయపాఠం ప్రయోగప్రాచుర్యం చ పరిహరతి (ఔచిత్యాదితి) ఔచిత్యం- ప్రకరణౌచిత్యం తల్లిఙ్గబాధ్యం. ప్రయోగప్రసిద్ధిరపి గఙ్గాపదాదిష్వర్థవిరోధేన బాధితా. అత ఉభయమపి ప్రమాణాన్తరాబాధితత్వేన సత్యేవార్థసాధకం- అత్ర త్వర్థవిరోధాన్న సాధకమిత్యర్థః అర్థవిరోధాత్- ఆనన్దమయే జీవత్వ వికారత్వయోః పూర్వోక్త్యాదసంభవాదిత్యర్థః. ప్రకరణరూపమౌచిత్యమేవ నాస్తీత్యాహ (కించేతి) అర్థాన్మయట్ప్రత్యయస్య వికారవాచిత్వం ప్రకరణవివక్షితమితి శఙ్కామపి శమయన్ప్రాణమయశబ్దస్యార్థమాహ (అత ఇతి) ప్రాణశబ్దో ఽననరూపవృత్తిమాత్రపరః. మయట్ ప్రత్యయః ప్రాచుర్యేణ సహాసంబన్ధమభిదధాతి. తత్ర సంబన్ధమాత్రపరత్వేన ప్రథమయోజనాయాం ప్రాణనవృత్తిమానిత్యర్థః. కృత్స్నముఖ్యార్థత్యాగాదపి ముఖ్యార్థైకదేశాఙ్గీకారో న్యాయ్య ఇతి భావః. యద్వా - ప్రాణాఖ్యవృత్తివిశేషసంబన్ధిత్వమాత్రేణ ప్రత్యయస్యానర్థక్యాదముఖ్యార్థత్వం వరమితి భావః. ఉచితతమం యోజనాన్తరమాహ (ప్రాణాపానాదిష్వితి) పూర్వపక్షయుక్త్యన్తరమనువదతి (యదుక్తమితి) ఆనన్దప్రాచుర్యప్రతియోగితత్సమానాశ్రయం దుఃఖాల్పత్వమేవ, ఆశ్రయాన్తరగతస్యానన్దప్రాచుర్యస్యాశ్రయాన్తరగతమానన్దాల్పత్వం న ప్రతియోగితామర్హతి - స్వాశ్రయగతదుఃఖాల్పత్వస్యైవాన్తరఙ్గత్వేన గ్రాహ్యత్వాదితి పరాభిప్రాయః, దూషయతి (తదసదితి) ప్రమాణాన్తర విరుద్ధప్రతియోగ్యపేక్షత్వం న యుక్తం, అపి తు ప్రమాణాన్తరసిద్ధప్రమాణాన్తరావిరుద్ధ ప్రతియోగ్యపేక్షత్వమేవ యుక్తమితి పరిహర్తుం ప్రచురశబ్దస్యార్థాన్తరసద్భావవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తత్ప్రచురత్వం హీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) తర్హి వ్యవచ్ఛేద్యాభావే ప్రత్యయవైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (అపి త్వితి) యది ప్రాచుర్యవాచి మయట్ప్రత్యయః స్వయం నార్థాన్తరసద్భావే ప్రమాణం, తర్హి తత్సద్భావః కేనావగమ్యత ఇత్యత్రాహ (ఇతరేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం పరాభిమతప్రతియోగ్యభావో బ్రహ్మణి ప్రమాణసిద్ధ ఇత్యాహ (ఇహ చేతి) తర్హి బ్రహ్మణి ప్రమాణవిరుద్ధప్రతియోగి దుఃఖానవయత్యేతకో మయడర్థస్త్యజ్యతాం, ఇతరథా తస్యానన్దప్రాచుర్యస్య ప్రతియోగి కిమిత్యత్రాహ (తత్రైతావదితి) ప్రమాణాన్తరసిద్ధార్థాన్తర ప్రతియోగికం ప్రాచుర్యమభిదధతో మయట్ప్రత్యయస్య స్వయమర్థాన్తర సాధకత్వాభావాత్ బ్రహ్మణి చ దుఃఖసంబన్ధస్య ప్రమాణబాధితత్వాత్. జీవానన్దాల్పత్వస్య లోకసిద్ధత్వాచ్చ, బ్రహ్మానన్దప్రాచుర్యప్రతియోగి జీవానన్దాల్పత్వమిత్యర్థాత్ సిద్ధమిత్యర్థః - జీవానన్దాల్పత్వస్య ప్రతియోగిత్వం న కేవలమర్థసిద్ధం. అపి తు కంఠోక్తం చేత్యాహ (ఉచ్యతే చేతి) అయమర్థః- యదిసజాతీయాల్పత్వం సమానాశ్రయం ప్రతియోగి, తద్వ్యాహతం

బ్రహ్మానన్దో నిరతిశయదశాపన్నః (ప్రఖ్యాత ఇతి) యచ్చోక్తం జీవస్యానన్దవికారత్వం సమ్భవతీతి - తదపి నోపపద్యతే - జీవస్య జ్ఞానానన్దైకస్వరూపస్య కేనచిదాకారేణ మృద ఇవ ఘటాద్యాకారేణ పరిణామస్సకలశ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరుద్ధః, సంసారదశాయాం తు కర్మణా జ్ఞానానన్దౌ సఙ్కుచితావిత్యుపపాదయిష్యతే. అతశ్చానన్దమయో జీవాదన్యః పరం బ్రహ్మ……

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః పరం బ్రహ్మ.

౧౫॥ సూ. ॥ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ ॥ కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి - ఏష ఏవ జీవానానన్దయతీతి జీవానామానన్దహేతురయం వ్యపదిశ్యతే - అతశ్చానన్దయితవ్యాజ్జీవాదానన్దయితాయమన్య ఆనన్దమయః పరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే, ఆనన్దమయ ఏవాత్ర ఆనన్దశబ్దేనోచ్యత ఇతి చానన్తరమేవ వక్ష్యతే ……

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

౧౬॥ సూ. ॥ మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే ॥ * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్ర

యది విజాతీయం సమానాశ్రయం - తత్ప్రమాణాన్తరాధీనసద్భావాసద్భావం అన్యాశ్రయమపి సజాతీయం విజాతీయం వా ప్రతియోగి, మానాన్తరావసేయం, తత్ర చ యథా తేజః ప్రచురో గభస్తిమానిత్యుక్తే తేజః ప్రాచుర్యస్య చన్ద్రాదిగతం సజాతీయ తేజోమాన్ద్యం ప్రతియోగి, న తు గభస్తిమద్గతతిమిరాల్పత్వాది - తద్ధి ప్రమాణబాధితం, ఇతరత్ప్రమాణసిద్ధం - తారతమ్యవాచినశ్శబ్దస్య సజాతీయ ప్రతియోగిజ్ఞాపనపరత్వం స్వారసికం, బలవత్తర ఇత్యుక్తే పురుషాన్తరబలం హి ప్రతియోగితయా ప్రతీయతే, న తు స్వగతం విజాతీయం జ్ఞానం - అతోఽన్తరజ్ఞత్వం విఫలం. ఏవం బ్రహ్మణి సమానాశ్రయమానన్దవిజాతీయ దుఃఖాల్పత్వరూపం ప్రతియోగి శ్రుతినిషిద్ధం - అన్యాశ్రయం సజాతీయాల్పత్వలక్షణం ప్రతియోగి శ్రుత్యైవ సిద్ధమితి. జీవస్యానన్దవికారత్వమనువదతి (యచ్చోక్తమితి) ఆనన్దవికారత్వం - మయడ్వాచ్యమిత్యర్థః దూషయతి (తదపీతి) స్వరూపాన్యథాభావలక్షణవికారార్థత్వమేవ మయటో వ్యుత్పత్తిసిద్ధం - తచ్చాత్ర నాస్తీత్యర్థః. జ్ఞానానన్దౌ జీవస్య స్వరూపం చేత్ కథం దుఃఖాజ్ఞానసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (సంసారదశాయాంత్వితి) సూత్రార్థం ప్రకృతార్థేన సంగమయతి (అత ఇతి) ప్రసిద్ధతరముఖ్యార్థాసంభవే తదనుగ్రాహకహేత్వనురోధేన సంభవదన్యప్రసిద్ధముఖ్యార్థానుగ్రాహకహేతూనామనురోధన్యాయ్యత్వమస్మిన్ప్రకరణే వ్యుత్పాద్యమితి స్ఫుటమ్ ……

హేత్వన్తరం చాహ సూత్రకారః.

౧౫॥ సూ. ॥ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ ॥ పూర్వోక్తమానన్దప్రాచుర్యమప్యనేనోపపాదితం భవతి, అనితరసుకరమోక్షప్రదానక్షమత్వం హి నితరామానన్దహేతుర్భవతి - కిఞ్చ - ధనప్రచురో హి పురుషోఽన్యస్మై తదభిప్రేతం ధనం దదాతీతి సూత్రతాత్పర్యం. అస్య సూత్రస్య విషయవాక్యమాహ (కో హ్యేవేతి) శ్రుతేరర్థమాహ (ఏష ఏవేతి) అన్యాత్ప్రాణ్యాదితి భోగాపవర్గసుఖహేతుత్వముక్తం. యద్వా - సత్తాహేతుత్వం సుఖహేతుత్వం చోక్తమ్. పూర్వోక్త ఏవ సమ్యగర్థః, ఫలితహేతుమాహ (అతశ్చేతి) కర్తృకర్త్రైక్యం న సంభవతీతి హేతుః, ఆనన్దశబ్దవాచ్యస్య హ్యానన్దయితృత్వముక్తం, న త్వానన్దమయస్యేత్యత్రాహ (ఆనన్దమయ ఏవేతి) ……

ఏవమానన్దమయపదప్రకృతిప్రత్యయార్థవిషయం సూత్రత్రయం ప్రవృత్తమ్. అథానన్దవల్లీమాదిమధ్యాన్తతోఽనుసన్ధాయార్థం నిష్క్రష్టుకామః ప్రథమముపక్రమస్థహేతుమవతారయతి (ఇతశ్చేతి)

౧౬॥ సూ.- ॥ మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే ॥ అక్షరార్థమాహ (సత్యమితి) శబ్ద ఏవా

హ్మేతి మన్త్రవర్ణోదితం బ్రహ్మైవానన్దమయ ఇతి గీయతే- తత్తు జీవస్వరూపాదన్యత్ పరం బ్రహ్మ. తథాహి * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి జీవస్య ప్రాప్యతయా బ్రహ్మ నిర్దిష్టమ్. * తదేషాభ్యుక్తేతి- తత్- బ్రహ్మ అభిముఖీకృత్య, ప్రతిపాద్యతయా పరిగృహ్య. ఋగేషా - అధ్యేతృభిరుక్తా. బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్య వైశద్యమనేన మన్త్రేణ క్రియత ఇత్యర్థః. జీవస్యోపాసకస్య ప్రాప్యం బ్రహ్మ తస్మాద్విలక్షణమేవ-అనన్తరం చ * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యారభ్యోత్తరోత్తరైర్బ్రాహ్మణైర్మన్త్రైశ్చ తదేవ విశదీక్రియతే. అతో జీవాదన్య ఆనన్దమయః........................

అత్రాహ- యద్యప్యుపాసకాత్ప్రాప్యస్య భేదేన భవితవ్యం - తథాపి న వస్త్వన్తరం జీవాన్మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మ- కిన్తు తస్యైవోపాసకస్య నిరస్తసమస్తావిద్యాగన్ధనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసం శుద్ధం స్వరూపం- తదేవ * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రేణ విశోధ్యతే- తదేవ చ * యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి వాఙ్మనసాగోచరతయా నిర్విశేషమితి గమ్యతే. అతస్తదేవ మాన్త్రవర్ణికమితి తస్మాదనతిరిక్త ఆనన్దమయ ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౧౭॥ సూ. —*నేతరోఽనుపపత్తేః*— పరమాత్మన ఇతరో జీవశబ్దాభిలప్యో ముక్తావస్థోఽపి న భవతి మాన్త్రవర్ణికః కుతః. (అనుపపత్తేః)

ర్థః- న తూచ్ఛబ్దః ఫలిత ఇతి జ్ఞాపయితుం వర్ణశబ్దః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) బ్రాహ్మణస్థపరశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానాయ పరం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. మాన్త్రవర్ణికస్య జీవాదన్యత్వం కథమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) ప్రాప్యత్వమస్తు-తతః కిం మాన్త్రవర్ణికబ్రహ్మణో జీవాదన్యత్వ ఇత్యపేక్షాయాం బ్రాహ్మణమన్త్రయోర్ఘటకం వాక్యమాహ (తదేషాభ్యుక్తేతి) తద్వ్యాచష్టే (తదితి) తత్పదం బ్రహ్మవాచి. అభిముఖీకరణం చేతనధర్మ ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రతిపాద్యతయేతి) ఏషేతి పదస్య విశేష్యమాహ (ఋగితి) ఉక్తేతి కథితే పౌరుషేయత్వశఙ్కా స్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థమాహ (అధ్యేతృభిరితి) కిముక్తం భవతీత్యత్రాహ (బ్రాహ్మణేతి) శ్రుతిషు మన్త్రాణాం ప్రాబల్యం కేచిద్వదన్తి - తద్వ్యుదాసార్థమాహ (బ్రాహ్మణోక్తస్యేతి) బ్రాహ్మణోక్తార్థవిశదీకరణరూపో మన్త్ర ఇతి ప్రయోజకమ్. సంగ్రహేణోక్తస్య విస్తరేణ కథనం, విస్తృతస్య ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ సంగ్రహేణ కథన, మపి వైశద్యావహం. నిత్యనిర్దోషత్వావిశేషాన్మన్త్రబ్రాహ్మణయోః ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగోఽనుపపన్న ఇతి భావః. ఏవం మన్త్రవర్ణేన జీవబ్రహ్మభేదసిద్ధిం ఫలితాం దర్శయతి (జీవస్యేతి) ప్రాప్తురుపాసకాత్మస్వరూపస్య ప్రాప్తవ్యస్య పరబ్రహ్మణశ్చ కథమైక్యమిత్యర్థః- మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మ జీవాదన్యదస్తు- అస్యైవానన్దమయత్వం కథమిత్యత్రాహ (అనన్తరం చేతి) పూర్వస్మిన్నస్మిన్నపి సూత్రే - చశబ్దో హేతుసముచ్చయే * వికారశబ్దాదితి సూత్రే స్వతన్త్రహేత్వన్తరాభావాత్ న-చశబ్దః తద్ధి * ఆనన్దమయోఽభ్యాసాదితి సూత్రశేషమ్...

ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (అత్రాహేతి) అత్ర, ఉపాసకప్రాప్యభేదేఽభిహితే సతీత్యర్థః (తస్యైవేతి) కారణావిద్యా ఆచ్ఛాదికాఽవిద్యా కార్యావిద్యా విక్షేపికాఽవిద్యా చ- విభక్తితా సమస్తశబ్దేన గన్ధశబ్దేనాపారమార్థ్యం ఫలితమ్. అపునస్సంబన్ధో వాఽభిప్రేతః. శుద్ధం-కర్మతత్ఫలాస్వాదరహితమ్-నిర్విశేషత్వమేవోపపాదయతి (తదేవేతి) జ్ఞానపదేన నిర్విశేషత్వమర్థసిద్ధం-జ్ఞానస్య జ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వాద్యయోగాత్. వాఙ్మనసనివృత్తివచనాచ్చ నిర్విశేషత్వసిద్ధిమాహ (తదేవ చేతి) తదేవ-శుద్ధస్వరూపమేవ. ఉపాసకప్రాప్యభేదోఽవస్థాభేదేనాప్యుపపన్న ఇతి న జీవవిలక్షణత్వసిద్ధిరిత్యర్థ

౧౭॥ సూ. —*నేతరోఽనుపపత్తేః*— ఇతరశబ్దస్య సప్రతియోగికత్వాత్ పరమాత్మన ఇత్యుక్తమ్

తథావిధస్యాత్మనో నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వం నోపపద్యతే. ఇదమేవ హి నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వం * సో
ऽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి సత్యసఙ్కల్పత్వప్రదర్శనేన విపరిష్యతే. వివిధం పశ్యచ్చిత్త్వం
హి విపశ్చిత్త్వం. పృషోదరాదిత్వాత్ పశ్యచ్ఛబ్దావయవస్య యచ్ఛబ్దస్య లోపం కృత్వా వ్యుత్పాదితో వి
పశ్చిచ్ఛబ్దః. యద్యపి ముక్తస్య విపశ్చిత్త్వం సమ్భవతి, తథాపి తస్యైవాత్మనః సంసారదశాయామవి
పశ్చిత్త్వమప్యస్తీతి నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వం నోపపద్యతే. నిర్విశేషచిన్మాత్రతాపన్నస్య ముక్తస్య వివి
ధవస్తునాఽభావాత్ సుతరాం విపశ్చిత్త్వం న సమ్భవతీతి. న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషం వస్తు ప్రతిపాద్యత ఇ
తి చ పూర్వమేవోక్తమ్ * యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి చ వాక్యం యది వాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణో నివృత్తిమ
భిదధీత, న తతో నిర్విశేషతాం వస్తునోऽవగమయితుం శక్నుయాత్, అపి తు వాఙ్మనసయోః ప్రవృత్త్యప్రమాణ
తాం వదేత్, తథా వసతి తస్య తుచ్ఛత్వమేవాపద్యతే * బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యారభ్య బ్రహ్మణో విపశ్చిత్త్వం,
జగత్కారణత్వం, జ్ఞానానన్దైకతానతా, మితరాన్ ప్రత్యానన్దయితృత్వం, కామాదేవ చిదచిదాత్మకస్య కృ
త్స్నస్య స్రష్టృత్వం, సృజ్యవర్గానుప్రవేశకృతతదాత్మకత్వం, భయాభయహేతుత్వం వాయ్వాదిత్యాదీ

అనుపపత్తేరిత్యస్మిన్ పదే పఞ్చమ్యర్థం పశ్చాద్వక్ష్యన్ననుపపత్తిస్వరూపమాహ (తథేతి) (నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వమితి)
కర్మవిశేషనిర్మిత్యాద్యనపేక్షత్వం నిరుపాధికత్వం ఇహ చోపాధిరసిద్ధశ్చేత్ సవక్తవ్యః - తదభావాదేవ తదనుక్తిరితి కేవ
ల విపశ్చిచ్ఛబ్దో నిరుపాధిక విపశ్చిత్త్వమాహేత్యర్థః - న కేవలం నిరుపపదత్వాద్విపశ్చిత్త్వస్య నిరుపాధికత్వమర్థసిద్ధం
శ్రుతిసిద్ధమపీత్యాహ (ఇదమేవేతి) ముక్తస్య నిరుపాధిక విపశ్చిత్త్వం సమ్భవతీతి శఙ్కాయాం కిం భవదభిమతముక్తస్య
విపశ్చిత్త్వోపపత్తిః ఉతాస్మదభిమతముక్తస్యేతి వికల్పమభిప్రేత్య స్వాభిమతస్య ముక్తస్య తదనుపపత్తిరిదమేవేత్యా
దిభాష్యేణోచ్యతే. విపశ్చిచ్ఛబ్దార్థాజ్ఞానే హీ వేతదనుపపత్తిర్వాచ్యేత్యత్రాహ (వివిధమితి) తర్హి విపశ్యదితి వక్త
వ్యమిత్యత్రాహ (పృషోదరాదిత్వాదితి) * పృషోదరాదీని యథోపదిష్టమితి పాణినిః. పృషచ్ఛబ్దావయవతకారలో
పవదయచ్ఛబ్దలోపః. పాణినినా ప్రతిషమునిభిః కృతనిర్వాహత్వాదీదృశశబ్దానాం సాధుత్వస్య పాణిన్యభిప్రేతత్వ
మనేనజ్ఞాతం భవతి- అతో వివిధం పశ్యచ్చేతనత్వం విపశ్చిత్త్వమిత్యర్థః. చిచ్ఛబ్దస్య జ్ఞానవాచిత్వే వివిధం పశ్యచ్చిత్త్వ
మితి బహువ్రీహిః- స్వపక్షే ముక్తస్య నిరుపాధిక విపశ్చిత్త్వాయోగ ఉక్తః. అథ పరాభిమతముక్తస్య విపశ్చిత్త్వాయో
గమాహ (నిర్విశేషేతి) విపశ్చిత్త్వమాత్రమేవ న సమ్భవతీత్యభిప్రాయేణ సుతరామిత్యుక్తః. న సమ్భవతీతీత్యనేన త్రిక
ణ్డికీ సూత్రస్థపఞ్చమీవ్యాఖ్యానం. న కేవలం విపశ్చిచ్ఛబ్దమాత్రాసఙ్గతిః- సర్వప్రమాణవిరోధశ్చేత్యాహ (న కేనాపీ
తి) అర్థగుణనిషేధపరస్య సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య పరిహారః ప్రథమసూత్రే కృతోऽనుసన్ధేయః * యతో వాచ ఇత్యస్య వా
క్యస్య నిర్విశేషపరత్వం వ్యుదస్యతి (యతో వాచ ఇత్యాదినా) యదీత్యనఙ్గీకారప్రదర్శనార్థం- తర్హి కిమవగమయేదిత్య
పేక్షాయాం న కేవలమిష్టాబోధకత్వం - కింత్వనిష్టబోధకత్వం చేత్యభిప్రాయేణాహ (అపిత్వితి) కథమస్యాని
ష్టత్వమిత్యత్రాహ (తథా వసతీతి) మనసోऽప్యగోచరత్వేన సర్వప్రమాణగోచరత్వం సిద్ధం కృత్వా ప్రమాణాన్తరాగోచ
రత్వమప్యుపజీవ్య తుచ్ఛత్వమాపాదితం. కిం సర్వథా వాఙ్మనసనివృత్తిరుచ్యతే - ఉతేయత్తాగోచరవాఙ్మనసనివృత్తిః.
ద్వితీయశిరసోऽభ్యుపగమో వక్ష్యత ఇతి ప్రథమశిరసి తుచ్ఛత్వముక్తం * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి పూర్వాపరవాక్యవి
రోధాత్ బ్రహ్మణస్తుచ్ఛత్వం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవిదితి) వ్యాహతార్థం శ్రుతిర్న ప్రతిపాదయతీతి చేత్తన్ని
ర్విశేషపరత్వేపి తుల్యమిత్యభిప్రాయేణ తత్తద్వాక్యప్రతిపన్నాన్ గుణానాహ (విపశ్చిత్త్వమిత్యాదినా) * బ్రహ్మ
ణా విపశ్చితా * ఆకాశస్సమ్భూతః * రసో వై సః * ఏష హ్యేవానన్దయాతి * సోऽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయ *

నాం ప్రశాసితృత్వం, శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయానన్దత్వమన్యచ్చానేకం, ప్రతిపాద్య వాఙ్మనసయో
ర్బ్రహ్మణి ప్రవృత్త్యభావేన నిష్ప్రమాణకం బ్రహ్మేత్యుచ్యత ఇతి భ్రాన్తజల్పితం॥ యతో వాచో నివర్తన్తే
ఇతి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమర్థం॥ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానిత్యానన్దశబ్దేన ప్రతినిర్దిశ్య తస్య బ్రహ్మసమ్బన్ధిత్వం బ్ర
హ్మణ ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశేన ప్రతిపాద్య తదేవ వాఙ్మనసాగోచరం విద్వానితి తద్వేదనమభిదధద్వాక్యం
జరద్గవాదివాక్యవదనర్థకం వాచ్యానన్తర్గతం చ స్యాత్, అతశ్శతగుణితోత్తరక్రమేణ బ్రహ్మానన్దస్యాతిశ
యేయత్తావత్త్వముద్యమ్య తస్యేయత్తాయా అభావాదేవ వాఙ్మనసయోస్తతో నివృత్తిః॥ యతో వా
చో నివర్తన్త ఇత్యుచ్యతే. ఏవమియత్తారహితం బ్రహ్మణ ఆనన్దం విద్వాన్ కుతశ్చన న బిభేతీత్యుచ్యతే. కిం
చ, అస్య చాన్తరివర్గికస్య విపశ్చితః॥ సోకామయతేత్యారభ్య వక్ష్యమాణ(స్య)స్వసఙ్కల్పాపక్లృప్తజగజ్జ
న్మస్థితిజగదన్తరాత్మత్వాదేర్ముక్తాత్మస్వరూపాదన్యత్వం సుస్పష్టమేవ.

తదనుప్రవిశ్య॥ అథ సోభయం గతో భవతి॥ భీషాస్మాద్వాతః పవతే॥ స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యేషాం వాక్యానామ
ర్థో విపశ్చిత్త్వమిత్యాదినోక్తః. (శతగుణితోత్తరక్రమేణేతి) నిర్విశేషత్వం వివక్షితం చేత్ గుణాపకర్షో వాచ్యః-గు
ణప్రకర్షముక్త్వా వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానమానన్త్యవివక్షాకృతమిత్యభిప్రాయః (అన్యచ్చేతి) ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తి
త్వాదికం వివక్షితమ్- ఏవం పూర్వాపరవాక్యవ్యాహతిపరిహారార్థం స్వరూపమఙ్గీక్రియతే చేత్ తద్వద్గుణాశ్చ స్వీకార్యా
ఇత్యుక్తం భవతి, ఏవం ప్రకరణవిరోధ ఉక్తః. అథ స్వవాక్యవిరోధమాహ (యతో వాచ ఇతి) యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమానన్దమిత్య
త్ర॥ కశ్చేషసమాసః॥ యతో న వేదా ఇతి సనత్సుజాతోక్తశ్లోకద్వయైకార్థ్యమనుసన్ధేయం- వ్యతిరేకనిర్దేశేన - భే
దనిర్దేశేన వైయధికరణ్యాన్నేత్యర్థః, యచ్ఛబ్దేనానన్దనిర్దేశః- ఆనన్దశబ్దేన ప్రతినిర్దేశో, బ్రహ్మసంబన్ధిత్వనిర్దేశశ్చ వాగవి
షయత్వే వ్యాహతాస్స్యుః- విద్వానితి తద్వేదనాభిధానం మనోగోచరత్వాభావే వ్యాహతం స్యాదిత్యర్థః (అనర్థకం
వాచ్యానన్తర్గతం చ స్యాదితి) అనర్థకం- వ్యాహతార్థం స్యాత్, వ్యాహతిపరిహారోఽభిమతశ్చేత్- బ్రహ్మశబ్దవాచ్యమి
తీదం సముద్రఘోషాదివద్వాక్యమేవ న స్యాదిత్యర్థః, వాక్యత్వే వ్యాహతిరనివార్యేతి భావః. బ్రహ్మణోఽశబ్దగోచరత్వం
బ్రహ్మశబ్దగోచర ఇత్యనేనాపి శబ్దేన వ్యాహతం స్యాదితి చాభిప్రాయః॥ సత్యం జ్ఞానమితి స్వరూపస్య సత్యత్వం క
ణ్ఠోక్తం- న గుణానాం. అతస్తన్నిషేధ ఇతి చేత్. న- తత్ర సత్యపదేన హ్యవికారిత్వముక్తం, న తు మిథ్యాత్వవ్యావృత్తిః-
మిథ్యాత్వవ్యావృత్తిరుక్తాస్తు- తథాపి గుణానాం చ సత్యత్వం దురపహ్నవం - ప్రమాణసిద్ధత్వాత్, ప్రామాణికత్వం హి
సత్యత్వం- కిం చ- గుణానాం సత్యత్వం కణ్ఠోక్తం॥ సత్యకామస్సత్యసంకల్పః॥ త ఇమే సత్యాః కామాః॥ ఏతాంశ్చ
సత్యాన్కామానిత్యాదిభిః- అతస్స్వరూపవద్గుణా అపి స్వీకార్యాః, ప్రమాణోపపత్తిసామ్యాత్. అతో వాఙ్మనసనివృ
త్తిర్న నిర్విశేషత్వనిబన్ధనా, న సునశబ్దేన ముఖ్యవృత్త్యా ప్రతిపాద్యతే బ్రహ్మ- అపి తు లక్షణయా - అతో॥ యతో వా
చ ఇతి ముఖ్యవృత్తివిషయో నిషేధ ఇతి విషయవిభాగాన్న వ్యాహతిరితి చేన్న, నివర్తన్త ఇత్యేకస్య వాక్యస్య ముఖ్యత్వా
యానేకవాక్యలక్షణాశ్రయణాయోగాత్, భూయసాం స్యాద్బలీయస్త్వమితి న్యాయాదేకవాక్యస్వారస్యభఙ్గేనానేకవా
క్యస్వారస్యం హ్యనువర్తనీయమ్, కించ, అత్ర॥ న హింస్యాత్సర్వభూతాని॥ అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేతివద్విష
యవిభాగేనోభయముఖ్యత్వం సిధ్యతి చేత్ తదేవ హేయముక్తం- లోకే చ గామానయ బలీవర్దం వినేతి విషయవిభాగో ము
ఖ్యత్వాపరోధే దృశ్యతే. అవిరుద్ధార్థః క ఇత్యపేక్షాయాం విషయవిభాగం దర్శయతి (అత ఇతి) వాఙ్మనసనివృత్తిరస్తి
చేత్ కథం వేదనవచనమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఇయత్తారహితత్వేన వేదనముచ్యత ఇత్యర్థః॥ అనుపపత్తేరితిసూత్రపఠ
స్య విపశ్చిచ్ఛబ్దోక్తసర్వజ్ఞత్వానుపపత్తిరర్థ ఉక్తః. అథ సర్వశక్తిత్వానుపపత్తిమర్థాన్తరమాహ (కించేతి) ఇదం సూత్రం

ఇతశ్చోభయానవస్థాత్ప్రత్యగాత్మనోఽన్య ఆనన్దమయః,

౧౭॥ సూ. ——శ్రీ భేదవ్యపదేశాచ్చ శ్రీ—— * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఇత్యారభ్యమాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మాన్యజ్ఞయద్వాక్యమన్నప్రాణమనోభ్య ఇవ జీవాదపి తస్య భేదం వ్యపదిశతి * తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి, అతో జీవాద్భేదస్య వ్యపదేశాచ్చాయంమాన్త్రవర్ణిక ఆనన్దమయోఽన్య ఏవేతి విజ్ఞాయతే...........................

ఇ త శ్చ జీ వా ద న్యః.

౧౮॥ సూ. ——శ్రీ కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా శ్రీ—— జీవస్యావిద్యాపరవశస్య జగత్కారణత్వే హ్యవర్జనీయా ఆనుమానిక ప్రధానాదిశబ్దాభిధేయాచిద్వస్తుసంసర్గాపేక్షా - తథైవ హి చతుర్ముఖాదీనాం కారణత్వం ఇహ చ * సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యచిత్సంసర్గరహితస్య స్వకామాదేవ విచిత్రచిదచిద్వస్తునస్సృష్టిః * ఇదంసర్వమసృజత యదిదం కిం చేత్యామ్నాయతే - అతోఽస్యానన్దమయస్య జగత్సృజతో నానుమానికాచిద్వస్తుసంసర్గాపేక్షా ప్రతీయతే,.....

ఇ త శ్చ జీ వా ద న్య ఆ న న్ద మ యః.

౨౦॥ సూ. ——శ్రీ అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి శ్రీ—— (అస్మిన్) ఆనన్దమయే (అస్య) జీవస్య- (తద్యోగం) ఆనన్దయోగం- (శాస్తి) శాస్త్రం * రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీతి, రసశబ్దాభిధేయానన్దమయలాభాదయం జీవశబ్దాభిలపనీయ ఆనన్దీ భవతీత్యుచ్యమానే -

---

మాన్త్రవర్ణికసూత్రోక్తహేత్వన్యథాసిద్ధపరిహారపరతయా తచ్ఛేషమితి స్వతన్త్రహేతుపరత్వాభావాత్ చశబ్దాప్రయోగః ఏవమనేన సూత్రద్వయేనోపక్రమస్థహేతురనుసంహితః. అథ మధ్యగతం స్ఫుటతరం హేతుమనుసంధత్తేఽనన్తరసూత్రేణ. ఆనన్దమయస్య జీవాదన్యత్వం స్వవాక్యైకదేశమయడన్తపదవాచ్యనిరతిశయానన్దయోగేన ప్రథమసూత్రేణోపపాదితం- అతోఽత్ర స్వవాక్యస్థహేతుశ్చోక్తో భవతి,

౧౭॥ సూ. ——శ్రీ భేదవ్యపదేశాచ్చ శ్రీ—— యది జీవాత్మస్వరూపం శుద్ధావస్థం బ్రహ్మ. తర్హ్యన్నమయాదేరివైకావస్థాయాం భేదవ్యపదేశో న సంభవతి- తస్మాదన్నమయాదిభిరివ జీవేనైక్యం బ్రహ్మణో న సంభవతీత్యర్థః, విజ్ఞానశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వానుపపత్త్యాదికం పూర్వోక్తమిహానుసన్ధేయమ్,...................

అథోపసంహారస్థహేతుమాహ

౧౮॥ సూ. ——శ్రీ కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా శ్రీ—— కైశ్చిత్ప్రధానవ్యావృత్తిపరమిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం- తత్పక్షోఽతిదుస్స్థః తస్యాన్నమయాద్యదూషితః, పూర్వాధికరణేఽచిద్వ్యావృత్తిః కృతా, ప్రధానత్వశఙ్కాహేతుశ్చాస్మిన్ననువాకే నాస్తి, అపేక్షాశబ్దవైయర్థ్యం చ స్యాదితి (జీవస్యేతి) అత్యన్తమచిదనపేక్షత్వే స్వరూపపరిణామప్రసఙ్గః- దేహాతిరిక్తాచిదనపేక్షత్వం దేవాదిసృష్టౌ చతుర్ముఖాదీనామప్యస్తి - అతస్తత్పరిహారార్థమాహ (ఇహ చేతి) సంకల్పహేతుభూతకరణకలేబరావస్థాచిత్సంసర్గాపేక్షా నాస్తీత్యర్థః ....

దేహానపేక్ష(త్వం) సత్యసంకల్పత్వకార్యం స్రష్టృత్వమావిర్భూతగుణాష్టకస్య ముక్తస్యాపి స్యాదితి శఙ్కాం పరిహరన్ * సోఽకామయతేతి వాక్యాదుపరితనహేత్వన్తరమాహ

౨౦॥ సూ. ——శ్రీ అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి శ్రీ—— కస్మిన్ కస్య కేన యోగం కిం శాస్తీత్యపేక్షాయామక్షరార్థమాహ (అస్మిన్నానన్దమయ ఇతి) అస్మిన్నితి విషయసప్తమీ - బ్రహ్మానుభవరూపానన్దస్యాప్యవచ్ఛేద

యల్లాభాద్యఆనన్దీ భవతి ససఏవేత్యనన్తరః కో బ్రహ్మేతీత్యర్థః. ఏవమానన్దమయః పరంబ్రహ్మేతి నిశ్చితే సతి * యదేషఆకాశఆనన్దః * విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వానన్దశబ్దేనానన్దమయఏవపరామృశ్యతే- యథావిజ్ఞానశబ్దేనవిజ్ఞానమయః అతఏవ * ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వానితివ్యతిరేకనిర్దేశః. అతఏవ చ * ఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామతీతి ఫలనిర్దేశశ్చ. ఉత్తరేచానువాకే పూర్వానువాకోక్తానామన్నమయాదీనాం * అన్నంబ్రహ్మేతివ్యజానాల్ * ప్రాణోబ్రహ్మేతివ్యజానాల్ * మనోబ్రహ్మేతివ్యజానాల్ * విజ్ఞానంబ్రహ్మేతివ్యజానాల్ ఇతిప్రతిపాదనాల్ * ఆనన్దోబ్రహ్మేత్యప్యానన్దమయస్యైవప్రతిపాదనమితివిజ్ఞాయతే. తతఏవచతత్రాపి * ఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామేత్యుపసంహృతమ్. అతఃప్రధానశబ్దాభిలప్యాదర్థాన్తరభూతస్య పరస్యబ్రహ్మణోజీవశబ్దాభిలపనీయాదపివస్తునోఽర్థాన్తరత్వంసిద్ధమ్. ...ఆనన్దమయాధికరణంసమాప్తమ్...

కంబ్రహ్మ. శాస్త్రిశబ్దార్థఃకః-శాస్త్రంకిం-ఏతత్సూత్రార్థస్య హేతుత్వంకథమిత్యత్రాహ (రసో వై స ఇతి) *రసో వై స ఇతి శాస్త్రముక్తం ఉచ్యమానే ఇతి శాస్త్రిశబ్దార్థ ఉక్తః హేతుత్వముపపాదయతి (యల్లాభాదితి) హేతుత్వస్యస్ఫుటతరత్వాల్ సూత్రే హేతుత్వానిర్దేశ ఇత్యభిప్రాయేణానన్తరః కో బ్రహ్మేతీత్యుక్తం మాన్త్రవర్ణికసూత్రేపి హేతుత్వానిర్దేశస్యాయమేవాభిప్రాయః- కథమానన్దమయే జీవస్యానన్దయోగం వదతి శాస్త్రం- ఆనన్దైహ్యానన్దయోగంవదతీతిశఙ్కాయామానన్దానన్దమయశబ్దయోరేకవిషయత్వమాహ (ఏవమితి) కథమానన్దశబ్దస్యానన్దమయవాచిత్వమిత్యపేక్షాయాం విజ్ఞానశబ్దనిర్వాహే పూర్వోక్తన్యాయమిహాతిదిశతి (యథావిజ్ఞానేతి) అతః పూర్వోక్తహేతవోఽనుసన్ధేయాః స్వరూపస్యానుకూలవేదనీయత్వాదానన్దశబ్దో ధర్మిపరః, ధర్మపరత్వేప్యపర్యవసానాద్ధర్మిపర ఇతి భావః- వ్యతిరేకనిర్దేశం హేతుమాహ (అతఏవేతి) అతఏవ ఆనన్దానన్దమయశబ్దయోరేకవిషయత్వేనేత్యర్థః. హేత్వన్తరమాహ (అతఏవేతి) స్థానప్రమాణమాహ (ఉత్తరేచేతి) పూర్వానువాకేఏతదనువాకోర్ధ్వభాగేచ మయడన్తపదనిర్దిష్టానాం మత్ప్రమయడ్రహితపదనిర్దేశప్రకరణే ఆనన్దశబ్దేన ప్రతిపాదనాదానన్దమయఏవానన్దశబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః. ఆనన్దశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మత్వంహిపరాఙ్గీకృతం * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ * అస్మిన్నస్యచతద్యోగం శాస్తీతి సూత్రయోరియంభిదా - పూర్వత్రసామాన్యేన సమస్తసుఖహేతుత్వం ఉత్తరత్రమోక్షసుఖహేతుత్వంచోక్తమితితదా *కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ ఇత్యత్రాన్యాత్ ప్రాణ్యాదితిపదాభ్యాంసత్తాహేతుత్వంసుఖహేతుత్వంచోక్తంభవతి. యద్వా- పూర్వసూత్రముపాయపరం- ఏతత్తూపేయపరమితిభిదా * ఆనన్దయాతి * రసో వై స ఇతి తాదృశత్వప్రతీతేః తదాఅన్యాత్ప్రాణ్యాదితి పదాభ్యాంసాంసారికసుఖహేతుత్వం మోక్షసుఖహేతుత్వంచోక్తంభవతి. అథవా- అన్యాదితిసత్తాహేతుత్వం - ప్రాణ్యాదిత్యవిశేషేణత్రైవర్గికాపవర్గికసకలసుఖహేతుత్వం. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) జీవసామానాధికరణ్యం, శరీరసంబన్ధః శోధ్యత్వం. వికారశ్రవణం, ప్రాప్యత్వాన్నాద్యాదీనామవస్థాభేదేనోపపత్తిః, జ్ఞానస్వరూపత్వాఙ్జనసనిష్పత్త్యభిధానరూపార్థగుణనిషేధశ్చాస్యానన్దమయస్య ప్రత్యగాత్మవ్యతిరిక్తత్వే హేతుః- స్వతస్సిద్ధనిరతిశయదశశిరస్కానన్దాభ్యాస, ఆనన్దయితృత్వం, భయాభయహేతుత్వం, సమస్తప్రశాసితృత్వం, ప్రాప్యత్వం. నిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వం- బద్ధముక్తయోరసంభావితమాకాశాదిసమస్తజగత్కారణత్వం, బద్ధదశాయామేవ విజ్ఞానమయాజ్జీవాల్ భేదవ్యపదేశః, కరణకళేబరాద్యనపేక్షసత్యసంకల్పత్వం, ముక్తానాం నిరతిశయభోగ్యత్వంచ సిద్ధాన్తహేతుః. శరీరశరీరిభావః, తస్యనిరుపాధికత్వం ప్రసాద్యత్వం- ప్రాచుర్యసంభవః బద్ధదశాయామేవ భేదవ్యపదేశస్యావస్థాభేదేన నిర్వాహానుపపత్తిః, ప్రభాప్రభావన్న్యాయేన స్వరూపతోధర్మతశ్చజ్ఞానత్వోపపత్తిః, ర్వాఙ్జనసనిష్పత్తైరియత్తారాహిత్యనిబన్ధనత్వం, పూర్వపక్షయుక్తిపరిహా

రహేతవః ＊॥ప॥ షష్ఠ్యాన్యత్వమవేదిన్నైనమవదచ్ఛ్లోకేన చాజ్ఞాతతాజ్ఞాతస్యాన్యత్ తథాపి నావయవితాత స్యాన్య అత్మాశ్రు తః। శ్లోకోక్తత్వంచ వికారవాచకవచస్తద్బ్రహ్మపుచ్ఛం భవేత్ నత్వానన్దమయస్సచాన్నమయవత్ప్రకాశో బహిః కథ్యతే ॥ ॥ప॥ పుల్లిఙ్గాన్తప్రధానప్రకృత పరవచో హ్యూపణంచాప్యనన్యైః శ్లోకాః పుచ్ఛం న చాపహుసన్ స్వరసమపి హినసూత్రమ న్యోన్తరోనః షష్ఠ్యాదిశ్చాంశభావాన్నిరతిశయతయారూపణా వానురూప్యాత్ పర్యాయత్వాదనన్యాత్మకవచనతయా పు చ్ఛహేతుః పరాస్తఇతి పుచ్ఛబ్రహ్మవాదతన్నిరాససంగ్రహః ....

భాస్కరీయేతు అభ్యాసాదితి పదస్యానన్దశబ్దాభ్యాసాదిత్యర్థ ఉక్తః కథమానన్దశబ్దాభ్యాసస్య పరమాత్మత్వసాధకత్వమిత్య పేక్షాయామానన్దశబ్దస్య కారణవిషయత్వాన్నిరతిశయానన్దవిషయత్వాచ్చేతి వక్తవ్యం, తత్ర హేత్వన్తరసాకాఙ్క్షస్య హే తుత్వోక్తైరపి నిరాకాంక్షస్య హేతుత్వపరత్వంయుక్తమ్ ＊ నేతరోనుపపత్తేరిత్యత్ర చ సంసారిజీవాదన్యత్వోపపాదనమయు క్తం-నిరతిశయానన్దయోగినో మాన్త్రవర్ణికస్య బ్రహ్మణస్సంసారిత్వశఙ్కాయా అభావాత్ ＊ భేదవ్యపదేశాచ్చేతి సూత్ర స్యాపి ＊ రసం హ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీ భవతీతి లబ్ధృలబ్ధవ్యభావేన భేదోపపాదకత్వముక్తం. తతోపి విజ్ఞానమయాదన్య ఇ త్యన్యత్వవ్యపదేశస్యైవ హేతుత్వోక్తిపరత్వమత్యన్తోచితం- భేదవ్యపదేశశబ్దస్వారస్యాత్ ＊ కామాచ్చేత్యాది సూ త్రంచ నప్రధానవ్యుదాసపరం- అపేక్షాశబ్దవైయర్థ్యాత్, నిరతిశయానన్దయోగినః ప్రధానత్వశఙ్కాయా హేత్వభా వాత్- తృతీయసూత్రచరమసూత్రగతయోస్తచ్ఛబ్దయోరానన్దపరయా ఏకరూపార్థవాచిత్వంయుక్తం ＊ యదా హ్యే వైషఇత్యాదివాక్య విషయతయా నిర్వాహేతన్న సిధ్యతి. వక్ష్యమాణమపి దూషణమిహానుసన్ధేయమ్——యాదవ ప్రకాశీయే చాభ్యాసాదితి పదస్య బ్రహ్మశబ్దాభ్యాసపరత్వమయుక్తం- విజ్ఞానమయపర్యాయేపి ＊ బ్రహ్మజ్యేష్ఠముపాస తే విజ్ఞానం బ్రహ్మచేద్వేదేతి బ్రహ్మశబ్దస్యాభ్యస్తతయాహేత్వనైకాన్త్యాత్ ＊ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చేత్యస్య ప్రాచు ర్యస్య హేతువ్యపదేశాదిత్యర్థోనయుక్తః- తద్విషయస్య ＊ ఏషహ్యేవానన్దయాతీతి వాక్యస్యానన్దహేతుత్వ ప్రతిపా దకస్య ప్రాచుర్యహేతువాచిత్వాభావాత్, ప్రథమప్రకృతస్య సాధ్యస్య హేత్వన్తరవాచిత్వాభావేన చశబ్దానన్వయా చ్చ ＊ నేతరః ＊ భేదవ్యపదేశాదిత్యనయోరనుపపత్తిః పూర్వవత్ ＊ కామాచ్చేత్యాదిసూత్రేచ ＊ అధీహి భగవో బ్ర హ్మేతి బ్రహ్మవిషయాయావిద్యాయాః ＊ సైషా భార్గవీ వారుణీవిద్యా పరమే వ్యోమన్ ప్రతిష్ఠితేతి పరమవ్యోమవిషయ త్వావగమాత్- పరమాకాశస్యచాచేతనస్య ప్రధానావిలక్షణత్వాదచేతనస్య స్వకార్యాపేక్షయా కారణత్వసంభవా చ్చ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం ప్రధానమిత్యాశఙ్కానిరాక్రియతఇతియదుక్తం - తదయుక్తం, పరమవ్యోమప్రతిష్ఠితత్వమా త్రేణ తద్విషయత్వాసిద్ధేః- నహి బ్రాహ్మణభూయిష్ఠదేశే వేదవిద్యాప్రతిష్ఠితేత్యుక్తే తస్యాస్తద్దేశప్రతిపాదకత్వమ్ ＊ ప రమేవ్యోమన్ సోశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్త్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి పరమాకాశస్య బ్రహ్మాధారత్వావగమాత్తస్య బ్ర హ్మత్వశఙ్కానిరాకరణమస్మిన్ సూత్రే క్రియతే ఇత్యప్యయుక్తం ＊ మాన్త్రవర్ణికమేవచ గీయతఇతి మన్త్రవర్ణంవిష యీకుర్వతా సూత్రేణైవాస్యాశ్శఙ్కాయాః ప్రతిహతోదయత్వాత్. నాపి సత్యత్వజ్ఞానత్వ త్రివిధపరిచ్ఛేదవిరహాదయః పరమాకాశస్య సామస్త్యేనసంభవన్తి. అపేక్షాశబ్దవైయర్థ్యంచపూర్వవత్. చరమసూత్రమప్యేవం వ్యాఖ్యాతం- అ స్మిన్బ్రహ్మణి ప్రతిబుద్ధస్యాస్య జీవస్య తద్యోగం పరమాత్మప్రాప్తిం దర్శయతి ＊ సోశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్త్సహ బ్ర హ్మణా విపశ్చితేతి- తథా ＊ యదా హ్యేవైష ఇత్యాదివాక్యైశ్చాస్మిన్ని ష్ఠాం గతస్యాస్య ＊ అథసోభయంగతో భవతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిరుచ్యత ఇతి- తదనుపపన్నం- మన్త్రవర్ణోదితాయాః పరమాత్మవిదస్తత్ప్రాప్తేః ＊ మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతఇతిసూత్రేణైవదర్శితత్వాదిహ తదుక్త్యనపేక్షణాత్. యదా హ్యేవైష ఇత్యాదివాక్యోక్తాభయప్రాప్తిహేతు త్వంచ ＊ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చేతిసూత్రేణైవ దర్శితమితీహ తదుక్తిరనపేక్షితా తద్విషయభూతవాక్యోక్తమానన్దయిత్వ

యద్యపి మన్దపుణ్యానాం జీవానాం కామాజ్జగత్సృష్టిరతిశయితానన్దయోగో భయాభయహేతుత్వమిత్యాదిసమ్భవతి, తథాపి విలక్షణపుణ్యానామాదిత్యేన్ద్రప్రజాపతిప్రభృతీనాం సమ్భవత్యేవేతీమామాశఙ్కాం నిరాకరోతి.

౨౧॥ సూ. —శ్రీ అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ శ్రీ— ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే * య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణ

త్వం హి మోక్షానన్దహేతుత్వం- మోక్షానన్దశ్చ సంసారభయనివృత్తిపూర్వకః, తస్మాదానన్దయితృత్వవాక్యాసన్నతరవాక్యోక్తమభయప్రాప్తిహేతుత్వం మోక్షప్రదత్వాన్తర్భూతమితి న పృథగ్ఘేతుః * ఆనన్దయాతీతి వాక్యే ఆనన్దహేతుత్వముక్తం - బ్రహ్మప్రాప్త్యైవ చానన్దః- అతోఽస్మిన్వాక్యే అభయశబ్దవాచ్యబ్రహ్మప్రాప్తిరుచ్యత ఇతి చేన్న - తస్య బ్రహ్మశబ్దసామానాధికరణ్యాభావాత్ * అథ తస్య భయం భవతీత్యుక్తభయాభావప్రాప్తేరేవ * అథ సోఽభయం గతో భవతీత్యుచ్యమానత్వాచ్చ, అతో భయనివృత్తిపూర్వకనిరతిశయానన్దహేతుత్వం * తద్ధేతువ్యపదేశాదిత్యన్తర్భూతమితి న పృథగ్వక్తవ్యం- అతో మోక్షప్రదత్వేఽభిహితే ముక్తప్రాప్యత్వకథనం ప్రాప్తైర్నిరతిశయానన్దత్వరూపవిశేషకథనం చాత్యన్తాపేక్షితమితి తదేవ వక్తవ్యమ్. అతః సూత్రాణాం యథోక్త ఏవార్థః— శ్రీ సమాప్తమానన్దమయాధికరణమ్ శ్రీ—

అథావాన్తరసఙ్గతిమాహ (యద్యపీతి) కారణవాదివాక్యానాం పరమాత్మపరత్వం హి నిరూప్యతే- తత్ర కారణవాక్యత్వాభావేపి కథమన్తరాదిత్యవిద్యా ప్రనిరూప్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- ఆనన్దమయాధికరణశేషతయేతి. కథముపనిషద్భేదే సత్యపి తచ్ఛేషతయా నిరూపణం, ఇత్థం. ఆనన్దవల్ల్యాం * స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇత్యానన్దమయస్యైవాదిత్యమణ్డలవర్తిత్వముక్తం- ఛాన్దోగ్యప్రతిపాదితస్యాదిత్యాన్తర్వర్తినో దేహసమ్బన్ధేన జీవాసతి రేకేసత్యానన్దవల్ల్యామపి జీవానతిరిక్త ఆదిత్యాన్తర్వర్తీ పురుష ఉక్తః స్యాదిత్యానన్దమయో జీవ ఏవేతి శఙ్కాయాం తచ్ఛేషత్వేనాన్తరాధికరణారమ్భ ఇతి, అధికరణభేదః ఉక్తన్యాయావిషయభూతోపనిషద్భేదహేతుకః. నను * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యప్రతిపన్నశరీరసమ్బన్ధస్య పరిహృతత్వాత్ శారీరత్వశ్రవణహేతుకజీవత్వశఙ్కా నోపపద్యత ఇతి చేత్, ఉచ్యతే- తత్ర హ్యన్నమయాదీనాం శరీరత్వముక్తం- న హి తేషు ప్రత్యేకం కరచరణాదిసంస్థానవన్తః ప్రైస్సమ్బన్ధశ్చాధిష్ఠాతృధిష్ఠేయభావలక్షణః శేషశేషిభావలక్షణో వాఽయేన కేనాపి ప్రకారేణోపపద్యతే. అత్ర తు * హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఇత్యాదినా కరచరణాదిసంస్థానకం శరీరం శ్రూయతే- తస్య చ కర్మకృతత్వం లోకప్రసిద్ధం. అత ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసమ్బన్ధశ్చార్థసిద్ధః, నను తత్రాప్యన్నమయస్యాత్మత్వశ్రవణాదాత్మప్రతిసమ్బన్ధినశ్శరీరస్య కరచరణాదిమత్త్వాత్తత్కృతజీవత్వశఙ్కాపి తత్రైవ నిరస్తేతి చేన్న. ప్రాణమయాదీనాం కరచరణాదిమత్త్వాభావాత్ - అన్నమయస్య తు తథావిధత్వే సత్యపి తం ప్రతి విజ్ఞానమయస్యైవ శరీరిత్వాత్, విజ్ఞానమయం ప్రతి శరీరిణ ఆనన్దమయస్య కరచరణాదిమచ్ఛరీరకత్వాభావాత్ శరీరమాత్రేణ సమ్బన్ధమాత్రనిబన్ధనశఙ్కైవ తత్ర నిరస్తా. అత్ర త్వానన్దమయస్యైవాదిత్యాన్తర్వర్తినః కరచరణాదిమత్త్వం ప్రతీయతే- అతః పూర్వాధికరణే శరీరమాత్రేణ సమ్బన్ధమాత్రశ్రవణాదుత్థితాయాం జీవత్వశఙ్కాయాం నిరస్తాయాం పునః కరచరణాదిసంస్థానకదేహవిశేషేణోపకరణోపకరణిత్వలక్షణసమ్బన్ధవిశేషావగమేన జీవత్వశఙ్కా స్యాదితి తన్నిరాసార్థమానన్దమయాధికరణశేషత్వేనైతదధికరణారమ్భ ఇతి. అయమర్థో యద్యపీత్యాదిసఙ్గతిగ్రన్థేనాభిప్రేతః.

౨౧॥ సూ. —శ్రీ అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ శ్రీ— విషయం దర్శయతి (ఇదమితి) య ఏష ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాన్నానువాదరూపతాశఙ్కా, అస్యార్థస్య ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తత్వాత్ * యదాగ్నేయోఽష్టాకపాల ఇతివత్- ఆ ఏత్యర్థః * దిత్యదిత్యాదిత్యపత్యుత్తరపదాణ్ణ్య ఇతి ణ్యప్రత్యయాన్తో మణ్డలవాచీ * య ఏష ఏతస్మి

స్తస్యయథాకప్యాసంపుణ్డరీకమేవమక్షిణీతస్యోదితి నామసఏషసర్వేభ్యః పాప్మభ్యఉదితః ఉ
దేతిహవైసర్వేభ్యః పాప్మభ్యోయఏవంవేద తస్యర్క్చసామచగేష్ణౌ ఇత్యధిదైవతమథాధ్యా
త్మమపి అథ యఏషో౽న్తరక్షిణి పురుషోదృశ్యతే సైవర్క్తత్సామతదుక్థంతద్యజుస్తద్బ్రహ్మత
స్యైతస్యతదేవరూపంయదముష్యరూపంయావముష్యగేష్ణౌతౌగేష్ణౌయన్నామతన్నామేతి.

స్మణ్డలేపురుషోయశ్చాయందక్షిణే౽క్షన్నితి బృహదారణ్యకే * యఏషఏతస్మిన్మణ్డలేర్చిషిపురుషఇతి తైత్తిరీయకే,చ పు
రుషస్యమణ్డలవర్తిత్వశ్రవణాత్- హిరణ్మయశబ్దో రమణీయత్వపరః * హిరణ్మయఇతి రూపసామాన్యాత్ చన్ద్రముఖవ
దితిహివాక్యకారః. దృశ్యతే- యోగిభిరిత్యర్థః * దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యాసూక్ష్మయాసూక్ష్మదర్శిభిరితిశ్రుత్యైకా
ర్థ్యాత్ * యఏవంవేదేత్యుత్తరత్రోపాసనవిధానాదుపాసనార్థమారోపితరూపపరమిదం వాక్యమితినాశఙ్కనీయం
* నసందృశేతిష్ఠతిరూపమస్యేత్యుక్త్వా * హృదామనీషామనసాభిక్లృప్తోయఏనంవిదురమృతాస్తేభవన్తీతి * యదాప
శ్యఃపశ్యతేరుక్మవర్ణమితి ప్రకరణే * మనసాతువిశుద్ధేనేతి,చ విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వేనోక్తేః ఆరోపితాకారో హి
దుష్టమనోగ్రాహ్యః నచ * రూపమస్యేతి స్వరూపముచ్యతే- షష్ఠీస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్.అతో విగ్రహవిశిష్టస్య
విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాద్విగ్రహపారమార్థ్యం. కించ. దృశ్యతఇతివర్తమానవ్యపదేశాచ్చ ఉపాసనాయారోపితత్వ
మయుక్తం. ఆత్మన్యారోప్యమాణంహిగరుడత్వంనతతః పూర్వంకేనాప్యవగమ్యతే- ఇహతూపాసనవిధానాత్ప్రాగేవ
విద్యమానతాఽనేనవర్తమానవ్యపదేశేన ప్రతీయతే- అతోవాస్తవత్వం. దృశ్యతఇత్యనేన పూర్వపూర్వోపాసకప్రవా
హైరారోపేణానుసన్ధీయమానత్వ ముచ్యతఇతిచేన్న- అశాబ్దత్వాత్. నహ్యారోప్యందృశ్యతఇతి ప్రయుజ్యతే. దృశ్యత్వ
మేవారోపితత్వమితిచేన్న-వ్యుత్పత్తివిరోధాత్ *దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యేతిదృశ్యతయోక్తపరమాత్మస్వరూపస్యాప్య
వాస్తవత్వప్రసఙ్గాచ్చతన్మిథ్యాత్వంప్రమాణవిరుద్ధమితిచేత్ -తుల్యం*ఆదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాదితితమసః పరస్తాత్
స్థితస్యవిగ్రహస్యస్వరూపస్యేవమిథ్యాత్వంహిప్రమాణవిరుద్ధం-అతోవాస్తవత్వసిద్ధిః. అశరీరత్వశ్రుతేరవకాశోవక్ష్యతే
(తస్యయథేతి) అస్యవాక్యస్య వాక్యకారేణషడర్థాః పూర్వపక్షత్వేన సిద్ధాన్తత్వేనచోక్తాః- తత్రార్థత్రయస్య పూ
ర్వపక్షత్వం తత్స్వభావాదేవాపగతం. కపిః- ఆదిత్యః* కపిచలనఇతిధాతోర్నిష్పన్నః కపిశబ్దః. కంపిబతీతిచ*క
పిర్బభస్తితేజనమితిచవైదికప్రయోగః తస్యఆసం. మణ్డలం. కప్యాసం యథాఆదిత్యమణ్డలంహృదయపుణ్డరీకంచ పర
మాత్మన ఉపాసనస్థానం - తథాతస్యోపాసకస్యాక్షిణీఅప్యుపాసనస్థానమిత్యేకో౽ర్థః. అయంనోపపద్యతే. తథాహి
* అగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చేతి వదపవాదకచశబ్దాద్యభావేపి సమానవిభక్త్యన్తయోఃపదయోస్స్వతః ప్రాప్తసామానాధికర
ణ్యస్వారస్యభఙ్గః పుణ్డరీకసదృశే హృదయేపుణ్డరీకశబ్దో గౌణస్స్యాత్. హృదయపుణ్డరీకమితిప్రయోగస్తుపురుషవ్యా
ఘ్రఇతివత్ * ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగఇతిసూత్రవిహితసమాసత్వాదుపమానోపమేయ వాచకశ
బ్దసద్భావాచ్చముఖ్యఏవ అత్రతుతదభావాత్ గౌణత్వమవర్జనీయం ఉపాసనస్థానమితిప్రథమాన్తపదాధ్యాహార, ఉ
పాసకస్యేతిషష్ఠ్యన్తపదాధ్యాహారశ్చ, తత్పరిహారాయ తస్యేత్యుపాసకపరత్వేసత్యప్రకృతపరామర్శిత్వ, మనన్తర
వాక్యస్థషష్ఠ్యన్తశబ్దవిరూపార్థతా,చస్యాత్. దివ్యాఙ్గవర్ణనప్రకరణానౌచిత్యంచ- నామవిధివాక్యాత్పూర్వం రూపక
థనంహ్యుచితం * యఏషఏతస్మిన్మణ్డలేపురుషోయశ్చాయం దక్షిణే౽క్షన్నితి దక్షిణస్యాక్ష్ణఉపాసనస్థానత్వ శ్రవణాద్దక్షి
ణీఇతి ద్వివచనవిరోధశ్చ, ఊర్ధ్వమక్షివిద్యాయాఉక్తత్వాదిహ తదుక్త్యనపేక్షణాదస్యవాక్యస్య పునరుక్తిశ్చ. అన్త
రాదిత్యవిద్యాయాం * యఏషో౽న్తరాదిత్యఇతిస్థానస్యోక్తత్వా, దక్షివిద్యాయాంచ * యఏషో౽న్తరక్షిణీతిస్థానస్యోక్త
త్వా, దుభయత్రస్థానవిధ్యపేక్షానాస్తీత్యనాకాఙ్క్షితత్వాదిదంవాక్యమనన్వితంస్యాత్. * అన్తరాదిత్యఇత్యాదిత్యమణ్డ

తత్రసన్దిహ్యతే, కిమయమక్ష్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీపురుషః పుణ్యోపచయనిమిత్తైశ్వ
ర్యఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యోజీవఏవ - ఆహోస్విత్తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి. కింయుక్తమ్.

లస్య స్థానతయావిహితత్వాత్ * ఏవమక్షిణీఇత్యక్ష్ణః స్థానత్వేవిహితేసతి స్థానభేదాద్రూపభేదేనవిద్యాభేదా- దేక
వాక్యేనవిద్యాద్వయస్య విధాతుమశక్యత్వాచ్చ వాక్యభేదస్స్యాత్ - సచైకవాక్యత్వే సంభవతినోపపద్యతే-కప్యా
సంపుణ్డరీకంచదృష్టాన్తతయా అనూద్య * ఏవమక్షిణీఇత్యక్ష్ణః స్థానత్వస్యవిధేయత్వం గమ్యతఇతిచేత్ - తథాచ* అ
న్తరాదిత్యఇత్యుపక్రమవిరోధః. ఉపక్రమేపి ఆదిత్యమణ్డలస్యానువాదఇతిచేత్ - తథాసతీయమక్షివిద్యైవస్యాత్. త
థాచాన్తరాదిత్యవిద్యేత్యాఖ్యావిరోధః, అక్షివిద్యాయామేతద్విద్యోక్తరూపాద్యతిదేశానుపపత్తిశ్చ నకేవలంకప్యా
సవాక్యమాత్రస్య- అపితుకృత్స్నాయాఅన్తరాదిత్యవిద్యాయాః పునరుక్తిశ్చస్యాత్, ఉభయోరప్యక్షివిద్యాత్వే విశే
షాత్ రూపాదివైషమ్యాభావాచ్చ- తస్మాదస్యవాక్యస్యోపాసనస్థానవిధిపరత్వమనుపపన్నమ్. కపిః-మర్కటః తస్య
ఆసః- జఘనప్రదేశః మర్కటపృష్ఠసామ్యముచ్యతఇతియావత్. తదప్యయుక్తం- మర్కటపృష్ఠంపుణ్డరీకంచకిముపమా
నద్వయం- ఉతైకోపమా- తత్రోపమాద్విత్వమయుక్తం- స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్య పరిత్యాగప్రసఙ్గాత్ శ్లా
ఘ్యార్థేననిర్వాహేసంభవత్యపిహీనోపమాశ్రయణాయోగాచ్చ-యద్యేకోపమా-తథాసతిమర్కటపృష్ఠసదృశపుణ్డరీకస
దృశేఇత్యుక్తంస్యాత్, తదాకప్యాసపదస్యగౌణతాస్యాదితి.కప్యాసం,ఈషద్వికసితమిత్యపరోఽర్థఃతత్రాత్యన్తార్థానౌ
చిత్యంనాస్త్యేవ- తథాప్యవయవశక్త్యావాహూధ్యావేషద్వికాసపరత్వంనాస్తీతిసోప్యయుక్తః ఏవంశబ్దార్థస్వభావపర్యా
లోచనాయామిదమర్థత్రయం పూర్వపక్షతయా వాక్యకారాభిప్రేతమిత్యవగతమ్. అర్థాన్తరత్రయంతూపపన్నమ్-కం
పిబతీతికపిః - ఆదిత్యః. తేనఅస్యతే-క్షిప్యతే, వికాస్యతఇతికప్యాసం. తథాహవాక్యకారః * ఆదిత్యోక్షిప్తంవాశ్రు
మత్త్వాదితి.కంపిబతీతికపి-నాళం;తస్మిన్నాస్తఇతికప్యాసం. అపచితాదపి పఙ్కజాన్నాళస్థపుణ్డరీకస్యశోభాతిశయోస్తీ
తి సోత్రవివక్షితః. కం-జలం * ఆసఉపవేశనఇతిధాతురపిపూర్వకః * వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః ఇతి
వచనాదపేరకారలోపః. కప్యాసం- సలిలస్థమిత్యుక్తంభవతి. ఏవమస్యార్థత్రయస్యోపపన్నతయావాక్యకారేణ సిద్ధా
న్తతయోక్తత్వమభిప్రేత్యహిభగవతాభాష్యకారేణవేదార్థసంగ్రహేఽభిహితం* గమ్భీరామ్భస్సముద్భూతసుమృష్ట
నాళరవికరవికసితపుణ్డరీకదళామలాయతేక్షణఇతి. గేష్ణా-గానవిశేషా-అధిదైవతం-దేవతాయాముపాసనమ్.అధ్యాత్మ
ఆత్మన్యుపాసనమ్.ఆత్మశబ్దో దేహవచనః-అముష్యఆదిత్యస్థస్యఆదిత్యేతద్ధర్మోపదేశాదితివాఅక్షణితద్ధర్మోపదేశాదితివాన
సూత్రితం-అపిత్వన్తశ్శబ్దస్సూత్రకారేణప్రయుక్తఃఅన్తశ్శబ్దస్య*అన్తరాదిత్యే* అన్తరక్షణీత్యుభయత్రశ్రవణాద్విద్యా
ద్వితయమపిసంగృహీతమిత్యభిప్రాయేణాక్షివిద్యావాక్యమప్యుదాహృతమ్.సంశయందర్శయతి(తత్రేతి)శరీరసంబన్ధాప
హతపాప్మత్వాదియోగాత్ సంశయః (ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యోజీవఏవేతి) యత్రయత్రప్రకరణేషు కరణకళేబరావస్థ
శరీరసంబన్ధేనజీవత్వశఙ్కా- తేషాంప్రకరణానాం సర్వేషాంపరమాత్మపరత్వస్య ప్రదర్శనార్థమయమధికరణారమ్భఇ
త్యభిప్రాయేణాదిశబ్దఃప్రయుక్తః. అతఏవహిరణ్యగర్భాదిజీవేభ్యోఽన్యఇతి అధికరణోపసంహారే, మధ్యేప్యాదిత్యా
దిజీవవ్యతిరిక్తఇతి చోక్తం- వేదాన్తవేద్యంకారణం బ్రహ్మకింప్రకృష్టపుణ్యోజీవః- ఉతనేతివిచారః తదర్థమానన్దమ
యః కింజీవః- ఉతపరమాత్మేతి. తదర్థమన్తరాదిత్యేఽన్తరక్షణిచవర్తమానః కింజీవః- ఉతపరమాత్మా- తదర్థంసశరీరత్వం
కింజీవస్యైవ, ఉతపరమాత్మనోపి సంభవతీతి. తదర్థంశరీరసంబన్ధస్యేచ్ఛాత్వంసంభవతి- నేతి-- తదర్థంపాప్మాదితత్వాది
శ్రుతిః * అజాయమానఇత్యాది శ్రుతిరాదిత్యవర్ణత్వాదిశ్రుతిశ్చకిమైచ్ఛత్వం జ్ఞాపయతి- నేతి- తదర్థమిహపాప్మశబ్దః
కింపాపమాత్రపరః- ఉతపుణ్యపాపరూపకర్మపరః. అపహతశబ్దః కింప్రధ్వంసపరః - ఉతాత్యన్తాభావపరఃఅజత్వాదిశ్రు

ఉపచితపుణ్యోజీవఏవేతి. కుతః. సశరీరత్వశ్రవణాత్ - శరీరసంబన్ధో హి జీవానామేవ సమ్భవతి. కర్మానుగుణప్రియాప్రియయోగాయ హి శరీరసమ్బన్ధః - అతఏవ హి కర్మసమ్బన్ధరహితస్య మోక్షస్య ప్రాప్యత్వమశరీరత్వేనోచ్యతే * నహ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి । అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి, సమ్భవతి చ పుణ్యాతిశయాజ్జ్ఞానాధిక్యం శక్త్యాధిక్యం చ- అతఏవ లోకకామేశత్వాదితస్యైవోపపద్యతే- తతఏవ చోపాస్యత్వం, ఫలదాయిత్వం, పాపక్షపణకరత్వేన మోక్షోపయోగిత్వం, చ- మనుష్యేష్వప్యుపచితపుణ్యాః కేచిజ్జ్ఞానశక్త్యాదిభిరధికతరా దృశ్యన్తే- తతశ్చ సిద్ధగన్ధర్వాదయః- తతశ్చ దేవాః-తతశ్చేన్ద్రాదయః. అతో బ్రహ్మాదిష్వన్యతమ ఏవైకైకస్మిన్ కల్పే పుణ్యవిశేషేణైవమ్భూతమైశ్వర్యం ప్రాప్తో జగత్సృష్ట్యాద్యపి కరోతీతి జగత్కారణత్వజగదన్తరాత్మత్వాదివాక్యమస్మిన్నేవోపచితపుణ్యవిశేషే సర్వజ్ఞే సర్వశక్తౌ వర్తతే- అతో న జీవాదతిరిక్తః పరమాత్మా నామ కశ్చిదస్తి. ఏవం చ సతి * అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమిత్యాదయో జీవాత్మనస్స్వరూపాభిప్రాయా భవన్తి. మోక్షశాస్త్రాణ్యపి తత్స్వరూపతత్ప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరాణీతి ....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్) అన్తరాదిత్యేఽన్తరక్షిణి చ యః పురుషః ప్రతీయతే

తిః కింకర్మకృతజన్మవిషయతయా వ్యవస్థాపయితుం శక్యతే-నేతి, ఆదిత్యవర్ణత్వాదిశ్రుతిర్విగ్రహస్య ప్రకృతిప్రాకృతవిలక్షణత్వజ్ఞాపికా, నవేతిచ- చతుర్ధా సంశయః. అత్ర పూర్వే కల్పాః పూర్వపక్షాః - అపరే తు సిద్ధాన్తాః యదా పాప్మశబ్దః పాపమాత్రపరః, అపహతిశ్చ ప్రధ్వంసః జన్మనిషేధశ్చ న కర్మమూలజన్మవిషయః, విగ్రహశ్చ న ప్రాకృతవిలక్షణః తదానీం విగ్రహసంబన్ధస్యేచ్ఛామాత్రమూలత్వాసంభవేన కర్మనిబన్ధనతయా పరస్మిన్నసంభవేన జీవాసాధారణ్యాదాదిత్యాది(స్థాన)వర్తీ పురుషో జీవ ఇత్యన్తరాదిత్యవాక్యైకార్థ్యాదానన్దవల్లీవాక్యేఽపి జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వాత్ సర్వాణి కారణవాక్యాని ప్రకృష్టపుణ్యోపచయ జీవపరాణీతి పూర్వః పక్షః. యదా పాప్మశబ్దః కర్మమాత్రపరః. అపహతశబ్దోఽత్యన్తాభావపరః జన్మనిషేధశ్చ కర్మమూలజన్మవిషయః విగ్రహశ్చ ప్రాకృతవిలక్షణః - తదానీం విగ్రహస్యేచ్ఛతయా తస్య జీవాత్పరస్మిన్ సంభవాచ్చాక్షుషాదిత్యాన్తర్వర్తీ పురుషః పర ఇతి తదైకార్థ్యాదానన్దవల్లీప్రతిపాద్యస్య పరమాత్మత్వమవిచాల్యమితి తదైకకణ్ఠ్యాత్సర్వాణి కారణవాక్యాని పరమాత్మపరాణీతి రాద్ధాన్తే ఫలభావః - పూర్వపక్షమాహ (ఉపచితేతి) జీవానామేవ శరీరసంబన్ధముపపాదయతి (కర్మానుగుణేతి) కర్మకృతప్రియాప్రియయోగార్థత్వం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (అతఏవహీతి) అతఏవ-శరీరసంబన్ధస్య కర్మమూలప్రియాప్రియయోగార్థత్వాదేవ హి కర్మసంబన్ధరహితో మోక్షోఽశరీరతయా ప్రాప్యత్వేనోచ్యత ఇత్యర్థః. జ్ఞానశక్త్యాదికం లోకకామేశితృత్వాదికం చ కథం జీవస్య స్యాదిత్యత్రాహ (సంభవతి చేతి) తథా దర్శయతి (మనుష్యేష్వపీతి) అత్ర * స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యాద్యభిప్రేతమ్. ఆదిత్యేన్ద్రప్రజాపతిప్రభృతీనాం సర్వేషాం కారణత్వశ్రవణాద్వ్యాహతిస్స్యాత్ - పుణ్యహేతుత్వాత్ క్షయిత్వం చ స్యాదిత్యత్రాహ (అతో బ్రహ్మాదిష్వితి) సర్వవిధవాక్యానాం జీవపరత్వమాహ (జగదిత్యాదినా) అపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతయో నాకర్మవశ్యతాం వదన్తి- అపితు కేవలపుణ్యహేతుకశరీరవతః పాపరాహిత్యం- పాపహేతుకమ్-పుణ్యహేతుకం, మిశ్రహేతుకం, చేతి త్రివిధం శరీరం ఇత్యభిప్రాయేణోపచితపుణ్యవిశేష ఇత్యుక్తమ్. మోక్షశాస్త్రాణి- ఉపాయపరాణ్యుపేయపరాణి చేత్యర్థః.............. ....

రాద్ధాన్తే- సౌత్రం ప్రతిజ్ఞాపరమన్తశ్శబ్దం వ్యాచష్టే (అన్తరాదిత్య ఇతి) ద్వితీయసూత్రస్థాన్యశబ్దాన్వయలబ్ధం

స జీవాదన్యః పరమాత్మైవ- కుతః? తద్ధర్మోపదేశాత్ - జీవేష్వసమ్భవం స్తదతిరిక్తస్యైవ పరమాత్మనో ధర్మోఽయమపహతపాప్మత్వాదిః * స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. అపహతపాప్మత్వం హ్యపహతకర్మత్వం కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వమిత్యర్థః- కర్మాధీనసుఖదుఃఖభాగిత్వేన కర్మవశ్యా హి జీవాః- అతోఽపహతపాప్మత్వం జీవాదన్యస్య పరమాత్మన ఏవ ధర్మః.

సాధ్యధర్మమాహ (స జీవాదన్య ఇతి) తేన ఫలితమాహ (పరమాత్మేతి) హేత్వంశమవతార్య వ్యాచష్టే (కుత ఇత్యాదినా) * తద్ధర్మోపదేశాదితి తచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరః- పరమాత్మని సిద్ధే తద్ధర్మోపదేశః- తద్ధర్మోపదేశాత్ పరమాత్మసిద్ధిరితి పరస్పరాశ్రయశఙ్కాయామాహ (జీవేష్వసంభవన్నితి) జీవేష్వసమ్భవన్నయం ధర్మో జీవాతిరిక్తస్యాశ్రయ ప్రతిపాదకత్వం శ్రుతేర్నిశ్చాయయతి. యోగ్యతావరామర్శసహకృతేయం శ్రుతిః పరమాత్మానమభిధత్త ఇత్యర్థః - అపహతపాప్మత్వం పాపహేతుకమిశ్రహేతుకశరీరవత్త్వవ్యావర్తకమిత్యత్రాహ (అపహతేతి) యద్యపి * సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి విషయవాక్యం, తథాప్యపహతపాప్మశబ్దప్రయోగః శ్రుత్యన్తరస్మరణార్థః (అపహతకర్మత్వమితి) పాప్మభ్య ఇతి పాప్మశబ్దః పుణ్యపాపరూపోభయవిధకర్మపర ఇత్యర్థః- హిశబ్దః పరమాత్మప్రకరణేషు పాపశబ్దస్య పుణ్యపాపపరత్వప్రసిద్ధిం సూచయతి * నైతం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి * స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ * న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయానిత్యాదిశ్రుతయో హ్యస్మిన్నర్థే ప్రమాణం స్యుః * పాప్మానః కాలజరామృత్యుశోకాదయస్సంఖ్యాతత్వాదితి వాక్యకారవచః- అలౌకికత్వే సత్యనిష్టఫలసాధనత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తయోగాదుపపన్నం చ పుణ్యస్యాపి పాపశబ్దాభిధేయత్వం ఉక్తం హి ముముక్ష్వపేక్షయా స్వర్గాదీనామనిష్టఫలత్వం * అమూని యాని స్థానాని దేవానాం పరమాత్మన ఇత్యారభ్య * ఏతే వై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మన ఇతి * క్వ నాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణమ్ । క్వ జపో వాసుదేవేతి ముక్తిబీజమనుత్తమమితి, చ పాప్మశబ్దవ్యాఖ్యానముఖేన బద్ధవ్యావృత్తిరుక్తా. అథాపహతశబ్దవ్యాఖ్యానముఖేన ముక్తవ్యావృత్తిమాహ (కర్మేతి) జీవవ్యావృత్తిం స్ఫుటయతి (కర్మాధీనేతి) అపహతపాప్మశబ్దోఽసఙ్కోచాత్ స్వస్మిన్ పరత్ర చ పాప్మనామపఘాతకత్వం స్వతస్సిద్ధం వదతీతి హేయప్రత్యనీకత్వసిద్ధిః. నన్వపహతశబ్దః ప్రధ్వంసపరః. ఉత్పన్నస్యైవ ప్రధ్వంసః- అతః ప్రధ్వస్తపాప్మత్వశ్రవణాత్పరమాత్మనః కర్మసంబన్ధస్య ప్రాగ్విద్యమానత్వమవగమ్యతే -తతశ్చ ప్రధ్వస్తపాప్మనః పరమాత్మనో ముక్తాదవైలక్షణ్యం స్యాత్. యది నిత్యాసంస్పృష్టపాప్మత్వం వివక్షితం - తదత్యన్తమశాబ్దం పరస్య కుర్వతోఽకుర్వతో వా పాప్మాసంస్పృష్టత్వమ్. ప్రథమే వ్యాఘాతః - కర్తృసమవేతత్వాత్క్రియాయాః ద్వితీయే త్వాత్మదారాదేరవైలక్షణ్యం - న హ్యకృతేన కర్మణా కశ్చిల్లిప్యత ఇతి. ఉచ్యతే, పరస్య పాపప్రాప్త్యభావపరాణి వాక్యాని త్రివిధాని శ్రూయన్తే- * స సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి పాప్మభ్య ఉదయశ్శ్రూయతే. * అపహతపాప్మేతి పాప్మనామపహతిశ్శ్రుతా * నైతం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుః న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి తరతేః ప్రాప్తివాచిత్వాదప్రాప్తిర్నివృత్తిశ్చ శ్రూయతే * స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయానితి కర్మఫలాస్పర్శ ఉచ్యతే - తత్ర ప్రథమముదితశబ్దస్య ముఖ్యార్థోఽనుపపన్నః. విభోః పరస్య పాప్మాన్వితదేశాదూర్ధ్వగమనాయోగాత్. తస్మాదశ్లేషలక్షణా యుక్తా తత్రాకృతకర్మాశ్లేషస్య సర్వసాధారణస్య ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం స్యాత్ - అతః కృతానామపి కర్మణామశ్లేషపరత్వం తస్య వాక్యస్యాభ్యుపగన్తవ్యమ్.- క్రియాయాః కర్తృసమవేతత్వేన స్వరూపాసంశ్లేషస్య వ్యాఘాతాదేవ ఫలాసంశ్లేషపరత్వమాశ్రయణీయమ్. తత్ర హేత్వకథనాత్, తిరోధానావిర్భావయోర్నిష్ప్రమాణకత్వాచ్చ తస్య స్వాభావికత్వం నిత్యావిర్భూతత్వం చ సిద్ధమ్. అపహతశబ్దశ్చ హింసార్థాప

తత్పూర్వకంస్వరూపోపాధికంలోకకామేశత్వం. సత్యసంకల్పత్వాదికమ్- సర్వభూతాన్తరాత్మత్వం చ తస్యైవధర్మః, యథాహ * ఏషఆత్మాపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్పఇతి- తథా* ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతి. * సోకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతీత్యాది త్యసఙ్కల్పత్వపూర్వకసమస్తచిదచిద్వస్తుసృష్టియోగో,నిరుపాధికభయాభయహేతుత్వం-వాఙ్మనసపరిమితికృతపరిచ్ఛేదరహితాసవధికాతిశయానన్దయోగ, ఇత్యాదయోఽకర్మసమ్భావ్యాస్స్వాభావికాధర్మాజీవస్యనసమ్భవన్తి-

ధాత్వర్థాసంభవాద్వినాశంలక్షయన్ క్రియాస్వరూపస్య నశ్వరతయాస్వరూపనాశప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్ ఫలజననశక్తివిశిష్టరూపేణనాశంప్రతిపాదయతి- యథా * సర్వమేకపదేనష్టం దానమశ్రోత్రియేయథేతి నాశశబ్దో దానస్య ఫలజననశక్తిహానింప్రతిపాదయతి - తద్వత్; అతఈశ్వరేణకృతాని పుణ్యపాపసజాతీయానికర్మాణిశుభాశుభఫలజననశక్తానిస్యుః. ఈదృశమపహతపాప్మత్వంచపూర్వోక్తన్యాయాన్నిరుపాధికం నిత్యావిర్భూతంచాభ్యుపగన్తవ్యం * సన సాధునాకర్మణాభ్యత్రాప్యసాధుకర్మఫలాస్పర్శస్తత్ప్రాయశ్చిత్తరూపసాధుకర్మనిబన్ధనఇతిశఙ్కా చ సాధుకర్మప్రతిషేధేనైవనిరస్తా- ననుసాధుకర్మహానిస్తస్యాపినివర్తకవిద్యాబలాదితిశఙ్కనీయమ్- ధ్యానకర్తృత్వానుక్తేః * ఉదేతిహవై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యయఏవంవేదేతితస్యధ్యేయత్వశ్రవణాచ్చ, సాధుకర్మనిషేధాదేవ ధ్యానకర్తృత్వమపి నిషిద్ధంభవతి- యజ్ఞాదికముపాసనాత్మకంచకర్మహిసాధుకర్మశబ్దాభిలాప్యం. అతఃప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్నైవకర్మలేపోఽశ్లేషఇత్యపహతపాప్మశబ్దస్యాపహన్త్రిధాతుస్పృష్టానిపరః- నప్రధ్వంసపరః * నైతంసేతుమిత్యత్రాపి కృతానామేవకర్మణాంఫలజననశక్తిమత్త్వపేక్షయా ప్రాప్త్యభావఉచ్యతే. అతోనిరుపాధికమపహతపాప్మత్వం నామకర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వం-ననపరమాత్మనిఫలజననాసమర్థస్యతత్కృతకర్మణస్తంప్రతినపాప్మత్వమితిశ్రుతివాక్యస్థపాప్మశబ్దస్యాముఖ్యత్వమితివాచ్యం * అనన్తఖ్యాతినిర్వీర్యంజరయామాసతద్విషం * జపన్విషధరోహరఇత్యాదిషునిర్గీర్ణజీర్ణవిషానీశ్వరాదీన్ప్రతివిషశబ్దస్యేవ ముఖ్యత్వోపపత్తేః క్షేత్రజ్ఞేషు ప్రత్యవాయకరపాపసజాతీయానాం కర్మణాంస్వలీలాకృతానామపి ఫలజననశక్తిప్రతిభటత్వంనామ కశ్చిదయమీశ్వరస్య స్వభావవిశేషః. పరిశుద్ధాత్మస్వరూప విషయస్యాప్యపహతపాప్మశబ్దస్యాయమేవార్థః- సతుతస్యతిరోధానార్హః ప్రతిబన్ధనివృత్తావావిర్భవతి - ఈశ్వరస్యతుతిరోధానానర్హోనిత్యావిర్భూతఇతివిశేషః- అతోఽపహతపాప్మత్వవిషయశ్రుతీనాంయథోక్తఏవార్థఇతితేన ధర్మేణాన్తరాదిత్యేఽవస్థితస్య భగవతోజీవవైలక్షణ్యసిద్ధిః- గుణాన్తరాణామపి జీవేష్వసంభవందర్శయతి (తత్పూర్వకంస్వరూపోపాధికమితి) అపహతపాప్మత్వపూర్వకత్వాత్స్వరూపోపాధికం- స్వాభావికమిత్యర్థః; ఏవంప్రసిద్ధాప్రసిద్ధయోరర్థయోరేకనిమిత్తసంభవే ప్రసిద్ధవాచినైకేనైవ శబ్దేనోపాదానార్హత్వమిహవ్యుత్పాదితం, ఆదిత్యాన్తర్వర్తినోఽపహతపాప్మత్వగుణయోగేనానన్దవల్లీదహరవిద్యాసుబాలోపనిషత్ప్రతిపాద్యస్యేహప్రత్యభిజ్ఞానాత్ 'తత్రతత్రోక్తాగుణాఅప్యస్యైవహిరణ్మయపురుషస్యధర్మాఇత్యభిప్రాయేణ సత్యసంకల్పత్వాదికం సర్వభూతాన్తరాత్మత్వంచేత్యుక్తమ్. అపహతపాప్మత్వపూర్వక సత్యసంకల్పత్వాదౌ శ్రుతిం దర్శయతి (ఏషఆత్మేతి) తత్పూర్వకసర్వభూతాన్తరాత్మత్వేశ్రుతిముదాహరతి (ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మేతి) తత్తదన్తరశ్రుత్యేనాత్మత్వవ్యాఖ్యానపరస్యానన్దవల్లీవాక్యస్యనారాయణపరత్వజ్ఞాపనార్థంచ * ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మేతివాక్యోపాదానమ్. కేషుచిద్వాక్యేష్వపహతపాప్మత్వపూర్వకగుణవిధానాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనవాక్యాన్తరేష్వపి తత్పూర్వకత్వంవివక్షితమిత్యభిప్రాయేణాహ(సోకామయతేతి)జగత్కారణత్వమేవ వేదాన్తవేద్యస్యబ్రహ్మణోలక్షణం- కారణంచేత్సత్యసంకల్పం-సత్యసంకల్పత్వంచేదపహతపాప్మత్వపూర్వకం-తచ్చనారా

యత్తుశరీరసమ్బన్ధాన్నజీవాతిరిక్తఇత్యుక్తం- తదసత్ - నహిసశరీరత్వంకర్మవశ్యతాంసాధయతి - సత్యసంకల్పస్యేచ్ఛయాపి శరీరసమ్బన్ధసమ్భవాత్ - అథోచ్యేత - శరీరంనామత్రిగుణాత్మక ప్రకృతిపరిణామరూపభూతసఙ్ఘాతః- తత్సమ్బన్ధశ్చాపహతపాప్మనస్సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషస్యేచ్ఛయానసంభవతి అపురుషార్థత్వాత్. కర్మవశ్యస్యతుస్వస్వరూపానభిజ్ఞస్య కర్మానుగుణఫలోపభోగాయానిచ్ఛతోఽపి తత్సమ్బన్ధోఽవర్జనీయఇతి. స్యాదేతదేవం, యదిగుణత్రయమయః ప్రాకృతోఽస్యదేహస్స్యాత్ - సతు స్వాభిమతస్వానురూపోఽప్రాకృతఏవేతి సర్వముపపన్నమ్- ఏతదుక్తంభవతి - పరస్యైవబ్రహ్మణోనిఖిలహేయప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపతయాసకలేతరవిలక్షణస్యస్వాభావికానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణాశ్చసన్తి. తద్వదేవస్వాభిమతానురూపైకరూపాచిన్త్యదివ్యాద్భుతనిత్య నిరవద్య నిరతిశయౌజ్జ్వల్యసౌన్దర్యసౌగన్ధ్యసౌకుమార్యలావణ్యయౌవనాద్యనన్త గుణగణనిధి దివ్యరూప

యణప్రత్యభిజ్ఞాపకంచ-సుబాలోపనిషదైకార్థ్యాదితిభావః - వాఙ్మనసేతిపరిచ్ఛేదకాసిద్ధిమాహ. పూర్వపక్షమనువదతి (యత్త్వితి)పరిహరతి(తదసదితి)శాస్త్రైకప్రమాణకేవస్తునిలోకదృష్టవ్యాప్తిమూలస్తర్కోనకర్మవశ్యత్వసాధకఇత్యభిప్రాయేణాహ (నహీతి)కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ(సత్యసంకల్పస్యేతి) సత్యసంకల్పస్యకర్మనైరపేక్ష్య మపహతపాప్మత్వపూర్వకసత్యసంకల్పత్వశ్రుత్యుపపాదనేన సమర్థితమ్- అతఏవ * సఏషయేచాముష్మాత్ పరాఞ్చోలోకాస్తేషాంచేష్టేదేవకామానాంచ * సఏషయేచైతస్మాదర్వాఞ్చోలోకాస్తేషాం చేష్టేమనుష్యకామానాం చేత్యాదిత్యాక్షిపురుషవిషయవాక్యద్వయేన ప్రతిపన్నమైశ్వర్యమనవచ్ఛిన్నం - తదపచ్ఛేదే శఙ్క్యమానేఽపి సోఽవచ్ఛేదోప్యైచ్ఛతయాఽన్యథాసిద్ధఇతి ఫలితత్వాన్నకణ్ఠోక్తం. విగ్రహవిషయాయా ఇచ్ఛాయాఅసంభవంశఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) హేయత్వసూచకస్త్రిగుణాత్మకశబ్దః *సత్త్వంలఘుప్రకాశకమిష్టముపష్టమ్భకంచలంచరజః గురువరణకమేవతమఇత్యుక్తేః ఇచ్ఛాయాఅభావేఽపికర్మపారవశ్యాత్ జీవస్యతత్సంబన్ధసంభవమభిప్రేత్యాహ (కర్మేతి) కర్మావరణహేతుః స్వస్వరూపానభిజ్ఞస్యేతివిశేషణం. పరిహరతి (స్యాదితి) స్వాభిమతేత్యుక్తేఽభిమతత్వమయోగ్యేఽపిసంభవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ(అనురూపేతి) మతఇత్యత్రాహ (అప్రాకృతఇతి) పరమాత్మస్వరూపంహినిరతిశయానన్దరూపం- సర్వజ్ఞత్వాత్తచ్చజానాత్యేవేతిస్వస్వరూపాదన్యత్రభోగ్యత్వజ్ఞానంనవక్తుంయుక్తం, అతస్సర్వజ్ఞస్యతస్యవిగ్రహేస్పృహణీయేస్వరూపస్యభోగ్యతావైకల్యంస్యాదిత్యత్రాహ (సర్వముపపన్నమితి) కథముపపన్నమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) స్వతస్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్జ్ఞానార్థం ప్రవృత్త్యర్థంచ కరణానపేక్షత్వాత్ నదేహాపేక్షా, రూపాదిమత్త్వేచ ప్రాకృతత్వంస్యాత్ నిత్యత్వేచానిత్యబహ్వవతారాసంభవః- తిర్యగాదిరూపపరిగ్రహే * వాచికైఃపక్షిమృగతామిత్యాది ప్రకారేణ తన్మూలకర్మసంబన్ధస్స్యాదితిశఙ్కాపరిహారార్థంచైతదుక్తమిత్యారమ్భః- యథాపరస్యబ్రహ్మణో ధర్మిస్వరూపంస్వాభావికాగుణాశ్చ ప్రామాణికత్వాదఙ్గీక్రియన్తే, తథావిలక్షణంశరీరమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (పరస్యైవేతి) (స్వాభిమతేతి) కరణానపేక్షజ్ఞానక్రియస్యాపి పరస్యభోగార్థో విగ్రహః నిరతిశయానన్దస్యాపి తస్యప్రీతివిశేషాపేక్షాఘటతే- ప్రభూతానన్దానామప్యానన్దాన్తరాపేక్షాదర్శనాదితి భావః (ఏకరూపేతి) హేయప్రతిభటత్వమఙ్గళాకారత్వాద్యాకారేణైకరూప్యమ్. శరీరత్వాదస్మదాదిశరీరవద్దుఃఖావహమిత్యాదితర్కాగోచరత్వమభిప్రయన్నాహ (అచిన్త్యేతి) అచిన్త్యత్వేహేతుమాహ (దివ్యేతి) అనేనదివ్యశబ్దేన విలక్షణద్రవ్యత్వముక్తమ్- రూపాదిమత్త్వాత్ప్రాకృతత్వం ధర్మిగ్రాహకమానబాధితమితిభావః- ద్వితీయేనదివ్యశబ్దేన విలక్షణసన్నివేశత్వం * యథా * తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహదితి. అద్భుతత్వం. ప్రతిక్షణమభినవత్వం (నిత్యేతి) సావయవ

మపి స్వాభావికమస్తి, తదేవోపాసకానుగ్రహేణ తత్తత్ప్రతిపత్త్యనురూపసంస్థానం కరోత్యపార
కారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యజలనిధిర్నిరస్తనిఖిలహేయగన్ధోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా పరబ్రహ్మ
పురుషోత్తమో నారాయణ ఇతి * యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్
* ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశాన ఇత్యాదిషు నిఖిలజగ
దేకకారణతయాఽవగతస్య పరస్య బ్రహ్మణః * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మే
త్యాదిష్వేవంభూతం స్వరూపమిత్యవగమ్యతే * నిర్గుణం నిరంజనం అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు
ర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః * న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చా
భ్యధికశ్చ దృశ్యతే * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ * తమీశ్వరా
ణాం పరమం మహేశ్వరం తం దైవతానాం పరమం చ దైవతం * స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చి
జ్జనితా న చాధిపః * సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే * వేదాహమేతం పు
రుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ * సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధీత్యాదిషు ప

త్వాదనిత్యమిత్యాద్యనుమానం ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధితమితి భావః. కల్యాణాకరత్వేఽపి హేయమిశ్రత్వశఙ్కా వ్యుదా
సార్థో నిరవద్యశబ్దః - నిరతిశయా వక్ష్యమాణసర్వగుణాః. ఆదిశబ్దేన పరాక్రమాదయో వివక్షితాః, నిత్యత్వే కథమనిత్యబహ్వ
వతారసంభవః, కథం చ నికృష్టదేవాదిసాజాత్యమిత్యత్రాహ (తదేవేతి) తదేవ అప్రచ్యుతసన్నివేశమేవేత్యర్థః. సంస్థానాశైథి
ల్యేఽపి దేవాద్యనేకదేహోత్పాదకత్వం చతుర్ముఖదేహే దృష్టం పరమాత్మవిగ్రహే యుజ్యత ఇతి భావః * నిత్యాలిఙ్గ్యస్స్వభావ
సంసిద్ధిరిన్ద్రియాకారాఽఙ్గప్రత్యఙ్గవ్యంజనవతీ * ఉజ్జహారాత్మనః కేశౌ సితకృష్ణౌ * అంశాంశేనావతీర్యోర్వ్యాం * సమస్తశ
క్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర * కల్పే కల్పే జాయమానస్స్వమూర్త్యా * సోంశో విష్ణుమయం స్థానమిత్యాద్యత్రానుసన్ధే
యమ్. ఉపాసకానుగ్రహోపయుక్తా గుణా ఉచ్యన్తే (అపారేతి) కారుణ్యం - పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వమ్. సౌశీల్యం - మ
హతో మన్దైస్సహ నీరన్ధ్రేణ సంశ్లేషస్వభావత్వం. వాత్సల్యం - దోషానాదరహేతుస్స్నేహః - యథా మాతుః పుత్రే -
ఔదార్యం, దాతృప్రతిగృహీతృవిభాగబుద్ధిరహితం దాతృత్వమ్. ఏతే సౌలభ్యోపయుక్తా గుణాః. అథ పరత్వముచ్యతే (ని
రస్తేతి) పరత్వసౌలభ్యే అప్యుపాస్యత్వోపయోగినీ. మనుష్యాదిసాజాత్యేఽపి తత్ప్రయుక్తశోకమోహాద్యస్పృష్టత్వమ
భిప్రయన్నాహ (నిరస్తేతి) జీవానుప్రవేశేషు శోకాదయో జీవాంశగతాః - సాక్షాదవతారేష్వభినయమాత్రమ్. ని
ఖిలశబ్దేన చిదచిద్గతా దోషా వివక్షితాః. శోకాద్యస్పర్శహేతుమాహ (అపహతేతి) అర్వాచీనాత్మవ్యావృత్త్యర్థః
పరమాత్మశబ్దః ప్రధానవ్యావృత్త్యర్థస్తత్సమానాధికృతః పరబ్రహ్మశబ్దః - పురుషోత్తమశబ్దో వైలక్షణ్యపరః. నా
రాయణశబ్దో ఘటకః. యథా పరమాత్మపరబ్రహ్మశబ్దౌ సామాన్యశబ్దావేకవిషయౌ యథా పురుషోత్తమనారాయణ
శబ్దౌ విశేషశబ్దావేకవిషయౌ - తథా సామాన్యవిశేషశబ్దావేకవిషయావితి భావః. అత్ర స్వరూపస్య భోగ్యత్వవై
కల్యశఙ్కా చ పరిహృతా భవతి - స్వసంబన్ధిభోగ్యత్వం స్వస్య న భోగ్యతావిరోధి - అపి తు స్వభోగ్యతాతిశయావ
హం - యథా స్వసంబన్ధిగుణగణభోగ్యత్వం. స హి స్వసంబన్ధినామప్యామోదకరస్య కస్తూరికాదేరామోదవైకల్యం - అపి
తు తత్పౌష్కల్యమేవ - తథా స్వసంబన్ధాద్విగ్రహభోగ్యత్వమపి స్వభోగ్యత్వాతిశయావహమితి. అథోక్తార్థే ప్రమాణా
న్యాహ (యతో వా ఇమానీత్యాది) జగత్కారణత్వధర్మిస్వరూపవిషయప్రమాణోపన్యాసో దృష్టాన్తార్థః - గుణవిభాగ
కథనం వాదివివాదశమనార్థం దృష్టాన్తార్థం చ - విద్యుతః - విద్యుద్వర్ణాత్ * ఆదిత్యవర్ణం * రుక్మవర్ణమితి వాక్యసరూ
పార్థస్సీకారస్యోచితత్వాత్. ఆదిత్యవర్ణో విగ్రహశ్చ న ప్రాకృతః * తమసః పరస్తాదితి శ్రుతేః. అతిసూక్ష్మప్రకృతిర్హి.

రస్య బ్రహ్మణః ప్రాకృతహేయగుణాన్ ప్రాకృతహేయదేహసమ్బన్ధం తన్మూలకర్మవశ్యతాసంబన్ధంచ ప్రతిషిధ్య కల్యాణగుణాన్ కల్యాణరూపంచ వదన్తి. తదిదం స్వాభావికమేవరూపముపాసకానుగ్రహేణ తత్తత్ప్రతిపత్త్యనుగుణాకారం దేవమనుష్యాదిసంస్థానం కరోతి స్వేచ్ఛయైవ పరమకారుణికో భగవాన్, తదిదమాహ శ్రుతిః * అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి. స్మృతిశ్చ * అజోఽపిసన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపిసన్ । ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మమాయయా। పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామితి. సాధవో హ్యుపాసకాః - తత్పరిత్రాణమేవోద్దేశ్యం ఆనుషఙ్గికస్తు దుష్కృతాం వినాశః - సంకల్పమాత్రేణాపి తదుపపత్తేః, ప్రకృతిం స్వామితి, ప్రకృతిః - స్వభావః. స్వమేవ స్వభావమాస్థాయ, న సంసారిణాం స్వభావమిత్యర్థః.

తమః- అతస్తత్ప్రాకృతవైలక్షణ్యసిద్ధిః అపృథక్స్వరూపస్య తమసోఽన్యత్వకథనం స్యాత్ - తదానీం పరస్తాదిత్యస్తాతిప్రత్యయస్యాదిత్యవర్ణోక్తేశ్చ వైయర్థ్యం స్యాత్. అతో విగ్రహవిశిష్టస్యైవ తమస్స్పర్శాభావోక్తిరితి విగ్రహవైలక్షణ్యసిద్ధిః (ప్రాకృతహేయేతి) క్వచిత్సతో హి క్వచిన్నిషేధః - అతో నిషేధ్యహేయగుణానాం ప్రకృతితత్సంశ్లిష్టజీవేషు విద్యమానత్వం ప్రాకృతేత్యాదినా శబ్దేన దర్శితమ్. విగ్రహవిశేషవిధానదర్శనాద్విగ్రహసామాన్యనిషేధస్తద్వ్యతిరిక్తవిషయః * నహింస్యాదితివత్ * నిర్గుణమితివచ్చ - విశేషనిషేధదర్శనాద్దేహసామాన్యనిషేధో విశేషపర్యవస్యతి * పశునా యజేతేతి పశుశబ్దవన్నిర్గుణశబ్దవచ్చేతి తాత్పర్యమ్, పూర్వోక్తమర్థం వక్ష్యమాణవచనస్యైతదర్థవిషయతాజ్ఞాపనార్థమనువదన్ పూర్వోక్తసంస్థానశబ్దం వివృణోతి (తదిదమితి) (పరమకారుణిక ఇతి) దేవాదిసాజాత్యం న కర్మనిబన్ధనమ్. ఉపాసకానుగ్రహార్థత్వాదిత్యర్థః. శ్రుతిం దర్శయతి (తదిదమితి) అజాయమాన ఇతి కర్మహేతుకసుఖాద్యర్థప్రాకృతదేహసంగతిరూపజన్మనిషేధః - బహుధా విజాయత ఇతి చేచ్ఛాహేతుకజగద్రక్షణార్థాప్రాకృతవిగ్రహాధిష్ఠానరూపజన్మవిధిః - నను అజాయమాన ఇతి పరమాత్మజన్మనిషేధః - బహుధా విజాయత ఇత్యపరమార్థజన్మవిధిస్స్యాత్, న - కృత్స్నమిథ్యాత్వవాదిపక్షే ప్రయోజనాభావాత్. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవచనేనైవేశ్వరరూపమిథ్యాత్వమపి హి సిద్ధమ్ - కిం విశేషతోఽభిధానేన, విహితస్య నిషేధాయోగాచ్చాయుక్తం - మానాన్తరాగోచరం జన్మాభిధాయ తదేవ కథం నిషిధ్యతే. స్వరూపస్యాజత్వం. శరీరద్వారా బహుభవనమ్, చోచ్యత ఇతి చేన్న - స్వరూపనిత్యత్వదేహద్వారకజన్మనోః జీవానామపి సమానతయా * తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమితి అనన్తరవాక్యప్రతిపన్నవైలక్షణ్యానుపపత్తేః సర్వసాధారణలౌకికవిధితజన్మప్రకారవైజాత్యేన త్వేవం వక్తుం యుక్తమ్. నహి దేవదత్తస్య జన్మ ధీరైరేవ పరిజ్ఞాయత ఇతి వక్తవ్యం - యజ్ఞదత్తజన్మనో వైలక్షణ్యాభావాత్ - స్వస్వరూపేణాజస్య విచిత్రసమస్తజగద్రూపేణ బహుభవనముచ్యతే - తద్ధి జీవేషు న సంభవతీతి చేన్న - * సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాభివదన్ యదాస్త ఇతి పూర్వానువాకేఽభిధాయ * తస్య త్వష్టా విదధద్రూపమేతీత్యస్మిన్నప్యనువాకే జగద్రూపేణ బహుభవనస్యోక్తత్వాత్. ఏవమర్థాన్తరపరత్వే సత్యానర్థక్యప్రసఙ్గాత్తత్పరిహారాయాస్యాః శ్రుతేః అవతారపరత్వమభ్యుపగన్తవ్యమ్. తథాఽస్యాశ్శ్రుతేరవతారవిషయత్వే సత్యేవ * అజోఽపిసన్నిత్యాద్యుపబృంహణైకార్థ్యం సిధ్యేత్ - అతోఽన్యవాక్యస్య యథోక్త ఏవార్థః - ఉపబృంహణైకార్థ్యం దర్శయతి (స్మృతిశ్చేతి) అజోఽపిసన్ సంభవామీతి విధినిషేధయోరపి యథోక్త ఏవార్థః - ఉపాసకానుగ్రహార్థత్వం కథమత్రావగమ్యత ఇత్యత్రాహ (సాధవ ఇతి) (ఆనుషఙ్గిక ఇతి) * వినాశాయ చ దుష్కృతామితి చశబ్దోఽన్వాచయపర ఇతి భావః - సముచ్చయస్సమప్రధానయోః - అన్వాచయః ప్రధానానుషఙ్గికయోః దుష్కృద్వినాశస్యానుషఙ్గికత్వముపపాదయతి (సంకల్పేతి) ప్రకృతిసంబన్ధభ్రమనివృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ప్రకృతిం స్వామితీతి)

ఆత్మమాయయేతి సర్వసంకల్పరూపేణ జ్ఞానేనేత్యర్థః* మాయావయునం జ్ఞానమితి జ్ఞానపర్యాయమపి మాయా
శబ్దం నైఘణ్టుకా అధీయతే ఆహ చ భగవాన్ పరాశరః* సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్వి
శ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్। సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర। దేవతిర్యఙ్మనుష్యా
ఖ్యాచేష్టావన్తి స్వలీలయా। జగతాముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజా ఇతి- మహాభారతే చావతారరూపస్యాప్య
ప్రాకృతత్వముచ్యతే* న భూతసఙ్ఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మన ఇతి. అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఏవంరూప
రూపవత్త్వాదయమపి తస్యైవ ధర్మః- అత ఆదిత్యమణ్డలాక్ష్యధికరణ ఆదిత్యాదిజీవవ్యతిరిక్తః- పరమాత్మైవ

౨౨॥ సూ. ॥భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥ ఆదిత్యాదిజీవేభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతేఽస్య పర
మాత్మనః* య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదన్తరో యమాదిత్యో న వేద యస్యాదిత్యశ్శరీరం య ఆదిత్యమన్తరో య
మయతి* య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయ
తి* యోఽక్షరమన్తరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద యో మృత్యుమన్తరే సంచరన్ యస్య మృత్యు
శ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి చాస్యా
పహతపాప్మనః పరమాత్మనః సర్వాన్ జీవాన్ శరీరత్వేన వ్యపదిశ్య తేషామన్తరాత్మత్వేనైనం వ్యపదిశతి.

స్వభావః - నిరుపాధికధర్మః - అనేన విగ్రహశ్చ స్వాభావిక ఇత్యుక్తం భవతి. అపారమార్థికత్వభ్రమనివృత్త్యర్థం వ్యా
చష్టే (ఆత్మమాయయేతి) నైఘణ్టుకాః- వేదనిఘణ్టుకారాః తన్మూలభూతప్రయోగశ్చ * యావన్తః పాంసవో భూమే
స్సంఖ్యాతా దేవమాయయేతి. స్వోక్తార్థవైశద్యార్థమాహ (ఆహ చేతి) అయమపి తస్యైవ ధర్మః, ఏవంరూపరూపమపి
జీవాదన్యత్వసాధకమిత్యర్థః * తద్ధర్మోపదేశాదితి సూత్రధర్మశబ్దేనైవంరూపరూపవత్త్వమపి వివక్షితమితి భావః. సూ
త్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) హేత్వన్తరమాహ

౨౨॥ సూ. ॥భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥ అయమన్యశబ్దః పూర్వాపరసూత్రేష్వప్య
న్వేతవ్యః. ఆదిత్యాఖ్యజీవాత్ భేదవ్యపదేశే శ్రుతిమాహ (య ఆదిత్య ఇతి) ఆదిత్యపర్యాయోపాదానం ప్రకరణస్థజీ
వాన్తరవిషయపర్యాయాణాం ప్రదర్శనార్థం. ఆదిత్యాదీత్యత్రాదిశబ్దోపాత్తదేవతావిశేషేభ్యో భేదవ్యపదేశశ్చాత ఏవ
దర్శితో భవతి- తత్ర హి ప్రకరణే * యస్సర్వేషు దేవేషు తిష్ఠన్నితి పర్యాయే సర్వదేవతాభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతే. ఆ
సాం దేవతానాం ముక్తావస్థాయామపి తాభ్యః పరమాత్మనో భేదజ్ఞాపనార్థం నిష్కృష్టాత్మనః పరమాత్మనియామ్యత్వా
ది ప్రతిపాదకం పర్యాయముదాహరతి (య ఆత్మనీతి) కారణావస్థాయామపి భేదజ్ఞాపనార్థమాహ (యస్యాక్షరమి
తి) అక్షరం, అచిత్సమష్టిసంసృష్టా(జీవ)పురుషసమష్టిః, మృత్యుః చిత్సమష్టిసంసృష్టాచిత్సమష్టిః——* దేవకామానాం
చేష్ట ఇతి వాక్యమస్య సూత్రస్య విషయతయోపాత్తం యాదవప్రకాశైః- తన్నాత్యన్తోచితం. ఇన్ద్రాదీనామపి స్వావ
రదేవకామనిష్పాదకత్వసంభవేన క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యసాధకత్వాభావాద్దేవకామేశస్య. ఆదిత్యపురస్కారేణోక్తిః తే పూ
ర్వపక్షే తమాదిత్యం కణ్ఠోక్త్యా నిర్దిశ్య తదితరదేవతానాం తస్య చ నియామ్యత్వం వ్యాప్యత్వమజ్ఞత్వం చోక్త్వా నియన్తృత్వ
వ్యాపిత్వసార్వజ్ఞ్యైః పరమాత్మనస్తేభ్యః స్ఫుటతరభేదవ్యపదేశపరప్రకరణస్య విషయతయోదాహరణం హ్యత్యన్తోచి
తమ్.——శరీరసంబన్ధానవచ్ఛిన్నైశ్వర్యశ్రవణసిద్ధకర్మవశ్యత్వాల్లోకకామేశత్వాదీనాం సుకృతప్రకర్షేణోపపత్తేః
పాప్మాదయశ్రవణస్య పాపసంజన్యనివర్తకత్వేన పుణ్యాసంబన్ధనివర్తకత్వాభావాచ్చ పూర్వపక్షః మోక్షప్రకరణే తూ
భయకర్మవిషయపాప్మశబ్దప్రయోగశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యప్రవృత్తినిమిత్తయోగైః పాప్మశబ్దస్యోభయపరత్వేన కర్మవశ్యత్వ
నిషేధాత్తత్పూర్వకగుణాన్తరాణామపి జీవేష్వసంభవాద్ధేతుతః ఫలతో - ద్రవ్యతశ్చ విలక్షణవిగ్రహయోగస్య జీ

అతస్సర్వేభ్యో హిరణ్యగర్భాదిజీవేభ్యోఽన్య ఏవ పరమాత్మేతి సిద్ధమ్.॥—॥ అన్తరధికరణం సమాప్తమ్ ...

యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి జగత్కారణం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే. కిం తజ్జగత్కారణమిత్యపేక్షాయాం * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ * తత్తేజోఽసృజత * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ * స ఇమాల్లోఀకానసృజత * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి సాధారణైశ్శబ్దైర్జగత్కారణే నిర్దిష్టే ఈక్షణవిశేషానన్దవిశేషరూపవిశేషార్థస్వభావాత్ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాదివ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. ఇదానీమాకాశాదివిశేషశబ్దైర్నిర్దిశ్య జగత్కారణత్వ జగదైశ్వర్యాదివాదే ప్యాకాశాదిశబ్దాభిధేయతయా ప్రసిద్ధవిదచిద్వస్తునోఽర్థాన్తరముక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదినా పాదశేషేణ

౨౩॥ సూ. ॥ ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ॥

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే * అస్య లోకస్య కా గతిరితి ఆకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణమితి. తత్ర సన్దేహః కిం ప్రసిద్ధాకాశ ఏవాత్రాకాశశబ్దేనాభిధీయతే-ఉతోక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి, కిం ప్రాప్తమ్. ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి; కుతః-

వవైలక్షణ్యసాధకత్వా, దాదిత్యాది జీవేభ్యో భేదవ్యపదేశాచ్చ పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)॥—॥ సమాప్తమన్తరధికరణమ్ ....

అథ చిదచిద్విలక్షణస్య వస్తునో వేదాన్తవేద్యత్వనిర్ణయాత్తదుత్తరాధికరణమనారమ్భణీయమితిశఙ్కాం పరిహరన్నేటికాభేదతత్సఙ్గతీ ఆహ (యతో వా ఇమానీత్యాదినా) సద్బ్రహ్మాత్మాదిసాధారణశబ్దానాం జగత్కారణవాచినామర్థస్వభావాదభిమతవిశేషపర్యవసానం కృతం- వస్త్వన్తరవిశేషాసాధారణత్వేన వ్యుత్పన్నైరపి శబ్దైః జగత్కారణే నిర్దిష్టే తేషామప్యర్థస్వభావాదభిమతవిశేషపర్యవసానం క్రియత ఇత్యర్థః. పూర్వం సంశయవ్యుదాసః కృతః-అథ విపర్యయవ్యుదాసః క్రియత ఇతి యావత్. లిఙ్గాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ కారణవిశేషే ఆకాశాది పదశ్రుత్యా నిశ్చితే సతి లిఙ్గాత్తద్విరుద్ధవిశేషనిశ్చయోఽనుపపన్న ఇతి పూర్వపక్షోత్థానాదధికరణస్యారమ్భణీయత్వం సిద్ధమితి భావః- (పాదశేషేణేతి) పాదశేషోఽధికరణచతుష్టయాత్మకః. తత్ర ప్రథమే వస్త్వన్తరప్రసిద్ధశబ్దవిశేషేణ ప్రత్యవస్థానం- అర్థవిరోధేన పరిహారః. అర్థావిరోధశఙ్కయా ప్రత్యవస్థానం ద్వితీయే. విరోధోద్ఘాటనముఖేన పరిహారః- విరోధిలిఙ్గాభావేనాల్పానుకూలలిఙ్గసద్భావేన చ ప్రత్యవస్థానం తృతీయే-స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావేప్యుపక్రమవాక్యస్థవిరోధిలిఙ్గప్రదర్శనేన సిద్ధాన్తః ఉపక్రమ ఏవానుకూలలిఙ్గభూయస్త్వేన ప్రత్యవస్థానం చతుర్థే-తన్నిరాసేన సిద్ధాన్త ఇతి భిదా అనేనాధికరణసఙ్గతిశ్చ ఫలితా

౨౩॥ సూ. ॥ ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ॥ సిద్ధాన్తే కారణత్వానువాదస్య వక్ష్యమాణత్వాద్విధేయం కిమిత్యపేక్షాయాం విధేయార్థజ్ఞాపనార్థం * అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాదికముపాత్తమ్. గతిః ప్రాప్యమ్. సంశయమాహ (తత్రేతి) భూతాకాశే ప్రసిద్ధ్యతిశయపరాయణత్వాద్యనుపపత్తిభ్యాం సంశయః——భూతాకాశే పరమాత్మని చాకాశశబ్దప్రయోగాత్సంశయ ఇత్యుక్తం పరైః. తదయుక్తం- అశ్రుతవేదాన్తస్య * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీతి వాక్యస్థాకాశశబ్దవత్ * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యాదివాక్యస్థాకాశశబ్దస్య చ పరమాత్మవిషయత్వాప్రతిపత్తేః శ్రుతవేదాన్తస్య సంశయాభావాచ్చ చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వాయోగవ్యవచ్ఛేదో హి ప్రథమపాదసాధ్యః సత్త్వాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః సత్ర్పాదీసాధ్య ఏవ- ఇతః పూర్వైరధికరణైరేవాయోగవ్యవచ్ఛేదస్సిద్ధ ఇతి చేన్న *సదేవ* బ్రహ్మవిదాప్నోతి * ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదిషు కారణవిషయాణాం సద్బ్రహ్మాదిశబ్దానాం సాధారణా

శబ్దైకసమధిగమ్యేవస్తునియఏవార్థో వ్యుత్పత్తిసిద్ధస్సశబ్దేనప్రతీయతే సఏవ గ్రహీతవ్యః, అతఃప్రసిద్ధాకాశఏవచరాచరభూతజాతస్య కృత్స్నస్యకారణమ్. అతస్తస్మాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ. నన్వీక్షాపూర్వకస్రష్ట్ర్యాదిభిరచేతనాజ్జీవాచ్చ వ్యతిరిక్తంబ్రహ్మేత్యుక్తమ్, సత్యముక్తం- అయుక్తంతుతత్. తథాహి॰* యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే తద్బ్రహ్మేత్యుక్తే, కుత ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాది విశేషాపేక్షాయామ్ * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాదినా విశేషప్రతీతేర్జగజ్జన్మాదికారణమాకాశఏవేతినిశ్చితేసతి * సదేవ సోమ్యేదమగ్రఆసీదిత్యాదిష్వపి సదాదిశబ్దాస్సాధారణాకారాస్తమేన విశేషమాకాశమభిదధతి * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వాత్మశబ్దోఽపి తత్రైవ వర్తతే- తస్యాపిహిచేతనైకాన్తత్వం నసంభవతి- యథామృదాత్మకో ఘటఇతి-

నామాకాశప్రాణజ్యోతిరాదివిశేష పర్యవసానేసతి చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వాసిద్ధే రాకాశాదిపదానామీక్షణానన్దవిశేషయోగానుగుణతయానేయత్వేన త్యేవ తత్సిద్ధేశ్చ అతోయథోక్తహేతునిబన్ధనస్సంశయః———జగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం వస్తుకిమాకాశః- ఉతపరమాత్మేతి విచారః తదర్థం * అస్యలోకస్యకాగతిరిత్యాకాశఇత్యత్రాకాశఃకిం ప్రసిద్ధః- ఉతపరః తదర్థంకిమత్రాకాశశబ్దోరూఢ్యావర్తతే- ఉతావయవశక్త్యా. తదర్థంజ్యాయస్త్వాదిగుణాఃకింముఖ్యతయానేయాః- ఉతన. తదర్థం * ఆత్మనఆకాశస్సంభూతఇత్యాత్మశబ్దః కింకారణాకాశపరః ఉతపరమాత్మపరః. తదర్థం కిమయమాత్మశబ్దః స్వరూపపరః- ఉతదేహప్రతిసంబన్ధిపరఇతివిచారః- యదాస్వరూపపరః- తదా * ఆత్మనఆకాశ ఇత్యత్రాత్మశబ్దస్య కారణాకాశపరతయా జ్యాయస్త్వాదిగుణానామపి కథంచిన్నేయత్వేన రూఢిశక్తేః స్థితత్వాద్విషయవాక్యస్థాకాశశబ్దః ప్రసిద్ధాకాశపరఇతి వేదాన్తవేద్యంవస్తుప్రసిద్ధాకాశఇతి పూర్వపక్షేఫలఫలిభావః, యదాఆత్మశబ్దః శరీరప్రతిసంబన్ధిపరః- తదా * ఆత్మనఆకాశఇత్యత్రాత్మశబ్దస్య పరమాత్మపరతయా జ్యాయస్త్వాదిగుణానామపి ముఖ్యత్వాద్యౌగికవృత్త్యా విషయవాక్యస్థాకాశశబ్దః పరమాత్మపరఇతి కారణవాక్యప్రతిపాద్యః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తేఫలఫలిభావః- పూర్వపక్షసమర్థనోపయికం ప్రయోజకంశిక్షయతి (శబ్దేతి) ప్రమాణాన్తరసిద్ధార్థానువాదేసతిహి తదనురోధాయ క్లిష్టగత్యాఽర్థస్య వర్ణనీయత్వంస్యాత్ * ఆదిత్యోయూపఇత్యాదిషు యూపాదేః ప్రమాణాన్తరగోచరతయాహితదనురోధాదైక్యహానం. మానాన్తరాగోచరేవస్తునిప్రతిపాద్యే నతథావ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్త్యాజ్యః. అనురోద్ధవ్యాన్తరాభావేన శబ్దస్వాతన్త్ర్యస్య అకుణ్ఠితత్వాదితిభావః- తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) (ప్రసిద్ధాకాశఏవేతి)అర్థాన్తరపరత్వేహియౌగికవృత్తిరాశ్రయణీయానతద్యుక్తం-రూఢిర్హియోగాత్ప్రబలేతిభావః.అ(ర్థాన్తర)ర్థ)విరోధాద్వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్త్యజ్యతఇతిచోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యమితి) ఇత్యాదీత్యాదిశబ్దేనకిం ప్రియన్తికేన జీవన్తీత్యపేక్షావివక్షితా విశేషప్రతీతేరితి ఏతద్వాక్యవిశేషేణ వస్తువిశేష ప్రతీతిర్హ్యేతుతయోక్తా (జగజ్జన్మాదికారణమాకాశఏవేతినిశ్చితఇతి) సద్విద్యాదిప్రతిపన్న కారణానువాదిలక్షణవాక్యోక్తంబ్రహ్మాఆకాశఏవేతి నిశ్చితఇత్యర్థః- యద్వా, ఆపాతప్రతీతిః పూర్వముక్తా- నిశ్చితఇతియుక్తితో నిర్ణయఉక్తః నను * యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యప్రకరణఏవ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతివ్యాజానన్దశబ్దేనవిశేషనిర్ణయోఽస్తి. నైవమ్ * యదేషఆకాశఆనన్దో నస్యాదిత్యాకాశశబ్దసామానాధికరణ్యాదానన్దశబ్దః కిమాకాశపరః- ఆకాశశబ్దః కిమానన్దపరఇతి సంశయస్స్యాత్ - తస్మాదానన్దశబ్దసామానాధికరణ్యరహితాత్ * ఆకాశాదేవసముత్పద్యన్తఇతివాక్యాదేవవిశేషనిర్ణయఇత్యభిప్రాయేణాకాశఏవేతి నిశ్చితఇత్యుక్తం సాధారణాకారాః- సాధారణరూపాః * భాగోవామన్త్రవర్ణాదితిన్యాయోఽభిప్రేతః- ఆత్మశబ్దేన విశేషనిర్ణయశఙ్కాం నిరస్యతి (ఆత్మా వా ఇత్యాదినా) తత్రైవ - ఆకాశే ఆకాశశబ్దాపేక్షయా ఆత్మశబ్దోఽపిసాధారణఇత్యర్థః-

ఆప్నోతీత్యాత్మేతి వ్యుత్పత్త్యా సుతరామాకాశేప్యాత్మశబ్దో వర్తతే, అత ఏవమాకాశ ఏవ కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చీయతే, ఈక్షణాదయస్తదనుగుణా గౌణా వర్ణనీయాః. యది హి సాధారణశబ్దైరేవ సదాదిభిః కారణమభ్యధాయిష్యత, ఈక్షణాద్యర్థానురోధేన చేతనవిశేష ఏవ కారణమితి నిరచేష్యత - ఆకాశశబ్దేన తు విశేష ఏవ నిశ్చిత ఇతి నార్థస్వభావాన్నిర్ణేతవ్యమస్తి, నన్వాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశస్యాపి కార్యత్వం ప్రతీయతే, సత్యం- సర్వేషామేవాకాశవాయ్వాదీనాం సూక్ష్మావస్థా స్థూలావస్థా చేత్యవస్థాద్వయమస్తి, తత్రాకాశస్య సూక్ష్మావస్థా కారణం- స్థూలావస్థా తు కార్యం ॥ ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి- స్వస్మాదేవ సూక్ష్మరూపాత్స్వయం స్థూలరూపస్సమ్భూత ఇత్యర్థః ॥ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి సర్వస్య జగత ఆకాశాదేవ ప్రభవాప్యయాదిశ్రవణాత్తదేవ హి కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చితమ్, యత ఏవం ప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ- అత ఏవ చ ॥ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ॥ ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యేవమాదినిర్దేశా ఉపపన్నతరాః, అతః ప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తం బ్రహ్మేతి

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్) ఆకాశశబ్దాభిధేయః ప్రసిద్ధాకాశాదచేతనాదర్థాన్తరభూతో యథోక్తలక్షణః పరమాత్మైవ. కుతః (తల్లిఙ్గాత్) నిఖిలజగదేకకారణత్వం- సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం, పరాయణత్వమిత్యాదీని పరమాత్మలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే-

ఆత్మశబ్దస్యావయవశక్త్యాప్యాకాశపరత్వం దర్శయతి (ఆప్నోతీతి) వ్యవస్థితరూఢిశక్త్యా రాకాశశబ్దస్య రూఢిభఙ్గాదపి నార్థసాధారణరూఢిశక్త్యాత్మశబ్దస్య రూఢిభఙ్గ ఉచిత ఇతి భావః- ఈక్షణాదీనాం గౌణత్వేన నిర్వాహ్యత్వమాహ (అత ఏవమితి) శ్రుతిప్రాబల్యాల్లిఙ్గం తదనుగుణం నేయమిత్యర్థః. ఈక్షణాదిముఖ్యత్వానురోధేన సదాదిశబ్దైరేవ విశేషనిర్ణయ ఇతి శఙ్కాయాం సదాదిశబ్దేభ్య ఆకాశాదిపదశ్రుతేః ప్రాబల్యముపపాదయతి (యదిహీతి) సాధారణశబ్దైరేవేతి) న తు విశేషశబ్దాన్తరే సతీతి భావః. యదీత్యభిప్రేతం విపర్యయేణ విశేషనిశ్చాయకసద్భావం దర్శయతి (ఆకాశశబ్దేన త్వితి) రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయాద్విలమ్బితప్రతిపన్నాద్యోగికాదపి శీఘ్రధీవిషయో రూఢ్యర్థ ఏవాకాశశబ్దస్య పరిగ్రాహ్యః- సదాదిశబ్దానామీక్షణాదిలిఙ్గపరామర్శసాపేక్షత్వేన విలమ్బితప్రవృత్తితయా అతిశీఘ్రప్రవృత్తిత్వాత్ ప్రబలతరాకాశపదశ్రుత్యాఽపేక్షితే విశేషే లబ్ధే అర్థస్వభావనిర్ణేతవ్యవిశేషాభావాదీక్షణాదయస్తదనురోధేన వర్ణనీయాః అతో నాచేతనవిశేషకారణత్వసిద్ధిరిత్యర్థః కార్యతయాఽవగతస్య పరమకారణత్వానుపపత్తిముఖేన చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యమితి) కార్యత్వేఽభిమతిః- తస్య కారణత్వభఞ్జకత్వేనాఙ్గీకారః వాయ్వాద్యుపాదానం నిదర్శనతయా సూక్ష్మావస్థాశబ్దేన తన్మాత్రావస్థా కథ్యతే ॥ ఆత్మన ఆకాశ ఇతి వాక్యే ఆత్మశబ్దః స్వవాచీత్యర్థః. కుత ఇత్థమస్వారస్యేనార్థో వర్ణ్యత ఇత్యత్రాహ (సర్వాణీతి) ప్రభవాప్యయాదీత్యాదిశబ్దేనావకాశప్రదానేన స్థితిహేతుత్వముచ్యతే ॥ పరాయణమితి ప్రత్యుక్తం, నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యేవమాదీత్యాదిశబ్దేన ॥ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ ॥ ప్రాణం చాస్మై తదాకాశం చోచుః ॥ పరమే వ్యోమన్ప్రతిష్ఠితేతి వాక్యాన్యభిప్రేతాని, పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) రాద్ధాన్తమారభతే (ఏవమితి) పూర్వాధికరణ ఇవ నాత్ర తద్ధర్మోపదేశాదిత్యుక్తం, అపి తు తల్లిఙ్గాదిత్యుక్తం । వాక్యాన్తరప్రసిద్ధార్థస్యానూదితస్య హేతుతయా వివక్షితత్వాత్. లిఙ్గిసమ్బన్ధిత్వేన ప్రమాణాన్తరోపలబ్ధం హి లిఙ్గం భవతి. లిఙ్గం చ కిమిత్యత్రాహ (నిఖిలజగదితి) ॥ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీత్యస్మిన్విషయవాక్యే సర్వశబ్దస్య సఙ్కోచమభిప్రేత్య నిఖిలేత్యుక్తం భూతశబ్దస్య వాయ్వాదిచతుష్టయమాత్రపరత్వవ్యుదాసాయ జగచ్ఛబ్దః- మహచ్ఛబ్దపఞ్చశబ్దపృథివ్యాదిశబ్దసమభివ్యాహారాభావే భూతశబ్దస్యాచిత్సంసృష్టచేతనపరత్వం స్వతః ప్రాప్తమ్ ॥ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయ

నిఖిలకారణత్వం హ్యచిద్వస్తునః ప్రసిద్ధాకాశశబ్దాభిధేయస్య నోపపద్యతే - చేతనవస్తునస్తత్కార్యత్వాసమ్భవాత్, పరాయణత్వం చ - చేతనానాం పరమప్రాప్యత్వమ్ - తచ్చాచేతనస్య హేయస్య సకలపురుషార్థవిరోధినో న సమ్భవతి, సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం చ నిరుపాధికమ్ - స్వాభావికకల్యాణగుణైస్సర్వేభ్యో నిరతిశయోత్కర్షః, తదప్యచితో నోపపద్యతే - యదుక్తం జగత్కారణవిశేషాకాఙ్క్షాయామాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణాదన్యత్సర్వం తదనురూపమేవ వర్ణనీయమితి - తదయుక్తం * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిమపేక్షతే - ప్రమాణాన్తరాణి చ * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీన్యేవ వాక్యాని - తాని చ యథోదితప్రకారేణైవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీతి తత్ప్రతిపాదితం బ్రహ్మాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యతే. సమ్భవతి చ పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశకత్వాదాకాశశబ్దాభిధేయత్వం ఆకాశతే, ఆకాశయతి, చేతి. కించ, అనే

నైయేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి * న హింస్యాత్సర్వా భూతాని * భూతానాం ప్రాణినశ్శ్రేష్ఠా ఇత్యాదిప్రయోగస్వారస్యాత్. అతస్సర్వభూతకారణత్వోక్త్యా చిదచిదాత్మకసమస్తప్రపఞ్చకారణత్వముక్తం భవతీత్యభిప్రాయేణ నిఖిలజగదిత్యుక్తమ్, తత్ర నిమిత్తాన్తరాశ్రవణాద్వాక్యాన్తరైకార్థ్యాచ్చ నిమిత్తోపాదానాదిరూపసర్వవిధకారణత్వాభిప్రాయేణైకకారణత్వమిత్యుక్తమ్- ఆకాశస్య తల్లిఙ్గానుపపత్తిమాహ (నిఖిలకారణత్వమితి) అనేనైకకారణత్వానుపపత్తిశ్చాభిప్రేతా- న హ్యాకాశో నిమిత్తకారణం భవితుమర్హతి, హేయత్వాత్ పురుషార్థవిరోధిత్వాచ్చ ప్రాప్యత్వం చ న సంభవతీత్యాహ (పరాయణత్వం చేతి) అచేతనస్య - అచేతనత్వేన స్వరూపానన్తర్భూతత్వాద్ధేయత్వమిత్యర్థః- సకలపురుషార్థవిరోధినః సకలానాం పురుషాణాం సాక్షాత్పురుషార్థో మోక్షః- బన్ధహేతుతయా తస్య విరోధిన ఇత్యర్థః యద్వా- మోక్షవిరోధితయా హేయస్య- శబ్దాదినిషిద్ధవిషయప్రావణ్యజననాద్ధర్మాదిసకలపురుషార్థవిరోధినః సర్వవిధసుఖస్య మోక్షాన్తర్భావాత్ సకలపురుషార్థరూపో మోక్షః - తద్విరోధిన ఇతి వార్థః. యద్వా- కారణావస్థాయాం ధర్మభూతజ్ఞానసఙ్కోచహేతుతయా చతుర్ణామపి పురుషార్థానాం విరోధిన ఇత్యర్థః. జ్యాయస్త్వానుపపత్తిమాహ (సర్వస్మాదితి) అత్ర పూర్వపక్షయుక్తేః కః పరిహార ఉక్తో భవతీత్యపేక్షాయాం సూత్రాభిప్రేతార్థం వక్ష్యన్ పరోక్తమనువదతి (యదుక్తమితి) పరిహరతి (తదయుక్తమితి) ప్రథమం పురోవాదసాపేక్షేణానువాదేన పురోవాదివాక్యవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాయోగం వక్తుం అనువాదలిఙ్గవత్త్వమాహ (సర్వాణీతి) ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోఽస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రసిద్ధవదితి) సాపేక్షత్వమస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రమాణాన్తరాణి చేతి) కథమాకాశశబ్దస్య పరబ్రహ్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (సంభవతి చేతి) ప్రకాశకత్వాత్- అన్యేషాం సర్వార్థప్రకాశకత్వాత్ ఆకాశతే- స్వయం స్వస్మై ప్రకాశతే. ఆకాశయతి- అన్యం ప్రకాశయతి, స్వాత్మనే ఇత్యర్థః యద్వా- ప్రకాశకత్వాదితి ణిజన్తత్వేనాణిజన్తత్వేన చ వ్యుత్పత్తిద్వయస్య తన్త్రోక్తిః, తస్యైవ వివరణమాకాశత ఇత్యాది, రూఢిప్రాబల్యమర్థావిరోధే సతీత్యపశూద్రాధికరణనయోపజీవనేనాత్రావయవశక్త్యా నిర్వాహః కృతః, రూఢ్యపరిత్యాగేనాపర్యవసానవృత్త్యాఽఽకాశశబ్దస్యాకాశశరీరకపరమాత్మపరతయా నిర్వాహోఽప్యభిమతః- వైశ్వానరాధికరణే వైశ్వానరశబ్దస్యోభయథాపి పరమాత్మపరత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాత్, ఆకాశాదిశబ్దానాం తత్తచ్ఛరీరకపరమాత్మవాచిత్వస్యానన్తరపాదేఽనువదిష్యమాణత్వాచ్చ- ఆకాశశబ్దస్యావ్యాకృతశరీరకపరమాత్మపరత్వం తు యాదవప్రకాశోక్తం విలమ్బద్వ్యయవత్త్వాదుపేక్షితమ్. న కేవలం ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశమాత్రమనువాదకత్వసాధకం * యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలః * ఉపరి హి దేవేభ్యో ధారయతీత్యాదావదర్శనాదితి శఙ్కాయాం యోగ్యత్వే నిశ్చితే సతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోఽనువాదకత్వసాధక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కించేతి) (విశేషసమర్పణక్షమేణా

నాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణక్షమేణాపి చేతనాంశం ప్రత్యసమ్భావిత కారణభావమచేతనవిశేషమభిదధానేన * తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ * సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యాదివాక్యశేషావధారితసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థవాక్యార్థాన్యథాకరణం న ప్రమాణపదవీమధిరోహతి- ఏవమపూర్వానన్తవిశేషణ విశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదన సమర్థానేక వాక్యగతిసామాన్యం చైకేనానువాదసరూపేణాన్యథాకర్తుం న శక్యతే. యత్త్వాత్మశబ్దశ్చేతనైకాన్తో న భవతి మృదాత్మకో ఘట ఇత్యాదిదర్శనాదిత్యుక్తం- తత్రోచ్యతే- యద్యపి చేతనాదన్యత్రాపి క్వచిదాత్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే- తథాపి శరీరప్రతిసమ్బన్ధిన్యాత్మశబ్దస్య ప్రయోగప్రాచుర్యాత్ * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ * ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదిషు శరీరప్రతిసమ్బన్ధిచేతన ఏవ ప్రతీయతే- యథా గోశబ్దస్యానేకార్థవాచిత్వేఽపి ప్రయోగప్రాచుర్యాత్సాస్నాదిమానేవ స్వతః ప్రతీయతే. అర్థాన్తరప్రతీతిస్తు తత్తదసాధారణనిర్దేశాపేక్షా. తథా స్వతః ప్రాప్తం శరీరప్రతిసమ్బన్ధిచేతనాభిధానమేవ * స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి * సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యాదితత్తద్వాక్యవిశేషా ఏవ స్థిరీకుర్వన్తి. ఏవం వాక్యశేషావధారితానన్యసాధారణానేకాపూర్వార్థవిశిష్టం నిఖిలజగదేకకారణం * సదేవ సోమ్యేత్యాదివాక్యసిద్ధం బ్రహ్మైవాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవత్ * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీత్యాది వాక్యేన నిర్దిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్.......... ....

శ్రీ సమాప్తమాకాశాధికరణమ్ శ్రీ

పీతి) ఏకపదశ్రవణవేళాయాం విశేషసమర్పణక్షమేణాపి- పరామర్శదశాయామయోగ్యతయా నిశ్చితోఽర్థో న ప్రతిపాదయితుం శక్యత ఇత్యభిప్రేత్య సమ్భావితకారణభావమిత్యుక్తమ్ * తదైక్షతేతి సద్విద్యావాక్యశేషః * సోఽకామయతేతి * బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యనువాకవాక్యశేషః- బ్రహ్మణో యోగ్యార్థత్వజ్ఞాపనాయ సార్వజ్ఞ్యాదికముక్తమ్ (న ప్రమాణపదవీమధిరోహతీతి) అయోగ్యార్థేనానువాదరూపేణ వాక్యేన యోగ్యాపూర్వార్థవాక్యానామన్యథాకరణమయుక్తమిత్యర్థః ఉక్తవైషమ్యద్వయానువాదేనానేకవాక్యాన్యేకేన వాక్యేన బాధయితుమశక్యానీత్యాహ (ఏవమితి) గతిసామాన్యం- ప్రవృత్తిసామాన్యం * అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యుపక్రమవశాత్ అన్యపరత్వం స్ఫుటమ్. ఏవమాకాశకారణపక్షే అన్యపరత్వ, మేకవాక్యత్వ, మయోగ్యార్థత్వ, మనువాదరూపత్వం. స్వపక్షే అనన్యపరత్వం, వాక్యబహుత్వం యోగ్యార్థత్వ, మపూర్వత్వం, చేతి వైషమ్యచతుష్టయముక్తమ్. ఏవం యోగ్యార్థశ్రుతిమూలం లిఙ్గం అయోగ్యార్థశ్రుతితః ప్రబలమితి సిద్ధాన్తన్యాయ ఉక్తో భవతి- యథా గఙ్గాశబ్దస్య స్వార్థసమర్పణక్షమో భూతలధర్మతయా ప్రత్యక్షసిద్ధఘోషాధికరణత్వలిఙ్గవిరోధేనాన్వయాయోగ్యః స్వార్థప్రతిపాదనక్షమత్వాభావాచ్ఛ్రుత్యాభాసః, ఏవం యోగ్యార్థశ్రుతిమూలలిఙ్గాపేక్షయా ఆకాశశ్రుతిః శ్రుత్యాభాస ఇతి. ఆత్మశబ్దానైకాన్త్యం యత్త్విత్యాదినాఽనూద్య పరిహరతి (తత్రేతి) స్వతః ప్రాప్త్యా ఆత్మశబ్దో విశేషవాచీత్యర్థః. ప్రకృతబ్రహ్మవాచితచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ న స్వరూపపరత్వమిత్యర్థసిద్ధమ్. న కేవలమర్థాన్తరసాధకనిర్దేశాభావః- స్వతః ప్రాప్తార్థసాధకనిర్దేశోఽప్యస్తీత్యాహ (స ఈక్షతేతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (ఏవమితి) యోగాద్రూఢేః ప్రాబల్యాత్ ప్రసిద్ధార్థపరత్వే సతి శ్రుతివిరోధాద్దుర్బలం లిఙ్గాదితదనురోధేన నేయమితి పూర్వపక్షయుక్తిః యోగ్యార్థశ్రుతిమూలలిఙ్గాదయోగ్యార్థస్య పదస్య శ్రుత్యాభాసత్వాద్యోగ్యార్థః స్వీకార్య ఇతి రాద్ధాన్తయుక్తిః.......... ....

శ్రీ ఆకాశాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ

౨౩॥ సూ. ——శ్రీ॥ అతఏవప్రాణః ॥శ్రీ—— ఇదమామ్నాయతేఛాన్దోగ్యే * ప్రస్తోతర్యాదేవతాప్రస్తావమన్వాయత్తేతి ప్రస్తుత్య * కతమాసా దేవతేతిప్రాణఇతిహోవాచ సర్వాణిహవా ఇమానిభూతానిప్రాణమేవాభిసంవిశన్తిప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతాప్రస్తావమన్వాయత్తాతాంచేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యోమూర్ధాతేవ్యపతిష్యదితి. అత్రప్రాణశబ్దో ప్యాకాశశబ్దవత్ప్రసిద్ధప్రాణవ్యతిరిక్తేపరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణివర్తతే, తదసాధారణ నిఖిలజగత్ప్రవేశనిష్క్రమణాదిలిఙ్గాత్ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టాత్. అధికాశఙ్కాతు- కృత్స్నస్యభూతజాతస్య ప్రాణాధీనస్థితిప్రవృత్త్యాదిదర్శనాత్ ప్రసిద్ధఏవ ప్రాణోజగత్కారణతయా నిర్దేశమర్హతీతి ....

పరిహారస్తుశిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపేచ తదభావాత్ * సర్వాణిహవాఇమానిభూతానిప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతఇతినోపపద్యతఇతి. అతఃప్రాణయతిసర్వాణిభూతానీతికృత్వా పరంబ్రహ్మైవప్రాణశబ్దేనాభిధీయతే. అతఃప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదేరన్యదేవనిఖిలజగదేక కారణమపహతపాప్మత్వసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్త కల్యాణగుణగణం పరంబ్రహ్మైవాకాశప్రాణాదిశబ్దాభిధేయమితిసిద్ధమ్ ——శ్రీ॥ సమాప్తంప్రాణాధికరణమ్ ॥శ్రీ——

ఉక్తానేకరణన్యాయమతిదిశతి- ౨౩॥ సూ. ——శ్రీ॥ అతఏవప్రాణః ॥శ్రీ—— విషయమాహ (ఇదమితి) మూర్ధాతేవ్యపతిష్యత్ ఆత్మసత్తానలభ్యేతేత్యర్థః. కింవేదాన్తవేద్యఃప్రసిద్ధఃప్రాణః- ఉతపరమాత్మా. తదర్థం * ప్రాణఇతిహోవాచ * ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తీత్యుక్తఃప్రాణః కింప్రసిద్ధః- ఉతపరః తదర్థంకిం ప్రాణశబ్దోరూఢః- ఉతయౌగికః. తదర్థంభూతజాతస్య ప్రసిద్ధప్రాణాయత్తస్థితిప్రవృత్తిత్వమస్తి- ఉతనేతివిచారః. యదాఽస్తి-తదారూఢత్వాద్విషయవాక్యస్థప్రాణశబ్దః. ప్రసిద్ధప్రాణపరఇతిసర్వవేదాన్తవేద్యః ప్రసిద్ధఃప్రాణఇతి పూర్వపక్షే ఫలితమ్. రాద్ధాన్తేతు- యదాప్రాణాయత్తస్థితిప్రవృత్తిత్వంనాస్తి - తదాఽవయవశక్త్యా విషయవాక్యస్థప్రాణశబ్దః పరమాత్మపరఇతి సర్వవేదాన్తవేద్యః పరమాత్మేతి ఫలఫలిభావః. అక్షరార్థమాహ (అతేతి) ఆకాశశబ్దవదిత్యత్రరూఢిప్రాబల్య తత్పరిహారాదికం పూర్వోక్తం సర్వమనుసన్ధేయం. నహిప్రత్యుదాహరణం న్యాయోఽతిదేష్టవ్యః- అతిదేశస్యహి ప్రయోజనం అధికాశఙ్కాపరిహారః- అతఃసూత్రకారాభిమతామధికాశఙ్కాందర్శయతి (కృత్స్నస్యేతి) అత్రావిరోధశఙ్కయా ప్రత్యవస్థానం విరోధ స్ఫుటీకరణంచానుసన్ధేయమ్. స్థితిప్రవృత్త్యాదీత్యాది శబ్దేననివృత్తిరుచ్యతే ప్రవృత్తిహేతుభూతజ్ఞానచికీర్షేచ; స్థితిప్రవృత్తిహేతుత్వేనోత్పత్తికారణత్వమర్థసిద్ధమితిభావః. యద్వా * యదావైపురుషఃస్వపితి ప్రాణంతర్హివాగప్యేతి ప్రాణంచక్షుః ప్రాణంశ్రోత్రం ప్రాణంమనః యదాప్రబుధ్యతేప్రాణాదేవాధిపునర్జాయన్తఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశరహితయా శ్రుత్యాప్రాణస్యాప్యుద్గమనహేతుత్వావగమశ్చాదిశబ్దేనవివక్షితః- అస్మిన్ప్రకరణేఉద్గీథ ప్రతిహారయోర్దేవతాత్వేనాన్నాదిత్యావుక్తౌ - తయోశ్చాబ్రహ్మత్వాత్ప్రాణోపిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తః ప్రసిద్ధఏవగ్రాహ్యఇతీదంభాష్యేఽనాదృతం- ప్రకరణోక్తానామన్నమయాదీనామబ్రహ్మత్వేపి కారణస్యపరబ్రహ్మత్వమానన్దవల్ల్యాం సమర్థితమితి ప్రకరణమాత్రస్య పూర్వపక్షావలమ్బనత్వేనబుద్ధ్యానవారోహాత్. (జగత్కారణతయేతి) సంసృష్టంప్రతికారణత్వం సంభవతీతిభావః

అధికంపరిహారందర్శయతి (పరిహారస్త్వితి) ఆదిశబ్దోక్తఆకాశాదిః* ప్రాణంతర్హివాగప్యేతీత్యాదిశ్రుతిరన్ద్రియవ్యాపారవిషయా. ప్రాణశబ్దస్య పరబ్రహ్మవాచిత్వం కథమితిశఙ్కాం పరిహరన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) వృత్తాధికరణద్వయస్యావాన్తరపేటికాత్వం దర్శయతి (అతఃప్రసిద్ధేతి) ——ప్రాణాధికరణంసమాప్తం——

అతః పరం జగత్కారణత్వవ్యాప్తేన యేన కేనాపి నిరతిశయోత్కృష్టగుణేన జుష్టం జ్యోతిరిన్ద్రాదిశ
బ్దైరర్థాన్తరప్రసిద్ధైరప్యభిధీయమానం పరం బ్రహ్మైవేత్యభిధీయతే జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదినా

౨౫॥ సూ. శ్రీ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ శ్రీ — ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే *
అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్వి
దం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిరితి — తత్ర సంశయః కిమయం జ్యోతిశ్శబ్దేన నిర్దిష్టో నిరతిశయదీ
ప్తియుక్తోఽర్థః ప్రసిద్ధమాదిత్యాదిజ్యోతిరేవ కారణభూతం బ్రహ్మ — ఉత సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతవిసజా
తీయః పరమకారణభూతోఽపరిమితభాస్సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమ ఇతి. కిం యుక్తం. ప్రసిద్ధమేవ

వక్ష్యమాణాధికరణద్వయస్య పేటికాన్తరత్వమాహ (అతఃపరమితి) వస్త్వన్తరాసాధారణైశ్శబ్దైర్జగత్కారణే నిర్ది
శ్యమానేఽపి కారణత్వాభిధాయినాం వాక్యానాం విశేషపర్యవసానం కృతం. అథ కారణత్వాక్షేపకలిఙ్గ(విశేష)వాచినాం
వాక్యానామభిమతవిశేషపర్యవసానముచ్యత ఇత్యవాన్తరపేటికాభేదస్తత్సఙ్గతిశ్చేత్యర్థః. జ్యోతిశ్శబ్దేనావాన్తర
సఙ్గతిశ్చ ద్యోతితా — ప్రాణో వాయువిశేషః, ఆదిత్యాదిజ్యోతిస్తేజోవిశేషః, అత ఆకాశప్రాణజ్యోతిషాం క్రమో యుక్త ఇ
తి. నన్వాకాశాదిశబ్దత్రయం పరమాత్మపరమితి సిద్ధాన్తితం. సత్యం — తథాపి ప్రసిద్ధ్యనుసారిణ్యా పూర్వపక్షదృష్ట్యా సఙ్గ
త్యుపపత్తిః — యేన కేనాపీతి న లిఙ్గాల్పత్వం వివక్షితం, కిన్తూదాహృతవిషయవాక్యప్రతిపన్నో య ఏవ గుణః కారణత్వా
క్షేపక ఇతి గుణవిశేషానియమ ఇతి భావః. ఉభయోః పేటికయోః అనుయాయినమాకారం దర్శయతి (అర్థాన్తరప్రసిద్ధైరపీతి)

౨౫॥ సూ. శ్రీ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ శ్రీ (ఇదమిత్యాది) పృష్ఠేషు; ఉపరితనేషు
* త్రిపాదూర్ధ్వః * తమసః పరస్తాదిత్యాదిశ్రుతిభ్యః. వ్యష్టిసమష్టివివక్షయా విశ్వతః సర్వత ఇత్యుక్తం. అనుత్తమేషు
స్వస్మాదన్య ఉత్తమో నాస్తీత్యనుత్తమః. విశ్వతః — కృత్స్నభూమిప్రదేశాత్ సర్వతః, కృత్స్నాన్తరిక్షప్రదేశాత్; పృ
ష్ఠేషు — బహిర్భాగేషు. ఇతి యోజనాసంభవాత్ పూర్వపక్షోత్థానం — ఆదిత్యో హ్యూర్ధ్వలోకేష్వపి రశ్మిద్వారా దీప్య
తే (తత్రేతి) లోకప్రసిద్ధిభూతచరణత్వాభ్యాం సంశయః నిరతిశయదీప్తియుక్తోఽర్థ ఇతి పూర్వపక్షసిద్ధాన్తసాధారణనిర్దే
శః. నిరతిశయదీప్తిరేవ కారణత్వాక్షేపకం లిఙ్గం * న తత్ర సూర్యో భాతి * తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి ప్రకరణే * త
థాక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వమితి నిరతిశయదీప్తియుక్తస్య వస్తునః కారణత్వశ్రవణాత్. తత్ప్రకరణస్య కారణవిషయత్వం
హ్యవిగీతం — పరమాత్మవిషయత్వే హి విమతిః. నిరతిశయదీప్తియోగాత్ కారణభూతం బ్రహ్మ భవత్ జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టో
ర్థః కిం ప్రసిద్ధమాదిత్యాదిజ్యోతిరేవేత్యన్వయార్థః. సావాన్తరభేదసమష్టివ్యష్ట్యాదివివక్షయా సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతశబ్దః
వ్యాప్తిగ్రహణస్థానోపనిషత్ప్రసిద్ధం విశేషణమాహ (సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య
జ్ఞానమయం తప ఇతి హి శ్రూయతే. అస్యాముపనిషది పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్ పురుషోత్తమ ఇత్యుక్తం * అథ య
దతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దః కిం ప్రసిద్ధాదిత్యాదిజ్యోతిర్విషయః — ఉత పరమాత్మపర ఇతి. తదర్థం
పూర్వవాక్యే ద్యుసంబన్ధితయా నిర్దిష్టస్య పరమాత్మనః కిమత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానం నాస్తి, ఉతాస్తి — తదర్థం కౌక్షేయజ్యో
తిషైక్యోపదేశః ఉపదేశభేదశ్చ కిం ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధినా, ఉతావిరోధినా, పూర్వస్మిన్ బ్రహ్మణవాక్యే గాయత్రీశబ్దః
కిం ప్రసిద్ధగాయత్రీపరః, ఉత నేతి విచారః, యదా విరోధినా, గాయత్రీశబ్దార్థశ్చ ప్రసిద్ధః తదా తస్మిన్వాక్యే పరమాత్మప్ర
త్యభిజ్ఞాభావాత్ ద్యుసంబన్ధి జ్యోతిః ప్రసిద్ధాదిత్యాదిజ్యోతిరేవేతి పూర్వపక్షఫలభావః. యదా కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యో
పదేశో విభక్తిభేదశ్చ న పరప్రత్యభిజ్ఞావిరోధినా, గాయత్రీశబ్దశ్చ బ్రహ్మపరః, తదా పూర్వవాక్యోక్తద్యుసంబన్ధిపరమా
త్మన ఇహ ప్రత్యభిజ్ఞానాద్దివః పరత్వోక్తజ్యోతిః పరమాత్మైవేతి రాద్ధాన్తఫలభావః నను కథం స్వవాక్యే పరమాత్మ

జ్యోతిరితి. కుతః, ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశస్యాకాశప్రాణాదివత్స్వవాక్యోపాత్తపరమాత్మవ్యాప్తలిఙ్గవిశేషాదర్శనాత్ పరమపురుషప్రత్యభిజ్ఞానాసమ్భవాత్ కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశాచ్చ ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిః కారణత్వవ్యాప్తనిరతిశయదీప్తియోగాజ్జగత్కారణం బ్రహ్మేతి. ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్) ద్యుసమ్బన్ధితయా నిర్దిష్టం నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిః పరమపురుష ఏవ. కుతః * పాదోऽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీత్యస్యైవ ద్యుసమ్బన్ధినశ్చరణత్వేన సర్వభూతానామభిధానాత్,

లిఙ్గాభావః- నిరతిశయదీప్తియోగాక్షిప్తం కారణత్వం హి పరమాత్మలిఙ్గం. నైవమ్, న హి జగత్కారణత్వమాత్రం పరమాత్మలింగం- అపి తు కారణత్వవిశేష ఏవ తల్లిఙ్గం, కృత్స్నచేతనాచేతనం ప్రతి సర్వవిధకారణం హి పరమాత్మా పూర్వాధికరణద్వయవిషయవాక్యేऽపి * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీతి సమస్తచేతనాచేతనం ప్రతి కారణత్వరూపం పరమాత్మలిఙ్గం స్వవాక్యస్థం. న తథాత్ర పరమాత్మలిఙ్గభూతకారణత్వవిశేషః స్వవాక్యే దృశ్యత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం పరమాత్మవ్యాప్తలిఙ్గవిశేషాదర్శనాదితి. తతః కిమిత్యత్రాహ (పరమపురుషేతి) హేత్వన్తరమాహ (కౌక్షేయేతి) ప్రాకృతతేజస్తత్త్వకార్యతయా ఆదిత్యాదేః కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చైకజాతీయతయా సామానాధికరణ్యనిర్దేశ (శైనై) శబ్దైక్యోపదేశః కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చ భౌతికత్వం ఉష్ణత్వఘోషగుణకత్వామననాత్సిద్ధం * తస్యైషా దృష్టిర్యత్రైతదస్మిఞ్ఛరీరే సంస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతి తస్యైషా శ్రుతిర్యత్రైతత్కర్ణావపిగృహ్య నినదమివ నదథుమివాగ్నేరివ జ్వలత ఉపశృణోతీతి హి శ్రూయతే (ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిరితి) ఆదిత్యాదౌ జ్యోతిశ్శబ్దస్య ప్రసిద్ధత్వాదితి భావః. ఏవం స్వవాక్యేత్యాదినా కౌక్షేయేత్యాదినా చ స్వవాక్యవిరోధిలిఙ్గాభావాత్ అనుకూలలిఙ్గసద్భావౌ దర్శితౌ భవతః * దీప్యత ఇతి శ్రూయమాణా దీప్తిశ్చ రూపవత్పదార్థనిష్ఠా భవతీత్యభిప్రేతం- అస్యాపి హేతోః పరిహరిష్యమాణత్వాత్ —— సర్వగతస్య బ్రహ్మణో ద్యుమర్యాదత్వాసంభవస్తు పరైః పూర్వపక్షహేతుతయోక్తో భాష్యేనాదృతః- భౌతికజ్యోతిషోऽపి ద్యుమర్యాదత్వాసంభవాత్, సర్వత్ర భౌతికాని జ్యోతీంషి హి విద్యన్తే ఉపాసనార్థప్రదేశవిశేషపరిగ్రహస్తు బ్రహ్మణోऽప్యుపపద్యతే. లోకేష్విత్యనేకాకరణబహుత్వప్రతీతిశ్చ సర్వత్ర సతో బ్రహ్మణ ఉపపన్నా * తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత చక్షుష్యశ్శ్రుతో భవతి య ఏవం వేదేత్యల్పఫలత్వశ్రవణం తు బ్రహ్మవిదామపి విద్యానుకూలసకలఫలప్రదత్వాత్ పరమాత్మన ఉపపద్యతే- ఏవమేతేషాం హేతూనామధికరణాన్తరపరిహార్యత్వాదమీ పూర్వపక్షేనాదృతాః ....

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానం కారణస్య జీవవైలక్షణ్యనిశ్చాయకం- జీవమాత్రస్య సర్వభూతపాదవత్త్వానుపపత్తేః. తత ఏవ పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞాపకతయా దేవతావిశేషనిశ్చయః, తద్ద్వారా దీప్తియోగస్య భౌతికజ్యోతిష్యహేతుతాపరిహారశ్చ భవతి- పురుషసూక్తం కస్మాత్సూత్రకారేణ న నిరూపితం. సంశయహేత్వభావాదితి బ్రూమః సన్దిగ్ధే హి న్యాయః ప్రవర్తతే- పురుషసూక్తే చ జ్యోతిశ్శబ్దశ్ఛన్దోऽభిధానాదికం ప్రధానక్షేత్రజ్ఞసాధారణలిఙ్గాన్తరం వా కిఞ్చిన్న దృశ్యతే - సర్వభూతపాదవత్త్వాదిధర్మాశ్చ తయోరసంభావితాః. తర్హి చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వవిషయస్య ప్రథమపాదస్యానారమ్భః స్యాదితి చేన్న- బహూనాం వేదాన్తవాక్యానాం ప్రకృతిపురుషకారణమాత్రవాదిత్వే తద్విరోధేనాత్రాపి సంశయప్రసఙ్గాత్- తేషాం భూయసాం బలీయస్త్వయా విపరీతనిశ్చయప్రసఙ్గాచ్చ తదపవాదాసాయోగమ్భణీయత్వాత్- తేషు చ ప్రకృతిపురుషవిలక్షణవిషయతయా న్యాయతో నిశ్చితేషు సంశయవిపర్యయాభావాత్ పురుషసూక్తస్య చిదచిద్విలక్షణే పరబ్రహ్మణి ప్రామాణ్యమప్రతిభటమవతిష్ఠతే. అతో న తత్ర నిరూపణీయం తస్య చ తత్త్వపరత్వం తత్రాపి మహాపురుషసంజ్ఞ దేవతావిశేషవిషయత్వమప్యవిగీతం అనేకోపపత్తిసిద్ధం చ, తథా హి-ఇదం ప్రాథమ్యాత్- * అగ్నిమీళే పురోహితం * అభి త్వా శూర నోనుమః * స్తోమిన్ద్రాయ గాథినో జోహవీమి * స్తోష్యగ్నిం

నాభితోజ్ఞాహవీమిత్యాదివదస్యస్వవాక్యం నస్తుతిపరత్వ మవగమయతి* అర్వాన్బిభర్తిసాయకానిధన్వేత్యాహస్తామ్యె వైనమేతత్ * తతోదేవాఊర్ధ్వబాహవోరుద్రమస్తువన్నిత్యాదేరివవాక్యాన్తరేణాస్యస్తుతిపరత్వం నావగమ్యతె నాపిస్తుతిపరత్వే లిఙ్గముపలభ్యతె - నహి నమస్తేఅస్తుమామాహిగ్ంసీః * దేహిమేదదామితెఇతివన్నమస్కారోఽనిష్టనివృత్తీష్టలాభప్రార్థనావాచ్యస్యతే * విశ్వస్మాదిన్ద్రఉత్తరః * తస్యవజ్రమాదాయ శీర్షాణ్యచ్ఛినత్ తంభూతాన్యభ్యక్రోశన్ బ్రహ్మహన్నితి. * అగ్నిస్సర్వాదేవతాః * అగ్నిం వైజాతం పాప్మాజగ్రాహేత్యాదిభిరగ్నీన్ద్రాదీనామివ ప్రతిపన్నస్య ప్రకర్షస్యబాధకశ్చనదృశ్యతె- నహిపరమపురుషస్య కార్యత్వకర్మవశ్యత్వాదికం క్వచిదనన్యపరవాక్యేనావగమ్యతే * ఆకాశోహవైనామ నామరూపయోర్నిర్వహితా*యతో వాఇమానీత్యాదివాక్యానామివానువాదరూపతయానాస్యసాకాంక్షత్వంప్రతీయతె*తదేషాభ్యుక్తా*తదేతదృచాభ్యనూక్తమితివత్ స్వోపదిష్టార్థసాక్షిత్వేన ప్రమాణాన్తరానుపస్థాపనాచ్చనైరపేక్ష్యమవగమ్యతె*తదేతదృచాభ్యనూక్తంతావానస్యమహిమేత్యాదిభిః సాక్షిత్వేనోదాహృతత్వాచ్చస్వయమన్యానపెక్షస్యప్రమాణాన్తరోపజీవ్యత్వంచప్రతీయతె * ఇదంపురుషసూక్తంహిసర్వవేదేషుపఠ్యతె ।ఋతంసత్యంచవిఖ్యాతం ఋషిసింహేనచిన్తితమితి మోక్షధర్మేతత్త్వనిష్కర్షకతయా వ్యాసేనోదాహృతమ్. అత్రచసర్వవేదేషుపఠితతయాసన్నిహితత్వాత్ తత్తచ్ఛాఖాగతానాంతత్త్వపరవాక్యానామాకాఙ్క్షితయోగ్యవిశేషసమర్పకతయాఽనుకోద్ధన్య మిదమిత్యవగమ్యతె. ఏవంతత్త్వపరస్యాస్యసూక్తస్య దేవతావిశేషపరత్వం మురపహ్నవం * పురుషోహవైనారాయణోకామయతేతిబృహదారణ్యకేపురుషశబ్దస్యనారాయణపరత్వదర్శనాత్.కించ-ఛాన్దోగ్యే* ఏషావైష్ణవీనామసంహితాఏతాంప్రయుఞ్జన్ విష్ణుంప్రీణాతీత్యుక్తం. ఆథర్వణేఅష్టాదశమహాశాన్తిప్రకరణేతత్తద్దైవత్యశాన్తిషుతత్తద్దైవత్యమన్త్రవినియోగావసరే*వైష్ణవ్యాం పురుషసూక్తమితివైష్ణవ్యాంశాన్తౌపురుష సూక్తంవినియుజ్యతె.తథా * ఆద్యయావాహయేద్దేవమృచాతుపురుషోత్తమమిత్యాదినా శౌనకేన భగవత్సమారాధనే * జితన్తఇత్యాది మన్త్రతుల్యం వినియుజ్యతె. మహాపురుషశబ్దశ్చ కల్పసూత్రకారైర్దేవతావిశేషఏవప్రయుక్తః * మహాదేవంవామహాపురుషంవాఽర్చయేదితి. ఇహచ * వేదాహమేతం పురుషంమహాన్తమిత్యుచ్యతె. అతశ్చభగవదసాధారణ్యం తథా * పురుషస్యహరేస్సూక్తంస్వర్గ్యంధన్యంయశస్కర మితిచస్మర్యతె * యోనూచానంద్విజంమర్త్యోహతవానర్థలోభతః । సపఠేత్పౌరుషం సూక్తం స్మరన్విష్ణుంజలేసకృదితి యమస్మృతౌరహస్యప్రాయశ్చిత్తేషూక్తం. తథాయోగవాసిష్ఠే * ఆసీనః ప్రాఙ్ముఖశ్శ్రద్ధశ్చిన్తయన్మనసాహరిమ్ । పౌరుషేణైవసూక్తేన జుహుయాద్ధవ్యవాహనమిత్యుక్తం, లక్ష్మీపతిప్రతిపాదకోత్తరనారాయణ సమానప్రకరణంచేదం * సహస్రశీర్షాపురుషః * పురుషఏవేదంసర్వమితి నారాయణానువాకైకార్థ్యంచ ప్రతీయతె * పురుషఏవేదంసర్వమితివాక్యేన సుబాలోపనిషదైకార్థ్యంచ ప్రతీయతె- తత్రహి * దివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతి నారాయణపరత్వమవగమ్యతే - తత్రచ * పురుషఏవేదంసర్వమిత్యుపసంహృతం. తథాపాద్మేపురాణే * బ్రహ్మహత్యాదిపాపానాం సర్వేషామపనుత్తయే । పఠేత్తుపౌరుషంసూక్తమేకాన్తేసంస్మరన్హరిమిత్యుచ్యతె. తథాస్కాన్దే * యథాభాస్కరశబ్దోయమాదిత్యేప్రతితిష్ఠతి।యథాచాగ్నౌబృహద్భానుః యథావాయౌసదాగతిః । యథాపురుషశబ్దోయంవాసుదేవేప్రతిష్ఠతె । తథాశఙ్కరశబ్దోయంమహాదేవేప్రతిష్ఠితఇతి శఙ్కరశబ్దదృష్టాన్తత్వేన పురుషశబ్దస్య భగవదసాధారణత్వ కథనాచ్చ పురుషసూక్తస్య తదసాధారణ్యం ప్రతీయతె- పాద్మేపురాణేనామనిర్వచనాధ్యాయే * పూర్ణం జ్ఞైతుశరీరే స్మిన్ శయనాత్పురుషోహరిః । శకారస్యషకారోయంవ్యత్యాసేన ప్రయుజ్యతె । యద్వాపురేశరీరేస్మిన్నాస్తేసపురుషోహరిః ।యదివాపురివాసీతిపురుషఃప్రోచ్యతెహరిః । యదివాపూర్వమేవాస మితిసోఽపిపురుషంవిదుః । యదివాబహుదానాద్వైవిష్ణుఃపురుషఉచ్యతె । పూర్ణత్వాత్పురుషోవిష్ణుః

పురాణత్వాచ్చ శార్ఙ్గిణః । పురాణభజనాచ్చాపి విష్ణుః పురుష ఉచ్యతే । యద్వా పురుషశబ్దోయం రూఢ్యా న క్షేత్రజ్ఞ న మితి పయోగరూఢత్వమనగమ్యతే- అతఃపురుషప్రతిపాదకంసూక్తం భగవదసాధారణమితి * చరణాభిధానాదితిస దశాసూత్రకారేణ దేవతావిశేషనిష్కర్షఃకృతః. సారైశ్చైవం వివదతమము క్తం భగవతాభాష్యకారేణ. అథాయథా శ్రార్థఉపపన్నః——— అత్ర * పాదోస్యేతిమన్త్రే * త్రిపాదస్యామృతం దివీతి ద్యుశబ్దేన ద్యోతమానః పరమాత్మ స్వరూపముచ్యత ఇతి కేచిదాహుః- తదానీమస్య దివీతి వ్యతిరేకనిర్దేశస్య క్లిష్టతా స్పష్టా. కించ - ద్యుసంబన్ధప్ర త్యభిజ్ఞాపకతయా తదేకార్థత్వేన సూత్రకారోదాహృతే * అథయదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి వాక్యే పఞ్చ మ్యన్తతయా శ్రూయమాణేన ద్యుశబ్దేనవిరోధశ్చస్యాత్ - నహి ద్యోతమానమాత్మస్వరూపం స్వస్వరూపాత్పరం భవతి దివి హృదయాకాశేస్థితమితి భాస్కరః తదయుక్తం * అతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వ నుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్వితి శ్రుతివిరోధాత్. నహి హృదయాకాశాదిప ఉపరితనేషు లోకేషు వర్తతే. పరమాత్మన ఆదిత్యమణ్డలేప్యవస్థానాత్తద్విషయం తద్వాక్యమితి చేన్న- రవిమణ్డలస్య భూమేర్యోజనలక్షే-వస్థితస్య విశ్వప్రపఞ్చ బహిర్భావాభావాత్, విశ్వసర్వశబ్దయోర్భూమ్యన్తరిక్షమాత్రపరత్వే స్వారస్యభఙ్గాచ్చ, కించ, సప్తమ్యన్తపఞ్చమ్య న్తయోః ద్యుశబ్దయోః అవిరోధేనార్థైకత్వం చతుర్థసూత్రే సమర్థితం - తచ్చ తయోర్హృదయాకాశరవిమణ్డలపరత్వే- నుపపన్నం విశ్వసర్వశబ్దస్వారస్య భఙ్గప్రసఙ్గాదేవ ద్యుశబ్దస్య ప్రసిద్ధద్యుపరత్వంచాయుక్తం జాగ్రత్స్వప్నసుషు ప్త్యవస్థాసు జీవసంచారభూమితయా త్రేధావిభక్తాః కార్యాకాశప్రదేశవిశేషాస్త్రయఃపాదాః- తదుపలక్షణం కార ణబ్రహ్మస్వరూపం త్రిపాదమృతముచ్యత ఇతి చాయుక్తం- అస్య త్రిపాదితివ్యతిరేకనిర్దేశస్యాముఖ్యత్వాత్. జీవస్య జాగ్రద వస్థాయాం బాహ్యాకాశస్సంచారభూమిరితి చాయుక్తం- తదానీమపి శరీరాన్తర్వర్తిత్వాత్ - స్వప్నే శరీరాకాశవర్తి త్వమప్యయుక్తం - ఈశ్వరసృష్టశరీరైర్బహిరప్యవస్థానాత్. తదనభ్యుపగమేపి పూర్వసంస్కారసహకృత మనోవ్యా పార మాత్రేణ హృదయావస్థానేపి జీవస్య స్వాప్నభ్రమోపపత్తేః, స్వప్నే జీవస్య హృదయాన్నిష్క్రమణస్య నిష్ప్ర మాణకత్వాచ్చ * హృదిహ్యయమాత్మేతి జీవస్య స్వతో హృద్యవస్థానం శ్రూయమాణం స్వప్నావస్థాయాం కథం వచ నేన వినా ఽపోద్యతే——— తస్మాదృచోఽయమర్థః, సర్వా భూతానీతి కార్యజగదన్తర్గతాచిత్సంసృష్టచేతనా ఉచ్యన్తే. ద్యుశబ్దస్తు సమస్తవ్యష్టిసమష్టితత్త్వబహిర్భూతస్థానవిశేషపరః * విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వితి శ్రవణాత్. వి శ్వశబ్దవివరణం సర్వశబ్ద ఇతి గత్యభావలిఙ్గం * తథాక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వమితి జగదన్తర్వర్తిన్యష్టిజాతే విశ్వశబ్దప్రయో గాత్ విశ్వశబ్దో వ్యష్టిపరః. సర్వశబ్దః పరిశేషాత్ సమష్టితత్త్వపరః. అత ఏవ హి గద్యేపి గదితం భాష్యకారైః * సమ స్తకార్యకారణజాతమతీత్యవర్తమాన ఇతి, పురుషసూక్తే * తే హ నాకం మహిమానస్సచన్త ఇతి ముక్తప్రాప్యదేశస్య నాక శబ్దేనోక్తత్వాత్. ముక్తస్య చ దుఃఖమిశ్రకార్యలోకానాం హేయత్వాన్నాస్తి అకం భవతీత్యవయవార్థపౌష్కల్యోపప త్తేః, తత్రైవ * తమసః పరస్తాదితి విశేషితత్వాత్ * క్షయన్తమస్య రజసః పరాక ఇతి నివాసశబ్దాత్ * తదక్షరే పరమే వ్యోమన్ * విశ్వం పురాణం తమసః పరస్తాదితి తమసః పరస్య స్థానస్య స్థానినో బ్రహ్మణశ్చ వ్యతిరేకనిర్దేశాత్, తస్య త మసః పరత్వవిశేషణేన పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ దివీత్యప్రాకృతం స్థానముచ్యతే, త్రిపాత్త్వంచాప్రాకృతై ర్భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానవిశేషైర్వా భూషణాస్త్రాదిరూపేణ జగదన్తర్గతవస్త్వభిమానిభిర్నిత్యైః, భగవదనుభ వమాత్రపరైశ్చ నిత్యసిద్ధైః, ముక్తైశ్చాత్మభిర్వా సంభవతి- ఏవంచాస్య దివీతి వ్యతిరేకనిర్దేశోఽమృతత్వంచ ముఖ్యం భ వతీతి- ఏవం పూర్వవాక్యే ద్యుపసంబన్ధినశ్చరణాభిధానే సతి కథమస్య వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వమ్ - ఏకవిషయత్వాదితి

ఏతదుక్తం భవతి- యద్యపి * అథయదతఃపరో దివో జ్యోతిరిత్యస్మిన్వాక్యే పరమపురుషాసాధారణలిఙ్గం నోపలభ్యతే- తథాపి పూర్వవాక్యే ద్యుసమన్ధితయా పరమపురుషస్య నిర్దిష్టత్వాదిదమపి ద్యుసమ్బన్ధి జ్యోతిస్స ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి, కౌక్షేయజ్యోతిష్యైక్యోపదేశశ్చ ఫలాయ తదాత్మకత్వానుసన్ధానవిధిరితి న కశ్చిద్దోషః. కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చ తదాత్మకత్వం భగవతా స్వయమేవోక్తమ్ * అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రిత ఇతి.................................

౨౬॥ సూ- ఛన్దోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగమాత్తథా హి దర్శనమ్.

పూర్వస్మిన్వాక్యే * గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమితి గాయత్ర్యాఖ్యం ఛన్దోఽభిధాయ * తదేతదృచాభ్యనూక్తమిత్యుదాహృతాయాః * తావానస్య మహిమేత్యస్యా ఋచోఽపి ఛన్దోవిషయత్వాన్నాత్ర పరమపురుషాభిధానమితి చేత్. తన్న (తథాచేతోర్పణనిగమాత్) న గాయత్రీశబ్దేన ఛన్దోమాత్రమిహాభిధీయతే, ఛన్దోమాత్రస్య సర్వాత్మకత్వానుపపత్తేః.

చేత్ - కథమేకవిషయత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుత్యపేక్షయా స్వవాక్యస్థం పూర్వవాక్యప్రత్యభిజ్ఞాపకం ద్యుసమ్బన్ధిత్వలిఙ్గం ప్రకరణం చ దుర్బలమితి చేన్న - అనువాదలక్షణయచ్ఛబ్దసమభివ్యాహారేణాన్యసాపేక్షత్వజ్ఞాపకేన జ్యోతిశ్శబ్దస్య దుర్బలత్వావగమాత్, ప్రథమప్రతిపన్నయచ్ఛబ్దశ్రుత్యా సహకృతస్య ద్యుసమ్బన్ధిత్వలిఙ్గస్య ప్రబలత్వాచ్చ, ఇదం జ్యోతిశ్శబ్దస్యాదిత్యాద్యసాధారణ్యాభ్యుపగమేనోక్తం- తచ్చ న- అవభాసకత్వనిమిత్తకత్వాత్ జ్యోతిశ్శబ్దస్య * నారాయణ పరో జ్యోతిరిత్యాదిప్రయోగాచ్చ, ఉక్తం పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి (కౌక్షేయేతి) (ఫలాయేతి) * చక్షుష్యశ్శ్రుతో భవతీత్యుక్తఫలాయేత్యర్థః (తదాత్మకత్వేతి) * తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీతేత్యత్ర తదేతచ్ఛబ్దాత్తదాత్మకజ్యోతిర్విషయా- తదాత్మకత్వేన ప్రకృతత్వాదితి భావః * అన్నాదో వసుదానః * చతుర్విధా భజన్తే మాం * సకలఫలప్రదో హి విష్ణుః ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతివశాత్ సకలఫలప్రదస్య పరమాత్మనశ్చక్షుష్యత్వాదివిద్యానుగుణఫలహేతుత్వమత్రోక్తమిత్యభిప్రాయేణాహ (న కశ్చిద్దోష ఇతి) తదాత్మకత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చేతి) వచనస్య యథార్థవిషయత్వే సమ్భవత్యతస్మిన్ తద్దృష్టిరూపతాశ్రయణం పరోక్తమయుక్తమితి భావః. ....

ద్యుసమ్బన్ధివిషయస్య పూర్వవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వమాక్షిప్య సమాధత్తే

౨౬॥ సూ- ఛన్దోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగమాత్తథా హి దర్శనమ్.

సూత్రే శఙ్కోపన్యాసపరమంశం వ్యాచష్టే (పూర్వస్మిన్నితి) పరిహారఖణ్డస్థం నేతిపదం సపూర్వకమాదత్తే (తన్నేతి) ఛన్దోఽభిధానం నేత్యర్థః * తథా చేతోర్పణనిగమాదితి స్వాభిమతనిర్వాహం వదతా సూత్రకారేణాభిప్రేతాం ఛన్దోమాత్రపరత్వానుపపత్తిమాహ (న గాయత్రీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (ఛన్దోమాత్రస్యేతి) పూర్వసూత్రే * చరణాభిధానాదితి స్వపక్షసాధకతయా కణ్ఠోక్తస్య హేతోః పూర్వపక్షేఽనుపపత్తిః సూత్రకారాభిప్రేతేతి భావః. నను గాయత్ర్యాం బ్రహ్మదృష్టిరితి దృష్టివిశేషణభూతబ్రహ్మశ్శబ్దాభిధానోపపత్తిరితి చేన్న * మనో బ్రహ్మేతివద్దృష్టివిశేషణభూతబ్రహ్మవాచిపదసామానాధికరణ్యాభావాత్. దృష్టివిధానాభ్యుపగమేఽపి * తావానితి మన్త్రస్య దృష్టివిశేషణబ్రహ్మపరత్వేనోత్తరవాక్యే బ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానోపపత్తేస్తదభ్యుపగమస్య వైయర్థ్యాత్ - అతో గాయత్ర్యాం బ్రహ్మదృష్టిశ్చోదయితురనభిమతా——— యాదవప్రకాశైస్తు * గాయత్రీ వా ఇత్యాదిబ్రాహ్మణోక్తసర్వభూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణాత్మకత్వాభిధానాన్న ఛన్దోమాత్రమితి వ్యాఖ్యాతమ్ - తత్రాపీదముచితం - అశ్రుతం హేతుం కల్పయిత్వా తదనుపప

అపితు. బ్రహ్మణ్యేవగాయత్రీచేతోఽర్పణమిహనిగద్యతే- బ్రహ్మణిగాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానం ఫలాయోపదిశ్యతఇత్యర్థః. సమ్భవతిచ * పాదోఽస్యసర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివీతి చతుష్పదో బ్రహ్మణశ్చతుష్పదయాగాయత్ర్యాసాదృశ్యమ్. చతుష్పదాచగాయత్రీక్వచిద్దృశ్యతే-తద్యథా * ఇన్ద్రశ్శచీపతిః । వలేనపీడితః । దుశ్చ్యవనోవృషా । సమిత్సుసాసహిరితి. తథాహ్యన్యత్రాపి సాదృశ్యాచ్ఛన్దోఽభిధాయీశబ్దోఽర్థాన్తరే ప్రయుజ్యమానోదృశ్యతే - యథాసంవర్గవిద్యాయాం * తే వాఏతేపఞ్చాన్యేపఞ్చాన్యేదశసన్తఇత్యారభ్య * సైషావిరాడన్నాదీత్యుచ్యతే ....

త్త్వాచ్ఛన్దః పరత్వప్రతిక్షేపాదపిపూర్వసూత్రోక్తహేతోరేవానుపపత్త్యాతత్ప్రతిక్షేపోపపత్తేః. స్వవాక్యస్థహేతువివక్షా న్యాయ్యేతిచేత్- సత్యం- సతు హేతురనన్తరసూత్రేవివక్షితః మన్త్రవర్ణోక్తపాదవత్త్వం తత్రావివక్షితమితి చేన్న, స్వపక్షసాధనాయతస్యాద్యసూత్రేకణ్ఠోక్తత్వాచ్ఛఙ్కాపరిహారాయ తన్నేత్యత్ర తస్యైవాభిప్రేతత్వాశ్రయణోపపత్తేః- క్వచిదుక్తస్యహ్యన్యత్రోపజీవ్యత్వంన్యాయ్యం- అన్యత్రానుక్తస్యచక్వచిదుక్తిరపేక్షితా - సాచేత్సిద్ధ్యతి-తదనుగుణోనిర్వాహోన్యాయ్యః——ఏవంఛన్దఃపరత్వేఽనుపపన్నేసతి తస్యవాక్యస్యకోఽర్థఇత్యత్రాహ (అపిత్వితి) చేతోఽర్పణశబ్దం నిగమశబ్దంచ వివృణ్వన్నస్మిన్నర్థమిత్యాకాఙ్క్షాంచపూరయతి (బ్రహ్మణీతి) అనుసన్ధానోపదేశశబ్దాభ్యాంచేతోఽర్పణనిగమశబ్దౌ వివృతౌ- కేనాకారేణ సాదృశ్యమిత్యత్రాహ (సమ్భవతిచేతి) గాయత్రీసాదృశ్యంచతుష్పాత్త్వలక్షణమ్. చతుష్పాత్త్వమేవానుసన్ధేయం. నన్విహ నానుసన్ధేయత్వం ఫలంచశ్రూయతే. న- * పూర్ణామప్రవర్తినీంశ్రియంలభతేయఏవంవేదేతిశ్రవణాత్. పూర్ణత్వం- అపరిచ్ఛిన్నత్వం. అప్రవర్తిత్వం, అచలత్వంస్థిరత్వం అనన్తస్థిరాచశ్రీఃముక్త్యైశ్వర్యం. ననుహార్దాకాశవిశిష్టపరమాత్మోపాసనఫలంహి తచ్ఛ్రూయతే * యద్వైతద్బ్రహ్మేతి ఇదంవావతద్యోఽయంబహిర్ధాపురుషాదాకాశఃయోవైసబహిర్ధాపురుషాదాకాశోఽయంవావసఃయోఽయమన్తః పురుషఆకాశోయోవైసోఽన్తః పురుషఆకాశోఽయంవావసఃయోఽయమన్తర్హృదయఆకాశస్తదేతత్పూర్ణమప్రవర్తీతిహి శ్రూయతే- అతోనగాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానఫలమిదమితి- ఉచ్యతే- స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నత్వేఽపి బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నైకపహార్దశ్చతుష్పాత్త్వోపదేశస్యోపాసనార్థత్వాభావేవైయర్థ్యాత్. ప్రకరణాన్తరస్యఫలాన్తరావిధానాచ్చ, గాయత్రీసాదృశ్యరూపస్య చతుష్పాత్త్వస్యానుసన్ధేయతా ప్రతీయతే. తత్రభూతపృథివీశరీరహృదయైశ్చతుష్పాత్త్వేఽభిహితే బ్రహ్మణోఽపూర్ణత్వాస్థిరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థంపూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వ గుణకతయైవ చతుష్పాద్బ్రహ్మణఉపాసనంవిధీయతఇతి * త్రిపదాగాయత్రీతిహిశ్రుతిః- తత్కథంచతుష్పాత్త్వమిత్యత్రాహ (చతుష్పదాచేతి) గాయత్రీశబ్దస్యముఖ్యార్థావినాశాకథమితిశఙ్కాయాం * తథాహి దర్శనమితిసూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టే (తథాహ్యన్యత్రాపీత్యాదినా) వాయ్వగ్నిసూర్యచన్ద్రసలిలాని ప్రాణవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసిచదశసంఖ్యత్వాద్విరాట్. సదృశేసదృశాన్తరవాచిశబ్దప్రయోగశ్శ్రుతిసమాధిరిత్యర్థః- అన్నాత్ - అన్నంచతదత్తిచేత్యన్నాత్. ననుజ్యోతిర్వాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావాత్ ఆద్యంసూత్రంతస్య పరమాత్మపరత్వ సమర్థనార్థమితి సప్రయోజనమ్. ద్వితీయంతుకిమర్థం ఛన్దోమాత్రప్రసిద్ధస్యాపి గాయత్రీశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణ సర్వాత్మకత్వలిఙ్గబలాత్ పరమాత్మవిషయత్వం హ్యాకాశాధికరణన్యాయేనసిద్ధమ్- ఉచ్యతే- గాయత్రీశబ్దస్య స్వార్థప్రహాణేన బ్రహ్మపరత్వేచతుష్పాత్త్వమవివక్షితంస్యాత్- తచ్చోపదిశ్యతే. గాయత్ర్యవచ్ఛిన్న బ్రహ్మపరత్వే సర్వాత్మకత్వమనుపపన్నం. గాయత్ర్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వోక్తిఃస్తుతిరితిచేత్- తర్హిగాయత్ర్యాఏవస్తుతిస్సర్వాత్మకత్వోక్తిరితివరమిత్యధికాశఙ్కా పరిహారపరం సూత్రం. గాయత్రీశబ్దస్య తత్సదృశబ్రహ్మపరత్వాచ్చతుష్పాత్త్వసర్వాత్మకత్వోపపత్తిరితిపరిహారః ....

ఇతశ్చ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే.

౨౭॥ సూ. ——— భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్ ——— భూతపృథివీశరీర హృదయాని నిర్దిశ్య * సైషా చతుష్పదేతి వ్యపదేశో బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీశబ్దాభిధేయ ఉపపద్యతే.

ఉపక్రమస్థగాయత్రీశబ్దానురోధేన మన్త్రగతసర్వాత్మకత్వమస్వారస్యేన నిర్వాహ్యం- న తు సర్వాత్మకత్వానురోధేనోపక్రమస్థగాయత్రీపదాస్వారస్యం న్యాయ్యమితి శఙ్కాయాముపక్రమ ఏవ గాయత్రీపరత్వే స్వారస్యహానిరుచ్యతే.

౨౭॥ సూ. ——— భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్ ——— పూర్వస్మిన్ సూత్రే * పాదోస్యేతి మన్త్రోక్తసర్వాత్మకత్వానుపపత్తిరుక్తా- అత్ర తు * గాయత్రీ వా ఇత్యాది బ్రాహ్మణోక్తచతుష్పాత్త్వానుపపత్తిరుచ్యతే. భూతం- ఆత్మవర్గః. పృథివీ- అయం లోకః కర్మార్జనభోగస్థానం. తదుపకరణం శరీరం. హృదయం- ఆత్మనః స్థిత్యనుగుణః ప్రదేశవిశేషః. ఏవముపక్రమస్యైవ పరమాత్మపరత్వం దర్శితమ్—— యాదవప్రకాశైస్త్విదం సూత్రం * పాదోస్యేతి మన్త్రవర్ణోక్తభూతాదిపాదానుపపత్త్యా బ్రహ్మప్రతిపాదనసమర్థనపరం వ్యాఖ్యాతమ్ * గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమిత్యాది బ్రాహ్మణం న చతుష్పాత్త్వపరమ్- కింతు సర్వభూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణరూపవిధాషట్కపరం * సైషా చతుష్పదా షడ్విధేతి వాక్యం చ షాడ్విధ్యానువాదేన చతుష్పాత్త్వవిధానపరం. చతుష్పాత్త్వం చ * పాదోస్యేతి మన్త్రవర్ణప్రతిపాద్యం. తత్ర చేతనాచేతనరూపనిఖిలవికారాత్మా ప్రథమః పాదః * త్రిపాదస్యామృతం దివీతి వాఙ్మయప్రాణమయమనోమయాత్మానస్త్రయః పాదా ఉచ్యన్త ఇతి ప్రతిపాదితమ్. తదనుపపన్నం. కథం- ఉచ్యతే తత్ర మన్త్రవర్ణోక్తచతుష్పాత్త్వపరత్వాదపి బ్రాహ్మణోక్తార్థవిషయత్వోపపత్తిః పూర్వమేవ దర్శితా. కించ- ప్రాథమికగాయత్రీవాక్యానురోధేన పశ్చాదుదాహృతమన్త్రవర్ణో నేయ ఇతి శఙ్కా తావదవతరతి- సా చ మన్త్రవర్ణోక్తార్థస్య హేతుతయోపన్యాసే వ్యవతిష్ఠతే. ఉపక్రమస్థగాయత్రీవాక్యస్యైవ పరమాత్మసాధకహేతుప్రదర్శనేన తు నివర్తతే. స తు హేతుస్సూత్రే నేత్యనేనాభిప్రేత ఇతి చేత్. న శఙ్కాయాః పరిహారస్య చోత్సూత్రత్వాదపి శఙ్కామాత్రస్యోత్సూత్ర(త్వ)స్య శబ్దాదేవ పరిహారసిద్ధ్యనుగుణనిర్వాహస్య న్యాయ్యత్వాత్ * గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమిత్యాదివాక్యస్య షాడ్విధ్యపరత్వమప్యయుక్తం * సైషా చతుష్పదా షడ్విధేతి నిగమనవాక్యస్య స్వరసతశ్చతుష్పాత్త్వషాడ్విధ్యనిగమనపరత్వప్రతీతేః. నను సర్వభూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణాఖ్యపదార్థషట్కప్రతిపాదనాత్ స్వారస్యభఙ్గేనాపి షాడ్విధ్యనిగమనపరత్వమాస్థేయమితి చేన్న- వాక్ప్రాణయోర్గానత్రాణాదివదన్యార్థముక్తతయా భూతపృథివ్యాదివత్ ప్రాధాన్యతః ప్రతిపాద్యత్వాభావేన పదార్థషట్కాసిద్ధేః, బ్రహ్మణో గానత్రాణాభ్యాం గాయత్రీశబ్దవాచ్యత్వోపపాదనాయ వాక్ప్రస్తుతా- శరీరస్య ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వోపపాదనాయ ప్రాణప్రసఙ్గః. తథాహి- గాయత్రీ వా ఇదం సర్వం భూతమితి గాయత్రీశబ్దశ్చతుష్పాద్బ్రహ్మపరః సర్వభూతశబ్ద ఆత్మపరః ఆత్మవర్గస్య తత్త్వాదత్వం సామానాధికరణ్యేనోక్తం తస్యైవ బ్రహ్మణో గానత్రాణాదిభిః షాడ్విధ్యం చ వివక్షుః శ్రుతిర్గానత్రాణోపపాదనాయ వాగ్రూపత్వమాహ వాగ్వై గాయత్రీతి గాయత్రీశబ్దవాచ్యం చతుష్పాద్బ్రహ్మ వాగ్రూపవిశిష్టమిత్యర్థః * రసోహమప్సు కౌన్తేయేత్యారభ్యోచ్యతే * శబ్దః ఖే పౌరుషం నృష్వితి- తథా భగవత్పరాశరవచనం * శబ్దమూర్తిధరస్యైతద్రూపం విష్ణోర్మహాత్మన ఇతి. తతః కిం వివక్షితషాడ్విధ్యస్యేత్యత్రాహ వాగ్వా ఇదం సర్వం భూతం గాయతి చ త్రాయతే చేతి- వాగ్విశిష్టం పరం బ్రహ్మ సర్వం భూతం గాయతి- అభిధత్తే హితాహితవిధినిషేధముఖేన త్రాయతే చేత్యర్థః. ఏవమేకః పాదో గానత్రాణరూపవిధాద్వయం చోక్తం. తదనువాదపూర్వకం ద్వితీయం పాదం సామానాధికరణ్యేనాహ యా వై గాయత్రీ ఇయం వావ సా యేయం పృథివీతి- ఉక్తాకారవిశిష్టప్రకృతధర్మిపరామర్శాయ తచ్ఛబ్దౌ, యా- సర్వభూతరూపా పై

కపాదో గాయత్రీ- గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మైతదేవపృథివీత్యర్థః- కథంపృథివ్యా బ్రహ్మాత్మకత్వమిత్యత్రాహ అస్యాం హీతి- బ్రహ్మాత్మకత్వాదేవహిసర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వం- నహికేవలపృథివ్యాః సర్వభూతధారణశక్తిరిత్యర్థః ప్రతిష్ఠాత్వం చ నియతమిత్యాహ ఏతామేవనాతిశీయత ఇతి- పృథివీంభూతజాతంనాతివర్తతే- కర్మవశ్యాత్మనాంనియమేన ప్రతిష్ఠాత్వాదనకృత్యతిక్రమణాత్యర్థః- పృథివీమయబ్రహ్మాణ్డోదరేహి కర్మభోక్తృవర్గః పరివర్తతే. ఏవంద్వితీయః పాదో భూతప్రతిష్ఠాత్వ తదనతివర్తృత్వరూపంవిధాద్వయంచోక్తమ్. అథతృతీయంపాదమాహ [యా వై సా పృథివీ ఇయం వావ సా యదిదమస్మిన్పురుషే శరీరమితి- పురుషశబ్దః శరీరవిశిష్టజీవపరః- పృథివీరూపపాదవిశిష్టాయా సా గాయత్రీ - గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ సా శరీరం- శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టేత్యర్థః. భూతపృథివ్యోర్గాయత్రీసామానాధికరణ్యేన నిర్దిష్టతయా పృథివీశబ్దస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన తదుపస్థాపనక్షమత్వాద్గర్భప్రాయన్యాయేనాత్రాపి పాదాన్తరస్య తత్సామానాధికరణ్యేన నిర్దిష్టత్వం యుక్తత్వాచ్ఛరీరస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వ తదనతివర్తృత్వాభ్యాముపపాదయతి అస్మిన్హి మే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః ఏతదేవ నాతిశీయన్త ఇతి. చతుర్థం పాదమాహ యద్వై తత్పురుషే శరీరమిదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే హృదయమితి- శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టం యద్గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ తదేవ హృదయమిత్యర్థః. పూర్వవద్బ్రహ్మాత్మకత్వముపపాదయతి అస్మిన్హి మే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః ఏతదేవ నాతిశీయన్త ఇతి. ప్రాణాః- ప్రాణాపానాదయః. ఇన్ద్రియాణి వా. తేషాం హృదయసంబన్ధినాడీద్వారా హృదయప్రతిష్ఠితత్వమ్. ప్రాణశబ్దస్య జీవపరత్వం కేచిదాహుః, తదయుక్తం భూతప్రాణశబ్దయోరర్థవైషమ్యాభావేన తదభిమతషాడ్విధ్యాసిద్ధేః. భూతపృథివీశరీరహృదయవాక్ప్రాణైర్హి తే షాడ్విధ్యం వదన్తి. ఏవం తృతీయచతుర్థపాదౌ ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వ తదనతివర్తృత్వరూపం విధాద్వయంచోక్తమ్. ఏవముక్తం చతుష్పాత్త్వం షాడ్విధ్యం చ నిగమయతి సైషా చతుష్పదా షడ్విధా గాయత్రీతి. నన్వేవం తర్హి బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నత్వం స్యాదితి శఙ్కాయాముక్తస్య మహిమ్న ఏతావత్త్వప్రతిక్షేపికామృచముదాహరతి తదేతదితి. బ్రహ్మాభిప్రాయేణ నపుంసకత్వం. తదేతత్- చతుష్పాత్ షడ్విధం చ బ్రహ్మేత్యర్థః * స భూమిం విశ్వతో వృత్వాత్యతిష్ఠద్దశాఙ్గులమ్ * ఏతావానస్య మహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుష ఇతి హి పురుషసూక్తే శ్రూయతే, ఇహ చ పృథివ్యాం భూతశరీరహృదయాన్యన్తర్గతాని- అతః * తావానస్య మహిమేత్యనేన పృథివీతదన్తర్గతపదార్థైశ్చతుష్పాత్త్వరూపమహిమానువాదః. తావత్త్వం ప్రతిషేధతి అతో జ్యాయానితి- పాదోఽస్యేతి- ఇహోక్తం పాదచతుష్టయమేకపాదస్థానీయం- అతోఽతిరిక్తాస్త్రిపాద్విభూతయః, తస్మాదతో జ్యాయానిత్యుపపన్నమిత్యర్థః. ఏవమస్యాబుధః పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యావాసార్థత్వముక్తం- అనన్తరమపి * పూర్ణమదః పూర్ణమిదం పూర్ణాత్పూర్ణముదచ్యతే * ఇతి పూర్ణమపరివర్తిపూర్ణామప్రవర్తినీం శ్రియం లభతే య ఏవం వేదేతి పూర్ణత్వాదిగుణకతయోపాసనవిధానాత్. నన్వేవం సతి బ్రాహ్మణోక్తచతుష్పాత్త్వవిషయత్వాభావేన బ్రాహ్మణస్య బుధశ్చైకార్థ్యం న సిధ్యేత్. న- ఉభయోర్బ్రహ్మవిషయత్వాత్ యదీయమృగుక్తచతుష్పాత్త్వవిషయా న భవతి- తర్హి కిమర్థం తదుదాహరణం. పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యావాసార్థమిత్యుక్తం. తథా సత్యేవార్థవత్త్వం- నహ్యుక్తమాత్రజ్ఞాపనే ప్రయోజనం న చేయమృక్ పూర్వోక్తవివరణరూపా దృశ్యతే. కించ- బుధశ్చతుష్పాత్త్వాన్తరపరత్వం పక్షేఽప్యవర్జనీయం జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయోపలక్షితం బాహ్యశారీరహార్దరూపేణ త్రిధా విభక్తకార్యాకాశోపలక్షితం వా కారణస్వరూపం త్రిపాదుచ్యతే ఇతి హి తత్కృతయోజనా. తత్ర కథం సర్వభూతైర్జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయత్రివిధాకాశోపలక్షితరూపేణ చతుష్పాత్త్వం. భూతపృథివీశరీరహృదయైశ్చతుష్పాత్త్వం చైకరూపం భవతి - చతుష్పాత్త్వం హి బహువిధం శ్రూయతే * చతుష్పాద్బ్రహ్మ వాక్పాదః ప్రాణః పాదశ్చక్షుః పాదః శ్రోత్రం పాద ఇతి- తథా * అగ్నిః పాదో వాయుః పాద ఆదిత్యః పాదో దిశః పాద ఇతి చ. ఏవం జ్ఞాతమాత్రజ్ఞాపనే ప్రయోజనాభావాత్, పురుషసూక్తప్రక్రియానుగుణ్యాత్, (త్ర)దనన్తరవాక్యానుగుణ్యాత్-బ్ర

హ్మణోఽపి వివిధచతుష్పాత్త్వసంభవాచ్చ చతుష్పాత్త్వభేదస్య పరపక్షేప్యవర్జనీయత్వాచ్చ యథోక్త ఏవాస్యా ఋచోఽర్థః అథ చతుర్థపాదత్వేనోక్తహృదయస్థాకాశస్య మహత్త్వం వక్తుం బాహ్యాకాశస్య బ్రహ్మతుల్యత్వం సామానాధికరణ్యే నాహ యద్వై తద్బ్రహ్మేతీదం వావ తద్యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశ ఇతి- ఆకాశస్స్వకార్యవ్యాపిత్వామూర్తత్వాచలత్వాదిభిః బ్రహ్మతుల్య ఇత్యర్థః; అయం వావ స యోఽయమన్తః పురుష ఆకాశః అయం వావ స యోఽయమన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇతి నిర్దేశోఽర్థైక్యాభిప్రాయః. ఏవం హార్దాకాశమాహాత్మ్యేన హృదయం స్తుతం భవతి. ఏవం చతుష్పదః షడ్విధస్య బ్రహ్మణః ప్రిపద్యాన్తర్భావేన పరిచ్ఛిన్నత్వాస్థిరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం పూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వగుణకతయోపాసనం మోక్షఫలకం విదధాతీతి తదేతదితి; తదేతత్- చతుష్పాత్ షడ్విధమిత్యర్థః. నాత్ర హృదయమాత్రే బ్రహ్మోపాసనవిధిః- సప్తమ్యశ్రవణాత్ అథ బ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వేన ద్వారపోపాసనం విధీయతే తస్య హవా ఏతస్య హృదయస్యేత్యాదినా; తత్ర చ ప్రాణవృత్తివిశేషాప్యాయితచక్షురాద్యనుగ్రాహకా ఆదిత్యాదయ ఉపాస్యాః- న చ హృదయస్యేత్యుక్తత్వాత్ ద్వారపోపాసనం హృదయోపాసనాఙ్గమితి వాచ్యమ్- కిన్తు ప్రకృతచతుష్పాద్బ్రహ్మోపాసనాఙ్గం, హృదయస్యేతి నిర్దేశస్తు చతుర్థపాదత్వేన హృదయస్యావ్యవహితప్రకృతత్వాన్నాడీద్వారా చక్షురాదీనాం తత్సంబన్ధిత్వాచ్చ కృతః- ఏవం గాయత్రీవిద్యాప్రకృతస్య సకలఫలప్రదస్య ద్యుసంబన్ధినః పరస్య జ్యోతిష అభిరూప్యకీర్తిమత్త్వరూపఫలవిశేషార్థం కౌక్షేయజ్యోతీరూపత్వేన ఉపాసనవిధానాయ అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిరిత్యాద్యారభ్యతే, ఏవ వాక్ప్రాణయోరన్యార్థముదాహృతత్వాన్నిగమనవాక్యస్వారస్యాచ్చ భూతపృథివీశరీరహృదయాన్యేవ పాదాః గానత్రాణభూతప్రతిష్ఠాత్వతదనతిశయప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతిశయాః షడ్విధాః, నను * సైషా * ఇత్యాది వాక్యస్య షడ్విధ్యానువాదేన చతుష్పాత్త్వవిధానపరత్వే సతి ఋచశ్చతుష్పాత్త్వాపదేశపరత్వం సిధ్యతి- తతశ్చ * తదేతదృచాభ్యనూక్తమితి ఘటకవాక్యస్వారస్యం భవేదితి చేత్- తదయుక్తం- ప్రథమశ్రుతస్య బ్రాహ్మణవాక్యనిగమనస్య స్వారస్యభఙ్గేన పాశ్చాత్త్యసందంశకవాక్యానురోధానుపపత్తేః అన్యార్థతయా ప్రస్తుతయోర్వాక్ప్రాణయోర్భూతపృథివ్యాదితుల్యతాపరికల్పనస్యోపక్రమస్వారస్యవిరుద్ధత్వాచ్చ- ఋగుపన్యాసస్య ప్రయోజనం తత్రోపపత్తయశ్చ దర్శితాః నహ్యేకరూపమేవ బ్రహ్మణశ్చతుష్పాత్త్వమితి నియన్తుం శక్యమ్- చతుష్పాత్త్వవైవిధ్యస్యాన్యత్రాపి శ్రుతత్వాత్; కిఞ్చ- త్రిపాచ్ఛబ్దనిర్వాహశ్చ నిరూపణీయః. తథాహి- మనోమయవాఙ్మయప్రాణమయాస్త్రయ ఈశ్వరవ్యూహాః- తైత్రిపరిశారమదస్థితం బ్రహ్మత్రిపాదమృతం వివక్షితమిత్యుచ్యతే. తత్ర తావత్ప్రసిద్ధమనోవాక్ప్రాణానామచిద్వికారత్వాన్నేశ్వరవ్యూహత్వమమృతత్వం చ సంభవతి. సప్తాన్నబ్రాహ్మణోక్తానాం మనోవాక్ప్రాణానుగ్రాహకాణామగ్న్యాదిత్యచన్ద్రాణాం చ కర్మవశ్యత్వాత్ సృజ్యత్వాచ్చ నేశ్వరవ్యూహత్వమమృతత్వం చ యుజ్యతే * చన్ద్రమా మనసో జాతః చక్షోః సూర్యో అజాయత । ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ * భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః । భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ * అసౌ యోఽపక్షీయతి అసౌ య ఆపూర్యత ఇతి తేషాం సృజ్యత్వకర్మవశ్యత్వే హి శ్రూయేతే. మనోవాక్ప్రాణశబ్దవాచ్యతయాఽభిమతానాం సత్త్వతమోరజసాం శక్తిరూపాణాం ప్రజ్ఞాశక్తివాక్శక్తిక్రియాశక్తిశబ్దవాచ్యానాం ద్యుపృథివ్యప్శబ్దవాచ్యతయాఽభిమతానాం స్థూలానాం సవికారాణాం సత్త్వతమోరజసాం చాధిష్ఠాతార ఈశ్వరాః త్రయ ఈశ్వరవ్యూహా ఇతి చేత్, తైరపి త్రిపాత్త్వం దుర్వచం- వాఙ్మయప్రాణమయయోర్మనోమయాదుత్పత్త్యభ్యుపగమేన త్రయాణాం నిత్యత్వాయోగేన త్రిపాదమృతమితి నిర్దేశానుపపత్తేః శేషాంశక్తిరూపేణామృతత్వమితి చేత్- శక్తిరూపేణామృతత్వం * పాదోఽస్య సర్వా భూతానీతి పాదత్వేనోక్తానాం సర్వభూతానాం స్వప్రకృతికానామప్యస్తీతి * త్రిపాదస్యామృతం దివీతి వచనవైయర్థ్యం స్యాత్, కిఞ్చ * ఈశ్వరః పర ఆత్మా స్వతపో బ్రహ్మా మనోమయ ఇత్యారభ్య * తస్య ద్వావ్యూహా

కామశరీరః ప్రాణశరీరశ్చ తయోరన్యప్రత్యేకమసంఖ్యాతాః ప్రతిజీవమవస్థితా వ్యూహా ఇత్యుపనిషత్కల్పే భవద్భిరుచ్యతే కిమసంఖ్యయా నామీశ్వరవ్యూహానాం జీవానామివ స్వతఏవస్వరూపగతో భేదః - ఉతాధిష్ఠేయగతభేదఏవేశ్వరవ్యూహభేద ఇత్యుపచారాదుచ్యతే, ప్రథమే జీవబహుత్వేనేశ్వరైకత్వశ్రుతీనాం వైయర్థ్యం- సమష్టేరేకస్య వ్యష్టిభేదస్య చ జీవేశ్వరయోస్తుల్యత్వాత్. శ్రూయతే హి * త్వమేకోఽసి బహూననుప్రవిష్టః * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం * ఏకస్సన్ బహుధా విచారః * ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢః * ఏకో వశీ నిష్క్రియాణాం బహూనాం ఏకం బీజం బహుధా యః కరోతి * ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ * యః పృథివీమన్తరే సంచరన్నిత్యారభ్య బహుష్వవస్థానముక్త్వా * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాది. ద్వితీయే చ పక్షే కిమీశ్వరవ్యూహాధిష్ఠేయా గుణాః- ఉత గుణశక్తయః. ప్రథమే సత్త్వతమోరజసాముత్పత్తేః పూర్వం నిర్గుణానాం తేషామవస్థానవాదో న ఘటతే. ఉక్తం హి తత్త్వవిచారణాయాం భవద్భిః * యస్మాదేషాం ప్రళయకాలే వ్యవస్థాన మామ్నాయతే తస్మాద్గుణోత్పత్తేః ప్రాగప్యేషామవస్థానాన్నిర్గుణా అపి త ఇతి. ద్వితీయే చ గుణప్రళయాత్ప్రాగ్గుణశక్తీనామీశ్వరాధిష్ఠేయత్వం నోపపద్యతే- తాసామధిష్ఠానం హి కార్యాభిముఖీకరణలక్షణం ప్రేరణం - తత్తదానీమస్తి చేదాసర్గకాలాద్గుణానుత్పత్తిరనుపపన్నా. కార్యానుత్పాదన మపీశ్వరాధిష్ఠానాధీనమితి చేత్ - తర్హి పరమాత్మనస్సావశేషగుణశక్తీనాం తదధిష్ఠితత్వాభావాత్కార్యోత్పత్తిప్రసఙ్గః. స్వాపప్రబోధౌ హి ఈశ్వరస్య త్వదభ్యుపగతౌ - అతః కార్యానుత్పాదనస్యేశ్వరాధిష్ఠానానపేక్షత్వేన గుణశక్తీనామధిష్ఠాతృత్వాభావేన వ్యూహభేదాభావాద్గుణోత్పత్తేః ప్రాక్ నిర్గుణత్వేన త్రియాణాం వ్యూహానాం కంచిత్కాలమవస్థానమయుక్తమ్. అధిష్ఠేయభేదమనపేక్ష్య స్వత ఏవ భేదశ్చేత్ - త్రిత్వస్యానాదిత్వాన్ననామయాదితరయోరుత్పత్తిరనుపపన్నా కించ- త్రిస్వపి ఈశ్వరవ్యష్టిషు కిం ప్రమాణమ్ * ఏతస్మాజ్జాయతే యమాత్మా వాఙ్మయో మనోమయః ప్రాణమయ ఇతి శ్రుతిరితి చేత్ న - జీవస్య మనోవాక్ప్రాణోపకరణత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్తస్యాః- తథా హి * యత్సప్తాన్నాని మేధయా తపసాజనయత్పితేతి పరమాత్మనస్సంకల్పాత్ప్రాణినాముపజీవ్యత్వాదన్నశబ్దవాచ్యానాం సప్తానాముత్పత్తిముక్త్వా తత్ర ప్రసిద్ధాన్నం దర్శపూర్ణమాసౌ పయశ్చేత్యన్నచతుష్టయస్య మానుషదేవతిర్యక్షు వినియోగముక్త్వా * త్రీణ్యాత్మనేఽకురుతేత్యవశిష్టాన్నత్రయస్య సర్వవిధప్రవృత్తిహేతుత్వాత్, సామాన్యేన సర్వభోక్తృవర్గశేషమకరోదిత్యుక్త్వా * అన్యత్రమనా అభూవం నాదర్శమన్యత్రమనా అభూవం నాశ్రౌషం కామస్సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవేతి ప్రసిద్ధం మన ఏవ ప్రతిపాదితమ్. కామాదీనాం మనఃకార్యత్వాత్సామానాధికరణ్యం * యః కశ్చ శబ్దో వాగేవ సేతి సామానాధికరణ్యమపి శబ్దస్య వాగిన్ద్రియాధీనోచ్చారణత్వనిబన్ధనం. అతశ్శబ్దోచ్చారణకారణం ప్రసిద్ధవాగిన్ద్రియమేవేత్యుక్తం * ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానస్సమాన ఇత్యేతత్సర్వం ప్రాణ ఏవేతి పఞ్చవృత్తిః ప్రాణ ఏవ స్పష్టమభిహితః * ఏతన్మయ ఇత్యేతచ్ఛబ్దశ్చ ప్రకృతమనోవాక్ప్రాణపరః * అయమాత్మేత్యయం శబ్దవిశేషిత ఆత్మా చ ప్రసిద్ధో జీవః, నతు పరమప్రకృతః పరమాత్మా తస్య జీవస్య త్రివిధోపకరణవత్త్వమేతన్మయ ఇతి ప్రతిపాదితమ్. పశ్చాత్ * త్రయో లోకా ఏత ఏవేత్యాదినా తేషాం ప్రశంసా కృతా * యత్కించ విజ్ఞాతం వాచస్తద్రూపం వాగ్ఘి విజ్ఞాతా వాగేనం తద్భూత్వాఽవతీతి- యద్వా ఏవ వ్యవహారాద్విజ్ఞాతం తత్సర్వం వాచో రూపం- అవచ్ఛేదకం. వాగ్విజ్ఞాతా- విజ్ఞాయమానం సర్వం వాగధీనం. ఉపచారాత్సామానాధికరణ్యమ్ వాగేవైనం తద్భూత్వాఽవతి- యద్వాచా విజ్ఞాతం వస్తు పురుషస్యోపకరోతి- తద్భూత్వా తత్స్వరూపేణ వాగేవోపకరోతీత్యర్థః * విజిజ్ఞాస్యమితి- చిన్తనీయం. పూర్వవద్యోజనా. యచ్చిన్తితం దేవతాదికం ఉపకరోతి- తద్భూత్వా మన ఏవోపకరోతీత్యర్థః * అవిజ్ఞాతమితి - పూర్వవద్యోజనా పూర్వసుకృతవశాదచిన్తితం యదుపకరోతి- తద్భూత్వా ప్రాణ ఉపకరోతీత్యర్థః

ఏవం ప్రాణస్య త్రయాణామధిష్ఠానాని అధిష్ఠాతౄంశ్చ దర్శయతి * తస్యైవాచ ఇత్యాదినా- వాచః వాగిన్ద్రియస్య పృథివీ శరీరం- ఆయతనం. జిహ్వాగోళకస్థం పార్థివాంశమాశ్రిత్య వాగిన్ద్రియం తిష్ఠతీత్యర్థః * జ్యోతీరూపమయమగ్నిః- జ్యోతిర్మయమధిష్ఠాతృదేవతాస్వరూపమగ్నిరిత్యర్థః * యావతీ వాక్ తావతీ పృథివీ తావానయమగ్నిరితి. యత్ర యత్ర వాగిన్ద్రియం తత్ర తత్ర తదధిష్ఠానతయా పృథివ్యస్తి, అధిష్ఠాతృతయాఽగ్నిరప్యస్తీత్యర్థః * అథైతస్య మనసో ద్యౌశ్శరీరమితి- ఇహ ద్యుశబ్ద ఆకాశమాత్రపరః- న తు లోకవిశేషపరః-(కుతః) అనుపపత్తేః. న హి స్వర్గలోక ఏవ మనసోఽధిష్ఠానం- మనుష్యాణామమనస్కత్వప్రసఙ్గాత్. ద్యుశబ్దో హి లోకవిశేషేణ భోమాత్రే చ వర్తతే * సురలోకో ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియాం * ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియామభ్రం వ్యోమ పుష్కరమమ్బరమితి హి నామానుశాసనమ్. అత ఆకాశమాత్రవివక్షా. తత్రాపి సామర్థ్యాత్ హృదయాకాశే పర్యవస్యతి. హృదయచ్ఛిద్రరూపాకాశ ఆయతనమిత్యర్థః * జ్యోతీరూపమిత్యాదెః పూర్వవత్ - తౌ- అగ్న్యాదిత్యౌ మిథునం సమైతాం- మిథునీభావమగచ్ఛతాం. తతః ప్రాణోఽజాయత - అయమస్యాభిప్రాయః- ఆదిత్యాధిష్ఠేయమనః పూర్వికా అగ్న్యధిష్ఠేయవాక్ప్రవృత్తిః - తదుభయపూర్వికా పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీనా శరీరప్రవృత్తిరితి. ప్రాణస్యాసపత్నత్వం- చక్షురాదిషు స్వసదృశస్వప్రతిస్పర్ధివిరహితత్వం * అథైతస్య ప్రాణస్యాపశ్శరీరమితి * ప్రాణా వా ఆప ఇతి శ్రుతిః * పానీయం ప్రాణినాం ప్రాణాః విశ్వమేవ చ తన్మయమిత్యాయుర్వేదవిదః- అతః ప్రాణస్య ఆప ఆయతనం * జ్యోతీరూపమిత్యాది పూర్వవత్ మనః ప్రాణయోరభిమాని దేవతాన్తరశ్రవణాపి శ్రుతిత్వావిశేషాదేవమపి సంభవతీత్యభ్యుపగన్తవ్యం. ఆనన్త్యం ప్రతిశరీరం మనఆదివ్యష్టిభేదాత్ * స ఏష సంవత్సర ఇత్యాదినా * చన్ద్రమాష్షోడశకలః పఞ్చదశకళాస్స్వయం... ప్రకారేణ సర్వర్తుప్రవర్తకతయా సంవత్సరసంజ్ఞస్య రాత్ర్యహ్నోః ఉపచయాపచయాన్విత కలామయస్య ప్రాణాధిదైవస్య చన్ద్రస్య ప్రజారక్షకత్వం * సౌమ్యో వై దేవతయా పురుష ఇతి ప్రక్రియయా పురుషస్య చన్ద్రాధీనత్వం, తద్వేదనఫలం చోక్తం, పశ్చాన్మనో వాక్ప్రాణానాం వ్యాపారస్య పరలోకేఽభ్యధికత్వం వక్తుం * అథ త్రయో లోకా ఇత్యాదినా లోకత్రయం ప్రస్తుత్య పుత్రే విన్యస్తభారస్య తన్ముఖేనైహలౌకికార్థప్రాప్తిం, కేవలకర్మణాన్తరిక్షప్రాప్తిం, కామ్యవిద్యావిశేషేణ దేవలోకప్రాప్తిం, చాభిధాయ ప్రైష్యతో మనుష్యస్యాధ్యయనయజ్ఞాదికం శ్రేయస్సర్వం పుత్రేణ సంపాద్యమితి తస్మిన్నిహితభరత్వముక్త్వా * అయం యద్దైవం విధస్మాల్లోకాత్ప్రైత్యథైభిరేవ ప్రాణైస్సహ పుత్రమావిశతీత్యుక్తం - పుత్రో భూత్వా యజ్ఞాదికమయమేవ కరోతి, పుత్రకృతం సర్వం పరలోకగతస్య పితుస్స్వానుష్ఠితసుకృతవదుపకారకం భవతీత్యర్థః * అథైనమేతే దేవాః ప్రాణా అమృతా ఆవిశన్తీతి- ఏవం పుత్రే నిక్షిప్తభరం పరలోకగతం పుణ్యకర్మాణం పురుషం దేవాః ప్రాణశబ్దవాచ్యాః మనఆదయ ఆవిశన్తీత్యర్థః. తదేవ ప్రపఞ్చయతి * పృథివ్యై చైనమిత్యాదినా - శాపానుగ్రహసమర్థా వాగ్దైవీ వాక్. అమోఘసంకల్పమానం దైవం కారణం మనో దైవం మనః. అప్రతిహతగగనగమనాదివ్యాపారహేతుః ప్రాణో దైవః ప్రాణః. ఏతే పృథివీద్యుసలిలరూపాధిష్ఠానేభ్యోఽగ్న్యాదిత్యచన్ద్రరూపాధిష్ఠాతృదేవతాభ్యశ్చాస్య సంభవన్తి, దేవతాప్రసాదాదేవాస్య మనోవాక్ప్రాణా ఏవం విధా భవన్తీత్యర్థః. ఏవం జీవోపకరణానాం తేషాం పరలోకే శక్త్యతిశయముక్త్వా * స ఏవంవిత్సర్వేషాం భూతానామాత్మా భవతీతి- వాగిన్ద్రియాది దేవతావిజ్ఞానప్రకర్షేణాస్య సర్వభూతాన్తర్యామిజ్ఞానసామర్థ్యమ్. తస్య దుఃఖాసంస్పర్శం చాభిధాయోపసంహృతమ్. అత్ర ద్యుపృథివ్యప్శబ్దానాం మనోవాక్ప్రాణశబ్దానాం చ సత్త్వతమోరజోవాచిత్వాభావాత్, ప్రజ్ఞాశక్తివాక్శక్తిక్రియాశక్తివాచిత్వాభావాచ్చ, తదధిష్ఠాతృశ్వరవ్యూహప్రతిపాదనమనుపపన్నమ్. శబ్దస్వారస్యాభావేఽప్యర్థానుపపత్త్యా తాదృగర్థపరత్వమాశ్రయణీయమితి చేత్- కాప్యనత్రానుపపత్తిః * యావతీ వాక్ తావతీ పృథివీత్యాదివాక్యైః పృథివ్యాదీనాం వ్యాప్త్యవగమాత్ ప్రసిద్ధపృథివ్యాది

పరత్వమనుపపన్నమితిచేన్న - వాగిన్ద్రియాదిభిస్తదధిష్ఠాననభూతానాం పృథివ్యాదీనాంతుల్యదేశత్వమాత్రప్రతిపాదనాత్. ఇన్ద్రియసమష్టేరపిహినవ్యాప్తిమత్త్వం-కార్యాణాంతత్త్వానాం దశగుణకారణపరిచ్ఛిన్నత్వేనేన్ద్రియసమష్టేరహఙ్కారతత్త్వపరిచ్ఛిన్నత్వాత్, ననుతలవకారిణాంప్రతౌ * నాసదాసీన్నోసదాసీత్తదానీంనాసీద్రజోనోవ్యోమాపరోయత్ కిమావరీవః కుహకస్యశర్మన్ అమ్భఃకిమాసీద్గహనంగభీరంఇతితస్మిన్నసతిసతి నకస్మింశ్చనసత్యన్నేజ్యోతిష్ఠమదప్లనతసత్యంజ్యోతిష్మదుదప్లవతతపో జ్యోతిష్మదుదప్లనతతద్యదృతమితివాక్యసయత్సత్యమితిప్రాణస్యయత్తపఇతిమనసస్తత్రైషామన్నమేవజ్యోతిరాసీత్తాన్యేకమభవంస్తదేకం భూత్వాఽన్నేనజ్యోతిషాప్యాయితతద్యథామధ్యష్ఠీలావాసావసిక్తాహ్యానవృత్తిర్నైవనతద్దైక్షతహన్తప్రాణాకరవాఇత్యాదినా తేషామృతసత్యతపఃశబ్దవాచ్యానాంవాక్ప్రాణమనసాంప్రళయేవ్యవస్థానాత్ సత్త్వాద్యధిష్ఠాతారఈశ్వరవ్యూహాఏవమనఆదిశబ్దవాచ్యాఇతిచేన్నఅస్యాంశ్రుతౌప్రళయేవ్యవస్థానాప్రతీతేః. ఉదప్లవతేతిహిశ్రూయతే. ఉత్ప్లవనంచనస్థితిః, కింతూద్గమనమ్. తేనోత్పత్తిరేవావగమ్యతే-యథాబ్ధేస్తరంగోద్గమఇతి, కారణాత్కార్యోదయఇతిచ, నహ్యుద్గమనాదిశబ్దైః క్వచిదప్యవస్థానంప్రతీయతే- అత్రప్రసిద్ధవాగాద్యుత్పత్తౌ ప్రతిపాద్యమానాయామాఖ్యాతపదానాం కారకపదానాంచస్వరసతాస్యాత్. ఇతరథాఽస్వారస్యమేవ * తేషామన్నమేవజ్యోతిరాసీదిత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దఓజశ్శబ్దవత్ ప్రవృత్తిసామర్థ్యపరః. త్రివిధకరణానామన్నమేవ ప్రవృత్తిసామర్థ్యహేతురిత్యర్థః * తాన్యేకమభవన్నితి - ఏకకార్యోత్పత్తిం ప్రత్యైకసామగ్ర్యత్వమభజన్నిత్యర్థః. కరణత్రయేణాపిహియజ్ఞాదికర్మనిష్పత్తిః. అనన్తరం * తదైక్షతేతి తచ్ఛబ్దస్సృష్టిప్రతిపాదనాక్షిప్తకారణబ్రహ్మపరః- ఏవంప్రళయదశాయామవ్యవస్థానశ్రవణాభావాదభావాత్ మనఆదిశబ్దానేశ్వరవ్యూహపరాః. యత ఏవంతస్మాత్ సప్తాన్నసృష్టౌ * తౌమిథునంసమేతాంతతః ప్రాణోఽజాయతసఇన్ద్రఃసఏషాసపత్నఇతివాఙ్మయవ్యూహపత్నీకాన్మనోమయాదీశ్వరాత్ ప్రాణమయవ్యూహోత్పత్తిరుచ్యతఇతిచానుపపన్నమ్. ననుబృహదారణ్యకఏవషష్ఠాధ్యాయే * ఇన్ధోహవైనామైషయోఽయం దక్షిణేఽక్షన్ పురుషస్తంవా ఏతమిన్ధం సన్తమిన్ద్రఇత్యాచక్షతే పరోక్షేణ పరోక్షప్రియాఇవహిదేవాః ప్రత్యక్షద్విషః అథైతద్వామేఽక్షణిపురుషరూపమేషాస్యపత్నీవిరాట్తయోరేషసంస్తావోయఏషోఽన్తర్హృదయఆకాశఇత్యత్ర దక్షిణాక్షిప్రతిష్ఠితస్య పురుషస్యవామాక్షిగతం పురుషరూపంపత్నీత్వేనోచ్యతే, అతోత్రవాఙ్మయపత్నీకోమనోమయః ప్రతిపాదితఇతి న- * తతఃప్రాణోజాయతసఇన్ద్రఇతి మిథునోత్పన్నస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యత్వావగమాత్. ఇహచపత్నీవతః పురుషస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యత్వావగమాచ్చ తతశ్చేన్ద్రశబ్దవాచ్యప్రాణమయస్య వాఙ్మయీపత్నీ ప్రసజేత్ - నతుమనోమయస్య,మనోమయస్యవాఙ్మయపత్నీకత్వం ప్రాణమయస్య తదుత్పన్నత్వమపిహిభవదభిమతమ్. తస్మాదత్రాయమర్థః- దక్షిణాక్షిస్థః పురుషోత్తమః * యఏషఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషోయశ్చాయందక్షిణేఽక్షన్నితిదక్షిణాక్షిస్థస్యాదిత్యాన్తరవస్థితత్వశ్రవణాత్తస్యచపుణ్డరీకాక్షత్వాత్ * ఇన్ద్రంమిత్రంవరుణమగ్నిమాహుః * ఇన్ద్రోమాయాభిఃపురురూపఇత్యాదిషు పరమపురుషస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యత్వంప్రసిద్ధమ్. వామాక్షిస్థాతత్పత్నీసాక్షాల్లక్ష్మీరేవ - ఇన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య పత్నీత్వేన ప్రతీతేః, తైత్తిరీయకేచరాడసిబృహతీశ్రీరసీన్ద్రపత్నీధర్మపత్నీతీన్ద్రపత్న్యాః శ్రీశబ్దవాచ్యత్వావగమాత్, కించ- హృదయగుహాయామవస్థానమనయోరిహశ్రూయతే * తయోరేషసంస్తావోయఏషోఽన్తర్హృదయఆకాశఇతి, సంస్తావః, అధికరణేఘఞ్- సంస్తావః, స్థానం- సంస్తవః- పరిచయః- సహవాసః * పద్మకోశప్రతీకాశ మిత్యారభ్య * తస్యాశ్శిఖాయామధ్యేపరమాత్మావ్యవస్థితఇతి నారాయణస్య హృదయస్థితిశ్రవణాదత్రాపిశ్రియః పతిర్నారాయణఏవప్రతిపాదితఇతి వాఙ్మయపత్నీకపురుషప్రతిపాదనమసఙ్గతమ్. తలవకారశ్రుతావపీశ్వరవ్యూహత్రయప్రతిపాదనాభావాత్ అఘమర్షణసూక్తేపి నతత్ప్రతిపాదనమితివాఙ్మయపత్నీకపు

రుష ప్రతిపాదనమసఙ్గతం- అపితు తపశ్శబ్దః పరమాత్మపరః * యస్య జ్ఞానమయంతప ఇతి తపశ్శబ్దస్య జ్ఞానవాచిత్వాత్ పరస్య జ్ఞానగుణసారత్వేన జ్ఞానశబ్దస్యేవ ధర్మిపర్యన్తాభిధానోపపత్తేః, తస్మాదృతశబ్దసత్యశబ్దవాచ్యయోర్యజ్ఞాదికర్మ తదపేక్షిచేతనవర్గయోరుత్పత్తిః వాక్ప్రాణయోరాత్ * తద్యదృతమితి వాక్సా యత్సత్యమితి ప్రాణస్స ఇతి శ్రుతేః, యథార్థ- బుద్ధితం, యథార్థశబ్దః సత్యం- అబాధితోర్థః, నాపూర్వాపేక్షత్వస్నే ఇత్యర్థః అతో మిథః కార్యకారణభావేనావస్థితం వాఙ్మయాదివ్యాహృతిత్రయం నిష్ప్రమాణకం- కిఞ్చ, వాఙ్మయపత్నీకాన్మనోమయాత్ ప్రాణమయోత్పత్తిః కిం ప్రళయదశాయాం మహదాదిసర్గాత్ పూర్వభావినీ- ఉత మహదాదిసర్గానన్తరభావినీ- తత్ర ప్రథమః శిరో నిష్ప్రమాణకత్వాన్నిరస్తం. ద్వితీయేతు బ్రూమః * వాఙ్మయః పృథివీశరీరో లయపరిణామశక్తిమధితిష్ఠతి తమః పృథివీత్యుచ్యతే లయపరిణామశక్తిర్వాగితి మోక్షస్థానమితి చేత్యుక్తముపనిషత్కాలత్వే, తత్రైవ * ప్రాణమయోప్సరీరః క్రియాశక్తిమధితిష్ఠతి రజ ఆప ఇత్యుచ్యన్తే క్రియాశక్తిః ప్రాణ ఇతిచోక్తమ్. యదితమోరజశ్శక్త్యధిష్ఠాతారౌ వాఙ్మయప్రాణమయౌ- తథా వాఙ్మయపత్నీకాన్మనోమయాత్ప్రాణమయోత్పత్తిం వదతా చతుర్ముఖోత్పత్తేః పూర్వమేవ రజస్తమ ఉత్పత్తిరుక్తా స్యాత్. తచ్ఛ్రుతివిరుద్ధం- మహోపనిషది * తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోజాయతేతి బ్రహ్మసృష్టిముక్త్వా * అథ పునరేవ నారాయణః సోన్యం కామం మనసా ధ్యాయీత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్య లలాటాత్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురుషో జాయతేతి రుద్రసృష్టేః పశ్చాత్తనత్వశ్రవణాత్, సుబాలోపనిషది * లలాటాత్క్రోధజో రుద్రో జాయతేతి రుద్రస్య చతుర్ముఖలలాటోత్పన్నత్వశ్రవణాత్, శైలాలిబ్రాహ్మణే రుద్రస్య చతుర్ముఖసృష్టాగ్న్యాదిజీవవదుత్పత్తిశ్రవణాత్, శతపథే చాష్టమూర్తిబ్రాహ్మణే సంవత్సరశబ్దవాచ్యేన ప్రజాపతినా రుద్రసృష్టేశ్శ్రుతత్వాత్, తద్రోదనపరిహారాయ తేన తస్య నామమూర్త్యష్టకప్రదానప్రతిపాదనాచ్చ, నను శ్వేతాశ్వతరే * విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వమితి శ్రూయత ఇతి చేత్ తదపి భవత్పక్షే విరుద్ధం- అనన్తరమేవ * వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ * మహాన్ప్రభుర్వై పురుషః సత్త్వస్యైష ప్రవర్తకః * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మా * సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యాదిషు వాక్యేషు * ఏతం మహాన్తం పురుషం * (ఏష మహాన్) మహాన్ప్రభుర్వై) పురుష ఇతి ప్రకృతరుద్రపరామర్శినైతచ్ఛబ్దేన మహాపురుషశబ్దసామానాధికరణ్యాత్, * యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఇత్యానన్దశబ్దసమానాధికరణాకాశశబ్దస్య ప్రసిద్ధాకాశప్రహాణేన పరమాత్మపరత్వవద్రుద్రశబ్దస్యాపి ప్రసిద్ధార్థప్రహాణేన మహాపురుషపరతాయాః న్యాయ్యత్వాత్ సత్త్వప్రవర్తకవిషయస్య వాక్యస్య తమోధిష్ఠాతృవాఙ్మయపరత్వాభావాత్, పురుషసూక్తవాక్యోపాదానేన పురుషోత్తమవిషయత్వస్య స్ఫుటత్వాచ్చ, పరమపురుషాదేవ హి హిరణ్యగర్భోత్పత్తేస్తత్ర ప్రతిపాద్యమానతయా వాఙ్మయపత్నీకత్వప్రసఙ్గాభావాత్, యథా * మృత్యునైవేదమావృతమాసీత్ అశనాయయా అశనాయా హి మృత్యుస్తన్మనోకురుతాత్మన్వీ స్యామితి సోర్చన్నచరత్ తస్యార్చత ఆపోజాయన్తేత్యారభ్య అశనాయాలక్షణాత్ మృత్యోరప్పృథివ్యగ్నీనాం సృష్టిప్రతీతావపి న ప్రసిద్ధమృత్యోః క్షుధో వా పృథివ్యాదిప్రపఞ్చకారణత్వమభ్యుపగమ్యతే, * భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః * మృత్యుర్యస్యోపసేచనం * తచ్ఛ్రేయోరూపమత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణీన్ద్రో వరుణః సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి పరమాత్మసృజ్యత్వసంహార్యత్వనియామ్యత్వశ్రవణాత్. ఏవం బ్రహ్మసృష్టస్య రుద్రస్య న బ్రహ్మణాం పతిస్రష్టృత్వమిహోచ్యత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం శైలాలిబ్రాహ్మణశతపథసుబాలోపనిషదాం తు నైవమర్థాన్తరపరత్వం వక్తుం శక్యం. నన్వేవమపి కల్పభేదేన సృష్టిప్రకార ఇత్యాస్థేయః నైవం- త్వదభిమతసృష్టిప్రకారస్య స్ఫుటశ్రవణాభావాత్- ఆకాశాదీనామపి కల్పభేదేన పరమకారణత్వకల్పనాప్రసఙ్గాత్ శ్రుతివిరోధేన కల్పనానుపపత్తేశ్చ, అతో వాఙ్మయరుద్రపత్నీకాన్మనోమయాత్ ప్రాణ

మయహైరణ్యగర్భోత్పత్తిః శ్రుతివిరుద్ధా- కించ * వాఙ్మయోఽలయపరిణామశక్తిమధితిష్ఠతి లయపరిణామశక్తిశ్చ వాగితి కథ్యతే, మోక్షస్థానమితిచ మోక్షస్థానం పరమాకాశఃసచప్రకృతేస్తమశ్శబ్దవాచ్యాయా ఆద్యావస్థేతి దథవట్టిరుచ్యతే- తథాతత్త్వవిచారణాయాముక్తం * పరమాకాశోనామప్రకృతేరాద్యావస్థేత్యుపక్రమ్య * సాచతమోఽవస్థాపన్నా ప్రకృతిఃపరస్తాత్తథాత్మనాఽవిభాగరూపంవికారం ప్రతిపద్యతే సఏవ పరమాకాశః సఏవముక్తానామీశ్వరస్యచస్థానం శబ్దపరిణామశక్తియుక్తత్వాద్వాగితిచోచ్యతే అక్షరమితిచేతి, యద్యవ్యక్తతమసోర్ధ్యపరితమక్షరం పరమాకాశః - సతావన్నాద్యోవిభాగః * తమఏకీభవతి * మృత్యుశ్చైవపరేదేవఏకీభవతి * తస్మాత్తమస్సంజాయతఇతితమసఏవవిభాగశ్రవణాత్, విభక్తాత్తమసోహ్యక్షరవిభాగః, తమస్తస్మాదక్షరరూపేణజాయతఇతియోజనాత్స్వరసా * అక్షరంతమసిలీయతఇతి లయశ్రవణవిరుద్ధాచ, తచ్చాక్షరంనముక్తానామీశ్వరస్యచస్థానం- తస్యావ్యక్తాద్యపేక్షయాఅక్షరత్వేఽపి తమసిలయశ్రవణేనక్షరత్వాత్. * తదక్షరేపరమేవ్యోమన్నితిపరమవ్యోమ్నః క్షరణాభావాచ్చ.తత్రాపేక్షికమక్షరత్వమితిచేన్న- తత్రస్వారస్యభఞ్జకప్రళయశ్రవణాభావాత్, తమసావిభక్తమక్షరమేవ తత్రాక్షరశబ్దేనప్రత్యభిజ్ఞాయతఇతిచేన్న,వర్ణానుపూర్వీసాదృశ్యేప్యన్యవిశేషణతయాప్రయుక్తేనాక్షరశబ్దేనవిశేష్యసమర్పకాక్షరశబ్దార్థస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్, నహ్యరుణః పటఇతివాక్యస్థారుణశబ్దోఽరవిరథస్థమరుణంప్రత్యభిజ్ఞాపయతి.కించ- స్వప్రకరణే * విశ్వంపురాణంతమసఃపరస్తాదితి - సమానప్రకరణేచ * ఆదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ * తేహనాకంమహిమానస్సచన్తే * ఆదిత్యవర్ణంతమసస్తుపారఇతిముక్తాత్మేశ్వరస్థానస్య తమసఃపరత్వశ్రవణాత్తమసోఽర్వాచీనస్యాక్షరస్య నతత్ప్రత్యభిజ్ఞా * తమసఃపరస్తాదితి పరస్వరూపస్యతమోవైలక్షణ్యముచ్యతఇతిచేత్ న- దిగ్దేశకాలేష్వస్తాతిప్రత్యయస్య విహితత్వేన వైలక్షణ్యమాత్రపరత్వస్యక్లిష్టత్వాత్, స్థానవిశేషస్య సన్నిహితత్వాచ్చ, తమసఃపరత్వస్య దేశవిశేషవర్తిపరమాత్మవిశేషణత్వోపపత్తేః * తమసస్తుపారఇతి పారశబ్దశ్చావధివాచకః- నతువైలక్షణ్యవాచకః. అతస్తమసఃపరస్యస్థానస్యేహప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ తమోవిభాగరూపమక్షరంనముక్తాత్మపరమాత్మస్థానం- తమోవిభాగరూపంచాక్షరం నవాఙ్మయాధిష్ఠేయం, తస్యాక్షరస్య బ్రహ్మరుద్రసృష్టేః పూర్వభావిత్వాత్ *యః పృథివీమన్తరేసంచరన్నిత్యారభ్య * యోఽక్షరమన్తరేసంచరన్యస్యాక్షరంశరీరం * యస్యమృత్యుశ్శరీరమిత్యుక్త్వా * ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతి తస్యాక్షరతత్కారణభూతమృత్యుశరీరకస్య నారాయణత్వప్రతిపాదనాచ్చ, తస్యైవాన్తరాత్మత్వశ్రవణాద్వాఙ్మయోఽన్తరాత్మేతిచానుపపన్నం, అతఏవహైరణ్యగర్భస్య ప్రాణమయస్యాన్తర్యామిత్వంచనిరస్తం- నారాయణస్యైవ హ్యన్తర్యామిత్వంశ్రుతం, హిరణ్యగర్భస్య మహత్తత్త్వాభిమానిత్వంతు బ్రహ్మాణ్డాన్తర్గతవ్యష్టిశరీరవిషయంక్వచిదుక్తమితిమన్తవ్యం - పరమకారణత్వాభావాత్, అగ్నిష్టాదీనాం వాక్పాణ్యాద్యభిమానిత్వవత్ * సర్వభూతాన్తరాత్మేత్యత్రసర్వభూతశబ్దేన బ్రహ్మరుద్రయోరపి జీవాన్తర్భావః * తస్మాద్విరాడజాయత విరాజోఅధిపురుషః * త్ర్యక్షశ్శూలపాణిఃపురుషోఽజాయత * ఇన్ద్రోవరుణః సోమోరుద్రః * సబ్రహ్మాసశివస్సేన్ద్ర ఇతీన్ద్రవత్కార్యత్వాదిశ్రవణాత్. ఏవమేవహ్యుపబృంహితంభగవతావ్యాసేన బ్రహ్మరుద్రసంవాదే * మమాన్తరాత్మాతవచయేచాన్యేదేహిసంజ్ఞితాః। సర్వేషాంసాక్షిభూతోఽసౌనగ్రాహ్యః కేనచిత్ క్వచిత్ * అహంబ్రహ్మాఆద్యఈశః ప్రజానాంతస్మాజ్జాతస్త్వంచమత్తఃప్రసూతః । మత్తోజగత్స్థావరజంగమంచ సర్వేవేదాస్సరహస్యాశ్చవుత్రేతి- అతఏవమానవేధర్మశాస్త్రేఽపి * యోఽస్యాత్మనః కారయితేత్యాదివచనానిచ నభవదభిమతవాఙ్మయప్రాణమయవిషయాణి శ్రుత్యనుసారిత్వాత్ స్మృతివచనానాం. అతఏవ * మనోమయఃప్రాణశరీరోభారూపః సత్యసంకల్పఆకాశాత్మా * ప్రాణోబ్రహ్మకంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేత్యాదిశ్రుతయశ్చ నభవదభిమతపరిపాటీం ప్రతిపాది

౨౭॥ సూ. ——శ్రీ ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ శ్రీ——

పూర్వవాక్యే * త్రిపాదస్యామృతందివీతి దివోఽధికరణత్వేన నిర్దేశా, దిహ చ దివః పర ఇత్యవధిత్వేన నిర్దేశా, దుపదేశస్య భిన్నరూపత్వేన పూర్వవాక్యోక్తం బ్రహ్మాపరస్మిన్న ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి చేత్ - తన్న (ఉభయస్మిన్నపి) ఉపదేశే అర్థస్వభావైక్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయా అవిరోధాత్ - యథా వృక్షాగ్రే శ్యేనో వృక్షాగ్రాత్పరతః శ్యేన ఇతి. తస్మాత్పరమపురుష ఏవ నిరతిశయతేజస్కో దివః పరో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి ప్రతిపాద్యతే * ఏతావానస్య మహిమాఽతో జ్యాయాంశ్చ పురుషః । పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి ప్రతిపాదితస్య చతుష్పదః పరమపురుషస్య * వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసస్తు పార ఇత్యభిహితాప్రాకృతరూపస్య తేజోఽప్యప్రాకృతమితి తద్వత్తయా సపవన్ జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయ ఇతి నిరవద్యమ్ ——శ్రీ సమాప్తం జ్యోతిరధికరణమ్ శ్రీ——

నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయం ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టం పరమపురుష ఏవేత్యుక్తమ్. ఇదానీం కారణత్వవ్యాప్తామృతత్వప్రాప్త్యుపాయతయోపాస్యత్వేన శ్రుత ఇన్ద్రప్రాణాదిశబ్దాభిధేయోఽపి పరమపురుష ఏవేత్యాహ ౨౮॥ సూ. ——శ్రీ ప్రాణస్తథానుగమాత్ శ్రీ——

కౌషీతకీబ్రాహ్మణ ప్రతర్దనవిద్యాయాం * ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చేత్యారభ్య * వరం వృణీష్వేతి వక్తారమిన్ద్రం ప్రతి * త్వమేవ మే వరం వృణీ

కా: - స్వవాక్యస్వారస్యాభావాత్ శ్రుత్యన్తరవిరోధాదనుపపన్నత్వాచ్చ - యత ఈశ్వరస్య సప్రళయకాలే వ్యూహత్రయం ప్రామాణికం - అత ఏవ బ్రహ్మరుద్రయోర్వాఙ్మయప్రాణమయవ్యూహత్వం చ దూరోత్సారితం. స్మృతయశ్చ శ్రుత్యనురోధేన వర్ణనీయాః- అశక్యవర్ణనాశ్చేదనాదరణీయాః ఏవం వాఙ్మయాది వ్యూహత్రయకల్పనస్య నిర్మూలత్వాత్ * త్రిపాదస్యామృతం దివీతి వాక్యస్య యాదవప్రకాశైరభిహితార్థోఽనుపపన్నః తస్మాత్ * భూతాదిపాదేత్యాది సూత్రస్య భాష్యకారాభిమత ఏవార్థ ఉపపన్న ఇతి స్థితమ్..............................

౨౭॥ సూ. ——శ్రీ ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ శ్రీ—— (యథా వృక్షాగ్రే శ్యేన ఇతి) సప్తమీ అన్తర్బహిరధరోర్ధ్వభాగస్థితిసాధారణీ. పఞ్చమీ తూపరిస్థితిసాధారణీ- అత ఉభాభ్యాం స్థానవిశేషాదుపరిస్థితిరేవ వివక్షితేతి భావః. సూత్రార్థం పరమసామ్యేన ఘటయతి (తస్మాదితి) సఖల్వాత్మస్వరూపే దీప్తిరస్తి- తత్రాహ * జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యుక్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయత్వమితి శఙ్కాం పరిహరన్నధికరణార్థం నిగమయతి (ఏతావానితి) పురుషసూక్తవాక్యోపాదానం విగ్రహవిశేషజ్ఞాపనార్థమ్ ——జ్యోతిరధికరణం సమాప్తమ్——

అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (నిరతిశయేతి) (జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయమితి) ఆకాశప్రాణతేజసాం క్రమోపపత్తేః * అత ఏవ ప్రాణ ఇత్యస్యానన్తరం * జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యధికరణం సంగతమితి భావః (ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టమితి) అనేనాధికరణయోః పౌర్వాపర్యనియమ ఉక్తః * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీతి పూర్వస్మాత్పూర్వాధికరణద్వయవిషయవాక్యయోః ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో దృశ్యతే- అత్రాపి * అథ యదతః పర ఇతి యచ్ఛబ్దేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో దృశ్యతే- తస్మాత్ జ్యోతిరధికరణం పూర్వాధికరణద్వయేన సఙ్గతం. ఏవం సత్యుత్తరాధికరణస్య జ్యోతిరధికరణానన్తరభావిత్వం ప్రాప్తమితి భావః అవాన్తరపేటికానుగతమర్థమాహ (కారణత్వవ్యాప్తేతి) పూర్వాధికరణే పరమపురుషస్య జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయత్వముక్తం- తదయుక్తం- పరమపురుషాదన్యస్యేన్ద్రాదిశబ్దవాచ్యస్య వేదాన్తప్రతిపాద్యత్వాదితి శఙ్కాయాం సఙ్గతిరిత్యర్థః- తత్ర కారణత్వాక్షేపక లిఙ్గభూయస్త్వమనుసన్ధేయమ్ ....

ష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి ప్రతర్దనేనోక్తే * స హోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః కిమయం హితతమోపాసనకర్మతయేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవ- ఉత తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి. కిం యుక్తమ్. జీవ ఏవేతి. కుతః ఇన్ద్రశబ్దస్య జీవవిశేష ఏవ ప్రసిద్ధేః, తత్సమానాధికరణస్య ప్రాణశబ్దస్యాపి తత్రైవ వృత్తేః. అయమిన్ద్రాభిధానో జీవః ప్రతర్దనేన * త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇత్యుక్తః * మాముపాస్స్వేతి స్వాత్మోపాసనం హితతమముపదిదేశ - హితతమశ్చామృతత్వప్రాప్త్యుపాయ ఏవ. జగత్కారణోపాసనస్యైవామృతత్వప్రాప్తిహేతుతా * తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య ఇత్యవగతా. అతః ప్రసిద్ధజీవభావ ఇన్ద్ర ఏవ కారణం బ్రహ్మ ....

ఇత్యాశఙ్కాయామభిధీయతే (ప్రాణస్తథానుగమాదితి) అయమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో న జీవమాత్రం- అపి తు జీవాదర్థాన్తరభూతం పరం బ్రహ్మ * స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇతీన్ద్రప్రా

౨౯॥ సూ. ॥ ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥ (తత్రేతి) * ఇన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామేత్యుపక్రమే ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్టత్వాత్ * ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా * స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇతి ప్రాణశబ్దేన నిర్దిష్టత్వాచ్చేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్ట ఇత్యుక్తమ్. ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మలిఙ్గప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వేన సిద్ధాన్తహేతుద్యోతకత్వాత్ సూత్రే ప్రాణశబ్దేన ధర్మీ నిర్దిష్టః- న త్విన్ద్రశబ్దేన. ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్టస్య విచారవిషయత్వమార్థమితి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇతి భావః. జీవమాత్రలిఙ్గసద్భావేఽపి విశేషాకాఙ్క్షాయాం జీవధర్మస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యప్రకృతజీవవిశేషనిష్ఠత్వప్రతీతేర్జీవో వేతి శిరోఽన్తరం పరోక్తమయుక్తమితి భావః. ప్రాణలిఙ్గే సత్యపి * ప్రాణోఽస్మీతి సామానాధికరణ్యేన ప్రాణస్య జీవవిశేషణత్వప్రతీతేః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వశఙ్కాయా అసమ్భవాత్ ప్రాణో వేతి చానుపన్యస్తమ్. కారణవాక్యప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ కిం ప్రసిద్ధజీవభావ ఇన్ద్రః- ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం హితతమోపాసనకర్మతయేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః కిం ప్రసిద్ధ ఇన్ద్రః- ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమానన్దాదిగుణాః కిం గౌణాః - ఉత ముఖ్యాః. తదర్థం కిముపక్రమావగతత్వాష్ట్రహననాదిలిఙ్గానురోధేనానన్దాదివర్ణనమ్. ఉతానన్దాదిలిఙ్గానుగుణతయా త్వాష్ట్రహననాదివర్ణనం, తదర్థం * మాముపాస్స్వేతి కిం స్వోపాసనముచ్యతే- ఉత స్వావస్థపరమాత్మోపాసనమితి విచారః. యదా స్వోపాసనోక్తిః - తదా త్వాష్ట్రవధాద్యనుగుణమానన్దాదేర్వర్ణనీయత్వేనానన్దాదిగుణానామముఖ్యత్వాద్ధితతమోపాసనకర్మతయోక్త ఇన్ద్ర ఇతి జగత్కారణం ప్రసిద్ధజీవభావ ఇన్ద్ర ఇతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. యదా స్వావస్థపరమాత్మోపాసనోపదేశః - తదా ఆనన్దాదిగుణానుగుణం త్వాష్ట్రవధాదేర్వర్ణనీయత్వాత్ ఆనన్దాదిగుణానాం ముఖ్యత్వాద్ధితతమోపాసనకర్మీభూతేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సర్వవేదాన్తవేద్యం జగత్కారణం బ్రహ్మ పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః (జీవవిశేష ఏవ ప్రసిద్ధేరితి) అనేన జీవమాత్రపక్షస్యానుదయస్సూచితః. ప్రాణశబ్దస్య కథం జీవపరత్వమిత్యత్రాహ (తత్సమానాధికరణస్యేతి) అనేన ప్రాధాన్యేన ప్రాణపరత్వశఙ్కానుత్థానమప్యర్థాత్సూచితమ్. ఇన్ద్రస్య జీవత్వే కథం కారణస్య జీవానతిరిక్తత్వమిత్యత్రాహ (అయమితి) స్వాత్మోపాసనం హితతమముపదిష్టమస్తు- తతః కిమిన్ద్రస్య జగత్కారణత్వ ఇత్యత్రాహ (హితతమ ఇతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం ముముక్షూపాస్యత్వస్య కారణత్వవ్యాప్తిం దర్శయతి (జగదితి) అత ఇతి పూర్వపక్షోపసంహారః.

రాద్ధాన్తం ప్రతిజానీతే (అయమితి) ఉపపాదయతి (స ఏష ఇతి) అనుగమః- పూర్వవాక్యప్రకృతస్యోత్తరవాక్యసంబన్ధః. స్వవాక్యానభివ్యక్తస్య సిద్ధాన్తహేతోరుత్తరవాక్యాభివ్యక్తతయా అనుగమాదిత్యుక్తమ్. ఆకాశాధికరణజ్యోతిరధికరణే చ సిద్ధాన్తహేతోర్లిఙ్గస్య స్వవాక్యపూర్వవాక్యాభివ్యక్తతయా అనుగమాదిత్యనుక్తిః. సూత్రం తు భావ

ణశబ్దాభ్యాం ప్రస్తుతస్యానన్దాజరామృతశబ్ద సామానాధికరణ్యానానుగమో హి తథా సత్యేవోపపద్యతే.

౩౦॥సూ. —— శ్రీ నవక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్ శ్రీ ——

యదుక్తమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య * ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యనేనైకార్థ్యాదయం పరం బ్రహ్మేతి తన్నోపపద్యతే * మామేవ విజానీహి * ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి వక్తా హీన్ద్రః * త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమిత్యేవమాదినా త్వాష్ట్రవధాదిభిః ప్రజ్ఞాతజీవభావస్య స్వాత్మన ఏవోపాస్యత్వం ప్రతర్దనాయోపదిశతి. అత ఉపక్రమే జీవవిశేష ఇత్యవగతే సతి * ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యాదిభిరుపసంహారస్తదనుగుణ ఏవ వర్ణనీయ ఇతి చేత్ - పరిహరతి (అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్) ఆత్మని యస్సమ్బన్ధస్సోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః తస్య భూమా- భూయస్త్వం. బహుత్వమిత్యర్థః. ఆత్మన్యాధేయతయా సమ్బధ్యమానానాం బహుత్వేన సమ్బన్ధబహుత్వమ్, తచ్చాస్మిన్ వక్తరి పరమాత్మన్యేవ హి సమ్భవతి * తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇతి భూతమాత్రాశబ్దేనాచేతనవస్తుజాతమభిధాయ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన

దం సాధకాకారపరామర్శిత్వేన వ్యాచష్టే (ఆనన్దాజరేతి) ప్రాణః పరమాత్మా- తథానుగమాత్ - పరమాత్మత్వానుగుణ్యానానుగమాదితి సూత్రయోజనా, తథాశబ్దస్య సాధ్యాకారపరామర్శిత్వమప్యభిప్రయన్నాహ (తథా సత్యేవేతి) తథా సతి- ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సత్యేవేత్యర్థః. ప్రాణః పరమాత్మా - తథానుగమాత్ - పరమాత్మతయాఽనుగమాదితి యోజనా. అనుగమక్రియావిశేషణం తథాశబ్దః. బుద్ధిస్థసాధ్యసాధకధర్మవత్తయాఽనుగమో వివక్షిత ఇత్యభిప్రాయః. ఆద్యసూత్రం * స ఏష ప్రాణ ఏవేత్యాది వాక్యమాత్రవిషయం వ్యాఖ్యాతం- న తు పరైరివ వాక్యాన్తరస్థహేతవోఽప్యత్ర వివక్షితత్వేనోక్తాః * అధ్యాత్మసంబన్ధభూమేతి ద్వితీయసూత్ర ఏవ బహువాక్యస్థహేతుబాహుళ్యస్య వివక్షితత్వావగమాత్ ఆనన్దాదిగుణప్రతిపాదకవాక్యస్య ప్రాణశబ్దచిహ్నితత్వాత్ తద్గతహేతుపరత్వేన హి ప్రాణశబ్దచిహ్నితసూత్రవ్యాఖ్యానం యుక్తం. ప్రాణశబ్దచిహ్నితస్యాపి * ప్రాణోఽస్మీత్యాదేరత్రానుదాహరణమన్యవిశేషణభూతపరమాత్మలింగత్వాత్ * ప్రాణేఽర్పితా ఇత్యస్యానుదాహరణం తు సూత్రాన్తరైకార్థ్యాత్ ....

౩౦॥ సూ. —— శ్రీ నవక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసంబన్ధభూమా హ్యస్మిన్ శ్రీ ——

నిషేధ్యాధ్యాహారేణ నఞర్థమాహ (యదుక్తమితి) త్వాష్ట్రవధాదీత్యత్రాదిశబ్దేన సాలావృకయతిప్రదానదైత్యాతిసంధానపౌలోమనిరాసేష్వాదిశబ్దా వివక్షితాః, తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) ఉపక్రమో బలీయానిత్యర్థః * వికారశబ్దాన్నేతి చేన్నేతివత్ సూత్రే సిద్ధాన్తఖండననిషేధవాచిశబ్దాభావాత్ ఖణ్డాన్తరస్య సిద్ధాన్తపరత్వద్యోతనాయ పరిహరతీత్యుక్తం. భూమశబ్దో భూయస్త్వశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. భూమశబ్దప్రకృతిం దర్శయితుం బహుత్వమిత్యుక్తం. ఆపేక్షికం హి బహుత్వం- పూర్వపక్షయుక్తిబహుత్వాదపి బహుతరమితి భావః. సంబన్ధబహుత్వనిబన్ధనమాహ (సంబధ్యమానానామితి) సంబన్ధః కీదృశ ఇత్యత్రాహ (ఆధేయతయేతి) అస్మిన్నితి పదం వ్యాచష్టే (తచ్చేతి) ఆధేయతయా సంబన్ధే శ్రుతిమాహ (తద్యథేతి) న కేవలముపసంహారవచనమాత్రం కిన్తు పూర్వమప్యస్తీతి బహుత్వాభిప్రాయేణ * స ఏష ప్రాణ ఏవేత్యాదికముపాత్తమ్. పూర్వోపాత్తశ్రుత్యర్థమాహ (భూతమాత్రేతి) నను కథం ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన చేతనవర్గాభిధానం. వాగ్ఘ్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాః పాణిపాదోపస్థశరీరమనాంసి చ ప్రతిపాద్య * తా వా ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం యదుహ వై దశ భూతమాత్రా న స్యుః న ప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః యదుహ వై

నప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః నభూతమాత్రాస్స్యురితి భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాశ్చ ప్రత్యేకం దశసంఖ్యాః పరస్పరసాకాంక్షా ఉక్తాః తత్ర ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దో గన్ధాదిచతుష్టయవాగాదివ్యాపారచతుష్టయ శారీరసుఖదుఃఖమన్తవ్యవిషయజ్ఞప్తిపరః. యద్వా- భోగ్యాగన్ధాదయః శరీరానుప్రవిష్టభూతాంశాశ్చ భూతమాత్రాః. దశేన్ద్రియాణి ప్రజ్ఞామాత్రాః. ప్రత్యేకం దశసంఖ్యాశ్రవణబలాదనుక్తాః పదార్థాశ్చ అజహల్లక్షణయా వివక్షితా ఇత్యభ్యుపేత్యం ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య జీవపరత్వే దశసంఖ్యావిరోధాత్. ఏవం * తాశ్చ తాశ్చ దశదశోక్తాః నహ్యన్యతరతో రూపం కించన సిధ్యేత్ నో ఏతన్నానేత్యాసాముభయవిధానామపి పరస్పరావినాభావముక్త్వా తత్ర దృష్టాన్తమాహ * తద్యథా రథస్యేతి వాక్యేన. నచ వాచ్యం * యో వై ప్రాణః సా ప్రజ్ఞా యా వా ప్రజ్ఞా స ప్రాణస్సహ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే వసతః సహోత్క్రామత ఇతి ప్రకృతజీవవిషయో యం ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్ద ఇతి మాత్రాన్తేన ప్రజ్ఞాశబ్దేన వ్యవహితవాక్యస్థకేవలప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్, అనన్తరపూర్వవాక్యప్రకృతదశసంఖ్యప్రజ్ఞామాత్రాణామేవ స్వతః ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాచ్చేతి; తదయుక్తం - అర్థవిరోధాత్, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావానుపపత్తేశ్చ, ప్రత్యభిజ్ఞానస్య భగ్నత్వాత్. నహి వాగాదీన్ద్రియాణి భూతమాత్రాణామాశ్రయః - భూతసంఘాతరూపశరీరమేవ హీన్ద్రియాశ్రయ ఇత్యర్థవిరోధస్స్ఫుటః తథా * దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతమితి పరస్పరసాకాంక్షత్వం పూర్వవాక్యోక్తం- అరనాభిదృష్టాన్తవాక్యే తు న పరస్పరసాకాంక్షత్వం ప్రదర్శ్యతే * భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితా ఇత్యుక్త్వా ప్రజ్ఞామాత్రా భూతమాత్రాస్వర్పితా ఇతి నహ్యుక్తం - తథా సతి హి పరస్పరసాకాంక్షత్వే(న) దృష్టాన్తతా వివక్షితా స్యాత్. అపి తు * ప్రాణే అర్పితా ఇత్యేవోక్తం. ప్రాణశ్చ పరమాత్మా - అనన్తరమేవ * స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దో జరోమృత ఇత్యుక్తేః అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావానుపపత్తిః- అతః ప్రత్యభిజ్ఞానభంజకహేతుసద్భావాత్ * తపసా చీయతే బ్రహ్మ * తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి వాక్యద్వయస్థబ్రహ్మశబ్దయోరివ పూర్వాపరవాక్యస్థయోః ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దయోః నైకార్థ్యం; కించ - ద్వయోర్వాక్యయోర్మిథస్సన్నికృష్టత్వేప్యన్యతరస్య సంభవన్ముఖ్యార్థస్తయోరైకార్థ్యశ్రద్ధయా నత్యాజ్యః- తయోరేవ బ్రహ్మశబ్దయోస్తథాదర్శనాత్; ప్రజ్ఞాశబ్దశ్చేన్ద్రియేష్వముఖ్యః-జీవే తు ముఖ్యః - తేషాం జ్ఞానస్వరూపత్వాత్. ప్రజ్ఞాశబ్దోపి తత్తదర్థవిషయజ్ఞానపర ఇతి చేత్తర్హి దృష్టాన్తవిరోధః- శరీరగతానాం భూతమాత్రాణాం వైషయికజ్ఞానైర్ధార్యత్వాభావాత్ -ఏవమర్థవిరోధాదిభిర్భిన్నార్థత్వే సతి(హి) మాత్రాశబ్దః సంఘాతైకదేశాభిప్రాయః- విశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఏకదేశభూతానిహి చిదచిత్తత్త్వాని. కించ- అస్మిన్ప్రకరణే ప్రాణశబ్దస్యేవ ప్రజ్ఞాశబ్దస్యాపి బహ్వర్థవిషయప్రయోగదర్శనాన్నైకార్థనియతత్వం - అతశ్చ జీవవిషయత్వం యుక్తమాశ్రయితుం - విశేషతో జీవే ప్రయుక్తత్వాచ్చ ప్రాణశబ్దస్తావన్ముఖ్యప్రాణే ప్రయుక్తః * యావదస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయురితి తథేన్ద్రియేషు * ప్రాణం ప్రాణన్తం సర్వే ప్రాణా అనుప్రాణన్తీతి; తథా పరమాత్మని * యత్రైతత్పురుషస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి. తథా జీవేషు * ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇతి. నచాత్ర బహువచనాన్తః ప్రాణశబ్దః పంచవృత్తివాయుపరః-తస్య సుషుప్తావుపరత్యభావాన్నిష్క్రమణానుపపత్తేః. నాపీన్ద్రియపరః- దేవశబ్దేన పృథగుక్తత్వాత్. నచ దేవశబ్దః ప్రకాశరూపజ్ఞానవాచీ - లోకశబ్దేన తదుక్తేః అస్వారస్యాచ్చ- నచ లోకశబ్దో లోకనీయవిషయపరః - దేవేభ్యో లోకా ఇత్యత్ర విషయాణాం జ్ఞానతో నిష్క్రమణాభావాత్. జ్ఞానైర్గ్రాహ్యా ఇత్యర్థ ఇతి చేన్న - పంచమ్యా హేతుకరూపభఙ్గాదస్వారస్యాత్ గ్రాహ్యపదాధ్యాహారప్రసఙ్గాచ్చ అతోస్మిన్వాక్యే బహువచనాన్తః ప్రాణశబ్దో జీవపరః ప్రాణసాహచర్యాజ్జీవే ప్రయోగః పరమాత్మని తు ప్రాణశరీరకత్వాత్ తథా ప్రజ్ఞాశబ్దశ్చ జీవే తావత్ప్రయుక్తః * ప్రాణోస్మి ప్ర

తదాధారతయాచేతనవర్గంచాభిధాయతస్యాప్యాధారతయా ప్రకృతమిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం నిర్దిశ్య తమేవానన్దోఽజరోఽమృతఇత్యుపదిశతి- తదేతచ్చేతనాచేతనాత్మకకృత్స్నవస్త్వాధారత్వంజీవాదర్థాన్తరభూతేఽస్మిన్ పరమాత్మన్యేవోపపద్యతఇత్యర్థః- అథవా (అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్) పరమాత్మాసాధారణధర్మసమ్బన్ధోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః.తస్యభూమా-బహుత్వంహిఅస్మిన్-ప్రకరణేవిద్యతే.

జ్ఞాత్రేతి. ప్రజ్ఞారూపఆత్మా ప్రజ్ఞాత్మా తథా * యోవైప్రాణస్సాప్రజ్ఞాయా ప్రజ్ఞాసప్రాణః సహహ్యేతావస్మిన్ శరీరేవసతస్సహోత్క్రామత స్తస్యైషైవ సిద్ధిరేతద్విజ్ఞానం యత్రైతత్పురుషః స్వప్నంనకథంచనపశ్యతిఅథాస్మిన్ ప్రాణఏవైకధాభవతీతిచ. నచాయం ప్రజ్ఞాశబ్దఉపరితనఖండగతప్రజ్ఞాశబ్దవన్మనోవిషయః * సహోత్క్రామతఇతిశ్రవణాత్ * తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చ,తథోత్తరత్రవాగాదీన్ద్రియాణాం జీవోపకరణత్వ ప్రపఞ్చనేన పృథఙ్నిర్దేశాచ్చాయంప్రజ్ఞాశబ్దో జీవపరః * అస్యైవప్రజ్ఞాయైసర్వాణిభూతాన్యేకం భవన్తీత్యుపక్రమ్య * వాగేవాస్యాఏకమఙ్గమదూదుహత్ ఘ్రాణఏవాస్యాఏకమఙ్గమదూదుహత్ ఇత్యేవమాదిపర్యాయైఃపాదపర్యన్తానాం కరణానాం కృత్యముక్త్వా * ప్రజ్ఞైవాస్యాఏకమంగమదూదుహదిత్యుక్తమ్.అత్రహ్యస్యాఇతి చతుర్థ్యన్తంపదంప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవపరం-ప్రథమాన్తప్రజ్ఞాశబ్దోహిమనోవాచీ * (నేత్యాం)నీతింన)విజ్ఞాసీ(త్రై)తినే) తారంవిద్యాత్ *నమనోవిజిజ్ఞాసీతమన్తారంవిద్యాదితిస్థానప్రమాణాత్ తస్మాచ్చతుర్థ్యన్తఃప్రజ్ఞాశబ్దఃప్రథమాన్తప్రజ్ఞాశబ్దవాచ్యమనః కరణకజీవవిషయః అతస్సహోత్క్రమణపృథగుపదేశాభ్యాం * యోవైప్రాణస్సాప్రజ్ఞేతి ప్రజ్ఞాశబ్దోజీవవిషయః.ఉత్క్రమణశ్రుతి ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాత్ వాగాదీనాముపకరణ(ణ)త్వాచ్చబుద్ధిపరత్వమప్యనుపపన్నం అతోజీవవిషయత్వం దృష్టం. తథామనసిచప్రజ్ఞాశబ్దః ప్రయుజ్యతే * సహిప్రజ్ఞాపేతావాఙ్నామకించన ప్రజ్ఞాపయేవన్యత్రమేమనోఽభూదితి నాహమేతన్నామప్రాజ్ఞాసిషమితి. తథేన్ద్రియేషుచ * దశప్రజ్ఞామాత్రాఇతి.అతః పూర్వం ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టోజీవఇహప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దోక్తః జాత్యభిప్రాయేణైకవచననిర్దిష్టస్య వ్యక్త్యభిప్రాయేణ బహువచననిర్దేశఉపపద్యతే, యథా * సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతి * సతిసంపద్యనవిదుస్సతిసంపత్స్యామహఇతిచ. యద్వా -మాభూత్ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్యార్థవైరూప్యాశ్రయణం - అరనాభిదృష్టాన్తవాక్యేప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య భూతేన్ద్రియాభిమానిదేవతారూపదశవిధచేతనపరత్వంస్యాత్. తదానీమపి తదాధారతయాచేతనాధారకత్వం పరస్యార్థసిద్ధం ఏవమేతత్ప్రకరణపర్యాలోచనాసులభముపపత్తిజాతం సర్వంభాష్యఏవవ్యక్తీభవిష్యతి(ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేనతదాధారతయేతి) నహీన్ద్రియాణాం పృథివ్యాదిభూతాధారత్వం యుక్తమితిభావః (చేతనవర్గమితి) ప్రాకరణికప్రజ్ఞాశబ్దైకవచనం జాత్యభిప్రాయమితిభావః (తస్యాప్యాధారతయాప్రకృతమిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం నిర్దిశ్యేతి) * తావాఏతాఇత్యాదిపూర్వవాక్యోక్తే పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వే దృష్టాన్తత్వంనఘటతే, ప్రజ్ఞామాత్రాణామాధారాన్తరకథనాదితిభావః.తస్యచపరమాత్మత్వం కథమిత్యత్రాహ ('తమేవానన్దోఽజరఇతి) ఏవమర్థవిరోధదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావవైఘట్య, ముఖ్యత్వప్రాకరణికప్రయోగసాధారణ్యై, రనుగృహీతస్య శ్రుతివాక్యస్యార్థముపన్యస్య సూత్రార్థముపసంహరతి (తదేతదితి) ఏవంప్రథమయోజనాయాం * తద్యథారథస్యారేష్విత్యాది వాక్యమేకమేవ విషయస్స్యాత్ * సఏషప్రాణఏవేత్యేతద్వాక్యోదాహరణం వాక్యాన్తరాణ్యపి పరబ్రహ్మపరాణిసన్తీతి ప్రదర్శనార్థం. తేనోపక్రమస్వారస్యాదపి సముదాయస్వారస్యం ప్రబలమితిఫలితం. ఏవమవయవిస్వారస్యప్రాబల్యస్యార్థసిద్ధత్వాదపి కణ్ఠోక్తత్వంయుక్తమితి ముఖాన్తరేణ యోజయతి (అథవేతి) పూర్వయోజనాయామధ్యాత్మశబ్దస్యాత్మనీత్యర్థః. అస్యాంత్వాత్మనివర్తమానపరోఽధ్యాత్మశబ్దః. ఉపసంహారవాక్యముపక్రమబాధితమితి

తథాహి- ప్రథమం * త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి * మాముపాస్స్వేతి చ పరమాత్మాసాధారణమోక్షసాధనోపాసనకర్మత్వం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యేన్ద్రస్య ప్రతీయతే. తథా * ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషత ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీతి సర్వస్య కర్మణః కారయితృత్వం చ పరమాత్మధర్మః తథా * తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితా ఇతి సర్వాధారత్వం చ తస్యైవ ధర్మః. తథా * స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యేతేపి పరమాత్మన ఏవ ధర్మాః * ఏష లోకాధిపతిరేష సర్వేశ ఇతి చ పరమాత్మన్యేవ సమ్భవతి. తదేవమధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమ్నోఽత్ర విద్యమానత్వాత్ పరమాత్మైవాత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః

పూర్వపక్షిణోక్తం- తత్రేదముత్తరముక్తం భవతి- ఉపక్రమోపసంహారౌ వాక్యావయవౌ - తయోరవయవభూతయోః పరస్పరవిరోధే ఉపక్రమప్రాబల్యం - న త్వవయవివిరోధే. అత్ర త్వనేకావాన్తరవాక్యైః పర్యాలోచితైః ప్రతిపన్నస్య మహావాక్యార్థస్యావయవినా విరోధే అవయవభూతోపక్రమో దుర్బలః. యథా గఙ్గాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదిషు ఘోషః ప్రతివసతీతి పదాభ్యాం ప్రతిపన్నవాక్యార్థముపక్రమస్థగఙ్గాపదం న బాధతే- అపితు స్వయం తదనుగుణార్థం భవతి తద్వదితి- తదేతదభిప్రయన్ పరమాత్మాసాధారణధర్మభూయిస్త్వం దర్శయతి (తథాహీతి) * హితతమం మన్యస ఇతి వాక్యం త్వాష్ట్రవధాదేరప్యుపక్రమ(భా)గతం- ఉపక్రమోపక్రమస్యాపి మహావాక్యాన్తర్భావాత్ తదుక్తిః- నను తావన్మాత్రస్య సాధకత్వాభిప్రాయేణ. లోకాధిపతిః- లోకస్వామీ, సర్వేశః- సర్వనియన్తా, నను * పా రక్షణ ఇతి ధాతోః పతిశబ్దః- తత్కథమత్ర శేషివాచిత్వముచ్యతే, న హి సర్వత్రావయవశక్తిరేవ- రూఢిశక్తిరపి హ్యస్తి - అన్యథా * గమేర్డో ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గోశబ్దస్య సర్వజఙ్గమవాచిత్వప్రసఙ్గాత్, స్థితాయా గోరవాచకత్వప్రసఙ్గాచ్చ - అతశ్శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః- అన్యథా * వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా సుతశ్శిశుః । అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీదితి న్యాయేన పితుస్సంరక్షకే పుత్రేఽపి పితరం ప్రతి పతిశబ్దప్రయోగప్రసఙ్గాదితి. సూత్రార్థం నిగమయతి—— (తదేవమితి) * అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్నితి సూత్రాంశః పరైరేవం వ్యాఖ్యాతః - అధ్యాత్మసమ్బన్ధః ప్రత్యగాత్మసమ్బన్ధః- తస్య భూమా- బాహుల్యముపలభ్యతే అస్మిన్నధ్యాయే- ఆయుషః ప్రభుత్వ, మిన్ద్రియాశ్రయత్వం, శరీరోత్థాపకత్వం విషయేన్ద్రియాదివిజ్ఞానప్రతిక్షేపేణ ప్రత్యగాత్మవేదనం చోపదిశ్యత ఇతి. అపరైశ్చ - ప్రజ్ఞాదేహేన్ద్రియమనః ప్రాణాత్మనాం సమ్బన్ధోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః స భూయానితి వ్యాఖ్యాతం తదయుక్తం- ఆయురధిపతిత్వాదీనాం మనః ప్రాణసమ్బన్ధత్వాదీనాం చ పరమాత్మసాధకత్వాభావాత్. ఇన్ద్రసంజ్ఞదేవతావిశేషతాత్పర్యనిషేధపరం సూత్రమితి చేన్న- ఇన్ద్రస్య శరీరేపి ప్రాణేన్ద్రియమనః ప్రభృతీనాం విద్యమానతయా తత్ప్రతిక్షేపాసామర్థ్యాత్ * అస్మిఞ్ఛరీర ఇతి నిర్దేశో హీన్ద్రశరీరేపి హి సమ్భవతి * స దేవ సోమ్యేదమితీదంశబ్దవత్ సర్వనామపదస్య సాధారణత్వాత్ ప్రత్యగర్థవిషయస్యాపదేశస్య పరాచీనదేవతావిషయత్వమయుక్తమితి చేన్న - ఇన్ద్రస్యాపి స్వాత్మానం ప్రత్యహమితి ప్రత్యక్తయాఽవభాసాత్. * ప్రాణోస్మి * మాముపాస్స్వేతి హి తద్వాక్యం. ఇన్ద్రమాత్రస్య ప్రాధాన్యతః ప్రతిపాద్యత్వాప్రతిక్షిప్యత ఇతి చేన్న- ప్రాణేన్ద్రియమనఆదిసమ్బన్ధానాం తత్ప్రతిక్షేపాసామర్థ్యాత్. సూత్రవచనవ్యక్త్యనుగుణత్వాచ్చ నస్యాత్- ప్రాణః పరమాత్మేతి ప్రతిజ్ఞాతమాద్యసూత్రే- ద్వితీయసూత్రస్థేన నఞా పరమాత్మత్వమేవ నిషేధ్యం- న పరమాత్మేతి పూర్వపక్షితే తత్ప్రతిసమాధానపరేణ పరమాత్మైవ ప్రాణ ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ సమర్థనీయం - న పరమాత్మేతి వదన్తం ప్రతి నేన్ద్ర ఇత్యుక్తే కః ప్రతిక్షేపః- న ఘటోస్తీత్యుక్తే - న పట ఇతివత్ తయోర్విరోధాభావాత్ పరమా

కథం తర్హి ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేన్ద్రస్య స్వాత్మన ఉపాస్యత్వోపదేశస్సఙ్గచ్ఛతే తత్రాహ.

౩౦॥ సూ. —— శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ —— ప్రజ్ఞాతజీవభావే నేన్ద్రేణ *మామేవ విజానీహి* *మాముపాస్స్వ* ఇత్యుపాస్యస్య బ్రహ్మణస్స్వాత్మత్వోపదేశోఽయం న ప్రమాణాన్తరప్రాప్తస్వాత్మావలోకనకృతః- అపి తు శాస్త్రేణ స్వాత్మదృష్టికృతః. ఏతదుక్తం భవతి *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య, నామరూపే వ్యాకరవాణి* *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం* *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా* *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి* *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః* ఇత్యేవమాదినా శాస్త్రేణ జీవాత్మశరీరకం పరమాత్మానమవగమ్య జీవాత్మవాచినామహం త్వమాదిశబ్దానామపి పరమాత్మన్యేవ పర్యవసానం జ్ఞాత్వా *మామేవ విజానీహి* *మాముపాస్స్వ* ఇతి స్వాత్మశరీరకం పరమాత్మానమేవోపాస్యత్వేనోపదిదేశేతి (వామదేవవత్) యథా వామదేవః పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వాన్తరాత్మత్వం, సర్వస్య చ తచ్ఛరీరత్వం, శరీరవాచినాం చ శబ్దానాం శరీరిణి పర్యవసానం పశ్యన్నహమితి స్వాత్మశరీరకం పరం బ్రహ్మ నిర్దిశ్య తత్సామానాధికరణ్యేన మనుసూర్యాదీన్ వ్యపదిశతి *తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఽహం మనురభవం సూర్యశ్చాహం కక్షీవానృషిరస్మి విప్ర* ఇత్యాదినా యథా చ ప్రహ్లాదః *సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థితః। మత్తస్సర్వమహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే* ఇత్యాదివదతి.

త్వేప్రతిజ్ఞాతే మనః ప్రాణసమ్బన్ధాదయస్తు న పరమాత్మత్వసాధ(న)నా)సమర్థాః. నను నాయం పరమాత్మా- అపి త్విన్ద్ర ఇతి ప్రతిజ్ఞా లేసతి నేన్ద్ర ఇతి ప్రతివిధానం యుక్తమితి చేన్న - త్వదుక్తయుక్తేరిన్ద్రప్రతిక్షేపకత్వాభావాత్. అస్తు వా తత్ప్రతిక్షేపః- తతః కిం- న తు పరమసాధ్యస్య పరమాత్మపరత్వస్యోపయోగీతి చేన్న- పరమసాధ్యస్యావ్యవహితసాధకహేతూపస్థాపకత్వే సంభవతి పరమ్పరయా సాధకార్థపరత్వేన నిర్వాహానుపపత్తేః ....

ఉత్తరసూత్రం శఙ్కయావతారయతి (కథం తర్హీతి) (ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేతి) ఇదిపరమైశ్వర్య ఇత్యాదిప్రకృతిప్రత్యయవిభాగేన పరమాత్మపరత్వమిన్ద్రాదిశబ్దానామయుక్తం - త్వాష్ట్రవధాదిలిఙ్గనిర్వాహానుపపత్తేః. తత్కథమిన్ద్రశబ్దేన పరమాత్మనిర్దేశ ఇతి భావః. పూర్వం పరమాత్మపరత్వసాధకహేతురుక్తః- పూర్వపక్షయుక్తేః కః పరిహార ఇత్యపేక్షాయాం సూత్రావతార ఇత్యర్థః.

౩౦॥ సూ. —— శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ —— కీదృశ ఉపదేశ ఇత్యత్రాహ (ప్రజ్ఞాతేతి) శాస్త్రదృష్టిశబ్దస్య వ్యవచ్ఛేద్యమాహ (న ప్రమాణాన్తరేతి) శాస్త్రస్య దృష్టిః - శాస్త్రరూపా దృష్టిరితి వా ప్రతీతిస్స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (శాస్త్రేణేతి) కస్య దృష్టిరిత్యపేక్షాయాం స్వాత్మశబ్దః స్వానుభవప్రత్యక్షేణాత్మావలోకనే జీవమాత్రప్రకాశః- శాస్త్రేణ తన్మూలయోగేన చాత్మానుభవే పరమాత్మపర్యన్తతయా ప్రకాశ ఇతి భావః. న హి ప్రమాణవిశేషేణాన్యత్ ప్రమేయమన్యద్భవతి - తచ్ఛాస్త్రం కిమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) జీవవాచిపదానాం పరమాత్మసామానాధికరణ్యోపపాదికాః శ్రుతీరుదాజిహీర్షన్ నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిమాహ (అనేనేతి) జీవేష్వనుప్రవేశం దర్శయితుమాహ (ఐతదాత్మ్యమితి) తదేవస్పష్టయతి (అన్తః ప్రవిష్టఇతి) శరీరత్వతల్లక్షణే దర్శయతి (య ఆత్మనీతి) పర్యవసానం జ్ఞాత్వేతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిలబ్ధార్థ ఉక్తః ఉపదిదేశేత్యన్తేన * శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశ ఇత్యంశో వ్యాఖ్యాతః * వామదేవవదిత్యంశం వ్యాచష్టే (యథేతి) శరీరిణి పర్యవసానం పశ్యన్నిత్యన్తేన * తద్ధైతత్పశ్యన్నిత్యేతద్వ్యాఖ్యాతమ్, ఉక్తార్థవిశదీకరణాయాహ (యథా చ ప్రహ్లాద ఇతి)........

అస్మిన్ ప్రకరణే జీవవాచిభిస్శబ్దైరచిద్విశేషాభిధాయిభిశ్చోపాస్య
భూతస్యపరస్యబ్రహ్మణోఽభిధానేకారణంచోద్య పూర్వకమాహ.

౩౧॥సూ. ॥జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగాత్॥

నవాచం విజిజ్ఞాసీతవక్తారంవిద్యాత్ * త్రిశీర్షాణంత్వాష్ట్రమహనం అరున్ముఖాన్యతీన్ సాలావృకేభ్యఃప్రాయచ్ఛమిత్యాదిజీవలిఙ్గాత్, యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణోవసతితావదాయుః * అథఖలుప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదంశరీరంపరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ముఖ్యప్రాణలిఙ్గాచ్చ - నాధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమేతి చేన్న (ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్) హేతోః. ఉపాసనాత్రైవిధ్యముపదేష్టుం తత్తచ్ఛబ్దేనాభిధానం నిఖిలకారణభూతస్యబ్రహ్మణస్స్వరూపేణానుసన్ధానం, భోక్తృవర్గశరీరకత్వానుసన్ధానం, భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వానుసన్ధానం,చేతి త్రివిధమనుసన్ధానముపదేష్టుమిత్యర్థః. తదిదంత్రివిధంబ్రహ్మానుసన్ధానంప్రకరణాన్తరేష్వప్యాశ్రితం * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ * ఆనన్దోబ్రహ్మేత్యాదిష్వస్వరూపానుసన్ధానం * తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ నిరుక్తంచానిరుక్తంచ నిలయనంచానిలయనంచ విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ సత్యంచానృతంచ సత్యమభవదిత్యా

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అస్మిన్నితి) (జీవవాచిభిరిత్యాది) త్వాష్ట్రవధాదిలిఙ్గప్రతిపాదనకారణమపి కథనీయమిత్యభిప్రేతం, ఉపరితనగ్రన్థానుగుణ్యాత్. కారణం - ప్రయోజనరూపమ్. ఉపదేష్టుమితిహివక్ష్యతే, చోద్యపూర్వకమాహ- నతూక్తార్థప్రతిక్షేపార్థకంచోద్యం విశేషణాంశేతాత్పర్యం ప్రతీయతఇతి తస్యప్రయోజనమేవ ప్రష్టవ్యం- తచ్చోద్యరూపేణ పృష్టవానిత్యర్థః.

౩౧॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగాత్

నవాచంవిజిజ్ఞాసీతవక్తారంవిద్యాదితి- నకేవలంమద్వచనమేవ విజానీహివక్తారంమాంచవిజానీహీత్యర్థః. ముఖ్యప్రాణః- పఞ్చవృత్తిః, ముఖ్యశబ్దఇన్ద్రియాదివ్యావృత్త్యర్థః- నఞోనిషేధ్యాకాఙ్క్షాయామనతివిప్రకృష్టంసౌత్రం పదమధ్యాహృతం అధ్యాత్మేతి. హేతుత్వంవివృణోతి(ఉపాసనేతి) ఉపదేష్టుమిత్యనేన ప్రయోజనతయా హేతుత్వంస్పష్టం త్రైవిద్యంవివృణోతి (నిఖిలేతి) స్వరూపేణానుసన్ధానం - అద్వారకగుణవిశిష్టానుసన్ధానం. త్రివిధానుసన్ధానస్య ప్రమాణమూలత్వే సిద్ధేహ్యయంనిర్వాహఉపపన్నస్స్యాదితిశఙ్కాయామాశ్రితత్వాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే(తదిదమితి) ఉక్తైత్యపేక్షాయాం ప్రకరణాన్తరేష్వపీత్యుక్తమ్. ఆశ్రితం- ప్రతిపన్నమిత్యర్థః (తత్సృష్ట్వేత్యాది) *సత్యంజ్ఞానమనన్తమితి దేశకాల వస్తుపరిచ్ఛేదరహితస్యబ్రహ్మణః * బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి వేద్యత్వవిధానాత్ ప్రకరణస్య వేద్యబ్రహ్మప్రతిపాదనపరత్వాత్ * సయఏవంవిదితినిగమనవాక్యేపిపూర్వోక్తసమస్తప్రకారవిశిష్టవేదనప్రతీతేశ్చ, చిదచిచ్ఛరీరకత్వానుసన్ధానమత్రవివక్షితమితిభాష్యాభిప్రాయః. నను * సయశ్చాయంపురుషేయశ్చాసావాదిత్యేసఏక ఇత్యుక్త్వాఽనన్తరం * సయఏవంవిదితివాక్యేన జీవాన్తర్యామిణఆదిత్యాన్తర్వర్తినశ్చోపాసనముచ్యతఇతిచేన్న - స్థానభేదేన విద్యాభేదప్రసఙ్గాత్. సచానుపపన్నః * ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీత్యానన్దమయప్రాప్తిఫలశ్రవణేన * బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం * తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మన ఇత్యాదినాప్రతిపాదితానన్దమయవిషయవిద్యైకత్వావగమాత్ ప్రకరణస్యసంభవత్యేకవాక్యత్వేవాక్యభేదానుపపత్తేశ్చ * సయశ్చాయమిత్యాదివాక్యేకిముచ్యతఇతిచేత్ త్రివిధానుసన్ధానరూపైకవిద్యాయా మోక్షఫలకత్వేన వివక్షితత్వేసతి తత్రస్వరూపేణావస్థితస్యానుసన్ధానే జ్ఞానాదిగుణవద్దివ్యవిగ్రహయోగస్యాప్యనుసన్ధేయతాసిద్ధ్యర్థంపుణ్డరీకాక్షమప్రాకృతవపురితిదిశ్యతే. తత్ర సయశ్చాయంపురు

దిము భోక్తృశరీరతయా, భోగ్యభోగోపకరణశరీరతయా, చానుసన్ధానం. ఇహాపి ప్రకరణాత్ త్రివిధమనుసన్ధానంయుజ్యత ఏవేత్యర్థః. ఏతదుక్తంభవతి-యత్రహిరణ్యగర్భాదిజీవవిశేషాణాం ప్రకృత్యాద్యచేతనవిశేషాణాంచ పరమాత్మాసాధారణధర్మయోగః తదభిధాయినాంశబ్దానాం పరమాత్మవాచిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యంవాదృశ్యతే.

షఇతివిజ్ఞానమయాదన్తరస్యానన్దమయస్యానువాదః * యశ్చాసావాదిత్యఇతివిగ్రహాతిదేశః. కించ - ఆనన్దమయప్రతిపాదనానన్తరం * బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యుపక్రమాభిహితప్రాప్తివిశదీకరణార్థం * అథాతోఽనుప్రశ్నా ఇతి ప్రశ్నాఉపక్షిప్తాః- పూర్వప్రతిపాదనస్య ఋభుక్త్వాసహేతుత్వ మతశ్శబ్దేనోచ్యతే * ఉతావిద్వానితి. ఉత, విద్వానితిపదం *నిపాతస్యేతిఛాన్దసోదీర్ఘః * అథాసపత్నానితివత్. అవిద్వానితిపదేసతిహ్యన్యుదాత్తత్వంస్యాత్ * తత్పురుషే తుల్యార్థతృతీయాది స్వరణాత్ * అవిద్వాన్ ప్రతిగృహ్ణాతీతివత్. అన్తోదాత్తంచేదంపదం- తస్మాద్విద్వానితిపదం- కశ్చన అవిప్రకృష్టహృదయాదిస్థానస్థమనవచ్ఛిన్నంచ బ్రహ్మోపాసీనోఽవిద్వాన్ కిమతః ప్రేత్యఅముంలోకం * పరమేవ్యోమన్నిత్యుక్తం లోకంగచ్ఛతీత్యేకఃప్రశ్నః. ఉతగత్యనపేక్షమిహైవబ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః * ఆహోవిద్వానితి. సమశ్నుతాఇతిభోక్తృత్వం వివక్షితమ్. కశ్చిత్ - అహంగ్రహేణోపాసీనోఽపివిద్వానముంలోకం గత్వా కిం సమశ్నుతే- భోగ్యభూతం బ్రహ్మానుభవతీత్యేకఃప్రశ్నః. ఉతబ్రహ్మస్వరూపేణైకీభవతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. ఏవం శాస్త్రవైవిధ్యమూలాఃగతివిశేషస్వరూపభేదభావాభావవిషయాఃప్రశ్నాః బహువచనవివక్షితాః - ఏతాన్ప్రతివక్తుం జగత్కారణత్వోపయికగుణవిశిష్టస్యైవవిలక్షణస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వాదిజ్ఞాపనాయ * సోఽకామయతేత్యాదినా జగత్కారణత్వాదికం నిరతిశయానన్దపర్యన్తంమహిమానముక్త్వా * సయశ్చాయమిత్యాదివాక్యంవదతి - సన్నికృష్టహృదయస్థంవావిప్రకృష్టరవిమణ్డలాదిస్థానస్థంవాపూర్వోక్తంసత్యత్వాదిలక్షణమానన్దాదిగుణకంవా బ్రహ్మోపాసీనః సర్వోఽపివిద్వానస్మాల్లోకాత్ ప్రేత్యాన్నమయాదిసమష్టివ్యష్టివిభూతికంనిరతిశయానన్దం పరమాత్మానంభోగ్యభూతం భోక్తాసన్ననుభవతీతి ప్రశ్నస్యోత్తరముక్తమ్. అతస్సర్వేషాంవిద్యావిశేషనిష్ఠానామర్చిరాది గతిమత్త్వంభోక్తృభోగ్యభావేనావస్థానంచ ప్రతిపాదయితుంసన్నికృష్టవిప్రకృష్టస్థానవిశేషోపలక్షణార్థంసయశ్చాయమిత్యుక్తం- తస్మాదాదిత్యాన్తర్వర్తితయోపాసనమానన్దవల్ల్యాంనవిధిత్సితమ్. అతఉక్తలక్షణత్రివిధోపాసనమేవాత్రవివక్షితం. ఏవం* భోక్తాభోగ్యంప్రేరితారంచమత్వాసర్వం ప్రోక్తంత్రివిధంబ్రహ్మమేతదిత్యాదీని సదృశాని శ్రుత్యన్తరాణిచ వివక్షితాని, త్రివిధోపాసనస్యస్ఫుటతరత్వాత్. భోక్తృభోగ్యయోరీశ్వరవిధాత్వం కథమిత్యపేక్షాయాంచిదచిదనుప్రవేశాదీశ్వరస్య తత్ప్రకారిత్వమితి త్రివిధోపాసనపరశ్రుత్యన్తరార్థవిశదీకారహేతుత్వాదానన్దవల్లీవాక్యమిహోదాహృతం,అన్యత్త్వభిప్రేతం * ఇహతద్యోగాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (ఇహాపీతి) ఆనన్దోఽజరోఽమృతఇతిస్వేనరూపేణానుసన్ధానం * ప్రాణోఽస్మీత్యచిద్విశిష్టానుసన్ధానం * మాముపాస్స్వేతిచిద్విశిష్టానుసన్ధానమితిత్రివిధానుసన్ధానమిహోపపద్యతఇత్యర్థః త్రివిధానుసన్ధానేకర్తవ్యేప్యత్రచిద్విశేషాచిద్విశేషవిశిష్టతయోక్తిఃకథం- సామాన్యేన చిదచిద్విశిష్టానుసన్ధానంహి ప్రకరణాన్తరోక్తమిత్యపేక్షాంప్రశమయన్నస్యన్యాయస్య ప్రతర్దనవిద్యామాత్రవిషయత్వంచనివారయన్విశిష్టోపాసనపరత్వచిహ్నంచదర్శయతి (ఏతదుక్తంభవతీతి) (యత్రేతి) అయంన్యాయోనప్రతర్దనవిద్యామాత్రవిషయః - అపితుదృశసర్వప్రకరణవిషయఇతిభావః - సామాన్యేనచిదచిద్విశిష్టోపాసనంహివిహితత్వాత్స్వీక్రియతే విధేరవైయర్థ్యార్థం- తథాచిదచిద్విశేషవిశిష్టోపాసనంవిహితంచేత్తత్రతత్రచిదచిద్విశేషాన్తరాణ్యమిత్యమనుసన్ధేయమిత్యభిప్రాయేణాహ (హిరణ్యగర్భాదీతి) హిరణ్యగర్భాదిజీవవిశేషాణామితిపదేనపరమాత్మశబ్దేనచ * పరమాత్మావ్యవస్థితః సబ్రహ్మసశివస్సేన్ద్రఇతిశ్రుతిః స్మార్యతే, అనన్యపరేణనారాయణానువాకేన సర్వవిద్యాసూపాస్యోనారాయణఏవేతినిర్ణీత

తత్ర పరమాత్మన స్తత్తచ్చిదచిద్విశేషా న్తరాత్మత్వానుసన్ధానం ప్రతిపిపాదయిషితమితి. అతో౽త్రేన్ద్ర ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవాదర్థాన్తరభూతః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్.—॥సమాప్తమిన్ద్రప్రాణాధికరణమ్॥—

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

త్యాదిన్ద్రాదిద్యుపాసనే౽పి తత్తదన్తర్యామీ నారాయణ ఏవోపాస్య ఇతి భావః-పాశుపతాధికరణే౽ర్థా౽నువదిష్యమాణత్వాత్ పరమాత్మపర్యన్తత్వవివక్షాజ్ఞాపకం ద్వివిధం ప్రదర్శయతి (పరమాత్మాసాధారణాత్) పరమాత్మాసాధారణధర్మయోగాత్ తద్వాచిశబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ విశిష్టోపాసనపరత్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)...

అత్ర కైశ్చిదేవం వర్ణితం- ప్రాణవ్యాపారస్యాపి పరమాత్మాయత్తత్వాత్ తత్సఙ్కీర్తనం- జీవసఙ్కీర్తనం తు తస్యోపాధికభేదప్రతిక్షేపేణ పరబ్రహ్మరూపతాజ్ఞాపనార్థం- అన్యథా త్రివిధముపాసనం ప్రసజ్యేత - తతశ్చ వాక్యభేదస్స్యాదితి, తదయుక్తం * నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః * అపీతౌ తద్వత్ ప్రసఙ్గాదితివత్ ప్రసఙ్గశబ్దస్యాశ్రుతత్వాత్ వాక్యభేదాభావాచ్చ. ఏకవాక్యే నైవహి విధీయతే * తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్వేత్యత్ర మామితి జీవవిశిష్టతో-క్తా- ఆయురితి ప్రాణవిశిష్టతా * ఆయుః ప్రాణ ఇతి హ్యనన్తరవాక్యం - అమృతమితి స్వేన రూపేణావస్థితిః - అత ఏవం విధం పరమాత్మానముపాస్స్వేత్యేకవాక్యత్వం. ఉపాసాత్రైవిధ్యవిధానస్యవృత్తికారాభిమతత్వాత్తదసతి క్రమాయ పరైరేవ త్రివిధోపాసనపరత్వేన యోజనాన్తరం కృతం. తత్ర జ్ఞానక్రియాశక్తిద్వయాశ్రయబుద్ధిప్రాణరూపోపాధిధర్మేణ స్వధర్మేణ చ త్రివిధం బ్రహ్మోపాస్యమితి. తదయుక్తం-జీవేశ్వరభేదస్యాన్తఃకరణరూపోపాధ్యవచ్ఛేదకల్పితత్వాభావాత్ * యస్యాత్మా శరీరం * మనోమయః ప్రాణశరీర ఇతి జీవప్రాణయోః పరమాత్మానం ప్రతి శరీరతయా ప్రకారత్వస్య శ్రుతత్వేన ప్రకారాన్తరేణ త్రైవిధ్యకల్పనా౽యోగాచ్చ,———అన్యే త్వేవముపాసాత్రైవిధ్యేన వాక్యైకత్వమాహుః - ప్రజ్ఞాశరీరో జీవశరీరః ప్రాణశరీరశ్చ పరమాత్మోపాస్యః. తత్ర ప్రజ్ఞాశరీరో మనోమయః. జీవశరీరో వాఙ్మయః - వాక్శబ్దః శబ్దపరిణామశక్తియోగాత్- పరమాకాశవిషయః- అతో వాఙ్మయ ఆకాశశరీరః, ఆకాశశరీరత్వం చ జీవశరీరత్వపర్యన్తం * తస్యాన్తే సుషిరం సూక్ష్మం * తస్య మధ్యే మహానగ్నిరితి హృదయాకాశమధ్యే అగ్నిశబ్దేన జాఠరాగ్నిపరమాత్మజ్వాలయా సంస్పృష్టం జీవమభిధాయ * తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి ఆమ్నానాదితి. తదప్యనుపపన్నం, మనోమయాదివ్యూహానామప్రామాణికత్వస్య పూర్వమేవ దర్శితత్వాత్ - కించ- అస్మిన్ప్రకరణే ప్రజ్ఞాశబ్దస్య సహోత్క్రమణప్రథగ్వ్యపహారాభ్యాం స్థానప్రమాణేన చ జీవప్రసిద్ధమనోవిషయత్వోపపాదనే నేశ్వరప్రజ్ఞాశక్తివాచిత్వాభావాత్- ప్రాణశబ్దస్య ఘటశబ్దస్యోదకాహరణశక్తివాచిత్వాభావవత్ క్రియాశక్తివాచిత్వాభావాచ్చ - అతః ప్రజ్ఞాప్రాణశబ్దౌ నమనోమయప్రాణమయవాచకౌ. యది ప్రసిద్ధమనోవాక్ప్రాణాః(వ)తత్కార్యభూతా వివక్షితాః-తర్హ్యస్మిన్ప్రకరణే చక్షుః శ్రోత్రాదీనామపి ప్రకృతత్వాత్తేషాం చ పరమాత్మమయత్వాదుపాసాత్రైవిధ్యం విరుధ్యతే. ఆకాశశరీరత్వం జీవశరీరత్వపర్యన్తమిత్యప్యయుక్తం * తస్య మధ్యే మహానగ్నిరిత్యగ్నిశబ్దస్య జీవవాచిత్వాభావాత్ * తత్రాయస్సంశ్రితో నిత్యం స్థాల్యామగ్నిరివార్పితః । ఆత్మానం తం విజానీయాదితి స్మృతివచనం తు న జీవస్య శ్రుతావగ్నిశబ్దవాచ్యత్వే ప్రమాణం-కింతు స్థానస్థానినోర్వైలక్షణ్యదృష్టాన్తమాత్రసమర్పకమ్. వాఙ్మయస్య జీవశరీరకత్వం భవత్ప్రక్రియయా విరుద్ధం చ- ప్రాణమయస్యాన్తర్యామిత్వాభ్యుపగమాత్ అన్తర్యామిణో జీవశరీరకత్వశ్రవణాచ్చ * యస్యాత్మా శరీరం * స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి హి శ్రూయతే. తమో౽భిస్థాతృతయా౽భ్యుపగతస్య వాఙ్మయస్య జీవశరీరకత్వం శ్రుతివిరుద్ధం చ * యః పృథివీమన్తరే సంచరన్యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా౽పహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సమాసప్రకరణే నారాయణస్యైవాన్తర్యామిత్వశ్రవణాత్. ధర్మైక్యాత్ సర్వముపపన్నమితి చేన్న, సర్వే

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యే.

ప్రథమాధ్యాయే- ద్వితీయపాదే- సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణమ్.

ప్రథమే పాదే అధీతవేదః పురుషః కర్మమీమాంసాశ్రవణాధిగతకర్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానః కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వముపగమ్య, వేదాన్తవాక్యేషు చాపాతప్రతీతానన్తస్థిరఫలబ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనసముపజాత పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షాపేక్షోఽవధారితపరినిష్పన్నవస్తుబోధనశబ్దశక్తిర్వేదాన్తవాక్యానాం పరస్మిన్ బ్రహ్మణి నిశ్చితప్రమాణభావస్తదితికర్తవ్యతారూపశారీరకమీమాంసాశ్రవణమా

షాం వ్యూహానాం సర్వధర్మసంభవేన వ్యాహతిప్రియతద్వ్యాపారవిభాగవ్యవస్థాపన్యాసానుపపత్తేః - అతో యథోక్తమేవోపాసాత్రైవిధ్యమితి సిద్ధమ్. ॥ ఇన్ద్రప్రాణాధికరణం సమాప్తమ్. ॥

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీశైలరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

(ప్రథమే పాదే ఇత్యాది) కిమర్థమత్ర ప్రథమపాదాధికరణార్థానుక్రమణం. ఉచ్యతే - పాదానుయాయినోఽర్థస్య ప్రత్యధికరణమనుయాయిత్వస్ఫుటీకరణాయ. కిమర్థమనుయాయిత్వకథనమ్. త్రిపాదీసఙ్గత్యర్థం. సంగతిః కుతః. సూత్రకారాభిప్రేతత్వాత్- పాదభేదో హ్యర్థభేదాత్- తతశ్చ క్రమశ్చ సఙ్గతివిశేషాత్ తత్ర కిం ప్రమాణం -సంప్రదాయక్రమః. కించ- అత్రాధికరణార్థానుక్రమణేన త్రిపాద్యా అనారమ్భణీయత్వశఙ్కా(చార్థాత్) పరిహృతా భవతి- త్రిపాద్యాముదాహరిష్యమాణానాం శ్రుతీనాం ప్రథమపాదాధికరణోక్తన్యాయావిషయత్వజ్ఞాపనార్థత్వాదనుక్రమస్య; అత ఏవ ప్రథమపాదే వేదాన్తవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వే దర్శితేఽపి త్రిపాద్యా ఆరమ్భణీయత్వం సిద్ధమ్. ప్రథమే పాదే పీక్షత్యానన్దమయాధికరణయోః కారణస్య చిదచిద్వైలక్షణ్యే సిద్ధేఽపి పూర్వాధికరణన్యాయావిషయశ్రుతివాక్యార్థనిర్ణయార్థో హ్యుత్తరోత్తరాధికరణారమ్భః- తద్వదత్రాపీతి; శాస్త్రారమ్భప్రయోజనాయాశ్చతుస్సూత్ర్యాః కథం ప్రథమపాదే సంగతిః- ఉచ్యతే- తస్యాః శాస్త్రారమ్భార్థత్వేన శాస్త్రోపోద్ఘాతరూపత్వాదర్థతః ప్రథమపాదాన్తర్గతత్వం - నతు ప్రథమపాదస్య ప్రథమాధ్యాయస్య వా అసాధారణత్వాత్సఙ్గతిః (ప్రథమే పాదే ఇతి) అధీతవేదః - కృతసాఙ్గసశిరస్కాధ్యయనః. తావత్యపర్యవసానమాహ (కర్మేతి) తత్రాప్యపర్యవసానే హేతుమాహ (కేవలేతి) తథాపి బ్రహ్మవిచారప్రవర్తనక్షమాపాతప్రతీతిరేవ న జాయతే- సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్త్యభావాదితి శఙ్కాయాం ప్రథమసూత్రస్య తాత్పర్యమాహ (అవధారితేతి) తర్హి వేదాన్తవాక్యైరేవాలం- కిమర్థో బ్రహ్మవిచార ఇత్యత్రాహ (తదితికర్తవ్యేతి) నను చతుస్సూత్రీ హి శాస్త్రారమ్భార్థా- తత్కథం ప్రథమాధికరణార్థానుక్రమే శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇత్యుక్తం.జన్మాదిసూత్రత్రయస్యాపి ప్రథమాధికరణాధీనారమ్భత్వాత్తథోక్తిః-న(త్వే)తు తేషాం సూత్రాణాం శాస్త్రారమ్భార్థత్వాభావాత్ :యద్వా- జన్మాదిత్రిసూత్ర్యాః శాస్త్రారమ్భార్థత్వే సత్యపి ప్రథమపాదే సంగతిరప్యస్తి- చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వవిషయత్వాత్తస్యాః. ప్రథమపాదో హి సమస్తచిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వనిరూపణపరః; జన్మాదిసూత్రే జన్మాదికారణత్వం లక్షణముక్తం- కారణస్య ప్రమాణాన్తరాసిద్ధిః ప్రయోజనరూపతా చానన్తరసూత్రద్వయేనోక్తే-అతః ప్రథమాధికరణార్థానుక్రమే శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇత్యుక్తమితి- యద్వా- శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇతి పదముత్తరాధికరణత్రయే అనుషజ్యత ఇ

రభేతేత్యుక్తం శాస్త్రారమ్భసిద్ధయే. అనన్తవిచిత్రస్థిరత్రసరూపభోక్తృభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానలక్షణనిఖిలజగదుదయవిభవలయమహానన్దైకకారణం పరం బ్రహ్మ * యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యం బోధయతీతి చ ప్రత్యపాది. జగదేకకారణం పరం బ్రహ్మ సకలేతరప్రమాణావిషయతయా శాస్త్రైకప్రమాణకమిత్యభ్యధామ- శాస్త్రప్రమాణకత్వం చ బ్రహ్మణః ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహేపి స్వరూపేణైవ పరమపురుషార్థభూతే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి వేదాన్తవాక్యానాం సమన్వయాన్నిరుహ్యత ఇత్యబ్రూమ - నిఖిలజగదేకకారణతయా వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ చేక్షణాద్యన్వయాదానుమానికప్రధానాదర్థాన్తరభూతశ్చేతనవిశేష ఏవేత్యుపాపీపదామ. స చ స్వాభావికానవధికాతిశయానన్దవిపశ్చిత్త్వనిఖిలచేతనభయాభయహేతుత్వసత్యసఙ్కల్పత్వసమస్తచేతనాచేతనాన్తరాత్మత్వాదిభిర్బద్ధముక్తోభయావస్థాజీవశబ్దాభిలపనీయాచ్చార్థాన్తరభూత ఇతి చ సమార్థితామహి. స చాప్రాకృతాకర్మనిమిత్తస్వాసాధారణదివ్యరూప ఇత్యుదైరిరామ, ఆకాశప్రాణాద్యచేతనవిశేషాభిధాయిభిర్జగత్కారణతయా ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యమానస్సకలేతరచేతనాచేతనవిలక్షణస్స ఏవేతి సమగరిష్మహి- పరతత్త్వాసాధారణనిరతిశయదీప్తియుక్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయో ద్యుసమ్బన్ధితయా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స ఏవేత్యాతిష్ఠామహి. పరమకారణాసాధారణామృతత్వప్రాప్తిహేతుభూతః పరమపురుష ఏవ శాస్త్రదృష్ట్యేన్ద్రాదిశబ్దైరభిధీయత ఇత్యబ్రూమహి. తదేవమతిపతితసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిస్సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరతయా స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణః పరం బ్రహ్మ పురుషోత్తమో నారాయణ ఏవ వేదాన్తవేద్య ఇత్యుక్తం, అతః పరం ద్వితీయతృతీయచతుర్థేషు పాదేషు యద్యపి వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మైవ - త

తిచతుస్సూత్ర్యాః శాస్త్రారమ్భసిద్ధ్యర్థత్వముక్తం భవతి. జన్మాదిసూత్రార్థమనుక్రామతి (అనన్తేతి) స్థిరత్రసేత్యస్య స్థితిపదస్య వివక్షితమర్థమాహ అనన్తవిచిత్రాదివిశేషణైః- అనన్తవిచిత్రశబ్దో భోక్తృభోగ్యసాధారణః. మహానన్దైకకారణత్వం * తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి వాక్యాభిప్రేతం - తాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యస్య హి లక్షణం నిరూపితం - అతో మహానన్దైకకారణమిత్యుక్తం. యద్వా * యత్ప్రయన్తీత్యస్యాత్యన్తికలయపర్యన్తత్వాభిప్రాయేణోక్తం మహానన్దేతి * యేయం ప్రేతే * న ప్రేత్యేతి చాత్యన్తికలయో హి ప్రాయణం శ్రుతం. అవిరుద్ధవిశేషణభేదో న విశేష్యభేదావహ ఇత్యభిప్రాయేణైకశబ్దప్రయోగః. నిమిత్తోపాదానైకత్వాభిప్రాయేణ వా (శాస్త్రేతి) సమన్వయాత్ - పరమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాదకతయా శాస్త్రస్య తేనాన్వయాత్ (స చేత్యాది) స్వాభావికానవధికాతిశయశబ్దాః ప్రతి విశేషణమన్వితాః- ఆకాశప్రాణాధికరణార్థయోః పృథగనుక్తిర్న్యాయస్యానతిభిన్నత్వాత్ (పరమేతి) పరమకారణస్యాసాధారణం - తస్య ప్రదేయత్వేనాసాధారణమమృతత్వం- తత్ప్రాప్తిహేతురిత్యర్థః. యద్వా - పరమకారణస్యాసాధారణం- చిహ్నభూతమిత్యర్థః- ఉపాసకస్యామృతత్వప్రాప్తిరుపాస్యస్య పరమకారణత్వమావేదయతి. యద్వా- పరమకారణాసాధారణం- తద్ధర్మభూతమమృతత్వం. తత్ప్రాప్తిః - పరమసామ్యాపత్తిరిత్యర్థః - పాదార్థమాహ (తదేవమితి) పురుషత్వాదస్మదాదివదిత్యాదికుతర్కపరిహారార్థమాహ (అతిపతితేతి) తేషాం ధర్మిగ్రాహకమానబాధ ఇతి భావః. జ్యోతిరధికరణార్థాభిప్రాయః పురుషోత్తమశబ్దః. ప్రతర్దనవిద్యాభిప్రాయో నారాయణశబ్దః * మాముపాస్వేత్యస్యాపి నారాయణానువాకైక్యేన సర్వవిద్యోపాస్యతయోక్తనారాయణోపాసనపరత్వాత్. చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వం పాదానుగతార్థ ఇత్యర్థః. నారాయణ ఏవేత్యవధారణాక్షేపేణ ద్వితీయాదిపాదోత్థానమిత్యభిప్రాయేణాహ (అతః పరమితి) (ద్వితీయతృతీయచతుర్థేష్వితి) ప్రథమపాదస్య న కేవలమనన్తరపాదేన సంగతిః. అపితు

థాపి కానిచిద్వేదాన్తవాక్యాని ప్రధాన క్షేత్రజ్ఞాన్తర్భూతవస్తువిశేషస్వరూపప్రతిపాదనపరాణ్యేవేత్యాశఙ్క్య తన్నిరసనముఖేన తత్తద్వాక్యోదితకల్యాణగుణాకరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యతే. తత్రాస్పష్టజీవాదిలింగాని వాక్యాని ద్వితీయే పాదే విచార్యన్తే - స్పష్టలింగాని తృతీయే-ఇతి తత్ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారిణి చతుర్థే ౧॥ సూ. శ్రీసర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్.శ్రీ

ఇదమామ్నాయతే చ్ఛాన్దోగ్యే * అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథా క్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి స క్రతుం కుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప ఇత్యాది.

త్రిపాద్యేవేతి భావః. యథా * చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మ ఇత్యత్ర చోదనైవ ప్రమాణం - ప్రమాణమేవ చోదనేత్యవధారణద్వయం - తత్ర ప్రమాణమేవ చోదనేత్యవధారణమౌత్పత్తికసూత్రే సాధితం-చోదనైవ ప్రమాణమిత్యవధారణం ప్రత్యక్షసూత్రే స్థాపితం- తథా జన్మాదిసూత్రేపి బ్రహ్మ కారణమేవ బ్రహ్మైవ కారణమిత్యవధారణద్వయమపి వివక్షితం. జన్మాదికారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాత్, లక్షణస్యావ్యాప్త్యతివ్యాప్త్యసంభవపరిహారావశ్యంభావాత్, తత్ర వ్యక్త్యైక్యాన్నావ్యాప్తిః- అసంభవపరిహారరూపాయోగవ్యవచ్ఛేదః ప్రథమపాదోక్తః - అతివ్యాప్తిపరిహారరూపాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్త్రిపాద్యాం క్రియత ఇతి విభాగాభిప్రాయేణ కానిచిద్వేదాన్తవాక్యానీత్యాద్యుక్తం (తత్తద్వాక్యోదితకల్యాణగుణాకరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత ఇతి) చిదచిద్విలక్షణస్వరూపం సాధితం; అథ తస్య గుణవిశేషప్రతిపాదనం త్రిపాద్యాం క్రియత ఇతి చ ప్రథమపాదత్రిపాద్యోర్విభాగ ఇతి భావః. పాదత్రయస్యావాన్తరభిదామాహ (తత్రేతి) అస్పష్టత్వాదివైషమ్యం బ్రహ్మలిఙ్గగతమితి పరైరుక్తం - అత్ర తు జీవాదిలిఙ్గగతమితి భిదా. ద్వితీయతృతీయపాదాద్యాధికరణయోర్జీవస్య పూర్వపక్షితత్వాత్ జీవాదీత్యుక్తం (తత్తత్ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారిణి చతుర్థ ఇతి) తత్తత్ప్రతిపాదనం - జీవాదిలిఙ్గప్రతిపాదనం- న తల్లిఙ్గప్రతిపాదనం, అస్పష్టస్పష్టస్పష్టతరపూర్వపక్షోత్థానహేతుభేదేన భిన్నాస్త్రయః పాదా ఇత్యర్థః. ప్రథమపాదచరమాధికరణే అవయవభూతోపక్రమగతజీవలిఙ్గమవయవిభూతవాక్యార్థస్వారస్యేన బాధితమిత్యుక్తం- సర్వతాదాత్మ్యమనః ప్రాణసంబన్ధార్భకౌకస్త్వాణీయస్త్వవ్యపదేశరూపలింగానామవయవిగతత్వేనాబాధ్యత్వమితి ప్రత్యవస్థానం పరిహ్రియతే ద్వితీయపాదప్రథమాధికరణే ఇత్యవాన్తరసంగతిః ....

౧॥ సూ. శ్రీ సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్.శ్రీ * సర్వం ఖల్విత్యాదేర్ద్వితీయయోజనాయాముదాహరిష్యమాణత్వాత్ ప్రథమయోజనాపేక్షితం * అథ ఖల్విత్యాదికముపాత్తమ్ - ద్వితీయసూత్రే * భారూప ఇత్యస్యోపరితనవాక్యస్యోపాదాస్యమానత్వాత్ అత్ర భారూప ఇత్యన్తముపాత్తం - ఆదిశబ్దేనాన్యత్ గృహీతం అత్ర రాత్రిసత్రన్యాయేన మనోమయ ఉపాస్యతయా సంబధ్యతే, అర్థవాదికస్యాపి విధ్యపేక్షితస్య స్వీకార్యత్వాత్, నను * స క్రతుం కుర్వీతేత్యాదికముపాదీయతాం- కిమర్థం * యథా క్రతురస్మిన్నిత్యాదివాక్యోపాదానమ్. ఉచ్యతే * ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదంగమితి న్యాయేన * స క్రతుం కుర్వీతేతి విధేః ఫలాశ్రవణనిమిత్తం పూర్వవిహితోపాసనాంగత్వం మా భూదితి ఫలసంబన్ధప్రదర్శనార్థం తదుపాదానమ్ * శాన్త ఉపాసీతేతి విహితోపాసనాధికృతస్యైవోపాసనాన్తరవిధానమనుపపన్నమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం * అథ ఖలు క్రతుమయః పురుష ఇతి వాక్యం ఘటకత్వేనోపాత్తం జీవస్య బహువిధోపాసనప్రచురత్వాదనేకోపాసనవిధానం యుక్తమితి భావః, అత్ర వ్యాఖ్యాతృభిరన్యైః * సర్వం ఖల్వితి వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వం స్పష్టమితి బుద్ధ్వా * స క్రతుమిత్యాదివాక్యయోర్జీవవిషయత్వేన పూర్వపక్షం కృత్వా బ్రహ్మవిషయత్వేన సిద్ధాన్త ఉక్తః - ఇహ తు విషయైక్యే స్థిత ఏవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ పశ్చాదభిధాస్యేతే. ప్రథమం వ్యాఖ్యాత్రన్తరోక్తదిశా పూర్వపక్షసిద్ధాన్తావుపవర్ణ్యేతే, నన్వత్రోపాసనాన్తరం న విధిత్సితం, పూర్వవిహితోపాసనాంగ

అత్ర * సక్రతుం కుర్వీతేతి ప్రతిపాదితస్యోపాసనస్యోపాస్యః * మనోమయః ప్రాణశరీర ఇతి నిర్దిశ్య
త ఇతి ప్రతీయతే. తత్ర సంశయః కిం మనోమయత్వాదిగుణకః క్షేత్రజ్ఞః- ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం
క్షేత్రజ్ఞ ఇతి. కుతః మనః ప్రాణయోః క్షేత్రజ్ఞోపకరణత్వాత్- పరమాత్మనస్తు * అప్రాణో హ్యమనా శ్
ఇతి తత్ప్రతిషేధాచ్చ. నచ * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి పూర్వనిర్దిష్టం బ్రహ్మాత్రోపాస్యతయా సమ్బధ్యం శ
క్యతే * శాన్త ఉపాసీతేత్యుపాసనోపకరణ శాన్తినిర్వృత్త్యుపాయ భూతబ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశాయో
పాత్తత్వాత్. నచ * సక్రతుం కుర్వీతేత్యుపాసనస్యోపాస్యసాకాంక్షత్వాద్వాక్యాన్తరస్థమపి బ్రహ్మస
మ్బధ్యత ఇతి యుక్తం వక్తుం- స్వవాక్యోపాత్తేన మనోమయత్వాది గుణకేన నిరాకాంక్షత్వాత్. * మనో
మయః ప్రాణశరీర ఇత్యనన్యార్థతయా నిర్దిష్టస్య విభక్తివిపరిణామమాత్రేణోభయాకాంక్షానివృత్తిసిద్ధేః

భూతక్రతువిధిపరత్వాదస్య వాక్యస్య, తతశ్చ మనోమయాదిపదాన్యుపాస్యాన్తరాభావాత్ ప్రకృతబ్రహ్మపరాణీతి
నిశ్చయాన్న విచారవిషయ ఇతి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి (అత్రేతి) మనోమయాదిపదానాం ప్రకృతోపాస్యవిషయత్వే
ప్రమాణాభావాత్ బ్రహ్మపరత్వానిశ్చయాత్, * సక్రతుమితి నిర్దిష్టోపాసకవిశేషణత్వాత్ప్రయాణాతస్యానావిర్భూత
గుణాష్టకస్య సత్యసంకల్పత్వాదేరఘటమానత్వాచ్చ, పాశ్చాత్యవిద్యాన్తరోపాస్యపరత్వనిశ్చయేసతి తద్విశేషనిశ్చయా
భావాద్విచారస్యారమ్భణీయత్వమిత్యర్థః. ఉపాసనస్యేతి పదేన * తం యథా యథోపాసతే తథైవ భవతి * యథాక్రతు
రస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీత్యనయోర్వాక్యయోరైకార్థ్యాత్ * క్రతుం కుర్వీతేత్యత్ర క్రతుశబ్దశ్చో
పాసనపర ఇతి తదుపాస్యే మనోమయత్వాదిగుణకే సంశయ ఇతి భావః (తత్రేతి) * సక్రతుం కుర్వీతేత్యత్రోపాస్యత
యా నిర్దిష్టో మనోమయత్వాదిగుణకః కిం జీవః - ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం కర్మకర్తృవ్యపదేశశబ్దవిశేషోపసంహా
రగతబ్రహ్మశబ్దాదయః కిం ముఖ్యాః - ఉతాముఖ్యాః- తదర్థం కిం మనోమయత్వాదికం జీవస్యైవ సంభవతి. ఉత పరమాత్మ
నోపి ఘటత ఇతి. తదర్థం * అప్రాణో హ్యమనా ఇతి కిం మనఆదిసంబన్ధమాత్రనిషేధః- ఉత సంబన్ధవిశేషనిషేధ ఇతి. య
దా సంబన్ధమాత్రనిషేధః - తదా మనోమయత్వాదేర్జీవాసాధారణతయా కర్మకర్తృవ్యపదేశాదీనామముఖ్యత్వేన *
సక్రతుం కుర్వీతేతి విహితోపాసనస్యోపాస్యో జీవ ఇతి పూర్వపక్షస్థితిః- యదా సంబన్ధవిశేషనిషేధః - తదా మనోమయ
త్వాదేః పరస్మింత్సమ్భవేన కర్మకర్తృవ్యపదేశాదీనాం ముఖ్యత్వాత్తత్రోపాస్యతయా విహితః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తే ఫలఫలి
భావః. పూర్వపక్షముపపాదయతి (కుత ఇత్యాదినా) నను కథమస్య పాదస్యాస్పష్టజీవలిఙ్గకవాక్యవిషయత్వం. మ
నోమయత్వాదికం హి స్పష్టం జీవలిఙ్గమితి చేన్న - స్పష్టస్య మనస్సంబన్ధమాత్రస్య జీవలిఙ్గత్వాభావాత్ - జీవలిఙ్గభూత
స్యోపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషస్యాస్పష్టత్వాచ్చేత్యభిప్రాయేణ మనః ప్రాణయోః క్షేత్రజ్ఞోపకరణత్వాది
త్యుక్తం. నను * సర్వం ఖల్వితి వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మైవ * సక్రతుం కుర్వీతేత్యత్రోపాస్యతయా సంబధ్య మనోమయ
త్వాదిగుణానాం విశేష్యం స్యాదితి శంకాయాం కిం బ్రహ్మశబ్దస్య విధిపదాకాఙ్క్షయోత్తరత్రాన్వయః - ఉత * క్రతుం కు
ర్వీతేతి విధిపదస్యోపాస్యసాకాఙ్క్షత్వాత్- సన్నిహితానాం మనోమయాదిపదానాం విశేష్యసాకాఙ్క్షత్వాచ్చ, బ్ర
హ్మశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (నచ సర్వమితి) అనన్యార్థతయా నిరాకాం
క్షత్వాదిత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి (నచ సక్రతుమితి) (స్వవాక్యోపాత్తేనేతి) విచ్ఛేదకాభావాన్మహావాక్యైక
త్వం వివక్షితం. తతశ్చ * ఏష మ ఆత్మేతి స్వవాక్యస్థేనానన్యార్థేన సమానలింగేనాత్మశబ్దేన విశేష్యాకాంక్షాశమనాత్ వా
క్యాన్తరస్థానన్యార్థభిన్నలిఙ్గబ్రహ్మశబ్దాకర్షో న యుక్త ఇతి భావః. ప్రథమాన్తానాం మనోమయాదిపదానాముపాసనవా
చిపదేనాన్వయాయోగాత్ బ్రహ్మపదమన్వేతవ్యమిత్యత్రాహ (మనోమయ ఇతి) క్రతుశబ్దేన ద్వితీయాన్తపదస్యా

ఏవం నిశ్చితే జీవత్వే * ఏతద్బ్రహ్మేత్యుపసంహారస్థబ్రహ్మపదమపి జీవ ఏవ పూజార్థం ప్రయుక్తమిత్యధ్యవసీయత ఇతి

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్) మనోమయత్వాదిగుణకః పరమాత్మా. కుతః. సర్వత్ర వేదాన్తేషు పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధస్య మనోమయత్వాదేరుపదేశాత్. ప్రసిద్ధం హి మనోమయత్వాది బ్రహ్మణః. యథా * మనోమయః ప్రాణశరీరనేతా * స ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశః తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః అమృతో హిరణ్మయః * హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తి * న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా మనసా తు విశుద్ధేన- తథా * ప్రాణస్య ప్రాణః * అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతి * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇత్యాదిషు. మనోమయత్వం - విశుద్ధేన మనసా గ్రాహ్యత్వం ప్రాణశరీరత్వం - ప్రాణస్యాప్యాధారత్వం నియన్తృత్వం చ.

ప్యన్వయాత్ షష్ఠ్యన్తతయా విభక్తివిపరిణామే కార్యే సన్నిహితస్య సాకాఙ్క్షస్యైవ పదస్య విభక్తివిపరిణామో న్యాయ్యః. న తు వాక్యాన్తరస్థస్య నిరాకాఙ్క్షస్యేత్యర్థః- ఉభయాకాఙ్క్షా మనోమయాదిపదస్య * క్రతుం కుర్వీతేత్యస్య చాకాఙ్క్షా. న వక్తుం యుక్తమితి పఞ్చమ్యన్వయః. మనోమయత్వాది చ సత్యసంకల్పత్వాత్ పూర్వమేవ ప్రతిపన్నం- అణీయస్త్వం చ జ్యాయస్త్వాత్ పూర్వం శ్రుతం - వ్యతిరేకనిర్దేశశ్చ మనోమయత్వాదేః పాశ్చాత్యః - అతో మనోమయత్వాది స్వారస్యానుగుణమితరన్నేయమిత్యభిప్రాయేణ చోక్తం మనోమయత్వాదిగుణకేనేతి. జీవపరత్వే బ్రహ్మశబ్దః కథమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ....

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) ప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహరతి (మనోమయత్వాదీతి) సత్యసంకల్పత్వాదివిశేషితప్రాకరణికాత్మశబ్దానురోధేన పరమాత్మేత్యుక్తం సర్వత్రేతి వ్యాఖ్యేయం పదం. తద్వ్యాచష్టే (వేదాన్తేష్వితి) సామాన్యశబ్దవత్సు విశేషశబ్దవత్సు చేతి భావః హేతుపదం వ్యాచష్టే (ప్రసిద్ధస్యేతి) నను సర్వవేదాన్తేషు పరతత్త్వపరతయా ప్రసిద్ధబ్రహ్మశబ్దశ్రవణాదితి పరైర్వ్యాఖ్యాతం - తన్మతేన వ్యాఖ్యానే సత్యపి తద్విహాయ కథం యుక్త్యన్తరోక్తిః- ఉచ్యతే- పూర్వవాక్యస్థబ్రహ్మశబ్దానన్వయస్యోపసంహారస్థబ్రహ్మశబ్దదౌర్బల్యస్య చ పూర్వపక్షిణోక్తత్వాన్న తథోత్తరం వక్తుం యుక్తమితి భావః. మనస్సామాన్యేన సంబన్ధసామాన్యపరం వాక్యమాహ (మనోమయః ప్రాణశరీరనేతేతి) అమృతో హిరణ్మయ ఇతి పరమాత్మపరత్వవైశద్యాయోపాత్తం. మనస్సామాన్యేన సంబన్ధవిశేషపరం వాక్యమాహ (హృదా మనీషేతి) హృదితి భక్తిరుచ్యతే- మనీషేతి ధృతిః * న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనమితి పూర్వార్ధమేకరూపం పఠిత్వా * భక్త్యా చ ధృత్యా చ సమాహితాత్మా జ్ఞానస్వరూపం పరిపశ్యతీహేతి మహాభారత ఉక్తత్వాత్. అభిక్లృప్తః- గ్రాహ్యః మనోవిశేషేణ సంబన్ధవిశేషవాచి వాక్యమాహ (న చక్షుషేతి) ప్రాణశరీరత్వే శ్రుతిమాహ (తథేతి) ప్రాణస్య ప్రాణః- ఆధారః * సర్వాణీత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దస్య యౌగికవృత్త్యా పరమాత్మపరత్వం ప్రాగుక్తం. ఇదానీమపర్యవసానవృత్త్యాపి పరమాత్మపరత్వేన తద్వాక్యముపాత్తం. వైశ్వానరాధికరణన్యాయేనోభయథాపి పరమాత్మపరత్వం యుక్తమితి భావః. అత్ర వాక్యజాతే ప్రతిపన్నం మనోమయాదిశబ్దార్థమాహ (మనోమయత్వమితి) గ్రాహ్యగ్రాహకలక్షణసంబన్ధవిశేషాభిప్రాయేణ మనోమయ ఇత్యుక్తమిత్యర్థః ప్రాణశరీరశబ్దార్థమాహ (ప్రాణేతి) మనోవికారో మనోమయః- సర్వవికారాణాం బ్రహ్మాధిష్ఠానత్వాత్ బ్రహ్మసామానాధికరణ్యమితి కైశ్చిదుక్తం తదా హి మనోవికారాస్సుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషాదయో బ్రహ్మేత్యుక్తం స్యాత్ తదయుక్తం- సత్యసంకల్పత్వాదికల్యాణగుణప్రకరణవిరోధాత్, హేయగుణవిశేషాణాముపాస్యత్వానుపపత్తేశ్చ. ఉక్తం హి * యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవ

ఏవంచసతి * ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయఏతద్బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దోఽపి ముఖ్యఏవభవతి * అప్రాణో హ్యమనాఇతిమనఆయత్తంజ్ఞానం, ప్రాణాయత్తాంస్థితిం,చ బ్రహ్మణోనిషేధతి ....

అథవా * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితిశాన్తఉపాసీతేత్యత్రైవోపాసనంవిధీయతే-సర్వాత్మకం బ్రహ్మశాన్తస్సన్నుపాసీతేతి, * సక్రతుంకుర్వీతేతి తస్యైవగుణోపాదానార్థోఽనువాదః, ఉపాదేయాశ్చ గుణామనోమయత్వాదయః, అతస్సర్వాత్మకంబ్రహ్మమనోమయత్వాదిగుణకముపాసీతేతివాక్యార్థః, తత్ర సందేహః కిమిహబ్రహ్మశబ్దేన ప్రత్యగాత్మానిర్దిశ్యతే, ఉతపరమాత్మేతి, కింయుక్తమ్, ప్రత్యగాత్మేతి, కుతః తస్యైవసర్వపదసామానాధికరణ్యనిర్దేశోపపత్తేః,

---

ఏతమితః ప్రేత్యభవతీతి - అతోహేయగుణాపత్తిరేవఫలంస్యాత్. ప్రాణప్రేర్యంశరీరమస్యేత్యర్థశ్చేత్ ప్రాణశబ్దేన ప్రాణసంబన్ధ్యభిధానంక్లిష్టంస్యాత్- ప్రాణశ్శరీరంచాస్యేతి సమాసోనఘటతే, ప్రాణశ్శరీరేయస్యేతి వ్యధికరణబహువ్రీహిశ్చక్లిష్టః- అతోయథోక్తఏవార్థఇత్యభిప్రాయః——ఉపసంహారస్వారస్యమాహ (ఏవంచేతి) మనఃప్రభృతినిషేధవాక్యార్థముక్తార్థావిరుద్ధమాహ (అప్రాణఇతి) గ్రాహ్యగ్రాహకభావనియన్తృనియామ్యత్వాదిరూపసంబన్ధవిశేషావిధేయః - ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషోనిషేధ్యఇత్యభిప్రాయః..................

అథస్వాభిమతార్థయోజనాంకర్తుమారభతే (అథవేతి) పూర్వస్యాంయోజనాయాంసూత్రప్రతిజ్ఞావాక్యస్వారస్యాత్, దుపక్రమోపసంహారగతబ్రహ్మశబ్దైకవిషయత్వప్రతీతిస్వారస్యేనభిన్నవిషయత్వప్రతీతి పూర్వకపూర్వపక్షానుదయేనాధికరణానారమ్భాత్, శ్రవణమననాభ్యామేవనిష్పాద్యాయాః శాన్తేరుపాసననిష్పాదకత్వస్య * ఏవంవిచ్ఛాన్తఇతి శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, దన్యత్రాపి శాన్త్యుపాయత్వేనోపాసనవిధానాదర్శనాత్- శాన్తశబ్దస్యశాన్తికామపరత్వాస్వారస్యాత్- వృత్త్యనురోధాచ్చేయమేవయోజనాసముచితేతిభావః (అత్రైవోపాసనంవిధీయతఇతి) అత్రశాన్త్యుపాయోపాసనం- ఉత్తరత్రమోక్షోపాయోపాసనమితినాయమర్థః, అపిత్వత్రైవమోక్షార్థోపాసనం విధీయతఇత్యర్థః. శాన్తశబ్దార్థంస్వరసతోవదన్వాక్యార్థమాహ (సర్వాత్మకమితి) నత్వాశంసాయాంక్తఇహ విహితోఽయమితిభావః తర్హి * సక్రతుంకుర్వీతేతి కిముచ్యతఇత్యత్రాహ (సక్రతుమితి) కేపునర్విధేయాగుణాఇత్యత్రాహ (ఉపాదేయాశ్చేతి) ఉపాదేయాః- విధేయాః, యథా * అగ్నిహోత్రంజుహోతీతిహోమేవిహితే * దధ్నాజుహోతీత్యత్ర దధ్నోహోమసాధనత్వమాత్రంవిధేయం- జుహోతీత్యనువాదః - తద్వదితి, నన్వుపాసనవిధేరుత్పత్తిశిష్టసర్వాత్మకత్వగుణావరోధాన్మనోమయత్వాదీనాం నోపాస్యాకారత్వమితిచేన్న- సర్వాత్మకత్వస్యోపాసనవిధివాక్యస్థత్వాభావాత్, తజ్జత్వతల్లత్వతదనత్వైస్సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మఖల్వితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశఉపాసనవిధ్యేకవాక్యత్వం నివారయతి - నహ్యుపాసీతఖల్వితిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశవచనవ్యక్తిర్ఘటతే. వాక్యార్థమాహ (అతఇతి) ఏవమేకవిషయత్వమఙ్గీకృత్యైవపూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ దర్శయితుంసంశయమాహ (తత్రేతి) తత్ర ఏకవిషయత్వేసిద్ధే- కిమత్రోపాస్యతయానిర్దిష్టోజీవః- ఉత పరమాత్మేతివిశయః, తదర్థంకింబ్రహ్మశబ్దోజీవపరః- ఉతపరమాత్మపరః తదర్థంకిం బ్రహ్మశబ్దకర్మకర్తృవ్యపదేశావయోముఖ్యౌ - ఉతనేతి- తదర్థమణీయస్త్వవ్యపదేశః కింముఖ్యత్వవిరోధీ- ఉతన, తదర్థమణీయస్త్వజ్యాయస్త్వయోః కింస్వాభావికం కిమౌపాధికమితి, యదాఽణీయస్త్వంస్వాభావికం, జ్యాయస్త్వమన్యథాసిద్ధం- తదాఽణీయస్త్వస్య బ్రహ్మశబ్దాదిముఖ్యతావిరోధిత్వేనబ్రహ్మశబ్దస్య జీవపరత్వాదుపాస్యతయానిర్దిష్టోజీవఇతిపూర్వపక్షస్థితిః- యదాఽణీయస్త్వమౌపాధికం- జ్యాయస్త్వంస్వాభావికం - తదాఽణీయస్త్వవ్యపదేశస్యబ్రహ్మశబ్దాదిముఖ్యతావిరోధిత్వాభావేన బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వే నాత్రోపాస్యతయానిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తఫలఫలిభావః, హేతుంవివృణోతి

సర్వశబ్దనిర్దిష్టం హి బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తం కృత్స్నం జగత్, బ్రహ్మాదిభావశ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽనాద్యవిద్యామూలకర్మవిశేషోపాధికో విద్యత ఏవ, పరస్య తు బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరపహతపాప్మనో నిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధస్య సమస్తహేయాకరసర్వభావో నోపపద్యతే. ప్రత్యగాత్మన్యపి క్వచిత్క్వచిద్బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే, అత ఏవ పరమాత్మా పరం బ్రహ్మేతి పరమేశ్వరస్య క్వచిత్సవిశేషణో నిర్దేశః. ప్రత్యగాత్మనశ్చ నిరుక్తోపాధేర్బృహత్త్వం చ విద్యతే * న చానన్త్యాయ కల్పత ఇతి శ్రుతేః, అవిదుషస్తస్యైవ కర్మనిమిత్తత్వాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయానాం * తజ్జలానితి హేతునిర్దేశోఽప్యుపపద్యతే. తదయమర్థః- {అయం జీవాత్మా స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నస్వరూపత్వేన బ్రహ్మభూతస్సన్ననాద్యవిద్యయా దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనాఽవతిష్ఠత ఇతి ....

అత్ర ప్రతివిధీయతే (సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్) సర్వత్ర * సర్వం ఖల్విదమితి నిర్దిష్టే సర్వస్మిన్ జగతి బ్రహ్మశబ్దేన తదాత్మతయా విధీయమానం పరం బ్రహ్మైవ, న ప్రత్యగాత్మా, కుతః (ప్రసిద్ధోపదేశాత్) తజ్జలానితి హేతుతస్సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధవదుపదేశాత్. బ్రహ్మణో జాతత్వాద్బ్రహ్మణి లీనత్వాద్బ్రహ్మాధీనజీవనత్వాచ్చ హేతోర్బ్రహ్మాత్మకం సర్వం ఖల్విదం జగదిత్యుక్తే యస్మాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయా వేదాన్తేషు ప్రసిద్ధాస్తదేవాత్ర బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే. తచ్చ పరమేవ బ్రహ్మ- తథా హి * యతో వా ఇమాని భూ

(సర్వశబ్దేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం జీవస్య సామానాధికరణ్యోపపత్తిమాహ (బ్రహ్మాదీతి) బ్రహ్మాదిభావః- చతుర్ముఖాదిభావః (అనాదీతి) అహితకర్మోత్పాదనహేతురవిద్యా, తద్ధేతుః కర్మేతి బీజాఙ్కురాదినయాదనాదిః. తస్యైవేత్యవధారణసూచితాం పరస్య సర్వభావానుపపత్తిం వివృణోతి (పరస్యేతి) సర్వజ్ఞత్వాద్ధేయం జానాతి - సర్వశక్తిత్వాన్నివారయితుం శక్నోతి- న చ జ్ఞానశక్త్యోస్సంకోచః - అవిద్యామూలకర్మవిరహాత్ - అతో న సర్వభావస్సంభవతీతి భావః. బ్రహ్మశబ్దః కథమిత్యత్రాహ (ప్రత్యగితి) తదుపపాదయతి (అత ఏవేతి) పరమాత్మేతి దృష్టాన్తతయోక్తం- యథా ఆత్మశబ్దో జీవేశ్వరసాధారణః తద్వత్ బ్రహ్మశబ్ద ఇతి భావః. త్రిపాద్యాః పరబ్రహ్మాభ్యుపగమేన వాక్యవిశేషవిచారపరత్వాదత్ర పూర్వపక్షిణః పరమేశ్వరాభ్యుపగమవాద ఉపపన్నః. ఆత్మశబ్దస్య సాధారణ్యం యుక్తం- ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్- ఆప్నోతీతి హి తద్వ్యుత్పత్తిః జగద్దేహం వ్యాప్నోతీతి - ఏవముభయసాధారణం బ్రహ్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం వక్తవ్యమిత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మనశ్చేతి) కథం జన్మాదికారణత్వం హేతుతయోచ్యతే- హేతునిర్దేశో హి పూర్వప్రసిద్ధ్యపేక్షః- ప్రసిద్ధిశ్చ పరమాత్మవిషయేత్యుక్తమిత్యత్రాహ (అవిదుష ఇతి) జన్మాదిహేతుత్వం బద్ధస్య- బ్రహ్మత్వన్తు శుద్ధస్య తస్య సర్వశబ్దసామానాధికరణ్యం కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (తదయమర్థ ఇతి)..................

సిద్ధాన్తమాహ (అత్రేతి) యథా * అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదిత్యన్తశ్శబ్దః ప్రతిజ్ఞాపరః, ఏవం సర్వత్రేతి సూత్రపదం ప్రతిజ్ఞాపరమిత్యాహ (సర్వత్రేతి) తదేవ పదం వ్యాచష్టే (సర్వమితి) సర్వత్రేతి పదం న వాచకవేదాన్తపరం- అపి తు వాచ్యజగత్పరమిత్యర్థః. నాశబ్దమితి వా నేతర ఇతి వా అన్య ఇతి వా పూర్వపాదాదనువర్తతే - అతః పర్యవసానలబ్ధం ప్రతిజ్ఞాపదం పరం బ్రహ్మైవేతి * న శారీర ఇత్యత్ర వక్ష్యమాణమనుసన్ధాయాహ (న ప్రత్యగాత్మేతి) ప్రసిద్ధోపదేశాదితి పదం వ్యాచష్టే (తజ్జేతి) జగజ్జన్మస్థితిలయానాం తత్కృతతాదాత్మ్యస్య చ ప్రసిద్ధత్వేనోపదేశాదిత్యర్థః. ఇతి శబ్దేన హేతుతయోక్తత్వాజ్జన్మాదీనాం ప్రసిద్ధత్వమ్. ప్రమాణసిద్ధస్యైవ హి హేతుతా. తత్కృతతాదాత్మ్యస్య ప్రసిద్ధత్వం- ఖలు నాసిద్ధమ్. తత్స్పష్టయతి (బ్రహ్మణ ఇతి) కారణత్వనిబన్ధనతాదాత్మ్యస్య చాత్ర ప్రసిద్ధత్వేనోపదేశః ఫలితః. ప్రసిద్ధత్వమస్తు - తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (తథా హీతి) * యతో వా ఇమానీతి వాక్యస్య జీవవిష

తానిజాయన్తే యేనజాతానిజీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య * ఆనన్దో బ్రహ్మేతివ్యజానాత్ ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమానిభూతానిజాయన్త ఇత్యాదినాపూర్వానువాకప్రతిపాదితానవధికాతిశయానన్దయోగినో విపశ్చితః పరస్మాద్బ్రహ్మణఏవ జగదుత్పత్తిస్థితిలయానిర్దిశ్యన్తే తథా * సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్య కశ్చిజ్జనితానచాధిపఇతి కరణాధిపస్యజీవస్యాధిపఃపరంబ్రహ్మైవకారణం వ్యపదిశ్యతే- ఏవంసర్వత్రపరస్యైవబ్రహ్మణఃకారణత్వం ప్రసిద్ధం. అతఃపరబ్రహ్మణో జాతత్వాత్తస్మిన్ ప్రలీనత్వాత్తేన ప్రాణనాత్తదాత్మకతయా తాదాత్మ్యముపపన్నమ్. అతస్సర్వప్రకారం సర్వశరీరం సర్వాత్మభూతంపరం బ్రహ్మశాన్తోభూత్వోపాసీతేతి శ్రుతిరేవపరస్య బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వ ముపపాద్య తస్యోపాసన ముపదిశతి, పరంబ్రహ్మహికారణావస్థం కార్యావస్థంసూక్ష్మస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయా సర్వదా సర్వాత్మభూతం. ఏవంభూత తాదాత్మ్యస్య ప్రతిపాదనే పరస్యబ్రహ్మణస్సకలహేయప్రత్యనీక కల్యాణగుణాకరత్వంనవిరుధ్యతే-ప్రకారభూతశరీరగత దోషాణాంప్రకారిణ్యాత్మన్యప్రసంగాత్ - ప్రత్యుతనిరతిశయైశ్వర్యాపాదనేనగుణాయైవభవతీతిపూర్వ మేవోక్తమ్.యదుక్తం జీవస్య సర్వతాదాత్మ్యముపపద్యతఇతి- తదసత్- జీవానాంప్రతిశరీరం భిన్నానామన్యోన్యతాదాత్మ్యాసంభవాత్- ముక్తస్యాప్యనవచ్ఛిన్న స్వరూపస్యాపి జగత్తాదాత్మ్యం జగజ్జన్మస్థితి ప్రళయకారణత్వనిమిత్తం నసంభవతీతి * జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్రవక్ష్యతే,జీవకర్మనిమిత్తత్వాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయానాం సఏవకారణమిత్యపి నసాధీయః. తత్కర్మనిమిత్తత్వేపీశ్వరస్యైవ జగత్కారణత్వాత్.

యుతత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఆనన్దోబ్రహ్మేతి) ఆనన్దశబ్దస్యానన్దమయపరత్వవ్యక్తీకరణాయాహ (పూర్వానువాకేతి) వాక్యాన్తరమాహ (తథేతి) వాక్యాన్తరాణామప్యుక్తార్థపరత్వాత్తేష్వపి తత్ప్రసిద్ధిమాహ (ఏవమితి) శ్రుత్యన్తరేష్వపి జన్మాదిహేతుత్వ కృతతాదాత్మ్యమప్యర్థసిద్ధమిత్యాహ (అతఇతి) (తదాత్మకతయాతాదాత్మ్యమితి) తదాత్మకతయేతిశ్రుత్యన్తరవిషయం- తజ్జత్వతదనత్వ తల్లత్వైః శ్రుత్యన్తరేషు తదాత్మకత్వేనోపపాదనాదిహ ప్రతిపన్నమపి తాదాత్మ్యముపపన్నమిత్యర్థః. చిదచిద్విలక్షణస్య కథంతాదాత్మ్యోపపత్తిరిత్యత్రాహ (అతస్సర్వేతి) సర్వాత్మశబ్దవైశద్యాయసర్వశరీరమిత్యుక్తమ్- ఆకృత్యధికరణన్యాయేనప్రకారిపర్యన్తాభిధానసిద్ధ్యర్థమాహ (సర్వప్రకారమితి) శ్రుతిరేవ * సర్వంఖల్విత్యాదిశ్రుతిరేవ- ఉపపాద్య * తజ్జలానిత్యంశేన కార్యకారణభావేన శరీరాత్మభావేన చోపపాద్యేత్యర్థః. తత్ర హ్యన్తర్యామిరూపేణకృతస్య ప్రాణనస్యశరీరాత్మభావాపేక్షత్వాత్తేనచతథోపపాదితంభవతి; స్థితిదశాయాంహిశరీరాత్మభావః - ప్రళయావస్థాయాంతు * ఏకమేవాద్వితీయమితి సర్వభేదశూన్యత్వాన్నశరీరాత్మభావసిద్ధిరిత్యత్రాహ (పరంబ్రహ్మహీతి) స్థితౌశరీరాత్మభావోపపాదనాదుభయలింగకస్య బ్రహ్మణః కారణావస్థాయామపివిశిష్టత్వ మర్థసిద్ధం శ్రుత్యన్తరైః కణ్ఠోక్తంచేత్యభిప్రాయః, సర్వదావిశిష్టంచేత్ కార్యకారణావస్థయోః కోభేదఇతిశఙ్కాపరిహారాయ సూక్ష్మస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయేత్యుక్తమ్. తతఃకిముభయలింగకత్వస్యేత్యత్రాహ (ఏవంభూతేతి) జీవస్యైవసర్వతాదాత్మ్యంపూర్వపక్షిణోక్తమనూద్యదూషయతి (యదుక్తమిత్యాదినా) ముక్తస్య తత్సంభవతీత్యత్రాహ(ముక్తస్యేతి) జగజ్జన్మస్థితిప్రళయకారణత్వనిమిత్తమితిబహువ్రీహిః-కారణత్వప్రయుక్తమిత్యర్థః. జీవస్య కర్మద్వారాజగత్కారణత్వమనూద్యదూషయతి(జీవకర్మేతి)(తత్కర్మనిమిత్తత్వేపీతి)నహికర్మజగతః కర్తృరూపనిమిత్తముపాదానంచ-ఉభయమీశ్వరఏవ-కర్మతు కేవలంవైషమ్యహేతుః-యథాఘటాదినిర్మాణస్యభోక్తృకర్మనిమిత్తత్వేపిభోక్తృకర్మణోనకర్తృత్వముపాదానత్వంవా-కులాలమృత్పిండయోరేవహితదుభయం నచ * తజ్జలానిత్యత్ర తచ్ఛబ్దస్య

అతః పరమాత్మైవాత్ర బ్రహ్మశబ్దాభిధేయః, ఇమమేవ సూత్రార్థమభియుక్తా బహుమన్యన్తే- యథాహ వృత్తికారః * సర్వం ఖల్విదమితి సర్వాత్మా బ్రహ్మేశ ఇతి ....

౨॥ సూ. ⸻ ॥ వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ ॥ ⸻ వక్ష్యమాణాశ్చ గుణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే * మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదర ఇతి, మనోమయః- పరిశుద్ధేన మనసైకేన గ్రాహ్యః వివేకవిమోకాది సాధనసప్తకానుగృహీతపరమాత్మోపాసననిర్మలీకృతేన హి మనసా గృహ్యతే- అనేన హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానతయా సకలేతరవిలక్షణస్వరూపతోచ్యతే, మలినమనోభిర్మలినానామేవ గ్రాహ్యత్వాత్, ప్రాణశరీరః- జగతి సర్వేషాం ప్రాణినాం ధారకః, ప్రాణో యస్య శరీరం, ఆధేయం విధేయం శేషభూతం చ స ప్రాణశరీరః ఆధేయత్వవిధేయత్వశేషత్వాని శరీరశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యుపపాదయిష్యతే, భారూపః- భాస్వరరూపః, అప్రాకృతస్వాసాధారణనిరతిశయకల్యాణదివ్యరూపత్వేన నిరతిశయదీప్తియుక్త ఇత్యర్థః, సత్యసఙ్కల్పః - అప్రతిహతసఙ్కల్పః, ఆకాశాత్మా; ఆకాశవత్సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూపః, సకలేతరకారణభూతస్యాకాశస్యాప్యాత్మభూత ఇతి వా ఆకాశాత్మా, స్వయం చ ప్రకాశతే అన్యానపి ప్రకాశయతీతి వా ఆకాశాత్మా. సర్వకర్మా- క్రియత ఇతి కర్మ. సర్వం జగద్యస్య కర్మ అ

కర్మవాచిత్వం అతో న జీవస్య జగత్కారణత్వకృతం తాదాత్మ్యమస్తీత్యభిప్రాయః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ద్వితీయయోజనోక్తార్థస్యైవ సాంప్రదాయికత్వమాహ (ఇమమేవేతి) * సర్వం ఖల్విత్యాదివాక్యేన సర్వాత్మతయోక్తం బ్రహ్మ ఈశః- పరమాత్మేత్యర్థః... ....

౨॥ సూ. ⸻ ॥ వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ ॥ ⸻ వివక్షితత్వం వక్తుమిచ్ఛావిషయత్వం అపౌరుషేయవాక్యప్రతిపాద్యగుణానాం పురుషేచ్ఛాపూర్వకత్వాయోగాత్ కథం వివక్షితత్వమితి శఙ్కాయాం వివక్షితపదం వ్యాచష్టే (వక్ష్యమాణా ఇతి) వివక్షితానామేవ వక్ష్యమాణత్వాద్వివక్షితశబ్దేన వక్ష్యమాణత్వం లక్ష్యత ఇత్యర్థః *సర్వం ఖల్విదమితి ప్రథమవాక్యాపేక్షయా వక్ష్యమాణం హ్యనన్తరవాక్యగతగుణజాతమ్- నిషేధవాక్యవిరోధపరిహారాయ సామాన్యం మనోమయశబ్దం విశేషవాక్యానుగుణం వ్యాచష్టే (మనోమయ ఇతి) (పరిశుద్ధేన మనసైకేనేతి) * అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇతి వదవధారణగర్భ ఇత్యేకశబ్దస్య భావః తచ్చ * న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా మనసా తు విశుద్ధేనేతి శ్రుత్యనుగుణ్యాత్. తద్వివృణోతి (వివేకేతి) ఫలితార్థమాహ (అనేనేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (మలినేతి) మలినమనోగ్రాహ్యత్వం హేయార్హత్వవ్యాపకం - అతో వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యనివృత్తిరిత్యుభయలిఙ్గకత్వసిద్ధిరితి భావః, ముక్తస్యాపి విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వం న సంభవతి- ముక్తం స్వాత్మస్థైర్యేణ గృహ్ణాతి చేత్ మనోఽశుద్ధం - బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన చేద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఏవ విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వమితి. ప్రాణశరీరశబ్దం వ్యాచష్టే (జగతీతి) ప్రాణశరీరశబ్దేన ప్రాణిధారకత్వం కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (ప్రాణో యస్యేతి) శరీరత్వే సతి కథమాధేయత్వాదికమిత్యత్రాహ (ఆధేయత్వేతి) (భారూప ఇతి) జ్ఞానస్వరూప ఇత్యర్థస్త్వతిక్లిష్టః రూపశబ్దో హి ధర్మవాచీ- భాశబ్దో హి దీప్తిపరః- దీప్తిధర్మకత్వం విగ్రహద్వారకం * ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ * రుక్మవర్ణమిత్యాది శ్రుత్యైకార్థ్యాత్ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (భాస్వరరూప ఇతి) తద్వివృణోతి (అప్రాకృతేతి) (సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూప ఇతి) సూక్ష్మత్వం వ్యాప్యవ్యాప్త్వం? స్వచ్ఛత్వం, నిర్మలత్వం, సకలేతరకారణభూతస్యాకాశస్యేత్యనేన * ఆకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రోతం చేతి వాక్యం స్మారితం * అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యధికరణన్యాయాదాకాశశబ్దః ప్రకృతివాచీతి భావః, అన్యానపి ప్రకాశయతి

షౌ సర్వకర్తా. సర్వావాక్రియా యస్యాసౌ సర్వకర్మా. సర్వకామః. కామ్యన్త ఇతి కామాః- భోగ్యభోగోపకరణాదయః- తే పరిశుద్ధాః సర్వవిధాస్తస్య సన్తీత్యర్థః సర్వగన్ధః- సర్వరసః- * అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినా ప్రాకృతగన్ధరసాదినిషేధాదప్రాకృతాస్స్వాసాధారణా నిరవద్యా నిరతిశయాః కల్యాణాస్స్వభోగ్యభూతాస్సర్వవిధా గన్ధరసాస్తస్య సన్తీత్యర్థః, సర్వమిదమభ్యాత్తః - ఉక్తం గసపర్యన్తం సర్వమిదం కల్యాణగుణజాతం స్వీకృతవాన్- అభ్యాత్త ఇతి భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇతివత్ కర్తరి క్తః ప్రతిపత్తవ్యః. అవాకీ- వాకః- ఉక్తిః. సోऽస్య నాస్తీత్యవాకీ. కుత ఇత్యాహ అనాదర ఇతి, అవాప్తసమస్తకామత్వేనాదర్తవ్యాభావాదాదరరహితః, అత ఏవ అవాకీ-అజల్పాకః. పరిపూర్ణైశ్వర్యత్వాద్బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తం నిఖిలం జగత్తృణీకృత్య జోషమాసీన ఇత్యర్థః- త ఏతే వివక్షితా గుణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే...

స్వస్మై ప్రకాశయతీత్యర్థః (సర్వావాక్రియేతి) లౌకికవైదికసకలక్రియాణాం సద్వారకకర్తాऽసౌ, యద్వా- సర్వవైదికక్రియాఆరాధనం యస్య స సర్వక్రియ ఇత్యర్థః- ఇచ్ఛాబాహుళ్యవ్యావృత్త్యర్థం సర్వకామపదం వ్యాచష్టే (కామ్యన్త ఇతి) భోగ్యభోగోపకరణాదీనాం ప్రాకృతత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తే పరిశుద్ధా ఇతి) అప్రాకృతా ఇత్యర్థః సత్యకామపదైకార్థ్యాదిత్యభిప్రాయః (సర్వగన్ధ ఇత్యాది) రూపస్పర్శాదినిషేధపరవాక్యాన్తరాణామపి తుల్యన్యాయత్వద్యోతనార్థ ఆదిశబ్దః. గన్ధరసాదీనామవ్యవధానేన స్వరూపాన్వయిత్వాభావాత్ సద్వారకత్వే సతి ప్రాకృతానాం పృథివ్యాదిగతగన్ధరసాదీనాం హేయత్వేన కల్యాణగుణప్రకరణవిరోధాత్ * భారూప ఇతి దివ్యవిగ్రహస్య ప్రకృతత్వాచ్చ ప్రాకృతదేహద్వారకగన్ధరసాదివిధిరిత్యర్థః * తం బ్రహ్మగన్ధః ప్రవిశతి బ్రహ్మరసః ప్రవిశతీతి ముక్తాత్మని సామ్యాపన్నే బ్రహ్మగన్ధరసప్రవేశవ్యపదేశాచ్చాస్యార్థస్యోత్తమ్భకః (సర్వమిదమితి) జగతోऽపి సర్వకర్మాదిగుణాన్తర్భావాత్ గుణపరం తద్వ్యాఖ్యాతమ్ * అభ్యాత్త ఇత్యత్ర స్వీకరణరూపగుణవిధిః నను నాయమాదికర్మణి క్తః గుణగణాదానస్య నిత్యత్వాత్- న చాభ్యాదదాతిరిత్యర్థః- స్వీకరణార్థత్వాత్, నాప్యకర్మకః- సర్వమిదమితి శ్రవణాత్. న చ శిష్టాదిషు అన్యతమః అపఠితత్వాత్, తత్కథం కర్తరి క్తః * తయోరేవ కృత్యక్తఖలర్థా ఇతి భావకర్మణోరేవ హితత్స్మరణమిత్యత్రాహ (భుక్తా ఇతి) ప్రయుక్తానుశాసనత్వాత్ వ్యాకరణశాస్త్రస్య- యథాప్రయోగమనుశాసనం కార్యం- న తు యథానుశాసనం ప్రయోగాన్యథాకరణమితి భావః యే తు భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇత్యత్ర మత్వర్థీయాకారప్రశ్లేషమిచ్ఛన్తి తేషాం భుక్తశబ్దస్యార్శ ఆదిగణాన్తర్భావకల్పనం, అకారప్రశ్లేషణమితి తత్ర గౌరవం ప్రసక్తం కర్తరీతి కర్త్రర్థతయా ప్రయోగ ఏవ హి భుక్తాదీనామాకృతిగణాన్తర్భావకల్పననిమిత్తం- తేనైవ కర్త్రర్థత్వం క్తప్రత్యయస్య కల్ప్యతాం- కిమప్రయుజ్యమానాకారప్రశ్లేషేణేతి భావః- యద్వా-కర్తరి ప్రతీతిః ప్రతిపత్తిః. సా యథా భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇత్యత్ర ప్రతిపాద్యతే- నిరూప్యతే- ఏవమత్రాపి నిర్వాహ్యేత్యర్థః (సోऽస్య నాస్తీత్యవాకీతి) ఫలితార్థకథనమేతత్. వాకః ఉక్తిః అవాకః, తదభావః- అవాకోऽస్యాస్తీత్యవాకశబ్దాత్తద్ధితప్రత్యయః, యద్వా- వాకీ న భవతీత్యవాకీ - కుత ఇత్యాహ - కుత ఇత్యత్ర హేత్వర్థః. అవాకత్వం వాక్సామర్థ్యాభావాదితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమనాదర ఇతి పదమితి భావః. తదుపపాదయతి (అవాప్తేతి) అవాకిత్వస్య తత్ఫలతామాహ (అత ఏవేతి) నిషేధ్యో వాకో హేయరూప ఇతి దర్శయతి (అజల్పాక ఇతి) సాపేక్షత్వనిబన్ధనబహుప్రలాపో నిషేధ్యః- న తు వాక్సామర్థ్యవిరహ ఇత్యర్థః. పదద్వయప్రతిపాద్య ఏకో గుణ ఇత్యాహ (పరిపూర్ణేతి) సూత్రార్థముపసంహరతి (త ఏత ఇతి)..............................

ఏవమన్వయ ఉక్తః కథం పరమాత్మన్యేవేత్యవధారణసిద్ధిః- ముక్తేऽపి హ్యేతే గుణా
స్సఙ్కల్పనీయా ఇత్యపేక్షాయాం పూర్వసూత్రోక్తాన్వయస్థేమ్నే వ్యతిరేకమాహ.

౩॥ సూ. —— శ్రీ అనుపపత్తేస్తు న శారీరః శ్రీ —— తమిమం గుణసాగరం పర్యాలోచయతాం ఖద్యోతకల్పస్య శరీరసంబన్ధనిబన్ధనాపరిమితదుఃఖసంబన్ధయోగ్యస్య బద్ధముక్తావస్థస్య జీవస్య ప్రస్తుతగుణలేశ సంబన్ధగన్ధోఽపి నోపపద్యత ఇతి నాస్మిన్ ప్రకరణే శారీరపరిగ్రహశఙ్కా జాయత ఇత్యర్థః

౪॥ సూ. —— శ్రీ కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ శ్రీ —— * ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీతి ప్రాప్యతయా పరం బ్రహ్మ వ్యపదిశ్యతే, ప్రాప్తృతయా చ జీవః. అతః ప్రాప్తా జీవ ఉపాసకః- ప్రాప్యం పరం బ్రహ్మోపాస్యమితి ప్రాప్తురన్యదేవేదమితి విజ్ఞాయతే.

౩॥ సూ. —— శ్రీ అనుపపత్తేస్తు న శారీరః శ్రీ —— శారీరశబ్దేన ముక్తావస్థస్యాపి క్రోడీకారోపపాదకో యోగ్యశబ్దః. అనుపపత్తేస్తు నేతర ఇతి వక్తవ్యేఽపి ముక్తావస్థజీవస్య ప్రతిపాద్యత్వానుపపత్తిస్ఫోరణార్థం శారీరశబ్దనిర్దేశ ఇతి భావః. బద్ధోపాదానం దృష్టాన్తతయా - యథా నిగ్రాహ్యస్య నిగ్రాహకస్వరూపైక్యానుపపత్తిః- తథాఽనుగ్రాహ్యస్యాప్యనుగ్రాహకస్వరూపైక్యానుపపత్తిరిత్యభిప్రాయః- ప్రస్తుతగుణానుపపత్తిః ప్రతిగుణమనుసన్ధేయా. పర్యాలోచయతాం శఙ్కా న జాయత ఇత్యన్వయః. న ముక్తపరిగ్రహశఙ్కాహేత్వన్యథాసిద్ధిః- కిన్తు హేత్వసిద్ధిరేవేతి. తుశబ్దాభిప్రాయ ఇత్యాశయవతోక్తం శారీరపరిగ్రహశఙ్కా న జాయత ఇతి—— * అనుపపత్తేస్తు న శారీర ఇత్యత్ర యదుక్తం పరైః జీవపరయోరైక్యాజ్జీవధర్మైః పరస్య విశిష్టత్వానుసంధానోపపత్తిశ్చేత్ -తదనన్యత్వాదేవ పరమాత్మధర్మాస్సత్యసఙ్కల్పత్వాదయోఽపి జీవ ఉపపద్యన్త ఇతి శఙ్కానిరాసార్థమిదం సూత్రమ్. ఆరోప్యగతధర్మైరధిష్ఠానం విశేష్యతే-యథా సర్పగతభీషణత్వాదినా తదధిష్ఠానమ్- న చాధిష్ఠానధర్మైరారోప్యం విశేష్యతే యథా రజ్జుత్వేన సర్పః- అతో జీవధర్మైర్మనోమయత్వాదిభిః పరమాత్మనో విశేష్యత్వం యుక్తం-న తు పరమాత్మధర్మైస్సత్యసంకల్పత్వాదిభిర్జీవస్యాపి విశేష్యత్వమితి సూత్రార్థ ఇతి తదయుక్తం-సర్పాదివ్యావర్తకరజ్జుత్వాదిప్రతీతౌ సర్పాదిధర్మభూతభీషణత్వాదిభిరధిష్ఠానస్య విశేషణాయోగాత్ -ఇహ చ జీవవ్యావర్తకాస్సత్యసంకల్పత్వాదయః ప్రతీయన్తే-అతోఽధ్యస్తజీవధర్మైః పరమాత్మనో విశేష్యత్వమయుక్తమ్- మనోమయత్వాదిభిః సత్యసంకల్పత్వాదిభిశ్చ పదైర్వస్తుమాత్రం లక్ష్యత ఇతి చేత్తర్హి * వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చేతి పూర్వసూత్రం విరుధ్యతే. ఉభయవిధగుణానామ వివక్షితత్వం సూత్రకారాభిమతం చేత్ * అనుపపత్తేస్తు న శారీర ఇతివదనుపపత్తేస్తు నేశ్వర ఇతి చ సూత్రం వక్తవ్యం- వస్తుమాత్రవివక్షాయాం జీవధర్మాణామివేశ్వరధర్మాణామప్యనుపపత్త్యవిశేషాత్, అథ ఈశ్వరధర్మేషు తాత్పర్యమవగమ్యతే, అతస్తేషు ప్రతీయమానేషు రజ్జ్వోర్భీషణత్వాదినేవ మనోమయత్వాదినా పరమాత్మనో విశేష్యత్వమనుపపన్నమ్ - మనోమయత్వాదికం న జీవసాధారణమితి చేత్. కిం మనోమయాదిపదైర్మనః ప్రాణాద్యధీనజ్ఞానప్రవృత్తిత్వం వివక్షితం- ఉత విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వప్రాణశరీరకత్వాదికమ్ ప్రథమే జీవాసాధారణత్వాన్మనోమయత్వాదిభిః పరమాత్మనో విశేష్యత్వానుపపత్తిః ద్వితీయే తు మనోమయత్వాదీనామారోపితధర్మత్వాభానాత్ ఆరోప్యగతధర్మైరధిష్ఠానస్య విశేష్యత్వసంభవరూపన్యాయావిషయత్వం వాక్యస్య స్యాత్ కించ, నిత్యస్య జీవస్య పరస్మిన్నారోపితత్వాభావాదేవోక్తన్యాయస్సుతరామిహ న సంగచ్ఛతే. తస్మాత్పరోక్తసూత్రార్థోఽనుపపన్నః.................అథ పరమసాధ్యసేతుమాహ...........

౪॥ సూ. —— శ్రీ కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ శ్రీ —— అభిసమ్భవితా, ప్రాప్తా, ప్రాప్యప్రాప్తృభేదస్సూత్రే వివక్షితః తతః కిం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యుక్తస్యోపాస్యస్య బ్రహ్మణో జీవవైలక్షణ్యస్యేత్యత్రాహ (అత ఇతి) ప్రాప్యప్రాప్త్రోరేవ హ్యుపాస్యోపాసకౌ - అత ఉపాస్యం బ్రహ్మోపాసకాజ్జీవాద్విలక్షణమిత్యర్థః. స్వస్యాపి స్వేన ప్రాప్యత్వమితి చేత్ శ్రుతిస్వారస్యభఙ్గః (ప్రాప్తురన్యదేవేదమితి) అత్రేదమితి నిర్దేశో బ్రహ్మశబ్దాభిహితవస్త్వభిప్రాయః

౫॥ సూ. ——॥ శబ్దవిశేషాత్ ॥—— * ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయఇతిశారీరష్షష్ఠ్యానిర్దిష్టః- ఉపాస్యస్తుప్రథమయా; ఏవంసమానప్రకరణేవాజినాంచ శ్రుతౌశబ్దవిశేషస్స్యాజ్జీవపరయోః- యథా * వ్రీహిర్వాయవోవాశ్యామాకోవాశ్యామాకతణ్డులోవాఏవ మయమన్తరాత్మన్ పురుషోహిరణ్మయో యథాజ్యోతిరధూమమితి. అత్ర * అన్తరాత్మన్నితి సప్తమ్యాం తేనశారీరోనిర్దిశ్యతే * పురుషోహిరణ్మయఇతి ప్రథమయోపాస్యః - అతఃపరఏవోపాస్యః ....

౬॥ సూ. ——॥ స్మృతేశ్చ ॥—— ఇతశ్చశారీరాదన్యః * సర్వస్యచాహంహృదిసన్నివిష్టో మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనంచ * యోమామేవమసమ్మూఢోజానాతిపురుషోత్తమం * ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేర్జునతిష్ఠతి । భ్రామయన్సర్వభూతాని యన్త్రారూఢానిమాయయా । తమేవశరణంగచ్ఛేతి శారీరముపాసకం పరమాత్మానంచోపాస్యం స్మృతిర్దర్శయతి........................

అవస్థాభేదేన ప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వోపపత్తిరితి శఙ్కాపరిహారార్థమేకస్యామేవావస్థాయాంభేదవ్యపదేశం దర్శయత్యనన్తరసూత్రద్వయేన.

౫॥ సూ. ——॥ శబ్దవిశేషాత్ ॥—— అస్మిన్సూత్రే అసమానవిభక్తికశబ్దో వివక్షితః (ఏవంసమానప్రకరణఇతి) తత్రాపి శాణ్డిల్యవిద్యాయామిత్యర్థః. సూత్రపదశక్తేస్సఙ్కోచకాభావాత్ సమానప్రకరణేన ప్రకృతోపపాదనస్యాన్యత్రదృష్టత్వాచ్చ నచాచ్ఛన్దోగ్యవాక్యమాత్రవిషయమిదం సూత్రమితిభావః. (జీవపరయోరితి) ఉపాస్యోపాసకయోరిత్యర్థః. జీవపరయోరిత్యుక్తిః ఫలితార్థాభిప్రాయేణ- అతోనాన్యోన్యాశ్రయః. 'అత్రహిరణ్మయశబ్దేన దివ్యవిగ్రహవత్త్వంచసిద్ధమ్; ఉదాహృతవాక్యేశబ్దవిశేషందర్శయతి (అత్రేతి) (సప్తమ్యన్తేనేతి) అన్తరాత్మన్నిత్యత్ర నకారలోపాభావాత్ * నఙిసంబుద్ధ్యోరితిఙిసంబుద్ధ్యోరేవ నకారలోపప్రతిషేధాదిహసంబుద్ధ్యన్తత్వేఽనన్వయాచ్చ * ఆత్మన్పశ్యేన్ సర్వభూతానీతివత్ లుప్తసప్తమీకోయంనిర్దేశఇతిభావః. ఏవం స్వప్రకరణే షష్ఠీప్రథమాత్మకః, సమానప్రకరణేసప్తమీప్రథమాత్మకశ్చ శబ్దవిశేషోవివక్షితః........................

హృదయస్థస్యేశ్వరత్వ ముపబృంహణేనవిశదయితుమాహ

౬॥ సూ. ——॥ స్మృతేశ్చ ॥—— ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయఇతి హృదయశబ్దప్రత్యభిజ్ఞాపనార్థమాహ (సర్వస్యేతి) ఉపాస్యత్వజ్ఞాపనార్థంతదనన్తరవాక్యమాహ (యోమామితి) హృత్స్థస్యేశ్వరత్వకణ్ఠోక్తిందర్శయతి (ఈశ్వరఇతి) * తమేవశరణంగచ్ఛేత్యుపాదానం హృదయస్థస్య భజనప్రదర్శనార్థం. సర్వస్యేతి- సర్వశబ్దో జీవవిషయః , పరాధీనస్మృత్యాద్యాశ్రయభూతవస్తువిషయత్వాత్.పురుషోత్తమశబ్దవాచ్యస్యజీవవైలక్షణ్యంతత్రైవోక్తం- సర్వభూతశబ్దోపి జీవవిషయః- భ్రాన్త్యాశ్రయత్వాద్దేహాఖ్యయన్త్రారూఢత్వాచ్చ- అత్రచశబ్దోఽవాన్తరశఙ్కాపరిహారహేతుద్వయ సముచ్చయార్థః. అన్వాచయోవా——అత్రకేచిత్. కర్తృకర్తృవ్యపదేశాదయః ఘటకరకాదికృతగగనభేదాశ్రయణేన బాలిశకృతాల్పత్వ మహత్త్వాదివ్యవహారఇవకాల్పనికంభేదమాశ్రిత్య*తత్త్వమసీత్యాత్మైకత్వోపదేశగ్రహణాత్ ప్రాక్ప్రవర్తన్తే-ఐక్యోపదేశగ్రహణానన్తరం సర్వవ్యవహారపరిసమాప్తిరిత్యాహుః,అత్రబ్రూమః-యస్యభ్రమఃసఏవభ్రాన్తిసిద్ధమర్థంవ్యపదిశతి,తస్యైవోపదేశగ్రహణాత్తన్నివృత్తిః. ఏవంసతిజీవేశ్వరభేదభ్రాన్త్యాతయోఃకర్తృకర్తృభావాదికంకోవ్యపదిశతి.కింజీవః-ఉతేశ్వరఃఉతవేదఏవ-తత్రాశ్రుతశాస్త్రస్యజీవస్య దేహాతిరిక్తజీవమప్యజానతః సత్యసంకల్పత్వాది లక్షణేశ్వరప్రతీత్యసంభవాన్నతద్భ్రాన్తిమూలత్వం కర్తృకర్తృవ్యపదేశస్య సంభవతి.నాపి శ్రుతశాస్త్రస్య జీవస్య- తస్యజీవేశ్వరభేద భ్రాన్తౌ శ్రుతిరేవ మూలమితిపరమనిశ్శ్రేయసార్థిభిర్వేదాన్తానామనుపా

౭॥సూ. —శ్రీఅర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతిచేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ॥శ్రీ—

అల్పాయతనత్వమర్భకౌకస్త్వం. (తద్వ్యపదేశః) అల్పత్వవ్యపదేశః* ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇత్యణీయసి హృదయాయతనే స్థితత్వాత్ * అణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వేత్యాదినాఽణీయస్త్వేనస్వస్వరూపేణ వ్యపదేశాచ్చ- నాయం పరమాత్మా- అపితు జీవ ఏవ * సర్వగతం సుసూక్ష్మం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరా ఇత్యాదిభిః పరమాత్మనోఽపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్, జీవస్య చారాగ్రమాత్రత్వవ్య-

పదేయత్వప్రసంగః. స్వనిమిత్తామపి భ్రాన్తిం శ్రుతిస్స్వయమేవైక్యోపదేశేన నివర్తయతీతి చేత్- తథాపి * ప్రక్షాళనాద్ధి పఙ్కస్య దూరాదస్పర్శనం వరమితి న్యాయాదనుపాదేయత్వమేవ స్యాత్ - కర్మకర్తృభావాదివ్యపదేశస్యైశ్వర భ్రాన్తిమూలత్వమపి న ఘటతే- వ్యపదేశవైఘట్యాత్. తథా సతి హి * ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీతి వ్యపదేశో న స్యాత్- అపి త్వితః ప్రేత్యైతంభిసంభావ్యాహమిత్యేవ స్యాత్. కించ- భ్రమనివృత్త్యర్థమీశ్వరం ప్రత్యుపదేష్టవ్యం - నహ్యన్యస్య భ్రమే సత్యన్యం ప్రత్యుపదేష్టవ్యం. తథా చ * తత్త్వమసీత్యుపదేశో న ఘటతే, కింతు త్వం జీవోఽసీత్యేవ వక్తవ్యం అతః శ్రుతిషు కర్మకర్తృవ్యపదేశో నేశ్వరభ్రమమూలః- యది వేద ఏవ భ్రాన్త్యా వ్యపదిశతి, తర్హి వేదస్య తత్త్వోపదేష్టృత్వం న స్యాత్- భ్రాన్తత్వాత్. పశ్చాత్ప్రతిబుద్ధ ఉపదిశతీతి చేత్, తదయుక్తమ్. స్వస్య భ్రమనివృత్తైరన్యేషాం జీవేశ్వరభ్రమాభావాచ్చోపదేశవైయర్థ్యాత్. అన్యేషాం జీవేశ్వరభేదభ్రాన్త్యభావేపి జీవబహుత్వభ్రమనివృత్త్యర్థముపదేశః కార్య ఇతి చేత్ న- ఉపదేశవైఘట్యాదేవ. నహి తదానీం * తత్త్వమసీత్యుపదేశో ఘటతే - కింతు సర్వే జీవాస్త్వమిత్యుపదేష్టవ్యమ్. న చైవముపదేశో వేదాంతేషు క్వచిదపి దృశ్యతే- న చ * అహం మనురభవం సూర్యశ్చాహం కక్షీవానృషిరస్మి విప్ర ఇత్యాద్యనుసన్ధానదర్శనాత్తన్మూల భూత ఉపదేశస్సర్వజీవైకత్వ విషయోఽస్తీత్యభ్యుపగన్తవ్యం ఏకస్య జీవస్య * స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి * ఇత్యాదివత్ ... బహవో మయాత్తాః * వ్యాఘ్రేణ భూత్వా బహవో మయాత్తా ఇతివత్ కల్పభేదే నాతీతస్వీయమనుసూర్యాది జన్మస్మరణపరత్వసంభవాత్తస్య వాక్యస్య. యుక్తశ్చాస్త్రేణ వినాశరీరిణాం జీవేశ్వరవిభాగప్రతీతిర్నసంభవతి- అత ఏవ లోకసిద్ధభేదానిషేధార్థం శ్రుత్యాఽనూద్యత ఇత్యేతన్నిరస్తమ్. న చేశ్వరస్యానుమేయత్వసంభవాజ్జీవేశ్వరభేదప్రత్యయస్య లోకసిద్ధత్వసంభవ ఇతి వాచ్యమ్. తర్కపాదే పురుషానుమానస్య దూషితత్వాత్ అనుమానసంభవేపి భార్యాపత్వ సత్యసంకల్పత్వముక్తప్రాప్యత్వాదీనామనుమాతుమశక్యత్వాచ్చ, కర్మకర్తృవ్యపదేశోపి హ్యుపాస్యత్వాదినిబంధనః. తత్తత్ఫలవిశేషార్థినాం కర్మకర్తృసాపేక్షోపాసనసిద్ధ్యర్థం జీవేశ్వరభేదం శ్రుతిః కల్పయతీతి చేత్- తథా సతి తత్త్వనిరూపణదశాయాం * అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ * అనుపపత్తేస్తు న శారీర ఇతి జీవవిలక్షణం వస్తు ప్రతిజ్ఞాయ కర్మకర్తృవ్యపదేశస్య హేతుతయోపన్యాసాయోగాత్. కథముపాసనార్థమపరమార్థభేదవ్యపదేశం విజానన్ సూత్రకారస్తత్త్వార్థహేతుతయా తం బ్రూయాత్. న హ్యతాత్త్వికభేదః ప్రతిజ్ఞాతః * బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యుపక్రమవిరోధాత్. * సంపత్తేరితి జైమినిః * ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిః * ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాదితివజ్జీవేశ్వరభేదాపారమార్థ్యవిషయప్రతిజ్ఞాన్తరాభావాచ్చ, గరుడనరేంద్రయోరివ వస్తుతోఽభిన్నయోః పరావరాత్మనోరైక్యోపదేశస్త్వేవోపాసనార్థత్వాశ్రయణౌచిత్యాచ్చ గరుడనరేంద్రయోరివభేదస్య కాల్పనికత్వాశ్రయణమయుక్తమ్, అతశ్శ్రుతిసూత్రాణాం కాల్పనికభేదవిషయత్వమనుపపన్నమ్..

౭॥ సూ. —శ్రీఅర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతిచేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ॥శ్రీ—

(అల్పాయతనత్వమిత్యాది) అణీయస్త్వాక్షేపకార్థవ్యపదేశాత్ సాక్షాదణీయస్త్వవ్యపదేశాచ్చేత్యర్థః. పరమాత్మనస్తు వైధర్మ్యమాహ (సర్వగతమితి) నిచాయ్యశబ్దార్థమాహ (ద్రష్టవ్యత్వేనేతి) * చాయృ పూజానిశామనయోరితి హి ధాతుః. ఫలరూ-

దేశాదితి చేత్, నైతదేవం, పరమాత్మైవహ్యణీయానిత్యేవంనిచాయ్యత్వేనవ్యపదిశ్యతే. ఏవంనిచాయ్యత్వేన- ఏవంద్రష్టవ్యత్వేన- ఏవముపాస్యత్వేనేతియావత్, నపునరణీయస్త్వమేవాస్యస్వరూపమితి. వ్యోమవచ్చాయంవ్యపదిశ్యతే- స్వాభావికం మహత్త్వంచాత్రైవ వ్యపదిశ్యతే * జ్యాయాన్ పృథివ్యాజ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివోజ్యాయానేభ్యోలోకేభ్యఇతి, అతఉపాసనార్థమేవాల్పత్వవ్యపదేశః. తథాహి * సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మతజ్జలానితిశాన్తఉపాసీతేతి సర్వోత్పత్తిప్రళయకారణత్వేన సర్వస్యాత్మతయాఽనుప్రవేశకృతజీవయితృత్వేనచ సర్వాత్మకం బ్రహ్మోపాసీతేత్యుపాసనంవిధాయ * అథఖలుక్రతుమయఃపురుషోయథాక్రతురస్మింల్లోకేపురుషోభవతితథేతఃప్రేత్యభవతీతియథోపాసనంప్రాప్యసిద్ధిమభిధాయ * సక్రతుంకుర్వీతేతి గుణవిధానార్థముపాసనమనూద్య * మనోమయఃప్రాణశరీరోభారూపస్సత్యసంకల్ప ఆకాశాత్మాసర్వకర్మాసర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరఇతి జగదైశ్వర్యవిశిష్టస్యస్వరూపగుణాంశ్చోపాదేయాన్ ప్రతిపాద్య * ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేర్వాయవాద్వాసర్షపాద్వాశ్యామాకాద్వాశ్యామాకతండులాద్వేత్యుపాసకస్య హృదయేఽణీయస్త్వేన తదాత్మతయోపాస్యస్య పరమపురుషస్యోపాసనార్థమవ

పదర్శనవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపాస్యత్వేనేతి) తద్వ్యావర్త్యమాహ (నపునరితి) తదుపపాదకం సూత్రఖండం వ్యాచష్టే (వ్యోమవదితి) వ్యోమవద్ద్రష్టవ్యమిత్యుక్తేప్రతిజ్ఞామాత్రరూపత్వాత్ ప్రమాణాకాంక్షాభవతి - వ్యపదిశ్యతఇత్యుక్తేప్రమాణమేవదర్శితం భవతి- అతోఽధ్యాహారస్య తుల్యత్వేపినిరాకాంక్షయోజనావరమిత్యభిప్రాయేణ వ్యపదిశ్యతఇతిపదంపూరకతయాఽధ్యాహృత్యవ్యాఖ్యాతం, వ్యోమవచ్ఛబ్దఫలితంస్వాభావికమితి (జ్యాయానితి) వృద్ధశబ్దస్య జ్యాదేశేజ్యాయశ్శబ్దనిష్పత్తిః * జ్యచవృద్ధస్యచేతిహిసూత్రంనతు * ప్రశస్యశ్శ్రఇతితన్నిష్పత్తిః, వృద్ధిశ్చపరిమాణాధిక్యమిహవివక్షితం- నతు కాలాధిక్యం - అణీయస్త్వప్రతిసంబన్ధ్యాకారపరత్వాజ్జ్యాయశ్శబ్దస్య (అతఉపాసనార్థమేవేతి) అతఃపృథివ్యాదిభ్యోపి జ్యాయస్త్వశ్రవణాదిత్యర్థః మహత్తయాఽవగతస్యవస్తునఉపాధ్యుక్తిపూర్వకముక్తం పరిమాణమౌపాధికం- అసంభావితోపాధికం పరిమాణంస్వాభావికమితిన్యాయఇహశిక్షితోభవతి, అత్రహిహృదయమల్పత్వోపాధిభూతంశ్రుతం- నతు జ్యాయస్త్వోపాధిశ్శ్రుతః. పృథివ్యాదయస్తదుపాధయఇతినాశఙ్కనీయం- తతోపి జ్యాయస్త్వశ్రవణాత్- నహితతోఽధికపరిమాణత్వం తదుపాధికంభవితుమర్హతి, అణీయస్త్వస్యోపాసనార్థత్వముపాసనప్రకరణావిచ్ఛేదేన స్వాభావికమహత్త్వప్రపఞ్చనేనచోపపాదయతి (తథాహీతి) (సర్వాత్మకంబ్రహ్మోపాసీతేతి) సర్వాత్మకత్వం నోపాస్యగుణతయోక్తం- తస్యవాక్యాన్తరస్థత్వాత్. అతోలక్షణతోధర్మినిర్దేశః. తత్ప్రయోజనంచ శాన్తిరూపాధికారివిశేషణసిద్ధిః, భగవదాత్మకత్వేహిశాస్త్రతోఽవగతే రాగద్వేషాద్యభావరూపశమాదినిష్పత్తిస్స్యాత్- యథోచ్యతే * సర్వభూతాత్మకేతాతజగన్నాథే జగన్మయే । పరమాత్మనిగోవిందే మిత్రామిత్రకథాకుతఇతి, శాస్త్రజన్యజ్ఞానపూర్వకశమాదినిష్పాద్యమేవోపాసనం శ్రుతం * తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తోదాన్తఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితోభూత్వాఽఽత్మన్యేవాత్మానంపశ్యేదితి - తస్మాన్నోపాసననిష్పాద్యశ్శమః- కింతుశమనిష్పాద్యముపాసనం, బ్రహ్మాత్మకత్వం సర్వస్య శాస్త్రాదవగమ్యరాగద్వేషాదిరహితస్సన్ వక్ష్యమాణగుణకంబ్రహ్మోపాసీతేత్యర్థః, సర్వాత్మకం బ్రహ్మేత్యనేనోపక్రమస్యాణీయస్త్వవిరోధిత్వందర్శితం, ప్రకరణావిచ్ఛేదద్యోతనాయ * అథఖల్విత్యాద్యుచ్యతే- (ఉపాసనమనూద్యేతి) యథా * అగ్నిహోత్రంజుహోతీతి విహితహోమః * దధ్నాజుహోతీత్యత్రదధ్నోహోమసాధనత్వవిధానార్థం జుహోతిపదేనానూద్యతే- తథేతిభావః, జగదైశ్వర్యవిశిష్టస్యేత్యనేన

స్థానముక్త్వా * ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయేజ్యాయాన్ పృథివ్యాజ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివోజ్యాయానేభ్యోలోకేభ్యస్సర్వకర్మాసర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదర ఇత్యన్తర్హృదయేఽవస్థితస్యోపాస్యమానస్య ప్రాప్యాకారం నిర్దిశ్య * ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయఏతద్బ్రహ్మేత్యేవంభూతం పరంబ్రహ్మపరమకారుణ్యేనాస్మదుజ్జీవయిషయాఽస్మద్ధృదయేసన్నిహితమితీదమనుసన్ధానంవిధాయ * ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీతియథోపాసనం ప్రాప్తినిశ్చయానుసంధానంచ విధాయ * ఇతియస్యస్యాదద్ధా న విచికిత్సాస్తీత్యేవం విధప్రాప్యప్రాప్తినిశ్చయోపేతస్యోపాసకస్య ప్రాప్తౌనసంశయోస్తీత్యుపసంహృతమ్. అతఉపాసనార్థమర్భకౌకస్త్వమణీయస్త్వంచ...........

౮॥ సూ. —— శ్రీ సమ్భోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ శ్రీ —— జీవస్యేవపరస్యాపి బ్రహ్మణశ్శరీరాన్తర్వర్తిత్వమభ్యుపగతంచేత్ - తద్వదేవశరీరసంబంధప్రయుక్తసుఖదుఃఖోపభోగప్రాప్తిరితిచేత్. తన్న హేతువైశేష్యాత్. నహిశరీరాన్తర్వర్తిత్వమేవసుఖదుఃఖోపభోగహేతుః అపితుపుణ్యపాపరూపకర్మపరవశత్వం. తత్త్వపహతపాప్మనః పరమాత్మనోనసంభవతి- తథాచశ్రుతిః-

---

* తజ్జలానిత్యస్యానువాదః. స్వరూపగుణాః - అద్వారకగుణాః నహితేప్రకృతిపురుషద్వారకాః నిచాయ్యేత్యాదిత్యస్యార్థమాహ (ఏవంభూతమితి) సర్వకర్మత్వాదిగుణానాం ద్విరుక్తిరుపాస్యతయా ప్రాప్యతయాచ - హృదిస్థితేః ద్విరుక్తిర్హృదయస్థితిజ్ఞాపనార్థం సౌలభ్యానుసంధానార్థం చేత్యర్థః- ఏవమత్రపూర్వత్రోత్తరత్రచ విభుత్వాభిధానాదర్భకౌకస్త్వరూపోపాధికథనాచ్చ మధ్యగతమల్పత్వమౌపాధికమిత్యయమర్థఉక్తోభవతి ....

౮ —— శ్రీ సంభోగప్రాప్తిరితిచేన్నవైశేష్యాత్ శ్రీ —— శరీరాన్తర్వర్తిత్వం హృదయవర్తిత్వం వైశేష్యం - విశేషః భోగప్రసంజనే సుఖగ్రహణం సాంసారిక సుఖస్యాదిమధ్యావసానేషు దుఃఖమిశ్రత్వేనా పురుషార్థపక్షనిక్షేపనిబంధనం తథాచశ్రుతిః - శరీరాంతర్వర్తిత్వేపి ఫలసంబంధాసంబంధావాహేత్యర్థః——అధికరణార్థనిగమనమర్థసిద్ధం అస్మిన్సూత్రేపరస్మాదన్యస్య జీవస్యానభ్యుపగమేపరస్యకర్మఫలభోక్తృత్వప్రసంగఇతి పరిచోద్య పరిహర్తృత్వాభిమానేన కైశ్చిదేవముక్తం - ఆత్మాన్తరాభావోయద్యనవగతః - తదాతన్నిబంధనచోద్యానుదయః- అవగతత్వేకిం శాస్త్రాదవగమః- ఉతాస్మద్వాక్యాత్ - ప్రథమేశాస్త్రప్రసిద్ధాత్మాన్తరాభావవత్ పరస్యభోక్తృత్వాభావోపిశాస్త్రప్రసిద్ధతయాస్వీకార్యః నహ్యర్ధజరతీయం న్యాయ్యం. ద్వితీయేతుభ్రాన్తిసిద్ధగగనతలమలినతావికల్పాగగనమివా పారమార్థికభోక్తృత్వం పరమార్థమద్వితీయం పరమాత్మానంనస్పృశతీతి. తత్రప్రథమంశిరోఽనభ్యుపగమనిరస్తం, శాస్త్రంజీవపరయోరనన్యత్వం ప్రతిపాదయతీతి ప్రతివాదివాక్యాత్ ఆత్మాన్తరాభావమవగమ్య తథాసతి పరస్యజీవవత్ భోక్తృత్వప్రసంగాదయోగ్యం జీవపరైక్యం శాస్త్రంనప్రతిపాదయితుం శక్నోతీతిహిచోదయితురభిప్రాయః అతోనార్ధజరతీయం అపరమార్థత్వాన్న స్పృశతీతి వచనవ్యక్తిర్దూషణస్య దుష్పరిహరతామవగమయతి. జీవవదుపభోక్తృత్వం హి చోదయిత్రా ఆపాదితం జీవస్యచభోక్తృత్వం త్వన్మతేమిథ్యా- అతోగగనేమాలిన్యవత్ పరస్మిన్కల్పితం భోక్తృత్వంనతంస్పృశతీతి వదతాజీవవత్ భోక్తృత్వమభ్యుపగతంస్యాత్ నచాంశభేదేన భోగవ్యవస్థా వస్తునోనిరంశత్వాత్, సాంశత్వేప్యుపాధీనాంగత్వరతయాఘటేచలతినభస్యల్పత్వవత్ సర్వప్రదేశైరౌపాధికదోషాన్వయప్రసంగాత్ - అతఃపరపక్షేభోక్తృత్వప్రసంగపరిహారోఽనుపపన్నః——* సర్వత్రేతిసూత్రంస్వవాక్యస్థహేతుపరం తదనన్తరవాక్యస్థహేతుపరంద్వితీయం. తద్వ్యతిరేకపరంతృతీయం ఉపసంహారస్థహేతుపరంచతుర్థం తత్రాంశావిశేష పరిహారపరమనంతరసూత్రద్వయం. సూత్రద్వయోక్తహృదయానస్థానప్రయుక్తచోద్యపరిహారపరం తదనన్తర

* తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి. సర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణం సమాప్తం

యది పరమాత్మా న భోక్తా, ఏవం తర్హి సర్వత్ర భోక్తృతయా ప్రతీయమానో జీవ ఏవ స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ

౯॥ సూ. — అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ —

కఠవల్లీష్వామ్నాయతే * యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్త్రం చ ఉభే భవత ఓదనః । మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర స ఇతి. అత్రౌదనోపసేచనసూచితోఽత్తా కిం జీవ ఏవ, ఉత పరమాత్మేతి సన్దిహ్యతే. కిం యుక్తం. జీవ ఇతి. కుతః భోక్తృత్వస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్, జీవస్యైవ తత్సమ్భవాత్...............

అత్రోచ్యతే (అత్తా చరాచరగ్రహణాత్) అత్తా పరమాత్మైవ. కుతః(చరాచరగ్రహణాత్)చరా

సూత్రద్వయమితి సూత్రసంగతిః. సర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్......... ....

అథోత్తరాధికరణసంగతిమాహ (యదీతి)

౯॥ సూ. — అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ — (కఠేత్యాది) యత్ర స ఇతి, యత్ప్రకారవిశిష్టః తం ప్రకారం కో వేదేత్యర్థః. విషయవాక్యే అత్తేత్యశ్రవణాదస్యాశ్శ్రుతేరేతత్సూత్రావిషయత్వాశఙ్కాం పరిహర్తుమాహ (అత్రేతి) యస్యేతి షష్ఠీనిర్దిష్టస్సంబన్ధః ఓదనోపసేచనసామర్థ్యాదదనీయాత్తృభావలక్షణ విశేషపర్యవసితః- తస్మాదత్తా సూచిత ఇత్యర్థః——* అగ్నిరన్నాద ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధి- మస్యాముపనిషద్యగ్నేః ప్రస్తుతత్వం, చావలంబ్యాగ్నిర్జీవః పరమాత్మేతి శిరస్త్రయం కల్పితం పరైః చిత్యాగ్నేః ప్రస్తుతత్వేన సాక్షాదగ్నిప్రస్తావాభావా-దగ్నిప్రకరణస్య విచ్ఛిన్నత్వాదధ్యాత్మప్రకరణే విద్యాంగకర్మోపయోగిత్వమాత్రం వినాఽగ్నివైభవ ప్రతిపాదనాయోగాచ్చ తత్పరత్వాశఙ్కాయా మన్దోత్థానత్వ మభిప్రయతా భగవతా భాష్యకారేణ శిరోద్వయం విచారకోటౌ నివేశితమ్—— అత్తా జీవః ఉత పరమాత్మేతి విచారః తదర్థమిదమత్తృత్వం కిం కర్మఫలభోక్తృత్వరూపం- ఉత జగదుపసంహర్తృత్వరూపం కిమత్ర పూర్వప్రస్తుతబ్రహ్మప్రకరణం విచ్ఛిన్నం -నేతి * ఋతం పిబన్తావితి కిం బుద్ధిజీవౌ నిర్దిశ్యేతే- ఉత జీవపరౌ పిబన్తావితి నిర్దేశః కిం ఛత్త్రివల్లక్షణయా శబ్దశక్త్యా వా ప్రయోజ్యప్రయోజకవిషయతయా నేయః - ఉత న * తం దుర్దర్శం * యా ప్రాణేనేతి పరజీవయోర్దర్శనం కింలక్షణమాపాదయతి- ఉత నేతి- ఉపక్రమే * యేయం ప్రేత ఇతి ప్రశ్నః కిం జీవవిషయః - ఉత పరవిషయ ఇతి యదా జీవవిషయః- తదానీముపక్రమావిరోధేన * తం దుర్దర్శమిత్యాదినా ఋతపాననిర్దేశస్య ప్రయోజ్యప్రయోజక విషయతాపాదనాయోగాత్ * ఋతం పిబన్తావితి వాక్యస్య బుద్ధిజీవపరత్వేన బ్రహ్మప్రకరణం విచ్ఛిన్నమితీహ ప్రతిపన్నమత్తృత్వం కర్మఫలభోక్తృత్వ రూపమితి అత్తా జీవ ఇతి ఫలితమ్. యదా * యేయమితి ప్రశ్నః పరవిషయః- తదానీముపక్రమానుగుణ్యేన * తం దుర్దర్శమిత్యాదినా ఋతపాననిర్దేశస్య ప్రయోజ్యప్రయోజకవిషయతాపాదనోపపత్తేః * ఋతం పిబన్తావితి వాక్యస్య జీవ పరమాత్మపరత్వేన బ్రహ్మప్రకరణవిచ్ఛేదాభావాదిహ ప్రతిపన్న మత్తృత్వం జగదుపసంహర్తృత్వరూపమేవేత్యత్తా పరమాత్మేతి ఫలితం (భోక్తృత్వస్యేతి) ఓదనోపసేచనసామర్థ్యావగతస్యేతి భావః తతః కిమిత్యత్రాహ (జీవస్యైవేతి) * సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా * న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాన్ * అనశ్నన్నన్య ఇతి పరస్య భోక్తృత్వం నిషిద్ధమితి భావః తత్సంభవాత్, కర్మఫలభోక్తృత్వ సంభవాత్ బ్రహ్మక్షత్త్రశబ్దవాచ్యానాం దేహానాం స్త్రీపుంసాత్మకత్వాత్ తత్తద్రూపజీవానాం పరస్పరభోక్తృభోగ్యభావస్సంభవతి, జీవానాం నిత్యత్వాదేవ మృత్యువశ్యత్వాభావాత్ మృత్యుర్జీవస్య విధేయ ఇత్యభిప్రాయేణ మృత్యూపసేచనవాదోఽపి సంభవతీతి భావః.

రాద్ధాన్తమారభతే(అత్రేతి)చరాచరగ్రహణాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే(చరాచరస్యేతి)కృత్స్నచరాచరవిషయం వా కతిపయవిషయం వాస్తు, తతః కిం జీవవైలక్షణ్యస్య, ఉక్తం హి కర్మఫలభోక్తృత్వరూపమిదమత్తృత్వమిత్యత్రాహ(న చేదమితి)కృ

చరస్య కృత్స్నస్యాత్తృత్వం హి తస్యైవ సమ్భవతి. న చేదం కర్మనిమిత్తం భోక్తృత్వమ్, అపి తు జగజ్జన్మస్థితిలయహేతుభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్సంహర్తృత్వమ్ * సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యత్రైవ దర్శనాత్, తథా చ * మృత్యుర్యస్యోపసేచనమితి వచనాత్ బ్రహ్మక్షత్రశబ్దే కృత్స్నం చరాచరం జగదిహాదనీయాదనత్వేన గృహ్యతే - ఉపసేచనం హి నామ స్వయమద్యమానం సదన్యస్యాదనహేతుః - అత ఉపసేచనత్వేన మృత్యోరప్యద్యమానత్వాత్ తదుపసిచ్యమానస్య కృత్స్నస్య బ్రహ్మక్షత్రపూర్వకస్య జగతశ్చరాచరస్యాదనమత్ర వివక్షితమితి గమ్యతే. ఈదృశం చాదనముపసంహార ఏవ, తస్మాదీదృశం జగదుపసంహారిత్వరూపం భోక్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ.

౧౦॥ సూ. —— శ్రీ ప్రకరణాచ్చ శ్రీ —— ప్రకరణం చేదం పరస్యైవ బ్రహ్మణః * మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి । నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన । యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామితి హి ప్రకృతమ్. * క ఇత్థా వేద యత్ర స ఇత్యపి హి తత్ప్రసాదాదృతే తస్య దురవబోధత్వమేన పూర్వప్రస్తుతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే...

త్స్నచరాచరవిషయమత్తృత్వం జీవస్యానుపపన్నమితి భావః - అత్తృత్వం విష్ణోః కర్మకం చరాచరసంహర్తృత్వమితి కథమవగతమిత్యత్ర హేతుద్వయమాహ (సోఽధ్వన ఇతి) ప్రకరణే పరమాత్మవాచిపదశ్రవణం ప్రథమో హేతుః, ద్వితీయం హేతుమాహ (తథా చ మృత్యురితి) కథం చరాచరస్యాదనీయత్వసిద్ధిః - మృత్యూపసేచననిర్దేశో హి మృత్యుపర్యన్తాభావాభిప్రాయస్సంభవతీత్యత్రాహ (ఉపసేచనం హీతి) యద్యప్యుపసేచనశబ్దో గౌణ ఏవ నిర్వాహ్యః తథాపి సాధారణాకారేణోపచారో న ఘటతే - విశేషాకారసంభవాత్, న హ్యగ్నిర్మాణవక ఇత్యుక్తే అగ్నిశబ్దో ద్విత్వాభిప్రాయేణ వర్ణనీయః, మృత్యురుపసేచనం - అబాధక ఇత్యుక్తే విశేషాకారోపస్థాపనం న స్యాత్, అబాధకత్వస్య లోష్టతృణాదిసాధారణత్వాత్. స్వయమద్యమానత్వే సత్యన్యస్యాదనహేతుత్వం తు విశేషాకార ఇతి తేనైవౌపచారిక ప్రయోగో యుక్త ఇతి భావః. సాధారణాకారం విహాయావాన్తరాకారేణ గౌణార్థో వర్ణనీయ ఇతి న్యాయో తత్ర వ్యుత్పాదితః. పరస్య జగత్సంహారే మృత్యువపేక్షాపి నాస్తీత్యస్మదుక్త ఏవార్థ ఇతి శంకాం పరిహరన్ ఫలితమాహ (అత ఇతి) కృత్స్నజగత్సంహారే మృత్యువపేక్షాభావేప్యత్ర మృత్యోరద్యమానత్వం వ్యష్టిసంహారస్య తద్ద్వారకత్వం చాభిప్రేతమ్. ఏవం మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మక్షత్రశబ్దే కృత్స్నచరాచరప్రదర్శనార్థావితి భావః. తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (ఈదృశమితి) హరత్యర్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) * సోఽధ్వన ఇత్యాదివాక్యే విష్ణోశ్శ్రూయమాణత్వాన్మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యసిద్ధచరాచరాదనీయత్వాచ్చ కృత్స్నజగదుపసంహర్తృత్వరూపమేవేదం భోక్తృత్వమితి నేదం కర్మనిమిత్తం - అతః పరమాత్మైవాత్తేత్యర్థః

౧౦॥ సూ. —— శ్రీ ప్రకరణాచ్చ శ్రీ —— స్వవాక్యస్థహేతుః పూర్వముక్తః, ప్రాకరణికహేతురత్రోచ్యతే —— అస్య హి తత్ర * న జాయతే మ్రియతే ఇత్యాదివాక్యం విషయతయా పరైరుపాత్తం. తదయుక్తం, పిత్రాదిమరణస్యేవ పరమాత్మనో హన్యమానత్వస్య లోకప్రసిద్ధ్యభావేన తన్నిషేధాయోగాత్, ఏతత్స్వరూపేణ * న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిదితి భగవద్గీతావచనేనాస్య వాక్యస్య జీవపరత్వావగమాత్ * ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే ఇత్యనన్తరమన్త్రోక్తహన్తృహన్తవ్యతాభ్రాన్తేః పరమాత్మన్యయుక్తత్వాద్యోగేన జీవపరత్వోపపత్తేశ్చ - అతో * నాయమాత్మా * మహాన్తం విభుమిత్యాదిరేవ విషయః —— ఏకప్రకరణత్వం కథమిత్యత్రాహ (క ఇత్థేతి) తత్ప్రసాదాదృతే తస్య దురవబోధత్వస్య పూర్వోక్తస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః — తైశ్చైవముక్తం * అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమితి పరమాత్మనః శరీరేఽనవస్థితిశ్రవణాత్ * యస్య బ్ర

అథస్యాత్ - నాయంబ్రహ్మక్షత్రౌదనసూచితః పురుషోపహూతభోక్తాపరమాత్మా - అనన్తరం*ఋతంపిబన్తౌసుకృతస్యలోకే గుహాంప్రవిష్టౌపరమేపరార్ధ్యే । ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదోవదన్తి పఞ్చాగ్నయోయేచత్రిణాచికేతా ఇతికర్మఫలభోక్తురేవ సద్వితీయస్యాభిధానాత్ -ద్వితీయశ్చ ప్రాణో బుద్ధిర్వాస్యాత్, ఋతపానంహికర్మఫలభోగఏవ -సచపరమాత్మనోనసమ్భవతి- బుద్ధిప్రాణయోస్తు భోక్తుర్జీవస్యోపకరణభూతయోర్యథాకథంచిత్పానేఽన్వయస్సంభవతీతి తయోరన్యతరేణసద్వితీయోజీవ ఏవ ప్రతిపాద్యతే- తదేకప్రకరణత్వాత్పూర్వప్రస్తుతోఽత్తాపిసఏవ భవితుమర్హతీతి,తత్రోచ్యతే

౧౧॥ సూ. ——శ్రీ గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహితద్దర్శనాత్ శ్రీ—— సప్రాణజీవాబ్రహ్మచక్షత్రంచేత్యనేనశ్లోకేన శరీరే హృదయప్రదేశేవాపరస్యస్థితిరితిజిజ్ఞాస్యతే, అతఏవహి * కఇత్థావేదయత్రస ఇతివచనం,నపునఃకస్తం వేదేతీతి తదనేన నిరస్తంవేదితవ్యం, ప్రశ్నానుణప్రతివచనాదర్శనాత్. నన్వనన్తరమేవ దృశ్యతే * ఋతంపిబన్తౌసుకృతస్యలోకే గుహాంప్రవిష్టావితీతిచేత్, సత్యంశ్రూయతే-తత్ర స్థానత్వేనకిముక్తమ్, కిం సుకృతస్యలోకః, ఉతగుహా, తత్రసుకృతస్యలోకఇతి శరీరంవాఅన్యద్వా- ఉభయమపి శరీరసంబన్ధిదేశ విశేషోనభవతీతి తన్మాత్రగంభవితుమర్హతి. నచస్థానమాత్రమేవ పృష్టం * అశరీరంశరీరే ష్వనవస్థేష్వవస్థితమిత్యనేనైవ తత్సిద్ధేః; అథగుహాస్థానత్వేన నిర్దిష్టా, సాపిపూర్వమేవ జ్ఞాతేతినప్రశ్నసంభవః * గుహాహితంగహ్వరేష్ఠం పురాణమితిహిశ్రుతం *యత్రసఇత్యేకవచనేనపృష్టే* పిబన్తావితి ద్వివచనోత్తరంచానుచితమ్,అతః * కఇత్థావేదేతివాక్యస్యయథోక్తఏవార్థః ...

ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) ప్రకరణవిచ్ఛేదందర్శయతి (ఋతంపిబన్తావితి) లిఙ్గాద్ధిప్రకరణం దుర్బలం, ఋతపానలిఙ్గబలాత్ ప్రకరణవిచ్ఛేదోఽత్రప్రతిపాద్యతే, * యస్యబ్రహ్మేత్యాది వాక్యాపేక్షయా * మహాన్తంవిభుమిత్యాదిపరమాత్మప్రకరణ విచ్ఛేదోమాభూత్ - ఋతపానాన్వయవాక్యంతువిచ్ఛిన్నంస్యాదితిశఙ్కాపరిహారార్థమనన్తరమిత్యుక్తం * మహాన్తమిత్యాదివాక్యానాం వ్యవహితత్వాద్విచ్ఛేదాయుక్తః.నతు*యస్య బ్రహ్మచేత్యాదివాక్యేనావ్యవహితస్య * ఋతంపిబన్తావితి వాక్యస్యేతిభావః,ద్వయోస్సమప్రాధాన్యశఙ్కాపరిహారార్థం సద్వితీయస్యేత్యుక్తం అత్రభోక్తుర్జీవత్వం కథం, ద్వితీయస్యచబుద్ధిప్రాణయోరన్యతరత్వం కథం కథంనపరమాత్మత్వమిత్యత్రాహ (ఋతపానంహీతి) (కర్మఫలభోగఏవేతి) నహి సర్వసంహర్తృత్వముచ్యతఇతివద్ఋతపానస్యనిర్వాహాన్తరంసువచమితిభావః, తతఃకిమిత్యత్రాహ (సచేతి) భవదభిమతస్య కథంతత్సంభవఇత్యత్రాహ (బుద్ధీతి) యథాకథంచిదుపకరణత్వేనాన్వయఇత్యర్థః, కరణేకర్తృత్వోపచారాత్ పిబన్తావిత్యుక్తమితిభావః (తయోరన్యతరేణసద్వితీయోజీవఏవేతి) అయమభిప్రాయః, యద్యపిప్రయోజకకర్తరిపరమాత్మనిఉపకరణభూత బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరస్మిన్వాపిబన్తావితి నిర్దేశస్యక్లిష్టత్వం సమానం , తథాపిబుద్ధిప్రాణయోరన్యతరపరిగ్రహోన్యాయ్యః - ప్రథమమేవ పిబన్తావితి నిర్దేశేనభోక్తాజీవః ప్రతిపన్న ఇత్యవిగీతం, ద్వితీయవిశేషేహివిప్రతిపత్తిః- తత్రగుహావచ్ఛిన్నత్వం సుకృతసాధ్యలోకవర్తిత్వంచసర్వగతస్య పరస్య స్వరసతోనసంభవతి. అప్రకాశప్రకాశరూపార్థపరచ్ఛాయాతపశబ్దాభ్యామచిదన్తఃకరణచేతనోపస్థాపనం యుక్తం తత్ర ప్రథమతఏవానేకైః పదైస్స్వరసతః ప్రతిపన్నస్య భోక్తుఃప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం యథానవిరుధ్యతే-తథాద్వితీయోనక్తవ్యః-ద్వితీయస్య పరమాత్మత్వేభోక్తుః ప్రాధాన్యేనప్రతిపాద్యత్వం విరుధ్యతే, ఉపకరణభూతాన్తఃకరణస్యద్వితీయత్వేభోక్తుః ప్రాధాన్యేనప్రతిపాద్యత్వం నవిరుధ్యతఇతి, తతఃకిమత్తుర్జీవభావస్యేత్యత్రాహ (తదేకేతి) ....

౧౨॥ సూ, ——శ్రీగుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహితద్దర్శనాత్ శ్రీ—— ఋతంపిబన్తావితి నిర్దిష్టావ్యా

ద్ధిజీవౌవా గుహాంప్రవిష్టావృతం పిబన్తావిత్యుచ్యేతే, అపితుజీవపరమాత్మానౌహితథావ్యపదిశ్యేతే.కుతః (తద్దర్శనాత్) అస్మిన్ ప్రకరణేజీవపరయోరేవగుహాప్రవేశవ్యపదేశోదృశ్యతే- పరమాత్మనస్తావత్ * తందుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టంగుహాహితం గహ్వరేష్ఠంపురాణమ్ । అధ్యాత్మయోగాధిగమేనదేవం మత్వాధీరోహర్షశోకౌజహాతీతి, జీవస్యాపి * యాప్రాణేనసమ్భవత్యదితిర్దేవతామయీ। గుహాంప్రవిశ్యతిష్ఠన్తీయాభూతేభిర్వ్యజాయతేతి- కర్మఫలాన్యత్తీత్యదితిర్జీవఉచ్యతే, ప్రాణేనసంభవతి, ప్రాణేనసహవర్తతే, దేవతామయీ - ఇన్ద్రియాధీనభోగా, గుహాంప్రవిశ్యతిష్ఠన్తీ - హృదయపుణ్డరీకోదరవర్తినీ- భూతేభిర్వ్యజాయత, పృథివ్యాదిభిర్భూతైస్సహితాదేవాదిరూపేణ వివిధాజాయతే-ఏవఞ్చసతి * ఋతంపిబన్తావితివ్యపదేశశ్ఛత్రిణోగచ్ఛన్తీతివత్ప్రతిపత్తవ్యః. యద్వా, ప్రయోజ్యప్రయోజకరూపేణపానకర్తృత్వంజీవపరయోరుపపద్యతే...

౧౨॥ సూ. ——॥ విశేషణాచ్చ ॥—— 'అస్మిన్ప్రకరణేజీవపరమాత్మానావేవోపా

పిగుహాంప్రవిష్టావితిసూత్రయతోఽయంభావః, ద్వితీయస్యఋతపానం పక్షద్వయేపిక్లిష్టం-బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరపక్షఏవచ్ఛాయాతపనిర్దేశోలోకశబ్దనిర్దేశశ్చ ఘటతాం, గుహాప్రవేశస్తునకథంచిదపిఘటతే * ఆత్మాగుహాయాంనిహితః* యోవేదనిహితంగుహాయాం * గుహాహితంగహ్వరేష్ఠం * విధూయకవిరేతదనుతిష్ఠేత్ గుహాశయం * పూఃప్రాణినః సర్వఏవగుహాశయస్యేతి పరమాత్మనోగుహాప్రవేశవ్యపదేశప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరస్య తాదృశప్రసిద్ధ్యభావాచ్చేతి, ఏతమేవాభిప్రాయం హృదినిధాయ సూత్రే ప్రతిజ్ఞాఖండంవ్యాచష్టే (నప్రాణజీవావితి) జీవపరమాత్మానౌహితి) సూత్రే-హిశబ్దఃప్రాత్యర్థస్య పరమసాధ్యోపపాదకత్వసూచకఇతిభావః. సూత్రేప్రతిజ్ఞోపపాదకం హేతుఖండంవ్యాచష్టే (అస్మిన్నితి) (పరమాత్మనస్తావదితి) గుహాప్రవేశవ్యపదేశోదృశ్యతఇత్యన్వయః(తందుర్దర్శమితి) దుర్దర్శం, ద్రష్టుమశక్యం కుతః, గూఢం. తిరోధాయకకర్మరూపావిద్యాదినాతిరోహితత్వాదిత్యర్థః గుహాహితం, హృదయవర్తినం, గహ్వరేష్ఠం-ఆత్మాన్తర్యామిణం. పరమవ్యోమనిలయంవా, అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి పరోపాసనస్య జీవోపాసనమంగత్వేనవిధీయతే- జీవపరయోరుభయోరపి ప్రకరణప్రతిపాద్యమానత్వాత్ (జీవస్యాపీతి) గుహాప్రవేశవ్యపదేశోదృశ్యతఇత్యన్వయః, అదితిశబ్దస్య దేవమాతరిభూమౌచవేదప్రసిద్ధేస్తద్వ్యావృత్త్యర్థమనయపశ్చాత్ జీవవాచిత్వం దర్శయతి (కర్మఫలానీతి) రూఢార్థస్య గుహాప్రవేశాసంభవాద్యోగపరిగ్రహఇతిభావః, కర్మఫలశబ్దేన ఋతశబ్దార్థోపి దర్శితోభవతి, ఛత్రిణోగచ్ఛన్తీతిన్యాయేననిర్వాహేలాక్షణికత్వంస్యాదితిముఖ్యకల్ప నిర్వాహమాహ (యద్వేతి) ముఖ్యత్వేప్యస్వారస్యమాత్రమస్తి- లాక్షణికత్వాదపితద్వరం- బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరపరత్వమతీవాస్వరసం- కరణత్వేనహితయోరన్వయః, పరమాత్మనస్తు * శత్ప్రయోజకోహేతురిత్యుక్తప్రక్రియయాప్రయోజకకర్తృతాయాః కర్తృత్వవిశేషత్వాత్తద్వాచిత్వేపిబన్తావితినిర్దేశః స్వరసఇతిభావః. పిబన్తావితినిర్దేశస్వారస్యముభయోశ్చేతనత్వఏవఘటతే- ఉభౌగృహంప్రవిష్టావితి నిర్దేశోహినదండసద్వితీయ పురుషవిషయః-అపితు పురుషద్వయవిషయః *బ్రహ్మవిదోవదంతీత్యుక్తత్వాచ్చ జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వంయుక్తం ఏవం నిర్వాహద్వయేనాపి ప్రకరణవిచ్ఛేదకలింగత్వేన పరాభిమతస్య ఋతపానాన్వయస్యాన్యథాసిద్ధిరుక్తాభవతి, గత్యభావేయదముఖ్యం- తత్రద్వయోఃప్రతిపన్నయోఃప్రకరణానుగుణస్యగ్రాహ్యత్వం-సజాతీయయోరేవద్వివచననిర్దేశార్హత్వంచేతిన్యాయద్వయమత్రశిక్షితమ్.

౧౨॥ సూ. ——॥ విశేషణాచ్చ ॥—— తత్తద్వాక్యోదితవిశేషణాన్తరాణిచ ప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వోపాస్యత్వోపాసకత్వాన్తర్భూతానీత్యభిప్రాయేణోపాస్యత్వోపాసకత్వప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వవిశిష్టావిత్యుక్తం.

స్యోపాసకత్వప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వవిశిష్టానత్వత్ర ప్రతిపాద్యేతే * బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా నిచాయ్యే మాం శాన్తిమత్యన్తమేతీతి, బ్రహ్మజజ్ఞో జీవః, బ్రహ్మణో జాతత్వాత్ జ్ఞత్వాచ్చ. తం దేవమీడ్యం విదిత్వా జీవాత్మానము పాసకం బ్రహ్మాత్మకత్వేనావగమ్యేత్యర్థః. తథా * యస్సేతురీజానానామక్షరం బ్రహ్మ యత్పరం । అభయం తితీర్షతాం పా రం నాచికేతం శకేమహీత్యుపాస్యః పరమాత్మోచ్యతే. నాచికేతం నాచికేతస్య కర్మణః ప్రాప్యమిత్యర్థః * ఆత్మానం రథి నం విద్ధి శరీరం రథమేవ చేత్యాదినోపాసకో జీవ ఉచ్యతే, తథా * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః। సోఽధ్వనః పా రమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి ప్రాప్యప్రాప్తారావభిధీయేతే జీవపరమాత్మానౌ, ఇహాపి * ఛాయాతపౌ విత్య జ్ఞత్వ సర్వజ్ఞత్వాభ్యాం తావేవ విశిష్య వ్యపదిశ్యేతే, అథ స్యాత్ * యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యేఽస్తీత్యేకే నాయ మస్తీతి చైక ఇతి జీవస్వరూపయాథాత్మ్య ప్రశ్నోపక్రమాత్సర్వమిదం ప్రకరణం జీవపరమితి ప్రతీయత ఇతి. నైతదేవం, నహి జీవస్య దేహాతిరిక్తస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వశఙ్కయాఽయం ప్రశ్నః, తథా సతి పూర్వవరద్వయవరణానుపపత్తేః. తథాహి పి తుస్సర్వవేదసదక్షిణక్రతుసమాప్తివేళాయాం దీయమానదక్షిణావైగుణ్యేన క్రతువైగుణ్యం మన్యమానేన కుమారేణ న చికేతసాఽఽస్తికాగ్రేసరేణ స్వాత్మదానేనాపి పితుః క్రతుసాద్గుణ్యమిచ్ఛతా * కస్మై మాం దాస్యసీత్యసకృత్పితరం పృష్ట వతా స్వనిర్బన్ధరుష్టపితృవచనాన్మృత్యుసదనం ప్రవిష్టేన స్వసదనాత్ప్రోషుషి యమే తదదర్శనాత్తత్ర తిస్రో రాత్రీరుపో షుషా స్వోపవాసభీతతత్ప్రతివిధానప్రవృత్తమృత్యుప్రత్తవరత్రయే ఆస్తిక్యాతిరేకాత్ప్రథమేన వరేణ స్వాత్మానం ప్రతి పితుః ప్రసాదో వృతః, ఏతచ్చ సర్వం దేహాతిరిక్తమాత్మానమజానతో నోపపద్యతే. ద్వితీయేన చ వరేణోత్క్రాన్తదేహాత్మాను భావ్యఫలసాధనభూతాఽగ్నివిద్యా వృతా, తదపి దేహాతిరిక్తాత్మానభిజ్ఞస్య న సమ్భవతి. అతస్తృతీయేన వరేణ యదిదం వ్రి యతే * యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యేఽస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే । ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాఽహం వరాణా మేష వరస్తృతీయ ఇతి, అత్ర పరమపురుషార్థరూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణమోక్షయాథాత్మ్యవిజ్ఞానాయ తదుపాయభూతప రమాత్మోపాసనపరావరాత్మతత్త్వజిజ్ఞాసయాఽయం ప్రశ్నః క్రియతే. ఏవం చ * యేయం ప్రేత ఇతి సశరీరవియోగమా

---

* బ్రహ్మజజ్ఞమిత్యుపాసకం వదతి * శకేమహి, ఉపాసితుం ప్రాప్తుమితి శేషః (ఆత్మానం రథినమిత్యాది) శరీరాద్యు పాసనపరికరసహితో జీవ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. ఇహాపి * ఋతం పిబన్తావితి వాక్యేఽపి, అజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యామిత్యనేన * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావితి వాక్యం స్మారితమ్. ఉదాహృతవాక్యైకార్థ్యాచ్ఛాయాతపశబ్దయోరయమేవార్థః * విశేషణాచ్చేతి సూ త్రే చ్ఛాయాతపత్వరూపవిశేషణమపి వివక్షితమితి భావః. ఉత్తరత్ర * త్రయాణామేవ చైవమిత్యాదిసూత్రేణ వక్ష్య మాణత్వేఽపి చోద్యస్య బుద్ధిస్థత్వాత్, సుగ్రహత్వాయ తత్పూర్వకం పరిహారమాహ (అథ స్యాదితి) అస్మిన్ ప్రకరణే జీ వపరమాత్మనోర్విశేష్యత్వమయుక్తమ్, ఉపక్రమస్య జీవపరత్వాదిత్యాహ (యేయమితి) పరిహరతి (నైతదితి) వరద్వ యం కిమ్? తద్వరణానుపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) పితృప్రసాదవరణస్యాగ్నివిద్యావరణస్య చ ప్రత్యేకం నిర పేక్షహేతుత్వసూచనార్థం ఏతచ్చ సర్వమ్. తదపీతి ద్విరుక్తమ్ (అత్ర పరమేతి) అత్ర యదిదం వ్రియతే, యద్వరణం క్రి యతే తత్ర వరణ ఇత్యర్థః (మోక్షయాథాత్మ్యవిజ్ఞానాయ తదుపాయభూతపరమాత్మోపాసనపరావరాత్మతత్త్వజిజ్ఞాస యేతి) మోక్షజ్ఞానాయ మోక్షానుబన్ధిజిజ్ఞాసయాఽయం ప్రశ్న ఇత్యర్థః *యేయమిత్యాదిప్రశ్నవాక్యే మోక్షస్వరూపప్ర శ్నః కణ్ఠోక్తః, ప్రతివచనప్రకారేణోపాసనాదిప్రశ్నశ్చార్థసిద్ధ ఇత్యవగమ్యతే, ఏవం విభాగజ్ఞాపనార్థం విజ్ఞానాయ, జిజ్ఞాసయేతి పృథగుక్తిః- మోక్షప్రాప్తిప్రశ్నే ప్రాప్యప్రాపకప్రాప్తృప్రశ్నో ప్యన్తర్గత ఇతి భావో దర్శితో భవతి నిర్విశేషతాపత్తిర్మోక్షశ్చేద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయతా స్యాత్, ఉభయలిఙ్గకం ప్రాప్యం చేత్తథాత్వేనోపాసనముపా యస్స్యాత్, అతో మోక్షస్వరూపజ్ఞానం తదనుబన్ధిజ్ఞానాపేక్షం. ఏవం ప్రశ్నస్య జ్ఞాతేతరవిషయత్వాత్ ప్రతివచనా

త్రాభిప్రాయం, అపితు సర్వబన్ధవినిర్మోక్షాభిప్రాయమ్. యథా * నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి. అయమర్థః, మోక్షాధికృతే మనుష్యే ప్రేతే, సర్వబన్ధవినిర్ముక్తే. తత్స్వరూపవిషయావాదివిప్రతిపత్తినిమిత్తాఽస్తి నాస్త్యాత్మికా యేయంవిచికిత్సా తదపనోదనాయ తత్స్వరూపయాథాత్మ్యంత్వయానుశిష్టోఽహంవిద్యాం, జానీయామితి. తథాహి బహుధా విప్రతిపద్యన్తే, కేచిద్వృత్తిమాత్రస్యాత్మనస్స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణం మోక్షమాచక్షతే. అన్యే విత్తిమాత్రస్యైవసతోఽవిద్యాస్తమయం. అపరే పాషాణకల్పస్యాత్మనో జ్ఞానాద్యశేషవైశేషికగుణోచ్ఛేదలక్షణం కైవల్యరూపం. అపరేత్వపహతపాప్మానం పరమాత్మానమభ్యుపగచ్ఛన్తస్తస్యైవోపాధిసంసర్గనిమిత్తజీవభావస్యోపాధ్యపగమేన తద్భావలక్షణం మోక్షమాతిష్ఠన్తే, త్రయ్యన్తనిష్ణాతాస్తు నిఖిలజగదేకకారణస్యాశేషహేయప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపస్యస్వాభావికానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణాకరస్య సకలేతరవిలక్షణస్య సర్వాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణశ్శరీరతయా ప్రకారభూతస్యానుకూలాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపస్యపరమాత్మానుభవైకరసస్య జీవస్యానాదికర్మరూపావిద్యా తిరోహితస్వరూపస్యావిద్యోచ్ఛేదపూర్వకస్వాభావికపరమాత్మానుభవమేవ మోక్షమాచక్షతే. తత్ర మోక్షస్వరూపంతత్సాధనంచ త్వత్ప్రసాదాద్విద్యామితి నచికేతసాపృష్టోమృత్యుస్తస్యార్థస్య దురవబోధత్వప్రదర్శనేన వివిధభోగవితరణప్రలోభనేనచైనంపరీక్ష్య యోగ్యతామభిజ్ఞాయ పరావరాత్మతత్త్వవిజ్ఞానం పరమాత్మోపాసనం తత్పదప్రాప్తిలక్షణంమోక్షంచ *తందుర్దర్శంగూఢమనుప్రవిష్టమిత్యారభ్య* సోఽధ్వనఃపారమాప్నోతి తద్విష్ణోఃపరమంపదమిత్యన్తేనోపదిశ్య తదపేక్షితాంశ్చ విశేషానుపదిదేశేతి సర్వంసమఞ్జసమ్. అతఃపరమాత్మైవాత్తేతిసిద్ధమ్॥ అత్త్రధికరణంసమాప్తమ్.

నరూపాస్యచ్చయథోక్తఏవార్థః. ప్రేతపదస్యోక్తార్థపరత్వే శ్రుత్యన్తరసంవాదం దర్శయతి (యథేతి) * నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతిశ్రుతిః. కఃపునర్వాక్యార్థః, నహి మనుష్యమాత్రస్య బన్ధవినిర్మోక్షసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (అయమర్థఇతి) అస్తినాస్త్యాత్మికా- అస్తినాస్తీత్యేవమాదిరూపా, విద్యామితిపదస్య ద్వితీయాన్తకారకపదత్వశఙ్కాం నివర్తయన్వ్యాచష్టే (జానీయామితి) విప్రతిపత్తిం దర్శయతి (తథాహీతి) కారణశోధకగుణప్రతిపాదకవాక్యార్థవిశిష్టమాహ (నిఖిలజగదేకకారణస్యేత్యాది) (అనుకూలాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపస్యేతి) స్వరూపశబ్దో ధర్మధర్మిణోస్సాధారణః (తత్రేత్యాది) పరావరాత్మతత్త్వవిజ్ఞానం, జ్ఞాతవ్యపరావరాత్మతత్త్వం. ఉపదిశ్యేత్యన్వయః. తదపేక్షితాంశ్చవిశేషాన్ ప్రాణవాగ్నివిద్యాదీన్ అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) * అత్తేతిసూత్రే స్వవాక్యస్థహేతురుక్తః. ప్రాకరణికపూర్వవాక్యస్థహేతుపరంద్వితీయమ్. అనన్తరవాక్యశఙ్కాపరిహారపరంతృతీయమ్, అతస్తత్ర చశబ్దాప్రయోగః. ఉపరితనవాక్యస్థహేతుభిస్తృతీయసూత్రార్థోపపాదకం చతుర్థమితిసూత్రసఙ్గతిః..........................

*గుహాంప్రవిష్టావిత్యాదిసూత్రద్వయమధికరణాన్తరం కేచిదాహుః. తదయుక్తం ఏకప్రకరణస్థవాక్యవిశేషవిషయాణామధికరణాన్తరపాదాన్తరావ్యవహితానాముపజీవ్యోపజీవకభావేన పరస్పరాన్వితార్థప్రతిపాదకానాం సూత్రాణాం విషయవాక్యభేదేసత్యపి భిన్నాధికరణత్వాభావాత్. ఈక్షత్యానన్దమయాధికరణాదిషు *తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్* ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ * మాన్త్రవర్ణికమేవచ గీయత ఇత్యాదీనాం సూత్రాణాం పూర్వాపరబహువాక్యవిషయత్వేప్యవ్యవహితత్వాత్ పరస్పరోపజీవ్యోపజీవకభావేనాన్వితార్థపరతయాపి హ్యైకాధికరణ్యం * అదృశ్యత్వాదిగుణకః * ద్యుభ్వాద్యాయతనమిత్యధికరణయోస్తు ఏకప్రకరణస్థానేకవాక్యవిషయత్వేపి భేద ఉపపద్యతే, స్పష్టాస్పష్టలిఙ్గకవాక్యవిషయత్వేనైకస్మిన్పాదే సఙ్గత్యనుపపత్తేరుపజీవ్యోపజీవకభావాభావాచ్చ. నహి * యస్మిన్ద్యౌః పృథివీత్యాదివాక్యస్య పరమాత్మపరత్వమదృశ్యత్వాదిగుణకస్యాక్షరాత్ పరతఃపరస్యచ పరమాత్మత్వోపపాదకమ్, పరప్రకరణేపి తచ్ఛేషత్వే నాపరమాత్మప్రధానాదిప్రతిపాదనోపపత్తేః. అతఉపజీవ్యోపజీవకభావాభావాదధికరణభేదస్త

౧౩ ॥ సూ. అన్తర ఉపపత్తేః ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః * య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేతి. తత్ర సన్దేహః కిమయమక్ష్యాధారతయా నిర్దిశ్యమానః పురుషః ప్రతిబిమ్బాత్మా, ఉత చక్షురిన్ద్రియాధిష్ఠాతా దేవతావిశేషః, ఉత జీవాత్మా, అథ పరమాత్మేతి. కిం యుక్తమ్. ప్రతిబిమ్బాత్మేతి. కుతః ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. * దృశ్యత ఇత్యపరోక్షాభిధానాచ్చ. జీవాత్మా వా, తస్యాపి హి చక్షుషి విశేషేణ

త్రియుక్తః, ఇహ తు పూర్వవాక్యప్రతిపన్నమత్త్రృత్వం కర్మఫలభోక్తృత్వరూపమిత్యనన్తరవాక్యేన ప్రతిపన్నే సతి తస్యాత్తుః పరమాత్మత్వానుపపత్తేః అనన్తరవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వోపపాదనమత్తుః పరమాత్మత్వోపయుక్తమేవ. ఏవం ఏకప్రకరణస్థవాక్యవిషయత్వే సత్యధికరణాన్తరపాఠావాన్తరావ్యవహితత్వే చ సతి పరస్పరోపయుక్తార్థప్రతిపాదకానాం సూత్రాణామైకాధికరణ్యమేవోచితమ్, అన్యథా ఈక్షత్యధికరణాదిష్వప్యేకైకాధికరణస్థసూత్రాణామధికరణభేదకల్పనాప్రసఙ్గాత్. అత ఏకాధికరణ్యే స్థిత ఏవావాన్తరశఙ్కావిశేషపరిహారపరం సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాతవ్యమ్ వ్యాఖ్యాతంచ భగవతా భాష్యకారేణ. సూత్రభఙ్గీ చైకాధికరణ్య ఏవోపపద్యతే, ఏకస్మింత్సూత్రే హిశబ్దపఞ్చమ్యన్తపదయోశ్శ్రవణాత్. గుహాంప్రవిష్టయోరాత్మత్వసాధకం పఞ్చమ్యన్తపదమ్, అత్తుః పరమాత్మత్వోపపాదకతాం సూత్రార్థస్య దర్శయతి హిశబ్దః. సర్వగతస్య బ్రహ్మణో గుహావచ్ఛిన్నత్వాయోగాత్ గుహాగతౌ బుద్ధిజీవౌ న పర ఇతి గుహాంప్రవిష్టావితి సూత్రఖణ్డః పూర్వపక్షపర ఇతి యోజనానుపపన్నా * వికారశబ్దాన్నేతి చేత్ * జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్ * సమ్భోగప్రాప్తిరితి చేదితివత్ పూర్వపక్షద్యోతకనిర్దేశాభావాత్ * అర్భకౌకస్త్వాదిభిః పూర్వాధికరణసూత్రేణ గుహావచ్ఛేదనిబన్ధనశఙ్కాయాః పరిహృతత్వాచ్చ. ఆత్మానావితి ప్రతిజ్ఞాయాం, హిశబ్దోపపాదితాయాం తద్దర్శనాదితి సూత్రఖణ్డస్య ప్రతిజ్ఞాన్తరమధ్యాహర్తవ్యం గుహావచ్ఛేదోఽపి పరస్యోపపన్న ఇతి. అనధ్యాహారేణ యోజనాసమ్భవతి చేత్ సైవ వరమ్. తస్మాత్పఞ్చమ్యన్తపదోపపాదితస్య సూత్రార్థస్య పరమసాధ్యోపపాదకత్వద్యోతకో హిశబ్దః అతశ్చ ఔచిత్యాత్ కృతకరత్వాత్ సూత్రశైల్యాశ్చ యుక్తమైకాధికరణ్యం సూత్రచతుష్టయస్య * ద్వా సుపర్ణావితి వాక్యే అత్రిత్యన్యాయాతిదేశశ్చానుపపన్నః * స్థిత్యదనాభ్యాం చేతి సూత్రేణ నిరూపయిష్యమాణస్య తస్యైతన్న్యాయసాపేక్షత్వాభావాత్ - న చాస్యాధికరణస్య తద్వాక్యసాపేక్షత్వాదిహ తత్ప్రస్తావః, అస్యాధికరణస్యాత్రిత్యన్యాయాతిదేశసాపేక్షవాక్యాన్తరోపపాద్యత్వేఽన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. తస్య చ వాక్యస్య బుద్ధిజీవపరత్వం భవదభిమతం, తచ్చేహ న వక్తవ్యం, ప్రకృతానుపయోగాత్ * ఋతం పిబన్తావితి వాక్యస్య జీవసద్వితీయపరమాత్మవిషయత్వే వాక్యాన్తరస్య బుద్ధిజీవపరత్వం కథముపయుజ్యతే. తస్య చ వాక్యస్య బుద్ధిజీవవిషయత్వం పూర్వం నిరస్తం నిరసిష్యతే చ. అతో భాష్యసన్దర్శితా సరణిరేవ సాధీయసీ. అత్త్రధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩ ॥ సూ. అన్తర ఉపపత్తేః అత్ర సఙ్గతిః పూర్వోక్తయా దిశా సిద్ధేతి న కణ్ఠోక్తా * గూఢోత్మా న ప్రకాశతే * తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం * క ఇత్థా వేద యత్ర సః * ఇతి చ పరమాత్మా దుర్దర్శశ్చేత్ సుదర్శతయా ప్రసిద్ధత్వేన నిర్దిష్టో న పరమాత్మా భవితుమర్హతీతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. విషయాదికం దర్శయతి (ఇదమిత్యాది) కిం అక్ష్యాధారతయా నిర్దిశ్యమానః ప్రతిబిమ్బచక్షురధిష్ఠాతృజీవానామన్యతమః, ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థం కిమత్రామృతత్వాదయో యథా కథంచిన్నేయాః, ఉత ముఖ్యాః * కం బ్రహ్మేతి ప్రకృతమేవ బ్రహ్మేహ కిముపాసనస్థానగుణవిధానార్థం నిర్దిశ్యతే, ఉత నేతి; కిం మధ్యస్థాగ్నివిద్యయా బ్రహ్మప్రకరణం విచ్ఛిన్నమ్, ఉత న. కిమగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమ్, ఉత న. కిమగ్నివిద్యాఫలం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వానుగుణం, ఉత నేతి విచారః. యదాఽననుగుణం, తదాఽగ్నివిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావేన బ్రహ్మప్రకరణవిచ్ఛేదేన పూర్వప్రకృతబ్రహ్మణ ఇహ పరామర్శాభావేనామృతత్వాదీనామముఖ్యతయా

సన్నిధానాత్ప్రసిద్ధిరుపపద్యతే. ఉన్మీలితంహి చక్షురుద్వీక్ష్య జీవాత్మనశ్శరీరే స్థితిగతీనిశ్చిన్వన్తి * రశ్మిభిరేషోஉస్మి న్ప్రతిష్ఠితఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధ్యా చక్షుఃప్రతిష్ఠో దేవతావిశేషోవా. ఏష్వేవ ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోపపత్తిరేషామన్యతమః.

ఇతిప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (అన్తరఉపపత్తేః) అక్ష్యన్తరఃపరమాత్మా. కుతః * ఏషఆత్మేతిహోవాచైతదమృతమేతద భయమేతద్బ్రహ్మఏతం సంయద్వామఇత్యాచక్షతే ఏతంహిసర్వాణివామాన్యభిసంయన్తి ఏషఉఏవవామనిః ఏషహి సర్వాణివామానినయతి. ఏషఉఏవభామనిః ఏషహిసర్వేషులోకేషుభాతీత్యేషాంగుణానాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః.

౧౪ ॥ సూ. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ చక్షుషిస్థితినియమనాదయః పరమాత్మనఏవ * యశ్చక్షుషితి ష్ఠన్నిత్యేవమాదా వ్యపదిశ్యన్తే, అతశ్చ * యఏషోஉక్షిణి పురుషఇతి సఏవ ప్రతీయతే. అతః ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశ శ్చ పరమాత్మన్యుపపద్యతే. తతఏవ * దృశ్యతఇతిసాక్షాత్కారవ్యపదేశోஉపియోగిభిర్దృశ్యమానత్వాదుపపద్యతే....

ప్రతిబిమ్బాదిష్వన్యతమఇతిఫలితమ్. సిద్ధాన్తే యదాత్వనుగుణం, తదా అఙ్గత్వేనాగ్నివిద్యాయాబ్రహ్మవిద్యాప్రక రణవిచ్ఛేదకత్వాభావేన ప్రకృతబ్రహ్మణఇహపరామర్శసమ్భవేనామృతత్వాదీనాంచ స్వతఃప్రాప్తముఖ్యత్వసిద్ధేః ప రమాత్మేతిఫలితమ్. అపరోక్షప్రసిద్ధిర్వ్యాక్తికప్రసిద్ధిః శ్రుతిప్రసిద్ధిశ్చేతి యథాక్రమంప్రతిబిమ్బజీవాదిత్యానామనుసన్ధే యాః. యఏషఇతిపదాభ్యాంప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః, దృశ్యతఇత్యపరోక్షాభిధానమ్. అనేనసఙ్గతిరభిప్రేతా.సన్నిధానా త్ సన్నిధానావగమాత్. జీవస్యదేహసన్నిధేశ్చక్షుష్యవగమాదిత్యర్థః, తదేవవివృణోతి (ఉన్మీలితంహీతి) అస్మిన్కర్మ ణ్యస్య సామర్థ్యందృష్టమిత్యుక్తే యథాతత్కర్మ తత్సామర్థ్యసూచకమిత్యుక్తంభవతి, ఏవమక్షిణిదృశ్యతఇత్యుక్తే దే హే జీవావస్థానం చక్షురధీననిశ్చయమిత్యుక్తంభవతీత్యర్థః. ఉపక్రమానుగుణమన్యన్నేయం, తస్మాదమృతత్వసంయ ద్వామత్వాద్యుక్తిస్తుతిరూపా * ఏషఆత్మేతీతికరణంచార్థాత్తాత్పర్యద్యోతకమ్. దేవతావిశేషః, ఆదిత్యః, ఏష్వే వ, నతు పరమాత్మని. ....

రాద్ధాన్తే. (ఏషాంగుణానామితి) నిరుపాధికాఅమృతత్వాదయో నజీవాదిషు సమ్భవన్తీత్యర్థః (ఏషామితి) ఉప క్రమస్థమేకం లిఙ్గముపరితనానేకగుణవిరోధేదుర్బలం, అతఏవచనామృతత్వాద్యుక్తిస్తుతిరితిభావః * ఇతిహోవాచ ఇ త్యబ్రవీదిత్యాదిష్వితికరణమర్థపరమేవదృష్టమితిచానుసన్ధేయమ్, ఉపపత్తేరక్ష్యన్తరః పరమాత్మేత్యన్వయః ——* త ద్యద్యప్యస్మిన్ సర్పిర్వోదకంవాసిఞ్చతి వర్త్మనీవ గచ్ఛతీత్యర్థవాదోక్తం సర్పిరుదకాది నిర్లేపత్వం హేతుం కృత్వా నిర్లేపస్యపరస్య నిర్లేపేచక్షుషి స్థితిరుపపన్నేతి వక్తుమయుక్తమ్. కాచాదిభిన్నలేపేచక్షుషినిర్దోషస్య పరస్య స్థిత్య నుపపత్తేశ్చ వక్తుంశక్యత్వాత్. ....

౧౪ ॥ సూ. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ * అనవస్థితేరితి వ్యతిరేకస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ * చక్షుషి తిష్ఠన్నితి శ్రుత్యనురోధేన స్థానశబ్దః స్థితిపరతయావ్యాఖ్యాతః,నతు ప్రదేశపరతయా. సౌత్రస్యాదిశబ్దస్యార్థమాహ(ని యమనేతి) ఆదిశబ్దస్య నామరూపాన్వయపరత్వేన వ్యాఖ్యానమయుక్తమ్. జీవాత్మని సమ్భవతస్తస్య పరమాత్మసాధ కత్వాభావాదితిభావః. స్థితినియమనాదయఇత్యాదిశబ్దేన ధారకత్వాదిరభిప్రేతః. అస్యహేతోస్సిద్ధాన్తసాధకత్వం ద ర్శయతి (అతశ్చేతి) అనేన సిద్ధాన్తసాధకహేతుంవదతా పూర్వపక్షహేతోరన్యథాసిద్ధిశ్చ ఫలితా, తామాహ (అతః ప్రసిద్ధవదితి) శ్రుతిప్రసిద్ధత్వాత్ ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః పూర్వపక్షిణోక్తోஉస్మత్పక్షేపిసమ్భవతీతి. పూర్వపక్షహేత్వన్తరస్య చాన్యథాసిద్ధిం సూత్రాభిప్రేతాందర్శయతి (తతఏవేతి) తతఏవ, శ్రుతిప్రసిద్ధేరేవ. శాస్త్రప్రతిపన్నంహి తత్త్వం యోగిభిరుపాస్యందృశ్యంచ * యత్తదద్రేశ్యమిత్యుక్త్వా * పరిపశ్యన్తిధీరాఇత్యుక్తేః* 'గూఢోత్మానప్రకాశతే,దృశ్య తేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యా సూక్ష్మయాసూక్ష్మదర్శిభిరిత్యుక్తేశ్చ. అతోஉర్థతశ్శబ్దతశ్చ శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధేరితిభావః——

౧౫ ॥ సూ. ॥సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ॥ ఇతశ్చాక్షాధారః పురుషోత్తమః, కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేతి ప్రకృతస్య సుఖవిశిష్టస్య బ్రహ్మణఉపాసనస్థానవిధానార్థం సంయద్వామత్వాదిగుణవిధానార్థంచ * యఏషోక్షిణిపురుషఇత్యభిధానాత్. ఏవకారోనైరపేక్ష్యం హేత్వోర్ద్యోతయతి. నన్వగ్నివిద్యావ్యవధానాత్ * కంబ్రహ్మేతి ప్రకృతం బ్రహ్మనేహసన్నిధత్తే. తథాహి, అగ్నయః * ప్రాణోబ్రహ్మకంబ్రహ్మఖం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవిద్యాముపదిశ్య * అథ హైనంగార్హపత్యోనుశశాసేత్యారభ్యాగ్నీనాముపాసనముపదిదిశుః. నచాగ్నివిద్యాబ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితిశక్యంవక్తుమ్ బ్రహ్మవిద్యాఫలాన్తర్గతతద్విరోధిసర్వాయుః ప్రాప్తిసన్తత్యవిచ్ఛేదాదిఫలశ్రవణాత్. ఉచ్యతే * ప్రాణోబ్రహ్మ * ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేత్యుభయత్రబ్రహ్మసంశబ్దనాత్ * ఆచార్యస్తుతే గతింవక్తేత్యగ్నివచనాచ్చ గత్యుపదేశాత్పూర్వంబ్రహ్మవిద్యాయాఅసమాప్తేస్తన్మధ్యగతాగ్నివిద్యాబ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితినిశ్చీయతే * అథహైనంగార్హపత్యోనుశశాసేతి బ్రహ్మవిద్యాధికృతస్యైవాగ్నివిద్యోపదేశాచ్చ. కించ * వ్యాధిభిఃపరిపూర్ణోస్మీతి బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తనానావిధకామోపహతిపూర్వకగర్భజన్మజరామరణాదిభవభయోపతప్తాయోపకోసలాయ * ఏషాసోమ్యతేస్మద్విద్యాత్మవిద్యాచేతి సముచ్చిత్యోపదేశాన్మోక్షైకఫలాత్మవిద్యాఙ్గత్వమగ్నివిద్యాయాః ప్రతీయతే. ఏవంచాఙ్గత్వేవగతే సతి ఫలానుకీర్తనమర్థవాదఇతిగమ్యతే. నచాత్రమోక్షవిరోధిఫలం కిఞ్చిచ్ఛ్రూయతే * అపహతేపాపకృత్యాం లోకీభవతిసర్వమాయురేతిజ్యోగ్జీవతి నాస్యావరపురుషాఃక్షీయన్తే ఉపవయన్తం భుఞ్జామోస్మింశ్చ లోకేముష్మింశ్చేత్యేషాం ఫలానాం మోక్షాధికృతస్యానుగుణత్వాత్ * అపహతే పాపకృత్యాం, బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపాపం కర్మాపహన్తి

యాదసాం సముద్రాదివత్ స్థానినః పరమాత్మనోఽక్షిస్థానాత్ పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యుదాసపరత్వం సూత్రస్యాయుక్తం * అర్భకౌకస్త్వాదితిసూత్రేణ తస్యాః పరిహృతతయాత్రశఙ్కానుదయాత్. అతస్సాధకాన్తరప్రదర్శనపరమిదంసూత్రం. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాపరోక్షాభిధానరూపపూర్వపక్షయుక్తిద్వయంచార్థాత్పరిహృతమ్........................

౧౫ ॥ సూ. ॥సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ॥ సుఖవిశిష్టం సుఖత్వవిశిష్టం * ద్వ్యేకయోరితివత్ * తద్గుణసారత్వాదితిన్యాయేన ధర్మభూతసుఖవిశిష్టమితివా * కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేత్యుక్తస్యబ్రహ్మణః పునరభిధానం కిమర్థమిత్యత్రాహ (ఉపాసనస్థానేతి) * ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేతిబ్రహ్మశబ్దేన * కంబ్రహ్మేత్యుక్తస్యబ్రహ్మణః ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ఏవకారప్రయోజనమాహ (ఏవేతి) పూర్వసూత్రద్వయోక్తం హేతుద్వయం వ్యతిరేకోక్తిసాపేక్షం * అనవస్థితేరసమ్భవాదితిహివక్ష్యతే. అయంతుహేతుర్వ్యతిరేకోక్తినిరపేక్షఇతిభావః. ప్రకరణవిచ్ఛేదందర్శయంశ్చోదయతి (నన్వితి) కథమగ్నివిద్యావ్యవధానమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) తర్హి అఙ్గాఙ్గిభావేనావిరోధఇత్యత్రాహ (నచేతి) * ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితిన్యాయాదితిభావః. అఙ్గానామప్యఙ్గిఫలావిరుద్ధఫలముపపద్యతఇతిశఙ్కాపరిహారార్థం తద్విరోధీత్యుక్తమ్. ప్రకరణావిచ్ఛేదేనపరిహరతి (ఉచ్యతఇతి) ఉభయత్రోపక్రమోపసంహారయోర్బ్రహ్మసంశబ్దనం అగ్నివిద్యాయాః ప్రాక్ బ్రహ్మవిద్యాయాఅసమాప్తిః. బ్రహ్మవిద్యాధికృతస్యాగ్నివిద్యోపదేశస్తాపత్రయాతురస్య తచ్ఛాన్త్యర్థముభయోస్సముచ్చిత్యోపదేశశ్చేతి హేతుచతుష్టయేనాఙ్గాఙ్గిత్వమాహ (ప్రాణోబ్రహ్మేత్యాదినా) * అథహైనంగార్హపత్యోనుశశాసేత్యత్ర ఏనమిత్యన్వాదేశేన బ్రహ్మవిద్యాధికృతత్వే తాత్పర్యంసిద్ధమ్. శబ్దతః ప్రకృతస్యైవ పునఃపరామర్శోహ్యన్వాదేశః, నతు యథాకథంచిత్ బుద్ధిస్థమాత్రపరామర్శః. అతఏనమితి నిర్దేశశ్శ్రుతబ్రహ్మవిద్యస్యైవాగ్నివిద్యాధికారిత్వజ్ఞాపకః (సముచ్చిత్యోపదేశాదితి) సముచ్చయశబ్దఉపదేష్టవ్యత్వవిశేషవివక్షయా సమసముచ్చయపరః. యద్వా సమ్బన్ధమాత్రపరః సచాఙ్గాఙ్గిభావేపర్యవస్యతి. ఫలవిరోధమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (ఏవంచేతి) * ద్రవ్యగుణసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్ ఫలశ్రుతిరర్థవాదస్స్యాదితిహి కర్మమీమాంసాసూత్రం. అథ ఫలవిరోధఏవ నాస్తీత్యాహ (నచే

* లోకీభవతి తద్విరోధిని పాప్మని నిరస్తే బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతి * సర్వమాయురేతి బ్రహ్మోపాసనసమాప్తేర్యావదాయురపేక్షితం తత్సర్వమేతి * జ్యోగ్జీవతి వ్యాధ్యాదిభిరనుపహతో యావద్బ్రహ్మప్రాప్తి జీవతి. ....

* నాస్యావరపురుషాః క్షీయన్తే, అస్య శిష్యప్రశిష్యాదయః పుత్రపౌత్రాదయోఽపి బ్రహ్మవిద ఏవ భవన్తి * నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతీతి చ శ్రుత్యన్తరే బ్రహ్మవిద్యాఫలత్వేన శ్రూయతే * ఉప వయం తం భుఞ్జామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చ య ఏనం వయమగ్నయస్తమేనముపభుఞ్జామః, యావద్బ్రహ్మప్రాప్తి విఘ్నేభ్యః పరిపాలయామ ఇతి. అతోఽగ్నివిద్యాయా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వేన తత్సన్నిధానావిరోధాత్సుఖవిశిష్టం ప్రకృతమేవ బ్రహ్మోపాసనస్థానవిధానార్థం గుణవిధానార్థం చోచ్యతే. నను * ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి గతిమాత్రపరిశేషణాదాచార్యేణ గతిరేవోపదేశ్యేతి గమ్యతే, తత్కథం స్థానగుణవిధ్యర్థతోచ్యతే. తదభిధీయతే * ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యస్యాయమభిప్రాయః బ్రహ్మవిద్యామనుపదిశ్య ప్రోషితే గురౌ తదలాభాదనాశ్వాసముపకోసలముజ్జీవయితుం స్వపరిచరణప్రీతా గార్హపత్యాదయో గురోరగ్నయస్తస్మై బ్రహ్మస్వరూపమాత్రం తదఙ్గభూతాం చాగ్నివిద్యాముపదిశ్య * ఆచార్యాద్ధైవ విద్యా విదితా సాధిష్ఠం ప్రాపదితి శ్రుత్యర్థమాలోచ్య సాధుతమత్వప్రాప్త్యర్థమాచార్య ఏవాస్య సంయద్వామత్వాదిగుణకం బ్రహ్మ తదుపాసనస్థానమర్చిరాదికాం చ గతిముపదిశత్వితి మత్వా * ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యవోచన్. గతిగ్రహణముపదేశ్యవిద్యాశేషప్రదర్శనార్థం. అత ఏవాచార్యోఽపి * అహం తు తే తద్వక్ష్యామి యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత ఇత్యుపక్రమ్య సంయద్వామత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టం బ్రహ్మాక్షిస్థానోపాస్యమర్చిరాదికాం చ గతిముపదిదేశ. అతః * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి సుఖవిశిష్టస్య ప్రకృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽత్రాభిధానాదయమక్ష్యాధారః పరమాత్మా.

నను చ * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి పరం బ్రహ్మాభిహితమితి కథమవగమ్యతే, యస్యైహాక్ష్యాధారతయాఽభిధానం బ్రూషే. యావతా * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధాకాశలౌకికసుఖయోరేవ బ్రహ్మదృష్టిర్విధీయత ఇతి ప్రతిభాతి * నామ బ్రహ్మ * మనో బ్రహ్మేత్యాదివచనసారూప్యాత్. తత్రాహ............ ....

త్యాదినా) జ్యోక్ ఉజ్జ్వలః. అనేన వ్యాధ్యాద్యనుపహతత్వం ఫలితం. తదాహ (వ్యాధ్యాదిభిరితి) కులే బ్రహ్మవిదుత్పత్తేః బ్రహ్మవిద్యాఽనుగుణఫలత్వం దర్శయతి (నాస్యేతి) (భుఞ్జామ ఇతి) * భుజ పాలనాభ్యవహారయోరితి ధాతోః * భుజోఽనవన ఇతి హ్యాత్మనేపదమ్, అతః పరస్మైపదిత్వాదయం ధాతురవనార్థ ఇత్యర్థః (పరిపాలయామ ఇతి) శ్రుతావుపశబ్దార్థః పరిణోపసర్గేణ సూచితః విఘ్ననివారణపర్యన్తః కిఞ్చిత్కారో బ్రహ్మవిద్యాం ప్రత్యగ్నివిద్యాయా అఙ్గత్వనిర్వాహక ఇత్యభిప్రాయః. ఉక్తహేతుభిరేకప్రకరణత్వే స్థితేఽపి బ్రహ్మణః పునరవక్తవ్యత్వముఖేన చోదయతి (నన్వితి) స్థానగుణయోర్విధేయత్వే సతి హి తదర్థం పునర్బ్రహ్మణోఽభిధానం, తత్తు నాస్తి, పూర్వం తయోరాచార్యేణ వక్ష్యమాణత్వకథనాత్, అతః స్థానాదిపరవాక్యం న పరమాత్మవిషయమిత్యన్యపరమిదం వాక్యమిత్యర్థః. పరిహరతి (తదభిధీయత ఇత్యాదినా) పరిపూర్ణోపదేశోఽనుపదేశో వాఽస్యాత్, కథం వికలోపదేశ ఇత్యాశఙ్కాం చ పరిహరన్ స్థానగుణవిధ్యర్థతాముపపాదయతి (ఆచార్యస్త్విత్యాదినా) సాధిష్ఠశబ్దః సాధుతమత్వశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. సాధిష్ఠమితి భావప్రధానో నిర్దేశ ఇత్యర్థః (గతిగ్రహణమితి) ఉపదేశ్యవిద్యాశేషమాచార్యో వక్తేతి * ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి వదతామభిప్రాయ ఇత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి (అత ఏవేతి) సూత్రార్థం నిగమయతి (అత ఇతి) అతః ఉపకోసలవిషాదపరిహారస్యాపేక్షితత్వాత్, గురుముఖాత్ శ్రవణేన సాధుతమత్వాయ పుష్కలముపదిష్టత్వాచ్చ గతిగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాదిత్యర్థః.

ఉత్తరమాత్రశఙ్కామాహ (నను చేతి) యావతా ప్రకృత (వచనసారూప్యాదితి) * నామ బ్రహ్మ * మనో బ్రహ్మేత్యాదివత్ దృష్టివిశేషణస్య బ్రహ్మణః పశ్చాదుపాదానం విశేష్యస్య ప్రథమోపాదానం చ సారూప్యమభిప్రేతమ్ * ప్రా

౧౬. ॥ సూ. అతఏవచసబ్రహ్మ యత స్తత్ర యదేవకం తదేవఖమితిసుఖవిశిష్టస్యాకాశస్యాభిధానం, అతఏవ ఖశబ్దాభిధేయస్సః ఆకాశః పరంబ్రహ్మ. ఏతదుక్తంభవతి అగ్నిభిః * ప్రాణోబ్రహ్మకం బ్రహ్మఖం బ్రహ్మే త్యుక్తే ఉపకోసలఉవాచ * విజానామ్యహం యత్ప్రాణోబ్రహ్మకం చతుఖంచనవిజానామీతి. అస్యాయమభిప్రాయః, నతావత్ప్రాణాది ప్రతీకోపాసనమగ్నిభిరభిహితమ్, జన్మజరామరణాదిభవభయభీతస్య ముముక్షోర్బ్రహ్మోపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్. అతోబ్రహ్మైవోపాస్యముపదిష్టమ్. తత్ర ప్రసిద్ధైః ప్రాణాదిభిస్సమానాధికరణం బ్రహ్మనిర్దిష్టమ్. తేషుచ ప్రాణవిశిష్టత్వం జగద్విధరణయోగేనవా ప్రాణశరీరతయా ప్రాణస్య నియన్తృత్వేనవా బ్రహ్మణఉపపద్యతఇతి * విజానామ్యహం యత్ప్రాణోబ్రహ్మేత్యుక్తవాన్. తథా సుఖాకాశయోరపి బ్రహ్మణశ్శరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన విశేషణత్వం, ఉతాన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకతయా నిరతిశయానన్దరూపబ్రహ్మస్వరూపసమర్పణపరత్వేనవా. తత్ర పృథగ్భూతయోశ్శరీరతయా విశేషణత్వే వైషయికసుఖభూతాకాశయోర్నియామకత్వం బ్రహ్మణస్స్యాదితిస్వరూపావగతిర్నస్యాత్ - అన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వేఽపరిచ్ఛిన్నానన్దైకస్వరూపత్వం బ్రహ్మణస్స్యాదిత్యన్యతరప్రకారనిర్ధిధారయిషయా * కంచతుఖంచనవిజానామీత్యుక్తవాన్. ఉపకోసలస్యేమమాశయంజానన్తోగ్నయో * యద్వావకం

ఖంచహ స్తే తదాకాశంచోచురితి ప్రాణాకాశశబ్దాభ్యాంనిగమితమ్, నతు బ్రహ్మశబ్దేనతతోపి దృష్టివిధిరితిభావః, తస్యాప్యుత్తరత్ర పరిహరిష్యమాణత్వాత్.

౧౬ ॥ సూ. అతఏవచసబ్రహ్మ అతఏవేత్యేతద్వ్యాచష్టే (యతస్తత్రేతి) నిగమనవాక్యస్థపుల్లిఙ్గాకాశశబ్దకటాక్షేణ సూత్రేసఇతినిర్దేశః. అతశ్శబ్దస్సుఖవిశిష్టాభిధానపరః. నన్వతశ్శబ్దః ప్రకృతవాచీ* ప్రాణోబ్రహ్మకం బ్రహ్మేతివాక్యేదితస్య సుఖవిశిష్టస్యబ్రహ్మణః స్థానగుణవిధ్యర్థమభిధానంహి ప్రకృతం పూర్వసూత్రేతదేవసుఖవిశిష్టాభిధానమత్రాతఇతిపరామృశ్యతే. తత్కథం యదేవకంతదేవకమితిసుఖవిశిష్టా(కాశా)భిధానమతశ్శబ్దార్థతయోచ్యతే. ఉచ్యతే సామాన్యేన సుఖవిశిష్టాభిధానం హేతుతయాఽతశ్శబ్దేన పరామృశ్యతే తత్ర సుఖవిశిష్టాభిధానవ్యక్తివిశేషా వాక్యద్వయస్థావిహసూత్రద్వయేప్యర్థవశాద్ధేతుభూతౌయథా* నాత్మాశ్రుతేః*జ్ఞోతఏవేత్యత్ర శ్రుతిమాత్రస్యాతశ్శబ్దపరామృష్టత్వేప్యర్థసామర్థ్యాచ్ఛ్రుతివ్యక్తివిశేషసిద్ధిః, తద్వదిహాపీతి. భాష్యే యదేవకం తదేవ ఖమితిన వాక్యోపాదానం అపిత్వర్థోపాదానం-*యద్వావకంతదేవఖమితిహివాక్యం. యదేవకం తదేవఖమిత్యత్రాప్యన్యోన్యదృష్టివిధిరేవాస్తు. నాన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వం. వ్యవచ్ఛేదకత్వేవాకథంఖశబ్దాభిధేయస్యాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వమితిశఙ్కాద్వయం హృదినిధాయాహ(ఏతదుక్తమితి)(అగ్నిభిరిత్యాది)*దృష్టివిధిత్వే ప్రాణోబ్రహ్మేత్యస్యజ్ఞాతత్వం*కంచతుఖంచేత్యస్యాజ్ఞాతత్వంచనోపపద్యతే- దృష్టివిధిత్వేన సర్వస్యజ్ఞాతత్వాదితిభావః *ప్రాణోబ్రహ్మేత్యస్యజ్ఞాతత్వే అన్యస్యాజ్ఞాతత్వేచ కింవైషమ్యం- ఆకాశస్య సుఖవిశిష్టత్వంచ కథమిత్యపేక్షాయాం * విజానామ్యహమితి వాక్యస్యాభిప్రాయంవివృణోతి (అస్యాయమితి) (నతావదిత్యాది) ముముక్షోరుపదిష్టత్వాత్ ప్రతీకోపాసనవ్యుదాసః. ముముక్షోః ప్రతీకోపాసనం నకర్తవ్యమితిజ్ఞానం పూర్వమేవ సమ్భవతి- యథా ముముక్షూపాస్యం బ్రహ్మేతిజ్ఞానంసమ్భవతి తద్వత్. శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వంచ తదేవమనుష్యాదిశబ్దేషు వ్యుత్పన్నమేవ (తథేత్యాది) శరీరంచనియామ్యమితిలోకసిద్ధత్వాత్ జ్ఞాతమేవ * యదేషఆకాశఆనన్దఇత్యాది శ్రుతిషు బ్రహ్మశబ్దేనవినాప్యాకాశశబ్దస్యానన్దవిశేషణత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్తస్యచ మహత్త్వోపస్థాపనేనైవానన్దవిశేషణత్వోపపత్తే, ర్బ్రహ్మణోపరిచ్ఛిన్న సుఖరూపత్వ ప్రతీతి సమ్భవాదేవం విచారఉపపద్యతఇతి భావః (ఉపకోసలస్యేత్యాది) * యద్వావకంతదేవఖంయదేవ ఖం తదేవకమిత్యత్ర నదృష్టివిధిత్వంశఙ్కనీయమ్, తథాసతి * కంచతుఖంచనవిజానామీత్య

తదేవఖం యదేవఖం తదేవకమిత్యూచిరే- బ్రహ్మణస్సుఖరూపత్వమేవవాపరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః. అతః ప్రాణశరీరతయా ప్రాణవిశిష్టంయద్బ్రహ్మ- తదేవాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపంచేతినిగమితమ్ * ప్రాణంచహాస్మైతదాకాశంచోచురితి. అ తః * కంబ్రహ్మఖం బ్రహ్మేత్యత్రాపరిచ్ఛిన్నసుఖ(రూప)ం బ్రహ్మ ప్రతిపాదితమితి పరంబ్రహ్మైవ తత్ర ప్రకృతం-త దేవచాత్రాక్ష్యాధారతయాభిధీయతఇత్యక్ష్యాధారః పరమాత్మా..........................

౧౬ ॥ సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ శ్రుతోపనిషత్కస్య- అధిగతపరమపురుషయా థాత్మ్యస్యానుసన్ధేయతయా శ్రుత్యన్తర ప్రతిపాద్యమానా అర్చిరాదికా గతిర్యా- తామపునరావృత్తిలక్షణ పరమపురు

షోత్తరత్వాయోగాత్. నహ్యర్థాన్తరదృష్టివిధ్యజ్ఞానస్య దృష్టివిధ్యన్తరముత్తరంభవతీత్యభిప్రాయః. ఏవం * కంచ తుఖంచనవిజానామీత్యజ్ఞానవచనా, న్మముక్షోరుపదిష్టత్వాదర్థాన్తరాజ్ఞానం ప్రతి దృష్టివిధ్యన్తరస్యోత్తరత్వాయోగాచ్చ * యద్వావకమిత్యాదివాక్యస్య దృష్టివిధిపరత్వానుపపత్తేరన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదపరత్వంస్థితమ్ * అస్మద్విద్యాత్మవిద్యాచే తి అగ్నీనాం వచనే పూర్వప్రకృతవిద్యాయాః ఆత్మవిద్యాత్వావగమాచ్చ బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వశఙ్కా నిరస్తా తథాసత్యస్యవాక్యస్యార్థమాహ (బ్రహ్మణఇతి) నిగమనవాక్యస్యార్థమాహ (అతఇతి) ఉక్తహేతుభిర్దృష్టివిధిత్వాయో గాత్ * యద్వావకమిత్యాదివాక్యే కంఖమితిశబ్దయోరన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వేనాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపబ్రహ్మపరత్వా దుపసంహారస్యోపక్రమానుగుణ్యస్యన్యాయ్యత్వాత్ * ప్రాణం చేత్యుపసంహారవాక్యముక్తార్థపరమిత్యర్థః * ప్రాణం చేతి * ప్రాణంబ్రహ్మేత్యుక్తార్థస్యనిగమనమ్ * తదాకాశంచేతి * యద్వావకమిత్యాదివాక్యార్థనిగమనమ్ * త దాకాశమిత్యత్ర ప్రకృతపరామర్శినా తచ్ఛబ్దేన సుఖరూపత్వమభిప్రేతమ్. కఖయోరన్యోన్యవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవ చ్ఛేదకత్వే విశేషణయోరన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావప్రసఙ్గఇతిచేత్ - తతఃకిమ్? నీలోత్పలాదౌ నీలత్వోత్పలత్వా దిధర్మాణామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావస్యాప్రామాణికత్వాత్తత్రానిష్టత్వం- అత్రతు ప్రామాణికత్వాత్ నానిష్టత్వమి తిభావః * కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేతివాక్యప్రతిపాద్యం నసుఖవిశిష్టం బ్రహ్మేతిశఙ్కా పరిహారార్థంహి * అతఏవచస బ్రహ్మేతిసూత్రస్యోత్థానం- తస్యాశ్శఙ్కాయాఅనేవపరిహృతత్వందర్శయతి (అతఃకంబ్రహ్మేతి) * యద్వావకమి త్యాదివాక్యస్యాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపబ్రహ్మపరత్వాన్నిగమనవాక్యస్యాపి తదనుగుణార్థత్వాత్ * కంబ్రహ్మఖం బ్ర హ్మేతివాక్యే బ్రహ్మైవప్రకృతమిత్యర్థః. తతః కిమక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వఇతిశఙ్కాయాం సూత్రార్థస్యాధికరణా ర్థోపపాదకత్వందర్శయతి (తదేవచేతి) అన్యథా వాక్యభేదశ్చ ప్రసజేత్ - సమ్భవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదోఽనుప పన్నఇతిభావః (ఇతీతి) * కంబ్రహ్మేతి ప్రకృతస్యైవాక్ష్యాధారత్వప్రతిపాదనాదక్షిపురుషః పరమాత్మేత్యర్థః.

౧౬ ॥ సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ శ్రుతోపనిషత్కస్యేతివ్యాఖ్యేయంపదమ్. సమస్తమపి వ్యాఖ్యానార్థం వ్యస్యనిర్దిష్టమ్. ఉపనిషత్సు ప్రతీకోపాసనానామర్చిరాదిగతిరహితానామపి విద్యమానత్వాత్తద్వ్యా వృత్త్యర్థంవ్యాచష్టే(అధిగతేతి) పరమపురుషశబ్దేన*తంత్వౌపనిషదంపురుషంపృచ్ఛామీతిశ్రుతిస్స్మారితా. ఉపాసనఫలమర్చిరా దిగతిఃనతు శ్రవణఫలం- తదర్థం *శ్రుతోపనిషత్కగతీత్యుక్తమిత్యత్రాహ(అనుసన్ధేయతయేతి)తర్హి శ్రుతబ్రహ్మణఇ తి వక్తవ్యే కిమితిసాధారణాధికాక్షరశ్రుతోపనిషత్కపదోపాదానమిత్యత్రాహ (శ్రుత్యన్తర ప్రతిపాద్యమానేతి)ఛాన్దో గ్యఏవ ప్రదేశాన్తరే * తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీత్యాదిః - వాజ సనేయకే * యఏవమేతద్విదుర్యేచామీఅరణ్యే శ్రద్ధాంసత్యమిత్యుపాసతే తేఽర్చిషమేవాభిసమ్భవన్తీత్యాదిః- కౌషిత కీనాం పర్యఙ్కవిద్యాయాం * సఏతందేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీత్యాదిః- తాభిఃప్రతిపాద్యమానేత్యర్థః. గతిచిన్తనస్య బ్రహ్మవి ద్యాఙ్గత్వజ్ఞాపకశ్రుత్యన్తరజ్ఞాపనార్థం శ్రుతోపనిషత్కవ్యపదేశఇత్యభిప్రాయః. అక్షిపురుషస్యాబ్రహ్మత్వే తత్క్రతు

షట్ప్రాప్తికరీముపకోసలాయాక్షిపురుషశ్శ్రూయతే * తేర్చిషమేవాభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరహ్న ఆ
పూర్యమాణపక్షమిత్యారభ్య * చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయత్యేష
దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త ఇత్యస్తేనోపదిశతి- అతో
ఽయమక్షిపురుషః పరమాత్మా ......

౧౭ ॥ సూ. అనవస్థితేరసమ్భవాచ్చ నేతరః. ప్రతిబిమ్బాదీనామక్షిణి ని
యమేనానవస్థానాదమృతత్వాదీనాం చ నిరుపాధికానాం తేష్వసమ్భవాన్న పరమాత్మనః ఇతరః-ఛాయా
దిః అక్షిపురుషో భవితుమర్హతి. ప్రతిబిమ్బస్య తావత్పురుషాన్తరసన్నిధానాయత్తత్వాన్న నియమేనా
వస్థానసమ్భవః. జీవస్యాపి సర్వేన్ద్రియవ్యాపారానుగుణత్వాయ సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే స్థానవిశేషే
వృత్తిరితి చక్షుషి నావస్థానమ్. దేవతాయాశ్చ * రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి రశ్మిద్వారేణావ

నయవిరోధ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (అపునరావృత్తిరితి) * అర్చిషమేవేత్యతః పూర్వం * అథ యదు చైవాస్మిన్ శవ్యం కు
ర్వన్తి యదు చ నేతి వాక్యం- తత్రాస్మిన్నిత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయమ్ * తేర్చిషమితి బహువచనానురోధాత్.
పఞ్చాగ్నివిద్యోక్తా గతిరిహానూదితా అపునరావృత్తివిధానార్థమ్ ....

౧౭ ॥ సూ. అనవస్థితేరసమ్భవాచ్చ నేతరః. అనవస్థితేరితి పదం వ్యాచష్టే (ప్రతిబిమ్బా
దీనామితి) అసమ్భవాదితి పదం వ్యాచష్టే (అమృతత్వాదీనామితి) * అసమ్భవాదిత్యనేన * అన్తర ఉపపత్తేరితి సూ
త్రార్థస్య వ్యతిరేక ఉక్తః * అనవస్థితేరిత్యనేన * స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రార్థస్య వ్యతిరేకో దర్శితః. ఇతర సూ
త్రోక్తహేతూనాం వ్యతిరేకోపపాదనానపేక్షత్వాద్వ్యతిరేకశ్చార్థసిద్ధ ఇతి వా వ్యతిరేకో న ప్రదర్శితః. అనవస్థానాస
మ్భవౌ ప్రతిబిమ్బాదిషు దర్శయతి (ప్రతిబిమ్బస్యేత్యాదినా) (సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే స్థానవిశేష ఇతి) హృదీత్యర్థః *
శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యః * సన్తతం సిరాభిరిత్యుక్తప్రకారేణ హృదయసమ్బద్ధనాడీసమ్బద్ధానీన్ద్రియాణీత్యర్థః
ఏవంవిధే హృది జీవస్యావస్థానమ్ * హృద్యయమాత్మేతి శ్రుతేరవగమ్యతే. నను * నేత్రస్థం జాగ్రితం విద్యాత్ కం
ఠే స్వప్నం వినిర్దిశేత్ । సుషుప్తం హృదయస్థం తు తురీయం మూర్ధ్ని సంస్థితమితి శ్రుత్యా జీవస్య జాగరావస్థాయాం నేత్ర
స్థితిరుచ్యతే- న చేయం శ్రుతిః పరమాత్మవిషయా-తస్య జాగరస్వప్నసుషుప్త్యసమ్భవాత్. ఉచ్యతే-నేత్రశబ్దః సర్వేన్ద్రి
యప్రదర్శనార్థః- జాగ్రితమిత్యుక్తత్వాత్. తదానీం సర్వేన్ద్రియవ్యాపారదర్శనాత్, అణుపరిమాణస్య జీవస్య నేత్ర
మాత్రవర్తిత్వే సతి శబ్దాదిజ్ఞానానుపపత్తేః, తత్ర చ స్థితత్వం నామ అధిష్ఠాతృత్వమాత్రముపసఙ్గ్రాహ్యమ్ - అధిష్ఠాన
స్యాపి స్థానాద్యన్తర్భూతత్వాత్. అణోస్తస్య యుగపదేవ తత్తదిన్ద్రియాధిష్ఠానానుపపత్తావపశ్యతశ్శృణ్వతో వాగమ
నాదానోచితపాదపాణ్యాద్యధిష్ఠానానుపపత్త్యా సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే హృది స్థితస్య ధర్మభూతజ్ఞానప్రసరణద్వారే
ణాధిష్ఠాతృత్వమితి * నేత్రస్థం జాగ్రితం విద్యాదితి శ్రుతేరర్థ ఇత్యభిప్రాయేణ సర్వేన్ద్రియకన్దభూత ఇత్యుక్తమ్. కంఠే
స్వప్నమితి కంఠశబ్దశ్చ కంఠసమీపవర్తినాడీవిశేషపరః * ఆసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతీతి నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వ
శ్రుత్యవిరోధాత్. ఇయం చ శ్రుతిస్స్వప్నవిషయా * యదా సుప్తస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైక
ధా భవతీత్యనన్తరవాక్యస్య సుషుప్తిస్థానపరత్వాత్. హృదయస్థమితి హృదయశబ్దో హృద్గతపరమాత్మపరః * సతా సో
మ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి పరమాత్మనస్సుషుప్తిస్థానత్వావగమాత్. తత్ర చ సచ్ఛబ్దో హృదయస్థపరమాత్మపరః * ఆ
భిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి సుషుప్తౌ హృదయాగమశ్రవణాత్. తురీయశబ్ద ఉత్క్రాన్త్యవస్థజీవపరః * తాసాం మూ
ర్ధానమభినిస్సృతైకా । తయోర్ధ్వమాయన్నితి చరమశరీరోత్క్రాన్తావేవ మూర్ధసమ్బన్ధశ్రవణాదవస్థాన్తరే తచ్ఛ్రవ

స్థానవచనాద్దేశాన్తరావస్థితస్యాపీన్ద్రియాధిష్ఠానోపపత్తే, ర్న చక్షుష్యవస్థానమ్. సర్వేషామేవై
షాం నిరుపాధికామృతత్వాదయో న సమ్భవన్త్యేవ. తస్మాదక్షిపురుషః పరమాత్మా.

ణాభావాచ్చ. అతో జీవస్య చక్షుష్యనవస్థితిరుపపద్యతే (రశ్మిద్వారేణేతి) ఘటాదిద్వారకప్రాసాదశయనవద్రశ్మి
ద్వారకం చక్షుష్యవస్థానమిత్యర్థః. చక్షుష్యవస్థానంనామ చక్షుస్సమ్బన్ధిత్వం. యద్వా యథావిద్యానిష్ఠ ఇత్యుక్తే
తద్వశీకారఉక్తస్స్యాత్- తథా చక్షుష్యవస్థానమపి తద్వశీకరణం- తన్నియమనం. తచ్చ సద్వారకం - అతో నావస్థి
తిరిత్యర్థః. అసమ్భవమాహ (సర్వేషామితి) జీవానాం పరమాత్మోపాసనేనాభయత్వామృతత్వాదయో భవన్తీతి తద్వ్యా
వృత్త్యర్థం నిరుపాధికా ఇత్యుక్తమ్. అధికరణార్థం నిగమయతి (తస్మాదితి) * అన్తర ఇతి సూత్రే స్వవాక్యస్థహేతురుక్తః
శ్రుత్యన్తరప్రదర్శనముఖేన స్వవాక్యస్థశఙ్కాపరిహారపరం ద్వితీయసూత్రమ్. స్వవాక్యస్థశఙ్కాయాం పరిహృతా
యాం ప్రాకరణికపూర్వవాక్యేన పరమాత్మపరత్వోపపాదకం తృతీయమ్. పూర్వవాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వోపపాదకం చ
తుర్థమ్. తతః పాశ్చాత్యవాక్యేన సాధ్యోపపాదకం పఞ్చమమ్, షష్ఠం తు సాధ్యదార్ఢ్యే పూర్వసూత్రద్వయోక్త
హేతువ్యతిరేకప్రదర్శకమితి సూత్రసఙ్గతిః ....

యాదవప్రకాశీయేతు * అన్తర ఉపపత్తేరిత్యాదిసూత్రత్రయం ఛాయాపురుషవ్యుదాసపరం యోజితమ్. తత్రాపి ప్ర
తిబిమ్బస్య జీవస్యచ వ్యుదాసపరత్వం యుక్తమ్. అమృతత్వాభయత్వాదీనాం సర్వవ్యావర్తనక్షమత్వాత్తథాఽభ్యుపగ
మాచ్చ. * అతఏవచ సబ్రహ్మేతి సూత్రస్యచ వైయర్థ్యం ప్రసజేత్- అతఏవ- ఛాయానిరాకరణహేతుభిరేవ జీవోపి
న భవతీతిహి యోజితమ్. పూర్వోక్తహేతవో జీవవ్యావర్తనసమర్థాః-నవా. న చేత్తైరేవాక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వసాధ
నమనుపపన్నమ్. తద్వ్యుదాససమర్థాశ్చేత్- తద్ధేతూపాదానాదేవ జీవవ్యావృత్తిః సిధ్యతీతి తదనువాదేన పరమా
త్మత్వసాధనాయ సూత్రాన్తరప్రణయనవైయర్థ్యమేవస్యాత్ * ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాదివాక్యస్యదృష్టివిధిపరత్వవ్యు
దాసేన సుఖవిశిష్టబ్రహ్మపరత్వసమర్థనంచాపేక్షితమ్. అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానంచదుర్బలమ్. కించ యథేక్షత్యధి
కరణాదిషు * నాశబ్దమితి * ఆనన్దమయ ఇతి * అన్తరితిచ పరమాత్మత్వంచ సాధ్యం ప్రతిజ్ఞాయతే- తథా తచ్ఛేషభూ
తవ్యతిరేకప్రతిజ్ఞానం క్వచిత్క్రియతే- యథా * నానుమానమితి. అవాన్తరశఙ్కావిశేషపరిహారః క్వచిత్ ప్రతిజ్ఞా
యతే-యథా *వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నేతి. అతోస్మింశ్చాధికరణే *అన్తర ఉపపత్తేరితిసూత్రఏవ పరమాత్మత్వసాధ్యప్రతి
జ్ఞా యథా * అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ * ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ * ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యాదిష్వాదిత్యాన్తర్వర్త్యాకా
శప్రాణాదీనుద్దిశ్య పరమాత్మత్వం ప్రతిజ్ఞాతం- ఏవమన్తరశబ్దనిర్దిష్టముద్దిశ్య పరమాత్మత్వం ప్రతిజ్ఞాతమితిహి స్వరసతః
ప్రతీయతే. అతో బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం న పునః ప్రతిజ్ఞాతవ్యమ్. ఇహచ పరమాత్మత్వసాధ్యోపపాదకతయోదా
హృతస్య పూర్వవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వశైథిల్యే శఙ్కితే తత్పరిహారాయ పూర్వవాక్యప్రతిపాద్యస్య పరత్వం ప్ర
తిజ్ఞాయతే చేద్యుజ్యతే ప్రయోజనవత్త్వాత్. తదభావాత్ పునః ప్రతిజ్ఞానం తన్మతేఽవిఫలమ్ * అన్తర ఇత్యాత్మమాత్రం
ప్రతిజ్ఞాతం న పరమాత్మేతి చేత్- తత్సూత్రశైలీవిరుద్ధత్వాదమృతత్వాదిధర్మాణాం జీవవ్యావర్తనక్షమత్వాచ్చానుపపన్నం
సుఖవిశిష్టస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞానానుపపత్తిపరిహారపరం * అతఏవ చేతి సూత్రమితిచేన్న * సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచే
తి సూత్రేణైవ పూర్వత్రచాత్ర చ బ్రహ్మసంశబ్దనాదీనాం తత్ప్రత్యభిజ్ఞోపపత్తీనాం వివక్షితత్వాత్. న హి న్యాయని
బన్ధనాత్మకం సూత్రం ప్రతిజ్ఞామాత్రపరమ్. ఛాయాపురుషనిరాకరణహేతుతయోక్తానామమృతత్వాభయత్వాదీనాం
అక్షిపురుషే సుఖవిశిష్టబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞోపపాదకత్వాయోగాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానుపపత్తిపరిహారపరత్వమయుక్తమ్. ప్ర
త్యభిజ్ఞోపపాదనప్రకారశ్చానుపపన్నః. పూర్వవాక్యే * ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రాణస్య సుఖవి

* స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేత్యత్ర * యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదినా ప్రతిపాద్యమానం చక్షుషి స్థితినియమనాదికం పరమాత్మన ఏవేతి సిద్ధంకృత్వాఽక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వంసాధితం,ఇదానీంత దేవసమర్థయతే

౧౯ ॥ సూ. అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ కాణ్వామాధ్యన్దినాశ్చ వాజసనేయినస్సమామనన్తి * యఃపృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యాఅన్తరో యంపృథివీనవేద యస్యపృథివీశరీరం యఃపృథివీమన్తరోయమయత్యేషతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతి. ఏవమప్స్వగ్న్యన్తరిక్షవాయ్వాదిత్యదిక్చన్ద్రతారకాకాశతమస్తేజస్సుదైవేషుచ సర్వేషుభూతేషు ప్రాణవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనస్త్వగ్విజ్ఞానరేతస్స్వాత్మీయేషుచ తిష్ఠన్తం తత్తదన్తరభూతం తత్తదవేద్యం తత్తచ్ఛరీరకం తత్తద్యమయన్తం కఞ్చిన్నిర్దిశ్య * ఏషతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇత్యుపదిశ్యతే. మాధ్యన్దినపాఠేతు * యస్సర్వేషులోకేషుతిష్ఠన్ * యస్సర్వేషువేదేషు * యస్సర్వేషుయజ్ఞేష్వితిచపర్యాయాః * యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నిత్యస్య పర్యాయస్యస్థానే * యఆత్మనితిష్ఠన్నితిపర్యాయః * సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇ

శిష్టాకాశస్యచోక్తత్వాత్ శ్రుత్యన్తరే దక్షిణవామయోరక్ష్ణోరిన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య ప్రాణస్య తత్పత్న్యాశ్చస్థిత్యవగమాత్ వాక్శక్తిరూపపరమాకాశపత్నీకః ప్రాణోఽయమక్షిపురుషః పూర్వవాక్యోక్తః ప్రత్యభిజ్ఞాయతఇతిహ్యుక్తమ్.వాఙ్మయాజ్జాతస్య ప్రాణస్య వాఙ్మయపత్నీకత్వాయోగాదితి శ్రుతివ్యాకోపస్య జ్యోతిరధికరణే దర్శితతయాఽస్యార్థస్యానుపపన్నత్వంస్ఫుటమ్. కించ ఇయంతావత్ సూత్రకారశైలీ- యత్సర్వేష్వధికరణేషు ఏకస్మిన్నేవసూత్రే పరమసాధ్యోఽర్థః ప్రతిజ్ఞాయతే * స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేతీదమపి * యఏషోఽన్తరక్షిణిపురుషోదృశ్యతఇతిశ్రుతౌ చక్షుష్యవస్థానపరిదృశ్యమానత్వవ్యపదేశాత్ పరమాత్మత్వసాధకమితివ్యాఖ్యాతం - తతోఽప్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయతయా వ్యాఖ్యానంయుక్తమ్. ఉపజీవకవాక్యాదప్యుపజీవ్యవాక్యప్రాబల్యాత్. * యఏషోఽన్తరక్షిణీతివాక్యంహ్యన్తరాదిత్యవిద్యాతుల్యయోగక్షేమమ్- తత్రచ దేహవిశేషయోగాధీనజీవత్వశఙ్కానిరస్తా. అతస్తత్రాపి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశదృశ్యత్వవ్యపదేశాభ్యాం జీవవిషయత్వేశఙ్కితే అన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదికమేవశరణమ్. అతఏవహ్యాదిత్యాన్తర్వర్తినో జీవాదన్యత్వసిద్ధయే * భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యఇతి సూత్రం తద్విషయంప్రణీతమ్. తత్రచ నియన్తృత్వాదిభిఃపరమాత్మత్వం స్ఫుటమ్. అతఉపజీవ్యవాక్యవిషయతయా వ్యాఖ్యానంయుక్తమ్. అనన్తరాధికరణే అన్తర్యామిణః పరమాత్మత్వసాధనంచాస్యసూత్రస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయతాం ద్యోతయతి- ప్రయుక్తేఽర్థే అసిద్ధిశఙ్కాపరిహారోహియౌక్తికశైలీ. నచ వాచ్యం త్వదుదాహృతవాక్యమప్యుపపాద్యత్వాద్దుర్బలమితి. తస్య వాక్యాన్తరోపజీవ్యత్వాభావాత్, తత్ఫలస్యానుగ్రాహకన్యాయమాత్రాపేక్షమ్. అతోన్యాయానుగృహీతవాక్యాన్తరసాపేక్షవాక్యవిషయత్వాద్వాక్యాన్తరనిరపేక్షవాక్యవిషయత్వంవరమ్. * శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చేత్యత్రాక్షిపురుషవిద్యాయాగతిచిన్తనానువాదేన తదఙ్గత్వముచ్యతఇత్యుక్తమ్. తదప్యయుక్తమ్, అక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వనిర్ణయాత్. పరమాత్మోపాసనస్యానుష్ఠేయాన్తరం ప్రత్యఙ్గత్వాయోగాత్, గతిచిన్తనస్య సర్వపరవిద్యాఙ్గత్వాచ్చ. గత్యనువాదస్య ప్రయోజనంత్వపునరావృత్తివిధానమిత్యుక్తం. నత్వఙ్గాన్తరవిధానమ్. అతోయథోక్తార్థపరాణ్యేవసూత్రాణి. అన్తరాధికరణంసమాప్తమ్

ఉత్తరాధికరణసఙ్గతిమాహ (స్థానాదీతి)

౧౯ ॥ సూ. అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ విషయంశోధయతి. (కాణ్వాఇత్యాదినా) వేదయజ్ఞశబ్దౌ తదభిమానిదేవతావిశేషపరౌ- గుణక్రియాదేరద్రవ్యతయా శరీరత్వాయోగాత్. అద్రవ్యస్యాపి శరీరత్వమనేనైవప్రయోగేణ కల్ప్యమితిచేన్న, అనన్యథాసిద్ధస్యైవ ప్రయోగస్య కల్పకత్వాత్ అభి

తిచ విశేషః. తత్ర సంశయ్యతే కిమయమన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మా, ఉత పరమాత్మేతి. కింయుక్తమ్. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. వాక్యశేషే * ద్రష్టాశ్రోతేతి కరణాయత్తజ్ఞానతాశ్రుతేః. ఏవం ద్రష్టురేవాన్తర్యామిత్వవ్యపదేశాత్ * నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేతి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధాచ్చేతి ....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్) అధిదైవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేషు శ్రూయమాణోఽన్తర్యామ్యపహతపాప్మా పరమాత్మా నారాయణః. కాణ్వపాఠసిద్ధేభ్యోఽధిదైవాదిమద్భ్యో వాక్యేభ్యోఽధికాద్యధిలోకాదిమన్తి వాక్యాని మాధ్యన్దినపాఠే సన్తీతి జ్ఞాపనార్థమధిదైవాధిలోకాదిష్విత్యుభయోరుపాదానమ్. తదేవముభయేష్వపి వాక్యేష్వన్తర్యా

మాని దేవతాపరత్వేనాపి ద్రష్టృపరత్వమేవోచితమితి. సంశయమాహ (తత్రేతి) ప్రత్యగాత్మశబ్దః ఐశ్వర్యయోగవిశేషనిమిత్తప్రకర్షామత్కృష్టజీవపరః. సమస్తచేతనాచేతనాన్తర్యామిత్వేన శ్రూయమాణస్యాపి కథం జీవత్వశఙ్కోత్థానమ్. ఉచ్యతే * ద్రష్టాశ్రోతేత్యాదిశబ్దేన కరణాయత్తజ్ఞానవత్త్వప్రతీతిబలాదమృతత్వాదిలిఙ్గానామ్ * ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదివ్యతిరేకనిర్దేశస్య నియమనస్య చాముఖ్యత్వశఙ్కయాఽధికరణోత్థానమితి. కిమన్తర్యామీ జీవః ఉత పరమాత్మేతి ప్రథమవిచారః. తదర్థమ్ * ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదికం కిం ముఖ్యం, ఉతాముఖ్యమ్. తదర్థం ద్రష్టృత్వం కిం జీవస్యైవ, ఉతాన్తర్యామిణోఽపి సమ్భవతి. తదర్థం * ద్రష్టాశ్రోతేతి కిం కరణాయత్తజ్ఞానత్వముచ్యతే, ఉత రూపాదిసాక్షాత్కార ఇతి. తదర్థం రూపాదిసాక్షాత్కర్తా చేత్ ద్రష్ట్రన్తరనిషేధః కిం నోపపద్యతే ఉతోపపద్యత ఇతి విచారః. నోపపద్యత ఇతి పూర్వః పక్షః. ఉపపద్యత ఇతి సిద్ధాన్తః. యదా నిషేధోఽనుపపన్నః, తదా ద్రష్టృత్వాదికం కరణాయత్తజ్ఞానవత్త్వమితి తస్య జీవాత్మన్యేవ సమ్భవాదాత్మని స్థిత్యాదికమముఖ్యమిత్యన్తర్యామీ జీవస్స్యాత్. యదా నిషేధ ఉపపన్నః, తదా రూపాదిసాక్షాత్కారరూపద్రష్టృత్వాదేః పరమాత్మని సమ్భవేనాత్మని స్థిత్యాదీనాం ముఖ్యతయా నేయత్వాదన్తర్యామీ పరమాత్మేతి ఫలితం స్యాత్ (కుత ఇతి) ప్రత్యగాత్మనోఽప్యన్తర్యామిత్వేన శ్రుతస్య కథం ప్రత్యగాత్మత్వమితి భావః. తత్ర జీవత్వే హేతుమాహ (వాక్యశేష ఇత్యాదినా) జ్ఞానస్య కరణాధీనత్వోక్త్యా నియమనస్య చ కరణాధీనత్వమర్థసిద్ధమ్. పరప్రేరణరూపస్య సఙ్కల్పస్య మనఃకరణకత్వదర్శనాత్. కరణాయత్తం జ్ఞానమస్తు, తతః కిమన్తర్యామిణో జీవత్వస్యేత్యత ఆహ (ఏవం ద్రష్టురేవేతి) తర్హి రూపాదిసాక్షాత్కార ఏవ ద్రష్టృశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమస్తు, న కరణాయత్తం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (నాన్యోతోస్తీతి) రూపాదిసాక్షాత్కారస్య జీవపరయోస్సాధారణత్వాత్ స న నిషేద్ధుం శక్యతే, కరణాయత్తజ్ఞానవత్త్వం తు జీవస్యైవేతి తదన్యస్య నిషేద్ధుం శక్యత్వమిత్యర్థః. ప్రతిపర్యాయం యచ్ఛబ్దావృత్త్యా చాన్తర్యామిబహుత్వమవగమ్యతే * ఆత్మని తిష్ఠన్నితి వ్యపదేశః స్వే మహిమ్ని స్థిత ఇతివత్ భవతి. తదన్తరత్వం తన్నియన్తృత్వం చ * ఆత్మేశ్వరమితివద్వ్యాపకనియామకవస్త్వన్తరాభావాభిప్రాయేణోచ్యతే * యమాత్మా న వేదేతి సంసృష్టైన నిష్కృష్టస్వరూపాజ్ఞానముచ్యత ఇతి నేయమ్. యత్తు జీవవిశేషాః ప్రత్యన్తర్యామిత్వం తత్తదవేద్యత్వాదికం, తదష్టమూర్త్యాదేరివ తత్తద్గణాధ్యక్షాణాం జీవానాం తత్తన్నియన్తృత్వేన సమ్భవతి. యద్వా ఆదిత్యచన్ద్రశబ్దా మణ్డలపరాస్సర్వేషు దేవేష్విత్యాదిశబ్దాశ్చ శరీరమాత్రపరాః * స త ఆత్మేతి నిర్దేశః శిలాపుత్రస్య శరీరమితివత్ స్యాత్, స ఇతి పదం జాత్యభిప్రాయం, తజ్జాతీయస్త్వమిత్యర్థః. ఉపక్రమే చ * య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకమిత్యత్ర యచ్ఛబ్దో జాత్యభిప్రాయ ఇతి భావః

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) సూత్రే అధిదైవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేష్విత్యనేన సర్వసూత్రేషు తత్తత్పదచిహ్నితవాక్యప్రతిపాద్యత్వం వివక్షితమితి గమ్యతే. అధిదైవాధిలోకపదద్వయోపాదానస్య ప్రయోజనమాహ (కాణ్వేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) మాధ్యన్దినపాఠే అధిలోకాద్యధికపర్యాయశ్రవణేన కాణ్వమాధ్యన్దినయోర్వి

మీపరమాత్మైత్యర్థః. కుతః (తద్ధర్మవ్యపదేశాత్) పరమాత్మధర్మోహ్యయం- యదేక ఏవసన్త్సర్వలోకసర్వభూతసర్వదైవాదీన్నియమయతీతి. తథాహ్యుద్దాలకప్రశ్నః * యఇమంచలోకం పరంచలోకంసర్వాణిచభూతాని యోన్తరోయమయతీత్యుపక్రమ్య * తమన్తర్యామిణం బ్రూహీతి- తస్యచోత్తరం *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్నిత్యారభ్యోక్తమ్. తదేతత్సర్వాల్లోకాంత్సర్వాణిచభూతాని(సర్వాణిదైవతాని సర్వాన్ దేవాన్)సర్వాన్వేదాంత్సర్వాంశ్చయజ్ఞానన్తః ప్రవిశ్యసర్వప్రకారనియమనం, సర్వశరీరతయాసర్వస్యాత్మత్వం,చ సర్వజ్ఞాత్సత్య సంకల్పాత్పురుషోత్తమాదన్యస్య నసమ్భవతి. తథాహి *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాం సర్వాత్మా *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవదిత్యాదీన్యౌపనిషదానివాక్యానిపరమాత్మనఏవ సర్వస్యప్రశాసితృత్వం సర్వస్యాత్మత్వమిత్యాదీనివదన్తి. తథాసుబాలోపనిషది * నైవేహకిఞ్చనాగ్రఆసీదమూలమనాధారమిమాః ప్రజాజాయన్తేదివ్యోదేవఏకోనారాయణః చక్షుశ్చద్రష్టవ్యంచ నారాయణఃశ్రోత్రంచ శ్రోతవ్యంచనారాయణఇత్యారభ్య * అన్తశ్శరీరేనిహితోగుహాయామజఏకోనిత్యః యస్యపృథివీశరీరంయఃపృథివీమన్తరేసఞ్చరన్యంపృథివీనవేదయస్యాపశ్శరీరమిత్యాది*యస్యమృత్యుశ్శరీరంయోమృత్యుమన్తరేసఞ్చరన్యంమృత్యుర్నవేదఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతి పరస్యైవబ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వం సర్వశరీరత్వం సర్వస్యనియన్తృత్వంచ ప్రతిపాద్యతే. స్వాభావికంచామృతత్వం పరమాత్మనఏవధర్మః. నచపరమాత్మనఃకరణాయత్తంద్రష్టృత్వాదికం.

షయభేదశఙ్కాయాముభయసాధారణబహుపర్యాయప్రదర్శనార్థేనాధిదైవశబ్దేనోభయత్రైకవిషయత్వప్రత్యభిజ్ఞానార్థం, న్యూనపర్యాయేపిపాఠే అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితిన్యాయేనాధికపర్యాయపాఠార్థవిశేషాజ్ఞాపనార్థంచోభయపఠోపాదానమిత్యర్థః. ఏకస్యైవసతస్సర్వనియమనంకథమవగతమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) యఃపృథివ్యామిత్యాదికం తస్య ప్రశ్నస్యోత్తరమస్తు, తతఃకిమిత్యత్రాహ (తదేతదితి) నియామ్యాపరిజ్ఞానేమోఘసఙ్కల్పత్వేచ సర్వనియమనాయోగాత్ సర్వజ్ఞాత్సత్యసంకల్పాదిత్యుక్తమ్. సుబాలోపనిషదిసమానప్రకరణే * పురుషఏవేదగ్ంసర్వమిత్యుక్తత్వాదాహ (పురుషోత్తమాదితి) పురుషోత్తమస్యైవసర్వనియమనాదిసంభవే శ్రుత్యన్తరాణిదర్శయతి (తథాహీతి)(పరమాత్మనఏవేతి) అతఃసర్వనియన్తృత్వాదితరేషాంనియామ్యకోటినివేశాదస్యైవేత్యవధారణం ఫలితమితిభావః. ఏతద్వైశద్యాయసమానప్రకరణోక్తిందర్శయతి (తథాసుబాలోపనిషదీతి) సూత్రవివక్షితంహేత్వన్తరంచాహ (స్వాభావికంచేతి) పూర్వపక్షయుక్తిం పరిజిహీర్షన్ దర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాం కరణాయత్తజ్ఞానవాచిత్వంకిమర్థం- ఉతశాబ్దమితివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమంశిరఃప్రతివదతి (నచపరస్యేతి) * అదృష్టోద్రష్టాఅశ్రుతఃశ్రోతాఅమతోమన్తాఅవిజ్ఞాతోవిజ్ఞాతేతివాక్యే ఆత్మసాక్షాత్కారతదుపాయభూతశ్రవణమనననిదిధ్యాసనకర్తృత్వంహి ప్రతీయతే - నతురూపాదిసాక్షాత్కారఇతి శఙ్కాంపరిహర్తుం పరస్యాత్మనఇత్యుక్తమ్. అత్రాయమభిప్రాయః- శ్రుత్యన్తరేషు * నదృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేఃనశ్రుతేః శ్రోతారంశృణుయాఃనమతేర్మన్తారంమన్వీథాః నవిజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారంవిజానీయాఇతి * ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యఇత్యాదివాక్యైశ్శ్రవణమననాదికర్తృత్వం పరస్యప్రతిషిద్ధం, తత్కర్తృత్వంచశ్రుతం- తస్మాదిహద్రష్టాశ్రోతామన్తావిజ్ఞాతేతి ప్రతీయమానం పరస్యాత్మనశ్శ్రవణాదికర్తృత్వంతత్ప్రతిషేధకశ్రుతివిరుద్ధం. రూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వంతు * పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరావగతం-అతః శ్రవణాదికర్తృత్వప్రతిషేధకశ్రుతివిరోధా, ద్రూపాదిసాక్షాత్కారవిధాయకశ్రుత్యన్తరానురోధాచ్చేహరూ

అపితుస్వభావతఏవ- సర్వజ్ఞత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ స్వతఏవ. తథాచశ్రుతిః * పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః అపాణిపాదోజవనో గ్రహీతేతి. నచదర్శనశ్రవణాదిశబ్దాశ్చక్షురాదికరణజన్యజ్ఞానస్యవాచకాః- అపితురూపాదిసాక్షాత్కారస్య.

యమాణాద్రష్ట్రాదిశబ్దాశ్చ రూపాదిసాక్షాత్కారవాచకాః - నతు శ్రవణమననధ్యానతత్సాధ్యదర్శనపరాఇతి ద్రష్టృత్వాదికంనకరణాయత్తమితి- రూపాదిభిరపరోక్షవ్యవహారానుగుణసమ్బన్ధోనచక్షురాద్యపేక్షఇత్యర్థః. ఆదిశబ్దేనశ్రోతృత్వాదికం కర్మేన్ద్రియకార్యగన్తృత్వగ్రహీతృత్వాదికంచవివక్షితమ్. కరణశబ్దశ్చజ్ఞానకర్మేన్ద్రియసాధారణః. కింతర్హీత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (అపిత్వితి) (స్వభావతఏవేతి) ద్రష్టృత్వాదికమిత్యన్వయః. స్వభావశబ్దో ధర్మపరః- స్వరూపస్వభావశబ్దయోస్సమభివ్యాహారదర్శనాత్. ఏవకారశ్చక్షురాదికరణాపేక్షాంయోగిప్రత్యక్షహేతుభూతప్రకృష్టాదృష్టాపేక్షాంచవ్యావర్తయతి. అదృష్టేన్ద్రియనిరపేక్షధర్మభూతజ్ఞానేనైవ భవతీత్యర్థః. పరమాత్మేచ్ఛాసాపేక్షముక్తనిత్యసిద్ధజ్ఞానవ్యావృత్తిందర్శయన్హేతుమాహ (సర్వజ్ఞత్వాదితి) స్వతఏవసర్వజ్ఞత్వాదిత్యన్వయః (స్వతఏవేతి) స్వశబ్దస్స్వరూపపరః, సత్తాప్రయుక్తత్వాదిత్యర్థః. ఏవకారస్స్వవ్యతిరిక్తచేతనాన్తరసఙ్కల్పాదృష్టచక్షురాదివ్యుదాసపరః. యద్వా-నకరణాయత్తంద్రష్టృత్వాదికమపితుస్వభావతఏవేతి-రూపాదిసాక్షాత్కారాశ్రయత్వంనకరణాపేక్షం అపితుసత్తాప్రయుక్తమిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ స్వతఏవసర్వజ్ఞత్వాదితి- కరణానపేక్షసత్తాప్రయుక్తసార్వజ్ఞ్యవత్త్వాదిత్యర్థః- సామాన్యేనేశ్వరజ్ఞానమాత్రస్యహేతుమాత్రనిరపేక్షత్వాత్ రూపాదివిషయజ్ఞానవిశేషోప్యదృష్టేన్ద్రియరూపహేతువిశేషనిరపేక్షఇతియావత్ సర్వస్యబ్రహ్మాత్మకత్వాత్ త్వంచతదాత్మకఇతి వదవివక్షితవిశేషసిద్ధయే సామాన్యాకారయోగస్య హేతుతయోపన్యాసః గ్రహీతృత్వగన్తృత్వాదిషు కర్మేన్ద్రియనైరపేక్ష్యసిద్ధ్యర్థమాహ (సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చస్వతఏవేతి) తత్రప్రమాణందర్శయతి (తథాచేతి) ద్రష్టాశ్రోతేత్యత్రోపాధ్యనుక్తిపూర్వకదర్శనాదిశ్రవణాత్ స్వతస్త్వంసిద్ధం- నిరుపాధికత్వకణ్ఠోక్తిశ్చాస్తీతి-చార్థః యద్వా- నకేవలం * యస్సర్వజ్ఞః *సత్యసఙ్కల్పఇతి సామాన్యశ్రుత్యాతత్సిద్ధిః, విశేషవిషయశ్రుతిశ్చాస్తీతి-చార్థః. యద్వా * స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచేతి శ్రుత్యాకరణనిషేధోఽర్థసిద్ధః- తస్యస్వాభావికత్వోక్తిబలాత్తద్విశేషభూతదర్శనశ్రవణాదేః కరణనైరపేక్ష్యమపి సామాన్యతస్సిద్ధంతముభయంకణ్ఠోక్తంచేత్యర్థః జవనః- ఝడితిదూరస్థసంబన్ధక్షమః, అతోవిభుత్వావిరోధః. ఏవందర్శనశ్రవణాదేరర్థవశాత్ కరణాధీనత్వకల్పనం శ్రుతివిరుద్ధమిత్యుక్తమ్.అథాచక్షుఃపశ్యతీతివ్యాహతం, దర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాం కరణాయత్తజ్ఞానవాచిత్వాదితి శఙ్కాయాందర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాం కరణాయత్తజ్ఞానవాచిత్వంనిషేధతి (నచదర్శనేతి) సర్వప్రయోగానుగతంప్రవృత్తినిమిత్తమాహ (అపిత్వితి) ఏవంచసతిద్రష్టాశ్రోతేతి- రూపశబ్దయోస్సాక్షాత్కర్తేత్యర్థః మన్తా-యేమాననమననాఖ్యవిచారవిషయాస్తేషాం సాక్షాత్కర్తా విజ్ఞాతా బుద్ధ్యాధ్యవసేయాయేతేషాం సాక్షాత్కర్తేత్యర్థః. తత్తదిన్ద్రియవిషయసాక్షాత్కారపరత్వాత్ ప్రకరణస్య, చక్షురాదిబాహ్యకరణమనోబుద్ధిరూపాన్తఃకరణకృత్యవిశేషాః సాధారణాకారగ్రహణవిచారాధ్యవసాయరూపాః- తదాశ్రయో జీవఇతిచ మోక్షధర్మేఽభిహితం-యథా * చక్షుః పశ్యతి రూపాణి మనసా నతు చక్షుషా। మనసా పశ్యతి... [see original]

నచరూపాదిసాక్షాత్కారః కర్మతిరోహితస్వాభావికజ్ఞానస్యజీవస్యచక్షురాదికరణజన్యః-పరస్యతుస్వత ఏవ* నాన్యోతోస్తిద్రష్టేత్యేతదపి పూర్వవాక్యోదితాన్నియన్తుర్ద్రష్టురన్యోద్రష్టానాస్తీతివదతి*యం పృథివీనవేద * యమాత్మానవేదేత్యేవమాదిభిర్వాక్యైఃపృథివ్యాత్మాదినియామ్యైరనుపలభ్యమానఏవని యమయతీతి యత్పూర్వముక్తం- తదేవ *అదృష్టోద్రష్టాఅశ్రుతశ్శ్రోతేతినిగమయ్య*నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేత్యాదినాతస్యనియన్తుర్నియన్త్రన్తరం నిషిధ్యతే * ఏషతఆత్మా * నతఆత్మేతిచతఇతి వ్యతిరేక విభక్తినిర్దిష్టస్య జీవస్యాత్మతయోపదిశ్యమానోన్తర్యామీనప్రత్యగాత్మాభవితుమర్హతి ....

౨౦॥సూ. నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ (స్మార్తం) ప్రధానం. (శారీరః) జీవః. స్మార్తంచశారీరశ్చనాన్తర్యామీ (అతద్ధర్మాభిలాపాత్) తయోరసమ్భావితధర్మాభిలాపాత్. స్వభావత ఏవసర్వస్యద్రష్టృత్వం, సర్వస్యనియన్తృత్వం, సర్వస్యాత్మత్వం, స్వతఏవామృతత్వంచ, తయోర్నస మ్భవనాగన్ధమర్హతి. ఏతదుక్తంభవతి యథాస్మార్తమచేతనంసర్వజ్ఞత్వనియన్తృత్వసర్వాత్మత్వాదికం నార్హతి- తథాజీవోప్యతద్ధర్మత్వాదితి ....

అమీషాంగుణానాంపరమాత్మన్యన్వయః, ప్రత్యగాత్మనివ్యతిరేకశ్చ

సూత్రద్వయేన దర్శితః. నిరపేక్షంచ హేత్వన్తరమాహ

సోపాధికత్వాన్నవ్యాప్తిరిత్యభిప్రాయేణాహ (నచేతి) కర్మవశ్యస్యైవ కరణాపేక్షా- నత్వకర్మవశ్యస్యేత్యర్థః. ఉపాధేస్సపక్షానుగతత్వందర్శితంకర్మతిరోహితేతి (పరస్యత్వితి) తుశబ్దోఽకర్మవశ్యత్వరూపవైలక్షణ్యపరః. తేనాప క్షవృత్తిత్వం దర్శితంభవతి. తర్హిద్రష్ట్రన్తరనిషేధః కథముపపద్యతఇత్యత్రాహ (నాన్యోతఇతి) తదేవవివృణోతి (యంపృథివీత్యాదినా) (నిగమయ్యేతి) * అదృష్టోద్రష్టా- పృథివ్యాదినియామ్యాదృష్టస్తన్నియన్తృరూపద్రష్టేత్యు క్తార్థనిగమనమిత్యర్థః*యఃపృథివ్యామిత్యాదిపర్యాయేషు ద్రష్టృత్వమార్థం-నిగమనవాక్యేనియన్తృత్వమార్థంగర్భితం విశిష్టస్యప్రకృతత్వేసతి సామాన్యనిర్దేశావగతోపి ఇతరనిషేధః ప్రకృతాకారవిశిష్టేతరవిషయోదృష్టః-యథాఽస్మిన్ గ్రామేదేవదత్తఏవపురుషోనాన్యఇత్యుక్తే నపురుషమాత్రంనిషిధ్యతే- కింతు నైవంవిధోన్యః పురుషోస్తీతి బుద్ధిస్థ స్వాతన్త్ర్యాదివిశిష్టపురుషాన్తరం నిషిధ్యతే- అన్యథాప్రమాణవిరోధాత్. అతః * నాన్యోతోస్తిద్రష్టేత్యత్రాతచ్ఛ బ్దస్వారస్యవశాత్ ప్రకృతయథోక్తలక్షణం ద్రష్ట్రన్తరంనిషిధ్యతే, తతశ్చపరమాత్మనాప్యవేద్యస్తదన్తరస్తన్నియా మకః కోపిద్రష్టానాస్తీత్యర్థస్స్యాత్, అపవాదాభావాత్ వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యసిద్ధిమాహ(ఏషతఇతి) ఏతత్పాదా ద్యాధికరణే * శబ్దవిశేషాదితివ్యతిరేకనిర్దేశోహేతుతయోక్తః- తస్యప్రదర్శనార్థత్వాత్తదుపజీవనేన వ్యతిరేకనిర్దే శోహేతురుక్తః * ఏషతఇతిసర్వపర్యాయానువృత్తషష్ఠీనిర్దేశోత్రవివక్షితః, పర్యాయవిశేషస్థసప్తమీనిర్దేశోస్తు * ఉభయేపీతినాత్రవివక్షితఇతివిశేషః..................................

౨౦॥ సూ. నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ అక్షరార్థమాహ (స్మార్తమిత్యాదినా) కేపునస్తదసంభావితాధర్మాఇత్యత్రాహ (స్వభావతఏవేతి) ప్రధానస్యాన్తర్యామిత్వప్రసఙ్గాభావేపి కిమర్థం సూత్రేణ తన్నిరసనమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) పూర్వసూత్రేతద్ధర్మాఉక్తాః- అస్మింస్తుసూత్రేపిప్రకృతిపురుష యోరసంభావితా ధర్మాఉక్తాఇతి సూత్రస్యపౌనరుక్త్యమాశఙ్క్యపరిహరతి (అమీషామితి) ....

(నిరపేక్షంచేతి) పూర్వంవ్యతిరేకనిర్దేశసాపేక్షహేతురుక్తః- అయంతువక్ష్యమాణోనిరపేక్షఇత్యర్థః

౨౧॥ సూ. ఉభయేऽపి హి భేదేనైనమధీయతే ఉభయే-మాధ్యన్దినాః కాణ్వాశ్చ అన్తర్యామిణో నియామ్యత్వేన వాగాదిభిరచేతనైస్సమమేనం-శారీరమపి విభజ్యాధీయతే *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోऽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి మాధ్యన్దినాః * యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి చ కాణ్వాః, పరమాత్మనియామ్యతయా తస్మాద్విలక్షణత్వేనైనమధీయత ఇత్యర్థః. అతోऽన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మనో విలక్షణోऽపహతపాప్మా పరమాత్మా నారాయణ ఇతి సిద్ధమ్

॥ సమాప్తమన్తర్యామ్యధికరణమ్ ॥

౨౧॥ సూ. ఉభయేऽపి హి భేదేనైనమధీయతే అత్రైకైకవస్తుపరిపూర్ణత్వేన నియన్తృతయా స్థితిజ్ఞాపనార్థం యచ్ఛబ్దావృత్తిః *స త ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశో దేవాదిశబ్దానాం శరీరమాత్రపరత్వం చాస్వరసం-తచ్చాపవాదాభావేऽనుపపన్నం. ఆత్మశబ్దస్య స్వవాచిత్వే * తిష్ఠన్నిత్యాదయోऽప్యస్వరసాః *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వపాఠైకార్థ్యాదాత్మశబ్దస్య స్వవాచిత్వమయుక్తమ్. ప్రశ్నవాక్యస్య చాస్వారస్యమితి భిదా. యచ్ఛబ్దావృత్తిరేకత్వేऽపి సమ్భవతీతి భావోऽనుసన్ధేయః. హి హేతౌ. నహి భేదశబ్దోऽత్ర శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (పరమాత్మనియామ్యతయేతి) భేదకధర్మశ్రవణాత్ భేదేన వ్యపదేశస్సిద్ధ ఇత్యర్థః. న కేవలం వ్యతిరేకనిర్దేశాదీనామపవాదాభావః, కిన్తు తదస్వారస్యాపవాదశ్చాస్తీతి భావః. సుబాలోపనిషదుక్తవిశేషణైస్తదేకవిషయతాం స్మారయన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) అస్మిన్నధికరణే కైశ్చిచ్చతుర్ధా విచారో దర్శితః, పృథివ్యాద్యభిమానిదేవతావిశేషో వా యోగసిద్ధో వా పరమాత్మా వా అర్థాన్తరం వేతి. తత్రార్థాన్తరమితి పక్షస్త్వసమ్భవనిరస్తః. ఐశ్వర్యవిశేషయోగస్య ప్రకృష్టాదృష్టజన్యత్వావిశేషాత్ దేవతాస్వేవ యోగసమ్భవాచ్చ శిరోऽన్తరభేదకల్పనం విఫలమ్. కార్యకరణవత్త్వం జీవత్వే హేతుతయోక్తం తదయుక్తం, పృథివ్యాదిష్వేకైకస్య శరీరత్వావగమాచ్చక్షురాదీనాం ప్రత్యేకం శరీరత్వావగమాచ్చ. తత్కృతజీవత్వశఙ్కాయా ఆనన్దమయాధికరణవ్యుదస్తత్వాచ్చ తేన జీవత్వశఙ్కానుదయాత్. భూతేన్ద్రియాదీనాం సంఘాతరూపేణ శరీరేణోపకరణోపకరణిత్వలక్షణసమ్బన్ధో హి జీవత్వసాధకః. అదృష్టత్వశ్రవణేన ప్రధానత్వశఙ్కావ్యుదాసపరం ద్వితీయం సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. తచ్చాయుక్తమ్ *అదృష్టో ద్రష్టా అశ్రుతశ్శ్రోతేత్యాదివాక్యే అదృష్టాశ్రుతాదిపదానాం ద్రష్టృశ్రోత్రాదిపదాన్తరితానామేవ శ్రూయమాణతయా ప్రధానపరత్వశఙ్కానుదయాత్. న హ్యేకపదశ్రవణేన వాక్యార్థనిర్ధారణం పూర్వపక్షేऽపి ఘటతే. ప్రధానస్య సర్వవికారకారణత్వేऽపి నియన్తృత్వముపచారతోऽపి న శక్యశఙ్కమ్. న హి ఘటాదీన్ప్రతి మృత్తికాయా నియన్తృత్వం. అతస్స్మార్తోపన్యాసో దృష్టాన్తతయైవ ఘటతే. అత ఏవ *న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చేత్యేవమస్తమేకం సూత్రం, అన్యథాऽర్థవైఘట్యాత్. వైఘట్యం చ ప్రధానశఙ్కానుదయ ఏవ. పృథివ్యాదినియన్తౄణాం జీవానామివేశ్వరస్యాపి సర్వనియన్తుర్నియన్త్రన్తరాపేక్షయా అనవస్థాయాం ప్రసక్తాయాం నియన్తృనియామ్యయోరభేదేన తత్పరిహార ఇత్యపి దురుక్తం, అనవస్థాప్రసఙ్గాభావాత్. యుక్త్యా కల్పనాయాం హ్యనవస్థానం-న శ్రుత్యాऽభ్యుపగమే. శ్రుతిశ్చ * న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇత్యాదిర్నియన్త్రన్తరం ప్రతిషేధతి. న చానవస్థాయా భేదప్రయుక్తత్వాదభేదేన తత్పరిహార ఇతి వాచ్యం- శ్రుతభేదనిబన్ధనచోద్యస్య శ్రుతవిరుద్ధాభేదకల్పనయా పరిహారానుపపత్తేః. కయోరభేదః. న తావత్పృథివ్యాదేః పరమాత్మనశ్చ- జడాజడయోరైక్యాభావాత్. నాపి జీవేన- పృథివ్యాదిసన్నియామ్యతయాऽవగతస్య తస్య తేనైవ న్యాయేన పరమాత్మనైక్యాసమ్భవాత్ పక్షపాతస్యాహేతుకత్వాచ్చ. పరమాత్మసామానాధికరణ్యభేదనిషేధౌ హ్యుభయత్ర సమానౌ. కిం చ పృథివ్యాదేస్స్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానప్రకాశ్యత్వే జ్ఞానస్యాపి స్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానప్రకాశ్యత్వేనానవస్థాప్రసఙ్గాత్ తత్పరిహారార్థం జడాజడయోరైక్యం కిం న స్యాత్. జ్ఞానస్య స్వప్రకాశత్వేనానవస్థానుదయాత్

౨౧ ॥ సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః ఆథర్వణికా అధీయతే * అథపరాయా తదక్షరమధిగమ్యతే, యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదం, నిత్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మంతదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తిధీరాఇతి, తథోత్తరత్ర

మిథ్యా సత్యజడాజడయోస్తయోస్స్వభావవిరోధాచ్చేతి చేత్, తర్హి సర్వనియన్తురీశ్వరస్యాప్యాత్మేశ్వరతయా నియన్త్రన్తరాభావేనానవస్థిత్యభావాద్ధేయార్హాంశదనర్హయోస్స్వభావవిరోధాచ్చ నజీవేశ్వరయో రేకత్వంయుక్తమ్. ధారణాదావప్యయమనవస్థాపరిహారోఽనుసన్ధేయః. కించ భేదోహి ప్రతీయతే, కథమభేదేనానవస్థాపరిహారః. ఇత్థం ప్రతీయమానోపి భేదోమిథ్యా, నచ జడాజడయోరైక్యప్రసఙ్గః, నియామ్యపృథివ్యాదిమిథ్యాత్వాద్ధిపృథివ్యాదేఃపరస్య చ భేదమిథ్యాత్వం, జీవపరయోస్తు స్వరూపైక్యాత్ భేదమిథ్యాత్వం, అతఏవచ నానవస్థేతిచేత్. స్యాదేవానవస్థా - జీవపరైక్యేపి పృథివ్యాదికంప్రతి జీవస్యైవ తదేకీభూతస్యాపి బ్రహ్మణోనియన్త్రన్తరాకాఙ్క్షాయా నివారకాభావాత్. యథా పృథివ్యాదేర్జీవస్యచ నియన్తృనియామ్యభావమిథ్యాత్వేపి తస్యేశ్వరంప్రతి నియామ్యత్వమపారమార్థికంసమ్భవతి, తథా జీవంప్రతి నియన్తుః పరమాత్మనోప్యపరమార్థనియన్తృత్వాదేవాన్యం ప్రత్యపరమార్థభూతనియామ్యత్వాశఙ్కాంకోవారయేత్. నియన్త్రన్తరనిషేధకం ప్రమాణంనివారకమితిచేత్. యది ప్రమాణబలాదనవస్థాపరిహారః, తర్హి నియన్తృనియామ్యభావపారమార్థ్యమాశ్రిత్యైవ సాపరిహ్రియతాం- ప్రమాణాన్తరాబాధేన నిర్వాహే సమ్భవతి బాధాశ్రయణాయోగాత్. అతఏవ * నాన్యోఽతోస్తిద్రష్టేత్యపి పరమాత్మైవావిద్యాకల్పితభేదేన నియన్తానియామ్యశ్చ భవతీతి నపారమార్థికద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరం-కింతు నియన్తృరూపద్రష్ట్రన్తరనివారణపరం-విశిష్టే ప్రవృత్తేనతీతరనిషేధస్య తత్తుల్యేతరవిషయత్వదర్శనాత్. కథం ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తం నియన్తృనియామ్యభావాదికం విధాయశాస్త్రం తదేవ ప్రతిషేద్ధుమలమ్. కథమేకస్మిఞ్ఛరీరే ప్రత్యగాత్మద్విత్వమితిచేత్, కాత్రానుపపత్తిః. బహుత్వే ప్రత్యక్త్వంహీయేతేతిచేత్. కిం ప్రత్యగాత్మద్విత్వమాత్రేఽనుపపత్తిః, ఉతైకస్మిఞ్ఛరీరే. నప్రథమః, సర్వేషామాత్మనామహమితి ప్రత్యక్త్వయైవ స్వాత్మానుభవదర్శనాత్ నద్వితీయః, ఏకస్మిఞ్ఛరీరే చక్షురాద్యభిమానినాం దేవానాం ప్రాణసంవాదే * అహం శ్రేయసే వివదమానాఇత్యనేకేషాం ప్రత్యక్త్వేన స్వాత్మానుభవదర్శనాత్. తత్ర ప్రత్యక్త్వమేవ సత్యం, భేదోమిథ్యేతిచేత్. భేదస్సత్యః, ప్రత్యక్త్వంమిథ్యా కింనస్యాత్. ఉభయోరపిహ్యబాధస్తుల్యః * నేహ నానాస్తీత్యాదికం భేదబాధకమితిచేత్తర్హి*తత్త్వమసి*అయమాత్మేత్యాదికం ప్రత్యక్త్వబాధకంకింనస్యాత్, పరాగర్థోహేదమ్బుద్ధిగోచరః. అయమితి నిర్దేశః ప్రత్యక్త్వావిరోధీ, ప్రత్యక్త్వస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాదితిచేత్ * నేహనానేత్యాదికమపి తతఏవ ప్రమాణవశాత్ ఆత్మబహుత్వావిరోధి. అతోబహుత్వస్య పరాక్త్వవ్యాప్యత్వాభావాద్వ్యాప్తిశూన్యస్తర్కాభాసోయమ్. అతోన్తర్యామివిద్యాయాయథోక్తఏవార్థః. అన్తర్యామ్యధికరణంసమాప్తమ్.

ద్రష్టృత్వాదిచేతనధర్మైర్నియన్తృత్వాదిపరమాత్మధర్మైశ్చ సహితేన * అదృష్టోద్రష్టేత్యాద్యుక్తేనాదృశ్యత్వేన పరమాత్మపరత్వముక్తంపూర్వాధికరణే. చేతనధర్మాదిరహితకేవలాదృశ్యత్వప్రతిపాదకంవాక్యం ప్రధానపరమేవ భవితుమర్హతి, రూపాదిమత్పృథివ్యాదిగతదృశ్యత్వనిషేధస్య ధర్మ్యన్తరప్రతిపత్తౌ గౌరవేణ పృథివ్యాదికారణావస్థప్రధానోపస్థాపకత్వాదితిశఙ్కాయోత్థానాత్ సఙ్గతిః. ఇయముత్తరత్ర పూర్వపక్షోపన్యాసే వ్యక్తీభవిష్యతి ....

౨౧ ॥ సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః అదృశ్యత్వాదిగుణకశబ్దేనాక్షరం, పుల్లిఙ్గనిర్దేశేనాక్షరాత్పరతః పరశ్చ ద్వయమపి విషయీక్రియతఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యద్వయం విషయతయోపాదదానస్సంశయంచ దర్శయతి (అథేత్యాదినా) అద్రేశ్యమగ్రాహ్యం, ఇన్ద్రియాదృశ్యమనుమానాద్యవేద్యం, చక్షురదృశ్యమిన్ద్రియాన్త

* అక్షరాత్పరతఃపరఇతి, తత్ర సన్దిహ్యతే కిమిహాదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరమక్షరాత్పరతఃపరశ్చ ప్రకృతిపురుషౌ అథోభయత్ర పరమాత్మైవేతి. కిం తావత్ప్రాప్తమ్. ప్రకృతిపురుషావితి. కుతః అస్యాక్షరస్య *అదృష్టోద్రష్టేత్యాదావివ ద్రష్టృత్వాదిశ్చేతనధర్మవిశేషఇహాశ్రూయతే*అక్షరాత్పరతఃపరఇతిచ సర్వస్మాద్వికారాత్పరభూతాదక్షరాదస్మాత్పరఃక్షేత్రజ్ఞస్సమష్టిపురుషః ప్రతిపాద్యతే. ఏతదుక్తం భవతి, రూపాదిమత్స్థూలరూపాచేతనపృథివ్యాదిభూతాశ్రయం దృశ్యత్వాదికం ప్రతిషిధ్యమానం పృథివ్యాదిసజాతీయసూక్ష్మరూపాచేతనమేవోపస్థాపయతి, తచ్చ ప్రధానమేవ. తస్మాత్ప

రాదృశ్యంవా. యద్వా అద్రేశ్యం జ్ఞానేన్ద్రియావిషయః. అగ్రాహ్యం-పాణ్యాదికార్యహానోపాదానాద్యవిషయః (కిమిహేతి) అదృశ్యత్వాదిగుణకాక్షరస్య ప్రకృతిత్వమక్షరాత్ పరతః పరస్య జీవత్వంచ శఙ్క్యతే - నతూభయో రుభయాత్మకత్వమ్. ఉభయత్ర వాక్యద్వయేపి. కిమదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరాత్పరతః పరశ్చ ప్రధానపురుషౌ ఉత పరమాత్మైతి విచారః. తదర్థం పృథివ్యాదిసమ్బన్ధితయా దృష్టం దృశ్యత్వాదికం నిషిధ్యమానం కిం పృథివ్యాదిసజాతీయమచేతనమేవాశ్రయముపస్థాపయతి ఉతనేతి. కిమూర్ణనాభిదృష్టాన్తోపాదానమచేతనాశ్రయోపస్థాపకత్వముపబృంహయతి, ఉతనేతి. కిం * అక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి విశ్వశబ్దశ్చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చముపస్థాపయతి, ఉతాచేతనమితి. అచేతనోపస్థాపకత్వే సత్యూర్ణనాభిదృష్టాన్తస్య చాచిదాశ్రయోపస్థాపకతోపబృంహకతయా నిషిధ్యమానం దృశ్యత్వాదికమచిదుపస్థాపకమిత్యదృశ్యత్వాదిగుణకం ప్రధానం, తతః పరశ్చజీవఇతిస్యాత్. యదా విశ్వశబ్దశ్చిదచిదాత్మకజగదుపస్థాపకః తదోర్ణనాభిదృష్టాన్తస్యచాచేతనోపస్థాపకత్వానుపబృంహకత్వాన్నిషిధ్యమానం దృశ్యత్వాదికమపి నాచేతనోపస్థాపకమిత్యదృశ్యత్వాదిగుణకఃపరమాత్మా, పరమాత్మనశ్చ పరాన్తరాసమ్భవాత్ అక్షరాత్పరతఃపరశ్చ పరమాత్మైతిఫలితం (కుతఇతి) అదృష్టశబ్దస్యార్హార్థీయత్వజ్ఞాపనాయ పదవిశేషణతయా * ధాతుసమ్బన్ధే ప్రత్యయాఇతి స్మృతివశేనార్హార్థవిశ్రాన్తిరవగమ్యతే * అద్రేశ్యమిత్యపిచపదం కృత్యప్రత్యయాన్తత్వాదర్హార్థం, తథాచాదృశ్యత్వాదికం పూర్వాధికరణే పరమాత్మధర్మతయాఽవగతమితి నాక్షరం ప్రకృతిః, అతఏవాక్షరాత్పరతః పరశ్చనసమష్టిపురుషః నహి పరమాత్మనోన్యత్పరంవిద్యతఇతి శఙ్కాయామదృశ్యత్వాదిగుణకస్య ప్రకృతిత్వముపపాదయతి (అస్యాక్షరస్యేతి) అన్తర్యామివిద్యాయామపి నకేవలమదృష్టత్వం పరమాత్మత్వసాధకం కింతు ద్రష్టృత్వాదిసహితం, ఇహతు తత్సాహచర్యాభావాదదృశ్యత్వం నాచిద్వ్యావర్తకమిత్యర్థః. అదృష్టోద్రష్టేత్యాదినా సఙ్గతిశ్చాభిప్రేతా తథాప్యక్షరాత్పరతః పరోనజీవః, నహ్యక్షరాత్పరఇత్యుక్తం. కింతు * పరతఃపరఇతీతిశఙ్కాయాం తస్య సమష్టిపురుషత్వముపపాదయతి (సర్వస్మాదితి) (సర్వస్మాద్వికారాత్ పరభూతాదక్షరాదితి) సమానవిభక్తినిర్దేశసామర్థ్యాత్ పరతోఽక్షరాదితి సామానాధికరణ్యమితిభావః. చేతనధర్మవిశేషాశ్రవణేప్యదృశ్యత్వం సాధారణతయా ననిర్ణాయకం, అతోఽనుకూలయుక్తిర్వక్తవ్యా, దృష్టాన్తశ్చేతనకారణత్వానుగుణఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తదన్యార్థకనఞుపశ్లిష్టా అబ్రాహ్మణాదయః శబ్దాహి బ్రాహ్మణాదిప్రత్యాసన్నసజాతీయే క్షత్రియాదావర్తన్తే, నతు శ్వపచాదౌ పశ్వాదౌవా. అబాలాకృశశబ్దాదయః ప్రత్యాసన్నావస్థాన్తరాశ్రయే తస్మిన్నేవ ధర్మిణి వర్తన్తే, నతు ధర్మ్యన్తరే, సన్నికృష్టబోధనస్య న్యాయ్యత్వాత్. ఏవమదృశ్యత్వాదిగుణానాం ధర్మివిశేషాకాఙ్క్షాయాం నిషిధ్యమానదృశ్యత్వస్యాచిదాధారత్వేనాచేతనే ప్రతిపన్నే, తస్యైవ సూక్ష్మావస్థస్యాదృశ్యత్వాదౌచ సమ్భవతి విజాతీయధర్మ్యన్తరకల్పనే గౌరవప్రసఙ్గాత్ తత్పరత్వాశ్రయణమయుక్తమితి భావః. దృశ్యత్వాదినిషేధాద్రూపాదివదచేతనత్వమపి నివర్తతఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) నదృశ్యత్వాదివ్యాప్యమచేతనత్వం, మనఆదౌ వ్యభిచారాదితిభావః. అదృశ్యత్వాదిగుణకస్య ప్రధానత్వసమర్థనముపజీవ్యాక్షరాత్పరతఃపరస్య జీవత్వమాహ (తస్మాదితి) * యథోర్ణనాభిరితి చేతనదృష్టా

రత్వంచ సమష్టిపురుషస్యైవ ప్రసిద్ధం. తదధిష్ఠితంచ ప్రధానం మహదాదివిశేషపర్యన్తం వికారజాతం ప్రసూత ఇతి తత్ర దృష్టాన్తావుపన్యస్యన్తే * యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చ యథా పృథివ్యామోషధయస్సమ్భవన్తి, యథా సతః పురుషాత్కేశలోమాని తథాక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి. అతోఽస్మిన్ ప్రకరణే ప్రధానపురుషావేవ ప్రతిపాద్యేతే ఇతి. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః) అదృశ్యత్వాదిగుణకోఽక్షరాత్పరతః పరశ్చ పరమపురుష ఏవ. కుతః. తద్ధర్మోక్తేః * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదినా సర్వజ్ఞత్వాదికాస్తస్యైవ ధర్మా ఉచ్యన్తే. తథాహి * యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాదినా అదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరమభిధాయ * అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వమితి తస్మాద్విశ్వసమ్భవంచాభిధాయ * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యజ్ఞానమయం తపః । తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నంచ జాయత ఇతి భూతయోనేరక్షరస్య సర్వజ్ఞత్వాదిః ప్రతిపాద్యతే- పశ్చాత్ * అక్షరాత్పరతః పర ఇతి చ ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకం భూతయోన్యక్షరం

స్తేః కథమిత్యత్రాహ (తదధిష్ఠితంచేతి) అనధిష్ఠితత్వేపి దృష్టాన్తోస్తి * యథా పృథివ్యామితి. చేతనసన్నిధిమాత్రాపేక్షత్వే దృష్టాన్తః * యథా సత ఇతి. పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

రాద్ధాన్తే (అదృశ్యత్వేతి) * పరాత్పరం పురుషమితి వాక్యం స్మారయతి (పరమపురుష ఇతి) కస్య ధర్మోక్తేరిత్యపేక్షాం పూరయతి (తద్ధర్మోక్తేరితి) నన్వక్షరం ప్రకృతిః, సర్వజ్ఞస్తు స్వసన్నిధానాత్ ప్రకృత్యుపకారకః ప్రకృష్టపుణ్యో జీవస్తదవస్థోపలక్షితో ముక్తో వేతి శఙ్కాయామాహ (తథాహీతి) (తస్మాదితి) అక్షరశబ్దః ప్రకృతాక్షరపర ఇతి భావః (భూతయోనేరక్షరస్యేతి) సార్వజ్ఞ్యాదేర్ధర్మివిశేషాపేక్షాయాం ప్రకృత ఏవ ధర్మీ స్వీకార్యః, ఉపక్రమప్రతిపన్నపరిత్యాగేన అప్రతిపన్నకల్పనాఽయోగాత్ * భూతయోనిం * తస్మాదేతదితి కారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ. అతః * యస్సర్వజ్ఞః * తస్మాదేతదితి యత్తచ్ఛబ్దౌ ప్రకృతాక్షరవిషయౌ, తతశ్చాక్షరస్య కారణత్వమనూద్య సృష్ట్యుపయోగిత్వేన సార్వజ్ఞ్యాదివిధీయత ఇత్యర్థః. నను భూతయోనిత్వలిఙ్గప్రత్యభిజ్ఞానాదపి * అక్షరాత్పరత ఇతి శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానం ప్రబలం- పఞ్చమ్యన్తాక్షరపదవాచ్యం హి ప్రధానమ్. అతస్తదేవ * యయా తదక్షరమిత్యత్రాపి ప్రతిపాద్యం- అతస్తదనువాదేన సార్వజ్ఞ్యాదివిధానమయుక్తమితి చేన్న, కేవలశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానాదపి * యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యమితి పూర్వోక్తభూతయోనిత్వలిఙ్గానుగృహీతస్యాక్షరశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రబలత్వాత్. నను * భూతయోనిం * అక్షరాత్సమ్భవతీత్యుపాదానముచ్యతే * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదితి నిమిత్తం- అతో లిఙ్గానుగృహీతత్వమసిద్ధం. న చైతావతా * అక్షరాత్పరతః * అక్షరం పురుషమితి శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానయోస్తుల్యత్వం, * అక్షరాత్పరత ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానస్యోర్ణనాభిదృష్టాన్తానుగృహీతత్వేన ప్రాబల్యాదితి నైవమ్. ఊర్ణనాభిదృష్టాన్తస్యాచిద్విశిష్టబ్రహ్మకారణత్వేప్యుపపత్తేః న చైతావతా ప్రత్యభిజ్ఞానయోస్తుల్యత్వం * అక్షరం పురుషమితి ప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రథమభావినః ప్రబలతయా పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దస్య తదవిరోధేన వర్ణనీయత్వాత్. అతో భూతయోన్యక్షరమేవ * అక్షరం పురుషమిత్యుచ్యతే- పురుషత్వాత్ కారణత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చాక్షరశబ్దవాచ్యస్స ఏవ సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకః- తథా చ సతి * అక్షరాత్సంభవతి * తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి పఞ్చమ్యోరైకరూప్యం న స్యాత్. నిమిత్తోపాదానాభేదస్యైవ హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానముపపద్యతే అక్షరం న పరమాత్మా- అక్షరాదపి పరస్య ప్రతిపన్నత్వాదిత్యత్రాహ (పశ్చాదితి) పరత్వేన వ్యపదిశ్యతే- ప్రథమాన్తేన పరశబ్దేన వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః (ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమితి) అదృశ్యత్వాదిగుణకత్వేన ప్రకృతత్వాదిత్యర్థః. అపాణిపాదత్వేన సర్వగతత్వేన పురుషశబ్దవాచ్యత్వేన చ ప్రకృతం హి భూతయోన్యక్షరం * అపాణిపాదం * ని

సర్వజ్ఞమేవపరత్వేనవ్యపదిశ్యతే. అతః*అక్షరాత్పరతఃపరఇత్యక్షరశబ్దః పఞ్చమ్యన్తః ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరంనాభిధత్తే.తస్యసర్వజ్ఞస్యవిశ్వయోనేస్సర్వస్మాత్పరత్వేన తస్మాదన్యస్యపరత్వాసమ్భవాత్. అతో(త్రా)క్షరశబ్దో భూతసూక్ష్మమచేతనం బ్రూతే. ....

౨౩॥సూ. విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ ఇతశ్చనప్రధానపురుషౌ. విశినష్టిహి ప్రకరణం- ప్రధానాచ్చపురుషాచ్చభూతయోన్యక్షరంవ్యావర్తయతీత్యర్థః ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనాదిభిః-తథాతాభ్యామక్షరస్యభేదశ్చవ్యపదిశ్యతే*అక్షరాత్పరతఃపరఇత్యాదినా.తథాహి*
*సబ్రహ్మవిద్యాంసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామథర్వాయజ్యేష్ఠపుత్రాయ(ప్రా)హేతిసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాభూతాబ్రహ్మవిద్యాప్ర(క్రా)న్తా.

త్యంవిభుంసర్వగతం * తేనేదంపూర్ణంపురుషేణసర్వం * యేనాక్షరంపురుషంవేదేతిచ - అక్షరాత్పరతఃపరస్య * దివ్యోహ్యమూర్తః పురుషఇతి పురుషశబ్దసామానాధికరణ్యదర్శనా, దమూర్తశబ్దేనాపాణిపాదత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్, * సబాహ్యాభ్యన్తరఇత్యనేనసర్వగతత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ భూతయోన్యక్షరమేవాక్షరాత్పరతః పరఇత్యర్థః. సర్వజ్ఞస్య భూతయోన్యక్షరాత్పరత్వశఙ్కావ్యుదాసాయభూతయోన్యక్షరస్యైవసార్వజ్ఞ్యాదిగుణకత్వోపపాదనం స్మారయతి (సర్వజ్ఞమేవేతి) నన్వక్షరశబ్దార్థవైరూప్య పరిహారాయభూతయోన్యక్షరాత్ సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకః పరఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమిత్య(త్రా)హ (అతో(క్ష)రాదితి) (ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమితి) అదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరమేవ * యేనాక్షరంపురుషమితి పూర్వస్మింత్సన్నికృష్టవాక్యే ప్రకృతం, తదేవ * ప్రోవాచేతివక్తవ్యతయా ప్రతిపాదితమితితస్యైవ (ప్రా)ధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వమవగమ్యతే. అతో(క్ష)రపురుషఏవాక్షరాత్పరతః పరత్వేనోచ్యతఇత్యభ్యుపేత్యం, అన్యస్యప్రతిపాద్యత్వముక్త్వాపి(అ)ర్థాన్తరస్య ప్రతిపాదనాయోగాత్. అతో(అ)క్షరపురుషోనపఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దోక్తః-అపిత్వక్షరాత్పరతః పరఏవేత్యభి(ప్రా)యః. అతఇత్యభిప్రేతంహేతుంవివృణోతి (తస్యేతి) (సర్వజ్ఞస్యవిశ్వయోనేరితి) * అక్షరాత్సంభవతీహవిశ్వం * తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచ జాయతఇత్యుభయత్రకారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్ భూతయోన్యక్షరమేవ సర్వజ్ఞమితినసర్వజ్ఞస్తదపేక్షయాపరఇత్యభి(ప్రా)యః (సర్వస్మాత్పరత్వేనతస్మాదన్యస్య పరత్వాసంభవాదితి) భూతయోన్యక్షరమభిధాయానన్తరమేవ * యస్మాత్పరంనానరమస్తికించిదితిసమాభ్యధికనిషేధస్యోపక్రమావగతత్వాదిత్యర్థః. భూతయోన్యక్షరాదనన్యత్వేన సర్వజ్ఞస్యతతః పరత్వాసంభవః-ఉపక్రమవిరోధేనాక్షరాదర్థాన్తరస్య పరత్వాసంభవఇత్యుక్తంభవతి * అక్షరాదితికిముచ్యతఇత్య(త్రా)హ (అతో(త్రే)తి) అతః- యస్యపరమాత్మధర్మోక్తిస్సహిపరమాత్మా- ప్రథమాన్తాక్షరశబ్దనిర్దిష్టస్యతద్ధర్మశ్రవణాత్ పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దనిర్దిష్టస్యతదభావాచ్చేత్యర్థః. అక్షరశబ్దయోర్భిన్నవిషయత్వముపపన్నం అస్మిన్నేవప్రకరణే * తపసాచీయతేబ్రహ్మ * ఇతిహస్తయత్ బ్రహ్మవిదోవదన్తి * తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచ జాయతే ఇత్యత్రబ్రహ్మశబ్దయోర్భిన్నవిషయత్వదర్శనాత్. యత్తుసమానవిభక్తినిర్దేశస్వారస్యాత్సామానాధికరణ్యమితి -తన్న- పరశబ్దస్య పఞ్చమ్యన్తపదసాపేక్షత్వాత్తత్స్వారస్యార్థంనసామానాధికరణ్యమ్. కించ- పరతో(క్ష)రాదితినసిర్దిష్టం * అక్షరాత్పరతఃపరఇతిహిక్రమః- తత్స్వారస్యాచ్చ న సామానాధికరణ్యమ్..శ్రు... ....

౨౩॥సూ. విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ విశేషణశబ్దంవ్యాచష్టే (విశినష్టిహీతి) కస్మాత్కిమిత్య(త్రా)హ (ప్రధానాదితి) కైర్ధర్మైరిత్య(త్రా)హ (ఏకేతి) భేదవ్యపదేశశబ్దంవ్యాచష్టే (తథేతి) హేతుద్వయంవివరీతుమాహ (తథాహీతి) నకేవలంవిశేష్యవాచినాబ్రహ్మవిద్యాశబ్దేన- విశేషణవాచినాసర్వవిద్యాప్రతి

పరవిద్యైవచసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా. తామిమాంసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాం విద్యాంచతుర్ముఖాథర్వాదిగురుపరమ్పరయాఽఙ్గిరసాత్ప్రాప్తాంజిజ్ఞాసుః * శౌనకోహవైమహాశాలోఽఙ్గిరసంవిధివదుపసన్నః పప్రచ్ఛ-కస్మిన్నుభగవో విజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీతి, బ్రహ్మవిద్యాయాస్సర్వవిద్యాశ్రయత్వాద్బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వంవిజ్ఞాతం భవతీతికృత్వా బ్రహ్మస్వరూపమనేన పృష్టం * తస్మైసహోవాచ ద్వేవిద్యే వేదితవ్యే,ఇతిహస్మయద్బ్రహ్మవిదోవదన్తిపరాచైవాపరాచేతి-బ్రహ్మప్రేప్సునా ద్వేవిద్యే వేదితవ్యే -బ్రహ్మవిషయే పరోక్షాపరోక్షరూపే ద్వేవిజ్ఞానే ఉపాదేయేఇత్యర్థః. తత్రపరోక్షం శాస్త్రజన్యంజ్ఞానం-అపరోక్షంయోగజన్యం- తయోర్బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయభూతమపరోక్షంజ్ఞానం.తచ్చభక్తిరూపాపన్నం * యమేవైషవృణుతేతేనలభ్యఇత్యత్రవిశేష్యమాణత్వాత్. తదుపాయశ్చాగమజన్యంవివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతంజ్ఞానం * తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషన్తియజ్ఞేనదానేన తపసానాశకేనేతిశ్రుతేః. ఆహచభగవాన్పరాశరః * తత్ప్రాప్తిహేతుర్విజ్ఞానంకర్మచోక్తంమహామునే। ఆగమోత్థంవివేకాచ్చ ద్విధాజ్ఞానంతథోచ్యతఇతి. * తత్రాపరాఋగ్వేదోయజుర్వేదఇత్యాదినా * ధర్మశాస్త్రాణీత్యన్తేన ఆగమోత్థం బ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతుభూతం పరోక్షజ్ఞానముక్తం. సాఙ్గస్యసేతిహాసపురాణస్యసధర్మశాస్త్రస్యసమీమాంసస్య వేదస్యబ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వాత్.*అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతేఇత్యుపాసనాఖ్యంబ్రహ్మసాక్షాత్కారలక్షణంభక్తిరూపాపన్నంజ్ఞానం *యత్తద

ష్ఠామితిశబ్దేనాపి బ్రహ్మవిషయత్వంసిద్ధమిత్యాహ (పరవిద్యైవచేతి) పరబ్రహ్మవిషయావిద్యాపరవిద్యా. సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాత్వం - సర్వవిద్యాశ్రయత్వం జ్ఞాతవ్యబ్రహ్మణికృత్స్నజ్ఞాతవ్యాన్తర్భావాత్ బ్రహ్మజ్ఞానేకృత్స్నవిషయజ్ఞానాన్యన్తర్భూతానీత్యర్థః, బ్రహ్మజిజ్ఞాసమానేన బ్రహ్మహిప్రష్టవ్యం * కస్మిన్నుభగవఇతిప్రశ్నస్యకథం బ్రహ్మవిషయత్వమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవిద్యాయాఇతి) * ద్వేవిద్యేఇతి విద్యాద్వయంభిన్నవిషయత్వేనేతరైర్వ్యాఖ్యాతం-తత్రకైశ్చిత్ పరవిద్యాపరమాత్మవిషయా- అర్థాన్తరవిషయాచాపరవిద్యేతి. కైశ్చిత్కర్మజ్ఞానమపరవిద్యా- బ్రహ్మజ్ఞానంపరవిద్యేత్యుక్తమ్. కైశ్చిదపరమాత్మజ్ఞానమపరవిద్యా, పరమాత్మజ్ఞానంపరవిద్యేత్యుక్తం, తద్వ్యావృత్త్యర్థంవ్యాచష్టే (బ్రహ్మప్రేప్సునేతి) బ్రహ్మైకవిషయశ్చేత్ ద్వయోరపికోభేదఇత్యత్రాహ (పరోక్షాపరోక్షరూపేఇతి) తస్యేత్యాదిః * సతపోఽతప్యత, ఓదనపాకంపచతీతివత్ * ద్వేవిద్యేవేదితవ్యేఇత్యుక్తిః. తత్ఫలితమర్థమాహ(ఉపాదేయేఇత్యర్థఇతి) కింపరోక్షం కిమపరోక్షమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) బ్రహ్మైకవిషయశ్చేత్ ప్రథమేనైవాలమిత్యత్రాహ (తయోరితి) ఉపాయభూతం- అవ్యవహితోపాయభూతం, తస్యాపినిష్ఫలత్వమత్రత్యవాక్యే నావగమ్యతఇత్యత్రాహ (తచ్చభక్తిరూపేతి) తర్హికింప్రథమేనేత్యత్రాహ (తదుపాయశ్చేతి) సాధనసప్తకంశాస్త్రజన్యజ్ఞానంచోభయమప్యుపాసనాత్మకజ్ఞానస్య హేతురితియావత్. ఏతద్వైశద్యాయాహ (ఆహచేతి) అనేనవిద్యాద్వయస్యభిన్నవిషయత్వోక్తిరుపబృంహణవిరుద్ధేతి దర్శితంభవతి. వివేకాచ్చ, ఉత్థితమిత్యర్థః. యథోక్తలక్షణజ్ఞానద్వయేపి కింవాక్యం కింవిషయమిత్యపేక్షాయామాగమోత్థంజ్ఞానం * తత్రేత్యాదివాక్యేనోక్తమిత్యాహ (తత్రేతి) వేదఏవహిబ్రహ్మజ్ఞానహేతుః, ధర్మశాస్త్రాదికీర్తనం కిమర్థం, నచాత్రాగమోత్థత్వం జ్ఞానస్యశాబ్దం ప్రతీయతఇత్యత్రాహ (సాఙ్గస్యేతి) సపరికరస్యాగమస్య తజ్జ్ఞానహేతుత్వాదపరావిద్యేత్యుక్తమిత్యర్థః * తత్రాపరాఋగ్వేదఇత్యాదివాక్యస్యాగమోత్థజ్ఞానవిషయత్వంపూర్వోక్తోపబృంహణవచనేన * ద్విధాజ్ఞానం తథోచ్యతఇత్యనేన స్పష్టీకృతం * అథేత్యాదివాక్యస్య వివేకజన్యజ్ఞానవిషయత్వమాహ (అథేతి) ఉక్తమిత్యన్వయః * యత్తదిత్యాదివాక్యస్య విషయమాహ (యత్తదితి) (య

ద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదినా పరోక్షాపరోక్షరూపజ్ఞానద్వయవిషయస్య పరస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపముచ్యతే. * యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చేత్యాదినా యథోక్తస్వరూపాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽక్షరాత్కృత్స్నస్య చేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చస్యోత్పత్తిరుక్తా, విశ్వమితి వచనాన్న చేతనమాత్రస్య. * తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్నమభిజాయతే। అన్నాత్ప్రాణో మనస్సత్యం లోకాః కర్మసు చామృతమితి బ్రహ్మణో విశ్వోత్పత్తిప్రకార ఉచ్యతే. తపసా-జ్ఞానేన * యస్య జ్ఞానమయం తప ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. చీయతే - ఉపచీయతే. బహు స్యామితి సఙ్కల్పరూపేణ జ్ఞానేన బ్రహ్మ సృష్ట్యున్ముఖం భవతీత్యర్థః * తతోన్నమభిజాయతే- అద్యత ఇత్యన్నం. విశ్వస్య భోక్తృవర్గస్య భోగ్యభూతం భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతం పరస్మాద్బ్రహ్మణో జాయత ఇత్యర్థః. ప్రాణమనః ప్రభృతి చ స్వర్గాపవర్గరూపఫలసాధనభూతకర్మపర్యన్తం సర్వం వికారజాతం తస్మాదేవ జాయతే * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదినా సృష్ట్యుపకరణభూతం సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదికముక్తం - సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽక్షరాదేతత్. కార్యాకారం బ్రహ్మ నామరూపవిభక్తం భోక్తృభోగ్యరూపం చ జాయతే. * తదేతత్సత్యమితి పరస్య బ్రహ్మణో నిరుపాధికసత్యత్వముచ్యతే. * మన్త్రేషు కర్మాణి కవయో యాన్యపశ్యంస్తాని త్రేతాయాం బహుధా సన్తతాని। తాన్యాచరత నియతం సత్యకామా ఇతి- సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదికల్యాణగుణాకరమక్షరం పురుషం స్వతస్సత్యం కామయమానాస్తత్ప్రాప్తయే ఫలాన్తరేభ్యో విరక్తా ఋగ్యజుస్సామాథర్వసు కవిభిర్దృష్టాని వర్ణాశ్రమోచితాని త్రేతాగ్నిషు బహుధా సన్తతాని కర్మాణ్యాచరతేతి. * ఏష వః పన్థా ఇత్యారభ్య * ఏష వః పుణ్యస్సుకృతో బ్రహ్మలోక ఇత్యన్తేన కర్మానుష్ఠానప్రకారం, శ్రుతి స్మృతిచోదితేషు కర్మస్వేకతరకర్మవైధుర్యేఽపీతరేషామనుష్ఠితానామపి నిష్ఫలత్వం, అయథానుష్ఠితస్య చాననుష్ఠి

థోర్ణనాభిరితి) భూతయోనిత్వవివరణమిత్యర్థః * తపసా చీయత ఇత్యాదికం వ్యాచష్టే (బ్రహ్మణ ఇత్యాదినా) విశ్వస్య భోక్తృవర్గస్యేత్యనేనైతద్వాక్యస్థసత్యశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి, సత్యశబ్దవాచ్యస్య భోక్తృవర్గస్యేత్యర్థః (ఫలసాధనభూతకర్మపర్యన్తమితి) * లోకాః స్వర్గాదయః * కర్మసు చామృతం- కర్మస్వాయత్తమమృతమ్. అమృతత్వసాధనభూతం కర్మేత్యర్థ ఇతి భావః. పునస్సర్గాభిధానపౌనరుక్త్యమాశఙ్క్యాహ (యస్సర్వజ్ఞ ఇతి) యథా * దధ్నా జుహోతీతి వాక్యే జుహోతిపదేన * అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి విహితం హోమమనూద్య దధ్నస్తత్సాధనత్వం విధీయతే- తథా కారణానువాదేన సర్వజ్ఞత్వాదిగుణవిధానమిత్యర్థః. భోక్తృభోగ్యరూపం చ జాయత ఇత్యనేనాన్నశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి * అద్యతేఽత్తి చ భూతానీతి హ్యన్నశబ్దనిర్వచనమ్. ద్వితీయఖణ్డార్థమాహ (తదేతత్సత్యమిత్యాదినా) (పరస్యేతి) కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యావృత్త్యర్థముక్తమిత్యభిప్రాయః (మన్త్రేష్విత్యాది) కేచిత్సత్యకామపదం చతుర్ముఖలోకకామపరం వ్యాచక్షత ఇతి తద్వ్యుదాసార్థమాహ (సార్వజ్ఞ్యేతి) కమనీయత్వాయ కల్యాణగుణాకరత్వముక్తమ్ (అక్షరం పురుషం స్వతస్సత్యం కామయమానా ఇతి) * తదేతత్సత్యం * యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ * తదేతత్సత్యమితి పూర్వాపరయోర్బ్రహ్మవాచిత్వేన ప్రయుక్తసత్యశబ్దైకార్థ్యాదితి భావః. బహుధేతి అధికారమన్త్రఫలభేదేన. త్రేతా అగ్నిత్రయం * అగ్నిత్రయమిదం త్రేతేతి నైఘణ్టుకాః (ఆచరతేతి) ఉచ్యత ఇతి పూర్వవాక్యాదనుషఙ్గః (ఏష ఇత్యాది) ఏకతరకర్మవైధుర్యేఽపీతరేషాం నిష్ఫలత్వమిత్యనేన * యస్యాగ్నిహోత్రమదర్శపూర్ణమాసమనాగ్రయణమతిథివర్జితం చ అహుతమవైశ్వదేవమిత్యస్యార్థోఽభిప్రేతః అయథానుష్ఠితస్యాననుష్ఠితసమత్వం చేత్యనేన * ఆశ్రద్ధయా అవిధినా హుతమాసప్తమాత్తస్య లోకాన్ హినస్తీత్యస్యార్థ ఉక్తః. ఇదం చ త్రివర్గఫలసాధనకర్మవిషయ

తసమత్స్వ, మభిధాయ * ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్మ । ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినన్దన్తి మూఢా జరామృత్యుం తే పునరేవాపియన్తీత్యాదినా ఫలాభిసన్ధిపూర్వకత్వేన జ్ఞానవిధురతయా చావరం కర్మాచరతాం పునరావృత్తిముక్త్వా * తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసన్తీత్యాదినా పునరపి ఫలాభిసన్ధిరహితం జ్ఞానినాఽనుష్ఠితం కర్మ బ్రహ్మప్రాప్తయే భవతీతి ప్రశస్య * పరీక్ష్య లోకానిత్యాదినా కేవలకర్మఫలేషు విరక్తస్య యథోదితకర్మానుగృహీతం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయభూతం జ్ఞానం జిజ్ఞాసమానస్య చాచార్యోపసదనం విధాయ * తదేతత్సత్యం యథా సుదీప్తాదిత్యాదినా సోఽవిద్యాగ్రన్థిం వికిరతీహ సోమ్యేత్యన్తేన పూర్వోక్తస్యాక్షరస్య భూతయోనేః పరస్య బ్రహ్మణః పరమపురుషస్యానుక్తైస్స్వరూపగుణైస్సహ సర్వభూతాన్తరాత్మతయా విశ్వశరీరత్వేన విశ్వరూపత్వం, తస్మాద్విశ్వసృష్టిం, చ విస్పష్టమభిధాయ

ముక్తం * ప్లవా హ్యేతే అదృఢా ఇతి తత్ప్రకరణత్వాత్ * నేహాభిక్రమనాశోఽస్తీతి మోక్షసాధనకర్మణాం యథోక్తవిపరీతత్వప్రతిపాదనాచ్చ (ప్లవా హ్యేత ఇత్యాది) * అష్టాదశోక్తం అష్టాదశస్మృత్యుక్తం శ్రుతైరపి ప్రదర్శనార్థమిదం శ్రుతిస్మృతిచోదితం కర్మేత్యర్థః. యద్వా షోడశర్త్విక్పత్నీయజమానరూపాష్టాదశపురుషేషు విహితమ్. యద్వా * నవగ్రామ్యాన్ పశూనాలభతే నవారణ్యాన్ ఉభయాన్పశూనాలభత ఇతి శ్రుత్యుక్తాష్టాదశపశుహవిష్కం కర్మేతి. యజ్ఞశబ్దః కర్మసామాన్యవాచీ యేషు పురుషేషు స్మృతివిహితమవరం కర్మ ఫలాభిసన్ధిమత్ ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినన్దన్తి తే పురుషా జరామృత్యుమపియన్తీత్యన్వయః. బ్రహ్మప్రాప్తయే భవతీత్యనేన * సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి యత్రామృతస్స పురుషో హ్యవ్యయాత్మేత్యస్యార్థ ఉక్తః * పరీక్ష్య లోకానిత్యాదివాక్యే గురూపసత్తివిషయనియమవిధిః, అన్యదన్యసిద్ధార్థానువాదరూపమ్. తృతీయఖణ్డార్థమాహ (తదేతత్సత్యం యథేత్యాదినా) భూతయోన్యక్షరస్యాక్షరాత్పరతః పరస్య చానన్యత్వసిద్ధయే ప్రథమతృతీయఖణ్డయోరైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞాపకవిశేషణాని దర్శయతి (పూర్వోక్తస్యేత్యాదిపదైః) పూర్వోక్తస్యైవేహ ప్రతిపాద్యత్వోపపాదకాని పదాన్తరాణి * తదక్షరమధిగమ్యతే * భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి * తథాక్షరాద్వివిధాస్సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తీతి వాక్యయోరేకవిషయత్వం దర్శితం అక్షరస్య భూతయోనేరితి * తపసా చీయతే బ్రహ్మ * తపో బ్రహ్మపరామృతమిత్యనయోరైకకణ్ఠ్యం దర్శితం పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి * తస్మాదేతద్బ్రహ్మేత్యవగతకార్యబ్రహ్మవ్యుదాసార్థః పరశబ్దః * తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ * పురుష ఏవేదగ్ం సర్వమిత్యనయోరేకవిషయత్వాభిప్రాయేణ పరమపురుషస్యేత్యుక్తమ్. తత్ర * యస్మాత్పరం నాపరమస్తీత్యుక్తసమాభ్యధికరాహిత్యసూచనార్థః పరమశబ్దః. అక్షరపురుషశబ్దాభ్యాం * యేనాక్షరం పురుషమితి ద్వితీయఖణ్డైకార్థ్యం చ దర్శితం భవతి- అత్ర హి * తథాక్షరాద్వివిధాస్సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తీత్యుక్త్వా * దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః సబాహ్యాభ్యన్తర ఇతి, ప్రకృతకారణాక్షరపరామర్శితచ్ఛబ్దేనాక్షరాత్పరతః పరస్య సామానాధికరణ్యాత్ భూతయోన్యక్షరమేవాక్షరాత్పరతః పర ఇత్యవగమ్యతే- నహి తస్మాదక్షరాత్పర ఇత్యుక్తం, అపిత్వక్షరాత్పర ఇతి పశ్చాదపి * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా * తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్య ఇత్యారభ్య * అతస్సర్వా ఓషధయ ఇత్యన్తేషు వాక్యేషు తమేవ తదేతచ్ఛబ్దైః పరామృశ్య * ఏతేషు భూతేషు తిష్ఠతే హ్యన్తరాత్మేత్యుక్త్వా * పురుష ఏవేదగ్ం సర్వమిత్యభిధానాత్ భూతయోన్యక్షరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యః పురుష ఏవాక్షరాత్పరతః పర ఇతి ప్రతీయతే, అనుక్తైస్స్వరూపగుణైరిత్యనేన * దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష ఇత్యాద్యుక్తాః దివ్యత్వామూర్తత్వవిభుత్వాదయో గుణాః వివక్షితాః. విశ్వరూపత్వం- విశ్వప్రకారత్వమ్. తదేవ విశ్వశరీరశబ్దేన విశేషితమ్. తదుపపాదకం సర్వభూతాన్తరాత్మతయేతి పదమ్. అన్తః ప్రవిశ్య నియన్తృత్వాదస్య విశ్వం శరీరతయా ప్రకార ఇత్యర్థః అనేన * పద్భ్యాం పృథి

* ఆవిస్సన్నిహితమిత్యాదినా తస్యైవాక్షరస్యావ్యాకృతాత్పరతోఽపి పురుషాత్పరభూతస్యపరస్య బ్రహ్మణః పరమవ్యోమ్ని ప్రతిష్ఠితస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య హృదయగుహాయాముపాసనప్రకార, ముపాసనస్యచపరభక్తిరూపత్వ, ముపాసీనస్యావిద్యా విమోకపూర్వకం బ్రహ్మసమం బ్రహ్మానుభవఫలం, చోపదిశ్యోప సంహృతమ్.

వీశ్వేష్యసర్వభూతాన్తరాత్మా * అతశ్చ సర్వా ఓషధయోరసాశ్చ * ఏతేషుభూతేషుతిష్ఠన్నేష్యాన్తరాత్మా * పురుషఏవేదగ్ంసర్వమితి శ్రుత్యర్థోనుసంహితః. తస్మాద్విశ్వసృష్టించేత్యనేన *తస్మాదగ్నిస్సమిధశ్చసూర్యస్సోమఃపర్జన్యఓషధయఇత్యాద్యర్థఉక్తః. విస్పష్టమిత్యనేన ప్రథమతృతీయఖణ్డయోః పౌనరుక్త్యపరిహారః, పూర్వోక్తసృష్టిప్రపఞ్చనపరత్వాన్నపునరుక్తిరిత్యభిప్రాయః. చతుర్థఖణ్డార్థమాహ (ఆవిరితి) ఆవిస్సన్నిహితం, యోగినామపరోక్షం సన్నిహితమ్. తస్యైవ ప్రథమతృతీయఖణ్డప్రతిపాదితస్య (అవ్యాకృతాదితి) * అక్షరాత్పరతఃపరస్యేతి తృతీయఖణ్డప్రతిపాదితస్యేత్యర్థః * తదేతదక్షరంబ్రహ్మేతివాక్యమభిప్రయన్నాహ (పరస్యబ్రహ్మణఇతి) * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యైషమహిమాభువి । దివ్యేబ్రహ్మపురేహ్యేషవ్యోమన్యాత్మాప్రతిష్ఠితఇత్యస్యార్థమాహ (పరమవ్యోమ్నిప్రతిష్ఠితస్యేతి) * యస్యైషమహిమాభువీతి లీలావిభూత్యన్వయఉక్తః. దివ్యేవ్యోమ్నీతి త్రిపాద్విభూతిరుక్తా. బ్రహ్మపురఇతిశబ్దః * ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమితివన్నకర్మధారయః- బ్రహ్మపురేఆత్మా ప్రతిష్ఠితఇతివ్యతిరేకనిర్దేశాత్ * తద్విజ్ఞానేనపరిపశ్యన్తిధీరాః ఆనన్దరూపమమృతంయద్విభాతీతివాక్యం హృదినిధాయాహ (అనవధికాతిశయేతి) (హృదయగుహాయాముపాసనప్రకారమితి) * ఏతద్యోవేదనిహితంగుహాయామితి పూర్వఖణ్డావసానే హృదయగుహాయాముపాసనంవిహితం * తదేతత్సత్యం తదమృతం తద్వేద్ధవ్యం సోమ్యవిద్ధీత్యారభ్య * ప్రణవోధనుశ్శరోహ్యాత్మా * ఆత్మానమరణింకృత్వాఇత్యాదిభిరుపాసనస్య ప్రకారఉక్తఇత్యర్థః. హృదయగుహాసమ్బన్ధ్యుపాసనస్యైవప్రకారోపదేశోయం- నతూపాసనాన్తరస్యేతిఇదమవగతమ్. * గుహాచరన్నామమహత్పదం * ప్రతిష్ఠితోన్తర్హృదయే సన్నిధాయ * పద్మకోశప్రతీకాశం సుషిరంచాప్యధోముఖమ్ । హృదయంతద్విజానీయాద్విశ్వస్యాయతనంమహదితి చతుర్థఖణ్డఏవతస్యోపాసనస్యహృదయగుహాసమ్బన్ధిత్వావగమాత్. పాఠక్రమాదర్థక్రమస్య ప్రబలత్వాత్ షష్ఠఖణ్డే ప్రతిపన్నమర్థమాహ (ఉపాసనస్య చేతి) * యమేవైషవృణుతేతేనలభ్యఇతిహి తత్రోక్తమ్. అర్థక్రమేణ * తథావిద్వాన్ పుణ్యపాపేవిధూయ నిరంజనః పరమంసామ్యముపైతీతి పఞ్చమఖణ్డస్థవాక్యం హృదినిధాయాహ (బ్రహ్మసమమితి) భోగమాత్రేణసామ్యమిత్యాహ (బ్రహ్మానుభవఫలమితి) అవిద్యావిమోకపూర్వకమిత్యనేన * పుణ్యపాపేవిధూయేత్యస్యార్థఉక్తః. నను పఞ్చమఖణ్డే సామ్యాపత్తిరూపస్సగుణమోక్షఉక్తః. షష్ఠేతు * యుక్తాత్మానస్సర్వమేవావిశన్తీతి పరబ్రహ్మప్రాప్తిరూపపరమమోక్షఉక్తః * వేదాన్తవిజ్ఞానేతిమన్త్రేణ తస్య క్రమభావిత్వముక్తమ్ * పరేవ్యయేసర్వఏకీభవన్తీతి పరమమోక్షస్యైక్యాపత్తిరూపత్వముక్తమ్ * యథానద్యఇతి విశేషప్రహాణముక్తమ్ * బ్రహ్మైవభవతీత్యైక్యాపత్తినిగమనమితి. నైవమ్. తథాహి * సర్వమేవావిశన్తీతిననిర్గుణప్రాప్తిః సర్వశబ్దస్య నిర్గుణవాచిత్వాభావాత్. కింతు బ్రహ్మవిభూతిభూతతద్వ్యాప్యసమస్తజగదనుభవోక్తిః * తేసర్వగంసర్వతఃప్రాప్యధీరాఇతి సర్వగస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్తేరుక్తత్వాత్, సర్వగశబ్దేన సర్వశబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మవ్యాప్యవిభూతిత్వావగమాచ్చ * వేదాన్తవిజ్ఞానేతితువాక్యం చరమశరీరావసానే బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదకమితివక్ష్యతే * గతాఃకలాఃపఞ్చదశప్రతిష్ఠాఇతి మన్త్రశ్చముక్తాత్మపరిత్యక్తదేహేన్ద్రియతదభిమానిదేవతాదీనామితరచేతనాచేతనవత్ప్రళయే పరమాత్మనిలయపరః నతు మోక్షపరః, ముక్తౌ కలాశబ్దోక్తభూతేన్ద్రియాణాం పరమాత్మనైక్యాపత్త్యభావాత్. పృథివ్యాదిషు లయఏవ పరమాత్మనిలయఇతి చేత్,

అతఏవంవిశేషణాద్భేదవ్యపదేశాచ్చ నాస్మిన్ప్రకరణే ప్రధానపురుషౌ ప్రతిపాద్యేతే. భేదవ్యపదేశోఽపిహితాభ్యాంపరస్యబ్రహ్మణోఽత్రవిద్యతే * దివ్యోహ్యమూర్తః పురుషస్సబాహ్యాభ్యన్తరోహ్యజః అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్రోహ్యక్షరాత్పరతఃపర ఇత్యాదిభిః-అక్షరాదవ్యాకృతాత్పరోయస్సమష్టిపురుషః-తస్మాదపిపరభూతోఽదృశ్యత్వాదిగుణకోఽక్షరశబ్దాభిహితఃపరమాత్మేత్యర్థః.అశ్నుతఇతివా-నక్షరతీతివాఽక్షరం-తదవ్యాకృతేఽపిస్వవికారవ్యాప్త్యావామహదాదివన్నామాన్తరాభిలాపయోగ్యక్షరణాభావాద్వాఽక్షరత్వం కథఞ్చిదుపపద్యతే.

అముక్తదేహస్యాపి పృథివ్యాదిషు లయాదస్యవాక్యస్య ముక్తవిషయత్వంనస్యాత్. ఏకస్మిన్నుక్తే సత్యగ్న్యాదిదేవతాశ్చ నపరమాత్మనిలీయన్తే, అతశ్చేదంవాక్యం నముక్తస్య పరమాత్మైక్యాపత్తిపరం * యథానద్యఇతితద్వాక్యం ముక్తస్య బ్రహ్మప్రాప్తేః కర్మకృతనామరూపప్రహాణపూర్వకత్వపరమ్. * బ్రహ్మైవభవతీతి పూర్వోక్తసామ్యాపత్తినిగమనపరమ్. బ్రహ్మపర్యన్తస్వాత్మావిర్భావపరంవా. అతో యథోక్తఏవార్థః. ఏవంసూత్రహేతుద్వయే విశేషణం ప్రపఞ్చితమ్. ఉపపాదితంహేతుం హేత్వన్తరేణ సహానువదన్ సాధ్యార్థేనఘటయతి (అతఏవమితి) భేదవ్యపదేశస్యోపాదానంతస్య ప్రపఞ్చనాకాఙ్క్షాజననార్థం అథ భేదవ్యపదేశం ప్రపఞ్చయతి (భేదవ్యపదేశోఽపిహీతి) అక్షరశబ్దస్యావ్యాకృతవాచిత్వం కథమిత్యపేక్షాయాం * ప్రోక్షణీష్వర్థసంయోగాదితి న్యాయమభిప్రేత్యావయవశక్తిం దర్శయతి (అశ్నుతఇతి) అశ్నుతఇత్యవయవార్థః కిమవ్యాకృతేసంభవతీత్యత్రాహ (అవ్యాకృతేఽపీతి) (స్వవికారవ్యాప్త్యేతి) కార్యాకారేణ వికృతమంశం వికృతాదన్యః కారణాంశఃసూక్ష్మతయావ్యాప్నోతీత్యర్థః. అతఏవవేదనాప్యసదర్థద్వయం నాశఙ్కనీయం యదుచ్యతే, ఇహాయం సర్వజ్ఞశబ్దః కస్మింశ్చిద్దేవతావిశేషేరూఢః నతుయౌగికః, అన్యథా సర్వవిచ్ఛబ్దపౌనరుక్త్యాత్ తస్మాత్ బ్రహ్మణఉత్పత్తిస్స్మర్యతే * తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతఇతి ఇహబ్రహ్మశబ్దవాచ్యశ్చ పరమపురుషః * యేనాక్షరం పురుషంవేదసత్యం ప్రోవాచతాం తత్త్వతోబ్రహ్మవిద్యామితి *పురుషఏవేదగ్ం సర్వం తపోబ్రహ్మపరామృతమితిబ్రహ్మపురుషశబ్దయోరేకవిషయత్వావగమాదితి, తత్ర పురుషాక్షరశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యాదక్షరస్య భూతయోనిత్వశ్రవణాత్ పురుషఉపాదానం, అక్షరాత్పరతఃపరశ్చసర్వవిత్త్వాదియోగాన్నిమిత్తం, ఏవంచ * అక్షరాత్ సంభవతి * అక్షరాత్పరతఇతి అక్షరశబ్దయోర్ద్విరూపార్థతాచనస్యాదితి.తత్రతావన్నిమిత్తోపాదానభేదోఽనుపపన్నః తథాసతి నిమిత్తాన్తరస్య స్థితత్వేన బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానానుపపత్తేః. నచకార్యవిషయతయా సర్వశబ్దసఙ్కోచాన్నిమిత్తాన్తరస్థిత్యుపపత్తిః, ఉపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణోనిమిత్తత్వంవదతాం నిమిత్తాన్తరంచ నిషేధతాం వాక్యానాం భూయస్త్వాత్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానంచోపక్రమావగతత్వాత్ప్రబలమ్. అక్షరపురుషస్య * యస్మాత్పరంనాపరమితి సమాభ్యధికనిషేధశ్చోపక్రమావగతః తేన తత్ప్రేరకం నిమిత్తాన్తరమనుపపన్నమ్. అస్యామేవోపనిషది * రుక్మవర్ణంకర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమితి రుక్మవర్ణపురుషస్యైవ కర్తృత్వయోనిత్వశ్రవణాచ్చ ననిమిత్తోపాదానభేదః. అన్నాదిప్రపఞ్చకారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చనసర్వజ్ఞాక్షరపురుషయోర్భేదః * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యజ్ఞానమయంతపః । తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతఇతి సర్వజ్ఞస్య తథాత్వంశ్రూయతే * తపసాచీయతేబ్రహ్మతతోఽన్నమభిజాయతఇతి బ్రహ్మణశ్చ తథాత్వంశ్రూయతే * తపసాచీయతే బ్రహ్మ * యస్యజ్ఞానమయంతపఇతి తపశ్శబ్దవాచ్యజ్ఞానవత్త్వం సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణశ్చావగమ్యతే.బ్రహ్మపురుషశబ్దయోశ్చైకవిషయత్వం దర్శితమ్. ఏవంసర్వజ్ఞశబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టపురుషస్యచాన్నాదికారణత్వతదుపయోగిసార్వజ్ఞ్యాదిగుణయోగేనానన్యత్వాన్నిమిత్తోపాదానభేదోవిధ్వస్తః. తదభేదేచసతి * తథాక్షరాత్సంభవతి * తస్మాదేతత్ బ్రహ్మేతి పఞ్చమ్యోర్ద్విరూపత్వంచనస్యాత్ * బ్రహ్మవనంబ్రహ్మసవృక్షఆసీదితి శ్రుత్యన్తరావిరోధశ్చ సా

౨౩ ॥ సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశశ్శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః । వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మేతీదృశం రూపం సర్వభూతాన్తరాత్మనః పరమాత్మన ఏవ సంభవతి అతశ్చ పరమాత్మా అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణం సమాప్తం

ల్ * తపసాచీయతే * యస్సర్వజ్ఞః ఇతి మన్త్రయోః ప్రతిపన్నస్య సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణశ్చ కారణతయాఽనన్యత్వాత్ మిథః కార్యకారణభావశఙ్కా నిరస్తా. కించ అస్యాముపనిషది అక్షరబ్రహ్మశబ్దౌ కారణే కార్యే చ ప్రయుక్తౌ * అక్షరాత్సంభవతి * అక్షరాత్పరతః పరః * తపసా చీయతే బ్రహ్మ * తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి. తత్ర పురుషశబ్దసమానాధికరణావక్షరబ్రహ్మశబ్దౌ కిం కారణవిషయౌ, ఉత కార్యవిషయౌ ఇతి విశయే * నాస్త్యకృతః కృతేనేత్యుక్త్వా * యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామిత్యుక్తత్వాత్ కారణవిషయావితి నిశ్చీయతే తతశ్చ కారణపురుషాదన్యస్య పరత్వాసంభవాత్ భూతయోన్యక్షరమేవాక్షరాత్పరతః పరః. కించ * యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచేత్యక్షరపురుషస్య వక్తవ్యత్వప్రతీతేః తస్యైవ ప్రాధాన్యాత్. స ఏవాక్షరాత్పరతః పరశ్చ భవితుమర్హతి అన్యస్య ప్రతిపాద్యత్వం ప్రతిజ్ఞాయార్థాన్తరప్రతిపాదనవ్యాఘాతాత్. భూతయోన్యక్షరధర్మాణాం అక్షరాత్పరతః పరేऽదర్శనాత్, తస్యైవ స ఇతి ప్రకృతాక్షరపురుషపరామర్శితచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చాక్షరాత్పరతః పర ఏవాక్షరపురుషః. కించ యథా భూతయోన్యక్షరస్య పురుషత్వం * అక్షరం పురుషమితి పురుషశబ్దసామానాధికరణ్యాదవగమ్యతే, తథా అక్షరాత్పరతః పరస్య చ పురుషత్వం * దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష ఇతి పురుషశబ్దసామానాధికరణ్యాదవసీయత ఇతి తయోరనన్యత్వసిద్ధిః. బ్రహ్మశబ్దవాచ్యాక్షరపురుషాదన్యః సర్వజ్ఞ ఇహ ప్రతిపాద్యతే చేత్ * స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామిత్యుపక్రమవిరోధశ్చ స్యాత్. అక్షరపురుషస్సర్వజ్ఞాదపరశ్చేత్ * అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యక్షరవిద్యాయాః పరవిద్యాత్వకథనం విరుధ్యేత. అక్షరపురుషః పరమకారణం న చేత్ * ఉపాసతే పురుషం యే హ్యకామాః * పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి పరమపురుషస్యోపాస్యత్వప్రాప్యత్వశ్రవణవిరోధః, పరమకారణస్యైవ హ్యుపాస్యత్వప్రాప్యత్వే వేదాన్తప్రసిద్ధే. పరమకారణం చేదక్షరపురుషస్తస్మాదన్యస్య పరత్వమనుపపన్నమ్ * స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి కారణాన్తరాధిపత్యన్తరనిషేధాత్. ఏవం చ సతి సర్వజ్ఞశబ్దరూఢ్యనుగుణం న పురుషశబ్దో నేయః, అపి తు పురుషశబ్దరూఢ్యనుగుణం సర్వజ్ఞశబ్దో నేయః, తతశ్చ తస్య పశుపతిపరత్వమయుక్తమ్ * దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః * రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం * పరాత్పరం పురుషమిత్యాదివాక్యానాం * ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ * ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తు పారే * త్రిపాదస్యామృతం దివి * పురుష ఏవేదగ్ం సర్వమితి పురుషనారాయణోత్తరనారాయణైకార్థ్యప్రతీతేః * నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మమిత్యనేన * అణోరణీయాన్మహతో మహీయానితి కఠవల్ల్యైకార్థ్యావగమాత్ తత్ర చ * సోऽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి శ్రవణాచ్చ * పద్మకోశప్రతీకాశం * పురుష ఏవేదం సర్వమితి నారాయణానువాకసుబాలోపనిషదైకార్థ్యావగమాచ్చ పరమపురుషపరత్వసిద్ధిః. బ్రహ్మరుద్రయోర్నారాయణసృజ్యత్వవాదిశ్రుతివిరోధశ్చాన్యథా స్యాత్, అతస్సర్వజ్ఞశబ్దేన సర్వేషాం ధర్మిణాం జ్ఞాతృత్వముక్తం, సర్వవిచ్ఛబ్దస్తు తత్తద్వస్తుగతసర్వప్రకారవేదిత్వపరః, ధర్మిమాత్రజ్ఞానాదపి తద్గతప్రకారకార్త్స్న్యజ్ఞానం హి జ్ఞాతుః ప్రకర్షాపాదకం, అక్షసంజ్ఞవృక్షమాత్రజ్ఞానం హి సర్వేషాం సంభవతి, న కృచ్ఛ్రతుస్సంప్రయోగ ఏవ తద్గతశాఖాపత్రఫలసంఖ్యాదిజ్ఞానం హ్యక్షహృదయాభిజ్ఞస్యైవ సంభవతి. యద్వా సర్వం విన్దతీతి సర్వవిత్ సర్వస్వామీత్యర్థః, లబ్ధధనో హి ధనస్వామీ భవతి. అతస్సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకో నిమిత్తోపాదానభూతః సర్వస్మాత్పరః పరమపురుష ఏవ

౨౩ ॥ సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ (సర్వభూతాన్తరాత్మన ఇతి) సర్వభూతాన్త

౨౪ ॥ సూ. ॥ వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ॥ ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః * ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషి తమేవనో బ్రూహీతి ప్రక్రమ్య * యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త ఇతి. ....

తత్ర సందేహః కిమయం వైశ్వానర ఆత్మా పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయః ఉత నేతి. కిం ప్రాప్తం? అశక్యనిర్ణ

రాత్మసంబన్ధితయోచ్యమానమీదృశం రూపం పరమాత్మన ఏవ సంభవతీత్యర్థః. ....

నిర్విశేషవాదే తావదిదం సూత్రత్రయమనుపపన్నమ్. అభావరూపాణామప్యదృశ్యత్వాదీనాం గుణత్వవ్యవహారాత్, సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మవ్యవహారాచ్చ ప్రథమసూత్రం విరుద్ధమ్. వ్యావర్తకధర్మాపారమార్థ్యే వ్యావృత్త్యపారమార్థ్యాత్ భూతయోన్యక్షరస్య ప్రధానవ్యావృత్త్యసిద్ధేశ్చ. భేదమిథ్యాత్వే భేదవ్యపదేశేన పరమాత్మత్వసాధనమప్యయుక్తమ్. శారీరాద్విశినష్టి ప్రధానాద్భేదం వ్యపదిశతీతి ద్వితీయసూత్రార్థవర్ణనమప్యనుచితం, విశేషణభేదవ్యపదేశయోరేకైకస్యైవ శారీరప్రధానవ్యావర్తనక్షమత్వాత్. దివ్యత్వామూర్తత్వపురుషత్వాదయో హి శారీర ఇవ ప్రధానస్యాపి న సంభవన్తి * అక్షరాత్పరతః పర ఇతి జీవవ్యావృత్తిరపి హి ప్రతీయతే * స కారణం కరణాధిపాధిప ఇతివత్. అక్షరాత్పరో హి జీవః. విశేషణశబ్దస్య * దివ్యో హ్యమూర్త ఇతి శ్లోకోక్తార్థమాత్రవిషయత్వం చాయుక్తం సఙ్కోచకాభావాత్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాభిధానాదీనాం భూతయోన్యక్షరస్య చిదచిద్వ్యావృత్తిఫలకత్వాద్విశేషణశబ్దేన వక్తుం యుక్తం, న తు ధర్మశబ్దేన న హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాభిధానం నామ పరమాత్మగతో ధర్మః. అతస్తాదృశం విశేషణజాతం ద్వితీయసూత్రేణ వివక్షితం భవితుమర్హతి, న తు ప్రథమేన * రూపోపన్యాసాచ్చేతి సూత్రస్య * పురుష ఏవేదమితి వాక్యప్రతిపన్నసర్వాత్మకత్వప్రతిపాదనపరత్వవర్ణనమనుపపన్నం, పూర్వసూత్రయోరన్యతరవివక్షితైకవిజ్ఞాననిబన్ధనసర్వవిజ్ఞానాన్తర్గతత్వాత్సర్వాత్మభావస్య. న చ త్రైలోక్యశరీరహిరణ్యగర్భోత్పత్తిః * అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదివాక్యప్రతిపాద్యా అజాయతేత్యధ్యాహారప్రసంగాత్ * ఏకస్మాజ్జాయతే ప్రాణః * తస్మాదగ్నిః సమిధ ఇతి ప్రకరణవశాదధ్యాహార ఇతి చేన్న, అవాన్తరప్రకరణస్య భూతయోన్యక్షరవిషయమహాప్రకరణవిరోధే దుర్బలత్వాత్, సర్వభూతాన్తరాత్మత్వలిఙ్గబాధితత్వాచ్చ. తద్ధి పరమకారణస్య లిఙ్గం న తు కార్యస్య. న చ కారణస్య విగ్రహవత్త్వానుపపత్త్యా హిరణ్యగర్భపరత్వాశ్రయణం అనన్తరం వైశ్వానరాధికరణ ఏవ త్రైలోక్యశరీరకస్య పరమాత్మతాయా ఉపపాదయిష్యమాణత్వాత్. యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధేత్యాదిస్మృతిప్రసిద్ధం చ భగవతః త్రైలోక్యశరీరత్వం. యది క్వచిద్ధిరణ్యగర్భస్య త్రైలోక్యశరీరత్వమవగమ్యతే తదానీమపి పరమాత్మాత్మకత్వేనైవ తస్య తథాత్వం వర్ణనీయం * సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వామావిశ్య ప్రజాపతే * తవాన్తరాత్మా మమ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః ఇతి చతుర్ముఖస్య భగవదనుప్రవేశతదన్తరాత్మకత్వావగమాత్. అతః పరమాత్మన ఏవ త్రైలోక్యశరీరత్వం * అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదినాఽభిధీయతే. అతస్సూత్రాణాం యథోక్త ఏవార్థః ॥ ఇత్యదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణం సమాప్తం ॥

ఏవం త్రైలోక్యశరీరత్వేన పరమాత్మత్వే సాధితే తాదృశశరీరత్వం తద్వ్యతిరిక్తస్యాపి శ్రూయత ఇతి శఙ్కాయాం ఉత్థానాత్సంగతిః.

౨౪ ॥ సూ. ॥ వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ॥ విషయమాహ (ఇదమితి) అధ్యేషి * ఇక్ స్మరణే. స్మరసి. ఉపాస్స ఇత్యర్థః. యద్వా * ఇణ్ గతౌ. గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః. అవగచ్ఛసీత్యర్థః యద్యపి * కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేత్యాత్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమాదుపసంహారస్య చ తదానుగుణ్యేన నేయత్వాన్న సందేహోదయః తథాపి సమానప్రకరణే వాజసనేయే అగ్నివైశ్వానరశబ్దాభ్యాముపక్రమాత్ సంశయస్సంభవతీత్యభిప్రాయేణాహ (తత్ర సందేహ ఇతి) శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వే సందేహశిరసీకృతే. తచ్చ సాధారణశబ్దస్య సూత్రస్థత్వ

యఇతి కుతః వైశ్వానరశబ్దస్య చతుర్ష్వర్థేషు ప్రయోగదర్శనాత్ జాఠరాగ్నౌతావత్ *అయమగ్నిర్వైశ్వానరోయేనేదమన్నంపచ్యతే యదిదమద్యతే తస్యైషఘోషోభవతి యమేతత్కర్ణావపిధాయ శృణోతి సయదోత్క్రమిష్యన్భవతి నైనంఘోషం శృణోతీతి, మహాభూతతృతీయేచ * విశ్వస్మాఅగ్నింభువనాయదేవావైశ్వానరం కేతుమహ్నామకృణ్వన్నితి- దేవతాయాంచ * వైశ్వానరస్యసుమతౌ స్యామ రాజాహికంభువనానామభిశ్రీరితి- పరమాత్మనిచ * తమాత్మన్యేవ హృదయేఽగ్నౌ వైశ్వానరే ప్రాస్యేత్ * సఏషవైశ్వానరోవిశ్వరూపః ప్రాణోఽగ్నిరుదయతఇతిచ వాక్యోపక్రమాదిషూపలభ్యమానా

నిబన్ధనం నను, ప్రయోగసాధారణ్యంహి వైశ్వానరశబ్దస్య సాధారణత్వం అక్షరశబ్దోఽపిహి ప్రకృతిపురుషేశ్వరసాధారణః ప్రయుజ్యతే * అక్షరాత్పరతఃపరః * క్షరంప్రధానమమృతాక్షరంహరః * యయా తదక్షరమధిగమ్యతఇత్యాది తత్ర * అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యత్రాపి శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వే సందేహవిషయతయా వక్తవ్యే. తథా చనకృతం-కిన్తు ప్రధానంవా జీవోవా పరమాత్మావేతి విచారఃకృతః-ఇహాపి తథైవసంశయోన కర్తవ్యఇతి-నైవం-తత్రహి ప్రయోగసాధారణ్యాతిరిక్తః ప్రకృతిపురుషయోరన్యతరవిషయత్వనిర్ధారకః పూర్వపక్షహేతుర్విద్యతే. అతస్తథాసందేహ ఉపపద్యతే. ఇహతుప్రయోగసాధారణ్యస్యైవపూర్వపక్షహేతుత్వాత్, తస్యచజాఠరభూతతృతీయదేవతాస్వన్యతమనిర్ధారకత్వాభావాత్, తస్యపరమాత్మలిఙ్గాదర్శనేతద్విషయత్వనిర్ణయప్రతిబన్ధకత్వాత్, త్రేతాకల్పనాదీనామనిర్ధారకత్వస్యవక్ష్యమాణత్వాచ్చ శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వేసంశయవిషయతయోక్తే. నన్వేవంసతిసంశయలక్షణాప్రామాణ్యం పూర్వపక్షితంస్యాత్, తచ్చాయుక్తం, ప్రథమేకాణ్డేవేదప్రామాణ్యస్యసమర్థితత్వాదుపజీవ్యారబ్ధత్వాచ్ఛారీరకస్య. అతోఽర్థవిశేషపరత్వం పూర్వపక్షీకర్తవ్యం,నత్వశక్యనిర్ణయత్వం. నైవమ్. చతుర్ష్వర్థేష్వన్యతమానిర్ధారణేఽపిసర్వథాకస్మింశ్చిదర్థేప్రమాణమేవేదమితి సామాన్యతః ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యానపోద్యత్వాత్. తద్ధినిత్యనిర్దోషవాక్యతయాస్థాపితం *విధిశబ్దస్యమన్త్రత్వే(స్వ)భావస్స్యాదితిన్యాయేనప్రామాణ్యసిద్ధిః. కిమయంవైశ్వానరాత్మాపరమాత్మేతిశక్యనిర్ణయః-ఉత న. తదర్థమాత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమోవైశ్వానరస్యబ్రహ్మభావమవగమయతి- నేతి. తదర్థమగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్య, త్రేతాకల్పన, ప్రాణాహుత్యాధారత్వాని, కింవైశ్వానరస్య బ్రహ్మభావవిరోధీని, ఉత నేతి, కిం * ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర ఇత్యగ్నిశబ్దోఽగ్నిమాత్రపరః, ఉతాగ్న్యవస్థ పరమాత్మపరఇతి. అగ్నిశబ్దస్యాగ్నిమాత్రపరత్వే, అగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యాదీనాం బ్రహ్మభావవిరోధితయా ఆత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమస్యాపి బ్రహ్మభావావగమకత్వాభావేనాశక్యనిర్ణయ ఇతిపూర్వఃపక్షః. అగ్నిశబ్దస్యపరమాత్మపరత్వే- అగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యాదీనాం బ్రహ్మభావావిరోధితయా ఆత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమస్య బ్రహ్మభావావగమకత్వోపపత్తేర్వైశ్వానరః పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయఇతిరాద్ధాన్తః (వైశ్వానరశబ్దస్యచతుర్ష్వర్థేష్వితి) జీవపరసాధారణాత్మశబ్దసద్భావేఽప్యాత్మశబ్దస్య వైశ్వానరమాత్మానమితి వైశ్వానరశబ్దవిశేషితత్వాద్వైశ్వానరశబ్దస్యచ జీవమాత్రప్రయోగాభావాదిహజీవవిషయత్వశఙ్కానసంభవతి, నహిగోశబ్దవిశేషితస్యచతుష్పాచ్ఛబ్దస్యాశ్వాదిపరత్వశఙ్కాసంభవఇత్యభిప్రాయేణ పఞ్చస్విత్యనుక్తిః (విశ్వస్మాఅగ్నిమితి) విశ్వస్మై భువనాయ- విశ్వభువనోపకారార్థం. వైశ్వానరం, మహాభూతతృతీయమ్. అహ్నాంకేతుం- ఆదిత్యమ్. అకృణ్వన్నిత్యర్థః (వైశ్వానరస్యేతి) సుమతిః, శోభనమతిః. సుమతౌస్యామ, తద్విషయభూతాస్స్యామ. అభితఃశ్రీర్యస్యసోఽభిశ్రీః * శ్రియమిచ్ఛేద్ధుతాశనాదిత్యుక్తత్వాత్. హికమిత్యవ్యయమ్. ప్రయోగసాధారణ్యాతిరిక్తేషు త్రేతాగ్నికల్పనాదిష్వాత్మబ్రహ్మశబ్దాదిషుచ ప్రతీయమానేషు కథంశక్యనిర్ణయత్వ తదభావసందేహోక్తిరిత్యత్రాహ (వాక్యోపక్రమేతి) కాల్పనికంత్రేతారూపత్వంసర్వత్రసంభవతి. బ్రహ్మాగ్నిశబ్దౌమిథః ప్రతిబన్ధకత్వాదనిర్ధారకౌ. అన్నాదనరూ

న్యపిలిఙ్గాని సర్వానుగుణతయా నేతుం శక్యానీతి.........

...ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్) వైశ్వానరః పరమాత్మా. కుతః (సాధారణశబ్దవిశేషాత్) విశేష్యత ఇతి విశేషః. సాధారణస్య వైశ్వానరశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణైర్ధర్మైర్విశేష్యమాణత్వాదిత్యర్థః. తథాహి- ఔపమన్యవాదయః పఞ్చ మే మహర్షయస్సమేత్య * కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి విచార్య * ఉద్దాలకో హ వై భగవన్తోఽయమారుణిస్సమ్ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేత్యుద్దాలకస్య వైశ్వానరాత్మవిజ్ఞానమవగమ్య తమభ్యాజగ్ముః. స చోద్దాలక ఏతాన్వైశ్వానరాత్మజిజ్ఞాసూనభిలక్ష్యాత్మనశ్చ తత్ర కృత్స్నవేదిత్వం మత్వా * తాన్హోవాచాశ్వపతిర్వై భగవన్తోఽయం కైకేయస్సమ్ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేతి. తే చోద్దాలకషష్ఠాస్తమశ్వపతిమభ్యాజగ్ముః. స చ తాన్మహర్షీన్యథార్హం పృథగభ్యర్చ్య * న మే స్తేన ఇత్యాదినా * యక్ష్యమాణో హ వై భగవన్తోఽహమస్మీత్యన్తేనాత్మనో వ్రతస్థతయా ప్రతిగ్రహయోగ్యతాం జ్ఞాపయన్నేవ బ్రహ్మవిద్భిరపి ప్రతిషిద్ధపరిహరణీయతాం విహితకర్మకర్తృతాం చ ప్రజ్ఞాప్య * యావదేకైకస్మా ఋత్విజే ధనం దాస్యామి తావద్భగవద్భ్యో దాస్యామి వసన్తు భవన్త ఇత్యవోచత్. తే చ ముముక్షవో వైశ్వానరమాత్మానం జిజ్ఞాసమానాస్తమేవాత్మానమస్మాకం బ్రూహీత్యవోచన్. తదేవం * కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి జీవాత్మనామాత్మభూతం బ్రహ్మ జిజ్ఞాసమానైస్సజ్జమన్విచ్ఛద్భిర్వైశ్వానరాత్మజ్ఞసకాశమాగమ్య పృచ్ఛ్యమానో వైశ్వానరాత్మా పరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే- ఆత్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమ్య పశ్చాచ్ఛర్వత్రాత్మవైశ్వానరశబ్దాభ్యాం వ్యవహారాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్థానే నిర్దిశ్యమానో వైశ్వానరశబ్దో బ్రహ్మైవాభిధత్త ఇతి విజ్ఞాయతే, కిం చ * స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి చ వక్ష్యమాణం వైశ్వానరాత్మవిజ్ఞానఫలం వైశ్వానరాత్మానం పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయతి.........

ఏం ఫలం చ సర్వత్రోపపన్నమిత్యభిప్రాయః. ....

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) * సాధారణశబ్దవిశేషాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (విశేష్యత ఇతి విశేష ఇతి) నేదం విశేషశబ్దస్య ప్రత్యయార్థవ్యాఖ్యానం- అపి తు * సాధారణశబ్దవిశేషాదితి సమాసాన్తర్గతషష్ఠీవ్యాఖ్యానమ్. కర్మణి షష్ఠీ- న తు కర్తరీత్యర్థః. విశేష ఇతి కృదన్తం పదం కర్మార్థషష్ఠీనిమిత్తమిత్యభిప్రాయేణ విశేషపదోపాదానమ్. యద్వా, విశేష్యత ఇతి విశేష ఇతి ఘఞః కర్మార్థతామాహ. సాధారణశబ్ద ఏవ విశేష ఇతి కర్మధారయః. కిం కేన విశేష్యత ఇత్యత్రాహ (సాధారణస్యేతి) ధర్మశబ్దో లిఙ్గపరః, విశేష్యమాణత్వాదితి ఫలితార్థ ఉక్తః, నాభిధానికః కే పునరసాధారణా ధర్మా ఇత్యత్రాహ (తథాహీతి) * కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి కింశబ్దద్వయమాత్మత్వబ్రహ్మత్వయోర్ద్వయోరపి జ్ఞాతవ్యత్వాభిప్రాయం. ఆత్మబ్రహ్మశబ్దవాచ్యధర్మ్యైక్యత్వానేకత్వజిజ్ఞాసయా వా కింశబ్దద్వయప్రయోగః. విషయవాక్యే * న మే స్తేన ఇత్యాదేః ప్రయోజనమాహ (ఆత్మన ఇతి) ఫలితాని సాధకలిఙ్గాని దర్శయతి (తదేవమితి) ముముక్షుభిః పృచ్ఛ్యమానత్వం, మాత్మత్వం బ్రహ్మత్వం, బ్రహ్మశబ్దస్థానే వైశ్వానరశబ్దప్రయోగః, ఫలవిశేషనిర్దేశశ్చ వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వసాధకలిఙ్గానీత్యర్థః. ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టతాయా ఉపధర్మస్యాస్మింస్తు సూత్రేఽనుక్తిస్తస్యానన్తరసూత్రోక్తత్వాత్.

ఇతశ్చ వైశ్వానరః పరమాత్మా.

౨౬॥ సూ. ⟶ ॥ స్మర్యమాణమనుమానంస్యాదితి ॥ ⟵ ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తమవయవవిభాగేన వైశ్వానరస్యరూపమిహోపదిశ్యతే- తచ్చ శ్రుతిస్మృతిషుపరమపురుషరూపతయాప్రసిద్ధం తదిహతదేవేదమితిస్మర్యమాణం, ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరమపురుషత్వేఅనుమానం,లిఙ్గమిత్యర్థః. ఇతిశబ్దః ప్రకారవచనః. ఇత్థంభూతంరూపం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వేఽనుమానంస్యాత్. శ్రుతిస్మృతిషుహిపరమపురుషస్యేత్థంరూపంప్రసిద్ధం, యథాఅథర్వణే * అగ్నిర్మూర్ధాచక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌదిశశ్శ్రోత్రేవాగ్వివృతాశ్చ వేదాః। వాయుఃప్రాణోహృదయంవిశ్వమస్యపద్భ్యాంపృథివీహ్యేషసర్వభూతాన్తరాత్మేతి. అగ్నిరిహద్యులోకః * అసౌవైలోకోఽగ్నిరితిశ్రుతేః, స్మరన్తిచమునయః * ద్యాంమూర్ధానంయస్య విప్రావదన్తిఖంవైనాభించన్ద్రసూర్యౌచనేత్రే। దిశశ్శ్రోత్రేవిద్ధిపాదౌక్షితించసోచిన్త్యాత్మాసర్వభూతప్రణేతేతి * యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధాఖంనాభిశ్చరణౌక్షితిః। సూర్యశ్చక్షుర్దిశశ్శ్రోత్రంతస్మైలోకాత్మనేనమఇతి,చ ఇహచద్యుప్రభృతయోవైశ్వానరస్యమూర్ధాద్యవయవత్వేనోచ్యన్తే. తథాహి, ప్రాచీనశాలౌపమన్యవప్రభృతిభిర్మహర్షిభిః * ఆత్మానమేవేమంవైశ్వానరంసంప్రత్యధ్యేషితమేవనోబ్రూహీతిపృష్టః కేకయస్తేభ్యోవైశ్వానరాత్మానముపదిదిక్షుర్విశేషప్రశ్నాన్యథానుపపత్త్యావైశ్వానరాత్మన్యైతైః కించిజ్జ్ఞాతంకించిదజ్ఞాతమితివిజ్ఞాయజ్ఞాతాజ్ఞాతాంశబుభుత్సయాతానేకైకంపప్రచ్ఛ. తత్ర * ఔపమన్యవకంత్వమాత్మానముపాస్సఇతిపృష్టే * దివమేవభగవోరాజన్నితితేనచోక్తేదివితస్య పూర్ణవైశ్వానరాత్మబుద్ధింనివర్తయన్వైశ్వానరస్యద్యౌర్మూర్ధేతిచోపదిశంస్తస్యావైశ్వానరాంశభూతాయాదివస్సుతేజాఇతిగుణనామధేయంప్రావిఖ్యపత్. ఏవంసత్యయజ్ఞాదిభిరాదిత్యవాయ్వాకాశాప్పృథివీనామేకైకస్యైకైకముపాస్యమానతయాకథితానాంవిశ్వరూపః పృథగ్వర్త్మా బహులో రయిఃప్రతిష్ఠేత్యేకైకగుణనామధేయానివైశ్వానరాత్మనశ్చక్షుః ప్రాణస్సన్దేహవస్తిపాదావయవత్వంచోపదిష్టమ్.

౨౬॥సూ ⟶ స్మర్యమాణమనుమానంస్యాదితి ⟵ స్మర్యమాణశబ్దస్య విశేష్యందర్శయన్ సూత్రంవ్యాచష్టే (ద్యుప్రభృతీతి) (లిఙ్గమిత్యర్థఇతి) అనుమానశబ్దః కరణార్థల్యుడన్తః * శ్రుతిలిఙ్గవాక్యేత్యాదిసూత్రప్రతిపాదితలిఙ్గపరశ్చేతిభావః. అనుమానశబ్దేన హేతుత్వసిద్ధేరితి శబ్దవైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (ఇతిశబ్దఇతి) ఇతిశబ్దార్థేనాన్వితం వాక్యార్థమాహ (ఇత్థమితి) పరమపురుషరూపత్వేన ప్రసిద్ధిందర్శయతి (శ్రుతీతి) పరమాత్మపరత్వేనసాధితత్వాత్ * అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదివాక్యముదాహృతమ్. ఇహద్యౌర్మూర్ధత్వేన శ్రూయతే - ఉదాహృతవాక్యే * అగ్నిర్మూర్ధేతి- తత్కథమైకార్థ్యమిత్యత్రాహ (అగ్నిరిహేతి) పరమాత్మనస్తథావిధరూపవత్త్వేస్మృతిముదాహరతి (స్మరన్తిచేతి) * యస్యాగ్నిరాస్యమిత్యత్రాగ్నిశబ్దః ప్రసిద్ధాగ్నిపరః, ద్యౌర్మూర్ధేతి పృథగుక్తేః శ్రుతిస్మృతిష్వభిజ్ఞాతస్య రూపస్యప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వందర్శయతి (ఇహచేతి) నన్వత్ర * అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదావివద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తానాం మూర్ధాదిపాదాన్తావయవత్వేనసంభూయోపదేశోనదృశ్యతఇతిశఙ్కాయాం విప్రకీర్ణప్రతిపాదనహేతుమాహ (తథాహీతి) (విశేషప్రశ్నాన్యథాఽనుపపత్త్యేతి) నహ్యత్ర బ్రహ్మాదిశబ్దైఃప్రశ్నఃకృతః- వైశ్వానరశబ్దేనహిప్రశ్నః. అనేనద్యుప్రభృతీనామపూర్వనామనిర్దేశహేతుశ్చోక్తోభవతి, అజ్ఞాతాంశఃసర్వోవ్యుపదేష్టవ్యః (గుణనామధేయానీతి) ద్యౌర్నక్షత్రాదితేజస్వినీతిసుతేజాః. ప్రకాశకస్యాదిత్యస్య విశ్వంరూపం, ప్రకాశ్యం, తస్మాత్ ఆది

సన్దేహోమధ్యకాయఉద్యతే, అతఏవమ్భ్వాగ్ ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టం పరమపురుషస్యైవరూపమితివైశ్వానరఃపరమపురుషఏవ   పునరప్యనిర్ణయమేవాశఙ్క్యపరిహరతి.

౨౬॥ సూ. —— శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతి చేన్న తథాదృష్ట్యుపదేశాదసమ్భవాత్పురుషమపిచైనమధీయతే. —— యదుక్తంవైశ్వానరఃపరమాత్మేతి నిశ్చీయతఇతి, తన్న, శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాచ్చజాఠరస్యాప్యగ్నేరిహ ప్రతీయమానత్వాత్. శబ్దస్తావద్వాజినాంవైశ్వానరవిద్యాప్రకరణే * సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరఇతి వైశ్వానరసమానాధికరణతయాఽగ్నిరితిశ్రూయతే, అస్మిన్ప్రకరణేచ * హృదయంగార్హపత్యోమనోఽన్వాహార్యపచనఆస్యమాహవనీయఇతి వైశ్వానరస్యహృదయాదిస్థస్యాగ్నిత్రయకల్పనం క్రియతే.

త్వాద్విశ్వరూపః. వాయుర్వివిధగతిస్వభావత్వాత్ పృథగ్వర్త్మా. ఆకాశోభూతాన్తరేభ్యోమహత్త్వాత్ బహులః. ఆపోవేగవత్త్వాద్రయిః. రయోహివేగః, ఇకారాన్తత్వంఛాన్దసం. రైరూపధనప్రాప్తిహేతుత్వాద్వారయిః. పృథివీప్రాణ్యాధారత్వాత్ ప్రతిష్ఠేతిభావః. శ్రుతిస్థంసన్దేహశబ్దంవ్యాచష్టే (సన్దేహోమధ్యకాయఇతి) మధ్యంహిపూర్వాపరాంశసాధారణ్యాత్ ఉత్రానుప్రవిష్టమితి సందిహ్యతే. ఏతజ్జ్ఞాపయితుంమధ్యకాయఇతివ్యాఖ్యాతం, నతునాభిరితి. గుణనామధేయానీత్యనేనాన్యదపిప్రయోజనంఫలితం, నకేవలంనామధేయాని, అపితు గుణనామధేయాని, తత్తద్గుణకత్వంమూర్ధాదిత్వేనోపదిష్టానాం ద్యుప్రభృతీనామనుసంధేయమిత్యర్థః. అత్రాయమభిప్రాయః, వాజసనేయకేమూర్ధభూతాయాదివోఽతిష్ఠాత్వముక్తం నతుసుతేజస్త్వం. చక్షుర్భూతస్యాదిత్యస్యసుతేజస్త్వముక్తం, నతు విశ్వరూపత్వం నచైతావతావిద్యాభేదః, తత్తన్నామధేయోపస్థాపిత గుణేష్వేవతాత్పర్యసంభవాత్. అతిత్యస్థితత్వంహిదివోఽతిష్ఠాత్వం, తచ్చ సర్వోత్కృష్టత్వం తచ్చ నక్షత్రాదితేజశ్శాలిత్వరూపమిత్యేకగుణత్వేన ఫలితమిత్యవిరోధః. ఆదిత్యస్యచసుతేజస్త్వఫలరూపంవిశ్వరూపత్వం-తద్ధివిశ్వనిరూపకత్వం, విశ్వప్రకాశకత్వం. అతోఽనర్థాన్తరతయాఫలితం అతోనవిద్యాభేదఇతి. ఏతదభిప్రాయేణగుణనామధేయానీత్యుక్తమ్—— పరమాత్మనస్త్రైలోక్యశరీరత్వవిషయం * ద్యాంమూర్ధానమిత్యాదిస్మృతివచనంస్వమూలత్వేన వైశ్వానరవిద్యాయాఃపరమాత్మవిషయత్వం కల్పయతీతివ్యాఖ్యానమనుపపన్నం, స్మృతివచనంహిస్వమూలత్వేన శ్రుతింకల్పయతి, నతువైశ్వానరవిద్యామేవకల్పయితుం ప్రభవతి, శ్రుత్యంతరసంభవేన కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అస్తిహి * అగ్నిర్మూర్ధాచక్షుషీచన్ద్రసూర్యావిత్యాదిశ్రుతిస్తన్మూలతయాసంభావ్యమానా, తస్మాదాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞానమేవాస్మిన్ సూత్రేహేతుతయా వివక్షితమ్. స్మర్యమాణశబ్దశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానోపస్థాపకః, తర్కపాదే * అనుస్మృతేశ్చేత్యత్రానుస్మృతిశబ్దస్యప్రత్యభిజ్ఞాపరత్వేన సూత్రకారైః ప్రయుక్తత్వాత్ ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పునరపీతి) అర్థచతుష్టయే ప్రయోగసాధారణ్యాదనిర్ణయఃపూర్వముక్తః. ఇదానీంతువిశేషకధర్మాణాం బ్రహ్మశబ్దాదీనాం తత్తదనురూపవిశేషకాచ్ఛబ్దాదేః ప్రతిరోధాదనిర్ణయో వివక్షితః.

౨౬॥ సూ. —— శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతి చేన్న తథాదృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్ పురుషమపి చైనమధీయతే —— నేతిపదం వ్యాచష్టే (యదుక్తమిత్యాదినా) శ్రుత్యన్తరస్థహేతోర్వ్యుభయోర్ద్యూరస్థత్వాత్తాకణ్ఠోక్త్యా, ఏతత్ప్రకరణస్థమగ్నిత్రయకల్పనం ప్రాణాహుత్యాధారత్వం చాదిశబ్దోపాత్తం, సన్నికృష్టత్వాత్. ఏతదభిప్రాయేణ వాజినాంవైశ్వానరవిద్యా ప్రకరణే, వాజసనేయినస్సమామనన్తీతిచోక్తం (అస్మిన్ ప్రకరణేచేతి) చశబ్దేన వాజినామప్యస్తీతిసూచితం (అగ్నిత్రయకల్పనంక్రియతఇతి) అగ్నిత్రయకల్పనేనహోమాధారత్వమాత్రంఫ

* తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయం స యాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్ప్రాణాయ స్వాహేత్యాదినా ప్రాణాహుత్యాధారత్వం చ వైశ్వానరస్యావగమ్యతే, తథా వైశ్వానరస్యాస్మిన్పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠానం వాజసనేయినస్సమామనన్తి * స యో హైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి, అతోఽగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యా, దగ్నిత్రేతాపరికల్పనా, త్ప్రాణాహుత్యాధారభావా, దన్తః ప్రతిష్ఠానా, చ్చ వైశ్వానరస్య జాఠరత్వమపి ప్రతీయత ఇతి నైకాన్తతః పరమాత్మత్వమితి చేత్. తన్న (తథాదృష్ట్యుపదేశాత్) పూర్వోక్తస్య త్రైలోక్యశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణో వైశ్వానరస్య జాఠరాగ్నిశరీరతయా తద్విశిష్టస్యోపాసనోపదేశాత్. అగ్నిశబ్దాదిభిర్హి న కేవలో జాఠరః ప్రతిపాద్యతే, అపితు జాఠరాగ్నివిశిష్టః పరమాత్మా. కథమిదమవగమ్యత ఇతి చేత్ (అసమ్భవాత్) జాఠరస్య కేవలస్య త్రైలోక్యశరీరత్వాసమ్భవాత్ త్రైలోక్యశరీరతయా ప్రతిపన్నవైశ్వానరసమానాధికరణో జాఠరవిషయతయా ప్రతీయమానోఽగ్నిశబ్దో జాఠరశరీరతయా తద్విశిష్టం పరమాత్మానమే

లితం హోమాధారత్వవిశేషమాహ (తద్యద్భక్తమితి) అగ్నిశబ్దనిర్దేశసహితమన్తః ప్రతిష్ఠానం వివక్షితం; అన్తః ప్రతిష్ఠత్వమాత్రం హి పరస్యాపి సంభవతి * స యో హైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి హి శ్రూయతే. ఉక్తహేత్వనుక్రమేణ పూర్వపక్షత్వేన శఙ్కితమర్థముపసంహరతి (అత ఇతి) * శబ్దాదిభ్య ఇత్యాదిసూత్రఖణ్డం జాఠరశఙ్కామాత్రపరం, అన్తః ప్రతిష్ఠానోపన్యాసాద్ధేత్వన్తరాణాం చ తత్సాహచర్యాత్. యద్యపి దేవతాయాః * అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశదితి ముఖప్రవేశోఽవగమ్యతే, తథాపి పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం సర్వగసం జాఠరస్య హితత్వరసతః ప్రతీయతే * సోగ్నిర్భుగ్విభజంస్తిష్ఠన్నాహారమజరః కవిః । సంతాపయతి స్వం దేహమాపాదతలమస్తకమితి కృత్స్నదేహవ్యాప్తత్వాత్తస్య. భూతతృతీయస్య తు పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం తదేకదేశభూతజాఠరద్వారకమితి వక్తవ్యం, అతస్తచ్చక్లిష్టం. అతోఽన్తః ప్రతిష్ఠానసహచరైర్హేతుభిః జాఠరభావశ్శఙ్కిత ఇహ సూత్రే. అత ఏవ హి దేవతాభూతతృతీయయోస్సూత్రాన్తరేణ వ్యుదాసః, న త్వేతస్మిన్నేవ సూత్రే ఖణ్డాన్తరే కృతః. ఏవం శఙ్కితం జాఠరవిషయత్వం పరిహరతి (తన్నేతి) హేత్వాకాఙ్క్షాయాం సౌత్రఖణ్డాన్తరస్థం హేతువాచిపదముపాదత్తే (తథాదృష్ట్యుపదేశాదితి) * యస్యాగ్నిశ్శరీరమితి శ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (జాఠరాగ్నిశరీరతయేతి) ఉపాసనశబ్దేన సౌత్రదృష్టిశబ్దవ్యాఖ్యానం * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః * తస్మిన్దృష్టే పరావర ఇతి శ్రౌతప్రయోగాత్ * వైశ్వానరముపాస్త ఇతి చాత్ర శ్రూయతే, నను దృష్టిశబ్దోఽతస్మింస్తథాత్వానుసంధానపరః కిం న స్యాత్. నైవమ్. పరమార్థవిషయత్వే సమ్భవత్యపరమార్థవిషయత్వాశ్రయణాయోగాత్. ద్యుమూర్ధత్వాదికం హి జాఠరేత్యన్తబాధితం, అత ఏవ హి న * మనో బ్రహ్మేత్యాది దృష్టితుల్యత్వశఙ్కా, తత్తుల్యత్వం చ గత్యన్తరే సంభవత్యయుక్తం. జాఠరాగ్నిశరీరతయేత్యనేన పరమార్థవిషయసమ్భవశ్చ దర్శితః. ఉత్కృష్టే పరమాత్మన్యపకృష్టాగ్నిదృష్ట్యయోగాచ్చ న పరస్మిన్నగ్నిదృష్టిః, అగ్నౌ పరమాత్మదృష్టిపరత్వం తు పరమాత్మత్వసమర్థనపరసూత్రతాత్పర్యవిరుద్ధం. అతః పరమాత్మలిఙ్గానాం జాఠరలిఙ్గానాం చ దర్శనాద్విశిష్టోపాసనపరత్వమభ్యుపగన్తవ్యం, యథా ప్రతర్దనవిద్యాయామితి వాక్యార్థః- విశిష్టప్రతిపాదనే సిద్ధే హి విశిష్టోపాసనపరత్వమిత్యత్రాహ (అగ్నిశబ్దాదిభిర్హీతి) ఆదిశబ్దేన ప్రాణాహుత్యాధారత్వాదికం గృహ్యతే. జాఠరః ప్రతిపాద్యతే- జ్ఞాప్యత ఇత్యర్థః. అగ్నిశబ్దత్రేతాకల్పనాదిలిఙ్గాన్వితేన వాక్యేన పరమాత్మాఽభిధీయత ఇతి వాఽర్థః. తదా త్రేతాకల్పనాదినాఽగ్నిద్వారా పరమాత్మా విశేష్యతే. అసమ్భవాదితి పదస్యాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కథమితి) కేవలాగ్నౌ ప్రసిద్ధస్య కథం తద్విశిష్టపరత్వమిత్యర్థః. జాఠరస్య త్రైలోక్యశరీరత్వాసమ్భవోఽస్తు- తతః కిమగ్నిశబ్దస్య విశిష్టపరత్వ ఇత్యత్రాహ (త్రైలోక్యేతి)

వాభిదధాతీత్యర్థః. యథోక్తంభగవతా * అహంవైశ్వానరోభూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః । ప్రాణాపానసమాయుక్తఃపచామ్యన్నంచతుర్విధమితి ॥ జాఠరానలశరీరోభూత్వేత్యర్థః. అత స్తద్విశిష్టస్యోపాసనమత్రోపదిశ్యతే. కించ పురుషమపిచైనమధీయతే వాజసనేయినః * సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరోయత్పురుషఇతి. నహి జాఠరస్య కేవలస్యపురుషత్వం. పరమాత్మనఏవహినిరుపాధికం పురుషత్వం- యథా సహస్రశీర్షాపురుషః * పురుషఏవేదగ్ంసర్వమిత్యాదౌ ....

౨౭ ॥ సూ. అతఏవన దేవతాభూతంచ ఉక్తేభ్యఏవహేతుభ్యో దేవతాయాశ్చ తృతీయస్య మహాభూతస్యాపిన వైశ్వానరత్వప్రసఙ్గః..... ....

౨౮ ॥ సూ. సాక్షాదప్యవిరోధంజైమినిః వైశ్వానరసమానాధికరణస్యాగ్నిశబ్దస్య జాఠరాగ్నిశరీరతయా తద్విశిష్టస్య పరమాత్మనోవాచకత్వం, తత్రైవ పరమాత్మనఉపాస్యత్వంచోక్తమ్. జైమినిస్త్వాచార్యోవైశ్వానరశబ్దవదగ్నిశబ్దస్యాపి పరమాత్మనఏవ సాక్షాత్, అన్య

జాఠరవిషయతయా ప్రసిద్ధస్యశబ్దస్య తద్విశిష్టేపరమపురుషే ప్రవృత్తింస్మృత్యాద్యోధయతి (యథోక్తమితి) సూత్రఖణ్డమవతారయతి (కించేతి) * అపిచేత్యత్ర విభక్తశ్చ శబ్దో హేతుసముచ్చయార్థఇతిభావః. న కేవలమగ్నిత్వం, పురుషేన్తఃప్రతిష్ఠితత్వంచ- కింతు పురుషశబ్దవాచ్యతయాప్యధీయతఇత్యభిప్రాయేణాహ (పురుషమపిచేతి) పురుషత్వం పురుషశబ్దవాచ్యత్వం (నిరుపాధికమితి) జీవస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వం * ద్వావిమౌపురుషౌలోకే * ప్రధానపురుషావేతావిత్యాదిషు ప్రధానాదిపదాన్తరసమభివ్యాహారాక్షరత్వాద్యుపాధినా(శ్రూ)యతే నతు స్వతః. అతః పురుషశబ్దవాచ్యత్వం పరమాత్మనఏవ నిరుపాధికమ్. అతోజాఠరస్య పురుషత్వం దూరతోనిరస్తమితిభావః * సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరోయత్పురుషఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోత్తస్యచ ప్రాపకప్రమాణసాపేక్షత్వాత్, పరమాత్మనఏవ నిరుపాధికపురుషత్వవిషయాం ప్రమాణతః ప్రసిద్ధిందర్శయతి (యథేతి) అగ్నిశబ్దః త్రేతాకల్పనాదిలిఙ్గత్రయం జాఠరవిషయత్వసాధకం శఙ్కితం తత్ర పురుషశబ్దస్త్రైలోక్యశరీరత్వాసంభవరూపమేకం లిఙ్గంచ పరమాత్మవిషయత్వసాధకముక్తమ్. తత్ర తథా దృష్ట్యుపదేశాదిత్యనేనాగ్నిశబ్దలిఙ్గత్రయయోరన్యథాసిద్ధిర్దర్శితా- అసంభవలిఙ్గపురుషశబ్దయోరనన్యథాసిద్ధతయా ప్రాబల్యంస్థితమ్. అతఏవ * పురుషమపిచైనమధీయతఇతి సూత్రఖణ్డంనాన్తఃప్రతిష్ఠానమాత్రపరిహారపరం- తథా దృష్ట్యుపదేశాదిత్యనేనైవాన్తఃప్రతిష్ఠానస్య హేత్వన్తరాణాంచాన్యథాసిద్ధేర్దగ్నిశత్వాదసమ్భవహేతౌచసతి అన్తఃప్రతిష్ఠానస్యదుర్బలత్వాన్నిరుపాధికపురుషత్వశ్రవణేసతి హేత్వన్తరాణామపి దుర్బలత్వాచ్చ.అతోయథోక్తావేనశంకాపరిహారౌ

౨౭ ॥ సూ. అతఏవన దేవతాభూతంచ జాఠరప్రసిద్ధిశఙ్కాపూర్వసూత్రేపరిహృతా- తద్వ్యతిరిక్తార్థద్వయశఙ్కాఽత్ర పరిహ్రియతే. దేవతాభూతతృతీయయోర్జాఠరవత్ పరిచ్ఛిన్నత్వాభావాత్ త్రైలోక్యశరీరత్వోపపత్తిః- దేవతాయాఅధిష్ఠాతృతయా త్రైలోక్యశరీరత్వం- మహాభూతతృతీయస్యచ త్రివృత్కృతస్యత్రైలోక్యరూపేణ పరిణతత్వాత్ సముదితస్య ద్యావాపృథివ్యాదయో మూర్ధపాదాద్యవయవాస్సన్త్యేవ- అతస్త్రైలోక్యశరీరత్వకల్పనోపపత్తేరిత్యసంభవాక్షేపేణాధికాశఙ్కా (ఉక్తేభ్యఏవహేతుభ్యఇతి) ఆత్మబ్రహ్మపురుషశబ్దనిర్దేశాసంకుచితఫలావాప్తిసర్వపాపప్రదాహాదయః సర్వేహేతవః తయోరనుపపన్నాఇతి పరిహారఇత్యభిప్రాయః ....

౨౮ ॥ సూ. సాక్షాదప్యవిరోధంజైమినిః సూత్రార్థస్య సంగతత్వాయ పూర్వోక్తమనువదతి (వైశ్వానరేతి) * తథా దృష్ట్యుపదేశాదిత్యనేన సంగతిరిత్యర్థః అక్షరార్థమాహ (జైమినిరితి) అగ్నివైశ్వానరశబ్దయోరుభయోరపి సాక్షాత్పరమాత్మప్రతిపాదకత్వపరమిదంసూత్రం పరైర్వ్యాఖ్యాతం, తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (వై

వధానేనవాచకత్వే నకశ్చిద్విరోధఇతి మన్యతే. ఏతదుక్తంభవతి, యథా వైశ్వానరశబ్దస్సాధారణో పి పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితో విశ్వేషాంనరాణాంనేతృత్వాదినా గుణేన పరమాత్మానమేవాభిదధాతీతి నిశ్చీయతే, ఏవమగ్నిశబ్దోఽప్యగ్రనయనాదినా యేనైవగుణేన యోగాజ్జ్వలనే వర్తతే,తస్యైవగుణస్య నిరుపాధికస్య కాష్ఠాగతస్య పరమాత్మని సంభవాదస్మిన్ప్రకరణే పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితః పరమాత్మానమేవాభిధత్తఇతి. ....

శ్వానరశబ్దవదితి) వైశ్వానరశబ్దస్య పక్షభూతస్య బహ్వర్థసాధారణస్యాగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యేన వినా జాఠరవిషయత్వనిశ్చయాయోగాత్ తదుపపాదకత్వేనహ్యగ్నిశబ్దః ప్రకృతః, అతఉపపాదకస్యైవాన్యథాసిద్ధిర్వక్తవ్యా, నతూపపాద్యస్య ఉపపాదకాన్యథాసిద్ధౌహ్యుపపాద్యం స్వయమేవనభవతి. అతఉపపాదకాగ్నిశబ్దస్యైవజాఠరవిశిష్టపరమాత్మవిషయత్వముక్తం * తథాదృష్ట్యుపదేశాదితి. అతఇహాపి తస్యైవాగ్నిశబ్దస్య ప్రకారాన్తరేణ పరమాత్మపరత్వముచ్యతఇతి వైశ్వానరశబ్దో దృష్టాన్తతయోదాహర్తవ్యః. తస్యచ తథాత్వంసిద్ధం- వైశ్వానరశబ్దస్తావత్ పరమాత్మని ప్రయుక్తః. నచ క్లృప్తామేవ రూఢిమాశ్రిత్య పర్యవసానాద్వైశ్వానరశరీరకః పరమాత్మాఽభిధేయః- అగ్నిశబ్దేనైవాగ్నిశరీరకే పరమాత్మన్యభిహితే * అగ్నిర్వైశ్వానరఇత్యేకవాక్యస్థవైశ్వానరశబ్దస్యాగ్నిశరీరకవాచిత్వే పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. నచావ్యవధానేన పరమాత్మని రూఢ్యన్తరంకల్ప్యం, అవయవశక్త్యైవ ప్రయోగేఽన్యథాసిద్ధే ప్రోక్షణీన్యాయేన సముదాయశక్తికల్పనానుపపత్తేః. అతోఽగ్నిశబ్దసమానాధికరణవైశ్వానరశబ్దస్యావయవశక్త్యా పరమాత్మవిషయత్వేనాఖ్యాన్తరేష్వప్యేకప్రయోజకత్వాయావయవశక్త్యైవ వృత్తిరాస్థేయేత్యభిప్రాయేణావ్యవధానేన వాచకత్వేవైశ్వానరశబ్దో దృష్టాన్తతయోక్తః వైశ్వానరశబ్దవదితి. సాక్షాదితివ్యాఖ్యేయపదమ్. సాక్షాచ్ఛబ్దస్య విశదతరత్వేపిప్రయోగాత్తదాపేక్ష్యవృత్త్యర్థమాహ (అవ్యవధానేనేతి) వైశ్వానరశబ్దస్యావయవశక్త్యావృత్తిః కథం. నతావదయంశబ్దః * బిదాదిభ్యోఽఞ్ * ఋష్యన్ధకవృష్టికురుభ్యశ్చేత్యనుశాసనానుసారేణ బిదాద్యఞన్తః ఋష్యణన్తో వా తయోరపత్యార్థత్వాత్, పరమాత్మనశ్చ విశ్వానరసంజ్ఞకం కంచిత్ప్రత్యపత్యత్వాభావాత్, విశ్వానరశబ్దస్యపురుషసమష్టివాచకత్వేపి తదపత్యత్వాయోగాత్- బిదాద్యఞన్తత్వమృష్యణన్తత్వంచాయుక్తమ్. అతోగుణాన్తరయోగోవక్తవ్యః. తత్ర వైశ్వానరశబ్దస్య కేనగుణేనవృత్తిః తద్వదగ్నిశబ్దః కేనగుణయోగేనవర్తతే. తేన తస్య పరమాత్మన్యవ్యవధానేనవృత్తిఃకథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి)(నేతృత్వాదినేతి)ఆదిశబ్దేన విశ్వైర్నరైర్నేయత్వంప్రాప్యత్వంవివక్షితం(అగ్రనయనాదినేతి)ఆదిశబ్దేనఅగ్రత్వేనప్రాప్యత్వంవివక్షితంయథానిరాహుః*వైశ్వానరఃకస్మాత్ విశ్వాన్నరాన్నయతివిశ్వఏనంనరానయన్తీతివా విశ్వానరఏవవైశ్వానరః రాక్షసోవాయసఇతివత్.రక్షఏవహిరాక్షసఃవయఏవహివాయసః యథాచాగ్నిఃకస్మాత్ అగ్రణీర్భవతిఅగ్రంనీయతే అగ్రంనయతి నమయతి సన్నమనోక్తా ప్రసన్నోభవతీతి స్థూలాదృష్ఠీవిరితి. అవ్యవధానమాహ(తస్యైవేతి) (కాష్ఠాగతస్యేతి)అగ్నిశబ్దావయవార్థస్యబ్రహ్మణిపుష్కలత్వాత్ బ్రహ్మశబ్దరూఢిర్నత్యాజ్యాబ్రహ్మశబ్దావయవార్థపౌష్కల్యస్యాగ్నావసంభవాదగ్నిశబ్దరూఢిరేవత్యాజ్యేతి భావః(పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితఇతి) ఉపక్రమాద్యానుగుణ్యాచ్చబ్రహ్మశబ్దఃప్రబలః, అగ్నిశబ్దస్తుతదనుగుణార్థోనేయఇతిభావః.నన్వగ్నిశరీరకతయాఽనుసంధానే సాక్షాదేవాగ్రనయనాదిగుణకత్వానుసంధానేచవిద్యాభేదస్స్యాత్. నచ వాచ్యమేకస్యామేవ విద్యాయామేకస్మిన్కర్మణి వ్రీహియవయోరివాగ్నిశరీరకత్వస్యాగ్రనయనాదిగుణకత్వస్యచ వికల్పేనప్రాప్తిః, వికల్పశ్చ తయోస్తుల్యబలత్వాదవర్జనీయః, అగ్నిశరీరకత్వపరిగ్రహే రూఢ్యపరిత్యాగాదవిలమ్బః, అర్థానుపపత్త్యా పరమాత్మపర్యన్తత్వనిర్ణయఇతివిశేషప్రతిపత్తిర్విలమ్బితా, అగ్రనయనాదిగుణకత్వపక్షే రూఢార్థానుపపత్త్యాఽవయవార్థప్రతిపత్తిర్విలం

* యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమిత్యపరిచ్ఛిన్నస్య పరస్య బ్రహ్మణో ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తప్రదేశసంబన్ధిన్యామాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వం కథముపపద్యతే. తత్రాహ..................

౩౧ ॥ సూ. ——అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః—— ఉపాసకాభివ్యక్త్యర్థం ప్రాదేశమాత్రత్వం పరమాత్మన ఇత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే- ద్యౌర్మూర్ధా ఆదిత్యశ్చక్షుర్వాయుః ప్రాణ ఆకాశో మధ్యకాయ ఆపో వస్తిః పృథివీపాదావితి ద్యుప్రభృతిప్రదేశసమ్బన్ధిన్యామాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వం కృత్స్నమభివ్యాప్తవతో విగతమానస్యాప్యభివ్యక్తేరేవ హేతోర్ఘటతి..............................

మూర్ధప్రభృత్యవయవవిశేషైః పురుషవిధత్వం పరస్య బ్రహ్మణః కిమర్థమితి చేత్ తత్రాహ

౩౧ ॥ సూ. ——అనుస్మృతేర్బాదరిః—— తథోపాసనార్థమితి బాదరిరాచార్యో మన్యతే

ఙిత్వా, అవయవశక్త్యోపస్థాపితగుణస్య విశేష్యప్రతిపత్తిస్త్వవిలమ్బితా, గుణస్యాద్వారకతయాఽన్వయసంభవాత్. అతః పక్షద్వయేపి విలమ్బావిలమ్బసామ్యాత్తుల్యబలత్వమితి వికల్ప ఇతి. ఏకేనైవ వాక్యేన వైకల్పికార్థద్వయవిధానానుపపత్తేః. వ్రీహియవయోర్హి వాక్యభేదేన ప్రాప్తిః. ఉచ్యతే, నాత్ర విద్యాభేదప్రసఙ్గః, అస్య సూత్రస్య బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయోస్తుల్యతాప్రతిక్షేప పరత్వేనోపాస్యాకార పరత్వాభావాత్. తథాహి - బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయోర్ద్వయోరపి యౌగార్థద్వయావిరోధేన నిర్వాహః పూర్వముక్తః రూఢార్థవిరోధాభ్యుపగమేనాన్యతరస్య యౌగికత్వగ్రహేప్యపి నబ్రహ్మాగ్నిశబ్దయోస్తుల్యతావదశక్య నిర్ణయత్వం వాచ్యం, ఉపక్రమాద్యానుగుణ్యాదగ్నిశబ్దావయవార్థస్య బ్రహ్మణి పుష్కలతయా చ బ్రహ్మశబ్దప్రాబల్యాత్తద్విపరీతోఽగ్నిశబ్దో దుర్బలత్వాద్యౌగిక ఇతి హి సూత్రతాత్పర్యమ్. ఏవం వా అస్యాం విద్యాయామగ్నిశరీరత్వానుసన్ధానమేవ సూత్రకారమతం * తథాదృష్ట్యుపదేశాదితి దర్శితం, జైమినిమతం తు సామాన్యేన పరమాత్మపరతయా తాత్పర్యలింగైరవగతేషు ప్రకరణేష్వర్థాన్తరరూఢశబ్దానాం పరమాత్మపరత్వేఽవశ్యంభావిని సతి అవయవశక్త్యా సాక్షాదేవ తత్పరత్వం వర్ణనీయమిత్యేవంరూపం నైతత్ప్రకరణవిశేషమాత్రవిషయమ్. అస్య చ న్యాయస్య సామాన్యేనోపజీవ్యతయా యత్ర క్వచిదుక్తవ్యత్వే సతి అత్ర పరమాత్మపర్యన్తత్వనిర్వాహప్రసంగాదిహాభ్యధాయి, న త్వేతద్విద్యాయా అసాధారణత్వాత్. అత ఏవ హ్యవయవశక్త్యా ఆకాశశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. సామాన్యేనోపజీవ్యస్య న్యాయస్యేహోప్యుపజీవ్యత్వాద్విద్యాభేద ఇతి చేన్న, చిదచిద్విశేషాసాధారణలిఙ్గాన్వితేషు వాక్యేషు తచ్ఛరీరకత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వేనాస్య న్యాయస్య చిదచిదసాధారణలిఙ్గరహితవాక్యవిషయత్వాత్. అత్ర చ జాఠరలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే- అత ఏవ హి సూత్రకారస్తథాదృష్ట్యుపదేశాదితి స్వమతముక్తవాన్. యథా నద్వితీ(యా)మేతి కృత్వావఘాతాదీనాం వ్రీహిశేషత్వం చిన్తితం- తద్వజ్జాఠరలిఙ్గాభావేన తద్విశిష్టత్వాసంభవేపి పరమాత్మపరత్వం సిధ్యతీత్యన్వారుహ్య దర్శితం జైమినిమతమ్. అతో న విద్యాభేదః ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యస్త్వేతమితి)

౩౦ ॥ సూ. ——అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః—— పరిచ్ఛిన్నత్వం మహాభూతతృతీయదేవతయోరేవ సంభవతీతి శఙ్కాపరిహారార్థమిదం సూత్రమ్. అభివ్యక్త్యర్థం బుద్ధిసౌకర్యాయేత్యర్థః పరిచ్ఛిన్నత్వే హి బుద్ధిసౌకర్యం స్యాత్ ఉక్తమర్థం వివృణోతి (ద్యౌర్మూర్ధేత్యాదినా) ద్యుప్రభృతిప్రదేశేత్యాదినా ప్రాదేశమాత్రశబ్దో వ్యాఖ్యాతః * అభివిమానమిత్యత్రాభిశబ్దం వ్యాచష్టే (కృత్స్నమభివ్యాప్తవత ఇతి) విమానశబ్దం వ్యాచష్టే (విగతమానస్యేతి)

ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (మూర్ధప్రభృతీతి) ప్రాకృతమూర్ధాద్యవయవత్వమప్రాకృతరూపస్య పరమాత్మనో న సంభవతి, అపి తు దేవతాయామేవ సమ్భవతీత్యభిప్రాయః

౩౧ ॥ సూ. ——అనుస్మృతేర్బాదరిః—— ప్రాకృతమూర్ధాద్యవయవవత్త్వాసంభవ పరిహారార్థత్వాభి

*యస్త్వేతమేవమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీతి బ్రహ్మప్రాప్తయే హ్యుపాసనముపదిశ్యతే. ఏతమేవమితి - ఉక్తప్రకారేణ పురుషాకారమిత్యర్థః. సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు వర్తమానం యదన్నం - భోగ్యం తదత్తి - సర్వత్ర వర్తమానం స్వత ఏవానవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మానుభవతి. యత్తు సర్వైః కర్మవశ్యైరాత్మభిః ప్రత్యేకమనన్యసాధారణమన్నం భుజ్యతే - తన్ముముక్షుభిస్త్యాజ్యత్వాదిహ న గృహ్యతే. ....

యది పరమాత్మా వైశ్వానరః - కథం తర్హ్యురఃప్రభృతీనాం వేద్యాదిత్వోపదేశః -
యావతా జాఠరాగ్నిపరిగ్రహ ఏవైతదుపపద్యత ఇత్యత్రాహ.

3౧॥ సూ. ॥ సమ్పత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి ॥ అస్య పరమాత్మన ఏవ వైశ్వానరస్య ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తశరీరస్య సమారాధనభూతాయాః ఉపాసకైరహరహః క్రియమాణాయాః ప్రాణాహుతేరగ్నిహోత్రత్వసమ్పాదనాయాయమురఃప్రభృతీనాం వేదిత్వాద్యుపదేశ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. తథా హి పరమాత్మోపాసనోచితమేవ ఫలం, ప్రాణాహుత్యా అగ్నిహోత్రసమ్పత్తిం, చ దర్శయతీయం శ్రుతిః *స య ఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి యథాఙ్గారానపోహ్య భస్మని జుహుయాత్తాదృక్తత్స్యాత్ అథ య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి తస్య సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతి తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి

33॥ సూ. ॥ ఆమనన్తి చైనమస్మిన్ ॥ (ఏనం) పరమపురుషం ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టం వైశ్వానరం

ప్రాయేణ సూత్రం వ్యాచష్టే (తథేత్యాదినా) అనుస్మృతిః ఉపాసనం. ఉపాసనార్థం పురుషవిధత్వమిత్యర్థః. కథముపాసనార్థత్వం - బుద్ధ్యారోహార్థత్వం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (యస్త్వేతమితి) ఉదాహృతవాక్యే పురుషవిధత్వముపాస్యాకారతయా న ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (ఏతమేవమితి) అత్ర ముక్తిఫలవాచిశబ్దః క ఇత్యత్రాహ (సర్వేష్వితి) అన్నశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్నపరత్వానుపపత్తిమాహ (యత్త్వితి).........................

ఏవం పరమాత్మనో ద్యుప్రభృతిప్రదేశసంబన్ధిన్యా మాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వే పురుషవిధత్వే చ ప్రయోజనముఖేన భూతతృతీయదేవతావ్యుదాసః కృతః. అథోత్తరమాత్రస్య జాఠరశఙ్కావ్యుదాసకత్వం దర్శయన్ తదవతారయతి
(యదీతి) యావతా ప్రత్యుతేత్యర్థః

3౧॥ సూ. ॥ సంపత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి ॥ కస్య సంపత్తిః సా చ కీదృశీత్యపేక్షాయామాహ (అస్యేతి) సంపత్తిః సంపాదనం. అతస్మింస్తత్కల్పనమ్ * తథా హి దర్శయతీతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (తథేతి) (పరమాత్మోపాసనోచితమేవ ఫలమితి) అగ్నిహోత్రసంపత్తేః పరమాత్మసమారాధనార్థత్వం * 'తస్య సర్వేషు లోకేష్విత్యాద్యుక్తః ఫలవిశేష ఏవ జ్ఞాపయతీతి భావః (స య ఇదమిత్యాది) ఇదమవిద్వాన్ - ఇదం, ఉరఃప్రభృతీనామగ్నిహోత్రోపకరణతామజానన్. యః అగ్నిహోత్రం, ప్రాణాహుతిం, జుహోతి - అనుతిష్ఠతీత్యర్థః * ఏతదేవం విద్వానిత్యత్రాప్యేవమర్థః* సర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతీతి - సర్వాత్మకభగవదారాధనేన సర్వమారాధితం భవతీతి హుతప్రకర్షోక్తిః. అస్యాగ్నిహోత్రస్య పరమాత్మారాధనత్వజ్ఞాపనార్థం తదఙ్గకపరోపాసనఫలం దర్శయతి (తద్యథేషీకేతి) ....

పరస్యాత్మనో ద్యుప్రభృతిశరీరకత్వమయుక్తం - 'ఉపాసకస్య మూర్ధాద్య
వయవానామేవ ద్యుప్రభృతిత్వేనోపాసనవిధానాదితి శఙ్కాయామాహ.

33॥ సూ. ॥ ఆమనన్తి చైనమస్మిన్ ॥ ఏనమితి పదం వ్యాచష్టే (ద్యుమూర్ధత్వాదీతి) అసావ

(అస్మిన్) ఉపాసకశరీరే ప్రాణాహుత్యాధారత్వాయ ఆమనన్తి చ * తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాదినా- అయమర్థః * యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త ఇతి త్రైలోక్యశరీరస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్యోపాసనం విధాయ * స సర్వేషు లోకేష్విత్యాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిం చ ఫలముపదిశ్య అస్యైవోపాసనస్యాఙ్గభూతం ప్రాణాగ్నిహోత్రం * తస్య హ వా ఏతస్యేత్యాదినోపదిశతి, యః పూర్వముపాస్యతయోపదిష్టో వైశ్వానరస్తస్యావయవభూతానగ్న్యాదిత్యాదీంత్సుతేజో విశ్వరూపాది నామధేయానుపాసక శరీరే మూర్ధాది పాదాన్తేషు సంపాదయతి * మూర్ధైవ సుతేజాః- ఉపాసకస్య మూర్ధైవ పరమాత్మమూర్ధభూతా ద్యౌరిత్యర్థః * చక్షుర్విశ్వరూపః ఆదిత్య ఇత్యర్థః * ప్రాణః పృథగ్వర్త్మా-వాయురిత్యర్థః * సందేహో బహులః- ఉపాసకస్య మధ్యకాయ ఏవ పరమాత్మమధ్యకాయభూత ఆకాశ ఇత్యర్థః * వస్తిరేవ రయిః - అస్య వస్తిరేవ తదవయవభూతా ఆప ఇత్యర్థః * పృథివ్యేవ పాదౌ అస్య పాదావేవ తత్పాదభూతా పృథివీత్యర్థః. ఏవముపాసకస్య శరీరే పరమాత్మానం త్రైలోక్యశరీరం వైశ్వానరం సన్నిహితమనుసంధాయ స్వకీయాన్యురో లోమహృదయమనఆస్యాని ప్రాణాహుత్యాధారస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్య వేదిబర్హిర్గార్హపత్యాన్వాహార్యపచనాహవనీయానగ్నిహోత్రోపకరణభూతాన్పరికల్ప్య ప్రాణాహుతేశ్చాగ్నిహోత్రత్వం పరికల్ప్య ఏవంవిధేన ప్రాణాగ్నిహోత్రేణ పరమాత్మానం వైశ్వానరమారాధయేదితి * ఉర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్య ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. అతః పరమాత్మా పురుషోత్తమ ఏవ వైశ్వానర ఇతి సిద్ధమ్.

॥ ఇతి సమాప్తం వైశ్వానరాధికరణమ్ ॥

దేశవిషయో వ్యాఖ్యానాదేశః, అన్వాదేశః, అన్వాఖ్యానమ్. తస్మాదేనమితి పదముక్తధర్మోపేతముక్తధర్మిణం పరామృశతీతి భావః. ఉపాసకశరీరే ద్యుమూర్ధత్వాద్యనుసన్ధానం పరమాత్మనో ద్యుమూర్ధత్వాదేర్న విరోధి, ఉభయస్యాపి విహితత్వాత్. అత ఉపాసకశరీర ఏవ ద్యుమూర్ధత్వాద్యవయవత్వమిత్యవధారణ కల్పనమయుక్తమిత్యర్థః. ఏవమిత్యత్ర గర్భితమర్థం వివృణ్వన్నుభయస్య విహితత్వముపపాదయతి (అయమర్థ ఇత్యాదినా) (బ్రహ్మప్రాప్తించ ఫలముపదిశ్యేతి) ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి న్యాయాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వేనోక్తస్య వైశ్వానరోపాసనస్య ప్రాణాగ్నిహోత్రమఙ్గమిత్యభిప్రాయః. కథం ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాఫలత్వం * అథ య ఏతదేవం విద్వాన్ * తద్యథేషీకతూలమిత్యాదినా తస్య హి ఫలం శ్రూయత ఇతి చేన్న - ప్రాణాహుతిమాత్రస్య సర్వపాపనివృత్తిపూర్వకాపరిచ్ఛిన్నఫలహేతుత్వాయోగాత్ అఙ్గభూతస్యాపి ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాఙ్గిద్వారా ముక్తిరేవ ఫలమితి జ్ఞాపయితుం * యస్త్వేతమేవమిత్యాదినోక్తవైశ్వానరోపాసనఫలాన్తర్గతానిష్టనివృత్త్యంశస్యోక్తతయాఙ్గిఫలవిరోధిఫలాశ్రవణేన * తస్య హ వా ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్నస్యాఙ్గభావస్యానపోదితత్వాత్. * తస్య హ వా ఇత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (యః పూర్వమితి) అవాన్తరవాక్యాని ప్రత్యేకం వ్యాచష్టే (మూర్ధేత్యాదినా) అధికరణార్థప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థం పూర్వసూత్రవిషయవాక్యార్థం క్రమప్రాప్తమేతత్సూత్రారేణ సంగతముపన్యస్యతి (ఏవమిత్యాదినా) అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ...

అభివ్యక్తిరనుస్మరణీయత్వం- ద్యుప్రభృతిషు మూర్ధత్వాదిసమ్పాదనం- మస్తకచుబుకాన్తరాళే పరస్య స్థితిర్జాబాలశ్రుత్యా ప్రతిపాదనమితి * అభివ్యక్తేరిత్యాది సూత్రచతుష్టయార్థ ఇతరైరుక్తః- తన్మతే సూత్రాణాం పరిహరణీయశఙ్కాయా అభావాద్వైయర్థ్యమేవ స్యాత్. అతో యథోక్త ఏవార్థః ....

వైశ్వానరాధికరణం సమాప్తమ్

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

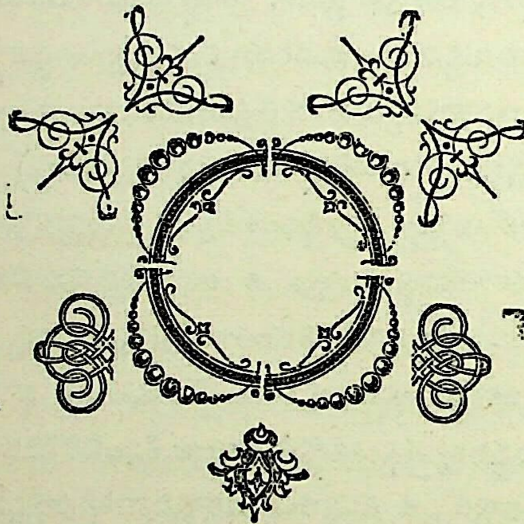
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వాత్స్యవరదరాజాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

ఏతత్పర్యన్తసూత్రసముదాయసంఖ్యా ౬౩—సముదితాధికరణసంఖ్యా ౧౭.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యే

ప్రథమాధ్యాయే—తృతీయః పాదః

ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్

౧ ॥ సూ. ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ — ఆథర్వణికా అధీయతే * యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాన్తరిక్షమోతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైః। తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో విముఞ్చథ అమృతస్యైష సేతురితి. తత్ర సంశయః కిమయం ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనత్వేన శ్రూయమాణో జీవః ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. జీవ ఇతి. కుతః * అరా ఇవ రథనాభౌ సంహతా యత్ర నాడ్యస్స ఏషోऽన్తశ్చరతే బహుధా జాయమాన ఇతి పరస్మిన్ శ్లోకే పూర్వవాక్యప్రస్తుతం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం యత్రేతి పునరపి సప్తమ్యన్తేన పరామృశ్య తస్య నాడ్యాధారత్వముక్త్వా పునరపి * స ఏషోऽన్తశ్చరతే బహుధా జాయమాన ఇతి తస్య బహుధా జాయమానత్వం చోచ్యతే- నాడీసంబన్ధో దేవాదిరూపేణ

ఏవమస్పష్టజీవలిఙ్గకాని వాక్యాని పరమాత్మపరత్వేన నిర్ణీతాని. అథ స్పష్టజీవలిఙ్గకాని విచార్యన్త ఇతి పాదసఙ్గతిః. పూర్వస్మిన్నధికరణే ద్యుపృథివ్యాదిసమ్బన్ధినః పరమాత్మత్వముక్తమ్. ద్యుపృథివ్యాదిసమ్బన్ధిత్వం పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్యాపి దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయామనన్తరాధికరణారమ్భ ఇత్యవాన్తరసంగతిః. యద్వా *అదృశ్యత్వాదిగుణక ఇత్యధికరణే త్రైలోక్యశరీరత్వేన పరమాత్మత్వే సాధితే తచ్ఛరీరకత్వమపరమాత్మనోऽపి దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయాం వైశ్వానరాధికరణం ప్రాప్తమ్. అథాస్యామేవోపనిషది కతిపయవాక్యానాం పరమాత్మవ్యతిరిక్తపరత్వశఙ్కాయామదృశ్యత్వాదిగుణకచిన్తనస్యాసమాప్తిబుద్ధ్యా తృతీయపాదాద్యాధికరణారమ్భ ఇత్యవాన్తరసంగతిః. అత్ర నిరసనీయజీవలిఙ్గానాం స్పష్టత్వాదిదమధికరణమదృశ్యత్వాదిగుణకనిరూపణాత్పృథక్కృత్య తృతీయపాదే నివేశితమ్- పాదభేదస్య స్పష్టాస్పష్టజీవలిఙ్గతానిబన్ధనత్వాత్ ....

౧ ॥ సూ. ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ — ద్యావ్యాద్యాయతనమిత్యేతావతి వక్తవ్యేऽపి ద్యుభ్వాదీత్యుక్తేరయం భావః- ఊర్ధ్వా అధరాశ్చేతి కోటిద్వయాన్తర్గతా లోకాః. తత్ప్రదర్శనార్థౌ ద్యుభూశబ్దావితి. విషయమాహ (ఆథర్వణికా ఇతి) (తత్రేతి) కిం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం జీవః- ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం * యస్మిన్ ద్యౌరిత్యాదివాక్యజాతం కిమదృశ్యత్వాదిగుణకప్రకరణాద్భిన్నం- ఉతాభిన్నమ్. తదర్థం మనఃప్రాణాదిసంబన్ధః కిముపకరణోపకరణిత్వలక్షణః-ఉతాధారాధేయభావలక్షణః. తదర్థం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వామృతసేతుత్వాదిధర్మాః కిం కర్మఫలాత్తుర్జీవస్య సంభవన్తి-ఉత అనశ్నత ఇతి. యదా కర్మఫలాత్తుర్జీవస్య సంభవన్తి-తదా మన ఆదిసంబన్ధస్య కరణతద్వత్తారూపతయా తస్య పరప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వేన ద్యుభ్వాద్యాయతనం జీవస్స్యాత్. యదాऽమృతసేతుత్వాదయోऽనశ్నతో ధర్మాః- తదా మన ఆదిసమ్బన్ధస్య ఆధారాధేయభావరూపత్వేన పరప్రకరణావిచ్ఛేదాద్ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం పరమాత్మేతి ఫలితం స్యాత్ * అరా ఇవేత్యాదేరనన్తరశ్లోకస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయత్వం దర్శయన్ జీవలిఙ్గమాహ (పూర్వవాక్యేతి) లిఙ్గాన్తరమాహ (పునరపి స ఏష ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (నాడీసంబన్ధ ఇతి) నాడీనామిన్ద్రియసంబన్ధిత్వేన జీవస్య జ్ఞానప్రసరహేతుత్వాత్ * తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతే * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీత్యాదిశ్రుతిభిర్జీవస్య నాడీసంయోగప్రసిద్ధేశ్చ తత్సమ్బన్ధో జీవలిఙ్గమితి భావః.

బహుధా జాయమానత్వంచ జీవస్యైవధర్మః. అస్మిన్నపిశ్లోకే * ఓతంమనస్సహప్రాణైశ్చసర్వైరితి ప్రాణపఞ్చకస్య మనసశ్చాశ్రయత్వముచ్యమానం జీవధర్మ ఏవ. ఏవం జీవత్వేనిశ్చితేసతి ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వాదికం యథాకథఞ్చిత్సఙ్గమయితవ్యమితి. ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్వశబ్దాత్) ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనం పరంబ్రహ్మ. కుతః (స్వశబ్దాత్) పరబ్రహ్మాసాధారణశబ్దాత్ * అమృతస్యైషసేతురితి పరస్య బ్రహ్మణోఽసాధారణశ్శబ్దః * తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతి । నాన్యఃపన్థాఅయనాయవిద్యతఇతి సర్వత్రోపనిషత్సు సఏవామృతత్వప్రాప్తిహేతుశ్శ్రూయతే. సినోతేర్బన్ధనార్థత్వాత్ సేతుః- అమృతస్య ప్రాపక ఇత్యర్థః. సేతురివవా సేతుః. నద్యాదిషు సేతుర్హి కూలస్య ప్రతిలమ్భకః- సంసారార్ణవపారభూతస్యామృతస్యైషప్రతిలమ్భక ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దశ్చ నిరుపాధికః పరస్మిన్బ్రహ్మణి ముఖ్యవృత్తః - ఆప్నోతీతిహ్యాత్మా -స్వేతరసమస్తస్యనియన్తృత్వేనవ్యాప్తిస్తస్యైవసంభవతి. అతస్సోఽపి తస్యైవశబ్దః * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదయశ్చోపరితనాః పరస్యైవబ్రహ్మణశ్శబ్దాః. నాడ్యాధారత్వం తస్యాపిసమ్భవతి * సన్తతగ్ంసిరాభిస్తులమ్బత్యాకోశసన్నిభమిత్యారభ్య * తస్యాశ్శిఖాయామధ్యేపరమాత్మావ్యవస్థితఇతిశ్రవణాత్ * బహుధా జాయమాన ఇత్యపిపరస్మిన్ బ్రహ్మణిసంగచ్ఛతే * అజాయమానోబహుధావిజాయతే తస్యధీరాఃపరిజానన్తియోని

దేవాదిరూపేణేతి బహుధాశబ్దవివరణం. అన్తరాదిత్యవిద్యాయామకర్మకృతస్వేచ్ఛాగృహీతదివ్యవిగ్రహయోగస్సమర్థితః- నను దేవాదిసజాతీయరూపైర్బహుధాజాయమానత్వం బహుధాశబ్దార్థఇతి సూత్రకారేణనిరూపితం- అతస్తస్య జీవత్వశఙ్కాయుక్తేతిభావః * యస్మిన్ద్యౌరితి పూర్వశ్లోకే జీవధర్మందర్శయతి (అస్మిన్నపీతి) నను కథంమనఃప్రాణసమ్బన్ధస్య జీవత్వసాధకతయోపన్యాసః- సహి పరస్యసంభవతీతి * సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాదిత్యత్రోక్తమ్. సత్యం- తథాపి మనఃప్రాణైరుపకరణోపకరణిత్వలక్షణసమ్బన్ధస్య స్వరసతః ప్రతీతేస్తస్యచాపవాదాభావేసతి కార్యకరత్వేన ప్రాగుక్తనిర్వాహాయోగాచ్చ యుక్తాశఙ్కా. అతో నాడీసమ్బన్ధబహుధాజాయమానత్వమనఃప్రాణాధారత్వజీవలిఙ్గైఃపూర్వపక్షోత్థానం యుక్తమ్. తత్రైవశ్లోకే ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వరూపపరమాత్మలిఙ్గంచదృశ్యతఇత్యత్రాహ (ఏవంజీవత్వేనిశ్చితఇతి) ద్వయోరపి జీవపరయోర్లిఙ్గప్రతిభాసేనవిరోధాదన్యతరలిఙ్గభఙ్గేఽవశ్యంభావిని యల్లిఙ్గస్యోత్తరశ్లోకప్రతిపన్నలిఙ్గద్వయానుగుణ్యం తల్లిఙ్గానుసారిణ్యర్థనిర్ణయే కర్తవ్యేసతీత్యర్థః (యథాకథంచిత్సంగమయితవ్యమితి) జీవస్య ద్యుపృథివ్యాద్యాధారత్వం స్వరూపేణవా కర్మద్వారావా ముక్తావస్థాయాం వికసితేనజ్ఞానేన వాసమ్భవతీతిభావః. (ద్యుపృథివ్యాదీనామిత్యాది) సేతుశబ్దస్య సలిలనిరోధకే ప్రసిద్ధత్వేనామృతస్య నిరోధకత్వప్రసఙ్గేన రూఢార్థానుపపత్తౌసత్యామస్వారస్యసామ్యాత్తముభయథావ్యాచష్టే (సినోతేరితి, సేతురివవేతిచ) ప్రథమనిర్వాహే రూఢిపరిత్యాగాదస్వారస్యం ద్వితీయేత్వగత్యా రూఢార్థగతగుణయోగపరత్వాదస్వారస్యమ్. గుణయోగఫలితమర్థమాహ (సంసారేతి) శ్యేనసాదృశ్యాద్యాగే శ్యేనశబ్దవత్ సేతుసాదృశ్యాత్పరమాత్మని సేతుశబ్దః విహఙ్గయాగయోర్హి నిపత్యాదానంసామ్యమ్. * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాం సర్వాత్మేతి శ్రుత్యనుసారేణాత్మశబ్దంవ్యాచష్టే (ఆత్మశబ్దశ్చేతి) ఆత్మశబ్దోనవ్యాప్తృమాత్రవాచీ, కింతు వ్యాప్తృవిశేషవాచీ- యోగరూఢత్వాత్. నహిగగనాదిష్వాత్మశబ్దప్రయోగః అతో నియన్తృరూపవ్యాప్తృవిశేషవాచీత్యర్థః * అమృతస్యైషసేతుః * ఆత్మానం * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదయః స్వశబ్దాఇత్యర్థః. పరోక్తహేతునిర్వాహమాహ (నాడ్యాధారత్వమిత్యాదినా) నాడ్యాధారత్వంహృదయద్వారా పరమాత్మనస్సంభవతీత్యర్థః(అజాయమానఇతి)జన్మనోహేతువిశేషఃఫలవిశేషశ్చేతిభావః.'తద్వైశద్యాయాహ(స్మృతిరపీతి)

మితి దేవాదీనాం సమాశ్రయణీయత్వాయ తత్తజ్జాతీయరూపసంస్థానగుణకర్మసమన్వితః స్వకీయం స్వభావమజహదేవ స్వేచ్ఛయా బహుధా విజాయతే పరః పురుష ఇత్యభిధానాత్. స్మృతిరపి * అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్ । ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సంభవామ్యాత్మమాయయేతి. మనః ప్రభృతి జీవోపకరణాధారత్వంచ సర్వాధారస్య పరస్యైవోపపద్యతే ....

ఇ త శ్చ ప ర మ పు రు ష ః

౨ ॥ సూ. ——ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ—— అయం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః సంసారబన్ధాన్ముక్తైరపి ప్రాప్యతయా వ్యపదిశ్యతే * యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ । తదా విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి * యథా నద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రే అస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ । తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి. సంసారబన్ధనాద్విముక్తానేవ హి విధూతపుణ్యపాపాన్నిరఞ్జనాన్నామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తాంశ్చ - పుణ్యపాపనిబన్ధనాచిత్సంసర్గప్రయుక్తనామరూపభాక్త్వమేవ హి సంసారః. అతో విధూతపుణ్యపాపైర్నిరఞ్జనైః ప్రకృతిసంసర్గరహితైః పరేణ బ్రహ్మణా పరమం సామ్యమాపన్నైః ప్రాప్యతయా నిర్దిష్టో ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః పరం బ్రహ్మైవ.........

పరబ్రహ్మాసాధారణశబ్దాదిభిః పరమేవ బ్రహ్మేతి ప్రసాధ్య ప్రత్యగాత్మాసాధారణశబ్దాభావాచ్చాయం పర ఏవేత్యాహ.

౩ ॥ సూ. ——నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ—— యథాఽస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాదకశబ్దాభావాత్ప్రధానం న ప్రతిపాద్యం - ఏవం ప్రాణభృదపీత్యర్థః. అనుమీయత ఇత్యనుమానం పరోక్తం ప్రధానముచ్యతే. అనుమానప్రమితత్వాద్వానుమానమితి వా (అతచ్ఛబ్దాత్) తద్వాచి శబ్దాభావాది

---

౨ ॥ సూ. ——శ్రీముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ.శ్రీ—— నామరూపప్రహాణమాత్రం ప్రళయదశాయామప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం విధూతపుణ్యపాపత్వపూర్వకత్వం నామరూపప్రహాణస్య దర్శయితుం శ్రుతివాక్యద్వయోపాదానం. ఉపాత్తశ్రుతివాక్యే బన్ధాన్ముక్త ఇతి శబ్దస్యాశ్రుతత్వాన్ముక్తిప్రతిపాదనం దర్శయతి (సంసారబన్ధనాదితి) వాక్యద్వయోక్తవిశేషణాన్యాహ (విధూతేతి) ముక్తత్వముపపాదయతి (పుణ్యపాపేతి) వాక్యద్వయోక్తవిశేషణాని విశదీకుర్వన్ సూత్రార్థం పరమసామ్యేన ఘటయతి (అత ఇతి) నిరఞ్జనశబ్దవ్యాఖ్యానం ప్రకృతిసంసర్గరహితైరితి పదమ్. (పరమం సామ్యమితి) యేన గుణేన సామ్యం తస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం పరమసామ్యం - న తు సర్వథా సామ్యమ్ ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పరబ్రహ్మేతి) పూర్వమన్వయ ఉక్తః అథ తద్ద్రాఢ్యాయ వ్యతిరేక ఉచ్యత ఇత్యర్థః.

౩ ॥ సూ. ——నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ—— సూత్రసంగత్యర్థం బుద్ధిస్థత్వాయ ప్రథమం సంగచ్ఛమానం సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (యథేతి) ముక్తోపసృప్యత్వేఽభిహితే ప్రధానశఙ్కానుదయేన తస్య వ్యుదసనీయత్వాభావాత్తదుపన్యాసో దృష్టాన్తతయేతి భావః. కిమత్ర ప్రధానోపస్థాపకం పదమిత్యాకాఙ్క్షాయాం వ్యాఖ్యేయం పదం వ్యాచష్టే (అనుమీయత ఇతి) * కృత్యల్యుటో బహుళమితి బహుళగ్రహణాత్ కర్మణి ల్యుడితి భావః (అనుమానేతి) * శేష ఇత్యణ్ప్రత్యయే ఆదివృద్ధౌ చ సత్యామానుమానమితి రూపం భవతి. తద్వ్యతిరిక్తవాచిశబ్దాదితి ప్రతీతిశఙ్కానివృత్త్యర్థం * అతచ్ఛబ్దాదితి పదం వ్యాచష్టే (తద్వాచీతి) అర్థాభావే యదవ్యయమితి న సూత్రోపాదానం అపిత్వర్థోపాదానం, సూత్రస్య ద్రాఘీయస్త్వాత్. అయమభిప్రాయః * అతచ్ఛబ్దాదితి బహువ్రీహిస్తావదనుపపన్నః. తదా తచ్ఛబ్దరహితాదితి స్యాత్; తతశ్చ విశేష్యాన్తరం హేతుతయాఽన్వేష్టవ్యం, తచ్చానుపలభ్యమానమ్. తత్పురుషత్వే న

త్యర్థః. అర్థాభావే యదవ్యయమిత్యవ్యయీభావః ... .

ఇతశ్చాయంనప్రత్యగాత్మా.

౪ ॥ సూ. భేదవ్యపదేశాత్ * సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నోఽనీశయాశోచతిముహ్యమానః।జుష్టంయదాపశ్యత్యన్యమీశమస్యమహిమానమితివీతశోక ఇత్యాదిభిర్జీవాద్విలక్షణత్వేనాయం వ్యపదిశ్యతే. అనీశయా భోగ్యభూతయా ప్రకృత్యా ముహ్యమానశ్శోచతిజీవః- అయంయదాస్వస్మాదన్యం సర్వస్యేశం ప్రియమాణం, అస్య ఈశ్వరస్య మహిమానంచనిఖిలజగన్నియమనరూపం పశ్యతి - తదా వీతశోకోభవతి. ....

౫ ॥ సూ. ప్రకరణాత్ ప్రకరణంచేదం పరస్య బ్రహ్మణఇతి * అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేరిత్యత్రైవప్రదర్శితమ్. నాడీసమ్బన్ధబహుధాజాయమానత్వమనః ప్రాణాధారత్వైశ్చప్ర

ఇస్తత్పదేన శబ్దపదేనవా సమాసస్స్యాత్, తత్ర ప్రథమే అసఃక ఇత్యపేక్షాయాం ప్రకృతాత్పరమాత్మనోఽన్యత్ప్రధానం జీవోవాయద్యతచ్ఛబ్దార్థః తదా ప్రధానపురుషవాచిశబ్దాదిత్యుక్తంస్యాత్, తతశ్చాసిద్ధిః ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరోధశ్చ స్యాత్, అసఃప్రధానాదివ్యతిరిక్తఃపరమాత్మాచేత్, తద్వాచిశబ్దాదిత్యుక్తే * స్వశబ్దాదిత్యనధికారార్థత్వం స్యాత్ తథాచసతి నానుమానమతఏవప్రాణభృచ్చేత్యార్జవేన శక్యే సూత్రప్రణయనే కుటిలోక్తిర్విఫలాస్యాత్. నఞ స్తచ్ఛబ్దపదేన సమాసపక్షేపి తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తశబ్దాదిత్యుక్తంస్యాత్. తదాతచ్ఛబ్దః ప్రధానజీవపరశ్చేత్తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తశబ్దాదిత్యుక్తంభవతి తత్ * స్వశబ్దాదిత్యనధికారార్థం. తచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరశ్చేత్ తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తాదితి హేతుః ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరుద్ధార్థస్స్యాత్. అతఃపారిశేష్యాదర్థాభావేఽవ్యయీభావఇతి.........................

(ఇతశ్చాయం నప్రత్యగాత్మేతి) ప్రాణభృత్ప్రతిషేధకసూత్రానన్తర్యాత్తదనన్తరసూత్రస్యాపి ప్రాణభృత్ప్రతిక్షేపసాధ్యఇత్యర్థః. అయంశబ్దో ద్యుభ్వాద్యాయతనాత్మవిషయః. ముక్తోపసృప్యసూత్రవిషయవాక్యే * పశ్యతైరుక్మవర్ణమిత్యుక్తం * జుష్టంయదాపశ్యతీతితత్తుల్యార్థతయా బుద్ధిస్థవాక్యాన్తరప్రతిపన్నంహేతుమాహ.

౪ ॥ సూ. భేదవ్యపదేశాత్ *సమానేవృక్షఇతిమన్త్రే అన్యశబ్దార్థోభేదవ్యపదేశశబ్దేనవివక్షితః.అత్రాన్యశబ్దస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయత్వం కథమితిశఙ్కాయాం మన్త్రంవ్యాచష్టే (అనీశయేతి) స్త్రీలిఙ్గసామర్థ్యాత్ ప్రకృతేర్విశేష్యత్వముక్తమ్. అన్యశబ్దసామర్థ్యలబ్ధం ప్రతియోగినంనిర్దిశతి (స్వస్మాదితి) ఈశశబ్దసామర్థ్యప్రాప్తమీశితవ్యం మారాన్తనానురోధేనాహ (సర్వస్యేతి) జుష్టశబ్దంవ్యాచష్టే (ప్రియమాణమితి) ఆదికర్మణిక్తఇతిభావః. సముచ్చేతవ్యసామర్థ్యప్రాప్తశ్చశబ్దఇత్యభిప్రాయేణాహ (మహిమానంచేతి) ఇతిశబ్దార్థమాహ (నిఖిలజగన్నియమనరూపమితి) ఇతిశబ్దోబుద్ధిస్థప్రకారపరః ఈశశబ్దశ్రవణాన్నియమనరూపప్రకారోబుద్ధిస్థఇతిభావః యత్తదోర్నిత్యసమ్బన్ధాదాహ (తదేతి) ఇతిశబ్దఃకాలసంబన్ధరూపప్రకారవాచీ- అతస్తదర్థస్తదాశబ్దవివక్షితోవా స్యాత్, ద్రష్టృత్వసమానాధికరణం ముహ్యమానత్వాదికం దృశ్యత్వసమానాధికరణం జుష్టత్వాదికమన్యత్వంచ వ్యపదిశన్తీయంశ్రుతిః * తమేవైకంజానథేతి జ్ఞేయతయానిర్దిష్టం ద్యుభ్వాద్యాయతనమాత్మానమన్యశబ్దవాచ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞాపయన్తీ తస్యశివత్వంవారయతీతివాక్యార్థః ....

ద్వితీయచతుర్థసూత్రవిషయాభ్యాం* యదాపశ్యఃపశ్యతే *జుష్టంయదాపశ్యతీతివాక్యాభ్యమదృశ్యత్వాదిగుణకవిషయస్య*యస్మిన్ద్యౌఃపృథివీ(?) ... (see note)

కరణవిచ్ఛేదశఙ్కామాత్రమత్రపర్యహార్ష్మ ....

౬ || సూ. స్థిత్యదనాభ్యాంచ * ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయాసమానంవృక్షంపరిషస్వజాతే । తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీత్యేకస్య కర్మఫలాదనమన్యస్య చ కర్మఫలమనశ్నతఏవ దీప్యమానతయా శరీరాన్తస్స్థితిమాత్రంప్రతిపాద్యతే- తత్ర కర్మఫలమనశ్నన్దీప్యమానఏవ సర్వజ్ఞోఽమృతసేతుస్సర్వాత్మా ద్యుభ్వాద్యాయతనంభవితుమర్హతి - నపునః కర్మఫలమదన్ శోచన్ ప్రత్యగాత్మా ....

ణాభృత్ప్రతిక్షేపే పరమాత్మసాధనేచసామర్థ్యాత్ పూర్వోత్తరత్రచాన్వయోభవిష్యతీత్యభిప్రాయనిబన్ధనః- ఉత్తరసూత్రవ్యాఖ్యానేహ్యుభయమపి సాధ్యత్వేననిర్దిశ్యతే * అదృశ్యత్వాదీత్యస్మిన్నధికరణే * విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరావితి సూత్రవ్యాఖ్యానావసరే తథాహీత్యాదినోపసంహృతమిత్యనేనభాష్యేణ ప్రకరణస్యపరబ్రహ్మపరత్వం ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. పూర్వమేవాస్యప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వంసాధితంచేత్ కిమేతదధికరణారమ్భేణేత్యత్రాహ (నాడీసంబన్ధేతి) ప్రకరణస్య లిఙ్గేన బాధఃపరిహృతఇత్యర్థః, నాడ్యాధారత్వం తస్యాపి సంభవతీత్యాదినా భాష్యేణాస్యాధికరణస్యలిఙ్గబాధపరిహారపరత్వంహిదర్శితమ్..........................,

అనుక్తంప్రధానభూతంహేతుమాహ.

౭|| సూ. స్థిత్యదనాభ్యాంచ * అల్పాచ్తరమితిస్థితిశబ్దస్య పూర్వనిపాతః * అభ్యర్హితంపూర్వంప్రయోక్తవ్యమితివా. అభ్యర్హితత్వంపరమాత్మప్రత్యభిజ్ఞానేన ప్రకరణావిచ్ఛేదహేతుత్వాత్ స్థితేఃభాష్యేశ్రుతిక్రమేణవ్యాఖ్యాతం, నపునస్సూత్రక్రమేణ అస్మిన్మన్త్రేజీవస్యాపి ప్రస్తుతత్వాత్ * యస్మిన్ ద్యౌరితి మన్త్రోపి తత్ప్రతిపాదకస్స్యాత్, అత్రాదనశబ్దవాచ్యభోగోపకరణమనః ప్రాణసంబన్ధదర్శనాదిత్యత్రాహ(తత్ర కర్మఫలమితి) సర్వజ్ఞోఽమృతసేతురిత్యాదివిశేషణాని ప్రాకరణికతయోక్తాని. ఉభయోఃప్రస్తుతత్వేపి సార్వజ్ఞ్యాదిసమానాశ్రయత్వాత్ స్వయంయోగ్యత్వాన్మనః ప్రాణసంబన్ధాదేఃపరమాత్మన్యముఖ్యత్వాభావాచ్చద్యుభ్వాద్యాయతనత్వంపరమాత్మధర్మఇత్యర్థః. జీవాస్వయాయోగ్యత్వమాహ (నపునరితి) కర్మఫలమనశ్నన్నితి, కర్మఫలమదన్నితి, చ సౌత్రహేత్వనువాదః. శోచన్నిత్యనేన * భేదవ్యపదేశాదితి సౌత్రహేతోరిహాన్వయోఽభిప్రేతః * శోచతిముహ్యమానఇతిహితద్విషయవాక్యమ్. తదపిప్రత్యగాత్మపరత్వప్రతిక్షేపద్వారా పరమాత్మపరత్వసాధకంవ్యతిరేకస్యాన్వయశేషత్వాదితిభావః. అస్మిన్సూత్రే పరమాత్మపరత్వం శ్రుత్యాసాధ్యం, ప్రత్యగాత్మపరత్వప్రతిక్షేపస్స్వార్థఇతి నవాక్యభేదః * అభిచాకశీతీతిపరస్య దీప్యమానత్వేహి మన్త్రస్య తాత్పర్యమవగమ్యతే, జీవస్యాత్తృత్వంతదుపయోగితయా ప్రతీయతే, ననుకథం * ద్వాసుపర్ణేతిమన్త్రస్య జీవపరమాత్మభేదపరత్వం, అన్తఃకరణజీవ పరోహ్యయంమన్త్రః, పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణేనాస్యమన్త్రస్యతథావ్యాఖ్యాతత్వాత్ తథాహి * తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీతిసత్త్వం అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీతి అనశ్నన్నన్యోభిపశ్యతిజ్ఞః తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావిత్యత్ర * స్వాద్వత్తీత్యేతదన్తస్య వాక్యస్యసత్త్వపరత్వం * అనశ్నన్నిత్యాదేఃక్షేత్రజ్ఞపరత్వంచ ప్రతీయతే. నచసత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దౌజీవపరమాత్మపరావితివాచ్యం, తయోశ్శబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరతయా ప్రసిద్ధత్వాత్ * తదేతత్సత్త్వంయేనస్వప్నంపశ్యతి అథయోఽయంశారీరఉపద్రష్టాసక్షేత్రజ్ఞఃతావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తః కరణజీవపద్దాభ్యాం పైఙ్గిశ్రుత్యైవ వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ, యేనపశ్యతీతికరణత్వప్రతీతేస్సత్త్వం హ్యన్తఃకరణంస్వప్నద్రష్టృత్వాచ్చ క్షేత్రజ్ఞోహిజీవః అతోఽయంమన్త్రోఽన్తఃకరణజీవపరఇతి. ఉచ్యతే, సతావజ్జీవపరమాత్మపరత్వమస్యమన్త్ర

అతో ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరమాత్మేతి సిద్ధమ్. ॥ద్యుభ్వాద్యధికరణం సమాప్తమ్.॥

స్యాపవదితుం శక్యతే, అనేన మన్త్రేణ తుల్యార్థతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే * సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇత్యనన్తరే మన్త్రే జీవపరయోః ప్రతిపన్నత్వాదస్య మన్త్రస్య తదైకార్థ్యాచ్చ * సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే * సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇతి తయోరైకార్థ్యం హి ప్రతీయతే * సమానే వృక్ష ఇతి మన్త్రే చ పురుషో జీవః, అన్తఃకరణస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్ * శోచతి ముహ్యమానః * పశ్యతి వీతశోక ఇతి పదానామస్వారస్యప్రసఙ్గాచ్చ, అన్యశ్చ పరమాత్మా. ఈశశబ్దోక్తత్వాత్, స్వవిషయజ్ఞానేన వీతశోకత్వ హేతుత్వాచ్చ న కేవలమనన్తరమన్త్రైకార్థ్యాత్ * ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రస్య జీవపరమాత్మపరత్వం కిన్తు * స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్య ఇతి భోక్తృత్వాభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చ తదవసీయతే, చక్షుఃశ్రోత్రాదీనాం ద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాదివదన్తఃకరణస్యాపి కరణత్వాదేవ భోక్తృత్వం హి న సంభవతి, జీవస్య చ వృక్షశబ్దోక్తదేహపరిష్వఙ్గదశాయామేవానశ్నత్త్వమపి నోపపద్యతే. తర్హి పైఙ్గిశ్రుతేః కోఽర్థః. ఉచ్యతే, సత్త్వం, బద్ధజీవః * ద్రవ్యాసువ్యవసాయేషు సత్త్వమస్త్రీ తు జన్తుష్వితి నామానుశాసనాజ్జన్తుపరత్వావగతేః, జన్తుశ్చ చేతనః * ప్రాణీ తు చేతనో జన్మీ జన్తుజన్యశరీరిణ ఇతి నామపాఠాత్ * వన్యాన్వినేష్యన్నివ దుష్టసత్త్వానితి ప్రయోగాత్ * న తదస్తి పృథివ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః। సత్త్వం ప్రకృతిజైర్ముక్తం యదేభిః స్యాత్త్రిభిర్గుణైరితి దర్శనాచ్చ, క్షేత్రజ్ఞశబ్దశ్చాత్ర పరమాత్మపరః అర్థాన్తరప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదిశబ్దవదర్థానుపపత్త్యా పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః * విష్ణోర్నామసహస్రం * ఇత్యుపక్రమ్య * క్షేత్రజ్ఞోఽక్షర ఏవ చేతి ప్రయోగాత్. క్షేత్రం జానాతీత్యవయవార్థస్య తస్మిన్నేవ పుష్కలత్వాచ్చ, మోక్షధర్మే * తతస్త్రిగుణహీనాస్తే పరమాత్మానమఞ్జసా। ప్రవిశన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ క్షేత్రజ్ఞం నిర్గుణాత్మకమ్। సర్వావాసం వాసుదేవం క్షేత్రజ్ఞం విద్ధి తత్త్వత ఇతి - తత్రైవ * విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వపాదాక్షినాసికః। ఏకశ్చరతి క్షేత్రేషు స్వైరచారీ యథాసుఖమ్। క్షేత్రాణి చ శరీరాణి జ్ఞానాని చ శుభాశుభా। తాని వేత్తి స యోగాత్మా తతః క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యత ఇతి ప్రయోగాత్ తత్రైవ కపిలాసురిసంవాదే * జ్ఞానానామాసురే క్షేత్రే క్షేత్రజ్ఞో ద్రష్టా శుచిరుపేక్షకః జ్ఞాతృకో బుధ్యమానాప్రతిబుద్ధయోః పరమమృతం విదిత్వా నిరవయవమనామయమస్మాద్దుఃఖాద్విముచ్యత ఏవేతి బుధ్యమానాప్రతిబుద్ధశబ్దాభిహితయోశ్చిదచితోః పరస్య క్షేత్రజ్ఞశబ్దేనాభిధానాత్, తత్రైవ పఞ్చవింశతితత్త్వాని వర్గశబ్దేనోక్త్వా * ఏతస్మాద్వర్గాదపవృత్తోఽపవర్గదః క్షేత్రజ్ఞశ్శుచిరుపేక్షకో బుధ్యమానాప్రతిబుద్ధయోః పరస్తాదితి - తత్రైవ * అన్యదుదకమన్యత్పుష్కరపర్ణం తథాస్యాత్ క్షేత్రమన్యః పురుషః పఞ్చవింశకః అన్యశ్చాప్యస్మాత్ క్షేత్రజ్ఞ ఇతి, పునశ్చ తత్రైవ * ఏవమాసురే అన్యద్ద్రవ్యమన్యః పురుషః పఞ్చవింశతితత్త్వమన్యోఽస్మాత్ క్షేత్రజ్ఞ ఇతి పఞ్చవింశాత్ పరస్మిన్ క్షేత్రజ్ఞశబ్దప్రయోగాత్, సనత్కుమారనారదసంవాదే చ * పశ్యః పశ్యతి పశ్యన్తమపశ్యన్తం చ పశ్యతి। పశ్యన్తం పశ్య పశ్యత్వాత్ పశ్యాపశ్యేన పశ్యత ఇతి శ్లోకముక్త్వా * ప్రకృతిం క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞం చాపరః క్షేత్రజ్ఞః షడ్వింశకో వ పశ్యతి న తు పఞ్చవింశకః క్షేత్రజ్ఞశ్చ ప్రకృతిర్వా పరం క్షేత్రజ్ఞం పశ్యతీతి ప్రయోగాచ్చ అత్ర హ్యాత్మశబ్దవత్ క్షేత్రజ్ఞశబ్దస్య జీవపరసాధారణస్య పఞ్చవింశతికపరశబ్దవిశేషితస్య జీవపరమాత్మవిషయత్వదర్శనాచ్చ * యోఽస్యాత్మనః కారయితా తం క్షేత్రజ్ఞం ప్రచక్షతే। యః కరోతి తు కర్మాణి స భూతాత్మేతి చోచ్యత ఇతి మానవప్రయోగాచ్చ * యేన స్వప్నం పశ్యతీత్యత్ర యేనేతీత్థంభావే తృతీయా, యేన విశిష్టః పరమాత్మా స్వప్నం పశ్యతీత్యుచ్యతే. తతశ్చ * కాఠిన్యవాన్యో బిభర్తీతి పృథివీద్వారా కాఠిన్యవత్ స్వప్నద్రష్టృత్వం జీవద్వారా పరమాత్మవిశేషణం భవతీతి న విరోధః. శారీరశబ్దశ్చ * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వదత్రైవ సర్వవ్యతిరిక్తసమస్తచిదచిచ్ఛరీరకే పరమాత్మన్యుపపద్యతే * ఉపద్రష్టేతి నిరుపాధికద్రష్టృత్వం చ తస్యైవోపపద్యతే. ఏవం శారీర ఉపద్రష్టేతి పదద్వయేన పరస్య క్షేత్రజ్ఞశబ్దవాచ్యత్వముపపాదితం భవతి. అతో ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రో జీవపరమాత్మపరః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)

ఇహ కైశ్చిదేవం పూర్వపక్షితం, ద్యుభ్వాద్యాయతనస్య సేతుత్వశ్రవణాత్ సేతోశ్చ పారవత్త్వేన పరస్య చ *
అనన్తమపారమిత్యపారత్వశ్రవణాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనం ప్రధానం వాయుర్వా జీవో వా స్యాత్, ఏషాం ధారకత్వ
యోగాదితి. తదయుక్తం, పారవదర్థోపస్థాపకస్య సేతుత్వవ్యపదేశస్య పూర్వపక్షహేతోరస్మిన్నధికరణే పరిహృతత్వేన స
త్యుత్తరత్ర * పరమతస్సేతూన్మానసంబన్ధభేదవ్యపదేశేభ్య ఇత్యధికరణే సేతుత్వవ్యపదేశస్య పూర్వపక్షహేతుత్వేనో
పన్యాసాయోగాత్. నహి పరిహృతస్య హేతోః పునః పరిహారో న్యాయ్యః కృతకరత్వాపత్తేః. అత్ర సేతోః పరిచ్ఛిన్న
త్వం పూర్వపక్షశఙ్కాబీజం, తత్ర తు కూలాన్తరప్రాపకత్వమితి ముఖభేదోఽస్తీతి చేన్న. కూలాన్తరప్రాపకత్వం చ సే
తోః కూలావధికత్వనిబన్ధనమితి పరిచ్ఛిన్నత్వే పరిహృతే తస్యాపి పరిహృతత్వాత్ పరిహారహేతుసామ్యాచ్చ, విధర
ణార్థతయైవ హ్యుభయత్ర పరిహారః. అత ఉత్తరత్ర పూర్వపక్షబీజతయోపన్యాసాన్యథానుపపత్త్యా అస్మిన్నధికరణే సేతుత్వ
వ్యపదేశస్సూత్రకారేణ న పూర్వపక్షబీజతయా వివక్షితః. ప్రధానవాయ్వోశ్శఙ్కా చానుపపన్నా * తమేవైకం జాన
థాత్మానమిత్యాత్మశబ్దశ్రవణాత్ * గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యత్ర ఆత్మశబ్దస్యాచిద్వ్యావర్తకతోపపాదనాచ్చ అచేత
నశఙ్కోత్థానాసంభవాత్. స్వశబ్దస్య * సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సద్విద్యావాక్యవిషయత్వం చాయుక్తం, ఉ
పక్షధర్మత్వాత్. సద్విద్యావాక్యం హి నాత్ర శ్రూయతే. ఇహ తదైకార్థ్యం హేతుతయా వివక్షితమితి చేత్ - తర్హి విగీత
స్య హేతుతయోపన్యాసో న ఘటతే, ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనప్రతిపాదకవాక్యస్య పరమాత్మప్రతిపాదకవాక్యాన్తరై
కార్థ్యం హి పూర్వపక్షిణో విమతిపదమ్. ద్వితీయసూత్రస్య చ * అన్యా వాచో విముఞ్చథేతి శ్రవణాద్వాగ్విముక్తిర్జ్ఞే
యత్వవ్యపదేశపరత్వమయుక్తం * నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతీతి వాక్యస్థవిముక్తిశబ్దార్థస్య ఉపై
తిశబ్దార్థస్య చ స్వరసతః ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాన్ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశస్య * విముఞ్చథేతి శ్రుతస్య వాక్కర్మకస్య ముచి
ధాతోః ప్రత్యయవిపరిణామేన అవాక్కర్మకముక్తప్రత్యభిజ్ఞానం హ్యస్వరసం, ఉపసృప్యశబ్దస్య జ్ఞేయవాచిత్వం చా
స్వారసికమ్. స్వారసికార్థానుపపత్త్యభావే అస్వరసార్థౌచిత్యాతిశయాభావే వా అస్వరసార్థస్వీకారోఽనుపపన్నః, *
ప్రాణభృచ్చేతి సూత్రపృథక్త్వకల్పనం చాయుక్తం హేతువైషమ్యాభావాత్, ఉభయవ్యావర్తకహేతూపాదానవతై
కేన సూత్రేణైవోభయవ్యుదాసదర్శనాచ్చ. యథా * విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ * అత ఏవ న దేవతా
భూతం చేతి చ. ఉపరితనసూత్రోక్తహేతూనాం * నానుమానమితి ప్రతిజ్ఞాయామనన్వయాత్ పృథగ్యోగకరణమితి
చేన్న, నానుమానమిత్యుపాదానస్య దృష్టాన్తార్థత్వాత్, దృష్టాన్తార్థత్వాభావేఽపి జీవవ్యావర్తకానాముత్తరసూత్రహే
తూనాం కింపునర్న్యాయేన ప్రధానవ్యావర్తకత్వాచ్చ * భేదవ్యపదేశాదితి సూత్రస్య చ * తమేవైకం జానథేతి వాక్య
విషయత్వాదపి * జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమితి వాక్యవిషయత్వముచితం వ్యపదేశశబ్దస్వారస్యాత్. కర్మకర్తృభా
వో హి భేదగమకః, అన్యశబ్దశ్చ భేదాభిధాయకః * ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యస్య చ బుద్ధిజీవపరత్వపక్షోఽనుపపన్నః *
ప్రాణభృచ్చేతి జీవవ్యావృత్తిం ప్రతిజ్ఞాయ బుద్ధివ్యావృత్త్యుపపాదనస్యాసంగతత్వాత్. జీవ ఏవోపాధ్యవచ్ఛేదవిరహి
తః పరమాత్మా భవతీతి నాసంగతిరితి చేన్న, వృక్షశబ్దవివక్షితదేహోపాధిపరిష్వఙ్గవేళాయామేవానశ్నతోఽన్యస్య స్థితే
ర్హేతుతయోపన్యాసాయోగాత్ * అనశ్నన్నిత్యనేన ప్రతీయమానస్యాప్యుపాధిపరిష్వఙ్గస్యాపారమార్థ్యం వివక్షితమితి
చేత్, తర్హ్యనేన వాక్యేన అపరమార్థోపాధ్యన్వయో న ప్రతిషిద్ధస్స్యాత్, కింత్వనుమతస్స్యాత్. ద్యుభ్వాద్యాయతనం
న ప్రాణభృత్ స్థిత్యదనాభ్యామిత్యుక్తే పరమార్థతోఽనశ్నత్తయా స్థితేరపరమార్థతోఽత్తృత్వాచ్చేత్యుక్తం భవతి- అప
రమార్థోపాధ్యవచ్ఛిన్నాత్మత్వమేవ హి త్వన్మతే జీవత్వం- తతశ్చ జీవవ్యావృత్తిం ప్రతిజ్ఞాయ జీవత్వావిరుద్ధతదుపపాదక
హేతూపన్యాసో న ఘటతే. ఉపాధిమిథ్యాత్వమేవాధికరణప్రతిపాద్యమితి చేత్ - తర్హి స్వశబ్దముక్తోపసృప్యత్వభేదవ్య

౭ ॥ సూ. ——భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్—— ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పమితి. అత్రాయం భూమశబ్దో భావప్రత్యయాన్తో వ్యుత్పాద్యతే. తథాహి పృథ్వ్యాదిషు బహుశబ్దః పఠ్యతే, తతః * పృథ్వ్యాదిభ్య ఇమనిజ్వేతి ఇమనిచ్ప్రత్యయే కృతే * బహోర్లోపో భూ చ బహోరితి ప్రకృతిప్రత్యయయోర్వికారే భూమేతి భవతి. భూమా బహుత్వమిత్యర్థః, అత్ర చాయం బహుశబ్దో వైపుల్యవాచీ, న సంఖ్యావాచీ * యత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్పమిత్యల్పప్రతి

పదేశాదిహేతవో న ఘటన్తే, తేషాం మిథ్యాత్వసాధకత్వాభావాత్, భవత్పక్షే విశ్వమిథ్యాత్వస్య ప్రథమాధికరణసిద్ధత్వేన ఇహోపాధిమిథ్యాత్వవర్ణనవైయర్థ్యాచ్చ, * ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రార్థస్య చ హేతుత్వోక్తిరయుక్తా, అతో హ్యుపాధిమిథ్యాత్వాప్రతీతేః. న హ్యేకవృక్షాధిరూఢయోః పక్షిణోర్మిథో విరుద్ధాకారయోశ్చ భేదేఽభిహితే వృక్షమిథ్యాత్వముక్తం భవతి, యదపి కైశ్చిదుత్ప్రేక్షితం * ద్యుభ్వాద్యాయతనమిత్యాదిసూత్రద్వయమాత్మవిషయత్వప్రతిపాదకం * నానుమానమతచ్ఛబ్దాదితి ప్రధానవ్యుదాసపరం * ప్రాణభృచ్చేతి సూత్రం జీవవ్యావృత్తిపరం, అన్యత్సూత్రత్రయం ముక్తవ్యుదాసకమితి. తదయుక్తమ్. తథాహి ఆద్యస్య సూత్రద్వయస్య నిరసనీయశఙ్కాఽభావాత్తత్ప్రణయనవైయర్థ్యం స్యాత్. న చ తృతీయసూత్రం ప్రధానవ్యావృత్తిపరం, ముక్తోపసృప్యతయా వ్యపదిష్టస్యాత ఏవ జీవాదపి వ్యావృత్తస్య ప్రధానత్వశఙ్కాఽనుదయాత్. అత ఆనుమానోపాదానం దృష్టాన్తార్థం. అత ఏవ పృథగ్యోగకరణం చానుపపన్నమిత్యుక్తం అతస్తృతీయసూత్రం వ్యతిరేకేణ జీవవ్యావృత్త్యుపపాదనపరం * తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతి * తద్యదాత్మవిదో విదురితి భేదవ్యపదేశేన ముక్తవ్యావృత్తిపరం చతుర్థసూత్రమిత్యప్యయుక్తం, ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యత్వం ముక్తవ్యావర్తకం, న వా. ప్రథమే * తమేవైకం జానథేతి వాక్యాదేవ ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధేః * భేదవ్యపదేశాదితి వాక్యాన్తరవిషయసూత్రప్రణయనవైయర్థ్యమ్. ద్వితీయే సుతరాం వైయర్థ్యం, * తమేవైకం జానథేతి వాక్యాదితజ్జ్ఞాతృజ్ఞేయభావవత్ * పరిపశ్యన్తీత్యాదివాక్యోక్తద్రష్టృదృశ్యభావస్యాపి ముక్తవ్యావర్తనాసామర్థ్యాత్, అతో యథోక్త ఏవ సూత్రాణామర్థః. ——ద్యుభ్వాద్యధికరణం సమాప్తమ్——

౭. ॥ సూ. ——భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్—— పరమాత్మప్రకరణావిచ్ఛేదేన పరమాత్మపరత్వం సాధితం తర్హి జీవప్రకరణావిచ్ఛేదేన జీవపరత్వమితి శఙ్కోత్థానాత్ సఙ్గతిః. ఇయం ప్రమాణద్వారికా, పూర్వం * ఓతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైరితి ప్రాణసమ్బన్ధినః పరమాత్మత్వముక్తం, అత్ర ప్రాణసమ్బన్ధిన ఏవ హి సంయోగ్యత్వశ్రవణాజ్జీవత్వం ప్రతీయత ఇత్యర్థద్వారా చ సఙ్గతిః విషయమాహ (ఇదమితి) భూమశబ్దస్య రూఢితోఽవయవశక్త్యా వా జీవపరమాత్మోపస్థాపకత్వసంభవే హి ప్రత్యగాత్మా వా పరమాత్మా వా భూమశబ్దవాచ్య ఇతి సంశయోదయః, అన్యథా భూమశబ్దస్య కోఽర్థ ఇతి హి వక్తవ్యం, అతో విశేషవిషయసంశయసంభవప్రదర్శనాయ భూమశబ్దస్యోత్పత్తిప్రకారమనుసరన్ విచారవిషయసంశయసిద్ధిం దర్శయతి (అత్రాయం భూమశబ్ద ఇతి) భావప్రత్యయాన్తత్వముపపాదయతి (తథాహీతి) ఆకృతిగణత్వవ్యావృత్త్యర్థం పఠ్యత ఇత్యుక్తం (బహోరిత్యాది) బహుశబ్దాత్ పరస్య ప్రత్యయస్యాదేర్లోపః * ఆదేః పరస్యేతి సూత్రవశాత్, బహుశబ్దస్య భూశబ్దాదేశశ్చేత్యేవం ప్రకృతిప్రత్యయయోర్వికారః * బహవః పురుషా రాజన్నుతాహో ఏక ఏవ ను * ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే * బహుషు బహువచనమితి సంఖ్యాయామపి ప్రయోగో దృశ్యతే * అల్పం వా బహు వా యస్య శ్రుతస్యోపకరోతి యదితి వైపుల్యేఽపి ప్రయోగోఽస్తి, తస్మాత్సఙ్ఖ్యావ్యావృత్త్యర్థమాహ (అత్ర చాయమితి) కథం వైపుల్యపరత్వమిత్యత్రాహ (యత్రాన్యదితి) నను సంఖ్యావాచి

యోగిత్వశ్రవణాత్. అల్పశబ్దనిర్దిష్టధర్మిప్రతియోగిప్రతిపాదనపరత్వాదేవ ధర్మిపరత్వనిశ్చయాత్, నధర్మ మాత్రపరః. తదేవం భూమేతి విపులఇత్యర్థః. వైపుల్యవిశేషశ్చేహాత్మ్యత్వవగతః *తరతిశోకమాత్మవిది తి ప్రక్రమ్య భూమవిజ్ఞానముపదిశ్య * ఆత్మైవేదం సర్వమితి తస్యైవోపసంహారాత్. అత్ర సంశ య్యతే కిమయం భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా, ఉతపరమాత్మేతి. కింయుక్తమ్. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః * శ్రుతం హ్యేవ మేవ భగవద్దృశేభ్య స్తరతిశోకమాత్మవిదిత్యాత్మజిజ్ఞాసయోపసేదుషే నారదాయ నామా ది ప్రాణపర్యన్తేషూపాస్యతయోపదిష్టేషు * అస్తిభగవో నామ్నో భూయః * అస్తిభగవో వాచో భూయఇత్యాదయః ప్రశ్నాః * వాగ్వావనామ్నో భూయసీ * మనోవావవాచో భూయఇత్యాదీనిచ ప్రతివచనాని ప్రాణాత్ప్రాచీనేషు దృశ్యన్తే, ప్రాణాత్తునపశ్యామః, అతః ప్రాణపర్యన్త ఏవాయ మాత్మోపదేశ ఇతి ప్రతీయతే. తేనేహ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రాణసహచారిప్రత్యగాత్మైవ, నవాయు విశేషమాత్రం * ప్రాణోహపితా ప్రాణోహమాతేత్యాదయశ్చ ప్రాణస్య చేతనతామవగమయన్తి * పితృహామాతృహేత్యాదినా సహప్రాణేషు పితృప్రభృతిషూపమర్దకారిణి హింసకత్వనిమిత్తాపక్రోశవచనా

శబ్దప్రతియోగిత్వాదల్పశబ్దోఽపి సంఖ్యాపరస్స్యాత్. నైవం బహుశబ్దస్య సంఖ్యావిపులత్వయోః ప్రయోగదర్శనాదల్ప శబ్దస్య సంఖ్యాయాం ప్రయోగాదర్శనాచ్చానన్యథాసిద్ధాల్పశబ్దానుగుణార్థో బహుశబ్ద ఇతి. ధర్మిపరత్వముపపాదయతి (అల్పేతి) ధర్మవాదిభూమశబ్దప్రతియోగిత్వాదల్పశబ్దోఽపి ధర్మపరస్స్యాదితి చేన్న, తత్రాపి ధర్మివాచి షష్ఠ్యన్తశబ్దా న్తరాభావాత్ * యత్ర నాన్యత్పశ్యతీతి శ్రుతేశ్చ. నహి ధర్మమాత్రే జ్ఞాతే ధర్మిస్వరూపం జ్ఞాతం భవతీతి. ఏవం సిద్ధమ ర్థమాహ (తదేవమితి) వైపుల్యవిశేషః క ఇత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (వైపుల్యేతి) కథమాత్మనో విశేష్యత్వమిత్య త్రాహ (తరతీతి) ఉపక్రమోపసంహారయోరాత్మశబ్దదర్శనాదిత్యర్థః (అత్రేతి) కిం భూమా ప్రత్యగాత్మా, ఉతపరమా త్మా. తదర్థం కిం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే ప్రత్యగాత్మని ప్రశ్నప్రతివచనసమాప్త్యా భూమశబ్దస్తత్రపర్యవసితః, ఉతాతిరిక్తవిషయః. కిం * ఏషతువా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి ప్రాణాతివాదినోఽన్యజ్ఞతయా సత్యవదనం విధత్తే- ఉత సత్యశబ్దవాచ్యప రోపాసకస్యాతివాదిత్వం వదతి. కిమస్మిన్వాక్యే ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞాస్తి, నేతి. తుశబ్దః కిం ప్రత్యభిజ్ఞావిరో ధీ, నేతి, యదా తుశబ్దః ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ నభవతి- తదా ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞాసంభవాత్ * ఏషతువా ఇ తి వాక్యం తదఙ్గభూతసత్యవచనవిధిపరమితి ప్రాణాతిరిక్తవస్త్వభావాత్ భూమశబ్దః ప్రాణే పర్యవసిత ఇతి భూమా ప్ర త్యగాత్మేతి పూర్వః పక్షః. యదా తుశబ్దః ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ భవతి- తదా ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞానాభావేన * సత్యేనాతివదతీతి వాక్యస్య సత్యోపాసకాతివదనపరత్వేన ప్రాణాతిరిక్తవస్తుసద్భావేన ప్రశ్నప్రతివచనసమాప్త్యవ సిభూమ శబ్దస్య ప్రాణపర్యవసితత్వాభావాత్ భూమా పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః (తేనేతి) తేన, ఆత్మజిజ్ఞాసయా ప్రక్రా న్తే ప్రకరణే ప్రాణపర్యన్తోపాస్యోపదేశేన హేతునేత్యర్థః. ప్రాణశబ్దః కథమాత్మని వర్తత ఇత్యత్రాహ (ప్రాణసహ చారీతి) ఇతరవ్యాఖ్యాతౄణాం కైశ్చిత్పఞ్చవృత్తిః ప్రాణః ప్రాణశబ్దవాచ్య ఇత్యుక్త్వా తత్ప్రకరణవిచ్ఛేదేన భూ మా ప్రాణ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రకరణవిచ్ఛేదేన భూమా పరమాత్మేత్యుక్తమ్. కైశ్చిచ్చపఞ్చవృత్తిప్రాణస్య ప్రాణ శబ్దవాచ్యత్వమభ్యుపగమ్య పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తేచ తత్ప్రకరణవిచ్ఛేదం వదద్భిః భూమా ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వపక్షం కృ త్వా పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్, తదుభయమాశఙ్క్యాహ (నవాయువిశేషమాత్రమితి) ఉపక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యన్తత్వసిద్ధేః ప్రాణస్య చాత్మత్వయోగాదితి భావః. హేత్వన్తరమాహ (ప్రాణోహేతి) నహి కేవలం దే హస్య వాయువిశేషస్య వా పితృత్వాదికం వేదాన్తేషు కశ్చిదభ్యుపగచ్ఛతి. హేత్వన్తరమాహ (పితృహేతి) అత్రప్ర కరణే సప్రాణేషు హింసకే హింసానిమిత్తాపక్రోశవచనం దృశ్యతే. అప్రాణేషు హింసకే హింసానిమిత్తాపక్రోశాభావ శ్చ దృశ్యతే, లోకే చ సజీవనిర్జీవశరీరయోరుపమర్దకారిషూపక్రోశతదభావౌ దృశ్యేతే, నహినిష్క్రాన్తాత్మనః కేవలస్య

త్తేష్వవిగతప్రాణేష్వత్యంతోపమర్దకారిణ్యప్యుపక్రోశాభావవచనాచ్చ హింసాయోగ్యశ్చేతన
ఏవ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః. అప్రాణేషు స్థావరేష్వపి చేతనేషూపమర్దభావాభావయోర్హింసాతదభావద
ర్శనాదయం హింసాయోగ్యతయా నిర్దిష్టః ప్రాణః ప్రత్యగాత్మైవేతి నిశ్చీయతే. అత ఏవ చారనాభిదృష్టా
న్తాద్యుపన్యాసేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పర ఇతి న భ్రమితవ్యం- పరస్య హింసాప్రసంగాభావాత్, జీవాదిత
రస్య తద్భోగ్యభోగోపకరణభూతస్య కృత్స్నస్య చిద్వస్తునో జీవాయత్తస్థితిత్వేన ప్రత్యగాత్మన్యేవా
రనాభిదృష్టాన్తోపపత్తేశ్చ. అయమేవ చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో భూమా, అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి
ప్రశ్నస్యాదో వావ ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రతివచనస్య చాభావాద్భూమసంశబ్దనాత్ప్రాక్ప్రాణప్రకర
ణస్యావిచ్ఛేదాత్. కించ ప్రాణవేదినోఽతివాదిత్వముక్త్వా తమేవ * ఏష తు వా అతివదతీతి ప్రత్యభిజ్ఞా
ప్య * యస్సత్యేనాతివదతీతి తస్య సత్యవదనం ప్రాణోపాసనాఙ్గతయోపదిశ్య ఉపాదేయస్య సత్య
వదనస్య శేషితయా పూర్వనిర్దిష్టప్రాణయాథాత్మ్యవిజ్ఞానం యదా వై విజానాత్యథ సత్యం వదతీత్యుపది
శ్య తత్సిద్ధ్యర్థం చ మననశ్రద్ధానిష్ఠాప్రయత్నానుపదిశ్య తదారమ్భాయ చ ప్రాప్యభూతప్రాణశబ్దని
ర్దిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య సుఖరూపతాజ్ఞానముపదిశ్య తస్య చ సుఖస్య విపులతా * భూమా త్వేవ విజి
జ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే. తదేవం ప్రత్యగాత్మన ఏవావిద్యావియుక్తం రూపం విపులసుఖమిత్యుపదిష్ట
మితి * తరతి శోకమాత్మవిదిత్యుపక్రమావిరోధశ్చ. అతో భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా. ....

శరీరస్యైవా హింస్యత్వం, అపి త్వచిద్విశిష్టస్యైవ చేతనస్య తస్మాత్ప్రాణనిష్ప్రాణవిషయోపమర్దతదభావయోః సజీవ
నిర్జీవశరీరోపమర్దనిమిత్తహింసా తదభావశ్రవణాద్ధింసాకర్మత్వం ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య జీవత్వసాధకమిత్యర్థః. ఉపక్రో
శతదభావౌ పఞ్చవృత్తిప్రాణవత్త్వతద్రహితత్వనిబన్ధనౌ స్యాతాం, న తు సజీవత్వనిర్జీవత్వకృతావిత్యత్రాహ (అప్రా
ణేష్వితి) (స్థావరేష్వపి చేతనేష్వితి) * ఓషధివనస్పతయో యచ్చ కించిత్ ప్రాణభృత్ స ఆత్మానమావిస్తరాం వే
ద * శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నర ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిః స్థావరాణాం జ్ఞాతృత్వకర్మఫలభోక్తృత్వావగమా
త్తేషాం చేతనత్వం వేదాన్తార్థస్మృతివచనాని చ ప్రమాణయద్భిరభ్యుపేత్యమితి భావః. ప్రక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య
ప్రాణపర్యన్తత్వం మాతృత్వపితృత్వాదికం హింసాయోగ్యత్వం చేతి తృతీయం జీవత్వసాధకం పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తే తు పి
తృత్వాదికం హింసాకర్మత్వం చ ద్వయమేవ జీవత్వసాధకమితి భిదా. అరనాభిదృష్టాన్తపూర్వకసర్వాధారత్వోపన్యాసే
న ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) దృష్టాన్తాదీత్యాదిశబ్దేన ధారకత్వమ్. ప్రాణశ
బ్దనిర్దిష్టస్య ముఖ్యప్రాణత్వశఙ్కానిరాసహేతురేవ పరమాత్మత్వశఙ్కాయా అపి నిరాసహేతురితి సూచయత్యేవ
కారః. కుత ఇత్యత్రాహ (పరస్యేతి) హింసాయా అభావో ముక్తస్యాప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం హింసాప్రసఙ్గాభా
వాదిత్యుక్తమ్. తర్హ్యరనాభిదృష్టాన్తః కథమిత్యత్రాహ (జీవాదితరస్యేతి) ఏవం హింసాయోగ్యత్వం పఞ్చవృత్తిప్రా
ణాత్ పరమాత్మనశ్చ వ్యావర్తకమిత్యుక్తం భవతి. ఏవం జీవః ప్రాణశబ్దవాచ్యోఽస్తు, తతః కిం భూమవిశిష్టస్య జీవత్వ
ఇత్యత్రాహ (అయమేవ చేతి) ప్రకరణావిచ్ఛేదం హేతుమాహ (అస్తి భగవ ఇతి) ప్రశ్నప్రతివచనాభావః ప్రకర
ణావిచ్ఛేదహేతుః, తదవిచ్ఛేదో భూమవిశిష్టస్య జీవత్వహేతురిత్యర్థః. తుశబ్దస్య ప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వమాశఙ్క్యాహ
(కించేతి) * ఏష తు వా అగ్నిహోత్రీ యస్సత్యం వదతీత్యత్ర అగ్నిహోత్రివత్ ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్తస్యై
వ తదఙ్గతయా సత్యకథనముక్తమిత్యర్థః. కథం జీవస్వరూపస్య విపులసుఖత్వం- తద్ధి శోకప్రచురమిత్యత్రాహ (అవి
ద్యావియుక్తం రూపమితి) ఉపక్రమే * తరతి శోకమాత్మవిదితి శోకావిష్టత్వం జీవస్య ప్రతిపన్నం తత్కథం విపులసుఖ
త్వమిత్యత్రాహ (ఉపక్రమావిరోధశ్చేతి) బద్ధో హి సశోకః, ముక్తస్వరూపం విపులసుఖమిత్యర్థః. అహంశబ్దనిర్దేశం చ

యతఏవంభూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా, అతఏవాహమర్థేప్రత్యగాత్మని * అహమేవాధస్తాదహముపరిష్టాదిత్యారభ్య * అహమేవేదంసర్వమితి ప్రత్యగాత్మనో వైభవముపదిశతి. ఏవం ప్రత్యగాత్మత్వే నిశ్చితేసతి తదనుగుణతయా వాక్యశేషో నేతవ్యఇతి ....

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే (భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్) భూమగుణవిశిష్టోనప్రత్యగాత్మా, అపితుపరమాత్మా. కుతః (సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్) సంప్రసాదః, ప్రత్యగాత్మా * ఏషసమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుపనిషత్ప్రసిద్ధేః, సమ్ప్రసాదాత్, ప్రత్యగాత్మనోఽధికతయాభూమవిశిష్టస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్యోపదేశాదిత్యర్థః. సత్యశబ్దాభిధేయంచ పరంబ్రహ్మ. ఏతదుక్తంభవతి, యథానామాదిషు ప్రాణపర్యన్తేషుపూర్వపూర్వాస్మాదధికతయోత్తరోత్తరాభిధానాత్పూర్వేభ్యఉత్తరేషామర్థాన్తరత్వం - ఏవంప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽధికతయానిర్దిష్టస్సత్యశబ్దాభిధేయస్తస్మాదర్థాన్తరభూతఏవ, సత్యశబ్దనిర్దిష్టఏవభూమేతి సత్యాఖ్యంపరం బ్రహ్మైవభూమేత్యుపదిశ్యత ఇతి. తదాహవృత్తికారః * భూమాత్వేవేతిభూమాబ్రహ్మనామాదిపరమ్పరయా ఆత్మనఊర్ధ్వమస్యోపదేశాదితి.

హేతుమాహ (యతఏవమితి) కథమహంశబ్దనిర్దేశః ప్రత్యగాత్మత్వ సాధకఇత్యత్రాహ (అహమర్థే ప్రత్యగాత్మనీతి) అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మత్వాదిత్యర్థః (తదనుగుణతయేతి) స్వమహిమ్నిప్రతిష్ఠితత్వాదిపరాణివాక్యాన్యస్వరసంయోజనీయానీత్యర్థః. ....

సూత్రంవ్యాచష్టే (భూమేతి) శుద్ధస్వరూపాభిప్రాయేణ సూత్రేసంప్రసాదనిర్దేశఃకృతః. సంప్రసాదశబ్దస్య ప్రత్యగాత్మపరత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఏషఇతి) హేతువాచిపదేషు సంప్రసాదశబ్దో వ్యాఖ్యాతః- పదాన్తరద్వయంవ్యాచష్టే (సంప్రసాదాదితి) నహిప్రాణకథనానన్తరం భూమవిశిష్టస్యాధికత్వం శ్రూయతఇత్యత్రాహ (సత్యశబ్దాభిధేయస్యేతి) సత్యశబ్దాత్ పశ్చాత్ప్రకరణవిచ్ఛేదాభావేన సత్యశబ్దవాచ్యఏవ భూమవిశిష్టఇతిభావః. భూమవిశిష్టస్సత్యశబ్దాభిధేయోఽస్తు- తతఃకింతస్యభూమ్నః పరమాత్మత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (సత్యశబ్దాభిధేయంచేతి) సత్యశబ్దాభిధేయస్యతుశబ్దోపేతాతివాదిశబ్దేనాధికతయోపదేశోఽస్తు, ఆధిక్యస్యచప్రాణశబ్దవాచ్య జీవప్రతియోగికత్వంకథం- నహి * మనోవావవాచోభూయఇత్యాదివత్ పఞ్చమ్యన్తః ప్రాణశబ్దశ్శ్రుతః, అతోనసత్యస్యప్రాణశబ్దవాచ్యాజ్జీవాదర్థాన్తరత్వం, అపితుపూర్వనిర్దిష్టాయా ఆశాయాఅధికతయోపదిష్టః ప్రాణఏవసత్యశబ్దవాచ్యః, పరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యాపి * సత్యంచానృతంచ సత్యమభవదిత్యాదావివసత్యశబ్దవాచ్యత్వం సమ్భవేదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) పూర్వనిర్దిష్టాదూర్ధ్వమభిధానంహిపూర్వనిర్దిష్టప్రతియోగితయోత్తరోత్తరేషామధికతయార్థాన్తరత్వేహేతుః, తస్యహేతోఃసపక్షేవ్యాప్తిందర్శయతి (యథేతి) ఏవంశబ్దేన హేతురభిప్రేతః. ఉత్తరోత్తరనిర్దిష్టానాంపూర్వపూర్వనిర్దిష్టాదధికతయాఽర్థాన్తరప్రతిపాదనప్రకరణత్వాత్ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదూర్ధ్వంనిర్దిష్టస్సత్యశబ్దవాచ్యస్తస్మాత్ ప్రాణాదధికతయాఽర్థాన్తరభూతఏవేత్యర్థః. తతఃకింభూమశబ్దవాచ్యస్యపరమాత్మత్వఇత్యత్రాహ (సత్యశబ్దేతి) అనేనపూర్వంసూత్రాక్షరయోజనాయాముక్తస్యసత్య శబ్దాభిధేయస్యేతి పదస్యాభిప్రాయో వివృతోభవతి (తదాహేతి) పూర్వనిర్దిష్టాదధికతయోత్తరోత్తరనిర్దేశప్రకరణత్వాత్ ప్రాణశబ్దవాచ్యాజ్జీవాదూర్ధ్వముక్తఃసత్యశబ్దవాచ్యఉపాస్యోభూమాతతోఽధికం పరంబ్రహ్మేతి వృత్తికారగ్రన్థస్యార్థః * ఆత్మనఊర్ధ్వమిత్యనేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవాత్మత్వం వృత్తికారాభిమతం, నతుపఞ్చవృత్తిప్రాణ పరత్వమిత్యవగతం, అతఃప్రాణశబ్దవాచ్యస్యజీవత్వ

ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదధికతయా సత్యస్యోపదేశః కథమవగమ్యత ఇతి చేత్ * స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతీతి ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వముక్త్వా * ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి సత్యవేదిత్వేనాతివాదినం, తుశబ్దేన పూర్వస్మాదతివాదినో వ్యావర్తయతి, అతఏవ * ఏష తు వా అతివదతీత్యత్ర ప్రాణాతివాదినో న ప్రత్యభిజ్ఞా- అతోఽస్యాతివాదిత్వనిమిత్తం సత్యం పూర్వాతివాదిత్వనిమిత్తాత్ప్రాణాదధికమితి విజ్ఞాయతే- ననుచ ప్రాణవేదిన ఏవ సత్యవదనమఙ్గత్వేనోపదిష్టం, అతః ప్రాణప్రకరణావిచ్ఛేద ఇత్యుక్తమ్. నైతద్యుక్తం, తుశబ్దేన హ్యతివాద్యేవాన్యః ప్రతీయతే. నతు తస్యైవాతివాదినస్సత్యవదనాఙ్గవిశిష్టతామాత్రమ్. * ఏష తు వా అగ్నిహోత్రీ యస్సత్యం వదతీత్యాదిష్వగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేః ప్రతీతస్యైవాగ్నిహోత్రిణస్సత్యవదనాఙ్గవిధానమితి క్లిష్టా గతిరాశ్రీయతే, అత్ర త్వతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ ప్రతీయతే.

మాశ్రిత్యైవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనం వృత్తికారాభిమతమితి జ్ఞాపనం వృత్తికారగ్రన్థోపాదానఫలం. ఏవమధికతయోపదేశసిద్ధవత్కారేణ సత్యస్య ప్రాణాదధికతయాఽర్థాన్తరత్వముక్తం, అథ ప్రాణప్రతియోగికార్థాన్తరత్వహేతుత్వేనోక్తాఽధికతయోపదేశ ఏవ కథం- సత్యవచనం హి ప్రాణోపాసనాఙ్గతయోపదిష్టమిత్యుక్తమితి పరాభిప్రాయం శఙ్కతే (ప్రాణశబ్దేతి) తుశబ్దేన ప్రకరణవిచ్ఛేదాన్నాఙ్గవిధిరితి ప్రతివదతి (స వా ఏష ఇతి) వ్యావర్తయతి, అధికతయా వ్యావర్తయతీత్యర్థః. పూర్వనిర్దిష్టాదుత్తరనిర్దిష్టస్యాధికత్వోపదేశపరప్రకరణత్వాదితి భావః. ఉపాసకాధిక్యాత్తన్నిమిత్తోపాస్యాధిక్యం వక్తుం తుశబ్దస్వారస్యేనోపాసకవైలక్షణ్యముక్తం, తుశబ్దో హ్యసఙ్కుచితవృత్తిః ధర్మధర్మిణోరవిశేషేణ భేదకః. నను కథం తుశబ్దస్వారస్యాదతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిః, ఏతచ్ఛబ్దసామర్థ్యేన పూర్వాతివాదీ హి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (అతఏవేతి) ప్రకృతప్రకరిష్యమాణసాధారణ ఏతచ్ఛబ్దః, నాయమేకాన్తతః ప్రకృతమభినివిశతే, పాశ్చాత్త్యయద్వృత్తప్రతినిర్దేశరూపత్వాచ్చ నాయం ప్రకృతపరః- తుశబ్దస్వారస్యం చ ప్రకరణవిచ్ఛేదకం, అతః పూర్వాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞా నాస్తీత్యతివాద్యన్తరం ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. అతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిరస్తు, తతః కిం సత్యస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యాదధికత్వ ఇత్యత్రాహ (అతోఽస్యేతి) తుశబ్దః పూర్వాతివాదినోఽతిశయితోపాస్యాన్తరవిశిష్టమేవాతివాద్యన్తరం భినత్తి, సోపాస్యవస్త్వాధిక్యం హ్యతివదననిమిత్తం- అతః ప్రాణాతివాదినోఽతివదననిమిత్తాత్తదుపాస్యాత్ ప్రాణాదపి తదుత్తరవాక్యనిర్దిష్టస్య సత్యాతివాదినోఽతివదననిమిత్తం తదుపాస్యం సత్యమధికమిత్యర్థః. అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాన్తే తుశబ్దస్య వ్యభిచారం హృది నిధాయాతివాద్యన్తరాప్రతిపత్తిముఖేన చోదయతి (నను చేతి) పరిహరతి (నైతద్యుక్తమితి) అగ్నిహోత్రివైషమ్యం వక్ష్యంస్తుశబ్దస్వారస్యాదతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిమాహ (తుశబ్దేనేతి) అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాన్తాద్దార్ష్టాన్తికస్య సత్యాతివాదివాక్యస్య వైషమ్యం వక్తుం దృష్టాన్తే స్వారస్యహానిమాహ (ఏష త్వితి) (అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేరితి) అతివాదిస్థానీయోఽగ్నిహోత్రీ ఉపాసనస్థానీయమగ్నిహోత్రం ద్రవ్యదేవతాస్థానీయముపాస్యమ్. అత్ర అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతిరగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతేః సా చ ద్రవ్యదేవతావిశేషాప్రతీతేః, సా చ సత్యవచనశబ్దస్య దధ్యాదిద్రవ్యదేవతావిశేషోపస్థాపనాసామర్థ్యాత్. ఏవమగ్నిహోత్ర్యన్తరసమర్పకశబ్దాభావాత్తత్ర తుశబ్దస్వారస్యం భగ్నమిత్యర్థః. ఇహాపి తర్హ్యతివాద్యన్తరాప్రతీతేరగ్నిహోత్రిన్యాయో భవతీత్యత్రాహ (అత్ర త్వితి) అత్ర త్వతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తముపాసనాన్తరం తద్ధేతుభూతముపాస్యాన్తరం చ ప్రతీయతే- ఇహ. తత్సమర్పణసమర్థస్య సత్యశబ్దస్య సద్భావాత్తుశబ్దస్వారస్యం న భఙ్క్తనీయమ్. అతః అతివాద్యన్తరం సిద్ధమిత్యర్థః. కిం చ, న పరం ద్రవ్యదేవతోపస్థాపకశబ్దాభావాదగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతిః, కిం తు కర్మస్వరూపోపస్థాపకశబ్దాభావా

సత్యశబ్దశ్చ * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిషు పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రయుక్తః, అతస్తన్నిష్ఠస్యాతివాదినః పూర్వస్మాదధికత్వం సమ్భవతీతి వాక్యస్వరససిద్ధమన్యత్వం న బాధితవ్యమ్. అతివాదిత్వం హి వస్త్వన్తరాత్పురుషార్థతయాఽతిక్రాన్తస్యోపాస్యవస్తువాదిత్వమ్. నామాద్యాశాపర్యన్తోపాస్యవస్త్వతిక్రాన్తస్యోపాస్య ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్ట ప్రత్యగాత్మవాదిత్వాత్ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వం, తస్యాపి సాతిశయ పురుషార్థత్వాన్నిరతిశయపురుషార్థతయోపాస్య పరబ్రహ్మవాదిన ఏవ సాక్షాదతివాదిత్వమితి * ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీత్యుక్తమ్. సత్యేనేతీత్థమ్భూతలక్షణే తృతీయా, సత్యేన, పరేణ బ్రహ్మణోపాస్యేనోపలక్షితో యోఽతివదతీత్యర్థః, అత ఏవైవం శిష్యః ప్రార్థయతే * సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి. ఆచార్యశ్చ. * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యాహ * ఆత్మనః ప్రాణ ఇతి చ ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టస్యాత్మన ఉత్పత్తిరుచ్యతే, అతః * తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రాన్త

చ్చ. న హి జుహోత్యాదిపదాన్తరం శ్రూయతే. న చ శ్రూయమాణో వదతిశబ్దో జుహోత్యర్థః. అతశ్చాగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతేరగ్నిహోత్రశబ్దస్సజాతీయవ్యక్తిమలభమానః ప్రకృతమేవాగ్నిహోత్రమవలమ్బతే, ఇహ తు న పరముపాస్యాన్తరసమర్పణక్షమస్సత్యశబ్ద ఏవ * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపాసనాన్తరోపస్థాపకశబ్దశ్చ శ్రూయతే, అత ఉపాసనాన్తరప్రతీతేరుపాసకాన్తరప్రతీతిసద్భావాదతివాదిశబ్దస్తద్విషయో భవితుమర్హతీతి తుశబ్దస్వారస్యం న భఞ్జనీయం అతః ప్రకరణవిచ్ఛేద ఇతి చాభిప్రాయః. తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వే సిద్ధే సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పకత్వం సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పకత్వే తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయమాశఙ్క్య సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వప్రసిద్ధిం దర్శయతి (సత్యశబ్దశ్చేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం తుశబ్దస్వారస్యఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) న హి తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వస్వారస్యం సత్యశబ్దాపేక్షం సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పణక్షమత్వం శ్రుతిసిద్ధం న తు శబ్దాపేక్షమ్. సత్యశబ్దస్య జీవపరసాధారణ్యం పరస్యైవ నిరుపాధికసత్యత్వాత్. సాధారణ్యేఽపి విలక్షణోపాస్యవాచకత్వమపి సమ్భవతి, తథా సతి న తుశబ్దస్వారస్యభఙ్గః అతోఽన్యోన్యసాపేక్షత్వాభావాన్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వస్మాదధికత్వం సమ్భవతీతి వాక్యస్వరససిద్ధమన్యత్వం న బాధితవ్యమిత్యుక్తమ్. ప్రాణోపాసకస్యాసాధారణమతివాదిత్వం నాతివాద్యన్తరం సహతే, అతోఽతివాదిశబ్దస్వారస్యార్థం తుశబ్దస్వారస్యభఙ్గ ఇత్యత్రాహ (అతివాదిత్వం హీతి) న హి ప్రాణాతివాదిన్యేవాతివాదిశబ్దో రూఢః * క్లృప్తావయవశక్త్యైవ లబ్ధే స్వార్థావబోధనే। నష్టావయవనామత్వం ప్రత్యాచష్టే హి సూత్రకృదితి దర్శితత్వాత్ * ప్రోక్షణీష్వర్థసంయోగాదితి సూత్రితత్వాత్ ప్రోక్షణీన్యాయాదవయవశక్త్యా స్వార్థబోధే సమ్భవతి రూఢికల్పనాయోగాత్. అతో న ప్రాణాతివాదిన్యేవాతివాదిశబ్దస్వారస్యమిత్యర్థః. అతిక్రాన్తస్యోపాస్యవస్తువాదిత్వమతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమితీమమర్థం ప్రాణాతివాదిని దర్శయతి (నామాదీతి) అస్య ప్రవృత్తినిమిత్తస్య పరమాత్మోపాసక ఏవ పుష్కలత్వాత్తస్మిన్నేవ అతివాదిశబ్దో ముఖ్య ఇతి * యస్సత్యేనాతివదతీతి వదత ఆచార్యస్యాభిప్రాయ ఇత్యాహ (తస్యాపీతి) తుశబ్దస్యాతివాదిశబ్దస్యోభయస్యాప్యస్మత్పక్ష ఏవ స్వారస్యమితి భావః. సత్యముపాస్యం చేత్ * స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నితివత్ సత్యం పశ్యన్నతివదతీతి వక్తవ్యం న తు సత్యేనేతి శఙ్కాయాం తృతీయాయా అర్థమాహ (సత్యేనేతి) సత్యవదనపక్ష ఏవ తృతీయానుపపత్తిః ఉపసర్గవైయర్థ్యం చేతి భావః. ఉపాస్యాన్తరత్వముపపాదయతి (అత ఏవైవమితి) అత ఏవ సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వాదేవ * సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి శిష్యః ప్రార్థయతే న తు ప్రాణేనాతివదానీతీత్యర్థః (ఆచార్యశ్చేతి) * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యాహ, న తు ప్రాణ ఏవేతీత్యర్థః. యద్వా అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వముపపాదయతి (అత ఏవైవమితి) అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వాదేవ హి * అతివదానీత్యాఖ్యా

ఆత్మా ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదన్య ఇతి గమ్యతే. యత్తూక్తమస్తిభగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రశ్నస్యాదో వావ ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రతివచనస్యచాదర్శనాత్ప్రాణాన్తఆత్మోపదేశః ప్రాణోపదేశపర్యవసానోఽగమ్యత ఇతి- తదయుక్తం- న హి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామేవార్థాన్తరత్వం గమ్యతే, ప్రమాణాన్తరేణాపి తత్సమ్భవాత్. ఉక్తం చ ప్రమాణాన్తరమ్. అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇత్యపృచ్ఛతోఽయమభిప్రాయః, నామాదిష్వాశాపర్యన్తేష్వచేతనేషు పురుషార్థభూయస్తయా పూర్వపూర్వమతిక్రాన్తేష్వప్యుత్తరోత్తరేషూపదిష్టేషు తత్తద్వేదిన ఆచార్యేణాతివాదిత్వం నోక్తం, ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యవేదినస్తు పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన * స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతీత్యతిక్రాన్తవస్తువాదిత్వముక్తం, అతోఽత్రైవాత్మోపదేశస్సమాప్త ఇతి మత్వా శిష్యోభూయోనపప్రచ్ఛ. ఆచార్యస్త్విదమపి సాతిశయం మత్వా నిరతిశయ పురుషార్థభూతం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ * ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి స్వయమేవోపచిక్షేప. శిష్యోపి పరమపురుషార్థరూపే పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపక్షిప్తే తత్స్వరూపతదుపాసనయాథాత్మ్యబుభుత్సయా * సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి ప్రార్థయామాస. తతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తాతివాదిత్వ సిద్ధయే బ్రహ్మసాక్షాత్కారోపాయభూతం బ్రహ్మోపాసనం * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతం బ్రహ్మమననం * మతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్య మననోపదేశేన శ్రవణమర్థసిద్ధం మత్వా శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధాం * శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య

శనిర్దేశ ఇత్యర్థః. యద్వా అతిక్రాన్తస్వోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవాతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేవహి శిష్యప్రార్థనమిత్యర్థః. అయమర్థః పూర్వోక్తార్థఫలం (ఆచార్యశ్చేతి) అతఏవేత్యనుషఙ్గః. అతిక్రాన్తస్వోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేవహి సత్యశబ్దాభిధేయం * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపాస్యతయోక్తమిత్యర్థః. కిం చ సత్యవదనమఙ్గతయా విహితం చేత్ సత్యం సమ్పాద్యమిత్యుక్తం స్యాత్, తదానీం విజిజ్ఞాసితవ్యశబ్దాస్వారస్యం భవేత్ సత్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం వదనార్థం జ్ఞాతవ్యమిత్యర్థ ఇతి చేత్ అధ్యాహారప్రసఙ్గ ఇతి భావః. సూత్రాభిప్రేతేన హేత్వన్తరేణాప్యధికతయోపాస్యాన్తరత్వముపపాదయన్ సంప్రసాదాదధ్యుపదేశం వివృణోతి (ఆత్మన ఇతి) పూర్వపక్షయుక్తిమనువదతి (యత్త్వితి) పరిహరతి) (తదయుక్తమితి) (ఉక్తం చేతి) ప్రశ్నప్రతివచనే హి లిఙ్గం, తదభావేపి తుశబ్దశ్రుతిరాత్మనః ప్రాణోత్పత్తిశ్చ లిఙ్గమితి ప్రమాణాన్తరముక్తమిత్యర్థః. తత్ర ప్రశ్నాభావః కిం నిబన్ధన ఇత్యత్రాహ (అస్తీతి) పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన. ఆత్మోపదేశస్య తత్పర్యన్తత్వం మన్వానేనేత్యర్థః (స్వయమేవోపచిక్షేపేతి) భగవద్గీతాయామపి * తస్మాద్యోగీ భవార్జునేతి జీవాత్మయోగం పరిసమాప్య * యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతేనాన్తరాత్మనా । శ్రద్ధావాన్భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మత ఇతి పరమాత్మోపాసనం భగవానేవ హ్యుపక్షిప్తవాన్ తద్వదితి భావః (తతో బ్రహ్మేతి) బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తేత్యనేన * యదా వై విజానాత్యథ సత్యం వదతీత్యస్య వాక్యస్యార్థ ఉక్తో భవతి. విజానాతిశబ్దః సాక్షాత్కారపరః, న తు శాస్త్రజన్యజ్ఞానపరః * యదా వై మనుతేఽథ విజానాతీతి జానాత్యర్థస్య మననసాధ్యత్వావగమాత్ * సత్యం వదతి సత్యమతివదతీత్యర్థః. అతివాదస్య ప్రకృతత్వాత్. యదా బ్రహ్మసాక్షాత్కరోతి తదాఽతివదతి, తస్మాదతివాదిత్వనిమిత్తతత్సాక్షాత్కారాయ తదుపాయభూతం సత్యోపాసనం కుర్యాదిత్యర్థః (శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధామితి) శ్రవణమనననిదిధ్యాసనప్రాప్తివిషయో హి బ్రహ్మ తద్విషయశ్రద్ధా చ తచ్ఛ్రోతుం మన్తుం ద్రష్టుం ప్రాప్తుం చ భవతి, తత్ర శ్రవణోపాయభూతాం శ్రద్ధామిత్యనేన శ్రో

తదుపాయభూతాంచ తన్నిష్ఠాం * నిష్ఠా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతాం తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతిమపి * కృతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య శ్రవణాద్యుపక్రమరూపకృతిసిద్ధప్రాప్యభూతస్య సత్యశబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మణస్సుఖరూపతా జ్ఞాతవ్యేతి * సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపదిశ్య నిరతిశయవిపులమేవ సుఖం పరమపురుషార్థరూపం భవతీతి తస్యైవ బ్రహ్మణస్సుఖరూపస్య నిరతిశయవిపులతా జ్ఞాతవ్యేతి * భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపదిశ్య నిరతిశయ విపులసుఖరూపస్య బ్రహ్మణో లక్షణమిదముచ్యతే * యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమేతి. అయమర్థః. అనవధికాతిశయసుఖరూపే బ్రహ్మణ్యనుభూయమానే తతోఽన్యత్కిమపి న పశ్యత్యనుభవితా, బ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యన్తర్గతత్వాచ్చ కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్య. అత ఐశ్వర్యాపరపర్యాయ

తుం శ్రద్ధా వివక్షితా: శ్రద్ధా- త్వరా (తదుపాయభూతాంచ తన్నిష్ఠామితి) తస్మిన్ బ్రహ్మణి నిష్ఠా తన్నిష్ఠా బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదితి వ్యవసాయో నిష్ఠా శ్రోతవ్యత్వనిశ్చయే హి శ్రోతుం త్వరా భవతి (తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతమితి) ఉద్యోగశబ్దవాచ్యప్రయత్నరూపాం కృతిమిత్యర్థః సా చ శ్రోతవ్యాన్తరేషు హేయత్వానుసన్ధానేన మనసో నియమనరూపా, అన్యస్మిన్నుపాదేయబుద్ధ్యా ప్రవణమనస్కస్య హి బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదిత్యధ్యవసాయో న భవతి. (శ్రవణాదీతి) జిజ్ఞాసితస్య పురుషార్థత్వే తస్య నిరతిశయత్వే చ జ్ఞాతే సతి మనసస్సాతిశయపురుషార్థాన్తరవైముఖ్యకరణం సంభవతీత్యభిప్రాయః. నిరతిశయపురుషార్థత్వావగమశ్చ శాస్త్రాదేవాపాతప్రతీతిదశాయాం భవతి - యాదృచ్ఛికసజ్జనసంవాదాదినా చ సిధ్యతి * యదా వై శ్రద్దధాత్యథ మనుతే యదా వై నిస్తిష్ఠత్యథ శ్రద్దధాతి యదా వై కరోత్యథ నిస్తిష్ఠతీతి మననాదీనాం శ్రద్ధాద్యనన్తరశ్రవణాత్ భాష్యే తేషాముపాయోపేయభావ ఉక్తః * యదా వై సుఖం లభతే ఇతి శ్రుతౌ లాభశబ్దో బుద్ధివాచీ, లభతేః ప్రాప్త్యర్థత్వాదిత్యభిప్రాయేణ సుఖరూపతా జ్ఞాతవ్యేత్యుక్తమ్. న హి శ్రవణాదేః పూర్వమేవ నిరతిశయసుఖప్రాప్తిరుపపద్యతే. సత్యవ్యతిరిక్తవిషయాణి జిజ్ఞాసితవ్యపదాని సంపాద్యత్వవాచీని * యత్ర నాన్యదితి వాక్యేఽన్యదర్శనశ్రవణాదినిషేధాత్ దృశ్యమిథ్యాత్వశఙ్కా స్యాదితి తద్వ్యుదాసాయ తస్య వాక్యస్యార్థమాహ (అయమర్థ ఇతి) అర్థస్వభావాదనుభూయమాన ఇత్యధ్యాహారః కృతః. న హి బ్రహ్మసద్భావాద్దుఃఖరూపవస్త్వన్తరాదర్శనం భవతి, తతోఽన్యత్, సుఖరూపాత్ బ్రహ్మణోఽన్యత్, న పశ్యతి, దుఃఖరూపం తద్వ్యతిరిక్తం చ కించిన్న పశ్యతీత్యర్థః * యో వై భూమా తత్సుఖమిత్యుక్తనిరతిశయ సుఖరూపబ్రహ్మలక్షణపరత్వాద్వాక్యస్య - తత్ర దుఃఖదర్శనాభావహేతురనవధికాతిశయసుఖరూపత్వమ్. అనవధికాతిశయసుఖరూపత్వాద్దుఃఖం న పశ్యతీత్యర్థః. అన్యదర్శనాభావే హేతుమాహ (బ్రహ్మస్వరూపేతి) (కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్యేతి) స్వరూపాన్తర్గతా జ్ఞానాదిగుణాః - విభూత్యన్తర్గతం జగదఖిలమిత్యభిప్రాయః. అభిప్రేతహేతుసముచ్చయార్థశ్చ శబ్దః, నను యత్రేతిపదం బ్రహ్మపరం, న తు విభూతిపరమ్. న చ తద్విషయం పదాన్తరమస్తి. అతో బ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యన్తర్గతత్వాదిత్యయుక్తమ్. అస్తు వా తద్వాచిశబ్దః * నాన్యత్పశ్యతీత్యయుక్తం- విభూతిర్హి బ్రహ్మణోఽన్యేతి శఙ్కాయాముక్తం వివృణోతి (అత ఐశ్వర్యేతి) అతః, బ్రహ్మణస్సుఖరూపతాయాః, కృత్స్నవిభూతేస్తదన్తర్భావస్య చ ప్రామాణికత్వాత్. విభూతివిషయో గుణః విభూతిగుణః. స ఏవ ఐశ్వర్యాపరపర్యాయం నియమనం. తద్విశిష్టం బ్రహ్మ. న హీశితవ్యజ్ఞానం వినైశ్వర్యవిశిష్టానుభవసంభవః నిరూపకేణ వినా నిరూప్యజ్ఞానాయోగాదితి భావః. యద్వా, అత్రైవోపనిషది * స భగవః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతి యది వా న మహిమ్నీతి గో అశ్వమిహ మహిమేత్యాచక్షతే హస్తిహిరణ్యం దాసభార్యం క్షేత్రాణ్యాయతనానీతి నాహం బ్రవీమ్యన్యో హ్యన్యస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి శ్రూయతే, అత్ర * స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇత్యుక్తే

విభూతిగుణవిశిష్టం నిరతిశయసుఖరూపం బ్రహ్మానుభవం స్తద్వ్యతిరిక్తస్యవస్తునోఽభావాదేవ కిమప్య
న్యన్న పశ్యతి- అనుభావ్యస్య సర్వస్యసుఖరూపత్వాదేవదుఃఖంచనపశ్యతి. తదేవహిసుఖం యదను
భూయమానంపురుషానుకూలంభవతి, ననుచేదమేవజగద్బ్రహ్మణోఽన్యతయాఽనుభూయమానం దుః
ఖరూపంపరిమితసుఖరూపంచభవత్కథమివ బ్రహ్మవిభూతిత్వేన తదాత్మకతయాఽనుభూయమానం
సుఖరూపమేవభవేత్. ఉచ్యతే- కర్మవశ్యానాం క్షేత్రజ్ఞానాంబ్రహ్మణోఽన్యత్వేనానుభూయమానం
కృత్స్నంజగత్తత్తత్కర్మానురూపందుఃఖంచపరిమితసుఖంచభవతి, అతో బ్రహ్మణోఽన్యతయాపరిమి
తసుఖత్వేనదుఃఖత్వేనచ జగదనుభవస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్కర్మరూపావిద్యావిముక్తస్య తదేవజగ
ద్విభూతిగుణవిశిష్టబ్రహ్మానుభవాన్తర్గతం సుఖమేవభవతి, యథాపిత్తోపహతేనపీయమానంపయః పిత్త
తారతమ్యేనాల్పసుఖంవితరీతంచభవతి, తదేవపయఃపిత్తానుపహతస్యసుఖాయైవభవతి- యథైవరాజ
పుత్రస్య పితుర్లీలోపకరణమతథాత్వేనానుసన్ధీయమానం ప్రియత్వమనుపగతం తథాత్వానుసన్ధానే
ప్రియతమంభవతి తథానిరతిశయానన్దస్వరూపస్యబ్రహ్మణోఽనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణా
కరస్యలీలోపకరణంతదాత్మకంచానుసన్ధీయమానం జగన్నిరతిశయప్రీతయేభవత్యేవ. అతో జగదైశ్వర్య
విశిష్టమనవధికాతిశయసుఖరూపం బ్రహ్మానుభవం స్తతోఽన్యత్కిమపి నపశ్యతి, దుఃఖంచనపశ్యతి, ఏతదే

హస్త్యాదీనాం నియామ్యానాం మహిమశబ్దవాచ్యత్వాత్ తత్ప్రతిష్ఠితత్వశఙ్కాయాం * యదివానమహిమ్నీతిహ
స్తిహిరణ్యాదిమహిమనిష్ఠత్వం నిషిద్ధం తదేవశఙ్కాబీజముపన్యస్య వ్యుదస్యతి * గోఅశ్వమిత్యాదినా * అన్యమహి
మానమితి వీతశోకః * ఏతాం విభూతిం యోగంచ ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిషు పరమాత్మనో మహిమవత్త్వావగమాదిహ
నమహిమనిషేధః- అపితువిభూతిరూపమహిమప్రతిష్ఠితత్వ నిషేధఇత్యవగమ్యతే. అతో మహిమవిభూత్యాదిశబ్దాశ్చన
స్వరూపమాత్రపరాః * విభూతిర్భూతిరైశ్వర్యమిత్యైశ్వర్యపర్యాయత్వాదితి మహిమాపహ్నవ శఙ్కావ్యుదాసా
యైశ్వర్యాపరపర్యాయేత్యుక్తమ్.ఇదానీం విభూతిరేవగుణః గుణశబ్దో విభూతేరపృథక్సిద్ధ్యభిప్రాయః. విభూత్యాగు
ణైశ్చేతివార్థః (విభూతిగుణవిశిష్టేతి) యచ్ఛబ్దఏవవిశిష్టబ్రహ్మపరఇతిభావః. పూర్వంవిభూత్యన్తర్గతత్వాదితి అన్వయ
హేతురుక్తః - వ్యతిరేకరూపంహేతుమాహ (తద్వ్యతిరిక్తస్యేతి) విశిష్టబ్రహ్మణోఽన్యదర్శనంనిషిధ్యతే, నత్వన్యద
ర్శనమిత్యర్థః. విభూతివిశిష్టం బ్రహ్మానుభావ్యంచేద్విభూతేర్దుఃఖరూపత్వదర్శనాద్దుఃఖాదర్శనమనుపపన్న మిత్యత్రాహ
(అనుభావ్యస్యేతి) సర్వస్యసర్వవిభూతికస్యేత్యర్థః. పూర్వాభిప్రేతాదేవహేతోరిత్యేవకారాభిప్రాయః. సర్వస్య
సుఖరూపత్వంకథం ఆత్మగుణవిశేషోహిసుఖమిత్యత్రాహ (తదేవహిసుఖమితి) అనుకూలత్వంనామస్వతఇష్టత్వం
తచ్చానిష్టనివృత్తిరూపతయేష్టసాధనతయాచవినాపీష్టత్వమ్. అనుభవవిరోధేనచోదయతి (ననుచేతి) నహ్యేకమేక
దైవసుఖదుఃఖాత్మకవిరుద్ధస్వభావాలిఙ్గితమితియుజ్యతే, నహినిమ్బపత్రంకస్యచిన్మధురంభవతి, నచసర్పః కస్యచిద
నుకూలబుద్ధిబోధ్యోభవతి, నచజగతశ్శక్యందుఃఖరూపత్వమపహ్నోతుం, తస్యసర్వైరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. ఇతరథా
తజ్జిహాసయాబ్రహ్మజిజ్ఞాసానుపపత్తేః. అతఃపరిశేషాత్ సుఖరూపత్వమేవత్యక్తమిత్యభిప్రాయః స్వతోఽపరిచ్ఛిన్న
సుఖరూపస్యాప్యుపాధితోఽన్యథారూపసంభవాదవిరోధఇతిపరిహరతి (ఉచ్యతఇతి) కర్మ, తత్తిరోధానకృతమబ్ర
హ్మాత్మకత్వజ్ఞానం,చోపాధిః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతో బ్రహ్మణఇతి) స్వతో మధురస్యాపి దోషసంబన్ధాదననుకూల
త్వే, అనుకూలబుద్ధ్యవిషయస్యకేనచిత్సంబన్ధిత్వ జ్ఞానాదనుకూలత్వేచ దృష్టాన్తద్వయమాహ (పిత్తోపహతేనేతి)
దార్ష్టాన్తికేపితాదృక్త్వమాహ (తథేతి) * యత్రనాన్యదితి వాక్యస్యార్థం నిగమయతి (అతఇతి) ఏతత్ ఔపాధి

వోపపాదయతి వాక్యశేషః * సవా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నాత్మరతిరాత్మక్రీడ ఆత్మమిథున ఆత్మానన్దస్స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి । అథ యేఽన్యథాఽతో విదురన్యరాజానస్తేక్షయ్యలోకా భవన్తి, తేషాం సర్వేషు లోకేష్వకామచారో భవతీతి, స్వరాట్ అకర్మవశ్యః. అన్యరాజానః కర్మవశ్యాః. తథా * న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతామ్ । సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇతి చ. నిరతిశయసుఖరూపత్వం చ బ్రహ్మణః * ఆనన్దమయోఽభ్యాసాదిత్యత్ర ప్రపఞ్చితమ్. అతః ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్య బ్రహ్మణో భూమేత్యుపదేశాద్భూమా పరం బ్రహ్మ ... .

౮ ॥ సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ అస్య భూమ్నో యే ధర్మా ఆమ్నాయన్తే, తేపి పరస్మిన్నేవోపపద్యన్తే * ఏతదమృతమితి స్వాభావికమమృతత్వం * స్వే మహిమ్నీత్యనన్యాధారత్వం * స ఏవాధస్తాదిత్యాది * స ఏవేదం సర్వమితి సర్వాత్మకత్వం * ఆత్మనః ప్రాణ ఇత్యాది ప్రాణప్రభృతి సర్వస్యోత్పాదకత్వమిత్యాదయో హి ధర్మాః పరమాత్మన ఏవ. యత్తు * అహమేవాధస్తాదిత్యాదినా సర్వాత్మకత్వముపదిష్టం, తద్భూమవిశిష్టస్య బ్రహ్మణోఽహంగ్రహేణోపాసనముపదిశ్యతే, అథాతోఽహఙ్కారాదేశ ఇత్యహంగ్రహోపదేశోపక్రమాత్. అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మనోపి స్వాత్మా పరమాత్మేత్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషూక్తమ్, అతః ప్రత్యగర్థస్య పరమాత్మపర్యవసానాదహంశబ్దోపి పరమాత్మపర్యవసాయీతి ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వేన పరమాత్మానుసన్ధానార్థోఽయమహంగ్రహోపదేశః. పరమాత్మనస్స్వశరీరతయా సర్వాత్మత్వాత్ప్రత్యగాత్మనోప్యాత్మా పరమాత్మేతి తదేవ * అథాత ఆత్మాదేశ ఇత్యాదినా * ఆత్మైవేదం సర్వమిత్యన్తేనోచ్యతే. ఏతదేవోపపాదయితుం ప్రత్యగా

కదుఃఖరూపతాయాస్తద్విగమేఽనవస్థానం (సవా ఏష ఇతి) రత్యాదిశబ్దానాం ప్రీతిపరత్వే వ్యధికరణబహువ్రీహిః, అనుకూలవిషయపరత్వే సాక్షాద్బహువ్రీహిః, ఆత్మశబ్దో విభూతిగుణవిశిష్టబ్రహ్మపరః. రతిః ప్రక్చన్దనాదిజన్యా ప్రీతిః క్రీడా, ఉద్యానాదిజన్యా. మిథునం, స్త్రీసంభవా. ఆనన్దః విభూతిజన్యా. ఏవం సర్వవిధసుఖానుభవ ఉక్తః * స్వరాడ్భవతి * అన్యరాజానస్తేక్షయ్యలోకా ఇతి చ పరమాత్మప్రతిక్షేపః ప్రతీయత ఇత్యాశఙ్క్యాహ (స్వరాడితి) అన్యరాజానః స్వరాడితి పదద్వయేన ఉపాధితద్విగమౌ దర్శితౌ. దుఃఖరూపతయా ప్రతిపన్నస్యాపి స్వతస్సుఖరూపత్వే శ్రుతిమాహ (న పశ్య ఇతి) సర్వం పశ్యతి, న తత్ర దుఃఖతాం పశ్యతి, సుఖరూపతామేవ పశ్యతీత్యర్థః. ఉదాహృతవాక్యే విభూత్యాదివిశిష్టస్యానన్దరూపత్వమస్పష్టమితి తద్వైశద్యాయాహ (నిరతిశయేతి) * తదాత్మానం స్వయమకురుత తస్మాత్తత్సుకృతముచ్యత ఇతి యద్వై తత్సుకృతం రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతి * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్త ఇతి చ వాక్యేషు కార్యకారణావస్థవిభూత్యాదివిశిష్టస్యైవ ఆనన్దత్వం హి స్ఫుటతరం. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

౮ ॥ సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ కస్య ధర్మా ఇత్యాకాఙ్క్షాం పూరయన్వ్యాచష్టే (అస్యేతి) పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరతి (యత్త్వితి) అహంగ్రహేణోపాసనం, అహమర్థశబ్దయోః పరమాత్మపర్యన్తత్వబుద్ధ్యోపాసనం. తర్హ్యేతస్మింస్తద్బుద్ధిస్స్యాదిత్యత్రాహ (అహమర్థస్యేతి) న కేవలమన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు అస్మిన్ ప్రకరణేపి సర్వాత్మత్వముక్తమితి దర్శయిష్యన్ తత్ప్రతిపాదకస్య * అథాత ఆత్మాదేశ ఇతి వాక్యస్యార్థమాహ (పరమాత్మన ఇతి) ఉపాసకాత్మనోప్యాత్మత్వం ఫలితమిత్యుక్తం, అథ కణ్ఠోక్తమితి దర్శయితుం కణ్ఠోక్తిమద్వాక్యస్యార్థమాహ (ఏత

త్మనోప్యాత్మభూతాత్పరమాత్మనస్సర్వస్యోత్పత్తిరుచ్యతే * తస్య హ వా ఏతస్యైవం పశ్యత ఏవం మన్వానస్యైవం విజానత ఆత్మనః ప్రాణ ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యాదినా, ఉపాసకస్యాన్తర్యామితయాఽవస్థితాత్పరమాత్మనస్సర్వస్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. అతః పరమాత్మనః ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వజ్ఞానప్రతిష్ఠార్థమహంగ్రహోపాసనం కర్తవ్యమ్. తస్మాద్భూమవిశిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధమ్ —భూమాధికరణం సమాప్తమ్—

౮ ॥ సూ. —అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః— వాజసనేయినో గార్గిప్రశ్నే సమామనన్తి * స హోవాచైతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్త్యస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమచ్ఛాయమిత్యాది. తత్ర సంశయః కిమేతదక్షరం ప్రధానం- జీవో వా ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తమ్. ప్రధానమితి. కుతః * అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిష్వక్షరశబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగదర్శనాదస్థూలత్వాదీనాం చ తత్ర సమన్వయాత్ * యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాదిషు పరస్మిన్నప్యక్షరశబ్దో దృశ్యత ఇతి చేన్న, ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధశ్రుతిప్రసిద్ధయోః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధస్య ప్రథమప్రతీతేః, ప్రతీతపరిగ్రహే విరోధాభావాత్. కించ * యదూర్ధ్వం గార్గి దివో యదర్వా

దేవేతి) విజానత ఇతి పదస్య షష్ఠ్యన్తత్వజ్ఞాపనాయ వ్యాచష్టే (ఉపాసకస్యేతి) పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరన్నిగమయతి (అత ఇతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) —భూమాధికరణం సమాప్తమ్—

౮ ॥ సూ. —శ్రీ అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః శ్రీ— పూర్వాధికరణే స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠితత్వముక్తం, తత్తు పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య శ్రూయత ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః——వర్ణో వా పరమేశ్వరో వేతి విచార ఇతి పరైర్యదుక్తం తదయుక్తం, వర్ణానామహ్రస్వత్వాదీర్ఘత్వాద్యనుపపత్తేః, స్నేహలౌహిత్యచ్ఛాయాదిధర్మాప్రసఙ్గాచ్చేత్యభిప్రాయేణాచ్ఛాయమిత్యన్తం విషయవాక్యముపాత్తమ్. ప్రసఙ్గాభావేపి ప్రతిషేధస్సంభవతి, యథా * నాన్తరిక్షే న దివీత్యగ్నిచయననిషేధ ఇతి చేన్న, నిషేధస్య ప్రసక్తవిషయతాయా ఏవ స్వతః ప్రాప్తత్వాత్. గత్యన్తరాభావే హ్యప్రసక్తవిషయత్వాశ్రయణం, నాన్యథా——సంశయమాహ (తత్రేతి) అక్షరం ప్రధానం వా, జీవో వా పరమాత్మా వేతి సంశయః. తదర్థం లౌకికప్రమాణవిషయే శాబ్దప్రతీతిశైఘ్ర్యమస్తి, నేతి * కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టః కింభూతాకాశః ఉతావ్యాకృతాకాశ ఇతి, ధారణం చ కిం సత్తామాత్రేణ, ఉత ప్రశాసనేనేతి చ. యదా ప్రతీతిశైఘ్ర్యమస్తి ఆకాశశబ్దవాక్యశ్చ భూతాకాశః, ధారణం చ సత్తయా స్యాత్, తదా తద్ధారణస్య ప్రధానే సంభవాత్తద్ధారకమక్షరం ప్రధానమ్. యదా ఆకాశశబ్దవాచ్యోఽవ్యాకృతాకాశః, ధారణం చ సత్తామాత్రేణ, తదా జీవేపి తత్సంభవాత్తద్ధారకమక్షరం జీవః. యదా శాబ్దప్రతీతిశైఘ్ర్యస్య లౌకికప్రమాణగోచరత్వమప్రయోజకం, ఆకాశశబ్దవాచ్యశ్చావ్యాకృతాకాశః, ధారణం చ ప్రశాసనేన, తదా తస్య జీవేష్వసంభవాత్తదాధారభూతమక్షరం పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. సిద్ధాన్తీ శఙ్కతే (యయా తదక్షరమితి) అథవా పార్శ్వస్థచోద్యమ్. తదా పరస్మిన్నిత్యుపలక్షణం, జీవేపీతి ద్రష్టవ్యం * కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యత ఇత్యాదిదర్శనాత్. పరిహరతి (న ప్రమాణాన్తరేతి) అనుమానస్య ప్రత్యక్షమాత్రాపేక్షా శ్రుతేస్తు వ్యుత్పత్త్యాదావుభయాపేక్షాస్తి, అత ఆనుమానికాదక్షరాచ్ఛ్రుతిప్రతిపన్నస్య విలమ్బ ఇతి లౌకికాలౌకికయోర్లౌకికస్య ప్రసిద్ధిప్రాథమ్యాత్ప్రాబల్యం, శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి హి శీఘ్రధీహేతుత్వాత్ ప్రాబల్యమితి భావః. నను * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేపి బ్రహ్మవిషయత్వం దర్శితం, అత్రాప్యక్షరశబ్దే తథా కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రతీతేతి) అక్షరశబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగదర్శనాదస్థూలత్వాద్యన్వయాత్, పరబ్రహ్మణి ప్రసిద్ధత్వే సత్యపి ప్రమాణాన్త

క్పృథివ్యా ఇత్యారభ్య సర్వస్య కాలత్రితయవర్తినః కారణభూతాకాశాధారత్వే ప్రతిపాదితే* కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యాకాశస్యాపి కారణం తదాధారభూతం కిమితి పృష్టే ప్రత్యుచ్యమానమక్షరం సర్వవికారకారణతయా తదాధారభూతం ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధం ప్రధానమితి ప్రతీయతే- అతోఽక్షరం ప్రధానం

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః) అక్షరం పరం బ్రహ్మ, కుతః (అమ్బరాన్తధృతేః) అమ్బరస్య ఆకాశస్య అన్తః, పారభూతం అవ్యాకృతమమ్బరాన్తః; తస్య ధృతేః - తదాధారతయాఽస్యాక్షరస్యోపదేశాదితియావత్. అయమర్థః * కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టః నవాయుమదమ్బరం అపితు తత్పారభూతమవ్యాకృతం, అతస్తస్యావ్యాకృతస్యాప్యాధారత్వేనోచ్యమానమక్షరం నావ్యాకృతం భవితుమర్హతీతి. నన్వాకాశశబ్దనిర్దిష్టో నవాయుమానితి కథమవగమ్యతే. ఉచ్యతే* యదూర్ధ్వం గార్గి దివో యదర్వాక్పృథివ్యా యదన్తరా ద్యావాపృథివీ ఇమే యద్భూతంచ భవచ్చ భవిష్యచ్చేత్యాచక్షతే ఆకాశ ఏవ తదోతంచ ప్రోతంచేత్యుక్తే త్రైకాల్యవర్తినో వికారజాతస్యాధారతయా నిర్దిష్ట ఆకాశో నవాయుమదాకాశో భవితుమర్హతి- తస్యాపి వికారాన్తర్గతత్వాత్, అతోఽత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టం భూతసూక్ష్మమితి ప్రతీయతే. తతస్తస్యాపి భూతసూక్ష్మస్యాధారభూతం కిమితి పృచ్ఛ్యతే * కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేతి, అతస్తదాధారతయా నిర్దిశ్యమానమక్షరం నప్రధానం భవితుమర్హతి. యత్తు శ్రుతిప్రసిద్ధాత్ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధం ప్రథమం ప్రతీయత ఇతి, తన్న, అక్షరశబ్దస్యావయవశక్త్యా స్వార్థప్రతిపాదనే ప్రమాణాన్తరానపేక్షణాత్, సమ్బన్ధగ్రహణదశాయామర్థస్వరూపం యేన ప్రమాణేనావగమ్యతే, న తత్ప్రతిపాదనదశాయామపేక్షణీయమ్..................

ర ప్రసిద్ధ్యా ప్రథమప్రతీతస్య పరిగ్రహే విరోధాభావాదాకాశకారణప్రశ్నస్యోత్తరత్వేనోచ్యమానత్వాచ్చ ప్రధానపరత్వమిత్యర్థః..

రాద్ధాన్తమాహ (అక్షరమిత్యాదినా) అమ్బరాన్తశబ్దం కేచిద్బహువ్రీహితయా వ్యాచక్షతే అమ్బరం ఆకాశః అన్తః అవసానం యేషాం తేషాం పృథివ్యాదీనాం ధృతేరితి హేత్వర్థ ఇతి. తత్ప్రధానవ్యతిరేకప్రతిజ్ఞాయామకిఞ్చిత్కరమిత్యభిప్రాయేణ షష్ఠీతత్పురుషం వ్యాచష్టే (అమ్బరస్య ఆకాశస్యేతి) అన్తశబ్దోఽవధివచనః. కార్యస్యామ్బరస్య దేశతః కాలతశ్చావధిః కారణం, నియతపూర్వభావినః కారణత్వాత్కార్యం ప్రతి కారణత్వేనావరణతయా బహిర్విద్యమానత్వాచ్చ. అతోఽమ్బరాన్తశబ్దోఽవ్యాకృతవాచీతి భావః. నహ్యత్రామ్బరాన్తవాచిశబ్దః శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (అయమర్థ ఇతి) (నన్విత్తి) వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థలఙ్ఘనమయుక్తం, అపవాదాభావాదిత్యర్థః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) అర్థవిరోధాన్నవాయుమదమ్బరగ్రహణమిత్యర్థః. నహి స్వయం వికారాన్తర్భూతః కృత్స్నవికారస్యాధారో భవితుమర్హతి. యత్త్విత్యాదినా పూర్వపక్షయుక్తిమనూద్య పరిహరతి (తన్నేతి) రూఢిశక్త్యా అవయవశక్త్యా వా శబ్దేన స్వార్థప్రతిపాదనం స్యాత్, తత్ర వక్ష్యమాణపరిహారస్య పక్షద్వయసాధారణ్యేపి * ప్రోక్షణీష్వర్థసంయోగాదితి న్యాయేనావయవశక్త్యాఽర్థప్రతిపాదనసమ్భవే సముదాయశక్తికల్పనాఽయోగాత్ అయమక్షరశబ్దో నరూఢ్యా వర్తత ఇత్యభిప్రేత్య యౌగికత్వపక్షే పరిహార ఉచ్యతే. తత్ర వ్యుత్పన్నానాం పదావయవానాం సంహత్య స్వార్థప్రతిపాదనే కిం ప్రమాణాన్తరాపేక్షా, ఉత తత్తత్పదావయవవ్యుత్పత్తివేళాయామితి వికల్పం హృది నిధాయ ప్రథమే కల్పే పరిహారమాహ (అక్షరశబ్దస్యేతి) అవయవశక్తిరేవార్థప్రతీతికారణమితి న ప్రమాణాన్తరమపేక్షితం, నహి దణ్డిశబ్దస్య స్వార్థప్రతిపాదనే దణ్డదేవదత్తగ్రాహిప్రత్యక్షాపేక్షః. ద్వితీయం పరిహరతి (సంబన్ధేతి) పదావయవానాం

ఏవంతర్హ్యక్షరశబ్దనిర్దిష్టోజీవోఽస్తు- తస్యభూతసూక్ష్మపర్యన్తస్యకృత్స్నస్యాచిద్వస్తునఆధారత్వోపపత్తేః, అస్థూలత్వాద్యుచ్యమానవిశేషణోపపత్తేశ్చ ✱ అవ్యక్తమక్షరేలీయతే ✱ యస్యావ్యక్తంశరీరంయస్యాక్షరంశరీరం ✱ క్షరస్సర్వాణిభూతానికూటస్థోఽక్షరఉచ్యతఇత్యాదిషు ప్రత్యగాత్మన్యప్యక్షరశబ్దప్రయోగదర్శనాదిత్యత్రోత్తరమ్........ ....

౧౦॥సూ.—॰॰సాచప్రశాసనాత్॰॰— సాచామ్బరాన్తధృతిరస్యాక్షరస్య ప్రశాసనాదేవభవతీత్యవగమ్యతే ✱ ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఃఏతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనేగార్గిద్యావాపృథివ్యౌవిధృతేతిష్ఠతఃఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గినిమేషాముహూర్తాఅహో

వ్యుత్పత్తౌప్రమాణాన్తరాపేక్షాఽస్త్యేవ, ప్రతిపాదనదశాయాంతు నతదపేక్షా, యథా చక్షురాదీనాంతిమిరాదిదోషాపనయనస్యౌషధాద్యపేక్షత్వేఽపి ఘటాదిపరిచ్ఛిత్తౌనభేషజగ్రాహిప్రమాణాపేక్షా. యథాహుః ✱ అర్థబోధేఽనపేక్షత్వాన్మానాన్తరమనాదృతం। వ్యుత్పత్త్యుపాయభూతంయత్తచ్చ తన్మాత్రవర్తివితి. వ్యుత్పన్నానాం పదావయవానాం ప్రతిపాదనకాలేఽపి వ్యుత్పత్త్యపేక్షితమానాన్తరాకాఙ్క్షాఽస్తిచేత్ దండినమాహ్వయగామానయేత్యాదివాక్యానామసన్నికృష్టార్థవిషయాణాంప్రత్యక్షసాచివ్యాభావేన స్వార్థాప్రతిపాదకతయా గవానయనాదిప్రవృత్త్యుచ్ఛేదప్రసఙ్గః, అలౌకికార్థప్రతిపత్త్యనుపపత్త్యాశాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ అతోమానాన్తరాపేక్షాభావాత్తన్నిబన్ధనమర్థప్రతిపత్తౌ ప్రాథమ్యచారమ్యరూప వైషమ్యంనాస్తీత్యర్థః. కించ, యౌగికానాంశబ్దానామవయవార్థయోగివస్తుసామాన్యప్రతిపాదనేకింమానాన్తరాపేక్షా, ఉతవిశేషపర్యవసాన ఇతివికల్పే ప్రథమేశిరసిపరిహారోఽక్షరశబ్దస్యేతిగ్రన్థేనఫలితః. ద్వితీయేతువిశేష పర్యవసానస్య ప్రాకరణికలిఙ్గాద్యధీనత్వాన్న మానాన్తరాపేక్షేతిచ సంబన్ధేత్యాదిగ్రన్థేఽర్థసిద్ధః- నతత్ప్రతిపాదనదశాయామపేక్షణీయమితిహ్యుక్తమ్. విశేషపర్యవసానేసతిహిప్రతిపాదనంనిరాకాఙ్క్షంభవతి. అతఃపరమాత్మలిఙ్గందర్శితమ్. అపిచ - అవయవార్థపౌష్కల్యం యత్రసంభవతి - తదేవయౌగికశబ్దేనస్వరసతఃప్రతీయతే- యథేశ్వరశబ్దోలౌకికపార్థివాదిషు సత్స్వప్యలౌలికమీశ్వరంశీఘ్రం ప్రత్యాయయతి- అతశ్చ నక్షరతీత్యవయవశక్తిః పరమాత్మానమేవ శీఘ్రముపస్థాపయతి. ఏతదుక్తంభవతి- ప్రతిపాద్యస్యలౌకికాలౌకిక ప్రమాణగోచరత్వంశాబ్దప్రతీతివిలమ్బావిలమ్బయోరప్రయోజకం, ధర్మాధర్మేశ్వరాదిశబ్దేః శౌక్ల్యాదిభ్యః పార్థివాదిభ్యోఽప్యలౌకికార్థప్రతిపత్తిశ్శైఘ్ర్యస్యదర్శనాత్. అతఏవ ప్రయోగప్రాచుర్యాద్యధీనంప్రసిద్ధితారతమ్యమేవతయోః ప్రయోజకం- యౌగికశబ్దానాంచాసంకుచితావయవార్థగోచరత్వేన స్వతోవాసితత్వాత్తద్వత్త్యేవప్రసిద్ధ్యతిశయాత్ ప్రతీతిశైఘ్ర్యమితి. నన్వవయవశక్త్యాఽర్థప్రతిపాదనేఽపి ప్రధానస్యానేక ప్రమాణగమ్యతయా అభ్యస్తత్వాదస్తిప్రథమావగతిః. యథాగోశబ్దస్య సామాన్యనిమిత్తత్వేఽపి గోశబ్దోచ్చారణాత్ స్వాభ్యస్తాయామేవగవిప్రథమమేవప్రతీతిః. తదసత్, ప్రధానస్యానేక ప్రమాణగమ్యత్వానభ్యుపగమాత్. నహిప్రత్యక్షేణ జగత్కారణభూతం సూక్ష్మంవస్తునిరీక్ష్యతే. నాపిశ్రుతివిరోధినోఽనుమానస్య తత్రప్రామాణ్యం సంభవతీతి వక్ష్యతే. తతశ్చశ్రుతిరేవ తత్రాపిప్రమాణంవక్తవ్యం తథాచ శ్రుతిప్రసిద్ధాత్ పరమాత్మనః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధస్య ప్రధానస్యప్రథమప్రతిపత్తిరిత్యసిద్ధమ్, కించ - ప్రథమప్రతీతస్యాపి ప్రధానస్య విరోధేనత్యక్తవ్యత్రైవ, విరోధశ్చాత్రస్పష్టః- ఏకస్యైవాధారాధేయభావానుపపత్తేః......

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఏవంతర్హీతి) ✱ అవ్యక్తమక్షరఇత్యవ్యక్తస్య పృథగుపాదానాదక్షరశబ్దో జీవపరః - నప్రధానపరఇతి జ్ఞాపనాయావ్యక్తముపాత్తమ్.

౧౦॥ సూ, —॰॰శ్రీసాచప్రశాసనాత్శ్రీ॰॰— నను నాత్రామ్బరాన్తధృతేఃపరమాత్మప్రశాసనాధీనత్వం

రాత్రాణ్యర్ధమాసామాసాఋతవస్సంవత్సరాఇతివిధృతా స్తిష్ఠన్తీత్యాదినా. ప్రశాసనం-ప్రకృష్టంశాసనం నచేదృశం స్వశాసనాధీనసర్వవస్తువిధరణం బద్ధముక్తోభయావస్థస్యాపి ప్రత్యగాత్మనస్సంభవతి, అతఃపురుషోత్తమఏవ ప్రశాసితాఽక్షరమ్..

౧౧ ॥ సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ అన్యభావః, అన్యత్వమ్. ప్రధానాదిభావః. అస్యాక్షరస్య పరమపురుషాదన్యత్వంవాక్యశేషే వ్యావర్త్యతే * తద్వాఏతదక్షరంగార్గ్యదృష్టంద్రష్ట్ర శ్రుతంశ్రోత్రమతంమన్త్రవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాతృనాన్యదతో౽స్తిద్రష్టృనాన్యదతో౽స్తిశ్రోతృనాన్యదతో౽స్తిమన్తృ నాన్యదతో౽స్తి విజ్ఞాతృఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరేగార్గ్యాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేతి. అత్ర ద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాద్యుపదేశాదస్యాక్షరస్యాచేతనభూతప్రధానభావో వ్యావర్త్యతే, సర్వైరదృష్టస్యైవ సతస్సర్వస్య ద్ర

సాక్షాచ్ఛ్రుతమితిశఙ్కాంపరిజిహీర్షన్ కతిపయవస్తుశాసనస్యజీవేపి సంభవాత్తద్వ్యావృత్తించదర్శయన్ ప్రశాసనశబ్దంవ్యాచష్టే (ప్రకృష్టమితి) క్వచిదప్యప్రతిహతత్వేన విషయప్రకర్షాచ్ఛాసనస్య ప్రకర్షః, ప్రకర్షస్య నివారకాభావాచ్ఛాసనస్యామ్బరాన్తవిషయత్వమపి సిధ్యతీతిహృదయమ్. తతఃకిమిత్యపేక్షాయాం ప్రకృతేః పరమాత్మశాసనకర్తృత్వే హేత్వన్తరంచ ద్యోతయన్జీవవ్యావృత్తిసిద్ధిందర్శయతి (నచేదృశమితి) (స్వశాసనాధీనసర్వవస్తువిధరణమితి) అయమభిప్రాయః, నకేవలం శాసనప్రకర్షాదనపోదితాత్ప్రకృతేః ప్రశాసనకర్తృత్వసిద్ధిః, కింతు * సర్వస్యవశీ సర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదం ప్రశాస్తీత్యాదిశ్రుత్యన్తరేషు శాసనకర్త్రవస్థాపకసర్వశబ్దాసఙ్కోచాచ్చతత్సిద్ధిః కించ సత్యశబ్దనిర్వచనే * తానిహవాఏతానిత్రీణ్యక్షరాణి సత్యమితి తద్యత్సత్తదమృతం అథయత్తితన్మర్త్యం, అథయద్యంతేనోభేయచ్ఛతీతిమర్త్యశబ్దవాచ్యాచేతనస్య తన్నియామ్యత్వంచప్రతీయతే. మర్త్యశబ్దోహ్యవయవశక్త్యాపూర్వపూర్వావస్థా(త్య)త్యాజ్యచేతనేవర్తతేనశరీరమాత్రే, ద్యావాపృథివ్యాదీనాం తన్నియామ్యత్వాభావప్రసంగాత్. కించ * యస్యావ్యక్తంశరీరం యస్యాక్షరంశరీరం యస్యమృత్యుశ్శరీరమితి ప్రధానస్యపరశరీరత్వశ్రవణాదత్యన్తనియామ్యస్యైవ శరీరత్వాచ్చ నియామ్యత్వసిద్ధిః. ఇహచ కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేతిపృష్టే * ఏతద్వైతదక్షరం గార్గీత్యారభ్య * ఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరేగార్గ్యాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యక్షరేణావ్యాకృతస్యధారణంశ్రూయతే. అతశ్శాసనస్య ప్రకర్షాచ్ఛ్రుత్యన్తరానుగ్రహాచ్చామ్బరాన్తధృతిరపి ప్రశాసనాధీనేతి. సూత్రశ్చశబ్దోహ్యర్థతయా హేతువాచీత్యభిప్రాయేణాహ(అతఇతి)అమ్బరాన్తధృతిః ప్రశాసనాదేవసిధ్యతీతియతః తతఏవేత్యర్థః*ప్రశాసితారంసర్వేషాం విద్యాత్తుపురుషంపరమితి*ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యఇత్యాదివచనాభిప్రాయేణపురుషోత్తమఏవప్రశాసితాఽక్షరమిత్యుక్తమ్.

ఏవం ప్రధానపురుషవ్యతిరేకౌ సూత్రద్వయేనపృథగుపపాదితౌ. అథైకసూత్రేణ

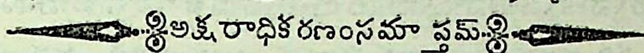
ప్రాకరణికచరమవాక్యవిషయేణోభయవ్యతిరేకమాహ.

౧౧ ॥ సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ వ్యావర్త్యతే నివర్త్యతే. నివర్తకధర్మైః ప్రతిపాద్యతఇత్యర్థః. తతశ్చ సూత్రస్థవ్యావృత్తిశబ్దో వ్యావర్తకధర్మపరఇతిదర్శితంస్యాత్, తేన విషయవాక్యానుగుణ్యంసూత్రస్యస్యాత్, తత్రహ్యన్యనివర్తకధర్మోద్రష్టృత్వాదిరవగమ్యతే. ద్వితీయయోజనాయామపేక్షితత్వాత్ * నాన్యదతో౽స్తీత్యాదికముదాహృతం. అస్మిన్వాక్యే ప్రధానవ్యావృత్తిసిద్ధిందర్శయతి (అత్రేతి) అత్ర * అదృష్టమితి వాక్యే ద్రష్ట్రాదిశబ్దాః రూపశబ్దప్రభృతిబాహ్యాక్షవిషయాణాం మన్తవ్యాధ్యవసేయాద్యన్తఃకరణవిషయాణాంచ సాక్షాత్కర్తృవాచకాః శాసనస్య శాసితవ్యవస్తుదర్శనసాకాఙ్క్షత్వాత్ * నదృష్టేర్ద్రష్టారం * నశ్రుతేశ్శ్రోతారం * నమతేర్మన్తారమిత్యాదినా పరస్య శ్రవణమననాదికర్తృత్వనిషేధేన తేషామయోగ్యత్వాత్ * పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణ ఇతి రూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వశ్రవణాచ్చ. జీవవ్యావృత్తిందర్శయతి (సర్వైరితి) సర్వైః యోగిభిః (సర్వస్యేతి)రూ

ష్టృత్వాద్యుపదేశాచ్చ ప్రత్యగాత్మభావో వ్యావర్త్యతే, అత ఇయమన్యభావవ్యావృత్తిరస్యాక్షరస్య పరమపురుషతాం ద్రఢయతి. ఏవం వాఽన్యభావవ్యావృత్తిః, అన్యస్య సద్భావవ్యావృత్తిరన్యభావవ్యావృత్తిః. యద్వైతదక్షరమన్యైరదృష్టం సదన్యేషాం ద్రష్టృ చ సత్స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్యాధారభూతం, ఏనమనేనాదృష్టమే

పతదాశ్రియాదిష్వేకైకవర్గకార్త్స్న్యపరస్సర్వశబ్దః, అస్యాసఙ్కుచితవృత్తితయా ద్రష్టృశబ్దేన సర్వసాక్షాత్కారస్యాభిహితత్వే సత్యాదిశబ్దోపాత్తశ్రోతృత్వాదీనాం నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాత్. సర్వైరదృష్టత్వాదిమాత్రం ప్రధానాదీనామపి సంభవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమదృష్టస్యైవ సతస్సర్వస్య ద్రష్టృత్వాద్యుపదేశాచ్చేత్యుక్తం. అదృష్టత్వాదివిశేషితం ద్రష్టృత్వాదికం ప్రత్యగాత్మవ్యావర్తకమిత్యర్థః. ప్రత్యగాత్మానస్సర్వే ప్రత్యేకం స్వస్వాహంప్రత్యయవేద్యాః రూపాదివిజ్ఞాతారశ్చ, పరస్తు రూపాదిజ్ఞానవేలాయాం యోగిభిరపి స్వస్వరూపవద్రూపాదివచ్చ నజ్ఞాయతే. నిష్ఠానైఃపదైః తత్తద్విషయప్రతిపత్తివేలాయాం పరమాత్మనోఽనవగతత్వం వివక్షితం. అశ్రుతం, శబ్దశ్రవణదశాయామజ్ఞాతం. అమతం స్థాణుపురుషాద్యర్థవిచారదశాయాం తద్విషయవదప్రతిపన్నం. అవిజ్ఞాతం, అధ్యవసాయదశాయాం ఘటాదివత్స్వస్వరూపవచ్చానవగతం. అతఏవహి విశేషితం ద్రష్టృత్వాదికం పరమాత్మాసాధారణం. యద్వా రూపశబ్దాద్యర్థవేదిభిస్సర్వైరవేద్యత్వేన విశేషితం తత్తదర్థద్రష్టృత్వం సముచ్చిత్య చిదచిద్వ్యావర్తకమిత్యర్థః * అన్యభావవ్యావృత్తేరిత్యుక్తహేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వశఙ్కాంచ శమయన్నిగమయతి (అతఇతి) ఇయం వ్యావర్తకధర్మాన్వయరూపా వ్యావృత్తిః పరమపురుషత్వం సాధయతి, అతస్సాధ్యావిశిష్టత్వవ్యుదాసః. అస్యాం యోజనాయాం ప్రధానపురుషవ్యావర్తకధర్మవాచివాక్యానివిషయీభూతానీతి చిదచిద్వ్యావృత్తిః కణ్ఠోక్తాస్యాత్. చశబ్ద ఉక్తహేతుసముచ్చయే. ముఖాన్తరేణ సూత్రం యోజయతి (ఏవం చేతి) అక్షరార్థమాహ (అన్యస్యేతి) * నాన్యదిత్యాదివాక్యస్య సూత్రవిషయత్వం హృదినిధాయ తస్యార్థమాహ (యద్వైతదితి) యథాఽస్మిన్గ్రామే దేవదత్తఏవ పురుషో నాన్య ఇత్యుక్తే న పురుషమాత్రనిషేధః, అపితు ప్రస్తుతతుల్యపురుషాన్తరనిషేధస్స్యాత్. పురుషాన్తరాణాం ప్రమాణసిద్ధతయా నిషేద్ధుమశక్యత్వాత్, ఏవమిహాపి ద్రష్ట్రాద్యన్తరాణాం ప్రామాణికత్వాత్ ప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రాదినిషేధపరమిదం వాక్యమిత్యభిప్రాయేణ ప్రకృతగుణవిశిష్టత్వముక్తం. (ఆధారభూతమితి) సమస్తస్య ప్రశాసనేనాధారభూతమిత్యర్థః. నిషేధవిషయం దర్శయతి (ఏవమితి) ఏతస్య అక్షరస్య అధారభూతం ప్రశాసనేన ధారకం. ఏవం పరమాత్మనో నియన్తృతయా ఆధారభూతద్రష్ట్రన్తరాభావాదధికనిషేధపరమిదం వాక్యం వ్యాఖ్యాతం. ఏవం వా ఏతస్యేతి పదం వ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్యేతి పదప్రకృతజగత్పరం. అక్షరాదస్యాత్ సమస్తజగతః ప్రశాసనేన ధారకం తేనాదృష్టం ద్రష్టృ నాస్తీత్యర్థః. తదా సమనిషేధపరో వాక్యశేషస్స్యాత్. నను * నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్ట్రితి వాక్యం ద్రష్టౄణాం పురుషాణాం బ్రహ్మతాదాత్మ్యేన అతదాత్మకత్వనిషేధపరం కిం న స్యాత్. న ఐక్యవిధానస్యాప్రకృతత్వాత్. ఐక్యవిధిశేషో హి భేదనిషేధః, వ్యతిరేకస్యాన్వయశేషత్వాత్. యది క్వచిదైక్యవిధానాభావేఽపి భేదనిషేధస్సంభవతి, తత్ర తు నిర్వాహాన్తరాసంభవాదభ్యుపగన్తవ్యః, ఇహ తు గత్యన్తరసంభవాదైక్యవిధ్యభావే భేదనిషేధపరత్వాశ్రయణమయుక్తం. కించ * కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యుపక్రమ్య * ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యుపక్రమోపసంహారాభ్యాం ప్రకరణస్య పరమాత్మనో విశ్వధారకతాప్రతిపాదనపరత్వమవగమ్యతే, న త్వైక్యపరత్వం. ధారకత్వే అభిహితే తస్యాపి ధారకాన్తరశఙ్కాస్యాత్, లోకే ధారకాణామపి ధార్యత్వదర్శనాత్ యథా కారణానామపి కార్యత్వదర్శనేన పరమాత్మనోఽపి జగత్కారణత్వేనాన్యకార్యత్వశఙ్కాయాం తద్వ్యావర్తనేన పరమకారణత్వసిద్ధయే * స కారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి కారణాన్తరనిషేధః పరమ

తస్య ద్రష్టృ చ స దేవస్యాధారభూతమన్యన్నాస్తీతి వదన్ * నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్ట్రిత్యాది వాక్యశేషోఽన్యస్య సద్భావం వ్యావర్తయన్నస్యాక్షరస్య ప్రధానభావం ప్రత్యగాత్మభావంచ ప్రతిషేధతి. కించ * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి దదతో మనుష్యాః ప్రశంసన్తి యజమానం దేవా దర్వీం పితరోఽన్వాయత్తా ఇతి శ్రౌతం స్మార్తం చ యాగదానహోమాదికం సర్వం కర్మ యస్యాజ్ఞయా ప్రవర్తతే, తదక్షరం పరబ్రహ్మభూతః పురుషోత్తమ ఏవేతి విజ్ఞాయతే. అపిచ * యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మిన్ల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతి యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స కృపణః అథ య ఏతదక్షరం గార్గి విదిత్వాస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స బ్రాహ్మణ ఇతి యదజ్ఞానాత్సంసారప్రాప్తిర్యజ్జ్ఞానాచ్చామృతత్వప్రాప్తిస్తదక్షరం పరం బ్రహ్మైవేతి సిద్ధమ్ ....

కారణత్వాపేక్షితత్వాత్ క్రియతే, ఏవమిహాపి పరమాత్మనః పరమాధారత్వసిద్ధయే ధారకరూపద్రష్ట్రన్తరనిషేధోఽపేక్షితః. భేదనిషేధస్తు ప్రకృతార్థానపేక్షితః, అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యమవిగీతమ్. కించ * నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోత్రితి ద్రష్టృశ్రోత్రాదీనాం పృథక్పృథగ్భేదనిషేధశ్చ విఫలః- ద్రష్టురేవ శ్రోతృత్వసంభవాత్ యథా * తదేవాగ్నిస్తద్వాయుః * జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణురిత్యాదిష్వగ్నివాయుజ్యోతిర్భువనవనగిరిదిగాదీనామన్యోన్యభిన్నజాతీయతయా తేష్వన్యతమస్య బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశేపి తదన్యస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాసిద్ధ్యా ప్రత్యేకం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశస్సఫలః- ఏవం ద్రష్టృశ్రోతృమన్త్రాదీనాం భిన్నజాతీయత్వాభావాత్ పృథగ్భేదనిషేధవైయర్థ్యమ్, నచ వాచ్యం * బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా ఇత్యాదౌ దాశేష్వేవ దాసత్వకితవత్వాదిసంభవేపి పృథక్తాదాత్మ్యోపదేశవదిహాప్యుపపద్యత ఇతి. దాశేభ్యో భిన్నజాతీయానామపి దాసకితవాదీనాం సంభవేన శ్రుతివాక్యస్థపదానాం తద్విషయత్వోపపత్తేః. అన్యథా తత్రాపి వైయర్థ్యప్రసంగస్య దుర్నివారత్వాత్. అత ఇదం వాక్యం ప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరం (అన్యస్య సద్భావం వ్యావర్తయన్నితి) సూత్రస్థైరన్యభావవ్యావృత్తిశబ్దైః శ్రుతివాక్యస్థా అన్యదస్తి నేతి శబ్దాః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యన్త ఇతి భావః వ్యావర్తయన్నిత్యన్తేనాక్షరార్థ ఉక్తః. ఫలితమాహ (అస్యాక్షరస్యేతి) అస్యాం యోజనాయాం సూత్రాక్షరానురూప్యం దర్శితమ్. నియన్తృరూపధారకాన్తరరాహిత్యమేవ కణ్ఠోక్తం భవతి-చిదచిద్వ్యావృత్తిరర్థసిద్ధా స్యాత్. చశబ్దః పూర్వవన్నోక్తసముచ్చయపరః, అపిత్వనుక్తసముచ్చయపర ఇత్యభిప్రాయేణ చశబ్దార్థమాహ (కించేతి) * అన్వాయత్తా ఇతి పదం దేవమనుష్యపితృసాధారణమ్. అన్వాయత్తాః. అనువశా ఇత్యర్థః. ద్వితీయాన్తపదానాం ప్రశంసన్తీత్యనేనాన్వయః వాక్యప్రతిపన్నార్థస్య పరమాత్మలింగతాం దర్శయతి (శ్రౌతం స్మార్తం చేతి) చశబ్దసముచ్చేతవ్యం హేత్వన్తరమాహ (అపిచేతి) ఉదాహృతవాక్యసిద్ధం హేతుం వదన్నధికరణార్థముపసంహరతి (యదజ్ఞానాదితి) ....

* నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్ట్రితి వాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తద్రష్టృమాత్రనిషేధపరత్వమయుక్తం, తథాసతి హి బ్రహ్మైవ ద్రష్టృ నాన్యదిత్యుక్తం స్యాత్, తత్పరమతే విరుద్ధం బ్రహ్మణో ద్రష్టృత్వానభ్యుపగమాత్. తస్మాన్నైతదక్షరం ద్రష్ట్రితి హి వక్తవ్యమ్. యది ద్రష్టృమిథ్యాత్వమాత్రపరం, తదా అతోఽన్యదితి నిర్దేశవైయర్థ్యం, ద్రష్టృ నాస్తీత్యేతావతా తన్మిథ్యాత్వసిద్ధేః-నను బ్రహ్మైవ ద్రష్ట్రిత్యర్థః. తతశ్చ బ్రహ్మణి ద్రష్ట్రాణాం కల్పితత్వం సిద్ధ్యతీతి చేన్న-అయమేవ పురుషః నాన్యోఽతోఽస్తి పురుష ఇత్యుక్తే పురుషత్వమస్మిన్ కల్పితమిత్యర్థాప్రతీతేః. ఏతత్తుల్యపురుషాన్తరనిషేధో హి ప్రతీయతే అతో బ్రహ్మణోఽన్యో ద్రష్టృవర్గో మిథ్యేత్యర్థ ఇతి చేన్న * అదృష్టం ద్రష్ట్రితి పూర్వవాక్యే బ్రహ్మణ ఏవ ద్రష్టృత్వప్రతిపాదనాత్

౧౨॥సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః ॥ ఆథర్వణికాస్సత్యకామప్రశ్నేఽధీయతే * యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయీత స తేజసి సూర్యే సమ్పన్నః యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హ వై స పాప్మనా వినిర్ముక్తస్స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి—అత్ర ధ్యాయతీక్షతిశబ్దావేకవిషయౌ, ధ్యానఫలత్వాదీక్షణస్య * యథాక్రతురస్మిల్లోకే పురుష ఇతి న్యాయేన ధ్యానవిషయస్యైవ ప్రాప్యత్వాత్ * పరం పురుషమిత్యుభయత్ర కర్మభూతస్యార్థస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ—తత్ర సంశయ్యతే

బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యైవ ద్రష్టృత్వమితి వక్తుమయుక్తత్వాత్, ద్రష్టృమిథ్యాత్వే బ్రహ్మణోఽపి మిథ్యాత్వప్రసఙ్గాత్. తస్మిన్పరిజిహీర్షితే సతి * అదృష్టం ద్రష్టృ * ఇతి పూర్వవాక్యప్రతిపాద్యస్యాబ్రహ్మత్వప్రసఙ్గాచ్చ. బ్రహ్మణో ద్రష్టృత్వేఽపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాభావాన్న మిథ్యాత్వమితి చేత్, తర్హి పరమార్థతో జ్ఞాతృత్వమభ్యుపగతం స్యాత్ - యత్తు భాస్కరేణోక్తం- ప్రధానవ్యావృత్తిరనేన సూత్రేణ క్రియతే, ప్రధానస్య శాసితృత్వసమ్భవేఽపి ద్రష్టృత్వాభావాత్ ప్రధానవ్యావృత్తిరితి తదయుక్తం- ద్రష్టృవిశేషో హి ప్రశాసితా, శిశుపాత్వసమ్భవేఽపి వృక్షత్వాసమ్భవవత్ ప్రశాసితృత్వసమ్భవేఽపి ద్రష్టృత్వాసమ్భవః కథముచ్యతే. ప్రధానస్యేశ్వరత్వసమ్భవేఽపి క్షేత్రజ్ఞత్వం న సమ్భవతీత్యనన్తతః కోఽబ్రవీతి ॥ శ్రీ అక్షరాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ ॥

౧౨॥ సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః ॥ అత్ర స ఇత్యుక్తిరస్మిన్పాదే సర్వాధికరణేషు సాధ్యప్రతిజ్ఞానువృత్త్యర్థా. యథా ప్రథమపాదే * భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః ఇత్యన్యశబ్దోక్తిః, యథా చ ద్వితీయే * అత ఏవ చ స బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దోక్తిః, యథా చతుర్థే * వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాదితి ప్రాజ్ఞశబ్దోక్తిశ్చ, తద్వత్. పూర్వం * అదృష్టం ద్రష్టృ * ఇతి పరమాత్మనో ద్రష్టృత్వముక్తం తర్హీక్షతికర్మత్వేనోక్తేన పరమాత్మేతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. యద్వా- పూర్వాధికరణే అర్థవిరోధేనాకాశశబ్దస్యామ్బరాన్తపరత్వముక్తం, తథాఽన్తరిక్షశబ్దస్య న ముఖాన్తరేణ నిర్వాహస్సువచ ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. యద్వా- ఆకాశశబ్దస్య అమ్బరాన్తపరత్వవత్ బ్రహ్మలోకశబ్దస్య నాన్యథా నిర్వాహోఽస్తీతి శఙ్కయా సఙ్గతిః * స సామభిరున్నీయతే * ఏతత్సామ గాయన్నాస్తే ఇతివత్ సామగానసహితైరిత్యర్థః. యద్వా, సాన్త్వవాదయుక్తై రాతివాహికైరున్నీయత ఇత్యర్థః ——— పరైరీక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వం వ్యవస్థాప్య ధ్యాయతేస్తతోఽభిన్నవిషయతయా పూర్వపక్షం కృత్వా ఏకవిషయతయా సిద్ధాన్త ఉక్తః - తదనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (అత్ర ధ్యాయతీతి) యథోపాసనఫలప్రాప్తిన్యాయాత్ ధ్యాయతికర్మైవేక్షతికర్మ. ఏకత్ర * పరం పురుషం, అన్యత్ర * పరాత్పరం పురుషమితి చ శ్రూయతే, అతో న విషయైక్యమిత్యత్రాహ (పరం పురుషమితి) యత్ర పఞ్చమ్యన్తం పదం నాస్తి, తత్రాప్యర్థసామర్థ్యాత్తత్ప్రాప్నోతీతి భావః———యాదవప్రకాశీయే తు జీవో హి ధ్యాతవ్యః. తస్మాత్పర ఈక్షితవ్యస్తు ముక్తజీవ ఇతి పూర్వపక్షితమ్, తదప్యనేనాయుక్తమితి దర్శితం- అభిధ్యాతవ్యాజ్జీవాత్ పరో ముక్తజీవ ఇత్యుక్తే బద్ధజీవో ధ్యాతవ్య ఇత్యుక్తం స్యాత్ - బద్ధావస్థజీవధ్యానాన్ముక్తావస్థస్య ప్రాప్తిరిత్యనుపపన్నమ్. తస్మాద్ధ్యాయతీక్షత్యోరుభయోరపి చతుర్ముఖవిషయత్వమేవ పూర్వపక్షీకర్తుం యుక్తమ్——సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం ధ్యాయతీక్షతికర్మ చతుర్ముఖః, ఉత పరమాత్మా, తదర్థం శాన్తత్వాజరత్వాదయః కిం ముఖ్యాః, ఉతాముఖ్యాః, తదర్థం కిం జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖవ్యతిరిక్తస్య గ్రహణం, ఉత తస్యాపి గ్రహణమితి, కిమత్ర బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చతుర్ముఖస్థానపరః - ఉత పరమవ్యోమపరః. కిమీక్షతికర్మవిషయే వాక్యే * యత్తత్కవయో వేదయన్తే ఇతి వైష్ణవం పదం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే - నేతి. యదా ప్రత్యభిజ్ఞానాసమ్భవాత్, బ్రహ్మలోకశబ్దస్య చతుర్ముఖలోకపరత్వం, యదా చ జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖస్య గ్రహణం, తదా శాన్తత్వాదీనామముఖ్యత్వాద్ధ్యాయతీక్షతికర్మ చతుర్ముఖస్స్యాత్ - యదా వైష్ణవపదప్రత్యభిజ్ఞానేన బ్రహ్మ

కిమిహ * పరంపురుషమితినిర్దిష్టోఽజీవ సమష్టిరూపాండాధిపతిశ్చతుర్ముఖః- ఉతసర్వేశ్వరః పురుషోత్తమఇతి. కింయుక్తమ్. సమష్టిక్షేత్రజ్ఞఇతి. కుతః * సయోహవైతద్భగవన్మనుష్యేషు ప్రాయణాన్తమోఙ్కారమభిధ్యాయీతకతమంవావసతేన లోకంజయతీతి ప్రక్రమ్యైకమాత్రంప్రణవముపాసీనస్య మనుష్యలోకప్రాప్తిమభిధాయద్విమాత్రముపాసీనస్యాన్తరిక్షలోకప్రాప్తిమభిధాయ త్రిమాత్రముపాసీనస్య ప్రాప్యతయాఽభిధీయమానోబ్రహ్మలోకోఽన్తరిక్షాత్పరోఽజీవ సమష్టిరూపస్య చతుర్ముఖస్య లోక ఇతివిజ్ఞాయతే, తద్గతేన చేక్ష్యమాణస్తల్లోకాధిపతిశ్చతుర్ముఖఏవ * ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరమితిచ దేవేన్ద్రియాదిభ్యః పరాద్దేవేన్ద్రియాదిభిస్సహఘనీభూతాజ్జీవవ్యష్టిపురుషాద్బ్రహ్మలోకవాసినస్సమష్టిపురుషస్యచతుర్ముఖస్యపరత్వేనోపపద్యతే, అతోఽత్రనిర్దిశ్యమానః పరఃపురుషస్సమష్టిపురుషశ్చతుర్ముఖఏవ. ఏవంచతుర్ముఖత్వే నిశ్చితేఅజరత్వాదయోయథాకథఞ్చిన్నేతవ్యాః...

ఇతిప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః) ఈక్షతికర్మసః- పరమాత్మా. కుతః (వ్యపదేశాత్) వ్యపదిశ్యతేహీక్షతికర్మపరమాత్మత్వేన. తథాహి- ఈక్షతికర్మవిషయతయోదాహృతశ్లోకే * తమోఙ్కారేణైవాయనేనాన్వేతి విద్వాన్యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయంపరంచేతి పరంశాన్తమజరమభయమమృతమితిహి పరమాత్మనఏవైతద్రూపం * ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేత్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః * ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరమితిచ పరమాత్మనఏవవ్యపదేశః, నచతుర్ముఖస్య- తస్యాపి జీవఘనశబ్దగృహీతత్వాత్. యస్యహికర్మనిమిత్తందేహిత్వం సజీవఘనఇత్యుచ్యతే - చతుర్ముఖస్యాపి తచ్ఛ్రూయతే * యోబ్రహ్మాణంవిదధాతిపూర్వమిత్యాదౌ. యత్పునరుక్తమన్తరిక్షలోకస్యోపరినిర్దిశ్యమానోబ్రహ్మలోకశ్చతుర్ముఖలోక ఇతిప్రతీయతే- అతస్తత్రస్థశ్చతుర్ముఖఇతి

లోకశబ్దః పరమవ్యోమవాచీ, యద్వాచజీవఘనశబ్దేనచతుర్ముఖస్యాపి గ్రహణం, తదానీంశాన్తత్వాజరత్వాదీనాం ముఖ్యత్వాద్ధ్యాయతీక్షతి కర్మపరమాత్మేతిసిద్ధాన్తః (చతుర్ముఖస్యేతి) భూమ్యన్తరిక్షక్రమప్రాప్తశ్చతుర్ముఖలోక ఇత్యర్థః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (తద్గతేనచేతి) * జీవఘనాత్పరాత్ పరమితినిర్దేశఃకథముపపద్యతఇత్యత్రాహ (ఏతస్మాదితి) జీవఘనపరశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యేనోపపద్యతఇత్యర్థః. బ్రహ్మణస్సమష్టిపురుషత్వం దేవతిర్యగ్భావాద్యపేక్షయా (అజరత్వాదయోయథాకథంచిన్నేతవ్యాఇతి) చిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయేణవాచతుర్ముఖస్యైవ పరిశుద్ధావస్థస్వరూపపరత్వేనవానిర్వాహఇతిభావః. అతఏవోపక్రమే * పరంచాపరంచేతినిర్దేశశ్చ కృతనిర్వాహః........

సిద్ధాన్తే (పరమాత్మనఏవైతద్రూపమితి) ఏతద్రూపం, నపుంసకాన్తశబ్దనిర్దిష్టం స్వరూపమ్. చతుర్ముఖపరత్వేహిపుల్లిఙ్గాన్తతాస్యాత్. యద్వా ఏతద్రూపం- ఏతద్వాక్యప్రతిపాదితంరూపం. ఏవమర్థద్వయేప్యనుగుణం శ్రుత్యన్తరవాక్యమాహ (ఏతదమృతమితి) అనేనసఇతిసూత్రపదస్య ప్రయోజనం దర్శితంభవతి, అధికారాదేవసాధ్యప్రతిజ్ఞాసిద్ధేస్తస్యప్రయోజనంహివక్తవ్యం * శాన్తమజరమమృతమభయమితివ్యపదేశస్యకథం పరమాత్మసాధకత్వ మిత్యపేక్షాయాం శ్రుత్యన్తరేషు పరమాత్మనఃతాదృక్త్వేన ప్రసిద్ధేరితివక్తవ్యం, అతస్తథాత్వేనశ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిద్యోతనం సఇతిపదస్య ప్రయోజనమితి. వ్యపదేశశబ్దవివక్షితం హేత్వన్తరమాహ (ఏతస్మాదితి) కథంచతుర్ముఖస్యైతద్వ్యపదేశాసంభవఇత్యత్రాహ (తస్యాపీతి) కథంతస్యజీవఘనశబ్దగృహీతత్వమిత్యత్రాహ (యస్యహీతి) కర్మకృతదేహందర్శయతి (చతుర్ముఖస్యాపీతి) సశరీరత్వాదేవహిచతుర్ముఖత్వమితిభావః. ననుకథం * యోబ్రహ్మాణమితిశ్రుత్యాచతుర్ముఖదేహస్యకర్మనిమిత్తత్వావగమః- నహ్యత్రకర్మసంబన్ధః శ్రూయతే. ఉచ్యతే - కారణవాక్యేషు * బ్రహ్మావాఇదమే

తదయుక్తం * యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయమిత్యాదినేక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వే నిశ్చితే సతి ఈక్షితుస్స్థానతయా నిర్దిష్టో బ్రహ్మలోకోఽనక్షయిష్ణుశ్చతుర్ముఖలోకో భవితుమర్హతి. కిఞ్చ * యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ స పాప్మనా వినిర్ముక్తస్సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమితి సర్వపాపవినిర్ముక్తస్య ప్రాప్యతయోచ్యమానం న చతుర్ముఖస్థానమ్, అత ఏవ చోదాహరణశ్లోకే ఇమమేవ బ్రహ్మలోకమధికృత్య శ్రూయతే * యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇతి. కవయః, సూరయః సూరిభిర్దృశ్యం చ వైష్ణవం పదమేవ * తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయ ఇత్యేవమాదిభ్యః నచాన్తరిక్షాత్పరశ్చతుర్ముఖలోకః, మధ్యే స్వర్గలోకాదీనాం బహూనాం సద్భావాత్. అతః * ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోఙ్కారస్తస్మాద్విద్వానేతేనైవాయతనేనైకతరమన్వేతీతి ప్రతివచనే యదపరం కార్యం బ్రహ్మ నిర్దిష్టం తదైహికాముష్మికత్వేన ద్విధా విభజ్యైకమాత్రం ప్రణవముపాసీనానామైహికం

క ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యారభ్య * యాన్యన్యాని దేవక్షత్రాణీన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి సృజ్యతయా శ్రుతానామిన్ద్రవరుణసోమయమాదీనాం కర్మవశ్యత్వమవతిష్ఠతే, ఏవమేవ చతుర్ముఖస్యాప్యపవాదశ్రుత్యభావాత్ సృజ్యత్వేన స్వతః ప్రాప్తకర్మవశ్యత్వమనతిక్షత ఇతి, ఆదిశబ్దేన * యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మా ఇతి పాదోఽపి వివక్షితః. తేనోపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరతయా సఙ్కుచితజ్ఞానత్వం స్వతః ప్రాప్తం, ఇన్ద్రవిరోచనాదీనాముపదేశసాపేక్షతయా హి సఙ్కుచితజ్ఞానత్వావగమః. భగవతస్సాన్దీపనిప్రభృతిగురూపదేశసాపేక్షత్వం లీలాత్వాన్న చ నైరపోదితత్వాన్న జ్ఞానసంకోచసాధకం, ఇన్ద్రవిరోచనాదీనామివ చతుర్ముఖస్యాప్యపవాదరహితముపదేశసాపేక్షత్వం సఙ్కుచితజ్ఞానత్వసాధకమితి తేనాపి సంకోచకకర్మసంబన్ధసిద్ధిః ఏవం సృజ్యత్వాదుపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరత్వాచ్చ కర్మవశ్యత్వాచ్చతుర్ముఖస్య జీవఘనశబ్దగృహీతత్వసిద్ధిః. యత్పునరిత్యనూదితం పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి (తదయుక్తమితి) పరమాత్మలోకత్వే హేతుత్రయమాహ (యత్తదిత్యాదినా) (కవయస్సూరయ ఇతి) కవయః, క్రాన్తదర్శినః అకర్మవశ్యత్వాదసంకుచితజ్ఞానాః. సూరయశ్చ జ్ఞానాధికాః ప్రసిద్ధాః, అతోఽర్థవశాత్సూరిప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (సూరిభిరితి) (ఏవమాదిభ్య ఇతి) ఆదిశబ్దేన * తద్విప్రాసో విపన్యవః * యత్రర్షయః ప్రథమజా యే పురాణాః * యత్ర పూర్వే సాధ్యాస్సన్తి దేవా ఇత్యాదివాక్యాని వివక్షితాని, అజరత్వాదిభిర్నిశ్చితపరమాత్మభావస్య స్థానత్వాత్, సర్వకర్మవినిర్ముక్తస్య ప్రాప్యస్థానత్వాత్, సూరిభిర్దృశ్యత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ న చతుర్ముఖలోక ఇత్యర్థః. లోకక్రమప్రత్యభిజ్ఞానభఙ్గస్యాస్వారస్యమాశఙ్క్యాహ (న చేతి) అస్వారస్యం తుల్యమిత్యర్థః. నను నాస్మాకం వ్యవహితత్వాదస్వారస్యం, అన్తరిక్షశబ్దస్య బ్రహ్మలోకాదర్వాచీనలోకానాం ప్రదర్శనార్థత్వాత్. బ్రహ్మలోకశ్చ ప్రాకృతలోకద్వయసాహచర్యాత్ ప్రాకృతలోక ఏవ స్యాదిత్యత్రాహ (అత ఏతద్వై సత్యకామేతి) అతః, ఉదాహృతబహువాక్యస్వారస్యానుగుణ్యాత్ * పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోఙ్కార ఇతి సామానాధికరణ్యం వాచ్యవాచకభావనిబన్ధనం ఓఙ్కారవాచ్యం పరాపరరూపం బ్రహ్మేతి వా పరాపరరూపబ్రహ్మవాచక ఓఙ్కార ఇతి వార్థః, అనన్తరం పతేన ఏకతరమితి పదాభ్యామోఙ్కారస్య బ్రహ్మణశ్చ నిర్దేశాత్. ఆయతనేన ఉపాయభూతేన. ఏకతరం - కార్యకారణబ్రహ్మణోరన్యతరత్ (యదపరం కార్యం బ్రహ్మేతి) చతుర్ముఖలోకస్యాపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమేవ యుక్తం న తు పరబ్రహ్మలోకత్వం * కార్యం బాదరిః * కార్యాత్యయే * పరం జైమినిరితి తస్య కార్యలోకత్వవ్యపదేశాత్, తతః పృథగేవ పరబ్రహ్మవ్యపదేశాచ్చేతి దర్శితం కార్యబ్రహ్మశబ్దేన (ఐహికాముష్మికత్వేన ద్విధా విభజ్యేతి) ఉపరి పృథక్ఫలత్వేన కీర్తనాద్విభాగోఽభిప్రేత ఇత్యర్థః పరాపరశబ్దయోః కారణకార్యపరత్వాత్ కార్యలోకస్య ప్రాకృతత్వం సిద్ధమితి కారణబ్ర

మనుష్యలోకావాప్తిరూపం ఫలమభిధాయ ద్విమాత్రముపాసీనానామాముష్మికమన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితం ఫలం చాభిధాయ త్రిమాత్రేణ పరబ్రహ్మవాచినా ప్రణవేన పరంపురుషం ధ్యాయతాం పరమేవ బ్రహ్మ ప్రాప్యతయోపదిశతీతి సర్వం సమంజసమ్. అత ఈక్షతికర్మ పరమాత్మా...............

॥ ఈక్షతికర్మాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౧౩॥ సూ. ॥ దహర ఉత్తరేభ్యః ॥ ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః * అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోऽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి, తత్ర సన్దేహః కిమసౌ హృదయపుండరీకమధ్యవర్తీ దహరాకాశో మహాభూతవిశేషః, ఉత ప్రత్యగాత్మా, అథ పరమాత్మేతి. కిం తావద్యుక్తమ్. మహాభూతవిశేష ఇతి-కుతః. ఆకాశశబ్దస్య

హ్మలోకస్య ప్రాకృతత్వమకార్యత్వాదేవ సిద్ధం - అతః ప్రాకృతాప్రాకృతరూపేణ ప్రాప్యలోకవిభాగః, ప్రాకృతేష్వైహికాముష్మికరూపేణ విభాగశ్చ శ్రుత్యభిప్రేతః, ఉపరిపృథక్ఫలత్వేన కీర్తనావిశేషాత్. అత ఐహికాముష్మికవిభాగోక్తిః, ప్రాకృతాప్రాకృతవిభాగస్య ప్రదర్శనార్థత్వమాహ (ఆముష్మికమితి) చతుర్ముఖలోకస్యాప్యన్తరిక్షశబ్దోపలక్ష్యత్వే సంగ్రాహకమాముష్మికత్వమస్తి - చతుర్ముఖలోకవ్యతిరిక్తోపలక్షణే సఙ్గ్రాహకాకారో నాస్తీతి వైషమ్యమభిప్రేతమ్. (అన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితమితి) ఉపలక్షణతయా వ్యవధానపరిహారస్తుల్యః, సఙ్గ్రాహకలాభో హ్యధిక ఇతి భావః (పరంపురుషం ధ్యాయతామితి) * పరంపురుషమభిధ్యాయీతేతి వాక్యం స్మారితమ్. తేన చతుర్ముఖలోకప్రాప్తిస్తత్క్రతున్యాయవిరోధః సూచితః (పరమేవ బ్రహ్మేతి) చతుర్ముఖలోకస్య ప్రాప్యత్వే * పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి ఫలవచనస్థపురుషశబ్దవిరోధ ఏవకారాభిప్రేతః. ఏవం కార్యబ్రహ్మాన్తర్గతస్య చతుర్ముఖలోకస్య తతః పృథక్కరణం, పరబ్రహ్మశబ్దావిషయస్య తస్య పరమాత్మప్రాప్తేః ప్రాప్యత్వాశ్రయణం, తత్క్రతున్యాయవిరోధః, ఫలవచనవిరోధశ్చేత్యనేకయుక్తిభిః ప్రాకృతలోకద్వయసాహచర్యం నిరస్తం- ఆదావేవ * పరం చాపరం చేతి ప్రాప్యవిభాగస్యాభిహితత్వాత్ ప్రాకృతసాహచర్యయుక్తిరుపక్రమోన్మూలితా చేత్యుక్తం భవతి. (సర్వం సమంజసమితి) పరపక్షస్థానుపపత్తయస్స్వపక్షే న సన్తి, ఉపలక్షణతయా వ్యవధానపరిహారస్సమానః * అజరమభయం * పరాత్పరం పురిశయం పురుషం * యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముక్తః * యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇత్యాదీని చ వాక్యాని స్వరసానీతి, వైషమ్యమిత్యర్థః, అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ॥ ఈక్షతికర్మాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౧౩॥ సూ. దహర ఉత్తరేభ్యః పూర్వాధికరణే * పరాత్పరం పురిశయం పురుషమిత్యుక్తస్య పరమాత్మత్వం సాధితం, అత్ర పురిశయస్యాకాశశబ్దవాచ్యస్యాపరమాత్మత్వం నిరస్యత ఇతి సఙ్గతిః. పూర్వం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య పరమాత్మస్థానపరత్వముక్తం తద్వదిహాపి బ్రహ్మలోకశబ్దబ్రహ్మపురశబ్దయోః స్థానపరత్వం స్యాదితి శఙ్కాయా అసంగతిః. పూర్వత్రాన్తరిక్షశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్తరిక్షపరత్వం వ్యావర్తితం- ఏవం దహరాకాశశబ్దస్య ప్రసిద్ధాకాశాదన్యపరత్వముచ్యత ఇతి సఙ్గతిః, తర్హి * అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యస్యానన్తరం దహరాధికరణం ప్రాప్తం, ఉభయత్రాకాశశబ్దస్య విషయవాక్యేషు శ్రుతత్వాత్ * ఈక్షతికర్మేత్యధికరణం దహరాధికరణానన్తరమర్హతి- తత్ర హ్యన్తరిక్షశబ్దశ్శ్రూయతే, న త్వాకాశశబ్ద ఇతి చేన్న, అక్షరేక్షతికర్మాధికరణయోరాకాశాన్తరిక్షశబ్దవాచ్యాదర్థాన్తరస్య పరమాత్మత్వనిర్ణయేన పరస్పరసఙ్గత్యతిశయాత్. దహరాధికరణే త్వాకాశశబ్దవాచ్యస్యైవ పరమాత్మత్వం వివక్షితమిత్యస్య పూర్వాధికరణద్వయానన్తరత్వం యుక్తం. విషయాదికం దర్శయతి (ఇదమిత్యాదినా) పరస్మిన్నన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీత్యనుపపత్తేః పక్షాన్తరద్వయేప్యుపమానోపమేయభావాద్యనుపపత్తేశ్చ సంశయః. కిం దహరాకాశో భూతాకాశః, ఉత జీవః,

భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రకర్షాత్ * తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యన్వేష్టవ్యాన్తరస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చ ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (దహర ఉత్తరేభ్యః) దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ. కుతః-ఉత్తరేభ్యో వాక్యగతేభ్యో హేతుభ్యః * ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి నిరుపాధికాత్మత్వమపహతపాప్మత్వాదికం సత్యకామత్వం సత్యసంకల్పత్వం చేతి దహరాకాశే శ్రూయమాణా గుణాః దహరాకాశం పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయన్తి * అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదినా * యం కామం కామయతే సోఽస్య సఙ్కల్పాదేవ సముత్తిష్ఠతి తేన సమ్పన్నో మహీయత ఇత్యన్తేన దహరాకాశవేదినస్సత్యసఙ్కల్పత్వప్రాప్తిశ్చోచ్యమానా దహరాకాశం పరం బ్రహ్మేత్యవగమయతి * యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యుపమానోపమేయభావశ్చ దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వేనోపపద్యతే, హృదయావచ్ఛేదనిబన్ధన ఉపమానోపమేయభావ ఇతి చేత్ -

అథ పరమాత్మేతి, తదర్థమన్వేష్టవ్యాన్తరనిర్దేశః కిం దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వవిరోధీ, ఉత న, * తస్మిన్యదన్తరితి నిర్దేశః కిం దహరాకాశస్య గుణజాతవిషయః, ఉతార్థాన్తరపరః * ఏష ఆత్మేతి వాక్యోక్తమపహతపాప్మత్వాదికం కిం ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మః, ఉత న, జీవధర్మత్వేఽపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతిస్వారస్యమస్తి నేతి విచారః. యదా * తస్మిన్యదన్తరితి నిర్దేశోఽర్థాన్తరపరః, తదాన్వేష్టవ్యశబ్దస్య గుణవిషయత్వాభావేన దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వం స్యాత్ యదా * ఏష ఆత్మేతి వాక్యోక్తగుణాష్టకస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మత్వే స్వారస్యమస్తి- తదానీం * ఏష ఆత్మేతి వాక్యస్య జీవవిషయతయా దహరాకాశో జీవస్స్యాదితి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. యదా * తస్మిన్యదన్తరితి గుణజాతవిషయోక్తిః తదాఽన్వేష్టవ్యశబ్దస్య గుణజాతవిషయత్వాద్దహరాకాశో భూతాకాశాతిరిక్త ఇతి స్యాత్, యదా * ఏష ఆత్మేతి వాక్యస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మవిషయత్వే స్వారస్యం నాస్తి, తదా స్వరసతో గుణాష్టకవిశిష్టపరమాత్మప్రతిపాదకతయా దహరాకాశః పరమాత్మా స్యాదితి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః, ఆకాశశబ్దస్య క్వచిత్పరమాత్మపరత్వం దృష్టమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రసిద్ధిప్రకర్షాదిత్యుక్తం * ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదిభిరస్యాకాశస్య పరమాత్మగుణేషు శ్రూయమాణేషు సత్సు కథం ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ భూతాకాశత్వేన ప్రత్యవస్థానమిత్యత్రాహ (తస్మిన్యదన్తరితి) ఏతచ్చోత్తరత్రాథస్యాదిత్యాదినా వ్యక్తీభవిష్యతి ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) న హి పరమాత్మధర్మాణాముత్తరత్వాధరత్వాదికమస్తి, తస్మాద్ధేతూనాముత్తరత్వం వాక్యద్వారకమిత్యాహ (వాక్యగతేభ్య ఇతి) ఉత్తరేభ్య ఇత్యుక్తే చతుర్థ్యన్తత్వశఙ్కా మాభూదితి పఞ్చమీస్ఫుటీకరణాయ హేతుభ్య ఇత్యుక్తం * షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇతి నియమః ప్రయోజనతయా హేతుత్వవివక్షాయాం - న సర్వథా యథా * అల్పస్య హేతోర్బహు హాతుమిచ్ఛన్నితి- ఉత్తరవాక్యగతహేతూన్దర్శయతి (ఏష ఇత్యాదినా) (నిరుపాధికాత్మత్వమితి) జీవస్యాపి వ్యావర్తనక్షమమాత్మత్వమిత్యభిప్రాయేణ నిరుపాధికశబ్దః. దేవాదికతిపయశరీరవిశేషానవచ్ఛిన్నత్వం నిరుపాధికత్వమ్, అపహతపాప్మత్వాదేరపి నిరుపాధికత్వమభిప్రేతమ్, యద్వా, ఆకాశస్యాపి స్వకార్యవ్యాప్త్యా యౌగిక ఆత్మశబ్ద ఉపపన్న ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థో నిరుపాధికశబ్దః. యౌగికత్వాశ్రయణం చ క్లిష్టం. స్వతశ్శరీరప్రతిసంబన్ధినియన్తృరూపవ్యాప్తిరిహాత్మశబ్దప్రయోగ ఇతి భావః. అపహతపాప్మత్వాదికమిత్యాదిశబ్దేన సత్యకామత్వాదిగ్రహణశక్యేఽపి గుణానాం విధినిషేధరూపేణ ద్వైవిధ్యజ్ఞాపనాయ సత్యకామత్వాదేః పృథగుపాదానం (ఉపమానేతి) ఏకస్యైవోపమానోపమేయభావో న సంఘటత ఇత్యర్థః - ఉపమానోపమేయభావస్య హృదయావచ్ఛే

తథాసతి హృదయావచ్ఛిన్నస్య ద్యావాపృథివ్యాదిసర్వాశ్రయత్వం నోపపద్యతే. ననుచ దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వేఽపి బాహ్యాకాశోపమేయత్వం న సమ్భవతి. * జ్యాయాన్పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాదిత్యాదౌ సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వశ్రవణాత్. నైవం- దహరాకాశస్య హృదయపుండరీకమధ్యవర్తిత్వప్రాప్తాల్పత్వనివృత్తిపరత్వాదస్య వాక్యస్య, యథా అధికజవేఽపి సవితరి ఇషువద్గచ్ఛతి సవితేతి వచనం గతిమాన్ద్యనివృత్తిపరం. అథ స్యాత్ * ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదినా దహరాకాశో న నిర్దిశ్యతే * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితి దహరాకాశాన్తర్వర్తినస్తతోఽన్యస్యాన్వేష్టవ్యత్వేన ప్రకృతత్వాదిహ * ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేతి తస్యైవాన్వేష్టవ్యస్య నిర్దేష్టుం యుక్తత్వాత్, స్యాదేతదేవం, యది శ్రుతిరేవ దహరాకాశం తదన్తర్వర్తినం చ న వ్యభాఙ్క్ష్యత్, వ్యభాఙ్క్షీత్తు సా. తథాహి * అథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితి బ్రహ్మపురశబ్దేనోపాస్యతయా సన్నిహితపరబ్రహ్మణః పురత్వేనోపాసకశరీరం నిర్దిశ్య తన్మధ్యవర్తి చ తదవయవభూతం పుండరీకాకారమల్పపరిణామం హృదయం పరస్య బ్రహ్మణో వేశ్మతయాఽభిధాయ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిమాశ్రితవాత్సల్యైకజలధిముపాసకానుగ్రహాయ తస్మిన్వేశ్మని సన్నిహితం సూక్ష్మతయా ధ్యేయం దహరాకాశశబ్దేన నిర్దిశ్య తదన్తర్వర్తి చాపహతపాప్మత్వాదిస్వభావతో నిరస్తనిఖిలహేయత్వసత్యకామత్వాదిస్వాభావికానవధికాతిశయకల్యాణగుణజాతం చ ధ్యేయం * తదన్వేష్టవ్యమిత్యుప

దనిబన్ధనత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (హృదయ ఇత్యాదినా) అత ఏవేదమపి నాశఙ్కనీయం * రామరావణయోర్యుద్ధం రామరావణయోరివేతివదుపమానశూన్యతాజ్ఞాపనపరం వాక్యమితి. యావచ్ఛబ్దానుపపత్తేః అంశభేదోక్తేశ్చ. న్యూనపరిమాణస్యైవ అధికపరిమాణస్యాపి సమధ్యమపరిమాణేన సాధర్మ్యం యుక్తమితి చోదయతి (ననుచేతి) అన్యూనపరిమాణత్వమాత్రం సాధర్మ్యమితి పరిహరతి (నైవమితి) (అథస్యాదితి) యద్యపి * యావాన్వా అయమాకాశ ఇతి మధ్యగతవాక్యస్థాకాశ ఏవ ప్రథమయా నిర్దిష్టత్వాదాసన్నత్వాచ్చ ఏష ఇతి పరామర్శనీయః- తథాప్యుపక్రమే * తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యన్వేష్టవ్యతయా ప్రాధాన్యేనావగతత్వాత్ * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః * సోఽన్వేష్టవ్య ఇత్యాదిష్వాత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వనిశ్చయాదిహాప్యన్వేష్టవ్యస్య తదన్తర్వర్తిన ఆత్మత్వావగమాత్ * ఏష ఆత్మేతి తదన్తర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యస్యాత్మనః పరామర్శః- అత ఆత్మాధికరణతయాఽవగతత్వేన తద్వ్యతిరిక్తత్వాద్యుపపత్త్యనురోధేన భూతాకాశ ఏవాయం దహరాకాశ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షేఽన్వేష్టవ్యాన్తరస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చేత్యనేన వాక్యేనాభిప్రేతోఽర్థ ఇహాథస్యాదిత్యాదినా కణ్ఠోక్తో భవతి. పరిహరతి (స్యాదేతదితి) బ్రహ్మపురశబ్దార్థమాహ (ఉపాస్యతయేతి) న కేవలం బ్రహ్మణస్సర్వవ్యాపిత్వాచ్ఛరీరేణ సాధారణం సంబన్ధమాత్రం- అపితూపాసనస్థానభూతహృదయాధారత్వాత్ సంబన్ధవిశేషశ్చ విద్యతే, బ్రహ్మశబ్దశ్చ పరస్మిన్ముఖ్యః, అతో బ్రహ్మపురం శరీరమిత్యర్థః—— అత్రేదమప్యర్థసిద్ధం, దహరాకాశో జీవ ఇతి పూర్వపక్షస్య సాధకతయా బ్రహ్మపురశబ్దనిర్దేశః పరైరుక్తః - తదయుక్తమితి. కథం. ఉచ్యతే, బ్రహ్మణస్సర్వవికారసాధారణత్వాదసాధారణేన వ్యపదేశస్య యుక్తత్వాత్ జీవస్య భోగోపకరణతయా సంబన్ధవిశేషసద్భావాజ్జీవశరీరమేవ బ్రహ్మపురమితి తద్విధేయపురాధిపో జీవ ఇతి శఙ్కితం, తదయుక్తం, ముఖ్యార్థస్య స్వతో గ్రాహ్యత్వాత్, పరమాత్మన ఉపాస్యత్వాయ శరీరాన్తరవస్థానస్య * నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యత్ర దర్శితతయా సంబన్ధవిశేషసద్భావాచ్చ జీవసాధకత్వశఙ్కానుత్థానాదితి—— అల్పపరిణామమిత్యనేన * దహరం పుండరీకమిత్యత్ర దహరశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. సత్యకామత్వసత్యసంకల్పత్వసిద్ధాన్గుణానాహ (స్వాభావికేతి) నను ఆకాశశబ్దవాచ్యస్య గుణిత్వే

దిశ్యతే. అత్ర * తదన్వేష్టవ్యమితి తచ్ఛబ్దేన దహరాకాశం, తదన్తర్వర్తిగుణజాతంచ పరామృశ్య తదుభయమన్వేష్టవ్యమిత్యుపదిశ్యతే * యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకంవేశ్మేత్యనూద్య తస్మిన్దహరపుణ్డరీకవేశ్మని యో దహరాకాశో యచ్చ తదన్తర్వర్తిగుణజాతం, తదుభయమన్వేష్టవ్యమితి విధీయత ఇత్యర్థః. దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టస్య పరబ్రహ్మత్వం * తస్మిన్యదన్తరితి నిర్దిష్టస్యచ తద్గుణత్వం, తచ్ఛబ్దేనోభయం పరామృశ్యోభయస్యాప్యన్వేష్టవ్యతయా విధానంచ కథమవగమ్యత ఇతి చేత్.

న తస్య ధ్యేయత్వం వక్తవ్యం - తేనవినా గుణధ్యానాయోగాత్. తచ్ఛబ్దస్య తదన్తర్వర్తిపరత్వేనాకాశాభిధాయిత్వమ్. గుణినో ధ్యేయత్వేకథితే గుణానాం ధ్యేయత్వమర్థసిద్ధంస్యాత్ - నతు గుణానాం ధ్యేయత్వే కథితే గుణినోऽన్తర్భావః. అతోऽన్వేష్టవ్యమితి పదం గుణిపరం- నతు గుణపరమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) తచ్ఛబ్ద ఏవోభయపరామర్శీత్యర్థః. నను యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం హి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. యచ్ఛబ్దస్త్వన్తర్వర్తిపరః- నాకాశపరః. తత్కథముభయపరామర్శిత్వం తచ్ఛబ్దస్యేతి శఙ్కాయామస్య వాక్యస్య పరోక్తార్థపరత్వంచ వ్యుదస్యన్ తచ్ఛబ్దస్య ఉభయపరామర్శిత్వమాహ (యదిదమస్మిన్నితి)——తస్మిన్దహరపుణ్డరీకవేశ్మని యదన్తర్గతం దహరాకాశాఖ్యంవస్తు తదన్వేష్టవ్యమితి పరైరుచ్యతే. తద్వ్యుదస్యతి (యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరంపుణ్డరీకంవేశ్మేత్యనూద్యేత్యాదినా) అయమర్థః, యదిదందహరంపుణ్డరీకంవేశ్మ తస్మిన్దహరాకాశ ఇతి దహరాకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారత్వస్యోక్తత్వాత్ పునరపి * తస్మిన్యదన్తరితి ఆకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారత్వకథన వైయర్థ్యంస్యాదితి * తస్మిన్యదన్తరితి గుణవిషయత్వేతు న వైయర్థ్యం పూర్వమనుక్తత్వాత్- అతోऽపేక్షితవిధిత్యాగేనాపేక్షితవిధానం దుర్బలమ్. అత్ర దూషణాన్తరాణ్యప్యభిప్రేతాని. అవ్యవహితదహరాకాశం విహాయ వ్యవహితపుణ్డరీకవేశ్మపరామర్శోऽనుపపన్నః. కించ- పుల్లిఙ్గశబ్దనిర్దిష్టస్య దహరాకాశస్య యదితి నపుంసకలిఙ్గాన్తపదేన పరామర్శానుపపత్తిశ్చ * తస్మిన్యదన్తరితి వాక్యం దహరాకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారకత్వప్రతిపాదనపరం చేత్- అనన్తరవాక్యస్య తదాక్షేపపరతయా వ్యాఖ్యానంచానుపపన్నమ్. పరమాత్మనోऽన్తర్వర్తితత్కారణం సూక్ష్మం కిమపి న సంభవతీతి * కింతత్రవిద్యత ఇతి వాక్యేనాక్షిప్య ద్యావాపృథివ్యాదికార్యస్య తదన్తర్వర్తితయా సమాధానమితి హి పరైర్వర్ణ్యతే- దహరాకాశః పుణ్డరీకవేశ్మవర్తీత్యుక్తే కిమత్రాక్షేప్యమ్. తథా * అస్మిన్కామాస్సమాహితాః * అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి గుణానాం తదన్తర్వర్తిత్వముక్త్వా గుణగుణినోరుభయోరప్యుపాసనతత్ఫలప్రతిపాదకోపరితనవాక్యస్వారస్యభఙ్గశ్చ భవేత్. అతః పరోక్తార్థోऽనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయః——* దహరోऽస్మిన్నితి వాక్యం వ్యాచష్టే (తస్మిన్దహరేతి) పుల్లిఙ్గయచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ యోజనాయాం యచ్ఛబ్దద్వయనిర్దిష్టముభయం తచ్ఛబ్దేన ప్రతినిర్దిశ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ యో దహరాకాశః యచ్చ తదన్తర్వర్తిగుణజాతం తదుభయమిత్యుక్తమ్. యద్వా పుల్లిఙ్గయచ్ఛబ్దానధ్యాహారేణ * దహరోऽస్మిన్నిత్యాదేరేకవాక్యత్వం మన్వానఆహ (తస్మిన్దహరేతి) శ్రుతివాక్యేऽన్తశ్శబ్దోऽన్తర్వర్తిపరః. అస్మిన్వర్తమానో దహరాకాశస్తదన్తర్వర్తిచ యత్తదుభయమన్వేష్టవ్యమితి వాక్యస్యార్థ ఇత్యర్థః * త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమితి పుల్లిఙ్గనపుంసకలిఙ్గయోర్యచ్ఛబ్దయోరేకశేషః * నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితి నపుంసకాన్తత్వమేకవచనాన్తత్వంచ. తస్మాదాకాశతదన్తర్గతాన్వేష్టవ్యగుణపరం పున్నపుంసకాన్తయచ్ఛబ్దద్వయార్థవిషయం తదితి పదమిత్యభిప్రాయః. ఏవం * తదన్వేష్టవ్యమితి తత్పదేనైవాత్మనోऽప్యుక్తత్వాదన్వేష్టవ్యతయా ప్రాధాన్యావగతిరన్వేష్టవ్యస్యాత్మత్వప్రసిద్ధిశ్చోపపన్నే ఇతి చోద్యపరిహారసిద్ధిః (దహరాకాశేతి) వివక్షితార్థస్య ప్రామాణికత్వసిద్ధేర్హి క్లిష్టనిర్వాహాశ్రయ ఉపపద్యతే- తస్మాద్దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వే తదన్తర్వర్తినో గుణజాతత్వే తయోరన్వేష్టవ్యత్వేచ ప్రమాణం వక్తవ్యమిత్యర్థః

తదవహితమనాః శృణు * యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇతి దహరాకాశస్యాతిమహత్త్వమభిధాయ * ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అన్తరేవ సమాహితే । ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చ సూర్యాచన్ద్రమసావుభౌ ॥ విద్యున్నక్షత్రాణీతి ప్రకృతమేవ దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్య తస్య సర్వజగదాధారత్వమభిధాయ * యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్ సమాహితమితి పునరప్యస్మిన్నితి తమేవ దహరాకాశం పరామృశ్య తస్మిన్నస్యోపాసకస్యేహ లోకే యద్భోగ్యజాతమస్తి యచ్చ మనోరథమాత్రగోచరమిహ నాస్తి సర్వం తద్భోగ్యజాతమస్మిన్ దహరాకాశే సమాహితమితి నిరతిశయ

ప్రతివక్తి (తదవహితేత్యాదినా)——— * తదన్వేష్టవ్యం * యావాన్వా అయమాకాశ ఇతి వాక్యయోర్మధ్యే * కిం తదత్ర విద్యత ఇతి వాక్యం శ్రూయతే. పరమాత్మనోఽన్తర్వర్తినః కస్యచిదసంభవాత్ * కిం తదత్ర విద్యత ఇతి వాక్యమాక్షేపపరమిత్యాహుః పరే. ప్రశ్నపరమిదం వాక్యమిత్యుచితమ్. బుభుత్సాఖ్యాపనమాత్రం ప్రశ్నః. అనుపపత్త్యుద్ఘాటనేనార్థాక్షేపపూర్వకం పరిహారబుభుత్సాఖ్యాపనం చోద్యమ్. అబుభుత్సితపరిహారేణ వక్త్రా ప్రతిషేధః ప్రతిక్షేపః * కుతస్తు ఖలు సోమ్యేతివత్. న ప్రతిక్షేపపరమిదం, పరిహారస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. న కేవలః ప్రశ్నః, అనుపపత్తేర్విద్యమానత్వాత్. సర్వాన్తరస్య పరమాత్మనోఽప్యన్తరభూతం తత్త్వాన్తరమసంభావితమ్. అనుపపత్త్యుద్ఘాటనముఖేనాక్షేపస్య కణ్ఠోక్త్యభావాన్న కేవలం చోద్యమిత్యప్యుచితమ్. అతో వినయం ప్రకాశయతా శిష్యేణానుపపత్తిమభిప్రేత్యతామస్ఫుటం బ్రువతా బుభుత్సాఖ్యాపనం క్రియత ఇతి ప్రశ్నవాక్యతుల్యం ఫలతశ్చోద్యపరమిదం వాక్యమ్. తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టయోరాకాశతదన్తర్వర్తినోరన్తర్వర్తివిశేషానవగమాదుక్తానుపపత్తిగర్భస్తదన్తర్వర్త్యంశవిషయః ప్రశ్నః * కిం తదత్రేతి. * స బ్రూయాత్, ఆచార్యో బ్రూయాదిత్యర్థః. ప్రకరణికానామిదమేతచ్ఛబ్దానామాకాశపరామర్శపరత్వార్థం తస్యావ్యవహితత్వజ్ఞాపనార్థం శబ్దతోఽర్థతశ్చాకాశస్య ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థం చ * యావాన్వా అయమిత్యాది ప్రదర్శ్యతే. ఇదం వాక్యం దహరాకాశస్యాల్పత్వనివృత్తిపరమిత్యభిప్రాయేణాతిమహత్త్వమిత్యుక్తం (ప్రకృతమేవేతి) అన్తర్వర్త్యన్వేష్టవ్యం ఆకాశశబ్ద వ్యవహితత్వాన్నేదంశబ్దవిషయ ఇతి భావః. దహరాకాశస్యానుగత్యవిచ్ఛేదం దర్శయతి (తమేవేతి) అస్యేతి వ్యాఖ్యేయం, ఉపాసకస్యేతి వ్యాఖ్యానమ్. ఇదంశబ్దషష్ఠ్యన్తో బుద్ధిస్థపర ఇత్యర్థః. అన్వేషణవిజిజ్ఞాసయోః కర్తృత్వేన ఉపాసకో హి బుద్ధిస్థః. అస్యేహాస్తి నాస్తీతి అస్తిత్వనాస్తిత్వయోః సప్రతియోగికత్వావగమాదనన్తరం చోదయిష్యతోరనుభాషణవాక్యే * సర్వే చ కామా ఇత్యనుభాషణాద్యచ్ఛబ్దో భోగ్యజాతపర ఇత్యభిప్రాయః. ఫలితమర్థమాహ (నిరతిశయభోగ్యత్వమితి) యథా సముద్రే గోష్పదపల్వలాదీనామన్తర్భావవచనాత్ సముద్రస్యానవధికజలౌఘత్వం సిద్ధ్యతి, ఏవం * సర్వం తదస్మిన్ సమాహితమిత్యనేన నిరతిశయభోగ్యత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. నను కథమస్య వాక్యస్యాముఖ్యార్థత్వమాశ్రీయతే- జీవభోగ్యవస్తూనామాధారత్వముక్తం కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- అస్యేతి పదం తావన్న బ్రహ్మపరం- యచ్చాస్య నాస్తి సర్వమస్మిన్ సమాహితమితి వ్యాఘాతాత్. న చ జీవమాత్రపరం- జీవవిశేషస్యోపాసకస్య బుద్ధిస్థత్వాత్. ఉపాసకస్య స్వర్గపశ్వాదికం న భోగ్యమితి తదాధారత్వకథనమనుపపన్నమ్. తస్య చ బ్రహ్మైవ ప్రాప్యం- తస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వమితరఫలాన్తవత్త్వం చేహైవానన్తరముచ్యతే- అతో నిరతిశయభోగ్యతాపరత్వమ్. అన్వేష్టవ్యతోపయుక్తత్వాచ్చ నిరతిశయభోగ్యతాపరత్వం యుక్తమ్. నన్వానన్దత్వస్య స్వరూపనిరూపకధర్మతయా సర్వవిద్యాన్వయిత్వాదర్థసిద్ధమితి నిరతిశయభోగ్యత్వం న పృథగ్వాచ్యమ్. నైవం స్వరూపనిరూపకస్య సత్యత్వస్యాత్ర పృథగుక్తత్వాత్. అపేక్షితేష్వర్థేషు అనుక్తస్యాప్యన్యతో గ్రాహ్యత్వం - న తూక్తపరిత్యాగేనాన్యతో గ్రాహ్యత్వం యుక్తమ్. అతో యథోక్త ఏవార్థః * అథ తం చేద్బ్రూయురిత్యాది చోద్యపరిహారవాక్యానామర్థం హృది నిధాయాహ,

యభోగ్యత్వం దహరాకాశస్యాభిధాయ తస్య దహరాకాశస్య దేహావయవభూతహృదయాన్తర్వర్తిత్వేపి
దేహస్య జరాప్రధ్వంసాదౌ సత్యపి పరమకారణతయాఽతిసూక్ష్మత్వేన నిర్వికారత్వముక్త్వా * తత ఏవైత
త్సత్యం బ్రహ్మపురమితి తమేవ దహరాకాశం సత్యభూతం బ్రహ్మాఖ్యం పురం నిఖిలజగదావాసభూతమిత్యు
పపాద్య * అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్య కామ్యభూతాంశ్చ గుణాన్కామా
ఇతి నిర్దిశ్య తేషాం దహరాకాశాన్తర్వర్తిత్వముక్త్వా తదేవ దహరాకాశస్య కామ్యభూతకల్యాణగుణవిశిష్టత్వం

(తస్య దహరాకాశస్యేతి) * అస్మింశ్చ యదిదం బ్రహ్మపురే సర్వం సమాహితం సర్వాణి భూతాని సర్వే చ కామాః య
దైనం జరావాప్నోతి ప్రధ్వంసతే వా కిం తతోతిశిష్యత ఇతి చోద్యమ్. * కిం తదత్ర విద్యత ఇతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం *
అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి వక్ష్యతే; మధ్యే చోద్యాన్తరమిదముత్థితం శరీరాన్తర్వర్తిని దహరాకాశే సర్వం ద్యావా
పృథివ్యాదికం స్థితం చేద్దేహప్రధ్వంసే తదన్తర్గతస్యాకాశస్యాపి హృత్పుండరీకస్యేవ ప్రధ్వంససంభవాత్ తస్య ద్యా
వాపృథివ్యాద్యాశ్రయత్వమనుపపన్నం, దేహప్రధ్వంసేపి ద్యావాపృథివ్యాద్యవస్థానాత్, అస్థిరత్వాదేవ నిరతిశయ
భోగ్యత్వం చానుపపన్నమితి. ఏవం చోద్యోత్థానబీజం సూచయతి (దేహావయవభూతహృదయాన్తర్వర్తిత్వేపీతి)
* యదైనం జరావాప్నోతీత్యేతచ్ఛబ్దః పూర్వప్రకృతం వ్యవహితమపి బ్రహ్మపురాఖ్యం శరీరం పరామృశతి- జరాభిస్వ
ర్నాభిధానాత్. నతు తదన్తర్వర్తిపరామర్శీ, తస్య సత్యత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాదిత్యభిప్రాయేణ దేహావయవేత్యుక్తం
చోద్యపరశ్రుతివాక్యే * సర్వం సమాహితమితి ద్యావాపృథివ్యాద్యుపలక్షితభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాధార
త్వమనూదితం । సర్వాణి భూతానీతి సూర్యాచన్ద్రమసౌ నక్షత్రాణీత్యుపలక్షితభోక్తృవర్గాధారత్వమనూదితం * స
ర్వే చ కామా ఇతి నిరతిశయభోగ్యత్వమనూదితం, పూర్వవాదివాక్యానుగుణత్వాదనువాదివాక్యస్య. నను సర్వశబ్దసంకో
చేన జీవభోగ్యాధారపరమిదం వాక్యం- ముఖ్యత్వోపపత్తేరితి. నైవమ్. అముఖ్యత్వం సోఢవ్యం, ప్రథమశ్రుతసర్వశబ్ద
సఙ్కోచస్యాయుక్తత్వాత్, పూర్వవాద్యానురూప్యసిద్ధౌ, రుపాసకఫలస్య నిరతిశయతయా వక్ష్యమాణత్వానుగుణ
త్వాచ్చ. నచ గుణాష్టకవిషయోయం చోద్యవాక్యస్థః కామశబ్దః * అస్మిన్కామా ఇతి తస్య వక్ష్యమాణస్య పూర్వము
క్తత్వాయోగాత్, దుక్తానుభాషణరూపత్వాచ్చాస్య వాక్యస్య, అతః * సర్వే చ కామా ఇతి నిరతిశయభోగ్యత్వానువా
దః * నజీర్యతి న హన్యత ఇత్యనేన ప్రతివచనవాక్యేనార్థసిద్ధమాకారమాహ (పరమకారణతయాతిసూక్ష్మత్వేనేతి) కా
ర్యాద్వాయ్వాదేః కారణమాకాశాదికం హి సూక్ష్మం, తత ఏవ వాయ్వాదివికారేప్యాకాశస్య న తాదృశవికారసంభవ ఇ
తి తత్తత్కారణతత్త్వాన్తరాత్మనో నిరతిశయసూక్ష్మత్వాన్నిర్వికారత్వమితి భావః (తత ఏవేతి) శ్రుతివాక్యస్థసత్యశబ్ద
స్య నిర్వికారత్వమర్థ ఇతి భావః. షష్ఠీతత్పురుషవ్యావృత్త్యర్థమాహ (బ్రహ్మాఖ్యమితి) సత్యశబ్దసామానాధికరణ్యాన్న
ప్రాకృతశరీరమిత్యభిప్రాయః. పురశబ్దవిషయత్వహేతుం గుణమాహ (నిఖిలజగదితి) * సత్యం బ్రహ్మపురమిత్యన్త
మవాన్తరచోద్యపరిహారపరం * అస్మిన్కామా ఇతి తు ప్రథమచోద్యప్రతివచనమ్. (దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్యేతి)
అవ్యవహితైతత్సత్యం బ్రహ్మపురమిత్యాదిశబ్దోపస్థాపితత్వాదస్యేతి భావః, గుణానాం కామశబ్దవాచ్యత్వముపపాద
యతి (కామ్యభూతానితి) అవయవశక్త్యేత్యర్థః. సమాహితా ఇతి పదస్యార్థమాహ (దహరాకాశాన్తర్వర్తిత్వమితి)
ఏవం దహరాకాశస్య కామవైశిష్ట్యముక్తమ్. (తదేవేతి) కోదహరాకాశః, స చ కైః కామైర్విశిష్ట ఇత్యపేక్షాయాం
* ఏష ఆత్మేతి వాక్యం గుణవిశేషవిశిష్టధర్మివిశేషప్రతిపాదకమిత్యర్థః * అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యే సత్యకామశబ్దో న కా
మనాయాస్సత్యత్వపరః- అమోఘత్వస్య సత్యసఙ్కల్పశబ్దేనాపి సిద్ధత్వాత్ - నాపి భోగానాం సత్యత్వపరః, ఇ
చ్ఛావిశేషవాచకతయా వ్యుత్పన్నస్య కామశబ్దస్య భోగవాచిత్వాభావాత్. నాపి కామ్యన్త ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గుణమా

తస్యాత్మత్వంచ * ఏషఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదినా సత్యసఙ్కల్పఇత్యన్తేన స్ఫుటీకృత్య * యథాహ్యేవేహప్రజాఅన్వావిశన్తీత్యారభ్య * తేషాంసర్వేషులోకేషు కామచారో భవతీత్యన్తేనతదిదంగుణాష్టకం తద్విశిష్టందహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టమాత్మానంచావిదుషామేతద్వ్యతిరిక్తభోగ్యసిద్ధయేచకర్మకుర్వతామన్తవత్ఫలావాప్తిమసత్యసఙ్కల్పత్వంచాభిధాయ * అథయఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చసత్యాన్కామాంస్తేషాంసర్వేషులోకేషుకామచారో భవతీత్యాదినాదహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టమాత్మానంతదన్తర్వర్తినశ్చ కామ్యభూతానపహతపాప్మత్వాదికాన్గుణాన్విజానతాముదారగుణసాగరస్య తస్యపరమపురుషస్య ప్రసాదాదేవసర్వకామావాప్తిస్సత్యసఙ్కల్పతాచోచ్యతే. అతోదహరాకాశఃపరంబ్రహ్మ, తదన్తర్వర్తి చాపహతపాప్మత్వాదికామ్యగుణజాతంతదుభయమన్వేష్టవ్యంవిజిజ్ఞాసితవ్యమితి,చోచ్యతఇతినిశ్చీయతే

త్రివరః కతిపయగుణాన్తరాణాం పృథగుక్తత్వా, దసఙ్కుచితావయవార్థసమ్భవేగోబలీవర్దన్యాయేనానుక్తగుణవిషయతయాసంకోచాయోగాచ్చ అతోభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపానిత్యాః కామ్యాఅస్యసన్తీత్యుచ్యతే * తదక్షరేపరమేవ్యోమన్నిత్యుక్తనిత్యవిభూతివిశిష్టత్వం సత్యకామశబ్దార్థః (స్ఫుటీకృత్యేతి) ఆకాఙ్క్షితగుణగుణివిశేషప్రదర్శనం స్ఫుటీకారః. గుణగుణినోరుభయోరప్యుపాస్యత్వం ఫలవాక్యైర్దర్శయిష్యన్మధ్యగతవాక్యానామర్థంవదతి (యథాహ్యేవేతి) * యథాహ్యేవేహప్రజాఅన్వావిశన్తి యథానుశాసనం యంయమన్తమభికామాభవన్తి యంజనపదం యంక్షేత్రభాగంతం తమేవోపజీవన్తి తద్యథేహకర్మచితోలోకఇత్యాది, ప్రథమస్యయథాశబ్దస్య తథోపజీవన్తీత్యన్వయః. ఇహలోకేప్రజాఃయథానుశాసనం. రాజశాసనంయథాతథాఅన్వావిశన్తి, లభన్తే కిమిత్యత్రాహ యంయమన్తమితి. అన్తః, ఫలం. సాధనానుష్ఠానావసానభావిత్వాత్ యంయమన్తం, ఫలంక్షేత్రజనపదాదికం ప్రతిఅభికామాః అభ్యర్థినోభవన్తి తత్తత్ఫలంతథోపజీవన్తీతి లౌకికరాజసేవాదిప్రవృత్త్యాలౌకికఫలభోగావుక్తౌ - తస్యక్షయిత్వమాహ తద్యథేహకర్మచితో లోక ఇతి. అలౌకికఫలస్యాపి తద్వత్క్షయిత్వమాహ * ఏవమేవాముత్రేతి. దహరాకాశతద్గుణానుపాసకానామన్తవత్ఫలభాక్త్వమాహ * తద్యఇహాత్మాన మననువిద్యేత్యాదివాక్యేన. అననువిద్య, అనుపాస్య వ్రజన్తి, పరలోకమితిశేషః. భాష్యే (కర్మకుర్వతామితి) * తద్యథేహకర్మచితఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోఽభిప్రేతః - అకామచారశబ్దార్థమాహ (అసత్యసంకల్పత్వంచేతి) అనావిర్భూత గుణాష్టకత్వంవివక్షితమ్. (అథయఇహాత్మాన మనువిద్యేతి) అత్రాత్మానమేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి దహరాకాశతదన్తర్వర్తిశబ్దార్థానువాదః * కామచారోభవతీతి సత్యసంకల్పత్వపర్యన్తగుణాష్టకావిర్భావోవివక్షితః * ఏతాంశ్చసత్యాన్కామానితివాక్యే కామశబ్దోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకపరః, నతు సత్యకామపదోక్తకామపరః * ఏతాంశ్చేత్యేతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతగుణవిషయతయా కామశబ్దస్య కామ్యన్తఇత్యవయవశక్త్యా వృత్త్యుపపత్తేః, * అస్మిన్కామాస్సమాహితాఇతి వాక్యస్థకామశబ్దైకార్థ్యాచ్చ సత్యశబ్దవిశేషితత్వం ప్రాక్తననిర్విశేషణ కామశబ్దార్థప్రత్యభిజ్ఞావిరోధి, సత్యకామపదవాచ్యప్రత్యభిజ్ఞాపకం, చేతి చేన్న- తతఃపూర్వం శ్రుతస్యైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతగుణపరామర్శక్షమతయాపశ్చాచ్ఛ్రుతస్య సత్యశబ్దస్య తదనువిధాయిత్వాత్ * తఇమేసత్యాః కామాఇతిప్రకృతానాం కామానాంసత్యశబ్దవిశేషితత్వాచ్చ అనేనశ్రుత్యర్థోపన్యాసేన పూర్వప్రస్తుతశఙ్కాయాః పరిహృతత్వందర్శయతి (అతోదహరాకాశఇతి) నను ఉపక్రమానుగుణముపసంహారో వర్ణనీయః, తత్కథముపసంహారానుగుణముపక్రమార్థవర్ణనమితిచేన్న, ఉపక్రమావగతస్య తదన్తర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యత్వస్య బాధాభావాత్, ఉపసంహారావగతస్య ఆత్మనోప్యన్వేష్టవ్యత్వస్య ఉపక్రమేవివక్షితత్వమాత్రం హ్యుక్తం నతూపక్రమావగతప్రహాణం.ననుఉపక్రమవాక్య మన్తర్వర్తినఏవాన్వేష్టవ్యత్వపరంస్యాత్, ఆత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వం

తదేతద్వాక్యకారోపి స్పష్టయతి * తస్మిన్యదన్తరితి కామవ్యపదేశ ఇత్యాదినా. అత ఏభ్యో హేతుభ్యో దహరాకాశః పరమేవ బ్రహ్మ ....

౧౪ ॥ సూ. గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లిఙ్గం చ ఇతశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ * తద్యథా హిరణ్యనిధిం నిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి సంచరన్తో న విన్దేయురేవమేవేమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్త్యనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇతి ఏతమితి ప్రకృతం దహరాకాశం నిర్దిశ్య తత్రాహరహస్సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం గమనం గన్తవ్యస్య తస్య దహరాకాశస్య బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్దేశశ్చ దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతః. కథమనయోరస్య పరబ్రహ్మత్వసాధకత్వమిత్యత ఆహ (తథాహి దృష్టమితి) పరస్మిన్బ్రహ్మణి సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానామహరహస్సుషుప్తికాలే గమనమన్యత్రాభిధీయమానం దృష్టం * ఏవమేవ ఖలు సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతి సమ్పద్య న విదుస్సతి సంపత్స్యామహ ఇతి సత ఆగమ్య న విదుస్సత ఆగచ్ఛామహ ఇతి చ, తథా బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ పరస్మిన్బ్రహ్మణి దృష్టః * ఏష బ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితి హోవాచేతి, మా భూదన్యత్ర బ్రహ్మణి గమనదర్శనం, ఏతదేవ తు దహరాకాశే సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రలయకాల ఇవ నిరస్తనిఖిలదుఃఖానాం సుషుప్తికాలేఽవస్థానం శ్రూయమాణమస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గం, తథా బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ సమానాధికరణవృత్త్యాఽస్మిన్దహరాకాశే ప్రయుజ్యమానోఽస్య బ్రహ్మత్వే ప్రయోగాన్తరనిరపేక్షం

తు ఉపసంహారవాక్యాదేవావగతం స్యాత్, కిం క్లిష్టనిర్వాహేణేతి చేన్న, ఫలవాక్యగతోపాసనానువాదస్య పురోవాదస్య చైకరూపతాయా అవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. న హ్యప్రాప్తం గుణ్యుపాసనమనువదితుం శక్యమ్. న చ * అథ య ఇహాత్మానమితి వాక్యం విశిష్టవిధిపరం, గుణాంశస్య ప్రాప్తత్వాత్. నాపి గుణానువాదేన గుణ్యుపాసనవిధాయకం ఉభయానువాదేన ఫలప్రతిపాదనపరత్వాత్. అతోఽప్రాప్తస్యానువాదాయోగాత్ ఫలవాక్యానూదితస్య గుణ్యుపాసనస్య గుణోపాసనస్యైవ * తదన్వేష్టవ్యమితి వాక్యేనైవ విహితత్వమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమితి దహరాకాశగుణాష్టకయోరుభయోరప్యుపాసనం * తదన్వేష్టవ్యమితి విహితమ్. అథాన్తర్వర్తినః కామత్వం సంప్రదాయతో దర్శయతి (తదేతదితి) సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఏభ్య ఇతి) ....

౧౪ ॥ సూ. గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లిఙ్గం చ * అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఇతి సుషుప్తౌ గమనం వివక్షితం, తచ్చ పృథక్ప్రతిపత్తివ్యవహారానర్హతయా స్థితిః. నిర్గమనం పృథక్ప్రతిపత్త్యర్హతాపత్తిః (కథమనయోరితి) కథం శ్రుతిషు పరమాత్మధర్మత్వేన అన్వయదర్శనాద్వా జీవాదిప్రతిపాదకవాక్యేష్వదర్శనేన జీవాదిష్వసమ్భావితత్వాద్వా గతిశబ్దయోః పరమాత్మసాధకత్వమిత్యర్థః * తథాహి దృష్టమితి సూత్రఖణ్డం పరమాత్మపరసపక్షభూతవాక్యేష్వన్వయదర్శనపరం వ్యాచష్టే (తథాహీతి) గతేశ్శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిం దర్శయతి (పరస్మిన్నితి) శబ్దస్యాన్యత్ర ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (తథేతి) * లిఙ్గం చేతి సూత్రఖణ్డం జీవాదిప్రతిపాదకవిపక్షభూతవాక్యేష్వదర్శనరూపవ్యతిరేకాద్గతిశబ్దయోస్సాధ్యసాధకత్వపరం వ్యాచష్టే (మా భూదితి) తత్ర గతేః శ్రుత్యన్తరేఽన్వయదర్శననైరపేక్ష్యేణ సాధకత్వమాహ (ఏతదేవ త్వితి) (శ్రూయమాణమితి) నిధిదృష్టాన్తసచివమితి భావః * తద్యథేత్యాదేరావాక్యస్యోదాహృతత్వాదత్ర నిధిదృష్టాన్తస్య శ్రుతత్వాన్నిధిదృష్టాన్తావగతపరమపురుషార్థభావస్యేతి యోజనాన్తరేణానన్తరమేవోచ్యమానత్వాచ్చ. నిధిదృష్టాన్తశ్చ పరమపురుషార్థత్వజ్ఞాపకః, అతో దృష్టాన్తానుగృహీతమహరహర్గమనమేకం పర్యాప్తం లిఙ్గమిత్యర్థః. శబ్దస్య చ న్యాయవిశేషానుగృహీతస్య శ్రుత్యన్తరేఽన్వయనిరపేక్షం సాధ్యసాధకత్వమాహ (తథా బ్రహ్మలోకేతి).

పర్యాప్తం లిఙ్గమిత్యాహ (లిఙ్గంచేతి) నిషాదస్థపతిన్యాయాచ్చ షష్ఠీసమాసాత్సమానాధికరణసమాసో న్యాయ్యః. అథవా * అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఇతి నసుషుప్తివిషయంగమనముచ్యతే, అపిత్వన్తరాత్మత్వేన సర్వదా వర్తమానస్య దహరాకాశస్య పరమపురుషార్థభూతస్యాపర్యుసత్యహరహర్గచ్ఛన్త్యః, సర్వస్మిన్కాలే వర్తమానాః తమజానన్త్య స్తంనవిన్దన్తి, నలభన్తే. యథా హిరణ్యనిధిం నిహితం తత్స్థానమజానానా స్తదుపరి సర్వదావర్తమానా అపి నలభన్తే, తద్వదిత్యర్థః. సేయమేవమన్తరాత్మత్వేన స్థితస్య దహరాకాశస్యోపరి తన్నియమితానాం సర్వాసాం ప్రజానామజానతీనాం సర్వదాగతిరస్య దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాంగమయతి. తథాహ్యన్యత్ర పరస్య బ్రహ్మణోన్తరాత్మతయాఽవస్థితస్య స్వనియామ్యాభిస్స్వస్మిన్వర్తమానాభిః ప్రజాభిరవేదనందృష్టం, యథా అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే * య ఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం య ఆత్మానమన్తరోయమయతి * అదృష్టోద్రష్టా అశ్రుతశ్శ్రోతేతిచ. మాభూదన్యత్రాదర్శనం స్వయమేవత్రియం నిధిదృష్టాన్తావగతపరమపురుషార్థభావస్యాస్య హృదయస్థస్యోపరి తదాధారతయాఽహరహస్సర్వదా సర్వాసాంప్రజానామజానతీనాం గతిరస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తంలిఙ్గమ్.....................

నను కథం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య సమానాధికరణవృత్తిత్వావగమః, వ్యధికరణవృత్త్యావపిత దేవహిశబ్దరూపమితిశఙ్కాయాం వివక్షితమనుగ్రాహకందర్శయతి (నిషాదేతి) * ఏతయానిషాదస్థపతింయాజయేదిత్యత్ర కర్మధారయపరిగ్రహే నిషాదజాతీయస్యస్థపతేరగ్నివిద్యయోగసమ్భవేనస్వతో నిరధికారత్వాత్ షష్ఠీసమాసపరిగ్రహేచ త్రైవర్ణికాన్తర్భూతస్థపతికటాక్షేణాపి నిషాదస్థపతిశబ్దనిర్వాహసంభవాత్ షష్ఠీసమాసపరిగ్రహేణాపశూద్రాధికరణన్యాయానురోధోయుక్త ఇతి ప్రాప్తేఽభిహితం * స్థపతిర్నిషాదస్స్యాచ్ఛబ్దసామర్థ్యాదితి. అయమర్థః, షష్ఠీసమాసపక్షే నిషాదసంబన్ధవిశిష్టోఽభిధేయః, కర్మధారయపక్షే నిషాదత్వవిశిష్టః. తత్ర షష్ఠ్యా అశ్రవణాన్నిషాదప్రాతిపదికేనవిభక్త్యర్థో లక్షణీయః. నచేదంయుక్తం, శ్రౌతార్థపరిగ్రహే విరోధాభావాత్. నచాగ్నివిద్యారాహిత్యం దోషః, ద్రవ్యవదేతదుపయోగ్యగ్నివిద్యయోరపి యథాకథంచిదార్జనస్య విధ్యనుమతిసంభవాత్. తస్మాత్కర్మధారయ ఏవ న్యాయ్య ఇతి. ఏతన్న్యాయానుగృహీతో బ్రహ్మలోకశబ్దః శ్రుత్యన్తరేఽన్వయనిరపేక్షః పరమాత్మత్వసాధక ఇత్యర్థః. తర్హి * ససామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమిత్యత్ర కథం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య వైయధికరణ్యం. ఉచ్యతే, నయతిః ప్రాప్తివచనః. నిత్యప్రాప్తస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్తిర్నామానుభవః, సచ * పరాత్పరంపురుషమీక్షత ఇత్యుక్తః, అతో బ్రహ్మానుభవః పునర్నవక్తవ్య ఇతి * ఉన్నీయత ఇత్యత్రాపర్వన యతిరుపరిస్థితప్రాప్తివాచీ, నబుద్ధివాచీ, ప్రాప్యశ్చలోక ఇతి వైయధికరణ్యమ్. అత్రతుతాదృశానుపపత్త్యభావాత్ సామానాధికరణ్యమితి——బ్రహ్మలోకశబ్దస్య చతుర్ముఖలోకపరత్వశఙ్కానివర్తకలిఙ్గమహరహర్గమనం, నహిప్రజాః ప్రత్యహం చతుర్ముఖలోకం గచ్ఛన్తీత్యేతదర్థపరం * లిఙ్గంచేతి సూత్రఖణ్డమన్యైర్వ్యాఖ్యాతమ్. తదానీం గతిశబ్దయోః పరస్పరోపపాద్యోపపాదకభావేన సముచ్చిత్య పరమాత్మత్వసాధకత్వంస్యాత్, నత్వేకైకస్య. తత్రాపి వరం ప్రత్యేకం పర్యాప్తలిఙ్గసిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణ తదనాదృత్యైవంవ్యాఖ్యాతమ్—— గతిశబ్దమాత్రస్య యోజనాన్తరమాహ (అథవేతి) పూర్వయోజనాయాం దృష్టాన్త ఏవోపరిశబ్దాన్వయః, అత్రతుదార్ష్టాన్తికేపి (దహరాకాశస్యోపరీతి) ధర్మైక్యాభిప్రాయేణైవముక్తం, అన్తరాత్మతయాస్థితత్వేనహ్యాధారః, నతు ఉపాసకానుగ్రహతయాస్థితత్వేన (ఉపరితన్నియమితానామితి) అస్మిన్ప్రకరణే సత్యశబ్దనిర్వచనావగతం హి చేతనాచేతనయోర్నియన్తృత్వం పరస్య * య ఆత్మానమన్తరోయమయతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధం చేత్యభిప్రేతమ్. అస్యపరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తంలిఙ్గమితి లిఙ్గమిత్యస్యైవార్థః

ఇ త శ్చ ద హ రా కా శః ప ర ం బ్ర హ్మ.

౧౫॥ సూ, ——ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః—— * అథయఆత్మేతిప్రకృతందహరాకాశంనిర్దిశ్య * ససేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసమ్భేదాయేత్యస్మిన్జగద్విధరణంశ్రూయమాణం దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాంగమయతి- జగద్విధరణంహిపరస్య బ్రహ్మణోమహిమా * ఏషసర్వేశ్వరఏషసర్వభూతాధిపతిరేషభూతపాలఏషసేతుర్విధరణ ఏషాంలోకానామసమ్భేదాయేతి * ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌతిష్ఠత ఇత్యాదిభ్యః. సచాయంతస్య పరస్యబ్రహ్మణోధృత్యాఖ్యోమహిమాఽస్మిన్దహరాకాశఉపలభ్యతే, అతోదహరాకాశఃపరంబ్రహ్మ ...

౧౬॥ సూ. ——ప్రసిద్ధేశ్చ—— ఆకాశశబ్దశ్చపరస్మిన్ బ్రహ్మణిప్రసిద్ధః * కోహ్యేవాన్యాత్కఃప్రాణ్యాత్ యదేషఆకాశఆనన్దోనస్యాత్ * సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్తఇత్యాదిషు.అపహతపాప్మత్వాదిగుణసనాథాప్రసిద్ధిర్భూతాకాశప్రసిద్ధేర్బలీయసీత్యభిప్రాయః

ఏవంతావద్దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వం ప్రతిక్షిప్తమ్. అథేదానీం
దహరాకాశస్య ప్రత్యగాత్మత్వమాశఙ్క్య నిరాకర్తు ముపక్రమతే.

౧౭॥ సూ. ——ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసమ్భవాత్ ॥—— యదుక్తంవాక్యశేషవశాద్దహరాకాశఃపరంబ్రహ్మేతి- తదయుక్తం- వాక్యశేషేపరస్మాదితరస్య - జీవస్యైవసాక్షాత్పరామర్శాత్ * అథయఏషసమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభి నిష్పద్యతే ఏషఆత్మేతిహోవాచఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి. యద్యపిదహరోఽస్మిన్నన్తరఆకాశఇతి హృద

౧౫॥ సూ. ——ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః—— అస్య-పరమాత్మనఃమహిమాధృతిః. తస్యాస్మిన్- దహరాకాశేఉపలబ్ధేరిత్యర్థః. ధృతిః-విధృతిః. (అతోదహరాకాశఃపరంబ్రహ్మేతి)భూతాకాశాదన్యత్వే తాత్పర్యం - భూతాకాశత్వం ప్రతిక్షిప్తమితిహివక్ష్యతే. సఏవవస్తుగత్యాపరమాత్మేతిపరంబ్రహ్మేత్యుక్తమ్........

౧౬॥ సూ. ——ప్రసిద్ధేశ్చ—— ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యంహిభూతాకాశఇత్యత్రాహ(అపహతేతి)

పూర్వసూత్రచతుష్టయకృత్యంవదన్నుత్తరేషాం సూత్రాణాం కర్తవ్యమాహ (ఏవంతావదితి) పూర్వోక్తహేతూనాం స్వరసతోజీవవ్యావర్తనక్షమత్వేపివక్ష్యమాణశఙ్కాప్రతిక్షేపానన్తరమేవస్వాభిప్రాయస్య నిష్పాద్యత్వసిద్ధిః- అతోభూతాకాశత్వ వ్యుదసనేతాత్పర్యమితిభావః. తత్పరత్వేవ్యుదస్తేహేత్వన్తరేణ జీవపరత్వమాశంక్యోక్తహేతుభిరేవతన్నిరాసః క్రియతేఽనన్తరసూత్రేణ- ఉపక్రమఇత్యనేన అనన్తరసూత్రంనాధికరణాన్తరమితి సూచితం- అవిచ్ఛేదప్రతీతేః.

౧౭॥ సూ. ——ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసమ్భవాత్—— ఇతరశబ్దస్య ప్రతిసంబన్ధిసాపేక్షత్వాదాహ (పరస్మాదితి) (జీవస్యైవేతి) దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వం వదతోఽపి అస్యవాక్యస్య జీవపరత్వంసంప్రతిపన్నమితి ఏవకారాభిప్రాయః (సాక్షాత్పరామర్శాదితి) నజీవసమ్బన్ధిలింగద్వారాపరామర్శః - కింతుతద్వాచకశబ్దేన పరామర్శః- తస్మాదిత్యర్థః * అథయఏషఇత్యేతచ్ఛబ్దోహిప్రకృతపరామర్శీ-అతఃపూర్వవాక్యేష్వపిజీవఏవప్రతిపాద్యతఇతిపరామర్శశబ్దాభిప్రాయః.జీవపరామర్శసహకారిణీతదన్తర్వర్త్యన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీతిశ్చజీవత్వహేతురనుసన్ధేయః. అణోర్జీవస్యవిపులతరప్రసిద్ధాకాశోపమేయత్వసర్వాధారత్వాద్యనుపపత్తేర్భూతాకాశప్రతిక్షేపయుక్తిభిరేవ జీవత్వశంకాపిప్రతిక్షిప్తేత్యత్రాహ(యద్యపీతి)ఉపమానోపమేయభావాద్యస్వారస్యంవాక్యశేషవశాత్సోఢవ్యమితి భావః

యపుండరీకమధ్యవర్తితయోపదిష్టస్యాకాశస్యోపమానోపమేయభావాద్యసమ్భవాద్భూతాకాశత్వం న సమ్భవతి- తథాపివాక్యశేషవశాత్ప్రత్యగాత్మత్వం యుక్తమాశ్రయితుమ్. ఆకాశశబ్దో౽పి ప్రకాశాది యోగాజ్జీవఏవవర్తిష్యతఇతిచేత్. అత్రోత్తరం (నాసమ్భవాదితి) నాయంజీవః- నహ్యపహతపాప్మత్వాదయోగుణాజీవేసమ్భవన్తి... ....

౧౮॥ సూ. ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు ఉత్తరాత్- ప్రజాపతివాక్యాత్ జీవస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణయోగోనిశ్చీయతఇతిచేత్, ఏతదుక్తంభవతి - ప్రజాపతివాక్యం జీవపరమేవ. తథాహి * యఆత్మాపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సో౽పిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పస్సో౽న్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్యస్ససర్వాంశ్చలోకానాప్నోతిసర్వాంశ్చ కామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి ప్రజాపతివచనమైతిహ్యరూపేణోపశ్రుత్యాన్వేష్టవ్యాత్మస్వరూపజిజ్ఞాసయాప్రజాపతిముపసేదుషే మఘవతేప్రజాపతిర్జాగరితస్వప్నసుషుప్త్యవస్థంజీవాత్మానంసశరీరం క్రమేణశుశ్రూషుయోగ్యతాపరీక్షిషయోపదిశ్య తత్రతత్రభోగ్యమపశ్యతే పరిశుద్ధాత్మస్వరూపోపదేశయోగ్యాయతస్మై మఘవతే * మఘవన్మర్త్యంవాఇదంశరీరమాత్తంమృత్యునాతదస్యామృతస్యాశరీరస్యాత్మనో౽ధిష్ఠానమితి

(నహ్యపహతేతి)పరామర్శాన్యథాసిద్ధేర్వక్ష్యమాణత్వాదపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతిస్వారస్యమనపోదితమితిభావః ...

౧౮॥ సూ. ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥ సూత్రైకదేశశఙ్కాఖండస్యాక్షరార్థమాహ (ఉత్తరాదితి) ఉత్తరవాక్యానుసారేణ దహరవాక్యే౽పి జీవస్యైవేతి నిశ్చీయతఇత్యర్థః. కిమిదం ప్రజాపతివాక్యం - తత్రాపహతపాప్మత్వాదిః ప్రతీతో౽పి పరమాత్మనఏవస్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (జీవపరమేవేతి) * సఉత్తమః పురుషఇత్యనేన పరమాత్మపరత్వం నశఙ్క్యం - తదుక్తిః ప్రాసంగికీతిభావః (మఘవతఇతి) యద్యపివిరోచనో౽పి ప్రజాపతిముపాసదత్ - తథాపిచ్ఛాయాపురుషాధిగమమాత్రతృప్తతయా అపక్రాన్తః- అతస్తదనుక్తిః. ఇన్ద్రఏవార్థతత్త్వబుభుత్సయాస్థితఇతిసచ్ఛిష్యత్వాత్తన్నిర్దేశః. ఖండపఞ్చకస్యార్థం సంక్షేపేణాహ (జాగరితేతి) * నాహమత్రభోగ్యంపశ్యామీత్యస్యార్థమాహ (తత్రతత్రభోగ్యమపశ్యతఇతి)* యఆత్మేత్యాదిప్రజాపతివాక్యం పరిశుద్ధజీవస్వరూపాభిప్రాయమ్. తచ్ఛ్రుత్వాపశ్చాదుపసన్నయోరిన్ద్రవిరోచనయోః ప్రజాపతిరుపదిశతి * యఏషో౽క్షిణిపురుషోదృశ్యతఇతి. నేహాక్షిపురుషఃపరమాత్మా * ఏతన్త్వేవతేభూయో౽నువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుపక్రమ్య స్వప్నాద్యవస్థాభిధానాత్ నచేహజీవస్యాక్షిణిస్థితిరుపదిశ్యతే- కింతు అక్షివికారాభ్యాం జీవస్యస్థితిగతీనిశ్చీయేతే- అతో౽క్ష్ణోః జీవస్థితిగతిసూచకత్వాదక్షిణిదృశ్యతఇత్యుక్తం- అస్మిన్కర్ణ్యస్యసామర్థ్యందృష్టమితివత్. తతశ్చగృహేస్థిత్వానిర్గచ్ఛన్పురుషోయథాగృహాదన్యః ఏవంశరీరేస్థితిగతిమానాత్మాదేహాతిరిక్తఇత్యుక్తంభవతి. * అమృతమితి నిరతిశయసుఖరూపత్వం * అభయమితిదుఃఖాసంభిన్నత్వం * బ్రహ్మేత్యసఙ్కుచితజ్ఞానతయా బృహత్త్వేనంబ్రహ్మాత్మకత్వం వోక్తం, ఏవంప్రజాపతిహృదయానభిజ్ఞానేనచ్ఛాయాపురుషఉపదిష్టఇతిమత్వాపునఃపప్రచ్ఛతుః * కతమఏషఇత్యాదినా- సర్వేష్వేతేషు నేత్రాదిస్థానేషు పరిఖ్యాయతేకతమఏషఇత్యర్థః. పునశ్చాక్షుషదేహస్యానాత్మత్వమిదన్తయా౽వభాసనాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంచదర్శయితుముదశరావబ్రాహ్మణేన కేవలదేహస్యవసనాభరణాద్యలంకృతదేహస్యచచ్ఛాయాదర్శనేప్రజాపతినియోగస్తయోస్తద్దర్శనంచోక్తమ్. యథావసనాభరణాదిరన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనాత్మా- ఏవంచాక్షుషత్వాదిదఙ్కారగోచరత్వాచ్చ దేహో౽నాత్మేతి ప్రజాపతేరభిసన్ధిః. విరోచనో౽పక్వకషాయత్వాత్తావతాతృప్తోజ

శరీరస్యాధిష్ఠానతా మాత్మనశ్చాధిష్ఠాతృతామ శరీరస్య చ తస్యామృతత్వస్వరూపతాం చోక్త్వా * న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి । అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి కర్మారబ్ధశరీరయోగిన స్తదనుగుణసుఖదుఃఖభాగిత్వరూపానర్థం తద్విమోక్షే చ తదభావమభిధాయ * ఏవమేవైష సమ్ప్రసాదోస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి జీవాత్మనస్స్వరూపమేవ శరీరవియుక్తముపదిదేశ * స ఉత్తమః పురుషః స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్ రమమాణ(స్త్రీ)స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమితి.

గామ. ఇన్ద్రస్తు ప్రజాపతేరభిసన్ధిమజానన్నపి దేహస్యామృతత్వాభయత్వానుపపత్తిం దృష్ట్వా * నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి పునరుపససాద. ప్రజాపతిస్తు జాగ్రద్దశాయాం వసనాదీనామివ జీవాచ్ఛరీరస్యాపగమాభావాద్వ్యతిరేకో దుర్దర్శ ఇతి మత్వా స్వాప్నదేహాభిమానిన ఆత్మనశ్శయానదేహవ్యతిరేకస్య సువగమత్వాత్ స్వప్నావస్థాముపదిదేశ. తదభిప్రాయానభిజ్ఞ ఇన్ద్రస్స్వప్నే అమృతత్వాభయత్వానుపపత్తిం జానన్ * నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుపాసదత్. బాహ్యాభ్యన్తరదేవత్వమనుష్యత్వ రాగద్వేషాద్యుపాధికాకారకాలుష్యవిరహేణ స్వయం ప్రకాశమాత్మానం దర్శయితుం సుషుప్త్యవస్థాముపాదిశత్. తదానీమపీన్ద్రస్తదభిప్రాయాజ్ఞానేనామృతత్వాభయత్వాద్యనుపపత్త్యా * నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుపసన్నోభూత్, ఏవమనతిస్ఫుటం గహనముపదిశతః ప్రజాపతేస్తాత్పర్యముక్తం శుశ్రూషాయోగ్యతాపరీక్షిషయేతి. * మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీరమిత్యాదినా నిష్కృష్టాత్మస్వరూపం స్ఫుటతరముపాదిక్షత్. తదుపదేశప్రకారమాహ (శరీరస్యాధిష్ఠానతామిత్యాదినా) అథముక్త్యవస్థాపదేశం దర్శయతి (ఏవమేవైష సంప్రసాద ఇతి) ఏవమిత్యాదికముపాదదానస్యాయమభిప్రాయః * అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదివాక్యస్య పరోక్తార్థో దార్ష్టాన్తికవాక్యాననుగుణత్వాది దోషవిధ్వస్త ఇతి.——తథాహి. శరీరాత్సముత్థానం నామ శ్రవణమననధ్యానాభ్యాసరూపవివేకః. స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తిర్నామ ప్రపఞ్చవిలాపకో వృత్తిరూపసాక్షాత్కారః. తేన పరం జ్యోతిర్భవతి * ఉపసమ్పద్యేతి నిర్దేశో ముఖం వ్యాదాయ స్వపితీతివదితి కేచిద్వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- సముత్థానశబ్దస్య వివేకవాచిత్వాభావాత్. శరీరవిషయో వివేక ఇతి చేత్పఞ్చమీ న ఘటతే- తస్య ద్వితీయార్థత్వాభావాత్. శరీరాదాత్మనో వివేకశ్చే దాత్మానమిత్యధ్యాహారః * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చ శరీరాభిమానాదుత్థానమితి చేత్ - శరీరశబ్దస్య లక్షణా. శరీరాదాత్మన ఉత్థానం వివక్షితం చేత్ సశరీరస్య తత్సంభవాన్మోక్షస్య చాశరీరతాలక్షణత్వా, దస్య వాక్యస్య మోక్షవిషయత్వం న స్యాదితి చేత్. అర్చిరాదిమార్గగమనస్య సూక్ష్మదేహసాపేక్షత్వా, త్తేన గతవత ఏవ సవాసనసర్వహేయప్రహాణా, చ్చ ముఖ్యార్థపరత్వే సత్యేవముక్తివిషయత్వోపపత్తేః. ల్యబన్తపదస్యావివక్షితక్రమత్వం చ క్లిష్టం గత్యభావద్యోతకం * సంపద్యావిర్భావ ఇతి సూత్రవిరోధ, శ్చ న హ్యావిర్భూయ సంపత్తిరితి సూత్రితం. భేదప్రవిలయాతిరేకేణ పరంజ్యోతిర్భావాత్మకార్థాన్తరాసంభవాత్ * పరం జ్యోతిరుపసంపద్యేతి నిర్దేశవైయర్థ్యం, చ పరంజ్యోతిర్భావో నామ న ధర్మాన్తరం నిర్విశేషవస్తున్యుత్పద్యతే, న చావిర్భవతి, నను పరంజ్యోతిర్భావో నామ, అద్వితీయత్వమ్. తేన నివర్తకజ్ఞానసద్వితీయత్వవ్యుదాస ఇతి చేన్న - సంపత్తిశబ్దస్యేతరనివృత్తి వాచిత్వాభావాత్. న హి ఘటో భవతీత్యుక్తే దండచక్రాదిద్వితీయ నివృత్తిరుక్తా భవతి. ఉపసంపత్తేస్సకర్మకత్వప్రతీతిస్వారస్యవిరోధశ్చ అస్య వాక్యస్యైవమర్థపరత్వే దృష్టాన్తోపస్థాపక పూర్వవాక్యవిరోధశ్చ స్యాత్, పూర్వం హి * అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇత్యుక్త్వా * అశరీరో వాయురభ్రం విద్యుత్ స్తనయిత్నురితి వాయ్వాదీనాం కర్మకృతశరీరాభావేన ప్రియాప్రియానన్వయం దర్శయిత్వా * తద్యథైతాన్యముష్మాదాకాశాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతి రుపసంపద్య

ప్రాప్యస్యపరస్యజ్యోతిషః పురుషోత్తమత్వం, నివృత్తతిరోధానస్య పరం
జ్యోతిరుపసంపన్నస్య ప్రత్యగాత్మనో బ్రహ్మలోకేయథేష్టభోగావాప్తిం,

స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తం - నహివాయ్వాదీనామాకాశాత్సముత్థానం నామవివేకజ్ఞానరూపం అపితుస్థితి వేళాయాం స్వకార్యకరణయోర్ధ్వదేశేఽభివృద్ధిః. పరశబ్దో వాయ్వాదీనాం కారణవస్తువాచీ. జ్యోతిశ్శబ్దస్తుకారణానాంకార్యోత్పాదనద్వారేణ తదభివ్యక్తి హేతుతయాప్రయుక్తః. వాయ్వాదీనిచస్వకారణద్రవ్యముపగమ్య కార్యావస్థాంహిత్వాకారణ సదృశేన రూపేణ విశిష్టానిభవన్తి- వాయుర్హ్యావహప్రవహాదిరూపేణస ప్తవిధత్వంహిత్వా వాయుత్వమాత్రేణావతిష్ఠతే- విద్యుచ్చవిద్యుత్త్వంహిత్వా తేజస్త్వేన- అభ్రస్తనయిత్నూ చాభ్రత్వాదిప్రహాణేనస్వకారణభూతరూపేణ- ఏవంజీవశ్చమార్గవిశేషేణగత్వాపరం బ్రహ్మప్రాప్యసంసార్యవస్థాప్రహాణేన పరమాత్మతుల్యరూపేణావిర్భవతీత్యేవమర్థేసతిహిదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవాక్యసామంజస్యంభవతి. అస్యవాక్యస్య సుషుప్తివిషయత్వేప్యుక్తదూషణానతివృత్తిరనుసన్ధేయా. యతః * అస్మాచ్ఛరీరాదితివాక్యం నముక్తస్యజీవస్య స్వరూపైక్యప్రతిపాదకమ్ - అతఏవ * నాసంభవాదితి సూత్రకారేణ భేదనిర్దేశానజీవపరయోర్వాస్తవభేదాభిప్రాయః - అపితువ్యోమ్నిమాలిన్యాదికమివపరస్మిన్నవిద్యాకల్పితజీవభావమపనేతుం జీవస్వరూపవైలక్షణ్యాభిప్రాయ ఇతీదమపినిరస్తం. నైవం స్వరూపమపనినీషోర్భేదనిర్దేశేకింఫలం. యావద్భేదనిర్దేశేన ఈశ్వరస్యాసంసారిత్వమప్రతిపన్నం- నతావత్తదైక్యాపత్తిః పురుషార్థస్స్యాత్- అతస్తద్ప్రాపత్తేః పురుషార్థత్వాయ తస్యాసంసారిత్వ ప్రతిపత్తయేభేదనిర్దేశఇతిచేత్. తర్హ్యపశ్చాచ్చికీర్షితేనైక్యావబోధనేన తస్యసంసారితయా తదైక్యాపత్తేరపురుషార్థత్వంకోవారయేత్. అవిద్యానివృత్త్యా తత్కల్పితాపురుషార్థత్వం నివర్తతఇతిచేత్. పురుషార్థత్వప్రతిపత్తేర్జీవవైలక్షణ్యప్రతిపత్తిమూలకత్వాద్వైలక్షణ్యస్యావిద్యానివృత్త్యానివృత్తేః పురుషార్థత్వ ప్రతిపత్తిరపి నివర్తేత- అనభిరూపేఽభిరూపతాబుద్ధ్యానివృత్త్యాయాంతస్మిన్నప్రహాణీయతాబుద్ధినివృత్తివత్. తతశ్చతద్భావాపత్తిరపురుషార్థఏవస్యాత్. కించ- ఐక్యముపదిదిక్షోర్భేదవాదముఖేన అసంసారిత్వం వర్ణయతః ప్రతారకత్వంచస్యాత్. భేదవాదోఽనువాదరూపః ప్రతిషేధార్థః క్రియతఇతీదమత్యన్తమయుక్తం- జీవపరయోర్నియన్తృనియామ్యత్వాదిలక్షణభేదస్యాలౌకికత్వాత్. అతశ్శ్రుతిసూత్రాసామంజస్యమేవమృషావాదినాంస్థితమ్——— స ఉత్తమఃపురుషఇతి శబ్దేనపరమాత్మపరత్వ శఙ్కాయాంతత్పరిహారాయాహ (ప్రాప్యస్యపరస్యజ్యోతిషఃపురుషోత్తమత్వమితి) జీవస్యప్రాప్యతయాపురుషోత్తమప్రసంగః, సతుప్రకరణప్రతిపాద్యఇత్యభిప్రాయః * స ఉత్తమఃపురుషఇతి- యముపసంపద్యతేస ఉపసదనీయః పురుష ఉత్తమఇత్యర్థః * సతత్రపర్యేతీతి, సః ఉపసంపత్తా. తత్ర- పరమాత్మని, పర్యేతి- తంపరితోఽనుభవతి. యద్వా- అనుసంచరతి * కామరూప్యనుసంచరన్ * మనసైన తాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే * ... గచ్ఛతీతిశ్రుత్యన్తరాత్. నను య ఉపసంపద్యాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుషఇతియుక్తం- తచ్ఛబ్దేన ప్రథమానిర్దిష్టప్రకృతపరామర్శస్వారస్యాత్ * సతత్రపర్యేతీత్యనన్తర వాక్యస్థప్రథమాన్తతచ్ఛబ్దేనైకార్థ్యాచ్చ, ప్రతీతేశ్చ; నైవం - ఉపసంపత్తవ్యస్యాపి ప్రకృతత్వాత్. ప్రథమానిర్దిష్టేతరవిషయత్వే తచ్ఛబ్దస్వారస్యాభావేప్యుత్తమపురుషశబ్దయోరుభయోరపి స్వారస్యాచ్చ. నహ్యుత్తమపురుషశబ్దో జీవేశ్వరసాధారణః- పురుషత్వమపిహిభగవత్యేవస్వరససిద్ధం - కేవలఏకవచనాన్తః పురుషశబ్దోపిహిభగవత్యేవస్వరసః *తత ఉత్తమపురుషశబ్దః * ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇతి స్మృత్యర్థస్యద్యుఘటితి ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ ఏవంచసతి * సతత్రేతిసప్తమ్యన్తతచ్ఛబ్దస్యావ్యవహితోత్తమపురుషపరామర్శిత్వంచస్యాత్ నతువ్యవహితపరంజ్యోతిః పరామర్శస్వారస్యం. నను * స ఉత్తమఃపురుషఇతి ముక్తస్యబ్రహ్మాత్మకత్వపరంస్యాత్- తదాతచ్ఛబ్దస్వారస్యంచస్యాత్, ప్రకృతాప్రహాణాత్, నైవమ్. * సతత్రేత్యనన్తరవాక్యేసఇతి ప

ప్రియాప్రియావియుక్తకర్మనిమిత్తశరీరాద్యపురుషార్థాననుసన్ధానం, చాభిధాయ * స యథా ప్రయోగ్య ఆచరణే యుక్త ఏవమస్మిఞ్ఛరీరే ప్రాణో యుక్త ఇతి యథోక్తస్వరూపస్యైవ సంసారదశాయాం కర్మతన్త్రశరీరయోగం యుగ్యశకటయోగదృష్టాన్తేనాభిధాయ * అథ యత్రైతదాకాశమనువిషణ్ణం చక్షుస్స చాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షురథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా గన్ధాయ ఘ్రాణమథ యో వేదేదమభివ్యాహరాణీతి స ఆత్మాభివ్యాహారాయ వాగథ యో వేదేదం శృణవానీతి స ఆత్మా శ్రవణాయ శ్రోత్రమథ యో వేదేదం మన్వానీతి స ఆత్మా మనోఽస్య దైవం చక్షురితి చక్షురాదీనాం కరణత్వం, రూపాదీనాం జ్ఞేయత్వమస్య చ జ్ఞాతృత్వం, ప్రదర్శ్య తత ఏవ శరీరేన్ద్రియేభ్యోఽస్య వ్యతిరేకముపపాద్య * స వా ఏష ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి తస్యైవ విధూతకర్మనిమిత్తశరీరేన్ద్రియస్య మనశ్శబ్దాభిహితేన దివ్యేన స్వాభావికేన జ్ఞానేన సర్వకామానుభవముక్త్వా * తం వా ఏతం దేవా ఆత్మానముపాసతే తస్మాత్తేషాం సర్వే చ లోకా ఆత్తాస్సర్వే చ కామా ఇత్యేవంవిధమాత్మానం జ్ఞానినో జానన్తీత్యభిధాయ * స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి హ ప్రజాపతిరువాచేత్యేవంవిధమాత్మానం విదుషస్సర్వలోకసర్వకామావాప్త్యుపలక్షితం బ్రహ్మానుభవం ఫలమభిధాయోపసంహృతం, అతస్తత్రాపహతపాప్మత్వాదిగుణకో జ్ఞాతవ్యతయా ప్రక్రాన్తో జీవ ఏవేత్యవగతం, అతో జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదయస్సమ్భవన్తి, అతో దహరవాక్యశేషే శ్రూయమాణస్య జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణసమ్భవాత్స ఏవ దహరాకాశ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి చేదితి. తత్రాహ (ఆవిర్భూతస్వరూపస్త్వితి) పూర్వమనృతతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్వస్వరూపః పశ్చాద్విముక్తకర్మబన్ధశ్శరీరాత్సముత్థితః పరం జ్యోతిరుపసంపన్న ఆవిర్భూతస్వరూపస్సన్నపహతపాప్మత్వాదిగుణవిశిష్టస్తత్ర ప్రజాపతివాక్యేఽభిధీయతే, దహరవాక్యే త్వతిరోహితస్వభావాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్ట ఏవ దహరాకాశః ప్రతీయతే, ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి జీవస్యాసమ్భావనీయాస్సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయస్సత్యశబ్దనిర్వచనావగతం చేతనాచేతనయోర్నియన్తృత్వం, దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం సాధయన్తి. సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయ ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి న సమ్భవన్తీతి * జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్రోపపాదయిష్యామః ....

ధస్య వైయధికరణ్యేన జీవపరామర్శే రీతిభేదేనాస్వారస్యాపాతాత్. తదపి పదం సమానాధికరణమస్త్వితి చేన్న - తత్రేతి పరమాత్మనో వైయధికరణ్యేనోపాదానాత్, తత్రేతి పదస్య స్వస్మిన్నిత్యర్థోఽపి క్లిష్టః. అతో యథోక్తార్థవిషయం * స ఉత్తమః పురుష ఇతి వాక్యం * నోపజనం స్మరన్నిత్యస్యార్థమాహ (ప్రియాప్రియేతి) అనుభూతస్య హి స్మరణం పూర్వం అబ్రహ్మాత్మకతయా దుఃఖాత్మకత్వేన హ్యనుభూతమ్. న తథా స్మరతి, కృత్స్నస్య భగవదాత్మకత్వేన అనుభావ్యత్వాదిత్యర్థః, ప్రయోగ్యః - యుగ్యః. ఆచరణం శకటం * అథ యత్రైతదిత్యాదిశ్రుతేరర్థమాహ (చక్షురాదీనామితి) ఆకాశం ప్రకాశకం ఆలోకాది - ప్రకాశమానం రూపం వా ప్రకాశయతీతి యస్స చాక్షుషః - చక్షురుపకరణకః. తత్ఫలితమర్థమాహ (తత ఏవేతి) (ఇతి చేదితీతి) ఏతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వయః * ఆవిర్భూతస్వరూప ఇతి సూత్రఖండం వ్యాచష్టే (ఆవిరితి) తుశబ్దసిద్ధమర్థమాహ (ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపీతి) ఆవిర్భూతస్వరూపస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తత్వాద్దహరాకాశస్య స్వత ఏవాపహతపాప్మత్వాదిప్రతిపాదనాత్, తచ్ఛరీరాన్తఃస్థితస్యైవ గుణాష్టకప్రతిపాదనాన్న తస్యాసంభావిత సర్వలోకవిధరణాదిశ్రుతైశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేత్యర్థః ....

యద్యేవం, దహరవాక్యే * అథయఏషసంప్రసాదఇత్యాదినాజీవప్రస్తావఃకిమర్థఇతిచేత్తత్రాహ

౧౯॥ సూ. ——— అన్యార్థశ్చపరామర్శః ——— దహరాకాశస్యైవాపహతపాప్మత్వ జగద్విధరణత్వాదివన్ముక్తస్య తదుపసంపత్త్యాఽపహతపాప్మత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టస్వాభావికరూపప్రాప్తికథనేన తద్ధేతుత్వరూపం పరమపురుషాసాధారణంగుణముపదేష్టుం ప్రజాపతివాక్యోక్తస్యజీవస్యాత్రపరామర్శః. ప్రజాపతివాక్యేదముక్తాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానందహరవిద్యోపయోగితయోక్తం బ్రహ్మప్రేప్సోర్హిజీవాత్మనస్స్వస్వరూపంచ జ్ఞాతవ్యమేవ స్వయమపికల్యాణగుణఏవసన్ననవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణంపరంబ్రహ్మానుభవిష్యతీతి బ్రహ్మోపాసనఫలాన్తర్గతత్వాత్స్వస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానస్య * సర్వాంశ్చలోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చకామాన్ * సతత్రపర్యేతిజక్షత్క్రీడన్నిత్యాదికంప్రజాపతివాక్యేకీర్త్యమానం ఫలమపిదహరవిద్యాఫలమేవ ....

౨౦॥ సూ. అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమ్ * దహరోఽస్మిన్నిత్యల్పపరిమాణశ్రుతిరారాగ్రోపమితస్య జీవస్యైవోపపద్యతే, నతు సర్వస్మాజ్జ్యాయసోబ్రహ్మణఇతిచేత్, తత్ర యదుత్తరం ప

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యద్యేవమితి) (కిమర్థఇతి) దహరవాక్యేజీవప్రస్తావోనప్రష్టృప్రతివక్తృభావేన తథాశ్రవణాభావాత్. నాప్యంగోపాసన విషయతయా దహరవిద్యాయా ముపాసనవిధ్యన్తరాభావాత్ అతఃప్రకృతోపాసనకర్మత్వేనైవ జీవపరామర్శః అన్యథాతత్ప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రకృతోపాసనకర్మత్వేచ దహరాకాశోజీవస్స్యాదిత్యభిప్రాయః..................................

౧౯॥ సూ. ——— అన్యార్థశ్చపరామర్శః ——— దహరవిద్యైవ మోక్షోపాయశ్చేత్కథంజీవోపాసనవిధిః కథంచతస్యఫలకథన మిత్యత్రాహ (ప్రజాపతివాక్యేచేతి) పరమాత్మోపాసనే పరస్యరూపంహివేద్యం- తత్కథమనుపాస్యజీవాత్మవిజ్ఞానోపయోగఇతిశఙ్కాయాంతదుపయోగిత్వ ముపపాదయతి (బ్రహ్మప్రేప్సోరితి) బ్రహ్మణఃప్రేప్సితత్వే జీవాత్మస్వరూపస్య కథంజ్ఞాతవ్యత్వమిత్యత్రాహ (స్వయమపీతి) ప్రాప్యాన్తర్భావాత్తస్య జ్ఞాతవ్యత్వం అతస్తజ్జ్ఞానందహరవిద్యోపయోగీత్యర్థః. ననుతర్హివిశేషణతయోపాస్యత్వాజ్జీవస్యజ్ఞాతవ్యత్వేవక్తవ్యే ప్రాప్యాన్తర్భావాత్ జ్ఞాతవ్యతోక్తిః కింనిబన్ధనా, ఉచ్యతే * ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తీతివక్ష్యమాణస్యజీవాత్మవేదనస్యప్రాప్యాన్తర్భావనిబన్ధనత్వంహి * వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాదిత్యత్రవక్ష్యతే- తస్మాదితి. ననుజీవాత్మజ్ఞానం దహరవిద్యాంగంచేత్ కథంపృథక్ఫలకీర్తనం, * ఫలవత్సన్నిధావఫలంతదంగమితిహి న్యాయఇత్యత్రాహ (సర్వాంశ్చేతి) అంగినః ఫలమేవాంగేకథితమిత్యర్థః..

అనేనసూత్రేణ ఉపసంహారగతహేతుఃప్రత్యుక్తః. అథోపక్రమగతంహేతుంప్రతివక్తి.

౨౦॥ సూ. ——— అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమ్ ——— * అర్భకౌకస్త్వాదిత్యస్య సూత్రస్యవిషయవాక్యే * సర్వంఖల్విత్యాదౌ * అణీయాన్వ్రీహేర్వాయవాద్వేతివాక్యం నోపక్రమస్థం, ఉపక్రమేహి తత్రసర్వాత్మత్వమవగతం ఆకాశాత్మత్వంచ , ఉపసంహారేచ జ్యాయస్త్వమవగతం- అతోఽల్పశ్రుతిస్తదనురోధేనవర్ణితేతియుక్తం. దహరవిద్యాయాంతూపక్రమఏవాల్పత్వం శ్రుతమితి తదనురోధేన * యావాన్వాఅయమిత్యాదికం నేయం, ఉపసంహారేచ జీవపరామర్శస్తదుత్తమ్భకఇత్యధికాశఙ్కా. ఆకాశోపమానత్వసర్వాధారత్వనిరతిశయభోగ్యత్వనిరుపాధికగుణాష్టకగతిశబ్దవిధరణత్వఫలవిశేషపరమహావాక్యస్వారస్యదర్శనాజ్జీవపరామర్శకోపసంహారఏవ పరమాత్మనిర్దేశమిశ్రత్వాచ్చ పరనిర్దేశమిశ్రోపసంహారస్యోత్తమ్భకత్వాయోగాదుపక్రమమాత్రం మహావాక్యస్వారస్యబాధ్యమిత్యధిక

క్తవ్యం, తత్పూర్వమేవోక్తం * నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యనేన, అతో దహరాకాశోఽనాఘ్రాతా వి ద్యాద్యశేషదోషగన్ధస్స్వాభావికనిరతిశయజ్ఞాన బలైశ్వర్యవీర్యశక్తితేజః ప్రభృత్యపరిమితోదారగుణ సాగరః పురుషోత్తమఏవ, ప్రజాపతివాక్యనిర్దిష్టస్తుఘ్నన్తి త్వేవైనంవిచ్ఛాదయన్తీ త్యేవమాదిభిరవగత కర్మనిమిత్తదేహపరిగ్రహః పశ్చాత్పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యావిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణక స్వస్వ రూపఇతి నదహరాకాశః ....

ఇ త స్త్వైత దే వ మ్.

౨౧ ॥ సూ. అనుకృతేస్తస్యచ తస్యదహరాకాశస్య పరస్యబ్రహ్మణోఽనుకారా దయమపహతపాప్మత్వాదిగుణకో విముక్తబన్ధః ప్రత్యగాత్మా నదహరాకాశః. తదనుకారః, తత్సామ్యం తథాహి ప్రత్యగాత్మనో విముక్తస్య పరబ్రహ్మానుకారశ్శ్రూయతే * యదాపశ్యఃపశ్యతేరుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషంబ్రహ్మయోనిం। తదావిద్వాన్పుణ్యపాపేవిధూయనిరఞ్జనఃపరమంసామ్యముపై తీతి. అతోఽనుకర్తా ప్రజాపతివాక్యనిర్దిష్టః, అనుకార్యంబ్రహ్మదహరాకాశః ....

౨౨ ॥ సూ. అపిస్మర్యతే సంసారిణోపి ముక్తావస్థాయాం పరమసామ్యాపత్తిల క్షణః పరబ్రహ్మానుకారస్స్మర్యతే * ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్యమమసాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేపినోపజాయ న్తే ప్రళయేనవ్యథన్తిచేతి——కేచిత్ * అనుకృతేస్తస్యచ * అపిస్మర్యతఇతిసూత్రద్వయమధికరణా న్తరం * తమేవభాన్తమనుభాతిసర్వం తస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీత్యస్యాశ్శ్రుతేః పరబ్రహ్మపరత్వ నిర్ణయాయ ప్రవృత్తంవదన్తి, తత్తు * అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః * ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశ బ్దాదిత్యధికరణద్వయేన తస్య ప్రకరణస్య పరబ్రహ్మవిషయత్వప్రతిపాదనాత్ *

పరిహారః. ఉపసంహారే జీవపరామర్శాత్ పరమాత్మనిర్దేశమిశ్రతయా పరిహారాచ్చ * ।ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యధిక రణాద్వైషమ్యమ్. ఏవముపక్రమోపసంహారగతహేతునిరసనానన్తరం వక్ష్యమాణయోస్సూత్రయోః పరమప్రకృతా ర్థేనసఙ్గతిః, నత్వవాన్తరార్థవిశేషేణేతి దర్శయితుం పరమప్రకృతదహరాకాశస్యార్థవిరోధేనజీవాదన్యత్వంస్ఫుటయ తి(అతోదహరేతి)యద్వాఇహ వాక్యశేషసహకృతాల్పత్వశ్రుతేరల్పత్వంస్వాభావికమిత్యధికాశఙ్కా. నహిశాణ్డిల్యవి ద్యాయాంవాక్యశేషసహకృతాల్పత్వశ్రుతిః. ప్రకరణరూపవాక్యశేషాపేక్షయాఽపహతపాప్మత్వాదిలిఙ్గంప్రబలమిత్య ధికఃపరిహారః. వస్తుసామర్థ్యందర్శయతి(అనాఘ్రాతేత్యాదినా)అత్రజ్ఞానశక్త్యాదయస్సత్యసఙ్కల్పత్వఫలితత్వాదుక్తాః

ఏవముపక్రమోపసంహారనిర్వాహః ప్రమాణాన్తరేణపరమాత్మాత్మనోరపహతపాప్మత్వాదీనాం

స్వాభావికత్వాస్వాభావికత్వేసిద్ధేహ్యుపపద్యతే అన్యథా * అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితిన్యాయాద్దహర

వాక్యేపి ముక్తావస్థస్య గుణాష్టకాన్వయోవివక్షితస్స్యాదితిశఙ్కాయామాహ.

౨౧ ॥ సూ. అనుకృతేస్తస్యచ అతథాభూతస్య తథాభావాభినయశఙ్కాప్రతిక్షేపార్థమాహ (తదనుకారస్తత్సామ్యమితి) తద్వద్వృత్తిరిహానుకారోవివక్షితః, తేన తన్మూలభూతంగుణసామ్యమపి లక్షితంభవతి. సో శేతు * స్వచ్ఛన్దవృత్తిరూపస్తదనుకారశ్శ్రూయత ఇత్యుక్తిర్గుణసామ్యోపలక్షణార్థా ... .

౨౨ ॥ సూ. అపిస్మర్యతే * సామ్యముపైతీత్యుక్తే కేనధర్మిణా సామ్యమిత్యపేక్షా పూరణార్థం * మమసాధర్మ్యమాగతాఇతివచనముపాత్తమ్——పరైఃకృతమధికరణభేదమనూద్యదూషయతి (కేచి దిత్యాదినా) భారూపత్వశ్రవణాత్ ప్రాకృతజ్యోతిష్ట్వశఙ్కానివృత్త్యర్థ మధికరణారమ్భో యుక్త ఇత్యత్రాహ.

జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణోఽభిరూపత్వావగతేశ్చ పూర్వపక్షానుత్థానాదయుక్తం, సూత్రాక్షరవైరూప్యం చ

॥ ఇతి దహరాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

(జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదిష్వితి) ఏకప్రకరణస్యానేకాధికరణనిరూప్యత్వం పృథగధికరణకరణాయాం సత్యాముచితం అత్ర తదభావాదయుక్తమిత్యభిప్రాయః. పౌనరుక్త్యమాహ (సూత్రాక్షరేతి) అనుకృతిరనుధానమితి హి పరైరుక్తం. తదయుక్తం, కరోతిధాతోరనేకార్థత్వాభావాత్ * తస్య చేతి శ్రుతిప్రతీకోపాదానమిత్యుక్తమ్. తదప్యయుక్తం * యదేవ విద్యయేతి హీతివదితికరణాభావాత్. తస్యానుకృతేరిత్యన్వయే స్వారసికేఽపి తత్ప్రహాణేనార్థవర్ణనం చ క్లిష్టమ్, యాదవప్రకాశీయేషు * అనుకృతిః అనుశబ్దస్య కరణమిత్యుక్తమ్. తదయుక్తం యథా * స్వం రూపం శబ్దస్యాశబ్దసంజ్ఞేతి పరిభాషాసిద్ధం వ్యాకరణే శబ్దస్వరూపోపాదానం, ఏవమస్మింఛాస్త్రే పరిభాషాయా అభావాచ్ఛబ్దస్వరూపవివక్షాయామితి కరణస్య దర్శితత్వాచ్చ * అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ * ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదిష్వివ ప్రతిజ్ఞాఖణ్డాభావః, చశబ్దవైయర్థ్యం చేతి దూషణద్వయం సర్వసాధారణమభిప్రేతమ్ ......

దహరాకాశో భూతాకాశః, తదన్తర్వర్తీ జీవ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా దహరాకాశః పరమాకాశః, తదన్తర్వర్తీ పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. తత్ర తావత్పూర్వపక్షస్థితిరనుపపన్నా, భూతాకాశాన్తర్వర్తిత్వస్య జీవాసాధారణత్వాభావాత్ * యస్య వాయుశ్శరీరం * య ఆకాశే తిష్ఠన్ * యస్యాకాశశ్శరీరమిత్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణే భూతాకాశాన్తర్వర్తినః పరమాత్మత్వనిశ్చయాత్ సిద్ధాన్తేచ * కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనసామఞ్జస్యం న భవతి. న తావత్ * ఉభే అస్మిన్ద్యావాపృథివీ ఇత్యాది వాక్యోక్తద్యావాపృథివ్యాదికం తదన్తర్వర్తి ప్రతివచనం యుక్తం, తస్య విజిజ్ఞాస్యత్వాభావాత్. నహ్యన్తర్వర్తిమాత్రవిషయః ప్రశ్నః, కిం తు ఉపాస్యభూతాన్తర్వర్తివిషయః * అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి చ నోత్తరం, అస్మిన్నితి పదం తావత్ ప్రకృతబ్రహ్మపురవిషయం * ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి హి శ్రూయతే. పరమాకాశ ఏవ బ్రహ్మణః పురం, శరీరస్య బ్రహ్మపురత్వం తత్సమ్బన్ధాదౌపచారికమితి షష్ఠీతత్పురుషం వదద్భిర్బ్రహ్మపురశబ్దో దహరాకాశసంజ్ఞకపరమాకాశపర ఇతి వ్యాఖ్యాతం తతశ్చాస్మిన్నితి పరమాకాశనిర్దేశస్స్యాత్. ఏవం చ సతి కామశబ్దః కిం పరమాత్మపరః, ఉత తద్గుణపరః, ఉత ద్యావాపృథివ్యాదిపరః న ప్రథమః, బహువచనాన్తత్వాత్ * ఆత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి భేదనిర్దేశాచ్చ. న ద్వితీయః, పరమాత్మగుణాధారతయా ప్రతీయమానస్య పరమాత్మత్వాపత్త్యా అస్మదీయపక్షపరిగ్రహస్స్యాత్, న హి పరమాత్మగుణానాం ధర్మీ పరమాకాశః. న తృతీయః, ఉపాస్యభూతతదన్తర్వర్తిప్రశ్నస్యోత్తరత్వాయోగాత్ అన్తర్వర్తిప్రశ్నస్యోత్తరం * ఏష ఆత్మేతి వాక్యమితి చేన్న; ఏకవచనాన్తస్యైతచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపురవిషయత్వేన తదన్తర్వర్తివిషయత్వాయోగాత్. పరమాకాశశరీరకః పరమాత్మైవైతచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యత ఇతి చేత్. తదప్యయుక్తం, పరమాకాశాన్తర్వర్తివిషయప్రశ్నప్రతివచనస్య పరమాకాశవిశిష్టవిషయత్వాయోగాత్, న హి గృహవిశిష్టస్య గృహమధికరణమ్. ఏష ఇతి పదం న ప్రకృతవిషయం, కిం తు బుద్ధిస్థవిషయమితి చేత్. ప్రకృతపరామర్శిత్వస్వారస్యభఙ్గః. న చ ప్రకృతపరామర్శిత్వసమ్భవేఽనుపపన్నః * కిం తదత్రేతి వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య * ఏష ఆత్మా, పరమాకాశశరీరక ఆత్మేతి సామానాధికరణ్యేనోత్తరం, తతశ్చ తదన్తర్వర్తిత్వం ఫలితమితి చేన్న, వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య వైయధికరణ్యేన ప్రతివచనే సమ్భవతి సామానాధికరణ్యేన ప్రతివచనకల్పనాఽయోగాత్. అసమ్భవే హి తథా నిర్వాహ ఉపపద్యతే. న కేవలం పరమాకాశశరీరస్య హృదయాన్తర్వర్తిత్వం ఏతత్ప్రకరణపర్యాలోచనవిరుద్ధం, సంవాదిప్రమాణాన్తరాభావవిధ్వస్తం చ * యో వేద నిహితమితి వాక్యమన్యథాసిద్ధమ్. * పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇత్యన్వయసమ్భవాత్. శాణ్డిల్యవిద్యాయాం చ * ఆకాశాత్మా * ఏష మ ఆ

౨౩ ॥ సూ. ॥ శబ్దాదేవ ప్రమితః ॥ కఠవల్లీషు శ్రూయతే * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి । ఈశానో భూతభవ్యస్య న తతో విజుగుప్సతే ఏతద్వై తత్ * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః । ఈశానో భూతభవ్యస్య స ఏవాద్య స ఉ శ్వః ॥ ఏతద్వై తత్ * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః । తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకాం ధైర్యేణ । తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమితి. తత్ర సన్దిహ్యతే కిమయమఙ్గుష్ఠమాత్రప్రమితః ప్రత్యగాత్మా, ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః జీవస్యాన్యత్రాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రుతేః * ప్రాణాధిపస్సఞ్చరతి స్వకర్మభిరఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూపః । సఙ్కల్పాహఙ్కారసమన్వితో యః ఇతి. న చాన్యత్రోపాసనార్థతయాపి పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వం శ్రూయతే. ఏవం నిశ్చితే జీవత్వే ఈశానత్వం శరీరేన్ద్రియభోగ్యభోగోపకరణాపేక్షయాపి భవిష్యతి.

త్మాన్తర్హృదయ ఇత్యాది వాక్యైరాకాశవత్సూక్ష్మస్వచ్ఛవ్యాపిస్వరూపస్య హృది వర్తమానత్వముచ్యత ఇత్యర్థః ప్రసిద్ధమ్. అతో నానుపపన్నమిదమ్.

——దహరాధికరణం సమాప్తమ్——

౨౩ ॥ సూ. ——శబ్దాదేవ ప్రమితః—— * అల్పశ్రుతేరితి చేదిత్యత్రాల్పపరిమాణత్వం భగవత ఇత్యుక్తం, అథాల్పపరిమాణత్వవిశేషః పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః—— * శుక్రమమృతమిత్యన్తం విషయవాక్యముపాదదానస్యాయం భావః, అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమాత్రం శ్రుత, న తు స్థానవిశేషః న చోపాసనం, అతః పరమాత్మపరత్వానాదరేణ జీవపరత్వం శఙ్క్యత ఇతి పూర్వపక్షం కేచిదాహుః. తదయుక్తం * సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః * తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమిత్యనన్తరవాక్యస్థానోపాసనావగమాత్ తదనవగమస్య హేతుత్వకథనాయోగాచ్చేతి పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠపరిమితత్వానుపపత్తేర్జీవస్య సర్వేశానత్వానుపపత్తేశ్చ సంశయః. అఙ్గుష్ఠప్రమితః కిం ప్రత్యగాత్మా ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమీశానత్వం కిం దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షం. ఉత సర్వాపేక్షమితి. ఉపక్రమానుగతం ప్రమితత్వం కిమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యవిరోధి- ఉత అవిరోధీతి. తత్ప్రమితత్వం కిం జీవే సమఞ్జసం - ఉతోభయత్రాసమఞ్జసమితి. యదా జీవే సమఞ్జసం- తదానీం స్వసామఞ్జస్యసిద్ధ్యర్థముపక్రమానుగతం ప్రమితత్వమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యవిరోధీతీశానత్వస్య దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షత్వాదఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవ ఇతి పూర్వః పక్షః. యదోభయత్ర ప్రమితత్వమసమఞ్జసం, తదా ప్రత్యగాత్మన్యపి స్వారస్యాసిద్ధేస్తదర్థమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యానుపరోధకత్వాదీశానత్వం సర్వాపేక్షమిత్యఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. కృత్వాచిన్తేయం - పరమాత్మనోఽన్యత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వశ్రవణాభావమభ్యుపగమ్యానేనైవ వాక్యేనాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం కిం సిధ్యతి- ఉత నేతి విచార్యతే. అన్యత్రాప్యఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం భగవతః శ్రూయతే, శ్వేతాశ్వతరే * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః । హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తీతి. తైత్తిరీయే చ * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽఙ్గుష్ఠం చ సమాశ్రితః । ఈశః సర్వస్య జగతః ప్రభుః ప్రీణాతి విశ్వభుగితి. అన్తరాత్మత్వం మోక్షప్రదత్వం సర్వస్య జగత ఈశత్వమపి హి తత్ర శ్రుతం. యదా సర్వజగచ్ఛబ్దాదికమపి క్లిష్టం కృత్వా తావపి మన్త్రావివాహ్వాస్పదీకృతౌ, తదానీం సకృత్వాచిన్తేయం. నను జీవస్యాప్యారాగ్రమాత్రస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమముఖ్యం- అత ఉపాసనార్థమితి నిర్వాహ్యం. తత్పరమాత్మపరత్వేఽపి సంభవతి, ఉపాసనార్థమల్పపరిమాణత్వం పరస్యాపి హి శ్రుతం- తత్కథం జీవత్వశఙ్కేత్యత్రాహ (న చేతి.) ప్రాణాధిపస్య కర్మవశ్యస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమముఖ్యమపి హి శ్రుతం. న తు పరమాత్మనః అతో జీవస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తస్య ప్రతిపాద్యత్వశఙ్కేత్యర్థః. ఈశానత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఏవం నిశ్చిత ఇతి) ... ...

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః (శబ్దాదేవ ప్రమితః) అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మా. కుతః * ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవ. న చ భూతభవ్యస్య సర్వస్యేశితృత్వం కర్మపరవశస్య జీవస్యోపపద్యతే.

కథం తర్హి పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమిత్యత్రాహ.

౨౪॥ సూ. హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ పరమాత్మన ఉపాసనార్థముపాసకహృదయే వర్తమానత్వాదుపాసకహృదయస్యాఙ్గుష్ఠప్రమాణత్వాత్ తదపేక్షయేదమఙ్గుష్ఠప్రమితత్వముపపద్యతే. జీవస్యాప్యఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం హృదయాన్తర్వర్తిత్వాత్ తదపేక్షమేవ, తస్యారాగ్రమాత్రత్వశ్రుతేః. మనుష్యాణామేవోపాసకత్వసమ్భవనయా శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారత్వాన్మనుష్యహృదయస్య చ తత్తదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వాత్ ఖరతురగభుజగాదీనామనఙ్గుష్ఠప్రమితత్వేఽపి న కశ్చిద్దోషః. స్థితం తావదుత్తరత్ర సమాపయిష్యతే.

౨౫॥ సూ. తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్ పరస్య బ్రహ్మణోఽఙ్గుష్ఠప్రమితత్వోపపత్తయే మనుష్యాధికారం బ్రహ్మోపాసనశాస్త్రమిత్యుక్తం తత్ప్రసఙ్గేనేదానీం బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామప్యధికారోఽస్తి నాస్తీతి విచార్యతే. కిం తావద్యుక్తం. నాస్తి దేవాదీనామధికార ఇతి

రాద్ధాన్తే నను భూతభవ్యస్యేశాన ఇతి వాక్యం తచ్చ ప్రమితత్వలిఙ్గాద్దుర్బలం. నైవమ్, ఈశానశబ్దస్యైవ శబ్దశబ్దేన వివక్షితత్వాత్. ఈశానశబ్దస్య దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షయా సఙ్కోచస్య అనుపపత్తిస్ఫోరణార్థమీశానో భూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవేతి భూతభవ్యశబ్దోపాదానమ్. కిమీశ్వరః కిం జీవ ఇతి విచారే నేశ్వరసమ్బన్ధిలిఙ్గాన్నిర్ణయః, కిన్త్వీశత్వవాదిశబ్దాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. యద్వా, పూర్వపక్ష్యభిమతాయా ఈశానశబ్దాన్యథాసిద్ధేః ప్రతిక్షేప ఏవకారాభిప్రేతః తం దర్శయతి (న చ భూతభవ్యస్యేతి) ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (కథం తర్హీతి)

౨౪॥ సూ. హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ వర్తమానత్వాదిత్యధ్యాహారేణ యోజనా యద్వా * హృదీతి విషయసప్తమీ- హృద్విషయాపేక్షయేతి సూత్రార్థం వక్తుమర్థసిద్ధమర్థమాహ (వర్తమానత్వాదితి) యదపేక్షయా పరస్యాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వవ్యవహారః, తస్య హృదయస్య తత్పరిమాణత్వమాహ (హృదయస్యేతి) అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వస్యాస్వారస్యముభయత్ర తుల్యం కో భేదః పరమాత్మపరిగ్రహ ఇత్యత్రాహ (జీవస్యాపీతి) అఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వపక్షే అఙ్గుష్ఠప్రమితేశానశబ్దయోరుభయోరప్యస్వారస్యం, పరమాత్మత్వపక్షేఽఙ్గుష్ఠప్రమితశబ్దస్యైకస్యైవాస్వారస్యమితి భావః; ఖరతురగాదీనామనఙ్గుష్ఠత్వేన తద్ధృదయానాం తత్తదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వాభావాదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమననుయాయీతి శఙ్కాయాం * మనుష్యాధికారత్వాదితి పదం వ్యాచష్టే (మనుష్యాణామేవేతి) — అత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వమభ్యుపగమ్యైవ జీవస్య పరమాత్మైక్యోపదేశపరతయా ప్రకరణస్య పరమాత్మప్రతిపాదకత్వం యత్పరైరుక్తం, తదయుక్తం జీవత్వేశ్వరత్వయోరుభయోరపి కల్పితత్వాభ్యుపగమాత్ సర్పభూదళనయోరివ కాల్పనికయోరర్థయోరైక్యోపదేశానుపపత్తేః, జీవత్వేశానత్వాద్యనాదరేణ వస్తుమాత్రైక్యపరత్వే ఈశానాదిశబ్దానాం లాక్షణికత్వప్రసఙ్గాత్ —— ప్రాసఙ్గికార్థస్య నిరూపయిష్యమాణత్వం బుద్ధ్వాహ (స్థితం తావదితి) ....

౨౫॥ సూ. తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిమాహ (పరస్యేతి) * మనుష్యాధికారత్వాదిత్యత్ర మనుష్యశబ్దేన తిర్యఙ్మాత్రం వ్యావర్తితం ఉత దేవాదిరపీతి బుభుత్సయా సఙ్గతిరిత్యర్థః. కిం బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామధికారోఽస్తి, నేతి విచారః, తదర్థం కిం తేషాం సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి, నేతి, తదర్థం కిం తేషాం విగ్రహవత్త్వం సమ్భవతి. నేతి, కిం తద్విగ్రహప్రతిపాదకమన్త్రార్థవాదానాం తత్పరత్వం సమ్భవతి

ఉతః సామర్థ్యాభావాత్. న హ్యశరీరాణాం దేవాదీనాం వివేకవిమోకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతబ్రహ్మోపాసనోపసంహారసామర్థ్యమస్తి. న చ దేవాదీనాం సశరీరత్వే ప్రమాణముపలభామహే. యద్యపి పరినిష్పన్నేఽపి వస్తుని వ్యుత్పత్తిసమ్భావనయా వేదాన్తవాక్యాని పరే బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవన్తి తథాపి దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదనపరం న కించిదపి వాక్యముపలభ్యతే. మన్త్రార్థవాదాస్తు కర్మవిధిశేషతయాఽన్యపరత్వాన్న దేవాదివిగ్రహసాధనే ప్రభవన్తి. కర్మవిధయశ్చ స్వాపేక్షితోద్దేశ్యకారకత్వాతిరేకి దేవతాగతం కిమపి న సాధయన్తి. అత ఏవ తాసామర్థిత్వమపి న సమ్భవతి. అతస్సామర్థ్యార్థిత్వయోరభావాద్దేవాదీనామనధికార ఇతి. ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్) తదుపర్యపి తత్ బ్రహ్మోపాసనం ఉపరి దేవాదిష్వపి సమ్భవతీతి భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే, తేషామర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సమ్భవాత్. అర్థిత్వం తావదాధ్యాత్మికాదిదుర్విషహదుఃఖా

నేతి, కిం మన్త్రార్థవాదానాం అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వం విగ్రహాదివివక్షావిరోధి, ఉత నేతి, కిం విగ్రహాదిమత్త్వమనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరుపయోగి, నేతి యదాఽనుపయోగి తదానుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వస్య విగ్రహాదివివక్షావిరోధితయా మన్త్రార్థవాదానాం దేవతావిగ్రహాదిపరత్వాభావేన దేవానాం విగ్రహవిరహేణ సామర్థ్యాభావాత్తదనధికార ఇతి ఫలితమ్. యదోపయోగి తదాఽనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వస్య విగ్రహాదివివక్షానుగుణతయా మన్త్రార్థవాదానాం తత్పరత్వేన దేవానాం విగ్రహవత్తయా సాంగబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యాదస్తి బ్రహ్మవిద్యాధికార ఇతి ఫలితమ్ (సామర్థ్యాభావాదితి) అర్థిత్వాభావస్యాప్యుపలక్షణమేతత్. సామర్థ్యాభావముపపాదయతి (న హీతి) ఉపసంహారః, అనుష్ఠానం అశరీరత్వం కథమిత్యత్రాహ (న చేతి) వేదాన్తాః ప్రమాణం స్యురిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) ప్రయోజనపర్యవసాయితయైవ హి శబ్దస్య ప్రామాణ్యం తత్ర పూర్వభాగవచసాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజనపర్యవసానాత్ తత్ర తాత్పర్యం, బ్రహ్మణః పురుషార్థరూపతయా తత్ర వేదాన్తానాం తాత్పర్యం దేవాదీనాం విగ్రహేషు తథాత్వాభావాన్న తాత్పర్యమిత్యర్థః, పూర్వభాగే మన్త్రార్థవాదాస్తత్ర ప్రమాణమిత్యత్రాహ (మన్త్రార్థవాదాస్త్వితి) మన్త్రాశ్చార్థవాదాశ్చేత్యర్థః (అన్యపరత్వాదితి) అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరన్యపరత్వాదిత్యర్థః, మాస్త్విదన్యపరేణ మన్త్రార్థవాదేన దేవతావిగ్రహాది కిం తు కర్మవిధిభిస్త్వేవ సేత్స్యతి, కర్మణో ద్రవ్యదేవతానిరూప్యత్వాత్ క్షణధ్వంసినః కర్మణః కాలాన్తరభావిఫలసాధనత్వనిర్వాహాయ దేవతైశ్వర్యస్యాపేక్షితత్వాచ్ఛ్రుతహానేనాశ్రుతాపూర్వకల్పనాయోగాచ్చేత్యత ఆహ (కర్మవిధయశ్చేతి) అయమభిప్రాయః యద్యపి దేవతావత్సు యాగహోమాదికర్మసు దేవతైశ్వర్యాఙ్గీకారేణాపి ఫలప్రదత్వనిర్వాహసంభవః, తథాపి దానతపః ప్రభృతిషు దేవతానామభావాత్ కల్పనీయమేవాపూర్వం తథా చ సమానన్యాయతయా యాగహోమాదావప్యపూర్వమేవ కల్ప్యతాం కిమర్థవైశసేన. కిం చ తత్రైనకల్పే సర్వకర్మఫలభోగనియమాభావాద్దేవతానాం సృష్టిప్రళయాభ్యుపగమాచ్చ ఫలప్రదాతురభావాత్ తేషాం చిత్కర్మణాం నైష్ఫల్యమేవ స్యాత్. అథ తత్తద్దేవతాశరీరకః పరమాత్మా తత్తత్కర్మభిరారాధితో నిత్యైశ్వర్యతయా ఫలప్రద ఇతి మతం- తథా సతి ప్రతిమాప్రతిమేయన్యాయస్స్యాత్. యథా ప్రతిమోద్దేశిభిరుపచారైర్దేవతాప్రీతిః ఏవం దేవతోద్దేశిభిర్ద్రవ్యత్యాగైః పరమాత్మప్రీతిస్స్యాత్, తతశ్చ ప్రతిమాయామివ దేవతాయామప్యుద్దేశ్యకారకత్వమాత్రం వివక్షితం, నైశ్వర్యమపీత్యనపేక్షితం దేవతైశ్వర్యం న కల్ప్యమితి. ఉక్తోపజీవనేనార్థిత్వాభావమాహ (అత ఏవేతి) యత ఏవ న విగ్రహవత్త్వం దేవతానాం, అత ఏవార్థిత్వమపి న సంభవతి, దుఃఖస్య తజ్జిహాసాయాశ్చ దేహసంబన్ధమూలత్వాదర్థిత్వస్య దుఃఖజిహాసారూపత్వాచ్చేత్యర్థః (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) అక్షరార్థమాహ (తదుపర్యపీతి) అర్థిత్వముపపాదయతి (అర్థిత్వమితి)

భిరాపాత్పరస్మిన్ బ్రహ్మణి చ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధేఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణాకరే నిరతిశయభోగ్యత్వాధిజ్ఞానాచ్చ సంభవతి. సామర్థ్యమపి పటుతరదేహేన్ద్రియాదిమత్తయా సమ్భవతి. దేహేన్ద్రియాదిమత్త్వం చ బ్రహ్మాదీనాం సకలోపనిషత్సు సృష్టిప్రకరణేషూపాసనప్రకరణేషు చ శ్రూయతే. తథా హి * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ * తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యారభ్య సర్వమచేతనం తేజోఽబన్నప్రముఖావస్థావిశేషవద్వ్యాకృత్య * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి సఙ్కల్ప్య బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తం చతుర్విధం భూతజాతం తత్తత్కర్మోచితశరీరం తదుచితనామభాక్చాయమకరోదిత్యుక్తమ్. ఏవం సర్వత్ర సృష్టివాక్యేషు దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనా చతుర్విధా సృష్టిరామ్నాయతే. దేవాదిభేదశ్చ తత్తత్కర్మానుగుణబ్రహ్మలోకప్రభృతిచతుర్దశలోకస్థఫలభోగయోగ్యదేహేన్ద్రియాదియోగాయత్తః- ఆత్మనాం స్వతో దేవాదిత్వాభావాత్. తథా * తద్ధోభయే దేవాసురా అనుబుబుధిరే తే హోచుః ఇన్ద్రో హ వై దేవానామభిప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణాం తౌ హాసంవిదానావేవ సమిత్పాణీ ప్రజాపతిసకాశమాజగ్మతుః తౌ హ ద్వాత్రింశతం వర్షాణి బ్రహ్మచర్యమూషతుః తౌ హ ప్రజాపతిరువాచేత్యాదినా స్పష్టమేవ శరీరేన్ద్రియవత్త్వం దేవాదీనాం ప్రతీయతే కర్మవిధిశేషభూతమన్త్రార్థవాదేష్వపి * వజ్రహస్తః పురందరః * తేనేన్ద్రో వజ్రముదయచ్ఛదిత్యాదిభిః ప్రతీయమానం విగ్రహాదిమత్త్వం ప్రమాణాన్తరావిరుద్ధం తత్ప్రమేయమేవ. న చానుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాభ్యాం ప్రతీయమానార్థాన్తరావివక్షా శక్యా వక్తుం స్తుత్యాద్యుపయోగిత్వాత్తేన వినా స్తుత్యాద్యనుపపత్తేశ్చ..............................

సామర్థ్యముపపాదయతి (సామర్థ్యమపీతి) పటుతరశబ్దో మనుష్యదేహాదపి పటుత్వాతిశయపరః. ప్రమాణాకాఙ్క్షాయామాహ (దేహేతి) తత్రోపదేశప్రధానమన్త్రబ్రాహ్మణరూపవేదభాగా ఉపనిషదః తాశ్చ ద్వివిధాః తత్త్వపరా ఉపాసనపరాశ్చేతి. ఉభయీష్వపి తాసు దేవతానాం విగ్రహాదిమత్త్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః. కాని తత్త్వప్రతిపాదకవచాంసి కథం తైర్విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) (సదేవేత్యాది) నామరూపవ్యాకరణస్య కర్తృత్వోక్త్యా నామరూపాణాం చాతుర్విధ్యస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాన్నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యైవ దేవతావిగ్రహవత్త్వం సామాన్యేన సిద్ధమిత్యర్థః * ఇన్ద్రో వరుణః సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశానః * నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయత ఇత్యాదీని విశేషోక్తిమన్తి చ వాక్యాన్యభిప్రేతాని. చతుర్విధసృష్టిరామ్నాతా భవతు- తతః కిమిత్యత్రాహ (దేవాదీతి) ఉపాసనదశాయాం పరమకారణభూతస్యోపాస్యస్య లక్షణత్వేన, ప్రాప్యదశాయాం ప్రాప్యవిశేషణత్వేన, విగ్రహాదిమత్త్వం సిద్ధమిత్యర్థః. ఉపాసనప్రకరణేషు దర్శయతి (తథేతి) కర్మవిధిశేషత్వేనాపి సిధ్యతీత్యాహ (కర్మవిధీత్యాదినా) అత్ర ప్రథమసూత్రే సిద్ధవస్తుని తాత్పర్యసమ్భవస్య ఫలత్వేన సిద్ధిరుక్తా, అత్ర స్తావకత్వప్రకాశకత్వహేతుతయా * ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ఫలసాధనత్వేనేతి త్రిధా విభాగః * ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రమాణాన్తరావిరుద్ధమితి) అన్యపరత్వమనూద్య నిరస్యతి (న చేత్యాదినా) (స్తుత్యాద్యుపయోగిత్వాదితి) ఆదిశబ్దేనానుష్ఠేయార్థప్రకాశనం మన్త్రకృత్యం గృహ్యతే. మన్త్రార్థవాదేష్విత్యుద్దేశే, అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాభ్యామిత్యనూద్దేశే చావగతక్రమోత్ర పరిత్యక్తః, తత్ర కారణం మన్త్రైరపి క్వచిత్ స్తుతిదర్శనేన స్తుతేర్వ్యాపకత్వమ్. దృశ్యతే హి మన్త్రైః స్తుతిః * న కిరిన్ద్ర త్వదుత్తరో న జ్యాయో అస్తి వృత్రహన్, తథా * అర్హన్బిభర్షి సాయకాని ధన్వార్హన్నిష్కం యజతం విశ్వరూపం। అర్హన్నిదం దయసే విశ్వమభ్వం న వా ఓజీయో రుద్ర త్వదస్తి ఇత్యాదిభిః * అర్హన్బిభర్షీత్యాదిమన్త్రస్య స్తుతిపరత్వం

గుణకథనేనహి స్తుతిత్వం, గుణానామసద్భావే స్తుతిత్వమేవహీయేత. నచాసతాగుణానకథితేన ప్రరోచనాజాయతే, అతః కర్మప్రరోచయన్తో గుణసద్భావంబోధయన్త్యేవార్థవాదాః. మన్త్రాశ్చకర్మసువినియుక్తాస్తత్రతత్ర కిఞ్చిత్కరత్వాయానుష్ఠేయమర్థంప్రకాశయన్తో దేవతాదిగతవిగ్రహాదిగుణవిశేషమభిదధతఏవ తత్ర కిఞ్చిత్కుర్వన్తి అన్యథేన్ద్రాదిస్మృత్యనుపపత్తేః. నచ నిర్విశేషా దేవతాధియమధిరో

ప్రాహ్మణేనైవావగమ్యతే * అర్థాన్ప్రభర్షిసాయకానిధన్వేత్యాహస్త్రాల్యైవైన మేతదితి. తేనవినా, ప్రతీయమానార్థనవినా. తత్ర స్తుత్యనుపపత్తింవివృణోతి (గుణకథనేనేతి) వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (గుణానామితి) (స్తుతిత్వమెవహీయేతేతి) ప్రరోచకత్వమేవహీయేతేత్యర్థః. శేషభూతస్యశేషిణంప్రతి కించిత్కారోఽపేక్షితః,సనసిద్ధ్యేదితియావత్. నను యదిగుణకథనేన స్తుతిత్వం తథాసతి గుణకథనాభావే స్తుతిత్వహానిస్స్యాత్, నగుణానామసద్భావఇత్యత్రాహ (నచాసతేతి) అనేన * నాసతాస్తుతిరుపపద్యతఇతిద్రమిడభాష్యంస్మార్యతే. అర్థప్రకాశనానుపపత్తింవివృణ్వన్మన్త్రాణాం విగ్రహాదిమత్త్వే ప్రామాణ్యముపపాదయతి (మన్త్రాశ్చేత్యాదినా) ద్రవ్యదేవతేహి కర్మనిరూపికేఏతద్వైదవత్యమిదంకర్మేతి ప్రతిపత్త్యా దేవతావిశిష్టత్వేనహి కర్మప్రతిపత్తిః * యస్యై దేవతాయైహవిర్గృహీతంస్యాత్తాంధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్నితి దేవతాధ్యాతవ్యేతి శ్రూయతే, దేవతాచేద్విశిష్ట్యేన ప్రతిపత్తవ్యా నిర్విశేషవస్తునః ప్రతిపత్తుమశక్యత్వాత్. ఇన్ద్రత్వాదికంచ నశుద్ధాత్మస్వరూపస్యవిద్యతే. అతోవిగ్రహాదావివక్షితత్వమ్. ప్రతీతేరాలమ్బనమాత్రమపేక్షితం, నార్థసద్భావఇతిచేన్న, నహ్యత్రస్మింస్తద్దృష్టిః ఫలాయవిధీయతే, అపితు యథావస్థితకర్మస్వరూపబోధనంహిక్రియతే. తస్మాదనుష్ఠేయార్థప్రకాశకత్వ సిద్ధ్యర్థం మన్త్రాణాం విగ్రహాదిమత్త్వేచప్రామాణ్యమస్త్యేవేత్యర్థః. అర్థసద్భావాభావేపి ప్రరోచనాదృశ్యతఇతి చేన్న, ఇష్టసాధనత్వాభావేపి బాలాతురాదిషు విప్రలమ్భవాక్యానాం ప్రవృత్తిహేతుత్వందృశ్యతఇతి విధివాక్యస్యాప్యయథార్థత్వప్రసంగాత్. అపౌరుషేయతయానిర్దోషం విధివాక్యం నిరూపకవిషయమితియాథార్థ్యమితిచేత్, తర్హి మన్త్రార్థవాదానామప్యపౌరుషేయతయా నిరూపకవిషయత్వాదతస్మింస్తద్దృష్టివిధానపరత్వాభావాచ్చ స్వార్థే ప్రామాణ్యమస్తీతిభావః ఏవమర్థశిక్షాప్రదర్శనేన ప్రయోగప్రకారోఽర్థసిద్ధః విమతాఇన్ద్రాదిశబ్దాః స్వరూపాతిరిక్తపదార్థప్రతీతిహేతవః, అపారిభాషికత్వేసతి బోధకత్వాన్నిర్దోషవాక్యస్థత్వాద్విధిపదవత్. విమతాచతుర్థీ ప్రకృత్యతిరిక్తార్థనిష్ఠస్వార్థా అపారిభాషికశబ్దస్థవిభక్తిత్వాత్ * దధ్నేతివిభక్తివత్. విమతాసమ్ప్రదానకారకబుద్ధిశ్శబ్దాతిరిక్తవిషయా కారకబుద్ధిత్వాత్ కరణకారకబుద్ధివత్. విమతా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థే ప్రమాణాని సాధకబాధకాగోచరార్థబోధకత్వాత్ విధివాక్యవత్. విమతశబ్దేన * ఆపో వైశాన్తాః * ఆదిత్యోయూపఇత్యాదివ్యావృత్తిః. విమతానిపదాని ముఖ్యార్థసంసర్గే ప్రమాణాని, సాధకబాధకాగోచరార్థప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వాత్ విధిపదవత్. విమతానిపదానిపరమార్థభూతప్రతీయమానార్థసంసర్గాణి సాధకబాధకాగోచరార్థప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వాత్ విధిపదవత్. నచార్థవాదానాం వాక్యత్వమసిద్ధం, ప్రవర్తకార్థానవబోధకాత్ అతఃపదశబ్దవాచ్యా అర్థవాదాఇతివాచ్యమ్. అర్థవాదాః నపదశబ్దవాచ్యాఃతిఙ్ కారకపదసఙ్ఘాతరూపత్వాత్ విధివాక్యవత్. అర్థవాదాః ప్రమాణభూతవాక్యరూపాః సాధకబాధకాగోచరసంసర్గప్రత్యాయకతిఙన్తకారకపదాత్మకత్వాత్ విధివాక్యవత్. విమతామన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థవివక్షాన్వితాః, సాధకబాధకాగోచరార్థత్వేసతి విధినైకవాక్యత్వాత్ ప్రయాజాదివాక్యవత్. నచ ప్రవర్తకవాక్యత్వముపాధిరితివాచ్యమ్. సాధికారవిధివాక్యత్వేన తస్యాపి సోపాధికత్వప్రసంగాత్. ప్రయాజాదివిధీనామవివక్షితార్థత్వేఽనుష్ఠానవిరోధాత్ సాధికారవిధివాక్యత్వం నవివక్షితార్థత్వే ప్రయోజకమితిచేత్, అనుష్ఠానస్య ప్రామాణికతయాహి తద్భఙ్గస్యానిష్టతా. ఏ

హతి. తత్ర ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తాన్గుణాంత్స్వయమేవ బోధయిత్వా తైః కర్మ ప్రరోచయన్తి, గుణవిశిష్టం వా ప్రకాశయన్తి ప్రాప్తాంశ్చానూద్య తైః ప్రరోచనప్రకాశనే కుర్వన్తి- విరుద్ధాంస్తు తద్వాచిభిశ్శబ్దైరవిరుద్ధాన్గుణాన్ లక్షయిత్వా కుర్వన్తి. కర్మవిధేశ్చ దేవతాయా ఐశ్వర్యమపేక్షితమేవ కామినః కర్తవ్యతయా కర్మ విధీయమానం స్వయం క్షణప్రధ్వంసి కాలాన్తరభావినః ఫలస్య స్వర్గాదేస్సాధకమపేక్షతే, మన్త్రార్థవాదయోశ్చ * వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతి * యదనేన హవిషాశాస్తే తదశ్యాత్ తదృధ్యాత్ తదస్మై దేవా రాధన్తామిత్యాదిషు దేవతాయాః కర్మణారాధితాయాః ఫలదాయిత్వం తదనుగుణం చైశ్వర్యం ప్రతీయమానమపేక్షితత్వేన వాక్యార్థే సమన్వీయతే- దేవపూజాభిధాయినో యజిధాతోశ్చ యాగాఖ్యం కర్మ స్వారాధ్యదేవతాప్రధానం ప్రతీయతే. తదేవం కృత్స్నవాక్యపర్యాలోచనయా వాక్యాదేవ విధ్యపేక్షితం సర్వమవగతమితి నాపూర్వాదికం వ్యుత్పత్తిసమయానవగతం కర్మవిధిష్వభిధేయతయా కల్ప్యత

వమపవాదాభావే సతి స్వతస్సిద్ధ్యతః ప్రామాణ్యభావస్య భఙ్గప్రసంగాత్ ప్రవర్తకవాక్యత్వమప్రయోజకమ్. తస్మాన్నిరుపాధికో హేతుః. విగీతా అర్థవాదాః పరమార్థస్వార్థోపస్థాపకాః నిరూపకపురుషప్రరోచకత్వాత్, రసాయనాయుష్యతాప్రతిపాదకవాక్యవత్. కారణదోషబాధకప్రత్యయవిరహితత్వాద్వా స్వర్గయాగయోః సాధ్యసాధనభావప్రతిపాదకవాక్యవత్. విమతా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థే ప్రమాణాని విధ్యపేక్షితార్థసమర్పకత్వాత్ * భగస్య వపాయా ఇతి మన్త్రవత్, రాత్రిసత్రార్థవాదవచ్చ. విమతా ప్రాశస్త్యబుద్ధిః ప్రాశస్త్యహేతుభూతార్థపారమార్థ్యనిబన్ధనా, నిరూపకపురుషాశ్రయప్రాశస్త్యబుద్ధిత్వాత్ ఔషధవిషయప్రాశస్త్యబుద్ధివదితి చ * ఆపో వై శాన్తాః * ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు ప్రమాణాన్తరసిద్ధస్య తద్విరుద్ధార్థస్య చాప్యుచ్యమానత్వాన్న సర్వత్ర ప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయామాహ (తత్ర ప్రమాణాన్తరేతి) బోధయిత్వా విధాయ. ప్రరోచయన్తి అర్థవాదాః ప్రరోచయన్తి. మన్త్రాః ప్రకాశయన్తి (లక్షయిత్వా కుర్వన్తీతి) ప్రరోచనప్రకాశనే కుర్వన్తీత్యర్థః. నను విధ్యపేక్షితార్థే హి తాత్పర్యం దేవతావిగ్రహాదేర్విధ్యపేక్షితత్వం కథమిత్యత్రాహ (కర్మవిధేశ్చేతి) * ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యధికరణార్థో బుద్ధిసౌకర్యార్థమత్ర సఙ్గమయ్య కథ్యతే, న చైతదధికరణాసాధారణార్థతయా. అసాధారణస్తు స్తావకత్వానుష్ఠేయప్రకాశకత్వసిద్ధ్యర్థం ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యమస్తీత్యయమర్థః, స చ పూర్వమేవోక్తః. కృష్యాదేరఙ్కురాదిద్వారకత్వమివాచేతనద్వారకత్వం కర్మణస్స్యాదిత్యత్రాహ (వాయుర్వా ఇతి) శ్రుతహానమశ్రుతకల్పనం చానుపపన్నం రాత్రిసత్రాదిష్వివేతి భావః (వాక్యార్థే సమన్వీయత ఇతి) అర్థవాదికార్థానాం శ్రూయమాణత్వాత్ తద్విశిష్టే వాక్యతాత్పర్యమితి నిశ్చితే సతి రక్తః పటో భవతీతివదుత్థాపితాకాఙ్క్షత్వేన విధినైకవాక్యతయా సమన్వయోఽర్థవాదానామితి భావః. యత్ర వాక్యశేషవశాదపేక్షితదేవతాప్రీతిద్వారకత్వం న సిధ్యతి- తత్రాపి యజిసామర్థ్యాత్ తత్సిధ్యతి- అర్థవాదాభావేఽపి విధిసామర్థ్యాత్ స్తుతిరివేత్యాహ (దేవపూజాభిధాయిన ఇతి) న చ * యజ దేవపూజాసఙ్గతికరణదానేష్వితి శాబ్దికానాం స్మరణం భ్రాన్తిమూలమితి వాచ్యం విధ్యపేక్షితార్థసమర్పకతయా స్వార్థే ప్రమాణభూతత్వాన్మన్త్రార్థవాదానామస్య స్మరణస్య తన్మూలత్వోపపత్తేః. విమతో విధిప్రత్యయః చేతనప్రీతివ్యతిరిక్తఫలసాధనకల్పననిరాకాఙ్క్షః, చేతనప్రీతివ్యతిరిక్తఫలసాధనవాచకత్వకల్పననిరాకాఙ్క్షశ్చ కృతిసాధ్యచేతనప్రీత్యవగమకవాక్యస్థత్వాత్ రాజానం సేవేతేతి వాక్యస్థవిధిప్రత్యయవత్. విమతశబ్దేన జుహుయాదిత్యాదివ్యావృత్తిః. జుహుయాదిత్యాదిషు విధిప్రత్యయేషు విధిప్రత్యయత్వలిఙ్గేన పూర్వోక్తసాధ్యద్వయం సమర్థనీయం (తదేవమితి) కృత్స్నశబ్దేన మన్త్రార్థవాదవిధయో వివక్షితాః.

యావాశ్రయితవ్యమ్. తథా సఙ్కీర్ణబ్రాహ్మణమన్త్రార్థవాదమూలేషు ధర్మశాస్త్రేతిహాసపురాణేషు బ్రహ్మాదీనాం దేవాసురప్రభృతీనాం చ దేహేన్ద్రియాదయస్స్వభావభేదాస్స్థానాని భోగాః కృత్యాని చేత్యేవమాదయస్సువ్యక్తాః ప్రతిపాద్యన్తే.

వాచ్యా పూర్వవాదపక్షే అశ్రుతకల్పనం నాస్తీతి చేన్న, వాచ్యత్వస్యాపి కల్ప్యమానత్వాత్. కల్ప్యపూర్వవాదే అపూర్వమేవ కల్ప్యం వాచ్యపక్షే వాచ్యత్వమపి కల్ప్యమిత్యభిప్రాయేణ వ్యుత్పత్తిసమయానవగతమిత్యుక్తం (తథేత్యాది) బ్రాహ్మణశబ్దేన విధ్యుద్దేశగ్రహణం. విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపేణ విభాగవతామస్మదాదిభిరనధీతాసు అధీతాసు చ శాఖాసు తత్రాప్యన్యతరప్రకరణేషు ప్రసఙ్గాదనుప్రవిష్టానాం భగవతా వ్యాసేన వ్యస్తేష్వవ్యస్తేషు చ వేదభాగేషు విప్రకీర్ణానాం వాక్యానామర్థాః ఇతిహాసాదిషు సఙ్కలయ్య కథ్యన్త ఇతి భావః. సఙ్కీర్ణశబ్దేన నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వోత్సన్నశాఖామూలత్వవ్యుదాసః తదుభయమపి హ్యనుపపన్నమ్. తత్ర యస్తావన్నిత్యానుమేయతయాఽభిమతో వర్ణసముదాయః స కిం వర్ణమాత్రసఙ్ఘాతః; ఉతానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టః. ప్రథమే కచటతపాదివదర్థావబోధకత్వాభావేన వాక్యత్వాభావాద్వాక్యవిశేషత్వరూపవేదత్వాసిద్ధేః స్మృతీనాం వేదమూలత్వం న స్యాత్. ద్వితీయే నిత్యానుమేయత్వం వ్యాహతం- స్వతఃక్రమరహితానాం వర్ణానాముచ్చారణేన వినా ఆనుపూర్వీ విశేషవిశిష్టత్వాయోగాత్ ఉచ్చారణయోగ్యతాఽస్తీతి చేన్న ఉచ్చారణయోగ్యతా నామ పటుతరవాగిన్ద్రియ పురుషబుద్ధిస్థితిః, సా చ యోగ్యతా కిం వర్ణమాత్రగతా ఉతానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టవర్ణగతా. న ప్రథమః. వర్ణమాత్రస్యార్థానవబోధకతయా స్మృతేర్నిర్మూలత్వప్రసఙ్గాత్. సత్యామానుపూర్వ్యాం స్మృతిప్రతిపన్నార్థావబోధనక్షమత్వం వర్ణేష్వస్తీతి చేత్, తేష్వేవ వర్ణేష్వానుపూర్వ్యన్తరే సతి చైత్యవన్దనకర్తవ్యతాద్యర్థబోధనక్షమత్వమప్యస్తీతి బుద్ధస్మృతేరపి వేదమూలత్వప్రసఙ్గః వేదబాహ్యతయా సంప్రతిపన్నత్వాన్న తస్యాః వేదమూలత్వానుమానశఙ్కోదయ ఇతి చేత్- మేఘసన్దేశస్య వేదమూలత్వప్రసఙ్గః. ప్రవర్తకార్థపరత్వాభావాన్న వేదమూలత్వానుమానమితి చేత్ * కార్యా సైకతలీనహంసమిథునస్రోతోవహా మాలినీతి వాక్యస్య వేదమూలత్వప్రసఙ్గః. ఆనుపూర్వీవిశేషవిశిష్టవర్ణగతా యోగ్యతేత్యప్యయుక్తం - పూర్వం కేనచిదుచ్చరితత్వాభావాదానుపూర్వ్యసిద్ధేః తతశ్చానాద్యానుపూర్వీవిశిష్టతారూపవేదత్వం దూరోత్సారితం. ఆనుపూర్వీవిశేషేణోచ్చారణయోగ్యత్వం వర్ణానామనాదీతి చేత్, తచ్చైత్యవన్దనప్రతిపాదనానుగుణానుపూర్వ్యా అపి తుల్యం అతస్తత్రాపి వేదమూలత్వం స్యాత్ కర్తృసామాన్యాభావాన్న తత్ర వేదమూలత్వానుమానం శ్రుతిస్మృత్యర్థయోస్తుల్యతయా కర్తృసామాన్యాత్ స్మృతేర్వేదమూలత్వానుమానమితి చేత్. మా భూత్ కర్తృసామాన్యం | తేన మన్వాదిస్మృతీనాం వేదమూలత్వేఽనుమితే తుల్యన్యాయతయా ఆపతితం వేదమూలత్వం కో వారయేత్, స్వావగతార్థప్రతిపాదనానుగుణానుపూర్వీవిశేషేణానాదిసమ్బన్ధయోగ్యవర్ణాస్తిత్వజ్ఞానం హి సర్వత్ర మానం తజ్జ్ఞాననియమో బుద్ధాదీనాం గ్రన్థనిర్మాణదశాయాం నాస్తీతి చేత్ తజ్జ్ఞానపూర్వకమేవేదానీం రథ్యాతృణాని గణయేత్ స్వర్గకామ ఇత్యుక్తస్య వాక్యస్య వేదమూలత్వప్రసఙ్గః నన్వనేనైవ స్మృత్యవగతార్థవిశేషేణావచ్ఛిన్నానుపూర్వీవిశిష్టానాం వర్ణానాం వేదత్వమితి చేన్న మన్వాదివాక్యస్యాపి తదర్థావచ్ఛిన్నానుపూర్వీవిశిష్టవర్ణసముదాయాత్మకతయా వేదత్వప్రసఙ్గేనానుమేయాన్తరాభావాన్నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వాసిద్ధేః. అతో నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వమనుపపన్నం- ఉత్సన్నశాఖామూలత్వపక్షేఽప్యధీయమానశాఖాస్వేవ ప్రమాదాత్కతిపయవాక్యానాం క్వచిత్క్వచిద్దేశే ప్రలీనత్వాత్తన్మూలాః స్మృతయః ప్రణీతా ఇత్యప్యయుక్తం. పదవాక్యసఙ్ఖ్యానియమేన బహుభిరధ్యేతృభిరస్ఖలితమధీయమానత్వాత్ కతిపయవాక్యానాం ప్రలీనత్వానుపపత్తేః. స్మృతీనాం మూలభూతశాఖా కార్త్స్న్యేన కాచిదుత్సన్నా- తన్మూలాః స్మృతయ ఇత్యప్యయుక్తమ్.

అతో విగ్రహాదిమత్త్వాద్దేవానామప్యధికారోఽస్త్యేవ.

తథాహి- శాఖాయాశ్చోత్సాదో నామ కింకతిపయదేశేష్విదానీమధ్యేతృవిరహః ఉత సర్వదేశేష్వప్యధ్యేతృవిరహః. ప్రథమః కల్పోఽభ్యుపగతః. న ద్వితీయః- తపఃప్రభావాధిగతసార్వజ్ఞ్యాదీనాం వ్యాసాదీనాం తత్తచ్ఛాఖావిశేషాభిజ్ఞానాం తదధ్యయనపరిత్యాగే కారణాభావాత్. స్వశిష్యాధ్యాపనసంభవాచ్చ. న చేదానీంతనశిష్యబుద్ధిమాన్ద్యాదివానీం తదధ్యాపనాసంభవః. బహుశాఖాధ్యయనాసామర్థ్యేఽప్యస్మదాదేరివ తత్తదేకశాఖాధ్యయనసమర్థశిష్యసంభవాత్. అతః ప్రాచీన ఏవ పక్షః పరిశిష్యతే. అతః స్మృతీనాం సంకీర్ణవేదభాగమూలత్వమేవ యుక్తం స్మృతిమూలభూతవేదభాగసద్భావే స్మృతిప్రణయనవైయర్థ్యమితి చేన్న- తచ్ఛాఖాధ్యేతృపురుషవిరహితదేశేషు, తదుక్తదేశేష్వపి బహుశాఖాధ్యయనధారణతదర్థనిరూపణనిర్ణయాసమర్థపురుషేషు చ సఫలత్వాత్. అతః స్మృతీనాం సంకీర్ణవేదభాగమూలత్వం యుక్తం కర్తవిధేశ్చేత్యాదౌ భాష్యే ఇదమర్థసిద్ధం- యదుక్తం యాగాదౌ దానాదౌ చార్థవైరూప్యాశ్రయణాదర్థవైశసమితి- తదసత్- సర్వత్రాప్యపూర్వకల్పనానభ్యుపగమాత్. న చ ఫలసాధనతానుపపత్తిః కర్మోపజనితప్రీతేః పరమాత్మన ఏవ తత్సిద్ధేః * వాసో దదాతి సర్వదైవత్యం వై వాసః సర్వా ఏవ దేవతాః ప్రీణాతీత్యాదిభిర్దానాదీనామపి దేవతాప్రీతిహేతుత్వావగమాచ్చ, న చ పరమాత్మప్రీత్యా ఫలసంభవే దేవతైశ్వర్యానుపయోగః- ప్రధానావాన్తరాపూర్వకల్పనాన్యాయస్యాత్రాపీష్టత్వాత్ యథా హి పూర్వాపరభూతానామంగప్రధానరూపాణామనేకేషాం కర్మణాం యౌగపద్యాభావాదవాన్తరాపూర్వద్వారా పరమాపూర్వనిష్పత్తిరఙ్గీక్రియతే- ఏవమేవ తత్తత్కర్మజనితప్రీత్యతిశయాభిర్దేవతాభిః పరమాత్మన్యఖండైకప్రీతిజననమాతిష్ఠామహే. ఇదమేవ చ దేవతాయాః ఫలదానానుగుణమైశ్వర్యం- యత్ఫలప్రదే పరమాత్మని స్వప్రీతిద్వారా ప్రీతిజననం, ఉక్తం హి భగవతా * యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతీత్యారభ్య * లభతే చ తతః కామాన్మయైవ విహితాన్హి తానితి. తేన ఫలోపభోగస్యానియతకాలత్వేఽపి న దోషః. న చైవం సతి ప్రతిమాప్రతిమేయన్యాయేన దేవతాప్రీతిరనాస్థేయా * యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్ తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్ * సాక్షాదేవ దేవతాః ప్రీణాతి * తృప్త ఏవైనమిన్ద్రః ప్రజయా పశుభిస్తర్పయతి * త ఏనం తృప్తా ఆయుషా తేజసా వర్చసా శ్రియా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన అన్నాద్యేన చ తర్పయన్తి * యే చైవ దేవాస్సాయంయావానో యే చ ప్రాతర్యావాణః తానేవోభయాంస్తర్పయతి త ఏనం తృప్తాః ప్రజయా పశుభిస్తర్పయేయురితి దేవతాతృప్తేశ్శ్రుతత్వాత్తత్ప్రహాణానుపపత్తేః. * పితరి ప్రీతిమాపన్నే సర్వాస్తుష్యన్తి దేవతా ఇతి న్యాయాత్ భృత్యప్రీణనేన భూభృత్ప్రీణనన్యాయాచ్చ దేవతాప్రీతేః పరమాత్మప్రీతిహేతుత్వోపపత్తేశ్చేతి. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) నను కథం దేవతానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః, న హ్యత్రైవర్ణికానాం తేషాముపనయనాభావేన అధ్యయనసిద్ధస్వాధ్యాయలబ్ధవిద్యత్వం, న చ తేషాం విద్యాంగభూతకర్మానుష్ఠానయోగ్యత్వం- అగ్నినిష్పత్త్యనుపపత్తేః * వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత గ్రీష్మే రాజన్య ఆదధీత శరది వైశ్య ఆదధీతేతి త్రైవర్ణికవిషయాధానవిధిః కథం దేవాననధికరోతి, అనార్షేయస్య చానధికారోఽధికరణసిద్ధః దేవానాం దేవర్షీణాం చ మూలభూతఋష్యన్తరాభావాదనార్షేయతయా చానధికారః. అగ్నీన్ద్రాదీనామగ్నీన్ద్రాదిదేవతాఽభావాదగ్న్యాద్యుద్దేశేన హవిః ప్రక్షేపానుపపత్తిశ్చేతి. ఉచ్యతే, న తావదుపనయనాభావాత్సాంగవిద్యానధికారః. తస్యాధ్యయనాంగత్వాత్, యజ్ఞాదికర్మబ్రహ్మోపాసనయోరంగత్వాభావాత్, అధ్యయనాభావేఽపి దేవతానాం సుకృతప్రకర్షేణ పూర్వజన్మవిశేషాధీతస్వాధ్యాయతదర్థస్మరణోపపత్తేశ్చ పిశాచాదయోఽపి హి పూర్వజాతిం స్మరన్తి కిం పునర్దేవా దేవర్షయశ్చ. న చోపనయనవిరహాచ్ఛూద్రాదివద్విద్యాకర్మణోరనధికారః, శూద్రాదీనామపి ఉపనయనవిరహప్రయుక్తత్వాభావాదనధికారస్య, స ఖలు తేషాం సామర్థ్యాభావానుగృహీతశాస్త్రనిషేధప్రయుక్తః. దేవతానాం హి వి

౨౬॥ సూ. శ్రీ విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ శ్రీ

దేవాదీనాం విగ్రహాదిమత్త్వాభ్యుపగమే కర్మణి విరోధః ప్రసజ్యతే - బహుషు యాగేషు యుగపదేకస్యేన్ద్రస్య విగ్రహవత్త్వే * అగ్నిమగ్న ఆవహ * ఇన్ద్రాగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛేత్యాదినా ఆహూతస్య తస్య సన్నిధానానుపపత్తేః.

త్యాకర్మణి న క్వచిత్ప్రతిషిద్ధే, ప్రాక్తనజ్ఞానాప్రమోషాత్సామర్థ్యం చ స్థితమ్, న చాత్రైవర్ణికత్వాదగ్న్యాధానాభావాదత్రాగ్నేయతయా చ విద్యాఙ్గకర్మానధికారః - మనుష్యకర్తృకాధానస్యైవ త్రైవర్ణికత్వాగ్నేయాధికారిత్వనియమాత్, కిమత్ర నియామకమితి చేత్ * దేవా వై సత్రమాసత * విశ్వసృజః ప్రథమాః సత్రమాసతేత్యాదిశ్రుతిభిర్దేవాదీనాం కర్మానుష్ఠానదర్శనాత్, విశేషత ఇన్ద్రాదీనాం వృత్రవధాదిజనితకలుషక్షాళనాయ కర్మానుష్ఠానస్మరణాచ్చేతి బ్రూమః, యద్వా, బ్రాహ్మణ్యాదికం దేవతాదీనామప్యస్తి- తత్ఫలాదృష్టవిశేషసంబంధరూపం - న తు జాతిరూపం బ్రాహ్మణాదిభిర్బ్రాహ్మణ్యాదిమాత్పత్తిమాత్రం వా- అన్యథా ఆదికాలే బ్రహ్మణో ముఖబాహూరుప్రభవానాం పశ్చాద్విశ్వామిత్రప్రభృతీనాం చ బ్రాహ్మణ్యాద్యభావప్రసఙ్గాత్. సన్తానవిశేషప్రసూతత్వం చ తాదృగదృష్టవత్త్వసూచకం సన్తానవిశేషోత్పత్తేః ప్రకృష్టాదృష్టకార్యత్వాత్- అలౌకికప్రకర్షవిశేషకారణత్వాచ్చ. ఈదృశం బ్రాహ్మణ్యాదికం దేవతాస్వపి సంభవతి. అవగమ్యతే చ తత్- వాజపేయం ప్రకృత్య * తం బృహస్పతిరుదజయత్తేనాయజత తేనేన్ద్రమయాజయదితి బృహస్పతినేన్ద్రేణ చ వాజపేయస్యానుష్ఠితత్వముక్త్వా తత ఏవ హేతోః * స వా ఏష బ్రాహ్మణస్య చైవ రాజన్యస్య చ యజ్ఞ ఇతి వాజపేయస్య బ్రహ్మక్షత్రాధికారత్వముచ్యమానం బృహస్పతేర్బ్రాహ్మణ్యమిన్ద్రస్య క్షత్రత్వమపి హ్యవగమయతి * బ్రహ్మ బృహస్పతిః క్షత్రమిన్ద్ర ఇతి చ శ్రూయతే. తథా * మరుతో వై దేవానాం విశ ఇతి మరుతో విశః శ్రూయన్తే- అతో దేవతావిశేషాణాం బ్రహ్మక్షత్రవిడ్విభాగసిద్ధేరగ్నిసంబన్ధో యుక్తః. విద్యానుగ్రాహకం బ్రహ్మచర్యాదికం చ దేవానాం శ్రూయతే * ఏకశతం హ వై వర్షాణి మఘవాన్ ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యమువాసేత్యాదిషు. అతో విద్యాఙ్గకర్మగుణపౌష్కల్యాత్సామర్థ్యం సిద్ధమ్. న చ యష్టవ్యదేవతాన్తరాభావాద్యజనానుపపత్తిః- అగ్నీన్ద్రాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తానాం జ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యవిశేషాణాం నిరుపాధికాశ్రయతయా తచ్ఛబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మనోఽవ్యవధానేన దేవతాభిరారాధ్యత్వాత్. అగ్నీన్ద్రాదీనాం తు తత్తద్యజ్ఞభాగభాగిత్వం స్వారాధనప్రీతేన భగవతా దత్తం- న తు స్వాభావికం, యథోక్తం భగవతా వ్యాసేన కృష్ణద్వైపాయనేన మోక్షధర్మే యజ్ఞాగ్రహారాధ్యాయే * తతస్తే విబుధాస్సర్వే బ్రహ్మా తే చ మహర్షయః । వేదదృష్టేన విధినా వైష్ణవం క్రతుమాహరన్ । తస్మిన్ సత్రే తదా బ్రహ్మా స్వయం భాగమకల్పయత్ । దేవా మహర్షయశ్చైవ సర్వే భాగానకల్పయన్ । తే కార్తయుగధర్మాణో భాగాః పరమసత్కృతాః । ప్రాపురాదిత్యవర్ణం తం పురుషం తమసః పరమిత్యవ్యవధానేన భగవతో యష్టవ్యత్వముక్తం. తత్ర భగవద్వచః * యేనయః కల్పితో భాగస్స తథా సముపాగతః । ప్రీతోఽహం ప్రదిశామ్యద్య ఫలమావృత్తిలక్షణం । తత్ర * యజ్ఞైర్యే చాపి యక్ష్యన్తి సర్వలోకేషు వై సురాః । కల్పయిష్యన్తి వో భాగాన్ తే నరా వేదకల్పితాన్ । యో మే యథా కల్పితవాన్ భాగమస్మిన్మహాక్రతౌ । స తథా యజ్ఞభాగార్హో వేదసూత్రే మయా కృత ఇత్యత్ర భగవతా యజ్ఞభాగభాక్త్వం దేవానాం దత్తమితి స్పష్టతరం. అతో దేవానాం కర్మానధికారాభ్యుపగమేన విద్యామాత్రాధికారవాదోఽనుపపన్నః. అతస్సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యం దేవాదీనామస్తీతి సిద్ధం దేవానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారిత్వమ్ ....

౨౬॥ సూ. విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ విగ్రహాభ్యుపగమే తదర్థవాదికే ఆహ్వానాగమనే చాభ్యుపేయే, తదా యుగపదనేకకర్మసాహ్వానే విరోధః- శరీరాధీనత్వాదాగమన

దర్శయతి చాగ్న్యాదీనాం తత్ర తత్రాగమనం * కస్య వాహ దేవా యజ్ఞమాగచ్ఛన్తి కస్య వా న బహూనాం యజమానానాం యో వై దేవతాః పూర్వం పరిగృహ్ణాతి స ఏనాః శ్వో భూతే యజత ఇతి. అతో విగ్రహాదిమత్త్వే కర్మణి విరోధః ప్రసజ్యత ఇతి చేత్ - తన్న, (అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్) దృశ్యతే హి సౌభరిప్రభృతీనాం శక్తిమతాం యుగపదనేకశరీరప్రతిపత్తిః.......................

స్యేత్యర్థః. ఆగమనమాత్రే ప్రామాణికే సతి హి తద్యౌగపద్యే విరోధ ఇత్యాగమనే ప్రమాణమాహ (దర్శయతి చేతి) నేత్యాదికం వ్యాచష్టే (తన్నేతి) * దర్శనాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (దృశ్యతే హీతి) * ఆత్మనో వై శరీరాణి బహూని మనుజేశ్వర। యోగీ కుర్యాద్బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వైర్మహీం చరేదితి భారతవచనాదిద్రష్టవ్యమ్. యోగ్యానుపలబ్ధిస్తు మన్త్రౌషధాదిభిర్మనుష్యాణామివ శక్తివిశేషైర్దేవానామపి సంభవతీతి న విరోధ ఇతి భావః. నను యది దేవా ఇహాగత్య హవిరదన్తి- తర్హ్యన్యత్ర మన్త్రార్థవాదప్రతిపన్నమగ్నేర్హవ్యవాహత్వం భజ్యేత. అవగమ్యతే చ తత్ * హవ్యవాడగ్నిరజరః పితా న ఇతి * అవాడ్ఢవ్యాని సురభీణి కృత్వా ప్రాదాః పితృభ్యస్స్వధయా తే అక్షన్నితి * అగ్నేస్త్రయో జ్యాయాంసో భ్రాతర ఆసన్ తే దేవేభ్యో హవ్యం వహన్తః ప్రామీయన్తేత్యాదిషు ఇహ ప్రక్షిప్తస్య హవిషో లోకాన్తరప్రాప్తిశ్చ శ్రూయమాణాఽనుపపన్నా, అగ్నిహోత్రాహుతీః ప్రకృత్య * తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామతః తే అన్తరిక్షమావిశతః తే అన్తరిక్షం తర్పయతః తే దివమావిశతః తే దివం తర్పయతః తే తత ఆవర్తేతే ఇమామావిశత ఇతి. స్మర్యతే చ * అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే। ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజా ఇతి * తత ఆవర్తేతే ఇతి ఇహ హవిషో రావృత్తిశ్చానుపపన్నా, కథం దేవైర్భక్షితస్యావృత్తిః. ప్రత్యక్షేణ దగ్ధస్య హవిషః కథం దేవైర్భక్ష్యమాణత్వం చ యుక్తమితి. ఉచ్యతే * అవాడ్ఢవ్యాని సురభీణి కృత్వా ప్రాదా ఇతి శ్రవణాదగ్నినా పరిణామ్యమానస్య హవిషః సూక్ష్మం రూపం కిమప్యలౌకికం విద్యత ఇత్యభ్యుపేత్యం- శ్రేయస్సాధనత్వాత్. తచ్చ దేవానామిచ్ఛావశాదతివర్ధతే- తథా హి బ్రాహ్మణం * యద్వై దేవా హవిర్జుషన్తే అల్పమప్యేకామాహుతిమపి తద్గిరిమాత్రం వర్ధయన్తి ఇతి. అతోఽపరిమితత్వేన కించిద్భుజ్యతే కించిన్నీయత ఇతి సర్వవాక్యానుగుణ్యేన కల్ప్యమ్. యద్వా- ఇహ సన్నిధాయాపి హవిర్గృహీత్వా స్వస్థానం గత్వా తద్భుంజతాం కో బాధః. హవిష ఇహావృత్తిర్నామ తత్ఫలభూతవృష్ట్యాదేరిహ సంభవ ఉపచారాదుక్తః. యద్వా * ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛ మేధాతిథే * అగ్నిమగ్న ఆవహ సోమమావహేతి యేష్విష్ట్యాదికర్మసు దేవతాహ్వానతదాగమనే శ్రూయేతే, తేష్వేవ కర్మస్విహాగత్య హవిరదనం, అన్యత్ర త్వగ్నిభిర్హవిష ఉన్నయనమితి విభాగః * తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామత ఇతి వాక్యమప్యగ్నిహోత్రాహుతివిషయం. న తత్ర దేవతాహ్వానాగమనే. నను తత్రాపి సాయంయావప్రాతర్యావసంజ్ఞానాం దేవానామాగమనం శ్రూయతే * సాయంయావానశ్చ వై దేవాః ప్రాతర్యావాణశ్చాగ్నిహోత్రిణో గృహమాగచ్ఛన్తీతి- సత్యం- తే తు నాగ్నిహోత్రాహుతిభోక్తారః * సజూర్దేవైస్సాయంయావభిరితి సాయం సమ్మృశతి సజూర్దేవైః ప్రాతర్యావభిరితి ప్రాతః యే చైవ దేవాః సాయంయావానో యే చ ప్రాతర్యావాణః తానేవోభయాం స్తర్పయతీతి సంమర్శనమాత్రతృప్తిశ్రవణాత్తేషామ్. హుతహవిర్భోక్తృత్వం తు సూర్యాదీనామేవ న చ తత్ర సూర్యాదీనామాహ్వానం అతో దేవతాహ్వానవత్సు కర్మస్విహాగత్య హవిరదనం అన్యత్ర హవిష ఉన్నయనమితి విభాగ ఉపపన్నః అతోఽగ్నేర్హవ్యవాహత్వశ్రుతిరాహుత్యోరుత్క్రమణశ్రుతిః * అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠత ఇతి స్మృతిశ్చ చరితార్థా. అతోఽనేకశరీరప్రతిపత్త్యా దేవానాం సన్నిధానాన్న కర్మణి విరోధః—— ఇతరైస్తు * కతి దేవా ఇత్యుపక్రమ్య * త్రయశ్చ త్రీ చ శతా త్రయశ్చ త్రీ చ సహస్రేతి నిరుచ్య * కతమే త ఇత్యస్యాం పృచ్ఛాయాం * మహిమాన ఏవైషామేతే త్రయస్త్రింశత్త్వేవ దేవా ఇతి నిర్బ్రువన్తీ శ్రుతిరేకైక

౨౭ ॥ సూ. —శ్రీశబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్.శ్రీ— విరోధ ఇతి వర్తతే. మాభూత్కర్మణి విరోధోఽనేకశరీరప్రతిపత్తేః. శబ్దే తు వైదికే విరోధః ప్రసజ్యతే- అనిత్యార్థసంయోగాత్. విగ్రహవత్త్వే హి సావయవత్వేనేన్ద్రాదేరర్థస్యానిత్యత్వమనివార్యం తతో దేవదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాద్యర్థజన్మనః ప్రాగ్వినాశాదూర్ధ్వం చేన్ద్రాదిశబ్దానాం వైదికానామర్థశూన్యత్వమనిత్యత్వం వా వేదస్య స్యాదితి చేత్ ……………………………………

దేవతాయా అనేకరూపతాయాం ప్రమాణత్వేనోపన్యస్తా. అత్ర త్రయస్త్రింశతాం దేవానాం ప్రాధాన్యమితరేషాం తద్గుణభావశ్చ ప్రతీయతే. * మహిమాన ఏవైషామేత ఇతి హి శ్రూయతే. మహిమశబ్దస్య శరీరవాచిత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాత్ ఏత ఇతి చ న శరీరమాత్రనిర్దేశః అపి తు సశరీరచేతనవ్యపదేశః * కతి దేవా ఇత్యుపక్రమస్థదేవశబ్దసామానాధికరణ్యాదేత ఇతి పదస్య- నహి దేవశబ్దో దేహమాత్రపరః. న చ దేవశబ్దనిర్దిష్టా దేవా జీవాన్తరాణాం శరీరభూతాః శరీరలక్షణస్య సర్వథాఽనుపపత్తేః * కతమ ఏకో దేవ ఇతి పృష్ట్వా * ప్రాణ ఇతి ప్రతివచనవాక్యేఽపి ప్రాణశబ్దో న ప్రసిద్ధప్రాణపరః- అపి తు పరమాత్మపరః. అతోఽస్యాః శ్రుతేరైకైకదేవతాయా అనేకరూపతాప్రతిపాదకత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్య అత్రైషా శ్రుతిరనుదాహృతా. వ్యాఖ్యాత్రన్తరైః * అనేకప్రతిపత్తేరిత్యస్య శబ్దస్య యుగపదనేకార్థోపలమ్భసామర్థ్యపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వేఽపి * ఆగచ్ఛన్తీతి శ్రుత్యక్షరస్వారస్యానుగుణం అనేకశరీరప్రాప్తిపరతయా వ్యాఖ్యాతమ్.

౨౭ ॥ సూ. —శ్రీశబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్.శ్రీ— శబ్దశబ్దం విశినష్టి (వైదిక ఇతి) అభిప్రేతం హేతుమాహ (అనిత్యార్థసంయోగాదితి) హేత్వర్థం వివృణోతి (విగ్రహవత్త్వే హీతి) (అర్థశూన్యత్వమనిత్యత్వం వేతి) దేవదత్తాదివినాశే దేవదత్తాదిశబ్దస్యేవానర్థకత్వమ్. అనిత్యత్వం -అనుచ్చార్యమాణత్వం-నిత్యత్వేఽర్థశూన్యత్వం విగ్రహాదిమదిన్ద్రాద్యర్థస్య యావచ్ఛబ్దభావిత్వాభావాత్. అర్థవత్త్వే అనిత్యత్వం వా - శబ్దస్య యావదర్థభావిత్వాదర్థానాం చానిత్యత్వాదిత్యర్థః. నను కథమర్థశూన్యత్వం శబ్దానామ్ అతీతానాగతభూతభవిష్యదాదయశ్శబ్దా హ్యర్థసమకాలత్వాభావేఽప్యర్థవన్త ఏవ. నహి తేషాం కదాచిదప్యర్థసమకాలత్వసమ్భవః- న చ తేషామర్థశూన్యత్వమ్. యథా విన్ధ్యస్థేనోచ్చారితో మేరుశబ్దో దేశవిప్రకర్షేఽప్యర్థవాన్భవతి- ఏవమిన్ద్రాదిశబ్దాశ్చేన్ద్రాదివ్యక్తీనాం కాలవిప్రకర్షేఽప్యర్థవన్తః కస్మాన్న భవన్తి- క్వచిత్కదాచిదర్థస్య ప్రామాణికత్వం హి శబ్దస్యార్థవత్త్వనిబన్ధనమితి. ఉచ్యతే- అనభిజ్ఞా భవన్తో భాష్యహృదయస్య- య ఏవం పరిచోదయన్తి. ఏతదపాకరణాయ హి శబ్దే తు వైదిక ఇతి విశేషితం సౌత్రం పదం- ఇహాపీన్ద్రాదిశబ్దానాం వైదికానామిత్యుక్తమ్. అయమభిప్రాయః * ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛేత్యాదికం మన్త్రజాతం వైదికకర్మసు వినియుజ్యతే- తత్ర పూర్వమేవేన్ద్రవ్యక్తౌ వినష్టాయామిన్ద్రశబ్దవాచ్యవ్యక్తేః పాశ్చాత్యయజ్ఞకర్మణ్యాగమనాభావాత్ * ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛేత్యాదిశబ్దానాముచ్చార్యమాణానామర్థశూన్యత్వం అనుచ్చార్యమాణత్వం వా స్యాదితి- ఇన్ద్రవ్యక్త్యన్తరేణార్థవత్త్వమితి చేత్. తద్వ్యక్త్యన్తరం పూర్వవ్యక్తిసమానాకారాయుధపరాక్రమవిభూతికం వా- న వా ప్రథమమనుపపన్నం- స్రష్టృస్వాతన్త్ర్యస్యానివార్యత్వాత్ సరూపసృష్టినియమానుపపత్తేః వైరూప్యసమ్భవాత్. తతశ్చాన్యాకారవాచినామిన్ద్రాదిశబ్దానాం ప్రవృత్తావాకారాన్తరస్య నిమిత్తత్వాయోగాదర్థశూన్యత్వమవర్జనీయమ్. ద్వితీయే తు యా వ్యక్తిరిన్ద్రశబ్దవిషయత్వేనాభిమతా స్యాత్- తస్యాం వ్యక్తౌ తచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్య కస్యచిదభావాదేవ తదవాచకతయాఽర్థశూన్యత్వమ్. తథాపి స్రష్టృపురుషబుద్ధ్యధీనసఙ్కేతవశాత్ ప్రయోగశ్చేత్- శబ్దసంకేతగోచరస్యార్థస్య సంకేతయితృపురుషబుద్ధ్యగోచరత్వే సంకేతానుపపత్తేః దేవదత్తాదిశబ్దానామివేన్ద్రాదిశబ్దానాం పురుషాన్తరబుద్ధిసాపేక్షప్రవృత్తిత్వాద్వేదస్యానపేక్షత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం న స్యాత్. యది ప్రధానకాలప

తన్న (అతఃప్రభవాత్) అస్మాదిన్ద్రాదిశబ్దాదేవ పునఃపునరిన్ద్రాద్యర్థస్య ప్రభవాత్ . ఏతదుక్తంభవ
తి- నహి దేవదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాదిశబ్దా వైదికావ్యక్తివిశేషమాత్రే సంకేతపూర్వకాః ప్రవృత్తాః అపితు
స్వభావత ఏవ గవాదిశబ్దవదాకృతివిశేషవాచిత్వేన. తతశ్చైకస్యామిన్ద్రవ్యక్తౌ వినష్టాయామత ఏవ వై
దికాదిన్ద్రశబ్దాన్మనసి విపరివర్తమానాదవగతతద్వాచ్యభూతేన్ద్రాద్యర్థాకారో ధాతా తదాకారమే
వాపరమిన్ద్రం సృజతి- యథా కులాలో ఘటశబ్దాన్మనసి విపరివర్తమానాత్తదాకారమేవ ఘటమితి.క
థమవగమ్యతే (ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్) శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ * వేదేన రూ
పే వ్యాకరోత్సతాసతీ ప్రజాపతిరితి- తథా * సభూరితి వ్యాహరత్ సభూమిమసృజత సభువ ఇతి వ్యా
హరత్ సోऽన్తరిక్షమసృజతేత్యాది- వాచకశబ్దపూర్వకం తత్తదర్థసంస్థానం స్మరంస్తత్సంస్థానవిశిష్టం
తం తమర్థం సృష్టవానిత్యర్థః. స్మృతిరపి * అనాదినిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయమ్భువా । ఆదౌ
వేదమయీ దివ్యా యతః సర్వాః ప్రసూతయ ఇతి * సర్వేషాం తు స నామాని కర్మాణి చ పృథక్పృథక్ । వే
దశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమ ఇతి॥ సంస్థాః సంస్థానాని. రూపాణీతి యావత్. తథా * నామరూ
పం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపఞ్చనమ్ । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార స ఇతి॥ అతో
దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వేऽపి వైదికశబ్దానామానర్థక్యం- వేదస్యాదిమత్త్వం చ న ప్రసజ్యతే........

రమాత్రశబ్దవదేకైకవ్యక్తివాచిత్వమిన్ద్రాదిశబ్దానాం స్యాత్ - తదా సంకేతనైరపేక్ష్యేణ నిరపేక్షత్వలక్షణం (ప్రా)మా
ణ్యం స్యాత్ - అత ఇన్ద్రాదీనాం ప్రధానాదీనామివ నిత్యత్వాభావాత్తన్నాశేऽర్థశూన్యత్వానుచ్చార్యమాణత్వయోరన్య
తరప్రసంగో దుర్వార ఇతి * నాతః ప్రభవాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (తన్నేత్యాదినా) శబ్దాదర్థస్యోత్పత్తిః కథం- తతశ్చార్థ
శూన్యత్వానిత్యత్వపరిహారః కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ధాతా తదాకారమేవేతిపదైః * సూర్యాచన్ద్ర
మసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదితి శ్రుతిః * యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే । దృశ్యన్తే తాని తా
న్యేవ తథా భావా యుగాదిష్వితి స్మృతిశ్చ స్మార్యతే. ధీస్థస్య శబ్దస్య తత్తదాకృతిస్మారకతయా హేతుత్వమ్. తదేవ దృష్టా
న్తేన విశదయతి (యథేతి) మనసి విపరివర్తమానత్వం ఆలోచ్యమానత్వం (శ్రుతిస్మృతిభ్యామితి) ప్రత్యక్షగ్రాహ్యో వే
దః ప్రత్యక్షశబ్దవాచ్యః- స్వానురూపవేదానుమాపికా స్మృతిరనుమానశబ్దవాచ్యేత్యర్థః. సతాసతీ చిదచితీ రూపే వ్యాకరో
త్, వివిధమకరోదిత్యర్థః——పరైస్తు అనిత్యాచ్ఛబ్దాజ్జగతః ప్రభవానుపపత్తేరనిత్యవర్ణాతిరిక్తో నిత్యశ్శబ్దః స్ఫోట ఇత్యే
కదేశిమతేనోపన్యస్య తద్వ్యుదస్య వర్ణానాం నిత్యత్వం ప్రసాధ్య వర్ణానిత్యత్వేऽపి తద్గతజాత్యాసంబన్ధగ్రహణాదికం జ
గతస్తతః ప్రభవాదికం చోపపన్నమిత్యుక్తమ్. తదయుక్తం- ఇహానుపయోగాద్విరోధాచ్చ, తథాహి న తావచ్ఛబ్దో జగ
దుపాదానం- బ్రహ్మోపాదానత్వాభ్యుపగమాత్. నిమిత్తత్వం చ న దణ్డచక్రాదివత్ కారకతయా-కింతు బుద్ధిస్థిత్యా
ऽర్థస్మారకతయా. తత్ర చ ధర్మాధర్మయోరనిత్యయోరపి విషమజగదుత్పత్తౌ నిమిత్తత్వమభ్యుపగతం- దణ్డచక్రాదీనాం
చానిత్యానామపి నిమిత్తత్వం దృశ్యతే, కిం కార్యమాత్రస్య అనిత్యాదుత్పత్తిరనుపపన్నా, ఉత జగద్రూపకార్యవిశే
షస్య. న ప్రథమః- దండచక్రాదీనాం ఘటాదికారణత్వదర్శనాత్. న ద్వితీయః- ధర్మాధర్మయోర్జగన్నిమిత్తత్వాభ్యుపగ
మాత్. ఏవం సత్త్యుపకారకాణామప్యనిత్యానాం కారణత్వం యదా సంభవతి- తదా స్మర్యమాణతయోపకారకాణాం
శబ్దానామనిత్యత్వేऽపి కారణత్వసంభవః కింపునర్న్యాయసిద్ధః. అతో నిత్యత్వస్యానుపయోగాత్ స్ఫోటవాదో న ప్రస్తో
తవ్యః- దూరే తస్య నిరసనీయతా. వర్ణానాం చ నిత్యత్వసమర్థనమత ఏవ నిష్ఫలమ్. కించ నిత్యానామపి వర్ణానాం సవ
ర్ణత్వాకారేణార్థవాచిత్వం- కింత్వానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టపదవాక్యరూపేణ. విభుతయా నిత్యతయా చ దేశతః కాలతశ్చ

౨౯ ॥ సూ. **అతఏవచనిత్యత్వమ్.** యతఏవేన్ద్రవసిష్ఠాదిశబ్దానాం దేవర్షివాదినాం తత్తదాకారవాచిత్వం- తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వికాచ తత్తదర్థసృష్టిః- తతఏవ * మన్త్రకృతోవృణీతే * నమఋషిభ్యోమన్త్రకృద్భ్యః * అయంసోఅగ్నిరితివిశ్వామిత్రస్యసూక్తంభవతీత్యాదిభిర్వసిష్ఠాదీనాం మన్త్రకృత్త్వకాణ్డకృత్త్వఋషిత్వాదౌ ప్రతీయమానేపి వేదస్యనిత్యత్వముపపద్యతే. ఏభిరేవ * మన్త్రకృతోవృణీతఇత్యాదిభిర్వేదశబ్దైస్తత్తత్కాణ్డసూక్తమన్త్రకృతామృషీణామాకృతిశక్త్యాదికం పరామృశ్య తత్తదాకారాంస్తత్తచ్ఛక్తియుక్తాంశ్చ సృష్ట్వా ప్రజాపతి

క్రమరహితానామానుపూర్వ్యాఉచ్చారణనిబన్ధనత్వాత్ తస్యచ క్షణభఙ్గురత్వాదర్థావబోధం ప్రయోజనమపేక్ష్య వర్ణనిత్యత్వసాధనం తద్గతజాత్యవస్థానవచనంచవిఫలం- అర్థావబోధకరూపస్యానిత్యత్వస్థితేః. యథోదకాహరణరూపం ప్రయోజనమపేక్ష్య పృథివీస్థిరత్వసమర్థనం పృథివీత్వజాత్యవస్థానవచనంచనోపయుజ్యతే- పృథివ్యాఘటరూపేణ ఉదకాహరణసాధనత్వాత్ పార్థివావయవరచనావిశేషలబ్ధరూపస్య ఘటస్యచానిత్యత్వాత్. తద్వత్- కించ- వర్ణానాం నిత్యత్వంనామ కిమాప్రళయావస్థాయిత్వం- ఉతోభయావధిరాహిత్యమ్. ప్రథమే పూర్వోక్తంవైయర్థ్యం స్థితం- పృథివ్యాఆప్రళయావస్థాయిత్వసమర్థనస్య ఘటేనోదకాహరణేఽనుపయోగాత్. ద్వితీయేశబ్దగుణకాకాశసృష్టిప్రళయశ్రుతివిరోధః. వర్ణానిత్యత్వాభ్యుపగమ్యమానేపి తద్గతజాత్యభ్యుపగమశ్చవిరుద్ధః- కృత్స్నవ్యక్త్యనవస్థానే జాత్యవస్థానానుపపత్తేః. మహాప్రళయే కతిపయవ్యక్త్యవస్థానంతు కారణవాక్యవిరుద్ధం * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయమితిహిశ్రుతిః. అవధారణద్వితీయనిషేధౌ కథం కతిపయవ్యక్త్యవస్థానంజాత్యవస్థానంచసహేతే- కించవర్ణనిత్యత్వాదికం కింబోధకత్వోపయోగితయా సమర్థ్యతే- కింవా జగతః ప్రభవోపయోగితయా. ప్రథమేవర్ణనిత్యత్వాదికం సర్వమపి * అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యత్రైవవక్తవ్యం- అనవబోధకత్వస్య శాస్త్రానారమ్భహేతుత్వాత్. ద్వితీయేచ జన్మాదిసూత్రే తత్సర్వం సమర్థనీయం- లక్షణసిద్ధ్యుపయోగిత్వాత్. కించ వర్ణనిత్యత్వాదికం సర్వాధికరణేషు యథాకథంచిత్ ఘటయితుంశక్యతే- అతఏవైతదధికరణాసాధారణార్థానుపయోగాద్విరోధాచ్చాత్ర వర్ణనిత్యత్వాదిప్రపఞ్చనమయుక్తం * ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితి సూత్రపదమన్యథావ్యాఖ్యాతం- ఘటాదినిర్మాణస్యశబ్దపూర్వకత్వస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్ జగత్సృష్టావప్యేతదనుమానాదితి. తథాసతి నతయోస్సముచ్చిత్యహేతుత్వమేకసాధ్యేసిధ్యతి- జగత్సృష్టేశ్శబ్దపూర్వకత్వే అనుమానస్యైవావ్యవధానేనప్రవృత్తేః- ప్రత్యక్షస్య వ్యాప్తిగ్రహణౌపయికత్వేన తచ్ఛేషభూతత్వాత్- తతశ్చ * ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితి ద్వివచనంక్లిష్టంస్యాత్- నహి దండపరశుభ్యాం వృక్షశ్ఛిద్యతఇతివ్యపదిశ్యతే- దణ్డస్యపరశూపకరణత్వాత్. అతః ప్రత్యక్షమూలానుమానాదితి నిర్దేష్టవ్యం- తథాచననిర్దిష్టమ్. యదిక్వచిదేవమపిదృష్టం తద్గత్యభావాత్స్యాత్- ఇహచ గత్యన్తరసంభవాదయుక్తమ్. కల్పాదికాలీనసృష్టేః శబ్దపూర్వకత్వం సృష్టిత్వాదనుమాతుంచ నశక్యం- మూకకర్తృకఘటాదిసృష్టౌ హేతోరనైకాన్త్యాత్. అతోయథోక్తఏవార్థః ....

ఏవమర్థద్వారకమనిత్యత్వమాశఙ్క్య పరిహృతం- అథశబ్దద్వారకమనిత్యత్వంపరిహ్రియతే.

౨౯ ॥ సూ. **అతఏవచనిత్యత్వమ్.** ఉక్తసఙ్గతిర్మన్త్రకృతోవృణీతఇత్యాదినా అభిప్రేతా (యతఏవేతి) అర్థవాదానాం ప్రతీయమానార్థే తాత్పర్యమస్తిచేత్ * మన్త్రకృతఇత్యాదివాక్యేష్వపి మన్త్రకృత్త్వే తాత్పర్యసమ్భవాత్ అనిత్యత్వమితిశఙ్కా. ఇయమపీన్ద్రాదిశబ్దానామాకృతివాచిత్వాత్తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వకతత్తదర్థసృష్ట్యాపరిహ్రియతేత్యర్థః. ఉక్తశఙ్కాపరిహారపరం సూత్రంయే నవ్యాచక్షతే- తేషాంమతే సూత్రవైయర్థ్యంస్ఫుటమ్. శఙ్కాయాః పరిహృతత్వంస్పష్టయతి (ఏభిరేవేతి) మన్త్రకృత్త్వంనామానధీతస్యైవ మన్త్రాణాం,

స్తానేవ తత్తన్మన్త్రాదికరణే నియుఙ్క్తే - తేపి ప్రజాపతినా ఆహితశక్తయస్తత్తదనుగుణం తపస్తప్త్వా నిత్యసిద్ధానూపూర్వపూర్వవసిష్ఠాదిదృష్టాంస్తానేవ మన్త్రాదీననధీత్యైవ స్వరతో వర్ణతశ్చాస్ఖలితాన్పశ్యన్తి - అతశ్చ వేదానాం నిత్యత్వమేషాం చ మన్త్రకృత్త్వముపపద్యతే.......................

అథ స్యాత్ - నైమిత్తికప్రళయాదిషు ఇన్ద్రాద్యుత్పత్తౌ వేదశబ్దేభ్యః పూర్వపూర్వేన్ద్రాది స్మరణేన

మస్ఖలితక్రమస్వరవర్ణతయా దర్శనం - తచ్చ తత్తన్మన్త్రస్మృతిపూర్వకం ప్రజాపతినా యథాపూర్వం సృష్టైస్తత్తన్నామరూపభాగ్భిః ప్రవాహపరంపరయా ఆగతైర్వసిష్ఠాదిభిః క్రియత ఇతి వేదనిత్యత్వమన్త్రకృత్త్వావిరోధ ఇత్యర్థః. నియుఙ్క్తే - మన్త్రదర్శనానుగుణం తపశ్చరతేతి నియుఙ్క్త ఇత్యర్థః, అస్ఖలితాన్పశ్యన్తి - పూర్వకల్పాధీతవేదమన్త్రత్వప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వకం పశ్యన్తి - న త్విదం ప్రథమతయేత్యర్థః. శ్రుతిరపి ఋషిజ్ఞానపూర్వకమేవ మన్త్రాణామనుష్ఠానం దర్శయతి * యో హ వా అవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతేన మన్త్రేణ యజతి యాజయతి వాధ్యాపయతి వా స్థాణుం వర్ఛతి గర్తం వా పద్యతే ప్ర వా మీయతే పాపీయాన్భవతి యాతయామాన్యస్యచ్ఛన్దాంసి భవన్తి అథ యో మన్త్రే మన్త్రే వేద స సర్వమాయురేతి శ్రేయాంశ్చ భవతి అయాతయామాన్యస్యచ్ఛన్దాంసి భవన్తి తస్మాదేతాని మన్త్రే మన్త్రే విద్యాదితి. శౌనకాదిభిశ్చ స్మర్యతే * వాశత్ర్యో మధుచ్ఛన్దప్రభృతిభిర్దృష్టా ఇతి. ఉక్తం చ భగవతా వ్యాసేనైవ * యుగాన్తేఽన్తర్హితాన్వేదాన్ సేతిహాసాన్మహర్షయః । లేభిరే తపసా పూర్వమనుజ్ఞాతాః స్వయమ్భువేతి ॥ ఏవమాది చాత్ర ప్రమాణం ద్రష్టవ్యమ్. నన్వితిహాసానామప్యపౌరుషేయత్వం వేదస్యేవాపౌరుషేయత్వం ప్రసజేత్ - అస్మిన్వచనే వేదానామితిహాససహపాఠేన తుల్యయోగక్షేమత్వాదితి చేన్న - ఇతిహాసశబ్దేన వేదశబ్దాన్తర్గతానాం పురావృత్తానాం వివక్షితత్వాత్. యథా * వాతరశనా హ వా ఋషయః శ్రమణా ఊర్ధ్వమన్థినో బభూవుః * పృథుర్వైన్యోభిషిచ్యత * ఉశన్హ వై వాజశ్రవసః సర్వవేదసం దదావిత్యాదీని పురావృత్తాని హి శ్రూయన్తే, తతశ్చ సేతిహాసానిత్యనేన వేదానామర్థజ్ఞానేన సహ లబ్ధత్వముక్తం భవతి, అతో న ప్రబన్ధవిశేషవాచకోయమితిహాసశబ్దః, అంగేషు ధర్మశాస్త్రాదిషు చ సత్స్వపీతిహాసమాత్రోపాదానస్య ప్రయోజనాభావాత్. తథాఽన్యత్ర * ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః । శర్వర్యన్తే ప్రసూతానాం తాన్యేవైభ్యో దదాత్యజ ఇతి వేదదర్శనప్రదానం చ స్మర్యతే. కాఠకాదిశబ్దశ్చ కల్పాదావృషిభిస్తపసా లబ్ధవేదభాగానాం ప్రవర్తితత్వముత్తభ్నాతి. న తావతా - తేనాదౌ ప్రోక్తం కాఠకమితి వేదపౌరుషేయత్వవాదినోప్యభీష్టం, ఈశ్వరప్రణీతత్వవిరోధాత్. అథ కాఠకాదిసమాఖ్యాః ప్రవచననిమిత్తాః. న - ఇదానీంతనప్రవక్తృసంజ్ఞాభిశ్చ వ్యపదేశప్రసంగాత్ - కఠాదిభ్యః పూర్వపురుషసంజ్ఞాభిశ్చ సమాఖ్యానప్రసంగాత్, పూర్వేత్వనేకశాఖాధ్యాయినః కఠాదయస్త్వేకైకశాఖాధ్యాయిన ఇతి తన్నామ్నా సమాఖ్యానమితి న వాచ్యం, సర్వేషాం తత్పూర్వపురుషాణాం బహుశాఖాధ్యాయిత్వనియమస్యామానకత్వాత్, దృష్టవిపర్యయేణ కల్పనానుపపత్తేశ్చ. అథ కల్పాదిషు ప్రథమప్రవచననిబన్ధనాః కఠాదిసమాఖ్యాః. తన్నిబన్ధనత్వం చ జగన్నిత్యత్వవాదేఽనుపపన్నమ్ - ప్రథమప్రవచనాసమ్భవాత్, అతః కాఠకాదిసమాఖ్యాన్యథాఽనుపపత్తిశ్చ మహర్షీణాం తపసా దృష్టవేదభాగత్వే ప్రమాణమ్. ఏవం * యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి * బ్రహ్మ స్వయంభ్వభ్యానర్షత్ ఇత్యారభ్య * త ఏతం బ్రహ్మయజ్ఞమపశ్యన్ * వాచా విరూపనిత్యయా * వేదేన రూపే వ్యాకరోత్ * అనాదినిధనా హ్యేషా * యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః * వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ * యుగాన్తేన్తర్హితాన్వేదాన్ ఇత్యాదివచనైః - ఆద్యే కల్పే ప్రథమం వేదోచ్చారణం యథాపూర్వక్రమవిశేషవిశిష్టం - వేదోచ్చారణత్వాత్, ఇదానీంతనవదిత్యాదిభిరనుమానైరుపపత్తిభిశ్చ వేదనిత్యత్వస్యాప్రకమ్ప్యత్వాత్తదనురోధాయ మన్త్రకృత్త్వాదిపదాన్యస్వారస్యేన వ్యాఖ్యాతాని. ....

ఉత్తరసూత్రం శఙ్కయాఽవతారయతి (అథ స్యాదితి) మహాప్రళయే తత్తదర్థస్మృతిపూర్వకం స్ర

ప్రజాపతినా దేవాదిసృష్టిరుపపద్యతాం నామ- ప్రాకృతప్రళయే తు స్రష్టుః ప్రజాపతేర్భూతాద్యహంకారపరిణామశబ్దస్య చ వినష్టత్వాత్కథం ప్రజాపతేశ్శబ్దపూర్వికా సృష్టిరుపపద్యతే- కథన్తరాం వినష్టస్య వేదస్య నిత్యత్వం- అతో వేదనిత్యత్వవాదినా దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాభ్యుపగమేపి లోకవ్యవహారస్య ప్రవాహానాదితాశ్రయణీయేతి. అత్రోత్తరం పఠతి ....

-౨౯ ॥ సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ

కృత్స్నోపసంహారే జగదుత్పత్త్యావృత్తావపి పూర్వోక్తాత్సమాననామరూపత్వాదేవ న కశ్చిద్విరోధః తథాహి- స భగవాన్పురుషోత్తమః ప్రళయావసానసమయే పూర్వసంస్థానం జగత్ స్మరన్ *బహు స్యామితి సఙ్కల్ప్య భోగ్యభోక్తృజాతం స్వస్మింశ్శక్తిమాత్రావశేషం ప్రలీనం విభజ్య మహదాది బ్రహ్మాణ్డం హిరణ్యగర్భపర్యన్తం యథాపూర్వం సృష్ట్వా వేదాంశ్చ పూర్వానుపూర్వీవిశేషసంస్థితానావిష్కృత్య హిరణ్యగర్భాయోపదిశ్య పూర్వవద్దేవాద్యాకారజగత్సృష్టౌ నియుజ్య స్వయమపి తదన్తరాత్మతయావతిష్ఠతే, అతో యథోక్తం సర్వముపపన్నమ్. ఏతదేవ చ వేదస్యాపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వం చ- యత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమజనితసంస్కారేణ తమేవ క్రమవిశేషం స్మృత్వా తేనైవ క్రమేణోచ్చార్యత్వం.

ష్టృసంప్రదాయప్రవర్తకస్య ప్రజాపతేస్తత్ప్రవర్త్యస్య శబ్దస్య చాభావాన్న శబ్దనిత్యత్వమితి ప్రపంచప్రవాహానాదిత్వమాశ్రయణీయమితి చోద్యపరిహారార్థమిదం సూత్రమిత్యర్థః.

-౨౯ ॥ సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ ॥ (పూర్వోక్తాత్సమాననామరూపత్వాదేవేతి) పూర్వసూత్రద్వయోక్తయా తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వికయా తత్తదాకృతివిశిష్టవస్తుసృష్ట్యా సమాననామరూపత్వముక్తమితి ఫలితం, అతః పూర్వోక్తాదిత్యుక్తం. ఏవకారేణ సూత్రస్థశ్చశబ్దోఽవధారణార్థ ఇతి గమ్యతే. సమాననామరూపత్వమనుపపన్నం, తత్తచ్ఛబ్దస్మృతిపూర్వకతత్తదర్థస్రష్టురభావాదిత్యత్రాహ (తథాహీతి) స ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి. భగవానితి జ్ఞానశక్త్యాదివైచిత్ర్యం. భగవత్పురుషోత్తమశబ్దాభ్యాం* సర్వవ్యాపీ చ భగవాన్ * మహాన్ప్రభుర్వై పురుష ఇత్యాది శ్వేతాశ్వతరవాక్యం స్మారితం (శక్తిమాత్రావశేషమితి) విద్యమానస్యైవ భోగ్యభోక్తృవర్గస్య భోగ్యత్వాద్యనుగుణశక్తిరస్తి- న తు తత్కార్యం భోక్తృత్వాదికమితి భావః. చతుర్ముఖాదేరేవ స్వతన్త్రస్రష్టృత్వభ్రమనిరాసాయాహ (స్వయమపీతి) * తవాన్తరాత్మా మమ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః । సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితి చతుర్ముఖవచనం * సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వామావిశ్య ప్రజాపతే ఇతి భగవద్వచనం * తదనుప్రవిశ్యేతి సామాన్యవిషయాం శ్రుతిం చ ప్రమాణమభిప్రేత్యాహ (తదన్తరాత్మతయేతి) అనేన చతుర్ముఖపరమాత్మనోః కర్తృత్వవచసామైకకణ్ఠ్యసిద్ధిః (సర్వముపపన్నమితి) సమాననామరూపత్వతత్కృతవేదనిత్యత్వతత్సార్థకత్వాన్యుపపన్నానీత్యర్థః. శబ్దస్యోత్పత్తివినాశాభ్యుపగమేపి కథం వేదనిత్యత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ఏతదేవ చేతి) అక్షరాణాం పదానాం వా నిత్యత్వం వేదనిత్యత్వం చేత్, కాళిదాసాదివాక్యానామపి నిత్యత్వప్రసంగః వర్ణానుపూర్వీనిత్యత్వం చేత్తదప్యనుపపన్నం, యుగపత్సర్గప్రళయమనభ్యుపగచ్ఛద్భిః వర్ణానాం విభుత్వాభ్యుపగమాత్ న దేశతః ఆనుపూర్వీ సంభవతి- నిత్యత్వాభ్యుపగమాచ్చ న కాలతః. తస్మాదుచ్చారణగతః క్రమ ఇతి తైరభ్యుపేత్యం ఉచ్చారణం తూత్పత్తివినాశవదేవేతి క్రమనిత్యత్వమప్యనుపపన్నం తస్మాత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమవిశేషో యాదృశః తాదృశేనైవ క్రమేణోత్తరోత్తరముచ్చార్యత్వం నిత్యత్వమిత్యస్మదభిమతమేవ తైరపి స్వీకర్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణైతదేవేత్యుక్తమ్. నను పూర్వాన్తాభావః పురుషకృతత్వాభావో వా స్యాదపౌరుషేయతా- ఉత్తరాన్తాభావః

తదస్మాసు సర్వేశ్వరేఽపి సమానమ్- ఇయాంస్తు విశేషః, సంస్కారానపేక్షమేవ స్వయమేవానుసన్ధత్తే పురుషోత్తమః. ఇతి ఇదం యథోక్తమవగమ్యత ఇతి చేత్ తత్రాహ (దర్శనాత్స్మృతేశ్చ) దర్శనం తావత్

ఉభయాన్తవిరహో వాఽనిత్యతా- క్రమవిశేషేణోచ్చార్యత్వం తు వేదస్య స్వరూపం - కథమేషామేకత్వం సత్యం ద్వివిధానధివైధుర్యరూపనిత్యత్వమేవ వేదవివక్షితం తథాపి పూర్వావధివిధూననం ప్రాధాన్యేన సిసాధయిషితం స్వతన్త్రపురుషవిశ్రాన్తేర్నిరసనీయత్వాత్, తన్నిరసనే చ ప్రతికల్పం తథాభావేనోత్తరావధివైధుర్యసిద్ధేశ్చ అతో వేదస్య నిత్యత్వమపౌరుషేయత్వం చైకమితి ఫలితమ్. తచ్చాపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వం వా వేదక్రమవిశేషవిశిష్టోచ్చారణభాక్త్వే పర్యవసితం అపూర్వక్రమవిశిష్టోచ్చారయితృపురుషసద్భావాతిరేకేణానిత్యత్వపౌరుషేయత్వయోరభావాత్, నిత్యత్వాపౌరుషేయత్వయోస్తద్విపరీతరూపత్వాచ్చ, యద్వా- తేనైవ క్రమేణ సర్వదోచ్చార్యమాణత్వమపౌరుషేయత్వనిత్యత్వయోస్సాధకమితి హేతుహేతుమద్భావాద భేదవ్యపదేశః. ఏవమేవ భగవతాప్యుచ్చార్యమాణత్వాద్యుగపత్ సర్వోత్పత్తిసంహారేఽపి నిత్యత్వముపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (తదస్మాస్వితి) సర్వేశ్వరోఽపి పూర్వక్రమవిశేషం స్మృత్వోచ్చారయతి చేత్ తత్సంస్కారోద్బోధాత్ పూర్వమజ్ఞత్వమన్యాధీనజ్ఞానత్వం చ స్యాదిత్యత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) అస్మాకం స్వోచ్చారణజనితసంస్కారానపేక్షోచ్చారణమధ్యాపయితృసాపేక్షం అధ్యాపయితృనిరపేక్షోచ్చారణం స్వోచ్చారణజనితసంస్కారసాపేక్షం- ఏతదుభయం వ్యావర్తయతి సంస్కారానపేక్షం స్వయమేవేతి. స్వయమేవేత్యధ్యాపకోచ్చారణజనితసంస్కారాపేక్షావ్యావృత్తిః. యద్వా- సంస్కారానపేక్షం- అధ్యాపకోచ్చారణస్వోచ్చారణజనితసంస్కారానపేక్షమిత్యర్థః. స్వతన్త్రస్యేశ్వరస్య క్రమాన్తరాపరికల్పనేన పూర్వక్రమేణైవోచ్చారణే కో నియామక ఇత్యత్రాహ (స్వయమేవేతి) వేదాఖ్యం శబ్దరాశిం పూర్వపూర్వక్రమవిశిష్టమేవోచ్చారయేయం, న తు క్రమాన్తరం కల్పయేయమితి * బహుస్యామితివత్ స్వసఙ్కల్పాదేవ క్రమాన్తరమపరికల్ప్య యథాపూర్వమనుసన్ధత్తే, న త్వన్యపరతన్త్రతయేత్యర్థః, అనుసన్ధత్తే జానాతీత్యర్థః. స్మరణార్థత్వే సంస్కారానపేక్షత్వవ్యాఘాతాత్, నను * సంస్కారాస్తే భవన్వేదా ఇతి స్మృత్యా వేదానామీశ్వరస్మృతివిషయత్వమవగమ్యతే. నైవమ్. సంస్కారశబ్దస్య స్మృతివిషయవాచిత్వాభావాత్. స్మృతేస్సంస్కారకార్యతయా తద్విషయో లక్షితలక్షణయా ప్రతిపాద్యత ఇతి చేత్, తర్హి ప్రమాణవిరుద్ధలక్షణాయాః ప్రమాణానుసారిణీ లక్షణా బలీయసీ, ఈశ్వరస్య చ స్వతస్సర్వదా సమ్యక్సర్వార్థసాక్షాత్కారిత్వం * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేతి శ్రుతిసిద్ధమ్, జ్ఞానస్య స్వాభావికత్వం ఇన్ద్రియాదినైరపేక్ష్యం, వివిధత్వం విషయవైవిధ్యాత్. పరత్వం. యాథార్థ్యాపరోక్షత్వరూపప్రకర్షః అతస్తదనుగుణయా లక్షణయా భవితవ్యం. తతశ్చ సంస్కారా ఇతి- సంస్కారబోధ్యాః. యథాపూర్వం బుద్ధిస్థా ఇత్యర్థః. యద్వా, సంస్కారవత్ స్వస్మిన్నవస్థితా ఇత్యర్థః నన్వీశ్వరస్య సర్వజ్ఞతయా శబ్దానాం సర్వా అప్యానుపూర్వ్యః సదా బుద్ధిస్థా ఇతి సర్వవాక్యానామనాద్యానుపూర్వీవిశిష్టతయా వేదత్వం స్యాత్. పౌరుషేయాపౌరుషేయవిభాగశ్చ న స్యాత్ - నైవమ్. ఈశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యాదేవ సర్వవిభాగసిద్ధేః సర్వాసామానుపూర్వీణాం తద్బుద్ధిస్థత్వేఽపి యాదృశక్రమవిశిష్టశబ్దరాశే ర్యాథార్థ్యం స్వరాదినియమవత్త్వం దేశకాలాదినియమవత్త్వమేవోచ్చార్యత్వం చ- తమేవ శబ్దరాశిం వేదాఖ్యం మన్వానస్తాదృశక్రమవిశిష్టం తమేవ ప్రతిబ్రహ్మాండసర్గం ప్రమాణతయా ప్రవర్తయతి- న త్వన్యచ్ఛబ్దజాతం అతో యాథార్థ్యస్వరనియమకోచ్చార్యత్వాభావేన వేదావేదవిభాగసిద్ధిః. సర్వదాపూర్వపూర్వక్రమపరామర్శసాపేక్షోచ్చారయితృకత్వం తన్నిరపేక్షవక్తృకత్వం చేతి పౌరుషేయాపౌరుషేయవైషమ్యమితి న కాచిదనుపపత్తిరితి * దర్శనాత్ స్మృతేశ్చేతి సూత్రపదద్వయస్య శఙ్కామాహ (కుత ఇతి) యుగపత్సర్వసృష్టౌ భగవతో యథాపూర్వవేదసమ్ప్రదాయప్రవర్తకత్వే చ శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతి (దర్శనం తావదిత్యాదినా)

* యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై ఇతి. స్మృతిరపి మానవీ * ఆసీదిదం తమోభూతమిత్యారభ్య * సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః । అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజత్ । తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్ । తస్మిన్ జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహ ఇతి, తథా పౌరాణికీ * తతః సుప్తస్య దేవస్య నాభౌ పద్మమజాయత । తస్మిన్ పద్మే మహాభాగ వేదవేదాఙ్గపారగః । బ్రహ్మోత్పన్నస్స తేనోక్తః ప్రజాస్సృజ మహామతే, తథా * పరో నారాయణో దేవస్తస్మాజ్జాతశ్చతుర్ముఖ ఇతి, తథా * ఆదిసర్గం మహం వక్ష్య ఇత్యారభ్యోచ్యతే * సృష్ట్వా నారం తోయమన్తస్థితోఽహం యేన స్యాన్మే నామ నారాయణేతి । కల్పే కల్పే తత్ర శయామి భూయస్సుప్తస్య మే నాభిజం స్యాద్యథాబ్జం । ఏవంభూతస్య మే దేవి నాభిపద్మే చతుర్ముఖః । ఉత్పన్నస్స మయా చోక్తః ప్రజాస్సృజ మహామత ఇతి

ఉదాహృతశ్రుతిస్మృతివాక్యేషు సర్వేషు చతుర్ముఖస్య భగవతా సృష్టత్వం దృశ్యతే- వేదోపదేశస్తు కేషుచిన్న దృశ్యతే తత్ర * అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయాత్ వేదోపదేశోఽపి సృష్ట్యుపయోగిత్వాత్ సిధ్యతీతి భావః. సంప్రదాయప్రవర్తకసఖ్యానమాత్రే ప్రమాణం వా స్యాత్తద్వచనజాతమ్, ఉదాహృతవచనజాతం ప్రదర్శనార్థం- ఈదృశాని వచనాన్తరాణ్యపి అస్మిన్నర్థే ద్రష్టవ్యాని- యథా సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చాన్తరిక్షమథో సువః * యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే । దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిషు ఇతి శ్రుతిస్మృత్యోర్వేదాన్తసారే దర్శితత్వాత్ * హింస్రాహింస్రే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే । తద్భావితాః ప్రపద్యన్తే తస్మాత్తత్తస్య రోచత ఇత్యనేన పూర్వసృష్టిసారూప్యం ప్రతీయతే. కించ * తథాభిమానినోఽతీతాస్తుల్యాస్తే సాంప్రతైరిహ । దేవా దేవైరతీతైర్హి రూపైర్నామభిరేవ చ * యస్మిన్యాయః పురా క్లృప్తో యస్మిన్దేశే యథాస్థితిః । తస్య తస్యానురూప్యేణ ప్రజాసర్గః ప్రవర్తతే * ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః । శర్వర్యన్తే ప్రసూతానాం తాన్యేవైభ్యో దదాత్యజ ఇత్యాది. కించ * అగ్నిర్వా అకామయత అన్నాదో దేవానాం స్యామితి స ఏతమగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశమష్టాకపాలం నిరవపత్ తతో వై సోఽన్నాదో దేవానామభవత్ అగ్నిర్వై దేవానామన్నాదః- తథా * ఇన్ద్రో వా అకామయత జ్యైష్ఠ్యం దేవానామభిజయేయమితి స ఏతమిన్ద్రాయ జ్యేష్ఠాయ పురోడాశమేకాదశకపాలం నిరవపన్మహాప్రీహిణాం తతో వై స జ్యైష్ఠ్యం దేవానామభ్యజయత్ ఇత్యాదినా పూర్వపూర్వాగ్నీన్ద్రాదియజనేన పాశ్చాత్యాగ్నీన్ద్రాదీనామైశ్వర్యప్రాప్తిరిత్యవగమ్యతే, ప్రథమాన్తాగ్న్యాదిశబ్దా యజమానం చేతనం సిషాధయిషితరూపేణ నిర్దిశన్తి- ఇదానీమిన్ద్రః పూర్వస్మా ఇన్ద్రాయ నిరవపదిత్యర్థః, అతః పూర్వపూర్వాగ్నీన్ద్రాదిసరూపతయా ఉత్తరోత్తరాగ్నీన్ద్రాదిసృష్టిరితి నిశ్చీయతే, కించ కర్మవిధానమిష్టప్రాప్త్యనిష్టనివృత్తిఫలం- పురుషప్రవృత్తిశ్చ సుఖలిప్సాదుఃఖజిహాసామూలా, రాగద్వేషౌ చ దృష్టానుమితిశ్రుతసుఖదుఃఖతత్సాధనభూతభోగ్యతదుపకరణతత్స్థానవిషయౌ, నత్వప్రతిపన్నవిషయౌ అతః పూర్వకల్పావగతేన్ద్రాదిపదకామనాసంచితధర్మఫలభోగానుగుణోత్తరోత్తరసృష్టిశ్చ పూర్వసృష్టిసజాతీయా భవితుమర్హతి. అతో వేదనిత్యత్వం నామ ప్రత్యుచ్చారణం పూర్వపూర్వక్రమసుసదృశానుపూర్వీవిశిష్టతయోచ్చార్యమాణత్వమ్, అర్థనిత్యత్వం నామ ప్రతిసర్గమిన్ద్రాద్యర్థానాం పూర్వపూర్వార్థాకారసుసదృశసంస్థానవిశిష్టత్వమ్, తథావిధార్థప్రతిపాదకత్వమేవ వేదస్య నిత్యార్థసంయోగః. నను ప్రళయదశాయామేకస్య ప్రతిభాతో వేదః కృతకాదవిశిష్టస్స్యాత్- ఏకస్య ప్రతిభాతః కుమారసంభవాదిః కృతక ఇతి చేత్, ఉచ్యతే- కృతకాదవిశిష్టత్వం వదతః కోఽభిప్రాయః- ఏకస్య ప్రతిభాతత్వం కృతకత్వవ్యాప్తమితి వా కృతకత్వశంకాజనకమితి వా, న ప్రథమః బహుషు సుప్తేషు జాగ్రత ఏకస్య ప్రతిపన్నే స్వాత్మని వ్యభిచారాత్, న హ్యాత్మా కృతకః ఏకస్య ప్రతిభాతవాక్యత్వం వివక్షితమితి చేత్, కిమేకస్య ప్రతి

తిభాతత్వం నామ ఏకస్య ప్రతిపన్నత్వం- ఉతైకస్య ప్రథమప్రతిపన్నత్వం. న ప్రథమః దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాత్; నహి కుమారసంభవోఽస్మాకమన్యేషాంచ కదాచిదప్రతిపన్నః. ద్వితీయే హేత్వసిద్ధిః, పక్షీకృతేషు వేదేషు హ్యేకస్య ప్రథమప్రతిపన్నత్వం నాస్తి- సర్గప్రవాహస్యానాదిత్వాత్, యస్యకల్పస్యాదౌ ప్రతిభానం ప్రథమమితి వివక్షితం- తతః పూర్వకల్పేఽపి తేషామేవ వేదానాం ప్రతిభాతత్వాత్ ప్రాథమ్యాసిద్ధిః, తేషామేవవేదానాం తత్తత్పూర్వకల్పేఽపి ప్రతిభాతత్వం వేదోచ్చారణత్వేన లిఙ్గేన సిద్ధం, విగీతం వేదోచ్చారణం పూర్వాధ్యయనసిద్ధక్రమవిశిష్టవిషయం వేదోచ్చారణత్వాత్, సంప్రతిపన్నవదితి. నచ వాచ్యం వేదాః కృతకాః- కల్పాదావేకస్య ప్రతిభాతత్వాత్, చతుర్ముఖవక్తృక ప్రథమవాక్యవదితి. దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాత్. చతుర్ముఖస్య ప్రథమవాక్యం హి స్వతస్సర్వజ్ఞేన తదన్తరాత్మనా జ్ఞాయతే. కల్పాదౌ ఏకక్షేత్రజ్ఞస్య ప్రతిపన్నత్వం హేతురితి చేన్న, అసిద్ధేః అసిద్ధిశ్చ యౌగపద్యేన ప్రవాహతశ్చాబ్దబాహుల్యేన చతుర్ముఖతత్సృష్టమహర్షిబాహుళ్యాత్. ఏతస్మిన్ బ్రహ్మాండ ఇతి హేతుర్విశేష్యత ఇతి చేత్- తర్హ్యేకస్మిన్ గృహే దివసాదావేకస్య ప్రతిపన్నత్వాదుపాధ్యాయవక్తృకప్రథమవాక్యవద్వేదస్య తదుక్తత్వం కిం న స్యాత్. దేశకాలాన్తరవర్తిపురుషప్రతిపన్నత్వాత్, తేనాప్యుపాధ్యాయేన పూర్వసిద్ధత్వేన ప్రతిపన్నత్వాచ్చ తద్వక్తృకత్వస్య బాధితత్వాదితి చేత్ తుల్యం. తథాహి, ఏకస్మిన్నణ్డే కల్పాదావేకక్షేత్రజ్ఞప్రతిపన్నత్వరూపహేతుసిద్ధిః కుతః * యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై ఇత్యాదిశ్రుతేరితి చేత్, తర్హి సైవ శ్రుతిర్వేదానాం పూర్వసిద్ధత్వమవగమయతీతి హేతుగ్రాహకప్రమాణేన బాధితవిషయతా స్యాత్. ఏకస్య ప్రతిభాతవాక్యత్వం కృతకత్వశఙ్కావహమితి చేత్. న- ఆప్తతయా పరిజ్ఞాతేన తేనైవ పురుషేణానాదిసిద్ధతయోపదిష్టవాక్యే కృతకత్వశఙ్కానుదయాత్. ఈశ్వరేణ ప్రథమసృష్టాశ్చతుర్ముఖాదయః ప్రాచీనసుకృతాతిశయాదీశ్వరాత్ప్రత్యవగమానుగుణజ్ఞానాన్వితా ఏవ జాయన్త ఇతి న శఙ్కోదయః. నన్వీశ్వరసిద్ధౌ వేదసంప్రదాయావిచ్ఛేదసిద్ధిః తత్సిద్ధౌ వేదసత్యత్వసిద్ధిః, తత్సిద్ధౌ వేదప్రామాణ్యసిద్ధిః తత్సిద్ధావీశ్వరసిద్ధిరితి చక్రకమితి. ఏవం తర్హి పూర్వమీమాంసాయామపి వేదప్రామాణ్యసమర్థనపరే ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రథమే పాదే బాహ్యహేతూత్థాప్రామాణ్యం నిరాకృత్య త్రిపాద్యామవాన్తరహేతూత్థాప్రామాణ్యనిరాసే క్రియమాణే త్వదుక్తం చక్రకం ప్రసజేత్. తథాహి * సన్దిగ్ధే తు వాక్యశేషాదిత్యాదిషు * అక్తాశ్శర్కరా ఉపదధాతీత్యాది వేదవాక్యానాం ఘృతసాధనద్రవద్రవ్యవిశేషానుపస్థాపనేన సన్దేహలక్షణాప్రామాణ్యే పూర్వపక్షిణోక్తే * తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషావగతద్రవ్యవిశేషసిద్ధ్యా తన్నిరాసస్సిద్ధాన్తినా క్రియతే, తత్ర * తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషప్రామాణ్యసిద్ధౌ అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యశేషస్య సందేహలక్షణాప్రామాణ్యనిరాససిద్ధిః, తత్సిద్ధౌ కృత్స్నవేదప్రామాణ్యసిద్ధిః, తత్సిద్ధౌ కృత్స్నవేదాన్తర్గతవాక్యశేషప్రామాణ్యసిద్ధిరితి చక్రకం ప్రసజ్యత ఏవేతి, న ప్రసజ్యతే, ప్రథమే పాదే శబ్దస్య స్వతః ప్రామాణ్యసమర్థనాదపవాదహేతోశ్చాపూర్వక్రమవిశేషవిశిష్టోచ్చారయితృవిశేషరూపకర్తుః స్మర్తవ్యత్వే సత్యస్మర్యమాణత్వలక్షణయోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వాద్వేదప్రామాణ్యసిద్ధౌ తదన్తర్గతవాక్యవిశేషస్యాభిధానవృత్తిః ప్రసిద్ధప్రామాణ్యవిరోధినీవ ప్రతిభాతీతి శఙ్కామాత్రస్య వాక్యశేషాదికృత్స్నపదాన్వితవాక్యపర్యాలోచనేనాభిధానవృత్తిస్తథా ప్రతిభాతీతి పరిహారమాత్రస్య క్రియమాణత్వాదితి చేత్, తదస్మత్పక్షేఽపి సమానమితి పరితుష్యతామాయుష్మతా, యే తు * అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యమాత్రస్యాప్రామాణ్యశఙ్కా, నతు కృత్స్నవేదస్య, తావన్మాత్రస్య పరిహారశ్చేతి వదన్తి, తన్మతేఽపి ఇయమేవ ప్రతిబన్దీ, అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదికతిపయవాక్యాప్రామాణ్యేన కృత్స్నాప్రామాణ్యశఙ్కా హి దుర్నివారా- వేదత్వావిశేషాత్ * అక్తాశ్శర్కరా ఇతి వాక్యాప్రామాణ్యనిరాసే కృత్స్నవేదాప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిః- తన్నివృత్తౌ * తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషాప్రామాణ్యశఙ్కాని

అతో దేవాదీనామప్యర్థిత్వసామర్థ్యయోగాద్బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీతి సిద్ధమ్.

—దేవతాధికరణం సమాప్తమ్—

30 ॥ సూ. —మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః— బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామప్యధికారోఽస్తీత్యుక్తమ్. ఇదమిదానీం చిన్త్యతే యేషూపాసనేషు దేవతా ఏవోపాస్యాస్తేషు తాసామధికారోఽస్తి, నేతి. కిం ప్రాప్తం. నాస్త్యధికారస్తేషు మధ్వాదిష్వితి జైమినిర్మన్యతే, కుతః. (అసమ్భవాత్) నహ్యాదిత్యవస్వాదిభిరుపాస్యా ఆదిత్యవస్వాదయోఽన్యే సంభవన్తి, నచ వస్వాదీనాం సతాం వస్వాదిత్వం ప్రాప్యం భవతి, ప్రాప్తత్వాత్. మధువిద్యాయామృగ్వేదాదిప్రతి

త్తిః, తన్నివృత్తౌ * అక్షాన్నర్కారా ఇత్యాదివాక్యస్య సందేహలక్షణాప్రామాణ్యనివృత్తిరితి పరిహారస్తుల్యః. అథ వకరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)

—*దేవతాధికరణం సమాప్తమ్*—

30॥ సూ. మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః పూర్వాధికరణే ఉపాసనసామాన్యే దేవతాసామాన్యస్యాధికారోఽస్తీత్యుక్తం, అథోపాసనవిశేషే దేవతావిశేషస్యాధికారో నిరూప్యత ఇతి సంగతిః. ఇమమర్థమాహ (బ్రహ్మవిద్యాయామిత్యాదినా) ఇదమధికరణం న మధువిద్యామాత్రవిషయం. అపి త్వీదృశసర్వవాక్యవిషయం అత ఏవ హి * మధ్వాదిష్వితి ఆదిశబ్దప్రయోగ ఇత్యభిప్రేత్యోక్తమ్ (యేషూపాసనేష్వితి) కిం మధువిద్యాదిషు యా దేవతోపాస్యా, తాసు కిం తస్యా అధికారోఽస్తి, నేతి విచారః, తదర్థం * య ఏతదేవమమృతం వేద ఇతి యచ్ఛబ్దః కిం సంకోచేన వస్వాది వ్యతిరిక్తవిషయః, ఉతాసంకుచితవృత్తిరితి, కిం తస్యా దేవతాయాస్తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి, నేతి, కిం మధువిద్యాయాం వస్వాదిదేవతామాత్రముపాస్యం, ఉత తదవస్థం బ్రహ్మేతి, కిం వసుత్వమాత్రం మధువిద్యాఫలం, ఉత బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యంతం వసుత్వమితి. యదా వసుత్వమాత్రం ఫలం– తదా వస్వాది దేవతామాత్రస్యోపాస్యత్వేన తస్యా దేవతాయాస్తద్విద్యోపసంహార సామర్థ్యాభావాత్. యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్తత్రానధికార ఇతి. యదా బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యంతం వసుత్వం ఫలం – తదా తదవస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వేన తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యాద్యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వాభావాత్తస్యా దేవతాయాస్తస్యాం విద్యాయామస్త్యధికార ఇతి. నను తదవస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యతయా సిద్ధాన్తశ్చేత్ -ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయేన గతార్థత్వాదారమ్భవైయర్థ్యం. నైవం, తత్ర ప్రతిపాద్యవిశేషస్యైవ నిరూపితత్వాత్. న హీన్ద్రస్య తస్యాం విద్యాయామధికారోఽస్తి నేతి నిరూపితం. అతోఽధికారనిరూపణార్థమారంభణీయత్వమితి. కించ, తత్రోపక్రమమాత్రే జీవలింగం, అవయవినో మహావాక్యస్య పరమాత్మలింగభూయస్త్వాదవయవివిరోధేఽవయవమాత్రస్య దుర్బలత్వాద్రాద్ధాన్త ఉక్తః. ఇహ తూపసంహారమాత్రే పరమాత్మలిఙ్గం, న తు మహావాక్యరూపేఽవయవిని, అతోఽధికరణమారంభణీయం. నన్వేవం సత్యుపక్రమాపేక్షయోపసంహారదౌర్బల్యాత్. రాద్ధాన్తానుపపత్తేరనారంభణీయతా స్యాత్. నైవం. ఉపక్రమోపసంహారయోర్మిథో విరోధే నోపక్రమావగతార్థపరిత్యాగే ప్రాప్తే హి తత్ప్రాబల్యేనోపసంహారబాధః, ఇహ తూపక్రమావగతార్థపరిత్యాగహేత్వభావాన్నోపసంహారబాధః. కథం తర్హి సంశయోత్థానం, అర్థిత్వాద్యసంభవబ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణాభ్యాం సంశయః (అసంభవాదితి) అర్థిత్వసామర్థ్యయోరితి శేషః. కర్మకర్తృవిరోధాత్ సామర్థ్యాభావ ఇత్యాహ (న హీతి) ప్రాప్తఫలత్వాదర్థిత్వాభావ ఇత్యాహ (న చేతి) ఆదిత్యవస్వాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన మరుద్రుద్రసాధ్యా వివక్షితాః. వస్వాదిత్యమరుద్రుద్రసాధ్యగణా ఏకైకం ప్రతిదిశముపరి చ స్థిత్వా ఆదిత్యం ప్రధానమనుభవన్తి, వస్వాదీనామేవోపాస్యత్వం వస్వాదిత్వస్యైవ ప్రాప్యత్వం చ కిం శ్రూయత ఇత్యపేక్షాయాం కర్మకర్తృవిరోధం ప్రాప్తఫలత్వం చ శ్రుత్యర్థోపన్యాసేన విశదయతి (మధువిద్యాయామిత్యాదినా) (ఋగ్వేదాదీతి)

పాద్యుక్తనిష్పాద్యస్య రశ్మిద్వారేణ ప్రాప్తస్యరసస్యాశ్రయతయాలబ్ధమధువ్యపదేశస్యాదిత్యస్యాం శానాంవస్వాదిభిర్భుజ్యమానానాముపాస్యత్వం వస్వాదిత్వంచ ప్రాప్యంశ్రూయతే * అసావాఆది త్యోదేవమధ్విత్యుపక్రమ్య * తద్యత్ప్రథమమమృతం తద్వసవఉపజీవన్తీత్యుక్త్వా * సయఏతదేవమ మృతంవేదవసూనామేవైకోభూత్వాగ్నినైవముఖేనైతదేవామృతందృష్ట్వాతృప్యతీత్యాదినా ....

3౧॥ సూ. * జ్యోతిషిభావాచ్చ * తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరాయు ర్హోపాసతే మృతమితిజ్యోతిషి, పరస్మిన్బ్రహ్మణిఉపాసనందేవానాంశ్రూయతే. దేవమనుష్యోభయ సాధారణేపరబ్రహ్మోపాసనేదేవానాముపాసకత్వకథనం దేవానామితరోపాసననివృత్తింద్యోతయ తి, అతఏషువస్వాదీనామనధికారః ఇతిప్రాప్తేఽభిధీయతే.

3౨॥ సూ. భావంతుబాదరాయణోస్తిహి ఆదిత్యవస్వాదీనామపితేష్వధికారభావంభగవాన్

---

* అగ్నౌప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతఇతి వచనార్థోఽభిప్రేతః (ఆదిత్యస్యాంశానాంవస్వాదిభిర్భుజ్యమానానాముపాస్యత్వమితి) వస్వాదిభిర్భోక్తృభిస్సహతద్భోగ్యభూతాఃఆదిత్యాంశాః ఉపాస్యాఇత్యర్థః. ననుకథంకర్మకర్తృవిరోధః, స్వాత్మవిషయమపిహ్యనుసన్ధానంసుకరం, భూమవిద్యాధీతాయాం ప్రాణవిద్యాయాంచకర్మకర్తృవిరోధాభావశ్చభవదభిమతః, ఉచ్యతే, నతావత్ స్మృతిసన్తతిమాత్రముపాసనం,ఘటాదిస్మృతిసంతతేరప్యుపాసనశబ్దవాచ్యత్వప్రసంగాత్. అతఃప్రకృష్టవస్తువిషయస్మృతిసంతతిరేవోపాసనం. నామాద్యాశాపర్యన్తోపాసనేషు నామాదీనామన్తవత్ఫలప్రదానామపి ప్రకర్షవత్త్వంవివక్షితమ్. వస్వాదీనాంతు స్వస్మాత్ప్రకృష్టత్వాభావాత్ స్వాపేక్షయా ప్రకృష్టవిషయముపాసనంస్వస్మిన్కర్తుం నశక్యతే. ప్రాణవిద్యాయామప్యవస్థాభేదే నోపాస్యప్రకర్షస్సమ్భవతి బద్ధావస్థఉపాసకః, నిరతిశయభోగ్యం ముక్తావస్థస్వరూపంహ్యుపాస్యం, తచ్చబద్ధాదతీవప్రకృష్టం. ఉభయవిషయపరవిద్యాస్వపి స్వాత్మాంశే కర్మకర్తృవిరోధోవ్యవస్థాభేదేనైవ పరిహృతః. మధువిద్యాయాంతు వస్వాదీనామేవోపాస్యత్వం, నతుపరిశుద్ధావస్థానాం, అతోఽవస్థాభేదేనాప్యవిరోధస్యదుర్వచత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధఇతి. యద్వా స్వయమేవస్వాభీష్టసంప్రదానాశక్తేన ఫలార్థినా పురుషేణోపాస్యాదేవతాస్వోపాసన ప్రీతాఫలార్థినే ఫలందిశతి వస్వాదీనాంతుస్వోపాసనజనితస్వప్రీత్యాస్వస్యఫలప్రదత్వమయుక్తమితిఉపాసనప్రీణనీయత్వాకారేణకర్మ కర్తృవిరోధః, యద్వా, ఏకస్యైవఫలప్రదత్వఫలార్థిత్వరూపప్రకర్షాపకర్షరూపవిరోధగర్భత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధఇతి స్థితేసామర్థ్యాభావః, అతశ్శక్తత్వాశక్తత్వవిశేషప్రీణనీయత్వప్రీణయితృత్వఫలప్రదత్వార్థిత్వరూపవిరోధగర్భత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధః, ఈదృశవిరోధః ప్రాణవిద్యాయామపి స్థితఏవాత్రవక్ష్యమాణన్యాయోపజీవనేన పరిహార్యఇతి. ప్రాణవిద్యాయాం బ్రహ్మాత్మకత్వేనోపాసనస్యావివక్షితత్వేఽపి వస్తుతోజీవాన్తర్యామిణః పరస్యప్రీతిజననద్వారాస్వర్గార్థయజ్ఞాదేరివఫలప్రదత్వమిత్యేతావతావైషమ్యం ప్రకర్షాపకర్షగర్భకర్మకర్తృవిరోధస్య బ్రహ్మాత్మకతయాపరిహారస్తుసమానః. అతః ప్రాణవిద్యాప్యేతన్న్యాయసాపేక్షేతి తత్రవిరోధస్యాపరిహృతత్వాత్ తన్నిబన్ధనస్య సామర్థ్యాభావస్యాత్రపూర్వపక్షహేతుతయోపన్యాసః. ఇత్యాదినాయథోక్తార్థః శ్రూయతఇత్యన్వయః ....

3౧॥ సూ, *జ్యోతిషిభావాచ్చ * తతఃకిమిత్యత్రాహ (దేవమనుష్యేతి) దేవాఏవజ్యోతిరుపాసతే- దేవాజ్యోతిరేవోపాసతఇతివావాక్యభంగీస్యాత్, తత్రనప్రథమఃకల్పోయుజ్యతే, మనుష్యాణామనధికారప్రసంగాత్. తస్మాజ్జ్యోతిరేవోపాస్యమిత్యర్థఃఅన్యథావిశేషవచనవైయర్థ్యంస్యాదిత్యభిప్రాయః ...

3౨॥సూ. * భావన్తుబాదరాయణోస్తిహి* అక్షరార్థమాహ(ఆదిత్యేత్యాదినా)అర్థిత్వసామ

బాదరాయణో మన్యతే. అస్తిహ్యాదిత్యవస్వాదీనామపి స్వావస్థబ్రహ్మోపాసనేన వస్వాదిత్వప్రాప్తిపూర్వక బ్రహ్మప్రాప్తిసంభవః. ఇదానీం వసూనామపి సతాం కల్పాన్తరేపి వస్వాదిత్వప్రాప్తిశ్చాపేక్షితా భవతి. అత్ర హి కార్యకారణోభయావస్థబ్రహ్మోపాసనం విధీయతే *అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్వ త్యారభ్య * అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యతః ప్రాగాదిత్యవస్వాదికార్యవిశేషావస్థం బ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే * అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యాదినా ఆదిత్యాన్తరాత్మతయావస్థితం కారణావస్థమేవ బ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే. తదేవం కార్యకారణోభయావస్థం బ్రహ్మోపాసీనః కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వం ప్రాప్య తదన్తే కారణం పరం బ్రహ్మ వాప్నోతి *న హ వా అస్మా ఉదేతి న నిమ్రోచతి సకృద్దివా హైవాస్య భవతి య ఏతామేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదేతి కృత్స్నాయా మధువిద్యాయా బ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణాద్బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తవస్వాదిత్వఫలస్య శ్రవణాచ్చ వస్వాదిభోగ్యభూతాదిత్యాంశస్య విధీయమానముపాసనం తదవస్థస్యైవ బ్రహ్మణ ఇత్యవగమ్యతే, అత ఏవంవిధముపాసనమాదిత్యవస్వాదీనామపి సంభవతి. ఏవం చ బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాత్ * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యప్యుపపద్యతే, తదాహ వృత్తికారః *అస్తి హి మధ్వాదిషు సమ్భవో బ్రహ్మణ ఏవ సర్వత్ర నిచాయ్యత్వాదితి ॥మధ్వధికరణం సమాప్తమ్॥

ర్థ్యాభావం పరిహరతి (అస్తిహీతి) స్వావస్థబ్రహ్మోపాసనశబ్దేన కర్మకర్తృవిరోధః పరిహృతః, వస్వాదిత్వస్య ప్రాప్తత్వాన్నార్థిత్వసంభవ ఇత్యత్రాహ (ఇదానీమితి) ఉపాసనస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వే ఫలస్య బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తత్వే చ ప్రతిపాద్యే సతి హి కర్మకర్తృవిరోధాభావః, ప్రాప్తఫలత్వాభావశ్చ తత్కథమిత్యత్రాహ (అత్ర హీతి) ఆదిత్యాదినామ తద్రూపవిశిష్టజీవశరీరకం బ్రహ్మ కార్యావస్థం- తదుపాసనం విహితమిత్యాహ (అసౌ వా ఇత్యాదినా) ఇదానీమాదిత్యాదినామరూపభాజోపి సృష్టేః పూర్వమాదిత్యాదినామరూపరహితజీవమాత్రస్యాన్తర్యామి బ్రహ్మ కారణావస్థం తదుపాసనం విధీయత ఇత్యాహ (అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యాదినేతి) బ్రహ్మోపాసనం విహితం చేత్ కథం తద్విరుద్ధఫలశ్రవణమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) ఉదాహృతవాక్యే కార్యకారణావస్థాదిత్యస్యైవోపాసనం- వస్వాదిత్వమాత్రఫలప్రాప్తిశ్చ ప్రతీయతే, న త్వాదిత్యాదిశరీరకబ్రహ్మోపాసనం, తత్ప్రాప్తిశ్చేత్యత్రాహ (న హ వా ఇతి) * బ్రహ్మోపనిషదం వేద- బ్రహ్మవిద్యాం వేద. బ్రహ్మోపాసనం కరోతీత్యర్థః. ఓదనపాకం పచతీతివత్- ఉపసంహరతి (అత ఏవమితి) అబ్రహ్మోపాసనపరత్వేన యైర్వ్యాఖ్యాతం- తన్మతాదస్య ప్రామాణికత్వం దర్శయతి (తదాహ వృత్తికార ఇతి) ...

పరేఽన్యే చ * మధ్వాదిష్వసమ్భవాదిత్యాదిసూత్రత్రయం * తదుపర్యపీత్యాదిభిస్సూత్రైరేకాధికరణం మన్వానా ఏవం వ్యాచక్షతే- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవిషయేషు మధ్వాదివిద్యావిశేషేషు అర్థిత్వాద్యసమ్భవాత్ సర్వాసు విద్యాస్వనధికారం జైమినిర్మన్యతే. కథం క్వచిదనధికారాదన్యత్రాప్యనధికారః- న హి రాజసూయానధికారిణో బ్రాహ్మణస్య బృహస్పతిసవానధికార ఇతి శఙ్కాయామాదిత్యాదిజ్యోతిర్మణ్డలాద్యాకారత్వాదచేతనేపి సవిత్రాదిశబ్దప్రయోగసద్భావాత్- అగ్న్యాదీనాం చాచేతనత్వాన్మన్త్రార్థవాదయోరన్యపరత్వేన విగ్రహాదిమత్త్వాభావేన చ అర్థిత్వసామర్థ్యాభావాన్నాధికారః. ఇతి సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాయ * భావం తు * ఇతి తృతీయసూత్రేణ మన్త్రార్థవాదయోరపి ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యోపపాదనముఖేన అర్థిత్వాదిసద్భావాద్విద్యాధికారోస్తీత్యుచ్యత ఇతి. తదయుక్తం- వృత్తికారానభిమతత్వాదధ్యాహారసాపేక్షత్వాదపేక్షితార్థాపరీక్షణాయోగాత్- కృతకరత్వప్రసంగాదధికరణాన్తరవైరూప్యాచ్చ. తత్ర వృత్తికారానభిమతిర్భాష్యే కంఠోక్త్యా దర్శితా, తత్ర హేతురితరహేతుజాతమ్. అసమ్భవాన్మధ్వాదిష్వనధికారం మన్యత ఇతి అనధ్యాహారేణ యోజనాసంభవేపి మధ్వాదిష్వసంభవాత్ కుత్రానధికార ఇత్యపేక్షాయాం సర్వాస్వ

33 ॥ సూ. ——శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి——

బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్యాప్యధికారోఽస్తి న వేతి విచార్యతే. కిం యుక్తం. అస్తీతి. కుతః, అర్థిత్వసామర్థ్యవిద్యాస్వప్యనధికార ఇత్యధ్యాహారేణ యోజనాఽనుపపన్నా. * సకృద్దివా హైవాస్య భవతి య ఏతామేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదేతి బ్రహ్మవిద్యాత్వం తదనుగుణఫలం చావగమ్యతే, వస్వాదీనాముపాస్యత్వం చ ప్రతీయతే- కథమిదం ఘటత ఇతి వ్యత్పన్నశబ్దస్య సంశయో భవతి- తస్మాదియమబ్రహ్మవిద్యా వా బ్రహ్మవిద్యా వేతి నిరూపణమపేక్షితం- తస్యానిరూపితత్వాత్ బుభుత్సితాపరీక్షణం స్యాత్ * తదుపర్యపీతి సూత్రేణైవ మన్త్రార్థవాదయోర్విగ్రహాదావప్రామాణ్యస్య పరిహృతత్వేన * జ్యోతిషీత్యాదిసూత్రద్వయస్యాన్యపరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వేన వ్యాఖ్యానస్య కృతకరత్వం చ స్యాత్ * సంభవాదిత్యుక్తస్యార్థిత్వాదిసంభవరూపస్య హేతோరసంభవవ్యుదాసాధీనాత్మలాభత్వాదాద్యసూత్రేణ సరిహృతత్వమవగమ్యతే. అనన్తరమేవ యుగపదనేకత్రసన్నిధివిరోధాదిపరిహారశ్చ విగ్రహాదిసిద్ధినిబన్ధనత్వాదన్యపరత్వస్య పరిహృతత్వమవగమయతి. యద్యాద్యసూత్రేణాసంభవశఙ్కాపరిహారో న వివక్షితో- తర్హి తచ్ఛఙ్కాపరిహారపరేణ * జ్యోతిషీత్యాదిసూత్రద్వయేనాద్యసూత్రానన్తరేణ భవితవ్యం, స్వపక్షసాధకోపన్యాసానన్తరమేవ తద్దార్ఢ్యశఙ్కాపరిహారస్యాధికరణాన్తరేష్వపి దృశ్యమానత్వాత్, యథా ఈక్షతేర్నాశబ్దం * గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్ యథా * జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ * ఛన్దోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోఽర్పణనిగమాదితి * ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ * సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాదితి చ. తతోఽభిన్నాధికరణత్వం యుక్తమ్.——
అధికరణభేదమభ్యుపగమ్య వసుసముదాయస్యోపాస్యత్వం ఏకైకవస్వోరుపాసకత్వం రుద్రాదిష్వప్యేవం సముదాయ ప్రత్యేకభేదాదుపాస్యోపాసకభావః- ఉపాస్యత్వం చ వస్వాదిభోగ్యాదిత్యాంశమాత్రస్య, న తు బ్రహ్మణః ఫలం చ వస్వాదిత్వమాత్రమితి కైశ్చిదుక్తమ్. తదపవర్గరూపఫలబ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణవిరుద్ధత్వాత్ వృత్తికారస్యానభిమతమిత్యనాదరణీయమ్——నను * తదుపర్యపి * మధ్వాదిష్వసంభవాత్ ఇత్యధికరణద్వయేన కిం ప్రయోజనమ్. దేవానాం దేవతావిశేషాణాం చార్థిత్వసామర్థ్యసంభవనిర్ణయాన్న మనుష్యాణాం ప్రయోజనం- తేన వినాప్యమీషాముపాసనోపపత్తేః. న చ దేవానాం కిమపి ప్రయోజనం - తేషాం స్వకీయపటుతరదేహాదిమత్త్వేఽర్థిత్వసద్భావే చాధికరణన్యాయనిరపేక్షనిర్ణయకత్వాదితి. ఉచ్యతే- పరం బ్రహ్మసామాన్యేన దేవానామప్యుపాస్యం ఫలప్రదం చ - దేవతావిశేషాణామప్యుపాసనవిశేషైరుపాస్యం ఫలవిశేషప్రదం చేత్యేవంవిధైశ్వర్యవిశిష్టత్వేన మనుష్యైరుపాసకైర్బ్రహ్మణోఽనుసన్ధేయత్వాత్తథానుసన్ధానమేవ ప్రయోజనమితి ——మధ్వధికరణం సమాప్తమ్——

33 ॥ సూ. ——శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి—— మనుష్యవ్యతిరిక్తవస్వాదిదేవతావిశేషాణామర్థిత్వసామర్థ్యసంభవాదధికారోఽస్తీత్యుక్తం. అథార్థిత్వసామర్థ్యయోః ప్రయోజకత్వే మనుష్యవిశేషాణాం శూద్రాణామప్యధికారస్స్యాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిరిత్యాహ (బ్రహ్మవిద్యాయామితి) కిం బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్యాధికారోఽస్తి, నేతి విచారః. తదర్థం తస్య తదుపసంహారసామర్థ్యమస్తి నేతి. కిం బ్రహ్మవిషయమనోవృత్తిరూపా బ్రహ్మవిద్యాఽనధీతవేదస్యాపి సంభవతి, నేతి. కిం వేదాదేవ బ్రహ్మావగతిః-ఉతేతిహాసపురాణాభ్యామపి సంభవతీతి కిం తయోర్వేదోపబృంహణం కుర్వతోరేవ బ్రహ్మావగతిహేతుత్వం-ఉత స్వాతన్త్ర్యేణేతి. కిం జానశ్రుతేశ్శూద్రత్వాదిత్యామన్త్రణమితిహాసపురాణయోర్నిరపేక్షబ్రహ్మావబోధకత్వముపోద్బలయతి, నేతి. కిం తత్ర శూద్రశబ్దో రూఢ్యా జాతిపరః, ఉత యౌగికతయా శోకవత్పర ఇతి. యదా రూఢః తదా శూద్రశబ్దస్యేతిహాసపురాణయోర్నైరపేక్ష్యోక్తమ్భకతయా తయోస్స్వాతన్త్ర్యేణ బ్రహ్మావగతిహేతుత్వాత్ బ్రహ్మవిషయస్మృతిసన్తతిరనధీతవేదస్యాపి సంభవతీతి సామర్థ్యలాభాత్ శూ

ప్రయుక్తత్వాదధికారస్య. శూద్రస్యాపి తత్సమ్భవాత్. యద్యప్యగ్నివిద్యాసాధ్యేషు కర్మస్వనగ్నివిద్యత్వాచ్ఛూద్రస్యానధికారః, తథాపి మనోవృత్తిమాత్రత్వాద్బ్రహ్మోపాసనస్య తత్రాధికారోఽస్త్యేవ. శాస్త్రీయక్రియాపేక్షిత్వేఽప్యుపాసనస్య తత్తద్వర్ణాశ్రమోచితక్రియాయా ఏవాపేక్షితత్వాచ్ఛూద్రస్యాపి స్వవర్ణోచితపూర్వవర్ణశుశ్రూషైవ క్రియా భవిష్యతి * తస్మాచ్ఛూద్రోఽయజ్ఞేనవక్లృప్త ఇత్యప్యగ్నివిద్యాసాధ్యయజ్ఞాదికర్మానధికార ఏవ న్యాయసిద్ధోఽనూద్యతే. నన్వనధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తస్య బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనప్రకారానభిజ్ఞస్య కథం బ్రహ్మోపాసనం సమ్భవతి. ఉచ్యతే, అనధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తవాక్యస్యాపీతిహాసపురాణశ్రవణేనాపి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనజ్ఞానం సమ్భవతి. అస్తి చ శూద్రస్యాపీతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞా * శ్రావయేచ్చతురో వర్ణాన్కృత్వా బ్రాహ్మణమగ్రత ఇత్యాదౌ. దృశ్యన్తే చేతిహాసపురాణేషు విదురాదయో బ్రహ్మనిష్ఠాః,

---

ద్రస్యాప్యధికారస్సంభవతీతి పూర్వః పక్షః. యదా శూద్రశబ్దో యౌగికః- తదా శూద్రేత్యామన్త్రిణస్య ఇతిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మావబోధననైరపేక్ష్యానవగమకతయా స్వాతన్త్ర్యేణ బ్రహ్మావబోధకత్వాభావాద్వేదాదేవ బ్రహ్మావగతిరిత్యనధీతవేదస్య తదసమ్భవేన సామర్థ్యాభావాన్న బ్రహ్మోపాసనాధికార ఇతి రాద్ధాన్తః. నను కర్మకాండాపశూద్రాధికరణే శూద్రస్య వైదికసర్వకర్మస్వనధికార ఉక్తః, తత్కథమత్ర తత్సమ్భవ ఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి) విద్యా వేదవిద్యా. అధ్యయనం. అగ్నిః- ఆహితః పరిహరతి (తథాపీతి) నను విద్యాయాః కర్మాఙ్గకత్వం వక్ష్యతే, తత్కథం సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యాయాం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ (శాస్త్రీయేతి) నను * తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్త ఇత్యత్ర యజ్ఞగ్రహణస్యోపలక్షణార్థత్వాద్విద్యాయామప్యనధికారస్సిద్ధ్యతి. న హ్యసావర్థః శ్రుత్యేకసమధిగమ్యః యేన యావద్వచనతా స్యాత్ పరిసంఖ్యా వా, కిన్తు న్యాయసిద్ధః, న్యాయశ్చాగ్నివిద్యాసాధ్యేష్వనగ్నివిద్యస్యాధికారానుపపత్తిరూపః కర్మోపాసనసాధారణః, అతోఽనధికార ఇత్యత్రాహ (తస్మాచ్ఛూద్ర ఇతి) సత్యమసావనువాదః, నైతావతా బ్రహ్మవిద్యానధికారః, అగ్నివిద్యాసాధ్యకర్మవిషయత్వాన్న్యాయస్య, యజ్ఞాదికర్మణామేవాగ్నివిద్యాసాధ్యత్వాత్, బ్రహ్మవిద్యాయాస్తన్నిరపేక్షత్వాచ్చేత్యర్థః. అత్రార్థాద్ధేత్వన్తరం చోక్తం భవతి, యజ్ఞాధికారో నాస్తీత్యనేన ఉపాసనాధికారోఽనుమతో భవతీత్యభిప్రాయేణ యజ్ఞాదికర్మానధికార ఏవేత్యుక్తం (న్యాయసిద్ధోఽనూద్యత ఇతి) కర్మకాండాపశూద్రాధికరణన్యాయసిద్ధ ఇత్యర్థః. మా భూదగ్నిసాధ్యయజ్ఞాపేక్షా బ్రహ్మవిద్యాయాః, తథాప్యధ్యయనసాధ్యవేదజన్యజ్ఞానాపేక్షాస్తీతి చోదయతి (నన్వితి) (శ్రావయేదితి) ప్రయోజ్యాభావే ప్రయోజకాసిద్ధేః ప్రయోజ్యోపాదానమర్థసిద్ధమితి భావః- న చ * అన్నాద్యకామం యాజయేదితివత్ ప్రయోజ్యవ్యాపారవిధిః అధికారవిశేషాశ్రవణాత్. ఏతదభిప్రాయేణేతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞేత్యుక్తం. యదా చైవం సిద్ధం శ్రవణం, తదా సామర్థ్యాద్విచారోఽపి సిద్ధః, ఇతిహాసపురాణయోస్సంశయవిపర్యయగ్రస్తత్వే సతి సమ్యఙ్నిశ్చయానుపపత్తేః అతో నిరపవాదశ్శూద్రస్యాప్యధికారో బ్రహ్మవిద్యాయాం. న చ వాచ్యం యజ్ఞాదికర్మణామపీతిహాసపురాణేషూపదిశ్యమానత్వాత్తత్రాపి శూద్రాధికారప్రసఙ్గ ఇతి. కర్మణామితిహాసపురాణేషు సామాన్యతః కీర్తనేఽపి విశేషోపదేశాభావాత్, వైదికేషు విశేషోపదేశేషు శూద్రస్యానధికారస్థితేరితి యది బ్రూయాత్, నేదమితిహాసపురాణవిషయం శ్రవణానుజ్ఞానమర్థజ్ఞానావధికం, కిన్తు * శ్మశానవచ్ఛూద్రపతితావితి ప్రతిషిద్ధస్య సమీపపాఠస్య ప్రతిప్రసవమాత్రమితి, తన్న * య ఇదం శృణుయాన్నిత్యమిత్యుపక్రమ్య * శూద్రస్సుఖమవాప్నుయాదితి శ్రవణఫలనిర్దేశాత్ శ్రవణకీర్తనే హి యథాయోగ్యమన్వీయేతే * శూద్రో యోనావహం జాతో నాతోఽన్యద్వక్తుముత్సహ ఇతి హ్యుక్తమ్. హేత్వన్తరమాహ [(దృశ్యన్తే చేతి) కర్మకాండేఽప

తథోపనిషత్స్వపి సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రస్యాపి బ్రహ్మవిద్యాధికారః ప్రతీయతే, శుశ్రూషుం హి జానశ్రుతిమాచార్యో రైక్వశ్శూద్రేత్యామన్త్ర్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యాముపదిశతి * ఆజహారేమాశ్శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇత్యాదినా, అతశ్శూద్రస్యాప్యధికారస్సమ్భవతి..............

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - న శూద్రస్యాధికారస్సమ్భవతి- సామర్థ్యాభావాత్. న హి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసన ప్రకారమజానతస్తదంగభూతవేదానువచన యజ్ఞాదిష్వనధికృతస్యోపాసనోపసంహారసామర్థ్యసమ్భవః. అసమర్థస్య చార్థిత్వసద్భావేఽప్యధికారో న సంభవతి. అసామర్థ్యం చ వేదాధ్యయనాభావాత్. యథైవ హి త్రైవర్ణికవిషయాధ్యయనవిధిసిద్ధస్వాధ్యాయసమ్పాద్యజ్ఞానలాభేన కర్మవిధయో జ్ఞానతదుపాయాదీన పరాన్న స్వీకుర్వన్తి- తథా బ్రహ్మోపాసనవిధయోఽపి. అతోఽధ్యయనవిధి సిద్ధస్వాధ్యాయాధిగతజ్ఞానస్యైవ బ్రహ్మోపాసనోపాయత్వాచ్ఛూద్రస్య బ్రహ్మోపాసన సామర్థ్యాసంభవః.

శూద్రాధికరణేఽనధికారో నిర్ణీతశ్చేత్ కిమత్ర చిన్తనీయమితి శఙ్కాయాం బ్రహ్మోపాసనేఽపశూద్రాధికరణన్యాయప్రవృత్తౌ తత్ర పరిహృతామధికయుక్తిమాహ (తథోపనిషత్స్వపి సంవర్గేతి) ... ...

రాద్ధాన్తమారభతే (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) సంవర్గవిద్యావాక్యగతశూద్రశబ్దనిర్వాహమేవ సూత్రః, అన్యత్ పూర్వపక్షహేతుజాతం సూత్రకారాభిప్రేతం స్వయముపన్యస్తం ప్రథమం వ్యుదస్య పశ్చాత్ సూత్రమవతారయిష్యన్ ప్రథమం పూర్వపక్షహేతూన్ ప్రతిక్షిపతి (న శూద్రస్యేత్యాదినా) సామర్థ్యాభావముపపాదయతి (న హీతి) అర్థిత్వం హ్యస్తీత్యత్రాహ (అసమర్థస్య చేతి) ఉపాసనోపాయశ్రవణధారణాదిక్షమత్వలక్షణం సామర్థ్యం తస్యాపి లోకసిద్ధమిత్యత్రాహ (అసామర్థ్యం చేతి) అలౌకికసామర్థ్యాభావాదిత్యర్థః. బ్రహ్మోపాసనవిధినా శూద్రస్యాప్యధికారః కల్ప్యః- యథా రథకారాదీనాం విధిబలేన తత్తత్కర్మాధికారస్తదపేక్షితమన్త్రాధ్యయనాధికారశ్చ సిధ్యతీత్యత్రాహ (యథైవ హీతి) జ్ఞానతదుపాయాదీనిత్యాదిశబ్దేనాధ్యయనవ్రతోపనయనాదయ ఉచ్యన్తే. అపరాన్- అత్రైవర్ణికగతాన్ జ్ఞానతదుపాయాదీన్నాపేక్షన్త ఇత్యర్థః. విధయస్స్వవైయర్థ్యపరిహారాయానుష్ఠాతృసాపేక్షాస్సన్తోఽనుష్ఠానస్య జ్ఞానపూర్వకతయా జ్ఞానతద్ధేతుభూతాధ్యయనవ్రతోపనయనాదీనపేక్షన్తే- తత్రానన్యార్థం స్వయం క్లేశసాధ్యతయా ప్రయోజనసాకాంక్షం సన్నిహితత్రైవర్ణికగతజ్ఞానం క్లృప్తత్వాత్ కర్మవిధిభిస్సంబధ్యతే - తేన కర్మవిధయోఽత్రైవర్ణికగతజ్ఞానాదినిరపేక్షత్వాత్తదధికారం న కల్పయన్తి. ఏవం బ్రహ్మోపాసనవిధయోఽపి త్రైవర్ణికగతాధ్యయనసిద్ధానన్యార్థసాకాంక్షజ్ఞానతో లబ్ధానుష్ఠానతయాఽన్యథాసిద్ధత్వాన్న శూద్రాధికారం కల్పయన్తి. అనన్యథాసిద్ధం హి కల్పకం. కిం చ అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకతయా కల్పనాగౌరవం స్యాత్ * రథకారోఽగ్నీనాదధీతేతి విధిరధ్యయనసిద్ధజ్ఞాన త్రైవర్ణికైరనిర్వృత్తానుష్ఠానతయా అనన్యథాసిద్ధత్వాదధికారం కల్పయతీతి వైషమ్యమ్. కిం చ రథకారాదీనాం *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేతి విధివాక్యేనైవాధికారిత్వేన విశేషతశ్శ్రుతత్వాత్తదపేక్షితమన్త్రభాగాధ్యయనాధికారమాత్రం కల్ప్యం ఇహ తు విశేషతశ్శూద్రాద్యుద్దేశేనోపాసనవిధానాభావాదుపాసనాధికారస్తదౌపయికాధ్యయనాధికారశ్చ కల్ప్య ఇతి గౌరవం స్యాత్, అతోఽనధికార ఇతి. సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రశబ్దశ్చ నోపాసనాధికారజ్ఞాపకః- రథకారాదిశబ్దవద్విధివాక్యగతత్వాభావాత్- తథా సతి హ్యధికారః కణ్ఠోక్తస్స్యాత్ - శూద్రశబ్దో హ్యర్థవాదగతః. నన్వర్థవాదస్యాపి స్వార్థే ప్రామాణ్యముక్తమ్. సత్యం, తత్తు బాధకాభావే సతి భవతి - వైదికవిధీనామధ్యయనసిద్ధస్వాధ్యాయజన్యజ్ఞానసాపేక్షత్వం బాధకం. అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకత్వే గౌరవం స్యాదిత్యుక్తం. వక్ష్యమాణో రూఢిప్రతికూల లింగసద్భావోఽవయవశక్త్యనుకూలలింగసద్భావశ్చ బాధకః. రూఢిప్రాబల్యమర్థావిరోధే ఽనుకూలలింగసద్భా

ఇతిహాసపురాణేఽపి వేదోపబృంహణం కుర్వతి ఏవ ఉపాయభావమనుభవతః, న స్వాతంత్ర్యేణ. శూద్రస్యేతిహాసపురా
ణశ్రవణానుజ్ఞానం పాపక్షయాదిఫలార్థం నోపాసనార్థం. విదురాదయస్తు భవాన్తరాధిగతజ్ఞానాప్రమోషాజ్జ్ఞానవన్తః
ప్రారబ్ధకర్మవశాచ్ఛూద్రజన్మయోగిన ఇతి తేషాం బ్రహ్మనిష్ఠత్వమ్. యత్తు సంవర్గవిద్యాయాం శుశ్రూషాశూద్రేతి
సమ్బోధనం శూద్రస్యాధికారం సూచయతీతి, తన్నేత్యాహ (శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే
హి) శుశ్రూషార్హానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య బ్రహ్మజ్ఞానవైకల్యేన హంసోక్తానాదరవాక్యశ్రవణాత్తదైవ బ్రహ్మవి
దో రైక్వస్య సకాశం ప్రత్యాద్రవణాచ్ఛుగస్య సంజాతేతి హి సూచ్యతే, అతస్సు శూద్రేత్యామన్త్ర్యతే- స చతుర్థవర్ణ
త్వేన. శోచతీతి హి శూద్రః * శుచేర్దశ్చేతి రప్రత్యయో ధాతోశ్చ దీర్ఘశ్చ కారస్య చ దకారః శూద్ర ఇతి భవతి- అతశ్శోచితృ
త్వమేవాస్య శూద్రశబ్దప్రయోగేణ సూచ్యతే- న జాతియోగః, జానశ్రుతిః కిల పౌత్రాయణో బహుద్రవ్యప్రదో బ

వేద భవతి న త్వర్థవిరోధే అతఏవ న హి గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర గఙ్గాపదస్య లక్షణా * రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యత్రా
పి * సౌధన్వానృభవస్సూరచక్షస ఇతి సౌధన్వత్వమనుకూల లింగం దృశ్యతే - బ్రాహ్మణాదేశ్చ శీల ఏవ నిషేధో
ఽవగమ్యతే - అతోఽర్థవిరోధాచ్ఛూద్రశబ్దస్య రూఢిర్దుర్బలా. అతోఽనధికారః అయం చార్థః * శుగస్యే
తి సూత్రాభిప్రేత ఇహ ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయోక్తః నన్వుక్తమితిహాసపురాణద్వారా శూద్రస్యాపి బ్రహ్మజ్ఞానం సం
భవతీతీత్యత్రాహ (ఇతిహాసేతి) ఉపబృంహణీయవేదజ్ఞానానధికారాదుపబృంహణమాత్రేణ ఉపాసనోపయోగిజ్ఞాన
పౌష్కల్యం న సంభవతి, న హి వ్యాఖ్యేయానధికారిణో వ్యాఖ్యానమాత్రేణ పుష్కలజ్ఞానసంభవ ఇతి దృష్టసామర్థ్యవైక
ల్యం * ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్ ఇతి వేదార్థవిశదీకారహేతుతయైవ తదవగమవిధానాదంగ
తయా విహితస్య స్వతంత్రతయోపాదానే తజ్జన్యజ్ఞానస్య పుస్తకపాఠాదిలబ్ధవేదార్థజ్ఞానస్యేవ శాస్త్రవిరోధాదదృష్ట
సామర్థ్యవైకల్యం చ అతస్తదవిరోధస్య న్యాయ్యత్వాచ్ఛ్రవణవిధ్యవైయర్థ్యాచ్చ శూద్రస్య శ్రవణానుజ్ఞానం పుణ్యక
థానుగతిద్వారేణ పాపక్షయఫలార్థం, న తూపాసనార్థమిత్యర్థః. యద్యేవం వేదవాక్యార్థజ్ఞానముపాసనాంగం- కథం
తర్హి విదురాదీనాముపాసనసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (విదురాదయస్త్వితి) తేషామప్యుపాసనే ప్రథమప్రవృత్తిర్న శూ
ద్రజన్మని- అపి తు పూర్వజన్మసిద్ధైవ పాశ్చాత్త్యే తు జన్మని ప్రాక్తనజ్ఞానప్రమోషాభావాదవర్జనీయం తదనువృత్తిమాత్ర
మేవేత్యర్థః——విదురాదీనామపీతిహాసపురాణశ్రవణాత్ జ్ఞానసిద్ధిరితి యదితరైరుచ్యతే తదయుక్తం * ధర్మవ్యాధా
దయోఽప్యన్యే పూర్వాభ్యాసాజ్జుగుప్సితే । వర్ణావరత్వే సంప్రాప్తాస్సంసిద్ధిం శ్రమణీ యథా ఇతి శౌనకవచనవిరోధాత్
ఏవమర్థసిద్ధస్సూత్రకారాభిప్రేతో హేత్వన్తరపరిహార ఉక్తః, అథ ప్రధానయుక్తిపరిహారపరం సూత్రమవతారయితుమాహ
(యత్త్వితి) శోచితృత్వం శూద్రశబ్దార్థః తత్ర శోకకారణం శోకకార్యం చ హేతుత్వేనాహ (శుశ్రూషోరిత్యాదినా)
అనాదరవాక్యశ్రవణం శోకకారణం, ఆద్రవణం తత్కార్యం. శూద్రశబ్దస్య శోచితృత్వవాచకత్వం కథమిత్యత్రాహ
(శుచేర్దశ్చేతీతి) రప్రత్యయః ప్రకరణసిద్ధశ్చకారాకృష్టః * అమితమ్యోర్దీర్ఘశ్చేతి సూత్రే దీర్ఘశ్చేత్యంశోఽనువ
ర్తత ఇతి భావః——పరైర్నిరుక్తప్రక్రియయా ఆద్రవణమప్యన్తర్భావ్య శూద్రశబ్దనిర్వాహః కృతః. ముఖ్యనిర్వాహేణ
సంభవతి సోఽనుపపన్న ఇతి భావః, పాణినీయనిర్వాహో ముఖ్యః తదనన్తరమౌణాదికః తతో నైరుక్తః తత్రౌణాదిక ని
ర్వాహస్య సమ్భావితత్వాత్, స ఏవాత్ర కృతః అనాదరవాక్యశ్రవణస్యేవాద్రవణస్యాపి శూద్రశబ్దవాచ్యత్వం న సూ
త్రవివక్షితం, ఉపపాదకతయోపాదానస్య ద్వయోరపి తుల్యత్వాత్. శుచ ఏవ హ్యుపపాద్యత్వం ప్రతీయతే ప్రథమాంత
నిర్దేశాత్. శ్రవణద్రవణశబ్దౌ హి పంచమ్యన్తౌ, తస్మాచ్ఛోక ఏవ శూద్రశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్——అనాదరవాక్యశ్రి
వణాదీనాం వైశద్యార్థముపన్యస్యతి (జానశ్రుతిః కిలేతి) భల్లాక్షః హంసః. స మందివా స్వర్గేణసమం స్వర్గపితత్తేజః

హ్వన్నప్రదశ్చబభూవ. తస్యధార్మికాగ్రేసరస్యధర్మేణ ప్రీతయోఃకయోశ్చిన్మహాత్మనోరస్యబ్రహ్మజి జ్ఞాసాముత్పాదయిషతోర్హంసరూపేణనిశాయామస్యావిదూరేగచ్ఛతోరన్యతరఇతరమువాచ * భోభోభల్లాక్షభల్లాక్షజానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్యసమందివాజ్యోతిరాతతం తన్మాప్రసాఙ్క్షీస్తత్త్వామా ప్రధాక్షీదితి. ఏవంజానశ్రుతిప్రశంసారూపంవాక్యముపశ్రుత్య పరోహంసః ప్రత్యువాచ * కమ్వరఏనమేతత్సన్తంసయుగ్వానమివరైక్వమాత్థేతి- కంసన్తమేనంజానశ్రుతిం సయుగ్వానంరైక్వం బ్రహ్మజ్ఞమివగుణశ్రేష్ఠమేతదాత్థ సబ్రహ్మజ్ఞోరైక్వఏవలోకేగుణవత్తరః - మహతాధర్మేణసంయుక్తస్యాప్యస్యజానశ్రుతేరబ్రహ్మజ్ఞస్యకోగుణః, యద్గుణజనితం తేజోరైక్వతేజఇవమాందహేదిత్యర్థః. ఏవముక్తేన పరేణకోసౌరైక్వఇతిపృష్టః- లోకేయత్కించిత్సాధ్వనుష్ఠితంకర్మ యచ్చసర్వచేతనగతం విజ్ఞానం తదుభయంయదీయజ్ఞానకర్మాన్తర్భూతం- సరైక్వఇత్యాహ. తదేతద్ధంసవాక్యం బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతయా ఆత్మనిందాగర్భం తద్వృత్త్యాచరైక్వప్రశంసారూపం జానశ్రుతిరుపశ్రుత్య తత్క్షణాదేవక్షత్తారంరైక్వాన్వేషణాయప్రేష్య తస్మిన్విదిత్వాఆగతేస్వయమపిరైక్వముపసద్యగవాంషట్ఛతం నిష్కమశ్వతరీరథంచరైక్వాయోపహృత్యరైక్వంప్రార్థయామాస * అనుమఏతాంభగవోదేవతాంశాధియాం దేవతాముపాస్సఇతి. త్వదుపాస్యాంపరాందేవతాంమమానుశాధీత్యర్థః. సచరైక్వస్స్వయోగమహిమవిదితలోకత్రయోజానశ్రుతేర్బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతానిమిత్తానాదరగర్భహంసవాక్యశ్రవణేన శోకావిష్టతాం తదనన్తరమేవ బ్రహ్మజిజ్ఞాసయోద్యోగంచవిదిత్వాఽస్యబ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతామభిజ్ఞాయ చిరకాలసేవాంవినాద్రవ్యప్రదానేన శుశ్రూషమాణస్యాస్యయావచ్ఛక్తిప్రదానేన బ్రహ్మవిద్యాప్రతిష్ఠితాభవతీతిమత్వాతమనుగృహ్ణంస్తస్యశోకావిష్టతాముపదేశయోగ్యతాఖ్యాపికాం శూద్రశబ్దేనామన్త్రణేనజ్ఞాపయన్నిదమాహ *అహహారేత్వాశూద్రతవైవసహగోభిరస్త్వితి.సహగోభిరయం రథస్తవైవాస్తు - నైతావతామహ్యందత్తేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసయాశోకావిష్టస్యతవబ్రహ్మవిద్యాప్రతిష్ఠితా భవతీత్యర్థః,సచజానశ్రుతిర్భూయోపిస్వశక్త్యనుగుణమేవ గవాదికంధనంకన్యాంచ ప్రదాయోపససాద సరైక్వఃపునరపి తస్యయోగ్యతామేవ ఖ్యాపయంచ్ఛూద్రశబ్దేనామన్త్ర్యాహ * ఆజహారేమాశ్శూద్రానేనైవముఖేనాలాపయిష్యథాఇతి. ఇమానిధనానిశక్త్యనుగుణాన్యాజహర్థ-అనేనైవద్వారేణచిరసేవయావినాపిమాంత్వదభిలషితంబ్రహ్మోపదేశరూపవాక్యమాలాపయిష్యసీత్యుక్త్వాతత

ప్రసృతమిత్యర్థః. యద్వా, దివసేనసమమిత్యర్థః, నిశాయామిత్యుక్తత్వాత్, మాప్రసాఙ్క్షీః, మాప్రసక్తస్స్యాః మాప్రధాక్షీత్, త్వాంమాదహేదిత్యర్థః (పరోహంసఇతి) శ్రుతౌపరశబ్దోహంసవాచీతిభావః హంసాన్తరవాక్యస్యానాదరగర్భతాంవ్యనక్తి (కంసన్తమితి) సయుగ్వానమిత్యస్యార్థమాహ (గుణశ్రేష్ఠమితి) యద్వా యుగ్వా శకటం. తద్వన్తమిత్యర్థః. గుణశ్రేష్ఠమితి ప్రకరణసిద్ధార్థోక్తిః * ఉపాస్సఇతిమధ్యమపురుషనిర్దేశాభిప్రాయం వ్యంజయన్నాహ (త్వదుపాస్యామితి) యదుపాసనాత్త్వేదృశీ ప్రశస్తిర్జాతా, తంమేబ్రూహీత్యభిప్రాయఇత్యర్థః (చిరకాలేతి) చిరకాలసేవాయావచ్ఛక్తిప్రదానంవా బ్రహ్మవిద్యాప్రతిష్ఠా హేతురిత్యర్థః. తమనుగృహ్ణన్-నతురాగాదిత్యర్థః (ఆజహర్థేతి) ఆజహారథవానితిభవచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణచ్ఛాందసవ్యత్యయేనవాశ్రుతియోజనేత్యభిప్రాయః. యద్యపిదశాశ్వమేధానాజహారేత్యాదిష్వాఙ్పూర్వస్యహరతేరర్థాన్తరదర్శనేన నానార్థత్వసమ్భవాద్ధాతూనాం- ప్రతిగృహీతవానసీత్యుత్తమపురుషతయావ్యాఖ్యాతుంశక్యతే. తథాపి * అగ్నయేసమిధమాహార్షం * అథామేధ్యేనోప

స్మాదుపదిదేశ. అతశ్శూద్రశబ్దేన విద్యోపదేశయోగ్యతాఖ్యాపనార్థం శోక ఏవాస్య సూచితః, న చతుర్థవర్ణత్వమ్

౩౪ ॥ సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చ * బహుదాయీతి దానపతిత్వేన * బహుపాక్య ఇత్యాదినా సర్వత ఏవ మే ఽదన్నమత్స్యన్తీత్యన్నేన బహుతరపక్వాన్నప్రదాయిత్వప్రతీతేః * స హ సంజిహాన ఏవ క్షత్తారమువాచేతి క్షత్తృప్రేషణాద్బహుగ్రామప్రదానావగతజనపదాధిపత్యాచ్చాస్య జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వప్రతీతేశ్చ న చతుర్థవర్ణత్వమ్॥ ....

తదేవముపక్రమగతాఖ్యాయికాయాం క్షత్రియత్వప్రతీతిరుక్తా. ఉపసంహారగతాఖ్యాయికాయామపి క్షత్రియత్వమస్య ప్రతీయత ఇత్యాహ

౩౫ ॥ సూ. ఉత్తరత్ర చైత్రరథేన లింగాత్ అస్య జానశ్రుతేరుపదిశ్యమానాయామస్యామేవ సంవర్గవిద్యాయాముత్తరత్ర కీర్త్యమానేనాభిప్రతారినామ్నా చైత్రరథేన క్షత్రియేణాస్య క్షత్రియత్వం గమ్యతే. కథం * అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిం పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీ బిభిక్షే ఇత్యాదినా * బ్రహ్మచారిన్నేదముపాస్మహ ఇత్యన్తేన కాపేయాభిప్రతారిణోర్భిక్షమాణస్య బ్రహ్మచారిణశ్చ సంవర్గవిద్యాసంబన్ధిత్వం ప్రతీయతే. తేషు చాభిప్రతారీ క్షత్రియః- ఇతరౌ బ్రాహ్మణౌ- అతోఽస్యాం విద్యాయాం బ్రాహ్మణస్య తదితరేషు చ క్షత్రియస్యైవాన్వయో దృశ్యతే- న శూద్రస్య. అతోఽస్యాం విద్యాయామన్వితాద్ద్విజాద్బ్రాహ్మణాదన్యస్య జానశ్రుతేరపి క్షత్రియత్వమేవ యుక్తం- న చతుర్థవర్ణత్వమ్.- నన్వస్మిన్ప్రకరణేఽభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చ న శ్రుతం - తత్కథమస్యాభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం కథం వా క్షత్రియత్వమ్. తత్రాహ (లింగాదితి) * అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిమిత్యభిప్రతారిణః కాపేయసాహచర్యాల్లింగాదస్యాభిప్రతారిణః కాపేయసంబన్ధః ప్రతీయతే- అన్యత్ర చ * ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయా అయాజయన్నితి కాపేయసంబన్ధినశ్చైత్రరథత్వం శ్రూయతే. తథా చైత్రరథస్య క్షత్రియత్వం-

---

ధ్వజహారేతి చానార్థతయా వైదికప్రయోగప్రాచుర్యదర్శనాత్ * అనేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇత్యాలాపనహేతుతయా ప్రతిసంధీయమానస్యాహరణస్య స్వరసత ఆలాపనసమానకర్తృకతాప్రతీతేశ్చ మధ్యమపురుషేణ వ్యాఖ్యాతమ్

౩౪ ॥ సూ. శ్రీ క్షత్రియత్వగతేశ్చ శ్రీ శూద్రశబ్దస్య యౌగికార్థానుకూలహేతురుక్తః, అథ రూఢిసిద్ధార్థవిరుద్ధహేతురుచ్యతే. సంజిహానః, ఆసనముజ్ఝన్ ఉత్తిష్ఠన్నేవేత్యర్థః... ... .

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (తదేవమితి)

౩౫ ॥ సూ. శ్రీ ఉత్తరత్ర చైత్రరథేన లింగాత్ శ్రీ (కథమితి) చైత్రరథః క్షత్రియశ్చేజ్జానశ్రుతిరపి క్షత్రియస్స్యాదితి న హి నియమ ఇత్యర్థః. ఉత్తరమాహ (అథ హేతి) పరివిష్యమాణౌ- సూదేన భోజ్యమానౌ- బ్రహ్మచారిణో భిక్షణం కాపేయాభిప్రతారిణోస్త్రైవర్ణికత్వే లింగమిత్యర్థసిద్ధమ్. ఏకత్ర బ్రాహ్మణక్షత్రియజాతిద్వయసమ్బన్ధితయాఽవగతాయామన్యత్రాపి బ్రాహ్మణసమ్బన్ధితయా నిర్ణీతాయాం తత్సమ్బన్ధిపురుషాన్తరవిషయసందేహే సత్యగ్రిశ్ప్రాయన్యాయాత్తస్య పురుషస్య బ్రాహ్మణక్షత్రియయోరన్యతరత్వే పరిశేషేణ క్షత్రియత్వం చ నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. సౌత్ర- లింగాదితి పదం వ్యాఖ్యాతుం చోద్యముఖేనాకాంక్షాం దర్శయతి (నన్వితి) అభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం తస్య క్షత్రియత్వం చ నావగతమిత్యర్థః. కిమత్ర లింగం వివక్షితమిత్యత్రాహ (అథ హేతి) కాపేయసాహచర్యాత్ - కాపేయసహపాఠాదిత్యర్థః. కాపేయసహపాఠబలేన కాపేయసమ్బన్ధసిద్ధిః తేన తత్పురోహితకస్య చైత్రరథత్వం సిద్ధం తేన క్షత్రియత్వమవగతమిత్యర్థః

*తస్మాచ్చైత్రరథో నామైకః క్షత్రపతిర్జాయతేతి. అతోఽభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చ గమ్యతే. తదేవం న్యాయవిరోధిని శూద్రస్యాధికారే లిఙ్గం నోపలభ్యత ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీం న్యాయసిద్ధశ్శూద్రస్యానధికారశ్శ్రుతిస్మృతిభిరనుగృహ్యత ఇత్యాహ.

౩౬ ॥ సూ. సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ బ్రహ్మవిద్యోపదేశప్రదేశేషూపనయనసంస్కారః పరామృశ్యతే * ఉప త్వా నేష్యే * తం హోపనిన్య ఇత్యాదిషు. శూద్రస్య చోపనయనాదిసంస్కారాభావోఽభిలప్యతే * న శూద్రే పాతకం కిఞ్చిన్న చ సంస్కారమర్హతి * చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిర్న చ సంస్కారమర్హతీత్యాదిషు ....

౩౭ ॥ సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః * నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధం సోమ్యాహరేతి శుశ్రూషోర్జాబాలస్య శూద్రత్వాభావనిర్ధారణే సత్యేవ విద్యోపదేశప్రవృత్తేశ్చ న శూద్రస్యాధికారః ....

౩౮ ॥ సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్ శూద్రస్య వేదశ్రవణతదధ్యయనతదర్థానుష్ఠానాని ప్రతిషిధ్యన్తే * పద్యు హ వా ఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్రస్తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యం * తస్మాచ్ఛూద్రో బహుపశురయజ్ఞీయ ఇతి. బహుపశుః పశుసదృశ ఇత్యర్థః- అనుపశృణ్వతోఽధ్యయనతదర్థజ్ఞానతదర్థానుష్ఠానాని న సమ్భవన్తి- అతస్తాన్యపి ప్రతిషిద్ధాన్యేవ ......

౩౯ ॥ సూ. స్మృతేశ్చ స్మృతౌ చ శ్రవణాదినిషేధః * అథ హాస్య వేదముపశృణ్వతస్త్ర

ఉత్తరసూత్రసంగతిమాహ (తదేవమితి) శూద్రశబ్దస్య రూఢిసిద్ధార్థవిరోధిలిఙ్గం యౌగికార్థానుగుణలిఙ్గం చేత్యుభయవిధం లిఙ్గమపి శూద్రానధికారజ్ఞాపకమిత్యర్థః (ఇదానీమితి) అయమనధికారః శ్రుతిస్మృతిభిరనుగృహ్యత ఇత్యాహేత్యర్థః.

౩౬ ॥ సూ. సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ సంస్కారః పరామృశ్యతాం- తతః కిమిత్యత్రాహ (శూద్రస్యేతి) న శూద్రే పాతకం కించిత్- సన్ధ్యావన్దనాద్యభావనిమిత్తం పాపం నాస్తీత్యర్థః. చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిః- న తు ద్విజాతిరిత్యర్థః.. ..

౩౭ ॥ సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః తచ్ఛబ్దస్య పూర్వసూత్రప్రకృతసంస్కారవాచితాయామేతత్సూత్రవిషయవాక్యానుగుణ్యాభావాత్తచ్ఛబ్దః పరమప్రకృతపరామర్శీత్యాహ (శూద్రత్వాభావేతి) ......

౩౮ ॥ సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్ అర్థశబ్దేన తదనుష్ఠానం వివక్షితమ్. పద్యు జఙ్గమమ్. సమీపోచ్చారణప్రతిషేధాదేవ శ్రవణాధ్యయనప్రతిషేధోఽర్థసిద్ధః. అర్థానుష్ఠానప్రతిషేధం దర్శయతి (తస్మాచ్ఛూద్ర ఇతి) నను తత ఏవార్థానుష్ఠాననిషేధోఽపి సిద్ధః. సత్యం- సాక్షాదేవ ప్రసాధయితుం- తత్ర కిం ప్రణాడ్యుపజీవనేనేతి పృథగుచ్యతే. పశుబాహుల్యవత్త్వం యజ్ఞాద్యర్హతాయామౌపయికం- కథమనేనాయజ్ఞీయత్వసిద్ధిరిత్యాశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం బహుపశుశబ్దం వ్యాచష్టే (పశుసదృశ ఇత్యర్థ ఇతి) ఈషదసమాప్తపశుత్వ ఇతి వక్తవ్యే సదృశశబ్దగ్రహణం ఈషదసమాప్తేస్సాదృశ్యపర్యవసానజ్ఞాపనార్థమ్ *విభాషా సుపో బహుచ్ పురస్తాత్తు* ఇతి పాణినీయసూత్రేణేషదసమాప్త్యర్థే బహుచ్ ప్రత్యయస్తస్య పురస్తాత్ ప్రయోగశ్చ విహితః. అధ్యయనాదినిషేధోఽర్థసిద్ధోఽపీత్యాహ (అనుపశృణ్వత ఇతి) *శూద్రో నాధీయీతేతి వాక్యమప్యనుసన్ధేయమ్. అనేన యజ్ఞవిశేషనిషేధాదన్యత్ర వైదికే కర్మణి శూద్రస్యాధికారశఙ్కా చ నిరస్తా భవతి

౩౯ ॥ సూ. స్మృతేశ్చ (అథ హేత్యాది) అధ్యయనాదౌ ప్రాయశ్చిత్తస్మరణముపదేశనిషేధస్మరణం

పుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణముదాహరణే జిహ్వాచ్ఛేదో ధారణే శరీరభేద ఇతి * నచాస్యోపదిశేద్ధర్మం నచాస్య వ్రతమాదిశేదితి చ. అతశ్శూద్రస్యానధికార ఇతి సిద్ధమ్ —— యే తు నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థః- అన్యత్సర్వం మిథ్యాభూతం- బన్ధశ్చాపారమార్థికః- సచ వాక్యజన్యవస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానమాత్రనివర్త్యః, తన్నివృత్తిరేవ మోక్ష ఇతి వదన్తి - తైర్బ్రహ్మజ్ఞానే శూద్రాదేరనధికారో వక్తుం న శక్యతే- అనుపనీతస్యానధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తవాక్యస్యాపి యస్మాత్కస్మాదపి నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థోఽన్యత్సర్వం తస్మిన్పరికల్పితం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానోత్పత్తేః, తావతైవ బన్ధనివృత్తేశ్చ, నచ * తత్త్వమస్యాదివాక్యైనైవజ్ఞానోత్పత్తిః కార్యా - నవాక్యాన్తరేణేతి నియన్తుం శక్యం- జ్ఞానస్యాపురుషతన్త్రత్వాత్ - సత్యాం సామగ్ర్యామనిచ్ఛతోఽపి జ్ఞానోత్పత్తేః, నచ వేదవాక్యాదేవ వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి బన్ధనివృత్తిర్భవతీతి శక్యం వక్తుం- యేనకేనాపి వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి భ్రాన్తినివృత్తేః. పౌరుషేయాదపి నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ పరమార్థోఽన్యత్సర్వం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాజ్జ్ఞానోత్పత్తౌ, తావతైవ భ్రమనివృత్తేశ్చ. యథా పౌరుషేయాదప్యాప్తవాక్యాచ్ఛుక్తికారజతాదిభ్రాన్తిర్బ్రాహ్మణస్య శూద్రాదేరపి నివర్తతే - తద్వదేవ శూద్రస్యాపి వేదవిత్సంప్రదాయాగతవాక్యాద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానేన జగద్భ్రమనివృత్తిరపి భవిష్యతి * నచాస్యోపదిశేద్ధర్మమిత్యాదినా వేదవిదశ్శూద్రాదిభ్యో న వదన్తీతి చ న శక్యం వక్తుం * తత్త్వమస్యాదివాక్యావగతబ్రహ్మాత్మభావానాం వేదశిరసి వర్తమానతయా దగ్ధాఖిలాధికారత్వేన నిషేధశాస్త్రకింకరత్వాభావాత్. అతిక్రాన్తనిషేధైర్వా కైశ్చిదుక్తాద్వాక్యాచ్ఛూద్రాదేర్జ్ఞానముత్పద్యత ఏవ. నచ వాచ్యం శుక్తికారజతాదిభ్రమనివృత్తివత్పౌరుషేయవాక్యజన్యతత్త్వజ్ఞానసమనన్తరం శూద్రస్య జగద్భ్రమో న నివర్తత ఇతి * తత్త్వమస్యాదివాక్యశ్రవణసమనన్తరం బ్రాహ్మణస్యాపి జగద్భ్రమానివృత్తేః నిదిధ్యాసనేన ద్వైతవాసనాయాం నిరస్తాయామేవ * తత్త్వమస్యాదివాక్యం నివర్తకజ్ఞానముత్పాద

చ్ఛానధికారజ్ఞాపకత్వాత్తదుభయమపి స్మృతిశబ్దవివక్షితమితి భావః * రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యాదిషు రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయేన రూఢార్థః స్వీకృతః- తదపవాదోఽర్థవిరోధః. అనుకూలలింగసద్భావే విరోధిలింగాభావే చ రూఢేః ప్రాబల్యం - విరోధిలింగసద్భావే తదపవాద ఇత్యుక్తం భవతి * రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యత్రాపి సౌధన్వనా ఋభవ ఇత్యనుకూలలింగం హ్యుపలభ్యత ఇతి —— అస్మిన్నధికరణే పరేషామనవకాశం దర్శయతి (యే త్విత్యాదినా) (అనుపనీతస్యేతి) న హి నాయం సర్పో రజ్జురేషేతి వాక్యాత్ భ్రమనివృత్తేరుపనయనాదిసంస్కారాపేక్షేతి భావః * తత్త్వమస్యాదివ్యతిరిక్తవాక్యేన జ్ఞానం నోత్పద్యత ఇత్యత్రాహ (నచేతి) అపురుషతన్త్రత్వే హేతుమాహ (సత్యామితి) వ్యతిరిక్తవాక్యేనోత్పన్నమపి జ్ఞానం న నివర్తకం భవతీత్యత్రాహ (నచ వేదవాక్యాదితి) యేనకేనాపీతి సామాన్యేనార్థశరీరోక్తిః, పక్షమాహ (పౌరుషేయాదపీతి) భ్రమనివృత్తేః, భ్రమనివృత్తేర్న్యాయ్యత్వాదిత్యర్థః. సపక్షమాహ (యథేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం దృష్టాన్తోక్తమర్థం పక్షేఽతిదిశతి (తద్వదితి) శఙ్కాన్తరముక్త్వా పరిహరతి (నచేత్యాదినా) వేదశిరసి- వేదా(న్తే)న్త- నిష్ఠత్వాత్, యద్వా- వేదస్యాపి శిరసి నిహితచరణత్వాదితి యావత్. నిషేధశాస్త్రకింకరత్వాభావాదిత్యనేన * దగ్ధాఖిలాధికారత్వాత్ బ్రహ్మజ్ఞానాగ్నినా మునిః । వర్తమానశ్శ్రుతేర్మూర్ధ్ని నైవ స్యాద్వేదకింకర ఇతి నైష్కర్మ్యసిద్ధిగ్రన్థస్సూచ్యతే. ముఖాన్తరేణ జ్ఞానోదయసంభవమాహ (అతిక్రాన్తేతి) ప్రత్యక్షవిరోధమాశంక్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా) శూద్రస్య నిదిధ్యాసనేఽనధికారాన్న వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్త్యా బన్ధనివృత్తిరిత్యత్రాహ.

యతీతి చేత్- పౌరుషేయమపి వాక్యం శూద్రాదేస్తథైవేతి సకశ్చిద్విశేషః. నిదిధ్యాసనం హి నామ బ్రహ్మతథాభావాభిధాయివాక్యం యదర్థప్రతిపాదనయోగ్యం, తదర్థభావనా. సైవ విపరీతవాసనాం నివర్తయతీతి దృష్టార్థత్వం నిదిధ్యాసనవిధేర్బ్రూషే. వేదానువచనాదీన్యపి వివిదిషోత్పత్తావేవోపయుజ్యన్త ఇతి శూద్రస్యాపి వివిదిషాయాం జాతాయాం పౌరుషేయవాక్యాన్నిదిధ్యాసనాదిభిర్విపరీతవాసనాయాం నిరస్తాయాం జ్ఞానముత్పత్స్యతే- తేనైవాపారమార్థికో బన్ధో నివర్తిష్యతే. అథవా- తర్కానుగృహీతాత్ప్రత్యక్షాదనుమానాచ్చ నిర్విశేషస్వప్రకాశచిన్మాత్రప్రత్యగ్వస్తున్యజ్ఞానసాక్షిత్వం తత్కల్పితవివిధవిచిత్రజ్ఞాతృజ్ఞేయవికల్పరూపం కృత్స్నం జగచ్చాధ్యస్తమితి నిశ్చిత్యైవమ్భూతపరిశుద్ధప్రత్యగ్వస్తున్యనవరతభావనయా విపరీతవాసనాం నిరస్యత ఏవ ప్రత్యగ్వస్తుసాక్షాత్కృత్య శూద్రాదయోపి విమోక్ష్యన్త ఇతి మిథ్యాభూతవిచిత్రైశ్వర్యవిచిత్రసృష్ట్యాద్యలౌకికానన్తవిశేషావలమ్బినా వేదాన్తవాక్యేన న కించిత్ప్రయోజనమిహ దృశ్యత ఇతి శూద్రాదీనామేవ బ్రహ్మవిద్యాయామధికారస్సుశోభనః అనేనైవ న్యాయేన బ్రాహ్మణాదీనామపి బ్రహ్మవేదనసిద్ధేరుపనిషచ్చ తపస్వినీ దత్తజలాంజలిస్స్యాత్. నచ వాచ్యం నైసర్గికలోకవ్యవహారేభ్రామ్యతోఽస్య కేనచిదయం లౌకికవ్యవహారో భ్రమః - పరమార్థస్త్వేవమితి సమర్పితే సత్యేవ ప్రత్యక్షానుమానవృత్తబుభుత్సా జాయత ఇతి తత్సమర్పికా శ్రుతిరప్యాస్థేయేతి. యతో భవభయభీతానాం సాంఖ్యాదయ ఏవ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం వస్తునిరూపణం కుర్వన్తః ప్రత్యక్షానుమానవృత్తబుభుత్సాం జనయన్తి- బుభుత్సాయాం చ జాతాయాం ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామేవ వివిక్తస్వభావాభ్యాం నిత్యశుద్ధస్వప్రకాశాద్వితీయకూటస్థచైతన్యమేవ సత్ - అన్యత్సర్వం తస్మిన్నధ్యస్తమితి సువివేచం. ఏవంభూతే స్వప్రకాశే వస్తుని శ్రుతిసమధిగమ్యం విశేషాన్తరం చ నాభ్యుపగమ్యతే అధ్యస్తాతద్రూపనివర్తినీ హి శ్రుతిరపి త్వన్మతే. నచ సత ఆత్మన ఆనందరూపతాజ్ఞానాయోపనిషదాస్థే

(నిదిధ్యాసనం హీతి) న హి నిదిధ్యాసనమదృష్టద్వారా కించిత్కరోతి, నివర్త్యసత్యత్వప్రసంగాత్. అదృష్టద్వారా కించిత్కరత్వే సతి హి యజ్ఞాదావివ శూద్రస్యానధికారః- నచ తదస్తి. అతో నాయం సర్వ ఇతి వాక్యేన సర్వమిథ్యాత్వవాసనాయామివ శూద్రాదేరపి నిదిధ్యాసనేఽధికారో న నిషేద్ధుం శక్యత ఇతి భావః. శూద్రస్య యజ్ఞాదికర్మానధికారాత్తత్సాపేక్షం వాక్యార్థజ్ఞానం న జాయత ఇత్యత్రాహ (వేదానువచనాదీన్యపీతి) శూద్రస్యాపి జన్మాన్తరానుష్ఠితయజ్ఞాదికర్మణస్సంజాతవివిదిషస్య శూద్రజన్మని నిదిధ్యాసనమాప్తవాక్యావగతాద్వైతవిషయం కర్తుం శక్యమితి భావః. ముఖాన్తరేణ జ్ఞానసమ్భవమాహ (అథవేతి) (తర్కానుగృహీతాదితి) త్వదుక్తానాం ప్రమాణానుపపత్తిప్రమేయానుపపత్త్యాదీనాం తర్కాణామవగమో హి న శ్రుత్యపేక్ష ఇతి భావః (సుశోభన ఇతి) ఇతః పూర్వమవిద్యమానమీశ్వరేశితవ్యాదిభేదజ్ఞానం జనయద్వేదవాక్యం హిత్వా కేవలాద్వైతజ్ఞానజనకతర్కావలమ్బినామేవ బ్రహ్మవిద్యాధికారస్సులభ ఇత్యర్థః శ్రుతివైయర్థ్యమనుపపత్త్యన్తరమాహ (అనేనైవేతి) *అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్ -అతః ప్రాప్తార్థత్వాత్ భేదనజ్ఞానజనకత్వాచ్చ బ్రాహ్మణాదేరపి శ్రుతిరనాదరణీయేత్యర్థః. తపస్వినీ-శోచనీయా. దేశకాలప్రాతాద్యనేకనియమవతీతి భావః(నచేతి) నైసర్గికశబ్దోఽనాదిత్వపరః. ప్రసంజకత్వేన శ్రుతిరపేక్షితేతి శఙ్కాగ్రన్థార్థః. దూషయతి(యత ఇతి) సాంఖ్యహైరణ్యగర్భనైయాయికవైశేషికబౌద్ధార్హతాదిభిరేవ ప్రత్యక్షానుమానాదిముఖేన వస్తునిరూపణం ప్రసక్తం, అతో న శ్రుత్యపేక్షేత్యర్థః(సువివేచమితి) త్వయైవ హి యుక్తయ ఉపన్యస్తా ఇతి భావః-తర్కాగోచరవిశేషాన్తరసిద్ధ్యర్థం శ్రుత్యపేక్షేత్యత్రాహ (ఏవంభూత ఇతి) శ్రుతేస్తాత్త్వికవిశేషానవబోధకత్వముపపాదయతి(అధ్యస్తేతి) ఆనన్దత్వజ్ఞానాయ తదపేక్షేత్యత్రాహ(నచేతి)

యా - చిద్రూపతాయా ఏనసక లేతరాతద్రూపవ్యావృత్తాయా ఆనన్దరూపత్వాత్. యస్యతు మోక్ష సాధనతయా వేదాన్తవాక్యైర్విహితం జ్ఞానముపాసనరూపం, తచ్చ పరబ్రహ్మభూతపరమపురుష ప్రీణనం, తచ్చ శాస్త్రైకసమధిగమ్యం - ఉపాసనశాస్త్రంచోపనయనాది సంస్కృతాధీతస్వాధ్యాయజనితం జ్ఞానం వివేకవిమోకాది సాధనానుగృహీతమేవసోపాయతయాస్వీకరోతి, ఏవంరూపోపాసనప్రీతః పురుషోత్తముడుపాసకం స్వాభావికాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానదానేన కర్మజనితాజ్ఞానం నాశయన్బన్ధాన్మోచయతీతిపక్షః- తస్యయథోక్తయానీత్యా శూద్రాదేరనధికారఉపపద్యతే. ....

—— అపశూద్రాధికరణంసమాప్తమ్ ——

తదేవం ప్రసక్తానుప్రసక్తాధికారకథాంపరిసమాప్య ప్రకృతస్యాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య భూతభవ్యేశితృత్వావగతపరబ్రహ్మభావోత్తమ్భనం హేత్వన్తరమాహ.

౪౦ ॥ సూ. —— కమ్పనాత్ —— * అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషోమధ్యఆత్మనితిష్ఠతి *అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషాన్తరాత్మేత్యనయోర్వాక్యయోర్మధ్యే*యదిదంకించ జగత్సర్వంప్రాణఏజతినిస్సృతం।మహద్భయంవజ్రముద్యతం।యఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్తి।భయాదస్యాగ్నిస్తపతిభయాత్తపతిసూర్యః। భయాదిన్ద్రశ్చవాయుశ్చమృత్యుర్ధావతిపఞ్చమఇతి కృత్స్నస్య జగతోఽగ్నిసూర్యాదీనాంచాస్మిన్న

ఆసుఖవ్యావృత్తిర్వ్యానన్దత్వం, తత్సకలేతరవ్యావృత్తిసాధకయుక్త్యైవేత్యర్థః.స్వపక్షేసర్వముపపన్నమిత్యాహ(యస్యత్వితి) —— అపశూద్రాధికరణంసమాప్తమ్. ——

(తదేవమితి) దేవాదీనామధికారనిరూపణంప్రసక్తం- ఇతరాధికరణద్వయమనుప్రసక్తమ్ (పరబ్రహ్మభావోత్తమ్భనమితి) * ఈశానోభూతభవ్యస్యేత్యవగతస్యనియమనస్య జగత్సర్వమేజతీతిసర్వవిషయత్వతత్కార్యకమ్పనజ్ఞాపనాదుత్తమ్భనం- ఈశానశబ్దస్యాస్వరసనిర్వాహే చికీర్షితేపి తస్యవిరోధీత్యర్థః. నన్వధికారనిరూపకం * తదుపర్యపీత్యాద్యధికరణత్రయం తృతీయస్య చతుర్థపాదేనివేశ్యమ్. సత్యం- తథాపి సంగత్యతిశయాత్ సమన్వయాధ్యాయే నివేశితమ్. మనుష్యాధికారత్వప్రసంగేన తావత్ సంగతిఃస్థితా. కార్యభూతదేవాదీనాం ప్రామాణికత్వసమర్థనం బ్రహ్మణః పరమకారణత్వోపయోగి- కార్యకారణావస్థాదిత్యాదిచేతనాన్తర్యామిణఉపాస్యత్వం మధువిద్యాయాముక్తం- అపశూద్రాధికరణేచ సంవర్గవిద్యాయాఃపరమాత్మవిషయత్వంజ్ఞాపితం- అతఃకారణానుబన్ధినోనిరూపణస్యసమన్వయలక్షణసంగతత్వాత్తత్రాప్యస్మిన్పాదేమనుష్యాధికారప్రస్తావాచ్చాధికరణత్రయం నివేశితమితి ....

౪౦ ॥ సూ. —— కమ్పనాత్ —— ఇదంసూత్రం * ప్రాణఏజతీతివాక్యవిషయమధికరణాన్తరంమే వర్ణయన్తి- తాన్ప్రతిక్షిపతి (అనయోర్వాక్యయోర్మధ్యఇతి) పరమాత్మపరత్వేనోపపాదితవాక్యద్వయమధ్యగతత్వాదస్యవాక్యస్య అస్మిన్నేవమన్త్రే * యఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్తీత్యమృతత్వప్రాప్తిహేతుత్వావగమాత్, ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మవాచకత్వస్యానేకాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాచ్చ పూర్వపక్షానుదయఇతిభావః. ప్రాణః కమ్పనాదిత్యశ్రవణాత్ సూత్రాస్వారస్యంచ. నను ప్రకరణాత్ ప్రాణశబ్దశ్రుతిర్బలీయసీ. ధూమతేజోజలమరుత్సన్నిపాతరూపమేఘాత్మనా పరిణతస్య వాయోరశనిరూపేణవివర్తనాద్వజ్రశబ్దశ్రుతిశ్చ తత్సాధికా వాయునిమిత్తమేవచ మహద్భయానకం వజ్రముద్యమ్యతఇతిహ్యర్థః. అమృతత్వహేతుతాచోపపద్యతే * వాయురేవవ్యష్టిర్వాయుస్సమష్టిరపపునర్మృత్యుంజయతి యఏవంవేదేతిశ్రుతేః. అతోఽధికరణాన్తరంకార్యమితి. ఉచ్యతే, పూర్వాపరపర్యాలోచనేనపరమాత్మపరతయా నిర్ణీతేషు ప్రకరణేషు ముఖ్యప్రాణలిఙ్గే తద్వాచకశబ్దేసత్యపి పరమాత్మనఏవప్రతిపాద్యత్వం *

ఙ్గుష్ఠమాత్రే పురుషే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే స్థితానాం సర్వేషాం తతో నిస్సృతానాం తస్మాత్సంజాతమహాభయనిమిత్తమేజనం, కమ్పనం శ్రూయతే. తచ్ఛాసనాతివృత్తౌ కింభవిష్యతీతి మహతో భయాద్వజ్రాదివోద్యతాత్కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యర్థః * భయాదస్యాగ్నిస్తపతీత్యనేనైకార్థ్యాత్. మహద్భయం వజ్రముద్యతమితి పఞ్చమ్యర్థే ప్రథమా.

ప్రాణస్థానుగమాదిత్యత్ర నిర్ణీతమ్. అచేతనరూపప్రధానస్యాపి మోక్షహేతుత్వానుపపత్తిః * తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాదిత్యత్రోక్తా, తత్కథం తత్కార్యైకదేశప్రాణజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వశఙ్కోదయః. వాయోరశనికారణత్వేపి ప్రాణశబ్దస్య వాయుమాత్రవాచిత్వాభావాత్తన్ముఖ్యార్థస్య ముఖ్యప్రాణస్యాశనికారణత్వాభావాచ్చ వజ్రశబ్దేన సపఞ్చవృత్తిప్రాణశఙ్కా భవతి. ఉద్యతశబ్దో హ్యశనిశఙ్కావిరోధీ, అశనిర్హి నిపతతి, ఆయుధమేవ హ్యుద్యతం భవతి యథా లెనేన్ద్రో వజ్రముదయచ్ఛదితి. అతోऽధికరణాన్తరత్వమయుక్తమ్——నన్వేవం పరమాత్మపరత్వనిశ్చయాత్ త్వత్పక్షేపి సూత్రవైయర్థ్యమితి చేన్న- ఉక్తహేతూత్తమ్భనరూపప్రయోజనస్య దర్శితత్వాత్. సూత్రే చశబ్దాభావోऽనన్తరపూర్వాధికరణశేషత్వభ్రమానుదయార్థః; నత్వధికరణాన్తరత్వాత్ * ప్రాణ ఇతి సప్తమ్యన్తపదసామర్థ్యాత్, స్థితానామిత్యధ్యాహారః. కుతో నిస్సృతమిత్యపేక్షాయాం ప్రకృతస్యైవాపాదానత్వమాహ (తత ఇతి) కుత ఏజతీత్యపేక్షాయాం ప్రకృతస్యైవ భయనిమిత్తత్వమాహ (తస్మాదితి) భయం ఆగామ్యనిష్టాపత్తిజ్ఞానరూపదుఃఖమ్. ఏజనం తత్కార్యమ్. శ్రుతిసూత్రయోరభిన్నార్థత్వం జ్ఞాపయతి (ఏజనం కమ్పనమితి) * ఏజృ కమ్పన ఇతి హి ధాతుః. ప్రత్యవాయభయాత్ స్వస్వకార్యేషు ప్రవృత్తిః కమ్పనం - తథైవ హ్యవగమ్యతే * భయాదస్యాగ్నిస్తపతీతి- తపనం హ్యగ్న్యాదిత్యయోః కార్యం * ధావతిశబ్ద ఇన్ద్రాదీనాం స్వస్వవ్యాపారపరః. భయం వివృణ్వన్వాక్యార్థం యోజయతి (తచ్ఛాసనేతి) (మహతో భయాదితి) భయశబ్దో న భయానకపరః, లక్షణాప్రసంగాదితి భావః (వజ్రాదివోద్యతాదితి) వజ్రశబ్ద ఆయుధపరః- నత్వశనిపరః- ఉద్యతశబ్దవిశేషితత్వాదితి భావః. వజ్రాదివేతి ఇవశబ్దేన- శ్రుతివాక్యే వజ్రశబ్ద ఉపచారాద్వజ్రతుల్యే వర్తతే- అధ్యాహారాదపి గౌణవృత్తేరుచితత్వాదితి వజ్రశబ్దస్య తత్తుల్యార్థత్వం ఫలతో దర్శితమ్. కథం హేతుత్వావగమ ఇత్యత్రాహ (భయాదస్యేతి) కథం ప్రథమాయాః పఞ్చమ్యర్థత్వమిత్యత ఆహ (మహద్భయం వజ్రముద్యతమితీతి) న వజ్రం భయదృష్టాన్తః- దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవైఘట్యాత్. భయమవ్యవధానేన కమ్పనహేతుః- వజ్రం తు భయద్వారా తద్ధేతుః. అతో వజ్రం భయహేతుదృష్టాన్తః. ఉద్యతాద్వజ్రాదివ పరమపురుషాత్ సంజాతేన భయేన కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యర్థః- తస్మాత్సంజాతమహాభయనిమిత్తమేజనమితి పూర్వగ్రన్థైకార్థ్యాత్. ఏవం తర్హి ప్రథమాన్తపదసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గః ఇవశబ్దాధ్యాహారశ్చ స్యాత్- తదుభయానాదరేణార్థవర్ణనం కింనిబన్ధనమిత్యత్రాహ (భయాదస్యేతి) అనన్తరవాక్యే * భయాదస్యేతి భయతద్ధేతువాచిపదయోర్వైయధికరణ్యదర్శనాత్- భయపదస్య పఞ్చమ్యన్తత్వదర్శనాత్. పూర్వాపరవాక్యయోరైకార్థ్యస్య న్యాయ్యత్వాద్దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసామఞ్జస్యాచ్చేత్యర్థః. నను భయశబ్దేన భయానకలక్షణా న్యాయ్యా, గఙ్గాపదాదిషు ప్రకృత్యంశేన ప్రకృత్యన్తరార్థలక్షణాయా దృష్టత్వాత్. ప్రథమాయా హేత్వర్థలక్షణా త్వయుక్తా, విభక్తీనాం విభక్త్యన్తరార్థలక్షణాయా అదర్శనాత్. తచ్చానుశాసనవిరోధాత్. పాశాధికరణేపి హి బహుత్వావివక్షామాత్రం, నతు విభక్త్యన్తరార్థలక్షణా. అతో భయానకం వజ్రమివ బిభ్యత్తస్మాత్ కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యేవ హి యోజనా యుక్తా. అత ఆహ (మహద్భయం వజ్రముద్యతమితీతి) * సుపాం సులుగిత్యాదిసూత్రేణ సర్వవిభక్తిషు ప్రథమాయాః విహితత్వాత్ ఇయం ప్రథమా పఞ్చమ్యర్థవాచినీత్యర్థః. వచనవ్యత్యయో వా. అయమభిప్రాయః, యోజనాద్వయేపి ఇవశబ్దాధ్యాహారో వజ్రశబ్దస్యా

అయంచ పరస్య బ్రహ్మణస్స్వభావః * ఏతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః * భీషాస్మాద్వాతఃపవతేభీషోదేతిసూర్యః । భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చమృత్యుర్ధావతిపఞ్చమఇతిపరస్య బ్రహ్మణః పురుషోత్తమస్యైవంవిధైశ్వర్యావగతేః..........................

ఇతశ్చాఙ్గుష్ఠప్రమితఃపురుషోత్తమః

౪౧ ॥ సూ. —జ్యోతిర్దర్శనాత్— తయోరేవాఙ్గుష్ఠప్రమితవిషయయోర్వాక్యయోర్మధ్యే పరబ్రహ్మాసాధారణం సర్వతేజసాంఛాదకం సర్వతేజసాం కారణభూతమనుగ్రాహకంచాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జ్యోతిర్దృశ్యతే * నతత్రసూర్యోభాతినచన్ద్రతారకం నేమావిద్యుతోభాన్తికుతోయ

మఖ్యత్వంవాఽవశ్యంభవేత్. ప్రథమాన్తయోజనాయాం ప్రథమావిభక్తిస్వారస్యం సామానాధికరణ్యస్వారస్యంచాభగ్నంస్యాత్- భయశబ్దస్య తద్ధేతులక్షణాశ్రయణం- యత్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారః, పదైకవాక్యతాయాం సంభవన్త్యాం తత్పరిహాణేన వాక్యైకవాక్యభావాఙ్గీకారఇతి త్రయోదోషాః. యోజనాన్తరే ప్రథమాయాః పఞ్చమ్యర్థతాశ్రయణాస్వారస్యం సామానాధికరణ్యభఙ్గశ్చ ద్వౌదోషౌ, భయపదప్రాతిపదికముఖ్యత్వం,యత్తచ్ఛబ్దానధ్యాహారః, పదైకవాక్యతా * భయాదస్యేత్యనన్తరవాక్యైకరూప్యంచేతి చత్వారోగుణాః. అతో దోషభూయస్త్వగుణలాఘవయుక్తనిర్వాహాదపి దోషలాఘవగుణభూయస్త్వయుక్తనిర్వాహోవరమితి. కృత్స్నజగద్భయావహత్వలక్షణస్య ప్రశాసనస్య పరమాత్మధర్మత్వం శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధ్యోపపాదయతి (అయంచేతి)..........................

౪౧ ॥ సూ. —జ్యోతిర్దర్శనాత్..— ఏతత్ప్రకరణహేతుపరత్వమేవ యుక్తమితిదర్శయతి (వాక్యయోర్మధ్య:ఇతి) * నతత్రసూర్యఇత్యాదిమన్త్రస్యపూర్వార్ధస్యార్థమాహ (సర్వతేజసాంఛాదకమితి) ఉత్తరార్ధస్యపూర్వపాదార్థమాహ (సర్వతేజసాం కారణభూతమితి) అనుభానం పశ్చాద్భానమ్. తేన కార్యకారణభావస్సిద్ధః- పౌర్వాపర్యనియమోహి కార్యకారణభావఇతిభావః. చతుర్థపాదార్థమాహ (అనుగ్రాహకమితి) * తస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీత్యాది. శ్రుతిశ్చానుగ్రాహకత్వే ప్రమాణం (జ్యోతిర్దృశ్యతఇతి) జ్యోతిః దీప్తిః * జ్యోతిష్మద్భ్రాజమానంమహస్వదితి ప్రయోగాత్. నను కథం కారణత్వానుగ్రాహకత్వసమ్భవతః తద్ధిప్రాకృతతేజోవిసజాతీయమ్. సజాతీయతేజోహి తేజసాం కారణ మనుగ్రాహకంచదృష్టం. యథా దీపోదీపాన్తరస్య, దీపాదిప్రభాచ చాక్షుషప్రభాయా ఇతి. ఉచ్యతే- నిమిత్తతయా కారణత్వోపపత్తిః, ఉపాదానస్యైవహి సాజాత్యాపేక్షా. ఆహారికస్య విజాతీయస్యాపి చక్షుషస్తేజోవృద్ధ్యాప్యాయనంచదృష్టమ్. నిమిత్తత్వంచ తేజఃకారణభూతవస్తునుగ్రాహకతయాభవతి. యథాకాలస్య నిమిత్తత్వం కారణవస్త్వనుగ్రాహకతయా, యథాచ సలిలదహనాతపాదీనాంఘటోత్పత్తౌనిమిత్తత్వం మృద్ద్రవ్యసంయోగేన తత్రకించిత్కరతయా భవతి- ఏవమప్రాకృతతేజోపి ప్రాకృతతేజసఉత్పత్తౌ తదుపాదానద్రవ్యస్యానుగ్రాహకతయా నిమిత్తంభవతీత్యభ్యుపగన్తవ్యం- ప్రమాణబలాత్. ఉత్పన్నస్యాపి తేజసస్స్వకార్యకరణసామర్థ్యస్య తత్సమ్బన్ధాపేక్షత్వాత్తదనుగ్రాహకం- యథా చాక్షుషతేజశ్చన్ద్రాతపాదిః, యథా శుష్కకంఠస్య వాగ్వ్యవహారే పానీయాస్వాదనం, యథా మనసో ధారణగ్రహణస్మరణాదిపాటవే సమ్యగాహారః, ఉక్తలక్షణకారణత్వానుగ్రాహకత్వాభిప్రాయేణ భగవతాపరాశరేణ మూర్తబ్రహ్మశబ్దవాచ్య దివ్యవిగ్రహవిశిష్టత్వముక్త్వా * తతోజగజ్జగత్తస్మిన్ సజగచ్చాఖిలం మునేఇత్యుచ్యతే. సజగదితిసామానాధికరణ్యంధారకత్వనిబన్ధనమ్——అస్యవాక్యస్యవక్ష్యమాణార్థోఽనుపపన్నః. తథాహి సూర్యాదిభిరప్రకాశ్యత్వం నపూర్వార్ధస్యార్థః, భాతిశబ్దస్య జ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. భాహి దీప్త్యర్థః * భాదీప్తావితిహిధాతుః. కించ- యది భాసయితృత్వంనిషిధ్యతే- తదా బ్రహ్మవిషయజ్ఞానహేతు

మగ్నిః । తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి. అయమేవ శ్లోక ఆథర్వణే పరం బ్రహ్మాధికృత్యామ్నాయతే. పరంజ్యోతిష్ట్వం చ సర్వత్ర పరస్య బ్రహ్మణశ్శ్రూయతే- యథా * పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతేऽమృతం * అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యాదిషు. అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరం బ్రహ్మ..................

——> ప్రమితాధికరణం సమాప్తమ్ <——

త్వనిషేధ ఇతి చ వక్తుం శక్యతే- ఇహ చ భానమేవ నిషిధ్యతే- న భాసయితృత్వం. యది తేజస్థాన్తర్భావనమిష్టం- తదా తత్రేతి సప్తమీ న ఘటతే- కర్తృత్వస్యైవ ప్రాప్తత్వాత్. అతోऽర్థాన్తరానుపపత్తేః * దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా । యది భాస్సదృశీ సా స్యాద్ భాసస్తస్య మహాత్మనః ఇతి స్మృత్యానుగుణ్యాచ్చ తదీయదీప్తిసాక్షాత్కారసంభవే తేజోన్తరాణామభిభూతత్వమేవాత్ర ప్రతిపాద్యం. తృతీయపాదే చాధిష్ఠానస్ఫురణాధీనమధ్యస్తస్ఫురణముచ్యత ఇతి చాయుక్తం- తమితి పుల్లిఙ్గాన్తస్య తచ్ఛబ్దస్య చిదచిద్వ్యావర్తకానన్తగుణవిశిష్టపరమపురుషపరత్వాత్, తస్మిన్భాసమానేऽధ్యాసానుపపత్తేరధ్యస్తవస్తుస్ఫురణాయోగాత్, సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకో నిర్దోషః పరమపురుషో హి ముణ్డే ప్రకృతః- కతనల్లాంఛాకర్తనశ్చ్యోऽనన్తమహిమా సర్వనియన్తా సర్వాధారో విష్ణుశబ్దవాచ్యస్సర్వస్మాత్పరః స ఏవ పురుషః ప్రకృతః- శ్వేతాశ్వతరే చ సహస్రశీర్షత్వసహస్రాక్షత్వాదిమాన్ స్వాభావికపరజ్ఞానశక్త్యాది గుణకస్సత్త్వప్రవర్తకో మహాపురుషః ప్రకృతః. సర్వజ్ఞత్వాదయశ్చ గుణాస్సమస్తచిదచిద్వ్యావర్తకాః, తైర్విశిష్ట ఏవ తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే- న వస్తుమాత్రం- తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వస్వారస్యభఙ్గాత్, పుల్లిఙ్గనిర్దేశస్య ప్రకృతపురుషవిషయత్వజ్ఞాపకత్వాచ్చ, అతః * తమేవ భాన్తమితి తద్దీప్తియోగస్య స్వాభావికత్వం నిత్యత్వమప్రతిహతత్వమితరతేజసాం తద్ధేతుకత్వం చోక్తం * తమేవ భాన్తం - తం భాన్తమేవేతి హ్యన్వయః. తమేవేత్యన్వయే సతి వ్యవచ్ఛేద్యతేజోన్తరాసంభవాత్. తథాన్వయేऽపి న విరోధః. యద్యధిష్ఠానస్ఫురణాధీనమధ్యస్తస్ఫురణమిత్యుచ్యేత - తదా * తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి పునరుక్తిశ్చ స్యాత్. తస్య వృత్తిరూపజ్ఞానేన సర్వం భాతీత్యర్థ ఇతి చేన్న, భాశ్శబ్దస్య వృత్తిజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. అతో భగవత్తేజసస్సర్వతేజోऽనుగ్రాహకత్వమేవ చతుర్థపాదార్థః. అతః ప్రకరణస్థరుక్మవర్ణశ్రుతిపురుషశబ్దప్రత్యభిజ్ఞాపితాదిత్యవర్ణశ్రుతిప్రసిద్ధదివ్యవిగ్రహద్వారకనిరవధికదీప్తివిశిష్టోऽనేన మన్త్రేణ ప్రతిపాద్యతే——

పరమాత్మపరతయా నిర్ణీతప్రకరణస్థతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాచ్చాస్య మన్త్రస్య పరమాత్మసాధకత్వమిత్యాహ (అయమేవ శ్లోక ఇతి) ఏవం శబ్దతః ప్రత్యభిజ్ఞానం హేతుతయోక్తం - అర్థతః శ్రుత్యన్తరప్రత్యభిజ్ఞానం చాస్య మన్త్రస్య పరమాత్మకత్వసాధకతోపపాదకమిత్యభిప్రాయేణాహ (పరంజ్యోతిష్ట్వం చేతి) ఆదిశబ్దేన * తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిః * నారాయణపరో జ్యోతిరిత్యాద్యభిప్రేతమ్—— ఏవం స్వపక్షసాధకతయా శ్రుత్యన్తరస్థవాక్యత్రయోపాదానేన అర్థాత్పరపక్షవ్యుదాసశ్చ సిద్ధః పరైః ఖల్విదం సూత్రం * ఏష సంప్రసాదోऽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేత్యాదివాక్యవిషయమధికరణాన్తరం వ్యాఖ్యాతమ్. తత్ర చ జ్యోతిశ్శబ్దస్యాదిత్యపరత్వం పూర్వపక్షీకృత్య పరబ్రహ్మపరత్వం సిద్ధాన్తితం. తదయుక్తం పూర్వపక్షానుత్థానాత్. జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుతిర్హి ప్రకరణాద్బలీయసీ, అత ఉత్థానమితి చేన్న కిం జ్యోతిశ్శ్రుతిరాదిత్యాసాధారణ్యాత్ త్వత్సాధికా- ఉత సాధారణ్యేऽపి ప్రవృత్తినిమిత్తభూతప్రకాశకత్వపౌష్కల్యాద్వా, న ప్రథమః * ఆపో జ్యోతిశ్చ పఞ్చమం * అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః * జ్యోతీంషి శుక్రాణి చ యాని లోకే * జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణురితి బహ్వర్థసాధారణతయా ప్రయుజ్యమానత్వాత్. న ద్వితీయః * నారాయణపరో జ్యోతిః * తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిః * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరితి నారాయణ ఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యదర్శనాది

౪౧॥ సూ. — ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ — ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మేతి. తత్ర సంశయః కిమయమాకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తాత్మా - ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తమ్, ముక్తాత్మేతి. కుతః.

త్యభిప్రాయేణ * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః ఇతి వాక్యముపాత్తం * జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యుక్తత్వాత్ జ్యోతిష్ట్వం తత్ప్రకర్షశ్చ హ్యనగమ్యతే, అతో జ్యోతిశ్శబ్దస్య సాధారణ్యం భగవత్యేవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యం చ తేన సిద్ధం. ఆదిత్యసాధారణ్యాభ్యుపగమేఽపి కృతకరత్వజ్ఞాపనాయ * అథ యదతః పర ఇతి వాక్యముదాహృతం * అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యేతద్వాక్యవిషయేణ * జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ఇత్యధికరణేన జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుతేః పరిహృతత్వాత్. తత్ర హి * పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని ఇతి ప్రకరణం. స్థితమపి తదనాదృత్య జ్యోతిశ్శబ్దస్య తమః ప్రతిద్వన్ద్విని ప్రసిద్ధతయా ఆదిత్యవిషయత్వం పరైరేవోక్తం పరిహృతం చ అతః కృతకరత్వం. పరశబ్దవిశేషిత జ్యోతిశ్శబ్దోఽపి నాదిత్యే రూఢః. పరత్వస్య నిరతిశయస్య తస్మిన్నసంభవాదేవ గుణయోగాదపి నాదిత్యప్రతీతిః. ఉత్థానశ్రుతిః స్వరూపశ్రుతిశ్చ పూర్వపక్షహేతురితి చేన్న - పరబ్రహ్మవిషయత్వ ఏవ తయోరుపపత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. మాస్తు తయోః పరబ్రహ్మవిషయత్వసంభవః తథాపి నారమ్భణీయతా * ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు ఇతి సూత్రేణాస్య వాక్యస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదకత్వస్య సమర్థితత్వాత్ * యత్తత్పరం జ్యోతిరుపసమ్పత్తవ్యం శ్రుతం తత్పరం బ్రహ్మ తచ్చాపహతపాప్మత్వాదిధర్మకం తదేవ చ జీవస్య పారమార్థికం రూపమితి హి తైరుక్తమ్ * శ్రుతికృతం వివేకజ్ఞానం శరీరాత్సముత్థానం - వివేకజ్ఞానఫలం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిరితి సముత్థానాదిశ్రుతినిర్వాహశ్చ తైస్తత్రైవ కృతః. అతః కృతకరత్వం. ఇహ పరబ్రహ్మోపసంపత్త్యాఽఽవిర్భూతస్వరూపవిషయత్వసమర్థనముపజీవ్య దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వం తత్ర సమర్థితమితి చేత్, తర్హి * ఉత్తరాచ్చేత్ ఇతి సూత్రానన్తరం * జ్యోతిర్దర్శనాత్ ఇతి సూత్రం నివేశయితవ్యం - హేతుప్రయోగానన్తరమేవ హేత్వసిద్ధేః పరిహరణీయత్వాత్, అపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్యాత్మనో వక్తవ్యత్వేనానువృత్తిదర్శనేన హి తదసిద్ధిరిహ పరిహ్రియతే. ఇదం చ తైరేవోక్తం * అపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానం ప్రస్తుత్య ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి తమాకృష్య తస్య స్వప్నసుషుప్త్యాద్యుపన్యాసక్రమేణ పరమార్థస్వరూపావిర్భావోపదేశపరమిదం వాక్యమితి తత్ర తైరేవ ప్రతిపాదనాత్ తదప్రతిపాదనే చాస్య వాక్యస్యావిర్భూతస్వరూపవిషయత్వాసిద్ధేః అతః కృతకరత్వమన్యథా తత్రైవైతత్సూత్రనివేశనం వా ప్రసజ్యేత్ —— అపరే త్వాహుః. శరీరాదుత్థానస్య స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తేశ్చ మధ్యే శ్రూయమాణా పరజ్యోతిః ప్రాప్తిర్నామాదిత్యప్రాప్తిః అర్చిరాదిమార్గప్రత్యభిజ్ఞానాత్. తత్ర హ్యాదిత్యప్రాప్తిర్మధ్యే శ్రూయతే. ఆదిత్యస్య పరత్వం చార్చిరాద్యపేక్షయేతి పూర్వపక్షోత్థానమితి. తదప్యత ఏవ నిరస్తం * ఉత్తరాచ్చేత్ ఇతి సూత్ర ఏవాస్య వాక్యస్య పరబ్రహ్మోపసంపత్త్యాఽఽవిర్భూతస్వరూపాత్మవిషయత్వస్య సమర్థితత్వాదితి.

॥ శ్రీ ప్రమితాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౪౧॥ సూ- ॥ శ్రీ ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ శ్రీ ॥ పూర్వం దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వే సాధ్యమానే * అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమ్ ఇతి సూత్రేణాల్పశ్రుతిః పరిహృతా - అల్పశ్రుతిప్రసంగేనాంగుష్ఠప్రమితస్య పరత్వం సాధితం, తత్ప్రసంగేనాధికరణత్రయముక్తం. అథ పూర్వప్రకృతదహరవిద్యాయాం బుద్ధిస్థత్వేన తదనన్తరభూతస్య * ఆకాశో హ వై నామ ఇత్యాది ప్రకరణస్య జీవపరత్వమాశఙ్క్య పరిహ్రియత ఇతి సఙ్గతిః, ముక్తస్య ప్రకృతత్వాన్ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయసంశయమాహ (కిమయమితి) — పరైస్తు భూతాకాశః పూర్వపక్షితః. తథా చ సత్యనారమ్భణీయతైవ స్యాత్ * ఆకాశస్తల్లింగాత్ ఇత్యనేనైవ చరితార్థత్వాత్. తత్ర హి * అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ

* అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ ప్రముచ్య । ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసంభవామీతి ముక్తస్యానన్తరప్రకృతత్వాత్ * తే యదన్తరేతి చ నామరూపనిర్వోఢుకస్య తస్యాభిధానాత్ * నామరూపయోర్నిర్వహితేతి చ స ఏవ పూర్వావస్థాయాముపలక్షయిషితః- స ఏవ హి దేవాదిరూపాణి నామాని చ పూర్వమభిధ్యాత్ ....

శే ఇతిహోవాచేత్యాకాశశ్రుత్యా భూతాకాశపరత్వమాశఙ్క్య సర్వభూతకారణత్వజ్యాయస్త్వపరాయణత్వాదీనాం భూతాకాశేऽన్వయానర్హత్వాత్ బహులాకాశశబ్దాభ్యాసేన తత్ప్రతిబాధేన పరమాత్మపరత్వం నిర్ణీతం, ఇహాపి నామరూపయోః నిర్వోఢృత్వబ్రహ్మశబ్దామృతత్వాదిభిరాకాశస్య బ్రహ్మత్వం నిశ్చీయత ఇతి న వైషమ్యమ్. దహరాకాశస్య తదన్తర్వర్త్యన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీతేరన్వేష్టవ్యస్యైవ తత్రత్యం పరమాత్మలిఙ్గం - న తు దహరాకాశస్యేతి శఙ్కావిశేషసంభవాద్దహరాధికరణోత్థానం యుక్తం- ఇహ తు న తథా శఙ్కా దృశ్యతే. నన్వవకాశప్రదానద్వారా నామరూపనిర్వహణహేతుత్వమాకాశస్య యుజ్యతే- అతః స్వవాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావో వైషమ్యమితి. ఉచ్యతే- కిమత్ర స్వవాక్యే పరమాత్మలింగాభావః స్వరసార్థస్వీకారేణ వర్ణ్యతే-ఉత క్లిష్టార్థకల్పనయా. న ప్రథమః- స్వయమప్యన్యేన నిర్వాహ్యనామరూపస్యాకాశస్య సర్వనామరూపనిర్వోఢృత్వానుపపత్తేః, తస్య చ పరమాత్మలిఙ్గభూతస్య స్వవాక్యస్థత్వేన * సర్వాణి హ వా ఇత్యాదివాక్యాదవిశేషాత్. న ద్వితీయః- అవకాశప్రదానద్వారా సర్వభూతోత్పత్తికారణత్వస్యాప్యాకాశే సంభావితతయా స్వవాక్యే పరమాత్మాసాధారణధర్మాభావస్య తత్ర చాత్ర చావిశేషాత్ ——— అపరైస్తు బ్రహ్మశబ్దస్య ముక్తాత్మపరత్వం వదద్భిరేవాకాశశబ్దస్య భూతాకాశపరత్వం పూర్వపక్షితం- తత్రాప్యాకాశవిషయనిరూపణస్య కృతకరత్వం తుల్యమ్. అతః పరపక్షే పూర్వపక్షానుదయ ఏవ ——— అతః పరమాత్మలిఙ్గానాం భూతాకాశేऽన్వయానర్హతయా ఆకాశశబ్దస్య యౌగికార్థగ్రాహ్యే సత్యనన్తరపూర్వవాక్యే ముక్తాత్మనః ప్రకృతత్వాన్నామరూపనిర్వోఢృత్వాదిలిఙ్గాచ్చ ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయత్వేన సంశయోత్థానం యుక్తమిత్యభిప్రాయేణ ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయత్వేన సంశయం దర్శయతి (తత్రేతి) కిమాకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తః- ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. తదర్థం ధూత్వా శరీరమితి ముక్తస్యానన్తరప్రకృతత్వమాకాశశబ్దస్య ముక్తపరతామవగమయతి- నేతి. కిం ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వం సంభవతి-నేతి. కిమత్ర నామరూపనిర్వోఢృత్వం నామరూపభాక్త్వయా- ఉత నామరూపవ్యాకర్తృతయేతి. కిం * తే యదన్తరేతి నిర్దేశః కర్తృతయా నిర్వోఢృత్వముపపాదయతి- నేతి. యదా నోపపాదయతి-తదా నామరూపభాక్త్వమేవ తన్నిర్వోఢృత్వమితి తస్య జీవేऽపి బన్ధదశాయాం సంభవేన ముక్తాత్మనః ప్రకృతత్వమాకాశశబ్దస్య ముక్తపరత్వావగమకమిత్యాకాశో ముక్తాత్మేతి పూర్వః పక్షః. యదా * తే యదన్తరేతి నిర్దేశః కర్తృతయా నామరూపనిర్వోఢృత్వముపపాదయతి- తదా నామరూపనిర్వోఢృత్వం నామ తత్కర్తృత్వరూపమితి తస్య ముక్తాత్మన్యసంభవాన్ముక్తాత్మనః పూర్వప్రకృతత్వేऽప్యస్మిన్వాక్యే ముక్తాత్మనోऽవగత్యనుపపత్తేరాకాశశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః (తే యదన్తరేతి) ఉభయోర్మధ్యస్థత్వాత్తదస్పృష్టత్వం ఫలితం- మధ్యస్థస్యాన్యతరపక్షపాతాభావాత్. తేన పూర్వోక్తముక్తప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వం కథమిత్యత్రాహ (నామరూపేతి) నామరూపయోర్నిర్వహితేతి శ్రుత్యనువాదః, న తదర్థానువాదః. ఉపలక్షణతయాऽభిమతం నిర్వోఢృత్వం పూర్వావస్థాయామపి నాస్తీత్యత్రాహ (స ఏవ హీతి) నామరూపనిర్వోఢృత్వం న నామరూపకర్తృత్వం- అపి తు నామరూపభాక్త్వం- వహనం హి ధాత్వర్థః- ఉపసర్గాణాం

తస్యైవ నామరూపవినిర్ముక్తా సామ్పరాయిక్యవస్థా * తద్బ్రహ్మ తదమృతమిత్యుచ్యతే. ఆకాశశబ్దశ్చ తస్మిన్నప్యసఙ్కుచితప్రకాశయోగాదుపపద్యతే. నను దహరవాక్యశేషత్వాదస్య స ఏవ దహరాకాశోయమితి ప్రతీయతే- తస్య చ పరమాత్మత్వం నిర్ణీతమ్. నైవమ్- ప్రజాపతివాక్యవ్యవధానాత్. ప్రజాపతివాక్యే చ ప్రత్యగాత్మనో ముక్త్యవస్థాన్తం రూపమభిహితమ్- అనన్తరం చ * విధూయ పాపమితి స ఏవ ముక్తావస్థః ప్రస్తుతః. అతోఽత్రాకాశో ముక్తాత్మా.......................... ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాదితి) ఆకాశః పరం బ్రహ్మ. కుతః (అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్) అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశస్తావత్ * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేతి. నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వం బద్ధముక్తోభయావస్థాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వమాకాశస్యోపపాదయతి, బద్ధావస్థస్య స్వయం కర్మవశాన్నామరూపే భజమానో న నామరూపే నిర్వోఢుం శక్నుయాత్- ముక్తావస్థస్య జగద్వ్యాపారాసంభవాన్న నితరాం నామరూపనిర్వోఢృత్వం, ఈశ్వరస్య తు సకలజగన్నిర్మాణధురన్ధరస్య నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వం శ్రుత్యైవ ప్రతిపన్నం * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః । తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నం చ జాయతే * సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివదన్యదాస్తే ఇత్యాదిషు, అతో నిర్వాహ్యనామరూపాత్ప్రత్యగాత్మనో నామరూపయోర్నిర్వోఢాయమాకాశోఽర్థాన్తరభూతః పరమేవ బ్రహ్మ, తదేవోపపాదయతి * తే యదన్తరేతి, యస్మాదయమాకాశో నామరూపే అన్తరా తాభ్యామస్పృష్టోఽర్థాన్తరభూతః, తస్మాత్తయోర్నిర్వోఢా, అపహతపాప్మత్వసత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ నిర్వహితేత్యర్థః, ఆదిశబ్దేన బ్రహ్మత్వాత్మత్వామృతత్వాని గృహ్యన్తే, నిరుపాధికబృహత్త్వాదయో హి పరమాత్మన ఏవ సంభవన్తి, తేనాత్రాకాశః పరమేవ బ్రహ్మ, యత్పునరుక్తం * ధూత్వా శరీరమితి ముక్తోఽనన్తరప్రకృత ఇతి, తన్న * బ్రహ్మలోకమభిసంభవానీతి పరస్యైవ బ్రహ్మణోఽనన్తరప్రకృతత్వాత్

నానార్థత్వసంభవాత్ నితరాం వోఢృత్వం నిర్వోఢృశబ్దార్థస్స్యాదితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. తర్హి కథమమృతత్వాదికమిత్యత్రాహ (తస్యైవేతి) (సామ్పరాయికీతి) నామరూపవిమోక్షానన్తరకాలభావిన్యవస్థా తస్య కాలస్య ప్రకృతత్వాత్ సామ్పరాయికీత్యుచ్యతే.................. ....

రాద్ధాన్తే (వ్యపదేశస్తావదితి) ప్రదర్శ్యత ఇతి శేషః. యద్వా నామరూపయోర్నిర్వహితేతి వ్యపదేశ ఇత్యన్వయః * అర్థాన్తరత్వశబ్దస్తదుపపాదకం ధర్మం లక్షయతి- అర్థాన్తరత్వమాకాశస్యోపపాదయతీతి హ్యుక్తమ్. భేదకధర్మవ్యపదేశాదిత్యర్థః (నామరూపయోరిత్యాది) నామరూపనిర్వోఢృత్వం చ స్పష్టభేదకధర్మః- అవయవశక్త్యా నిర్వోఢృశబ్దస్య వహనమాత్రపరత్వాదపి రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయాత్ కర్తృపరత్వం యుక్తమితి భావః. నన్వేవం సతి * తే యదన్తరేతి కథం ముక్తస్యానన్తరమభిధానమిత్యత్రాహ (తదేవోపపాదయతి తే యదన్తరేతీతి) కర్మకృతనామరూపభాక్త్వాభావాత్తయోః స్వేచ్ఛయా నిర్వోఢా పరమాత్మా- న హి కర్మపరాధీనచేష్టితస్య బద్ధస్య జగద్వ్యాపారానుగుణసఙ్కల్పాదిరహితస్య ముక్తస్య చ నామరూపనిర్వోఢృత్వం సంభవతీత్యర్థః. నిర్వహితేతి శ్రుతిస్థపదానుకారః. ఆదిశబ్దార్థమాహ (ఆదిశబ్దేనేతి) నిరుపాధికశబ్దోఽనవచ్ఛిన్నత్వపరః- ఉపాధిర్వ్యవచ్ఛేదకః. జీవస్యాజ్ఞానతో బృహత్త్వం తచ్చ పరమాత్మప్రసాదాయత్తం (బృహత్త్వాదయ ఇతి) ధర్మా ఇతి శేషః (ధూత్వేత్యాది) బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః, ప్రథమానిర్దిష్టస్యాభిసంభవితుః ప్రాధాన్యేన ప్రాకరణికత్వస్యావరస్యాపి లిఙ్గబలాత్ ప్రాకరణికత్వస్యావరస్యాభం

యద్యప్యభిసంభవితుర్ముక్తస్యాభిసమ్బన్ధ్యతయా పరం బ్రహ్మనిర్దిష్టం, తథాప్యభిసంభవితుర్ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వాద్యసంభవాదభిసంభావ్యం పరమేవబ్రహ్మ తత్ర ప్రత్యేతవ్యమ్, కించ,ఆకాశశబ్దేన ప్రకృతస్య దహరాకాశస్యాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ప్రజాపతివాక్యస్యాప్యుపాసకస్వరూపకథనార్థత్వాదుపాస్యఏవ దహరాకాశః ప్రాప్యతయేహోపసంహ్రియత ఇతియుక్తమ్, ఆకాశశబ్దశ్చప్రత్యగాత్మనినక్వచిద్దృష్టచరః, అతో౽త్రాకాశః పరంబ్రహ్మ........................

అథస్యాత్- ప్రత్యగాత్మనో౽ర్థాన్తరభూతమాత్మాన్తరమేవనాస్తి-'ఐక్యోపదేశాత్ ద్వైతప్రతిషేధాచ్చ, శుద్ధావస్థఏవహి ప్రత్యగాత్మా పరమాత్మా పరంబ్రహ్మ పరమేశ్వరఇతిచవ్యపదిశ్యతే- అతః ప్రకృతాన్ముక్తాత్మనో౽భిసంభవితురర్థాన్తరమభిసంభావ్యం బ్రహ్మలోకః, అతో నామరూపయోర్నిర్వహితా ఆకాశో౽పి సఏవ భవితుమర్హతీతి, అతఉత్తరం పఠతి ....

౪౩ ॥ సూ, సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన.. వ్యపదేశాదితి వర్తతే,సుషుప్త్యుత్క్రా

గో౽యుక్తఇత్యభిప్రాయేణాహ (యద్యపీతి) అవాన్తరప్రకరణేన పూర్వవాక్యస్య జీవస్వరూపపరత్వమభ్యుపేత్య పరిహృతం- వస్తుతస్తు బ్రహ్మలోకశ్రుత్యనుగృహీతమహాప్రకరణబలాత్. పూర్వవాక్యమపి నజీవపరం- కింతు తస్యపరమప్రాప్యభూత పరబ్రహ్మపరత్వమేవేత్యాహ (కించాకాశేతి) ప్రజాపతివాక్యస్య వ్యవధాయకత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రజాపతివాక్యస్యేతి) హేత్వన్తరమప్యాహ (ఆకాశశబ్దశ్చేతి)...........

ఉత్తరసూత్రమవతారయితుంశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) నను కథమాత్మాన్తరమేవనాస్తీత్యుచ్యతే- త్రిపాద్యామన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరా ప్రథమపాదఏవచిదచిద్విలక్షణవస్తుసద్భావస్సమర్థితః. ఉచ్యతే-సిద్ధిస్తావదుభయవిధా- సాధకప్రమాణసంభవాధీనాబాధకప్రమాణవ్యుదాసాధీనాచ. బాధకప్రమాణవ్యుదాసేన సాధకసత్తాయత్తాసిద్ధిః స్థేయసీభవతి- తదభావే సాధకమాత్రాధీనాసిద్ధిరస్థిరా. అస్థిరంచాసత్కల్పమ్. అత్ర ప్రథమపాదే సాధకసద్భావాధీనసిద్ధాదర్శితాయామప్యైక్యోపదేశభేదనిషేధరూపబాధకవ్యుదసనస్య సూత్రకారైరితః పూర్వమకృతత్వాత్- సాధకాధీనసిద్ధేరస్థిరప్రాయత్వాన్నాస్తీత్యుక్తమ్. ప్రత్యగాత్మనో౽ర్థాన్తరభూతమాత్మాన్తరం దృఢప్రమాణసిద్ధం నభవతీత్యర్థః. చతుర్థపాదేపీదృశవ్యపదేశః ఉక్తార్థాభిప్రాయో వేదితవ్యః. యద్వా త్రిపాద్యా అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం ప్రాచుర్యనిబన్ధనమితి నానుపపత్తిః (ఐక్యోపదేశాత్ ద్వైతప్రతిషేధాచ్చేతి) ముక్తప్రాప్యతయోక్తస్య బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్వాచ్యతయా బృహదారణ్యకే ప్రత్యభిజ్ఞాయమానస్య * ఏకధైవానుద్రష్టవ్యం * సవాఏషమహానజఆత్మాయో౽యంవిజ్ఞానమయః * నేహనానాస్తికిఞ్చనేతి జీవైక్యప్రతిపాదనాత్ భేదనిషేధాచ్చేత్యర్థః. తత్రహి * ఏషబ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితి హోవాచేతి ప్రకరణావసానే తస్య పరమాత్మనో బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్దేశో౽వగమ్యతే. చశబ్దస్సముచ్చయే- ఐక్యోపదేశభేదనిషేధయోః ప్రత్యేకం భేదవిరోధిత్వాత్. ఇతరేతరయోగే వాచశబ్దః-ఐక్యస్యాముఖ్యత్వశఙ్కానివారకత్వాత్ భేదనిషేధస్య నామరూపయోర్నిర్వహితేతి పూర్వవద్యథాశ్రుత్యనువాదః- అతఏవహి నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వమితిస్వగ్రన్థేనిర్దిష్టమ్. ఆపాతతో౽ర్థాన్తరత్వప్రతీతావపి నతత్సిద్ధాన్తికర్తవ్యమితిశఙ్కాగ్రన్థస్యార్థః...

౪౩ ॥ సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన సూత్రస్యాకాఙ్క్షాంపూరయతి (వ్యపదేశాదితివర్తతఇతి) యథా * అథశబ్దానుశాసనమిత్యత్ర * కేషాంశబ్దానామిత్యుక్తే సమస్తస్యాప్యనుశాసనపదస్య విభాగేనానుషఙ్గః, తథేహాపీతిభావః. సూత్రే * సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోరితి సప్తమీ. కస్య కస్మాద్భేదఇత్యత్రాహ ॥

న్త్యాః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వేన పరమాత్మనో వ్యపదేశాత్ ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మాఽస్త్యేవ. తథాహి, వాజసనేయకే * కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్య ప్రత్యగాత్మనస్సుషుప్త్యవస్థాయామకించిజ్జ్ఞస్య సర్వజ్ఞేన పరమాత్మనా పరిష్వంగ ఆమ్నాయతే * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమితి. తథోత్క్రాన్తావపి * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీతి. న చ స్వపత ఉత్క్రామతో వాస్య కించిజ్జ్ఞస్య తదానీమేవ స్వేనైవ సర్వజ్ఞేన సతా పరిష్వఙ్గాన్వారోహౌ సంభవతః. న చ క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ, తస్యాపి సర్వజ్ఞత్వాసమ్భవాత్ ...

ఇతశ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మేత్యాహ.

౪౪ ॥ సూ. * పత్యాదిశబ్దేభ్యః * అయం పరిష్వంజకః పరమాత్మోత్తరత్ర పత్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యతే * సర్వస్యాధిపతిస్సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః * స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ * ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయ * తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి। ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి। ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి స వా ఏష మహానజ ఆత్మాన్నాదో వసుదానోఽజరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మేతి. ఏతే చ పతిత్వజగద్విధరణత్వసర్వేశ్వరత్వాదయః ప్రత్యగాత్మని ముక్తావస్థేఽపి న కథంచిత్సమ్భవన్తి, అతో ముక్తాత్మనోఽర్థాన్తరభూతో నామరూపయోర్నిర్వహితాకాశః-

---

(ప్రత్యగాత్మన ఇతి) అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశరూపహేత్వసిద్ధిశఙ్కాపరిహారపరత్వాదస్య సూత్రస్యార్థసిద్ధం సాధ్యనిర్దేశం దర్శయతి (అర్థాన్తరభూత ఇతి) అవాన్తరార్థప్రతిజ్ఞాత్వాత్ సూత్రే కంఠోక్త్యభావః, ప్రధానార్థప్రతిజ్ఞానస్య హి ప్రాయేణ కంఠోక్తిరుపలభ్యతే. దేహస్య ప్రాజ్ఞపరిష్వక్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్యేత్యుక్తం * ఉత్సర్జన్ - శరీరమితి శేషః. క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ పరిష్వంగాన్వారోహావాశఙ్క్యాహ (నచేతి)...

ముక్తావస్థేనాత్మనాన్వారోహ ఇత్యత్రాహ (ఇతశ్చేతి)

౪౫ ॥ సూ. * పత్యాదిశబ్దేభ్యః * సూత్రే * పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి నిర్దిష్టత్వాత్తదనురోధాయ శ్రౌతపాఠక్రమానాదరేణ * సర్వస్యాధిపతిరితి వాక్యం ప్రథమముదాహృతం సూత్రే చ తథా నిర్దేశః కిమర్థ ఇతి చేత్- ఉచ్యతే. కర్మసంబంధనిషేధముఖేన సర్వేశ్వరత్వాదిగుణానాం నిరుపాధికత్వజ్ఞాపకస్య * స న సాధునా కర్మణా భూయానిత్యాదివాక్యస్య పూర్వం * సర్వస్యాధిపతిరిత్యాదివాక్యం- పశ్చాత్ * ఏష భూతాధిపతిరితి వాక్యమ్. హేయసంబంధరాహిత్యపరవాక్యస్య తత్పూర్వాపరవాక్యానాం చ తన్త్రేణ క్రోడీకరణార్థమభ్యాసరూపతాత్పర్యలిఙ్గజ్ఞాపనార్థం చ * పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి నిర్దేశః. అథ పత్యాదీత్యనుక్తిః * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమిత్యాదిభిరస్య ప్రకరణస్యైకార్థ్యేన విశేష్యస్య పరమాత్మనో నారాయణత్వద్యోతనార్థా అత ఏవ హ్యయం పరిష్వంజకః పరమాత్మేతి భాష్యే నిర్దేశః, స ఖలు * పతిం విశ్వస్యేతి. ప్రకరణస్థం * తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి పరమాత్మశబ్దం స్మారయతి. ముముక్షూపాస్యత్వరూపమహాగుణవాచిశబ్దత్వాత్ పత్యాదిశబ్దైస్సహ * తమేతమిత్యాదివాక్యముపాత్తం * అన్నాదః- అన్నదః అథ పత్యాదిశబ్దోక్తానాం ధర్మాణాం ముక్తవ్యావర్తకత్వం దర్శయతి (ఏతే చేతి) ముక్తస్య జగద్వ్యాపారరహితత్వాన్న సంభవన్తీత్యర్థః. కిం జీవమాత్రాదర్థాన్తరత్వే విప్రతిపత్తిః - ఉత ముక్తాదర్థాన్తరత్వ ఇతి వికల్పే ప్రథమం శిరః పూర్వసూత్రేణ ప్రత్యుక్తమ్, అనేన తు ద్వితీయః శిర ఇతి విభాగః. యద్వా - సూత్రద్వయోక్తైర్ధర్మైర్ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ (ఏతే చేతి) ఏతచ్ఛబ్దస్సూత్రద్వయోదాహృతగుణపరః - అత ఆదిశబ్దే పతి

ఐక్యోపదేశస్తు సర్వస్య చిదచిదాత్మకస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వాయత్త ఇతి * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలాని ఇత్యాదిభిర్వాక్యైః ప్రతిపాద్యత ఇతి పూర్వమేవ సమర్థితమ్. ద్వైతప్రతిషేధశ్చ తత ఏవేత్యనవద్యమ్.

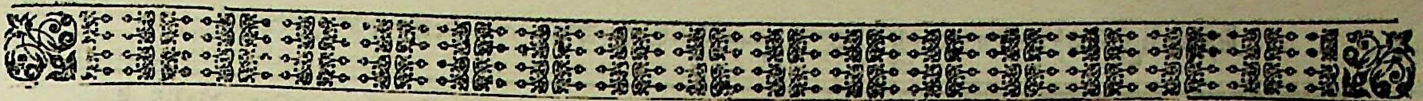
అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః,

ష్వంగాన్వారోహావన్తర్భూతౌ సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః పరిష్వంగస్యాన్వారోహస్య చ జగద్వ్యాపారాన్తర్భూతత్వాన్ముక్తస్య తద్రహితత్వాచ్చ తౌ చ తస్మిన్నసంభవతః. ఏతే అకర్మసంపాద్యా ఇతి చాభిప్రాయః * స న సాధునా కర్మణా భూయాన్ ఇతి శ్రుతత్వాత్. తేన బద్ధాత్మన్యసంభవః. ముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారవర్జత్వాత్ ముక్తాత్మన్యసంభవ ఇత్యర్థః. ఏవమనేన సూత్రద్వయేన పరమాత్మనశ్చిదచిద్వైలక్షణ్యే ప్రమాణదార్ఢ్యస్యోపపాదితత్వాత్ ఐక్యోపదేశభేదనిషేధౌ తదనురోధేన వర్ణనీయావితి శఙ్కాబీజం పరిహృతం భవతి. ఏతావదేవ తదధికరణకృత్యమ్, ఏవం ప్రబలతరభేదశ్రుత్యనురోధేన నిర్వాహకర్తవ్యే సత్యైక్యోపదేశభేదనిషేధయోరముఖ్యతయాపి నిర్వాహే ప్రాప్తే సూత్రకారైరేవ శ్రుతిశతార్థతశ్చ వక్ష్యమాణం శ్రుతిసిద్ధం ముఖ్యనిర్వాహం తత్ర తత్ర ప్రసంగే పూర్వమపి స్వేనోక్తమిహ స్మారయతి (ఐక్యోపదేశస్త్వితి) కార్యకారణైక్యనిబన్ధనః- న తు జీవేశ్వరైక్యనిబన్ధన ఇత్యర్థః. తత ఏవ- కార్యకారణైక్యాదేవ. ఐక్యోపదేశశేషత్వాత్ భేదనిషేధశ్రుతిశ్చ కుతర్కసిద్ధకార్యకారణభేదప్రతిషేధపరేత్యర్థః అత్ర భేదనిషేధస్య ప్రకారైక్యనిబంధనత్వమప్యర్థసిద్ధం. ప్రకారప్రకారిభావస్య జగత్కారణత్వనిర్వాహకత్వాత్. తత్రారమ్భణాధికరణే కార్యకారణైకత్వసమర్థనం శ్రౌతం- తేనైక్యోపదేశస్య ముఖ్యత్వసమర్థం. సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబంధనత్వం * అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః ఇతి వక్ష్యతే- తత్ర ప్రకృతినయగోచరతయా ముఖ్యత్వసమర్థనం చిద్విషయమచిద్విషయం చ * అంశో నానావ్యపదేశాత్ * ఉభయవ్యపదేశాత్ ఇత్యధికరణద్వయేన కృతమ్. ఏవం వక్ష్యమాణో ముఖ్యనిర్వాహ ఇహ స్మారితః పాదద్వయోక్తమర్థమభిప్రేత్యాహ (ఇత్యనవద్యమితి) ... ...

పరైస్తు * సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః ఇత్యాదిసూత్రద్వయం బృహదారణ్యకే * కతమ ఆత్మా యోऽయం విజ్ఞానమయ ఇత్యాదిప్రకరణవిషయమధికరణాన్తరం వ్యాఖ్యాతం. తత్ర చోపక్రమే * యోऽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి శారీరలింగదర్శనాదుపసంహారే చ * స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోऽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి శారీరాపరిత్యాగాన్మధ్యే చ సుషుప్త్యాదిసాంసారికతత్తదవస్థాప్రతిపాదనాదత్ర సంసారిస్వరూపం ప్రతిపాద్యమితి పూర్వపక్షం కృత్వా సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః ప్రాజ్ఞాద్భేదవ్యపదేశేన పత్యాదిశబ్దేభ్యశ్చాసంసారిస్వరూపం ప్రతిపాద్యమితి సిద్ధాన్త ఉక్తః. ఉపక్రమాదిషు శారీరలింగకథనమనువాదరూపం తస్య పరేణ బ్రహ్మణైక్యోపదేశార్థం కృతమ్ * యోऽయం విజ్ఞానమయః * స వా ఏష మహానజ ఆత్మేతి పరమేశ్వరేణైకత్వముపదిశ్యతే. * అత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహీతి పదే పదే ప్రశ్నాత్ * అనన్వాగతస్తేన భవత్యసంగో హ్యయం పురుష ఇతి పదే పదే పుణ్యేనానన్వాగతత్వాదికథనరూపప్రతివచనాచ్చ అసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరత్వసిద్ధిరితి శారీరలింగదర్శనపరిహారశ్చోక్తః. ఏవమధికరణభేదవర్ణనమయుక్తమ్. ద్వితీయతృతీయపాదాన్తర్గతాధికరణాన్తరసూత్రవైరూప్యాత్ నిరూపణీయాభావాచ్చ. న హ్యత్ర సూత్రద్వయే ప్రతిజ్ఞావాక్యం క్రియతే, వివక్షితతత్తత్ప్రకరణస్థధర్మివాచిశబ్దాభావాత్ ప్రతిక్షేప్యవ్యుదాసకశబ్దాభావాచ్చ * ఈక్షతేర్నాశబ్దం * ఆనన్దమయోऽభ్యాసాత్ * అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ఇతి హి సూత్రశైలీ, అత్ర తథాభావాభావాదధ్యాహారస్యాన్యాయ్యత్వాత్, వచనాధ్యాహారేణ నిర్వాహసంభవత్యనుపపన్నః. ఇహ చ పూర్వప్రకృతసాధ్యహేతుసమర్పకత్వేऽధ్యాహారోऽనపేక్షితః. చతు

ర్థపి పాదేఽధికరణాన్తరారమ్భేఽపి ధర్మివాచిపదాశ్రవణం న దోషః, తస్య ప్రధానాదేః ప్రతిపాద్యత్వవ్యుదాసపర త్వాద్ధర్మివాచిపదనైరపేక్ష్యాత్ * ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్నేతి * న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపీతి చ వ్యుదసనప్ర తిజ్ఞానుస్యూయతే, నేతిపదస్యోత్తరత్ర అనుషఙ్గేపి న దోషః. ప్రధానాదిపరత్వవ్యుదాసస్య పరమాత్మపరత్వోపపాదన శే షత్వాత్, పరమాత్మపరత్వస్య ప్రాధాన్యేన ప్రతిపిపాదయిషితతయా సర్వత్ర తద్వివక్షాయాం ప్రతిజ్ఞావాక్యశ్రవణా త్, క్వచిదధ్యాహారదర్శనేపి గత్యన్తరసద్భావే సతి గత్యభావ ఇవ నిర్వాహోఽనుపపన్నః. అతః పరమాత్మపరత్వసమ ర్థనపరాధికరణవైరూప్యాదయుక్తమ్, నిరూపణీయాభావాచ్చ అధికరణాన్తరత్వమయుక్తం, సన్దిగ్ధే హి న్యాయప్రవృత్తిః యత్రైకస్మిన్ వాక్యే ప్రకరణే వా పరస్పరవిరుద్ధార్థద్వయం ప్రధానప్రతిపాద్యతయా ప్రతీయతే- తత్ర సన్దేహే సతి న్యా యావతారః, ఇహ చ తాదృశసంశయవిషయో న దృశ్యతే. తథాహి జాగ్రత్స్వప్నాద్యవస్థాప్రతిపాదకవాక్యానాం జీవ విషయత్వం న సంశయపదం, న చ తదపాకర్తుం శక్యం, అతస్తన్నిరూపణపరత్వమధికరణస్యాయుక్తం * అసంగో హ్య యం పురుష ఇత్యాదివాక్యానాం శుద్ధస్వరూపపరత్వమపి న సందేహపదం, నిరవధికానన్దనిరఙ్కుశైశ్వర్యప్రతిపాదకా నాం * స ఏకో బ్రహ్మలోక ఆనన్దః * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాదివాక్యానాం పరమాత్మపరత్వేపి న సందేహః అత ఏతత్సమర్థనమనపేక్షితమ్. సమానాధికరణవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశపరత్వేపి న వివాద ఇతి న తత్సమర్థనార్థ మధికరణారమ్భో యుక్తః. జీవస్వరూపకథనం బ్రహ్మాత్మకత్వవిధానాయానువాద ఇత్యయమర్థో నిరూపణీయ ఇతి చేన్న, ప్రాప్తార్థానాం వాక్యానామనువాదకత్వస్య అప్రాప్తార్థానాం విధాయకత్వస్య చ స్వత ఏవ స్పష్టత్వాత్. న ఖలు- * అగ్నిర్హిమస్య భేషజమిత్యస్య వాక్యస్యానువాదకత్వం * స్వర్గకామో యజేతేతి వాక్యస్య విధిత్వం చాత్ర నిరూపణీ యం, అతో జీవస్వరూపకథనే ప్రాప్తవిశేషణోక్తేరనువాదత్వం న సమర్థనీయం-అప్రాప్తధర్మప్రతిపాదనస్య విధిత్వం చ న సాధ్యం. విహితధర్మనిషేధేన స్వరూపైక్యప్రతిపాదనం చానుపపన్నం. సూత్రాక్షరప్రాతికూల్యాచ్చ నేదం సూత్రద్వయం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశసమర్థనపరం, భేదసమర్థనపరత్వం హ్యక్షరస్వారస్యాదవగమ్యతే, న చ మృషావాద్యభిమతం బ్రహ్మాత్మ కత్వమస్మిన్ ప్రకరణే దృశ్యతే * స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః స ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేతే సర్వ స్య వశీ సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిరితీశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశపరత్వావగమాత్, తన్మతేఽధిష్ఠానతాదాత్మ్యం హ్యుపదేశ్యం న హీశ్వరోఽశేషజగదధ్యాసాధిష్ఠానం- ఈశ్వరస్యాపి సన్మాత్రవస్తుని కల్పితత్వాత్. న హి రజ్జుకల్పితస్సర్పస్తత్కల్పితభూద ళనామ్బుధారాధిష్ఠానం. కిఞ్చ-ఈశ్వరాధ్యస్తజీవదర్శనం నేశ్వరకర్తృకం-ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞతయా స్వారోపితాకారవి షయభ్రమానుపపత్తేః. న చాన్యకర్తృకం-అధిష్ఠానభూతేశ్వరస్య సంసార్యగోచరత్వాత్. న హ్యధిష్ఠానానవభాసేఽధ్యస్త ప్రతీతిరుపపద్యతే. ఘటస్సన్ పటస్సన్నితి సన్మాత్రమేవాధిష్ఠానతయాఽనువృత్తమవభాసత ఇతి చ తదీయప్రక్రియా న త్వీశ్వ రోఽధిష్ఠానతయా ప్రతీయత ఇతి. అతస్సర్పభూదళనయోరన్యోన్యతాదాత్మ్యోపదేశవత్ జీవేశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశోఽ నుపపన్నః. ఈశ్వరధర్మాశ్చ అవివక్షితా ఇతి చేత్-పదానాం లక్షణా, కిఞ్చ అప్రాప్తానాం ధర్మాణామనువాదాసంభవా ద్విహితస్య నిషేధాయోగాత్ * ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఇతి తాత్పర్యలిఙ్గదర్శనాచ్చ తేషాం ధర్మాణా మవివక్షితత్వం దుర్వచమ్. సిద్ధాన్త్యభిమతం తు తాదాత్మ్యం తదుపాసనం చోత్తరత్ర నిరూపయిష్యతే, అతస్సూత్రా క్షరప్రాతికూల్యాత్, సంశయవిషయాభావాత్, స్వాభిమతార్థశరీరస్యానుపపన్నత్వాత్, ప్రామాణికతాదాత్మ్యనిరూప ణస్యాన్యత్ర క్రియమాణత్వాచ్చాకాశశబ్దనిర్దిష్టస్య పరమాత్మత్వోపపాదకం సూత్రద్వయమితి సిద్ధమ్——యాదవ ప్రకాశపక్షేపి నిరూపణీయాభావాదనారమ్భణీయత్వదోషః స్థితః. పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనప్రకారశ్చానుపపన్నః. పరి ష్వఙ్గాన్వారోహాభ్యాం ప్రాజ్ఞస్యాత్మనశ్శారీరాద్భేదః స్థిత ఇతి విషయశోధకమాద్యం సూత్రం వ్యాఖ్యాయ సప్రాజ్ఞః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్యే

ప్రథమాధ్యాయే—చతుర్థపాదః

—॥ఆనుమానికాధికరణమ్॥—

౧ ॥ సూ, —ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ.—

ఉక్తం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనతయా జిజ్ఞాస్యం జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మేతి; వస్తునః

కిం భోక్త్రా విద్యాకర్మాతిశయలబ్ధైశ్వర్యో జీవః, ఉత పర ఇతి విశయే భోక్తుర్విజ్ఞానమయస్య ప్రకరణస్థతయా వశిత్వేశాన త్వాదీనాం విద్యాకర్మలబ్ధతయా జీవత్వముక్త్వాపత్యాదిశబ్దానాం శాఖాన్తరే పరమాత్మవిషయత్వదర్శనాదన్యత్ర సుషు ప్తౌ పరమాత్మని సమ్పత్తిశ్రవణాచ్చ పరమాత్మత్వం సాధితం, తత్ర తావదాద్యసూత్రవ్యాఖ్యానమయుక్తం, విషయ శోధకత్వమాత్రే సూత్రవైయర్థ్యాత్. పూర్వపక్షపరత్వే శాబ్దస్య హేతోర్విరుద్ధత్వాత్, భోక్తుః ప్రకృతతయా కర్త్రా దీనైశ్వర్యత్వస్య పూర్వపక్షహేతోరశాబ్దత్వాచ్చ తచ్ఛఙ్కావ్యుదసనాసమర్థభేదానుభాషణే ప్రయోజనాభావాత్, సూత్రవైయర్థ్యమ్. కించ శారీరాత్ భేదకో పరిష్వఙ్గాన్వారోహౌ ప్రాజ్ఞకర్తృకౌ శ్రూయేతే. ప్రాజ్ఞత్వం చ స్వా భావికం, పతిత్వాదయశ్చ స్వాభావికా ఏవాత్ర ప్రతిపాద్యన్తే, ఉపాధ్యనుక్తేః, తథైవ * న సాధునా కర్మణా భూయా నిత్యుపాధినిషేధాచ్చ. అతస్తదనాదృత్య పత్యాదిశబ్దానాం శాఖాన్తరప్రసిద్ధ్యా పరమాత్మసాధకత్వోక్తిరచతురా. స ద్విద్యాసంవాదస్తు యద్యపి ప్రాజ్ఞస్య జగత్కారణత్వావగమకః తథాపి కారణస్య చిదచిద్వైలక్షణ్యే తు సంవాదని రపేక్షహేతుః ప్రాజ్ఞత్వం నిరుపాధికైశ్వర్యవత్త్వం చ. యద్యకర్మహేతుకం నిరఙ్కుశైశ్వర్యమపి శ్రుత్యన్తరసంవా దసాపేక్షం, తర్హి శ్రుత్యన్తరే ముకథమాశ్వాసః, తత్రాపి సంవాదాన్తరాపేక్షణేఽనవస్థా స్యాత్. ఏతచ్ఛ్రుత్యపేక్ష ణేఽన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అతోఽధికరణాన్తరకల్పనం తన్నిర్వహణం చానుపపన్నం. అతస్సూత్రత్రయమేకాధికరణం

—॥అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్॥—

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

సముదితాధికరణసంఖ్యా-౨౭—సముదితసూత్రసంఖ్యా-౧౦౬.

౧ ॥ సూ. —ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ.— ప్రథమపాదశ్చిద చిద్విలక్షణకారణత్వాయోగవ్యవచ్ఛేదపరః, అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరాయాం త్రిపాద్యామస్పష్టస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకవాక్య విషయా ద్వితీయతృతీయా-స్పష్టతరజీవాదిప్రతిపాదకవాక్యవిషయశ్చతుర్థ ఇతి పాదసంగతిః ద్వితీయపాదారమ్భే కథితా. సూత్రకారైస్తు అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్య త్రిపాదీకృత్యత్వం చతుర్థపాదారమ్భే కంఠోక్తం * ఆనుమానికమప్యేకేషా మితి హ్యుక్తం, అతో భాష్యకారశ్చతుర్థపాదారమ్భే త్రిపాద్యర్థస్పష్టీకరణముఖేన సంగతిం వివక్షన్ ప్రథమపాదా ర్థానుభాషణపూర్వకం ద్వితీయతృతీయయోరర్థం వృత్తం దర్శయతి (ఉక్తమితి) ప్రధానాదేరిత్యాదిశబ్దేన ప్రాణాకా శాదిగ్రహణం, విలక్షణమిత్యన్తేన ప్రథమపాదార్థ ఉక్తః, వైలక్షణ్యం చోభయలిఙ్గతయేతి దర్శయన్ ద్వితీయతృతీయ

ప్రధానాదేశ్చేతనాచ్చ బద్ధముక్తోభయావస్థాద్విలక్షణం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సత్యసఙ్కల్పం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకం సర్వాన్తరాత్మభూతం నిరఙ్కుశైశ్వర్యమితి. ఇదానీం కాపిలతన్త్రసిద్ధాబ్రహ్మాత్మకప్రధానపురుషాది ప్రతిపాదనముఖేన ప్రధానకారణత్వ ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణ్యపి కానిచిద్వాక్యాని కాసుచిచ్ఛాఖాసు సన్తీత్యాశఙ్క్య బ్రహ్మైకకారణత్వస్థేమ్నే తన్నిరాక్రియతే. కఠవల్లీష్వామ్నాయతే * ఇన్ద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః । మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః ॥ మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః । పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి ॥ తత్ర సందేహః కిం కాపిలతన్త్రసిద్ధమబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమిహావ్యక్తశబ్దేనోచ్యతే- ఉత నేతి. కిం యుక్తమ్. ప్రధానమితి. కుతః * మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పర ఇతి తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞానేన తస్యైవ ప్రతీతేః * పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి పఞ్చవింశకపురుషాతిరిక్తతత్త్వనిషేధాచ్చ. అతోఽవ్యక్తం కారణమితి ప్రాప్తమ్

యోరప్యర్థం దర్శయతి (నిరస్తేత్యాదిపదైః) సమస్తశబ్దేన చిద్గతమచిద్గతం చ హేయం వివక్షితం, గన్ధశబ్దేన ముక్తవ్యావృత్తిః, సమస్తకల్యాణగుణాత్మకమితి పదం ధర్మిస్వరూపపరం, సర్వజ్ఞమిత్యాదిపదైర్ద్వితీయపాదార్థస్సూచితః *యస్సర్వజ్ఞః * భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాదివాక్యజాతం హి తద్విషయః. అన్తర్యామి వైశ్వానరద్యుభ్వాద్యధికరణసిద్ధమర్థమాహ (సర్వాన్తరాత్మభూతమితి) * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి సుబాలోపనిషద్యన్తర్యామివిషయతయాఽఽమ్రాయమాణత్వాత్ * పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి ముండకోపనిషద్వాక్యస్య సపక్షత్వేనోపన్యాసాత్తత్సమర్థనాచ్చ. నిరఙ్కుశైశ్వర్యమితి తృతీయపాదార్థసూచనం * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి * ఈశానో భూతభవ్యస్య * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాదివాక్యజాతం హి తద్విషయః. వర్తిష్యమాణమాహ (ఇదానీమితి) (ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణీతి) న కేవలం లిఙ్గప్రతిపాదకాని- కింతు లిఙ్గినామేవ ప్రధానాదీనాం జగత్కారణత్వప్రతిపాదనశఙ్కాస్పదానీతి- అతో జీవాదివిషయతాయాః స్పష్టతరత్వమితి భావః (ప్రధానపురుషాది ప్రతిపాదనముఖేన ప్రధానకారణత్వ ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణీతి) ప్రధానపురుషాదిస్వరూప ప్రతిపాదనప్రకారః తన్త్రార్థప్రత్యభిజ్ఞాపకః, తేన ప్రధానకారణత్వ ప్రతిపాదనం ఫలితమిత్యర్థః. బ్రహ్మైకకారణత్వస్థేమ్న ఇత్యత్రైకశబ్దేన త్రిపాద్యా అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం సూచితమ్. స్థేమ్న ఇత్యనేన చతుర్థపాదార్థస్సూచితః, పూర్వపాదద్వయ ప్రతిపన్నస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్య స్థైర్యమస్మిన్పాదే ప్రధానాదికారణత్వ ప్రతిపాదనవ్యుదసనేకృతే హి భవతి. అత్రానన్తరపూర్వాధికరణే ముక్తాదపి వైలక్షణ్యముక్తం- తదయుక్తం- ప్రత్యగాత్మనః పరస్య నిషేధాదితి శఙ్కాయా అవాన్తరసంగతిరితి చార్థసిద్ధం- బద్ధముక్తోభయావస్థాద్విలక్షణమితి హ్యుక్తమ్. విషయమాహ (కఠవల్లీష్వితి) తన్త్రసిద్ధతత్త్వక్రమప్రత్యభిజ్ఞాభాసజనకాని వాక్యాని విషయః. తన్త్రసిద్ధక్రమతద్విపర్యయప్రతీతిభ్యాం సంశయః సిద్ధాన్తే అవ్యక్తశబ్దస్య ప్రధానవాచకత్వాభావాత్ ఉత నేతి సంశయకోటిరన్తరంకృతం, అన్యథా ఉత బ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమితి హి కోట్యన్తరం వక్తవ్యమ్. కఠవల్ల్యామబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణత్వప్రతిపత్తిరస్తి- న చేతి ప్రథమవిచారోఽభిప్రేతః. తదర్థం * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యత్రావ్యక్తశబ్దః కిమబ్రహ్మాత్మకప్రధానపరః- ఉత నేతి విచారః, తదర్థం కిమస్మిన్నన్తే తన్త్రసిద్ధతత్త్వగణనక్రమప్రత్యభిజ్ఞానమస్తి- నేతి. తదర్థమవ్యక్తాత్పూర్వాపరనిర్దిష్టమహత్పురుషశబ్దాభ్యాం మహజ్జీవతత్త్వే నిర్దిశ్యేతే- ఉత జీవపరావితి. కిమిహేన్ద్రియాదిశబ్దైః పూర్వవాక్యస్థరూపకరూపితేన్ద్రియాది ప్రతిపత్తిరస్తి- నేతి. కిమత్ర పరత్వం కారణభావేన- ఉత వశీకార్యతయేతి. యదా కారణభావేన- తదా రూపితేన్ద్రియాది ప్రతిప

తదిదముక్తం (ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేదితి) ఏకేషాంశాఖినాం శాఖాసు ఆనుమానికం ప్రధానమపి కారణమామ్నాయత ఇతి చేత్ ... .

అత్రోత్తరం (నేతి) నావ్యక్తశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమిహాభిధీయతే. కుతః. (శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేః) శరీరాఖ్యరూపకవిన్యస్తస్యావ్యక్తశబ్దేన గృహీతేః. ఆత్మశరీరబుద్ధిమనఇన్ద్రియవిషయేషు రథిరథాదిభావేన రూపితేషు రథరూపణాన విన్యస్తస్య శరీరస్యాత్రావ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి పూర్వత్ర హి ✻ ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చ । బుద్ధింతు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ । ఇన్ద్రియాణి హయానాహుర్విషయాంస్తేషు గోచరానిత్యాదినా ✻ సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమంపదమిత్యంతేన సంసారాధ్వనః పారం వైష్ణవం పదం ప్రేప్సుం తముపాసకం రథిత్వేన తచ్ఛరీరాదీని చ రథరథాంగత్వేన రూపయిత్వా యస్యైతే రథాదయో వశే తిష్ఠంతి- స ఏవాధ్వనః పారం వైష్ణవం పదమాప్నోతీత్యుక్త్వా తేషు రథాదిరూపితశరీరాదిషు. యానీహ వశీకార్యతాయాం ప్రధానాని, తాన్యుచ్యంతే ✻ ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదినా.

త్మభావేన మహత్పురుషశబ్దయోర్మహజ్జీవతత్త్వసమర్పకతయా తాన్త్రికప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాత్ అవ్యక్తశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానముచ్యత ఇతి తస్యైవ కారణత్వం ప్రతీయత ఇతి పూర్వపక్షః. సిద్ధాన్తే తు యదా వశీకార్యతయా పరత్వం వివక్షితం- తదా పూర్వరూపితేన్ద్రియాదిప్రతిపత్త్యా మహత్పురుషశబ్దయోర్జీవపరమాత్మపరత్వేన తన్త్రసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదవ్యక్తశబ్దో నాబ్రహ్మాత్మకప్రధానపర ఇతి న తస్యాత్ర కారణత్వప్రతీతిరితి ఫలఫలిభావః. శఙ్కాయా అనుత్థానప్రత్వమాహ (తదిదముక్తమితి) శఙ్కానువాదినం సూత్రఖండం వ్యాచష్టే (ఏకేషామిత్యాదినా)

పరిహారఖండం వ్యాచష్టే (శరీరాఖ్యేతి) శరీరమేవ రూపకవిన్యస్తం- రూప్యతేఽనేనేతి రూపకం-దృష్టాన్తః. రూపకత్వేన విన్యస్తం- రూపితమిత్యర్థః. శరీరం హి రథత్వేన రూపితం ✻ శరీరం రథమేవ చేతి. నను రూపకవిన్యస్తశరీరగృహీతేరితి వక్తవ్యం- విశేషణస్య పూర్వనిపాతిత్వాదితి శఙ్కాపరిహారాయ శరీరాఖ్యేత్యుక్తమ్. అస్మిన్వాక్యే రూపకవిన్యస్తం వస్తు ప్రాధాన్యేన వివక్షితం- విశేషణాపేక్షయా విశేష్యం ప్రధానం- అతో రూపకవిన్యస్తపదం విశేష్యసమర్పకం. కీదృశం తదిత్యపేక్షాయాం శరీరాఖ్యం రూపకవిన్యస్తమితి శరీరశబ్దేన తద్విశేష్యతే- యథా ఖండశబ్దేన గౌః అతో రూపకవిన్యస్తప్రాధాన్యాభిప్రాయః శరీరశబ్దపూర్వనిపాత ఇత్యభిప్రాయః. కాని కథం రూపితానీత్యత్రాహ (ఆత్మేతి) రూపకాభిధాయివాక్యం కిం- రథిరథాదిభావేన రూపితానామత్ర గ్రహణం, తత్రావ్యక్తశబ్దేన శరీరస్య గ్రహణమితి చ కథమవగమ్యతే- రథ్యాదిత్వేన రూపితానామస్మిన్వాక్యే కీర్తనం కిమర్థమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ఆత్మానమిత్యాదికం రూపకాభిధాయివాక్యమ్. తేషామత్ర గ్రహణం వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థం. స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞానాద్రథిరథాదిభావేన రూపితానామత్ర గ్రహణమితి జ్ఞాతమ్. పారిశేష్యాదవ్యక్తశబ్దేన శరీరగ్రహణమితీదమర్థజాతముచ్యతే (పూర్వత్ర హీత్యాదినా) రూపణస్య ప్రయోజనమాహ (యస్యైత ఇతి) వశీకార్యత్వజ్ఞాపనాయ రథిరథాదిభావేన రూపణమిత్యర్థః. రూపకరూపితానామిహ గ్రహణం వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థమిత్యాహ (యానీహేభ్య ఇత్యాదినా) నను వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యస్య వివక్షితత్వం కథమవగమ్యతే. ఉచ్యతే ✻ ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదిమన్త్రే పరశబ్దస్తావన్నాన్యపచనః- అర్థేభ్య ఇన్ద్రియాదీనాం క్షుద్రత్వస్య లోకసిద్ధత్వేన ఉపదేశవైయర్థ్యాత్. అతః పరశబ్దః ప్రకర్షపరః. ప్రకర్షశ్చ న తావత్కారణత్వనిబన్ధనః- అర్థానామిన్ద్రియకారణత్వాభావాత్. ఇన్ద్రియాణాం విషయసిద్ధ్యర్థతయా తచ్ఛేషత్వాత్ సాధ్యత్వలక్షణః ప్రకర్ష ఇతి చ నానా

తత్రోహయత్వేనరూపి తేభ్యఇంద్రియేభ్యోగోచరత్వేన రూపితావిషయాఃవశీకార్యత్వేపరాః- వశ్యేం ద్రియస్యాపి విషయసన్నిధావింద్రియాణాం దుర్నిగ్రహత్వాత్. తేభ్యోపిపరంప్రగ్రహరూపితం మ నః మనసివిషయప్రవణవిషయాసన్నిధానస్యాప్యకించిత్కరత్వాత్. తస్మాదపిసారథిత్వరూపితాబుద్ధిః పరా - అధ్యవసాయాభావేమనసోప్యకించిత్కరత్వాత్. తస్యాఅపిరథిత్వరూపితఆత్మాకర్తృత్వేన ప్రా ధాన్యాత్పరః. సర్వస్యచాస్యాత్మేచ్ఛాయత్తత్వాదాత్మైవమహానితిచవిశేష్యతే,

---

చ్యం- తథాసత్యర్థాపేక్షయామనసః పరత్వాయోగాత్. నచాన్తరంగత్వలక్షణః ప్రకర్షః- ఇన్ద్రియమనోబుద్ధీనాం త త్సమ్భవేపి ఇంద్రియాపేక్షయా బాహ్యానామర్థానాం పరత్వాయోగాత్. అతఃపారిశేష్యా ద్రథిరథాదిభావరూపణేన ఉపాసనోపకరణత్వావగమాత్, తత్రైవ * యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యయుక్తేన మనసాసహ । తస్యేన్ద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వాఇవసారథేః । యస్తువిజ్ఞానవాన్భవతియుక్తేనమనసాసహ । తస్యేంద్రియాణివశ్యానిసదశ్వాఇవసారథేః । య స్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్య మనస్కస్సదాశుచిః । నసతత్పదమాప్నోతి సంసారంచాధిగచ్ఛతి । యస్తువిజ్ఞానవాన్భవతిస మనస్కస్సదాశుచిః । సతుతత్పదమాప్నోతి యస్మాద్భూయోనజాయతే ఇతీంద్రియాదివశీకారావశీకారయోరర్థాన ర్థదర్శనాత్ * యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞఇతీంద్రియాదీనాం వశీకారప్రకారదర్శనాచ్చ, అస్మిన్మంత్రే వశీకార్యతా యాం ప్రాధాన్యంపరశబ్దేన వివక్షితమిత్యవగమ్యతే. తత్రార్థాదీనామింద్రియాదిభ్యః పరత్వముపపాదయతి (తత్రే తి) నను * అష్టౌగ్రహాః అష్టావతిగ్రహాఇతిఘ్రాణజిహ్వావాక్చక్షుశ్శ్రోత్ర మనోహస్తత్వగింద్రియాణాం గ్రహ త్వం, గన్ధరసనామరూపశబ్దకామకర్మస్పర్శాఖ్యానాం విషయాణామతిగ్రహత్వంచశ్రుతం తస్మాద్గ్రహేభ్య ఇంద్రియే భ్యః అతిగ్రహశబ్దోక్తానామర్థానాంపరత్వం కింనస్యాత్. ఉచ్యతే- యదిగ్రహేభ్యోఽతిగ్రహాణాం పరత్వమిహవివ క్షితం- తదాఅర్థేభ్యోమనసః పరత్వకథనమయుక్తం - మనసోగ్రహాన్తర్గతత్వాత్. అర్థానామతిగ్రహశబ్దోక్తత్వా చ్చ. అతస్సవిసన్నిధావింద్రియాణాం దుర్నిగ్రహత్వాపాదనమేవ అర్థానాంవశీకార్యత్వేపరత్వం. తద్వశీకరణంచ అసన్నిధాపనం, హేయతయాజ్ఞాపనంచ (తేభ్యోపీతి) స్వావధానాభావే విషయాసన్నిధేరకించిత్కరత్వసాధకం మనసఃప్రాధాన్యం. తస్యవశీకరణం నామతస్యముహుర్ముహుర్విషయదోషచిన్తనేన తేభ్యోనివర్తనసంశీలనం* అభ్యా సేనచకౌంతేయవైరాగ్యేణచ గృహ్యతఇతిహ్యుక్తం (తస్మాదపీతి) బుద్ధిశబ్దోఽధ్యవసాయరూపజ్ఞానవిశేషపరః- నత్వ న్తఃకరణపరః * యదాకర్మగుణోపేతా బుద్ధిర్మనసివర్తతే । వ్యవసాయగుణోపేతాతదాసంపద్యతేమన ఇత్యాదిషు బుద్ధిశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వంతత్కార్యభూత వ్యవసాయస్యపృథఙ్నిర్దేశాదిభిరవసీయతే- ఇహతుబుద్ధిశబ్దస్యభావార్థత్వ స్వారస్యాత్తదపవాదాభావాచ్చ వ్యవసాయపరత్వమితి అధ్యవసాయాభావశబ్దం ప్రయుంజానస్యాభిప్రాయః. య ద్వా- బుద్ధిశబ్దోఽన్తఃకరణపరఃఇదానీమధ్యవసాయాభావఇత్యనేన తత్కార్యభూతాధ్యవసాయాభావఇత్యుక్తంస్యా త్- అల్పాస్థిరత్వ దుస్సాధత్వదుఃఖమిశ్రత్వాది దోషదర్శనేన విషయాణాంహేయత్వాధ్యవసాయోఽధ్యవసాయశబ్దేన వివక్షితః. తదభావేహ్యన్యత్రవ్యాసంగాదినాక్వచిద్విషయేప్రావణ్యరహితమపిమనఃకదాచిత్తత్ప్రవణమపిస్యాత్- అ తోబుద్ధేఃపరత్వమ్. తస్యాశ్చవశీకరణం నామవిషయదోషదర్శనసంశీలనేన తద్దృఢీకరణరూపం మనోనివర్తనపాటవా పాదనమ్. (ఆత్మాకర్తృత్వేనప్రాధాన్యాత్పరఇతి) కర్తృత్వేన- అధ్యవసాయస్యాశ్రయత్వేనబుద్ధిశబ్దస్యాంతఃకరణ పరత్వపక్షేఉపకరణిత్వేనేత్యర్థః. అణోరాత్మనఃకథంమహచ్ఛబ్దవిశేష్యత్వమిత్యత్రాహ (సర్వస్యచేతి) అస సర్వస్య ఇంద్రియాదేరధ్యవసాయపర్యంతస్య ఇంద్రియాణిజేతవ్యాని సమ్యగర్థవిషయోఽధ్యవసాయస్సంపాద్యఇత్యే వం రూపేచ్ఛాయత్తత్వాదిత్యర్థః. అనేనాత్మనోవశీకరణం నామాత్మస్వరూప యథాత్మ్యాధ్యవసాయప్రావణ్యరూ

తస్మాదపి రథరూపితాచ్ఛరీరాత్పరం తదాయత్తత్వాజ్జీవాత్మనస్సకల పురుషార్థ సాధన ప్రవృత్తీనాం. తస్మాదపి పరస్సర్వాన్తరాత్మభూతోఽన్తర్యామ్యధ్వనః పారభూతః పరమపురుషః- యథోక్తస్యాత్మపర్యన్తస్య సమస్తస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తప్రవృత్తిత్వాత్. సఖల్వన్తర్యామితయోపాసనస్యాపి నిర్వర్తకః * పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేరితిహి జీవాత్మనః కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్తమితివక్ష్యతే. వశీకార్యోపాసననిర్వృత్త్యుపాయకాష్ఠాభూతః పరమప్రాప్యశ్చ సఏవ. తదిదముచ్యతే * పురుషాన్నపరంకించిత్సా కాష్ఠాసాపరాగతిరితి. తథాచాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే * యఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యాదిభిస్సర్వం సాక్షాత్కృత్య సర్వం నియమయతీత్యుక్త్వా * నాన్యోఽతోఽస్తిద్రష్టేతి నియన్త్రన్తరంనిషిధ్యతే. భగవద్గీతాసుచ * అధిష్ఠానంతథాకర్తాకరణంచపృథగ్విధమ్ । వివిధాశ్చపృథక్చేష్టా దైవంచైవాత్రపఞ్చమమితి॥ దైవమత్ర పురుషోత్తమఏవ * సర్వస్యచాహంహృదిసన్నివిష్టోమత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనంచేతి వచనాత్. తస్యచ వశీకరణం తచ్ఛరణాగతిరేవ, యథాహ * ఈశ్వరస్సర్వభూతానాంహృద్దేశేఽర్జునతిష్ఠతి- భ్రామయంత్సర్వభూతాని యన్త్రారూఢానిమాయయా । తమేవశరణంగచ్ఛేతి......... .....

పేక్షాపాదనమేవేతిచఫలితమ్ (తస్మాదపిరథరూపితంశరీరంపరమితి) శరీరస్యపరత్వం నామస్వగతగుణోన్మేషానుగుణమాత్మగతజ్ఞానాపాదకత్వమ్. రజస్తమోనుదయసత్త్వప్రాచుర్యకరపరిశుద్ధాహారేణ సత్త్వాదిర్క్తతాపాదనం శరీరస్య వశీకరణమిత్యర్థః——జీవభేదస్యావిద్యాకల్పితత్వాత్ అవిద్యాసంజ్ఞమవ్యక్తంజీవాత్పరం- తత్కార్యత్వాచ్ఛరీరస్య పరత్వముపచర్యతఇతికైశ్చిదుక్తం- తదయుక్తం- కారణగతపరత్వస్య కార్యఉపచరణస్యాసాభావాత్. జీవభేదస్యావిద్యాకల్పితత్వాభావాచ్చ——ఆత్మపర్యన్తస్య సావధికస్య. యద్వా జీవపర్యన్తస్యేత్యర్థః. నాస్మిన్వాక్యే వశీకార్యతయా పరత్వేనిర్దిష్టః క్రమోవివక్షితః, కింతూపకరణతయా ప్రాధాన్యం- అతఏవహి * ఆత్మానంరథినంవిద్ధిశరీరాత్పూర్వనిర్దేశః. ఉపాసనోపకరణకోటినివేశః పరస్యకథం-అవ్యక్తాత్ పరస్యపురుషత్వమాత్రంశ్రుతం- నపరమత్వం- తత్కథమశ్రుతపరమశబ్దార్థాఙ్గీకారఇత్యత్రాహ (సఖల్వితి) ఉపాసననిర్వాహకత్వాత్ వశీకార్యత్వమిత్యర్థః * సాకాష్ఠేతి శ్రుతివాక్యఖండంవ్యాచష్టే (వశీకార్యోపాసనేతి) వశీకార్యశబ్దఉపాయవిశేష్యకః రూపితేష్వర్థేషు పారత్వేనరూపితస్య పదస్యాత్రాకథనాద్వక్ష్యమాణపరిశేషాసిద్ధిశఙ్కాంపరిహర్తుం* సాపరాగతిరిత్యనేనైవ పారత్వరూపితపదస్యాపి ప్రతిపాదితత్వమాహ (పరమేతి) * పురుషాన్నపరంకించిదిత్యుపాయకోటికాష్ఠాభూతమస్మాత్పరం నవిద్యతఇతి వ్యతిరేకఉక్తః * సాకాష్ఠేత్యనేన అయమేవోపాయకాష్ఠాభూతఇత్యన్వయఉక్తః- ఇన్ద్రియాదీనామప్యుపాయభూతత్వమాత్రమస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం * పరాగతిరితిప్రాప్యత్వముచ్యతఇత్యర్థః * యస్మాత్పరం నాపరమస్తీత్యాది శ్రుత్యైకార్థ్యావగమాత్ స్వస్మాత్ పరాన్తరరహితస్య పరమాత్మత్వమర్థసిద్ధమితిచాభిప్రాయః. సర్వనియామకాదస్మాత్పరస్యాభావేన ఉపాయకాష్ఠాత్వోపపాదనార్థమన్తర్యామిబ్రాహ్మణముపాదీయతే (తథేతి) దైవమితికర్మవాకర్తారాధ్యమిన్ద్రాదికంవా వివక్షితంస్యాత్ ఇత్యత్రాహ (దైవమత్రేతి) * నదైవం కేశవాత్పరం * శ్రూయతాం పరమంచైవం దుర్విజ్ఞేయంమయాపిచ । నారాయణస్తుపురుషోవిశ్వరూపోమహాద్యుతిః *నారాయణస్యచాఙ్గాని సర్వదైవానిచాథర్వ * అన్యానిసర్వదైవాని తస్యాఙ్గానిమహాత్మనఇత్యాదిప్రయోగాదిత్యభిప్రాయః. పరమపురుషస్యాప్యుపాసననిర్వర్తకత్వమస్తు- కథం సర్వస్మాత్పరస్య అనీశ్వరేణసంసారిణా వశీకర్తుంశక్యత్వం- శక్యశ్చేత్తత్ప్రకారోఽపి క్వచిచ్ఛ్రూయేత- నచశ్రూయతే * యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞఇత్యాదావనుపలబ్ధేరిత్యత్రాహ (తస్యచేతి) * యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీఇత్యాదౌ తస్యవశీకార్యత్వశ్రవణాదర్శయిష్యతే. కథమవ్యక్తశబ్దేన శరీరాఖ్యరూపకవి

తదేవం * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా రథ్యాదిరూపకవిన్యస్తా ఇంద్రియాదయః * ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే- రథరూపేణ విన్యస్తం శరీరమితి పరిశేషాత్ తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇతి నిశ్చీయతే. అతః కాపిలతన్త్రసిద్ధస్య ప్రధానస్య ప్రసంగ ఏవ నాస్తి. నచాత్ర తత్తన్త్రసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞా * ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇతీన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం శబ్దాదీనాం పరత్వకీర్తనాత్. నహి శబ్దాదయ ఇంద్రియాణాం కారణభూతాస్తత్తన్త్రే- * అర్థేభ్యశ్చ పరం మన ఇత్యపి న తత్తన్త్రసంగతం- అకారణత్వాదేవ * తథా బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పర ఇత్యప్యసంగతం. బుద్ధిశబ్దేన మహత్తత్త్వస్యాభిధానాభ్యుపగమాత్. నహి మహతో మహాన్ పరస్సంభవతి. మహత ఆత్మశబ్దేన విశేషణంచ నసంగచ్ఛతే, అతో రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణం (దర్శయతిచ) తదేవ * ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే । దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః । యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని। జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతి.

న్యస్తాభిధానం- రూపకవిన్యస్తాన్తరాభిధానం కిం న స్యాదితి శఙ్కాయామవ్యక్తశబ్దేన శరీరస్యాభిధానం పారిశేష్యాదిత్యాహ (తదేవమాత్మానమితి) ప్రధానప్రతిపాదకత్వమఙ్గీకృత్య తస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాబ్రహ్మాత్మకత్వవివాదోఽపి క్వచిదస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రసంగ ఏవ నాస్తీత్యుక్తమ్. వశీకార్యతయా పరత్వముపపాదితం- కారణత్వేన పరత్వస్యానుపపత్తిమాహ (నచాత్రేతి) ప్రత్యభిజ్ఞానాభావముపపాదయతి (ఇన్ద్రియేభ్య ఇతి) తదేవ వివృణోతి (నహీతి) (అకారణత్వాదేవేతి) * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర తన్త్రప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానవ్యుదాసహేతోరేవేత్యర్థః. అహఙ్కారద్వారా బుద్ధేః మనః కారణత్వసంభవాత్ * మనసస్తు పరా బుద్ధిరిత్యేతత్ క్లిష్టగత్యా నిర్వోఢుం శక్యమితి తదనాదరేణ * బుద్ధేరాత్మేత్యత్రానుపపత్తిమాహ (తథేతి) బుద్ధిశబ్దేన మహత్తత్త్వమభిధీయతాం, తతః కిమిత్యత్రాహ (నహీతి) సమష్టివ్యష్టివిభాగేన పరత్వోపపత్తిరితి చేన్న- తత్కల్పనేన నిర్వాహస్యాస్వరసత్వాత్ -ఇంద్రియాదిషు చార్థాన్తరేషు సమష్టివ్యష్టివిభాగాదర్శనాత్ రూపకవాక్యే పృథఙ్నిర్దేశాభావాచ్చ అనుపపత్త్యన్తరమాహ (మహత ఆత్మశబ్దేనేతి) ఆత్మశబ్దః స్వతశ్చేతనైకాన్తః- అగత్యా క్వచిత్తస్యాతత్పరత్వాశ్రయణం. అవయవశక్త్యా సర్వకార్యవ్యాప్తిపరత్వేఽపి మహత్తత్త్వాదపి ప్రధాన ఏవావయవార్థప్రకర్షాత్ మహత ఆత్మశబ్దవిశేష్యత్వమయుక్తమిత్యర్థః నను * ఉద్బబర్హాత్మనశ్చైవ మనస్సదసదాత్మకమ్ । మనసశ్చాప్యహఙ్కారమభిమన్తారమీశ్వరమ్ । మహాన్తమేవ చాత్మానం సర్వాణి త్రిగుణాని చేతి స్మృతిసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాన్మహచ్ఛబ్దో మహత్తత్త్వపరః- స ఆత్మవిశేషక ఇతి చేత్. న- శ్రుతావిన్ద్రియార్థమనోబుద్ధిమహతాం పరత్వస్యోక్తత్వాదహంకారస్యానుక్తత్వాత్ స్మృతౌ మనోహఙ్కారమహతామేవోక్తత్వాదిన్ద్రియార్థబుద్ధీనాం పరత్వస్య చానుక్తత్వాత్ శ్రుతౌ స్మృత్యర్థప్రత్యభిజ్ఞానాభావాన్మనసోఽహఙ్కారముద్బబర్హేత్యస్య తంత్రప్రక్రియావిరోధప్రతీతేః పూర్వపక్షిణైవం పరిచోదనస్యాయుక్తత్వాచ్చ, నను మహచ్ఛబ్దస్యాత్మవిశేషణత్వే సతి * మహతః పరమితి నిర్దేష్టుమయుక్తం - అపి త్వాత్మన ఇత్యేవ నిర్దేష్టవ్యమితి చేన్న- విశేషణవాచిపదేనాపి ప్రకృతవిశేష్యాభిధానదర్శనాత్ దేవదత్తాద్యజ్ఞదత్తశ్శీఘ్రగతిర్యోయమశ్వారూఢః- అశ్వారూఢాద్విష్ణుమిత్ర ఇతి- అవృద్ధసేవీ పురుషో మూఢః- మూఢాదమూఢ ఆదరణీయ, ఇత్యాదౌ రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణమిత్యేతద్భాష్యమేతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వితం. ఇతి శబ్దాప్రయోగోఽతివిప్రకర్షాత్ దర్శయతి చేతి సూత్రఖండోపాదానమ్. తదేవ- వశీకార్యత్వే పరత్వమేవ ఏష ఇత్యాదిశ్రుతిః * స ప్రకాశత ఇత్యుక్తే కేషామిత్యపేక్షాయాం * యస్త్వవిజ్ఞానవాన్ భవత్యయుక్తేన మనసా సహ । తస్యేన్ద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వా ఇవ సారథేః * యస్త్వవిజ్ఞాన

అజితబాహ్యేభ్యస్తరకరణైరస్య పరమపురుషస్య దుర్దర్శత్వమభిధాయ హయాదిరూపితానామిన్ద్రియాదీనాం వశీకారప్రకారోయముచ్యతే. * యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ, వాచం మనసి నియచ్ఛేత్. వాక్పూర్వకాణి కర్మేన్ద్రియాణి జ్ఞానేన్ద్రియాణి చ మనసి నియచ్ఛేదిత్యర్థః. వాక్ఛబ్దాద్ద్వితీయాయాః * సుపాం సులుగితి లుక్. మనసీ ఇతి సప్తమ్యాశ్ఛాందసో దీర్ఘః. తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని - తన్మనో బుద్ధౌ నియచ్ఛేత్. జ్ఞానశబ్దేనాత్ర పూర్వోక్తా బుద్ధిరభిధీయతే * జ్ఞాన ఆత్మనీతి వ్యధికరణే సప్తమ్యౌ. ఆత్మని వర్తమానే జ్ఞానే నియచ్ఛేదిత్యర్థః * జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్,

---

వాక్ భవత్యమనస్కస్సదాశుచిః। న స తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతీతి ప్రాకరణికవాక్యోపజీవనేన ప్రకాశత ఇత్యస్యార్థమాహ (అజితబాహ్యేతి) వాక్ఛబ్దస్సర్వేన్ద్రియోపలక్షణార్థ ఇత్యాహ (వాక్పూర్వకాణీతి) నన్విదమయథాక్షరమివ వ్యాఖ్యాతం- న హ్యత్ర వాక్ఛబ్దో ద్వితీయాన్తో మనశ్శబ్దశ్చ సప్తమ్యన్తశ్శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (వాక్ఛబ్ద ఇతి) నను వాక్ఛబ్దాత్పరస్యాః ద్వితీయాయాః * సుపాం సులుగిత్యనుశాసనేన స్వాదేశాశ్రయణేన ద్వితీయాన్తత్వం కిం న స్యాత్. న, స్వాదేశేపి * హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్సుతిస్యపృక్తం హలితి సూత్రేణ వాక్ఛబ్దస్య హలన్తతయా సులోపస్య ప్రాప్తత్వాత్ స్వాదేశాఙ్గీకారేపి లుకి పర్యవసానం స్యాత్, తత్ర ద్వితీయాస్థానే స్వాదేశమాశ్రిత్య తస్య లోపకల్పనాద్వరం ద్వితీయాయా ఏవ లుగాశ్రయణమితి. సప్తమ్యేకవచనాన్తస్య మనశ్శబ్దస్య దీర్ఘాన్తత్వం కథమిత్యత్రాహ (మనసీ ఇతి సప్తమ్యాశ్ఛాందసో దీర్ఘ ఇతి) * ఈయాసౌ చ సప్తమ్యర్థ ఇతి ప్రకృతివద్భావస్మరణనిబంధనో మనసీ ఇతి నిర్దేశః. నను * ఇయాడియాజీకారాణాముపసంఖ్యానమిత్యుపసంఖ్యానవశాదీకారాన్తత్వసంభవే కథం ఛాందసత్వాశ్రయణమితి చేత్. ఉపసంఖ్యానేన నిర్వాహాసంభవాదితి బ్రూమః. న హి * వాఙ్మనసీ ఇత్యత్ర వాక్చ మనశ్చేత్యర్థస్సంభవతి * అచతురవిచతురేత్యాదిస్మరణేనాజన్తతయా వాఙ్మనసే ఇతి ప్రాప్తత్వాత్. అథ తత్రాపి ఛాందసత్వబలేన సమాసాన్తో నాద్రియతే- తథా సతి యథోక్తనిర్వాహే కః ప్రద్వేషః. న చ నిర్వాహద్వయతుల్యతా- పూర్వోక్తస్య ప్రకరణానుగుణ్యాదేకవచనోపపత్తేశ్చ * యచ్ఛేదిత్యుక్తస్య నియమనస్య సప్తమ్యపేక్షా ప్రకరణసిద్ధా * తద్యచ్ఛేత్ జ్ఞాన ఆత్మని, జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్ తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతి హి శ్రూయతే. వాక్చ మనశ్చేత్యర్థోఽభిమతశ్చేత్ తదితి పునః పరామర్శశ్చ న ఘటతే తే ఇతి ద్వివచనాన్తతయా హి నిర్దేష్టవ్యమ్. అత ఉక్తనిర్వాహ ఏవోపపన్నః * తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మనీతి వాక్యం మనసోఽహఙ్కారే నియమనపరం కేచిద్వ్యాచక్షతే- తదనుపపన్నం మన్వాన ఆహ (తన్మనో బుద్ధౌ నియచ్ఛేదితి) అహఙ్కారపరత్వమస్వరసం- బుద్ధిపరత్వం తు స్వరసమిత్యభిప్రాయేణాహ (జ్ఞానశబ్దేనేతి) పూర్వోక్తా బుద్ధిః, అనాత్మాత్మవిషయహేయోపాదేయతాధ్యవసాయః. జ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దస్య జ్ఞానవిశేషవాచిత్వం ముఖ్యమితి భావః. ఆత్మశబ్దసమానాధికరణజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధిపరత్వమయుక్తమిత్యత్రాహ (జ్ఞాన ఆత్మనీతి) ఆత్మశబ్దస్య స్వతశ్చేతనైకాన్తత్వాదనన్తరవాక్యస్థాత్మశబ్దస్యాస్య చైకరూపార్థత్వే స్వారస్యాచ్చ సామానాధికరణ్యమాత్రస్వారస్యముపేక్ష్యమిత్యభిప్రాయః. వైయధికరణ్యఫలితమాహ (ఆత్మని వర్తమాన ఇతి) సప్తమ్యర్థస్య స్ఫుటీకరణాయ వర్తమానపదమధ్యాహృతమ్——జ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వాశ్రయణం- కిం శబ్దస్వారస్యాత్. ఉతార్థవశాత్. న ప్రథమః దత్తోత్తరత్వాత్. నాపి ద్వితీయః, అర్థసామర్థ్యాదర్శనాత్. మనోమహతోర్మధ్యగతత్వమర్థసామర్థ్యమితి చేత్. యది శబ్దతః ప్రత్యభిజ్ఞానాభావేపి జ్ఞానశబ్దో మనోమహతోర్మధ్యగతత్వరూపార్థసామర్థ్యాదహఙ్కారపరః- తర్హి తుల్యన్యాయత్వాత్ * మనసస్తు పరా బుద్ధిరిత్యత్రాపి బుద్ధిశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వం స్యాత్. తదప్యస్త్వితి న వాచ్యం- స్వగ్రన్థవిరోధాత్ * అథ బుద్ధిశబ్దేనాహఙ్కారం బ్రూయః తథాపి తన్త్రసిద్ధస్యాహఙ్కారస్య ప్రత్యభిజ్ఞా నోపపద్యతే బుద్ధిశబ్దేన వ్యవహారాభావాత్ మహచ్ఛబ్దవత్తన్త్రసిద్ధమిహ ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ఆత్మశబ్దేన సామానాధికరణ్యాదితి హి అ

బుద్ధిః కర్తరి మహత్యాత్మని నియచ్ఛేత్ * తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మని, తం కర్తారం పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సర్వా
న్తర్యామిణి నియచ్ఛేత్. వ్యత్యయేన తదితి నపుంసకలింగతా. ఏవంభూతేన రథినా వైష్ణవం పదం గన్తవ్యమిత్యర్థః
అవ్యక్తశబ్దేన కథం వ్యక్తస్య శరీరస్యాభిధానం. తత్రాహ

౨ ॥ సూ. ——సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్—— భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతం హ్యవ
స్థావిశేషమాపన్నం శరీరం భవతి- తదవ్యాకృతమిహ శరీరావస్థమవ్యక్తశబ్దేనోచ్యతే (తదర్హత్వాత్)

స్తి మనసూత్రవ్యాఖ్యానే లైరుక్తం, అథోచ్యేత, తత్ర యద్యపి మనో మహతోఽర్థ్యగతో బుద్ధిశబ్దః, తథాపి నాహఙ్కా
రపరః మహచ్ఛబ్దస్యాత్మశబ్దోపపదపీడితత్వేన మహత్తత్త్వాభిధాయకత్వాభావాదితి, తర్హ్యత్రాపి సప్తమ్యన్తమ
హచ్ఛబ్దస్యాపి ఆత్మశబ్దోపపదపీడితత్వేన మహత్తత్త్వోపస్థాపకత్వాభావాన్మనో మహతోఽర్థ్యగతత్వరూపమర్థసా
మర్థ్యం న విద్యతే, యద్యత్రోపపదం న పీడకం- తర్హి తత్రాపి పీడనాసామర్థ్యాత్ * మనసస్తు పరా బుద్ధిరిత్యహంకా
రఉక్తస్స్యాత్, తతశ్చాధికరణప్రయాసవైయర్థ్యమేవ స్యాత్, తన్త్రప్రక్రియాస్థిరత్వసిద్ధేరిత్యలమనేన——* జ్ఞాన
మాత్మనీత్యస్యార్థమాహ (బుద్ధిమితి) వాచో మనసి నియమనం, మనోఽననుగుణప్రవృత్తివైముఖ్యాపాదనమ్. మనసో
బుద్ధౌ నియమనం, అధ్యవసాయానుగుణప్రవృత్తితాపాదనం, బుద్ధిః, అర్థేషు హేయతాధ్యవసాయరూపా. తస్యా బుద్ధే
రాత్మని నియమనం నామ, సర్వోపాధేయతయా సాక్షాత్కార్య ఇత్యేతదర్థవిషయత్వాపాదనం- శాన్తే, స్వతఃక్షోభరహిత
ప్రతిభాతే, శాన్త ఆత్మని మహత ఆత్మనో జీవస్య నియమనం నామ, తచ్ఛేషతాప్రతిపత్తిః. సైవ పరస్యాపి వశీకరణం భవతి.
న తదితి నిర్దేష్టవ్యం, ఆత్మశబ్దస్య పుల్లింగత్వాత్తచ్ఛబ్దస్య చాత్మపరామర్శిత్వాదిత్యత్రాహ (వ్యత్యయేన తదితి) (నపుం
సకలింగతేతి) అత్ర తదితి వ్యాఖ్యేయపదం * సుప్తిఙుపగ్రహలింగనరాణాం కాలహలచ్స్వరకర్తృయఙాం చ వ్యత్య
యమిచ్ఛతి శాస్త్రకృదేషాం సోఽపి చ సిధ్యతి బాహులకేన ఇతి శాబ్దైరుక్తలింగవ్యత్యయేన తదితి నపుంసకలింగతేత్యర్థః, న
న్వస్మిన్మన్త్రే రూపకరూపితానాం వశీకరణప్రకార ఉచ్యత ఇత్యుక్తం, తదయుక్తం, విషయాణాం శరీరస్య చాత్ర నియమ
నానుక్తేరితి చేన్న, తన్నియమనస్యార్థసిద్ధత్వాత్, విషయాణాం నియమనం హి నామ, తదసన్నిధాపనం, శరీరస్య నియ
మనం నామ- సాత్త్వికాహారేణ పరిశోధనం, న హి దూరతోఽనుజ్ఝితవిషయస్య దుష్టాహారసేవామలిన మనస ఇన్ద్రి
యాదినియమనం సమ్భవతి- అతోఽర్థసిద్ధస్యేహ కణ్ఠోక్త్యభావః, తన్నిమిత్తమిదం విషయసన్నిధిపరివర్జనం సాత్త్వి
కాహారసేవనం చ యోగాద్యుత్పాదనకాలే సమ్పాద్యం- తదానీం వాక్చక్షురాదికర్మజ్ఞానేన్ద్రియాణాం నాత్యన్తవ్యా
పారనిషేధః, అత్యన్తనిషేధస్తు యోగకాల ఏవ కర్తవ్యః. అతో యోగకాల ఏవ కర్తవ్యస్య నియమనస్యాస్మిన్మన్త్రే వి
ధానాత్ * ఇన్ద్రియేభ్య ఇత్యస్మిన్మన్త్రేఽపి వశీకార్యత్వే పరత్వం వివక్షితమితి తన్త్రప్రసిద్ధకార్యకారణతత్త్వప్రత్యభిజ్ఞా
నాభావాత్ రూపకరూపితేషు పరిశిష్టం శరీరమవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇతి స్థితమ్ ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అవ్యక్తేతి) పారిశేష్యాచ్ఛరీరావ్యక్తశబ్దయోరైకార్థ్య
అవశ్యంభావిని సతి ఉపక్రమాధికరణన్యాయేన ఉపక్రమస్థశరీరశబ్దానుగుణమవ్యక్తశబ్దే నేయే
తత్రావ్యక్తశబ్దస్య వృత్తిః కథమిత్యపేక్షాయామాహేత్యభిప్రాయః

౨ ॥ సూ. ——సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్—— దర్శైక్యలక్షణసమ్బన్ధాత్ కార్యే కారణశ
బ్దోపచార ఇత్యాహ (భూతసూక్ష్మమితి) కారణభూతావ్యక్తే కార్యవాచిశరీరశబ్దోపచారః కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (త
దర్హత్వాదితి) వ్యాఖ్యేయస్సూత్రః తచ్ఛబ్దస్తస్యేతి వ్యస్య నిర్దిష్టః. సూక్ష్మత్వం స్వశబ్దేనోపస్థాపితం- స్థూలావస్థం శ
రీరమవ్యక్తశబ్దవిషయతయా బుద్ధిస్థం - అతస్తథావిధా చిద్ద్రవ్యపరామర్శ ఇతి భావః. అవస్థాద్వయానుగతవస్తులక్ష

తస్యావ్యాకృతస్యాచిద్వస్తున ఏవ వికారాపన్నస్య రథవత్పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వాత్ ......

యది భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతమభ్యుపగమ్యతే- కాపిలతన్త్రసిద్ధోపాదానే కః ప్రద్వేషః

తత్రాపిహి భూతకారణమేవావ్యక్తమిత్యుచ్యతే. తత్రాహ.

3 ॥ సూ. —తదధీనత్వాదర్థవత్— పరమకారణభూతపరమపురుషాధీనత్వాత్ప్రయోజనవద్భూతసూక్ష్మం. ఏతదుక్తంభవతి- నవయమవ్యక్తం తత్పరిణామవిశేషాంశ్చ స్వరూపేణ నాభ్యుపగచ్ఛామః- అపితు పరమపురుషశరీరతయా తదాత్మకత్వవిరహేణ- తదాత్మకత్వేనైవహి ప్రకృత్యాదయస్స్వప్రయోజనంసాధయన్తి. అన్యథా స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదాస్తేషాం నస్యుః. తథా

నానిమిత్తమాకారమాహ (అచిద్వస్తునఇతి) జ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికారాపత్తిశ్చిద్వస్తునోప్యస్తి- తద్వ్యావృత్త్యర్థమచిద్వస్తునఏవ వికారాపన్నస్యేత్యుక్తమ్. అర్హత్వం కార్యాపేక్షం- తద్విశేషం ప్రకరణసిద్ధమభిప్రేత్యాహ (పురుషార్థేతి) ఔపచారికత్వావిశేషేపి పురుషార్థప్రవృత్త్యనర్హతారూపార్థవిరోధాత్, తత ఏవావ్యక్తస్యవశీకార్యత్వాయోగాచ్చ నకారణే కార్యోపచారాచ్ఛరీరశబ్దో భూతసూక్ష్మపరత్వేనవ్యాఖ్యాతఇత్యర్థః—— యాదవప్రకాశీయాస్తు- సూక్ష్మంశరీరమిహగృహ్యతే తస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్. పూర్వత్రాపి తదేవ రథత్వేనరూపితం - లోకాన్తరప్రాప్తేరపి వివక్షితత్వాదితివ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- ఉపక్రమస్థశరీరశబ్దస్య స్వరసతస్థూలశరీరప్రతిపత్తిహేతుత్వాత్ * యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞఇత్యాదినా పురుషార్థసాధనప్రవృత్తివిశేషప్రతిపాదనేన పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వవివక్షామూలం రథత్వేన రూపణమిత్యవగమాచ్చ. పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వంహి స్థూలశరీరస్య లోకాన్తరప్రాప్తిః ఫలానుభవార్థేతి తత్సాధనస్య సూక్ష్మదేహస్యనోపాయానుష్ఠానార్హతా. అతోఽవ్యక్తశబ్దమాత్రస్వారస్యాదపి ఉపక్రమస్థశరీరశబ్దస్వారస్యాదుపాయదశాయాముపయోగప్రతీతిస్వారస్యాచ్చయథోక్తఏవ సూత్రార్థఇత్యేతదభిప్రాయేణాహ (రథవత్పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వాదితి)..................

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ(యదీతి)(భూతకారణమేవేతి)త్వయాపి యదభ్యుపేతంభూతకారణత్వేనతదేవేతిభావః

3 ॥ సూ. —తదధీనత్వాదర్థవత్— నహి ప్రయోజనవత్త్వాప్రయోజనవత్త్వేచోదితే ప్రధానాఙ్గీకారః ప్రధానవాదదూషణంచ వ్యాహతమితిప్యుక్తం తత్కథంపరిహృతంభవతీత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (తదాత్మకత్వవిరహేణేతి) నాభ్యుపగచ్ఛామఇత్యన్వయః- తదధీనశబ్దస్య ప్రవృత్తిమాత్రే తాదధీన్యపరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం పరమపురుషశరీరతయా తదాత్మకత్వేనేత్యుక్తమ్. తేనప్రవృత్తౌ పరాధీనత్వేపి సత్తాస్థిత్యోః కులాలానపేక్షదండచక్రాదివ్యావృత్తిః. స్వాతన్త్ర్యేణ కింనాభ్యుపగమ్యతఇత్యపేక్షాయామర్థస్థితిమాహ (తదాత్మకత్వేనైవహీతి) హిశబ్దః ప్రమాణప్రసిద్ధిద్యోతకః. స్వప్రయోజనం, స్వకార్యం. ప్రకృతేః కార్యంహిమహానేవమహదాదీనామపి తత్తత్కార్యమేవ ప్రయోజనమ్. పురుషస్య భోగాపవర్గరూపంవా. ఉక్తమర్థముపపాదయతి (అన్యథేతి) అన్యథా తదాత్మకత్వవిరహే (స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదాః తేషాంనస్యురితి) * నతదస్తివినాయత్స్యాత్ * మయిసర్వమిదంప్రోతం * మత్తస్సర్వంప్రవర్తతఇత్యాదిభిః స్వరూపస్థితిప్రవృత్తితాదధీన్యసిద్ధిః. స్వరూపం వ్యవహారార్హత్వం మానసం బన్ధార్హత్వంవా. తస్య కాలాన్తరావచ్ఛిన్నాకారవిరహః స్థితిః. ప్రవృత్తిః కార్యోత్పత్త్యనుగుణవ్యాపారః. స్వరూపస్థిత్యోరసత్త్వే తతశ్చ ప్రవృత్త్యభావః కైముత్యన్యాయసిద్ధః- యథాశరీరస్యాత్మవిశ్లేషఇత్యర్థః. సూత్రే అర్థవచ్ఛబ్దస్తదుపయుక్తార్థతాదధీన్యస్యాపి ప్రదర్శనార్థః, అర్థోపయోగిత్వాత్ ప్రవృత్తేః, ప్రవృత్త్యుపయోగిత్వాచ్చ స్వరూపస్థిత్యోరిత్యభిప్రాయః. పూర్వోక్తవ్యాఘాతస్య పరిహృతత్వందర్శయతి (తథానభ్యుపగమాదేవేతి) అబ్రహ్మా

ఽనభ్యుపగమాదేవ తన్త్రసిద్ధప్రక్రియానిరసనమితి. శ్రుతిస్మృతిభ్యాం హి జగదుత్పత్తిప్రలయవాదేషు పరమపురుషమహిమవాదేషు చ ప్రకృతివికృతిపురుషాస్తదాత్మకాస్సఙ్కీర్త్యన్తే- యథా పృథివ్యప్సు లీయత ఇత్యారభ్య * తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతీతి తథా * యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాపశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం యస్య వాయుశ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం యస్య బుద్ధిశ్శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః తథా భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ । అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా ॥ అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్ । జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్ ॥ ఏతద్యోనీని భూతాని సర్వాణీత్యుపధారయ । అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా ॥ మత్తః పరతరం నాన్యత్కిఞ్చిదస్తి ధనఞ్జయ । మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ ఇతి * వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాల ఏవ చేతి * ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ । పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని ॥ పరమాత్మా చ సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః । విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయత ఇతి చ........................

౪ ॥ సూ. ——జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ—— యది తన్త్రసిద్ధమిహావ్యక్తమవివక్షిష్యత్.

త్మకప్రధానవాద ఏవ హ్యాస్యః, బ్రహ్మాత్మకం ప్రధానం స్వీకృతమితి న వ్యాహతిరిత్యభిప్రాయేణ ప్రక్రియానిరసనమిత్యుక్తం. హిశబ్దాభిప్రేతం తదాత్మకత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (శ్రుతిస్మృతిభ్యాం హీతి) ప్రలయశ్రుతిః * పృథివ్యప్సు లీయత ఇత్యాదిః మహిమవాదశ్రుతిః * యస్య పృథివీ శరీరమిత్యాదిః, ప్రలయశ్రుతేరపి * తమ ఏకీభవతీత్యేతదన్తత్వాత్తదాత్మకత్వసిద్ధిః * తస్మాత్తమస్సఞ్జాయత ఇత్యుత్పత్తివాక్యం ద్రష్టవ్యమ్. అవ్యయపూర్వకత్వాత్ సృష్టేః- ప్రలయశ్రుత్యుపాదానం సృష్టివాక్యప్రదర్శనార్థం———శరీరస్య జీవాత్మాపేక్షయా పరత్వం కథమితి శఙ్కాయాం జీవస్య శరీరాధీనప్రవృత్తిత్వాజ్జీవాపేక్షయా శరీరస్య పరత్వం-యథేన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం పరత్వమితి పరిహారపరమిదం సూత్రమితరైర్వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తం- అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యాత్. న హి వేదాన్తిభిః ప్రకృతిః స్వరూపేణ నాభ్యుపగమ్యతే-అతస్తదభ్యుపగమతన్నిరాసయోర్వ్యాఘాతః పరిహర్తవ్య ఇతి తత్పరిహారోఽపేక్షణం అపేక్షితాకరణం స్యాత్. నను శరీరస్య జీవాత్పరత్వానుపపత్తిశఙ్కా చ పరిహర్తవ్యా-అతో నానపేక్షితవిధానం స్యాదితి చేత్ -ఏవం తర్హీన్ద్రియేభ్యః కథమర్థానాం పరత్వమితి శఙ్కాయాశ్చ పరిహర్తవ్యత్వాత్ తత్పరిహారాయ సూత్రాన్తరం ప్రణేయం స్యాత్. సా చ * అర్థవదిత్యనేన పరిజిహీర్షితేతి చేత్, తర్హి * అర్థవదితి దృష్టాన్తతయోక్తిర్న ఘటతే. అర్థేభ్యో మనసః పరత్వం కథమితి శఙ్కాపరిహారాయ సూత్రాన్తరం వక్తవ్యం చ స్యాత్. అర్థమనోబుద్ధ్యాదీనాం పరత్వం యథాకథంచిత్ వ్యవహారే ప్రాధాన్యాదివివక్షయా నిరుహ్యత ఇతి న తత్ర పరిహర్తవ్యమితి చేత్- అవ్యక్తస్య పరత్వమపి యథాకథంచిన్నిరుహ్యత ఇతి న సూత్రాపేక్షా. కేన యుక్తిబలేన యథాకథంచిన్నిర్వాహ ఇతి చేత్, అర్థమనోబుద్ధ్యాదీనాం యథాకథంచిత్పరత్వనిర్వాహః కేన యుక్తిబలేన. ప్రకరణపారిశేష్యాభ్యామాద్యసూత్రవివక్షితాభ్యామవ్యక్తశబ్దస్య రూపకవిన్యస్తశరీరవిషయత్వనిశ్చయబలేనేతి చేత్, తేనైవాయమపి నిర్వాహ ఆద్యసూత్రేణైవ సిద్ధ ఇత్యనపేక్షితవిధానం స్యాదేవ. అత ఉక్తార్థపరమేవేదం సూత్రమ్ ....

౪ ॥ సూ. ——జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ—— వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాదితి సాఙ్ఖ్యగ్రన్థ ఏవ స్వవాక్యేన వేదితః......

తదాఽస్య జ్ఞేయత్వమవివక్షితం స్యాత్ - వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాన్మోక్షం వదద్భిస్తాన్త్రికైస్తేషాం సర్వే షాం జ్ఞేయత్వాభ్యుపగమాత్. నచాస్య జ్ఞేయత్వముచ్యతే- అతో న తన్త్రసిద్ధస్యేహ గ్రహణమ్......

౫ ॥ సూ. ——వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్—— * అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథాఽరసం నిత్యమగన్ధవచ్చ యత్ । అనాద్యనన్తం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇత్యవ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వమనన్తరమేవ వదతీయం శ్రుతిరితి చేత్. తన్న, ప్రాజ్ఞః పరమపురుష ఏవ హ్యత్ర శ్లోకే నిచాయ్యత్వేన ప్రతిపాద్యతే * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనఃప్రగ్రహవాన్నరః సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ । ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే । దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి ప్రాజ్ఞస్యైవ ప్రకృతత్వాత్. అత ఏవ * పురుషాన్న పరం కించిదితి నపఞ్చవింశకపురుషాతిరిక్తతత్త్వనిషేధః. తస్య చ పరమపురుషస్యాశబ్దత్వాదయో ధర్మాః * యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధాః * మహతః పరమిత్యపి * బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇతి పూర్వప్రకృతాజ్జీవాత్మనః పరత్వమేవోచ్యతే..............................

౬ ॥ సూ. ——త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ—— అస్మిన్ప్రకరణే హ్యుపాయోపేయోపేతౄణాం త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః- జ్ఞేయత్వేనోపన్యాసః తద్విషయశ్చ ప్రశ్నో దృశ్యతే- నాన్యస్యావ్యక్తాదేః. తథాహి - నచికేతా ముముక్షుస్సన్మృత్యుప్రత్తైవరత్రయే ద్వితీయేన వరేణాత్మనః పురుషార్థయోగ్యతాపాదనీమాత్మని పితుస్సుమనస్కతాం ప్రతిలభ్య

---

౫ ॥ సూ. ——వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్—— (అవ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వమితి) వ్యక్తధర్మభూతశబ్దాదినిషేధానామవ్యక్తపర్యవసానస్య న్యాయ్యత్వాత్, మహతః పరత్వోక్తేశ్చ సామాన్యేన యత్తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమపి కారణమవ్యక్తమితి భావః (విజ్ఞానసారథిరితి) అనేన జ్ఞేయస్య ప్రాజ్ఞస్య పరమపురుషాసాధారణవిష్ణుశబ్దేన ప్రకృతత్వం దర్శితమ్ (ఏష సర్వేష్వితి) * నిచాయ్యేత్యుక్తస్య జ్ఞానస్య * దృశ్యత ఇతిపదేన ప్రాజ్ఞవిషయతయా ప్రకృతత్వం దర్శితమ్. అవాన్తరచోద్యపరిహారపరేఽస్మిన్సూత్రే పరమప్రకృతపూర్వపక్షయుక్తినిరాసశ్చార్థసిద్ధ ఇత్యాహ (అత ఏవేతి) వ్యక్తధర్మనిషేధానామవ్యక్తపర్యవసానచోద్యస్యాదృశ్యత్వాద్యధికరణే పరిహృతత్వమాహ (తస్య చేతి) మహతః పరత్వాదవ్యక్తమిహ వివక్షితమిత్యత్రాహ (మహత ఇతి) ఇన్ద్రియాదిపరికరవత్త్వలక్షణప్రాధాన్యవివక్షాతిశయాత్ మహచ్ఛబ్దేన ఆత్మనిర్దేశః.......................... ....

ప్రకరణస్య ప్రాజ్ఞైకపరత్వం నాస్తి ప్రధానస్యాపి ప్రతిపాద్యమానత్వాత్.

తస్మాత్ప్రాజ్ఞపరత్వం న ప్రధానపరత్వవిరోధీత్యత్రాహ సూత్రకారః

౬॥ సూ. ——త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ—— ప్రథమచశబ్దో హేతుసముచ్చయే ద్వితీయశ్చశబ్దః ప్రశ్నోపన్యాసయోస్సముచ్చయే- కథమత్ర త్రయాణాముపన్యాసః- ప్రశ్నవాక్యం హి ముక్తస్వరూపవిషయమితి శఙ్కాయాం ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థస్య విజ్ఞేయత్వాత్ ప్రశ్నవాక్యేఽపి త్రయమపి పృష్టం భవతీత్యభిప్రాయేణ ప్రశ్నస్య పశ్చాదుక్తిః (అస్మిన్నిత్యాది) త్రయాణామితిపదమగ్నిజీవపరమాత్మపరం పరైర్వ్యాఖ్యాతమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపాయేతి) ఏవముపన్యాస ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదం. ఏవంపదం వ్యాచష్టే(జ్ఞేయత్వేనేతి) * జ్ఞేయత్వావచనాచ్చేతి పూర్వసూత్రస్థజ్ఞేయత్వమేవం శబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (తథాహీతి) (నచికేతా ఇత్యాది) ప్రథమవరవరణం ద్వితీయపాదే * అత్తా చరాచరగ్రహణాదిత్యధికరణే విస్తృతత్వా

ద్వితీయేన వరేణ మోక్షోపాయభూతాం నాచికేతాగ్నివిద్యాం వవ్రే * స త్వమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహి తం శ్రద్దధానాయ మహ్యం । స్వర్గలోకా అమృతత్వం భజన్త ఏతద్ద్వితీయేన వృణే వరేణ ఇతి, స్వర్గశబ్దేనాత్ర పరమపురుషార్థలక్షణో మోక్షోఽభిధీయతే, * అమృతత్వం భజంత ఇతి తత్రస్థస్య జననమరణాభావశ్రవణాత్, ఉత్తరత్ర క్షయిఫలకర్మనిందాదర్శనాచ్చ । * త్రిణాచికేతస్త్రిభిరేత్య సంధిం త్రికర్మకృత్తరతి జన్మమృత్యూ ఇతి చ ప్రతివచనాత్, తృతీయేన వరేణ మోక్షస్వరూపప్రశ్నద్వారేణోపేయస్వరూపముపేతృస్వరూపముపాయభూతకర్మానుగృహీతోపాసనస్వరూపం చ పృష్టం * యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యేఽస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే । ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయ ఇతి. ఏవం మోక్షే పృష్టే

దిహ ప్రతిలభ్యత్వం తేన సంక్షిప్తం తత్ర సంక్షిప్తత్వాద్ద్వితీయవరవరణం విస్తరేణ దర్శయతి (ద్వితీయేనేతి) (మోక్షోపాయభూతామితి) నాచికేతాగ్నివిద్యాయాః మోక్షోపాయత్వమంగిద్వారా భవతి - తచ్చ తస్యాః పరమాత్మాత్మకస్వాత్మానుసంధానగర్భత్వాత్. తథాహి తదుభయం శ్రూయతే * లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మా ఇత్యుపక్రమ్య * బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా నిచాయ్యేమాం శాన్తిమత్యన్తమేతి * త్రిణాచికేతస్త్రయమేతద్విదిత్వా య ఏవం విద్వాంశ్చినుతే నాచికేతం । స మృత్యుపాశాన్పురతః ప్రణోద్య శోకాతిగో మోదతే స్వర్గలోకే ఇతి వాక్యేన పరమాత్మతదాత్మకస్వాత్మతదనుసన్ధానగర్భాగ్నివిద్యాజ్ఞానపూర్వకం చినావనస్య శోకాతిగత్వముక్తం * యో వా ఏతాం బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతాం చితిం విదిత్వా చినుతే నాచికేతమ్ । స ఏవ భూత్వా బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతః కరోతి తద్యేన పునర్న జాయతే ఇతి వాక్యేన బ్రహ్మాత్మకచేతనదృష్ట్యా వాతాదృశదేవతాధిష్ఠితత్వేన వాఽనుసన్ధానపూర్వకమగ్నిం చినావనస్యాపునర్భవహేతుభూతబ్రహ్మోపాసనద్వారా మోక్షప్రాప్తిరుక్తా, తృతీయవరవరణశ్లోకార్థనిష్కర్షాపయికతయా ద్వితీయవరవరణశ్లోకముపాదాయ తత్ర వ్యాఖ్యేయస్య స్వర్గ్యపదస్య ప్రకృత్యంశం వ్యాచష్టే (స్వర్గేతి) మోక్షశబ్దో మోక్షస్థానపరః, లోకశబ్దసామానాధికరణ్యాత్, భాష్యే తత్రస్థస్యేతి వక్ష్యమాణత్వాచ్చ, స్వర్గశబ్దస్య మోక్షవాచిత్వోపపాదకః పరమపురుషార్థలక్షణశబ్దః. స్వర్గశబ్దస్య ప్రకృష్టసుఖోపలక్షణత్వాత్, మోక్షస్య నిరవధికానన్దరూపత్వాచ్చ స్వర్గశబ్దవాచ్యత్వమితి భావః, ప్రసిద్ధస్వర్గపరత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ (అమృతత్వమితి) (తత్రస్థస్యేతి) * స్వర్గలోకా ఇతి బహువ్రీహిః- నిరతిశయసుఖరూపపరమవ్యోమస్థా ఇతి భావః, మోక్షవాచిత్వే హేత్వంతరమాహ (ఉత్తరత్రేతి) తృతీయవరవరణప్రశ్నే * శ్వోభావా మర్త్యస్య యదన్తకైతత్ సర్వేంద్రియాణాం జరయన్తి తేజః । అపి సర్వం జీవితమల్పమేవేతి- తథా * జీవిష్యామో యావదీశిష్యసి త్వం వరస్తు మే వరణీయః స ఏవేతి చ నచికేతసైవ క్షయిఫలస్య నిందితత్వాత్ క్షయిఫలవిముఖేన నచికేతసా క్షయిఫలసాధనప్రశ్నానుపపత్తేరిత్యర్థః. ద్వితీయవరవరణప్రతివచనావగతం హేత్వంతరమాహ (త్రిణాచికేత ఇతి) త్రిణాచికేతః * అయం వావ యః పవత ఇత్యాద్యనువాకత్రయాధ్యాయీ. త్రికర్మకృత్, యజనాధ్యయనదానకృత్. పాకయజ్ఞహవిర్యజ్ఞసోమయజ్ఞకృద్వా త్రిభిః- అగ్నిభిర్మాతృభిః. సంధిం- పరమాత్మోపాసనేన సంబన్ధం ప్రాప్య జన్మమృత్యూ తరతీత్యర్థః * కరోతి తద్యేన పునర్న జాయత ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. (తృతీయేనేతి) యేయం ప్రేత ఇతి మంత్రస్య దేహాతిరిక్తజీవస్వరూపమాత్రప్రశ్నపరత్వవ్యుదాసాయాహ (మోక్షేతి) అత్రోపాయోపేయప్రశ్నో గర్భిత ఇతి భావః ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థస్యావగంతవ్యత్వాత్ * ప్రేతే- పరిత్యక్తచరమశరీర ఇత్యర్థః * న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి ప్రయోగాత్. అన్యథా పూర్వవరద్వయవరణానుపపత్తిర్మాతుః పూర్వముక్తత్వాదిహ నకంఠోక్తిః, ఇదం చ విస్తరేణోపపాదయిష్యామః. అస్మిన్ప్రకరణే * నచికేతో మరణం మానుప్రాక్షీరితి మరణశబ్దశ్చరమశరీర

తదుపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యోపదిదేశ * తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం। అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి. తదేవం సామాన్యేనోపదిష్టేన చికేతాః ప్రీతస్సన్ * దేవం మత్వేత్యుపాస్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్యభూతస్య దేవస్య * అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి వేదితవ్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనశ్చ * మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి నిర్దిష్టస్య బ్రహ్మోపాసనస్య చ, స్వరూపవిశోధనాయ పునః పప్రచ్ఛ *అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ । అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి. ఏవం సకలేతరాతీతానాగతవర్తమానసాధ్యసాధనసాధకవిలక్షణే త్రయే పృష్టే

వియోగపరః - ఉక్తహేతోరేవ *పఞ్చవింశతితత్త్వజ్ఞః పరమాత్మా భవేత్స్మృతః । స ముక్తస్తత్త్వసంతానాత్ పరేణ సమతాం వ్రజేత్ ఇతి పరమాత్మసామ్యాపన్నే ముక్తే మృతశబ్దస్య కపిలాసురిసంవాదే ప్రయుక్తత్వాత్ * దేవైరత్రాపి విచికిత్సితం పురేత్యారభ్య * ధృత్యాధీరో నచికేతోఽత్యస్రాక్షీరిత్యంతేనోచ్యమానం దుఃసహత్వవివిధప్రలోభనప్రశ్నప్రతిషేధాదికమభిప్రేత్యాహ (తదుపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యేతి) * దుర్దర్శం - ద్రష్టుమశక్యం. కుతః, గూఢం- గుణత్రయతిరోహితత్వాత్. అనుప్రవిష్టం- శరీరానుప్రవిష్టం. తత్రాపి- గుహాహితం- హృదయగుహాగతం. గహ్వరేష్ఠం-తదన్తర్గతైవస్తునిష్ఠితమ్. జీవాన్తస్స్థితమిత్యర్థః. జహాతీత్యుపదిదేశేత్యన్వయః*యేయం ప్రేత ఇత్యాదివాక్యస్య జీవమాత్రప్రశ్నపరత్వే పరమాత్మవిషయతయా ప్రతివచనవైఘట్యం స్యాదిత్యభిప్రాయః. అస్మిన్వాక్యే స్వోక్తమర్థత్రయమపి విశదయతి (తదేవమితి)* అధ్యాత్మయోగశబ్దః ప్రాప్తృస్వరూపవిషయయోగపర ఇత్యభిప్రయన్నాహ (వేదితవ్యతయేతి) * తం దుర్దర్శమితి మన్త్రేణ త్రితయమప్యుక్తం చేత్ శ్రోతవ్యాభావాత్ పునః ప్రశ్నానుపపత్తిరితి శఙ్కాపనోదనాయ ప్రశ్నాకాఙ్క్షాప్రయోజనే దర్శితే (సామాన్యేనేతి)(స్వరూపవిశోధనాయ పునః పప్రచ్ఛేతి చ) పునః పప్రచ్ఛేతి పాఠః. ఉపాయోపేయోపేతౄణాం త్రయాణామపి సామాన్యేనోపదిష్టత్వాత్ స్వరూపశోధనాకాఙ్క్షాపి సర్వసాధారణీ- తత్కథం * అన్యత్ర ధర్మాదితి మన్త్రేణ పరమాత్మమాత్రవిషయప్రశ్న ఇతి శఙ్కాయాం ప్రశ్నస్య త్రితయవిషయత్వమనుభాషణవ్యాజేన దర్శయంస్తదనన్తరమన్త్రస్యాపి త్రితయవిషయత్వమాహ (ఏవం సకలేతరేతి.) కాలత్రయసంబన్ధిత్వం హి వక్ష్యమాణత్రితయస్యాప్యస్తి- తత్కథం విలక్షణత్వమితి శఙ్కావ్యుదాసార్థ ఇతరశబ్దః. వర్తమానశబ్దేన కృతాకృతశబ్దో వ్యాఖ్యాతః- ప్రారబ్ధమసమాప్తం హి వర్తమానముచ్యతే *అన్యత్రేతి వైలక్షణ్యం వివక్షితం. ధర్మః- ఉపాయః. ధర్మాదన్యత్ర ప్రసిద్ధోపాయవిలక్షణ ఉపాయ ఇత్యర్థః. అధర్మః- ధర్మేతరః, ఉపేయః. అధర్మాదన్యత్ర - ప్రసిద్ధసాధ్యవిలక్షణం ఫలమిత్యర్థః. అస్మాదితి బుద్ధిస్థస్తత్సాధకో వివక్షితః. స ఏవోపేతా. స హి ప్రసిద్ధోపేతృసాధకవిలక్షణః- సాధకావస్థాయామితరఫలవిరక్తత్వాత్, ఫలదశాయామావిర్భూతగుణాష్టకవిశిష్టస్వరూపత్వాచ్చ. కృతాకృతాదితి ధర్మాదీనాం విశేషణమ్. కృతాకృతాద్ధర్మాదేర్విలక్షణం యత్, భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ ధర్మాదేర్విలక్షణం యదిత్యర్థః. యద్వా ధర్మాదధర్మాచ్చ అన్యత్ర యదిత్యుపాసనప్రశ్నః, పుణ్యాపుణ్యరూపసాధనవిలక్షణత్వాదుపాసనస్య కృతాకృతాద్భూతాత్ భవ్యాచ్చాన్యత్ర యదితి కాలాపరిచ్ఛిన్నముపేయం పృష్టం. ఉపేతురపి చేతనస్య నిత్యత్వాత్ ప్రాప్యాన్తర్భావాచ్చ తత ఏవ తస్యాపి తన్త్రేణ ప్రశ్నః. తదన్తర్గతం చ ప్రాప్తృస్వరూపమితి హి వక్ష్యతే (త్రయ ఇతి) యత్తచ్ఛబ్దౌ త్రితయపరావితి భావః——నను ధర్మాధర్మాసాధ్యత్రికాలవర్తివిలక్షణపరమాత్మవిషయోఽయం మన్త్రః కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- ధర్మాదన్యత్రేత్యుక్తే తదసాధ్యత్వం న ప్రతీయతే- న హ్యదృష్టాదన్యద్దృష్టమిత్యుక్తే సత్యదృష్టాసాధ్యత్వం దృష్టస్య ప్రతీయతే. ధర్మాధర్మాదివిలక్షణబ్రహ్మవిషయప్రశ్నస్స్యాదితి చే

ప్రథమం ప్రణవం ప్రశస్య తద్వాచ్యం ప్రాప్యస్వరూపం తదన్తర్గతంచ ప్రాప్తృస్వరూపం వాచకరూపంచోపాయం పునరపి సామాన్యేన ఖ్యాపయన్ ప్రణవం తావదుపదిదేశ * సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి తపాంసి సర్వాణిచ యద్వదన్తి। యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి తత్తేపదం సంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమిత్యేతదితి. ఏవముపదిశ్య పునరపి ప్రణవం ప్రశస్య ప్రథమం తావత్ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనస్స్వరూపమాహ * నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదినా. ప్రాప్యస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్స్వరూపం * అణోరణీయానిత్యాదినా * క ఇత్థా వేద యత్ర స ఇత్యంతేనోపదిశన్ మధ్యే * నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేనేత్యాదినోపాయభూతస్యోపాసనస్య భక్తిరూపతామప్యాహ *

న్న- ప్రయోజనాభావాత్. కృతాకృతాద్భూతాద్భవ్యాచ్చాన్యత్రేత్యనేన కాలపరిచ్ఛిన్నార్థవిలక్షణం వస్తుపృష్టం స్యాత్- తతశ్చ ధర్మాధర్మవైలక్షణ్యప్రశ్నో విఫల ఏవ- ధర్మాధర్మయోరపి కాలపరిచ్ఛిన్నవస్త్వన్తర్గతత్వాత్, అత ఇతరోపాయోపేయోపేతృవిలక్షణత్రయప్రశ్నపరత్వముపపన్నమ్——(ప్రణవం ప్రశస్యేతి) * సర్వే వేదా ఇత్యాదిపాదత్రయోక్తపరబ్రహ్మప్రతిపాదకతయా ప్రశస్యేత్యర్థః * తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమితీతి ప్రణవేన బ్రహ్మప్రతిపాదనం హ్యుచ్యతే. (ప్రాప్యస్వరూపమితి) పదశబ్దః పద్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రాప్యవాచీతి భావః. తదన్తర్గతం ప్రణవవాచ్యాన్తర్గతమ్. ప్రణవవాచ్యైకదేశమ్. ప్రణవైకదేశవాచ్యో హ్యుపేతా జీవః. యద్వా ప్రాప్యే ప్రణవవాచ్యే పరమాత్మని ప్రకారతయాన్తర్గతమిత్యర్థః. పరిశుద్ధజీవస్య ప్రాప్యాన్తర్భావాత్ పదశబ్దవాచ్యాన్తర్భూతత్వమితి భావః (వాచకరూపంచోపాయమితి) ఉపాయోపాయతయా ప్రణవస్యోపాయత్వం, ఉపాయో హి ధ్యానం- వాచకశబ్దశ్చ వాచ్యస్మరణోపాయః * ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ వ్యాహరన్మామనుస్మరన్ * ఓమిత్యాత్మానం ధ్యాయథ * ఓమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుషమభిధ్యాయీతేతి ధ్యానోపాయత్వం హి ప్రణవస్యావగమ్యతే * తపాంసి జ్ఞానప్రధానా ఉపరిభాగాః, నను తత్తే పదం బ్రవీమీతి ప్రాప్యస్వరూపపరత్వం హి ప్రతీయతే, తత్కథం త్రితయఖ్యాపనే తాత్పర్యం కథం బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వే ప్రతిజ్ఞాతే తదనుబన్ధినాం జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః. తదుపయుక్తత్వాదుత్తరత్ర నిరూప్యమాణత్వాచ్చ అర్థతః ప్రతిజ్ఞాతత్వసిద్ధేరితి చేత్, ఇహాపి బ్రహ్మవేదనోపయోగిత్వాత్, ఉత్తరత్ర ప్రతిపాద్యమానత్వాచ్చ ఉపాయోపేత్రోరపి ప్రతిపాద్యత్వమ్. న కేవలముపయోగాదిమాత్రాత్, కింతు పదశబ్దవాచ్యాన్తర్భావశ్చ దర్శితః * ఏతద్ధ్యేవాక్షరం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యాభిప్రాయేణాహ (పునరపి ప్రణవం ప్రశస్యేతి) * నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదిమన్త్రద్వయస్య పరమాత్మపరత్వానుపపత్తిం మన్వాన ఆహ (ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మన ఇతి) —— కా పునరనుపపత్తిః. ఉచ్యతే, ఇదం మన్త్రద్వయం తావదేకవిషయం * నహన్యతే హన్యమానే శరీరే ఇత్యేతద్వివరణరూపత్వాత్ ద్వితీయమన్త్రస్య * హన్తా చేదితి మన్త్రశ్చ జీవవిషయ ఏవ, లోకస్య పరమాత్మని హన్తృహన్తవ్యభావప్రతిపత్త్యభావాత్ తత్ప్రతిషేధానుపపత్తేః. పరమాత్మా హి ప్రత్యక్షాగోచరః, కథం తస్మిన్వధ్యత్వాదిప్రతిపత్తిః. అహమేనం హన్మి, అయం మాం హన్తుమాగచ్ఛతీతి వధ్యఘాతుకభావాభిమానో హి జీవవిషయ ఏవ దేహినాం భవతి. నను * నాస్య జరయైతజ్జీర్యతే న వధేనాస్య హన్యత ఇతివత్పరమాత్మన్యపి హననప్రతిషేధ ఉపపద్యతే. సత్యం తత్ర దహరాకాశస్య దేహాన్తర్వ్యాశఙ్కితవికారాదినిషేధ ఉపపద్యతే, ఇహ తు లోకభ్రాన్తిరనూద్య ప్రతిషిధ్యతే * హన్తా చేన్మన్యతే హన్తుం హతశ్చేన్మన్యతే హతం, ఉభౌ తౌ న విజానీత ఇతి. పరమాత్మని వధ్యఘాతుకభ్రాన్తిర్న కస్యచిదప్యస్తి - అతోఽనువాదనిషేధావనుపపన్నౌ * నజాయత ఇతి మన్త్రశ్చ తేనైకార్థః, అతో మన్త్రద్వయమపి జీవవిషయం — * అణోరణీయానిత్యాదేరర్థమాహ (ప్రాప్యస్యేతి) * నజాయతే మ్రియత ఇత్యాదినా * అణోరణీయానిత్యాదినా చ జీవపరయోస్స్వరూపే కథితే *

ఋతంపిబంతా'వితి నోపాస్యస్యోపాసకేనసహావస్థానాత్సోపాసకతాముక్త్వా*ఆత్మానంరథినంవిద్ధీత్యాదినా *దుర్గంపథస్తత్కవయోవదంతీత్యంతేనోపాసనప్రకార,ముపాసీనస్యచ వైష్ణవపరమపదప్రాప్తి, మభిధాయ * అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినోపసంహృతం, అతస్త్రయాణామేవాత్రజ్ఞేయత్వేనోపన్యాసఃప్రశ్నశ్చ, తస్మాన్నేహతాంత్రికస్యావ్యక్తస్యగ్రహణమ్... ....

ఋతంపిబంతావితి మంత్రేణతయోః ప్రతిపాదనవైయర్థ్యశఙ్కాపరిహారాయాహ (సోపాసకతాముక్త్వేతి) ఏతద్వాక్యస్యోపాదానం పరకృతవ్యాఖ్యాన నిరాసఫలకతయేతి వక్ష్యామః (ఉపసంహృతమితి) ప్రకృతోపసంహారస్యాపేక్షితత్వా, దర్థాన్తరపరత్వస్యాసంగతత్వాచ్చేతిభావః. సూత్రార్థంనిగమయతి (అతస్త్రయాణామితి) సూత్రార్థం పరమప్రకృతార్థేనఘటయతి (తస్మాన్నేహేతి) ——నను * త్రయాణామితిపదమగ్నిజీవపరమాత్మపరం కిం న స్యాత్- తేషామపిప్రశ్నోపన్యాసౌ దృశ్యేతే * సత్వమగ్నింస్వర్గ్యమధ్యేషిమృత్యోప్రబ్రూహి * యేయంప్రేతే * అన్యత్రధర్మాదితి త్రయాణాంక్రమేణప్రశ్నాః * లోకాదిమగ్నింతమువాచతస్మై యాఇష్టకాః * హన్తతఇదం ప్రవక్ష్యామిగుహ్యంబ్రహ్మసనాతనం । యథాహిమరణంప్రాప్య ఆత్మాభవతిగౌతమ । నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిదితి ప్రతివచనంచ నచ జీవవిషయప్రశ్నస్యపరమాత్మవిషయప్రతివచనవైఘట్యం- ఐక్యస్యవివక్షితత్వాదుపపత్తేరితి. ఉచ్యతే అత్రానతివిరోధేపిభాష్యకారోక్తార్థఏవయుక్తతరః తథాహి- జీవస్తావదుపేతా- పరమాత్మాచోపేయః. అగ్నివిద్యాచబ్రహ్మోపాసనాంగత్వేన ఉపాయాన్తర్భూతా-తదన్తర్భావశ్చప్రాకరణికవాక్యైర్దర్శితః. అగ్నేరపిపృథగేవ వివక్షితత్వేఅగ్నిజీవపరమాత్మతదుపాసనానాంచతుర్ణాంప్రతిపాద్యత్వదర్శనాత్ * త్రయాణామేవేత్యవధారణమయుక్తం, అతోఽగ్నేరప్యుపాయాన్తర్భావవివక్షాంగీకర్తవ్యా, తథాసత్యుపాయోపేయోపేతౄణామేవవ్యాఖ్యానంయుక్తతరం ఉపాసనోపదేశశ్చాత్రస్ఫుటతరముపలభ్యతే * నాయమాత్మాప్రవచనేనలభ్యః * నావిరతోదుశ్చరితాదిత్యాదినా కేవలశ్రవణాదివిలక్షణః పరమాత్మవరణీయతాహేతుభూతః ప్రకృష్టజ్ఞానవిశేషోహి ఉపాయతయాఽభిధీయతే - అవధారణం ప్రాధాన్యవ్యావృత్తిపరం- ఉపాయస్యాపేయప్రాప్త్యర్థతయాపరమాత్మన్యంతర్భావాత్ త్రిత్వావిరోధఇతిచేత్, తర్హి త్రయాణాముపన్యాసః ప్రధానస్యాప్రతిపాద్యత్వే హేతురేవనభవితుమర్హతి, అర్థాన్తరాన్తర్భావసహత్వాత్.ప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయస్త్రయాణామేవ- నహ్యుపాయస్య ప్రశ్నోదృశ్యతే, అతోఽవధారణోపపత్తిరితిచేన్న.- అస్మిన్ప్రకరణేప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయస్య ప్రతిపాద్యత్వే హేతుత్వాభావాత్తదభావేన ప్రతిపాద్యత్వాభావస్యదుర్వచత్వాత్. ఉపాయోహ్యపృష్టఏవోపన్యస్తః, సోప్యర్థతఃపృష్టఇతిప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయోస్మిన్ ప్రకరణే ప్రతిపాద్యత్వే హేతురితిచేత్, తర్హిచతుర్ణామితివక్తవ్యం, శబ్దతోఽర్థతశ్చచతుర్ణాంప్రశ్నోపన్యాససమ్భవాత్, యదికంఠోక్త్యైవప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయోవివక్షితః, తస్యప్రతిపాద్యత్వేప్రయోజకత్వాభావస్య ప్రతిపాద్యమానోపాసనఏవదృష్టతయాసముచ్చయాభావస్యాప్రతిపాద్యత్వే హేతుత్వాయోగాత్. కిఞ్చ * యేయంప్రేతఇత్యస్య దేహాతిరిక్తజీవసద్భావాసద్భావప్రశ్నవిషయత్వంచానుపపన్నం- దేహాతిరిక్తాత్మసద్భావనిశ్చయరహితస్య పితృసౌమనస్యాగ్నివిద్యావరణయోరనుపపత్తేః అగ్నిప్రశ్నవాక్యఏవ *స్వర్గలోకాఅమృతత్వంభజంతఇతి దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానవత్త్వమవగమ్యతే. తత్ప్రతివచనఏవ * త్రికర్మకృత్తరతిజన్మమృత్యూ * కరోతితద్వేనపునర్నజాయతే ఇత్యపవర్గరూపపురుషార్థోపయోగిత్వమగ్నివిద్యాయాఅవగతం, కుతోదేహాతిరిక్తాత్మసందేహసంభవః. తస్మాదపవర్గప్రకారవిశేషఏవ సందేహసంభవః, అతస్తత్ప్రకారవిశేషప్రశ్నపరత్వం * యేయంప్రేతఇత్యాదివాక్యస్యయుక్తం. యదీదం దేహాతిరిక్తాత్మసద్భావాసద్భావప్రశ్నపరం * అస్య * తందుర్దర్శమితిపరమాత్మవిషయప్రతిచనంచ నఘటతే. జీవపరయోరైక్యజ్ఞాప

౭ ॥ సూ. ——॥ మహద్వచ్చ ॥—— యథా * బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇత్యత్రాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాన్న తన్త్రసిద్ధం మహత్తత్త్వం గృహ్యతే, ఏవమవ్యక్తమప్యాత్మనః పరత్వేనాభిధానాన్న కాపిలతన్త్రసిద్ధం గృహ్యత ఇతి స్థితమ్. ——॥ఆనుమానికాధికరణం సమాప్తమ్॥——

౮ ॥ సూ. ——॥ చమసవదవిశేషాత్ ॥——

సార్థం తథా ప్రతివచనమితి చేన్న - పరమాత్మవిషయప్రతివచనమేవ * ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోక ఇతి జీవపరయోరైక్యేన ప్రతిపాదనేన తద్విరుద్ధార్థాభిప్రాయకల్పనానుపపత్తేః. నచ భేదానువాదః, సర్వజ్ఞత్వాద్యాకారేణ జీవవైలక్షణ్యస్య లౌకికప్రమాణాగోచరత్వాత్, విహితస్య నిషేధాయోగాచ్చ నచ బుద్ధిజీవపరోఽయం మన్త్రః * గుహాం ప్రవిష్టావిత్యత్రాస్య మన్త్రస్య బుద్ధిజీవపరత్వం పూర్వపక్షీకృత్య జీవపరమాత్మపరత్వస్య భవద్భిరేవాస్య గౌర్ద్వితీయ ఇతి న్యాయేన సిద్ధాన్తితత్వాత్ * యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహేతి హృదయాయతన ఉపాస్యతయా స్థితస్య పరమపురుషస్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిత్వముచ్యత ఇతి న జీవపరయోరైక్యప్రతీతిః * మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతీతి వాక్యముపసంహారగతమేతదపేక్షయా దుర్బలం, భేదసామాన్యనిషేధరూపత్వాద్విహితభేదవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయం చ, అతశ్శ్రుతభేదవిరుద్ధాభిప్రాయకల్పనాఽయోగాత్ ప్రతివచనవైఘట్యమేవ. కిఞ్చ * యేయం ప్రేత ఇతి ప్రథమఖణ్డస్థం ప్రశ్నం ప్రతి ప్రశ్నాన్తరవ్యవహితస్య పఞ్చమఖణ్డస్థస్య * హన్త త ఇదం ప్రవక్ష్యామీతి వాక్యస్య ప్రతివచనత్వం చాయుక్తం అర్థక్రమః పాఠక్రమాత్ బలీయానితి తేన తద్బాధ ఇతి చేన్న, మధ్యే జీవవిషయవాక్యస్య సద్భావాత్. తచ్చ దర్శితం. కిఞ్చ * యస్మయం చ జగద్బ్రహ్మ ఇత్యాదావివ యది వా ప్రతివచనాన్యవహితాః ప్రశ్నాః ప్రశ్నావ్యవహితాని చ ప్రతివచనానిస్యుః తదా క్రమకోప ఉపపద్యతే, కో దేవదత్తః, దణ్డీ, కో యజ్ఞదత్తః, కుణ్డలీ కో విష్ణుమిత్రః, కమణ్డలుమానితి వదేకైకప్రశ్నానన్తరం తత్తత్ప్రతివచనదర్శనాత్ యజ్ఞదత్తప్రశ్నోత్తరస్య దేవదత్తప్రశ్నోత్తరత్వకల్పనవత్ క్రమకోపకల్పనమత్యన్తానుపపన్నం * యేయం ప్రేత ఇతి చ న జీవసద్భావాసద్భావమాత్రప్రశ్న ఇత్యుక్తం, అతః * యేయం ప్రేత ఇతి శ్లోకశ్శబ్దతోఽర్థతశ్చ మోక్షానుబన్ధితయా జ్ఞాతవ్యార్థత్రయవిషయః. తథా చ సతి తం దుర్దర్శమిత్యాది ప్రతివచనమతీవ ఘటతే * అన్యత్ర ధర్మాదితి పునః ప్రశ్నాకాఙ్క్షాతస్యార్థశ్చ దర్శితా, అర్థత్రయస్యైకశ్లోకేన పృష్టత్వస్య వివక్షితత్వాత్ ప్రతివచనాచ్చ * త్రయాణామేవ చైవమవధారణం చ యుక్తం. అత ఏవ * న జాయత ఇతి జీవవిషయవాక్యస్య * అణోరణీయానితి పరవిషయవాక్యస్య * నాయమాత్మేత్యుపాయవిషయవాక్యస్య చ ప్రతివచనత్వం సుఘటితం, ప్రశ్నప్రతివచనాన్తరావ్యవహితత్వం చ సిధ్యతి, ఏకప్రశ్నేనైవార్థత్రయస్య పృష్టత్వే సూత్రస్థప్రశ్నోపన్యాసశబ్దగతైకవచనస్వారస్యం చ భవతి, నహ్యుపన్యాసః ప్రశ్నాశ్చేత్యుక్తం, యతః * యేయం ప్రేత ఇతి ప్రశ్నోఽర్థత్రయవిషయః, అత ఏవేహ ప్రశంసా ప్రలోభనవిద్యావిద్యావిభాగకథనాదికమఞ్జసోపపద్యతే ఇత్యయమర్థోక్త ఏవ సూత్రార్థః.

౭ ॥ సూ. ——॥ మహద్వచ్చ ॥—— తన్త్రసిద్ధమహత్తత్త్వాగ్రహణే సూత్రాభిప్రేతం హేతుమాహ (ఆత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాదితి) ——॥ఆనుమానికాధికరణం సమాప్తమ్॥——

౮ ॥ సూ. —— చమసవదవిశేషాత్ —— కార్యశరీరవాచిపదస్య రూపకే శ్రవణాత్ తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇత్యుక్తం, అత్ర తు కార్యశరీరవాచిశబ్దాశ్రవణాత్కారణం ప్రధానమేవోచ్యత ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః— వ్యాఖ్యాతృభిస్తైరైర్గౌణవృత్త్యా తేజోఽబన్నపరత్వేన వ్యాఖ్యాతం, కిమిదం వాక్యం ప్రధానపరం, ఉత తేజోఽబన్నపరమితి విచారశ్చ కృతః, తద్దూషయితుం కిం శ్రుత్యన్తరస్వారస్యార్థమేవం వ్యాఖ్యాతం, ఉత స్వవాక్యస్వారస్యార్థమితి వికల్పమభిప్రేత్య స్వవాక్యస్వారస్యాభావముత్తరత్ర వక్ష్యన్ ప్రథమం ప్రధానస్య ప్రామాణికతయా తన్నిరాసే శ్రుత్యన్తరా

అత్రాపి తన్త్రసిద్ధప్రక్రియా నిరస్యతే - న బ్రహ్మాత్మకానాం ప్రకృతిమహదహఙ్కారాదీనాం స్వరూపం- శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బ్రహ్మాత్మకానాం తేషాం ప్రతిపాదనాత్. యథా ఆథర్వణికా అధీయతే * వికారజననీమజ్ఞామష్టరూపామజాం ధ్రువామ్ * ధ్యాయతే ధ్యాసితా తేన తన్యతే ప్రేర్యతే పునః । సూయతే పురుషార్థం చ తేనైవాధిష్ఠితా జగత్ * గౌరనాద్యన్తవతీ సా జనిత్రీ భూతభావినీ । సితాసితా చ రక్తా చ సర్వకామదుఘా విభోః ॥ పిబన్త్యేనామవిషమామవిజ్ఞాతాః కుమారకాః । ఏకస్తు పిబతే దేవః స్వచ్ఛన్దోऽత్ర వశానుగామ్ ॥ ధ్యానక్రియాభ్యాం భగవాన్ భుఙ్క్తేऽసౌ ప్రసభం విభుః । సర్వసాధారణీం దోగ్ధ్రీం పీడ్యమానాం తు యజ్వభిః * చతుర్వింశతిసఙ్ఖ్యాతమవ్యక్తం వ్యక్తముచ్యత ఇతి. అత్ర ప్రకృత్యాదీనాం స్వరూపమభిహితమ్. యదాత్మకాశ్చైతే ప్రకృత్యాదయః స పరమపురుషోऽపి * తం షడ్వింశకమిత్యాహుస్సప్తవింశమథాపరే । పురుషం నిర్గుణం సాఙ్ఖ్యమథర్వశిరసో విదురితి ప్రతిపాద్యతే. అపరే చాథర్వణికాః * అష్టౌ ప్రకృతయష్షోడశ వికారా ఇత్యధీయతే. శ్వేతాశ్వతరాశ్చైవం ప్రకృతిపురుషేశ్వరస్వరూపమామనన్తి * సంయుక్తమేతత్క్షరమక్షరం చ వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశః । అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాజ్జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపా(శైః)పైః ॥ * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావజా హ్యేకా భోక్తృభోగార్థయుక్తా । అనన్తశ్చాత్మా విశ్వరూపో హ్యకర్తా త్రయం యదా విన్దతే బ్రహ్మచైతత్ * క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః ॥ తస్యాభిధ్యానాద్యోజనాత్తత్త్వభావాద్భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తిరితి. తథా * ఛన్దాంసి యజ్ఞాః క్రతవో వ్రతాని భూతం భవ్యం యచ్చ వేదా వదన్తి । అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః । మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్ ॥ తస్యావయవభూతైస్తు వ్యాప్తం సర్వమిదం జగదితి.

స్వారస్యజ్ఞాపనాయ ప్రధానవిషయం వాక్యజాతముదాహర్తుమాహ (అత్రాపీతి) (వికారజననీమిత్యాది) అష్టరూపత్వం * భూమిరాపోऽనల ఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ. అజాం ఉత్పత్తిరహితాం. ధ్రువాం-నాశరహితాం. ధ్యాయతే పరమాత్మనా సఙ్కల్పరూపజ్ఞానేన జ్ఞాయతే. అధ్యాసితా, అధిష్ఠితా తన్యతే విస్తార్యతే. స్థూలావస్థం క్రియతే. సమష్టిభూతరూపేణ క్రియతే. ప్రేర్యతే- వ్యష్టిసృష్ట్యర్థం ప్రేర్యతే పురుషార్థం- పురుషాణామర్థనీయం భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపం జగత్సూయతే (గౌరిత్యాది) జనిత్రీ భూతభావినీతి సమష్టివ్యష్టిసృష్టిరుచ్యతే. సితాసితా చ రక్తా చ గౌణ్యా వృత్త్యా సత్త్వరజస్తమోమయీ. యద్వా తేజోऽబన్నద్వారా సితాసితారక్తా. విభోః ఈశ్వరస్య. సర్వకామదుఘా, లీలారసదోగ్ధ్రీ. అవిషమాం- భోక్తృకర్మానుగుణపరిణామిత్వాదపక్షపాతినీం. అవిజ్ఞాతాః స్వాత్మభిర్దేహేభ్యో వివిచ్యాపరిజ్ఞాతాః (ఏకస్త్వితి) కర్మవశ్యబహుభోక్తృవ్యావృత్త్యర్థం ఏకః స్వచ్ఛన్ద ఇత్యుక్తమ్. ధ్యానక్రియాభ్యాం, సఙ్కల్పసర్గాదివ్యాపారాభ్యాం * ఐక్షత * అసృజతేతి ద్వయమపి హి శ్రూయతే (పీడ్యమానాస్తు యజ్వభిరితి) వత్సా హి మాతరం క్షీరక్షరణార్థం పీడయిత్వా భుఞ్జతే, తద్వత్కర్మవశ్యైరాత్మభిర్భోక్తవ్యఫలానురూపం పరిణామ్యమానామిత్యర్థః (అత్రేతి) ప్రకృత్యాదీనాం, ప్రకృతిపురుషమహదాదీనాం. స్వరూపమభిహితం, ఏషు వాక్యేష్వీశ్వరప్రతిపాదనం ప్రధానాదీనామీశ్వరతాదధీన్యవిశిష్టత్వపరమితి భావః. ఏవం బ్రహ్మాత్మకప్రధానపరవాక్యాన్యుక్తాని. అథ తదన్తర్యామిభగవత్ప్రతిపాదకం వాక్యం దర్శయితుమాహ (యదాత్మకా ఇతి) షడ్వింశకత్వం కాలస్య విశేషణత్వేన ప్రకృతితద్వికారేష్వన్తర్భావాత్. సప్తవింశత్వం కాలస్య తదనన్తర్భావవివక్షయా. పఞ్చవింశకేష్వేవ లబ్ధైశ్వర్యః కశ్చిదుక్తః పఞ్చవింశకస్తుత్యర్థమిత్యన్యథాసిద్ధిరీశ్వరప్రతిపాద

తథోత్తరత్రాపి * ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశస్సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతురితి. స్మృతిరపి * ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి । వికారాంశ్చ గుణాంశ్చైవ విద్ధి ప్రకృతిసమ్భవాన్ । కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే ॥ పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యతే । పురుషః ప్రకృతిస్థో హి భుఙ్క్తే ప్రకృతిజాన్గుణాన్ ॥ కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోనిజన్మసు * సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసమ్భవాః । నిబధ్నన్తి మహాబాహో దేహే దేహినమవ్యయమ్ ॥ తథా *సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికామ్। కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహమ్ ॥ ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః । భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమవశం ప్రకృతేర్వశాత్ * మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరమ్ । హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్విపరివర్తత ఇతి—తస్మాదబ్రహ్మాత్మకత్వేన కాపిలతన్త్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయో నిరస్యన్తే. శ్వేతాశ్వతరోపనిషది శ్రూయతే *అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానాం సరూపాః। అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇతి. తత్ర సందేహః కిమస్మిన్మన్త్రే కేవలాతన్త్రసిద్ధా ప్రకృతిరభిధీయతే-ఉత బ్రహ్మాత్మికేతి. కిం యుక్తం. కేవలేతి. కుతః *అజామేకామిత్యస్యాః ప్రకృతేరకార్యత్వశ్రవణాత్ *బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానాం సరూపా ఇతి స్వాతన్త్ర్యేణ సరూపాణాం బహ్వీనాం ప్రజానాం స్రష్టృత్వశ్రవణాచ్చేతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (చమసవదవిశేషాత్) న జాయత ఇత్యజేత్యజాత్వమాత్రప్రతిపాదనా

నస్య వక్తుమశక్యా, సంఖ్యాతః పృథఙ్నిర్దేశాదిత్యభిప్రాయః. ప్రకృతేః ప్రామాణికత్వమాత్రప్రదర్శనార్థముక్తమష్టౌ ప్రకృతయ ఇతి. అత్రాపి వాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్ బ్రహ్మాత్మకత్వం సిద్ధమితి భావః. ఏతత్త్రయం యదా విన్దతే తదా బ్రహ్మ భవతి- ముక్తో భవతీత్యర్థః. అభిధ్యానం- ఆలమ్బనసంశీలనం. యోజనం యోగః. తత్త్వభావః తత్త్వావిర్భావః. సాక్షాత్కారః. అవయవభూతైః, అంశభూతైః శరీరభూతైరిత్యర్థః. స్మృతిం దర్శయతి (స్మృతిరపీతి) ఏవం ప్రధానస్య ప్రామాణికత్వాదతత్పరత్వేన వ్యాఖ్యానమనుపపన్నమిత్యుక్తం——తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) ప్రకృత్యాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన మహదాదిరభిప్రేతః. విషయాదికం దర్శయతి (శ్వేతేతి) ప్రకృతేరేవకర్తృత్వప్రతీతిజనకవాక్యజాతం విషయః, అచేతనస్య సృజమానపదస్వారస్యాభ్యాం సంశయః. శ్వేతాశ్వతరే * అజామేకామితి మన్త్రే అజాశబ్దో యౌగికః కిమబ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపరః ఉత బ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపర ఇతి విచారః. అజాశబ్దసృజమానాశబ్దౌ కిమజాయాః స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వమవగమయతః- నేతి. తైత్తిరీయకే * అజామేకామితి మన్త్రే ప్రతిపన్నాయా అజాయాః కిం జ్యోతిరుపక్రమాత్వమస్తి- నేతి. కిమజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వే విరుధ్యేతే- నేతి. యదా విరుధ్యేతే- తదా తైత్తిరీయకమన్త్రసిద్ధాయా అజాయా జ్యోతిరుపక్రమాత్వాభావేన తదైకార్థ్యాత్ అజాం సృజమానామితి పదయోస్స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వావగమకత్వాత్ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్థాజాశబ్దోఽపి బ్రహ్మాత్మకత్వశూన్యప్రకృతిపరః. యదా న విరుధ్యేతే- తదా తైత్తిరీయకమన్త్రప్రసిద్ధాయా అజాయా జ్యోతిరుపక్రమాత్వేన తదైకార్థ్యాదజాం సృజమానామితి పదయోః స్వతన్త్రస్రష్టృత్వావగమకత్వాభావాత్ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్థోఽజాశబ్దోఽపి బ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపర ఇతి (అజామితి) బ్రహ్మాత్మకత్వపక్షే అజాత్వం న సమ్భవతి- తత్కార్యత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః (స్వాతన్త్ర్యేణేతి) * సృజమానామితి కర్తరి శానచ్. స్వతన్త్రః కర్తా. అతో న బ్రహ్మపరతన్త్రత్వమిత్యర్థః ....

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) అత్రాపి కాపిలతన్త్రసిద్ధప్రక్రియా నిరస్యత ఇత్యుపక్రమస్థం ప్రతిజ్ఞావాక్యమనుషజ్యత ఇతి మత్వా హేతుమాహ (న జాయత ఇతీతి) అథవా న జాయత ఇతీత్యాదినా హేతుపదం వివృణ్వన్ * చమసవదితి సో

తత్ర ప్రసిద్ధా బ్రహ్మాత్మికాఽజా గ్రాహ్యా; విశేషాప్రతీతేః (చమసవత్) యథా * అర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇత్యస్మిన్మన్త్రే చమసస్య భక్షణసాధనత్వమాత్రం చమసశబ్దేన ప్రతీయత ఇతి సతావన్మాత్రేణ చమసవిశేషప్రతీతిః- యౌగికశబ్దానామర్థప్రకరణాదిభిర్వినాఽర్థవిశేషనిశ్చయాయోగాత్. తత్ర * యథేదం తచ్ఛిరః ఏష హ్యర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇత్యాదినా వాక్యశేషేణ శిరసశ్చమసత్వనిశ్చయః- తథాఽత్రాప్యర్థప్రకరణాదిభిరేవాజా నిర్ణేతవ్యా. నచాత్ర ప్రసిద్ధాజాగ్రహణహేతవోఽర్థప్రకరణాదయో దృశ్యన్తే. నచాస్యాస్స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వం ప్రతీయతే * బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానామితి స్రష్టృత్వమాత్రప్రతీతేః. అతోఽనేన మన్త్రేణ నాబ్రహ్మాత్మికాఽజాఽభిధీయతే

బ్రహ్మాత్మికాజాగ్రహణ ఏవ విశేషహేతురస్తీత్యాహ

త్రింపదం ప్రతిజ్ఞాపరం మన్యమానః తేన హేతుపదస్యాన్వయం దర్శయతి (చమసవదితి) విశేషాప్రతీతేరిత్యన్తం హేతుపదవ్యాఖ్యానమ్. అవయవశక్త్యాఽజాత్వమాత్రప్రతిపాదనేన విశేషాప్రతీతేశ్చమసవద్భవతి. వాక్యాన్తరమన్తరేణ విశేషతో నిర్ణేతుమశక్యా భవతీత్యర్థః. తదేవ వివృణోతి (యథార్వాగితి) అస్య యథాశబ్దస్య తథాత్రాపీతి భాష్యేణాన్వయః. చమసశబ్దార్థం విశదయతి (భక్షణసాధనత్వమాత్రమితి) చమ్యతేఽనేనేతి చమసశబ్దవ్యుత్పత్తిరితి భావః; మాత్రశబ్దేన విశేషవ్యావృత్తిః ఇతిశబ్దో హేతుపరః, విశేషప్రతీత్యభావాదిత్యర్థః, విశేషప్రతీత్యభావే చమసస్సాధర్మ్యదృష్టాన్తతయా వ్యాఖ్యాతః * చమసవదిత్యనేన అర్థసిద్ధం దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసాధారణాకారం హేతుం దృష్టాన్తోపపాదకత్వేన దర్శయతి (యౌగికశబ్దానామితి) సాధారణమవయవార్థం బోధయతాం యౌగికశబ్దానామిత్యభిప్రాయః, తేనాసాధారణావయవార్థబోధకవలభిదాదిశబ్దవ్యావృత్తిః, అర్థః వస్తుసామర్థ్యమ్, ఆదిశబ్దః స్వవాక్యస్థవిశేషశబ్దాదిపరః, విశేషనిశ్చయాయోగాదిత్యస్య పూర్వవాక్యేనాన్వయః, అవయవశక్తేః సాధనమాత్రప్రత్యాయకత్వాదర్థప్రకరణాదిభిర్వినా విశేష నిశ్చయాయోగాత్ చమసశబ్దేన యథా న చమసవిశేషప్రతీతిరిత్యర్థః. నను యథా చమసవిశేషో వాక్యశేషావసేయః, తద్వదజావిశేషోపి హేత్వన్తరేణ నిశ్చేతుం శక్యత ఇతి శఙ్కాయాం పరపక్షే తథానిశ్చయస్యాశక్యతాం దర్శయితుం స్వపక్షే విశేషనిశ్చయప్రకారమాహ (తత్ర యథేదం తచ్ఛిర ఇతి) యథేతి శ్రుతిపదం. దృష్టాన్తే దర్శితస్య న్యాయస్య దార్ష్టాన్తికేప్యవర్జనీయత్వమాహ (తథాత్రాపీతి) యథా * అర్వాగ్బిలశ్చమస ఇతి మన్త్రే న చమసవిశేషప్రతీతిః, తత్ర విశేషనిశ్చయశ్చ నిశ్చాయకవాక్యాన్తరాధీనః- తథాఽత్రాపి నిశ్చాయకాన్తరేణ అజావిశేషనిశ్చయః కార్య ఇత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (నచాత్రేతి) * సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వప్రతీతిర్విశేషనిశ్చాయికేత్యత్రాహ (నచాస్యా ఇతి) స్వాతన్త్ర్యేణ- ఈశ్వరాధిష్ఠితత్వమన్తరేణేత్యర్థః (స్రష్టృత్వమాత్రప్రతీతేరితి) స్వవ్యాపారాశ్రయత్వలక్షణం స్వాతన్త్ర్యమేవ ప్రత్యయవాచ్యం, న త్వపరప్రేర్యత్వరూపమితి మాత్రశబ్దాభిప్రాయః. రథో గచ్ఛతీత్యత్ర కర్తృప్రత్యయో హి స్వవ్యాపారాశ్రయత్వరూపస్వాతన్త్ర్యం రథస్యావగమయతి- న త్వపరప్రేర్యత్వం. అపరప్రేర్యత్వలక్షణస్వాతన్త్ర్యప్రతీత్యభ్యుపగమేపి తాదృశస్వాతన్త్ర్యలక్షణం కర్తృత్వం కిం ప్రకృత్యాశ్రయం- ఉతాజాశబ్దవాచ్యప్రకృతిశరీరకబ్రహ్మాశ్రయమితి విశయే ప్రకృతిమాత్రాశ్రయమితి నిశ్చాయకాభావశ్చ మాత్రశబ్దాభిప్రేతః. యది బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రామాణికం స్యాత్- తదానీమిహ ప్రతీయమానం స్వాతన్త్ర్యలక్షణకర్తృత్వం హి తద్గతతయా బ్రహ్మాత్మకత్వావిరోధి స్యాత్......................

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (బ్రహ్మాత్మికేతి)

౯ ॥ సూ. జ్యోతిరుపక్రమాతు తథాహ్యధీయతఏకే. తుశబ్దోఽవధారణార్థః. జ్యోతిరుపక్రమైవైషాఽజా. జ్యోతిః- బ్రహ్మ * తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిః * అథయదతఃపరో దివోజ్యోతిర్దీప్యతఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధేః (జ్యోతిరుపక్రమా) బ్రహ్మకారణికేత్యర్థః (తథాహ్యధీయతఏకే) హీతి హేతౌ. యస్మాదస్యాఅజాయా బ్రహ్మకారణకత్వమేకే శాఖినస్తైత్తిరీయా అధీయతే * అణోరణీయాన్మహతో మహీయానాత్మాగుహాయాంనిహితోఽస్యజన్తోరితిహృదగుహాయాముపాస్యత్వేన సన్నిహితం బ్రహ్మాభిధాయ * సప్తప్రాణాః ప్రభవన్తితస్మాదిత్యాదినా సర్వేషాం లోకానాం బ్రహ్మాదీనాంచ తతఉత్పత్తిమభిధాయ సర్వకారణీభూతాఽజాతతఉత్పన్నాఽభిధీయతే *అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాంబహ్వీంప్రజాంజనయన్తీగ్ంసరూపామ్। అజోహ్యేకోజుషమాణోఽనుశేతేజహాత్యేనాంభుక్తభోగామజోఽన్యఇతి. సర్వస్య తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తుజాతస్య తతఉత్పత్త్యా తదాత్మకత్వేవ దేశే ప్రక్రియమాణాఽభిధీయమానత్వాత్ప్రాణసముద్రపర్వతాదివదేషాప్యజాబహ్వీనాం సరూపాణాం ప్రజానాంస్రష్ట్రీ కర్మవశ్యేనాత్మనాభుజ్యమానాఅన్యేనవిదుషాత్మనాత్యజ్యమానాచ బ్రహ్మణ ఉత్పన్నాబ్రహ్మాత్మికాఽవగన్తవ్యేత్యర్థః. అతోవాక్యశేషాచ్చమసవిశేషవచ్ఛాఖాన్తరీయాదేతత్సరూపాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానార్థాద్వాక్యాన్నియమితాఽజా బ్రహ్మాత్మికేతి నిశ్చీయతే. ఇహాపి ప్రకరణోపక్రమే * కింకారణంబ్రహ్మేత్యారభ్య * తేధ్యానయోగానుగతాఅపశ్యందేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢామితిపరబ్రహ్మశక్తిరూపాయాఅజాయాఅవగతేః,ఉపరిష్టాచ్చ*అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యోమాయయాసన్నిరుద్ధః। మాయాంతుప్రకృతింవిద్యాన్మాయినంతుమహేశ్వరం*యోయోనింయోనిమధితిష్ఠత్యేకఇతిచతస్యాఏవప్రతీతేర్నాస్మిన్మన్త్రేతన్త్రసిద్ధస్వతన్త్రప్రకృతిప్రతిపత్తిగన్ధః

౯ ॥ సూ. జ్యోతిరుపక్రమాతుతథాహ్యధీయతఏకే తుశబ్దస్య పక్షవ్యావర్తకత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ వ్యాచష్టే (తుశబ్దఇతి) ఇతరోక్తార్థవ్యావృత్త్యర్థఃశ్రుతిప్రసిద్ధ్యనురోధేన వ్యాచష్టే (జ్యోతిర్బ్రహ్మేతి) తదేవదర్శయతి (తందేవాఇతి) బ్రహ్మకారణత్వపరతాం ప్రకరణాద్దర్శయతి (అణోరణీయానితి) నహి * అజామేకామిత్యస్మిన్మన్త్రే ఉత్పత్తిః ప్రతీయతఇత్యత్రాహ (సర్వస్యేతి) యథా * ఇడోయజతిబర్హిర్యజతితనూనపాతంయజతీత్యాదిషఙ్గత్వాశ్రవణేపి * దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామోయజేతేత్యాదిప్రకరణస్థతయా తదఙ్గత్వం నిశ్చీయతే, తద్వత్సృష్టిప్రకరణస్థత్వాదుత్పత్తిస్సిద్ధేత్యర్థః. అస్మిన్మన్త్రే నసృష్టిర్వివక్షితా, సృష్టిప్రకరణస్య పూర్వమేవవిచ్ఛేదాత్, అత్ర * జహాత్యేనాంభుక్తభోగామజోఽన్య ఇత్యుక్తస్య ముక్తస్యోత్పత్త్యనుపపత్తేశ్చేత్యత్రాహ (బహ్వీనామితి) నసృష్టిప్రకరణ విచ్ఛేద ఇత్యర్థః * యస్మాజ్జాతానపరాన్నైవ కించనాసేత్యుత్తరత్రాపి సృష్ట్యనువృత్తేరితిచార్థసిద్ధం, సర్వస్యతద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తుజాతస్య తతఉత్పత్త్యాతదాత్మకత్వేపదేశే ప్రక్రియమాణఇతిహ్యుక్తం. ముక్తాత్మకీర్తనమేతద్విశేషణత్వేన, నతుసృష్టిప్రకరణవిచ్ఛేదాత్ - యథాబద్ధాత్మకీర్తనమిత్యభిప్రేత్యాహ (కర్మవశ్యేనాత్మనాభుజ్యమానాన్యేనవిదుషాత్మనాత్యజ్యమానాచేతి) ఏవంతన్త్రసిద్ధాజాత్వవిరోధిజ్యోతిరుపక్రమాత్వం శాఖాన్తరేదర్శితం. అథ* సృజమానామితిపదప్రతీతస్వాతన్త్ర్యవిరోధిబ్రహ్మాత్మకత్వంస్వప్రకరణేదర్శయతి (ఇహాపీతి) శక్తిరూపాయాః, అపృథక్సిద్ధవిశేషణరూపాయాః, కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం హిశక్తిః. యోనిం- జగద్యోనిభూతాంప్రకృతిమిత్యర్థః. తస్యాఏవ- బ్రహ్మాత్మికాయాఏవ (స్వతన్త్రప్రకృతిప్రతిపత్తిగన్ధఇతి) నకేవలంశాఖాన్తరైకార్థ్యాత్, స్వప్రకరణాచ్చ బ్రహ్మాత్మకత్వావగమాదితిభావః... ....

కథం తర్హి జ్యోతిరుపక్రమాయా లోహితశుక్లకృష్ణరూపాయాః అస్యాః ప్రకృతేరజాత్వం - అజాయా వా కథం జ్యోతిరుపక్రమాత్వమిత్యత్రాహ.

౧౦ ॥ సూ. కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థశ్చశబ్దః. అస్యాః ప్రకృతేరజాత్వం జ్యోతిరుపక్రమాత్వం చ న విరుధ్యతే. కుతః (కల్పనోపదేశాత్) కల్పనం క్లృప్తిః. సృష్టిః. జగత్సృష్ట్యుపదేశాదిత్యర్థః యథా * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదితి కల్పనం సృష్టిః, అత్రాపి * అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతదితి జగత్సృష్టిరుపదిశ్యతే స్వేనావిభక్తాదస్మాత్సూక్ష్మావస్థాత్ కారణాన్మాయీ సర్వేశ్వరస్సర్వం జగత్సృజతీత్యర్థః. అనేన కల్పనోపదేశేనాస్యాః ప్రకృతేః కార్యకారణరూపేణావస్థాద్వయాన్వయోఽవగమ్యతే. సా హి ప్రళయవేళాయాం బ్రహ్మతామాపన్నా అవిభక్తనామరూపా సూక్ష్మరూపేణావతిష్ఠతే, సృష్టివేళాయాం తూద్భూతసత్త్వాదిగుణా విభక్తనామరూపావ్యక్తాదిశబ్దవాచ్యా తేజోఽబన్నాదిరూపేణ చ పరిణతా లోహితశుక్లకృష్ణాకారా చావతిష్ఠతే, అతః కారణావస్థాఽజా, కార్యావస్థా జ్యోతిరుపక్రమేతి న విరోధః (మధ్వాదివత్) యథేశ్వరేణాదిత్యస్య కారణావస్థాయామేకస్యైవావస్థితస్య కార్యావస్థాయామృగ్యజుస్సామాథర్వప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్యరసాశ్రయతయా వస్వాదిదేవతాభోగ్యత్వాయ మధుత్వకల్పనముదయాస్తమయకల్పనం చ న విరుధ్యతే. తదుక్తం మధువిద్యాయాం * అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యారభ్య * అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నాస్తమేతైకల ఏవ మధ్యే స్థాతేత్యన్తేన. ఏకలః-ఏకస్వభావః. అతోఽనేన మన్త్రేణ బ్రహ్మాత్మికాఽజైవాభిధీయతే- న కాపిలతన్త్రసిద్ధేతి సిద్ధం——

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కథం తర్హీతి) లోహితశుక్లకృష్ణాకారత్వం హి కార్యావస్థాయాముపపద్యతే తదానీం జ్యోతిరుపక్రమాత్వాఙ్గీకారే అజాత్వానుపపత్తిః, అజాత్వే జ్యోతిరుపక్రమాత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః-

౧౦ ॥ సూ. కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః (ప్రసక్తేతి) చస్త్వర్థ ఇత్యర్థః అవిరోధశబ్దార్థమాహ (అస్యా ఇతి) అతస్మింస్తద్భావారోపణపరత్వవ్యుదాసాయ కల్పనశబ్దస్య సృష్టివాచిత్వం ధాతోస్సృష్టివాచిత్వేన దర్శయతి (కల్పనం క్లృప్తిరితి) క్లృప్తిశబ్దం వివదయతి (సృష్టిరితి) క్లృప్తశిఖ ఇత్యాదిప్రయోగో లోకసిద్ధ ఇతి మత్వా శ్రౌతప్రయోగం దర్శయతి (యథేతి) ప్రాకల్పయద్యో భువనాని సప్తేత్యాది స్మృతిప్రయోగశ్చ ప్రసిద్ధః. అతో జ్యోతిః కల్పనశబ్దౌ వైదికశబ్దనిర్దేశానుసారిణౌ. తథా నిర్దేశశ్చ మునినమాధః * సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ * సమానో జ్యోతిష ఇత్యాదిషు దర్శనాత్, అజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వయోరవిరోధసిద్ధిం దర్శయతి (అనేనేతి) అవస్థాద్వయం వివృణోతి (సా హీతి) బ్రహ్మతామాపన్నా, కారణావస్థబ్రహ్మతామాపన్నా. నను కథం ప్రకృతేర్బ్రహ్మతాపత్తిః, న హ్యన్యద్ద్రవ్యం ద్రవ్యాన్తరం భవతి. సత్యం- నాత్ర కేవలప్రకృతేర్బ్రహ్మతాపత్తిర్వివక్షితా- కింతు ప్రకృతిశరీరకబ్రహ్మణః కారణావస్థాప్రాప్తిః. భాష్యే ప్రకృత్యవస్థాపకం సేతి పదం హి బ్రహ్మపర్యన్తం- కారణావస్థం బ్రహ్మైవ ప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాదితి ప్రకృత్యధికరణే వక్ష్యమాణత్వాత్. (కార్యావస్థా జ్యోతిరుపక్రమేతి) కార్యావస్థాజాశరీరకం బ్రహ్మ కార్యం- కారణావస్థాజాశరీరకం బ్రహ్మ కారణమిత్యర్థః. సూత్రఖండం వ్యాచష్టే (మధ్వితి) ఉదయాస్తమయమధుత్వకల్పనాని తదభావశ్చాదిత్యస్యావస్థాద్వయేన యథోపపద్యతే- తథాఽజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వే అవస్థాభేదేన ప్రకృత్యాఖ్యైకధర్మిణ్యవిరుద్ధే ఇత్యర్థః. ఏకస్య ఈశ్వరేణైకస్య. అవిభక్తనామరూపస్యేత్యర్థః—— * జ్యోతిరుపక్రమేత్యాదిసూత్రద్వయస్య పరోక్తమర్థం నిరాచికీర్షుస్తత్ర ప్రథమస్య సూ

అన్యే త్వస్మిన్మన్త్రే తేజోఽబన్నలక్షణాఽజైకాభిధీయత ఇతి బ్రువతే. తే ప్రష్టవ్యాః- కిం తేజోఽబన్నాన్యేవ తేజోఽబన్నాత్మికాఽజైకా- ఉత తేజోఽబన్నరూపం బ్రహ్మైవ- కింవా తేజోఽబన్నకారణభూతా కాచిదితి. ప్రథమే కల్పే తేజోఽబన్నానామనేకత్వాత్ * అజామేకామితి విరుధ్యతే. నచ వాచ్యం తేజోఽబన్నానామనేకత్వేఽపి త్రివృత్కరణేనైకతాపత్తిరితి. త్రివృత్కరణేఽపి బహుత్వానపగమాత్ * ఇమాస్తిస్రో దేవతాః * తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి ప్రత్యేకం త్రివృత్కరణోపదేశాత్. ద్వితీయః కల్పో వికల్ప్యః కిం తేజోఽబన్నరూపేణ వికృతం బ్రహ్మైవాజైకా, కింవా స్వరూపేణావస్థితమవికృతమితి. ప్రథమః కల్పో బహుత్వానపాయాదేవ నిరస్తః. ద్వితీయేఽపి లోహితశుక్లకృష్ణామితి విరుధ్యతే, స్వరూపేణావస్థితం బ్రహ్మ తేజోఽబన్నలక్షణమితి వక్తుమపి న శక్యతే, తృతీయే కల్పేఽప్యజాశబ్దేన తేజోఽబన్నాని నిర్దిశ్య తైస్తత్కారణావస్థోపస్థాపనీయేత్యాస్థేయం, తతో వరమజాశబ్దేన తేజోఽబన్నకారణావస్థాయాః శ్రుతిసిద్ధాయా ఏవాభిధానమ్. యత్తు పునరస్యాః ప్రకృతేరజాశబ్దేన చ్ఛాగత్వపరికల్పనముపదిశ్యత ఇతి, తదప్యసంగతమ్.

త్రస్యార్థం దూషయతి (అన్యే త్వితి) దూషయితుం వికల్పయతి (కిమితి) ఏకాజాత్వేన పరికల్ప్యమానం వస్తు కిం తేజోఽబన్నాన్యేవేత్యర్థః. అజాత్వైకత్వసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మకారణవాదానుగుణ్యార్థం చ బ్రహ్మానుబన్ధిత్వేన మధ్యమం శిరో దర్శితమ్. తేజోఽబన్నరూపం- తేజోఽబన్నావస్థం బ్రహ్మ కిమేకచ్ఛాగత్వేన కల్ప్యత ఇత్యర్థః (తేజోఽబన్నకారణభూతా కాచిదితి) తేజోఽబన్నవాచిశబ్దేన లక్షితా తత్కారణభూతా కాచిదేకాజాత్వేన కిం రూప్యత ఇత్యర్థః. ప్రథమం శిరో దూషయతి (ప్రథమ ఇతి) ఏకత్వవిరోధపరిహారమాశఙ్క్యాహ (నచ వాచ్యమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (త్రివృత్కరణేఽపీతి) బహుత్వానపగమముపపాదయతి (ఇమా ఇతి) న సముదాయైకత్వం- అపితు సముదాయిత్రయమేవేత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో వికల్పయతి (కిమితి) తేజోఽబన్నరూపా బ్రహ్మణో వికారాః కిమజాశబ్దేనోచ్యన్తే- ఉత స్వరూపమితి వికల్పగ్రన్థార్థః. ప్రథమే శిరసి అవస్థాబహుత్వాదేకత్వవిరోధమాహ (ప్రథమ ఇతి) మధ్యమే శిరసి ద్వితీయకల్పం దూషయతి (ద్వితీయేఽపీతి) బ్రహ్మస్వరూపే లోహితశుక్లకృష్ణత్వాభావాత్ శ్రుత్యస్వారస్యమిత్యర్థః. తేజోఽబన్నాదిసర్వాత్మకస్య బ్రహ్మణః కిం నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేణేతి) యద్వా సూత్రాస్వారస్యమప్యాహ (స్వరూపేణేతి) * జ్యోతిరుపక్రమేతి హి సౌత్రం పదం- జ్యోతిరుపక్రమశబ్దస్తేజోఽబన్నవాచీతి హి తైర్వ్యాఖ్యాతమ్. నహి బ్రహ్మస్వరూపం తేజోఽబన్నశబ్దవాచ్యం- అతః సూత్రాస్వారస్యమిత్యర్థః. తేజోఽబన్నావస్థావిశిష్టం బ్రహ్మ అజాశబ్దవాచ్యమితి పక్షే కిమవస్థావిశిష్టత్వం సద్వారకం- అద్వారకం వా. అద్వారకత్వే లోహితశుక్లకృష్ణత్వవిరోధః * అరసమలోహితమితి శ్రుతేః. సద్వారకత్వే అస్మత్పక్ష ఏవ పరిగృహీతః స్యాత్ ఇతి వికల్పపరిహారయోః స్పష్టత్వాన్న కణ్ఠోక్తిః. ప్రథమవికల్పితశిరస్త్రయే తృతీయం శిరో దూషయతి (తృతీయ ఇతి) లోహితశుక్లకృష్ణత్వాజాత్వైకత్వసిద్ధ్యర్థమయం పక్షః శఙ్కితః. తత్ర దూషణముచ్యతే (అజాశబ్దేనేతి) తేజోఽబన్నానామవాచకస్య అజాశబ్దస్య తేజోఽబన్నపరత్వమారోప్య తేన తత్కారణస్య లక్షణయోపస్థాపనాదపి ముఖ్యవృత్త్యా కారణప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణం యుక్తమిత్యర్థః * కల్పనోపదేశాదితి సూత్రస్య పరోక్తమర్థం దూషయతి (యత్తు పునరస్యా ఇతి) సర్వత్ర రూఢితోఽవయవశక్త్యా వా ప్రతిపాద్యమానముఖ్యార్థపరిగ్రహస్స్వతః ప్రాప్తః- గౌణార్థపరిగ్రహస్తు ముఖ్యార్థానుపపత్త్యా క్రియతే. తత్రౌచిత్యాతిశయలాభోఽనేకపదముఖ్యార్థత్వసిద్ధిశ్చ ప్రయోజనమ్. తత్ర ముఖ్యార్థానుపపత్త్యభావః ప్రదర్శితః, అజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వయోరవస్థాభేదేనావిరోధస్యోక్తత్వాత్. అతోఽర్థౌచిత్యలాభ

నిష్ప్రయోజనత్వాత్. యథా * ఆత్మానంరథినంవిద్ధీత్యాదిషు బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతాఖ్యాపనాయశరీరాదిషు రథాదిరూపణంక్రియతే, యథాచాదిత్యవస్వాదీనాం భోగ్యత్వఖ్యాపనాయ మధుత్వకల్పనంక్రియతే, తద్వదస్యాం ప్రకృతౌచ్ఛాగత్వపరికల్పనంకోపయుజ్యతే. నకేవలముపయోగాభావప న, విరోధశ్చ. కృత్స్నజగత్కారణభూతాయాః స్వస్మిన్ననాదికాలసమ్బద్ధానాం సర్వేషామేవచేతనానాం నిఖిలసుఖదుఃఖోపభోగాపవర్గసాధనభూతాయాః అచేతనాయాః అత్యల్పప్రజానరకరాగన్తుకసంగమచేతనవిశేషైకరూపాత్యల్పప్రయోజనసాధనస్వపరిత్యాగాహేతుభూతస్వసమ్బన్ధిపరిత్యాగసమర్థచేతనవిశేషరూపచ్ఛాగస్వభావఖ్యాపనాయ తద్రూపత్వకల్పనంవిరుద్ధమేవ* అజామేకాం * అజోహ్యేకః * అజోన్యఇత్యత్రాజశబ్దస్య విరూపార్థకల్పనంచనశోభనమ్. సర్వత్రచ్ఛాగత్వంపరికల్ప్యతఇతిచేత్ * జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోన్యఇతి విదుషఆత్యన్తికప్రకృతిపరిత్యాగం కృతవతోఽజేనవాఽన్యేనవా పునరపి సమ్బన్ధయోగ్యచ్ఛాగత్వపరికల్పనమత్యన్తవిరుద్ధమ్...........

చమసాధికరణంసమాప్తమ్

రూపప్రయోజనాభావందూషణమాహ (నిష్ప్రయోజనత్వాదితి) ప్రయోజనాభావస్య దూషణత్వజ్ఞాపనాయ కల్పనస్య ప్రయోజనసిద్ధ్యర్థతాందర్శయతి (యథాత్మానమితి) విరోధందర్శయతి (కృత్స్నేతి) (ఏకరూపేతి) దుర్ఘటరేవ ప్రయోజనమిత్యర్థః. అచేతనాయాఇత్యనేన స్వసమ్బన్ధిపరిత్యాగాసామర్థ్యంసిద్ధమితి తత్ప్రత్యనీకాకారమాహ (స్వసమ్బన్ధీతి) పరిమితకార్యకరత్వాదిరత్ర విరోధఉక్తః. దూషణాన్తరమాహ (అజామితి) అర్థైకరూప్యం నఘటతే (సర్వత్రేతి) తత్ర విరోధాన్తరమాహ (జహాతీతి) ఏవమర్థౌచిత్యలాభరూపప్రయోజనాభావో దర్శితః । సర్వత్రచ్ఛాగత్వపరికల్పనశంకోపన్యాసేనైవానేక పదాన్తరముఖ్యార్థత్వసిద్ధిరూపప్రయోజనాభావశ్చఫలితః. ఏవం హేత్వభావాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చచ్ఛాగత్వపరికల్పనంవ్యుదస్తం. ననునార్థవిరోధః- కార్యకారిత్వప్రయోజనసాధనత్వ చేతనసంగాదిమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్. నహిదృష్టాన్తగతసర్వధర్మాణాం వివక్షానియమోఽస్తి-తథాసతిసర్వత్రదృష్టాన్తోపన్యాసభంగప్రసంగాత్ * గౌరనాద్యన్తవతీ * ఆత్మానంరథినంవిద్ధీత్యాదిషుచ ప్రకృత్యాదేర్గోత్వాదిపరికల్పనందృశ్యతే- తచ్చ సర్వథాసాధర్మ్యవివక్షాయాం నఘటతఇతి. ఉచ్యతే * ఆత్మానంరథినంవిద్ధీత్యత్రపృథగేవ రూప్యరూపకవాచిపదశ్రవణాత్ రూపకానంగీకారే రూపకవాచిపదవైయర్థ్యప్రసంగాత్ యేనాకారేణసాధర్మ్యం యోగ్యంప్రాప్త్యుపాయతాదిరూపః-తదాకారమాత్రంతత్రవివక్షితమితినిశ్చితం ప్రయుక్తపదవైయర్థ్యపరిహారార్థం* అజామేకామితివాక్యేతురూప్యరూపకవాచిపదద్వయాశ్రవణాత్ అర్థౌచిత్యం నావగమ్యతే- తేనగౌణవృత్త్యనంగీకారేపి నవైయర్థ్యం * గౌరనాద్యన్తవతీత్యత్రరూప్యవాచిపదాశ్రవణాత్ అజాశబ్దవద్గోశబ్దస్యానయనశక్త్యాప్రకృత్యుపస్థాపనాసామర్థ్యాచ్చ గత్యభావాద్గౌణీవృత్తిరాశ్రితా * అనాద్యన్తవతీ * సర్వకామదుఘేత్యాద్యుచితవిశేషణశ్రవణాదర్థౌచిత్యమవగమ్యతే. అజాశబ్దేతునతథాగత్యన్తరాభావః, ఉచితావయవార్థసంభవాత్. ఉచితవిశేషణంచ రూఢిసిద్ధాజావ్యావర్తకం నశ్రూయతే- పుంలింగాజశబ్దయోశ్చముఖ్యత్వం * బహ్వీఃప్రజాఃఇత్యాదిపదానాంసంకోచశ్చవిఫలః. అతఃప్రయుక్తపదవైయర్థ్యపరిహారపదాన్తరస్వారస్యార్థౌచిత్యసద్భావాసద్భావరూపవైషమ్యాత్ * ఆత్మానంరథినంవిద్ధీత్యాదివద్రూపణపరత్వ మయుక్తం, కార్యకారిత్వాద్యర్థమాత్రవివక్షాయా మర్థవిరోధాభావోయఉక్తః- సచేన్ముఖ్యయైవవృత్త్యాలభ్యతే- తదాగౌణవృత్తిపరిగ్రహోనిష్ఫలత్వాదనుపపన్నః. ఏవంపరోక్తస్య * జ్యోతిరుపక్రమేత్యాదిసూత్రార్థస్య ఏకశబ్దార్థవిరోధఉక్తః * కల్పనోపదేశాదితి సూత్రస్యాజాశబ్దాస్వారస్యందూషణతయో

౧౧ ॥ సూ. ⸺ నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపినానాభావాదతిరేకాచ్చ ⸺ వాజసనేయినస్స మామనన్తి * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః । తమేవమన్య ఆత్మానం విద్వాన్బ్రహ్మామృతోఽమృతమితి. కిమయంమన్త్రః కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరః, ఉత నేతి సందిహ్యతే. కింయుక్తమ్. తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి. కుతః. పఞ్చశబ్దవిశేషితాత్పఞ్చజనశబ్దాత్పఞ్చవింశతితత్త్వ

క్తేః. యద్యపిజ్యోతిరుపక్రమాశబ్దేన తేజః ప్రముఖత్వం, కల్పనశబ్దేనాతస్మింస్తద్భావారోపణం, చ పరోక్తం సూత్రాక్షరానుగుణమివ ప్రతీయతే- తథాప్యనుపపత్తిపరాహతం. అస్మదుక్తార్థస్తు వైదికనిర్దేశసమాధినా స్వరస ఉపపన్నశ్చేతి భిదా * చమసవదవిశేషాదితి సూత్రం పరస్యాస్వరసం - చమసశబ్దస్య యౌగికత్వాత్ రూఢార్థసదృశపరత్వాభావాచ్చ.

⸺ చమసాధికరణం సమాప్తమ్ ⸺

౧౧ ॥ సూ- ⸺ * నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపినానాభావాదతిరేకాచ్చ ॥ * ⸺ అజాశబ్దస్య స్వతన్త్రప్రకృత్యుపస్థాపకత్వే విశేషాభావాద్వాక్యాన్తరానురోధేన ప్రకృతేర్బ్రహ్మాత్మకత్వం సాధితం - తదత్రానుపపన్నం- పరమాత్మపరత్వే సంఖ్యాధిక్యాత్, పరమాత్మనా వినాపి సంఖ్యాపూరణేనాబ్రహ్మాత్మికా ప్రకృతిరితి విశేషనిశ్చయసంభవాదితి శంకయా సంగతిః. విషయాదికమాహ (వాజేతి) పంచవింశతిసంఖ్యాన్వయ తత్త్వాధిక్యాది ప్రతీతిజనకమిదం వాక్యం - ఏవంజాతీయకవాక్యాని సన్తి చేత్తాన్యపి విషయః. పంచవింశతిసంఖ్యాన్వయతత్త్వాధిక్యప్రతీతిభ్యాం సంశయః * యస్మిన్పంచపంచజనా ఇతి మన్త్రః కిం కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వపరః- ఉత నేతి. కిం పంచపంచజనశబ్దేన పంచవింశతితత్త్వప్రతీతిరస్తి - నేతి- కిమాకాశస్య పృథఙ్నిర్దేశోఽవాన్తరసంఖ్యాన్వయనిమిత్తవిరోధీ - ఉత నేతి. కిం వాక్యశేషేణ పంచజనశబ్దస్య ప్రాణాదివిషయత్వనిశ్చయశ్శక్యః. ఉత నేతి, చ యదానవిరోధీ, యదా చ నిశ్చయో న శక్యః- తదాఽవాన్తరసంఖ్యాన్వయనిమిత్తసమ్భవేన సమాసస్య సమాహారవిషయతయా పంచపఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చపఞ్చకాన్యుచ్యన్తే ఇతి పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతేరయం మన్త్రస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి పూర్వః పక్షః. యదా ఆకాశస్య పృథఙ్నిర్దేశోఽవాన్తరసంఖ్యాన్వయనిమిత్తవిరోధీ, వాక్యశేషేణ చ ప్రాణాదివిషయత్వనిశ్చయశ్శక్యః - తదాఽవాన్తరసంఖ్యాన్వయనిమిత్తాభావేన సమాసస్య సంజ్ఞావిషయతయా పఞ్చపఞ్చజనశబ్దేన పంచపదార్థా ఉచ్యన్త ఇతి పంచవింశతితత్త్వాప్రతీతేరయం మన్త్రో న తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి రాద్ధాన్తః. యద్యపి * స్యుః పుమాంసః పఞ్చజనా ఇతి మనుష్యనామతయా పఠితస్య సముద్రాన్తర్వర్తిని చ దానవవిశేషే ప్రయుక్తస్య పఞ్చజనశబ్దస్య సంఖ్యాపూర్వసమాసత్వం నాస్తి, సప్తర్షీణామివైకైకస్య సప్తస్వన్యతమభావవత్ మనుష్యాణాం దానవవిశేషస్య చ పఞ్చస్వన్యతమత్వాభావేన సంఖ్యాన్వయప్రతీత్యనుపపత్తేః సమాససామర్థ్యాభావః, తథాప్యస్య తు పఞ్చజనశబ్దస్య సంఖ్యాప్రతీతిస్వారస్యానురోధే సమ్భవతి తత్పరిత్యాగాయోగాత్ సంఖ్యాపూర్వసమాసత్వం యుక్తమిత్యభిప్రేత్యాహ (పఞ్చశబ్దవిశేషితాదితి) నను కథమిదమవసీయతే పఞ్చజనా ఇత్యేకం పదం, న తు పఞ్చ, పఞ్చ జనా ఇతీతి. తదా హి దశత్వమాపద్యేత, యదా చ సమస్తః పఞ్చజనశబ్దః - తదాపి కథం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపత్తిః. పఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చసంఖ్యతయా ప్రతిపన్నార్థస్య పునః పఞ్చతయా విశేషణే పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిరితి చేన్న- పునరుక్తిప్రసంగాత్. విశిష్టస్య విశేషణాదదోష ఇతి చేత్, కిం విశేష్యస్య- ఉత విశేషణస్య- ఆహోస్విదుభయస్య. న తావద్విశేష్యస్య తత్ర పఞ్చత్వసంఖ్యాన్వయస్య శబ్దాన్తరసిద్ధతయా పునరుక్తత్వాత్, సంఖ్యాభ్యాసేఽభిమతే దశసంఖ్యాప్రతీతేశ్చ, నాపి విశేషణస్య- విశేష్యపర్యన్తశబ్దోపస్థాపితస్య విశేషణస్య పునస్తత్పదనిర్దిష్టజాతీయవిశేషణాన్వయాయోగాత్. న హి గార్గ్యా ఇతి గోత్రం గోత్వేన విశేష్యమ్, న చోభయస్య, అంశే పౌనరుక్త్యాదంశే చ సంఖ్యాన్వయాయోగ్యత్వాత్,

ప్రతీతేః. ఏతదుక్తం భవతి * పఞ్చజనా ఇతి సమాసస్సమాహారవిషయః. పఞ్చానాం జనానాం సమాహారః పఞ్చజనాః పఞ్చపూల్య ఇతివత్. పంచజనా ఇతి లిఙ్గవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః. తే చ సమాహారాః కతీత్యపేక్షాయాం పఞ్చజనశబ్దవిశేషణేన ప్రథమేన పఞ్చశబ్దేన సమాహారాః పఞ్చేతి ప్రతీయన్తే, యథా పఞ్చ పఞ్చపూల్య ఇతి. అతః * పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి పఞ్చవింశతిపదార్థావగతౌ తే కతమ ఇత్యపేక్షాయాం మోక్షాధికారాన్ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యతయా స్మృతిప్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయ ఏవ జ్ఞాయన్తే * మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త, షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుష ఇతి హి కాపిలానాం ప్రసిద్ధిః. అతస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరః.. ....

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపీతి) * పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి పఞ్చవింశతిసంఖ్యోపసంగ్రహాదపి న తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిః, కుతః (నానాభావాత్) ఏషాం పఞ్చసంఖ్యావిశేషితానాం పఞ్చజనానాం తన్త్రసిద్ధేభ్యస్తత్త్వేభ్యః పృథగ్భావాత్ * యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత ఇత్యేతేషాం యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయా బ్రహ్మాత్మకత్వం హి ప్రతీయతే * తమేవం మన్య ఆత్మానం విద్వాన్ బ్రహ్మామృతోఽమృతమిత్యత్ర తమితి పరామర్శేన యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే, అతస్తేభ్యః పృథగ్భూతాః పఞ్చజనా ఇతి న తన్త్రసిద్ధా ఏతే (అతిరేకాచ్చ) తన్త్రసిద్ధేభ్య

న చ ద్వైశతే త్రీణి శతానీతివద్విశేష్టుం యుక్తం- అవాన్తరసంఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావేన సమాహారైక్యాసిద్ధేః. ఏకగ్రామస్థిత్యాద్యుపాధినా హి శతసంఖ్యపురుషసమాహారైక్యం- తస్మింశ్చ సతి ద్వ్యేకత్వద్విత్వాదినా పునర్విశేషణసంభవః, అన్యథా బహూనామేకత్వద్విత్వాద్యసంభవాత్. అతో న పఞ్చవింశత్యర్థసిద్ధిః. సిద్ధావపి న తన్త్రోక్తార్థత్వనిశ్చయః నిశ్చాయకాభావాదిత్యాశఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) (సమాసస్సమాహారవిషయ ఇతి) * పఞ్చానాం త్వా పఞ్చజనానామిత్యత్ర పఞ్చజనశబ్దస్య సమస్తతయా ఐకపద్యదర్శనాత్, ఇహాప్యౌచిత్యతస్తత్ప్రతిపత్తేర్ద్వితీయపఞ్చశబ్దసమభివ్యాహారబలేన ఇతరపఞ్చశబ్దస్య సంఖ్యాపరత్వప్రతీతేస్సమాహారసమాసత్వం స్వీక్రియత ఇతి భావః. తత్ఫలమాహ (పఞ్చానామితి) (ఛాన్దస ఇతి) త్రిభువనాదిశబ్దవత్ స్త్రీలిఙ్గస్మృతేరపవాదాభావాత్ ఛాన్దసత్వమితి భావః. భూతత్వజ్ఞానేన్ద్రియత్వాదికమవాన్తరసంఖ్యానివేశనిమిత్తమస్తీత్యభిప్రేతం, తద్ధిస్ఫుటీభవిష్యతి. ఏవం సమాహాసిద్ధౌ పఞ్చతయా విశేషణోపపత్తిమాహ (తే చేతి) ఏవం పఞ్చవింశతిసంఖ్యాసిద్ధావస్య మన్త్రస్య మోక్షాధికారాత్ సాంఖ్యతత్త్వపరత్వసిద్ధిమాహ (తే కతమ ఇతి) ఆకాశేన * యస్మిన్నితి నిర్దిష్టేనాత్మనా చ సప్తవింశతితత్త్వప్రతీతిరపి న విరుద్ధా- సత్త్వరజస్తమసాం పృథగ్ద్రవ్యత్వాభ్యుపగమాత్ ఆత్మాకాశాభ్యాం వినా పఞ్చవింశతిసంఖ్యాసిద్ధేః. గుణత్రయమహదహఙ్కారాః పఞ్చ- వాయుతేజోజలపృథివీఘ్రాణాః పఞ్చ, తన్మాత్రాణి పఞ్చ- జిహ్వాది జ్ఞానేన్ద్రియాణి చత్వారి మన ఇతి పఞ్చ, కర్మేన్ద్రియాణి పఞ్చేతి పఞ్చవింశతిసంఖ్యాన్వయసిద్ధిరితి. యద్వా ఆత్మనః స్వస్మిన్నవస్థితత్వాత్, ఆకాశస్యాదరేణ భూయః కీర్తనాత్, అవిరోధ ఇతి. పఞ్చవింశతిపదార్థాస్తదన్తర్భూత ఆత్మని ప్రతిష్ఠితాః, కిమపరైః, తదన్తర్గత ఆకాశోऽపి తస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాదరాతిశయాదుక్తిర్హి సంభవతి................

రాద్ధాన్తమారభతే (నసంఖ్యేతి) (నానాభావాదితి) నానాభావః, పృథక్త్వమ్. అన్యత్వం వివక్షితం, న తు బహుత్వం * వినా నానా హిరుక్ పృథగితి నైఘణ్టుకాః. తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యః పృథగ్భావః అన్యత్వం. బ్రహ్మాత్మకత్వం * యస్మిన్నితి సప్తమ్యర్థమభిప్రేత్యాహ (యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయేతి) యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మత్వముపపాదయతి (తమేవమితి) నానాభావో వ్యాఖ్యాతః, అథాతిరేకం వ్యాచష్టే (తన్త్రేతి) అతిరేకః సంఖ్యాధిక్యం

స్తత్త్వేభ్యోఽతిరిక్తత్వాత్ తత్త్వాతిరేకోఽపి భవతి- యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టఆత్మాఆకాశశ్చాత్రాతిరిచ్యేతే, అతః * తం షడ్వింశకమిత్యాహుస్సప్తవింశమథాపరమితి శ్రుతిప్రసిద్ధసర్వతత్త్వాశ్రయభూతస్సర్వేశ్వరః పరమపురుషోఽత్రాభిధీయతే * నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపీత్యపిశబ్దస్య * పఞ్చపఞ్చజనా ఇత్యత్ర పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిరేవ నసంభవతీత్యభిప్రాయః. కథం. పఞ్చభిరారబ్ధసమూహపఞ్చకాసమ్భవాత్, నహి తత్ప్రసిద్ధతత్త్వేషు పఞ్చసు పఞ్చస్వనుగతం తత్సంఖ్యానివేశనిమిత్తం జాత్యాద్యస్తి, నచవాచ్యం పఞ్చకర్మేన్ద్రియాణి, పఞ్చజ్ఞానేన్ద్రియాణి, పఞ్చమహాభూతాని, పఞ్చతన్మాత్రాణ్యవశిష్టాని పఞ్చేత్యవాన్తరసంఖ్యానివేశనిమిత్తమస్త్యేవేతి. ఆకాశస్యపృథఙ్నిర్దేశేన పంచభిరారబ్ధమహాభూతసమూహాసిద్ధేః అతః * పంచజనాఇత్యయం సమాసోనసమాహారవిషయః, అయంతు * దిక్సంఖ్యేసంజ్ఞాయామితిసంజ్ఞావిషయః. అన్యథా * పంచజనాఇతిలింగవ్యత్యయశ్చ పంచజనానామకేచిత్సన్తి - తేచపంచసంఖ్యయావిశేష్యన్తే * పఞ్చపఞ్చజనాఇతి. సప్తసప్తర్షయఇతివత్ ....

(అతస్తంషడ్వింశకమితి)కాలస్య ప్రకృతివికారాణాం విశేషణతయాన్తర్భావాత్ షడ్వింశకత్వం, కాలస్య స్వతన్త్రవస్తుత్వాభిప్రాయేణ సప్తవింశకత్వమిత్యర్థః. సాంఖ్యప్రసిద్ధాదపి శ్రుతిప్రసిద్ధంగ్రాహ్యం, అన్తరఙ్గత్వాదితిభావవానాహ (శ్రుతిప్రసిద్ధేతి)అపిశబ్దాభిప్రేతమర్థమాహ(నసంఖ్యేత్యాదినా) (పఞ్చభిరారబ్ధసమూహపఞ్చకాభావాదితి) అనేన పఞ్చస్వనుగతోపాధ్యభావాదిత్యుక్తంభవతి, ఏకోపాధిగృహీతత్వంహి సమూహత్వమ్. పఞ్చస్వనుగతానుపాధీనాశఙ్క్యాహ(నచవాచ్యమితి)ఆకాశస్య పృథక్కరణాత్ ఘ్రాణపఞ్చమేషువాయ్వాదిషు మనఃపఞ్చమేషురసనాదిషు గుణత్రయసహాదహఙ్కారేషుచానుగతోపాధ్యభావాదిత్యర్థః. భూతసమూహాసిద్ధేరిత్యుపలక్షణం. సత్త్వరజస్తమసాంగుణత్వేన శ్రుతిస్మృతిసిద్ధానాం ద్రవ్యత్వాభావాత్ ఆత్మాకాశాభ్యాం సప్తవింశతిత్వప్రతీతిరపి పరస్యానుపపన్నా. కించ * సాత్త్వికోరాజసశ్చైవ తామసశ్చేతియోమహాన్ । త్రివిధోయమహఙ్కారో మహత్తత్త్వాదజాయతేతి మహదహఙ్కారయోశ్చ త్రివిధత్వావగమాత్ ఏకత్రింశత్సంఖ్యత్వం తత్త్వానాం ప్రసజేత్- అతశ్చైతన్మంత్రప్రతిపన్నతత్త్వసంఖ్యావిరోధః- అతస్సత్త్వరజస్తమసాం ద్రవ్యతయా బహుత్వేన నిర్వాహోఽనుపపన్నః * యస్మిన్నితినిర్దేశస్య * స్వేమహిమ్నితివత్ నిర్వాహోప్యనుపపన్నః- సప్తమ్యన్తస్వవాచిపదాశ్రవణేన స్వప్రతిష్ఠితత్వకల్పనాఽయోగాత్. ఆకాశస్యాదరాతిశయాత్- పృథగుక్తిరిత్యప్యయుక్తం, తతోఽపి తత్కారణతత్త్వానాం వైపుల్యేసతి తదనాదరేణాకాశస్య పృథగుక్త్యనుపపత్తేః. సాక్షాన్నిర్వాహమాహ (అయంత్వితి) సంజ్ఞావిషయత్వోపపాదనాయ సమాహారవిషయత్వేశాబ్దందూషణమాహ (అన్యథేతి) లింగవ్యత్యయశ్చ క్లిష్టఇత్యర్థః. అర్థదూషణంహి సమూహాసిద్ధిలక్షణముక్తం, పంచజనశబ్దస్య తంత్రసిద్ధార్థవిషయత్వేప్యుదస్తే అర్థాన్తరసద్భావమాహ (పంచజనానామేతి) పంచశబ్దస్యచ తేష్వర్థవత్త్వమాహ (తేచేతి) ననుసంజ్ఞాత్వేప్యజహదవయవార్థైవ పంచజనశబ్దవృత్తిః అన్యథానిరర్థకతయాసంఖ్యావాచిత్వాభావేన సమాససామర్థ్యాభావాత్. నహినిరర్థకశబ్దస్య సమాససామర్థ్యం. తతశ్చసంఖ్యావిశిష్టార్థప్రతిపత్తౌ పునస్సంఖ్యయావిశేషణమనుపపన్నమితి శఙ్కాంనిరాచికీర్షురాహ(సప్తసప్తర్షయఇతివదితి) * సప్తసప్తర్షయోఽమలాఇతి శ్రీమద్వైష్ణవపురాణప్రయోగోఽభిప్రేతః, అత్రాయమభిసన్ధిః- సంజ్ఞిపదప్రతిపన్నాసంఖ్యాశాఖావదుపలక్షణభూతాసంజ్ఞిప్రతిపత్త్యర్థా, నతుసంజ్ఞినిష్ఠాప్యవిశేషణతయాఽన్తర్భూతా. అతో యథాగచ్ఛతీతి గౌరితివ్యుత్పత్తావపిగమనస్య తటస్థత్వాత్ తాత్పర్యావిషయతయా వాక్యార్థాన్వయిత్వాభావేన గౌర్గచ్ఛతి గౌస్తిష్ఠతీత్యత్రనపునరుక్తిః వ్యాఘాతోవా, తటస్థస్యాస్యవాక్యార్థాన్వయేఽవివక్షితే తత్ప్రతిపాదనస్యాకాం

కేపునస్తేపఞ్చజనా ఇత్యత్రాహ.

౧౨ ॥ సూ. — ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్ ॥ — * ప్రాణస్యప్రాణముత చక్షుషశ్చక్షుశ్శ్రోత్రస్య శ్రోత్రమన్నస్యాన్నం మనసో మనో యే విదురితి వాక్యశేషాద్బృహ్మాశ్రయాః ప్రాణాదయఏవ పఞ్చపఞ్చజనా ఇతి విజ్ఞాయన్తే……………………

అథస్యాత్ - కాణ్వానాంమాధ్యన్దినానాంచ * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనాఇత్యయంమన్త్రస్సమానః - * ప్రాణస్యప్రాణమిత్యాదివాక్యశేషే కాణ్వానామన్నస్య పాఠోనవిద్యతే - తేషాంపఞ్చపఞ్చజనాః ప్రాణాదయఇతినశక్యం వక్తుమిత్యత్రోత్తరమ్……………………

క్షితత్వాత్ నగచ్ఛతీతి పునరుక్తిః, అవయవాపస్థాపితస్య గమనస్యావివక్షితత్వాత్ నతిష్ఠతీతివ్యాఘాతః, ఏవంసంజ్ఞాపదప్రతిపన్నసంఖ్యాయావృత్త్వాత్తిసమయేతటస్థత్వేనావగతాయాస్తాత్పర్యావిషయత్వాత్ పునరావాక్యార్థానవయిత్వజ్ఞాపనాయపంచశబ్దేన సంఖ్యాయావిశేషణత్వజ్ఞాపనం యుక్తం. పదద్వయస్య సామర్థ్యంచేదమేవ - యద్విగ్రహవాక్యేఽర్థాభిధానశక్తిః. అతస్సమాసఉపపన్నః, అతోఽర్థస్యావివక్షితత్వాత్ పునస్తయాసంఖ్యయావిశేషణం సఫలమితి——అన్యేస్తు * నానాభావాదితిపదంఏకీకారోపాధ్యభావాత్ సమూహాసిద్ధిపరంవ్యాఖ్యాతం. తదానీంశబ్దస్వారస్యాభావః స్ఫుటతరః, అపిశబ్దవైయర్థ్యంచస్యాత్, అపిశబ్దోహిపంచవింశతిత్వప్రతిపత్త్యభ్యుపగమేన దూషణోక్తింద్యోతయతి. అతఃపంచభిరారబ్ధసమూహపంచకాసంభవంపంచవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిహేతుమభిప్రేత్య పునస్తదభ్యుపగమేపితంత్రసిద్ధతత్త్వపరత్వంయథావ్యదస్తంభవతితథాభాష్యేదర్శితైవయోజనాయుక్తాశబ్దానురోధినీ చ

ఉత్తరసూత్రస్యాకాంక్షాందర్శయతి (కేపునరితి) సంఖ్యాపూర్వస
మాసత్వమయుక్తం- అస్మిన్వాక్యే సంఖ్యయావిశేషాప్రతిపత్తేరిత్యర్థః

౧౩॥ సూ. — ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్ — ననుకిమనేనసూత్రేణ- కర్మమీమాంసాయాం * సందిగ్ధేతువాక్యశేషాదితి వాక్యశేషాత్ సందేహనిరాసస్య కర్తవ్యత్వంహినిర్ణీతం. శాస్త్రైక్యంచాభిమతం- అతఏవహిస్మృత్యధికరణాదిషు కర్మవిచారోక్తన్యాయైః కృతకగత్వమాశంక్యభాష్యేపరిహ్రియతఇతి. నైవం- వాక్యశేషాత్ సందేహవ్యుదాసః కార్యఇత్యేతావత్యుపజీవ్యేపి వాక్యశేషయోరేవ నిర్ణీతార్థత్వానిర్ణీతార్థత్వరూపవైషమ్యాత్ * తేజోవైఘృతమితివాక్యస్య ఘృతసమగ్రకత్వేహినసన్దేహః, ఇహత్వనిన్ద్రియవాచిప్రాణాన్నశబ్దసమభివ్యాహారాత్ వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వేసందేహానపగమాత్, ప్రాణాదిషుపఞ్చసంఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావాత్ ప్రాణాదీనామేవ పఞ్చజనశబ్దవాచ్యత్వానుపపత్తేః, రిన్ద్రియత్వరూపైకోపాధిసిద్ధ్యుపపాదనేనవాక్యశేషార్థనిర్ణయాయసూత్రప్రణయనంప్రయోజనవత్. సన్దేహవ్యుదాసకశ్చాత్రగ్రహప్రాయన్యాయోఽభిప్రేతః-ప్రాణాన్నశబ్దౌహ్వా - చక్షుశ్శ్రోత్రమనశ్శబ్దాస్త్రయః - అతస్తదనుగుణతయా ప్రాణాన్నశబ్దయోరపీన్ద్రియపరత్వాత్ ప్రాణాదయఃపదార్థాఇన్ద్రియాణీతితఏవపఞ్చజనాఇత్యర్థః ……………………

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) (పఞ్చపఞ్చజనాః ప్రాణాదయఇతినశక్యం వక్తుమితి) కాణ్వానామన్నపాఠవైకల్యేన ప్రాణాదిషు పఞ్చసంఖ్యానివేశానుపపత్తేః పఞ్చజనత్వమయుక్తమితిభావః. ననుసర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనమాధ్యందిన పాఠస్య కాణ్వపాఠేప్యుపజీవ్యత్వాత్ పఞ్చసంఖ్యోపపత్తేః నసూత్రాన్తరాపేక్షా. సత్యం- మాభూచ్ఛాఖాన్తరీయంవాక్యమితి కృత్వాస్వప్రకరణేనైవ ప్రాణాదీనాం పఞ్చసంఖ్యోపపత్త్యాపఞ్చజనత్వసిద్ధిప్రతిపాదనార్థంసూత్రం. అగ్రిహప్రాయన్యాయతిరస్కారకానుప

౧3॥సూ. ——— జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే ——— ఏకేషాం- కాణ్వానాంపాఠే అసత్యన్నే జ్యోతిషాపఞ్చజనా ఇన్ద్రియాణీతిజ్ఞాయన్తే. తేషాంవాక్యశేషః ప్రదర్శనార్థః. ఏతదుక్తంభవతి * యస్మిన్పఞ్చ పఞ్చజనా ఇత్యస్మాత్పూర్వస్మిన్మన్త్రే * తం దేవా జ్యోతిషాంజ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృతమితిజ్యోతిషాం జ్యోతిష్ట్వేనబ్రహ్మణ్యభిధీయమానే బ్రహ్మాధీనస్వకార్యాణికానిచిజ్జ్యోతీంషిప్రతిపన్నాని. తానిచవిషయాణాం ప్రకాశకానీన్ద్రియాణీతి * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఇత్యనిర్ధారితవిశేషనిర్దేశేనావగమ్యన్త ఇతి.

పత్త్యన్తర శఙ్కాపరిహారశ్చార్థాత్ సిధ్యతి. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన అనుక్తస్యాన్నపాఠస్యాన్యత్రాగ్రహణేఽపి కైశ్చిద్ధేతుభిః ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వనిశ్చయదార్ఢ్యేన పఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తాభావాత్ పంచ జనత్వమనుపపన్నమితిశఙ్కావతిష్ఠతే- ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వే హి ప్రాణాన్నశబ్దయోః అస్వారస్యద్వయం స్యాత్, ప్రాణశబ్దశ్చోపక్రమస్థానభంజనీయః, అన్నశబ్దస్య తంత్రేణార్థద్వయపరత్వంచక్లిష్టం- అతో ఉగ్రప్రాయన్యాయస్యానేకహేత్వభిభూతస్యాకించిత్కరతయా ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వమశక్యనిశ్చయం. అతః కాణ్వపాఠేఽపి మాధ్యన్దినాధీతాన్నపాఠోపజీవనమనపేక్షితంస్యాత్ ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వానిశ్చయాత్. తన్నిశ్చయే సతి హ్యనుక్తేన్ద్రియగ్రహణాపేక్షా. ఏవమిన్ద్రియత్వానిశ్చయేన పఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశ నిమిత్తైకోపాధ్యభావాత్, క్వచిన్న్యూనతయాచ పంచసంఖ్యానివేశాయోగాత్, నప్రాణాదీనాం పంచజనత్వమితిశఙ్కాపరిహారార్థం సూత్రం- నన్విన్ద్రియత్వానిశ్చయహేతవః శఙ్కాగ్రన్థేఽనుక్తాః సత్యం, ఉత్తరత్రపరిహారాదిహాభిప్రేతత్వమవగమ్యతే, యథాన్తరాదిత్యాద్యధికరణేసిద్ధాన్తేపరిహారదర్శనాత్ పూర్వపక్షేఽప్యభిప్రేతత్వావగమః

౧3 ॥ సూ- ——— జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే ——— జ్యోతిషా- షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దేనేత్యర్థః సూత్రేఽపి జ్యోతిశ్శబ్దః శబ్దస్వరూపార్థః, శ్రుతివాక్యస్వారస్యసిద్ధ్యౌపయికత్వాత్ సూత్రస్థజ్యోతిశ్శబ్దాస్వారస్యంసోఢవ్యమితిభావః——— పఞ్చైర్మి * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరితిద్వితీయాన్తజ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మణాపంచసంఖ్యాసిద్ధిరుక్తా- తదానీమేకస్య మన్త్రస్యశాఖాద్వయగతస్యైకార్థత్వ ప్రత్యభిజ్ఞానభంగేన బ్రహ్మపంచమతయాఽన్నపంచమతయాచ పంచజనశబ్దనిర్వాహస్వారస్యమవర్జనీయంస్యాత్. కించ * యస్మిన్నిత్యాధారతయా బ్రహ్మణో నిర్దిష్టత్వేన ప్రాణాదిషుపంచమస్యాపి ప్రాణాదిచతుష్టయవద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వ ప్రతీతేశ్చబ్రహ్మణః పంచమత్వమయుక్తం * స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతివన్నిర్వాహ ఇతిచేన్న- సప్తమీప్రతిష్ఠితశబ్దయోర్ముఖ్యార్థత్వేసమ్భవత్యముఖ్యార్థస్వీకారాయోగాత్, అతః పంచజనశబ్దసప్తమీవిభక్తిప్రతిష్ఠితశబ్దానామర్థవైరూప్యాస్వారస్యప్రసంగాత్ జ్యోతిఃపంచమత్వపరత్వమనుపపన్నమితి మన్వానేన భగవతాభాష్యకారేణ షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దస్వరూపపరతయాజ్యోతిషేతిపదం వ్యాఖ్యాతం. ఇన్ద్రియాణీతిజ్ఞాయన్తేచేత్ కథంవాక్యశేషే చతుష్టయకీర్తనమిత్యత్రాహ (తేషామితి) జ్యోతిశ్శబ్దస్యకోఽర్థః, తేనేన్ద్రియాణీతి కథంజ్ఞాయన్తే- తతః కిమన్నపాఠవైకల్యచోద్యస్యేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మాధీనస్వకార్యాణీత్యనేన * ప్రాణస్యప్రాణ ఇత్యాదేరర్థఉక్తః * పవిత్రాణాంపవిత్రమితి వదితిభావః. జ్యోతీంషీత్యనేన ప్రకాశకత్వమభిప్రేతం, తతశ్చకర్మేన్ద్రియాది వ్యావృత్తిసిద్ధిః, తేషాంప్రకాశకత్వాభావాత్, (కానిచిదితి) ఆదిత్యాదిజ్యోతీంషి, నకేతి సంశయే విశేషనిర్ధారణాకాంక్షాతిష్ఠతీతిభావః, తతః కిమిత్యత్రాహ (తానిచేతి) అనిర్ధారితవిశేషనిర్దేశేనేతి సంఖ్యయవిశేషోపస్థాపకవాక్యాన్తరసాపేక్షత్వంజ్యోతిషాం- తతశ్చతత్రశ్రుతపంచసంఖ్యావిశేషితత్వాత్, పంచసంఖ్యాకజ్యోతిరన్తరప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ పరిశేషాదిన్ద్రియత్వావగమః, ఏవంవాక్యశేషస్యాప్యుపక్రమభూతేన పరస్పరసాకాంక్షేణ మన్త్రద్వయేనేన్ద్రియాణాంప్రతిపాదితత్వాత్, షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దోక్తానాంతేషాం * చక్షుషః

* ప్రాణస్యేతి ప్రాణశబ్దేన స్పర్శనేన్ద్రియం గృహ్యతే, వాయుసంబన్ధిత్వాత్స్పర్శనేన్ద్రియస్య. ముఖ్యప్రాణస్య జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగాత్. చక్షుష ఇతి చక్షురిన్ద్రియం. శ్రోత్రస్యేతి శ్రోత్రేన్ద్రియం. అన్నస్యేతి ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానం. అన్నశబ్దోదితపృథివీసమ్బన్ధిత్వాద్ఘ్రాణేన్ద్రియమనేన గృహ్యతే- అద్యతేనేనేత్యన్నమితి రసనేన్ద్రియమపి గృహ్యతే. మనస ఇతి మనః. ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానమితి పఞ్చత్వమప్యవిరుద్ధం, ప్రకాశకాని మనఃపర్యన్తానీన్ద్రియాణి ప

శ్రోత్రస్య మనస ఇతి షష్ఠ్యన్తైః పదైః ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాచ్చ వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వమభిప్రేత్య ప్రాణశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రాణస్యేతీతి) వాయుసంబన్ధిత్వాత్. వాయ్వాప్యాయితత్వాత్. ప్రసిద్ధః ప్రాణః కస్మాన్న గృహ్యత ఇత్యత్రాహ (ముఖ్యప్రాణస్య జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగాదితి) జ్యోతిశ్శబ్దేన * జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యత్ర షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దేనేత్యర్థః. అనేన ముఖ్యాన్నస్య చ జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగో వివక్షితః. స్పష్టార్థానామపి చక్షుశ్శ్రోత్రాదిపదానాం వ్యాఖ్యానం కిమర్థం. షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిహితానామర్థానాం షష్ఠ్యన్తపదైరేకైకశ ఉచ్యమానత్వజ్ఞాపనార్థం, తేన హి పూర్వసూత్రాభిప్రేతస్యాగ్రప్రాయన్యాయస్య హేత్వన్తరాభిభూతస్య పూర్వమన్త్రద్వయసాహచర్యోత్తమ్భితత్వేన ఇదానీం ప్రాబల్యం జ్ఞాయతే. ఏవం చ సతి ప్రాణశబ్దస్య ఉపక్రమస్థత్వమకిఞ్చిత్కరం, తస్యాప్యుపక్రమభూతమన్త్రద్వయప్రాబల్యాత్. అతో న ప్రాణాన్నశబ్దముఖ్యార్థానుగుణమితరపదాని వ్యాఖ్యేయాని- పదత్రయస్వారస్యానుగుణం పదద్వయస్య వ్యాఖ్యేయత్వాత్. న హ్యనేకపదస్వారస్యభఙ్గ ఉచిత ఇత్యభిప్రాయేణ చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి త్రీణ్యపి స్వశబ్దేనైవ వ్యాఖ్యాతాని. ఏవముపక్రమైకార్థ్యాత్, ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వే నిశ్చితే సత్యనుక్తేన్ద్రియస్వీకారస్యాపేక్షితత్వాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కాణ్వపాఠేఽప్యన్నపాఠస్సిద్ధ ఇతి ఉభయసాధారణమన్నశబ్దం వ్యాచష్టే (అన్నస్యేతి) నను * యస్మిన్నిత్యాదిమన్త్రే పఞ్చసంఖ్యావగమాద్ధి జ్యోతిషామిన్ద్రియత్వమధ్యవసితం- అతో వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయ ఉపక్రమమన్త్రసాపేక్షః, మన్త్రశ్చ విశేషకీర్తనాయ వాక్యశేషసాపేక్ష ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి. నైవం ఉపక్రమస్థమన్త్రద్వయస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయే వాక్యశేషానాకాఙ్క్షత్వాత్. వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయ ఏవ హ్యుపక్రమసాకాఙ్క్షః. ఏవముపక్రమాదేవేన్ద్రియత్వేఽవగతే ప్రత్యేకకీర్తనం వాక్యశేషస్థమితి న తావతాఽన్యోన్యాశ్రయ ఇతి. అన్నశబ్దం వ్యాచష్టే (అన్నస్యేతి) అన్నశబ్దస్య ఘ్రాణరసనోపస్థాపకత్వం కథమిత్యపేక్షాయామన్నశబ్దస్య ఘ్రాణవాచిత్వం దర్శయతి (అన్నశబ్దోదితేతి) పృథివీసమ్బన్ధిత్వాత్, పృథివ్యాప్యాయితత్వాత్. లక్షణయేత్యర్థః. రసనావాచిత్వముపపాదయతి (అద్యత ఇతి) లక్షణయా బోధకత్వం దర్శయితుం అన్నశబ్దవాచ్యభోగ్యవస్తువినియోగే కరణతయా సమ్బన్ధః ప్రదర్శ్యతే (అద్యతేనేనేతి) అద్యతేనేనేత్యేవంరూపసమ్బన్ధాదన్నమితి రసనేన్ద్రియం గృహ్యతే. అన్నశబ్దేన రసనేన్ద్రియం లక్ష్యత ఇత్యర్థః. అనేన ఘ్రాణస్యాప్యాయ్యతయా సమ్బన్ధః, తద్వినియోగకరణతయా రసనాయాః, అతోఽన్నసమ్బన్ధివస్తులక్షణతాఽన్నశబ్దేన ఘ్రాణరసనయోరేకవ్యాపారేణ లక్షణా సమ్భవతీతి భావః. న తర్హి పఞ్చత్వసిద్ధిః, మనసష్షష్ఠత్వాదిత్యత్రాహ। (ఘ్రాణరసనయోరితి) (పఞ్చత్వమప్యవిరుద్ధమితి) పఞ్చత్వం న నిర్దేశ్యాపేక్షయా, కిన్తు నిర్దేశాపేక్షయేత్యర్థః. తన్త్రేణోపాదానకల్పకం కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశకానీతి) ప్రకాశకత్వం, పఞ్చసంఖ్యావిశిష్టత్వం, మనఃపర్యన్తమిన్ద్రియాణాముక్తత్వేన పారిశేష్యం చ ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానకల్పకం- ఘ్రాణరసనసముదాయగతమేకత్వం పఞ్చజనవిశేషణభూతాయాః పఞ్చసంఖ్యాయా అవాన్తరసంఖ్యాత్వేన వివక్షితమిత్యర్థః. అవయవగతద్విత్వానాదరేణ సముదాయగతైకత్వవివక్షయా పఞ్చసంఖ్యానిర్దేశశ్చ శ్రుతిసమాధిః- యథా * ద్వాదశమాసాః పఞ్చర్తవ ఇతి.

పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టాని, తదవిరోధాయ ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానమ్. తదేవం * యస్మిన్పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత ఇతి పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టానీన్ద్రియాణ్యాకాశశబ్దప్రదర్శితాని మహాభూతాని చ బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠితానీతి సర్వతత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతిపాదనాన్న తన్త్రసిద్ధపఞ్చవింశతితత్త్వప్రసంగః. అతస్సర్వత్ర వేదాన్తే సంఖ్యోపసంగ్రహే తదభావే వా న కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిరితి సిద్ధమ్

శ్రీసంఖ్యోపసంగ్రహాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ

౧౪ ॥ సూ. శ్రీ కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః శ్రీ — పునః ప్రధానకారణ

ఋతుషట్కే సత్యపి హేమన్తశిశిరసముదాయస్యైకత్వవివక్షయా హి తత్ర పఞ్చసంఖ్యావ్యపదేశః * వసన్తమృతూనాం ప్రీణామి గ్రీష్మమృతూనాం ప్రీణామీత్యాదినా సర్వాన్ ఋతూన్ ప్రత్యేకం నిర్దిశ్య * హేమన్తశిశిరావృతూనాం ప్రీణామీతి సహవ్యపదేశాద్ధేమన్తశిశిరసముదాయస్యైకత్వం * పఞ్చర్తవ ఇత్యత్ర వివక్షితమితి జ్ఞాయతే. ఏవమస్మిన్వాక్యే ఫలితమర్థమాహ (తదేవమితి) పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టాని ప్రదర్శితానీత్యర్థః. అత ఏవ హీన్ద్రియాణీత్యుక్తం- న తు జ్ఞానేన్ద్రియాణీతి. మహాభూతశబ్దేన భూతతన్మాత్రాణ్యపి వివక్షితాని, సర్వతత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతిపాదనాదిత్యుక్తేః. ఏవం సంఖ్యాభ్యుపగమాత్తదనభ్యుపగమాచ్చ ద్విధా పరిహృతమ్- ఏవం పరిహారద్వయకథనస్యాపి ప్రయోజనం వదన్నుపసంహరతి (అత ఇతి)——(సర్వత్ర వేదాన్తే సంఖ్యోపసంగ్రహే తదభావే వేతి) అనేన గ్రన్థేనానన్తరసూత్రస్య యాదవప్రకాశమతయోజనావ్యుదాసో హేలయా కృతో భవతి. స ఖలు * కారణత్వేనేత్యాది సూత్రం తదుత్తరసూత్రాత్ పృథగధికరణత్వేన వర్ణయన్ * స వా ఏష పురుషః పఞ్చధా పఞ్చాత్మేతి వాక్యం విషయముదాహరత్. తదయుక్తం- కృతకరత్వాదిత్యనేన దర్శితం భవతి- పఞ్చసంఖ్యానివేశనిమిత్తైకాకారాసిద్ధ్యా సమూహపఞ్చకాసిద్ధేః పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపాదనాయోగస్తావత్ స్థితః * పఞ్చాత్మేతి మృదాత్మా ఘట ఇతివత్ అర్థో నుపపన్నః- పురుషస్య ప్రకృతిప్రాకృతతత్త్వైస్స్వరూపైక్యాయోగాత్. తతశ్చ ప్రత్యేకం పఞ్చధా భూతపఞ్చతత్త్వసంఘాతానామాత్మేత్యర్థస్స్యాత్, తథా సతి పఞ్చవింశతితత్త్వాతిరిక్తాత్మా పరమపురుషస్స్యాత్, పఞ్చవింశతితత్త్వానాం తదాత్మకత్వాద బ్రహ్మాత్మకేభ్యస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యో విలక్షణత్వం చ స్యాత్. ఇదం చాభ్యుపగమ్యోక్తం వస్తుతః ఏకైకశశ్శిరః పక్షాదిరూపేణ పఞ్చవిధాన్నమయప్రాణమయాదిరూపతయా సద్వారకమద్వారకం చ పఞ్చప్రకారత్వముచ్యత ఇతి పూర్వాధికరణసమర్థితాదర్థాత్ సకశ్చిద్విశేషః, తస్మాదధికరణాన్తరవైయర్థ్యమితి——ఏవమన్యత్రాపి సంఖ్యాసమ్భవే తథా వర్ణనీయం- అసమ్భవే చ సంఖ్యానాదరేణ నిర్వాహ్యమితి జ్ఞాపనం ప్రయోజనమిత్యర్థః ....

శ్రీసంఖ్యోపసంగ్రహాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ

౧౪ ॥ సూ. శ్రీ కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః శ్రీ — సర్వతత్త్వానాం * యస్మిన్నితి బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతీత్యా స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రధానస్య కారణత్వం నిరస్తమ్. అథ స్వాతన్త్ర్యేణ కారణత్వం ప్రతీయతే బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతీతేరితి శఙ్కాయా సంగతిః. తామాహ (పునరితి) అవర్జనీయాచిద్బోధవ్యాకులార్థశబ్దోపలక్షితకారణవాక్యసముదాయో విషయః. వ్యాకులత్వాదేవ సంశయః, కిం జగత్కారణవిషయవేదాన్తవాక్యప్రతిపాద్యమవ్యక్తం, ఉత బ్రహ్మేతి. కిం * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ * తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యత్ర అసదవ్యాకృతశబ్దావవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరౌ, ఉతావ్యక్తపరావితి. తదర్థం కిం * తదప్యేష శ్లోకో భవతీతి సాక్షిత్వేన నిర్దేశోఽసచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతబ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతి * స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఇతి ప్రశాసితురనుకర్షశ్చావ్యాకృతశబ్దస్య బ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతి సంశయోఽర్థసిద్ధః. యదా * స ఏష ఇత్యనుకర్షో నావ్యాకృతశరీరబ్రహ్మపరతామవగ

వాదీప్రత్యవతిష్ఠతే- నవేదాన్తేష్వేకస్మాత్సృష్టిరామ్నాయత ఇతి జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం నయుజ్యతేవక్తుం. తథాహి * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితి సత్పూర్వికాసృష్టిరామ్నాయతే * అసద్వాఇదమగ్రఆసీదిత్యసత్పూర్వికాచ- అన్యత్ర * అసదేవేదమగ్రఆసీత్తత్సదాసీత్తత్సమభవదితిచ, అతో వేదాన్తేషు స్రష్టురవ్యవస్థితేర్జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం ననిశ్చేతుం శక్యం. ప్రత్యుత ప్రధానకారణత్వమేవ నిశ్చేతుం శక్యతే * తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యవ్యాకృతే ప్రధానే జగతః ప్రళయమభిధాయ * తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే త్యవ్యాకృతాదేవ జగతస్సృష్టిశ్చాభిధీయతే, అవ్యాకృతం హ్యవ్యక్తం- నామరూపాభ్యాం నవ్యాక్రియతే, నవ్యజ్యత ఇత్యర్థః. అవ్యక్తం ప్రధానమేవ- అస్యచ స్వరూపనిత్యత్వేన పరిణామాశ్రయత్వేనచ జగత్కారణవాదివాక్యగతౌ సదసచ్ఛబ్దౌ బ్రహ్మణీవాస్మిన్నవిరోత్స్యేతే. ఏవమవ్యాకృతకారణత్వనిశ్చితే సతీక్షణాదయః కారణగతాస్సృష్ట్యౌన్ముఖ్యాభిప్రాయేణ.

మయతి- యదాచ * తదప్యేష ఇతి నిర్దేశః ప్రకృతబ్రహ్మపరతాం అసచ్ఛబ్దస్యనావగమయతి, తదానీమసదవ్యాకృతశబ్దయోరవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరత్వాభావాత్ కారణవాక్యప్రతిపాద్యమవ్యక్తమితి ప్రాప్నోతి. యదాన * తదప్యేష ఇతి నిర్దేశోఽసచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరతామవగమయతి, యదాచ * సఏష ఇత్యనుకర్షోఽవ్యాకృతశబ్దస్యావ్యాకృతశరీరకబ్రహ్మపరతామవగమయతి, తదానీమసదవ్యాకృతశబ్దయోరవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరత్వాజ్జగత్కారణవాక్యప్రతిపాద్యం బ్రహ్మేతి సిధ్యతి, వేదాన్తేషు కారణవాక్యానామైకకంఠ్యేనహి బ్రహ్మకారణత్వముక్తం, తదనుపపన్నం, ఐకకంఠ్యాభావాదిత్యాహ (నవేదాన్తేష్వితి) ఏకస్మాత్, ఏకరూపాత్ కారణాత్, స్రష్టురవ్యవస్థితేః బ్రహ్మకారణవాదే సృష్టికారణస్యావ్యవస్థితేరిత్యర్థః, ప్రధానకారణవాదేసామఞ్జస్యమాహ (ప్రత్యుతేతి) నన్వవ్యాకృతాత్ సృష్టిః ప్రతీయతే - నప్రధానాదిత్యత్రాహ (అవ్యాకృతం హీతి) అవ్యాకృతత్వం నామరూపవిశిష్టతయాఽనభివ్యక్తత్వమస్తు. తతః కిమిత్యత్రాహ (అవ్యక్తం ప్రధానమేవేతి) పరస్పరప్రతిక్షేపకార్థవిషయయోస్సదసచ్ఛబ్దయోః కథం ప్రధానవిషయత్వోపపత్తిరిత్యత్రాహ (అస్యచేతి) బ్రహ్మణీవేతి వైధర్మ్యదృష్టాన్తః నను * తద్ధేదమితి ప్రకరణఏవ * పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్రమిత్యవ్యాకృతశబ్దవాచ్యస్య చేతనత్వమవగమ్యతే, అసచ్ఛబ్దస్యాప్యవ్యాకృతశబ్దసమానయోగక్షేమత్వాత్ చేతనవిషయత్వమాపతతి ప్రకరణాన్తరేషుచేక్షణం శ్రూయతే. పరబ్రహ్మశబ్దస్యచేతనవిషయత్వం శ్రుతిప్రసిద్ధం ఆత్మశబ్దశ్చ చేతనైకాన్తః ఇతి శఙ్కాయామీక్షణధర్మయోగం ప్రతివక్తి (ఏవమితి) ఏవం శబ్దేన కారణవాక్యస్థసదసదాదిశబ్దానాం పరమాత్మన్యసామఞ్జస్యం ప్రధానే సామఞ్జస్యంచ పూర్వోక్తత్వాత్ పరామృశ్యతే. ఈక్షణాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన * సతపోఽతప్యత * ఇదం సర్వమసృజతేత్యాదివాక్యప్రతిపన్నాః పూర్వాపరపర్యాలోచనాప్రయత్నా వివక్షితాః (కారణగతా ఇతి) అవ్యాకృతశబ్దేన ప్రథమత ఏవాచేతనస్య ప్రతిపన్నతయా పశ్చాదవగతం * పశ్యంశ్చక్షురిత్యాదివాక్యోక్తం చేతయితృత్వం చక్షురాద్యుత్పాదనౌన్ముఖ్యాభిప్రాయం. ఏవం ప్రకరణాన్తరేష్వపి ఈక్షణోక్తేర్ధర్మివాచిపదనిర్దేశపూర్వకత్వాత్. ధర్మివాచిపదానాంచ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనావ్యాకృతశబ్దతుల్యార్థత్వాత్, తద్గతా ఈక్షణాదయః సృష్ట్యౌన్ముఖ్యాభిప్రాయా ఇత్యర్థః. యద్వా (కారణగతా ఇతి) బ్రహ్మకారణవాదినాపి ప్రధానం తస్యానాదితయా పరమకారణత్వం, చానుమతం- తస్య వేదాన్తవాక్యప్రసిద్ధత్వాత్ - అతః చిదచిదీశ్వరసముదాయస్య కారణత్వాదీక్షణస్యాంశే ముఖ్యత్వభంగస్స్వీకార్యః, తతశ్చ చిదతిరిక్తవస్తుని వేదాంతవాక్యానాం సామంజస్యాభావేనామానతయా వైపరీత్యభంగేన సర్వత్రేక్షణం గౌణమాస్థేయమిత్యభిప్రాయః. భూయసాం ఖలీయస్త్వశఙ్కాపి అనేన నిరస్తా - సర్వకారణవాక్యేష్వపి ఈక్షణస్యాంశే గౌణతయా అర్ధజరతీయప్రసఙ్గేన గా

యోజయితవ్యౌ, బ్రహ్మాత్మశబ్దావపి బృహత్త్వవ్యాపిత్వాభ్యాం ప్రధానఏవవర్తేతే. అతస్స్మృతిన్యాయ ప్రసిద్ధం ప్రధానమేవజగత్కారణం వేదాన్తవాక్యైః ప్రతిపాద్యతే.........................

ఇతి ప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః) చశబ్దస్తుశబ్దార్థే. సర్వజ్ఞాత్సర్వేశ్వరాత్సత్యసఙ్కల్పాన్నిరస్తనిఖిల దోషగన్ధాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణఏవజగదుత్పద్యతఇతి నిశ్చేతుంశక్యతే, కుతః. ఆకాశాదిషుకారణత్వేన యథావ్యపదిష్టస్యోక్తేః- సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టత్వేన * జన్మాద్యస్యయతఇత్యేవమాదిషుప్రతిపాదితం బ్రహ్మయథావ్యపదిష్టమిత్యుచ్యతే- తస్యైకస్యైవాకాశాదిషుకారణత్వేనోక్తేః * తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * తత్తేజోసృజతేత్యాదిషు సర్వ

ణత్వానన్యథాభావాత్. బ్రహ్మాత్మశబ్దయోః ప్రధానపరత్వముపపాదయతి (బ్రహ్మాత్మేతి) అనేనేక్షత్యధికరణాక్షేపః ఫలితః, అధికయుక్త్యన్తరమాహ (స్మృతిన్యాయేతి) నన్వయోగవ్యవచ్ఛేదనిషేధేనోత్థితస్యాధికరణస్యకథం త్రిపాద్యాం సంగతిః అస్యాంసంగతస్యవాకథమయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపేణోత్థానం కించ- నచాత్రనిరూపణీయమస్తి-పూర్వాపర వాక్యైషు సమాకర్షణేనహి అర్థోనిష్కృష్యతే సిద్ధాన్తే. పూర్వాపరవర్ణనం చాసచ్ఛబ్దస్యానన్దమయాధికరణే కృతం - అతస్సంశయోత్థానాభావాత్ అనారమ్భణీయత్వంచేతి, నైవమ్, ప్రధానప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారి వాక్యవిషయత్వాత్, నచానన్దమయాధికరణేనచరితార్థతా - అసచ్ఛబ్దస్య ప్రధానపరత్వశఙ్కాయాస్తత్రానపాకృతత్వాత్. పూర్వాపరవాక్యానాం పరవిషయత్వేనిరూపితేపి ప్రకరణాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ అసచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వంహిదురవగమం, తర్హి * అస్మిన్నస్యచతద్యోగంశాస్తీతి సూత్రస్యానన్తరమేవాసన్నిత్వప్రాప్తినిమిత్తస్య వస్తునోఽసచ్ఛబ్దవాచ్యతయా ప్రధానత్వమాశఙ్క్య తత్రైవనిరాకరణం కర్తవ్యమితిచేన్న - ప్రధానప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిచారస్యపాదసంగత్యభావాత్, అతోఽత్రైవనిరూప్యత్వేసతి పూర్వపక్షయుక్తివశాదయోగవ్యవచ్ఛేదనిషేధఃఫలితః- కారణవాక్యానాం బ్రహ్మపరత్వేఅనుపపన్నేసతి, పూర్వపక్షిణాపి వేదప్రామాణ్యమభ్యుపగచ్ఛతా తేషామానర్థక్యపరిహారాయకస్యచిదర్థస్య ప్రతిపాదకత్వే అవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యేసతి. ప్రధానపరత్వే చ సమఞ్జసే, అర్ధజరతీయప్రసంగపరిహారాయ ఈక్షణాద్యముఖ్యత్వేచ న్యాయ్యేసతి, ప్రధానాతిరిక్తకారణసద్భావానుపపత్తేః- అత్రత్రిపాద్యారమ్భేతస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వాభిధానం ప్రాయికత్వాభిప్రాయంమన్తవ్యమితి

(ఇతిప్రాప్తఇతి) తుశబ్దార్థేనచశబ్దేన ఫలితాంప్రతిజ్ఞామాహ (సర్వజ్ఞాదితి) పరస్మాద్బ్రహ్మణఏవేత్యేవకారేణనేతి పదానుషంగఫలితప్రధానప్రతిక్షేపస్సూచితః, యథావ్యపదిష్టమిత్యుక్తేశ్శ్రుతౌ వ్యపదిష్టమితిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (జన్మాద్యస్యయతఇత్యేవమాదిష్వితి)———అత్రాయమభిసన్ధిః- పరైస్తు * యథావ్యపదిష్టోక్తేరితిపదమేవంవ్యాఖ్యాతం- యథాశ్రుత్యన్తరేషు వ్యపదిష్టంతథేహాప్యుక్తేరితి, తదయుక్తం శ్రుత్యన్తరేష్వపిప్రధానమేవోక్తం స్యాత్ ఇత్యుక్తేకిముత్తరం, తేషుపరబ్రహ్మణః పరమకారణత్వేనప్రతిపాదితత్వంప్రాచీనన్యాయైస్సమర్థితమితివక్తవ్యం తర్హిపూర్వప్రతిపాదితప్రకారస్య కారణస్యేహాపి ప్రతిపాదితత్వంహేతుతయా వర్ణనీయం, అతఃకక్ష్యాన్తరసాపేక్షయుక్తిప్రతిపాదకత్వాదపినిరపేక్షహేతుప్రతిపాదకత్వస్య సముచితత్వాదితి——— ఆకాశాదిషుకారణత్వేన, ఆకాశాదీనాం కారణత్వేనేత్యర్థః. అర్థస్వారస్యేనాత్రవ్యాఖ్యాతం. దీపేతుసప్తమీస్వారస్యేన * ఆకాశాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేష్విత్యుక్తం (తస్మాద్వాఇతి) స్వతశ్చేతనైకాన్తాత్మశబ్దోపేతప్రకరణస్మారణార్థం * ఆకాశాదిష్విత్యుక్తమితిభావః. నత్వసచ్ఛబ్దోపేతప్రకరణంవివక్షితం- తద్ధ్యుత్తరసూత్రవివక్షితం, భూయసాంబలీయస్త్వమేవాస్మింస్తూలిత్రహేతుతయావివక్షితం- అతఏవహిసద్విద్యావాక్యముపాదీయతే * తత్తేజోసృజతేతి, ఆదిశబ్దేనముండోపనిషదాద్యు

ణం బ్రహ్మైవ కారణత్వేనోచ్యతే. తథాహి- * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి ప్రకృతం విపశ్చిదేవ బ్రహ్మ * తస్మాద్వా ఏతస్మాదితి పరామృశ్యతే- తథా * తదైక్షత బహు స్యామితి నిర్దిష్టం సర్వజ్ఞం బ్రహ్మైవ * తత్తేజోఽసృజతేతి పరామృశ్యతే. ఏవం, సర్వత్ర సృష్టివాక్యేషు ద్రష్టవ్యం. అతో బ్రహ్మైక కారణం జగదితి నిశ్చీయతే........................ ... ...

నను * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యసదేవ కారణత్వేన వ్యపదిశ్యతే- తత్కథమివ సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య బ్రహ్మణ ఏవ కారణత్వం నిశ్చీయత ఇత్యత ఆహ.

౧౫ ॥ సూ. —సమాకర్షాల్— * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యత్రాపి విపశ్చిదానన్దమయం సత్యసఙ్కల్పం బ్రహ్మైవ సమాకృష్యతే. కథం * తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయః * సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి * ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కించ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశల్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదినా బ్రాహ్మణేనానన్దమయం బ్రహ్మ సత్యసఙ్కల్పం సర్వస్య స్రష్టృ సర్వానుప్రవేశేన సర్వాత్మభూతమభిధాయ * తదప్యేష శ్లోకో భవతీత్యుక్తస్యార్థస్య సర్వస్య సాక్షిత్వేనోదాహృతోఽయం శ్లోకః * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదితి,

---

వివక్షితం. ధర్మివాచినోఽవ్యాకృతాదిపదస్య ప్రథమశ్రుతత్వాచ్చరమావగతమీక్షణాదికం తదానుగుణ్యేన గౌణమిత్యుక్తమితి శఙ్కాయాం తేషు ప్రకరణేషు సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్యైవ కారణత్వేన ప్రతిపాదితత్వముపపాదయతి (తథాహీతి) కారణత్వప్రతిపాదనాల్ ప్రాగేవ కారణత్వధర్మిణః ప్రథమత ఏవ చేతనత్వప్రతిపాదనం దర్శయతి (సత్యం జ్ఞానమితి) * సంభూత ఇతి సృష్టిప్రతిపాదనాత్పూర్వమేవ ప్రయుక్తః స్వతశ్చేతనైకాన్త ఆత్మశబ్దః ప్రబలతరః - తతః పూర్వమేవ తస్య కారణస్య విపశ్చిత్త్వప్రతిపాదనాదాత్మశబ్దస్య క్లిష్టనిర్వాహశఙ్కా దూరోత్సారితేత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రకృతం విపశ్చిదేవేతి) (తథేతి) * తత్తేజోఽసృజతేతి కారణత్వప్రతిపాదనాల్ పూర్వమేవ * తదైక్షతేతి ఈక్షితృత్వప్రతిపాదనాల్ ఈక్షణానుగుణం కారణత్వం నేయం, న తు కారణత్వానుగుణమీక్షితృత్వం నేయమిత్యర్థః. తతః పూర్వనిర్దిష్టం సదితి పదం తు సాధారణత్వాన్న ప్రధానపరతయా స్వతః ప్రతీయతే, ఈక్షణదర్శనాల్ ప్రధానవిలక్షణం కారణం నిశ్చీయత ఇతి నోపక్రమవిరోధః. సచ్ఛబ్దస్య ఇదంశబ్దసామానాధికరణ్యం తు సంభవతీత్యయమర్థః * ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యత్ర సమర్థిత ఇత్యభిప్రాయః (ఏవం సర్వత్రేతి) * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీల్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాంల్లోకానసృజత * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీల్ ఇత్యారభ్య * స ఏకాకీ న రమేత సోఽన్యం కామం మనసా ధ్యాయీత తద్ధిరణ్మయమణ్డమభవల్ తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత * అథ పురుషో హ వై నారాయణోఽకామయత ప్రజాస్సృజేయేతి * నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే ఇత్యాదిషు సృష్ట్యుక్తేః పూర్వమేవ పరమచేతనతదసాధారణలక్షణాదికమవగన్తవ్యమిత్యర్థః. ఉపక్రమస్థబహుశ్రుతివిరోధాల్ అవ్యాకృతశ్రుతిమాత్రదౌర్బల్యమర్థసిద్ధమ్........

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౫ ॥ సూ. —శ్రీసమాకర్షాల్శ్రీ— అసద్వా ఇత్యాదినా సమాకర్షః ప్రతిజ్ఞాతః * బ్రహ్మణా విపశ్చితా * అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయః * సోఽకామయతేతి వాక్యాన్యభిప్రేత్య విపశ్చిత్త్వాదికముక్తమ్. ప్రతిజ్ఞాతార్థవిషయవాక్యబహుత్వం సందర్శయతి (కథమితి) * తస్మాద్వా ఇత్యాత్మశబ్దేన కారణవిషయేణ నిర్దిష్టస్య విపశ్చిదానన్దమయస్య * స ఇతి పుల్లిఙ్గాన్తశబ్దేన, సత్యసఙ్కల్పాదిగుణకస్య * తదప్యేష ఇతి తచ్ఛబ్దేన చ సమాకర్ష ఉపపాదితో-

తథోత్తరత్ర * భీషాఽస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదినా తదేవ బ్రహ్మ సమాకృష్య సర్వస్య ప్రశాసితృత్వనిరతిశయానన్దత్వాదయోఽభిధీయన్తే- అతోఽయం మన్త్రస్తద్విషయ ఏవ. తదానీం నామరూపవిభాగాభావేన తత్సమ్బన్ధితయాఽస్తిత్వాభావాద్బ్రహ్మైవాసచ్ఛబ్దేనోచ్యతే * అసదేవేదమగ్ర ఆసీదిత్యత్రాప్యయమేవ నిర్వాహః. యదుక్తం * తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదితి ప్రధానమేవ జగత్కారణత్వేనాభిధీయత ఇతి. నేత్యుచ్యతే, తత్రాప్యవ్యాకృతశబ్దేనావ్యాకృతశరీరం బ్రహ్మైవాభిధీయతే * స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వఞ్ఛ్రోత్రం మన్వానో మన ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యత్ర * స ఏష ఇతి తచ్ఛబ్దేనావ్యాకృతశబ్దనిర్దిష్టస్యాన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసితృత్వేనానుకర్షాత్ * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి స్రష్టుస్సర్వజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశనామరూపవ్యాకరణప్రసిద్ధేశ్చ * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి నియమనార్థత్వాదనుప్రవేశస్య ప్రధానస్యాచేతనస్యైవంరూపోఽనుప్రవేశో న సంభవతి. అతః అవ్యాకృతం- అవ్యాకృతశరీరం బ్రహ్మ * తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి- తదేవావిభక్తనామరూపం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం స్వేనైవ విభక్తనామరూపం స్వయమేవ వ్యాక్రియతేత్యుచ్యతే. ఏవంచ సతీక్షణాదయో ముఖ్యా ఏవ భవన్తి. బ్రహ్మాత్మశబ్దావపి నిరతిశయబృహత్త్వనియమనార్థవ్యాపిత్వాభావేన ప్రధానే కథంచిదుపపద్యేతే. అతో బ్రహ్మైకకారణం జగదితి స్థితమ్ ......

—— కారణత్వాధికరణం సమాప్తమ్ ——

భవతి. పూర్వస్మాద్వాక్యాత్ * అసద్వా ఇతి వాక్యే సమాకర్ష ఉక్తః. అనేన ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీత్యేతదపి పరిహృతం, జ్ఞానవిపశ్చిదాది బహుశ్రుతిప్రాబల్యసిద్ధేః. తస్మాదప్యుత్తరత్ర సమాకర్షమాహ (తథోత్తరత్రేతి) * భీషాస్మాదిత్యత్ర అస్మాదిత్యయంశబ్దో బ్రహ్మణ ఆకర్షకః. ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్. అసచ్ఛబ్దార్థమాహ (తదానీమితి) శ్రుత్యన్తరస్థస్యాప్యసచ్ఛబ్దస్యోక్తార్థపరత్వమాహ (అసదేవేదమితి) తత్రాపి * అసద్వా ఇదమితి వాక్యస్థకారణవిషయాసచ్ఛబ్దైకార్థ్యాత్ సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం సిద్ధమిత్యభిప్రాయః. తత్రాసచ్ఛబ్దోక్తస్య * తత్సదాసీదిత్యనుకర్షప్రదర్శనం సచ్ఛబ్దస్య చిదచిత్సాధారణ్యనిబన్ధనం, సచ్ఛబ్దో హి తుచ్ఛవ్యావర్తకః, నత్వచిద్వ్యావర్తకః, కారణావస్థాయామసద్వ్యావృత్తిర్వ్యారమ్భణాధికరణావసేయా * తద్ధేదమిత్యాదిశ్రుతావపి అనుకర్షం దర్శయతి (యదుక్తమితి) * తద్ధేదమితి శ్రుత్యుక్తానుప్రవేశనామరూపవ్యాకరణయోః పరమాత్మధర్మత్వేన ప్రసిద్ధిమాహ. (తత్సృష్ట్వేతి) ప్రధానస్యాపి స్వకార్యానుప్రవేశో యుక్త ఇత్యత్రాహ (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) * పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వఞ్ఛ్రోత్రమితి వాక్యాత్ * వ్యాకరవాణీతి సఙ్కల్పశ్రవణాచ్చ ప్రధానవ్యావృత్తిసిద్ధావపి అధికహేతుజ్ఞాపనార్థం పరిహారాన్తరముక్తం. వేదాన్తవాక్యవిశేషవివక్షితోఽనుప్రవేశవిశేషోఽసమ్భవతీత్యర్థః. అనుప్రవిశ్య నియమనస్య పురుషవ్యావర్తనక్షమత్వేపి అత్రాపేక్షితం ప్రధానవ్యావర్తనమాత్రమితి ప్రధానమాత్రస్య తదసమ్భవోక్తిః. అన్యేన వ్యాకృతత్వశఙ్కావ్యుదసనార్థం * తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి వాక్యఖండముపాదాయ వ్యాచష్టే (తదేవేతి (అసచ్ఛబ్దోక్తకారణవిషయేణ * తదాత్మానం స్వయమకురుత ఇత్యనేనైకార్థ్యాదితి భావః. అసదవ్యాకృతాదిశబ్దానాం బ్రహ్మణ్యఘటమానత్వేన పరాభిమతానాముపపన్నతోక్తా. అథేక్షణాదీనాం బ్రహ్మణ్యేవోపపన్నత్వం ప్రధానేఽనుపపన్నత్వం చాహ (ఏవంచేతి) అసదవ్యాకృతాదిశబ్దా ఈక్షణాదయశ్చ బ్రహ్మణ్యుపపన్నాః, ప్రధానేత్వీక్షణాదయోఽనుపపన్నా ఇతి వైషమ్యం దర్శితం భవతి. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

—— శ్రీ కారణత్వాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ ——

౧౬ ॥ సూ. జగద్వాచిత్వాత్ ॥ పునరపిసాంఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే- యద్యపి వేదాన్తవాక్యాని చేతనం జగత్కారణత్వేన ప్రతిపాదయన్తి- తథాపి తన్త్రసిద్ధప్రధానపురుషాతిరిక్తం వస్తు జగత్కారణం వేద్యతయా న తేభ్యః ప్రతీయతే. తథాహి-భోక్తారమేవ పురుషం కారణం వేద్యతయాఽధీయతే కౌషీతకినో బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే * బ్రహ్మ తే బ్రవాణీత్యుపక్రమ్య * యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వైతత్కర్మ స వై వేదితవ్య ఇతి. ఉపక్రమే వక్తవ్యతయా బాలాకినోపక్షిప్తం బ్రహ్మ జానతే తస్మా ఏవాజాతశత్రుణా * స వై వేదితవ్య ఇతి బ్రహ్మోపదిశ్యతే * యస్య వై తత్కర్మేతి కర్మసమ్బన్ధాత్ప్రకృత్యధ్యక్షో భోక్తా పురుషో వేదితవ్యతయోపదిష్టం బ్రహ్మేతి నిశ్చీయతే. నార్థాన్తరం- తస్య కర్మసంబంధానభ్యుపగమాత్ కర్మ చ పుణ్యాపుణ్యలక్షణం క్షేత్రజ్ఞస్యైవ సమ్భవతి. న చ వాచ్యం- క్రియత ఇతి కర్మేతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రత్యక్షాదిప్రమాణోపస్థాపితం జగదేతత్కర్మేతి నిర్దిశ్యతే-యస్యైతత్కృత్స్నం జగత్కర్మ స వేదితవ్య ఇతి క్షేత్రజ్ఞాదర్థాన్తరమేవ ప్రతీయత ఇతి * యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వైతత్కర్మేతి పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాత్, కర్మశబ్దస్య చ లోకవేదయోః పుణ్యపాపరూప ఏవ కర్మణి ప్రసిద్ధేః తత్తద్భోక్తృకర్మనిమిత్తత్వాజ్జగదుత్పత్తేరేతేషాం పురుషాణాం

౧౬ ॥ సూ. జగద్వాచిత్వాత్ ॥ సంగతిమాహ (యద్యపీతి) * స వై వేదితవ్య ఇత్యన్తం విషయవాక్యం దర్శితమ్. కారణవాక్యప్రతిపాద్యం కిం ప్రకృత్యధిష్ఠాతా పురుషః ఉత పరమాత్మేతి సంశయస్వరూపమర్థసిద్ధమ్. తదర్థం బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే వేదితవ్యతయా ఉపదిష్టం బ్రహ్మ కిం జీవః ఉత పరమాత్మేతి. కిం * ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా ఇతి నిర్దిష్టః కర్తా జీవః- ఉత పర ఇతి * యస్య వైతత్కర్మేతి కర్మశబ్దః కిం పుణ్యాపుణ్యవాచీ- ఉత జగద్వాచీతి. కిమేతచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేన కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తం- ఉత * ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేతి పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాయ పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వం యుక్తం * తౌ హ సుప్తం పురుషమిత్యాద్యవగతే జీవముఖ్యప్రాణలింగే పుణ్యాపుణ్యవాచితాముపోద్బలయతః- నేతి, కిమేతే లింగే జీవబోధనార్థే ఉత * క్వైష ఇత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం జీవాతిరిక్తబ్రహ్మబోధనపరే. యదా జీవబోధనార్థే- తదా తయోః పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోత్తమ్భకత్వేన పృథఙ్నిర్దేశావైయర్థ్యాయ కర్మశబ్దస్య పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోపపత్తేస్తత్సంబంధీ కర్తా పురుష ఇతి బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదస్య జీవపరత్వాత్ సర్వవేదాన్తవేద్యో భోక్తా పురుష ఇతి ఫలితం స్యాత్. యదా బ్రహ్మప్రతిబోధనపరే-తదా తయోర్లింగయోః పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోత్తమ్భకత్వాభావాత్ ఏతచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేనేహ కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వాత్తత్కర్తా జీవవిలక్షణ ఇతి బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదస్య పరమాత్మవిషయతయా సర్వవేదాన్తవేద్యః పరమాత్మేతి సిధ్యతి. ఇతి విశయేఽర్థసిద్ధే సతి పూర్వపక్షమాహ (ఉపక్రమ ఇతి) ప్రతివచనస్య ఉపక్రమస్థబ్రహ్మవిషయత్వేన బ్రహ్మణోఽన్యస్య జీవస్య కర్మసమ్బన్ధపరత్వ శఙ్కా నిరస్తా. తతః కిమిత్యత్రాహ (యస్యేతి) నార్థాన్తరం- ప్రకృతివన్నేశ్వరోపీత్యర్థః- యజ్ఞాదికం కర్మ యస్య ప్రీణనమిత్యేతదర్థపరత్వవ్యవాసాయాహ (కర్మ చేతి) కర్మశబ్దో నసఙ్కుచితవృత్తిః పాపమపి వక్తి కర్తా రాధ్యపగత్వమయుక్తమితి భావః, అత్రానన్దమయాధికరణాక్షేపః ఫలితః. పాదసంగతిః పూర్వవద్భోక్తృపురుషప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయత్వాత్. కర్తృత్వస్య జీవే సమ్భవరూప పూర్వపక్షహేతువశాదయోగవ్యవచ్ఛేదాక్షేపః ఫలితః. సిద్ధాన్తమాశంక్యాహ (న చేతి) పౌనరుక్త్యాపాదనేన పరిహరతి (యో వా ఇతి) హేత్వన్తరమాహ (కర్మశబ్దస్య చేతి) రూఢిర్హి యోగాత్ బలీయసీత్యర్థః. సర్వకర్తృత్వం కథమిత్యత్రాహ (తత్తదితి) ఇహ నిర్దిష్టానాం భోక్తౄణామనిర్దిష్టానాంచ తత్సజాతీయానాం జ్ఞాతతయానోపదేష్టవ్యత్వం; న చ వేదితవ్యత్వ

కర్తేతిచభోక్తురేవోపపద్యతే. తదయమర్థః, ఏతేషామాదిత్యమండలాద్యధికరణానాం క్షేత్రజ్ఞభోగ్యభోగోపకరణభూతానాం పురుషాణాంయఃకారణభూతః- ఏతత్కారణభావహేతుభూతంపుణ్యాపుణ్యలక్షణంచ కర్మయస్య- సవైవేదితవ్యః- తత్స్వరూపం ప్రకృతేర్వివిక్తంవేదితవ్యమితి. తథోత్తరత్ర * తౌహసుప్తంపురుషమాజగ్మతుః తం యష్టినాచిక్షేపేతి సుప్తపురుషాగమనయష్టిఘాతోత్థాపనాదీనిచ భోక్తృప్రతిపాదన ఏవలిఙ్గాని. తథోపరిష్టాదపి భోక్త్రైవప్రతిపాద్యతే * తద్యథాశ్రేష్ఠీస్వైర్భుఙ్క్తే యథావాస్వాశ్శ్రేష్ఠినం భుంజన్త్యేవ మేవైషప్రజ్ఞాత్మైతైరాత్మభిర్భుఙ్క్తే ఏవమేవైత ఆత్మానఏనం భుంజంతీతి. తథా * క్వైషఏతద్బాలాకేపురుషోశయిష్టక్వవాఏతదభూత్కుతఏతదాగాదితి పృష్టమర్థమజానతేతస్మైస్వయమేవాజాతశత్రురువాచ*హితానామనాడ్యస్తాసుతదాభవతి యదాసుప్తస్స్వప్నంనకథంచనపశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతి తదైనంవాక్సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతి మనస్సర్వైర్ధ్యానైస్సహాప్యేతి సయదాప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వాదిశోవిస్ఫులిఙ్గావిప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనః ప్రాణాయథాయతనంవిప్రతిష్ఠంతేప్రాణేభ్యోదేవాదేవేభ్యోలోకాఇతి- సుషుప్త్యాధారతయా స్వప్నసుషుప్తిజాగరితావస్థాసు వర్తమానంవాగాదికరణాప్యయోద్గమస్థానమేనమేవ జీవాత్మానం * అథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతీత్యుక్తవాన్. అస్మిన్, జీవాత్మని. ప్రాణభృత్త్వనిబన్ధనోయం ప్రాణశబ్దః, సయదాప్రతిబుధ్యతఇతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ప్రబోధశ్రవణాత్, ముఖ్యప్రాణస్యేశ్వరస్యచ సుషుప్తిప్రబోధయోరసంభవాత్. అథవా * అస్మిన్ప్రాణఇతి వ్యధికరణేసప్తమ్యౌ. అస్మిన్నాత్మనివర్తమానేప్రాణఏవైకధాభవతివాగాదికరణగ్రామఇతి.

మిత్యత్రాహ (తదయమర్థఇతి) కర్తృత్వేహేతుఃకఇత్యపేక్షాయాం * యస్యవైతత్కర్మేతి కర్మిత్వోపపాదనం-శుద్ధస్వరూపంచావిదితం- కర్మసమ్బన్ధస్తూపలక్షణమిత్యర్థః, ఏవంకర్మనిమిత్తభోక్తృత్వాత్ జీవత్వముక్తం- తదేవయష్టిఘాతోత్థాపనాత్, శ్రేష్ఠిదృష్టాన్తాత్, సుషుప్తిప్రబోధాదియోగాచ్చోపపాదయతి (తథోత్తరత్రేత్యాదినా) సుషుప్తిస్థానం నాడ్యః, నపరమాత్మేత్యభిప్రాయేణ * హితానామనాడ్యఇతివాక్యముదాహృతం,తదానీంతదాశబ్దస్సుషుప్తివేలాపరస్స్యాత్ (సర్వైర్నామభిః,సర్వైర్ధ్యానైరితి) తత్తత్కరణముపరతస్వస్వవ్యాపారమిత్యర్థః (ఏతస్మాదాత్మనఃప్రాణాఇతి) ప్రాణశబ్దఃపంచవృత్తిప్రాణపరఇతిపూర్వపక్షీమన్యతే. దేవాః-ఇన్ద్రియాణి. లోకాః.జ్ఞానం. విషయోవా.సుషుప్త్యాధారతా-సుషుప్తిమత్త్వంసుషుప్త్యాధారతయోక్తవానిత్యన్వయః. ప్రాణశబ్దస్యప్రథమాన్తత్వశఙ్కాంముఖ్యప్రాణపరమాత్మపరత్వశంకాఞ్చనిరాకర్తుంవ్యాచష్టే (అస్మిన్జీవాత్మనీతి)తదుపపాదయతి(సయదేతి)ప్రబోధశ్శ్రూయతాం-తతఃకిమిత్యత్రాహ(ముఖ్యప్రాణస్యేతి)ప్రథమాన్తత్వాసమ్భవోఽతిప్రసిద్ధఇతిసకంఠోక్తః- తదాహి*ఏకధాభవతీత్యనేనవాగాదికరణానామివనివృత్తవ్యాపారతయాఽనస్థానంతూక్తంస్యాత్. తచ్చవిరుద్ధం-స్వాపేపిప్రాణవ్యాపారోపలబ్ధేః. అవధారణానుపపత్తిశ్చ నాగాద్యుపరతేః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. నచవాచ్యంప్రాణఏవానుపరతవ్యాపారఏకరూపస్స్థితఇత్యర్థఇతి. ప్రత్యక్షసిద్ధార్థస్యప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రాణస్యస్వాధీనేన్ద్రియస్థితిప్రవృత్తిత్వరూపంప్రాధాన్యం వివక్షితమితిచేత్- తత్తుసర్వదాభవతీతి స్వాపదశాయాంతత్ప్రతిపాదనమసంగతంస్యాత్. అతస్సప్తమ్యంతత్వమఙ్గీకృత్య జీవపరత్వముపపాదితం. అస్యాంయోజనాయాం సప్తమ్యన్తపదయోస్సామానాధికరణ్యస్వారస్యేపి ప్రాణశబ్దస్యలాక్షణికత్వం. తద్వ్యావృత్త్యర్థంయోజనాన్తరమాహ (అథవేతి) కఏకధాభవతీత్యత్రాహ (వాగాదికరణగ్రామఇతి) ప్రాణాధికరణవాచితయావ్యధికరణస్య * అస్మిన్నితిపదస్య పరమాత్మపరత్వమాశఙ్క్యాహ.

ప్రాణశబ్దస్య ముఖ్యప్రాణపరత్వేపి జీవ ఏవాస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాద్యతే- స్వతః ప్రాణస్య జీవోపకరణత్వాత్. అతో వక్తవ్యతయోపక్రాన్తం బ్రహ్మపురుష ఏవేతి తద్వ్యతిరిక్తేశ్వరాసిద్ధిః. కారణగతాశ్చేక్షణాదయశ్చేతనధర్మా అస్మిన్నేవోపపద్యన్త ఇత్యేతదధిష్ఠితం ప్రధానమేవ జగత్కారణమ్......

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జగద్వాచిత్వాత్) అత్ర పుణ్యాపుణ్యపరవశః క్షుద్రః క్షేత్రజ్ఞస్స్వస్మిన్ ప్రకృతిధర్మాధ్యాసేన తత్పరిణామహేతుభూతః పురుషో నాభిధీయతే- అపితు నిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధోఽనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణనిధిర్నిఖిలజగదేककారణభూతః పురుషోత్తమోఽభిధీయతే. కుతః * యస్య వైతత్కర్మేత్యత్రైతచ్ఛబ్దాన్వితస్య కర్మశబ్దస్య పరమపురుషకార్యభూతజగద్వాచిత్వాత్. ఏతచ్ఛబ్దో హ్యర్థప్రకరణాదిభిరసఙ్కుచితవృత్తిరవిశేషేణ

(ప్రాణశబ్దస్యేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (స్వత ఇతి) ధర్మాన్తరాణామపి జీవే సంభవం దర్శయన్ పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి)——అస్మిన్నధికరణే ప్రాణజీవపరమాత్మవిషయతయా త్రిశిరస్కో విచార ఇతరైః కృతః తత్రేహ వేదితవ్యతయోపదిష్టపురుషస్య ప్రాణనామభిరామన్త్రణాశ్రవణాదినా ముఖ్యప్రాణవైలక్షణ్యస్య స్ఫుటత్వాత్ ద్విశిరస్కో విచార ఉపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ జీవపరత్వమేవ పూర్వపక్షీకృతమ్. నను సమష్ట్యాత్మా హిరణ్యగర్భః ప్రాణశబ్దవిషయత్వేన శఙ్కిత ఇతి త్రిశిరస్కత్వం యుక్తం విచారస్య. న-పరిస్పన్దలక్షణకర్మసంబన్ధస్య హేతుతయోపన్యాసానుపపత్తేః. పరిస్పన్దాత్మకం కర్మ హి ముఖ్యప్రాణధర్మతయా ప్రసిద్ధం - నతు హిరణ్యగర్భధర్మతయా. ప్రాణసమష్ట్యభిమానిత్వాద్ధిరణ్యగర్భస్య ప్రాణధర్మేణ కర్మణా విశేష్యత్వం యుక్తమితి చేత్. హిరణ్యగర్భః కింభవత్పక్షే క్షేత్రజ్ఞోఽభిమతః- ఉతేశ్వర ఇతి. ఈశ్వరత్వే హిరణ్యగర్భపరత్వం సిద్ధాన్తే కర్తవ్యం- అతో న పూర్వపక్షతామర్హతి * పరమేశ్వర ఏవాయమేతేషాం పురుషాణాం కర్తా స్యాదితి హి భవతాం సిద్ధాన్తప్రతిజ్ఞా, యది క్షేత్రజ్ఞోఽభిమతః-తర్హి జీవపరత్వప్రతిక్షేపాదేవ తత్పరత్వం ప్రతిక్షిప్తం భవతీతి ప్రాణో న పృథగ్విచార్యః. కిం జీవమాత్రపరః, ఉత జీవవిశేషపర ఇతి సన్దేహో యుక్త ఇతి చేన్న- ఏకస్మిన్ప్రకరణే సామాన్యశబ్దేనార్థప్రతిపాదనేపి విశేషోపస్థాపకే సతి తస్య తత్పర్యవసానస్య న్యాయ్యతయా హిరణ్యగర్భో వా- పరమాత్మా వేతి ద్విశిరస్క ఏవ సంశయస్స్యాత్. నను * జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేదితి సూత్రేణ పూర్వపక్షద్వయద్యోతనాద్యుక్తం విచారత్రయమితి చేన్న, జీవసాధకత్వేన ముఖ్యప్రాణలిఙ్గస్య శఙ్కితత్వాత్. జీవోపకరణావగమో హి జీవసాధకః. అతో ముఖ్యప్రాణవైలక్షణ్యస్య స్ఫుటత్వాత్, ప్రాణశబ్దస్య హిరణ్యగర్భవాచిత్వే స్వారస్యాభావాచ్చ జీవవిషయః పూర్వపక్ష ఉపన్యస్తః.................. ....

రాద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) పూర్వపక్షే కర్త్రాదిశబ్దానామస్వారస్యం స్వమతే స్వారస్యం చాభిప్రేత్య తదుపపాదకం జీవపరయోస్స్వభావవిశేషం వదన్ ప్రతిజానీతే (అత్రేత్యాదినా) ప్రకృతిధర్మాధ్యాసేన స్వస్మిన్ప్రకృతిగతకర్తృత్వాధ్యాసేనేత్యర్థః. నేతి, పదానుషఙ్గసిద్ధార్థ ఉక్తో నాభిధీయత ఇత్యనేన. సౌత్రహేతుబలసిద్ధం ప్రతిజ్ఞాంశమాహ (అపిత్వితి) యాదృశస్య కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తం, తాదృశత్వం సూత్రకారాభిప్రేతమితి మన్వానః కర్మశబ్దం విశినష్టి (ఏతచ్ఛబ్దాన్వితస్యేతి) నన్వేతచ్ఛబ్దః ప్రకృతపరామర్శీ, తత్కథమప్రకృతజగత్పరామర్శ ఇత్యత్రాహ (ఏతచ్ఛబ్దో హీతి)(అర్థప్రకరణాదిభిరితి)అర్థశబ్దేన స్వవాక్యస్థపదాన్తరాన్వయయోగ్యత్వం వివక్షితమ్. ప్రాచీనవాక్యనిచయః ప్రకరణమ్. ఆదిశబ్దేనోపరితనవాక్యాని వివక్షితాని. యద్వా పూర్వాపరవాక్యజాతం ప్రకరణం ఆదిశబ్దేన తాత్పర్యలిఙ్గాని వివక్షితాని (అసఙ్కుచితవృత్తిరితి) లిఙ్గవచనవిరోధాత్ పురుషపరామర్శోఽనుపపన్నః, పుణ్యపాపరూపం కర్మాప్రకృతం. అప్రకృతమపి కర్తృత్వకారణతయాపరికల్ప్య ధీస్థత్వాపాదనమత్యన్తవిలంబితం. పురుష

ప్రత్యక్షాదిప్రమాణోపస్థాపితనిఖిలచిదచిన్మిశ్రజగద్విషయః. నచ పుణ్యాపుణ్యలక్షణం కర్మాత్ర కర్మశబ్దాభిధేయం * బ్రహ్మ తే బ్రవాణీత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మత్వేన బాలాకినా నిర్దిష్టానామాదిత్యమండలాద్యధికరణానాం పురుషాణామబ్రహ్మత్వేన * మృషా వైఖలు మా సంవాదయిష్ఠా ఇతి తమబ్రహ్మవాదినమపోద్య తేనావిదితబ్రహ్మజ్ఞాపనాయాజాతశత్రుణేదం వాక్యమవతారితం * యో వై బాలాక ఇత్యాది- పుణ్యాపుణ్యలక్షణకర్మసమ్బన్ధిన ఆదిత్యాద్యధికరణాస్తత్సజాతీయాశ్చ పురుషాస్త్వైనైవ విదితా ఇతి తదవిదితపురుషవిశేషజ్ఞాపనపరోఽయం కర్మశబ్దో న పుణ్యాపుణ్యమాత్రవాచీ-క్రియామాత్రవాచీవా, అపితు కృత్స్నస్య జగతః కార్యత్వవాచీ, ఏవమేవ ఖల్వవిదితోఽర్థ ఉపదిష్టో భవతి. పురుషస్య కర్మసంబన్ధోపలక్షితస్వాభావికస్వరూపస్యాజ్ఞాతస్య వేదితవ్యత్వోపదేశే చ లక్షణా, కర్మసంబన్ధమాత్రస్యైవ వేదితవ్యస్వరూపలక్షణత్వాద్యస్య కర్మ స వేదితవ్య ఇత్యేతావతైవ తత్సిద్ధేః * యస్య వై తత్కర్మేత్యేతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం చ. య ఏతేషాం కర్తా యస్య వై తత్కర్మేతి పృథఙ్నిర్దేశస్య చాయమభిప్రాయః, యే త్వయాఽబ్రహ్మత్వేన

నిర్మాణరూపవ్యాపారం * ఏతత్కర్మేతి నిర్దిశ్య * యస్యేతి తత్సమ్బన్ధవివక్షితే పునరుక్తిస్స్యాత్-నిర్మాణవ్యాపారాశ్రయత్వస్య కర్తృశబ్దేనైవాభిహితత్వాత్. అతస్సంకోచకాభావాత్ అసఙ్కుచితవృత్తిరితి భావః. తర్హ్యప్రకృతం జగత్కథముపస్థాప్యతేత్యత్రాహ (ప్రత్యక్షాదీతి) ఏతచ్ఛబ్దస్సన్నిహితపరామర్శీ - సన్నిధిశ్చ బుద్ధిస్థితిః సా చ ప్రకరణతో వా ప్రకృతార్థాన్తరసంబన్ధిత్వేన వా ప్రసిద్ధితో వా భవతి. తత్ర ప్రకరణాదినా సంకోచానుపపత్తేః పరిశేషాత్ప్రసిద్ధార్థపరామర్శిత్వే సతి తత్రాపి సంకోచకాభావాత్ నిఖిలచిదచిన్మిశ్రజగద్విషయ ఇత్యర్థః (చిదచిన్మిశ్రేతి) జగదేకదేశభూతస్యాదిత్యాదేః ప్రకృతత్వాత్ ఏకదేశిచ జగత్తద్ద్వారా బుద్ధిస్థం- అతశ్చ జగత్పరామర్శో యుక్త ఇతి భావః. రూఢేర్యోగాత్ ప్రాబల్యమేతచ్ఛబ్దస్వారస్యం చ తుల్యం- తత్కస్యానురూపోఽర్థనిశ్చయ ఇత్యపేక్షాయామాహ (నచపుణ్యేతి) తుల్యత్వనివారకబలీయస్త్వసిద్ధయే. హేత్వన్తరమాహ (బ్రహ్మత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (పుణ్యాపుణ్యేతి) క్రియామాత్రవాచీ వేతి దృష్టాన్తతయోక్తమ్. యథా వేదితవ్యతయా ప్రకృతస్య ప్రాణనామభిరామన్త్రణాశ్రవణాదినా ప్రాణవైలక్షణ్యస్య స్పష్టత్వాత్, ప్రకరణస్య బాలాక్యవిదితపురుషవిశేషజ్ఞాపనప్రవృత్తత్వాచ్చ ముఖ్యప్రాణస్య లోకవిదితత్వాచ్చ కర్మశబ్దో న ముఖ్యప్రాణవ్యాపారభూతక్రియామాత్రవాచీ- ఏవమేవ పుణ్యాపుణ్యమాత్రవాచీ న భవతీత్యర్థః (ఆదిత్యమండలాద్యధికరణానాం పురుషాణామితి) అస్య వాక్యస్య * య ఏకః కర్తా ఇత్యనూద్య వేదితవ్యవిధిపరత్వాత్ * చక్షోస్సూర్యో అజాయత * నాభ్యా ఆసీదన్తరిక్షం * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చేత్యాది ప్రాపకవాక్యేషు ఆదిత్యాదిపురుషాణాం ద్యుపృథివ్యాదిజగతశ్చ పృథక్ సృష్టిప్రతిపాదనాదిహాపి పురోవాదానురోధేనాదిత్యాదిభిస్సహ జగన్నిర్దేశాశ్రయణం యుక్తమితి భావః. క్రియత ఇత్యవయవార్థస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వజ్ఞాపనాయ జగతః కార్యత్వవాచీత్యుక్తం. కార్యభూతజగద్వాచీత్యర్థః. జగద్వాచిత్వే సత్యవిదితార్థోపదేశపరత్వోపపత్తిమాహ (ఏవమేవేతి) అనేకహేత్వపేక్షయా ఏకో హేతుర్దుర్బలః, అతస్సంకోచరహితైతచ్ఛబ్దస్వారస్యాదవిదితపురుషవిశేషోపదేశోపక్రమాచ్చ పురోవాదానురోధాచ్చ కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తమిత్యర్థః. అవిదితత్వం కర్మసంబన్ధరహితస్వరూపస్య పురుషస్య భవతీత్యత్రాహ (పురుషస్యేతి) కర్మసంబన్ధివాచిపదస్య కర్మరహితోపస్థాపకత్వమముఖ్యమ్. న చావస్థాద్వయసాధారణాత్మశబ్దోఽపి ప్రయుక్తః యస్య కర్మ స వేదితవ్య ఇతి హి నిర్దేశః. అతో లక్షణేత్యర్థః, ఏతచ్ఛబ్దస్య తదుక్తార్థపరత్వేఽనిష్టమాహ (యస్య కర్మేతి) త్వన్మతేఽపి వైయర్థ్యం తుల్యమిత్యత్రాహ (య ఏతేషామితి) య ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేతి నిర్దేశో బాలాకినోక్తానాం కార్యత్వేనాబ్రహ్మత్వజ్ఞాపనార్థం

నిర్దిష్టాః పురుషాః తేషాం యః కర్తా, తే యత్కార్యభూతాః, కిం విశిష్యాభిధీయతే, కృత్స్నం జగద్యస్య కార్యం, ఉత్కృష్టా అపకృష్టాశ్చేతనా అచేతనాశ్చ సర్వే పదార్థా యత్కార్యత్వే తుల్యాః, స పరమకారణభూతః పురుషోత్తమో వేదితవ్య ఇతి. జగదుత్పత్తేర్జీవకర్తృనిబన్ధనత్వేఽపి న జీవః స్వభోగ్యభోగోపకరణాదేస్స్వయముత్పాదకః - అపి తు స్వకర్మానుగుణ్యేనేశ్వరసృష్టం సర్వం భుఙ్క్తే - అతో న తస్య పురుషాన్ప్రతి కర్తృత్వముపపద్యతే. అతస్సర్వవేదాన్తేషు పరమకారణతయా ప్రసిద్ధం పరం బ్రహ్మైవాత్ర వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే

౧౭ ॥ సూ. * జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్ ॥ అథ యదుక్తం, జీవలిఙ్గాన్ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చ లిఙ్గాద్భోక్తైవాస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాద్యతే, న పరమాత్మేతి (తద్వ్యాఖ్యాతం) తస్య నిర్వాహః ప్రతర్దనవిద్యాయామభిహితః. ఏతదుక్తం భవతి, యత్రోపక్రమోపసంహారపర్యాలోచనయా బ్రహ్మపరం వాక్యమితి నిశ్చితం- తత్రాన్యలిఙ్గాని తదనురోధేన వర్ణనీయానీతి తత్ర ప్రతిపాదితం, అత్రాప్యుపక్రమే * బ్రహ్మ తే బ్రవాణీతి బ్రహ్మోపక్షిప్తం- మధ్యే చ * యస్య (వై(చై)తత్కర్మేతి నిర్దిష్టం న పురుషమాత్రం, అపి తు నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మైవేత్యుక్తం. ఉపసంహారే చ * సర్వాన్పాప్మనోఽపహత్య సర్వేషాం చ భూతానాం శ్రైష్ఠ్యం స్వారాజ్యమాధిపత్యం పర్యేతి

తేషాం కర్తేతి ప్రతిపాదనమాత్రేణ తదుక్తావిత్యాదిభ్యోఽపి అధికహిరణ్యగర్భాదిదేవతావిశేష సమన్వితకృత్స్నజగత్కారణత్వం న సిధ్యతీతి * యస్య (వై(చై)తత్కర్మేత్యుక్తం. జగత్కర్తృత్వస్య సన్నిహితవిషయతయాఽవచ్ఛిన్నత్వవ్యావృత్త్యర్థమేతేషాం కర్తేత్యుక్తమిత్యర్థః విపక్షే దూషణాన్తరమాహ (జగదుత్పత్తేరితి) (స్వకర్మానుగుణ్యేనేశ్వరసృష్టం సర్వం భుఙ్క్తే ఇతి) న హి ఘటాదికర్తృత్వం వినియోగాదృష్టవతః పురుషస్య- అపి తు కులాలస్యేతి భావః. ముక్తపరత్వే కర్తృవాచిపదలక్షణా, ఏతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం, కర్తృశబ్దాస్వారస్యం చోక్తం - చరమం హేతుద్వయం బద్ధపరత్వేఽపి తుల్యం (అతస్సర్వవేదాన్తేషు పరమకారణతయా ప్రసిద్ధమితి) ఏ తేషాం యః కర్తా యస్య (వై(చై)తత్కర్మేతి యచ్ఛబ్దేనానువాదరూపత్వప్రతిపత్తేః * యతో వా ఇమానీత్యాదిష్వివ సర్వవేదాన్తప్రసిద్ధః పరమపురుష ఏవాత్ర కారణమనూద్యత ఇతి భావః

ఏవం ప్రథమవాక్యగతహేతుః పరిహృతః. అథోపరితనవాక్యగతహేతుమనూద్య పరిహరతి,

౧౭ ॥ సూ. —— జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్ ॥ —— (జీవలిఙ్గాన్ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చేతి) సమాసాన్తర్గతా జీవముఖ్యప్రాణయోరితి షష్ఠీ సమ్బన్ధసామాన్యవిషయా - తతశ్చ జీవస్య లిఙ్గిత్వేన సమ్బన్ధః ముఖ్యప్రాణస్య చ వాచ్యతయా సమ్బన్ధ ఇత్యర్థవశాత్ సిధ్యతీతి భావః. యద్వా- లిఙ్గం. జ్ఞాపకం ఉభయోరపి జ్ఞాప్యతయా జ్ఞాపకేన సమ్బన్ధ ఇతి భావః. జీవస్య లిఙ్గం జ్ఞాపకం - ముఖ్యప్రాణస్య సఙ్కీర్తనం జ్ఞాపకం ముఖప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చ లిఙ్గాదితి హ్యుక్తం. కర్మశబ్దస్య స్పన్దరూపక్రియావాచిత్వానుపపత్తేః పరిశేషాత్కీర్తనమేవ ప్రాణలిఙ్గమిత్యభిప్రాయః. ఉపకరణభూతముఖ్యప్రాణజ్ఞాపకం తత్కీర్తనమపి తదుపకరణినో జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వే హేతురిత్యభిప్రాయేణ సూత్రే ముఖ్యప్రాణలిఙ్గముపాత్తం, న తు ప్రాధాన్యేన ముఖ్యప్రాణస్య ప్రతిపాద్యత్వసాధకతయోక్తం తత్ప్రతిపాదకశఙ్కానుత్థానస్య దర్శితత్వాత్. నిర్వాహః - పరిహారః. ప్రతర్దనవిద్యాయాం కథం పరిహృతం తత్రాతిదేష్టవ్యాంశః కః స చాత్ర కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తదనురోధేన వర్ణనీయానీత్యంశేనాతిదేష్టవ్యాంశ ఉక్తః. న తూపాసనార్థత్వమప్యతిదేష్టవ్యమితి భావః. తస్యాత్ర సంఘటితత్వం దర్శయతి (అత్రాప్యుపక్రమ ఇతి) (బ్రహ్మోపక్షిప్తమితి) బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ ముఖ్యత్వాత్తత ఏరత్వం స్వతః ప్రాప్త, ముపక్రమావగతత్వాత్ ప్రబలం చేతి భావః (బ్రహ్మైవేత్యుక్తమితి) మధ్యగతవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వస్యోపపాదితత్వాత్ మధ్యేఽపి పరమాత్మపరత్వం ప్రతిపన్నమిత్యర్థః (ఉపసంహారే చేతి) సర్వపాపహతిపూర్వకం స్వారాజ్యమిత్యనేన

య ఏవం వేదేతి బ్రహ్మోపాసనైకాన్తం సర్వపాపాపహతిపూర్వకం స్వారాజ్యం చ ఫలం శ్రుతమ్.
అతోఽస్య వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వనిశ్చయేన జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్యపి తత్పరతయా వర్ణనీయానీతి, ప్రా
తర్దనే హ్యుపాసాత్రైవిధ్యేన జీవముఖ్యప్రాణ లింగానాం బ్రహ్మపరత్వ ముక్తం అత్రాపి * అథాస్మి
న్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి సామానాధికరణ్యసమ్భవే వైయధికరణ్య సమాశ్రయణాయోగాద్బ్రహ్మణ్యేవ
ప్రాణశబ్దప్రయోగనిశ్చయేన, చ ప్రాణశరీరక బ్రహ్మోపాసనార్థం ప్రాణసంకీర్తనం లింగం యుజ్యతే
జీవలింగానాం పునః కథం బ్రహ్మపరత్వమిత్యత్రాహ

౧౮ ॥ సూ, * అన్యార్థంతు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే * తుశబ్దో
జీవసంకీర్తనేన వాక్యస్య తత్పరత్వ సమ్భావనా వ్యావృత్త్యర్థః. (అన్యార్థం) జీవసంకీర్తనం జీవా
తిరిక్తబ్రహ్మస్వరూప ప్రతిబోధనార్థమితి జైమినిరాచార్యో మన్యతే, కుతః, (ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం)
ప్రశ్నస్తావత్ * తౌ హ సుప్తం పురుషమాజగ్మతురిత్యాదినా సుప్తస్య ప్రబుద్ధప్రాణస్యైవ ప్రాణనామ
భిరామన్త్రణాశ్రవణయష్టిఘాతోత్థాపనాభ్యాం ప్రాణాదివ్యతిరిక్తం జీవం ప్రతిబోధ్య పునర్జీవ వ్యతిరి
క్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరో దృశ్యతే * క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్కుత ఏతదా

శ్రైష్ఠ్యాధిపత్య శబ్దయోః స్వారాజ్యవిశేషణత్వమేవ, న తు పృథక్ఫలవాచిత్వం, చశబ్దాభావాదిత్యభిప్రేతం * స
ర్వాన్పాప్మనోఽపహత్యేత్యనేనాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకముక్తం- జరాదీనామపి పాప్మాన్తర్గతత్వాత్. ఉక్తం చ వా
క్యకారైః * స్యుః పాప్మానః కాలజరామృత్యుశోకాదయస్సంఖ్యాతత్వాదితి. స్వారాజ్యం, స్వాధీనత్వం. అతస్సత్యకా
మత్వం సత్యసంకల్పత్వం చోక్తం భవతి. తత్స్వారాజ్యం సంసారిభ్యోఽస్య శ్రైష్ఠ్యరూపమాధిపత్యం. అధిపతిః- ప
రమాత్మా * సర్వస్యాధిపతిరితిశ్రుతేః. తత్సమ్బన్ధ్యాధిపత్యం. గుణాష్టకం హి బ్రహ్మసంబన్ధితయా బ్రాహ్మముచ్యతే *
బ్రాహ్మేణ జైమినిరితి. అతో బ్రహ్మసమ్బన్ధితయా తత్సాధర్మ్యరూపం సంసారిభ్యశ్శ్రైష్ఠ్యరూపం స్వారాజ్యమేతీతి శ్రు
తేరర్థ ఇత్యభిప్రాయః——— అనేన గ్రన్థేన ఫలవిశేషకీర్తనస్య పరమాత్మపరత్వే హేతుతోపన్యాసో బ్రహ్మజ్ఞాన వాది
నామనుపపన్న ఇత్యర్థాద్దర్శితో భవతి- అవిద్యానివృత్త్యతిరేకేణ స్వారాజ్యశబ్దవాచ్యాభావాత్. దుఃఖాభావాభి
ప్రాయత్వే లక్షణా, సగుణప్రాప్తివిషయం వాక్యమితి చేత్, సత్యం- నిర్గుణప్రాప్తేరప్రామాణికత్వాత్. విశేషణ
వైయర్థ్యమేవ, న హి తతః పరం ప్రాప్యాన్తరముక్తం- ఉపనిషదస్సమాప్తత్వాత్ ———స్వారాజ్యం ఫలం శ్రూయతే- తతః కి
మిత్యత్రాహ (అతోఽస్యేతి) అత్ర నిర్వాహప్రకారం దర్శయితుం తత్రోక్తం విశేషమాహ (ప్రాతర్దనే హీతి) త్రైవి
ధ్యేనేతి హేతౌ తృతీయా, ప్రయోజనతయా చ హేతుత్వం. ఉపాసాత్రైవిధ్యసిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః. తస్మిన్నిర్వాహేఽత్ర సంభ
వదంశమాహ (అత్రాపీతి) ప్రాతర్దనోపాసనన్యాయేన ప్రాణలింగస్య బ్రహ్మపరత్వముక్తమిత్యర్థః... ....
జీవలింగస్య తు ప్రకారాన్తరేణ నిర్వాహ ప్రతిపాదకమనన్తరసూత్రమవ
తారయితుం జీవలింగనిర్వహణాకాంక్షాం దర్శయతి (జీవలింగానామితి)

౧౮ ॥ సూ, * అన్యార్థంతు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే ॥ *
జీవప్రాణలింగయోరపి నిర్వాహముక్త్వా మతాంతరేణ తయోర్నిర్వాహమాహేతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ
(తుశబ్ద ఇతి) తుశబ్దో న పూర్వోక్త నిర్వాహవ్యావృత్త్యర్థః - అపి తు పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థ ఇత్యర్థః. వ్యా
ఖ్యేయం పదం సవిశేష్యమాహ (అన్యార్థమితి) అస్యార్థః. తదర్థత్వం కథమిత్యత్రాహ (జీవాతిరిక్తేతి) ప్ర
బుద్ధప్రాణస్యైవ- అనుపరతవ్యాపారప్రాణవత ఇత్యర్థః (ప్రాణనామభిరితి) ప్రాణనామశబ్దేన బృహత్పాండర

గాదితి, వ్యాఖ్యానమపి * యదాసుప్తస్స్వప్నం నకథంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతి ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణాయథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇతి జీవాదర్థాన్తరభూతపరమాత్మపరమేవ. సుషుప్తస్య హి జీవస్య యత్రోషితస్య జాగరితస్వప్నదశాసమ్బన్ధివిచిత్రసుఖదుఃఖానుభవకాలుష్యవిరహేణ సమ్ప్రసన్నస్య స్వస్థతాపత్తిః- పునరప్యస్య యస్మాద్భోగాయ నిష్క్రమణం- సోయం పరమాత్మా. తథాహి * సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కించ న వేద నాన్తరమితి సుషుప్త్యాధారతయా ప్రసిద్ధో జీవాదర్థాన్తరభూతః ప్రాజ్ఞః పరమాత్మా. అతః ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం జీవసంకీర్తనం జీవాదర్థాన్తరభూతపరమాత్మప్రతి

వాసస్సోమరాజశబ్దావివక్షితాః * తౌహసుప్తం పురుషమీయతుః తం హాజాతశత్రురామన్త్రయాంచక్రే బృహన్పాండరవాసస్సోమరాజన్నితీతి హి శ్రుతిః * ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చేతి జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణబృహత్త్వాత్ బృహన్నిత్యామన్త్రణమ్. పాండరవాసస్త్వంచ ప్రాణధర్మః * కిం మే వాస ఇతి ప్రాణేన పృష్టే * ఆపో వాస ఇత్యపాం ప్రాణవాసస్త్వోక్తేః * యచ్ఛుక్లం తదపామిత్యపాం శుక్లవర్ణశ్రవణాచ్చ. సప్తాన్నబ్రాహ్మణే * అథైతస్య ప్రాణస్యాపశ్శరీరం జ్యోతీరూపమసౌ చన్ద్ర ఇతి చన్ద్రజ్యోతీరూపత్వదర్శనాచ్చన్ద్రసంబన్ధేన సోమేత్యామన్త్రణం లక్షణయా * ప్రాణో వై సమ్రాట్ పరం బ్రహ్మేతి సమ్రాట్త్వశ్రవణాత్ రాజన్నిత్యామన్త్ర్యతే. అతః ప్రాణనామభిరిత్యుక్తమ్. నను కథమామన్త్రణస్య ప్రాణవిషయత్వనిశ్చయః- తన్నిశ్చయే సతి హ్యేవం నిర్వాహ ఇతి. యోగ్యతాసహకృతాత్ పారిశేష్యాత్ ప్రాణవిషయత్వనిశ్చయ ఇతి బ్రూమః. స్వాపదశాయాం కాష్ఠకల్పత్వాత్ దేహస్యానాత్మత్వం స్ఫుటం- ఇన్ద్రియాణాంతు పాండరవాసస్త్వాదికమనుపపన్నం- అతస్స్వాపేప్యనుపరతవ్యాపారస్య ప్రాణస్యాచేతనత్వే నానాత్మత్వఖ్యాపనమపేక్షితం- పాండరవాసస్త్వాదీనాం తద్విశేషణత్వం శ్రుతిసమాధియోగ్యంచ- అతో యథోక్త ఏవార్థ ఇతి. నన్వత్రైవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే * స హోవాచ య ఏవాసౌ చన్ద్రే పురుష ఇతి ప్రక్రాన్తే చన్ద్రపర్యాయే * బృహత్పాండరవాసాస్సోమో రాజేతి చన్ద్రవిషయతయా శ్రుతానామేషాం ప్రాణవిషయత్వం కథం. ఉచ్యతే- సుప్తపురుషం గత్వా చన్ద్రామన్త్రణస్యాఘటమానత్వాత్, వాక్యస్య దేహాతిరిక్తాత్మబోధనపరత్వావగమాత్, అర్థాన్తరేషు పదానామనన్వయాత్- ప్రాణేఽన్వయార్హత్వాచ్చ, తద్విషయత్వమితి. కేచిత్తు- ఏతాని చన్ద్రనామాన్యేవ, పాండరైరంశుభిర్జగచ్ఛాదకత్వాత్ పాండరవాసస్త్వం * మనోధ్యాత్మం మన్తవ్యమధిభూతం చన్ద్రోఽధిదైవతమితి మనసశ్చన్ద్రదైవత్యత్వాత్ లక్షణయా ఇన్ద్రియవర్గప్రధానస్య మనస ఆమన్త్రణం- తచ్చేన్ద్రియాతిరిక్తత్వప్రతిబోధనార్థమిత్యాహుః. తత్రాపి న దోషః. తదానీం భాష్యే ప్రాణనామభిరిత్యత్ర ప్రాణశబ్దః ఇన్ద్రియవిషయో యోజనీయః. న హి ముఖ్యప్రాణనామభిరిత్యుక్తం- అతః ప్రాణనామభిరితి నిర్దేశస్య ఇన్ద్రియాభిప్రాయత్వం ఘటతే. జీవవ్యతిరిక్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరః ప్రశ్నో దృశ్యత ఇత్యన్వయః * క్వైష ఇతి స్వప్నస్థానప్రశ్నః. క్వవా ఏతదితి సుషుప్తిస్థానప్రశ్నః ప్రాణాదివ్యతిరిక్తస్య జీవస్య యష్టిఘాతోత్థాపనాదినాఽవగతత్వాత్ ప్రశ్నస్య జీవాతిరిక్తవిషయత్వమిత్యర్థః. అత ఏవ ప్రతివచనస్యాపి జీవాతిరిక్తవిషయత్వసిద్ధిః. వ్యాఖ్యానం ప్రతివచనం. సప్తమ్యన్తః ప్రాణశబ్దః ప్రాణశరీరకపరమాత్మవాచీ, ప్రాణాః జీవాః దేవాః ఇన్ద్రియాణి. లోకాః లోకనాని. జ్ఞానాని. జీవాదర్థాన్తరపరమాత్మపరత్వం దర్శయతి (సుషుప్తస్యహీతి) సుషుప్తిస్థానత్వనిష్క్రమణాపాదానత్వాభ్యాం పరమాత్మత్వం కథమిత్యపేక్షాయాం శ్రుత్యన్తరేణ తదుపపాదయతి (తథాహీతి) సద్విద్యావాక్యస్య పరమాత్మపరత్వవైశద్యాయ సుషుప్తివిషయం శ్రుత్యన్తరముపాదత్తే (ప్రాజ్ఞేనేతి) జీవకీర్తనస్య తదతిరిక్తబోధనార్థత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) అనేన నిర్వాహవైషమ్య

పాదనార్థమితి నిశ్చీయతే. యదుక్తం ప్రశ్నవ్యాఖ్యానే జీవపరే, సుషుప్తిస్థానంచ నాడ్య ఏవ, కరణగ్రామశ్చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే జీవ ఏవైకధా భవతీతి, తదయుక్తం నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వాత్, ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మణ ఏవ సుషుప్తిస్థానత్వాచ్చ- ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే బ్రహ్మణ్యేవ జీవస్య తదుపకరణభూతవా

ప్రదర్శనేనాతిదేశసూత్రస్య అధికశఙ్కాపరిహారౌ చ దర్శితౌ భవతః. ప్రతర్దనవిద్యాయాముపక్రమే జీవలిఙ్గావగమః మహావాక్యస్వారస్యం తు పరమాత్మపరత్వే. ఇహ తూపక్రమోపసంహారమధ్యేషు జీవలిఙ్గావగమాత్, అతఏవ పరమాత్మనశ్చిదచిద్విశిష్టతాపరత్వాభావేన ఉపాసాత్రైవిధ్యాప్రతిపత్తేః, ప్రాతర్దనన్యాయానవకాశ ఇత్యధికాశఙ్కా. త్రివిధోపాసనాభావేపి జీవాతిరిక్తబ్రహ్మబోధనరూపప్రయోజనాన్తరసంభవాత్ అస్త్యవకాశ ఇత్యనన్తరసూత్రే వివక్షితోఽధికః పరిహార ఇతి హ్యవగమ్యతే. అథ ప్రతివచనవాక్యస్య పూర్వపక్షితమర్థం యదుక్తమిత్యాదినాఽనూద్య దూషయతి (తదయుక్తమితి) (నాడీనాంస్వప్నస్థానత్వాదితి) * తాసు తదా భవతీత్యత్ర తదాశబ్దస్స్వప్నావస్థాపరః * యదా సుప్తస్స్వప్నం న కఞ్చన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యనన్తరవాక్యే అథశబ్దేన తదాశబ్దనిర్దిష్టావస్థాయా స్సుషుప్తేశ్చావస్థాన్తరత్వావగమాదుత్తరవాక్యే స్వప్నప్రతిషేధేన పూర్వవాక్యస్య స్వప్నప్రసఞ్జకతయా తద్విషయత్వావగమాచ్చేతి భావః. నను యదా స్వప్నం న పశ్యతి తదా తాసు నాడీషు భవతి- తదనన్తరమేవాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి కరణగ్రామ ఇతీత్థం కిం న స్యాత్, నైవం, అథశబ్దాస్వారస్య ప్రసఙ్గాత్, ప్రశ్నప్రతివచనవైఘట్య ప్రసఙ్గాచ్చ, యదా స్వప్నం న పశ్యతి, తదా తాసు భవతి, అథాస్మిన్నేకధా భవతి కరణగ్రామ ఇత్యుక్తే స్వప్నాభావావచ్ఛిన్నకాలాదనన్తరం కరణగ్రామోపరమ ఇతి ప్రతీయతే, తథా సతి ప్రబోధదశాయాం కరణగ్రామాప్యయ ఉక్తస్స్యాత్ తదనుపపన్నం సుషుప్తిప్రథమక్షణాదనన్తరం కరణగ్రామాప్యయ ఇతి చేత్, తదానీం తదాశబ్దస్య క్లిష్టతా స్యాత్, యదా న పశ్యతి తదేత్యుక్తే హి స్వప్నాభావావచ్ఛిన్నకృత్స్నకాలపరత్వం తదాశబ్దస్య ప్రతీయతే. న హి తత్ర స్వాపారమ్భవాచిశబ్దశ్శ్రూయతే. అతః * తదా భవతి * యదా సుప్త ఇతి ప్రతివచనవాక్యద్వయం స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాద్వయపరం. కిఞ్చ * క్వైవ ఏతదభూత్ ఇతి ప్రశ్నస్య కరణగ్రామపరత్వమయుక్తం- ఏతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, కరణగ్రామస్య చాప్రకృతత్వాత్ * పురుషః శయిష్టేతి పురుషస్య ప్రకృతత్వాత్ ఏతచ్ఛబ్దః పురుషవిషయః. లిఙ్గవ్యత్యయస్తు న పురుషపరత్వవిరోధీ, ప్రాతిపదికస్య ప్రధానస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, విభక్తేరప్రధానత్వాచ్చ. తస్మాత్ * క్వైష ఏతత్ * క్వైవ ఏతదితి ప్రశ్నయోః పురుషవిషయత్వే సతి ప్రతివచనవాక్యే స్వప్నతదభావయోః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ ప్రశ్నయోస్స్వప్నసుషుప్తివిషయత్వం యుక్తం. అన్యథా సుషుప్తిమాత్రప్రశ్నస్య స్వప్నసుషుప్తివిషయప్రతివచనస్య చ వైఘట్యం స్యాత్, అపృష్టస్య ప్రతివచనాయోగాత్. ప్రతివచనస్యావస్థాద్వయవిషయత్వముపపాదితం. అపృష్టః కరణగ్రామాప్యయః కథముచ్యత ఇతి చేన్న, తస్య పృథక్ప్రశ్నానపేక్షత్వాత్. సుషుప్తేస్సకలబాహ్యాన్తరకరణోపరతిరూపతయా సుషుప్త్యన్తర్భూతత్వాత్తస్య. అతఏవ కరణగ్రామస్య సుషుప్తావప్యయో నామ వ్యాపారోపరతిరేవ- న తు స్వరూపనాశః. కరణగ్రామాప్యయోక్తిశ్చ జీవస్యైకధాభావోపపాదనరూపత్వాత్ కృతా. తత్తత్కరణద్వారకనానావిధజ్ఞానప్రసరాభావో హి తస్యైకధాభావః. అతో నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వమ్. సుషుప్త్యాధారస్య ప్రాణశబ్దోక్తస్య పరమాత్మత్వే హేతుమాహ (ఉక్తరీత్యేతి) ఉదాహృతశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యలక్షణయేత్యర్థః. నను ప్రాణశబ్దః ప్రథమాన్తో జీవవిషయో ముఖ్యప్రాణవిషయో వా కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే, జీవవిషయత్వే లక్షణా స్యాత్, ప్రాణశబ్దస్య తత్సహచారిణి వృత్తేః. పరమాత్మపరత్వే తు న లక్షణా, శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తతాయా ముఖ్యత్వాత్. నన్వేకధాభవనస్య కర్త్రాఽధ్యాహార్య ఇతి చేన్న, స్వప్నం యదా న పశ్యతి- తదా ఏకధా భవతీతి యత్తదోర్నిత్య

గాదికరణగ్రామస్యచైకతాపత్తివిభాగవచనాచ్చ (అపిచైవమేకే) వాజసనేయినోఽస్మిన్నేవ బాలాకృజాతశత్రుసంవాదే సుషుప్త్యాదివిజ్ఞానమయాద్భేదేన తదాశ్రయభూతం పరమాత్మానమామనన్తి * య ఏషవిజ్ఞానమయః పురుషః క్వైషతదాభూత్కుత ఏతదాగాత్ యత్రైషఏతత్సుప్తోభూద్య ఏషవిజ్ఞానమయః పురుషస్తదైషాంప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ య ఏషోన్తర్హృదయఆకాశస్తస్మింఛ్ఛేత ఇతి. ఆకాశశబ్దశ్చపరమాత్మనిప్రసిద్ధః * దహరోస్మిన్నన్తరఆకాశఇతి. అతోఽత్ర జీవసంకీర్తనం తస్మాదర్థాన్తరభూతస్య ప్రాజ్ఞస్య పరస్యబ్రహ్మణః ప్రతిబోధనార్థమిత్యవగమ్యతే. తస్మాదస్మిన్వాక్యేపురుషాదర్థాన్తరభూతస్య నిఖిలజగత్కారణస్య పరస్యైవబ్రహ్మణోవేదితవ్యతయాఽభిధానాన్నతన్త్రసిద్ధస్య పురుషస్య తదధిష్ఠితస్యవా ప్రధానస్య కారణత్వం క్వచిదపి వేదాన్తేప్రతీయతఇతిసిద్ధమ్...

—— శ్రీజగద్వాచిత్వాధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ ——

సంబన్ధేన ప్రత్యాసత్త్యతిశయాదేకవాక్యతుల్యత్వాత్ సుషుప్తస్యైవైకధాభవనకర్తృత్వసిద్ధేః * అస్మిన్నితి పదస్య విశేష్యంచాకాఙ్క్షితం, అతస్సప్తమ్యన్తత్వంయుక్తం. అన్యథా * అస్మిన్నితిపదమాసన్నజీవపరంస్యాత్, తదా జీవస్యస్య స్వయమేవాధారఇత్యుక్తంస్యాత్. తదయుక్తం, శ్రుత్యన్తరవిరోధాత్. తర్హి ముఖ్యప్రాణస్యాధారోఽస్త్వితి చేన్న, తస్య సుషుప్తావేకధాభావస్య ప్రత్యక్షవిరుద్ధత్వాత్ * సయదాప్రతిబుధ్యతఇత్యనన్తరోక్తప్రబోధస్యైకధాభవనసమానకర్తృకత్వస్వారస్యాత్, సుషుప్తస్యైవ ప్రబోధసంభవాత్ ముఖ్యప్రాణస్యస్వాపాభావాచ్చ. తచ్ఛబ్దో హి స్వతః ప్రథమనిర్దిష్టపరామర్శీ, నతు తదనాదరేణాధికరణపరామర్శీ. ముఖ్యప్రాణః ప్రథమాన్తప్రాణశబ్దోక్తశ్చేత్ * ప్రాణ ఏవేత్యవధారణానుపపత్తిశ్చ, వాగాద్యప్యయేపి ప్రతిపాద్యమానే కథమవధారణంఘటతే. అతఏవప్రథమాన్తత్వే ప్రాణశబ్దస్య కరణగ్రామవిషయత్వమప్యయుక్తం, తస్య ప్రబోధకర్తృత్వాయోగాత్. అతఏవ పూర్వపక్షిణోక్తః * అస్మిన్నితిపదస్య జీవపరత్వంతద్వైయధికరణ్యేన ప్రాణశబ్దస్యాపిసప్తమ్యన్తతయైవ కరణగ్రామాప్యయాధారత్వమపి నిరస్తం, వైయధికరణ్యేస్వతఃప్రాప్తసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గాత్ * ఏకధాభవనకర్తృత్వేనకరణగ్రామఇత్యధ్యాహారప్రసఙ్గాత్. సయదాప్రతిబుధ్యత ఇత్యుక్తప్రబోధస్య ఏకధాభవనస్యచ సమానకర్తృకత్వప్రతిపాదకతచ్ఛబ్దస్వారస్యభఙ్గాభావాత్ సామానాధికరణ్యే ప్రాణశబ్దస్య లక్షణాపూర్వోక్తా. అతః ప్రాణశరీరకతయా తచ్ఛబ్దవాచ్యే బ్రహ్మణి సుషుప్తౌ జీవావస్థితిపరం * అథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతీతి వాక్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే బ్రహ్మణ్యేవేతి) సూత్రఖండంవ్యాచష్టే (అపిచైవమేక ఇతి) క్వైషతదాభూత్ -క్వసుప్తఇత్యర్థః. ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ-ప్రాణశబ్దవాచ్యేన్ద్రియజన్యంజ్ఞానం మనసాసహాదాయేత్యర్థః. ఉపగతవ్యాపారంమనఇత్యర్థః. అనేనఇన్ద్రియాణామపి వ్యాపారోపరతిఃఫలితా, తేషాం మనస్సాపేక్షత్వాత్ * యఏషోన్తర్హృదయఆకాశఇత్యత్రాకాశశబ్దస్యభూతాకాశవ్యావృత్తిస్సమానప్రకరణస్థప్రాణశబ్దశ్రవణసిద్ధా. ప్రాణశబ్దస్యచ ముఖ్యప్రాణవ్యావృత్తిరాకాశశబ్దేన నసాధ్యేతి నాన్యోన్యాశ్రయణం. జీవలిఙ్గనిర్వాహముపసంహరతి (అతఇతి) పరమాత్మగుణాన్వయస్య పరమాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యస్యవా శ్రవణేసతి తత్తద్విశిష్టోపాసనార్థత్వనిర్ణయః, అతోఽత్రపరమాత్మధర్మాన్వయశ్రవణాభావాత్, వైయధికరణ్యనిర్దేశాచ్చాన్యథాసిద్ధత్వాన్నోపాసనార్థత్వంజీవలిఙ్గస్య, అపితు భేదజ్ఞాపనార్థత్వమిత్యర్థః. కృత్స్నవేదాన్తస్య పురుషప్రధానపరత్వాసిద్ధిముపసంహరతి (తస్మాదితి) ఇహ ప్రధానోపాదానం జీవస్య తేనవినా కారణత్వానుపపత్త్యభిప్రాయకృతం. యద్వా, అనేనాధికరణద్వయేన ఈక్షత్యానన్దమయాధికరణాక్షేపద్వయస్య పరిహృతత్వజ్ఞాపనార్థమ్

—— శ్రీజగద్వాచిత్వాధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ ——

౧౯ ॥ సూ. వాక్యాన్వయాత్ — అత్రాపి కాపిలతన్త్రసిద్ధపురుషతత్త్వవేదనపరం వాక్యం క్వచిద్దృశ్యత ఇతి తదతిరిక్త ఈశ్వరో నామ న కశ్చిత్సంభవతీత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి. బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే శ్రూయతే * నవా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవత్యాత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యారభ్య * నవా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః మైత్రేయ్యాత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి. తత్ర సంశయః కిమస్మిన్వాక్యే ద్రష్టవ్యతయోపదిశ్యమానః తన్త్రసిద్ధః పురుష ఏవ, అథవా సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పః పరమేశ్వర ఇతి. కిం యుక్తం పురుష ఇతి, కుతః, ఆదిమధ్యావసానేషు పురుషస్యైవ ప్రతీతేః. ఉపక్రమే తావత్పతిజాయాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియత్వయోగాజ్జీవాత్మైవ ప్రతీయతే, మధ్యేఽపి * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యుత్పత్తివినాశయోగాత్స ఏవావగమ్యతే, తథాన్తే చ * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదితి స ఏవ జ్ఞాతా జ్ఞ ఏవ ప్రతీయతే-నేశ్వరః-అతస్తన్త్రసిద్ధపురుషప్రతిపాదనపరమిదం వాక్యమితి నిశ్చీయతే, నను * అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేత్యుపక్రమాదమృతత్వప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరమిదం వాక్యమిత్యవగమ్యతే-తత్కథం పురుషప్రతిపాదనపరత్వమస్య వాక్యస్య. తదుచ్యతే

---

౧౯ ॥ సూ. వాక్యాన్వయాత్ — బద్ధాసాధారణేన కర్మసంబన్ధవాచినా శబ్దేన కర్మరహితశుద్ధస్వరూపప్రతిపాదనం లాక్షణికమితి జీవపరత్వం నిరస్తం, అత్ర తు బద్ధముక్తసాధారణాత్మశబ్దనిర్దేశాత్ ముక్తలిఙ్గశ్రవణాచ్చ శుద్ధస్వరూపపరత్వం యుక్తమితి శఙ్కయా సంగతిః, యద్వా కర్మశబ్దస్య క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రకరణస్య బ్రహ్మపరత్వముక్తం. కర్మఫలభూతభోక్తృత్వశ్రవణాత్ అస్య తథా వ్యుత్పత్తివిశేషప్రదర్శనాసంభవాత్ తన్త్రసిద్ధపురుషపరత్వమితి శఙ్కయా సంగతిః. ఉత్తరాధికరణే హి సేశ్వరసాంఖ్యప్రత్యవస్థానం, తస్మాదిదమపి నిరీశ్వరసాంఖ్యనిరాకరణపరమిత్యభిప్రాయేణ అత్రాపీత్యుక్తం (బృహదిత్యాది) కర్మఫలభోక్తృత్వకణ్ఠోక్తిముముక్షూపాస్యత్వాదిబ్రహ్మలిఙ్గవద్వాక్యం విషయః, పతిజాయాదిప్రియసంబన్ధప్రతిపాదకోపక్రమమైత్రేయీబ్రాహ్మణం చతుర్థే షష్ఠే చాధ్యాయే శ్రూయతే, తదుభయమపి మైత్రేయీబ్రాహ్మణశబ్దేన విషయవాక్యతయా వివక్షితం యథా * అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదిత్యత్ర * య ఏషోఽన్తరాదిత్యే * య ఏషోఽన్తరక్షిణీతి వాక్యద్వయం, సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి సిద్ధాన్తానుగుణవిశేషణం జీవకర్మవిశేషాభిజ్ఞస్తత్తత్ఫలదానశక్త ఇతి భావః. కిం జగత్కారణవాదివేదాన్తప్రతిపాద్యం పురుషాధిష్ఠితం ప్రధానం, ఉత బ్రహ్మేతి ప్రథమవిచారః. తదర్థం బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యతయోక్త ఆత్మా కిం పఞ్చవింశకః, ఉత పరమాత్మేతి, కిముపక్రమే పతిజాయాపుత్రాదిప్రియసంబన్ధ ఆత్మశబ్దస్య పఞ్చవింశపురుషపరతామవగమయతి నేతి. కిం వాక్యావయవానాం సర్వేషాం పరమాత్మన్యన్వయాసామఞ్జస్యం ఉత పఞ్చవింశ ఇతి, యథా పరమాత్మన్యన్వయాసామఞ్జస్యం, తథా పతిజాయాదిప్రియసంబన్ధేనాత్మశబ్దస్య పురుషపరత్వావగమాద్ద్రష్టవ్యతయోక్తః పఞ్చవింశక ఇతి తదధిష్ఠితం ప్రధానం వేదాన్తవేద్యమితి స్యాత్, యదా పఞ్చవింశే వాక్యావయవానాం సమన్వయాసామఞ్జస్యం, తదా పతిజాయాదిప్రియసంబన్ధాదాత్మశబ్దస్య పఞ్చవింశపరత్వానవగమాన్మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యతయోక్తః పఞ్చవింశాతిరిక్త ఇతి కారణవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వం స్యాదితి (తథాన్తే చేతి) ఆదిమధ్యగతజీవహేతూననుగృహీతా విజ్ఞాతృశబ్దస్తత్పర ఇతి భావః (నన్వితి) పతిజాయాదిప్రియసంబన్ధప్రతిపాదకవాక్యాత్ పూర్వమేవామృతత్వప్రాప్త్యుపాయపరత్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః, పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) అత ఏవ- అమృతత్వప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరత్వాదపే

అతఏవహ్యత్ర పురుషప్రతిపాదనమ్. తన్తేత్రిహ్యదిద్ధర్మాథ్యాసవియుక్త పురుషస్వరూప యాథాత్మ్యవిజ్ఞానమేవామృతత్వహేతుత్వేనోచ్యతే - అతో జీవాత్మనః ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపమిహామృతత్వాయ * ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. సర్వేషామాత్మనాం ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపమేకరూపమితి ప్రకృతివియుక్తస్యాత్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానేన సర్వఏవాత్మానో విదితాభవన్తీత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముపపన్నం. దేవాదిస్థావరాన్తేషు సర్వేషుభూతేష్వాత్మస్వరూపస్య జ్ఞానైకప్రకారత్వాత్ * ఇదంసర్వం యదయమాత్మేత్యైకాత్మ్యోపదేశః, దేవాద్యాకారాణామనాత్మాకారత్వాత్ * సర్వంతంపరాదాదిత్యాదినాఽన్యత్వనిషేధశ్చ * యత్రహి ద్వైతమివభవతీతిచ నానాత్వనిషేధస్నైకస్వరూపేష్వాత్మని దేవాదిప్రకృతిపరిణామభేదేన నానాత్వం మిథ్యేత్యుచ్యతే* తస్యహవాఏతస్యమహతోభూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదఇత్యాద్యపి ప్రకృతేరధిష్ఠాతృత్వేనపురుషనిమిత్తత్వాజ్జగదుత్పత్తేరుపపద్యతే. ఏవమస్మిన్వాక్యే పురుషపరేనిశ్చితేసతి తదేకార్థ్యాత్సర్వేవేదాన్తాస్తన్త్రసిద్ధం పురుషమేవాభిదధతీతి తదధిష్ఠితా ప్రకృతిరేవ జగదుపాదానం,నేశ్వరఇతి......

ఏవం ప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (వాక్యాన్వయాదితి) సర్వేశ్వరఏవాస్మిన్వాక్యే ప్రతీయతే. కుతః. ఏవమేవహి వాక్యావయవానామన్యోన్యాన్వయస్సమఞ్జసోభవతి * అమృతత్వస్యతునాశాస్తివిత్తేనేతి యాజ్ఞవల్క్యేనాభిహితే * యేనాహంనామృతాస్యాంకిమహంతేనకుర్యాం యదేవభగవాన్వేదతదేవమేబ్రూహీత్యమృతత్వానుపాయతయా విత్తాద్యనాదరేణామృతత్వప్రాప్త్యుపాయమేవ ప్రార్థయమానాయైమైత్రేయ్యై తదుపాయతయా ద్రష్టవ్యత్వేనోపదిష్టోఽయమాత్మాపరమాత్మైవ * తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి * తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతి నాన్యఃపన్థాఇత్యాదిభిరమృతత్వస్య పరమపురుషవేదనైకోపాయతయా ప్రతిపాదనాత్. పరమపురుషవిభూతిభూతస్య ప్రాప్తురాత్మనస్స్వరూ

త్యర్థః. ఐక్యోపదేశఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం జీవప్రతిపాదనపరత్వే కథంఘటతే- బహవోహిజీవాః, నచమిథఃకార్యకారణభూతాశ్చేత్యాశఙ్క్య ప్రకారైక్యాదుపపద్యతఇత్యాహ (సర్వేషామిత్యాదినా) ఐక్యోపదేశశ్చతన్నిబన్ధనఇత్యాహ (దేవాదిస్థావరాన్తేష్వితి) ఐక్యవిధిశేషభూతభేదనిషేధం ప్రతివివక్షుః భేదదర్శనేనానర్థప్రతిపాదకవాక్యస్యార్థమాహ (దేవాద్యాకారాణామితి) దేవాద్యాకారస్యానాత్మాకారత్వాత్తస్య తదనన్యత్వముక్తం తస్మాదాత్మనోఽన్యత్వదర్శనంనామ నిష్కృష్టస్వరూపవ్యతిరిక్త దేవాద్యాకారదర్శనమితి తస్యానర్థహేతుత్వముచ్యతఇత్యర్థః. ప్రబుద్ధస్య భేదనిషేధం ప్రతివదతి (యత్రహీతి) అనాత్మాకారాణాం దేవత్వాదీనాం బహుత్వాత్ ఏకాకారఆత్మని దేవత్వాదీని నసన్తీతి నిషిధ్యతఇత్యర్థః. ఏవమనర్థహేతుతయా కదాచిన్నివృత్తిహేతుమత్తయాచ ప్రతిపన్నం భేదదర్శనం దేవాదిభేదదర్శనమేవేత్యుక్తంభవతి. కారణత్వం కథమిత్యత్రాహ (తస్యహవాఇతి) జీవాధిష్ఠితప్రధానాత్ ఆకాశగుణశబ్దోత్పత్తిరితిఋగ్వేదాదికారణత్వముపపద్యతఇత్యర్థః. ఏవం పూర్వపక్షయుక్తివశాత్ ఫలితమయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపందర్శయతి (ఏవమస్మిన్నితి) పాదసంగత్యాదికంపూర్వవత్ ....

రాద్ధాన్తే- సమఞ్జసోభవతి- స్వారసికోభవతీత్యర్థః. అస్వరసాన్వయోహి పరైరుచ్యతే. శ్రుతేస్స్వారస్యంనామ సజాతీయశ్రుత్యైకార్థ్యం నతు బాహ్యస్మృత్యైకార్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (తమేవంవిదిత్వేతి) శ్రుతానపి ప్రజాపతివాక్యాదిషు జీవస్వరూపస్య ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ తదైకార్థ్యాత్ స్వారస్యమిత్యత్రాహ (పరమపురుషేతి) ప్రధానభూతోపాయపరవాక్యైకార్థ్యంస్వారసికమిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాద్బ్రహ్మవేదనస్యైవామృతత్వోపాయ

పయాథాత్మ్యమపవర్గసాధనపరమపురుషవేదనోపయోగితయాఽవగన్తవ్యం, నస్వతఏవోపాయత్వే న, అతోఽత్ర పరమాత్మైవామృతత్వోపాయతయా * ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. తథా తస్యహ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాదినా కృత్స్నస్య జగతః కారణత్వముచ్యమానం పరమపురుషాదన్యస్య కర్మపరవశస్య ముక్తస్య నిర్వ్యాపారస్యచ పురుషమాత్రస్య నసంభవతి. తథా * ఆత్మనో వా అరే దర్శనేనేత్యాదినా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమభిధీయమానం సర్వాత్మభూతే పరమాత్మన్యేవావకల్పతే. యత్త్వేతదేకరూపత్వాదాత్మనామేకాత్మవిజ్ఞానేన సర్వాత్మవిజ్ఞానముచ్యత ఇతి- తదయుక్తం- అచేతనప్రపఞ్చజ్ఞానాభావేన సర్వవిజ్ఞానాభావాత్. ప్రతిజ్ఞోపపాదనాయ చ * ఇదం బ్రహ్మేదం క్షత్రమిత్యుపక్రమ్య * ఇదం సర్వం యదయమాత్మేతి ప్రత్యక్షాదిసిద్ధం చిదచిన్మిశ్రం ప్రపఞ్చమిదమితి నిర్దిశ్య తదయమాత్మేత్యైకాత్మ్యోపదేశశ్చ పరమాత్మన ఏవోపపద్యతే, నహీదంశబ్దవాచ్యం చిదచిన్మిశ్రం జగత్పురుషేణాచిత్సంసృష్టేన తద్వియుక్తేన స్వరూపేణ వాఽవస్థితేనైక్యముపగచ్ఛతి. అత ఏవ * సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదేతి వ్యతిరిక్తత్వేన సర్వవేదననిన్దా చ. తథా ప్రథమే చ మైత్రేయీబ్రాహ్మణే * మహద్భూతమనన్తమపారమితి శ్రుతా మహత్త్వాదయో గుణాః, పరమాత్మన ఏవ సంభవన్తి, అతస్స ఏవాత్ర ప్రతిపాద్యతే. యత్తూక్తం పతిజాయాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియాన్వయినో జీవాత్మన ఉపక్రమే ద్రష్టవ్యతయా ప్రతిపాదనాత్తద్విషయమేవేదం వాక్యమితి, తదయుక్తం * ఆత్మనస్తు కామాయేత్యాత్మశబ్దేన జీవాత్మసంశబ్దనే తస్య

త్వమిత్యుపపాదితముపసంహరతి (అతోఽత్రేతి) ఏవముపక్రమవాక్యసామఞ్జస్యం దర్శితం. వాక్యాన్తరాణామప్యన్వయస్వారస్యం దర్శయన్ కారణత్వం స్వపక్షోపపాదకమేవ సత్పరపక్షప్రతిక్షేపకం చేత్యాహ (తథా తస్యేతి) బద్ధస్య సర్వజ్ఞత్వాద్యయోగాత్, ముక్తస్య జగద్వ్యాపారశూన్యత్వాచ్చ కృత్స్నజగత్కారణత్వం నసంభవతీత్యర్థః. పురుషమాత్రస్య- జీవమాత్రస్య. అల్పశక్తిత్వం మాత్రచాఽభిప్రేతం. యద్వా కర్మపరవశస్య ముక్తస్యేతి పదాభ్యాం స్వపక్షే సర్వావస్థస్య జీవస్య జగత్కారణత్వానుపపత్తిరుక్తా. సాంఖ్యమతేపి తదనుపపత్తిమాహ (నిర్వ్యాపారస్యచ పురుషమాత్రస్యేతి) నిమిత్తోపాదానభావానుగుణసంకల్పశక్తియోగాభావాదితి భావః. కారణత్వఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానమపి రాద్ధాన్తోపపాదకమిత్యాహ (తథాత్మన ఇతి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాననిర్వాహం పరోక్తం యుక్త్యైవ తదిత్యాదినా దూషయతి. ఐకాత్మ్యోపదేశానుపపత్తిమాహ (ప్రతిజ్ఞోపపాదనాయేతి) శ్రుతిస్థేదంశబ్దస్య స్థానే ఏతచ్ఛబ్దో భాష్యే స్వవాక్యత్వజ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తః, ఇదమయమాత్మేతి కార్యస్య కారణతాదాత్మ్యోపదేశః. జీవస్య తదనుపపత్తిముపపాదయతి (నహీతి) కార్యస్య కారణేనహి స్వరూపైక్యసంభవః. సూక్ష్మస్థూలచిదచిచ్ఛరీరకః పరమాత్మేతి కార్యేణ జగతైక్యం తస్యైవహి సంభవతి-నతు బద్ధస్య వా ముక్తస్య వా జీవస్యాకారణభూతస్య సమ్భవతీత్యర్థః(అత ఏవేతి)సర్వస్య పరమాత్మాత్మకత్వాదేవాతదాత్మకత్వానుసన్ధాననిషేధః- నతు దేవాదిదృష్టినిషేధః ప్రాగుక్తహేతునిబన్ధనత్వాత్ భేదనిషేధస్యేత్యర్థః (ప్రథమే చేతి) మైత్రేయీబ్రాహ్మణానామనేకత్వాత్ ప్రథమ ఇతి విశేషితమ్. ఉత్తరం మైత్రేయీబ్రాహ్మణే * మహద్భూతమనన్తమపారమితి విశేషణాశ్రవణేపి అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయాత్ మహత్త్వభూతత్వాదికమప్యుక్తం భవతీతి భావః. పతిజాయాదిభోగ్యత్వవాచివాక్యస్యాప్యన్వయస్వారస్యం హి సూత్రాభిప్రేతం వాక్యావయవేషు ప్రధానభూతోపక్రమావయవస్య వాక్యశబ్దేనావివక్షితత్వానుపపత్తేః. తస్మాత్తదుపపాదయితుం పరోక్తార్థం యత్తూక్తమిత్యాదినాఽనూద్య దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) అనన్వయస్యానిష్టత్వం కథం. తస్య ప్రసం

* ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యనేనానన్వయప్రసంగాత్ * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపయోగితయా * ఆత్మనస్తు కామాయేత్యుపదిష్టమితి ప్రతీయతే * ఆత్మనస్తు కామాయ- ఆత్మనః కామసంపత్తయే. కామ్యన్త ఇతి కామాః. ఆత్మన ఇష్టసమ్పత్తయ ఇతి యావత్. స చ జీవాత్మన ఇష్టసంపత్తయే పత్యాదయః ప్రియా భవన్తీత్యుక్తే సతి తస్య జీవస్య స్వరూపమన్వేష్టవ్యం భవతి- ప్రియమేవ హ్యన్వేష్టవ్యం- న తు ప్రియం ప్రతి శేషిణః ప్రియవియుక్తం స్వరూపమ్. యస్మాదాత్మన ఇష్టసమ్పత్తయే పత్యాదయః ప్రియా భవన్తి- తస్మాత్పత్యాదిప్రియం పరిత్యజ్య తద్వియుక్తమాత్మస్వరూపమన్వేష్టవ్యమిత్యసంగతం భవతి. ప్రత్యుత న పత్యాదిశేషతయా పత్యాదీనాం ప్రియత్వం- అపి త్వాత్మనశ్శేషతయా పత్యాదీనాం ప్రియత్వమిత్యుక్తే స్వశేషతయా తే ఏవోపాదేయాస్స్యుః * ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతీత్యస్య పరేణానన్వయే వాక్యభేదః ప్రసజ్యతే. అభ్యుపగమ్యమానేఽపి వాక్యభేదే పూర్వవాక్యస్య న కిఞ్చిత్ప్రయోజనం దృశ్యతే. అతః పత్యాది సర్వం ప్రియం పరిత్యజ్యాత్మైవాన్వేష్టవ్యత్వం యథా ప్రతీయతే- తథా వాక్యార్థో వర్ణనీయః. సోఽయముచ్యతే * అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేతి విత్తాదీనాం నిత్యనిర్దోషనిరతిశయానన్దరూపామృతత్వప్రాప్త్యనుపాయతాముక్త్వా విత్తపుత్రపతిజాయాదీనాం సాతిశయదుఃఖమిశ్రకాదాచిత్కప్రియత్వమనుభూయమానం న పత్యాదిస్వరూపప్రయుక్తం- అపి తు నిరతిశయానన్ద(స్వభావ)స్వరూప)పరమాత్మప్రయుక్తం- అతోఽయమేవ స్వయం నిరతిశయానన్దస్సన్నన్యేషామపి ప్రియత్వలేశాస్పదత్వమాపాదయతి- స పరమాత్మైవ ద్రష్టవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే. తదయమర్థః * న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి- న హి పతిజాయాపుత్రవిత్తాదయో మత్ప్రయోజనాయా

గావా కథమిత్యత్రాహ (ఆత్మా వా ఇతి) * ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తే * ఆత్మనస్తు కామాయేత్యుక్తస్య వాక్యస్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపయోగిత్వం హి స్వరసతః ప్రతీయత ఇత్యర్థః. అతోఽమాభూదన్వయ ఇతి న వాచ్యమితి దర్శితం. అథ జీవపరత్వేఽనన్వయముపపాదయతి (ఆత్మనస్త్విత్యాదినా) ఇష్టసంపత్తయే సుఖాదిసంపత్తయే. తతః కిమనన్వయస్యేత్యత్రాహ(న చేతి) నేత్యస్యాన్వేష్టవ్యం భవతీత్యత్రాన్వయః. కథమన్వేష్టవ్యత్వాసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ప్రియమేవ హీతి) పత్యాదీనామాత్మనః ప్రియత్వే తేషామన్వేష్టవ్యత్వం స్యాత్ - ప్రియస్యైవ పురుషార్థత్వాదిత్యర్థః. ఏవకారాభిప్రేతమాహ (న త్వితి) ప్రియవియుక్తం- పుత్రపత్యాదివియుక్తం. తద్విశృణోతి (యస్మాదితి) న కేవలం స్వాభిమతార్థాసంగతిః- అనభిమతార్థసంగతిశ్చేత్యాహ (ప్రత్యుతేతి) (తే ఏవోపాదేయాస్స్యురితి) సకలేతరత్యాగపూర్వకమాత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వస్య విరోధ ఏవ స్యాదిత్యర్థః. జీవపరత్వేఽనన్వయశ్చేన్మాభూదన్వయ ఇత్యత్రాహ (పరేణేతి) పరేణ * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి పరేణ వాక్యేన. వాక్యభేదః-మహావాక్యభేదః. ఏకవాక్యత్వేన నిర్వాహే సుశకేఽపి వాక్యభేదోఽనుపపన్నః * సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదస్తు నేష్యత ఇతి న్యాయాదిత్యర్థః, వాక్యభేదాభ్యుపగమేఽపి ప్రయోజనాభావాచ్చానన్వయోఽనుపపన్న ఇత్యాహ(అభ్యుపగమ్యమానేఽపీతి) ఏవం పరపక్షానుపపత్తేః పరిశేషాదర్థాన్తరపరత్వం సిద్ధమిత్యాహ(అత ఇతి) ఉపపన్నార్థః క ఇత్యత్రాహ(సోఽయముచ్యత ఇతి)(స్వయం నిరతిశయానన్దస్సన్నన్యేషామపి ప్రియత్వలేశాస్పదత్వమాపాదయతీతి)అన్యేషామానన్దో యదధీనస్తస్యానన్దోఽనవధిక ఇత్యర్థసిద్ధం- యథాఽన్యేషాం విద్యాం ధనం వా దదతః పురుషస్య జ్ఞానాధికత్వం ధనాధికత్వం చార్థసిద్ధం *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః * యతో వాచో నివర్తన్తే * రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరేషు తత్ స్పష్టమభిహితం చేత్యభిప్రాయః. ఉపదిశ్యత ఇత్యన్తేన శ్రుతేస్తాత్పర్యార్థ ఉక్తః. అస్యార్థస్య శబ్దవాచ్యత్వం కథమిత్యత్రాహ(తదయమర్థ ఇతి)

హామస్య ప్రియస్స్యామితి స్వసఙ్కల్పాత్ప్రియాభవన్తి- అపిత్వాత్మనః కామాయ- పరమాత్మనస్స్వారాధకప్రియప్రతిలమ్భనరూపేష్టనిర్వృత్తయ ఇత్యర్థః. పరమాత్మాహి కర్మభిరారాధితస్తత్తత్కర్మానుగుణం ప్రతినియతదేశకాలస్వరూపపరిణామమారాధకానాం తత్తద్వస్తుగతం ప్రియత్వమాపాదయతి * ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి శ్రుతేః. నతు తత్తద్వస్తుస్వరూపేణ ప్రియమప్రియం వా- యథోక్తం * తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే । తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే॥ తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి న చ కించిత్సుఖాత్మకమితి * ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్య జీవాత్మపరత్వేపి * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి తు పరమాత్మవిషయమేవ, తత్రాయమర్థః, యస్మాత్పత్యాదీనామిష్టసమ్పత్తయే తత్పరవశేన పత్యాదయః ప్రియత్వేనోపాదీయన్తే- అపిత్వాత్మేష్టసమ్పత్తయే స్వతన్త్రేణ స్వప్రియత్వేనోపాదీయన్తే. తస్మాద్యఏవాత్మనో నిరుపాధికనిర్దోషనిరవధికప్రియః పరమాత్మా, స ఏవ హి ద్రష్టవ్యః, న దుఃఖమిశ్రాల్పసుఖదుఃఖోదర్కాః పరాయత్తతత్తత్స్వభావాః పతిజాయాపుత్రవిత్తాదయో విషయా ఇతి, అస్మింస్తు ప్రకరణే జీవాత్మవాచిశబ్దేనాపి పరమాత్మన ఏవాభిధానాత్ * ఆత్మనస్తు కామాయ * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి పూర్వోక్తప్రక్రియయోభయత్రాత్మశబ్దా ఏకవిషయా .. ..

పరమాత్మనస్స్వారాధకాభిమతదానస్యేష్టత్వం వివృణోతి (పరమాత్మా హీతి) (ప్రతినియతేతి) స్వరూపనియమో నామ స్రక్చన్దనాదిషు అస్యేదమేవ భోగ్యం నాన్యదితి నియమః. పరిమాణనియమః- భోగ్యత్వపరిమాణనియమః. న హి మనుష్యభోగ్యస్య స్రగాదేర్దేవభోగ్యస్రగాదితుల్యభోగ్యత్వమస్తి. ఆశ్రితప్రియప్రతిలమ్భకత్వే శ్రుతిమాహ (ఏష హ్యేవేతి) (తదేవప్రీతయ ఇతి) కస్యచిద్వస్తునః ప్రియత్వం తత్స్వరూపప్రయుక్తం చేత్- సర్వదా సర్వేషాం ప్రియత్వం స్యాత్- న చ తదస్తి. కించిత్ప్రతి కథాచిత్ ప్రియత్వమప్రియత్వం చ పరసఙ్కల్పాధీనమిత్యర్థః. నను * ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యయోః జీవపరత్వేపి అన్వయస్సమ్భవతి. తథాహి- న హి తత్తత్పరతన్త్రో భోక్తా భుఙ్క్తే అపితు స్వాతన్త్ర్యేణ తత్స్వీకారపరిత్యాగక్షమః. తస్మాత్ప్రకృష్టానన్దరూపే నిష్కృష్ట ఆత్మని తేనైవ స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవర్తేతేతి శఙ్కాయాం * ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్య జీవపరత్వాభ్యుపగమేపి * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వ ఏవ స్వారస్యముపపాదయతి (ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్యేతి) యేన స్వాతన్త్ర్యేణ స్వాత్మదర్శనే ప్రవర్తతే- తేనైవ అనవధికాతిశయానన్దరూపపరబ్రహ్మప్రాప్త్యై ప్రవర్తతే- తస్యైవ స్వాభావికనిరతిశయానన్దయోగాదిత్యర్థః. ప్రకృష్టానన్దస్యైవ ప్రేప్సితవ్యతారూపార్థౌచిత్యాతిశయాదాత్మశబ్దార్థనైరూప్యం సాధ్యం- ముణ్డకోపనిషది * తపసా చీయతే బ్రహ్మ * తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి వాక్యద్వయస్థబ్రహ్మశబ్దవైరూప్యవదితి భావః. ఏవం తర్హ్యైక్యమేవ నిర్వాహస్స్యాదితి శఙ్కాయాం అస్మాదప్యర్థాత్ పూర్వోక్తార్థ ఉపపన్నః- ఆత్మశబ్దవైరూప్యాభావాదిత్యభిప్రాయేణాహ (అస్మింస్తు ప్రకరణ ఇతి) వక్ష్యమాణసూత్రోక్తప్రకారేణ జీవవాచిశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తాభిధాయిత్వముపజీవ్యోక్తం పరమాత్మన ఏవాభిధానాదితి. అయమర్థః * మహద్భూతమనన్తమపారం విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యత్ర విజ్ఞానఘనశబ్దో జీవవిషయః- భూతానువినాశిత్వావగమాత్, అత్రామృతత్వప్రాప్త్యుపాయత్వసర్వజగత్కారణత్వసర్వజ్ఞత్వతదేకవిజ్ఞాననిబన్ధనసర్వవిజ్ఞానవ్యతిరిక్తభేదననిన్దాదిభిః ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వదార్ఢ్యావగమాత్ * మహద్భూతమనన్తమపారమితి పదైస్సామానాధికరణ్యాచ్చ జీవవాచినోప్యస్య విజ్ఞానఘనశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వమవర్జనీయమ్. తస్మాత్ జీవవాచిశబ్దస్యాపి పరమాత్మపరత్వనిశ్చయానుగుణబహువాక్యస్వారస్యభఙ్గేనాన్యతరాత్మశబ్దస్యార్థకథనాత్, ఆత్మశబ్దద్వయస్యార్థైక

మతాన్తరేణాపి జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయాహ.

౨౦ ॥ సూ. —— ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః —— ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిదంలిఙ్గం- యజ్జీవాత్మవాచిశబ్దైః పరమాత్మనోఽభిధానమిత్యాశ్మరథ్యఆచార్యో మన్యతే. యద్యయంజీవః పరమాత్మకార్యతయా పరమాత్మైవ నభవేత్-తదా తద్వ్యతిరిక్తతయా పరమాత్మవిజ్ఞానాదేతద్విజ్ఞానంన సేత్స్యతి * ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీదితి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్ * యథా సుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులిఙ్గాస్సహస్రశఃప్రభవన్తేసరూపాః । తథాక్షరాద్వివిధాస్సోమ్యభావాః ప్రజాయన్తేతత్రచైవాపియన్తీత్యాదిభిర్బ్రహ్మణోజీవానాముత్పత్తిశ్రవణాత్తస్మిన్నేవలయశ్రవణాచ్చ జీవానాం బ్రహ్మకార్యత్వేనబ్రహ్మణైక్యమవగమ్యతే,అతోజీవశబ్దేన పరమాత్మనఏవాభిధానమితి

౨౧ ॥ సూ. —— ఉత్క్రమిష్యతఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః ——

యదుక్తం జీవస్య బ్రహ్మకార్యతయా బ్రహ్మణైక్యాన్నైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనార్థం బ్రహ్మణో జీవశబ్దేన ప్రతిపాదనమితి, తదయుక్తం * నజాయతే మ్రియతేవా విపశ్చిదిత్యాదినాఽజత్వశ్రుతేర్జీవాత్మనాం ప్రాచీనకర్మఫలభోగాయ జగత్సృష్ట్యభ్యుపగమాచ్చ, అన్యథా విషమసృష్ట్యనుపపత్తేశ్చ, బ్రహ్మకార్యస్యజీవస్య బ్రహ్మతాపత్తిలక్షణో మోక్షఆకాశాదివదవర్జనీయఇతి తదుపాయ

రూపశ్రవణాదపి తాదృశబహువాక్యస్వారస్యానుగుణం పరమాత్మపరతయైవ * ఆత్మనస్తుకామాయ * ఆత్మావాఇతి వాక్యస్యయస్థాత్మశబ్దయోరర్థైకరూపత్వవర్ణనంయుక్తమితి —— * ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిత్యాదిసూత్రత్రయం * ఆత్మనస్తుకామాయ పతిఃప్రియోభవతీత్యారభ్య * ఏతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి జీవోపక్రమనిర్వాహపరం,పరైర్వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తం పూర్వసూత్రేణ ఉపక్రమస్య కృతనిర్వాహత్వాత్- వాక్యాన్వయోనామ వాక్యావయవానాం మిథోఽన్వయః, నతు వాక్యాన్తరేణాన్వయః సూత్రస్యైకప్రకరణవిషయత్వాత్, ప్రకరణస్య మహావాక్యరూపత్వాత్, ఉపక్రమశ్చ వాక్యావయవేషు ప్రధానభూతః, సకథం వాక్యావయవానామన్వయం పరమాత్మవిషయతయైవ ప్రతిపాదయతా సూత్రేణావివక్షితస్స్యాత్.......................................

అతో జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధాననిర్వాహపరముత్తరసూత్రత్రయం మన్వానస్సర్వత్రాపి చరమసూత్రస్యైవ సూత్రకారాభిమతనిర్వాహపరత్వం హృదినిధాయ తతఃపూర్వస్య సూత్రద్వయస్య మతాన్తరపరత్వంవదంస్సూత్రత్రయమవతారయతి (మతాన్తరేణాపీతి) మతాన్తరేణ సూత్రకారానభిమతేనేత్యర్థః. అనేనయాదవప్రకాశోక్తయోజనావ్యావృత్తిః (జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయేతి) అనేన సర్వవ్యాఖ్యాత్రభిమతనిర్వాహవ్యావృత్తిర్దర్శితా. జీవశబ్దేన, ఉపరితనవాక్యగతేనేత్యర్థః..........................

౨౦ ॥ సూ. —— ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః —— (ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిదంలిఙ్గమితి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదకకార్యకారణభావకృతైక్యస్యలిఙ్గం జీవాత్మవాచిశబ్దేన పరమాత్మాభిధానమిత్యర్థః. హేతువశాత్ సాధ్యప్రతిజ్ఞాంశోఽధ్యాహృతః జీవాత్మవాచీతి. అయం యాదవప్రకాశపక్షోఽస్మిన్ సూత్రఉపన్యస్తః, తత్రహి కార్యాత్మనా కారణాత్మనాచ జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదౌ స్వాభావికౌ మతౌ........

౨౧ ॥ సూ. —— ఉత్క్రమిష్యతఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః —— విరుద్ధమతాన్తరంహి పూర్వమతనిరాసేనవినానోదేతి-తస్మాత్సూత్రాభిప్రేతమాశ్మరథ్యమతదూషణమాహ(యదుక్తమిత్యాదినా)అజత్వశ్రుతివిరోధః,అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసంగః, ఫలభోగార్థసృష్టివిరోధః, ఉపాయానుష్ఠానవైయర్థ్యం-అపురుషార్థతాచదూషణం

విధానానుష్ఠానానర్థక్యాచ్చ. ఘటాదివత్కారణప్రాప్తేర్వినాశరూపత్వేన మోక్షస్యాపురుషార్థత్వాచ్చ. జీవాత్మన ఉత్పత్తిప్రళయవాదోపపత్తిరుత్తరత్ర ప్రపఞ్చయిష్యతే. అతః *ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే *యథా నద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రే అస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ। తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమిత్యుత్క్రమిష్యతః పరమాత్మభావాజ్జీవశబ్దేన పరమాత్మనోఽభిధానమిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే స్మ

౨౨ ॥ సూ. ——అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః—— యదుక్తముత్క్రమిష్యతో జీవస్య బ్రహ్మభావాద్బ్రహ్మణస్తచ్ఛబ్దేనాభిధానమితి, తదప్యయుక్తం, వికల్పాసహత్వాత్, అస్య జీవాత్మన ఉత్క్రాన్తేః పూర్వమనేవమ్భూతః కిం స్వాభావికః, ఉతౌపాధికః, తత్రాపి పారమార్థికః, అపారమార్థికో వేతి స్వాభావికత్వే బ్రహ్మభావో నోపపద్యతే, భేదస్య స్వరూపప్రయుక్తత్వేన స్వరూపే విద్యమానే తదనపాయాత్. అథ భేదేన సహ స్వరూపమప్యపైతీతి, తథా సతి వినష్టత్వాదేవ తస్య న బ్రహ్మభావః, అపురుషార్థత్వాదిదోషప్రసంగశ్చ. పారమార్థికౌపాధికత్వే ప్రాగపి బ్రహ్మైవేతి *ఉత్క్రమిష్యత ఏవమ్భావాదితి విశేషానయుజ్యతే వక్తుం. అస్మిన్పక్షే హ్యుపాధిబ్రహ్మవ్యతిరేకేణ వస్త్వన్తరాభావాన్నిరవయవస్య బ్రహ్మణ ఉపాధినాచ్ఛేదాద్యసంభవాచ్చోపాధిగత ఏవ భేద ఇత్యుత్క్రాన్తేః ప్రాగపి బ్రహ్మైవ. ఔపాధికస్య భేదస్యాపారమార్థికత్వే కస్యాయముత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మభావ ఇతి వక్తవ్యం. బ్రహ్మణ ఏవావిద్యోపాధితిరోహితస్వస్వరూపస్యేతి చేన్న- నిత్యముక్తస్య ప్రకాశజ్ఞానస్వరూపస్యావిద్యోపాధితిరోధానాసంభవాత్. తిరోధానం నామ వస్తుస్వరూపే విద్యమానే తత్ప్రకాశనివృత్తిః. ప్రకాశ ఏవ వస్తుస్వరూపమిత్యఙ్గీకారే తిరోధానాభావస్స్వరూపనాశో వా స్యాత్. అతో నిత్యావిర్భూతస్వస్వరూపత్వాత్తస్యోత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మభావేన కశ్చిద్విశేష ఇతి *ఉత్క్రమిష్యత ఇతి విశేషణం వ్యర్థమేవ.

---

*తో యేన జీవాన్విససర్జేత్యాదయో జీవోత్పత్తిప్రళయవాదాః కథమిత్యత్రాహ (జీవాత్మన ఇతి) సూత్రార్థమాహ (అత ఇతి)

౨౨ ॥ సూ. ——అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః—— అత్రాపి పూర్వవదభిప్రేతం దూషణమాహ (యదుక్తమిత్యాదినా) సమ్భావితయోః పక్షయోః పరాభిమతం పరిశేషయితుం స్వాభావికౌపాధికవికల్పః కృతః శఙ్కరభాస్కరోక్తపక్షద్వయస్యాపి *ఉత్క్రమిష్యత ఇతి సూత్రైకేన సూచితస్యైతేన నిరాచికీర్షితత్వజ్ఞాపనాయ పారమార్థికత్వాపారమార్థికత్వవికల్పః కృతః (స్వాభావికత్వ ఇత్యాది) ముక్తౌ స్వరూపం కిం విద్యమానం, ఉతావిద్యమానమితి వికల్పమభిప్రేత్య గ్రన్థద్వయేన శిరోద్వయం దూషయతి (భేదస్యేత్యాదినా అథేత్యాదినా చ) ప్రథమవికల్పస్య ద్వితీయం శిరో దూషయన్ తద్విశేషణీభూతద్వితీయవికల్పగతం ప్రథమం శిరశ్చ దూషయతి (పారమార్థికేతి) ప్రాగపి బ్రహ్మత్వముపపాదయతి (అస్మిన్పక్షే హీతి) ద్వితీయవికల్పే ద్వితీయం శిరో దూషయతి (ఔపాధికస్యేతి) తిరోధానాసంభవః కథమిత్యత్రాహ (తిరోధానం నామేతి) తిరోధానం నామ ఏవంవిధమస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశ ఏవేతి) తిరోధానం న సంభవతి చేత్ నిత్యావిర్భూతం స్యాత్- తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) నను ఉత్క్రమిష్యత ఇత్యత్ర న తాత్పర్యం- సర్వదా బ్రహ్మభావో వివక్షితః- అత ఉపాధేః- పారమార్థ్యాపారమార్థ్యపక్షద్వయేఽపి న దోష ఇతి చేన్న- పూర్వం తథాభావే బన్ధనివృత్తిప్రయోజనస్య శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వప్రసంగాత్. ఔపాధికహేయప్రహాణార్థమారంభణీయతేతి చేన్న- ఔపాధికహేయస్య బ్రహ్మణ్యచ్ఛేద్యే సమ్బన్ధిత్వాదేకత్వప్రతిసన్ధానేన జీవేశ్వరవిభాగాభావప్రసంగాత్. ప్రదేశభేదాదప్రతిసన్ధానం చేత్ -ఏకస్యోపాధేర్గచ్ఛత్యేకస్యాపి ప్రతిసన్ధానం న స్యాదిత్యాదిదూషణజాతం

* అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేతి పూర్వమనేవంరూపస్య నతదానీం బ్రహ్మతాపత్తిమాహ- అపితు పూర్వసిద్ధస్వరూపస్యావిర్భావం. తథాహివక్ష్యతే * సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాదిత్యాదిభిః. అతః * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య * యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం య ఆత్మానమన్తరోయమయతి సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః * యోక్షరమన్తరే సఞ్చరన్యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరంనవేదఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాం సర్వాత్మేతి స్వశరీరభూతే జీవాత్మన్యాత్మతయాఽవస్థితేర్జీవశబ్దేన బ్రహ్మప్రతిపాదనమితి కాశకృత్స్న ఆచార్యోమన్యతేస్మ. జీవశబ్దశ్చ జీవస్య పరమాత్మపర్యన్తస్యైవ వాచకోనజీవమాత్రస్యేతి పూర్వమేవోక్తం * నామరూపేవ్యాకరవాణీత్యత్ర. ఏవమాత్మశరీరభావేన తాదాత్మ్యోపపాదనే పరస్య బ్రహ్మణోఽపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగోచరా, జీవస్యావిదుషశ్శోచతోబ్రహ్మోపాసనాన్మోక్షవాదిన్యో జగత్సృష్టిప్రళయాభిధాయిన్యోజగతోబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశపరాశ్చసర్వాశ్శ్రుతయస్సమ్యగు

ప్రదేశాన్తరోక్తత్వాదిహనప్రదర్శితం. అపరమార్థోపాధికృతభేదవాదేచ * ఉత్క్రమిష్యతఇతి పదమవివక్షితం:కృత్వాసర్వదా బ్రహ్మభావావిర్భావాభ్యుపగమే అధ్యాసానుపపత్తిః- తిరోధానాభావాత్. నహ్యతిరోహితస్వరూపేతత్త్వశోభాసమానే అధ్యాససంభవః. తిరోధానాభ్యుపగమేచ దూషణందర్శితమ్. అతిరోహితస్వరూపస్యాపి భేదదర్శనంసంభవతీతిచేత్- ఆచ్ఛాదకావిద్యాకల్పనవైయర్థ్యం- ముక్తావపి భేదదర్శనప్రసంగశ్చ-స్వరూపయాథాత్మ్యావభాసస్య భ్రమవిరోధిత్వాభావాత్. నివర్తకజ్ఞానేన దోషస్య నివృత్తత్వాత్ నభేదదర్శనమితిచేన్న- నివర్తకజ్ఞానస్యాపి పూర్వమవభాసమానాత్ స్వరూపాదనతిరిక్తవిషయకత్వేన భ్రమనివర్తకత్వానుపపత్తేః- నహీదమితిశతశో విశదతరముపజాయమానమపి జ్ఞానం రజతభ్రమం నివర్తయతీత్యాదికమనుపపత్తిశతం పూర్వోక్తత్వాదిహ లేశతోదర్శితం. తర్హి * అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదిశ్రుతేః కోఽర్థఇత్యత్రాహ (అస్మాదితి) తర్హి కథమభినిష్పత్తిశ్రుతిరిత్యత్రాహ(తథాహి వక్ష్యతఇతి) అథసూత్రంవ్యాచష్టే (అతఇతి) అతః- మతాన్తరేణ నిర్వాహానుపపత్తేరిత్యర్థః. అవస్థితిశబ్దస్య స్వతోఽధికరణమాకాఙ్క్షితమ్. కుత్రేతి- నతు కింభావేనేతి. కథమవస్థానమిత్యాకాఙ్క్షాస్తీతిచేత్- సాతూత్థాప్యా-నతు స్వతః. కింభావేనేత్యాకాఙ్క్షానక్వచిదప్యస్తి. అతస్సూత్రస్వారస్యానుగుణంవాక్యమాదత్తే (యఆత్మనీతి) అచిదన్తః ప్రవేశస్య స్పష్టత్వాత్ తజ్జ్ఞాపనార్థం- జీవసామానాధికరణ్యస్య స్ఫుటతరార్థశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యేన శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వజ్ఞాపనార్థంచ * అనేనజీవేనాత్మనేతివాక్యం ప్రథమముపాత్తం. కారణావస్థాయామపి శరీరత్వజ్ఞాపనార్థం- దేవతావిశేషనిర్ణయార్థంచోదాహరతి (యోక్షరమన్తరేసఞ్చరన్నితి) అన్తఃస్థితినియమనయోరనుప్రవేశప్రశాసనశబ్దాభ్యాం ప్రత్యభిజ్ఞాతతయా ఏకార్థత్వాత్- సర్వాత్మత్వవివరణరూపత్వాచ్చోపాదత్తే (అన్తః ప్రవిష్టఇతి) సప్తమ్యన్తపదైః కుత్రేత్యాకాఙ్క్షానమితా- నియన్తృత్వాదిభిఃకథమిత్యాకాఙ్క్షాశమితా- తత్తదవేద్యత్వేన నియన్తృత్వేన నిర్దోషత్వేనచ లేప్యవస్థానమిత్యర్థః. నన్వవస్థితిరస్తు- తతఃకథం జీవశబ్దస్య బ్రహ్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ(జీవశబ్దశ్చేతి) శరీరవాచిశబ్దేష్వాకృతినయావతారస్సమర్థితఇత్యర్థః. కృత్స్నప్రదేశఇత్యత్రాహ (నామేతి)సూత్రార్థోవ్యాఖ్యాతః- అస్యసూత్రస్యాశ్మరథ్యాడులోమిమతోక్తేః పూర్వమనివేశితత్వాత్- అతఃపరం మతాన్తరానుపన్యాసాచ్చ కాశకృత్స్నమతేన నిర్వాహస్య సూత్రకారాభిమతత్వమవగమ్యతే- అస్యసూత్రకారాభిమతత్వే హేతుభూతంపూర్వోక్తమతద్వయాద్వైషమ్యమాహ (ఏవమాత్మేతి) అపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వశబ్దౌ ఉభయలిఙ్గత్వప్రదర్శనార్థౌ. ఆదిశబ్దౌ విజరత్వసర్వశక్తిత్వాదిపరః. మోక్షవాదిన్యఇత్యనేన భేదశ్రుతయోవివక్షితాః. అభేదశ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (జగత్సృష్టీతి) (సమ్యగితి) ప్రత్యక్షాదివిరోధః పరస్పరవిరోధశ్చ యథానభవతితథేత్యర్థః. సకలశ్రుత్యవిరోధము

పపాదితాభవన్తీతి కాశకృత్స్నీయమేవమతం సూత్రకారస్స్వీకృతవాన్.

ఖ్యార్థత్వానుగుణ్యమేతన్నిర్వాహస్స్వీకారహేతురిత్యర్థః. అభేదనిర్దేశస్యావస్థితినిబన్ధనత్వం సూత్రకారేణైవ భగవతా
వ్యాసేన మోక్షధర్మేచ యాజ్ఞవల్క్యజనకసంవాదే స్పష్టతరమభిహితమ్ * పశ్యంస్తథైవాపశ్యంచపశ్యత్యన్యస్తథానఘ।
షడ్వింశగపఞ్చవింశం చ చతుర్వింశం చ పశ్యతీత్యాదినా చిదచిదీశ్వరవైలక్షణ్యం బహుశః ప్రతిపాద్య * యదాతు మ
న్యతేఽన్యోఽహమన్యఏషఇతిద్విజ। తదాస కేవలీభూతః షడ్వింశమనుపశ్యతీతి ప్రకృత్యాత్మవివేకానన్తరం జీవవిలక్షణ
పరమాత్మదర్శనముక్త్వా * అన్యశ్చ రాజన్ సపరస్తథాన్యః పఞ్చవింశకః। తత్స్థత్వాదనుపశ్యన్తి ఏకఏవేతిసాధవఇతి శ
రీరశరీరిణోర్భేదేపి శరీరాన్తస్థితస్య శరీరిణఏకత్వాదయమేకః పురుషఇతి వ్యవహారవదన్తరవస్థితినిబన్ధనాః ప్రకా
రైక్యవిషయా అభేదవ్యవహారాఇత్యుక్త్వా * తేనైతన్నాభిజానన్తి పఞ్చవింశకమచ్యుతమితి తాత్స్థ్యాదేవహేతోః
పఞ్చవింశస్యాచ్యుతశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మనశ్చ స్వరూపైక్యం సాధూనామనభిమతమిత్యుక్త్వా * జన్మమృత్యుభయా
ద్భీతాయోగాస్సాంఖ్యాశ్చ కాశ్యప। షడ్వింశమనుపశ్యన్తి శుచయస్తత్పరాయణాఇతి సంసారభయనిరాసకం షడ్విం
శకత్వేన పరమాత్మనోభేదజ్ఞానమిత్యధ్యాత్మశాస్త్రవిదామైకకణ్ఠ్యమిత్యుక్త్వా * యదా స కేవలీభూతష్షడ్వింశమ
నుపశ్యతి। తదా సర్వతస్సిద్ధత్వాన్నపునర్జన్మవిన్దతీతి షడ్వింశజ్ఞానాదపవర్గముక్త్వా * ఏవమప్రతిబుద్ధశ్చ బుధ్యమా
నశ్చ తేనఘ। బుద్ధశ్చోక్తోయథాతత్త్వం యథాశ్రుతినిదర్శనాత్ ఇతి చిదచిదీశ్వరవైలక్షణ్యేనోపసంహృతం. తథావై
ష్ణవపురాణేచ స్ఫుటమిదముచ్యతే- యథా భగవన్తం ప్రతిధ్రువః * సర్వాత్మకోఽసి సర్వేశ సర్వభూతస్థితోయతః। క
థయామి తతః కిం తే సర్వం వేత్సి హృదిస్థితమితి. అత్రాప్యవస్థితినిబన్ధనం సర్వాత్మకత్వం స్పష్టం. అవస్థానం చ శరీరప్రతిసం
బన్ధితయేతి తత్రైవ దృశ్యతే * సర్వేన్ద్రియాన్తఃకరణపురుషాఖ్యం హియజ్జగత్। స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో య
తోఽవ్యయః ఇతి. న చ విశ్వరూపశబ్దశ్చిత్రరూపసాలభఞ్జికేతివత్ అముఖ్యతయానేయః- స్వారస్యాపవాదాభావాత్. త
త్రైవ స్వారస్యోత్తమ్భకమపిదృశ్యతే- ప్రహ్లాదవచనేన * ఏతద్విజానతాసర్వం జగత్ స్థావరజఙ్గమం। ద్రష్టవ్యమా
త్మవత్తస్మాద్యతోఽయం విశ్వరూపభాక్ ఇతి ధార్యత్వధారకత్వరూపవైధర్మ్యనిర్దేశేన రూపతద్వతోర్భేదఉపలభ్యతే,
తత్రైవ ధ్రువవచనాదేవ ధార్యధారకభావోఽవగమ్యతే * సర్వస్మింస్సర్వభూతస్త్వం సర్వస్సర్వస్వరూపధృక్। స
ర్వం త్వత్తస్తతశ్చ త్వం నమస్సర్వాత్మనేఽస్తుతే ఇతి. సర్వస్మిన్ శరీరే సర్వచేతనభూతస్సర్వోపపాదకస్సర్వస్వరూ
పధృగితి. కారణత్వమపి తదుపపాదకమాహ సర్వం త్వత్త ఇతి. తతశ్చ త్వమితి- తతః తస్మాత్. సర్వస్వరూపధృక్త్వాత్ స
ర్వకారణత్వాచ్చ సర్వం త్వమిత్యర్థః. రూపత్వం చ శరీరతయేతి దర్శయతా ప్రహ్లాదేనోక్తం * సర్వగత్వాదనన్తస్య స
ఏవాహమవస్థితః ఇతి. శరీరం హి చేతనేన వ్యాప్యో ద్రవ్యవిశేషః- తథాచ భగవన్తం ప్రత్యర్జునవచనం * సర్వం సమాప్నో
షి తతోఽసి సర్వః ఇతి. ఏషు శ్రుతిస్మృతివచనేషు * అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితి న్యాయాద్ధారణవ్యాపనాదిష్వన్యత
మోక్తావపి అన్యతమాన్తరసిద్ధిరనుసన్ధేయా- తతశ్చ వ్యాపనమేవ ధారణనియమనయోరన్యతరసచివం హి నృపవనభో
భృత్యకుటుమ్బాదివ్యావర్తనేన శరీరత్వమవగమయతి. శరీరలక్షణం చ భాష్యఏవ దర్శయిష్యతే. అతఏవ * తదనుప్ర
విశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యత్రాపి శరీరశరీరిభావనిబన్ధనం తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వమవగమ్యతే- అన్తఃప్రవేశనేన ప్రశాస
నాదీనామర్థసిద్ధత్వాత్. శ్రూయతే హ్యన్తఃప్రవేశసహచారితయా ప్రశాసనాదికం * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం *
ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః ఇతి. తథా * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానిత్య
త్రానశబ్దవాచ్యా స్థితిర్ధారణనిబన్ధనా * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇతి సదాయ
తనశబ్దేన స్థితిహేతుత్వాభిధానాత్- ధారణం చానుప్రవిశ్య ప్రశాసనేన- ఉదాహృతశ్రుత్యైకార్థ్యాత్ * మయి సర్వ

అయమత్ర వాక్యార్థః-అమృతత్వోపాయం మైత్రేయ్యా పృష్టో యాజ్ఞవల్క్యః * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య
ఇత్యాదినా పరమాత్మోపాసనమమృతత్వోపాయముక్త్వా *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్ట ఇత్యాదినోపాస్యలక్షణం

మిదం ప్రోక్తం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి స్మరణాత్ * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి సృష్ట్యనన్తరం స్థిత్యర్థానుప్రవేశ
దర్శనాచ్చ. ఉత్పత్తిలయావచననిష్కృష్టస్వరూపే నిర్విశేషే సంభవతః- అతో జన్మాదికారణత్వస్య హేతుత్వోపన్యాసా
త్ శరీరశరీరిభావ ఏవ సామానాధికరణ్యే హేతురితి శ్రుత్యైవ దర్శితం. అస్య సూత్రస్య- న కేవలం సర్వశ్రుత్యవిరోధము
ఖ్యత్వోపపత్తిః- కింతు ప్రబన్ధాన్తరస్థసూత్రకారవచనైకార్థ్యాత్తదుపబృంహణైకార్థ్యాత్. ప్రత్యక్షశ్రుతావేవ హే
తుహేతుమద్భావదర్శనాచ్చ అన్తరాత్మతయాఽవస్థానస్యైవాభేదనిర్దేశ హేతుత్వపరత్వం సిద్ధం. ఇహ జీవవాచిశబ్దః కః
తస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వే కిం కారణం- తస్మింత్సతిహి తత్పర్యన్తత్వనిర్వాహప్రకారాపేక్షా. తత్పర్యన్తత్వే చ ఫలం కి
మిత్యపేక్షాయామాహ (అయమత్ర వాక్యార్థ ఇతి) * అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేన * న వా అరే పత్యుః కామాయే
త్యాదీనాం వాక్యానామాద్యసూత్రవ్యాఖ్యానావసరే ప్రపఞ్చితార్థత్వాదిహ తదర్థోపి విస్తరేణ న ప్రతిపాదితః (ఆ
త్మని ఖల్వరే దృష్ట ఇత్యాదినేతి) ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదితమిత్యాత్మవిజ్ఞానేన స
ర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం * బ్రహ్మ తం పరాదాత్ * క్షత్రం తం పరాదాదిత్యాదినా వ్యతిరిక్తవేదననిబన్ధనం *ఇదం బ్ర
హ్మేదం క్షత్రమితి సర్వాత్మకత్వోక్తిశ్చ కారణత్వఫలం- అతః ప్రతిజ్ఞాదిభిర్లక్షణాభిధానం హి ఫలితం స్యాత్ * యోన్య
త్రాత్మనస్సర్వం వేదేతి- అన్యత్ర- పరమాత్మానం వినా. అబ్రహ్మాత్మకం స్వనిష్ఠం యో వేద తం సర్వం పరాదాత్- అభిభవే
త్. సంసారయతీత్యర్థః. యద్వా అన్యత్ర పరమాత్మనోఽన్యత్ర స్థితం. న తు పరమాత్మనిస్థితం. స్వనిష్ఠమిత్యర్థః. దున్దు
భ్యాదిదృష్టాన్తైః కరణనియమనమభిధాయేత్యన్వయః——అత్రాయమభిప్రాయః * స యథా దున్దుభేర్హన్యమాన
స్య న బాహ్యాఞ్ఛబ్దాఞ్ఛక్నుయాద్ గ్రహణాయ దున్దుభేస్తు గ్రహణేన దున్దుభ్యాఘాతస్య వా శబ్దో గృహీత ఇతి వాక్య
స్య పరైరేవమర్థ ఉక్తః- దున్దుభిశబ్దేన దున్దుభిశబ్దసామాన్యం లక్ష్యతే. యత్ఖలు యద్గ్రహణం వినా గృహీతుం న శక్యతే
తత్తతో నవ్యతిరిచ్యతే, యథా రజతం శుక్తికాయాః దున్దుభిశబ్దావాన్తరవిశేషా హి తత్సామాన్యగ్రహణేనైవ గృహీతా
స్స్యుః. అయం దున్దుభిశబ్ద ఇత్యేవ గృహ్యన్తే, న దున్దుభిశబ్దవ్యతిరేకేణ. అతస్తదవాన్తరవిశేషా యథా దున్దుభిశబ్దే
అధ్యస్తాః. ఏవం చిదాత్మవ్యతిరేకేణ బ్రహ్మక్షత్రాదిజగదనవభాసాత్ సర్వం చిదాత్మన్యధ్యస్తమితి. ఏవం * సహో
పలమ్భనియమాదభేదో నీలతద్ధియోరితి బౌద్ధరాద్ధాన్తప్రతిపాదకమిదం వాక్యం వ్యాఖ్యాతమ్. తదనుపపన్నం- ముఖ్యా
ర్థసమ్భవతి ఉపరితనయోర్దున్దుభిశబ్దయోర్లాక్షణికార్థపరత్వాయోగాత్. లక్షణాయాం చ * దున్దుభేర్హన్యమానస్యేతి
పూర్వవాక్యవైయర్థ్యం చ, న హి గఙ్గాయామితి పదేనైవ కూలే లక్షితే గభీరాయాం గఙ్గాయామితి వాక్యం సఫలమ్. తథా
* దున్దుభేస్తు గ్రహణేనేత్యేతావతాఽలం, తేనైవ దున్దుభిశబ్దసామాన్యగ్రహణస్య ప్రతిపన్నత్వాదాఘాతశబ్దస్య న
ప్రయోజనం. వాశబ్దవైయర్థ్యం చ——అత ఏవం యోజనీయం, దున్దుభేరిత్యనాదరే షష్ఠీ. గ్రహణశబ్ద ఇహ నిరోధపరః
ఉపాదాననిరోధయోరపి వాచకత్వాత్, యథా గృహీతాని పుష్పాణి గృహీతశ్చోర ఇతి. యథా దున్దుభౌ హన్యమానే త
తో బహిర్నిస్సరతశ్శబ్దాన్న నిరోద్ధుం శక్నుయాత్ కథం తర్హి నిరుణద్ధీత్యత్రాహ దున్దుభేస్త్వితి. పరేణోపాదీయమా
నదున్దుభినిరోధేన తదాహన్తృపురుషనిరోధేన వా శబ్దో నిరుధ్యతే, ఏవమిన్ద్రియేషు వ్యాప్రియమాణేషు బాహ్యార్థ
జ్ఞానం దుర్నిరోధం- తస్మాదిన్ద్రియనిరోధేన తత్ప్రవృత్తిమూలస్య మనసో నిరోధేన చ పరమాత్మసాక్షాత్కారవిరోధి
బాహ్యార్థజ్ఞానం నిరుధ్యత ఇతి. ఏవం శఙ్ఖవీణాదృష్టాన్తోపన్యాసశ్చ యోజనీయః. వీణాశబ్దస్థా చతుర్థీ షష్ఠ్యర్థా, పూర్వవా
క్యద్వయైకార్థ్యాత్. అతో దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తత్రయోపన్యాసవాక్యత్రయే * ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తపరోపాసనోపకరణభూ

దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైశ్చోపాసనోపకరణభూతమనఃప్రభృతికరణనియమనంచ సామాన్యేనాభిధాయ * సయథార్ద్రైధాగ్నేరిత్యాదినా * సయథాసర్వాసామపాం సముద్ర ఏకాయనమిత్యాదినా చోపాస్యభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో నిఖిలజగదేక కారణత్వం, సకలవిషయప్రవృత్తిమూలకరణగ్రామనియమనంచ విస్తీర్ణముపదిశ్య * సయథా సైన్ధవఘన ఇత్యాదినా ఽమృతత్వోపాయప్రవృత్తిప్రోత్సాహనాయ జీవాత్మస్వరూపేణావస్థితస్య పరమాత్మనోఽపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానైకాకారతాముపపాద్య తస్యైవాపరిచ్ఛిన్న

తకరణగ్రామనియమనముక్తమితి (మనఃప్రభృతీతి) దున్దుభినిరోధస్థానీయం చక్షురాదినియమనం, తదాహన్తృపురుషనిరోధస్థానీయం మనోనియమనమితి భావః (సామాన్యేనాభిధాయేతి) నిమిత్తోపాదానరూపవిభాగానభిధానాత్, కార్యవిశేషానుపాదానాచ్చ ఉపాస్యలక్షణభూతం కారణత్వం సామాన్యేనోక్తం, చక్షురాదికరణవిశేషాణాం నియమనప్రకారవిశేషానభిధానాత్ కరణనియమనంచ సామాన్యేనోక్తమిత్యర్థః (సయథేతి) తృతీయాన్తయోరిత్యాదిశబ్దయోర్నిఖిలేత్యాది పదద్వయేన యథాయోగమన్వయః. ఏధశబ్దో ఽకారాన్త ఇన్ధనవాచీ. ఆర్ద్రేన్ధనాగ్నిగ్రహణం నిమిత్తోపాదానయోర్జ్ఞాపనార్థం, అగ్నిర్హి ధూమోత్పత్తౌ నిమిత్తం, ఇన్ధనముపాదానం * ఋగ్వేదో యజుర్వేద ఇత్యాదినా వాచకసృష్టిమాత్రముక్తం ప్రథమమైత్రేయీబ్రాహ్మణే, ఉత్తరే తు * ఇష్టం హుతమాశితం పాయితమయంచలోకః పరశ్చలోకస్సర్వాణిచభూతాని అస్యైవైతాని సర్వాణి నిశ్వసితానీతి సాధనసాధ్యభోగ్యభోగస్థానభోక్తృవర్గరూపవాచ్యజగత్సృష్టిరుక్తా, అనుక్తస్యాన్యతోగ్రాహ్యత్వాత్ ప్రథమేచ వాచ్యసృష్టిరుక్తా భవతీత్యభిప్రాయేణాహ (నిఖిలజగదేక కారణత్వమితి) నిఖిలశబ్దో వాచ్యవాచకభోగ్యభోగస్థానాదిపరః. ఏకశబ్దో నిమిత్తోపాదానైకత్వపరః * సయథాసర్వాసామపామిత్యాదివాక్యానామర్థమభిప్రయన్నాహ (సకలవిషయేతి) యథాసర్వాసామపాం సముద్ర ఏకాయనం, ఏవం సర్వేషాం స్పర్శానాం త్వగేకాయనం, సర్వేషాం రసానాం సర్వేషాం గన్ధానామితి తత్తదిన్ద్రియాణాం తత్తద్విషయాయనత్వముక్తమ్. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోరనువృత్తమయనత్వం నామ తత్తదుపాదాతృత్వమ్. తేనైకైకకరణస్య ఏకైకజాతీయస్పర్శాద్యవాన్తరవిశేషేషు వృత్తివిశేషా బహవో దర్శితా భవన్తి * సర్వేషాం స్పర్శానామితిశ్రవణాత్. అస్య వృత్తివిశేషప్రదర్శనస్య కింప్రయోజనమిత్యపేక్షాయాం ఉపదేశస్య వైయర్థ్యాయోగాత్ * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి ఆత్మసాక్షాత్కారస్య ప్రకృతత్వాత్, దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైస్సామాన్యేన కరణనియమనస్యోక్తత్వాత్, తన్నియమనవిశేషకథనస్యాపేక్షితత్వాదుత్తరవాక్యేన పూర్వవాక్యవివరణస్యైవ తత్ప్రకరణదృష్టత్వాచ్చ కరణవృత్తివిశేషప్రదర్శనం తద్వృత్తివిశేషనిరోధేనాత్మసాక్షాత్కారనిష్పాదనార్థమిత్యభిప్రాయః (విస్తీర్ణమితి) కారణత్వం నిమిత్తోపాదానవిభాగకథనాత్ కార్యబాహుల్యప్రదర్శనాచ్చ విస్తృతం- కరణనియమనంతు కరణవిశేషాణాం నిరోద్ధవ్యవృత్తివిశేషప్రదర్శనేన విస్తృతమిత్యర్థః (ఉపదిశ్యేతి) నహి నిష్ప్రయోజనోపదేశస్సమ్భవతీతి భావః * సయథా సైన్ధవఘన ఇతి వాక్యోపాదానం * సయథా సైన్ధవఖిల్య ఇతి వాక్యస్యాపి ప్రదర్శనార్థం (ప్రోత్సాహనాయేతి) ఆత్మాభిమానవిషయదేహస్య దౌర్గన్ధ్యాదిదర్శనేపి ఆత్మాభిమానవిషయత్వాదేవ హి తత్సంస్కారవిషయే ప్రవర్తతే- తస్యైవోద్బుద్ధస్య స్వస్వరూపస్యైవ ప్రాప్యత్వేఽవగతే హి ప్రవృత్త్యాధిక్యం జాయత ఇత్యర్థః. విజ్ఞానఘనశబ్దస్య * మహద్భూతమనన్తమపారమితి సామానాధికరణ్యం ప్రథమమైత్రేయీబ్రాహ్మణప్రతిపన్నముపజీవ్యోక్తం జీవాత్మస్వరూపేణావస్థితస్యేతి. భగవాన్నృసింహశ్శ్వేతః, బ్రాహ్మణశ్చతుర్వేదాభిజ్ఞో గార్గ్య ఇత్యత్ర శ్వైత్యాదివత్ విశేషణద్వారా పరమవిశేష్యవిశేషణం జ్ఞానైకాకారత్వమిత్యర్థః. అనేన పూర్వోక్తస్య జీవవాచిశబ్దేన పరమాత్మాభిధాననిర్వాహస్యోపయోగస్థలం విజ్ఞానఘనశబ్ద ఇతి దర్శితమ్. తత్పర్యన్తతయైవ నిర్వాహ్యత్వే హేతుః పరమాత్మధర్మవాచి

జ్ఞానైకాకారస్య సంసారదశాయాం భూతపరిణామానువృత్తిం * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్స ముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యభిధాయ * న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి మోక్షదశాయాం స్వాభావికాపరి చ్ఛిన్నజ్ఞానసంకోచాభావేన. భూతసంఘాతైనైకీకృత్యాత్మని దేవాదిరూపజ్ఞానాభావముక్త్వా పునరపి

మహాభూతానన్తాపారశబ్దసామానాధికరణ్యమిత్యర్థసిద్ధమ్. నచావ్యవధానేన పరమాత్మపరో విజ్ఞానఘనశబ్దః * ఉత్థాయవినశ్యతి * ప్రేత్యేతిశ్రవణాత్. సర్వావస్థాస్వపి జీవస్వరూపస్యపరమాత్మనిష్ఠతయా.స్వాతన్త్ర్యభావజ్ఞాపనం జీవశబ్దేన తత్పర్యన్తనిర్దేశస్య ప్రయోజనమితిఫలితం. ఉపపాద్య- దృష్టాన్తముక్త్వేత్యర్థః * తాన్యేవానువినశ్యతీత్యత్రానుశబ్దార్థమాహ (భూతపరిణామానువృత్తిమితి) భూతేషునశ్యత్స్వేషనశ్యతీత్యర్థః. వినాశోనామాత్మనస్తజ్జ్ఞానసఙ్కోచః * అవినాశీవాఅరేయమాత్మేత్యనన్తరవాక్యావిరోధాత్. అత్ర ప్రేత్యశబ్దస్య పూర్వోక్తవినాశానువాదశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ(మోక్షదశాయామితి) * నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి నదేహవిగమదశాయాంజ్ఞాననిషేధః-దేహవిగమదశాయామజ్ఞానస్య * తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తత్వాత్. నాపి లోకాన్తరేజ్ఞాననిషేధః- కర్మఫలభోగావగమకశాస్త్రాన్తరవిరోధాత్. నాపినైమిత్తికప్రాకృతప్రళయయోరజ్ఞానముచ్యతే- తయోరప్రస్తుతత్వాత్. అతఃపారిశేష్యాత్ ప్రేత్యశబ్దః చరమదేహావసానపరః * నోపజనంస్మరన్నిదంశరీరమితి శ్రుత్యన్తరార్థప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అత్రాపి * ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమిత్యమృతత్వస్యోక్తత్వవచనాచ్చ మోక్షవిషయత్వంయుక్తమిత్యభిప్రాయః. పూర్వాపరవాక్యానుగుణమర్థమాహ (స్వాభావికేతి) స్వరూపస్య జ్ఞానాత్మకత్వం * సయథాసైన్ధవఘనఇత్యాదినోక్తం, అతస్స్వాభావికత్వంఫలితమ్. అనన్తరశబ్దేన బహిరపిజ్ఞానాత్మకత్వస్యోక్తత్వాత్ ధర్మభూతజ్ఞానవత్త్వంసిద్ధం, తస్యచాపరిచ్ఛిన్నత్వం * సర్వంహపశ్యఃపశ్యతీతి శ్రుత్యన్తరసిద్ధమిత్యభిప్రేత్య స్వాభావికాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానసంకోచాభావేనేత్యుక్తమ్. సమిత్యేకీకారఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఏకీకృత్యేతి) కేనేత్యపేక్షాయాం * ఏతేభ్యోభూతేభ్యఇతి పూర్వవాక్యముపజీవ్యాహ (భూతసంఘాతేనేతి) (దేవాదిరూపజ్ఞానాభావముక్త్వేతి) * నోపజనం స్మరన్నితి ప్రకరణ ఏవ * మనసైతాన్కామాన్ పశ్యన్రమతేయఏతేబ్రహ్మలోకఇతిజ్ఞానవికాసప్రతిపాదనాత్ * నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతివాక్యంశ్రుత్వా * నహవాఅహమిమంజానామీతిమైత్రేయ్యాపృష్టే * అవినాశీవాఅరేయమాత్మాఇత్యాత్మస్వరూపనిత్యత్వముక్త్వా * అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి జ్ఞాననిత్యత్వవచనాచ్చేతిభావః. ముక్తౌజ్ఞానంనాస్తిచేత్ జ్ఞానైకాకారత్వం పూర్వోక్తం విరుధ్యేతేతి మైత్రేయీవాక్యాభిప్రాయః * అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి జ్ఞాననిత్యతాం యాజ్ఞవల్క్యఃప్రత్యభాణీత్. నచాచ్ఛిత్త్యభావఏవాస్యధర్మ ఇత్యుచ్యతే * అవినాశీతిస్వరూపనిత్యత్వస్యోక్తత్వాత్, అవినాశిపదాభావేపి ధర్మశబ్దవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ. దీపాదౌ ప్రతిక్షణవినాశసంతతివినాశయోర్దృష్టత్వాత్ తదుభయవ్యుదాసాయ పదద్వయమితి నశఙ్కనీయం- అవినాశిశబ్దేనైవాసంకోచాదుభయవినాశాభావసిద్ధేర్ధర్మశబ్దవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ అన్యయఇతివత్ అనుచ్ఛిత్తిరిత్యేతావతాపి స్వరూపానుచ్ఛిత్తిసిద్ధేః(పునరపీతి)భ్రాన్తిర్ద్వివిధా అనాత్మని దేహేఽహంబుద్ధిః,అబ్రహ్మాత్మకతయా స్వాతన్త్ర్యబుద్ధిశ్చేతి. తత్ర * నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీత్యనేన బద్ధదశానువృత్తదేహాత్మభ్రమనివృత్తిరుక్తా, అథస్వనిష్ఠతాభ్రమనివృత్తిరుచ్యతఇత్యర్థః * యత్ర యస్యామవస్థాయామ్. ద్వైతమివభవతి- పరమాత్మనఃపృథక్త్వం- స్వనిష్ఠతయాపృథక్త్వం భవతి. ఇవశబ్దస్స్వాతన్త్ర్యస్యాప్రామాణికత్వద్యోతకః. తత్ - తదా,ఇతరః- పరమాత్మనఇతరః. పృథక్స్థితః. ఇతరం- స్వనిష్ఠంవస్తు. ఇతరేణ స్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన. పశ్యతీతిస్వనిష్ఠభ్రమానువాదః. ముక్తౌతన్నివృత్తిమాహ యత్రత్వితి. యత్ర యస్యాంముక్తిదశాయాం. సర్వమాత్మైవాభూత్ - పరమాత్మాత్మకత్వేనప్రకాశతే. తత్ -తదా కః చేతనః. కేన కరణేన. కం స్వనిష్ఠమర్థం. పశ్యేత్, అబ్రహ్మాత్మకంస్వనిష్ఠతయా భాసమానం వస్తుతద్దర్శనసాధనం త

* యత్ర హి ద్వైతమివ భవతీత్యాదినా అబ్రహ్మాత్మకత్వేన నానాభూతవస్తుదర్శనమజ్ఞానకృతమితి నిరస్తనిఖిలాజ్ఞానస్య బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నం జగదనుభవతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేన భేదదర్శనం నిరస్య * యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదితి చ జీవాత్మాఽఽత్మతయాఽవస్థితేన యేన పరమాత్మనా ఆహితజ్ఞానస్సన్నిదం సర్వం విజానాతి, అయం తం కేన విజానీయాత్, న కేనాపీతి పరమాత్మనో దురవగమత్వముపపాద్య * స ఏష నేతి నేతీత్యాదినాఽయం సర్వేశ్వరస్స్వేతరసమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్వరూప ఏవ సర్వశరీరస్సర్వస్యాత్మతయాఽవస్థిత ఇతి స్వశరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతైర్దోషైర్న సంస్పృశ్యత ఇత్యభిధాయ * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యుక్తానుశాసనాసి మైత్రేయ్యేతావదరే ఖల్వమృతత్వమితి సమస్తవస్తువిసజాతీయం నిఖిలజగదేకకారణభూతం సర్వస్య విజ్ఞాతారం పురుషోత్తమముక్తప్రకారాదుపాసనాదృతే కేన విజానీయాదితీదమేవోపాసనమమృతత్వోపాయః,

---

ద్రష్టా చ ముక్తిదశాయాం నాస్తీత్యర్థః. తదిదం వాక్యం హృది నిధాయాహ (అబ్రహ్మాత్మకత్వేనేతి) నానాత్వనిషేధస్య విహితనానాత్వవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్స్వనిష్ఠనానాత్వం నిషేధ్యమిత్యభిప్రాయః (నానాభూతవస్తుదర్శనమజ్ఞానకృతమితి) న తత్తద్వస్తుదర్శనమాత్రమజ్ఞానకృతం, కిన్తు స్వనిష్ఠదర్శనమేవ తదుపాధికమితి భావః (అజ్ఞానకృతమితి) స్వనిష్ఠవస్తుదర్శనస్యోపాధికత్వాదుపాధినివృత్తౌ తన్నివృత్తిర్యుక్తేతి భావః. ఉపాధ్యభావేఽపి బ్రహ్మస్వరూపానవభాసే స్వనిష్ఠార్థాన్తరదర్శనం స్యాదిత్యత్రాహ (బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నం జగదనుభవత ఇతి) * యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ ఇతి న భవనమత్ర వివక్షితం, బ్రహ్మాత్మకత్వస్య నిత్యత్వేన యత్రేత్యవస్థావిశేషాన్వయోక్త్యనుపపత్తేః. అతో * బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదావివావిర్భావాభిప్రాయకం వాక్యమిత్యభిప్రాయః. కృత్స్నానుభవేఽపి బ్రహ్మణో జగతశ్చ పృథగనుభవః కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేనేతి) అప్రామాణికజ్ఞానం హి దోషాదుత్పద్యతే, దోషాభావే తు వస్తుసద్భావం వినా దర్శనం నోపపద్యత ఇత్యర్థః (యేనేదమితి) * క ఇత్థా వేద యత్ర సః ఇతివత్ పరమాత్మప్రసాదాదృతే తస్య దురవబోధత్వమత్రోచ్యతే, అన్యథా * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యుపక్రమావగతద్రష్టవ్యత్వవిరోధాత్ * తమక్రతుం పశ్యతి వీతశోకో ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమితి తత్ప్రసాదేన తద్దర్శనస్య శ్రుత్యన్తరసిద్ధత్వాచ్చేతి భావః (స్వేతరసమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్వరూప ఏవేతి) చిదచిద్గతప్రకారాణాం ప్రమాణాన్తరసిద్ధత్వాదితి శబ్దద్వయేన చిద్గతోఽచిద్గతశ్చ ప్రకారోఽనూద్యతే, విహితప్రకారస్య నిషేధాయోగాత్ *అగృహ్యో న హి గృహ్యతే అశీర్యో న హి శీర్యతే అసంగో న హి సజ్జ్యతే ఇతి చిదచిద్గతప్రకారవిశేషనిషేధేన తద్వివరణాచ్చేతి భావః * అగ్రాహ్యః చక్షురాదినా గ్రహణానర్హః. అతో న గృహ్యతే. ఏవమశీర్య ఇత్యాదియోజనీయమ్. అసంగ ఇత్యాదినా జీవధర్మనిషేధః నహ్యదిత్సంగోఽస్య స్వరూపతిరోధానకృద్భవతి. నహి సజ్జ్యత ఇత్యాదావుక్తే- సంగాదియోగ్యస్యాపి దూరస్థతయా తదభావ ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమసంగ ఇత్యుక్తమ్. అసంగః- సంగవిరోధీ. సంగానర్హత్వమర్థసిద్ధం- తేన సంగాద్యభావః- న దేశకాలవిప్రకర్షాత్ సంగాద్యభావః- కిన్తు స్వభావవిప్రకర్షాదిత్యర్థః. పూర్వవాక్యోక్తాసంగాదిఫలమాహ (సమస్తవస్తువిసజాతీయమితి) (నిఖిలజగదేకకారణభూతం సర్వస్య విజ్ఞాతారమితి) ప్రకరణోపక్రమోదితకారణత్వవ్యాప్తసర్వజ్ఞత్వాదిగుణప్రదర్శకో విజ్ఞాతృశబ్ద ఇతి భావః * తం కేన విజానీయాదితి పూర్వవాక్యేన పునరుక్తిశఙ్కాపరిహారాయాహ (ఉక్తప్రకారాదితి) పరమాత్మప్రసాదాదృతే తస్య దురవగమత్వపరం పూర్వవాక్యం, తత్ప్రసాదనోపాయశ్చాత్రాభిహితముపాసనమేవేతి కేవలయజ్ఞదానాద్యుపాయాన్తరనిషేధపరమిదం వాక్యమిత్యర్థః. విపరీతం కిం న స్యాదితి నాశఙ్కనీయం * ద్రష్టవ్య ఇత్యుపక్రమావగతజ్ఞానేనైవ నిగమనస్య యుక్తత్వాత్. నహి దురవబోధతయా ని

బ్రహ్మప్రాప్తిరేవచామృతత్వమభిధీయత ఇత్యుక్తవాన్. అతః పరం బ్రహ్మైవాస్మిన్వాక్యే ప్రతిపాద్యత ఇతి పరమేవ బ్రహ్మ జగత్కారణం, న పురుషస్తదధిష్ఠితా చ ప్రకృతిరితి స్థితమ్ ....

వాక్యాన్వయాధికరణం సమాప్తమ్

గమనం న్యాయ్యం, ఉపక్రమవిరోధాత్ * ఏతావదిత్యస్యార్థమాహ (బ్రహ్మప్రాప్తిరేవ చేతి) ఉపాయాన్తరవ్యుదసనముఖేన ఉక్తోపాయనిగమనపరం * విజ్ఞాతారమితి వాక్యం * ఏతావదిత్యాదివాక్యముపేయనిగమనపరమిత్యర్థః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)..

ఇతరైస్సూత్రైరస్మిన్సూత్రత్రయవ్యాఖ్యానమన్యథాకృతం- తత్తు పతిజాయాదిసంబన్ధేన జీవత్వశఙ్కానిరాసస్యానుపయోగాద్విరుద్ధత్వాచ్చానుపపన్నమిత్యనుసన్ధేయమ్. తత్ర మిథ్యావేదాన్తిభిస్తు * ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిత్యాదిసూత్రత్రయం ద్వేధా వ్యాఖ్యాతమ్. తత్ర ప్రథమం * ఇదం సర్వం యదయమాత్మేత్యభేదవ్యపదేశస్య కార్యకారణభావనిబన్ధనత్వపరమాద్యం సూత్రం- ఉత్క్రమిష్యతో బ్రహ్మభావాపత్తిహేతుకత్వపరం ద్వితీయం - బ్రహ్మణ ఏవావికృతస్య విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానమూలత్వపరం తృతీయమిత్యుక్తమ్. ఏవం వదతోఽభిప్రాయశ్శోధనీయః, యది కార్యకారణభావం వదతాఽఽశ్మరథ్యేన బ్రహ్మపరిణామో జీవోఽభిమతః, పూర్వమనేవంభావశ్చౌడులోమ్యభిమత ఇతి సూత్రద్వయార్థః పూర్వపక్షీకృతః- ఏతావదస్మాకమవిరుద్ధమ్. అథ కార్యకారణభావో నామ- అధ్యాసరూపః. ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావశ్చ, అధ్యస్తాకారనివృత్తిరూపః- బ్రహ్మణ ఏవ జీవభావారోపతన్నివృత్తిమత్త్వాభ్యామభేదవ్యపదేశపరం సూత్రద్వయమితి మతం- తదానీం సిద్ధాన్తతయాఽభిమతాత్ కాశకృత్స్నమతాద్భేదాభావేన సూత్రద్వయవైయర్థ్యం స్యాత్. భవత్పక్షే హి బ్రహ్మణ ఏవ విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానం కాశకృత్స్నమతం- జీవబ్రహ్మణోరైక్యమభ్యుపగచ్ఛతశ్చ కాశకృత్స్నస్య జీవభావస్యాధ్యస్తత్వం నివర్త్యత్వం చాభిమతమేవేతి కాశకృత్స్నమతాద్విశేషాభావేన సూత్రద్వయవైయర్థ్యం స్థితం. కాశకృత్స్నమతస్యైవాచార్యాన్తరద్వయాభిమతత్వస్థిరీకరణార్థం సూత్రద్వయమితి చేత్ -వ్యతిరిక్తసర్వాచార్యానభిమతత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం ఆచార్యభూయస్తయా సూత్రసహస్రాణి ప్రణేతవ్యాని స్యుః. విస్తరభయాదాచార్యద్వయోక్తిః ప్రదర్శనార్థేతి చేత్, కాశకృత్స్నకీర్తనస్యైవ సర్వాచార్యప్రదర్శనార్థత్వసంభవాత్ సూత్రద్వయవైయర్థ్యమేవ స్యాత్. అస్మన్మతే తు పరిణామాధ్యాసపక్షద్వయపూర్వపక్షీకరణార్థత్వాత్ సాఫల్యం స్ఫుటతరమ్. పునశ్చైవం యోజితం సూత్రత్రయం * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయేత్యుక్తం మహతో భూతస్య బ్రహ్మణో భూతేభ్యస్సముత్థానం కార్యకారణావ్యతిరేకప్రతిజ్ఞాసిద్ధిసూచకం * తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తం విశేషవిజ్ఞానోచ్ఛేదరూపమభేదాభిధానం ఉత్క్రమిష్యతః పరేణాత్మనైక్యసమ్భవాత్, బ్రహ్మణ ఏవ విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాచ్చోపపన్నమితి. ఇదమప్యయుక్తం- ప్రకృతానుపయోగాత్. ద్రష్టవ్యతయోపదిష్టస్యాత్మనః పరమాత్మత్వం హి సాధ్యం- జీవోత్పత్తిప్రళయవాదః ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వం న నివారయతి. న హి పృథివ్యాద్యుత్పత్తిప్రళయవాదాస్తత్తత్ప్రకరణానాం పరమాత్మపరత్వం వారయన్తి- అతో జీవోత్పత్తిప్రళయచిన్తనం ప్రకృతస్యానుపయుక్తం, అత ఏవ పాదాసంగతం చ. ఇదం చ జీవనిత్యత్వాజత్వాదిశ్రుత్యవిరోధేన * నాత్మాశ్రుతేరిత్యత్ర కరిష్యతే, భవద్భిరపీదమేవ వాక్యముపాదాయ ఉపాధ్యుత్పత్తిప్రళయాభిప్రాయమితి తత్రైవ వ్యాఖ్యాతం, అతః పృథక్ప్రయత్నవైయర్థ్యం చ. తత్రైవ జీవనిత్యత్వాయాత్ర ప్రసంగాచ్చిన్తితమితి చేన్న, ఇహోక్తస్య సూత్రద్వయార్థస్య భావిసాధ్యానుపయోగాత్. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిసూచకత్వం ప్రళయే బ్రహ్మతాపత్తివచనం చ ఉత్పత్తిప్రళయయోర్న గౌణత్వసాధకం, కేవలప్రభృత్యుత్పత్తిప్రళయయోరపి గౌణత్వప్రసంగాత్. అవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానమపి న గౌణత్వసాధకం, అవికృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభ్య

స్తతేజోఽబన్నరూపేణావస్థితత్వేన తదుత్పత్త్యాదేరపి గౌణత్వప్రసంగాత్. అస్త్వితి చేత్, తేజోఽబన్నాద్యుత్పత్తే ర్జీవోత్పత్తివైషమ్యస్య దుర్వచత్వాత్ ప్రయాసవైయర్థ్యమేవ స్యాదితి. అతః ప్రకృతానుపయోగాదిభిరనుపపన్నత్వాత్ జీవోత్పత్త్యాదినిర్వాహపరత్వమనాదృతం భాష్యకారైః. అభేదవ్యపదేశనిర్వాహస్త్వత్యన్తాపేక్షితః, ద్రష్టవ్యస్యాత్మనో జీవవాచిశబ్దనిర్దేశకృతాయాః అపరమాత్మత్వశఙ్కాయా నిరాకరణీయత్వాత్ — యాదవప్రకాశైస్తు ఔడులోమిమతే ఐక్యాదృతే సర్వస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యప్రతిజ్ఞానాసిద్ధేః జీవేనోపక్రమో జీవబ్రహ్మణోరభేదేన ప్రతీతిసిద్ధ్యర్థ ఇత్యాద్యసూత్రార్థో వర్ణితః- అత్ర సామాన్యేన బ్రహ్మైక్యజ్ఞాపనం ప్రయోజనముక్తం భవతి. ఉత్క్రాన్తో బ్రహ్మణి లీనతయా తేనైక్యాత్ జీవేనోపక్రమ ఇత్యేతదర్థపరం * ఉత్క్రమిష్యత ఏవం భావాదితి సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. బ్రహ్మణస్సర్వత్ర తృణకణాదావపి పూర్ణత్వేనావస్థానాద్యేన కేనచిత్తృణాదివాచకశబ్దేనాప్యుపక్రమే బ్రహ్మపరత్వం యుక్తమితి తృతీయసూత్రార్థ ఉక్తః-తత్ర తావదాద్యసూత్రద్వయస్య సూత్రకారాభిమతనిర్వాహపరత్వమయుక్తమ్. ముక్తిదశాయామౌడులోమ్యభిమతస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యస్య ముక్తిపాదే * చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిరితి సూత్రోపన్యస్తస్య సూత్రకారైరేవ పూర్వపక్షీకృతత్వాత్- తథా తైర్వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. స్వప్రకాశసన్మాత్రమేవ స్వరూపం- గుణాష్టకోక్తిస్తు గుణానాం శక్తిరూపత్వాత్, శక్తీనాంచ భేదాభేదాదివికల్పాయోగ్యత్వాత్, గుణశక్తియుక్తసన్మాత్రస్వరూపాభిప్రాయా, క్రీడాజక్షణాద్యుపన్యాసః స్తుతిపరో దుఃఖాభావాభిప్రాయ ఇత్యౌడులోమిమతముపన్యస్య * ఏవమప్యుపన్యాసాత్ పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణ ఇతి సూత్రేణ తత్ప్రతిక్షిప్తం, శక్తిమాత్రస్య న పురుషార్థత్వం, నహి గానమశృణ్వతః శ్రవణసామర్థ్యమాత్రం పురుషార్థః. అతః * నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుక్తవతో మఘోనః పురుషార్థజ్ఞాపనాయోపదిశ్యమానం గుణాష్టకం న శక్తిమాత్రాభిప్రాయం, అతశ్శక్తిమాత్రోపన్యాసస్య వైయర్థ్యాత్ క్రీడాదికం బ్రహ్మభూతస్య ముక్తస్యైశ్వరస్యైవాభ్యుపగన్తవ్యమితి హి సిద్ధాన్తితమ్. అతో యాదృశం బ్రహ్మతాదాత్మ్యమౌడులోమ్యభిమతం ముక్తిపాదే పూర్వపక్షీకృతం తాదృశమేవ బ్రహ్మతాదాత్మ్యమిహాప్యుపన్యస్తం స్యాత్, న హ్యేక ఏవాభ్రాన్తః పురుషస్స్వాభిమతవిరుద్ధమర్థం కదాచిదఙ్గీకరోతి. అత ఉత్తరత్ర నిరాకరిష్యమాణస్య పక్షస్యేహ ప్రసంగాదుపన్యస్తస్యాపి స్వీకారో వ్యాహత ఇతి ప్రతిక్షేప్యతయైవౌడులోమిమతోపన్యాస ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం, ఇహోపన్యస్తతాదాత్మ్యస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాత్, వైషమ్యస్య చ దుర్వచత్వాత్, అతస్తత్సహచర్యాదాశ్మరథ్యమతమపి ప్రతిక్షేప్యతయోపన్యస్తం స్యాత్. స్వరూపపరిణామస్య సకలవిశేషశూన్యబ్రహ్మతాదాత్మ్యస్య చ సకలప్రమాణన్యాయవిరుద్ధత్వాచ్చ ప్రతిక్షేప్యత్వం దుర్నివారమ్. అతశ్చరమం సూత్రమేవ స్వాభిమతనిర్వాహపరం. తత్ర చ * అవస్థితేరితి పదం సర్వత్ర ఘటపటతృణాదౌ బ్రహ్మణః పూర్ణతయాఽవస్థానాదితి వ్యాఖ్యాతం, పూర్ణతయాఽవస్థానంచ సన్మాత్రరూపేణేతి వివక్షితం, యథోక్తం * అస్తిత్వం బ్రహ్మణో రూపం సర్వవికల్పప్రత్యాఖ్యానాత్ న చాస్తిత్వం ఘటే పటే చ ఖండితం వర్తతే ఉభయత్రాపి కృత్స్నాస్తిత్వదర్శనాదితి. తదయుక్తమ్. తథాహి, న తావదిదం బ్రహ్మస్వరూపభూతమస్తిత్వం సామాన్యరూపం వ్యవహారార్హత్వమానార్హత్వాద్యుపాధిరూపం వా భవితుమర్హతి, తస్య లోకసిద్ధత్వేన * ఇదం పూర్ణమదః పూర్ణమిత్యాదిశాస్త్రవైయర్థ్యప్రసంగాత్, తస్యైవస్థైర్యికత్వేన * అద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాది శ్రుతివిరోధాత్, ద్రవ్యాశ్రయస్య తస్య స్వేమహిమ్ని స్థితత్వాయోగాత్, జగదాధారత్వాయోగాత్, జడస్య జ్ఞానస్వరూపత్వాయోగాత్, ద్రవ్యనిష్ఠధర్మతయా తదధీనాత్మలాభస్య తస్య జగద్రూపేణ పరిణామాయోగాత్, సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదిగుణాశ్రయత్వాయోగాత్, సఙ్కల్పాశ్రయత్వాభావేన నిమిత్తత్వాయోగాత్, కారణత్వాభావేనైవ అధ్యేయత్వేన ప్రాప్యత్వాయోగాత్, భవద్భిరనభ్యుపగతత్వాచ్చ,

౨౩ ॥ సూ. ⟶ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానురోధాత్ ⟵ ఏవం నిరీశ్వరసాంఖ్యనిగ్రస్తే సతి ...ఈశసద్ద్రవ్యమేవ ఏకైకస్మిన్ఘటాదౌ పూర్ణమితి భవతాం మతం * న చాస్తిత్వం ఘటే పటే చ ఖండితం వర్తతే ఉభయత్రాపి కృత్స్నాస్తిత్వదర్శనాదితి భవద్భిరుక్తత్వాత్సదితి ప్రతీయమానం ద్రవ్యమేవ బ్రహ్మస్వరూపమితి * అదేశ్య మగ్రాహ్యమిత్యాదిశ్రుతివిరోధో దుష్పరిహరః. కించ ఘటే సద్వస్తునః పూర్ణత్వం నామ న సమ్భవతి- సజాతీయ విజాతీయఘటపటాద్యనన్తపదార్థరూపేణ సద్ద్రవ్యస్య విభక్తత్వాత్. ఘటత్వాదిభిరనవచ్ఛిన్నం సత్పూర్ణమితి చేన్న- అవచ్ఛిన్నత్వదర్శనాదేవానవచ్ఛేదాసిద్ధేః. ఘటత్వావచ్ఛిన్నస్య సతః పటత్వాద్యవచ్ఛిన్నాంశాన్తరైరభిన్నత్వం పూర్ణత్వమితి చేత్, తర్హి ఏకస్థూణావస్థితస్యాంశస్య స్థూణాన్తరావచ్ఛిన్నాంశైరభిన్నత్వేన పూర్ణత్వవత్ ఘటావచ్ఛిన్నస్య సద్ద్రవ్యస్య పూర్ణత్వమంశాన్తరసాపేక్షమిత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చ ఘటమాత్రరూపస్య సద్ద్రవ్యస్యాపూర్ణత్వమేవోక్తం భవతి. కథం తర్హి భవత్పక్షే శరీరభూతేషు చిదచిద్వస్తుషు పరమాత్మనః పూర్ణత్వం. అణుమాత్రేఽపి వస్తుని స్థితస్య నిరవధికషాడ్గుణ్యవిశిష్టతయా ప్రతిపత్తియోగ్యత్వమితి బ్రూమః. తచ్చ శాస్త్రబలాదభ్యుపేతం- న తు ప్రత్యక్షాదినేతి న కాచిదనుపపత్తిః. కించ పరమాత్మనస్తృణాదావపి సద్రూపేణ పూర్ణత్వప్రతిపాదనప్రయాసశ్చ తత్ర భవతాం విఫలః, యేన కేనచిత్తృణాదివాచకశబ్దేనాప్యుపక్రమే బ్రహ్మపరత్వోపపాదనార్థం హి పూర్ణత్వకథనమ్. తత్తు న సిధ్యతి- అస్తిత్వస్య తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాభావాత్. అస్తిత్వస్యాపి ఘటాదిశబ్దవాచ్యత్వే ఘటోఽస్తి ఘటో నాస్తీతి ప్రయోగస్య పునరుక్తివ్యాఘాతౌ ప్రసజ్యేయాతామ్. నను ఘటాదిశబ్దానాం విశిష్టవాచిత్వం తవాభిమతమ్. తత్ర విశేష్యద్రవ్యం సదితి చేత్- సత్యం- తథాపి ఘటాదయశ్శబ్దా ఘటత్వాద్యాశ్రయరూపేణ విశేష్యం వదన్తి, న తు సత్తారూపేణ ద్రవ్యత్వరూపేణ వా, అతో నాస్మత్పక్షే పునరుక్తివ్యాఘాతాదిదోషప్రసంగః. అతః పూర్ణస్యాపూర్ణస్య వా సద్ద్రవ్యస్య శబ్దవాచ్యత్వాభావాత్ పూర్ణతయాఽవస్థానకథనం పరమాత్మోపక్రమత్వానుపయోగీతి సూత్రత్రయస్య యథోక్తార్థపరత్వం సిద్ధమ్. ⟶ వాక్యాన్వయాధికరణం సమాప్తమ్ ⟵

౨౩ ॥ సూ. ⟶ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ ⟵ పేటికాసంగతిమాహ (ఏవమితి) ఏవంశబ్దేనాతీతాధికరణత్రయాత్మకపేటికాద్వయకృతనిరసనప్రకారో వివక్షితః. ఆద్యాధికరణత్రయేణ హి సాక్షాత్సంగతేన వికల్పేన పురుషాధిష్ఠితప్రకృతేర్జగత్కారణత్వం నిరస్తం. ద్వితీయేన తు పాదాసంగతేనాపి ప్రసజ్య ప్రాప్తేన నియమేన కారణత్వం ప్రతిక్షిప్తమ్. తత్రచ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయతయా పాదసంగతత్వేఽపి అయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపేణోత్థితత్వాత్ తేనాకారేణ ప్రాసంగికత్వమపి విద్యతే. ఏవం వికల్పేన నియమేన చ కారణత్వే ప్రతిక్షిప్తే సముచ్చయేన కారణత్వం ప్రతిక్షిప్యత ఇతి నాసంగతిరిత్యర్థః. స్వనిష్ఠవస్తుద్వయస్య నిమిత్తభావేనోపాదానభావే న చాన్యోన్యసాపేక్షతయా ఏకస్మిన్కార్యేఽన్వయో హి వ్యుదస్యతే సిద్ధాన్తే తు జ్ఞానాదివదుపాదానభాగస్య బ్రహ్మణః ప్రకృతిర్విశేషణం, తస్య సర్వశక్తిత్వాదితి న సముచ్చయనిరాసవిరోధః. అత ఏవావాన్తరసంగతిరప్యస్తి, మైత్రేయీ బ్రాహ్మణే హి పరబ్రహ్మణ ఏవ సర్వవిధకారణత్వముక్తం ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాదిభిః. తదయుక్తం- పరబ్రహ్మణో నిమిత్తమాత్రత్వాత్ ఉపాదానం తు ప్రధానమితి శఙ్కయా ఉత్థానప్రతీతేః, కిం బ్రహ్మనిమిత్తమాత్రం- ఉతోపాదానమపీతి. కిం కారణవాక్యం బ్రహ్మణో నిమిత్తత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి, ఉతోపాదానతామపీతి. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ కిం స్వారస్యేన నేయౌ, ఉత క్లిష్టతయా నేయౌ. కిమన్యతోపాదాననిమిత్తభేదనియమో నిర్దోషత్వశ్రుతిః, నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపరోధకా భవన్తి, నేతి. యదా ఉపరోధకా భవన్తి, తదా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః క్లిష్టతయా నిర్వాహ్యత్వాత్ నిమిత్తత్వమాత్రం వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీతి బ్రహ్మనిమిత్తమాత్రమితి పూ

సేశ్వరసాంఖ్యాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే. యద్యపీక్షణాది గుణయోగాత్సర్వజ్ఞమీశ్వరం జగత్కారణత్వేన వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తి, తథాపి వేదాన్తైరేవ జగదుపాదానతయా ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యత ఇతి ప్రతీయతే. నహి వేదాన్తాస్సర్వజ్ఞస్యాపరిణామినోఽధిష్ఠాతురీశ్వరస్యాధిష్ఠేయేనాచేతనేన పరిణామినా ప్రధానేన వినా జగతః కారణత్వమవగమయన్తి. తథాహ్యపరిణామినమేనం, ప్రకృతిం చైతదధిష్ఠితాం పరిణామినీమధీయతే ✱ నిష్కళం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం ✱ స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరః ✱ వికారజననీమజ్ఞామష్టరూపామజాం ధ్రువామ్ ✱ ధ్యాయతే ధ్యాసితా తేన తన్యతే ప్రేర్యతే పునః। సూయతే పురుషార్థం చ తేనైవాధిష్ఠితా జగత్ ✱ గౌరనాద్యన్తవతీ సా జనిత్రీ భూతభావినీతి తథా ప్రకృతిముపాదానభూతామధిష్ఠాయైవేశ్వరో విశ్వం జగత్సృజతీతి చ శ్రూయతే ✱ అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ ✱ మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమితి. స్మృతిరపి ✱ మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరమితి. ఏవమశ్రుతేపి ప్రధానోపాదానత్వే బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యైవ, ప్రధానస్వరూపం, తస్యేశ్వరాధిష్ఠితస్య జగదుపాదానత్వం చ సిధ్యతి. ఏవమేవ హి లోకే నిమిత్తోపాదానయోరత్యన్తభేదో దృశ్యతే, మృత్సువర్ణాదేరచేతనస్య ఘటకటకాద్యుపాదానత్వం, చేతనస్య కులాలసువర్ణకారాదేర్నిమిత్తత్వం చ నియతముపలభ్యతే. కార్యనిష్పత్తిశ్చ నియమే

ర్వాగపక్షస్స్యాత్. యదా నోపరోధకా భవన్తి, తదా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః స్వరసతయా నేయత్వాత్ ఉపాదానత్వమపి వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీతి ఉపాదానమపి బ్రహ్మైవేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. ఈక్షత్యానన్దమయాద్యధికరణసిద్ధార్థాక్షేపపరిహారముఖేన పరబ్రహ్మకారణత్వే సమర్థితే కథం పునస్సాంఖ్యస్యోత్థానమితి శఙ్కామనువదన్పూర్వపక్షీ స్వమతం ప్రతిజానీతే (యద్యపీతి) ఈక్షణాదీత్యాదిశబ్ద ఆనన్దాదిపరః. వేదాన్తైరేవ బ్రహ్మైకకారణత్వపరతయా త్వదభిమతైరేవేతి భావః. ప్రతిజ్ఞాతముపపాదయతి (నహీతి) ఈశ్వరస్య చేతనత్వాదపరిణామిత్వేన అధిష్ఠాతృత్వేన చ ప్రధానస్యాచేతనతయా పరిణామిత్వేన అధిష్ఠేయత్వేన చ వేదాన్తప్రతిపాదితత్వం ప్రతిజ్ఞాతార్థే హేతురిత్యర్థః. హేతుసిద్ధిం దర్శయతి (తథాహీతి) ✱ నిష్కళమిత్యాదివాక్యమీశ్వరస్యాపరిణామిత్వవిషయం ✱ వికారజననీమితి ప్రకృతేర్వికారిత్వాధిష్ఠేయత్వవిషయం. జనిత్రీ, సమష్టిసృష్టికరీ. భూతభావినీ, వ్యష్టిసృష్టికరీ. ప్రధానప్రతిపాదకవాక్యే తద్విశేషణతయా ఈశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వం దర్శితం, ఈశ్వరప్రతిపాదకవాక్యే తస్య ప్రధానాధిష్ఠాతృతయా ఉపాదానభూతాత్తస్మాద్భేదం దర్శయతి (తథేతి) మహేశ్వరశబ్దేన మాయిశబ్దనిర్దిష్టస్య నిమిత్తకారణస్య మాయాం ప్రతి ప్రేరకత్వం వివక్షితమితి భావః. శ్రుతేరుక్తార్థపరత్వం స్మృతిసంవాదేన ద్రఢయతి (స్మృతిరపీతి) శ్రుతిషు ప్రధానప్రతిపాదనాభావమభ్యుపగమ్య తస్యోపాదానత్వం సమర్థయతి (ఏవమశ్రుతేపీతి) (బ్రహ్మణ ఇతి) సత్యజ్ఞానాదిలక్షణత్వాత్ అపరిణామిన ఇతి భావః (ప్రధానస్వరూపం తస్యేశ్వరాధిష్ఠితస్య జగదుపాదానత్వం చేతి) సమస్తప్రపఞ్చనిర్మాణానుగుణమచేతనస్వరూపం, తస్య చాచేతనత్వాదేవ తదధిష్ఠితత్వం చ సిధ్యతీత్యర్థః. కారణత్వశ్రుతేరన్యథానుపపత్త్యుపయోగినీం వ్యాప్తిం శిక్షయతి (ఏవమేవహీతి) అత్యన్తభేదః, శరీరతయా ఆత్మనిష్ఠత్వమపి అసహమానో భేదః. యద్వా, తర్కమపి పృథక్సాధనత్వేనాహ (ఏవమేవహీతి) పూర్వోక్తశ్రుత్యర్థాపత్త్యుపపాదకత్వే హిశబ్దస్స్వరసః. నను యత్ర నిమిత్తోపాదానయోరుభయోరప్యపేక్షా, తత్ర తయోర్భవతు భేదః, యథా వృశ్చికో వృశ్చికోత్పాదనే గోమయానపేక్షః, యథా చ స్వర్గసాధ్యే జ్యోతిష్టోమో దర్శపూర్ణమాసనిరపేక్షః, ఏవం నిమిత్తమాత్రేణ కార్యం సిధ్యతి చేత్కిం ప్రధానకారణత్వాశ్రయణేనేత్యత్రాహ (కార్యనిష్పత్తిశ్చేతి) ఏవమేవహీత్యాదిభాష్యం యథా పృథక్సాధన

నానేకకారకసవ్యపేక్షా దృష్టా. ఏవం నిమిత్తోపాదానయోర్భేదనియమం కార్యనిష్పత్తేరనేకకారకసవ్యపేక్షత్వనియమం చాతిక్రమ్యైకమేవ బ్రహ్మోపాదానం నిమిత్తం చ ప్రతిపాదయితుం న ప్రభవన్తి వేదాన్తవాక్యాని, అతో బ్రహ్మ నిమిత్తకారణమేవ, నోపాదానమ్. ఉపాదానం తు తదధిష్ఠితం ప్రధానమేవేతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాదితి) (ప్రకృతిశ్చ) ఉపాదానం చ. న నిమిత్తకారణమాత్రం బ్రహ్మ, ఉపాదానకారణం చ బ్రహ్మైవేత్యర్థః. కుతః (ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్) ఏవమేవ హి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ నోపరుధ్యేతే. ప్రతిజ్ఞా తావత్ * స్తబ్ధోఽస్యుత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవిషయా. దృష్టాన్తశ్చ * యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్ * యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా * యథా సోమ్యైకేన నఖనికృన్తనేనేతి కారణవిజ్ఞానాత్కార్యవిజ్ఞానవిషయః. యది నిమిత్తకారణమేవ జగతో బ్రహ్మ, తదా తద్విజ్ఞానాన్న సమస్తం జగద్విజ్ఞాతం స్యాత్, న హి కులాలాదివిజ్ఞానేన ఘటాదిర్విజ్ఞాయతే. అతః ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోర్బాధ ఏవ. బ్రహ్మణ ఏవోపాదానత్వే ఉపాదానభూతమృత్పిణ్డలోహమణినఖనికృన్తనవిజ్ఞానేన ఘటమణికకటకమకుటవాసీపరశ్వధాదితత్కార్యవిజ్ఞానవన్నిఖిలజగదుపాదానభూతే బ్రహ్మణి విజ్ఞాతే తత్కార్యం నిఖిలం జగద్విజ్ఞాతం స్యాత్. కారణమేవావస్థాన్తరాపన్నం కార్యం, న ద్రవ్యాన్తరమితి కార్యకారణరూపేణావస్థితమృత్తద్వికారాదినిదర్శనేన ప్రతిజ్ఞాసమర్థనాద్బ్రహ్మ జగదుపాదానం చేతి నిశ్చీయతే,

---

త్వేన తద్రూపప్రతిపాదకం తదానీమచేతనస్యేత్యాదివద్వైర్త్మతవాఽభిప్రేతాస్స్యుః. ఈశ్వరో న ద్రవ్యం ప్రత్యుపాదానం- చేతనత్వాత్, జీవవత్. విమతముపాదానం స్వకార్యనిమిత్తాద్భిన్నం ఉపాదానత్వాత్, మృత్పిణ్డవత్. విమతం కార్యమనేకకారకసాపేక్షం, కార్యత్వాత్, పటవదితి ప్రయోగః * ఏకమేవాద్వితీయం * బ్రహ్మవనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీదిత్యాది శ్రుతిబలాన్నిమిత్తోపాదానైక్యమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యత్రాహ (ఏవం నిమిత్తోపాదానయోరితి) (ఏవమితి) పూర్వోక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్త్యనుగుణ్యేన. తర్కసహచరితశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తీనాం ప్రబలత్వాత్ కేవలశ్రుతిమాత్రం ప్రతీయమానమపి స్వార్థం యూపాదిత్యైక్యమివ న ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీత్యర్థః (ఏవమేవ బ్రహ్మోపాదానం నిమిత్తం చేతి) పరిణామిత్వాపరిణామిత్వయోశ్చేతనత్వాచేతనత్వయోః ప్రేర్యత్వప్రేరకత్వయోశ్చ ఏకస్మిన్నవ్యాహతత్వాచ్చ అయోగ్యం నిమిత్తోపాదానైక్యం న వేదాన్తాః ప్రతిపాదయితుం శక్నువన్తీత్యభిప్రాయః నోపాదానం నోపాదానమపీత్యర్థః. న హి నిమిత్తం వోపాదానం వేతి విశేషేణోపాదానత్వం నిషిధ్యతే కిన్తూభయాత్మకత్వం హి ప్రతిషేధ్యం

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) స్వభావమూలప్రకృతివ్యావృత్త్యర్థం ప్రకృతిశబ్దం వ్యాచష్టే (ఉపాదానం చేతి) సూత్రస్థచశబ్దం వివృణ్వన్వాక్యార్థం యోజయతి (న నిమిత్తేతి) కా ప్రతిజ్ఞా కో దృష్టాన్తః. తయోరనుపరోధః కథమిత్యత్రాహ (ఏవమేవ హీతి) బహుదృష్టాన్తోపాదానం తాత్పర్యజ్ఞాపనార్థం. అనుపరోధం వివృణోతి (యదీతి) ఉక్తముపపాదయతి (న హీతి) ఏవం విపర్యయేఽనుపపత్తిరుక్తా- అథోక్తార్థోపపత్తిమాహ (బ్రహ్మణ ఏవేతి) ఏవం సూత్రం హేతువాచిపదం వ్యాఖ్యాతం, వైశేషికమతేన బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిః కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వేన ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపపత్తిమాశఙ్క్య తాం పరిహర్తుం సహేతుకం వాక్యార్థమాహ (కారణమేవేతి) ఏవం * వాచారమ్భణమిత్యాది వాక్యార్థ ఉక్తః, తత్ర హి కార్యకారణైక్యం ప్రతిపాద్యతే, నన్వవ్యక్తశబ్దవాచ్యావస్థాయామేవ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే సర్వోపాదానత్వాభావాత్ ప్రతిజ్ఞోపరోధః, ఘటాద్యవస్థాస్వపి బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే మృద ఉపాదానత్వాభా

యత్తు నిమిత్తోపాదానయోర్భేదశ్శ్రుత్యైవ ప్రతీయత ఇతి, తదసత్ నిమిత్తోపాదానయోరైక్యప్రతీతేః * ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీతి. ఆదిశ్యతే, ప్రశిష్యతేऽనేనేత్యాదేశః * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ఇత్యాదిశ్రుతేః. సాధకతమత్వేన కర్తా వివక్షితః. తమాదేష్టారమప్రాక్ష్యః, యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి, యేనాదేష్ట్రాऽధిష్ఠాత్రా శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి నిమిత్తోపాదానయోరైక్యం ప్రతీయతే * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాదద్వితీయపదేనాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణాచ్చ. నన్వేవం సతి * వికారజననీం * గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదిభిః ప్రకృతేరాద్యన్తవిరహేణ నిత్యత్వం జగదుపాదానత్వం చ శ్రూయమాణం కథముపపద్యతే. తదుచ్యతే తత్రాప్యవిభక్తనామరూపం కారణావస్థం బ్రహ్మైవ ప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే-బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తు

వాత్ దృష్టాన్తవిరోధ ఇతి, తత్ర న ప్రథమం శిరః, అనభ్యుపగమహతత్వాత్, ద్వితీయే మృదాద్యవస్థద్రవ్యశరీరకస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వాదవిరోధః, విశేషణభూతమృద్ద్రవ్యమాత్రస్య కార్యకారణభావో లోకప్రసిద్ధత్వాద్దృష్టాన్తీకృతః-తత్తదవస్థద్రవ్యశరీరకస్యైవ బ్రహ్మణః కార్యకారణభావస్తు లోకప్రసిద్ధత్వాభావాద్దార్ష్టాన్తిక ఇతి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధః, బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే నిమిత్తాన్తరం స్యాత్ ఇతి శఙ్కాం పరిహరిష్యన్ పరోక్తాం శ్రుత్యైవ నిమిత్తోపాదానభేదసిద్ధిమనువదతి (యత్త్వితి) తత్ నిమిత్తోపాదానభేదప్రతిపాదనమసదిత్యర్థః. నిమిత్తోపాదానైక్యే శ్రుతిమాహ (ఉత తమాదేశమితి) ప్రత్యయార్థః కర్మ, ప్రకృత్యర్థ ఉపదేశః, ఉపదేశ్యమిత్యర్థః, ఇత్యాదేశశబ్దః పరైర్వ్యాఖ్యాతః. తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఆదిశ్యత ఇత్యాదినా) ప్రశిష్యత ఇతి ప్రకృత్యర్థవ్యాఖ్యానం, అనేనేతి ప్రత్యయార్థవ్యాఖ్యానం * అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామితి ఘఞః కర్త్రన్యవ్యతిరిక్తార్థవిషయత్వాత్ ఆదిశతీత్యాదేశ ఇత్యనుక్తిః, అత ఆదిశ్యతే ప్రశిష్యతేऽనేనేత్యేవోక్తం. ప్రశాసితృత్వే బ్రహ్మణస్సిద్ధే హి ఏవం వర్ణనీయమిత్యత్రాహ (ఏతస్య వా ఇతి) అకర్త్రర్థప్రత్యయాన్తస్య కథం శాసితృవాచిత్వమిత్యత్రాహ (సాధకతమత్వేనేతి) అవ్యవహితసాధనత్వం సాధకతమత్వం, తథాత్వేన కర్తా వివక్షితః, వివక్షాతః కారకాణి భవన్తీతి న్యాయాదితి భావః. పరేషాం ప్రత్యయార్థస్వారస్యం, అత్ర తు ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమ్. అన్యతరాస్వారస్యముభయత్రాపి శిష్టమితి చేన్న, ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చేతి హేతుద్వయసిద్ధేః. ప్రశాసితృత్వే కథితే హి బ్రహ్మణోऽసాధారణధర్మ ఉక్తస్స్యాత్ ఉపదేశ్యత్వం హ్యసాధారణమ్. ఉపదేశశ్చోపదేశ్యవస్త్వసాధారణాకారేణ వక్తుం యుజ్యతే, న హి గవయే బుభుత్సితే చతుష్పాద్గవయ ఇత్యుపదేశోऽయుక్తః. తస్మాత్ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చాభ్యధికమితి వైషమ్యమ్. ఏవం ప్రశాసితుర్జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోక్త్యా నిమిత్తోపాదానైక్యం సిద్ధమిత్యాహ (యేనేతి) కారణవాక్యేऽపి నిమిత్తోపాదానైక్యం దర్శయతి (సదేవేతి) ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణస్తు నిమిత్తోపాదానభేదేన ఘటతే, అత ఏకత్వావధారణం చ హేతుః, అధిష్ఠాత్రన్తరనివారణం చ హేతురిత్యర్థః (నన్వేవమితి) ఏవం సతి బ్రహ్మణ ఏవ జగదుపాదానత్వే సతీత్యర్థః. ప్రకృతేర్జగదుపాదానత్వశ్రవణేऽపి బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వం యుక్తమ్. ప్రకృతేరపి బ్రహ్మోపాదానకత్వాదిత్యత్రాహ (ఆద్యన్తవిరహేణ నిత్యత్వమితి) ప్రకృతేర్బ్రహ్మోపాదానకత్వమయుక్తం, తస్యాస్తు నిత్యత్వశ్రవణాత్. అత స్సైవోపాదానమితి బ్రహ్మ నిమిత్తమేవేత్యాశయః (తదుచ్యత ఇతి) ప్రకృతిశబ్దేన ప్రకృతివాచకశబ్దేనేత్యర్థః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్, యుతసిద్ధవస్త్వన్తరాభావాదిత్యర్థః. కేనకం పశ్యేత్, కేన అబ్రహ్మాత్మకస్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన. కం స్వనిష్ఠమర్థం. కః చేతనః. పశ్యేత్. స్వనిష్ఠార్థదర్శనసాధనం, స్వనిష్ఠం దృశ్యం, తద్ద్రష్టా చ నాస్తీత్యర్థః. న ద్రష్టృదృశ్యనిషేధ ఇహ ప్రతిపాద్యః * యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ ఇతి స్వవాక్యైకదేశేన * సర్వం హ పశ్యః

న్తరాభావాత్. తథాహి శ్రుతయః * సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద * యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదిత్యాద్యాః * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి కార్యావస్థం కారణావస్థంచ సర్వం జగద్బ్రహ్మాత్మకమితి శ్రవణాచ్చ. ఏతదుక్తం భవతి * యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేదేత్యారభ్య * యోఽవ్యక్తమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరం యమవ్యక్తం న వేద యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతీత్యారభ్య * య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి సర్వచిదచిద్వస్తుశరీరతయా సర్వదా సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ కదాచిద్విభక్తనామరూపం, కదాచిచ్చావిభక్తనామరూపం. యదా విభక్తనామరూపం తదా తదేవ బహుత్వేన కార్యత్వేనోచ్యతే, యదా చావిభక్తనామరూపం తదైకమద్వితీయం కారణమితి చ. ఏవం సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరకస్య పరస్య బ్రహ్మణోఽవిభక్తనామరూపాయా కారణావస్థా సా * గౌరనాద్యన్తవతీ * వికారజననీమజ్ఞాం * అజామేకామిత్యాదిభిరభిధీయత ఇతి. ననుచ * మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయత ఇతి ప్రళయశ్రుతేరవ్యక్తస్యోత్పత్తిప్రళయౌ ప్రతీయేతే, తథాచ మహాభారతే * తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమ * అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మన్నిష్క్రియే సమ్ప్రలీయత ఇతి. నైష దోషః, అచిద్వస్తుశరీరస్య బ్రహ్మణోఽవ్యక్తశబ్దవాచ్యాయాస్త్రిగుణావస్థాయాః కార్యత్వాత్ * యదా తమస్తన్న దివా న రాత్రిరితి కృత్స్నప్రళయదశాయామపి బ్రహ్మాత్మకస్యాతిసూక్ష్మస్యాచిద్వస్తునః స్థిత్యభిధానాజ్జగత్కారణస్య పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకారభూతమతిసూక్ష్మం చాచిద్వస్తు నిత్యమేవేతి తత్ ప్రకారం బ్రహ్మైవ * గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదిష్వభిధీయతే- అత ఏవ చ * అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతీతి తమస ఏకీభావమాత్రమేవ శ్రూయతే- స తు లయః- ఏకీభావ ఇతి- తమోఽభిధానాతిసూ

పశ్యతీత్యాదివాక్యాన్తరేణ చ బ్రహ్మాత్మకత్వేన సర్వానుభవస్య విహితత్వాత్. స్వనిష్ఠవస్త్వన్తరాభావే శ్రుతిరుక్తా, అథ సర్వస్య తదాత్మకత్వే శ్రుతిమాహ (సర్వం ఖల్వితి) ఏవం వ్యతిరేకోఽన్వయశ్చోక్తః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేన ప్రకృతిశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ చేత్ వికారాపురుషార్థరూపాదోషా బ్రహ్మణ్యేవ స్యురిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టమేవ కారణం చేత్ కారణావస్థా, తస్యాశ్చైకత్వం కార్యావస్థా, తస్యాశ్చ బహుత్వం, బ్రహ్మణః కారణత్వం చిదచిద్భిః కార్యత్వంచ కథం ఘటత ఇత్యాశఙ్క్యాహ (కదాచిద్విభక్తేతి) కదాచిత్ సిసృక్షోత్తరకాలం. కదాచిత్ సంజిహీర్షోత్తరకాలం. ఏకమద్వితీయమితి నిర్దేశో నిమిత్తోపాదానయోరైక్యవిషయశ్రుతిస్మారణార్థః, తతః కిం * గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదేః ప్రస్తుతవాక్యస్యేత్యత్రాహ (ఏవం సర్వదేతి) యా కారణావస్థా సాఽభిధీయత ఇతి, నావస్థానిత్యత్వవివక్షయోచ్యతే, కిన్తు కారణావస్థోపలక్షితద్రవ్యనిత్యత్వమభిధీయత ఇత్యర్థః. అవ్యక్తశబ్దవాచ్యాయా అవస్థాయాః పరమకారణావస్థయైక్యం మన్వానః పార్శ్వస్థశ్చోదయతి (ననుచేతి) అవిభక్తనామరూపప్రధానవిశిష్టబ్రహ్మణః కారణత్వమనుపపన్నం, అవిభక్తనామరూపస్య సూక్ష్మావస్థస్యావ్యక్తశబ్దవాచ్యస్యోత్పత్తిప్రళయశ్రవణాదిత్యర్థః (నైష ఇతి) అచిద్వస్తునోఽవ్యక్తావస్థాయా అపి సూక్ష్మావస్థాసంభవాత్ తదవస్థాచిద్విశిష్టం బ్రహ్మావ్యక్తకారణమిత్యర్థః. తత్ర ప్రమాణమాహ (యదా తమ ఇతి) (అత ఏవేతి) అత ఏవ తదానీమపి తమశ్శబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మప్రకారస్యాచిత్తత్త్వస్య సద్భావాదేవేత్యర్థః. శబ్దవైజాత్యమర్థవైజాత్యనిబన్ధనం-

ష్మాచిత్ప్రకారస్య బ్రహ్మణోఽవిభక్తనామరూపతయాఽవస్థానమభిధీయతే * తమ ఆసీత్తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతం తమసస్తన్మహినాజాయతైకమిత్యాద్యప్యేతదేవ వదతి. తథా చ మానవం వచః * ఆసీదిదం తమోభూతమప్రజ్ఞాతమలక్షణమ్। అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వతః ఇతి *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతదిత్యాద్యనన్తరమేవోపపాదయిష్యతే- బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వశ్రుతయశ్చ. యత్త్వేకస్య నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ న సమ్భవతి, ఏకకారకనిష్పాద్యత్వం చ కార్యస్య- లోకే తథానియమదర్శనాత్. అతోఽగ్నినా సిఞ్చేదితివద్వేదాన్తవాక్యాన్యేకస్మాదేవోత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుం న ప్రభవ

అర్థవైజాత్యం చ సకలశ్రుత్యనుసారేణ భవతీతి భావః. అర్థవైజాత్యమేవ వివృణోతి (ఏకీభావ ఇతీతి) * పృథివ్యప్సు లీయత ఇత్యాదిషు లయశబ్దేన పూర్వపూర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్య పూర్వపూర్వావస్థాప్రహాణేనోత్తరోత్తరావస్థత్వమభిహితం- పృథివ్యేవ హ్యబవస్థాభూత్, పృథివీత్వం విహాయ పృథివ్యమ్భిరేకద్రవ్యం యథాభూత్- ఏవం తమశ్శబ్దవాచ్యమపి వస్తు తమస్త్వావస్థాప్రహాణేన పరమాత్మద్రవ్యం భవతి చేత్ లయశబ్దః ప్రయోక్తవ్యః- న తథా శ్రూయతే, అతః పరమాత్మని తమోఽవస్థితమిత్యర్థః. తత్ర పృథివీత్వప్రహాణేన యద్వస్తు సలిలమభూత్- తత్సలిలత్వప్రహాణేన పూర్వమేవ స్థితేనామ్భసైకీభవతి- యథా చ త్యక్తజలత్వావస్థం జలద్రవ్యం యత్తేజోఽభూత్- తత్తేజస్త్వప్రహాణేన ప్రాగవస్థిత తేజసైకీభవతి- ఏవం విభక్తం తమః తమస్త్వావస్థామజహదేవ కార్యానుపయుక్తస్వసజాతీయతమసైకీభవతి. తత్ర పరమాత్మనస్స్వరూపేణ తమస్త్వాయోగాత్ *యస్య మృత్యుశ్శరీరమితి స్థానప్రమాణేన మృత్యుసంజ్ఞయాఽవగతస్య తమసః పరశరీరత్వశ్రవణాచ్చ కార్యానుపయుక్తతమశ్శరీరపరమాత్మనా ఏకీభవతి. ఏకీభావశ్చ తమస్త్వే స్థిత ఏవ తతోఽప్యతిసూక్ష్మతాపత్తిః. న హి పూర్వం ఖండితం తమః పశ్చాదేకీభవతి- కిన్త్వవస్థావైషమ్యేన- అవస్థావైషమ్యం హి విభాగః, అతోఽనతిప్రకృష్టసూక్ష్మత్వం విభాగః. అవిభాగశ్చ నిరతిశయసూక్ష్మతాపత్తిః. వస్తుస్వరూపైక్యాభావేపి తదన్తర్భావమాత్రేణ ఏకశబ్దప్రయోగో దృష్టః- యథా మథనాత్ పూర్వమనుద్భూతాగ్నౌ దారుణ్యేకశబ్దః- యథా వా ఆహితమాత్రగర్భాయాం యోషాయామేకేయమితి ప్రయోగః- తత్ర హి చేతనద్వయమస్తి- తథాప్యన్యస్యాన్యతరాన్తర్భావాదేకశబ్దప్రయోగవిషయత్వమ్. యథా వాఽనేకక్రిమికీటాదిజన్తుసంవృతవపుషి పురుషే ఏకశబ్దప్రయోగః-తథేత్యర్థః (ఆసీదిదమితి) లయశబ్దార్థోఽవస్థాన్తరాపత్తిరేవ- న తు ద్రవ్యవినాశ ఇతీమమర్థం విశదయతి. తమోభూతమితి- తమోఽవస్థమిత్యర్థః * అగ్నావేవస్థే చ సలిలే వాయ్వవస్థే చ తేజసీతి వచనాత్. తర్హ్యుపలభ్యం- ఉపలబ్ధ్యభావాత్తన్నాస్తీత్యత్రాహ అప్రజ్ఞాతమితి- ప్రకృష్టం స్పష్టం జ్ఞానం- అపరోక్షజ్ఞానం, న తద్విషయ ఇత్యర్థః- కుత ఇత్యత్రాహ అలక్షణం రూపాదిరహితత్వాదిత్యర్థః. కారణగుణప్రక్రమేణ కార్యే గుణారమ్భ ఇతి న్యాయాత్ రూపాదిమత్కారణమపి రూపాదిమత్స్యాత్ ఇత్యత్రాహ అప్రతర్క్యం- అతర్కగోచరం, ఏవం విభక్తావస్థం తమ ఉక్తమ్. అవిభక్తం తమ ఆహ అవిజ్ఞేయం వివిచ్య-విభజ్య, జ్ఞాతుమశక్యమిత్యర్థః. ప్రసుప్తమివ- యథా సుషుప్తౌ పరమాత్మని లీనస్య చేతనస్య లయో న పరమాత్మత్వాపత్తిః- అపి తు నామరూపప్రహాణేన సత్తామాత్రమేవ- తథా మహాప్రళయేపి చిదచితోః పృథఙ్నామరూపప్రహాణమేవ- న సత్తాహానిరిత్యర్థః, విశేషమాహ సర్వత ఇతి- సుషుప్తావేకదేశలయః- అత్ర తు సర్వలయ ఇత్యర్థః. యద్వా అవిజ్ఞేయమిత్యన్తేన అచిదంశలయ ఉక్తః- ప్రసుప్తమివేతి చిదంశలయః. తత్రాపి న సత్తాహానిః- యథా సుషుప్తావిత్యర్థః- ఏవం బ్రహ్మణ ఏవ సర్వవిధకారణత్వం ప్రామాణికమిత్యుక్తమ్. తర్హి పూర్వోక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తినిర్వాహః కథమిత్యత్రాహ (అస్మాన్మాయీతి) అపరిణామిత్వశ్రుతయశ్చ-ఉపపాదయిష్యన్త ఇత్యన్వయః. శ్రుత్యర్థాపత్తిః పరిహరిష్యత ఇత్యర్థః, శ్రుత్యనుగ్రాహకతయా పరాభిమతం తర్క-మనుభాషతే (యత్త్వేకస్యేతి) పరాభిమ

స్తీతి. అత్రోచ్యతే- సకలేతరవిలక్షణస్యపరస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తేస్సర్వజ్ఞస్యైకస్యైవ సర్వముపపద్యతే. మృదాదేరచేతనస్య జ్ఞానాభావేనాధిష్ఠాతృత్వాయోగాదధిష్ఠాతుః కులాలాదేర్విచిత్రపరిణామశక్తివిరహాదసత్యసంకల్పతయాచ తథాదర్శననియమః. అతో బ్రహ్మైవ జగతో నిమిత్తముపాదానంచ

౨౪ ॥ సూ. అభిధ్యోపదేశాచ్చ ఇతశ్చోభయం బ్రహ్మైవ *సోకామయత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి * తదైక్షతబహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతిస్రష్టుర్బ్రహ్మణస్స్వస్యైవబహుభవనసఙ్కల్పోపదేశాత్. విచిత్రచిదచిద్రూపేణాహమేవబహుస్స్యాం తథాప్రజాయేయేతి సఙ్కల్పపూర్వికాహి సృష్టిరుపదిశ్యతే ....

౨౫ ॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్.. నకేవలం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభిధ్యోపదేశాదిభిరయమర్థో నిశ్చీయతే- బ్రహ్మణఏవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వంచ సాక్షాదామ్నాయతే *కింస్విద్వనంకఉసవృక్షఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీనిష్టతక్షుః । మనీషిణో మనసాపృచ్ఛతేదుతద్యదధ్యతిష్ఠద్భువనానిధారయన్ । బ్రహ్మవనంబ్రహ్మసవృక్షఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీనిష్టతక్షుః । మనీషిణో మన

తతర్కాణాం సోపాధికత్వంపత్తముపాధీనామజ్ఞత్వాదీనాంపక్షే బ్రహ్మణ్యవిద్యమానతాందర్శయతి (సకలేతరేతి)పరేణహి తర్కానుగృహీతశ్రుతిప్రాబల్యముక్తమ్. తత్ర శరీరశరీరిభావశ్రుతిభిరేవ ఉపాదానత్వనిర్వికారత్వాదిశ్రుతీనామవిరోధస్య నిరుహ్యమాణత్వాత్ ద్వారద్వారిభావేన సర్వశ్రుత్యైకార్థ్యసమ్భవత్యపి విరోధారోపణేననిమిత్తోపాదానైకత్వపరానేకశ్రుతివాక్యబాధకల్పనస్యాయుక్తత్వాత్- సర్వవాక్యానామైకార్థ్యమభ్యుపగన్తవ్యం-తథాసతి తద్విరుద్ధస్తర్కః కేవలతర్కఇతి తస్య దుర్బలత్వాత్ రాద్ధాన్తస్థిరతరఇత్యభిప్రాయంతాన్సోపాధికత్వమాహ(మృదాదేరితి) ఉపాదానస్య మృదాదేరనిమిత్తత్వంఅజ్ఞత్వాత్- నిమిత్తస్య కులాలాదెరనుపాదానత్వం స్వశరీరేణ తథా పరిణామశక్తిరహితత్వాత్ - తస్యానేకకారకసాపేక్షత్వంచాసత్యసఙ్కల్పత్వాదితి పరోక్తతర్కాస్సోపాధికాః అతో మృత్పిండకులాలాదివిపరీతస్వభావస్య బ్రహ్మణస్సర్వముపపన్నమిత్యభిప్రాయః........ ....

౨౪ ॥ సూ. అభిధ్యోపదేశాచ్చ (ఇతశ్చోభయంబ్రహ్మేతి) పూర్వసూత్రస్థప్రతిజ్ఞావాక్యేనాస్యహేతోరన్వయఇత్యర్థః. సఙ్కల్పోపదేశాదిత్యనేన సూత్రాక్షరార్థఉక్తః. బహుభవనం రామకృష్ణాదివచ్చసమ్భవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (విచిత్రచిదచిద్రూపేణేతి) * తత్తేజోఽసృజతేతి తేజః ప్రభృతిసృష్టేః అనన్తరోక్తత్వాచ్చిదచిద్రూపేణ బహుత్వస్య వివక్షితత్వమిత్యర్థః. స్వస్యైవబహుభవనాత్ ఉపాదానత్వం- బహుభవనస్య సఙ్కల్పసామానాధికరణ్యాన్నిమిత్తత్వమితిభావః ....

౨౫ ॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ ఆదిశబ్దేన వక్ష్యమాణాఆత్మకృతిప్రభృతయో వివక్షితాః * కింస్విద్వనం- పూర్వం కుత్రస్థితఇతిభావః. కఉసవృక్షఆసీత్ - కిముపాదానమిత్యర్థః. యదధ్యతిష్ఠద్భువనానిధారయన్ భువనానిధారయతా ఈశ్వరేణాధిష్ఠేయముపకరణాదికం కిమిత్యర్థః- ప్రతివచనేపి * బ్రహ్మవనం- అధికరణం. బ్రహ్మసవృక్షః ఉపాదానం. నిష్టతక్షురితిబహుత్వమవివక్షితం *సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతాయథాపూర్వమకల్పయత్ । దివంచపృథివీంచేతిద్యావాపృథివ్యాదీనామేకకర్తృకత్వశ్రవణేన కర్తృబహుత్వాసమ్భవాత్. ననుబ్రహ్మశబ్దః ప్రకృతివచనః- భువనానిధారయతేశ్వరేణాధిష్ఠితత్వశ్రవణాత్ * ధారయన్నితి పుల్లిఙ్గతయా బ్రహ్మశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్ అధిష్ఠానేహి బ్రహ్మకర్మభూతమితి. న- బ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థపరిగ్రహస్య స్వతఃప్రాప్తత్వాదుపక్రమస్థానేకబ్రహ్మశబ్దబాధాయోగాత్, ఏతదుక్తంభవతి * బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనానిధారయన్నితి భువనానిధారయ

సా విబ్రవీమి వో బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్నితి. అత్ర హి స్రష్టుర్బ్రహ్మణః కిముపాదానం కాని చోపకరణానీతి లోకదృష్ట్యా పృష్టే సకలేతరవిలక్షణస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగాన్న విరుద్ధ ఇతి బ్రహ్మైవోపాదానముపకరణాని చేతి పరిహృతం- అతశ్చోభయం బ్రహ్మ........................

౨౬ ॥ సూ. ——ఆత్మకృతేః—— * సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి సిసృక్షుత్వేన ప్రకృతస్య బ్రహ్మణః * తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుతేతి సృష్టౌ కర్మత్వం కర్తృత్వం చ ప్రతీయత ఇత్యాత్మన ఏవ బహుత్వకరణాత్తస్యైవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ ప్రతీయతే. అవిభక్తనామరూప ఆత్మా కర్తా- స ఏవ విభక్తనామరూపః కార్యమితి కర్తృత్వకర్మత్వయోర్న విరోధః. స్వయమేవాత్మానం తథాఽకురుతేతి నిమిత్తముపాదానం చ ....

సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * ఆనన్దో బ్రహ్మ * అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః * నిష్కళం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం * స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమర ఇతి స్వభావతో నిరస్తసమస్తచేతనాచేతనవర్తిదోషగన్ధస్య నిరతిశయజ్ఞానానన్దైకతానస్య పరస్య బ్రహ్మణో విచిత్రానన్తాపురుషార్థాస్పదచిదచిన్మిశ్రప్రపఞ్చరూపేణాత్మనో బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకం బహుత్వకరణం కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ...... ..

న్నీశ్వరో బ్రహ్మశబ్దవాచ్యః స్వాత్మానమేవ అధ్యతిష్ఠత్. అధిష్ఠేయముపకరణాదికమపి బ్రహ్మైవేత్యర్థః. అత్ర ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణ కథనస్య ప్రయోజనం- లోకదృష్ట్యాకృతం చోద్యం సర్వవిలక్షణే బ్రహ్మణి న జీవతీతి జ్ఞాపనమిత్యాహ (అత్ర హీతి)——ఉభయశబ్దస్సర్గప్రళయపరః పరైర్వ్యాఖ్యాతః. తదయుక్తం- నిమిత్తోపాదానభేదేఽపి తయోరన్యతరస్య సర్గప్రళయకారణత్వావిరోధాత్ తదైక్యసాధకత్వాభావాత్ * ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యవధారణస్య జగతో బహూపాదానకత్వ బహుకర్తృకత్వయోరన్యతరశఙ్కావ్యావర్తనసంభవేన నిమిత్తోపాదానభేదనివారకత్వాభావాచ్చ.——నను ఉభయామ్నానమితి విరుధ్యతే- అధికరణస్య. ఉపాదానకారణస్య-కర్తుశ్చైకత్వప్రతీతేరితి. నైవం- అధిష్ఠేయమధిష్ఠాతేతి కోటిద్వయాన్తర్భావాత్ కారకాణాం. ఉపాదానాధికరణోపకరణాని హ్యధిష్ఠేయకోటినివిష్టాని- * యదధ్యతిష్ఠత్ * బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్నితి హి శ్రూయతే. అత ఉభయామ్నానమితి యుక్తమ్ ......

౨౬ ॥ సూ. ——ఆత్మకృతేః—— ఆత్మానం ప్రతి స్వస్యైవ కర్తృత్వమనుపపన్నం- కార్యం హి సాధ్యం కర్తా హి సిద్ధ ఇత్యేకస్య సిద్ధ్యసిద్ధివిరోధాదిత్యత్రాహ (అవిభక్తేతి) ఆకారభేదాత్ సిద్ధ్యసిద్ధ్యోరవిరోధ ఇత్యర్థః. ఆకారైక్యాన్నిమిత్తోపాదానైక్యమిత్యాహ (స్వయమేవేతి) ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) పూర్వసూత్రవిషయవాక్యస్యానన్దవల్లీస్థత్వాత్ తత్ప్రకరణస్థపూర్వాపరవాక్యేషు నిర్దోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వవిరోధస్య ఝడితి ప్రతిపన్నత్వాత్ ప్రథమం *సత్యం జ్ఞానమిత్యాదివాక్యద్వయముపాత్తం. సత్యశబ్దో హి వికారరాహిత్యపరః, నిర్దోషత్వాదిస్ఫుటీకరణాయ వాక్యాన్తరాణ్యుపాదత్తే (అపహతేత్యాది) పూర్వపక్షే హి నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుతిర్నిర్దోషశ్రుత్యన్యథానుపపత్తిశ్చ హేతుతయోపన్యస్తే. రాద్ధాన్తే తు * ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ * అభిధ్యోపదేశాచ్చేతి సిద్ధాన్తసాధకతయా శ్రుత్యర్థాపత్తిద్వయం దర్శితం * సాక్షాచ్చోభయామ్నానాదిత్యాదిసూత్రద్వయేన * యోనిశ్చ హి గీయత ఇత్యనేన చ సిద్ధాన్తసాధకశ్రుతయో దర్శితాః * పరిణామాదితి సూత్రం తు పూర్వపక్ష్యుపన్యస్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారపరమిత్యర్థః. శఙ్కాగ్రన్థే నిర్దోషత్వశ్రుత్యుపన్యాసేన శ్రుత్యర్థాపత్తిః పూర్వోక్తాఽనూదితా

౨౭ ॥ సూ. ——పరిణామాత్—— పరిణామస్వాభావ్యాత్. నాతో౽పదిశ్యమానస్య పరిణామస్య పరస్మిన్బ్రహ్మణి దోషావహత్వంస్వభావః, ప్రత్యుతనిరఙ్కుశైశ్వర్యావహత్వమేవేత్యభిప్రాయః. ఏవమేవహి పరిణామఉపదిశ్యతే- అశేషహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానం స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణంసర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పమవాప్తసమస్తకామమనవధికాతిశయానన్దం స్వలీలోపకరణభూతసమస్తచిదచిద్వస్తుజాతశరీరతయా తదాత్మభూతంపరంబ్రహ్మ. స్వశరీరభూతే ప్రపఞ్చే తన్మాత్రాహఙ్కారాది కారణపరమ్పరయా తమశ్శబ్దవాచ్యాతిసూక్ష్మాచిద్వస్త్వేకశేషేసతి, తమసిచస్వశరీరతయాపి పృథఙ్నిర్దేశానర్హాతి సూక్ష్మదశాపత్త్యా స్వస్మిన్నేకతామాపన్నేసతి తథాభూతతమశ్శరీరంబ్రహ్మ పూర్వవద్విభక్తనామరూపచిదచిన్మిశ్రప్రపఞ్చశరీరంస్యామితి సఙ్కల్ప్యవ్యయక్రమేణ జగచ్ఛరీరతయా ఆత్మానం పరిణమయతీతి సర్వేషువేదాన్తేషు పరిణామోపదేశః. తథైవ బృహదారణ్యకేకృత్స్నస్య జగతోబ్రహ్మశరీరత్వం బ్రహ్మణస్తదాత్మత్వంచామ్నాయతే * యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తరోయంపృథివీనవేదయస్యపృథివీశరీరం యఃపృథివీమన్తరోయమయత్యేషతఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యారభ్య * యస్యాపశ్శరీరం * యస్యాగ్నిశ్శరీరం * యస్యాన్తరిక్షంశరీరం * యస్యవాయుశ్శరీరం * యస్యద్యౌశ్శరీరం * యస్యాదిత్యశ్శరీరం * యస్యదిశశ్శరీరం * యస్యచన్ద్రతారకంశరీరం * యస్యా

భవతి. నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుత్యుపన్యాసశ్చాభిప్రేతః- అవాప్తసమస్తకామస్యసృష్ట్యనుపపత్తిరూపానిమిత్తభావవిరోధినీశ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చాభిప్రేతా-ఉత్తరత్ర తత్పరిహారస్యచవక్ష్యమాణత్వాత్. ద్వితీయాధ్యాయే బహ్వధికరణేషుసమర్థయిష్యమాణంబ్రహ్మాత్మకత్వప్రకారముపజీవ్యశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తి పరిహారపరమిదంసూత్రం

౨౭ ॥ సూ. ——పరిణామాత్—— * పరిణామాదిత్యుక్తే విరోధహేతుత్వమేవాస్యప్రతీయతే-నతు విరోధపరిహారహేతుత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (పరిణామస్వాభావ్యాదితి) స్వభావఏవహి విరోధహేతురిత్యత్రాహ (నాతోఽతి) పరిణామశబ్దఃపరిణామవిశేషపరః. వివక్షితవిశేషాభిప్రాయేణ సామాన్యశబ్దప్రయోగో౽గామానయేత్యాదిషుదృష్టః * శబ్దాదేవప్రమితః * ధర్మోక్తేరిత్యాదిషు విశేషాభిప్రాయేణ సామాన్యనిర్దేశః సూత్రఏవదృశ్యతే, ఇహ ప్రతిపన్నాచ్ఛబ్దాదితివదిహప్రతిపన్నాత్ పరిణామాదిత్యర్థః. కథంతర్హి పరిణామోపదేశఇతిశఙ్కాయాంతంవివృణోతి (ఏవమేవహీతి) యథాతత్త్వక్రమసృష్టిరనుక్తాప్యన్యతో౽గ్రాహ్యా యథాచసృష్ట్యాద్యుపయుక్తాగుణాఅనుక్తా అప్యన్యతో౽గ్రాహ్యాః, తథా పరిణామస్య సద్వారకత్వమప్యనుక్తమన్యతో౽గ్రాహ్యమితిదర్శయన్ ప్రధానకారణత్వవాదినీనామపి శ్రుతీనాం పరమాత్మపర్యన్తతామాహ (అశేషహేయేత్యాదినా) అవాప్తసమస్తకామస్య సర్గాద్యనుపపత్తింపరిహరతి (స్వలీలేతి) ఏకీభావపదంవ్యాచష్టే (స్వశరీరతయాపీతి) నను తమఆదిశబ్దైః తన్నిర్దిశ్యతే- తత్కథం నిర్దేశానర్హత్వం. ఉచ్యతే- నాత్ర సర్వథానిర్దేశానర్హత్వంవివక్షితం- అగ్నిశబ్దేన వ్యవహ్రియమాణాత్ బాహ్యాగ్నేర్దారుణ్యన్తర్భూతస్య పృథగగ్నిరిత్యనిర్దిశ్యమానస్యాగ్నేర్యాదృశంసౌక్ష్మ్యవిశేషరూపం వైషమ్యంవిద్యతే- అగ్నిత్వాప్రహాణమపివిద్యతే- ఏవం తమస్త్వాప్రహాణేపి విభక్తాత్తమసో౽విభక్తతమసస్సూక్ష్మత్వాతిశయరూపంవైషమ్యమస్తీత్యభిప్రాయఇతి. ఈదృశతమశ్శరీరకత్వంతున* తదాత్మానగ్ స్వయమకురుతేత్యాదిప్రకరణేష్వాయతఇత్యత్రాహ (ఇతిసర్వేషువేదాన్తేష్వితి) ఉక్తార్థే ప్రమాణందర్శయతి (తథైవేతి) అవాన్తరతత్త్వానాముత్తరోత్తరంప్రతి కారణత్వేశ్రుతేపి తత్తచ్ఛరీరకపరమాత్మనఏవ కారణత్వమితిదర్శయితుం ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టత్వమపి అత్రాన్యత్రచ క్వచిదనుక్తతత్త్వక్రమసృష్టివదన్యతో౽గ్రాహ్యమితిచజ్ఞాపయితుం * యస్యాపశ్శరీరమిత్యాదిసకలవాక్యజాతోపాదా

కాశశ్శరీరం * యస్యతమశ్శరీరం * యస్యతేజశ్శరీరం * యస్యసర్వాణిభూతానిశరీరం * యస్యప్రాణశ్శరీరం * యస్యవాక్ఛరీరం * యస్య చక్షుశ్శరీరం యస్యశ్రోత్రంశరీరం * యస్యమనశ్శరీరం * యస్యత్వక్ఛరీరం * యస్యవిజ్ఞానంశరీరం * యస్యరేతశ్శరీరమిత్యేవమన్తేన కాణ్వపాఠే-మాధ్యన్దినేతు పాఠే విజ్ఞానస్థానే * యస్యాత్మాశరీరమితివిశేషః- లోకయజ్ఞవేదానాంపరమాత్మశరీరత్వమధికం. సుబాలోపనిషదిచ పృథివ్యాదీనాం తత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వమభిధాయ వాజసనేయకేఽనుక్తానామపి తత్త్వానాంశరీరత్వం బ్రహ్మణఆత్మత్వంచశ్రూయతే * యస్యబుద్ధిశ్శరీరం * యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం * యస్యచిత్తంశరీరం * యస్యావ్యక్తంశరీరం * యస్యాక్షరంశరీరం యోమృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్యస్య మృత్యుశ్శరీరం యంమృత్యుర్నవేదఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యో దేవఏకోనారాయణఇతి. అత్ర మృత్యుశబ్దేన పరమసూక్ష్మమచిద్వస్తుతమశ్శబ్దవాచ్యమభిధీయతే * అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరంతమసిలీయతఇతి తస్యామేవోపనిషది క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాత్. సర్వేషామాత్మనాంజ్ఞానావరణానర్థమూలత్వేన తదేవహితమోమృత్యుశబ్దవ్యపదేశ్యమ్. సుబాలోపనిషద్యేవ బ్రహ్మశరీరతయాతదాత్మకానాం తత్త్వానాం బ్రహ్మణ్యేవ ప్రళయఆమ్నాయతే * పృథివ్యప్సుప్రలీయతే ఆపస్తేజసిలీయన్తే తేజోవాయౌలీయతే వాయురాకాశేలీయతే ఆకాశమిన్ద్రియేష్విన్ద్రియాణితన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణిభూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతిలీయతే మహానవ్యక్తేలీయతే అవ్యక్తమక్షరేలీయతే అక్షరంతమసిలీయతే తమఃపరేదేవఏకీభవతీతి. అవిభాగాపత్తిదశాయామపి చిదచిద్వస్త్వతిసూక్ష్మం సకర్మసంస్కారంతిష్ఠతీత్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే * నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచాప్యుపలభ్యతేచేతి. ఏవంసర్వస్మాద్విభాగవ్యపదేశానర్హతయా పరమాత్మన్యేకీభూతాత్యన్తసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరాదేకస్మాదేవా

నం- కాణ్వపాఠే అనుక్తానామపి బ్రహ్మశరీరత్వజ్ఞాపనార్థం- విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మశబ్దేన వివరణార్థంచాహ (మాధ్యన్దినే త్వితి) అపహతపాప్మశబ్దేన అమృతశబ్దవివరణార్థం కారణావస్థాయామపి బ్రహ్మశరీరత్వజ్ఞాపనార్థందేవతావిశేషస్యకారణత్వజ్ఞాపనార్థంచాహ (సుబాలేతి) మృత్యుశబ్దస్య దేవతావిశేషే సంసారేచ ప్రయుక్తత్వాత్. తయోశ్చాత్రాన్వయానర్హత్వాచ్చాహ (అత్రమృత్యుశబ్దేనేతి) కథమచిద్వస్తువాచీమృత్యుశబ్దః. తమశ్శబ్దవదితి చేత్- తమశ్శబ్దో వా కథమచిద్వస్తువాచీతత్రాహ (సర్వేషామితి) జ్ఞానావరణరూపత్వాత్ తమశ్శబ్దవాచ్యం తదేవజ్ఞానావరణరూపానర్థమూలత్వాన్మృత్యుశబ్దవాచ్యమిత్యర్థః * ఆకాశమిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషుఇత్యత్ర లయశబ్దాప్రయోగః లయస్థానత్వాభావాత్. తత్రసాహిత్యమాత్రంవివక్షితమ్. తన్మాత్రేష్వితిబహువచనే నతాత్పర్యం * అదితిఃపాశానితివత్. శబ్దతన్మాత్రఇత్యర్థః. లయశబ్దేన జీవబ్రహ్మణోస్స్వరూపైక్యశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (అవిభాగాపత్తీతి) యద్వా నకేవలం ప్రళయే చిత్సంసృష్టాచిద్వస్త్వవస్థానంశ్రుత్యావగమ్యతే - శ్రుత్యర్థాపత్త్యాచేత్యాహ (అవిభాగాపత్తీతి) విషమసృష్ట్యనుపపత్త్యా చేతనబహుత్వస్థితివత్ తత్కర్మానుగుణదేహసృష్ట్యనుగుణాచిద్వస్తుస్థితిరపిస్వరూపపరిణామానుపపత్తిబలసిద్ధేత్యర్థః. యద్వా లయదశాయాంసూక్ష్మరూపేణాచిదవస్థానందర్శితం- సకర్మవాసనజీవబహుత్వావస్థానందర్శయతి (అవిభాగాపత్తీతి) ఆనన్దవల్లీవాక్యస్థస్యనిర్వికారత్వాదిపరవాక్యస్యఉపాదానత్వపరవాక్యస్య చ అవిరోధనిర్వాహార్థంహి శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహృతాని - తతః కింప్రస్తుతస్యవిరోధస్యేతిశఙ్కాయామవిరోధం పశ్చాద్దర్శయితుం ప్రథమమవిరుద్ధార్థతయా ప్రతిపన్నానామేతత్ప్రకరణస్థవాక్యానాం విశిష్టపరిణామపరత్వమాహ (ఏవంసర్వస్మాదితి) ఏకత్వావధారణాదినాచిదచిచ్ఛరీరకత్వమయుక్తమిత్యత్రాహ (విభాగవ్యపదేశానర్హతయేతి) (ఏకస్మా

ద్వితీయాన్నిరతిశయానన్దాత్సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాద్బ్రహ్మణో నామరూపవిభాగార్హస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయా బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకో జగదాకారేణ పరిణామశ్శ్రూయతే * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ * తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోన్తరఆత్మానన్దమయః * ఏషహ్యేవానన్దయాతి * సోకామయత బహుస్యాంప్రజాయేయేతి సతపోతప్యత సతపస్తప్త్వా ఇదగ్ం సర్వమసృజతయదిదంకించ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్ నిరుక్తంచానిరుక్తంచ నిలయనంచానిలయనంచ విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ సత్యంచానృతంచ సత్యమభవదితి. అత్ర తపశ్శబ్దేన ప్రాచీనజగదాకారపర్యాలోచనరూపం జ్ఞానమభిధీయతే * యస్యజ్ఞానమయంతప ఇత్యాదిశ్రుతేః. ప్రాక్సృష్టంజగత్సంస్థానమాలోచ్యేదానీమపి తత్సంస్థానంజగదసృజదిత్యర్థః. తత్రైవహిబ్రహ్మసర్వేషుకల్పేష్వేకరూపమేవ జగత్సృజతి * సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివంచపృథివీంచాన్తరిక్షమథోసువః * యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణిపర్యయే । దృశ్యన్తేతానితాన్యేవ తథాభావాయుగాదిష్వితి శ్రుతిస్మృతిభ్యః. తదయమర్థః- స్వయమపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దస్వభావోఽత్యన్తసూక్ష్మతయాఽసత్కల్పస్వలీలోపకరణచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తన్మయః పరమాత్మా విచిత్రానన్తక్రీడనకోపాదిత్సయా స్వశరీరభూతప్రకృతిపురుషసమష్టిపరమ్పరయా మహాభూతపర్యన్తమాత్మానం తత్తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్య తన్మయః పునస్సత్త్యచ్ఛబ్దవాచ్యవిచిత్రచిదచిన్మిశ్రదేవాదిస్థావరాన్తజగద్రూపోభవతి * తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యేతి- కారణావస్థాయామాత్మతయాఽవస్థితః పరమాత్మైవ కార్యరూపేణ విక్రియమాణద్రవ్యస్యాప్యాత్మతయాఽవస్థాయ తత్తదభవదిత్యుచ్యతే.

దేవాద్వితీయాదితి) అతిసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకత్వమేకత్వావధారణవివక్షితం- శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్ . విషమసృష్ట్యన్యథానుపపత్త్యాదిభిశ్చేత్యభిప్రాయః. యద్వా ఆనన్దవల్ల్యామనుక్తమప్యవిభక్తనామరూపత్వం శ్రుత్యన్తరస్థైనైకత్వావధారణాదినా యథాఽవగమ్యతే- ఏవం చిదచిచ్ఛరీరకత్వమపి కారణావస్థాయామిహ వివక్షితమిత్యభ్యుపగన్తవ్యమితి భావః. స్వరూపైక్యానుపపత్తిద్యోతనాయ ప్రాకరణికాన్కల్యాణగుణానాహ (నిరతిశయానన్దాదిత్యాదిపదైః) ఉక్తకల్యాణగుణవిషయవాక్యాన్యాదత్తే (సత్యంజ్ఞానమితి) విశిష్టస్య పరిణామపరవాక్యాన్యుపాదత్తే (సోకామయతేతి) ఉదాహృతవాక్యేషు కర్మసమ్బన్ధప్రతీతివ్యుదాసార్థంతపశ్శబ్దంవ్యాచష్టే (అత్రేతి) (ప్రాక్సృష్టమితి) ఔచిత్యా, జ్జగదాలోచనమర్థ ఇత్యర్థః * తపఆలోచనఇత్యస్మాద్ధాతోస్తపశ్శబ్దనిష్పత్తిరితి భావః. పూర్వజగదాలోచనంకిమర్థం? సిసృక్షితం జగదేవహ్యాలోచనీయమిత్యత్రాహ (తత్సంస్థానమితి) యథాపూర్వం సృష్ట్యర్థమిత్యభిప్రాయః. నకేవలమౌచిత్యాదయమర్థః- లిఙ్గాదపీత్యాహ (తత్రైవహీతి) యథాపూర్వసృష్టిప్రతిపాదనంహితదాలోచనేలిఙ్గంభవతి. అథ పూర్వోదాహృతశ్రుత్యన్తరవాక్యానుగృహీతస్య ఏతత్ప్రకరణస్థవాక్యజాతస్యార్థావిరోధిత్వంవక్తుం ప్రతిపన్నమర్థమాహ (తదయమర్థ ఇతి) * సత్యంజ్ఞానం * అన్యోన్తరఆత్మానన్దమయ ఇత్యాదేరర్థమాహ (స్వయమపరిచ్ఛిన్నేతి) * సోకామయతేన్యత్ర స ఇతిపదస్య వాక్యాన్తరానుగృహీతస్యార్థమాహ (అత్యన్తసూక్ష్మతయేతి) * అకామయతేత్యస్యార్థమాహ (విచిత్రేతి) ప్రకృతిపురుషసమష్టిపరంపరయా తత్తచ్ఛరీరకమాత్మానం మహాభూతపర్యన్తం పరిణమయ్యేత్యన్వయః. సమష్టిపరమ్పరయా మహదాదిక్రమేణేత్యర్థః. తత్తచ్ఛరీరకం మహదాదిశరీరకం-పూర్వపూర్వతత్త్వశరీరకః పరమాత్మాహ్యుత్తరతత్త్వకారణం. తత్తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్యేత్యన్తేన సమష్టిసృష్టిరుక్తా. పునరితి వ్యష్టిసృష్టిః ననుఅనుప్రవేశస్యసృష్ట్యనన్తరభావిత్వశ్రవణాత్ కారణావస్థాయాం చిదచిచ్ఛరీరకత్వంనసిధ్యేదితిశఙ్కాయాముదాహృతప్రకరణస్థవాక్యేషు ఘటకస్యవాక్యవిశేషస్యార్థమాహ (తదేవేతి) (వికియమాణద్రవ్యస్యాపీతి)* తత్సృష్ట్వా

ఏవం పరమాత్మ చిదచిత్సఙ్ఘాతరూపజగదాకారపరిణామేపరమాత్మశరీరభూతచిదంశగతాస్సర్వ ఏవాపురుషార్థాః- తథాభూతాచిదంశగతాశ్చ సర్వేవికారాః. పరమాత్మని కార్యత్వం-తదవస్థయోస్తయోర్నియన్తృత్వేనాత్మత్వం.పరమాత్మాతుతయోస్స్వశరీరభూతయోర్నియన్తృతయాత్మభూతస్తద్గతాపురుషార్థైర్వికారైశ్చనస్పృశ్యతే,అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దమయస్సర్వదైకరూపఏవజగత్పరివర్తనలీలయాఽవతిష్ఠతే తదేతదాహ * సత్యంచానృతంచసత్యమభవదితి- విచిత్రచిదచిద్రూపేణ విక్రియమాణమపి బ్రహ్మసత్యమేవాభవత్ - నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దమేకరూపమేవాభవదిత్యర్థః. సర్వాణి చిదచిద్వస్తూని సూక్ష్మదశాపన్నాని స్థూలదశాపన్నానిచ పరస్య బ్రహ్మణో లీలోపకరణాని,సృష్ట్యాదయశ్చ లీలేతి భగవద్ద్వైపాయనపరాశరాదిభిరుక్తం * అవ్యక్తాదివిశేషాన్తం పరిణామర్ధిసంయుతం। క్రీడాహరేరిదంసర్వం క్షరమిత్యుపధార్యతాం * క్రీడతో బాలకస్యేవ చేష్టాంతస్యనిశామయ * బాలఃక్రీడనకైరివేత్యాదిభిః. వక్ష్యతిచ * లోకవత్తులీలాకైవల్యమితి * అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యోమాయయాసన్నిరుద్ధఇతి బ్రహ్మణి జగద్రూపతయా విక్రియమాణేపి తత్ప్రకారభూతాచిదంశగతాస్సర్వేవికారాస్తత్ప్రకారభూతక్షేత్రజ్ఞగతాశ్చపురుషార్థాఇతి వివేక్తుం ప్రకృతిపురుషయోర్బ్రహ్మశరీరభూతయోస్తదానీం తథానిర్దేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపత్త్యా బ్రహ్మణైకీభూతయోరపి భేదేన వ్యపదేశః * తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుతేత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్. తథాచ మానవంవచః * సోభిధ్యాయశరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః । అపఏవససర్జాదౌ తాసువీర్యమపాసృజదితి. అతఏవ బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వనిర్వికారత్వశ్రుతయశ్చోపపన్నాః. అతో బ్రహ్మైవజగతో నిమిత్తముపాదానంచ ....

తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్ * అనుప్రవిశ్య నామరూపేవ్యాకరవాణీతివచోభ్యాం సృష్ట్యనుప్రవేశయోః పౌర్వాపర్యనియమోపినవివక్షితః- అనుప్రవేశపూర్వకసృష్టివచనాత్ - సృష్టిపూర్వకానుప్రవేశవచనాచ్చ. తస్మాత్సమకాలీనత్వమేవవివక్షితం-వక్త్రంవ్యాదాయస్వపితీతివత్. తథా * తస్యత్వష్టావిదధద్రూపమేతీతిహ్యుచ్యతఇత్యభిప్రాయః. యద్వా సృష్టిపూర్వకానుప్రవేశస్థితిహేతురిత్యభిప్రాయః. తదానీమిహోక్తమనుప్రవేశస్య సామానాధికరణ్యహేతుత్వం శ్రుత్యన్తరసిద్ధమవ్యక్తాక్షరతమః ప్రభృత్యన్తరాత్మత్వంచోపజీవ్యాహ (విక్రియమాణద్రవ్యస్యాపీతి) ప్రకృతవిరోధఃకథంపరిహృతఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) తర్హి కథంబ్రహ్మణః కార్యత్వమిత్యత్రాహ (పరమాత్మనీతి) తత్సంసర్గప్రయుక్తదోషస్స్యాదిత్యత్రాహ (పరమాత్మాత్వితి) ఉక్తదోషాసంస్పృష్టత్వంప్రాకరణికవాక్యేనదర్శయతి (తదేతదాహేతి) * సత్యంచేత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (విచిత్రేతి) పూర్వసత్యశబ్దోఽనృతశబ్దసాహచర్యాత్ కార్యచేతనపరః- ఉత్తరస్తు విశేష్యాకాఙ్క్షాయామధిక్రియమాణత్వాత్ బ్రహ్మణస్తద్విషయవాక్యోక్తవ్యష్ట్యవస్థచిదచిచ్ఛరీరకత్వానువాదేన సత్యత్వంవిధత్తఇత్యర్థః. ఏవముపాదానభావవిరోధినీ శ్రుత్యర్థాపత్తిఃపరిహృతాస్వసద్వారకత్వేన పరిణామస్య నిర్వికారత్వశ్రుత్యవిరోధాత్. అథావాప్తసమస్తకామస్య వ్యాపారానుపపత్తిరూపాంనిమిత్తభావవిరోధినీం శ్రుత్యర్థాపత్తింవక్ష్యమాణాధికరణార్థోపజీవనేన పరిజిహీర్షన్ అవాప్తసమస్తకామస్యాపిలీలయాసృష్టిసంభవే ప్రమాణమాహ (సర్వాణీతి) నిమిత్తమాత్రత్వే పరోక్తాయాః * అస్మాన్మాయీసృజతేఇతిశ్రుతేరర్థమాహ (అస్మాదితి) * అస్మాత్ స్వశరీరభూతాదిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్ * అస్మాన్మాయీతి భేదవ్యపదేశప్రయోజనంస్వభావాసంకరజ్ఞాపనమ్. నిమిత్తభూతస్యైవబ్రహ్మణఉపాదానభావతన్నిబన్ధనజగత్సామానాధికరణ్యానుబన్ధిబహ్వనుపపత్తిపరిహారానేకాధికరణార్థజాతస్య ఏతదధికరణార్థోపపాదకత్వేనస్మారణపరమిదంసూత్రం —— ఇదం సూత్రం

౨౭ ॥ సూ. —యోనిశ్చ హి గీయతే— ఇతశ్చ జగతోనిమిత్తముపాదానంచ బ్రహ్మయస్మాద్యోనిత్వేనాప్యభిధీయతే * కర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిమితి *యద్భూతయోనింపరిపశ్యన్తి ధీరా ఇతిచ. యోనిశబ్దశ్చోపాదానవాచక ఇతి * యథోర్ణనాభిస్సృజతేగృహ్ణతే చేతివాక్యశేషాదవగమ్యతే.

—ప్రకృత్యధికరణంసమాప్తమ్—

బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షవిరుద్ధం, నహి వివర్తాదితిసూత్రమ్. భేదాభేదపక్షేపి భోగ్యాంశేన పరిణామఇతివక్తవ్యం, అత్ర తు విశేషణాంశేన పరిణామఉచ్యతే, అతోఽంశతః పరిణామపరతయా సంకోచాస్వారస్యంతుల్యమ్ శ్రుత్యన్తరోపపత్త్యానుగుణ్యమస్మన్మతఇతి వైషమ్యం.——ఇదంసూత్రం పూర్వసూత్రేణైకీకృత్య సిద్ధస్య కర్తుస్సాధ్యత్వమవస్థాభేదాదుపపన్నమిత్యేవం పరమన్యైర్వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తం, పూర్వపక్ష్యుక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారస్యాపేక్షితస్యాకథనేన అనపేక్షితవిధానాయోగాత్. ఏకస్య కార్యత్వకారణత్వావిరోధోఽవస్థాభేదేనోపపన్న ఇతిహ్యర్థసిద్ధమ్ ......

౨౭ ॥ సూ. —యోనిశ్చహిగీయతే— అస్యచసూత్రస్య నిమిత్తోపాదానైక్యసాధకత్వమాహ(నిమిత్తముపాదానంచేతి) * కర్తారమితి- విషయవాక్యేహిశ్రుతం * తపసాచీయతేబ్రహ్మ * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ ఇతిచ * శాస్త్రయోనిత్వాత్ * యోనిష్ఠఇన్ద్రనిషదే అకారీత్యాదిష్వివ బ్రహ్మయోనిశబ్దస్య కారణమాత్రపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం తంవ్యాచష్టే (యోనిశబ్దశ్చేతి) ఇయంసూత్రసంగతిః- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభ్యాం నిమిత్తోపాదానైకత్వముపపాదితం ఆద్యసూత్రే. తతఉపరితనవాక్యస్థహేతుపరం ద్వితీయసూత్రమ్. ఏవంశ్రుత్యర్థాపత్తిద్వయముక్తమ్. అథ శ్రుతిప్రదర్శకం తృతీయం * బ్రహ్మవనమిత్యాదివాక్యస్యాస్ఫుటత్వాత్ స్ఫుటార్థవాక్యోపస్థాపకంచతుర్థమ్. ఆత్మకృతిప్రతిపాదకవాక్యస్యాస్ఫుటార్థతయా వాక్యాన్తరనిరపేక్షార్థనిశ్చయత్వాద్ధేతోర్నైరపేక్ష్యాభిప్రాయశ్చశబ్దప్రయోగః. తత్ప్రకరణస్థపూర్వాపరవాక్యవిరోధః పఞ్చమేసపరిహృతః * కర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిమితివాక్యం జగత్కారణోపాసనఫలపరం * భూతయోనిమితివాక్యంతు ఉపాదానత్వమాత్రప్రతిపాదకం- తస్యైవనిమిత్తత్వం * యస్సర్వజ్ఞఇత్యాద్యుపరితనవాక్యపర్యాలోచనయా విలమ్బేనావగమ్యతే- ఏవమన్యపరత్వవిలమ్బాన్వితవాక్యద్వయవిషయత్వాత్ యోనిశ్చహిగీయతఇతి సూత్రముభయప్రతిపాదకవాక్యవిషయమపి * సాక్షాచ్చోభయామ్నానాదితిసూత్రాన్తరంననివేశితమ్. అనన్యపరస్పష్టార్థవాక్యేలబ్ధే తదేకార్థతయా నిశ్చితవాక్యద్వయవిషయత్వాత్ * యోనిశ్చహిగీయతఇతి సూత్రంచరమమభూదితి ....

ఉపాదానత్వం బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షే నసంగచ్ఛతే లక్షణాయోగాత్. యద్గ్రహణంవినాయన్నగృహ్యతే-తత్తస్యోపాదానమిత్యయుక్తం- అతీన్ద్రియం లిఙ్గినం ప్రతి లిఙ్గస్యోపాదానత్వప్రసంగాత్. నహి పుణ్యాపుణ్యయోస్సుఖదుఃఖే ఉపాదానే. నాప్యనువృత్తంవ్యావృత్తస్యోపాదానం- గురుత్వం ప్రతిరూపస్య ఉపాదానత్వప్రసంగాత్. రూపంహి తేజోఽబన్నేష్వనువృత్తం- గురుత్వంతు తేజసోవ్యావృత్తమ్. భ్రమాధిష్ఠానత్వముపాదానత్వమితిచేత్ - శుక్తిరూప్యంప్రతి దేవదత్తస్యోపాదానత్వప్రసంగః. సహి భ్రాన్తిజ్ఞానాశ్రయః. అధ్యస్తాధిష్ఠానత్వమధ్యస్తంప్రత్యుపాదానత్వమితిచేత్ - అధిష్ఠానశబ్దస్యకోఽర్థః. యదధికరణతయాఽధ్యస్తంప్రతీయతే- తత్తస్యాధిష్ఠానమితిచేత్ - తర్హి రజతస్య శుక్తిరుపాదానంనస్యాత్ - తదధికరణత్వేన రజతప్రతీత్యభావాత్. ఇదంరజతమితిహి ప్రతీతిః- నత్వస్మిన్రజతమితి. అధ్యస్తం యత్సామానాధికరణ్యేనప్రతీయతే- తత్తస్యోపాదానమితిచేత్ - తర్హిపీతశ్శఙ్ఖఇత్యత్రపీతిమ్నశ్శఙ్ఖ ఉపాదానంనస్యాత్. సహి పీతిమాశఙ్ఖఇతిసామానాధికరణ్యేనప్రతీతిః-అపితు పీతిమయుక్తశ్శఙ్ఖఇతిహిప్రతీతిః. ద్రవ్యాన్తరవాచిశబ్దసమానాధికరణః పీతశబ్దోహి పీతిమగుణాన్వితేవర్తతే. పీతశఙ్ఖస్య శఙ్ఖాన్తరేణ సామానాధికరణ్యాద్యు

క్తం లక్షణమితిచేన్న- పీతిమమాత్రస్యైవబాధదర్శనాత్- శఙ్ఖస్యాబాధితత్వాత్, తదుభయవ్యతిరేకేణ బాధ్యశఙ్ఖాన్త
రకల్పనాఽయోగాత్. కించ ద్వౌచన్ద్రావిత్యత్ర ద్వితీయచన్ద్రస్య ప్రథమచన్ద్రోపాదానం స్యాత్, నహి ద్వౌఘటా
విత్యుక్తే ఘటయోస్సామానాధికరణ్యం విశేష్యభేదాత్. ద్విత్వమాత్రమధ్యస్యత ఇతిచేత్- తర్హ్యపిలక్షణావ్యాప్తిః
ద్విత్వస్యవిశేషణతయా ప్రతీతేః- విశేషణవిశేష్యయోరైక్యాప్రతీతేశ్చ. నహి దణ్డినా పురుషాఇత్యుక్తే దణ్డతద్వతో
రైక్యమ్. కించ ఆత్మానంప్రతి దేహస్యోపాదానత్వం ప్రసజేత్- ఆత్మనో దేహేఽధిష్ఠానేఽధ్యస్తత్వాత్. ఆత్మని దేహా
ధ్యాస ఇతిచేత్ దేహేఽప్యాత్మాధ్యాసోభవదభిమతశ్శాస్త్రప్రసిద్ధశ్చ * అస్మత్ప్రత్యయగోచరే విషయిణి చిదాత్మకే యుష్మ
త్ప్రత్యయగోచరస్య విషయస్య తద్ధర్మాణాంచాధ్యాసః తద్విపర్యయేణవిషయిణస్తద్ధర్మాణాంచవిషయేఽధ్యాసో మిథ్యే
తి భవితుం యుక్తమితి * అన్యోన్యస్మిన్నన్యోన్యాత్మకతాం అన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యస్యేతిచ విషయే యుష్మదర్థే దేహే
విషయిణోఽస్మదర్థస్యహ్యధ్యాస ఉక్తః * పఞ్చభూతాత్మకే దేహే దేహీమోహతమోవృతః । అహం మమైతదిత్యు
చ్చైః కురుతే కుమతిర్మతిమితి * ఆకాశవాయ్వగ్నిజలపృథివీభ్యః పృథక్ స్థితే । ఆత్మన్యాత్మమయం భావం కః కరోతి కళే
బరే ఇతిచ. అతోఽతివ్యాప్తిః. నకేవలం పరాభిమతస్థలఏవావ్యాప్త్యతివ్యాప్తీ- కింతు శ్రుతిస్మృతిలోకప్రసిద్ధోదా
హరణేషు అవ్యాప్తిశ్చ మృత్పిణ్డలోహమణినఖనికృన్తనతత్కార్యాదిదృష్టాన్తో వేదసిద్ధః- కటకమకుటాది దృష్టాన్త
శ్చ స్మృతిసిద్ధః, తేష్వవ్యాప్తిః తత్కార్యాణాం మిథ్యాత్వాభావాత్. తన్మిథ్యాత్వం వివక్షితమితిచేత్ * యథేతి ప్ర
సిద్ధవదుపన్యాసో నఘటతే, అశ్రుతవేదాన్తస్య శ్వేతకేతోర్ఘటాదిమిథ్యాత్వాసిద్ధేః. తన్మిథ్యాత్వం యుక్తిభిరుపపాదయి
ష్యామ ఇతిచేన్న, కుయుక్తీనాం ప్రబలయుక్తిభిర్నిరస్తత్వాత్. తచ్చ దర్శితం దర్శయిష్యామశ్చ. అతఏవ లోకసిద్ధే
ష్వవ్యాప్తిస్సిద్ధా. అస్తు వామిథ్యాత్వంఘటాదీనాం తథాపి తదధిష్ఠానత్వం నోపాదానశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం తద్విషయ
తయా వ్యుత్పత్త్యభావాత్ ప్రయోగాభావాచ్చ. యద్యద్వస్తు నివిద్యతే- నతత్సర్వం శబ్దవాచ్యం- నహ్యయం బ్రాహ్మణ
ఇత్యుక్తే తద్గతసుఖదుఃఖాదికమపి బ్రాహ్మణశబ్దవాచ్యమ్. యదాకారవిషయతయా శబ్దో వ్యుత్పన్నః- సతస్య ప్రవృ
త్తినిమిత్తమ్. నచోపాదానశబ్దోఽధ్యస్తాధిష్ఠానవిషయతయా వ్యుత్పన్నః- సచ తద్వివక్షయా ప్రయుజ్యతే, తస్మాదవ్యా
ప్తిరితి——యశ్చాపి ఈశ్వర ఏవ బ్రహ్మ తేనస్వత ఏవ భిన్నాభిన్నా ప్రకృతిరితి వదతి- తన్మతేపి జగదుపాదానత్వం
బ్రహ్మణోఽనుపపన్నం- చేతనాంశస్యానాదిత్వాదేవ. జీవత్వావస్థా సర్గాత్పూర్వం నాస్తీతి చేత్, జీవస్యాదిమత్త్వం త
త్ప్రయుక్తాదోషాశ్చస్యుః. ఘటత్వావస్థాయాః పూర్వమభావాదేవహి ఘటస్యాదిమత్త్వమ్. జీవత్వం ప్రాగప్యస్తీతిచే
త్- తదుపాదానత్వానుపపత్తిః. దేవమనుష్యాదినామరూపాభిమానిత్వావస్థామపేక్ష్యోపాదానత్వమితి చేన్న- కార్య
కారణయోరనన్యత్వస్య దురుపపాదత్వాత్. అనన్యత్వంవదతాహి కార్యే కారణాసాధారణాకారస్యానా పరమకారణా
కారస్యవాఽనువృత్తిర్వక్తవ్యా, యథా కుణ్డలే తత్కారణస్య స్వర్ణత్వాకారేణానువృత్తిః- యథాచ వృశ్చికే తత్కా
రణస్య పృథివీత్వాకారేణానువృత్తిః- తత్ర బ్రహ్మణః కారణాన్తరాభావాత్ ద్వితీయః కల్పో నోపపద్యతే. ప్రథమేచ
తత్ర కేనాకారేణ జీవబ్రహ్మణోరైక్యమ్. నతావద్ధేయప్రత్యనీకనిత్యావిర్భూతజ్ఞానానన్దాదిరూపేణ జీవే తదసంభవా
త్. నాపి జీవత్వరూపేణ కారణే పరబ్రహ్మణీశ్వరే తదభావాత్. యది సత్త్వద్రవ్యత్వచేతనత్వాదిరూపేణ, తర్హి
తచ్చ ఇదానీం దేవాద్యవస్థాజీవాః కారణావస్థాయాం సన్తో ద్రవ్యభూతాశ్చేతనా ఇత్యుక్తం భవతి. వైశేషికాదిమ
తేష్వేతావత్సంప్రతిపన్నం, తతశ్చ బ్రహ్మకార్యత్వోపదేశవైయర్థ్యం, నహి పూర్వం జీవా అచేతనా అద్రవ్యభూతా ఇతి
కశ్చిన్మన్యతే. అత ఈశ్వరాసాధారణాకారానువృత్త్యభావాత్ బ్రహ్మోపాదానకత్వం నసిధ్యేత్, నహి ఘటే ద్రవ్య
త్వానువృత్త్యా తన్తూపాదానకత్వంసిధ్యేత్, తన్తుతత్కారణకార్పాసతూలాద్యసాధారణాకారాననువృత్తేరనన్యత్వా

భావాత్. అనేనైవన్యాయేన మహదాదికంప్రతి బ్రహ్మోపాదానత్వంచనిరస్తమ్.———యాదవప్రకాశీయేతు * ప్రకృతిశ్చేతి - మూలప్రకృతిశ్చ బ్రహ్మేతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తం. తథాహి, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌహిజగదుపాదానత్వ సాధకౌ-లోకథంబ్రహ్మణఏవ మూలప్రకృతిత్వసాధకౌ * గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదివాక్యాన్తరైః మహదాదిప్రపఞ్చస్య ప్రకృతికార్యత్వ ప్రతిపాదనాత్ తదేకత్వాభావె బ్రహ్మణఉపాదానత్వానుపపత్త్యా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపరోధప్రసంగాదితిచేత్- సౌత్రహేతుపదస్య వ్యవహితసాధ్యేనాన్వయే సంభవతివ్యవహిత సాధ్యాన్వయేక్లిష్టత్వమేవఫలం. ననుప్రకృతేర్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వముపాదానత్వోపయోగి, సత్యం-అవ్యవహితం ప్రధానసాధ్యంచ వక్తవ్యం- బ్రహ్మవ్యతిరేకనిర్వాహ్యముపాదానత్వంహి ప్రధానసాధ్యం, తదార్థమస్త్వితిచేన్న- అవ్యవహితస్య ప్రధానసాధ్యస్యశ్రౌతత్వెనతదుపయోగ్యర్థాన్తరస్యార్థసిద్ధత్వోపపత్తేః. తదుపయోగిబ్రహ్మాత్మకత్వంతునిర్దోషత్వ శ్రుత్యవిరోధేన అన్యత్రసమ్యక్నిరూపిత మిహార్థసిద్ధమితి ప్రకృతిశబ్దస్య ఉపాదానపరత్వం యుక్తం, ఏవంసతిశబ్దశ్చార్థవాన్- నిమిత్తభూతమేవోపాదానంచేతిహ్యర్థః. మూలప్రకృతిత్వే- చశబ్దస్య నప్రయోజనం. బహుభవనసమానకర్తృకాభిధ్యోపదేశశ్చనిమిత్తభూతస్యైవోపాదానభావం ప్రథమమవగమయతి. తృతీయసూత్రార్థః పూర్వమేవశిక్షితః * పరిణామాదిత్యస్య వ్యాఖ్యానావసరెచ యదుక్తం * బహుస్యాంప్రజాయేయేతి- బహుస్యామితి ప్రకృతిపురుషేశ్వరభావేన విభాగం దర్శయతి. ప్రజాయేయేతిమహదాదిరూపేణ విక్రియామితి. తత్సకలప్రమాణోపపత్తివిరుద్ధం - ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం నిత్యత్వానాదిత్వ శ్రుతివిరోధాత్. అకృతాభ్యాగమాదిప్రసంగాత్. జీవస్యాప్యన్తవత్త్వేన మోక్షశాస్త్రానర్థక్యప్రసంగాచ్చ, శక్తిరూపేణావస్థానాన్నిత్యత్వాదికమితిచేత్ యదిశక్తిశబ్దస్తదుత్పాదన సామర్థ్యవాచీ-తదాఘటాదితుల్యత్వం- యదిత్రివిధశక్తిమద్ద్రవ్యమవస్థితం- తదాస్వశక్తిభేదెన ప్రళయదశాయామపి ద్రవ్యత్రయంవిలక్షణం స్థితమితి ప్రకృతిపురుషేశ్వరభావేన బహుస్యామితిసంకల్పోఽనుపపన్నః. కించ సంకల్పమాత్రమేవానుపపన్నం- ఈశ్వరాంశస్య విభాగోనామజ్ఞానాదిగుణోద్భవః- నతుఖండితత్వం- ప్రళయేనియన్త్రంశస్యాపిశక్తిమాత్రావశిష్టతయాతదానీంసార్వజ్ఞ్యాద్యుద్భవాభావాత్. యదిసార్వజ్ఞ్యాదికముద్భూతం-తదానీమీశ్వరస్స్యామితిసంకల్పోఽనుపపన్నః-ఉద్భూతసర్వజ్ఞత్వాదిగుణకత్వమేవహీశ్వరత్వం. చైతన్యశక్తియోగాత్ సఙ్కల్పోపపత్తిరితిచేన్న- ఘటరూపేణపరిణామశక్తియోగేపి ఘటత్వానుదయేసలిలాహరణాదికార్యానుపపత్తివత్ జ్ఞానాదిగుణానుద్భవెన కార్యసంకల్పవిశేషానుపపత్తేః. అతస్సంకల్పాదీశ్వరత్వవిభాగః- ఈశ్వరత్వవిభాగాత్సఙ్కల్పఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. పూర్వంజగదవసానే ఇయన్తంకాలంస్వప్స్యామి. తతఃప్రబోద్ధాహమితిసఙ్కల్పబలాత్ ప్రబుద్ధస్సంకల్పయతీతిచేత్ - తర్హిఈశ్వరాంశస్య ప్రబుద్ధత్వమేవ విభాగఇతి ప్రబుద్ధస్యప్రకృతిపురుషేశ్వరరూపేణ విభక్తస్స్యామితి సఙ్కల్పోఽనుపపన్నః త్రిధావిభాగవిషయః * బహుస్యామితిసఙ్కల్పః పూర్వజగత్సంహారసమయఇతిచేన్న * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవేతి శ్రుతివిరోధాత్, నహిప్రళయాత్పూర్వమేకత్వాపత్తిః. అతః పరోక్తార్థోఽనుపపన్నః * యోనిశ్చహిగీయతఇత్యత్రాపి * బ్రహ్మయోనిమితిపదస్య బ్రహ్మణః- అవ్యక్తస్యోపాదానమితి వ్యాఖ్యానమప్యనుపపన్నం-బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యార్థేబాధకాభావాత్- సమాసేపినిషాదస్థపతిన్యాయేనషష్ఠీసమాసాత్ కర్మధారయస్య ప్రబలత్వాద్, అలుప్తవిభక్తికత్వేన ద్వితీయార్థత్వే సంభవతిలుప్తవిభక్తిత్వాశ్రయణేనా శ్రుతవిభక్త్యర్థలక్షణాయోగాత్, అస్మిన్ప్రకరణే * యేనాక్షరంపురుషంవేద సత్యంప్రోవాచతాం తత్త్వతోబ్రహ్మవిద్యామితిపురుషశబ్దాసన్న బ్రహ్మశబ్దస్య పురుషవిషయత్వదర్శనేన పురుషంబ్రహ్మయోనిమితి బ్రహ్మశబ్దస్యాపి పురుషశబ్దసమానవిషయత్వోపపత్తేశ్చ కించ - స్వాభావికభేదాభేదపక్షే బ్రహ్మణఉపాదానత్వమపి దుర్ఘటం. భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణామంశానామనాదిత్వాత్తేషాంన

బ్రహ్మణోపాదానకత్వముపపన్నమ్. ఈశ్వరాతిరిక్తస్యాంశినః కస్యచిదప్రామాణికత్వం చ వక్ష్యతే. త్రయాణామప్యంశానాం శక్తిరూపేణానాదిత్వమప్యనుపపన్నం. వికల్పాసహత్వాత్. కిం తదుత్పాదనసామర్థ్యం శక్తిః-ఉత త ఏవాంశాస్సూక్ష్మరూపాః. ప్రథమేఽనాదిత్వం న స్యాత్, నహి ఘటకరకశరావోత్పాదనసామర్థ్యం మృత్తికాయామస్తీతి ఘటాదీనామనాదిత్వం. ద్వితీయే చ సూక్ష్మరూపాస్త ఏవ కారణమితి తేషామేవ బ్రహ్మలక్షణయోగిత్వాత్. కారణాతిరిక్తబ్రహ్మణో మానశూన్యత్వాత్, తేషాం మిథః ప్రకారిప్రకారభావానభ్యుపగమాచ్చ బ్రహ్మబహుత్వం స్యాత్. కిం చ కిం భోగ్యభోక్తృనియన్తారః ప్రత్యేకం బ్రహ్మ ఉతాంశత్రయసముదాయో బ్రహ్మ - ఉత తేష్వనుగతం తైర్భిన్నాభిన్నస్వరూపం సన్మాత్రం బ్రహ్మ. ప్రథమే ప్రకృతేరేవ మహదాద్యుపాదానత్వం స్యాత్. న ద్వితీయః; సముదాయరూపస్య బ్రహ్మణః ఉపాదానత్వేన భోక్తరి నియన్తరి చ మహదాద్యవస్థాన్వయప్రసంగాత్. తృతీయే జగదుపాదానవస్తువాచినశ్శబ్దస్య కిం ప్రవృత్తినిమిత్తం. కిం సత్తాసామాన్యం- ఉత మానార్హత్వ వ్యవహారార్హత్వరూప ఉపాధిః - ఉత ద్రవ్యత్వం, ఉతార్థాన్తరం, తత్ర సామాన్యం భవద్భిరనభ్యుపగతం, అభ్యుపగమేపి చతుర్ష్వపిశింస్సుశాస్త్రవైయర్థ్యం - సామాన్యస్య వైశేషికాదిభిరభ్యుపగమాత్, ప్రామాణికం వ్యవహారార్హం ద్రవ్యం జగత్కారణమిత్యస్యార్థస్య ప్రధానపరమాణుకారణవాదినామవిగీతత్వాచ్చ నహ్యద్రవ్యమవ్యవహార్యం మానశూన్యం జగదుపాదానమితి తైరభిమతం, అర్థాన్తరం చేత్- తచ్చిద్ద్రవ్యత్వం వా త్రివిధశక్తిమత్త్వం వా నిరతిశయబృహత్త్వం వా యత్కించిద్భవతు. తదిదం వృక్షసముదాయే వనత్వవదంశత్రయసముదాయే వర్తతే - ఉత సముదాయిష్వేకైకస్మిన్. ప్రథమే అంశత్రయసముదాయో బ్రహ్మ స్యాత్, ఏకత్వం చ సమూహైక్యమేవ భవేత్ న తు సమూహాన్తర్గతద్రవ్యైక్యమ్. తతశ్చ యథా సహకారఫలానాం న వనగతకృత్స్నవృక్షసముదాయ ఉపాదానం- అపి తు సహకార ఏవ- ఏవం మహదాదీనాం ప్రకృతిరేవోపాదానం స్యాత్, న తు సముదాయః. ద్వితీయే చ తత్ప్రవృత్తినిమిత్తం కిం గోత్వాదివత్సాధారణం, ఉత ఖండత్వాదివదసాధారణం, ప్రథమే త్రయాణామేకత్వం నామైకజాతీయత్వమేవ భవేత్, తతశ్చ ప్రకృతిరేవ మహదాద్యుపాదానం స్యాత్, యథా ఖండరోమ్ణాం ఖండ ఏవోపాదానం- న ముండః, యథా చ ద్రవ్యత్వేనైకజాతీయత్వేపి ఘటస్య మృత్పిండ ఏవోపాదానం, న తులాలాదిద్రవ్యమాత్రం, తద్వత్. త్రయాణాం మిథో భిన్నత్వేపి సన్మాత్రరూపేణాభిన్నత్వాత్ సన్మాత్రస్యైకస్యాంశినో బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం యుక్తమితి చేన్న, ఖండముండాదీనాం వ్యక్తీనాం మిథో భిన్నత్వేపి తాసాం ద్రవ్యత్వగోత్వాద్యాకారేణాభిన్నత్వాదంశిన ఏకస్య గోద్రవ్యమాత్రస్యాంగలామాద్యుపాదానత్వవచనతుల్యత్వాత్. ద్వితీయే చ కస్యైకస్యాంశస్యాసాధారణః యది ప్రకృత్యంశస్య, తదా ప్రకృతిరేవోపాదానమిత్యుక్తం స్యాత్, ఇతరాంశయోరన్యతరాసాధారణత్వే ప్రకృతేరబ్రహ్మత్వాత్ మహదాదికం బ్రహ్మోపాదానకం న స్యాత్, యథా వృక్షత్వం స్కన్ధప్రకాండశాఖాద్యనేకాంశానామంశిభూతైకద్రవ్యవృత్తి, ఏవం సచ్ఛబ్దనిమిత్తమపి త్రయాణామంశానామంశిభూతైకద్రవ్యవృత్తీతి చేన్న- తథా సతి సన్మాత్రస్య తదంశభూతేషు వస్తుషు పూర్ణవృత్తిత్వానుపపత్తేః. నహి వృక్షశ్శాఖాపత్రపుష్పాదిషు ప్రత్యేకం పూర్ణః, తత్సముదాయో హి పూర్ణవృక్షః యది బహ్వంశేషు ప్రత్యేకం సత్త్వం పూర్ణవృత్తి- తదా జాతిరేవ స్యాత్, మిథో విరుద్ధాకారేషు బహుషు ప్రత్యేకం పూర్ణవృత్తిరాకారో హి జాతిః, యథా గోత్వం, తతశ్చ బ్రహ్మైకత్వం నామ జాత్యైక్యం స్యాత్, ఆకారత్వేన బ్రహ్మణో జాతిత్వప్రసంగః, యది వృక్షత్వవత్సంహతేష్వంశేషు వర్తేత, తదా బ్రహ్మైకత్వం నామ సమూహైకత్వం స్యాత్. నన్వేకజాతీయానాం సమూహభావముపగతానామపి పత్త్రాణామేకవృక్షానన్యత్వవత్ త్రయాణామేకద్రవ్యానన్యత్వముపపద్యత ఇతి చేత్ - తర్హి నీరన్ధ్రసంబన్ధవిశేషైకత్వం స్యాత్- భేదకాకారవతాం బహూనాం నిశ్ఛిద్రసంశ్లేషవిశేషేణ వినైక

త్వానుపపత్తేః. తత్ర వనస్య వృక్షస్య చైతావాన్భేదః-పరస్పరం నిరన్తరసంశ్లేషరహితవృక్షసమూహో వనం- నిరన్తరసంసర్గవిశేషయుక్తపదార్థసంఘాతో వృక్షఇతి. తత్తదవయవానాం స్వావయవసజాతీయవస్త్వసాధారణకార్యోత్పాదనానుగుణస్సంసర్గో విశేషశబ్దేనవివక్షితః- తేన భిన్నానాంవృక్షావయవానాం మిథస్సంసర్గవ్యావృత్తిః. ఉక్తలక్షణసంబన్ధవిశేషఏవ వృక్షస్యైకత్వప్రతీతివ్యవహారహేతుః- తదభావాత్తదుత్థబీజాన్తరోత్పన్నవృక్షాణాం వృక్షాన్తరాణాంచాన్యోన్యైకత్వవ్యవహారాభావః. తత్ర కేచిత్పదార్థాః భేదకాకారప్రహాణాన్నైకత్వంభజన్తే- యథా విలీనాః కటకముకుటాదయః పిండత్వం కేచిచ్చ భేదకాకారాప్రహాణేనైకత్వంభజన్తే, యథా ఇష్టకాఇష్టకాత్వాప్రహాణేన భిత్తిత్వం.తత్ర భేదకాకారప్రహాణాప్రహాణే యథాప్రమాణమభ్యుపగన్తవ్యే. తత్ర భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణామసఙ్కీర్ణస్వభావత్వస్య తత్తదసాధారణశక్తియోగస్య నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ స్వాసాధారణాకారాప్రహాణేనైవ బ్రహ్మత్వైనైకత్వం వర్ణనీయమ్. తత్ర భేదకాకారస్య యథాప్రహాణమఙ్గీకార్యత్వేసతినియన్త్రంశస్యాశ్రయత్వమితరాంశద్వయస్య తదాశ్రితత్వంచభవతి * ఏతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనేగార్గిసర్వమిదంవిధృతం తిష్ఠతీత్యాదిశ్రుతేః. తథాసతి ఈశ్వరంప్రతి చిదచితోశ్శరీరత్వమర్థసిద్ధం- చేతనేనధార్యద్రవ్యవిశేషోహిశరీరమ్. వృక్షేతు ప్రకాండశాఖాంశినోఽచేతనత్వాచ్ఛాఖాదీనాం నతచ్ఛరీరత్వం- ఈశ్వరస్యతు చేతనత్వాదంశాన్తరస్య తద్ధార్యత్వేనశరీరత్వంఫలితమ్. ఏతదుక్తంభవతి- సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణో మృత్పిండవదేకత్వే త్రయాణాం నిత్యత్వానాదిత్వశ్రుతివిరోధః. స్వతో భిన్నేష్వంశేషు ప్రత్యేకం పూర్ణవృత్తిసత్త్వాకారేణైకత్వేజాత్యైక్యమ్. సత్త్వం సంహతేషువర్తతేచేత్ సమూహైక్యమ్.అతో నిమిత్తోపాదానభేదఏవభవేత్- ధర్మ్యైక్యాభావాత్. సంహతేషు వర్తతేచేదనాదిభేదాప్రహాణేనసంహతత్వాత్- ఆశ్రయాశ్రయిభావాదిలక్షణస్య భేదస్య ప్రామాణికత్వాచ్చిదచితోశ్శరీరత్వమర్థసిద్ధమితి చిదచిచ్ఛరీరకంబ్రహ్మసచ్ఛబ్దవాచ్యముపాదానంస్యాత్. తతశ్చాస్మదీయఃపక్షః పరిగృహీతస్స్యాత్. ఆశ్రయాశ్రయిభావానభ్యుపగమే జాత్యైక్యంవాసమూహైక్యంవాస్యాత్- తతశ్చ నిమిత్తోపాదానైక్యాసిద్ధిరితి. కించ బహుస్యామితి సఙ్కల్పశ్చ ఘటస్స్యామితికులాలసఙ్కల్పకల్పస్స్యాత్- సఙ్కల్పస్య స్రష్టర్యేకదేశగతత్వాత్- పరిణామస్య తదేకదేశాన్తరగతత్వాచ్చ. సామానాధికరణ్యనైకోపదేశాస్సర్వేప్యముఖ్యాస్స్యురితి. ప్రథమసూత్రే సమ్యగుపపాదితమ్. సన్మాత్రంబ్రహ్మ కిం స్వాంశగతం నరకాదిదుఃఖంస్వగతత్వేనజానాతి-నవా. నచేదజ్ఞత్వమేవ. స్వగతత్వేన జానాతి చేద్దుఃఖిత్వంస్యాత్. జీవాంశస్య భిన్నత్వాదదోషఇతి చేన్న, భేదేసత్యప్యభేదాభిమానస్యాపరోక్షస్య విద్యమానతయా దుఃఖిత్వమేవస్యాత్. పాణిపాదాదీనాం పురుషాంశతయా భేదేసత్యపి అభిన్నత్వప్రతిపత్త్యాహి పన్నగదష్టపాదస్య పురుషస్యాఙ్గాన్తరేషు ప్రదాహోభవతి, పాణౌ సంజాతవ్రణస్య కరణాన్తరపాటవంచ శిథిలీభవతి, హృదినిహితహరిచన్దనబిన్దోస్సర్వాఙ్గాప్యాయనంభవతి, ఛిన్నాయామఙ్గుళౌ చన్దనలిప్తాయాం జ్వలనజ్వలితాయాంచ సుఖదుఃఖేపురుషస్యనభవతః స్వగతత్వేన జ్ఞానాభావాత్. అతస్స్వగతత్వేన జ్ఞానవత్త్వే బ్రహ్మణో దుఃఖిత్వంస్యాత్- తతశ్చ * బహుస్యామితి దుఃఖాకరబహుభవనసఙ్కల్పస్సర్వజ్ఞస్యనస్యాత్. కించ * తదరూపమనామయమిత్యాదయోఽపురుషార్థనిషేధశ్రుతయోనిర్విషయాః కించ నిర్వికారత్వశ్రుతయశ్చనిష్ఫలాః. నను నియన్త్రంశవిషయా నిర్వికారత్వశ్రుతయః- బ్రహ్మవిషయావికారిత్వశ్రుతయఇతి సవిషయత్వమ్. నైతదుపపద్యతే- యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతం * ఏతదమృతమేతదభయమేతత్ బ్రహ్మ * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ * యతో వాఇమానిభూతానిజాయన్తే, తద్బ్రహ్మ * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ తజ్జలానితి బ్రహ్మణఏవ వికారతదభావశ్రవణాత్ * నిత్యోనిత్యానాం * జ్ఞాజ్ఞౌద్వౌ *సవాఏషమహానజఆత్మాఽజరోఽమరః* సవాఏషమహానజఆత్మా అన్నాదోవసుదానః * సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః * సకారణం కరణాధిపాధిపః * యస్సర్వజ్ఞ

స్సర్వవిత్- తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచజాయతే * ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశం - సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాత్ * సహస్రశీర్షాపురుషః - తస్మాద్విరాడజాయత విరాజో౽ధిపూరుష ఇతీశ్వరస్యైవ వికారతదభావశ్రవణాచ్చ- తథా స్మృతిష్వపి * తద్బ్రహ్మపరమంనిత్యమజమక్షరమవ్యయమ్ । ఏకస్వరూపంచ సదా హేయాభావాచ్చ నిర్మలం- కారణం కాలగగనే యథా సన్నిధిమాత్రతః । అవికారతయా బ్రహ్మ తథా సృష్టేర్మహీపతే ఇతి * సకాశాదాత్మనస్తద్వదాత్మానః ప్రభవన్తిహీతి బ్రహ్మణఏవ వికారిత్వావికారిత్వస్మరణాత్ * సన్నిధానాద్యథాకాశకాలాద్యాః కారణం తరోః । తథైవాపరిణామేన విశ్వస్యభగవాన్హరిః * కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః కనకమనేకమపీష్యతేయథైకమ్ । సురపశుమనుజాదికల్పనాభిర్హరిరఖిలాభిరుదీర్యతేతథైక ఇతి ఈశ్వరే౽పి వికారతదభావస్మరణాచ్చ. వికారవాక్యేష్వీశ్వరవాచిశబ్దాః బ్రహ్మపరాః, అవికారవాక్యేషు బ్రహ్మవాచిశబ్దాఈశ్వరవిషయాఇతి చేన్న, సార్వజ్ఞ్యాదిగుణవిశిష్టేశ్వరవాచినాం ద్రవ్యమాత్రవాచిత్వస్యాముఖ్యత్వాత్- పత్రమాత్రే వృక్షశబ్దవత్ బ్రహ్మైకదేశే బ్రహ్మవాచిశబ్దానామముఖ్యత్వాచ్చ. ఈశ్వరాతిరిక్తస్య కారణస్యాప్రామాణికత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. అతో౽నిమిత్తోపాదానయోఃమృత్కులాలయోరివైక్యానుపపత్తేఃపురుషార్థాన్వయప్రసంగాత్ వికారవిధినిషేధవిరోధానుపపత్తేశ్చ స్వాభావికభేదాభేదపక్షే ఉపాదానత్వమనుపపన్నమ్——నను కథం తర్హి భవత్పక్షే సవికారత్వం నిర్వికారత్వంచేశ్వరస్యోపపద్యతఇతిచేత్. శరీరభూతప్రకృతిద్వారకోవికారాన్వయః, నిర్వికారత్వంచావ్యవధానేన ఘటతఇత్యవిరోధః. నను తర్హ్యుపాదానత్వమముఖ్యంస్యాత్, దేవాదినామరూపాభిమానానుగుణజ్ఞానప్రసరస్య మహదాద్యవస్థాయాశ్చ ఈశ్వరగతత్వాభావాత్. భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగో హ్యుపాదానత్వం అవస్థావిశేషశబ్దస్స్థూలావస్థాపరః, తేనాప్రలీనజగతః ప్రళయావస్థామపేక్ష్య ఉపాదానత్వవ్యుదాసః. ఉచ్యతే- చిదచిచ్ఛరీరకం బ్రహ్మమహదాదికార్యంప్రతి ముఖ్యోపాదానం- ఉపాదానలక్షణయోగిత్వాత్- మకుటంప్రతికనకవత్. నన్వసిద్ధో హేతుః- మహదాద్యవస్థానాం బ్రహ్మగతత్వాభావాత్. న-బ్రహ్మణశ్చిదచిచ్ఛరీరతయా ప్రకృతేర్బ్రహ్మస్వరూపాన్తర్గతత్వాత్ ప్రకృత్యవస్థానాం బ్రహ్మావస్థాత్వాత్. నహి విశేష్యమాత్రం కస్యచిత్స్వరూపం విశిష్టస్య వస్తునో విశిష్టమేవహిస్వరూపమ్. నహి ఘటస్య మృన్మాత్రంస్వరూపం- కింతు ఘటత్వవిశిష్టం. నను యదివిశేషణమపి స్వరూపాన్తర్భూతం తర్హి దండాదయస్సంయోగాదయశ్చ స్వరూపంస్యుః. న- యావద్విశేష్యభావినామపృథక్సిద్ధప్రకారాణామేవ స్వరూపాన్తర్భావాత్. కించ ఘటాదివస్తునఉదకాహరణాదితత్తదసాధారణకార్యయోగ్యమేవస్వరూపం- నమృన్మాత్రం- పిండేష్టకాదీనామపి ఘటస్వరూపత్వప్రసంగాత్. ఘటస్యోదకాహరణంప్రతియోగ్యతా నామఅచ్ఛిద్రఘటత్వమేవ. యస్యవస్తునో యత్కార్యం యదాకారాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయి- సఆకారస్తస్యవస్తునస్తత్కార్యం ప్రతియోగ్యతా- యథా అగ్నేరుష్ణత్వం స్ఫోటజననే- యథాచ పరశోస్తైక్ష్ణ్యంచ్ఛేదనే- యథాచ మృదో మృత్త్వం ఘటాదిరూపపరిణామే శ్లక్ష్ణార్ద్రభావశ్చ. ఏవం ప్రకృతిపురుషకాలాశ్చ జగద్రూపేణ బహుభవనేపరమాత్మనో యోగ్యతాస్థానీయాః అయుతసిద్ధప్రకారాః, అతఏవహి క్వచిచ్ఛక్తిశబ్దేనజగదభిధీయతే- కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణంహిశక్తిః సాచ యోగ్యతాయోగ్యవస్తునస్స్వరూపాన్తర్గతా- అతో మహదాద్యవస్థాశ్చిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మస్వరూపగతా ఇతి నహేత్వసిద్ధిః. యతో విశిష్టంబ్రహ్మస్వరూపం- అతఏవహి * తద్యథారథస్యారేషునేమిరర్పితానాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతాభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితా ఇత్యరనాభిదృష్టాన్తఉపన్యస్యతే. నహి నాభిమాత్రం రథచక్రం- కింతు నాభివదరనేమీ అపిహి స్వరూపాన్తర్గతే. తథా * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో౽న్తరాత్మా సదాజనానాంహృదయే సన్నివిష్టః । తంస్వాచ్ఛరీరాత్ ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకాం

మితి ముఞ్జేషీకాదృష్టాన్తశ్శ్రుతః. నహీషీకామాత్రం ముఞ్జః- కింతు బాహ్యదళవిశిష్టేషీకాహిముఞ్జస్వరూపమ్. విశేష్యాంశస్య దృష్టాన్తఇషీకా. తథా * యథాహికదళీనాన్యాత్వక్పత్త్రాన్నాథజాయతే । ఏవంవిశ్వస్య నాన్యస్త్వం త్వంచాపీశ్వరదృశ్యసఇతి త్వక్పత్త్రకదళీదృష్టాన్తశ్చ చిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మస్వరూపమవగమయతి. నహి బాహ్యత్వక్పత్త్రేణ వినా కాండమాత్రంకదళీ- అపితు త్వక్పత్త్రవిశిష్టకాండస్వరూపా. ఏవం విశ్వవిశిష్టం యత్స్వరూపం- తత్ర విశేష్యభూతస్త్వం విశేషణాంశవిలక్షణశ్చ దృశ్యసఇత్యర్థః. ఇయాన్ భేదః- నాభీషీకాకాండానామరనేమిబాహ్యత్వక్పత్త్రాణాంచాచేతనతయా మిథోనియన్తృనియామ్యభావాభావాత్ నశరీరశరీరిభావః- అతఏవ నేమ్యాదిశబ్దాశ్చనవిశేష్యవాచకాః. ఇహతు నియన్తృనియామ్యభావాదినా శరీరాత్మభావసంభవాత్ శరీరవాచిశబ్దాః బ్రహ్మపర్యన్తా ఇతి. అతో మహదాద్యవస్థానాం విశిష్టబ్రహ్మస్వరూపగతత్వాత్ ఉపాదానత్వంముఖ్యమ్. కించమాభూత్ప్రకృతిపురుషయోః స్వరూపాన్తర్భావః- తథాపి ముఖ్యత్వంయుక్తం- నహి శరీరద్వారకం బ్రహ్మణో మహదాద్యుపాదానత్వమముఖ్యం ముఖ్యనిర్వాహకవ్యవహితత్వాత్, జ్వాలావ్యవహితస్య కాష్ఠస్య పాకకరణత్వవత్. నచావ్యవహితత్వముపాధిః-దర్శితసపక్షే వృత్త్యభావేన సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాత్. నను మృద్ద్రవ్యవ్యవహితకులాలస్యాపి ఘటంప్రత్యుపాదానత్వం స్యాత్. న- నిర్వాహకవ్యవహితత్వాభావాత్. తదభావశ్చ స్వనిష్ఠస్య మృత్పిండస్య ఘటంప్రత్యుపాదానత్వనిర్వాహకత్వాయోగాత్. కరణకారకస్యతు స్వనిష్ఠత్వాత్తన్నిష్ఠజ్వాలాయాస్తన్నిర్వాహకత్వంయుక్తమ్. ఆశ్రయినిష్ఠామవస్థాంప్రతి ఆశ్రయభావస్య స్వనిష్ఠస్య నిర్వాహకత్వంహినఘటతే. నన్వవస్థాతద్వతో ర్వ్యవహితత్వాదాశ్రయాశ్రయిభావాభావాదుపాదానత్వమముఖ్యమితి. కిముపాదానఏవాయంనిర్బన్ధః, ఉత కర్త్రాదికారకాన్తరేష్వపి. నప్రథమః దర్శితసపక్షానాదరేణ పక్షపాతస్య నిర్నిబన్ధనత్వేనాకిఞ్చిత్కరత్వాత్. ద్వితీయేతు కులాలస్య ఘటంప్రతికర్తృత్వం నసిధ్యేత్, తద్వ్యాపకహేతుత్వాసిద్ధేః, వృక్షత్వనివృత్తౌశింశుపాత్వనివృత్తివత్. హేతుత్వాసిద్ధిశ్చ హేతుహేతుమతోఃపురుషఘటయోః పాణివ్యాపారదండచక్రాదిహేత్వన్తరవ్యవహితత్వాత్ * యథా ప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నం లోకమిమంరవిరిత్యత్ర రవేః ప్రకాశకత్వంనముఖ్యంసిధ్యేత్- కిరణవ్యవహితత్వాత్. జగతఃప్రకాశమానత్వేరవిః కిరణవ్యవహితో హేతుః. తథా జలంవహతీత్యత్ర జలస్య కర్మత్వంనసిధ్యేత్- ఘటవ్యవహితత్వాత్. పాకేకాష్ఠస్య కరణత్వం నసిధ్యేత్, జ్వాలావ్యవహితత్వాత్ * గవాయజేత అరుణయాక్రీణాతీతి జాతిగుణయోః యాగక్రియసాధకత్వం ద్రవ్యద్వారకత్వాదముఖ్యంస్యాత్. యజ్ఞాయపశవఇత్యత్ర పశూనాం యజ్ఞతాదర్థ్యంనస్యాత్- తేషాం హవిరర్థతయా తద్వ్యవహితత్వాత్ * ఆదిత్యాజ్జాయతేవృష్టిర్వృష్టేరన్నంతతఃప్రజాఇత్యత్రాదిత్యాదీనాం వృష్ట్యాద్యుపాదానత్వం చ నసిధ్యేత్, కిరణమేఘాదివ్యవహితత్వాత్ * ఇక్ష్వాకూణామియంభూమిరిత్యాదౌ స్వస్వాతన్త్ర్యలక్షణసంబన్ధోపి నసిధ్యేత్- కరదానాం రాజ్ఞామవాన్తరస్వాతన్త్ర్యవ్యవహితత్వాత్. పర్యఙ్కేశేతఇతిపర్యఙ్కస్యాధికరణత్వం నస్యాత్- ఆస్తరణవ్యవహితత్వాత్. సర్వేషాం వ్యవహారో నముఖ్యఇతిచేన్న- ముఖ్యత్వే సంభవత్యనేకవ్యవహారాముఖ్యతాశ్రయణానుపపత్తేః. ఉక్తంహి నిర్వాహకవ్యవధానం నముఖ్యత్వవిరోధీతి. కించ వ్యవహితస్య కార్యంప్రతి హేతుత్వే కో విరోధః. లక్షణాభావఇతిచేన్న, నియతపూర్వభావిత్వస్య లక్షణస్యసంభవాత్. నియతానన్తరపూర్వభావిత్వంలక్షణమితిచేన్న, తద్ధి సామగ్ర్యాఏవ, నహేతుమాత్రస్య, అన్యథాకృష్యాదివ్యవహితవృష్టినదీపూరాదేస్సుభిక్షతాహేతుత్వంనస్యాత్. తద్ధేతుత్వంహి వ్యవహ్రియతే. కాష్ఠాదీనాం కరణత్వాదికంచనస్యాత్. అపూర్వస్య కృతిసాధ్యత్వంచనస్యాత్, భావార్థవ్యవహితత్వాత్. నను వ్యవహితస్యాపి హేతుత్వేఽతిప్రసంగస్స్యాదితిచేత్, తర్హ్యవ్యవహితస్యాపి హేతుత్వే రాసభాదావతిప్రసంగస్స్యాత్. న-అన్వయవ్యతిరేకాభ్యామతిప్రసంగస్య నివార్యమాణత్వాదితిచేత్,

తుల్యమ్. అవ్యాప్తిస్తుభవతోఽధికా. సజాతీయవ్యవహితస్య నకారణత్వమితిచేత్. కిం యేనకేనాప్యాకారేణ సజాతీయత్వం, ఉతహేతుత్వాకారేణ ఉతహేతుత్వావాన్తరాకారేణ. న ప్రథమః, వ్యవహితపత్రవేధే పురుషస్యాహేతుత్వప్రసంగాత్. నద్వితీయః- కులాలస్య ఘటం ప్రత్యహేతుత్వప్రసంగాత్. నతృతీయః- శరవ్యవహితస్య ధనుషోఽజయసాధనత్వాభావప్రసంగాత్, వ్యవహితహేతురన్యథాసిద్ధత్వాత్ నవ్యవహితకార్యం ప్రతి హేతురితిచేత్. వ్యవహితస్యాన్యథాసిద్ధిః కింతస్మింత్సత్యపి కార్యానుదయాత్- ఉతాసత్యపికార్యోదయాత్- ఉత కార్యాన్తరనిష్పత్త్యర్థత్వాత్- ఉతవ్యవహితకార్యం ప్రతికిఞ్చిత్కారాయోగాత్- ఉతవ్యవహితత్వాదేవ, న ప్రథమః- అవ్యవహితేబీజాదౌ హేతౌసత్యపి కదాచిదఙ్కురాద్యనుదయేన బీజాదేరహేతుత్వప్రసంగాత్. సామగ్రీవైకల్యాదనుదయః- నాహేతుత్వాదితిచేత్- ఇహాపి స్వకార్యస్య సామగ్రీవైకల్యాదనుదయః- నత్వహేతుత్వాదితితుల్యమ్. నద్వితీయః- వృష్టినదీపూరాద్యభావే సస్యానుదయాత్- నతృతీయః- గమనాదికార్యాన్తరహేతూనాం కులాలాదిశరీరాణాం ఘటాది కార్యాన్తరోత్పత్తిహేతుత్వాత్. నచతుర్థః- కర్తుః కార్యం ప్రతి కరణప్రేరణరూప కిఞ్చిత్కారవత్- కాష్ఠస్యాదనం ప్రతి జ్వాలోత్పాదనరూపకిఞ్చిత్కారవత్-తన్నిష్పాదకకార్యనిష్పాదనరూపకిఞ్చిత్కారసద్భావాత్- వ్యవహితవ్యాపారస్యాపి కిఞ్చిత్కారరూపత్వేఽతిప్రసంగఃపరిహృతః. పఞ్చమేపి కింవ్యవహితత్వం అవ్యవహితకారణత్వంవారయతి- ఉతవ్యవహితకారణత్వమ్. ప్రథమమిష్టం. ద్వితీయేతు కథమిదమహేతుత్వసాధకం-వ్యవహితానామశనిపాతాదీనాం సస్యాద్యహేతుత్వదర్శనాదితిచేత్, అవ్యవహితరాసభాదేరప్యహేతుత్వాత్. అగ్న్యాదేరపి ధూమాదిహేతుత్వంనస్యాత్. సన్నికర్షమనాదృత్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హేతుత్వనిశ్చయే వ్యవధానమప్యనాదృత్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హేతుత్వనిశ్చయఇహాప్యుపపన్నః- అన్యథా కులాలాదేర్ఘటాదిహేతుత్వాభావప్రసంగాత్. ఏవం హేతుమాత్రస్య సద్వారకత్వోపపత్తేః- తదవాన్తరవిశేషస్య నిమిత్తత్వవదుపాదానత్వమపి సద్వారకంముఖ్యమ్. నన్వుపాదానస్య కార్యావస్థాశ్రయత్వంవాచ్యం- కథం వ్యవహితస్యావస్థావిశేషాశ్రయత్వమ్. ఉచ్యతే- కుమ్భోదరసంభృతమమ్భః ప్రతిపురుషస్యేవ పరమాత్మనో మహదాద్యవస్థాశ్రయత్వముపపన్నమితి. కుమ్భవ్యవహితస్యామ్భసః పురుషానాధేయస్యాపి స్వాధారధారకాయత్తస్థితిత్వంహిదృశ్యతే. నచవాచ్యం 'పరమాధారస్యాధేయధారణోపక్షీణః నతువ్యవహితధారణపరఇతి పురుషస్య సలిలధారణఫలాన్వయాదర్శనాత్. నహి నిరుదకస్యేవ ఉదకపూర్ణస్యఘటస్య ధారణే గురుత్వాతిశయనిబన్ధనశ్రమాతిశయోనభవతి. యది ఘటఏవ పురుషేణధార్యతే- నజలం- తర్హి నిరమ్భఃకుమ్భధారణఇవ శ్రమాతిశయోనస్యాత్- కుమ్భమాత్రధారణస్యావిశేషాత్. ఘటస్య జలసంసర్గమాత్రాత్ శ్రమాతిశయః- నధార్యత్వాదితిచేన్న- అన్యేనధృతస్య సోదకఘటస్య పాణిస్పర్శమాత్రేణ శ్రమప్రసంగాత్. వివితం దేవదత్తధార్యం-తదుపరిభాగస్థత్వేసతి తచ్ఛ్రమహేతుత్వాత్- తుల్యగౌరవసమ్ప్రతిపన్నపదార్థవత్. ఉదకవిశిష్టఘటోధార్యఇతి శ్రమాతిశయోపపత్తిః, వ్యవహితధారణంచనస్యాదితిచేత్, తత్ర విశేషణాంశస్య ధార్యత్వమస్తివా-నవా. నచేచ్ఛ్రమాతిశయోనస్యాత్. అస్తిచేత్- తద్వదేవ మహదాద్యవస్థావిశిష్టమచిద్ద్రవ్యం పరమాత్మధార్యమితి విశేషణభూతమహదాద్యవస్థావిశేషస్యాపి పరమాత్మాయత్తస్థితిత్వాత్ తస్యతదాశ్రయత్వముపపన్నమ్. కించ- అవ్యవహితాదపి వ్యవహితస్యైవాశ్రయత్వంముఖ్యం దృశ్యతే- యథా ఆస్తరణాంశుకాదపి పర్యఙ్కస్య, యథా దర్భేభ్యో భూతలస్య,అవ్యవహితమపిహ్యంశుకంనపురుషస్యధారకం- అసామర్థ్యాత్. శ్వభ్రముఖ పిధాయ కంవిస్తీర్ణమంశుకంహి నపదన్యాసం ధారయితుంప్రభవతి, కూపాచ్ఛాదకాహి దర్భాస్తత్ర నిహితపదం పురుషంనధారయన్తి, తస్మాదంశుకస్య దర్భాణాంచ ధారణాసామర్థ్యాత్ పర్యఙ్కభూతలయోరేవహి ధారణసామర్థ్యాన్ముఖ్యమాశ్రయత్వమ్. పర్యఙ్కభూతలస్థయోరాస్తరణదర్భయోరపి ధారణసా

౨౮ ॥ సూ, ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః (ఏతేన) పాదచతుష్టయోక్తన్యాయకలాపేన సర్వవేదాన్తేషు జగత్కారణప్రతిపాదనపరాస్సర్వే వాక్యవిశేషా

మర్థ్యకల్పనే గౌరవంస్యాత్. అతశ్చాస్తరణదర్భాణాం సంయోగమాత్రేణ వ్యవధాయకత్వమ్. ఏవం మహదాద్యవస్థామపేక్ష్య ప్రకృతేరాశ్రయత్వాసంభవేన పరమాత్మనస్సర్వశక్తేస్తదాశ్రయత్వంముఖ్యం- వ్యవధాయకసద్భావస్తు వ్యవహితయోరాశ్రయాశ్రయిభావవిరోధీ. విమతంవ్యవధాయకం స్వసంబన్ధినోర్వ్యవహితయోరాశ్రయాశ్రయిభావవిరోధి, స్వధారణసమర్థవస్తునిష్ఠవ్యవధాయకత్వాత్- ఆస్తరణవత్ దర్భవచ్చ, ఏవం మహదాద్యవస్థాంప్రతి చిదచిచ్ఛరీరకస్య పరబ్రహ్మణః ఆశ్రయత్వోపపత్తేర్జగదుపాదానత్వం ముఖ్యం, నను యద్యేవం శరీరశరీరిభావమాశ్రిత్యోపాదానముచ్యతే- వైశేషికాదిపక్షాత్ కోభవత్పక్షస్యభేదః- నియామ్యవిశేషాహి శరీరమభిమతం- చిదచితోరీశ్వరప్రేర్యత్వంహి తన్మతేప్యస్తి. అహో మహత్తరోయం పర్యనుయోగః-వైశేషికాదయశ్చేదప్రామాణికమేవబ్రూయుః తదుక్తంచేదనాదరణీయమితిననఃప్రతిజ్ఞా. అస్మదుక్తార్థస్తదభ్యుపగతశ్చేత్, ప్రామాణికోఽర్థోఽఙ్గీకృతస్స్యాత్, కానః క్షతిః. కించసామ్యమపి దురుపపాదం, కాలదిగాకాశాద్యచేతనస్యఈశ్వరధార్యత్వానభ్యుపగమాత్. శబ్దాదిగుణోత్పత్తావేవాకాశాదీనాం తద్భోక్తృపురుషాదృష్టప్రేరణముఖేనేశ్వరాపేక్షా,నత్వాకాశాదిస్వరూపస్య. చేతనానామప్యదృష్టానుగుణదేహేన్ద్రియసంయోజనముఖేన సుఖదుఃఖజ్ఞానాదిహేతురీశ్వరఇత్యేతావతా తత్ప్రేర్యత్వం, నతు స్వరూపస్థితౌ తదపేక్షా. ముక్త్యవస్థాయాంతు నకదాచిదపి తదపేక్షా. పశ్చాద్దుఃఖాద్యసంయోగాయ తదపేక్షేతిచేన్న, పుణ్యపాపయోరాత్యన్తికవిచ్ఛేదాదేవ తత్సిద్ధేః, ప్రధ్వంసస్యానన్తతయా తన్నైరపేక్ష్యాచ్చ. అదృష్టాభావేపి దుఃఖోత్పాదనక్షమఈశ్వరః- అతస్తదనుదయాయ తదపేక్షేతిచేన్న- అపార్థివత్వేపి ఖే పుష్పంజనయితుమీశ్వరః క్షమఇతి పుష్పానుదయాయ ఖస్యేశ్వరాపేక్షేతి వచనతుల్యమిదం- ఉభయోరప్యయోగ్యత్వావిశేషాత్. అతో ధారణాద్యనుగుణమసఙ్కుచితమీశనంతన్మతేనాస్తీతి యావద్ద్రవ్యభావితయా తన్నియామ్యత్వధార్యత్వాద్యభావాత్ పరాభిమతేనవాఽస్మదభిమతేనవా లక్షణేన కథంచిదపి చిదచితోశ్శరీరశరీరిభావానుపపత్తేర్జగదుపాదానత్వం తన్మతేదురుపపాదమ్. అతో భాష్యోక్తప్రకారమేవ పరమాత్మనో జగదుపాదానత్వమితిస్థితమ్- ప్రకృత్యధికరణంసమాప్తమ్

౨౮ ॥ సూ. ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః కృత్స్నాధికరణన్యాయాతిదేశరూపత్వాత్సంగతిః. ప్రథమసూత్రస్య సమన్వయసూత్రస్యచ సిద్ధపరాస్సర్వేవేదాన్తావిషయాః, వాక్యవిశేషాఇతరేష్వధికరణేషువిషయాః, ఏష్వనుదాహృతవాక్యవిశేషాస్సర్వేప్యస్య పఞ్చత్రింశస్యవిషయాః, పూర్వాధికరణేష్వేవ విచారోఽర్థసిద్ధః, అనుదాహృతాఃకారణవాదివాక్యవిశేషాః కిముక్తలక్షణచిదచిద్విలక్షణబ్రహ్మపరాః, ఉతనేతివిచారః తదర్థం లేకిముక్తన్యాయానామవిషయాః- ఉతవిషయాఇతి. విషయత్వంసంభవతి, నేతి. యదానసంభవతి తదాతదవిషయత్వాదుక్తలక్షణబ్రహ్మపరత్వాభావః. యదాసమ్భవతి తదా ఉక్తన్యాయవిషయత్వాదుక్తలక్షణబ్రహ్మపరాఇతి ఫలఫలిభావః ✽ ఏతేనేతిపదస్య ✽ ఏతేనయోగఃప్రత్యుక్తః ✽ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహాఇతిసూత్రస్థే తచ్ఛబ్దవదనన్తరపూర్వప్రకృతార్థవిషయతయా ప్రకృత్యధికరణన్యాయమాత్రపరామర్శిత్వవ్యుదాసాయవ్యాచష్టే (పాదచతుష్టయోక్తేతి) ఉపాసనతత్ఫలాదిప్రతిపాదకవాక్యానాం నిరూపయిష్యమాణానాం వ్యవచ్ఛేదాయాహ (జగత్కారణప్రతిపాదనపరా ఇతి) ఇదంపదం హేతుగర్భం, కారణవిషయత్వమేనహ్యధికాశఙ్కాయాః పరిహారహేతుః. నిరూపితవాక్యవ్యవచ్ఛేదాయ వాక్యవిశేషాఇత్యుక్తమ్. పూర్వమనుదాహృతా అనిశ్చితార్థాఇత్యర్థః. యథైతేషు త్రయఏవ యజ్వానఇత్యుక్తే అన్యేషామయజ్వత్వంవ్యాఖ్యాతంభవతి- ఏవముదాహృతవాక్యానాం చిదచిద్విలక్షణబ్రహ్మపరత్వప్రతిపాదనేనా

శ్చేతనాచేతనవిలక్షణసర్వజ్ఞసర్వశక్తిబ్రహ్మప్రతిపాదనపరావ్యాఖ్యాతాః,

న్యేషాం అతత్పరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వశఙ్కాం వ్యావర్తయితుమాహ (చేతనాచేతనవిలక్షణేతి) వైలక్షణ్యహేతుభూతగుణప్రదర్శనార్థం తేషు ప్రధానంగుణద్వయమాహ (సర్వజ్ఞసర్వశక్తిశబ్దాభ్యాం) సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వేహి నిమిత్తోపాదానతోపయోగినీ కాపునరత్రాధికాశఙ్కా- ఉచ్యతే- జగత్కారణత్వవాక్యవిశేషేషు కేచిత్సర్వసాధారణశబ్దేన కారణనిర్దేశపరాః- యథా * సదేవసోమ్యేత్యాదయః సద్బ్రహ్మాక్షరశబ్దైః. కేచిచ్చేతనమాత్రసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా * తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి పైఙ్గిశ్రుతిః క్షేత్రజ్ఞశబ్దేన. కేచిదచిన్మాత్రసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా * గౌరనాద్యన్తవతీ * అజామేకామిత్యాది. కేచిజ్జీవేశ్వరసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా * ఆత్మనఆకాశఇతి * పురిశయంపురుషమితిచ. కేచిచ్చిదచిద్విశేషాసాధారణశబ్దాః- యథా వైశ్వానరశబ్దవతీశ్రుతిః. కేచిచ్చాచిద్విశేషాసాధారణశబ్దాః- యథా * ఆకాశాదేవసముత్పద్యన్తఇతి. కేచిచ్చేతనవిశేషాసాధారణశబ్దాః- యథేన్ద్రశబ్దవతీప్రతర్దనోపాసనశ్రుతిః. కేచిత్తు పరమపురుషాసాధారణశబ్దాః- యథా అన్తరాదిత్యవిద్యాశ్రుతిః, యథాచ పురుషసూక్తం. ఏవంవిధేష్వేవ వాక్యేషు కేచిత్సాక్షాదేవ కారణత్వప్రతిపాదకాః- కేచిచ్చ కారణత్వవ్యాప్తవేదితవ్యత్వనిరతిశయదీప్తియోగాదిపరాఇతి విభాగో యథాసంభవంద్రష్టవ్యః. ఉక్తకోటిష్వన్తర్భూతం కారణవిషయంవాక్యం క్వచిత్సంభవతి. తత్ర చిదచిత్సాధకైర్లిఙ్గశబ్దాదిభిః పూర్వపక్షే ప్రాప్తే చిదచిద్వ్యావర్తనక్షమైరీక్షణవిశేషానన్దవిశేషసర్వప్రశాసితృత్వసమస్తహేయప్రత్యనీకత్వసర్వచిదచిద్ధారకత్వపతిత్వాన్తరాత్మత్వముక్తప్రాప్యత్వాదిభిర్ధర్మవిశేషైస్తేషాంవాక్యానాం చిదచిద్విలక్షణజగదేకకారణభూతదేవతావిశేషప్రతిపాదకత్వంసమర్థితమ్. ఉక్తకోట్యన్తర్భూతేష్వపి యేష్వనుదాహృతవాక్యవిశేషేషు జగత్కారణత్వమాత్రంశ్రుతం, నత్వీక్షణవిశేషాదయశ్చిదచిద్వ్యావర్తకాః పరమపురుషాసాధారణధర్మాశ్చ శ్రుతాః- తేషు యథా ప్రతిపన్నవస్త్వభ్యుపగమే విరోధాభావాన్నపరమాత్మపరత్వమిత్యనుయాయిన్యధికాశఙ్కా. అభ్యుచ్చయహేతవశ్చ యథాసంభవం తత్రతత్రద్రష్టవ్యాః- ఈక్షణవిశేషాదిధర్మాన్తరాశ్రవణేపి జగత్కారణత్వస్య ఈక్షణవిశేషాదివత్ పరమపురుషాసాధారణ్యస్య ద్వాత్రింశదధికరణన్యాయనిర్ణీతత్వాత్ జగత్కారణత్వమేవ చిదచిద్విలక్షణసర్వవిధకారణభూతపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదేవతావిశేషపరత్వసాధకమిత్యధికాశఙ్కాయాపరిహారః. పరిహారేచాభ్యుచ్చయయుక్తయః తత్రతత్రద్రష్టవ్యాః. నను జగత్కారణత్వం పరమాత్మలిఙ్గంస్యాత్ కథం పరమాత్మనో దేవతావిశేషత్వసాధకం * జన్మాద్యస్యయతఇత్యాదీనామధికరణానాం సర్వేషాందేవతావిశేషనిర్ణయపర్యన్తత్వాదితిబ్రూమః. తథాహి బ్రహ్మశబ్దస్య భగవచ్ఛబ్దతుల్యత్వం ప్రథమసూత్రే ప్రతిపాదితం * యతఇతి యచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపతయా ప్రాపకవాక్యానురోధిత్వాత్, తేషుచ సదాదిశబ్దానాం దేవతావిశేషపర్యన్తత్వావగమాత్, సూత్రేచ * యతఇతి జనికర్తుః ప్రకృతౌనపఞ్చమీ, కింతు హేత్వావితిసమర్థనేన నారాయణాతిరిక్తనిమిత్తవిరోధిత్వాచ్చ జన్మాద్యధికరణం దేవతావిశేషనిష్ఠమేవ లక్షణంస్థాపయతి, తృతీయంతు సామాన్యేనోపయుక్తం. చతుర్థం దేవతావిశేషనిష్ఠ పరమప్రయోజనత్వందర్శయతి * ఆనన్దో బ్రహ్మ * రసోవైసఇత్యాదివాక్యానామానన్దవల్లీస్థత్వాత్, తస్యాశ్చాన్తరాదిత్యవిద్యైకార్థ్యాత్. ఈక్షత్యధికరణేతు గతిసామాన్యస్యోక్తత్వాత్ సాధారణస్యసచ్ఛబ్దస్యదేవతావిశేషనిష్ఠత్వమేవదర్శితం. ఆనన్దవల్ల్యాస్తు * సయశ్చాయంపురుషే యశ్చాసావాదిత్యఇత్యన్తరాదిత్యవిద్యైకార్థ్యావగమాత్ * అన్యోన్తరఆత్మానన్దమయఇతి అన్తరాత్మశబ్దేన సుబాలోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానాదుపక్రమస్థస్యానన్తశబ్దస్యదూషిపరిత్యాగే హేత్వభావాచ్చ సిద్ధం భగవత్పరత్వం, అన్తరాదిత్యవిద్యాయాంతు పుండరీకాక్షత్వప్రతిపాదనాత్, పురుషశబ్దేన హిరణ్మయత్వవిశేషణేనచ పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్, సర్వపాప్మభ్యఉదయేన * ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మా

త్మాపహతపాప్మాదివ్యో దేవఏకో నారాయణఇతి సుబాలోపనిషదైకార్థ్యావగమాచ్చ సిద్ధం పరమపురుషపరత్వం. ఇతరా
ధికరణచతుష్టయస్య ఆకాశప్రాణజ్యోతిరిన్ద్రాదిశబ్దానామపి పురుషసూక్తప్రతిపాద్యపరమపురుషవిషయతయా సమ
ర్థనపరత్వం తత్రతత్రస్ఫుటం. మనోమయత్వభారూపత్వప్రత్యభిజ్ఞాపితైర్విద్యుద్వర్ణహిరణ్మయపురుషపరైః *హృదా
మనీషామనసాభిక్లృప్తః * విద్యుతఃపురుషాదధి * తస్మిన్నయంపురుషోమనోమయః అమృతోహిరణ్మయఇత్యాదిభిరై
కార్థ్యాత్ శాండిల్యవిద్యా దేవతావిశేషవిషయా. కఠవల్లీభగవత్పరేతిస్ఫుటం- అధ్వనఃపారభూతవైష్ణవపరమపదవిష
యత్వాత్ తస్యాః అక్ష్యన్తరః పరమపురుషః- పురుషశబ్దవాచ్యత్వాదమృతత్వాచ్చ * తస్మిన్నయమితి వాక్యప్రత్య
భిజ్ఞానాత్. అన్తర్యామివిద్యానారాయణవిషయేతి స్ఫుటం - సుబాలోపనిషదైకార్థ్యాత్. ముండోపనిషదః కా
ర్త్స్న్యేన పరమపురుషవిషయత్వం- బ్రహ్మాక్షరశబ్దయోశ్చ పురుషశబ్దసమానార్థత్వంచదర్శితమ్. తత్ర శ్రుతరూపవిశే
షాన్వయాదేవ వైశ్వానరవిద్యా తదేకవిషయా * పురుషమపిచైనమధీయతఇతిచ స్ఫుటముక్తం. ద్యుభ్వాద్యధికరణం
తు ముండోపనిషద్విషయత్వాదేవ పరమపురుషపరం. భూమవిద్యాతు నిరతిశయసుఖరూపవస్తువిషయత్వాత్ ఆనన్ద
వల్లీతుల్యవిషయా. అమ్బరాన్తధారకమక్షరం సూర్యచన్ద్రాదిప్రశాసితృత్వాదానన్దవల్లీప్రత్యభిజ్ఞానాదక్షరశబ్దవాచ్యత
యా ముండకోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ బృహదారణ్యకే అన్తర్యామివిద్యానన్తరవాక్యప్రతిపాద్యత్వాచ్చ పరమపు
రుషః - ఈక్షతికర్మపరమపురుషఏవశ్రుతః. దహరాధికరణంతు వ్యోమాతీతమతప్రత్యనీకత్వాత్ * సఉత్తమఃపురుష
ఇతి పరమపురుషవిషయత్వాచ్చ దేవతావిశేషసాధకం. ప్రమితశ్చపురుషఏవశ్రుతః. దేవతాధికరణమధువిద్యేహిరణ్య
గర్భేన్ద్రాదీనామపి గురుశిష్యభావప్రదర్శనేన- ఆదిత్యాన్తర్యామివిషయత్వేనచ భగవతోమహామహిమప్రతిపాదికే *
ఆకాశోహవైనామేతివాక్యం పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్ పరమపురుషవిషయం. చతుర్థాద్యేతు *పురుషాన్నపరం
కించిదితిసమర్థితం. అనన్తరేచాధికరణే అజాయాఃపరమపురుషాత్మకత్వంస్థితం, తైత్తిరీయకే అజావాక్యచిహ్నితానువా
కే * యస్మాత్పరమితి వాక్యస్యాధీతత్వాత్ * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనాఇతివాక్యంచ భగవత్పరం- అమృతాత్మబ్రహ్మశబ్ద
నిర్దేశాత్ * అన్తరక్షిణి పురుషోదృశ్యతే ఏషఆత్మేతిహోవాచ ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మ * అమృతోహిరణ్మ
యః * సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతి వాక్యైకార్థ్యంహి తస్యప్రతీయతే * యశ్చక్షుషితిష్ఠన్నిత్యాద్యన్తర్యామిబ్రా
హ్మణైకార్థ్యేన పఞ్చజనసంజ్ఞానామిన్ద్రియాణాం భగవదధీనత్వమపిహ్యవగమ్యతే * కారణత్వేనచేత్యత్రానన్దవల్లీ
వాక్యస్యవిషయత్వాత్ సిద్ధం పరమపురుషత్వనిర్ధారణం. బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదేచ వేదితవ్యతయోక్తఃపరమపురు
షః * యస్యైత్యనువాదస్య ప్రాపకసాపేక్షత్వాద్వేదితవ్యత్వస్యచ * తమేవంవిద్వానిత్యాదివాక్యైకార్థ్యజ్ఞాపక
త్వాచ్చ * అవస్థితేరితిసూత్రస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ మైత్రేయీబ్రాహ్మణేచ జీవసమానాధికరణవాక్యా
నాం నారాయణపరత్వంస్థితం. ప్రకృత్యధికరణస్యతు నిమిత్తోపాదానభేదవాదిపాశుపతప్రక్రియావిరోధిత్వాత్, రు
క్మవర్ణపురుషస్య యోనిత్వకథనాచ్చ పరమపురుషవిషయత్వంస్పష్టం. ఏతదుక్తంభవతి, కేచిద్వాక్యవిశేషా అనువాద
రూపతయా ప్రాపకసాకాఙ్క్షాః * యతోవాఇమాని * యోవైబాలాకఏతేషాంపురుషాణాం కర్తేత్యేవమాదయః. కే
చిత్సాధారణశబ్దచిహ్నితత్వాద్విశేషాకాఙ్క్షాః యథా * సదేవేత్యాదయః. కేచిచ్చాయోగ్యస్వార్థతయా యోగ్యవిశే
షాకాఙ్క్షాః యథా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దచిహ్నితాః. కేచిచ్చ యోగ్యవిశేషప్రత్యభిజ్ఞాపకవిశేషణోపస్థాపకాః-యథా
* సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మేత్యాదయః- సర్వవ్యాపిత్వం సర్వభూతాన్తరాత్మత్వమపి నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాప
కం * వ్యాప్యనారాయణస్థితః * సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మాదివ్యో దేవఏకనారాయణఇతి శ్రూయమాణ
త్వాత్. కేచిచ్చ యోగ్యవిశేషోపస్థాపకాః * హిరణ్మయఃపురుషః * తస్యయథాకప్యాసం పుండరీకమేవమక్షిణీ * స

హంసశ్శీర్షాపురుషః * సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమంపదం * పరాత్పరంపురుషముపైతి * పరమపురుష మభిధ్యాయీత * దివ్యో దేవఏకో నారాయణఇత్యాదయః. అతో యోగ్యవిశేషపరేషువాక్యవిశేషేషు తదితరకోటిచ తుష్టయనివిష్టవాక్యవిశేషాః పర్యవస్యన్తి- అన్యథానిరాకాఙ్క్షత్వాయోగాదితి. అతో జగదేకకారణచిదచిద్విలక్షణదేవ తావిశేషే కారణవాక్యానాం సమన్వయోఽధ్యాయప్రతిపాద్యఇతిస్థితం. అతోఽధికాశఙ్కాస్పదానామనుదాహృత వాక్యవిశేషాణామపి నారాయణపరత్వమేవ చరమాధికరణే సూత్రకారైరుపపాదయిషితమితిసిద్ధం. ఏవంపాదచతుష్ట యేపి విషయత్వేనోదాహృతానాం వాక్యానామైకకణ్ఠ్యంస్థితం. అనుదాహృతవాక్యవిశేషాణాంతు నకస్మింశ్చిదరే ఐకకణ్ఠ్యం ప్రతీయతే- అతస్తేష్వేకైకంనిరూప్యమాణేషు నిరూపితచరాణాం భూయసాంవాక్యానాం బలీయస్త్వా త్ ఏకైకస్యవాక్యస్య తదనుగుణత్వం యుక్తమితిచసిద్ధం- కేపునస్తేవాక్యవిశేషాః- యేషూక్తన్యాయాతిదేశః, ఉచ్యన్ తే-అనుదాహృతవాక్యానామానన్త్యాన్నకార్త్స్న్యేనతత్ప్రదర్శనంశక్యం-అతఃకేషుచిద్వాక్యేషుదిఙ్మాత్రంప్రదర్శ్యతే

బృహదారణ్యకేహ్యామ్నాయతే * బ్రహ్మవాఇదమగ్రఆసీదేకమేవేత్యాది, అత్ర నపరంబ్రహ్మప్రతిపాద్యం- తదసాధార ణలక్షణవిశేషాద్యభావాత్, అత్ర బ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణజాతిపరః- తదభిమాన్యగ్నిదేవతాపరోవా- తదధిష్ఠితబ్రాహ్మణ జాతిపరోవా- * అత్యసృజతక్షత్రమితిక్షత్రియసృష్టిశ్రవణాత్ *తస్మాద్బ్రాహ్మణః క్షత్రియమధస్తాదుపాస్తే రాజసూ యఇతి క్షత్రప్రశంసనవాక్యే బ్రాహ్మణశబ్దేననిర్దేశాత్ * యఏనంహినస్తిస్వాంయోనిమృచ్ఛతి సపాపీయాన్భవతీతి బ్రా హ్మణహింసాయాం ప్రత్యవాయకథనాత్- పరస్య హింసాప్రసఙ్గాభావాత్ * సవిశమసృజత సశౌద్రంవర్ణమసృజతే తి సఇతిపుల్లిఙ్గేనశబ్దేన బ్రాహ్మణం పరామృశ్య వైశ్యశూద్రయోరపి తత్సృష్టత్వకథనాత్ * తదేతద్బ్రహ్మ క్షత్రం వి ట్ఛూద్రఇతి వర్ణచతుష్టయనిగమనాచ్చ బ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణపరః, తదభిమాన్యగ్నిపరోవా- తదధిష్ఠితబ్రాహ్మణవర్ణ పరోవా * ఆగ్నేయోవైబ్రాహ్మణఇతి శ్రుత్యన్తరాదిహాపి * అగ్నినైవ దేవేషుబ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణోమనుష్యే ష్వితినిర్దేశేన బ్రాహ్మణవర్ణస్యాగ్నిసంబన్ధప్రతిపత్తేశ్చేతి——తదేతత్త్రయమనుపపన్నం * సదేవసోమ్యేదమ గ్రఆసీదిత్యాదివాక్యసారూప్యభఙ్గాయోగాత్, కారణత్వస్య పరమాత్మాసాధారణ్యస్య సమర్థితత్వాచ్చ, కించ ఉపక్ర మస్థబ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థహానిప్రసఙ్గః వర్ణమాత్రస్యాగ్నిసంజ్ఞదేవతాయాస్తదధిష్ఠితవర్ణస్యచేన్ద్రవరుణసోమాదిస మస్తదేవతాస్రష్టృత్వాయోగశ్చ * బ్రాహ్మణోస్యముఖం * పద్భ్యాంశూద్రః * ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చేతిబ్రాహ్మ ణస్యేన్ద్రాదేరగ్నేశ్చ పరమపురుషసృష్టత్వశ్రవణేనేన్ద్రాదీనామగ్నిసృష్టత్వాయోగశ్చ, అసాధ్యశ్రుతేర్గత్యన్తరసం భవేన కల్పభేదేన సృష్టిభేదపరత్వకల్పనంచానుపపన్నం * తదగ్నినైవదేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణోమనుష్యే ష్వితి తచ్ఛబ్దపరామృష్టప్రకృతబ్రహ్మణోఽగ్నిబ్రాహ్మణాన్యత్వంచ ప్రతీయతే * తస్మాదగ్నావేవదేవేషు లోక మిచ్ఛన్తే బ్రాహ్మణేమనుష్యేష్వేతాభ్యాంహి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదిత్యగ్నిబ్రాహ్మణయోర్వైయధికరణ్యేన బ్ర హ్మరూపత్వనిర్దేశేన తాభ్యాంరూపిణో బ్రహ్మణో విలక్షణత్వంచ ప్రతీతం- ఏవమిన్ద్రాదిస్రష్టృత్వాత్ పృథగ్వ్యప దేశాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యాగ్న్యవస్థబ్రహ్మపరత్వంచవ్యుదస్తం, నహ్యగ్నిరూపాద్బ్రహ్మణఇన్ద్రాద్యుత్పత్తిః- అతోఽ గ్నివిశిష్టతద్వ్యవస్థాపనకల్పనవైయర్థ్యం, అశాబ్దత్వంచ- నహి కేవలబ్రహ్మశబ్దోఽగ్న్యవస్థపరమాత్మవాచీ- ప్రథమ బ్రహ్మశబ్దోఽగ్న్యవస్థబ్రహ్మపరశ్చేత్ * తదగ్నినైవేతి ప్రకృతపరామర్శినస్తచ్ఛబ్దస్యవైయధికరణ్యమనుపపన్నం అగ్న్యవస్థస్యబ్రహ్మణోఽగ్నినా విశిష్టత్వంచాయుక్తం, ఏకస్యైవాగ్నేర్విశేషణత్వవిశేష్యత్వానుపపత్తేః- అగ్న్య న్తరకల్పనేచ తస్యాగ్న్యన్తరం ప్రతి రూపత్వానుపపత్తేశ్చ, నన్విన్ద్రాదిసృష్టిరవివక్షితా, తద్వివక్షాయాంహి అగ్నిబ్రా హ్మణపరత్వానుపపత్తిః- కింతు తద్దేవతాధిష్ఠేయక్షత్రాదిసృష్టిరేవ వివక్షితా * తదగ్నినైవదేవేషు బ్రహ్మాభవత్ -

బ్రాహ్మణో మనుష్యేషు ఏతాభ్యాంహిరూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదితిచవాక్యద్వయం బ్రాహ్మణవర్ణస్యైవ దేవమనుష్యవిభాగేన ద్వైవిధ్యపరమితి. ఉచ్యతే- నతావదిన్ద్రాదిసృష్ట్యవివక్షావాచ్యా- * తదేతద్బ్రహ్మక్షత్రం విట్ఛూద్ర ఇతిచాతుర్వర్ణ్యనిగమనే కథం చాతుర్వర్ణ్యం. క్షత్రాదివర్ణత్రయసృష్టిర్వ్యక్తేత్యపేక్షాయాం * తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ ఇత్యగ్నినా దేవేషు చతుస్సంఖ్యాపూరణాత్. అగ్నిశ్చ మృత్యుసంజ్ఞసూక్ష్మాచిచ్ఛరీరకపరమాత్మసృష్టతయా ప్రాగుక్తః * తస్యశ్రాన్తస్యతప్తస్య తేజోరసోనిరవర్తతాగ్నిరితి. శ్రాన్తశబ్దః కారణలక్షణయాయత్నపరః, కృతసఙ్కల్పస్యేత్యర్థః. తప్తస్య * తపఆలోచనే- సృజ్య వర్గపర్యాలోచనవత ఇత్యర్థః. ఏవం తత్రాగ్నిరేవ సృష్టతయాశ్రుతః నతు తదధిష్ఠితో బ్రాహ్మణవర్ణః. ఇహాపి తేన చతుస్సంఖ్యాపూరణాత్ అగ్రే ప్రాయన్యాయేన క్షత్రాదివిభాగవత్ తదభిమానీన్ద్రాదిసృష్టిర్వివక్షితేత్యవగమ్యతే- నతు తదధిష్ఠితవర్ణమాత్రసృష్టిః * తదగ్నినైవదేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేషీ ఇత్యుక్తిః పూర్వంబ్రాహ్మణవర్ణస్య బ్రహ్మశబ్దానుక్తతాం జ్ఞాపయతి- పూర్వోక్తానామిన్ద్రక్షత్రియాదీనామనయా వచనవ్యక్త్యా పునరనుక్తత్వాత్. నహి క్షత్రవర్ణో దేవేష్విన్ద్రేణ క్షత్రమభవత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతివాక్యంశ్రూయతే. అతఏవాగ్నేరపి బ్రహ్మశబ్దానుక్తత్వంసిద్ధం- నహీన్ద్రాదేవేష్విన్ద్రరూపేణ క్షత్రమభవత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతివాక్యమస్తి- నను * క్షత్రియేణక్షత్రియో వైశ్యేనవైశ్యశ్శూద్రేణశూద్ర ఇతిశ్రూయత ఇతి చేత్- తతఃకిం. వర్ణాన్తరేష్వపిద్వైవిధ్యం ప్రతీయతఇతి చేన్న- తదగ్నినైవేత్యాదివాక్యవైరూప్యాత్. నహి క్షత్రవర్ణో దేవేష్విన్ద్రాదిరూపేణ క్షత్రియోభూత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతిశ్రుతమ్. తథాపి వర్ణాన్తరద్వైవిధ్యపరత్వేఽధ్యాహారబాహుళ్యప్రసంగః. తర్హ్యస్యాః శ్రుతేఃకోర్థః. ఉచ్యతే - బ్రాహ్మణాభిమాన్యగ్నిసృష్టేః పూర్వముక్తత్వాత్ క్షత్రాద్యభిమానీన్ద్రాదిసృష్టిమిహోక్త్వా అగ్నిసృష్టిస్స్మారితా *తదగ్నినైవేతివాక్యేన. అగ్నినేత్థంభావేతృతీయా. అగ్నినావిశిష్టంతత్పరం బ్రహ్మదేవేషుబ్రహ్మాభవత్- అగ్నిద్వారా బ్రాహ్మణాభిమాన్యభవదిత్యర్థః. అనేనేన్ద్రాదిద్వారా పరబ్రహ్మణఏవ క్షత్రాద్యభిమానిత్వమిత్యర్థసిద్ధమ్. వర్ణాభిమానిదేవతానాంచ తపోవిశేషాత్ బ్రాహ్మణ్యాదివిభాగోస్తీతివా బ్రహ్మక్షత్రాదివ్యవహారః * బ్రహ్మబృహస్పతిః క్షత్రమిన్ద్రః మరుతో వై దేవానాం విశ ఇత్యాదిశ్రుతేః. తదానీమగ్న్యాదిద్వారా పరబ్రహ్మణఏవ బ్రాహ్మణత్వాదివిభాగఉక్తస్స్యాత్ * బహుస్స్యామితి సర్వవిధబహుత్వంహి తత్తద్ద్వారాబ్రహ్మగతం. ఏవం వర్ణాభిమానిదేవతాసృష్టిరుక్తా-అథాభిమానవిషయభూతబ్రాహ్మణాదిసృష్టిం * బ్రాహ్మణోస్యముఖమాసీత్ బాహూరాజన్యఃకృతఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధాముపజీవ్య తద్ద్వారా తత్ఫలభూతమానుషవర్ణవిభాగభాక్త్వం పరమాత్మనఉచ్యతే * బ్రాహ్మణోమనుష్యేష్వితి. తత్పరంబ్రహ్మ మనుష్యేషు బ్రాహ్మణరూపభాక్ తద్ద్వారా బ్రహ్మాభవత్ - క్షత్రియేణవిశిష్టంసత్తద్బ్రహ్మ తద్ద్వారా క్షత్రియత్వవదభూత్ - యథా భూమిద్వారా కాఠిన్యవదభూత్ తద్వదిత్యర్థః- శ్రుతపదానుషఙ్గేణ నిర్వాహేసంభవతి వాక్యాధ్యాహారేణయోజనానుపపత్తేః. మధ్యే అగ్నిబ్రాహ్మణయోః ప్రశంసా * తస్మాదగ్నావేవదేవేషులోకమిచ్ఛన్తే బ్రాహ్మణేమనుష్యేష్వితి. తత్ప్రశస్త్యహేతుమాహ * ఏతాభ్యాంహిరూపాభ్యాంబ్రహ్మాభవదితి- అగ్నిబ్రాహ్మణరూపాభ్యాంపరంబ్రహ్మవిశిష్టమభవదిత్యర్థః. ఇన్ద్రక్షత్రాదీనాంచ పరమాత్మరూపత్వావిశేషేపి అగ్నిబ్రాహ్మణయోస్తదుభయత్వకథనం తత్ప్రశంసాయామవివక్షితత్వాత్ * ఏతాభ్యాంహీత్యాదివాక్యస్య వర్ణద్వైవిధ్యపరత్వం ప్రయోజనాభావాదయుక్తం- నహి వర్ణద్వైవిధ్యమాత్రకథనముత్కర్షాయభవతి. ఇదంచవాక్యముత్కర్షోపపాదకమితి-హిశబ్దేనజ్ఞాయతే. బ్రహ్మశబ్దార్థవైరూప్యంతు * తపసాచీయతేబ్రహ్మ * తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి ముండోపనిషదివఘటతే. ముఖ్యార్థాసంభవే లాక్షణికార్థస్వీకారస్య తత్సమ్భవేప్యముఖ్యార్థస్వీకారహేతుత్వాభావాత్. నక్ష్యతేహి * స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవదితి.

పూర్వపక్షహేతుషు క్షత్ర విట్ఛూద్రసృష్ట్యుక్తేరన్యథాసిద్ధిరుక్తా. కించ క్షత్రాదివర్ణత్రయసృష్టిశ్రవణేన * బ్రహ్మ వా ఇదమితి వాక్యస్య కారణవాక్యసారూప్యనిబన్ధనం పరమాత్మపరత్వం భఙ్క్త్వా బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రథమవర్ణతదభిమాని దేవతావిషయత్వాశ్రయణమయుక్తం * సదేవేత్యాదివాక్యేపి తేజోఽబన్నసృష్టేర్వక్ష్యమాణత్వేన సచ్ఛబ్దస్యాపి వాయుతదభిమానిదేవతావిషయత్వప్రసంగాత్ * సవిశమసృజత ఇతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశస్స్వాత్మశబ్దాభిప్రాయః- ఏతద్బ్రాహ్మణోపక్రమేహి * ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీదితి శ్రూయతే. అతస్స ఇతి నిర్దేశో నక్షత్రప్రశంసార్థః ప్రస్తుతబ్రాహ్మణశబ్దాభిప్రాయః. వ్యవహితశబ్దానుగుణలిఙ్గభాక్త్వం సర్వనామపదస్య శ్రుతిషు దృశ్యతే- యథా ముండోపనిషది * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్యైష మహిమా భువి । దివ్యే బ్రహ్మపురే హ్యేష వ్యోమన్యాత్మా ప్రతిష్ఠితః ॥ మనోమయః ప్రాణశరీరనేతా ప్రతిష్ఠితోఽన్నే హృదయం సన్నిధాయ । తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతీతి. అత్రాత్మశబ్దే సన్నిహితేపి * బ్రహ్మ తల్లక్ష్యముచ్యత ఇతి వ్యవహితబ్రహ్మశబ్దాభిప్రాయేణామృతం యత్తదితి నిర్దిశ్యతే, న తు * స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతివత్ పుల్లిఙ్గత్వేన. నన్వస్మిన్నేవ బ్రాహ్మణే * తదాహుర్యద్బ్రహ్మవిద్యయా సర్వం భవిష్యన్తో మనుష్యా మన్యన్తే కిము తద్బ్రహ్మావేత్ యస్మాత్సర్వమభవదితి పృష్ట్వా * తదాత్మానమేవావేదహం బ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్తత్సర్వమభవత్ తద్యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్ తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామితి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్యావిద్యాతిరోహితస్యాహం బ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానేన సర్వాత్మభావాపత్తిశ్రవణాత్, పరబ్రహ్మణోఽవిద్యాతిరోధానాసమ్భవాత్, బ్రాహ్మణాదిషు తత్సమ్భవాత్, ఉపక్రమస్థబ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణవర్ణపర ఇతి అత్రాపి తదనురోధేన బ్రాహ్మణవర్ణపరత్వం బ్రహ్మశబ్దస్యాపపన్నమితి. నైవం- ఉపక్రమేపి బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వాత్. తత్ర చ నావిద్యాతిరోధానం శ్రూయతే- తద్వాచకశబ్దాభావాత్. తథాహి * బ్రహ్మవిద్యయా సర్వం భవిష్యన్తః- సర్వశబ్దవాచ్యపరమాత్మపర్యన్తావిర్భావకామాః. మనుష్యా మన్యన్తే- కిము తద్బ్రహ్మావేత్ యస్మాత్తత్సర్వమభవదితి- తద్బ్రహ్మ కిం వేద్యం వస్త్వన్తరమవైత్, యస్మాద్వేదనాత్తత్సర్వమభవదితి బ్రహ్మణోపి పరం తదుపాస్యం వస్త్వస్తి న వేతి బుభుత్సా స్థాపితా. ఉపాస్యాన్తరశూన్యమిత్యుత్తరమాహ * తదాత్మానమేవావైత్ అహం బ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్తత్సర్వమభవదితి. ఆత్మానమేవావైత్ - న త్వన్యదుపాస్యం- తస్మాత్తత్సర్వమభవదిత్యర్థః. అన్యవేదనస్యోపాయతానిషేధే తాత్పర్యం- న తు స్వవేదనస్యోపాయత్వవిధానే. యథా స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి కారణాన్తరనిషేధేన పరమకారణత్వసిద్ధిః- ఏవముపాస్యాన్తరనిషేధేన బ్రహ్మణః పరమోపాస్యత్వమిహ వివక్షితమ్. కారణాన్తరాభావఫలముపాస్యాన్తరాభావః- కారణస్యైవ హి ధ్యేయత్వమ్. ఏవముపాస్యాన్తరశూన్యం బ్రహ్మ జానతః ఫలమాహ * తద్యో య ఇతి. అత ఉపక్రమైకార్థ్యం చ పరమాత్మపరత్వసాధకం- తస్మాత్ * బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీదేకమేవేత్యాదివాక్యస్య పరమపురుషపరత్వం సిద్ధం

తథా బృహదారణ్యక ఏవ * ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధస్సోఽనువీక్ష్య నాన్యదాత్మనోఽపశ్యదిత్యాది శ్రూయతే. ఇహాత్మశబ్దాదీక్షణాచ్చ చేతనస్య ప్రతిపాద్యత్వేపి స న పరమాత్మా- స హి నిరతిశయానన్దః ఇహ చ * సోఽబిభేత్ తస్మాదేకాకీ బిభేతి స హాయమీక్షాం చక్ర ఇతి భయాన్వయోఽవగతః. పరమాత్మా హి న భయాశ్రయః- కిన్తు భయహేతుః * భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదిశ్రుతేరితి——ఉచ్యతే- అయం పరమాత్మా- కారణవాక్యసారూప్యాత్ అస్య వాక్యస్య * అగ్ర ఆసీదితి కారణవాక్యత్వం హి ప్రతీయతే. అస్యాత్మనః పురుషవిధత్వం చానన్దమయత్వం జ్ఞాపయతి * ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యుపక్రమ్య * అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యుక్త్వా తస్య పురుషవిధత్వప్రతిపాదనాత్ * స యత్పూర్వోఽస్మాత్ సర్వస్మాత్ సర్వాన్పాప్మన ఔషత్ తస్మాత్ పురుష ఇతి సర్వపాప్మప్రదాహకత్వపురుషశబ్దవాచ్యత్వావగమాచ్చ పర ఏవ, భయాన్వయస్తు న పరమాత్మనః- కిన్తు తత్కార్యభూతపురుషస్య * సోహమస్మీత్యగ్రే వ్యా

హారత్ తతోఽహంనామాభవత్ ఇతి తత్రైవాప్యుక్తమ్. అహమితి హిరణ్యగర్భనామ- అహమభిమానాశ్రయవ్యష్టిపురుషాణాం ప్రథమత్వాద్ధిరణ్యగర్భస్య. తథా మోక్షధర్మే చతుర్ముఖస్యాహఙ్కారసంజ్ఞత్వముపగమ్యతే * మయా సృష్టః పురా బ్రహ్మా మద్యజ్ఞమయజత్స్వయమ్ । తతస్తస్మై వరాన్ప్రీతో దదావహమనుత్తమాన్ ॥ మత్పుత్రత్వంచ కల్పాదౌ లోకాధ్యక్షత్వమేవచ । అహఙ్కారకృతంచైవ తథా పర్యాయవాచకమితి॥ తత్రైవ భృగుభరద్వాజసంవాదే * తస్మాత్పద్మాత్సమభవద్బ్రహ్మా వేదమయో విధిః । అహఙ్కార ఇతి ఖ్యాతస్సర్వభూతాత్మభూతకృత్ ॥ బ్రహ్మా వై సుమహాతేజా య ఏతే పఞ్చ ధాతవ ఇత్యుక్తత్వాత్. తస్మాదయమర్థః * అహమస్మి- అహంస్యాం. చతుర్ముఖః స్యాం. ఇతి సఙ్కల్పవాక్యం వ్యాహరత్- తతోఽహంనామా చతుర్ముఖోఽభవదిత్యర్థః. అతశ్చతుర్ముఖరూపస్య పరమాత్మనః ప్రకృతత్వాత్తస్య సర్వపాప్మప్రదాహకత్వం సాక్షాద్విశేషణముక్తం- తదాశ్రయభూతశ్చతుర్ముఖః * సోఽబిభేదితి భయాశ్రయతయోచ్యత ఇతి. అత ఆత్మా పరమాత్మేతి స్థితమ్..

తథా తత్రైవ బృహదారణ్యకే శ్రూయతే * నైవేహ కించనాగ్ర ఆసీన్మృత్యునైవేదమావృతమాసీత్ అశనాయా హి మృత్యుస్తన్మనోఽకురుతేత్యాది. అత్ర మృత్యుసంజ్ఞో న పరమాత్మా- తదసాధారణధర్మాశ్రవణాత్, తస్యాశనాయావిశిష్టత్వాచ్చ * అవిజిఘత్సోఽపిపాస ఇతి హి పరశ్శ్రూయతే * సోఽర్చన్నచరదితి తస్యార్చనాదికర్మకర్తృత్వం శ్రూయతే పరశ్చాకర్మవశ్యః * స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః * అపహతపాప్మేతి శ్రవణాత్. అత ఏవ అప్తత్త్వస్రష్ట్యా నారాయణ ఇతి చ న శఙ్క్యం * అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి తస్యాపహతపాప్మత్వాత్. అతః ప్రసిద్ధమృత్యురిహ వివక్షితః. సూర్యో వా- * తదర్కస్యార్కత్వమిత్యుక్తత్వాత్ ——ఉచ్యతే* అగ్ర ఇతి కారణావస్థత్వాదయం మృత్యుసంజ్ఞశ్చిచ్ఛరీరకః పరమాత్మా * యస్య మృత్యుశ్శరీరం స దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి శ్రుతేః. అశనాయా నామ- జగత్సంజిహీర్షా. తద్వత్తయా అశనాయాశబ్దః తస్మిన్ప్రయుక్తః * తన్మనోఽకురుతేతి మనస్కారశ్చ పరత్వసాధకః- * అర్చన్నితి పదస్యాయమర్థః అర్చనం- ప్రీణనమ్. కర్మకారకంచ స్వయమేవ- అశ్రుతాధ్యాహారాదపి ప్రకృతస్యైవ కర్మత్వోపపత్తేః * లక్షణహేత్వోః క్రియాయా ఇతి శత్రన్తతయా జగద్వ్యాపారలీలయా స్వాత్మానం ప్రీణయితుమచరదిత్యర్థః. అపాంసృష్టిశ్చ స్రష్టుర్నారాయణత్వే లిఙ్గం * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీదిత్యుపక్రమ్య * తా ఇమా ఆప ఇతి శ్రుతేః. అర్కశబ్దశ్చ పరస్మిన్ ప్రీణనగుణయోగాద్వర్తతే. అత ఏవ హి భగవన్నామసహస్రే పఠ్యతే * అర్కో వాజసనశ్శృఙ్గీతి * అపాంరసః సారాంశః * తత్సమహన్యత సా పృథివ్యభవదితి బ్రహ్మాండసృష్టిరుచ్యతే * తా ఇమా ఆపః తద్ధిరణ్మయమండమభవత్ ఇతి మహోపనిషదైకార్థ్యాత్. అతో మృత్యుశరీరో నారాయణ ఇహ ప్రతిపాద్యః.........

సుబాలోపనిషది * తదాహుః కిం తదాసీత్ తస్మై స హోవాచ న సన్నాసన్న సదసదితి. తస్మాత్తమస్సంజాయత ఇతి శ్రూయతే. అత్ర ఈక్షణాదికం నావగమ్యతే- ధర్మివాచిశబ్దశ్చ సద్బ్రహ్మాదిర్న ప్రయుక్తః- అతస్సదసదనిర్వచనీయం కారణం ప్రతీయతే. ఉత్తరత్ర ప్రతిపాద్యమానో నారాయణ ఏవ స పరమకారణం - తమసః ప్రభృతి సృష్టిముక్త్వా * తదండం సమభవదితి అండోత్పత్తిమభిధాయ * మధ్యే పురుషో దివ్యస్సహస్రశీర్షా పురుష ఇతి తస్య కార్యాన్తర్వర్తిత్వప్రతిపాదనాత్ * మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతి పరస్తాన్న సన్నాసన్న సదసదితి సదసదుభయవిలక్షణస్య దేవాత్పరత్వంచావగమ్యతే—నైవం. ఉచ్యతే, కారణత్వాదేవ నారాయణపరత్వం సిద్ధం. అస్యాముపనిషది నారాయణస్యైవ భూయోభూయః ప్రతిపాదనంచ తాత్పర్యలిఙ్గం. యోఽయం విజ్ఞానఘన ఉత్క్రామన్ స కేన కతరద్వా స్థానముత్సృజ్యోత్క్రామతి తస్మై స హోవాచేత్యుపక్రమ్య * అపునర్భవాయ కోశం భినత్తీత్యారభ్య * అక్షరం భిత్త్వా మృత్యుం భినత్తి మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతి పరస్తాన్న సన్నాసన్న సదసదితి మృత్యోః పరే దేవ ఏకీభావశ్శ్రూయతే. మృత్యుశ్చ

తమః- స్థానప్రమాణాత్. తద్ధ్యక్షరాత్ పరం శ్రుతమ్. అతస్తమస్సంజ్ఞమృత్యోః కారణంసదసదుభయవిలక్షణతయోక్తం వస్తుపరోదేవఇతి ప్రతీయతే- విభాగాపాదానస్యైవ అవిభాగస్థానత్వాత్. పరోదేవశ్చనారాయణః * దివ్యోదేవఏకోనారాయణఇత్యుక్తత్వాత్. నచ దేవాత్పరం సదసదుభయవిలక్షణం-కింతు దేవఏవ-మృత్యుసంజ్ఞతమోఽపాదానావిభాగస్థానయోరేకత్వాత్. అతస్తమోఽపాదానత్వావిభాగస్థానత్వాభ్యాం దేవత్వావగమాత్ - దేవస్య నారాయణత్వాన్ముక్తప్రాప్యత్వాచ్చ నారాయణఏవ సదసదుభయవిలక్షణః. కేవలాచ్చేతనాదచేతనాన్మిశ్రితతదుభయరూపవ్యష్టిభ్యశ్చవిలక్షణతయా నారాయణో *నసన్నాసన్నసదసదిత్యుచ్యతే *మధ్యే పురుషాదివ్యఇతివాక్యం తస్యాండమధ్యే స్వసృష్టచతుర్ముఖరూపేణావస్థానందర్శయతి. కేవలపురుషశబ్దశ్చతుర్ముఖపరః-తచ్ఛరీరకః పరమాత్మా * సహస్రశీర్షాపురుషఇత్యుచ్యతే * సోగ్రభూతానాంమృత్యుమసృజదితిత్రిశిరస్క-మృత్యుసృష్టిశ్చతుర్ముఖరూపధరపరమాత్మకర్తృకా అతఏవహితస్యబ్రహ్మాభిధీతఇత్యనన్తరముచ్యతే.అతః*నసన్నాసన్నసదసదిత్యుక్తం జగత్కారణంనారాయణఇతిస్థితం.

* అసావాదిత్యోబ్రహ్మేతి బ్రహ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతి యఏవంవేద తదుక్తమృషిణాసూర్యఆత్మా జగతస్తస్థుషశ్చేత్యాదిష్వపి అసావాదిత్యఇత్యపరోక్షనిర్దేశాపవాదకచిదచిద్వ్యావర్తకధర్మాన్తరాశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధాదిత్య ముముక్షూపాస్యఆత్మా———ఇతినశఙ్కనీయం- జగదన్తరాత్మత్వస్య. బ్రహ్మసామ్యాపత్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షోపాయభూతవేదనవిషయత్వస్యచ పరమకారణవ్యాప్తత్వాత్ - కారణత్వస్యచ పరమపురుషత్వసాధకత్వాత్ - అవయవశక్త్యా అపర్యవసానాద్వా సూర్యాదిశబ్దవాచ్యపరమపురుషవిషయం సూర్యఆత్మేత్యాదివాక్యమ్...............

తథా ప్రశ్నోపనిషదిచ *కుతోహవాఇమాః ప్రజాఃప్రజాయన్తఇతి తస్మై సహోవాచ ప్రజాకామోహవై ప్రజాపతిస్సతపోతప్యత రయించప్రాణంచేత్యేతౌమేబహుధాప్రజాఃకరిష్యన్తఇతి ఆదిత్యోహవైప్రాణోరయిరేవచన్ద్రమాఇత్యాదిశ్రూయతే. ఇహాపీక్షణవిశేషనిరతిశయానన్దాద్యశ్రవణాత్ * సతపోతప్యతేతి కర్మాధీనసృష్ట్యవగమాచ్చ చతుర్ముఖఏవ———ఇతినాశఙ్కనీయం- కింతు చన్ద్రాదిత్యాదిసృష్టేరణ్డాన్తర్వర్తివిషయాయాశ్చతుర్ముఖకర్తృకత్వసమ్భవేపి తదన్తర్యామిపరమపురుషఏవ ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యః అపర్యవసానాదవయవశక్త్యావా తస్యైవవాచ్యత్వంస్యాత్- అస్మిన్నేవఖండే పరబ్రహ్మప్రాప్తేరుక్తత్వాత్ * తపసాబ్రహ్మచర్యేణశ్రద్ధయావిద్యయాఆత్మానమన్విష్యాదిత్యమభిజాయతఇత్యుక్త్వా * ఏతస్మాన్నపునరావర్తన్తఇత్యర్చిరాదిగత్యాఽనావృత్తిప్రతిపాదనాత్ * యేషాంతపోబ్రహ్మచర్యంయేషుసత్యంప్రతిష్ఠితం, తేషామసౌవిరజోబ్రహ్మలోకఇతినిర్దోషపరమాత్మలాభవచనాచ్చ. బ్రహ్మైవలోకో బ్రహ్మలోకః- విరజశబ్దేన ప్రసిద్ధబ్రహ్మలోకవ్యావృత్తేః. అతఃపరమాత్మపరత్వంహి ప్రతీయతే. ఉత్తరఖండేషుచ * ఏషహిద్రష్టాశ్రోతాఘ్రాతారసయితేత్యాదినా ప్రత్యగాత్మావిశోధ్యతే- తతశ్చోపరిష్టాత్ * పరంపురుషమభిధ్యాయీత *పరాత్పరంపురిశయం పురుషమీక్షతఇతి పరమపురుషోపాసనం తత్ప్రాప్తిరూపఫలంచశ్రూయతే. అతఉపక్రమే ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యోమహావాక్యస్వారస్యాత్ పరమపురుషఇతిసిద్ధమ్ ....

* హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యత్రాపి ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భఏవ కారణత్వేనవివక్షితః- తద్వ్యావర్తకధర్మాశ్రవణాత్. నహ్యత్రసమస్తకార్యోత్పత్త్యనుగుణేక్షణవిశేషానవధికానన్దాకర్మవశ్యత్వాదయోఽవగమ్యన్తే. పృథివ్యాదిధారకత్వంతు నవ్యావర్తకం- అణ్డాన్తర్గతపదార్థధారణాదేరణ్డాధిపతౌసమ్భవాత్. అమృతమృత్యుశబ్దౌచ దేవభోగ్యప్రాణాపహర్తృవిషయావితి తయోః తన్నియామ్యత్వమ్. పృథివ్యాద్యాధారత్వాదీనాం చిదచిద్వ్యావర్తకత్వేపి పరమపురుషాసాధారణత్వాభావాత్ ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భపరత్వం——ఇతిశఙ్కాయాముచ్యతే- హిరణ్యగర్భశబ్దో భగవత్పరః అగ్రేసమవర్తతేతి కారణత్వశ్రవణాత్, అనవచ్ఛిన్నంపతిత్వంచ భగవదసాధారణం * పతింవిశ్వస్యేతి నారాయణాను

వాకశ్రవణాత్, తస్య చానన్యపరత్వం వక్ష్యతే, ద్యుపృథివ్యాదిధారణంచ తదసాధారణం *విష్ణునా విధృతే భూమీ ఇతిశ్రుతేః. కారణప్రకరణస్థావమృతమృత్యుశబ్దౌ ముక్తబద్ధపరావితి బన్ధమోక్షహేతుత్వంచ తదసాధారణం * తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా ఇతిశ్రుతేః * యస్య విశ్వ ఉపాసతే ప్రశిషం యస్య దేవాః యత్రాధి సూర ఉదితో వ్యేతీతి ప్రతిపాదితం ఆదిత్యాదిసర్వదేవతానియమనంచ తత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకం * భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః * య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ * యస్సర్వేషు దేవేషు తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధేః, కించ * యమన్తస్సముద్రే కవయో వయన్తి * విద్యుతః పురుషాదధీతి సముద్రాన్తర్వర్తివిద్యుద్వర్ణపురుషప్రతిపాదకేన, అమ్భస్యపార ఇత్యనువాదకేన లక్ష్మీపతిత్వప్రతిపాదకేనోత్తరనారాయణేన- అస్యాష్టర్చస్య ఏకత్వాచ్చ నారాయణపరత్వం * అద్భ్యస్సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి హ్యుచ్యతే. శ్రీవిష్ణుస్మృతౌచ భగవత్సమారాధనే * హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యష్టాభిర్హావిర్ని వేదయేదితి హావిర్నివేదనే వినియోగాదస్యాష్టర్చస్య భగవత్ప్రతిపాదకత్వమవగమ్యతే. అతఏవ * హిరణ్యగర్భశ్శత్రుఘ్న ఇతి భగవన్నామసహస్రే పఠ్యతే. అతోఽత్ర హిరణ్యగర్భశబ్దవాచ్యో నారాయణ ఇతి స్థితమ్ ....

అతఏవ * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యత్ర ధాతృశబ్దశ్చ పరమపురుషవిషయో నిశ్చితః, ఇదంహి వాక్యం *అమ్భస్యపార ఇత్యనువాకస్థం——నన్వత్రాప్యుపక్రమే * ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భే అన్తరితి ప్రజాపతిః శ్రుతః. ప్రజాపతిశ్చ హిరణ్యగర్భః- సముద్రశాయిత్వలిఙ్గసచివపురుషశబ్దశ్రుతేః ఉపక్రమోపసంహారస్థప్రజాపతిధాతృశబ్దరూపశ్రుతిద్వయపరాస్తత్వాదితి——న- ఉపక్రమస్థప్రజాపతిశబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరత్వానుపపత్తేః * తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదు చన్ద్రమాః తదేవ శుక్రమమృతం తద్బ్రహ్మ తదాపస్స ప్రజాపతిః ఇత్యగ్నివాయ్వాదీనామివ ప్రజాపతేరపి కారణభూతప్రజాపతివిభూతితయా తద్వ్యతిరేకో హ్యవగమ్యతే- యథా* యమిన్ద్రమాహుర్వరుణం యమాహుర్యం మిత్రమాహుర్యము సత్యమాహుః । యో దేవానాం దేవతమస్తమోజాస్తస్మా ఇన్ద్రాయ సుతమాజుహోమీత్యత్ర ఇన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య ప్రసిద్ధేన్ద్రవ్యతిరిక్తత్వావగమః. అతః * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతేత్యత్ర ధాతృశబ్దస్తపశ్శబ్దేన పూర్వప్రస్తుతపరమాత్మపరః........ ....

అతఏవ * ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమిత్యత్ర ధాతృశబ్దోఽపి వ్యాఖ్యాతః- ముముక్షూపాస్యత్వస్య కారణత్వవ్యాప్తత్వాత్ * అజస్య నాభావధ్యేకమర్పితం యస్మిన్నిదం విశ్వం భువనమధి శ్రితం విశ్వకర్మా హ్యజనిష్ట దేవః *స ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ * యన్నాభిపద్మాదభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిర్విశ్వసృగ్విశ్వరూపః * తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత * నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే * యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమిత్యాదిభిశ్చతుర్ముఖస్య భగవన్నాభిపద్మసృష్టత్వావగమాత్ కార్యభూతే తస్మిన్నసమ్భవేన ముముక్షూపాస్యత్వస్య భగవదసాధారణత్వాత్, ఉపక్రమభూతే * అమ్భస్యపార ఇత్యనువాకే * య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తీతి భగవత ఏవామృతత్వప్రాప్త్యుపాయతాప్రతిపాదనస్యానురోద్ధవ్యత్వాత్, ఉపక్రమస్థధాతృశబ్దైకరూపస్యాన్యాయ్యత్వాదుత్తరే చానువాకే చతుర్ముఖశివయోరిన్ద్రవన్నారాయణవిభూతిత్వప్రతిపాదనాత్, అస్మిన్నప్యనువాకే * యస్మాత్పరం నాపరమితి మన్త్రేణ పరమపురుషస్యైవ సర్వస్మాత్పరత్వప్రతిపాదనాత్. బ్రహ్మకార్యవర్గప్రతిపాదనప్రకరణే * బ్రహ్మా దేవానాం పదవీః కవీనామితి మన్త్రేణ ప్రాణసముద్రాదీనామివ చతుర్ముఖస్య కార్యత్వావగమాచ్చ. నను సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తీతివన్నోత్పత్తిః శ్రూయతే. న- మహిషశ్యేనాదీనామివ ఉత్పత్తేః ప్రకరణసిద్ధత్వాత్, తస్య బాధకాభావాచ్చ. నను * యస్మాత్పరమిత్యతః పూర్వమేవ * విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిరితి శ్రవణాత్ * యః పరస్స మహేశ్వర ఇత్యుపసంహారే శ్రుతత్వాచ్చ ధాతృశబ్దస్యాపి రుద్రపరత్వం న్యాయ్యమితి. ఉచ్యతే, ఉపక్రమస్థతయా ప్రబలస్య ధాతృశబ్దస్య రూఢి

పరిత్యాగే కో హేతుః- ఉపసంహారో హి దుర్బలః. రుద్రమహేశ్వరశబ్దరూపశ్రుతిద్వయమితి చేత్. తథాపి న బాధకత్వం తుల్యబలత్వాత్. ధాతృపదశ్రుతిరేకాపి ఉపక్రమస్థతయా అనుగృహీతా, రుద్రమహేశ్వరశ్రుత్యోరనేకత్వేప్యుపక్రమవిరోధాద్దుర్బలత్వం- తస్మాత్తుల్యబలతా. కించ * యో దేవానాం ప్రథమం పురస్తాత్ * యశ్చపరస్స మహేశ్వర ఇత్యనువాదరూపవాక్యస్థత్వాచ్చ దౌర్బల్యమధికమ్. అతో ధాతృరుద్రమహేశ్వరశబ్దానామన్యోన్యవిరోధాదన్యోన్యబాధ్యబాధకభావానుపపత్తేశ్చార్థనిశ్చాయకత్వేఽనుపపన్నే సతి ప్రమాణాన్తరాయత్తోఽర్థనిశ్చయః. తత్ర ధాతృశబ్దస్య భగవత్పరత్వముపపాదితమ్. తదుపపాదకహేతుభిః ధాతృశబ్దరూఢిత్యాగేనాగ్రిమప్రాయన్యాయాచ్చ రుద్రమహేశ్వరశబ్దయోరపి రూఢిత్యాగస్య న్యాయ్యత్వాత్ * యో దేవానాం * యశ్చపర ఇత్యనువాదస్యాన్యసాపేక్షత్వాత్ * అ ఇతి బ్రహ్మేతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణోఽకారవాచ్యత్వావగమాత్, బ్రహ్మణశ్చ లక్షణం జగత్కారణత్వమితి కారణవాక్యప్రతిపాద్య నారాయణస్యాకారవాచ్యత్వావగమాత్-తస్య లోకప్రసిద్ధత్వాత్ * అకారేణోచ్యతే విష్ణురితి శ్రుత్యన్తరాచ్చ నారాయణస్యాకారవాచ్యత్వసిద్ధేశ్చ రుద్రమహేశ్వరశబ్దావరోదయతి, మహానీశ్వర ఇత్యవయవశక్త్యా భగవత్పరావితి యుక్తమ్. నారాయణస్యైవ యచ్ఛబ్దానూదితత్వాత్ తస్యైవ హి మహేశ్వరత్వరూపగుణవిధానం యుజ్యతే- నహి జుహ్వామనూద్య విధీయమానం పర్ణమయత్వం కపాలస్య భవతి. అతో ధాతృరుద్రమహేశ్వరశబ్దవాచ్యో నారాయణ ఇతి స్థితం

అత ఏవ శ్వేతాశ్వతరోపనిషది చ * విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వమితి వాక్యం చ వ్యాఖ్యాతం- అనువాదరూపతయా పూర్వోదాహృతప్రమాణాన్తరసాపేక్షత్వాత్. తథా హి- బహ్వృచశతపథసుబాలమహోపనిషత్సామవచనాదిభిర్హిరణ్యగర్భజన్యత్వే శ్వేతాశ్వతరవాక్యేన హిరణ్యగర్భజనకత్వే చ రుద్రస్యావగమ్యమానే తయోరవిరోధేన నిర్వాహసంభవే ప్రాబల్యదౌర్బల్యచిన్తాయుక్తా. అవిరోధశ్చ వస్తైక్యేన వా కల్పభేదేన వా-జన్మనోఽవతారరూపతయా వా సంభవేత్. తత్ర తావద్వస్త్వైక్యమిహ నావిరోధనిర్వాహక్షమం భవేత్- క్షీరాద్దధి దధ్నః క్షీరమితి వచనయోరివావస్థాద్వయపౌర్వాపర్యవిపర్యాసవిరోధస్య దుష్పరిహరత్వాత్, కల్పభేదాదవిరోధకల్పనం సూర్యాకాశప్రాణాదిష్వపి ప్రసజ్యేత్. నన్వశ్రుతస్య కల్పభేదస్య కల్పనమనన్యథాసిద్ధేన కల్పకేన స్యాత్- సూర్యాకాశాదివిషయవాక్యానాం పరమాత్మపరతయాప్యుపపత్తేర్న తత్కల్పనమితి చేత్- ఇహాపి తుల్యమ్. అవతారపక్షోఽపి న్ద్రాదిప్రకరణేష్వివ హిరణ్యగర్భరుద్రప్రకరణేష్వపి తస్యాశ్రుతత్వాత్, ఇన్ద్రాదీనామివ కర్మవశ్యత్వం ప్రతిపాదయన్త్యాముత్పత్తిశ్రుతౌ పరిపన్థిన్యామన్యతరోత్పత్తేరవతారరూపత్వకల్పనాయోగాత్, అనుపపన్నః. రుద్రస్యానపహతపాప్మత్వం చ శతపథేఽవగతం * అనపహతపాప్మా వా అహమస్మీతి రుద్రవచః. అత ఏవైక ఏవేశ్వరః కదాచిద్ధిరణ్యగర్భావస్థాత్ స్వస్మాద్రుద్రరూపోఽవతరతి- కదాచిద్రుద్రావస్థాత్ స్వస్మాత్ హిరణ్యగర్భరూపోఽవతరతీతి కల్పనమప్యనుపపన్నమ్, గౌరవనిరస్తం చ- వస్త్వైక్యం ద్వయోరుత్పత్త్యోరవతారరూపత్వమపి హి కల్ప్యం. వస్త్వైక్యకల్పభేదజన్మద్వయావతారరూపత్వపక్షేషు రుద్రోత్కర్షవాదిమతం చ న జీవతి. ఏవం విరోధస్య దుష్పరిహరత్వే సతి హిరణ్యగర్భరుద్రశబ్దయోరన్యతరపదప్రసిద్ధ్యనాదరేణ నిర్వాహస్స్యాత్- యథాకాశాదిపదానామ్. తత్ర హిరణ్యగర్భశబ్దస్య ప్రసిద్ధ్యనాదరేణ స్కన్దాద్యుత్పత్తిరుక్తా స్యాత్- తతశ్చ రుద్రస్య పరమకారణత్వం న సిద్ధ్యేత్- చతుర్ముఖకార్యత్వస్య శ్రుత్యన్తరావగతస్యానపోదితత్వాత్. తతో హి రుద్రశబ్దస్యైవ ప్రసిద్ధ్యనాదరో న్యాయ్యః ప్రసిద్ధేతరార్థపరిగ్రహస్య మానాన్తరాధీనత్వాత్- మానాన్తరప్రసిద్ధిద్యోతకస్య యద్వృత్తస్య రుద్రసామానాధికరణ్యాచ్చ రుద్రశబ్దస్య మానాన్తరానుగుణేఽర్థే నిశ్చితే తావతైవ విరోధస్య పరిహృతత్వేన హిరణ్యగర్భశబ్దప్రసిద్ధ్యనాదరే కారణాభావాత్. తథా చ శ్రుతయో రుద్రస్య కార్యత్వం హిరణ్యగర్భస్య స్రష్టృత్వం చావగమయన్తి- బహ్వృచే తావత్ -

* తదిదాస భువనేషు జ్యేష్ఠం యతో జజ్ఞ ఉగ్రస్త్వేషనృమ్ణః । సద్యోజజ్ఞానో నిరణాతి శత్రూనితి. నచాస్య మన్త్రస్య *
ఉదగాదితి బ్రాహ్మణానురోధేనాదిత్యవిషయత్వం శఙ్కనీయం-భూతపతిత్వసద్యోజాతత్వాభ్యాముగ్రశబ్దరూఢిబలాచ్చ
రుద్రవిషయత్వసిద్ధేరుదయలిఙ్గస్య దుర్బలత్వాత్ * ఉదగాదితి పదస్య తదుత్పత్తిదర్శనయోరన్యతరపరత్వేపి ముఖ్య
వృత్తిభఙ్గాభావాద్విరోధిహేత్వన్తరాభావాచ్చ. తథా సుబాలోపనిషది * అపానాన్నిషాదా యక్షరాక్షసగన్ధర్వా
శ్చాస్థిభ్యః పర్వతా లోమభ్య ఓషధివనస్పతయో లలాటాత్క్రోధజో రుద్రోఽజాయతేతి. మహోపనిషది * అథ పున
రేవ నారాయణస్సోఽన్యం కామం మనసా ధ్యాయీత త్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురుషోఽజాయత. నారాయణోపనిషది
* నారాయణాద్రుద్రో జాయత ఇతి. బృహదారణ్యకే * బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదేకం సన్న వ్యభవత్-యాన్యేతా
ని దేవనక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి. శతపథే చాష్టమూర్తిబ్రాహ్మణే * అ
భూద్వా ఇదమప్రతిష్ఠేత్యారభ్య * భూతానాం చ ప్రజాపతిః. సంవత్సరాయాదీక్షత భూతానాం పతిర్గృహపతిరాసీదు
షాః పత్నీత్యాదికముక్త్వా * భూతానాంపతిస్సంవత్సర ఉషసి రేతోసిఞ్చత్ సంవత్సరే కుమారోజాయత సోరోదీత్తం
ప్రజాపతిరబ్రవీత్ కుమార కిం రోదిషి యచ్ఛ్రమాత్తపసోఽధిజాతోసీతి సోబ్రవీత్ అనపహతపాప్మా వా అహమనా
హితనామా నామ మే ధేహి పాప్మనోఽపహత్యా ఇతి తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ రుద్రోసీతి తదస్య తన్నామాకరోదగ్నిస్త
ద్రూపమభవత్ అగ్నిర్వై రుద్రో యదరోదీత్తస్మాద్రుద్రః సోబ్రవీత్ జ్యాయాన్వా అహమస్మి ధేహ్యేవ మే నామేతి తం
ప్రజాపతిరబ్రవీత్ భవోసీతి శర్వోసీతి ఈశానోసీతి పశుపతిరసీతి ఉగ్రోసీతి భీమోసీతి మహాదేవోసీతి. అత్ర *ప్ర
జాపతిస్సంవత్సరో మహాన్ ఇతి సంవత్సరశబ్దవాచ్యతయా ప్రసిద్ధచతుర్ముఖసృష్టత్వాత్ అనపహతపాప్మత్వతద్దత్తసంజ్ఞా
మూర్త్యష్టకో రుద్రః ప్రతీయతే. శైలాలిబ్రాహ్మణే చతుర్ముఖాద్రుద్రోత్పత్తిశ్శ్రూయతే. సామ్ని చ విరూపాక్షాయ ద
త్తాఞ్జయే బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయామోఘాయ కర్మాధిపతయ ఇతి బ్రహ్మపుత్రత్వం రుద్రస్య ప్రతీయ
తే. చతుర్ముఖస్య నారాయణాత్మకత్వాత్ రుద్రస్య నారాయణసృష్టత్వశ్రుతిశ్చావిరుద్ధా * క ఇమామసిష్యతీతి రుద్ర ఇ
త్యబ్రువన్ రుద్రో వై క్రూరః సోస్యత్విత సోబ్రవీత్ వరం వృణా అహమేవ పశూనామధిపతిరసానీతి తస్మాద్రుద్రః పశూ
నామధిపతిరితి దేవతావరదానలబ్ధపశుపతిభావః ప్రతిపాద్యతే. తథా * అస్య దేవస్య మీఢుషో వయా విష్ణోరేతస్య ప్ర
భృథే హవిర్భిః విదే హి రుద్రో రుద్రియం మహిత్వమిత్యనేన చ. పూర్వోదాహృతవచనానుగ్రహాత్ స్వారస్యాచ్చ భగవదా
రాధనబలలబ్ధమహిమత్వం రుద్రస్యావగమ్యతే. అతశ్చతుర్ముఖసృజ్యస్య భగవత్సమారాధనలబ్ధమహిమ్నో రుద్రస్య చ
తుర్ముఖసృష్టత్వం యుక్తమ్. నను పరమకారణత్వం శివశబ్దవాచ్యస్యైవ శ్రూయతే * యదా తమస్తన్న దివా న రాత్రిర్న
సన్న చాసచ్ఛివ ఏవ కేవల ఇతి. న-తస్య భగవదసాధారణ్యస్య బహూపనిషద్వాక్యైర్న్యాయానుగృహీతైర్నిశ్చితత్వా
త్. కించ- నారాయణమహాపురుషాదిశబ్దానామసాధారణత్వాత్ బహూపనిషత్థ్సత్వాత్ ఏకోపనిషద్వ్యాఖ్యస్తత్వాత్ సా
ధారణానామేకోపనిషత్థ్సానాం శివాదిశబ్దానాం తదనురోధేన వర్ణనీయత్వాదిహాప్యుపక్రమోపసంహారాదిపర్యాలో
చనాయాం భగవత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకబహువిశేషణదర్శనాద్విశేషతః పురుషసూక్తైకార్థ్యావగమాచ్చ శివరుద్రాదిశబ్దానామ
పి పరమపురుషపరత్వసిద్ధేః * రుద్రో బహుశిరా బభ్రురితి భగవతి రుద్రశబ్దః ప్రయుక్తః. అగ్నౌ చ * రుద్రో భూత్వా
గ్నిరనూత్థాయాధ్వర్యుం చ యజమానం చ హన్యాదితి ప్రయుక్తః * శివశ్శివానామశివోఽశివానాం * శివాస్తేసన్తు
పన్థానః * శివమస్తు వః. విశేషతో భగవతి చ * శాశ్వతం శివమచ్యుతమితి శివశబ్దః ప్రయుక్తః. పుల్లిఙ్గైకవచనాన్త
స్త్వసాధారణ ఇతి చేత్- తర్హి ప్రాతిపదికసాధారణ్యమనుజ్ఞాతం భవతి. పుల్లిఙ్గైకవచనాన్తోపి అసాధారణో న భవతి_
తాదృశస్యాప్యర్థాన్తరపరత్వశక్త్యనపగమాత్ - అరుణః కపిల ఇతి శబ్దవత్. నహి తౌ రవిసారథిమునివిశేషాసాధారణ్యా

త్ అర్థాన్తరప్రత్యాయనశక్తివిధురా భవతః. నైనం నారాయణమహాపురుషాదిశబ్దా అన్యత్ర ప్రయుక్తాః * మహాదేవం వా మహాపురుషం వార్చయేదితి దేవతావిశేషవిషయో హి ప్రయోగః. పురుషశబ్దోఽపి స్వతో భగవద్విషయః * పురుషో వై రుద్ర ఇత్యప్యస్తీతి చేత్. సత్యం- స చ భగవద్విషయ ఏవ * సర్వో వై రుద్ర ఇత్యస్యోపపాదనాయ రుద్రస్య పురుషాత్మకత్వపరత్వాత్ వాక్యస్య * సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమితి వత్. అతో హిరణ్యగర్భకార్యతయా శ్రుత్యన్తరసిద్ధస్య తజ్జనకత్వాయోగః. కించ న కేవలమనువాదరూపత్వాదస్మిన్వాక్యే రుద్రశబ్దస్య భగవత్పరత్వనిశ్చయః - కింతు హిరణ్యగర్భజనకత్వవిశేషితత్వాచ్చ తస్య భగవద్విషయత్వనిశ్చయః- తజ్జనకత్వస్య నారాయణచిహ్నత్వాత్. యథా * సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాఽభివదన్యదాస్త ఇతి పరమపురుషస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వశ్రవణాత్ * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్య భగవద్విషయత్వనిశ్చయః- తద్వత్ న చాసమ్యైవ శ్రుత్యా హిరణ్యగర్భజనకత్వం రుద్రచిహ్నమితి శఙ్కనీయం- హిరణ్యగర్భజనకతాయా రుద్రచిహ్నతానిశ్చయస్య హిరణ్యగర్భజన్యత్వశ్రుతిప్రతిబద్ధత్వాత్, భగవతో హిరణ్యగర్భజన్యత్వశ్రుత్యభావేన తజ్జనకతాయాస్తచ్చిహ్నతానిశ్చయస్యానపవాదత్వాచ్చ. అస్య వాక్యస్య రుద్రపరత్వనిశ్చయే సతి హిరణ్యగర్భజనకత్వస్య రుద్రచిహ్నత్వనిశ్చయః- తన్నిశ్చయే సతి అస్య వాక్యస్య రుద్రపరత్వనిశ్చయ ఇతి అన్యోన్యాశ్రయశ్చ. అనువాదరూపత్వాచ్చ రుద్రపరత్వానిశ్చయ ఇత్యుక్తమ్. కించ కార్యభూతస్య విశ్వాధికత్వాయోగాత్ విశ్వాధికత్వవిశేషితరుద్రశబ్దస్య- విశోకత్వోపలక్షితసత్యకామత్వాదివిశేషితస్య * తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకః * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇత్యాదివాక్యస్థగగనాదిశబ్దస్యేవ ప్రసిద్ధార్థపరత్వాభావేన భగవత్పరత్వం సిద్ధమ్. నన్విదమిష్టం రుద్రశబ్దస్య కార్యవ్యవచ్ఛేదేన కారణరుద్రపరత్వం సత్యం- స తు పరమపురుష ఏవ- తస్యైవ పరమకారణత్వాత్. నను రుద్ర ఏవ కారణావస్థః ప్రతిపాద్యత ఇతి చేత్ - ఇన్ద్ర ఏవ వా ఆకాశ ఏవ వా కారణావస్థః తత్తద్వాక్యప్రతిపాద్యః కిం న స్యాత్. ఇన్ద్రాదేః ప్రసిద్ధస్యైవ పరమకారణావస్థాసద్భావే మానాన్తరాభావాదితి చేత్- తత ఏవాత్రాపి ప్రసిద్ధస్యైవ పరమకారణత్వాసిద్ధిరితి తుల్యమ్. శివాదిశబ్దానాం విశేషావస్థాపనాక్షమత్వముక్తం- అతోఽస్య వాక్యస్య భగవద్విషయత్వం సిద్ధమ్. యద్యపి కల్పభేదేన హిరణ్యగర్భజనకత్వేఽపి రుద్రస్య- న భగవతః పరమకారణత్వవిరోధః- తథాపి న్యాయపర్యాలోచనాయాం నారాయణపరత్వం రుద్రశబ్దస్య యుజ్యత ఇతి ప్రతీయతే. కించ అస్యామప్యుపనిషది ప్రథమద్వితీయఖండయోః * దేవాత్మశక్తిం * ప్రేరితారం చ మత్వా * వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశః * యదాత్మతత్త్వేన తు బ్రహ్మతత్త్వం దీపోపమేనేహ యుక్తః ప్రపశ్యేత్ * జ్ఞాత్వా దేవం ఏకో హ దేవః ప్రదిశోఽను సర్వా ఇతి దేవాత్మప్రేరితృశబ్రహ్మశబ్దైః పరమాత్మా నిర్దిష్టః తే చ * దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః * విశ్వం నారాయణం దేవమక్షరం పరమం ప్రభుం * ఆత్మా నారాయణః పరః * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽఙ్గుష్ఠం చ సమాశ్రితః ఈశః సర్వస్య జగతః * యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామిత్యాదివాక్యప్రతిపన్ననారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకాః. అత ఈశశబ్దశ్చ న రూఢః ప్రయుక్తః- కింతు యోగాత్ * అనీశశ్చాత్మా * ద్వావజావీశనీశౌ * ఈశః సర్వస్యేతి నిర్దేశస్య సప్రతిసంబన్ధితయా అవయవార్థవివక్షాజ్ఞాపకత్వాత్ * అనన్తశ్చాత్మా విశ్వరూపో హ్యకర్తేత్యత్రానన్తశబ్దస్తు యోగరూఢః. రూఢ్యవివక్షానిమిత్తస్య ప్రతియోగికనిర్దేశాభావాత్. తృతీయే చ * య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తీత్యనేన * అమ్భస్యపార ఇత్యనువాకః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే- న హి పరమపురుషవిషయః. ఏవముపక్రమో భగవత్పరః * ఏకో హి రుద్ర ఇత్యస్యానన్తరం * విశ్వతశ్చక్షురుత విశ్వతోముఖ ఇత్యాదిమన్త్రశ్చ భగవత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకః- తస్య విద్యుద్వర్ణపురుషవిషయత్వాత్ * ద్యావాపృథివీ జనయన్నితి చ * శీర్ష్ణో ద్యౌః సమవర్తత పద్భ్యాం భూమిరితి వాక్యప్రత్యభిజ్ఞాపకమ్ * యో దేవానామితి వాక్యమనువాదరూపమితి

స్ఫుటం- కార్యస్య పరమకారణత్వాయోగాత్ రుద్రశబ్దస్య కార్యరుద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వేసతి వాక్యస్యానువాదరూ
పతయా యోగ్యార్థప్రాపకవాక్యానుగుణమత్రత్య భగవదసాధారణవిశేషణానుగుణంచ భగవద్విషయత్వనిశ్చయః *
యా తేరుద్రశివాతనూరిత్యతోఽనన్తరం * తతఃపరం బ్రహ్మపరంబృహన్తమితి వాక్యంచ * నారాయణఃపరంబ్రహ్మే
తి మహోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకం * ఈశన్తంజ్ఞాత్వాఽమృతాభవన్తీత్యత్ర ఈశశబ్దః పూర్వవద్యౌగికః- వైరూప్యా
యోగాత్ * వేదాహమేతమిత్యనన్తరవాక్యస్థస్తచ్ఛబ్దశ్చ పూర్వరుద్రశబ్దవాచ్యస్య మహాపురుషతామవగమయతి-
ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్ * తతోయదుత్తరతరమితివాక్యంతు * పరమతస్సేతూస్స్థానేత్యత్ర ఉపపాదయిష్యతే. స
ర్వాననశిరోగ్రీవత్వంచ పుంసూక్తార్థస్మారకమ్. సర్వవ్యాపిపదంతు * సర్వంవ్యాప్యనారాయణః స్థితఇత్యేతత్స్మారయ
తి. భగవచ్ఛబ్దస్తు * భగవాన్పవిత్రంవాసుదేవఃపవిత్రం * భగవాన్వాసుదేవః పరాప్రకృతిః * పరంపవిత్రంభగ
వాన్వాసుదేవః * యేభగవన్తంవాసుదేవమేవం విదురితివాసుదేవాసాధారణః. అతఏవహిస్మర్యతే *ఏవమేషమహాశ
బ్దో మైత్రేయభగవానితి । పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగఇతి. సత్త్వప్రవర్తకత్వం భగవతఇతిస్ఫుటః*
యోహఖలువావాస్యసాత్త్వికోంశస్సోసౌ బ్రహ్మచారిణోయోయంవిష్ణురితిమైత్రాయణీయశ్రుతేః. అన్తరాత్మత్వంచత
థా సుబాలోపనిషత్ ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాత్ * హృదామనీషేతితు విద్యుద్వర్ణపురుషస్మారకమ్. అథ * సహస్రశీర్షే
త్యాదిమన్త్రద్వయమేవాధీతమ్. ఈశానపదంతు నపుంసకత్వాద్యౌగికమేవ- నతురూఢం- పుల్లిఙ్గతాప్రసంగాత్ *
సర్వస్యశరణంసుహృదితి * మాతాపితాభ్రాతానివాసశ్శరణంసుహృద్గతిర్నారాయణఇతిశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞాపకం *తమా
హురగ్ర్యంపురుషంమహాన్తమితి మహాపురుషఏవస్పష్టముక్తః. ధాతృశబ్దమపి మహాపురుషశబ్దేనైకార్థయతి * అణో
రణీయానితి. చతుర్థేచ * ద్వాసుపర్ణేత్యాదిమన్త్రద్వయం ముణ్డకోపనిషదైకార్థ్యాత్ పరమపురుషపరత్వజ్ఞాపకం-
అతః * మాయినంతుమహేశ్వరమితి మహేశ్వరశబ్దో మాయాప్రేరకత్వపరః * సర్వలోకమహేశ్వరం *క్షీరోదస్యో
త్తరంతీరం జగ్ముర్లోకహితార్థినః । ఇతస్సర్వేమిత్యారభ్య * వాక్యంఖస్థామహేశ్వరఇత్యాదిషు యౌగికో మహేశ్వర
శబ్దో భగవతి ప్రయుక్తః *యస్మిన్నిదగ్ంసంచవిచైతిసర్వమితి ప్రకృతస్యసర్వస్య నియన్తృత్వమీశానశబ్దేనోచ్యతే-
పూర్వం * అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషాన్తరాత్మేత్యుక్తత్వాత్- తత్ర * ఈశానోభూతభవ్యస్యేతి ఈశనస్య ప్రతిసంబన్ధ్య
భిధానేన రూఢివిరహావగమాత్- భూతభవ్యశబ్దనిర్దిష్టస్య ఇహసర్వశబ్దేన ప్రతిపన్నత్వాచ్చ * యఈశేస్య ద్విపద
శ్చతుష్పదః కస్మై దేవాయహవిషావిధేమేత్యనేన * హిరణ్యగర్భఇత్యాద్యష్టర్చతుల్యవిషయత్వం ప్రతీయతే- తచ్చ
భగవత్పరమిత్యుపపాదితమ్. ఏవం భగవత్పరానేకోపనిషదైకార్థ్యప్రతీతేః * జ్ఞాత్వాశివం * శివఏవ కేవలఇతి శివ
శబ్దద్వయం తత్పరమేవ. ముహురభ్యస్యమానస్యాపి శివశబ్దస్య రూఢార్థత్యాగఆకాశశబ్దస్యేవోపపన్నః * ఆకాశఇతి
హోవాచ సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్తే ఆకాశంప్రత్యస్తంయన్తి ఆకాశోహ్యేవైభ్యో
జ్యాయానాకాశః పరాయణమితిహ్యాకాశశబ్దోఽభ్యస్తః. కించ *సర్వవ్యాపీచభగవాన్ తస్మాత్సర్వగతశ్శివఇత్యయం
శివశబ్దః ప్రాకరణికశివశబ్దానాం మాఙ్గల్యాభిప్రాయత్వమేవదర్శయతి- సర్వగతత్వేపి భగవచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాత్ నిర్దో
షఇతిహి తస్యార్థః- అన్యథా సర్వవ్యాపిసర్వగతశబ్దయోః పునరుక్తిప్రసంగాత్ * తదక్షరంతత్సవితుర్వరేణ్యం ధ్రు
వమిత్యనేన * అక్షరంపరమంప్రభుం * ఏతత్సవితుర్వరేణ్యం ధ్రువమచలమమృతంవిష్ణుసంజ్ఞం సర్వాధారం ధామే
తి శ్రుతిద్వయైకార్థ్యమవగమ్యతే * హృదామనీషేతివాక్యం * నైనమూర్ధ్వమిత్యాదిమన్త్రద్వయంచ మధ్యగతవా
క్యస్థశివశబ్దస్య పరమపురుషవిషయతాంజ్ఞాపయతి- తద్ధివాక్యత్రయం సముదాయ్నన్తర్వర్తివిద్యుద్వర్ణపురుషవిషయమ్.అ
తః * మానస్తోకఇతి మన్త్రస్థరుద్రశబ్దోప్యనయవశక్త్యా అపర్యవసానాద్వా భగవద్విషయః. అతఃపఞ్చమేపి * భా

వాధానకరం శివమితి శివశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. షష్ఠేపి కాలస్యాపి పరిచ్ఛేదకః కాల ఉక్తః * భగేశం ఐశ్వర్యాదీనాం ష
ణ్ణామీశః. ఐశ్వర్యాదినిర్వాహకత్వస్య నిరఙ్కుశత్వమేవోక్తం * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమితి. మహేశ్వరమి
తి యౌగికనిర్దేశః- నతు రూఢ్యర్థపరః- వాక్యస్యైశ్వర్యపారమ్యప్రతిపాదకత్వాత్ * ఈశ్వరాణామితి ప్రతిసంబన్ధి
నిర్దేశాచ్చ- దైవతానాం పరమం దైవతం పతీనాం పరమం పతిమిత్యనన్తరనిర్దేశవత్. తద్ధి వాక్యం దైవతత్వపతిత్వపారమ్య
పరమ్. తత్ర దైవతపతిశబ్దౌ నక్వచిద్దైవతావిశేషే రూఢౌ- మహేశ్వరశబ్దశ్చ తత్స్థానీయ ఇతి స్ఫుటం * నతత్సమశ్చా*
పరాస్య శక్తిరిత్యాదిభిశ్చ తత్పారమ్యోపపాదనమ్ * ఏకో దేవ ఇత్యాదివాక్యస్థవిశేషణాని చ నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాప
కాని * గూఢోత్మా న ప్రకాశతే * వ్యాప్య నారాయణస్స్థితః * సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో
నారాయణ ఇత్యాద్యైకార్థ్యాత్ * న తత్ర సూర్యో భాతీతి మన్త్రశ్చ ముండకోపనిషత్కఠవల్ల్యధీతత్వాత్ విష్ణోః ప్రత్యభి
జ్ఞాపకః * నాన్యః పన్థా ఇతి పుంసూక్తం స్మారయతి. ఈశాదిశబ్దానాం యౌగికత్వమీశనస్య నిరుపాధికత్వం చ దర్శయతి *
స ఈశోస్యేతి * యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై తం హ శరణమహం ప్రపద్యే అమృ
తస్య పరం సేతుమితి నిర్దేశాశ్చ నారాయణపరత్వసాధకాః- య ఇత్యనువాదరూపత్వాత్, బ్రహ్మణో భగవన్నాభిసంభ
వత్వశ్రుతేర్దర్శితత్వాత్ * నివాసస్సుహృద్గతిర్నారాయణ ఇతి శ్రుతత్వాత్ * అమృతస్యైష సేతురితి ముండోపనిషది
శ్రుతత్వాచ్చ * యదా చర్మవదితి వాక్యముపాయాన్తరాభావపరం * నాన్యః పన్థా ఇత్యేకార్థవివరణరూపమ్. ఏవముప
క్రమోపసంహారాదిభిర్భగవత్పరత్వావగమాత్ అస్యా ఉపనిషదో భగవత్పరత్వం సిద్ధమ్. నను మహాపురుషాదిశబ్దానాం శి
వాదిశబ్దసమభివ్యాహృతానాం శివపరత్వం స్యాత్. సత్యం- యద్యేకవిషయత్వమిష్టం శబ్దానాం- ఇష్టమేవ తత్- తేహి
శబ్దా ఏకవిషయాః. యది పరమపురుషేతరవిషయత్వం- న- సాధారణస్య యోగ్యార్థస్య చ శబ్దస్య యోగ్యార్థాసాధార
ణబహూపనిషత్సిద్ధోపస్థాపితవిశేషపర్యవసానం హి యుక్తమితి భిదా. నహి ఛాగశబ్దః పశుమాత్రే పర్యవస్యతి- నచ
పరమాత్మాదిశబ్దః ప్రసిద్ధాకాశే పర్యవస్యతి- యోగ్యత్వాయోగ్యత్వవైషమ్యం తు విశదయిష్యతేఽనన్తరమేవ. అతః పర
మపురుషవిషయత్వముపనిషదః స్థితమ్. ఏవమీశ్వరమహేశ్వరపురుషమహాపురుషాదిశబ్దానాం భగవద్విషయత్వాత్ ప్రప
దనోపదేశశిరస్కత్వాచ్చ అస్యా ఉపనిషదో భగవద్గీతైకార్థ్యం స్ఫుటతరం. యత్తు కైశ్చిజ్జల్పితం- సోపపదనిరుపపదపు
రుషశబ్దవాచ్యాత్ తథావిధేశ్వరశబ్దవాచ్యస్య ప్రకర్ష ఇతి. తత్తుచ్ఛం- తథా సోపపదనిరుపపదేన్ద్రశబ్దవాచ్యస్యాత్యన్త
ప్రకర్షప్రసంగాత్ * ఇది పరమైశ్వర్య ఇతి ధాతోర్హీన్ద్రశబ్దనిష్పత్తిః * ఇన్ద్రో మహేన్ద్రస్సురనాయకో వేతి హి ప్రసిద్ధిః
శ్రుత్యాదివిరోధే సమాఖ్యాదౌర్బల్యాత్ సృజ్యతయా సంహార్యతయా చావగతస్యేన్ద్రస్య సర్వస్మాత్పరత్వమనుపపన్న
మితి చేత్ -తుల్యమ్. కించ జీవవిషయపురుషశబ్దో నికృష్టార్థవిషయ ఇతి పరమాత్మనః పురుషశబ్దవాచ్యత్వం ననికర్షాయ
భవతి- నహ్యాత్మశబ్దో జీవేపి ప్రయుక్త ఇతి పరమాత్మన ఆత్మశబ్దవాచ్యతయా నికర్షస్స్యాత్. నహి హరిశబ్దో మణ్డూకవాచీ
తి హరిశబ్దవాచ్యతయా సింహస్య మణ్డూకసామ్యమిన్ద్రస్యాదిత్యస్య వా తదుభయసామ్యం భగవతో వా తైస్సామ్యం భవతీతి

అథర్వశిఖాయాం చ * కారణం తు ధ్యేయస్సర్వైశ్వర్యసంపన్నః సర్వేశ్వరశ్శమ్భురాకాశమధ్యే ధ్యేయ ఇతి ప్రతిపా
ద్యమానం ధ్యేయత్వం పరమపురుషాసాధారణధర్మాన్తరాశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధశమ్భువిషయం——ఇతి నశఙ్కనీయం- కా
రణత్వస్య తదసాధారణ్యాదేవ తద్వ్యాప్తస్య ముముక్షుధ్యేయత్వస్యాపి తదసాధారణత్వాత్. కించ అస్య ప్రకరణస్య
* కశ్చ ధ్యేయ ఇత్యుపక్రమ్య * కారణం తు ధ్యేయ ఇత్యనేన కారణత్వమనూద్య ధ్యేయత్వవిధిపరత్వావగమాత్ పురుష
సూక్తాదిప్రతిపన్నస్యైవ పరమాత్మనో ధ్యేయత్వవిధానపరమిదం వాక్యమ్. నచ శమ్భుః కారణమితి వాక్యవృత్తిః- కింతు
కారణం శమ్భుః ధ్యేయ ఇతి- అన్యథా * కశ్చ ధ్యేయ ఇత్యస్య ఉత్తరత్వాయోగాత్. శమ్భుశబ్దస్యాసాధారణ్యేపి ఆకాశ

ప్రాణాదిశబ్దవత్ పరమాత్మపరత్వం న్యాయ్యం, నచాయమసాధారణః * శమ్భుస్స ఏవయమ్భూర్ద్రుహిణ ఇతి నామపాఠాత్. తథా నారదీయపురాణె రుక్మాఙ్గదచరితె బ్రహ్మాణం ప్రతి యమవచనే * శృణు మే వచనం శమ్భో పితామహ పితామహ । మరణాదధికం దేవ యత్ప్రతాపస్య ఖండనమితి- తత్రైవ * తమేవ దేవతాశ్రేష్ఠ సంప్రాప్తే హరివాసరే । యది చాలయసే ధైర్యాత్ తతోఽహం తవ కిఙ్కరః ॥ స మే శతుర్భ్రష్మహా శమ్భో తేన లుప్తః పదోఽమమేతి- ద్రుహిణవిషయతయా ప్రయుక్తత్వాత్ * విశ్వాక్షం విశ్వశమ్భువమితి భగవత్యపి శ్రౌతప్రయోగాచ్చ * బ్రహ్మావిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్త ఇత్యుత్పత్తివాదశ్చానువాదరూపత్వాత్ ప్రాపకవాక్యానురోధీతి భగవదుత్పత్తిరవతారరూపాఽనూద్యతే. భగవతా సూత్రకారేణైవాథర్వశిఖావాక్యస్థస్య శమ్భుశబ్దస్య భగవద్విషయత్వముత్పత్తేరవతారరూపత్వంచ ఉపబృంహితం * ఇతి నారాయణశ్శమ్భుః భగవాన్ జగతః ప్రభుః । ఆదిత్యవిబుధాన్ సర్వాన్ సంజాయతయత్ఽోకులేఽ ఇతి. అవతారవచనే శమ్భుశబ్దస్య నారాయణవిషయత్వదర్శనాత్ పూర్వవాక్యప్రతిపన్నస్య భగవజ్జన్మనోఽవతారరూపత్వం, శమ్భుశబ్దస్య భగవద్విషయత్వంచ హి దర్శితమ్. ఈశానశబ్దశ్చ యౌగికః కారణవిశేషణం * సర్వస్యేశాన ఇతి శ్రుత్యన్తరే సప్రతియోగికనిర్దేశాదిహాపి తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రయోగసాధారణ్యాచ్చ. మోక్షధర్మే హి * తస్మాత్ప్రసూతా యః కర్తా కార్యం కారణమేవ చ । సోఽనిరుద్ధస్స ఈశానో వ్యక్తిస్సా సర్వకర్మసు ఇతి భగవతి ప్రయుజ్యతే, తత్ర భగవద్వచనే చ * నిత్యం హి నాస్తి జగతి భూతం స్థావరజఙ్గమమ్ । ఋతే మామేకమీశానం పురుషం లోకజీవనమితి చ ప్రయుక్తః. నను న కారణం విశేష్యం- కింతు శమ్భురేవ. కారణశబ్దస్తు తద్విశేషణం, అన్యథా * కారణం తు ధ్యేయ ఇతి పుల్లిఙ్గానుపపత్తేః. సత్యం- శమ్భుశబ్దో విశేష్యసమర్పకః- తతః కిం- ప్రసిద్ధశమ్భోర్ధ్యేయత్వసిద్ధిరితి చేత్. న- కారణశబ్దస్య కార్యశమ్భువ్యావర్తకత్వాత్ నచ కారణత్వాదితి హేతుగర్భతాకల్ప్యః కార్యత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్. భగవతః * ప్రసూయన్త ఇత్యుత్పన్నత్వేప్యస్య వాక్యస్యానువాదరూపత్వాత్, అనువాదస్య ప్రాపకానురోధిత్వాత్, ఉత్పత్తిప్రాపకవాక్యేషు చాకర్మహేతుకత్వేన అతత్ఫలార్థత్వేన చ విలక్షణతయా భగవజ్జన్మనః స్వేచ్ఛాకృతస్య నిరఙ్కుశైశ్వర్యావిరోధిత్వాత్, అజహత్స్వభావతయా విచిత్రైశ్వర్యోద్దీపకత్వాచ్చ పరమకారణత్వాప్రచ్యుతేః. స్వపారతన్త్ర్యవహకర్త్రన్తరాభావో హి పరమకారణత్వం * నచాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి హి శ్రుతిః. అవతారవైలక్షణ్యంచ * అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి ప్రతిపాద్యతే. అజాయమాన ఇతి సాంసారికవజ్జన్మనిషేధః, న స్వరూపనిత్యత్వపరః నాపి జన్మమిథ్యాత్వపరః- అస్మదాదేరపి స్వరూపనిత్యత్వాదేరవిశిష్టతయా * తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమితి వాక్యస్య నిరర్థకత్వప్రసంగాత్. ఇదంచ స్పష్టముచ్యతే * యేన సూర్యస్తపతి తేజసేద్ధః పితా పుత్రేణ పితృమాన్ యోనియోనౌ । నావేదవిన్మనుతే తం బృహన్తం సర్వానుభుమాత్మానం సంపరాయే । ఏష నిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్య న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాన్ । తస్యైవాత్మా పదవిత్తం విదిత్వా న కర్మణా లిప్యతే పాపకేనేతి * యోనియోనావిత్యనేన * పరిజానన్తి యోనిమితి శ్రుతిః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే * యేన సూర్యస్తపతీత్యనేన * తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి ముండోపనిషత్- సా హి పరమపురుషపరా * నావేదవిన్మనుతే తం బృహన్తమిత్యనేన * వేదాహమేతమితి * ధీరాః పరిజానన్తీతి శ్రుతిః * పదవిదితి పదశబ్దేన * తత్రైవ పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమితి * తద్విష్ణోః పరమం పదమితి కఠశ్రుతిః * న కర్మణేత్యనేన * అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి వాక్యంచ. అత ఇదం వాక్యం భగవద్విషయమ్. పుత్రేణ స్వకార్యభూతేన దశరథాదినా పితృమత్త్వం- తస్యావేదవిదవేద్యత్వం, తదవతారస్యాకర్మమూలత్వం- తజ్జ్ఞానవతాం భవభయధ్వంసశ్చ హ్యత్ర ప్రతిపాద్యతే. ఈదృశజన్మానువాదశ్చ ధ్యానవిధ్యుపయోగీ, ఇతరసృజ్యసజాతీయతయా అవతీర్ణస్య ఉపాసకసౌలభ్యజ్ఞాపనార్థత్వాత్- ఏవమత్ర ప్రతిపన్నస్య భగవజ్జన్మనః స్వేచ్ఛావతారరూపత్వాదేవ హి యత్ర ఽోకులే జాయమానో నారాయణశ్శమ్భుశబ్దేన మహా

భారతేవిశేష్యతే. నన్వేవంసతి బ్రహ్మాదీనామపి జన్మ స్వేచ్ఛావతారరూపంకింనస్యాత్. న-ప్రాపకవాక్యానురోధిత్వాదనువాదస్య. ఇతస్తేషాంజన్మనః కర్మమూలత్వావగమః. ఉత్పత్తిశ్రుతేరేవ. ఉత్పత్తిశ్చేత్ కర్మమూలేత్యౌత్సర్గికం. భగవతస్త్వవతారశ్రుత్యాతిదపాదితమ్. అపవాదాభావేప్యకర్మమూలత్వాశ్రయణేసతీన్ద్రాదిజన్మనోప్యవతారత్వప్రసంగః- బ్రహ్మాదీనామిన్ద్రాదీనాంచ జన్మనివిశేషాశ్రవణాత్, ఉత్పత్తివదన్యత్రాపి క్వచిద్భగవతఇవ అకర్మవశ్యత్వాశ్రవణాచ్చ. * హిరణ్మయఃపురుషః- ఏషహిసర్వేభ్యఃపాప్మభ్యఉదితః * అపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః * అపహతపాప్మా- సఉత్తమఃపురుషఇతిహిభగవతోఽకర్మవశ్యత్వంశ్రూయతే. తదైక్యాత్ బ్రహ్మాదీనామకర్మవశమితివాచ్య చేన్న, ఇన్ద్రాదీనామపి తథాత్వప్రసంగాత్. ఐక్యేసత్యకర్మవశ్యత్వం-కర్మవశ్యత్వరూపభేదకధర్మాభావేసత్యైక్యమిత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చ. భగవతోఽకర్మవశ్యత్వంతు స్వప్రకరణసిద్ధమితి నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవముత్పత్తిప్రాపకవాక్యసిద్ధం భగవతోఽజాయమానస్య జాయమానత్వరూపం బ్రహ్మాదిభ్యోవైలక్షణ్యమత్రోచ్యతే * నకారణంకారణానామితి. నప్రసూయతఇతి విభక్తివిపరిణామేనానుషఙ్గః. కారణానాం కారణస్య భగవతో నబ్రహ్మాదివదుత్పత్తిరిత్యర్థః * శివఏకోధ్యేయఇత్యత్రాపి ఏకశబ్దఃప్రాధాన్యపరః * కిమేకందైవతమితివత్. నహ్యేకత్వసంఖ్యాశ్రయదేవతాప్రశ్నః-ప్రశ్నవైయర్థ్యాత్. తస్మాత్ *శాశ్వతం శివమితివత్ సమాభ్యధికరహితఇతిశివోవిశేష్యతే-తేనప్రసిద్ధశివవ్యావృత్తిః. అతోఽథర్వశిఖాయామపి భగవతఏవధ్యేయత్వంప్రతిపాదితమ్. యతోహిరణ్యగర్భప్రజాపతిధాతృస్వయమ్భ్వాదయః ఈశానశమ్భురుద్రమహాదేవమహేశ్వరపరమేశ్వరాదయశ్చ కారణవిషయాశ్శబ్దా అవయవశక్త్యావాఅవర్యవసానాద్వా నారాయణపరాఇతియుక్తం- అతఏవహి భగవాన్సూత్రకారఏవ భగవతి తాన్ శబ్దాన్ మహాభారతేప్రాయుఙ్క్త. యథా * హిరణ్యగర్భశ్శత్రుఘ్నోవ్యాప్తోవాయురధోక్షజఇతి. కృష్ణంప్రతిద్రౌపదీ * పూర్వేప్రజానిసర్గేత్వామాహురేకంప్రజాపతిమితి. మోక్షధర్మే * ఏకస్తద్వేదభగవాన్ధాతానారాయణస్స్వయమితి. అశ్వమేధికే * విష్ణురేవాదిసర్గేషు స్వయమ్భూర్భవతి ప్రభురితిచ. స్వయమ్భూర్విష్ణురేవ చతుర్ముఖోత్పత్తేః ప్రాచీనతత్త్వసృష్టౌస్వభూర్భవతి- నచతుర్ముఖాదిరిత్యర్థః * సోనిరుద్ధస్సఈశానోవ్యక్తిస్సాసర్వకర్మస్వితి * ఇతి నారాయణశ్శమ్భుర్భగవాన్జగతఃప్రభుః । ఆదిత్యవిబుధాన్ సర్వానజాయత యదోఃకులఇతి * రుద్రోబహుశిరాబభ్రుః. తథా * నమశ్చకారహృష్టాత్మాపరమం పరమేశ్వరం । జగాదజగతాంస్రష్టా పరమంపరధర్మవిదిత్యారభ్య * వాసుదేవతదేతత్తేమయాగీతంయథాతథమితి * జయవిశ్వమహాదేవజయలోకహితేరత ఇత్యారభ్య * నారాయణసుదుష్పారజయశార్ఙ్గధనుర్ధరేతి * భోక్తారంయజ్ఞతపసాం సర్వలోకమహేశ్వరమ్ * యోమామజమనాదించ వేత్తిలోకమహేశ్వరమితిచ * తతస్తేవిబుధాస్సర్వే బ్రహ్మాతేచమహర్షయః । వేదదృష్టేనవిధినా వైష్ణవంక్రతుమారభన్నిత్యారభ్య * లోకార్తయగధర్మాణో భాగాఃపరమసత్కృతాః । ప్రాపురాదిత్యవర్ణంతం పురుషంతమసఃపరం । బృహన్తం సర్వగందేవమీశానంవరదంప్రభుం । తతోథవరదోదేవస్తాన్సర్వానమరాన్స్థితాన్ । అశరీరోబభాషేదంవాక్యంఖస్థోమహేశ్వరఇతిచ.

అథర్వశిరసిచరుద్రస్యైవ సర్వాత్మభావాదయఉచ్యన్తే- పరమపురుషాసాధారణలిఙ్గాభావాత్. సర్వాత్మభావాదయస్తుసమస్తచిదచిద్వ్యావర్తకాఅపి నతదసాధారణాః- అతోరుద్రస్యైతేసంభవన్తి. అతఏవాత్ర ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయోపినావతరతి- ప్రసిద్ధేన్ద్రస్యక్షేత్రజ్ఞస్య చిదచిద్వ్యావర్తకధర్మాన్వయాయోగాత్ తత్ర తచ్ఛరీరకపరమాత్మోపాసనపరత్వముక్తం నతు పరమపురుషాసాధారణధర్మాసంభవాత్ - ఇన్ద్రాదీనామపి సంహారాదికారణస్య రుద్రస్యచిదచిద్వ్యావర్తకధర్మాన్వయస్సంభవతీతి సఏవ ప్రతిపాద్యతఇతి నతచ్ఛరీరకార్థాన్తరపరత్వం——ఇతిశఙ్కాయాముచ్యతే- కారణత్వవ్యాప్తో యః కశ్చిదపి చిదచిద్వ్యావర్తకధర్మః పరమపురుషాసాధారణఇతిస్థితత్వాత్ రుద్రస్య తదసంభవేన

తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరత్వమాస్థేయమ్. కించ రుద్రస్య సృజ్యత్వాదిశ్రవణాత్ పరమకారణత్వాభావశ్చదర్శితః. సంహా
ర్యత్వంచ * నబ్రహ్మానేశానఇతి. ఉపబృంహితాచేయం శ్రుతిః శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే * బ్రహ్మాశమ్భుస్తథైవార్కః చన్ద్ర
మాశ్చశతక్రతుః । ఏవమాద్యాస్తథైవాన్యే యుక్తావైష్ణవతేజసా ॥ జగత్కార్యావసానేతు వియుజ్యన్తేచతేజసా । వి
తేజసశ్చతేసర్వే పఞ్చత్వముపయాన్తివైఇతి. అతః కార్యకోటినివిష్టస్య సర్వాత్మభావాద్యసమ్భవాత్ ప్రతర్దనోపాస
నన్యాయేన తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరతయైవ నిర్వాహోయుక్తః. నచాత్రన్యాయాపేక్షా, పరమాత్మానుప్రవేశస్య కంఠో
క్తేః. తథాహి * దేవాహవైస్వర్గం లోకమగమంస్తేదేవారుద్రమపృచ్ఛన్ కోభవానితిసోబ్రవీత్ అహమేకః ప్రథమ
మాసంవర్తామిచభవిష్యామిచ నాన్యఃకశ్చిన్మత్తోవ్యతిరిక్తఇతి సోన్తరాదన్తరం ప్రావిశత్ దిశశ్చాన్తరంప్రావిశ
త్ సోహంనిత్యోనిత్యోబ్రహ్మాహం ప్రాఞ్చః ప్రత్యఞ్చోహం దక్షిణాఞ్చోదఞ్చోహమధశ్చోర్ధ్వంచాహం దిశశ్చవిది
శశ్చాహం పుమానహమపుమాన్ స్త్రియశ్చాహం సావిత్ర్యహంగాయత్ర్యహంత్రిష్టుప్జగత్యనుష్టుప్చాహమిత్యా
ది. తత్ర సర్వాత్మభావమనుసందధతో రుద్రస్య బుద్ధిస్థః పరమాత్మా సఇతిపరామృశ్యతే. సః అన్నమయాదేరన్తరాత్మనో
బుద్ధ్యహఙ్కారరూపాన్తఃకరణవర్గాత్ అన్తరం జీవాత్మానంసః పరమాత్మా ప్రావిశత్, దిక్ఛబ్దోపలక్షితబాహ్యచేత
నానామన్తరంచ జీవంసః, పరమాత్మా ప్రావిశదితి తదనుప్రవేశఃకంఠోక్తః. నను * సోన్తరాదిత్యాదికం శ్రుతివాక్యం
నతురుద్రవాక్యం, తస్యేతికరణేన సమాప్తత్వాత్ ఇతి. న-సోహంనిత్యోనిత్యఇత్యాదీనాం రుద్రవాక్యానామనుగతిదర్శనే
నరుద్రవాక్యాపరిసమాప్తేః. తథాసతి సోబ్రవీదితివాక్యాన్తరాధ్యాహారప్రసంగః-సచానధ్యాహారేసంభవతినోపపద్య
తే. తదయమర్థః- దేవతాత్వేన సాజాత్యేపి ప్రభావాతిశయదర్శనేన సందేహాద్దేవాఅపృచ్ఛన్ * కోభవానితి. కిమస్మ
దాదివద్దేవతామాత్రం- ఉత పరమకారణభూతఇతి ప్రశ్నాభిప్రాయః * అహమేకఆసమితి కారణత్వముక్తం * ప్ర
థమమాసంవర్తామిచ భవిష్యామీతి సర్వాత్మభావఉక్తః. అన్వయముఖేనోక్తం సర్వాత్మభావంవ్యతిరేకేణోపపాదయ
తి * నాన్యఇతి. ఇతిశ్శ్రుతౌ. మద్వ్యతిరిక్తాభావాదిత్యర్థః. అయం సర్వాత్మభావవ్యపదేశః కిం పరమాత్మత్వాత్- ఉత
పరమాత్మాత్మకత్వాదితి శఙ్కాయాం పరమాత్మానుప్రవేశనిబన్ధనఇత్యాహ * సోన్తరాదితి. స్వస్మిన్పరమాత్మానుప్రవే
శస్య దృష్టాన్తాభిప్రాయేణేదముక్తం * దిశశ్చాన్తరమితి. యద్వా * నాన్యఃకశ్చిన్మత్తోవ్యతిరిక్తఇత్యుక్తేసర్వాత్మవ్య
పదేశః కీదృశఇత్యాశఙ్కాయామాహ ఇతీతి. ఇతిః ప్రకారే. ఇత్థమిత్యర్థః. వివక్షితం సర్వాత్మత్వప్రకారమాహ *
సోన్తరాదితి. యద్వా ఇతిశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః * దిశశ్చాన్తరంప్రావిశదితీతి. యస్మాత్పరమాత్మా ప్రావిశత్-
తస్మాదస్మచ్ఛరీరకపరమాత్మనోన్యన్నాస్తీత్యర్థః. అధ్యాహారాదపి శ్రుతపదస్యాన్వయవిశేషకల్పనం న్యాయ్యం. అస్తు
వాఅయమితిశబ్దస్సమాప్త్యర్థః- ఉత్తరత్రచ సోబ్రవీదితి అధ్యాహారస్సహ్యతాం- తదానీమప్యయమర్థః- సః రుద్రః దే
హేన్ద్రియాదేరన్తరాత్- జీవాదన్తరం పరమాత్మానం బుద్ధ్యా ప్రావిశదితి. యథా యస్యయస్యహియోభావస్తేన తేన
హితంనరం । అనుప్రవిశ్యమేధావీ క్షిప్రమాత్మవశంనయేదితి. ఏవం * మాముపాస్వ * తద్ధైతత్ పశ్యన్నృషిర్వా
మదేవః ప్రతిపేదే అహంమనురభవంసూర్యశ్చ * సర్వగత్వాదనన్తస్య సఏవాహమవస్థితః । మత్తస్సర్వమహంసర్వం
మయిసర్వంసనాతనే । అహమేవావ్యయోనిత్యః పరమాత్మేత్యచిన్తయదితి ఇన్ద్రవామదేవప్రహ్లాదాదీనామివ స్వాన్త
ర్యామిపరమాత్మబుద్ధ్యా రుద్రస్య సర్వాత్మభావోపదేశఇత్యుక్తంభవతి. తథాహ్యుపబృంహితవాన్ సూత్రకారః త్రి
పురవిజయే * విష్ణురాత్మాభగవతోభవస్యామితతేజసః- బ్రహ్మరుద్రసంవాదే * తవాన్తరాత్మామమచయేచాన్యేదేహి
సంజ్ఞితాః । సర్వేషాంసాక్షిభూతోసౌ నగ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితిచ * సోహమిత్యాదినాసర్వాత్మభావప్రపఞ్చనం.
ద్వితీయఖండో రుద్రవాక్యానువాదేన స్తుతిపరత్వాత్ తదన్తర్యామిపరమాత్మవిషయః * యోవైరుద్రస్సభగవానితి-

యోరుద్రాన్తర్యామీ సవాసుదేవ ఇత్యర్థః. భగవచ్ఛబ్దస్య వాసుదేవాసాధారణత్వాత్. తచ్చ దర్శితం * యో వై రుద్రస్స భగవాన్ యశ్చ విష్ణురిత్యన్తర్యామిణ ఏవావతారరూపవిశిష్టత్వముక్తమ్. తృతీయే తు పరమాత్మనో వైభవం తద్వాచకస్య ఓఙ్కారస్య నామధేయాని చతుర్థే. తన్నిర్వచనం పఞ్చమే. షష్ఠే తు * తదేతదుపాసితవ్యం నిచాయ్యతః శాన్తిమేతీతి రుద్రశరీరకపరమాత్మోపాసనం సాఙ్గముక్తం * వ్రతమేతత్పాశుపతమితి. పశుపతిరూపపరమాత్మోపాసనాఙ్గతయా పశుపతిసంబద్ధం పాశుపతం, నతు పాశుపతాగమప్రతిపాద్యం, తద్ధితద్వయకల్పకాభావాత్. సమన్త్రకభసితస్పర్శనం తు ప్రకరణగృహీతత్వాత్ న సర్వత్ర ప్రాప్నోతి, దర్శపూర్ణమాసప్రకరణగృహీతప్రయాజవత్, సౌత్రామణిగృహీతసురాగ్రహవచ్చ. తస్మాదథర్వశిరసి రుద్రాన్తరాత్మా నారాయణ ఏవ ప్రతిపాద్యః- యథా ప్రతర్దనవిద్యాయామిన్ద్రాన్తర్యామీ

* ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే * మాముపాస్స్వ * ఇన్ద్రం నిచిక్యుః పరమే వ్యోమన్నితి కారణత్వోపాస్యత్వప్రాప్యత్వాని ఇన్ద్రవిషయాణి యథా ప్రసిద్ధేన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయాణి వ్యాఖ్యాతాని. తథైవాన్యత్రాపి రుద్రవిషయాణి కారణత్వాదిపరాణి వాక్యాని నేతవ్యాని * స బ్రహ్మా స శివస్సేన్ద్ర * ఇతి తస్యేన్ద్రతుల్యతయా భగవద్విభూతిత్వాత్. నను * హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ * న సన్న చాసచ్ఛివ ఏవ కేవల ఇతి * విరాజో అధిపూరుషః * ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశానః * బ్రహ్మావిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్త ఇతి త్రయాణామపి కారణత్వే కార్యత్వే చావిశేషశ్రుతే నారాయణాదిశబ్దానాం రూఢిమాశ్రిత్య హిరణ్యగర్భాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థత్యాగే కో హేతుః * ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే * ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే * ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే * ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః * ఇన్ద్రో వరుణ ఇత్యాకాశప్రాణేన్ద్రాదీనాం చ కార్యత్వకారణత్వశ్రవణావిశేషేపి ఆకాశాదిశబ్దానాం రూఢిత్యాగే కో హేతుః. కార్యతయాఽవగతానాం పరమకారణత్వాయోగ్యత్వమితి చేత్ - తుల్యమ్. నను న కారణవిషయయోర్హిరణ్యగర్భరుద్రశబ్దయోః ప్రసిద్ధార్థాయోగ్యతా, కార్యత్వశ్రుతిష్వయోగ్యత్వం- కారణవిషయరుద్రాదిశబ్దాః ప్రసిద్ధపరా ఏవ- కార్యవిషయాస్తు ప్రసిద్ధేతరవిషయాస్స్యుః. న-కారణవిషయాణాం రుద్రాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థపరత్వే సత్యేకకారణత్వానుపపత్తేః. తదనుపపత్తిశ్చ రుద్రాదిశబ్దానామేకవ్యక్తివిషయత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాత్. కారణైకత్వం చావర్జనీయం, అన్యథా అద్వితీయత్వప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తసమాభ్యధికనిషేధాద్యనుపపత్తేః. అతః కారణవిషయాణాం రూఢిత్యాగే ప్రాప్తే సత్యయోగ్యార్థానామేవ రూఢిరనాదరణీయా, నతు యోగ్యస్వార్థానామపి. ఇత్థం హిరణ్యగర్భాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థాయోగ్యత్వం, నారాయణాదిశబ్దానాం యోగ్యార్థత్వం చ దర్శితమ్. అతోఽన్యత్రాపి రుద్రహిరణ్యగర్భాదివిషయాణి వాక్యాన్యేవమున్నేయాని ....

ఏవం దిఙ్మాత్రం దర్శితమ్. అనన్తాః కారణపరవాక్యవిశేషా ఏవం వ్యాఖ్యేయాః. యతోఽనువాదరూపతయా, సాధారణతయా, యోగ్యేతరార్థతయా, యోగ్యార్థప్రత్యభిజ్ఞాపకధర్మపరతయా చ ప్రాపకాసాధారణయోగ్యార్థధర్మప్రత్యభిజ్ఞాప్యవస్తువిశేషవిషయవాక్యసాకాఙ్క్షాస్సర్వే వాక్యవిశేషాః తత్తదధికరణన్యాయానుగృహీతా నారాయణపరాః- అత ఏవ హ్యుక్తం భగవతా వేదవ్యాసేన సూత్రకారేణ * తత్త్వం జిజ్ఞాసమానానాం హేతుభిస్సర్వతోముఖైః । తత్త్వమేకో మహాయోగీ హరిర్నారాయణః పర ఇతి. హేతుభిః సమన్వయలక్షణోక్తన్యాయైః. సర్వతోముఖైః- తత్తన్ముఖభేదభిన్నైరిత్యర్థః. తథా సర్వవిద్యోపాస్యశ్చ స ఏవేత్యుక్తం * ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణి విచార్య చ పునః పునః । ఇదమేకం సునిష్పన్నం ధ్యేయో నారాయణస్సదా ఇతి. ఆలోడ్యేత్యనేన ప్రమాణపర్యాలోచనముక్తం. విచార్యేత్యనేన శాస్త్రతః పరీక్షణముక్తం. సునిష్పన్నం- బాహ్యకుదృష్ట్యవిచాల్యం నిశ్చితమిత్యర్థః. తస్మాదయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదేన నారాయణస్య కారణత్వం పాదచతుష్టయేన ప్రతిపాదితమితి సిద్ధమ్ ....